

Migne, Jacques Paul

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSISTERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIORUM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANter

SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGVAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE NERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXIV.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SIVE PETIT-MONTROUGE.

1857

BR
60
.M33
v. 24
cop. 1

SÆCULUM IV.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

EUSEBII PAMPHILI,

CÆSARÆ PALÆSTINÆ EPISCOPI,

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT,

CURIS VARIORUM, NEMPE :

HENRICI VALESII, FRANCISCI YIGERI, BERNARDI MONTFAUCONII, CARD. ANGELO MAII

EDITA;

COLLEGIT ET DENUO RECOGNOVIT J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITOR.

TOMUS SEXTUS.

VENIUNT SEX VOLUMINA 60 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
EN VIA DICTA D'ANBOISE, PROPE PORTAM LÛTETLÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO XXIV CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

SCRIPTA EXEGETICA.

Commentariorum in Psalmos supplementum.	<i>Col.</i>	9
Fragmenta in Proverbia.		75
Commentaria in Isaiam.		77
Fragmenta in Daniele.		525
Commentaria in Lucam.		530
Fragmenta in Epistolam ad Hebræos.		605

SCRIPTA DOGMATICA.

De Theophania.		607
De solemnitate paschali.		694
Contra Marcellum.		707
De Ecclesiastica theologia.		827
Opuscula duodecim.		1048

Ex Typis MIGNE, an Petit-Montrouge.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΨΑΛΜΟΥΣ

ΑΠΟ ΡΙΘ' ΕΩΣ ΡΝ'.

EUSEBII PAMPHILI COMMENTARIORUM IN PSALMOS

A CXIX AD CL

RELIQUÆ SUPERSTITES IN CODICIBUS VATICANIS.

(Ex Bibliotheca nova Patrum cardinalis Angelo Mai, t. IV, p. 67. Ejus præfationem superiori tomo præmisimus.)

ΨΑΛΜΟΣ ΡΙΘ'.

Ῥδὴ τῶν ἀναβαθμῶν.

Οἱ καταπεσόντες ἀπὸ τῶν τοῦ Θεοῦ καλῶν, ἀναβαίνουσιν ἐπὶ ταῦτα, παρασκευάσαντες εἰς τὴν ἀνάβασιν ἑαυτούς· τὴν οὖν παρασκευὴν ἱκανῶς ἐπιδείξας ὁ Ψαλμῶδης διὰ τοῦ πρώτου ψαλμοῦ εἰσάγει τὴν ἀνάβασιν τὴν διὰ τῶν θλίψεων.

Ἀπὸ γλώσσης δολίας.

Τουτέστιν ἀπὸ πάσης ψευδοδοξίας καὶ ἀπάτης· δεῖται γὰρ ὁ ἐν ἀρχῇ προκοπῆς τυγχάνων ὅπως μηδεὶς αὐτὸν παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ.

Τι δοθεῖη σοι; κ. τ. λ.

Ἐπανούσας ὁ Λόγος τοῦ προσευξαμένου, κατὰ τδ, Ἔτι λαλοῦντός σου, ἰδοὺ πάρειμι, ἀποκρίνεται αὐτῷ καὶ φησὶ· Θάρσει, ὡ οὗτος, εἰδὼς ὅτι προστάτην καὶ ὑπέρμαχον ἔχεις δυνατὸν, ὅπλοις χρώμενον ὑπὲρ σοῦ κατὰ τῶν σὺν πολεμίων· βέλη τε γὰρ ἠκόνησεν κατ' αὐτῶν, καὶ ἀνθρακὰς ἠτοίμασεν ἐρημοποιούς εἰς αὐτούς, μετελεύσεται ἐν ταῖς κατ' αὐτῶν τιμωρίαις· τί οὖν πλέον αἰτεῖς δοθῆναι σοι; ἢ τί θέλεις προστιθέναι σοι μετὰ τὴν τοσαύτην τοῦ Δουατοῦ κατὰ τῶν ἀσεβῶν παρασκευὴν;

Μετὰ τῶν σκηνωμάτων Κηδάρ (1).

Κηδάρ πάγος γενεᾶς δύνανται καὶ σκοτασμὸς· Κατεσκήνωσα οὖν, φησὶ, μετὰ τῶν σκηνωμάτων τοῦ σκοτασμοῦ, ὅπερ ἐστὶ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου· καὶ ἡ ψυχὴ μου αὐτῇ, φησὶ, πολλὰ πλεονάκις παρώκησεν.

¹ Isa. LVIII, 9

(1) Recte cod. C. tantummodo sic: Ὁ Εὐσέβιος Κηδάρ ἐρμηνεύεται σκοτασμὸν (α τπ).

PATROL. GR. XXIV.

A

PSALMUS CXIX.

VERS. 1. *Canticum graduum.*

Qui a Dei bonis exciderunt, ad hæc denuo assurgunt, si ad hujusmodi ascensionem semet comparaverint. Hanc ergo præparationem præ se ferens Psalmista, primo hoc graduum psalmo ascensionem, quæ per tribulationem fit, exponit.

VERS. 2. *A lingua dolosa.*

Id est ab omni fallaci sententia et deceptione. Oportet enim eum qui initium proficiendi facit, a nemine falsis persuasionibus in errorem abduci.

VERS. 3. *Quid detur tibi? etc.*

Audito orante Deus, veluti illud, *Adhuc te loquente, ecce adsum*¹, respondet ei, dicitque: Macte animo, o homo; nosti enim validum te protectorem defensoremque habere, armis pro te adversus hostes decertantem: nam sagittas contra ipsos acuit, desolatorios carbones adversus eos paravit, et instructus supplicii venturus est. Quid ergo insuper tibi dari postulas? vel quidnam tibi addi velis, post tantum potentis Dei contra impios apparatus?

VERS. 5. *Cum tabernaculis Cedar.*

Cedar gelu generationis et obscuritatis significat. Habitavi itaque, ait, in tabernaculis obscuritatis, id est in mortali corpore: et anima mea ipsa sæpe, inquit, diuque incola fuit.

PSALMUS CXX.

VERS. 1. *Levavi oculos meos in montes.*

Ab hostili servitute expeditus, atque in ipsa jam via constitutus, quæ ad Dei civitatem ducit, oculos ad montes hac illac attollit, observans atque vestigans, undenam sibi auxilium sit adfuturum. Porro cunctis mundi partibus ac summitatibus exploratis, nulla in re sensibili rem quæsitam comperit. Mente igitur animæque oculis ad auctorem creatoremque rerum omnium confugiens, ibi sistit, alterumque hoc canticum concinit dicens : *Auxilium meum a Domino, qui fecit cælum et terram.*

VERS. 5. *Dominus custodiet te.*

Eum qui semper ad Deum spectat, ipse vigil custodit Deus, ejusque dexteram protegit manum, quia et ille dexteris actibus utitur, et inimicos sua dextera repellit. Certe Deo dilectorum dextera insidiantur potissimum hostes. Sic itaque dictum fuit : *Et Jesus indutus erat vestibus sordidis, stabatque diabolus a dextris ejus* ¹. — Præcipue vero Deus a nequitia tuetur, etiamsi forte exteriora nostra seu corpus affligat. Quamobrem et de Jobo mandavit : *Animam ejus tantum serva* ². Porro anima indiget tutela, cum vitæ exitus tempus iustat, et cum ad Dei civitatem iter carpit. Quid enim proderit, si quispiam in medio itinere cadens pereat? Itaque neminem ante mortem beatum dicas.

VERS. 6. *Per diem sol non uret te.*

Splendida nubes haud eos sinit uri sole, qui ad Deum pergunt. Parique ratione opem fert, quominus ne a nocturno quidem luminari detrimentum patiantur.

PSALMUS CXXI.

VERS. 1. *Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi, etc.*

Dum via proficiscitur ad Deum ducente, cognito ejus termino, gaudio repletur, futurarum rerum nuntio audito. Quare et prædicat, se bonos egregiosque magistros nactum esse, qui sibi aiunt : *In domum Domini ibimus*. Ideoque magis festinat, viam cum gaudio carpens. — Illorum qui Babylone redibant pars major, populi novellus erat in ipsa genitus Babylone. Pauci vero quidam inter eos erant prisci viri, senes admodum, qui Hierosolymis illuc descenderant, et, septuaginta ibi annis transactis, postea cum novo populo revertebantur. Hi autem a novo populo interrogati, quonam iter tenderent, respondent quodammodo aientes : *In domum Domini ibimus*. Rursus, hoc audito, novus ille populus exhilaratus, denuo sciscitari videtur, undenam illis hæc notitia esset? Hi porro respondent : *Stantes erant pedes nostri in atriis Jerusalem*; hi nimirum ipsi pedes qui vobiscum nunc gradiuntur, in atriis olim steterat Jerusalem. Quamobrem rei probe conscii, eam vobis nuntiamus : nam et ædificiorum urbis rationem, ejusque tyrum ac propemodum delineationem, memoria accurate tenemus. Non

¹ Zach. iii, 5. ² Job ii, 6.

(2) Duo codd. Σωτήρα.

(2') Ἐξδομήκοντα ἔτι. Sic editi : ut forte legendum sit ἔβδομηκονταετή. EDIT.

A

ΨΑΛΜΟΣ PK'.

Ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου εἰς τὰ ὄρη.

Ὁ τῆς δουλείας ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς ἀπαλλαγείς, καὶ κατ' αὐτὴν ἤδη γεγωνὸς τὴν ὁδὸν τὴν ἀγούσαν ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πόλιν, ἀνω τοὺς ὀφθαλμούς ὡς ἀκαίεισε εἰς τὰ ὄρη ἐπαίρει, κατανοῶν καὶ πολυπραγμονῶν πόθεν αὐτῷ ἦξει βοήθεια· τὰ μέρη δὲ πάντα τοῦ κόσμου καὶ τὰ ὕψη περιεθρήσας, ἐν οὐδενὶ τῶν αἰσθητῶν εὗρίσκει τὸ ζητούμενον· νῦν δὲ καὶ ψυχῆς ὀφθαλμοῖς ἐπὶ τὸν ποιητὴν (2) καὶ δημιουργὸν τῶν ὄλων ἀναδραμῶν, ἐνταῦθα ἴσταται, καὶ τὴν δευτέραν ὁδὸν ἄδει λέγων· Ἡ βοήθειά μου παρὰ Κυρίου τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

Κύριος φυλάξει σε.

Τὸν διαπαντὸς εἰς τὸν Θεὸν ἀφορῶντα αὐτὸς ὁ αὔπνοος φυλάττει Θεός, καὶ τούτου τὴν δεξιὰν χεῖρα σκέπει, ἅτε δεξιάς πράξεις χρωμένον, καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἐλαύνοντος τῇ ἑαυτοῦ δεξιᾷ· μάλιστα γὰρ τῇ δεξιᾷ τῶν θεοφιλῶν ἐπιβουλευῶν πειρῶνται οἱ ἐχθροὶ οὕτω γοῦν εἰρηται· Καὶ Ἰησοῦς ἦν ἐνδεδυμένος ἱμάτια βυπαρά, καὶ ὁ διάβολος ἐστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ. — Μάλιστα δὲ Θεὸς ἀπὸ κακίας φυλάττει, κἂν τὰ ἐκτὸς ἢ τὸ σῶμα λυτῇ· περὶ γοῦν Ἰωβ παρήγγειλε· Μόνην τὴν ψυχὴν αὐτοῦ διαφύλαξον· δεῖται δὲ φυλακῆς ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν τῆς ἐξόδου τοῦ βίου καιρὸν, καὶ κατὰ τὴν εἰσοδὸν τὴν εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ πόλιν· τί γὰρ ὄφελος εἰ ἐν μέσῳ τῆς ὁδοῦ πεσὼν τις ἀπώλετο; διὸ μὴ μακαρίσῃς ἀνθρώπων πρὸ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ.

Ἡμέρας ὁ ἥλιος οὐ σιγκαύσει σε.

Νεφέλη φωτεινὴ οὐκ ἐξ συγκαίεσθαι ὑπὸ ἡλίου τοῦ κατὰ Θεὸν ὀδεύοντος· καὶ ἀναλογοῦντι ταύτης βοήθει εἰς τὸ μηδὲ ὑπὸ νυκτερινοῦ φωστήρος παθεῖν αὐτοῦς.

ΨΑΛΜΟΣ PKA'.

Εὐφρανθήνη ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι, κ. τ. λ.

Τὴν ὁδὸν βαδίζων τὴν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀγούσαν, παιδεύμενος περὶ τοῦ τέλους αὐτῆς, εὐφροσύνης ἐπ' αὐτῇ τῇ τῶν μελλόντων ἀκοῇ πληροῦται· διὸ καὶ ὁμολογεῖ καλῶν καὶ ἀγαθῶν διδασκάλων τυχῶν τῶν εἰρηκότων αὐτῷ· Εἰς εἰκὸν Κυρίου πορευσόμεθα· καὶ μᾶλλον ἐπείγεται, τὴν πορείαν μετ' εὐφροσύνης παρούμενος. — Τῶν ἐπιανόντων ἀπὸ Βαβυλώνας, ὁ μὲν πολὺς νέος ἦν λαὸς ἐν αὐτῇ γεννηθεὶς Βαβυλώνι· βραχεῖς δὲ τινες ἐν αὐτοῖς ὑπῆρχον παλαιοὶ ἄνδρες καὶ σοδοὶρα πρεσβύτεροι, οἱ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ καταβεθηκότες ἐκεῖ, καὶ παραμείναντες τὸν ἔβδομηκονταετι (2') χρόνον, μεθ' ὃν ὑπέστρεφον ἅμα τῷ νέῳ λαῷ· τούτων τοίνυν ἐρωτημένων παρὰ τοῦ νέου λαοῦ ὅπου τὴν πορείαν ποιοῖντο, ἀποκρινομένου οἰονεὶ καὶ λέγοντας· Εἰς εἰκὸν Κυρίου πορευσόμεθα. Ἐπὶ δὲ τοιαύτῃ ἀκοῇ τὸν νέον λαὸν εὐφρανθέντα, δεύτερον ἐξετάσει πόθεν τοῖς λέγουσιν ἡ γνώσις; Τοὺς δὲ ἀποκρινασθαι πρὸς αὐτοὺς, καὶ εἰπεῖν· Ἐστῶτες ἦσαν οἱ πόδες ἡμῶν ἐν ταῖς ἀβλαῖς Ἱερουσαλήμ· καὶ οἱ πόδες οὗτοι οἱ νῦν ἐνταῦθα ἅμα ὑμῖν βαδίζοντες, ἐστῶτες ποτε ἐτύγγανον ἐν ταῖς ἀβλαῖς Ἱερουσαλήμ· ὅθεν ἀκριβῶς εἰδότες,

ταῦτα ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα, καὶ τὸν τρόπον δὲ τῆς αἰκοδομῆς τῆς πόλεως, καὶ τὸν τύπον αὐτὸν, ὡς ἂν εἴποι τις, καὶ τὸ σχῆμα, ἀκριβῶς φέρομεν διὰ μνήμης· ἦν γὰρ ὡς πόλις οὐ διεσπαρμένη ὡδὲ κάκεισε, οὐδὲ ἀπεσχισμένη καὶ διεστῶσα εἰς μέρη πολλά, ἀλλ' οὕτως ἦν ὠκοδομημένη ὡς δοκεῖν ἓνα εἶναι οἶκον, διὰ τὴν συνάφειαν καὶ ἀρμονίαν τῶν ἐν αὐτῇ οἰκοδομημάτων· διὸ λέλεκται· Ὡς πόλις ἦν ἡ μετοχὴ αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτὸ· τοιαῦται δὲ εἰσι κατὰ διάνοιαν πᾶσαι αἱ παρὰ Θεῷ ψυχαί, καὶ οἱ ζῶντες λίθοι δι' ὧν [καὶ] τῇ αὐτῇ γνώμῃ καταρτισμένοι.

Ἐκεῖ γὰρ ἀνέβησαν αἱ σκολαι, σκολαι Κυρίου, μαρτύριον τῷ Ἰσραὴλ, τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματι Κυρίου.

Ἐκεῖ γὰρ θύειν, εὐχεσθαι, πανηγυρίζειν, ἐκέλευσεν· ὡς ἂν μὴ πανταχοῦ πλανώμενοι, πρόσφασιν ἔχουσιν ἐξόδους ποιεῖσθαι πρὸς εὐδωλα· Θεοῦ γὰρ τοῦτο μαρτυρίαν ἐκάλεσεν· τῆς γὰρ αὐτοῦ προνοίας τοῦτο μέγιστον τεκμήριον ἦν· καὶ γὰρ ἐκεῖ ὁ νόμος ἀνεγινώσκετο, διηγῆματά τε κατορθωμάτων ἀρχαίων, καὶ σύνοδον ἐποιούντο τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην συσφιγγούσαν.

Ἐρωτήσατε δὴ τὰ εἰς εἰρήνην τὴν Ἱερουσαλήμ.

Ἄει γὰρ, φησί, καὶ πάντοτε μνημονεύοντές σου, ὦ Ἱερουσαλήμ, τὰ περὶ τῆς σῆς εἰρήνης διαλεγόμεθα τοῖς ἀδελφοῖς τοῖς ἡμετέροις καὶ τοῖς πλησίον ἡμῶν, τουτέστι τῷ νέφ λαῶ, εἰς πόθον αὐτοῦς ἄγοντες τὸν περὶ σὲ διὰ τῆς περὶ σοῦ διδασκαλίας· ἀλλὰ καὶ ἡ πᾶσα ἡμῶν εὐχὴ ἕνεκα τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐγίνετο, ζητούντων ἀγαθὰ σοὶ τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ PKB'.

Πρὸς σὲ ἦρα τοὺς ὀφθαλμοὺς μου τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ οὐρανῷ.

Ἐπειπερ οὐρανὸς θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο κατοικεῖν λέγεται ἐν τῷ οὐρανῷ· οὐδεὶς δὲ θησαυρίζων ἐπὶ γῆς, εἴποι ἂν τῷ Θεῷ· Πρὸς σὲ ἦρα τοὺς ὀφθαλμοὺς μου τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ οὐρανῷ· ὅπου γὰρ ὁ θησαυρὸς σου, ἐκεῖ ἐστὶ καὶ ἡ καρδιά σου· οἱ μὲν οὖν ὀφθαλμοὶ τοῦ ἄφρονος, ἐπ' ἀκρα γῆς, ἢ ἐφ' ὀτιδήποτε οὐ ἐπιθυμεῖ· ἐμδλέπει γὰρ ποτε γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς· οἱ δὲ τοῦ δικαίου, διαπαντὸς πρὸς τὸν Θεόν.

Ἰδοὺ ὡς ὀφθαλμοὶ δούλων εἰς χεῖρας τῶν κυρίων αὐτῶν.

Εὐαγγελισθεὶς ὁ νέος παρὰ τῶν πρεσβυτέρων λαὸς διὰ τῆς πρὸ ταύτης ψόδης, Οὐκ ἐπ' ἄλλο τι, φησὶν, ἐπίξω, ἢ ἐπὶ σὲ τὸν οὐκ ἐν τῇ κάτω Ἱερουσαλήμ, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ κατοικοῦντα· μόνους δὲ τοῦτο λέγειν ἀρμόσκει τοῖς ἀπηλλαγμένοις αἰχμαλωσίας, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς διορατικὸν ἐρρωμένους· ψυχῆς δὲ ὀφθαλμὸς ἄνω μὲν ὄρων, ὠφελείται· κάτω δὲ, βλάπτεται.

ΨΑΛΜΟΣ PKΓ'.

Ἐν τῷ ἐπαναστήναι ἀνθρώπους ἐφ' ἡμᾶς.

Οἱ φησαντες, Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς, νῦν ὡς ἐπακουσθέντες εὐχαριστοῦσι Θεῷ· τὰ δὲ παρόντα διδάσκειται λέγειν ὁ διορατικὸς, τὸν Θεὸν ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν· οὕτως γὰρ Ἰσραὴλ ἐπὶ νίκιον ψόην τῷ νικοποῦ προσάγων Θεῷ· διδάσκουσι δὲ τοῦς

enim erat urbs hac illac sparsa, et scissa, atque in multas partes secta, sed ita ædificata, ut una videretur domus, propter ædificiorum ejus cohærentiam atque harmoniam. Ideo dictum est: *Ut civitas, cujus participatio ejus in idipsum.* Hujusmodi sunt, ad sententiam quod attinet, cunctæ apud Deum diversantes animæ, vivi lapides, quibus verum Dei templum ædificatur, una mente unaque concordi sententia compactum.

ὠκοδομηται ὁ ἀληθινὸς νεὼς τοῦ Θεοῦ, τῷ αὐτῷ νοῦ

VERS. 4. *Illuc enim ascenderunt tribus, tribus Domini, testimonium Israel ad constituendum nomen Domini.*

Illic enim sacrificare, orare, sacros conventus agere jussit Deus; ne late dispersi, occasionem peragendi ad idola nanciscerentur. Dei vero *testimonium* locum illum appellavit, quippe quod erat maximum providentiæ illius indicium: namque ibi lex legebatur, et egregia prisca facinora narrabantur, gentisque conventus flebat quo claritas mutua constringebatur.

VERS. 6. *Rogate quæ ad pacem sunt Jerusalem.*

Semper enim et omni tempore tui memores, o Jerusalem, de pace tua cum fratribus nostris proximisque loquimur, id est cum populo novo, ut tui desiderium hæc narrantes eis excitemus. Sed et preces nostræ omnes ob Dei domum flebant, quia huic bona omnia a Deo imprecabamur.

PSALMUS CXXII.

C VERS. 1. *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælo.*

Quia cælum thronus Dei est, idcirco hic in cælo habitare dicitur. Nemo autem qui in terra opes congerit, Deo dicit: *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cælo*: namque, *ubi thesaurus tuus, ibi et cor tuum erit*. Ergo insipientis hominis oculi terræ superficiem spectant, vel aliud quidvis concupitum: nam et mulierem quandoque aspicit, ut eam concupiscat. Justi tamen hominis oculi Deum semper spectant.

VERS. 2. *Ecce sicut oculi servorum in manibus dominorum suorum.*

Eruditus a senioribus novus populus in superiore psalmo, In nulla, inquit, re spem colloco, nisi in te, qui non inferiorem Jerusalem, sed cælestem incolis. Ad iis autem tantummodo hæc dici decet qui servitute sunt expediti, validaque animæ visuali sunt præditi. Porro animæ oculus si sursum spectet, bene illi est; sin deorsum, detrimentum patitur.

PSALMUS CXXIII.

VERS. 2. *Cum exurgerent homines adversum nos.*

Qui dixerant, *Miserere nostri, Domine, miserere nostri*; nunc ceu precibus suis auditis, gratias Deo agunt. Hæc autem dicere docetur homo perspicax, qui Deum scilicet præ oculis habet. Sic enim se habet Israel triumphalem hymnum Deo victoriæ dator

* Matth. vi, 21. * Psal. cxlii, 3.

cœncinens. Porro ita seniores docent adolescentulos, qui discipulorum instar auscultant. Israeli autem, Deum intra se possidenti, dicere congruit: *Nisi Dominus fuisset in nobis.* Hujusmodi erat sub Moyse Israel, cui dicebatur: *Sile, et audi, Israel. Dominus pro vobis pugnabit, et vos silebitis* *.

VERS. 3. *Fortasse vivos deglutissent nos.*

Calamitatis tempus, quamvis sit vehemens, nihilominus torrentis instar breve est.

VERS. 6. *Benedictus Dominus, etc.*

Quem vero laudare hymnisque celebrare oportebat, propterea quod prædæ non fuerimus hominibus qui deglutire nos volebant, nisi Dominum qui apud nos est? Utiq; illi ad capturam nostram ruentes, ut nos devorarent, consilia sua exsequi haud poterunt. Exasperati enim crudeli animo leones, dentibus suis nos capere avebant; sed tamen scopo suo potiri nequiverunt, haud nos illis tradente Domino: cui etiam benedicimus, qui nos a furentibus hostibus liberavit.

PSALMUS CXXIV.

VERS. 2. *Montes in circuitu ejus.*

Hæc aiunt qui longa emensa via ad materialem Jerusalem reversi sunt, ceu jam in tuto constituti, nec tam loco quam fiducia erga Dominum alacres; quod sane melius est quam urbis Hierusalem incolatus. Præterea ubinam melius se haberet populus? Nam locum quidem circumstare montes hic dicuntur; populi autem, cujus causa etiam locus honoratur, vere Deus est custos, simulque loci, si modo populus dignus fuerit.

VERS. 5. *Abducat Dominus cum operantibus iniquitatem.*

Verbum *abducat* hic significat *tradet*; nempe abducat in immunditiam quam sibi elegerunt, in passionibus ignominie reprobamque mentem, ut agant quæ minime oportet.

PSALMUS CXXV.

VERS. 1. *Cum converteret Dominus captivitatem Sion.*

Apostoli vaticinantur hæc de se dictum iri et de gentibus; deinde res eventuras semini et messi. Certe Davidis tempore nulla captivitas fuit; quamobrem de spiritali fortasse sermo est. Alius dicit hæc propheticè significari futura. Nempe aliquanta captivorum pars Babylone redux, recuperata Jerusalem, de iis qui Babylone remanserant, canticum hoc non sine bona expectatione Deo extollit. Aiunt ergo nondum suum gaudium esse completum; fore autem, cum universa natio ex hostili regione ad propriam redierit. Hanc nimirum loci sententiam reliqui interpretes sistant: nam pro, *facti sumus sicut consolati*, concorditer omnes aiunt: *facti sumus quasi somniantes*; non autem vera libertatem nostram visione spectantes. Porro instar veræ perspicuæque visionis erit lætitia nostra, post-

* Exod. xiv, 14.

(3) *Ἐπεὶ τοῦτο.* Interpres legisse videtur ἐπὶ τοῦτο, vel ἐπὶ τοῦτοις, ut et sententia postulat ΕΡΙΤ.

νέους οἱ γεγρακότες, καὶ οἱ μαθηταὶ ὑπακούουσιν· Ἰσραὴλ δὲ τοῦ ἔχοντος ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν, τὸ δύνασθαι λέγειν· *Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἦν ἐν ἡμῖν.* Τοιοῦτος ἦν ὁ ὑπὸ Μωϋσέως γενόμενος Ἰσραὴλ, ᾧ ἐλέγετο· *Σιώπα, καὶ ἄκουε, Ἰσραὴλ· καὶ Κύριος πολεμήσει ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς σιγήσεσθε.*

Ἄρα ζῶντας ἂν κατέπιον ἡμᾶς.

Καὶ ὁ περιστατικὸς δὲ καιρὸς, εἰ καὶ σφοδρὸς, ἀλλὰ χειμάρρου δίκην ὀλιγοχρόνιος.

Εὐλογητὸς Κύριος, κ. τ. λ.

Καὶ τίνα εὐλογεῖν καὶ ὑμνεῖν ἔδει ἐπὶ τῷ μὴ ἀλῶναι τοῖς βυλομένοις ζῶντας καταπιεῖν ἡμᾶς ἀνθρώποις, ἢ τὸν Κύριον τὸν ὄντα ἐν ἡμῖν; Οἱ ἐπὶ τὸ θηρεῦσαι ἡμᾶς ὀρμήσαντες, ἵνα καταφάγωσιν ἡμᾶς, οὐ δεδύνηνται ὡς ἔσπευδον διαθεῖναι· ἐξηγριωμένοι γὰρ οἱ ὠμόθυμοι λέοντες τοῖς ὀδοῦσιν αὐτῶν θηρεῦσαι ἡμᾶς ἐγλίχοντο· ἀλλ' οὐκ ἐπέτυχον τοῦ σπουδαζομένου, μὴ ὄντος ἡμᾶς τοῦ Κυρίου· ὃν καὶ εὐλογοῦμεν ῥυσάμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῶν φονικῶν καθ' ἡμῶν διατεθέντων.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΔ'.

Ὅρη κύκλω αὐτῆς.

Ταῦτα φασιν οἱ μετὰ τὴν μακρὰν ἐπανελθόντες ὀδοποροῖαν ἐπὶ τὴν αἰσθητὴν Ἱερουσαλήμ, ὡς ἦδη λοιπὸν ἐν ἀσφαλεῖ γενόμενοι, οὐ τῷ τόπῳ, τῇ δὲ πεποιθήσει τοῦ Κυρίου θαρρῶντες· ὁ δὲ κρείττον τοῦ κατοικεῖν Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐπεὶ τοῦτο (3) τοῦ κρείττων ἦν ὁ λαός; τοῦ μὲν τόπου ὄρη λέγεται κύκλω· τοῦ δὲ λαοῦ, δι' ὃν καὶ ὁ τόπος τετιμῆται, ὅπως ὁ Θεὸς, ὁ καὶ τὸν τόπον φυλάττων, ὅτε ἄξιός ὁ λαός.

Ἀπάξει Κύριος μετὰ τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν.

Τὸ ἀπάξει, τὸ παραδώσει θεοῖ· εἰς τὴν ἀκαθαρσίαν ἣν εἴλοντο, εἰς πάθη τε ἀτιμίας καὶ ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΕ'.

Ἐν τῷ ἐπιστρέψαι Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν Σιών.

Οἱ ἀπόστολοι ταῦτα προφητεύονται λέγειν περὶ ἑαυτῶν καὶ τῶν ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ μετὰ ταῦτα ἀποφανεῖσθαι περὶ σπόρου καὶ θερισμοῦ· κατὰ τοὺς τοῦ Δαβὶδ χρόνους οὐκ ἦν ἡ αἰχμαλωσία· τάχα οὖν περὶ τῆς νοητῆς ταῦτά φησιν· ἐρεῖ δὲ ἄλλος, ὅτι προφητικῶς τὸ μέλλον δηλοῦται (3). — Μέρος τι τῆς αἰχμαλωσίας ἐπανελθὼν ἀπὸ τῆς Βαβυλωνίας, καὶ ἀπολαβὸν τὴν Ἱερουσαλήμ, περὶ τῶν ἀπομεινάντων ἐν Βαβυλωνίᾳ τὴν προκειμένην ὥδην ἐπ' ἀγαθαῖς προσδοκίαις ἀναπέμπτει· φασὶ δὲ, ὅτι οὕτω μὲν τελείως τὰ τῆς ἡμετέρας χαρᾶς πεπλήρωται· ἔσται δὲ τοῦτο ὅτε τὸ πᾶν ἔθνος ἀπὸ τῆς πολεμίας ἐπὶ τὴν οἰκίαν γῆν ἐπανελθῇ· ταύτην δὲ τὴν διάνοιαν παρίστησιν ἡ τῶν λοιπῶν ἐρμηνεία· ἀντὶ γὰρ τοῦ, ἐγενήθημεν ὡς παρακεκλημένοι, συμφωνῶς οἱ πάντες φασιν, ἐγενήθημεν ὡς ἐνυπνιαζόμενοι, ἀλλ' οὐκ ὑπάρ τὴν ἐλευθε-

(3) Nonnullis Patribus, qui gradualium quoque psalmorum auctorem Davidem existimaverunt, nunc addatur Eusebius.

ρίαν ἡμῶν φανταζόμενοι· ἔσται δὲ ὕπαρ καὶ ἐναρ-
της ἡμῶν ἡ χαρὰ, ἐπειδὴν καὶ οἱ λοιποὶ ἡμῶν ἀδελφοὶ
ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπανεῖλθωσιν· ἐφ' ᾧ καὶ τὰ
ἔθνη μακαριοῦσιν ἡμᾶς, ὡς ἴδια μέλη κομισαμένους·
ἐν γὰρ τὸ σῶμα τῶν σωζομένων.

Τότε ἐπλήσθη χαρᾶς τὸ στόμα ἡμῶν.

Τοὺς λέγοντας (4) τὰ θεῖα ἐφ' οἷς καρπὸς πνεύ-
ματος, χαρὰ τοῖς ἀκούουσιν τὸ μὲν στόμα γίνεται
καὶ ἐπληρώθη χαρᾶς, ἡ δὲ γλῶσσα ἀγαλλιάσεως,
ἀφ' ὧν βεῖ χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις· τούτων δὲ γινομέ-
νων, οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διδασκόμενοι λέγουσιν· Ἐμε-
γάλυτε Κύριος τοῦ ποιῆσαι μετ' αὐτῶν· καὶ περὶ
ἐκπτῶν δὲ φασιν εὐχαριστοῦντες· Ἐμεγάλυτε Κύριος
τοῦ ποιῆσαι μεθ' ἡμῶν· ἐγενήθημεν εὐφραίνόμενοι.
Ἐπὶ μὲν τῶν ποταμῶν Βαβυλώνας ἐκαθίσταμεν καὶ
ἐκλαύσαμεν· ἐν δὲ τῷ ἐπιστρέψαι τὸν Κύριον τὴν
αἰχμαλωσίαν, ἐπλήσθη χαρᾶς τὸ στόμα ἡμῶν (5)·
Ἐκὰν ποιήσωμεν τῷ στόματι φυλακὴν· καὶ τὸ,
Στόμα δικαίου μελετᾷ σοφίαν· καὶ τὸ, Ἀνοίγε
σὸν στόμα, λέγει Θεός· καὶ ὁμοία· Τὸ στόμα
ἡμῶν ἀνέφωρε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι· τότε ἀληθεύου-
νες φήσομεν· Τότε ἐπλήσθη χαρᾶς τὸ στόμα ἡμῶν.
Καὶ μετ' ὀλίγα· Ἐπὴν δὲ φυλάξωμεν τὰς ὁδοὺς τοῦ
μὴ ἁμαρτάνειν, τότε πληρωθήσεται ἡ γλῶσσα ἡμῶν
ἀγαλλιάσεως· ἐπλήσθη δὲ χαρᾶς καὶ τὸ Φίλιππου
στόμα, ὅτε ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος
ἀπὸ τοῦ, Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, εὐηγγε-
λίστατο τὸν Ἰησοῦν τῷ εὐνούχῳ Αἰθίοπι.

Ἐμεγάλυτε Κύριος τοῦ ποιῆσαι μεθ' ἡμῶν.

Ἄνωτέρω μὲν ὡς ἦδη ἐπιστροφῆς ἀπὸ τῆς αἰχμα-
λωσίας γινομένης, εἰρήνται οἱ δύο στίχοι· νῦν δὲ
ὡς ἔτι ἐν αἰχμαλωσίᾳ ὄν, ταῦτά φησιν ὁ Προφήτης,
τὸ μὲν πρότερον προφητεύων, οἶμαι, περὶ τῶν ἀποστό-
λων, τὸ δὲ δεύτερον ἐκ προσώπου λέγων τῶν ἐθνῶν·
τῶν γὰρ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἔστιν ἀπὸ τοῦ, Ἐμεγάλυτε
Κύριος τοῦ ποιῆσαι μεθ' ἡμῶν, ἕως τοῦ, ὡς χει-
μάβρους ἐν τῷ νότῳ.

Ἐπιστρέψον, Κύριε, τὴν αἰχμαλωσίαν ἡμῶν.

Ἀκολουθῶς καὶ ταῦτα προσέθησαν τοῖς πρώτοις·
οὐ γὰρ ἀναισθητοῦντες, φησὶ, τῆς εἰς ἡμᾶς ἦδη γενο-
μένης εὐεργεσίας, ταῦτά φαμεν, ἀλλ' ὁμολογοῦντες,
ὅτι μεγάλα μὲν ἐποίησε μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός, καὶ ἦδη
γεγόναμεν ἐν εὐφροσύνῃ· οὕτω δὲ ἔχοντες, ὅμως
ὑπὲρ τῶν καταλοιπῶν μελῶν ἡμῶν δεόμεθα καὶ ἐκε-
τεύομεν λέγοντες· Ἐπιστρέψον, Κύριε, τὴν αἰχμα-
λωσίαν ἡμῶν ὡς χειμάβρους ἐν τῷ νότῳ· ἄτοπον
γὰρ τοὺς μὲν τῆς θείας γνώσεως ἐστερημένους, τὴν
εἰς ἡμᾶς γεγεννημένην φιλανθρωπίαν θαυμάζειν,
ἡμᾶς δὲ τοὺς τῆς εὐσεβείας τετυχηκότας, ἀχαριστίαν
ἰασεῖν.

Οἱ σπείροντες ἐν δάκρυσιν, κ. τ. λ.

Ὁ σπείρων ἐν δάκρυσι, εἰς τὸ πνεῦμα σπείρει τῶν
ἐπὶ τοῖς δάκρυσι μακαριζομένων· ἐν ἀγαλλιάσει δὲ
θερίζει ζῶην αἰώνιον, ὁ τυγγάνων ἦδη τοῦ γελᾶν τῷ
πνεύματι. — Τοῖς περὶ τῶν λοιπῶν αἰχμαλώτων αἰτή-
σαι τὸ θεῖον ἀποκρίνεται τὸ, Μακάριοι οἱ κλαίοντες

⁷ P al. cxxxi, 1. ⁸ Psal. cxxv, 2. ⁹ Psal. cxxviii, 2. ¹⁰ Psal. cxxvi, 50. ¹¹ Psal. lxxx, 11.
¹² II Cor. vi, 11. ¹³ Isa. lxxxvii, 7. ¹⁴ Act. viii, 55.

(4) Ita codd.

A quam reliquit quoque fratres nostri a captivitate
fuerint reversi. Quam rem gentes quoque nobis
gratulabuntur, ceu qui membra nostra recupera-
verimus. Unum quippe saluatorum hominum cor-
pus est.

VERS. 2. Tunc repletum est gaudio os nostrum.

Eorum, qui divina eloquuntur, in quibus spiritus
fructus est, gaudium audientibus creat o; jucundi-
tate redundans, et lingua diffluit exultatione. Quae
cum fieri gentes cognoscunt, aiunt: Magnificavit
Dominus facere cum eis. Imo et de se ipsis cum
gratiarum actione dicunt: Magnificavit Dominus
facere nobiscum; ideoque lætati sumus. Et super
flumina quidem Babylonis (Judæi inquam) sedimus
ac flevimus⁷; cum autem Deus captivos revocavit,
B repletum est gaudio os nostrum⁸. Similes porro lo-
cutiones sunt: Cum ponemus ori custodiam⁹; et,
Os justi meditatur sapientiam¹⁰; et, Aperi os tuum,
dicit Dominus¹¹; aliaque hujusmodi: veluti, Os no-
strum patet ad vos, Corinthiis¹². Tum vere dicemus:
Tunc repletum est gaudio os nostrum. Et paucis iu-
terjectis: Cum custodierimus vias nostras, ne forte
peccemus, tunc lingua nostra replebitur exulta-
tione. Gaudio quoque Philippi os redundavit, cum
illud aperiens, incipiensque a verbis illis, Tanquam
ovis ad occisionem ductus est¹³, Jesum eunucho
Æthiopi evangelizavit¹⁴.

VERS. 3. Magnificavit Dominus facere nobiscum.

Superius ceu post reditum a captivitate, dicti
fuere duo versiculi. Nunc tanquam adhuc in ca-
ptivitate detentus, hæc ait Propheta; antea quidem
de apostolis, ut puto, vaticinans, deinde vero ex
ethnicorum persona loquens. Namque ethnicorum
sunt verba, a Magnificavit Dominus facere nobiscum,
usque ad, sicut torrens in austro.

VERS. 4. Convertite, Domine, captivitatem nostram.

Consentanea præcedentibus hæc subjungunt. Haud
equidem collati nobis beneficii inmemores hæc di-
cimus, sed grandia nobiscum fecisse Deum faten-
tes, gaudio essemus. Nihil tamen minus pro re-
liquis membris nostris oramus, supplicesque di-
cimus: Convertite, Domine, captivitatem nostram, sic-
ut torrens in austro. Absurdum enim foret, si dum
ethnici divinæ notitiæ ignari, clementiam in nos
collatam admirantur, nos veram religionem sor-
titi, ingrati animi morbo laboraremus.

VERS. 5. Qui seminant in lacrymis, etc.

Qui seminat in lacrynis, secundum spiritum se-
minat illorum qui ob lacrymas beati dicuntur; cum
exultatione autem vitam æternam metit; quippe qui,
ut spiritu rideat, jam consecutus est. — Iis qui
pro reliquis captivis orarunt, Deus respondet effato

(5) Deest aliquid.

illo : *Beati qui lugent, quia ridebunt* ¹⁴. Quod si ii A facient qui Babylone adhuc sunt, bonam spem lugendo serentes, gaudium metent; lacrymis quas fuderunt amorem indepti, et reditus gaudium recepturi. Et si quidem germen aliquod veræ pietatis servaverint, animas suas veluti excolentes, multum in reditu fructum percipient. Usque ad hoc septimum canticum, de captivis Judæis vaticinia fuerunt.

PSALMUS CXXVI.

Secundum Hebraicam editionem omnesque interpretes, præsens canticum Salomonis est (sicuti alii aliis inscribuntur auctoribus psalmi), quod dictum fuit eo tempore quo templum ædificavit. Nam cum Judæi ob ejus ædificii molem valde superbi-
rent, ipse divino Spiritu prævidens supremam illius desolationem, necnon futuram Ecclesiam quæ a Domino toto orbe terrarum ædificanda erat, facta cum exstructo templo comparatione, illam præfert magisque admiratur, rem præsentem vituperans ceu temporalem, neque vel paulisper absque Dei custodia duraturam. Quæ nunc opportune cecinit Judæis Babylone regressis, et restituendi templi studiosis, atque ob eam rem fastu elatis. Ait ergo : *Si tamen Dominus custodierit*; nam custode recedente, desertum fiet, et quævis hominum sedulitas vana erit. Et templi quidem structorem dicit Dominum; urbis autem ædificatores homines, sed Deum custodem. Utile hoc dictum adversus superbiæ cogitationes.

VERS. 2. *Qui manducatis panem doloris.*

Theodotio et quinta editio, *panem idolorum*, scripserunt. Et merito, namque Hebraicus textus habet, *irreligiose agere*, quomodo aliis etiam in locis *idolum* interpretatum videmus. Prævidet autem in spiritu Salomon fore ut qui templum a se conditum incolent, idolls studeant, dæmonas intra illud colentes. Ait ergo se post abscessum, illuc denuo rediturum, atque id ex intervallo semper facturum. Quid enim prodest locum honorari ab iis, qui ob idololatriam procul se Deo remouent? Unde Symmachus dixit : *Vanum est vobis matutinos surgere ad habitandum, vel ad hymnos dicendos.*

PSALMUS CXXVII.

Consentaneæ superiori cantico vocatio gentium in præsentem prædicatur. Qui ergo timent Dominum, diversi esse dicuntur ab Israele, et a nobiliore apud Israellem ordine, id est sacerdotali. Demonstrant id verba illa : *Israelis domus speravit in Domino* ¹⁵. Et postea : *Timentes Dominum speraverunt in eo* ¹⁶. Et rursus : *Dominus nostri memor, benedixit nobis. Benedixit domui Israelis, benedixit domui Aaronis* ¹⁷. Et mox : *Benedixit timentibus Dominum* ¹⁸. Ex norma igitur prædictarum dictio-

¹⁴ Luc. vi, 21. ¹⁵ Psal. cxiii, 9. ¹⁶ *ibid.* 11. ¹⁷ *ibid.* 12. ¹⁸ *ibid.* 15.

(6) ΑΙ. προθεσπίσεται.

Α δει αυτοι γελάσονται· ὅπερ εἰ ποιήσουσιν οἱ ἐν Βαβυλῶνι, ἀγαθὰς ἐλπίδας δι' ὧν κλαίουσι σπείροντες, θεωροῦσιν ἀγαλλίαςιν· ἀντὶ δακρυῶν ἅπερ ἔσχον ἀγαπώμενοι, δεξιόμενοι τὴν τῆς ἐπανόδου χεῖράν· καὶ εἰ τότε βραχὺ τὴν σπέρμα θεοσεβείας ἐφύλαττον, ἀλλὰ τὰς ἐαυτῶν ἐκεῖ ψυχὰς γεωργήσαντες, πολλοὺς ἐπανιώντες οἴσουσι τοὺς καρπούς. Μέχρι τῆς ζ' ᾠδῆς τὰ περὶ τῶν ἐκ περιτόμῆς αἰχμαλώτων προθεσπίσθη.

ΨΑΛΜΟΣ PKΓ'.

Κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ τοὺς ἐρμηνεύσαντας ἅπαντας, ἡ παρούσα νῦν ᾠδὴ Σολομῶντος ἐστίν (ὡσπερ ἄλλοι ἄλλων εἰσὶν ἐπιγεγραμμένοι ψαλμοὶ) προφητικῶς ὑπ' αὐτοῦ λεχθεῖσα ὅτινικα τὸν ναὸν κατασκευάζε-
των γὰρ Ἰουδαίων μεγαλοφρονούντων ἐπὶ τῷ τῆς Β κατασκευῆς ὀχυρῷ, θείῳ Πνεύματι συνορῶν τὴν ἐσχάτην ἐρημίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου μέλλουσαν Ἐκκλησίαν καθ' ὅλης οἰκοδομείσθαι τῆς οἰκουμένης, ἀντιπαρτιθεὶς τῇ παρ' αὐτοῦ κατασκευῇ τοῦ ναοῦ, ἐκείνην τε προκρίνει καὶ ὑπεράγαται, τὴν τότε παρουσίαν ἐλέγχων ὡς πρόσκαιρον καὶ μὴδὲ πρὸς βραχὺ συνισταμένην ἀνευ Θεοῦ φύλακῆς· ἅπερ νῦν εἰς καιρὸν ἦσε τῶν ἐκ Βαβυλῶνος ἐπανιόντων, ἐσπουδακῶτων περὶ τὴν ἀνάκτισιν τοῦ ναοῦ, καὶ φρονούντων ἐπὶ τούτῳ μεγάλα μὲν. Εἰ γὰρ φησιν, Ἔστ' ἂν ὁ Κύριος φυλάτῃ, τοῦ δὲ φύλακος ἀναχωρήσαντος, ἔρημος ἐσται, ματαίας ἐσομένης τῆς ἐξ ἀνθρώπων σπουδῆς· ἐπὶ μὲν τοῦ ναοῦ, οἰκοδόμον εἰσάγει τὸν Κύριον· ἐπὶ δὲ τῆς πόλεως, ἀνθρώπους μὲν οἰκοδόμους, φύλακα δὲ τὸν Θεόν· χρῆσιμον τὸ βῆτον πρὸς τοὺς τῆς ὑπερφηανίας λογισμούς.

Οἱ ἐσθλοτερες ἄρτον οὐδύνῃς.

Θεοδοτίων, καὶ ἡ ε' ἄρτον εἰδώλων ἐξέδωκαν εἰκότως· τὸ γὰρ Ἑβραϊκὸν τὸ ἀσεβεῖν ἔχει, ὅπερ καὶ ἐν ἑτέροις εἰδώλων ἐρμηνεύεται· προορᾷ δὲ τῷ πνεύματι Σολομῶν, ὡς οἱ μέλλοντες οἰκεῖν τὸν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον οἶκον, εἰδώλοις προσκείσονται, δαίμοσι λατρεύοντες ἐν αὐτῷ· λέγει τοίνυν, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐθις ἐπὶ τούτῳ ἐλθεῖν, καὶ τοῦτο συνεχῶς ἐκ διαλειμμάτων ποιεῖν· τί γὰρ ὄφελος τὸν τόπον τιμᾶν, τοῖς διὰ τῆς ζιζυωλατρείας μακρύνουσιν ἑαυτοὺς τοῦ Θεοῦ; Ὅθεν ὁ Σύμμαχος ἔφη· *Μάταιον ὄμιν ἐξ ὄρθρου ἀνίστασθαι εἰς τὸ οἰκῆσαι, ἢ εἰς τὸ ὑμνήσαι.*

D

ΨΑΛΜΟΣ PKZ'.

Ἀκολουθῶς τῇ πρὸ ταύτης ᾠδῇ ἡ κλησις τῶν ἐθνῶν διὰ ταύτης κηρύσσεται (6)· οἱ γοῦν φοβούμενοι τὸν Κύριον, ἕτεροι λέγονται εἶναι παρὰ τὸν Ἰσραὴλ, καὶ παρὰ τὸ κρείττον ἐν τῷ Ἰσραὴλ τάγμα, λέγω δὲ τὸ ἱερατικόν· δηλοῖ δὲ τοῦτο ὁ φάσκων λόγος· *Οἶκος Ἰσραὴλ ἠλπισεν ἐπὶ Κύριον· καὶ μετὰ ταῦτα· Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον ἠλπισαν ἐπὶ Κύριον· καὶ πάλιν· Κύριος μνησθεὶς ἡμῶν εὐλόγησεν ἡμῶς· εὐλόγησεν τὸν οἶκον Ἰσραὴλ· εὐλόγησεν τὸν οἶκον Ἀαρῶν· καὶ μετὰ ταῦτα· Εὐλόγησεν*

τούς φοβουμένους τὸν Κύριον. Ἀκολούθως οὖν αὐτοῖς νοήσεις τοὺς ἐπὶ τῆς παρουσίας ἰδῆς μακαριζομένους· οὗτοι δὲ ἦσαν πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον· κρείττων δὲ ἔστιν, καὶ ἐπαναθεθῆκώς τοὺς φοβουμένους τὸν Κύριον, ὁ ἐν τελείῃ γεγεννημένος ἀγάπῃ· Ἐγὼ γὰρ ἐκβάλλει ἡ τελεία ἀγάπη τὸν φόβον· καὶ οἱ μὲν φοβούμενοι, ἐν πολλαῖς ὁδοῖς περιεύσσονται· τάχα δὲ ὁ ἀγαπῶν ἐν μιᾷ, τῷ εἰρηκότι, Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός, ἐφ' ἣν καὶ αἱ πολλαὶ ὡσπερ εἰς λιμένα καταντῶσιν· καὶ καλῶς εἶπεν· Μακάριοι πάντες· κἂν δούλος, κἂν δεσπότης, κἂν τὸ σῶμα ἀνάπυρος, κἂν ὄτιον, οὐδὲν τούτων κωλύει τὸν μακαρισμὸν τούτου, ὃν αὐτός φησιν· ὁ δὲ παρὰ ἀνθρώποις μακαρισμὸς, ἐπισημῆς τε καὶ περιτρεπτος, καὶ λόγῳ μόνῳ πλαττούμενος, μυρίαὶ δὲ περιστάσεις περιαντλούμενος· ἀλλ' οὐχ ὁ τὸν Θεὸν φοβούμενος τοιοῦτος, ἀλλὰ τῶν κυμάτων τούτων ἀπηλλαγμένος ἐν γαλήνῃ κάθεται καὶ λιμένι, τὴν ὄντως δρεπόμενος μακαριότητα.

Τοὺς πόνους τῶν καρπῶν σου φάγεσαι.

Οἱ λοιποὶ κόπον χειρῶν ἐξέδωκαν· ὡς ἐπὶ γεωργου δὲ φαίνονται ἄπερ ἐγεώργησε καρπούμενος· καὶ τὸν ἐναθλοῦντα τῇ τῆς θεοσεβείας ὁδῷ, τροφήν ἑαυτῷ θησαυρίζοντα πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν ἀναλογουσαν οἷς κατεβάλετο πόνους· καὶ ἀρετὴ δὲ καὶ πόνος ὁ κατὰ Θεόν, ἔστι τροφή καὶ χαρὰ τῇ ψυχῇ· τοιοῦτος μὲν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον· ὁ δὲ ἀγαπῶν, ὡς ἤδη τέλειος φάγεται τὸν οὐράνιον ἄρτον· κατὰ τὸ, Μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ οὐρανῶν.

Ἡ γυνὴ σου ὡς ἀμπέλως εὐθηνούσα.

Καὶ κατὰ τὸ ῥητὸν, ὡς ἀτελεῖ δίδεται ταῦτα φοβουμένῳ τὸν Κύριον, ἀλλ' οὐχὶ τῷ ἀγαπῶντι αὐτὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ τῆς δυνάμεως· Ὁσθαλμός γάρ οὐκ εἶδεν, καὶ τὰ ἐξῆς· τῷ δὲ φοβουμένῳ τὸν Κύριον δίδεται σύζυγος, περὶ ἧς φησι τὸ, Γυνὴ ἀγαθὴ, μερὶς ἀγαθῆ· καὶ, Γυναῖκα ἀνδρείαν τίς ἐδρήσει; τιμιωτέρα δὲ ἔστι λίθων πολυτελέων ἡ τοιαύτη· οὕτως ἡ πονηρὰ σύζυγος εἴη ἂν ὀργὴ ἐκ Θεοῦ.

Οἱ υἱοὶ σου ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν.

Ὅτω καὶ υἱοὶ ἐκ Θεοῦ δίδονται τῷ φοβουμένῳ τὸν Κύριον, οὐχ ὅμοιοι τοῖς πολλοῖς υἱαῖς, ἀλλὰ οἱ ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κυκλούντα καὶ στεφανούντα τὴν τράπεζαν αὐτοῦ· εἰ δὲ τις μὴ φοβούμενος τὸν Κύριον φησι, πολλάκις ἐν παρουσίᾳ υἱῶν ὑπάρχειν καὶ ἐν εὐθηνίᾳ γυναικὸς, ἀλλ' ἐροῦμεν ὅτι ὁ παρὼν μακαρισμὸς οὐχ ἀπλῶς γυναικα καὶ τέκνα ἐπαγγέλλεται, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ τοῦτο, ἀμπέλω μὲν ἀπεικασμένην γυναικα, νεοφύτοις δὲ ἐλαιῶν τέκνα· οὗ τοιαῦτα δὲ τὰ τῶν ἀτελέων (7).

¹⁹ I Joan. iv, 18. ²⁰ Joan. xiv, 6. ²¹ Luc. xiv, 15.

(7) Paulo aliter in cod. E. f. 274: Καὶ υἱοὶ διαφέροντες τῶν ἄλλων δίδονται τῷ φοβουμένῳ τὸν Κύριον, ἀπὸ τοῦ τελείου τοῦ λέγοντος· Ἐγὼ δὲ ὡσεὶ ἐλαία κατάκαρπος, καὶ τὰ ἐξῆς· τῆς γὰρ τοιαύτης ἐλαίας τὰ γνήματα ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν εἶναι λέ-

A num, estimabilis eos qui presente cantico beati dicuntur. Hi erant nimirum quotquot Dominum timebant. Potior autem est, et Deum ipsos timoratos superans, qui perfecta in charitate versatur. Nam perfecta charitas excludit timorem¹⁹. Et quidem timorati, multas terunt vias; amans autem unam fortasse, illam, inquam, de qua dixit, Ego sum via²⁰, in quam tanquam in portum multæ quoque illæ desinunt. Pulchreque dixit: Beati omnes, sive famulus sit, sive dominus, sive etiam corpore mutilus, sive alius quivis; nihil enim hujusmodi hanc impedit beatitudinem, de qua is loquitur. Verum quam nobis attribuunt homines beatitudinem, ea fallax est, et volubilis, et verbis tantum conficta, sexcentis vero adversis casibus obnoxia. At non ita se habet qui Deum timet, sed his fluctibus liberatus, in pace portuque sedet, vera fruens beatitudine.

VERS. 2. *Labores volarum tuarum (vel fructuum) manducabis.*

Cæteri interpretes ediderunt *laborem manuum*. Nempe tanquam de agricola loquentes, qui de sua agricultura fructum percipit. Designantque laborantem in pietatis via, sibique escam cumulantiem ad futuram vitam, quæ exantlatis laboribus erit consentanea. Nam virtus et propter Deum toleratus labor, cibus gaudiumque animæ est. Ita se habet qui timet Dominum. Verumtamen is qui amat, ceu jam perfectus, cœlestem panem manducat; secundum ea verba: *Beatus qui panem edit in regno cœlorum*²¹!

VERS. 3. *Uxor tua sicut vitis abundans.*

Sicut jam diximus, dantur hæc imperfecto homini, Dominum timenti, haud ei qui illum tota anima totoque corde ac viribus amat: *Non enim oculus vidit*²², et reliqua. Timenti autem Dominum datur uxor, de qua dictum est: *Bona uxor, pars bona*²³. Et: *Mulierem fortem quis inveniet*²⁴? estimabilior est lapidibus pretiosis quæ est ejusmodi. Vicissim mala uxor, ira Dei est.

VERS. 3. *Filii tui sicut novellæ olearum.*

Sic etiam filii dantur timenti Dominum, haud similes plerisque filiorum, sed veluti olearum surculi circumstantes coronantesque mensam patris. Quod si quis dicat illos etiam qui Dominum minime timent, sæpe liberis abundare et uxoris fecunditate; respondebimus, dici hoc loco beatitudinem haud absolute de uxore et liberis, sed viti comparari uxorem, novellis vero olearum liberos. Atqui imperiorum familia non est hujusmodi.

²² I Cor. ii, 9. ²³ Ecclesi. xxvi, 3. ²⁴ Prov. xxxi, 10.

γεται· τί οὖν; οὐκ εἶσιν ἄδικοι ἐν εὐθηνίᾳ γυναικῶν τε καὶ παιδίων; ἀλλ' οὐκ ἀμπέλω μὲν ἀπεικασμένην ἔχουσι γυναῖκα, νεοφύτοις δὲ ἐλαιῶν τέκνα. Filii quoque a cæteris diversi dantur timenti Dominum, a perfecto qui ait: Ego quasi olea fructifera.

PSALMUS CXXVIII.

VERS. 4. *Dominus justus percussit cervicem peccatorum.*

Cuncti enim improbi persecutores male peribunt. — Cædit cervicem justus Dominus, quam levi jugo noluerunt subjicere. Pio autem sine hoc dicit, ut illi abjecto nequitiae studio et impetu, subjiciantur Domino, cui omnia nudæ et distincta sunt. Pro *concidit* autem, Aquilas, *præcidit laqueos impiorum*; Symmachus, *præcidit laqueos prævaricatorum*; quinta Iemum editio, *clavos improborum ediderunt*: quibus verbis significantur subornati ab impiis ut justo insidiantur homines. Prædicunt item hæ locutiones supremum finem, mortesque eorum qui per tempora Ecclesiam Dei ejusque populum persequi voluerint.

PSALMUS CXXIX.

De Christi populo dici non potest: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* ²⁵. Non enim est ut prior populus, sed ex intimo corde clamat, utpote illius Spiritus compos, qui, ut ait Paulus, *omnia scrutatur, etiam profunda Dei* ²⁶. Hic sane laudativum sensum habet de more vox *profundum*; velut illud: *O profunditas divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei* ²⁷! Atque Ezechieli etiam dicit Deus: *Non ad populum profundi labii et gravis linguæ ego te mitto* ²⁸. Sed profundæ mentis populus, qui præcedentem quoque odam recitavit, ex ipso pectore gemitibus ineloquacibus orans, clamat ad Deum, non autem labiis: sicuti C *ne Moyses quidem, cui silenti licet dictum fuit: Quid clamas ad me* ²⁹? Præsens vero oratio est postulantis ea quæ oportet, sequæ alacriter ad postulata comparantis. Apprime vero testatus est in præcedente quoque oda: *Sæpe oppugnaverunt me, nec tamen mihi prævaluerunt*. Isti etiam dicunt: *Propter nomen tuum sustinui te, Domine. Aures intendentes dictum est, quasi solius Dei vis sit acustica et visualis. Clamorem denique non vocis intensionem dicit, sed mentis affectum.*

VERS. 3. *Si iniquitates observaveris, Domine.*

Quoniam haud omnes dicere queunt in Ecclesia: *Sæpe oppugnaverunt me, nec tamen mihi prævaluerunt* ³⁰, de infirmioribus præsentem locutionem profert, qui persecutiones non tolerant. Nisi forte D *qui psalmum recitat, de peccatis suis ante vocationem hæc dicit.*

VERS. 7. *Copiosa apud eum redemptio.*

Pretiosum enim sanguinem suum pro nobis redemptionem dedit, factus Dei Agnus. Hic peccata nostra gestat, et pro nobis dolet. *Operatus est autem redemptionem populo suo, ut ait Zacharias* ³¹; atque ut sancta Virgo, *Israelem suscepit* ³².

²⁵ Matth. xv, 8. ²⁶ I Cor. ii, 10. ²⁷ Rom. xi, 33. ²⁸ Ezech. iii, 5. ²⁹ Exod. xiv, 15. ³⁰ Psal. cxxviii, 1, 2. ³¹ Luc. i, 68. ³² ibid. 54.

et reliqua. Nam hujus oleæ germina, tanquam surculi novelli dicuntur. Quid ergo? Non est injustis uzorum ubertas ac liberorum? Utique; sed tamen

A

ΨΑΛΜΟΣ PKH'.

Κύριος δίκαιος συνέκοψεν αὐχένας ἀμαρτωλῶν.

Πάντες γὰρ οἱ διώξαντες κακοὶ κακῶς ἀπολοῦνται. — Συγκόπτει τὸν αὐχένα, ὃν οὐχ ὑποβάλλουσι τῷ χρηστῷ ζυγῷ, ὁ δίκαιος Κύριος· χρηστῆ δὲ προθέσει τοῦτο ποιεῖ, ὅπως ἀποβαλόντες τὴν πρὸς τὰ φαῦλα εὐτονίαν καὶ ἰσχύον, ὑποταγῶσι τῷ Κυρίῳ, ᾧ πάντα γυμνά καὶ τετραχηλισμένα ἐστίν. Ἀντὶ δὲ τοῦ, *συνέκοψεν αὐχένας ἀμαρτωλῶν*, Ἀκύλας κατέκοψεν βρόχους ἀσεβῶν· ὁ δὲ Σύμμαχος, κατέκοψεν βρόχους παρανόμων· ἢ δὲ πέμπτη ἔκδοσις, κλοιοὺς ἀνόμων, ἐκδεδώκασιν· δηλοῦντος τοῦ λόγου, τοὺς ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν εἰς ἐπιβουλήν τοῦ δικαίου κατεσκευασμένους· θεσπίζει δὲ καὶ διὰ τούτων ὁ λόγος τὰ ἔσχατα τέλη, καὶ τὸν δλεθρον τῶν κατὰ καιροὺς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ πολεμεῖν ἐπιχειρούντων.

ΨΑΛΜΟΣ PKΘ'.

Περὶ τοῦ λαοῦ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν τοῦ Χριστοῦ τὸ, Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χεῖλεσί με τιμᾷ, ἢ δὲ καρδίᾳ αὐτῶν πόρρω ἀφέστηκεν ἀπ' ἐμοῦ. Οὐ γὰρ ὡς ὁ πρῶτος λαὸς, ἀλλ' ἐκ βαθέων ἐκέκραξεν, ἅτε δὴ μετέχων τοῦ Πνεύματος, ὃ, κατὰ Παῦλον, πάντα ἐρυσνῆ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ· ἐν ἐπαλίῳ δὲ τὸ βαθὺ καὶ τῆ συνηθείᾳ· ὅποιον καὶ τὸ, Ὁ βάθος πλοῦτου σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ. Καὶ πρὸς Ἰεζεκιήλ δὲ φησιν· Οὐ πρὸς λαὸν βαθύχειλον καὶ βαρύγλωσσον ἐγὼ ἐξαποστελώ σε. Ἀλλ' ὁ βαθὺς τῆ διανοίᾳ λαὸς, ὁ καὶ τὴν ᾠδὴν τὴν πρὸ ταύτης εἰπὼν, ἐκ τῶν στέρων αὐτῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις ὑπερεντυγχάνων βοᾷ πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλ' οὐ χεῖλεσιν· ὡσπερ οὐδὲ Μωϋσῆς, πρὸς ὃν ἐρρέθη, καίτοι σιγῶντα, τὸ, *Τι βοᾷς πρὸς με*; ἢ δὲ νῦν εὐχὴ τοῦ αἰτούντος & δεῖ, καὶ τοῖς αἰτούμενοις ἑαυτὸν ἐτοιμῶς παρέχοντος· μαρτυρῶν δὲ μάλιστα καὶ διὰ τῆς προλαβοῦσης εἶπεν ᾠδῆς· *Πλεονάκις ἐπολέμησάν με, καὶ γὰρ οὐκ ἠδυνήθησάν μοι*· οἱ καὶ λέθουσι· Ἐρεκεν τοῦ ὀνόματός σου ὑπέμεινά σε, Κύριε· ὅσα δὲ προσέχοντα λέλεχται, ὡς τῆς μᾶς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως οὐσης ἀκουστικῆς καὶ ὄρατικῆς· κραυγὴν δὲ οὐ τόνον λέγει φωνῆς, ἀλλὰ γνώμης διάθεσιν.

Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε.

Ἐπειδὴ δὲ τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οὐ πάντες δύνανται λέγειν· *Πλεονάκις ἐπολέμησάν με, καὶ γὰρ οὐκ ἠδυνήθησάν μοι*, περὶ τῶν ἀσθενεστέρων τὴν παροῦσαν ἀναπέμπει φωνήν, καὶ μὴ φερόντων τοὺς διωγμοὺς· εἰ μὴ ἄρα ὁ αὐτὸς περὶ τῶν πρὸ τῆς κλήσεως ἀνομιῶν αὐτοῦ ταῦτά φησιν.

Πολλὴ παρ' αὐτῷ λύτρωσις.

Τὸ γὰρ τίμιον αὐτοῦ αἶμα ὑπὲρ ἡμῶν δέδωκε λύτρον, γενόμενος Ἄμνος τοῦ Θεοῦ· οὗτος γὰρ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει καὶ περὶ ἡμῶν δδυνάται. Ἐπολήσε δὲ καὶ λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ, κατὰ τὸν Ζαχαρίαν· καὶ κατὰ τὴν ἁγίαν Παοθένον, Ἄρτελάβετο Ἰσραήλ.

haud viti similem habent conjugem, neque ut novos olearum surculos, filios.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΑ'.

Ἀκολουθῶς ἡ ψῆδῃ ἡ παρούσα καὶ ἡ πρὸ αὐτῆς τοῦ ἐν Κυρίῳ τετελειωμένου ταπεινοφροσύνης φωνᾶς περιέχουσα, καὶ μάλιστα τοῦ δυναμένου λέγειν· Ἐνεκεν τοῦ ὀνόματός σου ὑπέμεινά σε, Κύριε. Ὁ δὲ Δαυὶδ ὡς εἰκὸς μεμαθηκῶς ἀπὸ τῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος φωνῶν, ὅτι τις ἱλασμὸς παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ πολλῇ παρ' αὐτῷ λύτρωσις εἰ πιστεύσειεν, ἀναγκαίως ἑαυτὸν προσφέρει τῷ Λυτρωτῇ· διὰ καὶ ἐπιγέγραπται· Τοῦ Δαυὶδ εἰς παραίτησιν κλημμελημάτων, τὰς ἰδίαις ἐξαριθμοῦντος ἀνδραγαθίας. Οὐ πῶποτε γὰρ, φησὶν, ἐπήρθην καθὼς ἄρχων ἐπ' ἔθνος αὐτοῦ· οὔτε μὴν ἐχαυνώθην βλέψας ἔξω Θεοῦ, καὶ τῆς πρὸς τὸν αὐτοῦ φόβον συστάσεως καθυφεῖς· οὔτε πάλιν ἐν τρυφῇ πλουσίως διεξήγον τὸν βίον· οὐδέ τι μεῖζον ἐφρόνησα, φησὶ, περὶ ἑμαυτοῦ, τῶν προσόντων ἐμοί· ὅποιοί τινές εἰσιν οἱ συνετοὶ παρ' ἑαυτοῖς, καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες.

Ἐπιστάτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν Κύριον

Ὡσπερ ἐγὼ, φησὶν ὁ βασιλεὺς Δαυὶδ, τοσοῦτος ὡν καὶ τοιοῦτος ἀνὴρ, ταπεινὸν ἑμαυτὸν κατέστησα, καὶ προσήγαγον ἑμαυτὸν τῷ ἱλασμῷ καὶ τῷ Λυτρωτῇ καὶ Σωτῆρι, οὕτως καὶ τῷ λοιπῷ Ἰσραὴλ ἐπάγγελλομαι θαρσύνωντας προσιέναι τῷ ἱλασμῷ· ἀκριβῶς εἰδὼς, ὅτι αὐτὸς λυτρώσεται τὸν Ἰσραὴλ, εἰ προσδράμοι αὐτῷ, ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΑΑ'.

Ὁμοσε Κύριος τῷ Δαυὶδ ἀλήθειαν.

Ὁμιωμοχέτι δὲ τῷ Δαυὶδ, ἀντάμωσεν ὁ Θεὸς ζητήσαντι τὸν τόπον μαθεῖν, δωρεὰν δούς τὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ προελθεῖν· Ἰταδιὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ὡς ὁ Παῦλος φησὶν, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι τὸν Θεόν, ἰσχυρὰν παράκλησιν, περὶ ὧν ἠΐξατο, λάβωμεν.

Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου.

Ἐπειδὴ σὺ, φησὶν, οὕτω πιστεύσας τοιαῦτα ἠΐξω γινῶναι, βουλόμενος μαθεῖν περὶ τοῦ τόπου τῆς εἰς ἀνθρώπους ἀρίξεως τοῦ Σωτῆρος, δέχου δὴ καὶ αὐτὸς τὴν ἐπαγγελίαν, καὶ γίνου διάκονος τῆς σωτηρίου γενέσεως. Σὺς γὰρ ἔσται καρπὸς ὁ γεννησόμενος, ἐκ σῆς διαδοχῆς καὶ ἐκ σοῦ σπέρματος προελευσόμενος· διὸ καὶ αὐτῷ δοθήσεται ὡσεὶ ἐπηγγελλόμενος θρόνος· διὰ τὸ μηδένα ἕτερον ἢ μόνον τὸν ἐκ σοῦ προελευσόμενον, ἄξιον εἶναι τοῦ σοὶ ἐπηγγελλόμενου θρόνου. Τοιγαροῦν καὶ ὁ Γαβριὴλ πρὸς τὴν Μαρίας φησι· Καὶ δώσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαυὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τὸν αἰῶνα.

Ἐὶν φυλάξονται οἱ υἱοὶ σου τὴν διαθήκην μου.

Καθεσθήσονται ἐπ' αὐτὸν δηλαδὴ τὸν τοῦ Χριστοῦ θρόνον οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ διάδοχοι· πλὴν οὐδεὶς φθόνος καὶ τοῖς σοῖς υἱοῖς, ὡς Δαυὶδ, τουτέστι τοῖς ἐκ περιτομῆς, καὶ εἰ παραδέξοντο τὸν Χριστὸν, καὶ εἰ φυλάξοντο τὴν διαθήκην μου καὶ τὰ μαρτυρία μου, οὐ τὰ διὰ τῆς πρώτης νομοθεσίας δεδομένα, ἀλλὰ ταῦτα ἃ διδάξω αὐτοὺς, μέλλοντα αὐτοῖς ὑστερόν ποτε παραδοθῆσθαι διὰ τῆς καινῆς διαθήκης· εἰ γὰρ

A

PSALMUS CXXX.

Congrue præsens oda, itemque præcedens, hominis in Deo perfecti humiles voces continet, præcipueque ejus qui possit dicere: *Propter nomen tuum sustinui te, Domine* ²². David autem edoctus, ut credibile est, a sancti Spiritus oraculis, misericordiam apud Deum inveniri copiosamque redemptionem, si modo crederet, necessario seipsum exhibet Redemptori. Quare et inscribitur: *Davidis ad deprecationem peccatorum, res a se egregie gestas recensentis*. Nunquam enim, inquit, fastus elatus sum, ceu gentis princeps; neque ita superbia tumui ut Dei præsentiam non spectarem, et in eo timendo constantiam omitterem. Neque item in deliciis affluenter vixi; neque de me meisque rebus præter modestiam sensi: quod faciunt ii qui sibimet ipsi videntur ingeniosi ac sapientes.

B

VERS. 3. *Speret Israel in Domino.*

Sicut enim ego, ait rex David, talis tantusque vir humilem me feci, meque obtuli misericordiæ, Redemptorique ac Servatori; ita reliquo etiam Israeli denuntio ut confidenter ad misericordiam accedat. Nam probe scio, fore ut Deus Israelitam redimat, si ad eum confuerverit, ex omnibus iniquitatibus ejus.

PSALMUS CXXXI.

VERS. 11. *Juravit Dominus Davidi veritatem.*

Juranti Davidi vicissim juravit Deus, ei qui locum cognoscere auebat, gratuito donans prærogativam ut et ipsemet ejus stirpe oriretur; *Ut per duas res immobiles, prout Paulus ait, quibus impossibile est mentiri Deum, validum solatium* ²³, circa ea quæ quisque petit, habeamus.

VERS. 11. *De fructu ventris tui ponam super thronum tuum.*

Quoniam tu, inquit, ita credens, cognoscere hæc optasti, nempe locum quo ad homines venturus est Salvator, accipe hanc notitiam, et esto salutaris ejus nativitatis minister. Fructus enim tuus erit qui futurus est, ex tua progenie ac semine proventus: ideoque et ipsi dabitur thronus promissus, quia nemo est alius, præter illum ex te oriturum, qui in promisso throno sedere mereatur. Quare et Gabriel Mariæ dixit: *Et dabit illi Deus thronum Davidis patris ejus, regnabitque super domum Jacob in æternum* ²⁴.

VERS. 12. *Si custodierint filii tui testamentum meum.*

Sedebunt super ipso videlicet Christi throno discipuli ejus ac successores. Verumtamen ne tui quidem filii, o David, ulla re fraudabuntur, id est circumcisionis assectæ, si modo Christum receperint, et pactum meum ac testimonia servaverint, non illa ad priorem legislationem pertinentia, sed ea quæ deinde ipsos docebo, quæque novi fœderis tempore tradenda sunt. Omnino si hæc servave-

²² Psal. cxxix, 4. ²³ Hebr. vi, 18. ²⁴ Luc. i, 32.

rint, ipsi quoque in throno tuo, qui Christo para-

VERS. 15. *Prædam ejus benedicens benedicam, pauperes ejus saturabo panibus.*

Secundum anagogen, præda Sionis ii sunt qui piscium instar ab evangelicis apostolicisque retribus quotidie capiuntur. Pauperes autem ejus beati, quorum est regnum Dei, qui panem de cælo delapsum edunt. Sed et ejusdem Sionis sacerdotes, postquam se justitia, ut ait, induerint, a Deo salute induuntur. Deinde de viris sanctis verba facit, virtute ac vitæ genere in Ecclesia præcellentibus. De quibus Aquilas dicit: *Laudatione laudabunt; Symmachus autem, Benedicentes benedicent.*

VERS. 18. *Super ipsum autem efflorescit sanctificatio mea.*

Hoc de Joanne dicit, juxta Domini effatum: *Ille erat lucerna ardens et relucens*²⁶. Licet hoc et aliter per tempora persecutionum cognoscere. Symmachus vero *consecratio* scripsit. Consecrat reapse per universum orbem sanctificatio Servatoris nostri Ecclesiam.

PSALMUS CXXXII.

VERS. 1. *Ecce quid bonum et quid jucundum, præter quam habitare, etc.*

Non omne bonum, pariter et jucundum est; neque omne jucundum, simul et bonum est. Multa enim sunt dulcia, et tamen prava: et vicissim alia laboriosa sunt, sed tamen bona. Verumtamen concordia et pax animarum parem mentem sententiamque solventium, utramque rem laudabiliter, nempe et bonum et jucundum tenere dicitur. Neque id dicitur de fratribus una tantum habitantibus, sed de unitate simul servantibus, prout ait Apostolus: *Ut id ipsum omnes dicatis, neque schismata inter vos sint; sed una eademque mente ac sententia estote coagmentati*²⁷. Monet autem, ne bonum atque jucundum in corpore carnisque voluptate reponendum putemus.

VERS. 3. *Sicut ros Hermonis qui descendit in montes Sionis.*

Mons est Hermon Libano adjacens, in quo nix multa congeritur, quam Scriptura roris nomine designat. Quia ergo ros ille, ex multis collectus guttibus unum corpus efficitur et compingitur, recte Ecclesiæ concordiam atque consensum comparavit diverso exemplo non nivis permanenti in Hermonie monte, sed ei quæ in Sionis montes descendit. Namque ut nivis copiam intelligamus, mons Hermon in exemplum sumptus est; ut autem morum secundum Deum concordiam significaret Psalmista, rorem in montes Sionis descendentein nominavit.

VERS. 3. *Quoniam illic mandavit Dominus benedictionem.*

Illic dicit, apud fratres concorditer habitantes. Neque hanc communem vitam, sed immortalē, intelligit.

²⁶ Joan. v, 35. ²⁷ I Cor. i, 10.

φυλάξοιτο ταῦτα, καὶ αὐτοὶ καθευδοῦνται ἐπὶ τὸν θρόνον σου τὸν τῷ Χριστῷ ἡτοιμασμένον.

Τὴν θήραν αὐτῆς εὐλογῶν εὐλογῆσω, τοὺς πτωχοὺς αὐτῆς χορτάσω ἄρτων.

Κατὰ δὲ ἀναγωγὴν, θήρα Σιών οἱ δίκην ἰχθύων διὰ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν δικτύων ὁσημέραι ζωγρούμενοι· πτωχοὶ δὲ αὐτῆς οἱ μακάριοι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· οἱ τὸν ἄρτον σιτοῦνται τὸν ἐξ οὐρανοῦ καταβάντα· ἀλλὰ καὶ οἱ ταύτης ἱερεῖς, πρῶτον ἑαυτοὺς δικαιοσύνην, ὡς εἶπεν, ἐνδύσαντες, ὑπὸ Θεοῦ περιβάλλονται σωτηρίαν· εἶτα λέγει περὶ τῶν ὁσίων, τῶν ἀρετῆ καὶ βίῃ διαπρεπόντων ἐν Ἐκκλησίᾳ· περὶ ὧν Ἀκύλας μὲν ἔφη· *Αἰνέσει αἰνέσουσιν*· ὁ δὲ Σύμμαχος, *Εὐφημοῦντες εὐφημήσουσιν*.

Ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἅγισμά μου.

Τοῦτο περὶ Ἰωάννου φησὶ, κατὰ τὸ εἰρημένον παρὰ Κυρίου· *Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καυόμενος καὶ φαίνων*. Ἔστι δὲ ταῦτα καὶ ἄλλως ἰδεῖν κατὰ τοὺς τῶν διωγμῶν καιρούς· ὁ δὲ Σύμμαχος, ὁ ἅγιος μὸς, εἶπεν, αὐτοῦ· ἀγιάζει γὰρ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἅγισμα.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΑΒ΄.

Ἰδοὺ δὴ τί καλὸν ἢ τί τερπνόν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν, κ. τ. λ.

Ὁὐ πᾶν τὸ καλόν, ἤδη καὶ τερπνόν· οὐδὲ τὸ τερπνόν, πάντως καὶ καλόν· πολλὰ γὰρ ἡδέα μὲν, φαῦλα δέ· ὡς καὶ ἕτερα ἐπίπτονα μὲν, ἀγαθὰ δέ· ὁμόνοια δὲ καὶ εἰρήνη ψυχῶν ὁμοφρονούντων καὶ ὁμοδοξούντων, ἀμφω κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ τὸ τερπνόν καὶ τὸ καλόν ἔχειν ἐπαινεῖται· οὐ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἀπλῶς, ἀλλ' ὅταν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὦσι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον λέγοντα· *Ἴνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ εἶεν ἐν ὑμῖν σχίσματα*· ἤτε δὲ κατηρητισμένοι τῷ αὐτῷ πνεύματι καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ· διδάσκει δὲ τὸ καλόν καὶ τὸ τερπνόν μὴ ἐν σώματι, μηδὲ ἐν ἡδονῇ σαρκῶν τίθεσθαι.

Ὡς δρόσος Ἀερμών ἢ καταβαλτρούσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών.

Ὅρος ἐστὶν Ἀερμών, τὸ παρακείμενον τῷ Λιβάνῳ, ἐφ' ὃ χιών συνάγεται· πολλή, ἦντινα ὁ Λόγος δρόσον ὠνόμασεν· ἐπειδὴ δὲ ἡ δρόσος ἐκείνη ἢ ἐκ πολλῶν συναγομένη σταγόνων, ὕψ' ἐν σωματοποιεῖται καὶ συμπήγνυται, εἰκότως τὴν τῆς Ἐκκλησίας ὁμόνοιαν καὶ συμφωνίαν ἀπέικασε δι' ἑτέρου παραδείγματος οὐ τῇ χιόνι τῇ ἀπομενούσῃ ἐν τῷ Ἀερμών ὄρει, ἀλλὰ τῇ καταβαίνουσῃ ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών· ἵνα μὲν γὰρ νοήσωμεν τὸ πλήθος τῆς χιόνος, τὸ Ἀερμών δρος παρελήθηται· ἵνα δὲ τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύματος τὴν συμφωνίαν δηλώσῃ, ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών ἔφη κατείναι τὴν δρόσον.

Ὅτι ἐκεῖ ἐνετείλατο Κύριος τὴν εὐλογίαν.

Ἐκεῖ λέγει παρὰ τοῖς κατοικοῦσιν ἀδελφοῖς ἐπὶ τὸ αὐτό· καὶ ζῶην οὐ τὴν κοινήν, ἀλλὰ τὴν ἀθάνατον.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΑΓ'.

Εὐλογῆσαι σε Κύριος ἐκ Σιών.

Ἡδὴ τῷ Ἀβραάμ εἰρηται· Οἱ εὐλογοῦντές σε, εὐλογῆται· δυνάμει δὲ ἑαυτὸν εὐλογεῖ ὁ τοῦτο ποιῶν· εἰ δὲ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ, πόσῃ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ Κυρίου; οὐ γὰρ δεῖται τῆς παρ' ἡμῶν εὐλογίας. Ἐκαστος δὲ ἑαυτῷ χαρίζεται, καὶ ἑαυτὸν εὐλογεῖ, ἀντευλογούμενος ὑπὸ τοῦ τῶν ὄλων Ποιητοῦ. Διὸ πρῶτον εἰρηται· *Εὐλογεῖτε τὸν Κύριον· εἰθ' ἐξῆς· Εὐλογήσαι σε Κύριος.*

ΨΑΛΜΟΣ ΡΑΔ'.

Τῇ τῶν ὁδῶν ἐσχάτῃ τὰς αὐτὰς ἔχων λέξεις, ὁ παρῶν αἶνος εἰκότως παράκειται· διὸ τὸ ἀλληλουῖα προγγράπται· τοῦ μὲν ἀλληλοῦ δηλοῦντος τὸ αἰνεῖτε, τοῦ δ' *Ια, τὸν Κύριον.* Εἴποι δ' ἄν τις ὕμνον εἶναι τὰ πρῶτα, ὡς ἐν προοίμῳ διεγείροντα τοὺς προσταττομένους αἰνεῖν τὸν Θεόν· ἀρχομένους τοῦ αἴνου ἀπὸ τοῦ, *Κύριε, τὸ δρομά σου εἰς τὸν αἰῶνα.* Κατηγεῖ δὲ ἀποστρέφων εἰδῶλων, καὶ διδάσκει γνῶσιν Θεοῦ. Τοιαύτης γὰρ τοὺς νῦν (8) ἐξ ἐθνῶν προσέντας ἔδει τυχεῖν παραινέσεως· οὐς καὶ δούλους καλεῖ, μῆπω τὸ πνεῦμα τῆς υιοθεσίας ἀνειληφότας. Συμβαίνει δὲ τούτους πρὸ (8*) τῆς παλιγγενεσίας λουτροῦ, στάσιν ἔχειν ἐν οἴκῳ Θεοῦ τῶν αὐτοῦ προπύλων, ἀλλ' οὐ τῶν ἐνδοτάτω τυχόντας· εἰσαγωγὴν γὰρ ἔσχον, ἀλλ' οὐ τελειώσιν. Διάφοροι γε μὴν αὐλαί, ἐπεὶ καὶ διάφοροι τῶν εἰσαγομένων οἱ βίοι· προκοπῆς δὲ, τὴ μετὰ τὴ αἰνεῖν τὸ ὄνομα Κυρίου, αὐτὸν δὴ αἰνεῖσαι τὸν Κύριον· δεῖ γὰρ πρῶτον μαθεῖν, ὅτι ἐστὶ Θεοῦ Λόγος, ἐφεστηκῶς τῷ παντὶ κόσμῳ, καὶ δεσπόζων αὐτοῦ· εἶτα περὶ τὴ οὐσίας αὐτοῦ μαθεῖν καὶ δυνάμει, ἵνῃ τε γνῶναι μονογενῆ τοῦ Θεοῦ. C

ejus substantiam potentiamque cognoscere, et quod Dei sit Unigenitus.

Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθὸς Κύριος, κ. τ. λ.

Ἐπεὶ ἀγαθὸς Κύριος, αἰνεῖτε αὐτόν. Αἰτία δὲ τοῦ αἰνεῖν, τὸ ἀγαθὸν οὐ κατὰ μέθεξιν εἶναι, ὡσαύτως δὲ τῷ Πατρὶ (9). Αἰνοῦμεν δὲ οὐ τῇ λέξει μόνον, ἀλλὰ καὶ μετέχει τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ, ὡς δέον δὲ τῇ θεωρίᾳ καὶ τοῖς θεολογοῦμένοις ἔργοις πράττειν ἀρμόδια, τὸ, *Ψάλατε τῷ ὀνόματι αὐτοῦ,* ἔπενθηκεται· τοῦτο γὰρ ἡδὴ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν χρηστότητα· αἰνοῦμεν δὲ αὐτὸν ἐπεὶ ἐξελέξατο ἑαυτῷ τὸν πτερνίζοντα τὰ πάθη καὶ τὰς κακίας Ἰακώβ, ἐκλεκτὸν αὐτὸν D

τιθέμενος διὰ τὸ καταλελυκέναι τὰς ἐκ κακίας καὶ παθῶν πάλας· ἀλλὰ καὶ τὸν μετ' αὐτὸν τὸν Ἰακώβ, ἐκ προκοπῆς ἀποδειχθέντα Ἰσραὴλ, εἰς περιουσιασμὸν ἑαυτῷ ἐξελέξατο· καὶ διὰ τοῦτο λαὸς ἐστὶ περιούσιος ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν περιουσίῳ γενομένου, πάντων περὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὑπαρξίν καταγινόμενου, τῷ μετέχειν αὐτῆς ὄντος καὶ σοφοῦ καὶ Λόγου Θεοῦ.

Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ὁ Κύριος ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῆ, ἐν ταῖς θαλάσσαις καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἀβύσσοις.

Πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Κύριος, καλὰ ἐστίν, ἅτε

⁹⁹ Gen. xii, 5.

(8) Hic videt Eusebii Cæsariensis tempora, quibus præcipue ethnicorum ad Christum conversio sebat.

A

PSALMUS CXXXIII.

VERS. 3. *Benedicite te Dominus ex Sion.*

Olim Abrahamo dictum fuit: *Qui te benedicunt, benedicti sunt* ⁹⁹. Virtualiter autem semet benedicit, qui id agit. Quod si in Abrahamo valuit, quanto magis in Domino? Non enim is nostra benedictione indiget. Unusquisque autem sibi gratificatur, et sibi benedicit, quia vicissim ab omnium rerum Creatore benedicitur. Ideo primo dictum est: *Benedicite Dominum.* Deinde: *Benedicite te Dominus.*

PSALMUS CXXXIV.

Laudativus hic psalmus merito subjungitur postremo canticorum, quia iisdem locutionibus utitur; quam ob rem *alleluia* quoque ei præponitur: namque *allelu, laudate* significat, *ia, Dominum.* Dicit sane aliquis priorem psalmi partem, hymni locum tenere, excitatis in proœmio iis qui Dei laudibus dicendis addicti sunt; qui reapse laudandi initium faciunt ab illis verbis, *nomen tuum, Domine, in æternum.* Doctrina autem traditur ab idolis avertens, et Dei notitiam ingerens. Hæc illis fieri debebat adhortatio, qui nunc ex ethnicis ad fidem accedunt, quos etiam servos appellat, utpote spiritum adoptionis nondum adeptos. Solent autem hi ante regenerationis lavacrum, stationem habere in domo Dei ante fores, nondum in interiora recepti: erudiuntur enim, sed adhuc non sunt perfecti. Porro diversæ sunt aulæ, quia diversa est catechumenorum vita: gradus vero provectio est post laudatum nomen Domini, Dominum ipsum laudare. Oportet enim primum discere, Dei esse Verbum quod universo mundo præsidet ac dominatur: deinde et

VERS. 3. *Laudate Dominum, quia bonus Dominus, etc.*

Quoniam bonus est Dominus, ipsum laudate. Causa autem laudandi est, bonitas ejus non ex quadam participatione, sed quia perinde est ac Pater. Laudamus autem non verbis solum, sed etiam participatione bonorum ejus: quia nimirum oportet theoreticæ speculationi et theologicæ regulæ actibus, reliquos mores consentire, *Psallite*, additum est, *nomini ejus*, quia dulce id est, et super omnem suavitatem. Porro eum laudamus, quia sibi delegit evententem mala et iniquitates Jacob, electum eum constituens, quia solvit nequitiae dolorumque certamina. Sed et illum qui post Jacobum fuit, nempe eum qui temporis progressu dictus est Israel, peculiarem sibi ceu possessionem delegit: ideoque populus est peculiaris, ex omnibus gentibus; peculiaris, inquam, possessio et substantia effectus, quatenus eam tenet sapiens Dei Verbum.

VERS. 6. *Omnia quæcumque voluit Dominus fecit in cælo et in terra, in maribus et in cunctis abyssis.*

Quæcumque Dominus fecit, bona sunt, quia vo-

(8*) Deest τοῦ. EDIT.

(9) Animadvertet Eusebii doctrinam orationis: in Deo Verbo.

lente Deo ad existendum perducta. Si quid tamen est in cœlo, veluti spiritalia nequitiae, aut in terra, veluti homines peccatores, aut in maribus, velut draconis improbitas, aut in abyssiis, velut iniquitas scelestorum illorum, qui illuc abire jussi sunt; hæc, inquam, Deus non effecit voluntate sua. Namque ex ore Domini haud prodibunt mala simul et bonum.

VERS. 7. *Qui educit ventos de thesauris suis.*

Dum hic dicit thesauros, haud sane indicat quosdam esse ventorum thesauros, sed jubentis potius celeritatem, et rei possessæ paratam facilitatem. Sicut enim qui thesaurum apud se habet, expedite admodum, quotiescunque vult, cuncta inde profert; ita et omnium Creator cuncta facile effecit, et ad existentiam perduxit.

VERS. 8. *Qui percussit primogenita Ægypti.*

Quia nonnulli mundana tantummodo ac cœlestia dicunt providentia Dei gubernari, demonstrat humana quoque curæ esse eidem, qui et nunc impius punit, et piorum genus protegit. Sed enim olim quidem portio erat Domini, id est Dei Verbi, populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel. Postquam vero ob suam irreligiositatem ille prolapsus est, dictum fuit humanato Verbo: *Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam*³⁹.

VERS. 13. *Domine, nomen tuum in æternum.*

Nihil tantopere ad divinam Providentiam spectat, quam docere homines, ne rerum hanc universitatem sine gubernatore esse credant. Quare et continua apud nos est Dei memoria, cujus magnitudinem a majoribus servi ejus edocti, præsentia dicere discunt et audent, satis gnari fore ut recreentur, quia judicium fiet de reliquo populo, eorum causa qui Dei nomen sciunt et memoria versant. Pro eis itaque, tanquam pro servis venia egentibus, deprecatur.

VERS. 15. *Idola gentium argentum et aurum.*

Absolute theologico circa Dominum sermone, et providentiæ ejus magnis operibus enumeratis, tanquam adhuc servos eos alloquens, qui ex errore polytheismi nuper accesserant, objicit putatorum olim ab ipsis deorum vituperationem; consentaneæ nimirum his quæ supra dixerat, nempe, *Ego cognovi quod magnus est Dominus, Et Dominus noster supra omnes deos*⁴⁰. Dominus noster hæc et illa fecit, tum universim tum etiam partiatim. Gentium autem dii, quibus vos quoque decepti errore antea credebatis, nihil erant aliud quam mortua et muta simulacra. Scite autem et Symmachus pro, *similes illis fiant qui faciunt ea, et quicumque ipsis confidunt*. Revera enim qui inanimatis rebus tanquam diis attendunt, lapidescente anima, idem patiuntur quod abs se culta idola, nempe oculos habent et non vident, aures habent et non audiunt.

³⁹ Psal. 11, 8. ⁴⁰ Psal. cxxxiv, 5.

θηλήματι Θεοῦ γεγεννημένα· ἐὶ δὲ τί ἐστὶν ἐν οὐρανῷ, ὡς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, ἢ ἐν τῇ γῆ ὡς οἱ ἀμαρτωλοὶ ἄνθρωποι, ἢ ἐν ταῖς θαλάσσαις, ὡς ἡ τοῦ δράκοντος κακία, ἢ ἐν ταῖς ἀβύσσοις ὡς ἡ πονηρία τῶν προστασσομένων ἐκεῖ ἀπελθεῖν κακῶν, τοῦτο οὐχ ὁ Θεὸς ἐποίησε τῷ θελήματι αὐτοῦ· ἐκ γὰρ στόματος Κυρίου οὐκ ἐξελεύσεται τὰ κακὰ καὶ τὸ ἀγαθόν.

Ὁ ἐξάγων ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ.

Τὸ εἰπεῖν ἐκ θησαυρῶν, οὐ τοῦτο δηλοῖ ὅτι θησαυροὶ τινεὶ εἰσι τῶν ἀνέμων, ἀλλὰ τὸ ἔτοιμον τοῦ ἐπιτάττοντος, τὸ εὐκολον τῆς κτήσεως παρεσκευασμένον· ὡσπερ ἂν ὁ ἐν θησαυρῷ ἔχων μετὰ ἀδείας ἐξάγει πάντα καὶ ὅτε βούλεται, οὕτως καὶ ὁ τοῦ παντὸς Δημιουργὸς πάντα εὐκόλως ἐποίησε καὶ τῇ φύσει παρέδωκεν.

Ὁς ἐπάταξε τὰ πρωτότοκα Αἰγύπτου.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ καθόλου καὶ οὐράνια φασὶ τινεὶ προνοία διοικεῖσθαι μόνῃ Θεοῦ, δεικνυσὶν ὡς μέλει καὶ τῶν ἀνθρωπίνων αὐτῷ, καὶ νῦν τοὺς ἀσεβεῖς κολάζοντι καὶ τῶν εὐσεβῶν οἰκειομένῃ τὸ γένος. Ἄλλὰ πάλαι μὲν ἦν μερὶς Κυρίου, δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου, λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνιγμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ· ἐπειδὴ δὲ δι' ἣν ἔδρασεν ἀσέβειαν ἐκεῖνος ἐκπέπτωκεν, ἐνανθρωπήσαντι ἔλεκεται· *Αἰτησαί παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τῆς κληρονομίας σου.*

Κύριε, τὸ δογμα σου εἰς τὸν αἰῶνα.

Οὐδὲν οὕτω τῆς θείας Προνοίας, ὡς τὸ διδάξαι τοὺς ἀνθρώπους μὴ ἀδέσποτον εἶναι τὸ πᾶν· ἔθεν καὶ ἡ διηγετικὴ αὐτοῦ μνήμη καθέστηκε παρ' ἡμῖν, οὐ τὸ μέγεθος διὰ τῶν προλαθόντων οἱ δούλοι μαθόντες αὐτοῦ, τὰ παρόντα λέγειν διδάσκονταί καὶ παραβαρύνονται, μαθόντες ὡς ἐπ' αὐτοῖς παρακληθήσονται, τῆς κρίσεως ἀκολουθοῦσης τοῖς λοιποῖς τοῦ λαοῦ, ταῖς ἐπεγνωκόσι τὸ δογμα αὐτοῦ, καὶ τὸ μνημόσυνον ἔχουσι· ἐπ' ἐκεῖνοις δὲ ὡς ἂν ἐπὶ δούλοις συγγνώμης ἐπιδοσμένοις παρακαλεῖται.

Τὰ εἰδῶλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον.

Συντελέσας τὴν περὶ τοῦ Κυρίου θεολογίαν, καὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ τὰς μεγαλοουργίας καταλέξας, ὡς ἐτι δούλοις ὁμιλῶν τοῖς ἐκ τῆς πολυθεοῦ πλάνης ἄρτι προσεληλυθῶσιν, ἀντιπαραβάλλει τῶν πάλαι παρ' αὐτοῖς νενομισμένων θεῶν τὸν ἔλεγχον, ἀκολουθῶν τοῖς ἀνωτέρω εἰρήκει· ὅτι, *Ἐγὼ ἔγνωκα ὅτι μέγας Κύριος, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν παρὰ πάντας τοὺς θεοὺς· ὁ μὲν γὰρ Κύριος ἡμῶν τάδε καὶ τάδε εἰργάσατο ἐν τε τοῖς καθόλου καὶ ἐν τοῖς ἐπὶ μέρος· οἱ δὲ τῶν ἐθνῶν θεοὶ, οὓς καὶ αὐτοὶ πεπλανημένως ἐνομιζέτε πρότερον, οὐδὲν ἦσαν ἕτερον ἢ εἰδῶλα νεκρὰ καὶ κωφά. Χαριέντως δὲ καὶ ὁ Σύμμαχος ἀνὴρ τοῦ, ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιτο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, ἡρμήνευσεν εἰπὼν, ὡς αὐτὰ γένοιτο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, καὶ πᾶς ὁ πεπορθῶς αὐτοῖς. Καὶ γὰρ θνῶτες οἱ τοῖς ἀψύχοις ὡς θεοῖς προσέχοντες, ὡσπερ ἀπολιθωθέντες τὴν ψυχὴν, καὶ αὐτοὶ τὸ αὐτὸ πεπόνθασιν τοῖς προσκυνουμένοις ὑπ' αὐτῶν, ὀφθαλμοῦς ἔχοντες καὶ οὐ βλέποντες, ὠτα ἔχοντες καὶ οὐκ ἀκούοντες.*

*Ομοιοι αυτοις γένονται οι ποιουντες αυτά.

Οι μὲν προειρημένοι ὅμοιοι γενήσονται, ἢ καὶ γεγῶνασι τοῖς ἑαυτῶν θεοῖς· οἱ δὲ εἰς τὸν κληρον παραληφθέντες τοῦ Θεοῦ, καὶ λαὸς αὐτοῦ χρηματίσαντες, *Εὐλογήσατε*, φησί, *τὸν Κύριον*, τούτεστιν ἀνευφημήσατε, τὰ μεγάλα ἑαυτοῦς ὠφελούντες· καλεῖται δὲ πρῶτον ἐπὶ τὴν εὐλογίαν ὁ (9^ο) Θεοῦ λαὸς, ὁ καλούμενος οἶκος Ἰσραὴλ, τὸ ὑποβεθηκὸς τάγμα τοῦ πλήθους· δεύτερον δὲ κατὰ ἀνάδασιν καὶ ὑπεροχὴν οἶκος Ἰααρῶν· καὶ τρίτον ἡ φυλὴ πᾶσα ἡ ἱερατικὴ καλούμενη οἶκος Λευὶ· καὶ μετὰ πάντας ἀνωτέρω οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον· οὗτοι δὲ ἦσαν πρὸς οὐς ὁ πᾶς ὕμνος προσπεφώνηται· οἱ δὲ ἐν ἀρχῇ τοῦ παντὸς ψαλμοῦ ὠνομαζμένοι δοῦλοι, δηλαδὴ οἱ ἐξ ἐθνῶν προσιώντες τῇ πίστει. Εἰ γὰρ τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος περιεληπτὰ διὰ τῶν εἰρημένων τριῶν ταγμάτων, τοῦ τε Ἰσραὴλ, καὶ τοῦ οἴκου Ἰααρῶν, καὶ οἴκου Λευὶ, ἕτεροι παρὰ τούτους τίνες ἂν εἴεν οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, εἰ μὴ ἐξ ἐθνῶν τῶν τοῦ Θεοῦ λόγῳ προσεληλυθότες; οἱ καὶ διδάσκονται εὐλογεῖν· *Εὐλογητὸς Κύριος ἐκ Σιών*, ὁ κατοικῶν Ἰερουσαλήμ, ἣ τὴν αἰὲ μένουσαν τοῦ Θεοῦ πόλιν, ἐν ἣ τὸ ἀληθὲς νοεῖτο ἂν κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ (10).

ΨΑΛΜΟΣ ΡΑΕ΄.

Τῷ ποιῆσαντι θαυμάσια μεγάλα μόνῳ.

Θαυμαστὸν δὲ καὶ πρὸς λέξιν, εἰ οὐρανὸς μὲν καὶ μόνῳ θέξ τὴν σοφίαν δηλοῦν τοῦ (10) Θεοῦ, μεγέθει τε καὶ κάλλει καὶ πολυχρονίῳ μονῆ· γῆ δὲ πανταχόθεν περιχλωζομένη τοῖς ὕδασι καὶ σύστασιν τὴν ἰδίαν φυλάττουσαν· πᾶσι δὲ τὸν αἰώνιον ἔλεον ὁ μελογράφος συνέψευξεν, ἐπειδὴ οὐ διὰ χρεῖαν οἰκείαν ὁ Θεὸς, ἀλλὰ διὰ μόνην φιλανθρωπίαν ἐδημιούργησεν ἅπαντα.

Τῷ πατάξαντι Αἴγυπτον.

Εἰ μὴ πέπεισαι, φησί, προνοεῖς Θεοῦ καὶ δυνάμει τὸν σύμπαντα κόσμον καὶ τὰ τούτου μέρη διακυβεῖσθαι, ἐν ἀμφιβόλῳ δὲ ἔχεις μὴ πη τὰ κατὰ μέρος καὶ τὰ ἀνθρώπινα παρορᾶται ὑπὲρ αὐτοῦ, γινώθι, ὅτι καὶ τῶν ἐπὶ γῆς οὐχ ἦπτον ἦ τὸν κατ' οὐρανὸν προνοεῖ· μετέρχεται γοῦν κατὰ χρόνους τῶν ἀνθρώπων καθ' ὑπερβολὴν ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς, ὥσπερ ποτὲ τοὺς Αἰγυπτίους μετέβλην, καὶ αὐτὴν τὴν Αἰγυπτίαν γῆν. Προϊσταται δὲ πάλιν καὶ ὑπερμαχεῖ τῶν θεοφιλῶν, καὶ οὐ μόνων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν τούτων ἀπογόνων, ὥσπερ τῶν διὰ Μωϋσέως ἠλευθερωμένων τότε τῆς παρ' Αἰγυπτίους δουλείας, οὓς ἠλευθέρωσεν αὐτοὺς ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, οὐκ ἄλλως ἢ ἐκτεταμένην χεῖρ καὶ ἰσχυρῶ βραχίονι χρησάμενος· εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ τοῦ

(9^ο) Deest τοῦ. Εἰδτ.

(10) In codicibus D. f. 237. b, et G. f. 207, aliis partim verbis idem fere fragmentum scribitur. ΕΥΣΕΒΙΟΥ. Ταῦτα μὲν εἴη, φησί, τοῖς ποιούσι τὰ εἰδωλά· ὁ δὲ λαὸς τοῦ Κυρίου καὶ ὁ κληρὸς αὐτοῦ ἀπολαύετω τῆς εἰς αὐτὸν εὐφημίας· πρῶτον ὁ οἶκος Ἰσραὴλ τάγμα τὸ ὑποβεθηκὸς· εἶτα τὸ ὑπερανέγον, οἶκος τοῦ Ἰααρῶν· εἶτα τῶν ἱερέων ἡ πᾶσα ἱερὰ, οἶκος Ἰααρῶν· καὶ πάντων ἀνωτέρων οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, πρὸς οὓς ὁ πᾶς ὕμνος προσπεφώνηται· καὶ κατ' ἀρχὰς ἐβέβησαν δοῦλοι, δι' ὧν τοὺς ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότας ἐδῆλωσαν· τίνες γὰρ οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, παρὰ τὰ τρία τάγματα τῶν Ἰουδαίων; Σιών δὲ λέγει

A VERS. 18. *Similes illis fiant qui faciunt ea.*

Prædicti idololatræ similes fient, vel jam sunt facti, diis suis. Secus vero, qui in sortem Dei assumpti estis, et populus ejus censemmini, *Benedicite*, inquit, *Domino*; id est, collaudate, non sine magna utilitate vestra. Primus autem ad laudandum vocatur Dei populus, qui dicitur domus Israelis, ordo inferior plebis. Secundo loco, uti gradus excelsior et eminens, domus Aaronis. Tertio sacerdotalis universa domus Levi. Postremo denique tanquam omnibus sublimiores qui timent Dominum. Hi sunt, quos universus hymnus alloquitur. Qui autem initio totius psalmi appellantur servi, ii sunt qui ex ethnicis ad fidem accesserunt. Nam si universa Judæorum natio prædictis tribus ordinibus comprehenditur, Israelis videlicet, et familiarum Aaronis ac Levi; reliqui præ his timentes Dominum, quinam erunt nisi qui ex ethnicis ad Dei doctrinam accesserunt? qui etiam docentur sic benedicere: *Benedictus Dominus ex Sion, qui habitat Jerusalem*, sive manentem semper Dei civitatem, in qua vera Dei intelligitur habitatio.

PSALMUS CXXXV.

VERS. 4. *Ei qui facit mirabilia magna solus.*

Sane ad litteram mirabile est, quandoquidem cælum solo intuitu sapientiam Dei magnitudine ac pulchritudine sua, et tam spatiosa ævitate demonstrat: terra autem alluentibus undique fluctibus firmitatem suam retinens. His omnibus æternam misericordiam melodus innexuit, siquidem haud ob aliquem suum usum Deus, sed ob solam erga homines benignitatem omnia creavit.

VERS. 10. *Qui percussit Ægyptum.*

Si forte haud credis, inquit, Dei providentia ac virtute universum mundum ejusque partes gubernari, dubitasque res singillatim humanas ab eo fortasse negligi, velim scias, ipsum res haud minus terrenas quam cælestes curare. Ergo persequitur, temporibus idoneis, homines præsertim insigniter irreligiosos et impios; sicuti aliquando Ægyptiis eorumque regioni incubuit. Protegit vicissim atque defendit dilectos suos, neque hos tantum, verum etiam ipsorum posteros; sicuti reapse fecit ereptis tunc per Moysen ab Ægyptiorum servitute; quos ipse communis Deus liberavit haud aliter, quam manu sua extenta, brachioque forti utens. Est autem hoc ipsum Dei Verbum, per quod et

καὶ Ἰερουσαλήμ, τὴν αἰὲ μένουσαν τοῦ Θεοῦ πόλιν, ἐν ἣ τὸ ἀληθὲς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ· κατὰ δὲ νόησιν, οἱ διορατικοὶ μὲν οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ ὀψόμενοι καθαρὰ καρδίᾳ Θεόν· οἱ δὲ τελείως καὶ ἱερατικῶς αὐτὸν αἰὲ θεραπεύοντες, οἶκος Ἰααρῶν· καὶ οἱ τούτων ὑποδεέστερον μὲν, ἐξυπηρετούμενοι δὲ τῷ ναφ, οἶκος Λευὶ, οὓς ἂν τις νεωκόρους καλέσειεν· εἶτα οἱ ἐξ ἄλλογενῶν φόβῳ Θεοῦ προστιθέμενοι· πάντες μὲν οὖν εὐλογοῦσιν, ἀναλόγως δὲ ἕκαστοι· δηλοῖ δὲ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν Ἰερουσαλήμ, τὴν μὴ ἔχουσαν στίλον ἢ ρυτίδα, τὴν εἰρηρῆν ὀρώσαν, ἣν Ἰησοῦς δίδωσι λέγων· *Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν.*

(10^ο) Δηλοῦν. Forte δηλοῖ. Εἰδτ.

olim et nunc etiam cuncta hominibus beneficia a benignitas Dei optimi confert.

Vers. 19. *Seon regem Amorrhæorum.*

Interpretari solemus Amorrhæos quidem loquaces exasperantes; et horum regem Seon, tentationem et exacerbationem. Namque homines sophisticæ fraudis periti aspere sæpe loquuntur, pariterque velent veritatis quoque amatores fraudulentè loqui et occinere, atque omnino nihil aliud spectant quam ut vexent atque exasperent. Basan vero, quod ignominiam significat, improhorum pudendam multitiam denotat: cujus rex On cum Seon occiditur; ut Israeli terra quam male retinebant tradatur, qui callido et iniquo possessu, malignoque eam administrantes ingenio, regnare videbantur. Verumtamen dicta terra his erepta traditur in sortem Israeli, fideli servo illius qui rerum omnium auctor est.

Vers. 23. *Quia in humilitate nostra memor fuit nostri Dominus.*

In superioribus quoque varie demonstratum fuit, non eum qui de Judaico genere oritur, Israelem esse, sed eum qui moribus dignus hoc nominis est. *Non enim omnes qui de Israele sunt, hi sunt Israel*⁴¹: neque illa quæ publice fit, circumcisio est, ut ait Apostolus, sed in occulto potius Judæus, et cordis circumcisio, non secundum litteram, sed in spiritu: cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo⁴². Nos quoque igitur qui ex ethnicis venimus (nos enim reapse circumcisio sumus verusque Israel) nos, inquam, potius ex inimicis liberavit, quam illos. Etenim illi ex Ægypto discedentes, corporeos sugerunt tyrannos. Verumtamen pravis moribus animas suas inficientes, occubuerunt in deserto idololatriæ dediti. Nos autem revera redemit de animæ nostræ hostibus, memorque nostri magis fuit in humilitate nostra quam illorum. Namque illi quidem corpore serviebant Ægyptiis, nostræ vero animæ ludibrio erant dæmonibus, et sub malis spiritibus humiliati eramus. Tanta vero est misericordia Dei, ut non solum piorum curam gerat, et sibi propinquantibus consulat, verum etiam terrestres omnes providentia sua complectatur, neque rationales solum sed etiam irracionales, cunctisque in terra alimenta animantibus præbeat, unicuique generi idonea, et vitæ necessaria suppeditet: et nos deum in cælos hinc transferat. Quamobrem sermo Psælistæ postquam dixit, *Qui dat escam omni carni nos in cælum transmittit, rursus dicens: Confitemini Deo, cæli, quoniam in æternum misericordia ejus.*

PSALMUS CXXXVI.

Caret hic psalmus titulo apud Hebræos; nam

⁴¹ Rom. ix, 6. ⁴² Rom. ii, 28, 29.

(11) Recole omnino adnotata a nobis in tractatu S. Cyrilli *De Maria deipara*, cap. 5, de Domino Jesu, pro Josue, exennium Ægypto Israelitarum

Θεοῦ λόγος (11), δι' οὗ καὶ πάλαι καὶ νῦν τὰς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας ἡ φιλανθρωπία τοῦ παναγάθου Θεοῦ κατειργάσατο.

Τὸν Σηὼν βασιλέα τῶν Ἀμορραίων.

Ἐρμηνεύονται δὲ Ἀμορραῖοι μὲν λαλητοὶ παραπικραίνοντες, καὶ ὁ τούτων βασιλεὺς Σηὼν, πειρασμὸς καὶ παροργισμὸς· οἱ δεινοὶ γὰρ πρὸς ἀπάτην σοφιστικὴν καταπικραίνοντές εἰσιν λαλητοὶ, τοὺς ὅσοι τῆς ἀληθείας εἰσιν ἐρασταὶ θέλοντες ἐπὶ ἀπάτης λαλεῖσθαι καὶ ἄδυσθαι, πειράζειν τε καὶ παροργίζειν ἔχοντες τὸν σκοπὸν. Βασάν δὲ αἰσχρότην μεθερμηγενομένην, τὴν τοὺς κακούς κατασχύνουσαν κακίαν δηλοῖ· ἥς ὁ βασιλεὺς Ὦν, σὺν τῷ Σηὼν ἀποκτείνονται ὅπως τῷ Ἰσραὴλ ἡ γῆ, ἦν κακῶς ἐκράτου, σοφιστικῶς καὶ μετὰ μοχθηρᾶς ἕξεως περὶ τὴν τῶν πραγμάτων διατριβόντες φύσιν, δοκοῦντες βασιλεύειν αὐτῆς· ἀλλ' ἀφαιρεθεῖσα αὐτῶν ἡ ἐρμηγενομένη γῆ, εἰς κατάσχεσιν τῷ Ἰσραὴλ δίδεται ἐπὶ τῷ κληρονομῆν αὐτῆν, δούλω γνησίῳ τοῦ πάντων αἰτίου τυγχάνοντι. Ὅτι ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν ὁ Κύριος.

Καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω διαφόρως ἐπεδείκνυτο Ἰσραὴλ, οὐ τὸ γένος τῶν Ἰουδαίων ὑπάρχων, ἀλλ' ὁ τοιοῦδε τῆς θεοσεβείας τρόπος (12)· Ὁ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ. οὗτοι Ἰσραὴλ· οὐδὲ ἦν τῷ φανερῶ ἐν σαρκὶ περιτομή, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἀλλ' ὅ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας οὐ χράμματα ἀλλὰ πνεύματι· οὐ ὁ ἐπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ· καὶ ἡμεῖς οὖν τοὺς ἐξ ἐθνῶν (ἡμεῖς γὰρ ἔσμεν ἡ περιτομὴ καὶ ἀληθινὸς Ἰσραὴλ), ἐλυτρώσατο ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν μᾶλλον ἢ ἐκείνων· οἱ μὲν γὰρ ἐξ Αἰγύπτου προελθόντες, τοὺς σωματικούς ἐξέφυγον τυράνους· ἐπαγόμενοι δὲ ἐν ταῖς ἑαυτῶν ψυχαῖς τοὺς ἀσεβεῖς τρόπους, πεπτώκασι ἐν τῇ ἐρήμῳ εἰδωλολατρῆσαντες. Ἡμεῖς δὲ ἀληθῶς ἐλυτρώσατο ἐκ τῶν τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐχθρῶν, καὶ ἐμνήσθη ἡμῶν ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν μᾶλλον ἢ ἐκείνων· οἱ μὲν γὰρ σώμασιν ἐδούλευον τοῖς Αἰγυπτίοις, ἡμεῖς δὲ ταῖς ψυχαῖς αὐταῖς δαιμόνων ἡμεῖν ταπεινωμένοι. Τοσοῦτον δὲ ἐστὶ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ὡς μὴ μόνον κῆδεσθαι τῶν θεοσεβῶν, καὶ τῶν αὐτῶν πλησιαζόντων φροντίζειν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἅπαξ ἀπλῶς τῶν ἐπὶ γῆς τὴν πρόνοιαν ποιεῖσθαι, καὶ οὐ λογικῶν μόνων ἀλλὰ καὶ ἀλόγων, ὡς ἐπιχορηγεῖν τροφὰς πᾶσι τοῖς ἐπὶ γῆς ζώοις, ἐκάστω τε γένει τὰ πρόσφορα, καὶ τὰ κατάλληλα πρὸς τὴν ζωὴν δωρεῖσθαι, ἐντεῦθεν τε πάλιν εἰς οὐρανὸν διτρεῖσθαι. Διόπερ ὁ λόγος μετὰ τὸ φάναι, Ὁ δίδους τροφὴν πᾶσιν σαρκὶ, ἀναπέμπει ἡμᾶς εἰς οὐρανὸν, αὐδὶς λέγων· Ἐξομολογήσθε τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΑΓ'.

Ὁ παρὼν ψαλμὸς, ἀνεπίγραφος ὑπάρχει παρ'

duce. Nam et Eusebius conspirare cum Cyrilli aliorumque sententia videtur.

(12) Cod. τρόπος.

Ἐβραίοις, καὶ οὕτε τίνος ἐστὶ προγεγραπται, οὕτε ποιοῦ τυγχάνει εἶδους· ἀλλ' ἐστὶ ψιλὴ προφητεία ἐκ προώπου τῶν ἐν Βαβυλῶνι γενομένων λεγομένη· καὶ τοῦτο δὲ σημειῶσει ὡς ἐν τισιν τῶν ἀντιγράφων, κατὰ τοὺς Ἐβδομήκοντα, ἐπιγεγραπται Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου.

Μακάριος ὃς ἀνταποδώσει σοὶ τὸ ἀνταπόδομά σου!

Ὁ μακαρισμὸς εἰς ἐκείνους περιστήσεται τοὺς ἀποδιδόντας τὰ ἀμοιβὰτα τῇ Βαβυλῶνι, καὶ τὸν τὰ νήπια αὐτῶν προσαράσσοντα τῇ πέτρᾳ καὶ ἀναιροῦντα αὐτά· καὶ γὰρ τῷ ὄντι, τὸ μὲν πρῶτον μακάριον ἦν τὸ μὴ θεάσασθαι ποτε τὴν Βαβυλῶνα, μηδὲ ἐν τῇ συγχύσει γενέσθαι τῶν ταύτης κακῶν· εἰ δὲ ἄπαξ τις γένοιτο ἐν αὐτῇ ἀποπεσῶν τῶν κρειττόνων, μακάριος ἂν εἴη εἰ ἂ πέπονθεν ποιήσειεν, καὶ ἀνταχμαλωτήσειεν τοὺς Βαβυλωνίους, καὶ αὐτὰς τὰς τῶν Βαβυλωνίων ψυχὰς μεταγάγοι ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ φῶτον. Εἰ δὲ καὶ τὰ νήπια αὐτῶν μὴ συγχωρήσειεν αὐξήσαι, ἀλλὰ συντριψέειεν πρὸς τῇ πέτρᾳ, πολλῶν ἂν γένοιτο μακαριώτερος. Βαβυλῶνος δὲ νήπια τὰ σπέρματα τῆς κακίας, καὶ τὰς ἀρχὰς τῶν συγχυτικῶν ἀμαρτημάτων, οὐκ ἂν ἀμάρτους εἰπῶν· ἂ δὴ τῷ λόγῳ τῷ σωτηρίου (ἡ πέτρα γὰρ ἦν ὁ Χριστός) ἀναιρεῖν πρὸς τὸ μὴ αὖξιν, μηδὲ εἰς ἔργα προέρεσθαι σπουδάσει ὁ ἐν τούτοις μακαριζόμενος.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΑΖ'.

Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου.

Ὅσπερ ὁ τέλειος ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ δυνάμεως καὶ ἰσχύος ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, οὐ διασπῶν τὰς δυνάμεις τῆς αὐτοῦ ἀγάπης περὶ ἄλλο τι, ἀλλ' ὅλως ἀνηρημέως μόνου τοῦ Θεοῦ, οὕτως καὶ αὐτὸς ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐξομολογεῖται εὐχαριστῶν τῷ Θεῷ. Θαρσῶν δὲ τῇ τοιαύτῃ αὐτοῦ παρήρησιᾳ, καὶ εἰδῶς, ὅτι ἐν μεγάλῳ θεάτρῳ τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ, θεῶν ἀγγέλων καὶ λειτουργῶν Θεοῦ ἐφορώντων, καὶ θεωμένων τὰς ἐν Θεῷ προκοπὰς αὐτοῦ, τὴν προσήκουσαν ἀποδίδωσι τῷ Θεῷ λατρείαν, καὶ φησιν· *Καὶ ἐναντίον ἀγγέλων ψαλλῶ σοι.*

Προσκυνήσω πρὸς τὸν ναὸν ἁγίων σου.

Προσκυνεῖν ἐπαγγέλλεται πρὸς ναὸν ἁγίων, τὴν Ἐκκλησίαν δηλῶν, ἣ τὴν ἐπουράνιον Ἱερουσαλήμ, ἥς τύπος ὁ ἐπὶ γῆς ὑπῆρχε ναός· εἶτα χάριν ὁμολογεῖ καταξιοθεὶς ἐλέου καὶ ἀληθείας Θεοῦ. Ἄνθ' οὗ ὁ Σύμμαχος, περὶ τοῦ ἐλέου σου καὶ τῆς ἀληθείας σου, λέγει· τυχὼν γὰρ ἐλέου Θεοῦ, τύπων καὶ συμβόλων ἀπήλλαχται, ἐν περὶ ἑαυτοῦ καὶ ἀληθείᾳ λατρεύειν Θεῷ κατηξίωται.

Ἐξομολογήσάσωσάν σοι, Κύριε, πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς.

Πολλάκις παρετήρησαμεν, ὅτι τῶν ψαλμῶν οἱ μῆτε ἕμουν, μῆτε ὄδην, μῆτε ψαλμὸν, ἣ τι ἕτερον ἔχοντες προγραφὴν, ἄλλου παρὰ ταῦτα τυγχάνουσι χαρακτηρισ. ὁποῖος ὁ παρὼν προφητικῆς μετέχων δυνάμεως· διὰ γὰρ τῶν προλαβόντων ἐξομολογησάμενος ὁ Δαυὶδ, Ἄλλ' οὐκ ἐγὼ, φησὶ, ἐν βασιλεῦσι μόνος τούτου κατηξίωθη, πλείστοι δὲ τοιοῦτοι γενήσονται, δηλαδὴ μετὰ τὸ κήρυγμα τοῦ Σωτῆρος· καὶ μάλιστα ὅτε τὸ

A neque ejus auctor inscribitur, neque cujus generis carmen sit, dicitur. Porro est simplex prophetia, quæ recitatur ex captivorum Babylone persæna. Ejus rei indicium est, quod in aliquot Septuaginta interpretum exemplaribus inscribitur Aggæo et Zachariæ.

VERS. 8. *Beatus qui retribuēt tibi retributionem tuam!*

Beatitudo illis reputatur, qui talionem Babyloni reddent, et qui parvulos ejus petrae illis necabant. Revera enim in primis beatus fuisset nunquam cernere Babylonom, neque in malorum ejus colluvie versari. Sed postquam aliquis prosperitate dejectus, illic exstitisset, beatus sane reputaretur, si quæ passus esset, invicem retribuere, et Babylonicos vicissim captivaret, atque ipsas Babylonicorum animas ad Dei timorem transferret. Quod si et illorum parvulos haud siverit adolescere, sed illiserit petrae, multo erit felicior. Jam vero Babylonicos parvulos, recte intelliges nequitiae semina, et variorum scaturigines peccatorum, quæ Servatoris doctrinis (nam petra est Christus) occidere, ne adolescant atque in actum erumpant, curabit is qui hoc loco beatus prædicatur.

PSALMUS CXXXVII.

VERS. 1. *Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo.*

Sicuti perfectus homo, Deum tota anima, nervis, ac viribus amat, haud equidem amoris sui facultates distrahens ad aliud quidvis, sed a solo Deo dependens; sic et Psalmista toto corde confitetur, gratias agens Deo. Tum elatus hac sua fiducia, vidensque se in magno humanæ vitæ theatro, necnon cælestium angelorum, qui ipsius apud Deum profectum spectant, convenientem Deo tribuit cultum, atque: *Et in conspectu angelorum psallam tibi.*

VERS. 2. *Adorabo ad templum sanctum tuum.*

Adoraturum se spondet in sancto templo, Ecclesiam denotans, vel cælestem Jerusalem, cujus erat typus terrestre templum. Deinde gratiam proficitur, quia dignus sit habitus misericordia et veritate Dei. Pro quibus verbis Symmachus, *propter misericordiam tuam et veritatem tuam*, dicit. Nam Dei misericordiam adeptus, typis symbolisque scpositis, in spiritu ac veritate Deum adorare imprætravit.

VERS. 4. *Confiteantur tibi, Domine, omnes reges terræ.*

Sæpe observavimus psalmos illos qui neque cantici neque psalmi, neque quamlibet aliam inscriptionem habent, diversum ab his characterem genere, cujusmodi est hic prophetica virtute imbutus. Nam superiore confessione facta David, Atqui, ait, non ego solus inter reges his prærogativis sum decoratus, sed plurimi posthac erunt, nempe post Servatoris prædicationem; præcipue vero cum

multitudo gentium ingressa fuerit, et secundus Christi adventus acciderit. Tunc enim magna apparebit gloria Domini. Namque imperativo modo vel optativo, futura interdum denotantur secundum peculiarem Hebræorum consuetudinem. — Vaticinatur diffusum iri per omnes gentes Dei notitiam; Cuncti enim, inquit, reges terræ confitebuntur tibi, audientque omnia verba oris Dei, et cantabunt in viis Domini. Hæc autem nonnisi post Servatoris nostri prædicationem exitum nacta sunt. Viæ autem virtutes sunt, quæ ad Dei notitiam perducunt;

VERS. 6. *Excelsus Dominus et humilia respicit.*

Quæ propheticus spiritus in ipso et per ipsum locutus fuerat, David cognoscens, lætatur quia Deus humilia respicit, et pressuris ejus protector adest.

VERS. 7. *Si ambulavero in medio tribulationis, vivificabis me, etc.*

Clarius Symmachus dixit: *Si ambulavero in medio tribulationis, conservabis me: contra anhelantes inimicos meus manum tuam extendens, servabitque me dextera tua. Dominus rem pro me conficiet.*

PSALMUS CXXXVIII.

VERS. 1. *Domine, probasti me, et cognovisti me.*

Quoniam igitur nostræ quoque vitæ tempus habet dimensa a Deo intervalla, universum vitæ meæ tempus, inquit, viamque hactenus confectam ipse scrutatus es.

VERS. 6. *Mirabilis facta est scientia tua ex me.*

Superat, inquit, vires meas, et extra meam comprehensionem est horum cognitio, ita ut ea neque excogitare neque enarrare queam. Quantumvis enim dixero, ea parva ac minima præ divina potentia fuerint, ejus comprehensio meam fugit tenuitatem, imo omnium virium defectum.

VERS. 16. *Imperfectum meum viderunt oculi tui.*

Quod nondum feci, inquit, tanquam jam factum intueris; et nondum natos, tanquam jam in lucem editos nosti. Potest autem dupliciter intelligi innocentia mea, et malitiæ carentia, nulla indigens inquisitione. Nam curiosa observantia dici opus potest: est autem imperfecta anima, quæ nondum virtute et scientia informata fuerit.

VERS. 19. *Viri sanguinum, declinate a me.*

VERS. 20. *Accipient in vanitate civitates tuas.*

Cum dixisset (v. 17): *Mihi vero nimis honorati sunt amici tui, Deus; merito inimicos Dei detestatur atque a se removet. Imo cum item dixisset fore tempus, quo peccatores Deus ipse interficiet, jam nunc illos procul se arcet, ne quid habeat cum illis commune, neque ex ipsorum propinquitate detrimentum capiat. Namque ad contentiosos sermones et controversias, incassum tuas civitates accipient, vocabulo civitatum divinas Scripturas significans, quas frustra sumunt heterodoxi, et non ut*

πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, καὶ ἡ δευτέρα τοῦ Σωτῆρος γένηται παρουσία· τότε γὰρ ὀφθήσεται μεγάλη τοῦ Κυρίου ἡ δόξα· προστακτικῶς δὲ καὶ εὐκτικῶς ἔσθ' ὅτε τὰ μέλλοντα δηλοῦται, κατὰ τινὰ τῶν Ἑβραίων συνήθειαν. — Προφητεύει περὶ τῆς μελλούσης ἐξαπολοῦσθαι εἰς πάντα ἔθνη τοῦ Θεοῦ γνώσεως· Ἔσται γὰρ, φησὶν, ὅτε πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἐξομολογήσονται σοὶ καὶ ἀκούσονται πάντα τὰ ῥήματα τοῦ στόματος Θεοῦ, καὶ ὅτι ἄγονται ἐν ταῖς ὁδοῖς Κυρίου. Ταῦτα δὲ οὐκ ἄλλοτε ἢ μετὰ τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τέλους τετύχηκεν. Ὅδοι δὲ εἰσὶν αἱ ἀρεταί, αἱ φέρουσαι ἐπὶ τὴν γῶσιν τοῦ Θεοῦ.

Υψηλὸς Κύριος, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορᾷ.

Τὰ ὑπὸ τοῦ προφητικῆς πνεύματος ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ λαλῆθέντα μαθῶν ὁ Δαυὶδ, θαρβεί ὡς ἐφορώντος τὰ ταπεινὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν ταῖς θλίψεσιν αὐτῷ συνασπιζομένου.

Ἐὰν πορευθῶ ἐν μέσῳ θλίψεως, ζήσης με, κ. τ. λ.

Σαφέστερον δὲ ὁ Σύμμαχος ἔφη· Ἐὰν πορευθῶ διὰ μέσης θλίψεως, περισώσεις με· κατὰ τῆς ἀναπνοῆς τῶν ἐχθρῶν μου ἐκτενεῖς χεῖρά σου, καὶ σώσει με ἡ δεξιὰ σου· Κύριος ἐπιτελέσει ὑπὲρ ἐμοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΑΗ΄.

Κύριε, ἐδοκίμασάς με, καὶ ἔγνωσάς με.

Ἐπεὶ τοίνυν καὶ ὁ χρόνος τῆς ἡμετέρας ζωῆς ἔχει τινὰ διαστήματα μεμετρημένα παρὰ Θεῷ, πάντα μου τῆς ζωῆς τὸν χρόνον, φησὶ, καὶ τὴν ὁδὸν ἣν διήλθον αὐτὸς ἐξιχνίασας.

Ἐθαναστώσῃ ἡ γῶσσίς σου ἐξ ἐμοῦ.

Ἐπιθαίνει, φησὶ, τὴν ἐμὴν δύναμιν, καὶ ἐπέκεινά ἐστιν τῆς ἐμῆς καταλήψεως ἡ τούτων γῶσις, ὡς μὴ δύνασθαι με ἐξευρεῖν μηδὲ ἐξεῖπειν αὐτά. Ὅσα γὰρ ἂν εἶπω, μικρὰ καὶ ἐλάχιστα τυγχάνει τῆς θεϊκῆς δυνάμεως, ἧς καταλήψις τὴν ἐμὴν σμικρότητα καὶ οὐθενίαν διαφεύγει.

Ἀκατέργαστόν μου εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου.

Τὸ μήπωπραχθέν μοι, φησὶν, ὡς ἤδη τελεσθὲν καθορᾶς, καὶ τοὺς τέως μὴ τεχθέντας, ὡς ἤδη τεχθέντας ἐπίστασαι. Δύναται δὲ νοεῖσθαι διχῶς τὸ ἄκακον καὶ ἀπόνηρον, καὶ ἀνεξέταστόν μου· ἔργον γὰρ ἡ περίνοια λέγεσθαι ὀφείλει· ἀκατέργαστος δὲ ἐστὶ ψυχὴ ἡ μήπω δι' ἀρετῆς μορφωθείσα καὶ γνώσεως.

Ἄνδρες αἱμάτων, ἐκκλίνατε ἀπ' ἐμοῦ. Αἰψύονται εἰς ματαιότητα τὰς πόλεις σου.

Εἰπὼν, Ἐμοὶ δὲ ἰατρὰ ἐπιμήθησαν οἱ φίλοι σου, ὁ Θεός, εἰκότως τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Θεοῦ παραιτεῖται καὶ ἀπελαύνει ἑαυτοῦ· ἀλλὰ καὶ μνημονεύσας ὅτι ἔσται τις καιρὸς ἐν ᾧ τοὺς ἀμαρτωλοὺς αὐτὸς ὁ Θεός ἀποκτενεῖ, ἐντεῦθεν ἤδη καὶ τούτους ἑαυτοῦ μακρὰν ἐλαύνει, ὡς ἂν μὴ κοινωνὸς αὐτῶν γένοιτο, μηδὲ ἐκ τοῦ πλησιάζειν μετάσχη τῆς παρ' αὐτῶν βλάβης. Ἐπεὶ δὲ καὶ εἰς ἐριστικούς λόγους καὶ ἐριδας, τὰς σὰς εἰς ματαιότητα λήφονται πόλεις, τὰς θείας Γραφὰς πόλεις χρηματιζούσας, ματαίως δὲ ταύτας λαμ-

δάνουσιν οἱ ἐπερόδοφοι, καὶ οὐχ ὡς δεῖ (13) ἀποστρέψομαι καὶ ἐκκλίνω ἀπ' αὐτῶν.

Δοκίμασόν με, ὁ Θεός.

Εἰπὼν ἐν ἀρχῇ, Κύριε, δοκιμασάς με καὶ ἔγνωσάς με, νῦν ὡς μήπω δοκιμασθεὶς ἔφη, *Δοκίμασόν με, Κύριε, καὶ γινώθι τὴν καρδίαν μου.* Καὶ τότε μὲν εἴρηται, *τὴν τρίβον μου καὶ τὴν σχοῖνόν μου ἐξιχνίασας, καὶ πάσας τὰς ὁδοὺς μου προσίδες.* ἔπειτα δὲ, *Ἐτασόν με, καὶ γινώθι τὰς τρίβους μου.* μήποτ' οὖν οὐκ ἐναντία λέγει. Τότε γὰρ ἀπλῶς δεδοκιμάσθαι καὶ ἐγνωσθαι εἶπε, νῦν δὲ εὐχεται δοκιμασθῆναι, ὅπως γνωσθῆ ἡ καρδία αὐτοῦ· μείζον γὰρ τὸ καθαρὸν καὶ εὐθὲς τῆ καρδίᾳ τοῦ ἀπλῶς καθαρὸν καὶ εὐθὲ ὑπάρχειν· καὶ ὑπεραίρει τοῦ ἀπλῶς δοκιμασθέντα γνωσθῆναι τῷ δοκιμασθῆναι ἐπὶ τῷ γνωσθῆναι τὴν καρδίαν αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀπλῶς προοραθῆναι τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, μείζον τὸ γνωσθῆναι τὰς τρίβους ἐτασθέντας αὐτοῦ. Διὸ καὶ ἐπηγάγε· *Καὶ ἰδὲ εἰ εἶδες ἀνομίαν ἐν ἐμοί, τουτέστι ἐν ἔξει καὶ διαθέσει μου. Φέρεται καὶ οὕτως· Καὶ ἰδὲ εἰ ὁδὸς ἀνομίας ἐν ἐμοί·* τουτέστι, κατανόησον εἰ ὤδωσέ ποτε ἐν τῇ ψυχῇ μου ἀνομία, ὡς ἔχη τῆς ὁδοῦ αὐτῆς μείναι παρ' ἐμοί. "Ὅμως δὲ καὶ εἰ τοσαύτη ἐκ σοῦ καὶ διὰ σὲ κατ' ὀρθωταί μοι ἀναμαρτησία, ἀλλ' οὖν σὺ ὠδήγησάς με ἐν ὁδῷ αἰωνίᾳ, ἐπὶ ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν ἀγούσῃ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΘ'.

Πεσοῦνται ἐπ' αὐτοὺς ἄνθρακες πυρός.

Δίκην γὰρ ὑφέξει πρὸς αὐτοῦ, νόσον ἔχων τοιαύτην.

Ἄνδρα ἀδίκον κακὰ θηρεύσει εἰς διαφθοράν.

Τί δὲ ἐστὶν εἰς διαφθοράν; ὅτι πολλοὶ θηρεύονται εἰς σωτηρίαν, ὡς οἱ παρὰ τῶν ἀποστόλων, ὡς οἱ παρὰ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν· ἀλλ' οἱ γε πονηροὶ ὅταν ὑπὸ τῆς κακίας θηρεύονται καὶ φθορᾶς· πᾶς γὰρ ἀδίκος, ὡς περ ὑπὸ οἰκείας νόσου διαφθαρεὶς ὑπὸ τῆς ἐλευθερίας κακίας, δίκην ὑφέξει τὴν προσηκουσαν· ἰκανὴ γὰρ ἐστὶν ἀντὶ πάσης τιμωρίας τὴν ἔχουσαν αὐτὴν ψυχὴν διαφθεῖραι.

Ἔγνωσ' ὅτι ποιήσει Κύριος τὴν κρίσιν τοῦ πτωχοῦ.

Ἐντεῦθεν ὁ Σολομὼν ὠφελῆθεις τὸν πατέρα φησὶν ἐν τῷ Ἐκκλησιαστήῃ· *Τέλος λόγου τὸ πᾶν δικούς, ὅτι πᾶν τὸ ποιῆμα ἄξει ὁ Θεός εἰς κρίσιν, ἐν παντὶ παρεωραμένῳ, ἔαν τε ἀγαθόν, ἔαν τε πονηρόν·* καὶ νῦν γὰρ, φησὶν, ὡς κρίνει ὁ Θεὸς ἐκδικῶν τὸν νῦν καταπονούμενον πένητα καὶ πτωχόν. Ἐπὶ χρηστέον δὲ μετὰ ταῦτα τέλος κατέστρεψε τὸν ψαλμὸν· διὸ καὶ *εἰς τέλος λέγων ἐπιέγραπται, τὴν ἀποκειμένην τοῖς δικαίοις λέγων ἐλπίζα. Ὁ δὲ Σύμμαχος, παρὰ τῷ προσώπῳ σου, λέγει. Τί δὲ κρείττον τοῦ κεκαθαυμένου διανοῖα πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὁρᾶν τὸν Θεόν; κατὰ τὸν τοῦ Σωτήρος μακαρισμὸν εἰπόντος· Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῆ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται· οὐ τυχόντες εὐχαριστήσουσιν.*

⁴⁴ Eccle. xii, 13, 14. ⁴⁵ Matth. v, 8.

(13) Insignis Eusebii sententia de sacris libris, nihil utilitatis apud hæreticos habentibus
PATROL. GR. XXIV.

oporteret. Hoc ego hominum genus aversor et fugio.

Proba me, Deus.

Quum initio dixisset, *Domine, probasti me et cognovisti me*, nunc ceu nondum probatus ait: *Proba me, Domine, et scito cor meum.* Et tunc quidem dictum fuit: *Et funiculum meum investigasti, et omnes vias meas prævidisti*; nunc vero, *Scrutare me, et cognosce semitas meas.* Neutrubi tamen contraria loquitur. Tunc enim simpliciter exploratum se et cognitum dixit; nunc vero orat explorari se. Majus enim quid est, purum rectumque habere cor, quam simpliciter esse purum et rectum. Longeque præstat cognito per explorationem simpliciter homini, ille qui probatus est per cordis cognitionem. Rursus majus quid est, si viæ ejus explorata noscantur, quam si tantummodo prævideantur. Idecirco addidit: *Et vide an via iniquitatis in me sit*, id est in habitu ac genere vitæ meæ. Fertur et alia explanatio: *Et vide num via iniquitatis in me sit*: id est, observa an aliquando iniquitas in me sit grassata, ita ut vestigia semitæ ejus in me supersint. Nihilominus etsi tanta fuit ex te et per te innocentia mea, tu tamen mihi dux es in via æterna, quæ ad immortalitatem incorruptibilitatemque perducit.

PSALMUS CXXXIX.

VERS. 11. *Cadent super eos ignis carbones.*

Pœnam quippe a Deo referet, qui hujusmodi morbo laborat.

C VERS. 12. *Virum injustum mala capient ad corruptionem.*

Quid est ad corruptionem? nempe quia multi capiuntur ad salutem, ut illi qui ab apostolis sanctisque viris. Verumtamen illi improbi sunt qui a malitia capiuntur et corruptela. Quivis enim injustus tanquam intimo morbo corruptus nequitia sua, pœnam congruam perferet. Namque ad corrumpendam animam, cujusvis pœnæ loco, nequitia sufficit.

VERS. 13. *Cognovi quia faciet Dominus judicium inopis.*

Hinc Salomon Patri suffragans ait in Ecclesiaste: *Finem summumque totius sermonis audi*; nempe quod omne factum adducet Deus in judicium, de omni abscondito, sive id bonum fuerit, sive malum ⁴⁶. Et nunc enim, inquit, judicabit vindex Deus de paupere oppresso et de inope. Felici mox sine psalmum concludit (ideoque et in titulo scriptum est *In finem*) repositam justis spem recitans. Symmachus autem, *apud faciem tuam*, dicit. Quid verò præstantius quam puro corde Deum coram spectare? prout dixit Servator: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* ⁴⁷! quam rem adepti, gratias agent.

PSALMUS CXL.

Psalmus hic parem ac superior titulum gerit. Est autem Davidis, eandemque vim precis continet. Hoc tamen amplius habet, quod magis est dogmaticus, et plura atque utiliora sub initio docet. Ait igitur : *Clamavi*. Haud sane magna voce et clamore usum esse psalmistam, credere decet ; nam silentes quoque audit Deus. Sic etiam Moysi traditur dictum : *Quid ad me clamas*⁴⁴ ? Sed qui magna dogmata a Deo didicerat, eximio animi affectu fideque aliquid a Deo petens, ita ad eum clamabat. Quare et fidenter ait : Quoniam talis sum, et ita clamo, attende voci meæ dum ad te clamo. Quippe qui puram habeo non mentem tantummodo, sed et labiorum vocem a mendacio, perjurio et convicio. His etiam consequenter addit :

VERS. 2. *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum.*

Hoc intelliges ex dicto Apostoli : *Volo viros orare levantes puras manus, sine ira et murmurationibus*⁴⁵ : namque et ille tam cogitationum facit mentionem quam actuum. Verum impij nequaquam manus sustollunt. Ideo dictum est illis : *Cum manus vestras ad me extendetis, faciem meam a vobis avertam*⁴⁶. Oportet vero in altum actus sustollere, atque eos prout Deo placuerit perficere.

VERS. 4. *Ne declines cor meum ad malitiæ sermones, ad excusandas excusationes in peccatis.*

Ne subverti sinas atque in contrarium inclinari donatam semel a te mihi mentem. Pro, *ad excusandas excusationes in peccatis*, Symmachus edidit, *ad cogitandas iniquas cogitationes*, clarius equidem dictionis mentem exprimens. Deinde Psalmista ad praxim revertitur dicens, *cum hominibus operantibus iniquitatem, et non combinabo cum electis eorum*. Pro quo rursus Symmachus clarius interpretatus est dicens : *Cum hominibus operantibus iniquitatem, ne dulcibus quidem ipsorum convescar*. Non ero, inquit, cum istis, si tu, Domine, custodiam ori meo posueris, et præparatum mihi thesaurum conservaveris. Electi porro eorum, credendi sunt illi qui malorum actuum suorum prætextus quærun, qui pejores sunt illis qui sine prætextu palamque peccant.

VERS. 6. *Absorpti sunt juncti petrae iudices eorum.*

Symmachus autem : *Adhuc enim oratio mea intra nequitias illorum : evellentur petrae manibus iudices eorum : audient verba mea dulcissima*. Sicuti agricola cum terram frangit, ita ossa vestra dissipata sunt secus inferos. Nunc vero rationem reddit, cur cum peccatoribus non combinet : sufficit enim illorum societas ad animam meam dissipandam, atque ad ipsorum nequitiam mihi insinuandam. Jam

⁴⁴ Exod. xiv, 15. ⁴⁵ I Tim. ii, 8. ⁴⁶ Isa. i, 15.

A

ΨΑΛΜΟΣ PM'.

Ἀκολουθῶς τῷ προάγοντι ψαλμῷ καὶ οὗτος ἐπιγράφεται· Ἔστι δὲ τοῦ Δαυὶδ, καὶ τὴν αὐτὴν ἔχει τῆς προσευχῆς δύναμιν. Ἐχει δὲ τι πλεον οὗτος δογματικώτερος ὢν, καὶ πλείονα καὶ ὀφελιμώτερα διὰ τῆς ἀρχῆς παιδεύων· καὶ φησὶν· Ἐκέκραξα· οὐ πάντως φωνῆ μεγάλη καὶ βοῆ κεκρησθαι αὐτὸν προσήκει ὑπολαμβάνειν· καὶ σιωπῶντων γὰρ ἀκούει ὁ Θεός· οὕτω καὶ Μωϋσῆ λέγεται εἰρηκέναι· Τί βοᾷς πρὸς μέ; Ἄλλ' ὁ μέγала δόγματα περὶ Θεοῦ κεκτημένος, ὑπερβαλοῦση τε διαθέσει καὶ πίστει αἰτῶν τι παρὰ τοῦ Θεοῦ, οὕτως ἐκέκραξε πρὸς αὐτόν· διὸ καὶ θαρσῶν φησιν· Ἐπειδὴ τοιοῦτός εἰμι, καὶ τοιαῦτα βοῶ, πρόσχες τῇ φωνῇ μου ἐν τῷ κεκραγένοι με πρὸς σέ· ὡς καθάραν ἔχων οὐ μόνον τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ καὶ τὴν διὰ τῶν χειλέων φωνὴν ἀπὸ ψεύδους, ἐπιπορίας τε καὶ λουδορίας. Οὕς καὶ ἀκολουθῶς ἐπήγαγεν·

Ἐπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἐσπερινή.

Νοήσεις δὲ τοῦτο ἀπὸ τοῦ λέγειν τὸν Ἀπόστολον· Βούλομαι τοὺς ἄνδρας προσεύχεσθαι ἐκαιροντας ὀσίους χεῖρας, χωρὶς ὀργῆς καὶ διαγογγυσμῶν· κάκεινος γὰρ ὁμοῦ καὶ τῶν κατὰ διάνοιαν ἐμνημόνευσε, καὶ τῶν κατὰ πράξιν· οἱ δὲ ἀσεβεῖς οὐδέποτε χεῖρας ἐπαίρουσι· διὸ λέκεται πρὸς αὐτούς· Ὅτε ἂν τὰς χεῖρας ἐκτείνητε πρὸς μέ, ἀκουστέψω τὸ πρόσωπόν μου ἀφ' ὑμῶν· ἐπαίρειν δὲ δεῖ εἰς ὕψος τὰς πράξεις, καὶ ἀρεσκόντως αὐτὰς τῷ Θεῷ ἐπιτελεῖν.

Μὴ ἐκκλίνης τὴν καρδίαν μου εἰς λόγους ποτηρίας, τοῦ προφασίζεσθαι προφάσεις ἐν ἁμαρταις.

Μὴ συγχωρήσης παρατραπῆναι καὶ παρακλιθῆναι εἰς τὸ ἐναντίον τὴν ἀπαξ ἀπλῶς κατασκευασθεῖσάν μου διάνοιαν· ἀντὶ δὲ τοῦ, προφασίζεσθαι προφάσεις ἐν ἁμαρταις, ὁ Σύμμαχος, ἐννοεῖν ἐννοίας παρανόμους ἐξέδωκε, σαφέστερον ἐρμηνεύσας τὴν θεωρίαν τοῦ λόγου. Εἶτα πάλιν μεταβαίνει ἐπὶ τὸ πρακτικὸν φάσκων, σὺν ἀνθρώποις ἐργαζομένοις τὴν ἀνομίαν, καὶ οὐ μὴ συνδυάσω μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτῶν. Ἄνθ' οὐ πάλιν ὁ Σύμμαχος σαφέστερον ἠρμήνευσεν εἰπὼν, Σὺν ἀνθρώποις ἐργαζομένοις ἀδικίαν, μηδὲ συμφάγοιμι τὰ ἡδέα αὐτῶν. Οὐκ ἔσομαι γὰρ, φησὶν, ἅμα τούτοις, ἐὰν σὺ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματι θείης, καὶ τὸν προκατασκευασθέντα μοι θησαυρόν διατηρήσης. Ἐκλεκτοὶ δὲ τούτων εἶεν οἱ σκηπτόμενοι προφάσεις ἐφ' οἷς δρῶσι κακῶς· χειρῶν δυντων τῶν ἀνευ προφάσεως, καὶ ἀνεπικαλύπτως ἀνομοῦντων.

Κατεπόθησαν ἐχόμενα πέτρας οἱ κριταὶ αὐτῶν.

Ὁ δὲ Σύμμαχος· Ἐτι γὰρ καὶ ἡ προσευχὴ μου ἐν τὸς τῶν κακιῶν αὐτῶν· ἐκτιλήσονται ἐν χερσὶ πέτρας οἱ κριταὶ αὐτῶν· ἀκούσονται ῥήσεις μου ἡδίστας· ὡσπερ γεωργός δε' ἂν ῥήσῃ τὴν γῆν, ὡς ἐσκορπίσθη ὑμῶν τὰ ὄστα παρὰ τὸν ἄβηθ. Τὴν αἰτίαν δὲ νῦν ἐπάγει τοῦ μὴ συνδυάζειν ἁμαρτωλοῖς· ἱκανὴ γὰρ αὐτῶν ἡ κοινωμία, φησὶ, διασκορπίσαι μου τὴν ψυχὴν, καὶ τῶν κακιῶν αὐτῶν ἔνδον

ἀπολαβεῖν· τὸ δὲ ἐκτελήσονται δηλοῖ, ᾧ καὶ τοὺς A
 εαυτῶν ἀρχοντας καὶ κριτὰς ἴδωσι κατασπυμένους ἐκ
 βίβλων, ὡσπερ ἀποτιλλομένους δυνάμει τοῦ στερεοῦ
 λόγου.

Μὴ ἀνταρέλῃς τὴν ψυχὴν μου.

Ὁ Σύμμαχος ἀντὶ τοῦ, οὐκ ἀνταρέλῃς, μὴ ἀποκε-
 νώσης, τούτεστι, μὴ συγχωρήσης τὸν ἀποκειμένον ἐν
 τῇ ψυχῇ μου ἀγαθὸν θησαυρὸν ἀποκενωθῆναι· τότε
 γὰρ ἀφόδως ἀπελεύσομαι, φησὶν, ὅτ' ἂν ἁμαρτωλοῖ
 τοῖς ἑαυτῶν περιπαρῶσι δικτύοις.

ΨΑΛΜΟΣ PMA'.

Συνέσεως τῷ Δαυίδ, ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τῷ σπη-
 λαίῳ, προσευχή.

Καὶ ὁ νς ὁμοίαν ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν οὕτως· *Εἰς*
τὸ τέλος, μὴ διαφθείρης, τῷ Δαυίδ εἰς στηλογρα-
σίαν, ἐν τῷ αὐτὸν ἀποδιδράσκειν ἀπὸ προσώπου B
Σαουλ εἰς τὸ σπήλαιον. Κεῖται δὲ ἡ ἱστορία ἐν τῇ
 πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν· *Καὶ ἀνέβη Δαυὶδ ἐκεῖθεν,*
καὶ ἐκάθισεν ἐν τοῖς σπηλαίοις τοῖς ὄχυροῖς Ἐγ-
γαδδί· καὶ ἐγένετο οὗς ἐπέστρεψε Σαουλ δκισθεν
τῶν ἀλλοφύλων· καὶ ἀνήγγειλαν αὐτῷ λέγοντες,
Ἰδοὺ Δαυὶδ ἐν τῇ ἐρήμῳ Ἐγγαδδί. Καὶ παρέλα-
βε Σαουλ τρισχιλίους ἀνδρας, ἐκλεκτοὺς ἐκ παν-
τός Ἰσραὴλ, καὶ ἐπορεύθη τοῦ ζητεῖν τὸν Δαυὶδ
καὶ τοὺς ἀνδρας τοὺς μετ' αὐτοῦ, ἐπὶ πρόσωπον
τῆς θήρας τῶν ἐλάφων· καὶ ἦλθον εἰς τὰς μάν-
δρας τῶν προβάτων ἐπὶ τὴν ὄδον καὶ ἐπὶ τὸ σπή-
λαιον· καὶ εἰσῆλθε Σαουλ εἰς τὸ σπήλαιον ἀπο-
κοινῶσαι (14) τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ Δαυὶδ καὶ οἱ
ἀνδρες μετ' αὐτοῦ ἐν μέρεσι τοῖς ἐσωτέροις τοῦ
σπηλαίου ἐκάθητο.

Προεγράφη ἡ ἱστορία ἢ περὶ Σαουλ καὶ τοῦ σπη- C
 λαίου· τὸ δὲ τοῦ Δαβὶδ ὄνομα διαφόρως ἐρμηνεύεται,
 ὡς πολλάκις εἰρήκαμεν, καὶ διαφόρως λαμβάνεται·
 ὅτε γὰρ εἰς πρόσωπον τοῦ Κυρίου εὐρήσεις, οὕτω καί-
 μενον ἐρμηνεύεται *πεποθημένος*· ὅτε δὲ εἰς πρό-
 σωπον τῶν ἁμαρτανόντων καὶ ἐπιστρεφόντων, ἐρμη-
 νεύεται *ἐξουθετημένος*, διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ.
 Νῦν τοῦ Δαυὶδ ὄνομα λαβεῖν ἔστιν εἰς τὸν λαὸν τὸν
 ἡμαρτηκότα καὶ εἰς σύνεσιν ἐλθόντα, καὶ ἐν σπηλαίῳ
 αὐτὸν κατακλείσαντα, καὶ προσευχόμενον μετὰ δα-
 κρύων ἰσχυρῶς, καὶ ἐξομολογούμενον, ὡς καὶ αὐτὸ τῆ
 ἐπίγραμμα τοῦτο δηλοῖ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ψαλμὸς ταῦ-
 τα διδάσκει.

Ἐν τῷ ἐκλείπειν ἐξ ἐμοῦ τὸ πνεῦμά μου.

Σφόδρα καταλλήλως τῇ τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ τόπου D
 συνοχῇ καὶ ταῦτα λέλεκται· ὅσον γὰρ ἐπ' ἀνθρώποις
 ἔνδον ἐν τῷ σπηλαίῳ συνεχόμενος, παντὸς δρασμοῦ
 καὶ φυγῆς ἐπεκλείετο, οὕτε μία τε παρῆν αὐτῷ
 βοήθεια ἑλπίς· ἀλλ' οὐδὲ ἦν ὁ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ βυό-
 μενος ἢ ἐπιζήτων· Ὁρῶν δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς αὐτοῦ
 νεητοῦς ἐχθροὺς, ὄλον τοῦτο κατεργασαμένους, λέγω
 δὲ τὸ εἰσελθεῖν Σαουλ εἰς τὸ σπήλαιον ὑπὲρ τοῦ συλ-
 ληφθῆναι τὸν Δαυὶδ, εἰκότως ἔλεγεν τὸ, *Ἐκρύψαν*
παρῖδα μοι. Ἀλλ' οὐ προκεχωρήκει αὐτοῖς τὰ τῆς
 παρῖδος διὰ τὴν προκειμένην προσευχὴν· θρασῶν δὲ
 τῇ τοῦ βίου αὐτοῦ πορείᾳ, ταῖς τε πράξεις καὶ ταῖς

·1 Reg. xxiv, 1-4.

(14) Ita cod. Sed numi pro ἀποκενωσai?

verbum *evellentur* demonstrat, fore ut suos prin-
 cipes iudicesque radicibus extirpatos cernant,
 evulsos veluti fortis verbi virtute.

VERS. 8. *Ne auferas animam meam.*

Symmachus pro *auferas* dicit, *ne evacues*, id est,
 ne sinas repositum in anima mea thesaurum eva-
 cuari. Tunc enim securus, inquit, alibo, cum suis
 ipsis peccatores implicabuntur retribus.

PSALMUS CXLI.

VERS. 1. *Intellectus Davidi, cum esset in spelunca ;*
oratio.

Similem huic quinquagesimus quoque sextus
 psalmus titulum habet, nempe : *In finem, ne cor-*
rumpas, Davidi in tituli inscriptionem, cum a facie
Saulis fugeret in speluncam. Exstat autem historia in
 primo Regnorum libro. *Et ascendit illuc David,*
conseditque in locis munitis Engaddi. Contigitque,
ut revertenti Sauli de alienigenarum persecutione,
diceretur ei : Ecce David in deserto Engaddi est.
Sumptis ergo Saul tribus hominum delectorum milli-
bus ex universo Israele, perrexit ad investigandum
Davidem ejusque comites, ad locum qui dicitur vena-
tio cervorum : veneruntque ad caulas ovium in via
quæ ad specum ducit. Ingressusque est Saul ad pur-
gandos pedes suos in specum. Et David comitesque
ejus in interioribus antri partibus latebant 47.

Supra scripta jam fuit Saulis historia atque spe-
 luncæ. Davidis autem nomen varie interpretari licet,
 ut sæpe jam diximus varieque intelligitur. Nam
 cum de homine Dei dictum invenies, tunc sic po-
 situm, significat *desideratum*. Cum autem in per-
 sona peccantium et tamen resipiscentium usurpa-
 tur, tunc *spretum* interpretamur propter ejus pec-
 cata. Nunc Davidis nomen de populo peccatore
 adhibetur; resipiscente tamen, et in specu se con-
 cludente, et cum lacrymis valide orante et conliten-
 te, ut ipsa inscriptio demonstrat. Psalmus quoque
 ipse eadem docet.

VERS. 4. *In deficiendo ex me spiritum meum.*

Convenienter admodum et temporis et loci an-
 gustiis hæc quoque dicta fuere. Nam quantum res
 humanæ ferebant, intra specum conclusus omni
 evadendi facultate effugioque carebat, nullaque
 erat auxilii spes, nec quisquam vitam ejus liberare
 satagebat. Videns autem animæ suæ intellectuales
 hostes huic negotio intentos, Saulem, inquam, in-
 tra specum ingressum ad capiendum Davidem, recte
 aiebat : *Laqueum absconderunt mihi.* Sed caruerunt
 effectu insidiae illorum propter hanc precem. Ipse
 autem confusus vitæ suæ rationi, actibusque et viis
 quibus insititerat, injuste expulsus et oppugnatus,

dicit Deo : et tu cognovisti semitas meas.

VERS. 6. *Ad te, Domine, clamavi.*

Rursus hoc etiam loco clamare se fatetur, non simpliciter, sed ad Dominum. Alioqui nec fieri poterat ut vocem attolleret, præsente hoste. Jam verò in Deo tantummodo spem suam reposuisse confitens, a scopo non aberravit; etenim spes non confundit. Nam etsi aliqua viventium terra sit, equidem, inquit, fateor meam te solum esse spem. Tu enim spes mea es in terra viventium, ita ut, nisi te haberem, haud jam viventibus terræ incolis adnumerarer. Porro viventium terra, nequaquam hæc est quæ a nobis calcatur, mortis enim ea potius terra est, sed quam mites hæreditabunt, in qua omnes viventes æterna cum vita habitant.

VERS. 5. *Non erat qui cognosceret me. — Et non est qui requirat animam meam.*

Si quis ab iis, qui ecclesiis præesse existimantur, negligitur et nullatenus requiritur, tempestive hoc dicet; et quod sequitur addet, clamorem scilicet ad Deum, et se non sperare a principibus, sed a Domino; et portionem se habere in terra viventium, non autem in terræ oblivionis.

PSALMUS CXLII.

Quicumque maximis tentationibus immodicisque pressuris urgetur, commode utetur præsentis prece. Propterea psalmus sine titulo est. Audit quidem omnes Dominus, paucos tamen exaudit. Cæteroqui si iis qui nos orant aurem præberemus, nostræ pariter preces audirentur. Certe qui cum fiducia orat, auditorem provocat Deum. Alii aiunt non esse sine titulo psalmum, sed inscribi: *Psalmus Davidi, cum eum filius persequeretur*: sed non in cunctis interpretationibus hoc ponitur. Attamen quæ hic dicuntur, non repugnant. Sed nihil obstat, quominus de Saulis persecutione hæc dicta fuerint.

VERS. 4. *Tædium passus est spiritus meus.*

Spiritus hominis tædium patitur, cum cor turbatur rememorans quomodo inimicus prostraverit humi vitam ejus, eamque in tenebris locis constituerit ut mortuos sæculi. Turbatum, inquit, cor meum, passionem intus continuit, non adeo coincidens, ut palam cunctis extraneis foret ejus turbatio.

VERS. 5. *Memor sui dierum antiquorum.*

Quia et Moyses mandat dicens: *Recordamini dierum sæculi*⁴⁸; et David pariter ait: *Annorum æternorum memini, et consideravi*⁴⁹; recte sibi consulens hic, cujus cor turbatum est, recurrit animo ad antiquos dies suos, quibus ante turbationem felix erat, vel antiquas historias in mentem revocat: resumptaque rerum memoria, meditatatur opera Dei, et manuum ejus facturas, non modicum ex antiquis lectionibus solamen capiens, dum ex ipsis

Ἀ ὁδοῖς αἷς ἐθάδιζεν, ἀδικῶς ἐλαυνόμενος καὶ πολεμούμενος, φησὶ τῷ Θεῷ· καὶ σὺ ἔγνωσ τὰς τρίβους μου.

Πρὸς σέ, Κύριε, ἐκέκραξα.

Πάλιν καὶ ἐνταῦθα κράζειν ὁμολογεῖ, οὐχ ἀπλῶς, ἀλλὰ πρὸς τὸν Κύριον· ἄλλως γὰρ ἀδύνατον ἦν αὐτῷ φωνὴν ἀφιέναι, πλησίον παρόντος τοῦ ἐχθροῦ· τὴν μόνην δὲ ἐλπίδα αὐτοῦ τὸν Θεὸν ἔχειν ὁμολογήσας, οὐκ ἐξέπεσε τοῦ σκοποῦ· ἡ γὰρ ἐλπίς οὐ καταισχύνει· ἀλλὰ καὶ εἰ τις ἔσται γῆ ζώντων, ὁμολογῶ, φησὶ, μηδεμίαν ἔχειν χώραν ἐν ταύτῃ ἢ σὲ μόνον τὴν ἐμὴν ἐλπίδα· σὺ γὰρ εἶ Θεός, ἡ μερίς μου ἐν γῆ ζώντων· ὡς εἰ μὴ σὲ εἶχον, οὐκ ἂν ἐξετάσθην ποτὲ ἐν γῆ ζώντων. Ζώντων δὲ γῆ, οὐχ ἡ παρούσῃ νῦν πρὸς ἡμῶν, θανάτου γὰρ γῆ καὶ νεκρῶν αὕτη, ἀλλ' ἦν κληρονομήσουσιν οἱ πρᾶξις· ἐφ' ἣ ζῶντες πάντες κατὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν διατρίβουσιν.

Οὐκ ἦν ὁ ἐπιγινώσκων με.—Οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὴν ψυχὴν μου.

Ὁ ὑπὸ τῶν προσαστάων τῶν ἐκκλησιῶν νομιζόμενων ἀμελούμενος καὶ μηδὲν ἐκζητούμενος εὐκαίρως τοῦτο ἔρει· καὶ τὸ ἐξῆς ἐπιφέρει τὸ κεντραγὸς πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ μὴ ἐλπίζειν ἐπὶ ἡγουμένοις, ἀλλ' ἐπὶ Κυρίῳ, καὶ μερίδα ἔχειν ἐν γῆ ζώντων καὶ οὐκ ἐν ἐπιλελησμένῃ γῆ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΒ΄.

Πᾶς ὁ ἐν μεγίστοις πειρασμοῖς καὶ θλίψεσιν ὑπερβαλλούσας ἐξεταζόμενος, εὐκαίρως χρήσαιο τῇ προκειμένῃ προσευχῇ· διὸ καὶ ἀνεπίγραφος ὁ ψαλμός. Ἀκούει μὲν οὖν πάντων ὁ Κύριος, ὀλίγων δὲ εἰσακούει· ἐὰν τῶν δεομένων ἡμῶν ἐπακούσωμεν, ἀκουσθησόμεθα καὶ αὐτοί· ὁ θαρσύνων δὲ τῇ ἑαυτοῦ προσευχῇ ἀκροατὴν καλεῖ τὸν Θεόν. Ἄλλοι δὲ φασὶ μὴ εἶναι ἀνεπίγραφον τὸν ψαλμὸν, ἀλλ' ἐπιγεγράφθαι, *Ψαλμὸς τῷ Δαυὶδ, ὅτε αὐτὸν ὁ υἱὸς κατεδίωκεν*. Οὐ διὰ πασῶν μέντοι τῶν ἐρμηνειῶν πρόσκειται τοῦτο· τὰ δὲ λεγόμενα οὐκ ἄλλότρια· οὐδὲν δὲ κωλύει περὶ τῆς ὑπὸ Σαοὺλ διώξεως εἰρησθαι αὐτά.

Ἐκδιώκεν ἐπ' ἐμὲ τὸ πνεῦμά μου.

Τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ ἀκηδιᾷ, ἐπειδὴν ἡ καρδία παραχθῆ μνησθεῖσα πῶς ὁ ἐχθρὸς ἐταπείνωσεν εἰς τὴν γῆν τὴν ζωὴν αὐτῆς, καὶ ὡς ἐκάθισεν αὐτὴν ἐν σκοτεινοῖς ὡς νεκροῦς αἰῶνος· παραχθεῖσα δὲ, φησὶν, ἡ καρδία μου ἐν αὐτῇ. Ἐνδοῦ ἐπέσχε τὸ πάθος παντελῶς μὴ ἐκπεσοῦσα, ὡς εἰς φανερόν ἐλθεῖν τοῖς πᾶσι, καὶ τοῖς ἐκτός γνωσθῆναι τῆς παραχθῆς.

Ἐμνήσθη τῆς ἡμερῶν ἀρχαίων.

Ἐπεὶ καὶ ὁ Μωϋσῆς προστάττει λέγων, *Μνήσθητε τῆς ἡμέρας αἰῶνος*· καὶ ὁ Δαυὶδ πάλιν φησὶ, *Καὶ ἐπὶ αἰῶνα ἐμνήσθη, καὶ ἐμελέτησεν*· εἰκότως θεραπεύων ἑαυτὸν ὁ παραχθὴς τὴν καρδίαν, ἀνατρέχει ἐπὶ τὰς παλαιὰς αὐτοῦ ἡμέρας, τὰς πρὸ τῆς παραχθῆς, ἐν αἷς κατώρθου, ἢ ἐπὶ τὰς παλαιὰς ἱστορίας· καὶ τὴν μνήμην ἀναλαβὼν, μελετᾷ ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τοῖς ποιήμασι τῶν χειρῶν αὐτοῦ, οὐ μικρὰς τυγχάνων παραμυθίας ἀπὸ τῶν παλαιῶν

⁴⁸ Deut. xxxii, 7. ⁴⁹ Psal. lxxvi, 6.

ἀναγνωσμάτων, μανθάνων ἐξ αὐτῶν, ὅτι τοὺς πα-
λαιούς μετὰ μυρίας θλίψεις καὶ πειρασμούς ἐπεσκέ-
πτετο ὁ Θεός, καὶ ὅσας παρέσχεν αὐτοῖς θεραπείας τε
καὶ εὐεργεσίας. Ἄλλὰ καὶ ἐν τοῖς τῆς δημιουργίας
λόγοις μελετῶν θεραπεύετο τὴν ψυχὴν, παιδευόμε-
νος, ὡς οὐκ ἔστιν ἀπρονόητος ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος,
οἷδὲ ἀθεράπευτος ἢ τοῦ παραχθέντος ψυχῆ· ἐφορᾷ
δὲ καὶ ἐφέστηκε πᾶσιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἰώμενος
τούς συντετριμμένους τὴν καρδίαν.

*Διεπέτασα πρὸς σὲ τὰς χεῖράς μου· ἡ ψυχὴ μου
ὡς γῆ ἀνυδρὸς σοι.*

Μνησθεὶς τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν ἐκ τῆς μελέτης
τῶν θείων ἀναγνωσμάτων, τὰς χεῖράς μου, καὶ τὰς
διὰ μετανοίας πράξεις καθαρὰς σοι ἐπιδεικνύς διεπέ-
τασα, οὕτως διψῶν σου, ὁ Θεός, καὶ τῆς παρὰ σοῦ
λάτρευς, οὐ μόνον δὲν τρόπον Ἐλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς
τῶν ὑδάτων, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀνυδρὸς καὶ ξηρὰ γῆ ὀρέ-
γεται τοῦ ἐπ' αὐτὴν κατιόντος ὕετοῦ. Εἰ δὲ καὶ ἔστιν
ἡ ψυχὴ μου ὡς γῆ ἀνυδρὸς, ὡς πρὸς σὲ τὸν Θεὸν
τοιαύτη ἔστιν· καθ' ἑαυτὴν γὰρ καὶ ὡς ἐν ἀνθρώπων
συγκρίσει γόνιμος καὶ τεθηλυία καρπῶν ἀγαθῶν
ὑπάρχει· σοὶ δὲ ἀνυδρὸς ἔστιν οὕτως, ὡς οὐ δικαίω
θήσεται ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν.

*Ταχὺ εἰσακούσόν με, κ. τ. λ. Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ
πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ.*

Ἐν τοῖς κατεπεύγουσι καιροῖς τῶν περιστάσεων
ἦτο ἐν διωγμοῖς ἢ τοῖς ἐσχάτοις κινδύνοις, ἐπειδὴν
παρακινδυνεύει τινὸς ἡ ψυχὴ, ἐκλείποντος τοῦ ἐν
αὐτῇ πνεύματος, καὶ τῆς καρδίας ἐν αὐτῇ παραττο-
μένης, προσήκει ὁμοίως τῷ Δαυὶδ λέγειν εὐχομένους
τὰ Χριστοῦ, *Εἰσακούσόν με, Κύριε*· οὐ μὴν ἐπὶ τοῖς
ἀνθρωπίνους πράγμασιν ἀναγκαῖον κεχρησθαι. —
Ἐφ' ὅσον μὲν τὸ πρόσωπόν σου καταξιοῖ με τῶν
ιδίων αὐτοῦ, τὸ φῶς σου ἔστιν ἐν ἐμοί, καὶ πᾶσά μου
ἀπελήλαται σκοτία· ὡστ' ἂν εἰπεῖν· Ἐσημειώθη
ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε· εἰ
δὲ ἀποστρέψῃς ποτε τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ,
γίνομαι ἐν σκοτίᾳ ἐν ἣ γίνονται πάντες οἱ καταβαί-
νοντες εἰς λάκκον· ἐν ᾧ λάκκῳ οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ
τὸ καλούμενον σκότος ἐξώτερον.

Ἀκουστὸν ποιήσόν μοι τὸ πρῶτ' τὸ ἑσθὸς σου.

Ἐν τοῖς πειρασμοῖς ἐλέους θεοῦ δεόμεθα· ὅπερ
γίνοισ' ἂν ἐν ταῖς προσευχαῖς ἐργηγορότως σχολάζ-
σοιμεν, καὶ μάλιστα κατὰ καιρὸν τὸν ἐωθινὸν, ὥστε
δύνασθαι λέγειν· Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρὸς σὲ
ὀρροῖζω.

Γνώρισόν μοι, Κύριε, ὁδὸν ἐν ἣ πορεύσομαι.

Ἀπὸ τοῦ χαμαὶ κεῖσθαι τὴν ἐμὴν πρὸς σὲ ψυχὴν
ἀνατείναντι μετανοίας δεῖξον ὁδὸν, ἢ τὴν ἀγούσαν
μετὰ σώματος ἀπαλλαγὴν ἐπὶ τὰ οὐράνια (15)· θνητὸς
γὰρ πῶς ἂν νοῆσαι τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ; τάχα δὲ τις τὰς
προτέρας ὁδοὺς Μωϋσεῖα καὶ τοὺς προφήτας βαδίσας,
κατὰ τὸ, *Στήτε ἐν ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἐρωτήσατε τρι-
τους Κυρίου ἀλωρίας*, μετὰ ταύτας τὴν ὁδὸν ζητῶν
τὴν ἀγαθὴν, τῷ ταύτης ἐρεῖ πατρὶ, καὶ γινώσκοντι

⁸⁰ Psal. iv, 7. ⁸¹ Psal. lxxii, 2. ⁸² Jer. vi, 16.

(15) Vides hic de animabus sine corporibus etiam
in cœlum recipiendis sententiam, antiquissimi

A cognoscit, veteres illos plurimis pressuris ac ten-
tationibus a Deo fuisse visitatos, et quanta hic
remedia iisdem contulerit ac beneficia. Insuper
dum rerum creationem secum reputat, animo re-
creatur, quia discit vitam hominum Providentia
non destitui, neque suum turbatum animum
remedio carere, cum omnibus inspectans præsit
Dei Verbum, a quo contriti corde sanantur.

*VERS. 6. Expandi manus meas ad te; anima mea sicut
terra sine aqua tibi.*

Dierum antiquorum propter divinas lectiones
memor, manus meas pœnitentiæ operibus mun-
datis ad te expandens, te sitiens, Deus, præben-
damque a te curationem, non modo ceu cervus ad
fontes aquarum, verum ut arida et sine humore
terra depluentem in se imbrem exoptat. Etiam si
vero anima mea est veluti sine aqua terra, erga te
nimirum ita se habet; cæterum præ aliis homini-
bus fertilis est, et bonorum fructuum non infecunda:
tibi, inquam, est arida, quia non justificabitur coram
te quisquam vivens.

*VERS. 7. Cito exaudi me, etc. Ne avertas faciem
tuam a me.*

Urgentibus calamitatum temporibus sive perse-
cutionibus extremisque discriminibus, cum alicujus
anima periclitatur, deficientibus ejus viribus, con-
turbato corde, utile est cum Davide orantes dicere
Christo: *Exaudi me, Domine*. Neque tamen in hu-
manis negotiis hoc precum genere uti necessarium
est.—Quandiu facies tua suo me respectu dignatur,
lumen tuum in me est, atque omnes recedunt tene-
bræ; ita ut dicam: *Signatum est super nos lumen
vultus tui, Domine*⁸⁰. Quod si vultum tuum avertas,
uti appellantur, tenebræ.

*VERS. 8. Auditam fac mihi mane misericordiam
tuam.*

Dei misericordia in tentationibus indigemus; quæ
ut nobis obveniat, vigilanter precibus vacemus,
matutino præsertim tempore, ut dicere possimus:
*Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo*⁸¹.

*VERS. 8. Notam fac mihi, Domine, viam in qua
ambulem.*

Dum anima mea jacet humi prostrata, imploranti
mili pœnitentiæ viam ostende, quæ post corporis
depositionem ducit in cœlum. Nam mortuus, quo-
modo vias suas cognosceret? Fortasse aliquis qui
antiquiores vias, Moysen, inquam, et prophetas,
decurrerit; juxta illud: *State in viis, et sciscitami-
ni de semitis Domini æternis*⁸²; post has, bonam de-
nique viam quærens dicet huius patri, viarumque

Eusebii contra recentiorum Græcorum cacodo-
xiam.

illi idonearum perito : *Ostende mihi viam in qua ambularem* : quæ quidem annuente Patre semet ostendens ait dignis : *Ego sum via, nemo enim venit ad Patrem nisi per me* ¹⁵.

VERS. 11. *Propter nomen tuum, Domine.*

Simile hoc dictioni illi : *Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam* ¹⁶. Non enim in semetipsis oportet confidere. Qui autem tentationes fortiter toleraverit, his bonis potiri speret, utpote qui angusta ærumnosaque via iter fecerit.

VERS. 11. *Æquitate tua educes de tribulatione animam meam.*

Vere tribulatio animæ est, cum hominis vita ad terram prosternitur, et ipse in tenebris sedet. Prævis quoque cogitationibus et cupiditatum flamma anima ejus vexata affligitur, nemine ex his pressuris liberante, præter cordium conscium Deum. Sed et ille, cui deceptores negotium facessunt, turbatur animo magnopere, præsertim cum illorum sophismata haud valens coarguere, ne veritate depellatur timet. Sed hujus animam Deus omni pressura eripiet, illuminans eam suisque radiis collustrans, atque ut in sua justitia vivat adjuvans, uti supra demonstratum fuit. Porro misericordia Dei destruentur inimici, non substantialiter, hoc enim fieri nequit, sed dempta iis facultate, qua justo homini adversantur, ejusque animam vexant. Sic enim requies justo erit, et extra bellum in pace deget. Mox provocans invocatum suum ad annuendum, addit : *Quia servus tuus ego sum*. Et quidem omni possessione gloriaque longe melius est servum esse Dei : cujus rei magnitudinem Servator quoque exposuit astantibus, dicens : *Vos me appellatis Dominum et Magistrum, et bene dicitis, sum enim* ¹⁷. Nihil demum tantopere hostes nostros fugat, quam spiritalis meditatio.

PSALMUS CXLIII.

Si hujus psalmi continentiam ad Davidem referas, præsertim quia in nonnullis exemplaribus inscribitur de Goliath, dices psalmum Davidi congruere, qui, ut est in historia, virum illum vicit non communi armatura, sed sua erga Deum fiducia : quo sibi magistro assumpto, tunc quidem Goliathum funda ictum interfecit ; alias vero in agro feras strangulans interemit. Decuit vero potissimum hæc canere ad psalterium, cum manibus digitisque pro plectro utens, invisibiles dæmonas Saulem vexantes fugavit. Quod si ad quemvis justum hæc referantur, dices cunctas hominis Deo dilecti actiones in adversariarum potestatum exitium vergere, Deo ipso has manuum operationes dirigente. Digitos ejus dicit, opera etiam minima humanæ vitæ denotans. Et quidem manuum suarum extensione Moyses Amalecitas in

¹⁵ Joan. xiv, 6. ¹⁶ Psal. cxliii, 1. ¹⁷ Joan. xiii, 13.

(16) In codice carioso lacuna suppletur recentiore manu φβεγγόμενοι. Ego tamen malui φθει-

τήν ὁδὸν τῶν υἱῶν τῶ, Γνώρισόν μοι ὁδὸν ταύτην ἐν ἣ πορεύσομαι· ἤτις ἐπινεύσαντος τοῦ Πατρὸς ἑαυτὴν ἐμφανίζουσα λέγει τοῖς ἀξίοις· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός· οὐδεὶς γὰρ ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ.

Ἐρεκεν τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε.

Ὁμοιον τοῦτο τῷ, *Μὴ ἡμῖν, Κύριε, μὴ ἡμῖν, ἀλλ' ἢ τῷ ὀνόματί σου δὸς δόξαν*· οὐ γὰρ ἐφ' ἑαυτοῖς χρὴ θαρρῆν. Ὁ δὲ τοὺς πειρασμοὺς ὑπομείνας γενναίως ἐλπίζεται τούτων τυχεῖν, ὡς ἂν στενήν καὶ τεθλιμμένην ὀδεύσας.

Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ἐξάξεις ἐκ θλίψεως τὴν ψυχὴν μου.

Ψυχῆς ἀληθῶς θλίψις τὸ ταπεινωθῆναι εἰς γῆν τὴν ζῶν αὐτοῦ, καὶ ἐν σκοτεινοῖς αὐτὸν καθῆσαι· καὶ ὁ ὑπὸ λογισμῶν δὲ φαύλων καὶ πυρώσεως παθῶν ἐνοχλούμενος τὴν ψυχὴν θλίβεται· οὐδενὸς δὲ ἄλλου ἐν.. ν τοιαύτης θλίψεως ἐλευθερούντος, ἢ τοῦ τὸ κρυπτόν τῆς καρδίας εἰδότες Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπὸ διοχλήσεων ἀπατεῶνων τὴν ψυχὴν ταραττόμενος θλίβεται ἂν· μεγάλως ὅτε μάλιστα, οὐ δυνάμενος διελέγειν τὰ σοφίσματα, εὐλαβεῖται μὴ ἀποσφαλῆ τῆς ἀληθείας· ἐξάγει δὲ ψυχὴν πάσης θλίψεως τοιαύτης, ἐπιλάμπων αὐτὴν καὶ καταλάμπων ταῖς ἰδίαις μαρμαρυγαῖς καὶ. ἄγων αὐτὴν εἰς τὸ ζῆσαι κατὰ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὡς ἐναγχοῦ ἀποδέδεικται. Ἐλέει δὲ Θεοῦ ἐξολοθρευθήσονται οἱ ἐχθροί, οὐ κατ' οὐσίαν φθειρόμενοι (16), ἀδύνατον γὰρ τοῦτο, ἀλλὰ τὴν ἐξὶν ἀποβαλόντες, δι' ἣν ἐχθροὶ τοῦ δικαίου καὶ θλίβοντες τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τυγχάνουσιν· οὕτω γὰρ ἐν ἀνέσει ἔσται ὁ δίκαιος ἄνευ πολέμου ἐν εἰρήνῃ διάγων. Ἐκχαλούμενος δὲ πρὸς τὸ ἐπινεύσαι τὸν παρακαλούμενον, ἐπήγαγε τὸ, *Ὅτι ὁ δοῦλός σου εἰμι ἐγώ*. Κτημάτων δὲ καὶ αὐχημάτων τὸ μέγιστον χρηματίζει Θεοῦ δοῦλον. Δείκνυσι δὲ τὸ μέγεθος τοῦτου καὶ ὁ Σωτὴρ λέγων τοῖς συνοῦσιν αὐτῷ· *Ἔμεις φωνεῖτέ με ὁ Κύριος καὶ ὁ Διδάσκαλος, καὶ καλῶς λέγετε, εἰμι γάρ*· οὐδὲν οὕτως ἀποδίδκει τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν, ὡς θεωρεῖα πνευματικῆ (17).

ΨΑΛΜΟΣ PMI'.

Εἰ μὲν ἀναφέρεις ταῦτα ἐπὶ τὸν Δαυῖδ, μάλιστα ὅτι κατὰ τινα τῶν ἀντιγράφων ἐπιγέγραπται πρὸς τὸν Γολιάθ, ἐρεῖς ἀρμῶζειν αὐτῷ, κατὰ τὴν ἱστορίαν νενικηκότι τὸν ἄνθρωπὸν τῆ κοινῇ παντευχίᾳ, πεποιθήσει δὲ τῇ ἐπὶ τὸν Θεόν· ὃν ὡσπερ διδάσκαλον ἐπιγραφόμενος, τότε μὲν τὸν Γολιάθ τῇ σφενδόνῃ καθέτε βαλῶν· ἄλλοτε δὲ τοὺς κατ' ἀγρόν θήρας ταῖς χερσὶ πνίγων ἀνήρει. Ἐπρεπε δὲ μάλιστα ἐπὶ τῇ τοῦ ψαλτηρίου ἀνακρούσει ταῦτα λέγειν αὐτὸν, ὅτε, ταῖς χερσὶ καὶ τοῖς δακτύλοις ἀντὶ τοῦ πλήκτρον χρώμενος, τοὺς ἀοράτους δαίμονας ἤλαυε τῷ Σαοὺλ ἐνοχλοῦντας. Εἰ δ' ἐπὶ πάντα δίκαιον ἀνάγοιτο τὰ ῥήτᾳ, ἐρεῖς πάσας τοῦ θεοφιλοῦς πράξεις καθαίρεισιν τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων ἐνεργεῖν, τοῦ Θεοῦ διδασκάλου τῆς τοιαύτης τῶν χειρῶν ἐκτάσεως γινόμενου· τοὺς δὲ δακτύλους αὐτοῦ τὰς μέχρι τῶν

ρόμενοι.

(17) Animadvertite piæ meditationis laudem.

μικροτάτων ενεργείας τῶν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἐδήλωσε· καὶ Μωϋσῆς δὲ τὰς χεῖρας ἐκτείλων ἐτροπούτο τὸν Ἀμαλήκ. Ὅρα δὲ μὴ Χριστὸς ὁ λέγων, τροπωσάμενος τοὺς ἀοράτους ἐχθρούς· δηλοῖ γὰρ ὁ ψαλμὸς, ὡς δειχθήσεται, καὶ ἀάδοον αὐτοῦ τὴν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ τροπὴν δαιμόνων, καὶ κλήσιν ἐθνῶν, καὶ δύο λαούς.

Ὁ ὑποτάσσω τὸν λαόν μου ὑπ' ἐμέ.

Θεοῦ ἐστὶ τὸ ὑποτάσσειν τὸν ἑαυτοῦ λαὸν ἀνθρώποις· ὅπερ εἰ μὴ ἐκ Θεοῦ γίνοιτο, οὐκ ἂν ποτε γένοιτο (18)· οὐδὲ γὰρ Μωϋσῆς ἠγγήσατο ἂν τοῦ τοσοῦτου πληθους, μὴ τοῦ Κυρίου ὑποτάξαντος αὐτῷ τὸν ἑαυτοῦ λαόν, οὐ δὲ ὅπλων ἢ διὰ παρατάξεως ἀνθρωπίνης, διὰ δὲ τῆς κρείττονος δυνάμεως.

Κύριε, τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ;

Πυνθάνεται ὁ λόγος ἐρωτηματικῶς τὸ, τί ἐστὶν ἄνθρωπος, ἡμᾶς διδάξει βουλόμενος, ὅτι μέγα τι ἄνθρωπος· οὐ γὰρ ἂν ἐχώρησε Θεοῦ γνώσιν, οὐδ' ἂν ἐμνήσθη αὐτοῦ ὁ Θεὸς οὕτως, ὡς καὶ Σωτήρα καὶ Λυτρωτὴν ἐξαποστεῖλαι αὐτῷ τὸν ἑαυτοῦ Λόγον. Παραινεὶ δὲ ἐν τῷ αὐτῷ καὶ μηδενὸς ἀνθρώπου καταφρονεῖν, καὶ ὅτι μηδεὶς ἄξιον κατορθοῖ τῆς τοιαύτης εὐεργεσίας.

Κύριε, κλίνον οὐρανοὺς σου, καὶ κατάβηθι.

Σφόδρα ἀναγκαίως καὶ ἀκολούθως [λέγει] καὶ αὐτὸν καταβῆναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἰς καθαίρειν τῶν πολεμίων· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα, φησὶ, διδάσκει τὰς ἐμὰς χεῖρας καὶ τοὺς δακτύλους ὅπως χρῆ πολεμεῖν, ἀλλὰ καὶ τίς ἰσχύς ἀνθρώπου, καὶ πόση δύναμις τοῦ θνητοῦ καὶ μεταίτητι ὁμοιωθέντος, πρὸς τὸ δυναθῆναι στήναι κατὰ τῆς τοσαύτης παρατάξεως; δὲ σὺ αὐτὸς, ὦ Κύριε, κλίνον οὐρανοὺς, καὶ κατάβηθι. Οὐρανοὺς δὲ φησὶ τὰς ἐπινοουμένας ἐν αὐτῷ δυνάμεις· ὡς δὲ πατὴρ νηπίους, καὶ ὡς μαθηταῖς διδάσκαλος συγκαταβαίνει.

Ἐξαπόστειλον τὴν χεῖρά σου ἐξ ὕψους.

Ἐξαπόστειλον, φησὶν ὁ ψαλμὸς, τὴν ποιητικὴν καὶ φυλακτικὴν τῶν ὄλων χεῖρα ἐπὶ τῷ ἐξελέσθαι καὶ ῥύσασθαι με ἐκ τῶν πολλῶν ὑδάτων καὶ τῶν χειρῶν τῶν ἀλλοτρῶν υἱῶν· δυνατὸν δὲ τὸ ἐξ ὑδάτων πολλῶν ρυσθῆναι εἰπεῖν τῶν πονηρῶν δυνάμεων καὶ τοῦ διαβόλου τοῦ βασιλέως πάντων τῶν τοιούτων· ἐξαιρηθῆναι δὲ καὶ ἐκ χειρὸς τῶν ἀλλοτρῶν υἱῶν, τῶν ἐνεργουμένων ὑπ' αὐτῶν ἀνθρώπων· τὰς ἐπαναστάσεις γὰρ τῶν πειρασμῶν καὶ τῶν ἀσεβῶν ὕδατα ἐκάλεσεν, ὡς καὶ ἀλλαχῶ φησιν· Ἄρα τὸ ὕδωρ κατεπόντισεν ἡμᾶς· καὶ πάλιν· Σῶσόν με, ὁ Θεός, ὅτι εἰσηλθοσαν ὕδατα ἕως ψυχῆς μου· ἀκολούθως δὲ μετὰ τὴν κατάβασιν τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὴν ἐπιβουλὴν τῶν ἀσεβῶν... αὐτοῦ. τφ.. θεασάμενος, τὰ προκείμενα θεσπίζει.

Ἡδὴν καιρὴν ἄσσομαί σοι.

Ἄδει, καὶ τὴν καιρὴν διαθήκη ἐν τοῖς περὶ τῆς καθόδου τοῦ Θεοῦ Λόγου προφητευομένοις μνημονεύθηνα· διὸ δηλοῦται αὕτη διὰ τῆς καιρῆς ὡδῆς. Ἐν τῷ δὲ λέγειν καιρὴν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην, ὡς

¹⁶ Psal. cxxiii, 4. ¹⁷ Psal. lxxviii, 2.

(18) Congruit Buschius cum divo Paulo Rom. xiii, 1, *Non est potestas nisi a Deo.*

fugam vertebat. Videsis etiam ne forte sit Christus, qui ait : in fugam conficiens invisibiles hostes. Nam psalmus, ut demonstrabitur, et reditum ejus de caelo, et fugam dæmonum, et gentium vocatationem, duos denique populos, denotat.

VERS. 2. Qui subdidit populum meum sub me.

Dei est populum suum hominibus subdicere, quod nisi a Deo fiat, nunquam fiet. Nam neque Moyses talem tantamque multitudinem rexisset, nisi ei Dominus populum suum subdidisset, non armis neque hominum exercitu, sed meliore potentia.

VERS. 2. Domine, quid est homo, quia innotuisti ei?

Interrogativo modo quaerit Psalmista, quid sit homo; docere nos volens, magnum quid esse hominem. Secus enim, neque ipse Dei notitiam caperet, neque Deus tantopere ejus meminisset, ut etiam Servatorem Redemptoremque ei mitteret proprium Verbum. Monet simul ne quemquam hominem contemnamus; et quod nemo beneficio tanto dignum aliquid agat.

VERS. 5. Domine, inclina caelos tuos, et descende.

Necessario admodum et consentanee [dicit], ipsum descendisse Dei Verbum ad hostium destructionem. Etiam si enim, inquit, egregie docet manus meas ad bellum, attamen quantula est vis hominis, et morituri virtus qui vanitati similis est, ut tantæ hostium aciei resistere possit? Ergo tu ipse, Domine, caelos inclina, et descende. Caelos autem dicit, quæ ibi intelliguntur esse potestates. Porro ceu pater ad parvulos filios, ceu ad discipulos magister descendit.

VERS. 7. Emitte manum tuam ex alto.

Emitte, ait psalmus, operatricem tutelaremque omnium manum, ut eruas liberesque me de multis fluctibus, et alienorum filiorum manibus. Jam eripi de multis fluctibus, intelligi potest de malis potestatibus, et de harum omnium rege diabolo. Item liberari de alienorum filiorum manibus, nempe de commotis illorum obsessu hominibus. Etenim impetum tentationum atque impiorum, aquas appellavit, ut et alibi ait : *Forsitan aquæ submersissent nos* ¹⁶. Item : *Salva me, Domine, quia intraverunt aquæ usque ad animam meam* ¹⁷. Consentanee vero post Dei Verbi descensum, impiorum insidias videns, suprascripta vaticinatur.

VERS. 9. Cantium novum cantabo tibi.

Canit, se novum quoque sædus in his quæ de reditu Dei Verbi vaticinatur, memoravisse. Idcirco id sædus novo cantico demonstratur. Dum autem novum dicit, prius illud antiquavit, ut ait Aposto-

lus⁸⁸. De hujusmodi cantico dicta sunt et illa : *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino, omnis terra*⁸⁹. Insuper : *Psallant, inquit, psalterio decachordo*; practicam innuens vitam, anima simul et corpore operantem. Sunt enim quinque carnis sensus, quinque item animæ potentix, quibus corporei sensus moventur.

VERS. 10. *Qui dat salutem regibus.*

Qui cælorum regnum nos docuit, reges eos efficit ut illo digni fuerint, quibus etiam vi propria salutem confert; simulque recte agentes, extra peccati dominatum ponit. Utique Christus in Proverbiis dicit : *Per me reges regnant*⁹⁰. Hæc cernens Apostolus scribebat : *Sine nobis regnavistis, et utinam regnaveritis, ut et nos vobiscum conregnemus*⁹¹. Quoniam ergo his salutem Deus largitur, merito ipsi quoque Davidi spem bonam oraculum inficit, fore ut a peccatis, in quæ aliquando cecidit, redimatur. Nam Verbi Dei descensus Davidi quoque cum aliis beneficis existit, qui nativitati ejus in carne inserviit.

VERS. 10. *Qui redimit Davidem servum suum de gladio maligno.*

Gladius malignus, lingua est atheorum, et illorum sermones qui sophismata adversus Deum excogitant, ut animas interficiant. Manus autem filiorum alienorum, actus sunt et vita illorum qui Dei cultu alieni sunt; quorum os fabulosis figmentis et idolorum erroribus loquitur vanitates. Horum etiam dextera, id est vis operosior, avaritia et rapinis occupatur. Hujusmodi erant prioris populi homines, sicuti dictum est. Ex his jam nunc denuo orat David se eripi, ne pari peccatorum genere irretiat.

VERS. 12. *Quorum filii sicut novellæ plantationes in juventute sua.*

Non prioris tantummodo populi filii, sed omnium a Dei cultu alienorum, ceu novæ plantationes sunt in juventute sua. Justi autem hominis caro infirma est, et ejus mentis fastus emortuus. Illorum, qui de circumcissione sunt, filix quoque meretricio more sunt exornatæ, ad templi imaginem ubi spiritus malus inhabitat. Ideo de illis dicit propheta : *Propterea incesserunt filix Sionis erecto collo, et cum nutibus oculorum*⁹², et reliqua. Sancti autem homines templum Dei sunt, et Dei spiritus in ipsis inhabitat. Et illorum quidem abundant redundantque penora thesaurizantium in terra et dicentium : *Destruam horrea mea et ampliora edificabo*⁹³; horum contra thesaurus in cælo est. Illorum oves secundæ ac numerosæ, bovesque crassi, cujusmodi in Ægypti ubertate, nempe illi pulchra specie et eximiiis carnibus quos vidit Pharaos. Sed justi viri ovile puras animas, et bonas ac rationales oves complectitur.

⁸⁸ Hebr. viii. 13. ⁸⁹ Psal. xcvi, 1. ⁹⁰ Prov. viii, 15. ⁹¹ I Cor. iv, 8. ⁹² Isa. iii, 16. ⁹³ Luc. xii, 18.

(19) Videtis Nicetæ Serrarum episcopi præmium a nobis editum ad catenam in Psalmos.

φησιν ὁ Ἀπόστολος· περὶ ταύτης λέλεκται τῆς ψῆξης· Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν, ἄσατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ· ἀλλὰ καὶ, Ψαλλῶσι, φησὶν, ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ, τὸν πρακτικὸν αἰνιτιτόμενος βίον διὰ ψυχῆς καὶ σώματος ἐνεργούμενον· πέντε μὲν ὄντων σαρκὸς αἰσθητηρίων, πέντε δὲ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων, δι' ὧν τὰ αἰσθητήρια τοῦ σώματος κινεῖται (19).

Τῷ δίδόντι τὴν σωτηρίαν τοῖς βασιλεῦσι

Ὁ διδάξας βασιλείαν οὐρανῶν, βασιλεῖς ἐργάζεσθαι τοὺς καταξιούμενους αὐτῆς, οἷς δίδωσι τὴν παρ' αὐτοῦ σωτηρίαν· ἅμα δὲ κατορθῶσαι τὸ μὴ βασιλεύεσθαι ὑπὸ ἁμαρτίας· Χριστὸς δ' ἐστὶν ὁ ἐν Παροιμίαις λέγων· Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι· ταῦτα εἰδὼς ὁ Ἀπόστολος ἔγραφε· Χωρὶς ἡμῶν ἐβασίλευσατε, καὶ ἄφελόν γε ἐβασίλευσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν· ἐπεὶ οὖν τούτοις χαρίζεται ὁ Θεὸς τὴν σωτηρίαν, εἰκότως καὶ τῷ Δαυὶδ ἀγαθὰς ἐλπίδας ὑπογράφει τὸ λόγιον, ὡς λυτρωθησομένῳ ἀφ' ὧν πώποτε πέπτωκεν ἁμαρτιῶν· ἡ γὰρ κάθοδος τοῦ Θεοῦ Λόγου μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τῷ Δαυὶδ εὐεργητικῆ γεγένηται, ἅτε διακονησαμένῳ τῇ ἐνσάρκῳ αὐτοῦ γενέσει.

Τῷ λυτρωμένῳ Δαυὶδ τὸν δοῦλον αὐτοῦ ἐκ βομφαλας ποτηρᾶς.

Βομφαλα ποτηρὰ ἡ γλώττα ἐστὶ τῶν ἀθῶων, καὶ οἱ λόγοι τῶν τὰ σοφίσματα κατὰ τοῦ Θεοῦ μελετῶντων εἰς τὸ φονεῖν ψυχὰς· χεῖρ δὲ υἱῶν ἄλλοτριῶν, πρᾶξις καὶ ὁ βίος τῶν ἄλλοτριῶν τῆς θεοσεβείας, ὧν ἐν μύθοις ἀναπλάσμασι καὶ ταῖς περὶ εἰδώλων πλάναις τὸ στόμα λαλεῖ ματαιότητος· τούτων δὲ καὶ δεξιὰ, τουτέστιν ἡ πρακτικωτέρα δύναμις, περὶ πλεονεξίας καὶ ἀρπαγᾶς ἀσχολεῖται. Τοιοῦτοι δ' ἂν εἴεν καὶ οἱ ἐκ τοῦ προτέρου λαοῦ, καθ' ὃ εἴρηται· ἀπὸ τούτων οὖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡδὲ δεύτερον ὁ Δαυὶδ ρυθῆναι εὐχεται, ἵνα μὴ ἄλλῳ τοῖς ὁμοίοις ἁμαρτήμασιν. Ὡς οἱ υἱοὶ ὡς νεόφυτα ἰδρυμένα ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν.

Τοῦ προτέρου λαοῦ οἱ υἱοὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἄλλοτριῶν τῆς θεοσεβείας ὡς νεόφυτα ἐστὶν ἰδρυμένα ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν· τοῦ δὲ δικαίου ἡ ἀρετὴ ἐστὶν ἀσθενής, καὶ τὸ φρόνημά ἐστὶν νεκρωμένον· τούτων τῶν ἐκ περιτομῆς καὶ αἱ θυγατέρες ἐταιρικῶς εἰσι κεκοσμημένα ὡς ὁμοίωμα ναοῦ ἐν ᾧ πανήρῳ πνεῦμα ἐνοικεῖ· διὸ φησὶ περὶ αὐτῶν ὁ προφήτης· Ἀνθ' ὧν ἐπορευθήσαν αἱ θυγατέρες Σιών ἐν ὑψηλῷ τραχήλῳ καὶ ἐν νεύμασιν ὀφθαλμῶν, καὶ τὰ ἐξῆς· οἱ δὲ ἄγιοι ναὸς εἰσι Θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν αὐτοῖς· καὶ τῶν μὲν περιτεύει καὶ ὑπερχει τὰ ταμεῖα θησαυρίζοντων ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ λεγόντων, Καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας καὶ μελλόντας οἰκοδομήσω· τῶν δὲ ὁ θησαυρὸς ἐστὶν ἐν οὐρανῷ· καὶ τῶν μὲν ἐστὶ πρόβατα πολύτοκα ἐλθῆνόντα, καὶ βρῆς παχιεῖς, ὅποιοι τῆς Αἰγύπτου εὐθηνίας· καλοὶ γὰρ τῷ εἶδει καὶ ἐκλεκετο ταῖς σαρκῆν ἦσαν οὗς εἶδεν ὁ Φαραὼ· τοῦ δὲ δικαίου ἡ ποίμνη ψυχᾶς ἀκραιφνοῦς, καὶ ἀγαθὰ καὶ λογικὰ πρόβατα ἐμπεριεβλήθη.

Τοῦ [δικαίου] μὲν διὰ τὸ φοβεῖσθαι τὸν Κύριον, ἅμα μακάριοι οἱ υἱοὶ ὡσεὶ νεόφυτά εἰν ἐλαίων κύκλω τῆς τραπέζης αὐτοῦ· τῶν δὲ ἀλλοτρίων οἱ υἱοὶ ὡς νεόφυτα ἰδρυμένα ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν. Κακείνῳ μὲν οὐκ εἰσὶ θυγατέρες· τούτοις δὲ εἰσι κεκαλλωπισμένοι, περιεκοσμημένοι ὡς ὁμοίωμα ναοῦ· κακείνῳ μὲν εἰσὶν υἱοὶ υἰῶν, τούτοις δὲ οὐχί· ἔτι ἐκείνῳ μὲν οὐκέτι ταμειὸν οὐδὲ ἀποθήκη· τούτων δὲ τὰ ταμεία πλήρη ἐξερευγόμενα ἐκ τούτου εἰς τοῦτο· καὶ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον δὲ τοῖς τρεφομένοις ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ Πατρὸς πετεινοῦ τοῦ οὐρανοῦ οὐκέτι ταμειὸν οὐδὲ ἀποθήκη. Υἱοὶ οἱ αἰρετικοὶ λόγῳ, καὶ τὰ νοήματα ὡς νεόφυτα, διὰ τὴν καινοτομίαν· θυγατέρες αἱ λέξεις· κεκαλλωπισμένοι δὲ διὰ τὴν φράσιν, ναὸν οὖσαί τοῦ φρονήματος.

Οὐκ ἔστι κατάπτωμα φραγμοῦ, κ. τ. λ.

Καὶ ἐν τῷ Ἰωβ εἴρηται· Διὰ τί ἀσθεθεὶς ζωσὶ, πεκαλιώνεται δὲ καὶ ἐν πλοῦτι; καὶ τὰ ἐφεξῆς· πλὴν ἐπιφέρει· Ὅ μὴν καὶ ἀσθενῶν λύχνος σθεσθήσεται. Καὶ ἐν ἑβδομηκοστῷ δευτέρῳ ψαλμῷ λέγεται· Ἐξήλωσα ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις, εἰρήνην ἀμαρτωλῶν θεωρῶν, καὶ τὰ ἐξῆς· ὦν καὶ αὐτῶν ἡ λύσις ἐπάγεται ἐν τῷ, Πῶς ἐγένοντο εἰς ἐρήμωσιν; ἐξάπινα ἀπώλοντο διὰ τὴν ἀβουλίαν αὐτῶν, ὡς ἐνύπνιον ἐξεγερμένων.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΑ΄.

Οὔτε δι' ὄργανου τοῦ καλουμένου ψαλτηρίου λέλεκται τὰ προκειμένα, οὔτε δι' ὤδης, καθ' ἕτερον δὲ τρῶπον, Αἴνεσις ἐπιγέγραπται.

Καθ' ἑκάστην ἡμέραν εὐλογήσω σε.

Ἄρχῃ παρ' Ἑβραίοις τοῦ παρόντος στίχου τὸ βῆθ (20). Διδάσκει δὲ ὅτι προσήκει ὡσπερ ὀφειλὴν ἐκάστης ἡμέρας τῷ Θεῷ τὸν ὕμνον ἀποδιδόναι. μηδεμιᾶς ἡμέρας τῷ Θεῷ ὕμνον ὀλιγωρεῖν καὶ ἀπολιμπάνεσθαι (21). Διατιθεῖ μὲν οὖν καὶ λογισμοῖς, καὶ αὐτῇ τοῦ ἐν ἡμῖν πνεύματος δυνάμει αὐτὸν τὸν Θεὸν ὑψόμεν καὶ εὐλογοῦμεν· χεῖλεσι δὲ καὶ θνητοῖς ῥήμασι τοῦ Θεοῦ τὸ ὄνομα δοξάζομεν· Ἄξιόν σε, φησὶν, ὕμνων διατελῶ, καὶ οὐδεμίαν ἄροιρον ἐάσω τῆς ὕμνοδίας. Ἄντι δὲ τοῦ, εἰς τὴν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, ὁ μὲν Ἀκύλας εἰσέτι, ὁ δὲ Σύμμαχος διηνεκῶς ἡρμήνευσαν. — Ἀκόλουθα δὲ πάντα τοῖς προλαβοῦσι· εἰπὼν γὰρ εὐλογήσω καὶ ὑψώσω, δείκνυσιν ὡς οὐδὲν αὐτῷ προστίθησιν ἢ παρ' ἡμῶν εὐφημία· εἰαυτοῦς δὲ λαμπρύνομεν, αἶνον δὲ εἰς τὸν αἶνον προσ-

καὶ τῇ δικαιοσύνῃ σου ἀγαλλιάσονται.

Διὰ τούτων διδάσκει τοῦ Θεοῦ τὰς ἀρετὰς, ὅσαι εἰς ἡμᾶς διήκουσιν, ἀφ' ὧν αὐτὸν καὶ γνωρίζομεν· τὰς γὰρ ὑπὲρ ἡμᾶς ἀθεωρήτους ἡμῖν οὖσας καὶ ἀκαταλήπτους, οὐχ οἷόν τέ ἐστι θνητῇ φύσει περιλαβεῖν. Ἄξιόν δὲ εἰς ἡμᾶς φθάνουσαι τοῦ Θεοῦ ἀρεταί, ἀφ' ὧν αὐτὸν γινώσκομεν, αἱ φωναὶ εἰσὶν αὐταί.

⁶⁶ Matth. vi, 26. ⁶⁵ Job xxi, 7. ⁶⁶ ibid. 17. ⁶⁷ Psal. lxxii, 3.

(20) Nempe $\square\eta\text{-}\lambda\beta\beta$, in omni die.

(21) Observemus, teste Eusebio, hymnodiaē quotidianæ in Ecclesia consuetudinem.

Justi viri, propterea quod Dominum timeat, beati filii tanquam novellæ oleæ sunt circa mensam ejus. Sed alienorum a Deo hominum filii, novellæ sunt plantationes in juventute sua. Et priori quidem, filiarum non sunt; his autem specie pulchra et ornata instar templi. Priori sunt filii filiorum; his nequaquam. Insuper priori non est arca, neque horreum; his autem promptuaria hac illac perfluentia. Atqui, secundum Evangelium, cœli volatilibus a cœlesti Patre nutritis non est promptuarium neque horreum⁶⁶. Filii, intelliguntur hæreticorum sermones, eorumque commenta tanquam novæ plantationes ob rei novitatem. Filiarum, intelliguntur vocabula pulchra et ornata ad loquendum, et veluti fastus templum.

B VERS. 14. Non est ruina maceriarum, etc.

In Job quoque dicitur: Cur impii vivunt, et in ævitiis consenescent⁶⁵? et reliqua. Verumtamen subjicit: Tametsi impiorum lucerna extinguetur⁶⁶. Et in septuagesimo secundo psalmo: Zelavi super iniquos, pacem peccatorum videns⁶⁷, et reliqua. Quorum solutio subjungitur his verbis: Quomodo reducti sunt ad solitudinem? subito perierunt ob inconsiderantiam suam. ceu somnium evigilantis mente defluit.

PSALMUS CXLIV.

Neque ad organum neque ad psalterium dictus fuit hic psalmus, neque cantici aut cujuslibet metri nomen habet, sed *Laus* inscribitur.

C VERS. 2. Per singulos dies benedicam tibi.

Initium apud Hebræos præsentis versiculi est littera *beth*. Docemur autem, oportere tanquam uniuscujusque diei debitum, hymnum Deo persolvere, nullo, inquam, die hymnodiam divinam negligere aut omittere. Et mente quidem, et cogitationibus, et ipsa spiritus vi Deum extollimus atque laudamus: labiis vero et perituris verbis Dei nomen glorificamus. Te, inquit, semper hymnis celeberrimo, nullamque diem absque hymnodia prætermitto. Jam pro verbis, in sæculum sæculi, Aquila interpretatus est, usque adhuc, Symmachus autem continenter. — Cuncta autem consentanea sunt prioribus. Nam cum dixerit, laudabo et exaltabo, significat nihil Deo addi a nostris laudibus. Nosmet potius illustramus, dum laudem laude connectimus.

D VERS. 7. Et justitia tua exsultabunt.

His verbis declarat Dei virtutes, quatenus ad nos deveniunt, ex quibus eumdem cognoscimus; virtutes, inquam, nobis superiores, invisibiles et incomprehensibiles, quas mortalis natura mente complecti nequit. Attamen Dei virtutes perpetuo ad nos decurrentes, ex quibus eum cognoscimus, hæc eundem voces sunt.

VERS. 8. *Miserator et misericors Dominus, et reliqua.*

Cum nihil nos essemus, neque adhuc existentes, in lucem protulit. Deinde prava multa agentes, et superbo contemptu viventes, non pro meritis persequitur, sed miseretur, diuque nos vocat ad pœnitentiam, quia mortem peccatoris non vult, sed magis ejus pœnitentiam. Neque ita erga suos tantum se gerit, sed erga omnes omnino; est enim cunctis benignus.

VERS. 9. *Et miserationes ejus super omnia opera ejusdem.*

Quoniam miserationes ejus cunctis prævalent ejusdem operibus, consequenter dictum est: *Confiteantur tibi in omnia opera tua.* Debetur ei insuper, ut ipsæ quæ inanimæ existimantur creaturæ, voce propemodum emissa gratias ei agant, et confiteantur creatori suo. Participat enim sapientiam ejus unaquæque ab eo varie constructa creatura, et vim creationis mirabili artificio sentit. Specialiter vero præcipueque sancti ejus majorem laudis partem retribuunt: nam iis quæ cogitant atque agunt, regnum ejus prædicant, in antecessum id manifestantes, ut tanquam ei militantes, gloria sint regni ejus. Prædicabunt item connaturalem regno ejus dominatum, et quod unaquæque creatura ordinate ei subest. Cum sint benevoli hi qui gratia tua ad te per sanctitatem conversi sunt, bona sua sine invidia communicant per magisterium filiis hominum. Rerum tantummodo, quæ humanam vitam excedunt, magister atque antecessor Christus est; cum ii qui adhuc filii hominum erant, magistri essent effecti ab iis quos ipse Christus erudiverat. Paulus igitur non ab hominibus, aut per homines, sed a revelatione Jesu Christi accepto Evangelio⁶⁶, idque edoctus, gentium doctor in fide ac veritate evasit. Quin adeo Servator ipse misit apostolos ad docendas gentes; quos antea monuerat ne quem magistrum in terra appellarent. Quæ ergo ab eo sancti discunt, hæc filiis hominum notificant.

ἃ τοίνυν παρ' αὐτοῦ μανθάνουσιν οἱ ὄσιοι, γνωρίζουσι τοῖς τῶν ἀνθρώπων υἱοῖς.

VERS. 14. *Fidelis Dominus in sermonibus suis.*

Fidelis Deus, non quasi fidem participans, sed quia fide dignus dicitur. Cuncta enim quæ dicit, nunt, juxta illud: *Ipse dixit: Nonne faciet, et non manebit*⁶⁷? Insuper illud: *Cælum et terra transibunt, sermones autem mei non præteribunt*⁶⁸. Justus item est, quatenus impertitur creaturis suis justitiam: sicuti etiam sanctus in iis, qui sanctitatem ejus participant. Denique sapientia Servator est in his, qui instar ejus sapientes sunt.

VERS. 15. *Tu das escam illorum tempore opportuno.*

Ait etiam Eusebius Deum non tantum esse lapso- rum medicum et confractorum sanatorem, sed et

Α Ολικιρμων και ἐλεήμων ὁ Κύριος, και τὰ ἀκόλουθα-

Μὴ γὰρ δυνατὸς ἡμᾶς, μηδὲ ὑπερστώτας, παρήγαγεν εἰς φῶς· εἶτα πολλὰ δρῶντας κακὰ και καταφρονητικῶς ἔχοντας αὐτοὺς οὐ μετέρχεται κατ' ἀξίαν· ἔμ. . δὲ ἐλεεῖ, ἀλλὰ και μακροθυμεῖ προσκαλούμενος ἡμᾶς εἰς μετάνοιαν, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ· οὐ μόνον δὲ περὶ τοὺς οἰκείους τοῦτό ἐστιν, ἀλλὰ και περὶ πάντας ἀπαξιαπλῶς, ἐπεὶ και χρηστός ἐστι τοῖς σύμπασι.

Και οἱ ολικιρμοι αὐτοῦ ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ οἱ ολικιρμοι αὐτοῦ ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἀκόλουθως λέλεκται· Ἐξομολογησάσθωσαν σοι πάντα τὰ ἔργα σου· προσοφειλεται αὐτῷ ὡς και αὐτὰ τὰ νομιζόμενα εἶναι· ἀψυχα, φωνὴν ἀφιέντα μονονουχὶ εὐχαριστεῖν και ἐξομολογεῖσθαι τῷ ποιήσαντι αὐτά. Μετέχει γὰρ τῆς αὐτοῦ σοφίας ἕκαστον αὐτοῦ τῶν ἔργων ποικίλως κατεσκευασμένον, και πανσόφως μετέχον τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως· ἀφωρισμένως δὲ και ἔξαιρέτως οἱ ὄσιοι αὐτοῦ τὸ μεῖζον τῆς ἐξομολογήσεως ἀποδιδόσκει· δι' ὧν γὰρ φρονοῦσι και πράττουσι, τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἐροῦσιν, ἐμφανίζοντες προγευστικῶς, ὡς αὐτῷ στρατησάμενοι δόξαν εἶναι τῆς βασιλείας αὐτοῦ· λαλήσουσι δὲ και συμφυτὴ δυναστείαν τῇ βασιλείᾳ, ὡς ἕκαστα τῶν κτισμάτων τεταμένως αὐτῷ ὑποτέτακται· δυνατὸς φιλόανθρωποι οἱ τῆς πρὸς σὲ και παρὰ σοῦ ὁσιότητος μεταποιούμενοι, ἀφθόνως ὧν ἔσχον ἀγαθῶν μεταδίδουσι τοῖς τῶν ἀνθρώπων υἱοῖς διδασκαλικῶς· μόνων γὰρ τῶν τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν ὑπερναθεθεκῶτων διδάσκαλος και καθηγητῆς ὁ Χριστὸς, τῶν ἔτε τυγχανόντων υἱῶν ἀνθρώπων διδασκάλων γινόμενων ὑπὸ τῶν ὑπὸ Χριστοῦ πεπαιδευμένων· Παῦλος γοῦν ὁ μὴ παρὰ ἀνθρώπων, ἢ δι' ἀνθρώπων, ἀλλὰ δι' ἀπακαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ παραλαβὼν και διδασκῶν τὸ εὐαγγέλιον, διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει και ἀληθείᾳ· ἀμέλει γοῦν και αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐκπέμπει τοὺς ἀποστόλους ἐπὶ τῷ μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη, πρότερον παιδεύσας αὐτοὺς μὴ καλεῖν διδάσκαλον ἐπὶ τῆς γῆς·

Πιστός Κύριος ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ.

Πιστός δὲ ὁ Θεὸς οὐχ ὡς μετέχων πίστεως, ἀλλ' ὡς ἀξιοπίστος εἶρηται· πάντα γὰρ ἃ λέγει γίνεται· κατὰ τὸ, *Αὐτὸς εἶπεν· Οὐχὶ ποιήσει και οὐχὶ ἐμμενεῖ*; λέγει δὲ και τὸ· *Ὁ οὐρανὸς και ἡ γῆ παρελεύσεται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι*. Καὶ ὄσιος δὲ, ὡς ὁσιότητος μεταδιδούς τοῖς ἔργοις αὐτοῦ· ὡσπερ και ἅγιος ἐν τοῖς μετέχουσι τῆς ἀγιότητος αὐτοῦ· και σοφία ἐστὶν ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς κατ' αὐτὸν σοφοῖς.

Σὺ δίδως τὴν τροφήν αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ.

Φησὶ δὲ και ὁ Εὐσέβιος (22), ὡς οὐ μόνον ἱατρὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς τῶν πεπτωκότων, και θεραπευτῆς τῶν

⁶⁶ Gal. 1, 1. ⁶⁷ Num. xxiii, 19. ⁶⁸ Luc. xxi, 33.

(22) Eusebii nomen in codicibus quos adhibuimus constanter in marginibus scribitur omnium

quæ edidimus fragmentorum. Hoc tamen loco auctor Catenæ codicis C etiam in contextu posuit.

κατεβραγμένων, ἀλλὰ καὶ τροφεὺς τῶν ἀπάντων· διδὼ καὶ πάντων τῶν λογικῶν τε καὶ ἀλόγων ζώων οἱ ὀφθαλμοὶ ἔνω εἰς αὐτὸν ἀναβλέπουσι, καὶ φυσικαῖς τισὶ καὶ διδασκαλαῖς ὀρμαῖς πρὸς αὐτὸν πάντων ἀφ' ὁρώντων, αὐτὸς οἶα πατὴρ ἀγαθὸς τὰς τροφὰς τοῖς καιροῖς ἐπιτηδεύει· ἄλλοτε ἄλλας χορηγεῖ, τοῖς πᾶσιν τὴν χεῖρά τε τὴν δημιουργικὴν, τουτέστι τὴν δύναμιν, ἐξαπλῶν ἀφθόνως καὶ ἀνεπικωλύτως πᾶν ζῶον ἐμπίπλησι τῆς τῶν ὑπ' αὐτοῦ δωρουμένων ἀπολαύσεως.

Ἐγγὺς Κύριος πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ.

Εἶτα ἐπειδὴ ὀλίγων ἐστὶ τὸ δύνασθαι ἐπιστημόνως αὐτὸν ἐπικαλεῖσθαι, καὶ καταξιοῦσθαι αὐτοῦ τῆς ἀκοῆς, ἐπιφέρει ἀναγκαίως ἐπιναλαθεῖν τὸν λόγον καὶ φησὶν ὅτι οὐ πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν, ἀλλὰ μόνους τοῖς ἐν ἀληθείᾳ τοῦτο πράττουσιν ἐπιτυγχάνει· τῶν γὰρ μὴ τοιούτων μακρὰν ἀφέστηκεν· οἷς καὶ φησὶν· *Αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν διστῶσιν ἀπὸ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν*· περὶ τούτων δὲ καὶ ἀλλοῦ λέλεκται· *Διότι οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ ἀπολοῦνται*. Πᾶσι μὲν οὖν ἐγγὺς κατὰ πρόνοιαν, κατὰ σχέσιν δὲ τοῖς σὺν ἐπιστήμῃ καλοῦσι· τοῦτο γὰρ τὸ, *ἐν ἀληθείᾳ*. — Μετὰ τὴν κοινήν δὲ πρόνοιαν ἐξαιρετόν τὴν περὶ τῶν πιστῶν ἐπενήνοχε, τὸ τοιούτων ἐγγὺς εἶναι, καὶ μειζδῶς αὐτῶν προνοεῖσθαι.

Αἰνεσὶν Κύριον λαλήσει τὸ στόμα μου, καὶ εὐλογοῦν καὶ πάντα σὰρξ τὸ ἄγιον αὐτοῦ.

Τέως μὲν αἰνῶν οὐ διαλείψω Θεόν. Εὐχομαι δὲ καὶ ὁσέων ἀποδοῖναι τὴν λέγουσαν προφητείαν· *Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματος μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα*· καὶ *Πᾶσα ψοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον*· ἐστὶ δὲ τοῦτο ἡνίκα τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, ὅτε καὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων σωθήσεται· στόμα δὲ λέγει τὸ νοητὸν, περὶ οὗ καὶ ἀλλοῦ· *Πᾶσα σὰρξ εὐλογοῦσα τὸ ἄγιον Κυρίου ἐσται*, δηλονότι *εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος*, ὀφειμένη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ οὔσα ὡς χόρτος.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΕ΄.

Τὸ ἀλληλοῦια αἶνον Κυρίου σημαίνει· οὕτως γὰρ ἔρμηνεύεται ἡ λέξις· ἔστιν οὖν καὶ τὸ προκείμενον, αἶνος· διδὼ δὲ ἀρχόμενός φησὶν ὁ λόγος· *Αἰνεῖ, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον*, ἦτοι τοῦ πνεύματος τῆ ψυχῆ παρακελευομένου, ἢ αὐτῆς ἑαυτῆ· εἶθ' ὑπακούσασα τῷ προστάγματι, προθύμως ἀποκρίνεται λέγουσα· *Αἰνέσω Κύριον ἐν ζωῇ μου, ψαλῶ τῷ Θεῷ μου ἕως ὑπάρχω*. Εἰ δὲ ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχὴ, αἶε τε ζῆ καὶ ὑπάρχει· καὶ μετὰ τὴν τοῦ σώματος ἀπαλλαγὴν δυναμένη, φησὶν· *Ὡς ἄρα οὐδὲ πώποτε παύσομαι αἰνοῦσα τὸν Κύριον*, ἀλλ' εἰς μακροὺς αἰῶνας, καὶ πάντα τὸν τῆς ἀθανάτου ζωῆς μου βίον, οὐδὲν ἕτερον πράττουσα τοῦ αἰνεῖν τὸν Κύριον διατελέσω. *Ὡς ψυχῆς δὲ ἀκουστέον λεγούσης τὸ, ἕως ὑπάρχω, οὐκ ὡς μελλούσης μετ' αὐτὰ μὴ ὑπάρχειν, ἀλλ' εἰς ἀπειρον τὸν τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς χρόνον* (23) αἰνέσειν ἐπαγγελλομένης τὸν Κύριον.

⁷¹ Isa. LIX, 2. ⁷² Psal. LXXII, 27. ⁷³ Joel. II, 28. ⁷⁴ Psal. CXLIV, 21.

(23) Perspicuum Eusebii de animæ immortalitate testimonium.

omnium nutritorem. Quamobrem omnium tam rationalium quam etiam irrationalium animantium oculi ad eum suspiciunt, et naturalibus insitisque motibus illum spectant, dum ipse ut bonus pater temporibus idoneis escas modis variis suppeditat, cunctisque manum suam creatricem, id est suam virtutem, abundanter et sine ullo impedimento impertiens, omne animal replet donorum suorum fructu.

VERS. 18. Prope est Dominus omnibus invocantibus eum in veritate.

Deinde quia paucorum est sapienter eum invocare, atque ejus exauditione dignos haberi, necessario sermonem resumens ait: non omnibus invocantibus eum, sed iis tantummodo qui cum veritate id agunt, occurrit: namque ab iis qui aliter se habent, longe abest. Quibus etiam ait: *Peccata vestra me a vobis separant*⁷¹. De his alibi quoque dictum est: *Quoniam qui a te se elongant, peribunt*⁷². Cunctis itaque providentia sua prope adest, sed tamen quod ad affectum attinet, adest invocantibus cum sapientia; id enim significat *in veritate*. Post generalem providentiam, specialem erga fideles intulit, nempe quod his prope adsit, magisque consulat.

VERS. 21. Laudem Domini loquetur os meum, et benedicat omnis caro nomini sancto ejus.

Interim a Dei laudibus non desistam. Opto autem celerius in rem conferri prophetiam quæ dicit: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem*⁷³; et: *Omnis spiritus laudet Dominum*. Hoc vero continget cum plenitudo gentium introierit, et universum hominum genus salvum fiet. Os dicit intellectuale, ut alibi, *Omnis caro benedicet nomini Domini in sæculum et in sæculum sæculi*⁷⁴, salutare Dei spectatura, nec jam instar feni decidua.

PSALMUS CXLV.

Alleluia laudem Domini significat. Sic enim explicatur vocabulum. Laus est itaque præsens psalmus: quare et incipit: *Lauda, anima mea, Dominum; sive spiritus animam adhortetur, sive ipsa se*. Deinde mandato obtemperans, prompte respondet dicens: *Laudabo Dominum in vita mea, psallam Deo meo quandiu fuero*. Quod si immortalis est anima, semperque vivit et est etiam post discessum a corpore, jure suo ait: Nunquam desinam laudare Dominum; sed longa sæcula, et totum immortalis meæ vitæ tempus, non nisi laudans Dominum transigam. Sic etiam audiamus dicentem animam, *donec fuero*, non quod postea non sit duratura, sed quia in infinitum tempus futura sit subsistentia ejus, parique spatio Dominum se laudaturam promittat.

VERS. 3. *Nolite confidere in principibus.*

Hoc simile illi : *Bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine. Bonum est sperare a Domino, quam sperare a principibus* ¹⁶. Id autem syllogismo demonstrat. Nam si ipsi, inquit, salutem sibi comparare nequiverunt, quænam erit ab his utilitas? Neque enim valent semetipsos morte eripere post terminum : nam morientis hominis spiritus egressus, illuc vadet quo abducetur. Reliqua hominis pars in pulverem suum revertetur, naturæ legi obsequens, quam initio Deus Adamo statuit dicens : *Pulvis es, et in pulverem reverteris* ¹⁷. Quorum verborum sensus est : *Consilia omnia, quæ adhuc vita comite apud se cogitans congresserat, quasi futurus æternus, coacervans in terra thesauros, terribilia se facturum spondens, et aliis comminans, una hora dissipata peribunt, cuncta, inquam, consilia dominantium, qui a plebe suspiciebantur. Et quidem dicit principes hujus sæculi ; namque et hi caducum habent principatum. Unus salutis auctor Servator est, qui ait : *Nemo amplius salvabit præter me. Si ergo ab illo, non autem viribus propriis salvantur, quomodo alios salvare poterunt ?**

VERS. 6. *Qui custodit veritatem in sæculum.*

Nempe dicatorum suorum, quæ in Scripturis exposuit, veritatem comprobans. Promisit enim se eos, cum judicium fiet, punkturum, qui in præsentē vita inique se gesserint. Est et alia promissio : *Beati qui esuriunt et sitiunt, quoniam ipsi saturabuntur, vos autem esurietis* ¹⁷. Quin adeo sensibilem quoque escam famelicis in deserto exhibuit manna, et quinque hominum millia saturavit, et per corvum Eliam, et per prophetam Abacucum Danielein. Jus dixit calumniam passis Josepho atque Susannæ, illi ab Ægyptia femina, huic a iudicibus Israelis, necnon Davidi a Saule. Plena hujusmodi exemplis divina volumina sunt.

VERS. 7. *Dominus solvit compeditos, Dominus dat cæcis sapientiam.*

Compeditos solvit, remissionem peccatorum largiens iis qui delictorum suorum catenas constringuntur. Videtur autem his verbis vocationem gentium inuere, necnon Domini inter homines præsentiam, et hinc factam omnibus medicinam. Mæc mihi cogitatio incidit, in memoriam revocanti Isaïæ de Servatore nostro prædictionem, qua dicit : *Ecce posui te ut sis lætus generis, lumen gentium ; ut oculos cæcorum aperias, ut vinculis detentos expedias* ¹⁸. Sic enim et hoc loco Dominus compeditos solvit. Tum et illud dicitur : *Dominus dat cæcis sapientiam. Sane mirum est, corpore cæcis, plus aliquid intelligentiæ inesse solere, quia Deus illos*

A

Μη πεποιθατε ἐπ' ἀρχοντας

Ἵμοιοι τῶν, Ἀγαθὸν πεποιθέσθαι ἐπὶ Κύριον, ἢ πεποιθέσθαι ἐπ' ἀνθρώπων ἀγαθὸν ἐλάττειν ἐπὶ Κύριον, ἢ ἐλάττειν ἐπ' ἀρχοντας· τούτο δὲ παρίσται διὰ συλλογισμοῦ· εἰ γὰρ αὐτοί, φησὶν, ἑαυτοῖς περιποίησασθαι σωτηρίαν οὐχ οἴοι τέ εἰσι, τίς ἂν γένοιτο ἀπὸ τῶν τοιούτων ὠφέλεια ; οὐδὲ γὰρ δύνανται ἑαυτοῖς ἐξελεῖσθαι τοῦ θανάτου μετὰ τὸ τέλος (24)· τὸ μὲν γὰρ τοῦ θνήσκοντος ἐξελεῖσεται πνεῦμα (25), ἐνθα ἂν ἀπάγη ἢ ἀπάγων· ὁ δὲ λοιπὸς ἀνθρώπος ἀποστρέφει εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ, νόμον φύσεως πληρῶν δὲ ἐπέκτησεν ἀρχῆθεν ὁ Θεὸς τῶν Ἀδὰμ εἰπὼν· Ἦ ἔτι, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσει· οὐ λεγόμενον, Οἱ λογισμοὶ πάντες οὗς ἐτι περιῶν τῷ βίῳ συνήγαγε παρ' ἑαυτῶν διανοούμενος, καὶ ὡσπερ τις αἰώνιος συνάγων καὶ θησαυρίζων ἐπὶ γῆς, ποιήσειεν τε τὰ δεινὰ ἐπαγγελόμενος, καὶ πάλιν ἑτέροις ἀπειλῶν, ὑπὸ μιᾶν ὥραν σθεσθήσονται, καὶ ἀπολούνται πάντες οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν, δηλαδὴ τῶν ἀρχόντων τῶν παρὰ πολλοῖς θαυμάζομένων. Λέγει δ' ἂν καὶ ἀρχοντας τούτου τοῦ αἰῶνος· μεταπτωτῆν γὰρ καὶ οὕτοι· ἔχουσι τὴν ἀρχὴν· ὁ δὲ Σωτὴρ μόνος αἰτίας σωτηρίας, ὁ λέγων· Σώζων οὐκέτι πάρεξ ἐμοῦ· εἰ τοίνυν ἐξ αὐτοῦ καὶ οὐκ ἄλλοθεν σώζονται, πῶς ἑτέρους σώζειν δυνήσονται ;

Τὸν φυλάσσοιτα ἀλήθειαν εἰς τὸν αἰῶνα.

Τῶν λόγων αὐτοῦ, ὧν ἐν ταῖς Γραφαῖς ἐπηγγελάτο, πιστούμενος τὴν ἀλήθειαν· ἐκδικήσειεν γὰρ ἐπηγγελάτο τοὺς κατὰ τὸν παρόντα βίον ἀδικουμένους, ἐν καιρῷ τῷ τῆς κρίσεως· καὶ ἄλλη ἐπαγγελία, τὸ Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται, ὁμοῖς δὲ πεινάστετε· ἀλλὰ καὶ αἰσθητῶς τροφὴν ἐν ἐρήμῳ τοῖς πεινώσι τὸ μάννα παρέσχε, καὶ πέντε χιλιάδας διέθρεψε, καὶ διὰ κοράκων ἠλίαν, καὶ δι' Ἀμβακοῦμ τοῦ προφήτου τὸν Δαυὶδ· ἐποίησε δὲ κρίμα τοῖς ἀδικουμένοις Ἰωσηφ καὶ Σωσάννῃ, τῷ μὲν ὑπὸ τῆς Αἰγυπτίας, τῇ δὲ ὑπὸ τῶν κριτῶν Ἰσραὴλ, καὶ τῷ Δαυὶδ ὑπὸ Σαοὺλ. Καὶ πλήρη τῶν τοιούτων τὰ θεὰ συγγράμματα Κύριος λύει πεπεδημένους, Κύριος σοφοὶ τυφλοῦς.

C

D

Πεπεδημένους λύει, ἀφῆσιν ἁμαρτιῶν διδοὺς ταῖς σειραῖς τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων κατεσφυγμένοις. Ἔοικε δὲ διὰ τούτων αἰνίττεσθαι τὴν τῶν ἐθνῶν κλήσιν, καὶ τοῦ Κυρίου τὴν εἰς ἀνθρώπου παρουσίαν, τὴν τε δι' αὐτῆς ἅπασι γενησομένην θεραπείαν. Τούτο δὲ νοεῖν μοι ἐπέβλεπεν εἰς μνήμην ἀναλαβόντι τὴν Ἡσαίου περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόβησιν, δι' ἧς φησὶν· Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους. Οὕτω γὰρ καὶ ἐνταῦθα ὁ Κύριος λύει πεπεδημένους· εἴρηται δὲ καὶ τὸ, Ὁ Κύριος σοφοὶ τυφλοῦς· θαυμάσαι δ' ἔστιν, ὅπως καὶ τοῖς τὰ σώματα πηροῖς πλείον τι συνέσεως

¹⁶ Psal. cxvii, 8, 9. ¹⁷ Gen. iii, 19. ¹⁸ Matth. v, 6 ; Luc. vi, 21, 25. ¹⁹ Isa. xlii, 6.

(24) De præscripto vitæ termino legis longam S. Germani patriarchæ CP. dissertationem a nobis alibi cōtān.

(25) De animæ exitu legitur homilia S. Cyrilli Alex. editionibus, quam tamen codices a me observati Theophilo ejus patruo ac decessori tribuunt.

πάρεστι, τοῦ Θεοῦ σοφίσαντος αὐτοὺς ἀντὶ τῆς τῶν Ἀ
ὀφθαλμῶν στερήσεως.

Ὁρφανὸν καὶ χήραν ἀναλήψεται.

Αἱ ἀποδαλοῦσαι ψυχαὶ τὸν γενόμενον ἐν κακίᾳ πα-
τέρα αὐτῶν διάβολον, ἢ καὶ ἄνδρα, ὀρφαναὶ καὶ χήραι
ἀναλαμβάνονται εἰσι· τούτων ἀναληφθέντων, ἢ
τῶν ἀμαρτωλῶν ὁδὸς οὐκ ἄλλη τῆς κακίας οὐσα ὑπὸ
Θεοῦ ἀφανισθήσεται. Καὶ ταῦτα μὲν εἰρηναῖα ἀλλη-
γορικώτερον. Κηρῶν δὲ λέγει οὐ τῶν τυχοῦσῶν,
ἀλλὰ τῶν τὴν ἀγνείᾳ καὶ σεμνότητι διατελουσῶν, ὀρ-
φανῶν δὲ, τοὺς θεοσεβείας ἕνεκα καταλιπόντας γε-
νεάς (26).

ΨΑΛΜΟΣ PMG'

Ἐν τῷ παρόντι ψαλμῷ ἀντὶ σοῦ, *αἰνεῖτε τὸν Κύ-
ριον*, ὁ μὲν Σύμμαχος, *ἀλληλοῦσα*, ὅτι *ἀγαθὸν ὦδῃ*,
εἰρηκεν, ἀνερμήνευτον φυλάξας τὴν Ἑβραίων λέξιν
τὴν σημαίνουσαν τὸ, *αἰνεῖτε τὸν Κύριον*. Ὁμοίως
δὲ καὶ ἡ πέμπτη ἐκδόσις, *αἰνεῖτε τὸν ἰά*, ἐξέδωκεν.
Ὁ μὲν οὖν πρὸ τούτου ψαλμοῦ μίᾳ ψυχῇ αἰνεῖν τὸν
Κύριον παρακελεύεται· ἐνταῦθα δὲ πλήθει λέγεται
τὸ, *αἰνεῖτε τὸν Κύριον*· ἐπειδὴ οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ
εἰς ὁ Θεός, εἰκότως πᾶν τὸ εἰς αὐτοῦ ὄξαν ἀναφε-
ρόμενον, καὶ εἰς αὐτοῦ τιμὴν πραττόμενον, ἀγαθὸν
ἂν εἴη· ὡσπερ οὖν καὶ ἀγαθὸν ὁ ψαλμὸς ὡς ἂν εἰς
ἀγαθὸν Θεὸν ἀναπεμπόμενος. Ἄνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας,
ἀγαθὸν ἐγκώμιον ἠρμήνευσεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, *ἀγα-
θὸν ὦδῃ*. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ αἰνεσις ἢ εἰς τὸν Θεὸν
ἀναπεμπομένη παντός τε εὐώδους θυμιάματος καὶ
πάσης ἡδονῆς ἡδίων αὐτῷ τυγχάνει· καὶ γὰρ ὡς ἀλη-
θῶς αἶνος Θεοῦ ἐκ λογικῆς καὶ καθαρᾶς ἀναπεμπό-
μενος ψυχῆς προσφιλέης ἂν εἴη αὐτῷ, καὶ ὡς ἂν
εἴπερ τις ἡδύς χαίρει γὰρ καὶ ἀποδέχεται τὸν τοιοῦ-
τον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καρπὸν.

Ὁ κόσμος τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν.

Ἐπειδὴ Σωτήρὸς ἐστὶ καὶ ἱατροῦ τὸ ἰάσασθαι
καὶ καταδεσμεύειν τὰ συντετριμμένα, εἰκότως καὶ
διὰ τούτων νοηθεῖ αὐτὸς ὢν ὁ Κύριος ὁ Σωτὴρ ἡμῶν,
ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, ὁ εἰπών· *Ὁὐ χρεῖαν ἔχουσιν οἱ
ἰσχυροὶτες ἱατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἐχοντες· οὐκ
ἤλθοι καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἀμαρτωλοὺς εἰς
μετάνοιαν*. Ψυχῶν δὲ ὢν ἱατρὸς, τοὺς τὴν καρδίαν
συντετριμμένους, καὶ τῶν κατὰ φύσιν λογισμῶν πα-
ρατετραμμένους, ἐκ τῆς νοητῆς αἰχμαλωσίας λυ-
τρωτάμενος ἰάσεται. Ὁ μὲν Σύμμαχος φησιν, *Ὁ κό-
σμος τοὺς κεκλασμένους τὴν καρδίαν, καὶ ἐπι-
δεσμῶν κατάγματα αὐτῶν*, δηλονότι δεσμοὺς ὑπο-
βάλλων λογικοῦς· οὕτω γοῦν ἐπέδησε τοῖς πνευμα-
τικοῖς καὶ λογικοῖς δεσμοῖς τὸν ὑπὸ ληστῶν τραυματισθέντα καὶ συντριβέντα ἐν τῷ καταβαίνειν ἀπὸ
Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχὼ.

*Καὶ δεσμεύει τὰ συντετριμμένα αὐτῶν. Ὁ ἀρι-
θμῶν πλήθη ἄστρων*, κ. τ. λ.

Μετὰ τὸ ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρ-
δίαν, καὶ δῆσαι τὰ συντετριμμένα αὐτῶν, ἐπανάγων
εἰς τὴν φυσικὴν ὑγείαν τοὺς πάλαι νενοσηκότας,
φωστῆράς τε αὐτοὺς ἀπεργασάμενος, ἀξίους τοῦ παρ'
αὐτοῦ ἀριθμοῦ καθίστησι. Συνήθως ὁ λόγος συμ-
πλέκει τὸ τε περὶ σωτηρίας ἀνθρώπων, καὶ τὰ περὶ

⁷⁹ Marc. x, 18. ⁸⁰ Matth. ix, 12. ⁸¹ Luc. v, 32.

(26) Laus cælibatus religiosi.

Acutioris Ingenii efficit, propter oculorum orbita-
tem.

VERS. 9. *Pupillum et viduam suscipiet.*

Animæ quæ a diabolo patre ipsarum aut viro de-
stitutæ fuerunt, hæc videlicet illæ sunt orphanæ ac
viduæ quas Deus suscipit. His susceptis, peccato-
rum seu malitiæ via destruetur a Deo. Atque hæc
allegorice potius sunt dicta. De viduis autem loquitur
non quibuslibet, sed pudice sancteque viventibus.
Pupillos denique appellat qui religionis causa
omitunt generis propagationem.

PSALMUS CXLVI.

Præsente in psalmo, pro, *laudate Dominum*, Sym-
machus dixit, *alleluia, quia bona res canticum*, omissa
interpretatione Hebraici vocabuli, significantis *lau-
date Dominum*. Similiter et quinta editio, *laudate ia*,
posuit. Superior itaque psalmus uni animæ iaudare
Dominum mandat; hic verbò multitudini dicitur, *lau-
date Dominum*. Quoniam *nemo bonus nisi unus Deus*⁷⁹,
recte quidquid ad ejus gloriam refertur, atque ob
eum honorandum fit, bonum esse existimabitur.
Sicuti nunc etiam bona res psalmus dicitur, ceu ad
bonum Deum directus. Pro quo Aquila *bonum en-
comium* interpretatus est. Symmachus vero, *bona
res canticum*. Cæterò quoniam et laus quæ ad Deum ex-
tollitur omni odore thymiamate, omnique jucunditate
suavior est. Reapse enim laudatio Dei ex
rationali puraque procedens anima, pergrata illi erit
et dulcis. Gaudet enim Deus, libenterque recipit ta-
lem humanæ mentis fructum.

VERS. 3. *Qui sanat contritos corde.*

Quoniam Servatoris medicique officium est sa-
nare et contrita alligare, recte et hinc dignoscitur
ilem Dominus noster Dei Verbum qui dixit: *Non
opus est medico valentibus, sed ægrotis*⁸⁰. *Non seni
vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam*⁸¹. Ani-
marum itaque cum sit medicus, iis qui corde con-
triti sunt, et a recto naturæ consilio aversi, de spi-
ritali redemptis captivitate medebitur. Symmachus
dicit: *Qui sanat contractos corde, et alligat fractu-
ras eorum*, rationales nimirum fascias circumponens.
Sic ergo alligavit spiritalibus rationalibusque la-
queis hominem a latronibus vulneratum et contri-
tum dum Hierosolymis Hierichuntem descenderet.

VERS. 3. *Et alligans contritiones eorum.*

VERS. 4. *Qui numerat multitudinem stellarum.*

Post sanatos eos qui fuerant corde contriti, et
post ipsorum contritiones alligatas, in naturalem
valetudinem olim ægros reponens, eosque lumina-
rium instar in orbe collocans, dignos electo numero
suo efficit. More solito Psalmista salutis humanæ
argumentum cum universali Providentia connectit,

demonstrans Deum non partium tantummodo orbis curam gerere, verum etiam humanorum dogmatum: et quod solus noverit astrorum numerum, positiones, et causas, magnitudines quoque et distantias, virtutes et efficaciam, unicuique idoneum nomen imponens.

VERS. 7. *Præcinito Domino in confessione.*

Symmachus, *Recensete Deo confessionem, canite Deo nostro cum lyra.* Aquila: *Recensete Domino cum gratiarum actione, canite Deo nostro cum cithara.* Qui aliis confessionem et psalmum imperant, diversi sine dubio sunt ab iis quibus imperatur. Ergo chorus propheticus et apostolicus ad eundem Deum eos, qui de numero non erant, vocat, ethnicos nimirum, dicens: *Psallite Deo nostro.* Jubent autem hæc verba, mente quidem et cogitationibus animæ confiteri, corporis autem operibus, veluti pulsa cithara, ipsi psallere. Et quidem more suo corpus psalterii citharæque nomine Psalmista denotat, ceu concinne et sapiente cum harmonia compactum. In hoc enim mens virtutis operibus canens, divinam spiritalemque Deo reddit melodiam.

VERS. 9. *Qui dat escam pullis corvorum invocantibus eum.*

Tradita nobis est physica quædam doctrina, ceu si pulli corvorum a suis parentibus, non æque ac alius generis avium pulli, alantur. Revera destituti dicuntur a genitoribus suis corvorum pulli, sed tamen aliter ali mirabiliter a Dei potentia. Nam et antequam proprii parentes accedant, hiare ore dicuntur, escæ necessitate; et, ut solent illi qui Deum invocant, naturali quodam instinctu cibum petere ab eo qui naturam donavit. Atque ita deferri ad eos per aerem escam aliquam, aura quadam in os delatari.

PSALMUS CXLVII.

VERS. 8. *Annuntians verbum suum Jacob.*

Ait Eusebius. Accurate admodum videtur mihi hoc vocabulum aliquid docere, nempe *annuntians sermonem suum Jacobo.* Non enim dixit *mittens vel qui misit.* Aliud vero est annuntiare, aliud mittere vel mitti. Prius enim portendit quod futurum est, et prædicat; alterum vero rem præsentem significat, id est, quem ipse misit ad prædicandum. Ita ut annuntiatio quidem et prædictio futuri, uni Israeli facta fuerit; missio autem non huic uni, verum etiam cunctis aliis gentibus. Sed fortasse dicet aliquis: Si cæteris hominibus revelationem non fecit, quomodo eos punit, nempe etiam illos qui ante legem vixerunt, et toto orbe peccatores fuere? Dicitur ergo hos quidem judicari a Deo ex jure naturali, quod nobis inhæret; Israelitis autem tum jure naturali, tum etiam scripto, ita ut majus bene-

τῆς καθόλου Προνοίας, δεικνύς, ὡς οὐ μόνον κηθεταί τῶν τοῦ κόσμου μερῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δογμάτων· καὶ μόνος ἀριθμὸν ἀστρῶν οἶδε, καὶ θέσεις, καὶ τὰς αἰτίας, μεγέθη τε καὶ ἀποστήματα, δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας, ἐκάστῳ πρόσφορον ὄνομα τίθησιν.

Ἐξάρξατε τῷ Κυρίῳ ἐν ἐξομολογήσει.

Ὁ Σύμμαχος, *Καταλέξατε τῷ Κυρίῳ ἐξομολογήσιν, μελωδήσατε τῷ Θεῷ ἡμῶν διὰ λύρας.* Ἀκύλας, *Καταλέξατε τῷ Κυρίῳ ἐν εὐχαριστίᾳ, μελωδήσατε τῷ Θεῷ ἡμῶν ἐν κιθάρα.* Οἱ προστάτοντες ἐτέροις ἐξομολογεῖσθαι καὶ ψάλλειν, ἕτεροι ἂν εἶεν τῶν προσταττομένων· χορὸς τοίνυν προφητικὸς διὰ τούτων καὶ ἀποστολικὸς ἐπὶ τὸν αὐτὸν Θεὸν τοὺς μὴ ὄντας ἐξ αὐτῶν ἀνακαλεῖται, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν δηλονότι, λέγοντας· *Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν.* Προσάττει δὲ ὁ λόγος διανοία μὲν καὶ λογισμοῖς ψυχῆς ἐξομολογεῖσθαι, ἔργους δὲ τοῖς διὰ τοῦ σώματος ὡπερ διὰ κιθάρας ἐνεργουμένης ψάλλειν αὐτῶν· συνήθως δὲ τὸ σῶμα ψαλτήριον καὶ κιθάραν ὀνόμασεν, ἅτε εὐρύθμως καὶ μεθ' ἁρμονίας σοφῆς συγκείμενον· ἐν τούτῳ γὰρ ὁ νοῦς ἀνακρουόμενος διὰ τῶν κατ' ἀρετὴν πράξεων τὴν ἔνθεον καὶ πνευματικὴν μελωδίαν ἀναπέμπει τῷ Θεῷ (27).

Διδόντι τροφήν καὶ τοῖς νεοσσοῖς τῶν κοράκων τοῖς ἐπικυλούμενοις αὐτόν.

Ἦλθε δὲ τις εἰς ἡμᾶς φυσικὸς λόγος, ὡς μὴ τρεφομένων νεοτῶν τῶν κοράκων ὑπὸ τῶν γεννησάντων, ὁμοίως τοῖς τῶν ἄλλων ὀρνέων νεοτοῖς· καταλείπεσθαι μὲν γὰρ τὸν κοράκων φασὶ τοὺς νεοτοῦς ὑπὸ τῶν γεγεννηκότων, τρέφεσθαι δὲ ἄλλῃ παραδόξῳ τοῦ Θεοῦ δυνάμει· μηκέτι γὰρ αὐτοῖς πλησιαζόντων γεγεννηκότων, κεχρημένοι τὸ στόμα τροφῆς ἐνδεία, καὶ εἰκέναι ἐπικαλούμενοις τὸν Θεόν, φυσικῆ τιμῆς ἐνεργείᾳ τὴν τροφήν αἰτοῦντας παρὰ τοῦ τῶν αὐτοῖς δεδωρημένου· οὕτω δὲ φέρεσθαι αὐτοῖς τινα ἐξ ἀέρος τροφήν κατὰ τοῦ στόματος ὑπὸ τινος ἀβρας συνοδοιπορήν.

ΨΑΛΜΟΣ PMZ'.

Ὁ ἀπαγγέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ τῷ Ἰακώβ.

Φησὶ δὲ καὶ ὁ Εὐσέβιος (28). Σφόδρα δὲ ἀπηκριθωμένως μοι δοκεῖ ἡ παρούσα λέξις διδάσκειν, Ὁ ἀπαγγέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ τῷ Ἰακώβ· οὐ γὰρ εἰρηκεν, ὁ ἀποστέλλων, ἢ ὁ ἀποστείλας. Ἄλλο δὲ ἴσθαι ἐστὶν ἀπαγγεῖλαι, καὶ ἄλλο τὸ ἀποστεῖλαι ἢ ἀποστέλλεσθαι· τὸ μὲν γὰρ προμηνύει τὸ μέλλον καὶ προλέγει· τὸ δὲ παρουσίαν σημαίνει, καὶ τὸν ἀποσταλέντα δι' ἑαυτοῦ κηρύττειν· ὥστε τὴν μὲν ἀπαγγεῖλαι καὶ τὴν πρόβησιν τοῦ μέλλοντος, γεγενῆσθαι παρὰ μόνῳ τῷ Ἰσραὴλ, τὴν δὲ ἀποστολήν οὐκ ἂν ἐκείνῳ μόνῳ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν. Ἄλλ' Ἰσως εἴποι τις ἂν· Καὶ μὴ δηλώσας τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις, πῶς αὐτοὺς κολάζει, καὶ τοὺς πρὸ τοῦ νόμου καὶ τοὺς ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἀμαρτάνοντας; Καὶ φαιμέν· Τούτους μὲν κρίνει ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ νόμου καὶ τοῦ ἐν ἡμῖν, τοὺς δὲ Ἰσραηλίτας

(27) Confer rursus hac super re Nicetæ editum a nobis prologum Catenæ Patrum in Psalmos.

(28) Recole adnotata ad psalmum cxliv, 15.

καὶ ἀπὸ τούτου καὶ ἀπὸ τοῦ γραπτοῦ (29), ὥστε ἡ Ἀποκλή εὐεργεσία πλείονος αὐτοῖς κατακρίσεως ὑπόθεσις γίνεται βραβυμυχοσί· διὰ τούτου καὶ αὐτὸς οὐκ εἶπεν, ὅτι οὐκ ἐποίησε παντὶ ἔθνει, ἀλλ' οὕτως οὐκ ἐποίησε· τουτέστιν οὐ πλάκας ἐπεμψεν, οὐ γράμματα τὰ ἐπὶ τοῦ Σινέου ὄρους, ἀλλὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐκ περιουσίας.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΗ΄.

Ἐν μὲν τῷ ρμε΄ ψαλμῷ μία καθ' ἑαυτὴν ἡ ψυχὴ τὸν Κύριον αἰνεῖν ἐκελεύετο, φάσκοντος τοῦ λόγου, *Αἰνεῖ, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον.* Ἐν δὲ τῷ μετ' αὐτὸν πλήθος ἐπὶ τὸν αἶνον ἐκάλει διὰ τοῦ, *Αἰτεῖτε Κύριον, ὅτι ἀγαθὸν ψαλμὸς.* ἐπὶ δὲ τοῦ ἐξῆς αὐτὴ Ἱερουσαλήμ τοῦτο πράττειν προσετάττετο ἐν τῷ, *Ἐπαίρει, Ἱερουσαλήμ, τὸν Κύριον.* Ἀκολουθῶς οὖν ἐκεῖνοις ὁ προκειμένος αἶνος ἐπιτείνει τὸ παράγγελμα, μετὰ τὴν μερικὴν παρακλήσειν αὖξον τὸ πρόσταγμα· ἀθρόως τε ὁμοῦ τὴν γενετὴν ἄπασαν κτίσιν τὴν τε ὀρωμένην καὶ τὴν ἀόρατον ἐπὶ τὸν αἶνον τοῦ Θεοῦ παρορμᾷ· κατὰ μὲν τὴν ἀρχὴν τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις ἀνακαλούμενος· πρώτων δὲ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἐν ταῖς ἀβύσσοις, οὐχ ὡς πάντων ψυχῆς καὶ λόγου μετεχόντων, ἀλλ' εἰς ταῦτα τοὺς λόγου μετειληχότας ἀποβλέπειν κελεύει, καὶ τὴν τούτοις γενομένην σοφίαν καταμανθάνοντας, τὸν Ἥοιητὴν ἀνυμνεῖν.

Καὶ πᾶσαι ἀβύσσοι.

Ἄλλος ἀβύσσους τὴν τῶν καταχθονίων ἔφησε χώραν, κατὰ Παῦλον εἰπόντα· *Μὴ εἰπῆς, Τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἀβύσσον,* τουτέστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν; καὶ ἐν Ἰωβ, *Ἐν δὲ, φησὶν, Ἰχθεσιν ἀβύσσου περιεπάτησας;* Μήποτε δὲ καὶ τοῦτο πλήθος ὑδάτων δηλοῖ καθ' οὐ περιεπάτησε Κύριος; ὡς ἀφ' ἑτέρας ἀρχῆς εἶναι τὸ, *Ἀνοίγεται δὲ σοὶ φόβῳ πύλαι θανάτου;*

Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾄσμα καινόν, κ. τ. λ.

Τοῦ καινοῦ ᾄσματος (30)... τῆ τῶν ὁσίων Ἐκκλησίᾳ ἄδομένου, δηλαδὴ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Καινῆς Διαθήκης.. παλαιῶ προσέχων Ἰσραὴλ τῷ διὰ Μωϋσέως· τὸ καινὸν δὲ τοῦτο παράδειγμα.. εὐφραίνεσθω· εὐτὸς γὰρ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ χρηματίσας τῷ Μωϋσεῖ, καὶ τὸν Ἰσραὴλ ἐξαγαγὼν ἐκ τῆς Αἰγύπτου (31), ποιήσας τε αὐτὸν ἑαυτοῦ λαόν. Τοῖς μὲν οὖν υἱοῖς Σιών χαίρειν καὶ ἀγαλλιάσθω πρώτοις παρακλεύεται ἐπὶ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν· αὐτὸς δὲ ἦν... τὸς πάλιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, πάλαι μὲν αὐτῶν βασιλεὺς ὢν, ὕστερον δὲ παρατηθεὶς [ὑπ' αὐτῶν] διὰ πρὸς τὸν προφήτην Σαμουὴλ φησὶν· *Οὐ σὲ ἐξουθενήκασι, ἀλλ' ἐμέ.. μὴ βασιλεύειν ἐπ' αὐτῶν.* Ἐπεὶ δὲ μὴ ὑπέκρουσαν τῇ κλήσει, εἰκότως τῆς χάριτος τῆς εὐφροσύνης ἑαυτοὺς ἐστέρησαν· τὰ γὰρ μὴν ἔθνη τὸν ἐκεῖνοις πρώτοις κατηγγεγμένον βασι-

²⁹ Psal. cxlv, 2. ³⁰ Psal. cxlvi, 1. ³¹ Psal. ³² ibid. 17. ³³ I Reg. viii, 7.

(29) Magni pretii est hæc Eusebii doctrina ob solvendas de ethnicorum salute vel damnatione propositas a philosophis difficultates.

(30) Hujus fragmenti lacunæ in antiquiore lacero

ficium, majoris damnationis his causa fiat, obedientiam negligentibus. Idcirco Deus haud dixit: Non fecit omni genti, sed Sic non fecit; id est, non tabulas misit, non litteras in monte Sina, sed peculiariter tantum Judæis.

PSALMUS CXLVIII.

In psalmo quidem cxlv, uni per se animæ laudare Dominum imperabatur. Ibi enim dicitur: *Lauda, anima mea, Dominum* ²⁹. In proximo autem multitudo invitabatur his verbis: *Laudate Dominum, quoniam bona res psalmus* ³⁰. Denique in alio subsequente ipsa Hierusalem hoc agere jubebatur: *Lauda, Hierusalem, Dominum* ³¹. Consentanea prædictis præsens laus jussum ampliat; et congestim creaturam simul universam tam visibilem quam invisibilem ad Dei laudem excitat: initio quidem cælestia et excelsissima invitans: mox progrediens, terrestria et quæ in abyssis versantur: non quod omnia anima et loquela prædita sint, sed homines, qui loquela sunt præditi, jubet illas creaturas respicere, et expressam in his Dei sapientiam cognoscentes, Creatorem hymnis celebrare.

VERS. 7. Et omnes abyssi.

Alius quidam abyssos dicit esse subterraneam regionem, prout Paulus ait: Ne dicas, *Quis descendet in abyssum* ³², id est ob Christum a mortuis revocandum? Et apud Jobum: *In profundo*, inquit, *abyssi ambulasti* ³³? Num forte etiam hoc vocabulo, copia aquarum denotatur supra quam ambulavit Dominus? Ita ut aliunde repetendus sit sensus verborum: *Aperiuntur tibi, timoris causa, portæ mortis* ³⁴?

VERS. 1. Cantate Domino canticum novum, etc.

Novo cantico in sanctorum Ecclesia cantato nempe Novi Fœderis Servatoris nostri... veteri, quæ data fuit per Moysem, legi adhærens Israel. Novum hoc exemplar... exsultet. Ipsum enim erat Dei Verbum, quod Moysi oracula edebat, et Israelem Ægypto eduxit, sibi que ex eo populum peculiarem effecit. Filiis ergo apprime Sionis mandat gaudere et exsultare ob regem ipsorum. Hoc autem erat ipsum Dei Verbum, olim quidem rex illorum, quem hi tamen deinde recusarunt... unde propheta Samueli aiebat: *Non te contempserunt, sed me, quominus super eos regnem* ³⁵. Et quia vocationi non obediverunt, merito semetipsi gratia lætitiæ orbaverunt. Et prædicatum quidem apprime Judæis regem, gentes eum agnoscentes admiserunt, ideoque lætitia, quæ secundum Deum est, et exsultatio ipsis acci-

cxlviii, 12. ³² Rom. x, 7. ³³ Job xxxviii, 16.

exemplari supersunt.

(31) Recole dicta a nobis in not. ad vers. 10 psal. cxxxv.

dit. Hinc toto orbe gentes in suis ecclesiis laudant A nomen ejus ceu proprii regis, Dei scilicet Verbi Jo-
næ Christi nomen pleno choro cum tripudio glorifi-
cantes. Sed et qui solitatem degit, bonis suis acti-
bus et corporis exercitationibus hymnum quodam-
modo et laudationem Deo conficit. Id credibiliter
prædicens Psalmista pergit jubere ut tympano et
psalterio psallant ei : tympani vocabulo denotans cor-
pus, psalterio spiritum... *mortificantes membra su-
per terram* 99, *et Jesu mortificationem in corpore
circumferentes* 100. Qui exsultant ob regem suum
una cum exsultante... qui fecit eum... tympano et
psalterio psallunt.

σου νέκρωσιν ἐν τῷ σώματι περιφέροντες· οἱ ἀγαλλώμενοι ἐπὶ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν ἕμα τῷ εὐφραι-
νομένῳ. . ποιήσαντι αὐτὸν, ἐν τυμπάνῳ καὶ ψαλτηρίῳ ψάλλουσιν.

PSALMUS CXLIX.

VERS. 5. *Lætabuntur in cubilibus suis.*

Aliter vero, mortem sanctorum vocabulo *cubili-
bus* inuit. Dormitionem quippe solet eam vocare
Scriptura, dicitur Paulo : *De dormientibus au-
tem nolo vos ignorare, fratres* 101. Velus quoque
Testamentum ait : *Dormivit David cum patribus
suis* 102.

VERS. 6. *Exaltationes Dei in gutture eorum, et gladii
ancipites in manibus ipsorum.*

Inopinate Aquila præsentem sententiam expo-
suit, dum Hebræorum vocabulo servit, dicens : *Gla-
dii gemini oris in manu ipsorum*. Sed et his con-
traria memorantur alicubi. *Filii hominum, dentes
eorum arma et sagittæ, et lingua ipsorum gladius
acutus* 103, ut occidant quotquot ipsis captivi suc-
cumbunt. Proprie vero gladium gemini oris, acti-
bus exerceri docet Psalmista. Dicit autem, *exalta-
tiones Dei in gutture eorum*, quia voce utebantur in
verbi ministerio, apud eos qui audire poterant at-
tollentes hymnum. Actibus autem vim exserebant
adversariæ potentis victricem. Manus illorum, ac-
tus dicit, sive rei gerendæ curam susceptam. Erat
autem hæc evangelica prædicatio, quæ gladius quo-
que nominatur, quia malorum et impurorum spi-
rituum greges persequitur, et oppressas iniique
gentes ulciscitur, et idololatriæ populi cultum
emendat.

VERS. 8. *Ad alligandos reges eorum compedibus, etc.*

Quandoquidem haud aliter licebat eripere ac li-
berare eos qui dæmonum olim premebantur ser-
vitiis, nisi domitis alligatisque ipsorum principibus,
merito hæc pergit dicere. Loci sensum cognosces
etiam a Servatoris voce dicentis : *Quomodo aliquis
ingredi potest domum fortis, ejusque vasa diripere,
nisi prius fortem alligaverit, ut tum demum domum*

99 Colos. iii, 5. 100 II Cor. iv, 10. 101 I Thess. iv, 12. 102 III Reg. ii, 10. 103 Psal. lvi, 5.

(52) Alius codex, *στόμα αὐτῶν*. — Vides Euse-
bium stricto sensu intellexisse apud Aquilam στομά-
των ex Hebraico שְׂפֵתֵי אֱלֹהִים *oris duplicis*. (Sic aio,
quia Latine non dicimus *orum* vel *orum* cas. gen.
plur.) Al in polyglottis Lond. *acierum* sensu meta-
phorico, quem significatum inde desumptum Mont-

λέα ἐπιγινόντα καταδέξαντο· διόπερ ἢ κατὰ θεὸν εὐ-
φροσύνη καὶ ἀγαλλίασις μετῆλθεν ἐπ' αὐτά· ὄθεν τὰ
μὲν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔβη ταῖς ἑαυτῶν Ἐκ-
κλησίαις ἀινούσι τὸ ἄνομα αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἑαυ-
τῶν, ἐν χορῶ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸ ἄνομα Ἰησοῦν Χρι-
στοῦν μετὰ χορείας δοξάζοντες· ἀλλὰ καὶ ὁ καθελὺς παρ'
ἑαυτῷ ἄνωγ' ἔργων ἀγαθῶν, καὶ διὰ τῶν τοῦ σώ-
ματος πράξεις τὰ συντελοῦντα εἰς ἕμνον καὶ δοξο-
λογίαν τοῦ Θεοῦ διαπράττεται. Εἰκότως τοῦτο αὐτὸ
προλαβὼν ὁ λόγος προστάττει φάσκων· Ἐν τυμπάνῳ
καὶ ψαλτηρίῳ ψαλάτωσαν αὐτῷ· τύμπανον μὲν τὸ
σῶμα προσαγορεύων, ψαλτήριον δὲ τὸ πνεῦμα. *νε-
κρώσαντες τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὴν Ἰη-
σοῦν βασιλῆα ἐπὶ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν ἕμα τῷ εὐφραι-*

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΘ'.

Ἀγαλλιάσονται ἐπὶ τῶν κοιτῶν αὐτῶν.

"Άλλως δὲ τὸν θάνατον τῶν ὁσίων ἠνέχετο διὰ τῶν
κοιτῶν. Κοίμησιν γὰρ εἶθε καλεῖν αὐτὸν ἡ Γραφή,
λέγοντος καὶ Παύλου· *Περὶ δὲ τῶν κοιμωμένων οὐ
θέλω ὑμᾶς ἀγροεῖν, ἀδελφοί*· καὶ ἡ Παλαιὰ δὲ φησιν·
Ἐκοιμήθη Δαυὶδ μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ.

Al ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ ἐν λάρυγγι αὐτῶν, καὶ ῥομφαίαι
δίστομοι ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν.

Παραδόξως δὲ Ἀκύλας τὴν ἀποδοθεῖσαν διάνοιαν
παρέστησε, δουλεύσας τῇ τῶν Ἑβραίων φωνῇ εἰπών·
Μάχαιρα στομάτων (52) *ἐν χειρὶ αὐτῶν*. Ἄλλα καὶ
περὶ τῶν τοιοῦτων ἐναντίων (53) εἴρηται ποῦ· *Υἱοὶ
ἀνθρώπων, οἱ ὀδόντες αὐτῶν ὀπλα καὶ βέλη, καὶ
ἡ γλῶσσα αὐτῶν μάχαιρα ἐξεία, φονευόντων τοὺς ὑπ'
αὐτῶν ἠλωκότας*. Οἰκείως δὲ τὴν μὲν μάχαιραν τῶν
στομάτων ἐν ταῖς πράξεσιν ἐνεργεῖν ὁ λόγος παρ-
έστησε, τὰς δὲ ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ στόματι
αὐτῶν, φωνῇ γὰρ ἐχρῶντο ἐπὶ διδασκαλίᾳ τοῦ λόγου,
παρὰ τοῖς ἀκούουσιν δυναμένοι ἀνυψούντες τὸν ἕμνον·
ταῖς δὲ πράξεσιν ἰσχῶν εἶχον καθαιρετικὴν πάσης
ἀντικειμένης δυνάμεως. Χείρας μὲν αὐτῶν τὰς πρά-
ξεις φησιν, ἥτοι ἦν μετεχειρίζοντο πραγματείας.
Αὕτη δὲ ἦν ὁ εὐαγγελικὸς λόγος, ὃς καὶ ῥομφαία ὠνο-
μάσθη, ἐκδιώκῶσα τὰς τῶν πονηρῶν καὶ ἀκαθάρτων
πνευμάτων ἀγάλας· ποιεῖν τε τὴν ἐδικησίων τῶν
ἡδικημένων ἐθνῶν, καὶ ἐλέγχειν τοῦ λαοῦ τὴν εἰδω-
λολατρίαν.

Τοῦ δεῖσθαι τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν ἐν πέδαις, κ. τ. λ.

"Ἐπειδὴ οὐκ ἄλλως ἦν ὑπεξαγαγεῖν καὶ ἐλευθερῶ-
σαι τοὺς πάλαι τοῖς δαίμοσι δεδουμένους ἢ καθυ-
ποτάξαντας πρότερον καὶ καταδῆσαντας τοὺς ἔρχον-
τας αὐτῶν, εἰκότως ἐπιλέλεκται ταῦτα. Νοήσεις δὲ
καὶ τοῦτο ἀπὸ τῆς σωτηρίου φωνῆς, δι' ἣς εἰρήται·
*Πῶς δύναται τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰσχυ-
ροῦ καὶ τὰ σκεῦῃ αὐτοῦ διαρᾶσαι, εἰ μὴ πρῶτον*

faucionius in *Hexaplis* apposuit ipsi Aquilæ. Atqui
Eusebius nisi ad strictum vocabuli originalis sen-
sum respexisset, Aquilam de idiotismo Hebraico
reum non egisset.

(53) Al. cod., τῶν τοιοῦτων ἐναντίων.

δησῆ τὸν ἰσχυρὸν, καὶ τότε τὴν οὐκίαν αὐτοῦ δια-
 πάσει; Εὐχαὶ τοίνυν ἀποστολικαὶ καὶ λόγοι τε αὐτῶν
 καὶ διδασκαλαὶ καὶ βίος ὁ τοῦτοις-κατάλληλος, αἷ τε
 κατὰ δαιμόνων ἐνεργοῦσαι· πράξεις, δεσμούς ἐνε-
 ποιοῦν ταῖς ἀντικειμέναις δυνάμεσιν· καὶ τούτων
 μάλιστα ταῖς μελίσσι καὶ ἀρχοντικαῖς ὡν τὰς κατὰ
 τῶν ἔθνων ἐνεργείας τοῖς ἑαυτῶν λόγοις, καὶ ταῖς
 ἑαυτῶν εὐχαῖς καταδήσαντες οἱ τοῦ Σωτῆρος ἀπό-
 στολοι, ὑπὲρ πάσας τὰς ἐκ σιδήρου πεποιημένας χει-
 ροπέδας τὴν δυνάμιν αὐτῶν, δι' ἧς περιέτρεχον ὠδε
 κάκιστε, τὰ ἔθνη πάντα χειρούμενοι, τῷ ἑαυτῶν ἐπι-
 γγάγοντο βασιλεῖ.

Τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κῆριμα ἔγγραπτον.

Παραλαβόντες δὲ τὰ ἔθνη εἰς μαθητείαν, τὸν περὶ
 τῆς κρίσεως αὐτοῖς παρεδίδουσαν λόγον, ἔγγραφον κα-
 ταλιπόντες τὸ δῶγμα, ὥστε ἔχειν διὰ παντός εἰς ἀνά-
 γνωσιν, τὴν μνήμην τῶν ἐγγεγραμμένων ποιῆ-
 σθαι (34). Μετὰ ταῦτα σφόδρα ἀκολουθῶς ἐπήγαγεν·
 Δόξα αὐτῇ ἔστιν πᾶσι τοῖς ὅσίοις αὐτοῦ· ἐκάστῳ
 γὰρ τῶν ὁσίων τῶν ἀποδοθεμένων ἡμῖν δι'... αὐτῶν
 κατορθοῦται ἡ δόξα, οἷον ὡς ἐπὶ παραδείγματος Παύ-
 λου δο... λέγειν· Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἶ-
 μα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἀρχοντας ἐξου-
 σίας καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ-
 του· δόξα δὲ ἡ... οὐ καὶ λαοί, οὓς ἐλευθερώσας ἀπὸ
 τῆς δαιμονικῆς πλάνης, τῷ Χριστοῦ λόγῳ προσήγα-
 γετο, ἀπὸ Ἱερουσαλήμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυ-
 ρικοῦ Ἐκκλησίαν συστησάμενος. Δόξα δὲ αὐτοῦ ἦν
 καὶ τὰ εἰσέτι καὶ νῦν παραδεδομένα ἐν ταῖς Ἐκκλη-
 σίαις ἔγγραφα αὐτοῦ ἀναγνώσματα· ἐν οἷς τὸ κῆριμα
 τοῦ Θεοῦ τὸ περὶ τῆς δαιμονικῆς καθαιρέσεως περὶ
 τε τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ἐγγράφως
 κατατέθηται· οὕτω δὲ καὶ Πέτρου καὶ Ἰωάννου καὶ
 τῶν λοιπῶν ἀποστόλων (35).

ΨΑΛΜΟΣ ΡΝ΄.

Πρόσαπτε δὲ τὸν νοῦν ἐπιστήσαι, ὡς ὁ μὲν πρῶτος
 τῆς ὄλης βίβλου ψαλμὸς ἐλευθρον ἀσεβῶν ἐθέσπιζεν,
 ἐμκαίριζεν τε ἕνα τινα καὶ ὡς ἂν σπάνιον τὸν δυνά-
 μενον τῶν ἀσεβῶν βίον διαφυγεῖν. Ὁ δὲ γε πάντων
 τελευταῖος πᾶσαν πνοὴν προσάγει τῇ ὑμνολογίᾳ τοῦ
 Θεοῦ (36). Πλήν εἰ καὶ πᾶσαν πνοὴν ὁ παρῶν λόγος

³³ Matth. xii, 29. ³⁴ Ephes. vi, 12. ³⁵ Rom. xv, 19.

(34) Animadvertite piain, neque alibi, ut pnto, ob-
 vian, Eusebii interpretationem dictionis *judicium*
conscriptum, intelligentis videlicet sacros ab apo-
 stolis scriptos libros.

(35) Præter hic nominatos, habemus Jacobi et
 Juiaæ Epistolas. Aliorum quoque apostolorum scri-
 pta videtur hic agnoscere Eusebius, quæ tamen ad
 nos genuina non pervenerunt. Consule Fabricium
 in *Nori Testamenti pseudepigraphis*.

(36) In codice L. 309 pergit Eusebius sic: Ὁ δὲ
 τελευταῖος προσάγει τῇ τοῦ Θεοῦ ὑμνολογίᾳ πᾶσαν
 πνοὴν μετὰ τοῦ προσήκοντος ἐκάστου ὀργάνου τὸν
 διάφορον τρόπον σημαίνοντος: τῷ μὲν ὑπαναθεβηκῶτι
 ἀλπίττοις ἦχον διδοῦς· μεγαλοφωνοσάτῃ γὰρ καὶ
 πλειέστῃς δεομένη τοῦ χρωμένου δυνάμεως· ὅποια ἦν
 τοὺς ἀποστόλους ἰδεῖν, ὡν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξήλθεν
 ὁ φθόγγος· τὸ γὰρ εὐαγγελικὸν κήρυγμα μεγαλοφώνῶ-
 ται· τὸς δὲ τούτων ἐλάττοις τὰ λοιπὰ διένειμεν ὀρ-
 γανα· δηλοῖ τῷ προφητικῷ λόγῳ γρῆσαι θεολογίαν ὁ
 Παῦλος· *Εἰ ταῖς γλώσσαις λαλήσω, μὴ διερωτησῶν,*
ἀλλ' ἔγω, τὸ ἀκρατοῦ δεχομένου τὸν ἦχον ἄνευ νοῦ,

A *ejus diripiat* ³³? Apostolorum ergo preces, eorum-
 que sermones ac magisterium, et vita his consenta-
 nea, et patrata adversus dæmones acta, vincula
 injiciebant adversariis potestatibus, et harum præ-
 cipue majoribus ac principalioribus: quarum con-
 tra gentes efficaciam prædicationibus suis ac preci-
 bus alligantes Servatoris apostoli, præ quibuslibet
 ferri manicis vires suas exserebant; quibus freti
 hæc illac discurrebant, et gentes omnes captivantes,
 ad regem suum adducebant.

VERS. 9. *Ut faciant in eis judicium conscriptum.*

Tunc autem suscepto gentium magisterio, futuri
 iudicii prædicationem apud eas fecerunt, scriptum
 eis tradentes dogma, ut perpetuum rei faciant
 B Scripturarum lectione, commemorationem. Pos-
 hæc congruentissime addidit: *Gloria hæc est om-
 nibus sanctis ejus.* Unicuique enim sancto, ex iis
 qui nobis traditi sunt sacris libris conficitur gloria,
 exempli causa Pauli exemplo... dicente: *Non est
 nobis colluctatio adversus sanguinem et carnem, sed
 adversus principes potestatis, et rectores tenebrarum
 harum* ³⁴... populi, quos dæmoniaco errore libe-
 rans, Christi prædicatione attraxit, ab Jerusalem et
 circumstantibus regionibus usque ad Illyricum Ec-
 clesiam constituens ³⁵. Gloria vero ejus sunt etiam
 quæ adhuc manent in Ecclesiis scriptæ ejusdem
 C lectiones, in quibus Dei judicium de diaboli expul-
 sione, et de humanarum animarum liberatione scri-
 ptis paginis commendatum est. Sic autem et de
 Petro, atque Joanne, deque reliquis apostolis di-
 cendum est.

PSALMUS CL.

Adverte mentem ut scias, primùm quidem totius
 voluminis psalmum, impiorum exitium prædixisse,
 beatum vero unum aliquem ex paucis appellasse,
 qui impiorum mores vitare potuerit. Illic autem
 omnium postremus psalmus omnem spiritum ad Dei
 hymnologiam excitat. Verumtamen etiamsi omnem

σῶς· γέγονα γὰρ ἡχος ἡ κύμβαλον ἀλαλάζον.
 D Ὑμνητέον ἄρα καὶ προφορὰ κατὰ τοὺς τελείους, περὶ
 ὧν εἴρηται· Διήγησας εὐσεβοῦς διαπαντός τοιαῖς στόμα
 δικαίου μελετήσῃ σοφίαν, καὶ τὰ ἐξῆς· τοῦτό ἐστι νῆψ
 καὶ γλώσση καὶ στόματι ὑμνεῖν τὸν Θεόν. Εἴτηρον
 δὲ κύμβαλον εἶπεν, τὴν ἑμμελῆ καὶ μεμυσωμέ-
 νην φωνὴν, σαφῶς δηλοῦσαν τὰ πράγματα, ἦν
 καὶ ἀλαλαγμοῦ κύμβαλον ἔφη προπρορομένη ἐπικτιψῶ.
 Postremus autem psalmus omnem spiritum ad Dei
 hymnologiam adducit, cum congruis singillatim in-
 strumentis, quatenus hæc diversos modos significant.
 Ei quidem qui jam ascendit, tubæ sonitum attribuit;
 est enim hæc vocalissima, summumque utentis vige-
 rem requirens. Tales cernere erat apostolos, quorum
 in omnem terram sonus exiit. Quippe evangelica
 prædicatio altissime personuit. Iis vero minores,
 reliqua sortiti sunt organa. Esse propheticum ser-
 monem non sine theologia esse oportere docet Pau-
 lus: « Si linguis loquar, neque interprete, ego uti-
 que, quoniam auditor absque intelligentia sermonem
 excipit, factus sum æs resonans, et cymbalum»

spiritum præsens sermo ad hymnologiam provocat, A quia tamen non unus est omnium modus neque animi affectus, non sine analogiæ norma unicuique idoneum organum hymno adhibendum decernit. Namque illi qui omnes virtute superaverit, ad laudem canendam tubæ sonitum attribuit, quia videlicet instrumentorum omnium vocalissima est tuba, et majore fortioreque vi opus est ei qui illa uti velit. Hujusmodi erant sacri apostoli Servatoris, quorum sane in universam terram sonus exivit, atque ad mundi terminos verba ipsorum⁷⁷, dum vocalissimam Evangelii prædicationem facerent, ita ut aures hominum voce illorum repleverunt. Sed cum non omnes valeant tubæ voce, æque ac apostoli, Deum laudare, condescendit sermo Psalmistæ, mandatque aliis quidem uti psalterio aut cithara, aliis tympano, aliis ipso opere et corporis actibus, animæque composito et harmonico motu Deum laudare... Spiritu inhabitante... cum dixerit: *Orabo spiritus, orabo et mente*⁷⁸. Jam cum tria sint in nobis... sermo.

VERS. 1. Laudate Deum in sanctis ejus.

Aquila quidem in sanctificato ejus dicit; Symmachus autem in sancto ejus. *Laudate eum in firmamento virtutis ejus.* Firmamentum coelorum non dicit, neque alicujus loci supra hos altissimi. Alius est sanctus Dei, quem perhorrescentes demones aiebant: *Scimus te quis sis sanctus Dei*⁷⁹; ad quem qui pervenerint, congruum perfecte religionis hymnum attollere poterunt. Quid enim beatius, quam ei esse copulatum, et per illum Patri? Quamquam oportet, nos ad prophetas quoque et apostolos martyresque respicientes, laudare eorumdem Deum, qui talem hominibus egregiorum virorum copiam concessit.

VERS. 2. Laudate eum secundum multitudinem magnitudinis ejus.

Unaquæque enim ejus creatio plurimam hymnologiam requirit: magnitudinis enim ejus nullus est terminus⁸⁰. Porro haud suadet, ut parem ejus dignitati hymnum dicamus, quod fieri nequit; sed postulat ut pro viribus, magnitudinis ejus multitudinem reputantes, id agamus.

ἐπὶ τὴν ὑμνολογίαν ἀνακαλεῖ, ἀλλ' ἐπὶ μὴ τρόπος εἰς τῶν πάντων, μηδὲ [μία] διάθεσις, κατ' ἀναλογίαν ἐκάστῳ ὄργανόν τι πρὸς τὸν ὕμνον ἐπιτήθειον ἀφορίζει· ὁ μὲν γὰρ τις ἐπαναθεσθικῶς τῇ ἀρετῇ κρειτόνως ὑπὲρ πάντας, τὸν αἶνον ἀποδίδωσιν ἐν ἤχη· σάλπιγγος, ἐπειδὴ πάντων ὄργανων μεγαλοφωνοτέρα ἢ σάλπιγξ, καὶ μείζονος καὶ κραταιοτέρας δυνάμειος δαί τοῖς αὐτῇ χρωμένοις· τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ἱεροὶ τοῦ Σωτῆρος ἀπόστολοι, ὧν δὴ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν, τῷ μεγαλοφῶνῳ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος χρησαμένων ... ἀνθρώπων πληρωθῆναι τῆς φωνῆς αὐτῶν. Ἐπειδὴ μὴ πάντες οἱοὶ τέ εἰσι κατὰ τοὺς ἀποστόλους ἐν φωνῇ σάλπιγγος ὑμνεῖν τὸν Θεόν, συγκαταβαίνει ὁ λόγος καὶ παρακαλεῖται ἐτέροις μὲν ψαλτηρίῳ, ἐτέροις δὲ κιθάρᾳ, καὶ ... ἄλλοις ἐν τυμπάνοις ... τοῖς μὲν δι' ἔργων, καὶ διὰ τῶν τοῦ σώματος πράξεων, τοῖς δὲ δι' αὐτῆς ψυχῆς ... κινήσεως εὐρύθμωσ καὶ ἑναρμονίως ... τοῦ Πνεύματος τοῦ κατοικοῦντος ... ἐπ' ἂν λέγῃ· Προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοῖ· τριῶν δὲ ὄντων τῶν ἐν ἡμῖν ... ἡ ὁ λόγος.

Alreites Θεὸν ἐν τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ.

Ἄκυλλας ἐν ἡγιασμένῳ αὐτοῦ φησι· ὁ δὲ Σύμμαχος, ἐν τῷ ἀγίῳ αὐτοῦ. *Alreites αὐτὸν ἐν στερεώματι δυνάμειος αὐτοῦ.* Καὶ μὴ ποτε τῶν οὐρανῶν καὶ τῶν ὑπὲρ τούτου ὕψιστων· ἑτεροῦ ἐστὶν ἅγιος τοῦ Θεοῦ, ὃν καταπλαγέντες καὶ δαίμονες ἔλεγον· *Οἰδαμὲν σε τίς εἶ ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ*· ἐν ᾧ οἱ γενόμενοι, τὸν πρόποντα τοῖς ἀκρωσ τετελειωμένοις ὕμνον ἀναπέμψαι δυνήσονται. Τί γὰρ μακαριώτερον ἐνωθέντος αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ τῷ Πατρὶ; Χρῆ δὲ καὶ εἰς τοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους καὶ μάρτυρας ἀφορῶντας, ἀνυμνεῖν αὐτῶν τὸν Θεόν, τὸν τοιαύτην ἀνθρώποις ἀγαθῶν ἀνδρῶν φορὰν χαρισάμενον.

Alreites αὐτὸν κατὰ τὸ πλῆθος τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ.

Ἐκαστον γὰρ αὐτοῦ δημιουργημὰ δαίται πλειστῆς ὑμνολογίας· τῆς γὰρ μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἐστὶ πέρασ· οὐ λέγει δὲ ἀντίβροπον αὐτοῖς ἀποδοῦναι τὸν ὕμνον· ἀδύνατον γὰρ· ἀλλὰ τὸ κατὰ δύναμιν ἀπατεῖ, ἐννοοῦντας τὸ πλῆθος τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ.

EUSEBII FRAGMENTA IN PROVERBIA.

(*Mat. Bibliotheca nova Patrum, IV, 316.*)

7. *Impleamus domos nostras spoliis.* Eusebii. D Spoilant dæmonia illos quos vicerint: auferunt scilicet ab ipsis Dei armaturam, id est galeam, lo-

⁷⁷ Psal. xviii, 5. ⁷⁸ I Cor. xiv, 15. ⁷⁹ Marc. i, 24; Luc. iv, 34. ⁸⁰ Psal. cxliiv, 3. *tinniens. » Hymni quoque pronuntiandi sunt, de quibus dictum est: Narratio hominis religiosi, semper sapiens. « Os justii meditabitur sapientiam, » et reliqua. Hoc est, mente, lingua, et ore Deum celebrare.*

7. *Πλήσωμεν δὲ οἴκους ἡμετέρους σκύλων* Εὐσεβίου. Σκυλεύουσιν οὖς νικῶσιν οἱ δαίμονες, λαμβάνοντες ἀπ' αὐτῶν τὴν τοῦ Θεοῦ πανοπλίαν, ἡγου-

Bene vero sonans cymbalum dicit Psalmista suavem modulatamque vocem, quæ rem clare exprimit, quam etiam jubilationis cymbalum appellavit victorialis hymno idoneum.

ricam, et gladium spiritus. Sunt autem dæmoniorum domus, maleficorum hominum congregationes, quas etiam implere vellent spoliis, id est bonis quæ justis eripiunt. Atqui quomodo spolia appellas ea, quæ haud belli jure cepisti, sed sola iniquitate male tibi parta sunt?

8. *Et torquem aureum circa collum tuum.* Eusebii. Sicuti caput et collum denotant mentem, ita etiam torquis et corona scientiam.

Α τὴν περικεφαλαίαν καὶ θώρακα καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος· οἴκοι δὲ αὐτῶν αἱ τῶν κακούργων ἐκκλησίαι, ἃς καὶ ἐμπλῆσαι βούλωνται σκύλων, ἦτοι καρπῶν ὧν ἐκ τῶν δικαίων ἀρπάξουσι· πῶς δὲ καὶ σκύλα προσαγορεύεις τὰ μὴ πολέμου νόμῳ ληφθέντα, ἀλλ' ἐκ γυμνῆς τῆς ἀδικίας κακῶς σοι περιγεγόμενα; ἦ! Καὶ κλοιὸν χρύσειον περὶ τῷ τραχήλῳ. Εὐσεβίου. Ὡσπερ δὲ κεφαλὴ καὶ τράχηλος τὸν νοῦν δηλοῦσιν, οὕτω καὶ κλοιὸς καὶ στέφανος τὴν γνώσιν.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΗΣΑΙΑΝ.

EUSEBII PAMPHILI COMMENTARIA IN HESAIAM.

(ΜΟΝΤΠΑΥΣΟΝ, *Collectio nova Patrum*, t. II.)

PRÆFATIO.

Non in animo erat, cum ab initio hanc συλλογὴν B operum publico destinabamus usui, Eusebii in Hesaiam (†) Commentariis manum admovere : nam cum codex S. Taurini Ebroicensis sexdecim solum Hesaiæ capita cum commentariis circumferat ; ut reliqua sarcire possemus, diuturniore opera et perquisitione opus fore putabamus. Verum ubi ad operis restorationem amplam in codicibus Regiis segetem offerri nobis animadvertimus, spe ac cupidine moti bene gerendæ rei, nec deterriti hârumce codicum legendorum difficultate, commentarios demum, ut facultas tulit, eruinus, et in postremam hujusce tomi partem, quod alio tunc non liceret, conjiciendos duximus. Verum tum hac de re, tum de commentario ipso, pro more nostro præfari ue gravemur.

§ I.

De codicibus unde proueniunt Eusebii Commentaria in Hesaiam.

Ut jam dicere occupavimus, codex Ebroicensis, olim cardinalis Perronii, quem ille in Italia ex vestris codicibus exscribi curavit, inter alia bene multa Commentarium Eusebii in Psalmos, et Eusebii ejusdem in Hesaiam sexdecim capita complectitur. Ad hæc vero ex codice Regio num. 2438, duo-

(†) *Hesaiam* non *Isaiam* scribimus, vocem Græcam scribatur.

decimi sæculi, ubi Expositiones Eusebii et aliorum, non excerpti et compendii more, sed fusc, prout in ipsis auctoribus exstabant, assumuntur, Commentarios a vicesimo octavo capite ad quadragesimum primum mutuati sumus. Reliqua vero ex Catenis Regiis manuscriptis sarcimus, num. 1891, 1892 et 2437, quarum prima et postrema, membranaceæ, decimi sæculi sunt. Ea vero quæ 1892 notatur, bombycina, duodecimi sæculi, ac longe melioris notæ et fidei est quam alia. Ut autem ex eorum, quæ integra supersunt, comparatione liquidum est, hæc catena admodum pauca omittit, explicationes integras affert, Eusebiique orationem, nec brevius nec secus exprimit. Hujus item rei argumentum ex Hieronymi in Hesaiam Commentariis eruitur. Nam cum C Hieronymus Eusebii interpretationes non infrequenter ad verbum pene transferat, hinc conjectura est, plenas illas integrasque in Catena afferri, quales nimirum Hieronymus ex Commentariis verterat.

Monere ne pigeat codicem Colbertinum numero 2596, olim Bibliothecæ Thuanæ, initium Commentariorum Basilii in Hesaiam, Eusebii nomine circumferre hoc modo, Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου ἐρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν λόγος α'. Init. Εὐξαθε μὴ γενέσθαι τὴν φυγὴν ὑμῶν. Deinde vero hæc,

Ἡσαΐας; sequentes, etsi Hebraice *יְהוֹשָׁעָה*

quæ apud Basilium una serie leguntur, cum hoc titulo exstant, ὑπόθεσις Εὐσεβίου. Init. Ἐπειδὴ κατὰ χρόνους γέγονεν ὁ προφήτης. Post hæc Commentarius incipit his verbis : Ὁρασις α'. Ὁρασις ἦν εἶδεν Ἡσαίας, etc. Init. Τῶν παρ' ἡμῶν αἰσθητηρίων τὸ ἐναργέστατον. Utrum autem hæc Commentaria Basilii sint necne, non satis convenit inter scriptores. At ii etiam qui Basilii esse propugnant, initium illud præstationis more præmissum, assumentem quoddam esse fatentur : quod nec Basilii sit, nec Commentario in Hesaiam conveniat, et aliud prorsus agat. Ego vero Eusebio multo minus ascribi posse puto; tum ob styli discrepantiam plane conspicuam, tum quia subsequentes Commentarii, qui perinde Eusebii nomine eodem in codice subjunguntur, diversi prorsus a Commentariis Eusebii sunt. Cujus porro sit assumentem hujusmodi non satis perspectum. Cæterum ὑπόθεσις illa, cujus initium est, Ἐπειδὴ κατὰ χρόνους, ut supra diximus, ad Commentarium illum qui Basilii nomine insignitur, hauri dubie pertinet : nam in codice Regio bombycino duodecimi sæculi, in fronte Expositionum in Hesaiam Basilii nomine præmittitur. Quæ autem hypothese præeunt, aliena et adjectitia esse videntur.

§ II.

I. Testimonia veterum de Eusebii Commentariis in Hesaiam. II. De genere interpretandi. III. Nihil dubii περὶ γνησιότητος. IV. Quo tempore hæc Commentaria ediderit Eusebius.

I. Testimonia veterum de Eusebii Commentariis in Hesaiam.

Hieronymus lib. *De scriptoribus ecclesiasticis* inter alia Eusebii opera, hoc item recenset. *Et in Hesaiam, inquit, libros decem.* In prologo autem in Expositionem Hesaiæ, sic habet : *Eusebius quoque Pamphili juxta historicam explanationem quindecim edidit volumina.* At Hieronymum sive libros sive volumina memoret, id ipsum significare liquet; nam in eodem prologo de Origene talia satur : *Origenes triginta volumina, e quibus vicesimus sextus liber non invenitur;* unde igitur modo decem, modo quindecim, Eusebii libros, seu volumina exstare dicit ? Id sane vel exemplarium varietati; parem quippe in *Historia ecclesiastica* ejusdem, distinctionum diversitatem deprehendimus; vel amanuensium vitio ascribas. Cæterum hæc seu voluminum, seu librorum distinctio jam diu perit, ejusque ne vestigium quidem in codicibus reperitur.

Idem Hieronymus in prologo ad librum v in *Hesaiam* hæc habet : « Quid igitur faciam? subeamne opus, in quo eruditissimi viri sudaverunt, Origenem loquor et Eusebium Pamphili, quorum alter liberis allegoriæ spatium evagatur, et interpretatis nominibus singulorum, ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta : alter historicam expositionem titulo repromittens, interdum obliviscitur propositi, et in Origenis scita concedit? » Sub hæc autem initio capituli decimi octavi, ita loquitur : « Eusebius Cæsariensis historicam interpretationem titulo repromittens, diversis sensibus evagatur; cujus cum li-

ros legerem, aliud multo reperi, quam indice promittebat. Ubique enim eum historia deseruit, transit ad allegoriam, et ita separata consociat, ut mirer eum nova sermonis fabrica in unum corpus lapidem ferrumque conjungere. Hoc breviter admonui, ne quis nos putet ex illius fontibus mutasse quæ dicimus; nam et in præsentis capitulo adversum Judæos et Hierosolymam dicit prophetiam dirigi : quod in principio fidei Christianæ ad totas gentes epistolas miserint, ne susciperent passionem Christi, et miserint usque ad Æthiopiam et occidentalem plagam, totumque orbem hujus blasphemie disseminatione compleverint. » Quam interpretationem ad eundem locum pluribus prosequitur Eusebius, ut cuique videre liceat. Quod porro ait Hieronymus Eusebium modo litteralem et historicam, modo allegoricam narrationem instituere, omnibus palam erit, si vel primoribus quidem labris hos Commentarios attigerint. Quod autem dicit se non ex Eusebii fontibus hausisse, de toto Commentario intelligas. Tot enim tantaque ibidem enarrat Hieronymus, quæ Eusebius ne nosse quidem, nedum enarrare potuit, ut periniquum esset Hieronymiani Commentarii gloriam in Eusebium conferre. Attamen ille bene nulla ex hisce Commentariis expiscatus est, quorum minimam partem nos variis in locis notavimus. Cæterum hac cautione jure utitur Hieronymus : quia cum censores multi invidio oculo ejus scripta lustrarent, periculum erat ne ipsum plagii nomine incesserent; sed illud injuria factum esset : nam quantuli pretii sunt ea quæ ex Eusebio delibavit, si comparantur cum iis, quæ S. Doctor erudite de Hebraico textu ac de lectione vulgatæ passim diseruit. Nec abs re forte dicitur Eusebium et Hieronymum eadem ipsa ex Origenis Commentariis hausisse.

In Præliminaribus ad Procopii Commentarium in Hesaiam curante Petro Curterio editum, hæc leguntur ex codice Renati Marchali : Μετελήφθη ὁ Ἡσαίας ἀπὸ ἀντιγράφου τοῦ ἀββᾶ Ἀπολλινάριου τοῦ κοινοβιάρχου, ἐν ᾧ καθυπόκειται ταῦτα.... Μετελήφθη ὁ Ἡσαίας ἐκ τῶν κατὰ τὰς ἐκδόσεις Ἑξαπλῶν, ἀνεβλήθη δὲ καὶ πρὸς ἑτερον Ἑξαπλοῦν, ἔχον τὴν παρασημειωσιν ταύτην.... Διὼρθῶνται ἀκριβῶς πᾶσαι αἱ ἐκδόσεις ἀνεβλήθησαν γὰρ πρὸς τετραπλοῦν Ἡσαίαν ἐτι δὲ καὶ πρὸς Ἑξαπλοῦν. Πρὸς τοῖτοις, καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ἕως τοῦ δράματος Τύρου, τόμων ἐξηγητικῶν εἰς τὸν Ἡσαίαν Ὀριγένους, καὶ ἀκριβῶς ἐπιστήσαντες τῇ ἐνοσίᾳ, καθ' ἣν ἐξηγήσατο ἐκάστην λέξιν, καθ' ὡς οἶόν τε ἦν, καὶ πᾶν ἀμφιβόλον κατὰ τὴν ἐκείνου ἐνοσίαν διωρθώσαμεθα. Πρὸς τοῖτοις συνεκρίθη ἡ τῶν Ἑβδομήκοντα ἐκδοσις, καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ Εὐσεβίου εἰς τὴν Ἡσαίαν εἰρημένα, καὶ ἐν οἷς διεφύονον, τῆς ἐξηγήσεως τὴν ἐνοσίαν ζητήσαντες, πρὸς αὐτὴν ἐδιωρθώσαμεν. Id est : « Exscriptus est Hesaias ab exemplari abbatis Apollinarij cœnobiarche, in quo hæc subjiciuntur. Desumptus est Hesaias ab Hexapli editionum, collatus autem est cum Hexaplo alio, in quo ista adnotantur...

A accurate editiones omnes correctæ sunt; collatæ enim fuerunt cum tetraplo Hesaiæ, et cum Hexaplo. Præter hæc, ab initio etiam, usque ad visionem Tyri, accuratius emendatum est. Nam cum tomorum Expositionis Origenis in Hesaiam copia nobis esset, sedulo advertentes quo sensu singulas dictiones accepisset, pro facultate quidquid dubium erat, ad illius sententiam correximus. Præterea collata est etiam Septuaginta Interpretum editio, cum iis, quæ in Hesaiam scriptis Eusebio: et in quibus erat varietas, indagato explanationis sensu, ad ejus fidem emendavimus. » Procopius certe, qui ex veterum collectione suam in Hesaiam Commentarium adornavit, ex Eusebio passim multa decerpit, modo ad litteram et verbum de verbo; modo, et quidem frequentius, Eusebii sensa paucioribus exprimit. Verum hic Procopii Commentarius media fere sui parte truncatus ad nos devenit, lectionibus Hexaplorum refertus, quarum ut nonnullas habet Eusebius, ita plerasque affert, Procopio intactas et inobservatas. Cæterum, allatum istuc de Hesaiæ libro testimonium, palam est scriptum fuisse antequam Hexapla interirent. Quod quandonam acciderit, in collectione Hexaplorum propediem edenda, indagabimus (2).

His subijcere visum est prologum in codice Regio lombycino Catenæ in Hesaiam prælixum, qui lectori nec injucundus nec infructuosus erit.

Πρόλογος τοῦ λογιωτάτου καὶ πανευγενεστάτου κυροῦ Ἰωάννου τῆς Δρουγγαρίας (sic) εἰς τὸν μακάριον Ἡσαΐαν.

Τῆς προφητείας τοῦ θεσπεσίου Ἡσαΐου τοῦ μεγαλοφρονότατου τῶν προφητῶν τὴν βίβλον μετὰ χεῖρας λαβὼν, καὶ ταύτης τὴν ἀνάγνωσιν ποιησάμενος, καὶ μὴ εὐρίσκων τῆς τῶν γεγραμμένων διανοίας ἐφικέσθαι, πρὸς τοὺς ταύτην ἡρμηνευκῶτας, ἤγγον ὑπομνηματίζαντας ἀνέδραμον, καὶ τὴν λύσιν τῶν ζητουμένων δεξιόφως, ὡς οἶόν τε, εὐρῶν, ἀναγκαῖον ἡγησάμην τῆς εἰς τὴν βίβλον παραθέσθαι, ἵνα τοῖς ἐντυγχάνουσι κατὰδὲλος ἢ τῶν ἀπορουμένων σαφήνεια γένηται. Μηδεὶς δὲ ὡς ἑτεροδόξων ἑρμηνείας συναγαγόντι ἐγκραλείτω φημι δὴ Ὀριγένους, καὶ Εὐσεβίου τοῦ Καισαρείας, καὶ Θεοδώρου Ἡρακλείας, καὶ Εὐσεβίου Ἐμέσης, καὶ Ἀπολλιναρίου, καὶ Θεοδώριτου Κύρου· ἐν οἷς γὰρ μὴ περὶ τῶν ἰδίων δογμάτων διαλέγονται, εἶστιν ὅτε καλῶς ἐπιβάλλουσι. Καὶ τοῦτο δὲ οὐκ αὐτονόμως πεποιήκα· ἀλλ' ἀκολουθήσας τῷ ἀγιωτάτῳ ἡμῶν Πατρὶ τῷ τῆς Ἀλεξάνδρου, φιλοχρίστου, Μεγαλοπάλειως ἀρχιεπισκόπῳ Κυρίλλῳ, φήσαντι ἐν τῇ πρὸς Εὐλόγιον ἐπιστολῇ· *Οὐ πάντα ὅσα λέγουσιν οἱ αἰρετικοὶ γεύειν καὶ παρατείσθαι χρὴ· πολλὰ γὰρ ὁμολογοῦσιν ὧν καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν.* Καὶ τοῦτο δὲ κατὰδὲλον ποιῶ τοῖς ἐντυγχάνουσι, ὡς ὁ ἐν ἁγίοις Βασίλειος, μέρος τι τῆς ἐν χερσὶ προφητείας ἡρμηνεύσεν· ἥτις ἑρμηνεία παρὰ πολλοῖς ἀμφιβάλλεται. Ἀναγκαῖον δὲ ᾤθηται καὶ τοῦτο παραθεῖναι τῷδε τῷ προομίῳ πρὸς φανέρωσιν καὶ σαφήνειαν τοῖς ἐν-

A τυγχάνουσι· ἴστωσαν γὰρ ὡς οὐ μόνον διαφόρως ἡνεχθησαν ἐν τοῖς νοήμασι τῆς θεσπευότου Γραφῆς οἱ ταύτην ἡρμηνευκῶτες, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ τὰ ῥήματα τῆς αὐτῆς θείας Γραφῆς οὐκ ἴσως διςτελιαντο, καὶ οὕτω τὴν ἑρμηνείαν ἐπέθεσαν. Ὁ μὲν γὰρ πλείους, ὁ δὲ ἥτους στίχους προθέμενος, τὴν ἐξηγήσιν ἐποίησατο. Καὶ ἐκ τούτου δοκοῦσιν οἱ ἀριθμοὶ τοῖς κεφαλαίοις ἐπικείμενοι, ἀναγκαιῶς τὸ ἕναρος ἀναγινώσκοντας εἰς τὸ πρόσω βαίνειν. Χρὴ οὖν καὶ δευτέρον καὶ τρίτον κεφάλαιον τοῦ ἐδάφους τῆς ἁγίας Γραφῆς ἀναγινώσκειν· καὶ οὕτω τὰς ἐγκριμένους ἑρμηνείας, ἵν' εὐσύνοπτα ἔσται τοῖς ἐντυγχάνουσι τὰ νοήματα.

Prologus eruditissimi et nobilissimi domini Joannis Drungarii in beatum Hesaiam.

« Prophetarum eloquentissimi divini Hesaiæ libro prophetiæ præ manibus accepto, eoquæ perlecto, cum scriptorum assequendæ menti par non essem, ad ejus interpretes, seu commentatores me contuli; ac ubi dubiorum solutionem varie allatam animadverti, necessarium duxi huic libro manum admovere, ut quæ ibidem obscura et dubiæ sententiæ exstant, plana legentibus evaderent. Ne quis vero mihi crimini vertat, quod heterodoxorum interpretationes collegerim, Origenis dico, Eusebii Casariensis, Theodori Heracleotæ, Eusebii Emeseni, Apollinarii et Theodoretii Cyri: nam ii, cum non de suis dogmatibus verba faciunt, interdum pulchre ratiocinantur. Id porro non zutu et arbitrato meo feci; sed obsecutus sanctissimo Patri nostro Cyrillo, Christo addictæ et magnæ Alexandriæ civitatis archiepiscopo, qui in sua ad Eulogium epistola ait: « Non omnia hæreticorum dicta fugienda et respicienda sunt; multa enim consentiunt, quæ nos item constemur. » Hoc item monitum lectorem volui, magnum scilicet Basilium hujus prophetiæ partem interpretatum esse: quæ tamen interpretatio, an ejus sit, a multis in dubium vocatur. Operæ pretium quoque duxi hoc legentibus indicare et notum facere, interpretes et commentatores, non modo, quoad divinæ Scripturæ sensum et intelligentiam, mutuo discrepare, sed etiam ipsa divinæ Scripturæ verba non pari modo distinxisse in suis interpretationibus; nam alii pluribus, alii paucioribus appositis versibus, expositiones suas adornarunt: indeque est quod D numeri capitibus præfixi eos, qui textum ipsum legunt, ad ulteriora remittere videantur. Opus igitur est alterum tertiumve caput textus sanctæ Scripturæ legerè, et postea appositas interpretationes, ut eorum sensus lectori facilis obviusque sit. »

Ii omnes, uti videas, scriptores, videlicet Origenes, Eusebius Casariensis, Theodorus Heracleotes, Eusebius Emesenus, Apollinarius et Theodoretus, inter hæreticos numerabantur: qua de re a septimo sæculo una fuit omnium ferme Græcorum sententia. Basilii vero Commentarius ille imperfectus, in vobelas suspicionem vocatus, ut testificatur Joannes iste Drungarius, a multis hodie inter

(2) Vide hujuscæ *Patrologiæ* t. XV.

dubia opera censetur. Hodiernis porro scriptoribus hæc dubitandi causa est, silentium nempe Hieronymi, qui cum in prologo suo ad Hesaiæ Commentaria omnes, quotquot antea Hesaiæ interpretes egerant, accurate recenseat, ne γὰρ quidem de Basilio commentario habet; Græcis autem hinc haud dubie suspicio nascebatur, quod stylus Commentariorum Basiliano longe absimilis videatur. Rem mittimus nostris, qui Basilio operum editionem novam adornant.

Hæc catena a Joanne Drungario collecta reperitur item in eodice Regio num. 1891, sæculi x, membranaceo, estque ibi magna sui parte mutila ab initio. Catena autem alia in Regio codice 2437 ab hac longe diversa est, ac perquam minimam locorum partem affert, innumerisque mendis fœdatur, etsi perantiqua: nam decimi item sæculi est.

II. De genere interpretandi et de veterum interpretum usu.

Quod ad interpretandi rationem, qua Eusebius hoc in Commentario utitur, adcantur ea quæ in Præliminaribus ad Expositiones in Psalmos hac de re diximus (3): eodem enim utrobique explicandi genere procedit: ac litteralem modo, mox mystagogicum et allegoricum sensum exquirat et affert. Nimirum ea explanandi via in Psalmis et in prophetia Hesaiæ, ubi frequens Christi et Ecclesiæ mentio, præsertim incunda est: quam disciplinam evangelistarum apostolorumque exemplo tenuere SS. Patres. Quamobrem Hieronymus non eo Eusebium carpit, quod Hesaiam allegorico subinde more interpretetur; sed quod promissorum immemor, qui se litteralem historicamque sententiam allaturum professus erat, interdum ad allegoriam declinet. Nam ipse Hieronymus in allegoriis frequens, hanc tradit in prologo regulam: « Unde post historia: veritatem, spiritualiter accipienda sunt omnia: et sic Judæa et Jerusalem, Babylon et Philistiim, Moab et Damascus, Ægyptus et desertum mare, Idumæa et Arabia, ac Vallis visionis; et ad extremum Tyrus et visio quadrupedum, intelligenda sunt; ut cuncta quæramus in sensu: et in omnibus his, quasi sapiens architectus Paulus apostolus jaciat fundamentum, quod non est aliud præter Jesum Christum. »

Hexaplorum ac veterum interpretum lectiones passim affert Eusebius, et quidem multas queis Hieronymus usus non est. Sicubi vero eandem uterque lectionem exscipit, Eusebius proluxiores exhibet: nam Hieronymus una alterave vocula contentus, lectionem item Hebraicam adjicit, quod rarius præstat Eusebius.

III. Nihil dubiti περί γρηγορίου.

Res ex se clara et aperta est, hosce, quos nunc edimus, germanos et veros esse Eusebii in Hesaiam Commentarios. Id Hieronymi testimonio conspi-

(3) Vide tomum superiorem.

cum, qui hinc quamplurima expiscatur, et nunquam Eusebii interpretationes, ut hic habentur, quasi abs re datas depellit et confutat. Imo ipse Eusebius sese prodit hujus Commentarii auctorem, cum motas ab Ethnicis in Christianum nomen vexationes et carnificinas, itemque principum olim infidelium ad fidem conversionem, ut oculatus testis memorat: sed maxime ubi Chronica ab se edita laudat his verbis ad cap. XIII Hesaiæ, Τῷ δὲ φάσκοντι λόγῳ· Ἰδοὺ ἐπετεροῦ ὑμῖν τοὺς Μήδους, μαρτυρεῖ ἡ τῆς ἱστορίας ἐκθεσις ἀνάγραπτος οὕσα παρὰ τοῖς Ἑλλήνων τὰ Χαλδαϊκὰ καὶ τὰ Ἀσσυριακὰ συγγραφεμένοις, τοῖς τε τὰ Μηδικὰ ἱστορηκόσιν· ὧν καὶ ἡμεῖς πλείστας ἀνελεξάμεθα μαρτυρίας ἐν τοῖς πονηθεῖσιν ἡμῖν Χρονικοῖς συγγράμμασι. Id est, « Huic autem dicto: *Ecce suscitabo vobis Medos*, ipse historia: eventus, testimonium et fidem addit: quæ historia apud Græcos, qui Chaldaica, Assyriaca et Medica scripserunt, reperitur: quorum nos testimonia multa collegimus in *Chronicis* nostris. »

IV. Quo tempore hæc Commentaria Eusebius ediderit.

Hæc porro una in his Commentariis temporis nota comparet. Post edita nempe *Chronica*, id est, post annum 324, Expositiones in Hesaiam editis, quo autem anno, ne conjectare quidem possumus.

§ III.

- I. Eusebius parce et sobrie de Filio Dei loquitur in his Commentariis.
- II. Contra atheos et gentilicos interdum agit.
- III. Apostolos quatuordecim numerat.
- IV. Singularis de martyribus narratio.
- V. Principum sæcularium erga Ecclesiam pietas.

I. Eusebius parce et sobrie de Filio Dei loquitur in his Commentariis.

Qui in Commentariis in Psalmos errorem de Filio Dei suum passim insperserat Eusebius, hic parce et sobrie ea de re ut plurimum loquitur: quamobrem Hieronymus qui Psalmorum Expositionem Arianicis erroribus aspersam esse testificatur, nihil hujusmodi observat in hoc commentario. Sed quia arduum est diu multumque scribere, quin ex mente scriptoris aliquid vel imprudenter effluat, non obscure sententiam suam prodit Eusebius ad cap. XLIII, ubi in hæc verba: Ἐγὼ ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστι πρὸς ἐμοῦ σῶζων, id est: « Ego Deus, et non est præter me qui salvum faciat, » sic ille habet: Μιᾶς γὰρ οὐσης ἀρχῆς, μία εἴη ἂν ἡ θεότης, ἥ συμπαραλαμβάνεται καὶ ἡ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ θεολογία. Hoc est: « Nam cum unum sit principium, una fuerit et deitas, quacum assumitur Unigeniti ejus theologia: » ubi non ideo Filii theologiam cum paterna deitate assumi vult, quod deitas Filii una eademque sit atque paterna: nam eam ille sententiam ut Sabellianam respuit; sed quod ob similitudinem quamdam, ab ortu Deus appellatus sit, siquidem principii et deitatis unitatem in solo Patre servari ait hic, et passim apertiusque in aliis ope-

ribus, ut commonstratur in præliminaribus ad Commentarium in Psalmos, ubi videsis.

II. Contra atheos et genethliacos interdum agit.

Quia Eusebii ævo, athei multi, et religionis nullius homines erant, qui fato omnes rerum eventus ascriberent; ejusdem farinae homines passim insectatur Eusebius hic, ut in Commentariis in Psalmos: ubi tum ratione, tum exemplis comprobatur, numinis providentia mundum administrari. « Nam cum sapientes hujus sæculi, » sic ille ad cap. xl, « omnia spontaneo cuidam rerum motui, ac fortuito naturali casui et fato ascribant; necessario præsens sermo, nullam rerum fortuito casu existere, sed omnia cum mensura et numero a Domino, qui Deus prædicatur, constituta fuisse, declarat. » Pari modo invehitur in eos qui, motui astrorum omnia ascribentes, genesim cujusque explorabant: qui frequentes illa tempestate erant. Legimus sane Eusebium Emesenum, quod ἀποστασιατικὴν exerceret, a plebe pulsum throno fuisse

III. Apostolos quatuordecim numerat Eusebius.

Apostolos quatuordecim recenset Eusebius, nimirum duodecim illos pristinos, Matthia in locum Judæ proditoris duodecimum locum occupante, Paulum et Jacobum fratrem Domini; nam Jacobum illum fratrem Domini, alium a Jacobo Alphæi putat esse. Tres itaque ὁμωνύμους apostolos numerat Eusebius, Jacobum fratrem Joannis, Jacobum Alphæi, et Jacobum fratrem Domini, quem ait ab ipso Christo episcopum Jerosolymitanum constitutum fuisse. Hunc porro locum Hieronymus ex Eusebio ad verbum pene, ut passim solet, transtulit, qui tamen eam ipsam opinionem in libro *Contra Helvidium* oppugnat, duosque tantum Jacobos esse defendit. Trium porro Jacoborum opinionem Eusebius ex Origene mutuatus videtur: nam is quem sibi alterum ejus opinionis auctorem ascribit Eusebius, lib. II *Hist. eccl.*, cap. 1, Clemens videlicet Alexandrinus, Eusebii sententiæ adversatur, δύο δὲ γεγονασί: Ἰακώβοι, sic ille, εἷς ὁ δίκαιος: ἕτερος δὲ ἀκατατομηθεὶς: « Duo autem Jacobi fuere; alius justus, » sive Minor; « alius qui capite truncatus est, » seu Major. Nec felicius eodem libro, cap. 23, Hegesippum ut sibi astipulantem affert. Ille namque Jacobum quidem cum apostolis Ecclesiam Jerosolymitanam rexisse ait, nec ideo tamen ipsum ex 12 apostolorum numero non fuisse, vel declarat, vel innuit. Quod vero in Commentariis in Psalmos ait Eusebius, haud difficile esse cujusque apostolorum tribum assignare, hic confirmare videtur, dum ait Judam apostolum proditorem ex tribu Ephraim fuisse.

IV. Singularis Eusebit de martyribus narratio.

Singulare prorsus est quod habet Eusebius de iis qui, ex gentilibus ad fidem conversi, ad martyrium accedebant; quod scilicet, propriis positus nominibus, priscorum patriarcharum et prophetarum vocabula, ad necem pro Christo subeundam

accedentes, usurparent. Locum afferre ne pigeat. Ad illum Hesaiæ versum cap. xlii: *Οὗτος ἐρεῖ· Τοῦ Θεοῦ εἰμι, καὶ οὗτος βοήσεται ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰακώβ, καὶ ἕτερος ἐπιγράψει τῇ χειρὶ αὐτοῦ· Τοῦ Θεοῦ εἰμι, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰσραὴλ βοήσεται*: id est: « Illic dicet: Dei sum, et hic clamabit in nomine Jacob; et alius describet manu sua: Dei sum, et in nomine Israel clamabit; » sic habet ille: *Θαυμάτι δὲ ἐστι, καὶ καταπληγῆναι ἀληθῶς τὴν τῶν προφητικῶν λόγων δύναμιν, ὡς αὐτοῖς ἔργοις τὰ ἀποτελέσματα παρεπιθήκαμεν. Ἐν γοῦν τοῖς καθ' ἡμᾶς αὐτοῦ γενομένοις διωγμοῖς, πολλοὺς τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν ἐθεασάμεθα, προαρπαζόντας ἑαυτοῖς τὰς τῶν ἁγίων ἀνδρῶν προσηγορίας· ὧν ὁ μὲν ἑκτὸν Ἰακώβ ἐκάλει, καὶ ἕτερος Ἰσραὴλ, ἄλλος δὲ Ἰερριμὴαν, καὶ Ἰωσάβ ἕτερος, καὶ Δανιὴλ πάλιν ἄλλος. Τοιαῦτα γοῦν ἐπιγραφόμενοι ὀνόματα ἐπὶ τῷ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ σὺν πολλῷ θάρσει καὶ παρρησίᾳ παρεῖσαν· ἃ δὲ σημαίνουσα ἡ προφητεία φησὶν· Οὗτος ἐρεῖ· Τοῦ Θεοῦ εἰμι, κ. τ. λ.* Hoc est: « Mirari plane subit prophetiæ vim et efficaciam, et quam vere rei eventum oculis perceperimus. Nam in persecutionibus nostro tempore concitatis, multos ex alienigenis gentibus vidimus, qui sanctorum virorum nomina usurpabant; alius quippe sese Jacobum appellabat; alius Israellem, alius Jeremiam; hic Hesaiam, iste Danielem. Etenim his sibi scriptis nominibus, ad martyrium pro Deo subeundum cum fiducia et constantia accedebant. Quæ propheta indicat, dum ait: *Hic dicet: Dei sum, etc.* »

V. Principum sæcularium erga Ecclesiam pietas.

In hunc versum cap. xlii: « Et erunt reges nutritii tui, et reginæ nutrices tuæ, » hæc habet Eusebius memoratu plane digna: « Quod ad litteram impletum ipsis oculis cernimus, dum ii qui supremum imperium obtinent, Ecclesiam, nutritiorum instar, gestant et fovent: ac reginæ gentium, id est, singularum gentium et provinciarum magistratus, superno regi ministrantes, tanquam nutrices, pauperibus Ecclesiæ imperatorio nutu annonam suppeditant: quare nutrices ejus vocantur; sive secundum Symmachum, « lac præbentes; » sic enim habet: *Et reginæ eorum lac præbentur.* Quis autem memoratos præfectos cernens in ecclesia Dei genua flectere, ac in frontem humi procumbere, non fateatur hanc prophetiam ad litteram completam esse, qua diserte ait: « Super faciem terræ adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent. » Ubi vides item morem genuflectendi, ac in terram procumbendi, hic ut in Commentariis in Psalmos prædicari.

§ IV.

I. Deuteroses Judæorum. II. De patriarchis et apostolis apud Judæos. III. Eusebius Hebræo doctore est usus. IV. Ait terram non esse spherica forma.

I. Deuteroses Judæorum.

Judæos perumque insectatur, qui, dimisso Scripturarum vero tramite, « fabulosas deuteroses ad

lectionis explicationem adhiberent. Doctores autem ipsorum, qui doctrinam cauponabantur, e re caupones dicti sunt: qui vinum aqua miscebant, dum sermone in aquam resoluti, meram et restrictam divinarum Scripturarum mentem, per commentitias suas deuteroseos scædarent. Erant porro deuteroseos, sive secundæ traditiones, Epiphonio teste hæc. xxxiii, n. 9, quadruplicis generis; primæ Moysis nomine circumferebantur; secundæ Rabbi Ἀχιζα; tertiæ Addar, sive Judæ; quartæ filiorum Assimonæi erant. Traditiones illas Hebræi vocant מִשְׁנָה, *Misna*, quod idem sonat atque *secunda traditio*. An porro illæ ab antiquis laudatæ traditiones eadem atque hodiernæ sint, edisserere non est instituti nostri.

II. De patriarchis et apostolis apud Judæos.

Quod ad patriarchas Judæorum, quæ dignitas non nisi post urbis excidium usurpata putatur, eorum mentionem facit Eusebius ad caput Ihesaiæ iii, v. 4, his verbis: Τίς οὖν ὄρων τοὺς παρὰ Ἰουδαίοις ὀνομαζομένους πατριάρχας, νεανίσκους ἀληθῶς, οὐ τὴν τῶν σωμάτων ηλικίαν, ἀλλὰ τὰς ψυχὰς ἀτελεῖς, καὶ ἐνδεεῖς φρενῶν; τοὺς τε λοιποὺς αὐτῶν διδασκάλους, οὐκ ἂν εἶποι: ἐμπαίχτας εἶναι, καὶ οὐς ἢ προφητεία ἐδύλου; Id est: « Quis ergo conspectis illis, qui apud Judæos patriarchæ vocantur, eos non corporea statura, sed animi imperfectione, ac mentis indigentia, vere pueros non vocet; reliquosque eorum doctores, non dicat esse derisores, quales prophetia indicat? » Erant porro patriarchæ principes Judaicæ gentis, teste Epiphonio hæc. xxx, num. 4, et Codice Theodosiano l. xvi, tit. 8. Hunc vero Eusebii locum sic exprimit Hieronymus in eundem versiculum: « Consideremus patriarchas Judæorum, et ivenes, sive pueros, effeminatosque ac deliciis affluentes, et impletam prophetiam esse cernemus; » id ex Eusebio, ut et pleraque alia, mutuatus. De apostolis item Judæorum verba facit Eusebius ad caput xviii, v. 1, Ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάσῃ δμῆσα. Id est: « Qui mittit in mare obsoles: » ubi Symmachus vertit, ἀποστέλλων ἀποστόλους ἐν θαλάσῃ. « Qui mittit apostolos in mare; » hæc enim adjicit: Οἱ τε ἀπόστολοι αὐτῶν, ἐπιστολάς βιβλίνας κομιζόμενοι, ὑπεράνω τε τῶν ὑδάτων ναυτιλλόμενοι, καὶ τὴν θάλασσαν ἐμπλέοντες, ἀπανταχοῦ γῆς διέτρεχον, τὸν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνδιαβάλλοντες λόγον. Ἀποστόλους δὲ εἰσέτι καὶ νῦν ἔθος ἐστὶν Ἰουδαίοις ὀνομάζειν τοὺς τὰ ἐγκύκλια γράμματα παρὰ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ἐπιχομιζομένους. Hoc est: « Apostolique eorum, epistolas biblinas deferentes, ac supra dorsum aquarum, et in mari navigantes, ubique terrarum discurrebant, sermonem de Servatore nostro calumniis vellitantes. Apostolos vero etiam nunc Judæi nuncupare solent eos, qui circulares principum suorum literas circumquaque deferunt. » Hæc porro postrema verba, ἀποστόλους δὲ εἰσέτι καὶ νῦν, etc., ascripta habes apud Oecumenium, ad *Epistolam ad Romanos*. De apostolis Judæorum paulum diversa tradere

A videtur Epiphanius hæc. xxxiii, num. 4: Ὅσως γὰρ ὁ Ἰώσηπος τῶν παρ' αὐτοῖς ἀξιώματικῶν ἀνδρῶν ἐναριθμῶς ἦν. Εἰσὶ δὲ οὗτοι μετὰ τὸν πατριάρχην ἀπόστολοι καλούμενοι· προσεδρεύουσι δὲ τῷ πατριάρχῃ, καὶ σὺν αὐτῷ πολλάκις, καὶ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ, συνεχῶς διάγουσι, διὰ τὸ συμβουλεύειν καὶ ἀναφέρειν αὐτῷ τὰ κατὰ τὸν νόμον. Id est: « Etenim hic ipse Josephus inter dignitate præstantes viros penes Judæos numerabatur: quos post patriarcham apostolos nominant. Assident hi patriarchæ, et cum eo sæpius diu noctuque versantur: quod eidem a consiliis sint, et de iis referant, quæ ad legem pertinere videntur. » Quos igitur ad litteras ultro citroque ferendas constitutos ait Eusebius, eosdem contra, noctu diuque

B astare patriarchæ, ipsique a consiliis esse narrat Epiphanius. Verum Eusebii explicatio cum voce ἀπόστολος, id est *missus*, magis consentit: cui accinit Codex Theodosianus *De Judæis*, lib. xiv, qui sic habet: « Superstitionis, inquit, indignæ est, ut archisynagogi, sive presbyteri Judæorum, vel quos ipsi apostolos vocant, qui ad exigendum aurum atque argentum, a patriarcha certo tempore diriguntur, a singulis exactam summam atque susceptam, ad eundem reportent. » Sed fortasse concilientur opiniones, si dicamus, apostolos Judæorum utrumque præstitisse munus; ut scilicet patriarchæ assiderent, ac ejus jussa et epistolas ultro citroque deferrent.

III. Eusebius Hebræo doctore est usus.

C Ad caput vero v ait Judæos, qui ab atheorum et idololatrarum consortio minime abhorrebant, solum Christianorum contubernium aversari, piæque religionis cultores ubique pellere et vexare. Nec tamen insitum illud Judæorum animis in Christianum nomen odium Eusebium deterruit, quominus in Commentariis suis Hebræo doctore sit usus, a quo non semel se interpretationes mutuari suas profiteretur. Et, quod observes velim, ubicunque Eusebius se ab Hebræo doctore, vel ab Hebræis aliquid edidicisse ait, ibidem Hieronymus se idipsum ab Hebræo doctore accepisse testificatur.

IV. Eusebius ait terram non esse spherica forma.

D Eusebius plerumque in Commentariis in Psalmos dicit mundum spherica forma esse; sed addita cautione, eam esse quorumdam opinionem ait, nec obscure subindicat se item eadem sententia esse: nec tamen id aperte prosteri audet, quia fortassis longe aliud æstimabant illius sæculi Christiani. At hic coactus secundum vulgarem Christianorum mentem illum Hesaiæ locum cap. xi. explanare, « Qui statuit cælum quasi fornicem, et extendit ut tabernaculum ad habitandum, » ad Cosmæ opinionem prorsus accedit: « Deinde, inquit, sermonem e terra erigens, universos excitat, ut cælestem fornicem, et hemisphærium illud supra terram elatum, et cameræ instar omnibus imminens, admirentur; ac cogitent quanta sit virtus ejus, qui cælum condidit;

considerentque, non sine causa ab eo cœlum tabernaculi instar constitutum fuisse, superne quidem expansum supra omnia, quæ intra ipsum continentur; iis vero qui supra cœlum sunt, substratum ad domicilium. Quæ ipsissima est Cosmæ Ægyptii, ac pene omnium veterum Patrum, sententia, Chrysostomi scilicet, Severiani Gabalotum, Augustini et aliorum, qui cœlum in fornicis morem terræ imminere, ac undequaque muris firmissimis terræ iuncti, arbitrati sunt, antipodasque negarunt: rati non posse homines in oppositis terræ partibus a diversis vestigiis stare, sphæræque opinionem cum Scriptura divina pugnare. Nimirum Deus, qui nobis sanctos illos in doctrinæ morumque magistros pro-

vidit, non parem illis in philosophicis astronomicisque peritiâ indidit. Quid enim ad sanctitatem morumque sinceritatem conferat hujusce rei notitia? Verum hæc de re pluribus actum est in præfatione ad Cosmæ Ægyptii *Topographiam Christianam*. Is enim non modo Patrum opinionem pro virili defendit, et ab exterorum conatu vindicare satagit; sed etiam, quantum facultas humana potest, explicat et aperit, qui possint secundum sanctorum Patrum sententiam, cursus solis, eclipses lunæ, astrorum motus, cæteraque omnia intelligi. Ibi videsis. Hæc in eruditorum commodum præmittenda duximus. Tu vero, candide lector, vale et his frue.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ

ΕΙΣ ΗΣΑΙΑΝ.

EUSEBII COMMENTARIA IN HESAIAM.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

« Ὁμοίως ἦν ἴδεν Ἡσαίας υἱὸς Ἀμώς, ἦν ἴδεν κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ κατὰ Ἱερουσαλήμ ἐν βασιλείᾳ Ὀζίου, καὶ Ἰωαθὰμ, καὶ Ἀχάζ, καὶ Ἐζεκιίου, οἱ ἐβασίλευσαν τῆς Ἰουδαίας. Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐκωφεῖσθε. γῆ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. Υἱὸς ἐγέννησα καὶ ὑψώσα· αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν. » Σύνθετος ὁ ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος· ἡ σὰρξ ἀπὸ τῆς γῆς, ἡ ψυχὴ οὐρανία. Ἐπεὶ οὖν πρὸς ἀμφοτέρα αὐτῶν ἡ συγγένεια ἔστιν, ἐπὶ τῶν οἰκισιῶν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν ἐλέγχει· « Υἱὸς ἐγέννησα καὶ ὑψώσα. » Γενήσεως εἴδη δύο· ἡ μὲν ἡ κατὰ Θεὸν μόρφωσις, ἐξ ἔργων καὶ παραδοχῆς δογμάτων ἐπιτελουμένη· ἡ γὰρ γεννᾷ Παῦλος δι' Εὐαγγελίου τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.

« Ἐγὼ βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτιν τὸν κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαὸς με οὐ συνήκεν. » Βοῦς μὲν καὶ ὄνος, φυσικῆ φαντασία τοῖς τρέφοντάς ἐπιγινώσκουσιν· οἱ δὲ τοσαύτης ἀξιοθύντες παρὰ τοῦ Θεοῦ προνοίας, ὡς μὴ μόνον λογικοὺς καταστῆναι, ἀλλὰ καὶ λαὸν Θεοῦ χρηματίζειν καταξιοθῆναι, οὕτως τε προσγορήσει τιμηθῆναι, οὐδ' ἐμοίως τοῖς ἀλόγοις θρέμμασι τὸν γεννήσαντα καὶ θρέψαντα, τιμησαντά τε καὶ ὑψώσαντα αὐτοὺς Κύριον ἔγνωσαν. Οἶμαι δὲ διὰ τούτων προφητικῶς αἰνέτησθαι, ὡς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ αὐτὸν ὄντα τὸν Κύριον, μόνως αὐτοῖς ἐξ ἀπάντων τῶν ἔθνων ἐπιδημήσαντα κατὰ τὴν ἐνανθρωπήσιν, οὐκ παραδέξονται, οὐδὲ ἐπιγινώσκονται αὐτὸν, οὐδὲ νοήσουσιν, ἀλλ' οὐδὲ συνήσουσι.

« Οὐαὶ ἔθνος ἀμαρτωλῶν, λαὸς πλήρης ἀμαρτίας,

CAPUT I.

VERS. 1, 2. « Visio quam vidit Hesaias filius Amos, quam vidit contra Judæam, et contra Jerusalem, qui regnaverunt in Judæa. Audi cœlum, et auribus percipe terra, quia Dominus locutus est. Filios genui et exaltavi: illi autem spreverunt me. » Homo ex anima et corpore constitutus est: caro ex terra, anima cœlestis existit. Quia vero cum utroque eorum cognationem habet homo, circa ea quæ ipsi maxime propria sunt testimonio suo ipsum coarguit: « Filios genui et exaltavi. » Generationis duæ species sunt, quarum alia est, illa secundum Deum forma, quæ ex operibus et ex mandatorum perceptione perficitur: qua ratioque Paulus discipulos suos per Evangelium gignit.

VERS. 3. « Cognovit bos possessorem, et asinus præsepe domini sui, Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit. » Bos quidem et asinus ex naturali instinctu eos, qui alimentum sibi suppeditant, cognoscunt: qui vero tanta a Deo providentia dignati sunt, ut non modo rationabiles essent, sed etiam populus Dei vocarentur, filiorumque nomine ornarentur, non pari atque bruta jumenta modo eum qui se genuit, enutrivit, honoravit et exaltavit, Dominum agnovere. His porro arbitrator prophetiæ subindicari, fore ut Judæi illum, qui Christus Dei et ipse Dominus, qui apud illos, præ aliis omnibus gentibus, homo peregrinatus est, non susciperent, neque cognoscerent, nec mente intelligerent.

VERS. 4. « Væ genti peccatrici, populo pleno

1 Cor. iv. 15.

iniquitate, senriui malo, filiis iniquis. Dereliquistis A
Dominum, et irritastis sanctum Israel : abalienati
sunt retrorsum.) Ideo ergo Judæorum gentem
coarguit miseramque prædicat Spiritus sanctus,
quia omnium plane gentium deterior est, et quia
illi neque ex adoptione, neque ex honore divinitus
sibi collato, exallati videlicet, ac præcellentibus
muneribus ab eo donati, quidpiam utilitatis perce-
perunt : imo vero ne ex plagis quidem et castiga-
tionibus, queis a Deo frequenter vi amoris per-
moto, impietatis suæ causa affecti sunt, resipue-
runt : nam, « quem diligit Dominus, castigat, fla-
gellat autem omnem filium, quem accipit ¹. » Quis
autem ille fuit, quem dereliquerunt, nisi Christus,
quem quia irritaverunt et dereliquerunt, ea quæ
subsequuntur perpassi sunt ?

VERS. 5, 6. « Quid adhuc percutiamini adjicien-
tes iniquitatem ? omne caput in labore, et omne
cor in tristitia ; a pedibus usque ad caput non est
in eo sanitas. Vulnus, livor, plaga tumens. Non
licet malagma imponere, neque oleum, neque liga-
menta. » Qui fieri poterat, ut aliud ad sanitatem et
salutem restituendam pharmacum reperirent, qui
Dominum abnegarant : quem non noverunt nec
intellexerunt advenisse sibi animarum medicum,
qui solus omnem morbum et omnem animarum
infirmiorem curare poterat ?

VERS. 7, 8. « Terra vestra deserta, civitates
vestrae succensæ igni : regionem vestram coram
vobis alieni devorant : et desolata est, eversa a
populis alienis, sicut tabernaculum in vinea, et sicut
tugurium in cucumerario, sicut civitas obsessa. »
Ad custodiam fructuum in vineis nascentium signi-
tur tentoria. Cum ergo vinea propriis fructibus
probe instructa est, omni cura et sollicitudine
tentorium servatur, ita ut custos diligenter prospici-
at, ne, qui in via prætereunt, fructus ejus decer-
pant. Cum autem vinea infructuosa est, illud a
custode, ut consentaneum est, negligitur. Quamob-
rem Israeliticum populum derelictum in intermi-
natur, utpote qui consentaneum fructum non
emittat. Timendum itaque nobis est, ne infructuosi
simus, ut ne ex ira Dei deseramur. Spiritus sanctus
est qui vos custodit. Cum igitur anima fructus
æternorum penuriorum dignos profert, tum per-
manet ille custos, et singularis feri insidias procul
abigit ; cum autem uvam fellis et botrum amaritu-
dinis profert, infructuosam animam ille deserit :
et tunc in quemvis brutum cogitatum, et in quamvis
irrationabilem concupiscentiam decidit illa. Ple-
rumque porro Scriptura Israeliam vineam tropice
nuncupat ; ut ¹, « Vineam ex Ægypto transtulistis ; »
et, « Vineam facta est dilecto ² ; » et, « Ego autem
plantavi te vineam fructuosam, totam veram ³. »

¹ Prov. III, 12. ² Psal. LXXIX, 9. ³ Jsa. V, 1. ⁴ Jer. II, 21.

(4) His similia habet Hieronymus in hunc locum,
atque ita loquitur : « In cucumerario quoque, quod
LXX pomorum custodiam vocant, parvulæ fiunt
casule propter ardorem solis ac radios declinan-
dos : et inde vel homines, vel bestiolas, quæ insidari

σπέρμα πονηρὸν, υἱοὶ ἀνομοί. Ἐγκατέλιπετε τὸν Κύ-
ριον, καὶ παρωργίσατε τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ : ἀπηλλο-
τριώθησαν εἰς τὰ ὀπίσω. » Διὰ ταῦτα γοῦν ἀπελέγχει
τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, καὶ ταλανίζει αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα
τὸ ἅγιον, ὡς πάντων τῶν ἐθνῶν χεῖρους, καὶ ὡς τὸ
μηδὲν ὠφελήθεντας, μήτε ἐκ τῆς υἰοθεσίας, μήτε ἐξ
τῆς παρὰ Θεοῦ τιμῆς ἡξιώθησαν. ὠφωθέντες καὶ πλεί-
στων ὄσων ἐξαιρέτων παρὰ αὐτοῦ τετυχηκότες. ἀλλ'
οὐδὲ ἐξ ὧν πολλάκις ἐπλήγησαν δι' ὑπερβολὴν ἀγάπης
Θεοῦ τυπτόμενοι καὶ κολαζόμενοι, τῶν ἀσθεμάτων
αὐτῶν ἐνεκεν. « Ὅν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει,
μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν, ὃν παραδέχεται. » Τίς δὲ ἦν ὃν
ἐγκατέλιπον, ἢ ὁ Χριστός. ὃν διὰ τὸ παρωργικῆναι καὶ
ἐγκαταλειομέναι, τὰ ἐξῆς ἐπιλεγόμενα πεπόνθασιν ;

B
« Τί ἐτι πληγῆτε προστιθέντες ἀνομίαν ; πάσα
κεφαλὴ εἰς πόνον, καὶ πᾶσα καρδία εἰς λύπην. ἀπὸ
ποδῶν ἕως κεφαλῆν οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ ὀλοκληρία.
Τραῦμα, μώλωψ, πληγὴ φλεγμαίνουσα. Οὐκ ἔστι
μάλαγμα ἐπιθεῖναι, οὔτε ελαιον, οὔτε καταδεσμούς. »
Πῶς δὲ καὶ οἶόν τε ἦν ἕτερον αὐτοὺς ὑγείας καὶ
σωτηρίας ποιητικῶν εὑρέσθαι φάρμακον ἀρνησάμε-
νους τὸν Κύριον. μηδὲ ἐπεγνωκότας αὐτὸν, μηδὲ
συνιέντας ἐπιδημήσαντα αὐτοῖς τὸν τῶν ψυχῶν ἰατρὸν,
τὸν μόνον πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ψυχῶν
ὁμοῦ καὶ σωμάτων ἰάσασθαι δυνάμενον,

« Ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος, αἱ πόλεις ὑμῶν πυρίζου-
σται τῆν χώραν ὑμῶν ἐνώπιον ὑμῶν ἄλλοτριον κατε-
σθίουσιν αὐτήν. » καὶ ἡρέμωται κατεστραμμένη ὁπὸ
C
λαῶν ἄλλοτριῶν, ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς
ὄπωροφυλάκιον ἐν σικυηλάτῳ, ὡς πόλις πολιορκου-
μένη (4). » Εἰς φρουρῶντων ἐν ταῖς ἀμπελοῖς καρπῶν αἱ
σκηναὶ πῆγγυνται. Ὅταν μὲν οὖν εὐθνήγῃ τοῖς οἰκείοις
καρποῖς ἡ ἀμπελος, σπουδάζεται ἡ σκηνὴ καὶ πάσης
ἀξιοῦται ἐπιμελείας. ὥστε ἀπ' αὐτῆς κατοπτεῦσειν
τὸν φύλακα, μήποτε τρυγῶσιν αὐτήν οἱ παραπορευό-
μενοι τὴν ὁδόν. Ὅταν δὲ ἀκαρπος ἦ, ἀμελεῖται
ἀναγκαίως τῆς ἀμπελοῦ τὰ φυλακτήρια. Διὰ τοῦτο
τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ τὴν ἐγκατάλειψιν ἀπειλεῖ, ὡς
μὴ καρποφοροῦντος καὶ ἐπιθάλοντα. Φοβηθῶμεν οὖν
εἶναι ἀκαρποι, μὴ ἐγκαταλειφθῶμεν ὑπὸ τῆς ὀργῆς
τοῦ Θεοῦ. Τὸ φυλάσσειν ἡμᾶς, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν
ἐστιν. Ὅταν μὲν οὖν καρποφορῇ ἡ ψυχὴ ἀξία τῶν
D
αἰωνίων ἀποθηκῶν, παραμένει καὶ φυλάσσει, καὶ
πόρρωθεν ἀπέργει τὰς τοῦ μονίου τοῦ ἀγγρίου ἐπι-
βουλὰς. ὅταν δὲ σταφυλὴν χολῆς γεωργῇ καὶ βότρυν
πικρίας ἐκφέρῃ, ἐγκαταλιμπάνει τὴν ἀκαρπον ψυχὴν.
καὶ τότε ὑπὸ παντὸς λογισμοῦ θηριώδους καὶ πάσης
ἀλόγου ἐπιθυμίας καταπεσεῖται. Πολλαχοῦ δὲ τροπι-
κῶς ἀμπελῶνα τὸν Ἰσραὴλ ὁ λόγος προσαγορεύει. ὡς
τὸ, « Ἀμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετήρας ; » καὶ, « Ἀμπε-
λὸν ἐγενήθη τῷ ἡγαπημένῳ ; » καὶ, « Ἐγὼ δὲ ἐφύτευσα
σε ἀμπελον καρποφόρον, πᾶσαν ἀληθινήν. » Εἰ δὲ ὁ

solent natis frugibus, abigunt. Cum autem ablata
fuerint istiusmodi genimina, remanent arentia fru-
ticum umbracula, casulaeque recedente custode :
quia non habet ultra quod servet, » et cætera, quæ
item ille transtulit, sed συνοπτικῶς.

Ἰσραὴλ ἀμπελών, σκηνὴ τῆς ἀμπέλου ταύτης ὁ οἶκος ἂν ἴσται ὁ τοῦ ναοῦ· σκηνώμα γὰρ δόξης ἐλέγετο, καὶ, σκηνώμα, οὐ κατεσκήνωσεν ἐν ἀνθρώποις. » Ἔως ἔτι οὐν ὅτε ἐποίησε καρπὸν πολὺν, καὶ ἡ σκηνὴ διὰ τὴν τῶν καρπῶν φυλακὴν συνειστήκει· ἐπεὶ δὲ ὁ φυτεύσας αὐτὴν ἔμεινε τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας, αἷς τὸν Κύριον ἐστεφάνωσαν, καὶ ἐστράφη πᾶσα εἰς πικρίαν· ἐποίησε γὰρ σταφυλὴν χολῆς καὶ βότρυν πικρίας· διὸ καὶ εἰς τὸ βρώμα ἔδωκαν τῷ Κυρίῳ χολὴν· διὰ τοῦτο ἐγκατελείφθη ἡ σκηνὴ τοῦ ἀμπελώνος. « Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. » τότε ἐπληρώθη ἡ ἀπειλὴ αὕτη· « Ἐγκατελείφθη γὰρ ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελώνι. » Ἐξ ἐκείνου λοιπὸν καὶ ταῖς νεφέλαις ἐνετειλάτο τοῦ μὴ βρέξαι ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα. Διὰ τοῦτο οὐκέτι προφητῶν παρ' αὐτοῖς, οὐκέτι οὐρανία χάρις· ἀλλὰ γέγονεν εἰς χέρσον καὶ καταπάτημα, οἷ τε φραγμοὶ τοῦ ναοῦ ἐκείνου καθηρέθησαν, ὁ ὑπερασπισμὸς τῶν ἁγίων δυνάμεων, καὶ ἅν τι ἐργάσωνται κατὰ τὸν νόμον, εἰς ἀπώλειάν ἐστι. « Καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον, φησὶν, ἐν σικυηλάτῳ. » Σημαίνει τοίνυν διὰ τοῦτου τὴν παντελῆ αὐτῶν ἀκαρπίαν· ἔως μὲν γὰρ καρπῶν ἀγαθῶν πεπλήρωται, τὸν φρουροῦντα καὶ φυλάσσοντα ἐκέκασεν ἡ σκηνὴν πηξάμενος, ἀνωθεν ἀφ' ὑψηλοῦ ἀφορᾷ καὶ περισκοπεῖ, καὶ φυλάττει τὸν ἀμπελῶνα. Εἰ δ' ὁ τοῦτου καρπὸς ἀφαιρεθῆ, τηνηκαῦτα ὁ φύλαξ, ὡς μὴ εἰς μάταιον κάμνη, τὴν σκηνὴν ἔρημον ἀπολιπὼν, ἀναχωρεῖ τῆς φυλακῆς.

Καὶ εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὁμοιωθῆμεν. Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων· προσέχετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομορράς. » Ἐπειδὴ περ ἐπὶ τῆ τῶν πατέρων ἀρετῇ σεμνυόμενοι, μέγα ἐφρόνου, ὡς τοῦ Ἀβραάμ ὄντες σπέρμα καὶ τοῦ Ἰσραὴλ ἀπόγονοι· εἰκότως τὸ μέγαλαυχον αὐτῶν ὁ λόγος ταπεινοῖ, καὶ τὸ μάταιον σῆμα καθαιρεῖ· τοὺς μὲν ἄρχοντας τοῦ διαδοχῆτου Ἰσραὴλ, Σοδόμων ἄρχοντας ὀνομάζων, αὐτὸν δὲ τὸν χρηματίζοντα λαὸν τοῦ Θεοῦ, λαὸν Γομορράς ἀποκαλῶν, ὡς διὰ τῶν ἱσῶν ἐπιτηδευμάτων τοῖς πάλαι ἀσεβήσασιν ὁμοιωθέντα· Σοδόμων ἄρχουσι καὶ Γομορράς λαῶν παραβάλλει αὐτοὺς, διὰ τὴν μέλλουσαν αὐτοῖς ἐπελευθεσθαι καταστροφὴν· ὡς τοῖς τὰ Σόδομα καὶ Γόμορρα οἰκησασιν ἀνδράσι πάντων ἀνθρώπων ἀσεβεστάτοις γενέσθαι μνημονευόμενοις.

« Τί μοι πλῆθος τῶν θυσῶν ὑμῶν, λέγει Κύριος; Πλήρης εἶμι ὀλοκαυτωμάτων κριῶν· καὶ στέαρ ἀρνῶν, καὶ αἷμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι, οὐδ' ἂν ἐρχῆσθε ὀφθῆναι μοι. Τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; » Πρὸς οὖν τοὺς τὰ δεινότατα κατὰ τοῦ Κυρίου τολμήσαντας, θυσίαις δὲ καὶ σπονδαῖς, καὶ ταῖς ἄλλαις κατὰ τὸν νόμον σωματικαῖς λατρείαις ἰλάσκεσθαι τὸν Θεὸν νομίζοντας, ὁ λόγος ἀποτείνεται φάσκων, « Τί μοι πλῆθος τῶν θυσῶν ὑμῶν, λέγει Κύριος; » καὶ τὰ ἐξῆς.

¹ Psal. LXXVII, 60. ² Matth. XXI, 58.

Quod si Israel vinea fuerit, tabernaculum sane ejus domus templi erit : nam tabernaculum gloriae dicitur, et, « tabernaculum, ubi habitavit in hominibus ». Donec itaque multum fructum protulit, tabernaculum ad fructuum custodiam substituit : quia vero qui plantavit eam, exspectavit ut faceret uvam, fecit autem spinas, quibus Dominum coronarunt, tota conversa est in amaritudinem : fecit enim uvam fellis et botrum amaritudinis : ideoque in potum Domino fel dederunt ; ut sane de causa tabernaculum vineae derelictum est : nam « ecce, inquit, relinquetur vobis domus vestra deserta ». Tunc vere impleta est illa comminatio, etenim « derelicta est sicut tabernaculum in vinea » : exinde vero nubibus mandavit ne pluerent super vineam. Idcirco non ultra prophetæ penes illos sunt, non cœlestis gratia ; sed conversa est in aridam et in conculcationem, sepes templi illius destruxit sunt, necnon sanctarum virtutum propugnaculum : ac etiamsi quidpiam secundum legem agant, id illis in perniciem verit. « Et sicut tugarium, ait, in cucumerario. » His itaque significat omnimodam apud illos fructuum vacuitatem : donec enim bonis fructibus implebatur, eodem ad præsidium obtinebat eum, qui structo tabernaculo, et sublimi observat et respicit vineam. Quod si fructus ejus auferatur, tunc custos, ne in vanum laboret, tabernaculum desertum relinquens, abscedit a custodia.

VERS. 9, 10. « Et nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissetis, et Gomorrhæ similes essemus. Audite verbum Domini, principes Sodomorum, attendite legi Dei, populus Gomorrhæ. » Quia de patrum virtute gloriantes, magna sapiebant, utpote qui Abraham semen et Israelis nepotes essent, illorum arrogantiam-jure deprimit, vanamque eorum opinionem de medio tollit, dum præclari illius Israelis principes, Sodomorum principes nuncupat, et populum illum Dei, populum Gomorrhæ vocat ; utpote qui ob paria studia illis olim impiis similis evaserit : sive illos principibus Sodomorum et Gomorrhæ comparat, ob venturum illis excidium ; ut accidit populis Sodoma et Gomorrhæ incolentibus, qui omnium hominum impiissimi olim fuisse memorantur.

VERS 11, 12. « Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus ? Plenus sum holocaustis arietum : et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo, nec veniatis in conspectum meum. Quis enim requisivit hæc de manibus vestris ? » Eos itaque sermo respicit, qui atrociter contra Dominum aggredi ausi, sacrificiis, libaminibus aliisque secundum legem corporeis ministeriis Deum se placare posse putant : atque : « Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus ? » et cætera.

VERS. 13-15. « Calcare atrium meum non adjicietis. Si tuleritis simillam, vanum thymiam, abominatio mihi est. Neomenias vestras, et Sabbata, et diem magnam non fero : jejunium et cessationem et neomenias vestras et solemnitates vestras odit anima mea. Facti estis mihi in satietatem : non ultra tolerabo peccata vestra. Et cum extendieritis manus vestras ad me, avertam oculos meos a vobis : et si multiplicaveritis supplicationem, non exaudiam vos : nam manus vestrae sanguine plenae. » **Sed quia non cognoverunt Dominum, et quia non intellexerunt eum, quia dereliquerunt eum, et irritaverunt sanctum Israel : et ad hæc omnia, quia manus eorum sanguine plenae fuerunt, ob eandem Christi, quam post sexcentos interemptos prophetas, perpetrarunt, et sanguine repleti sunt ; his omnibus recensitis, necnon legis solutione, templi excidio, ac omnimodis suppliciis ; peccati, cujus causa hæc perpassi sunt, speciem edocet : ipsosque accusat, non de idolorum cultu, non de adulterio, nec de avaritia ; sed de cæde. Nam omni impietate et iniquitate deterior est eorum contra Dominum insania ; hæc quippe vox illorum est : « Sanguis ejus super nos et super filios nostros ». » Hic sanguis illos pristinis optimisque possessionibus privavit : hic sanguis illos per totum orbem inquilinos effecit.**

VERS. 16, 17. « Lavamini, mundi estote, auferte malitias de animabus vestris ab oculis vestris : quiescite a malitiis vestris, discite bene facere. » **Admodum consequenter postquam prima dixerat Deus, his item memoratos Sodomorum principes, ac populum Gomorrhæ in spem bonam transfert et evocat ; si malitiam deponentes, et a voluntario illo secundum corpoream legem cultu abscedentes fuerint. Quamobrem postquam ea quæ Veteris Testamenti erant, carptim tetigit, Novi Testamenti mysteria inducit. Quæ ipse in Evangeliiis tradidit, dicens, « Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non intrabit in regnum cælorum ». — « Quærite judicium, liberate oppressum, judicate pupillo, defendite viduam. » Id est a malitia translatis, ne in eo steteritis ; sed vitam virtute ornatam suscipite.**

VERS. 18. « Et venite, et disceptemus, dicit Dominus : et si fuerint peccata vestra ut purpura, quasi nivem dealbabo ; et si fuerint ut coccinum, quasi lanam dealbabo. » Deinde quasi in tribunali ego et vos disceptemus : ego quidem enumerans quanta sim a vobis perpassus, et quanta vobis munera contulerim : ac quomodo post tanta facinora, omnium malorum vestrorum oblitus, vestras prædicto sanguine purpureas animas emundaverim, ac per lavacrum regenerationis nive splendidiore

* Math. xxvii, 25. † Joan. iiii, 5.

(5) Hæc item exprimit Hieronymus ad hunc loc.

« Πατεῖν τὴν αὐλὴν μου οὐ προσθήσεσθε. Ἐὰν φέρετε σερμίδαλι, μάταιον θυμίαμα, βδέλυγμά μοι ἔστι. Τὰς νομηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα, καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι, νηστείαν καὶ ἀργίαν καὶ τὰς νομηνίας ὑμῶν καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. Ἐγενήθητέ μοι εἰς πλησμονὴν· οὐκέτι ἀνήσω τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν. Ὅταν τὰς χεῖρας ἐκτείνητε πρὸς μὲ, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀπ' ὑμῶν· καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέτησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν· αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις. » **Ἄλλ' ὅτι μὴ ἔγνωσαν τὸν Κύριον, καὶ ὅτι μὴ συνήκων αὐτὸν, ὅτι ἐγκατέλιπον αὐτὸν, καὶ παρώξυναν τὸν ἄγιον τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ πρὸς ἅπασιν τοῦτοις, ὅτι αἱ χεῖρες αὐτῶν γεγόνασιν αἵματος πλήρεις διὰ τῆς κατὰ τοῦ Χριστοῦ μαιφονίας, ἣν μετὰ μυρίας προφητοκτονίας εἰργάταντο, καὶ γεγόνασιν αἵματος πλήρεις, πάντα γοῦν διεξελθῶν, καὶ τὴν τοῦ νόμου λύσιν, καὶ τοῦ ναοῦ τὴν κατάλυσιν, καὶ τὰς παντοδαπὰς τιμωρίας, τὸ εἶδος τῆς ἀμαρτίας ἐδίδαξεν, οὐ χάριν πεπόνθασι· καὶ κατηγορεῖ αὐτῶν, οὐκ εἰδῶλων θεραπείαν, οὐδὲ μοιχείαν καὶ πλεονεξίαν, ἀλλὰ μαιφονίαν. Πάσης γὰρ δυσσεβείας καὶ παρανομίας, χαλεπώτερα ἢ κατὰ τοῦ Κυρίου μανία· αὐτῶν γὰρ ἔστιν ἡ φωνὴ, « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » Τοῦτο τὸ αἷμα, τῆς παλαιᾶς αὐτοῦ ἐστέρησεν εὐκληρίας· τοῦτο τὸ αἷμα μετοίκους τῆς οἰκουμένης ἀπέφηνε.**

« Λούσασθε, καθαροὶ γένεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν· παύσασθε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν. » **Σφόδρα γοῦν ἀκολούθως τὰ πρῶτα εἰρηκῶς ὁ Θεὸς, ἔτι καὶ ταῦτα πρὸς τοὺς δηλωθέντας ἄρχοντας Σοδόμων, καὶ τὸν λαὸν Γομόρρας διεξέρχεται (5), ἐπὶ ἀγαθὰς ἐλπίδας αὐτοὺς προκαλούμενος, εἰ μεταθέμενοι τῆς κακίας καὶ τῆς ἐθελοθησείας τῆς κατὰ τὸν σωματικὸν νόμον ἀναχωρήσαντες, ὑπήκοοι γένοιτο τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τοῦ καινοῦ νόμου καὶ λόγου. Διὸ μετὰ τὴν παρόρασιν τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰσάγει μυστήρια. Ἄ δὴ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις αὐτὸς παρεδίδου λέγων· « Ἐὰν μὴ τις ἀναγεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » — « Ἐκζητήσατε κρίσιν, ῥύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ὄρφανῶν, καὶ δικαιοῦσατε χήρᾶ. » **Ἦγουν μεταβαλόντες τῆς κακίας, μὴ μέχρι τούτου στήτε, τὸν δὲ κατ' ἀρετὴν ἀναλάβετε βίον.****

« Καὶ δεῦτε, καὶ διαλεχθῶμεν (6), λέγει Κύριος· καὶ ἐὰν ὡσιν αἱ ἀμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶν· ἐὰν δὲ ὡσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἔριον λευκανῶν. » **Εἴθ' ὡς ἐν δικαστηρίῳ διελεγχθῶμεν ἐγώ τε καὶ ὑμεῖς· ἐγὼ μὲν ὅσα πέπονθα ὑφ' ὑμῶν, ὅσα τε ὑμᾶς ἔτυχον εὐεργετήσας καταριθμούμενος, καὶ ὡς μετὰ τῶσαῦτα πλημμελήματα πάντων κακῶν ἀμνηστειαν ποιούμενος, πεφοινιγμένος ὑμῶν τὰς ψυχὰς ἐκ τοῦ προλεχθέντος αἵματος ἐκάθηρα, λαμπροτέρας χιόνας αὐτὰς διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας κα-**

(6) Reg. secunda manu, διελεγχθῶμεν.

ταπεινάς· ὑμεῖς δὲ εἰ τις ὑμῖν πρὸς τὴν τοσαύτην χάριν ἔνεσται λόγος, εἰς φανερὴν τοῦτον ἄγετε.

« Καὶ ἐὰν θέλητε καὶ εἰσακούσῃτέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἐὰν μὴ θέλητε, μὴδὲ εἰσακούσῃτέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέβηται· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. » Ἐνταῦθα δὲ ὁ λόγος ὡς πρὸς Ἰουδαίους διαλεγόμενος, οἷα νηπίους αὐτοῦς διὰ τῆς σωματικῆς ἐπαγγελίας πείθεσθαι τοῖς εἰρημένους προτρέπει· πρὸς δὲ τὸν ἀληθῆ λόγον, γῆς τῆς ψυχῆς νοουμένης· κατὰ τὴν σωτήριον παραβολὴν· ἢ τὸν ἐπουράνιον λέγεται παραδέχασθαι σπῆρον, ἀχόλουθόν ἐστιν ἀγαθὰ ψυχῆς νοσῖν ἕτοιμάς κατ' ἀρετὴν προκοπᾶς καὶ τελειώσεως, ἢ τὰ ἐπηγγελμένα αὐτῇ ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ. Ὅθεν πρὸς μὲν τὴν λέξιν, αὐτίκα τοῖς λόγοις ἐπηκολούθει ἡ διὰ τῶν ἔργων ἔκβασις· παραχρῆμα γὰρ καὶ οὐκ εἰς μακρὰν οἱ ἀπειθήσαντες, τῇ τῶν πολεμίων μαχαίρᾳ παρεδόθησαν· ἐπιθρόντων αὐτοῖς Ῥωμαίων, καὶ πολέμου νόμφ πάντας χειρωσαμένων· εἰ δὲ καὶ διαβολικὴ τις ἐστὶ μάχαιρα, καὶ ταύτῃ ἐκδοτοὶ γεγονᾶσι, διὰ τὸ ἀπειθῆσαι τῇ κλήσει τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος.

« Πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιών, πλήρης κρίσεως; ἐν ἧ δικαιοσύνη ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φονευταί. » — « Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἀπέκτειναν οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς; » Διδάσκει τοίνυν ὁ λόγος (7), ὡς πάλαι μὲν τὴν πόλιν ἔκρησαν ἄνδρες πιστοί, δι' ὧν πιστὴ πόλις ἐχρημάτισεν· ὡσπερ ἂν εἰ τις εἰποι, πιστῶν πόλις· ἀλλὰ καὶ πλήρης κρίσεως ἦν καὶ δικαιοσύνης, ὡς ἂν ἐναρέτων ψυχῶν οἰκητήριον ποτε γενομένη· διὸ κεκοιμάσθαι ἐν αὐτῇ δικαιοσύνην, τοῦτέστιν, ἐνοικῆσαι καὶ ἀναπαυθῆσαι εἰρηταί. Πάλαι γὰρ πλήρης τούτων ἐτύγγανε· τάχα πού κατὰ τοὺς χρόνους Δαυὶδ, ὃς πρῶτος ἔκρινεν τὴν πόλιν ἐκ χειρὸς ἀλλοφύλων, τὴν κιβωτὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν σκηνὴν ἐν αὐτῇ κατεστήσατο, αὐτὸς τε αὐτὴν ἔκρησε βασιλείῳ ἀποδείξας ἑαυτοῦ, ὡς χρηματίσαι πόλιν Δαυὶδ.

« Τὸ ἀργύριον ὑμῶν ἀδόκιμον· οἱ κάπηλοι σου μίσχουσι τὸν οἶνον ὕδατι. » Ἦν γὰρ τὸ ἀργύριον αὐτῶν ἀδόκιμον, ἐπειδὴ μετὰ τὸ ἐκπορευῆσαι, καὶ φονευτῆς γενέσθαι, προσεποιούντο θεοσεβείας λόγον ἀπαγγέλλειν καὶ τὰς θείας Γραφὰς διερμηνεύειν καὶ δευτερώσεις μυθικὰς ποιεῖσθαι τῶν ἀναγνωσμάτων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ διδάσκαλοι αὐτῶν καπηλεύοντες τὴν διδασκαλίαν, κάπηλοι προσφυῶς ὠνομάσθησαν μιγνύντες τὸν οἶνον ὕδατι, λόγῳ ἐξυδαροῦντι τὸν ἄκρατον καὶ ἐπιστυπτικὸν τῶν θεοσκεύστων Γραφῶν νοῦν διὰ τῆς μυθικῆς· αὐτῶν καὶ ληρώδους δευτερώσεως.

« Οἱ ἱρχοντές σου ἀπειθοῦσι, κοινωνοὶ κλεπτῶν. » Ὅτω καλούμενοι ὑπὸ τοῦ Σωτήρος οὐχ ὑπήκουον· ἐπιπλῶς δὲ εἰπεῖν, Θεῷ ἀπειθοῦσιν, ἐκκλίνοντες ἀπ' αὐτοῦ καὶ τοῖς διατεταγμένοις ὑπ' αὐτοῦ μὴ ἐμμένοντες, « ἀγαπῶντες ὄψα, διώκοντες ἀνατίδομα, ὄψα φανοῖς; οὐ κρίνοντες, καὶ κρίσιν χερῶν οὐ προσέχον-

• A I VII, 52.

(7) Hæc nonnullis adjectis manifeste transtulit Hieronymus, qui ait : *Nec ambigo fuisse in ca sca-*

illas constituerim, vos autem, si aliqua contra tantam gratiam adest ratio, eam publice proferte.

VERS. 19, 20. « Et si volueritis et audieritis me, bona terræ comedetis; quod si nolueritis, nec audieritis me, gladius vos devorabit: nam os Domini hæc locutum est. » Hic quasi Judæos alloquens, ipsos ceu infantes per corpoream promissionem hortatur, ut dictis obtemperant; at secundum veram intelligendi rationem, cum terra pro anima reputanda sit, secundum Salvatoris parabolam: quæ terra cœleste semen suscipere dicitur; hinc consequitur animæ bona hic esse intelligendæ, scilicet profectum et perfectionem secundum virtutem acceptam, vel bona ipsi in regno cœlorum promissa. Quapropter secundum litteram quidem, verba rerum eventus mox consecutus est; nam festinum, nec multo post elapso tempore, immorigeri illi gladio inimicorum traditi sunt, irrumpentibus Romanis ac belli lege cunctis in captivitatem redactis; quod si diabolicus gladius fuerit, huic quoque dediti sunt, quod vocanti gratiæ Dei non obtemperarent.

VERS. 21. « Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion, plena iudicii? in qua iustitia dormivit, nunc autem homicidæ. » — « Quem prophetarum non interfecerunt patres vestri et vos? » Docet igitur olim quidem civitatem incoluisse fideles viros, quorum causa civitas fidelis vocabatur; ac si quis diceret, civitas fidelium; imo etiam plena iudicii erat et iustitiæ, utpote quæ probarum olim animarum domicilium fuerit: quare iustitia in ea dormivisse, id est, inhabitasse et quievisse dicitur. Olim quippe talibus plena viris erat; ut fortasse tempore Davidis, qui primus urbem eripuit ex manibus allophylosum, arcam Dei et tabernaculum ibi posuit, in eaque ipse habitavit, regiamque constituit, ita ut civitas David appellaretur.

VERS. 22. « Argentum vestrum non probatum: caupones tui vinum aqua miscent. » Eratque argentum eorum non probatum, quia postquam fornicarii et homicidæ sunt effecti, se veræ religionis verbum annuntiare et divinas Scripturas interpretari simulabant, dum fabulosas deuteroseas ad lectionis explicationem adhiberent. Doctores vero ipsorum, qui doctrinam cauponabantur, e re caupones dicti sunt, qui vinum aqua miscebant, dum sermone in aquam resoluta, mæram et restrictam divinarum Scripturarum mentem per commentitias suas deuteroseas fondarent.

VERS. 23. « Principes tui non obtemperant, socii furum. » Sic vocati a Servatore non obtemperabant: in summa, Deo repugnant, declinantes ab eo, et in præceptis ejus non manentes, « diligentes munera, retributionem persequentes, pupillo non judicantes, et causam viduæ non attendentes: »

Hieronymus, qui ait : *Nec ambigo fuisse in ca sca-*

cum proditore Juda furante concurrentes, juris æquitate donis venundabant.

VERS. 24-26. « Propterea hæc dicit Dominus Dominus Sabaoth : Væ potentibus Israël : non cessabit enim furor meus in adversariis, et iudicium de hostibus meis faciam. Et inferam inane meam contra te, et inflammabo te ad purum : immorigeros autem perdam et consiliarios tuos sicut a principio. » Inflammabo te igitur ad purum, id est, ad purgandum et discernendum improbos ab urbanis. Quare secundum Symmachum dicitur : « Et inflammabo ad purum scoriam tuam ; » secundum Aquilam vero : « Et inflammabo ad purum acinum tuum. » Quemadmodum enim qui æs et ferrum igne purgant, scoriam abjiciunt, et qui botrus vineæ in torcularibus premunt, acinum et superflua calcatarum uvarum expellunt ; eodem, inquit, modo et ego inflammabo ad purum acinum tuum.

VERS. 27. « Et post hæc vocaberis civitas justitiæ, metropolis fidelis Sion : nam cum iudicio salvabitur captivitas ejus. » Communem civitatem postea constituendam alloquitur, quam justitiæ civitatem vocat, et metropolim fidelem Sion, præ religionis institutum et cœtum hoc nomine exornans. Sane vero ille olim apud Judæos sapiens exciderat ; nunc autem in universa terra per Christi Ecclesiam erigitur, fundatus supra petram. Hi vero sunt pulchræ civitatis præsules, iudices et consiliarii, qui intuitum ab apostolis et discipulis Salvatoris nostri acceperunt : ex eorum vero successione etiamnum, quasi ex bono semine orti resplendent, Dei Ecclesiæ præsides constituti. Etenim qui apud Deum salute digni iudicati fuerint, ii, inquit, soli promissa consequentur : dum Judæi frustra imaginantur totius gentis suæ conversionem fore. Liberationem autem a captivitate intelligendum est esse mutationem animarum ab errore ad veram Dei cognitionem : quam Salvator declaravit, cum, accepto in synagoga Hesiæ libro, lectaque clausula ex persona ejus hæc dicente : « Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me, evangelizare pauperibus misit me, » etc., replicato libro intulit : « Hodie hæc Scriptura impleta est in auribus vestris, » docens se redemptorem humanarum animarum esse.

VERS. 28. « Et conterentur iniqui, et peccatores simul, et qui dereliquerunt Dominum conficiantur. » Sed de medio tollendos esse ait nequitia doctores. Quinam vero ii essent, in præcedentibus declaratur his verbis : « Væ genti peccatrici populo pleno iniquitatis. »

VERS. 29. « Quia confundentur super idola sua, quæ ipsi volebant, et confundentur super hortos suos, quos concupiverunt. » Cæterum pudoris sen-

Luc, iv, 18, 21.

(8) Hæc interpretatio, teste Hieronymo, est videtur.

τες. » Τῷ οὖν προδότη Ἰουδᾷ κλέπτοντι συνιόντες, τὴν ὀρθότητα τοῦ δικαίου δώροις ἐπίπρασκον.

« Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος ὁ Δεσπότης Σαβαώθ, Οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες Ἰσραὴλ· οὐ παύσεται γὰρ μου ὁ θυμὸς ἐν τοῖς ὑπεναντίοις, καὶ κρίσιν ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου ποιήσω· καὶ ἐπάξω τὴν χεῖρά μου ἐπὶ σέ, καὶ πυρώσω σε εἰς καθαρὸν, τοὺς δὲ ἀπειθοῦντας ἀπολέσω, καὶ τοὺς συμβούλους σου ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς. » Πυρώσω σε οὖν εἰς καθαρὸν, τουτέστιν, ἐπὶ τῷ καθάραι καὶ διακρίναι τοὺς φαύλους ἀπὸ τῶν ἀστειῶν. Διὸ κατὰ τὸν Σύμμαχον εἴρηται· « Καὶ πυρώσω εἰς καθαρὸν τὴν σκωρίαν σου· » κατὰ δὲ (8) τὸν Ἀκύλαν· « Καὶ πυρώσω εἰς καθαρὸν τὸ γιγαρτώδες σου. » Ὡσπερ γὰρ οἱ καθαίροντες διὰ τοῦ πυρὸς χαλκὸν ἢ σίδηρον, τὴν σκωρίαν ἀποβάλλουσι, καὶ οἱ τοὺς βότρυς τῆς ἀμπέλου ἐν ταῖς ληνοῖς πιέζοντες, τὸ γιγαρτώδες καὶ τὰ περισσὰ τῶν ἐκπατηθέντων βοτρυῶν ἀποβρίπτουσι, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ γὰρ, φησὶ, πυρώσω εἰς καθαρὸν τὸ γιγαρτώδες σου.

« Καὶ μετὰ ταῦτα κληθήσῃ πόλις δικαιοσύνης, μητρόπολις πιστῆ Σιών· μετὰ γὰρ κρίματος σωθήσεται ἡ αἰχμαλωσία αὐτῆς. » Τῇ μετὰ ταῦτα συστησομένη κοινῇ πόλει, ἦν τινα καὶ πόλιν δικαιοσύνης ὀνομάζει, καὶ μητρόπολιν πιστῆν Σιών, οὕτω προσειπὼν τὸ σύστημα τοῦ θεοφιλοῦς πολιτεύματος. Ὁ πάλαι μὲν συνετὸς παρὰ Ἰουδαίους διεπεπτῶκει· νῦν δὲ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἐγγήγερται θεμελιωμένος ἐπὶ τὴν πέτραν. Αὐτοὶ δὲ τῆς καλῆς πόλεως οἱ προσετώτες, κριταὶ, καὶ σύμβουλοι, οἱ ἀρχὴν μὲν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰλήψασιν· ἐκ δὲ τῆς ἐκείνων διαδοχῆς εἰσέτι καὶ νῦν, ὥσπερ ἐκ σπέρματος ἀγαθοῦ φύντες διαλάμπουσι, πρόεδροι τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καθεστῶτες. Οἱ γὰρ σωτηρίας ἄξιοι παρὰ Θεῷ κριθέντες, μόνοι τεύζονται, φησὶ, τῆς ἐπαγγελίας, τῶν Ἰουδαίων μάτην φανταζομένων ἐπιστροφῆν ἔσεσθαι τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους. Αἰχμαλωσίας δὲ ἐλευθερίαν χρῆ νοεῖν, τὴν ἀπὸ τῆς πλάνης ἐπὶ τὴν ἀληθῆ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν μεταβολὴν τῶν ψυχῶν· ἦν καὶ ὁ Σωτὴρ παρίστη, ὀπηνίκα ἐν τῇ συναγωγῇ λαβὼν τὴν βίβλον τοῦ Ἠσαίου, τὴν τε περικοπήν ἀναγνοῦς τὴν ἐκ προσώπου αὐτοῦ φήσασαν· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με· κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἀφροσίν· » καὶ πτύξας τὴν βίβλον, εἶπε· « Σήμερον ἡ Γραφὴ αὕτη πεπλήρωται ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν· » διδάσκων δὲ, ὡς αὐτὸς εἶη ὁ λυτρωτῆς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν.

« Καὶ συντριβήσονται οἱ ἄνομοι, καὶ οἱ ἀμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οἱ ἐγκαταλιπόντες τὸν Κύριον συντελεσθήσονται. » Ἄλλ' ἐκποδῶν γίνεσθαι τοὺς τῆς πονηρίας διδασκάλους. Τίνας δὲ ἦσαν οὗτοι, ἐδίδαξεν ὁ λόγος διὰ τῶν ἔμπροσθεν, εἰπὼν· « Οὐαὶ ἔθνος ἀμαρτωλῶν· λαὸς πλήρης ἀνομίας. »

« Διότι κατασχυνθήσονται ἐπὶ τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, ἃ αὐτοὶ ἠβούλοντο, καὶ ἐπαισχυνθήσονται ἐπὶ τοῖς κήποις αὐτῶν, ἃ ἐπεθύμησαν. » Πλὴν ἐπὶ τοῖς αἰ-

Theodotionis ; quare Aquilæ nomen irrepsisse

σχροῖς αἰσχύνῃ ἐκ συναισθήσεως αὐτοῖς ἐγγενομένη, τῆς ἀναισχύντου καὶ ἀναιδοῦς προαιρέσεως μεταβολὴν αὐτοῖς ἐμελλεν ἐμποιήσῃν.

« Ἔσονται γὰρ ὡς τερέβινθος ἀποθεβληκυῖα τὰ φύλλα, καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ μὴ ἔχων : » οἱ πάλαι ὄντες ἀμπελῶν Κυρίου Σαβαώθ, καὶ ἐλαία εὐσχοῖας. Εἰ γοῦν τις θεάζαιτο τὰς παρ' αὐτοῖς τῶν θεῶν Γραφῶν ἐπαγγελίας, νομικῶν τε καὶ προφητικῶν Γραφῶν ἀναγνώσεις, βιβλῶν τε ἱστορικῶν καὶ στιχηρῶν λόγον, ὑμνῶν τε τρόπους, καὶ ψαλμῶν δέξεται παράδεισον ἀληθῶς, καὶ λειμῶνα παντοίων ἀγαθῶν. Εἰ δὲ ζητήσῃ παρ' αὐτοῖς τὸν ἐμψυχον καὶ γόνιμον καὶ ζῶντα Λόγον, οὗ ὁ πίνων πηγὴν ἐξεῖ ὕδατος ζῶντος· ἀλλομένου εἰς ζῶν αἰώνων· οὐκ ἂν εὑροί.

« Καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ὡς καλάμη στυππείου, καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθῆρες· καὶ κατακαυθήσονται οἱ ἄνομοι, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα· καὶ οὐκ ἔσται ὁ σέσωκ. » Οὐ σίτου, οὐδέ τινος ἐτέρου τῶν ἀναγκαίων καλάμη, διὰ τὸ ἀφρηθῆσαι ἀπ' αὐτῶν ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν, καὶ ἰσχὺν ἄρτου, καὶ τὰ ἐξῆς. Διὸ οὐδὲ δύνανται λέγειν τοῖς Χριστοῦ μαθηταῖς ὁμοίως· « Πάντα ἰσχύομεν ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι ἡμᾶς Θεῷ· » καὶ, « Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις ἢ στενοχωρία; » καὶ τὰ ἐξῆς. Οὕτω δὲ γέγονεν αὐτῶν ἡ ἰσχὺς ὡς καλάμη στυππείου, ὡς μὴ μόνον ἀπολέσαι τὴν ἐλευθερίαν, ἐν ᾗ πρότερον ἐκόμουν, αὐτονομίᾳ καὶ βασιλείᾳ οἰκείᾳ χρώμενοι, ἀλλὰ καὶ τοῖς τυχοῦσι Ῥωμαίων στρατιώταις ἀνδράσι δουλεύειν. Καὶ αὐτῶν γὰρ αἱ ἐργασίαι πυρὶ αἵται, ἅτε οὐ χρυσὸν οὐδὲ ἀργυρον οὐδὲ λίθους τιμίους, ἐύλον δὲ μόνον καὶ καλάμην οἰκοδομούντων. Ὁρᾶς ὅπως πυρπολήσῃν καὶ ἐμπρησμὸν ἀπειλεῖ αὐτοῖς ὁ λόγος· καὶ τοῦτο τέλος τῆς παρουσίας κατ' αὐτῶν προφητείας· ὃ δὴ καὶ παραχρῆμα πρὸς λέξιν ἀπέβη, καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πόλεμον πυρποληθείσης αὐτοῖς τῆς μητροπόλεως, τῶν τε ἐν αὐτῇ ἀσέβων ἐκ τῶν οἰκείων σπινθήρων τὸ ἀσέβητον πῦρ τὸ αἰώνιον, καὶ τὴν ἐκ Θεοῦ ὄργην ἐν ἡμέρᾳ ὄργης αὐτοῖς ταμειουσαμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

« Ὁ λόγος ὁ γεγόμενος παρὰ Κυρίου πρὸς Ἰσραὴλ υἱὸν Ἀμώς περὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ περὶ Ἱερουσαλήμ· ὅτι ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὄρεων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ ἤξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἔροῦσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορεύσομεθα ἐν αὐτῇ. Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. Καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐξελέγξει λαὸν πολὺν αὐτός. » Αὐτὸς δὲ καὶ διεκρίνεν ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν, ἀφορίσας ἑαυτῷ τοὺς ἀξίους, καὶ ἐκλεξάμενος τοὺς κλητοὺς ἀπὸ τῶν μὴ τοιοῦτων. Οὕτως οὖν ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν διακρίνας ὁ εὐαγγελικὸς νόμος, λαὸν πολὺν ἤλεγξεν, ἦτοι τοὺς

¹⁰ Philipp. iv, 15. ¹¹ Rom. viii, 35.

sus, quem de scedis suis gestis perecepturi sunt, impudenti et inverecundo eorum proposito mutationem afferet.

VERS. 30. « Erunt enim sicut terebinthus defluentibus foliis, et sicut paradisi sine aqua : » qui olim erant vinea Domini Sabaoth, et oliva umbrosa. Si quis enim respexerit ad promissa quæ in divinis Scripturis penes illos habentur, ad legalium et propheticarum Scripturarum lectiones, ad librorum tam historicorum, quam metricorum concentum, modos et psalmodias, is vere paradisi, et pratium bonis omnibus repletum videat. Quod si quis apud illos animatum, fertile ac vivens Verbum quæsierit, ex quo quisquis biberit, habebit fontem aquæ vivæ, salientis in vitam æternam; nequiquam inveniat.

VERS. 31. « Et erit fortitudo illorum ut calamus stuppæ et opus eorum ut scintillæ: et comburentur iniqui et peccatores simul, et non erit qui extinguat. » Non frumenti, aut alterius cuiuspiam necessariæ rei, calamus, quia ablatus est ab illis robustus et robusta, robur panis, etc. Ideo dicere nequeunt perinde atque Christi discipuli: « Omnia possumus in eo, qui nos confortat Deo¹⁰; » et: « Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio, an angustia¹¹? » et cætera. Ita porro fortitudo eorum ut calamus stuppæ facta est; ut non modò libertatem, qua prius proprio jure ac regno utentes florebant, amitterent, sed etiam quibusvis Romanis militibus servirent. Eorum quippe opera ignis causa fuerunt: quippe qui non aurum, non argentum, non lapides pretiosos, sed lignum tantum et calamum ædificarent. Viden' quomodo flammam et incendium comminetur ipsis? Et hic finis est præsentis contra illos prophetiæ, cujus eventus statim, neque ita multo post perpetratum contra Salvatorem nostrum facinus, ad litteram contigit, cum eorum metropolis incendio tradita est, et impii homines in ea commemorantes ex scintillis suis ignem inextinguibilem ac æternum, iramque Dei in die iræ sibi recondidissent.

CAPUT II.

VERS. 1-4. « Verbum quod factum est a Domino ad Hesaiam filium Amos circa Judæam et Jerusalem: quia erit in novissimis diebus conspicuus mons Domini et domus Dei supra verticem montium: et elevabitur super colles: et venient ad eum omnes gentes. Et ibunt populi multi et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Jacob: et annuntiabit nobis viam suam, et incedemus in ea. Nam ex Sion exhibit lex, et verbum Domini ex Jerusalem. Et judicabit inter gentes, et arguet populum multum ipse. » Ipse autem judicavit inter gentes, eos qui se digni erant sibi segregans, vocatosque a non vocatis seligens. Sic itaque lex evangelica, in medio gentium dijudicans, multum populum coarguit; sive iis, qui in se crediderunt de pristino errore suo convicti; sive

iis, qui non crediderunt, ut suapte culpa pereuntibus, confutatis.

« Et confringent gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces: et non levabit gens contra gentem gladium, et non exercebuntur ultra ad prælium. » Non ultra bellicam artem ediscunt, in qua se prius a puero, quasi necessaria, per agros et urbes exercebant, vicinorum hostium formidine commoti. Imo etiam qui Dominum nostrum Jesum Christum susceperunt, omni præliandi studio exempti, in pace demum versantur; ita ut non ulterius ab adversariis potestatibus oppugnentur, neque dæmonibus in se olim imperium obtinentibus subditi sint. Quibus Servator ipse pacem procurans suam ait: « Pacem meam do vobis¹¹. »

VERS. 5. « Et nunc, domus Jacob, venite, ambulemus in lumine Domini. » Consequenter itaque propheta, postquam gentium vocationem, et effusam in omnes homines pacem recensuit, suum erga familiares suos affectum commonstrat: populum suum commonefaciens, ut Christi gratiam omnibus gentibus datam et lumen evangelicum suscipiat: seseque, ad concitandum instigandumque populum, iisdem adnumerat, auctorque est ut lucem Domini adeant. Lucem porro Domini vocat legem Novi Testamenti ex Sion prodeuntem, et salutare evangelicumque verbum.

VERS. 6. « Dimisit enim populum suum, domum Israel: quia repleta est ut a principio terra eorum vaticiniis, ut terra alienigenarum: et multi filii alienigenæ facti sunt eis. » Illic quasi Deo defensionem parans, causam affert cur eos dimiserit his verbis: « Quia repleta est, ut a principio, terra eorum vaticiniis, » et cætera: quibus declarat ipsum non sine causa eos dimis-
 C

VERS. 7-9. « Repleta est enim terra eorum argento et auro, et non erat numerus thesaurorum illorum: et repleta est terra equis, et innumerabiles currus ejus: et repleta est terra abominationibus operum manuum eorum, et adoraverunt ea quæ fecerunt digiti eorum: et incurvavit se homo, et humiliatus est vir. » Eorum, quorumnam, nisi alienigenarum habitatorum qui adoraverunt ea quæ fecerunt digiti eorum? Hæc porro omnia gentes significant alienigenas, quæ in Jerusalem et in Judæa habitaturæ erant. Quæ post Salvatoris nostri adventum, et post emissam lucem evangelicam, quæ illuminavit omnes gentes, completa sunt: quia prophetam non audierunt, se ita compellantem, « Venite, ambulemus in lumine Domini. »

VERS. 10-12. « Et non dimittam eos: et ingredimini in petras, et abscondimini in terra a facie timoris Domini et a gloria fortitudinis ejus: cum

¹¹ Joan. xiv, 27.

Α εις αὐτὸν πεπιστευκότας ἀπελέγξας τὴν ἐν αὐτοῖς προτέραν πλάνην, ἢ τοὺς μὴ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας ἐλέγξας παρὰ τὴν αὐτῶν αἰτίαν ἀπολλυμένους.

« Καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἀροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐ μὴ ἄρη ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. » Οὐκέτι γὰρ διδάσκονται τὰ πολεμικὰ, & δὴ πρότερον ὡς ἀναγκαῖα ἐκ παίδων κατ' ἀγροὺς καὶ κατὰ πόλεις ἤσκούοντο διὰ τὸν ἀπὸ τῶν πλησιοχώρων πολεμίων φόβον· ἀλλὰ καὶ οἱ καταδεξάμενοι τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, πάσης πολεμικῆς προαιρέσεως ἀπαλλαγέντες, ἐν εἰρήνῃ λοιπὸν διάγουσιν· ὡς μηκέτι ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων πολεμεῖσθαι, μηδὲ ὑποχειρίου; εἶναι τῶν πάλαι κρατούντων αὐτῶν δαιμόνων. Οὐς καὶ ὁ Σωτὴρ αὐτοῦς τὴν ἐαυτοῦ προσηνῶν εἰρήνην φησὶ· « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν.

« Καὶ νῦν, ὁ οἶκος τοῦ Ἰακώβ, δεῦτε, πορευθῶμεν ἐν τῷ φωτὶ Κυρίου. » Ἀκολουθῶν τὸν ὁ προφήτης, διεξελθὼν τῶν ἔθνων τὴν κλήσιν, καὶ τὴν χυθεῖσαν εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰρήνην, τὴν εἰς τοὺς οικεῖους ἐνδείκνυται φιλοστοργίαν, παρακαλῶν τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὑποδέξασθαι τὴν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι δωρηθεῖσαν τοῦ Χριστοῦ χάριν, καὶ τὸ φῶς τὸ εὐαγγελικόν. Συγκαταλέγει δὲ ἐκείνοις καὶ ἑαυτὸν, εἰς προτροπὴν καὶ παρόρμωσιν τοῦ λαοῦ, παραινεντικῶς παρακαλῶν τοῦ φωτὸς Κυρίου μεταλαγχάνειν· φῶς Κυρίου ὀνομάζων τὸν ἐκ Σιών προελθόντα νόμον τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ τὸν σωτήριον καὶ εὐαγγελικὸν λόγον.

« Ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ, τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπλήσθη ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς ἡ χώρα αὐτῶν κληδονισμῶν, ὡς ἡ τῶν ἀλλοφύλων, καὶ τέκνα πολλὰ ἀλλόφυλα ἐγενήθη αὐτοῖς. » Διὰ τὴν δὲ αὐτὸν ἀνῆκεν, ὡς περ ἀπολογούμενος ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ, τὰς αἰτίας τίθησιν ἐξῆς ἐπιπέρων· « Ὅτι ἐνεπλήσθη ἡ χώρα αὐτῶν ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς κληδονισμῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς· δι' ὧν παρίστησιν, ὅτι μὴ ἀλόγως αὐτοὺς ἀνῆκεν.

« Ἐνεπλήσθη γὰρ ἡ χώρα αὐτῶν ἀργυρίου καὶ χρυσοῦ, καὶ οὐκ ἦν ἀριθμὸς τῶν θησαυρῶν αὐτῶν· καὶ ἐνεπλήσθη ἡ γῆ ἵππων, καὶ οὐκ ἦν ἀριθμὸς τῶν ἀρμάτων αὐτῶν· καὶ ἐνεπλήσθη ἡ γῆ βδελυγμάτων τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν οἱς ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν· καὶ ἐκύβηεν ἄνθρωπος, καὶ ἐταπεινώθη ἄνθρωπος. » Τίνων αὐτῶν, ἢ τῶν ἀλλοφύλων οικητόρων οἱ καὶ προσεκύνησαν οἱς ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν; Ταῦτα πάντα σημαντικὰ τυγχάνει ἀλλοφύλων ἔθνων, μελλόντων οικεῖν αὐτῆν τε τὴν Ἰερουσαλήμ καὶ τὴν Ἰουδαίαν χώραν. Ἡ δὲ ἐπληροῦτο μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, καὶ μετὰ τὸν λόγον τὸν φωτίσαντα πάντα τὰ ἔθνη· ἐπειδὴ μὴ ὑπήκουσαν τοῦ κεκληκτότος αὐτοὺς προφήτου· « Δεῦτε καὶ πορευθῶμεν ἐν τῷ φωτὶ Κυρίου. »

« Καὶ οὐ μὴ ἀνῆσω αὐτοὺς, καὶ συνεισέλθετε εἰς τὰς πέτρας, καὶ κρύπτεσθε εἰς τὴν γῆν ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς ὀφθῆς τῆς ἰσχυῆς

αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῆ θραῦσαι τὴν γῆν. Οἱ γὰρ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ὑψηλοί, ὁ δὲ ἄνθρωπος ταπεινός. Καὶ ταπεινωθήσεται τὸ ὕψος τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὑψωθήσεται Κύριος μόνος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· ἡμέρα γὰρ Κυρίου Σαβαώθ ἐπὶ πάντα ὑβριστὴν καὶ ὑπερήφανον, καὶ ἐπὶ πάντα ὑψηλὸν καὶ μετέωρον, καὶ ταπεινωθήσονται· ὅπερ ἠγοῦμαι περὶ τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως λέγεσθαι· διὸ οὐ περὶ μόνων Ἰουδαίων ὁ λόγος τὰ παρόντα θεσπίζει, καθολικῶς δὲ περὶ πάντων τῶν τοιῶνδε ἀνθρώπων. Προαναφρονεῖ τοίνυν καθαίρεισιν ἔσεσθαι τῆς ἐν ἀνθρώποις εἰδωλολατρίας· μόνον δὲ παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀνθρώποις ὑψοῦσθαι τὸν Κύριον, παντὸς ὑψώματος ἐπαυρομένου κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ταπεινουμένου.

« Καὶ ἐπὶ πᾶσαν κέδρον τοῦ Λιβάνου τῶν ὑψηλῶν καὶ μετέωρων, καὶ ἐπὶ πᾶν δένδρον βαλάνου Βασάν, καὶ ἐπὶ πᾶν ὑψηλὸν βρος, καὶ ἐπὶ πάντα βουνὸν ὑψηλὸν, καὶ ἐπὶ πάντα πύργον ὑψηλὸν, καὶ ἐπὶ πᾶν τεῖχος ὑψηλὸν, καὶ ἐπὶ πᾶν πλοῖον θαλάσσης, καὶ ἐπὶ πᾶσαν θῆαν πλοίων κάλλους· καὶ ταπεινωθήσεται πᾶς ἄνθρωπος, καὶ πεσεῖται ὕβρις τῶν ἀνθρώπων. » Ἐπιβαλῶ ἐπ' αὐτοὺς τὸ δίκτυόν μου, καθὼς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατάξω αὐτούς. Τάχα δὲ καὶ κατὰ τὴν προσδοκωμένην τοῦ Κυρίου ἡμέραν τῆς κρίσεως, τὴν τῶν τοιούτων πάντων ἀπώλειαν ἔσεσθαι προφητεύει· ὡδὲ πως αἰνιξάμενος ἐπικεκαλυμμένως τοὺς κρατοῦντας τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ τὰ ὕψη, καὶ τὰ ἀξιώματα, τὰς τε ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς ἐν τῷ βίῳ κοσμοκράτορας τοὺς τὸν Θεὸν μὴ ἐπεγνωκότας.

« Καὶ ὑψωθήσεται Κύριος μόνος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ τὰ χειροποίητα πάντα κατακρύψουσιν, εἰσενέγκαντες εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τὰς σχισμὰς τῶν πετρῶν, καὶ εἰς τὰς τρύγλας τῆς γῆς, ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῆ θραῦσαι τὴν γῆν. » Ἄλλὰ καὶ οἱ ἀσεβεῖς, τῆς τοῦ Κυρίου ἐπιστάσης ἡμέρας, τὰς δόξας αὐτῶν, ἃς εἶχον πρότερον ἐν τῇ ψυχῇ περὶ τῆς πολυθέου πλάνης, κατακρύψουσιν ἐν ταῖς διεσφραγισαῖς αὐτῶν διανοαῖς, ἐκβαλοῦσι τε καὶ ἀπορρίψουσι τοῦ ἑαυτῶν λογισμοῦ πᾶσαν τὴν ψευδῆ περὶ τῶν εἰδώλων ὑπόληψιν.

« Τῇ γὰρ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐκβαλεῖ ἄνθρωπος τὰ βδελύγματα αὐτοῦ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χρυσᾶ, ἃ ἐποίησε προσκυνεῖν τοῖς ματαίσις καὶ ταῖς νυκτερίσι, τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὰς τρύγλας τῆς στερεᾶς πέτρας καὶ εἰς τὰς σχισμὰς τῶν πετρῶν ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῆ θραῦσαι τὴν γῆν. » Εἰδωλολατρίας τῆς Ἰερουσαλήμ, μᾶλλον δὲ ἀπάσης πεπυρωμένης τῆς Ἰουδαίας, κατεχεῖτο τρόπον τινὰ τῆς Ἰουδαίας ὁ Βαβυλωνίων πόλεμος· οἱ, πᾶσαν καταδηρώσαντες, ἀπεκτόνασι μὲν τοὺς κατελιγμένους· γυναῖα δὲ καὶ παιδᾶς ἀπεκόμισαν εἰς τὴν ἑαυτῶν γῆν. Πλὴν τῆς ἐφόδου προσηγγελημένης ἔσεσθαι, τοσοῦτον τοῖς Ἰουδαίοις γέγονε δεῖμα, καὶ ἀγωνίας εἰς τοῦτο πεπτόκασιν, ὡς ἐν σπηλαίοις καὶ ταῖς τῶν ὄρων βωγαῖς κατακρύπτεσθαι, καὶ τόπους ἀβάτους καταλαμβάνειν, ἀπάσης αὐτῶν ἀτονούσης χειρὸς πρὸς τὴν τῶν ἐπιόντων ἀντίστασιν.

PATR. GR. XXIV.

A surrexerit ad conterendam terram. Nam oculi Domini sublimes, homo autem humilis. Et humiliabitur altitudo hominum, et exaltabitur Dominus solus in die illa: dies enim Domini Sabaoth super omnem contumeliosum et superbum, et super omnem excelsum et sublimem, et humiliabuntur. Quæ puto de die iudicii prolata fuisse. Quamobrem non de Judæis tantum hæc vaticinatur, sed universim de omnibus huiusmodi hominibus. Prænuntiat itaque evertendam esse apud homines idololatriam, solumque in hominibus exaltandum Dominum esse, depressa omni contra Dei cognitionem insurgente celsitudine.

B VERS. 13-17. « Et super omnes cedros Libani excelsas et sublimes, et super omnem quercum Basan, et super omnem montem excelsum, et super omnem collem excelsum, et super omnem turrin sublimem, et super omnem murum excelsum, et super omnem navem maris, et super omnem aspectum pulchritudinis navium: et humiliabitur omnis homo, et cadet altitudo virorum. » Injiciam in eos rete meum, ipsosque instar volucrum cæli detrahā. Fortasse vero omnium perniciem in illa expectata Domini die fore vaticinatur, hisque obscure subindicat principes hujus sæculi, celsitudines, dignitates, principatus et potestates, hujusque mundi rectores, qui Deum non noverunt.

C VERS. 18, 19. « Et exaltabitur Dominus solus in die illa, et omnia manufacta abscondent, inferentes in speluncas et in scissuras petrarum, et in foramina terræ, a facie timoris Domini, et a gloria virtutis ejus: cum surrexerit ad percutiendum terram. » Quin etiam impij, adveniente Domini die, opiniones suas, quas circa pluralitatis deorum errorem mente prius tenebant, in discissis et disruptis mentibus suis occultabunt, atque omnem mendacem de idolis opinionem eliminabunt et abjicient ex cogitatione sua.

D VERS. 20-22. « Nam in die illa eijciat homo abominaciones suas argenteas et aureas, quas fecit, ut adoraret vana et vespertiliones, ut ingrediatur in foramina duræ petræ et scissuras petrarum, a facie timoris Domini et a gloria fortitudinis ejus, cum surrexerit ad conterendam terram. » Dum Jerusalem idola coleret, imo potius cum tota Judæa incenderetur, in Judæa diffusum quodammodo est Babyloniorum bellum: qui, illa penitus vastata, captos viros interfecerunt; mulieres vero et pueros in terram suam transtulerunt. Cæterum cum talis irruptio prænuntiata fuisset et futura esset, tanto Judæi metu perterriti sunt, et in tantas angustias redacti, ut in speluncis et in montium scissuris sese occultarent, et invia loca perterrent, cum manus eorum ad obsistendum invadentibus prorsus debiles essent.

CAPUT III.

VERS. 1-2. « Ecce Dominus Sabaoth auferet a Judæa et a Jerusalem, robustum et robustam; robur panis et robur aquæ, gigantem et fortem virum, bellatorem et judicem, et prophetam, et ariolum, et senem. » Id porro continget illis, non ob idololatriam, nec ob alia quædam facinora; sed ob solum consilium vere impium, nefarium et improbum contra Dominum ininitum. Animadvertite igitur quo pacto post illas omnes adversus illos intentatas minas, his verbis inferat :

« Peccatum autem eorum, quasi Sodomorum, annuntiaverunt et declaraverunt. Væ animæ eorum, quia inierunt consilium malum contra seipsos, dicentes : Alligemus justum, quia difficilis nobis est. » Hæc quippe causa minarum omnium erat. Hinc porro sine controversia probari æstimo hæc post Salvatoris adventum finem accepisse. Confertim ergo et una secundum prophetiam, omnia ab Jerusalem et a Judæa defecerunt et ablata sunt, non alio, quam structurarum contra Salvatorem nostrum insidiarum tempore. Ac primo ablati sunt robustus et robusta, sive, secundum Aquilam, « fulcrum et fulcimentum, » vel, secundum Symmachum, « sustentaculum et sustentatio. » Quod intelligas secundum apostolicum sermonem, qui homines sancta vita exornatos, columnas et firmamentum vocavit. Et quidem etiam apud priscum illum populum quidam erant, qui pro totius gentis sustentaculo haberi poterant : quos de medio eorum tollendos esse comminatur.

« Robur panis et robur aquæ. » Hæc vero spiritali more accipiens, advertas velim, non panem, non aquam auferendam esse dici, sed robur panis et robur aquæ; quod ex alterius prophetæ verbis intelligas : « Ecce, inquit, dies veniunt, dicit Dominus, et mittam famem super terram; non famem panis, nec sitim aquæ; sed famem audiendi verbum Domini ¹³. » Est igitur animæ panis, sermo quispiam atendi vi præditus; similiterque potus rationabilis : quorum etsi Judæi se participes esse putent, dum divinas Scripturas transcurreunt, et circa disciplinam promissionesque earum studiose versantur : at robur nutrientis sermonis, vivificæque terræ alimentum, nemo apud ipsos reperiat. Panem ergo sensilem nequitquam memorat; nec aquas itidem quæ triti ac communis sint usus; sed illum potius panem, de quo ait David : « Panem cæli dedit eis, panem angelorum manducavit homo ¹⁴. » Aquas item ipsum meminisse dicimus spirituales, de quibus Isaias propheta alibi ¹⁵ talia fatur : « Et haurient aquam cum gaudio de fontibus Salutaris : » quin et ipse Salvator : « Omnis qui bibit ex hac aqua, sitiet iterum; qui vero biberit ex aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam ¹⁶. » Hu-

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄.

« Ἰδοὺ δὴ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαώθ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσιν, ἰσχὴν ἄρτου καὶ ἰσχὴν ὕδατος, γίγαντες καὶ ἰσχύοντα ἀνθρώπων, πολεμιστὴν καὶ δικαστὴν, καὶ προφήτην, καὶ στοχαστὴν, καὶ πρεσβύτερον. » Τοῦτο δὲ συμβῆσεται αὐτοῖς, οὔτε δι' εἰδωλολατρείαν, οὔτε δι' ἑτέρας πράξεις τινάς· διὰ μόνην δὲ βουλήν ἔθεον ἀληθῶς, καὶ ἀσεβῆ, καὶ πονηρὰν, τὴν κατὰ τοῦ Κυρίου. Θεὰ γοῦν ὅπως μετὰ πάσας τὰς κατ' αὐτῶν ἀπειλὰς ἐπάγει· λέγων·

« Τὴν δὲ ἁμαρτίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀπήγγειλαν καὶ ἐνεφάνισαν. Οὐαί τῇ ψυχῇ αὐτῶν, ὅτι βεβούλευνται βουλήν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν εἰπόντες, ὅτι ἄδῳμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσσχρηστος ἡμῖν ἐστὶ. » Τὸ γὰρ αἴτιον τῶν ἀπειλουμένων ἀπάντων τοῦτο ἦν. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἀναμφιλέκτως οἶμαι συνίστασθαι τὸ μετὰ τὴν σωτήριον παρουσίαν ταῦτα τέλους τετυχηκένοι. Ἀθρόως οὖν ἐξέλιπε καὶ ἀφηρέθη κατὰ τὴν προφητείαν, ἀπὸ τε τῆς Ἱερουσαλήμ καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ὁμοῦ τὰ πάντα, οὐκ ἄλλοτε ἢ κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλήν. Καὶ πρῶτον ἀφηρέθησαν ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσιν· ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « ἔρεισμα καὶ ἔρεισμόν· » ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « στηριγμὰ καὶ στηριγμόν. » Ὅπερ νοήσεις κατὰ τὸν ἀποστολικὸν λόγον, ὃς τοὺς βίβη τῷ κατὰ Θεὸν ἐμπρέποντας στυλοὺς τε καὶ ἐδραῖωμα ὠνόμασε. Πάντως δὲ πού καὶ παρὰ τῷ προτέρῳ λαῷ ἦσαν τινες ὡσπερ ἐδραῖώματα τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους, οὓς ἀρθήσονται ἀπ' αὐτῶν ὁ λόγος ἀπειλεῖ.

« Ἰσχὴν ἄρτου καὶ ἰσχὴν ὕδατος. » Νοητῶς δὲ ἐκλαμβανόμενος ταῦτα, ὅρα, ὅτι οὐκ ἄρτον, οὔτε ὕδωρ εἶπεν ἀφελεῖν, ἀλλ' ἰσχὴν ἄρτου καὶ ἰσχὴν ὕδατος· ὅπερ νοήσεις ἀπ' ἑτέρου προφήτου φήσαντος· « Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἀποστελῶ λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν· οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ δίψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. » Ἔστιν οὖν ψυχῆς ἄρτος θρησκευτικός τις λόγος, καὶ ποτὸν ὡσαύτως λογικόν· ὧν εἰ καὶ νομίζουσι μεταλαμβάνειν Ἰουδαίων παῖδες, ἐν τῷ τὰς θείας διέρχεσθαι Γραφάς, καὶ περὶ τὰς ἐκμαθήσεις καὶ ἐπαγγελίας αὐτῶν φιλοκαλεῖν· ἀλλὰ τὴν (β) ἰσχὴν τῶν θρησκευτικῶν λόγων, καὶ τὸ θρησκευτικὸν τῆς ζωοποιου γῆς οὐκ ἂν εὐροῖς παρ' αὐτοῖς. Ἄρτου τοίνυν πάλιν οὐκ αἰσθητοῦ μνημονεύει· ἀλλ' οὐδὲ ὕδατων τῶν ἐν καταχρῆσει κοινῇ· ἐκεῖνοι δὲ μᾶλλον περὶ οὗ φησιν ὁ Δαυὶδ « ἄρτον οὐρανῷ ἔδωκεν αὐτοῖς, ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος. » Ὑδάτων τε διαμνησθεῖσθε! φάμεν αὐτῶν νοητῶν, περὶ ὧν αὐτὸς πού φησιν ὁ προφήτης Ἠσαίας· « Καὶ ἀντλήσουσιν ὕδωρ μετ' εὐφροσύνης ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ Σωτηρίου· » καὶ μὴν καὶ αὐτὸς ὁ Σωτήρ· « Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν· ὃς δ' ἂν πῖνῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Σύνες δὲ ἀκριβῶς τὰς περὶ τούτων τοῦ

¹³ Amos viii, 11. ¹⁴ Psal. lxxvii, 24. ¹⁵ Cap. xii, 3. ¹⁶ Joan. iv, 13, 14.

(9-6) Hunc item locum expressit Hieronymus, initio secundi libri.

προφήτου φωνάς· οὐ γὰρ εἴρηκεν ἀπλῶς ἀφαιρεθῆ-
 σθαι τῶν Ἰουδαίων ἄρτον τε καὶ ὕδωρ, ἀλλ' ἡ ἰσχύ-
 νος τοῦ ἄρτου καὶ ἰσχύος τοῦ ὕδατος· » καὶ δεῖ ἡμᾶς οἰεσθαι τοιοῦ-
 τῶν τι διδάσκειν βούλεσθαι αὐτόν. Ἡμεῖς γὰρ τοῖς ἱε-
 ροῖς περιτυγχάνοντες λόγοις, καὶ τὰς θείας ἀναγι-
 νώσκοντες Γραφάς, εἶτα συνιέντες αὐτάς, ἰσχύ-
 νος τοῦ νοητοῦ δεχόμεθα· « Οὐ γὰρ ἐπ' ἄρτω μόνῳ,
 φησί, ζήσεται ἄνθρωπος· ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι
 ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ. » Ὁμοίως δὲ
 νοήσεις καὶ ἐφ' ὕδατων νοητῶν. Ἰουδαῖοι γε μὴν
 ἔχουσι μὲν τὸν ἄρτον καὶ τὸ ὕδωρ ἐπὶ· πολυπραγμο-
 νοῦσι γὰρ τὰ Μωϋσέως γράμματα, καὶ ἀναγινώσκουσι
 τὸν νόμον· ἐπειδὴ δὲ γινώσκουσιν οὐδὲν, οὐκ ἔχουσι
 τὴν ἰσχύ-
 νος τοῦ ἄρτου, οὐτε μὴν τὴν ἰσχύ-
 νος τοῦ ὕδατος. Ἔτι γὰρ αὐτοῖς καὶ μόνον τὸ γράμμα δέδοται,
 ἄρτου μὲν καὶ ὕδατος ὑπόληψιν ἔχον, τρέφον δὲ αὐ-
 τοὺς κατ' οὐδένα τρόπον εἰς εὐεξίαν τὴν νοητῆν. Καὶ
 μαρτυρήσει γράφων ὁ Παῦλος· « Ἀχρι γὰρ σήμε-
 ρον, ἤνικα ἀναγινώσκειται Μωϋσῆς, κάλυμμα ἐπὶ
 τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται, » μὴ ἀνακαλυπτόμενον,
 ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται. Καὶ καθ' ἕτερον δὲ τρό-
 πον ἀφηρησθαι φαμεν ἐκ τῆς Ἰουδαίων συναγωγῆς
 ἰσχύ-
 νος τοῦ ἄρτου καὶ ἰσχύ-
 νος τοῦ ὕδατος· καὶ λόγος ἐστὶ μυστι-
 κός. Ἡμεῖς μὲν γὰρ οἱ διὰ πίστεως κεκλημένοι πρὸς
 ἀγιασμόν, τὸν ἄρτον ἔχομεν τὸν ἐξ οὐρανοῦ, τουτέστι
 Χριστόν, ἦτοι τὸ σῶμα αὐτοῦ. Εἰ δὲ δὴ τις ἐροίτο,
 ποῖα τις ἐστὶν ἡ ἰσχύ-
 νος αὐτοῦ, φαμὲν ὅτι ζωοποιός·
 διδοὺς γὰρ τῷ κόσμῳ ζωὴν. Προσέμενα δὲ ὁμοίως
 καὶ τῇ διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος χάριτι, τοῦ ἁγιά-
 ζοντος ἡμᾶς ὕδατος τὴν ἰσχύ-
 νος εἶναι λέγοντες, ἀμαρ-
 τιῶν ἀπόθεσιν, ἀναγέννησιν πνευματικὴν εἰς συμ-
 μορφίαν τὴν εἰς αὐτὸν τὸν Χριστόν· καὶ πρὸς ἐπὶ
 τούτοις, παρρησίαν εἰσόδου τῆς εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν
 βασιλείαν. Ἐάν γὰρ τις, φησί, « μὴ γεννηθῆ ἔξ
 ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς
 τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Ἐστέρηται δὲ οἱ
 Ἰουδαῖοι τῶν τοιούτων ἀγαθῶν· οὐ γὰρ ἐστὶ παρ'
 αὐτοῖς ἰσχύ-
 νος τοῦ ἄρτου, τουτέστιν ἡ ἐν Χριστῷ ζωοποι-
 ῆσις, οὐδ' ἔχουσι τὴν τοῦ ὕδατος ἰσχύ-
 νος· ἀπομεμένηκε γὰρ ἐν αὐτοῖς ἀναπόνητος ἡ ἁμαρτία· οὐκ εἰσελαύ-
 νουσι εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, τὸν εἰσχομί-
 ζοντα Χριστόν ἀτιμάζοντες. Οὐ γὰρ ἐπίστευον λέ-
 γοντες· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός, » καὶ, « Ἐγὼ εἰμι ἡ θύρα. »

Καὶ πεντηκόνταρχον, καὶ θαυμαστὸν σύμβουλον,
 καὶ σοφὸν ἀρχιτέκτονα, καὶ συνετὸν ἀκροατὴν. Καὶ
 ἐπιστήσω νεανίσκους ἄρχοντας αὐτῶν, καὶ ἐμπαίχται
 κυρμύσουσιν αὐτῶν. » (7) Τίς οὖν ὁρῶν τοὺς παρὰ
 Ἰουδαίους ὀνομαζομένους πατριάρχας, νεανίσκους
 ἀληθῶς, οὐ τὴν τῶν σωμάτων ἡλικίαν, ἀλλὰ τὰς ψυ-
 χὰς ἀτελεῖς καὶ ἐνδεεῖς φρενῶν, τοὺς τε λοιποὺς αὐ-
 τῶν διδασκάλους, οὐκ ἂν εἴποι ἐμπαίχτας εἶναι, καὶ
 ὡς ἡ προφητεία ἐδήλου;

« Καὶ συμπεσεῖται ὁ λαός, ἄνθρωπος πρὸς ἄνθρω-
 πον, καὶ ἄνθρωπος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ· » μηδε-

A Jns porro prophetæ ea de re voces accurate intel-
 ligas : non enim simpliciter dixit, auferendum a
 Judæis esse panem et aquam ; sed « robur panis
 et robur aquæ : » parque est ut nos eum quiddam
 simile edocere arbitremur. Nos quippe in sacris
 sermonibus versantes, ac divinas Scripturas per-
 sæpe legentes, ac demum ipsas intelligentes, hic
 spiritualis panis vim intelligimus : « Non enim in
 pane solo, ait, vivet homo ; sed in omni ver-
 bo quod egreditur per os Dei 17. » Aquas pariter
 spirituales intelligas oportet. Judæi sane panem et
 aquam habent hactenus ; nam Moysis scripta cu-
 riosius evolvunt, legemque sperlegunt ; quia vero
 nihil intelligunt, robur panis non habent, neque
 robur aquæ obtinent. Sola quippe et nuda littera

B concessa illis est, quæ quidem aliquam panis et
 aquæ rationem et opinionem habeat, neque tamen
 illos ullatenus alat ad bonam spiritus valetudinem.
 Quam rem Paulus testificatur, his verbis : « Sed
 usque in hodiernum diem, cum legitur Moyses, ve-
 lamen positum est super cor eorum 18, » non re-
 velatum, quia in Christo auferitur. Alio item modo
 dicimus ablatum fuisse a Judæorum synagoga ro-
 bur panis et robur aquæ : sermo autem mysticus
 est. Nos quippe qui per fidem vocati sumus ad
 sanctificationem, panem habemus de cælo, scilicet
 Christum, sive corpus ejus. Quod si quis quæ-
 rat, quodnam sit robur ejus, dicimus, vivificum
 esse : nam dat vitam mundo. Accedimus similiter
 ad gratiam sacri baptismi : ac dicimus aquæ nos
 sanctificantis robur esse peccatorum depositio-
 nem, regenerationem spiritualem ad conformatio-
 nem in ipsum Christum ; ad hæc vero, fiduciam
 ingrediendi in regnum cælorum ; nam ait : « Nisi
 quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non po-
 test intrare in regnum cælorum 19. » Judæi autem
 his bonis privantur : non enim penes illos est
 robur panis, id est, vivificatio in Christo : neque
 item robur aquæ obtinent : nam penes illos pec-
 catum sine ablutione remanet ; neque ad regnum
 cælorum tendunt, qui Christum eo decorem de-
 decore affecerint. Neque enim crediderunt dicen-
 ti, « Ego sum via 20, » et, « Ego sum ostium 21. »

Vers. 3-4. « Et principem super quinquaginta,
 et admirabilem consiliarium, et sapientem archi-
 tectum et prudentem auditorem. Et constituam
 pueros principes eorum, et derisores dominabun-
 tur eis. » Quis ergo conspectis iis, qui apud Ju-
 dæos patriarchæ vocantur ; non vere pueros, non
 corporea statura, sed animi imperfectione, ac men-
 tis indigentia, nuncupet, reliquosque eorum do-
 ctiores, non derisores dicat, et quales hic pro-
 pheta significat ?

Vers. 5. « Et irruet populus, homo ad homi-
 nem, et homo ad proximum suum : » quod nullus

¹⁷ Matth. iv, 4. ¹⁸ II Cor. iii, 15. ¹⁹ Joan. iii, 3.

²⁰ Joan. xiv, 6. ²¹ Joan. x, 7.

(7) Hic Hieronymus, « Consideremus patriarchas
 Judæorum : et juvenes, sive pueros, effeminatosque

ac deliciis affluentes : et impletam prophetiam esse
 cernemus. »

ordo esset, neque verbum Dei in illis versaretur.

VERS. 6-8. « Quia apprehendet homo fratrem suum, aut domesticum patris sui, dicens, Vestimentum habes, princeps esto nobis, et cibus meus sub te sit. Et respondens in die illa dicit: Non ero princeps tuus; non enim in domo mea est panis, neque vestimentum. Non ero princeps populi hujus: quia relinquitur Jerusalem, et Judæa corruit. » Quare in tantam mentis penuriam et indigentiam venturos illos esse dicit, ut neque vestimentum neque panem habeant, ita ut vestimentum spiritualiter accipi possit, pro decoro ornatoque sermone, qui animæ eorum turpitudinem obtegit, panis autem intelligi possit is, qui animam enutrit.

« Et linguæ eorum cum iniquitate, Domino non obtemperantes: quoniam nunc humiliata est gloria eorum. » Annon linguas suas exacerunt contra Dominum, quando hasce impias emisere voces, « Tolle, tolle eum; et sanguis ejus super nos et super filios nostros? » Tunc revera lingua eorum et studia eorum, secundum Aquilam, contra Dominum fuere, ad exacerbandum illum, secundum Symmachum.

VERS. 9-12. « Et linguæ eorum iniquæ: quæ Domini sunt non credunt. Itaque nunc humiliata gloria eorum, et confusio vultus eorum restitit eis. Peccatum autem suum quasi Sodomorum prædicaverunt et publicaverunt. Væ animæ eorum, quia inierunt consilium malum contra se, dicentes: Alligemus justum, quia inutilis est nobis. Itaque fructus operum suorum comedent. Væ iniquo, mala pro operibus manuum ejus evenient ei. Popule meus, exactores vestri demetunt vos, et exigentes dominantur vobis. Popule meus, qui beatos vos prædicant, decipiunt vos, et semitam pedum vestrorum turbant. » Cum Judaici populi principes, Judæorum bona sibi colligere vellet per prinitias et decimas, aliasque res sibi, utpote principibus et doctoribus, oblatas, non sinebant eos ad Christi cognitionem accedere. Cum ergo supra memorata lucra exigent, ideo peccantes non coarguebant, sed omnia ad adulationem in colloquiis temperantes, beatos eos prædicabant; et a recta via ad salutare verbum ducente avertentes, gressus animæ eorum deviant.

VERS. 13-14. « Sed nunc constituetur in iudicium, sistet in iudicium populum suum: ipse Dominus in iudicium veniet cum senioribus populi et cum principibus ejus. » Admodum consentaneæ, postquam primum Salvatoris adventum ac principum populi eversionem vaticinatus est, secundi adventus ejus notitiam tradit his verbis: « Ipse Dominus veniet

²² Joan. xix, 15. Matth. xxvii, 25.

(8) Hinc quoque Hieronymus quædam excerpit. (9) Hæc ita exprimit Hieronymus: « Loquitur autem sermo propheticus contra Scribas et Phari-

α μίας τάξεως ούσης, μηδὲ λόγου Θεοῦ ἐν αὐτοῖς πολυτευομένου.

« Ὅτι ἐπιλήφεται ἄνθρωπος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ἢ τοῦ οικείου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, λέγων· Ἰμάτιον ἔχεις, ἀρχηγὸς γενοῦ ἡμῶν, καὶ τὸ βρώμα τὸ ἐμὸν ὑπὸ σὲ ἔστω. Καὶ ἀποκριθεὶς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη ἐρεῖ· Οὐκ ἔσομαι σου ἀρχηγός· οὐ γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ μου ἔστιν ἄρτος, οὐδὲ ἱμάτιον. Οὐκ ἔσομαι ἀρχηγός τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι ἀνεῖται Ἱερουσαλήμ, καὶ ἡ Ἰουδαία συμπεπίπτωκε. » Διὸ καὶ εἰς τοσαύτην πτωχείαν φρενῶν καὶ ἔνδειαν ἐλάσειν αὐτοὺς φησιν, ὡς μηδὲ ἱματίου, μηδὲ ἄρτου εὐπορεῖν· ἱματίου μὲν, ἐκλιμαβάνεσθαι δυναμένου νοητῶς, τοῦ εὐσχήμονος καὶ κοσμίου λόγου τοῦ καλύπτοντος αὐτῶν τῆς ψυχῆς τὴν ἀσχημοσύνην· ἄρτου δὲ τοῦ τῆς διανοίας θρεπτικοῦ.

« Καὶ αἱ γλώσσαι αὐτῶν μετὰ ἀνομίας, τὰ πρὸς Κύριον ἀπειθοῦντες· διότι νῦν ἐταπεινώθη ἡ δόξα αὐτῶν. » (8) Ἡ οὐχὶ τὰς ἑαυτῶν ἰκρόνησαν γλώσσας κατὰ τοῦ Κυρίου, ὅπνῃκα τὰς ἀσεβεῖς ἠφίεσαν φωνὰς λέγοντες· « Αἶρε, αἶρε αὐτόν· τὸ αἶμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν; » Τότε γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ γλώσσα αὐτῶν καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, κατὰ τοῦ Κυρίου γέγονεν, εἰς τὸ παραπικρᾶναι αὐτόν, κατὰ Σύμμαχον.

« Καὶ αἱ γλώσσαι αὐτῶν μετὰ ἀνομίας, τὰ πρὸς Κύριον ἀπειθοῦντες. Διότι νῦν ἐταπεινώθη ἡ δόξα αὐτῶν, καὶ ἡ αἰσχύνη αὐτῶν τοῦ προσώπου ἀντέστη αὐτοῖς. Τὴν δὲ ἁμαρτίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀνήγγειλαν καὶ ἐνεφάνισαν. Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, διότι βεβούλευνται βουλήν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Δῆσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσκλητος ἡμῖν ἔστιν. Τόλμουν τὰ γενήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ, πονηρὰ κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ συμβῆσεται αὐτῷ. Λαὸς μου, οἱ πράκτορες ὑμῶν καταλαμβάνονται ὑμᾶς, καὶ οἱ ἀπαιτοῦντες κυριεύουσιν ὑμῶν. Λαὸς μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς πλανῶσιν ὑμᾶς, καὶ τὴν τρίβον τῶν ποδῶν ὑμῶν ἐκταράσουσι (9). » Βουλόμενοι τὰ παρὰ τοῦ λαοῦ συνάγειν οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους δι' ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν, καὶ ἄλλων τῶν αὐτοῖς ὡς ἄρχουσι καὶ διδασκάλους προσφερομένων, οὐκ ἐπέτρεπον τὴν εἰς Χριστὸν γινῶσιν αὐτοὺς ἀναλαβεῖν. Ἀπαιτοῦντες τοίνυν τὰ προλεχθέντα κέρδη, τούτων ἕνεκα οὐδὲ τοὺς ἁμαρτάνοντας ἤλεγχον· πάντα δὲ πρὸς κολάσιαν ὀμιλοῦντες, ἐμακάριζον αὐτούς· καὶ ἀποτρέποντες τῆς εὐθείας ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης ἐπὶ τὸν σωτήριον λόγον, διέστρεφον αὐτῶν τὰ τῆς ψυχῆς βήματα.

« Ἀλλὰ νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν, καὶ στήσει εἰς κρίσιν τὸν λαὸν αὐτοῦ· αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἤξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. » Σφόδρα δὲ ἀκολούθως τὴν πρώτην τοῦ Σωτῆρος παρουσίαν θεσπίσας, καὶ τὴν τῶν ἀρχόντων τοῦ λαοῦ διαστροφὴν, τῆς δευτέρας ἀφίξεως αὐτοῦ παραδίδωσι τὴν γνῶσιν, λέγων· « Αὐτὸς Κύριος

sæos, qui turpis lucri gratia, ut acciperent decimas, » etc., ubi item quæ subsequuntur legesis.

ἤξει εἰς κρίσιν. ἰ καὶ τὰ ἐξῆς. ἰ Ὑμεῖς δὲ ἐνεπυρίσατε τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ ἀρπαγὴ τοῦ πτωχοῦ ἐν τοῖς οἴκοις ὑμῶν. ἰ Ὅδῃ ὡς παραστάντας τῷ τοῦ Κυρίου βήματι καταμέμφεται, καὶ εἰς πρόσωπον αὐτοῦ ἀπελέγχει· λαὸν δὲ αὐτοῦ ἀποκαλεῖ, καὶ ἀμπελῶνα αὐτοῦ ἐνεπυρισμένον, τοὺς κατὰ συναρπαγὴν καὶ διαστροφὴν τῶν διδασκάλων ἠπατημένους, οὓς ἀνακαλούμενος καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστρέφων, ἀποτρέπει τῆς τῶν προλεχθέντων διαστροφῆς διδασκαλίας.

ἰ Τί ὑμεῖς ἀδικεῖτε τὸν λαόν μου, καὶ τὸ πρόσωπον τῶν πτωχῶν κατασιχνύετε; ἰ Ἔθος τοῖς ἀδικούσι καὶ ἀποστεροῦσιν, ἐπειδὴν ἐγκαλοῦνται παρὰ τῶν ἠδικημένων, ὕβρει καὶ λοιδορίαις κατασιχνύειν αὐτούς, ἐξευτελίζοντες καὶ πληγὰς ἀπειλοῦντες. Τοῦτο οὖν φησι, Τὴν ὑμῖν προσήκουσαν ἐκ τῆς ἀδικίας αἰσχύνῃν ταύτην, ἐκ τῆς τυραννίδος ὑμῶν τοῖς πτωχοῖς περιτρέπετε.

ἰ Τὰδε λέγει Κύριος· Ἐνθ' ὧν ὑψώθησαν αἱ θυγατέρες Σιών, καὶ ἐπορεύθησαν ὑψηλῷ τραχήλῳ, καὶ ἐν νεύμασιν ὀφθαλμῶν, καὶ τῇ πορείᾳ τῶν ποδῶν, ἅμα σύρουσαι τοὺς χιτῶνας, καὶ τοῖς ποσὶν ἅμα παίζουσαι· καὶ ταπεινώσει Κύριος ὁ Θεὸς ἀρχούσας θυγατέρας Σιών, καὶ Κύριος ἀποκαλύψει τὸ σῆμα αὐτῶν. ἰ Δύναται δὲ ταῦτα μὴ περὶ μόνων γυναικῶν λέγεσθαι, ἀλλὰ καὶ περὶ ψυχῶν χαύνων καὶ τεθηλυμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ἰ Καὶ ἐπιλήφονται ἑπτὰ γυναῖκες ἀνθρώπου ἐνδὸς λέγουσαι· Τὸν ἄρτον ἡμῶν φαγόμεθα, καὶ τὰ ἱμάτια ἡμῶν περιβαλούμεθα· πλὴν τὸ ὄνομα τὸ σὸν κεκλήσθω ἐφ' ἡμᾶς. ἰ Μὴ γὰρ ἐνδεδί τι αὐταῖς ἢ μόνον τὸ αὐτοῦ ὄνομα, καὶ δοκεῖν ἔχειν τὸν προεστῶτα. Διὸ ὡς πρὸς σπάνιον τινα τοῦτον, τῶν πολλῶν ἀπολωλότων, φασὶ πρὸς αὐτόν· ἰ Πλὴν τὸ ὄνομά σου κεκλήσθω ἐφ' ἡμᾶς, ἰ καὶ τὰ ἐξῆς.

ἰ Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἐπιλάμψει ὁ Θεὸς ἐν βουλή μετὰ δόξης ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ ὑψῶσαι καὶ δοξάσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραὴλ. Καὶ ἔσται τὸ ὑπολειφθὲν ἐν Σιών, καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ, οἱ κληθήσονται πάντες, οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν ἐν Ἱερουσαλὴμ. ἰ Καὶ ἔστιν ἔργῳ παραλαβεῖν ὅπως οἱ πρῶτοι ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότες, ἀποστολοὶ, καὶ μαθηταί, καὶ εὐαγγελισταὶ τοῦ Σωτῆρος, ὑψώθησαν καὶ ἐδοξάσθησαν, ὡς πανταχοῦ γῆς καὶ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐπιφανεῖς αὐτοὺς γενέσθαι· καὶ εἰσέτι καὶ νῦν παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, Ἑλλησί τε καὶ βαρβάρους, δοξάζεσθαι αὐτῶν καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὴν διδασκαλίαν. Μόνοι οὖν οὗτοι ἄγιοι κληθήσονται οἱ καταξωθέντες γραφῆναι εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλὴμ. Καὶ τοῦτοις παράβες τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν πρὸς τοὺς ἀποστόλους φωνὴν, δι' ἧς εἴρηται, ἰ Ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς. ἰ

ἰ Ὅτι ἐκπλυνεῖ Κύριος τὸν ῥύπον τῶν υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων Σιών, καὶ τὸ αἷμα Ἱερουσαλὴμ ἐκκαθαριεῖ ἐκ μέσου αὐτῶν ἐν πνεύματι κρίσεως καὶ πνεύματι

A in iudicium, » etc. « Vos autem incendistis vineam meam, et rapina pauperis in domibus vestris. » Quos ut tribunali Domini astantes objurgat, et ipsos coram coarguit. Populum autem suum et vineam suam incensam vocat eos, qui ex rapina et perversitate doctorum decepti sunt : quos evocans et ad se reducens, a perversa memoratorum hominum doctrina avertit.

Vers. 15. « Quid vos injuria afficitis populum meum, et vultum pauperum confunditis ? » Mos est iis qui injuriam inferunt et abripiunt, ut cum a læsis expostulantur, contumeliis et conviciis ipsos confundant, vilipendentes ac plagas comminantes. Hoc igitur ait, Congruentem vobis ex illata injuria pudorem, tyrannica vi utentes, in pauperes refunditis.

Vers. 16, 17. « Hæc dicit Dominus : Pro eo quod elevatae sunt filiae Sion, et ambulaverunt erecto collo, et nutibus oculorum, et gressu pedum simul trahentes tunicas, et pedibus simul iudentes : et humiliabit Dominus Deus principatum agentes filias Sion, et Dominus revelabit habitum earum. » Possunt hæc non de mulieribus tantum, sed de mollibus etiam et effeminatis animabus dicta fuisse.

CAPUT IV.

Vers. 1. « Et apprehendent septem mulieres hominem unum, dicentes, Panem nostrum manducabimus, et vestimentis nostris operiemur : cæterum nomen tuum vocetur super nos. » Nihil enim aiunt deesse sibi, nisi nomen ejus tantummodo, et ut patronum habere videantur. Quamobrem eum, utpote qui, multis in perniciem datis, perrarus sit relictus, sic alloquuntur, « Cæterum nomen tuum vocetur super nos, » et cætera.

Vers. 2, 3. « In die illa illucebit Deus in consilio cum gloria super terram, ad exaltandum et glorificandum quod derelictum est ex Israel. Et erit quod relictum est in Sion, et quod relictum in Jerusalem, qui vocabuntur omnes, qui scripti sunt in vita in Jerusalem. » Licet autem ipso opere perspicere, quomodo primi ex Israele, qui in Christum crediderunt, apostoli, discipuli et evangelistæ Servatoris, exaltati et gloria affecti sint, ita ut ubique terrarum ac per universum orbem conspicique evaderent : et ad hoc usque tempus apud omnes gentes, tam Græcas quam barbaras, nomen et doctrina eorum celebretur. Hi ergo soli sancti vocabuntur, qui digni habiti sunt ut scriberentur in æterna vita cælestis Jerusalem. His porro adde Salvatoris nostri vocem ad apostolos emissam, quæ dicitur, « Quia nomina vestra scripta sunt in cælis ». »

Vers. 3-6. « Quia abluet Dominus sordes filiorum et filiarum Sion, et sanguinem Jerusalem purgabit ex medio eorum in spiritu iudicii et spiritu

¹¹ Luc. x, 20.

combustionis. Et veniet, et erit totus locus montis Sion, et omnia quæ in circuitu ejus sunt, nebula diei obumbrabit, et quasi fumo, et quasi lumine noctu ardente, omni gloria obtegetur. Et erit in umbram ab æstu, et in protectionem et absconsionem a durtie et pluvia. » Lavacrum regenerationis, quod prius declarabat his verbis, « Lavamini, mundi estote, » etiam nunc aperte pollicetur. Hæc porro dicit de his, qui cum cædis Christi participes fuissent, nec multum postea resipuerunt, et Evangelium ipsius agnoverunt. Hinc de filiabus Sion agit, quæ in superiori clausula incusabantur his verbis : « Quia exaltatæ sunt filiæ Sion, et erecta cervice incedebant, » et cætera. Sanguinem vero Jerusalem miro sane modo vocat cædem ibi in Servatore perpetrata : quia isthæc causa fuit extremæ loci illius vastationis. Et consideres velim annon hic sermo apprime conveniat cum evangelico illo testimonio de Servatore nostro, ubi sic habetur, « Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne »²⁴. » Illud enim, « in spiritu judicii et in spiritu combustionis, » nihil differt ab illo, « in Spiritu sancto et igne. » Ignei vero sermones illis admoti, peccatorum emundationem peragebant. Itemque Salvator noster in Evangelio dicitur baptizare non in aqua, sed in Spiritu et igne. Hoc enim docet Joannes, de se quidem dicens, « Ego vos baptizo in aqua »²⁵; de Salvatore autem, « Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne »²⁶.

CAPUT V.

VERS. 1. « Cantabo dilecto canticum Dilecti mei, vineæ meæ. Vineæ facta est dilecto in cornu, in loco pingui. » Hoc igitur canticum, quæ in vinea sua operatus est enumerat, vineæque improbitatem cvargnit : ac ea quæ ipsi eventura sunt vaticinatur. Dicitur ergo in cornu esse, quia in ipsa Hierosolyma regia metropolis consistit : solet autem Scriptura cornua regni memorare.

VERS. 2. « Et sepem circumposui et vallavi, et plantavi vineam Sorec : et ædificavi turrim in medio ejus, et protorcular fodi in ea. » Sepem vero circumposuit ei, videlicet omni populo, quem angelis circumquaque munivit. Alio item modo vallavit eam, prophetis et sanctis viris ipsam fulciens et sustentans. Quin etiam plantavit eam vineam Sorec, quam Symmachus interpretatur, electam. Quæ autem isthæc vinea erat, nisi plane Scriptura divinitus inspirata, et piæ religionis sermo, vel etiam ipsum Dei Verbum, quod in Evangeliiis hæc de se docet ac loquitur, « Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est »²⁷? » Ex ipso quippe prior item populus divinarum disciplinarum plantationem accepit. Protorcular autem fodit in ea, altare scribitur positum ante templum.

καύσεως. Καὶ ἤξει, καὶ ἔσται πᾶς τόπος τοῦ βρους Σιών, καὶ πάντα τὰ περικύκλω αὐτῆς σκιάσει νεφέλη ἡμέρας, καὶ ὡς καπνοῦ, καὶ ὡς φωτὸς καιομένου νυκτός, πάση τῇ δόξῃ σκεπασθήσεται. Καὶ ἔσται εἰς σκιάν ἀπὸ καύματος, καὶ ἐν σκέπη καὶ ἐν ἀποκρύφῳ, ἀπὸ σκληρότητος καὶ ὕετοῦ. » Σαφῶς γὰρ τὸ λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας, ὃ καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἐδήλου λέγων· « Λούσασθε, καὶ καθαροὶ γένησθε, » καὶ νῦν ἐπαγγέλλεται. Λέγει δὲ ταῦτα περὶ τῶν κεκοινωνηκότων μὲν τῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος μαιφονίᾳ, μικρὸν δὲ ὕστερον μεταβαλόντων καὶ γνωρισάντων αὐτοῦ τὸ Εὐαγγέλιον. Καὶ θυγατέρας Σιών ἐπιφέρει, τὰς ἐν τῇ ἔμπροσθεν περικοπῇ κατηγορηθείσας, ἐν τῷ λέγεσθαι· « Ἄνθ' ὧν ὑψώθησαν αἱ θυγατέρες Σιών, καὶ ἐπορεύθησαν ὑψηλῶ τραχῆλι, » καὶ τὰ τούτοις ἐπόμενα. Αἷμα δὲ Ἱερουσαλήμ θαυμαστῶς ἀποκαλεῖ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος προαχθεῖσαν ἐν αὐτῇ μαιφονίαν, διὰ τὸ ταύτην αἰτίαν γεγονέναι τῆς ἐσχάτης ἐρημίας τοῦ τόπου. Καὶ θέα εἰ μὴ σφόδρα σύμφωνός ἐστιν ὁ παρῶν λόγος τῇ εὐαγγελικῇ μαρτυρίᾳ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἣ ἐδίδασκε λέγουσα· « Αὐτὸς ὡμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ. » Τὸ γὰρ, « ἐν πνεύματι κρισέως καὶ πνεύματι καύσεως, » τοῦ, « ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ, » οὐδὲν διαφέρει. Καὶ οἱ πυρωτικοὶ δὲ λόγοι, καθαπτόμενοι αὐτῶν, κάθαρσιν ἐνεποιοῦν τῶν ἀμαρτημάτων. Καὶ ὁ Σωτὴρ ὁμοίως ἐν τῷ Εὐαγγέλιῳ βαπτίσειν λέγεται οὐχὶ ὕδατι, ἀλλ' ἐν Πνεύματι καὶ ἐν πυρὶ. Τοῦτο γὰρ ἐδίδαξεν ὁ Ἰωάννης, περὶ μὲν ἑαυτοῦ εἰπὼν, « Ἐγὼ μὲν ὡμᾶς βαπτίζω ἐν ὕδατι, » περὶ δὲ τοῦ Σωτῆρος· « Αὐτὸς ὡμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

« Ἄσω δὴ τῷ ἡγαπημένῳ ἄσμα τοῦ Ἀγαπητοῦ μου, τῷ ἀμπελώνῳ μου. Ἀμπελῶν ἐγενήθη τῷ ἡγαπημένῳ ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίνοντι. » Διὰ τοίνυν τῆς εἰδῆς ταύτης τὰς εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἑαυτοῦ ἐργασίας καταριθμεῖται, καὶ τοῦ ἀμπελῶνος τὴν μοχθηρίαν ἐλέγχει· θεσπίζει δὲ καὶ τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβῆσθαι. Λέγεται γοῦν ἐν κέρατι εἶναι, διὰ τὸ συστήναι βασιλικὴν μητρόπολιν ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ· εἶωθε γὰρ ἡ Γραφὴ κέρατα τῆς βασιλείας ὀνομάζειν.

« Καὶ φραγμὸν περιέθηκα καὶ ἐχαράκωσα, καὶ ἐφύτευσα ἀμπελον Σορὴ· καὶ ψυχοδόμησα πύργον ἐν μέσῳ αὐτοῦ, καὶ προλήνιον ὠρυξα ἐν αὐτῷ. » Περιέθηκον οὖν αὐτῷ φραγμὸν, δηλαδὴ τῷ παντὶ λαῷ, πάντως που ἀγγέλοις αὐτὸν περιφράξας. Ἐχαράκωσα δὲ καὶ ἄλλως αὐτόν, προφήταις καὶ ἁγίοις ἀνδράσιν ὑποστηρίξας. Ἄλλὰ καὶ κατεφύτευσεν αὐτὴν ἀμπελον Σορὴ· ἦν ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν ἐκλεκτὴν. Τίς δὲ ἦν αὕτη ἡ ἀμπελος ἢ πάντως που ἡ θεόπνευστος Γραφή, καὶ ὁ τῆς θεοσεβείας λόγος, ἢ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἐν Εὐαγγέλοις περὶ ἑαυτοῦ διδάξας καὶ εἰπὼν, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀμπελος ἡ ἀληθινή, καὶ ὁ Πατὴρ μου ὁ γεωργός; » Ἐξ αὐτοῦ γὰρ καὶ ὁ πρῶτος λαὸς τὴν τῶν θείων μαθητῶν [μαθημάτων] φυτεῖαν εἴληφε. Προλήνιον οὖν ὀρύττει ἐν αὐτῷ τὸ πρὸ τοῦ ναοῦ θυσιαστήριον.

²⁴ Matth. iii, 11. ²⁵ Joan. i, 26. ²⁶ Ibid. 35. ²⁷ Joan. xv, 1.

« Καὶ ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, καὶ ἐποίησεν ἄκάνθας. Καὶ νῦν οἱ ἐνοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἄνθρωπος τοῦ Ἰούδα, κρίνατε ἐν ἐμοὶ, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ἀμπελώνος μου. Τί ποιήσω ἐτι τῶ ἀμπελώνι μου, καὶ οὐκ ἐποίησα αὐτῷ; διότι ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἄκάνθας. Νῦν οὖν ἀναγγελοῦ ὑμῖν τί ποιήσω τῶ ἀμπελώνι μου· Ἄφελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς διαρπαγὴν· καὶ καθελῶ τὸν τοίχον αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα· καὶ ἀνήσω τὸν ἀμπελώνά μου, καὶ οὐ μὴ τιμηθῆ, οὐδ' οὐ μὴ σκαφῆ, καὶ ἀναθήσεται εἰς αὐτὸν, ὡς εἰς χέρσον, ἀκανθα. Καὶ ταῖς νεφέλαις ἐντελοῦμαι τοῦ μὴ βρέξαι εἰς αὐτὸν ὑετόν. » Νεφέλας δηλῶν τοὺς προφήτας· ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ καθαρὸν αὐτῶν καὶ διαυγές τοῦ βίου, νεφέλας αὐτοὺς καλεῖ· διὰ τούτων γὰρ ὁ οὐράνιος αὐτοῖς ἐχορηγεῖτο λόγος· οἷς ἀπειλεῖ ὁ Κύριος ἀποστῆσειν αὐτῶν.

« Ἐμεινα τοῦ ποιῆσαι κρίσιν, ἐποίησε δὲ ἀνομίαν, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγὴν. » Κραυγὴν γὰρ ἀφίτην πᾶσα πρὸς θάνατον ἁμαρτία, βωώσης τῆς πράξεως αὐτῆς· οὕτω γοῦν εἴρηται τὸ, « Φωνὴ αἵματος Ἄβελ τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρὸς μέ. »

« Οὗ γὰρ ἐργῶνται δέκα ζεύγη βοῶν, ποιήσει κεράμιον ἐν· καὶ ὁ σπείρων ἀρτάδας ἕξ, ποιήσει μέτρα τρία. » Σπανίους τινὰς τοὺς ἐν αὐτοῖς εὐρεθησομένους σωτηρίας ἀξιούσιν αἰνίττεται.

« Οὐαὶ οἱ ἐγειρόμενοι τὸ πρωῒ, καὶ τὸ σίκερα διώκοντες, οἱ μένοντες τὸ ὄψε· ὁ γὰρ οἶνος αὐτοὺς συγκαύσει. » Τῆς ἀποστολικῆς λέξεως τὴν ἐξήγησιν τὸ παρὸν τοῦτο μέρος τῆς προφητείας περιέχει· διότι γὰρ, φησὶ, « Μέθυσοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι· » τούτέστιν οἱ ἄρτι τὴν ἐκ τῆς νεότητος ἀνοιαν ἀποθέμενοι, καὶ ἀντὶ τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως εὐτόνων καταπαλαίειν τὰ πάθη, ἀνατρεπόμενοι παρ' αὐτῶν, καὶ οἷον τινα μέθην τὰ πάθη μεταδιώκοντες. Εἰκόσ δὲ τοὺς Ἰουδαίους καὶ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τόλμαν, ὅτε ἐχρῆν αὐτοὺς πενθεῖν διὰ τὴν μέλλουσαν καταλήψεσθαι αὐτοὺς ὄργην, κραιπάλαις, καὶ οἰνοφλυγίαις, καὶ πῆ ἄλλη τρυφῆ σχολάζειν. Διὸ ταλανίζονται ὑπὸ τοῦ λόγου, ὡς ἀνεπαίσθητως ἔχοντες τῶν ὅσον οὐπω καταληφόμενων αὐτοὺς κακῶν.

« Μετὰ γὰρ κιθάρας καὶ ψαλτηρίου, καὶ τυμπάνων τὸν οἶνον πίνουσι· τὰ δὲ ἔργα Κυρίου οὐκ ἐμβλέπουσι, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ οὐ κατανοοῦσιν. » Ἄλλ' οὐδὲ τοῖς θεοῖς προσέχειν λογίοις, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ὠφέλειαν καρποῦσθαι οἷον τε τοὺς κωμαστικὸν βίον ἀσπαζομένους, καὶ μέθη καὶ κορδαξισμοῖς κεχρημένους.

« Τοῖνυν αἰχμάλωτος ὁ λαὸς μου ἐγενήθη, διὰ τὸ μὴ εἰδέναι αὐτοὺς τὸν Κύριον, κατὰ πλῆθος ἐγενήθη νεκρῶν διὰ λιμὸν καὶ δίψας ὕδατος (10). » Πρῶτως

¹⁰ Gen. iv, 10. ¹¹ I Cor. vi, 10.

(10) Hæc ita Hieronymus vertit, « Hæc juxta litteram accidisse populo Judæorum sub Vespasiano et Tito Romanis principibus, tam Græca quam

Vers. 3-6. « Et exspectavi ut faceret uvæ, et fecit spinas. Et nunc qui incolitis Jerusalem, et homo Juda, judicate inter me et inter vineam meam. Quid faciam adhuc vineæ meæ, quod non feci ei? quia exspectavi ut faceret uvæ, sed fecit spinas? Nunc igitur annuntiabo vobis quid faciam vineæ meæ: Auferam sepem ejus, et erit in direptionem: diruam maceriem ejus, et erit in conculcationem: et relinquam vineam meam, et non putabitur, neque fodietur, et crescent in ea, tanquam in inculta terra, spinæ. Et nubibus mandabo ne pluant super eam pluviam. » Nubes vocans prophetas: horum enim opera cœlestis ipsis sermo dabatur, quibus Dominus se discessurum interminatur.

Vers. 7. « Exspectavi ut faceret judicium, fecit autem iniquitatem, et non justitiam, sed clamorem. » Nam omne peccatum ad mortem, clamorem emittit, clamante vel ipsa actione: sic enim dictum est, « Vox sanguinis Abel fratris tui clamat ad me¹⁰. »

Vers. 10. « Ubi enim arant decem juga boum, faciet lagunculam unam: et qui seminat artabas sex, faciet mensuras tres. » Raros quosdam homines, qui apud ipsos salute digni reperientur, subindicat.

Vers. 11. « Væ iis qui mane surgunt, et siceram persequuntur; qui manent vespere: vinum enim comburet eos. » Apostolici dicti explanationem pars hæc prophetiæ continet: nam ideo, inquit, « Ebrii regnum Dei non possidebunt¹¹: » id est, qui nondum juventutis insipientiam deposuerunt, et qui, cum turbulentos animi motus strenue oppugnare debeant, ab iis contra subvertuntur, et ceu quamdam ebrietatem, animi morbos sectantur. Verisimile porro est Judæos post editum contra Salvatorem nostrum scelus, cum par fuisset eos, ultionis qua invadendi erant metu, lugere, crapulis, ebrietatibus, aliisque voluptatibus vacasse. Quapropter miseri a Scriptura prædicantur, utpote qui nullo mox futurorum malorum sensu moverentur.

Vers. 12. « Nam cum cithara, psalterio et tympanis vinum potant: opera autem Domini non respiciunt, et opera manuum ejus non considerant. » Verum nec fieri poterat, ut ii, qui lascivam vitam amplectebantur, ac ebrietati saltationibusque dediti erant, divinis attenderent oraculis ab iisque fructum perciperent.

Vers. 13. « Igitur captivus populus meus factus est, eo quod non cognoverint Dominum: et multitudo mortuorum fuit propter famem et sitim aquæ. »

Latina narrat historia. Quod spiritualiter, hodie quoque vatiuntur, etc.

Hæc ipsis ad litteram et secundum historiam evenerunt sub Vespasiano et Adriano Romanorum imperatoribus; secundum mentem vero etiam nunc rationabili pane vitæ privati, fame cœlestis alimenti præmuntur, secundum Scripturam de illis ita loquentem, « Convertentur ad vesperam, et famem patientur ut canis, et circuibunt civitatem ».³⁰ Ac cum principem vitæ negaverint, in mortem animæ lapsi sunt: cumque redemptorem captivitatis animarum, qui prædicatum venerat captivis remissionem, et cœlis visus restitutionem, aversati sint, inimicis spiritualibus traditi, et captivitate animarum perpressi sunt.

VERS. 20. « Væ qui dicitis malum bonum, et bonum malum; qui ponitis tenebras lucem, et lucem tenebras; qui ponitis amarum dulce, et dulce amarum. » Et hæc quoque præcedentibus subjiciuntur, quasi de tempore Christi dicta. Nam cum multos doctrinæ sermones a Salvatore audivissent, necnon postea ab apostolis ejus, nihil hinc utilitatis consecuti sunt, sed in incredulitate et gestorum absurditate perseverantes, peccatis suis accessionem attulerunt. Alio item modo hæc iis, qui prius incusabantur, conveniunt: etenim iidem sanam doctrinam aversantes, et in lucem Evangelii salutaris blasphemam proferentes, putantesque dulces illos ac alendi vi præditos Salvatoris nostri sermones, amarus esse, improbas econtrario et malignas cogitationes, ut bonas amplectebantur, ac tenebras erroris, quæ mentem suam occupabant, vice luminis ponebant: malitiæ vero acerbam et exitiosam naturam, quasi dulcem aliquam voluptatem persequebantur. Et sane ad hoc usque tempus videas ejusdem moris Judæos esse: nam Evangelii veritatem aversantur, aniles autem fabulas, et ignorantiam tenebras sectantur. Hoc affectu instructi, Christum quidem abnegarunt, Barabam vero expetierunt, cum latronibus et facinorosis portionem suam ponentes. Imo etiam cum atheis et impiis nationibus congregati, idololatras quidem recipiunt, probum autem et temperantem Christi populum aversantur et persequuntur.

VERS. 21, 22. « Væ qui sapientes estis in vobismet ipsis, et coram vobis ipsis prudentes. Væ fortes vestri, qui bibunt vinum, et potentes, qui miscent siceram. » Secundum aliud vero propositum, Judæorum magistri Salvatoris sermonibus animum non adhibentes, se ipsis improbis doctoribus sunt usi, utpote sapientes in seipsis, et coram semetipsis prudentes. Deinde vero, quasi potentes et multum apud plebem auctoritate valentes, animam suam ebrietate circumdedere, ignorantiam tenebris sopiti. Jam vero aliis dolosum potum miscere, qui vocatur siceram, quemque interpretes alii, ebrietatem appellarunt. Hoc porro fecerunt cauponantes verbum Dei.

VERS. 24. « Radix eorum pulvis erit, et flos eo-

μὲν ὄν ἐπῆλθεν αὐτοῖς ταῦτα καθ' ἱστορίαν ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων· καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ στερεθῆντες τοῦ λογικοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς, ἔτι καὶ νῦν τροφῆς ἐπουρανοῦ τὰς ψυχὰς λιμώττουσι κατὰ τὴν φάσκουσαν περὶ αὐτῶν Γραφὴν· « Ἐπιστρέψουσιν εἰς ἐσπέραν, καὶ λιμώξουσιν ὡς κύων, καὶ κυκλώσουσι πῶλιν. » Καὶ τὸν ἀρχηγὸν δὲ τῆς ζωῆς ἀπαρησάμενοι, τῷ τῆς ψυχῆς θανάτῳ περιπεπτώκασι· τὸν τε λυτρωτὴν τῆς τῶν ψυχῶν αἰχμαλωσίας ἀποστραφέντες, τὸν ἐλθόντα κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεισιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, τοῖς νοητοῖς πολεμίοις παρεδόθησαν, καὶ τὴν ψυχῶν ὑπέμειναν αἰχμαλωσίαν.

« Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πονηρὸν καλὸν, καὶ τὸ καλὸν πονηρὸν· οἱ τιθέντες τὸ σκότος φῶς, καὶ τὸ φῶς σκότος· οἱ τιθέντες τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν. » Καὶ ταῦτα δὲ τοῖς προλεχθεῖσιν ἔπεται ὡς ἐπὶ Χριστοῦ. Πολλῶν γὰρ ἐπακούσαντες διδασκαλικῶν λόγων τοῦ Σωτῆρος, τῶν τε μετ' αὐτὸν ἀποστόλων αὐτοῦ, οὐδὲν μὲν πρὸς ὠφέλειαν ἐκαρπούντο· τῇ δὲ ἀπιστίᾳ ἐπιμένοντες καὶ τοῖς τῶν ἔργων ἀτοπήμασι, προσθήκας ἐποιούντο τῶν ἀμαρτημάτων. Καὶ ἄλλως δὲ ταῦτα τοῖς ἀνωτέρω κατηγορηθεῖσιν ἀρμόζει· οἱ γὰρ αὐτοὶ τὸν ὑγιῆ διαστρέφοντες λόγον, καὶ τὸ φῶς τοῦ σωτηρίου Εὐαγγελίου βλασφημοῦντες, πικροὺς τε εἶναι τοὺς γλυκεῖς καὶ τροφίμους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λόγους ἠγούμενοι, ἀνάπαλιν τοὺς μοχθηροὺς καὶ πονηροὺς λογισμοὺς ὡς ἀγαθοὺς προσεδέχοντο, καὶ τὸ σκότος τῆς πλάνης τὸ συνέχον αὐτῶν τὰς ψυχὰς, ἐν χώρῃ φωτὸς ἐτίθεντο· τῆς τε κακίας τὴν πικρὰν καὶ δηλητηριῶν φύσιν, ὡς περὶ τινὰ γλυκερὰν ἠδονὴν κατεδίωκον. Ἴδοις δ' ἂν εἰσέτε καὶ νῦν τοιοῦτος τοὺς τῶν Ἰουδαίων παιδάς, τὴν μὲν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου ἀποστρεφόμενους, τοὺς δὲ γραιώδεις μύθους καὶ τὸ τῆς ἀγνοίας σκότος μεταδιώκοντας. Ταύτῃ τῇ προαιρέσει ἠρνήσαντο μὲν τὸν Χριστὸν, ἠτήσαντο δὲ τὸν Βαραββᾶν, μετὰ ληστῶν καὶ κακούργων τὴν ἑαυτῶν θέμινοι μερίδα. Ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀθέοις καὶ ἀσεβέσιν ἔθνεσιν συναγελαζόμενοι, τοὺς μὲν εἰδωλολάτρῃς ἀποδέχονται, τὸν δὲ σεμνὸν καὶ σώφρονα τοῦ Χριστοῦ λαὸν ἀποστρέφονται καὶ διώκουσιν.

« Οὐαὶ οἱ συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες. Οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες ὑμῶν, οἱ πίνοντες τὸν οἶνον, καὶ οἱ δυνάσται· οἱ κεραυνῶντες τὰ σίκερα. » Καθ' ἑτέραν δὲ ἐπιβολὴν μὴ προσέχοντες οἱ τῶν Ἰουδαίων καθηγηταὶ τοῖς τοῦ Σωτῆρος λόγοις, κακοῖς διδασκάλοις αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἐχρήσαντο, ὡς συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονες. Ἐπειτα ὡς ἰσχύοντες καὶ πολλὰ δυνάμενοι ἐν τῷ λαῷ, μέθη μὲν τὴν ἑαυτῶν ψυχὴν περιέβαλλον, τῷ τῆς ἀγνοίας σκότῳ καρούμενοι. Ἥδη δὲ καὶ ἐτέροις ποτὸν δεδολιμμένον ἐκίρνω, τὸ καλούμενον σίκερα· ὅπερ οἱ λοιποὶ ἐρμηνεύεται μέθυσμα ὠνόμασαν· καὶ τοῦτο ἔπραττον, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

« Ἡ ρίζα αὐτῶν ὁ χοῦς ἔσται, καὶ τὸ ἄνθος αὐ-

³⁰ Psal. LVIII, 7.

τῶν ὡσεὶ κοριορτὸς ἀναβήσεται. Ἡ ὠραιότης, φησὶ, τοῦ σώματος, καὶ ἡ τοῦ πλοῦτος δόξα καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους ἡ εὐπρέπεια, ὅσον οὐδέπω κοριορτοῦ δίκην διασχεδασθήσεται. «Ὁὐ γὰρ ἠθέλησαν τὸν νόμον Κυρίου Σαβαώθ· ἀλλὰ τὸ λόγιον τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ παρῶζον.» Ποῖον νόμον, ἢ τάχα περὶ οὗ ἀνωτέρω ἔλεγεν, «Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ;» Ἐπειδὴ, φησὶν, οὐκ ἠβουλήθησαν τὸν νόμον τῆς καινῆς Διαθήκης· ἀλλὰ τὸν ζῶντα τοῦ Θεοῦ Λόγον παρῶζον.

«Τοῦτου χάριν ἐθυμώθη Κύριος ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ· ὃν αὐτὸς μὲν ἠβούλετο οἰκεῖον αὐτοῦ λαὸν εἶναι τε καὶ χρηματίζειν· οἱ δ' οὐκ ἐβούλοντο. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων πολεμίων ἐφόδον καὶ πληθὸς τῶν ἀναιρουμένων· ὡς καὶ αὐτὰ πληροῦσθαι τὰ ὄρη νεκρῶν σωμάτων, καὶ τὴν χώραν ἅπασαν τῶν θνησιμαίων αὐτῶν μεστὴν γενέσθαι. Πάντα δὲ ταῦτα αὐτοῖς συμβήσεται ἐκ τῆς τῶν πολεμίων ἐφόδου· ἦν οὐκ ἐξ αὐτῶν ἐποίησαντο· Θεὸς δὲ ἤγεν αὐτούς, μονοουχὶ σύρων καὶ ἔλκων ἐπὶ τὴν τῶν καταγορηθέντων πολιορκίαν.

«Ἄλλ' ἔτι ἡ χεὶρ ὑψηλὴ· τοιγαροῦν ἀρεὶ σύσσημον τοῖς ἔθνεσι τοῖς μακροθεν, καὶ συριεὶ αὐτούς ἀπ' ἀκρου τῆς γῆς.» Ὑψηλὴ γοῦν ἡ τοῦ Θεοῦ χεὶρ κατ' αὐτῶν ὑπῆρχε διὰ τὸ ἐπίμονον αὐτῶν τῆς ἀπιστίας. Τὸ γὰρ δὴ χεῖρον, ὅτι οὐδὲ τούτων γινομένων, φησὶ, ἐπιεικέστεροι γεγόνασιν, ἀλλὰ τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένουσιν.

«Καὶ βοήσῃ δι' αὐτούς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ὡς φωνὴ θαλάσσης κυμαινούσης.» Ἐνταῦθα οὖν προσήκει ἐπιστήσαι τὸν νοῦν, ὡς τὸ πληθὸς τῶν πολεμίων φωνῆ θαλάσσης ἐξομοιοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

«Καὶ ἐγένετο τοῦ ἐνιαυτοῦ, οὗ ἀπέθανεν Ὀζίας ὁ βασιλεὺς.» Διὰ τί μὴ ἔτι ζῶντος Ὀζίου τὴν προκειμένην ἔψιν ἑώρα, ἀλλ' ἐν τῷ ἔτι ᾧ ἀπέθανεν; οἶμαι, ὅτι, διὰ τὸ ἐπαρθῆναι αὐτὸν, καὶ τὴν μηδαμῶς προσήκουσαν αὐτῷ ἐγγχειρήσαι θυσίαν προσενεγκεῖν, ὥστε καὶ τὴν λέπραν ἐπαρθῆσαι τῷ προσώπῳ αὐτοῦ, εἰκόθ' ἦν ἀνακεχωρηκέαι τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ πάντα τὸν χρόνον τῆς αὐτοῦ ζωῆς, καθ' ὃν λελεπρωμένος κατ' ἔχει τὴν Ἱερουσαλήμ. Λεπρῷ γὰρ βασιλεὺς οἰκοῦντος τὸν τόπον, εἰκότως ἀνακεχωρήκει ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ ἐτελεῦτα μὲν ἐκεῖνος, Ἰωάθαν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ τὴν βασιλείαν διεδέξατο, περὶ οὗ γέγραπται, «Καὶ ἐποίησε τὸ εὐθὲς ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίου»· εἰκότως κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ἐνιαυτὸν ἐν ᾧ ὁ λελεπρωμένος μετελλάχει τὸν βίον, ὁ δὲ εὐάρεστος τῷ Θεῷ τὴν βασιλείαν διεδέξατο, αὐθὺς ἡ δόξα Κυρίου ἐπαύη ἐπὶ τὸν οἶκον, δηλαδὴ τὸν ναὸν Κυρίου. Ὁ δὴ κατ' ἱστορίαν ὁ προφήτης λέγων, «Καὶ ἐγένετο τοῦ ἐνιαυτοῦ, οὗ ἀπέθανεν Ὀζίας ὁ βασιλεὺς, εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου· καὶ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης αὐτοῦ.» Οἶμαι δὲ καὶ διὰ τούτων παριστασθαι τίς ποτ' ἦν ὁ διὰ πάσης τῆς προφητείας δηλούμενος Κύριος Σαβαώθ. Τίς δὲ οὗτος; Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς;

¹¹ IV Reg. xv, 34.

A rum quasi pulvis ascendet. » Species, inquit, corporis, divitiarum gloria et totius gentis decor, pulveris fere instar dissipabitur. « Noluerunt enim legem Domini Sabaoth; sed verbum sancti Israel irritaverunt. » Quam legem, nisi eam de qua superius dicebat, « Nam de Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem? » Quia, inquit, Novi Testamenti legem noluerunt; imo etiam Verbum Dei vivens irritaverunt.

VERS. 25. « Ideo iratus est Dominus in populum suum. » Quem ipse quidem proprium sibi populum esse et appellari volebat; ipsi vero abnuerunt. His porro significat inimicorum irruptionem ac caesorum multitudinem, ita ut etiam montes cadaveribus replerentur, et universa regio morticinis eorum plena evadat. Hæc autem omnia ex hostium invasione ipsis evenient: quam ipsi non suapte motu fecerunt, sed Deo agente, et tantum non trahente ac pellente illos ad reorum obsidionem.

VERS. 26. « Sed insuper manus Dei excelsa: igitur elevabit signum gentibus longinquis, et trabet eas ab extremo terræ. » Excelsa igitur contra illos fuit manus Dei, ob incredulitatis eorum perseverantiam. Quod enim deterius est, ne illis quidem ita gestis æquiores facti sunt, sed eodem in statu perseverant.

VERS. 30. « Et clamabit propter eos in die illa quasi vox maris æstuantis. » Hic animadvertendum est, ipsum multitudinem hostium maris sonitui comparare.

CAPUT VI.

VERS. 1. « Et factum est in anno, quo mortuus est rex Ozias. » Quare non vivente adhuc Ozia hanc visionem habuit, sed eo anno quo ille mortuus est? quia ille elatus animo, sacrificium offerre, quod officii sui non erat, aggressus est, ita ut lepra in vultu ejus erumperet, arbitror par fuisse, ut gratia Dei recederet toto vitæ illius tempore, quo leprosus habitabat in Jerusalem. Nam leproso rege locum incolente, gloria Dei merito recesserat. Postquam autem obiisset ille, et Joatham filius ejus regnum exceperat, de quo scriptum est, « Et fecit D rectum in oculis Domini¹¹; » jure eodem ipso anno, quo et leprosus vitam obierat, et vir Deo placitus regnum exceperat, gloria Domini super domum reversa est, scilicet super templum Domini. Quod videlicet enarrat propheta dicens: « Et factum est in anno, quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum: et plena erat domus gloria ejus. » Æstimo his significari, quis sit ille Dominus Sabaoth in hac tota prophetia indicatus. Ecquis autem ille? Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, qui descendens ex propria magnitudine, inde sese visibilem et comprehensibilem hominibus efficit. Visus

John i. 18.

est et Abrahamo, cum dixit ei, « Semini tuo dabo terram hanc ³². » Infert itaque Scriptura, « Et ædificavit ibi altare Domino, qui visus fuerat ei ³³; » ac rursum, « Abraham factus est annorum nonaginta, et visus est ei Dominus ³⁴; » iterumque, « Et visus est Dominus Abrahæ ad quercum Mambræ ³⁵. » De Isaac quoque dictum est, « Et profectus est et ascendit ad puteum juramenti, et visus est Dominus ipsi in nocte illa ³⁶. » Rursumque de Jacob dicitur, « Ego sum Deus, qui visus sum tibi; » sed etiam cum venit « in Bethel ipse et populus, qui cum eo erat, ædificavit ibi altare: et vocavit nomen domus Bethel; ibi enim ipsi apparuit Deus ³⁷; » iterumque dictum est, « Visus est autem Deus Jacob adhuc in Luza ³⁸; » aliasque dixit illi in hominis specie apparens, « Non ultra vocabitur nomen tuum Jacob: sed Israel erit nomen tuum ³⁹. » Quando vocavit nomen loci, *Species Dei*, dicens, « Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea ⁴⁰. » Moyses quoque Deum qui oracula sibi edebat, rogavit dicens, « Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi te ipsum, cognoscibiliter te videam ⁴¹. » Ille vero respondit ei dicens, « Et hoc verbum quod locutus es, faciam: invenisti enim gratiam in conspectu meo ⁴². » Ezechiel item eum qui sedet super cherubim vidit, quasi speciem hominis: a lumbis ejus usque ad imum ignis erat, et a lumbis ejus usque ad summum, species electri. Quibus omnibus ediscimus visiones a prædictis viris habitas non similes fuisse, sed diversas; nam Moysi quidem dictum est, « Non poteris videre faciem meam: non enim videbit homo faciem meam, et vivet ⁴³. » Si quidem vultus Dei Verbi, et deitas Unigeniti Filii Dei, mortali naturæ comprehensibilis nequiquam fuerit. Ezechiel autem Verbi gloria per ænigmata visa fuit: Abrahæ vero sub hominis forma figurate visus est, ita ut sub quercu consisteret, pedes ablueret, et mensæ consors esset. Similiterque cum Jacobo homo luctans inducitur, quem Scriptura quidem hominem appellat; ille vero qui oraculum edebat, « Non vocabitur, inquit, nomen tuum Jacob; sed Israel erit nomen tuum, quia fortis fuisti cum Deo ⁴⁴; » unde et Jacob dicebat, « Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea ⁴⁵. » Hic vero propheta se quoque gloriam ejus vidisse testificatur. Igitur Salvatoris nostri Jesu Christi gloriam, ut in præsentibus narret, conspexit: non plane corporis, sed mentis oculis a Spiritu sancto illustratis: sicut enim corporis oculi a lucis radio exterius subministrato ad sensibilia videnda juvantur; eodem modo purgatæ mentis oculi, ab intelligibili luce irradiati, divina contemplari possunt. Quamobrem Servator

ὑποκαταβαίνων τοῦ ἰδίου μεγέθους, σμικρύνων δὲ ἑαυτὸν, ἐξ ἐκείνου ὁρατὸν καὶ καταληπτὸν ἀνθρώποις ποιεῖ. Ὡφθη καὶ τῷ Ἀβραάμ, ἥνικα εἶπεν αὐτῷ· « Σπέρματί σου δώσω τὴν γῆν ταύτην (11). » Ἐπιλέγει οὖν ἡ Γραφή· « Καὶ ψκοδόμησεν ἐκεῖ θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ τῷ ὀφθέντι αὐτῷ· » καὶ πάλιν· « Ἀβραάμ ἐγένετο ἐπὶ τὸν ἐνενηκόντα, καὶ ὤφθη αὐτῷ Κύριος· » καὶ πάλιν· « Καὶ ὤφθη Κύριος τῷ Ἀβραάμ πρὸς τῆ δρυὶ τῆ Μαμβρῆ. » Καὶ περὶ τοῦ Ἰσαὰκ εἴρηται· « Καὶ ἐπορεύθη, καὶ ἀνέβη ἐπὶ τὸ φρέαρ τοῦ ὄρκου, καὶ ὤφθη Κύριος αὐτῷ ἐν τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ· » καὶ αὖθις ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ εἴρηται· « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός, ὁ ὀφθεὶς σοι· » ἀλλὰ καὶ ὅτε ἦλθεν « εἰς Βαιθὴλ αὐτός καὶ ὁ λαὸς ὁ μετ' αὐτοῦ, ψκοδόμησεν ἐκεῖ θυσιαστήριον, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ οἴκου Βαιθὴλ· ἐκεῖ γάρ αὐτῷ ἐφάνη ὁ Θεός. » Καὶ πάλιν εἴρηται· « Ὡφθη δὲ ὁ Θεός τῷ Ἰακώβ καὶ ἔτι ἐν Λουζᾶ· » καὶ ἄλλοτε εἶπεν αὐτῷ ἐν σχήματι ἀνθρώπου ὀφθεὶς· « Οὐκ ἔτι κληθήσεται τὸ ὄνομα σου Ἰακώβ· ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου· » ὅτε καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου *Εἶδος Θεοῦ* εἰπών· « Ἐἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ. » Καὶ Μωϋσῆς δὲ τὸν χρηματίζοντα αὐτῷ Θεὸν ἰκέτευσε λέγων· « Εἰ εὐρηκα χάριν ἐνώπιόν σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτὸν· γνωστῶς ἴδω σε. » Ὁ δὲ ἀπεκρίνατο αὐτῷ λέγων· « Καὶ τοῦτόν σοι τὸν λόγον ἔν εἰρηκας ποιήσω· εὐρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰεζεκιὴλ τὸν ἐπὶ τῶν χερουβὶμ καθήμενον εἶδεν, ὡς ὄρασιν ἀνθρώπου, ἀπὸ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καὶ ἕως κάτω πύρ, καὶ ἀπὸ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καὶ ἕως ἄνω ὑπὲρ, ὄρασιν ἡλέκτρον. Δι' ὧν ἀπάντων μανθάνομεν οὐχ ὁμοίας τὰς ὀπτασίας γεγενῆσθαι τοῖς προλεχθεῖσιν, ἀλλὰ διαφόρους· τῷ μὲν γὰρ Μωϋσῆ εἴρητο· « Οὐ δυνατὸν ἰδεῖν τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ ἴδῃ ἀνθρώπος τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται· » τὸ γὰρ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ἡ θεότης τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ θνητῆ φύσει οὐκ ἂν γένοιτο καταληπτῆ· καὶ τῷ Ἰεζεκιήλ δὲ ἡ τοῦ Λόγου δόξασ δι' αἰνιγμάτων θεωρεῖτο· τῷ δὲ Ἀβραάμ ἐσχματισμένος ἐωρᾶτο ἐν ἀνθρώπου μορφῇ, ὡς καὶ ὑπὸ τὴν δρῦν γενέσθαι, καὶ τοὺς πόδας ἀπονίψασθαι, καὶ τραπέζης κοινωνῆσαι· ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰακώβ ἀνθρώπος εἰσῆχται παλαιῶν, ὃν ἡ μὲν Γραφὴ ἀνθρώπον ὀνομάζει, αὐτὸς δὲ ὁ χρηματίζων, « Οὐ κληθήσεται τὸ ὄνομά σου, φησὶν, Ἰακώβ· ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ· » ὅθεν καὶ Ἰακώβ ἔλεγεν· « Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχὴ. » Ὁ δὲ παρῶν προφήτης ἰδεῖν καὶ αὐτὸς μαρτυρεῖται τὴν δόξαν αὐτοῦ. Οὐχοῦν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δόξαν διὰ τῶν προκειμένων ἐώρακεν, οὐ πάντως σαρκὸς ὀφθαλμοῖς, τοῖς δὲ τῆς διανοίας, πεφωτισμένοις ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὡς γὰρ οἱ τοῦ σώματος ὑπὸ τῆς ἐξουθεν χορηγούμενης τοῦ φωτὸς αὐγῆς συν-

³² Gen. xii, 7. ³³ Ibid. ³⁴ Gen. xvii, 1. ³⁵ Gen. xviii, 1. ³⁶ Gen. xxvi, 23. ³⁷ Gen. xxxv, 7. ³⁸ Gen. xlvi, 3. ³⁹ Gen. xxxii, 28. ⁴⁰ Ibid. 30. ⁴¹ Exod. xxxiii, 13. ⁴² Ibid. 14. ⁴³ Exod. xxxiii, 20. ⁴⁴ Gen. xxxii, 28. ⁴⁵ Gen. xxxii, 30.

(16) Hæc quoque Hieronymus exprimit, sed paucioribus.

εργούνται εις τὸ βλέπειν τὰ αἰσθητὰ, τὸν αὐτὸν τρόπον τὰ τῆς κεκαθαρμένης ψυχῆς ἔμματα ὑπὸ νοεροῦ φωτὸς καταυγαζόμενα, τὰ θεία κατοπττεύειν δύνανται. Διὸ καὶ ὁ Σωτὴρ τοῦτ' ἐδίδασκε· « Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῆ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. »

« Καὶ σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλω αὐτοῦ, ἕξ πτέρυγες τῶ ἐνὶ, καὶ ἕξ πτέρυγες τῶ ἐνὶ. » Ἀσώματοι τινες θεῖαι καὶ ὑπερκόσμοιοι δυνάμεις, ἃς καὶ ὁ Δαυὶδ ἐδῆλου λέγων, « Χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύρια μυριάδες παρεστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. » Δύο μὲν εἶναι τὰ σεραφίμ ἐντεῦθεν ἐνόμισαν ἄλλοι· ἐγὼ δὲ, ἐπιστήσας τῇ διανοίᾳ τῆς λειτουργίας Γραφῆς κύκλω αὐτοῦ τὰ σεραφίμ ἐστάναι, ἤγούμαι ταῦτα στεφάνου δίκην πανταχόθεν ὡσπερ μέγαν βασιλέα δορυφοροῦντα. Ἐξ δὲ πτέρυγες τῶ ἐνὶ λέγονται προσεφυκέναι, τῶ ἕκαστον κεκοσμηθῆναι, ὡσπερ πτέρυξιν, ἐμφύτοις ἀρεταῖς καὶ μετεωροπόροις, αἷς διηπτάμενα δι' οὐρανοῦ καὶ αἰθεροφόροι φέρονται, νοηταῖς τισὶ χρώμενα ἐνεργείαις, πραγμάτων τινῶν ἀρρήτων ἡμῖν ἀποτελεστικαῖς. Ὡς γὰρ ἐν ἀνθρώποις οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ χαρισμάτων μετεῖχον κριεττόνων, ὡς προφητεύειν τὰ μέλλοντα, καὶ νόσους ἰᾶσθαι, καὶ νεκροὺς ἀνίστασθαι, καὶ γλώσσαις λαλεῖν, σοφίας τε καὶ γνώσεως μετέχειν· ἢ καὶ ὡσπερ κατὰ τὸ σῶμα φυσικοῖς αἰσθητηρίοις κεχρήμεθα τὸν ἀριθμὸν πέντε, οὕτω που τάχα τῶν ἀγγέλων φύσιν εἰκὸς, δυνάμεισι θεαῖσι τισὶ καὶ τινων παραδόξων ἐνεργητικαῖς, ἡμῖν δὲ ἀγνώστοις, κεχρηθῆναι· ἢ δὴ πτέρυγας ὁ λόγος ὠνόμασεν· ἐπεὶ καὶ περὶ τῶν ἀνέμων εἴρηται· « Ὁ περιπατῶν ἐπὶ πτερυγῶν ἀνέμων· » οὐ πάντως ἐκπιπτόντων ἡμῶν ἐπὶ τὰ σωματικά σχήματα, ὡς τῶν ἀνέμων ὀρνέων δίκην περυσσομένων.

« Καὶ ταῖς μὲν δυοὶ κατεκάλυπτον τὸ πρόσωπον, καὶ ταῖς δυοὶ κατεκάλυπτον τοὺς πόδας, καὶ ταῖς δυοὶν ἐπέταντο. » Τὸ πρόσωπον τοίνυν ἐκάλυπτον, οὐ τὸ τοῦ Κυρίου, ὡς ἂν οἰηθεῖ τις, ἀλλὰ τὸ ἑαυτῶν· ὡς μὴ τολμᾶν ἀτενὲς ἀφορᾶν εἰς τὸ θεωρούμενον. « Διὸ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ μόνος ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατὴρ. » Ἐκάλυπτον δὲ καὶ τοὺς πόδας, τὰ ἔσχατα τῆς οικίας πορείας καὶ ὡς ἂν εἴποι τις, τὰ βήματα τοῦ βίου τὰς πράξεις ἐπισκιάζοντα, μὴ ἀκαλύπτοις ποσὶ τῶ ἑαυτῶν παραστήκοιεν βασιλεῖ.

« Καὶ ἐκέκραγον ἕτερος πρὸς ἕτερον, Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ· πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. » Οὐ μίαν γὰρ ἤφισαν φωνήν, οὐδὲ ἀθρόως ὁμοῦ πάντα κοινῇ ταύτην ἀνέπεμπον, ἀλλ' ἕτερον πρὸς τὸ ἕτερον ἐμφαίνον τὸ ἑαυτοῦ θαῦμα, καὶ τὴν ἐκπληξίν τὴν ἐπὶ τῶ θεωρουμένῳ· μᾶλλον δὲ ὑπερεξέπληττεν αὐτὰ ἢ ἀπὸ τῶν ὑψηλοτάτων ἐπὶ τὰ ταπεινά καταβάσις τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ἐκέκραγον οὖν οὐχ ἅπαξ τὸν ἁγιασμὸν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλακίς· μᾶλλον δὲ εἰς ἀναριθμητὸν καὶ εἰς ἄπειρον, καὶ εἰς αἰεὶ ὑπερεκπληττόμενα. Προγώσκει τοίνυν τοῦ μέλλοντος ὑπερθαύμαζον τὰ σεραφίμ, ὃ δὴ καὶ ἀκολούθως τοῖς θεοπίσμασιν ἐτελεῖτο, μετὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν. Ἐξ ἐκείνου

hæc docuit: « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt⁴⁶. »

Διὸ καὶ ὁ Σωτὴρ τοῦτ' ἐδίδασκε· « Μακάριοι οἱ καθα-

VERS. 2. « Et seraphim stabant in circuitu ejus, sex alæ uni, et sex alæ alteri. » Incorporeæ nempe quædam, divinæ et supra mundum positæ virtutes, quas Daniel declarabat, dicens: « Millia millium ministrabant ei, et decies millies dena millia astabant in conspectu ejus⁴⁷. » Hinc alii arbitrati sunt duo esse seraphim: ego accuratius explorata Scripturæ mente, quæ ait, seraphim in circuitu ejus stetiisse, æstimo hos coronæ instar eum undique ceu regem magnum stipasse. Sex autem alæ uni esse dicuntur, quod singuli innatis et sublimibus virtutibus quasi alis ornentur: quibus volantes per cælum et aerem feruntur, intelligibili quadam agendi vi utentes, qua nobis res quasdam arcanas operantur. Quemadmodum enim inter homines, sancti Dei, charismatum meliorum participes erant, ita ut futura prænuntiarent, morbos curarent, mortuos suscitarent, variisque linguis loquerentur, sapientia et scientia instructi essent; aut quemadmodum secundum corpus, naturalibus sensibus utimur numero quinque; ita et angelorum naturam divinis quibusdam, ac mirabilium effectricibus virtutibus ignotisque nobis uti verisimile est, quas scilicet alas Scriptura vocat. Quandoquidem de ventis etiam dictum est, « Qui ambulat super pennas ventorum⁴⁸; » ubi nos non ad corporeas figuras decurrimus, quasi scilicet venti, instar avium, pennis instructi sint.

« Et duabus quidem tegebant faciem, duabus autem velabant pedes, et duabus volabant. » Faciem itaque velabant, non Domini, ut quis putet, sed suam: quod non auderent objectam rem defixis oculis intueri. « Quare nemo novit Filium, nisi qui genuit ipsum Pater. » Pedes quoque velabant, scilicet extrema progressionis suæ, et ut quispiam dixerit, vitæ gressus, quo actiones suas inumbrarent, ut ne nudis pedibus regi suo astarent.

VERS. 3. « Et clamabant alter ad alterum, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Sabaoth: plena est omnis terra gloria ejus. » Non unam quippe emittebant vocem, neque omnes simul hanc proferebant, sed alter ad alterum, admirationem suam exhibentes, necnon stuporem ex tali spectaculo conceptum; imo potius obstupescerant ob descensum Dei Verbi ex celsissimis ad humilia. Non semel itaque, neque sæpius tantum sanctificationem ejus clamabant; sed in infinitum tempus ac semper stupore percussi vociferabantur; ex futuri ergo præscientia seraphim summopere mirabantur illud, quod scilicet, consequenter ad vaticinia, post adventum Salvatoris nostri ad homines, completum

⁴⁶ Matth. v, 8. ⁴⁷ Dan. vii, 10. ⁴⁸ Psal. ciii, 5.

est. Hinc enim revera in omnium gentium notitiam venit, et in omnem terram, non modo cognitio, sed etiam gloria theologiæ ipsum spectantis pervasit.

VERS. 4. « Et sublatum est superliminare a voce, qua clamabant : et domus repleta est fumo. » His subindicatur fore ut, toto orbe gloria ejus repleto, revelaretur is qui eo in loco stabat, ita ut, sublato superliminari, comprehendi posset : locumque fumo replendum esse, igni traditum : nam fumus ignis signum est. His ergo Scriptura incendium loco huic eventurum obscure indicat : quo peracto, repleta est universa terra gloria Domini : non una domo ut antea, sed innumeris multo præstantioribus per universam terram excitatis.

VERS. 5. « Et dixi, O miser ego, quia compunctus sum : quia homo cum sim, et impura labia habeam, in medio populi impura labia habentis ego habito : et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis. » Se autem impurum esse constituitur, non anima, neque toto corpore, quoniam nullius impuræ actionis sibi conscius erat; sed sola sibi labia impura esse ait, quasi videlicet reliquum corpus et anima pura fuerit, secundum illud, « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt ⁴⁹. » Labia vero non aliunde impura habebat, quam a colloquio cum impuris hominibus inito. Nam quia cum impuris viris versabatur, eorum improbitate digna verba proferre coactus, inde labii impurus erat.

VERS. 6, 7. « Et missus est ad me unus de seraphim, et in manu sua habebat carbonem ignis, quem forcipe tulerat de altari : et tetigit labia mea. Et dixit, Ecce tetigit hoc labia tua. » Talis est carbo altaris : ac fortasse clemens ille Dominus altare suum salutaribus hujusmodi ac purgantibus carbonibus replet. Quare dictum est alicubi ⁵⁰, « Carbones succensi sunt ab eo. » Deusque ipse apud Moysem ignis consumens dictus est : atque in Evangeliiis Servator dicitur baptizare in Spiritu sancto et igne. His porro omnibus edocemur, neminem posse, nisi per divinum ignem, remissionem peccatorum consequi. Merito itaque tantus ille propheta carbone ignis purgatur. Quænam vero iniquitates et peccata auferuntur ab eo, nisi ea quibus repleta labia sua esse constituitur? Post peractam vero eorum purgationem, consequenter voce sedentis in throno dignatur, qua dicitur :

VERS. 8. « Quem mittam? Et quis ibit ad populum hunc? Et dixi, Ecce ego, mitte me. » Hac voce, quæ intermedia posita est, prophetæ alacritatem expertus est, ut is vel boni saltem propositi mercedem reciperet. Quamobrem, non imperantis more ipsum jussit abire, sed in medio sermonis interrogat, quis sit ad id agendum paratus.

VERS. 9. « Et dixit, Vade, et dic populo huic : Auditum audietis et non intelligetis; et respicientes

γὰρ ὡς ἀληθῶς πᾶσιν ἐγνώσθη τοῖς ἔθνεσι, καὶ εἰς πᾶσαν ἐκηρύχθη τὴν γῆν, οὐ μόνον ἢ γνώσις, ἀλλὰ καὶ ἡ δόξα τῆς περὶ αὐτοῦ θεολογίας.

« Καὶ ἐπήρθη ὑπέρθυρον ἀπὸ τῆς φωνῆς, ἥς ἐκέκραγον, καὶ ὁ οἶκος ἐπλήσθη καπνοῦ. » Αἰνίττεται τοίνυν ὁ λόγος, ὡς ἄρα, πληρουμένης τῆς γῆς τῆς δόξης αὐτοῦ, γυμνοῦσθαι ἐμελλεν ὁ ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, ὡς καὶ τοῦ ὑπερθύρου ἀρθέντος, καταληφθήσεσθαι, καπνοῦ τε πλήρης ἕσεσθαι παραδοθεὶς πυρίπυρὸς γὰρ σημεῖον ὁ καπνός. Ἡΐξαστο τοίνυν διὰ τούτων ὁ λόγος, τὸν ἐπὶ τέλει κατελιγφότα τὸν τόπον ἐμπρησμών· μεθ' οὗ ἐπληρώθη πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης Κυρίου· οὐκ ἔτι ἐνὸς οἴκου, μυρίων δὲ καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην πολὺ κρειττόνων ἐκείνου συστάτων.

« Καὶ εἶπα· Ὁ τάλας ἐγὼ, ὅτι κατανένυγμαί, ὅτι ἄνθρωπος ὢν καὶ ἀκάθαρτα τὰ χεῖλη ἔχων, ἐν μέσῳ λαοῦ ἀκάθαρτα χεῖλη ἔχοντος ἐγὼ οἰκῶ· καὶ τὸν βασιλέα Κύριον Σαβαώθ εἶδον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου. » Ὁμολογεῖ δὲ ἀκάθαρτος εἶναι οὐ τὴν ψυχὴν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σῶμα· ἐπεὶ μηδεμίαν ἑαυτῷ ἀκάθαρτον πράξιν συνῆδει· μόνα δὲ τὰ χεῖλη ἀκάθαρτα ἐσχηκέναι φησὶ, ὡς τοῦ λοιποῦ σώματος αὐτῷ καθαρεύοντος καὶ τῆς ψυχῆς, κατὰ τὸ, « Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψοντα, ἢ ἀπὸ τῆς πύρρος τὸς ἀκαθάρτους ὁμιλίας. Ἦναγκάζετο γὰρ, ὡς εἰκόσ, ἀκαθάρτοις ἀνδράσι προσομιλῶν, ἄξια τῆς ἐκείνων φθέγγεσθαι μοχθηρίας, δι' ὧν ἐμολύνετο τὰ χεῖλη.

« Καὶ ἀπεστάλη πρὸς με ἐν τῶν σεραφίμ, καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ εἶχεν ἄνθρακα πυρός, ὃν τῇ λαβίδι ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἤψατο τὰ χεῖλη μου. Καὶ εἶπε· Ἰδοὺ ἤψατο τοῦτο τῶν χειλέων σου. » Τοιοῦτός ἐστιν ὁ ἄνθραξ τοῦ θυσιαστηρίου, τάχα ποιοῦ τοῦ φιλανθρώπου Κυρίου πληροῦντος τὸ ἑαυτοῦ θυσιαστήριον τοιούτων τινῶν σωτηρίων καὶ καθαρτικῶν ἀνθράκων. Διὸ λέλεκται ποῦ· « Ἄνθρακες ἀνήφθησαν ἀπ' αὐτοῦ. » Καὶ ὁ Θεὸς δὲ αὐτὸς παρὰ Μωϋσῆ πύρ καταναλίσκεν εἰρηται· καὶ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις βαπτίζαι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ μεμαρτύρηται· διὰ τούτων ἀπάντων παιδεύοντος ἡμᾶς τοῦ λόγου μὴ ἄλλως δύνασθαι τινα τυχεῖν ἀφέσεως ἀμαρτημάτων ἢ διὰ τοῦ θείου πυρός. Εἰκότως οὖν καὶ ὁ τοσοῦτος προφήτης δι' ἄνθρακος πυρός καθαίρεται. Ποίας δὲ ἀνομίας καὶ ἀμαρτίας ἀφαιρεῖται ἢ ὧν τὰ χεῖλη αὐτοῦ πεπληρώσθαι ὁμολογεῖ; Μετὰ δὲ τὴν τούτων κάθαρσιν, ἀκολούθως καὶ φωνῇ ἀξιούται τοῦ καθημένου ἐπὶ θρόνου, λεγούσης·

« Τίνα ἀποστελεῶ; Καὶ τίς πορεύεται πρὸς τὸν λαὸν τούτον; Καὶ εἶπα· Ἰδοὺ ἐγὼ, ἀποστειλὸν με. » Ἐδοκίμαζε δὲ ἄρα τοιαύτη φωνὴ μέσως ἀφαιμένη τὴν τοῦ προφήτου προθυμίαν, ὡς ἂν τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως μισθὸν κτήσεται. Διὸ οὐ προστακτικῶς αὐτὸν ἐκέλευσεν ἀπεῖναι· μέσως δὲ ἠρώτα, τίς εἴη ἕτοιμος τοῦτο πράττειν.

« Καὶ εἶπε· Πορεύθητι, καὶ εἶπον τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῆ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες

⁴⁹ Matth. v, 8. ⁵⁰ Psal. xvii, 9.

(12) Hæc apud Hieronymum habentur in hunc locum.

βλέψετε, και οὐ μὴ ἴδητε. » Τίνα δὲ βλέποντες βλέψουσι, και τίνας ἀκοῆ ἀκούσονται, οὐ παρέστησεν ἡμῖν καταλιπὼν σκοπεῖν ἐκ τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας, λεγούσης ὅτι, Τοῦτον ὃν οὐ θεάσασαι Κύριον, και ὃν τοῖς σοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδες, ὧ προφήτᾳ, τοῦτον και ὁ λαὸς οὐτός ποτε ὄψεται· ἀλλὰ και τῆς φωνῆς ἧς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀκήκοας, ἐπακούσεται καιρῷ τινι και αὐτός, οὐ μὴν και συνήσει, οὐδὲ γνώσεται, οὐδὲ βουλήσεται αὐτοῦ τὴν χάριν παραδέξασθαι. Σαφῶς δὲ διὰ τούτων τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν ἐδήλου.

« Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, και τοῖς ὤσιν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, και τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς. » Ὁ μὲν γὰρ Σωτῆρ, ἅτε φῶς ὑπάρχων, πάντων ἐφώτιζε τὰς ψυχάς· ὡς και τυφλοῖς τὸ βλέπειν χαρίζεσθαι· οἱ δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔμυον, ὥστε μὴ βλέπειν· και οὕτω βλέποντες οὐκ ἔβλεπον. Ὅταν γὰρ τις, ἐνετεινάσας και ἀκριθῶς θεασάμενος, ὑπερίδῃ, και καταφρονήσῃ τοῦ ὀρωμένου, ἢ μύσῃ τὰ ὄμματα προσποιούμενος μὴ ἐωραχέναι, τότε βλέπων οὐκ εἶδε. Τὸ μὲν οὖν βλέψαι ὑπέρβεν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ ὀφθέντος· τὸ δὲ μὴ ἰδεῖν συμβέδθηκεν ἀπὸ τοῦ αὐτοὺς μῦσαι τοὺς ἑαυτῶν ὀφθαλμοὺς, και προσποιηθῆναι μὴ βλέπειν. Οὕτω δὲ και ἀκοῆ ἀκούει τις, και πάλιν οὐκ ἀκούει· ἐπειδὴν μὴ συνῆ τὰ λεγόμενα, ἢ ὅταν παρακούῃ και καταφρονῇ τῶν λεγομένων. Συμβαίνει δὲ τοῦτο, ἐπειδὴν τις τὰ ὅσα αὐτοῦ βαρύνῃ, ὡσπερ ἀποφράξας και ἀποκωφώσας αὐτά. Ταῦτ' οὖν ἐστὶν περὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων λαὸν ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου ἐθέσπισεν. Ἐπληροῦτο δὲ τὸ ἔργον ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίας, καθ' ἣν, παρόντα αὐτὸν ὀφθαλμοῖς ὀρώντες, οὐκ ἔβλεπον, και διδάσκοντα τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας οὐ συνῆκαν.

« Καὶ εἶπα· Ἔως πότε, Κύριε; Καὶ εἶπεν· Ἔως ἂν ἐρημωθῶσι πόλεις, » και τὰ ἐξῆς. Καὶ μέχρι τίνος παρατείνῃ τὸ ἀρρώστημα; Καὶ ἐρωτᾷ λέγων· « Ἔως πότε, Κύριε; » τί γὰρ ἔσται τέλος τῆς τοιαύτης αὐτῶν ἀβελειάς (13); Σημαίνει οὖν διὰ τούτων τὴν ἐπελθοῦσαν πρῶτην ὑπὸ Ῥωμαίων τῷ τόπῳ πολιορκίαν, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος αὐτοῖς τολημθέντα, καθ' ἣν τῶν Ἰουδαίων πλείστα πόλεις ἐπὶ αὐτοκράτορος Οὐεσπασιανοῦ δρωθεῖσαι ἀφανεῖς παντελῶς κατέστησαν· ὡς μηδὲ μνήμην αὐτῶν μηδὲ ὄνομα περιλειπεσθαι. Οὕτω πως ἐρημίαν παντελῆ προαγορεύοντος τοῦ λόγου, ἐπληροῦτο δὲ και αὕτη κατὰ τοὺς Ἀδριανοῦ χρόνους, καθ' οὓς δευτέραν ὑπομείναντες Ἰουδαῖοι πολιορκίαν, εἰς τοῦτο τὸ κακὸν περῆστησαν, ὡς νόμοις και διατάγμασιν αὐτοκρατορικοῖς μηδὲ ἐξ ἀπόπτου τὴν ἐρημίαν τῆς ἑαυτῶν μητροπόλεως θεωρεῖν ἐπιτρέπεσθαι.

« Καὶ μετὰ ταῦτα μακρυνεῖ ὁ θεὸς τοὺς ἀνθρώπους, και οἱ καταλειφθέντες πληθυνθήσονται ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐστὶ τὸ ἐπιδέκατον. » Σύμμαχος ἐξέδωκε· « Μακρὰν ποιήσει Κύριος τοὺς ἀνθρώπους. » Σημαίνει γὰρ ὁ λόγος διὰ τῆς τοιαύτης τοῦ, « μακρυνεῖ, » ἐρμηνείας, ἣν οὖν τοῦ, « μακρὰν ποιήσει, » ἦν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ὑπέμειναν αἰχμα-

Α respicietis, et non videbitis. » Quænam videntes videbunt, et quænam auditi audient, non declaravit, id considerandum nobis relinquens ex sermone serie, quæ sic habet : Quem tu intueris Dominum, et quem ipsis oculis vides, o propheta, hunc et hic populus aliquando videbit; sed etiam vocem, quam tu in præsentia audivisti, et ipse quodam tempore audiet : neque tamen intelliget vel cognoscet, neque gratiam ejus suscipere volet. His autem aperte suum ad homines adventum indicabat.

VERS. 10. « Aggravatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos clausurunt, ne forte videant oculis. » Nam Salvator quidem noster, lumen cum sit, omnium animas illuminavit, ita ut et cæcis visum largiretur; illi vero oculos clauderant, ut non viderent; atque sic videntes non videbant. Cum enim quis intuitus, et re conspecta diligenter, rem visam despicit et contemnit, ac claudit oculos, se non videre simulans; tunc respiciens, non vidit. Quod igitur viderent, id ex gratia ejus qui videbatur, ipsis inerat; quod autem non viderent, id ex eo veniebat quod oculos clauderent, et se non videre simularent. Ita pariter quis auditu audit, et tamen non audit; quando ea quæ dicuntur non intelligit, aut cum dictis non obtemperat, eaque despicit. Hoc porro contingit, cum quis aures suas aggravat, eas quasi obturans et surdas efficiens. Hæc igitur Judaico populo futura esse, vox Domini vaticinatur. Impletum autem illud fuit in adventu Salvatoris nostri, quo, dum præsentem illum oculis cernerent, non videbant, et docentem mysteria regni, non intelligebant.

VERS. 11. « Et dixi, Usquequo, Domine? Et dixit, Donec desolentur civitates, » etc. Et usquequo durabit infirmitas? Interrogat dicens, « Usquequo, Domine? » quis enim finis erit hujusmodi illorum cæcitatibus? His enim significat primam sub Romanis futuram loci obsidionem, post edita ab ipsis contra Salvatorem facinora : qua multæ Judæorum civitates sub Vespasiano imperatore vastatæ, solo penitus æquatæ sunt, ita ut earum nec memoria nec nomen relinqueretur. Cum autem omnimodam desolationem sermo significet, contigit et illa Adriani tempore, cum Judæi, secundam passi obsidionem, in tantum calamitatis devenerunt, ut legibus et jussis imperatoris, ne quidem procul metropolis suæ vastitatem conspicerent permitterentur.

VERS. 12. « Et postea elongabit Deus homines, et qui relictæ fuerint multiplicabuntur super terram. Et adhuc super eam est decimatio. » Symmachus edidit, « Longe faciet Dominus homines. » Hac interpretatione, « elongabit, » sive « longe faciet, » indicat Scriptura captivitatem illam, quam eo ipso tempore multitudo Judaicæ gentis perpessa

(13) Hæc item in Hieronymi Commentario, sed pluribus.

est, necnon dispersionem illam qua, dum instantibus calamitatibus se proriperent, disgregati sunt. « Residui vero multiplicabuntur super terram » : alii scilicet a primis. Tot autem numero ipsi erunt, ut, cum primis comparati, multis partibus illorum multitudinem superent.

CAPUT VII.

VERS. 1-3. « Et factum est in diebus Achaz filii Joatham, filii Oziaz regis Juda, ascendit Raasin rex Aram, et Phacee filius Romeliaz rex Israel in Jerusalem, ad præliandum contra eam: et non potuerunt obsidere eam. Et nuntiaverunt domui David dicentes: Consensit Aram cum Ephraim, et stupefacta est anima ejus, et anima populi ejus, sicut lignum in silva a vento movetur. Et dixit Dominus ad Isaiam, Egrederere in occursum Achaz, tu et qui derelictus est Jasub filius tuus. » Par quippe erat ut prophetae filius, qui non una cum populo corruptus, sed paternæ doctrinæ tenax fuerat, hinc præsens institueretur a patre, cum fiducia accedente, ac jussa exsequente.

VERS. 4. « Et dices ei, Cave ut quiescas, et ne timeas, neque infirmetur anima tua a duobus lignis vittonibus fumigantibus his, » quibus nihil luminis insit, sed qui extincto titioni tantum similes sint. Hujusmodi quippe sunt duo illi reges, quorum metu et formidine teneris. Etiamsi enim vis illa mea castigationem immittens, quam iram appellare solent divina oracula, vos antehac sæpius invaserit, ad confutationem eorum, qui penes vos dii vocabantur: quibus vos quidem fidebatis, at illos nihil esse comprobatum est, cum vos inimici vestri subditos ac dedititios caperent; attamen quoniam ira mea iniqua non est, utpote bonus Deus, qui vos antea ad utilitatem vestram corripui; nunc iterum infirmitatem vestram totam curabo, si, a pristino errore vestro resipiscentes, pie agere vere ediscatis.

VERS. 8, 9. « Sed adhuc sexaginta quinque annis, deficient regnum Ephraim a populo. » Hoc item a propheta Achaz ediscit, non diu postea Samariæ regnum solvendum esse, subdito populo una cum regibus in captivitatem abducto, atque ob nefaria gesta in Assyrios translato. Quod si, ait, tempus nosse peroptes, scito annis abhinc sexaginta quinque venturum Assyriorum regem, ipsosque omnes captivos abducturum, in suamque regionem transportaturum esse. Hæc jussit Deus prophetam enuntiare, tum ipsi Achaz, tum subdito populo: quo illis auctor esset, ut ad se converterentur, ac crederent, neque dictis fidem negarent. Illos porro sexaginta quinque annos, aiunt Hebræorum filii ad unum expletos deprehendi, si quis a xxv Oziaz regni anno computum ordiatur.

VERS. 10, 11. « Et adjecit Dominus loqui ad

Ἀλωσίαν τὸ πλῆθος τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ τὸν διασκεδασµὸν ὃν διεσκεδάσθησαν φεύγοντες τὰς ἐπικειµένους αὐτοῖς συμφοράς. « Καὶ οἱ καταλειφθέντες δὲ πληθυνθήσονται ἐπὶ τῆς γῆς. » Ἴτεροι ὄντες τῶν προτέρων. Τοσοῦτοι δὲ οὗτοι ἔσονται, ὡς, παραβαλλοµένους αὐτοῖς τοῖς πρώτοις, πολλοσθηµόριον εἶναι νοµίζεσθαι τοῦ ἐκεῖνων πλῆθους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ΄.

« Καὶ ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἀχάζ τοῦ Ἰωάθαµ, τοῦ υἱοῦ Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα, ἀνέβη Ῥασσὶν βασιλεὺς Ἀράµ, καὶ Φακέε υἱὸς Ῥωµελίου βασιλεὺς Ἰσραὴλ ἐπὶ Ἱερουσαλήµ, πολεµῆσαι αὐτήν· καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν πολιορκῆσαι αὐτήν. Καὶ ἀνηγγέλη εἰς τὸν οἶκον Δαυὶδ, λέγοντες· Συνεφώνησεν Ἀράµ πρὸς τὸν Ἐφραΐµ· καὶ ἐξέστη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἡ ψυχὴ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃν τρόπον ἐν δρυμῶ ἔυλον ὑπὸ πνεύµατος σαλευθῆ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Ἠσαΐαν· Ἔξελθε εἰς συνάντησιν Ἀχάζ, σὺ καὶ ὁ καταλειφθεὶς Ἰασούδ ὁ υἱὸς σου. » Ἔδει δὲ καὶ τὸν υἱὸν προφήτου, µὴ συνδιαφθάρεντα τῷ πλῆθει, ἐναποµείναντα δὲ τῇ πατρικῇ διδασκαλίᾳ, µαθητεύεσθαι ἐξ ἐκεῖνου τῷ πατρὶ, διὰ τοῦ παρεῖναι αὐτῷ θαρσαλέως προσόντι καὶ πράττοντι τὰ κελεύοµενα.

« Καὶ ἐρεῖς αὐτῷ· Φύλαξαι τοῦ ἡσυχάσαι, καὶ µὴ φοβοῦ, µηδὲ ἀσθενεῖτω ἡ ψυχὴ σου ἀπὸ τῶν δύο ξύλων τῶν δαλῶν τῶν καπνίζοµένων τούτων, » οὐδαµῶς µὲν φῶς ἔχοντων, δαλῶ δὲ µόνον ἐσθεσµένῳ εἰκοσίων. Τοιοῦτοι γάρ τινες εἰσιν οἱ δύο βασιλεῖς, ὧν ἐν φόβῳ καὶ ἀγῶνι καθέστηκας. Εἰ γάρ καὶ τὰ µάλιστα ἡ παιδευτικὴ μου δύναµις, ἣν ὀργὴν ἀποκαλεῖν εἰώθε τὰ λόγια, µετῆλθεν ὑµᾶς τὸ πρότερον, εἰς ἐλεγγον τῶν ὀνοµαζοµένων ὑµῶν θεῶν, οἷς ἐθαρσεῖτε µὲν αὐτοὶ, οἱ δὲ τὸ µηδὲν ὄντες ἀπηλέγχοντο, ὀπηνίκα ὑποχειρίους ὑµᾶς εἶλον οἱ πολέµιοι· ὁµως, ἐπεὶ µὴ ἔστιν ἡ ἐµὴ ὀργὴ παράνοµος, ὡς ἀγαθὸς Θεὸς αὐτὸς καὶ τὸ πρῶτον ὑµᾶς ἐπὶ τῷ συμφέροντι παίσας· καὶ νῦν αὖθις πᾶν τὸ νόσηµα ὑµῶν ἴασοµαι, ἐὰν, ἐπιστραφέντες τῆς προτέρας πλάνης, μάθοιτε εὐσεβεῖν ἀληθῶς.

« Ἄλλ' ἔτι ἐξήκοντα πέντε ἐτῶν ἐκλείψει ἡ βασιλεία Ἐφραΐµ ἀπὸ λαοῦ. » Μανθάνει τοίνυν καὶ τοῦτο παρὰ τοῦ προφήτου ὁ Ἀχάζ· ὡς ὅσον οὐρανὸν ἡ τῆς Σαµαρείας βασιλεία καταλυθήσεται, τοῦ ἐν αὐτῇ βασιλευοµένου λαοῦ αὐτοῖς βασιλευσιν αἰχµαλιώτου γενησοµένου, καὶ εἰς Ἀσσυρίους ἀποικισθησοµένου διὰ τὰς ὑπερβαλλούσας αὐτῶν ἀθεµίτους πράξεις. Εἰ δὲ καὶ τὸν χρόνον ποθεῖς, φῆσι, µαθεῖν, γίνωσκε, ὡς εἶσω ἐξήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν, ἐπιβάς ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, πάντας αὐτοὺς λήφεται καὶ αἰχµαλιώτους εἰς τὴν ἑαυτοῦ µετοικιεῖ χώραν. Ταῦτα τῷ προφήτῃ λέγειν ὁ Θεὸς προσέταττον αὐτῷ τε τῷ Ἀχάζ, καὶ τῷ ὑπ' αὐτὸν λαῷ· παρορµῶν αὐτοὺς πρὸς ἀνδρῶν ἐπιστρέφειν, πιστεύειν τε καὶ µὴ ἀπιστεῖν τοῖς εἰρηµόνοις· τὰ γε µὴν ἐξήκοντα πέντε ἔτη φασὶν Ἑβραίων παῖδες εἰς τὸ ἀκριβὲς συμπληροῦσθαι, εἴ τις ἀριθµεῖν ἀρξῆται τοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ πέµπτου καὶ εἰκοστοῦ ἔτους τῆς Ὀζίου βασιλείας.

« Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι πρὸς Ἀχάζ·

Αἰτησαι σεαυτῶ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου εἰς βάθος, ἢ εἰς ὕψος. » Ἀντι δὲ τοῦ, « εἰς βάθος, ἢ εἰς ὕψος, » ὁ μὲν Σύμμαχος, « Αἰτησαι σεαυτῶ, φησί, σημεῖον παρὰ Κυρίου Θεοῦ σου· βάθυνον εἰς ἄδην, ἢ εἰς ὕψος ἄνω. » ὁ δὲ Ἀκύλας, « Ἐπερωτήσον σεαυτῶ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου· βάθυνον εἰς ἄδην, μετεώρισον εἰς ὕψος. » ὁ δὲ Θεοδοτίων, « Αἰτησαι σεαυτῶ παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου· βάθυνον εἰς ἄδην, ὕψωσον ἄνω. » Κελεύεται τοίνυν ὁ Ἀχάζ σημεῖον αἰτῆσαι, δι' οὐ σωθήσεσθαι Ἐμελλεν πώτός τε καὶ ὁ σὺν αὐτῷ λαός. Ἐξουσίαν δὲ δίδωσιν αὐτῷ ὁ Θεὸς αἰρέσεως τοῦ σημεῖου, εἴτε ἐκ βάθους αἰτήσῃεν, αὐτῷ δοθῆναι τοῦτο, ἐκ βάθους οὐχ ἐτέρου ἢ τοῦ κατὰ τὸν ἄδην· εἴτε ἐξ ὕψους, καὶ αὐτῶν τῶν ἄνω μετεώρων.

« Καὶ εἶπεν Ἀχάζ, Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδ' οὐ μὴ πειράσω Κύριον. » Ἀνανεταὶ δὴ οὖν, ἄτε δὴ ἀσεβῆς ὢν, καὶ μὴ πειθαρχῶν τῷ Θεῷ κελεύοντι, μὴ δὲ θέλων ἀπόπειραν λαβεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ παραδοξοποιουῦ δυνάμεως.

« Καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυὶδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις, πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; » Ἐπὶ τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἀπονοίᾳ σχετικιάσας ὁ προφήτης, ἐξ οἰκείου προσώπου τὰ ἐξῆς ἐπιλέγει. Ταῦτα δὲ ὁ μὲν Ἀκύλας τοῦτον ἠρμήνευσε τὸν τρόπον· « Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυὶδ· Μήτι ὀλίγον μοχθοῦν ἄνδρας, ὅτι μοχθεῖτε καὶ γε τὸν Θεόν μου; » Ὁ δὲ Θεοδοτίων· « Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυὶδ· Μὴ μικρὸν ἀγῶνα παρέχειν ἀνδράσιν, ὅτι ἀγῶνα παρέχετε καὶ γε τῷ Θεῷ μου; » Ὁ δὲ Σύμμαχος· « Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυὶδ· Μὴ οὐκ αὐταρκῆς ὑμῖν κοποῦν ἀνθρώπους, ὅτι κοποῦτε εἶτι καὶ τὸν Θεόν μου; » Ἔστι δὲ ὁ νοῦς τῶν προκειμένων τοιοῦτος· Οὐ παύσεσθέ ποτε τοῖς τοῦ Θεοῦ ἀνθρώποις, λέγω δὴ τοῖς προφήταις, κόπους καὶ μόχθους, καὶ ἀγῶνας τοὺς ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας σωτηρίας παρέχοντες; Ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτῷ τῷ ἐμῷ Θεῷ, ὃν ὑμεῖς ἀγνοεῖτε καὶ ἀρνείσθε, τῇ πολυθῆμῳ προσέχοντες πλάσῃ, σκυλμοῦς καὶ κόπους, καὶ ἀγῶνας παρέχοντες, τῷ μὴ βούλεσθαι πιστεῦειν αὐτοῦ ταῖς ἐπαγγελίαις, μηδὲ τὰ κεκελευσμένα πράττειν;

« Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτοῖς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἶδν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. » Τί, φησὶν, ἐστὶ τὸ σωτήριον σημεῖον, ὃ καὶ μὴ βουλομένοις ὑμῖν παρέξει; παράδοξόν τι θαῦμα ἔσται ποτὲ ἐν ἀνθρώποις, καὶ σημεῖον μηδέποτε ἀκουσθὲν ἐκ τοῦ παντός αἰῶνος. Παρθένος κηῖσει δίχα τῆς πρὸς ἄνδρα κοινωνίας, καὶ Θεὸν γεννήσει, Σωτήρα τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους. Τοῦτον αὐτὸν τὸν μέλλοντα λαχθάνειν τοιαύτης γεννήσεως Θεὸν σημεῖον ὑμῖν σωτήριον ἐντεῦθεν ἦδη ὁ Θεὸς παρέχει· ὃ δὴ καὶ εἰς βάθος μὲν δι' ἣν ποιήσεται μέχρις ἄδου κατάδασιν, εἰς ὕψος δὲ διὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἐπάνοδον. Σὺ οὖν, οἶκος Δαυὶδ, ἐντεῦθεν ἦδη κατὰ τὸν καιρὸν τῆς πρὸς τοὺς παρόντας πολεμίους συμβολῆς ἀνακαλοῦ αὐτόν, Ἐμμανουήλ ἐπονομάζων, ὅπερ ἐκ τῆς ἐρμηνείας τῆν τοῦ λόγου παρίστησι δύναμιν· « μεθ' ἡμῶν » γὰρ « ὁ Θεὸς » δηλοῖ τὸ ὄνομα. Πιστεύων οὖν ἦτα τῷ ση-

A Achaz dicens, Pete tibi signum a Domino Deo tuo, in profundum, aut in altum. » Pro illo, « in profundum, aut in altum, » Symmachus quidem ait, « Pete tibi signum a Domino Deo tuo, deprime in infernum, aut in excelsum supra; » Aquila vero, « Roga tibi signum a Domino Deo tuo, deprime in infernum, eleva in altum; » Theodotio, « Pete tibi signum a Domino Deo tuo, deprime in infernum, eleva in altum. » Jubetur ergo Achaz signum petere, quo tum ipse, tum populus ejus salutem consequentur erat. Facultatem autem ipsi præbet Deus eligendi signi, ac si ex profundo petat; ex profundo, non alio scilicet quam inferno, se concessurum; si vero ex alto, aut ex sublimioribus locis, se daturum pollicetur

B VERS. 12. « Et dixit Achaz, Non petam, et non tentabo Dominum. » Recusat videlicet ut impius ac Dei præcepto non obsequens, nec volens stupendæ virtutis Dei experimentum capere.

VERS. 13. « Et dixit, Audite ergo, domus David, Numquid parum vobis est molestiam præbere hominibus, cur Domino molestiam præbetis? » Hominis stultitiam miseratus propheta, ex propria persona quæ sequitur pronuntiat. Hæc porro Aquila hoc modo interpretatur : « Audite ergo, domus David, Numquid parum affligere viros, quia affligitis etiam Deum meum? » Theodotio autem, « Audite ergo, domus David, Numquid parum molestiam præbere viris, quia molestiam præbetis etiam Deo meo? » Symmachus vero, « Audite ergo, domus David, Annon sufficet vobis defatigare homines, quia defatigatis etiam Deum meum? » Præsentis porro dicti mens hæc est, Nunquamne cessabit Dei hominibus, videlicet prophetis pro vestra salute laborantibus, defatigationes, labores et molestias præbere? Sed etiamne ipsi Deo meo, quem vos ignoratis et negatis, multorum numinum errori dediti, molestias, defatigationes et labores præbebitis, nolentes ejus promissis fidem habere, nec ejus præcepta exsequi?

VERS. 14. « Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum : Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel. » Quid est, inquit, signum salutare, quod vobis vel nolentibus præbebit? stupendum quoddam miraculum aliquando in hominibus erit, ac signum nunquam omnino sæculo auditum. Virgo uterum gestabit sine ulla cum viro consuetudine, et Deum gignet, hunc humani generis Salvatorem. Hunc ipsum, qui talem ortum ducturus est, Deum, in signum vobis salutare jam exhinc Deus exhibet; quod et in profundum et in altum extendetur; in profundum quidem, per descensum suum usque ad infernum; in altum vero, per suum ad cælos reditum. Tu ergo, domus David, jam in tempore hujus cum inimicis tuis congressus, evoca illum, Emmanuel nuncupans, quod ex significato verbi virtutem declarat; hoc quippe nomen, « nobiscum Deus, » significat. Signo

itaque fidem habens confide : neque ultra Damasci deos invoces, neque eos, qui non sunt, auxiliares tibi ascribe; sed Emmanuelem, utpote Deum cum hominibus aliquando versaturum, invoca, cum perfecta fiducia sperans, ac nominis virtuti fidem habens.

Sed nos postquam huc devenimus, animadvertere par est, quo pacto prophetia domui David discrete præcipiat, ut eum qui ex Virgine nasciturus est, Emmanuelem nuncupet. Nam tu ipsa, domus David, quæ jam prophetæ ades, ejusque sermones audis, eum qui in vaticinio fertur, vocabis Emmanuel; ac si clarius diceret, Eum tibi adiutorem frequentius evoca, plerumque Emmanuelem appellans, ac ut præsentem tibi Deum vociferans. Licet enim longissimis abhinc temporibus futurum sit, ut eum Virgo in utero gestet et pariat; quando prophetiæ complementum adveniet, quando ille totius generis humani Salvator declarabitur, alio utetur nomine a salute derivato; sed jam hoc tempore tu, domus David, quæ bonum a Deo pignus accepisti, eum invoca, Emmanuelem appellans: salutem quippe tibi credenti et dictis obtemperanti nomen illud conciliabit. Si enim dictum fuisset, « Et vocabunt nomen ejus Emmanuel, » visum fuisset in futurum tempus totam prophetiam remittere; hoc enim pacto dubitandi causa amphibologia in sermone fuisset; quandoquidem is qui ex sancta Virgine natus est Salvator noster, non Emmanuel, sed Jesus vocatus est, secundum angeli oraculum Josepho editum his verbis, « Ne timeas accipere Mariam conjugem tuam: quod enim in ea natum est, ex Spiritu sancto est. Pariet autem filium, et vocabis nomen ejus Jesum: ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis ejus⁵¹. » Si itaque Jesus, non autem Emmanuel, nomen accepit Dominus noster et Salvator ex Virgine natus secundum prophetiam; quomodo verum fuerit oraculum dicens, « Et vocabunt nomen ejus Emmanuel? » Quamobrem non illo modo dictum est, non enim ab omnibus hoc nomine appellandus erat; sed accurate propheticus sermo sic habet, « Et vocabis. » Tu enim ipsa, domus David, cujus causa hoc vaticinium enuntiatur, accepto salutis pignore, quo tempore cum inimicis congregeris, ipsum Emmanuelem voca, et victoriæ de inimicis partæ auctorem ascribe: qui aliquando quidem ex Virgine nasciturus, sed jam Deus et nobiscum est, et jam tibi magna ad salutem tribuit. Divino itaque præcepto fidem habens, frequenter ipsum invoca adiutorem, Emmanuelem appellans. Quadam enim hujusmodi ceu incantatione opus est, ut ne dæmonibus auxiliariis attendas, sed solum Emmanuelem invoces, ac per ipsum salutem nanciscaris. Nonnulli vero hæc minime cogitantes, in Evangelio secundum Matthæum, pro illo « et vocabis, » « et vocabunt, » scripsere: at prophetica lectio non sic habet; sed Hebraica lectio

ἁμῶν θάρσει, καὶ μηκέτι μὲν θεοὺς ἀνακαλοῦ Δαμασχοῦ, μηδὲ τοὺς μὴ ὄντας βοηθοὺς ἐπιγράφοι σεαυτοῦ· τὸν δὲ Ἐμμανουὴλ, ὡς ἂν Θεὸν ἀνθρώπου συν-εσόμενόν ποτε, κάλει, θαρσῶν σὺν πεποιθήσει τελείᾳ, πιστεύων τῇ τῆς προσηγορίας δυνάμει.

Ἄλλ' ἐνταῦθα γενομένους ἡμᾶς ἐπιστῆσαι προσήκει, ὡς ἀκριβῶς ἡ προφητεία τῷ οἴκῳ Δαυὶδ προστάττει, καλέσαι τὸν ἐκ τῆς Παρθένου γεννησόμενον Ἐμμανουὴλ. Σὺ γὰρ αὐτὸς, ὁ οἶκος Δαυὶδ, ὁ νῦν τῷ προφήτῃ συμπάρων, καὶ τούτου ἀκροώμενος τῶν λόγων τὸν θεσπιζόμενον καλέσεις Ἐμμανουὴλ· ὡς εἰ σαφέστερον ἔλεγεν, Ἐπικαλοῦ βοηθὸν ἑαυτῷ συνεχῶς, πολλάκις Ἐμμανουὴλ ὀνομάζων, καὶ ὡς συνόντα σοι Θεὸν, τοῦτον ἀνακαλούμενος· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα μακροῖς ὕστερον χρόνοις ἡ Παρθένος τοῦτον κυήσει καὶ τέξεται· ὅτε καὶ τὸ ἀποτέλεσμα γενήσεται τῆς προφητείας, ὅτε καὶ Σωτὴρ ἀναφανήσεται τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους, τῷ ἑτέρῳ χρήσεται ὀνόματι τῆς σωτηρίας ἐπωνύμῳ· ἀλλ' ἐντεῦθεν ἤδη, σὺ, ὁ οἶκος Δαυὶδ, ἀγαθὸν σύνθημα παρὰ Θεοῦ λαβὼν, ἀνακαλοῦ, τὸν Ἐμμανουὴλ ὀνομάζων· σωτηριαν· νάρ σοι πιστεύοντι καὶ πειθαρχοῦντι τοῖς λεγομένοις ἡ τοιαύτη προξενήσει κλησίς. Εἰ μὲν οὖν εἴρητο, « Καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, » ἔδοξεν ἂν εἰς μέλλοντα χρόνον τὴν πᾶσαν παραπέμπειν προφητείαν· οὕτω γὰρ ἀμφιβολίαν εἶχεν ὁ λόγος· ἐπεὶ μὴ Ἐμμανουὴλ, ἀλλὰ Ἰησοῦς κέκληται τὸ ὄνομα τοῦ ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου γεννηθέντος Σωτῆρος ἡμῶν, κατὰ τὸν τοῦ ἀγγέλου χρηματισμὸν φήσαντα τῷ Ἰωσήφ· « Μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαρίαν τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου. Τέξεται δὲ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαόν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ. » Εἰ οὖν Ἰησοῦς, ἀλλ' οὐχὶ Ἐμμανουὴλ τὸ ἐπωνύμιον εἰληφεν ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Σωτὴρ, ἐκ τῆς Παρθένου γεννηθεὶς κατὰ τὴν προφητείαν· πῶς ἂν ἐτι ἠλήθευσε τὸ λόγιον φῆσαν, « Καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ; » Διόπερ οὐκ εἴρηται μὲν οὕτως· οὐ γὰρ ἐμελλεν ὑπὸ πάντων τούτῳ καλεῖσθαι τῷ προσήματι· ἀκριβῶς δὲ ὁ προφητικὸς λόγος, « Καὶ καλέσεις, » περιέχει. Σὺ γὰρ αὐτὸς, ὁ οἶκος Δαυὶδ, δι' ὃν ταῦτα θεσπίζεται, σύνθημα σωτηρίας λαβὼν κατὰ τὸν καιρὸν τῆς πρὸς τοὺς πολεμίους συμβολῆς, Ἐμμανουὴλ κάλει, καὶ τῆς τῶν πολεμίων ἥττης ἐπιγράφου τοῦτον αἴτιον· ἐκ Παρθένου μὲν γεννησόμενόν ποτε, ἤδη δὲ Θεὸν ὄντα, καὶ μεθ' ἡμῶν ὄντα, ἐντεῦθεν δὲ ἤδη τὰ μεγάλα πρὸς σωτηριαν χαριτούμενόν σοι. Πιστεύων οὖν τῷ θεῷ προστάγματι, συνεχῶς αὐτὸν ἐπικαλοῦ βοηθόν, Ἐμμανουὴλ ὀνομάζων. Τοιαύτης γὰρ τινας ὥσπερ ἐπυθῆς χρεῖα, πρὸς τὸ μὴ δαίμοσι βοηθοῖς προσέχειν· μόνον δὲ τὸν Ἐμμανουὴλ ἐπικαλεῖσθαι, καὶ δι' αὐτοῦ σώζεσθαι. Ταῦτα μὴ νοήσαντές τινας, ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ, ἀντὶ τοῦ, « καὶ καλέσεις, » — « καὶ καλέσουσι, » πεποιθήσασιν· οὐχ οὕτως ἐχούσης τῆς προφητικῆς λέξεως· ἢ τε γὰρ Ἑβραϊκῇ

⁵¹ Matth. i, 20, 21.

φωνή, ταύτη τε καταλατῶς, καὶ ἅπαντες οἱ ἔρμη- A
νευται, καλέσεις, ἐκδεδύχασιν.

« Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, πρὶν ἢ γνῶναι αὐ-
τὸν, ἢ προελῆσθαι πονηρὰ, ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. »
Εἰ γοῦν θαυμάσεις Θεὸν γεννώμενον ἀκούων, πίστευ-
σον, ὅτι καὶ τροφῇ νηπίων χρῆσεται. Οὐ γὰρ κατὰ
τινα φαντασίαν ὀφθήσεται ἄνθρωπος, (14) οὔτε τῷ
δοκεῖν ἔσται τὸ γινόμενον· ἀλλ' ἀληθῶς τοιαύτην
ὑπομενεῖ γέννησιν, ὡς κοινωῆσαι νηπίων τροφῇ·
βουτύρῳ λέγω καὶ μέλιτι ὁμοίως τοῖς λοιποῖς βρέφεσι.
Τοῦτο μὲν οὖν ἀνθρώπινον· τὸ δὲ τῆς θεότητος αὐτοῦ
παραστατικὸν ἐκεῖνο ἂν εἶη, ὅτι πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν,
ἢ προελῆσθαι πονηρὰ, ἐκλέγεται τὸ ἀγαθόν, καὶ τὰ
ἔξῃς. Σημαίνει δὲ ὁ λόγος, ὅτι καὶ παρ' αὐτὴν τὴν
γέννησιν διακριτικὸς τις ἦν, καὶ ἀγαθῶν ποιητικὸς, B
ὁ Ἐμμανουήλ, τὸ χριτικὸν ἐξ ἐκείνου κεκτημένος,
καὶ ἀποσειόμενος μὲν τὸ κακόν· μόνον δὲ τὸ ἀγαθόν
ἀποδεχόμενος. Τοιαύτης γὰρ ἔσται, φησὶ, φύσεως
καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς γεννήσεως.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, συριεῖ Κύριος
μυαίς, αἱ κυριεύουσαι μέρος ποταμοῦ Αἰγύπτου,
καὶ τῇ μελίσῃ, ἣ ἔστιν ἐν χώρᾳ Ἀσσυρίων. » Ση-
μαίνει διὰ τούτων ὁ λόγος Αἰγυπτίων ἀνδρῶν ἔφοδον,
οὓς φησὶν ἤξειν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν χώραν οὐκ ἄνευ
Θεοῦ, νεύματι αὐτοῦ τοῦ Κυρίου διεγείροντος, καὶ
ὡσπερ συρίγματι παρορμίωντος αὐτοῦ ἀπὸ τῆς
Αἰγύπτου· καὶ οὐκ ἀπὸ πάσης ταύτης, ἀλλ' ἐκ μέ-
ρους αὐτῆς. Ἡ καὶ διὰ τὸ λύθροις καὶ αἵμασι τοῖς
κατὰ τὴν ἀκάθαρτον εἰδωλολατρείαν χαίρειν τοὺς
Αἰγυπτίους, παραβάλλει μυαίς αὐτοῦ· τὴν δὲ τῶν C
Ἀσσυρίων πολεμικὴν δύναμιν διὰ τὸ πολεμικῶ κέν-
τρῳ κεχρησθαι, καὶ τῶν λοιπῶν ἔθνῶν τότε κρατεῖν,
μελίσῃ ἀπέικασε. Ταῦτα δὲ ἐπληροῦτο κατὰ τοὺς
χρόνους τῆς πρώτης πολιορκίας Ἰερουσαλήμ, καὶ
οὓς Αἰγύπτιοι μὲν οἱ καλούμενοι μυαί (15), ὅτε τούτων
βασιλεὺς Φαραὼ ἐπελθὼν τῇ Ἰουδαίᾳ, τὸν Ἰωσὶαν
τὸν βασιλέα τῆς Ἰερουσαλήμ, τῶν ἐπιφανῶν καὶ
θεοφιλῶν ἀνδρῶν οὐδενὸς δευτέρον, ἀναίρει. Εἶτ' οὐκ
εἰς μακρὰν ὁ τῶν Βαβυλωνίων βασιλεὺς Ναβουχοδο-
νόσορ σὺν μεγάλῃ στρατιᾷς δυνάμει ἐπελθὼν, τὴν
μὲν πόλιν αὐτὴν ἐκ βάθρων εἶλε, τὸν νεῶν πυρπο-
λήσας· τὸ δὲ πᾶν ἔθνος ἐξανδραποδισάμενος καὶ τὰς
λοιπὰς ὀρησας πόλεις, Ἀσσυρίους οἰκήτορας τῆς
Ἰουδαίαν κατέστησε χώρας.

« Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ξυριεῖ Κύριος τῷ ξυρῷ τῷ D
μεγάλῳ καὶ μεμεθυσμένῳ, ὃ ἐστὶ πέραν τοῦ ποτα-
μοῦ τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων. » Οὐ τὴν κεφαλὴν
οὖν μόνην ξυρήσει, τὴν πάλαι κομῶσαν, ὅτε τῆς
οἰκουμένης ἐκράτου Ἀσσύριοι, ἀλλὰ καὶ τὰς τρίχας
τῶν ποδῶν, δηλαδὴ τὸ ἀνδρεῖον σχῆμα, καὶ τὸν πύ-
γωνα· τουτέστι τὸν κατὰ φύσιν ἀνδράσι πρέποντα
κόσμον. Ξυρὸν δὲ μεμεθυσμένον ὑπὸ τοῦ Κυρίου ὁ
προφητικὸς ἐκάλεσε λόγος ἕτερον τι πολεμίων γένος·
δι' οὗ τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων, δηλαδὴ τὴν πᾶσαν
αὐτῶν βασιλείαν τε καὶ δυναστείαν ξυρήσειν ἐφη τὸν
Θεὸν, ὡς ταπεινὴν αὐτὴν, καὶ ἀνανδρὸν, καὶ ἀκο-
σμον καὶ ἀσχῆμονα δειχθῆναι. Παρ' ἐτέρῳ δὲ· ἀντὶ
τοῦ μεμεθυσμένῳ ξυρῷ, μεμισθωμένῳ εὐρηται οὕτως εἰπόντι.

(14) Eadem plane Hieronymus habet ad hunc locum.

(15) Hæc item apud Hieronymum.

ΠΑΤΡΟΛ. GR. XXIV.

cum hac nostra congruit : et omnes interpretes ro-
cabis ediderunt.

VERS. 15. « Butyrum et mel comedet, antequam
sciat ipse, aut præligat mala, eligere bonum. » Si
ergo miraris, cum audias natum Deum, at crede,
quoniam infantium cibo usus est. Non enim se-
cundum quamdam phantasiam homo apparebit,
neque species solum erit id quod gignetur; sed
eundem revera ortum subibit, ita ut infantium
alimento utatur, butyro videlicet et melle, perinde
atque alii infantes. Et hoc quidem humanum est :
quod autem deitatem ejus declarat illud est, quod
priusquam ille mala vel noverit vel præulerit, eli-
get bonum, etc. His porro significatur vel in ipso
ortu discernendi vi prælitum, ac bonorum patrato-
rem Emmanuelem fuisse, jam tunc judicii facultate
instructum : ac malum quidem excutientem, bonum
vero duntaxat amplectentem. Talis quippe natura,
inquit, vel ab ipso ortu futurus est.

VERS. 18. « Et erit in die illa, sibilabit Dominus
muscis, quæ dominabuntur parti fluminis Ægypti,
et api, quæ est in regione Assyriorum. » His vero
significat Ægyptiorum virorum irruptionem : quos
ait non sine Deo venturos esse in Judæorum regio-
nem, Domino per solum nutum commovente, et
quasi sibilo excitante illos ex Ægypto : nec ex tota
illa, sed ex parte quadam ejusdem. Vel quia Ægy-
ptii, cruore et sanguine ab impura idololatria ef-
fuso delectabantur, ipsos muscis comparat : Assy-
riorum autem bellicam virtutem, quod illi hostili
spiculo uterentur, ac cæteris tunc gentibus impera-
rent, api similem dicit. Hæc porro completa sunt
tempore primæ Hierosolymorum obsidionis, quo
Ægyptii quidem, muscæ dicti, cum rege suo Pha-
raone irrumpentes, Josiam Hierosolymorum regem,
inter conspicuos religiososque viros nemini secun-
dum interfecerunt. Non diu vero postea Babylo-
niorum rex Nabuchodonosor, cum exercitu ma-
gno superveniens, urbem ipsam funditus dele-
vit, templumque incendit, totaque gente in ca-
ptivitatem abducta, vastatisque cæteris, urbibus,
Judæorum regionis Assyrios habitatores constituit.

Ἰουδαίαν κατέστησε χώρας.

VERS. 20. « In die illa radet Dominus novacula
magna et inebriata, quod est ultra fluvium regis
Assyriorum. » Non caput solum radet olim comi-
tum, cum Assyrii orbi imperarent; sed etiam pilos
pedum, scilicet virilem formam, et barbam; id est,
ornatum viris secundum naturam consentaneum.
Novaculam vero a Deo inebriatam aliud genus ini-
micorum nuncupat propheticus sermo. cujus opera
regem Assyriorum, seu totum eorum regnum et po-
tentiam abrasurum Deum esse prænuntiat; ita ut
humilis, imbellis, incompta, et deformis appareat.
Pro illo autem, « inebriata novacula, » alius in-
terpres, « mercede conducta, » habet.

VERS. 21, 22. « Et erit in die illa, nutriet homo vaccam boum, et duas oves. Et erit a copia lactis qualis, facient, ut butyrum et mel comedat omnis, qui derelictus fuerit in terra. » Extremam paupertatem et inopiam his subindicat; imo etiam et raritatem frumenti ad cibum præstandum. Nam quod non boum greges, sed unam tantum vaccam homo possideat, et quod non ovile, sed duas tantum oves alat, extremæ fuerit inopiæ argumentum; quin etiam quod residuus in terra populus butyro tantum et melle alatur, id famem panis declarat. Hic porro erat populus sub Godolia, quem ob frumenti penuriam, exiguo pecorum lacte et butyro in alimentum usurum prænuntiat: universa regione, ob virorum paucitatem in desertum et in spinas conversa.

VERS. 23. « Et erit in die illa, omnis locus ubi fuerint mille vineæ, mille siclorum, in desertum erit et in spinam. » Quod igitur terra inculta et spinis referta sit, frumento carebit; neque homo qui residuus erit, naturæ congruenti cibo, aut vino nutrietur, imo potius lacte, butyro, et melle; iisque non a numero boum grege, neque ab ovilibus congregatis, sed ex ovibus quibusdam et animalibus miseris. Nam alius ex una bucula, alius ex duabus ovibus id inutabitur.

VERS. 23. « Et omnis mons aratus arabitur, et non veniet illuc timor: erit enim a deserto et spinis in pascua ovis. »

CAPUT VIII.

VERS. 1. « Et dixit Dominus ad me, Sume tibi librum novum grandem: et scribe in illo stylo hominis. » Postquam finem narrandi fecit ea quæ in memoratis diebus futura sunt, narrationem de ortu Emmanuelis resumit. Super quo domui David præceptum erat, ut incantationis loco Emmanuelis nomen invocaret; idque cum spe ac fiducia, quod ejus ope ab imminentibus duobus regibus liberanda sit. Quia vero docuit Emmanuelem illum, stupendam et ab humana natura alienam generationem habiturum esse: nam ex incorrupta puella, et virgine nuptiis experte nasciturus erat; admodum necesse ario Dominus, hic, non Achaz, neque domui Judæ, sed ipsi soli prophetæ, mysterium arcani ortus Emmanuelis revelat: quomodo scilicet futurum sit ut virgo in utero concipiat et pariat filium. Ut itaque ea quæ ad Emmanuelem spectabant, non ad omnium aures spargerentur, sed potius in arcana quadam scriptura servarentur, jubet prophetam sibi sumere tomum novum et magnum, sive, « librum, » seu, « membranam, » seu « volumen » secundum reliquos, « stylo hominis, » id est, consæta et nota hominibus scriptura: est quippe alia Dei Scriptura non stylo hominis exarata, sed virtute Dei Verbi, qua dignos in libro vitæ describit.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ θρέψῃ ἄνθρωπος δάμαλιν βοῶν καὶ δύο πρόβατα. Καὶ ἔσται ἀπὸ τοῦ πλεῖστον ποιεῖν γάλα, βοῦτυρον καὶ μέλι φαγεῖν πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τὴν γῆν. » Πτωχείαν τε καὶ πένιαν ὑπερβάλλουσαν αἰνιττεται διὰ τούτων· ἀλλὰ καὶ ἔνδειαν καὶ σπάνιν τῆς ἀπὸ τοῦ σίτου τροφῆς· τὸ γὰρ μὴ βοῶν ἀγέλας, μίαν δὲ μόνην δάμαλιν κεκτηθῆναι ἄνθρωπον, καὶ τὸ μὴ ποίμνιον προβάτων, δύο δὲ πρόβατα μόνον τρέφειν, τῆς ἐσχάτης ἀν γένοιτο ἀπορίας σύμβολον· ἀλλὰ καὶ τὸ βοῦτύρω τρέφεσθαι καὶ μέλιτι πάντα τὸν καταλειφθέντα ἐπὶ τῆς γῆς λαόν, λιμὸν ἄρτου παρίστησιν. Οὗτος δὲ ἦν ὁ ἐπὶ τοῦ Γοδολίου λαός, ὃν διὰ ἀπορίαν τῆς ἀπὸ σίτου τροφῆς ἐν βραχυτάτῳ θερμομάτων γάλακτι καὶ βοῦτύρῳ τραφήσεται προαγορεύει, τῆς χώρας ἀπάσης εἰς χέρσον καὶ ἀκανθαν διὰ ἀνδρῶν ἐρημίαν μεταβληθείσης.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, πᾶς τόπος οὗ ἐὰν ᾧσι χιλίαι ἀμπέλοι, χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἔσονται καὶ εἰς ἀκανθαν. » Οὐκοῦν διὰ τὸ χέρσον εἶναι τὴν γῆν καὶ ἀκανθῶν πλήρη, σίτον οὐχ ἔξει· οὐδὲ τραφήσεται τῇ κατὰ φύσιν ἀνθρώπος τροφῇ περιλειφθεὶς, ἀλλ' οὐδὲ οἴνῳ χρῆσεται, γάλακτι δὲ καὶ βοῦτύρῳ, καὶ μέλιτι· καὶ τούτοις, οὐκ ἀπὸ πλήθους ἀγέλης βοῶν, οὐδ' ἀπὸ ποικίλων προβάτων συναγομένοις, ἀλλ' ἐξ εὐτελῶν καὶ οἰκτρῶν ζώων. Ὁ μὲν γάρ τις ἀπὸ μιᾶς δαμάλεως, ὁ δὲ ἀπὸ δύο προβάτων ποιήσεται ταῦτα.

« Καὶ πᾶν ὄρος ἥροτριωμένον ἀροτριωθήσεται, καὶ οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐκεῖ φόβος· ἔσται γὰρ ἀπὸ τῆς χέρσου καὶ ἀκάνθης εἰς βόσκημα προβάτου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

« Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς με, Λάβε σεαυτῷ τόμον καινὸν μέγαν, καὶ γράψον εἰς αὐτὸν γραφίδι ἀνθρώπου. » Συντελέσας ὁ λόγος τὰ γενησόμενα ἐν ταῖς καταλεχθείσαις ἡμέραις, ἐπαναλαμβάνει τὴν διήγησιν τὴν περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἐμμανουήλ· περὶ οὗ τῷ οἴκῳ Δαυὶδ παρεκελεύετο ἀντὶ ἐπιφθῆς τὸ τοῦ Ἐμμανουήλ ἐπικαλεῖσθαι ὄνομα, θαρσύνοντος καὶ πιστεύοντος δι' αὐτοῦ σωθῆσθαι ἀπὸ τῶν ἐπικειμένων αὐτοῖς δύο βασιλέων. Ἐπειδὴ δὲ ἐδίδαξε τὸν Ἐμμανουήλ ξένην τινὰ καὶ ἀλλοτριαν τῆς θνητῆς φύσεως ἔξει γεννησιν· ἐξ ἀδιαφθόρου γὰρ νεάνιδος καὶ ἐξ ἀπειρογάμου παρθένου τεχθήσεσθαι, σφόδρα ἀναγκαίως ἐν τούτοις αὐτοῖς ὁ Κύριος, οὐκ ἔτι τῷ Ἀχάζ, οὐδὲ τῷ οἴκῳ Ἰούδα, ἀλλ' αὐτῷ μόνῳ τῷ προφήτῃ τὸ μυστήριον ἀποκαλύπτει τῆς ἀπορρήτου γεννήσεως τοῦ Ἐμμανουήλ· ὅπως ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήφεται, καὶ τέξεται υἱόν. Ἴν' οὖν τὰ περὶ τοῦ Ἐμμανουήλ μὴ εἰς τὰς πάντων ἀκοὰς τῶν ποτε χωρήσει, φυλαχθεῖν δὲ μᾶλλον ἐν ἀπορρήτῳ γραφῇ· παρακελεύεται τῷ προφήτῃ λαβεῖν ἐαυτῷ τόμον καινόν, μέγαν, ἢ τεύχος, ἢ ἐπιφθέρωμα, ἢ κεφαλίδια, κατὰ τοὺς λοιπούς· « γραφίδι ἀνθρώπου, » τούτεστι, τῇ συνήθει καὶ γνωρίζομένῃ ἀνθρώποις γραφῇ· εἶναι γὰρ ἄλλην Θεοῦ Γραφήν, οὐ γραφίδι ἀνθρώπου γραφομένην, ἀλλὰ δυνάμει Θεοῦ Λόγου, τοὺς ἀξίους ἀπογραφομένην ἐν βίβλῳ ζώντων.

« Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτιν, καὶ ἔτεκεν Ἀ υἱόν. Καὶ εἶπέ μοι Κύριος· Κάλῃσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμεισον. » Ἐπειπερ εἴρηται ἀνωτέρω, « Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, » ἀναγκαιῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος, πῶς ἂν γένοιτο τοῦτο διασαφεῖ αὐτὸς ὁ Κύριος λέγων· « Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτιν· » ἀντὶ τοῦ, Ἐγὼ αὐτὸς προσελύσομαι τῇ προφήτιδι. Προφήτιν γὰρ ὀνομάζει τὴν τὸν Ἐμμανουὴλ τεξομένην, διὰ τὸ Πνεύματος ἁγίου μετασχεῖν κατὰ τὸν φῆσαντα πρὸς αὐτήν· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. » Αὕτη τοίνυν ἡ δύναμις τοῦ Ὑψίστου, ἡ διὰ τῆς προφητείας λέγουσα, « καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτιν, » τὰ μέλλοντα ὡς ἤδη γεγονότα διεξέρχεται κατὰ τινὰ προφητικὴν συνθήθειαν. « Ταχέως σκύλευσον. » Αὐτὸς δὲρα ἦν, ὁ καὶ τὸν πάλαι ἰσχυρὸν τὸν διάβολον καταδήσας, καὶ τὰ σκύλα αὐτοῦ διαρπάσας.

« Καὶ προσέθετο Κύριος λαλήσαι μοι ἔτι λέγων, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τὸν λαὸν τοῦτον τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωάμ, τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ· ἀλλὰ βούλεσθαι ἔχειν τὸν Ῥαασίν, καὶ τὸν υἱὸν Ῥωμελίου βασιλέα ἐφ' ὑμῶν. » Τί δὲ τοῦτο ἦν τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωάμ; Ὁ ἐπιηγεμένος αὐτοῖς Ἐμμανουὴλ, ἢ Πηγὴ τυγχάνων ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἢ καὶ πηγὴ ὕδατος πορευομένου εἰς ζωὴν ἡσυχῇ. Ἔτι γὰρ τότε λανθανόντως καὶ ἡσύχως συνεπορεύετο τῷ λαῷ, ἀρδεύειν αὐτὸν καὶ ἐπισκοπεῖν βουλόμενος τὰς ψυχὰς, καὶ μηδέπω κηρυττόμενος εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Διὸ κέκληται προσφωῶς τὸ ὕδωρ, πορευόμενον ἡσυχῇ, καὶ πηγὴ τοῦ Σιλωάμ, ὃ ἔστιν « ἀπεσταλμένος. » Ὁ δὲ ἐνταῦθα κατηγορούμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου λαός, οὐ βουληθεὶς πιστεῦσαι τῷ προστάγματι, καὶ τὸν Ἐμμανουὴλ καλεῖν, ὃς ἦν ὕδωρ τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ, ἔρημος αὐτοῦ γίνεται. Ἐπεὶ τοίνυν ἄπιστοι ὄντες, ἡγάπων μᾶλλον ὑποτάττειν ἑαυτοὺς τῷ βασιλεῖ Δαμασκού, ἢ βασιλεῖ τῆς Σαμαρείας, πολεμιοὺς οὖσιν, ἢ πράττειν τὰ κεκλευσμένα· τοῦτο χάριν ἀπειλεῖ ὁ λόγος μὴ ἐκείνοις αὐτοὺς ὑποχειρίους εἶσεσθαι, ἀλλὰ τῷ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεῖ.

« Διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἀνάγει Κύριος ἐφ' ὑμᾶς τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ, τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ, τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἀναθήσεται ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα ὑμῶν, καὶ περιπατήσει ἐπὶ πᾶν τεῖχος ὑμῶν, καὶ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἀνθρώπων. » Πρὸς ἀντιδιαστολήν γὰρ τοῦ ὕδατος τοῦ Σιλωάμ τοῦ πορευομένου ἡσυχῇ, τὸ ὕδωρ ἀντέθηκε τοῦ ποταμοῦ, τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ· ἦν δὲ οὗτος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀσσυρίων. Τοσοῦτον γὰρ πλῆθος ἤξεν τῶν πολεμίων θεοπίζει, ὡς πᾶν τὸ πλάτος τῆς Ἰουδαϊκῆς χώρας πληρώσειν, ἀφαιρεθῆναι δὲ ἀπ' αὐτῆς ἀνθρώπων, ὃς· δυνήσεται κεφαλὴν ἄραι, ἢ δυνατὸν συντελέσασθαι τι· ὡς μηκέτι κεφαλὴν αὐτοὺς ἔχειν τοῦ λοιποῦ, τουτέστιν, ἄρχοντας καὶ βασιλέας. Ἐπερ δι' ἔργων ἐχώρει ἐπὶ τῶν Ἰερουσαλὴμ προφήτου χρόνων, καθ' οὓς ἐπιστὰς Ναβουχοδονόσορ ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, τέλος ἐπέγε τοῖς προειρημένοις.

« Καὶ ἔσται ἡ παρεμβολὴ αὐτοῦ, ὥστε πληρῶσαι

Vers. 3. « Et accessi ad prophetissam, et peperit filium. Et dixit mihi Dominus, Voca nomen ejus, cito spolia detrahe, prædare, velociter prædare. » Quia dictum est superius, « Ecce virgo in utero concipiet et pariet filium, » necessario in præsentī, quomodo id factum sit declarat ipse Dominus his verbis, « Et accessi ad prophetissam; » ac si diceret, ego ipse in prophetissam superveniam. Prophetissam quippe vocat eam, quæ Emmanuelem partura est, quia Spiritus sancti particeps erit, secundum dictum illud, « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi²². » Hæc igitur virtus Altissimi, quæ per prophetiam ait, « Et accessi ad prophetissam, » futura quasi jam præterita recenset secundum quamdam propheticam consuetudinem. « Cito spolia detrahe. » Ipse igitur erat, qui illum olim potentem diabolum alligavit, ac spolia ejus diripuit.

Vers. 5, 6. « Et adjecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: Quia non vult populus hic aquam Siloam, quæ quiete fluit; sed vult habere Raassin et filium Romeliæ in regem super vos. » Quænam illa erat, aqua Siloam? Emmanuel ille promissus ipsis, qui est « fons aquæ salientis in vitam æternam, » et fons aquæ fluentis ad vitam quiete. Tuuc enim etiam latenter et quiete incedebat cum populo, ut illum irrigaret, et animabus eorum prospiceret, cum nondum prædicatus fuisset in omnes gentes. Quamobrem apposite vocatur aqua quiete manans, et fons Siloam, quod significat, « missus. » Populus autem hic a Domino accusatus, cum jussui parere et Emmanuelem vocare nollet, qui erat aqua illa quiete manans, ab eo desertus est. Quia igitur, infideles cum essent, regi Damasci et regi Samariæ inimicis suis sese subjicere malebant, quam jussa exsequi; ideo comminatur Scriptura, ipsos non iis subditos fore, sed regi Assyriorum.

Vers. 7, 8. Ideo ecce reducet Dominus super vos aquam fluminis, fortem et multam, regem Assyriorum et gloriam ejus: et ascendet super omnem vallem vestram, et ambulabit super omnem murum vestrum, et auferet a Judæa hominem. » Ad discrimen aquæ Siloam, quiete manantis, aquam fluminis fortem et multam opposuit: quæ erat rex Assyriorum. Tantam enim hostium multitudinem venturam vaticinatur, ut omnem Judaicæ regionis latitudinem impleat, et ab ea auferatur homo, qui præsens caput extollere, aut quidpiam perficere: ita ut deinceps illi caput non habeant, id est principes et reges. Quæ re ipsa evenerunt Jeremiæ prophætæ tempore, quo irrumpens Nabuchodonosor rex Assyriorum, prænuntialis finem imposuit.

« Et erit exercitus ejus, ut impleat latitudinem

²² Luc. 1, 35.

regionis terræ, Nobiscum Deus. » Hæc quoque in eodem Emmanuelis argumento insistent : incipiunt enim ab Emmanuele, quod significat, *nobiscum Deus, cognoscite gentes*; ac rursus in fine sententiæ : « Et sermo quem loquimini non maneat in vobis, quia nobiscum Deus : » iterum Emmanuel dictus est. Postquam ergo propheta memoratos homines coarguerat, quod nolissent, invocato Emmanuele, inimicis superiores evadere, ipse ex sua et sui similibus persona Emmanuelem invocari dicens :

VERS. 9, 10. « Nobiscum Deus. Cognoscite gentes et vincimini, et audite usque ad extremum terræ : qui fortes fuistis, vincimini : nam si iterum fortes sitis, iterum vincimini : et si consilium ineamis, id dissipabit Dominus : et verbum quod loquimini non manebit in vobis, quia nobiscum Deus. » Quem vero cognoscetis ? Ipsum Emmanuelem : nam populus ex circumcissione neque cognovit ipsum, neque intellexit, neque prophetiæ credere voluit : sed nec victus est, nec præcepto se subdidit. Vos autem gentes, notitiam ejus, qui in prophetia fertur, accipite, atque hæc intelligentes, nolite reluctantari ; sed vincimini superati. Audite præceptum vos omnes, qui usque ad extremum terræ habitatis : ac si qui in vobis fortes ac potentes, verbo cedite victi et superati ; idque alacriter agite, gnari etsi nolueritis, vel invitos sperandos esse. Quod si Dei consilio repugnantes, machinas quasdam et insidias struxeritis contra verbum a quo vocamini ; ut inania aggressi arguemini. Hæc porro dicimus, quia nobiscum Emmanuel.

VERS. 11. « Sic dicit Dominus manui forti : Non obsequuntur incessui in via populi hujus. » Transit ergo ad Judaicum populum, ipsumque ut forti manui immorigerum coarguit. Nam ab illa vocati, cum obsequi oportuisset, illi contra non obtemperabant ac contradicebant. Ne dicatis, inquit, durum esse sermonem, quod oportet abscedere a via populi hujus : nam hic quidem populus durum illum aestimat ; vos vero qui abscessistis a via populi hujus, ne dicatis hunc esse durum : quod si ii ex isto populo qui increduli sunt, insidias vobis struxerint, utpote qui defeceritis, at vos timorem eorum ne timeatis, nec ab illis pulsati conturbemini : solumque Dominum virtutum sancte colentes, eum timendum vobis ascribite : nam « Initium sapientiæ timor Domini »⁹³, » per quem hominum metus omnis eliminatur.

VERS. 12. « Dominum ipsum sanctificate, et ipse erit timor tuus : et si in ipso confidas, erit tibi sanctificatio. » Si ergo, ait, in ipso confidas, erit tibi in sanctificationem, ita ut corporeo sanctificio non ultra egeas. Sanctificium autem apud Hebræos vocabatur templum olim apud illos consistens, ejusque interiora. Tibi itaque ab illis pulso, sed in Domino confidenti, sanctificium erit, non corporeum

τὸ πλάτος τῆς χώρας σου, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Καὶ ταῦτα τῆς περὶ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἔχεται ὑποθέσει· ἀρχεται γοῦν ἀπὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ, ὅπερ ἐστὶ, « μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· γινώτε ἔθνη· » καὶ αὖθις πρὸς τῷ τέλει τῷ λέγεσθαι· « Καὶ λόγον ὃν ἂν λαλήσητε, οὐ μὴ ἐμμείνη ἐν ὑμῖν, ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· » Ἐμμανουὴλ πάλιν εἴρηται. Διελέγξας τοίνυν ὁ προφήτης τοὺς δηλωθέντας, ὅτι μὴ ἐβουλήθησαν, ἐπικαλεσάμενοι τὸν Ἐμμανουὴλ, κρείττους γενέσθαι τῶν πολεμίων, αὐτὸς ἐπικαλεῖται τὸν Ἐμμανουὴλ ἐξ ἰδίου προσώπου καὶ τῶν αὐτῷ παραπλησίων, λέγων·

« Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Γινώτε ἔθνη καὶ ἡττάσθε, καὶ ἐπακούσατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, ἰσχυρότερες ἡττάσθε, ἢ ἂν γὰρ πάλιν ἰσχύσητε. πάλιν ἡττηθήσεσθε· καὶ ἢ ἂν βουλευσῆσθε βουλήν, διασκεδάσει Κύριος· καὶ λόγον ὃν ἂν λαλήσητε, οὐ μὴ ἐμμείνη ἐν ὑμῖν, ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Τίνα δὲ γινώτε ; Αὐτὸν τὸν Ἐμμανουὴλ· ὁ γὰρ ἐκ περιτομῆς λαὸς οὕτε ἔγνω αὐτὸν, οὕτε συνήκεν, οὕτε πιστεῦσαι ἡβουλήθη τῇ προφητεία· ἀλλ' οὐδὲ ἡττήθη οὐδὲ ὑπετάγη τῷ προστάγματι. Ὑμεῖς δὲ τὰ ἔθνη, γινώσιν ἀναλάβετε τοῦ προφητευομένου, καὶ συνέντες αὐτὰ, μὴ τολμάτε ἀνθίστασθαι· νικᾶσθε δὲ ἡττώμενοι. Ἐπακούσατε δὲ καὶ τοῦ προστάγματος ὑμεῖς πάντες οἱ μέχρις ἐσχάτου τῆς γῆς οἰκοῦντες· ὅτι ἐν ὑμῖν ἰσχυροὶ καὶ δυνατοὶ, παραχωρεῖτε τῷ λόγῳ, νικώμενοι καὶ ἡττώμενοι, καὶ τοῦτο πράξετε προθύμως, εἰδότες, ὅτι, κἂν μὴ ἔληθε, ἀκοντες ἡττηθήσεσθε. Εἰ δὲ ἀνθίστάμενοι τῇ τοῦ Θεοῦ βουλήσει, μηχανάς τιννας, καὶ ἐπιβουλὰς τυρεύετε κατὰ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς λόγου, ματαιοπονοῦντες ἐλεγχθήσεσθε. Ταῦτα δὲ φάμεν, ἐπεὶ μεθ' ἡμῶν ἐστὶν ὁ Ἐμμανουὴλ

« Οὕτως λέγει Κύριος τῇ ἰσχυρᾷ χειρὶ, ἀπειθοῦσι τῇ πορείᾳ τῆς ὁδοῦ τοῦ λαοῦ τούτου· μεταβαίνει οὖν ἐπὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων λαόν, ἐλέγχων αὐτὸν ὡς ἀπειθῶντα τῇ ἰσχυρᾷ χειρὶ· καλούμενοι γὰρ ὑπ' αὐτῆς, δέον ὑπακούειν, οἱ δὲ ἡπειθῶν καὶ ἀντέλεγον. Μὴ εἴπητε, φησὶ, σκληρὸν εἶναι τὸν λόγον, τὸν περὶ τοῦ ἀποστήναι δεῖν τῆς πορείας τοῦ λαοῦ τούτου· ὁ γὰρ λαὸς οὗτος σκληρὸν αὐτὸν νομίζει· ὑμεῖς δὲ, οἱ ἀποστάντες τῆς πορείας τοῦ λαοῦ τούτου, μὴ λέγητε τοῦτον εἶναι σκληρὸν· εἰ δὲ ἐπιβουλεύοιεν ὑμῖν ὡς ἀποστᾶσιν, οἱ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἄπιστοι, ἀλλ' ὑμεῖς τὸν φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταρασσέσθε ὑπ' αὐτῶν ἐλαυνόμενοι, μόνον δὲ τὸν Κύριον τῶν δυνάμεων ἀγιάζοντες ἐπιγράφεσθε ἐαυτοῖς φόβον· ἀρχὴ γὰρ ἐσφίρας φόβος Κυρίου· » καὶ διὰ τούτου πᾶς ὁ ἐξ ἀνθρώπων ἀπελαύνεται φόβος.

« Κύριον αὐτὸν ἀγιάσατε, καὶ αὐτὸς ἔσται σου φόβος· καὶ ἂν ἐπ' αὐτῷ πεποιθὴς ἦς, ἔσται σοι εἰς ἀγίασμα. » Ἐὰν οὖν ἐπ' αὐτῷ, φησὶ, πεποιθὴς ἦς, αὐτὸς ἔσται σοι εἰς ἀγίασμα ὡς μηκέτι δεῖσθαι τοῦ σωματικοῦ ἀγιάσματος. Ἀγίασμα δὲ ἐκκαλεῖτο παρ' Ἑβραίων ὁ πάλαι συννεστώς παρ' αὐτοῖς νεῶς, καὶ τούτου τὰ ἐνδοτάτω. Ἔσται σοι τοίνυν τῷ ἐλαυνόμενῳ ὑπ' ἐκείνων, πεποιθῆτι δὲ ἐπὶ Κύριον, ἀγίασμα,

⁹³ Psal. cx, 10.

οὐχ ὁ σωματικὸς νεὼς, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἀγιάζων αὐτὸν, ἐὰν πεποιθὼς ᾖ ἐπ' αὐτόν. Διὸ μηδὲν φοβούμενος τὸν νεὼν τοῦτον, ἀναχώρει αὐτοῦ· πιστεῦε δὲ καὶ θάρσει τῷ σὺ φόβῳ· ἔξεις γὰρ αὐτὸν ἀγίασμα. « Καὶ οὐχ ὡς λίθου προσκόμματα συναντήσεσθε αὐτῷ, οὐδὲ ὡς πέτρας πτώματος. » Ὅρξῃ ὅπως αὐτὸν τὸν Κύριον λίθον προσκόμματος καὶ πέτραν σκανδάλου ὀνομάζει; καὶ τοιοῦτον μὲν ἐσεσθαι αὐτόν φησι τοῖς καθημένοις ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῖς δυσὶν οἴκοις Ἰσραὴλ· τοῖς δὲ εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἀγίασμα ἐσεσθαι διδάσκει. Πῶς οὖν ἐγένετο λίθος προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου τοῖς εἰρημένοις Ἐμμανουήλ; διὰ τῆς ἐκ Παρθένου κηρύσεως. Ὅθεν καὶ ὁ θεὸς Ἀπόστολος ταῦτα διδάσκων ἔλεγεν, « Ἰουδαίους μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρία. » Οἱ τοίνυν ἀπειθοῦντες τῇ Ἰσχυρᾷ χειρὶ Κυρίου ἔσχον αὐτόν λίθον προσκόμματος καὶ πέτραν πτώσεως, μὴ ὄντα τῇ φύσει τοιοῦτον· τοῖς γὰρ πιστεύουσιν εἰς αὐτόν ἀγίασμα τυγχάνει. Τίνες δέ; Οἱ οἴκοι, εἶπεν, Ἰακώβ, καὶ οὐχ ὁ οἶκος. Δύο γὰρ ἦσαν οἴκοι Ἰσραὴλ, εἰς μὲν ὁ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχόντων, ἕτερος δὲ ὁ τῶν ἀρχομένων. Τοῦτοις δὲ τοῖς δυσὶν οἴκοις, δηλαδὴ ἀθρόως τῷ ἔθνῳ ἔθνευ ἀρχουσί τε καὶ ἀρχομένοις, τὸν Κύριον εἰς παγίδα καὶ εἰς σκάνδαλον ἐσεσθαι φησιν.

« Τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τὸν νόμον τοῦ μὴ μαθεῖν. » Οἱ γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον παραδεξάμενοι, καὶ ζῆν διδιδασκόμενοι κατὰ τὴν καινὴν Διαθήκην, ὡσπερ σφραγίδα ἐπιθέντες τῷ νόμῳ, ἀποσιθύνονται αὐτόν, ἅτε οὐκέτι ὄντα χρήσιμον διὰ τὴν τοῦ κρείττονος κεράθειν· οἱ αὐτοί, δηλονότι οἱ τὸ Εὐαγγέλιον παραδεξάμενοι, τὴν διὰ Χριστοῦ περιμένοντες χάριν, ἐρῶσι·

« Μενῶ Κύριον τὸν ἀποστρέψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακώβ, καὶ πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ. »

« Ἴδου ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ θεός. » Τὰ μὲν οὖν Ἰουδαϊκὰ παιδία σωματικὰ ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς· τὰ δὲ αὐτὰ τοῦ ταῦτα χρηματιζόντος Κυρίου « οὐκ ἐξ ἀίματος οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν, » τοῦ Πατρὸς τοιαῦτα αὐτῷ δωρηθέντων τέκνα· μηκέτι τῷ διὰ Μωυσέως προσέχοντα νόμῳ, ἀλλ' εἰδὸτα περιμένειν τὸν Κύριον καὶ εἰς αὐτὸν πεποιθέναί. « Καὶ ἔσται εἰς σημεῖα καὶ τέρατα πολλὰ ἐν τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Σαβαώθ, ὃς κατοικεῖ ἐν τῷ ὄρει Σιών. » Ἡ καὶ ἄλλως; Οὐ μόνον τὰ παιδία ταῦτα, φησί, ἐκ Θεοῦ μοι παραδόξως δέδοται, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πλείστα σημεῖα καὶ τέρατα γενήσεται ἐν τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ κατὰ τοὺς προφητευσόμενος χρόνους.

« Καὶ ἐὰν εἰπωσι πρὸς ὑμᾶς, Φωνήσατε τοὺς ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους οἱ ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσι, οὐκ ἔθνος πρὸς θεὸν αὐτοῦ ἐζητήσουσι περὶ τῶν ζώντων τοὺς νεκρούς· νόμον γὰρ εἰς βοήθειαν ἔδωκεν, ἵνα εἰπωσιν, Οὐχ ὡς ῥῆμα τοῦτο, περὶ οὗ οὐκ ἔστι δῶρα δοῦναι περὶ αὐτοῦ. » Προεπιπῶν οὖν ὁ λόγος τὰ περὶ τῶν παιδίων τοῦ Χριστοῦ,

templum; verum ipse Dominus, qui te sanctum efficit, si tamen illi confidas. Ideo hoc templum nihil pertinens, abscede ab illo: crede, et in timore tuo confide: ipsum quippe in sanctificium habebis. « Neque ad eum quasi ad petram scandali accedetis, neque quasi ad petram ruinæ. » Viden, quomodo ipsum Dominum lapidem scandali et petram scandali nuncupet? Atqui illum talem futurum prænuntiat iis, qui in Jerusalem, et in duabus Israelis domibus considunt; at contra in se credentibus sanctificium fore docet. Quomodo igitur Emmanuel ille memoratis hominibus factus est lapis scandali et petra scandali? per Virginis partum. Quare divinus Apostolus hæc docens aiebat, « Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitia ». Qui ergo forti manui Domini immorigeri fuerunt, illum in lapidem scandali et petram ruinæ habuerunt, cum natura talis minime esset: nam in se credentibus sanctificium est. Quinam vero illi? Domus, inquit, illæ Jacob, non domus illa. Duæ quippe domus Israelis erant; alia principum, subditorum alia. Duabus porro hisce domibus, id est, universæ simul genti, tam principibus, quam subditis, Dominum in laqueum et in scandalum fore significat.

VERS. 16. « Tunc manifesti erunt qui obsignant legem, ne discant. » Nam qui Evangelium susceperunt, et qui secundum Novum Testamentum vivere didicerunt, quasi sigillum imponentes legi, ipsam deponunt, quia ob meliorem invectam, non amplius utilis est: iidem ipsi, videlicet ii, qui Evangelium susceperunt, gratiam per Christum ferendam exspectantes dicent:

VERS. 17. « Exspectabo Dominum, qui avertit faciem suam a domo Jacob, et confidam in eo. »

VERS. 18. « Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Deus. » Judaici quidem pueri corporei sunt, ex viro et muliere; pueri vero Domini qui hæc oracula fundit, « non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt »: Patre ipsi tales dante filios, qui non ultra Moysis legi attendant, sed sciant exspectare Dominum et in ipso confidere. « Et erunt in signa et prodigia multa in domo Israel a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion. » Sive alio modo, non hi tantum pueri a Deo mihi mirabiliter dati sunt; sed etiam alia plurima signa et prodigia fient in domo Israel quo tempore in prophetia enuntiat

VERS. 19, 20. « Et cum dixerint ad vos: Vocate eos, qui ex terra vociferantur, et engastrimythos qui ex ventre loquuntur: non populus ad Deum suum exquirent de vivis a mortuis: legem quippe in auxilium dedit, ut dicant, Non sicut hoc verbum, de quo non licet dona dare. » Postquam igitur de pueris Christi locutus fuerat, nunc de

¹⁵ I Cor. 1, 23 ¹⁶ Joan. 1, 13.

apostolis et discipulis ejus, necnon de signis et prodigiis, quæ per eus edita sunt, queis gentium vocatio facta est; hæc consequenter docet populum novum et recentem ex gentibus a Christo constitutum, quem ita fere alloquitur: Hæc audite, discipuli mei, qui a gentium multiplici superstitione translati estis. Si qui ex iis qui vobis olim noti et familiares erant, sive patres, sive cognati, vos ad pristinum repetendum errorem invitent, ut ab illis adhibitæ divinationes, oracula ac similia in admiratione habeatis, ne eorum consilio obtemperetis: ne miremini dæmonas ex ventre hominum loquentes, quos vocant Pythonas, neque eos qui ex præstigiis quibusdam de terra ascendere putantur; sed solum Dominum vestrum colite. Nam si gentes singulæ, etsi errore ductæ, suo tamen Deo adhærent, quid aliud iis agendum, qui veram notitiam acceperunt, quam ut Deum suum quærant, neque a mortuis, vita penitus orbis, curiosius inquirent, et seiscitentur de rebus ad vivos spectantibus? Dei itaque verbum et legem evangelicam datam vobis in auxilium nacti, ex ipsa discite quæcumque vultis, et hanc sectemini: quia fieri nequit, ut ille donis a vero dimoveatur.

τω στοιχεῖτε, ἐπεὶ μὴ οἶόν τέ ἐστιν αὐτὸν δώροις ἐκστῆναι τοῦ ἀληθοῦς.

VERS. 21. « Et veniet super vos dira fames: et erit ut esurietis, dolebitis, et maledicetis principi et patriis legibus: et respicient in cælum supra. » Cum ergo quis divinæ legis transgressor ac desertor effectus erit, in officinam deductus ab iis qui oracula et dæmoniacas divinationes prætendunt, hunc fames rationabilium ciborum occupabit, necnon excessus mentis et iracundia: atque in blasphemias cogitationes incidet, maledicens illi olim regi suo, quem deum suum vocabat. « Et non perplexus erit qui in angustia est usque ad tempus. »

CAPUT IX.

VERS. 1. « Hoc primum bibe: cito fac, regio Zabulon et terra Nephthalim, et cæteri qui maritime et trans Jordanem, Galilæa gentium. » Vult enim ut ii, qui magna salutis Dei adventus luce dignati sunt, fructum rationabilis potus operibus reddant. Primo itaque Galilæis bonum nuntium declarat. Par quippe erat regionem illam non silentio præterire, in qua Emmanuel in suo ad homines adventu moras facturus erat. Regio autem erat Galilæa, imo etiam trans Jordanem erat hæc Galilæa, in qua frequentius versatus Christus est: quare salutarem potum et lucem ejus incolis primo annuntiat. Hujus porro vivifici potus imaginem sensibiliter exhibuit Servator, quando, nuptiis in Cana Galilææ celebratis, primum miraculum edidit, aquæ scilicet in vinum mutationem.

VERS. 2. « Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantes in regione et umbra mortis, lux splendet super vos. » Et alias quidem in tenebris agebant, qui antequam

λέγω δὴ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν αὐτοῦ, περὶ τῶν σημείων καὶ τῶν τεράτων τῶν ἐπιτελεσθέντων δι' αὐτῶν· δι' ὧν καὶ ἡ κλήσις γεγένηται τῶν ἐθνῶν, ἀκλούθως τὸν νέον καὶ καινὸν λαόν, τὸν ἐξ ἐθνῶν διὰ Χριστοῦ συστάνα διδάσκει τὰ προκειμένα, ὡς πρὸς αὐτοὺς λέγων· Ἀκούσατε ταῦτα, οἱ ἐμοὶ διδασκτοὶ, οἱ τῆς τῶν ἐθνῶν πολυθέου πλάνης μεταθέμενοι· εἰτινες τῶν πάλαι γνωρίμων ὑμῖν καὶ συνήθων, ἢ πατέρων, ἢ συγγενεῶν, παρακαλοῦν ὑμᾶς ἐπανιέναι ἐπὶ τὴν προτέραν πλάνην, θαυμάζειν τε τὰς ἀπὸ δαιμόνων παρ' αὐτοῖς ἐπιτελουμένας μαγείας καὶ χρησμούς, καὶ τὰ τοιαῦτα· μὴ πειθεσθε τῇ τούτων συμβουλῇ· μὴ θαυμάζετε δαίμονας ἀπὸ κοιλίας ἀνθρώπων φωνοῦντας, τοὺς ὀνομαζομένους Πύθωνας, μηδὲ τοὺς ἀπὸ γῆς κατὰ τινὰς γοητικὰς τέχνας ἀνιέναι νομιζομένους· τὸν δὲ αὐτῶν Κύριον μόνον περιέπετε.

Εἰ γὰρ ἕκαστον ἔθνος, καίτοι πεπλανημένως, ὁμῶς δ' οὖν τοῦ ἰδίου Θεοῦ περιέχεται· τοὺς τὴν ἀπλανῆ γνώσιν εἰληφότας, τί χρὴ πράττειν, ἢ τὸν ἑαυτῶν Θεὸν ἐπιζητεῖν, καὶ μὴ τοὺς νεκροὺς πολυπραγμανεῖν, μηδὲ ἐρωτᾶν περὶ πραγμάτων ζώντων, τοὺς πάσης ζωῆς ἐστερημένους; Ἐχοντες οὖν τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον καὶ νόμον τὸν εὐαγγελικόν, εἰς βοήθειαν ὑμῖν δεδομένον, ἐξ αὐτοῦ μανθάνετε περὶ ὧν ἂν ἐθέλοιτε, καὶ τού-

« Καὶ ἦξει· ἐφ' ὑμᾶς σκληρὰ λιμός· καὶ ἔσται ὡς ἂν πεινάσῃτε, λυπηθῆσθε καὶ, κακῶς ἐρεῖτε τὸν ἄρχοντα, καὶ τὰ πάτρια· καὶ ἀναδύψονται εἰς τὸν οὐρανὸν ἄνω. » Ὅταν οὖν παραβάτης γένοιτό τις τοῦ θείου νόμου, καὶ ἀποστάτης αὐτοῦ, σκανδαλισθεὶς ὑπὸ τῶν τοὺς χρησμούς καὶ τὰς μαγείας τὰς δαιμονικὰς προϊσομένων, λιμός τροφῶν λογικῶν τούτου διαδέχεται, καὶ ἔκστασις, καὶ παροξυσμός· καὶ εἰς βλασφήμους ἐμπροσθεῖται λογισμούς, καταριώμενος τὸν πάλαι βασιλεῖα αὐτοῦ, ὃν καὶ θεὸν ἑαυτοῦ ἐνόμαζε. « Καὶ οὐκ ἀπορηθήσεται ὃ ἐν στενοχωρίᾳ ὦν ἕως καιροῦ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

« Τοῦτο πρῶτον πῖς· ταχὺ ποιεῖ, χώρα Ζαβουλὸν, ἢ γῆ Νεφθαλεμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλλίαν καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. » Βούλεται γὰρ δι' ἔργων τὸν καρπὸν τοῦ λογικοῦ πόματος ἀποδιδόναι τοὺς καταξιοθέντας τοῦ μεγάλου φωτὸς τῆς σωτηρίου θεοφανείας. Πρῶτον οὖν τοῖς ἐπὶ τῆς Γαλιλαίας εὐαγγελίζεται. Ἔδει γὰρ μηδὲ τὴν χώραν ἀποσιωπῆσαι, καθ' ἣν τὰς διατριβὰς ποιῆσαι ἡμελλεν ἀνθρώποις ἐπιφανεῖς ὁ Ἐμμανουήλ. Ἡ δὲ χώρα ἦν Γαλιλαία· ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου τυγχάνει ἡ Γαλιλαία αὕτη, ἐν ἣ τὰς πλείστας ἐποίησατο διατριβὰς ὁ Χριστός· διὸ ποτὸν σωτήριον, καὶ φῶς μέγα τοῖς ἐν αὐτῇ εὐαγγελίζεται πρῶτοις. Τοῦ δὲ ζωοποιοῦ τούτου ποτοῦ εἰκόνα παρῆγεν ὁ Σωτὴρ αἰσθητῶς, ὀπηνίκα γάμου συντελουμένου ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, πρῶτον παράδοξον εἰργάσατο, τὴν τοῦ ὕδατος εἰς οἶνον μεταβολήν.

« Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα· οἱ κατοικοῦντες ἐν ἠρώρει καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς. » Καὶ ἄλλως δὲ ἐν σκότει ἐτύγχανον οἱ πρὸ τῆς ἐπιλάμψεως τοῦ Χριστοῦ ἐν ἀγνωσίᾳ ἦντες τοῦ

φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ· ἐν σκιᾷ δὲ θανάτου ἦσαν οἱ τὰ Α πρὸς θάνατον ἀμαρτάνοντες, κατὰ τὸ, «Ψυχὴ ἡ ἀμαρτάνουσα, αὐτὴ ἀποθάνειται.» Ἄλλ' ἕως μὲν ἐν τῷ παρόντι βίῳ τυγχάνει ἡ πρὸς θάνατον ἀμαρτάνων, οὐχ οὕτω πάντῃ καταπέποιτα ὑπὸ τοῦ θανάτου, ὡς μὴ δύνασθαι μεταβαλὴν σιωθῆναι, ἀλλ' οὐδὲ ἀπῆλλακται αὐτοῦ παντελῶς, διὸ λέγεται εἶναι ἐν σκιᾷ θανάτου. Πλὴν ἐπιλάμψας τούτοις πρώτοις, τὴν χάριν τοῦ μεγάλου φωτὸς ἐδωρήσατο ὁ διὰ τῶν προκειμένων θεστιζόμενος. Ἐν ταύτῃ τε τῇ χώρᾳ πρώτῃ πλείστον λαὸν ἐκτήσατο, ὡς καὶ τὸν ἀποστολικὸν χορὸν ἐξ αὐτῶν ἐκλέξασθαι. Τίνες οὖν ἦσαν οἱ ἐν σκοτεινῇ καὶ σκιᾷ θανάτου ἢ οἱ ἐν ἀγνωσίᾳ τοῦ Θεοῦ τὸ πρὶν κατεστημένοι, καὶ οἱ τῷ θανάτῳ τῆς ψυχῆς δεδουλωμένοι;

«Τὸ πλείστον τοῦ λαοῦ ὁ καθήγαγες ἐν εὐφροσύνῃ σου, καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου, ὡς οἱ εὐφραίνόμενοι ἐν ἀμῆτι, καὶ ὃν τρόπον εὐφρανθήσονται οἱ διαιρούμενοι σκύλα· διότι ἀφαιρέθησεται ὁ ζυγὸς ἐπ' αὐτῶν κείμενος.» Ἡ ἐπειδὴ πλείστοι μὲν ἐπίστευσαν, πλείους δὲ τῇ ἀπιστίᾳ ἐναπέμειναν, εἰκότως τὸ πλείστον τοῦ λαοῦ λέλεκται τῆς σωτηρίου μετεληγεῖναι εὐφροσύνης. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων, πρὸς τὴν πρόχειρον λέξιν· Ἐν ἧ ποτὲ μὲν ἀπὸ πάντε ἀρτων πλήθος ἀνδρῶν πεντακισχιλίων ἐθρέψατο ἐν τῇ δηλούμενῃ χώρᾳ, ποτὲ ἐξ ἑπτὰ τετρακισχιλίων ἀνδρας χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδῶν. Διὸ λέλεκται κατὰ τὸν Σύμμαχον· Εὐφροσύνῃ εὐφρανθήσαν ἐνώπιόν σου, ὡς εὐφροσύνῃ ἐν θερισμῷ. Οὕτω γοῦν οἱ ἐν θερισμῷ τρεφόμενοι ἠθροισμένως κατὰ τὸ αὐτὸ συμποσιάζειν εἰκόθασιν. Κατὰ διάνοιαν δὲ οἱ ἀπόστολοι τοῦ Σωτήρος ἡμῶν καὶ οἱ τούτων διάδοχοι, οἳ τε εἰς δεῦρο τῶν ἐκκλησιῶν αὐτοῦ προσετώτες, τῆς ἐνθέου εὐφροσύνης μετελάμβανον ἐνώπιον τοῦ Σωτήρος ἡμῶν, δίκην ἀμύωντων ἐργαζόμενοι· ἐπειπερ ἐργάται ἦσαν τοῦ θερισμοῦ τῶν ἐθνῶν, ἐμπικλάμενοι εὐφροσύνης ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ληθῶν. «Διότι ἀφήρηται ὁ ζυγὸς ὁ ἐπ' αὐτῶν κείμενος, καὶ ἡ βλάβος ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν.» Ἀπεσείσαντο τὸν βαρὺν ζυγὸν τοῦ τῇ δουλείᾳ τῆς ἀμαρτίας αὐτοῦς ὑποζεύσαντος, καὶ βλάβῳ τὸν τράχηλον αὐτῶν κατακάμπτοντος· ἵνα τὸ ἀποστολικὸν κήρυγμα τῆς ψυχῆς καταβάλλοντες μὴ ὑποκύψωσι τῇ δουλείᾳ τῆς ἀμαρτίας. Ἡ τάχα ὁ πάλαι τοῖς σκύλοις ἐπικείμενος, φησὶν, ἀφήρηται ζυγὸς, καὶ ἡ βλάβος ἢ ἐπὶ τοῦ τραχήλου τῶν αὐτῶν σκύλων. Ζυγὸς γὰρ ἦν βαρὺς ταῖς τῷ διαβόλῳ ψυχῆς δεδουλωμέναις ἐπικείμενος· καὶ βλάβος θανατικὴ τὸν τράχηλον αὐτῶν κατακάμπτουσα καὶ κάτω νεύειν ποιοῦσα· ὧν ἀφήρημένον, εἰκότως ἔχαιρον οἱ διαιρούμενοι τὰ σκύλα ταῦτα.

«Τὴν γὰρ βλάβον τῶν ἀπαιτούντων δισκέδασε Κύριος, ὡς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐπὶ Μαδιάμ.» Θεοδοτίων μέντοι, τοῦ ἀπαιτούντος, ἠρμήνευσεν, ἐνικῶς τὸν ἀπαιτούντα καὶ ἐκπράσσοντα σημάνας· δηλονότι τὸν διάβολον, ὃς ἐκπράσσων διετέλει τὰς τῶν ἀνθρώπων

Christus illucesceret, in veræ lucis ignorantia erant: in umbra autem mortis erant, quotquot mortaliter peccaverant, secundum illud: «Anima quæ peccaverit, ipsa morietur.» Sed quantum is qui peccat ad mortem, in præsentia vita degit, non ita prorsus absorbetur a morte, ut non possit resipiscendo salutem nancisci; sed nec ex illa penitus liberatur, quare dicitur esse in umbra mortis. Cæterum hie prioribus illucescens, magni luminis gratiam elargitus est is, qui in hoc vaticinio fertur. In hac porro regione primo magnam populi multitudinem acquisivit, ita ut etiam apostolicum chorum ex ea deligeret. Quinam ergo erant illi in tenebris et umbra mortis versantes, nisi qui prius ignorantia Dei detinebantur, et mortis animæ servituti addicti erant?

VERS. 3-4. «Multitudo populi, quam deduxisti in lætitia tua, et lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, et quemadmodum lætabuntur qui dividunt spolia: quia auferetur jugum ipsis inpositum. «Sive, quia multi quidem crediderunt, sed multo plures in incredulitate manserunt, jure dicitur multos ex populo salutis lætitiæ consortes fuisse. His porro significat, quoad obvium litteræ sensum, regionem illam, ubi aliquando ex quinque panibus turbam virorum quinque millium enutrivit; aliquando autem ex septem panibus, quatuor millia virorum, præter mulieres et parvulos. Quamobrem dictum est secundum Symmachum, «Lætitiæ lætati sunt in conspectu tuo, sicut lætitiæ in messe.» Sic itaque qui in messe nutriuntur, confertim et simul epulari solent. Secundum intelligendi rationem vero, apostoli Salvatoris nostri, necnon eorum successores, ac ii, qui ad hoc usque tempus ecclesiarum ejus præsules fuerunt, divinæ lætitiæ in conspectu Salvatoris nostri participes erant, metentium instar operantes, quia messis gentilium operarii erant, perfusi gaudio ob fructuum in singulis ecclesiis abundantiam. «Quia ablatum est jugum ipsis inpositum, et virga supra collum eorum.» Grave jugum illud excusserunt, ejus qui peccati servituti se colligabat, quique virga caput ipsorum deprimebat; ut apostolicam prædicationem in anima fundantes, se peccati servituti non inlecterent. Sive fortasse, jugum, ait, spoliis olim inpositum, ablatum est, necnon virga eorumdem spoliolorum collo inposita. Grave quippe jugum erat animabus diaboli servituti subiectis inpositum, ac mortalis virga, quæ collum deprimeret, ac deorsum inclinari cogeret: quibus ablatis merito gaudebant ii, qui hæc spolia dividebant.

VERS. 5. «Virgam enim exactorum dissipavit Dominus sicut in die Madian.» Theodotio sane exactoris interpretatus est, expetentem et exactorem singulariter exprimens, videlicet diabolum, qui exactoris humanarum animarum vicem agebat.

90 Ezr'ch. xviii, 4.

et quasi vectigalia exposcebat, nimirum peccata quæ illi admittēbant. Historia vero Madian spectans exstat in libro Judicum : narratque tempore Gedeonis, inimicos non instructa armorum acie superatos fuisse, sed occulta, invisibili et divina virtute. Sic itaque, perinde atque Madianitis accidit, hostes occulta manu superati sunt; atque nunc ut dissipatam fuisse virgam exactoris diaboli, nec non aliorum qui cum eo animas hominum exigebant. Alius vero non *exigentium*, sed, *inobsequentium*, dixit.

« Quia omnem amictum dolo collectum, et vestimentum cum commutatione restituent et cupient, si flant igne combusti. » Quia cum diabolus ornatum animæ et amictum ejus, atque tunicam principatus, qua induebatur, illam captivam ducens, diripisset, nudam illam ac sædam reliquit: ejus item comites, adversariæ potestates ab ea tributum exigebant, dolo et fallacia contra illam utentes; jure exactores illos persoluturos esse dicit Spiritus propheticus, his verbis, « Omnem amictum dolo collectum, et vestimentum cum commutatione restituent. » Idem vero ipsi qui olim ab animabus hominum vectigalia exposcerent, omnia in memorato tempore soluturi esse dicuntur.

VERS. 6. « Quia parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis: cujus principatus factus est super humerum ejus. Et vocabitur nomen ejus, magni consilii angelus. Adducam enim pacem super principes, pacem et sanitatem ipsi. » Quosnam principes memorat, nisi eos qui ab ipso ad principatum in Ecclesia gerendum constituti sunt? Discipulos dico et apostolos ipsius, necnon eorum per totum orbem successores, quibus datum est ut sana mente essent, et pacem mutuo colerent, cum ipsis diceret, « Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Magnus principatus ejus, et pacis ejus non erit finis²⁷. » Secundum Theodotionem vero, « Pacis ejus non erit terminus. » Quantus porro fuerit ejus, qui in prophetia fertur, principatus intelligas, si Ecclesiam ejus in toto orbe constitutam consideres; sed multo magis si his de illo Apostoli testimoniis animum adhibeas, quibus ait, « Secundum operationem potentiæ virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans illum a mortuis, et constituens illum in dextera sua in cœlestibus, supra omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem, et supra omne nomen quod nominatur²⁸. » Ita magnus est Salvatoris nostri principatus, et pacis ejus non est finis; nam interminabilis, senectutis expertus et incircumscribitus ille est: quare dictum est, « Orietur in diebus ipsius justitia et abundantia pacis²⁹. »

VERS. 7. « Super thronum David et regnum ejus, ad dirigendum illud, et patrocinandum ei in ju-

ψυχάς; καὶ φόρους ὡς περ ἀπαιτῶν, τὰς χορηγοῦμενας αὐτῶν ἀμαρτίας. Κεῖται δὲ ἡ περὶ τῆς Μαδιάμ ἱστορία ἐν τοῖς Κριταῖς, περιέχουσα ὡς ἐπὶ τοῦ Γεδεὼν οὐχ ὄπλων παρατάξει νενίκηνται οἱ πολέμοι, ἀλλ' ἀφανεῖ καὶ ἀοράτῃ, καὶ θεϊκῇ δυνάμει. Οὕτως οὖν ὡς ἐπὶ τοῖς Μαδιάμ νενικήθησαν οἱ πολέμοι χειρὶ κρυφαῖα, καὶ νῦν φησι διεσπεδάσθαι τὴν ῥάβδον τοῦ ἀπαιτούντος διαβόλου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τὰς ψυχάς, τῶν ἀνθρώπων ἐκπρασσόντων. Ἔτερος δὲ οὐ « τῶν ἀπαιτούντων » ἔφη, ἀλλὰ « τῶν ἀπειθούντων » εἶπεν.

« Ὅτι πᾶσαν στολὴν ἐπισυνηγμένην δόλω, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσι, καὶ θελήσουσιν, εἰ ἐγένοντο πυρκαυστοί. » Ἐπειδὴ τὸν κόσμον τῆς ψυχῆς καὶ τὴν στολὴν αὐτῆς, τὸν τε τῆς ἀρχῆς χιτῶνα, ὃν περιεβάλετο, σὺλῆσας ὁ διάβολος, ὅτε αὐτὴν ὑποχείριον ἔλαβε, γυμνὴν αὐτὴν καὶ αἰσχρὰν κατέστησεν· αἶ τε σὺν αὐτῷ δυνάμεις ἀντικείμεναι ἐξέπραττον αὐτὴν, δόλω καὶ ἀπάτῃ κατ' αὐτῆς χρώμεναι· πάντα εἰκότως ἀποτίσιν λέγεται ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος, φήσαντος, ὅτι δὴ « Πᾶσαν στολὴν ἐπισυνηγμένην δόλω, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσιν. » Οἱ αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ πάλαι τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐκπρασσοντες ἀποτινύειν λέγονται πάντα ἐν τῷ δηλουμένῳ καιρῷ.

« Ὅτι παῖδιον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλῃς βουλῆς ἄγγελος. Ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, εἰρήνην καὶ ὑγίειαν αὐτῷ. » Ποίους δὲ φησὶν ἄρχοντας, ἢ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἄρχειν τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ καθεστασμένους; Λέγω δὴ μαθητὰς αὐτοῦ καὶ ἀποστόλους, τοὺς τε τῆν τούτων διαδοχὴν ὑποδεξαμένους καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, οἷς ψυχῆς ὑγίειαν καὶ εἰρήνην ἔχειν πρὸς ἀλλήλους ἐδώρειτο, ἐν οἷς πρὸς αὐτοὺς ἔλεγεν· « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν. Μεγάλῃ ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Κατὰ γοῦν τὸν Θεοδοτίωνα, « Τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔσται πέρας. » Νοήσεις δὲ ὅπως μεγάλῃ γέγονε τοῦ προφητευσομένου ἡ ἀρχὴ, τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίαν αὐτοῦ θεωρῶν· καὶ εἰ μᾶλλον ἐπιστήσας ταῖς τοῦ Ἀποστόλου περὶ αὐτοῦ μαρτυραῖς, δι' ὧν φησι, « Κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ἦν ἐνήργησεν ἐν τῷ Χριστῷ, ἐξείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν καὶ καθίσας αὐτὸν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου. » Οὕτω μεγάλη ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀρχὴ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι τέλος· ἀτελευτέτος γὰρ καὶ ἀγήρως καὶ ἀπερίγραφος αὕτη τυγχάνει· διὸ λέλεκται· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη καὶ πλῆθος εἰρήνης. »

« Ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυὶδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτὴν, καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρίματι καὶ ἐν δικαιοσύνῃ. Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα ὁ

²⁷ Joan. xiv, 27. ²⁸ Ephes. i, 19-21. ²⁹ Psal. lxxi, 7.

ζῆλος Κυρίου Σαβαώθ ποιήσει ταῦτα. » Τῆρει δὲ ἀκριβῶς ὅπως οὐκ εἰρηται καθεσθῆσθαι ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυὶδ ἀπλῶς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτήν· ἡμῶν προσπακούοντων τὸ ἦξειν αὐτὸν ἐπὶ τῷ κατορθῶσαι τὸν θρόνον Δαυὶδ καὶ τὴν σκηνὴν πεπτωκυῖαν. Ἐπειδὴ γὰρ κατέστραπτο καὶ καθήρητο ἡ βασιλεία Δαυὶδ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ· ἦσαν δὲ προφητεῖαι θεσπίζουσαι τὸν θρόνον Δαυὶδ διαλάμψειν φωτὸς ἡλιακοῦ δίκην καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης· ταύτην αὐτὴν ἐλήλυθε τὴν ἐπαγγελίαν πληρῶσαι· ἐκ σπέρματος μὲν Δαυὶδ κατὰ σάρκα γεννώμενος, καταλάμπων δὲ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχάς· καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κρατύνων διὰ πάντων τῶν καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν. Ἐν τούτοις γὰρ τὸν θρόνον Δαυὶδ διωρῶσατο, παρὰ Ἰουδαίοις καθηρημένον. Καὶ τοῦτο ἔπραξεν ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα· τοῦ μὲν, ἀπὸ τοῦ νῦν, σημαίνοντος ἀρχὴν χρόνου ὠρισμένην, δι' ἧς ὁ καιρὸς ἐδηλοῦτο τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας αὐτοῦ· τοῦ δὲ, εἰς τὸν αἰῶνα, τὴν ἔπειρον καὶ διαρκῆ βασιλείαν αὐτοῦ παριστῶντος. Τηρητέον δὲ, ὡς ἡ μὲν πρώτη περὶ τοῦ προφητευομένου πρόρρησις ἐκ Παρθένου τεχθῆσθαι αὐτὸν ἐδήλου· ἡ δὲ δευτέρα, ὡσανεὶ ζητούμενου, πῶς ἔσται τοῦτο, τὸν Κύριον εἰσήγε λέγοντα, « Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφήτην· καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν· » ἡ δὲ τρίτη οὐκέτι μνημονεύει κησεως παρθενικῆς, αὐτὸ τοῦ τρόπου τῆς κατὰ θεὸν παραδόξου συλλήψεως· ἅτε δὴ προμεμαθηκότων ἡμῶν ταῦτα, περὶ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ διεξέρχεται, παιδεύουσα ἡμᾶς τὰ ἀπόρρητα τῆς περὶ αὐτοῦ θεολογίας· ταῦτα δὲ πάντα περὶ τοῦ τυχόντος παιδιοῦ λέγεσθαι, οὐκ οἶδα πῶς συστήσασιν οἱ ἐκ περιτομῆς, μὴ βουλόμενοι παραδέξασθαι τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα, ᾧ τὰ ἔργα μαρτυρεῖ, καὶ τῶν πραγμάτων ἡ ἔκβασις τοὺς λόγους ἐπισφραγίζεται. « Ζῆλος Κυρίου Σαβαώθ ποιήσει ταῦτα. » Ποῖος ζῆλος, ἡ δὲ ἐζήλωσεν ἀγαθὸν καὶ αὐτῷ πρέποντα, εἰς τὸ σῶσαι πάντας τοὺς ὑπὸ τοῦ διαβόλου καταδυναστευθέντας, καὶ εἰς ἀθέοτητα κατασυρέντας;

« Θάνατον ἀπέστειλε Κύριος ἐπὶ Ἰακώβ, καὶ ἔλθεν ἐπὶ Ἰσραὴλ· καὶ γνώσονται πᾶς ὁ λαὸς τοῦ Ἐφραϊμ, καὶ οἱ καθήμενοι ἐν Σαμαρείᾳ ἐφ' ὕβρει καὶ ὑψηλῇ καρδίᾳ, λέγοντες· Πλίνθοι πεπτῶκασιν· ἀλλὰ δεῦτε λαξεύσωμεν λίθους, καὶ κόψωμεν συκαμίνους, καὶ κέδρους, καὶ οἰκοδομήσωμεν ἑαυτοῖς πύργον. » Ἦτοι οἱ τὴν Σαμαρείαν οἰκοῦντες, Ἰσραὴλ χρηματίζοντες, καὶ λαὸς τοῦ Ἐφραϊμ ὀνομαζόμενοι, διὰ τὸ βασιλευθῆναι ὑπὸ τῶν ἐκ φυλῆς τοῦ Ἐφραϊμ, χλευάζοντες καὶ ἐξευτελιζόντες τὴν Ἱερουσαλήμ, πλίνθοις ταύτην ἔφασκον οἰκοδομῆσθαι, καὶ τὰς στέγας ἔχειν « ἀπὸ συκαμίνων » ἢ « συκομῶρων » κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτάς. Ἐἴθ' ὡς αὐτοὶ βελτίονα πόλιν κατασκευάσοντες, ἐπηγγέλλοντο διὰ λίθων ἑστῶν καὶ κέδρων οἰκοδομήσειν, καὶ ἀντὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ πύργον ἑαυτοῖς ἀναστήσειν ἐν Σαμαρείᾳ· διὸ καὶ ἐπειδὴ τοιαῦτα τετολμήκασιν

A dicio et in justitia. Amodo et in sæculum zelus Domini Sabaoth faciet hæc. » Observes accurate, non simpliciter dictum fuisse ipsum in throno David sessurum esse, sed etiam super regnum ejus ad regendum illud; nobis subaudientibus venturum illum esse ad restaurandum thronum Davidis, et tabernaculum ejus, quod lapsum fuerat. Quia enim a temporibus Babylonice captivitatis eversum et sublatum fuerat regnum Davidis, ac prophetiae aderant, quæ vaticinabantur thronum Davidis solaris luminis instar illustraturum esse totum orbem; hanc ille promissionem impletum venit, ex semine quidem David secundum carnem natus, animas autem hominum illuminans, ac regnum ejus apud omnes totius orbis gentes confirmans. In his quippe regnum Davidis erexit, a Judæis sublatum. Et hoc præstitit ab hoc tempore usque in sæculum; ita ut illud, « amodo, » initium temporis definitum significet, quo tempus ejus ad homines adventus declaratur; illud autem, « in semperiternum, » infinitum ac perpetuum regnum ejus declarat. Observandum autem est, primam de eo qui in prophetia fertur, prædictionem, illum ex Virgine nasciturum esse declarare; secundam vero, ac si quæretur, quo pacto id futurum sit, ipsum Dominum sic loquentem inducere, « Et accessi ad prophetissam: et in utero accepit, et peperit Filium; » tertiam autem, virgineum partum non ultra memorare, neque modum stupendæ illius secundum Deum conceptionis, utpote nobis hanc rem jam edocis; sed de Filio ipsius verba facere, nosque in theologia: ejus arcanis instituere. Cæterum nescio quo pacto ii qui ex circumcissione sunt, hæc de vulgari puero dici stant, nolentes admittere Salvatorem nostrum, cui ipsa opera testimonium afferunt, cum eventus rerum sermones obsignet. « Zelus Domini Sabaoth faciet hæc. » Quis zelus nisi ille bonus et condescens, quo ille incensus est, ad salutem iis omnibus parandam, qui sub dominio diaboli erant, et in impietatem pertracti fuerant?

VERS. 8-10. « Mortem misit Dominus super Jacob, et venit super Israel: et cognoscat omnis populus Ephraim, et qui sedent in Samaria in contumelia et alto corde, dicentes: Lateres ceciderunt; sed venite, dolemus lapides, et cædamus sycaminos et cedros, et ædificemus nobis turrin. » Id est, ii qui Samariam incolunt, Israel nuncupati, et populus Ephraim vocati, quia regibus tribus Ephraim subditi erant, irridentes et vilipendentes Jerusalem, ipsam ex lateribus structam dicebant, ac tegulas habere ex sycaminis, sive secundum reliquos interpretes, ex sycomoribus, factas. Deinde vero, ac si illi præstantiorem urbem structuri essent, eam ex incisissimis lapidibus et ex cedris se ædificaturos esse pollicebantur: et templi in Jerusalem stantis loco, turrin sibi excitaturos in Samaria; ideo quia illi in tantam arrogantiam ve-

nire ausi fuerant, deinceps comminatur eis his A
verbis :

VERS. 2. « Et franget Deus eos, qui insurgunt super montem Sion, et inimicos dissipabit. » Secundum historiam enim, qui, inquit, ii qui Samaritiam incolebant talia ausi sunt, et petulanter agebant contra montem Sion, et contra Deum ibidem cultum; eos se, quasi ex magna superbiæ celsitudine depressurum et fracturum comminatur. li quippe qui contra montem Sion insurrexerunt, etiam in ipsum Deum impie agebant: quos se humiliaturum et confracturum esse dicit; nec ipsos solos, sed etiam inimicos ejus dissipaturum esse: significans eos ex Damasco, qui Israelis commilitones erant, ut prius traditum est. Ac reliquos omnes qui contra montem Sion et contra Deum ibidem cultum insurrexerunt, se dissipaturum esse pollicetur: ex quorum numero alii ex oriente erant, alii ex occasu solis, medii autem eorum Græci erant. Hi etenim omnes memoratum Israellem pleno ore devorantes, atque in suum idolatriæ errorem deficientes, se iis, qui contra montem Sion insurgentibus, auxiliarios ac commilitones eorum futuros esse promittebant.

VERS. 14-15. « Et abstulit Dominus ab Israel caput et caudam, magnum et parvum in una die, senes et eos qui vultum admirantur, hoc est principium; et prophetam docentem iniqua, hic est cauda. » Pro illo, « Abstulit Dominus ab Israel, » Aquila, « Et perdet Dominus; » Symmachus vero, « Et disperdet Dominus; » Theodotio, « Et auferet, » in futuro dixerunt; quasi Deus hæc facturus sit: quæ ante eventum prædicit, ut auditores ad penitentiam provocet, ne quæ comminatur ipsis eveniant. Una porro die se prædicta omnia, quæ quidem perspicua sunt, facturum esse dicit, id est, uno eodemque tempore. Cum autem dicit caput et caudam, brutum animal significat; id quippe non hominum proprium est, quod caudam habeant, sed brutorum animalium: quibus populum similem esse dicit: vel caput et caudam, rationabilem et irrationabilem; principem, subditum et ultimum vocat: quod etiam sic declaravit dicens, « magnum et parvum. » Pro illo, « qui vultus admirantur, » Symmachus, « et venerabilem, » interpretatus est. Hic ergo venerabilis et senex, caput esse potest; cauda vero propheta qui iniqua docet, qui quasi bruti animalis ultimum membrum est. Hos igitur de medio tollendos, atque uno tempore exterminandos esse interminatur.

VERS. 18. « Et succendetur quasi ignis iniquitas: et quasi gramen siccum devorabitur ab igne. Et succendetur in densitatibus saltus, et devorabit omnia usque circum colles sunt. » Se ut bonum animarum agricolam, hæc facturum esse comminatur Dominus; iniquitas eorum deleatur instar herbæ silvestris ab igne assumptæ.

VERS. 19-21. « Propter furem iræ Domini con-

ἀπαυθαδιάσασθαι, ἀπειλεῖ αὐτοῖς ἐξῆς ὁ λόγος φάσκων·

« Καὶ ῥάξει ὁ Θεὸς τοὺς ἐπανισταμένους ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών, καὶ τοὺς ἐχθροὺς διασκεδάσει. » Κατὰ γοῦν τὴν ἱστορίαν, ἐπειδὴ, φησὶν, οἱ τὴν Σαμαρείαν οἰκοῦντες τοιαῦτα τετολήκασι, καὶ κατεθρασύνοντο κατὰ τοῦ ὄρους Σιών, καὶ κατὰ τοῦ ἐν αὐτῷ τιμωμένου Θεοῦ, ὡς ἀπὸ μεγάλου ὕψους τῆς ὑπερηφανείας αὐτῶν ταπεινώσειν καὶ καταρῥάξειν αὐτοὺς ἀπειλεῖ. Τοὺς γὰρ ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών ἐπανισταμένους ἐπ' αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀσεβεῖν συνέβαιεν· οὗς ταπεινώσειν καὶ ῥάξειν φησὶν, οὐ μόνους, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ διασκεδάσειν· σημαίνων τοὺς ἐν Δαμασκῷ συμμαχοῦντας τῷ Ἰσραὴλ, κατὰ τὰ ἔμπροσθεν ἀποδοδεμένα. Καὶ πάντας δὲ τοὺς ἐκ τῶν λοιπῶν ἐπανισταμένους τῷ ὄρει Σιών, καὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐνταῦθα τιμωμένῳ, διασκεδάσειν ἐπαγγέλλεται· ὧν οἱ μὲν ἦσαν ἀνατολικοὶ τινες, οἱ δὲ ἀφ' ἡλίου δυσμῶν, μέσοι δὲ τούτων οἱ Ἕλληγες. Πάντες γὰρ οὗτοι, τὸν προλεχθέντα Ἰσραὴλ ὄλω τῷ στόματι κατεσθίοντες καὶ καταβάλλοντες ἐπὶ τὴν τῆς εἰδωλοατρείας ἑαυτῶν πλάνην, βοηθεῖν καὶ συμμαχεῖν ἐπηγγέλλοντο τοῖς ἐπανισταμένοις κατὰ τοῦ ὄρους Σιών.

« Καὶ ἀφεῖλε Κύριος ἀπὸ Ἰσραὴλ κεφαλὴν καὶ οὐρὰν, μέγαν καὶ μικρὸν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, πρεσβύτην καὶ τοὺς τὰ πρόσωπα θαυμάζοντας, αὐτὴ ἡ ἀρχὴ· καὶ προφήτην διδάσκοντα ἄνομα, οὗτος ἡ οὐρά. » Ἀντὶ μέντοι τοῦ, « Ἀφεῖλε Κύριος ἀπὸ Ἰσραὴλ, » ὁ μὲν Ἀκύλας, « καὶ ὀλοθρεύσει Κύριος· » ὁ δὲ Σύμμαχος, « Καὶ ἐξολοθρεύσει Κύριος· » ὁ δὲ Θεοδοτίων, « Καὶ ἀφελεῖ, » μελλητικῶς εἰρήκασιν· ὡς μέλλοντος ταῦτα ποιήσειν τοῦ Θεοῦ· ἃ πρὶν γενέσθαι προλέγει, ἐπιστρέφων εἰς μετάνοιαν τοὺς ἀκρωμένους, ὡς ἂν μὴ πάθουεν τὰ ἀπειλούμενα. Ἐν ἡμέρᾳ δὲ μιᾷ φησὶ πάντα ποιήσειν τὰ προλεχθέντα σαφῆ τυγχάνοντα· τούτέστιν ὑφ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν. Κεφαλὴν δὲ καὶ οὐρὰν εἶπων, ἤνιξτο ζῶων ἄλογον· οὐ γὰρ ἀνθρώπων ἴδιον, ἀλλὰ ζῶων ἀλόγων τὸ οὐρὰν ἔχειν· οἷς τὸν λαὸν ἀφωμοίωσεν· ἡ κεφαλὴν καὶ οὐρὰν, τὸν λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον, ἢ τὸν ἄρχοντα καὶ τὸν ἀρχόμενον, καὶ ἔσχατον· ὃ δὲ καὶ διεσάφησεν εἰπὼν, « μέγαν καὶ μικρὸν. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « τοὺς τὰ πρόσωπα θαυμάζοντας, » ὁ Σύμμαχος, « καὶ αἰδέσιμον, » ἠρμήνευσε. Καὶ οὗτος οὖν ὁ αἰδέσιμος καὶ ὁ πρεσβύτης δύναται εἶναι ἡ κεφαλὴ· ἡ δὲ οὐρά ἡ διδάσκων ἄνομα προφήτης, οἷον ἐ ἀλόγου ζῶου ἔσχατον μέλος ὑπάρχων. Ἀφαιρεθῆσθαι τοῖνυν τούτους, καὶ ἐξολοθρευθῆσθαι ὑφ' ἓνα καιρὸν ὁ λόγος ἀπειλεῖ.

« Καὶ καυθήσεται ὡς πῦρ ἡ ἀνομία, καὶ ὡς ἄγρωστις ξηρὰ βρωθήσεται ὑπὸ πυρός. Καὶ καυθήσεται ἐν τοῖς δάσεσι τοῦ δρυμοῦ, καὶ συγκαταφάγεται τὰ κύκλω τῶν βουνῶν πάντα. » Ποιήσειν δὲ ταῦτα, ὡς ἀγαθὸς ψυχῶν γεωργός, ὁ Κύριος ἀπειλεῖ· ἵνα ἡ ἐν αὐτοῖς ἀνομία ἀφανισθῇ δίχην ὕλομανοῦς βοτάνης ὑπὸ πυρός ἀναλίσκομένης.

« Διὰ θυμὸν ὀργῆς Κυρίου συχέκαυται· ἡ γῆ ὄλη,

καὶ ἔσται ὁ λαὸς ὡς κατακεκαυμένος ὑπὸ πυρός. Ἀνθρώπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ οὐκ ἐλεήσει· ἀλλὰ ἐκκλινεῖ εἰς τὰ δεξιὰ, ὅτι πεινάσει καὶ φάγεται ἐκ τῶν ἀριστερῶν, καὶ οὐ μὴ ἐμπλησθῆ ἄνθρωπος ἐσθῶν τὰς σάρκας τοῦ βραχίονος αὐτοῦ. Φάγεται γὰρ Μανασσὴ τοῦ Ἐφραΐμ, καὶ Ἐφραΐμ τοῦ Μανασσῆ, ὅτι ἄμα πολιορκήσουσι τὸν Ἰούδαν. Ἐπὶ τούτοις πᾶσιν οὐκ ἀπεστράφη ὁ θυμὸς, ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ ὑψηλή. » Ὡς ἐπαναστῆναι ἀδελφὸν ἀδελφῷ, καὶ μηδένα τοῦ πλάτος φείσασθαι· πάντας δὲ ἀλλήλους χρῆσασθαι ὡς πολεμίους· ὡς εἰς τοσοῦτον ἐλάσειν ἀναπλεγομένην αὐτοῖς τὴν πρὸς ἀλλήλους στάσιν, καὶ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ὡς καὶ τὰς δύο φυλάς, τὴν τοῦ Ἐφραΐμ καὶ τὴν τοῦ Μανασσῆ, ἐξ ἑνὸς πατρὸς γενομένας τοῦ Ἰωσήφ, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὄντας βασιλείαν, μίαν δὲ καὶ τὴν αὐτὴν πόλιν οἰκοῦντας Σαμαρείαν, ἀλλήλους ἐπαναστῆναι, καὶ τοὺς ἀλλήλων βραχίονας καταφαγεῖν· μηκέτι μὲν σχολάζοντας τῷ κατὰ Ἰούδα πολέμῳ, μηδὲ τῇ πολιορκίᾳ τῆς Ἱερουσαλήμ, καθ' ἑαυτῶν δὲ ἀκονήσαντας τὰ ἑαυτῶν ξίφη, ἑαυτοὺς διαχειρίσασθαι, καὶ ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ.

« Οὐαὶ τοῖς γράφουσι πονηρίαν· γράφοντες γὰρ πονηρίαν γράφουσιν· ἐκκλίνοντες κρίσιν πτωχῶν, ἀρπάζοντες κρίμα πενήτων τοῦ λαοῦ μου· ὥστε εἶναι αὐτοῖς χήραν εἰς διαρπαγὴν, καὶ ὄρφανὸν εἰς προνομήν. » Τοῦ καλουμένου οὖν Ἰσραὴλ, λέγῃ δὴ τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων ἐν Σαμαρείᾳ βασιλευομένου, καὶ ταῦτα πρὸς τοὺς προτέροις ὁ παρῶν λόγος κατηγορεῖ, φάσκων αὐτοὺς πρὸς ἔριν καὶ φιλονεικίαν τῶν τὰς ἀληθείας τοῦ Θεοῦ προφητείας παραγραφόντων τὰς ψευδοπροφητείας συντάττειν. Ἦσαν γοῦν, ἦσαν ψευδοπροφῆται πλείστοι, ὅσοι ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐναντία φθασγόμενοι, καὶ ἐναντία γράφοντες τοὺς ἀληθεῖς τοῦ Θεοῦ προφητείας. Οἱ δὲ αὐτοὶ καὶ συγγραφὰς ἐποιοῦντο παράνομους, καὶ πάσης πονηρίας μεστὰς· πένητας οἰκτροὺς κατεδυνάστευον, βιαζόμενοι τε ἐπλεονέκτουσαν ἀπεριστάτους ὄρφανούς καὶ χήρας. Τοιοῦτους δ' ἂν εἴποις καὶ τοὺς διὰ μοχθηρῶν συγγραμμάτων εἰσέτι καὶ νῦν διαστρέφοντας τῶν ἀκαριαστέρων τὰς ψυχάς.

« Καὶ τί ποιήσουσιν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐπισκοπῆς; ἡ γὰρ θλίψις ὑμῖν πόβρωθεν ἤξει. Καὶ πρὸς τίνα καταφεύξεσθε τοῦ βοηθηθῆναι; καὶ ποῦ καταλείψετε τὴν δόξαν ὑμῶν, τοῦ μὴ ἐμπεσεῖν εἰς ἀπαγωγὴν; » Ἀπειλεῖ τοίνυν ἐκεῖνοις ὁ προφητικὸς λόγος φάσκων· « Καὶ τί ποιήσουσιν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐπισκοπῆς, » καθ' ἣν ἡ θλίψις καὶ ἡ κατὰ τούτων ὀργὴ πόβρωθεν ἤξει; Μακρὰν γὰρ οὖσαν αὐτὴν φησι, διὰ τὸ ἀπελαύνεσθαι ἐξ ἑμοῦ τοῦ Θεοῦ· ὑμεῖς, ὦ οὔτοι, πρὸς οὐδ' ταῦτα λέγεται, ὡς περ βιαζόμενοι καθ' ἑαυτῶν αὐτὴν ἐπεσπάσασθε· ἦς ἐκπελοῦσης, ἐπὶ τίνα καταφεύξεσθε τοῦ βοηθηθῆναι; » Ἐπὶ πᾶσι τούτοις οὐκ ἀπεστράφη ἡ ὀργὴ· ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ ὑψηλή. » Ἐπιμενόντων γὰρ τοῖς αὐτοῖς ἀτοπήμασι τῶν διὰ τοῦ λόγου κατηγορουμένων, ἀκόλουθον ἦν καὶ τὴν κατ' αὐτῶν παράμωνον γίνεσθαι ὀργὴν.

« Οὐαὶ Ἀσσυρίοις, ἡ βλάβος τοῦ θυμοῦ μου· καὶ ὀργὴ ἐστὶν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν. Τὴν ὀργὴν μου εἰς ἔθνος ἀνομον ἀποστελῶ, καὶ τῷ λαῷ ἐμῷ συντάξω

busta est universa terra, et erit populus quasi succensus ab igne. Homo fratris sui non miserebitur : sed declinabit ad dexteram, quia esuriet, et comedet a sinistris, et non saturabitur homo comedens carnes brachii sui. Devorabit enim Manasses Ephraim, et Ephraim Manassen, quia simul obsidebunt Judam. In his omnibus non aversa est ira, sed adhuc manus exalta. » Ita ut insurgat frater in fratrem, ac nemis proximo suo parcat : omnesque mutuo agant ut inimici, ita ut coorta et ardens inter utrosque sedtio, et civile bellum eo usque veniat, ut duæ illæ tibus Ephraim et Manasses, ex uno patre Joseph ortæ, ac sub eodem regno degentes, atque unam eandemque urbem incolentes Samariam, contra se mutuo insurgant, ac brachia invicem devorent, bellum contra Judam inferendo, ac obsidioni Hierosolymæ, non ultra vacantes, sed contra se mutuo gladios cuentes, ut se vulneribus conficiant ac deleant.

CAPUT X.

VERS. 1-2. « Væ cribentibus malitiam : nam scribentes, malitiam scribunt : declinantes iudicium pauperum, rapientes iudicium inopum populi mei ; ita ut sit illis vidua in rapinam, et orphanus in diractionem. » Illum Isaelem dictum, videlicet Judaicum populum regni Samariæ subditum, de his item, præter ea quæ superius memorata sunt, accusat Scriptura, dicens, eos ob contentionem et disceptationem eorum, cui veras Dei prophetias adulerant, falsa vaticinia comminisci. Erant itaque, erant pseudopropheta multi, in Israele contraria loquentes et contraria scribentes iis, quæ veri Dei prophetæ tradebant. Item vero ipsi scripta nefaria edebant, et omni improbitate referta : in miseros pauperes dominatum æercebant, ac violenter superbeque agebant in orphanos et viduas patrociniis carentes. Tales item dixeris eos, qui hodie perveris scriptis simpliciorum animas evertunt.

VERS. 3-4. « Et quid accient in die visitationis ? nam tribulatio vobis e linguo veniet. Et ad cuius auxilium confugiatis ? » Ubi relinquetis gloriam vestram, ne cadatis in aductionem ? » Comminatur ergo iis propheticus sermo dicens : « Et quid facient in die visitationis, » qua tribulatio et ira procul ipsis veniet ? Nam cum ea procul existat, ipsa a me Deo eliminata est ; vos sane, quibus hæc dicuntur, quasi vi utentes contra vos ipsos, attraxistis : qua supervolente, ad cuius auxilium confugiatis ? » Super hi omnibus non aversa est ira ; sed adhuc manus exalta. » Nam iis qui in proci senti accusantur, eadem in absurditate permanentibus, consequens erat, ut ira quoque permaneret.

VERS. 5-6. « Væ Assyriis, virgæ furoris mei : et ira est in manibus eorum. Irani meam in gentem iniquam mittam, et populo meo præcipiam ut faciat

spolia et depopulationem, et conculecet civitates, et ponat eas in pulverem. » Ad hæc usque perseveravit accusatio populi; postquam, consequenter ad minas a prophetia enuntiatas, non diu Assyrii irruentes Samariam obsident, et totam ipsorum regionem depopulantur, novemque Iudaicæ gentis tribus in Assyriorum terram captivæ abducunt. Post enarratam ergo populi Israel dicti captivitatem, ad eos qui in captivitatem abduxerant sermo transfertur. Hi porro erant Assyrii, quibus hæc præsentia comminatur. Quod autem, cum hæc dicerentur, iam populus ab Assyriis translatus et Samaria obsessa fuisset, hinc palam est, quod iidem ex Assyriorum regis persona dicatur, « Cep Arabiam, et Damascus et Samariam: quemadmodum illas, sic et omnes principatus capiam; ac rursus, « Quemadmodum feci Samarizæ, et omnibus manufactis ejus, sic faciam Jerusolymæ. » Docet autem historia in diebus Achaz ascendisse regem Assyriorum Samariam, et obsedisse illam: ac tunc quidem partem populi captivam duxisse sub Ezechia autem Achazi successore universum populum transtulisse in Assyrios.

VERS. 7-9. « Ipse autem non sic cogitavit, et in anima non sic arbitratus est sed avertet mens ejus ad gentes exterminandas non paucas. Et si dixerint ei, Tu solus es princeps: respondebit, Annou cepi regionem supra Babylonem et Chalanem, cujus turris ædificata est: et cepi Arabiam, et Damascus, et Samariam? » Cum meam, inquit, potestatem acceperit, non sic ille arbitratus est, sed elatus mente fuit, ac si populum meum propria virtute debellasset. Nec illo contentus exciis, infinitas alias gentes se invasurum minatur: quia illam præstantiorem ac sub Dei tutela positam debellaverat. Quamobrem iis qui subjecti fuerat, mirantibus enim, ac dicentibus, « Tu solus es princeps, » respondet ille his verbis: Me principem nondum vocetis neque dominum, quandoquidem innes undique regiones nondum cepi: cæterum,

VERS. 10. « Quemadmodum has cepi, sic et omnes principatus capiam Ululate, sculptilia in Jerusalem et Samaria. » Al ipsos Assyrios eorumque principem, qui hæc tam arroganter proferebat, sermonem dirigit. Væ Assyriis, ait, quia non intellexerunt iram meam, contra facinorosos illos excitatam, talem ipsis inferendæ ultionis potestatem iudicasse: sed opinabantur se suapte virtute gentes debellasse.

VERS. 11. « Quemadmodum enim feci Samarizæ et manufactis ejus: sic faciam Hierosolymæ et idolis ejus. » Hierosolymam itaque Samarizæ paria perpesuram interminatur. Hæc prorsus prædicat, auditores ad conversionem et pœnitentiam provocans, atque exempli formidine ad resipitentiam invitans. Non enim Assyrius, inquit, hæc contra Samariam paravit; sed ego Deus, idque obincolarum ejus impie-

ποιῆσαι σκῦλα καὶ προνομήν, καὶ καταπατεῖν τὰς πόλεις, καὶ θεῖναι αὐτάς εἰς κοινὸν. » Μέχρι γὰρ τῶν προειρημένων ἔστη τὰ τῆς τοῦ λαοῦ κατηγορίας, μεθ' ἣν ἀκολουθῶν τοῖς διὰ τῆς προφητείας ἠπειλημένοις, οὐκ εἰς μακρὰν πόρρωθεν ἐπιστάντες Ἀσσυριοὶ, πολιορκοῦσι τὴν Σαμάρειαν, καὶ πᾶσαν τὴν χώραν αὐτῶν δρῶσιν, ὅλας τε ἐννέα φυλάς τοῦ Τουδαίων ἔθνους αἰχμαλώτους εἰς τὴν Ἀσσυρίων ἀπάγουσι. Μετὰ οὖν τὴν τοῦ λαοῦ τοῦ καλουμένου Ἰσραὴλ αἰχμαλωσίαν ὁ λόγος μεταβαίνει ἐπὶ τοὺς αἰχμαλωτεύσαντας. Ἦσαν δὲ οὗτοι Ἀσσύριοι, οἷς τὰ προκείμενα ἀπειλεῖ. « Ὅτι δὲ ἀπῆκτο ὑπὸ Ἀσσυρίων ὁ λαός, καὶ πεπολιορκητο ἡ Σαμάρεια, ὅτε τὰ μετὰ χεῖρας ἐλέγετο, δῆλον τυγχάνει ἐκ τοῦ λέγεσθαι ἐν αὐτοῖς ἐκ προσώπου τοῦ τῶν Ἀσσυρίων βασιλέως. » Ἐλαβὸν Ἀραβίαν καὶ Δαμασκὸν καὶ Σαμάρειαν ὃν τρόπον ταύτας ἔλαβον, καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς λήψομαι. » καὶ πάλιν. « Ὅν τρόπον ἐποίησα Σαμαρείαν καὶ πᾶσι τοῖς χειροποιήτοις αὐτῆς, οὕτω ποιήσω Ἱερουσαλήμ. » Καὶ ἡ ἱστορία δὲ διδάσκει, ὅτι ἐν ταῖς ἡμέραις Ἀχάζ ἀνέβη ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων εἰς Σαμάρειαν, καὶ ἐπολιόρχησεν αὐτήν. καὶ τῶς μὲν τότε μέρος τι τοῦ λαοῦ ἠχμαλώτευσεν. ἐπὶ δὲ Ἐζεκιῶ τοῦ τῶν Ἀχάζ διαδεδεγμένου πάντα τὸν λαὸν ἀπέκτισεν εἰς Ἀσσυρίους.

« Αὐτὸς δὲ οὐχ οὕτως ἐνεθυμήθη, καὶ τῇ ψυχῇ οὐχ οὕτως λελόγισται, ἀλλὰ ἀπαλλάξει ὁ νοῦς αὐτοῦ καὶ τοῦ ἔθνη ἐξολοθρεῦσαι οὐκ ὀλίγα. Καὶ ἐὰν εἴπωσιν αὐτῷ. Σὺ μόνος εἶ ἀρχων. καὶ ἐρεῖ. Οὐκ ἔλαβον τὴν χώραν τὴν ἐπάνω Βαβυλῶνος καὶ Χαλάνης, οὐδ' ἐπύργους ὑποδομήθη, καὶ ἔλαβον Ἀραβίαν, καὶ Δαμασκὸν καὶ Σαμάρειαν; » Τὴν ἐμὴν τοῖνον, φησὶ, ἔλαβὸν ἐξουσίαν, οὐχ οὕτως ἐνεθυμήθη, ἀλλ' ὑπερήθη τῷ λογισμῷ, ὡς οὐκ εἶχεν δυνάμει τοῦ ἐμοῦ περιγεγόμενος λαοῦ. Εἶτα, μὴ ἀρκεσθῆις τῇ τούτων πολιορκίᾳ, μύρια ἄλλα ἔθνη μετέρχεσθαι ἀπειλεῖ, ὡς τοῦ κρείττοτος καὶ Θεῷ ἀνακειμένου κρατήσας. Διὸ δὴ τῶν ὑποχειρίων αὐτῷ γενομένων θαυμάζοντων αὐτὸν, καὶ λεγόντων, « Σὺ μόνος εἶ ἀρχων, » ἀποκρίνεται πρὸς αὐτοὺς καὶ λέγει. Μὴποτε καλεῖτε ἀρχοντα, μὴδὲ κύριον. ἐπεὶ μὴδέπω πάσας εἰλήφειν τὰς ἀπανταχοῦ χώρας. πλὴν,

« Ὅν τρόπον ταύτας ἔλαβον, οὕτω καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς λήψομαι. Ὅλολύξατε τὰ γλυπτὰ ἐν Ἱερουσαλήμ καὶ ἐν Σαμαρείᾳ. » Πρὸς αὐτοὺς τε τοὺς Ἀσσυρίους καὶ τὸν ἀρχοντα αὐτῶν, τοιαῦτα καταλαζονομμένους ἀποτεινεται λέγων. Οὐαὶ Ἀσσυρίοις, ὅτι μὴ συνῆκαν ὡς ἄρα ἡ ἐμὴ ὄργη ἡ κατὰ τῶν πλημμυλούντων τὴν ἐξουσίαν αὐτοῖς τῆς τοσαύτης ὄργης ἔδωκεν. ἀλλὰ τῇ ἐαυτῶν δυνάμει κεκρατηχέναι τῶν ἔθνων ὑπέλαβον.

« Ὅν τρόπον γὰρ ἐποίησα Σαμαρείαν καὶ τοῖς χειροποιήτοις αὐτῆς, οὕτω ποιήσω καὶ Ἱερουσαλήμ καὶ τοῖς εἰδώλοις αὐτῆς. » Τὰ ἴσα τοῖνον τῇ Σαμαρείᾳ καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ πείσεισθαι ἀπειλεῖ. Προλέγει δὲ ταῦτα προκαλούμενος εἰς ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν τοὺς ἀκούοντας, φόβῳ τε τοῦ παραδείγματος συμφρονίζων αὐτούς. Οὐ γὰρ ὁ Ἀσσύριος, φησὶν, ἐποίησε τὰ κατὰ τῆς Σαμαρείας, ἀλλ' ἐγὼ ὁ Θεὸς διὰ τὰς τῶν

gnam illam mentem esse putare. Non enim pacem illam Dei, quæ mentem omnem exsuperat ob oculos ponebas : sed te omnium maximum esse ratus, ac superbis oculis contra Deum datus, gentium terminos confundere cogitasti, quis desinivit Deus et pulchre ordinavit, « Quando separabat Altissimus gentes, ut disseminabat filios Adam ; constituit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei ». » Tu vero sapientia et erranti prudentia tua arbitratus es posse te a Deo probe constitutos terminos alio transferre, atque utrum orbem ditioni tuæ subigere. Nam æstimasti, neminem iis prospicere vel patrocinari, Deumque homines qui sunt super terram nihil curare : quamobrem gentes orbis universi, quasi pullos desertæ, aut ova derelicta, te capturum opinatus es. Oportet igitur recta cogitatione putare, te ne eos quidem quos subegisti, sine nutu Dei domuisse. Unde namque tibi talis potestas adfuisse, nisi Deus id permisisset, neque te ut instrumento ad castigationem et supplicium eorum, qui correptione et conversione opus habebant, usus fuisset ?

VERS. 17, 18. « Et erit lumen Israel in ignem, et sanctificabit illum in igne urente : et devorabit quasi fenum silvam. In illa die exstinguentur montes, et colles et silvæ. » Ipse qui olim populum suum illuminabat Deus, et sanctificabat illum, tibi superbo ignis effectus est. Pro illo autem, « Et sanctificabit illum in igne urente, » Symmachus, « Et sanctus ejus in flammam. » Nam tibi, inquit, Assyrio, qui impie et tumide cogitare ausus es, sanctus Israel, et qui olim ejus lux fuit, in flammam et ignem evadet. Collibus vero, montibus et silvis, e re comparat illam Assyriorum multitudinem ; duces autem eorum, et qui aliis præerant, quasi colles et montes dicit. Sed illi quidem exstinguentur ; id est, illi olim graves et ardentes, vel inviti, frigidi evadent. Mors quippe illos devorabit, tantum non et animas cum corporibus absumens. Quod autem animæ non una cum corporibus tollantur, cuique manifestum est : quod animæ firmitatem subindicat. Cum silvam dicit, multitudinem quæ cum rege Assyriorum erat denotat : Carmelum vero, ut ait Symmachus, ejus divitias nuncupat, necnon voluptates : quæ absumenda dicit ab ultrice prædicti ignis violentia.

VERS. 19. « Et devorabit ab anima usque ad carnes : et erit qui fugiet quasi fugiens a flamma urente. Et qui relinquuntur ex ipsis numerus erunt, et puer scribet eos. » Cum hæc, inquit, Assyrio contigerint, ille fuga se proripiet, atque omnes qui cum illo erunt, id ipsum agent. Quod si quidam pauci relinquuntur, tot erunt, ut possit quisvis puerulus illorum numerum assequi, ac scripto consignare, reliqua multitudine de medio sublata. Hæc et secundum litteram et secundum mentem dicta sunt ;

** Dent. xxxii, 8.

α παραδούς τούς τούτων ἀξίους. Νυνὶ δὲ τούτων μηδὲν λογιζάμενος, ἐπήρας σεαυτὸν, ὡς ὑπολαβεῖν σεαυτὸν εἶναι τὸν μέγαν νοῦν. Οὐ γὰρ ἔθου πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν· καὶ πάντων μέγιστον νομίσας εἶναι ἑαυτὸν, ὑπερηφάνους δὲ ὀφθαλμοῖς κατεπαρθεὶς τοῦ Θεοῦ, διανοήθης τὰ ὅρια τῶν ἐθνῶν συγγέειν, ἃ ὁ Θεὸς διώρισε καὶ διέταξε καλῶς, « Ὅτε διεμέριζεν ἔθνη ὁ Ὑψίστος, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ· ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. » Σὺ δὲ τῆ σεαυτοῦ σοφίᾳ καὶ τῆ πεπλανημένη συνέσει ψήθης δύνασθαι μεταθεῖναι μὲν τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εὖ διατεταγμένους ὄρους, ὑποχείριον δὲ σεαυτῷ τὴν οἰκουμένην ποιήσασθαι. Μηδένα γὰρ ἐφορᾷν μηδὲ ἀντιλαμβάνεσθαι, μηδὲ Θεῷ μέλλειν τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐνόμισας· διδὲ ὡς περ νεοτῶν ἐρήμων, ἧ ὧν καταλειμμένων, ὑπέλαθες κρατήσῃν τῶν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἐθνῶν. Δεῖ οὖν ὀρθῶ λογιζομῶ διανοηθῆναι, ὅτι καὶ αὐτῶν ὧν ἐκράτησας, οὐκ ἄνευ Θεοῦ νεύματος περιεγένοι. Πόθεν γὰρ σοι παρῆν τοιαύτη ἐξουσία, μὴ τοῦ Θεοῦ συγκεχωρηκός, καὶ ὡς περ ὄργανῳ χρησαμένῳ σοι ἐπὶ τιμωρίαν καὶ κλάσιν τῶν ἐπιστροφῆς θεομένων ;

« Καὶ ἔσται τὸ φῶς τοῦ Ἰσραὴλ εἰς πῦρ, καὶ ἀγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ καιομένῳ· καὶ καταφάγεται ὡσεὶ χόρτον τὴν ὕλην. Τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη ἀποσθεσθήσεται τὰ ὄρη καὶ οἱ βουνοὶ, καὶ οἱ δρυμοί. » Αὐτὸς ὁ πάλαι φωτίζων τὸν ἑαυτοῦ λαὸν Θεός, καὶ ἀγιάζων αὐτὸν, σοὶ τῷ ὑπερηφάνῳ γινόμενος πῦρ. Ἄντι δὲ τοῦ, « Καὶ ἀγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ καιομένῳ, » ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ὁ ἅγιος αὐτοῦ εἰς φλόγα. » Σοὶ γὰρ, φησὶ, τῷ Ἀσσυρίῳ, ἀσεβῆ καὶ ὑπέρογκα λογίσασθαι τετολημηκόντι, ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, καὶ ὁ πάλαι φῶς αὐτοῦ γεγονώς, εἰς φλόγα καὶ εἰς πῦρ γενήσεται. Βουνοὺς δὲ καὶ ὄρη καὶ δρυμοὺς παρεικάζει καλῶς, αὐτῆν τε τῶν Ἀσσυρίων πληθύν, καὶ τοὺς ἡγουμένους αὐτῆς καὶ τῶν ἄλλων ὑπερέχοντας, καθάπερ βουνοὺς ἢ ὄρη. Ἄλλ' οὗτοι μὲν ἀποσθεσθήσονται, τουτέστιν, οἱ πάλαι δεινοὶ καὶ θερμοὶ, καὶ οὐχ ἐκόντες καταφυγήσονται. Καταφάγεται γὰρ αὐτοὺς ὁ θάνατος, μονοουχὶ καὶ ψυχὰς δαπανῶν καὶ σώμα. Ὅτι μὲν γὰρ οὐ συνανήρηται τοῖς σώμασιν αἰψυχαι, παντὶ τῷ σαφές ἐστι· ὑπεμφαίνει δὲ δήπου τὸ τῆς ψυχῆς εὐσθενές. Δρυμὸν δὲ λέγων, τὰ πληθῆ τὰ σὺν τῷ βασιλεῖ Ἀσσυρίων δηλοῖ· Κάρμηλον δὲ, ὡς ὁ Σύμμαχος φησὶ, τὸν πλοῦτον αὐτοῦ καὶ τὴν τρυφήν, ἅπερ πάντα ἀναλωθήσονται φησὶν ὑπὸ τῆς κολαστικῆς δυνάμεως τοῦ προλεχθέντος πυρός.

« Καὶ καταφάγεται ἀπὸ ψυχῆς ἕως σαρκῶν, καὶ ἔσται ὁ φεύγων, ὡς ὁ φεύγων ἀπὸ φλογὸς καιομένης. Καὶ οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν ἀριθμὸς ἔσονται, καὶ παιδίον γράψει αὐτούς. » Ἐπειδὴν, φησὶ, ταῦτα τῷ Ἀσσυρίῳ συμβῆ, δρασμῶ χρησάμενος φεύξεται, οἳ τε σὺν αὐτῷ πάντες τοῦτο πράξουσιν. Εἰ δὲ που βραχεῖς τινες καταλειφθεῖεν, τοσοῦτοι ἔσονται, ὡσεὶ δύνασθαι καὶ τὸ τυχὸν παιδίον τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν περιλαβεῖν, καὶ γραφῆ παραδοῦναι, τοῦ λοιποῦ πλήθους ἀπολωλός. Ταῦτα καὶ πρὸς λέξιν εἴρηται καὶ πρὸς

δαίνοισιν· πρὸς μὲν λαοῖν, ἀνηνεγμένα ἐπὶ τὸν Να- A
βουχοδονόσορ, τὸν ἐμπροσθέντα τὸν ναὸν καὶ τὴν
πόλιν· πρὸς δὲ διάνοισιν, ἐπὶ τὴν ἀντικειμένην δύνα-
μιν, ἧς τὰ λελεγεμένα ἐν τῇ προφητείᾳ παθούσης,
καθ' ἡμέραν αὐτίκα ἢ τῶν ἐναντίων Ἀσσυρίων δυνα-
στεία.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, οὐκέτι προστε-
θήσεται τὸ καταλειφθὲν Ἰσραὴλ, καὶ οἱ σωθέντες
τοῦ Ἰακώβ οὐκέτι μὴ πεποιθότες ὦσιν ἐπὶ τοὺς ἀδι-
κῆσαντας αὐτοὺς, ἀλλὰ ἔσονται πεποιθότες ἐπὶ τὸν
θεὸν τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ τῇ ἀληθείᾳ. Καὶ ἔσται τὸ
καταλειφθὲν τοῦ Ἰακώβ ἐπὶ θεὸν ἰσχύοντα. » Φησὶ
τῷ καιρῷ, καθ' ὃν πάντα τὰ προλεχθέντα κατὰ τοῦ
δηλωθέντος ἀρχόντος τῶν Ἀσσυρίων δι' ἔργων χωρή-
σειεν, οἱ περιλειφθέντες τοῦ αἰχμαλωτισθέντος λαοῦ
τῶν Ἰουδαίων, τῆς πολεμίας χώρας ἐλεύθεροι γενό- B
μενοι, καὶ εἰς τὴν οἰκίαν ἐπανελθόντες, οὐκέτι προσ-
έξουσιν οἷς πάλαι προσείχον δαίμοσι πονηροῖς, τοῖς
ἐκ ψυχᾶς αὐτῶν ἡδικοῦσι, καὶ πάντων αὐτοῖς κακῶν
αἰτίοις γενομένοις· ἀλλὰ τῷ Θεῷ λοιπὸν προσέξουσι
μόνῳ, ἅτε λυτρωτῇ καὶ Σωτῆρι αὐτῶν γενομένῳ.
Ἐπληροῦτο δὲ καὶ ταῦτα πρὸς λέξιν κατὰ Κῦρον τὸν
Περσῶν βασιλέα, ὃς πάντας ἀνήκε τοὺς ἐν τῇ αἰχμα-
λωσίᾳ Ἰουδαίους· καθ' ὃν καιρὸν οἱ περὶ τὸν Ζορο-
βάβελ, καὶ Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ἰωζεφίδου τὸν ἱερέα τὸν
μέγαν, οἱ τε ἅμα τῷ Ἐσδρα, καὶ Νεεμίᾳ, τῆς Βαβυ-
λώνας ἐπανελθόντες, τὸν ναὸν ἤγειραν, καὶ τὴν πόλιν
αὐτὴν ἀνεκτίσαντο.

« Καὶ ἐὰν γένηται ὁ λαὸς Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς
θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα αὐτῶν σωθήσεται. » Τὴν
ἀχρηστον πληθὺν ὁ λόγος σημαίνει τοῦ ἔθνους, τῶν C
μετὰ τὴν ἐπίπλυνσιν ἀπὸ Βαβυλώνας οἰκησάντων
τὴν χώραν μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων· οὗτοι γὰρ
ἦσαν ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, ἐξ ὧν μόνων διεσώθη
τὸ κατάλειμμα· οἱ ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Χριστὸν πεπι-
στευκότες μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ ἀπόστολοι, καὶ εὐαγγε-
σταί. Ὑπόμνημα γὰρ θαλάσσης τὸ μὲν πλῆθος ἀναριθμη-
τον ἔχει· ἄλλως δὲ ἀχρηστος ὑπάρχει πρὸς γεωργίαν.
Ἐπειδὴ οὖν ὁ λαὸς, φησὶν, Ἰσραὴλ εἰς πλῆθος ἀνα-
ριθμητὸν χυθῆναι, ἀχρηστον δὲ γένηται ἐν τῇ κατὰ θεὸν
καρποφορίᾳ, τηλικαῦτα τὸ μὲν πλῆθος αὐτῶν ἀπ-
ολεῖται· μόνον δὲ τὸ κατάλειμμα αὐτῶν σωθή-
σεται.

« Ὅτι λόγον συντετημένον Κύριος ποιήσει ἐν τῇ
οἰκουμένῃ ὅλη. » Σαφῶς ἄρα τὸ εὐαγγέλιον τῆς Και- D
νῆς ἠνίκατο διαθήκης, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ κηρυχθέν.
Συντετημένον γὰρ ἦν ὁ λόγος ὁ εὐαγγελικὸς, τῷ μὴ
περιέχειν πάντα τὰ παρὰ τῷ Μωϋσῇ παραγγέλματα.
Τῶν δὲ προκειμένων ῥητῶν μέμνηται καὶ ὁ Ἀπόστο-
λος, τοῦτον λέγων τὸν τρόπον· « Ὁ Ἰσραὴλ δὲ λέγει
ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ· Ἐὰν ἦ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν τοῦ
Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ ὑπόλειμμα
σωθήσεται. Λόγον γὰρ συντελών καὶ συντέμνον
ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. »

« Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Μὴ φο-
βοῦ, ὁ λαὸς μου, οἱ κατοικοῦντες ἐν Σιών, ἀπὸ Ἀσ-
συρίων, ὅτι ἐν ῥάβδῳ πατάξει σε· πληγὴν γὰρ ἐπάγω

secundum litteram quidem, si ad Nabuchodonoso-
rem referantur, qui templum incendit et urbem ;
secundum mentem vero, si ad potestatem adversa-
riam, quæ cum ea, quæ in prophetia feruntur, per-
pressa esset, adversariorum Assyriorum potentia
confestim sublata est.

VERS. 20, 21. « Et erit in die illa, non ultra adji-
cietur residuum Israel, et qui salvi fuerint ex Jacob
non ultra fiduciam habebunt in illos qui se injuria
affecerunt ; sed fiduciam habebunt in Deo sancto
Israel in veritate. Et erit residuum Jacob in Deum
fortem. » Quo tempore, inquit, prædicta omnia
contra memoratum principem Assyriorum, opere
complebuntur ; qui ex Judæorum populo in capti-
vitatem abducto residui erant, ab inimica regione
liberi evadentes, et in propriam reversi, non ultra
attendant iis, quibus antea animum adhibebant,
dæmonibus inalignis, qui animas suas læserant, et
omnium sibi malorum causa fuerant ; sed Deo tan-
dem soli applicabuntur, utpote qui redemptor sibi
et Servator effectus sit. Hæc vero reipsa completa
sunt Cyri Persarum regis tempore, qui Judæos
omnes in captivitate agentes remisit, cum Zoroba-
bel, Jesus filius Josedec Sacerdos magnus, et qui
cum Esdra et Nehemia erant, ex Babylone reversi,
templum excitarunt, urbemque ipsam restaurave-
runt.

VERS. 22. « Et si fuerit populus Israel sicut are-
na maris, residuum ejus salvabitur. » Promiscuam
et inutilem gentis multitudinem, quæ post reditum
ex Babylone usque ad Romana tempora regionem
incoluit, indicat propheticus sermo : hi quippe
erant sicut arena maris, quorum residuum tantum
salutem consecutum est. Hi porro ex illis erant
qui in Christum crediderunt, discipuli ejus, apo-
stoli et evangelistæ. Nam arena maris multitudine
quidem innumerabilis, verum inutilis est ad agri-
culturam. Cum ergo populus Israel, inquit, in mul-
titudinem innumeram diffusus fuerit, ita tamen ut
inutilis sit ad fructum secundum Deum ferendum ;
tunc multitudo quidem eorum peribit, ac solæ ejus
reliquiæ salutem consequentur.

VERS. 23. « Quia verbum abbreviatum faciet
Dominus in universa terra. » Evangelium Novi Te-
stamenti clare subindicat, quod in universa terra
prædicatum est. Abbreviatum quippe erat verbum
evangelicum, quod omnia Moysis præcepta non
complecteretur. Hæc dicta commemorat apostolus in
his verbis *, « Isaias autem dicit de Israel : Si
fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena
maris, reliquiæ salvæ fient. Verbum enim arena
summans, et abbrevians Dominus faciet super ter-
ram. »

VERS. 24. « Propterea hæc dicit Dominus Sa-
baoth, Noli timere, popule meus, qui habitatis in
Sion, ab Assyriis, quia in virga percutiet te : pla-

* Rom. ix 27.

gam enim inducam super te, ut videas viam Ægyptii. » Hortatur itaque ne timeat Assyrios : nam venturum quidem ait eorum regem et Jerusalem oppugnaturum esse, ut ejus incolæ brevem plagam experiantur, ceu virga percussi; at illum re infecta fugientem reversurum esse. Quæ sane completa sunt, Ezechia filio Achaz in Jerusalem regnante : qui vir fuit non patri similis, sed justus et omnimode religiosus. Etsi igitur, me id permitte, rex eorum in te irrumpat, attamen ad correptionem tantum virga percutiet te, non cum gladiis et hastis bellico more victor irruet in te. Hæc porro virgis inflictæ tibi plaga non præter rationem erit: causam quippe cur Assyrio concessum sit ut moderata te plaga afficiat, non ignores oportet : quia enim viæ in Ægyptum denuo te commisisti, idololatriæ Achazi tempore deditus; ideo vos Assyrii virgæ tradidi, ut ad sanam mentem et conversionem reducerem.

VERS. 25, 26. « Adhuc enim paululum, et cessabit ira : furor autem meus super consilium eorum. Et suscitabit Deus super eos secundum plagam Madiam in loco tribulationis : et furor ejus in viam ad mare, in viam Ægypti. » Si quidem vobis cum rege vestro Ezechia ad meliorem frugem revertentibus, ac Deum agnoscentibus, indignatio mea contra vos accensa cessabit : me autem vestræ salutis patrocinante, Assyrius turpiter per vestram regionem, perque vestras urbes fugiet, a loco in locum sese fuga subducens.

VERS. 27-33. « Et erit in die illa : auferetur jugum ejus ab humero tuo, et timor ejus super te, et currumpetur jugum ab humeris vestris. Veniet enim in civitatem Angar, et transibit in Maggedo, et in Machmas ponet vasa sua. Et transibit vallem, et veniet in Angæ. Timor apprehendet Rama civitatem Saul. Fugiet filia Gallim, audietur in Laisa : audietur in Anathoth. Et obstupuit Madebena, et habitatores Gibbir. Consolamini hodie in via ut maneat. Consolamini manu montem, filiam Sion, et colles in Jerusalem. Ecce dominator Dominus Sabaoth conturbabit gloriosos cum fortitudinæ, et excelsi injuria conterentur, et humiliabuntur. » Tu quippe, ait ille populum suum alloquens, liber et omni metu vacuus eris : qui vero fugiebat, prius veniet in civitatem Angæ; inde vero alium in locum commigrabit; ibique defatigatus, sarcinas ponet suas : deinde istinc alio transibit, unde veniet in urbem quam vocant Saulis : postea vero in alium locum : atque sic turpiter de medio tolletur; vos autem consolabimini, et solatium accipietis, non amplius Assyriorum jugo subditi. Ut enim ab ingruente illaque brevi correptione non fugiant, sed permaneant, « Consolamini, » ait, « filiam Sion, » videlicet habitatores Jerusalem.

επελευσομένην παιδείαν, « Παρακαλείτε, » φησί, « τὴν θυγατέρα Σιών, » δηλαδὴ τοὺς ἐνοικοῦντας τῇ

ἐπὶ σὲ, τοῦ ἰδεῖν ὁδὸν Αἰγύπτου. » Παραιεῖ τοίνυν μὴ φοβεῖσθαι τοὺς Ἀσσυρίους· ἤξει μὲν γὰρ καὶ ἐπιστρατεύσειν κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ τὸν τούτων βασιλέα, πρὸς τὸ βραχείας πειραθῆναι πληγῆς τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας, ὡσπερ ῥάβδῳ παιομένους· ἀπρακτὸν δὲ αὐτὸν ὑποστρέφειν, φυγῇ χρησάμενον. Ἐπληροῦτο δὲ καὶ ταῦτα ἐπὶ Ἐζεκιῶ υἱοῦ Ἀχάζ βασιλεύοντος ἐν Ἱερουσαλήμ, ἀνδρὸς γενομένου, οὐ κατὰ τὸν πατέρα, δικαίου δὲ ἄλλως, καὶ θεοφιλοῦς κατὰ πάντα τρόπον. Εἰ καὶ τὰ μάλιστα οὖν, φησὶν, ἐμοῦ ἐπιτρέποντος, καὶ ἐν σοὶ ἐπελευσεται ὁ τούτων βασιλεὺς, ὅμως ἐν ῥάβδῳ ἐπιστρεπτικῇ πατάξει σε, ἀλλ' οὐ ξίφεσιν, οὐδὲ δόρασι πολέμου νόμῳ κρατήσας ἐπεξελεύσεται σοι. Καὶ αὕτη δὲ ἡ διὰ ῥάβδου κατὰ σοῦ πληγὴ οὐκ ἔσται παράλογος· τὸ γὰρ αἴτιον τοῦ συγχωρηθῆναι τὸν Ἀσσύριον πεπεισμένη πληγῇ χρῆσασθαι κατὰ σοῦ μὴ ἀγνοεῖ· ἐπειδὴ γὰρ τῇ ὁδῷ Αἰγύπτου πάλιν σεαυτὸν ἐκέδωκας, εἰδωλοατρείῃ προσεσχικῶς κατὰ τοὺς χρόνους Ἀχάζ, τοῦτου χάριν ὑμᾶς τῇ ῥάβδῳ τοῦ Ἀσσυρίου παραδέδωκα εἰς σωφρονισμόν καὶ ἐπιστροφήν.

« Ἐτι γὰρ μικρὸν καὶ παύσεται ἡ ὀργή· ὁ δὲ θυμὸς μου ἐπὶ τὴν βουλήν αὐτῶν. Καὶ ἐγερεῖ ὁ θεὸς ἐπ' αὐτοὺς κατὰ τὴν πληγὴν Μadiam ἐν τόπῳ θλίψεως· καὶ ὁ θυμὸς αὐτοῦ τῇ ὁδῷ τῇ κατὰ θάλασσαν, εἰς τὴν ὁδὸν τὴν κατ' Αἰγύπτου. » Μεταβαλόντων μὲν γὰρ ὑμῶν ἐπὶ τὰ κρείττω, καὶ τὸν θεὸν ἐπεγνωκότων, ἅμα τῷ ὑμετέρῳ βασιλεῖ Ἐζεκιᾷ, καὶ ἡ ἀγανάκτησίς μου ἡ καθ' ὑμῶν παύσεται· ἐμοῦ δὲ τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπερασπίζοντος, φεύξεται ὁ Ἀσσύριος ἀσχημῶνως, διὰ τῆς ὑμετέρας χώρας καὶ διὰ τῶν ὑμετέρων πόλεων τόπον ἐκ τόπου διαδιδράσκων.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἀφαιρεθῆσεται ὁ ζυγὸς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ὤμου σου, καὶ ὁ φόβος αὐτοῦ ἐπὶ σοῦ, καὶ καταφθαρήσεται ὁ ζυγὸς ἀπὸ τῶν ὤμων ὑμῶν. Ἥξει γὰρ εἰς τὴν πόλιν Ἀγγαί, καὶ παρελεύσεται εἰς Μαγγεδῶ, καὶ ἐν Μαχμάς θήσει τὰ σκεύη αὐτοῦ. Καὶ παρελεύσεται φάραγγα, καὶ ἕξει εἰς Ἀγγαί. Φόβος λήψεται Ἰραμὰ πόλιν Σαούλ. Φεύξεται θυγάτηρ Γαλλεῖμ· ἐπακούσεται ἐν Αἰσιᾷ, ἐπακούσεται ἐν Ἀναθῶθ. Καὶ ἐξέστη Μαδεβηνά, καὶ οἱ καρτικοῦντες Γιββείρ. Παρακαλεῖτε σήμερον ἐν ὁδῷ τοῦ μείναι. Παρακαλεῖτε τῇ χειρὶ τὸ δρὸς τὴν θυγατέρα Σιών, καὶ οἱ βουνοὶ οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἰδοὺ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαὼθ συνταράσσει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος· καὶ οἱ ὑψηλοὶ τῇ ὕβρει συντριβήσονται, καὶ ταπεινωθήσονται. » Σὺ μὲν οὖν, φησὶν πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἔση ἐλεύθερος καὶ παντὸς ἀπηλαγμένος φόβου· ὁ δὲ φεύγων, πρότερον μὲν ἤξει εἰς τὴν πόλιν Ἀγγαί· εἶτα ἐκεῖθεν παρελεύσεται εἰς ἕτερον τόπον, καὶ ἀποκαμῶν ἐνταῦθα τὰ σκεύη αὐτοῦ ἀποθήσεται· ἐπειτα διαθήσεται ἐντεῦθεν ἄλλαχού· κάκειθεν εἰς τὴν καλουμένην πόλιν Σαούλ· εἶτα εἰς ἕτερον τόπον· καὶ οὕτως ἀσχημῶνως, ἀφανὴς γενήσεται· ὑμεῖς δὲ παρακαληθήσεσθε, καὶ παραμυθίας τεύξεσθε, μηκέτι ὑποκείμενοι τῷ ζυγῷ τῶν Ἀσσυρίων. Ὑπερ γὰρ τοῦ μὴ φεύγειν καὶ καρτερεῖν τὴν πρὸς ὀλίγον τὴν θυγατέρα Σιών, δηλαδὴ τοὺς ἐνοικοῦντας τῇ

« Καὶ πεσοῦνται οἱ ὑψηλοὶ μαχαίρᾳ· ὁ δὲ Λιβάνου ὄντων ἐν τοῖς ὑψηλοῖς πεσάται. » Ὅρα δὲ μοι, ὅσους καὶ ὀσάους ὑψηλοῦς ὠνομάσεν· ὄντων τὸ σύστημα τῶν Λιβάνων, καὶ ταῖς ἐν αὐτῶν ὑψηλοτάταις κέδρους ἀφαιροῦσι. Διὸ εἶρηται ἀλλοθαυῶν· « Εἶδον τὸν ἀσεβῆ ὑπερφούμενον καὶ ἐπαιρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· » καὶ ἐν ἑτέρῳ πάλιν· « Φωνὴ Κυρίου συντριβόντος κέδρους, καὶ συντριβεί· Κύριος τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· καὶ λεπυνεῖ αὐτάς ὡς τὸν μόσχον τὸν Λιβάνου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄.

« Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται. » Πῶς τῶν προειρημένων ἀπάντων ἔσται συντριβὴ καὶ πτώσις, παρίστησιν ἐξῆς, ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί προελεύσεσθαι ῥάβδον θεσπέζων· ἧτις ῥάβδος, πάντας τοὺς ὑψηλοὺς συντρίψασα, ταπεινώσει. Διὸ ἐπισυνῆπται· « Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί. » Ἐντὶ δὲ τοῦ, « ἐκ τῆς ῥίζης, » — « ἀπὸ κορμοῦ » συμφώνως ἠμῆνησαν οἱ λοιποὶ. Καὶ γὰρ ἦν ἡ φυλὴ καὶ ἡ πατριὰ ἐξ ἧς προῆλθεν ὁ Σωτὴρ, ὡσπερ τις κορμὸς, μηκέτι κλάδους ἔχων, διὰ τὸ ἐκλειοπνεῖται τοὺς ἐκ διαδοχῆς Δαυὶδ βασιλέας μετὰ τὴν εἰς Βαβυλῶνα εἰχμαλωσίαν· διὸ μοι δοκεῖ κορμὸς ὠνομάσθαι τὸ κατὰ σάρκα γένος τοῦ Δαυὶδ, οὗ ὁ πατὴρ ἦν ὁ Ἰεσσαί. Τὸν χρόνον τοίνυν καθ' ὃν τὰ προειρημένα ἔσται, παριστάς, συνάπτει τὴν εἰς ἀνθρώπους πάροδον τοῦ Χριστοῦ ἐσφοδρα εὐκαίρως. Ἐπειδὴ γὰρ προεδίδαξεν ἐκ τῶν ἑμπροσθεν τὰ περὶ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως, τὰς τε ἐπανύμους προσηγορίας τῶν ἐπινοουμένων ἐν αὐτῶν δυνάμεων, ἀπολοῦσθαι ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἐξ ἰποίου γένους, καὶ ποίας φυλῆς προελεύσεται, ὑπὲρ τε κατορθώσει ἡ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ πάροδος, κροαναφωνεῖ.

« Καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλήσ καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει. » Εὐροῖεν γὰρ ἂν οἱ βέλωντες ὅπως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος οὐ κατὰ τὴν ἔξω ἐκρίνε. Μηδενὸς γὰρ πρόσωπον λαμβάνων (16), ἤλεγχε σὺν παῖρσιν πολλῇ ποτὲ μὲν τοῦ γραμματικῆς καὶ Φαρισαίου, ποτὲ δὲ τοὺς ἀρχιερεῖς ἔνδον ἐν τῷ ναῷ, οἷς καὶ ἔλεγεν· « Ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεῖα, καὶ δοθήσεται ἔθνεσι ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. » Ἄλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἤλεγχε· οἱ μὲν γὰρ προσήσαν αὐτῷ λέγοντες· « Διδάσκαλε, ὀδοῦμεν διὰ ἀληθείας εἰ, » καὶ τὰ ἐξῆς. Ὁ δὲ οὐ κατὰ τὴν λαλιὰν αὐτῶν ἤλεγχε· διὸ εἰδὼς τὰς πονηρίας αὐτῶν, ἔλεγε· « Τί με πειράζετε, ὑποκριταί; »

« Ἄλλὰ κρινεῖ ταπεινῶν κρῖσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς, καὶ πατάξει τὴν γῆν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ. » Νοήσας δὲ τὸ, « Πατάξει γῆν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ, » καὶ ἄλλως, ἐπακούσας

¹⁶ Psal. xxviii, 35. ¹⁷ Psal. xxviii, 5. ¹⁸ Matth. xxi, 43. ¹⁹ Matth. xxii, 16.

(16) Hieronymus ad hunc locum sic Latine Græca interpretatur, « Nullius enim personam accipit in iudicio: sed Scribis et Phariseis ac principibus lo-

VERS. 34. « Et cadent excelsi gladio. Libanus autem cum excelsis cadet. » Vide mihi quam sæpe et quoties excelsos nominet, quorum cœtum Libano et ejus altissimis cedris similem dicit. Quare dictum est alibi ¹⁶: « Vidi impium superexaltatum, et elevatum sicut cedros Libani; » et alias iterum ¹⁷: « Vox Domini confringentis cedros, et confringit Dominus centros Libani: et comminuet eas tanquam vitulum Libanum. »

CAPUT XI.

VERS. 1. « Et egredietur virga de radice Jessæ, et flos de radice ascendet. » Quo pacto prædictorum omnium contritio et ruina futura sit deinde declarat; ex radice Jessæ prodituram virgam esse vaticinans: quæ virga omnes sublimes conteret et humiliabit. Quare subdit: « Et egredietur virga de radice Jessæ. » Pro illo autem, « de radice, » reliqui omnes interpretes, « a trunco, » verterunt. Etenim tribus et familia, ex qua Salvator prodit, ceu quidam truncus erat, qui nondum ramos emiserat, quia post captivitatem in Babylone, ex successione Davidis reges defecerant; ideo videtur mihi truncus vocari genus Davidis secundum carnem, cujus pater erat Jessæ. Tempus itaque quo illa prius memorata futura sunt declarans, admodum opportune Christi ad homines adventum subjungit. Quia enim in præcedentibus ea quæ ad ortum ex Virgine spectabant edocuerat, atque vocabula intelligibiles ejus virtutes indicantia protulerat; consequenter in præsentī quo ex genere et ex qua tribu, quæ opera ejus ad homines adventus editurus sit, prænuntiat.

VERS. 2, 3. « Et requiescet super eum Spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intelligentiæ, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis. Replebit eum spiritus timoris Dei. Non secundum opinionem judicabit, neque secundum loquelam arguet. » Cuius volenti facile est deprehendere quo pacto Salvator et Dominus noster, non secundum opinionem judicabat. Nullius enim personam accipiens, modo Scribas et Phariseos, mox summos pontifices in templo fidenter arguebat, quibus etiam hæc dicebat: « Auferetur a vobis regnum, et dabitur genti facienti fructus ejus ¹⁸. » Sed nec secundum loquelam arguebat: nam alii ipsum adhibebant dicentes: « Magister, scimus quia verax es ¹⁹, » etc. Ille vero non secundum loquelam eorum arguebat: quare gnarus malitiæ eorum dicebat: « Quid me tentatis, hypocritæ? »

VERS. 4. « Sed judicabit humilii iudicium, et arguet humiles terræ, et percutiet terram verbo oris sui. » Illud autem, « Percutiet terram verbo oris sui. » intelliges, si audias eum alibi dicentem,

quitur... Auferetur a vobis, » et cætera, quæ pene ad verbum ille prosecuitur.

« Nolite putare quod venerim pacem mittere super terram: non veni pacem mittere, sed gladium ⁶⁶. » Gladius autem erat verbum oris ejus, quo terram et terrenos eorum, qui in ipsum crediderant, sensus de medio tollebat. « Et in spiritu per labia interficiet impium. » Interficiet impium, atheos ac impios dæmones in spiritu increpans et procul abigens verbo per labia ipsius prolato; ita ut illi clament et dicant, « Quid nobis et tibi, Fili Dei? venisti ante tempus torquere nos. Novimus te quis sis, sanctus Dei ⁶⁷. »

Vers. 5. « Et erit justitia cinctus lumbos suos, et veritate circumvolutus latera sua. » Quemadmodum enim rex zona aurea, et lapidibus pretiosis præcingitur, sic et ei qui in prophetia fertur zonam assignat justitiam et veritatem. His item Verbi deitas intelligi potest. Ipse quippe erat justitia, ut docet Apostolus his verbis, « Qui factus est nobis sapientia a Deo, justitia quoque et sanctificatio, et redemptio ⁶⁸. » Ipse quoque Servator in Evangeliiis dixisse scribitur, « Ego sum lux, et veritas et vita ⁶⁹. » Hæc igitur, veritas scilicet et justitia ejus, qui ex radice Jessæ prodierat, constringebant latera et lumbos in regio et militari habitu, sermone ejus contra occultos et invisibiles hostes apparatus deolarante.

Vers. 6. « Et simul pascet lupus cum agno, et pardus cum hædo accubabit: et vitulus, et taurus, et leo simul pascent, et puer parvulus ager eos: et bos et ursus una pascentur, et catuli eorum simul erunt, et leo quasi bos comedet paleas. » Lupi quidem inter homines sunt viri rapaces: a nequitia vero sua resipiscunt, ita ut cum agnis mitibus et mansuetis eorum animæ sub uno Ecclesiæ ovili degant. Alii vero longe immaniores, atque vehementer efferati viri, nihil a pardis discrepantes, bellæ ferocitatem deponentes, una cum hædis simplicioribus ac mitioribus accubabunt. Alii vero leoni moribus perquam similes, crudelitatem et voracitatem suam mutantes, una cum infantibus Ecclesiæ recens ortis, quasi taurus et vitulus pascent, eodem cibo ex divinis Scripturis petito utentes. Quod si videas regios viros dignitate et præstantia in hac vita ornatos, in Ecclesia Dei cum pauperibus ex infima plebe congregatos, ne cuncteris dicere etiam hac ratione impletam esse Scripturam. Omnes itaque jam memoratos lupos, agnos, pardos, hædos, leones, vitulos et tauros, ut dicitur, puer infans ager. Illud autem « ager, » quasi « congregabit, » dictum est. Quod ipsa re gestum perspicere licet iis, qui præsulum multos vident in Ecclesia Christi, ob animi simplicitatem et innocentiam, nihil ab infantibus discrepare: etsi tamen præfecti sint eorum, qui ab omni genere in unum congregantur. Cum porro ait, « Et bos et ursus pascentur simul

⁶⁶ Matth. x, 34. ⁶⁷ Matth. viii, 29. ⁶⁸ I Cor. i, 30. ⁶⁹ Joan. xiv, 6

(17) Hunc item locum, paucis immutatis, exprimit Hieronymus, « Quod quotidie cernimus in Ecclesia. » etc.

αὐτοῦ λέγοντος, « Μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. » Μάχαιρα δὲ ἦν ὁ λόγος τοῦ στόματος αὐτοῦ, δι' οὗ τὴν γῆν καὶ τὰ γεώδη φρονήματα τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἀνήρει. « Καὶ ἐν πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ ἀσεβῆ. » Ἄνελεῖ τοίνυν ἀσεβῆ, τοὺς ἀθέοις καὶ ἀσεβέσι δαίμοσιν ἐπιτιμῶν τῷ πνεύματι, καὶ μακρὰν αὐτοὺς ἐλαύνων τῷ διὰ τῶν χειλέων αὐτοῦ προφερομένῳ λόγῳ· ὡς βοᾷ αὐτοὺς καὶ λέγειν· « Τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς. Οὐδαμὲν σε τίς εἰ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ. »

« Καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐξωσμένος τὴν ὀσφύν αὐτοῦ, καὶ ἀληθεῖα εἰλημένος τὰς πλευράς αὐτοῦ. » Ὡσπερ γὰρ βασιλεὺς ζώνῃ χρυσοῦ καὶ λίθοις πολυτελεσι ζώνεται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τῷ προφητευομένῳ ζώνῃ ἀφορίζει τὴν ἑκατοσύνην καὶ τὴν ἀλήθειαν. Δυνατὸν δὲ διὰ τούτων καὶ τὴν θεότητα τοῦ Λόγου νοεῖσθαι· αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ δικαιοσύνη, ὡς διδάσκει λέγων ὁ Ἀπόστολος· « Ὁς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις εἰρηκῶς ἀναγέγραπται, « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ. » Αὐτὸν τοίνυν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ δικαιοσύνη τὸν ἐκ βίβλης Ἰεσσαὶ περιεσφιγγόν πλευράς καὶ ὀσφύν ἐν βασιλικῷ καὶ ἐν στρατιωτικῷ σχήματι, τὸ κατὰ τῶν ἀφανῶν καὶ ἀοράτων πολυεῖων παράστημα αὐτοῦ ἐμφαίνοντος τοῦ λόγου.

« Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, καὶ πᾶρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ· καὶ μοσχάριον καὶ ταῦρος καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ παιδίον μικρὸν ἄξει αὐτούς· καὶ βούς καὶ ἄρκτος ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ ἅμα τὰ παιδία αὐτῶν ἔσονται, καὶ λέων ὡς βούς φάγεται ἄχυρα. » Λύκος μὲν οὖν οἱ ἐν ἀνθρώποις ἀρπακτικοί· μεταβαλοῦσι δὲ τῆς μοθηρίας, ὡς μετὰ ἀρνῶν ἡμέρων καὶ πρᾶων τὰς ψυχὰς ὑπὲρ μιαν Ἐκκλησίαν ἀγελάζεσθαι. Ἄλλοι δὲ ὠμότεροι καὶ σφόδρα ἀπηριωμένοι ἄνδρες, οὐδὲν παρδάλεον διαφέροντες, τὸ τοῦ θηρὸς φοβερὸν ἀποθέμενοι, ἐρίφους ἅμα τοῖς ἀπλουστέροις καὶ ἀκεραιότεροις συναναπαύσσονται. Καὶ λέοντι δὲ τοὺς τρόπους παρεικασμένοι ἄλλοι, τὸ ὠμόθυμον καὶ σαρκοδόρον ἦθος ἐναλλάξαντες, ὁμοῦ τοῖς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ νεογνοῖς, ὡσπερ ταῦρος καὶ μόσχος, βοσκηθήσονται, τῆς αὐτῆς ἐκ τῶν θείων λόγων μεταληψόμενοι τροφῆς (17). Εἰ δὲ καὶ βασιλικὸς ποτε ἄνδρας, ἀξιώματι καὶ ὑπεροχαῖς ταῖς κατὰ τὸν βίον τετιμημένους, θεάσιοι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, μετὰ πενήτων καὶ εὐτελῶν συναγομένους, μὴ δκνει λέγειν καὶ οὕτω πεπληρῶσθαι τὴν Γραφήν. Πάντας τοίνυν ὁμοῦ τοὺς ἀποδοθέντας λύκους καὶ ἄρκτους, καὶ παρδάλεως, καὶ ἐρίφους, καὶ λέοντας, καὶ μόσχους, καὶ ταῦρους, παιδίον νήπιον ἄξει ἐλεγκταί· τὸ δὲ, « ἄξει, » ἀντὶ τοῦ, « συνάζει, » λέγεται· Ἐργῷ δὲ ἔστι παραλαβεῖν καὶ τοῦτο, ὁρῶντας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ τοὺς πλείστους τῶν προεστῶτων δι' ἀπλότητα ψυχῆς καὶ ἀκακίαν οὐδὲν νηπίων διαφέροντας· ὁμοῦ δ' οὖν ἡγουμένους τῶν ἀπὸ παντὸς γέ-

νοὺς κατὰ τὸ αὐτὸ συναγομένους. Εἰπὼν δὲ, « Καὶ βούς A καὶ ἄρκτος βοσκηθήσονται ἅμα, καὶ ἅμα ἔσονται τὰ παῖδιά αὐτῶν, » κἀνταῦθα ἡμέρων τε καὶ εἰς γεωργίαν ψυχῆς ἐπιτηδείων ἀνδρῶν, καὶ ἄλλων ἀπηγγεωμένων τοῖς τρόποις, τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοινωνίαν διαγράφει. Σὺ οὖν πλουσίων τε καὶ πενήτων, πονηρῶν τε καὶ ἀγαθῶν παῖδας ὁρῶν συγχροτούμενους ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, μαρτυρήσεις τῇ προφητείᾳ φησάση, « Καὶ ἅμα τὰ παῖδιά αὐτῶν ἔσονται. » Ὁ σαρκობόρος τόνων τὴν φύσιν λέων, ἀχύροις τρεφόμενος ποτηφάγου ζώου δίχην, ἄνθρωπος ἂν εἴη πάλιν θηριώδης καὶ ἀπηγής, ψιλῇ τῇ λέξει τῆς θείας χαίρων Γραφῆς. Ὁ μὲν γὰρ λανθάνων ἐν ἀποκρύφῳ νοῦς, αὐτὸς ἂν εἴη ὁ πρὸς καὶ ὁ ψυχῶν τρόφιμος λόγος· ἡ δὲ τοῦτον περιβάλλουσα λέξις τὸ ἄχυρον.

« Καὶ παῖδιον νήπιον ἐπὶ τραγῶν ἀσπίδων, καὶ B ἐπὶ κοίτην ἐκγόνων ἀσπίδων τὴν χεῖρα ἐπιβαλεῖ. » Τὰχα δὲ τρώγλαι καὶ κοίται ἀσπίδων καὶ τῶν τούτοις γνησιμῶν εἶεν ἂν καὶ τὰ σώματα τῶν ὑπὸ δαιμόνων ἐνοχλουμένων, οἷς ἐμφωλεύοντα τὰ ἐρπυστικά καὶ ἰερόλα πνεύματα ἐκοιτάζετο, τρώγλαις ὡσπερ τοῖς τοῦ σώματος αἰσθητηρίοις χρώμενα. Ταῦτα δὲ τὸ Χριστοῦ παῖδιον, ἀνὴρ τις ἀπλοῦς καὶ τὴν κακίαν νηπιάζων, τῇ τοῦ Σωτῆρος ἀπελαύνον δυνάμει, τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπιτίθεισι μηδὲν κακοποιεῖν δυναμένοις διὰ τὸν ἐκ ρίζης Ἰεσσαὶ προελθόντα· ὃς ἐξουσίαν ἐδίδου τοῖς αὐτοῦ παιδίοις πατεῖν ἐπάνω ὄφρων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ.

« Καὶ οὐ μὴ κακοποιήσουσι, οὐδὲ μὴ δυνήσονται ἀπολέσαι οὐδένα ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν σου. » Τοῦτο C δὲ ἔστι τὸ ὄρος τὸ καὶ διὰ τῶν ἐμπροσθεν δεδηλωμένων, οὐκ ἄλλο τι ἢν τοῦ ἐπουρανοῦ καὶ εὐαγγελικοῦ λόγου, ἐφ' οὗ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ ὠκοδομεῖται. Ἰνα γούν μὴ τις τὸ ἐνταῦθα λεγόμενον ὄρος νομίση εἶναι τὸ ἐν μέρει γωνίας τῆς Παλαιστίνης Ἰουδαίους ὑπελημμένον, διασαφεῖ τὴν διάνοιαν ἐξῆς ἐπιπέφρων· « Ὅτι ἐνεπλήσθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολλὸν κατακαλύψαι θαλάσσης· » οὕτω σημαίνων τὴν καθ' ὅλης τῆς ἐδοσμένης ἰδρυμένην Ἐκκλησίαν Θεοῦ, καὶ τὴν ἐν αὐτῇ κηρυττομένην εὐσεβῆ γνῶσιν, τὴν πᾶν τὸ ἀλμυρὸν τῆς κακίας τοῦ βίου, ὡσπερ πολλῶ τῷ ρεύματι κατακλύζουσαν, καὶ πᾶσαν ψυχῆς μοχθηρίαν ἀποκαθίρουσαν.

« Καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἰλιπύσονται· καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ. » Ἐν ἐκείνῃ οὖν τῇ ἡμέρᾳ, δῆλον δὲ ὅτι κατὰ τὸν προφητευόμενον χρόνον, οὕτως αὐτὸς ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαὶ ἀναστήσεται, μετὰ τὸ ἀναστῆναι, δηλονότι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, οὐκ Ἰουδαίων ἔσται βασιλεὺς, οὐδὲ ὡσπερ αὐτὸς ὁ Δαυὶδ οἱ τε τούτου διάδοχοι, βραχίας τινὸς γωνίας κρατήσει, τῆς δ' ἀπανταχοῦ γῆς ἄρξει. Διδ οὐδαμῶς θάνατον ὑπογράφει αὐτοῦ· ἀνάπαυσιν δὲ ὀνομάζει, καὶ δόξαν, καὶ τιμῆν. Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ τέλος τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους οἰκονομίας· ὃ δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν δεικνύς. Δεγεν ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ· « Πάτερ, δόξα σοῦ

et una erunt catuli eorum, et hic quoque mansuetorum, et ad animæ agriculturam idoneorum hominum, aliorumque moribus efferatorum, communionem describit. Tu ergo qui divitum et pauperum, improborum et bonorum filios in Ecclesia collectos vides, prophetiæ testimonium reddes, quæ ait, « Et similia catuli eorum erunt. » Leo itaque natura carnivorus, instar animalis herbivori palea nutritus, jure habeatur pro homine feroci ac inhumano, qui naturæ divinæ Scripturæ lectioni gaudeat. At enim mens in occulto latens, ipsum triticum ac verbum animabus alendis aptum; littera vero mentem et sensum complectens, palea fuerit.

VERS. 8. « Et puer infans in foramina aspidum, et in cubilia filiorum aspidum manum injiciet. » Foramina et cubilia aspidum ac progenies eorum, fortasse corpora fuerint eorum qui a dæmonibus agitantur, ubi ceu in latibulis et foveis reptiles illi et venenati spiritus cubant, corporeis sensibus ceu foraminibus utentes. Hos porro puer Christi, vir quivis simplex et malitia infans, Salvatoris virtute depellens, manum suam iis injicit, nihil mali inferre valentibus, propter eum qui ex radice Jessæ prodiit, qui potestatem filiis suis dedit calcandi supra serpentes et scorpiones, et supra omnem virtutem inimici.

VERS. 9. « Et non nocebunt, nec poterunt perdere quemquam in monte sancto tuo. » Hic est mons ille superius memoratus, nec alius, quam cæleste et evangelicum verbum, in quo domus Dei et Ecclesia ejus ædificata est. Ne quis igitur hic memoratum montem, illum æstimet esse, quem Judæi opinantur, in angulo Palæstinæ situm, dici mentem explicat ac subjungit, « Quia repleta est universa terra cognitione Domini, ita ut aqua multa operiat maria: » sic indicans Ecclesiam Dei per totum orbem stabilitam, piamque cognitionem in illa prædicatam, quæ totam nequitiam hujusce vitæ salsuginem ceu magno aquarum fluctu inundet, et totam animæ nequitiam expurget.

D VERS. 10. « Et erit in die illa radix Jessæ, et qui exsurgit imperare gentibus: in ipso gentes sperabunt: et erit requies ejus honor. » In illa ergo die, et palam est, in tempore a prophetia notato, hic ipse qui ex radice Jessæ surrecturus est, postquam surrexerit, id est, post resurrectionem ex mortuis, non Judæorum rex erit, neque perinde atque David ejusque successores, in parvo quodam angulo imperabit, sed in universam terram imperabit, sed requiem vocal, gloriam et honorem scripto quippe Servatoris nostri erga homines œconomizæ finis erat: quod ipse Servator indicat in sua ad Patrem oratione his verbis: « Pater, gloria

spolia et depopulationem, et conculeet civitates, et ponat eas in pulverem. » Ad hæc usque perseveravit accusatio populi; postquam, consequenter ad minas a prophetia enuntiatas, non diu Assyrii irruentes Samariam obsident, et etiam ipsorum regionem depopulantur, novemque Judaicæ gentis tribus in Assyriorum terram captivam abducunt. Post enarratam ergo populi Israel dicti captivitatem, ad eos qui in captivitatem abduxerant sermo transfertur. Hi porro erant Assyrii, quibus hæc præsentia comminatur. Quod autem, cum hæc dicerentur, jam populus ab Assyriis translatus et Samaria obsessa fuisset, hinc palam est, quod iidem ex Assyriorum regis persona dicatur, « Cep Arabiam, et Damascus et Samariam: quemadmodum illas, sic et omnes principatus capiam; ac rursum, « Quemadmodum feci Samarizæ, et omnibus manufactis ejus, sic faciam Jerosolymæ. » Docet autem historia in diebus Achaz ascendisse regem Assyriorum Samariam, et obsidisse illam: ac tunc quidem partem populi captivam duxisse sub Ezechia autem Achazi successore universum populum transtulisse in Assyrios.

VERS. 7-9. « Ipse autem non sic cogitavit, et in anima non sic arbitratus est sed avertet mens ejus ad gentes exterminandas non paucas. Et si dixerint ei, Tu solus es princeps: respondebit, Annon cepi regionem supra Babylonem et Chalanem, cujus turris ædificata est: et cepi Arabiam, et Damascus, et Samariam? » Cum meam, inquit, potestatem acceperit, non sic ille arbitratus est, sed elatus mente fuit, ac si populum meum propria virtute debellasset. Nec illo contentus exciitio, infinitas alias gentes se invasurum minatur: quia illam præstantiorem ac sub Dei tutela positam debellaverat. Quamobrem iis qui subjecti fuerat, mirantibus eum, ac dicentibus, « Tu solus es princeps, » respondet ille his verbis: Me principem nondum vocetis neque dominum, quandoquidem omnes undique regiones nondum cepi: cæterum,

VERS. 10. « Quemadmodum has cepi, sic et omnes principatus capiam Ululate, sculplilia in Jerusalem et Samaria. » A ipsos Assyrios eorumque principem, qui hæc tam arroganter proferebat, sermonem dirigit. Væ Assyriis, ait, quia non intellexerunt iram meam, contra facinorosos illos excitatam, talem ipsis inferendæ ultionis potestatem indidisse: sed opinabantur se suapte virtute gentes debellasse.

VERS. 11. « Quemadmodum enim feci Samarizæ et manufactis ejus: sic faciam Hierosolymæ et idolis ejus. » Hierosolymam itaque Samarizæ paria perpressuram interminatur. Hæc prorsus prædicat, auditores ad conversionem et penitentiam provocans, atque exempli formidine ad resipitenciam invitans. Non enim Assyrius, inquit, hæc contra Samariam patravit; sed ego Deus, idque obincolarum ejus incipie-

ποιῆσαι σκῦλα καὶ προνομήν, καὶ καταπατεῖν τὰς πόλεις, καὶ θεῖναι αὐτάς εἰς κονιορτόν. » Μέχρι γὰρ τῶν προειρημένων ἔστι τὰ τῆς τοῦ λαοῦ κατηγορίας, μεθ' ἣν ἀκολούθως τοῖς διὰ τῆς προφητείας ἠπειλημένοις, οὐκ εἰς μακρὰν πύρρῳθεν ἐπιστάντες Ἀσσύριοι, πολιορκοῦσι τὴν Σαμάρειαν, καὶ πᾶσαν τὴν χώραν αὐτῶν δροῦσιν, ὅλας τε ἐννέα φυλάς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους αἰχμαλώτους εἰς τὴν Ἀσσυρίων ἀπάγουσι. Μετὰ οὖν τὴν τοῦ λαοῦ τοῦ καλουμένου Ἰσραὴλ αἰχμαλωσίαν ὁ λόγος μεταβαίνει ἐπὶ τοὺς αἰχμαλωτεύσαντας. Ἦσαν δὲ οὗτοι Ἀσσύριοι, οἷς τὰ προκείμενα ἀπειλεῖ. « Ὅτι δὲ ἀπήκτο ὑπὸ Ἀσσυρίων ὁ λαός, καὶ πεπολιορκητο ἡ Σαμάρεια, ὅτε τὰ μετὰ χεῖρας ἐλέγετο, δῆλον τυγχάνει ἐκ τοῦ λέγεσθαι ἐν αὐτοῖς ἐκ προσώπου τοῦ τῶν Ἀσσυρίων βασιλέως. « Ἐλαβον Ἀραβίαν καὶ Δαμασκὸν καὶ Σαμάρειαν ὃν τρόπον ταύτας ἔλαβον, καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς λήψομαι » καὶ πάλιν. « Ὅν τρόπον ἐποίησα Σαμαρεία καὶ πᾶσι τοῖς χειροποιήτοις αὐτῆς, οὕτω ποιήσω Ἰερουσαλήμ. » Καὶ ἡ ἱστορία δὲ διδάσκει, ὅτι ἐν ταῖς ἡμέραις Ἀχάζ ἀνέβη ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων εἰς Σαμάρειαν, καὶ ἐπολιόρησεν αὐτήν. καὶ τῶς μὲν τότε μέρος τι τοῦ λαοῦ ἠχμαλώτευσεν. ἐπὶ δὲ Ἐζεκίου τοῦ τῶν Ἀχάζ διαδεδομένου πάντα τὸν λαὸν ἀπέκτισεν εἰς Ἀσσυρίους.

« Αὐτὸς δὲ οὐχ οὕτως ἐνεθυμήθη, καὶ τῇ ψυχῇ οὐχ οὕτως λελόγισται, ἀλλὰ ἀπαλλάξει ὁ νοῦς αὐτοῦ καὶ τοῦ ἔθνη ἐξολοθρεῦσαι οὐκ ἔλιγα. Καὶ ἐὰν εἰπωσιν αὐτῷ. Σὺ μόνος εἶ ἀρχων. καὶ εἶρει. Οὐκ ἔλαβον τὴν χώραν τὴν ἐπάνω Βαβυλῶνος καὶ Χαλάνης, οὐδὲ πύργος ὀκδομήθη, καὶ ἔλαβον Ἀραβίαν, καὶ Δαμασκὸν καὶ Σαμάρειαν; » Τὴν ἐμὴν τοίνυν, φησὶ, λαβὼν ἐξουσίαν, οὐχ οὕτως ἐνεθυμήθη, ἀλλ' ὑπερήθη τῷ λογισμῷ, ὡς οἰκεία δυνάμει τοῦ ἐμοῦ περιγεγόμενος λαοῦ. Εἶτα, μὴ ἀρκεσθῆις τῇ τούτων πολιορκίᾳ, μυρία ἄλλα ἔθνη μετέρχεσθαι ἀπειλεῖ, ὡς τοῦ κρείττοτος καὶ Θεῷ ἀνακειμένου κρατήσας. Διὸ δὴ τῶν ὑποχειρίων αὐτῷ γενομένων θαυμαζόντων αὐτὸν, καὶ λεγόντων, « Σὺ μόνος εἶ ἀρχων, » ἀποκρίνεται πρὸς αὐτοὺς καὶ λέγει. Μήποτε καλεῖτε ἀρχοντα, μηδὲ κύριον. ἐπεὶ μηδέπω πάσας εἰλήφειν τὰς ἀπανταχοῦ χώρας. πλὴν,

« Ὅν τρόπον ταύτας ἔλαβον, οὕτω καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς λήψομαι. Ὁλολύξατε τὰ γλυπτὰ ἐν Ἰερουσαλήμ καὶ ἐν Σαμαρείᾳ. » Πρὸς αὐτούς τε τοὺς Ἀσσυρίους καὶ τὸν ἀρχοντα αὐτῶν, τοιαῦτα καταλαζονεομένους ἀποτεινεται λέγων. Οὐαὶ Ἀσσυρίοις, ὅτι μὴ συνήκαν ὡς ἄρα ἡ ἐμὴ ὄργη ἢ κατὰ τῶν πλημμελούντων τὴν ἐξουσίαν αὐτοῖς τῆς τσοαύτης ὄργης δέδωκεν. ἀλλὰ τῇ ἐαυτῶν δυνάμει κεκρατηκέναι τῶν ἔθνων ὑπέλαβον.

« Ὅν τρόπον γὰρ ἐποίησα Σαμαρεία καὶ τοῖς χειροποιήτοις αὐτῆς, οὕτω ποιήσω καὶ Ἰερουσαλήμ καὶ τοῖς εἰδώλοις αὐτῆς. » Τὰ ἴσα τοίνυν τῇ Σαμαρείᾳ καὶ τὴν Ἰερουσαλήμ πείσεσθαι ἀπειλεῖ. Προλέγει δὲ ταῦτα προκαλούμενος εἰς ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν τοὺς ἀκούοντας, φόβῳ τε τοῦ παραδείγματος σωφρονίζων αὐτούς. Οὐ γὰρ ὁ Ἀσσύριος, φησὶν, ἐποίησε τὰ κατὰ τῆς Σαμαρείας, ἀλλ' ἐγὼ ὁ Θεὸς διὰ τὰς τῶν

οικητόρων ἀσεβείας. Οὐκοῦν κατὰ τὸν τοῦ δικαίου λόγον καὶ τοὺς ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ εἰκὸς παραδοθήσεσθαι τῇ ἰσῆ πολιορκίᾳ, ὡς τὰ ἀδελφὰ μεταχειριζομένων τοῖς τὰ προλεχθέντα πεπονημένοι.

« Καὶ ἔσται, ὅταν συντελέσῃ Κύριος πάντα ποιῶν ἐν τῷ ὄρει Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ, ἐπισκέψομαι ἐπὶ τὸν νοῦν τὸν μέγαν, ἐπὶ τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς δόξης τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. » Ἀκολουθῶν διὰ τῶν προκειμένων διδάσκων, ὅτι τέως μὲν Ἀσσύριοι καὶ ὁ τοῦτων ἄρχων, εἰ καὶ τοιαῦτα ὁποῖα δεδήλωται ἀπρηθαδίασαντο, τὴν Σαμάρειαν ὑποχείριον πεποιημένοι καὶ τὴν Δαμασκὸν, ὅμως ἔξουσι τὸ ἐνδόξιμον τοῦ χρόνου μέχρι καιροῦ τινος· μεθ' ὃν οὐκ ἔτι συστήσεται αὐτῶν ἡ ἀρχή, τῆς μακρᾶς καὶ πολυτελοῦς βασιλείας εἰς τὸ παντελὲς καταλυθησομένης.

« Εἶπε γάρ, ἐν τῇ ἰσχύϊ ποιήσω, καὶ ἐν τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεως ἀφελῶ ὄρια ἔθνων, καὶ τὴν ἰσχύϊν αὐτῶν προνομήσω. » Μὴ δούς γάρ δόξαν τῷ Θεῷ, μηδὲ λογιζόμενος, ὅτι ὁ τῶν ὄλων Θεὸς αὐτὸς ἦν ὁ παραδούς αὐτῷ καὶ τὸν Ἰσραὴλ καὶ τὸν Ἰούδαν, καὶ πάντας τοὺς τιμωρίας ἀξίους, μέγα ἐφρόνησε, διανοηθεὶς καὶ πρὸς ἑαυτὸν εἰπὼν, κατὰ τὸν Σύμμαχον, « Ἐν τῇ δυνάμει τῆς χειρὸς ἐποίησα, » καὶ τὰ ἐξῆς.

« Καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιάν, καὶ ὡς καταλελειμμένα ὡς ἀρῶ· καὶ οὐκ ἔστιν ὃς διαφρεύεται με, ἢ ἀντίπη μοι. Μὴ δοξασθήσεται ἀξίην ἄνευ τοῦ κόπτοντος; ἢ ὑψωθήσεται πρίων ἄνευ τοῦ ἔλκοντος αὐτόν, ὡς ἂν τις ἄρῃ ῥάβδον ἢ ξύλον; Καὶ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἀποστειλεὶ Κύριος Σαβαὼθ εἰς τὴν σὴν τιμὴν ἀτιμίαν, καὶ εἰς τὴν σὴν δόξαν πῦρ καϊόμενον καυθήσεται. » Πρὸς τοῦτον τὸν ὑπερήφανον λογισμὸν, εἴτε τις ἀντικειμένη δύναμις ἐτύγχανεν, ὡσπερ ὁ ἄρχων βασιλείας Περσῶν, καὶ ὁ ἄρχων βασιλείας Μήδων, καὶ ὁ ἄρχων βασιλείας Ἑλλήνων· οὕτω γὰρ εἴποι ἂν τις καὶ ἄρχοντα βασιλείας Ἀσσυρίων γεγονέναι τινὰ τὸν ἀλάζονευσόμενον καὶ τὰς προκειμένας φωνὰς φθεγγόμενον· εἴτε οὖν πρὸς τοῦτον, εἴτε πρὸς τὸν Βαβυλωνίαν βασιλείαν τὸν πολιορκήσαντα τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ τὸν ναὸν ἐμπρήσαντα, πάντα τε τὰ αὐτῷ σκευὴ ἱερὰ καὶ ἀναθήματα ἔλόντα, καὶ τοῖς αὐτοῦ εἰδώλοις ἀναθέντα ἐν αὐτῇ Βαβυλῶνι, ὡσπερ δεινὰ καὶ ἀπονενοημένα τολμήσαντα εἰπεῖν, ἀποκρίνεται φάσκων ὁ προφητικὸς λόγος· Εἶτα, (16) ὦ πάντων ἀφρονέστατε, οὐ συνορᾶς, ὅτι οὔτε πέλυξ ἑαυτὸν ποτε κινήσειεν ἐπὶ κοπὴν ξύλου, μὴ ἐτέρου ἐνεργοῦντος, οὔτε πρίων διέλοι ἂν τὰ πρὸς αὐτοῦ πριζόμενα, μηδενὸς ἔλκοντος, οὐδὲ ῥάβδος τύψειεν ἂν τινα, οὐδὲ ξύλον πλήξειεν αὐτομάτως κινούμενον; Χρὴ δὲ λογίσασθαι, ὅτι οὔτε σοι διακόνῃς ὄντι τῆς τοῦ Θεοῦ ὀργῆς τοσαύτη παρῆν δύναμις, ὡς μυρίων ἔθνων κατακρατήσαι; καὶ τοῦσδε μὲν κόπτειν, ἐτέρους δὲ παίζειν, πόλεις τε ὅλας ἐξανδραποδίζεσθαι, καὶ μυρία πλήθη καταστρωννύναι, παντὸς πρίονος, καὶ πελέκους, καὶ ῥάβδου χεῖρονι γενομένην, εἰ μὴ Θεὸς ἦν ὁ τῆ σῆ χειρὶ

(16) Hic Eusebii interpretem fere agit Hieronymus: *nam sic habet, « O stultissime mortalium... quomodo si securis gloriatur contra eum qui secu-*

latus. Igitur secundum æquitatis leges, par est eos qui in Hierosolymi. degunt pari obsidioni et excidio tradi, quia ipsi paria iis, qui jam memorata passi sunt, perpetrarunt.

VERS. 12. « Et erit, cum impleverit Dominus omnia facere in monte Sion et in Jerusalem, visitabo mentem magiam, principem Assyriorum, et celsitudinem gloriæ oculorum ejus. » His consequenter docet, Assyrios tandem et eorum principem, etsi cum tali, quæ jam declaratum est, arrogantia egerint, Samaritan et Damascus subegerint, tamen ad certum usque terminum usuram temporis habituros; quo elapso, imperium eorum non ultra consistet, diuturno illo ac florenti imperio funditus everso.

VERS. 13. « Dixit enim, In fortitudine faciam, et in sapientia prudentiæ meæ auferam terminos gentium, et fortitudinem earum devastabo. » Deo quippe gloriam non tribuens, neque secum reputans universorum Deum esse, qui ipsi et Israel et Judam, et omnes alios supplicio dignos tradiderat; altum sapiebat, cogitans, et ad seipsum dicens, secundum Symmachum, « In virtute manus feci, » etc.

VERS. 14-16. « Et commovebo urbes habitatas, et universum orbem comprehendam manu quasi nidum, et quasi ova derelicta auferam: et non est qui effugiat me, aut contradicat mihi. Nunquid gloriabitur securis sine cædente? aut exaltabitur serra, sine trahente illum, ut quis efferat virgam aut lignum? At non sic, sed mittet Dominus Sabaoth in honorem tuam ignominiam, et in gloriam tuam ignis comburens accendetur. » Ad hanc superbam cogitationem; sive ea cujusdam adversariæ potestatis fuerit, qualis erat princeps regni Persarum, et princeps regni Medorum, et princeps regni Græcorum: sic enim quispiam dixerit esse principem regni Assyriorum, arroganter agentem, atque has voces emittentem; sive ad hunc, inquam, sive ad regem Babyloniorum, qui Hierosolyman obsedit, et templum incendit, et omnia sacra vasa ejus et donaria abstulit, ac in ipsa Babylone idolis suis consecrauit; utpote qui gravia et insana proferre ausus esset, respondet propheticus sermo: Deinde, o omnium **D** stultissime, non vides non posse securim, nullo operante, ad lignum cædendum se movere; neque seram ligna posita secare, nemine trahente; neque virgam quempiam percutere, neque lignum suo ipse motu quemvis cædere? Cogitandum sane erat, neque tibi, iræ Dei ministro, talem adfuisse potestatem, ut infinitas gentes domares, neque ut alios quidem cæderes, alios percuteres, civitates integras captivas duceres, ac innumeram multitudinem protereres, quavis serra, securi et virga acerbior: nisi Deus his suppliciiis dignos tibi tradidisset. Nunc porro nihil eorum cogitans, altos spiritus cepisti; ita ut te ma-

rim tenet, et serra contra illum a quo trahitur: et dicant, » etc.

quam illam mentem esse putare. Non enim pacem illam Dei, quæ mentem omnem exsuperat ob oculos ponebas : sed te omnium maximum esse ratus, ac superbis oculis contra Deum datus, gentium terminos confundere cogitasti, quis definivit Deus et pulchre ordinavit, « Quando separabat Altissimus gentes, ut disseminabat filios Adam ; constituit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei ». Tu vero sapientia et erranti prudentia tua arbitratus es posse te a Deo probe constitutos terminos alio transferre, atque totum orbem ditioni tuæ subigere. Nam æstimasti, neminem iis prospicere vel patrocinari, Deumque homines qui sunt super terram nihil curare : quamobrem gentes orbis universi, quasi pullos desertos, aut ova derelicta, te capturum opinatus es. Oportet igitur recta cogitatione putare, te ne eos quidem quos subegisti, sine nutu Dei domuisse. Unde namque tibi talis potestas adfuisse, nisi Deus id permisisset, neque te ut instrumento ad castigationem et supplicium eorum, qui correctione et conversione opus habebant, usus fuisset ?

Vers. 17, 18. « Et erit lumen Israel in ignem, et sanctificabit illum in igne urente : et devorabit quasi fenum silvam. In illa die exstinguentur montes, et colles et silvæ. » Ipse qui olim populum suum illuminabat Deus, et sanctificabat illum, tibi superbo ignis effectus est. Pro illo autem, « Et sanctificabit illum in igne urente, » Symmachus, « Et sanctus ejus in flammam. » Nam tibi, inquit, Assyrio, qui impie et tumide cogitare ausus es, sanctus Israel, et qui olim ejus lux fuit, in flammam et ignem evadet. Collibus vero, montibus et silvis, e re comparat illam Assyriorum multitudinem ; duces autem eorum, et qui aliis præerant, quasi colles et montes dicit. Sed illi quidem exstinguentur ; id est, illi olim graves et ardentes, vel invitati, frigidi evadent. Mors quippe illos devorabit, tantum non et animas cum corporibus absumens. Quod autem animæ non una cum corporibus tollantur, cuique manifestum est : quod animæ firmitatem subindicat. Cum silvam dicit, multitudinem quæ cum rege Assyriorum erat denotat : Carnielum vero, ut ait Symmachus, ejus divitias nuncupat, necnon voluptates : quæ absumenda dicit ab ultrice prædicti ignis violentia.

Vers. 19. « Et devorabit ab anima usque ad carnes : et erit qui fugiet quasi fugiens a flamma urente. Et qui relinquuntur ex ipsis numerus erunt, et puer scribet eos. » Cum hæc, inquit, Assyrio contigerint, ille fuga se proripiet, atque omnes qui cum illo erunt, id ipsum agent. Quod si quidam pauci relinquuntur, tot erunt, ut possit quisvis puerulus illorum numerum assequi, ac scripto consignare, reliqua multitudinis de medio sublata. Hæc et secundum litteram et secundum mentem dicta sunt ;

** Dent. xxxii, 8.

Α παραδούς τοὺς τούτων ἀξίους. Νυνὶ δὲ τούτων μὴδὲν λογιζόμενος, ἐπήρας σεαυτὸν, ὡς ὑπολαβεῖν σεαυτὸν εἶναι τὸν μέγαν νοῦν. Οὐ γὰρ ἔθου πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν· καὶ πάντων μέγιστον νομίσας εἶναι ἑαυτὸν, ὑπερηφάνους δὲ ὀφθαλμοῖς κατεπαρθείς τοῦ Θεοῦ, διανοήθης τὰ ὅρια τῶν ἐθνῶν συγχέειν, & ὁ Θεὸς διώρισεν καὶ διέταξε καλῶς, « Ὅτε διεμέριζεν ἔθνη ὁ Ὑψίστος, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ· ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. » Σὺ δὲ τῆ σεαυτοῦ σοφίᾳ καὶ τῆ πεπλανημένη συνέσει ἐψήθης δύνασθαι μεταθεῖναι μὲν τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εὐ διατεταγμένους ὄρους, ὑποχείριον δὲ σεαυτῷ τὴν οἰκουμένην ποιήσασθαι. Μηδένα γὰρ ἐφορᾶν μὴδὲ ἀντιλαμβάνεσθαι, μὴδὲ Θεῷ μέλλειν τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐνόμισα· διδῶσπερ νεοτῶν ἐρήμων, ἢ ὧν καταλειμμένων, ὑπέλαβες κρατήσῃν τῶν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἐθνῶν. Δεῖ οὖν ὀρθῶς λογιζομῶ διανοηθῆναι, ὅτι καὶ αὐτῶν ὧν ἐκράτησας, οὐκ ἄνευ Θεοῦ νεύματος περιεγένου. Πόθεν γάρ σοι παρῆν τοιαύτη ἐξουσία, μὴ τοῦ Θεοῦ συγκεχωρηκότος, καὶ ὡσπερ ὄργανον χρησαμένου σοὶ ἐπὶ τιμωρίαν καὶ κίλασιν τῶν ἐπιστροφῆς δεομένων ;

« Καὶ ἔσται τὸ φῶς τοῦ Ἰσραὴλ εἰς πῦρ, καὶ ἀγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ καιομένῳ· καὶ καταφάγεται ὡσεὶ χόρτον τὴν ὕλην. Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀποσθεσθήσεται τὰ ὄρη καὶ οἱ βουνοὶ, καὶ οἱ δρυμοί. » Αὐτὸς ὁ πάλαι φωτίζων τὸν ἑαυτοῦ λαὸν Θεός, καὶ ἀγιάζων αὐτὸν, σοὶ τῷ ὑπερηφάνῳ γινόμενος πῦρ. Ἄντι δὲ τοῦ, « Καὶ ἀγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ καιομένῳ, » ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ὁ ἄγιος αὐτοῦ εἰς φλόγα. » Σοὶ γὰρ, φησὶ, τῷ Ἀσσυρίῳ, ἀσεβῆ καὶ ὑπέρογκα λογιζασθαι τετολμηκότι, ὁ ἄγιος Ἰσραὴλ, καὶ ὁ πάλαι φῶς αὐτοῦ γεγωνός, εἰς φλόγα καὶ εἰς πῦρ γενήσεται. Βουνοὶς δὲ καὶ ὄρεσι καὶ δρυμοῖς παρεικάζει καλῶς, αὐτὴν τε τῶν Ἀσσυρίων πληθύν, καὶ τοὺς ἔγνουμένους αὐτῆς καὶ τῶν ἄλλων ὑπερέχοντας, καθάπερ βουνοὺς ἢ ὄρη. Ἄλλ' οὗτοι μὲν ἀποσθεσθήσονται, τούτέστιν, οἱ πάλαι δεινοὶ καὶ θερμοὶ, καὶ οὐχ ἐκόντες καταφυγήσονται. Καταφάγεται γὰρ αὐτούς ὁ θάνατος, μονουοχι καὶ ψυχᾶς δαπανῶν καὶ σῶμα. Ὅτι μὲν γὰρ οὐ συνανήρηται τοῖς σώμασιν αἱ ψυχαί, παντὶ τῷ σαφές ἐστὶ· ὑπεμφαίνει δὲ δῆπου τὸ τῆς ψυχῆς εὐσθενές. Δρυμὸν δὲ λέγων, τὰ πλήθη τὰ σὺν τῷ βασιλεῖ Ἀσσυρίων δηλοῖ· Κάρμηλον δὲ, ὡς ὁ Σύμμαχος φησὶ, τὸν πλοῦτον αὐτοῦ καὶ τὴν τρυφήν, ἅπερ πάντα ἀναλωθήσονται φησὶν ὑπὸ τῆς κολαστικῆς δυνάμεως τοῦ προλεχθέντος πυρός.

« Καὶ καταφάγεται ἀπὸ ψυχῆς ἕως σαρκῶν, καὶ ἔσται ὁ φεύγων, ὡς ὁ φεύγων ἀπὸ φλογὸς καιομένης. Καὶ οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν ἀριθμὸς ἔσονται, καὶ παιδίον γράψει αὐτούς. » Ἐπειδὴν, φησὶ, ταῦτα τῷ Ἀσσυρίῳ συμβῆ, δρασμῶ χρησάμενος φεύξεται, ὅτι τε σὺν αὐτῷ πάντες τοῦτο πράξουσιν. Εἰ δὲ που βραχεῖς τινες καταλείφονται, τοσοῦτοι ἔσονται, ὥστε δύνασθαι καὶ τὸ τυχὸν παιδίον τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν περιλαβεῖν, καὶ γραφῆ παραδοῦναι, τοῦ λοιποῦ πλήθους ἀπολωλότος. Ταῦτα καὶ πρὸς λέξιν εἴρηται καὶ πρὸς

δύοιαν· πρὸς μὲν λεσιν, ἀνηνεγμένα ἐπὶ τὸν Να- A
 βουχοδονόσορ, τὸν ἐμπρήσαντα τὸν ναὸν καὶ τὴν
 πόλιν· πρὸς δὲ διάνοιαν, ἐπὶ τὴν ἀντικειμένην δύνα-
 μιν, ἥς τὰ λελεγμένα ἐν τῇ προφητείᾳ παθούσης,
 καθηρέθη αὐτίκα ἡ τῶν ἐναντίων Ἀσσυρίων δυνα-
 στεία.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, οὐκέτι προστε-
 θήσεται τὸ καταλειφθὲν Ἰσραὴλ, καὶ οἱ σωθέντες
 τοῦ Ἰακώβ οὐκέτι μὴ πεποισθότες ὧσιν ἐπὶ τοὺς ἀδι-
 κήσαντας αὐτοὺς, ἀλλὰ ἔσονται πεποισθότες ἐπὶ τὸν
 Θεὸν τὸν ἄγιον τοῦ Ἰσραὴλ τῇ ἀληθείᾳ. Καὶ ἔσται τὸ
 καταλειφθὲν τοῦ Ἰακώβ ἐπὶ Θεὸν ἰσχύοντα. » Φησὶ
 τῷ καιρῷ, καθ' ὃν πάντα τὰ προλεχθέντα κατὰ τοῦ
 δηλωθέντος ἄρχοντος τῶν Ἀσσυρίων δι' ἔργων χωρή-
 σεις, οἱ περιλειφθέντες τοῦ αἰχμαλωτισθέντος λαοῦ B
 τῶν Ἰουδαίων, τῆς πολεμίας χώρας ἐλεύθεροι γενό-
 μενοι, καὶ εἰς τὴν οἰκίαν ἐπανελθόντες, οὐκέτι προσ-
 ἔξουσιν οἷς πάλαι προσείχον δαίμοσι πονηροῖς, τοῖς
 τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἠδικηκόσι, καὶ πάντων αὐτοῖς κακῶν
 αἰτίοις γενομένοις· ἀλλὰ τῷ Θεῷ λοιπὸν προσέξουσι
 μόνω, ἅτε λυτρωτῆ καὶ Σωτῆρι αὐτῶν γενομένω.
 Ἐπληροῦτο δὲ καὶ ταῦτα πρὸς λέξιν κατὰ Κύρον τὸν
 Περσῶν βασιλέα, ὃς πάντας ἀνῆκε τοὺς ἐν τῇ αἰχμα-
 λωσίᾳ Ἰουδαίους· καθ' ὃν καιρὸν οἱ περὶ τὸν Ζορο-
 βάβελ, καὶ Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ἰωσεφὸς τὸν ἱερέα τὸν
 μέγαν, οἱ τε ἅμα τῷ Ἐσδρα, καὶ Νεμιάζ, τῆς Βαβυ-
 λῶνος ἐπανελθόντες, τὸν ναὸν ἤγειραν, καὶ τὴν πόλιν
 αὐτὴν ἀνεκτίσαντο.

« Καὶ ἐν γενήτῃ ὁ λαὸς Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς
 θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα αὐτῶν σωθήσεται. » Τὴν C
 ἀχρηστον πληθὺν ὁ λόγος σημαίνει τοῦ ἔθνους, τῶν
 μετὰ τὴν ἐπάνοδον τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος οἰκησάντων
 τὴν χώραν μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων· οὗτοι γὰρ
 ἦσαν ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, ἐξ ὧν μόνων διεσώθη
 τὸ κατάλειμμα· οἱ ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Χριστὸν πεπι-
 στευκότες μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ ἀπόστολοι, καὶ εὐαγγε-
 σταί. Ἡ ἄμμος γὰρ θαλάσσης τὸ μὲν πλῆθος ἀναρίθμη-
 τον ἔχει· ἄλλως δὲ ἀχρηστος ὑπάρχει πρὸς γεωργίαν.
 Ἐπειδὴ οὖν ὁ λαὸς, φησὶν, Ἰσραὴλ εἰς πλῆθος ἀν-
 αριθμητον χυθῆ, ἀχρηστον δὲ γένηται ἐν τῇ κατὰ Θεὸν
 καρποφορίᾳ, τηλικαῦτα τὸ μὲν πλῆθος αὐτῶν ἀπ-
 ολείται· μόνον δὲ τὸ κατάλειμμα αὐτῶν σωθή-
 σεται.

« Ὅτι λόγον συντετημένον Κύριος ποιήσει ἐν τῇ
 οἰκουμένῃ ὅλη. » Σαφῶς ἄρα τὸ εὐαγγέλιον τῆς Και-
 νῆς ἤνιξτο Διαθήκης, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ κηρυχθέν. D
 Συντετημένος γὰρ ἦν ὁ λόγος ὁ εὐαγγελικὸς, τῷ μὴ
 περιέχειν πάντα τὰ παρὰ τῷ Μωϋσῆ παραγγέλματα.
 Τῶν δὲ προκειμένων βητιῶν μέμνηται καὶ ὁ Ἀπόστο-
 λος, τοῦτον λέγων τὸν τρόπον· « Ὁ Ἥσαϊας δὲ λέγει
 ὑπὲρ τοῦ Ἰσραὴλ· Ἐάν ἦ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν τοῦ
 Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ ὑπόλειμμα
 σωθήσεται. Λόγον γὰρ συντελών καὶ συντέμνον
 ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. »

« Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Μὴ φο-
 βου, ὁ λαός μου, οἱ κατοικοῦντες ἐν Σιών, ἀπὸ Ἀσ-
 συρίων, ὅτι ἐν βάρβυ πατάξει σε· πληγὴν γὰρ ἐπάγω

secundum litteram quidem, si ad Nabuchodonoso-
 rem referantur, qui templum incendit et urbem ;
 secundum mentem vero, si ad potestatem adversa-
 riam, quæ cum ea, quæ in prophetia feruntur, per-
 pressa esset, adversariorum Assyriorum potentia
 confestim sublata est.

VERS. 20, 21. « Et erit in die illa, non ultra adji-
 cietur residuum Israel, et qui salvi fuerint ex Jacob
 non ultra fiduciam habebunt in illos qui se injuria
 affecerunt ; sed fiduciam habebunt in Deo sancto
 Israel in veritate. Et erit residuum Jacob in Deum
 fortem. » Quo tempore, inquit, prædicta omnia
 contra memoratum principem Assyriorum, opere
 complebuntur ; qui ex Judæorum populo in capti-
 vitate abducto residui erant, ab inimica regione
 liberi evadentes, et in propriam reversi, non ultra
 attendent iis, quibus antea animum adhibebant,
 dæmonibus inalignis, qui animas suas læserant, et
 omnium sibi in malorum causa fuerant ; sed Deo tan-
 dem soli applicabuntur, utpote qui redemptor sibi
 et Servator effectus sit. Hæc vero re ipsa completa
 sunt Cyri Persarum regis tempore, qui Judæos
 omnes in captivitate agentes remisit, cum Zoroba-
 bel, Jesus filius Josedeec Sacerdos magnus, et qui
 cum Esdra et Nehemia erant, ex Babylone reversi,
 templum excitarunt, urbemque ipsam restaurave-
 runt.

VERS. 22. « Et si fuerit populus Israel sicut are-
 na maris, residuum ejus salvabitur. » Promiscuam
 et inutilem gentis multitudinem, quæ post reditum
 ex Babylone usque ad Romana tempora regionem
 incoluit, indicat propheticus sermo : hi quippe
 erant sicut arena maris, quorum residuum tantum
 salutem consecutum est. Hi porro ex illis erant
 qui in Christum crediderunt, discipuli ejus, apo-
 stoli et evangelistæ. Nam arena maris multitudine
 quidem innumerabilis, verum inutilis est ad agri-
 culturam. Cum ergo populus Israel, inquit, in mul-
 titudinem innumeram diffusus fuerit, ita tamen ut
 inutilis sit ad fructum secundum Deum ferendum ;
 tunc multitudo quidem eorum peribit, ac solæ ejus
 reliquæ salutem consequentur.

VERS. 23. « Quia verbum abbreviatum faciet
 Dominus in universa terra. » Evangelium Novi Tes-
 tamenti clare subindicat, quod in universa terra
 prædicatum est. Abbreviatum quippe erat verbum
 evangelicum, quod omnia Moysis præcepta non
 complecteretur. Hæc dicta commemorat apostolus
 his verbis ⁶¹, « Isaias autem dicit de Israel : Si
 fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena
 maris, reliquæ salvæ fient. Verbum enim con-
 summans, et abbrevians Dominus faciet super ter-
 ram. »

VERS. 24. « Propterea hæc dicit Dominus Sa-
 baoth, Noli timere, popule meus, qui habitatis in
 Sion, ab Assyriis, quia in virga percutiet te : pla-

⁶¹ Rom. ix 27.

gam enim inducam super te, ut videas viam Ægypti. Hortatur itaque ne timeat Assyrios : nam venturum quidem ait eorum regem et Jerusalem oppugnaturum esse, ut ejus incolæ brevem plagam experiantur, ceu virga percussi; at illum re infecta fugientem reversurum esse. Quæ sane completa sunt, Ezechia filio Achaz in Jerusalem regnante : qui vir fuit non patri similis, sed justus et omnimode religiosus. Etsi igitur, me id perinittente, rex eorum in te irrumpat, attamen ad correptionem tantum virga percutiet te, non cum gladiis et hastis bellico more victor irruet in te. Hæc porro virgis indicta tibi plaga non præter rationem erit: causam quippe cur Assyrio concessum sit ut moderata te plaga afficiat, non ignores oportet: quia enim viæ in Ægyptum denuo te commisisti, idololatricæ Achazi tempore deditus; ideo vos Assyrii virgæ tradidi, ut ad sanam mentem et conversionem reducerem.

VERS. 25, 26. « Adhuc enim paululum, et cessabit ira : furor autem meus super consilium eorum. Et suscitabit Deus super eos secundum plagam Madiam in loco tribulationis : et furor ejus in viam ad mare, in viam Ægypti. » Si quidem vobis cum rege vestro Ezechia ad meliorem frugem revertentibus, ac Deum agnoscentibus, indignatio mea contra vos accensa cessabit : me autem vestræ salutis patrocinante, Assyrius turpiter per vestram regionem, perque vestras urbes fugiet, a loco in locum sese fuga subducens.

VERS. 27-35. « Et erit in die illa : auferetur jugum ejus ab humero tuo, et timor ejus super te, et corumpetur jugum ab humeris vestris. Veniet enim in civitatem Angæ, et transibit in Maggedo, et in Machmas ponet vasæ sua. Et transibit vallem, et veniet in Angæ. Timor apprehendet Rama civitatem Saul. Fugiet filia Gallim, audietur in Laisa : audietur in Anathoth. Et obstupuit Madebena, et habitatores Gibbir. Consolamini hodie in via ut maneant. Consolamini manu montem, filiam Sion, et colles in Jerusalem. Ecce dominator Dominus Sabaoth conturbabit gloriosos cum fortitudine, et excelsi injuria conterentur, et humiliabuntur. » Tu quippe, ait ille populum suum alloquens, liber et omni metu vacuus eris : qui vero fugiebat, prius veniet in civitatem Angæ; inde vero alium in locum commigrabit; ibique defatigatus, sarcinas ponet suas : deinde istinc alio transibit, unde veniet in urbem quam vocat Saulis : postea vero in alium locum : atque sic turpiter de medio tolletur; vos autem consolabimini, et solatium accipietis, non amplius Assyriorum jugo subditi. Ut enim ab ingruente illaque brevi correptione non fugiant, sed permaneant, « Consolamini, » ait, « filiam Sion, » videlicet habitatores Jerusalem.

ἐπελευσομένην παιδείαν, « Παρακαλεῖτε, » φησί, « τὴν Ἱερουσαλήμ.

ἐπὶ σέ, τοῦ ἰδεῖν ὁδὸν Αἰγύπτου. » Παραινεῖ τοίνυν μὴ φοβεῖσθαι τοὺς Ἀσσυρίους· ἤξειν μὲν γὰρ καὶ ἐπιστρατεύσειν κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ τὸν τούτων βασιλέα, πρὸς τὸ βραχείας πειραθῆναι πληγῆς τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας, ὡσπερ ῥάβδω παιομένους· ἀπρακτον δὲ αὐτὸν ὑποστρέψειν, φυγῆ χρησάμενον. Ἐπληροῦτο δὲ καὶ ταῦτα ἐπὶ Ἐζεκιίου υἱοῦ Ἀχάζ βασιλεύοντος ἐν Ἱερουσαλήμ, ἀνδρὸς γενομένου, οὐ κατὰ τὸν πατέρα, δίκαιου δὲ ἄλλως, καὶ θεοφιλοῦς κατὰ πάντα τρόπον. Εἰ καὶ τὰ μάλιστα οὖν, φησὶν, ἐμοῦ ἐπιτρέποντος, καὶ ἐν σοὶ ἐπελεύσεται ὁ τούτων βασιλεὺς, ὅμως ἐν ῥάβδω ἐπιστρεπτικῇ πατάξει σε, ἀλλ' οὐ ξίφεσιν, οὐδὲ δόρασι πολέμου νόμῳ κρατήσας ἐπεξελεύσεται σοι. Καὶ αὕτη δὲ ἡ διὰ ῥάβδου κατὰ σοῦ πληγὴ οὐκ ἔσται ἡράλτογος· τὸ γὰρ αἴτιον τοῦ συγχωρηθῆναι τὸν Ἀσσύριον πεπεισμένην πληγῇ χρῆσασθαι κατὰ σοῦ μὴ ἀγνοεῖ· ἐπειδὴ γὰρ τῇ ὁδῷ Αἰγύπτου πάλιν σεαυτὸν ἐκδίδωκας, εἰδωλολατρεῖα προσεσηκῶς κατὰ τοὺς χρόνους Ἀχάζ, τούτου χάριν ὑμᾶς τῇ ῥάβδῳ τοῦ Ἀσσυρίου παραδέδωκα εἰς σωφρονισμὸν καὶ ἐπιστροφήν.

« Ἐτι γὰρ μικρὸν καὶ παύσεται ἡ ὀργή· ὁ δὲ θυμὸς μου ἐπὶ τὴν βουλήν αὐτῶν. Καὶ ἐγερεῖ ὁ θεὸς ἐπ' αὐτοὺς κατὰ τὴν πληγὴν Μαδιάμ ἐν τόπῳ θλίψεως· καὶ ὁ θυμὸς αὐτοῦ τῇ ὁδῷ τῇ κατὰ θάλασσαν, εἰς τὴν ὁδὸν τὴν κατ' Αἰγύπτον. » Μεταβαλόντων μὲν γὰρ ὑμῶν ἐπὶ τὰ κρείττω, καὶ τὸν θεὸν ἐπεγνωκότων, ἅμα τῷ ὑμετέρῳ βασιλεῖ Ἐζεκιῖα, καὶ ἡ ἀγανάκτησίς μου ἡ καθ' ὑμῶν παύσεται· ἐμοῦ δὲ τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπερασπίζοντος, φεύζεται ὁ Ἀσσύριος ἀσχημόνως, διὰ τῆς ὑμετέρας χώρας καὶ διὰ τῶν ὑμετέρων πόλεων τόπον ἐκ τόπου διαδιδράσκων.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἀφαιρεθήσεται ὁ ζυγὸς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ὤμου σου, καὶ ὁ φόβος αὐτοῦ ἐπὶ σοῦ, καὶ καταφθαρήσεται ὁ ζυγὸς ἀπὸ τῶν ὤμων ὑμῶν. Ἦξει γὰρ εἰς τὴν πόλιν Ἀγγαί, καὶ παρελεύσεται εἰς Μαγγεδῶ, καὶ ἐν Μαχμάς θήσει τὰ σκεύη αὐτοῦ. Καὶ παρελεύσεται φάραγγα, καὶ ἤξει εἰς Ἀγγαί. Φόβος λήψεται Ῥαμὰ πόλιν Σαουλ. Φεύζεται θυγάτηρ Γαλλεῖμ· ἐπακούσεται ἐν Λαϊσά, ἐπακούσεται ἐν Ἀναθῶθ. Καὶ ἐξέστη Μαδεβηνά, καὶ οἱ κατοικοῦντες Γιββείρ. Παρακαλεῖτε σήμερον ἐν ὁδῷ τοῦ μεῖναι. Παρακαλεῖτε τῇ χειρὶ τὸ δρὸς τὴν θυγατέρα Σιών, καὶ οἱ βουνοὶ οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἰδοὺ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαὼθ συνταράσσει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος· καὶ οἱ ὑψηλοὶ τῇ ὕβρει συντριβήσονται, καὶ ταπεινώθησονται. » Σὺ μὲν οὖν, φησὶν πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἔστη ἐλεύθερος καὶ παντὸς ἀπηλλαγμένος φόβου· ὁ δὲ φεύγων, πρότερον μὲν ἤξει εἰς τὴν πόλιν Ἀγγαί· ἔϊτα ἐκεῖθεν παρελεύσεται εἰς ἕτερον τόπον, καὶ ἀποκαμῶν ἐνταῦθα τὰ σκεύη αὐτοῦ ἀποθήσεται· ἐπειτα διαβήσεται ἐντεῦθεν ἄλλαχού· κἀκεῖθεν εἰς τὴν καλουμένην πόλιν Σαουλ· ἔϊτα εἰς ἕτερον τόπον· καὶ οὕτως ἀσχημονῶν, ἀφανῆς γενήσεται· ὑμεῖς δὲ παρακαληθήσεσθε, καὶ παραμυθίας τεύξεσθε, μηκέτι ὑποκείμενοι τῷ ζυγῷ τῶν Ἀσσυρίων. Ὑπερ γὰρ τοῦ μὴ φεῦγειν καὶ καρτερεῖν τὴν πρὸς ὀλίγον τὴν θυγατέρα Σιών, δηλαδὴ τοὺς ἐνοικούντας τῇ

καὶ περῶνται οἱ ὑψηλοὶ μαχαίρῃ· ὁ δὲ Λιβανὸς σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσάται. Ὑρα δὲ μοι, ὅσους καὶ ὀσάκεις ὑψηλοὺς ὠνόμασεν· ὧν τὸ σύστημα τῷ Λιβάνῳ, καὶ ταῖς ἐν αὐτῷ ὑψηλοτάταις κέδρους ἀφομοιοί. Διὸ εἴρηται· ἀλλαγοῦ· « Εἶδον τὸν ἀσεβῆ ὑπερφύουμένον καὶ ἐπαιρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· καὶ ἐν ἐτέρῳ πάλιν· « Φωνὴ Κυρίου συντριβόντος κέδρους, καὶ συντρίβει Κύριος τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· καὶ λεπυνεῖ αὐτάς ὡς τὸν μόσχον τὸν Λιβανον. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται. Πῶς τῶν προειρημένων ἀπάντων ἔσται συντριβὴ καὶ πτώσις, παρίστησιν ἐξῆς, ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί προελεύσεσθαι ῥάβδον θεσπιζῶν· ἥτις ῥάβδος, πάντας τοὺς ὑψηλοὺς συντρίψασα, ταπεινώσει. Διὸ ἐπισυνῆπται· « Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί. » Ἀντι δὲ τοῦ, « ἐκ τῆς ῥίζης, » — « ἀπὸ κορμοῦ » συμφώνως ἠρμήνευσαν οἱ λοιποί. Καὶ γὰρ ἦν ἡ φυλὴ καὶ ἡ πατριὰ ἐξ ἧς προῆλθεν ὁ Σωτὴρ, ὡς περ τις κορμὸς, μὴκέτι κλάδους ἔχων, διὰ τὸ ἐκλελοιπέναι τοὺς ἐκ διαδοχῆς Δαυὶδ βασιλέας μετὰ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν· διὸ μοι δοκεῖ κορμὸς ὠνομάσθαι τὸ κατὰ σάρκα γένος τοῦ Δαυὶδ, οὗ ὁ πατὴρ ἦν ὁ Ἰεσσαί. Τὸν χρόνον τοίνυν καθ' ὃν τὰ προειρημένα ἔσται, παριστάς, συνάπτει τὴν εἰς ἀνθρώπου πάροδον τοῦ Χριστοῦ ἐφ' ὅρα εὐκαίριως. Ἐπειδὴ γὰρ προεδίδαξε δὲ τῶν ἐμπροσθεν τὰ περὶ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως, τὰς τε ἐπινυμίου προσηγορίας τῶν ἐπινουμένων ἐν αὐτῷ δυνάμεων, ἀκολούθως ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἐξ ὁποῦ γένους, καὶ ποίας φυλῆς προελεύσεται, ὁπιαῖ τε κατορθώσει ἡ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ πάροδος, προαναφωεῖ.

καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Οὐ κατὰ τὴν ὄψαν κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει. Ἐῦρον γὰρ ἂν οἱ θέλοντες ὅπως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος οὐ κατὰ τὴν ὄψαν ἔκρινε. Μηδενὸς γὰρ πρόσωπον λαμβάνων (16), ἤλεγχε σὺν παρρησίᾳ πολλῇ ποτὲ μὲν τοὺς γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους, ποτὲ δὲ τοὺς ἀρχιερεῖς ἔνδον ἐν τῷ ναῷ, οἷς καὶ ἔλεγεν· « Ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία, καὶ δοθήσεται ἔθνεσι ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. » Ἄλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἤλεγχεν· οἱ μὲν γὰρ προσῆσαν αὐτῷ λέγοντες· « Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὰ ἐξῆς. Ὁ δὲ οὐ κατὰ τὴν λαλιὰν αὐτῶν ἤλεγχε· διὸ εἰδὼς τὰς πονηρίας αὐτῶν, ἔλεγε· « Τί με πειράζετε, ὑποκριταί; »

« Ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῶ κρῖσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς, καὶ πατάξει τὴν γῆν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ. » Νοήσας δὲ τὸ, « Πατάξει γῆν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ, » καὶ ἄλλως, ἐπακούσας

⁶⁰ Psal. xxxvi, 35. ⁶¹ Psal. xxviii, 5. ⁶² Matth.

(16) Hieronymus ad hunc locum sic Latine Græca interpretatus, « Nullius enim personam accipit in iudicio : sed Scribis et Phariseis ac principibus lo-

PATR. GR. XXIV.

Vers. 34. « Et cadent excelsi gladio . Libanus autem cum excelsis cadet. » Vide mihi quam sæpe et quoties excelsos nominet, quorum cœlum Libano et ejus altissimis cedris similem dicit. Quare dictum est alibi ⁶⁰ : « Vidi inipium superexaltatum, et elevatum sicut cedros Libani; » et alias iterum ⁶¹ : « Vox Domini confringentis cedros, et confringit Dominus cedros Libani : et comminuet eas tanquam vitulam Libanum. »

CAPUT XI.

Vers. 1. « Et egredietur virga de radice Jessæ, et flos de radice ascendet. » Quo pacto prædictorum omnium contritio et ruina futura sit deinde declarat; ex radice Jessæ proditura virgam esse vaticinans : quæ virga omnes sublimes conteret et humiliabit. Quare subdit : « Et egredietur virga de radice Jessæ. » Pro illo autem, « de radice, » reliqui omnes interpretes, « a trunco » verterunt. Etenim tribus et familia, ex qua Salvator prodiiit, ceu quidam truncus erat, qui nondum ramos emiserat, quia post captivitatem in Babylone, ex successione Davidis reges defecerant; ideo videtur mihi truncus vocari genus Davidis secundum carnem, cujus pater erat Jessæ. Tempus itaque quo illa prius memorata futura sunt declarans, admodum opportune Christi ad homines adventum subjungit. Quia enim in præcedentibus ea quæ ad ortum ex Virgine spectabant edocuerat, atque vocabula intelligibilis ejus virtutes indicantia protulerat; consequenter in præsentibus quo ex genere et ex qua tribu, quæ opera ejus ad homines adventus editurus sit, prænuntiat.

Vers. 2, 3. « Et requiescet super eum Spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intelligentiæ, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis. Replebit eum spiritus timoris Dei. Non secundum opinionem judicabit, neque secundum loquelam arguet. » Cuius volenti facile est deprehendere quo pacto Salvator et Dominus noster, non secundum opinionem judicabat. Nullius enim personam accipiens, modo Scribas et Phariseos, mox summos pontifices in templo fidenter arguebat, quibus etiam hæc dicebat : « Auferetur a vobis regnum, et dabitur genti facienti fructus ejus ⁶². » Sed nec secundum loquelam arguebat : nam alii ipsum adibant dicentes : « Magister, scimus quia verax es ⁶³, » etc. Ille vero non secundum loquelam eorum arguebat : quare gnarus malitiæ eorum dicebat : « Quid me tentatis, hypocritæ? »

Vers. 4. « Sed judicabit humilii iudicium, et arguet humiles terræ, et percutiet terram verbo oris sui. » Illud autem, « Percutiet terram verbo oris sui, » intelliges, si audias eum alibi dicentem, ⁶⁴ Matth. xxi, 43. ⁶⁵ Matth. xii, 16.

quitur... Auferetur a vobis, » et cætera, quæ pone ad verbum ille prosecuitur.

« Nolite putare quod venerim pacem mittere super terram: non veni pacem mittere, sed gladium ⁶⁶. » Gladius autem erat verbum oris ejus, quo terram et terrenos eorum, qui in ipsum crediderant, sensus de medio tollebat. « Et in spiritu per labia interficiet impium. » Interficiet impium, atheos ac impios dæmones in spiritu increpans et procul abigens verbo per labia ipseus prolato; ita ut illi clament et dicant, « Quid nobis et tibi, Fili Dei? venisti ante teupus torquere nos. Novimus te quis sis, sanctus Dei ⁶⁷. »

Vers. 5. « Et crit justitia cinctus lumbos suos, et veritate circumvolutus latera sua. » Quemadmodum enim rex zona aurea, et lapidibus pretiosis præcingitur, sic et ei qui in prophetia fertur zonam assignat justitiam et veritatem. His item Verbi deitas intelligi potest. Ipse quippe erat justitia, ut docet Apostolus his verbis, « Qui factus est nobis sapientia a Deo, justitia quoque et sanctificatio, et redemptio ⁶⁸. » Ipse quoque Servator in Evangeliiis dixisse scribitur, « Ego sum lux, et veritas et vita ⁶⁹. » Hæc igitur, veritas scilicet et justitia ejus, qui ex radice Jessæ prodierat, constringebant latera et lumbos in regio et militari habitu, sermone ejus contra occultos et invisibiles hostes apparatus demolante.

Vers. 6. « Et simul pascet lupus cum agno, et pardus cum hædo accubabit: et vitulus, et taurus, et leo simul pascent, et puer parvulusaget eos: et bos et ursus una pascentur, et catuli eorum simul erunt, et leo quasi bos comedet paleas. » Lupi quidem inter homines sunt viri rapaces: a nequitia vero sua resipiscent, ita ut cum agnis mitibus et mansuetis eorum animæ sub uno Ecclesiæ ovili degant. Alii vero longe immaniores, atque vehementer efferati viri, nihil a pardis discrepantes, belluæ ferocitatem deponentes, una cum hædis simplicioribus ac mitioribus accubabunt. Alii vero leoni moribus perquam similes, crudelitatem et voracitatem suam mutantes, una cum infantibus Ecclesiæ recens oris, quasi taurus et vitulus pascent, eodem cibo ex divinis Scripturis petito utentes. Quod si videas regios viros dignitate et præstantia in hac vita ornatos, in Ecclesia Dei cum pauperibus ex infima plebe congregatos, ne cuncteris dicere etiam hac ratione impletam esse Scripturam. Omnes itaque jam memoratos lupos, agnos, pardos, hædos, leones, vitulos et tauros, ut dicitur, puer infansaget. Illud autem «aget, » quasi «congregabit, » dictum est. Quod ipsa re gestum perspicere licet iis, qui præsulum multos vident in Ecclesia Christi, ob animi simplicitatem et innocentiam, nihil ab infantibus discrepare: etsi tamen præfecti sint eorum, qui ab omni genere in unum congregantur. Cum porro ait, « Et bos et ursus pascentur simul

⁶⁶ Matth. x, 34. ⁶⁷ Matth. viii, 29. ⁶⁸ I Cor. i, 30. ⁶⁹ Joan. xiv, 6

(17) Hunc item locum, paucis immutatis, exprimit Hieronymus, « Quod quotidie cernimus in Ecclesia. » etc.

αὐτοῦ λέγοντος, « Μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. » Μάχαιρα δὲ ἦν ὁ λόγος τοῦ στόματος αὐτοῦ, δι' οὗ τὴν γῆν καὶ τὰ γεώδη φρονήματα τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἀνήρει. « Καὶ ἐν πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ ἀσεβῆ. » Ἀνελεῖ τοίνυν ἀσεβῆ, τοῖς ἀθέοις καὶ ἀσεβείαις δαίμοσιν ἐπιτιμῶν τῷ πνεύματι, καὶ μακρὰν αὐτοὺς ἐλαύνων τῷ διὰ τῶν χειλέων αὐτοῦ προφερομένῳ λόγῳ· ὡς βοᾶν αὐτοὺς καὶ λέγειν· « Τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Ἰδὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς. Οἰδαμέν σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ. »

« Καὶ ἔσται δικαιοσύνη ἐζωσμένος τὴν ὀσφύν αὐτοῦ, καὶ ἀληθεία εἰλημένος τὰς πλευρὰς αὐτοῦ. » Ὅσπερ γὰρ βασιλεὺς ζώνῃ χρυσοῦ καὶ λίθοις πολυτελεῖσι ζώνεται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τῷ προφητευσμένῳ ζώνῃ ἀφορίζει τὴν ἑκαίσουνην καὶ τὴν ἀλήθειαν. Δυνατὸν δὲ διὰ τούτων καὶ τὴν θεότητα τοῦ Λόγου νοεῖσθαι· αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ δικαιοσύνη, ὡς διδάσκει λέγων ὁ Ἀπόστολος· « Ὁς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἀγίασμός, καὶ ἀπολύτρωσις. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις εἰρηκῶς ἀναγέγραπται, « Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ. » Ἀὐταὶ τοίνυν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ δικαιοσύνη τὸν ἐκ βίβλης Ἰεσοῦ περιεσφιγγον πλευρὰς καὶ ὀσφύν ἐν βασιλικῷ καὶ ἐν στρατιωτικῷ σχήματι, τὸ κατὰ τῶν ἀφανῶν καὶ ἀοράτων πολυεῖων παράστημα αὐτοῦ ἐμφαίνοντος τοῦ λόγου.

« Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ καὶ μοσχάριον καὶ ταῦρος καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ παιδίον μικρὸν ἄξει αὐτούς· καὶ βοὺς καὶ ἄρκτος ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ ἅμα τὰ παιδιά αὐτῶν ἔσονται, καὶ λέων ὡς βοὺς φάγεται ἄχυρα. » Λύκοι μὲν οὖν οἱ ἐν ἀνθρώποις ἀρπακτικοὶ· μεταβαλοῦσι δὲ τῆς μοχθηρίας, ὡς μετὰ ἀρνῶν ἡμέρων καὶ πράων τὰς ψυχὰς ὑπίμιαν Ἐκκλησίαν ἀγελάζεσθαι. Ἄλλοι δὲ ὠμότεροι καὶ σφόδρα ἀπηγριωμένοι ἄνδρες, οὐδὲν παρδάλειν διαφέροντες, τὸ τοῦ θηρὸς φοβερὸν ἀποθέμενοι, ἐρίφους ἅμα τοῖς ἀπλουστέροις καὶ ἀκεραιότεροις συναναπαύσονται. Καὶ λέοντι δὲ τοὺς τρόπους παρειασμένοι ἄλλοι, τὸ ὠμόθυμον καὶ σαρκοβόρον ἦθος ἐναλλάξαντες, ὁμοῦ τοῖς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ νεογνοῖς, ὡσπερ ταῦρος καὶ μόσχος, βοσκηθήσονται, τῆς αὐτῆς ἐκ τῶν θείων λόγων μεταληψόμενοι τροφῆς (17). Εἰ δὲ καὶ βασιλικούς ποτε ἄνδρας, ἀξιωματικῶν καὶ ὑπεροχαῖς ταῖς κατὰ τὸν βίον τιμημένους, θεάσιοι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, μετὰ πενήτων καὶ εὐτελῶν συναγομένους, μὴ δυνεὶ λέγειν καὶ οὕτω πεπληρωθῆαι τὴν Γραφήν. Πάντας τοίνυν ὁμοῦ τοὺς ἀποδοθέντας λύκους καὶ ἄρνας, καὶ παρδάλεις, καὶ ἐρίφους, καὶ λέοντας, καὶ μόσχους, καὶ ταύρους, παιδίον νήπιον ἄξειν λέλεκται· Τὸ δὲ, « ἄξει, » ἀντὶ τοῦ, « συνάξει, » λέγεται· Ἐργῶ δὲ ἐστὶ παραλαβεῖν καὶ τοῦτο, ὁρῶντας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ τοὺς πλείστους τῶν προεστώτων δι' ἀπλότητα ψυχῆς καὶ ἀκαχίαν οὐδὲν νηπίων διαφέροντας· ὅμως δ' οὖν ἡγουμένους τῶν ἀπὸ παντὸς γέ-

ως κατὰ τὸ αὐτὸ συναγομένον. Εἰπὼν δὲ, « Καὶ βούς A καὶ ἄρκτος βοσκηθήσονται ἅμα, καὶ ἅμα ἔσονται τὰ παῖδια αὐτῶν, » κἀνταῦθα ἡμέρων τε καὶ εἰς γεωργίαν ψυχῆς ἐπιτηδεύων ἀνδρῶν, καὶ ἄλλων ἀπηργωμένων τοῖς ἐπίτοις, τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοινωνίαν διαγράφει. Σὺ οὖν πλουσίων τε καὶ πενήτων, πονηρῶν τε καὶ ἀγαθῶν παῖδας ὄρων συγκροτούμενους ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, μαρτυρήσεις τῇ προφητεὶ φησάση, « Καὶ ἅμα τὰ παῖδια αὐτῶν ἔσονται. » Ὁ σαρκობόρος τοῖνον τὴν φύσιν λέων, ἀχύροις τρεφόμενος ποτηφάγου ζώου δίκη, ἀνθρώπος ἂν εἴη πάλιν θηριώδης καὶ ἀκηγής, ψιλλῇ τῇ λέξει τῆς θείας χαίρων Γραφῆς. Ὁ μὲν γὰρ λανθάνων ἐν ἀποκρύφῳ νοῦς, αὐτὸς ἂν εἴη ὁ πυρὸς καὶ ὁ ψυχῶν τρέφμιμος λόγος· ἡ δὲ τοῦτον περιβάλλουσα λέξις τὸ ἄχυρον.

« Καὶ παῖδιον νήπιον ἐπὶ τρωγλῶν ἀσπίδων, καὶ ἐπὶ κώτην ἐκγόνων ἀσπίδων τὴν χεῖρα ἐπιβαλεῖ. » B Τάχα δὲ τρώγλαι καὶ κώται ἀσπίδων καὶ τῶν τούτοις γεννημάτων εἰεν ἂν καὶ τὰ σώματα τῶν ὑπὸ δαιμόνων ἐνοχλουμένων, οἷς ἐμφωλεύοντα τὰ ἐρπυστικά καὶ τοβόλα πνεύματα ἐκοιτάζετο, τρώγλαις ὡσπερ τοῖς τοῦ σώματος αἰσθητηρίοις χρώμενα. Ταῦτα δὲ τὸ Χριστοῦ παῖδιον, ἀνὴρ τις ἀπλοῦς καὶ τὴν κακίαν νηπιάζων, τῇ τοῦ Σωτῆρος ἀπελαύνον δυνάμει, τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπιτίθει μηδὲν κακοποιεῖν δυναμένοις διὰ τὸν ἐκ ρίζης Ἰεσσαὶ προελθόντα· ὃς ἐξουσίαν ἐδίδου τοῖς αὐτοῦ παῖδιοις πατεῖν ἐπάνω θύφων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ.

« Καὶ οὐ μὴ κακοποιήσουσι, οὐδὲ μὴ θυνήσονται ἀπολέσαι οὐδένα ἐπὶ τὸ ἕρος τὸ ἄγιόν σου. » C Τοῦτο δὲ ἐστὶ τὸ ἕρος τὸ καὶ διὰ τῶν ἐμπροσθεν δεδηλωμένων, οὐκ ἄλλο τι ἢ τοῦ ἐπουρανίου καὶ εὐαγγελικοῦ λόγου, ἐφ' οὗ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ ὑποκόμονται. Ἴνα γοῦν μὴ τις τὸ ἐνταῦθα λεγόμενον ἕρος νομίσῃ εἶναι τὸ ἐν μέρει γωνίας τῆς Παλαιστίνης Ἰουδαίους ὑπελημμένον, διασαφεῖ τὴν διάνοιαν ἐξῆς ἐπιπέφρων· « Ὅτι ἐνεπιλήσθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γινῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψαι θαλάσσας· » οὕτω σημαῖων τὴν καθ' ὅλης τῆς οὐκουμένης ἰδρυμένην Ἐκκλησίαν Θεοῦ, καὶ τὴν ἐν αὐτῇ κηρυττομένην εὐσεβῆ γινῶσιν, τὴν πᾶν τὸ ἄλλμυρὸν τῆς κακίας τοῦ βίου, ὡσπερ πολλῶ τῷ βέμματι κατακλύζουσαν, καὶ πᾶσαν ψυχῆς μοχθηρίαν ἀποκαθαίρουσαν.

« Καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἡ ρίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν ἐπ' αὐτῷ ἔθνην ἐλπιούσι· καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμῆ. » D Ἐν ἐκείνῃ οὖν τῇ ἡμέρᾳ, δῆλον δὲ ὅτι κατὰ τὸν προφητευόμενον χρόνον, οὗτος αὐτὸς ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαὶ ἀναστησόμενος, μετὰ τὸ ἀναστῆναι, δηλονότι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, οὐκ Ἰουδαίον ἔσται βασιλεὺς, οὐδὲ ὡσπερ αὐτὸς ὁ Δαυὶδ οἶ τε τούτου διάδοχοι, βραχείας τινὸς γωνίας κρατήσῃ, τῆς δ' ἀπανταχοῦ γῆς ἄρξει. Διὸ οὐδαμῶς θάνατον ὑπογράφει αὐτοῦ· ἀνάπαυσιν δὲ ὀνομάζει, καὶ δόξαν, καὶ τιμῆν. Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ τέλος τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους οἰκονομίας· ὃ δὴ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν δεικνύς. Εἶπεν ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ· Ὁ Πάτερ, δόξασόν

et una erunt catuli eorum, et hic quoque mansuetorum, et ad animæ agriculturam idoneorum hominum, aliorumque moribus efferatorum, communionem describit. Tu ergo qui divitum et pauperum, improborum et bonorum filios in Ecclesia collectos vides, prophetiæ testimonium reddes, quæ ait, « Et simul catuli eorum erunt. » Leo itaque natura carnivorus, instar animalis herbivori palea nutritus, jure habeatur pro homine feroci ac inhumano, qui nutrix divinæ Scripturæ lectioni gaudeat. At enim mens in occulto latens, ipsum triticum ac verbum animabus alendis aptum; littera vero mentem et sensum complectens, palea fuerit.

VERS. 8. « Et puer infans in foramina aspidum, et in cubilia filiorum aspidum manum injiciet. » Foramina et cubilia aspidum ac progenies eorum. fortasse corpora fuerint eorum qui a dæmonibus agitantur, ubi ceu in latibulis et foveis reptiles illi et venenati spiritus cubant, corporeis sensibus ceu foraminibus utentes. Hos porro puer Christi, vir quivis simplex et malitia infans, Salvatoris virtute depellens, manum suam iis injicit, nihil mali inferre valentibus, propter eum qui ex radice Jessæ prodiit, qui potestatem filiis suis dedit calcandi supra serpentes et scorpiones, et supra omnem virtutem inimici.

VERS. 9. « Et non nocebunt, nec poterunt perdere quemquam in monte sancto tuo. » Hic est mons ille superius memoratus, nec alius, quam cæleste et evangelicum verbum, in quo domus Dei et Ecclesia ejus ædificata est. Ne quis igitur hic memoratum montem, illum æstimet esse, quem Judæi opinantur, in angulo Palæstinæ situm, dicit mentem explicat ac subjungit, « Quia repleta est universa terra cognitione Domini, ita ut aqua multa operiat maria: » sic indicans Ecclesiam Dei per totum orbem stabilitam, piamque cognitionem in illa prædicatam, quæ totam nequitiam hujus vitæ sanguinem ceu magno aquarum fluctu inundet, et totam animæ nequitiam expurget.

VERS. 10. « Et erit in die illa radix Jessæ, et qui exsurgit imperare gentibus: in ipso gentes sperabunt: et erit requies ejus honor. » In illa ergo die, ut palam est, in tempore a prophetia notato, hic ipse qui ex radice Jessæ surrecturus est, postquam surrexerit, id est, post resurrectionem ex mortuis, non Judæorum rex erit, neque perinde atque David ejusque successores, in parvo quodam angulo imperabit, sed in universam terram imperium obtinebit. Quare nusquam ejus mortem scripto tradit, sed requiem vocat, gloriam et honorem. Hic quippe Servatoris nostri erga homines œconomix finis erat: quod ipse Servator indicat in sua ad Patrem oratione his verbis: « Pater, glorifica

me gloria quam habui, antequam mundus esset A apud te. »

VERS. 11. « Et erit in die illa, adjiciet Dominus ostendere manum suam, ad zelandum residuum populi, quod relictum fuerit ab Assyriis, et ab Ægypto et a Babylonia, et ab Æthiopia, et ab Elamitis, et ab ortu solis, et ex Arabia. Quia igitur propheta eum, qui ex radice Jessæ surget ad imperandum gentibus, vaticinatus est, adjecitque, « in eum gentes sperabunt; » Judaicum item genus necessario memorat in præsentī; ne quis suspicetur eum, qui in prophetia fertur, populo ex circumcissione nihil utilitatis allaturum esse. Docet itaque, quo pacto « in die illa; » id est, tempore adventus qui in vaticinio enuntiatur, « adjiciet Dominus ostendere manum suam, ad zelandum residuum populi. » Pro quo Aquila, « Adjiciet, inquit, Dominus secundo manum suam, ad zelandum residuum populi sui; » Symmachus, « Adjiciet Dominus secundo manum suam, ad possidendum residuum populi sui. » Quemadmodum enim afflictum Judaicum populum semel ab oppressionē liberavit, manu sua mirabilium effectrice per Moysen extensa: qua manu stupenda illa prodigia in Ægypti regione edidit; eodem modo iterum adjiciet manum suam, quasi secunda vice mirabilibus edendis operibus illam movens; ut residuum populi possideat, ac studiose conservet. Nam sive in Assyriorum regione, sive in Ægypto, in Babylone, in Æthiopia, in Elamitarum terra, ac in reliquis orbis partibus ex Judaica gente quidam dispersi essent: ex eorum numero eos qui in Christum crediderunt, ac secundum electionem gratiæ residuum effecti sunt, gloria afficiendus et studiose servandos esse dictum est. Quod sane ipsius operibus declaratum est: nam per discipulos et apostolos ipsius, ac per alios ex Judæis, qui Christi verbum susceperunt, Ecclesia Dei constituta est: per eos item Ecclesia gentium omnium coaluit, ac universis nationibus Evangelium traditum est: Deo signis, prodigiis, variisque virtutibus ac Spiritu sancto per gratiarum divisiones testimonium suum addente. eos autem qui verbum ab illis prædicatum acceperunt, sub tutela sua Deus studiose fovet, et gloriosos apud omnes efficit.

VERS. 12. « Et levabit signum in gentes, et congregabit perditos Israel, et dispersos Juda congregabit ex quatuor alis terræ. Et auferetur zelus Ephraim, et inimici Juda peribunt. Ephraim non zelabitur Judam, et Judas non tribulabit Ephraim. » Nam Christi discipuli iis qui ex circumcissione erant, primo prædicantes, ex ipsis eos, qui crediderunt, congregarunt in Ecclesia Christi: qui sane olim perierant, ut Servator declarat his verbis, « Ite ad oves, quæ perierunt domus Israel¹⁰. » Hæc porro fecerunt in quatuor alis sive plagis

με τῆ δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι, παρὰ σοί. »

« Καὶ ἔσται τῆ ἡμέρῃ ἐκεῖνῃ, προσθήσει ὁ Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλώσαι τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ, ὃ ἂν καταλειφθῆ ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων καὶ ἀπὸ Αἰγύπτου, καὶ ἀπὸ Βαβυλωνίας, καὶ ἀπὸ Αἰθιοπίας, καὶ Ἐλαμιτῶν, καὶ ἀπὸ ἡλίου ανατολῶν, καὶ ἐξ Ἀραβίας. » Ἐπειδὴ τοίνυν τὸν ἀνιστάμενον ἐκ βίζης Ἰησοῦ ἀρξείν τῶν ἐθνῶν ἐθέσπισεν ὁ προφήτης, καὶ ἐπήγαγεν, ὅτι « ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιούσιν: » ἀναγκαίως καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ γένους μέμνηται διὰ τοῦ προκειμένου, πρὸς τὸ μὴ ὑπολαβεῖν τὸν προφητευόμενον μηδὲν ὠφελῆσειν τὸν ἐκ περιτομῆς λαόν. Διδάσκει τοίνυν, ὡς ἐν τῇ ἡμέρῃ ἐκεῖνῃ, τουτέστιν ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἐπιφανείας τοῦ θεοπιστομένου, « προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλώσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ λαοῦ. » Ἀνθ' οὗ ὃ μὲν Ἀκύλας, « Προσθήσει, φησὶ, Κύριος δευτέρον τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλώσαι τὸ ὑπόλειμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. » ὃ δὲ Σύμμαχος, « Προσθήσει Κύριος ἐκ δευτέρου τὴν χεῖρα αὐτοῦ κτήσασθαι τὸ ὑπόλειμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. » Ὡς περ γὰρ ἅπαξ ποτὲ ἐν Αἰγύπτῳ καταπονοῦμενον τὸν τῶν Ἰουδαίων λαὸν ἠλευθέρωσε τῆς κακώσεως, τὴν χεῖρα αὐτοῦ τὴν παραδοξοποιὸν διὰ Μωυσέως προσθησάμενος, δι' ἧς τὰ παράδοξα θαύματα εἰργάσατο ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου χώρας τὸν αὐτὸν τρόπον προσθήσει πάλιν τὴν χεῖρα αὐτοῦ, ὡς περ ἐκ δευτέρου κινῶν αὐτὴν διὰ παραδόξων ἔργων, ὑπὲρ τοῦ κτήσασθαι, καὶ ζηλωτῶν ποιῆσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ λαοῦ. Εἶτε γὰρ ἐν τῇ τῶν Ἀσσυρίων χώρα, εἶτε ἐν Αἰγύπτῳ, εἶτε ἐν Βαβυλωνίᾳ, εἶτε ἐν Αἰθιοπίᾳ, εἶτε ἐν τῇ γῆ τῶν Ἐλαμιτῶν, εἶτε τῇ λοιπῇ οἰκουμένῃ, διεσπαρμένοι τινὲς ἦσαν τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους τούτων αὐτῶν τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότας, λείμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γενομένους, δοξάσειν καὶ ποιήσειν ζηλωτοὺς εἰρηταί. Ὁ δὲ καὶ ἔργους ἐδηλοῦτο διὰ γὰρ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν καὶ ἀποστόλων, τῶν τε λοιπῶν τῶν ἐξ Ἰουδαίων τὸν Χριστοῦ λόγον παραδεγμένων, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ συνέστη, καὶ ἡ Ἐκκλησία τῶν ἐθνῶν ἀπάντων δι' αὐτῶν ἀπετελέσθη, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον πᾶσι διεδόδο τοῖς ἔθνεσι, συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις, καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ Πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς οὓς καὶ ζηλωτοὺς ὁ Θεὸς ἐποίει, καὶ παρὰ πᾶσαν ἐνδόξου, τοὺς τὸν καταγελλόμενον ὑπ' αὐτῶν λόγον παραδεχομένους.

« Καὶ ἀρεῖ σημεῖον εἰς τὰ ἔθνη, καὶ συνάξει τοὺς ἀπολομένους Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς διεσπαρμένους Ἰουδα συνάξει ἐκ τῶν τεσσάρων πτερυγῶν τῆς γῆς. Καὶ ἀφαιρηθήσεται ὁ ζῆλος Ἐφραῖμ, καὶ οἱ ἐχθροὶ Ἰουδα ἀπολούνται. Ἐφραῖμ οὐ ζηλώσει Ἰουδαίαν, καὶ Ἰουδα οὐ θλίψει Ἐφραῖμ. » Πρώτοις γὰρ κηρύττοντες οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς, συνήγον τοὺς ἐξ αὐτῶν πεπιστευκότας εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, πάλαι ὄντας ἀπολομένους, καθ' ὃ ἐδίδασκεν ὁ Σωτὴρ λέγων « Πορεύεσθε πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ. » Ταῦτα δὲ ἔπραττον ἐν ταῖς τέσσαρσι

¹⁰ Matth. x, 6.

περεύξει τῆς γῆς, διατρέχοντες ἀνατολὴν καὶ δύσιν, ἄρτον καὶ μεσημβρίαν. Πρῶτους μὲν οὖν ἐκείνοις μετεδίδωσαν τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου, ἔπειτα τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἐκήρυττον. Διὸ λέλεκται· « Καὶ συνάξει τοὺς ἀπολωλότας Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς διεσπαρμένους Ἰούδα. » Τίς δὲ συνάξει ἢ ὁ ἀποστολικὸς χορὸς, ἢ ὁ δι' αὐτῶν κηρυττόμενος ἐκ βίβλης Ἰεσσαί; Συνήγοντό τε ὑπὸ μίαν Ἐκκλησίαν, οὐκέτι διεστώτες, οὐδὲ ἀφωρισμένοι ἀλλήλων, ὡς τὸ πρότερον.

« Καὶ πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, θάλασσαν ἅμα προνομεύουσιν. » Ἐχρῆν τοίνυν αὐτοῦς, τὰ ἔθνη περινοσοῦντας, πάντως πῶς καὶ τῇ διὰ θαλάσσης χρήσασθαι πορείᾳ. Ὡσπερ οὖν ἰπτάμενοι, ἢ τάχος καὶ τὸν διὰ θαλάττης δρόμον διήνουν· ὡς ἐν βραχεῖ χρόνῳ πλείστοις ἔθνεσι τὸ εὐαγγέλιον κηρύξαι. Καὶ ποτὲ μὲν διέτρεχον πεζῆς, ποτὲ δὲ διὰ θαλάσσης· οὐκ Ἰουδαίους χρώμενοι κυβερνήταις, ἀλλ' ἀνδράσιν οὕτω τὸν Χριστὸν παραδεγεμένους. Κατὰ τοῦτο δὲ καὶ τὴν θάλασσαν ἐπρονόμενον, οὕτω σημαίνοντος τοῦ λόγου τὰς νήσους, ὡς ἐν παρόδῳ διερχόμενοι, τοὺς ἐν αὐταῖς τῇ σωτηρίῳ καθυπέταττον διδασκαλίᾳ.

« Καὶ τοὺς ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν, καὶ Ἰδουμαίαν, καὶ ἐπὶ Μωᾶθ πρῶτον τὰς χεῖρας ἐπιβαλοῦσιν. Οἱ υἱοὶ Ἀμμῶν πρῶτοι ὑπακούουσιν. » Προνομεύουσιν οὖν, φησὶν, οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ καὶ τοὺς ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν ἱστοροῦνται γοῦν τινες αὐτῶν μέχρι τῆς Περσῶν καὶ Ἰνδῶν διεληλυθέναι χώρας. Ἐπειθὲ δὲ ἐδόκουν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ προφήτου Ἰδουμαίαι, καὶ Μωαβίται, καὶ Ἀμμωνίται, τὰ περὶ τὴν Ἰουδαίαν Ἀραβικὰ ἔθνη, πολέμια καὶ ἐχθρὰ τυγχάνειν τοῦ παρ' Ἰουδαίους τιμωμένου, διὰ τὴν ἐκτοπὴν αὐτῶν εἰδωλολατρείαν· εἰκότως τούτων αὐτῶν ὀνομασίᾳ μνημὴν ὁ λόγος ἐποιήσατο, ὡς καὶ αὐτῶν παραδεγομένων τὴν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων κηρυχθεσμένην εὐσέβειαν.

« Καὶ ἐρημώσει Κύριος τὴν θάλασσαν Αἰγύπτου, καὶ ἐπιβαλεῖ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν ἐν πνεύματι βιαίῳ. » Αἰγύπτιοι μὲν τὴν αἰσθητὴν τῶν Αἰγυπτίων χώραν ἀναγκαῖον ὁμολογεῖν· θάλασσαν δὲ αὐτῆς καὶ ποταμὸν ἀλληγορικῶς ἐκδέχασθαι· ἅπερ φησὶν ἐρημωθῆσθαι κατὰ τοὺς προφητευσμένους χρόνους, ἐν οἷς προσθήσειν εἴρηται ὁ Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ. Ἡ γὰρ προσθήκη προγενομένοις πράγμασιν ἕτερα ὁμοιότροπα ἐπιγενῆσθαι δηλοῦν. Πάλαι μὲν οὖν ἐπὶ Μωϋσέως ἡ χεῖρ τοῦ Κυρίου ἐξήγαγε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου· διήγαγε δὲ τὴν θάλασσαν τὴν Ἐρυθρὰν, καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, τὴν οὖσαν ἀλλοφύλων πρότερον· νυνὶ δὲ καὶ διὰ τοῦ ἐκ βίβλης Ἰεσσαί ἢ αὐτῆς χεῖρ τοῦ Κυρίου, προσθήκη ἀγαθῶν ποιουμένη, τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος, καὶ τοὺς κήρυκας τοῦ σωτηρίου εὐαγγελίου, Ἰουδαίους ὄντας καὶ ἐξ Ἰουδαίων ὀρμωμένους, ἐπιδόξους καὶ ζηλωτοὺς ἐποίει καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς Αἰγύπτου, ἔνθα παρήσαν ἀκυλοῦσιν, μηδενὸς ἐμποδῶν αὐτοῖς γινομένου· καὶ διήσαν ἐπὶ καθαιρέσει τῆς Αἰγυπτιακῆς εἰδωλολατρείας. Καὶ οἱ μὲν ἐπὶ Μωϋσέως ἐξήσαν, φερόντες τὸν Φαραῶ καὶ τοὺς

A terræ: Orientem et Occidentem, Septentrionem et Meridlem percurrentes. Illis itaque primo evangelicum verbum tradiderunt, deinde reliquis gentibus prædicarunt. Quamobrem dictum est, « Et congregabit perditos Israel, et dispersos Judæ. » Quis congregabit, nisi apostolicus chorus, sive is qui ab illis prædicatur, ex radice Jessæ ortus? In una porro Ecclesia tunc congregabantur, non ultra dissiti, neque separati, ut antea.

Vers. 14. « Et volabunt in navibus allophytorum, mare simul prædabuntur. » Oportuit igitur eos, postquam gentes circumquaque adierant, etiam maris itinera emetiri. Quasi volantes igitur quam celeriter cursum maris conficiebant, ita ut brevi quamplurimis gentibus Evangelium prædicarent. Et sane modo pedibus, modo mari iter agebant; non Judæis gubernatoribus usi, sed viris, qui nondum Christum susceperant. Hac vero ratione etiam maria prædabantur; his significantur insulæ quarum incolæ dum in transcurso peragrabant, salutari doctrinæ subiciebant.

« Et ens qui sunt ab ortu solis, et Idumæam: et in Moab primo manus injicient. Filii Ammon primi obedient. » Prædabuntur, inquit, Christi discipuli etiam eos qui ab ortu solis sunt: narratur quippe eorum quosdam usque ad Persarum et Indorum regionem penetrasse. Quia vero prophætæ hujus tempore, Idumæi, Moabitæ et Ammonitæ, gentes illæ Arabicæ, circa Judæam positæ, inimici et hostes videbantur esse Deo penes Judæos culto, ob absurdam quam fovebant idololatriam; jure ac merito ii nominatim commemorantur, utpote qui piam religionem ab apostolis annuntiamam suscipi sint.

Vers. 15. « Et desertum reddet Dominus Ægypti: et injiciet manum suam super flumen in spiritu vehementi. » Ægyptum quidem, sensilem illam Ægyptiorum regionem esse necessario confitendum est; sed in are et flumen ejus allegorice accipienda: quæ in tempore a prophætâ indicato vastanda fore ait: quando Dominus adjecturus dicitur, ut ostendat manum suam. Etenim adjectio, jam peractis rebus alia similia addenda esse significat. Olim quidem Moysis tempore manus Domini filios Israel eduxit ex Ægypto, per mare Rubrum transire fecit, et induxit in terram promissionis, quæ prius allophytorum erat. Nunc autem per eum, qui ex radice Jessæ prodiit, ipsa Domini manus, bonorum accessionem afferens, apostolos Salvatoris, et salutaris Evangelii præcones ipsosque Judæos et ex Judæis profectos, gloriosos et æmulatione dignos per totum orbem effecit; imo etiam in ipsa Ægypto, quo libere illi, nemine obstante, peragrabant, et ad Ægyptiacam idololatriam evertendam ultra citroque permeabant. Ac illi quidem Moysis tempore, fugientes Pharaonem et Ægyptios, exierunt; discipuli autem Christi ingressi sunt in Ægyptum

spontanei salutaris verbi præcones. Illis tempore Moysis mare sensili more divisum, aqua vero Ægyptii fluminis in sanguinem mutata est; at bonorum accessio memoratis temporibus facta, mari quidem Ægyptio vastationem, flumini vero eorum extremam siccitatem minatur; ut Evangelii præcones nullo obice Ægyptiorum regiones circum-eant, ac multorum quidem deorum superstitionem evertant; Dei autem qui supra omnia est, et Christi ejus ex radice Jessæ prodeuntis, notitiam tradant. Observandum autem est quo pacto non regionem Ægypti, sed mare vastaturus esse Dominus dicatur, Scriptura copiosam idololatriæ varietatem his indicante. Pro illo autem, « Desertum faciet Deus mare Ægypti; » tres alii similiter interpretati sunt, « Et anathematizabit Dominus linguam maris Ægypti. » Si itaque mallitiæ hujus vitæ colluvies mari comparatur, vide annon merito atheorum impiorumque hominum linguam qui olim Deum ignorabant, ut sic Phæro declarabat, « Non novi Dominum, et Israel non dimittam, » anathematizaturus Dominus esse dicatur secundum tres interpretes; ut ne ultra Ægyptiaca lingua superstitionis errorem confirmarent; sed eloquia Dei proferre, ac jurare in nomine Domini Sabaoth ediscerent, quod futurum esse in sequentibus sermo declarat. Sic porro anathematizata est Ægyptiæ maris lingua, ut malignorum, quos illi colebant, dæmonum oracula penitus silerent, divinationesque, ac malæ artes, quas præstigatorum opera exercebant, prorsus cessarent: quæ omnia inpleta sunt post prædicationem evangelicam Ægyptiis factam. Inde vero etiam penes nos tota eorum, qui apud Ægyptios dii existimabantur, extincta virtus est: atque omnium improborum et atheorum, qui per totum orbem Ægyptiaco similem idololatriæ morem sectabantur, illud olim exundans et fluctibus agitatum mare, extremam passum est vastitatem.

« Et inficiet manum suam in flumen in spiritu vehementi, et percutiet septem canales, ita ut transeat per illud calceati. » Spiritum vehementem dicit eum, qui primus Ægyptiorum regnum evertit, Romanorum ducem. Septem vero canales, si animo perpenderit, sic intelliges, olim quidem unius fluvii maximum alveum fuisse, quo Ægypti regia indicabatur: ea vero omnibus circum gentibus imperabat: illa autem soluta et eversa, quosdam regulos in partes distributam eam obtinuisse: quorum alii quidem Libycas partes administrabant; alii separatim Thebæorum tractus, alii Ægyptum et Alexandriam. Et ex his alii quidem præfecturis exornati sunt, quibus publicarum et politicarum rerum cura concredita fuit; alii vero bellicorum ordinum duces effecti: et hi omnes a majori potestate ad memoratas dignitates eveci; postea vero ad privatam conditionem redacti, canalibus jure collati sunt, ad

Α Αιγυπτίους· οἱ δὲ Χριστοῦ μαθηταὶ εἰσῆσαν εἰς Αἴγυπτον αὐτόμολοι κήρυκες τοῦ σωτηρίου λόγου. Καὶ τοῖς μὲν ἐπὶ Μωϋσεώς διήρητο ἡ θάλασσα αἰσθη- τῶς· τὸ δὲ ὕδωρ τοῦ Αἴγυπτίου ποταμοῦ μετεβάλλετο εἰς αἷμα· ἡ δὲ τῶν ἀγαθῶν προσθήκη ἐπὶ τῶν δηλο- μένων χρόνων τῇ μὲν θαλάσῃ ἐρημίαν ἀπειλεῖ τῇ Αἴγυπτίᾳ, τῇ δὲ ποταμῷ αὐτῶν παντελῆ ἐκλείψιν, πρὸς τὸ δίχα τινὸς καλύματος τοῦ σωτηρίου Εὐαγ- γελίου κήρυκας περιελθεῖν τὰς Αἴγυπτίαν χώρας, καὶ ἀνατροπὴν μὲν τῆς πολυθέου αὐτῶν δεσποδαιμο- νίας ἐργάσασθαι, τοῦ δὲ ἐπὶ πάντων Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, τοῦ ἐκ βίβης Ἰεσσαὶ προελθόντος, πα- ραδοῦναι τὴν γνῶσιν. Θεωρητέον δὲ ὅπως οὐ τὴν χώραν Αἰγύπτου, ἀλλὰ τὴν θάλασσαν αὐτῆς λέγεται ὁ Κύριος ἐρημῶσειν, τοῦ τῆς εἰδωλολατρίας πλη- θους οὕτω δηλουμένου. Ἀντὶ μέντοι τοῦ, « Ἐρημῶ- σει Κύριος τὴν θάλασσαν Αἰγύπτου, » οἱ τρεῖς συμφῶ- νως οὕτως ἡρμῶσαν· « Καὶ ἀναθεματίσει Κύριος τὴν γλῶσσαν θαλάσσης Αἰγύπτου. » Εἰ τοίνυν τὰ πλήθη τῆς κακίας τοῦ βίου θαλάσση παρεικάζεται, ὅρα εἰ εὐλόγως τὴν τῶν ἀθέων καὶ ἀσεβῶν ἀνδρῶν γλῶσσαν, τῶν πάλαι τὸν Θεὸν ἀγνοούντων, ὡς ἐδύλου λέγων ὁ Φαραὼ, « Οὐκ οἶδα τὸν Κύριον, καὶ τὸν Ἰσραὴλ οὐκ ἐξαποστελῶ, » ἀναθεματίσειν τὸν Κύριον λέγεται κατὰ τοὺς τρεῖς ἐρμηνευτάς· ἵνα μηκέτι γλῶσση τῇ Αἴγυπτίᾳ τὴν δεσποδαίμονα πλάνην κρατῶ- νωσι, μάθωσι δὲ λαλεῖν τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια, καὶ ὁμνύειν ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου Σαβαὼθ· ὃ δὲ προῖων ὁ λόγος ἔσεσθαι θεσπίζει. Οὕτω δὲ ἀναθεματίσται τῆς Αἴ- γυπτίας θαλάσσης ἡ γλῶσσα, ὡς ἀποσιωπήσαι τῶν παρ' αὐτῆς πάλαι τιμωμένων πονηρῶν δαιμόνων τὰ χρηστήρια καὶ τὰ μαντεία· λελυῖσθαι δὲ αὐτῶν καὶ τὰς δι' ἀνδρῶν γοήτων κακοτεχνίας· ἃ δὴ πάντα δι' ἔργων ἐπληροῦτο μετὰ τὸ κήρυγμα τὸ εὐαγγελικόν τὸ κηρυχθὲν Αἴγυπτίοις. Ἐξ ἐκείνων δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς τῶν παρ' Αἴγυπτίοις νενομισμένων θεῶν ἡ πᾶσα δύναμις ἀπέστη, καὶ πάντων δὲ τῶν ἀθέων καὶ δυσσεβῶν ἀνδρῶν τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης Αἴ- γυπτιαζόντων κατὰ τὸν ὅμοιον τῆς εἰδωλολατρίας τρόπον ἢ ποτὲ πλημμυροῦσα καὶ κυματομένη θά- λασσα τὴν ἐσχάτην πέπονθεν ἐρημίαν.

« Καὶ ἐπιβαλεῖ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν ἐν πνεύματι βιαίῳ, καὶ πατάξει ἐπὶ τὰ φάραγγας, ὥστε διαπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν ὑποδήμασι. » Πνεῦμα βλαῖον εἶπε τὸν πρῶτον καθελόντα τὴν βασιλείαν τῶν Αἴγυπτίων Ῥωμαίων ἄρχοντα. Διὰ δὲ τῶν ἐπὶ τὰ φα- ράγγων νοήσεις ἐπιστήσας τὸν νοῦν, ὡς πάλαι μὲν ἐνὸς ποταμοῦ ρεῦμα μέγιστον, δι' οὗ τὸ τῆς Αἰγύ- πτου βασίλειον ἐδηλοῦτο, τῶν αὐτόθι πάντων ἐθνῶν ἐκράτει· παταχθέντος δὲ ἐκείνου καὶ λυθέντος, με- ρικοὶ τινες ἄρχοντες αὐτῶν κατὰ χρόνους ἤγουντο· οἱ μὲν τὰ Λιβύων διέποντες μέρη, οἱ δὲ ἀφωρισμένως τὰ Θηβαίων, οἱ δὲ αὐτῆς Αἰγύπτου καὶ Ἀλεξαν- δρείας. Καὶ τούτων οἱ μὲν ἡγεμονίαις τετιμῆνται, τῶν δημοτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων ἐγκχει- ρισμένοι τὴν φροντίδα· οἱ δὲ ἀφωρισμένως πάλιν τῶν στρατιωτικῶν καθηγοῦνται ταγμάτων· καὶ οὗτοι πάντες ὑπὸ τῆς μείζονος ἐξουσίας ἐπὶ τὰς δηλωθει- σὰς ἄρχαξ προαγόμενοι· κάπειτα ἰδιωτεύοντες, φά-

ραγζιν εικότως παρεδλήθησαν, ὡς ἐν παραθέσει τοῦ Α παλαι πλημμυροῦντος αὐτοῖς ποταμοῦ, λέγω δὴ τοῦ βασιλείου, ὃς δὴ τὴν πᾶσαν ἀθρόως αὐτὴν τε Αἴγυπτον καὶ τὰ ἀμφὶ ταύτην ἔθνη ἐνὶ βρέματι περιέκλυζε· μὴ δὲ δυνάμει βασιλικῆ κατακρατούση τῶν ὄλων.

« Καὶ ἔσται δίοδος τῷ καταλειφθέντι μου λαῷ ἐν Αἰγύπτῳ· καὶ ἔσται τῷ Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἡμέρα ὅτε ἐξῆλθεν ἐκ γῆς Αἰγύπτου· » ὡς βατὴν εἶναι τοῦ λοιποῦ τὴν Αἴγυπτον τοῖς τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον κηρύττουσι, μηδενὸς ἐμποδῶν αὐτοῖς ἐνισταμένου, μὴδ' ἐπιδαίνειν κωλύοντος. Διόπερ ὡς μηκέτι συνεσώσης τῆς Αἰγυπτίων βασιλείας, ὡς δὲ τῆς δαιμονικῆς ἐνεργείας τῆς ἐν αὐτοῖς ἀποσθεσθείσης, τὸ κήρυγμα τὸ εὐαγγελικὸν ἐπὶ σχολῆς αὐτοῖς ἐπηγγέλλετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ΄.

« Καὶ ἔρεῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Εὐλόγησω σε, Κύριε. » (18) Ὡς γὰρ ὁ Μωϋσέως λαὸς διέβη ποτὲ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς· εἶτα μετὰ τὴν δίοδον τὴν ψδὴν ἦσαν λέγοντες, « Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται. » τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ προφητεύμενοι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελισται, αὐτοὶ ὄντες οἱ ἐκ τοῦ παντός Ἰουδαίων ἔθνους περιλειφθέντες, ἀκώλυτον ποιούμενοι τὸν δρόμον, καὶ πᾶσαν διατρέχοντες τὴν Αἰγυπτίων χώραν, καὶ Ἰουδαίους μὲν κηρύττοντες τὸ Εὐαγγέλιον ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, ἐκκλησίας δὲ Χριστοῦ συνιστῶντες ἐκ τῆς τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφῆς, καινὸν ἄσμα, ἔμφερῶς τοῖς ἐπὶ Μωϋσέως, ἐδίδασκον ἄδειν τοὺς δι' αὐτῶν ὠφελουμένους. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ προφωνηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου, φάσκοντος διὰ τοῦ προφητικῶς λόγου· « Καὶ ἔρεῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Εὐλόγησω σε, Κύριε, διότι ὠργίσθης μοι, καὶ ἀπέστρεψας τὸν θυμὸν σου, καὶ ἠλέησάς με. »

« Ἰδοὺ ὁ Θεός μου, Σωτὴρ μου, πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ, καὶ οὐ φοβηθήσομαι· διότι ἡ δόξα μου καὶ ἡ αἰνεία μου Κύριος, καὶ ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν, » καὶ ἡ παρακατιῶν ἐνταῦθα διέξεισι. Τὸ γοῦν, « ὠργίσθης μοι, » ἐξομολόγησιν προτέρων ἁμαρτημάτων παρίστησιν· ὡν ἕνεκα Θεοῦ ὀργῆς ἦσαν ἄξιοι πρὸ τῆς σωτηρίου κλήσεως οἱ Αἰγύπτιοι· τὸ δὲ, « Ἀπέστρεψας τὸν θυμὸν σου ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἠλέησάς με, » τὴν μετὰ τὴν κλήσιν δωρηθεῖσαν αὐτοῖς ἄφεισιν τῶν ἁμαρτημάτων σημαίνει. Ἡ γὰρ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ γενομένη καὶ αὐτοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ πᾶσι τοῖς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ παραδεγεμένους, δεσμῶν λύσιν καὶ ἁμαρτιῶν συγχώρησιν ἐδωρήσατο.

« Καὶ ἀνέλθαστε ὕδωρ μετ' εὐφροσύνης ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ Σωτηρίου. » Πάλιν ἀλληγορικῶς ἐνταῦθα παραδεικνύει τὸ ὕδωρ καὶ τὰς πηγὰς τοῦ Σωτηρίου. Νοήσεις δὲ ταῦτα αὐτοῦ λέγοντος τοῦ Σωτῆρος· « Εἰ τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρὸς με, καὶ πινέτω· ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, « καθὼς εἶπεν ἡ Γραφή, » ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ βεῦσουσιν ὕδατος ζῶντος. » Πηγὰς τοῖνον

¹⁸ Exod. xv, 1. ¹⁹ Joan. vii, 37.

(18) Hæc item Hieronymus, sed brevius exprimit.

A comparisonem fluminis apud illos exundantis, regii dico, quod omnem una Ægyptum, ac simul gentes circumpositas, uno alveo inundabat, una regia potestate in universos dominatum obtinente.

VERS. 16. « Et erit transitus derelicto populo meo in Ægypto : et erit Israeli, quasi dies, qua exivit ex Ægypto ; » ita ut deinceps Ægyptus Evangelii Christi præconibus pervia sit, nullo obstante vel ingressum prohibente. Quapropter, utpote jam sublato Ægyptiorum regno, ac dæmonica operatione apud ipsos exstincta, evangelica prædicatio quiete annuntiabatur.

CAPUT XII.

VERS. 1. « Et dices in die illa, Benedicam te, Domine. » Quemadmodum enim Moysis populus mare Rubrum, quasi per aridam, olim trajecit : ac post transitum, canticum canebant dicentes, « Cantemus Domino, gloriose enim glorificatus est¹⁸ » sic et evangelistæ Salvatoris nostri qui in prophetia fuerunt, iidem ipsi videlicet qui ex tota Judaica gente relictæ fuerant, cum nullo obstante cursum suum persicerent, ac totam Ægyptiorum regionem pervaderent, Judæis quidem Evangelium prædicantes in synagogis, ex gentium vero conversione Ecclesias Christi constituentes ; canticum novum, perinde atque illi tempore Moysis, canere docebant eos, qui opera sua fructum perceperant ; hoc scilicet canticum olim a Domino per prophetiam sermonem præannuntiatum : « Et dices in die illa, Benedicam te, Domine, quoniam iratus es mihi, et avertisti furorem tuum, et misertus es mihi. »

VERS. 2. « Ecce Deus meus, salvator meus, fiduciam habeo in illo, et non timebo : quia gloria mea et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem, » et quæ sub hæc prosequitur. Illud ergo, « iratus es mihi, » pristinorum peccatorum confessionem exhibet : quorum causa Ægyptii ante salutarem vocationem ira Dei digni erant ; illud autem, « Avertisti furorem tuum a me, et misertus es mihi, » peccatorum remissionem, illis post vocationem concessam, significat. Nam gratia et veritas per Jesum Christum facta, cum ipsis Ægyptiis, tum omnibus iis, qui Filium Dei susceperant, vinculorum solutionem, et peccatorum veniam dedit.

VERS. 3. « Et haurite aquam cum gaudio ex fontibus Salutaris. » Hæc item, tam aqua, quam fontes Salutaris, allegorice sunt accipienda. Hæc porro intelligas ipso Servatore dicente, « Si quis sitit, veniat ad me, et bibat : qui credit in me, » sicut dicit Scriptura, « flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ¹⁹. » Fontes igitur Salutaris, sermones

evangelici sunt, ex Spiritu sancto ceu imbres A σωτηρίου λόγοι εἰσὶν εὐαγγελικοί, ἐξ ἁγίου Πνεύματος ἀνωμβρωμένοι.

Vers. 4, 5. « Et dices in die illa, Hymnis celebrate Dominum, clamate nomen ejus : annuntiate gentibus gloriosa ejus. Mementote quoniam exaltatum est nomen ejus. Hymnis celebrate nomen Domini, quia excelsa fecit : annuntiate hæc in universa terra. » Illud, « dices, » chororum evangelistarum Salvatoris nostri compellat. In illa, inquit, die, scilicet tempore in prophetia significato, tu præco salutaris Evangelii, Ægyptiis qui prædicationem susceperint, dices, « Hymnis celebrate Dominum, clamate nomini Domini, annuntiate in gentibus gloriosa ejus : mementote quoniam exaltatum est nomen ejus. » Hæc quippe tu, chorus apostolicus, cum discipulos docebis tuos, proferes, præcipiens illis, ut ne sileant ; sed salutaris beneficii gratiam omnibus annuntient, clamentque ut audiantur.

Vers. 6. « Exultate et lætamini, qui habitatis Sion, quia exaltatus est sanctus Israel in medio ejus. » Jam pluribus traditum est Sionem esse evangelicum verbum, in quo Ecclesia Dei ædificata est. Quoniam igitur sanctus Israel in medio Ecclesiæ exaltatus est ; jure, inquit, exultate et lætamini qui in illa estis, utpote qui sanctum Israel in medio vestrum habeatis ; secundum promissionem ab ipso factam his verbis, « Ubi duo, vel tres congregati fuerint in nomine meo, illic sum in medio eorum »¹³.

CAPUT XIII.

Vers. 1, 2. « Visio, quam vidit Isaias filius Amos, contra Babylonem. Super montem campestem levate signum, exaltate vocem ipsis : ne timeatis, advocate manu, sperite, principes. » Vaticinatus ea quæ in adventu Christi futura sunt, aliud iuit argumentum contra Babylonem : deinde secundum addit de Philistiæ ; postea tertium contra Moabitidem, hinc contra Damascum, et post hæc sequitur visio Ægypti ; sextum deinde, visio Idumææ, sub hæc, assumptio Arabiæ ; quam excipit visio vallis Sion, demum visio Tyri. Hæc porro decem prophetiæ mutuo cohærent, de alienigenis gentibus prolata, quibuscum vallem Sionis complectitur, cum alienigenis Judaicum item populum evocans. Cur autem horum tantum quasi ex sorte quadam meminit, aliarum vero gentium minime ? Respondemus nullas alias tunc temporis Judæorum populo infestas fuisse, nisi supra recensitas, quæ frequenter contra illos insurgabant ; modo quidem Jerusalem expilantes, modo eorum regionem vastantes. Quamobrem eos, qui obsidebantur, necessario Scriptura docet ea, quæ obsidentibus eventura erant. Ipsi vero cum scientiam per Christum conciliandam, tum bonorum promissiones annuntiat ; omnibusque universim de judicio Dei verba facit, omnes homines cohortans ad pie vivendum, Dei tribunalis memores. Primam igitur visio-

« Καὶ ἔρεις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Ὑμνεῖτε Κύριον, βοᾶτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἀναγγεῖλατε τοῖς ἔθνεσι τὰ ἔνδοξα αὐτοῦ, μιμνήσκεισθε, ὅτι ὑψώθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὑμνήσατε τὸ ὄνομα Κυρίου, ὅτι ὑψηλὰ ἐποίησεν· ἀναγγεῖλατε ταῦτα ἐν πάσῃ τῇ γῆ. » Τὸ δὲ, « ἔρεις, » προσφωνεῖ τῷ χορῷ τῶν εὐαγγελιστῶν τοῦ σωτηρίου ἡμῶν. Ἐν ἐκείνῃ, φησί, τῇ ἡμέρᾳ, δηλαδὴ ἐν τῷ προφητευσόμενῳ, ἔρεις σύ, ὁ κήρυξ τοῦ σωτηρίου Εὐαγγελίου, τοῖς τὸ κήρυγμα παραβεβημένοις Αἰγυπτίοις. Ὑμνεῖτε Κύριον, βοᾶτε τῷ ὀνόματι Κυρίου· ἀναγγεῖλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἔνδοξα αὐτοῦ· μιμνήσκεισθε, ὅτι ὑψώθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ. » Ταῦτα γὰρ σύ, ὁ χορὸς ὁ ἀποστολικὸς, διδάσκων τοὺς ὑπὸ σὲ μαθητευομένους, ἔρεις, παραγγέλλων αὐτοῖς μὴ σιωπᾶν· ἐξαγγέλλειν δὲ τοῖς πᾶσι καὶ εἰς ἐξάκουστον βοᾶν τῆς σωτηρίου εὐεργεσίας τὴν χάριν.

« Ἀγαλλιάσθε καὶ εὐφραίνεσθε, οἱ κατοικοῦντες Σιών, ὅτι ὑψώθη ὁ ἅγιος τοῦ Ἰσραὴλ ἐν μέσῳ αὐτῆς. » Ἦδη δὲ διὰ πλειόνων Σιών ἀπεδόθη ὁ εὐαγγελικὸς λόγος, ἐφ' οὗ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ὠκοδόμηται. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ ἅγιος τοῦ Ἰσραὴλ ὑψώθη ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας, εἰκότως ἀγαλλιάσθε, φησί, καὶ εὐφραίνεσθε, οἱ ἐν αὐτῇ· ἅτε δὴ μέσον αὐτῶν ἔχοντες τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἦν αὐτὸς πεποιήται φήσας· « Ὅπου εἰσὶ δύο καὶ τρεῖς συνηγμένοι ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

« Ὅρασις ἦν εἶδεν Ἡσαίας υἱὸς Ἀμώς κατὰ Βαβυλῶνος. Ἐπ' ὄρους πεδινῷ ἄρατε σημεῖον, ὑψώσατε τὴν φωνὴν αὐτοῖς· μὴ φοβεῖσθε, παρακαλεῖτε τῇ χειρὶ, ἀνοίξατε, οἱ ἄρχοντες. » Καὶ μετὰ τὰ θεοπικθέντα τὰ ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ γενησόμενα ἐτέρας ἄρχεται ὑποθέσεως τῆς κατὰ Βαβυλῶνος· εἰθ' ἐτῆς δευτέραν τίθησι τὴν περὶ τῶν Φυλιστιαίων· μεθ' ἦν τρίτον ἐστί τὸ κατὰ τῆς Μωαβιτιδος· εἶτα καὶ τὸ κατὰ Δαμασκοῦ, καὶ μετὰ ταῦτα ὄρασις Αἰγύπτου· εἰθ' ἕκτον τὸ ὄραμα τῆς Ἰδουμαίας· ἔπειτα λῆμμα τῇ Ἀραβίᾳ· ὃ ἔπεται τὸ ὄραμα τῆς φάραγγος Σιών· καὶ ἐπὶ πᾶσι τὸ ὄραμα Τύρου. Δέκα δὲ αὐταὶ καὶ συνηγμένοι τυγχάνουσι προφητεῖαι περὶ τῶν ἀλλοφύλων ἔθνων, αἷς καὶ τὴν φάραγγα Σιών συμπεριελήφθη, τοῖς ἀλλοφύλοις καὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων συγκαλέσας λαόν. Τί δήποτε δὲ τούτων μόνων ὡσπερ ἀποκληρωτικῶς μέμνηται, οὐχὶ δὲ καὶ ἐτέρων ἔθνων ; Ἐροῦμεν, ὅτι οὐδένας ἄλλοι κατ' ἐκεῖνο καιροῦ παρηγόλουν τοῖς Ἰουδαίοις ἢ οἱ καταλεχθέντες, συνεχῶς αὐτοῖς ἐπανιστάμενοι· καὶ ποτὲ μὲν τὴν Ἱερουσαλὴμ πορβοῦντες, ποτὲ δὲ τὴν χύφραν αὐτῶν δροῦντες. Διόπερ ὁ λόγος τοὺς πολιορκουμένους ἀναγκαιῶς ἐδίδασκε τὰ συμβησόμενα τοῖς αὐτοῖς πολιορκουσι. Γινώσιν δὲ αὐτοῖς τὴν διὰ Χριστοῦ καὶ ἀγαθῶν ἐπαγγελίας εὐαγγελίζεσθαι· κηρυττεται τε καθολικῶς τοῖς πᾶσι τὸν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως λόγον, προτρέπων ἅπαντας ἀνθρώπους θεο-

¹³ Matth. xviii, 20.

σεβῶς ζῆν, τοῦ δικαιοῦ τοῦ Θεοῦ μεμνημένους. Α Πρώτην οὖν τίθησι τὴν κατὰ Βαβυλῶνος ὄρασιν, προκίπων ἐν ἀρχῇ τῆς ὄλης βίβλου τὴν κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐπειδὴ γὰρ μὴ ἐστὶ προσωπολήψια παρὰ τῷ Θεῷ, ἀπ' αὐτῶν ἠρξάτο τῶν οἰκειῶν, καὶ εἰς αὐτοὺς πάλιν ἀναστρέφει τὸν λόγον· τῶν δὲ ἀλλοφύλων ἐθνῶν τὴν Βαβυλῶνα προτάσσει. Βασιλικὴ δὲ αὕτη τῶν Ἀσσυρίων πόλις, μέγιστη καὶ δυνατωτάτη. Λέγονται δὲ Ἀσσύριοι πρῶτοι τῆς οἰκουμένης κρατῆσαι ἐφ' ὄλοις χιλίοις καὶ τριακοσίοις ἔτεσι μέχρι τῶν πολιορκουμένων τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ τῶν Ἰουδαίων τὸν λαὸν αἰχμάλωτον ἀγαγόντων εἰς τὴν αὐτῶν χώραν. Ἐπὶ ταύτῃ γὰρ τῇ τῶν Ἀσσυρίων πράξει, αὐτίκα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν, τὸ κράτος αὐτῶν κατελύθη.

« Ἀνοίξατε, οἱ ἄρχοντες. » Ταῦτα δὲ τὸ ἐν τῷ Β προφήτῃ Πνεῦμα θεῖον ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ Λόγου προφέρει. Αὐτὸς τοίνυν ὁ παρακελεύμενος τοῖς ἄμφ' αὐτὸν ἀγγέλοις ἀνοίξει θύρας κεκλεισμένας, καὶ παρακελεύσασθαι τοῖς ἐνδοῦ οὔσι προϊέναι, ἤκειν καὶ σπύδειν ἐπὶ τὴν τῶν ἀσεβῶν τιμωρίαν. Οἶμαι δὲ διὰ τούτων δηλοῦσθαι τὴν ἀφωρισμένην ταῖς ἀντικειμέναις δυνάμεσιν· ἐν ἧ ὡσπερ ἐν δεσμοτηρίῳ καθειργμέναι τυγχάνουσι. Καὶ μήποτε αὕτη ἐστὶν ἡ καλουμένη ἄβυσσος, ἐμπληρῶσθαι δὲ δρακόντων διδάσκει ὁ φάσκων λόγος, « Δράκοντες καὶ πᾶσαι ἄβυσσοι; » Ὅθεν καὶ τὸν Σωτῆρα παρεκάλου οἱ δαίμονες, μὴ πέμψαι αὐτοὺς, ὅπνῃκα ἔλεγε τὸ, « Ἥλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς. » Οὐ γὰρ ἠγνόουν καιρὸν τινα εἶσεσθαι αὐτοῖς τῆς εἰς τὴν ἄβυσσον καθείρξεως.

« Ἐγὼ συντάσσω καὶ ἐγὼ ἄγω αὐτούς. » Τίνες δὲ C εἶσιν οὗτοι ἐξῆς παρίσθησι διασαφῶν καὶ λέγων· « Γίγαντες ἔρχονται πληρῶσαι τὸν θυμὸν μου, χαίροντες ἅμα καὶ ὑβρίζοντες. » Συμφώνως δὲ τοῖς Ἐβδομήκοντα ἠρμῆνευσεν ὁ Θεοδοτίων εἰπών· « Καί γε ἐκάλεσα τοὺς γίγαντάς μου. » ὁ δὲ Ἀκύλας καὶ ὁ Σύμμαχος ἀντὶ τοῦ, « γίγαντας, » — « δυνατούς » ἠρμῆνευσαν. Οὕτω δὲ καλεῖ τὰς τιμωρητικὰς δυνάμεις, δι' ὧν τὰ τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν ὀργῆς πληροῦνται. Ἐπιχαίρουσι κακοὶ τινες, οὗτοι οἱ λεγόμενοι γίγαντες, ὡσπερ τὰ κατ' εὐχὰς πράττοντες· χαίροντες ἐπὶ τῷ ὑβρίσει καὶ κολάζειν τοὺς ἀσεβεῖς, ἅτε δὴ μὴ ἔχοντες σπλάγχνα οἰκτιρμῶν.

« Φωνὴ ἐθνῶν πολλῶν ἐπὶ τῶν ὄρεων, ὁμοία ἐθνῶν πολλῶν. Φωνὴ βασιλέων καὶ ἐθνῶν συνηγμένων. » OΙ μέλλοντες τότε τῇ τιμωρίᾳ παραδίδοσθαι φωνὰς D ἀφήσουσι, τὰ ἑαυτῶν ἐξομολογούμενοι κακὰ· ὁμοῦ δὲ καὶ κατὰ ταῦτόν τὰ ἔθνη πάντα, καὶ οἱ τούτων βασιλεῖς, μιαν τὴν αὐτὴν ἀποδύσουσι φωνὴν, ὀλοφυρόμενοι τὰς ἑαυτῶν συμφορὰς. Οἱ δὲ ἀνωτέρω γίγαντες ἐνομασθέντες ὀπλομάχοι ἐνταῦθα λέγονται, μακρὰν ὄντες πάλαι, καὶ ὡσπερ ἐν θεμελίῳ τοῦ οὐρανοῦ ἀποκεκλεισμένοι· οὗς, ὅτε καιρὸς καλεῖ, προστάττει ἔρχεσθαι ὁ τῶν ὀλων κριτῆς ἐπὶ τῷ καταφθεῖρα: πᾶσαν τὴν τῶν κακῶν οἰκουμένην, μετὰ τὸν ἀφορισμὸν τῶν δικαίων. Ἐπὶ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐπὶ θρόνου δόξης

A nemi effert contra Babylonem, postquam in ipso libri exordio visionem contra Jerusalem praemiserat. Quia enim nulla est personarum acceptio apud Deum, a contribulibus suis orsus, in eosdem rursus sermonem convertit; alienigenis vero gentibus Babylonem praemittit. Regia autem illa Assyriorum urbs erat, maxima atque potentissima. Dicuntur porro Assyrii primi omnium orbi imperasse totos mille et trecentos annos, usque ad eos qui Jerusalem obsederunt, ac Iudaeorum populum captivum abduxerunt in regionem suam. Propter hoc enim Assyriorum facinus, nec diu postea eorum imperium solutum est.

« Aperite principes. » [Hæc porro Spiritus divinus in propheta existens ex persona Dei Verbi profert. Idem igitur ipse est qui angelis circumstantibus præcipit, ut clausas portas aperiant, ac jubeant eos qui intra sunt prodire, accedere et festinare ad impiorum supplicium. Æstimo autem his significari ultionem quæ adversariis potestatibus destinatur: in qua ceu in carcere concluduntur. Num forte illa fuerit abyssus, ut vocatur, quam draconibus pleuam ait Scriptura his verbis, « Dracones et omnes abyssi? »] Unde et Salvatorem rogabant daemones, ne se illo mitteret, cum dicebant, « Venisti ante tempus torquere nos? » Non ignorabant enim futurum tempus esse quo in abysso concludendi erant.

Vers. 3. « Ego ordino et ego duco eos. » Quinam ii sint sub hæc declarat his verbis, « Gigantes veniunt ad implendum furorem meum, gaudentes simul et contumelias inferentes. » Theodotio autem perinde ac LXX sic interpretatus est, « Et vero vocavi gigantes meos; » Aquila autem et Synmachus, pro illo, « gigantes, » interpretati sunt, « fortes. » Sic porro vocat ultrices virtutes, quæ ira et ultio contra impios exercetur. Gaudent igitur maligni quidam, gigantes vocati, quasi rem pro voto agent, in contumelia et supplicio impiis inferendo læti; utpote qui viscera misericordiæ non habeant.

Vers. 4. « Vox gentium multarum in montibus, similis gentibus multis. Vox regum et gentium congregatarum. » Qui tunc supplicio tradendi sunt, voces emittent, mala sua confitentes: simulque eodem tempore gentes omnes et earum reges, unam et eandem dabunt vocem, calamitates suas lugentes. Illi vero prædicti gigantes, hic armati dicuntur, qui olim procul erant, et quasi in cæli fundamentis inclusi, quos ubi tempus evocat, jubet universorum iudex accedere, ut totum improborum orbem, post justorum segregationem, destruant. Quandoquidem et in Evangeliiis Filius hominis sedens in throno gloriæ suæ, eos qui a dextris sunt primos ad parætem ipsius regnum ante constitutio-

¹¹ Psal. cxlviii, 7. ¹² Matth. viii, 29.

non mundi, vocat : quibus assumptis et ad promissa deductis, in reliquas gentes a sinistris reptas, ignis comminatio infertur.

Vers. 6, 7. « Ululate, prope enim dies Domini, et contritio a Domino veniet. Propter hoc omnis manus dissolvetur, et omnis anima hominis formidabit : turbabuntur legati, et dolores ipsos occupabunt, quasi mulieris parturientis. » Nondum ergo, ait, instant ea quæ in comminatione feruntur ; sed quamprimum ventura sunt. Quare prævertentes illa, fletu, lamentis et ululatu Deum placantes, mala avertite a vobis : jamjam enim prædicta dies iræ Dei aditura est. Legatos autem hic fortasse vocat eos, qui dictis atheorum patrocinantur : atque eos qui idololatricæ errorem tuentur, necnon doctores atheorum et impiorum dogmatum, quos recensita omnia invadent.

Vers. 10-12. « Nam stellæ cœli, Orion et omnis ornatus cœli, lucem non dabunt, et obtenebrabitur sole oriente, et luna non dabit splendorem suum. Et mandabo orbi universo mala, et impiis peccata eorum. Et perdam injuriam iniquorum et contumeliam superbiorum deprimam. » Etenim consummationis tempore neque sol, neque luna, neque stellæ, iis, qui castigationi et supplicio tradendi sunt, impiis lucem suam dabunt. Luminaria autem a ministerio suo amota ad aliam melioremque sortem transibunt, quasi regenerationem quamdam consecutura, neque ultra corporum vanitati servientia ; sed liberata a servitute corruptionis, secundum apostolicum verbum. Cœlum itaque vocat aut cœlestes potestates, aut ipsam creaturam, una cum Deo indignante super insania, arrogantia et impietate.

Vers. 13, 14. « Et erunt residui quasi damula fugiens, et quasi ovis errans, et non erit qui congreget, ita ut homo ad populum suum convertatur : et homo ad regionem suam fugiet. » Fugient quippe ii, ut dexterum quidpiam assequantur, vel ut perfugium apud quempiam ex notis inventiant : sed non inventient :

Vers. 15. « Non erit enim qui congreget eos. Nam qui captus fuerit, opprimetur, et qui congregati sunt, gladio cadent. » Quamvis, ait, eorum quidam fuga salutem consequi conentur, hi quoque capti faciles erunt, non damis perfectis salientibus, quæ levem velocemque cursum habent, similes ; sed damulis.

Vers. 16. « Et filios eorum discerpent in conspectu eorum, et domus eorum vastabunt, et mulieres eorum habebunt. » Perinde atque viros supplicio affectos, mulieres quoque irreligiosas et impias, quæ prolem ediderant, paribus cruciatibus afficient : quemadmodum et filios eorum impios, quorum animæ, quantum ad mores, parentibus malitia similes sunt.

αὐτοῦ τοὺς ἐκ δεξιῶν πρωτοὺς ἐπὶ τὴν ἡτοιμασμένην αὐτοῖς βασιλείαν πρὸ καταβολῆς κόσμου καλεῖ· ὧν παραληφθέντων καὶ εἰσαχθέντων ἐπὶ τὴν ἐπαγγελίαν, ἐπὶ τα λοιπὰ ἔθνη τὰ ἐν ταῖς ἀριστεραῖς εὐρεθισόμενα ἢ ἀπειλῇ τοῦ πυρὸς ἐξενήνεκται.

« Ὑπολύζετε· ἐγγὺς γάρ ἡμέρα Κυρίου, καὶ συντριβὴ παρὰ τοῦ Κυρίου ἔξει. Διὰ τοῦτο πᾶσα χεὶρ ἐκλυθήσεται, καὶ πᾶσα ψυχὴ ἀνθρώπου δειλιάσει· ταραχθήσονται οἱ πρέσβεις, καὶ ὠδίνες αὐτοὺς ἔξουσιν, ὡς γυναϊκὸς τικτούσης. » Οὕτω οὖν, φησὶν, ἐπέστη τὰ ἠπειλημένα· μέλλει δὲ ὅσον οὕτω. Διὸ προλαβόντες, κλαυθμῷ καὶ θρήνῳ, καὶ ὀλοολυγῇ ἐξελώσασθε τὰ ἑαυτῶν κακὰ· μέλλει γὰρ ἡ προλεχθεῖσα ἡμέρα τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ ἐφίστασθαι. Ἡ πρέσβεις ἐνταῦθα καλεῖ τοὺς προϊσταμένους τῶν τῆς ἀθεότητος λόγων, καὶ τοὺς πρεσβεύοντας ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρίας πλάνης, τοὺς τε διδασκάλους τῶν ἀθέων καὶ ἀσεβῶν δογμάτων, οὓς μετελεύσεται τὰ κατηριθμημένα πάντα.

« Οἱ γὰρ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὁ Ὁρίων, καὶ πᾶς ὁ κόσμος τοῦ οὐρανοῦ, τὸ φῶς οὐ δώσουσι, καὶ σκοτισθήσεται τοῦ ἡλίου ἀνατέλλοντος, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς. Καὶ ἐντελούμαι τῇ οἰκουμένη ὅλη κακὰ, καὶ τοῖς ἀσεβέσι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν· καὶ ἀπολώ ὕβριν ἀνόμων, καὶ ὕβριν ὑπερηφάνων ταπεινώσω. » Κατὰ γὰρ τὸν τῆς συντελείας καιρὸν οὐδ' ὁ ἥλιος, οὐδ' ἡ σελήνη, οὐδ' οἱ ἀστέρες τῆς κολάσει καὶ τιμωρίᾳ παραδοθησομένοις ἀσεβέσι τὸ ἑαυτῶν φῶς οὐ δώσουσι. Μεταβάλλοντες δὲ καὶ οἱ φωστῆρες ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν ὑπηρεσίας ἐπὶ ἑτέραν ἔξουσιν κρείττονα λῆξιν, ὥσπερ τινὸς παλιγγενεσίας τευξόμενοι, καὶ μηκέτι μὲν τῇ τῶν σωμάτων δουλεύοντες ματαιότητι, ἐλευθερούμενοι δὲ ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, κατὰ τὸν ἀποστολικὸν λόγον. Οὐρανὸν τοιγαροῦν λέγει ἡ τὰς οὐρανίας δυνάμεις, ἢ καὶ αὐτὴν τὴν κτίσιν συναγανακτούσαν τῷ Θεῷ ἐπὶ ἀπονοίᾳ, καὶ ἀλαζονείᾳ, καὶ ἀθεότητι.

« Καὶ ἔσονται οἱ καταλελειμμένοι ὡς βορκαθίων φεύγον, καὶ ὡς πρόβατον πλανώμενον, καὶ οὐκ ἔσται ὁ συνάγων· ὥστε ἄνθρωπον εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀποστραφῆναι, καὶ ἄνθρωπος εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ φεύξεται. » Φεύξονται μὲν γὰρ οἱ φεύγοντες, δεξιῶν τινος τυχεῖν, ἢ καταφυγὴν εὐράσθαι παρὰ τινι τῶν γνωρίμων, οὐ μὴν εὐρήσουσι·

« Οὐκ ἔσται γὰρ ὁ συνάγων αὐτούς. Ὅς γὰρ ἂν ἀλῶ, ἡττηθήσεται, καὶ οἵτινες συνηγμένοι εἰσὶ, πεσοῦνται μαχαίρᾳ. » Ἐάν τινες οὖν, φησὶν, ἐν αὐτοῖς πειραθεῖεν φυγῆ τὴν σωτηρίαν πορίσασθαι· καὶ οὗτοι εὐάλωτοι γενήσονται, οὐ δόρυκις τελείοις ἀποπηδῶσι, κοῦφόν τε καὶ ταχὺν ποιούμενοι τὸν δρόμον εὐκοπέτες, ἀλλὰ βορκαθίους.

« Καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ῥήξουσιν ἐνώπιον αὐτῶν, καὶ τὰς οἰκίας αὐτῶν προνομεύσουσι, καὶ τὰς γυναϊκὰς αὐτῶν ἔξουσιν. » Ὁμοίως γὰρ ἄρα τοῖς κολαζόμενοις ἀνδράσι καὶ τούτων τούτων γυναϊκὰς ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς καὶ τὰς γειναμένας ταῖς Ἰσῆαις ὑποβάλλουσι τιμωρίαις, ὥσπερ οὖν καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν τὰ ἀσεβῆ, τὰς οἰκείας, καὶ τῇ τῶν τρώπων αὐτῶν μοχθηρίᾳ ἐξοικειωθείσας καὶ παρομοιωθείσας ψυχὰς.

« Ἰδοὺ ἐπεγερωῦ ὑμῖν τοὺς Μήδους, οἱ οὐ λογιζονται ἀργύριον, οὐδὲ χρυσοῦ χρεῖαν ἔχουσι, τοξεύματα νεανίσκων συντερίψουσι. » Μέγα μὲν γὰρ αὐτοῖς ἐπὶ ταῖς τοξεύμασι τὸ φύσημα, καὶ τὸ εὐτεχνὲς ἐν τούτοις ποιοῦνται περὶ πολλοῦ· ἀλλ' ἤττους ἔσονται τῶν ἐχθρῶν. Σκληροὶ δὲ οὕτω καὶ ἀφιλοκτιρμονες οἱ νενικηκότες, ὡς μηδὲ τῆς ἐλεεινῆς ἡλικίης φειδῶ ποιεῖσθαι τινα. Τῷ δὲ φάσκοντι λόγῳ, « Ἰδοὺ ἐπεγερωῦ ὑμῖν τοὺς Μήδους, » μαρτυρεῖ ἡ τῆς ἱστορίας ἐκδασίς, ἀνάγραφτος οὕσα παρὰ τοῖς Ἑλλήνων τὰ Χαλδαϊκὰ καὶ τὰ Ἀσσυριακὰ συγγραφεμένοις, τοῖς τε τὰ Μηδικὰ ἱστορηκόσιν· ὧν καὶ ἡμεῖς πλείους ἀνελεξάμεθα μαρτυρίας ἐν τοῖς πονηθεῖσιν ἡμῖν Χρονικοῖς συγγράμμασι. Φαίνονται τοίνυν Μῆδοι τὴν Ἀσσυρίων καθελόντες ἀρχήν· τούτους τε Κύρος ὑποτάξας ὁ Περσῶν βασιλεὺς πρῶτος, ὁ καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν Ἰουδαίων ἀνείλ· καὶ δοὺς ἐξουσίαν τοῖς θελοῦσιν αὐτῶν εἰς τὴν οἰκίαν ἐπανιέναι χώραν, καὶ ἀνεγείρειν τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ.

« Καὶ ἔσται Βαβυλῶν, ἣ καλεῖται ἔνδοξος ἀπὸ βασιλέως Χαλδαίων, ὃν τρόπον κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα, οὐ κατοικηθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Λοίκετος δὲ καὶ παντελῶς ἔρημος εἰσέτι καὶ νῦν ὄραται ἡ Βαβυλῶν· μάρτυρες δὲ τούτων οἱ ἐκ τῶν τόπων ἐκεῖνων πρὸς ἡμᾶς ἔφικνούμενοι.

« Οὐδ' οὐ μὴ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτὴν διὰ πολλῶν γενεῶν, οὐδ' οὐ μὴ διέλθωσιν αὐτὴν Ἄραβες, οὐδὲ ποιμένες οὐ μὴ ἀναπαύσονται ἐν αὐτῇ. » Οὕτω δηλούμενων, ὡς οἶμαι, τῶν παρ' ἡμῖν καλουμένων Σαρακηνῶν, οἱ, τὰς πραγματείας ποιοῦμενοι, καὶ ἐπ' αὐτῆς Βαβυλῶνος τὸ παλαιὸν ἐσκηνοποιοῦντο. Φευκτὸς δὲ οὕτω καὶ τοῖς ὁμόροις, καὶ τοῖς ἐξ ἔθνους μακροῦ περινοστοῦσιν αὐτὴν, ὡς μηδὲ ποιμένας τοὺς ἐξ Ἀράβων κατανεμῆσαι τι τῶν ἰδίων θρεμμάτων ἐν αὐτῇ, διὰ τοι τὸ ἡρημῶσθαι παντελῶς. Ἰστέον δὲ, ὅτι τὰ Σαρακηνῶν ἔθνη, καὶ μέχρις αὐτῆς διήκοντα τῆς Ἀσσυρίων καὶ τὴν ἐσωτάτω νεμόμενα ἔρημον, Ἄραβας ὀνομάζει· γείτονα γὰρ ἔχουσι τὴν Ἀράβων χώραν.

« Καὶ ἀναπαύσονται ἐκεῖ θηρία· καὶ ἐμπλησθήσονται αἱ οἰκίαι ἡχοῦ· καὶ ἀναπαύσονται ἐκεῖ σειρήνες, καὶ δαιμόνια ἐκεῖ ὀρχήσονται, καὶ ὄνοκένταυροι ἐκεῖ κατοικήσουσιν· καὶ νοσοποιήσουσιν ἐχίνοι ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν, ταχὺ ἔρχεται καὶ οὐ χρονεῖ. » Τῶν μὲν οὖν ἡμέρων καὶ λογικῶν ζώων ἔρημον καταστήσας τὴν Βαβυλῶνα, οὐδὲν οἰκήσουσι θεοπίζει· θηρία δὲ τινα ἀθλα ἡμῖν καὶ ἀγνωστα, δαιμονίας τινος καὶ πνεύματά τινα ἀπηνή καὶ ἀνήμερα ἔσεσθαι ἐν αὐτῇ φησι. Διὸ ἀντὶ τοῦ, « θηρία, » « σελεῖν, » οἱ λοιποὶ ἐρμηνευταὶ ἐκδεδώκασι· καὶ ἀντὶ τοῦ, « σειρήνες, » « στρουθοκαμήλους, » εἰρήκασιν· καὶ ἀντὶ τοῦ, « ὄνοκένταυροι, » « σελεῖν, » ἀνέγραψαν, αὐτῇ χρησάμενοι τῇ Ἑβραϊδὶ φωνῇ διὰ τὸ ἀθλον τῆς ἐρμηνείας· ἀλλὰ καὶ ἀντὶ, « ἐχίνων, » ὁμοίως οἱ τρεῖς ἐρμηνευταὶ, « σειρήνας, » ἡρμήνευσαν· τάχα που διὰ τὸ ἀπατηλὸν τῶν τοιοῦτων δαιμόνων. Ἐπεὶ παρ' Ἑλλήσιν ἡδύφωνοί τινος αὐταὶ καὶ ἀπατηλοὶ γεγενῆσθαι μνημονεύονται. « Ταχὺ ἔρχεται, καὶ οὐ χρονεῖ. » Ἄπας γε μὴν καὶ νομιζόμενος παρὰ ἀνθρώποις μα-

A **VERS. 17.** « Ecce suscitabo vobis Medos, qui argentum non curant, nec auro opus habent, arcus juvenum conterent. » Magnus quidem illis tumor inest ob sagittandi peritiam, quam artem pluris faciunt, sed inimicis inferiores erunt. Victores porro tanta duritie et immanitate erunt, ut ne quidem teneræ et ad misericordiam moventi ætati parcant. Huic autem dicto, « Ecce suscitabo vobis Medos, » ipse historizæ eventus testimonium addit: quæ historia apud Græcos, qui Chaldaica, Assyriaca et Medica scriperunt reperitur: quorum nos multa testimonia collegimus in *Chronicis* quæ edidimus. Medi itaque Assyriorum imperium everterunt: illos vero sibi subiecit Cyrus, primus Persarum rex, qui Judæorum captivitatem dimisit: dediditque Judæis pro lubito in regionem suam remigrandi ac templi Dei restaurandi facultatem.

VERS. 19. « Et erit Babylon, quæ vocatur gloriosa a rege Chaldæorum, quemadmodum evertit Deus Sodomam et Gomorrhiam, non habitabitur in sæculum. » Inhabitata et hactenus deserta est Babylon, quam rem testificantur qui ex locis illa ad nos veniunt.

« Non ingredientur in eam per multas generationes, neque transibunt per eam Arabes, neque pastores requiescent in ea. » Queis significatur, ut æstimo, ii, qui apud nos Saraceni vocantur, qui negotiationem exercent, et in ipsa Babylone olim tentoria ponebant. Usque adeo autem perosa erat tum vicinis, tum longinquis et peregrinantibus gentibus, ut ne pastores quidem Arabum pecora sua illic pascendi causa ducerent, quia penitus deserta et inculta erat. Sciendum autem est Saracenorum gentes, quæ usque ad ipsam Assyriorum terram perlingunt, atque interioriorem solitudinem incolunt, Arabas hic nominari: nam Arabum regionem finitimam habent.

VERS. 21, 22. « Et accubabunt ibi hestæ; et replebuntur domus sonitu. Et requiescent ibi sirenes, et dæmonia ibi saltabunt, onocentauri illic habitabunt: et nidificabunt herinacii in domibus eorum, cito veniet, et non tardabit. » Postquam mansuetorum et rationabilium animalium vacuum Babylonem constituerat, a nullo habitandam esse vaticinatur; sed quasdam ignotas nobis feras, et dæmones quosdam spiritusque crudeles et immanes ibi futuros esse ait. Quare pro illo « bestia, » reliqui interpretes, « siin » ediderunt; et loco illius, « sirenes, » « struthocamelos, » dixerunt; ac pro illo, « onocentauri, » « siim, » item interpretati sunt, ipsa usi Hebraica voce, ob significatus obscuritatem, imo etiam pro « herinacis, » tres interpretes pariter, « sirenes, » reddiderunt: fortassis ob talium dæmonum fraudulentiam. Nam apud Græcos Sirenes dulcisonæ et fallaces fuisse narrantur. « Cito veniet, et non tardabit. » Quodvis tempus, etiamsi longissimum apud homines esse putetur,

brevissimum tamen apud Deum judicem habetur. A
 Et enim mille anni in conspectu ejus, tanquam dies
 hesterni reputantur, et tanquam custodia in nocte.
 Attamen non post multas annorum periodos vati-
 cinium impletum est: siquidem Babylon sub Me-
 dorum imperio supra memorata perpressa est.

CAPUT XIV.

Vers. 1, 2. « Et miserabitur Dominus Jacob, et
 obliget Israeliam: et requiescent in terra sua, et
 advena adiungetur eis, et adiungetur domui Jacob.
 Et accipient eos gentes, et inducent in locum suum:
 et possidebunt et multiplicabuntur super terram in
 servos et ancillas, et erunt captivi qui captivos
 ceperant eos, et dominatui eorum subicientur qui
 dominatum obtinuerant in eos. » Consequenter igitur
 post ea, quæ contra Babylonem dicta sunt, his
 Judaici populi ex inimica terra in Jerusalem rever-
 sionem, quæ sub Cyro contingit, significat: decla-
 rans fore ut illi post reditum in regione sua quies-
 cant, et advena ipsis adiungatur. Pro illo autem,
 « advena, » reliqui interpretes, « proselytus » inter-
 pretati sunt. Sic enim ait eos in terra sua rem
 prospere gesturos, ut etiam alienigenæ ipsorum
 religionem amplectantur, ac proselyti fiant, domui-
 que Jacob adjiciantur.

Vers. 3, 4. « Et erit in die illa requiescere te
 faciet Deus a dolore tuo et ab ira tua, et a servi-
 tute tua dura, qua servivisti eis: et sumes plantum
 hunc super regem Babylonis: » nam Persæ et
 Medi, Assyriorum imperio et ipsis Babylonis
 in servitutem redactis, eos suæ ditioni subegerunt.

Vers. 5-8. « Et dices in die illa, Quomodo ces-
 savit exactor, et cessavit sollicitator? Contrivit
 Dominus jugum peccatorum, jugum principum,
 percutiens gentem iræ, plaga insuperabili. Feriens
 gentem plaga iræ, non pepercit, requievit qui con-
 fidit. Omnis terra clamat cum lætitia. Et ligna
 Libani lætata sunt super te, et cedrus Libani: ex
 quo tu dormivisti, non ascendit qui succideret
 nos. » Cedri igitur et pinus secundum Symmachum
 rursum allegorice, tyrannos quosdam superbos
 significant, a Babylonia obsessos, et a propria
 regione succisos, quos de prædicti Babyloniorum
 regis ruina gaudere consentaneum erat.

Vers. 9. « Infernus subter exacerbatus est occur-
 rens tibi: simul excitati sunt tibi omnes gigantes
 qui terræ imperarunt, qui excitarunt ex thronis
 suis omnes reges gentium. » Nos quoque jure Sa-
 tanæ dicemus, qui olim quidem ab illo devastati
 somus; sed firmam demum in Christo sententiam
 retinimus, mentemque ad pietatem solide radica-
 tam, corque floridissimum: « Ex quo tu dormivisti,
 non ascendit qui succideret nos. »

Vers. 10-12. « Omnes respondebunt et dicent tibi:
 Et tu captus es sicut et nos: in nobis autem repu-

χρότατος είναι χρόνος βραχύτατος παρά τῷ Θεῷ κριτῆ
 λελόγισται. Χίλια οὖν ἔτη ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς ἡμέρα
 ἢ ἡμέρας λελόγισται, καὶ ὡς φυλακὴ ἐν νυκτὶ. Ἀλλὰ καὶ
 οὐκ εἰς μακροὺς τῶν χρόνων κύκλους τῆς ἐκθάσεως
 τὰ θεσπισθέντα ἔτυχε, τὰ προρρηθέντα παθεύσης τῆς
 Βαβυλώνας ἐπὶ τῆς Μῆδων ἀρχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

« Καὶ ἐλεήσει Κύριος τὸν Ἰακώβ, καὶ ἐκλέξεται
 ἐπι τὸν Ἰσραὴλ, καὶ ἀναπαύσονται ἐπὶ τῆς γῆς αὐ-
 τῶν, καὶ ὁ γειώρας προστεθήσεται πρὸς αὐτούς· καὶ
 προστεθήσεται πρὸς τὸν οἶκον Ἰακώβ. Καὶ λήψονται
 αὐτοὺς ἔθνη, καὶ εἰσάξουσιν εἰς τὸν τόπον αὐτῶν, καὶ
 κατακληρονομήσουσι, καὶ πληθυνθήσονται ἐπὶ τῆς
 γῆς εἰς δούλους καὶ δούλας, καὶ ἔσονται αἰχμάλωτοι
 οἱ αἰχμαλωτεύσαντες αὐτούς, καὶ κυριευθήσονται οἱ
 κυριεύσαντες αὐτούς. » Ἀκολουθῶς τοίνυν μετὰ τὰ
 προλεχθέντα κατὰ τῆς Βαβυλώνας, διὰ τούτων
 ἐπὶ Κύρου γενομένην ἐπιστροφὴν τοῦ τῶν Ἰουδαίων
 λαοῦ τὴν ἀπὸ τῆς πολεμίας ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλήμ ση-
 μαίνει, διδάσκων, ὡς ἀναπαύσονται ἐπὶ τῆς ἐαυτῶν
 χώρας ἐπανεληθόντες, καὶ ὡς ὁ γειώρας προστεθήσε-
 ται αὐτοῖς. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « ὁ γειώρας, » οἱ λοιποὶ
 ἐρμηνευταί, « ὁ προσήλυτος » ἠρμήνευσαν. Οὕτω
 γὰρ εὖ πράξειν αὐτοὺς ἐπὶ τῆς ἐαυτῶν γῆς φησὶν,
 ὡς καὶ ἄλλοφύλους ἀντιποιηθῆναι τῆς αὐτῶν θεοσε-
 βείας, γενέσθαι τε προσηλύτους, καὶ προστεθῆναι
 τῷ οἴκῳ Ἰακώβ.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἀναπαύσει Κύ-
 ριός σε ἀπὸ τῆς ἰδύνης καὶ τοῦ θυμοῦ σου, καὶ τῆς
 δουλείας σου τῆς σκληρᾶς, ἧς ἐδούλευσας, αὐτοῖς·
 καὶ λήψῃ τὸν θρῆνον τούτων ἐπὶ βασιλείᾳ Βαβυλώ-
 νος. » Πέρσαι γὰρ καὶ Μῆδοι, πᾶσαν Ἀσσυρίων
 ἀρχὴν, καὶ αὐτοὺς τοὺς Βαβυλωνίους, ὑποχειρίους
 λαβόντες, τῇ ἐαυτῶν ὑπέταξαν δυνάμει.

« Καὶ ἐρεῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Πῶς ἀναπέπαι-
 νται ὁ ἀπειτῶν, καὶ ἀναπέπαιται ὁ ἐπισπουδαστής;
 Συνέτριψε Κύριος τὸν ζυγὸν τῶν ἀμαρτωλῶν, τὸν
 ζυγὸν τῶν ἀρχόντων, πατάξας ἔθνος θυμῷ πληγῆ
 ἀνιάτῳ. Παῖων ἔθνος πληγῆν θυμοῦ, ἣ οὐκ ἐφέλειστο,
 ἀνεπαύσατο πεποιδώς. Πᾶσα ἡ γῆ βοᾶ μετ' εὐφρο-
 σύνης. Καὶ τὰ ξύλα τοῦ Λιβάνου εὐφράνθησαν ἐπὶ
 σοι, καὶ ἡ κέδρος τοῦ Λιβάνου· ἀφ' οὗ σὺ κεκοίμη-
 σαι, οὐκ ἀνέθη ὁ κόππων ἡμᾶς. » Κέδροι τοίνυν καὶ
 πίτυες, κατὰ τὸν Σύμμαχον πάλιν ἀλληγορικῶς τυ-
 ράννους τινὰς ἐπιημένους σημαίνουσιν, ὑπὸ τῆς Βα-
 βυλωνίας πολιορκηθέντας καὶ τῆς οἰκειᾶς ἀποκοπέν-
 τας χώρας· οὓς εἰκὸς ἦν ἐπιχαρῆναι τῇ πτώσει τοῦ
 δηλουμένου.

« Ἄδης κάτωθεν ἐπιπράνθη συναντήσας σοι· συν-
 ηγέρθησάν σοι πάντες οἱ γίγαντες οἱ ἄρξαντες τῆς
 γῆς, οἱ ἐγεῖραντες ἐκ τῶν θρόνων αὐτῶν πάντας βα-
 σιλεῖς ἔθνων. » Ἐροῦμεν δὲ καὶ ἡμεῖς εἰκότως τῷ
 Σατανᾷ, οἱ πάλαι μὲν παρ' ἐκείνου πεπορθημένοι·
 ἔδρατον δὲ λοιπὸν ἐσχηκότας ἐν Χριστῷ τὸ φρόνημα,
 καὶ νοῦν εἰς εὐσέβειαν ἀσφαλῆ καὶ ἐρριζωμένον,
 καὶ καρδίαν εὐθαλεστάτην· « Ἀφ' οὗ σὺ κεκοίμησαι,
 οὐκ ἀνέθη ὁ κόππων ἡμᾶς. »

« Πάντες ἀποκριθήσονται καὶ ἐροῦσί σοι· Καὶ εὖ
 ἐάλως, ὡσπερ καὶ ἡμεῖς· ἐν ἡμῖν δὲ κατελογίσθης

Κατέβη εἰς ἕδου ἡ δόξα σου, ἡ πολλὴ εὐφροσύνη σου. Ὑποκάτω σου στρώσουσι σῆψιν, καὶ τὸ κατακάλυμμά σου σκώληξ. Πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ Ἐωσφόρος ὁ πρῶτ' ἀνατέλλων· συνετριβή πρὸς τὴν γῆν ὁ ἀποστέλλων πρὸς πάντα τὰ ἔθνη; Ὁ μὲν ἐπὶ γῆς ὄντες, φησὶ, τὰ ἀνωτέρω εἰρημμένα φήσουσιν· οἱ δὲ τὸν ἀνθρώπινον ἀπαλλάξαντες βίον, καὶ ὡσπερ ἐν δεσμοῖς τοῖς τοῦ ἕδου χωροῖσι ἀπολειφθέντες, καὶ αὐτοὶ τῇ ἀπωλείᾳ αὐτοῦ λέξουσιν τὰ ἐπιφερόμενα. Φθάσας δὲ τοῖς ἐκεῖ πάντας ὁ ἕδου, καὶ ἡ ἐφεστῶσα ταῖς τῶν τεθνηκότων ψυχαῖς δύναμις, ὡσπερ τις δεσμοτηρίου τυγχάνουσα φρουρὸς, κάτωθεν ἐκ τῶν σκοτεινῶν μυχῶν μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς ἐπαναστήσεται σοι. Τοῦτου δὲ ὡσπερ ἄρχοντος τῶν ἐκεῖ κρατούντος τοῦ οἰκείου διεγερθέντος θρόνου, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες γίγαντες, οἱ κατὰ τοὺς ἐρμηνευτὰς «Ραφαῖμ,» συνανέστησαν. Τίνες δὲ οὗτοι, διερμηνεύει λέγων· Οἱ ἄρχοντες τῆς γῆς, οἱ ἐγείραντες ἐκ τῶν θρόνων αὐτῶν πάντας βασιλεῖς ἔθνων, καὶ τὰ αὐτὰ τῷ κατηγορουμένῳ βασιλεῖ Βαβυλῶνος πράξαντες. Οἱ καὶ γυμνῆν καὶ ἐρημον τοῦ σώματος τὴν τοῦ ποτε βασιλεύσαντος Βαβυλῶνος ψυχὴν ὀρώντες φήσουσιν αὐτῇ· Καὶ σοῦ κρείττων γέγονε θάνατος, ὡς καὶ σὲ ὅμοιον ἡμῖν ἀπελέγξαι; Οὐδὲν ἄρα ἦν ὁ ὑπὲρ γῆν βίος, καὶ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δόξα, καὶ ἡ τοσαύτη δυναστεία· ἀλλὰ τῶν πάντων ἐκείνων πέρασ γῆ καὶ σποδὸς διαδέχεται, σκώληξ τε καὶ σαρκῶν σῆψις. Ἡμεῖς δὲ σε οὐ θνητὸν ἐνομιζόμεν· ἀπατώμενοι δὲ τῇ περὶ σὲ δόξῃ, τῷ κατ' οὐρανὸν λαμπροτάτῳ φωστῆρι, τῷ τὸν ἥλιον προσκαλούμένῳ Ἐωσφόρῳ ἀπεικάζομεν. Σὺ δὲ ἐπὶ σαυτῷ καὶ μερίζονα τούτων ἐφρόνεις γαυριῶν, καὶ μανίῳ φρενῶν ἀλαζονεύμενος, ὡς· σαυτὸν τῷ ὑψίστῳ Θεῷ παραβάλλειν, καὶ ὑπὲρ τὰς οὐρανίας ἀψίδας τὸν σαυτοῦ θρόνον θήσειν φαντάζεσθαι. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ σοῦ ἡμεῖς, θνητοῖς λογισμοῖς ἀπατώμενοι, διενουόμεθα· τοιαῦτα δὲ καὶ σὺ ἐπὶ σαυτῷ φρενῶν ἐκστάσει ἐφρόνεις. Ἦν δ' ἄρα καὶ τοῦ περὶ σὲ τέλους ἐλεγχος ὁ χρόνος καθ' ἑάλως· οὐδὲ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις ὅμοιαν ἐσχηκώς τελευτήν. Οἱ μὲν γὰρ ἐφ' ἡσυχίας, ἡρέμα καὶ πρᾶως ἐπὶ τῆς ἐκτυτῶν ἐστίας, τὸ χρέος ἀπέδοσαν· σὺ δὲ, τῇ τῶν πολεμίων μαχαίρᾳ τὴν ζωὴν ἀφαιραθεὶς, νεκρὸς ἀταφος βιφήσῃ, θηρσὶ βορᾷ καὶ οἰωνοῖς ἐγκείμενος. Ἐως μὲν οὖν συνεστήκει ἡ Βαβυλῶν, βασιλείῳν τε ἦν καὶ δυναστεία μεγάλη τῶν αὐτόθεν κρατούντων· τάχα που καὶ ἡ ἐπιστατούσα δύναμις αὐτοῖς τὰ μεγάλα συνέπραττεν· ἐπεὶ δὲ ἠφάνιστο ἡ βασιλεία τοῦ ἔθνους, καὶ ὁ ἐφεστῶς αὐτοῖς ἄρχων, ὡσπερ εἰ πληρώσας τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους, εἰς τὴν τῶν ὁμοίων αὐτῷ χεῖρον παρελαμβάνετο, ἐν ᾧ συνήτησαν αὐτῷ πάντες οἱ Ραφαῖμ καλούμενοι, ἢ οἱ γίγαντες· οὗτοι δὲ καὶ αὐτοὶ δυνάμεις εἰσὶ τινες, αἷ, ὡς εἰκόσ, ἦσαν ἐτέρων ἔθνων κατὰ χρόνους οὐκ ὀρθῶς ἡγηγόμενοι. Μήτ. οὖν αὐτὸς οὗτος ὁ τῆς Βαβυλῶνος ἄρχων ποτὲ γεγονώς, τὴν ἑαυτοῦ γῆν διέφθειρε, Θεὸς παρ' αὐτοῖς νομιζόμενος, οὕτω δὲ καὶ τὸν ἑαυτοῦ λαὸν ἀπέκτεινε, καὶ τοὺς ἑαυτοῦ υἱοὺς σφαγῆ παραδέδωκεν, εἰς ἀπώλειαν τοῖς ἵπ' αὐτοῦ ἀρχομένοις, διὰ τὸ νομισθῆναι παρ' αὐτοῖς Θεὸς εἶναι γεγονώς; Εἰ δ'

atus es. Descendit in infernum gloria tua, multa lætitia tua. Subter te sternerent tineam, et operimentum tuum vermis. Quomodo cecidit de cælo Lucifer, qui mane oriebatur? contritus est ad terram qui mittebat ad omnes gentes? Qui in terra sunt, inquit, ea, quæ superius dicta sunt, proferent; qui autem humana vita functi, et in locis inferni quasi in vinculis detinentur, ipsi quoque super ejus exitio ea quæ superaddita sunt pronuntiabunt. Omnes porro illic versantes prævertens infernus, necnon virtus illa quæ mortuorum animabus præest; ceu quædam carceris custos ex inis tenebrosisque penetrabilibus cum furore et ira insurget contra te. Hoc autem principe istic imperante, ex throno suo excitato, reliqui omnes gigantes, sive secundum reliquos interpretes «Raphaim,» una surrexerunt. Quinam vero hi essent explicat dicens, principes terræ, qui ex thronis suis excitant omnes reges gentium: qui paria ac ille rex Babylonis rex perpetrarunt. Hi vero nudam et corpore orbam illius olim Babylonici regis animam cernentes, sic eam compellabunt: Etiamne te fortior mors fuit, ita ut te similem nobis esse evinceret? Nihil ergo erat terrena illa vita, divitiæ, gloria et tanta potentia: sed omnibus his finis erit terra et pulvis, vermis et carnis putredo. Nos vero te mortalem minime esse putabamus: ac gloria te circumdante decepti, te splendidissimo cælesti luminari, solemque advocanti Lucifero comparabamus. Tu vero te etiam his majorem arbitrabaris, lasciviens ac mentis insaniam ita superbiens, ut te altissimo Deo conferres, ac te thronum tuum supra cælestes fornices positurum esse jactitares. Hæc igitur nos mortalibus ratiociniis decepti, de te cogitavimus: talia et tu mente captus de te ipso sentiebas. At vel solum tempus quo captus et victus es, manifestum erat finis tui argumentum: neque similem aliis hominibus mortem es consecutus. Illi quippe sensim, quiete et domi debitum solverunt; tu vero inimicorum gladio vita privatus, insepultus projicieris, et eris in escam bestiis et volucribus. Quandiu igitur Babylon superstes fuit, ac principes ejus regnum magnamque ditionem et potentiam obtinebant; virtus, quæ ipsis præfecta erat, magna fortasse perdecibat: ubi autem gentis illius regnum deletum est, princeps quoque ipsis præfectus, utpote jam suo elapso tempore, in sibi similitum locum receptus est, ubi occurrerunt ipsi omnes qui vocantur Raphaim, sive gigantes: hi etiam virtutes quædam sunt quæ, ut credere est, aliis gentibus, certo temporis spatio non recte præferant. Nam igitur hic ipse, olim Babylonis princeps terram suam corruptit, Deus penes illos populos existimatus, atque ita populum suum occidit, ac filios suos noci tradidit; atque in perniciem subdito sibi populo fuit, quia ab ipsis ut Deus habitus fuerat? Quod si hæc ita se habeant, restat ut totam prophetiæ sententiam, quæ de Babylonis rege prolata est, in illam virtutem referamus: quæ quia Dei gloriam apud sibi subditam

populum nacta, altum sapiebat, jure arguitur his A
Scripturæ verbis :

ενηνεγμένον, εις εκείνην αναφέρειν την δύναμιν · ητις, επειδή Θεού δόξαν παρά τοις άρχομένοις κτη-
σαμένη μέγα έφρόνησεν, εικότως άπελέγγεται υπό του φάσκοντος λόγου ·

Vers. 13, 14. « Tu autem dixisti in mente tua, in cœ-
lum ascendam, et supra stellas cœli ponam thronum
meum : et similis ero Altissimo ; » et cætera quo-
que huic interpretandi rationi aptaveris ; postquam
in obvio sensu, quæ in prophetia indicantur sensi-
bili regi applicaveris.

Vers. 24, 25. « Hæc dicit Dominus Sabaoth,
Quemadmodum dixi, ita erit : et quemadmodum
deliberavi, ita manebit : ut perdam Assyrios in
terra mea et in montibus meis. Et erunt in concul-
cationem, et auferetur ab eis jugum ipsorum, et
gloria eorum ab humeris ipsorum auferetur. » Cum
dicit, « Ut perdam Assyrios in terra mea et in mon-
tibus meis, » docet Babyloniorum regionem, et
ejus montes non alienos sibi esse : nam, « Domini
est terra, et plenitudo ejus. » 78. Erunt ergo, ait, As-
syrii in conculcationem, subditi iis, qui eos supera-
turi sunt. Auferetur autem jugum, quod stante
imperio suo, subditis imponebant ; jugum certe
grave ac durum illis : et gloria sive decus olim
humeris ipsorum impositum, auferetur. Quemad-
modum enim de Servatore dictum est, « Cujus
principatus super humerum ejus 79. » ; sic et hoc loco
gloria Assyriorum super humeros ipsorum, dicitur
esse : quam auferendam esse sermo intermina-
tur.

ώμων αυτών ειρηται· όπερ άφαιρεθησεσθαι αυτών ό λόγος άπειλει.

Vers. 26, 27. « Hoc est consilium quod cepit Do-
minus super omnem terram : et hæc est manus ex-
celsa super omnes gentes. Quæ enim Deus sanctus
decrevit, quis dissipabit ? Et manum ejus excelsam
quis avertet ? » Id est, quale judicium de Babylone,
et de ejus habitatoribus latum est, tale etiam de
viris omnibus atheis et impiis, qui orbem obtine-
runt, feretur. Nam secundum æquitatis rationem
paria patientur, qui in similes impietates lapsi fue-
rint. Ubi subintelligamus oportet, gentes atheis et
impiis hominibus referatas : non enim hæc sine ullo
discrimine, de piis et Deo addictis viris, accipienda
sunt. Quo igitur modo orsus est, eodem et desit,
universale Dei de omnibus ferendum judicium com-
memorans, ut omnes qui Scripturam legerint, ad
conversionem invitent.

Vers. 28, 29 « In anno quo mortuus est rex
Achaz, factum est verbum istud : Ne lætmini, aie-
nigenæ omnes, contritum est enim jugum percu-
tientis vos : nam ex semine serpentum egredietur
proles aspidis, et filii eorum egredientur serpentes
volantes. » Lætari vobis nondum permittitur, etsi
mortuo rege impio, de quo olim gaudebatis, pio
autem viro imperium suscipiente, ut in Paralipo-
menon II libro de Ezechia declaratur, et in quarto
Regnorum. Quemadmodum enim sub impio Achaz

78. Psal. cxviii, 1. 79. Isai. ix, 6.]

Α έχει ταύτα ούτως, ώρα και πάντα τον της προφη-
τειας λόγον, τον περι του βασιλεύς Βαβυλώνος προσ-
ενηνεγμένον, εις εκείνην αναφέρειν την δύναμιν · ητις, επειδή Θεού δόξαν παρά τοις άρχομένοις κτη-
σαμένη μέγα έφρόνησεν, εικότως άπελέγγεται υπό του φάσκοντος λόγου ·

« Σὺ δὲ εἶπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου · Εἰς τὸν οὐρανὸν
ἀναθήσομαι, καὶ ἐπάνω τῶν ἀστρῶν τοῦ οὐρανοῦ
θήσω τὸν θρόνον μου, καὶ ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψί-
στῳ » καὶ τὰ λοιπὰ δὲ αὐτῷ ἐφαρμόσεις τῷ ἀποδο-
θέντι λόγῳ, μετὰ τοῦ καὶ τῷ προχειρῶς νοουμένῳ
αἰσθητῷ βασιλεῖ τὰ διὰ τῆς προφητείας δηλούμενα
προσαρμόττειν.

« Τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Ὁν τρόπον εἴρηκα,
οὕτως ἔσται· καὶ ὃν τρόπον βεβούλευμαι, οὕτως
μνεῖ· τοῦ ἀπολέσαι τοὺς Ἀσσυρίους ἐπὶ τῆς γῆς
τῆς ἐμῆς, καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων μου. Καὶ ἔσονται εἰς
καταπάτημα, καὶ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῶν ὁ ζυγὸς
αὐτῶν, καὶ τὸ κῦδος αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὤμων αὐτῶν
ἀφαιρεθήσεται. » Εἰπὼν γε μὴν, « Ἀπολέσαι Ἀσσυ-
ρίους ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἐμῆς, καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων τῶν
ἐμῶν, » διδάσκει, ὡς καὶ ἡ Βαβυλωνίων χώρα, τὰ τε
ἐπ' αὐτῆς ὄρη οὐκ ἦν ἄλλοτρια αὐτοῦ· « Τοῦ γάρ
Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. » Ἔσονται
τοίνυν οἱ Ἀσσύριοι, φησὶν, εἰς καταπάτημα, ὑποχεί-
ριοι γενόμενοι τοῖς μετὰ ταῦτα αὐτῶν κρατήσασιν.
Ἀφαιρεθήσεται δὲ καὶ ὁ ζυγὸς, ὃν ὅτε ἐκράτουν τοῖς
ὑπ' αὐτῶν ἀρχομένοις ἐπήρτων, ζυγὸν βαρὺν καὶ
δυσβάστακτον ἀπαιρουντες αὐτοῖς· καὶ τὸ κῦδος δὲ
αὐτῶν, ὅπερ ἐστὶν ἡ δόξα, ἀφαιρεθήσεται, ἡ πάλαι
τοῖς ὤμοις αὐτῶν ἐπικειμένη. Ὡς γὰρ ἐπὶ τοῦ Σω-
τήρος λέλεκται, « Οὐ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, »
οὕτως ἐνταῦθα τὸ κῦδος τῶν Ἀσσυρίων ἐπὶ τῶν
λόγος ἀπειλεῖ.

« Αὕτη ἡ βουλή ἦν βεβούλευται Κύριος ἐπὶ ὅλην
τὴν οἰκουμένην, καὶ αὕτη ἡ χεὶρ ἡ ὑψηλὴ ἐπὶ πάντα
τὰ ἔθνη. Ἄ γὰρ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος βεβούλευται, τίς
διασκεδάσει ; καὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ τὴν ὑψηλὴν τίς
ἀποστρέψει ; » Ἡ καὶ ὅτι ὅποια ἐξηγήκεται κρίσις
περὶ τῆς Βαβυλώνας, καὶ τῶν ταύτης οικητόρων,
τοιαύτη τις ἔσται καὶ ἡ περὶ πάντων τῶν τῆς οἰκου-
μένης κρατησάντων ἀθέων καὶ ἀσεβῶν ἀνδρῶν· κατὰ
γὰρ τὸν τοῦ δικαίου λόγον παρόμοια πείσονται οἱ τὰ
ὅμοια δυσσεβήσαντες· προσεπεινούσων ἡμῶν ἔθνη,
τὰ τῶν ἀθέων καὶ ἀσεβῶν ἀνδρῶν· οὐ γὰρ ἀκρίτως
ταῦτα κατὰ τῶν εὐσεβῶν καὶ τῶν τῷ Θεῷ ἄνακει-
μένων ἐκδέχεται προσήκει. Ὡς περ οὖν ἤρξατο,
τοῦτον καὶ συνετέλεσε τὸν τρόπον τῆς κατὰ πάντων
καθολικῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως ἀναγκαίως μνημονεύ-
σας· ὥστε ἐπιστρέψαι πάντας τοὺς ἐντυγχάνοντας τῇ
Γραφῇ.

« Τοῦ ἔτους οὗ ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς Ἀχάζ, ἐγε-
νήθη τὸ ῥῆμα τοῦτο· Μὴ εὐφρανθεῖτε, οἱ ἀλλόφυλοι
πάντες· συνετρίβη γὰρ ὁ ζυγὸς τοῦ παλόντος ὕμᾶς·
ἐκ γὰρ σπέρματος ὄφρων ἐξελεύσεται ἔγγονα ἀσπί-
δων, καὶ τὰ ἔγγονα αὐτῶν ἐξελεύσονται ὄφεις πετό-
μενοι. » Ὑπόκειτ' ἀφίεται ὁμῖν εὐφραίνεσθαι, ἀποθα-
νόντος μὲν τοῦ ἀπεθούς βασιλεύς ἐφ' ᾧ τὸ πάλαι
ἐχάρητε, θεοσεβοὺς δὲ ἀνδρὸς τὴν ἀρχὴν διαδεξαμέ-
νου· ὡς ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων ἐφ'
Ἐζεκία μεμαρτύρηται, καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Εὐαν-

λεῶν. Ὡσπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ ἀσεβοῦς Ἀχάζ, εἰκὸς ἦν ἅλα χεῖρειν καὶ εὐφραίνεσθαι τοὺς ἀλλοφύλους, οὕτως ἐπὶ τοῦ δικαίου ἀνδρὸς τοῦ Ἐζεχίου, εὐχαίρως ἢ προφητεία ἀποτεινομένη πρὸς αὐτοὺς φησι· Μὴ εὐφρανθεῖητε, ἀλλοφύλοι· πάλαι μὲν γὰρ ἐτι ζῶντος τοῦ Ἀχάζ, καὶ τὰ ἐχθρὰ τῷ Θεῷ πράττοντες, εἰκὸς ἦν ὑμᾶς εὐφραίνεσθαι, ἐπειδὴ συνετέτριπτο τοῦ Ἀχάζ ὁ ζυγὸς, ὡς μὴ δύνασθαι αὐτὸν ὑποτάττειν ὑμᾶς, μηδὲ τὸν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ζυγὸν ἐπιτιθεῖναι ὑμῖν· διόπερ ἐπληθύνετο τὰ κακὰ καὶ ὡσπερ μηδενὸς παύοντος, ἢ ἐρπυστικῆ τε καὶ ἰοδόλου τῶν πονηρῶν πνευματικῶν δύναμις ἐπληθύνετο· νυνὶ δὲ τὴν βασιλείαν διαδεξαμένου ἀνδρὸς θεοσεβοῦς, οὐκέτι χαίρετε ὡς τὸ πρὶν· ἐφέστηκε γὰρ ὑμῖν ὁ παῖων καὶ τύπτων, καὶ σωφρονίζων ὑμᾶς. Ἐπληροῦτο δὲ καὶ ταῦτα πρὸς λέξιν ἐπὶ τοῦ Ἐζεχίου, περὶ οὗ εἰρηται ἐν τῇ τελευτῇ τῶν Βασιλείων· Ἐκεῖνος ἐπάταξε τοὺς ἀλλοφύλους ἕως Γάζης, καὶ ἕως ὀρίων αὐτῆς ἀπὸ πύργου φυλασσόντων ἕως πολλῶν ὄχυρᾶς. Καὶ ταύτην ἂν σχολίη τὴν διάνοιαν τὸ εἰρημένον, Ἐμὴ εὐφρανθεῖητε, ἀλλοφύλοι, ἢ μέγα φρονούντες ἐπὶ τοῖς νομιζομένοις ὑμῖν θεοῖς, τῷ μηδένα εἶναι τὸν συντρέχοντα ὑμᾶς διὰ τὴν τοῦ παρόντος καιροῦ μοθηρίαν. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα συνετρέθη ὁ ζυγὸς τοῦ παύοντος ὑμᾶς, ἀλλ' οὐ πρὸς ὑμῶν ἐγένετο ταῦτα, ἐπὶ κακῷ δὲ τῷ ὑμετέρῳ. Μηδενὸς γὰρ ὑμᾶς παύοντος, μηδὲ ταπεινούντος, μηδὲ ἐπιστρέφοντος, πολλῇ τις ἐν ὑμῖν γέγονεν ἐπιτρέψῃ κακῶν. Οἱ γὰρ πάλαι ὄφρων δίκην ταῖς ὑμετέραις ψυχαῖς ἐμφωλεύοντες, ἐν τε τοῖς ὑμετέροις ἱεροῖς τε καὶ ναοῖς, ὡς δὴ θεοὶ, ἐφεδρεύοντες πονηροὶ δαίμονες, δεινὴν γονὴν καὶ σπέρμα πονηρῶν ἀπεκύρσαν· ὡς ἀσπίδας ἐξ αὐτῶν γενῶσθαι, τὸ πάντων τῶν ἰοδόλων χεῖριστον· ἐκ τούτων τε αὐτῶν ἄλλους ὑποστῆναι ὄφεις τὸν ἀέρα διπταμένους. Ταῦτα μὲν οὖν κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν οὐ παρ' ὑμῖν μόνους τοῖς ἀλλοφύλοις, ἦδη δὲ καὶ παρ' αὐτῷ τῷ χρηματίζοντι λαῷ Θεοῦ πληθύνει· ὡς πάντα τρόπον πεπληρωσθαι τὸν ἀέρα, διπταμένων ὄφρων, καὶ ἐχθρῶν ἀσπίδων, πονηρῶν τινων καὶ λυμαντικῶν πνευματικῶν. Ἀναδειχθέντος δὲ κατὰ καιρὸν τοῦ πάντων τούτων ὀλετήρος, οὐχίσονται καὶ οἱ ὄφεις, καὶ αἱ ἀσπίδες τὰ τε τούτων πονηρὰ ἔχοντα· ὡς μηκέτι ἐνεργεῖν ταῦτα ἐν ἀνθρώποις.

Ἐβοσκηθήσονται, ἢ γὰρ φησι, Ἐπρωχοὶ δι' αὐτοῦ· κέντητες δὲ ἀνθρώποι ἐπ' εἰρήνης ἀναπαύονται· ἀνελεῖ δὲ λιμῷ τὸ σπέρμα σου, καὶ τὸ κατὰλειμμά σου ἀνελεῖ. Τοῦτο μὲν οὖν τὸ ἐρπυστικὸν καὶ ἰοδόλον γένος λιμῷ ἀνελεῖ ὁ προφητεῦόμενος, μηκέτι ἐπιτρέπων τροφήν τὴν συνήθη, δηλαδὴ τὴν διὰ θυσίων τῇ δαιμονικῇ πλάνῃ προσφέρεσθαι· τοὺς δὲ αὐτοῦ πτωχοὺς ἐκθρέψει, καὶ ἐν εἰρήνῃ ἀναπαύσει, μηκέτι παρενοχλούμενους ὑπὸ τῶν παραδοθέντων ἐρπετῶν. Δύναται μέντοι ταῦτα καὶ ἐτέρως εἰς τὸν Ἐζεχίαν πληροῦσθαι· τοὺς γὰρ πάλαι κατὰ Θεὸν πτωχεύσαντας ἐν παντὶ τῷ Ἰουδαίων ἔθνεϊ ἀνεκτήσατο τροφαῖς λογικαῖς καὶ διδασκαλαῖς· οὗς καὶ κατέστησεν ἐπὶ τὴν καλὴν νομὴν τοῦ τῆς θεοσεβείας

allophylis gaudendi et lætandi causa aderat, ita sub justo viro Ezechia, opportune Scriptura ipsos alloquens ait, Ne lætemini, alienigenæ: olim quippe Achazo superstitie, ac perosa Deo facinora edente, causa vobis gaudendi erat, quia contritum erat Achazi jugum; ita ut non posset vos subjicere, neque imperii sui jugum vobis imponere: quapropter multiplicabantur mala, ac, utpote nemine percutiente, reptilium et venenatorum spirituum malignorum vis augebatur. Jam vero postquam vir religiosus regnum excepit, ne amplius lætemini ut antea: instat enim vobis qui percutiat et verberet, vosque ad sanam mentem reducat. Hæc porro ad litteram completa sunt sub Ezechia, de quo dictum est in libro quarto Regnorum, « Ipse percussit allophylas usque ad Gazam, et usque ad terminos ejus, a turri Custodum usque ad civitatem munitam »¹⁶. » Et hæc quoque dicti sententia fuerit, « Ne lætemini, alienigenæ, » magnum sentientes super iis, quos deos esse putatis, quasi nullus sit ob præsentis temporis nequitiam, qui vos conterat et opprimat. Etiamsi enim attritum sit jugum ejus, qui vos percutiebat; id certe non e re vestra fuerit; imo potius in damnum vestrum est. At enim nemine vos percutiente, nemine deprimente, vel corripiente, magna in vobis malorum vis invaluit. Nam qui olim serpentium instar in animarum vestrarum latibulis agebant, atque in vestris delubris ac templis, veluti dii, sedes habebant, maligni dæmones, diram prolem ac semen improbum emiserunt; ita ut ex illis aspides gignerentur, quod est omnium venenatorum teterrimum; ex iisque alii editi sint serpentes per aera volantes. Hæc porro in præsentem, non apud vos tantum alienigenas, sed etiam apud eum, qui populus Dei vocatur, magno numero habentur; ita ut prorsus aer repletur serpentibus volitantibus, ac filiis aspidum, malignis scilicet quibusdam ac exitiosis spiritibus. Cum autem is, qui hæc omnia sublaturus est, suo tempore advenerit, et apparuerit, tunc serpentes, aspides, earumque improba proles abscedent; ita ut hæc in homines vim ultra non exercent.

VERS. 50. Nam « pascentur, inquit, per eum pauperes: inopes autem homines in pace quiescent: fame vero interficiet semen tuum, et reliquias tuas interimet. » Hoc igitur reptile et venenatum genus fame necabit is, qui in prophetia fertur, nec ultra permittet ut consuetus cibus, videlicet per sacrificia, dæmoniæ superstitioni offeratur. Pauperes autem suos enutriet, et in pace quiescere faciet, non ultra vexatos a memoratis reptilibus. Possunt etiam isthæc alio modo in Ezechia impleta fuisse: ipse enim eos, qui in universo Judaico populo secundum Deum pauperes olim fuerant, cibis rationalibus et doctrina recreavit; quos item in optimis ejus, quæ piam religionem docet, legis pascuis con-

¹⁶ IV Reg. xviii, 8.

audivit; ut divinis cogitationibus, et sacra doctrina A
pascerentur et alerentur.

VERS. 31. « Ululate portæ civitatum, clament civitates turbatæ, allophyli omnes, quia ab aquilone fumus venit, et non est ut sit. » Significat, uti diximus, Assyriorum regem, qui ab aquilonariis partibus tempore Ezechie irrumpens, allophylos Palæstinam incolentes dittonis suæ fecit; ita ut urbes quidem obsideret, earum populos captivos abduceret, urbiumque portas incenderet.

VERS. 32. « Et quid respondebunt reges gentium? Quia Dominus fundavit Sion: et per eum salvabuntur humiles e populo. » Maximum illis argumentum erit, Deum suæ esse custodem civitatis, quod illa nihil tale patiatur, quale cæteræ civitates.

CAPUT XV.

VERS. 1. « Verbum contra Moabitidem: Noctu peribit Moab, noctu enim peribit murus Moabitidis, deleite in vobismetipsis. » In exordio ignorantiam Dei, quæ apud ipsos obtinuerat, noctem et tenebras vocavit: ut in ipsaque nocte eorum perniciem fore comminatur his verbis, « Noctu peribit Moabitidis. » Postea de loco ubi eorum idololatria considebat, hæc subjungit:

VERS. 2. « Peribit enim et Dibon, ubi est ara vestra: illuc ascenditis ad plorandum. » In fine autem prophetiæ, illas rursus aras commemorat verbis his, « Quia fatigata est Moab, » et cætera. C

VERS. 3. « In Nabau Moabitidis utulate: super omne caput calvities, omnia brachia decisa: in plateis ejus induimini saccis. » Illis porro significat insidentem populo dæmonem malignum, sive principem gentis, ut sub hæc dicitur; qualis erat princeps rex Græcorum, et princeps Babyloniorum. Hujusmodi ergo dæmonem in civitate Moabitarum insidentem, a quo se opem consecuturos sperabant, in congressibus contra inimicos capiendum esse ait, quia animas eorum conculcabat, easque in terram respicere cogebat, ita ut nemo posset caput efferre et sursum intueri; quare ait, « Quia commilitium tuum, et princeps periit, qui in terra ambulabat. »

CAPUT XVI.

VERS. 1-5. « Mittam quasi reptilia super terram. Num petra deserta est mons filie Sion? Eris enim quasi ave avolante, pullus ablati eris, filia Moab. Deinde Arnon plura delibera: fac tentorium luctus tu ipsa semper. In meridianis tenebris fugiunt, obstupuerunt, ne graviter feras. Habitabunt apud te profugi Moab. Erunt vobis tegumentum a facie persequentis, quia sublatum est commilitium tuum, et princeps periit qui ambulabat super terram. Et restaurabitur cum misericordia thronus: et sedebit in eo cum veritate in tabernaculo David; judicans et quærens judicium, et velociter reddens

νόμου, βόσκεισθαι τοῖς θεοῖς νοήμασι καὶ ταῖς ἱεραῖς διδασκαλίαις, καὶ ἐντρέφεσθαι ποιήσας.

« Ὀλολύξατε, πύλαι πόλεων, κακραγέτωσαν πόλεις τεταραγμέναι, οἱ ἀλλόφυλοι πάντες, ὅτι ἀπὸ βορρᾶ καπνὸς ἔρχεται, καὶ οὐκ ἔστι τοῦ εἶναι. » Σημαίνει δὲ, ὡς ἔφημεν, τὸν τῶν Ἀσσυρίων βασιλέα, ὃς, ἐπελθὼν ἀπὸ τῶν βορειοτέρων μερῶν κατὰ τοὺς Ἐζεκιου χρόνους, τοὺς τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦντας ἀλλοφύλους, χειρώσατο ὡς πολιορκῆσαι μὲν τὰς πόλεις αὐτῶν, αἰχμάλωτα δὲ λαβεῖν τὰ ἐν αὐταῖς πλήθη, ἐμπρῆσαι δὲ τῶν πόλεων τὰς πύλας.

« Καὶ τί ἀποκριθῆσονται βασιλεῖς ἐθνῶν; Ὅτι Κύριος ἐθεμελίωσε Σιών, καὶ δι' αὐτοῦ σωθήσονται οἱ ταπεινοὶ τοῦ λαοῦ. » Μέγιστον γὰρ αὐτοῖς ἔσται δείγμα, τὸν Θεὸν εἶναι τὸν τῆς αὐτοῦ πόλεως φύλακα, τὸ μὴδὲν παθεῖν αὐτὴν ὅμοιον ταῖς λοιπαῖς πόλεσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

« Τὸ ῥῆμα τὸ κατὰ τῆς Μωαβιτίδος· Νυκτὸς ἀπολείται ἡ Μωὰδ· νυκτὸς γὰρ ἀπολείται τὸ τεῖχος τῆς Μωαβιτίδος, λυπεῖσθε ἐφ' ἑαυτοὺς. » Ὅθεν ἀρχόμενος τὴν ἐπικρατοῦσαν αὐτῶν ἀγωνίαν τοῦ Θεοῦ, νύκτα καὶ σκότος ὠνόμασεν, ἐν αὐτῇ τε τῇ νυκτὶ τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν ἔσεσθαι ἀπειλεῖ φήσας· « Νυκτὸς ἀπολείται ἡ Μωαβίτις. » Ἐἶτα ἐξῆς περὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἔβρυτο αὐτῶν ἡ εἰδωλοατρεία, ἐπιλέγει·

« Ἀπολείται γὰρ καὶ Δηβὼν, οὗ ὁ βωμὸς ὑμῶν ἐκεῖ ἀναθήσεθε κλαίειν. » Ἐπὶ τέλει δὲ τῆς προφητείας τῶν αὐτῶν πάλιν μέμνηται βωμῶν λέγων· « Ὅτι ἐκοπίασε Μωὰδ, » καὶ τὰ ἐξῆς.

« Ἐπὶ Ναβάν τῆς Μωαβιτίδος ὀλολύξατε, ἐπὶ πάσης κεφαλῆς φαλάκρωμα, πάντες βραχίονες κατατετμημένοι· ἐν ταῖς πλαταιαῖς αὐτῆς περιζώσασθε σάκκους. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων τὸν ἐφεδρεύοντα τῷ ἔθνει δαίμονα πονηρὸν, ἢ τὸν ἄρχοντα τοῦ ἔθνους, ὡς μετὰ ταῦτα εἰρηται· ὅς ἦν ὁ ἄρχων βασιλεὺς Ἑλλήνων καὶ ὁ τῶν Βαβυλωνίων ἄρχων. Τοιοῦτον τοίνυν τὸν καθήμενον ἐπὶ τῆς Μωαβιτῶν πόλεως δαίμονα, δι' οὗ ἐνόμιζον βοηθείας τυγχάνειν ἐν ταῖς πρὸς τοὺς πολεμίους συμβολαῖς, ἄλεσθαι φησιν, ἐπέπερ τὰς ψυχὰς αὐτῶν κατεπάτει, κάτω νεύειν αὐτὰς ποῖων εἰς γῆν· ὡς μηδὲνα κύπτειν μηδὲ ἄνω βλέπειν δύνασθαι· διὸ φησιν· « Ὅτι ἦρθη ἡ συμμαχία σου, καὶ ὁ ἄρχων ἀπώλετο, ὁ καταπατῶν ἐπὶ τῆς γῆς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

« Ἀποσταλῶ ὡς ἔρπετὰ ἐπὶ τὴν γῆν. Μὴ πέτρα ἔρημὸς ἔστι τὸ ἕρος θυγατρὸς Σιών; Ἔση γὰρ ὡς πτείνου ἀνεπταμένου, νοσοῦς ἀφηρημένος ἔση, θυγάτηρ Μωὰδ. Ἐπειτα δὲ Ἀρνῶν πλείονα βουλευού, ποιεῖς τὴν σκέπην πένθους αὐτῆς διαπαντός. Ἐν μεσημβρινῇ σκοτίᾳ φεύγουσιν, ἐξέστησαν, μὴ ἐχθῆς. Παροικήσουσί σοι οἱ φυγάδες Μωὰδ. Ἔσονται σκέπη ὑμῖν ἀπὸ προσώπου διώκοντος, ὅτι ἦρθη ἡ συμμαχία σου, καὶ ὁ ἄρχων ἀπώλετο ὁ καταπατῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ διορθωθήσεται μετ' ἐλέους ὁ θρόνος, καὶ καθιεῖται ἐπ' αὐτοῦ μετὰ ἀληθείας ἐν σκηνῇ Δαυὶδ, κρίνων καὶ ἐκζητῶν κρίμα, καὶ σπεύδων δικαιοσύ-

* Fortasse legendum, ἀλώσεσθαι vel ὀλέσεσθαι. Edit.

νην « Ὅρξς τὸ θαῦμα τοῦ λόγου ἐν τῷ συμπεράσματος τῆς προφητείας περιεχόμενον. Κατὰ τὸ αὐτὸ γὰρ θεοσίνας ἀφανισμόν, εὐαγγελίζεται ἐλπίδας σκηνὴν Δαυὶδ φήσας, καὶ θρόνον Θεοῦ παρ' αὐτοῖς συστήσασθαι· καὶ ταῦτα ἔσεσθαι οὐκ ἐτι· ἐξ ἀνθρωπίνης τινὸς σπουδῆς, ἀλλ' ἐξ ἐλέους Θεοῦ καὶ φιλοανθρωπίας. Διὸ λέλεκται κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « Καὶ ἐτοιμασθήσεται ἐν ἐλέῳ θρόνος· » κατὰ δὲ τὸν Θεοδοτίωνα, « Καὶ ἐτοιμασθήσεται μετ' ἐλέους θρόνος. » Τίνι δὲ ἐτοιμασθήσεται, ἢ πάντως που τῷ Χριστῷ, τῷ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ γεγεννημένῳ; Ἔσεσθαι τοίνυν παρὰ τοῖς Μωαβίταις θρόνον Χριστοῦ φησιν, ἐν ᾧ καθιέται μετὰ ἀληθείας ἐν σκηνῇ Δαυὶδ γεννηθησόμενος. Οὕτω δὲ καλεῖν εἶθε τὸ προφητικὸν πνεῦμα τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ· ἐπεὶ καὶ τὸν Χριστὸν αὐτὸν Δαυὶδ ὀνομάζειν ἔθος, διὰ τὸ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα γεγεννησθαι αὐτόν. Διὸ σκηνὴν μὲν Δαυὶδ τὴν Ἐκκλησίαν ἀποκαλεῖ, θρόνον δὲ τὸν ἐπὶ ταύτης τὸν τῆς Ἐκκλησίας πρόεδρον, ὃς τὸν σωματικὸν ἐπέχει θρόνον, τόπον τῆρῶν ὡσπερ τοῦ Χριστοῦ. Ἄπερ ὡς ἐν μυστηρίοις κατὰ μέσον τῆς προφητείας παρεμβέβληται, τοῦ ἁγίου Πνεύματος μόνοις τοῖς μέλλουσι συνέναι, καὶ τῆς τούτων ἀξιούσθαι θεωρίας, τὴν τούτων γνῶσιν ταμειυσαμένου.

« Ἦκούσαμεν τὴν ὕβριν Μωάβ· ὕβρισθης σφόδρα τὴν ὑπερηφανίαν, καὶ ἡ ὕβρις αὐτοῦ καὶ ἡ μῆνις αὐτοῦ· οὐχ οὕτως ἡ μαντεία σου, οὐχ οὕτως. Ὁλόλυξε Μωάβ· ἐν γὰρ τῇ Μωαβίτιδι πάντες ὀλοῦξουσιν· τοῖς κατοικοῦσι δὲ Σηθ μελετήσεις, καὶ οὐκ ἐντραπήσῃ. » Οὐχ ὁμοίαι αἱ πράξεις τοῖς τῆς ὑπερηφανίας λόγοις· ἢ καὶ ἐπειδὴ μέγα ἐφρόνουν ἐπὶ τῷ ἑαυτῶν θεῷ, καὶ ταῖς τούτου μαντείας· οὐχ οὕτω, ὡσιν, ἔσται, ὅποια μαντεύεται ὁ παρ' αὐτοῖς δαίμων, οὐδ' ὅποια διὰ χρησμῶν τοῖς ἐξαπατωμένοις, καὶ Θεὸν αὐτὸν εἶναι νομίζουσιν ἐπηγγέλλετο· ὁ γὰρ ἐπίων χρόνος τούτων αὐτῶν τὸ ψεῦδος διελέγξει.

« Τὰ πεδία Ἐσεβῶν πενήσει, ἀμπελοὶ Σαβαμά, καταπίοντες τὰ ἔθνη, καταπάτησατε τὰς ἀμπελοὺς αὐτῆς, ἕως ἰαζήρ οὐ μὴ συνάψητε, πλανήθητε τὴν ἔρημον· οἱ ἀπεσταλμένοι ἐγκαταλείφθησαν, διέδωκαν γὰρ πρὸς τὴν θάλασσαν. Διὰ τοῦτο κλαύσομαι ὡς τὸν κλαυθμὸν ἰαζήρ, ἀμπελον Σαβαμά. Τὰ δένδρα σου κατέβαλον Ἐσεβῶν καὶ Ἐλεαλή, ὅτι ἐπὶ τῷ θερισμῷ καὶ ἐπὶ τῷ τρυγητῷ σου καταπάτησω, καὶ πάντα πεσοῦνται. Καὶ ἀρθήσεται εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίαμα ἐκ τῶν ἀμπελώνων, καὶ ἐν τοῖς ἀμπελώσι σου οὐ μὴ εὐφρανθήσονται, καὶ οὐ μὴ πατήσουσιν οἶνον εἰς τὰ ὑπόληνια· πέπαυται γάρ. » Σημαίνει δὲ διὰ τῆς ὀπίρας καὶ τοῦ θερισμοῦ, καὶ διὰ τῆς πολλακίς ὀνομασθείσης ἀμπελοῦ τὸ εὐθαλές καὶ ἀχμαῖον, καὶ τὸ τρυφερὸν καὶ ὠραῖον τῆς τῶν δηλουμένων ζωῆς, ἐν ᾗ ὡσπερ μεθύοντες διήγον ἐνευφραίνόμενοι, καὶ ἐντραπύοντες ἐπὶ ταῖς ἀθέοις αὐτῶν δυσσεβείαις.

« Διὰ τοῦτο ἡ κοιλία μου ἐπὶ Μωάβ ὡς κιθάρα ἤχησει, καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος ὃ ἐνεκαίνισας, καὶ ἔσται εἰς τὸ ἐντραπῆναι σε. » Κατὰ δὲ λόγον βαθύτερον, πρὸς αὐτὸν καὶ νῦν ὁ λόγος, πρὸς ὃν καὶ τὸ, « ὡσεὶ τεῖχος ὃ ἐνεκαίνισας, » δηλαδὴ τὸν Θεόν.

PATROL. GR. XXIV.

justitiam. » Viden sermonis mirabilem in fine prophetiæ œconomiam? Nam postquam excidium vaticinatus est, eodem tempore spem bonam annuntiat, dicens, tabernaculum David et thronum Dei apud illos constituendum esse; hæcque non humana quadam opera et sollicitudine, sed ex misericordia et clementia Dei. Quare secundum Aquilam dicitur, « Et preparabitur in misericordia thronus; » secundum Theodotionem vero, « Et preparabitur cum misericordia thronus. » Cui autem preparabitur, nisi plane Christo, qui ex semine David natus est? Ait igitur apud Moabitas Christi thronum futurum esse, in quo cum veritate sedebit is qui in tabernaculo David nasciturus est. Sic porro nuncupare solet Spiritus propheticus Ecclesiam Dei: nam ipsum quoque Christum Davidem vocare consuevit, quia ex semine David secundum carnem natus est. Quamobrem Ecclesiam quidem tabernaculum David appellat, thronum autem ejusdem Ecclesiæ præsidem, qui corporeum thronum occupat, atque ceu Christi locum tenet. Quæ, ceu in mysteriis, in medio prophetiæ inserta sunt, Spiritu sancto horum notitiam iis tantum qui intellecturi, et harumce rerum spectaculo digni habendi erant, reservante.

VERS. 6, 7. « Audivimus contumeliam Moab, contumeliosus valde superbia, et contumelia ejus, et ira ejus: non sic divinatio tua, non sic. Ululabit Moab: nam in Moabotide omnes ululabunt: habitantibus Seth meditaberis et non confunderis. » Gesta superbis dictis similia non sunt; sive quia Deo suo, ejusque vaticiniis multum fidebant: non ita, inquit, erit ut vaticinetur dæmon illorum, neque ut iis, qui decepti illum pro deo habebant, oraculo pollicebatur: futurum quippe tempus illos mendacii arguet.

VERS. 8-10. « Planities Esebon lugebit, vinea Sabama, qui deglutitis gentes, conculcate vineas ejus, usque Jazer ne attingatis, errate per desertum: missi derelicti sunt, pertransierunt enim ad mare. Ideo plorabo tamquam ploratu Jazer, vineam Sabama. Arboreas tuas dejecit Esebon et Eleale, quia messem et vindemiam tuam conculcabo, et omnia cadent. Et tolletur lætitia et exultatio vineis: et in vineis tuis lætabuntur, nec calcabunt vinum in torcularibus: cessavit enim. » Per autumnum et messem, ac per vineam sæpius memoratam, florentem, voluptariam et jucundam eorum vitam indicat, qua ceu ebrii debebant lætantes et lascivientes in nefariis suis impietatibus.

VERS. 11. « Ideo venter meus super Moab quasi cithara sonabit, et interiora mea quasi murus, quem innovasti, et erit ut te revereantur. » Secundum profundiozem intelligendi rationem, eum jam alloquitur cui dicit, « quasi murus quem innova-

sti, » videlicet Deum. Quid ergo sibi vult illud, quod sane temere dictum videatur, « Erit, ut te revereantur? » Ideo, inquit, firmas mihi intus cogitationes elargitus es, ita ut qui sese ad te minime convertunt, tui reverentiam habeant, ob argumenta ex inditis mihi prævalidis cogitationibus ipsis oblata. Deest itaque illud, « ipsi, » ut sana verborum sententia reddatur, « Et erit ut ipsi reverentiam tui habeant. » Quemadmodum enim qui in bellis adversa facie consistunt, quandiu æquo Marte pugnantur, non terga dant, neque pedem referunt; cum autem altera pars prævalet, tunc fugam faciunt; ita et anima impudenter in acie stabat nec reverebatur; verbo autem efficaci convicta, in pudorem et reverentiam vertitur. Et quia in occulta hominis parte hæc conversio efficitur, ἐντροπή, sive *confusio* nuncupatur. Ideo ergo venter sonabit, et interiora quasi murus, quem innovavit Deus prophetæ: ut mutentur, et confundantur, Denique revereantur: antehac utilis pudoris ignari. Per illud sane,

VERS. 12. « Quia defatigatus est Moab in altari-
bus, et ingreditur in manufacta ad orandum, et non poterunt eruere illum, » forlasse omnis idololatriæ destructionem, in fine ex adventu Verbi futuram, vaticinatur Isaias: quia omnes in construendis templis insumpti labores vani sunt, infructuosaque spes in manufactis posita. « Nam, inquit, orabant, et non poterunt eruere illum. » Cæterum hoc jam in adventu Christi completum est: illa quippe olim famosa templa pro scopulis habentur: nec ultra illæ dæmonum fallaciæ consistunt, adversaria illa potestate per mysterium crucis in toto orbe prædicatum in fugam versa.

VERS. 13, 14. « Hoc verbum quod locutus est Dominus super Moab, quando locutus est. Et nunc dico in tribus annis annorum mercenarii, inhonorabitur gloria Moab, in omnibus divitiis multis: et relinquetur minimus, et non honoratus. » Pro illo apud LXX Interpretes dicto, « In tribus annis mercenarii inhonorabitur gloria Moab, » interposita apud reliquos interpretes distinctio, clariorem sententiam efficit: nam secundum Aquilam dicitur, « In tribus annis mercenarii; » secundum Symmachum vero, « Ex eo tempore et nunc locutus est Dominus dicens, In tribus annis quasi super mercenarium; » secundum Theodotionem autem, « Ab eo tempore et nunc locutus est Dominus dicens, In tribus annis, quasi annis mercenarii. » Deinde, alio resumpto principio, dicitur apud reliquos interpretes, « Et inhonorabitur gloria Moab cum omnibus divitiis multis. » Nam conjunctio, et, quæ media interponitur, aliam effert sententiam, ab his verbis, « Et inhonorabitur gloria Moab; » quæ vero superius ponuntur significant Dominum prædicta omnia de Moab in tribus annis locutum esse per prophetam, ac si mercede conduxisset eum, atque ut hujus prophetiæ ministerio vacaret præcepisse. Non enim quemadmodum nos totam lectionem una

Α Τί οὖν βούλεται τὸ τολμηρῶς δοκοῦν εἰρησθαι, τὸ, « Ἔσται εἰς τὸ ἐντραπήναι σε. » Διὰ τοῦτό μοι, φησὶν, ἰσχυροῦς ἐχαρίσω ἔνδοθεν τοὺς διαλογισμοὺς· ὥστε τοὺς νῦν μὴ ἐπιστρέφοντας ἐπὶ σὲ ἐντραπήναι σε, διὰ τῶν ἐλέγχων τῶν παραγομένων αὐτοῖς ἐκ τῆς τῶν δεδομένων μοι λογισμῶν εὐτοίας. Λείπει οὖν τὸ, « αὐτοὺς, » ἵνα ὀγιῶς ὁ νοῦς τῶν βῆμάτων ἀποδοθῆ, « Καὶ ἔσται εἰς τὸ ἐντραπήναι αὐτούς σε. » Ὅσπερ γὰρ οἱ ἐν τοῖς πολέμοις ἀντιπρόσωποι ἐστῶτες, ἕως μὲν ἰσοπαλεῖς δοκοῦσιν εἶναι, οὐ τρέπονται οὐδὲ ἐκκλίνουσιν, ἐπειδὴν δὲ ὑπερέχῃ αὐτῶν τὸ ἕτερον μέρος, τραπέντες φεύγουσιν· οὕτω καὶ ψυχὴ ὑπὸ ἀναίδειας παρατεταγμένη ἔστηκεν οὐκ ἐντροπομένη, ἐλεγχθεῖσα δὲ ὑπὸ λόγου καθαπτομένου αὐτῆς, τρέπεται πρὸς αἰσχύνην. Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ κρυπτῷ τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ἡ τροπή, ἐντροπή προσηγόρευται. Διὰ τοῦτο οὖν ἡ κοιλία ἠχῆσει, καὶ τὰ ἐντὸς, ὡσεὶ τεῖχος δ' ἐνεκαίνισεν ὁ θεὸς τοῦ προφήτου· ἵνα μεταβάλλωσιν καὶ ἐντραπήσιν, τοῦ αἰδεῖσθαι θεόν, πρότερον οὐκ ἐπιστάμενοι τὴν ὠφέλιμον αἰσχύνην. Διὰ μέντοι τοῦ,

« Ὅτι ἐκοπίασε Μωάβ ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, καὶ εἰσελεύσεται εἰς τὰ χειροποίητα, ὥστε προσεῦξασθαι, καὶ οὐ μὴ δύνωνται ἐξελεῖσθαι αὐτόν· » τάχα τὸν ἐπὶ τέλει ἀφανισμὸν πάσης εἰδωλολατρίας ἐκ τῆς τοῦ λόγου ἐπιφανείας, προφητεύει ὁ Ἡσαίας· ὅτι μάταιοι πάντες οἱ ἐπὶ ταῖς κατασκευαῖς τῶν ναῶν μόχοι, καὶ ἀνωφελεῖς αἱ εἰς τὰ χειροποίητα ἐλπιδες. « Προσεύξονται γὰρ, φησὶ, καὶ οὐ μὴ δύνωνται ἐξελεῖσθαι αὐτόν. » Τοῦτο δὲ νῦν ἐπὶ τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας πεπλήρωται· ἀντὶ σκοπέλων μὲν γὰρ ἐστήκασι οἱ ναοὶ περιδόητοι, οὐκέτι δὲ αἱ ἀπὸ τῶν δαιμόνων ἀπάται, φυγαδευθείσης τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως διὰ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ τοῦ κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κεκηρυγμένου.

« Τοῦτο τὸ βῆμα δ' ἐλάλησε Κύριος ἐπὶ Μωάβ, ὅποτε ἐλάλησε. Καὶ νῦν λέγω, ἐν τρισὶν ἔτεσιν ἐτῶν μισθωτοῦ ἀτιμασθήσεται ἡ δόξα Μωάβ ἐν παντὶ αὐτοῦ πλούτῳ τῷ πολλῷ, καὶ καταλειφθήσεται ὀλιγοστῆς, καὶ οὐκ ἐντιμος. » Ἀντὶ μέντοι τοῦ παρὰ τοῖς Ἑβδαμήκοντα φάσκοντος λόγου, « Ἐν τρισὶν ἔτεσιν μισθωτοῦ ἀτιμασθήσεται ἡ δόξα Μωάβ, » ἡ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἔρμηνευτὰς διαστολὴ, μεταξὺ βληθείσα, σαφεστέρην κατέστησε τὴν διάνοιαν· κατὰ μὲν γὰρ τὸν Ἀκύλαν εἴρηται, « Ἐν τρισὶν ἔτεσι μισθωτοῦ· » κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Ἐκτοτε καὶ νῦν ἐλάλησε Κύριος λέγων, Ἐν τρισὶν ἔτεσιν ὡς ἐπὶ μισθωτοῦ· » κατὰ δὲ τὸν Θεοδοσίωνα, « Ἀπὸ τότε καὶ νῦν ἐλάλησε Κύριος λέγων, Ἐν τρισὶν ἔτεσιν ὡς ἑνιαυτοῖς μισθωτοῦ. » Ἐἶτα ἀπὸ ἐτέρας ἀρχῆς εἴρηται παρὰ τοῖς λοιποῖς ἔρμηνευταῖς, « Καὶ ἀτιμασθήσεται ἡ δόξα Μωάβ σὺν παντὶ τῷ πληθεῖ τῷ πολλῷ. » Ὁ γὰρ, καὶ, σύνδεσμος μέσος παρεμβληθείς, ἐτέραν διάνοιαν παρέστησε τὴν ἀπὸ τοῦ, « Καὶ ἀτιμασθήσεται ἡ δόξα Μωάβ· » τὸ δὲ ἔμπροσθεν ἐδήλου ὡς ἐν τρισὶν ἔτεσι τὰ προλεχθέντα πάντα περὶ τῆς Μωάβ Κύριος ἐλάλησε διὰ τοῦ προφήτου, ὡσπερ μισθωσάμενος αὐτόν, καὶ ἀπασχολήσας περὶ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς περὶ τούτων προφητείας. Οὐ γὰρ ὡσπερ ἡμεῖς ἀθρώως συνάπτοντες τὸ πᾶν ἀνάγνωσμα διερχόμεθα, οὕτω καὶ ἡ

προφήτης κατὰ συνάφειαν πάντα λόγον τῆς προφητείας τροχάδην ἐξηνέγκατο · διηρημένως δὲ καὶ κατὰ χρόνον ἐν διαφόροις χρόνων διαστήμασι · ὡς τὰ πάντα πληρωθῆναι· τρία ἔτη, ἐν οἷς λέλεκται αὐτῷ τὰ εἰρημένα. Ἐλάλησε τοίνυν τὰ ἐν τρισὶν ὁ Κύριος ἔτσι διὰ τοῦ προφήτου. Τέλος δὲ τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ ἦν τὸ, « Καὶ ἀτιμασθήσεται ἡ δόξα Μωάβ σὺν παντὶ τῷ πληθεὶ τῷ πολλῷ. Καὶ καταλειφθήσεται ὀλιγοστὸς, καὶ οὐκ ἐντιμος. » Ὁ δὲ καὶ αὐτὸ πρὸς λέξιν πεπληρωται, ὡς ἔστιν ὅφει πᾶσι λαθεῖν βῆδιον τοῖς εἰς τοὺς τόπους ἀφεικνουμένοις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

« Τὸ βῆμα τὸ κατὰ Δαμασκῶ. Ἰδοὺ Δαμασκὸς ἀρθήσεται ἀπὸ πόλεων. » Τὴν καθαίρεισιν αἰνίττεται τῆς βασιλικῆς δυνάμεως, ἥς μετεῖχε πρότερον ἡ πόλις ἐκλάμψασα (19'). Μόνη γὰρ ἦν τότε τῆς Συρίας ἀπάσης κρατοῦσα, μήπω τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπιφανῶν ἐν τῇ Συρίᾳ πόλεων ἐγγηγεμένων, Ἀντιοχείας φημι καὶ τῶν ἄλλων.

« Καὶ ἔσται εἰς πτώσιν καὶ καταλειμμένη εἰς τὸν αἰῶνα εἰς κολίτην ποιμνίον καὶ ἀνάπαυσιν · καὶ οὐκ ἔσται ὁ δῶκων. Καὶ οὐκέτι ἔσται ὄχυρά τοῦ καταφεύγειν Ἐφραΐμ. » Ὅσπερ τῇ Βαβυλωνίᾳ τὰ ἀρμόττοντα ἐλέγετο, καὶ τοῖς ἀλλοφύλοις τοῖς τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦσι τὰ κατάλληλα, τῇ τε Μωάβ ὡσαύτως ἕτερα τινὰ ἰδιάζοντα · τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ κατὰ Δαμασκῶ προφητικὸν βῆμα ἰδίον τι τέλος ἐπελεύσεσθαι αὐτὴν ἀπειλεῖ· ἀρθήσεσθαι φησι γὰρ αὐτὴν ἀπὸ πόλεων. Κατὰ δὲ τὸν Θεοδοσίωνα, μεταστήσεσθαι φησιν ἐκ πόλεων. Πέπυνθη δὲ τοῦτο κατὰ τοὺς Ἀσσυρίους, ὡς καὶ ἐδήλου διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἡ μετὰ χειρας Γραφῆ, τὸν τῶν Ἀσσυρίων βασιλέα παριστώσα λέγοντα· « Καὶ ἔλαθον Ἀραβίαν καὶ Δαμασκὸν καὶ Σαμάρειαν, ὃν τρόπον ἔλαθον ταύτας καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς λήψομαι. » Τοῦτω δὲ τῷ λόγῳ καὶ ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ· γέγραπται γοῦν ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν· « Καὶ ἀνέβη βασιλεὺς Ἀσσυρίων εἰς Δαμασκὸν, καὶ συνέλαβε αὐτὴν, καὶ ἀπόκτισεν αὐτὴν. » Ἄ δὲ καὶ τέλους τετύχηκε ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν συνειστήκει μὲν ἡ Δαμασκὸς, τὴν δὲ παλαιὰν καὶ βασιλικὴν, φησί, παντελῶς ἠφανίσθη. Οὕτω δὲ συνέστη ἡ καὶ νῦν ὀρωμένη, ὡς ἡ προφητεία ἐθέσπισε, οὐκέτι μὲν βασιλικὸν ἀξίωμα ἐπαγομένη, οὐδὲ ἀρχουσα τοῦ Σύρων ἔθνους· ἀποπεπτωκυῖα δὲ ἥς εἶχε δυνάμειος πρότερον, καὶ μονονουχί εἰς κολίτην ποιμνίον καὶ ἀνάπαυσιν βουκολίων καταλειμμένη· οὕτω δὲ τὰ ἀγελαῖα πληθῆ καὶ τοὺς εὐτελεῖς δῆμους καλεῖν εἰσθεν ὁ λόγος. Κατὰ μόνην τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἐρμηνείαν εἴρηται, λέγω δὲ τὸ, « εἰς τὸν αἰῶνα. » οὕτε γὰρ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ οὕτε παρὰ τοῖς λοιποῖς ἐρμηνευταῖς φέρεται. Διὸ οὐκ ἀνάγκη τὴν πτώσιν Δαμασκῶ αἰώνιαν λέγεσθαι νομίζειν· ἐπιπῶν χρονικὴ τις αὐτῶν γέγονε ἡ πτώσις κατὰ τὴν τῆς Ἀσσυρίας πολιορκίαν, καθ' ἣν καὶ ἡ Ἱερουσαλήμ ἔλω. Ἄλλ' ὡσπερ αὐθις ἐπανελθόντες Ἰουδαῖοι ἤγειραν τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ τὴν χώραν

⁷⁷ Isa. x, 9.

(19') Hæc pene ad verbum Hieronymus exprimit.

A conjunctam percurrimus, ita et propheta cum conjunctione totum prophetiæ sermonem uno cursu extulit; sed divisim et secundum tempus, inque diversis temporum intervallis; ita ut toti tres anni completi sint, in quibus isthæc dicta ipsi fuere. Hæc igitur in tribus annis Dominus per prophetam locutus est. Finis autem verborum Domini illud erat, « Et inhonorabitur gloria Moab cum omnibus divitiis, iisque multis. Et relinquetur minimus, et non honoratus. » Quod ipsum ad litteram impletum est, ut facile ipsis quod perspicere valeant quotquot in ipsa loca concedunt.

CAPUT XVII.

VERS. 1. « Verbum contra Damascum. Ecce Damascus tolletur a civitatibus. » Eversionem regiæ potestatis subindiat, cujus antea consors erat urbs isthæc. Sola quippe tunc universæ Syriæ imperabat, cum urbes in Syria, nostra ætate conspicuæ, nondum structæ fuissent; Antiochiam dico et alias.

VERS. 2, 3. « Et erit in ruinam et derelicta in sæculum in cubile ovilium: et non erit qui persequatur. Et non erit ultra munita, ut illuc confugiat Ephraim. » Quemadmodum Babylonis quæ consentanea erant, allophyllis Palesstinæ incolis quæ ipsis competeabant, ac regioni Moab similiter alia quædam ipsi propria minabatur; sic et propheticus sermo contra Damascum agens, illam proprio sibi sine excipiendam esse interminatur: nam ipsam a civitatibus tollendam esse ait. Secundum Theodotionem vero, transferendam ex civitatibus. Id autem perpessa est Assyriorum tempore, ut prius significabat præsens Scriptura, cum Assyriorum regem induceret dicentem, « Et cepi Arabiam et Damascum et Samariam: quemadmodum has cepi et omnes principatus capiam⁷⁷. » Huic porro sermoni testimonium affert historia; siquidem in libro quarto Regnorum scriptum est: « Et ascendit rex Assyriorum Damascum, et cepit eam, et transtulit eam. » Quæ item extremo completa sunt sub Romanorum imperio, cujus tempore Damascus superstes quidem, verum quod ad antiquam et regiam dignitatem, funditus deleta erat. Quo pacto etiam consistit ea, quam hodie videmus, quemadmodum propheta vaticinatur: quæ tantum abest ut ultra regiam dignitatem obtineat, ac Syrorum genti imperet, ut pristina potestate penitus exciderit, ac tantum non in cubile ovilium, et in caulam armentorum relicta sit: sic porro vulgi multitudinem et infimam plebem vocare solet divina Scriptura. Illud autem, « in sæculum, » secundum solam Septuaginta Interpretum versionem dicitur: nam neque in Hebraico, neque apud reliquos interpretes fertur. Quamobrem necessarium minime est ut putemus ruinam Damasci æternam prædici: quauda quidem ad tempus solum ejus excidium fuit, cum ab Assyriis obsessa est, quando etiam Jerosolyma

capta est. Verum quemadmodum reversi Judæi Hierosolymam denuo excitant, atque regionem incolis repleverunt, ad eundem modum et Damascus, illa perpressa, quæ in prophetia servatur, rursus in sequenti tempore stracta fuit, ita ut regia sedes in ea iterum poneretur.

« Et non ultra regnum in Damasco : et residuum Syrorum. » Hæc dicuntur quasi Damascus superstes quidem futura sit, sed non munita et regni caput ut olim. Possunt item alio modo hæc loca explicari, quasi scilicet prophetia Damasci incolis depressionem et privatam vitam prænuntiet. Ita enim dicere solemus excidisse divitem, cum in extremam paupertatem devenerit; similiterque virum honoratum, cum dignitate sua spoliatus fuerit. Non enim præstantior tu es filiis Israel et gloria eorum. Nam si ille olim populus Dei nuncupatus, memorato tempore dignitate sua lapsurus esset, pristina libertate et regno spoliandus, non est quod tu Damascus de pari casu indigneris.

VERS. 4. « Hæc dicit Dominus Sabaoth : Erit in die illa ut deficiat gloria Jacob, et pingua gloriæ ejus commoveantur. » Et animadvertas velim, enim non funditus destruendam gentem, sed tantum gloriæ pristinæ jacturam fore significare. Pingua vero gloriæ prisci illius populi, erant sacerdotium et regnum, sacrum item canticum et cultus secundum legem præstitus, prophetandi gratia et gentis libertas, ac si qua alia penes Judaicam gentem habebantur : quæ confertim concutienda et amovenda fore sermo prædicat.

VERS. 5, 6. « Et erit quemadmodum si quis collegerit messem stantem, et semen spicarum mesuerit. Et erit quemadmodum si quis collegerit spicas in valle aspera, et relictus fuerit in ea culmus. » Sicut enim in messe colliguntur quidem spicæ, relinquuntur tamen in agrò culmus tenuis; ita futurum ait Judaicum populum, penes quem spicæ olim stantes succidentur, solusque relinquetur culmus. Quod si quis apud eos reperitur existimatione dignus, is comparabitur spicæ, non in planitie, sed in valle sicca et aspera nascenti. Cæterum spica indicari puto chorum discipulorum et evangelistarum Salvatoris nostri, de quo superius⁹⁸ dicebatur, « Et nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuisset, et quasi Gomorrha similes facti essemus. »

« Aut tanquam grana olivæ duo vel tria ad summitatem sublimem, vel quatuor vel quinque in ramis eorum relicta fuerint. » Tantam quippe fore ait eorum, qui ex Israele superstites erunt, raritatem in tempore, quod in prophetia notatur, ut omnes spicæ uni comparari possint; eos autem qui præstantiores apud illos erunt, fore quasi duo vel tria grana olivæ in summitate sublimi. Quæ subindi-

A ἐπλήρωσαν οικητόρων, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ Δαμασκός, παθοῦσα τότε τὰ ὑπὸ τῆς προφητείας θεσπισθέντα, αὐθις ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἀνυποκόμητο, ὡς καὶ βασιλείον ἐν αὐτῇ συστήνηαι πάλιν.

« Καὶ οὐκέτι βασιλεία ἐν Δαμασκῷ· καὶ τὸ κατὰλοιπον τῶν Σύρων. » Ὡς γὰρ μελλούσης μὲν αὐτῆς ἔσεσθαι, οὐ μὴν καὶ ὀχύρας κατὰ τὸ παλαιὸν γενησομένης, οὐδὲ βασιλευούσης ταῦτα εἰρηται. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλως ἐπιβαλεῖν τοῖς τόποις, ὡς τῆς προφητείας ταπεινώσειν τοῖς οἰκητορσι Δαμασκοῦ, καὶ βίον ἰδιωτικὸν προαναφωνούσης. Οὕτω γοῦν ἐκώσαμεν λέγειν ἐκπεπτικῶναι τὸν πλούσιον, ἐπειδὴν εἰς ἐσχάτην ἄλσση πενίαν· καὶ τὸν ἐντιμον, ἐπειδὴν οὐ μετεῖχεν ἀξιώματος στερηθῆ. Οὐ γὰρ σὺ βελτίων εἶ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ καὶ τῆς δόξης αὐτῶν. Εἰ γὰρ ὁ πάλαι τοῦ Θεοῦ χρηματίζων λαὸς ἐν τοῖς λεγομένοις χρόνοις ἐκπεσεῖται τοῦ οἴκελος ἀξιώματος, καὶ τῆς πάλαι παρ' αὐτοῖς πολιτευομένης αὐτονομίας καὶ βασιλείας· οὐ χρὴ σὲ τὴν Δαμασκὸν τὰ ὅμοια πάσχουσαν ἀγανακτεῖν.

« Τάδε λέγει Κύριος Σαβαὼθ· Ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἐκλείψει τῆς δόξης Ἰακώβ· καὶ τὰ πύονα τῆς δόξης αὐτοῦ σεισθήσεται. » Καὶ θέα ὅπως οὐκ ἀναίρεσιν παντελῆ τοῦ ἔθνους σημαίνει, ἀλλὰ τῆς δόξης αὐτῶν, ἧς μετεῖχον πρότερον, καθαίρεσιν. Πύονα δὲ ἦν τῆς τοῦ προτέρου λαοῦ δόξης ἡ ἱερωσύνη, καὶ ἡ βασιλεία, τὸ τε ἄγιον ἄσμα καὶ ἡ κατὰ νόμους λατρεία, ἡ τε προφητικὴ χάρις, καὶ ἡ τοῦ ἔθνους ἐλευθερία, καὶ ὅσα ἄλλα παρὰ τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνει· ἅπερ ἀθρόως σεισθήσεται, καὶ παντελῶς ἐκλείψειν προαγορεύει ὁ λόγος.

« Καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ ἀμητὸν ἑστηκότα, καὶ σπέρμα σταχύων ἀμήσῃ. Καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ στάχυν ἐν φάραγγι στερεῇ, καὶ καταλειφθῆ ἐν αὐτῇ καλάμῃ. » Ὡς γὰρ ἐν ἀμητῷ συνάγονται μὲν οἱ στάχυες, καταλείπεται δὲ ἐν τῇ χώρᾳ καλάμη ψιλή· οὕτω φησὶν ἔσεσθαι τὸν Ἰουδαίων λαόν, ἀποτιμηθέντα μὲν τῶν πάλαι παρ' αὐτοῖς σταχύων, μόνης δὲ τῆς καλάμης ἐν αὐτοῖς καταλειφθείσης. Εἰ δὲ καὶ ποῦ τις εὐρεθῆ ἐν αὐτοῖς ἀξιος λόγου, παραβλήθησεται οὗτος στάχυϊ, οὐχὶ ἐν τῷ πεδίῳ φύντι, ἀλλ' ἐν κοιλάδι καὶ φάραγγι καταξήρω καὶ στερεῇ. Δηλούσθαι δὲ οἶμαι διὰ τοῦ στάχυος τὸν χορὸν τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθητῶν καὶ εὐαγγελιστῶν, περὶ οὗ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐλέγετο· « Καὶ εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὁμοιωθῆμεν. »

« Ἡ ὡς ῥώγας ἐλαίας δύο ἢ τρεῖς ἐπ' ἄκρου μετεώρου, ἢ τέσσαρες, ἢ πέντε ἐπὶ τῶν κλάδων αὐτῶν καταλειφθῶσι. » Τοσαύτην γὰρ φησὶν ἔσεσθαι σπάνιν τῶν ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ σωθησομένων κατὰ τοὺς χρόνους οὓς ἡ προφητεία σημαίνει, ὡς ἐνὶ στάχυϊ παραβάλλεσθαι τοὺς πάντας· τοὺς δὲ ἐν αὐτοῖς ἐξαιρέτους τοσοῦτους ἔσεσθαι τινας, ὥσπερ εἰ ῥώγας ἐλαίας δύο ἢ τρεῖς τοὺς ἐπ' ἄκρου μετεώρου, αἰνιττομένου τοῦ

⁹⁸ Cap. 1, vers. 9.

λόγου τοὺς ἀκροτάτους τῶν ἀποστόλων, οὓς ποτὲ μὲν κατὰ συζυγίαν ὁ Σωτὴρ προσεκαλεῖτο, ποτὲ δὲ τρεῖς· οὗς ἡ Γραφή τοῦ Εὐαγγελίου ἐκλεκτῶν ἐκλεκτοτέρους εἰσήγαγε· λέγω δὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, οὓς ἐπὶ τὸ ὄρος ἀνήγαγε μόνους, ἱστορήσοντας τὴν μεταμόρφωσιν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τῆς ἀναβιωσκούσης θυγατρὸς τοῦ ἀρχισυναγώγου παρέλαβε (20). Οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ τοὺς τρεῖς τούτους οἱ τέσσαρες εἰσι καὶ πέντε, καὶ τοὺς τέσσαρας καὶ τοὺς πέντε, δέκα καὶ τέσσαρας ποιήσει τοὺς πάντας, ὧν δώδεκα μὲν τοὺς πρῶτους ἀποστόλους εἶποις ἂν εἶναι, οὐκ ἐλάττω δὲ αὐτῶν τῆς ἀρετῆν Παῦλον, καὶ αὐτὸν ὄντα κλητὸν ἀπόστολον, καὶ τὸν Ἰάκωβον γεγονέναι τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου, ὃς πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς Ἱεροσολύμων Ἐκκλησίας ὑπ' αὐτοῦ καταστῆναι τοῦ Σωτῆρος μνημονεύεται. Οὗτοι δὲ πάντες ἐπ' ἄκρου τῆς ἐλαίας, λέγω δὴ τῆς Ἰουδαίων διαδοχῆς εὐρημέναι διὰ τῶν μετὰ χεῖρας μνημονεύονται. Καὶ ὁ θεὸς δὲ Ἀπόστολος οἶδεν ἐλαίαν παραβάλλειν τὴν παρὰ Ἰούδα διαδοχὴν, καὶ ῥίζαν ἀγίαν καὶ ἀπαρχὴν, καὶ καλλιελαίαν αὐτὴν καλεῖ.

« Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ· Τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ πεποιθὼς ἔσται ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῷ ποιήσαντι αὐτόν· οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ ἐμβλέψονται· καὶ οὐ μὴ πεποιθότες ὦσιν ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, οὐδὲ ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἃ ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν· ἀλλ' ἔσονται πεποιθότες ἐπὶ τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ. Καὶ οὐκ ἔβονται τὰ δένδρα αὐτῶν οὐδὲ τὰ βεβλύγματα αὐτῶν. Τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἔσονται αἱ πόλεις σου ἐγκαταλειμμέναι, ὃν τρόπον κατέλιπον οἱ Ἀμορραῖοι καὶ οἱ Εὐαῖοι ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ. Καὶ ἔσονται ἔρημοι, διότι κατέλιπες τὸν Θεὸν τὸν Σωτῆρά σου, καὶ Κυρίου τοῦ βοηθοῦ σου οὐκ ἐμνήσθης. Διὰ τοῦτο φυτεύσεις φύτευμα ἄπιστον, καὶ σπέρμα ἄπιστον. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ, ἥ ἂν φυτεύσης, πλανηθήσῃ. Τὸ δὲ πρῶτ' ἐὰν στείρῃς, ἀνθήσῃ εἰς ἀμύγην, ἥ ἂν ἡμέρᾳ κληρώσῃ· καὶ ὡς πατὴρ ἀνθρώπου κληρώσῃ τοῖς υἱοῖς σου. » Ὡστερ γὰρ, φησὶν, ἐκείνων ἀπολωλότων, ἕτεροι παρελθόντες κατέσχον αὐτῶν τὰς πόλεις καὶ τὰς χώρας, οὕτως καὶ αἱ σαὶ πόλεις ἑτέρους ἔξουσιν οἰκήτορας, ὡμὸν ἀποβληθέντων καὶ ἐξωσθέντων. « Καὶ ἔσονται ἔρημοι, διότι κατέλιπες τὸν Θεὸν τὸν σωτῆρά σου, καὶ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου οὐκ ἐμνήσθης. » Ἐνθα δὲ καὶ αὐτοῦ Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μύνηται ἡ Ἑβραϊκὴ φωνὴ· σωτῆρα γὰρ ὀνομάζει τὸ Ἰησοῦ ὄνομα εἰς τὴν Ἑλλάδα γλώττιαν ἐρμηνευόμενον. Καὶ τοῦτο αἴτιον, διὸ συμβήσεται αὐτοῖς τὰ προλεχθέντα πάντα, εἰρηται, διότι κατέλιπον τὸν Θεὸν τὸν Σωτῆρα αὐτῶν, καὶ Κυρίου τοῦ πάντοτε βοηθοῦ αὐτῶν οὐκ ἐμνήσθησαν. Ἐκὰν οὖν, φησὶ, τὸ σπέρμα τοῦτο τὸ ἄπιστον καὶ τὴν φυτείαν τὴν ἄπιστον στείρῃς ἐν τῇ σεαυτοῦ ψυχῇ, τότε πλανηθήσῃ· εἰ δὲ, μεταβαλὼν ἐπὶ τὴν ἀνατελισσάν τῷ κόσμῳ πρῶτον τοῦ φωτὸς τοῦ εὐαγγελικοῦ, ἕτερον σπέρμα κατάθειο τῇ σεαυτοῦ διανοίᾳ, περὶ οὗ λέλεκται ἐν Εὐαγγελίῳ· « Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ

¹⁰ Matth. xiii, 5. ¹¹ ibid. 24.

(20) Hæc ipsa Hieronymus ad hunc locum qui

A cantur apostolorum præcipui, quos aliquando bines Servator advocabat, aliquando ternos, quos Evangelii scriptura electis electiores inducit, Petrum scilicet et Jacobum et Joannem, solos in montem adductos, ut transfignationis spectatores essent : quos item cum archisynagogi filiam suscitavit, secum assumpsit. Et qui post tres illos residui sunt, quatuor sunt et quinque, ac hos quatuor et quinque ad numerum quatuordecim deducet : ex quorum numero duodecim quidem primos apostolos esse dicas, et illis non virtute minorem Paulum, qui et ipse vocatus apostolus est, et Jacobum fratrem Domini, qui primus Hierosolymitanæ Ecclesiæ episcopus ab ipso Salvatore constitutus memoratur. Hi omnes in summitate oleæ, videlicet Judæorum successionis, reperti in præsentī memorantur. Divinus quoque Apostolus Judæ successionem oleæ comparavit, ipsamque radicem sanctam, orimitias et bonam olivam vocat.

Vers. 7-10. « Hæc dicit Dominus Deus Israel : In die illa confidens erit homo in eo, qui fecit eum : oculi autem ejus in sanctum Israel respicient : et non confidentes erunt in altaribus, neque in operibus manuum suarum, quæ fecerunt digiti eorum : sed erunt confidentes in sancto Israel. Et non videbunt arbores eorum nec abominaciones eorum. In die illa erunt derelictæ urbes tuæ, quemadmodum dereliquerunt Amorrhæi et Evæi a facie filiorum Israel. Et erunt desertæ, quoniam deseruisti Deum Salvatorem tuum, et Domini adjutoris tui non recordatus es. Propter hoc plantabis plantationem infidelem, et semen infidele. Die autem illa, qua plantabis, errabis. Mane vero si seminaveris, florebis in messe, qua die hereditatem adibis : et tanquam pater hominis hereditatem sortieris filiis tuis. » Quemadmodum enim, inquit, illis pereuntibus, accedentes alii eorum urbes et regiones obtinuerunt, sic et urbes tuæ, vobis ejectionis ac depulsis, incolis aliis replebuntur. « Et erunt desertæ, quia dereliquisti Deum servatorem tuum, et Domini Dei tui recordatus non es. » Hic vero ipsum Jesum Salvatorem nostrum Hebraica vox commemorat : nam Jesu nomen in Græcam linguam translatum *Savatore* significat. Hæc vero in causa fore ait, ut ipsis prædicta omnia contingant, quia dereliquerunt Deum Salvatorem suum, et Domini adjutoris semper sui non meminerunt. Cum itaque, ait, hoc semen incredulum, et hanc infidelem plantationem in anima tua seminaveris, tum errabis ; sin autem ex oriente in mundo evangelici luminis diluculo, mutata sententia aliud semen in mente tua jeceris, de quo dictum est in Evangelio, « Exiit qui seminavit seminare » ; et, « Simile factum est regnum cælorum homini seminanti bonum semen in agro suo » ;

totam Eusebii sententiam ut suam extulit. Vide in

et cum in propria luce orientis matutini solis iustitiæ fueris, in te ad messidem florebit, ita ut iis omnibus, qui tibi per salutarem doctrinam secundum Deum nati fuerint, sortem bonam tribuas.

VERS. 12. « Væ multitudini gentium multarum. Sicut mare fluctuans, sic turbabimini. » Postquam de conversione gentium ad Deum, et de Judæorum incredulitate erga Christum vaticinatus est, ad multitudinem gentium pertransit, quæ cum in ipsa Damasco, tum in aliis regionibus in incredulitate mansuræ, et Ecclesiam Dei vexaturæ et impugnaturæ sunt.

VERS. 13. « Et dorsum gentium multarum sicut aqua sonabit. Sicut aqua multa, gentes multæ: sicut aqua vi impulsæ. » Quemadmodum enim maris dorsa tumescunt et in sublime elata, dum a ventis agitantur, atque turbantur, sonitum maximum edunt, et metum navigantibus incutiunt; eodem modo turbæ populorum sive Damasci sive in reliquis regionibus, in infidelitate et idololatria manentes, ab invisibilibus gentibus agitæ, instar fluctuum maris sonitum edent, contra Ecclesiam Dei insurgentes. Verum illas « eliminabit et procul insequetur: » etsi illæ maris ferme instar contra adversarios suos fluctus attollant. Dorsa autem multarum gentium hic illas nuncupat, quia gentes multas insequentes instant. Qui vero insequuntur, a tergo et a dorso fugientium omnino currunt. « Et eliminabit illum, et longe ipsum persequetur. » Id est, retro mittet et ipsum persequetur. Secundum Aquilam autem, « Comminabitur illi, et fugiet longe; » secundum Symmachum vero, « Et infremet ipsi, et fugiet procul. » Cui autem eorum infremet aut comminabitur, nisi prædictæ infidelium populorum genti, et ipsam agitantem diabolo? Quis autem ipsis comminabitur, nisi is de quo dictum est:

VERS. 14. « Comminabitur Dominus in te, qui elegit Jerusalem. Ad vesperam erit luctus, antequam sit diluculum, et non erit. Hæc portio eorum qui populati sunt vos: hæreditas eorum qui vos in hæreditatem possederunt. » Iis quippe qui instar maris fluctuantis contra Ecclesiam sese extulerunt, in occasu vitæ, et in ipso fine luctus aderit, quia non ultra erunt. Nam in futuro sæculo nova lux orientis et matutini tunc ad ultionem ferendam illucebit.

CAPUT XVIII.

VERS. 1, 2. « Væ terræ navium, alæ ultra flumina Æthiopiæ; qui mittit in mare obsides, et epistolas biblinas supra aquam. » Unde factum ut omnes abique Judæi pariter et uno consensu Christianæ Doctrinæ contradicerent? In veterum scriptis repe-

(21) Hic Eusebium acerbè carpit Hieronymus his verbis, « Eusebius Cæsariensis historicam interpretationem titulo repromittens, diversis sensibus evagatur: cujus eum libros legerem, aliud multo reperi,

Α σπειραι· » καὶ, « Ὁμοιωθη ἡ βασιλεια τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπων σπειροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἰδίῳ ἀγρῷ· » καὶ ἐπὶ ἐν τῷ ἰδίῳ φωτὶ γένοιτο τῆς πρωτῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης, ἀνήσει ἐν σοὶ εἰς ἀμύτον· ὡς μεταδοῦναι κληρον ἀγαθὸν καὶ τοῖς ἑαυτοῦ πᾶσι τοῖς κατὰ Θεὸν γεννησομένοις διὰ τῆς σωτηρίου διδασκαλίας.

« Οὐαὶ πλῆθος ἐθνῶν πολλῶν. Ὡς θάλασσα κυμαίνουσα, οὕτως παραχθήσεσθε. Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἐπιστροφῆς, καὶ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν ἀπιστίας τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους θεσπίσας ὁ λόγος, μεταβαίνει ἐπὶ τὰ πλῆθη τῶν ἐθνῶν, ἐν αὐτῇ τε τῇ Δαμασκῷ καὶ ταῖς λοιπαῖς χώραις ἐν ἀπιστία ἀπομεινάντων, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἐλαύνειν καὶ πολιορκεῖν μελλόντων.

B « Καὶ νῦτος ἐθνῶν πολλῶν ὡς ὕδωρ ἤχησει· ὡς ὕδωρ πολλῷ, ἔθνη πολλὰ, ὡς ὕδατος πολλοῦ βῆα φερομένου. » Ὡς γὰρ θαλάσσης τὰ νῦτα κυρτούμενα, καὶ εἰς ὕψος αἰρούμενα, ἐν τῷ χειμάζεσθαι καὶ ταρασσέσθαι ὑπὸ ἀνέμων, ἦχον μέγιστον ἐμποεῖ καὶ φόβον τοῖς πλέουσιν· οὕτω καὶ τὰ πλῆθη τῶν ἐν αὐτῇ τε τῇ Δαμασκῷ καὶ ταῖς λοιπαῖς χώραις ἐπ' ἀπιστία καὶ εἰδωλολατρεῖα μενόντων ἐθνῶν, ὑπὸ τῶν ἀοράτων ἐθνῶν ἐνεργούμενα, δίκην κυμάτων θαλάσσης ἤχησουσι, κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἐπανιστάμενα. « Καὶ ἀποσκορακίει αὐτούς, καὶ πόρρω αὐτούς διώξεται· » μονονουχὶ θαλάσσης δίκην τῶν ἀνθεστηκότων κατακυμαίνοντες. Νῦτον δὲ αὐτούς πολλῶν ἐθνῶν ἐν τούτοις ἀποκαλεῖ, διὰ τὸ πολλὰ διώκεσθαι παρ' αὐτῶν ἔθνη. Τρέχουσι δὲ κατὰ νῦτον πάντη τε καὶ πάντως τῶν φευγόντων οἱ διώκοντες. « Καὶ ἀποσκορακίει αὐτὸν, καὶ πόρρω αὐτὸν διώξεται. » Τουτέστιν, ὀπίσω πέμψει, καὶ αὐτὸν διώξεται. Κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν, « Ἐπιτιμήσει ἐν αὐτῷ, καὶ φεύξεται μακρὰν· » κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Καὶ ἐμβριμήσεται αὐτῷ καὶ φεύξεται πόρρω. » Τινὲ δὲ αὐτῶν ἐμβριμήσεται ἢ ἐπιτιμήσεται, ἢ τῷ προλεχθέντι ἔθνεϊ τῶν ἀπίστων λαῶν, καὶ τῷ τούτους ἐνεργοῦντι διαβόλῳ; Τίς δὲ αὐτοῖς ἐπιτιμήσει ἄλλ' ἢ ἕξεινος περὶ οὐ εἶρηται,

« Ἐπιτιμήσει Κύριος ἐν σοὶ ἐκλεξάμενος τὴν Ἰερουσαλήμ. Πρὸς ἐσπέραν ἔσται πένθος πρὶν τὴν πρωτῆ καὶ οὐκ ἔσται. Αὕτη ἡ μερὶς τῶν προνομευσάντων ὑμᾶς, κληρονομία τοῖς κληρονομήσασι. » Τοῖς γὰρ δίκην θαλάσσης κυμαίνουσας κατεπαρθεῖσι τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τῇ δύσει τοῦ βίου καὶ πρὸς αὐτῷ τῷ τέλει πένθος ἔσεται, ὅτι οὐκέτι ὑπάρχουσι· κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, νέου φωτὸς ἀνατολῆς καὶ πρωτῆς τὸ τῆνικαῦτα ταῖς θύραις ἐπιλάμψαντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

« Οὐαὶ γῆς πλοίων, πτέρυγες ἐπέκεινα ποταμῶν Αἰθιοπίας· ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάσῃ ὄμηρα, καὶ ἐπιστολάς βιβλίνας ἐπάνω τοῦ ὕδατος. » Πόθεν τοῦς πανταχοῦ Ἰουδαίους τοῦς πάντας συμφώνως ἐξ ἐνὸς συνθήματος ἀντιλέγειν τῷ περὶ Χριστοῦ λόγῳ (21);

quam indice promittebat. Ubicunque enim eum historia defecerit, transit ad allegoriam, et ita separata consociat, ut mirer eum nova sermonis fabricam in unum corpus lapidemque conjungere. Hoc

Εὐρομεν ἐν τοῖς τῶν παλαιῶν συγγράμμασιν, ὡς οἱ τὴν Ἱερουσαλήμ οἰκοῦντες τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἔθνους ἱερεῖς καὶ πρεσβύτεροι γράμματα διαχαράξαντες εἰς πάντα διεπέμφσαντο τὰ ἔθνη τοῖς ἀπανταχοῦ Ἰουδαίοις διαβάλλοντες τὴν Χριστοῦ διδασκαλίαν, ὡς αἰρεσὶν καινὴν καὶ ἀλλοτριάν τοῦ Θεοῦ, παρήγγελλον τε δι' ἐπιστολῶν μὴ παραδέξασθαι αὐτήν. Τοῦτο δὲ οὖν αὐτὸ σημαίνειν ἔοικεν ἢ μετὰ χειρὸς προφητεία, ἐν ᾗ λέγει· « Οὐαὶ γῆς πλοίων, πτέρυγες ἐπέκεινα ποταμῶν Αἰθιοπίας· ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάσῃ ὄμηρα· ἀνθ' οὗ ὁ Σύμμαχος ἀποστόλους εἶπε φήσας, « Ἀποστέλλων ἀποστόλους ἐν θαλάσῃ » ὁ δὲ Ἀκύλας πρεσβύτερος ἐξέδωκεν εἰπὼν, « Ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάσῃ πρεσβύτερος. » Ὁρᾷς ὅπως ὁ λόγος τοὺς προλεχθέντας Ἰουδαίους ἀρχοντας ταλανίζει, καὶ τὴν γῆν αὐτῶν, ἧς ἡ κακία μέχρις Αἰθιοπίαν ἐφθασε. Διὸ κατὰ τὸν Σύμμαχον εἴρηται, « Οὐαὶ γῆς ὁ ἦχος πτέρυγος, ἢ πέραθεν ποταμῶν Αἰθιοπίας· » δι' ὧν σημαίνει, ὡς καὶ πέραν τῆς Αἰθιοπίαν χώρας, ἢ τῶν ἐσχατιῶν τῆς γῆς, ὁ τῆς πονηρίας ἦχος τῶν τὴν Ἰουδαίαν γῆν οἰκοῦντων διὰ τινῶν ὡσπερ ἰπταμένων πλοίων προῆλθεν, οἳ τὴν ἀπόστολὸν αὐτῶν, ἐπιστολάς βιβλίνας κομιζόμενοι, ὑπεράνω τε τῶν ὑδάτων ναυτιλλόμενοι καὶ τὴν θάλασσαν ἐμπλέοντες, ἀπανταχοῦ γῆς διέτρεχον τὸν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνδιαβάλλοντες λόγον. Ἀποστόλους δὲ εἰσέτι καὶ νῦν ἔθος ἐστὶν Ἰουδαίοις ὀνομάζειν τοὺς ἐγκύκλια γράμματα παρὰ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ἐπικομιζομένους.

« Πορεύονται γὰρ ἄγγελοι κούφοι πρὸς ἔθνος μετέωρον καὶ ξένον λαὸν καὶ χαλεπόν. Τίς αὐτοῦ ἐπέκεινα; ἔθνος (22) ἀνέλπιστον καὶ καταπεπατημένον. » Ὡς εἶναι ἀρχὴν πράγματος· καὶ μοι δοκεῖ τοῦτο τὸ πρόσσημα πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρησθαι· οὗς διὰ τὸ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀγαθῶν εὐαγγελιστὰς εἶναι, ἀγγέλους καὶ κούφους ὠνόμασε πρὸς ἀντιδιαστολήν τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀποστόλων. Φησὶν οὖν πρὸς αὐτοὺς τοὺς τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλους· Ὑμεῖς, οἱ Χριστοῦ μαθηταί, πορεύεσθε, ὡσπερ οὖν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ διετάξατο πρὸς ὑμᾶς λέγων· « Πορεύεσθε μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλῶτα οἴκου Ἰσραὴλ, » καὶ, « Πορευθέντες, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Πορευόμενοι δὲ, φησὶ, κούφοι γίνεσθε καὶ εὐσταλεῖς, ὡς ἂν ῥαδίαν τὴν πορείαν ποιήσθε· ὁ δὲ καὶ αὐτοῖς πάλιν παρήκει λέγων· « Μηδὲν ἄρχετε κατὰ τὴν ὁδόν· μὴ κτήσησθε χρυσὸν μηδὲ ἀργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Κελεύει δὲ πορεύεσθαι πρὸς ἔθνος μετέωρον καὶ ξένον, καὶ πρὸς λαὸν χαλεπόν. Οὐ γὰρ πρὸς γνωρίμους

⁸¹ Matth. x, 6. ⁸² Matth. xxviii, 19. ⁸³ Matth. x, 9.

breviter admonui, ne quis nos putet ex illius fontibus mutuasse quæ dicimus: nam et in presenti capitulo adversum Judæos et Hierosolimam dicit prophetiam dirigi: quod in principio fidei Christianæ ad totas gentes epistolas miserint, ne susciperent passionem Christi, et miserint usque ad Æthiopianam et occidentalem plagam, totumque orbem ejus blasphemix disseminatione compleverint. » Et sane quod ait Hieronymus Eusebium ἀλληγορικῶς plerumque dictorum sensum interpretari, cuique legenti palam erit; quod vero dicit, se non ex Eusebii fontibus mutuasse, de toto commentario intelligas: etenim pleraque ille affert, quæ Eusebius nullatenus attigit; sed tamen multa ex hisce com-

rimus, Hierosolymitanos Judaicæ gentis sacerdotes et seniores, litteras in omnes gentes misisse ad omnes ubique Judæos, quo Christi doctrinam traducerent, ut novam ac Deo inimicam sectam: ac epistolis monuisset, ut ne illam reciperent. Hoc ipsum ergo significare videtur præsens prophetia ubi dicitur: « Væ terræ navium, ac ultra flumina Æthiopiæ; qui mittit in mare obsides; » pro quo Symmachus apostolos dixit his verbis, « Qui mittit et apostolos in mare; » Aquila vero legatos edidit, dicens, « Qui mittit in mare legatos. » Videntur quomodo sermo prædictus Judæorum principes miseros prædicet, necnon terram eorum, cujus malitia usque ad Æthiopes pervaserat. Quamobrem secundum Symmachum, « Væ terræ sonitus alæ, quæ ultra flumina Æthiopiæ: » quis significat, etiam ultra Æthiopiæ regionem, sive ultra extrema terræ, malitiæ incolarum Judææ sonitum, seu quibusdam volantibus navibus delatum, pervenisse, apostolosque eorum epistolas biblinas deferentes, ac supra dorsum aquarum in marique navigantes, ubique terrarum discursisse, sermonem de Servatore nostro calumniis vellicantes. Apostolos vero etiam nunc Judæi nuncupare solent eos, qui circulares principum suorum litteras circumquaque deportant.

« Ibunt enim nuntii celeres ad gentem excelsam et peregrinum populum, et gravem. Quis ultra illum? gens desperata et conculcata. » Ita ut sit illud rei initium: videturque mihi hoc præceptum Salvatoris nostri discipulis dari; qui quod omnibus hominibus bonorum nuntii sint, nuntii et celeres ab eo vocantur, ad differentiam Judaicorum apostolorum. Illos igitur bonorum nuntios sic alloquitur: Vos, Christi discipuli, ite, quemadmodum ipse vobis Servator præcepit, « Ite potius ad oves, quæ perierunt, domus Israel ⁸¹; » et, « Euntes docete omnes gentes in nomine meo ⁸². » Euntes autem, ait, leves estote et expediti, ut facilius viam emetiamini: quod etiam illis mandabat his verbis, « Nihil tuleritis in via; ne possideatis aurum, nec argentum, nec æs in zonis vestris ⁸³, » etc. Jubeat autem proficisci eos ad gentem sublimem et peregrinam, et ad populum gravem. Non enim ad notos vel domesticos sive fratres mittebantur, sed ad quosdam peregrinos ignotos viros et alienigenas, apud omnes

mentariis, etiam allegorice dicta hausit, quorum perquam minimam partem, nos hinc et inde notavimus.

(22) Hæc in hunc locum S. Hieronymus habet, « LXX, pro eo quod nos diximus *expectantem, expectantem*, et in Hebraico scriptum est, *sperantem, sperantem*, e contrario interpretati sunt ἀνέλπιστον, id est, *non sperantem*. Et ob hanc causam dederunt occasionem Eusebio, ut hoc de gentibus magis, quæ nec spem habeant, nec Testamentum Dei, nec prophetias, intelligendum putaverit; quam de Judæis: quod ab ipsis postea Ecclesiæ, quæ in specula constituta est, dona mittenda sint, et offerendæ victimæ spirituales.

gentes dispersos : in quibus vere sublimes quidam erant, in nulla firma re consistentes, ac errantes, qui omni superstitionis vento circumferebantur. Iidem porro gens gravis erant, piæ religionis verbo infestis et infimici. Hos tamen ut adeant nuntii veloces præcipit, ac illis prædicent, et usque ad extrema terræ pervadant. Quamobrem subjungit, « Quis ultra illum ? » sive secundum Symmachum, « Post quem non est ultra. » Hæc autem gens peregrina et sublimis, sine spe degebat ; ita ut dicat Apostolus, « Eramus aliquando sœnem non habentes et athei in mundo ⁸⁶. »

ἀπεξενωμένον καὶ μετέωρον ἔθνος, καὶ ἀνέλπιστον μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ. »

Vers. 3. « Nunc flumina terræ omnia tamquam regio habitata : habitabitur regio eorum. » Videtur mihi subindicare, fluminibus quidem, multitudinem gentium quæ Deum cognituræ sunt ; regionibus vero earum, ecclesias : quemadmodum enim superius fluctibus maris, fluctibusque turbatis, infidelium gentium turbas comparavit ; sic et nunc fluviis dulcibus placideque manantibus, Christi populos similes ait ; per regionem autem eorum, indicat Ecclesiam. Olim ergo isthæc flumina inhabitata erant, et a Deo aliena : ac regio eorum pia religione vacua et deserta ; jam vero per nostram, inquit, prædicationem, memorata flumina et regio eorum, in habitata terram versa sunt. Id porro procurabit illis Christi signum : « Veluti signum a monte elevabitur. »

Vers. 4. « Tanquam buccinæ vox audietur : quia sic dixit Dominus mihi : Securitas erit in mea civitate. » Prædicta regio mea Domini civitas est : quare securitas in ea erit, utpote custodiente me, et undique illam tutante ; ita ut jure de illa dicatur, « Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei ⁸⁷ ; » et « Fluminis impetus lætificant civitatem Dei. Veluti lux æstus meridiani, et ut nubes roris diei messis ⁸⁸. » Ab hujusmodi luce, quæ quasi æstus meridianus in civitate mea effunditur, nihil, inquit, civitati meæ damni infertur, neque dolor iis qui hujusmodi luce perfunduntur. Lux igitur illa, est ipsum Dei Verbum, quod Ecclesiam ejus semper illuminat ; nubes autem roris, Spiritus sanctus, qui supremam unigeniti Filii Dei theologiam, iis, qui eam capere non valent, adumbrate tradit, ut attemperatum quidpiam efficiatur, altam et summam de Christo theologiam complectens ; idque ex accessu cujusdam nubis sancti Spiritus. Hæc porro ante messem futura prædicat : hac ratione fructus in Ecclesia Dei pullulantes significans, qui instar spicarum efflorescunt : qua de re superius ⁸⁷ hæc declarabat, « Et lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe. » Et Salvator similiter cum diceret, « Levate oculos vestros, et videte agros, quoniam albi sunt ad messem ⁸⁸. » Erit itaque lux divinitatis Verbi, in ejus civitate, non temperata quasi vigens et meridiana ; quia vero

A καὶ πρὸς οικεῖους τινὰς καὶ ἀδελφοὺς ἀπεστῆλλοντο, ἀλλὰ πρὸς τινὰς ἀπεξενωμένους ἀγνωστούς ἄνδρας καὶ ἀλλογενεῖς, τοὺς ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι : ἐν οἷς ἦσαν μετέωροι ἀληθῶς, ἐπὶ μηδὲν ἔδρανον ἐστῶτες, πλανώμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς πολυθέου πλάνης. Οἱ δ' αὐτοὶ καὶ χαλεπὸν ἔθνος ἦσαν, ἐχθρῶς καὶ πολεμῶς διαχειρόμενοι πρὸς τὸν τῆς θεοσεβείας λόγον. Ὅμως δ' οὖν πρὸς τοὺτους παρακαλεῖται ἀπιέναι τοὺς ἀγγέλους κούφους καὶ τούτοις κηρύττειν, διαβαίνειν δὲ καὶ ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς. Διὸ ἐπιλέγει, « Τίς αὐτοῦ ἐπέκεινα ; » ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « Μεθ' οὗ οὐκ ἔστιν ἐπέκεινα. » Τοῦτο δὲ τὸ ἦν ὡς λέγειν τὸν Ἀπόστολον : « Ἡμεῖν που ἐπιθά

B « Nunc oī potamoi τῆς γῆς πάντες ὡς χώρα κατοικουμένη κατοικισθήσεται ἡ χώρα αὐτῶν. » Ἀντικεῖσθαι δὲ διὰ τούτων μοι δοκεῖ ποταμοὺς μὲν τὰ πλήθη τῶν τὸν Θεὸν ἐπιγνωσομένων λαῶν ἡ χώρας δὲ αὐτῶν τὰς ἐκκλησίας ὡς γὰρ ἀνωτέρω κύμασι θαλάσσης, καὶ κύμασι τεταραγμένοις τὰ πλήθη τῶν ἀπίστων ἔθνῶν παρέβαλεν, οὕτω νῦν ποταμοὶς γλυκέσι καὶ εὐσταθῶς κινουμένοις τοὺς Χριστοῦ λαοὺς ἀφομοιοῖ, χώραν αὐτῶν δηλώσας τὴν Ἐκκλησίαν. Πάλαι μὲν οὖν ἦσαν οἱ ποταμοὶ οὗτοι ἀόκητοι, καὶ ἀλλότροποι Θεοῦ, ἡ τε χώρα αὐτῶν ἐρημος θεοσεβείας· νυνὶ δὲ διὰ τοῦ ἡμετέρου, φησί, κηρύγματος, οἱ δηλωθέντες ποταμοὶ καὶ ἡ χώρα αὐτῶν εἰς οἰκουμένην ἐστὶ. Προξενήσει δὲ τοῦτο αὐτοῖς τὸ τοῦ Χριστοῦ σημεῖον· « Ὡσεὶ σημεῖον ἀπὸ δρους ἀρθῆ. »

C « Ὡς σάλπιγγος φωνὴ ἀκουστὸν ἔσται· διότι οὕτως εἶπε Κύριός μοι· Ἀσφάλεια ἔσται ἐν τῇ ἐμῇ πόλει. » Ἡ δὲ προλεχθεῖσα χώρα ἐμῆ τοῦ Κυρίου ἐστὶ πόλις· διὸ ἀσφάλεια ἔσται ἐν αὐτῇ, ὡς ἂν ἐμοῦ φυλάττοντος καὶ πανταχόθεν αὐτὴν ἀσφαλιζομένου ὥστε εὐκότως περὶ αὐτῆς λέγεσθαι· « Δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ, » καὶ· « Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὀρήματα εὐφραίνουσι τὴν πᾶλιν τοῦ Θεοῦ. Ὡς φῶς καύματος μεσημβρίας, καὶ ὡς νεφέλη δρόσου ἡμέρας ἀμῆτου. » Τοιοῦτου δὲ φωτὸς καὶ ὡσπερ καύματος μεσημβρινοῦ γενομένου ἐν τῇ ἐμῇ πόλει, οὐκ ἔστι, φησί, βλάβη, οὐδὲ λύπη τοῖς ὑπὸ τοιοῦτω φωτὶ καταναζομένοις. Φῶς μὲν οὖν αὐτὸς ἐστὶν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ διαπαντὸς φωτίζων· νεφέλη δὲ δρόσου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ τὴν ἀκραν θεολογίαν τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῖς μὴ οἷοις τε αὐτὴν χωρεῖν ἐπισκιάζον, ὡς κεκραμένον ἀποτελεῖσθαι τι πολὺ καὶ ἀκρότατον τῆς περὶ Χριστοῦ θεολογίας, διὰ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὡσπερὶ τινος νεφέλης ὑποδρομήν. Καὶ ταῦτα ἔσεσθαι φησί πρὸ τοῦ θεριαμοῦ· τοῦτον δηλών τὸν τρόπον τὰς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ καρποφορίας, διέκην σταχυῶν ἀνούσας· περὶ οὗ καὶ ἀνωτέρω ἐδήλου λέγων· « Καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου, ὡς οἱ εὐφρανόμενοι ἐν ἀμῆτῳ. » Καὶ ὁ Σωτὴρ ὁμοίως δι' ὧν ἔλεγεν· « Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε τὰς χώρας, ὅτι λευκαὶ εἰσι πρὸς θεριαμόν. »

⁸⁶ Ephes. II, 12. ⁸⁷ Psal. LXXVI, 3. ⁸⁸ Psal. XLV, 5. ⁸⁹ Cap. IX, vers. 3. ⁹⁰ Joan. IV, 35.

Ἔσται τοίνυν τὸ μὲν φως τῆς θεότητος τοῦ Λόγου ἀκρατον ὡσερ ἀκμαίον καὶ μεσημβρινὸν ἐν τῇ αὐτοῦ πόλει· διὰ δὲ τὸ μὴ χωρηθῆναι αὐτὸ ὑπὸ ἀνθρώπων, μέση διελθοῦσα ἡ νεφέλη τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὁρόσου ἐμπλεως, ἐπισκιάσει τὴν αὐτὴν πόλιν, ἵνα, ὡς ἐν ἡμέραις ἀμητοῦ, ταῖς πρὸ τοῦ θερισμοῦ, καλὸ τὸ φῶς ἐκλάμπη καὶ ἡ νεφέλη ἐπισκιάζῃ αὐτήν.

Ἔσται πρὸ τοῦ θερισμοῦ, ὅταν συντελεσθῇ ἀνθος, καὶ ὄμοια ἐξανθήσῃ ἀνθος ὄμοιαζούσα· καὶ ἀφελεί τὰ βοτρυδία τὰ μικρὰ τοῖς δρεπάνοις, καὶ τὰς κληματίδας ἀφελεί, καὶ ἀποκόψει. ὡσερ γάρ, φησιν, ἐν ταῖς ἀμπέλοις, ἐπειδὴν ὄμοιας ὡσιν οἱ βότρυες, ἐπισκιάς ὁ γεωργὸς τὰ περιττὰ καὶ ἀχρηστα τῶν κλημάτων ἐκκόπτει, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀτελεσφόρα καὶ ὡσερ εἰ νεκριμαία· καὶ ταῦτα γάρ, ὡς οὐκ ἂν ἀλκαλα, οὐδὲ ἀγαθὴν ἔχοντα ἐλπίδα πρὸς καρποῦ τελεωσιν, περιαιρεῖ ἐπιστήμη γεωργικῆ, ἵνα μὴ λυμαινῆται τοῖς ἐβρωμένοις βότρυσι τὰ περιττὰ καὶ ἀχρηστα· διότι ταῦτα μὲν ἀφαιρεῖ καὶ παραδίδωσιν εἰς βρώσιν· τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῖς θηρίοις τῆς γῆς, τὰ δὲ τὸν ἐντελὴ διασώζοντα καρπὸν διὰ πάσης ἐπιμελείας φυλάττει· οὕτω κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ θερισμοῦ γενήσεσθαι φησι, τῶν τῆς ἀμπέλου περιττῶν κλημάτων, καὶ τῶν ἀχρηστων αὐτῇ βοτρυῶν περιαιρουμένων, καὶ ἀποκοπτομένων, εἰς βορὰν τε ἐκδιδομένων ταῖς κολαστικαῖς δυνάμεσιν, οἱ ἀγαθοὶ βότρυες, αἱ καρποφόροι ψυχαί, τῆς παρὰ Θεοῦ τεύζονται ἀγαθῆς ἐλπίδος. Ἐν τούτοις αὐτοῖς ὁ Σωτὴρ αὐτὸν εἶναι τὴν ἀμπέλον ἔφησεν· τοὺς δὲ μαθητὰς τὰ κλήματα· βότρυες δὲ τῶν κλημάτων ἀκόλοθόν ἐστι νοεῖν, τοὺς ὑπὸ τῶν ἀποστόλων μαθητευομένους· ὡν τὰ ὡσερ νεκριμαία βοτρυδία τὰ ἀχρηστα καὶ ζωτικῆς δυνάμεως ἐστερημένα, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως ἀποβλήσεσθαι διδάσκει· καὶ τὰ κλήματα δὲ ὡσαύτως, τὰ μηδὲνα βότρυν φέροντα, οἷος ἦν ὁ προδότης Ἰούδας, ὁμοίως τοῖς ἀχρηστοῖς βότρυσιν, ἀποκοπήσεσθαι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ νότι δυνάμει.

Ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀνεγενθήσεται δῶρα Κυρίου Σαβαώθ ἐκ λαοῦ τεθλιμένου καὶ τετιλιμένου, καὶ ἀπὸ λαοῦ μεγάλου, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον. Ἐφ' ᾧ ἂν ὄστος ὁ τῆς στενῆς καὶ τεθλιμένης οὐδοῦ τὴν ἀπάγουσαν εἰς τὴν ζωὴν· ὁ αὐτὸς καὶ ἐκτετιλιμένος ὑπάρχει, ὡς ἂν τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων ζωῆς ἠλλοτριωμένος, καὶ μέγας δὲ ἐστὶ παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πολὺς· διὸ λέλεκται, « ἀπὸ λαοῦ μεγάλου. » Καὶ γὰρ ἐν τῷ παρόντι βίβη, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι δὲ αἰῶνι τὰ λογικὰ δῶρα καὶ τὰς ἀναιμάκτους τῷ Θεῷ θυσίας ἀναπέμψων οὐ διαλιμπάνει ὁ θηλωθεὶς λαός.

Ἔθνος ἐλπίζον καὶ καταπεπατημένον, ὃ ἐστὶν ἐν μέρει ποταμοῦ τῆς χώρας αὐτοῦ εἰς τὸν τόπον, οὗ τὸ ὄνομα Κυρίου Σαβαώθ, εἰς ὄρος ἁγίον. Τὸ γὰρ ἔθνος τοῦτο ἐν μέρει ποταμοῦ τῆς χώρας τοῦ Θεοῦ ἐτύγχανεν, ὅτε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐπολιτεύετο· ὡς λέγειν· Ἐν μέρει γενώσκειν καὶ ἐν μέρει προφητεύομεν. Οὕτω γὰρ τὸν πάντα ποταμὸν

A ab hominibus capi nequit, intercedens media quaedam nubes Spiritus sancti, plena roris, eandem civitatem inumbrabit, ut, quemadmodum in diebus messis, quæ ipsam messem prævertunt, et lumen splendeat, et nubes inumbret illam.

Vers. 5, 6. « Erit ante messem, cum fuerit con-summatum flos, et uva non matura eduxerit florem germinans : et auferet racemulos parvos falceibus, et sarmenta tollet et abscindet. » Quemadmodum enim, inquit, in vineis, dum uvæ immaturæ sunt, adventans agricola inutiles palmites excidit, neque id tantum, sed etiam infructuosa quæque et arecentia resecat : etenim illa quoque, utpote quæ nihil vigoris habeant, neque ullam ad fructus perfectionem spem relinquant, ex agriculturæ peritia de medio tollit, ne superflua et inutilia vigentibus vis noceant : quamobrem illa quidem auferit, et in escam « volatilibus cæli et bestiis terræ » abjicit ; quæ vero perfectum fructum servant retinentque, summa sollicitudine colit et tuetur ; sic in tempore messis futurum esse ait, ablatis quippe supervacaneis vineæ palmitibus, succisisque inutilibus uvis, atque in escam ultricium potestatum traditis ; bonæ uvæ, sive animæ fructiferæ, bonam spem a Deo consequentur. In his porro ipse Servator se vineam esse dixit ; discipulos vero suos, palmites ; uvas autem palmitum consequens est ut intelligamus esse eos, qui ab apostolis instituti fuerunt : quorum illos ceu racemulos inutiles ac vitali virtute privatos, in tempore iudicii abjiciendos esse docet ; similiterque palmites nullam uvam ferentes, qualis erat proditor Judas, perinde atque inutiles uvæ, a volatilibus cæli et bestiis terræ, videlicet adversariis et ultricibus virtutibus, excisum iri,

τοῖς θηρίοις τῆς γῆς, ἀντικείμεναι κολαστικαὶ δηλο-

Vers. 7. « In tempore illo afferentur dona Domino Sabaoth, a populo contrito et divulso, et a populo magno, ab hoc tempore usque in perpetuum. » Fuerit autem hic populus is qui in angusta et arcta via, quæ ducit ad vitam, graditur : ipseque divulsus est, utpote qui a communi hominum vita alienus sit, magnus item et multus est apud Deum : quare dictum est, « a populo magno. » At enim in præsentī vita et in futuro sæculo, rationabilia dona, et incruentas hostias Deo emittere nunquam cessat memoratus populus.

« Gens sperans et concalcata, quæ est in parte fluvii regionis ejus, in loco ubi nomen Domini Sabaoth, in monte sancto. » Hæc enim gens in parte fluvii regionis Dei erat, quando in Ecclesia Dei versabatur ; ita ut dicat, « In parte cognoscimus et in parte prophetamus. » Neque enim totum fluvium, scilicet Verbum Dei, capiebat illa regio : quare in

⁹⁹ I Cor. XIII, 9.

parte fluvii regionis Dei fuisse dicitur memoratus A
populus.

CAPUT XIX.

VERS. 1. « Visio Ægypti. Ecce Dominus sedet super nubem levem, et veniet in Ægyptum. » Attente considerandum est, quo pacto dicatur, « Visio Ægypti. » Non enim quemadmodum de Babylone dicebatur, « Visio contra Babylonem; » neque sicut de Judæa et Jerusalem, « Visio quam vidit Isaias filius Amos; quam vidit contra Judæam et Jerusalem; » neque ut de Damasco et de Moabitude; eodem modo de Ægypto: non enim dicitur, « Visio contra Ægyptum; » sed quasi Ægyptus visura, et oculis discernendi vi præditis contemplatura erat ea quæ in vaticinio feruntur: vel quia propheta visionem habuerat Ægyptiis pulcherrima prænuntiantes. Quid enim pulchrius, quid beatus Ægyptiis eventurum erat, quam quod Dominus præsentia sua ipsos dignaturus, et notitiam sui ipsis collaturus esset, facturisque alia omnia quæ in Ægyptiorum bonum verterent?

« Et movebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum superabitur in ipsis. » Quod sane quis secundum historię veritatem tunc completum dixerit, cum ipse Dominus, qui in principio apud Deum erat, Deus Verbum, non incorporeo neque invisibili modo in Ægyptiorum regione peregrinabatur, sed in nube illa levi, ut existimatur, sedens advenit, scilicet in corpore, quod Christus assumpserat, ex Spiritu sancto et ex sancta Virgine constitutum. Nam si non scriptum esset ipsum nubi insidentem venturum esse, posset quispiam dicere, Deum Verbum incorporaliter et divina virtute ubique præsentem, utpote qui omnia impleat, nam « In mundo erat, et mundus per ipsum factus est », eandem in Ægypto præsentiam exhibere, quandoquidem inspectionem et providentiam ad illos usque extendit. Verum illo modo non magis in Ægypto, quam in alia qualibet mundi parte esse dicatur. At nunc specialiter et distincte dicitur, ipsum nubi levi insidentem venturum in Ægyptum esse, quo proprius quidam et corporeus ejus adventus significatur. Cui dixerit quispiam in eadem explanatione insistentem, tunc propheticum dictum finem habuisse, cum is qui ex Virgine natus est Deus, quem Emmanuel prophetia vocat, ad homines advenit. Quemadmodum enim nubes non aliunde constitutionem habet, quam ex aere et ex vapore terræ, sic et corpus quod assumpsit, ex Spiritu sancto et ex terrena substantia constitutum, jure nubi levi comparatur, cui insidens Christus, in Ægypto, dum adhuc esset infans, peregrinabatur. Id quippe erat Ægyptiis satis, qui virtute ineffabili ex adventu Salvatoris magnam sunt utilitatem nacti. At secundum profundioram mentem, Domini præsentia Ægyptii præcipue egabant, utpote omnium hominum superstitiosissimi;

¹⁰ Joan. 1, 10.

ἐχώρει, λέγω δὲ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, ἡ δηλωθεῖσα χώρα· διδὲν μέρει τοῦ ποταμοῦ τῆς χώρας τοῦ Θεοῦ λέγεται γηγονέαι τὸ δηλωθὲν ἔθνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

« Ὅρασις Αἰγύπτου. Ἴδου Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης, καὶ ἦξει εἰς Αἴγυπτον. » Προσῆκει δὲ τὸν νοῦν ἐπιστῆσαι ὅπως εἰρηται· « Ὅρασις Αἰγύπτου. » Οὐ γὰρ ὡς ἐπὶ τῆς Βαβυλωνίως ἐλέγετο· « Ὅρασις κατὰ Βαβυλωνίως· οὐδ' ὡς ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς Ἱερουσαλήμ, « Ὅρασις ἣν εἶδεν Ἡσαίας υἱὸς Ἀμώς, ἣν εἶδε κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ· » οὐδ' ὡς ἐπὶ τῆς Δαμασκοῦ καὶ τῆς Μωαβιτιδος, οὕτως ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου· οὐ γὰρ εἰρηται, « Ὅρασις κατὰ τῆς Αἰγύπτου· » ἦτοι ὡς αὐτῆ, Αἰγύπτου μελλούσης ὄραν, καὶ θεωρεῖν ὀφθαλμοῖς διορατικῶς τὰ θεοπιστόμενα· ἢ ὡς τοῦ προφήτου τὴν ὄρασιν τεθεαμένου τὴν τὰ κάλλιστα τοῖς Αἰγυπτίοις προαναφωνήσασαν. Τί γὰρ κάλλιον, τί δὲ μακαριώτερον ὑπάρχειν ἡμελλεν Αἰγυπτίοις τοῦ τὸν Κύριον τῆς αὐτοῦ παρουσίας καταξιοῦν αὐτοῦς, καὶ τὴν αὐτοῦ γνώσιν αὐτοῖς παρέξιν, καὶ ποιῆσειν ὅσα ἄλλα ἐμφέρεται τοῖς Αἰγυπτίοις;

« Καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἠττηθήσεται ἐν αὐτοῖς. » Ὁ δὲ πεπληρωσθαι εἰποιεν ἂν τις πρὸς ἱστορίαν, ὅτε αὐτὸς ὁ Κύριος, ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν, Θεὸς Λόγος οὐκ ἄσωμάτως οὐδὲ ἀφανῶς ἐπεδήμει τῇ τῶν Αἰγυπτίων χώρᾳ, ἀλλὰ μετὰ τῆς νομιζομένης κούφης νεφέλης καθήμενον αὐτὸν ἀφικέσθαι, τοῦ σώματος δηλαδὴ, οὐ ἀνελήφει ὁ Χριστὸς, ἐξ ἀγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας Παρθένου ἐπισκευασμένου. Εἰ μὲν γὰρ μὴ προσέκειτο τὸ ἐπὶ νεφέλῃ καθήμενον αὐτὸν ἀφικέσθαι, ἦτοι ἡδυνάτὸ τις λέγειν, ὅτι ἄσωμάτως καὶ θεϊκῇ δυνάμει πανταχοῦ παρῶν ὁ Θεὸς Λόγος, ἅτε δὴ πάντα πληρῶν· « Ἐν τῷ κόσμῳ » γὰρ « ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, » καὶ τῇ Αἰγύπτῳ τὴν αὐτὴν παρουσίαν παρέχει, διὰ τοῦ τὴν ἐπισκοπῆν αὐτοῦ καὶ τὴν πρόνοιαν μετὰ αὐτῶν ἐκτελεῖν. Ἄλλ' οὐ μᾶλλον εἰποι τις αὐτὸν ἐν Αἰγύπτῳ, ἢ ἐν ἑτέρῳ μέρει πάντως κατὰ τοῦτον ὑπάρχειν τὸν τρόπον. Νῦν δὲ ἀριωρισμένως εἰς Αἴγυπτον αὐτὸν ἦξειν ὁ λόγος ἐπὶ νεφέλης αὐτὸν ὄχούμενον κούφης εἶπεν, ἰδιόζουσαν τινα καὶ σωματικὴν τὴν παρουσίαν αὐτοῦ δηλῶν. Ὡς δὲ εἰποι ἂν τις ὅτι ταύτη συνιστάμενος τῇ ἐκδοχῇ τέλους ἡξιώσθαι τὸ βῆτον ἐπὶ τῇ εἰς ἀνθρώπους προόδῳ τοῦ ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου γεννηθέντος Θεοῦ, ὃν Ἐμμανουὴλ καλεῖ ἡ προφητεία. Ὡς γὰρ ἡ νεφέλη οὐκ ἄλλοθεν ἔχει τὴν σύστασιν, ἢ ἐξ ἀέρος καὶ ἀναθυμιάσεως τῆς γῆς, οὕτως τὸ σῶμα ὃ ἀνελήφεν, ἐξ ἀγίου Πνεύματος καὶ τῆς γεώδους οὐσίας ὑποστάν εἰκότως νεφέλῃ κούφῃ παρεβλήθη, ἢ ἐγκαθήμενος ὁ Χριστὸς ἐπεδήμει τῇ Αἰγύπτῳ κατὰ τὴν νηπίαν ἡλικίαν. Ἀπῆρκει γὰρ καὶ τοῦτο Αἰγυπτίοις, ἀρρήτῳ δυνάμει μέγιστα ὠφελουμένοις ἐκ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιθέσεως. Κατὰ δὲ βαθυτέρον νοῦν, τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας ἐξαιρέτως ἐδεῖτο ἡ Αἰγύπτος, ἐπειδὴ πάντων ἀνθρώπων

δαισιδαίμονεστεροι γεγόνασιν, ὡς μὴ μόνον εἰμαρ-
μένη καὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν ἄστροις τὴν τοῦ παντὸς
ἀνατιθένα αἰτίαν, ἐκπεσεῖν δὲ καὶ μέχρι τῆς τῶν
ἀλόγων ζώων, καὶ θηρίων ἀτιθάσων πτηνῶν τε καὶ
ἕρπετῶν θεοποιίας. Οὕτω δὲ ἀδέσποτον καὶ ἀπρο-
νόητον ἡγοῦντο τὸ πᾶν, ὡς καὶ βασιλέα αὐτῶν
γυμνῆ τῇ κεφαλῇ λέγειν· « Οὐκ οἶδα τὸν Κύριον, »
καὶ, « Τίς ἐστὶν ὃ εἰσακούσομαι τῆς φωνῆς αὐτοῦ; »
Ταῦτα δὲ αὐτοῖς ἔργοις τέλος ἐλάβανε καθ' ὃν χρόνον
ἐκκλησῆσαι μὲν Θεοῦ καθ' ὅλης Ἔβρυτο τῆς Αἰγύ-
πτου, ἐπεδήμησε δὲ αὐτὸς ὁ Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις,
ἐπισκοπῶν τὰς ἐκκλησίας αὐτοῦ κατὰ τό· « Ὅπου δύο
ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰσὶν εἰς τὸ ἔμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι
ἐν μέσῳ αὐτῶν. » Οὕτω γοῦν αἱ μὲν ἐκκλησῆσαι τῇ αὐ-
τοῦ διελαμπρον χάριτι, ἡ δὲ τῶν αὐτόθι δαιμόνων κα-
θηρεῖτο πλάνη.

« Καὶ ἐπεγεροθήσονται Αἰγύπτιοι ἐπ' Αἰγυπτίους,
καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ
ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ. » Καὶ ταῦτα μὲν ἐπλη-
ροῦτο μετὰ τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, τὸ εἰς πᾶσαν
διαδοθὲν τὴν Αἴγυπτον, ἐφ' ᾧ τὰ μὲν ἄψυχα ζῴα
τῆς ἐξ αἰῶνος ἀκινήτου στάσεως αὐτῶν ἐσαλεύθη,
ὥστε μὴ καθιδρῶσθαι καὶ βεβαίαν ἔχειν αὐτὰ στάσιν
διὰ τὸν ἐγγενόμενον αὐτοῖς λαόν, οἱ δὲ ἐν αὐτοῖς
ἐμφωλεύοντες δαίμονες πονηροί, τὸ μηδὲν ὄντες διη-
λέγοντο ἐπὶ τούτοις. Ὡσπερ γάρ ἡ ἐμφύλιος στάσις
καθ' ὅλης διηγείρετο τῆς Αἰγύπτου· δισταμένων ἀπ'
ἀλλήλων καὶ τεμνομένων καὶ μεριζομένων κατ' ὀ-
κους, καὶ πολιτῶν τὴν χώραν οἰκούντων, τῷ τοῦς κὲν
αὐτῶν προστρέχειν τῷ κηρύγματι εὐαγγελικῷ ἀνα-
χωροῦντας τῆς δαιμονικῆς καὶ Αἰγυπτιακῆς πλάνης·
τοὺς δὲ ἐναπομεινοντας ἐν αὐτῇ πόλεμον ἄσπονδον
κατὰ τούτων ἐγείρειν· οὕτως οὖν ἐπανίσταντο Αἰγύ-
πτιοι ἐπ' Αἰγυπτίους.

« Πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νομὸς ἐπὶ νομόν. Καὶ τα-
ραχθήσεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων ἐν αὐτοῖς, καὶ
τὴν βουλήν αὐτῶν διασκεδάσω. Καὶ ἐπερωτήσουσι
τοὺς θεοὺς αὐτῶν καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν καὶ τοὺς
ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους.
Καὶ παραδώσω τὴν Αἴγυπτον εἰς χεῖρας ἀνθρώπων
κυρίων σκληρῶν, καὶ βασιλεῖς σκληροὶ κυριεύσουσιν
αὐτῶν. » Νομοὶ δὲ καλοῦνται παρ' Αἰγυπτίους εἰσέτι
καὶ νῦν αἱ παρ' αὐτοῖς χῶραι, αἱ καὶ αὐταὶ δισταν-
ται πρὸς ἀλλήλας τῆς αὐτῆς ἐνεκεν ὑποθέσεως. Ἐχω-
ρίζετο δὲ τῆς κατὰ Θεοῦ πολιτείας ὁ τῶν ἀθέων βίος,
καὶ νομὸς ἐπηγείρετο νομῷ, τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου
τὰ τῶν Αἰγυπτίων ἀνατρέποντος νόμιμα, ὡς αὐτὸ πάλιν
τοῦ τῆς εἰδωλολατρίας νόμου πολεμοῦντος τὸν
αὐθιχόν λόγον. Ταῦτα δὲ πάντα ἐγένετο, τὴν ἐπὶ
κακῷ συμφωνίαν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὴν ὁμόνοιαν
αὐτῶν τὴν περὶ τὴν πολυθεον πλάνην συγγέοντος τοῦ
ἐπεδρησαντος αὐτοῖς Κυρίου. Διὸ εἰρηται κατὰ τὸν
Ἀκύλαν, « Καὶ στασιάζω Αἰγυπτίους Αἰγυπτίους· »
κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Συμβαλῶ Αἰγυπτίους Αἰ-
γυπτίους. » Συγγενῆ δὲ τούτοις καὶ ἀδελφὰ, μᾶλλον
δὲ τὰ αὐτὰ ἐτέροις βήμασιν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν

ita ut non solum fato et stellis caeli universi causam
adscriberent, sed etiam ad usque brutorum animan-
tium, ferarum immanium, voluorum et reptilium,
ut deorum, cultum delaberentur. Ita vero dominatu
et providentia vacuum universum arbitrabantur, ut
rex quidam eorum impudenter diceret, « Non novi
Dominum, » et, « Quis est cujus vocem audiam ²¹ ? »
Hæc porro ipsis operibus finem acceperunt, quæ
tempore ecclesiæ Dei per totam Ægyptum consti-
tuebantur, ac ipse Dominus ad Ægyptios peregrina-
tus est, suas visitans ecclesias secundum illud,
« Ubi duo vel tres congregati fuerint in nomine
meo, illic sum in medio eorum ²². » Ita igitur ec-
clesiæ quidem ejus gratia fulgebant, dæmonum æm-
tem ibi vigentium error destruebatur.

B

Vers. 2. « Et excitabuntur Ægyptii in Ægyptios,
et bellabit homo adversus fratrem suum, et homo
adversus proximum suum. » Et hæc quidem im-
plebantur post evangelicam prædicationem, quæ per
totam Ægyptum pervasit, quo tempore inanimata
simulacra a statione sua quæ a sæculo obtine-
bant, excussa sunt, ut non ultra ex populi fre-
quentia firmiter stare, nec solida subsistere pos-
sent: dæmones vero maligni, qui in ipsis ceu in
latibulis agebant, in iis ipsis nihil esse comprobati
sunt. Quemadmodum enim civilis tumultus per to-
tam Ægyptum concitabatur, populis dissidentibus,
divisisque studiis per domos mutuo altercantibus:
quod ex civibus regionis incolis, alii quidem reli-
cto diabolico ac Ægyptiaco errore, ad evangelicam
prædicationem accederent, alii vero in eodem er-
rore perseverantes, inexpiabile bellum contra illos
excitarent: sic igitur Insurgebant Ægyptii contra
Ægyptios.

C

Vers. 3, 4. « Civitas adversus civitatem, et nomus
adversus nomum. Et turbabitur spiritus Ægyptio-
rum in ipsis, et consilium eorum dissipabo. Et
interrogabunt deos suos et simulacra sua, et
eos, qui de terra loquuntur, et ventriloquos. Et
tradam Ægyptum in manus hominum, durorum
dominorum, et reges duri dominabuntur eorum. »
Nomi apud Ægyptios hodieque vocantur eorum
regiones, quæ etiam eadem de causa mutuo dis-
sident. Atheorum autem vita ab instituto secun-
dum Deum dissentiebat, et nomus adversus no-
mum insurgebat, evangelica lege (s. νόμῳ) Ægy-
ptiorum legalia subvertente, ac vicissim idolola-
trix lege salutare verbum oppugnante. Hæc porro
omnia contingebant, Ægyptiorum consensum et
concordiam circa multorum deorum errorem con-
fundente Domino, qui ad ipsos advenerat. Quare
secundum Aquilam dicitur, « Et seditionem ponam
inter Ægyptios et Ægyptios; » secundum Symma-
chum vero, « Committam Ægyptios cum Ægy-
ptiis. » His porro affinia et similia, imo potius
eadem ipsa aliis verbis Dominus noster in Evan-

²¹ Exod. v, 2. ²² Matth. xviii, 20.

gelis docuit, dicens, « Nolite putare quod venerim pacem mittere super terram: non veni pacem mittere, sed gladium ²², » et cætera. His porro gestis, conturbandam esse ait spiritum Ægyptiorum; secundum Symmachum vero, « Et rumpetur spiritus Ægypti in ipsa; » secundum Theodotionem, « Et scindetur spiritus Ægypti in ipsa; » Aquila autem sic ait, « Et tradetur spiritus Ægypti in visceribus ejus. » Hoc autem dirupto ac ex Ecclesia projecto, ad profectum Ægyptiorum consilia prava ineuntium, Ego ipse, ait Dominus, consilium eorum dissipabo. « Et interrogabunt deos suos et simulacra sua, et eos qui de terra loquuntur, et ventriloquos. » Horum nemine pro consueto more apparente, in extremas angustias delabentur. « Et tradam Ægyptum in manus hominum, dominorum durorum, et reges duri dominabuntur eorum. » His indicari puto tempus quo eventura sunt ea quæ in vaticinio feruntur: nam Ægyptiorum regni mutationem fore significat, quo tempore Dominus in Ægyptum proficiscetur. Quis vero non stupeat, si tempus conferat salutaris prædicationis cum regni Ægyptiaci eversione, quomodo scilicet exinde ad hodiernum usque diem, non ultra prius illi principes, Ptolemæi nempe, ipsis imperent, sed Romani eorum domini?

Pro illo autem, « reges duri, » Aquila, « Et rex roboratus regnabit ipsis: » Symmachus vero, « Et rex durus potestatem habebit in illos; » Theodotio, « Et rex fortis dominabitur illis. » Hunc porro dixeris esse imperatorem, qui tempore ortus Salvatoris nostri Romanorum monarchiam obtinebat. Tunc enim Augustus vere roboratus, ac fortiter imperans, primus Ægyptum Romanis subiecit, postquam diuturnam illam ibi regnantium Ptolemæorum successionem sustulerat.

Vers. 5. « Hæc dicit Dominus Sabaoth. Et bibent Ægyptii aquam quæ est juxta mare. » Pro quo Aquila, « Et haurientur, inquit, « aquæ ex mari; » Symmachus vero, « Et exterminabuntur a mari aquæ. » Hic porro per maria turbulentam Ægyptiorum multitudinem subindicavit.

Vers. 6. « Fluvius autem deficiet et exarescet. Et deficient flumina, et canales fluvii, et exsiccabitur omnis congregatio aquarum. » Ut novo illos potu exicipias: cum enim neque flumen neque alia in Ægypto aqua supersit, nec marina ad potum idonea sit, novam et peregrinam illos aquam bibituros ait. Erat porro illa quæ ex fontibus salutaris a Domino ipsis suppeditabatur. Quin etiam Judaicis deficientibus aquis, captiores piscium, humanarum nempe animarum, plancturi esse dicuntur.

ἐν Εὐαγγέλοις ἐδίδασκε λέγων· « Μὴ νομισθε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν, » καὶ τὰ ἐξῆς. Τούτων δὲ γινόμενων, παραχθῆσεσθαί φησιν ὁ λόγος τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων· κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Καὶ βαρῆσεται πνεῦμα Αἰγύπτου ἐν αὐτῇ. » Κατὰ δὲ τὸν Θεοδοτίωνα, « Καὶ σχισθῆσεται τὸ πνεῦμα Αἰγύπτου ἐν αὐτῇ· ὁ δὲ Ἀκύλας, « Καὶ παραδοθήσεται πνεῦμα Αἰγύπτου ἐν ἐγκάτῃ αὐτῆς. » Τούτου δὲ ῥηγνυμένου καὶ καταθρίπτουμένου ἐκ τῆς Ἐκκλησίας, προκοπῆ τῶν Αἰγυπτίων βουλὰς πονηρὰς ἐπινοούντων, Ἐγὼ, φησὶν, αὐτὸς ὁ Κύριος, τὴν βουλὴν αὐτῶν διασκεδάσω. « Καὶ ἐπερωτήσουσι τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνούντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους. » Οὐκέτι μηδενὸς τούτων αὐτοῖς συνήθως φαινομένου, εἰς ἐσχάτην ἐμπεσοῦνται ἀπορίαν, « Καὶ παραδώσω τὴν Αἰγύπτου εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, κυρίων σκληρῶν, καὶ βασιλεῖς σκληροὺς κυριεύσουσιν αὐτῶν. » Ἐνταῦθα δηλοῦσθαι τὸν χρόνον οἶμαι τῆς τῶν θεσπιζομένων ἐκδόσεως· μεταβολὴν γὰρ ἔσεσθαι τῆς βασιλείας τῶν Αἰγυπτίων σημαίνει, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Κυρίου εἰς Αἰγύπτου ἀφίξεως. Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγείη, συμβαλὼν τοὺς τοῦ σωτηρίου κηρύγματος καὶ τῆς ἐν αὐτῷ καταλύσεως τοῦ κατ' Αἰγύπτου βασιλείου, ὡς ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο μηκέτι αὐτῶν τοὺς πρότερον ἀρχοντας, λέγω δὴ τοὺς Πτολεμαίους, κρατεῖν, Ῥωμαίους δὲ αὐτῶν κυρίους ἀποφανθῆναι;

Ἄντι δὲ τοῦ, « βασιλεῖς σκληροί, ὁ μὲν Ἀκύλας, « Καὶ βασιλεὺς κεκραταιωμένος βασιλεύσει αὐτῶν, » εἰρηκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, « Καὶ βασιλεὺς σκληρὸς ἐξουσιάζει αὐτῶν. » ὁ δὲ Θεοδοτίων, « Καὶ βασιλεὺς ἰσχυρὸς κυριεύσει αὐτῶν. » Εἰποις δ' ἂν τοῦτον εἶναι τὸν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γενήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τῶν Ῥωμαίων μοναρχήσαντα βασιλέα. Τότε γοῦν Αὐγουστος κεκραταιωμένος ἀληθῶς καὶ ἰσχυρῶς βασιλεύων, πρῶτος τὴν Αἰγύπτου ὑπέταξε Ῥωμαίοις, καθελὼν τὴν ἐκ μακροῦ κρατήσανσαν διαδοχὴν τῶν παρ' αὐτοῖς βασιλευσάντων Πτολεμαίων.

« Τὰδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Καὶ πίνονται ὕδωρ τὸ παρὰ θάλασσαν οἱ Αἰγύπτιοι. » Ἄνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας, « Καὶ ἀναποθήσεται, φησὶν, ὕδατα ἀπὸ θαλάσσης· » ὁ δὲ Σύμμαχος, « Καὶ ἀφανισθήσεται ἀπὸ θαλάσσης ὕδατα. » Τροπικῶς δὲ ὁ λόγος θαλάσσης ἐν τούτοις τὸ παραχῶδες πλῆθος τῶν Αἰγυπτίων ἠνίξαστο.

« Ὁ δὲ ποταμὸς ἐκλείψει καὶ ξηρανθήσεται. Καὶ ἐκλείψουσιν οἱ ποταμοί, καὶ αἱ διώρυγες τοῦ ποταμοῦ, καὶ ξηρανθήσεται πᾶσα συναγωγὴ ὑδάτων. » Ὡς καινὸν αὐτοῖς ἐνίξῃς πότον μηκέτι γὰρ ὑφ' αὐτοῦ τοῦ ποταμοῦ, μηδὲ ἐτέρου Αἰγυπτιακοῦ ὕδατος, ἀλλὰ μηδὲ τοῦ θαλαττίου ἐπιτηδεῖου ὄντος πρὸς πόσιν, νέον καὶ ξένον ὕδωρ πῖσθαι αὐτοὺς φησὶ· τοῦτο δὲ ἦν τὸ ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ σωτηρίου παρὰ τοῦ Κυρίου αὐτοῖς χορηγούμενον. Ἄλλὰ γὰρ καὶ ἐκλιπόντων τῶν Ἰουδαϊκῶν ὑδάτων, οἱ θηραταὶ τῶν

²² Matth. x, 34.

ἰχθύων, δηλαδὴ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, πενήθειν λέγονται. Νοήσεις δὲ τοὺς ἐν τῷ προφήτῃ λεγομένους ἀλιεῖς καὶ ἀμφιβολεῖς ἐξ ἑτέρων ἀλιέων καὶ σαγηρευτῶν, λέγω δὴ τῶν ἀποστόλων, καὶ μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οἷς ἐλέγτο, « Δεῦτε, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλιεῖς ἀνθρώπων. » Εἰ γὰρ οὗτοι διὰ τῆς αὐτῶν διδασκαλίας ἐθήρευον τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, ἔλκοντες ἐπὶ σωτηρίαν, διὰ τί οὐκ ἂν εἴποις καὶ τοὺς Αἰγυπτίων λεγομένους ἀλιεῖς καὶ ἀμφιβολεῖς τοὺς πάλαι διδασκάλους τῆς παρ' αὐτοῖς φιλοσοφίας εἶναι, οἱ διὰ τῆς Αἰγυπτιακῆς γοητείας, ἐπαγίδευσαν καὶ ὡσπερ ἐδελέαζον τοὺς ὅπ' αὐτῶν ἀσκομένους :

« Καὶ ἐν παντὶ ἔλει κάλαμος καὶ παπύρου, καὶ τὸ ἀχί τὸ χλωρὸν, πᾶν τὸ κύκλω τοῦ ποταμοῦ, καὶ πᾶν τὸ σπειρόμενον διὰ τοῦ ποταμοῦ ξηρανθήσεται ἀνεμόφορον. Καὶ στενάζουσι οἱ ἀλιεῖς, καὶ στενάζουσι πάντες οἱ βᾶλλοντες ἀγκιστρον εἰς τὸν ποταμὸν, καὶ οἱ βᾶλλοντες σαγήνας καὶ ἀμφιβολεῖς πενήθουσιν. » Παντελῆ δὲ οἶμαι ξηρασίαν ὑδάτων διὰ τούτων σημαίνειν, ὡς μήτ' ἰχθὺς νοτίδων ὑδάτων μήτε ἐν τῷ ποταμῷ φαίνεσθαι, μήτε ἐν τῷ ἔλει μήτ' ἀμφὶ τῶν ποταμῶν ἐκτός, μήτ' ἐν αὐτῷ μέσῳ, μήτ' ἐν διώρυξιν, μήτ' ἐν στασίμοις ὑδασιν· λείψιν δὲ ἀθρόως τούτων εἶσθαι ἀπάντων, ὡς μηδαμῶς τῆς Αἰγυπτίων γῆς ἕδατα ὑφ' ἑστέναι. Ἄλλ' οὗτος ὁ λόγος καὶ τὸν οὐκ ἐθέλοντα βιάζεται ἐπὶ τροπικὴν μεταβαίνειν θεωρίαν ὥστε ἐξ ἀνάγκης ποταμούς καὶ ὑδατα νοεῖν Αἰγύπτια ἦτοι τὰ πλήθη τῆς Αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἢ τὴν βασιλείαν αὐτῶν τὴν πάλαι ποταμοῦ δίκην πλημμυροῦσαν ἢ καθ' ἑτέραν ἐκδοχὴν, τὴν παρ' Αἰγυπτίους τὴν παλαιὴν ἀκμάζουσαν φιλοσοφίαν, περὶ ἧς λέλεκται :

« Καὶ ἐπαίδεύθη Μωϋσῆς πάση σοφίᾳ Αἰγυπτίων. » Πολλὴ γὰρ τις ἦν αὐτῆ, καὶ μέγας ὁ παρ' αὐτοῖς βέων ποταμὸς, ὁ τῆς παρ' αὐτοῖς θαυμαζομένης σοφίας λόγος. Τούτου δὲ ὑπῆρχε μέρη πολλὰ κατὰκερματισμένους εἰς διώρυγας πολλὰς, καὶ εἰς πολλοὺς μαθητὰς τῶν καθ' ἕκαστον τῶν παρ' αὐτοῖς μαθητῶν λόγων, ἐξ ὧν ἔφρον οὐκ ἀμπελοὶ οὐδὲ ἔλαται, οὐδέ τι τῶν καρπιμῶν τῶν ἀναγκαίων δένδρων, ἀλλὰ πάπυρος, κάλαμος καὶ τὸ χλωρὸν ἀχί. Σαγήνας δὲ αὐτῶν νοήσεις ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παραβολῆς δι' ἧς εἴρηται : « Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ συλλαβούσῃ ἀπὸ παντὸς γένους ἰχθύων. » Ὡσπερ δὲ ἐν τῇ παραβολῇ οἱ ἀνθρώποι ἰχθύες εἴρηται, καὶ σαγήνη ὁ περὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν εὐαγγελικὸς λόγος· οὕτως καὶ ἐνταῦθα ἡ πολυπλοκὸς δεινότης τοῦ Αἰγυπτίου λόγου, εἴη ἂν σαγήνη καὶ τὰ ἀμφίβληστρα ὁμοίως· οἱ δὲ σαγηνοῦμενοι πρὸς αὐτῶν ἰχθύες εἶεν οἱ ταῖς ἀπατηλαῖς σοφιστείας εἰς πᾶν εἶδος ἀθέου δεισιδαιμονίας ὑποτυρόμενοι. Στενάζειν γοῦν καὶ πενήθειν λέγονται οἱ ἀμφιβολεῖς τῆς Αἰγύπτου, μηκέτι ἔχοντες ἐργασίαν διὰ τὸν ἐπιδημήσαντα αὐτοῖς Χριστὸν καὶ τὴν πᾶσαν αὐτῶν σοφίαν ἀπολέσαντα, κατὰ τὸ, « Ἀπολώ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. »

A tur. Illos autem a propheta memoratos piscatores et retia jacentes intelligas ex aliis piscatoribus et sagenis utentibus; ex apostolis dico et discipulis Salvatoris nostri, quibus dicebatur, « Venite, et faciam vos piscatores hominum ». Si enim isti doctrina sua hominum animas piscabantur, ad salutem illas trahentes, cur non dixeris memoratos illos Ægyptiorum piscatores et retia jacentes, fuisse illos olim philosophiæ doctores, qui per Ægyptiacas præstigias illaqueabant et inescabant eos quos capere poterant ?

VERS. 7, 8. « Et in omni palude calami et papyri, et achi virens omne circum flumen, et omne quod seminatur ad flumen, arescet et vento peribit. Et gement piscatores, et gement omnes qui mittunt hamum in flumen, et qui mittunt sagenas, et qui mittunt retia, lugebunt. » His omnimodam arbitrator aquarum siccitatem indicari, ita ut neque vestigium humoris aquæ, vel in fluvio, vel in palude, vel extra flumina in circuitu, vel in medio, vel in canalibus, vel in aquis non fluentibus, appareat, sed omnium conferunt vacuitas et penuria futura sit, ita ut in Ægyptio nusquam aquæ compareant. Verum hic sermo vel invitum quemque ad figuratam speculationem vi pertrahit, ita ut necessario per Ægyptiaca flumina et aquas intelligas Ægyptiacæ potentie vim et multitudinem, nec non regnum eorum, quod olim fluminis instar exundabat; sive secundum aliam interpretandi rationem, philosophiam olim apud Ægyptios florentem: de qua dictum est, « Institutus est Moyses in omni sapientia Ægyptiorum ». Magna quippe antiquitus illa erat, magnum ibi flumen, magna quoque penes illos erat sapientie, quam mirabantur, ratio. Multæ porro partes erant hujus fluminis, divisi nempe in multos canales, in multos nimirum discipulos secundum varias singulorum disciplinas: ex quibus pullulabant non vineæ, neque olivæ, neque alia quæpiam ex fructibus ac necessariis arboribus, sed papyrus, calamus et achi virens. Sagenas porro eorum intelligas ex parabola Salvatoris, qua dicitur, « Simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare, et ex omni genere piscium congreganti ». Quemadmodum vero in parabola homines pro piscibus, et pro sagena evangelicus de regno cœlorum sermo dicitur, ita et hoc loco implicata illa Ægyptiaci sermonis gravitas, pro sagena et retibus similiter accipiatur; pisces vero iis capti fuerint, qui fallacibus sophismatibus in omnem impiæ superstitionis speciem detrahuntur. Luctum ergo et planctum acturi dicuntur Ægyptii piscatores, quia adveniente sibi Christo, et omnem sapientiam suam destruyente, nullum superest ipsis opus agendum, secundum illud: « Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium despiciam. »

⁸⁸ Matth. iv, 19. ⁸⁹ Act. vii, 22. ⁹⁰ Matth. xiii, 47.

VERS. 9. « Et confusio apprehendet eos, qui operantur linum scissile, et qui operantur byssum. » Hoc modo mente capias eos qui operantur linum, neque firmum quod rumpi nequeat, sed scissile, sermonem videlicet dissolutum et discissum, et byssum similiter: quia isthæc ab Ægyptio flumine fovebantur et irrigabantur. Quare ait harumce rerum artifices planctum edituros, quando nulla amplius illa sapientiæ suæ ad amictum et ornatum ipsis aderunt. Lini enim ac byssi copia ornatum sibi et indumentum excogitabant, captiosis quibusdam et fallacibus dictis mendacia sua operientes.

VERS. 10. « Et erunt qui operantur ea in dolore: et omnes qui faciunt zythum dolebunt, et animis cadent. » Gemitum edituros ait qui faciunt, non vinum ex vite, sed Ægyptiacum zythum, quod et ipsam spurium erat et turbidum; quo Ægyptii petu utebantur, antequam ipsis adveniret Dominus. Hoc porro declinante, jure dicitur futurum ut ejus artifices planctum edant et animis doleant. Hæc vero passuros comminatur Ægyptii sophistas, zythi artifices, ac lini scissilis byssique operarios et piscium captiores, qui Ægyptiacum flumen, et Ægyptiacæ sapientiæ sermonem sollicitè curarent.

VERS. 11. « Et stulti erunt principes Taneos, sapientes consilarii regis, consilium eorum infatuabitur. » Ibi enim maxime prius substitisse ait omnes diabolicæ idololatriæ præstigias: ibidemque tempore Moysis sedem habuisse eos, qui in Ægyptio regnabant. Quare dictum est signa in campo Taneos edita fuisse, tam Moysis tempore, quam in præsentì. Itaque peregrinante Domino in Ægypto, cum Ægyptiaco flumine etiam memoratos illos principes dæmones infatuandos ait, etiamsi, absente Domino, sapientiam aperte profiterentur. Verum is argumentum ipsis obtulit, ac evicit, eos nihil sapientiæ habere; sed in Domini adventu vero stultos esse.

VERS. 12, 13. « Quomodo dicetis regi, Filii prudentum nos, filii regum, qui ab initio fuerunt? Ubi nunc sapientes tui? et annuntiet tibi, et dicant quid consilii inierit Dominus Sabaoth super Ægyptum. Defecerunt principes Taneos, et exaltati sunt principes Memphens, et errare facient Ægyptum secundum tribus. » Cum non amplius regem habeatis, quomodo potestis de prudentia gloriari? Quomodo veterum regum filios vos esse dicitis, Orum, Isin et Osirin et Typhonem objicientes, atque jactitantes deorum, heroum et mortuorum genera olim in Ægypto imperasse: quorum deorum et regum vos, in prophetia indicati principes Taneos et Memphens, filios et nepotes esse dicitis? Qua ratione dñi ac omnis sapientiæ consortes esse potestis, qui neque futuram vestram confutationem prævidere vel prædicere po-

« Καὶ αἰσχύνῃ λήφεται τοὺς ἐργαζομένους τὸ λίνον τὸ σχιστόν, καὶ τοὺς ἐργαζομένους τὴν βύσσον. » Οὕτω νοήσεις τοὺς ἐργαζομένους τὸ λίνον, οὕτε τὸ στερόβρον καὶ ἀρβραγῆς, ἀλλὰ τὸ σχιστόν, λόγον δηλαδὴ διεσπρωγῶτα, καὶ διεσχιζόμενον, καὶ τὴν βύσσον δὲ ὠσαύτως· ἐπεὶ καὶ αὐτὰ τοῦ Αἰγυπτίων ποταμοῦ μετείχον, ἐξ αὐτοῦ ἀρδευόμενα. Διὸ καὶ τοὺς τούτων φθοῖν ἐργάτας στενάξειν ὁ λόγος· ὅτε μηκέτι αὐτοῖς πρὸς περιβολὴν καὶ κόσμον τῆς παρ' αὐτοῖς σοφίας τὰ διὰ τούτων ὑφάσματα ἠυπόριστο. Διὰ λίνου γὰρ ὡσπερ καὶ βύσσου κόσμον καὶ περιεολήν ἑαυτοῖς ἐπένδουν, πιθανοῖς τισὶ καὶ ἀπατηλοῖς λόγοις τὸ παρ' αὐτοῖς ψεῦδος καλύπτοντες.

« Καὶ ἔσονται οἱ ἐργαζόμενοι αὐτὰ ἐν ὀδύνῃ· καὶ πάντες οἱ ποιοῦντες τὸν ζύθον λυπηθήσονται, καὶ τὰς ψυχὰς πεσοῦνται. » Στενάξειν δὲ πάντας φησὶ τοὺς ποιοῦντας οὐ τὸν ἐξ ἀμπέλου οἶνον, ἀλλὰ τὸν Αἰγυπτιακὸν ζύθον· ὃς καὶ αὐτὸς νόθος ἦν καὶ θεβλωμένος· ὃ ἐκέχρητο ἀνεὶ ποτοῦ πρὶν αὐτοῖς ἐπιδημῆσαι τὸν Κύριον οἱ Αἰγύπτιοι. Καὶ τούτου δὲ ἐκκλίνοντος, εἰκότως στενάξειν λέγονται καὶ τὰς ψυχὰς ἀλγήσειν οἱ τούτου ποιηταί. Ταῦτα μὲν οὖν πείσεσθαι τοὺς τῆς Αἰγύπτου σοφιστὰς ἀπειλεῖ, ζυθοποιούς τινὰς καὶ λίνου σχιστοῦ καὶ βύσσου ἐργάτας, ἰχθύων τε θηρευτὰς, τὸν ποταμὸν τὸν Αἰγυπτιακὸν περιέποντας, καὶ τὸν τῆς Αἰγυπτιακῆς σοφίας λόγον.

« Καὶ μωροὶ ἔσονται οἱ ἄρχοντες Τάνεως, οἱ σοφοὶ σύμβουλοι τοῦ βασιλέως, ἡ βουλή αὐτῶν μωρανθήσεται. » Ἐν ταύτῃ γὰρ μάλιστα φησὶ τὴν πᾶσαν μαγανείαν τῆς δαιμονικῆς εἰδωλολατρίας συνεστάναι πρότερον· ἐνταῦθα δὲ τὸ βασιλείον εἶχεν τοὺς ἐν ταῖς Μωυσέως χρόνοις βασιλεύοντας τῆς Αἰγύπτου. Διὸ λέλεχται ἐν πεδίῳ Τάνεως τὰ σημεῖα γεγονέναι, τὰ ἐπὶ Μωυσέως καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Τοιγαροῦν ἐπιδημήσαντος τοῦ Κυρίου τῇ Αἰγύπτῳ, σὺν τῷ Αἰγυπτίῳ ποταμῷ καὶ τοὺς δηλωθέντας ἀρχοντικούς δαίμονάς τινὰς μωρανθήσεσθαι φησὶ, καίπερ σοφίαν ἐπαγγελλομένους ὅτε οὐ παρῆν αὐτοῖς ὁ Κύριος. Ἄλλὰ γὰρ ἐλεγχον αὐτοῖς ἐπήγαγεν, ὡς οὐδεμίαν μετείχον σοφίας· μωροὶ δὲ ἦσαν ἀληθῶς ἐν τῇ τοῦ Κυρίου παρουσίᾳ.

« Πῶς ἐρεῖτε τῷ βασιλεῖ, υἱοὶ συνετῶν ἡμεῖς, υἱοὶ βασιλέων τῶν ἐξ ἀρχῆς; Ποῦ εἰσι νῦν οἱ σοφοὶ σου; καὶ ἀναγγεῖλάτωσάν σοι, καὶ εἰπάτωσαν τί βεβούλευται Κύριος Σαβαὼθ ἐπ' Αἴγυπτον. Ἐξέλιπον οἱ ἄρχοντες Τάνεως, καὶ ὑψώθησαν οἱ ἄρχοντες Μέμφεως, καὶ πλανήσουσι τὴν Αἴγυπτον κατὰ φυλάς. » Μηκέτι γὰρ ὑπάρχοντος ὑμῖν βασιλέως, πῶς οἶοί τε ἐστε ἐπὶ συνέσει σεμνύνεσθαι; Πῶς δὲ υἱοὺς βασιλέων παλαιῶν ἑαυτοὺς εἶναι φατε, Ὄρον, καὶ Ἴσιν, καὶ Ὅσιριν προβαλλόμενοι καὶ Τυφῶνα (25), καὶ θεῶν, καὶ ἡρώων, καὶ νεκῶν γένη φάσκοντες τὸν πάλαι χρόνον τῆς Αἰγύπτου κεκρατηκέναι, ὧν θεῶν καὶ βασιλέων υἱοὺς καὶ ἀπογόνους ἑαυτοὺς εἶναι φατε ὑμεῖς οἱ διὰ τῆς προφητείας δηλούμενοι ἄρχοντες Τάνεως καὶ Μέμφεως; Πῶς δ' ἂν εἴητε θεοὶ ἢ πᾶσαν μετασχοίητε σοφίαν, μηδὲ δυνάμενοι προγυῖναι μηδὲ

(25) S. Hieronymus, « Et deos auctores gentis simulent Orum, et Irin, et Osirin, et Typhonem. »

προαγορευσαι τον ὑμέτερον ἔλεγχον καὶ τὴν τῆς βασιλείας κατάλυσιν τούτων ὧν ἐτυγγάνετε σύμβουλοι, οὗ καὶ ἐπιτρίβετε παντοίαις πλάναις περιβάλλοντες ;

« Κύριος γὰρ ἐκέρασεν αὐτοῖς πνεῦμα πλανήσεως, καὶ ἐπλάνησαν τὴν Αἴγυπτον ἐν πάσι τοῖς ἔργοις αὐτῶν, ὡς πλανᾶται ὁ μεθύων καὶ ὁ ἐμῶν ἄμα. » Τεχμαίρεσθαι δὲ ἐστὶ ταύτη τῆς μέθης τὴν ὑπερβολὴν ἀπὸ τοῦ μηδὲ ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις εἰδωλολατρεῦσαι αὐτούς, ἐκπεσεῖν δὲ καὶ μέχρι τῆς τῶν ἀλόγων ζώων ἀν εἰδωλοποιήσεως · διὸ λέλεκται, « Ὡς πλανᾶται ὁ μεθύων καὶ ὁ ἐμῶν ἄμα. » Τοιαύτη τιμὴ μέθη τὰς τῶν Αἰγυπτίων ἐπλάνησαν ψυχὰς οἱ δηλωθέντες ἄρχοντες Τάνεως καὶ Μέμφεως, οἷς αὐτὸς ὁ Κύριος πνεύματα πλανήσεως ἐκέρασε. Δαίμονες γὰρ ὄντες πονηροὶ καὶ δυνάμεις ἀντικειμέναι, ἐναντία τῷ Θεῷ ἐφρόνουν, καὶ θεομαχεῖν ἐπειρώντο. Διὸ παρεδόθησαν πλάνῃ, τοῦ Θεοῦ κρινάντος ἐπαξίως τῆς πονηρίας αὐτῶν πλάνῃ παραδοῦναι αὐτούς. Οἱ δὲ τὴν σφῶν κακίαν ἐπὶ τοὺς Αἰγυπτίους, ὡσπερ τινὰ ἰὸν θανατηφόρον διέχεαν, καὶ ἐπλάνησαν τὴν Αἴγυπτον, « Ὡς πλανᾶται ὁ μεθύων καὶ ὁ ἐμῶν ἄμα. » Ἀλλὰ καὶ τούτων αὐτῶν χάριν ἐπέδημι ὁ Κύριος τῇ Αἰγύπτῳ, ἵνα, αὐτούς τῆς πλάνης ἀναῆψαι ποιήσας, μακρὰν αὐτῶν ἀποσκαδάσῃ τοὺς λαούς.

« Καὶ οὐκ ἔσται τοῖς Αἰγυπτίοις ἔργον ὃ ποιήσει κεφαλὴν καὶ οὐράν, ἀρχὴν καὶ τέλος. » Ἄπρακτα γὰρ αὐτοῖς ἐστὶ τὰ ἐνεργούμενα τὰ πολλὰ παρ' αὐτοῖς ἰπιτελούμενα, ὡς μηδὲ ἔργον ἐν αὐτοῖς μήτε ἀρχὴν ἔχειν, μήτε τέλος, τοῦ Κυρίου καὶ τούτο, ὡς ἀγαθῶ, ἐργασαμένου. Πολλὰ μὲν γὰρ ἐν τῇ παρ' Αἰγυπτίους πολυθέῳ πλάνῃ ἔργα ἀρχὴν ἔχοντα ἦν καὶ τέλος νομιζομένη ἀκολουθεῖ. Κατὰ δὲ τοὺς δεδηλωμένους χρόνους τῆς τοῦ Κυρίου εἰς αὐτοὺς παρουσίας οὐκέτι ἔσσεσθαι παρ' αὐτοῖς ἔργον τοιοῦτον πλήρες καὶ ἐλόκληρον καὶ τέλειον · ἀλλ' εἰ καὶ εὐρεθῆ τί ποτε, ἀκέφαλον ἔσται καὶ ἀναρχον, ἀτελές τε καὶ ἀσυμπέραστον · ὃ δὴ καὶ ἐστὶν ἔργῳ παραλαβεῖν · ἐπεὶ καὶ ἐκλείοιτε παντελῶς αὐτῶν ἡ εἰδωλολατρεία. Τοιαῦτα δὲ ἐστὶ μήτε κεφαλὴν ἔχειν μήτε τέλος εἰς λόγον ἱκανούμενα.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη ἔσονται Αἰγύπτιοι ὡς γυναῖκες ἐν τρόμῳ καὶ ἐν φόβῳ ἀπὸ προσώπου τῆς χειρὸς Κυρίου Σαβαώθ, ἣν αὐτὸς ἐπιβαλεῖ αὐτοῖς. » Κατὰ τοὺς ἀποδοθέντας χρόνους τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυρίου τῆς εἰς Αἴγυπτον, οὐκέτι ἔσσεσθαι τοῖς Αἰγυπτίοις φρόνημα ἀνδρικήν, γυναικῶν δὲ δίκην ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ διέξιν αὐτῶν τὸν βίον διὰ τὴν ἐπαναστάσαν αὐτοῖς χεῖρα τοῦ Θεοῦ θεσπίσει. Χεὶρ δὲ Κυρίου τίς ἀν νοηθεῖ ἔτερα παρὰ τὴν λεγομένην δεξιάν αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ Ῥωμαϊκὴ δύναμις ὑποτάξασα τοὺς Αἰγυπτίους καὶ ὑποχειρίους ποιησαμένη διὰ τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν ; Οὕτω γὰρ ποτε καὶ ὁ διάβολος πρὸς τὸν Θεὸν ἀναγέγραπται εἰρηκῶς περὶ τοῦ Ἰώβ « Ἄλλ' ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου, καὶ ἄψαι πάντων ὧν ἔχει, εἰ μὴ εἰς πρόσωπόν σε εὐλόγησει. » Οἱ τοῖ-

Job 1, 11.

A testis, neque solutionem regni eorum, quorum consiliarii estis, quos etiam opprimitis, dum omnimodis erroribus ipsos complicatis ?

VERS. 14. « Dominus enim miscuit eis spiritum erroris, et errare fecerunt Ægyptum in omnibus operibus ipsorum, ut errat qui ebrius est, et qui vomit simul. » Hinc porro conjectandum est quantus ibi fuerit ebrietatis excessus, quod non perinde atque cæteri homines idololatriæ dediti essent, sed eo usque decidissent impietatis, ut brutolorum animalium simulacra facerent ; quare dictum est, « Ut errat qui ebrius est, et qui vomit simul. » Ad hujusmodi ebrietatem prædicti principes Taneos et Memphæos Ægyptiorum animas deduxerunt, quibus ipse Dominus spiritus erroris miscuit. Nam cum dæmones maligni et adversariæ potestates essent, Deo adversaria sentiebant, ac contra Deum pugnare conabantur. Quamobrem errori traditi sunt, decernente Deo, quod nequitiae eorum consentaneum erat, ut errori traderentur. Illi vero malitiam, ceu virus quoddam lethiferum, in Ægyptios diffuderunt, et Ægyptum in errorem induxerunt, « Ut errat is, qui ebrius est, et qui vomit simul. » Verum eorum causa Deus in Ægypto peregrinabatur, ut, illis ab errore deductis, populos ab eis procul dimoveret.

VERS. 15. « Et non erit Ægyptiis opus, quod faciat caput et caudam, principium et finem. » Infecta quippe sunt illis opera multa quæ apud illos perficiebantur, ita ut opus penes illos non reperiretur, quod vel principium vel finem habeat, Domino, utpote bono, hoc ita peragente. Siquidem in Ægyptiaca multorum numinum superstitione, multa opera principium et finem, secundum reputatam ibi seriem, habebant. At memorato Dominici ad illos adventus tempore, ait non ultra fore penes illos opus hujusmodi plenum, integrum et perfectum ; sed si quodpiam hujuscemodi reperiretur, ipsum sine capite et principio, sine termino et fine futurum esse. Quod etiam ipso opere completum animadvertere est ; nam idololatria penitus defecit. (24) Illud porro est, neque caput neque finem habere, ut satis demonstratum est.

VERS. 16. « In die illa erunt Ægyptii velut mulieres in tremore et in timore a facie manus Domini Sabaoth, quam ipse immittet illis. » Memoratis adventus Domini in Ægyptum temporibus, nullum Ægyptiis futurum virilem sensum, sed eos mulierum instar in metu et tremore, ob imminentem ipsis manum Dei, vitam acturos esse vaticinatur. Manus autem Domini quæ alia putetur esse præter eam, quæ vocatur dextera ejus, nisi Romanorum potentia, quæ Ægyptios subegit ac sibi subditos reddidit, idque ob Christi præsentiam ? Ita quippe diabolus de Job loquentem Deo dixisse scriptum est : « Sed mitte manum tuam, et tange omnia quæ habet, nisi in faciem benedicat tibi ? » Qui ergo voluntatis Dei ad subjugandum Ægyptio-

(24) Locus inutilis.

rum imperium ministri fuerant, videlicet ipsa Romani exercitus potentia, manus vocatur. Quomodo autem mulierum instar cum timore et angustia Romanis seruiant Ægyptii, id sane non est quod explicetur.

VERS. 17. « Et erit regio Judæorum in terrorem. Quicumque eam nominaverit ipsis, extimescent propter consilium, quod consuluit Dominus Sabaoth super eam. » Regionem vero Judæorum si Scripturam divinam dixeris esse, neutiquam aberraveris, quam, ob vim pietatis et fidei, qui Dominum noverunt, cum timore, tremore et reverentia adveniunt, non amplius ut olim blasphemata dicta in eam proferentes, sed ob Dominum in ea prædicatum, venerantes et colentes. Quamobrem quisquis illam ipsis commemorat, timorem Dei ipsis immittit, nam « Initium sapientiæ timor Domini⁹⁹. »

VERS. 18. « In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti, loquentes lingua Chanaanitide, et jurantes per nomen Domini Sabaoth: civitas Asedec vocabitur una civitas. » Etsi quinque civitates in vaticinio ferantur, at non ignorandum est illas quinque unam esse. Quare nomen unum omnium additur, Asedec, quod interpretatur Symmachus, « solis. » Quam vero dixeris eam esse, nisi sanctam Dei Ecclesiam, quæ secundum LXX quidem dicitur Asedec, quod significat, « justitiæ; » secundum Symmachum vero, « solis, » de quo dictum est, « Timentibus autem me orietur sol justitiæ, et medietas in alis ejus; » secundum accuratam vero deserendi rationem, terræ civitas dicitur, quod ita reddi possit, « Civitas terræ vocabitur una civitas. » Ipsa quippe sola in universa terra Deo civitas constituitur, ita ut de illa dicatur, « Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei⁹⁹. » Quinque autem civitates in Ecclesia fuerint diversæ instituti et officii rationes; quinque vero sunt ordines distincti; tres scilicet ita numerus: primus est præsulium ordo, secundus presbyterorum, diaconorum tertius, quartus illuminatorum in Christo, postremus eorum, qui initiantur. Sciendum ergo est ordines quinque in Ecclesia Dei versari; quare quinque civitates sub una dicuntur, loquentes lingua quæ olim apud Ægyptios Chanaanæa reputabatur, et jurantes non per eos, qui dii patrii existimabantur, sed in nomine Domini Sabaoth, qui olim Judæis cognitus Deus erat. Hic ille erat qui in nube levi, hic erat qui ad ipsos advenit Christus.

VERS. 19. « In die illa erit altare Domino in regione Ægyptiorum, et columna ad terminum ejus Domino. » De divinitate Dei in Ægypto consultuenda et de diversis in civitate ordinibus, vaticinatus, consequenter altare in civitate Dei futurum commemo-

⁹⁹ Psal. cx, 10. ⁹⁹ Psal. LXXXVI, 5.

(25) Hic Hieronymus, « Porro qui in adventu Christi, » ait, « et Romano imperio prophetiam disserunt, quinque civitates vel legem Domini, quæ in Alexandria primum interpretata est, vel quinque

Α nun διακονησάμενοι τῷ βουλήματι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ χειρῶσασθαι τὴν Αἰγυπτίων ἀρχήν, δύναμις αὕτη δὲ ἦν ἡ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ, χεῖρ ὠνόμασταί. Ὅπως δὲ γυναικῶν δίκην μετὰ φόβου καὶ ἀγωνίας δουλεύουσι Ῥωμαίοις Αἰγύπτιοι, οὐδὲν δεῖ λέγειν.

« Καὶ ἔσται ἡ χώρα τῶν Ἰουδαίων τοῖς Αἰγυπτίοις εἰς φόβητρον. Πᾶς δὲ ἐὰν ὀνομάσῃ αὐτὴν αὐτοῖς, φοβηθήσονται διὰ τὴν βουλήν, ἣν Κύριος Σαβαώθ βεβούλευται ἐπ' αὐτήν. » Χώραν δὲ Ἰουδαίων τὴν θείαν οὐκ ἂν ἀμάρτοις εἰπὼν Γραφήν· ἦν δι' ὑπερβολὴν εὐλαθείας καὶ πίστεως οἱ τὸν Κύριον ἐπεγνωκότες μετὰ φόβου καὶ τρόμου καὶ εὐλαθείας προσένται, οὐκέτι ὡς τὸ πρὶν βλασφημοῦντες αὐτήν, ἀλλὰ τιμῶντες καὶ σέβοντες διὰ τὸν ἐν αὐτῇ κηρυττόμενον Κύριον· διὸ πᾶς ὁ ὀνομάζων αὐτὴν αὐτοῖς φόβον Θεοῦ ἔμπροσθι αὐτοῖς· « Ἀρχὴ » γὰρ « σοφίας φόβος Κυρίου. »

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσονται πέντε πόλεις ἐν γῆ Αἰγύπτου, λαλοῦσαι τῇ γλώσσῃ τῇ Χαναανίτιδι, καὶ ὀμνύοντες τῷ ὀνόματι Κυρίου Σαβαώθ· πόλις Ἀσεδὲκ κληθήσεται μία πόλις. » Εἰ δὲ πέντε λέγονται πόλεις αἱ θεσπισόμεναι, ἀλλ' οὐ χρὴ ἀγνοεῖν, ὡς αἱ πέντε μίαν τυγχάνουσι. διὰ καὶ ἐν ὄνομα κατὰ πασῶν ἐπιλέγεται τὸ Ἀσεδὲκ, ὅπερ ὁ Σύμμαχος ἠρμήνευσεν « ἡλίου. » Τίνα μὲν οὖν εἰποῖς ἀν ταύτην εἶναι ἢ τὴν ἀγίαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, κατὰ μὲν τοὺς Ἐβδομήκοντα καλουμένην Ἀσεδὲκ, ὃ δὴ σημαίνει· « δικαιοσύνης· » κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « ἡλίου, » περὶ οὗ λέλεκται· « Τοῖς δὲ φοβουμένοις με ἀνατελεῖ ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ λάσεις ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. » κατὰ δὲ τὸ ἀκριθὲς τῆς αὐτοῦ διαλέξεως γῆς πόλις λέλεκται, ὅπερ οὕτως ἀν ἐρμηνευθεῖη, « Πόλις τῆς γῆς κληθήσεται ἡ μία πόλις. » Αὕτη γὰρ μόνη καθ' ὅλης γῆς ἴδρυται τῷ Θεῷ πόλις, ὡς εἰρησθαι περὶ αὐτῆς, « Δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ. » Πέντε δὲ πόλεις ἐν Ἐκκλησίᾳ εἶεν ἀν αἱ διάφοροι πολιτελαί· (25) πέντε δὲ τάγματα διηρημένα, ἦγον τρεῖς ἀριθμήσεις, τὸ πρῶτον τῶν προέδρων τάγμα, καὶ τὸ δεύτερον τῶν πρεσβυτέρων, τὸ τε τῶν διακόνων τὸ τρίτον, καὶ τῶν ἐν Χριστῷ πεφωτισμένων τέταρτον, καὶ ἐπὶ τούτοις τῶν ἐν εἰσαγωγῇ τυγχανόντων. Ἰστέον, ὡς πέντε τάγματα πολιτεύεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ· διὸ πέντε πόλεις ὑπὸ μίαν εἰρηνται, λαλοῦσαι τῇ γλώσσῃ, πάσαι παρ' Αἰγυπτίοις νομιζομένην Χαναανίτιδι, καὶ ὀμνύοντες οὐ τοὺς πατρῷους θεοὺς οὕς ἐνόμιζον, ἀλλ' ἢ τῷ ὀνόματι Κυρίου Σαβαώθ, τοῦ πάσαι Ἰουδαίοις γνωρίζομένου Θεοῦ. Οὗτος δὲ ἦν ὁ ἐπὶ νεφέλης κούφης, οὗτος δὲ ἦν ὁ ἐπιδημήσας Χριστὸς αὐτοῖς.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγυπτίων, στήλη πρὸς τὸ ὄριον αὐτῆς τῷ Κυρίῳ. » Προφητεύσας ὁ λόγος περὶ πόλεως Θεοῦ ἐν Αἰγύπτῳ συστησομένης, καὶ τῶν ἐν τῇ πόλει διαφόρων ταγμάτων, ἀκολούθως θυσιαστηρίου ἐν τῇ πόλει

Ecclesiæ ordines, episcopos, presbyteros, diaconos, fideles et catechumenos, » ubi aperte Eusebii interpretem agit.

τοῦ Θεοῦ γενησομένου μνημονεύει, καὶ τοῦτο ἔσσεσθαι παραδόξως. Τῶν γὰρ πάλαι παρ' Αἰγυπτίους νομιζομένων θεῶν ἀπολωλότων, καὶ τοῦ ποταμοῦ αὐτῶν ἐκλελοιπότος, καὶ τῶν ἀρχόντων Τάνεως καὶ Μέμφεως ἀπομωρανθέντων, τὸ παρ' Ἰουδαίους ὀνομαζόμενον Κυρίῳ θυσιαστήριόν φησι συστήσασθαι· ὃ δὲ καὶ ἡ τῶν πραγμάτων ἕκθασις ὀφθαλμοῖς ἡμῖν αὐτοῖς δεῖκνυσιν· ὡς μηκέτι εἰς μέλλοντα καιρὸν προσδοκῆν τοῦ λόγου τὸ ἀποτελέσσει. (26) Ὡς δὲ μία πίστις καὶ ἐν βάπτισμα καὶ μία Ἐκκλησία εἴρηται, οὕτω καὶ θυσιαστήριον ἐν καθ' ὅλης τῆς Αἰγύπτου ἐγγεγεμένον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ θυσιαστήρια τυγγάνει, καὶ μία δὲ (27) στήλη γραφῆ συν τῷ θυσιαστηρίῳ ἐν δηλωθείσῃ πόλει συνέσση, διορίζουσα τοὺς πιστοὺς τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ἀφορίζουσα αὐτοὺς τῶν ἀπίστων. Ἡ μὲν οὖν ἀνωτέρω εἰς φόβητρον τοῖς Αἰγυπτίοις ἔσσεσθαι λεγόμενη χώρα τῶν Ἰουδαίων, τὴν Ἰουδαϊκὴν αἰνίττεται Γραφὴν, καὶ τὴν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης λόγον· ἡ δὲ τῷ Χριστῷ θυσιαστηρίῳ συναεζευγμένη στήλη τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἶη ἀνσαντας τῶν Αἰγυπτίων ἀπὸ τῶν ἀπίστων.

« Καὶ ἔσται εἰς σημεῖον εἰς τὸν αἰῶνα Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, ὅτι κεκράζονται πρὸς Κύριον διὰ τοὺς θλίβοντας αὐτούς. Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς ἄνθρωπον ὃς σώσει αὐτούς· κρίνων σώσει αὐτούς. Καὶ γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ποιήσουσι θυσίαν καὶ δῶρον, καὶ εὐξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσι. » Διὸ τῷ σημείῳ τούτῳ κατασφραγίζεσθαι μεμαθηκότες οἱ τὸν Κύριον παραδεγμένοι Αἰγύπτιοι φυλακτηρίῳ τούτῳ χεῖρηνται· ὥστε καὶ ἐν ταῖς θλίψεσιν αὐτῶν σημεῖον βοηθῆν χρωμένοι· ἀναβοῶν καὶ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Κύριον διὰ τοὺς θλιβοντας αὐτούς. Τίνες δὲ ἦσαν οὗτοι, ἀλλ' ἢ οἱ ἀπομειναντες τῇ ἀπωλείᾳ Αἰγύπτου, περὶ ὧν κατ' ἄρχας ἐλέγετο τῆς προφητείας, « Καὶ ἐπαναστήσονται Αἰγύπτιοι πρὸς Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νομὸς ἐπὶ νομόν. »

« Καὶ πατάσει Κύριος τοὺς Αἰγυπτίους πληγῇ καὶ ἴασεται αὐτούς· καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον, καὶ εἰσακούσεται αὐτῶν, καὶ ἴασεται αὐτούς ἴασει. » Ἐπεὶ γὰρ « ὃν ἀγαπᾷ Κύριος, καὶ παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα οὖν, ὃν παραδέχεται. » εἰκότως καὶ τοὺς Αἰγυπτίους πατάσει ἀγαπῶν, ἐπειδὴν ἐν χρεῖᾳ γίνονται παιδείας καὶ ἐπιστροφῆς, ἀλλ' οὐκ εἰς μακρὰν· μηδὲν δὲ ὑπερδέμενος ἴσται τῇ αὐτοῦ ἴασει.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται ὁδὸς Αἰγύπτου πρὸς Ἀσσυρίους, καὶ εἰσελεύσονται Ἀσσύριοι πρὸς Αἰγύπτον, καὶ Αἰγύπτιοι πορεύσονται πρὸς Ἀσσυρίους, καὶ δουλεύουσιν Αἰγύπτιοι τοῖς Ἀσσυρίοις. » Ἀσσυρίους δὲ ἐνταῦθα οἶμαι καλεῖν τὴν Γραφὴν τοὺς νῦν καλούμενους Σύρους· κατὰ τὸ πάλαι· δὲ οἱ τὴν Συρίαν

¹ Hebr. xii, 6.

(26) « Ita autem unum altare dicitur, quomodo una fides, et unum baptisma, et una Ecclesia. Et titulus juxta terminum ejus Domino, haud dubium quin Evangelium et apostolicum scripta significet. »

ΠΑΤΡΟΛ. GR. XXIV.

rat, quod modo perquam mirabili fore dicit. Nam cum illi olim apud Ægyptios reputati dii perierint, flumen ipsorum defecerit, principes Tancos et Memphes infatuati fuerint, tunc altare apud Judæos Domino nuncupatum, constituendum fore ait, quod sane rei eventus nobis ob oculos ponit; ita ut dicti complementum ad futurum tempus non expectemus. Quemadmodum autem una fides, unum baptisma, et una Ecclesia dicitur, sic et altaria plurima in tota Ægypto constituta, pro uno altari in Ecclesiis Dei constituto habenda sunt, et una columna sive cippus cum altari in illa civitate posita est, fideles Ægyptios ab infidelibus segregans ac dividens. Regio igitur illa Judæorum, quæ in terrorem Ægyptiis futura dicitur, Judaicam subindicat Scripturam, ac Veteris Testamenti verbum; columna vero cum Christi altari conjuncta, Novi Testamenti Evangelium fuerit, Christi fideles ex Ægyptiis ab infidelibus disternans.

Εὐαγγέλιον, διορίζον τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν πιστάς·

VERS. 20, 21. « Et erit in signum in sæculum Domino in regione Ægypti, quoniam clamabunt ad Dominum propter opprimentes eos. Et mittet eis hominem, qui salvabit eos; judicans salvabit eos. Et notus erit Dominus Ægyptiis, et cognoscent Ægyptii Dominum in die illa, et facient sacrificium et donum, et vovebunt vota Domino, et reddent. » Quannobrem, cum hoc signo sese munire didicerint Ægyptii, qui Dominum susceperunt, hoc tutamento utentur; ita ut in ærumnis eodem signo pro adiutore usi, clament et invocent Dominum adversus eos qui se oppriment. Quinam autem illi erant, nisi ii qui in pernicie manserunt Ægyptii, de quibus in prophetiæ initio dicebatur, « Et insurgent Ægyptii contra Ægyptios, et bellabit homo adversus fratrem suum, civitas adversus civitatem, et nomus adversus nomum. »

VERS. 22. « Et percutiet Dominus Ægyptios plaga, et sanabit eos. Et convertentur ad Dominum, et exaudiet eos, et sanabit eos sanatione. » Quia enim « quem diligit Deus, castigat; flagellat autem omnem filium, quem suscipit; » jure Ægyptios percutiet, etsi diligit, si quando castigatione et conversione opus habeant; sed id non ad diuturnum tempus faciet; ac nihil comperendinans curationem et medelam adhibebit.

VERS. 23. « In die illa erit via Ægypti ad Assyrios, et ingredientur Assyrii in Ægyptum, et Ægyptii ibunt ad Assyrios et servient Ægyptii Assyriis. » Assyrios hic puto a Scriptura vocari eos, qui nunc Syri appellantur; olim quippe Assyrii vocabantur ii, cui Syriam et Mesopotamiam incolebant. Inimici

Hæc Hieronymus, qui etiam inferius de Syris et Ægyptiis non pauca hinc mutuatur.

(27) Στηλογραφία alius γραφεῖ.

autem mutuo erant Ægyptii et Assyrii, ac semper mutuo infesti. Nunc autem præsens sermo communionem ipsis et communionem vaticinatur, quod nunquam alias factum fuerat. Nam ante Romanorum imperium proprios reges habebant Ægyptii et Assyrii; Ægyptii quidem Ptolemæos, Syri autem Antiochi et Demetrii posteros, in quorum medio sita Judæa, a propriis item principibus regebatur. Cum autem Judaica gens intermedia esset, modo a Syris, modo a Ptolemæis bello impetebatur. Imo etiam Ægyptiis inimici Syri erant, et Ægyptii Assyriis hostes; ut minime libera esset alterius populi ad alterum profectio. Hoc pacto se res olim habebant. At post adventum Domini in Ægyptum, pacem profundissimam, ac communionem commerciumque ipsis futurum præsens sermo prænuntiat. Ille vero eos, qui olim inimici erant, Syros dico, Assyrios et Israel, mutuo conciliat, atque unam omnes a Deo benedictionem accepturos dicit; ita ut jam non amplius Israel altum sapiat, neque ut solus benedictus contra alios sese extollat. Quis ergo Romanos exercitus ex Syrorum militia videns Ægyptiorum capitibus imminere, et Ægyptios illis servire, prophetiæ eventum non admiretur? Quis non obstupescat cernens Ægyptios libero transitu Syriam petentes ac vicissim Syros sine obice in Ægyptum accedentes, atque eos vi dominatricis potentiae subditos esse? Quodque omnium mirabilissimum est, in prophetia dixit, eodem tempore apud Syros et Ægyptios, ac in terra Israel populos Dei fore, ipsosque benedictos: ut Israel non amplius differat ab Ægyptio, neque a Syro; neque apud Deum plures habeatur Syros, quam Israel vel Ægyptius; neque vicissim Ægyptius minor sit apud Deum Israele et Syro.

τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Αἰγυπτίου, μήτε τοῦ Σύρου, μηδὲ διαλλάττειν παρὰ Θεῶν κρείττω τὸν Σύρον τοῦ Ἰσραὴλ, μηδὲ τοῦ Αἰγυπτίου, μηδ' αὖ πάλιν τὸν Αἰγύπτιον τοῦ.

VERS. 24. « In die illa erit Israel tertius inter Ægyptios, et inter Assyrios benedictus in terra, quam benedixit Dominus Sabaoth, qui dicit, Benedictus populus meus, qui est in Ægypto, et in Assyriis, et hæreditas mea Israel. » Quod si dicatur, tertium Israel inter Ægyptios et Assyrios futurum esse, benedictum in terra, quam benedixit Dominus exercituum, ne aliam putemus esse terram ab Ecclesia Dei. Per Israel autem intelligi potest, chorus omnis sanctorum religiosorumque virorum, qui ex Judaica gente defuncti sunt. Quapropter dicitur, « Et hæreditas mea Israel. Nam quando dividebat Altissimus gentes, facta est pars Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel. » Nunc autem Ægyptii populus ejus, et populus ejus benedictus, vocantur; et Assyrii similiter. Illud autem, « In terra, quam benedixit Dominus Sabaoth, » ad cælestem quoque terram referatur, de qua dicit Salvator, « Beati mites, quoniam ipsi

καὶ Μεσοποταμίαν οἰκοῦντες Ἀσσύριοι ἐχρημάτιζον. Ἐχθροὶ δὲ ἦσαν Αἰγύπτιοι καὶ Ἀσσύριοι, καὶ πόλεμοι διετέλουσαν ὄντας ἐκ τοῦ παντός. Νῦν δὲ ὁ παρὼν λόγος κοινωσίαν αὐτοῖς καὶ ἐπιμιξίαν θεοφύζει, ὅπερ οὐδὲ ἄλλοτε γέγονε ποτε. Πρὸ γὰρ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ἰδιαζόντας εἶχον βασιλέας οἱ τε Αἰγύπτιοι καὶ Ἀσσύριοι· οἱ Αἰγύπτιοι μὲν τοὺς Πτολεμαίους, Σύροι δὲ τοὺς ἀπὸ Ἀντιόχου καὶ Δημητρίου ὡν μέση κειμένη ἡ Ἰουδαία καὶ ἰδίως καὶ αὐτὴ ἀρχοῦσι ἐκυβερνᾶτο. Μεσολαβόμενον δὲ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ποτὲ μὲν ὑπὸ Σύρων ἐπολεμεῖτο, ποτὲ δὲ ὑπὸ Πτολεμαίων. Ἀλλὰ καὶ Αἰγυπτίοις ἐτύγχανον οἱ Σύροι πολέμοιοι· Αἰγύπτιοι δὲ τοῖς Ἀσσυριοῖς διεμάχοντο, ὡς ἀμικτα εἶναι αὐτοῖς καὶ ἀδιαβάτας τὰς πρὸς ἀλλήλους πορείας. Τοιαῦτα μὲν οὖν ἐτύγχανον τὰ πάλαι. Μετὰ δὲ τὴν ἀφίξιν τοῦ Κυρίου τὴν εἰς Αἰγυπτίον εἰρήνην βαθυτάτην, κοινωσίας τε καὶ ἐπιμιξίας ὁ παρὼν λόγος αὐτοῖς εὐαγγελίζεται. Ὁ μὲν δὴ οὖν συναγεῖ τοὺς πάλαι ἐχθροὺς, λέγω δὴ Σύρους καὶ Αἰγυπτίους καὶ τὸν Ἰσραὴλ, μίαις τε εὐλογίας τῆς παρὰ Θεοῦ τεύξεσθαι αὐτοὺς φησὶ· ὡς μηκέτι μέγα φρονεῖν τὸν Ἰσραὴλ, μηδὲ καταπαίρεσθαι τῶν ἄλλων, ὡς μόνον ἠύλογημένον. Τίς οὖν, ὀφθαλμοῖς ὄρων στρατόπεδα Ῥωμαϊκὰ Σύρων ἀνδρῶν κατὰ κεφαλῆς τῶν Αἰγυπτίων ἐγκαθήμενα, Αἰγυπτίους τε τούτοις δουλεύοντας, οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τὴν τῆς προφητείας ἔκβασιν; Τίς δὲ οὐ θαυμάσεται ὄρων Αἰγυπτίους ἀδεῶς ἐπὶ τὴν Σύρων διαβαίνοντας χώραν, Σύρους τε ἀκωλύτως ἐπιβαίνοντας τοῖς Αἰγυπτίοις, δύναμει τε ἀρχοντικῆς ἐξουσίας καταδουλωμένους αὐτούς; Τὸ δὲ ἀπάντων παραδοξότατον, ταύτην ἤρατο κατὰ τὴν αὐτὸν χρόνον παρὰ Σύροις καὶ παρ' Αἰγυπτίοις καὶ ἐν τῇ γῆ τοῦ Ἰσραὴλ λαοὺς ἔσεσθαι τῷ Θεῷ, καὶ τούτους ἠύλογημένους· ὡς μηδὲ μηκέτι διαφέρειν

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη ἔστα: Ἰσραὴλ τρίτος ἐν τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ ἐν τοῖς Ἀσσυριοῖς ἠύλογημένος ἐν τῇ γῆ, ἣν ἠύλόγησε Κύριος Sabaoth ὁ λέγων· Εὐλόγημένος ὁ λαὸς μου ὁ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ὁ ἐν Ἀσσυριοῖς, καὶ ἡ κληρονομία μου Ἰσραὴλ. » Ἐὰν δὲ λέγεται τρίτος Ἰσραὴλ ἐν τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ ἐν τοῖς Ἀσσυριοῖς ἔσεσθαι, εὐλόγημένος ἐν τῇ γῆ ἣν εὐλόγησε Κύριος Sabaoth, μὴ ἐπέραν νομιζόμενον εἶναι τὴν γῆν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ. Ἰσραὴλ δὲ νοεῖσθαι δύναται καὶ πᾶς ὁ χορὸς τῶν ἁγίων καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προσεξεληλυθότων τοῦ βίου. Διὸ λέλεκτα: « Καὶ ἡ κληρονομία μου Ἰσραὴλ. » Ὅτε γὰρ διεμέριζεν ὁ Ὑψίστος ἔθνη, ἐγενήθη μέρος Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχίσμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ. » Νῦν δὲ καὶ Αἰγύπτιοι λαὸς αὐτοῦ εἰρηται, καὶ λαὸς αὐτοῦ εὐλογημένος, καὶ Ἀσσύριοι ὁμοίως. Τὸ δὲ, « Ἐν τῇ γῆ ἣν ἠύλόγησε Κύριος Sabaoth, » ἔχει ἂν τὴν ἀναφορὰν καὶ ἐπὶ τὴν ἐπουράνιον, περὶ τῆς φησὶν ὁ Σωτὴρ: « Μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ

^a Deut. xxxii, 8.

κληρονομήσουσι τὴν γῆν ἢ ἐνθα καὶ ἡ ἐπουράνιος Ἰερουσαλήμ, καὶ τὸ Σιών ὄρος ἐπουράνιον Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

«Τοῦ ἔτους οὗ εἰσῆλθε Ταναθάν εἰς Ἄζωτον, ἤνι-
κα ἀπεστῆλθε ὑπὸ Ἀρνὰ βασιλέως Ἀσσυρίων, καὶ
ἐπολέμησε τὴν Ἄζωτον, καὶ κατελάβετο αὐτήν· τότε
ἐλάλησε Κύριος πρὸς Ἡσαΐαν λέγων· Πορεύου, καὶ
ἀφελε τὸν σάκκον ἀπὸ τῆς ὀσφύος σου. Ὁ θαυμάσαι δὲ
ἔστι τὸν προφητικὸν βίον, ὃν ὁ μὲν Ἀπόστολος πρὸς
ἐπίστοις εἰπὼν, «Περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις
δέρμασιν, ὕστεροῦμενοι, θλιβόμενοι, κακουχοῦμενοι»·
ἡ δὲ παρούσα Γραφή ἐν ἐνδύματι σάκκῳ τὸν Ἡσαΐαν
κεχρημένον εἰσάγει, πενθοῦντα δηλαδὴ καὶ ἀποκλαιό-
μενον τοὺς διὰ τὰς οικείας ἀσεβείας μακρὰν ἀποπί-
πτοντας τοῦ Θεοῦ.

«Καὶ τὰ σανδάλιά σου ὑπόλυσαι ἀπὸ τῶν ποδῶν
σου. Καὶ ἐποίησεν οὕτως, πορευόμενος γυμνὸς καὶ
ἀνυπόδητος. Καὶ εἶπε Κύριος, ὃν τρόπον πεπόρευται
Ἡσαΐας ὁ παῖς μου γυμνὸς καὶ ἀνυπόδητος τρία ἔτη,
τρία ἔτη ἔσται εἰς σημεῖα καὶ τέρατα τοῖς Αἰγυπτίοις
καὶ Αἰθίοσιν.» Τὸ δὲ κελευσθέντα γυμνὸν βαδίσαι καὶ
μὴ μελλῆσαι, πρᾶξι δὲ τοῦτο παραχρῆμα ἐπ' ὄφθαλ-
μῶν τῶν παρόντων αὐτοῦ, μεγίστης ὑπακοῆς καὶ
προθυμίας τῆς πρὸς τὸν Θεὸν δεῖγμα γένοιτο, παρα-
στήματός τε καὶ φρονήματος ἐπηρμένου, πᾶσαν τὴν
παρ' ἀνθρώπους δόξαν ἐν οὐδενὶ τιθεμένου. Ταῦτα δὲ
πράξαντος τοῦ προφήτου, τὰ ὅμοια πάσασθαι τῷ τοῦ
προφήτου σχήματι τοὺς Αἰγυπτίους πολεμηθέντας
ὑπὸ Ἀσσυρίων φησὶν ὁ Θεὸς, γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέ-
τους ἀπαχθήσασθαι, οὐ μόνους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπικου-
ρήσειν καὶ συμμαχήσειν αὐτοῖς ἐλπισθέντας Αἰθιο-
πας. Τῷ γὰρ πλήθει τῶν Αἰθιοπῶν καὶ τῇ τούτων
χειρὶ, μεγάλα κατ' ἐκείνου καιροῦ δυναμένων, θαρ-
βύοντες οἱ Αἰγύπτιοι, καταφρονητικῶς εἶχοντο τῶν
Ἀσσυρίων· ἀλλ' ὁ Θεὸς τὸ μέλλον προφαίνει λέγων,
«Ὡς τρόπον πεπόρευται ὁ παῖς μου Ἡσαΐας γυμνὸς
καὶ ἀνυπόδητος, καὶ τὰ ἐξῆς.

«Ὅτι οὕτως ἄξει βασιλεὺς Ἀσσυρίων τὴν αἰχμα-
λωσίαν Αἰγύπτου καὶ Αἰθιοπῶν, νεανίσκους καὶ πρε-
σβύτας γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους, ἀνακεκαλυμμένους
τὴν αἰσχύνην Αἰγύπτου.» Δόξει τὰ προκείμενα ἐναν-
τία εἶναι τοῖς ἀρτίως εἰρημένοις, δι' ὧν ἔσσεσθαι Αἰ-
γυπτίων καὶ Ἀσσυρίων ἐπιμιξίαν εἰσηκεν ὁ λόγος·
νῦν δὲ τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων αἰχμαλώτους λή-
ψασθαι φησὶ τῶν Αἰγυπτίων τοὺς νεανίσκους καὶ τοὺς
πρεσβύτας γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους. Ἐδρεθεῖη δ' ἂν
λύσις τῆς ἀπορίας, εἰ ἐπιστήσαιμεν τῷ τρόπῳ τοῦ
προφητικῶν πνεύματος. Ὡς γὰρ τῇ Αἰγύπτῳ προσ-
έσχε, συνεῖδε μὲν καὶ τὰ παραυτίκα τοῖς Αἰγυπτίοις
μέλλοντα ἔσσεσθαι κατὰ τὸν τοῦ προφήτου χρόνον, ἀπ-
έβλεπε δὲ καὶ ἐπὶ τὰ μακροῖς ὕστερον χρόνοις ἀπο-
θροσόμενα χρηστὰ περὶ τὴν τῶν Αἰγυπτίων χώραν.
Ἐἴτα πρῶτα χρηστὰ θεσπίσας διὰ τῶν ἔμπροσθεν,
ἐπὶ τὰ παραχρῆμα γενησόμενα μεταβαίνει. Λυπηρὰ
δὲ τοῖς Αἰγυπτίοις ταῦτα ἦν· ἃ καὶ οὐκ εἰς μακρὰν
ἐπληροῦτο κατ' αὐτοὺς ἐκείνους, καθ' οὓς ὁ προφή-
της ἐγνωρίζετο χρόνους. Ἀναγκαίως δὲ τὸ θεῖον

A possidebunt terram³, ὁ ubi et cœlestis Jerusalem,
et Sion mons cœlestis Dei est.

CAPUT XX.

Vers. 1, 2. «In anno quo ingressus est Tana-
than Azotum, cum missus est ab Arna rege Assy-
riorum, et oppugnavit Azotum, et cepit eam: tunc
locutus est Dominus ad Isaiam dicens, Vade, et
aufer saccum a lumbis tuis.» Mirari subit pro-
pheticam vitam, quam Apostolus declaravit his
verbis, «Circuierunt in melotis et in caprinis pel-
libus, egentes, angustiati, afflicti⁴.» Hæc vero
Scriptura Isaiam uno vestitum sacco inducit:
luculentem scilicet, et illacrymantem super iis qui
ob impietates suas procul exciderant a Deo.

B Vers. 3. «Et calceamenta tua solve de pedibus
tuis. Et fecit ita, ambulans nudus et discalceatus.
Et dixit Dominus, quemadmodum ambulavit servus
meus Isaias nudus et discalceatus tres annos, tres
anni erunt in signa et prodigia Ægyptiis et Æthio-
pibus.» Quod jubeatur nudus incedere et nihil
cunctari, idque confestim agere in oculis astan-
tium, maximæ sane obsequentiæ erga Deum et
alacritatis, parati item sublimisque animi argumen-
tum fuerit, qui humanam gloriam ne locci quidem
faciat. Hæc autem agente propheta, iis quæ pro-
pheta repræsentabat, similia passuros Ægyptios
ab Assyriis debellatos prædicit Deus; nudos vide-
licet et discalceatos abductum iri; neque illos tan-
tum, sed etiam Æthiopus, quos ad auxilium et
C commilitium venturos esse sperabatur. Siquidem
Æthiopum eo tempore admodum potentium, mul-
titudini et manui fidentes Ægyptii, Assyrios de-
spectui habebant: at Deus futurum prænuntiat di-
cens, «Quemadmodum ambulavit servus meus I-
saias nudus et discalceatus,» et cætera.

Vers. 4. «Quoniam sic ager rex Assyriorum
captivitatem Ægypti et Æthiopum, juvenes et senes
nudos et discalceatos, discooperios pudore Ægy-
pti.» Hæc, certe iis, quæ paulo ante dicta sunt,
contraria videantur, quæ inter Ægyptios et As-
syrios conjunctionem et commercium fore diceba-
tur: nunc autem ait regem Assyriorum juvenes et
D senes Ægyptiorum nudos et discalceatos captivos
abducturum esse. Cujus tamen difficultatis solutio-
nem reperiemus, si morem attendamus prophetici
spiritus. Ut enim Ægypto animum adhibebat, vi-
debat quidem ea quæ mox Ægyptiis in ipso pro-
pheta tempore, eventura erant; itemque prospicie-
bat bona illa quæ diuturno post tempore in Ægy-
ptiorum regione futura erant. Hinc eum prius bona
vaticinatus esset, ad ea quæ mox eventura erant
pertransit. Hæc porro Ægyptiis tristia, quæ nec
diu postea impleta sunt, iisdem ipsis quo propheta
conspicuis et notis erat temporibus. Necessario
autem Spiritus divinus de Domini in Ægyptum ad-

³ Matth. v, 4. ⁴ Hebr. xi, 37.

ventu, et de bonis ibidem in Ægyptios conferendis vaticinatus, ea quæ mox finem nactura erant subdidit, ut a præsentium eventu ea, quæ diuturno post tempore futura erant, credibilia essent iis qui tunc propheticorum sermonum auditores erant. Hæc ergo quæ jam tractamus, non erant ante prænuntiatæ contraria: illa quippe pro temporibus in prophetia notatis; hæc vero pro rebus innox gerendis enuntiabat.

VERS. 5. « Et confundentur superati Ægyptii ab Æthiopicis, in quibus confidebant Ægyptii: erant enim ipsis gloria. » Erubescerent scilicet de iis in quibus confidebant; ita ut sese ipsi damnarent et arguerent.

VERS. 6. « Et dicent qui habitant in insula hac, Ecce nos confidebamus, ut ad eorum auxilium confugeremus, qui non potuerunt servari a rege Assyriorum, et quomodo nos servabimur? »

CAPUT XXI.

VERS. 1, 2. « Visio deserti. Sicut procella per desertum transit, ex deserto veniens a terra: terribilis visio et dura, renuntiata est mihi. Contemptor contemnit, et iniquus inique agit. Ad me Elamitæ, et legati Persarum ad me veniunt. » Persæ itaque non diu postea Medorum imperium excipientes, Babylonis reliquias everterunt. Jure igitur æstimo hæc hostilia facta de Babylone dici. Quid sibi vult autem cum ait, « Visio deserti? » Jam exhinc Babylonem vocat desertum, propter ea quæ de vastitate ejus in prophetia feruntur. Quare ex persona ipsius Babylonis hæc dicta fuisse arbitror, quasi mala, quæ eventura sibi erant auribus accepisset, ac precaretur, ut horum auditus pertransiret, utque ea, quæ expectabantur non acciderent.

VERS. 3. « Nunc lugebo et consolabor me. Propterea impletus est lumbus meus solutione, et dolores invaserunt me tanquam parturientem. » Verum, ut par est, nunc lugebo, quod non antea feceram, quia superba eram, et adversus reliquas gentes me extollebam, ita ut aliis essem luctus causa. Nunc vero ego ipsa Babylon, cum populo meo lugebo, et luctu me consolabor; quia me rerum hujusmodi nuntium perculit: cujus causa repletus est lumbus meus solutione, qui olim præcinctus erat et lasciviebat. Dolor item et labores me occuparunt, ita ut ego Babylon, olim cæteris terribilis, nihil differam a muliere pariente. Hæc porro mihi acciderunt, quia fateor me inique egisse, cum neminem commonefacientem me audirem, et cum mihi curæ esset, ut rectum nihil aspicerem. Quare, ait, nunc confitendo dico.

VERS. 4. « Inique egi, quod non viderem: cor meum errat, iniquitas mea demergit me: anima mea in metu versatur. » Hæc sane puto a propheta dicta fuisse, Babylonis personam assumente, et quasi ejusdem, sive gentis eandem incolentis nomine hæc dicta proferri.

VERS. 5. « Præpara mensam, comedite, bibite;

Πνεῦμα τῆς περὶ τοῦ Κυρίου εἰς Αἴγυπτον ἀφίξεως, καὶ περὶ τῶν ἐπ' αὐτῇ γενησομένων τοῖς Αἰγυπτίοις ἀγαθῶν θεσπίσαν, τὰ παραχρῆμα μέλλοντα τέλους τυγχάνειν συνῆψεν· ἵνα ἀπὸ τῆς τῶν παρόντων ἐκβάσεως καὶ τὰ μακροῖς ὕστερον χρόνοις μέλλοντα γίνεσθαι πιστευθεῖται τοῖς τότε τηλικαῦτα τῶν προφητικῶν λόγων ἐπακούουσι. Οὐκ ἦν οὖν ἐναντία τὰ προκειμένα τῶν διὰ τῶν ἐμπροσθέν προφητευομένων· τὰ μὲν γὰρ εἰς τοὺς προφητευομένους χρόνους· τὰ δὲ περὶ τῶν ἔγγιστα γενησομένων ἀνεφώνει.

« Καὶ ἀναισχυθῆσονται ἠττηθέντες οἱ Αἰγύπτιοι ἐπὶ τοῖς Αἰθίοσιν, ἐφ' οἷς ἦσαν πεποιθότες οἱ Αἰγύπτιοι· ἦσαν γὰρ αὐτοῖς δόξα· » ἐρυθριῶντες ἐφ' οἷς ἐθάρσουν καὶ ἐπεποιθείσαν· ὡς καταγινώσκειν καὶ μέμφεσθαι αὐτοὺς ἐαυτούς.

« Καὶ ἐροῦσιν οἱ κατοικοῦντες ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ· Ἰδοὺ ἡμεῖς ἤμεν πεποιθότες τοῦ φυγεῖν εἰς αὐτοὺς εἰς βοήθειαν, οἳ οὐκ ἠδύναντο σωθῆναι ἀπὸ βασιλέως Ἀσσυρίων· καὶ πῶς ἡμεῖς σωθῆσόμεθα; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

« Τὸ ὄραμα τῆς ἐρήμου. Ὡς καταγίγς δι' ἐρήμου διέλθοι, ἐξ ἐρήμου ἐρχομένη ἐκ γῆς· φοβερὸν τὸ ὄραμα, καὶ σκληρὸν ἀνηγγέλη μοι. Ὁ ἀθετῶν ἀθετεῖ, ὁ ἀνομῶν ἀνομεῖ. Ἐπ' ἐμοὶ οἱ Ἐλαμίται καὶ οἱ πρέσβεις τῶν Περσῶν ἐπ' ἐμὲ ἔρχονται. » Πέρσαι γοῦν, Μήδους οὐκ εἰς μακρὰν διαδεξάμενοι, τὰ λείψανα τῆς Βαβυλῶνος καθέλκον. Εἰκότως οὖν περὶ Βαβυλῶνος τὰ πολεμικὰ εἰρησῆσαι ἠγοῦμαι. Τί δὲ βούλεται ὁ λόγος φάσκων, « Τὸ ὄραμα τῆς ἐρήμου; » Ἐντεῦθεν ἡδὴ Βαβυλῶνα ἔρημον ὀνομάζει διὰ τὰ θεσπισθέντα περὶ τῆς ἐρημίας αὐτῆς. Διὸ ἐκ προσώπου τῆς Βαβυλῶνος αὐτῆς οἶμαι ταῦτα λέγεσθαι, ὡς εἰς ἀκοὴν παραδεξαμένης τὰ μέλλοντα αὐτῇ ἐπιέναι κακὰ, εὐχομένης τε παρθεῖν τὴν ἀκοὴν, καὶ μὴ γενέσθαι τὰ προσδοκώμενα.

« Νῦν στενάξω καὶ παρακαλέσω ἐμαυτόν. Διὰ τοῦτο ἐνεπλήσθη ἡ ὀσφύς μου ἐκλύσεως, καὶ ὠδίνες ἐλάβόν με ὡς τίκτουςαν. » Ἄλλ' ὡς εἶκοι νῦν στενάξω, ὅπερ πρότερον οὐκ ἔπραττον, ὑπερήφανος οὔσα, καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν καταπειρομένη· ὡς ἐτέροις ἐμποιεῖν στεναγμούς. Νῦν δὲ αὐτὴ ἐγὼ Βαβυλῶν, καὶ ὁ ἐν ἐμοὶ λαός, στενάξω, καὶ παρακαλέσω ἐμαυτὴν διὰ τοῦ στεναγμοῦ· ἐπειδὴ καθήψατό μου ἡ περὶ τῶν λεχθέντων ἀγγελία, ἧς ἔνεκα ἐπλήσθη ἡ ὀσφύς μου ἐκλύσεως πάλαι κατασφιγμένη καὶ νεανειομένη· ὀδύνη τε καὶ πόνος κατέλαβόν με, ὡς μηδὲν διαφέρειν με τὴν Βαβυλῶνα, τὴν πάλαι ἐτέροις οὔσαν φοβεράν, γυναικὸς τικτούσης. Ταῦτα δὲ μοι συμβέβηκεν, ἐπειδὴ περ ὁμολογῶ ἡδίκηκεναι, ὅτε μηδενὸς ἤκουον τῶν παραινούντων μοι, καὶ ὅτε σπουδῆν ἐποιούμην μηδὲν ὀρθὸν βλέπειν. Διὸ, φησὶ, νῦν ἐξομολογουμένη φημί·

« Ἠδίκησα τοῦ μὴ βλέπειν· πλανᾶται ἡ καρδία μου, καὶ ἡ ἀνομία μου βαπτίζει με· ἡ ψυχὴ μου ἐφέστηκεν εἰς φόβον. » Ταῦτα μὲν οἶμαι λελέχθαι τῷ προσήτη, προσωποιοῦντι τὴν Βαβυλῶνα, καὶ ὡς ἐξ αὐτῆς, ἢ καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ κατοικοῦντος ἔθνους τὰ εἰρημένα προέρχεσθαι.

« Ἐτοίμασον τὴν τράπεζαν, φάγετε, πίετε· ἀνα-

στάντες, οἱ ἀρχόντες, ἀνασπάσατε θυρούς. » Τὸ προφητικὸν πνεῦμα πρὸς τοὺς Μήδους καὶ τοὺς Ἑλαμίτας, καὶ πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν Περσῶν ἀποτείνεται, διεγείρον καὶ παρορμῶν αὐτοὺς ἐπὶ τὸν κατὰ Βαβυλωνίων πόλεμον. Διὸ ὡς πρὸς αὐτούς φησιν· « Ἐτοίμασον τὴν τράπεζαν, φάγετε, » καὶ τὰ ἐξῆς.

« Ὅτι οὕτως εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Βαδίσας σεαυτῷ στήσον σκοπὸν, καὶ ὃ ἐὰν ἴδῃς, ἀνάγγειλον. Καὶ εἶδον ἀναβάτας ἰππεῖς δύο, καὶ ἀναβάτην ὄνου, καὶ ἀναβάτην καμήλου. Ἀκρόσασαι ἀκρόσασιν πολλὴν, καὶ κάλεσον Οὐρίαν εἰς τὴν σκοπιάν. » Σημεῖα δὲ καὶ σύμβολα ἦν ταῦτα τῆς τῶν πολεμίων παρατάξεως, ὧν οἱ μὲν ἐφ' ἀρμάτων ἐχοῦμενοι ἐπῆφσαν, οἱ δὲ ἐπὶ ναυτοφύρων, τὰ δέοντα πρὸς χρείας ἐπαγόμενοι. « Ἀκρόσασαι ἀκρόσασιν πολλὴν, καὶ κάλεσον Οὐρίαν εἰς τὴν σκοπιάν, » τὴν ῥηθῆσεσθαι μέλλουσαν ἔπειτα, ἢ τὴν λέειναν, ἢ τὸν Ἀριήλ κάλεσαι, ἕπως καὶ αὐτὸς ἐλθὼν ὑπὸ τοῦ σκοποῦ θεαθεῖη, τοῦ προφήτου ἅμα τῷ σκοπῷ θεωμένου. Ὁ δὲ σημαίνων λέγει τὰ ἐξῆς. Οἶμαι διὰ τούτων σημαίνεσθαι τῆς Ἀσσυρίων βασιλείας τὴν παντελῆ καθάρσειν Θεοῦ κρῖσει γενομένην. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Οὐρίαν, » ὁ μὲν Ἀκύλας, « λέοντα, » ὁ δὲ Σύμμαχος, « λέαιναν, » ὁ δὲ Θεοδοτίων, « Ἀριήλ, » ἐξέδωκεν. Οὐδεὶς τοίνυν Οὐρίαν ὠνόμασεν· ἐπεὶ οὐδὲ ἡ Ἑβραϊκὴ φωνὴ ἐμνημόνευσε τοῦ Οὐρία.

« Καὶ εἶπεν· Ἐστην διαπαντός ἡμέρας, καὶ ἐπὶ τῆς παρεμβολῆς ἔστην ὅλην τὴν νύκτα. » Εἰστήκει τοίνυν καὶ ὁ προφήτης ἅμα τῷ σκοπῷ, παραδοκῶν τὴν μέλλουσαν αὐτοῖς ὀφθῆσεσθαι εἴ·ν· τοῦ λέοντος καὶ τῆς λεαίνης, ἢ τοῦ Ἀριήλ. Διακαρτερήσας δὲ τὸν πάντα τῆς ἡμέρας καὶ τὸν τῆς νυκτὸς χρόνον, ἐπιπέγει· « Καὶ ἰδοὺ αὐτὸς ἔρχεται. » Τίς δὲ οὗτος, ἢ δηλονότι Ἀρεθλ ἐπιβεθεκῶς ξυνωρίδι; Διὸ φησι· « Καὶ ἰδοὺ αὐτὸς ἔρχεται καὶ ἀναβάτης ξυνωρίδος. » Τίς δὲ οὗτος ἄρα ἦν, ἢ τιμωρὸς τις ἄγγελος, δι' οὗ τὰ τῆς πολιορκίας τῆς Βαβυλώνας ἐμελλε πληροῦσθαι; Τάχα ποῦ Ἀριήλ ὀνομαζόμενος, ἢ καὶ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ὡς λέων ὠρυόμενος, καὶ περιπατῶν ζητῶν τίνα καταπιῇ. Καὶ δὴ θεαζόμενος αὐτὸν ὁ προφήτης, συνεῖδεν ὡς τιμωρητικὸς ὢν ἄγγελος τὴν τῆς Βαβυλώνας ἀπώλειαν ἐργάζεσθαι· διὸ ἐπιβοᾷ λέγων· « Πέπτωκε, πέπτωκε Βαβυλὼν, καὶ πάντα τὰ ἀγάλματα αὐτῆς, καὶ τὰ χειροποίητα αὐτῆς συνετριβή εἰς τὴν γῆν. » Ὡς γὰρ ταῦτα πρᾶξι κεκελευσμένου τοῦ Ἀριήλ, ταύτην ἤφειε τὴν φωνὴν ὁ προφήτης·

« Ἀκούσατε, οἱ καταλειμμένοι καὶ οἱ ὀδυνώμενοι, ἀκούσατε, ἃ ἤκουσα παρὰ Κυρίου Σαβαὼθ, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνήγγειλεν ἡμῖν. » Ἄ γὰρ ἐμοὶ ἀπεκάλυψε, ταῦτα καὶ ὑμῖν ἐξέφηεν ὡς δι' ἐρμηνέως ἐμοῦ.

« Τὸ ὄραμα τῆς Ἰδουμαίας. Πρὸς ἐμέ κάλει παρὰ τοῦ Σηείρ. Φυλάσσετε ἐπάλλξεις. » Ἔοικε δὲ τοῖς ἑαυτοῦ γνωρίμοις ὁ Θεὸς προσφωνεῖν λέγων· « Πρὸς ἐμέ κάλει παρὰ τοῦ Σηείρ· » τοὺς γὰρ φεύγοντας παρὰ τοῦ Σηείρ, κατὰ τοὺς λοιπούς ἐρμηνεύτας, « πρὸς ἐμέ κάλει, » φησίν. Σηείρ δὲ ἐκαλεῖτο ἐν τῇ Ἀραβίᾳ ὄρος τοῦ Ἠσαῦ, ἐν ᾧ συνεῖσθήκει αὐτοῦ τὰ βασίλεια· γνωρίζεται δὲ τοῖς ἐπιχωρίοις εἰσέτι καὶ νῦν οὕτω καλούμενον. Τοῖς οὖν ἀγωνιώσιν τὸν ἀπὸ τῶν Ἰδουμαίων φόβον φάσκει· Πρὸς ἐμέ σπουδάζοντες ἦκατε, καὶ παρ' ἐμοὶ γενόμενοι φυλάσσετε τὰς ἑαυτῶν ἐπάλλξεις·

A surgentes, principes, arripite clypeos. » Medos, Elamitas, et Persarum legatos compellat propheticus spiritus, excitans eos ad bellum contra Babylonios. Quare quasi ad illos talia fatur, « Præpara mensam, comedite, » et cætera.

VERS. 6-8. Quoniam sic dixit Dominus ad me, Profectus statue tibi speculatorem, et quod videris, renuntia. Et vidi sessores equites duos, sessorem asini, et sessorem cameli. Audi auditionem multam, et voca Uriam ad speculam. » Signa vero et symbola hæc erant aciei inimicorum, quorum alii curribus vecti irruerant, alii jumentis sarcinas et conneatum agebant. « Audi auditionem multam, et voca Uriam ad speculam; » videlicet eam, de qua postea sermo, sive lænam, sive Ariel evoca; ut et ipse veniens a speculatore videatur, propheta item cum speculatore una conspiciente. Ille vero speculatore monens sequentia dicit. His autem ut significari Assyriorum regnum, judicio Dei funditus eversum. Pro illo autem, « Uriam, » Aquila, « lænam, » Symmachus, « lænam, » Theodotio, « Ariel, » edidit. Nemo igitur Uriam memoravit: quoniam nec Hebraica vox Uriam nominat.

VERS. 9. « Et dixit: Steti tota die, et in castris steti tota nocte. » Stetit ergo propheta cum speculatore, exspectans futuram illam visionem, leonis, vel læna, vel Ariel. Cum autem toto die et noctis tempore perstitisset, subdit, « Et ecce ipse venit. » Quis ille autem est, nisi Ariel biga vectus? Quare ait, « Et ecce ipse venit, ascensor bigæ. » Quis vero erat ille, nisi ultor quidam angelus, cujus opera Babylonis obsidio perficienda erat? Fortasse Ariel dicitur vel idem ipse qui quasi leo rugiens circuit quærens quem devoret. Et sane conspecto illo, propheta intellexit eum, utpote angelum ultorem, Babylonis exitium procurare: quare exclamat his verbis, « Cecidit, cecidit Babylon, et omnia simulacra ejus, et manufacta ejus contrita sunt in terram. » Nam quasi id peragere jussus esset Ariel, hanc emittit propheta vocem:

VERS. 10. « Audite qui derelicti estis, et qui doletis audite, quæ audivi a Domino Sabaoth, Deus Israel annuntiavit nobis. » Quæ enim ille revelavit mihi, eadem vobis me interprete declaravit.

VERS. 11. « Visio Idumææ. Ad me voca de Seir. Custodite propugnacula, » Notos suos alloqui Deus videtur his verbis, « Ad me voca de Seir: » nam « fugientes de Seir, » secundum reliquos interpretes, « ad me voca, » inquit. Seir autem vocabatur in Arabia mons Esau, in quo stabat ejus regia: hodieque notus incolis est eodem nomine appellatus. His itaque ex Idumæis qui metu laborabant, ait, « Ad me festinantem venite, et cum ad me accesseritis, custodite propugnacula vestra: »

ἑαυτῶν ἐπάλλξεις·

VERS. 12. « Et ego custodiam vos die ac nocte, et apud me eritis. » Si quis in vobis auxilio opus habeat, a me querat opem : et si quis salutem curat suam, ad me veniat. » Hæc quidem dicta mihi videntur ad eos ex Idumæis, qui terrore consternati erant, quos ad se vocat Deus, pollicitus ipsis auxilium suum, si tamen in se permaneant.

VERS. 13-15. « In saltu vespere dormias, aut in via Dædan, in occursum sitienti aquam ferte, qui habitatis in regione Thæman : panibus occurrere fugientibus, propter multitudinem occisorum, propter multitudinem errantium, propter multitudinem gladii, et propter multitudinem arcuum intensorum, et propter multitudinem eorum qui ceciderunt in bello. » Jam enim instantibus vosque cadentibus adversariis, quam plurimi vestrum peribunt : si autem unus ex vobis, vel duo, vel admodum pauci incolumes evaserint, fuga salutem nacti ; his ego, utpote fugientibus, et fuga defatigatis et solutis, cum urbes incolendas non habeant, præcipi ut in saltu et in desertis locis, occupante vespere, dormiant. Verum ne fame pereant, lassissimis et sitientibus offerri aquam et panem jubeo. His autem vos alloquor, qui Thæman, sic dictam regionem, incolitis : quos convenit fugientes perhumaniter excipere et tractare. Puto autem eos cum civitatem incolere non possint, in viis et salibus habitaturos esse. Quamobrem ne despiciatis eos qui tam miserabiliter fame pereunt, qui ex inimicorum gladio salvi evaserunt : quod maxime ex tanta multitudine evaserint, cæteris pereuntibus, aut in aliis desertis locis errantibus. πλήθους δεδύνηται διαφυγείν, τῶν λοιπῶν ἀπολωλότων, τόποις.

VERS. 16, 17. « Quoniam sic dixit mihi Dominus, Adhuc annus tanquam annus mercenarii, deficiet gloria illorum Cedar : et quod reliquum est arcuum fortium filiorum Cedar, erit exiguum, quoniam Dominus Deus Israel locutus est. » Quod prope, et quasi intra januas ingressum sit Idumææ exitium : et quod omnino in perniciem ituri sint, Babyloniis eorum urbes incenditibus, ac totam regionem populantibus, clare prænuntiat. Unus quippe, ait, intercedet annus, et sagittarii Cedar, etiamsi, inquit, mixtum sit, in ejus rei suspicionem venientes, decident et peribunt. Veraque prædictio est, Dominus enim Deus Israel locutus est. Veritas autem nunquam mentietur.

CAPUT XXII.

VERS. 1. « Visio vallis Sion. Quid factum est tibi, quoniam nunc ascendistis omnes in tecta vana? » Præsens vallis Sionis visio, non de ipsa Sione, sed de adjacente valle dicitur. Quamobrem ait postea : « Et erunt electæ valles tuæ, replebuntur curribus : equites vero occludent portas tuas. » Arbitror porro Deum his abjectionem Israelis et extremam

« Κάγω δὲ φυλάξω ὑμᾶς δι' ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ παρ' ἐμοὶ γένησθε. » Εἴ τις ἐν ὑμῖν βοηθείας δεῖται, παρ' ἐμοῦ ζητεῖτω τὴν βοήθειαν· καὶ εἰ τις αὐτοῦ πεφρόντικε σωτηρίας, παρ' ἐμοῦ ἔκείτω. Ταῦτα μὲν εἰρησθαί μοι δοκεῖ πρὸς τοὺς ἐπτοημένους τὸν φόβον τῶν Ἰδουμαίων, οὓς πρὸς ἐαυτὸν ἀνακαλεῖ ὁ θεὸς, ἐπαγγελλόμενος τὴν παρ' αὐτοῦ βοήθειαν, εἰ παραμένοντες ἐν αὐτῷ.

« Ἐν τῷ δρυμῷ ἐσπέρας κοιμηθῆς, ἢ ἐν τῇ ὁδῷ Δαιδάν· εἰς συνάντησιν διψῶντι ὕδωρ φέρετε, οἰνοκούντες ἐν τῇ χώρᾳ Θαιμάν· ἄρτοις συναντᾶτε τοὺς φεύγουσιν διὰ τὸ πλῆθος τῶν πεφρονεμένων, καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν πλανωμένων, καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῆς μαχαίρας, καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν τοξευμάτων τῶν διατεταμένων, καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν πεπτωκότων ἐν τῷ πολέμῳ. » Ἥδη γὰρ ἐπιστάντων τῶν κατακοπτότων ὑμᾶς πολεμίων, οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν ἐν ὑμῖν ἀπόλλυνται, εἰς δὲ που καὶ δεύτερος, ἢ καὶ σφόδρα βραχεῖς εἰ περισθεῖεν φυγῇ τὴν σωτηρίαν πορίζόμενοι, τοῦτοις αὐτοῖς ἐγὼ παρακελεύομαι, ὡσανεὶ φεύγουσι καὶ ἐκ τῆς φυγῆς παρειμένους ἤδη καὶ ἐκκελυμένους, μηκέτι γούν ἄλλιν οἰκεῖν ἔχοντες, οὗτοι ἐν δρυμῷ καὶ ἐν ἐρήμοις τόποις, καταλαβούσης αὐτοὺς ἐσπέρας κοιμηθῆσονται. Ἄλλ' ἵνα μὴ λιμῷ διαφθαρείεν, κεκμηκόσιν αὐτοῖς καὶ διψῶσιν ἀπὸ καμμάτων, προσφέρειν ὕδωρ καὶ ἄρτον παρακελεύομαι. Ταῦτα δὲ πρὸς ὑμᾶς φημι τοὺς τὴν Θαιμάν οὕτω καλουμένην χώραν οἰκούντας, οὓς πρέπει δεξιῶς ἀποδέχεσθαι καὶ φιλανθρωπεύεσθαι τοὺς φυγάδας. Οἶμαι δὲ πόλιν ἐτι κατοικεῖν οὐ δυνάμενοι, ἐν ὁδοῖς καὶ δρυμοῖς αὐλισθήσονται. Διὸ μὴ παρίδητε οὕτως οἰκτρῶς λιμῷ φθειρομένους τοὺς διασωθέντας ἐκ τῆς τῶν πολεμίων μαχαίρας· οἱ μάλιστα ἐκ τοσοῦτου ἢ καὶ ἀποπλανηθέντων ἐν ἐτέροις ἀπρωκτισμένοις

« Διότι οὕτως εἶπέ μοι Κύριος· Ἐτι ἐνιαυτὸς ὡς ἐνιαυτὸς μισθωτοῦ, ἐκλείψει ἡ δόξα τῶν υἱῶν Κηδάρ, καὶ τὸ κατάλοιπον τῶν τοξευμάτων τῶν ἰσχυρῶν υἱῶν Κηδάρ ἔσται ὀλιγον, ὅτι Κύριος ὁ θεὸς Ἰσραὴλ ἐλάλησεν. » Ὅτι γέγονεν ἐγγύς, καὶ ὄσον εἶσω βέβηκε θυρῶν ὁ τῆς Ἰδουμαίας ἄλθερος, καὶ ὅτι πάντῃ τε καὶ πάντως οἰχῆσονται πρὸς ἀπώλειαν, κατεμππράντων αὐτοῖς τὰς πόλεις τῶν Βαβυλωνίων, καὶ ἅπασαν δὲ καταδρῶντων τὴν χώραν, προαπαγγέλλει σαφῶς. Εἰς γὰρ ἔσται, φησὶν, ὁ ἐνιαυτὸς ὁ μεταξῶν, καὶ οἱ τῆς Κηδάρ τοξῶται, καίτοι, φησὶν, οὐκ ἀθάμαστον ἐπ' αὐτῷ δὲ τούτῃ τὴν ὑπόληψιν ἐσχληκότες, ἐκλείψουσι τε καὶ ἀπολούνται. Καὶ ἀληθῆς ἡ προαγόρευσις· Κύριος γὰρ ἐλάλησεν ὁ θεὸς Ἰσραὴλ. Ψεύσεται δὲ μᾶλλον οὐδαμῶς ἡ ἀλήθεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

« Τὸ ὄραμα τῆς φάραγγος Σιών. Τί ἐγένετό σοι, ὅτι νῦν ἀνέβητε πάντες εἰς δώματα μάταια ; » Τό γε μὴν προκειμενον φάραγγος Σιών ὄραμα οὐ τῆς αὐτῆς Σιών, ἀλλὰ περὶ τῆς προκειμένης αὐτῇ φάραγγος εἴρηται. Διόπερ ἐξῆς προῶν ὁ λόγος φησὶ· « Καὶ ἔσονται ἐκκεκταὶ φάραγγές σου, πλησθήσονται ἀρμάτων· οἱ δὲ ἰππεῖς ἐμφράξουσιν τὰς πύλας

σο. » Οἶμαι διὰ τούτων τὸν Θεὸν τὴν ἀποβολὴν τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τὴν ἐσχάτην ἀπόπτωσιν σημήναι βουλόμενον, ἐν τῷ τάγματι τῶν ἀλλοφύλων αὐτοὺς κατατάξει, μέσους παραληφθέντας τῆς τῶν ἀλλοφύλων Γραφῆς. Ἀλλὰ καὶ τὴν πτώσιν τῆς Ἱερουσαλήμ ἡγοῦμαι δηλοῦσθαι, διὰ τοῦτο φάραγμα Σιών ὀνομάζων. Καὶ ἄλλως δὲ μέμφεται ὁ Θεὸς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τοὺς ἀποπεσόντας τοῦ ὕψους τοῦ Θεοσεβοῦς πολιτεύματος, ὡσπερ δὴ ἐν κοιλάσι καὶ ἐν φάραγμα τοῦ τῆς κακίας βυθοῦ καταπεπωκότας. Σιών μὲν γὰρ ὄρος ἐστὶν ὑψηλὸν, ἐφ' οὗ ὁ νεὸς τοῦ Θεοῦ ἐκοδόμητο διὰ λέλεκται: « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών » καὶ, « Προσεληλύθατε Σιών ἔρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλήμ ἔπουρανίω. » Καὶ ὁ λόγος δὲ ὁ εὐαγγελικὸς διὰ τοῦ Σιών ὄρος σημαίνεσθαι διὰ τῶν ἐμπροσθεν ἐπεδείκνυτο. Οἱ δὲ ταύτης ἐκπεσόντες τῆς ἐλπίδος ἐν φάραγμα παρακειμένη τῆς Σιών πεπτώκασι· πάλιν γὰρ ἀρετῆ κακία παρέπεται, εἰς ἣν ἐμπίπτει ὁ τῆς ἀρετῆς ἐξολισθησάντων. Οὕτω γοῦν οἱ τῆς πίστεως ἐξαμαρτάνοντες εἰς ἀπιστίαν περιτρέπονται. Ὁ τοίνυν ἐκ περιτομῆς λαὸς, τοῦ εὐαγγελικοῦ ὕψους ἐκπεσὼν, καὶ τῆς ἔπουρανίου Σιών ἀπαλλοτριωθείς, εἰς τὸν τῆς ἀπιστίας περιετράπη κρημνόν· οὗ καὶ ἐν ἀλλοφύλοις ἐλογίσθη. Ὅθεν ἡ προφητεία τὴν ἐσχάτην αὐτῶν ἀποβολὴν αἰνιτισμένην, τὸ ῥῆμα τῆς φάραγος ἀνέγραψεν. Ἐπεὶ μὴ ἐστὶ προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ, τούτου χάριν ἐν τοῖς κατὰ τῶν ἀλλοφύλων ἐλέγχους μέσος ἐμβέβηται καὶ ὁ περὶ τῆς Σιών λόγος. Διὸ καὶ τοὺς τῆς Ἱερουσαλήμ οἰκήτορας ὡσπερ ἐν ἀλλοφύλοις κατατάττει ὁ Θεὸς, καὶ τὴν κατ' αὐτῶν προφέρει ψῆφον.

« Ἐνεπλήσθη ἡ πόλις βοώντων· οἱ τραυματῖαι σου οὐ τραυματῖαι μαχαίρας· οὐδ' οἱ νεκροὶ σου νεκροὶ πολέμου. » Θεωρῶν δὲ ὁ προφήτης τῷ πνεύματι τὰς κατὰ τὸν Σωτήρος βοὰς αὐτῶν, καὶ τὰς ἀθέτους κατ' αὐτοῦ βλασφημίας, δι' ἃς ἀπεβλήθησαν, ἐπιφέρει·

« Ἐνεπλήσθη ἡ πόλις βοώντων. Πάντες οἱ ἄρχοντες σου πεφεύγασιν, καὶ οἱ ἄλόντες σκληρῶς δεδεμένοι εἰσὶ, καὶ οἱ ἰσχύοντες ἐν σοὶ πόρρω πεφεύγασιν. » Διὸ οὐκέτι κατὰ τὸ παλαιὸν παρ' αὐτοῖς οὐ βασιεῖς, οὐχ ἡγούμενοι, οὐκ ἄρχιερεῖς, οὐ προφῆται, ἀλλ' οὐδὲ Φαρισαῖοι, οὐδὲ Σαδδουκαῖοι, οὐδὲ ὅσοι τὸ παλαιὸν τὰς παρ' αὐτοῖς ἀρχαῖς τετίμηντο. Ταῦτα συνιδὼν ὁ προφήτης τῷ πνεύματι, καὶ τὴν ἐκ τοσούτου ὕψους ἐπὶ τὴν ἐσχάτην κακίαν ὡσπερ τινὰ φάραγμα, τὴν πτώσιν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ ἀπολοφύρεται· λέγων·

« Διὰ τοῦτο εἶπα, Ἄφετέ με, πικρῶς κλαύσομαι, μὴ κατισχύσητε παρακαλεῖν με ἐπὶ τῷ σύντριμματι τῆς θυγατρὸς τοῦ γένους μου. » Οἶδα γὰρ, φησὶν, ἄκριδῶς, καὶ τῷ πνεύματι προορῶ, καὶ διὰ τὰ προλεχθέντα πάντα, καὶ ἡ πόλις ἡ τῷ Θεῷ ἀνακειμένη ἀλώσεται, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ εἰς χερῶν ἐχθρῶν παραδθήσονται. Διὸπερ ἐντεῦθεν ῥῆθ' ἀποδύρομαι, καὶ ὡσπερ ἐπὶ γνησίους ἐμυτοῦ σπλάγγνους ἀποκλάίνομαι.

A ejus ruinam significare velle, ipsosque in alienigenarum ordine reponere; nam medii inter alienigenas in Scriptura locantur. Sed etiam puto eum Hierosolymæ ruinam declarare, ideoque vallem Sion ipsam vocare. Alioquin vero e Judæorum gente Deus eos coarguit, qui a religiosi instituti cacumine deciderunt, ceu in valles et voragines profundissimæ malitiæ delapsi. Etenim Sion mons est præaltus, in quo templum Dei ædificatum erat: quare dicitur: « Super montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion⁸; » et: « Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem caelestem⁹. » Evangelicum autem sermonem per Sion montem significari superius commonstratum est. Qui porro ex hac spe deciderunt, in vallem Sioni adjacentem delapsi sunt: nam rursus virtutem sequitur malitia, in quam decedit qui ex virtute delabatur. Sic igitur qui ex fide aberrant ad incredulitatem vertuntur. Populus itaque ex circumcissione, ex evangelico cacumine lapsus, et a cælesti Sion abalienatus, in præcipitium incredulitatis corruit: quare inter alienigenas reputatur. Unde propheta extremam eorum repulsam adumbrans, verbum vallis descripsit. Quia vero non est personarum acceptio apud Deum, ideo in alienigenarum reprehensionibus medius de Sione sermo insertus est. Quocirca Hierosolymæ incolas, quasi in alienigenis Deus constituit, sententiamque profert adversum illos.

C
VERS. 2. « Repleta est civitas clamantibus: vulnerati tui, non vulnerati gladio; neque mortui tui, mortui bello. » Spiritu conspicatus propheta eorum contra Salvatorem clamores, impiasque in ipsum blasphemias, quarum causa rejecti sunt, subjungit illud:

VERS. 3. « Repleta est civitas clamantibus. Omnes principes tui fugerunt, et capti duriter vincti sunt, et qui potentes sunt in te, longe fugerunt. » Quare non amplius ut antiquitus reges, non duces, non sacerdotes, non prophetæ apud illos sunt; sed neque Pharisei, neque Saducei, neque alii quotquot olim eorum magistratibus perfuncti sunt. Hac cum spiritu cerneret propheta, necnon illum ex tanta sublimitate in extremam malitiam, ceu in quamdam vallem, Judaici populi lapsum, luctu se discruciat dicens:

VERS. 4. « Propterea dixi, sinite me, amare flebo, non poteritis consolari me super contritione filix generis mei. » Nam accurate novi, inquit, et spiritu prævideo, etiam ex iis omnibus que supra dicta sunt, civitatem Deo addictam capiendam, et omnes qui in illa sunt, in gaudium inimicorum dandos esse. Quare jam exhinc lugeo, et quasi genuina viscera mea deploro.

⁸ Isai. XL, 9. ⁹ Hebr. XII, 22.

VERS. 5. « Quia dies turoationis et interitus, et conculcationis : et error a Domino Sabaoth. In valle Sion errant : a parvo ad magnum errant in montibus. » Hæc quoque æstimo dicta de iis, qui convenerunt in unum, dum insidiæ contra Servatorem nostrum struerentur.

VERS. 6. « Elamitæ autem sumpserunt pharetras, et homines qui ascendunt equos, et congregatio aciei. » Significat autem virtutes occultas et inimicas, queis a Deo traditi sunt. Quare Elamitæ significant *despicientes* ; quia pereuntium salutem negligunt, ac nemini parcent; ideo verisimiliter ita vocantur eorum turmæ obsidentes. Verum magno cum exercitu instructa acie in valle Sion ab iis obsessa versantes, eam in extremam egerunt vastitatem.

VERS. 7. « Et erunt electæ valles tuæ, replebuntur curribus, equites autem occultent portas tuas. » Non nunc neque in præsentī tempore, sed in illa die; nimirum in tempore per prophetiam enuntiato.

VERS. 8, 9. « Et recludent portas Juda, et intuebuntur in die illa electas domos urbis. Et retegunt abscondita domorum arcis David. Et viderunt, quod plures sunt, et quod avertit aquam veteris piscinæ in civitate. » Hæc porro erant arcana regni symbola, et quæ in sanctuario reposita erant : quæ nemini, præterquam sacerdoti tantum, conspiciere licebat : quæ etiam inimicis tradenda dicit. Hac de causa valis Sion incolas criminatur, quod veteris in urbe piscinæ aquas averterint, aliamque sibi intra duos muros aquam excogitarint. Aqua porro veteris in urbe piscinæ, erat veteris et divinitus inspiratæ Scripturæ sermo, quem derivantes, alienam sibi aquam excogitarunt, seniorum videlicet traditiones, doctrinas et præcepta hominum edocentes : qua de re ipsos Servator coarguit, eorumque nequitiam criminatur his verbis : « Et irritum fecistis verbum Dei propter traditionem vestram ». « ἀλλήλων αὐτῶν τὴν παρανομίαν ἐφ' οἷς φησι : καὶ ὑμῶν. »

VERS. 10, 11. « Et quod diruerunt domos Jerusalem in munitionem muri civitati. Et fecistis vobis aquam in medio murorum duorum intra piscinam veterem. » Id autem illos hodieque peragentes videas, quia, æsumptis Scripturæ verbis, iis commenta sua ceu muris muniunt, ipsaque quasi septem, præsidium et mœnia fabulis suis circumponunt. Quemadmodum enim peregrinum sibi locum excogitarunt, ac murum sibi circumquaque struxerunt, divinarum Scripturarum verbis ceu lapidibus usi, ita et aquam veteris in urbe piscinæ averterunt, et novam sibi aquam inter duos muros excogitarunt, nimirum inter Vetus et Novum Testamentum : hæc quippe muri duo sunt civitatis Dei, scilicet vitæ instituti secundum Deum : in quorum medio ii, qui incitantur, alienam et peregrinam

* Matth. xv, 6

(27) Ἐπορήσατε.

« Ὅτι ἡμέρα ταραχῆς καὶ ἀπωλείας, καὶ καταπημάτων· καὶ πλάνησις παρὰ Κυρίου Σαβαὺθ. Ἐν φάραγγι Σιών πλανῶνται· ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου πλανῶνται ἐπὶ τὰ ὄρη. » Καὶ ταῦτα δὲ οἶμαι λέγεσθαι περὶ τῶν κατὰ τὸ αὐτὸ συνελθόντων ἐν τῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλῇ.

« Οἱ δὲ Ἐλαμίται ἔλαβον φαρέτρας, καὶ ἀναβάται ἀνθρώποι ἐφ' ἵππους, καὶ συναγωγὴ παρατάξεως. » Ἀηλοὶ δὲ δυνάμεις ἀφανεῖς καὶ πολεμίου, αἷς ὑπὸ Θεοῦ παρεδόθησαν. Διὸ καὶ οἱ Ἐλαμίται ἐρμηνεύονται « παραδιδέοντες » διὰ τὴν παρορᾶν τὴν σωτηρίαν τῶν ἀπολλυμένων, καὶ μηδεὸς φείδεσθαι, εἰκὸς οὕτω κελῆσθαι τὰ πολιορκήσαντα αὐτοὺς στρατιωτικὰ πλήθη. Ἄλλα μετὰ πλείστης δυνάμεως παρατάξμενοι τῇ πολιορκηθείσῃ φάραγγι Σιών, εἰς ἔσχατον ἐρημίας αὐτὴν ἤγαγον.

« Καὶ ἔσονται αἱ ἐκλεκταὶ φάραγγές σου, πλησθησονται ἀρμάτων, οἱ δὲ ἵππεις ἐμφράξουσι τὰς πύλας σου. » Οὐχὶ νῦν, οὐδὲ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν, ἀλλὰ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· λέγει δὲ ἐν τῷ προφητευσμένῳ καιρῷ.

« Καὶ ἀνακαλύψουσι τὰς πύλας Ἰουδα, καὶ ἐμβλέψονται τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς οἴκους τῆς πόλεως. Καὶ ἀνακαλύψουσι τὰ κρυπτὰ τῶν οἴκων τῆς ἀκρας Δαυὶδ. Καὶ εἶδον, ὅτι πλείους εἰσι, καὶ ὅτι ἀπέστρεψε τὸ ὕδωρ τῆς ἀρχαίας κολυμβήθρας εἰς τὴν πόλιν. » Ταῦτα δὲ ἦν τὰ ἀπόρρητα τῆς βασιλείας σύμβολα, καὶ τὰ ἐν τῷ ἀγιάσματι ἀποκείμενα· ἃ οὐδὲν ἐξῆν εἰ μὴ μόνῳ τῷ ἀρχιερεῖ ἐποπτεύειν· ἃ δὴ καὶ αὐτὰ τοῖς πολεμίοις παραδοθήσεσθαι φησιν. Ἐπὶ τούτοις μέμφεται τοὺς ἐν τῇ φάραγγι Σιών, ὡς ἀποστρέψαντας τὰ ὕδατα τῆς ἀρχαίας κολυμβήθρας τὰ ὄντα ἐν τῇ πόλει, ἕτερον δὲ ὕδωρ αὐτοῖς ἐπινοήσαντας μεταξὺ τῶν δύο τειχέων. Ὑδωρ δὲ ἦν παλαιᾶς κολυμβήθρας ἐν τῇ πόλει ὁ τῆς παλαιᾶς καὶ θεοπνεύστου Γραφῆς λόγος, ὃν ἀποστραφέντες, ἀλλότριον ὕδωρ ἑαυτοῖς ἐπενόησαν, τὰς παραδόσεις τῶν πρεσβυτέρων, διδάσκοντες διδασκαλίας καὶ ἐντάλματα ἀνθρώπων· ἐφ' ᾧ καὶ μέμφεται αὐτοὺς ὁ Σωτῆρ, ἀπηκρόωσατε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν

« Καὶ ὅτι καθελίωσαν τοὺς οἴκους Ἱερουσαλὴμ εἰς θυρώματα τειχῶς τῇ πόλει. Καὶ ἐπεσπάσατε (27) αὐτοὶ ὕδωρ ἀνὰ μέσον τῶν δύο τειχέων ἐσώτερον τῆς κολυμβήθρας τῆς ἀρχαίας. » Ἴδοις δ' ἂν αὐτοὺς εἰσέτι καὶ νῦν τοῦτο πράττοντας, ἐπειδὴν, τὰ ῥήματα τῆς θείας Γραφῆς ἀπολαμβάνοντες, τὰς οἰκείας περιτειχίῳσι μυθολογίας, ὡσπερ τινὰ φραγμὸν καὶ ἀσφάλειαν καὶ τεῖχος τοῖς ἰδίοις περιβάλλοντες μύθοις. Ὡσπερ γὰρ ξένον τόπον ἑαυτοῖς ἐπενόησαν, καὶ τεῖχος ἴδιον περιέβαλον, λίθοις χρησάμενοι ταῖς τῶν θεῶν Γραφῶν λέξεσι· οὕτως οὖν ἀπέστρεψαν τὸ ὕδωρ τῆς παλαιᾶς κολυμβήθρας τὸ ἐν τῇ πόλει, καὶ ἐπενόησαν ἑαυτοῖς ξένον ὕδωρ μεταξὺ τῶν δύο τειχέων, λέγω δὴ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης· δύο γὰρ τὰ τεῖχη τῆς τοῦ Θεοῦ πόλεως, δηλαδὴ τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας τυγχάνει· ὧν μέσον ἀλλότριον καὶ ξένον ὕδωρ ἑαυτοῖς

οἱ κατηγορούμενοι ἐπενόησαν, τὰς τῶν πρεσβυτέρων παραδόσεις, ἐφ' αἷς καὶ μέγα φρονοῦσιν οἱ παρ' αὐτοῖς καλούμενοι δευτερωταί. « Καὶ οὐκ ἐνεβλέψατε εἰς τὴν ἀπ' ἀρχῆς ποιήσαντα αὐτήν, καὶ τὸν κτίσαντα αὐτήν οὐκ εἶδετε. » Λέγω δὴ τὴν παλαιάν τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν κολυμβήθραν, τὴν ἀπὸ πηγῶν τοῦ θείου Πνεύματος προχοομένην.

« Καὶ ἐκάλεσε Κύριος Σαβαώθ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ κλαυθμὸν καὶ κοπετὸν καὶ ξύρησιν, καὶ ζῶσιν σάκκων· αὐτοὶ δὲ ἐποίησαντο εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίαμα, σφάζοντες μόσχους καὶ θύοντες πρόβατα, ὥστε φαγεῖν κρέατα, καὶ πιεῖν οἶνον, λέγοντες, Φάγωμεν καὶ πίωμεν· αἰριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. » Ὁ μὲν οὖν Θεὸς μεγάλην τολμήσασι, μὴ βουλόμενος θάνατον ἀμαρτωλοῦ ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ, θρηνεῖν αὐτοὺς καὶ ἀποκλαίεσθαι τὴν ἑαυτῶν ἀπώλειαν παρεκελεύσατο· οἱ δὲ ἐν τοιοῦτοις κακοῖς ἐξεταζόμενοι, ὡς ἂν ἀπεγνωκότες ἑαυτῶν σωτηρίαν, εἰς ἀπόνοιαν ἐξώκειλαν, μέθῃ καὶ τρυφῇ ἑαυτοὺς ἐκδόντες, ὡς οὐ διαδεξομένης αὐτοῦς Θεοῦ κρίσεως μετὰ τὴν τοῦ θνητοῦ βίου τελευτήν.

« Καὶ ἀνακεκαλυμμένα ταῦτά εἰσι ἐν τοῖς ὡσι Κυρίου Σαβαώθ. » Διὸ ὡσπερ δεσμῶ Θεοῦ καταθεθεῖσιν αὐτοῖς τῇ ἀμαρτίᾳ ἀπόφασις ἐξηγήνεται κατ' αὐτῶν, φήσασα· « Οὐκ ἀφεθήσεται ἡ τοιαύτη ἀμαρτία ὑμῶν, ἕως ἀποθάνητε. »

« Τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Πορεύου εἰς παστοφόριον πρὸς Σομνάν τὸν ταμίαν, καὶ εἶπον αὐτῷ· Τί σοι ὦδε; Καὶ τί σοι ἐστὶν ὦδε, ὅτι ἐλατόμησας σεαυτῷ ὦδε μνημεῖον; καὶ ἐποίησας σεαυτῷ ἐν ὑψηλῷ μνημεῖον, καὶ ἔγραψας σεαυτῷ ἐν πέτρᾳ σκητήν; Ἰδοὺ δὴ Κύριος Σαβαώθ ἐκβαλεῖ καὶ ἐκτρίψει ἄνδρα, καὶ ἀφελεῖ τὴν στολὴν σου, καὶ τὸν στέφανόν σου τὸν ἐνδοξον, καὶ ῥίψει σε εἰς χώραν μεγάλην καὶ ἀμέτρητον, καὶ ἐκεῖ ἀποθάνῃ· καὶ θήσῃ τὸ ἄρμα σου τὸ καλὸν εἰς ἀτιμίαν, καὶ τὸν οἶκον τοῦ ἀρχοντός σου εἰς καταπάτημα· καὶ ἀφαιρεθήσῃ ἐκ τῆς οἰκονομίας σου καὶ ἐκ τῆς στάσεώς σου. » Ἔλεγε τοίνυν ὁ Ἑβραῖος ἀρχιερέα γεγενησθαι τὸν Σομνάν τρυφητὴν τινα, καὶ τὸν βίον ἀσεμον ἄνδρα· ὡς καὶ προδοῦναι τὴν λαὸν (28) καὶ αὐτομολῆσαι πρὸς Σεναχηρείμ τὸν τῶν Ἀσσυρίων βασιλέα, πρὸς ὃν ἐκελεύετο βαδίζειν ὁ προφήτης εἰς τὸ παστοφόριον, ἢ κατὰ τὴν Σύμμαχον, ἢ τὸν σκηνοποιούντα, ἢ ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, ἢ πρὸς τὸν στοχοφόριον· οὕτω γὰρ ἠρμήνευσαν Θεοῦ τὸ παστοφόριον· εἰπεῖν τε αὐτῷ· Μάτην, ὡ αὐτός, καὶ προκετῶς ἐνθάδε σεαυτῷ πρὸς τῇ πέτρᾳ τῇ ὑψηλῇ ἐλατόμησας μνημεῖον, κοιλαίνας ἐν αὐτῷ γράμμασι τῆς σεαυτοῦ γνώμης σύμβολα· οὐκ εἰδὼς, ὅτι ὅρος κατὰ σοῦ ἐξηγήνεται παρὰ Κυρίου Σαβαώθ, ὁ κελεύων καθαιρεθῆντα σε τῆς τιμῆς, ἧς ἐπὶ τοῦ παρόντος μετεῖχες, καὶ γυμνωθῆντα τῆς περιχειμένης σοι στολῆς, τοῦ τε στεφάνου καὶ τῆς ἄλλης δόξης, πορρωτάτω τῆς ἐνταῦθα γῆς, ἐπὶ ξένης τινὸς καὶ μακρὰν ἀπομακρυνόμενης χώρας ἀποθανεῖν. Περιττῶς ἄρα ἐφίλοκάλεις τὸν πολλὸν ἐκείνον συνάγων πλοῦτον, τὰ ἄρματα καὶ τὸν λιπὸν τύπον, ὃν εἰσέτι καὶ νῦν περιδέδωξαι.

(28) Sic Hieronymus, « Supra diximus Sobnam fuisse pontificem, qui Assyriis prodidit civitatem.

aquam sibi excogitarunt, videlicet seniorum traditiones, in quibus alium sapiunt ii, qui apud illos Deuterotæ appellantur. « Et non respexistis in eum qui ab initio fecit illam, et conditorem ejus non vidistis. » De veteri divinarum Scripturarum piscina loquor, quæ a fontibus divini Spiritus emanat.

VERS. 12, 13. « Et vocavit Dominus Sabaoth in die illa fletum, et planctum, et abrasionem et cincturam saccoꝝ: illi autem lætati et gavisī sunt, jugulantes vitulos et mactantes oves, ut ederent carnes, et biberent vinum, dicentes, comedamus et bibamus, cras enim moriemur. » Deus igitur, qui non vult mortem peccatoris, sed magis pœnitentiam, ipsos magna facinora aggressos, lugere et perniciem flere suam jubet; illi vero in hujusmodi malis versantes, quasi de salute desperantes sua, in insaniam proruerunt, ebrietati et voluptati sese deditentes; quasi nempe post exitum ex hac vita Dei iudicium neutiquam illos excepturum esset.

VERS. 14. « Et hæc revelata sunt in auribus Domini Sabaoth. » Quare illis peccato ceu vinculo Dei vincitis, hæc sententia profertur: « Non dimitetur vobis hoc peccatum, donec moriamini. »

VERS. 15-19. « Hæc dicit Dominus Sabaoth: Vade in pastophorium ad Somnam penurarium, et dic ei: Quid tibi hic? Et quid tibi est, quod excidisti tibi hic monumentum? et fecisti tibi in excelsis monumentum? Et scripsisti tibi in petra tabernaculum? Ecce certe Dominus Sabaoth ejiciet et atteret virum, et auferet amictum tuum, et coronam tuam gloriosam, et projiciet te in regionem magnam et immensam, et ibi morieris; et ponet currum tuum pulchrum in dedecus, et domum principis tui in conculcationem: et a dispensatione tua et a statione tua arceberis. » Ait itaque Hebræus, Somnam fuisse pontificem, voluptarium et indecoræ vitæ hominem, ita ut etiam populum proderet et transfugeret ad Senacherim Assyriorum regem, quem jubetur propheta in pastophorio adire; sive, secundum Synmachum, « ad tabernaculorum artificem; » seu, secundum Aquilam, « ad tabernacula agentem, » ita enim pastophorium Dei interpretati sunt: ipsique dicere præcipitur, Heus tu, frustra et temere hic tibi in alta petra monumentum excidisti, insculptis litteris voluntatis tuæ symbola representans: ignorans decretum a Domino Sabaoth contra te prodire, quo te jubet, honore quem nunc obtines deturbatum, amictu, quo indueris, corona ac reliquo decore exutum, procul hac terra, in peregrina et remotissima regione defungi. Superflue igitur tantas illas divitias studiose colligere satagebas, ac currum superbumque alium apparatus, quo nunc indueris. Hæc item quispiam tempori passionis Servatoris nostri congruenter apta. Sed quia hoc traditionis est Hebræicæ, et Scriptura non loquitur, etc.

verit, dixeritque Somnam, qui a sacerdotio excidit, figuram esse eorum qui secundum Moysis legem sacerdotium corporeo more obibant apud Judæos; quos post passionem Salvatoris, cessante sacerdotio, ea quæ in prophetia feruntur, passuros esse vaticinatur. Eliacim vero, qui significat *Dei resurrectio*, symbolum esse novi sacerdotii, quod Salvatoris nostri resurrectio in ejus Ecclesia per totum orbem constituit.

VERS. 20-24. « Et erit in die illa, vocabe puerum meum Eliacim Chelcix filium, et induam eum amictu tuo, et coronam tuam dabo ei, et potentiam et dispensationem tuam dabo in manus ejus. Et erit tanquam pater habitantibus Jerusalem, et habitantibus Juda. Et dabo ei clavem domus David in humero ejus: et aperiet, neque erit qui claudat; et claudet, neque erit qui aperiat. Et dabo gloriam David ei, et imperabit, et non erit qui contradicat. Et constituam eum principem in loco tuto: et erit in thronum gloriæ domus patris sui. Et erit confidens in ipso omnis gloriosus in domo patris sui, a parvo usque ad magnum. Omne vas parvum a vase aganotib. Et erunt appensi ei in die illa. » Tibi quidem [Somnæ] illa conferet: alium vero a te diversum Eliacim puerum et servum suum, ab se probatum, amictu induet tuo, et corona sacerdotii exornabit, tradetque ipsi eam, quæ tibi jam concredita est, dispensationem. His quippe dignus est, quia a Deo productus et selectus, non est similis tui, superbus et arrogans. Patris autem loco erit iis, qui sub ejus administratione degent: quam-obrem ipsi ut miti et mansueti dabit gloriam regis David mitissimi et justissimi, ita ut populo cum potentia magna imperet, et jussis ejus nullus repugnet. Eritque fixus et firmiter stabilitus in ministerio suo, ita ut quisquis in populo clarus erit, non contendat, neque futura unquam suspicio sit invidiæ aut livoris in eum, sed omnes ipsi tanquam patri confidant. Omnes ergo confertim a parvo usque ad magnum ab ejus ore pendebunt, ejus erga omnia sollicitudini confidentes.

ὡς ἐπὶ πατρί. Πάντες γοῦν ἀδρόως ἀπὸ μικροῦ ἕως τοῦ τῆ περι πάντων κηδεμονία.

VERS. 25. « Hæc dicit Dominus Sabaoth: Commovebitur homo stabilitus in loco tuto, et auferetur et cadet, et exterminabitur gloria in eo: quia Dominus locutus est. » Quoniam non recte neque fideliter concredidit sibi ministerium obiit, in ordinem redigetur et honore privabitur, cadetque gloria in eo. Et hæc omnia ipsi evenient, Deo ipsam ad hanc calamitatem damnante. His porro nos sermo ad temperantiam hortatur, docetque ne in rebus prosperis molliores evadamus, neque de imperio superbiamus, neve judicium Dei obliviscamur.

CAPUT XXIII.

VERS. 1. « Verbum Tyri. Ululate, naves Carthaginis, quia periit. » Verbum igitur Tyri in prius

Ἀρμόσει δὲ τις τὰ προκειμένα εἰς τὸν καιρὸν τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸν μὲν ἐκπίπτοντα τῆς ἱερωσύνης Σομνὰν εἰκόνα εἶναι λέγων τῶν κατὰ τὸν Μωϋσείως νόμον σωματικῶς ἱερωμένων παρὰ Ἰουδαίων οὓς τε μετὰ τὸ πάθος τὸ σωτήριον πείσασθαι τὰ προφητευόμενα, παυομένης τῆς ἱερωσύνης, θεοπίζει. Τὸν δὲ Ἐλιακίμ, Θεοῦ ἀνάστασις ἐρμηνευόμενον, σύμβολον εἶναι τῆς νέας καὶ καινῆς ἱερωσύνης, ἣν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάστασις ἐν τῇ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης συνεστήσατο.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ, καλέσω τὸν παῖδά μου Ἐλιακίμ τὸν τοῦ Χελκίου, καὶ ἐνδύσω αὐτὸν τὴν στολὴν σου, καὶ τὸν στεφάνῳ σου δώσω αὐτῷ, καὶ τὸ κράτος καὶ τὴν οἰκονομίαν σου δώσω εἰς τὰς χεῖρας αὐτοῦ. Καὶ ἔσται ὡς πατὴρ τοῖς ἐνοικοῦσι τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῖς ἐνοικοῦσιν Ἰούδα. Καὶ δώσω αὐτῷ τὴν κλεῖδα οἴκου Δαυὶδ ἐπὶ τῷ ὤμῳ αὐτοῦ· καὶ ἀνοίξει, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἀποκλείων· καὶ κλείσει, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἀνοίγων. Καὶ δώσω τὴν δόξαν Δαυὶδ αὐτῷ, καὶ ἄρξει, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἀντιλέγων. Καὶ στήσω αὐτὸν ἀρχοντα ἐν τόπῳ πιστῷ· καὶ ἔσται εἰς θρόνον δόξης τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Καὶ ἔσται πεποιθὼς ἐπ' αὐτὸν πᾶς ἔθνος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου. Πᾶν τὸ σκεῦος τὸ μικρὸν ἀπὸ σκεύους τῶν ἀγανῶν. Καὶ ἔσονται ἐπιχειρέμενοι αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ. » Σοὶ μὲν ταῦτα ἐπιόσει· τὸν δὲ ἔτερόν σου τὸν Ἐλιακίμ παῖδα καὶ δοῦλον ἑαυτοῦ, δοκιμάσας, τὴν σὴν ἐνδύσει στολὴν, καὶ τῷ στεφάνῳ τῆς ἀρχιερωσύνης τιμήσει, ἐγχειρίσας αὐτῷ ἣν τέως ἐπὶ τοῦ παρόντος σὺ ἐπιστεύθης οἰκονομίαν· ἄξιός γάρ ὁ ἀνήρ τούτων. Ἐπειδὴ δὲ προαχθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἔστι σοι ὁμοίος, ὑπερήφανός τε καὶ ἀλαζών. Χώραν δὲ πατρὸς ἐφῆξει πρὸς τοὺς μέλλοντας ὑπ' αὐτοῦ δικαιοῦσθαι· διόπερ ὡς ἡπίῳ καὶ πατρῷ τὴν δόξαν τοῦ βασιλέως Δαυὶδ τοῦ πραοτάτου καὶ δικαιοτάτου καὶ δώσει, ὥστε ἄρξει ἐν τῷ λαῷ μετὰ πολλῆς ἐξουσίας, καὶ μηδένα ἀντιλέγειν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προστασσομένοις. Ἔσται δὲ ἐστηλωμένος, βεβαίως ἰδρυμένος ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ λειτουργίᾳ· ὡς πάντα τὸν ἐν τῷ λαῷ ἔθνος μὴ ἀγωνιᾶν μηδὲ ὑφορᾶσθαι φθόνον ἢ βασκανίαν ἐξ αὐτοῦ γεννησομένην ποτὲ· πεποθῆναι δὲ ἐπ' αὐτῷ μεγάλου ἔσονται ἀνηρηθῆναι αὐτοῦ, θαρβύοντες αὐ-

« Τὰδε λέγει Κύριος Σαβαὼθ· Κινηθήσεται ὁ ἀνθρωπος ὁ ἐστηριγμένος ἐν τόπῳ πιστῷ, καὶ ἀφαιρεθήσεται καὶ πεσεῖται, καὶ ἐξολοθρευθήσεται ἡ δόξα ἐπ' αὐτόν· ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. » Ἐπειδὴ μὴ ὀρθῶς, μηδὲ πιστῶς διήκων ἦν ἐπιστεῦθη οἰκονομίαν, μεταταχθήσεται καὶ ἀφαιρεθήσεται τῆς τιμῆς, καὶ πεσεῖται ἡ δόξα ἐπ' αὐτῷ· καὶ ταῦτα πάντα περὶ αὐτὸν ἔσται, κρίναντος αὐτὸν ταῦτα παθεῖν τοῦ Θεοῦ. Σωφρονίζει δὲ διὰ τούτων καὶ ἡμᾶς ὁ λόγος παιδεύων μὴ χαυνοῦσθαι ἐν ταῖς εὐπραγίαις, μηδὲ ἐπαίρεσθαι ταῖς ἀρχαῖς, μηδὲ τῆς κρίσεως ἀμνημονεῖν τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΙ'.

« Τὸ ῥῆμα Τύρου. Ὀλοῦζετε, πλοῖτα Καρχηδόνας, ὅτι ἀπόλωτο. » Τὸ ῥῆμα ταύτου τῆς Τύρου ἐν ταῖς

πρώτους σημαίνει τὴν ἐπελοῦσαν τῇ Τύρῳ πολιορκίαν· καθ' ὃν χρόνον ἐπιστάς ὁ Ἀσσύριος μετὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν καὶ αὐτὴν εἴλε καὶ τὴν Σιδῶνα, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἐξωθεν ἐμφέρεται ἱστορίας. Ἐν τῷ καιρῷ τοίνυν ἐκείνῳ, καθ' ὃν τὴν τσοσάτην ἐκείνην ὑπέμεινεν ἐρημίαν ἡ Τυρίων πόλις, εἰκὸς ἦν αὐτοὺς μηκέτι μηδὲ συνήθει κεχρησθαι ἐμπορίᾳ, ναυτικούς ὄντας, καὶ πάντοτε πραγματείας ταῖς διὰ θαλάσσης σχολάζοντας. Ἀφανισθεῖσης τοίνυν τῆς Τύρου, οὐκέτι ἦσαν οἱ τὰς ἐμπορίας ἐξ αὐτῆς κομιζόντες, ἀπὸ Καρχηδόνας εὐχόθως διαπλεῖν ἐπὶ τὴν Τύρον. « Καὶ οὐκέτι ἐρχονται ἐκ γῆς Κιτιέων· ἤκται αἰχμάλωτος. » Λέγεται δὲ ἡ Κύπρος οὕτω δηλοῦσθαι καὶ Κιτιέων εἶναι πόλιν ἐν αὐτῇ, δι' ἧς παρέπλεον οἱ ἀπὸ τῆς Τύρου ναυτιλλόμενοι.

« Τίνι ὁμοιοὶ γεγόνασιν οἱ κατοικοῦντες ἐν τῇ νήσῳ, μετὰβολοὶ Φοινίκης, διαπερῶντες τὴν θάλασσαν ἐν ὕδατι πολλῷ; σπέρμα μεταβόλων ὡς ἀμητοῦ εἰσφερομένου· οἱ μετὰβολοὶ τῶν ἐθνῶν. Αἰσχύνθητι, Σιδῶν, εἶπεν ἡ θάλασσα. Ἡ δὲ ἰσχὺς τῆς θαλάσσης εἶπεν· Οὐκ ὤρινον, οὐδὲ ἔτεκον, οὐδὲ ἐξέθρεψα νεανίσκους, οὐδὲ ὕψισα παρθένους. » Νῦν δὲ πάντων ἀθρόως ἀφηρημένους, καὶ τῶν νομιζομένων αὐτοῖς ἀγαθῶν στερηθέντας, αἰσχύνῃν καταχέσθαι προσήκει· μὴ μόνους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκ γειτόνων αὐτοῖς οἰκοῦντας Σιδωνίους· μονονοῦχι καὶ τῆς θαλάσσης αὐτῆς, φωνὴν ἀφείσης, καὶ ἀποθρηνοῦσης αὐτῆς διὰ τὸ μηκέτι ἔχειν οὓς θρέψει νεανίσκους καὶ παρόθενους. Ὅτι τὸ παλαιὸν ὡσπερ θαλάσσης αὐτῆς γεννήματα ὑπ' αὐτῆς ἐτρέφοντο, ὅτε ἦνθι τὰ Τυρίων πράγματα· νῦν δὲ ὅτε μηκέτι ἐστίν, εἰκότως ἀποκλαίεται αὐτοὺς ἡ θάλασσα, καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτῆς ἀποθρηνεῖται, ἐπὶ τέκνοις ἀπολωλόσιν ὀλοφυρομένη.

« Ὅταν δὲ ἀκουστὸν γένηται ἐν Αἰγύπτῳ, λήφεται αὐτοὺς ὀδύνη περὶ Τύρου. Ἀπέλυσε εἰς Καρχηδόνα, ὀλοῦζατε οἱ κατοικοῦντες ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ. Οὐκ αὐτὴ ἦν ἡ ὕβρις ἀπ' ἀρχῆς, κρινὴ παραδοθῆναι αὐτῆν; Τίς ταῦτα ἐβούλευσεν ἐπὶ Τύρον; Μὴ ἦσαν ἄστιν, ἢ οὐκ ἰσχύει; Οἱ ἔμποροι αὐτῆς οἱ ἐνδοξοὶ ἀρχόντες τῆς γῆς. Κύριος Σαβαὼθ ἐβουλεύσατο παραλύσαι πᾶσαν τὴν ὕβριν τῶν ἐνδόξων, καὶ ἀτιμάσαι πᾶν ἐνδοξὸν ἐπὶ τῆς γῆς. » Ἀλλὰ καὶ ἡ Αἰγύπτος, ἐκ γειτόνων παρακειμένη, ἐν ὀδύνῃ, φησί, καταστήσεται, φροντίζουσα καὶ ἀγωνίζουσα περὶ αὐτῆς, μὴ τῇ τὰ ὁμοία πάθη τῇ Τυρίων. Ἄν οὕτω γενομένων, εἰ δύνασθε, φησί, μετὰ τοὺς ἀπολωλότας ὑπολειφθέντες ἐν τῇ Τύρῳ, διαθέητε φεύγοντες ἐπὶ τοὺς ὑμετέρους ἀποίκους τὴν Καρχηδόνα οἰκοῦντας· κάκιστε ἀπομείναντες ἀποκλαύσασθε τὴν ἑαυτῶν πατρίδα, καταμεμφομένοι μὴ ἑτέρους ἐφ' οἷς παποίθατε, ἀλλὰ τὴν ὑμῶν αὐτῶν ὑπερηφανίαν καὶ τὴν ὕβριν, ἣ πάντας αὐτοὺς περιβάλλειν ἐπειράσθε. Τὰ δὲ συμβεβηκότα ὑμῖν, ὦ Τύριοι, μὴ εἰμαρμένης ἐπιγράφετε ἀνάγκῃ· ἀλλὰ ζητήσατε παρ' ἑαυτοῖς, τίς ταῦτα ἐβουλεύσατο, τίς ἔκρινε ταῦτα παθεῖν τὴν ὑμέτεραν πατρίδα. Ζητοῦντες γὰρ εὐρήσατε ἐν δικαίᾳ κρίσει τὰ τοιαῦτα συμβεβηκέναι· Κύριος γὰρ Σαβαὼθ, ὁ παρὰ μόνους Ἑβραίοις θεολογούμενος, τοῦτον ἐξέτεκε τὸν ὄρον·

A significat futuram Tyri obsidionem : quo tempore superveniens Assyrius cum aliis gentibus, et ipsam et Sidonem cepit, ut etiam in exterorum historiis narratur. Illo itaque tempore, quo Tyriorum civitas tantam passa est vastitatem, consequens erat illos non solito commercio uti ; nautici quippe erant, ac semper marinis negotiationibus vacabant. Deleta itaque Tyro, nulli erant qui pro more merces inde transveherent : ii vero Carthagine Tyrum navigare solebant. « Et non ultra veniunt de terra Citiensium : abductus est captivus. » His indicari Cyprum dicitur, Citiiorumque urbem ibidem existare, cui adnavigabant qui Tyro solvebant.

B VERS. 2-4. « Cui similes facti sunt qui habitant in insula, negotiatores Phœnicia, trajicientes mare in aqua multa ? semen negotiatorum quasi messis comportatae ; negotiatores gentium. Erubescite, Sidon, dixit mare. Fortitudo autem maris dixit, Non parturivi, nec peperivi, nec enutrivivi juvenes, nec exaltavi virgines. » Neque autem eos omnibus confertius orbatos, et bonis, ita illi opinabantur, suis eversos, pudore suffundi convenit ; nec eos solum, sed etiam vicinos eorum Sidonios : vel ipsa quasi vocem emittente, ac lugente, quod juvenes et virgines, quos enutrit, non habeat. Quoniam antiquitus, ceu maris ipsius proles, ab eo alebantur, quo tempore res Tyriorum florebat : nunc autem, Tyro deleta, jure ipsos luget mare, et fortitudo ejus lamentatur, filiorum exitium deplorans.

D VERS. 5-9. « Quando autem auditum fuerit in Ægypto, eos capiet dolor de Tyro. Abite Carthaginem : ululate qui incolitis insulam hanc. Numquid hæc erat injuria ab initio, priusquam traderetur ipsa ? Quis hæc consulit super Tyrum ? Num iubebillior est, aut non viribus valet ? Mercatores ejus gloriosi, principes terræ. Dominus Sabaoth deliberravit dissolvere universam contumeliam gloriosorum, et ignominia afficere omne gloriosum in terra. » Verum etiam Ægyptus e vicino posita, in dolore, inquit, constituetur, sollicita et anxia propter illam, ne videlicet parum Tyriæ calamitatem patiatur. Rebus autem ita gestis, Si potestis, ait, vos qui, cæsis aliis, in urbe Tyro residui estis, trajicite profugi ad colonos vestros Carthaginienses. Illic vero commorantes patriam lugete, et accusate, non alios quospiam, quibus fidebitis, sed vestram superbiam et contumeliam, qua illos omnes conspicare conati estis. Casum porro vestrum, o Tyrii, ne facti necessitati ascribatis ; sed in vobis ipsis quaerite, quis hæc consilia iniecit, quis ad tantam calamitatem patriam vestram damnaverit. Nam disquirentes deprehendetis, hæc justo iudicio accidisse : Dominus quippe Sabaoth, qui apud populos Hebræos pro Deo habetur, hoc decretum protulit.

VERS. 10, 11. « Operare terram tuam : naves enim non amplius veniunt Carthagine. Manus autem tua nihil potest amplius in mari, quæ provocabat reges. » Ne igitur amplius superbias, neve arroganter agas, ob divitias et opes mari advectas tibi : verum depressa et humilis, colendæ terræ vaca, ut fructibus terræ ex agricultura partis nutritiariis : marina siquidem tibi lucra cessarunt. Nam dum iis fruebaris, felicitatem ferre tuam non poteras, sed vicinos reges omnes contumeliis provocabas. Cæterum hæc ultra facere tibi non licebit, neque contra alios quospiam, neque contra finitimam Sidonem, quam lædere tentabas. « Manus autem tua nihil potest amplius ; » videlicet potestus regia, qua olim firmata erat.

VERS. 12-16. « Dominus exercituum præcepit de Chanaan, ut perderetur ejus robur. Et dicent, Non ultra adjicietis contumelias et injurias inferre filix Sion. Et si abieris ad Cittiensis, neque ibi requies erit tibi : et si ad terram Chaldæorum, ipsa quoque ab Assyriis vastata est, neque ibi erit tibi requies, quia murus ejus cecidit. Ululate, naves Carthaginiis, quia periit munitio vestra. Et erit in die illa relinquetur Tyrus LXX annis, sicut tempus regis, sicut tempus hominis. Et erit post annos septuaginta, erit Tyrus tanquam canticum adulteræ. Sume citharam, circui, civitas adultera, oblivioni tradita : bene pulsa citharam, multa cane, ut tui memoria existat. » Quæ porro contra Tyrum in vaticinio feruntur, omnia paucis annis absolventur : quibus etiam civitas Deo consecrata, deserta fuit. Decrevit quippe Deus, unius hominis vitæ spatio, sive etiam unius annosi regis dominatu, nempe septuaginta annis, futuram Tyri solitudinem definire. In his autem septuaginta annis, canticum et carmen de vastitate tua canent omnes homines, qui te olim accurate noverant, quemadmodum de muliere a decore suo lapsa. Tu vero ipsa toto solitudinis tuæ tempore, circumquaque oberra, gyrans et a loco in locum transmeans, atque apud reliquis gentes fornicans. Quod si vales, sumas licet citharam tuam, non ut meretricio, sed ut prudenti more, instrumento utaris tuo. Multum cithara lude, et multum cane, ac preces supplicationesque ad Deum emitte : sic enim erit tui memoria apud Deum, si modulationibus cantici, et si sensibus ejus, citharæ instar, prudenter utaris, temperanter vivens, ac Deo placitum cantum edens. Sic erit memoria tui, Deo te recordatione sua dignante.

VERS. 17. « Et erit post annos septuaginta, visitabit Deus Tyrum, et rursus restituetur in pristinum, et erit emporium omnibus regnis orbis super faciem terræ. » Supradicto elapso tempore, visitationem ejus nancisceris, ac restitueris in statum pristinum ; ita ut rursus penes te emporium constituetur, ac gentes undequaque festinanter affluant, et merces suas ad te deferant

« Ἐργάζου τὴν γῆν σου· καὶ γὰρ πλοῖα οὐκέτι ἔργεται ἐκ Καρχηδόνας. Ἡ δὲ χεὶρ σου οὐκέτι ἰσχύει κατὰ θάλασσαν, ἢ παροξύνουσα βασιλεῖς. » Μηκέτι τοίνυν ἐπαίρου ὡς αὐτὴ μεγαλαυχουμένη ἐπὶ τῷ ἐκ θαλάσσης ποριζομένῳ σοι πλοῦτῳ· ταπεινωθεῖσα δὲ, περὶ τὴν σαυτῆς ἀσχολοῦ γῆν γεωπονοῦσα, καὶ ἀπὸ τῶν ἀπὸ γῆς καρπῶν τρεφομένη· πέπναιται γὰρ σοι τὰ ἀπὸ τῆς θαλάσσης κέρδη. Καὶ γὰρ τούτων ἀπαλάουσα, οὐκ ἔφερες αὐτῆς τὴν εὐδαιμονίαν· ἀλλ' ἐξύδρισας παροξύνουσα βασιλεῖς πάντας τοὺς πλησιοχώρους. Πλὴν οὐκέτι σοι ταῦτα πράττειν ἐξέσται, οὐδὲ καθ' ἑτέρων, οὐδὲ κατὰ τῆς πλησίον σοι Σιδῶνος, ἣν καὶ αὐτὴν ἀδικεῖν ἐπιχειρεῖς. « Ἡ δὲ χεὶρ σου οὐκέτι ἰσχύει· » λέγω δὴ ἡ δύναμις ἡ βασιλική, δι' ἧς τὸ πάλαι ὠχύρωται.

B « Κύριος Σαβαώθ ἐνετείλατο περὶ Χαναν, ἀπολέσαι αὐτῆς τὴν ἰσχύν. Καὶ ἐροῦσιν· Οὐκέτι οὐ μὴ προσθήσετε τοῦ ὑβρίζειν καὶ ἀδικεῖν τὴν θυγατέρα Σιών. Καὶ ἐὰν ἀπέλθῃ εἰς Κιτιεῖς, οὐδὲ ἐκεῖ ἀνάπαυσις ἔσται σοι· καὶ εἰς γῆν Χαλδαίων, καὶ αὐτὴ ἡρήμωται ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων, οὐδὲ ἐκεῖ σοι ἀνάπαυσις ἔσται· ὅτι ὁ τοίχος αὐτῆς πέπτωκεν. Ὀλολύξατε, πλοῖα Καρχηδόνας, ἔτι ἀπίωλετο τὸ ὀχύρωμα ὑμῶν. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ καταλειφθήσεται Τύρος ἑτη ὄ, ὡς χρόνος βασιλείως, ὡς χρόνος ἀνθρώπου. Καὶ ἔσται μετὰ τὰ ὄ ἑτη, ἔσται Τύρος ὡς ἄσμα πόρνης. Λάβε κιθάραν, βέμβευσον, πῶλις πόρνη ἐπιλεησμένη, καλῶς κιθάρισον, πολλὰ ᾄσον, ἵνα σου μνεῖα γέννηται. » Τὰ δὲ προφητεῦόμενα κατὰ τῆς Τύρου πάντα ἐν ἑλίγοις ἔτεσι συντελεσθήσεται·

C ἐν οἷς καὶ ἡ τῷ Θεῷ ἀφιερωμένη πῶλις κατέστη ἔρημος. Ἐκρίνε γὰρ ὁ Θεὸς ἀνθρώπου ἐνδὸς ζωῆς χρόνῳ, λέγω δὲ ἐβδομήκοντα ἔτεσιν, ὅρισαι τὴν μέλλουσαν διαλήψεσθαι ἔρημιαν τὴν Τύρον, ἣ καὶ βασιλείως ἐνδὸς πολυετοῦς ἀρχῆν. Ἐν δὲ τούτοις τοῖς ὄ ἔτεσιν, ᾤδην καὶ ἄσμα περὶ τῆς σῆς ἔρημίας ; ἄσσοι πάντες ἄνθρωποι οἱ πάλαι σε ἀκριδῶς εἰδότες, ὡς ἐπὶ γυναικὶ ἐκπεσούσῃ τῆς ἰδίας τιμῆς. Καὶ σὺ δὲ αὐτὴ περιέλαθε τὸν σὸν χρόνον τῆς ἔρημίας, βέμβουμένη, καὶ τόπον ἐκ τόπου μεθισταμένη, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἔθνη ἐκπορευούσα. Εἰ δὲ δύνασαι λαβοῦσα τὴν σαυτῆς κιθάραν μηκέτι πορνικῶ, ἀλλ' ἐπιστημονικῶ χρῆσασθαι τῷ σαυτῆς ὄργάνῳ, πολλὰ κιθάρισον, καὶ πολλὰ ᾄσον, καὶ δι' εὐχῶν καὶ ἰκετηρίων λόγων τῶν πρὸς Θεόν· οὕτω γὰρ ἔσται σοι μνεῖα πρὸς τὸν Θεόν, εἰ τοῖς μέλεσι τοῦ ἄσματος καὶ τοῖς αἰσθητηρίοις αὐτῆς ἐνηρμοσμένοις κιθάρας ὄικην ἐπιστημονῶς χρῆσαι, σωφρόνως βιούσα, καὶ Θεῷ ἀρρασκόντως ἄουσα· οὕτω γὰρ σοι μνεῖα γενήσεται, καταξίωσαντός σε τῆς αὐτοῦ μνήμης τοῦ Θεοῦ.

« Καὶ ἔσται μετὰ ὄ ἑτη, ἐπισκοπὴν ποιήσει ὁ Θεὸς Τύρου, καὶ πάλιν ἀποκαταστήσεται εἰς τὸ ἀρχαῖον, καὶ ἔσται ἐμπόριον πάσαις ταῖς βασιλείαις τῆς οἰκουμένης ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς. » Ἀυτίκα, συμπαραθέντος τοῦ προλεγεμένου χρόνου, ἐπισκοπῆς τῆς παρ' αὐτοῦ τεύξε, καὶ αὐτίς ἀποκαταστηθήσεται εἰς τὸ ἀρχαῖον· ὥστε πάλιν συστῆναι ἐν σοὶ ἐμπόριον, καὶ τοὺς ἀπανταχόθεν συβρέειν ἐπισπεύδοντας, καὶ τὰς ἑαυτῶν ἐπὶ σοὶ πραγματείας κομίζοντας.

« Καὶ ἔσται αὐτῆς ἡ ἐμπορία, καὶ ὁ μισθὸς ἅγιος Ἰσραὴλ. » (22) Ὁ δὲ καὶ πληροῦται καθ' ἡμᾶς αὐτοῦ. Τῆς γὰρ Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἰδρυμένης ἐν τῇ Τυρίῳ πόλει, ὡσπερ οὖν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι, πολλὰ τῶν ἐν αὐτῇ μισθωμάτων ἐκ πραγματείας κομισομένων ἀγιάζεται τῷ Κυρίῳ προσφερόμενα τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ· ἅπερ οἱ κομίζοντες προσφέρουσι σὺν εὐλαβείᾳ. « Οὐκ αὐτοῖς συναγοῦνται, ἀλλὰ τοῖς κατοικοῦσιν ἔναντι Κυρίου· πᾶσα ἡ ἐμπορία αὐτῆς, φαγεῖν, καὶ πιεῖν, καὶ ἐμπλησθῆναι, καὶ εἰς συμβολῆν, μνημόσυνον ἔναντι Κυρίου. » δηλαδὴ τοῖς παρεδρόις τοῦ θυσιαστηρίου· οὗτω γὰρ Κύριος διετάξατο τοῖς τὸ Εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ζῆν· καὶ οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ παρεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζεσθαι. Τοῦτοις οὖν αὐτοῖς, ὡς ἂν ἱερεῦσι τοῦ Θεοῦ τοῖς κατοικοῦσιν ἔναντι Κυρίου, τὰς ἀπαρχὰς προσφέροντες οἱ δηλωθέντες, ἔργῳ πληροῦσι τὴν φάσκουσαν προφητείαν· Καὶ ἔσται ἐμπόριον αὐτοῖς, καὶ μισθὸς αὐτοῖς, » καὶ τὰ ἐξῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

« Ἴδου Κύριος καταφθεῖρει τὴν οἰκουμένην ὅλην, καὶ ἐρημώσει αὐτήν, καὶ ἀνακαλύψει τὸ πρόσωπον αὐτῆς. » Ἐπειδὴ γὰρ « τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, » ὡσανεὶ πάντων ἀνθρώπων κηδόμενος, διαστέλλεται τῇ οἰκουμένῃ τὰ περὶ τῆς μελιώσεως ἅπαντας ἀνθρώπους διαλήψεσθαι τοῦ Θεοῦ κρίσεως, ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, « καὶ διασπερεῖ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐτῇ. » Ἡ κατὰ τὸν Ἀκύλαν καὶ Θεοδοτίωνα, « διασκορπίζει ἄλλους ἀλλαγῶν, » κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἐκάστου πράξεων· πολλὰ γὰρ νομαὶ παρὰ τῷ Πατρὶ, μέγας τε καὶ πολλὸς ὁ τοῦ Θεοῦ κόσμος, ὡς δύνασθαι πάσας ὑποδέχεσθαι καὶ τὰς ἐξ αἰῶνος ἐν τῇ γῇ πεπολιτευμένας ψυχὰς, τῶν μὲν ἀσεβῶν τὴν ἄσπυρ καὶ τὸ ὑπὸ γῆν οἰκητήριον, σκοτίους καὶ ἀοράτους μυχοὺς κληρωσαμένων, κατὰ τὸ, « Εἰσελεύσονται εἰς τὰ κατώτατα τῆς γῆς· παραδοθήσονται εἰς χεῖρας βρομφαίας, μερίδες ἀλωπέκων ἔσονται. » τῶν δὲ εὐσεβῶν ἀρπαγγομένων ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτως πάντοτε σὺν Κυρίῳ γεννησομένων.

« Καὶ ἔσται ὁ λαὸς ὡς ὁ ἱερεὺς, καὶ ὁ παῖς ὡς ὁ κύριος, καὶ ἡ θεράπαινα ὡς ἡ κυρία. Ἔσται ὁ ἀγοράζων ὡς ὁ πωλῶν, καὶ ὁ δανείζων ὡς ὁ δανειζόμενος, καὶ ὁ ὀφείλων ὡς ὁ ὀφείλει. » σημαίνοντος τοῦ λόγου τοῦ προφητικοῦ τὸν τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως τρόπον. Ἐπειδὴ δὲ ἀνακαλυφθῆναι τὰ ἐγχεκρυμμένα ἐν τῇ γῇ σώματα, παραστήσονται οἱ κρινόμενοι πρὸ τοῦ βήματος τοῦ μεγάλου κριτοῦ ἐξ Ἰσου πάντες, ὡς μηδὲ διαφέρειν τοὺς ἐν τῷ θνητῷ βίῳ ποτὲ δόξαντας πλεονεχίας ἐσχληκείας ἢ οἱ ἐν ἀξιώματι. ἢ γένει, ἢ πλοῦτι, τῶν ἐνδοσεστέρων. Πάντες γὰρ ἐξ Ἰσου τότε παραστήσονται τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ· καὶ τῷ ἱερεῖ παραπλησίως ὁ λαὸς, καὶ ὁμοίως

• Psal. 23, 1. • Psal. LXXII, 11.

(22) Hæc ita exprimit Hieronymus, « Cernamus in Tyro exstructas Christi ecclesias; consideremus opes omnium, quod non reponantur, nec thesau-

VERS. 18. « Et erit ejus negotiatio et merces sancta Domino. » Quod certe nostro tempore completum cernimus. Nam cum Ecclesia Dei in urbe Tyriorum, perinde atque in reliquis gentibus fundata sit, multæ ex ejus mercibus negotiatione partis Domino consecrantur, Ecclesiæ ejus oblatæ: quæ cum pietate a præbentibus offeruntur. « Non ipsis congregabitur; sed iis, qui habitant coram Domino. Omnis negotiatio ejus, ut edat, et bibat, et satietur, et in symbolum, monumentum coram Domino; videlicet ministris altaris: sic enim præcepit Dominus iis qui Evangelium annuntiant, ut ex Evangelio vivant, et ut ii qui altari astant, in portionem altaris admittantur. His ergo ipsis, utpote sacerdotibus Dei, habitantibus in conspectu Domini, primitias offerentes memorati homines, re ipsa et opere implent prophetiam quæ ait, « Et erit emporium ipsis, et merces ipsis. » et cætera.

CAPUT XXIV.

VERS. 1. « Ecce Dominus corrumpet totum orbem, et vastabit eum, et revelabit faciem ejus. Quia » enim « Domini est terra et plenitudo ejus, » tanquam qui hominum omnium curam gerat, orbem terrarum explicat ea quæ ad Dei judicium pertinent, de universis hominibus habendum, qua die judicabit Deus occulta hominum, « Et disperget eos qui habitant in ipso. » Sive secundum Aquilam et Theodotionem, « Dissipat alios alibi, » pro ratione operum cujusque: nam multæ mansiones apud Patrem: magnusque et vastus est Dei mundus, ut possit illas omnes continere animas, quæ a sæculo in terra versatæ sunt: in impiis infernum et subterraneum domicilium, tenebrosos scilicet et occultos recessus nactis, secundum illud, « Introibunt in inferiora terræ: tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt; » piis vero raptis in nubibus obviam Domino in æra, et sic semper cum Domino futuris.

VERS. 2. « Et erit populus tanquam sacerdos, et servus tanquam dominus, et famula tanquam domina. Erit qui emit tanquam qui vendit, qui tenori dat tanquam qui accipit, qui debet tanquam is cui debet. » Prophetico more resurrectionis mortuorum modum significat. Cum autem revelata fuerint ea quæ in terra condita corpora, qui judicandi sunt ante tribunal magni judicis, ex æquo omnes sistentur, ita ut qui olim in mortali vita aliquid plus aliis habere videbantur sive dignitate, sive genere, sive divitiis, nihil differant a pauperioribus. Omnes enim æqualiter tribunali Christi sistentur, perinde ut sacerdos, ita et populus, et

rizentur, sed dentur his qui habitant coram Domino. »

perinde alii omnes, quia non est personarum acceptio apud Deum. Quamobrem apud Job dictum est : « Parvus et magnus illic sunt, et famulus non metuens dominum suum ¹⁰. »

VERS. 3, 4. « Corruptione corrumpetur terra, et direptione diripietur terra : os enim Domini dixit hæc. Luxit terra, et corruptus est orbis : luxerunt excelsi terræ. » Nam prolata per prophetam a Deo sententia, hæc contingunt iis, qui pejorem sortem nacti fuerint : quos terreni sensus causa terram vocat. Quemadmodum enim olim Adæ dictum est, « Terra es, et in terram revertéris ¹¹, » sic et iis qui tempore divini iudicii, voluptarii et corporis amantes, ac proinde terreni et carnales deprehensi fuerint, corruptionis supplicium comminatur. Quæ autem sit terra lugeus et quis orbis corruptus, in sequentibus declarat, « Luxerunt excelsi terræ : »

VERS. 5. « Terra egit impie propter habitatores suos : quia prævaricati sunt legem Domini, et dissipaverunt et mutaverunt præcepta, testamentum æternum. » Omnes quippe homines qui a sæculo orbem incoluerunt, Græci simul et barbari, naturaliter accepta lege, et præcepta Dei in animabus suis insculpta habentes, atque testamentum a sæculo in communi cogitandi modo complectentes : postea ubi se peccatis contra naturam dediderunt, naturalis legis transgressores effecti sunt. Quamobrem jure ad tribunal Dei sistuntur, in iudicio transgressionis suæ rationem daturi.

VERS. 6-10. « Propter hoc maledictio vorabit terram, quoniam peccaverunt qui incolunt eam. Ideo pauperes erunt habitatores terræ, et relinquuntur homines pauci. Lugebit vinum, lugebit vinea : ingemiscent omnes qui lætabantur animo. Cessavit gaudium tympanorum, cessavit vox citharæ. Erubuerunt, non biberunt vinum : amara facta est sicera bibentibus : desolata est omnis civitas ; claudet domum ne pateat ingressus. » Quemadmodum in principio creationis, nondum existente peccato, benedixit Deus hominem, sic et in consummatione sæculorum. Neque enim omnes in præsentii vita versantes ingemitorios ait, sed tantum eos, qui in lata et spatiosa via inceserunt, qui computatione et luxu sua omnia dilapidarunt : qui non ultra voluptatibus fruuntur, sed de turpibus ac nefariis gestis suis convicti, pudore suffunduntur. Plerumque autem Theologus vinum memorans, hominum voluptatem subindicavit, sive mercedem malitiæ, atque animæ veterunt, qui cogitationum rectarum et naturalium rationem evertit. Qua ebrietate quasi evigilantes qui tunc supplicio afficiuntur, voces et clariores lugubres effundunt.

πάντες· ἐπεὶ μὴ ἐστὶ προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ. Διὸ εἴρηται παρὰ τῷ Ἰώβ· « Μικρὸς καὶ μέγας ἔχει· ἐστὶ, καὶ θεράπων οὐ δεδοκίως τὸν κύριον αὐτοῦ. »

« Φθορᾶ φθαρήσεται ἡ γῆ, καὶ προνομή προνομευθήσεται ἡ γῆ· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. Ἐπένηθεν ἡ γῆ καὶ ἐφθάρη ἡ οἰκουμένη· ἐπένηθεν οἱ ὑψηλοὶ τῆς γῆς. » Φωνῆς γὰρ ἀφαντικῆς Θεοῦ διὰ τοῦ προφήτου προανεχθείσης, ταῦτα ἔσται τοῖς τὴν χεῖρονα λήξιν εἰληχόσιν· οὐς διὰ τὸ γεῶδες φρόνημα γῆν ὀνομάζει. Ὡσπερ γὰρ ποτε ἐλέχθη τῷ Ἀδὰμ, « Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, » οὕτω καὶ τοῖς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως φιληδόνοις καὶ φιλοσώμασι, καὶ διὰ τοῦτο γῆνοις καὶ σαρκίνοις εὐρεθησομένοις ἢ διαφθορᾶς ἠπειληται τιμωρία. Τίς δὲ ἐστὶν ἡ πενθοῦσα γῆ καὶ φθαρεῖσα οἰκουμένη, διασαφεῖ ἐπιφέρειν· « Ἐπένηθεν οἱ ὑψηλοὶ τῆς γῆς· » μάλιστα γὰρ τούτους ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ μετελεύσεται, ἐπεὶ « ὑπερφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. »

« Ἡ γῆ ἠνόμησε διὰ τοὺς κατοικοῦντας αὐτὴν· διὰτι παρέβησαν τὸν νόμον Κυρίου καὶ διεσκέδασαν, ἤλαξαν τὰ προστάγματα, διαθήκην αἰώνιον. » Πάντες γὰρ ἄνθρωποι οἱ ἐξ αἰῶνος τὴν οἰκουμένην οἰκήσαντες, Ἕλληνας ὁμοῦ καὶ βάρβαροι, τὸν φυσικὸν νόμον παρελιφθότες καὶ τὰ προστάγματα τοῦ Θεοῦ ταῖς ἑαυτῶν ψυχαῖς ἔχοντες ἐγγεγραμμένα, τὴν τε διαθήκην τὴν ἐξ αἰῶνος ἐν ταῖς κοιναῖς ἐννοιαῖς ὑπέδεγμένοι, κἀπειτα ἑαυτοὺς τοῖς παρὰ φύσιν ἀμαρτήμασι ἐκώδεωκότες, παραβάται τοῦ φυσικοῦ γεγονάσι νόμου. Διὸ δὴ εὐλόγως παραστήσονται τῷ Θεῷ δικαστηρίῳ, κριθοσόμενοι ὡς λόγον ὑφέζοντες τῆς ἑαυτῶν παραβάσεως·

« Διὰ τοῦτο ἀρὰ ἔδεται τὴν γῆν, ὅτι ἠμάρτησαν οἱ κατοικοῦντες αὐτὴν. Διὰ τοῦτο πτωχοὶ ἔσονται οἱ ἐνοικοῦντες ἐν τῇ γῇ, καὶ καταλειφθήσονται ἄνθρωποι ὀλίγοι. Πενθήσει οἶνος, πενθήσει ἄμπελος, στενάξουσι πάντες οἱ εὐφροινόμενοι τὴν ψυχὴν. Πέπαιται εὐφροσύνη τυμπάνων, πέπαιται φωνὴ κιθάρης. Ἡσχύνθησαν, οὐκ ἔπινον οἶνον· πικρὸν ἐγένετο τὸ σίκερα τοῖς πίνουσιν· ἠρημώθη πᾶσα πόλις· κλείσει οἰκίαν τοῦ μὴ εἰσελθεῖν. » Ὡσπερ δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς κοσμοποιίας, μήπω ἀμαρτίας ὑποστάσης, ἠύλογησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, οὕτως ἐπὶ συντελείῃ τῶν αἰώνων. Οὐδὲ γὰρ πάντας στενάξειν φησὶ τοὺς ἐν τῷ παρόντι βίῳ, ἀλλ' ἢ τοὺς τὴν πλατείαν καὶ εὐρύχωρον ὠδεύκοντας, οἰνοφυγίαις καὶ ἀσωταῖς τὰ ἑαυτῶν κατατρέψαντας· οἱ καὶ μηκέτι ἔχοντες τὴν τῶν ἡδονῶν ἀπόλαυσιν· ἀλλὰ καὶ ἐλεγχόμενοι ἐφ' αἷς ἔπραξαν αἰσχραῖς καὶ ἀθεμίτοις πράξεσιν, αἰσχύνην καταχεοῦνται. Πολλάκις δὲ ὁ Θεολόγος οἴνου μνημονεύσας, τὴν τῶν ἀνθρώπων τρυφὴν ἠνίξαστο, ἢ τὸ τῆς κακίας μίσθωμα καὶ τὸν τῆς ψυχῆς κάρρον, παρατρέποντα τὴν διάνοιαν τῶν ὀρθῶν καὶ κατὰ φύσιν λογισμῶν· οὐ μεθύσματος ὡσπερ διανήψαντες οἱ τότε κολαζόμενοι, φωνὰς ἀφήσουσι καὶ βοὰς πενθικάς.

¹⁰ Job iii, 19. ¹¹ Gen. iii, 19. ¹² Jacob. iv, 6.

« Ὀλολύζετε περὶ τοῦ οἴνου πανταχῆ· πέπαιται ἅ
πᾶσα εὐφροσύνη, ἀπῆλθε πᾶσα εὐφροσύνη τῆς γῆς.
Καὶ καταλειφθήσονται πόλεις ἔρημοι, καὶ οἴκοι ἐγκα-
ταλειμμένοι ἀπολούνται. Ταῦτα πάντα ἔσται ἐν τῇ
γῆ, ἐν μέσῳ τῶν ἐθνῶν. Ὅν τρόπον ἐάν τις καταμή-
σῃται ἐλαίαν, οὕτως καταμήσονται αὐτούς· καὶ ἐάν
παύσῃται ὁ τρυγητὸς. » Ὡς μηδένα περιλειφθῆναι
τῶν ἀσεβῶν, ἀλλὰ καὶ μέχρις ἐνός τὴν κρίσιν τοῦ
θεοῦ μετελθεῖν. Ὡς γὰρ οἱ τὸν τῆς ἐλαίας καρπὸν
ἀναλεγόμενοι καλὰμοις εἰώθησαν διακρούειν καὶ κατα-
βαλεῖν μέχρι καὶ μιᾶς, εἶπου περιλειφθεῖη, καὶ ὡς
μετὰ τὸν τρυγητὸν ἐπανιόντες τινὲς ἀναλέγονται
ῥιζὰς τινὰς βραχεῖς ἢ βότρυας τοὺς παραλειφθέντας·
τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τοὺς ἀσεβεῖς ἀναλέγονται καὶ
μέχρις ἐνός, ὡς μηδένα διαφυγεῖν τὴν τοῦ θεοῦ κρίσιν.

« Οὗτοι βοῆ φωνήσουσιν. » Τίνες δὲ οὗτοι ἀλλ' ἢ
οἱ τοῦ κρείττονος τάγματος; Ἐπὶ δ' ἂν οὗτοι οἱ τῆς
παρὰ θεῷ μεγαλειότητος ἤξωμένοι. « Οἱ δὲ κατα-
λειφθέντες ἐπὶ τῆς γῆς εὐφρανθήσονται ἅμα τῇ δόξῃ
κυρίου· ταραχθήσεται τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης. » Οἱ
δὲ τῆς μερίδος γενόμενοι τοῦ θεοῦ εὐφρανθήσονται
ἅμα τῇ δόξῃ τοῦ κυρίου· τότε γὰρ αὐτὸς ὁ κύριος
ἐλεύσεται ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ δυνά-
μεως καὶ δόξης πολλῆς. Ἐπὶ ταύτῃ τοίνυν τῇ δόξῃ
τοῦ ἑαυτῶν κυρίου εὐφρανθήσονται οἱ πάλοι εἰς
αὐτὸν ἠλπικότες. Ἄντι δὲ τοῦ, « Ταραχθήσεται τὸ
ὕδωρ τῆς θαλάσσης, » « Ἠχῆσαν ὕδατα θαλάσσης, »
θεοδοτιῶν ἠρμήνευσε, σημαίνων τὸ μέγεθος τῆς ζωῆς,
ἣ χρῆζονται οἱ δοξάζοντες τὸν ἑαυτῶν κύριον· ἤχη
γὰρ θαλάσσης παραβλήθησεται αὐτῶν ἡ φωνή.

« Διὰ τοῦτο ἡ δόξα κυρίου ἐν ταῖς νήσοις ἔσται
τῆς θαλάσσης. » Ταῖς ἑκκλησιαίαις δηλαδὴ ταῖς με-
ταξὺ πάλαι τῶν ἀπίστων ἐθνῶν, ὡσπερ ἐν μέσῳ
θαλάσσης, ἀπειλημέναις, ἐφ' ἃς ἡ δόξα κυρίου ἐπι-
λάμψει τότε. « Τὸ ὄνομα κυρίου ἐνδοξον ἔσται. κύριε
ὁ θεὸς; Ἰσραὴλ, ἀπὸ τῶν πτερούγων τῆς γῆς τέρατα
ἠρούμεν, ἐλπὶς τῶ εὐσεβεῖ. Κατὰ δὲ τὸν σύμμαχον
καὶ θεοδοτιῶνα, « Ἀπὸ τῶν πτερούγων τῆς γῆς ψαλ-
μοὺς ἠκούσαμεν· » κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν, « μελω-
δίαις. » Οἱ γὰρ τῆς μερίδος τοῦ θεοῦ, τὴν δικαίαν
αὐτοῦ κρίσιν ἀποθαυμάζοντες, εὐφραίνονται ἅμα τῇ
δόξῃ τοῦ κυρίου, καὶ εὐφραίνονται ὕμνους αὐτῷ
καὶ ψαλμωδίας εὐχαριστηρίους ἀναπέμπουσιν. Ἐπὶ
ἐπιλέγει, « Ἐλπὶς τῶ εὐσεβεῖ. » Ἐπειδὴ γὰρ τὰ τοῖς
ἀσεβεῖσι διήλθεν ἠπειλημένα, ἐξῆς περὶ τῆς μερίδος
τῆς θεοῦ ἐπήγαγεν, ὡς « εὐφρανθήσονται ἅμα τῇ
δόξῃ κυρίου, » καὶ ὡς « Ἡ δόξα κυρίου ἐν ταῖς νή-
σοις ἔσται· » ὡς δὴ τὴν δικαιοκρασίαν τοῦ θεοῦ πα-
ραστήσας, ἀκολούθως ἐπήγαγε τὸ « Ἐλπὶς τῶ
εὐσεβεῖ· » παντὶ γὰρ δικαίῳ καὶ εὐσεβεῖ ἀνδρὶ ἐλπὶς
ἀγαθῆ σωτηρίας ἀπόκειται.

« Καὶ ἐροῦσι· Οὐαὶ τοῖς ἀθετοῦσι, οἱ ἀθετοῦντες
τὸν νόμον· » κατὰ μὲν τὸν Ἀκύλαν εἴρηται, « Ὁ ὀρ-
μοὶ ἀθετοῦντες· ἠθέτησαν. » Ὁρᾶς ὅπως συνέταχον
τοῖς ἀπολλυμένοις, καὶ ὑπερήλθον αὐτῶν οἱ τοῦ
θεοῦ ἄνθρωποι διὰ φιλοanthρωπίας, ὡς εἰς ἑαυτοὺς
ἀναστρέφειν τὸν ταλανισμὸν, καὶ λέγειν, ὡ οἱμοι
ἐγ' οἷς ἠθέτησαν οἱ παραβάται!

VERS. 11-13. « Ululate pro vino ubique : cessavit
omnis lætitia, discessit omnis lætitia terræ. Et re-
linquentur urbes desertæ, et domus derelictæ per-
ibunt. Hæc omnia erunt in terra, in medio gen-
tium. Quemadmodum si quis excutiat olivam, sic
excutient ipsos; et si quiescat vindemia. » Ita ut
nullus impiorum residuus sit, sed ad unum usque
omnes iudicium Dei subeant. Quemadmodum enim
qui olivæ fructum colligunt, periticos solent olivæ
grana excutere ac dejicere usque ad unum, sicubi
derelinquatur : ac quemadmodum post vindemiam,
revertentes quidam parvos acinos et uvas residuas
colligunt, ita et impios colligent usque ad unum;
ita ut iudicium Dei nemo subterfugiat

VERS. 14. « Illi clamore vociferabuntur. » Quinam
ibi, nisi qui superioris ordinis sunt? Isti porro fue-
runt, qui ea, quæ apud Deum est magnificentia,
dignati sunt. « Qui autem relictii fuerint super ter-
ram, lætabuntur cum gloria Domini : conturbabitur
aqua maris. » Qui autem ex portione Dei erunt,
lætabuntur cum gloria Domini : tunc enim ipse Do-
minus veniet in gloria Patris sui cum potestate et
majestate grandi. In hac ergo Domini sui gloria
lætabuntur, qui olim in ipsum speraverunt. Pro illo
autem, « conturbabitur aqua maris, » sic Theodo-
tio interpretatus est, « sonuerunt aquæ maris, »
vitæ illius magnitudinem significans, qua fruuntur
ii qui Dominum suum gloria afficiunt : vox enim
eorum sonitui maris comparabitur.

VERS. 15. « Propterea gloria Domini in insulis
maris erit. » In Ecclesiis videlicet, quæ olim inter
incredulas gentes, quasi in medio mari, inclusæ
erant : in quibus gloria Domini tunc effulgebit. « No-
men Domini gloriosum erit. Domine Deus Israel, ab
alis terræ prodigia audivimus : spes pio. » Secun-
dum Symmachum vero et Theodotionem, « Ab alis
terræ psalmos audivimus; » secundum Aquilam,
« melodias. » Nam qui ex portione Dei sunt, justum
ejus iudicium admirantes, lætantur cum gloria Do-
mini, ac læti hymnos ipsi atque psalmodias in
gratiarum actionem emittunt. Postea infert, « Spes
pio. » Cum enim comminationem impiis intentatam
preterisset, sub hæc de portione Dei ista sub-
jungit, « Lætabuntur cum gloria Domini, » et
« Gloria Domini in insulis erit : » ac postquam
justum Dei iudicium annuntiaverat, consequenter
adjecit illud, « Spes pio : » nam omni justo pioque
viro bona salutis reposita spes est.

VERS. 16. « Et dicent : Væ prævaricatoribus, qui
prævaricantur legem ! » Secundum Aquilam dicitur :
« O, væ mihi, prævaricantes ! prævaricatus
es. » Viden' quo pacto Dei homines de perocitium
casu dolebant et angebantur, nempe ex humanitatis
affectu, ita ut in seipsos miseræ planctum con-
verterent, ac dicerent : O, væ mihi pro prævari-
catione transgressorum !

Vers. 17, 18. « Timor et fovea, et laqueus super vos, qui habitatis terram. Et erit qui fugerit timorem, cadet in foveam; qui autem exierit de fovea, laqueo capietur: quia fenestræ de cælo apertæ sunt, et concutientur fundamenta terræ. » Dei inspectionem, et ejus virtutem subindicat, qua omnibus providet, et omnia speculatur quasi ex fenestris cæli universa respiciens. Quæ quidem fenestræ tunc claudi videntur, cum Deus in terra peccatores circumillustrat, nec tamen ipsos castigat: tunc enim cœni aversus nihil peccantes inspicere videtur. Cum autem peccantes ulcisci decrevit, tunc fenestræ cæli apertæ videntur.

Vers. 19, 20. « Turbatione turbabitur, et angustiis angustabitur terra: inclinavit et movebitur sicut iugurium terra, sicut ebrius et crapulatus. » Hæc porro omnia patietur terra; sic vocatis illis ejus olim habitatoribus, quos hæc perpessuros ait; ita ut ex malorum vi et gravitate, ebrii et crapulatis similes sint. « Et cadet, et non poterit resurgere: nam prævaluit in ea iniquitas. »

Vers. 21. « Et erit in die illa, inducet Deus in ornatum cæli manum. » Siquidem semel in fine humanæ vitæ lapsa terra, sive carne terrestri et anima corporis amante; tum ii, qui olim terram incolabant, resurrectionem postea consequentur, ut sistantur tribunali Christi, et unusquisque referat secundum ea quæ corpore perpetravit, sive bonum sive malum. Cum autem lato iudicio a bona spe exciderint, et suppliciis olim prænuntiatis traditi fuerint; tunc a Deo lapsi, non ultra resurgere poterunt. Quis universi consummationem declaravit, qua cælum et terra transibunt. Ornatum vero cæli solet Moyses appellare solem, lunam et stellas. « Inducet Deus in ornatum cæli manum; » nempe memorato iudicii Dei tempore.

Vers. 22. « Et in reges terræ, et congregabunt congregationem ejus in carcerem, et occudent in munitionem; per multas generationes visitatio erit eorum. » Videtur nihi per reges terræ, principes hujus sæculi significare; sic enim Danieli declarabat Gabriel, dum oracula ipsi ederet his verbis: « Et venit in occursum meum princeps regni Medorum. » Postquam invisibiles hujusmodi gentium reges hic memoravit, ipsos manu Dei congregandos ait, atque in carcerem conjiciendos, et occidendos in munitione. Nam cum futurum esset ut regnum Dei tunc temporis resplenderet, ac novum sæculum, principatus, potestates et rectores mundi tenebrarum, ac spiritualia nequitiae superaret, consequens erat ut ii in lacum quem foderant conjicerentur. Lacum enim impius omnis aperuit et effodit eum, et cadet in foveam quam fecit.

γάρ πᾶς ἀσεβῆς ὥρυξε καὶ ἀνέσκαψεν αὐτόν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο.

« Φόδος καὶ βόθυνος καὶ παγίς ἐφ' ὕμᾶς τοὺς ἐνοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἔσται ὁ φεύγων τὸν φόδον, ἐμπεσεῖται εἰς τὸν βόθυνον· ὁ δὲ ἐκβαίνων ἐκ τοῦ βοθύνου ἀλώσεται ὑπὸ τῆς παγίδος· ὅτι θυρίδες ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀνεψήθησαν, καὶ σεισθήσεται τὰ θεμέλια τῆς γῆς. » Τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἐποπτικὴν καὶ τὴν θεωρητικὴν αὐτοῦ τῶν ὄλων δυνάμιν αἰνετούμενος, ἐφορῶσαν τὰ πάντα, ὡσπερ διὰ θυρίδων τοῦ οὐρανοῦ, αἱ δοκοῦσι μὲν κεκλεισθαι, ἐπειδὴν τοὺς ἀμαρτάνοντας ἐπὶ γῆς περιέρχεται ὁ Θεός, μὴ ἐπεξῶν τοῖς πλημμελοῦσι· τότε γὰρ ὡσπερ ἀποστραφεῖς, οὐδ' ὀρώντι τοὺς ἀμαρτάνοντας ἴσκειν. Ἐπειδὴν δὲ κρίνη ἐπεξελεῖν τοῖς ἡμαρτηκόσιν, ὡσπερ ἀναπετάννυται τοῦ οὐρανοῦ αἱ θυρίδες

« Ταραχὴν ταραχθήσεται ἡ γῆ, καὶ ἀπορίᾳ ἀπορθήσεται ἡ γῆ· ἐκλινε καὶ σεισθήσεται ὡς ὄπαιροφυλάκιον ἡ γῆ, ὡς ὁ μεθύων καὶ κραιπαλῶν. » Καὶ ταῦτα πάντα πείσεται ἡ γῆ, τῶν ποτε κατοικησάντων αὐτὴν οὕτω δὴ καλουμένων· τοιαῦτα δὲ φησι πείσεσθαι αὐτοὺς, ὡς εἰκέναι μεθύουσι καὶ κραιπαλῶσιν ἐκ τῆς τῶν κακῶν ὑπερβολῆς. « Καὶ πεσῖται, καὶ οὐ μὴ δύνηται ἀναστῆναι· κατίσγυσε γὰρ ἐπ' αὐτῆς ἡ ἀνομία. »

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἐπάξει ὁ Θεός ἐπὶ τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ τὴν χεῖρα. » Ἄπαξ μὲν γὰρ πεσοῦσα κατὰ τὴν τοῦ θνητοῦ βίου τελευταίην ἡ γῆ, ἦτοι σὰρξ γεώδης καὶ φιλοσώματος ψυχῆ, οἱ πάλαι τὴν γῆν οἰκήσαντες τῆς καθέξης ἀναστάσεως τεύζονται εἰς τὸ παραστῆναι τῷ βῆματι τοῦ Χριστοῦ, καὶ κομιτᾶσθαι ἕκαστον τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἐπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν· ἐπειδὴν δὲ κριόντες ἐκπέσωσι τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος, καὶ ταῖς ἠπειλημέναις κολάσεσι παραδοθῶσι, τὸ τνηκῶτα τοῦ Θεοῦ ἐκπεσόντες, οὐκέτι ἀναστῆναι δύνησονται. Ἐν οἷς τὴν συντέλειαν ἐδήλωσε τοῦ παντός, ἐν ἣ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται. Κόσμον δὲ οὐρανοῦ εἰώθε λέγειν ὁ Μωϋσῆς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας. « Ἐπάξει ὁ Θεός ἐπὶ τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ τὴν χεῖρα· » λέγω δὲ κατὰ τὸν δηλούμενον τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως καιρὸν.

« Καὶ ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ συναξούσι συναγωγὴν αὐτῆς εἰς δεσμοτήριον, καὶ ἀποκλείσουσιν εἰς ὄχυρωμα· διὰ πολλῶν γενεῶν ἐπισκοπῆ ἔσται αὐτῶν. » Δοκεῖ μοι τοὺς ἀρχοντας τοῦ αἰῶνος τοῦτου σημαίνειν διὰ τῶν βασιλείων τῆς γῆς· οὕτω γοῦν καὶ τῷ Δανιὴλ ὁ χρηματίζων αὐτῷ Γαβριὴλ ἐδήλου λέγων· « Καὶ ἐξῆλθεν εἰς συνάντησίν μου ἄρχων βασιλείας Μήδων. » Τοῦς τοιούτους ἀοράτους τῶν ἐθνῶν βασιλεῖς ἐνταῦθα προεῖπὸν ὁ λόγος, συναχθῆσεσθαι αὐτοὺς φησὶν ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐμβληθῆσεσθαι εἰς δεσμοτήριον καὶ ἀποκλεισθῆσεσθαι εἰς ὄχυρωμα. Ἀκόλουθόν μοι γὰρ ἦν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ μελλούσης τίτε διαλάμπειν, τοῦ τε νέου αἰῶνος ἐπικρατεῖν τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, εἰς τὸν προσήχοντα αὐτοὺς καταβληθῆναι λάκκον, ὃν αὐτοὶ ἑαυτοῖς ὥρυξαν. Λάκκον

« Καὶ ταχῆσται ἡ πλίνθος, καὶ πεσείται τὸ τεῖχος, ὅτι βασιλεύσει Κύριος ἐκ Σιών καὶ ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων δοξασθήσεται. » Ἔδει γὰρ ἡμᾶς ἐν τῷ περὶ συντελείας λόγῳ, καὶ τὰ περὶ τῆς κηρυττομένης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπουρανοῦ βασιλείας μαθεῖν, ἥτις ἔσται μετὰ τὴν καθάραισιν τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐφρουσίων. Σιών δὲ καὶ Ἱερουσαλήμ πολλάκις εἶναι ἐπουρανοῦς ἀπὸ τῆς ἀποστολικῆς μαρτυρίας παρεστήσαμεν· ἐνθα ἡ τοῦ Χριστοῦ βασιλεία στήσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

« Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δοξάσω σε, ὑμνήσω τὸ ἔνομά σου, ὅτι ἐποίησας θαυμαστά πράγματα. βουλὴν ἀρχαίαν, ἀληθινὴν· γένοιτο, Κύριε. » Ταῦτά φησι σπευδῶν ὡσπερ καὶ ἐπιθυμῶν ἢ τάχος ἐπιστῆναι τὸ τῶν ἀγαθῶν τέλος. Νοήσομεν δὲ ὅπως ἦν ἀρχαία ἡ βουλὴ αὕτη, ἐπιστήσαντες τῇ φωνῇ τοῦ Σωτῆρος, τῇ λεγούσῃ τοῖς εἰς τὰ δεξιὰ στησομένοις αὐτοῦ· « Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. » Καὶ ὁ Ἀπόστολος δὲ ἐντεῦθεν ἐροῦόμενος ἔγραφε· « Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἄμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἰοθεσίαν ἑαυτοῦ. » Ἀρχαία τοίνυν ἦν αὕτη βουλὴ. Καὶ ταῦτ' ἦν ἀληθὺς τὰ θαυμαστά πράγματα τὰ προωρισμένα μου πρὸ καταβολῆς κόσμου, ἐπὶ συντελείᾳ δὲ τῶν αἰώνων πληρωθησόμενα. Ἀρχαία μὲν οὖν ἦν ἡ βουλὴ αὕτη διὰ τὴν πρόγνωσιν καὶ προορισμὸν τοῦ Θεοῦ· ἀληθινὴ δὲ διὰ τὴν τοῦ τέλους ἔκδοσιν.

« Ὅτι ἔθνη καὶ πόλεις εἰς χῶμα, πόλεις ὄχυράς, τοῦ πεσεῖν αὐτῶν τὰ θεμέλια. Τῶν ἀσεβῶν πόλεις τὸν αἰῶνα οὐ μὴ οἰκοδομηθῆ. Διὰ τοῦτο εὐλόγει σε ὁ λαὸς ὁ πτωχός, καὶ πόλεις ἀνδρῶν ἀδικουμένων εὐλογήσουσί σε. » Καὶ ἐπὶ τοῦτοις οὖν, φησι, δοξάσω σε, ὅτι τῶν ἀσεβῶν περιεῖλες τὰς πόλεις, ἀφανίσας αὐτῶν τὰς ἀθέους πολιτείας καὶ τὰ ἀσεβῆ οἰκοδομήματα. Οἱ γὰρ μὴν, διασωθέντες ἐξ αὐτῶν ἐκείνων, εὐλογήσουσί σε· ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτάς, « δοξάσουσί σε. » Εἰς: δὲ οὗτοι ὁ λαὸς διὰ σὲ πτωχεύσας κατὰ τὸν πρότερον αἰῶνα, καὶ πόλεις τῶν πάλαι ἀδικουμένων, οὓς ἤλκουν οἱ ζωῶνται τῆς Θεοσεβείας. Οὗτοι εὐλογήσουσί σε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ σου ἐν διαφόροις πολιτευόμενοι ἐξετασθέντες καὶ δικαίως εὐλογήσουσι.

« Ἐγένου γὰρ πάση πόλει ταπεινῇ βοηθός, καὶ τοῖς ἀθυμήσασιν δι' ἐνδοίαν σκέπη· ἀπὸ ἀνθρώπων πονηρῶν βύσθη αὐτούς· ἀσέπη διψῶντων, καὶ κενῶν ἀνθρώπων ἀδικουμένων. »

« Εὐλογήσουσί σε, ὡς ἄνθρωποι διψῶντες ἐν Σιών· οἱ βύσθη αὐτοὺς ἀπὸ ἀνθρώπων ἀσεβῶν, οἷς ἡμᾶς παρέδωκας. » Καὶ ὅτε ἦσαν ταπεινοὶ καὶ ἐν ἀθυμίᾳ καὶ ἐν ἐνδοίᾳ πάσης τρυφῆς μετὰ τῶν φαύλων ἐναστραφόμενοι, σὺ αὐτῶν ἦσθα βοηθός καὶ σκέπη·

VERS. 23. « Et tabescet later, et cadet murus : quia regnabit Dominus ex Sion et ex Jerusalem, et coram senioribus glorificabitur. » Par quippe erat nos in sermone de consummatione etiam illa ediscere, quæ ad cælestem nobisque prædicatum Salvatoris nostri regnum spectabant, quod post principatum et potestatum eversionem futurum est. Sion autem et Jerusalem, cælestia esse loca jam plerumque ex apostolico testimonio docuimus : ubi Christi regnum consistet.

CAPUT XXV.

VERS. 1. « Domine Deus noster, glorificabo te, laudabo nomen tuum, quoniam fecisti admirabiles res, consilium antiquum, verum : fiat, Domine. » Hæc autem ait quasi festinans et concupiscens bonorum finem celeriter adesse. Qui porro se habuerit antiquum hoc consilium intelligemus, si Salvatoris nostri voci attendamus, quæ ad dexteram positus ait : « Venite, benedicti Patris mei, hæreditate accipite paratum vobis regnum a constitutione mundi ¹³. » Atque hinc sumpta occasione Apostolus scribit, « Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati in conspectu ejus in charitate : qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum sibi ipsi ¹⁴. » Antiquum ergo consilium illud erat. Et revera hæc ipsæ erant res admirabiles a me prævisæ ante constitutionem mundi, quæ in consummatione sæculorum implendæ sunt. Igitur antiquum illud consilium erat propter præscientiam et prædestinationem Dei ; verum autem, propter finis exitum.

VERS. 2. « Quia posuisti civitates in tumulum, civitates fortes, ut caderent fundamenta earum. Impiorum civitas in sæculum non ædificabitur. Propterea benedicet tibi populus pauper, et civitates virorum injuriam sustinentium benedicent tibi. » Et in his quoque, ait, celebrabo te, quia impiorum urbes evertisti, earum impii instituta delens, impii que domicilia evertens. Qui autem ex iis evaserint, ii benedicent tibi : sive secundum reliquos interpretes, *glorificabunt te*. Hi vero sunt populus ille qui in priori sæculo propter te pauper effectus est, et urbes eorum, qui olim injuria sunt affecti, quibus injuriam inferebant piæ religionis adversarii. Hi benedicent tibi in Ecclesia tua in variis vitæ institutis versantes, ac jure merito benedicent.

VERS. 4. « Fisti enim omni civitati humili adjutor, et tristibus propter inopiam protectio, ab hominibus malis liberabis eos : umbraculum sitientium, et spiritus hominum injuriam patientium. »

VERS. 5. « Benedicet tibi, quasi homines sitientes in Sion, quia liberabis eos ab hominibus impiis, quibus nos tradidisti. » Cum autem essent afflicti mæstique, atque omnis voluptatis expertes, in medio improborum versantes tu ipsis adjutor

¹³ Matth. xxv, 34. ¹⁴ Ephes. i, 4, 5.

et tegumentum eras : imo etiam illis tunc sitientibus, ac dicentibus, « Sitivit anima mea ad Deum fortem et viventem, » tu item fons eras, qui eos sancti Spiritus alveo refrigerabas atque potabas, ac eos animo deficientes recreabas, ipsosque virtute unigeniti Verbi tui confortabas. Ne vero hæc de se dicta fuisse suspicarentur Judæi, effusam in omnes gentes Christi gratiam necessario adicit his verbis :

VERS. 6. « Et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus in monte hoc. » Quid vero faciet? Secundum reliquos quidem interpretes, « potum, » dicitur; secundum autem LXX, « Bibent, inquit, lætiam, bibent vinum. » Convivium ergo non Israeli, neque Judaico populo, sed omnibus gentibus paratum esse Dominum vaticinatur, non in convalibus, non in planitie, sed neque multis in montibus, neque in alio quovis monte, sed in illo, quem explicans dicebat, « Quoniam regnabit Dominus in montibus, et in conspectu seniorum suorum glorificabitur. » Nam in monte regni sui, in quo gloriam suam senioribus suis præbebit, ac gentibus convivium apparet, immortalitatis potum ipsis elargietur. Hunc vero montem explicat Apostolus dicens ¹⁵, « Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui descripti sunt in cœlis. » Hoc igitur in loco constituti, non Israel, sed quotquot ex gentibus omnibus promissionibus dignati sunt, bibent lætiam, bibent item illud ex vera vite expressum vinum, de quo Salvator ait, « Non utique bibam illud, donec bibam illud novum vobiscum in regno cœlorum ¹⁶. »

VERS. 7. « Ungentur unguento in monte hoc. Trade omnia hæc gentibus : consilium enim hoc super omnes gentes. » Horum porro imagines et symbola in mysteriis novi Testamenti per mysticum chrisma et salutarem sanguinem nobis tradidit evangelicus sermo; ut in his probati, etiam meliorum participes simus: etenim Israel his dignus non est. Quemadmodum autem quis depositum cum mensura tradit, sic, inquit, mysticum de prædictis rebus sermonem trade omnibus gentibus : nam hoc consilium super omnes gentes est.

VERS. 8. « Absorpsit mors prævalens, et rursus abstulit Deus omnem lacrynam ab omni vultu : opprobrium populi abstulit ab universa terra : os enim Domini locutum est. » Tum igitur, cum sancti una cum Filio Dei regnabunt, ipsa mors, quæ olim deglutiebat eos, omnino absorbetur. Pro illa autem, erit unctio qua inungentur omnes gentes. Etenim uncti illo unguento, non ultra morti erunt obnoxii, sed immortalitatis et æternæ vitæ consor-

Δ ἀλλὰ καὶ διψῶντων κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, ὡς λέγειν, « Ἐδίψησεν ἡ ψυχὴ μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἰσχυρὸν καὶ ζῶντα, » σὺ πάλιν ἦσθα πηγὴ, δροσίζων αὐτοὺς καὶ ποτίζων τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιβροχῇ, καὶ σὺ τῆς ὀλιγοψυχίας αὐτοῦς ἀνεκτῶ, ἐνισχύων αὐτοὺς τῇ δυνάμει τοῦ μονογενοῦς σου Λόγου. Ἴνα δὲ μὴ περὶ αὐτῶν ταῦτα λέγεσθαι ὑπολάβωσιν Ἰουδαίων παῖδες, ἀναγκαιῶς τὴν εἰς πάντα τὰ ἔθνη χυθεῖσαν τοῦ Χριστοῦ χάριν ἐπιφέρει λέγων·

« Καὶ ποιήσει ὁ Κύριος Σαβαὶθ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι ἐπὶ τὸ βρος τοῦτο. » Τί δὲ ποιήσει; κατὰ μὲν τοὺς λοιποὺς ἐρμηνευτὰς, « πότον, » ἐξῆς εἶρηται· κατὰ δὲ τοὺς Ἐβδομήκοντα, « Πίνονται, » φησὶν, « εὐφροσύνην, πίνονται οἶνον. » Συμπόσιον τοίνυν οὐ τῷ Ἰσραὴλ, οὐδὲ τῷ Ἰουδαίων λαῷ, πᾶσι δὲ τοῖς ἔθνεσι παρασκευάσειν τὸν Κύριον ἐν τούτοις θεσπίζει, οὐκ ἐν κολώμασιν, οὐδὲ ἐν φάραγγιν, οὐδὲ ἐν πεδιάσιν· ἀλλ' οὐδὲ ἐν πολλοῖς ὄρεσιν, οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἐνδὸς ὄρους· ἀλλ' ἐν ἐκείνῳ, ὅπερ δεικνύς ἔλεγεν· « Ὅτι βασιλεύσει Κύριος ἐν ὄρεσιν, καὶ ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων αὐτοῦ δοξαστήσεται. » Ἐν γὰρ τῷ ὄρει τῆς αὐτοῦ βασιλείας, ἐν ᾧ καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ τοῖς αὐτοῦ πρεσβυτέροις παρέξει, καὶ τοῖς ἔθνεσι τὸ συμπόσιον παρασκευάσας, τὸ τῆς ἀθανασίας αὐτοῖς ποτὸν δωρήσεται. Παρίστησι δὲ τὸ βρος ὁ Ἀπόστολος εἰπὼν· « Προσεληλύθατε Σιών ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἑπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει, καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκῳ ἀπογεγραμμένῳ ἐν οὐρανοῖς. » Ἐνταῦθα τοίνυν γενόμενοι, οὐχ ὁ Ἰσραὴλ, ἀλλ' οἱ ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν καταξιούμενοι τῶν ἐπαγγελιῶν πίνονται εὐφροσύνην, καὶ πίνονται τὸν ἐκ τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου οἶνον, περὶ οὗ ὁ Σωτὴρ ἔλεγε· « Οὐ μὴν πίνω αὐτὸν, ἕως ἂν πίνω αὐτὸν καινὸν μεθ' ὑμῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. »

« Χρῖσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τούτῳ. Παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν· ἡ γὰρ βουλὴ αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. » Τούτων δὲ εἰκόνας ἡμῖν καὶ σύμβολα ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς καινῆς Διαθήκης διὰ τοῦ μυστικοῦ χρίσματος καὶ τοῦ σωτηρίου αἵματος εὐαγγελικὸς παραδέδωκε λόγος· ἵνα, ἐν τούτοις δοκιμασθέντες, καὶ τῶν κρειττόνων μεταλάβωμεν· ὁ γὰρ Ἰσραὴλ οὐκ ἄξιός τούτων. Ὄσπερ δὲ τις παρακαταθήκην ἐν μέτρῳ παραδίδοσι, οὕτω, φησὶ, τὸν περὶ τῶν λεχθέντων μυστικὸν λόγον παράδος πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· καὶ γὰρ βουλὴ αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη.

« Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας, καὶ πάλιν ἀφείλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου· τὸ σπένδος τοῦ λαοῦ ἀφείλεν ἀπὸ πάσης τῆς γῆς· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε. » Τότε τοίνυν, ὅτε τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ οἱ ἅγιοι συμβασιλεύσουσιν, αὐτὸς ὁ θάνατος ὁ πάλαι καταπίνων αὐτοὺς, πάντως καταποθήσεται. Ἄντι δὲ τούτου ἔσται ἡ χρίσις ἡ χειρισμένη εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Χρισθέντες γὰρ τῷ χρίσματι, οὐκέτι γενήσονται ὑποχέρισι τῷ θανάτῳ· ἀθανασίας δὲ καὶ ζωῆς αἰ-

¹⁵ Hebr. xii, 22. ¹⁶ Matth. xvi, 29.

νίου μετέχοντες, τὸν θάνατον ἀνερέγγητον καὶ ὡσπερ A νεκρὸν καταστήσουσι. Ἄλλ' ὁμῶς ὁ φιλόθρωπος τῶν ἀνθρώπων Σωτῆρ, ῥυσάμενος τοῦ θανάτου τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, τῆς τε πολυθέου καὶ δαιμονικῆς πλάνης ἐλευθερώσας, ἀφείλε πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. Ὅνειδος δὲ ἦν τοῦ λαοῦ τοῦ ἐξ ἐθνῶν ἡ κρατήσασα αὐτῶν εἰδωλολατρεία · ὡσπερ θνείδος ἀφείλεν ὁ Θεὸς, καὶ τὸ ἐπὶ τοῦτω δάκρυον, τῶν διὰ τὴν φιλοθρωπίαν τὴν τῶν τοσοῦτων ψυχῶν ἀποκλειομένων ἀπώλειαν. Ὅνειδος γὰρ ἦν οὐ μικρὸν τοῖς κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ πεποιημένοις τὸ ἐκπεσεῖν τῆς αἰωνίου ζωῆς καὶ θανάτῳ ὑποβληθῆναι. Ἄλλ' ἀρθήσεται τὸ θνείδος, τοῦ μὲν θανάτου καταργηθέντος καὶ τοῦ σκότους ἀφανισθέντος · τῆς δὲ τοῦ Χριστοῦ βασιλείας αἰωνίῳ ζωῇ διαλαμπούσης, ἀπολαύσουσιν οἱ ἐξ πάντων τῶν ἐθνῶν τῶν μὲν προτέρων ἡλευθερωμένοι κακῶν, τῶν δὲ ἐπαγγελιῶν Θεοῦ καταξωθησόμενοι.

« Καὶ ἐροῦσι τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ · Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐφ' ᾧ ἠλπίζομεν, καὶ σώσει ἡμᾶς. Οὗτος Κύριος, ὑπεμείναμεν αὐτῷ καὶ ἠγαλλιώμεθα, καὶ εὐφρανθησόμεθα ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ ἡμῶν. Ἀνάπαυσιν δώσει ὁ Θεὸς ἐπὶ τὸ ὄρος τοῦτο. » Καταποθέντος τοῦ θανάτου κατὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν, οἱ τοῦ νέου αἰῶνος υἱοὶ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ εὐχαριστήριον ᾄσουσιν ᾠδὴν, ὁρῶντες ἐν ὁδῇ τῶν ἑαυτῶν Σωτῆρα, καὶ ἐροῦσιν · « Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐφ' ᾧ ἠλπίζομεν. » Πάλαι μὲν γὰρ αὐτὸν ἐν ἐλπίσιν εἶχομεν, πιστεύοντες ταῖς θείαις περὶ αὐτοῦ διδασκαλαῖς · νῦν δὲ καὶ ὀφθαλμοῖς ὁρῶμεν αὐτὸν, διὸ ὑπεμείναμεν πάλαι τὰ ἐπιόντα ἡμῖν λυπηρά. Καὶ οἱ μὲν ταῦτα ἐροῦσιν · ὁ δὲ ἀνά- C πανσαι αὐτοῖς δώσει ἐν τῷ προλεχθέντι τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὄρει.

« Καὶ καταπατηθήσεται ἡ Μωαβίτις, ὃν τρόπον πατοῦσιν ἄλωνα ἐν ἀμάξαις. Καὶ ἀνήσει τὰς χεῖρας αὐτοῦ, ὃν τρόπον καὶ αὐτὸς ἐταπεινώσει τοῦ ἀπολέσαι. Καὶ ταπεινώσει τὴν ὕβριν αὐτοῦ, ἐφ' ἧ τὰς χεῖρας ἐπέβαλε, καὶ τὸ ὕψος τῆς καταφυγῆς τοῦ τοῖχου ταπεινώσει · καὶ καταθῆσεται ἕως τοῦ ἐδάφους. » Οἶμαι δὲ ἐνταῦθα Μωάβ λέγεσθαι τὸν πονηρὸν δαίμονα, καὶ τὴν ἀντικειμένην δύναμιν, τὴν πάλαι παρὰ τοῖς Μωαβίταις ὡς θεὸν τιμωμένην · ἥτις ἐπειδὴ μέγα ἐφρόνει, κατεπιτρομένη τοῦ Θεοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τὴ ὕψ' ἑαυτὴν ἔθνος ἐπιτρίβουσα, ὡς καὶ ἐπ' αὐτοῦ Μωυσεῖς τοιαῦτα τολμήσας, ὡς ἐκπορνεῦσαι τὸν λαὸν καὶ τελεσθῆναι τῷ Βεελφεγὼρ · τοῦτο δὲ ἦν τὸ τῶν Μωαβιτῶν εἰδωλον · τοῦτου χάριν τὰ προκείμενα ὡς περὶ δεινῆς τινος καὶ θεομάχου δυνάμεως προκεφέρεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΣΖ'.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ᾄσονται τὸ ᾄσμα τοῦτο ἐπὶ γῆς Ἰουδα λέγοντες. » Μεθ' ἣν, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ἀπειληφότος ἐν τῷ ἐπουρανίῳ ὄρει, οἱ τῶν ἐπαγγελιῶν ἀξιοὶ ᾄσονται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τὸ ἐπουράνιον ᾄσμα ἐν τῇ ἐπουρανίῳ Ἱερουσαλήμ γενόμενοι, ἣν ἐπὶ τοῦ παρόντος Ἰουδαίαν ὠνόμασεν ὁ λόγος, ἀκολούθως τῇ χῶρᾳ τῆς ἐπιγείου Ἱερουσαλήμ. Ὅστω γὰρ ὁμοῦ καὶ τοῖς ἀκρωμένους τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ πιστὸ θυμηδῆσαν τινὰ καὶ προτροπὴν εἰς τὴν τῶν

tes, mortem imbecillam et quasi mortuam reddent. Attamen clemens ille hominum Servator, ereptis a morte atque a superstitioso et diabolico numinum errore liberatis animabus hominum, abstulit omnem lacrymam ab omni vultu. Opprobrium autem populi ex gentibus erat idololatria penes illos obtinens : quod opprobrium et lacrymas inde consequentes abstulit Deus, iis qui ob humanum affectum animarum huiusmodi perniciem lugebant. Sane opprobrium non modicum erat iis qui ad imaginem Dei conditi erant, quod a vita æterna laherentur ac morti subicerentur. Sed opprobrium auferetur, deleta morte, tenebrisque sublatis. Christi autem regno in æterna vita fulgente, illo fruuntur ii ex gentibus, qui a pristinis quidem malis B erepti sunt, et qui promissis Dei donabuntur.

VERS. 9, 10. « Et dicent in illa die, Ecce Deus noster, in quo sperabamus, et salvabit nos. Iste Dominus, sustinuumus eum, et exultabamus et lætabimur in salute nostra. Requiem dabit Deus super montem hunc. » Absorpta morte resurrectionis tempore, novi sæculi filii in illa die gratiarum actionis canticum canent, videntes in gloria Servatorem suum, et dicent, « Ecce Deus noster, in quo sperabamus. » Olim namque ipsum in spe habebamus, doctrinæ ipsum annuntianti fidem habentes ; jam vero ipsis oculis videmus eum, quare jam diu sustinebamus ingruentia nobis mala. Et illi quidem hæc dieturi sunt ; ille vero requiem ipsis dabit in memorato regni sui monte.

VERS. 11, 12. « Et conculcabitur Moabitibus, quomodo calcant aream plaustris. Et remittet manus suas, sicut et ipse humiliavit, ut perderet. Et deprimet injuriam ejus, in quæ manus injecit, et altitudinem refugii muri humiliabit : et descendet usque ad pavementum. » Arbitror hic Moab vocari malignum dæmonem, et adversariam virtutem, quæ olim apud Moabitas ut deus colebatur ; quæ quia altum sapiebat, contra Deum Israël superbiens, sibi que subditam gentem depravans, ut etiam tempore Moysis talia auderet, ac populum ad fornicationem, et ad initiationem Beelphegor deduceret ; erat autem illud Moabitarum idolum ; idcirco hæc quæ jam tractamus, quasi de gravi quadam et Deo inimica virtute prænuntiantur.

CAPUT XXVI.

VERS. 1 « In illa die cantabunt canticum hoc in terra Juda, dicentes. » Post quam diem, ubi Salvator noster in cœlesti monte regnum suum acceperit, qui promissis digni erunt, tunc cœlestic canticum emittent, in cœlesti Jerusalem constiituti, quam in præsenti Judæam sermo nuncupat, habitam regionis in qua terrena Jerusalem sita est, ratione. Ita enim et Judæis qui audiebant, alacritatem et incitamentum ad rerum propositarum spem indi-

dit ; atque simul veram Judæam declaravit, nempe celestis Hierosolymæ regionem, ingentem ejus latitudinem hoc pacto significans ; ut locus quidem Judæa esse intelligeretur, religiosa autem conversatio, quam ibidem servant divini et evangelici spiritus, pro Dei civitate haberetur. Quo in loco constituti ii qui in prophetia indicantur, subsequens canticum in die illa cantabunt.

« Ecce civitas munita, et salutare nobis ponet murum et circummurale. » Siquidem infirma illa et terrena civitas, munita et firma non erat, utpote quæ plerumque ab inimicis capta fuerit ; hæc autem vere civitas Dei munita est, et hoc est salutare nostrum ; secundum Symmachum autem, « Dicent canentes canticum, civitatem fortem habemus ; » et secundum eundem Symmachum, « civitas imperii, nobis salutare ; » Hebraica vero lectio pro illo, « salutare, » nomen Jesu proprie et clare circumfert : ipsissimis quippe literis Salvator noster Hebraice scribitur. Ipse itaque Salvator noster, beatorum civitas est ; ipse murus eorum et autem murale.

VERS. 2. « Aperite portas, ingrediatur populus custodiens veritatem. » Nemine quippe jam obstantente, obice ac impedimento vacua liberaque ipsius via fuit. Cujus rei causa est justum Dei judicium.

VERS. 3-5. « Patrocianans veritati, et custodiens pacem, quia in te speravimus, Domine, usque in sæculum. Deus magnus, æternus, qui postquam humiliasti, eduxisti habitantes in excelsis, civitates munitas evertes et dejicies usque ad pavimentum. » Hæc quippe digna sunt illa apud te reconditâ spe, et hæc dico tibi, concupiscentia animæ meæ. Tu enim, Domine, concupiscentia mea es, ac divinus amor animæ meæ. Quare anima mea desideravit te, ipsa quippe nominis tui memoria animam nostram in excessum rapit, et ad tui amorem inflammat.

VERS. 6-9. « Et conculcabunt eas pedes mansuetorum, et humilium vestigia. Via piorum recta facta est, et præparata via justorum. Via enim Domini judicium. Speravimus in nomine tuo, et in memoria quam desiderat anima nostra. De nocte vigilat spiritus meus ad te, Deus ; quia lux præcepta tua super terram. » Neque enim noctis tempore dormire possumus ; sed tunc etiam vigilantes spiritu, te concupiscentiam nostram in mente tenemus. Sic igitur nobis ipsæ noctes tanquam dies illustrantur, quoniam præcepta tua et sermones tui nobis adhuc in terra versantibus, et die et nocte lucis instar data sunt. Hæc ex affectu vehementia locutus propheta Deum compellans, ad nos pertransit, monetque ut eadem, qua ipse, via incedamus.

VERS. 10, 11. « Justitiam discite, qui habitatis terram. Cessavit enim impius : omnis qui non didicerit justitiam in terra, veritatem non faciet.

προκειμένων ἐλπῖδα παρῆειν ὁμοῦ καὶ τὴν ἀληθινὴν παρῆειν Ἰουδαίαν, τῆς ἐπεὶ οὐρανοῦ Ἱερουσαλὴμ τὴν χώραν, καὶ τὸ μέγα πλάτος τῆς οὐδοῦ που σημαίνων· ἐν ᾧ μὲν τόπος νοῆται Ἰουδαία, τὸ δὲ ἐν αὐτῇ θεοσεβῆς πολιτεύμα τῶν θεῶν καὶ εὐαγγελικῶν πνευμάτων ἡ τοῦ θεοῦ πόλις· ἐνθα γενόμενοι οἱ διὰ τῆς προφητείας δηλούμενοι τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη ἄσονται τὸ ἄσμα τὸ ἐπιλεγόμενον.

« Ἰδοὺ πόλις ὄχυρά, καὶ σωτήριον ἡμῖν θήσει τέχος καὶ περίτειχος. Ὁ γὰρ ἦν ἡ κάτω καὶ ἐπὶ γῆς πόλις ὄχυρά, πολλάκις ὑπὸ τῶν πολεμίων ἀλούσα, αὕτη δὲ ἀληθῶς ὄχυρά τοῦ θεοῦ τυγχάνει πόλις, καὶ τοῦτ' ἐστὶ τὸ σωτήριον ἡμῶν. Κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Ἐροῦσι δὲ ἄδοντες τὸ ἄσμα, πόλιν ἰσχυρὰν ἔχομεν » κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον (sic), « Πόλις κράτους, ἡμῖν σωτήριον. » Ἡ δὲ Ἑβραϊκὴ λέξις ἀντὶ τοῦ, « σωτήριον, » καὶ ἀντὶ τοῦ, « σωτηρίου, » τὸ ὄνομα λευκῶς τοῦ Ἰησοῦ οὕτω περιέχει· αὐτοῖς γὰρ γράμμασιν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἑβραϊκῶς γράφεται. Αὐτὸς οὖν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τῶν μακαρίων πόλις, αὐτὸς καὶ τέχος αὐτῶν καὶ περίτειχος.

« Ἀνοίξατε πόλιν, εἰσελθέτω λαὸς φυλάσσων δικαιοσύνην, καὶ φυλάσσων ἀλήθειαν. » Μηκέτι γὰρ μηδενὸς ὄντος ἐμποδῶν, ἀκώλυτος καὶ ἀπαρτῶς διστος καὶ εὐθεία ἡ ὁδὸς αὐτοῖς γέγονε. Τοῦτοισι δὲ ἀτίον ἡ δικαιοκρασία τοῦ θεοῦ.

« Ἀντιλαμβανόμενος ἀληθείας καὶ φυλάσσων εἰρήνην, ὅτι ἐπὶ σοὶ ἠλπῖσαμεν, Κύριε, ἕως τοῦ αἰῶνος. Ὁ θεὸς ὁ μέγας, ὁ αἰώνιος, ὁς, ταπεινώσας, κατήγαγε τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν ὑψηλοῖς, πόλεις ὄχυράς καταβαλεῖς, καὶ καταξείεις ἕως ἐδάφους. » Ἄξια γὰρ τῆς ἐλπίδος τῆς παρὰ σοῦ τεθησαυρισμένης, καὶ ταῦτα λέγω πρὸς σέ, τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ψυχῆς μου. Σὺ γὰρ εἰς, Κύριος, ἡ ἐπιθυμία μου, καὶ ὁ θεὸς ἕρωσ τῆς ἐμῆς ψυχῆς. Διὸ ἡ ψυχὴ μου ἐπεθύμησέ σε· καὶ αὕτη γὰρ ἡ μνήμη τοῦ ὀνόματός σου ἐξίστησιν ἡμῶν τὴν ψυχὴν, καὶ διεγείρει ἐπὶ τὸν σὸν πόθον.

« Καὶ πατήσουσιν αὐτὰς πόδες πραέων, καὶ ταπεινῶν ῥήματα. Ὁδὸς εὐσεβῶν εὐθεία ἐγένετο, καὶ παρεσκευασμένη ἡ ὁδὸς τῶν εὐσεβῶν. Ἡ γὰρ ὁδὸς Κυρίου κρίσις. ἠλπῖσαμεν ἐπὶ τῷ ὀνόματι σου, καὶ ἐπὶ τῇ μνήμῃ ἣ ἐπιθυμεί ἡ ψυχὴ ἡμῶν. Ἐκ νυκτὸς ὀρβρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ θεός· δίδει φῶς τὰ προστάγματά σου ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὕτω γὰρ καθέσθαι οἶοι τέ ἐσμεν τοὺς τῆς νυκτὸς καιροὺς, ἀλλὰ καὶ ἡμῶν ἐγρηγορότων τῷ πνεύματι, σὲ τὴν ἐπιθυμίαν ἡμῶν κατὰ νοῦν ἔχομεν. Οὕτως οὖν καὶ αἱ νύκτες ἡμῶν ὡς ἡμέραι περτωσιμέναι τυγχάνουσιν· ἐπεὶ περ τὰ προστάγματά σου καὶ οἱ λόγοι σου ἡμῖν τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς ἐτι τὰς διατριβὰς ποιουμένοις καὶ διὰ νυκτὸς καὶ δι' ἡμέρας ἀντὶ φωτὸς ἐδόθησαν. Ταῦθ' ὑπερβαλλούση διαθέσει πρὸς τὸν θεὸν ἀναφωνήσας ὁ προφήτης, μεταβαίνει ἐφ' ἡμᾶς, παραινῶν τὴν αὐτὴν αὐτῷ βαδίζειν ὁδόν.

« Δικαιοσύνην μάθετε, οἱ ἐνοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς. Πέπαιται γὰρ ἀσεβής· πᾶς δὲ οὐ μὴ μάθῃ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλήθειαν οὐ μὴ ποιήσει. Ἀρῆξε·

ὁ ἀσεβής, ἵνα μὴ εἶη τὴν δόξαν Κυρίου. Κύριε, ὕψι-
 λός σου ὁ βραχίων, καὶ οὐκ ἤδεισαν· γνόντες δὲ
 αἰσχυνθήσονται. » Ταπεινοὶ γὰρ ὄντες οἱ ἀσεβεῖς, καὶ
 μακρὰν ἀφροσύνην τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἐν σκό-
 τη τῆς αὐτοῦ ἀγνοίας ἐκκλινοῦντο· ἀλλὰ τῆς
 καθόλου γνώσεως ἐπιστάσης, θεασάμενοι τὸν ὕψηλόν
 βραχίονα οἱ πάλοι αὐτὸν ὡς μὴ ὄντα βλασφη-
 μούντες, παύσονται τῆς ἀπονοίας αἰσχυνῆναι κατεχό-
 μενοι.

« Ζήλος λήφεται λαὸν ἀπαίδευτον. » Αἰνίττεται δὲ
 τοὺς ἐκ περιτομῆς μὴ καταδεξαμένους τὴν διὰ Χρι-
 στοῦ χάριν. « Καὶ νῦν πῦρ τοὺς ὑπεναντίους ἔδεται· »
 ὡς ἂν ἀποφάσει ὑποβληθησομένους τῇ λεγούσῃ·
 « Πηρέεσθε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον
 τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. » Ἐπειδὴ τὸ
 φῶς οὐκ ἐδέξαντο, παραδοθήσονται τῷ πυρὶ καὶ τῷ
 σκότει.

« Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰρήνην δὸς ἡμῖν· πάντα
 γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, κτήσαι
 ἡμᾶς. Κύριε, ἐκτός σου ἄλλον οὐκ οἶδαμεν· τὸ ὄνομά
 σου ὀνομάζομεν. » Καλὰ μὲν γὰρ καὶ τὰ ἄλλα παρὰ
 σοῦ πάντα· τὸ δὲ μέγιστον δῶρον ἢ παρὰ σοῦ, καὶ ἢ
 πρὸς ἑαυτὸν εἰρήνη τυγχάνει, ἢ ἀστασιαστοὶ ὤμεν,
 καὶ χρονεύουσα πρὸς σὲ διαπαντός φυλάττειτο ἡμῶν ἢ
 ψυχῇ. Τοῦτο δ' ἂν γένοιτο, εἰ καταξίωση κτήμα σαυ-
 τοῦ ἴδιον γενέσθαι ἡμᾶς· ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς οὐκ ἄλλον
 τινὰ οἶδαμεν ἢ σὲ, καὶ μόνῳ τῷ ὀνόματι σου τεθαρ-
 βήκαμεν. Ὅτε τοῖνον οὐδένα ἕτερον ἐκεκτήμεθα
 ἐν τῷ βίῳ ἢ σὲ, εἰκότως ἀντιβολοῦμεν κατα-
 ξιωθῆναι τῆς σῆς γενέσθαι μερίδος καὶ τοῦ σοῦ
 κλήρου.

« Οἱ δὲ νεκροὶ ζῶν οὐ μὴ ἴδωσιν, οὐδὲ ἱατροὶ οὐ
 μὴ ἀναστήσωσι. Διὰ τοῦτο ἀπήγαγες, καὶ ἀπώλεσας,
 καὶ ἤρας πᾶν ἄρσεν αὐτῶν. » Ἡμεῖς μὲν οὖν, φησὶ,
 σοὶ ἐσμέν, Κύριε, καὶ σὺ τὸ ἡμέτερον ὑπάρχεις κτή-
 μα· οἱ δὲ ταῖς πρὸς θάνατον ἀμαρτίαις ἑαυτοὺς ἐχδόν-
 τες, καὶ διὰ τοῦτο νεκροὶ τὰς ψυχὰς γενόμενοι· « ψυ-
 χῇ » γὰρ « ἀμαρτάνουσα, αὐτὴ ἀποθάνεται· » τὴν
 δὲ ἐπηγγελέμενην τοῖς ἁγίοις αἰώνιον ζῶν οὐκ ἔφον-
 ται, οὐδὲ ἱατροὶ ποθεν ἐπιστάντες κατὰ τὸν τῆς κρί-
 σεως καιρὸν δυνήσονται αὐτοῖς· ἐπικουρῆσαι πρὸς σω-
 τήριαν, οὐδ' ἂν ἀναστήσαι αὐτῶν τὴν πτώσιν. Οὕς
 γὰρ σὺ ὁ μέγας καὶ φοβερός καὶ δίκαιος κριτὴς παρ-
 ἔδωκας ἀπωλεία, τίς ἱατρῶν διασώσασθαι δυνή-
 σεται;

« Διὰ τοῦτο ἀπήγαγες καὶ ἀπώλεσας, καὶ ἤρας πᾶν
 ἄρσεν αὐτῶν. » Ἄντι δὲ τοῦ, « καὶ ἤρας πᾶν
 ἄρσεν αὐτῶν, » ὁ Σύμμαχος, « πᾶσαν τὴν μνήμην
 αὐτῶν » ὁ δὲ Ἀκύλας καὶ Θεοδοσίω, « πᾶν τὸ μνη-
 μόσυον αὐτῶν » ἠρμήνευσαν. Ἔδει γὰρ πᾶσαν μνή-
 μιν κακίας ἀρθῆναι κατὰ τὸν δηλούμενον τῆς κρί-
 σεως καιρὸν. Εἰ δὲ λέγοιτο, « πᾶν ἄρσεν αὐτῶν, »
 πολλὴν εἰσάγει τὴν φιλανθρωπίαν ὁ λόγος· ὡς αὐτῶν
 μὲν ἡμαρτηκότων μὴ μελλόντων ἀφανίζεσθαι, μηδὲ
 εἰς τὸ παντελὲς ἀπύλωσθαι· τῶν δὲ γεννημάτων οὕτω
 ἡλωμένων, ὧν ἢ ψυχῇ αὐτῶν γεγέννηκε λογι-
 σμῶν πονηρῶν, τούτων ἀφανισμὸν γενέσεσθαι φησιν.

A Tollatur impius, ut non videat gloriam Domini. Do-
 mine, excelsum brachium tuum, et non cognove-
 runt : scientes autem erubescunt. » Impii enim, ab-
 jecti cum sint, ac procul cognitione Dei positi, in
 tenebris ejus ignorantiae volutabantur : verum ad-
 veniente illa universali cognitione, videntes bra-
 chium illud excelsum ei, qui omnem eum quasi non
 existentem blasphemis dictis incescebant, pudore
 affecti insaniam finem facient.

« Zelus apprehendet populum ineruditum. » Sub-
 indicat eos ex circumcissione, qui gratiam Christi
 non amplexi sunt; « Et jam ignis adversarios de-
 vorat; » utpote qui sententiae subjiciendi sint di-
 centi, « Discedite in ignem æternum, præparatum
 diabolo et angelis ejus ¹⁷. » Quia lucem non acce-
 perunt, igni ac tenebris tradentur.

VERS. 12, 13. « Domine Deus noster, pacem da
 nobis : omnia enim dedisti nobis. Domine Deus no-
 ster, posside nos : Domine, extra te alium non no-
 vimus : nomen tuum invocamus. Alia quippe om-
 nia abs te data optima sunt : sed omnium donorum
 maximum est, pax illa quæ abs te proficiscitur, et
 quam nobiscum habemus, ut sine tumultu et mu-
 tatione degamus, animaque nostra tibi semper va-
 cans servetur. Id autem inveniet, si nos ipse in
 propriam tibi possessionem habere digneris : quia
 nos non alium novimus præter te, et in solo no-
 mine tuo confidimus. Cum igitur in vita nostra non
 alium quam te possederimus; jure rogamus, ut tua
 portio et sortis esse mereamur.

VERS. 14. « Mortui autem vitam non videbunt,
 neque medici suscitabunt. Ideo abduxisti, et per-
 didisti, et sustulisti omne masculinum eorum. » Nos
 quidem, ait, tui sumus, Domine, et tu nostra pos-
 sessio es; qui vero sese peccatis ad mortem dedi-
 derunt, ideoque animabus mortui sunt : nam
 « anima quæ peccaverit, ipsa morietur : » promissam
 sanctis æternam vitam non videbunt, neque medici
 undecunque accedant judicii tempore, poterunt
 ipsis opem ad salutem conferre, neque eos ab exi-
 tio suscitare. Si quidem quos tu, magne, terribilis
 et juste Judex, pernicii tradidisti, quis medicus
 servare poterit ?

D « Ideo abduxisti et perdidisti, et sustulisti omne
 masculinum eorum. » Pro illo autem, « et sustulisti
 officium masculinum eorum, » Symmachus, « omnem
 memoriam eorum; » Aquila vero et Theodotus,
 « omne memoriale eorum, » interpretati sunt. Par-
 erat enim memorato judicii tempore, omnem ne-
 quitiae memoriam de medio tolli. Quod si dicamus,
 « omne masculinum eorum, » magnam sermo præ-
 fert humanitatem, quasi scilicet non ipsi peccato-
 res delendi ac funditus perdendi sint, sed eorum
 feus, quos eorum anima peperit, male videlicet
 cogitationes, de medio tollendæ sint.

¹⁷ Matth. xxv. 41.

VERS. 15, 16. « Adde eis mala, Domine, adde mala gloriosius terræ. Domine, in tribulatione recordati sumus tui : in tribulatione parva disciplina tua nobis. » Quoniam universalis iudicii locum contemplantur propheta, ceu iudicio præsens, ac tribunali Dei astans; pro conditione rerum quas videt, modo confitetur, modo precatur, modo gratias agit, mox dignis a Deo pro merito dandas retributiones enarrat. Hæc porro omnia nobis per Scripturam suam offert, ut instituemur, edocti omnia quæ ipse ex divini Spiritus illustratione noverat. Et nunc, inquit, Domine, cum tempus adesset, in angusta et arcta via incidentes, pro pietate concertabamus: verum in afflictione illa, nequaquam eramus tui immemores: sed recordatione tui corroborati patienter ferebamus, ita ut diceremus, « Tribulationem patientes, sed non angustiati; persecutionem ferentes, sed non derelicti; dejecti, sed non perditii¹⁶. » Hac ergo calamitate erudimur, scientes quia quem diligit Deus, castigat.

VERS. 17, 18. « Et sicut parturiens appropinquat ad partum, et in dolore suo clamat: sic facti sumus dilecto tuo. Propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis tuæ, quem fecimus in terra. Non cademus, sed cadent omnes habitatores terræ. » Quare omnem laborem sustinentes, similes eramus mulieri parturienti, et clamorem emittenti, quia id, quod in ventre movetur, in lucem enixura est: ita et nos respectu dilecti tui fuimus: nam unigenitum Verbum tuum intus in anima habentes, necnon insitum abs te nobis divinum timorem, ac perseveranter ferentes, non spe lapsi sumus; sed peperimus spiritum salutis. Nam finis ille dilecti tui et timoris ejus partus, spiritus nostri salus erat; quem spiritum tu ut edidimus, omnibus orbem incolentibus hominibus notum fecimus; ut et ipsi hinc edocti, ex æmulatione parturiendi a timore tuo, et pariendi eundem spiritum, utilitatem percipiant. Etenim qui hunc salutis spiritum non conceperint, neque pepererint, cum alioquin steriles et infructuosi sint, a spe in te reposita excident: qui autem ex portione tua sunt, quique propter te ærumnarum genus omne tolerant, etiamsi usque ad mortem contra peccatum concertaverint, a vita, quæ apud te est, nequaquam labentur.

VERS. 19. « Resurgent mortui, et excitabuntur qui sunt in monumentis, et lætabuntur qui sunt in terra: ros enim, qui a te est, medela ipsis est: terra autem impiorum cadet. » Resurgent quippe mortui; sive secundum Aquilam, « Vivent qui mortui fuerant tui; » sive secundum Symmachum et Theodotionem, « Vivent mortui tui. » Mortui autem ejus quinam fuerint, nisi sancti ejus martyres, qui alii a prædictis mortuis sunt, de quibus dictum

« Πρόσθετε αὐτοῖς κακὰ, Κύριε, πρόσθετε κακὰ τοῖς ἐνδόξοις τῆς γῆς. Κύριε, ἐν θλίψει ἐμνήσθημέν σου· ἐν θλίψει μικρᾷ ἢ παιδείᾳ σου ἡμῖν. » Ἐπειδὴ τὸν περὶ τῆς καθόλου κρίσεως τόπον θεωρεῖ ὁ προφήτης, ὡσανεὶ παρὼν τῇ κρίσει, καὶ τῷ βήματι τοῦ Θεοῦ παρεστὸς, ἐφ' οἷς ὄρα, ποτὲ μὲν ἐξομολογεῖται, ποτὲ δὲ ἰκετεύει, ποτὲ δὲ εὐχαριστεῖ, ποτὲ δὲ τὰς ἀποθησόμενας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀμοιβὰς τοῖς ἀξίοις διέρχεται. Πάντα δὲ ταῦτα διὰ τῆς αὐτοῦ Γραφῆς καὶ ἡμῖν παραδίδωσιν, ὡς ἂν παιδευοίμεθα διδασκόμενοι πάνθ' ὅσα καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς τοῦ θείου Πνεύματος ἐπιλάμψωσιν ἔγνω. Καὶ νῦν οὖν, φησὶν, ὅτε καιρὸς ἦν, ὦ Κύριε, τὴν στενήν καὶ τὴν τεθλιμμένην ἴδεύοντες ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἠγωνιζόμεθα· πλὴν καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ θλίψει οὐκ ἤμεν σου ἀμνήμονες· ὑπ' αὐτῆς δὲ τῆς σῆς μνήμης δυναμούμενοι καρτερῶς ὑπεμένομεν· ὥστε λέγειν « θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι· διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλιμπανόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι. » Διὰ ταύτης γοῦν τῆς θλίψεως παιδευόμεθα, εἰδότες, ὅτι ὃν ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει.

« Καὶ ὡς ἡ ὠδίνουσα ἐγγίξει τοῦ τεκεῖν, καὶ ἐπὶ τῇ ὠδίνῃ αὐτῆς ἐκέκραγεν· οὕτως ἐγενήθημεν τῷ Ἄγαπῆτῳ σου. Διὰ τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν, καὶ ὠδινήσαμεν, καὶ ἐτέχομεν πνεῦμα σωτηρίας σου, ὃ ἐποιήσαμεν ἐπὶ τῆς γῆς. Οὐ πεσοῦμεθα, ἀλλὰ πεσοῦνται πάντες οἱ ἐνοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς. » Διὸ πάντα πόνον ὑπομένοντες, εἰκότως ἤμεν ὠδινούσῃ γυναικί, καὶ βοᾷς ἀφιούσῃ περὶ αὐτὸ τὸ μέλλειν τὸ κατὰ γαστῆρὸς κινούμενον εἰς φῶς προάγειν· οὕτω γὰρ καὶ ἡμεῖς ἐγενήθη μὲν τῷ σῷ Ἄγαπῆτῳ· τὸν γὰρ μονογενῆ σου Λόγον ἔνδον ἔχοντες ἐν ψῆ ἑαυτῶν ψυχῇ, καὶ τὸν ἐκ σοῦ κατασπαράξοντα ἡμῖν ἔνθεον φόβον, καὶ δὴ καρτερήσαντες, οὐκ ἐσφάλημεν τῆς ἐλπίδος, ἀλλ' ἐτέχομεν πνεῦμα σωτηρίας. Τέλος γὰρ τῆς κηρύσεως τοῦ Ἄγαπῆτος σου καὶ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἡ σωτηρία ἦν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος. Ὅπερ ἀπογεννήσαντες φανερὸν κατεστήσαμεν πᾶσι τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς κατοικοῦσιν ἀνθρώποις, ὡς ἂν καὶ αὐτοὶ μαθόντες ὡφελήθειεν διὰ τοῦ ζηλώσαι κυῆσαι καὶ αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ φόβου, καὶ ἀποτεκεῖν τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Οἱ γὰρ μὴ τοῦτο λαβόντες μηδὲ τεκόντες τὸ πνεῦμα τῆς σωτηρίας, ἄλλως δὲ ἀγονοὶ καὶ ἀκαρποὶ γενόμενοι, καὶ ἐκπεσοῦνται τῆς παρὰ σοῦ ἐλπίδος· οἱ δὲ γε τῆς σῆς μερίδος ὄντες, οἱ διὰ σὲ πᾶσαν θλίψιν ὑπομείναντες, εἰ καὶ μέχρι θανάτου ἀγωνισαίντο πρὸς τὴν ἀμαρτίαν, οὐδαμῶς τῆς παρὰ σοὶ ζωῆς ἀποπεσοῦνται.

« Ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ, καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ εὐφρανθήσονται οἱ ἐν τῇ γῇ· ἡ γὰρ δρόσος ἡ παρὰ σοῦ ἱαμα αὐτοῖς ἐστίν· ἡ δὲ γῆ τῶν ἀσεβῶν πεσεῖται. » Ἀναστήσονται γὰρ οἱ νεκροὶ, ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « Ζήσονται οἱ τεθνεώτες σου, ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον καὶ Θεοδοτίωνα, « Ζήσονται οἱ νεκροὶ σου. » Νεκροὶ δὲ αὐτοῦ τίνες ἂν εἴεν, ἢ οἱ ἅγιοι αὐτοῦ μάρτυρες, ἕτεροι ὄντες παρὰ τοὺς λεχθέντας νεκροὺς, περὶ ὧν εἶρητο· « Οἱ

¹⁶ II Cor. iv, 9.

δὲ νεκροὶ ζῶν ἢ μὴ ἴδωσιν, οὐδὲ ἰατροὶ ἢ μὴ ἀνα-
στῆσονται; » Ἄλλ' ἐκείνοι μὲν ἦσαν νεκροὶ, τὰ πρὸς
θάνατον ἡμαρτηκότες, οἱ δὲ νεκροὶ τοῦ Κυρίου οἱ δι'
αὐτὸν πᾶσαν θλίψιν ἕως θάνατον ὑπομένοντες. Ἄντι
δὲ τοῦ, « ἐγερθήσονται, » οἱ λοιποὶ ἠρμήνευσαν, ὡς
κοιμηθέντων αὐτῶν, οὐχὶ δὲ τεθνεώτων. Διὸ ὁ τῶν
ἀγίων θάνατος κοιμησις ὀνομάζεται. Ἀκολουθῶς δὲ
τῇ κοιμήσει ἡ ἀνάστασις ἐξυπνισμὸς ἂν λεχθεῖη. Διὸ
κατὰ τοὺς λοιποὺς ἐρμηνευτὰς ἐξυπνισθῆσεσθαι οἱ
ἐν τοῖς μνημείοις κατὰ τὸ πρῶτον εἰρηναίᾳ· κατὰ δὲ
τὸ δεῦτερον, « ἀγαλλιάσονται, » ἢ « αἰνέσουσι, » κατὰ
τὸν Ἀκύλαν, ἢ « ἀλαλάξουσιν, » κατὰ τὸν Θεοδοσίωνα.
Δρόσος ἡ ἐπὶ γῆς κατιοῦσα ἡρέμα καὶ πρᾶως ἐκτρέ-
φει καὶ αὔξειν ποιεῖ τὰ ἐναποκείμενα αὐτῇ σπέρματα·
τὸν εὐτὸν τρόπον ἡ παρὰ σοῦ δρόσος ἴαμα καὶ ζῶν B
καὶ σωτηρίαν παρέξει τοῖς σοῖς νεκροῖς, ὧν τὰ σώ-
ματα κατὰ καιρὸν ἐπὶ τῆς γῆς ἐσπάρη. Οὐκ ἂν δὲ
ἄμαρτοισι αὐτὸν εἶναι δρόσον λέγων τὸν μονογενῆ τοῦ
θεοῦ Λόγον, ὅς, ἐπιστάξας τὰς ἑαυτοῦ ζωοποιούς
σταγόνας τοῖς αὐτοῦ νεκροῖς, ὁμοῦ καὶ ἴασι ἀμαρ-
τημάτων, εἰ ποῦ τι αὐτοῖς κατ' ἀνθρώπον πεπλημμέ-
λητο, παρέξει ὁμοῦ καὶ ἀνάστασιν καὶ σωτηρίαν,
καὶ ζῶν αἰώνιον αὐτοῖς δωρήσεται· ἄλλ' οὐχὶ τὰ
τῶν ἀσεβῶν τοιαῦτα.

« Βάδιζε, ὁ λαὸς μου· εἰσελθε εἰς τὰ ταμιεῖά σου· »
μὴ περιεργάζου τὰ πορρωτάτω τυγχάνοντα τῶν σῶν
ταμιείων. « Ἀπόκλεισον τὴν θύραν σου· ἀποκρύβηθι
μικρὸν ὄσον, ἕως ἂν παρέλθῃ ἡ ὄργη Κυρίου. » Μετὰ
τὴν διδασκαλίαν τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως, ὡς C
περιεστῶτας ἔμπροσθεν, καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ μετὰ
τὴν ἀνάστασιν συνηγμένους τοὺς ἁγίους τοῦ Θεοῦ
θεασάμενον τὸ πνεῦμα τὸ προφητικόν, ἔπειτα ἐξ
ἐτέρου μέρους τὴν ἐπιούσαν τοῖς ἀσεβέσιν ὄργην κα-
τανοῆσαν, τῇ τάγματι τῶν ἁγίων προσφωνεῖ ἀποχω-
ρεῖν πρὸς βραχὺ τοῦ μακρὰν κρύπτεσθαι, ὡς μηδὲ
θεωροῦς τῆς τῶν ἀσεβῶν γίνεσθαι ἀπωλείας. Τα-
μιεῖα δὲ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ αἱ πολλὰ παρὰ τῷ Πατρὶ
τυγχάνουσι μοναί, ἐκάστῃ τάγματι τῶν ἁγίων κατὰ
δικαίαν Θεοῦ κρίσιν ἀφορισμένα. Εἰς ταῦτ' οὖν τὰ
σοὶ παρεσκευασμένα ταμιεῖά σου, φησὶν, ὁ ἐμὸς λαὸς,
εἰσελθε, καὶ ἀπόκλεισον τὴν θύραν σου.

« Ἰδοὺ γὰρ Κύριος ἀπὸ τοῦ ἁγίου ἐπάγει τὴν ὄρ-
γην ἐπὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς. » Παρελθού-
σης δὲ αὐτῆς, ἀναπετάσας λοιπὸν τὰς τῶν σαυτοῦ D
ταμιείων πύλας, μετὰ πολλῆς ἐξουσίας καὶ παρρη-
σίας πρόθι τὸν νέον ἐποπτεύων αἰῶνα, καὶ τὴν ἐπηγ-
γελμένην σοι βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. « Καὶ ἀνακαλύψει
ἡ γῆ τὸ αἷμα αὐτῆς, καὶ οὐ κατακαλύψει τοὺς ἀνη-
ρημένους· » ὡς μηδένα λαθεῖν τῶν πάλαι ἐν αὐτῇ
τὰς ψυχὰς ἀνηρημένων διὰ τῶν πρὸς θάνατον ἁμαρ-
τημάτων· ἐπὶ τούτῳ γὰρ τὴν ὄργην ἐπάξειν εἰρηται
ὁ Θεός· ὄργης ἐνταῦθα ὀνομαζομένης τῶν ταῖς κολά-
σεις διακονουμένων ἀγγέλων. (30) Δηλοῖ δὲ διὰ τούτων
τὴν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἀνάγεισιν καὶ τὰ τῶν μαρ-
τύρων αἵματα, περὶ ὧν καὶ Μωϋσῆς ἐν μεγάλῃ ὕψῃ
γράφων ἔλεγε· « Ὅτι τὸ αἷμα τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐκδι-

A fuerat, « Mortui autem vitam non videbunt, neque
medici suscitabunt? » Sed illi quidem mortui erant,
qui ad mortem peccaverant. Mortui autem Domini
sunt ii qui propter eum omnem calamitatem ad
mortem usque sunt perpassi. Pro illo autem, « ex-
citabuntur, » reliqui interpretantur, ac si dormiant,
ac non mortui sint. Quamobrem sanctorum mors,
sommus appellatur. Consequenter autem ad som-
num, resurrectio, exporrectio esse dicatur. Quam-
obrem secundum reliquos interpretes, exporrectu-
ros esse qui in monumentis sunt primo dicitur;
secundo autem « latitabunt; » sive, « laudabunt, »
ut Aquila; sive, « jubilabunt, » ut Theodotio ver-
tit. Ros autem in terram delapsus, sensim placide-
que injecta ibi semina enutrit et accrescere facit:
eodemque modo ros abs te prodians, medelam, vi-
tam et salutem mortuis afferet tuis, quorum cor-
pora variis temporibus in terram velut semina ja-
cta fuerint. Neque porro aberraveris, si dicas ip-
sum unigenitum Dei Verbum rorem esse, quod gut-
tulas suas mortuis suis instillare faciens, una re-
medium peccatis, si quid ab illis humanitus pecca-
tum, ac resurrectionem, salutem et vitam sempit-
ernam ipsis conferet. At res impiorum non eodem
modo se habent.

VERS. 20. « Vade, populus meus: intra in cubi-
cula tua; » ne curiosius inquiras ea, quæ procul
cubiculis tuis versantur. « Claude ostium tuum:
abscondere paululum quantulumcunque, donec
pertranseat ira Domini. » Post allatam de resurre-
ctione mortuorum doctrinam, sanctos Dei, qui
antea circumsteterant, eodem in loco coactos post
resurrectionem videns propheticus spiritus, deinde
vero alia ex parte imminentem impiis iram conspi-
catus, sanctorum cœtum ad modicum tempus se-
cedere ac procul sese occultare monet, ne sint im-
piorum perniciæ spectatores. Cubicula vero populi
Dei, intelligas esse multas apud Patrem mansiones,
justo Dei iudicio singulis ordinibus destinatas. In
hæc igitur, popule mi, parata ubi cubicula ingre-
dere, et claude ostium tuum.

VERS. 21. « Ecce enim Dominus de sancto indu-
cit iram super habitatores terræ. » Postquam au-
tem illa pertransierit, reseratis demum cubiculi tui
januis, potestate et fiducia multa instructus prodi,
novum sæculum conspexiturus, necnon promissum
tibi regnum Dei. « Et revelabit terra sanguinem
suum, et non abscondet interfectos; » ita ut nemo
lateat eorum, qui olim in ea secundum animam ob
peccata ad mortem interfecti fuere: hac enim de
causa iram inducturus suam Deus dicitur. Hic sci-
licet ira vocantur angeli inferendæ ultioni mini-
strantes. His porro significat sanctorum Dei necem,
et martyrum sanguinem, de quibus hæc
in magno cantico scribit Moyses, « Quia san-
guinem filiorum suorum ulciscetur et vindicabit,

(30) Hæc Hieronymus.

et ultionem retribuet inimicis, et odientibus se re- A
tribuet 19.

CAPUT XXVII.

VERS. 1. « In die illa inducet Deus gladium san-
ctum, magnum et validum super draconem, serpen-
tem fugientem, super draconem serpentem tortuo-
sum, et occidet draconem. Virga itaque Dei, recta
cum sit, et castigationi apta, secundum illud, « Vir-
ga rectitudinis, virga regni tui 20, » iis qui in rebus
medelam admittentibus peccarunt, servatur ad ip-
sorum castigationem, emendationem et ad utilita-
tem prolata. Qui autem nihil rectum, æquumque
nihil habet, sed omnino deflexus et tortuosus est,
ac pectore ventreque humi reptat, omniumque pec-
dibus ad supplantationem et dejectionem insidias
molitur, post impios omnes, gravi, magno valido B
que gladio tradetur, quem ipsi soli magnus ille Ju-
dex reconditum et paratum habuit. Gladium hic vo-
cat ultionis effectum: quem item sanctum dicit,
cum ut minarum terrorem leniat, tum ut ostendat
eos qui supplicio afficientur, non ad exitium ven-
tendos, sed castigationem ipsis sanctitatis causam
futuram esse. At enim Deus dum castigat, non per-
dere, sed eos qui convertuntur emendare et sancti-
ficare peroptat.

VERS. 2-4. « In illa die vinea pulchra: deside-
rium canendi contra illam. Ego civitas munita,
civitas obsessa, frustra potum dabo illi: capietur
enim noctu, die autem cadet murus ejus. Non est
quæ non apprehenderit eam. Quis ponet me custo-
dem culmi in agro? propter inimicam hanc repuli
eam. Ideo fecit Dominus omnia quæ disposuit. Com-
busta sum. » Hæc porro est dicti sententia: Num
malum pro malo gentibus reddiderunt, qui pacem
illis prædicabant? Illi enim insequabantur eos,
plagis etiam additis; illi vero pulcherrima ipsis,
pacem scilicet annuntiabant. Num igitur paria
patiebantur gentiles illi, dum pacis præcones inju-
riis affleerent? Verberabant enim, nec vicissim
vulnabant; occidebant nec occidebantur: pugnan-
tes autem et opprobria inferentes, ipsos divexabant
atque pellebant: illi vero non cessantes, pacem
ipsis et bona nuntiabant. Quare sublit:

VERS. 5-8. « Clamabunt habitatores ejus: Facia-
mus pacem cum eo, faciamus pacem: qui veniunt
illius Jacob germinabant, et florebit Israel: et im-
plebitur terra fructu ejus. Num sicut ipse percus-
sit, et ipse similiter percutietur? et sicut ipse
occidit, ita occiditur? Pugnans et exprobrans emi-
tet eos. Nonne tu eras, qui meditabar's spiritu duro
interficere eos spiritu furoris? » Hæc enim medi-
tabantur illi ex gentibus infideles, « spiritu duro »
contra apostolos Christi occupati, nihilque aliud
cogitantes, quam quomodo eodem spiritu interfice-
rent eos. Sed quoniam arumnis hujusmodi affecti
illi, « ex Jacob germinantes, et ex Israel efflore-

κείται, καὶ ἐδικήσει, καὶ ἀνταποδώσει δίκην τοῖς
ἐχθροῖς, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἀνταποδώσει. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

« Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπάξει ὁ Θεὸς τὴν μάχαιραν
τὴν ἁγίαν, τὴν μεγάλην καὶ τὴν ἰσχυρὰν ἐπὶ τὸν δρά-
κοντα, τὸν ὄφιν φεύγοντα, ἐπὶ τὸν δράκοντα ἕξιν σκο-
λίον, καὶ ἀνελεῖ τὸν δράκοντα. » Ἡ μὲν οὖν τοῦ Θεοῦ
ράβδος, εὐθεῖα τις οὖσα καὶ παιδευτικὴ, κατὰ τὴν,
« Ῥάβδος εὐθύτης ἡ ράβδος τῆς βασιλείας τοῦ » τοῖς
λάσιμα ἡμαρτηκόσι τετήρηται εἰς παιδεύειν αὐτῶν καὶ
βελτίωσιν καὶ ψυχῆς ὠφέλειαν προσαγομένη· ὁ δὲ μηδὲ
ὄρθον μηδὲ εὐθὺ κεκτρημένος, ὅλος δὲ διόλου καμπύλος
καὶ σκολιός, χαμαὶ τε ἐπὶ τὸ στήθος καὶ κοιλίαν ἔρπων,
ἐφεδρεύων τε τοῖς πάντων ποσὶν ἐπὶ τὸ σκελεῖν καὶ
καταβάλλειν αὐτούς, μετὰ πάντας τοὺς ἀσθεῖς τῆ
σκληρᾷ καὶ μεγάλῃ καὶ ἰσχυρᾷ μάχαιρᾳ παραθεθί-
σεται, ἣν αὐτῷ μόνῳ ὁ μέγας χριτὴς ἐταμείωσατο.
Μάχαιραν ἐναυθα λέγει τὴν ἐνέργειαν τῆς δίκης·
ἀλλὰ καὶ ἁγίαν καλεῖ, ὁμοῦ μὲν παραμυθούμενος τὸ
φοβερὸν τῆς ἀπειλῆς, ὁμοῦ δὲ καὶ δεικνύς, ὡς οὐκ
εἰς ἀπώλειαν καταστρέφουσιν οἱ τιμωρούμενοι· ἁγίαν
σύνης τε αὐτοῖς αἴτιον ἔσται μετανοοῦσι. Καὶ γὰρ οὐκ
ἀπολέσαι βούλεται ὁ Θεὸς παιδεύων, ἀλλὰ καθάραι
καὶ ἁγιάσαι ἐπιστρέψαντας.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀμπελῶν κολῶς, ἐπιθύμημα
ἐξάρχειν κατ' αὐτῆς. Ἐγὼ πόλις ὄχυρᾶ, πόλις πο-
λιορκουμένη, μάτην ποτιῶ αὐτὴν· ἀλώσεται γὰρ
νοκτὸς, ἡμέρας δὲ πεσεῖται τὴν τεῖχος αὐτῆς. Οὐκ
ἔστιν ἡ οὐκ ἐπελάβετο αὐτῆς. Τίς με θήσει φυλάτ-
σειν καλὰ μὴν ἐν ἀγρῷ; διὰ τὴν πολεμίαν ταύτην
ἠθέτηκα αὐτὴν. Τόλιν διὰ τοῦτο ἐποίησε Κύριος
πάντα ὅσα συνέταξεν. Κατακέκαυμαί. » Ὁ δὲ νοῦς τοῦ
λόγου τοιοῦτός ἐστι· Μη τι κακὸν ἀντὶ κακοῦ τοῖς
ἔθνεσιν ἀπεδίδοσαν οἱ κηρύττοντες αὐταῖς εἰρήνην;
Οἱ μὲν γὰρ ἐδίωκον αὐτούς καὶ πληγὰς ἐπιθέντες·
εἰ δὲ τὰ κάλλιστα αὐτοῖς τὴν εἰρήνην εὐηγγελίζοντο.
Μῆτι οὖν τὰ ἴσα ἔπασχον οἱ ἐξ ἔθνῶν, ἀδικούντες
τοῖς τῆς εἰρήνης κήρυκας; Ἐτυπτον γὰρ, καὶ οὐκ
ἀντετύπτοντο, καὶ ἀνήρουν, ἀλλ' οὐκ ἀντανηροῦντο·
καὶ μαχόμενοι δὲ καὶ ὀνειδίζοντες, ἐδίωκον αὐτούς
καὶ ἐξαπέστελλον· οἱ δὲ οὐκ ἀνεχώρουν τῷ τὴν εἰ-
ρήνην καὶ τοῦ τὰ ἀγαθὰ αὐτοῖς εὐαγγελίζεσθαι. Διὸ
ἐπιλέγει·

« Βοήσονται οἱ ἐνοικούντες ἐν αὐτῇ· ποιήσωμεν
εἰρήνην αὐτῷ, ποιήσωμεν εἰρήνην· εἰ ἐρχόμενοι τέ-
κνα Ἰακώβ βλαστήσει, καὶ ἐξανθήσει Ἰσραὴλ, καὶ
ἐμπλησθήσεται ἡ οἰκουμένη τοῦ καρποῦ αὐτοῦ. Μη
ὡς αὐτὸς ἐπάταξεν, καὶ αὐτὸς οὕτως πληγήσεται· καὶ
ὡς αὐτὸς ἀνέλεν, οὕτως ἀναιρεθήσεται· Μαχόμενος
καὶ ὀνειδίζων ἐξαποστελεῖ αὐτούς. Οὐ σὺ ἦσθα μελε-
τῶν τῷ πνεύματι τῷ σκληρῷ, ἀνελεῖν αὐτούς πνεύ-
ματι θυμοῦ; » Ταῦτα γὰρ ἐμελέτων οἱ ἐξ ἔθνῶν
ἄπιστοι κατὰ τῶν ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ « πνεύ-
ματι σκληρῷ » κατεχόμενοι, καὶ οὐδὲν ἕτερον δια-
νοοῦμενοι, ἢ ὅπως ἀνέλωσιν αὐτούς τῷ ἐν αὐτοῖς
πνεύματι. Ἄλλ' ἐπειδὴ τοιαῦτα πάσχοντες οἱ ἐκ τοῦ

19 Deut. xxxii, 45. 20 Paul. xlii, 7.

Ἰακώβ βλαστήσαντες, καὶ ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ ἐξανθήσαντες, » ἔφερον πάντα γενναίως διὰ τὸν Χριστόν· τοῦτου χάριν ἐπιλέγει·

« Διὰ τοῦτο ἀραιρεθήσεται ἡ ἀνομία Ἰακώβ, καὶ τοῦτο ἐστὶν ἡ εὐλογία αὐτοῦ, ὅταν ἀφέλωμαι τὴν ἀμαρτίαν αὐτοῦ, ὅταν θῶσι πάντας τοὺς λίθους τῶν βωμῶν κατασκευασμένους, ὡς κοίαν λεπτήν, καὶ οὐ μὴ μείνη τὰ δένδρα αὐτῶν, καὶ τὰ εἰδωλα αὐτῶν ἐκκεκομμένα, ὡσπερ δρυμὸς μακρὰν. » Ταῦτα γάρ, φησὶν, αἷτια γενήσεται τῆς ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν Ἰακώβ, καὶ διὰ ταῦτα ἐπ' αὐτὸν ἔξει ἡ εὐλογία, ἀραιρουμένης αὐτοῦ τῆς ἀμαρτίας. Σωθήσεται γὰρ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσι ἐν τῇ πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἀγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· ἀκλόουθόν ἐστι καὶ τὸν Ἰακώβ τέκνα « βλαστήσαντα, » καὶ τὸν τοιοῦτον καρπὸν « ἐξανθήσαντα » διὰ τῆς τοῦτων ἀρετῆς κοινωνήσας αὐτῶν τῇ εὐλογίᾳ. Σημαίνει δὲ ὁ λόγος πολλοὺς διὰ τῆς ἀποστολικῆς χάριτος; καὶ τῶν κατὰ σάρκα γειτνιούντων αὐτοῖς σωθήσεσθαι.

« Τὸ κατοικούμενον ποιμνιον ἀνειμένον ἐσται, ὡς ποιμνιον καταλειμμένον. Καὶ ἐσται πολὺν χρόνον εἰς βόσκημα, καὶ ἐκεῖ ἀναπαύσονται ποίμνια. » Ἐπεὶ μὴ ἐβουλήθησαν τὸν καλὸν ποιμένα παραδέξασθαι, τὸν θέντα τὴν ἐαυτοῦ ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων· διόπερ ἡ χώρα τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἐσται πολὺν χρόνον εἰς βόσκημα, ὡς πληροῦσθαι εἰς αὐτοὺς τὸ, « ἐλυμνησάτο αὐτὴν ὡς ἐκ δρυμοῦ, καὶ μονιὸς ἀγριος κατενεμήσατο αὐτήν. »

« Καὶ μετὰ χρόνον οὐκ ἐσται ἐν αὐτῇ πᾶν γλωρὸν διὰ τὸ ξηρανθῆναι. » — « Ἐκεῖ, φησὶν, ἀναπαύσονται τὰ ποίμνια, » δηλον δὲ ὅτι οἱ καταδόσκοντες καὶ λυμνιόμενοι αὐτήν. Εἰς τοσαύτην δὲ περιτραπήσεται ἐρημίαν, ὡς μηδὲν γλωρὸν ἐν αὐτῇ ὑπάρχει· διὸ λέλεκται· « Καὶ οὐκ ἐσται ἐν αὐτῷ γλωρὸν. Γυναῖκες ἐρχόμεναι ἀπὸ θέας, δεῦτε· οὐ γὰρ λαὸς ἐστὶν ἔχων σύνεσιν. » Γυναῖκας ἀνακαλεῖται, ὡς ἀνδρῶν μὴ εὐριπκομένων ἐν αὐτοῖς· ἀξίῳ σωτηρίας. Διὸ ταῖς γυναῖξιν παρακαλεῖται σπεῦδειν καὶ ἔκειν εἰς μαρτυρίαν ἀπὸ θέας τῶν παραδόξων καὶ θαυμασίων ἔργων, ὡς ἂν ἐλθοῦσιν φωτίσαιεν τὸν ἐν σκότῳ καθήμενον λαὸν καὶ τὴν πλὴν αὐτῶν τὴν ἀφαιμένην. Διὸ κατὰ τὸν Ἀκύλαν εἶρηται· « Γυναῖκες ἐρχόμεναι φωτίζουσιν αὐτήν· » κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Γυναῖκες ἐρχόμεναι καὶ δηλοῦσαι αὐτήν. » Τίνα δὲ αὐτήν, ἢ τὴν ἀνωτέρω λεχθεῖσαν πόλιν; περὶ ἧς εἶρητο· « Πόλις γὰρ ὠχυρωμένη ἢ μόνη καλὴ, καὶ ἀρείται καὶ ἐγκαταλείπεται ὡς ἐρημος. » Ταῦτα δὲ ἐπληροῦτο πρὸς λέξιν καὶ πρὸς ἱστορίαν κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνάστασιν, ἐν ᾧ, κατὰ μὲν τὸν Ματθαῖον, « Ἦσαν ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρῶν θεωροῦσαι, αἵτινες ἐκλούθησαν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας διακονοῦσαι αὐτῷ· ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία Ἰακώβου, καὶ Ἰουσὴ μήτηρ, καὶ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου· » κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν· « Κατακολουθήσασα δὲ γυναῖκί; τινες ἦσαν, συναληθυσταὶ ἐκ τῆς Γαλιλαίας αὐτῷ, » καὶ τὰ ἐξῆς. « Διὰ τοῦτο οὐ μὴ

A scentes, » omnia fortiter ꝑ̄ ferebant ꝑ̄ propter Christum; ideo subjungit :

VERS. 9. « Propterea auferetur iniquitas Jacob, et hæc erit benedictio ejus, cum abstulero peccatum ejus, quando posuerint omnes lapides altarium contritos, quasi cinerem minutum : et non manebunt arbores eorum, et idola eorum excisa, quasi silva procul. » Hæc, inquit, in causa erunt remissionis peccatorum Jacob : et eadem de causa, deleto peccato ejus, benedictio super illum veniet. Nam ob filiorum procreationem servabitur, si tamen illi manserint in fide, dilectione et sanctificatione cum temperantia, secundum Apostolum : ac consequens est Jacobum filios « germinantem, » et in B copiosum fructum « efflorescentem, » ob filiorum virtutem in partem benedictionis venire. Indicatur autem multos per apostolicam gratiam, et per eos qui ipsis carne propinqui sunt, salutem consequuturos esse.

VERS. 10. « Habitatum ovile remissum erit, sicut ovile derelictum. Et erit multo tempore in pascua, et ibi requiescent greges. » Quia bonum illum pastorem accipere noluerunt, qui animam suam posuit pro ovibus suis; ideo ager animæ eorum longo tempore in pabulum erit; ita ut in ipsis impleatur hoc dictum, « exterminavit eam aper de silva, et singularis ferus depastus est eam 11. »

VERS. 11. « Et post tempus non erit in ea omne viride, eo quod exsiccata sit. » — Illuc, ait, requiescent greges, » id est qui ipsam depascunt et exterminant. In tantam porro vastitatem deveniet, ut floridum nihil in illa supersit : quare dicitur « Et non erit in illa viride. Mulieres venientes a spectaculo, adeste : non enim est populus qui habeat intelligentiam. » Mulieres evocat, ac si inter eos viri non reperiantur salute digni. Quamobrem mulieres maturare jubet, et accedere ad testimonium de mirabilibus illis et prodigijs operibus servandum; ut accedentes illæ populum in tenebris sedentem, et eorum urbem derelictam illustrent. Quare secundum Aquilam dicitur, *mulieres venientes illuminant eam*; secundum Symmachum vero, *mulieres venientes et indicantes eam*. Eum vero, quam, nisi supra memoratam civitatem de qua dictum est, « Civitas enim munita sola pulchra, et dimittitur et deseritur tanquam solitudo? » Hæc autem secundum litteram et historiam impleta sunt in Servatoris nostri resurrectione, quo tempore, secundum Matthæum, « Erant ibi mulieres multæ a longe respicientes, quæ secutæ fuerant eum a Galilæa, ministrantes ei : inter quas erat Maria Magdalene, et Maria Jacobi, et Jose mater, et mater filiorum Zebedæi 12; » secundum Lucam vero, subsecutæ autem mulieres quædam, quæ cum eo venerant de Galilæa 13, » etc. « Propterea non

11 Psal. lxxix, 14. 12 Matth. xxvii, 55. 13 Luc. xliii, 55.

miserebitur, qui fecit eos, et qui formavit eos non miserebitur. » His significari arbitror bellum Judæis in Palæstinorum gente, post editum contra Christum facinus, illatum.

VERS. 12. « Et erit in die illa, concludet Deus a fossa fluminis, usque ad Rhinocoruram. Vos autem congregate sigillatim filios Israel. » Est hoc oppidum ad montem inter Ægyptum et Palæstinam situm. Quapropter secundum reliquos interpretes, « intra torrentem Ægypti, » dictum est. Queis subindicatur, ut jam dixi, bellum Judæis in Palæstinorum gente positis, inferendum.

VERS. 13. « Et erit in die illa, clangent tuba magna, et venient qui perierant in regione Assyriorum, et qui perierant in Ægypto : et adorabunt Dominum super montem sanctum in Jerusalem. » Expetendum enim est, ut vel unus eorum, vel duo, vel aliquot parvo numero per singulas urbes, aut per singulas gentes salutem obtineant. Hos itaque sigillatim congregate : reliquis vero gentibus tuba magna canet, ac cum clamore loquetur, audientibus universis hominibus. Ægyptiorum nomine idololatrias omnes indicat; per Assyrios autem, Israelis inimicos, qui Judæorum regionem obsederunt : nam evangelicæ illius vere magnæ tubæ prædicatione illis enuntiata, qui apud gentes idololatræ, et olim inimici et hostes Israeliticæ religionis erant, conversi ad Deum accedent; ita ut ii qui quondam idolorum cultu et errore perditii erant, resipiscentes et ad Dei cognitionem maturantes, salutem per Christum oblatam nanciscantur.

πλάνη, μεταβληθέντας και σπεύσαντας ἔλθειν ἐπὶ τὴν
CAPUT XXVIII.

VERS. 1. « Væ coronæ contumeliæ, mercenarii Ephraim. » Hic Pharisæorum, summorum sacerdotum, et reliquorum Judaici populi principum consessum subindicat : quos ex diversis ordinibus et dignitatibus in unum coactos, coronæ comparat, non honoris aut gloriæ, sed contumeliæ et dedecoris. Quare ait, « Væ coronæ contumeliæ; » sive secundum reliquos interpretes, « Coronæ superbiæ. » Nam superbi quidam erant, arrogantes et insani, in quorum numero mercenarii Ephraim computabantur. Judam certe proditorem ex tribu Ephraim fuisse fertur : quem ideo mercenarium vocat, quia pactione pecuniæ ad magistrum prodedum inductus fuerit. « Flos cadens de gloria super verticem montis pinguis, qui ebrui estis absque vino. » Nam gloriæ apostolici chori participes, inclinatio ad rem pessimam animo, flos gloriæ cadens effectus est. Flos autem et germen paulo ante vocabantur apostoli Salvatoris, ubi dicebatur, « Filii Jacob germinabunt, et florebit Israel, et implebitur terra fructu ejus. » Verum his delapsus propheta, flos gloriæ decidens dictus est. His porro significantur ii qui aggravata anima sunt, de quibus

(31) Ait item Hieronymus Judam Isariotem ex tribu Ephraim fuisse, ex Eusebio, ut videtur mutatus. Similiterque quæ inferius de Gethsemani

οικτειρήσῃ ὁ ποιήσας αὐτούς, οὐδὲ ὁ πλάσας αὐτούς οὐ μὴ ἔλεψῃ. » Οἶμαι δὲ διὰ τούτων σημαίνεισθαι τὸν ἐπελθόντα τοῖς Ἰουδαίοις πόλεμον κατὰ τὸ Παλαιστίνων ἔθνος, μετὰ τὴν κατὰ Χριστοῦ τὸλμαν.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, συμφράξει ὁ θεὸς ἀπὸ τῆς διώρυγος τοῦ ποταμοῦ ἕως Ῥινοκορούραν. Ὑμεῖς δὲ συναγάγετε κατὰ ἕνα τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ. » Πόλις δὲ αὕτη ἐστὶν ἀμφὶ τοῦ ὄρους τοῦ μεταξὺ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Παλαιστίνης κειμένη. Διὸ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς, « ἔσω τοῦ χειμάρρου Αἰγύπτου, » εἴρηται· αἰνιττομένου, ὡς ἔφην, τοῦ λόγου τὸν γενησόμενον κατὰ Ἰουδαίων πόλεμον ἐν τῷ Παλαιστίνων ἔθνει. « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, σαλπιοῦσι τῇ σάλπιγγι τῇ μεγάλῃ, καὶ ἤξουσιν οἱ ἀπολόμμενοι ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀσσυρίων καὶ οἱ ἀπολόμμενοι ἐν Αἰγύπτῳ· καὶ προσκυνήσουσι τῷ Κυρίῳ ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιον ἐν Ἱερουσαλὴμ. » Ἀγαπητὸν γάρ τὸ κἄν ἕνα, ἢ καὶ δεύτερον, καὶ τινὰς εὐαριθμητούς ἐξ αὐτῶν καθ' ἐκάστην πόλιν ἢ καὶ καθ' ἕνα ἕνα ἔθνος σώζεσθαι. Τούτους μὲν οὖν κατὰ ἕνα συναγάγετε· τοῖς δὲ λοιποῖς ἔθνεσι σάλπιγγι σαλπίζει μεγάλη, τοῦ λόγου βωῶντος εἰς ἐξάκουστον πᾶσιν ἀνθρώποις. Σημαίνει δὲ διὰ μὲν τῶν Αἰγυπτίων, τοὺς εἰδωλολάτρους πάντας, διὰ δὲ τῶν Ἀσσυρίων τοὺς πολεμίους τοῦ Ἰσραὴλ, τοὺς πολιορκητὰς τῆς Ἰουδαίων χώρας γενομένους, οἷς τοῦ λόγου διὰ τῆς ἐναγγελικῆς σάλπιγγος τῆς ὡς ἀληθῶς μεγάλης κηρύξαντος, μεταβαλόντες οἱ ἐν τοῖς ἔθνεσιν εἰδωλολάτραι, καὶ οἱ πάλαι ἐχθροὶ, καὶ οἱ πολέμιοι τῆς τοῦ Ἰσραὴλ θεοσεβείας, ἤξουσιν πρὸς τὸν θεὸν ἐπιστρέψαντες, ὡς τοὺς πάλαι ἀπολωλότας ἐν τῇ τῆς εἰδωλολατρίας τοῦ θεοῦ γυνώσιν, καὶ τῆς διὰ Χριστοῦ σωτηρίας τυχεῖν.

C ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

« Οὐαὶ τῷ στεφάνῳ τῆς ὕδρευς, οἱ μισθῶται Ἐφραῖμ. » Αἰνιττεται δὲ τὸ συνέδριον τῶν Φαρισαίων καὶ ἀρχιερέων καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ· οὗς, ἐκ διαφορῶν ἀξιωματίων συνελθόντας κατὰ τὸ αὐτὸ, στεφάνῳ παραβάλλει, οὐ τιμῆς τινος οὐδὲ δόξης, ἀλλ' ὕδρευς καὶ ἀτιμίας. Διό φησιν, « Οὐαὶ τῷ στεφάνῳ τῆς ὕδρευς, » ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς, « τῷ στεφάνῳ τῆς ὑπερηφανίας. » Ὑπερήφανοι γάρ τινες ἦσαν, ἀλαζόνες τε καὶ ἀπονενοημένοι, ἐν οἷς ὑπῆρχον καὶ οἱ μισθῶται τοῦ Ἐφραῖμ (31). Ἐλέγετο δὲ Ἰούδας ὁ προδότης ἐκ φυλῆς Ἐφραῖμ γεγενῆσθαι· μισθῶτὸν δὲ καλεῖ, ὡς ἀν ἐξηγορασμένον χρήμασιν ἐπὶ τὸ προδοῦναι τὸν διδάσκαλον. « Τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς δόξης ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους τοῦ παχείος οἱ μεθύοντες ἀνεὺ οἴνου. » Μετασχῶν γὰρ τῆς δόξης τοῦ ἀποστολικοῦ χοροῦ, διὰ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον ῥοπῆς, γέγονε τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς δόξης. « Ἄνθος δὲ καὶ βλαστὴς μικρῶν πρόσθεν ὠνομάζοντο ὁ ἀπόστολος τοῦ Σωτῆρος, ἐν οἷς ἐλέγετο· Ἰσραὴλ, καὶ ἐξανθήσει, καὶ ἐξανθήσει Ἰσραὴλ, καὶ πλησθήσεται ἡ οἰκουμένη τοῦ καρποῦ αὐτοῦ. » Ἄλλ' ἐκ τούτων ὁ προφήτης ἐκπεσὸν, τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς δόξης εἴρηται. Σημαίνει δὲ οὗτος ὁ λόγος τὸ σπέρ-
dicuntur, Hieronymus assert. Vox autem Hebraica est יְהוֹשֻׁעַ.

μα τῶν τὴν ψυχὴν πεπαχυμένων, περὶ ὧν ἐλέχθη· « Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου. » Ἦσαν τοίνυν ὡσπερ τις κορυφὴ ὄρους τοῦ παχέος οἱ ἀρχόντες τοῦ πεπαχυμένου λαοῦ, κεφαλὴ τυγχάνοντες αὐτῶν, οἷς συνήφθη τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς δόξης· διὸ ταλανίζεται. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους τοῦ παχέος, » ὁ μὲν Ἀκύλας, « φάραγος βυπαριῶν, » ὁ δὲ Σύμμαχος, « φάραγος πισότητων, » ὁ δὲ Θεοδοσίω, « φάραγος πίνων, » ἠρμήνευσαν· ἡ δὲ Ἑβραϊκὴ φωνή, « Γηθσημανι, » περιέχει. Ὅπερ ἤκουσά τινας τῶν ἡμετέρων ἀγαπητῶν διασαφούντος καὶ λέγοντος τὸν τόπον εἶναι τὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ « Γεθσημανι » ὀνομασμένον, ἐνθα ὁ πρόδοτος μετὰ τοῦ στεφάνου τῆς ὕβρεως ἐπελθὼν τῷ Σωτῆρι, τὰ τῆς προδοσίας εἰργάσατο.

« Ἰδοὺ ἰσχυρὸν καὶ σκληρὸν, ὁ θυμὸς Κυρίου, ὡς χάλαζα καταφερομένη οὐκ ἔχουσα σκέπην, βία καταφερομένη· ὡς ὕδατος πολὺ πλῆθος σύρον χώραν, τῇ γῆ ποιήσει ἀνάπαυμα ταῖς χερσίν. » Οὕτω γὰρ θυμὸς Κυρίου, φησί, κατὰ τούτων αὐτῶν ἐλεύσεται τῶν μεθόντων ἀνευ οἴνου· ὡς χαλάζη παραβάλλεσθαι, κατὰ κεφαλῆς ἀνδρῶν οὐκ ἐξούσης σκέπην καταρασσοῦση. Οὕτω πως τὸν θυμὸν τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν δηλουμένων ἐπενεχθήσεσθαί φησι.

« Καὶ τοῖς ποσὶ καταπατηθήσεται ὁ στέφανος ὕβρεως, οἱ μισθῶτοι τοῦ Ἐφραϊμ. » Πάλαι μὲν γὰρ ἦσαν στέφανος ὕβρεως εἰς τὸ ὑβρίζειν παρατεταγμένοι· διὸ καὶ στέφανος ὑπερφηανίας ἐλέγοντο· τέλος δὲ αὐτοὺς διαλήψεται τοιοῦτον, ὡς καταπατηθῆναι αὐτούς· διὸ καὶ καταπατήθησαν ὑπὸ τε τῶν καταδουλωσαμένων αὐτοὺς πολεμίων· οἱ καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἑαυτοῖς καταπατήματα πεποιθήκασιν.

« Καὶ ἔσται τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς ἐλπίδος τῆς δόξης ἐπ' ἀκροῦ τοῦ ὄρους τοῦ ὑψηλοῦ· ὡς πρόδρομος σύκου· ἰδὼν αὐτὸ, πρὶν εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ λαβεῖν αὐτὸ, θελήσει αὐτὸ καταπιεῖν. » Τοιοῦτος δὲ τις ἦν ὁ Ἰούδας, ἄνθος μὲν γεγονός, ἀλλὰ ἐκπεσὸν τῆς ἐλπίδος ὁμοῦ καὶ τῆς δόξης. Καὶ πάλαι μὲν τυγχάνων ἐπάνω ὄρους τοῦ ὑψηλοῦ, περὶ οὗ προῶν ὁ προφήτης φησὶν· « Ἐπ' ὄρους ὑψηλοῦ ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών. » Ἀλλὰ γέγονε τοιοῦτος τις, ὡς ὁμοιωθῆναι πρόδρομον σύκου, καρπῷ ἀτελεσφορήτῳ, ὡραίῳ μὲν καὶ καλῷ τῇ θέᾳ, ἀκρήστῳ δὲ ἄλλως διὰ τὸ ἀτελὲς τοῦ πρὸς τροφήν ἐπιτηδείου καρποῦ. Διὸ πρόδρομον αὐτὸν γενόμενον τεθεαμένος ὁ τῶν καλῶν βάσκανος, προήρπασε σπεύσας· ὡς θελήσει αὐτὸν καταπιεῖν πρὶν ἢ τῆς χειρὸς ἐπλαθέσθαι· οὕτω γοῦν αὐτὸν καὶ κατέπιεν ἰσχύσας.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται Κύριος Σαβαὼθ ὁ στέφανος τῆς ἐλπίδος, ὁ πλακεὶς τῆς δόξης, τῷ καταλειφθέντι τοῦ λαοῦ. Καταλειφθήσονται δὲ ἐπὶ πνεύματι κρίσεως ἐπὶ κρίσιν, καὶ ἰσχύον κωλυόντων ἀνελεῖν. » Δῆλον δὲ ὅτι τοῖς περιλειφθεῖσιν ἐκ τῆς τοῦ παντός λαοῦ ἀπωλείας· οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἀπόστολοι τε καὶ μαθηταί· αὐτὸν γὰρ ἔσσεσθαι τὸν Κύριον στέφανον ἐλπίδος ἐπαγγέλλεται.

A dictum est, « Inerassatum est enim cor populi hujus ». Erant itaque ceu quoddam montis pinguis cacumen, principes populi impinguiati, caput videlicet eorum, quibus flos gloriae decidens conjunctus est; ideo miseros illos praedicat. Pro illo autem, « super verticem montis pinguis, » Aquila, « vallis sordium; » Symmachus, « vallis pinguedinum; » Theodotio, « vallis pinguium, » interpretati sunt; Hebraica autem lectio, « Gethsemani, » circumfert. Quam vocem audiui quempiam e dilectis nostris, de loco, qui in Evangelio « Gethsemani » dicitur, explicantem, ubi proditor cum illa contumeliae corona Servatorem adiens, proditionem fecit.

B VERS. 2. « Ecce forte et durum, furor Domini sicut grando delapsa non habens umbraculum, quae violenter decidit; sicut aquae vis magna trahens regionem: in terra faciet quietem inanibus. » Ita, inquit, furor Domini eos qui ebrii sunt absque vino, invasurus est, ut grandini comparetur in capita virorum tegumento carentia delapsa: eodem modo furem Dei memoratis hominibus inferendum praedicat.

VERS. 3. « Et pedibus conculcabitur corona contumeliae, mercenarii Ephraim. » Olim siquidem corona contumeliae erant, ad inferendam contumeliam instructi; quapropter corona item superbiae vocabantur; talis autem finis occupaturus eos est, ut conculcentur: et sane conculcati sunt ab inimicis, qui ipsos in servitutem redegerunt: qui etiam civitatem eorum calcaneis suis obterendam curarunt.

VERS. 4. « Et erit flos qui decidit de spe gloriae, in vertice montis excelsi; sicut praematura ficus; qui viderit eam, priusquam sumat manu, cupiet eam devorare. » Talis erat Judas, qui flos sane fuerat; verum de spe simul et de gloria decidit. Et olim quidem supra montem excelsum erat, de quo in sequentibus propheta dicit, « Supra montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion. » Verum ille talis evasit, ut praematurae sicuti compararetur, imperfecto scilicet fructui; specioso quidem ac forma pulchro, sed alias inutili, quia ob imperfectionem nondum esui aptus fructus erat. Quamobrem praematurum eum conspiciatus honorum invidus ille, festinanter praeripuit, ita ut vel antequam illum manu caperet, devorare vellet: et sic vere devoravit, quia praevaluit ipsi.

VERS 5, 6. « In die illa erit Dominus Sabaoth corona spei, quae complicata est gloriae residuo populi. Relinquentur autem in spiritu judicii in judicium et fortitudinem vetantium interficere. » Videlicet iis qui a totius populi exitio remanserint: hi autem erant apostoli et discipuli Salvatoris: ipsum quippe Dominum coronam spei futurum esse pollicetur.

²⁰ Ματθ. xiii. 12.

VERS. 7. « Illi enim vino scelerate egerunt : A erraverunt propter siceram, » quam reliqui interpretes, « ebrietatem, » vocaverunt. Ne quis vero putet vinum et ebrietatem in vulgari sensu hic intelligi, cautius superius est usus dicens, « qui ebrii estis absque vino. » Aliud itaque vinum erat, alia sicera sive ebrietas, quæ ipsos in errorem induxit. « Sacerdos et propheta mente excesserunt propter siceram : absorpti sunt propter vinum : titubaverunt ab ebrietate, erraverunt : hoc est phasma. »

VERS. 8. « Maledictio devorabit hoc consilium : hoc enim consilium propter avaritiam. » Visum enim vere erat ac phantasma, quod illi omnes et confertim tali essent affectu, ac consilium grave impiumque iniissent, quod Dei maledictio invasura est. Judas igitur pecuniæ et avaritiæ causa Salvatorem prodidit : reliqui vero quæ ex populo referebant emolumenta vindicantes, ac suspitione permoti, ne Christi verbum ipsos principatu everteret, conspirationem in illum conlaurant ; qua de causa dicitur, « Hoc enim consilium propter avaritiam. »

VERS. 9. « Cui annuntiavimus mala ? Et cui annuntiavimus nuntium ? qui avulsi sunt a lacte, qui abstracti sunt ab ubere. » Postquam prophetiam de corona superbiæ, ac de reliquis subjunctis descripserat, rursum ad apostolicum ordinem transitum facit, cujus ipse Dominus Sabaoth corona spei, et tiara gloriæ esse dicebatur. Hunc porro, videlicet apostolicum chorum, docet Dominus Sabaoth, ut ad æruminas sibi propter Christi verbum inferendas se præparent. Quapropter ceu ipsos compellens ait, « Cui annuntiavimus mala ? Et cui annuntiavimus nuntium ? ac si apertius diceret, Quis alacris et promptus est ad prænuuntiata mala subeunda ? Mala porro in communi vocat, æruminas, et cætera, quæ tristia reputantur, labores scilicet, afflictiones pietatis causa susceptas. Vos etenim apostolos sermo respicit : hæc vobis futura pollicemur. Nam cum infantes essetis, mammarum lacte nutriti, nihil vobis simile imminabat, ob ætatis spiritualiter acceptæ immaturitatem : ac hujusmodi tunc eratis, sub lege Moysis ceu pædagogos versantes, sive prima piæ doctrinæ institutione quasi lacte reflecti ; nunc autem cum in perfectiore ætate a pædagogis cura educti, ad perfectiorem magistrum accesseritis, a legali lacte abducti, et a matris, sive Judaici et corporei cultus, sinu abstracti estis. »

VERS. 10-12. « Tribulationem super tribulationem expecta, spem super spem : adhuc parum, adhuc parum : propter despectum labiorum, per linguam altam : quia loquentur populo huic, dicentes ei, Requies esurienti, et hæc est contritio, et noluerunt audire. » Hæc apostolico choro dicuntur, et

[32] Hieronymus, « Loquitur autem ad chorum ple pari modo, sed paucioribus enuntiat.

« Ὅδοι γὰρ οὐκ πεπλημενημένοι εἰσὶν· ἐπληθήθησαν διὰ τὸ σίκερα· » ὅπερ οἱ λοιποὶ ἐρμηνεύονται « μέθυσμα » ὡνόμασαν. Ἴνα δὲ μὴ τις οἶνον ὑπολάβῃ καὶ μέθυσμα τὸ προγεύρωσ νοοῦμενον, προσηφαλισάτο ἀνωτέρω εἰπὼν, « οἱ μεθύοντες ἀνεῶ οἶνου. » Οὐκοῦν ἕτερος ἦν οὗτος ὁ οἶνος, καὶ ἄλλο τὸ καλούμενον σίκερα, ἢ τὸ μέθυσμα, δι' οὗ τὰ τῆς πλάνης αὐτοῖς γέγονε. « Ἱερεῖς καὶ προφῆταις ἐξέστησαν διὰ τὸ σίκερα· κατεπόθησαν διὰ τὸν οἶνον, ἐσείσθησαν ἀπὸ τῆς μέθης, ἐπληθήθησαν· τουτέστι φάσμα. »

« Ἀρὰ ἐδεται ταύτην τὴν βουλὴν· αὕτη γὰρ ἡ βουλὴ ἕνεκα πλεονεξίας. » Φάσμα γὰρ ἦν ἀληθῶς καὶ φάντασμα τὸ πάντας αὐτοὺς ἀθρόως τὰ τοσαῦτα παθεῖν καὶ τὸ βουλὴν βουλεύσασθαι δεῖν καὶ ἄθεον, ἢ καταλήψεται ἢ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀρά. Ἰούδας μὲν οὖν χρισμάτων ἕνεκεν καὶ τῆς τούτων πλεονεξίας τὸν Σωτῆρα παρεδίδου· οἱ δὲ λοιποὶ, μεταποιούμενοι τῆς ἐκ τοῦ λαοῦ πλεονεξίας, καὶ μὴ πη ὁ Χριστοῦ λόγος καθέλοι αὐτοὺς τῆς ἀρχῆς ὑφορώμενοι, τὴν κατ' αὐτοῦ σκευὴν ἐτύρυσαν· διὸ εἶρηται· « Αὕτη γὰρ ἡ βουλὴ ἕνεκεν πλεονεξίας. »

« Τίνι ἀνηγγελαμεν κακὰ, καὶ τίνι ἀνηγγελαμεν ἀγγελίαν ; οἱ ἀπογεγαλακτισμένοι ἀπὸ γάλακτος, οἱ ἀπεσπασμένοι ἀπὸ μαστοῦ. » Διαγράψας ὁ λόγος τὴν περὶ τοῦ στεφάνου τῆς ὕβρεως καὶ τῶν ἐξῆς ἐπισηνεγμένων προφητείαν, μεταβαίνει πάλιν ἐπὶ τὸ τάγμα τὸ ἀποστολικόν, οὗ ἐλέγετο εἶναι· αὐτὸς ὁ Κύριος Σαβαὼθ στέφανος ἐλπίδος καὶ κιδαρὶς δόξης. Καὶ διδάσκει τοῦτον αὐτὸς ὁ Κύριος Σαβαὼθ, λέγων δὴ τὸν ἀποστολικὸν χορὸν παρασκευάζεσθαι πρὸς θλίψεις μελλούσας αὐτοῖς ἐπάγεσθαι διὰ τὸν Χριστοῦ λόγον. Διὸ ὡς περ ἐπιφωνῶν αὐτοῖς λέγει· « Τίνι ἀνηγγελαμεν κακὰ ; καὶ τίνι ἀνηγγελαμεν ἀγγελίαν ; » ὡς εἰ σαφέστερον ἐλεγε· Τίς ἄρα πρόθυμος παραδέξασθαι τὰ ἐπαγγελόμενα κακὰ ; Κακὰ δὲ ὀνομάζει κινωτέρως τὰ ; περιστάσεις καὶ τὰ νομιζόμενα λυπηρά· τοὺς πόνους δηλαδὴ καὶ τὰς θλίψεις τὰς ὑπὲρ εὐσεβείας. Πρὸς ὑμᾶς γὰρ τοὺς ἀποστόλους ἐστὶν ὁ λόγος, καὶ ταῦτα περὶ ὑμῶν ἐπαγγέλλομεν. Ὅτε μὲν γὰρ ἦτε νήπιοι, ὡσανεὶ ὑπὸ μαστῶν τρεφόμενοι γάλακτι, οὐδὲν ἦν ὑμῖν ἐπιχειρῆμενον τοιοῦτον διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς νοητῆς ἡλικίας· τοιοῦτοι δὲ τυγχάνοντες εἰ ὑπὸ παιδαγωγόν τὸν Μωϋσῆως νόμον, εἴτε γαλουχοῦμενοι ταῖς πρώταις εἰσαγωγαῖς τοῦ θεοσεβοῦς λόγου· νῦν δὲ οὗτε, προκόψαντες τῇ ἡλικίᾳ, τοῦ μὲν παιδαγωγοῦ ἀπηλλάγητε, τῷ δὲ τελείῳ διδασκάλῳ προσετλήθητε, ἀπογαλακτισθέντες ἀπὸ νομικοῦ γάλακτος καὶ ἀποσπασθέντες ὡς ἀπὸ μητρὸς τῆς Ἰουδαϊκῆς καὶ σωματικῆς λατρείας.

« Θλίψιν ἐπὶ θλίψιν προσδέχου, ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδα· εἰτι μικρὸν, εἰτι μικρόν· διὰ φανλισμὸν χειλέων, διὰ γλώσσης ἐτέρης· ὅτι λαλήσουσι τῷ λαῷ τούτῳ· λέγοντες αὐτῷ· Ἄνάπαυμα τῷ πεινῶντι, καὶ τοῦτο τὸ σὺντριμμα, καὶ οὕκ ἠθέλησαν ἀκούειν [32]. » Λέγεται δὲ ταῦτα πρὸς τὸν χορὸν τὸν ἀποστολικὸν καὶ προσ

apostolicum, omniumque credentium, » etc., quæ

πάντας τοὺς τῷ σωτηρικῷ Εὐαγγελίῳ μαθητεύομένους. Ἐὰν δὲ ἐν ταῖς θλίψεσιν ἑαυτῶν τὴν σωτηρίαν ἀποκινώσκειν, ὡς ἐν θλίψει πάντοτε προσδοκῶντας ἔσεσθαι ἄσπον γὰρ ὑμᾶς, πρυσταμένης τῆς θλίψεως, τὰ ἐκ ταύτης ὑμᾶς βραβεῖα διαδέξεται, νικητὰς ἀποφρονθέντας, καὶ τὸν στέφανον τῆς ἐλπίδος τὸν πλακέντα τῆς ὁδῆς ἀναδησαμένους. Διόπερ ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπάγει, οὐ μετὰ μακρὸν διάστημα τῆς θλίψεως βραχὺ γὰρ τι ἔσται τὸ μεταξύ· διό φησιν, « Ἐτι μικρὸν ἢ » γὰρ « θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται· ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν· ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα· ἡ δὲ ἐλπίς οὐ καταισχύνει. » Φαυλίζοντες γὰρ ὑμᾶς οἱ θλίβοντες, καὶ χλευάζοντες, λοιδοροῦντες καὶ βλασφημοῦντες, διατελοῦσιν ἀλλοιτέρῃ γλώσσει χρώμενοι. Ὡν δὲ καταφρονεῖν διὰ τὴν ἐτι μικρὸν διαδεχομένην ὑμᾶς ἐλπίδα.

« Καὶ ἔσται αὐτοῖς τὸ λόγιον τοῦ Θεοῦ, θλίψις ἐπὶ θλίψει, ἐλπίς ἐπ' ἐλπίδι· ἐτι μικρὸν, ἐτι μικρὸν ἵνα πορευθῶσιν εἰς τὰ ὄπισθον, καὶ κινδυνεύωσιν, καὶ συντριβήσονται, καὶ ἀλώσονται. » Δείκνυσιν ὁ λόγος τοὺς ἐκ περιτομῆς ἀπίστους, οἳ οὐ θελήσουσιν ἀκούειν. Διόπερ ἔσται, φησὶ, τὸ λόγιον Κυρίου αὐτοῖς, θλίψις ἐπὶ θλίψει. « Οἱ γὰρ μὴ βουληθέντες διὰ Χριστὸν θλίβεσθαι, μηδὲ τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην ὁδεῦσαι τὴν πλατεῖαν δὲ καὶ εὐρύχωρον ἀπελθόντες, πεσοῦνται εἰς τὰ ὄπισθον καὶ συντριβήσονται, καὶ κινδυνεύουσι, καὶ ἀλώσονται. Ταῦτα γὰρ πάντα διαδέξεται αὐτοὺς μὴ βουληθέντας τὸ προλεχθὲν λόγιον Κυρίου παραδέξασθαι· ἑαυτοῖς δὲ πτώσεως καὶ συντριβῆς γενομένους αἰτίους.

« Διὰ τοῦτο ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄνδρες τεθλιμμένοι, καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ τούτου τοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ. » Ὅντων γὰρ καὶ ἄλλων χλευαστῶν ἀνδρῶν τῶν παρ' Ἑλλήσι διασυρόντων τὸν Χριστοῦ λόγον ἵνα μὴ τις ὑπολάβῃ περὶ ἐτέρων τὰ προκειμένα λέγεσθαι, ἀκριβῶς καὶ ἀναγκαίως προτέθηκεν τὸ, οἱ ἐξουσιάζοντες τοῦ λαοῦ τούτου. Καὶ ἐπειδή περ καὶ ἐκ τῆς τῆς Ἱερουσαλήμ ἦσαν πλείους ἀπὸ πᾶσαν τὴν Ἰουδαίαν καὶ Γαλιλαίαν προσετώτες τοῦ λαοῦ, ἐπισημαίνεται ἀκριβῶς πρὸς τοίους ἄρχοντας καὶ ἐξουσιάζοντας τοῦ λαοῦ ταῦτα γένοιτο.

« Ὅτι εἶπατε· Ἐποίησαμεν διαθήκην μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ τοῦ θανάτου συνθήκας. Καταιγὶς φερομένη ἐάν παρέλθῃ, οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ἡμᾶς· ἐθήκαμεν ψεῦδος τὴν ἐλπίδα ἡμῶν, καὶ τῷ ψεῦδει σκεπασθόμεθα. » Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦτα διανοήθησαν καὶ ἄλλοις ὠμίλησαν οἱ προλεχθέντες χλευασταί, τὸν μὲν Χριστοῦ λόγον χλευάσαντες, καὶ διασύραντες, δι' οὗ ἐδιδάσκοντο, ὡς δέοι αὐτοὺς θλίψιν ἐπὶ θλίψιν προσδοκῆν, καὶ τὴν ἐπ' αὐτῇ ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐλόμενοι δὲ φιλιαν σπείσασθαι πρὸς τὸν θάνατον καὶ πρὸς τὴν βῆτην, καταφυγὴν, τοῦτο πράξαντες, προσεβόκησαν οὕτως θλίψεως πειραθήσεσθαι, οὕτε λυπηρῶνται καὶ ἀρδεῖ περιπείσεσθαι· εἰ δὲ συμβαῖη μάλιστα τινα ποθεν ἐπικλύζουσαν ἐξ ἀντικειμένης δυνάμεως ἐπιπέσει οὐκ ἐπ' αὐτοὺς ἦξει ὑπέλαβον διὰ τὸ φιλοῦς

A omnibus qui salutaris Evangelii disciplina instituti sunt. In angustiis autem de salute desperare non oportet, ac si semper vos eodem in statu mansuros exspectetis : quamprimum enim, cessante afflictione, ejus vos premia excipient, cum victores declarati, corona spei, quæ gloriæ complicata est, redimimini. Quocirca spem supra spem ingerite, non post multum elapsum afflictionis tempus : modicum enim spatii intercedet : quare ait, « Adhuc modicum ; » nam « tribulatio patientiam operatur ; patientia vero, probationem ; probatio spem ; spes autem non confundit ». « Siquidem ii qui vos argumnis premunt, contemptu, risu, conviciis, blasphemis dictis vos incessunt, aliena utentes lingua. Quos ob spem vos quamprimum excepturam, despectui habeatis oportet.

Vers. 13. « Et erit eis sermo Dei, tribulatio super tribulationem, spes super spem : adhuc parum, adhuc parum ; ut abeant retrorsum, et periclitentur, et conterantur, et capiantur. » Illis indicantur increduli ex circumcissione, qui audire nolent. Quamobrem ait, « Erit ipsis sermo Domini, tribulatio super tribulationem. » Qui enim afflictionem propter Christum subeundam detrectant, et in angusta arctaque via incedere nolunt, sed in latam et spatiosam abeunt, retrorsum cadent et conterentur, periclitabuntur, et capientur. Hæc quippe omnia illos excipient, quod prædictum sermorem Domini amplecti recusaverint, ac contritionis auctores sibi ipsis fuerint.

C Vers. 14. « Propterea audite verbum Domini, viri tribulati, et principes populi hujus, qui est in Jerusalem. » Etenim cum alii derisores viri sint, qui apud Græcos Christi sermonem traducunt, ne quis suspicaretur hæc ad alios spectare, accurate ac necessario adjecit, *principes populi*. Quoniam vero extra Hierosolyman per totam Judæam et Galilæam, alii quam plurimi erant populi præfecti ; apposite significat ad quos principes et magistratus populi hæc respicerent.

Vers. 15. « Quia dixistis : Fecimus testamentum cum inferno, et cum morte pacta. Procella irruens si transierit, non veniet super nos : posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protegemur. » Quia igitur memorati derisores hæc cogitarunt, hæc inter se collocuti sunt, Christi sermonem irridentes, eumque traducetes, a quo edocebantur, oportere eos tribulationem super tribulationem exspectare, ac consequenter spem super spem manere ; illi contra ad amicitiam cum morte et inferno ineundam arbitrio suo deducti, ac tale sibi perflugium constituentibus, exspectarunt, se nunquam in tristem injucundumque casum lapsuros, neque tribulationem experturos esse : quod si contingeret aliquid, adversariam suamdam virtutem irrum

²² Rom. v, 3, 4.

pere, non in se venturam esse sperabant, quod ipsi adversariæ potestati et mortii amicitia juncti essent: ideo « audite, » inquit, « verbum Domini. »

VERS. 16. « Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego immittam in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem in fundamenta ejus: et qui crediderit in eo, non confundetur. » Vos quidem primum vobis prædicatam gratiam non suscepistis: ego vero lapidem meum pretiosum et honorabilem in angulis constituens, excelsum eum, illustrem, omnibusque aliis manifestum faciam, ut quisquis in ipsum crediderit, ne spe labatur. Hunc porro lapidem in fundamentis Sion se positurum pollicetur, quod etiam effecit, cum hoc dictum complevit, « Supra petram ædificabo Ecclesiam meam ²⁶. » Nam montem Sion pro evangelica prædicatione, et pro Ecclesia supra eam fundata plerumque accepimus. Hunc porro lapidem pretiosum, electum et honorabilem in fundamenta Ecclesiæ se positurum promittit; indeque est quod angularis et summus angularis vocetur. Humanum autem Salvatoris nostri corpus sic vocari potuit, quoniam, secundum Danielelem, « lapis excisus sine manibus, » visus fuit; ita ut lapis quidem pro humano corpore, mons pro Salvatoris deitate, intelligatur.

VERS. 17. « Et ponam judicium in spem: misericordia autem mea in pondera; et qui fident frustra mendacio, quia non pertransibit vos tempestas. » Secundum reliquos autem interpretes « qui credit, non festinabit. » Nam qui credit, perseveranter agat, rem verbo promissam exspectans. Hic vero lapis fuerit, ipsaque petra de qua Salvator dicebat, « Super hanc petram ædificabō Ecclesiam meam. » Illic lapis, vel cum judicabit, magnam iis, de quibus judicium instituitur, spem afferet, quia ipsi, justissimo pondere et mensura, misericordia adjungitur; quamobrem dicitur:

VERS. 18. « Misericordia autem mea in pondera. Et non auferet vobis testamentum mortis: et spes vestra in infernum, non permanebit: procella veniens si transierit, eritis illi in conculcationem. » Ne vos ipsi decipiatis, inquit, dicentes: Quoniam mortis amici sumus, non irruet in nos tempestas, nec quidpiam doloris experiemur. Verum, heus vos, jam audite et ediscite, qui mendacio fident, dicitis-que, « Posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protegemur; » procella irrumpens nequaquam vos præteribit; sed vestrum cum morte pactum auferet, ac spes vestra, quam in inferno repositam habebatis, non manebit. Siquidem imbecillæ rei vos concredidistis, cum in morte et inferno spem vestram apposulistis.

VERS. 19, 20. « Cum transierit, tollet vos: mane, mane, transibit in die, et in nocte erit spes mala. Discite ut audiat. In angustiis positi non possumus pugnare: ipsi autem infirmi sumus, ut vos congregemini. » Nam si voluissetis, in portione

²⁶ Matth. xvi, 18.

εἶναι τῇ ἀντικειμένη δυνάμει καὶ αὐτῷ τῷ θαυμάτῳ, φησὶν, « ἀκούσατε λόγον Κυρίου. »

« Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος: Ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβαλῶ εἰς τὰ θεμέλια Σιών λίθον πολυτελῆ, ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἐντιμον εἰς τὰ θεμέλια αὐτῆς· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνοθῆ. » Ὑμεῖς μὲν οὐ παρεδέξασθε τὴν πρῶτως ὑμῖν κατεπαγγελθεῖσαν χάριν· ἐγὼ δὲ τὸν ἐμαυτοῦ λίθον τὸν πολυτελῆ καὶ τίμιον ἐν ἀκρογωνίαις ἀναθεῖς, ὤψηλόν καὶ ἐπιφανῆ, καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν ἐκδῆλον ποιήσω, ὅπως πᾶς ἐπ' αὐτὸν πιστεύων μὴ ἐκπέσῃ τῆς ἐλπίδος. Τοῦτον δὲ τὸν λίθον ἐπαγγέλλεται θῆσειν εἰς τὰ θεμέλια Σιών, ὃ δὴ καὶ ἔργῳ παποίηκεν, εἰπὼν καὶ ἐπιτελέσας τὸ, « Ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν. » Σιών γὰρ ὄρος τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, καὶ ἐπὶ τοῦτῃ θεμελιωμένην Ἐκκλησίαν πολλάκις ἐξεῖλη-φαμεν. Πολυτελῆ δὲ ὄντα τὸν λίθον τοῦτον καὶ ἐκλεκτὸν καὶ τίμιον θῆσειν εἰς τὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας ἐπαγγέλλεται· ἐντεῦθεν γωνιαῖος καὶ ἀκρογωνιαῖος κέκληται. Εἶη δ' ἂν τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οὕτως ὀνομασμένον σῶμα· ἐπ' αὐτὸ καὶ κατὰ τὸν Δανιήλ, « λίθος τμηθεὶς ἀνευ χειρῶν » ἐωρᾶτο· λίθου μὲν τοῦ ἀνθρωπίνου νοουμένου σώματος· ὄρους δὲ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα θεότητος.

« Καὶ θῆσω κρίσιν εἰς ἐλπίδα· ἡ δὲ ἐλεημοσύνη μου εἰς σταθμούς, καὶ οἱ πεποιθότες μάτην ψεύδει, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ὑμᾶς καταγιγίς. » Κατὰ δὲ τοῖς λοιποῦς ἐρμηνευτὰς, « ὁ πιστεύων οὐ σπεύσει. » Μακροθυμήσει γὰρ ὁ πιστεύων, περιμένων τοῦ λόγου τὴν ἐπαγγελίαν. Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ λίθος, ὃ αὐτὸς τε πέτρα, περὶ ἧς ὁ Σωτῆρ ἐλεγε· « Ἐπὶ τὴν πέτραν ταύτην οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν. » Οὗτος ὁ λίθος καὶ κρίνουν ἀγαθὰς παρέξει τοῖς κρινόμενοις ἐλπίδας, ἐπειδὴ συνῆπται αὐτῷ ἐλεημοσύνη μετὰ δικαιοτάτου σταθμοῦ καὶ μέτρου· διὸ λέλεκεται·

« Ἡ δὲ ἐλεημοσύνη μου εἰς σταθμούς. Μὴ καὶ ἀφῶλη ὑμῶν τὴν διαθήκην τοῦ θανάτου· καὶ ἡ ἐλπίς ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν ἄδην οὐ μὴ ἐμμεῖνη. Καταγιγίς φερομένη ἐὰν ἐπέλθῃ, ἔσεσθε αὐτῇ εἰς καταπάτημα. » Μὴ γὰρ ἑαυτοῦς, φησὶν, ἀπατάτε φάσκοντες· Ἐπειδὴ τῷ θανάτῳ ἐφιλιώθημεν, οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ἡμᾶς καταγιγίς, οὐδὲ πειρασθῶμεθὰ τινος λυπηροῦ. Ἀκούετε γὰρ ἐντεῦθεν ἤδη καὶ μανθάνετε, ὧ οὗτοι οἱ πεποιθότες τῷ ψεύδει καὶ εἰρηκότες, « Ἐθήκαμεν ψεύδος τὴν ἐλπίδα ἡμῶν, καὶ τῷ ψεύδει σκεπασθῶμεθα· » ὅτι καταγιγίς παρελθούσα οὐ παρελεύσεται ὑμᾶς· ἀλλ' ἀφελεί ὑμῶν τὴν πρὸς τὸν θάνατον συνθήκην, καὶ ἡ ἐλπίς ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν ἄδην οὐ μὴ ἐμμεῖνη. Σαθρῶ γὰρ πράγματι ἑαυτοῦς ἐπιστεύσατε, θανάτῳ καὶ ἄδῃ τὰς ὑμετέρας ἐλπίδας ἀναρτήσαντες.

« Ὅταν παρέλθῃ, λήψεται ὑμᾶς· πρῶτῳ πρῶτῳ παρελεύσεται ἡμέρας, καὶ ἐν νυκτὶ ἔσται ἐλπίς πονηρά. Μάθετε ἀκούειν. Στενοχωροῦμενοι, οὐ δυνάμεθα μάχεσθαι· αὐτοὶ δὲ ἀσθενοῦμεν τοῦ ὑμᾶς συναχθῆναι. » Εἰ γὰρ ἐθέλητε, καὶ ἐν τῇ μερίδι τοῦ Θεοῦ συναχθῆ-

σεθε, καὶ οὐκ ἀσθενήσετε ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγωνιζόμενοι· ἐπειδὴ δὲ ἔχοντες τῷ θανάτῳ καὶ τῷ ᾄδῃ ἑαυτοὺς προσεκλήρωσατε, γινώσκατε, ὅτι ἤδη ὑμῖν ἐπελεύσεται αὐτὸς ὁ Κύριος, ἐπάγων καθ' ὑμῶν ὄργην διὰ τὰ προλεχθέντα πάντα.

« Ὡσπερ ὄρος ἀσεβῶν ἀναστήσεται Κύριος, καὶ ἔσται ἐν τῇ φάραγγι Γαβαὼν· μετὰ θυμοῦ ποιήσει τὰ ἔργα αὐτοῦ, πικρίας ἔργον. » Πικρίας ἔργα τοῖς δευθεῖσιν ὡσπερ ἀντιδίου πικρᾶς διὰ τὴν ὑποκειμένην αὐτῶν τῇ ψυχῇ κακίαν. Πικρία δὲ καὶ ὄργη καὶ θυμὸς, καὶ τὰ τοιαῦτα λεγόμενα ἐπὶ Θεοῦ οὐδὲν ἕτερον ἢ τὰς κατὰ τῶν ἀσεβῶν κολάσεις τὰς ἐκ τοῦ θεοῦ δικαστηρίου ἐπελευσομένας εἴωθε σημαίνειν. « Ὁ δὲ θυμὸς αὐτοῦ ἄλλοτριῶς χρήσεται, καὶ ἡ σαπρία αὐτοῦ ἄλοτρα. »

« Καὶ ὑμεῖς μὴ εὐφρανθῆτε, μηδὲ ἰσχυράτωσαν ὑμῶν οἱ δεσμοί· διότι συντετελεσμένα καὶ συντετημένα πράγματα ἤκουσα παρὰ Κυρίου Σαβαώθ, ἃ ποιήσει ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Μηδὲ ἰσχυράτωσαν οἱ πόδες ὑμῶν, οἷς κειθήσεται ἑαυτοὺς διαθήκην μετὰ τοῦ θανάτου ποιησάμενοι καὶ μετὰ τοῦ ᾄδου συνθήκας· ἀλλ' εἰ τις ὑμῖν ἐστὶ σωτηρίας ἐλπίς, διαρρήξατε τοὺς πρὸς τὸν θάνατον δεσμούς· ἀναχωρεῖτε δὲ καὶ τῆς νομιζομένης ὑμῖν εὐφροσύνης, τῆς τε προσκαίρου παύσασθε ἡδοῆς· τούτων γὰρ ὅποιον ἔσται τὸ τέλος μεμαθήκατε. Ταῦτα δὲ μὴ νομίσητε λέγειν ἐμὲ τὸν προφήτην· ἃ γὰρ ἤκουσα ψυχῆς ἀκοῆ εἰρηκότος τοῦ Κυρίου Σαβαώθ, ταῦθ' ὑμῖν μεταδέδωκα· ἡθουλήθη γὰρ ὑμᾶς μὴ ἀγνοεῖν τὰ παρ' αὐτῷ κεκρυμμένα καὶ ὠρισμένα καὶ συντεταγμένα πράγματα.

« Ἐνωτίξεσθε καὶ ἀκούετε τῆς φωνῆς μου· προσέχετε καὶ ἀκούετε τοὺς λόγους μου. » Διὰ μὲν τοῦ τῆ φωνῆ τῇ δι' ἀέρος φερομένη τὰ ὠτα παρέχειν τὸ ἐνωτίζεσθαι δηλῶν· διὰ δὲ τοῦ ἀκούειν καὶ πειθαρχεῖν τοῖς λεγομένοις τὸ ἀκούειν· διὰ δὲ τοῦ νοεῖν τοῖς σημαινομένοις νοήμασι, τὴν προσοχὴν καὶ τὴν θεωρίαν σημαινῶν.

« Μὴ ὀλην τὴν ἡμέραν ἀροτριάσει ἀροτριῶν; ἢ σπῆρον προετοιμάσει, πρὶν ἐργάσασθαι τὴν γῆν; ὅχι ὅταν ὀμαλίση τὸ πρόσωπον αὐτῆς, τότε σπείρει μικρὸν μελάνθιον ἢ κύμινον; καὶ πάλιν σπείρει πυρρὸν, καὶ κριθὴν, καὶ κέγχρον καὶ ζέαν ἐν τοῖς ὄροις σου; καὶ παιδεύθῃσι κρίματι Θεοῦ σου, καὶ εὐφρανθήσῃ. Ὅχι γὰρ μετὰ σκληρότητος καθαίρεται τὸ μελάνθιον, οὐδὲ τροχὸς ἀμάξης περιάξει ἐπὶ τὸ κύμινον· ἀλλὰ βράβδω τινάσσεται τὸ μελάνθιον, τὸ δὲ κύμινον μετὰ ἄροτου βρωθήσεται. » Εἰθ' ὑποδείγματι κέχρηται φυσικῶ· ὡς γὰρ τῆς κατὰ τὴν χώραν γεωργίας ἕτερός ἐστιν ὁ καιρὸς τοῦ ἄροτον τὴν χώραν, καὶ ἕτερος τοῦ σπείρειν σπέρματα, τῇ ὑποκειμένη γῆ κατάλληλα· κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὁ τῶν ψυχῶν γεωργὸς τοῦ Θεοῦ λόγος, κατὰ μὲν τὸν ἐπιτήδειον καιρὸν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς νεύσασθαι βούλεται, διὰ τῆς λογικῆς διδασκαλίας σχιζούσης καὶ ἀνατεμνούσης τοὺς ἐν βλάβῃ κρυπτομένους λογισμούς τῷ τοῦ λόγου ἀρότρῳ. Διὸ προετρέπει λέγων· « Νεώσατε ἑαυτοῖς νεώματα, καὶ μὴ σπείρητε ἐπ' ἀκάνθαις. » Ἐπειδὴ δὲ ὀμαλίση τὸ ὠσπερ εἰ πρόσωπον τῆς ψυχῆς, πάσης κακίας περιαιρηθείσης τῆς πάλας ἐν αὐτῇ ἀκανθῶν δίκην φυσίσης, τριπλαῦτα καταλλήλως τῇ τῶν ὑποδοχομέ-

A Dei congregati fuissetis, nec in pugna pro pietate sustinenda infirmi essetis; quia vero lubenter morti et inferno vos dedidistis, scitote jam ipsum Dominum vos invasurum esse, ut ob memorata omnia iram et ultionem inferat vobis.

VERS. 21. « Sicut mons impiorum consurgit Dominus, et erit in valle Gabaon: cum furore faciet opera sua, amaritudinis opus. » Amaritudinis opera iis infliget, qui ob insitam animæ malitiam, quasi acerbis remedio opus habent. Cæterum amaritudo, ira et furor, et similia de Deo prolata, nihil aliud significare solent, quam a divino tribunali immitenda impiis supplicia. « Furor autem ejus alieno modo utetur, et caries ejus aliena: »

B

VERS. 22. « Et vos nolite lætari, neque confortentur vincula vestra: quia consummatas et abbreviatis res audivi a Domino Sabaoth: quas faciet super universam terram. » Neque confortentur pedes vestri, quibus, inito cum morte sædere, et pacatione cum inferno facta, vos colligastis: sed si qua vobis spes salutis supersit, rumpite mortis vincula: ab ea, quam lætitiā opinamini, abscedite, temporaneæ voluptatis finem facite: horum namque qui futurus finis sit edidicistis. Cæterum ne putetis me prophetam isthæc dicere: nam quæ animæ auribus loquentem Dominum Sabaoth audivi, hæc vobis renuntiavi: ipse quippe occulta et statuta ab se decreta a vobis non ignorari expetii.

C

VERS. 23. « Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite verba mea. » Per illud, « auribus percipere, » voci per aera latæ aures præbere, significat; per illud autem, « audire, » dicta auscultare iisque obsequi: attentionem autem et speculationem vocat declaratarum rerum intelligentiam.

VERS. 24-27. « Numquid tota die arabit, qui arat? aut semen præparabit, antequam operetur terram? Nonne cum æquaverit superficiem ejus, tunc seminabit parvum papaver, aut cyminum? et rursum seminabit triticum, et hordeum, et milium, et speltam in sinibus tuis? Et erudieris judicio Dei tui, et lætaberis. Non enim cum durtia purgatur papaver, neque rota plaustrī volvetur super cyminum; sed virga excutitur papaver: cyminum autem cum pane comedetur. » Naturali deinde exemplo utitur: quemadmodum enim in agricultura, aliud tempus arandi agrum est, aliud vero semina subactæ terræ congruentia jaciendi; eadem prorsus ratione animarum agricola, Dei Verbum, animas hominum arari, ac per rationabilem doctrinam lætentes imo pectore cogitationes verbi aratro sulcari expetit. Quamobrem ita præcipit: « Novate nobis novalia, et ne seminate supra spinas. » Postquam autem illa animæ veluti superficies complanata est, sublata omni, olim in ea spinarum instar pullulante nequitia; tunc ratione habita discriminis eorum qui semen excipiunt, semina jacit; in alios

infirmiora, et exigua, papaveri et cymino conferenda; in alios præstabiliora et necessaria, frumento, hordeo, milio et speltæ comparanda, ob multam variamque iis insitam virtutem: nam divisiones gratiarum, et divisiones operationum sunt: et alii quidem per Spiritum hæc, alii illa, alii rursum consentanea dantur. Postquam autem messis tempus advenerit, quam messem consummationem esse mundi Salvator docuit; tunc a singulis pro merito ac ratione acceptorum seminum repetetur fructus. Qui vero mediocria acceperunt, nec iis, uti par erat, usi sunt, castigationis et supplicii mediocris experimentum accipient, ceu virga percussis: qui autem majoribus seminibus, perfectioribusque donis dignati, nullum collata sibi virtute dignum fructum reddiderint, majoribus igneisque suppliciorum turbinibus tradentur.

VERS. 28, 29. « Neque enim usque in sæculum irascar vobis, nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos. Et hæc a Domino Sabaoth egressa sunt prodigia. Consilium inite, exaltate vanam consolationem. » Non enim, inquit, ita impios ulciscar, ut eorum substantiam funditus deleam, eorumque animas penitus destruiam: quandoquidem secundum allatum exemplum, rotæ currus ex ferro constructæ frumentum non delent; sed omnes circum calamos auferunt, ut frumentum servent purumque redant.

CAPUT XXIX.

VERS. 1. « Væ civitati Ariel, quam expugnavit David: congregate fructus annum supra annum: comedetis enim cum Moab. » Quam hic miseram prædicat Ariel, ipsi Judæi Hierosolymam esse fatentur: narrantque altare illud, quod ante templum constructum fuerat, Ariel vocatum fuisse: quod palam aiunt esse ex Ezechiele, qui sub finem in descriptione urbis sic habet: « Et hæ mensuræ altaris in cubito cubiti, et palmæ sinus profundum in cubito²⁷; » deinde vero subjungit, « Et Ariel cubitorum quatuor: et ab Ariel cubitorum quatuor, et ab Ariel supra cornua, cubitus. Et Ariel cubitorum duodecim longitudo cubitorum duodecim: latitudo quadrangula ad quatuor partes suas. » Dicunt autem Ariel significare, *leo Dei*; quia enim altare, quod Dei erat, oblata omnia animalium sacrificia devorabat, ideo id nominis sortitum est. Illud autem, « civitas quam expugnavit David, » aiunt in Hebraico exemplari non exstare; sed ut Aquila interpretatus est, « civitaculâ victus David; » sive « circumvallationis. » Illam quippe cum antea alienigenarum fuisset, David, iis expulsis, ditioni suæ subdidit; ita ut illam quoque mentem nos septuaginta Interpretum versioni aptare possimus: ita enim apposite dicatur, civitas quam expugnavit David, cum sub alienigenis esset. Potest item hoc significatu di-

²⁷ Ezech. XLIII, 13.

(33) Sic Reg. membr.; quæ postrema lectio fertur etiam apud Drusium.

ων τὸν σπῆρον διαφορᾷ, καταβάλλει σπέρματα, τοῖς μὲν ἀσθενέστερά τινα καὶ σμικρὰ μελανθίῳ καὶ κυμίνῳ ἀναλογουῦντα· τοῖς δὲ σπουδαιότερα καὶ ἀναγκαῖα, καὶ πύρρῳ καὶ κριθῇ, κέγγρῳ τε καὶ ζέει παραβαλλόμενα, διὰ τὴν καὶ ἐν αὐτοῖς τούτοις πολλὴν καὶ διάφορον δύναμιν· διαιρέσεις γὰρ χαρισμάτων εἰσὶ καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶ· καὶ ὅ μὲν διὰ τοῦ Πνεύματος ταῦτα δίδονται, τῷ δὲ ἕτερα, καὶ πάλιν ἑτέρῳ τὰ ἀρμόζοντα. Ἐπειδὴν δὲ ὁ τοῦ Θερισμοῦ καιρὸς ἐπιστῆ, συντέλειαν δὲ εἶναι τοῦ κόσμου τὸν Θερισμὸν ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξε· τότε κατ' ἀξίαν ἕκαστος ὠνείληψε σπερμάτων ἀπαιτηθήσεται τὸν καρπὸν. Καὶ οἱ μὲν μέτρια εὐληφότες, μὴ καταλλήλως δὲ αὐτοῖς χρησάμενοι, παιδείας καὶ κολάσεως μετριοτέρας πείραν λήφονταί, ὡς περὶ ῥάβδῳ τυπτόμενοι· οἱ δὲ μειζόνων σπερμάτων, καὶ τελειότερων χαρισμάτων ἤξιοι μὲν, μηδένα καρπὸν ἄξιον τῆς παρασχεθείσης αὐτοῖς δυνάμεως ἀποδεδωκότες, μείζουσι τοῖς τῆς κολάσεως πληροῦσι παραδοθήσονται.

« Οὐ γὰρ εἰς τὸν αἰῶνα ἐγὼ ὑμῖν ὀργισθήσομαι, οὐδὲ φωνὴ τῆς πικρίας μου καταπατήσῃ ὑμᾶς. Καὶ ταῦτα παρὰ Κυρίου Σαβαὼθ ἐξήλθε τὰ τέρατα. Βουλεύσαθε, ὑψώσατε ματαίαν παράκλησιν. « Οὐ γὰρ οὕτως, φησὶ, τοῖς ἀσθέειν ἐπεξέρχομαι, ὡς καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῶν ἀφανίσαι, καὶ εἰς τὸ παντελὲς ἀφανίσαι αὐτῶν τὰς ψυχάς· ἐπεὶ μηδὲ κατὰ τὸ παράδειγμα οἱ τροχοὶ τῆς ἀμάξης οἱ ἐκ σιδήρου κατεσκευασμένοι τὸν σίτον ἀφανίζουσι· πᾶσαν δὲ τὴν περὶ αὐτῶν περιείρουσι· καλᾶμην, εἰς τὸ διασῶσαι καὶ καθαρὸν ἀπεργάσασθαι τὸν σίτον. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

« Οὐαὶ Ἀριὴλ πόλις, ἣν ἐπικλήμησε Δαυὶδ· συναγάγετε σπέρματα ἐνιαυτὸν ἐπ' ἐνιαυτόν· ἐγάγεθε γὰρ σὺν Μωάβ. » Τὴν δὲ τῶν μετὰ χεῖρας ταλανιζομένην Ἀριήλ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰουδαίων παῖδες ὁμολογοῦσι τὴν Ἱερουσαλήμ εἶναι· φασὶ δὲ ἰδίως τὸ θυσιαστήριον τὸ πρὸ τοῦ ναοῦ συνεστός, Ἀριήλ ὠνομάσθαι, καὶ τοῦτο ὄθλον εἶναι ἀπὸ τοῦ Ἰσραηλ, οὐ πρὸς τοῖς τελευταίοις ἐπὶ τῆς διαγραφῆς τῆς πόλεως οὕτως εἰρηται· « Καὶ ταῦτα τὰ μέτρα τοῦ θυσιαστηρίου ἐν πήχει πήχεις, καὶ παλαιστῆς κόλπωμα βάθος ἐπὶ πήχυν· » καὶ ἐξῆς ἐπιφέρει· « Καὶ τὸ Ἀριήλ πηγέων τεσσάρων καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀριήλ πηγέων τεσσάρων, καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀριήλ καὶ ὑπεράνω τῶν κεράτων πήχους. Καὶ τὸ Ἀριήλ πηγῶν δέκα δύο· μῆκος ἐπὶ πήχεις δύοδεκα· κλάτος τετραγώνων ἐπὶ τέσσαρα μέρη αὐτοῦ. » Ἐρμηνεύεσθαι δὲ φασὶ τὸ Ἀριήλ, *λέων Θεοῦ*· ἐπειδὴ γὰρ τοῦ Θεοῦ ἦν τὸ θυσιαστήριον, κατήσθιέ τε πάντα τὰ ἐν αὐτῷ προσφερόμενα ζώων θύματα, τοῦτου χάριν ταύτην εἰληψε τὴν προσγορίαν. Τὸ δὲ, « Πόλις ἦν ἐπολέμησε Δαυὶδ, » οὐ φασὶν εἰρησθαι ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ· ἀλλὰ κατὰ μὲν τὸν Ἀκύλαν, « Πολίτην βιωτεύσεως Δαυὶδ, » ἦτοι (33) « παρεμβλήσεως· » ἀλλοφύλων γὰρ οὖσαν αὐτὴν πρότερον ὁ Δαυὶδ ὑποχείριον ἐποίησεν, τοὺς ἀλλοφύλους ἐλάσας ἐξ αὐτῆς· ὥστε δύνασθαι ἡμᾶς καὶ τοὺς Ἑβραίωνοντα ἐφαρμόσαι τὴν διανοίαν τὴν αὐτῆν. Οὕτω γὰρ ἀν λέγοιτο· Πόλις ἦν

ἐπολέμησε Δαυὶδ, ὅτε ὀπὸ ἀλλοφύλων ἦν. Δύναται ἂν καὶ ἀντὶ τοῦ, « δι' ἣν ἐπολέμησε Δαυὶδ, » λέγεσθαι. Τὸ δὲ, « Συναγάγετε γεννήματα, » φησὶν ὅσον γὰρ οὕτω στερηθήσεσθε πάσης λογικῆς τροφῆς. Ὡς ἔτι οὖν καιρὸς ἔστι, χρῆσασθε τοῖς ἐνιαυτοῖς τούτοις πρὸς ὠφέλιαν τῶν ὑμετέρων ψυχῶν· καὶ μοι δοκεῖ διὰ τούτων αἰνέτεσθαι τὸν χρόνον τοῦ σωτηρίου κηρύγματος, καθ' ὃν ἐπιδημήσας αὐτοῖς ὁ Σωτήρ, ἐκήρυττεν ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως. Τάχα δὲ καὶ δεύτερον αὐτοῖς ἐνιαυτὸν, ἢ καὶ τρίτον ὠμιληκῶς φαίνεται. Αὐτὸν οὖν ἐκείνον καθ' ὃν παρεῖχεν αὐτοῖς τὰ περὶ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας μαθήματα, σημαίνων φησὶ· « Συναγάγετε γεννήματα, ἐνιαυτὸν ἐπ' ἐνιαυτὸν φάγεσθε. »

« Ἐκθλίψω γὰρ Ἀριήλ, καὶ ἔσται αὐτῆς ἡ ἰσχυρὸς καὶ ὁ πλοῦτος ἔμοι. Καὶ κυκλώσω ὡς Δαυὶδ ἐπὶ σέ, καὶ βαλῶ εἰς χάρακα, καὶ οἰκοδομήσω, θήσω ἐπὶ σὲ πύργους. Καὶ ταπεινωθήσονται οἱ λόγοί σου, καὶ εἰς τὴν γῆν οἱ λόγοί σου δύσονται. Καὶ ἔσται ὡς οἱ φωνῶντες ἐκ τῆς γῆς ἡ φωνὴ σου, καὶ πρὸς τὸ ἔδαφος ἡ φωνὴ σου ἀσθενήσει. Καὶ ἔσται ὡς κονιορτὸς ἀπὸ τροχοῦ ὁ πλοῦτος τῶν ἀσεβῶν, καὶ ὡς χνοῦς φερόμενος τὸ πλῆθος τῶν καταδυναστευόντων σε, καὶ ἔσται ὡς στιγμή παραχρῆμα παρὰ Κυρίου Σαβαώθ. » Ὅτι γὰρ ποτὲ ὁ Δαυὶδ παρεμβολὴν περὶ σέ τὴν Ἱερουσαλήμ ἐκύκλωσε, ὅτε ἀλλοφύλων ἦσθα, καὶ ἐπολέμησέ σε πόλιν οὖσαν ἀλλοφύλων· οὕτω καὶ γὰρ ὁ πῦρ λέγων Κύριος νῦν σε κυκλώσω. Ἀλλοφύλων γὰρ οἰκητήριον γέγονας, πληρωθεὶς κακῶν ἀρχόντων. Ἄπειρ ἐπληροῦτο μετὰ τὰ τοιμηθέντα τοῖς τὴν Ἱερουσαλήμ οἰκοῦσι κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀκολουθῶν, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Σωτήρ, ἀποκλαυσάμενος τότε τὴν Ἱερουσαλήμ, ἀναγέγραπται εἰρηκῶς· « Εἰ ἔγνωσ καὶ σὺ γε τὰ πρὸς εἰρήνην σου, ὅτι ἤξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σέ, καὶ παρεμβολοῦσιν ἐπὶ σέ οἱ ἐχθροί σου χάρακα, καὶ κυκλώσουσί σε, καὶ εἰς τὴν γῆν ἔδαφισθήσῃ. »

« Ἐπισκοπὴ γὰρ ἔσται μετὰ βροντῆς, καὶ σεισμοῦ, καὶ φωνῆς μεγάλης, καταγίγς φερομένη, καὶ φλόξ πυρὸς κατασθίουσα. » Δι' ἣν ἠνέξατο ὡς ἄρα καὶ πυρκαϊσταὶς γενήσεται ἡ πόλις, ἀνωθεν ἐκ Θεοῦ βροντῆς καὶ σεισμοῦ καὶ καταγίγδος κατ' αὐτῆς ἐνεχθείσης.

« Καὶ ἔσται ὡς ὁ ἐνυπνιαζόμενος ἐν ὕπνῳ ὁ πλοῦτος ἐθνῶν πάντων, ὅσοι ἐπιστρατεύσαν ἐπὶ Ἀριήλ, καὶ πάντες οἱ στρατεύσασταί ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ πάντες οἱ συνηγμένοι ἐπ' αὐτήν, καὶ οἱ θλίβοντες αὐτήν. Καὶ ἔσονται ὡς οἱ ἐν ὕπνῳ πίνοντες, καὶ ἐσθιοντες, καὶ ἐξαναστάντων, μάταιον αὐτῶν τὸ ἐν-ὑπνιον. Καὶ ὃν τρόπον ἐνυπνιάζεται ὁ διψῶν καὶ πίνων, καὶ ἐξαναστὰς ἔτι διψῶν· ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς κενὸν ἤλπισεν· οὕτως ἔσται ὁ πλοῦτος τῶν ἐθνῶν πάντων, ὅσοι ἐπιστρατεύσαν ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών. » Δι' ἣν ἠνέξατο τὴν ἀπόκλισιν τῆς ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τρυφῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν ἀρχόντων. Οὗτοι γὰρ ἦσαν οἱ τῶν ἐσχάτην πολιορκίαν ἐπαγαγόντες τῇ Ἱερουσαλήμ. Ἐχρῆν γὰρ ἡμᾶς καὶ περὶ αὐτῶν τι μαθεῖν, καὶ ὅποιον ἔσται καὶ τὸ αὐτῶν τέλος διδαχθῆναι. Φησὶν οὖν τὸν

« Et cum fuisse, et per quam expugnavit David. » Illud vero, « congregate fractus, » hoc sensu dicit: siquidem proximum est ut rationabilis cibi careat. Dum igitur tempus est, hisce annis ad animarum vestrarum utilitatem frui mini: mihi quoque videtur his subindicare salutaris praedicationis tempus, quo apud illos peregrinatus Salvator, praedicavit annum Domini acceptabilem et tempus retributionis. Et forsasse alterum annum, imo forte tertium, cum illis conversatus videatur. Illam itaque ipsum annum, quo ipsis de regno caelorum instituta disciplinaeque tradidit, significans ait, « Congregate fructus, annum supra annum comedetis. »

VERS. 2-5. « Affigam enim Ariel, et erit ejus fortitudo et divitiarum tui. Et circumdabo te sicut David, et cingam te vallo, et extruem, et ponam contra te turres. Et humiliabunt sermones tui, et in terram subidunt verba tua. Et erit tanquam qui loquantur de terra vox tua, et ad pavementum vox tua infirmabitur; et erunt tanquam pulvis a rota divitiarum impiorum, et sicut favilla commota multitudine eorum qui te subigent: et erit tanquam punctum confestim a Domino Sabaoth. » Quomodo enim David quondam castra contra te, Jerusalem, posuit, teque circumdedit, cum in alienigenarum ditione esses, teque expugnavit; sic et ego, qui haec loquor, Domine, nunc te obsidebo. Nam alienigenarum domicilium evasisti, improbis repleta principibus. Quae impleta sunt, post perpetratum ab Hierosolymitanis contra Salvatorem nostrum facinus; sicut ipse Servator Hierosolymam deplorans tunc dixisse legitur: « Si cognovisses et tu, quae ad pacem tuam, quia venient dies in te, et circumdabunt te inimici tui vallo, et obsidebunt te, et ad terram dejeceris ». »

VERS. 6. « Visitatio enim erit cum tonitru, et terrae motu, et voce magna: procella irruens, et flamma ignis devorans. » Quae subindicat incendio absumendam urbem, immittente Deo sursum contra illam tonitru, terrae motum et procellam.

VERS. 7, 8. « Et erunt tanquam qui somnia in somno opes gentium omnium, quomodo militaverunt adversus Ariel, et quotquot militaverunt adversus Jerusalem, et universi, qui congregati sunt adversus eam, et qui affixerunt eam. Et erunt sicut qui in somnis bibunt et comedunt; sed cum surrexerunt, vanum est somnium eorum. Et sicut qui per somnium bibunt et comedit, et cum surrexit, adhuc sitit: anima autem ejus frustra speravit; sic erunt divitiarum gentium omnium, quae militaverunt contra montem Sion. » His adumbravit Romanorum principum in hac vita voluptates et opes. Hi quippe erant qui extremam Hierosolymae obsidionem induxerunt. Consentaneum quippe erat, ut quidpiam ad illos spectans edoceretur, nec igno-

11 Luc. XIX, 43.

raremus quis illorum futurus finis sit. Ait ergo opes voluptatesque eorum in hac tantum vita manentes, perinde se habere atque somnia dormientium, qui imaginatione duntaxat, illa quæ somniant se habere putant : talem quippe esse hujus mundi divitiarum phantasiam. Nam post præsentem vitam vanum somnium ab ipsis deprehendetur, inanisque finis voluptatis, qua se frui arbitrabantur.

VERS. 9,10. « Deficite et obstupescite, et inebri-mini, non sicera, neque vino, quia potavit vos Dominus spiritu compunctionis : et claudet oculos eorum, et prophetarum eorum, et principum eorum, qui vident abscondita. » Quia præsentem Dominum hominem factum audientes, non intellexerunt, ac vesque suas, ne audirent, aggravarunt, potabit eos Dominus spiritu compunctionis.

VERS. 11. « Et erunt vobis hæc omnia verba, velut sermones libri signati hujus, quem si dent homini scienti litteras, dicentes : Lege hæc, dicit, Non possum legere ; signatus enim est. » De iis qui sub hæc populi ex circumcissione præfecti futuri sunt, pergit vaticinari : « Et erunt vobis omnia verba libri : quæ sane illi non intelligebant. Nihil enim differebat illa ab obsignatorum sigillis, ita ut non posset Judæorum ullus scripta perlegere ; ita illis ignotos fore ait propheticos sermones, sive illis ore pronuntientur, sive eorum prorsus imperiti sint. στους εσεσθαι τούς προφητικούς λόγους κἀν τε ἀπαγγέλληται αὐτοῖς ἀπὸ στόματος, κἀν τε ἀπειροῦ ὄσιν αὐτῶν.

VERS. 12. « Et dabitur hic liber in manus hominis nescientis litteras : et dicit ei, Lege hoc ; et dicit, Non possum legere, nescio litteras. » Talem futuram ait prophetica mentem, non quidem omnibus, sed iis tantum, de quibus hæc vaticinatur. Nam sedulo animadvertas qua ratione dicatur, « Et erunt vobis hæc verba ; » vobis scilicet præsentibus, videntibus, et audientibus. Judæos autem alloquebatur, quæ ignotam esse prophetiæ mentem sub hæc edocet, cum hæc adjicit, « Et audient in die illa surdi verba libri, et oculi cæcorum videbunt, et exsultabunt. »

VERS. 13,14. « Et dixit Dominus : Appropinquet mihi populus hic ore suo, et labiis suis honorant me : cor autem eorum longe est a me. Frustra autem colunt me, docentes præcepta hominum, atque doctrinas. Propterea, ecce adjiciam ut transferam populum hunc, et transferam eum. » Et quia sapientiam hominum præferunt, dum interim sapientiam et verba mea aversantur ; alias vero quasdam seniorum suorum traditiones, ac si sapientium virorum essent, consecrantur, ideo Scripturas quidem meas non intelligent : « Ego vero sapientiam sapientium illorum perdam, et prudentiam prudentum abrogabo. »

VERS. 15. « Væ qui profundum consilium ineunt, et non per Deum. Væ qui in abscondito consilium (33) Lege κατὰ τοὺς ὕπνους, vel ἐν τοῖς ὕπνοις. EDIT.

πλοῦτον καὶ τὴν τρυφήν αὐτῶν μέχρι τῆς ἐνεστώσης ζωῆς ὑπάρχουσαν εἰκέναι τοῖς κατὰ τοῖς ὕπνοις (33) ὄνειρώπτουσι καὶ μέχρι τοῦ δοκεῖν διακατέχειν ταῦτα νομίζουσι· τοιαύτην γὰρ εἶναι τὴν τοῦ παρόντος πλοῦτου φαντασίαν. Μετὰ γὰρ τὸν ἐνεστώτα βίον μάταιον αὐτοῖς εὐρεθήσεται τὸ ἐνύπνιον, καὶ τὸ τέλος τῆς ἐνόμιζον ἀπκλαύειν τρυφῆς.

« Ἐκλυθῆτε καὶ ἐκστητε, καὶ κραιπαλήσατε οὐκ ἀπὸ σίκερα, οὐδὲ ἀπὸ οἴνου· ὅτι πεπότικεν ὑμᾶς Κύριος πνεύματι κατανύξεως· καὶ καμμῦσαι τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ τῶν προφητῶν αὐτῶν, καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν, οἱ ὄρωντες τὰ κρυπτά. » Ἐπειδὴ περ, ὅτε παρῆν αὐτοῖς ἐνανθρωπήσας ὁ Κύριος, ἀκοῆ ἀκούοντες αὐτοῦ, οὐ συνίεσαν, καὶ βλέποντες αὐτὸν ὀφθαλμοῖς, τῇ ὁράσει τῆς ψυχῆς οὐκ ἔωρων, καὶ τὰ ὅσα αὐτῶν ἐδάρυναν τοῦ μὴ ἀκούειν, ποτίσει αὐτοὺς Κύριος πνεύματι κατανύξεως.

« Καὶ ἔσονται ὑμῖν τὰ ῥήματα πάντα ταῦτα, ὡς ἰδιόλογοι τοῦ βιβλίου τοῦ ἐσφραγισμένου τούτου, δὲ ἐὰν δῶσιν αὐτὸ ἀνθρώπῳ ἐπισταμένῳ γράμματα λέγοντες· Ἐνάγνωθι ταῦτα, καὶ ἔρει, Οὐ δύναμαι ἀναγῶναι· ἐσφράγισται γάρ. » Περὶ τῶν μετὰ ταῦτα προεστάναι δοκούμενων τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ διέργεται θεοπέζων· « Καὶ ἔσονται ὑμῖν πάντα τὰ ῥήματα τοῦ βιβλίου, » οὐ μὴν καὶ συνιέντες αὐτά· μηδὲν γὰρ διαφέρειν αὐτὰ τῶν κατεσφραγισμένων σφραγίσαι, πρὸς τὸ μὴ δύνασθαι τινα τὸν (34) ἐκ τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ τὰ ἐγγεγραμμένα διαγινώσκειν· οὕτως αὐτοῖς ἀγνώστους ἐπιλέγει· « Καὶ ἀκούσονται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ κωφοὶ λόγους βιβλίου, καὶ ὀφθαλμοὶ τυφλῶν βίονται, καὶ ἀγαλλιάσονται. »

« Καὶ δοθήσεται τὸ βιβλίον τούτου εἰς χεῖρας ἀνθρώπου μὴ ἐπισταμένου γράμματα· καὶ ἔρει αὐτῷ, Ἐνάγνωθι τοῦτο· καὶ ἔρει, Οὐ δύναμαι ἀναγῶναι, οὐκ ἐπίσταμαι γράμματα. » Τοιοῦτον δὲ εσεσθαι τὸν προφητικὸν νοῦν, οὐ πᾶσιν ἀνθρώποις, ἀλλὰ μόνους αὐτοῖς, πρὸς οὓς ταῦτα ἐθεοπέζετο. « Πρόσχες γὰρ ἐπιμελῶς ὅπως εἰρηται· « Καὶ ἔσται ὑμῖν τὰ ῥήματα ταῦτα· ὑμῖν γὰρ φησι τὰς παρούσαι, καὶ ὄρωσι, καὶ ἀκούουσιν. » Ὅ δὲ λόγος τῆν παρὸς Ἰουδαίους, οἷς τὸν νοῦν τῆς προφητείας ἀγνωστον ὑποκαταβάς διδάσκει δι' ὧν ἐπιλέγει· « Καὶ ἀκούσονται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ κωφοὶ λόγους βιβλίου, καὶ ὀφθαλμοὶ τυφλῶν βίονται, καὶ ἀγαλλιάσονται. »

« Καὶ εἶπε Κύριος· Ἐγγίξει μοι ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χεῖλεσιν αὐτῶν τιμῶσίν με· ἢ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. Μάτην δὲ σέβονται με, διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ προσθήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τούτον, καὶ μεταθήσω αὐτόν. » Καὶ ἐπειδὴ σοφίαν ἀνθρώπων προβάλλονται, τὴν ἐμὴν μὲν ἀποστρέφοντες σοφίαν καὶ τὴν ἐμὴν λόγον, ἑτέρας δὲ τινὰς παραδόσεις τῶν παρ' αὐτοῖς πρεσβυτέρων, ὡσπερ τινῶν σοφῶν κατέχοντες· τούτου χάριν τὰς μὲν ἐμὰς Γραφὰς οὐ συνήσουσιν. « Ἐγὼ δὲ αὐτοῖς τῶν σοφῶν αὐτῶν τὴν σοφίαν ἀπολωῶ, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. »

« Οὐαὶ οἱ βαθεῖαν βουλήν ποιῶντες, καὶ οὐ διὰ Θεοῦ. Οὐαὶ οἱ ἐν κρυφῇ βουλήν ποιῶντες, καὶ ἔσται ἐν σκό-

(34) Forte legendum τῶν. EDIT.

τει τὰ ἔργα αὐτῶν· καὶ ἐροῦσι, Τίς ἑώρακεν ἡμᾶς; καὶ τίς ἡμᾶς γινώσκει, ἢ ἡμεῖς ποιούμεν; » Εἴτ' ἐπειδὴ περ θεοσεβῆν ἐπαγγελλόμενοι τοῖς χεῖλεσιν, ἐν τῷ κρυπτῷ τὰ χεῖριστα διεπράττοντο, φαρμακείαις καὶ ἀκαθαρσίαις, καὶ ἄλλαις μυριάσι ἀθεμίτοις πράξεσι συμφορῶμενοι· πᾶσι δὲ τούτοις ἐνεχείρουν ὡς μὴ ἐφορῶντος τοῦ Θεοῦ· εἰκότως αὐτοὺς ταλανίζει ταῦτα λέγων·

« Οὐχ ὡς πηλὸς τοῦ κεραμέως λογισθήσεσθε; Μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι αὐτὸ, Οὐ σύ με ἐπλασας; ἢ τὸ ποίημα τῷ ποιήσαντι, Οὐ συνεντῶς με ἐποίησας; » Εἰ γὰρ ἔη πάντες ἄνθρωποι πηλῷ κεραμέως εἰκόταμεν διὰ τὸ πηλινον ἡμῶν σῶμα, πῶς οὐχ ἔπετα νοεῖν, ὅτι μὴ δυνατὸν λαθεῖν τὸν ποιητὴν, ὅποιας ἐργασίας ὑπάρχει τὸ ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένον; Τίς δύναται, ἢ τίς τολμήσει φάναι, ὅτι μὴ ὁ Θεὸς αὐτὸν ἐπλασεν; Εἰ δὲ οὐκ ἂν εἶποι ταῦτά ποτε περὶ τοῦ κεραμέως ὁ ὑποκείμενος αὐτῷ πηλός, δῆλον, ὡς μάταιοι πάντες οἱ ἔνδον τῇ ψυχῇ αὐτῶν βουλήν βωθεῖαν διανοούμενοι, καὶ τὸν Θεὸν οἰόμενοι ἀγνοεῖν τὰ ἐν τῷ σκότειν πραττόμενα αὐτοῖς ἔργα.

« Οὐκέτι μικρὸν καὶ μετατεθήσεται ὁ Λιβανός, ὡς τὸ ὄρος τὸ Χέρμελ, καὶ τὸ Χέρμελ εἰς δρυμὸν λογισθήσεται; » Λιβανὸν μὲν τὸν ἐξ ἔθνῶν λαδὸν, Κάρμηλον δὲ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος (35). Ἔσεσθαι τοίνυν προφητεύει τὸ μὲν Ἰουδαίων ἔθνος οἷόν τινα δρυμὸν ξύλων ἀγρίων καὶ ἀκάρπων· τὸν δὲ πάλαι δρυμῷ εἰκότα Λιβανόν, τὸν ἐξ ἔθνῶν λαδὸν, ὅποιοι ἦν ποτε ὁ Ἰουδαίων λαός, πεπληρωμένος δένδρων ἀγαθῶν καὶ παντοίων φυτῶν τε καὶ καρπῶν.

« Καὶ ἀκούσονται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνη κωφοὶ λόγοις βιβλίου, καὶ οἱ ἐν τῷ σκότει, καὶ οἱ ἐν τῇ ὀμίχλῃ· ὀφθαλμοὶ τυφλῶν ὄψονται. » Ποῖός δὲ βιβλίου, ἢ ταύτης αὐτῆς τῆς μετὰ χεῖρας, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐλάγετο· « Ὑμῖν τὰ ῥήματα ταῦτα πάντα, ὡς οἱ λόγοι τοῦ βιβλίου τοῦ ἐσφραγισμένου τούτου. » Ἀλλὰ τῷ μὲν ποτε Καρμῆλ, μεταβληθέντι δὲ εἰς δρυμὸν, ἔσονται οἱ λόγοι τοῦ βιβλίου τῆς προφητείας ἐσφραγισμένοι· τοὺς δὲ πάλαι τυφλοὺς καὶ ἐπὶ τῷ δρυμῷ τοῦ Λιβανὸν λελογοσμένοις, μεταβληθέντι ἐν τῷ ἡμέρον καὶ καρποφόρον, ἀκουστοὶ γενήσονται οἱ λόγοι τῶν θείων γραμμάτων· καὶ οἱ πάλαι δὲ ὄντες ἐν τῷ σκότει καὶ ἐν τῇ ὀμίχλῃ, ὥστε μὴ βλέπειν μήτε συνιέναι, μήτε νοεῖν, διὰ τὸ τυφλοὺς ἔχειν τοὺς ὀφθαλμοὺς, οὔτοι, παραδόξου μεταβολῆς ἀξιωθέντες, θεωροὶ γενήσονται τῶν ἐναποκειμένων ἐν τοῖς θείοις γράμμασι μυστηρίων.

« Καὶ ἀγαλλιάσονται πτωχοὶ διὰ Κύριον ἐν εὐφροσύνῃ, καὶ οἱ ἀπηλπισμένοι τῶν ἀνθρώπων ἐμπλησθήσονται εὐφροσύνης. » Τίς γὰρ καὶ διανοήθη πώποτε τοὺς ἐκ πατέρων εἰδωλολάτρας, ἀθέους ὄντας καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἀλλοτρίους τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς τοιαύτην ἤξειν ἐλπίδα; Ὅμως δ' οὖν καὶ οἱ ἀπηλπισμένοι, φησὶ, τῶν ἀνθρώπων ἐμπλησθήσονται εὐφροσύνης. »

« Ἐξέλιπεν ἄνομος, καὶ ἀπώλετο ὑπερήφανος, καὶ ἐξωλοθρευθήσαν οἱ ἀνομούντες ἐπὶ κακίᾳ. » Τούτων ἀπολαύσουσιν οὔτοι πάντες, ἐπειδὴ ὁ πάλαι κρατῶν

ineunt, et erunt in tenebris opera eorum : et dicent, Quis vidit nos ? aut quis nos cognoscet, aut quomodo nos facimus ? » Deinde quia se Deum colere labiis profitentes, in occulto pessima quæque perpetrabant, in veneficiis, immunditiis, et sexcentis aliis nefariis gestis sese volutantes : hæcque omnia quasi non prospiciente Deo peragebant ; jure illos his verbis miseros deprædicat :

VERS. 16. « Nonne ut lutum figuli reputabimini ? Num dicet figmentum fictori suo, Tu me non finxisti ? aut opus opifici, Tu me non sapienter fecisti ? » At enim si omnes homines ob luteum corpus luto figuli similes sumus, qui non consequenter putemus non posse opificem latere, quas operationes edat opificium suum ? Quis dicere possit vel audeat, se non a Deo efformatum esse ? Quod si id figulo subjectum ipsi lutum nunquam dixerit ; palam certe est futile et vanos esse omnes qui intus in animo profunda consilia ineunt, et quæ ipsi in tenebris facinora edunt, Deum ignorare existimant.

VERS. 17. « Nonne adhuc paululum, et transferetur Libanus sicut mons Chermel, et Chermel in saltum reputabitur ? » Libanus quidem populum ex gentibus, Carmelum vero Judaicam gentem vocat. Ceu quemdam saltum agrestium et infructuosarum arborum fore Judaicum populum vaticinatur. Libanus autem, qui olim saltui similis erat, populum videlicet ex gentibus, futurum ait, qualis olim erat Judaicus populus, plenum bonis arboribus, omniumque generum plantis et fructibus.

VERS. 18. « Et audient in die illa surdi sermones libri, et qui in tenebris, et qui in caligine ; oculi cæcorum videbunt. » Cujus libri, nisi hujusce, quem præ manibus habemus, de quo supra dicebatur, « Vobis verba hæc omnia, velut sermones signati libri hujus ? » Verum ei qui olim quidem Carmelus, sed jam mutatus est in saltum, erunt hujusce libri et prophetiæ sermones obsignati ; illi vero qui olim cæci, et in saltu Libani reputabantur esse, postquam ad mansuetum et fructuosum morem translati fuerint, divinarum Scripturarum sermones audient ; et qui olim in tenebris et caligine versabantur, ita ut non viderent, neque intelligerent, neque cogitarent, quia oculis cæci erant, inexpectata mutatione dignati, mysteriorum in saceris litteris reconditorum speculatores erunt.

VERS. 19. « Et exultabunt pauperes propter Dominum in lætitia, et spe destituti homines, implebuntur lætitia. » Quis enim unquam cogitasset eos, qui a majoribus idololatræ, athei et impii, atque a Dei cognitione alieni erant, tantam in spe venturos fuisse ? Attamen, ait, etiam hi, qui spe destituti erant homines, implebuntur lætitia. »

VERS. 20. « Defecit iniquus, et periit superbus, et delati sunt inique agentes præ malitia. » His fruuntur hi omnes, quia is qui olim imperium et

(35) Deesse videtur aliquod verbum, v. g., καλεῖ. Edit.

tyrannidem in eos obtinebat, iniquus et impius quidam princeps, diabolus inquam, defecit et periit longe depulsus, superbus ille, qui olim ipsos in servitutem redegerat. Imo etiam qui sub eo impie et ini- que agebant, delicti sunt; maligni videlicet dæmones.

VERS. 21. « Qui peccare faciunt homines in sermone. Omnes autem arguentes in portis offendiculum ponent : quoniam detorserunt ad injusta justum. » Nam prophetis se coram arguentibus, seque a peccandi consuetudine avertentibus, laqueos tendebant, occasiones adversus eos captantes, ut ipsos perderent.

VERS. 22, 23. « Propterea hæc dicit Dominus super domum Jacob, quam separavit ex Abraham: Non nunc confundetur Jacob, neque nunc faciem mutabit: sed quando videbunt filii eorum opera mea, propter me sanctificabunt nomen meum, et sanctificabunt Sanctum Jacob, et Deum Israel timebunt. » Vos dico, domum Jacob vocatos : quam ut religioso illo Abrahamo indignam separavit, et alienos illos posuit Deus; quia se non Abrahamo dignos esse operibus exhibebant. At enim filii Abraham operibus noscuntur, ut docuit Servator his verbis: « Si filii Abraham essetis, opera Abraham faceretis »¹⁷. » Quodnam vero tempus illud fuerit, nisi quo verba mea complebuntur, cum filii vestri alienigenas et generi vestro extraneos nomen celebrare meum videbunt? Tunc enim ipsi filii vestri confundentur et erubescunt, stupendam illam gentium mutationem cerentes, conspiciatque alienigenas homines Sanctum Israel et Deum Jacob sanctificare, ac Dei universorum timore affici.

VERS. 24. « Et scient qui errant spiritu, intelligentiam : qui autem obmurmurant, discent obedientiam, et linguæ balbutientes discent loqui pacem. » Linguæ balbutientes, quæ nihil clare, nihil vere loqui poterant, ad naturam regressæ suam, clarissime loquentur, pacis sermones edocet; ut pote quæ et bello liberæ, et pacem cum Deo amplexæ sint.

CAPUT XXX.

VERS. 1-5. Væ, filii desertoræ, dicit Dominus. Initiatis consilium, non per me; et pacta, non per spiritum meum; ut adderetis peccata peccatis: qui vadunt et descendunt in Ægyptum, me autem non interrogarunt, ut auxilium habeant a Pharaone, et protegantur ab Ægyptiis. Erit enim vobis protectio Pharaonis in confusionem, et iis qui confidunt in Ægypto, opprobrium: quoniam sunt in Tanis principes, angeli mali. Frustra laborabunt apud populum, qui eis non proderit ad auxilium, sed ad confusionem et opprobrium. » Aperte declarat, tunc dæmonas in Ægypto fuisse, quos angelos malos nuncupat, qui multa operabantur in illa Ægypti civitate quæ dicitur Tanis, ubi illo tempore regia

¹⁷ Joan. viii, 59.

(36) Mallem legere αποστρέφοντας. EDIT.

(37) Vox αναλάβονται merus est barbarismus, cujus loco legendum αναλαμβάνονται. EDIT.

αὐτῶν καὶ τυραννῶν, ἀνομός τις καὶ ἀσεθῆς ἄρχων, λέγω δὴ αὐτός ὁ διάβολος, ἐξέλιπεν καὶ ἀπώλετο μακρὰν διωχθεὶς, ὁ πάλαι καταδουλωσάμενος αὐτοὺς ὑπερήφανος· ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπὸ τούτῳ ἀσεβοῦντες ἐπὶ ἀδικίᾳ ἐξωλοθρεύθησαν, δηλαδὴ οἱ πονηροὶ δαίμονες.

οἱ ποιοῦντες ἀνθρώπους ἁμαρτάνειν ἐν λόγῳ. Πάντας δὲ τοὺς ἐλέγχοντας ἐν πύλαις πρόσκομμα θήσουσιν· ὅτι ἐπλαγίασαν ἐπὶ ἀδίκους δίκαιον. » Τοὺς γὰρ προφήτας εἰς πρόσωπον αὐτοὺς ἐλέγχοντας, καὶ τῶν ἁμαρτημάτων ἐπιστρέφοντας (36), ἐπαγίδεον, λαβὰς κατ' αὐτῶν θηρώμενοι, ὅπως αὐτοὺς ἀπολέσωσι.

Διὰ τοῦτο τὰδε λέγει Κύριος ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ, ὃν ἀφώρισεν ἐξ Ἀβραάμ· Οὐ νῦν αἰσχυνθήσεται Ἰακώβ, οὐδὲ νῦν τὸ πρόσωπον μεταβαλεῖ· ἀλλ' ὅταν ἴδωσι τὰ τέκνα αὐτῶν τὰ ἔργα μου, δι' ἐμὲ ἀγιάσουσι τὸ ὄνομά μου, καὶ ἀγιάσουσι τὸν Ἅγιον Ἰακώβ, καὶ τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ φοβηθήσονται. » Ὑμᾶς δὲ λέγω, τὸν καλούμενον οἶκον Ἰακώβ, ὃν οὐκ ἔξιον ὄντα τοῦ θεοφιλοῦς ἐκείνου Ἀβραάμ ἀφώρισε, καὶ ἀπηλλοτριώσεν αὐτοὺς ὁ Θεός, διὰ τὸ μὴ τοῖς ἔργοις ἀξίους τοῦ Ἀβραάμ καταστήσαι ἑαυτούς. Τὰ γὰρ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ διὰ τῶν ἔργων γνωρίζεται, ὡς εἰδίδασξεν ὁ Σωτὴρ εἰπών· « Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ἐποιεῖτε. » Τίς ὁ ἄν εἴη οὗτος ὁ καιρὸς, ἢ ὁ τῆς ἐκβάσεως τῶν ἐμῶν λόγων, καθ' ὃν τὰ τέκνα τὰ ὑμέτερα τοὺς ἀλλογενεῖς καὶ ἀλλοτρίου τοῦ ἡμετέρου γένους ἔβρονται δοξάζοντας τὰ ἐμὰ ὄνομα; Τότε γὰρ αὐτὰ τὰ ὑμέτερα τέκνα καταισχυνηθήσεται καὶ διατραπήσεται, ὀρῶντα τὸ παράδοξον τῆς τῶν ἔθνων μεταβολῆς, καὶ ὡς ἀλλόφυλοι τινες ἄνδρες τὸν Ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τὸν Θεὸν τοῦ Ἰακώβ ἀγιάζουσι, καὶ φόβον ἀναλάβοντα (37) τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ.

καὶ γνώσουσι· οἱ πλανώμενοι τῷ πνεύματι σύνεσιν· οἱ δὲ γογγύζοντες μαθήσονται ὑπακούειν, καὶ αἱ γλώσσαι αἱ ψελλίζουσαι μαθήσονται λαλεῖν εἰρήνην. » Αἱ γλώσσαι αἱ ψελλίζουσαι καὶ μηδὲν τρανὸν μηδὲ ἀληθὲς λαλεῖν θυνάμεναι, εἰς τὸ κατὰ φύσιν ἐλθεῖν, τρανώτατα λαλήσουσι, μαθοῦσαι εἰρήνης λόγους, ὡς ἂν παντὸς ἀππλλαγμένοι πολέμου, καὶ τῆς πρὸς Θεὸν εἰρήνης ἀσπασάμεναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

οὐαὶ τέκνα ἀποστάται, λέγει Κύριος. Ἐποιήσατε βουλήν, οὐ δι' ἐμοῦ, καὶ συνθήκας, οὐ διὰ τοῦ πνεύματος μου, προσθεῖναι ἁμαρτίας ἐφ' ἁμαρτίας, οἱ πορευόμενοι καταβῆναι εἰς Αἴγυπτον, ἐμὲ δὲ οὐκ ἐπηρώτησαν, τοῦ βοηθῆναι ὑπὸ Φαραῶ, καὶ σκεπασθῆναι ὑπὸ Αἰγυπτίων. Ἔσται γὰρ ὑμῖν σκέπη Φαραῶ εἰς αἰσχύνην, καὶ τοῖς πεκαθήσονται ἐπ' Αἴγυπτον θνειδος· ὅτι εἰσὶν ἐν Τάνει ἄρχηγοί, ἄγγελοι πονηροί. Μάτην κοπιήσουσι πρὸς λαὸν, ὃς οὐκ ὠφελῆσει αὐτοὺς εἰς βοήθειαν, ἀλλὰ εἰς αἰσχύνην καὶ θνειδος. » Σαφῶς παριστᾷ γεγονέναι τότε παρ' Αἰγυπτίους δαίμονας, ἀγγέλους πονηροὺς ὀνομάζει αὐτοὺς, οἱ μάλιστα ἐνήργουν τὰ πολλὰ ἐν τῇ καλουμένῃ πόλει τῆς Αἰγύπτου Τάνει, ἐνθα τὸ βασίλειον τοῦ Φαραῶ κατ' ἐκεῖνο ἔβροντο.

Ἰλην ἀλλὰ καὶ οὐτῶν, φησὶν, οἱ ἐν Τάνει ἀρχηγοὶ, ἄγγελοι πονηροὶ οὐδὲν ὠφελήσουσιν εἰς τὸ ἐπαμύνασθαι τοὺς προσφυγοῦσιν αὐτοῖς, καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν βοήθειαν ἀπεκαλεσαμένοις. Καὶ αὐτοῖς ἔργοις ἐπληροῦτο καθ' ὃν χρόνον ὁ τῶν Βαβυλωνίων βασιλεὺς, ὑποχείριον ποιησάμενος τὴν Αἴγυπτον, οὐ μόνους Αἴγυπτίους, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἰουδαίων τοὺς πρόσφυγας αὐτοὺς γενομένους, πολεμῶν ὁμοῦ ἐξηνδραποδίστατο. Τὸ τμητικαῦτα γὰρ ἢ ἐπὶ Φαραῶ τῶν Ἰουδαίων ἐλπίς εἰς αἰσχρῆν καὶ θνείδος αὐτοῖς περιετράπη.

Ἐ δὲ θρασις τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. (Σύμμαχος, *Ἀῆμμα κτηνῶν Νότου*.) Ἐν τῇ θλίψει καὶ τῇ στενοχωρίᾳ λέων καὶ σκύμνος λέοντος, ἐκείθεν καὶ ἀσπίδες καὶ ἔκγονα ἀσπίδων πετρομένων, οἱ ἔφερον ἐπιθῶν καὶ καμῆλων τὴν πλοῦτον αὐτῶν πρὸς ἔθνος, ὃ οὐκ ὠφελήσει αὐτούς· διὰ τὸ ἔρημον εἶναι πᾶσαν θεοῦ, πεπληρωῦσθαι δὲ τετραπόδων τῶν παρ' αὐτοῖς θεοποιομένων, καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς ἐνεργούντων δαιμόνων. Αὕτη τοίνυν ἡ θρασις τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ Αἴγυπτῳ ἐρημίᾳ ἐθεωρεῖτο τῷ προφήτῃ, καὶ τοῖτοις οἱ πρόσφυγες τῶν Ἰουδαίων ἐπεκρίμιζον τὴν ἑαυτῶν πλοῦτον· τὰ γὰρ ταμιεῖα τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς τῇ Αἴγυπτιακῇ παρέδοσαν πλάνῃ.

Ἐ Αἴγυπτίους μάταια καὶ κενὰ ὠφελήσουσιν ὑμᾶς. Ἀπάγγελον αὐτοῖς, ὅτι, Ματαῖα ἡ παράκλησις ὑμῶν αὕτη. Νῦν οὖν καθίσας γράψον ἐπὶ πυθίον ταῦτα, καὶ εἰς βιβλίον, ὅτι ἔσται εἰς ἡμέρας ταῦτα καιρῷ, καὶ ἕως τὸν αἰῶνα· ὅτι ὁ λαὸς ἀπειθήσεται, υἱοὶ ψευδεῖς, οἱ οὐκ ἠθούλοντο ἀκούειν τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ· τῆς ἀλογίας καὶ ἀπροσῆνης αὐτῶν οὕτω πως δηλουμένης. Οὕτε γὰρ οἱ αἰσθητοὶ Αἴγυπτῖοι, οὔτε οἱ τοῦτων νομιζόμενοι θεοὶ, βοηθήσειν ἐμελλον τῷ προσφυγόντι αὐτοῖς Ἰουδαίων λαῷ. Κατὰ γὰρ πολλὴν στενοχωρίαν ψυχῆς καὶ καθ' ὑπερβολὴν θλίψεως τοὺς παρ' αὐτοῖς ἀνηγόρευον θεοὺς· αὐτοὺς δὲ κτεινοὺς τοὺς τὰς ψυχὰς αὐτῶν θλίδοντας καὶ στενοχωροῦντας πονηροὺς δαίμονας· ἐν οἷς ἦσαν λέοντες καὶ ἀσπίδες, καὶ ταῦτων ἔκγονα, καὶ θρεῖς, καὶ ἄλλα μυρία ἐρπετά τε καὶ θηρία· ὧν εἰκόνες ἦσαν καὶ τὰ αἰσθητὰ ζῶα καθ' ὅλης τῆς Αἴγυπτου θεοποιοίμενα. Καὶ γὰρ λέοντας ἀληθῶς καὶ ἀσπίδας, καὶ θρεῖς καὶ ἄλλα μυρία οἶα θεοὺς τετιμήκασιν. Ἡδὲ γοῦν ἀπὸ τῆς τῶν νομιζομένων αὐτοῖς θεῶν ἐπωνυμίας καὶ τὰς πόλεις κεκλήκασιν, ἀπὸ τοῦ λέοντος, τὴν Λεοντώ, ἀπὸ δὲ τοῦ κυνὸς τὴν Κυνώ, καὶ ἀπὸ ἄλλου πάλιν θηρὸς ἑτέραν πόλιν. D

Οἱ λέγοντες τοῖς προσφῆταις, Μὴ ἀναγγέλλετε ἡμῖν· καὶ τοῖς ὁράματα ὀρώσει, Μὴ λαλεῖτε ἡμῖν· ἀλλὰ ἡμεῖν λαλεῖτε καὶ ἀναγγέλλετε ἡμῖν ἑτέραν πλάνησιν· καὶ ἀποστρέψατε ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ταύτης. Ἀφέλετε ἀπ' ἡμῶν τὸν τρίβον τοῦτον, καὶ ἀφέλετε ἀπ' ἡμῶν τὸ λόγιον τοῦ Ἰσραήλ. Ταῦτα γὰρ οἱ μὴ πιστεύσαντες ταῖς τοῦ Ἱερραμίου φωναῖς πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς τὰ ὁμοία αὐτῷ φρονούντας ἔλεγον.

Ἐ Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος ὁ ἅγιος Ἰσραήλ· Ὅτι ἠπειθήσατε τοῖς λόγοις τούτοις, καὶ ἠλείψατε ἐπὶ ψεύδει, καὶ ὅτι ἐγόγγυσας, καὶ πεποιθῶς ἐγένου ἐπὶ τῷ λόγῳ τούτῳ· διὰ τοῦτο ἔσται ὑμῖν ἡ ἁμαρτία αὕτη ὡς τείχος πίπτου παραχρῆμα πόλεως ὀχυρᾶς ἐκλωκυίας, ἧς παραχρῆμα πάρεστι τὸ πτώμα· καὶ τὸ

A Pharaonis erat. Cæterum hi quoque, aut, principes Taneos, angeli mali, nihil juvabunt eos, qui ad se confugient, et opem ipsorum implorabunt. Quod re ipsa tunc impletum est, cum rex Babyloniorum. Ægypto capta, non tantum Ægyptios, sed etiam profugos Judæos una debellans, captivos abduxit. Tunc enim Judæorum spes in Pharaonem versa est illis in confusionem et in opprobrium.

VERS. 6. « Visio quadrupedum in deserto. (Symmachus, *Assumptio jumentorum Austri*.) In tribulatione et angustia leo, et catulus leonis, inde et aspides, et progenies aspidum volantium, qui ferebant super asinos et camelos divitias suas ad gentem quæ illis non proderit. » Quia scilicet tota Deo vacua erat, repletaque quadrupedibus, quos ut deos colebant, necnon dæmonibus penes ipsos vigentibus. Hæc igitur prophetæ oblata est visio quadrupedum, in Ægyptiorum solitudine morantium, queis profugi Judæorum opes suas deportabant : nam animæ suæ penuria Ægyptiaco errori dederant.

VERS. 7-9. « Ægypti frustra et inaniter auxiliabuntur vobis. Annuntia eis, quia, Vana est consolatio vestra hæc. Nunc igitur sedens scribe in buxo hæc, et in libro, quia erunt in dies hæc tempore, et usque in sæculum : quia populus inmorigerus est, filii mendaces, qui noluerunt audire legem Dei. » Sic eorum stultitia et insania enarratur. Neque enim sensiles illi Ægyptii, neque illi, qui penes eos dii reputabantur, opitulaturi erant Judæorum populo, ad ipsos confugienti. Siquidem præ magna animi anxietate, ac præ afflictionis violentia, Ægyptiorum deos celebrabant ; ipsos videlicet dæmonas malignos, animam suam in angustias et ærumnas conficientes ; in quibus erant leones et aspides, eorumque progenies, ac serpentes, et alia sexcenta reptilia atque feræ, quorum icones, necnon ipsa sensilia animalia per totam Ægyptum pro diis colebantur. Atenim leones revera, aspides, serpentes, et alia sexcenta pro diis venerabantur. Et sane eorum, quos deos putabant, nomine urbes suas appellarunt ; a leone scilicet, Leonto ; a cane, Cyno, ab alia item fera aliam civitatem.

VERS. 10, 11. Qui dicunt prophetis, Ne annuntietis nobis, et videntibus visiones, Ne loquamini nobis : sed nobis loquimini, et annuntiate nobis aliam errorem : et avertite nos ab hac via. Auferte a nobis semitam hanc, et auferte a nobis oraculum Israel. Hæc quippe Jeremiæ, et paria cum illo sentientibus dicebant, qui eorum vocibus non credebant.

VERS. 12-16. « Ideo hæc dicit Dominus, Sanctus Israel : Quia non obtemperastis his sermonibus, sed sperastis in mendacio, et quia murmurastis, et credidisti sermoni huic ; idcirco erit vobis peccatum hoc quasi murus cadens subito urbis munitæ expugnatae, cujus subito adest ruina : et ruina ejus

erit quasi contritio vasis testacei ex officina, ita A
cominuti ut non inveniatur in eis testa, qua
ignem feras, et paulum aquæ haurias. Sic dicit Do-
minus Dominus, Sanctus Israel: Cum reversus in-
gemueris, tunc salvus eris, et scies ubi fueris, cum
confidebas super vanis: vana facta est fortitudo
vestra, et nolulistis audire; sed dixistis, Equis fugio-
mus: propterea fugietis: et velocibus cursoribus
insidebimus. » Fugietis quidem; sed quo effugere
valebitis Babyloniorum manum, quæ vos apprehendit
et in se detinebit? « Propterea celeres erunt
qui persequentur vos. »

VERS. 17. « Ad vocem unius fugient mille, et ad
vocem quinque fugient multi: donec relinquimini
quasi malus navis in monte, et quasi signum ferens B
super collem. » Quemadmodum navis in mari per-
ditæ ac demersæ signum est malus in vertice mon-
tis positus, quod non ultra illo sit opus; ita conspi-
ciam fore ait memoratorum hominum perniciem.
Verum non omnes funditus perituros esse ait; sed
quosdam numero paucos relictum iri, quos misera-
tus Deus, salvos faciet, ob misericordiam ipsis ex-
hibitam laudandus ac celebrandus: sic enim illum
justum judicem esse, ut dignos quidem supplicio
plectat; eos autem, qui misericordiam consequi
valent, salute dignetur sua. Quare ait:

VERS. 18. « Et rursum exspectat Deus, ut mise-
reatur vestri: et propterea extolletur, ut misereatur
vestri: quoniam iudex Dominus Deus vestri. C
Beati qui manent in eo. » Nam cum justus sit iudex,
dignos quidem captivitati tradidit: quos autem mi-
serari par erat, eos salvos fecit: unde beatum est
in illo manere; sive ut Symmachus edidit, « ipsum
sustinere. » Consentaneum quippe est stationem
non deserere, nec de auxilio Dei desperare in cala-
mitatibus occurrentibus. Ut justus itaque iudex,
et utpote bonus, miserebitur; ita ut Sion et Jerusa-
lem denuo ædificentur, et in illa rursum populus
habitet.

VERS. 19. Quoniam populus sanctus in Sion ha-
bitabit, et Jerusalem fletu non fleuit. Miserere mei:
miserebitur tui. Vocem clamoris tui quando vidit,
exaudivit te. » Ita enim Hebraica lectio circumfert:
quare Symmachus sic habet, « Jerusalem, fletu non
flebis; » Theodotio similiter, « In Jerusalem fletu non
flebitur. » Siquidem non flendi tempus aderat iis
qui ex misericordia Dei paternum solum repetierant;
quique ea de causa gaudebant et lætabantur, ut di-
citur: « Venientes autem venient in exultatione,
portantes manipulos suos²⁸. » Sanctos porro vocat
eos qui pœnitentia sanctitatem sibi procurarunt.
Hierosolymam vero fentem inducit propheta, quod
commiseratione motus talem illam esse sibi mente
formaverit. Pro illo autem, « Vocem clamoris tui
quando vidit, exaudivit te, » Symmachus ait, « Vocem
clamoris tui, sicut auditum fuerit, audiet te. »

²⁸ Psal. cxxy, 6.

πτῶμα αὐτῆς ἔσται ὡς σύντριμμα ἀγγείου δοτρακί-
νου ἐκ κεραμίου λεπτά, ὥστε μὴ εὑρεῖν ἐν αὐτοῖς
δοτρακον, ἐν ᾧ πῦρ ἀρείς, καὶ ἐν ᾧ ἀποσυρισὶ ὕδωρ
μικρὸν. Οὕτω λέγει Κύριος Κύριος, ὁ Ἅγιος τοῦ
Ἰσραὴλ. Ὅταν ἀποστραφεῖς στενάξης, τότε σωθήσῃ,
καὶ γνώσῃ τοῦ ἦσθα, ὅτε ἐπεποιθεῖς ἐπὶ τοῖς μα-
ταίοις· ματαία ἡ ἰσχὺς ὑμῶν ἐγενήθη· καὶ οὐκ ἠβού-
λεσθε ἀκοῦειν· ἀλλ' εἶπατε, Ἐφ' ἵππων φευζόμεθα·
διὰ τοῦτο φεύξεσθε· καὶ ἐπὶ κούφοις ἀναβάταις ἐσώ-
μεθα. » Φεύξεσθε μὲν· τοῦ μὴν διαφυγεῖν δυνήσεσθε
τῆν τῶν Βαβυλωνίων χεῖρα, καταληψομένην ὑμᾶς,
καὶ ἐν αὐτῇ ἔχουσαν; « Διὰ τοῦτο κούφοι ἔσονται οἱ
διώκοντες ὑμᾶς. »

« Χλίιοι διὰ φωνὴν ἐνὸς φεύξονται, καὶ διὰ φωνὴν
πέντε φεύξονται πολλοὶ, ἕως ἂν καταλειφθῆτε ὡς ἱσθὸς
ἐπ' ὄρους, καὶ ὡς σημαίαν φέρων ἐπὶ βουνοῦ. » Ὅσπερ
νῆδος παραπεσοῦσης καὶ ἀπολομένης ἐν θαλάττῃ ση-
μεῖον τυγχάνει ἀποτεθεὶς ἐπ' ἄκρου ὄρους ἱσθὸς, τοῦ
μηκέτι αὐτοῦ χρεῖαν εἶναι· οὕτως ἐπίσημον γενή-
σεσθαι τὴν ἀπώλειαν τῶν δηλουμένων· πλὴν οὐ πάντῃ
πάντας ἀπολεῖσθαι φησι, περιλειφθήσεσθαι δὲ βραχεῖς
τινας, οὓς ἐλέησας ὁ Θεὸς, καὶ οἰκτον λαθῶν διασώσει
δοξαζόμενος, καὶ ὑψόμενος διὰ τοῦ ἐλεῆσαι αὐ-
τούς· οὕτω γὰρ αὐτὸν κριτὴν δίκαιον εἶναι, ὡς τοὺς
μὲν ἀξιότιμους τιμωρίας κολάζειν, τοὺς δὲ δυναμένους
ἐλέου τυχεῖν, τῆς παρ' αὐτοῦ καταξιῶν σωτηρίας.
Διό φησι·

« Καὶ πάλιν μένει ὁ Θεὸς τοῦ οἰκτερῆσαι ὑμᾶς·
καὶ διὰ τοῦτο ὑψωθήσεται τοῦ ἐλεῆσαι ὑμᾶς· διότι C
κριτὴς Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν. Μακάριοι οἱ ἐμμένοντες
ἐν αὐτῷ. » Δίκαιος γὰρ ὢν κριτὴς, τοὺς μὲν ἀξιότιμους
αἰχμαλωσίᾳ παραδίδου· οὓς δὲ δίκαιον ἐλεεῖν, ἔσωξεν·
ὅθεν καὶ μακάριόν ἐστι τὸ ἐμμένειν ἐν αὐτῷ· ἢ κατὰ
τὸν Σύμμαχον, « ὑπομένειν αὐτόν. » Καλὸν γὰρ τὸ
μὴ λειποτακτεῖν, καὶ μὴ ἀποκρινώσκειν τὴν τοῦ Θεοῦ
βοήθειαν ἐν ταῖς καταλαμβανούσαις συμφοραῖς. Ὡς
δίκαιος τοιγαροῦν κριτὴς, καὶ ὡς ἀγαθὸς πάλιν οἰ-
κτειρήσει· ὡς τὴν Σιών καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ δευτε-
ρον οἰκοδομηθῆναι, καὶ αὐθις ἐν αὐτῇ κατοικήσαι
λαόν.

« Διότι λαὸς ἅγιος ἐν Σιών οἰκήσει, καὶ Ἱερουσα-
λήμ κλαυθμῷ οὐκ ἐκλαυσεν. Ἐλέησόν με· ἐλεήσει
σε. Τὴν φωνὴν τῆς κραυγῆς σου ἤνικα εἶδεν, ἐπ-
ήκουσε σου. » Οὕτω γὰρ περιέχει ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις·
D διὸ κατὰ τὸν Σύμμαχον εἰρηται· « Ἱερουσαλήμ,
κλαυθμὸν οὐ κλαύσεις· ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὸν Θεο-
δοτίωνα εἰρηται· « Ἐν Ἱερουσαλήμ κλαυθμὸς οὐ
κλαυθήσεται. » Οὐκέτι γὰρ ἦν καιρὸς κλαυθμοῦ τοῖς
διὰ τὸν ἔλεον τοῦ Θεοῦ ἀπολαβοῦσι τὸ πατρῶον ἔλα-
φος, καὶ ἐπὶ τούτῳ χαίρουσι καὶ εὐφραينوμένοις, κατὰ
τὸ εἰρημένον· « Ἐρχόμενοι δὲ ἤξουσιν ἐν ἀγαλλιάσει,
αἶροντες τὰ δράγματα αὐτῶν. » Ἄγιους δὲ καλεῖ
τοὺς διὰ τῆς μετανοίας τὸν ἁγιασμὸν ἐφελκυσταμέ-
νους. Κλαύσαν δὲ τὴν Ἱερουσαλήμ εἰσάγει ὁ προ-
φήτης, προανατυπῶν αὐτὴν τοιαύτην κατὰ νοῦν
ἑαυτοῦ τοῖς τῆς συμπαθείας σπλάγγχνος. Ἄντι δὲ τοῦ.
« Τὴν φωνὴν τῆς κραυγῆς σου ἤνικα εἶδεν, ἐπήκου-

σέ σου, » ὁ Σύμμαχος φησι, « Τὴν φωνὴν τῆς βοῆς σου, καθὼς ἂν ἀκούσῃ, ἀκούει σου. » Ὅμοιον δὲ τούτῳ, « Κατὰ τὴν πίστιν σου γεννηθήτω σοι, » εἰωθότι λέγεσθαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος. Νῦν μὲν γὰρ, φησὶν, οὐκ ἔκλαυσε, καθ' ἕτερον δὲ καιρὸν τοῦτο ποιεῖ. Πλὴν ὁ λόγος παραινεῖ αὐτῇ βοῆν πρὸς τὸν Θεὸν πάντοτε. « Πρὸς τὴν φωνὴν σου, φησὶν, ἀποκριθήσεται σοὶ ὁ Θεός. »

« Καὶ δώσει Κύριος ὑμῖν ἄρτον θλίψεως, καὶ ὕδωρ στενόν· καὶ οὐκέτι μὴ ἐγγίσασί σοι οἱ πλανῶντές σε· ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ σου ὄφονται τοὺς πλανῶντάς σε· καὶ τὰ ὠτά σου ἀκούσονται τοὺς λόγους τῶν ὀπίσω σε πλανησάντων· οἱ λέγοντες· Αὕτη ἡ ὁδός, πορευθῶμεν ἐν αὐτῇ, εἴτε δεξιὰ, εἴτε ἀριστερά. » Διδάσκει δὲ διὰ τούτων, ὡς ἐν μὲν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐπανόδου πολλῆς θλίψεως μετέσχον οἱ ἀπὸ τῆς γῆς πολεμίας ἐπανελθόντες, τῶν περιχώρων θλιθόντων αὐτοῦ, ὡς καὶ τὸ ἔργον ἐπιχειν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἱεροῦ. Τοῦτο οὖν καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ Ἑσδρα διδάσκει. Διὸ οὐκέτι πλανήσουσί σε· εἰ γὰρ καὶ πειραθεῖεν τοῦτο πράξει τινες, ἀλλ' οἱ ὀφθαλμοὶ σου ὄφονται αὐτούς. Ἰδόντες δὲ αὐτούς καὶ νοήσαντες, οὐ πλανηθήσονται. Καὶ πάλιν εἰ πειραθεῖεν ἑτέροις λόγοις ἀπατηλοῖς διαστροφᾶς πρὸς ὑμᾶς λαλεῖν, καὶ τούτων τὰ βήματα οὐ παραδέξονται τὰ ὠτά σου· καὶ ἀπαῶντες λέγοιεν· « Αὕτη ἡ ὁδός, πορευθῶμεν ἐν αὐτῇ, εἴτε δεξιὰ, εἴτε ἀριστερά. » οὐ πεισθήσῃ γὰρ αὐτοῖς λέγουσι ταῦτα· ἀλλ' ὁδὸν βασιλικὴν πορεύσῃ, τὴν μέσσην ὁδεύων, καὶ μὴ ἐκκλίνων μήτε εἰς δεξιὰ μήτε εἰς ἀριστερά.

« Καὶ μαianeῖς τὰ εἰδωλα τὰ περιηργυρωμένα, καὶ περικεχυσώμενα λεπτὰ ποιήσεις, καὶ λιχμησεις ὡς ὕδωρ ἀποκαθημένης, καὶ ὡς κόπρον ὤσεις αὐτά. Τότε ἔσται ὁ ὕετός τῷ σπέρματι τῆς γῆς σου, καὶ ὁ ἄρτος τοῦ γεννηήματος τῆς γῆς σου ἔσται πλησμονὴ καὶ λιπαρός. » Πάντα εἰς σέ πληρωθήσεται ἐν εὐθηνίᾳ πολλῇ, καὶ βαθυτάτῃ εἰρήνῃ τὴν ζῶην διατελοῦντι· ὡς καὶ παρὰ σοὶ ζῶα, καὶ μάλιστα τὴν χώραν γεωργοῦντα, πληροῦσθαι τῆς αὐτοῖς κατὰ φύσιν τροφῆς.

« Καὶ βοσκηθήσεται σου τὰ κτήνη τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τόπον πλῆθος καὶ εὐρύχωρον. Οἱ ταῦροι ὑμῶν καὶ οἱ βόες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν γῆν φάγονται ἀχυρα ἀναπεποιημένα ἐν κριθῇ λελιχμημένη. Καὶ ἔσται ἐπὶ παντὸς ὄρου ὄψηλοῦ καὶ ἐπὶ παντὸς βουνοῦ μετεώρου ὕδωρ διαπορευόμενον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅταν ἀπολωνται πολλοὶ, καὶ ὅταν πέσωσι πύργοι, » ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς πολλῆς, ἐν τῷ πεσεῖν μεγάλους. » Πότε δὲ ἔσται ἡ πολλὴ σφαγὴ, καὶ πότε πεσοῦνται οἱ μεγάλοι, ἢ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς καθόλου κρίσεως τῆς μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος τούτου γεγεννημένης (38); Διὸ εἰρηται κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, « Ὅταν πέσωσι πύργοι, καὶ ὅταν ἀπολωνται πολλοὶ. » Πολλοὶ γὰρ κατ' ἐκείνον ἀπολοῦνται τὸν χρόνον, ἐν ᾧ καὶ τὰ ἐπιγγεγμένα τοῖς ἀξίοις ἀποδοθήσεται. Ἐνταῦθα οὖτε τοῦ Ἰσραὴλ μνημονεύει, οὐδὲ ὄλωσεν τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ὡς πάντας τοὺς ἀξίους χρηματίζειν λαὸν Θεοῦ, τῆς ἐπαγγελίας ἐξαπλουμένης.

(38) Forte leg. γεννησομένης. Edit.

Simile autem huic est illud, « Secundum fidem tuam fiat tibi, » quod a Salvatore dici solet. Et nunc quidem, ait, non fleuit, sed alio tempore id præstabit. Cæterum hic monetur, ut ad Deum semper clamet. « Ad vocem tuam, inquit, respondebit tibi Deus. »

Vers. 20, 21. « Et dabit vobis Dominus panem afflictionis, et aquam angustam: et nequaquam ultra appropinquabunt tibi [qui errare faciunt te, quia oculi tui videbunt eos, qui errare faciunt te: et aures tuæ audient verba eorum qui retrorsum te errare fecerunt: qui dicunt: Hæc via, ambulemus in ea, sive ad dextram, sive ad sinistram.] Hic docet, eos qui ex inimica terra reversi sunt, in principio reditus multas ærumnas atque molestias a finitimis suis esse perpassos, ita ut templi fabricam cohiberent. Id vero in historia libri Esdræ declaratur. Quamobrem non ultra errare te facient; etiamsi enim quidam id tentaverint, at oculi tui videbunt illos. Cum porro videant et intelligant, nequaquam in errorem deducentur. Rursumque si subdolis fallacibusque dictis perversa vobis loqui conentur, horum verba non excipient aures tuæ: etiamsi fallaciter dicant, « Hæc via, ambulemus in ea, sive ad dextram, sive ad sinistram: » his quippe talia effluentibus non obtemperabis; sed in regia via ambulabis, mediam tenens, neque declinans ad dexteram vel ad sinistram.

Vers. 22-25. « Et contaminabis idola deargentata, et deaurata comminues, et disperges sicut aquam menstruatæ, et sicut stercus abjicies ea. Tunc erit pluvia semini terræ tuæ, et panis frugum terræ tuæ erit abundans et pinguis. » Omnia apud te copia rerum implebuntur, et altissima pace frueris; ita ut animalia tua, maximeque ea quæ colendis agris usui sunt, pabulo naturæ suæ congruenti abundant. »

« Et pascentur jumenta tua in die illa in loco pingui et spatioso. Tauri vestri et boves, qui operantur terram, comedent paleas commixtas hordeo ventilato. Et erit super omnem montem excelsum et super omnem collem sublimem aqua decurrens in die illa, cum perierint multi, et cum ceciderint turres, » sive secundum Symmachum, « In die cædis multæ, cum cadent magni. » Quandonam cædes multa contiget, et quandonam magni cadent, nisi tempore universalis iudicii, quod post consummationem sæculi hujus ferendum est? Quare secundum LXX Interpretes dicitur, « cum cadent turres, et cum peribunt multi. » Nam eo tempore multi peribunt, quo iis, qui digni erunt, promissa retribuentur. Hic porro neque Israël neque Judæos memorat, sed populum suum; ita ut, expletis promissionibus, omnes qui digni erunt, populus Dei nominentur.

VERS. 26, 27. « Et erit lux lunæ, quasi lux solis, A et lux solis erit septemplex in die, cum sanaverit Dominus contritionem populi sui, et dolorem plagæ lunæ curabit. Ecce nomen Domini venit per multum tempus : ardens furor cum gloria. Eloquium laborum ejus, eloquium iræ plenum, et ira furoris ejus sicut ignis devorat. » Pro dicto illo, « per multum tempus, » reliqui interpretes, « de longe, » ediderunt. Observes porro velim, non ipsum Dominum venturum dici, sed nomen Domini, quo Christus subindicatur; de illa quippe dictum est, « Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus et illuxit nobis. » Cum venerit autem, ac secundum gloriosumque adventum suum exhibuerit, subsequenter ultrices virtutes, per quas supplicia impiis inferentur, quas hæc Scriptura furorē iramque vocat : siquidem post prolatam sententiam supplicio dignis ultio inferetur.

VERS. 28. « Et spiritus ejus sicut aqua in valle trahens, veniet usque ad collum, et dividetur. » Hæc spiritus ultor multas in partes dividetur, quia multum est inter puniendos discrimen. « Ut turbet gentes super errore vano, et persequetur eos error, et capiet eos in conspectu eorum. » Hic Dei inspectio ad omnia extensa declaratur; quia non in his tantum consistit ira, sed gentes pervadit ultio. Atenim ut non possent Israelitæ, soli a Deo reprehensi, dicere, Deum sua tantum, non vero gentium peccata punire, necessario vindictam in gentes quoque transiuram declarat, atque erroris ultionem ipsos invasuram esse prædicit.

φάσκει, καὶ καταλήψεσθαι τὴν ἐκ τῆς πλανήσεως

VERS. 29-32. « Nunquid semper oportet vos lætari, et semper ingredi in sancta mea, quasi festa celebrantes, quasi lætantes ingredi cum tibia ad montem Domini, ad Deum Israel? Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ, et furorē brachii sui, ut ostendat cum furore et ira et flamma devorante, fulminabit vehementer, et sicut aqua et grando, quæ vi deorsum fertur. Per vocem enim Domini superabuntur Assyrii plaga, qua percutiet eos : et erit ei in circuitu. » Tunc, ait, ii qui percutiebant et verberabant eos, pœnas dabunt : dæmones enim circumstantes illos suppliciis afficient. Quinam vero sint illi mox aperit dicens : « Unde erat illis spes auxilii, in quo ipse confidebat. Ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt. » Impiis spes auxilii erat a diis suis, adversariis nempe potestabilibus, et malignis spiritibus. His quippe quasi diis adhærebant, ac spem auxilii in iis locarant; ignorantibus ipsos tortores sibi futuros. Nam ira et furor contra impios immissus per angelos malos inferetur. « Ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt

« Καὶ ἔσται τὸ φῶς τῆς σελήνης ὡς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, καὶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἔσται ἑπταπλάσιον ἐν τῇ ἡμέρᾳ, ὅταν λάσσηται Κύριος τὸ σύντριμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ τὴν ὀδύνην τῆς πληγῆς σου λάσσει. Ἴδου τὸ ὄνομα Κυρίου ἔρχεται διὰ πολλοῦ χρόνου, καιόμενος θυμὸς μετὰ δόξης. Τὸ λόγιον τῶν χειλέων αὐτοῦ, λόγιον ὀργῆς πλήρες, καὶ ἡ ὀργὴ τοῦ θυμοῦ αὐτοῦ ὡς πῦρ ἔδεται. » Ἄντι δὲ τοῦ, « διὰ πολλοῦ χρόνου, » οἱ λοιποὶ ἐρμηνεύονται, « μακρόθεν, » εἰρηκασί. Καὶ τῆρει, ὡς οὐκ ἂν αὐτὸν φησι τὸν Κύριον ἔρχεσθαι, ἀλλὰ τὸ ὄνομα Κυρίου, τὸν Χριστὸν αἰνιτόμενος, περὶ οὗ εἰρηται : « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, Θεὸς Κύριος καὶ ἐπίφανη ἡμῖν. » Ἐρχομένου δὲ καὶ τὴν δευτέραν αὐτοῦ ἐνδοξον παρουσίαν ποιουμένου, ἐπακολουθήσουσι τιμωρητικὰ δυνάμεις, δι' ἧν αἱ κολάσεις τοῖς ἀσεβέσιν ἐπαχθήσονται, ἃς ἡ παρούσα Γραφή θυμὸν καὶ ὀργὴν ὀνομάζει : ἀκολούθως γὰρ τῇ τοῦ λόγου ἀποδείξει τὰ τῆς ὀργῆς τοῖς κολασθησομένοις ἐπινεχθήσονται.

« Καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ὡς ὕδωρ ἐν φάραγγι σύρον, ἦξει ἕως τοῦ τραχήλου, καὶ διαίρεθήσεται. » Καὶ διαίρεθήσεται τὸ κολαστικὸν τοῦτο πνεῦμα εἰς πολλὰς διαίρεσεις, διὰ τὸ πλείστην εἶναι τῶν κολαζομένων διαφορὰν. « Τῷ ταραξίαι ἔθνη ἐπὶ πλανήσει ματαίᾳ, καὶ διώξεσθαι αὐτοὺς πλάνησις, καὶ λήψεται αὐτοὺς κατὰ πρόσωπον αὐτῶν. » Τὴν κατὰ πάντων θεοπτεῖαν καὶ τοῦτο δείκνυσιν, ὅτι οὐκ ἔσω τούτων στήσεται τὰ τῆς ὀργῆς : διαθήσεται δὲ καὶ εἰς τὰ ἔθνη ἡ τιμωρία. Ἦνα γὰρ μὴ ἐξῆ τοῖς Ἰσραηλίταις, μόνοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐλεγχόμενοι, λέγειν αὐτοὺς μόνον τὸν Θεὸν ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι τιμωρηθήσεσθαι, οὐκ δὲ καὶ τὰ ἔθνη, ἀναγκαίως καὶ τὴν ἐπὶ τὰ ἔθνη διαθήσεσθαι ἐκδικίαν δίκην προαγορεύει.

« Μὴ διὰ παντὸς δεῖ ὑμᾶς εὐφραίνεσθαι, καὶ εἰσπορεύεσθαι εἰς τὰ ἁγία μου διαπαντὸς, ὡσεὶ ἐορτάζοντας, ὡσεὶ εὐφραινομένους εἰσελθεῖν μετ' αὐλοῦ εἰς τὸ ὄρος Κυρίου πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ; Καὶ ἀκουστὴν ποιήσει Κύριος τὴν δόξαν τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ τὸν θυμὸν τοῦ βραχίονος αὐτοῦ, δείξει μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς καὶ φλογὸς κατεσθιούσης, κερυνώσει βιαίως, καὶ ὡς ὕδωρ καὶ χάλαζα συγκαταφερομένη βίβη. Διὰ γὰρ τῆς φωνῆς Κυρίου ἠττηθήσονται Ἀσσύριοι τῇ πλήγῃ, ἣ ἂν πατάξῃ αὐτοὺς : καὶ ἔσται αὐτῷ κυκλόθεν. » Τότε δὲ, φησὶν, αἱ παύοντες αὐτοὺς καὶ τύπτοντες τιμωρηθήσονται : δαίμονες γὰρ, κυκλόθεν αὐτοὺς περισταχισάμενοι, τὰς τιμωρίας ἐπάξουσι. Τίνες δὲ εἰσὶν οὗτοι διασαφαί φάσκων : « Ὅθεν ἦν αὐτοῖς ἡ ἐλπίς τῆς βοηθείας, ἐφ' ἧς αὐτοὶ ἐπεπόθει. Αὐτοὶ μετὰ τυμπάνων καὶ κιθάρων πολεμήσουσιν. » Ἐλπίς τοῖς ἀσεβέσι βοηθείας ἦν ἀπὸ τῶν θεῶν αὐτῶν, τῶν ἀντικειμένων δηλαδὴ δυνάμεων, καὶ τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Τούτοις γὰρ ὡς θεοὶ προσείχον, καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς βοηθείας ἐκ ταύτων αὐτοῖς ἔσεσθαι ἠλπίζον, οὐκ εἰδότες, ὅτι οὗτοι κολασταί

²⁹ Psal. cxvii, 26, 27.

αὐτῶν ἔσονται. Ἡ γὰρ ὀργὴ καὶ ὁ θυμὸς κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἀποστελλόμενος δι' ἀγγέλων γενήσεται πονηρῶν. « Αὐτοὶ μετὰ τυμπάνων καὶ κιθάρων πολεμήσουσιν αὐτὸν ἐκ μεταβολῆς. » ὅτε ἐπιχειρήσουσι τινες ὄντες· ἀντὶ γὰρ τῶν φίλων ἔχθροὶ καταστήσονται.

« Σὺ γὰρ πρὸς ἡμερῶν ἀπαιτηθήσῃ. Μὴ καὶ σοὶ ἡτοιμάσθῃ βασιλεύειν; » Ταῦτα δὲ, φησὶ, σὲ περιμένει, τὸν πάλαι τρυφερὸν καὶ ὑπερήφανον· εἰ μὴ ἄρα σαυτὸν ἀπατῶν προσδοκᾷς ὅτι καὶ σοὶ βασιλεύειν ἡτοιμάσται ὁμοίως τοῖς στενῇ καὶ τεθλιμμένῃ ἰδεύσασι τρίβον, καὶ πτωχοῖς διὰ Θεοῦ γενομένοις ἔνεχεν διακουσύνης. Πᾶσι γὰρ ἐκεῖνοις ἡτοιμάσται ἡ βασιλεία, ἀλλ' οὐ σοὶ τῶ τῆν πλατείαν καὶ εὐρύχωρον ὁδὸν πορευομένη. « Φάραγμα βαθεῖαν, ξύλα κείμενα, πῦρ καὶ ξύλα πολλὰ. Ὁ θυμὸς Κυρίου ὡς φάραγξ ὑπὸ θεοῦ καιομένη. » Θεοῖο καὶ πῦρ ὑποκαίουσιν εἰς τὴν τῶν αὐτῶν κατακριθησομένων κόλασιν. Τσαῦτα δὲ διὰ μέσου εἰπὼν, ἀναλαμβάνει τὴν πρὸς τοὺς καταφεύγοντας εἰς Αἴγυπτον προφητείαν.

VERS. 33. « Tu enim ante dies rationem reddere cogeris. Numquid etiam tibi paratum est regnare? » Hæc, inquit, te olim voluptarium et superbum expectant: nisi fortasse teipsum decipiens, expectas tibi quoque paratum regnum esse, perinde atque iis, qui in angusta et arcta via incesserunt, et pauperes propter Deum propterque justitiam effecti sunt. His quippe omnibus paratum regnum est, non tibi, qui in lata et spatiosa via incedis. « Vallem profundam, ligna jacentia, ignem et ligna multa. Furor Domini sicut vallis sulphure accensa. » Sulphur et ignem succendunt, ad eorum, qui istis condemnabuntur, supplicium. His porro adductis in medium, prophetiam super iis, qui in Ægyptum confugiebant, resumit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ΄.

CAPUT XXXI.

« Ὑβᾶι οἱ καταβαίνοντες εἰς Αἴγυπτον ἐπὶ βοήθειαν, οἱ ἐφ' ἵπποις πεποιθότες καὶ ἐφ' ἄρμασιν. Ἔστι γὰρ πολλὰ, καὶ ἐφ' ἵπποις πλῆθος σφόδρα. Καὶ οὐκ ἦσαν πεποιθότες ἐπὶ τὸν Ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τὸν Κύριον οὐκ ἐζήτησαν. Καὶ αὐτοὺς σοφῶς ἤγειν ἐπ' αὐτοὺς κακὰ, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐ μὴ ἀθετηθῆ, καὶ ἐπαισθησεται ἐπ' οἴκους ἀνθρώπων πονηρῶν, καὶ ἐπὶ τὴν ἐλπίδα αὐτῶν τὴν ματαίαν, Αἰγύπτιον ἀνθρώπων καὶ οὐ Θεοῦ, ἵππων σάρκα καὶ οὐκ ἔστι βοήθεια. Ὁ δὲ Κύριος ἐπάγει τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' αὐτοὺς, καὶ κενώσουσιν οἱ βοηθοῦντες, καὶ ἅμα πάντες ἀπολοῦνται μαχαίρᾳ. » Μέμφεται αὐτοὺς ὁ λόγος, ὅτι, μὴ πεποιθότες ἐπὶ τὸν Ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ, εἰς Αἴγυπτίους κατέφυγον διὰ καὶ καταλήψεσθαι αὐτοὺς ἅ μὴ προσεδόκησαν κακὰ ἐπ' αὐτῆς τῆς Αἰγύπτου ἀπειλεῖ. Διδάσκει δι' ὅλης τῆς προκειμένης ἱστορίας ὁ λόγος, ἐν τοῖς καιροῖς τῶν διωγμῶν, εἰ ποτε κρινεῖεν ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἢ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ παραδοῦναι τοῖς τὴν θεοσεβείαν ἐλαύνουσι, μὴ δεῖν ἀναχωρεῖν τῆς ἐνθέου πίστεως, μηδὲ τῆς ἐπὶ τὸν Θεὸν πεποιθήσεως ἀφίστασθαι, μηδὲ ἀπογινώσκειν τὰς τούτου διαλλαγὰς, μηδὲ ἐπὶ τὸν Αἰγυπτιακὸν βίον αὐτομαλεῖν, λέγω δὴ τὸν τῶν εἰδωλολατρῶν. Πολλοὶ γὰρ ἐν τοῖς τοιοῦτοις καιροῖς, ἀποστήσαντες τοῦ τῆς θεοσεβείας λόγου, τὰς ἐλπίδας ἀνήρτησαν ἑαυτῶν τῆς τῶν εἰδωλολατρῶν βοήθειας.

VERS. 1-3. « Væ qui descendunt in Ægyptum ad auxilium, qui confidunt in equis et in curribus. Sunt enim multi, et in equis multitudo ingens. Et non confisi sunt in Sancto Israel, et Dominum non quaesierunt. Et ipse sapienter induxit super eos mala, et verbum ejus non frustrabitur, et insurget in domos hominum malorum, et in spem eorum vanam, Ægyptium hominem et non Deum, equorum carnes, et non est auxilium. Dominus autem inducet manum suam in eos, et laborabunt qui auxiliantur, et simul omnes peribunt gladio. » Ipsos coarguit, quia Sancto Israel non fidentes, ad Ægyptios confugerunt: quamobrem ipsos inexpectatis malis in Ægypto invadendos esse comminatur. In tota igitur præsentī historia docet, si quando visum Deo fuerit, populum suum, sive Ecclesiam suam, persecutionis tempore piam religionem vexantibus tradere, a divina fide recedendum non esse, neque abstinendum a fiducia erga Deum, nec de ejus reconciliatione desperandum, nec declinandum ad Ægyptiacam vitam, videlicet ad idololatrarum institutum. Multi namque in hujusmodi temporibus a piæ religionis doctrina discedentes, spem suam in idololatrarum auxilio locaverunt.

« Ὅτι οὕτως εἶπέ μοι Κύριος. Ὅν τρόπον ὅταν βοήσῃ ὁ λέων, ἢ ὁ σκύμνος ἐπὶ τῇ θήρᾳ ἢ ἐλαβῆ, καὶ κεκράξῃ ἐπ' αὐτὴν ἕως ἂν ἐμπλησθῆ τὰ ἦρη τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἠττήθῃσαν, καὶ τὸ πλῆθος τοῦ θυμοῦ ἐπτοήθῃσαν· οὕτως καταθήσεται Κύριος Σαβαώθ ἐπιστρατεῦσαι ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών, ἐπὶ τὰ ὄρη αὐτῆς ὡς ὄρνεα πετόμενα· οὕτως ὑπερασπιεῖ Κύριος, καὶ ἐξελεῖται, καὶ περιποιήσεται, καὶ σώσει. Ἐπιστρέφετε οἱ τὴν βαθεῖαν βουλήν βουλευόμενοι καὶ ὄνομον, υἱοὶ Ἰσραὴλ· ὅτι τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ ἀπαρνηθήσονται οἱ ἄνθρωποι τὰ χειροποίητα αὐτῶν, τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χρυσᾶ, ἃ ἐποίησαν αἱ χεῖρες αὐτῶν. » Ἐξῆσσι

VERS. 4-7. « Quoniam sic dixit mihi Dominus: Quemadmodum cum clamabit leo, aut catulus, super præda quam cepit, et vociferabitur super ea, donec impleantur montes voce ejus, et victi sunt, et vehementiam furoris ejus expavere; sic descendet Dominus Sabaoth, ut prælietur in monte Sion, supra montes ejus, sicut aves volantes; sic proteget Dominus, et eripiet, et fovebit, et servabit. Convertimini, qui profundum consilium inieratis et iniquum, filii Israel: quia in die illa abnegabunt homines idola sua argentea et aurea, quæ fecerunt manus eorum. » Licet enim ipsis etiam nunc, et

penitentiam agant, in suam remigrare terram, cum a edidicerint qualia Deus circa eam pollicitus sit. Id etiam declarat historia : nam post reditum ex Babylonem, ac excitatum denuo templum in Jerusalem, non ultra idolis usi fuisse videntur.

VERS. 8. « Et cadet Assur non gladio viri, neque gladius viri devorabit eum : et fugiet, non a facio gladii : juvenes autem superabuntur. » Significat autem idololatrarum regni excidium, ruinamque eorum : pristina illa regia dignitate, quasi ab alto humilem in locum dejecta. Id autem illis continget, ait, non ex humana irruptione : sed ex divina contra illos accensa ira. Etiam si enim homines excidii eorum ministri quam maxime videantur esse ; at ipse Deus erat qui hominum opera funditus illos everti.

VERS. 9. « Petra enim circumdabuntur, quasi vallo, et vincuntur. » Petram vocat illam olim Assyriorum firmitatem, regnique robur, quod transitorium esse dicit. « Qui autem fugiet, capietur. Hæc dicit Dominus : Beatus, qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem. » His item hortatur eos qui in Ægyptum confugerant, ut ne recederent a loco ubi erat templum Dei : sed etiam beatos prædicat eos, qui semen in Sion habituri sunt, et domesticos in Jerusalem ; quoniam illa restauranda, et pristinam gloriam suam recuperatura erat, seu etiam majorem illa, quam prius nacta fuerat. Quapropter aliis dicebatur, « Et erit gloria domus istius novissima super priorem ²⁰. » Scias oportet, illud, « beatus, » a nemine alio interpretum dictum fuisse : pro illo autem, « Qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem, » Symmachus habet, « ignem in Sion et clibanum in Jerusalem ; » Aquila vero et Theodotio, « Lux ipsi in Sion, et clibanus ipsi in Jerusalem. » Quis docet universorum Deum et Dominum, qui hæc contra Assyrios minas protulit, ignem habere in Sion, et clibanum in Jerusalem ; ut si quando voluerit, hoc igne et clibano comburat et excoquat eos qui combustione opus habent. Quocirca Dei illa civitas respectui habenda non est. Hæc porro de Ecclesia item jure dicantur, quia ipsa est civitas illa Dei gloriosa, de qua dicitur, « Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei ²¹. » Est item in illa ignis et clibanus, quo uniuscujusque animæ ligna, fenum et stipulam comburat et absumat. Quod si dicatur, « Lux ipsi in Sion, et clibanus ipsi in Jerusalem, » ignem intelligamus oportet, propter eos ex cœtu, qui lumine sunt digni ; clibanum autem in Jerusalem, propter eos qui combustionem et purgatione opus habent.

CAPUT XXXII.

VERS. 1. 2. « Ecce enim rex justus regnabit, et

²⁰ Agg. II, 10. ²¹ Psal. LXXXVI, 3.

γάρ εισέτι και νῦν μετανοήσαντας ἐπανελεῖν εἰς τὴν ἑαυτῶν γῆν, μαθόντας ὅποια ἐπήγγελται περὶ αὐτῆς ὁ Θεός. Καὶ τοῦτο δὲ παρίστην ἡ ἱστορία· μετὰ γὰρ τὸ ἐπανελεῖν αὐτοὺς ἀπὸ Βαβυλώνας, καὶ ἐνεργεῖται δευτέρον τῶν ἐν Ἱερουσόλοις ναῶν, οὐκέτι φαίνονται εἰδῶλοις χρησάμενοι.

« Καὶ πεσεῖται Ἀσσοῦρ οὐ μαχαίρᾳ ἀνδρός, οὐδὲ μάχαιρα ἀνθρώπου καταφάγεται αὐτὸν, καὶ φεύξει οὐκ ἀπὸ προσώπου μαχαίρας· οἱ δὲ νεανίσκοι ἔσονται εἰς ἡττημα. » Σημαίνει δὲ τὴν καθάρσιν τῆς τῶν εἰδωλολατρῶν βασιλείας, καὶ τὴν πτώσιν αὐτῶν, ὡς περ ἀφ' ὕψους τοῦ προτέρου βασιλικῆς ἀξιώματος ἐπὶ τὸ ταπεινὸν φερομένου· καὶ τοῦτο αὐτοῖς, φησὶ, συμβήσεται οὐκ ἐξ ἀνθρωπίνης ἐφόδου, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ οὐκ' αὐτῶν ὀργῆς. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα ἐδόκουν ἀνθρωποὶ ὑπηρετῆται γεγονέναι τῆς καθάρσεως αὐτῶν, ἀλλ' αὐτὸς ἦν ὁ Θεός, ὁ διὰ τῶν ἀνθρώπων καθαιρῶν αὐτούς.

« Πέτρα γὰρ περιληφθήσονται ὡς χάρακι, καὶ ἡττηθήσονται. » Πέτραν λέγει τοῦ Ἀσσυρίου τὸ πάλαι στερεὸν καὶ βέβαιον καὶ ἰσχυρὸν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὅπερ παρελεύσεσθαι φησὶν ὁ λόγος. « Ὁ δὲ φεύγων ἀλώσεται. Τάδε λέγει Κύριος· Μακάριος ὃς ἔχει ἐν Σιών σπέρμα, καὶ οἰκέτους ἐν Ἱερουσαλήμ. » Καὶ διὰ τούτου προτρέπει τοὺς εἰς τὴν Ἀίγυπτον ὀρηκῆσαντας μὴ ἀναχωρεῖν τοῦ τόπου ἐνθα ἦν ὁ νεὸς τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ μακαρίζει τοὺς ἔξοντας ἐν Σιών σπέρμα, καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ οἰκέτους, διὰ τὸ μέλλειν αὐτὴν ἀνανεοῦσθαι, καὶ τὴν οἰκίαν αὐτῆς ἀπολαμβάνειν δόξαν, ἣ καὶ κρείττονα ἦς εἶχε πρότερον. Διὸ ἐλέγετο ἐτέροις· « Καὶ ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν πρώτην. » Εἰδέναι δὲ χρῆ, ὅτι τὸ μὲν, « μακάριος, » οὐδεὶς τῶν ἐρμηνευτῶν εἴρηκεν· ἀντὶ δὲ τοῦ, « Ὁς ἔχει ἐν Σιών σπέρμα καὶ οἰκέτους ἐν Ἱερουσαλήμ, » ὁ μὲν Σύμμαχος ἔχει, « πῦρ ἐν Σιών, καὶ κλίβανον ἐν Ἱερουσαλήμ· » ὁ Ἀκύλας καὶ Θεοδοσίω, « Φῶς αὐτῶν ἐν Σιών καὶ κλίβανος αὐτῶν ἐν Ἱερουσαλήμ, » εἰρήκασιν· διδάσκοντος τοῦ λόγου, ὅτι ὁ τῶν ὀλων Θεός καὶ Κύριος, ὁ κατὰ τῶν Ἀσσυρίων ἀπειλήσας τὰ λεγόμενα, ἔχει πῦρ ἐν Σιών, καὶ κλίβανον ἐν Ἱερουσαλήμ· ἵν' ὅτε βούληται, τῷ πυρὶ τούτῳ καὶ τῷ κλίβανῳ κατακαύσῃ καὶ κατοπτῆσιν τοὺς καύσεως δεομένους. Διὸ οὐ προσήκει καταφρονεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ πόλεως. Ταῦτα δὲ καὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰκότως ἀν' ῥηθείᾳ, ἐπειδή περ ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ ἡ δεδοξασμένη αὐτῆ ἔστι, περὶ ἧς εἴρηται· « Δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ. » Ἔστι καὶ ἐν αὐτῇ πῦρ καὶ κλίβανος, εἰς τὸ καταφλέγειν καὶ ἀναλίσκειν τὰ ἐν ἐκάστη ψυχῇ ξύλα καὶ χόρτον καὶ καλάμην. Ἐὰν δὲ λέγηται, « Φῶς αὐτῶν ἐν Σιών, καὶ κλίβανος αὐτῶν ἐν Ἱερουσαλήμ, » διὰ μὲν τοὺς φωτὸς ἀξίους τῶν συναγομένων τὸ φῶς εἰρησθαι ἐκδεξόμεθα· διὰ δὲ τοὺς καύσεως καὶ καθάρσεως χρεῖαν ἔχοντας τὸ, κλίβανος ἐν Ἱερουσαλήμ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΒ'.

« Ἰδοὺ γὰρ βασιλεὺς δίκαιος βασιλεύσει, καὶ ἔρ-

χοντες μετὰ κρίσεως ἄρξουσιν. Καὶ ἔσται ὁ ἄνθρωπος κρύπτων τοὺς λόγους αὐτοῦ, καὶ κρυθήσεται ὡς ἀφ' ὕδατος φερομένου. Καὶ φανήσεται ἐν Σιών ὡς ποταμὸς φερόμενος, ἔνδοξος ἐν γῆ διψώσῃ. » Θεσπίζει τὰ περὶ τῆς θεοφανείας τοῦ Χριστοῦ· μόνος γὰρ οὗτος δίκαιος ἐν ἀνθρώποις ἀνεφάνη ὁ βασιλεύς. Καὶ οἱ ἀπόστολοι δὲ αὐτοῦ μετὰ κρίσεως τοῦ ἑαυτῶν βασιλέως, τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ καθηγήσαντο. Ἐβασίλευσε τοίνυν εἰς δικαιοσύνην ὁ Χριστὸς καινὴν τινα ταύτην τὴν βασιλείαν· οὐ γὰρ εἰς ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἀποδεδέκται, οὐδὲ εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τὴν παρὰ ἀνθρώπων, τὴν βασιλείαν ἐπανήρατο, ἀλλ' εἰς δικαιοσύνην· ὡσπερ οὖν καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτοῦ, οὐκ ἐν ἀξιώματι κοσμικοῖς προαχθέντες ἤρχον, ἀλλ' εἰς κρίσιν. Διὸ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἐρμηνευτὰς εἴρηται, « Καὶ ἄρχοντες εἰς κρίμα ἄρξουσιν. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Καὶ ἔσται ὁ ἄνθρωπος κρύπτων τοὺς λόγους αὐτοῦ, » ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ἔσται, φησὶν, ἀνὴρ ὡς ἀπακρυφὴ ἀπὸ πνεύματος καὶ λαλιᾶτος. » Ποῖος οὖν ἄνθρωπος ἔσται ἀλλ' ὁ ἀνωτέρω δίκαιος ὠνορασμένος; Αὐτὸς γὰρ οὗτος ἔσται ἀνὴρ, οὐκοῦν τῇ φύσει ἀνὴρ, ἀλλὰ κρείττων ἢ κατὰ ἀνθρώπου φύσιν. Πλὴν ἔσται ἄνθρωπος ἐπικρύπτων αὐτοῦ τὴν θεότητα. Ἰδὼρ γὰρ φερόμενον ἦν καὶ ἀπολλύμενον τὸ πλῆθος τοῦ τῶν Ἰουδαίων λαοῦ· διὸ καὶ ἀπέκρυπτεν αὐτὸν ἐξ αὐτῶν, καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ ἀπ' ἐκείνων μὲν ἐκάλυπτε, τοῖς δὲ αὐτοῦ μαθηταῖς ἐφανέρου. Τίς δὲ φανήσεται ἢ αὐτὸς δίκαιος βασιλεύς; αὐτὸς γὰρ φανήσεται ὡς ποταμὸς φερόμενος ἔνδοξος. Τίς δὲ ἔστιν ἡ Σιών αὕτη ἢ ἡ τὸν ἀπ' ἐκείνων κρυπτόμενον ἐμφανῶς παραδειξαμένη; ἢ γὰρ πάλαι ἔρημος καὶ διψῶσα ἢ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησία, αὕτη ἔστιν ἡ Σιών.

« Καὶ οὐκέτι ἔσονται πεποιθότες ἐπ' ἀνθρώπους, ἀλλὰ τὰ ὤτα δώσουσιν ἀκούειν, καὶ ἡ καρδία τῶν ἀσθενούντων προσέξει ταῦ ἀκούειν, καὶ αἱ γλῶσσαι αἱ φελλίζουσαι ταχὺ μαθήσονται λαλεῖν εἰρήνην. » Σιών τοίνυν καὶ γῆ διψῶσα πάλαι ἔρημος εἴη ἂν ἡ Ἐκκλησία· καὶ καρδία ἀσθενούντων, καὶ γλῶσσαι τραυλιζούσαι, αἱ τῶν πάλαι τὸν Θεὸν μὴ νοούντων, μετὰ ὀρθὰ λαλούντων ἔθνῶν, οἷς ἐπαγγέλλεται τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβολήν. Τοῦτοῖς ἐπιλέγει·

« Καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εἴπωσι τῷ μωρῷ ἄρχειν· » ὡσπερ οὖν πρότερον ἐποίουν, ὅτε τοῖς ὡς ἀληθῶς μωροῖς διδασκάλους αὐτῶν ἐπέτρεπον τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου, ὧν ἐμῶρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν. Τοιοῦτος δὲ ἦν πᾶς ὁ τὴν σοφίαν ἐπαγγελλόμενος τοῦ αἰῶνος τούτου. « Καὶ οὐκέτι μὴ εἴπωσιν οἱ ὑπηρέται σου, Σίγα. »

« Ὁ γὰρ μωρὸς μωρὰ λαλήσει, καὶ ἡ καρδία αὐτοῦ μάταια νοήσει, τοῦ συντελεῖν ἄνομα, καὶ λαλεῖν πρὸς Κύριον πλάνησιν, τοῦ διασπείρειν ψυχὰς πεινώσας, καὶ τὰς ψυχὰς τὰς διψώσας κενὰς ποιήσει. Ἡ γὰρ βουλή τῶν πονηρῶν ἄνομα βουλευεται, καταφθίρειται ταπεινῶς ἐν λόγοις ἀδίκους, καὶ διασκεδάσαι λόγους ταπεινῶν ἐν κρίσει. » Μωρὰ δὲ ταῦτα γὰρ πάντα πάλαι ἔπραττον οἱ πάλαι μωροὶ ἄρχοντες τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἡ βουλή αὐτῶν πονηρὰ οὕσα ἄνομα ἐβου-

principes cum judicio imperabunt. Et erit homo occultans sermones suos, et occultabitur ut ab aqua manante. Et apparebit in Sion, sicut fluvius currens, inclytus in terra sitiendi. » Quæ ad divinum Christi adventum spectant vaticinatur: is namque solus rex justus in hominibus apparuit. Apostoli vero ejus cum judicio regis sui Ecclesiæ ipsius præfuerunt. Regnavit itaque in justitiam Christus, novum sane regni genus; non in humanam quippe dignitatem, non in honorem et gloriam hominum respiciens, regnum erexit; sed in justitiam: quemadmodum principes ejus, non ad mundanas dignitates evecti, imperabant; sed ad judicium. Quapropter secundum reliquos interpretes dictum est, « Et principes ad judicium imperabunt. » Pro illo autem, « Et erit homo abscondens sermones suos, » Symmachus, « Et erit vir sicut absconsio a spiritu et procella. » Quis igitur homo erit, nisi is qui superius justus appellatus est? Hic enim ipse vir erit, natura vir quidem, sed hominis natura longe præstantior. Cæterum homo erit suam occultans deitatem. Nam aqua fluxa et perdita erat multitudo Judaici populi: quare sese ab illis, et verba sua ab illorum verbis occultabat, sed discipulis suis ea declarabat. Quis autem apparebit, nisi ipse rex justus? ipse quippe sese conspiciendum præbebit, quasi fluvius manans inclytus. Quæ vero Sion illa, nisi quæ eum, qui se ab illis occultabat, publice accepit? nam quæ olim deserta et sitibunda erat, Ecclesia ex gentibus, ipsa vere Sion est.

VERS. 3, 4. « Et non erunt amplius confidentes in hominibus: sed aures ad audiendum dabunt, et cor infirmorum attendet, ut audiat: et linguæ balbutientium cito discent loqui pacem. » Sion itaque et terra sitiens olim deserta, Ecclesia fuerit: et cor infirmorum, et linguæ balbutientes, gentium fuerint, quæ olim nec Deum noverant, nec recte loquebantur, quibus conversionem ad meliora pollicetur. His subjungit:

VERS. 5. « Neque amplius dicent stulto, ut imperet: » quemadmodum olim agebant, cum animas suas stultis vere magistris concredebant: erant porro ii sapientes hujus sæculi, quorum Deus sapientiam infatuavit. Talis erat quisquis sapientiam hujus sæculi profitebatur. « Neque amplius dicent servi tui, Tace. »

VERS. 6, 7. « Nam stultus stulta loquetur, et cor ejus vana cogitabit ad perficiendum iniqua, et loquendum errorem ad Dominum, ut dispergat animas esurientes, et animas sitiennes vacuas faciet. Consilium enim malorum iniqua cogitabit, ad interficiendum humiles in sermonibus iniquis, et ad dissipanda verba humilium in judicio. » Hæc quippe stulta omnia olim agebant illi olim stulti principes hominum: et consilium eorum malum iniqua deli-

berabat, ut sermonibus suis humilium animas perderet.

Vers. 8. « Pli autem prudentia consilia iniverunt: et hoc consilium manebit. » Queis significantur apostoli Servatoris nostri, in principio salutis ab se datæ, quæ ut probe dirigeretur, rex justus datus est.

Vers. 9. « Mulieres divites, surgite, et audite vocem meam: filia, in spe audite sermones meos. » Nunc proponit, ad lacrymas, fletum et luctum provocare eos, quod ex sua erga Deum incredulitate a Dei gratia exciderint: eorum autem emollitos et effeminatos animos vituperans, mulieres nuncupat. Aiunt porro hac prophetia synagogas ipsorum indicari. Hortatur itaque illos, ut ne supine et perfunctorie dictis attendant; sed pervigili et composito animo. Fortasse dixeris, per priores illas mulieres significari priscos illos Judæorum conventus, ac multitudinem ibi congregatam; per filias vero, posterioribus temporibus nascituras, eorum synagogas.

Vers. 10. « Diei anni memoriam facite in dolore cum spe: consumpta est vindemia, cessavit semen, et non amplius veniet. » Annum porro vocat propheticus sermo, tempus prædicationis evangelicæ, quo Salvator et Dominus noster, cum hominibus versans et docens prædicavit. Id vero declarat deinde cum ex persona Dei sic loquitur: « Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me, evangelizare pauperibus misit me; prædicare captivis dimissionem, et cæcis visus restitutionem, vocare annum Domini acceptabilem ²². »

Vers. 11. « Obstupescite, contristemini confidentes, exuite vos, nudæ estote: accingite saccis lumbos vestros. » Illa, inquit, quæ secundum Deum est, tristitia vos comprimat, et a pristina incredulitate discedite, pœnitentiæque vos date. Nam ea quæ secundum Deum est tristitia, pœnitentiam ad salutem nulli pœnitentiæ obnoxiam, operatur.

Vers. 12, 13. « Et super mammas tundite vos, propter agrum desiderii, et vineam germinis: terra populi mei, spina et fenum proferet, et ex omni domo lætitia auferetur. » Id vero superius declarabat his verbis, « Et expectavi ut faceret vineam, fecit autem spinas, » quas spinas mox explicans ait: « Expectavi ut faceret iudicium, fecit autem iniquitatem; et non iustitiam, sed clamorem. » De his itaque plantum edere jubebat, maxime ob intentatas minas.

Vers. 14. « Urbs opulenta, domus derelictæ, divitias civitatis relinquent, domos desiderabiles. Et erunt pagi speluncæ usque in sæculum, lætitia onagrorum, pascua pastorum. » Quis advenas cernens Hierosolymæ incolæ, ipsosque idololatras variis ex gentibus congregatos, non merito dicat,

²² Isa. LXXI, 1.

(39) Forte leg. παρουσίας. EDIT.

λεύετο, εἰς τὸ καταφθεῖραι τοῖς ἑαυτῶν λόγοις τοὺς τὰς ψυχὰς ταπεινοὺς.

« Οἱ δὲ εὐσεβεῖς συνετὰ ἐβουλεύσαντο· καὶ αὕτη ἡ βουλὴ μενεῖ. » Δι' ὧν σημαίνονται οἱ ἀπόστολοι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σωτηρίας αὐτοῦ, καὶ τὸ ἡγεῖσθαι αὐτῆς, δίκαιος δεδωρηται βασιλεύς.

« Γυναῖκες πλούσιαι, ἀνάστητε, καὶ ἀκούσατε τῆς φωνῆς μου· θυγατέρες, ἐπ' ἐλπίδι ἀκούσατε τοὺς λόγους μου. » Διὰ τῶν προκειμένων προσφωνεῖ παρακελεύόμενος ἀποκαλεῖσθαι καὶ κόπτεσθαι καὶ θρηνεῖν, ὡς ἂν ἐκπέσειεν τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος διὰ τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἀπιστίαν αὐτῶν· διαβάλλων δὲ τὸ ἀνανδρον τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ τὸ τεθλημένον, γυναῖκας αὐτοὺς ἀποκαλεῖ. Φασι δὲ τὰς συναγωγὰς αὐτῶν δηλοῦσθαι διὰ τῆς φασκουσῆς (39) προφητείας. Παρακελεύεται τοίνυν ὁ λόγος αὐτοῖς μὴ ὑπτίως, μηδὲ παρέρως προσέχειν τοῖς λεγομένοις, διεγηγερμένως δὲ καὶ συντεταγμένως. Εἰποις δ' ἂν τὰς μὲν πρώτας γυναῖκας σημαίνειν τὰς ἐπὶ τῶν παλαιῶν χρόνων παρὰ Ἰουδαίους συνόδους, καὶ τὰ πλήθη τὰ ἐν αὐτοῖς συναγόμενα· τὰς δὲ θυγατέρας ἐν τοῖς ὑστέροις χρόνοις ὑποστησομένας, τὰς αὐτῶν συναγωγὰς.

« Ἡμέρας ἔνιαυτοῦ μνηστὴν ποιήσαθε ἐν ὀδῶνι μετ' ἐλπίδος· ἀνήλωται ὁ τρύγητος, πέπανται ὁ σπόρος, καὶ οὐκέτι μὴ ἔλθῃ. » Ἐνιαυτὸν δὲ καλεῖ ὁ προφητικὸς λόγος τὸν χρόνον τοῦ κηρύγματος τοῦ εὐαγγελικοῦ, καθ' ὃν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν συνῶν ἀνθρώποις ἐκήρυξε διδάσκων. Καὶ τοῦτο δηλοῖ ἀπὸ τοῦ ἔξης ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι: « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὐ εἶνεκεν ἐχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἀφῆσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἔνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν. »

« Ἐκστῆτε, λυπήθητε αἱ πεποισυῖαι, ἐκδύσαθε, γυμναλ γένεσθε· περιζύσαθε τὰς ὀσφύας ὑμῶν. » Ἀψάσθη, φησὶν, ὕμῶν ἡ κατὰ Θεὸν λύπη, καὶ τῆς προτέρας ἀπιστίας ἐκστῆτε ἐπιδοῦναι ἑαυτὰς εἰς μετάνοιαν. Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται.

« Καὶ ἐπὶ τῶν μαστῶν κόπτεσθε, περὶ ἀγροῦ ἐπιθυμήματος, καὶ ἀμπέλου γεννήματος. Ἡ γῆ τοῦ λαοῦ μου, ἀκανθα καὶ χόρτος ἀναβήσεται, καὶ ἐκ πάσης οἰκίας εὐφροσύνη ἀρθήσεται. » Τοῦτο δὲ ἐδήλου διὰ τῶν ἔμπροσθεν εἰπόν· « Καὶ ἐμείνα ἵνα ποιῆση σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας. » καὶ ταύτας διερμηνεύειν ἐπήγαγε λέγων· « Ἐμείνα ἵνα ποιῆση κρίσιν, ἐποίησε δὲ ἀνομίαν, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραιψίν. » Ἐπὶ τοῦτοις τοιγαροῦν κόπτεσθαι παρεκελεύετο, καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἐπιφερομένην ἀπειλήν.

« Πόλις πλουσία, οἶκος ἐγκαταλελειμμένος, πλοῦτον πόλεως ἀφήσουσιν, οἴκους ἐπιθυμητούς. Καὶ ἔσονται αἱ κῶμαι σφηλαῖα ἕως τοῦ αἰῶνος, εὐφροσύνη δυνῶν ἀγρίων, βοσκήματα ποιμένων. » Τίς δὲ, ὁρῶν μετόικους ἀνδρας οἰκοῦντας τὴν Ἱερουσαλήμ, εἰδωλόατρας τε ἐκ διαφόρων ἔθνῶν συνειλεγμένους, οὐκ

ἀν εὐλόγως εἶποι θνους ἀγρίους, καὶ διαφόρους ἀγέλας καταβόσκεισθαι αὐτήν. Διὸ λέλεκται· « Εὐφροσύνη θνουν ἀγρίων, βοσκήματα ποιμένων. » Διὰ ταῦτα τοιγαροῦν προσέταξεν ὑμῖν ὁ λόγος ἰσχυρὸν ποιῆσθαι κοπετὸν, καὶ τῷ θρήνῳ παραμένειν ἐπὶ τσοῦτον.

« Ἔως ἂν ἐπέλθοι ἐφ' ὑμᾶς Πνεῦμα ἀφ' ὀψηλοῦ. » Τοῦτο δὲ ἦν περὶ οὗ ἔφασκεν ὁ Σωτὴρ· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀπέρχομαι, καὶ ἀποστελῶ ὑμῖν τὸν Παράκλητον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας· » καὶ πάλιν· « Ἔως ἂν λάθητε ἐξ ὕψους δύναμιν. » Ἐπεὶ τοίνυν « Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι παρακληθήσονται, » καὶ, « Μακάριοι οἱ κλαίοντες, ὅτι γελάσουσιν· » εἰκότως ταῖς προλεχθείσαις, αἷ διὰ θρήνων καὶ κλαυθμοῦ καὶ κοπετοῦ τὴν μετάνοιαν ἐνεδείξαντο. ἐπαγγελλίαν δίδωσιν ἀγαθὴν τὴν διὰ τοῦ Πνεύματος.

« Καὶ ἔσται ἔρημος ὁ Χερμὲλ, καὶ ὁ Χερμὲλ εἰς δρυμὸν λογισθήσεται· καὶ ἀναπαύσεται ἐν τῇ ἐρήμῳ κρίμα, καὶ δικαιοσύνη ἐν τῷ Καρμηλῷ κατοικήσει. » Λίβανος μὲν τὸ ὄρος τὸ ἐπὶ τῆς Φοινίκης ἐδήλου τὰ ἔθνη· Κάρμηλος δὲ τὸ ὄρος τὸ ὑπὸ Ἰουδαίοις ὄν πρότερον τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν, ὅθεν καὶ ἐρμηνεύεται ὁ Χερμὲλ, δηλαδὴ Κάρμηλος, « Ἐπίγνωσις περιτομῆς. » Τὸν Λίβανον τοίνυν, τὸν ἀλλόφυλον καὶ ἀλλογενῆ λαὸν, τὸν ἐξ ἔθνων μεταβληθέντα, ἔσεσθαι φησὶν, ὁποῖος ἦν ὁ πάλα παρὰ τῷ Θεῷ τετιμημένος λαὸς ὁ ἐκ περιτομῆς· αὐτὸν δὲ τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν, Χερμὲλ ἢ Κάρμηλον ὀνομαζόμενον, εἰς δρυμὸν λογισθήσεται. Τοῦτο τοίνυν καὶ ἐν τοῖς μετὰ χεῖρας σημαίνει φάσκων ὁ λόγος κατὰ τὸν Σύμμαχον· « Καὶ ἔσται ἡ ἔρημος εἰς Κάρμηλον· » ὡς γὰρ ἐκεῖ ὁ Λίβανος εἰς Κάρμηλον ἐλέγτο μεταβάλλεσθαι, οὕτως ἐνταῦθα ἡ ἔρημος, ἵνα ἢ ταῦτόν καὶ ἔρημος ὁ Λίβανος, οὕτω δηλουμένης τῆς ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίας, ἥτις μεταδέβληται εἰς Κάρμηλον. Ὡσπερ γὰρ ἦν πάλα· πρότερον « μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ· » ὅτε Κάρμηλος ἦν ἐπίγνωσις ἔχων περὶ ταύτης· οὕτως ὁ Λίβανος καὶ ἡ πάλα ἔρημος, ἐπὶ τὸ κρείττον μεταβαλοῦσα, γέγονε μερὶς τοῦ Θεοῦ· ὡς αὐ πάλιν ὁ Κάρμηλος εἰς δρυμὸν ἐλογίσθη. Δρυμὸς δὲ ἔστι χωρίον φυτῶν ἀγρίων καὶ ἀκάρπων πλήρης· διὸ σύνηδες τῇ θεῖᾳ Γραφῇ τὰ ἔθνη τὰ τὸν Θεὸν οὐκ εἰδότες, δρυμὸν ὀνομάζειν, ὡς πολλάκις ἀπέδειξαμεν.

« Καὶ ἔσται τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης εἰρήνη, καὶ κρατήσει ἡ δικαιοσύνη ἀνάπαυσιν, καὶ πεποιθότες ἕως τοῦ αἰῶνος. Καὶ κατοικήσει ὁ λαὸς αὐτοῦ ἐν πόλει εἰρήνης, καὶ ἐνοικήσει πεποιθώς, καὶ ἀναπαύσονται μετὰ πλοῦτου. » Ἀντὶ γὰρ τῆς καθαιρεθείσης πόλεως τῆς μεγάλης ἐκείνης καὶ γαυριώσης, ἑτέραν τῷ Θεῷ συστήσεσθαι πόλιν, τὴν ἀπὸ περάτων ἕως περάτων καθολικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ πολίτευμα, θεσπίζει. Βέβαιον γὰρ τῶν εἰς Θεὸν πεπιστευκότων τὸ φρόνημα. Πόλιν εἰρήνης τὴν ἐν τοῖς οὐρανοῖς λέγει· « Ἡ γὰρ ἄνω, φησὶ, Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶ, μήτηρ πάντων ἡμῶν. »

A onagros diversosque greges ipsam depascere? Quam obrem dicitur : « Lætitia onagrorum, pascens pastorum. » Ideo planctum magnum vos edere jubet, et in luctu perseverare.

Vers. 15. « Donec veniat in vos Spiritus ex alto. » Ille autem erat de quo Salvator hæc produxit : « Ecce ego vado, et mittam vobis Paracletum, Spiritum veritatis²² ; » iterumque : « Donec accipiat virtutem ex alto²³. » Quia igitur « Beati qui lugent, quoniam consolabuntur, » et, « Beati qui flet, quoniam ridebunt²⁴ ; » jure prædictis mulieribus, quæ fletu, lacrymis et planctu pœnitentiam præferabant, promissionem confert bonam per Spiritum B afferendam.

Vers. 16. « Et erit desertum Chermel, et Chermel in saltum reputabitur : et requiescet in deserto judicium, et justitia in Carmelo habitabit. » Libanus mons Phœnicis imminens, gentes significabat, Carmelus autem mons, qui antehac Judæorum erat, populum ex circumcissione : unde Chermel, sive Carmelus, ita vertitur : *Cognitio circumcissionis*. Libanum ergo, videlicet alienigenam et extraneum populum ex gentibus conversum, talem satura ait, qualis erat ille olim populus ex circumcissione, apud Deum honoratus, ipsum vero populum ex circumcissione, qui Chermel aut Carmelus dicitur, in saltum reputandum fore. Quod ipsum indicat præsentis loci interpretatio secundum Symmachum, quæ sic habet : « Et erit desertum in Carmelum. » Quemadmodum enim ibi Libanus in Carmelum vertendus dicebatur ; sic et hoc loco desertum ; ut idem sit quod desertum Libanus, quo indicatur Ecclesia ex gentibus, quæ mutata est in Carmelum. Quemadmodum enim prius erat « portio Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel²⁵, » et Carmelus in cognitionem ejus venerat ; sic et Libanus, et illud olim desertum in meliorem conditionem mutatum, factum est portio Dei ; ut e contrario Carmelus in saltum reputatus est. Saltus porro locus est agrestibus et infructuosis arboribus replatus : quapropter mos est Scripturæ divinæ gentes, quæ Deum non norunt, saltus nuncupare, ut plerumque commonstravimus.

Vers. 17, 18. « Et erunt opera justitiæ pax, et obtinebit justitia requiem, et confidentes erunt usque in æternum. Et habitabit populus ejus in urbe pacis, et inhabitabit confidens, et requiescent cum divitiis. » Nam pro magna et tripudante urbe jam deleta, aliam Deo constituentem urbem, sive catholicam Ecclesiam, a terminis usque ad terminos terræ pertingentem, et pium in illa vitæ institutum, vaticinatur. Firma quippe est eorum, qui in Deum credunt, mens et sententia. Civitatem pacis vocat illam quæ in cælis est : nam « illa, inquit, quæ sursum est Jerusalem, libe-

²² Joan. xv, 26. ²³ Luc xx v, 49. ²⁴ Matth. v, 5.

²⁵ Deut. xxxii, 9.

ra est, mater omnium nostrum²⁷. » Urbem autem securitatis vocat varias illas mansiones : nam apud Patrem, inquit²⁸, mansiones multæ, quæ divitias nunquam expilandas servant. Etenim « Thesaurizate, inquit²⁹, ubi nec ærugo, nec tineæ demolitur, neque fures effodiunt et furantur. »

Vers. 19, 20. « Grando autem si descenderit, non ad vos veniet. Et erunt qui habitant in salitibus confidentes, sicut qui in planitie. Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant. » Hic beatos prædicat apostolos Salvatoris nostri, et primos Evangelii præcones, qui et Judæis et Græcis prædicarunt, ac semen suum conjecerunt in omnem hominem, Judæum primo, deinde Græcum : bos enim, utpote mundum animal, populus ex circumcisione, patrum suorum causa, vocatur ; asinus autem, utpote impurus, dicitur populus ex patribus idololatris progenitus. Quoniam igitur in Judæos primum, deinde in Græcos evangelicum semen apostoli Salvatoris nostri jaciebant ; jure dicitur : « Beatus qui seminat super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant. » Hic porro per aquam subindicat divinam Scripturam, quæ a Judæorum et gentilium populo calcatur.

CAPUT XXXIII.

Vers. 1. « Væ iis qui vos miseros faciunt, sed nemo vos miseros facit : et qui reprobatur vos, non reprobatur : capientur reprobantes et tradentur, et quasi tineæ in vestimento, sic superabuntur. » His consimilia sunt ea, quæ Salvator discipulos suos alloquebatur : « Qui vos spernit, me spernit, » et vos non lædimini, et, « qui me spernit, spernit eum, qui misit me³⁰. » Nam cum duo, ut quispiam dixerit, in tempore persecutionis ordines sint, alius agentium, patientium alius ; beatus est qui patitur, sed non agit ; infelix vero qui agit, sed non patitur.

Vers. 2. « Domine, miserere nostri, in te enim confidimus. Factum est semen incredulorum in perditionem ; salus autem nostra in tempore tribulationis. » Ex persona apostolorum orationem emittit : eorum quippe semen, qui evangelicæ prædicationi non crediderunt, perniciæ traditum est : nostra vero salus tu ipse es, o Domine, qui nobis ades in tempore tribulationis.

Vers. 3. « Propter vocem timoris tui sedibus moti sunt populi a timore tuo, et dispersæ sunt gentes. » Id dicitur de iis qui sacre prædicationi fidem non habuerunt. Significat autem Judaicæ gentis obsidionem, et quod, ingruente ipsis hostium multitudine, ex terra sua pulsati, et inter gentes dispersi sint.

Vers. 4. « Nunc autem congregabuntur spolia vestra, parvi et magni, tanquam si quis congreget locustas, sic illudent vobis. » His quam invalidus et quam expugnatus facilis Judaicus populus esset declaratur : ac multitudinem eorum locustis comparans,

Πόλιν δὲ ἀμεριμνίας καὶ τὰς διαφόρους λέγει μονάς· πολλὰ γὰρ, φησί, μονὰ παρὰ τῷ Πατρὶ μου, ἔχουσι δὲ καὶ τὸν πλουτοῦ τὸν ἄστυον. « Θησαυρίζετε γὰρ, φησὶν, ὅπου σὴς καὶ βρώσις οὐκ ἀφανίζεται, οὐδὲ κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσιν. »

« Ἡ δὲ χάλαζα, ἐάν καταβῆ, οὐκ ἐφ' ὑμᾶς ἔξει. Καὶ ἔσονται οἱ ἐνοικοῦντες ἐν τοῖς ὄρυμνοις πεποιθότες, ὡς οἱ ἐν τῇ πεδιονῇ. Μακάριοι οἱ σπείροντες ἐπὶ πᾶν ὕδωρ, οὗ βοῦς καὶ ὄνος πατεῖ. » Μακαρίζει δὲ διὰ τούτων τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ τοὺς πρώτους κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου, τοὺς καὶ Ἰουδαίους καὶ Ἕλλησι κηρύξαντας, καὶ τὸν σπῆρον αὐτῶν καταβαλομένους ἐπὶ πάντα ἄνθρωπον Ἰουδαῖον τε πρῶτον καὶ Ἕλληνα· βοῦς γὰρ διὰ τοὺς πατέρας, ὡσανεὶ καθαρὸν ζῶον, ὃ ἐκ περιτομῆς λαὸς ὠνόμασται· ὄνος δὲ, ὡσανεὶ ἀκάθαρτος, ὃ ἐκ πατέρων εἰδωλολατρῶν λαός. Ἐπεὶ τοίνυν Ἰουδαίους πρώτους, ἔπειτα Ἕλλησι τὸν εὐαγγελικὸν καταβάλλοντο σπῆρον οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι, εἰκότως εἴρηται· « Μακάριος ὁ σπείρων ἐπὶ πᾶν ὕδωρ, οὗ βοῦς καὶ ὄνος πατεῖ. » Ὑδὼρ δὲ ἐνταῦθα ἠνέχαστο τὴν θεόπνευστον Γραφήν, ὑπὸ Ἰουδαίων καὶ τοῦ ἐξ ἐθνῶν λαοῦ πατουμένην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

« Οὐαὶ τοῖς τάλαιπωροῦσιν ὑμᾶς, ὑμᾶς δὲ οὐδεὶς ποιεῖ τάλαιπῶρος· καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς οὐκ ἀθετεῖ· ἀλώσονται οἱ ἀθετοῦντες καὶ παραδοθήσονται, καὶ ὡς σὴς ἐφ' ἱματίου, οὕτως ἡττηθήσονται. » Τούτους ἀδελφὰ τυγχάνει τὰ δι' ὧν ὁ Σωτὴρ τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἔλεγεν· « Ὁ ὑμᾶς ἀθετῶν ἐμὲ ἀθετεῖ, » καὶ οὐκ ἀδικεῖσθε ὑμεῖς, καὶ, « Ὁ ἐμὲ ἀθετῶν ἀθετεῖ τὸν ἀποστελεσαντὰ με. » Δύο γὰρ ὄντων ταγμάτων, ὡς ἂν εἴποι τις, κατὰ τοὺς καιροὺς τῶν διωγμῶν, τῶν μὲν δρώντων, τῶν δὲ πασχόντων, μακάριος ἂν εἴη ὁ πάσχων, ἀλλὰ μὴ δρῶν· ἄθλιος δὲ ὁ δρῶν, ἀλλὰ μὴ πάσχων.

« Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς· ἐπὶ σοὶ γὰρ πεποιθήμεν. Ἐγενήθη τὸ σπέρμα τῶν ἀπειθούτων εἰς ἀπώλειαν· ἡ δὲ σωτηρία ἡμῶν ἐν καιρῷ θλίψεως. » Ἐκ προσώπου τῶν ἀποστόλων τὴν εὐχὴν ἀναπέμπει· τῶν μὲν γὰρ ἀπειθησάντων τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι τὸ σπέρμα παρεδόθη ἀπωλεῖ· ἡμῶν δὲ σωτηρία σὺ αὐτὸς τυγχάνεις, ὦ Κύριε, παριστάμενος ἡμῖν ἐν καιρῷ θλίψεως.

« Διὰ φωνὴν τοῦ φόβου σου ἐξέστησαν λαοὶ ἀπὸ τοῦ φόβου σου, καὶ διεσπάρησαν τὰ ἔθνη· περὶ τῶν ἀπιστησάντων τῷ ἱερῷ κηρύγματι. Σημαίνει δὲ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ ὡς πολυπληθείας πολεμίων ἐπελοῦσης αὐτοῖς ἐξέστησαν τῆς ἑαυτῶν γῆς, καὶ διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ ἔθνη.

« Νῦν δὲ συναχθήσεται τὰ σκύλα ὑμῶν, μικροῦ καὶ μεγάλου, ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ ἀκρίδας, οὕτως ἐμπαίξουσιν ὑμῖν. » Τὸ εὐχείρωτον καὶ εὐάλωτον τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ παριστάς, τὸ τε πλῆθος αὐτῶν ἀκρίσαι παραβάλλων, σημαίνει ὡς οἱ πολέμιοι

²⁷ Gal. iv, 26. ²⁸ Joan. xiv, 2. ²⁹ Matth. vi, 19. ³⁰ Luc. x, 16.

ἀντὶ παιγνίου αὐτοὺς ἔξουσιν, οὐ μόνον τὰ σκύλα αὐτῶν διαρπάξοντες μικροῦ καὶ μεγάλου, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς ἐμπαίζοντες. Ταῦτα περὶ τούτων εἰπὼν, μεταβαίνει ἐπὶ τὸ τάγμα τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, ἐφ' ᾧ καὶ δοξάζει τὸν Θεὸν λέγων·

« Ἅγιος ὁ Θεὸς ὁ κατοικῶν ἐν ὑψηλοῖς· ἐνεπλήσθη Σιών κρίσεως καὶ δικαιοσύνης. » Νοήσεις δὲ τὴν Σιών ἀπὸ τοῦ λέγεσθαι κρίσεως καὶ δικαιοσύνης πεπληρωσθαι αὐτήν. Ἐν δὲ τοῖς ἀνωτέρω ἐλέγετο· « Καὶ ἀναπαύσεται ἐν τῇ ἐρήμῳ κρίμα καὶ δικαιοσύνη. » Τὴν ἀνωτέρω τοίνυν ἔρημον ὀνομασμένην νῦν Σιών ἀποκαλεῖ, οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ σημαίνων. Αὕτη γὰρ ἦν ἡ πάλαι ἔρημος, ἐν ᾗ ἀνεπαύσατο κρίμα καὶ δικαιοσύνη διὸ καὶ εὐλογεῖται νῦν ὁ Θεός, ὅτι ἐνεπλήσθη κρίσεως καὶ δικαιοσύνης.

« Ἐν νόμῳ παραδοθήσονται, ἐν θησαυροῖς ἡ σωτηρία ἡμῶν· ἐκεῖ σοφία καὶ ἐπιστήμη καὶ εὐσέβεια πρὸς τὸν Κύριον. Οὗτοι εἰσι θησαυροὶ δικαιοσύνης. » Νόμῳ γὰρ, δηλαδὴ εὐαγγελικῷ, οἱ (40) ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ Σιών παρεδόθησαν· ἐν ἐλπίσι γὰρ τοῖς ἁγίοις ἀπόκειται τὰ ἀγαθὰ. Ποῖος δὲ θησαυροῖς ἢ τοῖς ἀποκειμένοις ἐν οὐρανοῖς;

Ἰδοὺ δὲ ἐν τῷ φόβῳ ὑμῶν οὗτοι φοβηθήσονται, οὗς ἐφοβείσθε· βοήσονται ἀφ' ὑμῶν. » Ταῦτα πρὸς τοὺς ἀποστόλους εἰρηται· ἐπιπεσεῖται γὰρ, φησὶν, ἐπὶ τοὺς ἀπίστους ὁ ὑμέτερος φόβος.

« Ἄγγελοι ἀποσταλήσονται πικρῶς κλαίοντες. Ἐρημωθήσονται γὰρ αἱ τούτων ἔδοι· πέπαυται ὁ φόβος τῶν ἐθνῶν, καὶ ἡ πρὸς τούτους διαθήκη αἰρεται, καὶ οὐ μὴ λογισησθε αὐτοὺς ἀνθρώπους. Ἐπένησεν ἡ γῆ, ἦσχύνθη ὁ Αἰθίωπος, ἔλη ἐγένετο ἡ Σάρων, φανερά ἐσται ἡ Γαλιλαία καὶ ὁ Χέρμελ. » Ὁ μὲν οὖν φιλάθρωπος Θεὸς ἀγγέλους εἰρήνης ἀπέστειλε πρὸς τὸν Ἰουδαίων λαόν, πικρῶς κλαίοντας καὶ παρακαλοῦντας ὑποδέξασθαι τὴν εὐαγγελικὴν αὐτοῖς εἰρήνην. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐδέξαντο αὐτοὺς, ἐπιφέρει φάσκων·

« Νῦν ἀναστήσομαι, λέγει ὁ Κύριος, νῦν δοξασθήσομαι, νῦν ὑψωθήσομαι· τοῦ λόγου παρισπῶντος σαφῶς ὀφθήσεσθαι τὸν Θεὸν αὐτοῖς. Τίσι δὲ αὐτοῖς, ἢ τοῖς θησαυροῖς αὐτοῖς τοὺς τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς σοφίας θησαυροῦς; Τούτοις γὰρ, φησὶν, ὀφθήσομαι· ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οἷς ἐγὼ μὲν ὤφθην· οἱ δὲ ἔκραξαν ἐκτενῶς, ἄγγελοι ὄντες εἰρήνης· διὸ καὶ πικρῶς ἔκλαυσαν βωῶντες ἐν εὐχαίς ἐκτενῶς ὑπὲρ τῆς ἀπωλείας τοῦ προτέρου λαοῦ. Ἦσαν γὰρ οἱ ἀπόστολοι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἄγγελοι, οἱ πικρῶς ἔκλαυσαν πενθοῦντες, διὰ τὸ μὴ πείθεσθαι μηδὲ πιστεῦειν αὐτοῖς τοὺς δι' αὐτῶν κεκλημένους· ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ εἰρήνην.

« Νῦν ὤψεσθε, νῦν αἰσθήσεσθε· ματαῖα ἔσται ἡ ἰσχὺς τοῦ πνεύματος ὑμῶν· ἢ διὰ Μωσέως αὐτοῖς παραδοθεῖσα, καὶ ὅτι οὐδεὶς οὐκέτι αὐτοὺς εἰς ἀνθρώπους λογιεῖται. « Πῦρ κατέδετα ὑμᾶς· » τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἔνδοξον παρουσίαν ἐπαγγελλόμενος, καθ' ἣν ὕφονται.

(40) Vel legendum oi sine accentu, vel supplendum verbum οἰχοῦσι. Edit.

A significat ipsos ab inimicis ludibrio habendos esse : qui non modo tam parvi, quam magni eorum spolia diripient, sed etiam ipsis illudent. Hæc porro de iis locutus, ad Ecclesiam Dei pertransit, ubi Deum his verbis celebrat :

VERS. 5. « Sanctus Deus, qui habitat in excelsis : repleta est Sion iudicio et justitia. » Sion quæ sit vel inde intelligas, quod dicatur illam iudicio et justitia repletam esse. Superius autem dicebatur : « Et requiescet in deserto iudicium et justitia. » Eam igitur, quæ superius desertum vocatur, jam Sion nuncupat ; atque ita Ecclesiam Dei significat. Hæc quippe erat illa olim solitudo, in qua requievit iudicium et justitia : quamobrem nunc Deus benedicatur, quia repleta est iudicio et justitia.

B

VERS. 6. « In lege tradentur, in thesauris salus nostra : illic sapientia et scientia et pietas apud Dominum. Illi sunt thesauri justitiæ. » Legi enim, videlicet evangelicæ, qui in hac communi Sion habitant traditi sunt : sanctis quippe bona in spe recondita sunt ; in quibus autem thesauris, nisi in iis qui in caelis sunt repositi ?

VERS. 7. « Ecce certe in timore vestro isti timebunt, quos timebatis : clamabunt a vobis. » Hæc apostolis dicuntur : incidet enim, ait, timor vestri in incredulos.

VERS. 8, 9. « Angeli mittentur amare flentes. Deserentur enim eorum viæ : cessavit timor gentium, et testamentum cum illis in initum tollitur : nec reputabit eos homines. Luxit terra ; erubuit Libanus ; palus facta est Saron, manifesta erit Galilæa et Chermel. » Clemens itaque Deus angelos pacis misit ad Judæorum populum, amare flentes, ac cohortantes ut evangelicam sibi pacem reciperent. Quoniam vero non receperunt eos, ita subjungit :

C

VERS. 10. « Nunc exurgam, dicit Dominus, nunc glorificabor, nunc exaltabor. » His porro manifeste declaratur ipsis videndum Deum esse. Quibusnam, nisi iis, qui justitiæ et sapientiæ thesauros sibi compararunt ? Ab ipsis, inquit, videbor : erant porro isti discipuli et apostoli Salvatoris nostri ; a quibus, inquit, ego quidem visus sum ; illi vero assidue clamabant, ut angeli pacis : quapropter amare flabant, clamoribus et orationibus assiduis prisci populi perniciem depiorantes. At enim apostoli Salvatoris nostri angeli erant, qui acerbis sese lacrymis dederant, quod ii, qui ab se ad pacem Christi vocabantur, non obtemperarent, neque sibi fidem haberent.

D

VERS. 11. « Nunc videbitis, nunc sentietis : vana erit fortitudo spiritus vestri : » quæ ipsis a Moysæ data fuerat, quia nemo ipsos in posterum homines reputabit. « Ignis devorabit vos, » his secundum et gloriosum adventum suum pollicetur, quo illi videbunt.

VERS. 12-14. « Et erunt gentes combustæ, ut A
 spina in agro projecta et exusta. Audient qui longe
 sunt, quæ ego feci, scient qui appropinquant fortitudinem
 meam. Recesserunt qui erant in Sion iniqui: apprehendet
 tremor impios. » Etiam si hæc non de illis ex Judaico populo
 vaticinetur, qui annuntiatam sibi gratiam acceperunt, vos
 auditis hæc prophetis sermonibus, non intelligitis, scientes
 hæc, quæ Hebraice vobis enuntiata et scripta sunt, nec non
 omnia illa prodigia quæ apud vos operatus sum, et quæ apud
 vos locutus sum, nec non ea quæ videntibus vobis sum
 operatus, a gentibus procul et ad extrema terre auditum
 Iri. Quomodo autem audient, nisi ad Deum accedentes, eum
 virtutem ejus edidicerint? Illi vero ipsi, videlicet impii in
 Sion versantes, quo pacto a me recesserint, cognoscent:
 qua de causa, ob defectionem scilicet, tremor invadet illos.

VERS. 15. « Quis annuntiabit vobis ignem accensum,
 esse? Quis annuntiabit vobis locum æternum? Qui ambulat
 in justitia, qui loquitur rectam viam, qui odit iniquitatem
 et injustitiam, qui manus excutit a muneribus, qui obturat
 aures, qui audiat judicium sanguinis, qui claudit oculos,
 ne videat iniquitatem. » At igitur: « Quis annuntiabit
 vobis ignem accensum case, » paratum diabolo et angelis
 ejus? Quis ergo ista cognoscit, ut eadem nescientibus
 testificetur, nisi quisquis ambulat in justitia, et odit
 impietatem et injustitiam; si qui munera respiciunt,
 et aures obturant, ne audiant judicium sanguinis, oculosque
 claudunt, ne videant iniquum facinus? Talis erat chorus
 prophetarum Dei, et quilibet vir religiosus, chorus item
 apostolorum et discipulorum Salvatoris nostri. Quisquis
 igitur, aiunt, hujusmodi erit, is annuntiabit nobis, ignem impiis paratum
 accensum esse: idemque ipse locum nobis æterni judicii
 indicabit, contestatus cavendum esse, ut ne eo decidamus.

VERS. 16. « Hic habitabit in excelsa spelunca
 petrae firmæ: panis ei dabitur, et aqua ejus fidelis. »
 Idem ipse procul igne, et memorato æterno loco remotus,
 habitabit in excelsa spelunca, et in petra firma. Secundum
 Symmachum vero, « Ipse in excelsis habitabit, quasi munimenta
 petrarum sublimitas ejus; » ut ex his beatorum exercitium,
 et institutum vitæ in summa philosophia positum intelligamus:
 quamobrem infertur, « Panis ei dabitur, et aqua ejus fidelis. »
 Talis autem homo pane et aqua in præsentis vita ad alimentum
 usus, in exercitationis terminum et fructum, gloriosam regis
 contemplationem referet: quapropter ait:

VERS. 17-19. « Regem cum gloria videbitis, oculi vestri
 cernent terram procul: anima vestra meditabitur timorem.
 Ubi sunt grammatici? ubi consiliarii? ubi est, qui numerat
 eos qui nutriunt parvum et magnam populum? cui non dedit
 consilium, neque scivit vocem altiloquam; ita ut non

« Καὶ ἔσονται ἔθνη κατακαυόμενα, ὡς ἀκάνθη ἐν ἀγρῷ
 ἐρριμμένη καὶ κατακαυμένη. Ἀκούσονται οἱ πόρρωθεν ἃ ἐποίησα,
 γνώσονται οἱ ἐγγίζοντες τὴν ἰσχύ μου. Ἀπέστησαν οἱ ἐν
 Σιών ἀνομοὶ· λήψεται τρόμος τοὺς ἀσεβεῖς. » Εἰ καὶ ταῦτα
 μὴ περὶ τῶν δεξαμένων τὴν εὐαγγελισθεῖσαν αὐτοῖς
 χάριν Ἰουδαίων λαοῦ θεσπίζει, ὑμεῖς, ἀκοὴν τῶν
 προφητικῶν τούτων λόγων ἀκούοντες, οὐ συνέτε
 γινώσκοντες, ὅτι ταῦτα τὰ πρὸς ὑμᾶς Ἑβραϊκῆ φωνῇ
 λαλούμενά τε καὶ γραφόμενα, ὅσα τε ἄλλα θαύματα
 εἰς ὑμᾶς ἐξεπραξάμην, οἱ πόρρωθεν καὶ μέχρι τῶν
 ἐσχάτων τῆς γῆς οἰκοῦντες, καὶ ἄπερ παρ' ὑμῶν
 ἐλάλησα, καὶ ὑμῶν ὁρώτων ἐποίησα, οἱ ἐν τοῖς
 πέρασιν τῆς οἰκουμένης ἀκούσονται. Πῶς δὲ γνώσονται
 ἀλλ' ἢ ἐγγίσαντες τῷ Θεῷ, καὶ προσελθόντες
 αὐτῷ καὶ τὴν ἰσχύ αὐτοῦ μεμαθηκότες; Οὗτοι δὲ
 αὐτοὶ εἰσονται ὅπως ἀπέστησάν μου, οἱ ἐν Σιών
 ἀνομοὶ· οὐ χάριν διὰ τὴν ἀποστασίαν αὐτῶν, λήψεται
 αὐτοὺς τρόμος.

« Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν ὅτι πῦρ καίεται; Τίς ἀναγγελεῖ
 ὑμῖν τὸν τόπον τὸν αἰώνιον; Πορευόμενος ἐν δικαιοσύνῃ,
 λαλῶν εὐθεῖαν ὁδὸν, μισῶν ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν, καὶ τὰς
 χεῖρας ἀποσειόμενος ἀπὸ δώρων, βαρύνων τὰ ὦτα,
 ἵνα μὴ ἀκούσῃ κρίσιν αἵματος, καμύων τοὺς ὀφθαλμούς,
 ἵνα μὴ ἴδῃ ἀδικίαν. » Φησὶ γοῦν, « Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν ὅτι
 πῦρ καίεται, » τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις
 αὐτοῦ; Τίς οὖν ἐστὶν ὁ ταῦτα εἰδώς, καὶ τοὺς μὴ εἰδῶσι
 προσμαρτυρούμενος, ἢ πᾶς ὁ πορευόμενος ἐν δικαιοσύνῃ,
 καὶ πᾶς ὁ μισῶν ἀσεβείαν καὶ ἀδικίαν, θεωροδοκίαν τε
 ἀποστρεφόμενος, καὶ τὰ ὦτα φερόντες τοῦ μὴ ἀκούσαι
 κρίσιν αἵματος, μυνῶντες τοὺς ὀφθαλμούς τοῦ μὴ
 θεωρεῖν ἀδικον πράξιν; Τοιοῦτος δὲ ἦν ὁ χορὸς τῶν
 προφητῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ πᾶς θεωφιλῆς ἀνήρ,
 ὃς τε χορὸς τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν Σωτῆρος
 ἡμῶν. Πᾶς τοίνυν ὁ τοιοῦτος ἀπαγγέλλει ἡμῖν,
 φασὶ, διότι πῦρ καίεται τοῖς ἀσεβέσιν ἠτοιμασμένον·
 ὁ δὲ αὐτὸς καὶ τὸν τόπον τῆς αἰωνίου κρίσεως
 δηλώσει ἡμῖν, προσμαρτυρούμενος φυλάττεσθαι μὴ
 περιπεσεῖν εἰς αὐτήν.

« Οὗτος οἰκήσει ἐν ὑψηλῇ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς·
 ἄρτος αὐτῷ δοθήσεται, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν. »
 Αὐτὸς δὲ οὗτος, μακρὰν τοῦ πυρὸς γενῶν καὶ τοῦ
 προλεχθέντος αἰωνίου τόπου, οἰκήσει ἐν ὑψηλῇ
 σπηλαίῳ, καὶ ἐπὶ πέτρας ἰσχυρᾶς. Κατὰ δὲ τὸν
 Σύμμαχον, « Αὐτὸς ἐν ὑψηλοῖς κατασκηνώσει, ὡς
 περιχαλὰ πετρῶν τὸ ὕψος αὐτοῦ. » ὡς νοεῖν ἡμᾶς
 διὰ τούτων τὴν τῶν μακαρίων ἀσκησιν, καὶ τὸν ἐν
 ἀκροτάτῳ φιλοσοφίας βίον αὐτῶν· διὸ ἐπιλέγεται,
 « ἄρτος αὐτῷ δοθήσεται, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν. »
 Ὁ δὲ τοιοῦτος, ἄρτω καὶ ὕδατι τὴν παρούσαν ζωὴν
 ἀσκηθεὶς, πέρας ἔξει καὶ καρπὸν τῆς ἀσκήσεως τὴν
 ἔνδοξον τοῦ βασιλέως θέαν· διὸ φησιν·

« Βασιλεῖα μετὰ δόξης ὑψέσθε, οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν
 ἴδονται γῆν πόρρωθεν, ἢ ψυχὴ ὑμῶν μελετήσεται φόβον.
 Ποῦ εἰσιν οἱ γραμματικοί; Ποῦ εἰσιν οἱ συμβουλευόντες;
 Ποῦ ἐστὶν ὁ ἀριθμῶν τοὺς τρεφομένους μικρὸν καὶ
 μέγαν λαόν; ὃ οὐ συνεβουλεύσατο, οὐδὲ ᾔδει βαθυφώνων,
 ὥστε μὴ ἀποῦσαι· λαὸς παφουλι-

αμένος, καὶ οὐκ ἔστι τῷ ἀκούοντι σύνεσις. » Ποῦ εἰσιν οἱ γραμματεῖς, οἱ τὸ γράμμα τοῦ νόμου προσεύσαντες, καὶ μὴ ἔτρεπον εἰδότες νοεῖν ἢ τὰς τῆς λέξεως ἀπαγγελίας; Οὗς ἐταλίνεζεν ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις λέγων· « Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί. » Ποῦ γὰρ οὗτοι φανήσονται ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως; οἱ κόλακας ἐξίστρεφον τοὺς κολακευομένους αὐτοῖς.

« Ἴδου Σιών ἡ πόλις, τὸ Σωτήριον ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ σου ἐψόνται, Ἱερουσαλήμ· πόλις πλουσία, σκηναὶ αἱ οὐ μὴ σεισθῶσιν, οὐδὲ μὴ κινήθωσιν οἱ πάσσαλοι τῆς σκηνῆς αὐτῆς εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, οὐδὲ τὸ σχοινία αὐτῆς οὐ μὴ διαρραγῶσιν. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων ὁ λόγος, Σωτήριον μὲν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, πόλιν δὲ ἑορτῶν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Τῆς μὲν γὰρ Ἰουδαϊκῆς Ἱερουσαλήμ πολλάκις ἐσεισθησαν αἱ σκηναὶ, πολιορκηθεῖσης διαφόρως καὶ εἰς ἕδαφος κατενεχθεῖσης ὑπὸ τῶν κατὰ χρόνους πολεμησάντων αὐτήν· τῆς δὲ καινῆς ταύτης πόλεως ἀκινήτους φησὶν ἔσεσθαι τοὺς πάσσαλους. Κἀν γὰρ νομιζήτε ποτε ἐν διωγμοῖς ἐλαύνεσθαι καὶ πολιορκεῖσθαι, ἀλλ' ἐπὶ τὴν πέτραν ἐστῶσα μένει δι' αἰῶνος ἀπτωτος· ἀψευδῆς γὰρ ἦν ὁ εἰπών· « Ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾄδου οὐ καταίσουσιν αὐτῆς. »

« Ὅτι τὸ ὄνομα Κυρίου μέγα ὑμῖν, τόπος ὑμῖν ἔσται, ποταμοὶ καὶ διώρυγες πλατεῖς καὶ εὐρύχωροι. Οὐ πορεύσῃ ταύτην τὴν ὁδὸν, οὐδὲ πορεύσεται πλοῖον ἐλαῦνον. Ὁ γὰρ Θεὸς μου μέγας ἐστίν· οὐ παρελεύσεταί με Κύριος κριτῆς ἡμῶν, Κύριος ἀρχῶν ἡμῶν, Κύριος βασιλεὺς ἡμῶν, Κύριος οὗτος ἡμᾶς σώσει. » Αὐτὸ τὸ ὄνομα, φησὶ, Κυρίου τόπος ἔσται ταύτῃ τῇ καινῇ πόλει τῇ ἀσειστω καὶ ἀπτῶτῃ· διόπερ, ὡς ἀν' ἐπὶ τὸν Κύριον, τόπον ὄντα αὐτῆς, ἰκοδομημένη, ἀσειστος μένει. Δι' ὧν ὁ λόγος τῆς προλεχθεῖσης πόλεως τὸν Κύριον φησὶν ἔσεσθαι τόπον, ποταμῶν βεῖθρα ἐχόντων καὶ διώρυγας πλατεῖς· ὥστε λέγειν· « Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὀρμημάτα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, » καὶ « Ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ ἐπληρώθη ὕδατων, » διὰ τὸ αὐτὸν τὸν Κύριον εἶναι τὸν τόπον αὐτῶν. Ὅθεν ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις ἀνεπίστατοι τυγχάνουσιν οἱ ποταμοὶ, τὴν προλεχθεῖσαν τοῦ Θεοῦ πόλιν ἀντὶ περιβόλου κυκλοῦντες καὶ περιτειχίζοντες· ὡς πᾶσιν ἄλλοις ἀδιάβατον εἶναι· ἐπειδὴ ὁ Κύριος, τόπος ὢν αὐτῆς, μέγας ἐστίν· αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ πέτρα, ἐφ' ἣν ἰκοδομήτο.

« Ἐρράγησαν τὰ σχοινία σου, ὅτι οὐκ ἐνίσχυσαν· ὁ ἰστός σου ἐκλίεν, οὐ χαλάσει τὰ ἰστία· οὐκ ἀρεῖ σημεῖον, ἕως οὐ παραδοθῇ εἰς προνομήν. Τοῖνον πολλοὶ χωλοὶ προνομήν ποιήσουσι, καὶ οὐ μὴ εἴπωσι, Κοπιῶ, ὁ λαὸς ἐνοικῶν ἐν αὐτοῖς· ἀφέθη γὰρ αὐτοῖς ἡ ἀμαρτία. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων τὴν πτώσιν τῆς σωματικῆς Ἱερουσαλήμ, ἧς ἐρράγη τὰ σχοινία· καὶ ὁ ἰστός δὲ αὐτῆς, ὡς περ τινὸς νηὸς ἐν χειμῶσι καὶ κλύδωνι διαπεσοῦσης, ἐκλίθη πίπτων, διασπασθέντων τῶν διακρατούντων αὐτῶν σχοινίων.

audiat : populus contemptus, et non est audienti intelligentia. » Ubi sunt Scribæ, qui legis litteræ patrocinantur, nihilque aliud cogitant, quam obviam dictionis enuntiationem? Quos miseros prædicabat Salvator in Evangelis dicens, « Væ vobis, Scribæ et Pharisei hypocritæ. » Ubinam illi apparebunt in die iudicii? qui, utpote adulatores, eos quibus assentabantur avertébant.

VERS. 20. « Ecce Sion civitas, Salutare nostrum oculi tui videbunt, Jerusalem, civitas dives, tabernacula quæ non concutientur, neque movebuntur paxilli tabernaculi ejus in sempiternum tempus, neque funiculi ejus dirumpentur. » His porro significat, Salutare quidem esse Christum Dei, festorum vero civitatem esse Dei Ecclesiam. Nam Judaicæ quidem Hierosolymæ tabernacula plerumque succussa sunt in variis illis obsidionibus, quando illa ab expugnantibus solo non semel æquata fuit; novæ autem hujusce urbis immotos ait fore paxillos. Etiam si enim putetis nonnunquam vos in persecutionibus pelli et obsideri : at illa semper in petra consistit, et immota manet in sæculum : etenim mentiri nequit is qui dixit : « Super petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalébunt adversas eam. »

VERS. 21, 22. « Quoniam nomen Domini magnum vobis, locus vobis erit flumina et rivi lati et spatiosi. Non ambulabis per hanc viam, neque ambulabit navigium properans. Deus enim meus magnus est. Non transibit me Dominus iudex noster, Dominus princeps noster, Dominus rex noster, Dominus hic salvabit nos. » Huic, inquit, novæ civitati inconcussæ et immobili, ipsum nomen Domini locus erit : quare supra Dominum, locum suum, ædificata, immota manet. His itaque significatur ipsum Dominum prædictæ civitatis locum futurum esse, fluminum alveis et latis rivis instructum, ita ut dicatur, « Fluminis impetus lætificant civitatem Dei. » et, « Flumen Dei repletum est aquis. » quia scilicet ipse Dominus locus eorum est. Quamobrem isthæc flumina hostibus inimicisque inaccessibleia sunt, quæ prædictam Dei civitatem munimenti loco circumdant et ambiunt ; ita ut extraneis quibusque aditus sit nullus : quoniam Dominus, locus nempe ejus, permagnus est : ipse namque petra erat, supra quam extruebatur.

VERS. 23, 24. « Dirupti sunt funiculi tui, quia non prævaluerunt : malus tuus inclinatus est, non pendebunt vela : non levabit signum, donec tradatur in vastationem. Multi igitur claudi prædas facient, et non dicent, Fatisco, populus qui habitat in eis : dimissum enim est eis peccatum. » His indicat corporeæ Hierosolymæ exitum, cujus funiculi dirupti sunt ; et malus ejus, ceu cujusdam navis tempestatibus et fluctibus demeræ, declinans lapsus est, diruptis funibus ipsum retinentibus.

⁴¹ Matth. xiii, 15. ⁴² Matth. xvi, 18. ⁴³ Psal. xlv, 5. ⁴⁴ Psal. lxiv, 10.

CAPUT XXXIV.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

VERS. 1-3. « Accedite, gentes, et audite, principes : audiat terra , et qui in ea habitant, orbis, et populus qui est in eo : quia furor Domini super omnes gentes ; et ira super omnem numerum eorum , ut perdat eos et tradat ad cædem. Vulnerati autem eorum projicientur, et mortui : et ascendet odor eorum. » Quibusnam tradat in cædem , nisi ultricibus virtutibus ? His porro castigatis, alii vulnerati, alii mortui erunt, qui scilicet ad mortem peccavere : quorum facinora, in vita mortali perpetrata, iudicii tempore fetorem emittent : quare secundum Symmachum dicitur, « Et ascendet fetor. » τῆς κρίσεως καιρὸν δυσωδίας ἀποπνεύτουσι· διδὸν δυσωδία. »

VERS. 4. « Et rigabuntur montes sanguine eorum. B Et tabescent omnes virtutes cœlorum. » Hi montes erant de quibus dictum est, « Et tabescent montes a sanguine. » Etenim virtutes cœlorum, quæ per montes significantur, tunc tabescere dicuntur, utpote quæ memoratis hominibus in causa perniciæ fuerint. Quænam porro illæ fuerint, nisi de quibus Apostolus ait, « Non est nobis lucta adversus sanguinem et carnem ; sed adversus principatus, et potestates, et rectores mundi hujus, et adversus spiritualia nequitiae in cœlestibus ⁴² ? » Hæc namque potestates, quæ ærium locum obtinent, virtutes cœlorum vocantur : quandoquidem ea, quæ per æra feruntur, volucres cœli vocare solet divina Scriptura dicens, « Volucres cœli et pisces maris ⁴³. » Cum autem illud, « Et tabescent omnes virtutes cœlorum, » in Septuaginta Interpretum versione non compareat, cum asteriscis ex reliquorum interpretatione additum fuit. Quia vero scitu nobis opus erat quandonam hæc futura essent, id nos edocet propheticus sermo declarans, superius memorata post hujus mundi consummationem eventura esse. Quamobrem infert : « Et plicabitur cœlum, sicut liber, et omnia astra cadent, tanquam folia de vite, et sicut cadunt folia de ficu. » Salvator item in Evangeliiis hæc de consummatione tradidit : « Et stellæ cadent de cœlo, et virtutes cœlorum commovebuntur, et tunc apparebit signum filii hominis in cœlo ⁴⁴. » Aquila vero, « Et omnis exercitus eorum defluet, sicut defluit folium a vite, et tanquam id, quod delabitur a ficu ; » secundum Symmachum autem, « Et omnis virtus ejus cadet, sicut cadit folium a vite, et tanquam id quod decidit a ficu. » Hæc porro observavimus, ut ostenderemus ea, quæ a LXX Interpretibus astra dicuntur, apud reliquos interpretes virtutes cœlorum vocari. Quæ virtutes, nisi de quibus modo dictum est ? Hæc igitur ipsæ, sicut folia de vite, iudicii tempore cadere dicuntur, quo cœlum plicabitur quasi liber. Hic vero notandum est, non corruptionem, non exitium, non destructionem cœlorum his

« Προσαγάγετε, ἔθνη, καὶ ἀκούσατε, ἄρχοντες· ἀκουσάτω ἡ γῆ, καὶ οἱ ἐν αὐτῇ οἰκοῦντες, ἡ οἰκουμένη, καὶ ὁ λαὸς ὁ ἐν αὐτῇ· διότι ὁ θυμὸς Κυρίου ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ὀργὴ ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν τοῦ ἀπολέσαι αὐτούς, καὶ παραδοῦναι εἰς σφαγὴν. Οἱ δὲ τραυματῖαι αὐτῶν βιβήσονται, καὶ οἱ νεκροὶ· καὶ ἀναθήσεται αὐτῶν ἡ ὄσμη. » Τίσι δὲ παραδοῦναι αὐτούς εἰς σφαγὴν, ἢ ταῖς κολαστικαῖς καὶ τιμωρητικαῖς δυνάμεισι ; Τούτων δὲ τῶν κολαζομένων ὁ μὲν τραυματῖαι ἔσονται, οἱ δὲ νεκροί· οἱ δηλαδὴ τὰ πρὸς θάνατον ἡμαρτηροῦτες· ὧν αἱ πράξεις, αἱ κατὰ τὸν θνητὸν βίον συντελεσθεῖσαι κατὰ τὸν κατὰ τὸν Σύμμαχον εἰρηται, « Καὶ ἀναθήσεται ἡ

« Καὶ βραχῆσεται τὰ ἕρη ἀπὸ τοῦ αἵματος αὐτῶν. Καὶ ταχῆσονται πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν. » Ταῦτα τοίνυν ἐτύγχανον ὄρη, περὶ ὧν εἰρηται τὸ, « Καὶ ταχῆσονται ὄρη ἀπὸ τοῦ αἵματος. » Αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, ὄρη νοούμεναι, ταχῆσασθαι λέγονται, ὡς αἰτίαι γενόμεναι ἀπωλείας τῶν εἰρημένων. Τίνες δ' ἂν εἴεν αὗται, ἢ περὶ ὧν φησιν ὁ Ἀπόστολος, « Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα· ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ κόσμου τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. » Αὗται γὰρ αἱ δυνάμεις, αἱ τὸν ἀέριον χῶρον διακατέχονται, δυνάμεις οὐρανῶν εἰρηται· ἐπεὶ καὶ τὰ δι' ἀέρος φερόμενα πετεινὰ οὐρανοῦ καλεῖν εἰωθεν ἡ θεία Γραφή λέγουσα, « Τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης. » Μὴ κείμενον δὲ ἐν τῇ τῶν Ἑβδομήκοντα ἐρμηνείᾳ τὸ, « Καὶ ταχῆσονται πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, » μετὰ ἀστερίσκων ἐκ τῆς τῶν λοιπῶν ἐρμηνείας προσετέθη. Ἐπεὶ δὲ ἐχρῆν ἡμᾶς γινῶναι πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τοῦτο διδάσκει ὁ προφητικὸς λόγος, παριστάς, ὡς μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου τούτου γενήσεται τὰ προλεχθέντα. Διδὸν ἐπιφέρει· « Καὶ εὐλιγῆσεται ὡς βιβλίον ὁ οὐρανὸς, καὶ πάντα τὰ ἄστρα πεσεῖται, ὡς φύλλα ἐξ ἀμπέλου, καὶ ὡς πίπτει φύλλα ἀπὸ συκῆς. » Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τῆς συντελείας παραδοῦς ἔλεγεν· « Καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται, καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ. » Ὁ μὲν Ἀκύλας, « Καὶ πᾶσα στρατιά αὐτῶν ἀποβρῦσει, ὡς ἀποβρῆι φύλλον ἀπὸ ἀμπέλου, καὶ ὡς ἀπόπτωμα ἀπὸ συκῆς. » κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Καὶ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτοῦ πεσεῖται, ὡς πίπτει φύλλον ἀπὸ ἀμπέλου, καὶ ὡς ἀπόπτωμα ἀπὸ συκῆς. » Τετήρηται δὲ ταῦτα ἡμῖν, εἰς τὸ δεῖξαι, ὅτι τὰ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα εἰρημένα ἄστρα παρὰ τοῖς λοιποῖς ἐρμηνευταῖς δυνάμεις τοῦ οὐρανοῦ ὀνομάσθησαν. Ποῖαι δὲ δυνάμεις, ἢ περὶ ὧν ἀρτίως ἐλέγετο ; Ταῦτα οὖν αὐτὰ ὡς φύλλα ἐξ ἀμπέλου πεσεῖσθαι εἰρηται κατὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν, καθ' ὃν εὐλιγῆσεται

⁴² Ephes. vi, 12. ⁴³ Psal. viii, 9. ⁴⁴ Matth. xxiv, 29.

οὐρανὸς ὡς βιβλίον. Ἐπιτηρησάτω δὲ ἄξιον, ἐνταῦθα ἄνευ γονομένων τοῦ λόγου, ὡς οὐ φθορὰν, οὐδὲ ἀπώλειαν καὶ ἀφανισμόν ἔσσεσθαι τοῦ οὐρανοῦ σημαίνει ὁ λόγος· ἀλλ' ὡς ἂν εἰλισσομένης βίβλου φανερωθῶσι τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα, οὐ μὴν φθείρεται ἡ βίβλος· τὸν αὐτὸν τρόπον ἀνελιττομένης τῆς περιεχούσης τὰς τοῦ σύμπαντος αἰῶνος κρίσεις καὶ πράξεις βίβλου, αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις ἀποβρέουσι τῆς κατὰ τὸν αἴρα διατριβῆς. Τότε δὲ αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις, αἱ πάλαι δίκην ἀστῶν πολλοὺς ἀδίκησασαι, πεσοῦνται· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὁ Σατανᾶς, μετασχηματιζόμενος εἰς νοῦ.

« Ἐμεθύσθη ἡ μάχαιρά μου ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν καταβήσεται, καὶ ἐπὶ τὸν λαὸν τῆς ἀπωλείας μετὰ κρίσεως. » Ἰδουμαία δὲ ἐρμηνεύεται ἡ γεώδης, ἐφ' ἣν ἡ μάχαιρα καταβάσῃ πληροῦται αἵματος, καὶ ὡσπερ ἀπὸ στέατος τῶν κατασφαττομένων παχύνεται.

« Ἡ μάχαιρά Κυρίου ἐνεπλήσθη αἵματος, ἐπαχύνθη ἀπὸ στέατος, ἀπὸ αἵματος τράγων καὶ ἀμνῶν, καὶ ἀπὸ στέατος τράγων καὶ κριῶν· ὅτι θυσία τῷ Κυρίῳ ἐν Βοσόρ, καὶ σφαγὴ μεγάλη ἐν τῇ Ἰδουμαίᾳ. » Τίνες δὲ εἰσιν οὗτοι ἀμνοὶ καὶ τράγοι καὶ κριοὶ φησι· τῶν μὲν ἀμνῶν, ἡ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἐρμηνευτάς, ἀρνῶν, σημαίνοντων τοὺς τὸν δημῶδη καὶ ἰδιωτικὸν μετελλόντας βίον· τῶν δὲ τράγων καὶ κριῶν τοὺς πολλὰ δεδυνημένους ἐν ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, οὓς μετελεύσεται ἡ μάχαιρά τοῦ Θεοῦ, ὡσπερ θυσίαν ἐργαζομένη διὰ τοῦ κατασφάττειν καὶ θύειν τοὺς προλεχθέντας ἀμνοὺς καὶ τράγους καὶ κριοὺς.

« Καὶ συμπεσοῦνται οἱ ἄνθρωποι μετ' αὐτῶν, καὶ οἱ κριοὶ, καὶ οἱ ταῦροι, καὶ μεθύσθησεται ἡ γῆ ἀπὸ τοῦ αἵματος, καὶ ἀπὸ τοῦ στέατος αὐτῶν ἐμπλησθήσεται. » Ἡ Βοσόρ μεταλαμβάνεται εἰς τὴν σάρκα, τοῦ λόγου τὴν ἀνάστασιν τῆς σαρκὸς σημαίνοντος ἐν τούτοις. Διὸ τὴν τῶν εἰρημέων σφαγὴν ἐν σαρκὶ ἔσσεσθαι διδάσκων φησὶν· « Ὅτι θυσία τῷ Θεῷ ἐν Βοσόρ, καὶ σφαγὴ μεγάλη ἐν τῇ Ἰδουμαίᾳ· πᾶσαν γὰρ τὴν γεώδη ψυχὴν μετελεύσεται. Ἐδῶμ γὰρ ὁ γῆϊνος ἐρμηνεύεται· ὡς καὶ ἀλλαγῆς ἦ ὁ αὐτὸς οὗτος προφήτης ἐξῆς προτῶν περὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενησομένης κρίσεως φησιν· « Τίς οὗτος ὁ παραγεγνημένος ἐξ Ἐδῶμ, ἐρύθημα ἱματίων ἐκ Βοσόρ; » Τὴν γὰρ ἔνσπρχον αὐτοῦ παρουσίαν ἐπὶ τῆς γῆς γενομένην τοῦτον ἐδήλωσεν τὸν τρόπον. Ὁἱμαὶ δὲ τὸ θεῖον Πνεῦμα τοιαύταις χρῆσασθαι λέξεσιν ἀπειλητικαῖς εἰς τὸ παραστήσαι τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν τοῦ Θεοῦ ἐκδίκησιν, καὶ εἰς τὸ σοθῆσαι τοὺς τούτων ἀκρωμένους τῇ συνῆθει καὶ παχυτέρῃ ἀκοῇ, τῇ μὴ δύνασθαι τοὺς πάντας ἀλλως νοεῖν τὰς ἐπαχθησομένας τοῖς ἀσεβείοις τιμωρίας, μηδὲ τὸν τρόπον τῆς κολάσεως ἐπινοῆσαι δύνασθαι. Διὸ παχυτέροις βήμασι καὶ συνηθεστέραις λέξεσι φόβου ποιητικαῖς τοῦτων ἀκούοντες.

« Ἡμέρα γὰρ κρίσεως Κυρίου, καὶ ἐνιαυτὸς ἀνταποδόσεως κρίσεως· Σιών. » Καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέροις δὲ

A verbis indicari; verum, sicut evoluto et aperto libro, quæ descripta sunt in conspectum veniunt, neque tamen liber destruitur; eodem prorsus modo, evoluto et aperto illo, totius sæculi judicia et opera complectente, libro, adversariæ potestates ab illa in aere commoratione defluent. Tunc autem eadem ipsæ adversariæ potestates, quæ olim stellarum instar, multos læserant, decident: quandoquidem et ipse Satanæ transformatus in angelum lucis, tanquam fulgur de cælo decidit. ἀγγελον φωτός, πέπτωκεν ὡς ἀστραπὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

Vers. 5. « Inebriatus est gladius meus in cælo, et in Idumæam descendet, et in populum perditionis cum iudicio. » Idumæa significat, *terrena*: in quam descendens gladius sanguine repletur, et quasi ad adipe occisorum impingatur.

Vers. 6. « Gladius Domini impletus est sanguine, impingatus est adipe, sanguine hircorum et agnorum, adipe hircorum et arietum: quia sacrificium Domino in Bosor, et mactatio magna in Idumæa. » Quinam sunt illi agni, hirci et arietes, dicit: agnorum nomine, sive secundum reliquos interpretes, ἀρνῶν, significantur qui popularem et privatam vitam agunt; hirci vero et arietes ii, qui multa possunt imperio et potestate, quos Dei gladius invadet, qui quasi sacrificium faciet, memoratos agnos, hircos et arietes mactando et immolando.

Vers. 7. « Et concident robusti cum eis, et arietes et tauri: et inebriabitur terra a sanguine, et a pinguedine eorum implebitur. » Bosor carnem significat: atque his carnis resurrectio declaratur. Quapropter huiusmodi mactationem in carne futuram esse docens ait: « Quoniam sacrificium Deo in Bosor, et mactatio magna in Idumæa: » omnem quippe terrestrem animam invadet. Edom enim terrenum significat, quemadmodum alibi hic propheta in sequentibus de Salvatore deque futuro iudicio ejus loquens ait: « Quis hic qui venit de Edom, rubor vestimentorum de Bosor? » Carnalem quippe adventum suum in terram hoc modo declaravit. Arbitror autem Spiritum divinum comminatoriis hisce vocibus uti, ut indicet ultionem a Deo de impiis sumendam; neque ex frequentiore et acpius repetita voce auditores deterrantur, nec valeat quispiam supplicia impiis inferenda aliter intelligere, neque tamen supplicii modum excogitare possit. Quamobrem rudiori sermone, et vulgarioribus verbis terrorem incutientibus utitur, ut qui hæc audiunt, perterriti convertantur.

Vers. 8. « Dies enim iudicii Domini, et annus retributionis iudicii Sion. » Superius item diceba-

¹⁷ Isa. LXXIII, 1.

tur, « Mulieres divites, exsurgite, diei anni memoriam facite in dolore cum spe. » Quis silt ille annus, quo cum dolore planctum edere jubet, hæc propheta declarat his verbis, « Vocare annum Domini acceptabilem, et diem retributionis Deo nostro, consolari omnes lugentes, dare lugentibus Sion gloriam. » Viden' quo sensu hic dicatur, « annus Domini, et dies retributionis; » ita ut simile sit illud hoc dicto, « Dies enim judicii Sion. » Itaque idem ipse annus, eadem ipsa dies est, qua pauperes evangelizantur, lugentes Sion consolationem accipiunt in Christi adventu, mulieres illæ divites ad planctum evocantur, et quæ hoc in loco de Sion enuntiantur, futura sunt. Hæc porro omnia in Salvatore nostro Jesu Christi adventu implebantur, quando ii qui in ipsum crediderant, et gratiam ejus susceperant, optimis illis pollicitationibus fruebantur: qui vero sese a gratia ejus sequestraverant, ab omni spe bona lapsi, tristiorum comminationes subierunt. Et sane ipsa eorum conspicua et regia civitas, ea ipsa pertulit, quæ præsens propheta vaticinatur.

λαῖς ὑποπεπτώχασιν. Καὶ αὐτὴ δὲ αὐτῶν ἡ σεμνὴ καὶ παρούσα προφητεία.

VERS. 9. « Et vertentur valles ejus in picem, et terra ejus in sulphur. Et erit terra ejus ut pix ardens nocte et die. » Quis clare denuntiat extremam vastitatem et loco et genti inferendam.

VERS. 10. « Et non exstinguetur in perpetuum tempus: et ascendet fumus ejus sursum: in generationem ejus desolabitur, et in tempus multum. » Signum supplicii, quod in profundo luunt, iis qui sursum positi sunt præbens conspicendum, ob insitam illis malitiam, quæ, quod tenebrosa et nigra sit, picì comparatur.

VERS. 11. « Aves, et ericii, et ibes et corvi habitabunt in ea: et injicietur super eam funiculus geometriæ deserti, et onocentauri habitabunt in ea. » Illis impuras animas significat, quales erant eorum animæ, qui ex alienigenis et extraneis gentibus eo in loco postea habitaverunt, idolorum cultores.

VERS. 12. « Principes ejus non erunt. Reges enim et magnates ejus erunt in perditionem. » Dæmonas quosdam adumbrat, qui in simulacris et idolis eorum ceu in latebris agebant.

VERS. 13, 14. « Et renascentur in urbibus ejus spinosa et ligna, et in munitionibus ejus. Et erunt cubile sirenum, et stabulum struthionum. Et obviabunt dæmones onocentauris, et clamabunt alter ad alterum. Ibi requiescent onocentauri, invenientes sibi requiem: » infructuosam eorum doctrinam significans. Quamobrem vineam eorum spinas emisisset supra⁴⁸ declarabat his verbis, « Expectavi ut faceret mihi uvam, fecit autem spinas. » Ubi autem in aninabus eorum extrema vastitas fuerit,

A ἐλέγστο τὸ, « Γυναῖκες πλούσιαι, ἀνάστητε, ἡμέρας ἐν αὐτοῦ μνηταὶ ποιήσασθε ἐν δόυνῃ μετ' ἐλπίδος. » Τίς οὖν ἦν οὗτος ὁ ἐνιαυτός, ἐφ' ᾧ κόπτεσθαι μετ' ἐδύνης προτάττει, ἡ παρούσα προφητεία παρίστησι λέγουσα τὰ προκειμένα: « Καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀναποδόσεως τῷ Θεῷ ἡμῶν, παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας, δοθῆναι τοῖς πενθοῦσι Σιών δόξαν. » Ὁρᾷς ὅπως ἐν τούτοις « ἐνιαυτὸς Κυρίου » εἴρηται, καὶ ἡμέρα ἀναποδόσεως, ὡς ὅμοιον τυγχάνῃ τῷ, « Ἡμέρα γὰρ κρίσεως Σιών. » Οὐκοῦν εἰς καὶ ὁ αὐτός ἐνιαυτός τυγχάνει, καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται, οἱ τε πενθοῦντες τὴν Σιών παρακαλοῦνται ἐπὶ τῇ Χριστοῦ παρουσίᾳ, καὶ αἱ λεγόμεναι πλούσιαι γυναῖκες ἐπὶ τὸν κοπετὸν καλοῦνται, καὶ τὰ λεγόμενα διὰ τῶν προκειμένων τῇ Σιών ἀποβαίνειν ἡμελλε. Ταῦτα δὲ πάντα ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐπληροῦτο, καθ' ἣν οἱ μὲν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες, καὶ τὴν χάριν τὴν δι' αὐτοῦ παραδεδογμένοι, τῶν χρηστοτέρων ἐπαγγελιῶν ἀπήλαυνον· οἱ δὲ ἄλλοτριους ἑαυτοῦς καταστήσαντες τῆς αὐτοῦ χάριτος, πάσης ἀγαθῆς ἐπίδοσις ἀποπεσόντες, ταῖς τῶν σκυθρωποτέρων ἀπειβασιλικῆ πόλις τοιαῦτα πέπονθεν, ὅποια θεοπέριε ἡ

« Καὶ στραφήσονται αἱ φάραγγες αὐτῆς εἰς πίσσαν, καὶ ἡ γῆ αὐτῆς εἰς θεῖον. Καὶ ἔσται ἡ γῆ αὐτῆς ὡς πίσσα καιομένη νυκτὸς καὶ ἡμέρας. » Δι' ὧν σαφῶς ὁ λόγος παρίστησιν ἐσχάτην ἐρημίαν καταλήψεσθαι τὸν τε τόπον καὶ τὸ ἔθνος.

C « Καὶ οὐ σεοστήσεται εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, καὶ ἀναθήσεται ὁ καπνὸς αὐτῆς ἄνω· εἰς γενεάν αὐτῆς ἐρημωθήσεται, καὶ εἰς χρόνον πολύν. » Τὸ σημεῖον τῆς ἐν βάθει τιμωρίας αὐτῶν τοῖς ἄνω παρέχων ὄρᾳ διὰ τὴν ὑποκειμένην αὐτοῖς κακίαν, πίσση διὰ τὸ σκοτωδὲς καὶ μέλαν παραδαλλομένην.

« Ὅρνεα, καὶ ἐχίνοι, καὶ ἴβεις, καὶ κόρακες κατοικήσουσιν ἐν αὐτῇ· καὶ ἐπιβλήσεται ἐπ' αὐτὴν σπαρτίον γεωμετρίας ἐρήμου, καὶ ὄνοκένταυροι οικήσουσιν ἐν αὐτῇ. » Δι' ὧν ἀνιτίττεται ψυχὰς ἀκαθάρτους, ὅποιοι ἦσαν αἱ τῶν μετὰ ταῦτα ἐξ ἀλλοφύλων καὶ ἀλλογενῶν ἐθνῶν τὸν τόπον οἰκησάντων εἰδωλολάτρων.

D « Οἱ ἄρχοντες αὐτῆς οὐκ ἔσονται. Οἱ γὰρ βασιλεῖς καὶ οἱ μεγιστᾶνες αὐτῆς ἔσονται εἰς ἀπώλειαν· δαίμονας τινὰς ἀνιττόμενος τοὺς ἐν τοῖς ἀγάλμασι τῆς εἰδωλολατρίας αὐτῶν ἐμφωλευόντας.

« Καὶ ἀναφήσει εἰς τὰς πόλεις αὐτῶν ἀκάνθινα ξύλα, καὶ εἰς τὰ ὄχυράματα αὐτῆς. Καὶ ἔσται ἐπαύλεις σειρήνων, καὶ αὐλὴ στρουθῶν. Καὶ συναντήσουσι δαιμόνια ὄνοκένταυροις, καὶ βοησονται ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον. Ἐκεῖ ἀναπαύσονται ὄνοκένταυροι, εὐρόντες αὐτοῖς ἀνάπαυσιν· » δηλῶν τὰς ἀκάρπους αὐτῶν διδασκαλίας. Διὸ καὶ τὸν ἀμπελῶνα αὐτῶν διὰ τῶν ἐμπροσθεν ἐδῆλου ἀκανθὰν ἀγροχέλαι, λέγων· « Ἐμεινα ἵνα ποιῆσῃ μοι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας. » Ἐρημίας δὲ τῆς ἐσχάτης ἐν ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν γενομέ-

⁴⁸ Cap. v, 1.

νης, και ἀκάνθαις πληρωθείσης αὐτῶν τῆς χώρας, A εἰκότως ἀναπαύεσθαι ἐν αὐτοῖς τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα προλέγει.

Ἐκεῖ ἐνόσσευσεν ἐχίνος, και ἔσωσεν ἡ γῆ τὰ παιδία αὐτῆς μετὰ ἀσφαλείας. Ἐκεῖ συνήνησαν Ελαφοι, και εἶδον τὰ πρόσωπα ἀλλήλων. » Ἐλαφον καθαρὸν ζῶον οἶδεν ἡ θεία Γραφή, και πολλὰ χρηστὰ περὶ ἐλάφων διδάσκει, ὡς ὅταν λέγῃ· « Ὅν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ Ελαφος· » και πάλιν· « Φωνὴ Κυρίου καταρτιζομένη ἐλάφους· » και αὖθις· « Ἐλαφος φιλίας και πῦλος σῶν χαρίτων ὀμιλεῖτω σοι· » και ἐν τῷ Ἰώβ· « Ἐφύλαξας δὲ μῆνας ἐλάφων, ὠδῖνας δὲ αὐτῶν ἐξαποστελεῖς. » Και αὐτὸς δὲ ὁ τῆς νύμφης, ὁ ἐν τῷ Ἀσματι τῶν ἀσμάτων, ὁ ἀδελφιδούς, ἐλάφω παραδέβληται· « Ὅμοιός ἐστι δορκάδι ἢ νεβρῶν ἐλάφων, ἐπὶ τὰ ὄρη ἀρωμάτων. » Ὅτε τοῖνον και B αὐτὸς ὁ νυμφίος ἐλάφω παραδέλλεται, τίνος δ' ἂν εἴποις ἐνταῦθα ἐλάφους ἢ τοὺς μαθητάς και ἀποστόλους; Ἐστι δὲ και ὀφιοκτόνον τὸ ζῶον. Διδάσκει τοῖνον ὁ παρῶν λόγος, ὡς ἀπὸ τῆς ἐρημίας τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους Ελαφοὶ τινες παρήλθον, οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· « Ἐκεῖ γάρ, φησὶ, συνήνησαν Ελαφοι, και εἶδον τὰ πρόσωπα ἀλλήλων. » Ἐγνώρισαν γὰρ ἑαυτοὺς, και τῆς ψυχῆς αὐτῶν τοὺς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενομένους χαρακτῆρας ἐπέγνωσαν. Ἐπειδὴ δὲ οὐ παρέμειναν ἐν μιᾷ πόλει· διέδραμον δὲ ἄλλος ἀλλαγοῦ πληροῦντες τὸ Εὐαγγέλιον· τούτου χάριν εἰρηται·

« Ἐτέρα τὴν ἑτέραν οὐκ ἐζήτησαν, ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῖς ἐνετεῖλατο, και τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ συνήγαγεν C αὐτάς. » Ὁ γὰρ εἰπὼν αὐτοῖς, « Μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματι μου, » αὐτὸς ἐνετεῖλατο μὴ κατὰ τὸ αὐτὸ ποιῆσθαι τὰ τῆς συστάσεως τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῶν.

Και αὐτὸς ἐπιβαλεῖ αὐτοῖς κλήρους, και ἡ χεὶρ αὐτοῦ διεμέρισε βόσκεισθαι. Εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον κληρονομήσετε, εἰς γενεὰς γενεῶν ἀναπαύσονται ἐπ' αὐτῆς. Ὅυκοῦν και νομῆν αὐτοῖς και βοσκήν παρεῖχεν, ὡσπερ και κλήρους εἰς γενεὰς γενεῶν, εἰς τὸ ἀναπαύεσθαι αὐτοὺς εἰς τοὺς αὐτῶν κλήρους, δηλαδὴ τοῖς ἔθνεσι τοῖς ἀποκληρωθεῖσιν αὐτοῖς, ἐν οἷς εἰς γενεὰς γενεῶν ἡ μνήμη αὐτῶν ἐν ταῖς ὕπ' αὐτῶν ἰδρυθείσιν Ἐκκλησίαις ἀναζωπυρεῖται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ΄.

« Εὐφράνθητι, Ἐρημος διψῶσα· ἀγαλλιᾶσθω Ἐρημος, και ἀνθεῖτω ὡς κρίνον. » Εἶη τοῖνον αὕτη ἡ Ἐρημος παρὰ τὴν προλεχθείσαν Σιών, ἐν ἣ ἔχίνους, και ἴβεις, και κόρακας, δαιμόνια τε και ὄνοκενταύρους οἰκῆσειν ἐλέγετο, πίστεως τε αὐτῆς και θελοῦ πληρωθήσεσθαι τὰς φάραγγας. Τούτων δὲ περὶ τῆς Σιών και περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰρημένων, ὦρα τὰ προκείμενα περὶ ἑτέρας ἐρημοῦ λέγεσθαι νοεῖν. Διψῶσα γὰρ ἦν αὕτη πρότερον ἡ Ἐρημος, ἐστερημένη νάματος οὐρανοῦ· ἀλλὰ χαίρειν αὐτῇ και εὐφραίνεσθαι ὁ λόγος προστάττει διὰ τὰ λεγόμενα, ἔτι δὲ και ἀνθεῖν ὡς κρίνον· ὡστε λέγειν· « Χριστοῦ εὐδία

atque ager ipsorum spinis repletus erit; ibi requiem habituros impuros dæmonas jure prædicit.

VERS. 15. « Ibi nidificavit ericius, et servavit terra pullos ejus cum securitate. Ibi obviaverunt cervi, et viderunt facies suas mutuo. » Cervum inter animalia munda agnoscit Scriptura divina, multaque de illo in bonam partem effert, ut cum ait : « Quemadmodum desiderat cervus⁹⁹; » ac iterum : « Vox Domini præparans cervos¹⁰⁰; » et rursus : « Cervus amicitiae, et pullus gratiarum tuarum, colloquatur tecum¹⁰¹; » et in libro Job : « Observasti autem menses cervorum, et dolores partus ipsis immittes¹⁰². » Ipse quoque sponsæ dilectus in Cantico canticorum cervo comparatur : « Similis est capræ et hinnulo cervorum, super montes aromatum¹⁰³. » Cum itaque sponsus cervo comparetur, quos hic cervos memorari dicas, nisi discipulos et apostolos? Est autem animal illud serpentibus exitiosum. Hic ergo docetur, ex Judæorum solitudine cervos prodiisse quosdam, videlicet discipulos Servatoris nostri : « Ibi enim, ait, obviaverunt cervi, et viderunt facies suas mutuo. » Sese namque mutuo agnoverunt, animæque ad similitudinem Dei adornatos characteres in se invicem deprehenderunt. Quoniam vero non in una eademque civitate manserunt, sed ultro citroque singuli, Evangelii munus implentes, discurrabant : ideo dicitur :

VERS. 16. « Alter alterum non quæsit, quia Dominus illis præcepit, et Spiritus ejus congregavit eos. » Etenim qui dixerat illis, « Docete omnes gentes in nomine meo; » idem ipse vetuit, ne in uno eodemque loco Ecclesias suas constituerent.

VERS. 17. « Et ipse immittet eis sortes, et manus ejus divisit, ut pascantur. In æternum tempus hæreditatem sortiemini, in generationes generationum requiescent in ea. » Pabulum ergo ipsis et pascua suppeditavit, itemque sortes in generationes generationum; ut singuli in sortibus suis requiescerent, videlicet in gentibus sibi sorte assignatis : ubi, nimirum in iis quas fundaverunt Ecclesiis, memoria eorum in generationes generationum servatur et viget.

CAPUT XXXV.

D VERS. 1. « Lætare, desertum sitiens : exsulet solitudo, et floreat sicut lilium. » Hæc igitur solitudo, alia fuerit a prius memorata Sione, in qua ericius, ibes, corvos, dæmonas et onocentaurus habitaturos esse, ac cujus valles pice et sulphure repletum iri, dicebatur. Cum ergo talia de Sione et de Jerosolyma proferantur, restat ut ea, quæ jam tractantur, de alia solitudine pronuntiari intelligamus. Etenim vere sitibunda olim erat illa solitudo, fluentis cælestibus orbata : verum memoratis de causis lætari et exsultare, itemque sicut lilium florere jubetur; ita ut dicat : « Christi

⁹⁹ Psal. xli, 1. ¹⁰⁰ Psal. cxviii, 9. ¹⁰¹ Prov. v, 19. ¹⁰² Job. xxxix, 1. ¹⁰³ Cant. ii, 9.

bonns odor sumus Deo in omni loco ⁴⁴. » Quin etiam, ait, florebut nova germina et speciosi flores, de quibus in Canticō canticorum dicitur : « Visi sunt flores in terra ; mandragoræ dederunt odorem suum ⁴⁵. »

VERS. 2. « Et florebut et exultabunt deserta Jordanis. Gloria Libani data est ei, et honos Carmeli : et populus meus videbit gloriam Domini, et celsitudinem Dei. » Hic per Jordanem evangelicam Scripturam clare significat : nam ad Jordanem fluvium Joannes primus prædicavit regnum cælorum : et quia cultus ille, secundum Moysis legem olim Deo præstitus, Hierosolymæ non amplius vigeat, baptismum pœnitentiæ et lavacrum regenerationis in eodem fluvio propheta ille tradidit : ipseque Salvator et Dominus noster Jesus Christus Joannis prædicationem quasi sigillo suo munivit, cum ab eo in Jordane fluvio baptizatus est, ac per se ipsum regenerationis mysterium firmavit.

« Gloria Libani data est ei, et honos Carmeli. » Libanus quidem, sive thus, in præmissis verbis significat altare et templum, in quo sacrificia cum ipso thure, legalis etiam cultus offerri consueverat ; Carmelus autem, ut plerumque commonstratum est, populum ex circumcissione subindicat. Prisci itaque populi honorem, ac templi Hierosolymitani gloriam, antiquæ illi solitudini, id est, Ecclesiæ ex gentibus datum iri in prophetia fertur. Adjicit postea : « Et populus meus, » non ultra Israel ; « sed populus, » inquit, « meus videbit gloriam Domini ; » quam promissionem novo populo enuntiat, utpote qui primum Salvatoris adventum exceperit : qua item de causa secundum et gloriosum ejus conspectum, necnon ejus celsitudinem contemplaturus est.

VERS. 3. « Corroboramini, manus remissæ, et genua soluta, consolamini. » Hic jubentur discipuli et apostoli Servatoris nostri animas in gentibus re-
missas confirmare, et infirmorum genua corroborare.

VERS. 4. « Mentē pusillamines confortamini, ne timeate. Ecce Deus vester judicium retribuit et retribuet : ipse veniet, et salvabit nos. » Etiam si enim vos quidam persequantur, vobisque minas et terrorem incutiant, plagas item et tormenta infligant ; at vos, inquit, olim pusillanimes, jam robore ac fortitudine instructi, ne timeate, quippe qui Deum vobiscum omni tempore versantem habeatis. Hac itaque imbuti disciplina, vos olim pusillanimes, confortamini, et ne timeatis.

VERS. 5, 6. « Tunc aspiciuntur oculi cæcorum, et aures surdorum audiunt. Tunc saliet sicut cervus claudus, et diserta erit lingua balborum. » Illi olim surdi et cæci, qui divinam doctrinam non audierant, nunc, per ejus gratiam, auditu perceptis divinis eloquiis eruditi evaserunt : imo etiam ii,

⁴⁴ II Cor. II, 15. ⁴⁵ Cant. VII, 45.

« ἔσμεν τῷ Θεῷ ἐν παντί τόπω. » Ἀλλὰ καὶ ἐξανθήσει, φησί, νεαρὰ βλαστήματα καὶ ἀνθη ὡραία, περὶ ὧν εἶρηται ἐν Ἀσματι τῶν ἁσμάτων · « Τὰ ἀνθη ὡρθη ἐν τῇ γῆ · οἱ μανδραγόρα ἔδωκαν ὄσμην αὐτῶν. »

« Καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου. Ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου · καὶ ὁ λαὸς μου ἕψεται τὴν δόξαν Κυρίου καὶ τὸ ὕψος τοῦ Θεοῦ. » Ἐνταῦθα ἀντικρυς διὰ τοῦ Ἰορδάνου τὴν εὐαγγελικὴν Γραφὴν παρίστηεν · ἐν γὰρ τῷ Ἰορδάνῳ ποταμῷ πρῶτος Ἰωάννης ἐκήρυσσε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν · καὶ ὡς μὴ κέτι ἐνεργούσης ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ τῆς κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἐπιτελουμένης λατρείας, βάπτισμα μετανοίας καὶ τὸ τῆς παλιγγενεσίας λουτρὸν ἐν αὐτῷ τῷ ποταμῷ ὁ αὐτὸς παρεδίδου προφήτης · ὁ τε Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπεσφραγίσαι τοῦ Ἰωάννου τὸ κήρυγμα ἐν τῷ Ἰορδάνῳ ποταμῷ βαπτισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, καὶ βεβαιώσας δι' ἑαυτοῦ τὸ τῆς παλιγγενεσίας μυστήριον.

« Ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῷ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου. » Ὁ μὲν Λιβάνος διὰ τῶν ἐμπροσθεν ἐδήλου καὶ τὸ θυσιαστήριον καὶ τὸν νεῶν, ἐν ᾧ αἱ τε θυσίαι σὺν αὐτῷ τῷ Λιβάνῳ καὶ ἡ κατὰ νόμον λατρεία ἐν ταῖς ἀναφοραῖς προσεφέρετο · ὁ δὲ Κάρμηλος τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν αἰνιττόμενος ἀποδέδεικται πολλάκις. Τοῦ λαοῦ τοίνυν τοῦ παλαιοῦ ἡ τιμὴ, καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἡ δόξα τῇ πάλαι ἐρήμῳ, λέγω δὴ τῇ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίᾳ δοθήσεσθαι προφητεύεται. Εἰτε ἐπιλέγει · « Καὶ ὁ λαὸς μου, » οὐκέτι ὁ Ἰσραὴλ, ἀλλ' ὁ ἐμός, » φησί, « λαὸς ἕψεται τὴν δόξαν Κυρίου. » ταύτην τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ λόγου παρέχοντος τῷ νέῳ λαῷ, ἅτε παραδεξαμένῳ τὴν πρώτην τοῦ Σωτῆρος παρουσίαν · διὸ καὶ τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον αὐτοῦ θέαν, τό τε ὕψος αὐτοῦ θεωρήσει.

« Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα, παρακαλέσατε : » τοῦ λόγου παρακελευομένου τοῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταῖς τε καὶ ἀποστόλοις ἐνισχύειν τὰς παρειμένας ἐν τοῖς ἔθνεσι ψυχὰς, καὶ τὰ τῶν ἡσθενηκότων γόνατα κρατύειν.

« Οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ὑμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι καὶ ἀνταποδώσει· αὐτὸς ἤξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. » Κἀν γὰρ διώκωσι τινες ἀπειλοῦντες, καὶ φόβους ἐμποιοῦντες, αἰκίας τε καὶ βασάνους ἐπάγοντες · ἀλλ' ὑμεῖς, φησὶν, οἳ ποτε ὀλιγόψυχοι, ἰσχύος τε καὶ δυνάμεως μεταλαμβάνοντες, μὴ φοβεῖσθε, ἔχοντες τὸν ὑμέτερον διὰ παντὸς ὑμῖν συνόντα Θεόν. Ταῦτα τοίνυν παιδευθέντες, ὑμεῖς οἳ ποτε ὀλιγόψυχοι, ἰσχύσατε καὶ μὴ φοβεῖσθε.

« Τότε ανοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὡτα κωφῶν ἀκούσονται · τότε ἀλείπαι ὡς ἔλαφος, ὁ χωλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται ἡ γλώσσα μογιλάων. » Καὶ οἱ κωφοί, τυφλοὶ τε καὶ ἀνήκοοι θεῶν λόγων πρότερον, νῦν διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος ἐπιστήμονες γεγονάσι ταῖς τῶν θεοπνεύστων λογίων ἀκοαῖς · ἀλλὰ καὶ οἱ παρε-

μενοι τὰς βάσεις τῆς ψυχῆς ἀνεπήδησαν ἐλάφων δι-
κην, τοὺς αὐτῶν ἐξομοιωθέντες διδασκάλοις· οὐς μι-
κροῦ πρόσθεν ἐλάφους ὠνόμασεν ἢ προφητεία. Καὶ
ἢ τῶν μογιλάλων γλώσσα, ἣν συνέδησεν ὁ Σατανᾶς
πρὸς τὸ μὴ θεολογεῖν τὸν ἀληθῆ Θεόν, τρανὰ φθέγγε-
σθαι καὶ διηρθρωμένα μεμάθηκεν. Μογιλάλους δὲ
οὐκ ἂν ἀμάρτοις εἰπὼν τοὺς παρὰ τοῖς σοφοῖς τοῦ
αἰῶνος τούτου, μόγις ποτὲ τολμήσαντας ὀρθόν τι
φρονῆσαι καὶ εἰπεῖν περὶ Θεοῦ.

«Ὅτι ἐρρόαγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν
γῆ διψώσῃ. Καὶ ἔσται ἡ ἀνυδροσ εἰς ἔλη, καὶ εἰς τὴν
διψώσαν γῆν πηγὴ ὕδατος ἔσται. Ἐκεῖ εὐφροσύνη
ὀρνέων, ἐπαύλεις καλάμου καὶ ἔλη.» Τὸ μὲν οὖν
ὕδωρ, αὐτὸ ἦν ἐκεῖνο τὸ τοῦ Ἰορδάνου· διὸ ἐλέγετο
μικρῶ πρόσθεν· «Καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ
Ἰορδάνου.» Δι' οὗ καὶ ἠνέτιετο τὸ λουτρὸν τῆς πα-
λιγενεσίας, καὶ τὸ τῆς καινῆς Διαθήκης μυστή-
ριον· τὰ δὲ βέλτρα τοὺς εὐαγγελικοὺς ἐδήλου λόγους.
«Εὐφροσύνην ὀρνέων·» ψυχῶν ἐπτερωμένων δηλαδὴ,
καὶ μετεωροποιῶν, καὶ ἄλλων ἡμέρων καὶ πρῶων
ὑπὸ τῷ καλῷ ποιμένι-δοικουμένῳ ὡς δύνασθαι
λέγειν· «Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδὲν με ὑστε-
ρήσει.»

«Ἔσται ἐκεῖ ὁδὸς καθαρὰ, καὶ ὁδὸς ἀγία κληθήσε-
ται· καὶ οὐ μὴ παρέλθῃ ἐκεῖ ἀκάθαρτος.» Αὕτη δὲ
εἶη ἂν ἡ ἀπάγουσα ἐπὶ τὸ τρισμακάριον τέλος τῆς
ἐπουρανοῦ τοῦ Θεοῦ πόλεως, ἣν παριστάς ὁ Σωτὴρ
ἔλεγεν· «Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός.» «Οὐδὲ ἔσται ἐκεῖ ὁδὸς
ἀκάθαρτος· οἱ δὲ διεσπαρμένοι πορεύονται ἐπ' αὐ-
τῆς, καὶ οὐ μὴ πλανηθῶσι.» Τίνες δὲ οὗτοι, ἀλλ' ἢ
οἱ πάλαι διεσκαδασμένοι τοῦ Θεοῦ καὶ μακρὰν τῆς
ἀληθείας ἀποπλανηθέντες; Οὗτοι γὰρ, καλινδρομή-
σαντες, καὶ τὴν εὐθείαν καὶ ἀπλανῆ ὁδὸν εὐρόντες,
πορεύονται ἐν αὐτῇ.

«Καὶ οὐκ ἔσται ἐκεῖ λέων, οὐδὲ τῶν πονηρῶν θη-
ρίων οὐ μὴ ἀναβῆ ἰς αὐτήν, οὐδὲ μὴ εὐρεθῆ ἐκεῖ.»
Πῶς γὰρ καὶ οἶόν τε ἦν ἐν τῷ εἰρηκότι, «Ἐγὼ εἰμι
ἡ ὁδός,» εὐρεθῆναι τι τῶν πονηρῶν; Οὐδὲ ὁδοῦς
ζφραεὶς ἐπὶ πέτραν δυνατὸν ἦν εὐρεῖν κατὰ τὸν Σο-
λομῶντα.

«Ἀλλὰ πορεύονται ἐν αὐτῇ λελυτρωμένοι, καὶ
συνηγμένοι διὰ Κυρίου·» οὐς αὐτὸς δηλονότι ἐλυ-
τρώσατο τῷ ἰδίῳ αἵματι, καὶ οἱ συνηγμένοι διὰ Κυ-
ρίου, ἀλλ' οὐδὲ διὰ προφήτου, οὐδὲ διὰ τινος σπουδῆς
ἀνθρωπίνης· δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου οἱ λελυτρωμένοι
καὶ συνηγμένοι, οὗτοι πορεύονται τὴν θηλωθεῖσαν ὁδόν.
«Καὶ ἀποστραφῆσονται, καὶ ἤξουσιν εἰς Σιών μετ'
εὐφροσύνης.» Οὐ γὰρ δὴ δυνατὸν ἐνταῦθα Σιών ἐκεῖ-
νην παραδέχεσθαι, περὶ ἧς εἰρητο· «Καὶ ἐνιαυτὸς ἀν-
ταποδόσεως κρίσεως Σιών· καὶ στραφῆσονται αἱ φάραγγες
αὐτῆς εἰς πίσσαν,» καὶ τὰ τοῦτοις ἐξῆς. Διὸ περ ἀνάγκη
δυσφύτως νοεῖν τὰς ὁμωνύμους προσαγορευομένας
Σιών. «Καὶ εὐφροσύνη αἰώνιος ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν.»
Οἱ γὰρ νικηταὶ τοῦ μεγάλου τούτου ἀγῶνος στεφάνῳ
εὐφροσύνης ἀναδῆσονται. «Ἐπὶ γὰρ τῆς κεφαλῆς
αὐτῶν ἀνεσίσαι καὶ ἀγαλλίαμα, καὶ εὐφροσύνη κατα-

A quorum animæ gressus resoluti ac remissi erant,
jam cervorum instar exsilierunt, doctoribus suis
similes effecti, quos paulo supra cervos prophetia
vocavit. Balborum autem lingua, quam, ne verum
Deum confiteretur, colligaverat Satanas, clara voce
et articulatim verba pronuntiare didicit. Balbos
porro neutiquam aberres, si dicas eos esse ex sa-
pientibus hujus sæculi, qui vix recti aliquid de Deo
unquam sentire ac dicere ausi sunt.

VERS. 7. «Quia erupit in deserto aqua, et vallis
in terra sitiendi. Et erit inaquosa in paludes, et in
terra sitiendi fons aquæ erit. Ibi lætitia avium,
caulæ arundinis et paludes.» Aqua isthæc, de qua
loquitur, Jordanis erat: quare paulo ante diceba-
tur. «Et exsultabunt deserta Jordanis.» Quo lava-
crum regenerationis subiudicabat, necnon Testa-
menti Novi mysterium: per fluentia autem, evan-
gelicos sermones denotat. «Lætitia avium;» vide-
licet animarum pennatarum, et altivolantium, alia-
rumque mansuetarum ac bonæ indolis, quæ a
bono pastore reguntur: ut dicere valeant: «Do-
minus paseit me, et nihil mihi deerit 56.»

VERS. 8. «Ibi erit via pura, et via sancta voca-
bitur: et non transibit illac immundus.» Hæc
sane fuerit illa, quæ ducit ad felicissimum finem
cœlestis Dei civitatis, quam declarans Servator
dicebat: «Ego sum via» 57. «Neque erit ibi via
impura: qui autem dispersi sunt, ambulabunt in
ea, neque errabunt.» Quinam illi, nisi qui olim a
Deo disgregati, a veritate procul aberraverant? Hi
namque retrogressi, inventaque recta nulliquæ er-
rori obnoxia via, in ea ambulabunt.

VERS. 9. «Et non erit ibi leo, neque ulla ex
malis bestiis ascendet in eam, neque inveniatur
ibi.» Qui enim fieri poterat, ut in eo, qui dix-
erat, «Ego sum via,» mali quidpiam reperiretur?
Neque vias serpentis in petra invenire erat secun-
dum Salomonem.

VERS. 10. «Sed in ea ambulabunt redempti et
congregati per Dominum;» quos videlicet ipse
proprio sanguine redemit: et qui congregati sunt
a Domino, non a propheta, nec humana quapiam
sollicitudine, verum qui ab ipso Domino redempti
et congregati sunt, hi in memorata via ambula-
bunt. «Et avertentur, et venient in Sion cum læ-
titia.» Hæc quippe nequeunt de illa Sione intel-
ligi, de qua dictum est: «Et annus retributionis
iudicii Sion: et convertentur valles ejus in picem, et
cætera. Quamobrem illas quæ eodem Sionis no-
mine vocantur, vario modo intelligere opus est.
«Et lætitia sempiterna super caput eorum.» Nam
ii qui in magno illo certamine victores erunt,
corona lætitia redimientur. «In capite enim eorum
laus et exultatio, et lætitia comprehendet eos: ab-
scessit d'flor, tristitia et gemitus;» videlicet eos

56 Psal. lxxii, 1. 57 Joan. iiv, 6.

qui in salutari via, nihil ultro citroque deflectendo, ambulaverunt, ideoque ad felicissimum finem pervenerunt: ubi corona Dei exornati, sempiterna vita fruuntur, in regno cœlorum, unde « abscessit dolor et gemitus. »

CAPUT XXXVI.

VERS. 1-5. « Et factum est anno quartodecimo regis Ezechix, ascendit Sennacherim rex Assyriorum adversus urbes Judæe munitas, et cepit eas. Et misit rex Assyriorum Rabsacem ex Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam cum virtute multa. Et stetit in aquæductu piscinæ superioris, in via agri fullonis. Et egressus est ad eum Eliacim filius Chelcix, œconomus, et Somnas scriba, et Joach filius Asaph, a commentariis. » Mirabilis sane est hæc historia et narratio rerum Ezechix tempore gestarum: quæ inter reliquas historias in libro quarto Regum et in secundo Paralipomenon recensetur. Attamen ea huic prophetico libro inserta fuit, quia sub finem historix tum prophetia, tum res quædam mirabilis et inexpectata, Ezechix tempore gesta narratur.

τῆς ἱστορίας προφητείας, καὶ τινα μεγάλην καὶ Ἐζεχίου.

VERS. 4. « Et dixit eis Rabsaces: Dicit Ezechix: Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum: Quid confiditis? » Nam ceu potestas quædam prophetico sermone adversaria dicenti, Hæc dicit Dominus, sic et ille clamabat: « Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum. »

VERS. 5, 6. « Ecce confiditis virgæ arundinæ huic confractæ, Ægypto: cui si vir innitatur, penetrabit manum ejus. Sic est Pharaon rex Ægypti, et omnes qui confidunt in eo. » Sycophanta cum esset inimicus, Ezechiam calumniabatur dicens, Ecce confiditis Ægypto, et Pharaoni regi Ægypti, qui fidentibus sibi, et sperantibus in se, quovis inimico deterior est, nesciens pacta servare cum iis qui ad ipsum confugiunt: quare similem ait esse virgæ calamæ, quæ simul natura fragilis, et iis qui ipsi inniuntur noxia est.

VERS. 7. « Quod si dicitis, In Domino Deo nostro confidimus: annon ipse est, cujus excelsa sustulit Ezechias, et altaria ejus; et dixit Judæ et Jerusalem: Coram altari isto adorare? » Non ignorabant enim inimici, Ezechiam et qui cum eo erant, precibus ac piis sermonibus ad superandum opus habere. Hæc ipsa criminando dicit dux Assyriorum, Ezechiam quasi præsentem alloquens: cui Ezechias et qui cum eo erant hæc jure reposuerunt: « Hi in curribus, et hi in equis; nos autem in nomine Dei nostri invocabimus. »

VERS. 8-10. « Nunc adjungite vos Domino meo

¹⁰ Psal. xix, 8.

λήφεται αὐτούς· ἀπέδρα ὀδύνη, καὶ λύπη καὶ στεναγμός· » δηλονότι τοὺς τῶν σωτήριον ὄδον ἀκλιῶς βαδίσαντας, καὶ διὰ τοῦτο ἐπὶ τὸ τρισμακάριον τέλος κατανήσαντας· ἐν ᾧ, στεφάνῳ Θεοῦ τιμηθέντες, τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀπολαύσουσιν ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ, ἔνθα « ἀπέδρα ὀδύνη καὶ στεναγμός. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

« Καὶ ἐγένετο τοῦ ἰδ' ἔτους βασιλεύοντος Ἐζεχίου, ἀνέβη Σενναχηρείμ βασιλεὺς Ἀσσυρίων ἐπὶ τὰς πόλεις τῆς Ἰουδαίας τὰς ὀχυράς, καὶ ἔλαθεν αὐτάς. Καὶ ἀπέστειλε βασιλεὺς Ἀσσυρίων τὸν Ῥαβσάκην ἐκ Λάχης εἰς Ἱερουσαλήμ πρὸς τὸν βασιλέα Ἐζεχίαν μετὰ δυνάμεως πολλῆς. Καὶ ἔστη ἐν τῷ ὕδραγωγῷ τῆς κολυμβήθρας τῆς ἄνω ἐν τῇ ὀδῷ τοῦ ἀγροῦ τοῦ κναφῆως. Καὶ ἐξῆλθε πρὸς αὐτὸν Ἐλιακεὶμ ὁ τοῦ Χελκίου, ὁ οἰκονόμος, καὶ Σομνάς ὁ γραμματεὺς, καὶ Ἰωάχ ὁ τοῦ Ἀσάφ, ὑπομνηματογράφος. » Ἱστορία μὲν ἐστὶν ἡ προκειμένη καὶ διήγησις θαυμαστῆ πραγμάτων κατὰ τοὺς χρόνους Ἐζεχίου γενομένων· ἀνείληπται δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν ἱστοριῶν ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν, καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων. Ὅμως δ' οὖν καὶ ἐν τῇ μετὰ χεῖρας προφητικῆ βιβλίῳ καταβέβηται, διὰ τὸ ἐμφέρεσθαι πρὸς τὸ τέλος παράδοξον πρᾶξιν ἐπιτελεσθεῖσαν κατὰ τοὺς χρόνους

« Καὶ εἶπεν αὐτοῖς Ῥαβσάκης· Εἶπατε Ἐζεχίᾳ· Τάδε λέγει ὁ βασιλεὺς ὁ μέγας, βασιλεὺς Ἀσσυρίων· Τί πεποιθὼς εἶ; » Ὡσπερ γάρ τις ἀντικειμένη δύναμις τῷ προφητικῷ τῷ φάσκοντι, Τάδε λέγει Κύριος, καὶ οὗτος ἐβόα· « Τάδε λέγει ὁ βασιλεὺς ὁ μέγας, ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων. »

« Ἰδοὺ πεποιθὼς εἶ ἐπὶ τὴν ῥάβδον τὴν καλαμίνην τὴν τεθλασμένην ταύτην, ἐπ' Ἀγυπτου, ὡς ἂν ἐπιστηριχθῆ ἄνθρωπος ἐπ' αὐτὴν, εἰσελεύσεται εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ· οὕτως ἐστὶ Φαραὼ βασιλεὺς Αἰγύπτου, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ. » Συκοφάντης δὲ ὧν ὁ ἐχθρὸς καταψεύδεται τοῦ Ἐζεχίου, λέγων, Ἰδοὺ πεποιθὼς εἶ ἐπ' Ἀγυπτου, καὶ ἐπὶ Φαραὼ βασιλείᾳ Αἰγύπτου, ὅς τοις ἐπεριδομένοις ἐπ' αὐτῷ, καὶ ἐπιθαρρῶσι παντὸς γίνεται πολεμίου χερῶν, οὐκ εἰδὼς φυλάττειν τὰς συνθήκας τοῖς πρόσφυξιν· ὅθι ἐοικέναι αὐτὸν ῥάβδῳ καλαμίνῃ, ὁμοῦ καὶ τὸ σαθρὸν ἐχούσῃ ἐκ φύσεως, καὶ τὸ βλαβερὸν τοῖς ἐπεριδομένοις αὐτῇ.

« Εἰ δὲ λέγετε, Ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν πεποιθαμεν· οὐκ αὐτός ἐστι, οὐ ἀπέβλεν Ἐζεχίας τὸ ὑψηλὰ αὐτοῦ, καὶ τὰ θυσιαστήρια αὐτοῦ· καὶ εἶπε τῷ Ἰούδα καὶ τῇ Ἱερουσαλήμ· Κατὰ πρόσωπον τοῦ θυσιαστηρίου τούτου προσκυνήσατε; » Οὐ γὰρ ἠγνοοῦν οἱ πολέμιοι, ὅτι δι' εὐχῶν κρατεῖν καὶ διὰ λόγων θεοσεδῶν δεῖ τὸν Ἐζεχίαν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ. Ταῦτα αὐτὰ διαβάλλει ὁ τοῦ Ἀσσυρίου στρατηγός, λέγων ὡς πρὸς παρόντα τὸν Ἐζεχίαν· πρὸς δὲ ἂν εἶπεν Ἐζεχίας καὶ οἱ σὺν αὐτῷ· « Οὗτοι ἐν ἔρμασι, καὶ οὗτοι ἐν ἵπποις· ἡμεῖς δὲ ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐπιταλασόμεθα. »

« Νῦν μίχθητε τῷ Κυρίῳ μου τῷ βασιλεῖ Ἀσσυ-

ρίων, καὶ δώσω ὑμῖν δισχιλίαν ἱππων, εἰ δυνήσεσθε δούναί ἀναβάτας ἐπ' αὐτούς. Καὶ πῶς δύνασθε ἀποστρέφαι εἰς πρόσωπον τῶν τοπαρχῶν; Θικέται εἶσιν οἱ πεποιθότες ἐπ' Αἰγυπτίους. Καὶ νῦν μὴ ἀνευ Κυρίου ἀνέστημεν ἐπὶ τὴν χώραν ταύτην; Κύριος εἶπε πρὸς μέ· Ἀνάστηθι ἐπὶ τὴν γῆν ταύτην, καὶ διάφθειρον αὐτήν. Δείγμα δὲ, φησὶν, ἐναργὲς τοῦ κατὰ πρόσταγμα Θεοῦ ταῦτα γενησθαι, τὸ τὴν Σαμαρείαν ελεῖν καὶ πάντα τὸν Ἰσραὴλ ἀπαγαγεῖν αἰχμάλωτον. Ὡς γὰρ ἐκεῖνους ἀδελφοὺς ὄντας ὑμετέρους εἶλον, οὐκ ἄλλως ἢ τοῦ Θεοῦ βουλομένου, τὸν αὐτὸν τρόπον αὐτοῦ νεύματι καὶ ὑμᾶς λήψομαι. Εἴτε δὲ ἐκ τοῦ εἰκότος ταῦτα ἔφασκα στοχαζόμενος τὸ κεκρατηκέναι τοῦ χρηματίζοντος λαοῦ τοῦ Θεοῦ, λέγω δὴ τοῦ Ἰσραὴλ· εἴτε καὶ ἀληθῶς ἦσθετο, Θεοῦ ὑποδάλοντος αὐτοῦ τοῖς λογισμοῖς τῆ τῶν Ἰουδαίων ἐπελθεῖν χώραν, διὰ τὰς πεπραγμένας αὐτοῖς κακίας καὶ παρανομίας.

« Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν Ἐλιακεῖμ, καὶ Σομνάς, καὶ Ἰωάχ· Ἀάησον πρὸς τοὺς παῖδάς σου Συριστί· ἀκούομεν γὰρ ἡμεῖς· καὶ μὴ λάλει πρὸς ἡμᾶς Ἰουδαῖστί. Καὶ ἵνα τί λαλεῖς εἰς τὰ ὦτα τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῷ τείχει; » Τηρητέον δὲ, ὡς καὶ τῶν ἐν τούτοις ὀνομαζομένων ἀνδρῶν, λέγω δὴ τοῦ Ἐλιακεῖμ καὶ τοῦ Σομνά, καὶ διὰ τῶν ἐμπροσθεν μνήμην ἐποιεῖτο ὁ προφήτης ἐν τῷ ῥήματι τῆς φάραγγος Σιών. Ἀναγκαῖα δὲ ἐστὶν ἡ ἐπιτήρησις εἰς τὸ ἐφαρμόσαι τῇ προκειμένῃ ἱστορίᾳ τοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ προφητεῖᾳ φερομένους λόγους. Φασὶ δὲ παῖδες Ἑβραίων τὸν Σομνά τούτον αὐτομολῆσαι πρὸς τὸν Ἀσσύριον ὑστερον, δεξιὰν αὐτῷ σὺν ἑτέροις διδωκόμενα διὰ τὸν ἐξ αὐτοῦ φόβον· καὶ τούτου χάριν διὰ τῶν ἐμπροσθεν προφητευθέντων περὶ αὐτοῦ λέλεκεται.

« Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς Ῥαβσάκης· Μὴ πρὸς τὸν κύριον ὑμῶν, ἢ πρὸς ὑμᾶς ἀπέσταλκέ με ὁ κύριός μου, λαλήσαι τοὺς λόγους τούτους; Οὐχὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθημένους ἐπὶ τῷ τείχει, ἵνα φάγωσι κόπρον, καὶ πίωσιν οὔρον μεθ' ὑμῶν ἅμα; Καὶ ἔστη Ῥαβσάκης, καὶ ἀνεβόησε φωνῇ μεγάλῃ Ἰουδαῖστί καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε τοὺς λόγους τοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου, βασιλέως Ἀσσυρίων. Τάδε λέγει ὁ βασιλεὺς· Μὴ ἀπατάτω ὑμᾶς Ἐζεκίας λόγους· οὐ δύνηται ῥύσασθαι ὑμᾶς. Καὶ μὴ λεγέτω ὑμῖν Ἐζεκίας, ὅτι ῥύσεται ὑμᾶς ὁ Θεός, καὶ οὐ μὴ παραδοθῆ ἡ πόλις αὕτη ἐν χειρὶ βασιλέως Ἀσσυρίων. Μὴ ἀκούετε Ἐζεκίου. Τάδε λέγει ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων· Εἰ βούλεσθε εὐλογηθῆναι, ἐκπορεύεσθε πρὸς μέ, καὶ φάγεσθε ἕκαστος τὴν ἀμπέλων αὐτοῦ καὶ τὰς συκᾶς, καὶ πίεσθε ὕδωρ ἐκ τοῦ λάκκου ὑμῶν· ἕως ἂν ἔλθω, καὶ λάθω ὑμᾶς εἰς γῆν, ὡς ἡ γῆ ὑμῶν, γῆ σίτου, καὶ σίνου καὶ ἄρτων, καὶ ἀμπελώνων. Μὴ ἀπατάτω ὑμᾶς Ἐζεκίας, λέγων· Ὁ Θεός ῥύσεται ἡμᾶς. Μὴ ἐβρύσαντο οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ χώραν ἐκ χειρὸς βασιλέως Ἀσσυρίων; Ποῦ ἐστὶν ὁ Θεός Ἐμάθ, καὶ Ἀρφάθ; καὶ ποῦ ὁ Θεός τῆς πόλεως Ἐκφαρουαίμ; Μὴ ἐδύνατο ῥύσασθαι Σαμαρείαν ἐκ χειρὸς μου; » Οὐδὲν διαφέρειν νομίζων τὴν ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ τιμωμένον τῶν παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι πεπληνημένως θεῶν νομιζομένων. Κατ' ὀλίγον

A regi Assyriorum, et dabo vobis duo millia equorum, si poteritis dare sessores eorum. Et quomodo poteritis stare in conspectu toparcharum? Domestici sunt, qui Ægyptiis confidunt. Et nunc an absque Domino ascendimus in terram hanc? Dominus dixit mihi: Ascende in terram hanc, et disperde eam. » Argumentum, inquit, manifestum est, hæc jussu Dei peracta fuisse, quod ille Samarium expugnaverit, et universum Israel captivum abduxerit. Quemadmodum enim eos, qui fratres vestri sunt, non aliter quam Deo volente, cepi, ita et ejus nutu vos capiam. Hæc porro sive ex veri similitudine dicebat, hinc conjectura ducta, quod eum, qui populus Dei vocabatur, Israel dico, expugnasset; sive quod revera sentiret, a Deo se ad Judæorum terram invadendam immissis cogitationibus instigari, ob mala et scelera ab ipsis perpetrata.

VERS. 11. « Et dixit ei Eliacin, et Somnas, et Joach: Loquere ad servos tuos Syriace: audimus enim nos: et ne loquere ad nos Judaice. Et quid loqueris in aures hominum, qui stant supra murum? » Notandum est, hic memoratorum hominum, videlicet Eliacin et Somnæ, etiam in præmissis mentionem a propheta factam esse, cum de valle Sion sermo haberetur. Hic porro ea observatio est opus, ut huic historiæ, prophetiæ illius sermones adaptemus. Aiunt autem Hebræi, hunc Somnam ad Assyrium postea transfugisse, ac cum aliis ipsi dexteram contulisse, ejus formidine permotum: atque ideo ea, quæ superius in prophetia continentur, de illo dicta fuisse.

VERS. 12-20. « Et dixit ad eos Rabsaces: Num ad dominum vestrum, aut ad vos misit me dominus meus, ut loquar sermones istos? Nonne ad homines qui sedent supra murum, ut comedant stercus, et hibant urinam vobiscum simul? Et stetit Rabsaces, et clamavit voce magna Judaice, et dixit: Audite sermones regis magni, regis Assyriorum. Hæc dicit rex: Ne vos decipiat Ezechias verbis: non poterit liberare vos. Et ne dicat vobis Ezechias, quia liberabit vos Deus, et nequaquam tradetur civitas hæc in manum regis Assyriorum. D Nolite Ezechiam audire. Hæc dicit rex Assyriorum: Si vultis benedici, egredimini ad me, et comedite unusquisque vineam suam et ficus, et bibite aquam ex lacu vestro; donec veniam et assumam vos in terram, quæ est tanquam terra vestra, terra frumentii, et vini, et panum, et vinearum. Ne decipiat vos Ezechias dicens: Deus liberabit nos. Num liberarunt dii gentium, unusquisque regionem suam de manu regis Assyriorum? Ubi est deus Emath, et Arphath? et ubi Deus civitatis Epherhaim? An potuerunt eripere Samariam de manu mea? » Nilil differre putans Deum Hierosolymæ cultum, ab iis, qui apud cæteras errore ductas gentes dii esse existimabantur. Gradatim porro barbarus ille suam Deo inimicam linguam iustravit; ac primo quidem

adversus sanctum virum mentitus est, eum Ægypto fidere dicitans; deinde ejus adhortationes solvere et confutare conatus est, queis multitudinem ad fiduciam in Deo ponendam invitabat, vires ejus traducens ac contemniens, quod equitatu non valeret; postea se Deo jubente ascendisse dicebat, quo populum, ut a Deo proditum, perterrefaceret; sub hæc pollicitationibus fructuosarum vinearum, et aliorum quæ bona æstimantur, est usus; demum hæc sibi inutilia esse animadvertens, exsecrandam linguam aperit, qua impias protulit voces. Verum impietatis pœnas dedit, cum angeli manu exercitus ejus funditus deletus est.

VERS. 21, 22. « Et tacuerunt, et nemo respondit ei verbum, quod prohibuisset rex, ne quisquam ipsi responderet. Et ingressus est Eliacim filius Chelciæ œconomus, et et Somnas scriba exercitus, et Joach filius Asaph a commentariis ad Ezechiam, scissis tunicis, et renuntiaverunt ei sermones Rabsacis. » Non convenit enim pio, cum blasphemio homine colloqui, ne is concitatus in alia blasphemata dicta delabatur: oportet solum homines ceu armis quibusdam communitos esse, ac silentio undique sese tegere, veros apud se sermones occultantes, ac Dei contra blasphemos judicium expectantes. Cum hæc jussa rex prudenter dedisset, populi præfecti mandatum ejus exsequebantur: quod item præstandum nobis est persecutionis tempore, necnon in communibus impiisque blasphemorum colloquiis.

CAPUT XXXVII.

VERS. 1. « Et factum est cum audiret rex Ezechias, scidit vestimenta, et saccum induit: et ascendit in domum Domini. » Præter alia igitur Ezechiae proba facinora, virtutis exercitium, majorisque religionis argumentum, Deo procurante, nactus ille est: qui bellico quidem apparatu, quo ille conspicuus erat, et omnibus ad bellum necessariis ut præclarum ducem decebat, instructus, Deo tamen omnia commisit: ac subditæ sibi plebi religiosæ doctrinæ præcepta tradidit. « Et saccum induit, » luctus et afflictionis signa assumens: atque hoc habitu a regia domo ad templum Dei, per mediam urbem incedens, se contulit seseque humilem Deo sistens, vel ipso habitu misericordiam ejus provocabat.

VERS. 2. « Et misit Eliacim œconomum, et Somnam scribam, et seniores sacerdotum indutos saccis, ad Isaiam filium Amos prophetam. » Alios quippe ex sacerdotibus Dei, loco sacerdotalium vestium saccis indutos, ad Isaiam prophetam mittit, dicereque jubet, « Hæc dicit Ezechias; » neque addidit, rex: neque enim temporis conditio id illi, præsentis calamitate dejecto, dicere permittebat.

VER. 3, 4. « Et dixerunt ei: Hæc dicit Ezechias: Dies afflictionis et opprobrii, et redargutionis et iræ nra hodie tua, quia venit dolor parturienti,

δὲ ὁ βάρβαρος τὴν θεομάχον ἐξώπλισε γλῶσσαν· τὸ μὲν πρῶτον τοῦ ἁγίου καταφευδόμενος, καὶ λέγων αὐτὸν πεποιθέναι ἐπ' Ἀγγυπτον· εἶτα ἐπιχειρῶν τὰς παραινέσεις αὐτοῦ διαλύειν τὰς ἐπὶ Θεῷ πεποιθέναι τὸ πλῆθος παρασκευαζούσας, τὴν δύναμιν αὐτοῦ διαβάλλων διὰ τοῦ μὴ κτήσασθαι κατασκευὴν ἰππικὴν· εἶτα μετὰ τοῦ Θεοῦ ἀναδῆναι λέγων, ὡς ἂν δειλιάζῃ τὸ πλῆθος ὡς προδοθὲν ἀπὸ Θεοῦ· εἶτα ἐπαγγελίας χρηστῶν ἀμπελώνων, καὶ τῶν ἄλλων δοκούντων καλῶν· εἶτα εἰδὼς πάντα αὐτοῦ τὰ τοιαῦτα ἄπρακτα, τὴν μαρὰν αὐτοῦ ἀνοίγει γλῶτταν, ἀσεβείας ἀφίεις φωνάς. Ἄλλ' ἐκτέτιχε δίκας τῆς ἀσεβείας, ἀγγέλου πανστρατιᾶ δαπανώμενος χειρὶ.

« Καὶ ἐσωῶπτησαν, καὶ οὐδὲς ἀπεκρίθη αὐτῷ λόγον, διὰ τὸ προστάξει τὸν βασιλεῖα ἀποκριθῆναι. Καὶ εἰσῆλθεν Ἐλιακεὶμ ὁ τοῦ Χελκίου οἰκονόμος, καὶ Σομνάς ὁ γραμματεὺς τῆς δυνάμεως, καὶ Ἰωάχ ὁ τοῦ Ἀσάφ ὁ ὑπομνηματογράφος πρὸς Ἐζεκιάν, ἐσχισμένοι τοὺς χιτῶνας, καὶ ἀπήγγειλαν αὐτῷ τοὺς λόγους Ῥαβσάκου. » Μὴ δὲ γὰρ προσήκει τὸν εὐσεβῆ βλασφημῶν προσδιαλεγέσθαι, ὡς ἂν μὴ ἐρεθίζοιτο εἰς ἐτέρας ἐκπίπτειν βλασφημίας· μόνον δὲ πεφράχθαι δεῖ ὡσπερ τισὶν ὄπλοις, καὶ πανταχόθεν ἠσφαλισθαι τῇ σωπῇ, κρύπτοντας ἐν ἑαυτοῖς τοὺς ἀληθεῖς λόγους, περιμένοντας δὲ τὴν ἐκ Θεοῦ κατὰ τῶν βλασφημῶν κρίσιν. Ταῦτα παραγγειλαντος τοῦ βασιλέως ἐπιστημόνως, τὸ προσταχθὲν ἐποίησαν οἱ τοῦ πλῆθους προεστῶτες· ὁ δὲ καὶ ἡμῖν ποιητέον ἐστὶν ἐν καιροῖς διωγμῶν, ἢ ἐν κοιναῖς καὶ ἀθέοις βλασφημῶν διαλέξει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΑΖ'.

« Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἀκούσαι τὸν βασιλεῖα Ἐζεκιάν, ἔσχισε τὰ ἱμάτια, καὶ περιεβάλετο σάκκον· καὶ ἀνέβη εἰς τὸν οἶκον Κυρίου. » Πρὸς τοῖς ἄλλοις τοίνυν κατορθώμασι τοῦ Ἐζεκιίου, γυμνασίαν ἀρετῆς καὶ πλείονος θεοσεβείας ἔνδειξιν παρῆχεν ὁ Θεὸς αὐτῷ διὰ τῆς πρὸς τὸν πολέμιον παρατάξεως, ἐν ἣ διελάμφε, πάντα μὲν στρατηγικῶς τὰ πρὸς τὸν πόλεμον παρατάξάμενος, τὸ δὲ πᾶν ἀναθεὶς τῷ Θεῷ, τοῖς δὲ ὑπ' αὐτὸν πλήθεσι θεοσεβῆ διδασκαλίαν παραγγείλας. « Καὶ περιέβαλε σάκκον, » σημεῖα πένθους καὶ κακώσεως ἐπαγόμενος· τοῦτ' οὐδὲ τῷ σχήματι διὰ μέσης ἀνῆει τῆς πόλεως ἀπὸ τῶν βασιλείων οἰκῶν ἐπὶ τὸν νεῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταπεινὸν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ δεικνύς, οἴκτου καὶ ἐλέους τυχεῖν ἤξιοι τῷ σχήματι.

« Καὶ ἀπέστειλεν Ἐλιακεὶμ τὸν οἰκονόμον, καὶ Σομνάδ τὸν γραμματεῖα, καὶ τοὺς πρεσβυτέρους τῶν ἱερῶν περιβεβλημένους σάκκους, πρὸς Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμώς τὸν προφήτην. » Τοὺς γὰρ ἐτέρους τῶν ἱερῶν τοῦ Θεοῦ, σάκκους ἀντὶ τῶν ἱερατικῶν ἠμφισμένων στολῶν, πρὸς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν πέμπει, φάσκειν αὐτοῖς παραγγείλας· « Τάδε λέγει Ἐζεκιίας, » οὐχ ὁ βασιλεὺς προσθεῖς· οὐ γὰρ ὁ καιρὸς αὐτῷ τοῦτ' ἐπέτρεπε λέγειν, ταπεινουμένῳ ἕνεκα τῆς παρουσίας συμφορᾶς.

« Καὶ εἶπαν αὐτῷ· Τάδε λέγει Ἐζεκιίας· Ἡμέρα θλίψεως καὶ ονειδισμού, καὶ ἐλεγμοῦ καὶ ὀργῆς ἡ σήμερον ἡμέρα, ὅτι ἤκει ἡ ὄδιν τῇ τικτούσῃ, ἰσχύον

δὲ οὐκ ἔχει τοῦ τεκεῖν. Εἰσακούσαι· Κύριος ὁ Θεός σου Α nec habet vires pariendi. Audiat Dominus Deus tuus verba Rabsacis, quæ misit rex Assyriorum, ut exprobraret Deo viventi, et exprobraret verbis, quæ audivit Dominus Deus tuus, et deprecaberis Dominum tuum pro derelictis istis. » Ideo ad te virum Dei legatos misimus, per te nobis Deum tuum adiutorem hoc tempore adesse obsecrantes: queni ne quidem Deum nostrum vocare audemus; sed Deum et Dominum tuum esse probe novimus. Huic ergo ipsi supplicamus, ne scelera nostra respiciat, neque peccatorum nostrorum memoriam retineat; sed impiis inimici vocibus et tantæ suæ perbiæ attendat.

« Καὶ ἦλθον οἱ παῖδες τοῦ βασιλέως Ἐζεκίου πρὸς Ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς Ἡσαΐας· Οὕτως ἔρειτε πρὸς τὸν κύριον ὑμῶν· Τάδε λέγει Κύριος· Μὴ φοβηθῆς ἀπὸ τῶν λόγων ἃν ἤκουσας, οὓς ὠνείδισάν με αἱ πρέσβεις βασιλέως Ἀσσυρίων. Ἴδού ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς αὐτὸν πνεῦμα, καὶ ἀκούσας ἀγγελίαν, ἀποστραφήσεται εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ, καὶ πεσεῖται μαχαίρᾳ ἐν τῇ γῇ αὐτοῦ. » Ὡς δὲ μόνον ἐπέστησαν αὐτοί, φθάσας τοὺς παρ' αὐτῶν λόγους ὁ Ἡσαΐας, ἀπαγγέλλειν προσέτατε τὴν ἐπιφερομένην προφητείαν· δι' ἧς πνεῦμα, φησὶν, ἐμβάλλει εἰς αὐτόν· ὅφ' οὗ πνεύματος ἀπατηθεὶς, ἐπανήξει ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ γῆν, ἐνθα εἴψει τὴν ζωὴν καταστρέψει.

« Καὶ ἀπέστρεψε Ῥαβσάκης, καὶ κατέλαβε τὸν βασιλέα Ἀσσυρίων πολιορκοῦντα Λοβνάν. Καὶ ἤκουσεν ὅτι ἀπῆρην ἀπὸ Λαχίς, καὶ ἐξῆλθε Θαρακά, βασιλεὺς Αἰθιοπίων, πολιορκήσας αὐτόν· καὶ ἀκούσας C ἀπέστρεψε. Καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸς Ἐζεκίαν λέγων· Οὕτως ἔρειτε Ἐζεκίᾳ βασιλεῖ τῆς Ἰουδαίας· Μὴ σε ἀπατάτω ὁ Θεός σου, ἔφ' ᾧ πέποιθας ἐπ' αὐτῷ, λέγων· Ὅ μὴ παραδοθῆ Ἱερουσαλήμ ἐν χειρὶ βασιλέως Ἀσσυρίων. Σὺ οὐκ ἤκουσας ἃ ἐποίησαν βασιλεῖς Ἀσσυρίων; Πᾶσαν τὴν γῆν ὡς ἀπώλεσαν, καὶ σὺ βυσθήσῃ; Μὴ ἐρρύσαντο αὐτοὺς οἱ θεοὶ τῶν ἔθνων, οὓς ἀπώλεσαν οἱ πατέρες μου, τὴν τε Γωζάν, καὶ Χάρραν, καὶ Ῥαφῆθ, αἱ εἰσιν ἐν χώρᾳ Θεμάθ; Ποῦ εἰσι βασιλεῖς Ἐμάθ; καὶ ποῦ Ἀρφαθ; καὶ ποῦ πόλεως Ἐφφαρουαίμ, Ἀναγουγάνα (41); Καὶ ἔλαθεν Ἐζεκίας τὸ βιβλίον παρὰ τῶν ἀγγέλων, καὶ ἀνέγνω αὐτὸ, καὶ ἀνέβη εἰς οἶκον Κυρίου, καὶ ἤνοιξεν αὐτὸ ἐναντίον Κυρίου. Καὶ προσηύξατο Ἐζεκίας πρὸς Κύριον λέγων· Κύριος Σαβαώθ, ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβίμ. » Ὁ δὲ γε Ἐζεκίας ὡσπερ καὶ πρότερον ἔσπευδε καὶ νῦν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτῷ μόκῳ τὴν ἐπιστολὴν ἰδεῖσκυ τῷ Θεῷ. Εἰτ' ἐπῆγεν ἰκετηρίαν, διὰ προσευχῆς μόνον αὐτὸν εἶναι λέγων Θεὸν, καὶ οὐκ ἄλλον.

« Σὺ εἶ ὁ Θεὸς μόνος πάσης βασιλείας τῆς οἰκουμένης· σὺ ἐποίησας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Κλίνον, Κύριε, τὸ οὖς σου· εἰσάκουσον, Κύριε· ἄνοιξον, Κύριε, τοὺς ὀφθαλμοὺς σου· εἰσδέξου, Κύριε, καὶ ἴδε τοὺς λόγους Σενναχηρείμ, οὓς ἀπέστειλεν ὠνείδισιν Θεὸν ζῶντα. Ἐπ' ἀληθείας γάρ, Κύριε, ἠρήμα-

(41) Sic Codices Græci ἀναγουγάνα, anagugana. sic habet, An, et Anq.

tuus verba Rabsacis, quæ misit rex Assyriorum, ut exprobraret Deo viventi, et exprobraret verbis, quæ audivit Dominus Deus tuus, et deprecaberis Dominum tuum pro derelictis istis. » Ideo ad te virum Dei legatos misimus, per te nobis Deum tuum adiutorem hoc tempore adesse obsecrantes: queni ne quidem Deum nostrum vocare audemus; sed Deum et Dominum tuum esse probe novimus. Huic ergo ipsi supplicamus, ne scelera nostra respiciat, neque peccatorum nostrorum memoriam retineat; sed impiis inimici vocibus et tantæ suæ perbiæ attendat.

VERS. 5-7. « Et venerunt pueri regis Ezechiæ ad B Isaiam, et dixit illis Isaias: Sic dicetis ad dominum vestrum: Hæc dicit Dominus: Ne metuas sermonibus, quos audisti, quos exprobraverunt mihi legati regis Assyriorum. Ecce ego immittam in eum spiritum, et audito nuntio revertetur in regionem suam, et cadet gladio in terra sua. » Ubi primum autem accesserunt, sermonem eorum prævertens Isaias, allatam prophetiam renuntiare jussit; qua spiritum, inquit, immittet in eum, a quo spiritu deceptus revertetur in terram suam, ubi gladio vitam finiet.

VERS. 8-16. « Et reversus est Rabsaces, et Dprehendit regem Assyriorum obsidentem Lobnam. Et audivit quod profectus esset de Lachis, et egressus esset Tharaca, rex Æthiopum, ut obsideret eum: et audiens reversus est. Et misit nuntios ad Ezechiam dicens: Sic dicetis Ezechiæ regi Judææ: Non te decipiat Deus tuus, cui confidis, dicens: Non tradetur Jerusalem in manum regis Assyriorum. Tu non audivisti quæ fecerunt reges Assyriorum? Quomodo terram omnem perdiderunt, et tu erueris? Num eruerunt eos dii gentium, quos perdiderunt patres mei, Gozan, et Charran, et Rapheth, quæ sunt in regione Themath? Ubi sunt reges Emath? et ubi Arphath? ubi civitatis Eppharvaim, Anagugana? Et sumpsit Ezechias librum a nuntiis, et legit eum, et ascendit in domum Domini, et aperuit eum coram Domino. Et oravit Ezechias Dominum, dicens: Domine exercituum, Deus Israel, qui sedes super cherubim. » Ezechias vero, quemadmodum et prius, nunc etiam maturavit ad domum Dei, unique Deo epistolam ostendit. Deinde vero supplicationem orando emisit, illum solum, et non alium, Deum esse dicens.

VERS. 17-21. « Tu es Deus solus omnis regni terra: tu fecisti cælum et terram. Inclina, Domine, aurem tuam: exaudi, Domine: aperi, Domine, oculos tuos, respice, Domine, et vide sermones Sennacherim, quos misit, ut exprobraret Deo viventi. In veritate enim, Domine, vastarunt reges Assyriorum orbem

In Hebraico legitur נַחֲשִׁי עַל אֲדָמָה ad cuius fidem Vulgata

universum, et regionem eorum, et iniecerunt idola eorum in ignem. Non enim dii erant, sed opera manuum hominum, ligna et lapides : et pepulerunt eos. Nunc autem, Domine Deus noster, salva nos de manu ejus; ut cognoscat omne regnum terræ, quia tu es Deus solus. Et missus est Isaias filius Amos ad Ezechiam. Rex quidem Ezechia, utpote religiosus, in domum Dei concessit, ubi jam descriptam orationem emisit; Deus autem misso ad eum Isaiam propheta ipsi respondet: secundum vero ipsi oraculum dedit, docens se sermonem orationemque ejus exaudiisse.

VERS. 21, 22. Et dixit ei: Hæc dicit Dominus Deus Israel: Audiui quæ precatus es me super Sennacherim rege Assyriorum. Hic est sermo quem locutus est de illo Deus: Contempsit te, et subsannavit te, virgo filia Sion. Ego vero dico tibi ne temetipsum decipias, non enim virtute tua hos omnes superasti. Ego autem eram qui hæc contra eos defnieram, etiamsi tu id minime agnosceres, atque ab initio consilium meum non audires. Etenim jam inde ab antiquis temporibus hæc contra irreligiosas et impias gentes per te effici decreveram. Nunc autem ipsis operibus consilium aperui mentem, cum te ad eorum qui supplicio digni sunt perniciem excitavi, atque te quasi signo usus sum ad vastandas gentes et ad pellendos eos qui munitas urbes incolunt: quas quidem urbes prius custodiebam et servabam; postquam autem illi servatorem non agnoscentes suum, impietati se dederant, manus remisit meas, eosque tibi ad supplicium tradidi. Illi vero inspectione mea orbi, statim deserti sunt. Quare subdit:

VERS. 23-25. In te caput movit, filia Jerusalem. Cui exprobrasti, et quem irritasti? aut adversus quem sustulisti vocem tuam? et non levasti in altum oculos tuos ad sanctum Israel, quoniam per nuntios exprobrasti Domino. Tu enim dixisti: In multitudine curruum ego ascendi in verticem montium, et in ultima Libani, et succidi fastigia cedri ejus, et pulchritudinem cypressi, et ingressus sum in altitudinem partis saltus. His porro subindicat sublimia illa et conspicua in reliquis gentibus regna. Magna quippe illa Libani multitudo in altissimis cedris et cupressis, sive, secundum Symmachum, juniperis, sive, secundum Aquilam, abietibus, ad imaginem et figuram gentium tunc prospere agentium usurpavit.

VERS. 26-29. Et posui pontem, et vastavi aquas, et omnem congregationem aquarum. Nonne ea audiisti olim, quæ ego feci? Ab antiquis diebus constitui; nunc autem ostendi me vastare gentes in fortibus, et eos, qui habitant in civitatibus munitis. Remisi manus, et exaruerunt, et fuerunt tanquam fennum aridum in tectis et tanquam gramen. Nunc autem requiem tuam, et exitum tuum, et ingressum tuum ego novi. Ira autem tua, qua iratus es, et amaritudo tua ascendit ad me. Et injiciam circulum in

σαν βασιλεῖς Ἀσσυρίων τὴν οἰκουμένην ὅλην, καὶ τὴν χώραν αὐτῶν, καὶ ἀνέβαλον τὰ εἰδωλα αὐτῶν εἰς τὸ πῦρ. Οὐ γὰρ θεοὶ ἦσαν, ἀλλ' ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων, ξύλα καὶ λίθοι· καὶ ἀπίσταντο αὐτούς. Νῦν δὲ, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, σῶσον ἡμᾶς ἐκ χειρῶν αὐτοῦ· ἵνα γνῶ πάσα ἡ βασιλεία τῆς γῆς, ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ὁ μόνος. Καὶ ἀπεστάλη Ἡσαίας υἱὸς Ἀμώς πρὸς Ἐζεχίαν. Ὁ μὲν βασιλεὺς Ἐζεχίας, ὅσα θεοφιλῆς, εἰς τὸν οἶκον ἀνῆκε τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἀνάγραφτον ἱετηρίαν ἀνέπεμπε· Θεὸς δὲ αὐτῷ ἀποκρίνεται, τὸν ἑαυτοῦ προφήτην Ἡσαίαν ὡς αὐτὸν πέμψας· δεύτερον δὲ αὐτῷ τοῦτον ἐκδίδωσι τὸν χρησμὸν, ὡς ἀρὰ εἴη ἀκηχοῦς τὸν τῆς προσευχῆς αὐτοῦ λόγον διδάσκων.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ· Ἦκουσα ἃ προσήψης πρὸς με πρὸς Σενναχηρείμ βασιλέως Ἀσσυρίων. Οὗτος ὁ λόγος ὃν ἐλάλησε πρὸς αὐτοῦ ὁ Θεός· Ἐπαύλισέ σε καὶ ἐμυκτήρισέ σε, παρθένος θυγάτηρ Σιών. Ἐγὼ δὲ σοὶ φημι μὴ σαυτὸν ἀπατᾶν, οὐ γὰρ τῆ σαυτοῦ δυνάμει τούτων ἀπάντων περιγεγόνας. Ἐγὼ δὲ ἡμῖν αὐτὰ κατ' αὐτῶν ὀρίσας, εἰ καὶ σὺ μὴ ἐπέγνως, ἢ καὶ μὴδὲ ἤκουσας τὴν ἐμὴν ἐξ ἀρχῆς βουλήν. Ταῦτα γὰρ αὐτὸς κέκρικα κατὰ τῶν ἀθῶων καὶ ἀσεβῶν ἔθνῶν πάλαι καὶ ἐξ ἡμερῶν ἀρχαίων διὰ σοῦ πραχθῆναι. Νῦν δὲ δι' ἔργων τὴν ἐμὴν ἐπέδειξα βουλήν, ἐγείρας σε ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν τιμωρίας ἀξίων, καὶ σοὶ χρητάμενος σημείῳ τοῦ ἐξερημῶσαι ἔθνη, ἀναστᾶτους ποιῆσαι τοὺς οἰκοῦντας ἐν πόλεσιν ὀχυραῖς· ἃς πρότερον μὲν ἐφυλάττον διασώζων ἐγὼ· ἐπεὶ δὲ ἠσέθουν μὴ γνωρίζοντες τὸν ἑαυτῶν σωτήρα, ἀνῆκα τὰς ἑμαυτοῦ χεῖρας σοὶ παραδιδούς ἐπὶ τιμωρία· οἱ δὲ παραχρήμα ἔρημοι ἐγένοντο τῆς ἐμῆς στερηθέντες ἐπισκοπῆς. Διὸ ἐπιλέγει·

Ἐπὶ σοὶ κεφαλὴν ἐκίνησε, θυγάτηρ Ἱερουσαλήμ. Τίνα ὠνείδισας καὶ παρούξυνας; ἢ πρὸς τίνα ὕψωσας τὴν φωνὴν σου; καὶ οὐκ ἦρας εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμούς σου πρὸς τὸν ἄγιον τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι δι' ἀγγέλων ὠνείδισας Κύριον. Σὺ γὰρ εἶπας· Τῷ πλήθει τῶν ἀρμάτων ἐγὼ ἀνέβην εἰς ὕψος ὀρέων, καὶ εἰς τὰ ἔσχατα τοῦ Λιβάνου, καὶ ἐκοῦσα τὸ ὕψος τῆς κέδρου αὐτοῦ; καὶ τὸ κάλλος τῆς κυπαρίσσου, καὶ εἰσῆλθον εἰς ὕψος μέρους τοῦ δρυμοῦ. Ἦνίττετο διὰ τούτων τὰς ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἐπηρητημένας καὶ εὐθηνουμένας βασιλείας. Τὸ γὰρ πολὺ πλῆθος τοῦ Λιβάνου ἐν ὑψηλοτάταις κέδραις καὶ κυπαρίσσοις, ἢ καὶ ἐ ἀρκεύθοις, κατὰ τὸν Σύμμαχον, ἢ ἐ ἐλάταις, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, εἰς εἰκόνα περιεβλήθη τῶν τότε εὐθηνουμένων ἔθνῶν.

Καὶ ἔθηκα γέφυραν, καὶ ἠρήμωσα ὕδατα, καὶ πᾶσαν συναγωγὴν ὕδατος. Οὐ ταῦτα ἤκουσας πάλαι ἃ ἐγὼ ἐποίησα; Ἐξ ἡμερῶν ἀρχαίων συνέταξα· νῦν δὲ ἐπέδειξα ἐξερημῶσαι ἔθνη ἐν ὀχυροῖς, καὶ οἰκοῦντας ἐν πόλεσιν ὀχυραῖς. Ἀνῆκα τὰς χεῖρας, καὶ ἐξηράνθησαν, καὶ ἐγένοντο ὡς χόρτος ξηρὸς ἐπὶ δωμάτων, καὶ ὡς ἄγρωσις. Νῦν δὲ τὴν ἀνάπαυσίν σου καὶ τὴν ἐξοδὸν σου καὶ τὴν εἰσοδὸν σου ἐγὼ ἐπίσταμαι. Ὁ δὲ θυμὸς σου, ὃν ἐθυμώθης, καὶ ἡ πικρία σου ἀνέβη πρὸς με. Καὶ ἐμβάλῳ φεμὸν εἰς τὴν βίβαν σου,

καὶ χαλινὸν εἰς τὰ χεῖλη σου, καὶ ἀποστρέψω σε τῇ ὁδῷ ἣ ἦλθες ἐν αὐτῇ. ἵνα μὴ ᾖ σοὶ βούλει ἀπίης, ἔλκοιο δὲ καὶ μὴ βουλόμενος εἰς τοῦπίσω· ἀποστραφήναι γάρ σε δεήσει τῷ ὁδῷ ἣ τῆν ἐνταῦθα πεποιησάμενοι πορείαν, πρὸς τὸ μὴ τοιαῦτα φθέγγεσθαι τολμᾶν. Πλὴν εἰ καὶ μὴ συναπέλυσεν τῷ πλήθει διὰ τὴν εἰρημίνην αἰτίαν, δι' ἣν καὶ Φαραὼν, τῶν λοιπῶν Αἰγυπτίων κολαζομένων, θεωρὸς ἐφυλάττετο· ὁμοίως γοῦν τοὺς αὐτοῦ παιδας εὔρεν ἑαυτοῦ φονέας ἐπὶ τῆς οἰκείας γενόμενος γῆς.

« Τοῦτο δὲ σοὶ τὸ σημεῖον· φάγε τοῦτον τὸν ἔνιαυτὸν ἃ ἔσπαρξας· τῷ δὲ ἔνιαυτῷ τῷ δευτέρῳ τὸ κατάλειμμα· τῷ δὲ τρίτῳ σπείραντες ἀμήσατε, καὶ φυτεύσατε ἀμπελώνας, καὶ φάγεσθε τὸν καρπὸν αὐτῶν. » Εἰ δὲ σοὶ δεῖ σημεῖον πρὸς πίστωσιν τῶν ἐμῶν λόγων, ἴσθι ὅτι τὸν παρόντα ἔνιαυτὸν τοῖς ἀπὸ τῆς γῆς αὐτομάτως ἀναδοθησομένοις πρὸς τροφὴν χρῆσιν, τὸ μὴδὲ εὐνασθαι συνήθως τὴν χώραν γεωργίας τυχεῖν διὰ τὴν τῶν πολεμίων ἔφοδον.

« Καὶ ἔσονται οἱ καταλειμμένοι ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, φυήσουσι ῥίζαν κάτω, καὶ ποιήσουσι σπέρμα ἄνω, ὅτι ἐξ Ἱερουσαλήμ ἔσονται οἱ καταλειμμένοι, καὶ οἱ σωζόμενοι ἐξ ὄρους Σιών. Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. Διὰ τοῦτο οὕτως λέγει Κύριος ἐπὶ βασιλείᾳ Ἀσσυρίων· Οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν ταύτην, οὐδὲ μὴ βάλλῃ ἐπ' αὐτὴν βέλος, οὐδὲ μὴ ἐπιβάλῃ ἐπ' αὐτὴν θυρεὸν, οὐδὲ μὴ κυκλώσῃ ἐπ' αὐτὴν χάρακα, » εὐ εἰδότες, ὡς οἱ περιλειφθέντες ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ ἐν Σαμαρείᾳ πλήθους ἐν εἰρήνῃ διατελέσετε, εἰ κατὰ τὴν ἐμὴν βουλήν, ῥίζαν ἐμβαλόντες ἐδραίαν θεοσεβείας ἐν τῇ ἑαυτῶν ψυχῇ, καρπὸν τῆς ἐμῆς γεωργίας ἄξιον ἀναδιδέοντα πρὸς μὲ ἀναδώσετε.

« Ἀλλὰ τῇ ὁδῷ ἣ ἦλθεν, ἐν αὐτῇ ἀποστραφήσεται, καὶ εἰς τὴν πόλιν ταύτην οὐ μὴ εἰσέλθῃ. Τάδε λέγει Κύριος· Ὑπερασπίζω ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης τοῦ σώσαι αὐτήν δι' ἐμὲ, καὶ διὰ Δαυὶδ τὸν παῖδά μου. » Τοῦτο γάρ ἐμοὶ Θεῷ ὄντι πρέπει. Διὰ ταῦτα πράξω δι' ἐμὲ, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦ ἀξίου εἶναι τοὺς βοηθουμένους.

« Καὶ ἐξῆλθεν ἄγγελος Κυρίου, καὶ ἀνεῖλεν ἐκ τῆς παρεμβολῆς τῶν Ἀσσυρίων ῥεπ' ἑκατὰ χιλιάδας· καὶ ἀναστάντες τὸ πρωτὸν, εὔρον πάντα τὰ σώματα νεκρά. Καὶ ἐπῆλθεν ἀποστραφεὶς Σενναχηρείμ βασιλεὺς Ἀσσυρίων, καὶ ἔκρησεν ἐν Νινευθί· καὶ ἐν τῷ αὐτῷ προσκυνοῦν ἐν τῷ οἴκῳ Νασαράχ τὸν πάτραρχον αὐτοῦ, Ἀδραμέλεχ καὶ Σαரசάρ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ἐπάταξαν αὐτὸν μαχαίραις. Αὐτοὶ δὲ διεσώθησαν εἰς Ἀρμενίαν, καὶ ἐβασίλευσεν Ἀσσορδάν ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἀντ' αὐτοῦ. » Οὐκ εἰς μακρὰν δὲ τοῖς λόγοις φοβερά τις θεῖα πρᾶξις εἶπετο αὐτίκα μετὰ ταύτας τὰς φωνὰς, οὐδ' ἀνθρωπίνης μεθόδου, μυριάδες ἀθρόως ἀνδρῶν εὔρηνται νεκρὰ βεβλημένα ὑπὸ χειρὸς ἐνὸς ἀγγέλου· τοσοῦτος γὰρ ἦν ὄλεθρος, ὡς Θεοῦ κρίσις διακονήσασθαι καὶ τοσαῦτα πλήθη τῶν πολεμίων ἀνελεῖν· ὅπως ἔργῳ πείραν λάθοι ὁ τούτων βασιλεὺς, ὃς κατεβλασφήμει Θεοῦ. Τοῦτου γοῦν ἕνεκεν τοσοῦτων ἀπολλυμένων, οὐ συναπόλλυτο, ὡς ἂν θεωρὸς γενόμενος τοῦ πράχθέντος, τὴν ἄθεον αὐτοῦ γλώτταν ἐπιστομίσειεν.

A nares tuas, et frenum in labia tua : et avertam te ea via, qua venisti :) ut ne quocunq; volueris abeas, sed vel invitatus retrocedere cogaris : qua enim huc venisti, eadem te discedere via opus erit, ut ne talia loqui audeas. Verum etiamsi memorata de causa non cum multitudinē perierit, ob quam etiam Pharaon, reliquis Ægyptiis supplicio affectis, spectator reservabatur : attamen in terram reversus propriam, filios parricidas invenit.

VERS. 30, 31. « Hoc autem tibi signum : comede hoc anno, quæ seminasti ; anno autem secundo, quod residuum erit ; tertio, seminantes metite, et plantate vineas, et comedite fructum earum. » Si vero ad sermonum meorum confirmationem signo tibi sit opus, scito te hoc anno sponte nascentibus ex terra fructibus victurum esse ; quod non potuerit regio, inimicis irrumperibus, pro more solito excoli.

VERS. 32, 33. « Et erunt reliqui in Judæa, producent radicem deorsum, et facient semen sursum, quia ex Jerusalem erunt residui, et salvati de monte Sion. Zelus Domini Sabaoth faciet hæc. Propterea sic dicit Dominus in regem Assyriorum : Non intrabit in civitatem hanc, neque jaciēt in eam sagittam, neque immittet in eam clypeum, neque circumdabit eam vallo, » scientes vos, post abductum in captivitatem Samariæ populū in Judæa derelictos, cum pace acturos esse, si ad placitum meum firmam pietatis radicem in anima vestra ponentes, fructum agricultura mea dignum, ad me spectantem, attuleritis.

VERS. 34, 35. « Sed qua via venit, eadem revertetur, et in hanc urbem non ingredietur. Hæc dicit Dominus : Protegam civitatem hanc, ut servem eam propter me, et propter David servum meum. » Id enim mihi, ut Deo, congruens est. Quare id propter me agam ; sed non quod illi qui juvantur auxilio digni sint.

VERS. 36-38. « Et egressus est angelus Domini, et interfecit ex castris Assyriorum centum octoginta quinque millia : et surgentes mane, invenerunt omnia cadavera. Et reversus abiit Sennacherim rex Assyriorum, et habitavit in Ninive, et cum adoraret in domo Nasarach patronum suum, Adramelech et Sarasar filii ejus percusserunt eum gladiis. Ipsi vero confugerunt in Armeniam, et regnavit Asordan filius ejus pro eo. » Nec multo post hæc editas voces, res perhorrenda divinitus accidit, non humanæ facultatis, myriades virorum unius angeli manu cæcæ reperitæ sunt : tantus enim ille angelus erat, ut judicio Dei ministraret, et tantam hostium multitudinem interficeret ; ut rex illorum experimento disceret se contra Deum blasphemia protulisse. Ea de causa, tot tantisque pereuntibus illis, ipse cum illis non periit, ut gestæ rei spectator effectus, inipiam linguam frenaret.

CAPUT XXXVIII.

VERS. 1-3. « Contigit autem eo tempore, ut ægrotaret Ezechias usque ad mortem; et venit ad eum Isaias filius Amos propheta, et dixit ei: Hæc dicit Dominus: Dispone domui tuæ: morieris enim tu, et non vives. Et convertit Ezechias faciem suam ad parietem, et oravit Dominum dicens: Memento, Domine, quomodo ambulaverim coram te in veritate, in corde sincero, et placita in conspectu tuo fecerim. Et flevit Ezechias fletu magno. » Qui dixit Deus, « Ego occidam, et ego vivere faciam; percutiam et ego sanabo⁹⁹; » cum per unum angelum hostes justo iudicio percussisset, religiosum regem ad incolumitatem et vitam revocat, ac per se eum a morte eripit. Pulchre igitur isthæc enarrat dicens: « Eo tempore ægrotavit Ezechias usque ad mortem: » vel ut Aquila habet, « ad moriendum; » aut ut reliqui interpretes, « ad mortem. » Nam eo tempore, quo jam recensita perpessi sunt Assyrii, Ezechize mortis tempus adfuit. Cum porro vellet Deus ipsum incolumem servare, non in obscuro reliquit, qui finis infirmitatis ejus futurus esset. Quapropter adipiscendæ salutis occasionem præbens, infirmitatis exitum ei per prophetam declaravit: ut, accepto rei nuntio, precaretur, precibusque vitæ suæ additamentum impetraret, etiam post definitum sibi mortis tempus: ut hinc edoceamur, non necessitate, et fato duci vitam humanam, neque immutabile mortis tempus hominibus destinatum esse. Deus enim, qui omnia moderatur, et vitæ mortisque enusa est, qua ratione ipse novit, singulos qui ad vitam accedunt, hoc vel illo tempore producit, annos vitæ pro lubito assignat, et alio sive alio mortis genere tollit. Ipsiusque tantum facultatis est, vel eos, qui ad ipsam, ut ita dicam, mortis januam venerunt, ad sanitatem revocare, ita ut jam Ezechiam ex mortali ægitudine eruerit, ac quindecim annorum accessionem attulerit: qui etiam alios post mortem reviviscere fecit, ut divina Scriptura testificatur. Hinc itaque fati ratio et necessitas penitus solvitur: quippe cum Deus universorum, necessitatem ac substantiam et naturam omnem moderetur. His conspectis Ezechias, ubi corpore sanus fuit, ad templum Dei maturavit: ibique Deum rogavit, ut sui et populi et civitatis servator esset. Cum autem

VERS. 4, 5. « Et factum est verbum Domini ad Isaiam dicens: Vade, et dic Ezechia: Hæc dicit Dominus Deus David patris tui. » Patrem autem ejus Davidem vocabat Deus, supremum de illo testimonium ferens, quod scilicet ob morum similitudinem dignus esset, qui sibi talem religiosum patrem

⁹⁹ Deut. xxxii, 39.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΗ΄.

« Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ καιρῷ ἐκεῖνω, ἐμαλακίσθη Ἐζεκιὰς ἕως θανάτου· καὶ ἦλθε πρὸς αὐτὸν Ἡσαΐας υἱὸς Ἀμὼς ὁ προφήτης, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Τάδε λέγει Κύριος· Τάξαι περὶ τοῦ οἴκου σου· ἀποθνήσκεις γὰρ σὺ, καὶ οὐ ζήσῃ. Καὶ ἀπέστρεψεν Ἐζεκιὰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πρὸς τὸν τοίχον, καὶ πρόσηύξατο πρὸς Κύριον, λέγων· Μνήσθητι, Κύριε, ὡς ἐπορεύθην ἐνώπιόν σου μετὰ ἀληθείας ἐν καρδίᾳ ἀληθινή; καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιόν σου ἐποίησα. Καὶ ἔκλαυσεν Ἐζεκιὰς κλαυθμῷ μεγάλῳ· « Ὁ εἰπὼν Θεός· « Ἐγὼ ἀποκτενῶ καὶ ζωοποιήσω· πατάξω, καὶ γὰρ λάσομαι, » τοὺς πολεμίους πατάξας κρίσει δικαίᾳ δι· ἐνὸς ἀγγέλου, τὴν θεοφιλῆ βασιλέα ἰᾶται καὶ ζωοποιεῖ; ρυθμῶς αὐτὸν ἐκ θανάτου δι· ἑαυτοῦ· Καλῶς οὖν ἀπεσημήνατο φήσας· « Ἐν τῷ καιρῷ ἐκεῖνω ἐμαλακίσθη Ἐζεκιὰς ἕως θανάτου· » ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « τοῦ ἀποθανεῖν, » ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς, « εἰς θάνατον. » Ἐν γὰρ ἐκεῖνω τῷ καιρῷ, καθ' ὃν τὰ προλεχθέντα πεπόνθασιν οἱ Ἀσσύριοι, ὁ τοῦ θανάτου καιρὸς ἐπέστη τῷ Ἐζεκιᾷ. Βουλόμενος δὲ σῶσαι αὐτὸν ὁ Θεός, οὐκ ἐν ἀδῆλῳ κατέλιπε τὸ μέλλον τὴν μαλακίαν αὐτοῦ διαδέξασθαι τέλος. Διὸ προσφάσις αὐτῷ σωτηρίας παρέχων, τὸ τῆς ἀβρωστίας τέλος φανερὸν αὐτῷ καθίστη, διὰ τοῦ προσήτου, ὡς ἂν μεθῶν προσεύξοιτο, καὶ προσευξάμενος τύχοι προσθήκης ζωῆς, καὶ μετὰ τὸν ὠρισμένον κατ' αὐτοῦ θάνατον· διδάσκοντος ἡμᾶς τοῦ λόγου, ὡς οὐκ ἀνάγκη τις ἢ εἰμαρμένη τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, οὐδὲ ἀπαράρτητος ἀνθρώποις καιρὸς ὠρισταὶ θανάτου. Θεὸς δὲ αὐτὸς, κρατῶν ἀπάντων, καὶ ζωῆς αἴτιος καὶ θανάτου τυγχάνει, δι· οὐδ' οἶδεν αὐτὸς τρόπους ἐκάστην τῶν εἰς τὸν βίον παριόντων κατὰ τοῦσδε ἢ τοῦσδε τοὺς χρόνους παράγων, καὶ ἐπὶ τοσοῦσδε ἢ τοσοῦσδε ἔτεσι, καὶ διὰ τοιαῦσδε ἢ τοιαῦσδε συνάγων τελευτῆς. Μὴνυε ταῦτῃ καὶ τοὺς ἐν αὐταῖς, ὡς εἰπεῖν, ταῖς τοῦ θανάτου πύλαις γενομένους δυνατόν ἐστιν ἀνακαλεῖσθαι· ὡς νῦν μὲν τὸν Ἐζεκιᾶν ἐξ ἀβρωστίας θανατικῆς διασώσασθαι, καὶ προσθήκην αὐτῷ ζωῆς χαρίσασθαι ὄλων ἐτῶν πέντε καὶ δέκα· ἑτέρους δὲ καὶ μετὰ τὸ τεθῆναι ἐκ νεκρῶν ἀναβιῶναι ποιήσας, ὅσους ἢ θεία παρίστησι Γραφή. Ὡς ἐξ ἅπαντος λελεύσθαι τοὺς περὶ εἰμαρμένης λόγους, διὰ τὸ καὶ πάσης ἀνάγκης καὶ πάσης οὐσίας τε καὶ φύσεως τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν κρατεῖν. Ταῦτα ἰδὼν ὁ Ἐζεκιὰς, ὅτε μὲν ὕγιής τὸ σῶμα ἦν, ἐπὶ τὸν νεῶν ἐσπευδε τοῦ Θεοῦ, κάκει τὸν Θεὸν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς πόλεως σωτῆρα γενέσθαι ἐξεκαλεῖτο· ἐπεὶ δὲ τοῦτο πράττειν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπειργεν ἦ νόσος, ἐξ αὐτῆς στρωμνῆς τὴν εὐχὴν ἀνέπεμπε τῷ Θεῷ, πανταχοῦ παρεῖναι καὶ παντὸς εἶναι θεόσεβους ἐπήκοον πεπεισμένους.

« Καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Ἡσαΐαν λέγων· Πορεύθητι, καὶ εἰπόν Ἐζεκιᾷ· Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Δαυὶδ τοῦ πατρός σου· Πατέρα δὲ αὐτοῦ τὸν Δαυὶδ ὁ Θεὸς ἐκάλει, τὴν ἀνωτάτω μαρτυρίαν αὐτῷ παρέχων, ὡς ἀξίῳ τὸν θεοφιλῆ πατέρα ἐπιγράφεσθαι τῆς τῶν τρόπων ὁμοιότητος χάριν. « Ἦκουσα τῆς

προσευχῆς σου, καὶ εἶδον τὰ δακρῦνά σου. Ἴδου προσ-
τίθῃμι πρὸς τὸν χρόνον σου ἐ' ἔτη. »

« Καὶ ἐκ χειρὸς βασιλέως Ἀσσυρίων ῥύσομαι
σε καὶ τὴν πόλιν ταύτην. » Ἐπεὶ καὶ οἱ λόγοι
τῆς εὐχῆς οὐκ ἐν πολυλογίᾳ περιεχόμενοι, ἀξιοί
τῶν ἀκοῶν ἦσαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ τῶν δακρῦων
ἔργον κατὰ καιρὸν εὐλόγως καὶ ἀναγκαίως γενό-
μενον τοὺς τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ εἶλκε πρὸς αὐτὸν
ἐφθαλμούς· διὸ καὶ ἐπινεύει αὐτῷ ζωῆς προσθή-
κην, ἔργῳ παριστάς, ὡς οὔτε φύσει ἀτάκτῳ θάνατος
ἀνθρώποις ὤρισται, οὔτε ἀνάγκη ἀπαραιτήτῳ. Οὐ
μόνον δὲ χρόνους αὐτῷ ζωῆς, ἀλλ' ἐκ περιουσίας, ὅσα
Θεός, καὶ εὐζωίαν αὐτῷ τὴν ἐν συστάσει καὶ εἰρηναίῳ
βίῳ ἐπαγγέλλεται, αὐτὸν τε ὁμοῦ καὶ τὸν σὺν αὐτῷ
λαῶν καὶ τὴν πόλιν ἐκ τῆς τῶν πολεμίων χειρὸς
διασώζειν ὑπισχνούμενος, σημεῖόν τε αὐτῷ παρ-
εἶχε τῆς τῶν εἰρημένων πίστεως δι' ἑτέρου πα-
ραδόξου.

« Τοῦτο δὲ σοὶ τὸ σημεῖον παρὰ Κυρίου, ὅτι ποιή-
σει Κύριος τὸ ῥῆμα τοῦτο. Ἴδου ἐγὼ στρέψω τὴν
σκιάν τῶν ἀναβαθμῶν, οὓς κατέβη τοὺς ἑ' ἀναβαθμούς
τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου ὁ ἥλιος. Ἀποστρέψω τὸν
ἥλιον τοὺς ἑ' ἀναβαθμούς· καὶ ἀνέβη ὁ ἥλιος τοὺς ἑ'
ἀναβαθμούς, οὓς κατέβη ἡ σκιά. » Σημεῖον μὲν ὑπὲρ-
χέου θαυμαστὸν, καὶ τὸν Ἐζεκίου ἀπὸ δυσμῶν τοῦ
βίου δευτέραν παλινδρομησαὶ ζωῆν.

*Ἡ προσευχὴ Ἐζεκίου βασιλέως τῆς Ἰουδαίας,
ἠντίκα ἐμαλακίσθη, καὶ ἀνέστη ἐκ τῆς μαλα-
κίας αὐτοῦ.*

« Ἐγὼ εἶπα ἐν τῷ ὕψει τῶν ἡμερῶν μου· Πορεύσο-
μαι ἐν πύλαις ἔδου, καταλείψω τὰ ἔτη τὰ ἐπιλοιπα. »
Συνειδώς γὰρ ἑμαυτὸν ἦδη λοιπὸν ταῖς τοῦ θανάτου
πύλαις πλησιάζοντα, ἀπέπεινον καὶ ἀπῆλπικα ἑμαυτοῦ
τὴν ἐν ἀνθρώποις ζωῆν.

« Εἶπα· Οὐκέτι οὐ μὴ ἴδω τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ
ἐπὶ γῆς, οὐκέτι μὴ ἴδω ἄνθρωπον. » Εἰκότως ἐν ἀγῶνι
καταστάς τῶν μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ βίου, ὑπομι-
νήσκει μὲν τῆς ἑαυτοῦ θεοσεβείας τὸν Θεόν· διὰ δὲ
τοῦ κλαυθμοῦ μὴ ἐκπαεῖν τῆς χώρας τῶν ζώντων
κατηντιδῶλει. Ἐτι δὲ καὶ τοῦτο πρὸς τοῖς εἰρημένοις
ἐλύπει τὸν Ἐζεκίαν, μηδένα διάδοχον ἐκ σπέρματος
ὑπάρχειν αὐτοῦ, μήπω παιδὸς αὐτῷ γενομένου, καθ'
ὃν χρόνον αὐτὰ ἔλεγεν. Ἐπειδὴ τοίνυν ἄπαις ἔμελλε
τελευτᾶν, μηδένα καταλιπὼν διάδοχον, ἐξ οὗ τὸ σωτή-
ριον τοῦ Θεοῦ γενέσθαι ἐν ἀνθρώποις προσδοκᾶν, εἰ-
κότως ἂν τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως τῆς ἐκ σπέρ-
ματος τοῦ Δαυὶδ ἐπαυρούμενος, καὶ ἀπεκλαίετο.

« Ἐξέλειπεν ἐκ τῆς συγγενείας μου· κατέλιπον τὸ
ἐπιλοιπον τῆς ζωῆς μου. Ἐξῆλθε καὶ ἀπῆλθεν ἀπ'
ἐμοῦ, ὡσπερ ὁ σκητὴν καταλύων πῆξας. Ἦς ἰσθὺς τὸ
πνεῦμά μου παρ' ἐμοὶ ἐγένετο, ἐρίθου ἐγγιζούσης ἐκ-
τεμεῖν. » Σκητὴν καλεῖ τὸ σῶμα, ἔνοικον δὲ τὴν ψυ-
χὴν ἧς ἀναχωρούσης, εἶκοι τὸ σῶμα καταλυομένη
σκητῇ· σκητὴν μὲν λέγων τὸ σῶμα, ἐπεὶ ὁ θεσπέσιος
Ἀπόστολος σκητὴν αὐτὸ ὠνόμασεν. Ἀλλὰ καὶ ὡσπερ
ἰσθὺς ἐρίθου τὸ ὕφασμα λοιπὸν ἀποτεμνούσης, οὕτω
καὶ τὰ τῆς ἐμῆς ζωῆς, καὶ τοῦ βίου παντὸς τὸ ὕφασμα
περὶ τέλος φλαυνεν ἀποτεμνόμενον. Ἐκαστος οὖν τῶν

Ascriberet. « *Audivi orationem tuam, et vidi lacry-
mas tuas. Ecce adjicio ad tempus tuum annos
quindecim.* »

VERS. 6. « *Et de manu regis Assyriorum eruiam te
et civitatem hanc.* » Quia orationis non loquacita-
tem praeferentis verba divinis auribus digna erant :
et quia lacrymarum vis congruenti et necessario
tempore emissa, inspectionis divinae oculos ad
ipsum alliciebat, ideo Deus ipsi annuit, accessionem
vitae concedens, opereque declarans, non ex inor-
dinata naturae lege, neque ex inevitabili necessitate,
mortem hominibus destinatam esse. Non modo au-
tem annos vitae, sed etiam ex munificentia, utpote
Deus, tranquillam ipsi et pacatam vitam pollicetur,
ac tum ipsum, tum populum ejus et civitatem de
manibus inimicorum erepturum se promittit : ut
vero dictis fidem adderet, signum alterius stupendae
rei ipsi praestitit.

VERS. 7, 8. « *Hoc autem tibi signum a Domino,
quoniam facturus est Dominus verbum istud. Ecce
ego vertam umbram graduum, quos ascendit sol
decem gradibus domus patris tui. Avertam solem
decem gradibus : et ascendit sol decem gradibus,
quibus descendit umbra.* » Et signum quidem
illud etiam admirabile erat, quod Ezechias ab oc-
casu vitae ad aliam vitam remigraret.

VERS. 9. *Oratio Ezechiae regis Judaeae, cum aegrotavit
et ex morbo convuluit.*

VERS. 10. « *Ego dixi in excelso dierum meorum :
Vadam ad portas inferi : relinquam annos resi-
duos.* » Cum me jam mortis januis proximum esse
sciam, de vita mea inter homines desperavi.

VERS. 11. « *Dixi : Non amplius videbo salutare Dei
in terra, non amplius videbo hominem.* » Anxius de
iis quae excessum ex hac vita consequuntur, jure
pietatem erga Deum suam ipsi Deo in memoriam
revocat : fletibus autem ne e regione viventium ex-
cideret, precabatur. Illud etiam praeter caetera Eze-
chiam dolore affliciebat, quod nullus ex semine suo
successor adesset, quandoquidem quo tempore isthaec
proferebat, nullum adhuc filium susceperat. Quia
igitur filiis orbis moriturus, nec successorem reli-
cturus erat, ex quo salutare Dei hominibus ventu-
rum exspectaretur, merito Christi ex semine David
ortu privatus, lamentabatur.

VERS. 12. « *Defecit a cognatione mea : defecit
quod reliquum est vitae meae. Abiit et recessit a me,
sicut solvit tabernaculum, qui construxit. Sicut tela
spiritus meus factus est apud me, mox a texente
succidenda.* » Tabernaculum vocat corpus, inhabitante
dicit animam : qua recedente, corpus soluto
tabernaculo simile est. Tabernaculum vero corpus
appellat, quia divinus item Apostolus tabernaculum
ipsum vocavit. Verum etiam sicut tela quae a te-
xente succiditur, sic et vitae meae textura ad finem
vergit, mox succidenda. Singuli igitur homines per

gesta et opera sua vestem sibi texunt, et ornatum animæ suæ circumponunt.

VERS. 13. « In die illa traditus sum usque mane veluti leoui, sic contrivit omnia ossa mea. A die enim usque ad noctem traditus sum. » Traditus sum ceu leoni cuidam homines devoranti, qui quasi per illatam mihi infirmitatem, tota die et nocte contrivit omnia ossa mea; parumque absuit, quin me totum devoraret.

VERS. 14. « Sicut hirundo, sic clamabo, et sicut columba, sic meditabor. Defecerunt enim oculi mei, ut ne aspicerem celsitudinem cæli ad Dominum. » Attamen in hac rerum conditione, non infirmatus sum, nec a Deo meo recessi, sed fide speque bona meipsum confirmans, fletibus et orationi me dedi; me vero assidue orante, atque precibus apud Deum insistente, ipse « eruit me, et abstulit dolorem animæ meæ. » Ille, inquam, nihil cunctatus, eruit me, et sustulit dolorem animæ meæ: ac si videlicet promissis fidem adderet quæ sanctis suis dedit his verbis: « Adhuc te loquente, dicam: Ecce adsum. »

VERS. 16. « Domine, de ipsa quippe renuntiatum est tibi: et excitasti spiritum meum, et consolatus vixi (35). » Non quod iis dignus essem: nam peccatis multis plenus eram, sed ex misericordia et clementia tua hæc adfuerunt.

VERS. 17-19. « Eruiisti enim animam meam, ut non periret, et projecisti retro me omnia peccata mea. Neque enim qui in inferno sunt laudabunt te, neque qui mortui sunt, benedicent tibi, neque sperabunt, qui in inferno sunt, misericordiam tuam: qui vivunt benedicent tibi, sicut et ego. Ab hoc enim die filios edam, qui annuntiabunt justitiam tuam. » Impiorum siquidem locus est infernus: quapropter cum anima mea illo erepta sit, Deo lætus gratias refero. Regio autem eorum qui apud Deum vivunt, nos qui ipsum laudant excipiet: ubi me demum futurum esse confido, gratia tua id mihi concedente.

VERS. 20. « Deus salutis meæ, neque desinam laudare te cum psalterio cunctis diebus vitæ meæ in conspectu domus Dei. » Tibi semper astans, et a sanctuario nunquam recedens, te assidue laudabo.

VERS. 21. « Et dixit Isaias Ezechizæ: Sume tibi massam ficuum, et tere, et emplastrum impone vulneri, et sanus eris; » docens non prorsus respuenda esse illa, quæ ab hominibus ad medelam corporis excogitantur: itemque illis utendum esse, quandoquidem propheta id agendum esse monuit. Reliqui vero omnes, « *νεκρὰ* » vocarunt, quod a massa ficuum curatum est: at non ulcus erat primum, sed infirmitas et ægritudo ad mortem. Quare pro illa qui-

(35) Vulg., « Domine, si sic vivitur, et in talibus vita spiritus mei, corripies me et vivificabis me. » *Deest vers. 15 apud LXX Int. Ed. Complut. tamen,*

ἀνθρώπων σκολῆν ὑφαίνων, καὶ κόσμον τῆ ἑαυτοῦ περιτριβείς ψυχῆ διὰ τῶν αὐτοῦ πράξεων.

« Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ παρεδόθην ἕως πρωῆ ὡς λέοντι, οὕτως συνέτριψέ πάντα τὰ ὀστέα μου. Ἄπο γὰρ τῆς ἡμέρας ἕως νυκτὸς παρεδόθην. » Ὅσπερ τινὲ ἀνθρωποβόρην λέοντι, ὅς τε ὡς μὲν διὰ τῆς ἐπιτεθείσης μοι ἀβρωστίας διὰ πάσης νυκτὸς καὶ ἡμέρας συνέτριψε πάντα τὰ ὀστέα μου· μικροῦ δὲ δεῖν καὶ ὅλον αὐτὸν καταπιεῖν με ἐμελλεν.

« Ὡς χελιδῶν, οὕτω φωνήσω, καὶ ὡς περιστέρᾳ, οὕτω μελετώ. Ἐξέλιπον γὰρ μοι οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ βλέπειν εἰς τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὸν Κύριον. » Ὅμως δ' οὖν ἐν τούτοις γενόμενος, οὐκ ἐξησθένησα, οὐδὲ τοῦ Θεοῦ μου ἀνεχώρησα, ἀναλαβὼν δὲ ἑμαυτὸν πίστει καὶ ἀγαθῇ ἐλπιδί, κλαυθμῷ καὶ προσευχῇ παρέδωκα ἑμαυτὸν. Ἐυχομένου δὲ μου, φησὶν, ἐπιμῶνος, καὶ ἐλκευμένου τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἰκετηρίας, ὅς « ἐξείλετό με, καὶ ἀφείλετό μου τὴν ὀδύνην τῆς ψυχῆς. » Ὁ δὲ μὴ μελλήσας ἐξείλετό με, καὶ ἀφείλετό μου τὴν ὀδύνην τῆς ψυχῆς· μονονουχὶ τὸν αὐτοῦ λόγον πιστωσάμενος, ὃν ἐπήγγελται τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ εἰπῶν· « Ἐτι λαλοῦντός σου, ἐρῶ· Ἰδοὺ παρ-εἰμι. »

« Κύριε, περὶ ταύτης γὰρ ἀνηγγέλη σοι, καὶ ἐξήγγε-
ράς μου τὴν πνοήν, καὶ παρακληθεὶς ἔζησα. » Οὐχ ὅτι τούτων ἄξιός ἤμην ἐγώ· πολλῶν γὰρ μεστὸς ἁμαρ-
τιῶν αὐτὸς ὑπῆρχον· ἀλλὰ τῷ σῷ ἐλέω καὶ τῇ σῇ φι-
λανθρωπίᾳ ταῦτα παρέστη.

« Ἐἴλου γὰρ μοι τὴν ψυχὴν, ἵνα μὴ ἀπόληται, καὶ ἀπέβριψας ὀπίσω μου πάσας τὰς ἁμαρτίας. Οὐ γὰρ οἱ ἐν ἔθου αἰνέσουσι σε, οὐδὲ οἱ ἀποθανόντες εὐλογή-
σουσι σε, οὐδὲ ἐλπιούσι οἱ ἐν ἔθου τὴν ἐλεημοσύνην σου· οἱ ζῶντες εὐλογήσουσι σε ὃν τρόπον καγώ. Ἄπο γὰρ τῆς σήμερον παιδίᾳ ποιήσω, ἃ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην σου. » Χωρὶον γὰρ ἐστὶν ἀσεβῶν τοῦτο· διὸ τὴν ψυχὴν ἐλευθερωθεὶς ἐξ αὐτοῦ, χαίρων ἀποδί-
δωμι τῷ Θεῷ τὴν εὐχαριστίαν. Ἡ δὲ χώρα τῶν παρὰ Θεῷ ζώντων καὶ τοὺς αἰνοῦντας ὑποδέξεται· ἐνθα καὶ αὐτὸς λοιπὸν γενήσεσθαι πιστεύω, τοῦτό μοι τῆς σῆς δωρησαμένης χάριτος.

« Θεὲ τῆς σωτηρίας μου, καὶ οὐ παύσομαι εὐλογῶν σε μετὰ ψαλτηρίου πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου κατέναντι τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. » Σοὶ προσεδρεύων διαπαντός, καὶ ἀχώριστος γενόμενος τοῦ σοῦ ἁγιά-
σματος, διαπαντὸς εὐλόγησά σε.

« Καὶ εἶπεν Ἡσαίας πρὸς Ἐζεκιάν· Λάβε παλάθην ἐκ σύκων, καὶ τρίψον, καὶ κατάπλασαι, καὶ ὑγίης ἔσῃ· » διδάσκων, ὡς οὐ πάμπαν ἀπόβλητα γένοιντ' ἀν-
ποτε καὶ τὰ παρ' ἀνθρώποις πρὸς θεραπεῖαν τοῦ σώ-
ματος ἐπινοούμενα· ἔτι δὲ ὅτι χρηστέον καὶ τούτοις, ὡς καὶ τοῦ προφήτου τοῦτο πρᾶξι παραινέσαντος. Καὶ οἱ λοιποὶ πάντες ἔλκος ἐνόμασαν τὸ διὰ τῆς πα-
λάθης θεραπευθέν· ἀλλ' οὐχ ἔλκος ἦν τὸ πρῶτον, ἀβ-
ρωστία δὲ καὶ μαλακία πρὸς θάνατον. Διὸ ἐπ' ἐκείνης

VERS. 15. « Καὶ αὐτὸς ἐποίησε καθοδηγήσιν πάντας ἐναντούς μου. »

μὲν κλαυθμοὶ καὶ προσευχαί, καὶ Θεοῦ ἐπισκοπὴ παρελαμβάνοντο· ἐπὶ δὲ τοῦ μερικοῦ ἔλκουσ σωματικῆ τις θεραπεία, ἣν ὁ προφῆτης ὑποέδωκεν.

« Καὶ εἶπεν Ἐζεκίας· Τοῦτο σημεῖον πρὸς Ἐζεκίαν, ὅτι ἀναθήσομαι εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

« Ἐν τῷ καιρῷ ἐκεῖνῳ ἀπέστειλε Μαρωδᾶχ Βαλαδᾶν, ὁ υἱὸς τοῦ Βαλαδᾶν, ὁ βασιλεὺς τῆς Βαβυλωνίας, ἐπιστολάς καὶ πρέσβεις καὶ δῶρα Ἐζεκίᾳ· ἤκουσε γάρ, ὅτι ἐμαλακίσθη ἕως θανάτου, καὶ ἀνέστη. Καὶ ἐχάρη ἐπ' αὐτοῖς Ἐζεκίας, καὶ ἔδειξεν αὐτοῖς τὸν οἶκον τοῦ Νεχωθά, καὶ τοῦ ἀργυρίου καὶ τοῦ χρυσοῦ, καὶ τῆς στακτῆς, καὶ τῶν θυμιαμάτων, καὶ τοῦ μύρου, καὶ πάντας τοὺς οἴκους τῶν σκευῶν τῆς γάζης, καὶ πάντα ὅσα ἦν ἐν τοῖς θησαυροῖς αὐτοῦ. Καὶ οὐκ ἦν οὐθέν, ὃ οὐκ ἔδειξεν Ἐζεκίας ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ ἐξουσίᾳ αὐτοῦ. » Συνεστᾶζουσιν ἡμῖν καὶ διερευνημένοις τὰ κατὰ τοὺς παρόντας τόπους (36), ὁ τῶν Ἰουδαίων διδάσκαλος ἔλεγεν νενοσηκέναι μὲν τὸν Ἐζεκίαν. ἐπεὶ μὴ εἰρήκει ὡδὴν εἰς τὸν Θεὸν εὐχαριστήριον ἐπὶ τῇ πτώσει τῶν Ἀσσυρίων, ὡς Μωϋσῆς ἦδεν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ὡς Δεβόρᾳ ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ Σισάρα, καὶ ὡς Ἄννα ἐπὶ τῇ γεννήσει τοῦ Σαμουὴλ· ὅπερ μὴ ποιήσαντα τὸν Ἐζεκίαν, τῇ νόσῳ περιπεσεῖν· τὸν δὲ Βαβυλώνιον ἐγνωκέναι τὴν ἀπὸ τῆς νόσου ῥῶσιν αὐτοῦ, καὶ ἀπεσταλκέναι πρὸς αὐτὸν ἄνδρας, οὐκ ἀργῶς· ἀλλ' ἐπειδὴ συνέβη τὴν ἡμέραν ἐκεῖνην καθ' ἣν τὸ σημεῖον τῆς τοῦ ἡλίου ἀναδρομῆς ὠρῶν γεγενῆσθαι διπλασίον· μὴ γὰρ λαθεῖν τοῦτο τοῦς Βαβυλωνίους, δεινοὺς ὄντας περὶ τὴν τῶν ἀστρῶν θεωρίαν. Καὶ ἐπειδὴ τὸν ἡλίου θεοποιούντες, συνείδον ὡς ὑπὸ κρείττονος περιτηνέχθη εἰς τοῦπίσω δυνάμει· τοῦτου χάριν ἤκον ζητῆσαι τὸν τοῦτου θέλοντες αἴτιον. Ἐἶτ' ἐπειδὴ πολυπραγμονήσαντες ἔγνωσαν τὸν τῶν Ἑβραίων Θεὸν μέγαν εἶναι, τὸν καὶ τοῦ παντὸς κόσμου δημιουργόν· τοῦ τε βασιλέως Ἐζεκίου τὴν ἀρβύστηαν, δι' ἣν καὶ τὸ θαῦμα γέγονεν, εἰκότως καταπλαγέντες τὸ πεπραγμένον, φιλίαν ἐθέλησαν σπεισασθαι πρὸς τὸν Ἐζεκίαν, ὡς πρὸς ἄνδρα θεοφιλή. Ταῦτα μὲν ὁ Ἑβραῖος. Ἐγὼ δὲ συνείδον, ὡς ὕφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐνιαυτὸν ταῦτα πάντα συνέβη· λέγω δὲ ἢ ἔροδος τοῦ Ἀσσυρίου ἢ κατὰ τῆς Ἰουδαίας, καὶ ἢ δι' ἀγγέλου Θεοῦ κατὰ τοῦ Ἀσσυρίου πληγῆ, ἢ τε τοῦ Σενναχερείμ φυγῆ, καὶ ἢ τῶν αὐτοῦ παιδίων ἐπανάστασις, ἢ τε τοῦ διαδεδεγμένου αὐτὸν υἱοῦ αἰσιωπημένη ἀπώλεια. Ὅτι δὲ καθ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐνιαυτὸν ταῦτα συνέβη πραχθῆναι, μάθοις ἂν ἐπιστήσας, ὡς ἢ μὲν ἔροδος τοῦ Ἀσσυρίου ἔτους τεσσαρεσκαίδεκάτου τῆς Ἐζεκίου βασιλείας γέγονε· τελευτᾶ δὲ βασιλεύσας τὰ πάντα ἐννέα καὶ εἴκοσι ἔτη, ὧν τὰ πέντε καὶ δέκα ἔτη μετὰ τὴν νόσον αὐτῷ προσετέθη. Οὐκοῦν ἐν τῷ τεσσαρεσκαίδεκάτῳ ἔτει νενοσήκει, καὶ

(36) Hæc pene ad verbum interpretatur Hieronymus, « Tradunt Hebræi ideo ægrotasse Ezechiæm, quoniam post inauditam victoriam Judæorum et Assyrii regis interitum, non cecinerit laudes Do-

dem ægritudine, fletus, preces et Dei visitatio in remedium assumebatur; pro ulcere autem speciatim, corporea quædam medela, quam propheta subministravit.

VERS. 22. « Et dixit Ezechias: Hoc signum ad Ezechiam, quod ascensurus sim in domum Dei. »

CAPUT XXXIX.

VERS. 1. « In tempore illo misit Marodach Baladan, filius Baladan rex Babylonie, epistolas et legatos et munera ad Ezechiam: audierat enim quod ægrotasset usque ad mortem, et quod convalesceret. Et gavisus est super his Ezechias: et ostendit eis domum Nechotha, et argenti, et auri, et stactæ, et thymiamatum, et unguenti, et omnes domos vasorum gazæ, et omnia quæcumque erant in thesauris suis. Neque quidquam fuit, quod non ostenderet ei Ezechias in domo sua, et in omni potestate sua. » Percontantibus nobis, ac disquirentibus ea, quæ ad hæc loca pertinent, dixit Judæorum doctor, ideo ægrotasse Ezechiam, quod canticum Deo non cecinisset in gratiarum actionem, ob Assyriorum cædem, quemadmodum Moyses cecinit super exitio Ægyptiorum, et Debora de pernicie Sisaræ, et Anna de ortu Samuelis; Ezechiam vero, cum id non præstitisset, in morbum incidisse: tuncque Babylonium, accepto restitutæ valetudinis ejus nuntio, ad eum legatos misisse, non sine causa; sed quod dies illa qua solis retrogressio contigit, horas duplicasset; neque id latuisse Babyloniis, in astronomiæ disciplina peritissimis. Qui quoniam, cum solem pro Deo habent, animadvertent eum a potentiore quadam virtute retrocedere coactum fuisse; ideo hujusce rei causam sciscitatum venerunt. Hinc quia re curiosius perquisita edidicerunt magnum esse Deum Hebræorum, universique mundi conditorem, et regis Ezechiæ morbum noverunt, cujus causa tantum miraculum editum fuerat; tanto prodigio, ut consentaneum erat, perculsi, sædus et amicitiam cum Ezechia, utpote religioso viro, inire voluerunt. Hæc Hebræus ille. Ego vero compertum habeo hæc omnia uno eodemque anno contigisse; videlicet Assyrii irruptionem contra Judæam, immisam ab angelo Dei contra Assyriam plagam, Sennacherimi fugam, perpetratam a filii ejus pernicidium, ac demum filii et successoris ejus interitum, qui hic tacetur. Quod autem hæc uno eodemque anno contigerint, facile deprehendas, si animadvertentis Assyrii irruptionem anno decimoquarto regni Ezechiæ accidisse: Ezechiam vero totus viginti novem regni annos emensum obiisse; ex quibus quindecim anni ipsi post morbum adjecti fuerant. Hinc porro consequitur, tum morbum, tum cætera, quæ morbum præcessere, anno eodem quattodecimo contigisse. Horum igitur omnium fama,

mino, quas cecinit Moyses Pharaone submerso; Debora, interfecto Sisara; et Anna, genito Samuele, etc.

ad fœdus et amicitiam cum Ezechia ineundam regem Babyloniorum induxit, ita ut ipsi et munera et legatos et epistolas mitteret.

Vers. 3-8. « Et venit Isaias propheta ad regem Ezechiam, et dixit ei : Quid dicunt homines isti? et unde venerunt ad te? Et dixit Ezechias : Ex terra longinqua venerunt ad me, Babylone. Et dixit Isaias : Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias : Omnia quæ sunt in domo mea viderunt, neque est mihi quidquam domi, quod non viderint : sed etiam quæ in thesauris meis sunt. Et dixit Isaias, Audi verbum Domini Sabaoth : Ecce dies veniunt, et sument omnia quæ in domo tua sunt, et quæcumque congregaverunt patres tui in hunc usque diem, in Babylonem venient, neque quidpiam relinquent. Dixit autem Deus : Etiam ex filiis tuis, quos gignes, accipient, et facient eos spadones in domo regis Babyloniorum. Et dixit Ezechias Isaiæ : Bonus est sermo Domini, quem locutus est : Fiat vero pax et justitia in diebus meis. » Quibus auditis Ezechias, reverenter quidem et pie, omnia quæcumque locutus fuerit Deus, quantumvis tristia esse hominibus viderantur, bona esse respondit. Qua de re iterum Hebræus, non Deo acceptum Ezechie propositum fuisse dicebat. Nam quod pro se tantum precaretur, populi vero rationem nullam haberet, id sane videri apud Deum non culpa vacare : quæ causa sit ut propheta mox subjungat, « Consolamini populum meum, dicit Deus. » Etiam si enim hic proprio ductus amore, de se tantum sollicitus precetur, nullamque populi mentionem faciat ; at Deus suo prospiciens populo, præcipit ut qui huic negotio oares sint, populum suum consolentur.

CAPUT XL.

Vers. 1, 2. « Consolamini, consolamini populum meum, dicit Deus. Sacerdotes, loquimini ad cor Jerusalem : consolamini eam. » Quinam ii sint, qui populum consolari jubentur accurate disquire operæ pretium fuerit : necnon quid sit cor Jerusalem, et quænam illa Jerusalem sit æstimanda, quæ cum animal quoddam cor habeat. Nam hic animata et rationalis esse declaratur, cum dicitur, « Loquimini ad cor Jerusalem. » Ac dici forte posset, Jerusalem populum ipsam incolentem significare, ut plerumque urbs pro populo dicitur ; verum hic ipse quoque populus memoratur his verbis, « Consolamini populum meum ; » ac postea seorsim subiungit, « Loquimini ad cor Jerusalem. » Quinam porro sint qui consolari jubentur, et quis populus ille, quem consolantur, quid item sit cor Jerusalem, jam expendendum est. Consolutores sane fuerint, qui Spiritum consolatorem acceperunt, nimirum apostoli, discipuli Salvatoris nostri, evangelistæ, et ii similes, quibus Servator dicebat : « Ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum in æternam, Spiritum veritatis ; » ac rursum : « Cum autem venerit Paracletus, Spiritus san-

α τὰ λοιπὰ πάντα τὰ πρὸ τῆς νόσου κατὰ τὸν αὐτὸν συνετέλεσθη χρόνον. Ὁμοῦ δὴ οὖν τούτων ἀπάντων ἡ ἀκοή τὸν τῶν Βαβυλωνίων βασιλέα ἐνήγχε πρὸς τὴν τοῦ Ἐζεκιῦ φίλιαν, ὡς ἀποστελεῖται αὐτῷ δῶρα καὶ πρέσβεις καὶ ἐπιστολάς.

« Καὶ ἦλθεν Ἡσαίας ὁ προφήτης πρὸς τὸν βασιλέα Ἐζεκιάν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Τί λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι ; Καὶ πόθεν ἦκασι πρὸς σέ ; Καὶ εἶπεν Ἐζεκιῶς· Ἐκ γῆς πόρρωθεν ἦκασι πρὸς με, ἐκ Βαβυλώως. Καὶ εἶπεν Ἡσαίας· Τί εἶδσαν ἐν τῷ οἴκῳ σου ; Καὶ εἶπεν Ἐζεκιῶς· Πάντα τὰ ἐν τῷ οἴκῳ μου εἶδσαν, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν τῷ οἴκῳ μου ὃ οὐκ εἶδον· ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν τοῖς θησαυροῖς μου. Καὶ εἶπεν Ἡσαίας· Ἄκουσον τὸν λόγον Κυρίου Σαβαὼθ· Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, καὶ λήψονται πάντα τὰ ἐν τῷ οἴκῳ σου, καὶ ὅσα συναγάγον οἱ πατέρες σου ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης εἰς Βαβυλώνα ἤξει, καὶ οὐδὲν οὐ μὴ καταλείψουσιν. Εἶπε δὲ ὁ Θεός, ὅτι καὶ ἀπὸ τῶν τέκνων σου, ὧν γεννήσεις, λήψονται, καὶ ποιήσουσι σπάδοντας ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ βασιλείου τῶν Βαβυλωνίων. Καὶ εἶπεν Ἐζεκιῶς Ἡσαίᾳ· Ἄγαθός ὁ λόγος Κυρίου, ὃν ἐλάλησε· γενέσθω δὴ εἰρήνη, καὶ δικαιοσύνη ἐν ταῖς ἡμέραις μου. » Ἀπερ ἀκούσας ὁ Ἐζεκιῶς, εὐλαθεῶς ἔμα καὶ εὐσεβῶς, πάντα λόγον ἐπαθὼν εἶναι ὃν κλήσειεν ὁ Θεός, κἂν λυπηρὸς εἶναι νομιζοίτο ἀνθρώποις, ἀπεκρίνατο. Ἐψ' οἷς πάλιν ὁ Ἑβραῖος μὴ ἀποδέξασθαι τοῦ Ἐζεκιῦ τὴν προαίρεσιν τὸν Θεὸν ἔλεγε. Τὸ γὰρ ὑπὲρ μὲν ἑαυτοῦ ἤξιωκεῖναι, ὑπὲρ δὲ τοῦ λαοῦ μηδένα λόγον πεποιθῆσαι, μεμπτὸν τῷ Θεῷ φανθῆναι· διὸ ἐπιλέγειν ἐξῆς τὸν προφήτην· « Παρακαλεῖτε τὸν λαόν μου, λέγει ὁ Θεός. » Εἰ γὰρ καὶ οὗτος, φησὶ, φιλαυτός ὢν, ὑπὲρ μὲν ἑαυτοῦ φροντίσας ἐδεήθη, τοῦ δὲ λαοῦ μνήμην οὐ τινα ἐποίησατο· ἀλλ' ὁ Θεός, τοῦ ἰδιοῦ κηθόμενος λαοῦ, παρακαλεῖν αὐτὸν τοῖς τοῦτε πράττειν οἷς τε παρακαλεῖται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

« Παρακαλεῖτε, παρακαλεῖτε τὸν λαόν μου, λέγει ὁ Θεός. Ἱερεῖς, κληθήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλήμ· παρακαλέσατε αὐτήν. » Τίνες δὲ εἰσιν οἷς ὁ λόγος παρακαλεῖν τὸν λαὸν προστάττει, ἄξιον ἐπιστήσαι· τίς δὲ ἡ καρδία Ἱερουσαλήμ, καὶ ποταπὴν χρῆ νοεῖν τὴν Ἱερουσαλήμ, ὡσπερ τι ζῶον καρδίαν ἔχουσαν. Ἐμφυχὸν γὰρ καὶ λογικὴν σαφῶς παρίστησιν αὐτὴν ὁ φήσας λόγος· « Κληθήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλήμ. » Καὶ ἦν μὲν εἰπεῖν Ἱερουσαλήμ τὸν λαὸν εἶναι τὸν ἐν αὐτῇ κατοικοῦντα, ὡς πολλάκις τὴν πόλιν ἀντὶ τῶν οἰκητῶρων ὀνομαζομένην· νυνὶ δὲ ὁ λόγος αὐτοῦ τοῦ λαοῦ μέμνηται· λέγων· « Παρακαλεῖτε τὸν λαόν μου· » καὶ πάλιν ἰδίως ἐπιφέρει τὸ, « Κληθήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλήμ. » Τίνες οὖν εἰσιν οἱ παρακαλεῖν προσταττόμενοι, καὶ τίς ὁ παρακαλούμενος λαός, τί τε ἡ καρδία Ἱερουσαλήμ, ὧρα διευκρινήσεται. Οἱ μὲν οὖν παρακαλοῦντες εἶεν ἂν οἱ τὸ Πνεῦμα τὸ παράκλητον ὑποδεεγμένοι, ἀπόστολοι δηλαδὴ καὶ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ εὐαγγελισταὶ, καὶ οἱ τούτοις ὅμοιοι, πρὸς οὓς ἔλεγεν ὁ Σωτῆρ· « Ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα μου, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα εἴη μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας· » καὶ αὖθις· « Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ

Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμφει ὁ Πατήρ A μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, » καὶ τὰ ἐξῆς. Πάντες παραγοῦν οἱ τὸ παράκλητον Πνεῦμα ὑποδεξάμενοι προστάττονται παρακαλεῖν τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' οὐ τὸν Ἰσραὴλ, οὐδὲ τὸν Ἰακώβ, οὐδὲ τὸν Ἰούδαν. Ὡστερ δὲ ἀποδείκνυται, ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ, οὕτως ἡ καρδία Ἱερουσαλήμ νοηθήσεται, τὸ κρείττον τάγμα τοῦ λαοῦ. Ὡς γὰρ ἐν σώματι ἡ καρδία τὸ κυριώτατόν ἐστι τοῦ παντός, οὕτω καὶ ἐν τῷ τῆς Ἐκκλησίας σώματι τὸ κυριώτατον τάγμα εἰκότως ἀν' ἐλεγχθῆναι τὸ τῶν λογικωτέρων, φρονήσει τε καὶ διανοίᾳ καὶ λογισμῶ διαφερόντων. Ἐὰν τοίνυν λέγηται, « Ἀληθεύσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλήμ, » οὕτω δεκτέον τὸν λόγον, ὡσεὶ σαφέστερον ἔλεγε· « Ἀληθεύσατε τοῖς ἐν τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ νόημοι καὶ λογικώτεροι. » Τούτοις μὲν οὖν λαλεῖν προστάττονται οἱ ἱερεῖς· τὸν δὲ λοιπὸν λαὸν παρακαλεῖν, ὡς δεόμενον παρακλησεως καὶ παραμυθίας.

« Ὅτι ἐπλήσθη ἡ ταπεινώσις αὐτῆς· ἐλέυσα αὐτῆς ἡ ἁμαρτία, ὅτι ἐδέξατο ἐκ χειρὸς Κυρίου διπλᾶ τὰ ἁμαρτήματα αὐτῆς. » Προσθήκει δὲ λοιπὸν παρακλησεως καὶ παραμυθίας αὐτὴν τυγχάνειν διὰ τὴν ἐπιλάμψασαν τῷ βίῳ τοῦ καινοῦ πάντων ἀνθρώπων σωτήριον ἐπιφάνειαν. Διπλῆν δὲ κόλασιν εἴποις ἀν' ἐπεληλυθέναι τῇ καρδίᾳ Ἱερουσαλήμ· ἐπεὶ καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν συναπλάουσι τοῖς κακοῖς τοῦ πλῆθους οἱ δηλούμενοι, ὑπ' ἀλλοφύλις ἔθνεσι ταπεινούμενοι, καὶ κατὰ διανοίαν ἐκόλαζον ἑαυτούς, διὰ τὴν τοῦ πλῆθους ἀναβολὴν πενθοῦντες καὶ ἀποκλαιόμενοι τὴν πτώσιν καὶ τὴν ἀπώλειαν τῶν πολλῶν· ἀλλὰ δευτέρον πολιορκηθεῖσα ἡ Ἱερουσαλήμ, ὡς εἰς ἔδαρος κατενεχθῆναι τὸν ἐν αὐτῇ νεῶν, διπλῆν τιμωρίαν τῶν ἐν αὐτῇ τετολημένων ἀσεδημάτων ὑπέμεινε.

« Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Σαφῶς παρίστησι μὴ ἐν τῇ Ἱερουσαλήμ γεννησθαι τὰ θεοπικρόμενα, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐρήμου· λέγω δὴ τὸ ὀφθῆσθαι τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὸ πάθη σαρκὶ γνωσθῆσθαι τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπληροῦτο πρὸς ἱστορίαν καὶ λέξιν ἐπὶ τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου κηρύσσοντος τὴν σωτήριον ἐπιφάνειαν Θεοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ Ἰορδάνου, ἐν ἣ καὶ τὸ σωτήριον ὤφθη τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸς γὰρ ὁ Χριστὸς, ἦ τε δόξα αὐτοῦ τοῖς πᾶσιν ἐγνωσθῆ, ὅτε βαπτισθέντος αὐτοῦ, ἠνοήθησαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἶδει περισσεύει καταβᾶν ἔμεινεν ἐπ' αὐτοῦ, φωνὴ τε ἠνέχθη πατριχὴ τῷ Υἱῷ μαρτυροῦσα· « Ὁ τέος ἐστὶν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκούετε. » Ὡς γὰρ μέλλοντος ἐπιδημεῖν τῇ ἐρήμῳ καὶ τῇ ἐξ αἰῶνος ἀβάτω τοῦ Θεοῦ, ταῦτα ἐλέγετο. Ἦν δὲ τὰ εἶθη πάντα ἔρημα Θεοῦ γνώσεως, καὶ ἀβάτα πᾶσι τοῖς τοῦ Θεοῦ δικαίοις τε καὶ προφῆταις ἀνδράσι. Διόπερ ἡ φωνὴ παρακελεύεται ὁδὸν εὐτρεπίζειν τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, καὶ τὴν ἀβάτον καὶ τραχεῖαν ὁμαλῆν ποιεῖν, ἵν' ἐπιβῆ ἐπιδημήσας ὁ Θεὸς ἡμῶν. « Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· » τούτῳ τὸ εὐαγγελικὸν

ctus, quem mittet Pater meus, ille vos docebit omnia ⁶⁰, » et cætera. Quotquot igitur Spiritum sanctum acceperunt, populum Dei consolari jubentur; sed non Israel, non Jacobum, non Judam. Ut autem populum Dei intelligendum esse commonstratum est, ita et cor Jerusalem intelligatur oportet, pro populi scilicet ordine et parte præstantiore. Quemadmodum enim in corpore cor præstantissimum omnium est; ita et in Ecclesiæ corpore, præstantissima portio jure dicatur esse eorum, qui ratione, prudentia, mente et cogitandi vi cæteris antecellunt. Cum ergo dicitur, « Loquimini ad cor Jerusalem, » sic dictum accipias, ac si clarius ita loqueretur, « Loquimini iis e populo Dei, qui intelligentia et ratione præstantiores sunt. » Hos itaque alloqui jubentur sacerdotes; residuum vero populum consolari præcipiuntur, utpote qui consolationis opus habeat.

« Quia repleta est humiliatio ejus: solum est peccatum illius, quoniam suscepit de manu Domini duplicia peccata sua. » Par est ut demum consolationem obtineat, ob illucescentem toti humano generi novi Salvatoris adventum. Duplex vero supplicium cordi Jerusalem indictum dicas: tum quia secundum historiam memorati homines ab alienigenis gentibus oppressi, in partem calamitatis populi veniebant; tum quia secundum mentem de multitudinis abjectione fientes ac multorum perniciem et exitium lugentes, sese macerabant: quin etiam secundo obsessa Jerosolyma, ita ut templum ejus solo æquaretur, duplex scelerum ab se perpetratorum supplicium luit.

Vers. 3. Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. » Aperte declarat ea, quæ in vaticinio feruntur, non Jerosolymæ, sed in deserto gerenda esse, nempe quod futurum sit, ut gloria Domini appareat, et salutare Dei in omnis carnis nescitiam veniat. Et hæc quidem secundum historiam et ad verbum, tunc impleta sunt, cum Joannes Baptista salutarem Dei adventum prædicavit in deserto Jordanis, ubi salutare Dei visum fuit. Nam tunc Christus ejusque gloria omnibus innotuit, cum, ipso baptizato, aperti sunt cæli, et Spiritus sanctus in columbæ specie descendens, super eo inedit, paternaque vox delata est, Filio testimonium reddens, « Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite ⁶¹. » Hæc quippe dicebantur, quia Deus in desertum, a sæculo impervium et inaccessible, adventurus erat. Erant porro gentes omnes Dei cognitione vacuæ, a quarum aditu omnes justi Dei ac prophetæ arcebantur. Quamobrem jubeat vox illa, viam parare Dei Verbo, et inviam asperamque complanare, ut eo adveniens Deus noster progredi valeat. « Parate viam Domini: » ea est evangelica prædicatio, novaque consolatio,

⁶⁰ Joan. xiv. 16. ⁶¹ Matth. iii. 17.

quæ salutare Dei in omnium hominum notitiam venire exoptat.

Beinde vero, in profundo malitiæ depressas animas excitat, his additis verbis :

VERS. 4. « Omnis vallis implebitur. » Superbis vero illis animabus, quæ contra Dei cognitionem sese erigebant, contrarium eventurum esse docet his verbis : « Et omnis mons et collis humiliabitur ; » sed etiam, inquit, erunt « omnia tortuosa in rectam, et aspera in planities. » Hic asperam animam planam effici jubet, ut adventum Dei excipere valeat.

VERS. 5. « Et videbitur gloria Domini, et videbit omnis caro salutare Dei, quia Dominus locutus est. » Caro autem erant homines omnes, qui solummodo carni, Spiritus sancti participes nonnatenus erant. « Quia Dominus locutus est : » mentiri enim nequit is, qui promisit.

VERS. 6-8. « Vox dicentis, Clama. Et dixi, Quid clamabo? Omnis caro fenum, et omnis gloria hominis, sicut flos feni. Exaruit fenum, et flos decidit : verbum autem Dei nostri manet in æternum. » Hæc quippe universæ carnis natura est, necnon hominis imaginem terreni ferentis, videlicet corpus amantis, et secundum carnem viventis : nam perinde atque fenum terræ ac speciosi flores, ad breve tempus fioret, et decore nitescit ; nec diu postea, ob infirmitatem et fluxam naturam marcescit : quod his verbis Scriptura docet, « Exaruit fenum, et flos decidit. »

VERS. 9. « Super montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem. » Hæc præmissorum sententiæ apprime conveniunt, atque opportune evangelistarum mentionem faciunt, et adventum Dei ad homines annuntiant, postquam de voce in deserto clamante sermo habitus est. Atenim prophetiam de Joanne Baptista, evangelistarum mentio congruenter sequebatur. Quænam igitur hæc Sion est, nisi quæ antea Jerusalem vocabatur? Nam et ipsa mons erat, quod declarat Scriptura illa quæ dicit : « Mons Sion hic, in quo habitasti ⁶⁶; » et Apostolus : « Accessistis ad Sion montem ⁶⁷. » Num forte chorus apostolicus ex prisco populo ex circumcisione delectus, hac ratione significatur? Hæc enim Sion et Jerusalem est, quæ salutare Dei accepit, quæ et ipsa monti Dei, videlicet unigenito Verbo ejus, sublimis imponitur : quam jubet, consensu monte sublimi, salutare verbum annuntiare. Quis autem ille est, qui evangelizat, nisi evangelicus chorus? Quid est evangelizare? universis hominibus, et ante omnes, civitatibus Juda, Christi in terram adventum prædicare.

VERS. 10. « Attollite, nolite timere. Dic civitatibus

⁶⁶ Psal. LXXIII, 2. ⁶⁷ Hebr. XII, 22.

A κήρυγμα, ἡ καινὴ παράκλησις αὐτῆ, ἡ πᾶσιν ἀνθρώποις γνωσθήσεσθαι τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἐπιζητούσα.

Εἶτα διεγείρει τὰς ἐν βᾶθει κακίας τεταπεινωμένας ψυχὰς, ἐπιλέγων·

« Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται. » Καὶ τὰς ὑπερηφάνους τε καὶ ὑπεραιρομένας κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ τὸ ἐναντίον πείσεσθαι διδάσκει λέγων· « Καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται ; ἀλλὰ καὶ ἔσται, « Πάντα τὰ σχολιά, » φησὶν, « εἰς εὐθείαν, καὶ ἡ τραχεῖα εἰς πεδία. » Καὶ τὴν τραχεῖαν δὲ ψυχὴν ὁμαλὴν γίνεσθαι προστάττει, ὡς ἂν δεκτικὴ γένοιτο τῆς ἐπιβάσεως τοῦ Θεοῦ.

« Καὶ ὑψοῦθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, καὶ ἕψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, ὅτι Κύριος ἐλάλησε. » Σὰρξ δὲ ἦσαν οἱ αὐτοὶ μόνον σάρκιννοι, καὶ οὐδαμῶς Πνεύματος ἁγίου μέτοχοι πάντες ἀνθρώποι. « Ὅτι Κύριος ἐλάλησεν ; » ἀψευδῆς γὰρ ὁ ἐπαγγελιάμενος.

« Φωνὴ λέγοντος, Βόησον. Καὶ εἶπα, Τί βοήσω ; Πᾶσα σὰρξ χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου. Ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσε· τὸ δὲ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μένει εἰς τὸν αἰῶνα. » Αὕτη γοῦν ἐστὶ πάσης σαρκὸς φύσις καὶ τοῦ τῆς εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ φέροντος ἀνθρώπου, λέγω δὴ τοῦ φιλοσωμάτου καὶ τοῦ κατὰ σάρκα ζῶντος ὁμοίως γοῦν τῷ χόρτῳ τῆς γῆς, καὶ τοῖς ὠραίοις ἄνθεσι ποδῶν βραχὺ θέλλει καὶ ὠραλίζεται, εἰτ' οὐκ εἰς μακρὰν ὑπὸ τῆς ἀστάτου καὶ βροστῆς φύσεως ἀπομαραινεται ὅπερ διδάσκει ἡ Γραφή λέγουσα· « Ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσεν. »

« Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών. Ὑψώσων τῇ ἰσχυρί τὴν φωνὴν σου, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ. » Σφόδρα καὶ ταῦτα τῇ τῶν προλεχθέντων ἔπειτα διανοίᾳ, εὐκαιρῶς καὶ τῶν εὐαγγελιστῶν μνήμην ποιούμενα, καὶ παρουσίαν Θεοῦ ἀνθρώποις εὐαγγελιζόμενα, μετὰ τὰ περὶ τῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ βώσεως φωνῆς. Εἶπετο γὰρ τῇ περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ προφητεία ὁ περὶ τῶν εὐαγγελιστῶν τοῦ Σωτήρος λόγος. Τίς οὖν ἐστὶν αὕτη ἡ Σιών, ἢ πάντως που ἡ διὰ τῶν ἔμπροσθεν Ἱερουσαλήμ ὠνομασμένη ; Καὶ αὕτη γὰρ ὄρος ἦν, ὃ ὄηλοι ἡ φάσκουσα Γραφή· « Ὅρος Σιών τοῦτο ὃ κατεσκήνωσας ἐν αὐτῷ ; » καὶ ὁ Ἀπόστολος· « Προσεληλύθατε Σιών δρει. » Καὶ μήποτε νῦν ὁ χορὸς ὁ ἀποστολικὸς, ὁ ἐκ τοῦ προτέρου λαοῦ, ὁ ἐκ περιτομῆς ἐξειλεγμένος, τοῦτον σημαίνεται τὸν τρόπον ; Αὕτη γὰρ ἐστὶ Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ, ἡ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ παραδεδογμένη, ἐπηρτημένη τις οὖσα καὶ αὕτη τῷ δρει τοῦ Θεοῦ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Λόγῳ· ἢ προστάττει εὐαγγελιζέσθαι ἀνελοσση ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν, αὐτὸν τὸν σωτήριον λόγον. Τίς δὲ ὁ εὐαγγελιζόμενος, ἢ ὁ εὐαγγελικὸς χορὸς ; Τί δὲ εὐαγγελιζέσθαι ; κηρύττειν πᾶσιν ἀνθρώποις τοῦ Χριστοῦ τὴν ἐπὶ γῆς παρουσίαν, καὶ πρὸ πάντων ταῖς πόλεις Ἰούδα.

« Ὑψώσατε, μὴ φοβεῖσθε. Εἶπον ταῖς πόλεις

Ἰουδα· Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν· λέγω δὴ ταῖς Ἰουδαῖ- A καὶ συναγωγαῖς, ὡς ἄρα εἶη ἐληλυθὼς ὁ πάλας ἤξειν καὶ ἐπιδημήσειν ἀνθρώποις διὰ τῶν προφητῶν κη- ρυττόμενος Θεὸς, καὶ αὐτὸς Κύριος, ὁ ἐκ μακροῦ προσδοκώμενος αὐτοῖς.

Ἰδοὺ Κύριος. Κύριος μετὰ ἰσχύος ἔρχεται, καὶ ὁ βραχίων μετὰ κυρίας· ὡς εἰ σαφέστερον ἔλεγεν, μετὰ δεσποτικῆς κυρίας καὶ αὐθεντίας. Ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον ἐναντίον αὐτοῦ. Ταῦτα μὲν περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, καθ' ἣν ἤξει ἐν δόξῃ ἀποδώσων ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Τοῦτο μὲν οὖν ὡς δε- σπότης καὶ Κύριος ποιήσει μετὰ ἰσχύος καὶ μετὰ τοῦ καλουμένου βραχίονος αὐτοῦ.

Ὡς ποιμὴν ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ. Κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ πάροδον ἐπληροῦτο, ἐν ἧ, ἡ κε- νώσας ἑαυτὸν, καὶ μορφὴν δούλου λαβὼν, ἡ ἐποίμαινε τὸ ποίμνιον αὐτοῦ· ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, ἡ τὴν ἀγέ- λην αὐτοῦ ἔβοσκειν. Ὁ γὰρ ὡς Κύριος μετὰ ἰσχύος, οὐδ' ὡς βραχίον μετὰ τῆς οικείας κυρίας καὶ δε- σποτείας· ἀλλ' ὡς ποιμὴν, φησὶ, ποιμανεῖ τὸ ποί- μνιον αὐτοῦ. Ὁ δὲ καὶ ἐμαρτύρει λέγων αὐτὸς ἐν Εὐαγγελίοις· Ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, καὶ γι- νώσκω τὰ ἐμέ, καὶ γινώσκουσὶ με τὰ ἐμέ· καὶ τὴν ψυχὴν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων. »

Καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ συναΐζει ἄρνας, καὶ ἐν γαστρὶ ἐχούσας παρακαλέσει. Ἄρνας δὲ τοὺς ἀρτι- γενεῖς καὶ ἐν Χριστῷ ἀναγεννωμένους δηλοῖ (37). Καὶ ἄλλως δὲ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ αἱ ψυχὰι κύουσαι καὶ ὠδίνουσαι τοὺς δι' αὐτῶν ἐν Χριστῷ ἀναγεννωμένους, παράκλητον αὐτὸν εἶχον· ὅπερ νοήσεις ἐξ ἐνός τοῦ λέγοντος· Ἐκνία μου, οὗς πάλιν ὠδίνο, ἄχρις οὗ μορφωθῆ Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Ὁρᾷς πῶς ὁ Παῦλος ὑπὲρ τῶν μαθητευομένων αὐτῷ εἶχεν ὠδίνας· οὕτως οὖν καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι. Ὡς περὶ γὰρ ἐν γαστρὶ κύουσαι μητέρες, τοὺς δι' αὐτῶν ἐν Χριστῷ γεννωμέ- νους ὠδίον, ὑπεργωνῶντες μήπου τις ἐκτρωμα γένηται ἀπολισθῆσας καὶ ἐξαμβλωθεὶς τῆς ἐν Χριστῷ μορφώσεώς τε καὶ τελειώσεως. Διόπερ αὐτὸς ὁ προ- λεθθεὶς ποιμὴν παρακαλέσειν αὐτοὺς εἰρήται.

Τίς ἐμέτρησε τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρα- νον σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί; Τίς ἔστησε τὰ ὄρη σταθμῶ, καὶ τὰς νάπας ζυγῶ; Τῶν γὰρ κειψῶν τοῦ αἰῶνος τούτου τὸ πᾶν ἀναθέντων αὐτομα- τισμῶ καὶ τινι συντυχίᾳ φυσικῇ εἰμαρμένης, ἀνάγκη ὁ παρὼν λόγος μηδὲν ὡς ἔτυχε τῶν θεων εἶναι, πάντα δὲ μέτρω καὶ ἀριθμῶ ὑπὸ τοῦ θεολογομένου Κυρίου συνεστάναι παρίστησι. Τροπικῶς δὲ τοῖς παρ' ἡμῶν συνήθεισι μέτροις κέχρηται, ὡς ἂν ἐκ τῶν ἡμῖν γνωρίμων καὶ συνήθων ἰνομάτων εἰς ἔνοιαν ἀφικό- μεθα τῆς τῶν δηλούμενων διδασκαλίας. Εἴτ' ἐπει- δήπερ ἐκ μεγέθους καὶ καλλοῆς κτισμάτων ἀναλό- γως ὁ γενεσιουργὸς θεωρεῖται, εἰκότως τὰ ἡμῖν ὑπερ-

⁶⁶ Joan. x, 14. ⁶⁷ Galat. iv, 19.

(37) Hæc ita exprimit Hieronymus : « Possimus oves fetas apostolos et apostolicos viros, omnesque Ecclesie doctores dicere, qui salutem parturiunt

A Juda, Erce Deus noster, » Judaicis videlicet syna- gogis, advenisse eam, quem olim prophete apud homines peregrinatorum annuntiabant, Deum, ipsumque Dominum, qui jamdiu ab illis expecta- batur.

« Ecce Dominus, Dominus cum fortitudine ve- nit, et brachium ejus cum dominatione; » ac si apertius diceret, cum imperio et auctoritate. « Ecce merces ejus cum eo, et opus in conspectu illius. » Hæc quidem de secundo Christi adventu, quo cum gloria venturus est, redditurus unicuique secundum opera sua. Id igitur, utpote dominator et Dominus cum fortitudine et cum memorato brachio suo præ- stabit.

Vers. 11. « Sicut pastor pascet ovile suum. » Id B in primo, ejus adventu impletum est, quando « hu- milians semetipsum, et formam servi accipiens, » pascere ovile suum, sive, secundum Symmachum, « gregem suum pascebat. » Non enim tanquam Do- minus cum fortitudine, neque tanquam brachium proprio dominatu et auctoritate instructum; sed sicut pastor, ait, pascet gregem suum. Quod etiam ipse testificabatur in Evangeliiis, hæc dicens : « Ego sum pastor bonus, et cognosco meas, et co- gnoscunt me meæ, et animam meam pono pro ovibus ⁶⁶. »

« Et brachio suo congregabit agnos, et præ- gnantes consolabitur. » Agnos, recens natos, et in Christo regeneratos appellat. Alio autem modo, apostolorum ipsius animæ prægnantes et partu- rientes eos, qui ipsorum opera in Christo regene- rabantur, ipsum consolatore habebant : quod ex unius testimonio intelligas, sic loquentis, « Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis ⁶⁷. » Viden' quomodo Paulus pro discipulis suis dolores partus subierit ; sic et reliqui apostoli. Quemadmodum enim matres in utero gestant, sic illi eos, qui ipsorum opera in Christo nascebantur, parturiebant, anxii ne quis abortivus esset, atque ex immaturo partu excideret a Christi conforma- tione et perfectione. Quapropter præfatus ille pastor ipsos consolaturus dicitur.

Vers. 12. « Quis mensus est manu aquam, et cælum palmo, et omnem terram pugillo? Quis libavit pondere montes, et valles statera? » Nam cum sapientes hujus sæculi omnia spontaneo cuidam rerum motui ac fortuito naturali casui, et fato ascribant, necessario præsens sermo nullam rerum fortuito casu existere, sed omnia cum mensura et numero a Domino, qui Deus prædicatur, constituta fuisse declarat. Tropice vero, vulgare apud nos men- surarum exemplo est usus; ut ex rebus nobis cogniti- et ex assuetis vocabulis, ad rei traditæ doctrinam accedamus. Deinde quoniam ex magnitudine et pulchritudine creaturarum, proportione quadam

plurimorum, et dicunt cum Apostolo : *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis.* »

omifex dignoscitur, jure ea quæ penes nos maxima habentur, collata cum Deo extenuat, ad conditoris omnium notitiam nos evocans.

VERS. 13, 14. « Quis novit mentem Domini? et quis ejus consiliarius fuit, qui instruat eum? aut quem consuluit qui instruxerit eum? aut quis ostendit ei judicium, aut viam prudentiæ quis monstravit ei? » Quia enim interrogaverat, quis esset qui hæc existere fecisset, et quis cum mensura et pondere hæc adornasset, consequenter tradit neminem, nisi unam tantum omnibus incomprehensibilem mentem: quare subdit, « Quis novit mentem Domini? » quæ prædicta omnia condidit, quæ nullo egens consiliario, neque alicujus sententia usa, sæpente sapientia, quæ nullatenus existebant ad essentiam traduxit.

VERS. 15, 16. « Si omnes gentes tanquam gutta situlae, et tanquam momentum stateræ reputatae sunt, tanquam saliva habebuntur. Libanus autem non sufficit ad comburendum, et omnia quadrupedia non sufficiunt ad holocaustum. » Quænam hæc gentes, nisi quæ Deum non noverunt, sed idololatricæ errori addictæ sunt? Quæ tanquam stilla situlae, tanquam momentum stateræ, et tanquam saliva reputandæ dicuntur.

VERS. 17, 18. « Et omnes gentes quasi nihil sunt, et in nihilum reputabuntur. Cui assimilastis Dominum? et cui imagini eum assimilastis? » Quæ consequenter induxit, postquam Dei theologiam in medium attulit, et postquam gentibus enuntiavit, quantus esset is, qui aquam manu mensus est, palma cælum, et terram omnem pugillo, quique montes pondere, et valles statera constituit. His itaque apposite confert errorem illum, quo gentes detinebantur: ab eoque illas avertens, ad notitiam ejus, qui Deus esse prædicatur, evocat.

VERS. 19-23. « Annon imaginem fecit faber, et aurifex conflato auro inauravit eam? similitudinem fecit eam? Lignum enim, quod non putrescat, eligit faber, et sapienter quæret quomodo statuat imaginem ex eo, et ut non commoveatur. Nonne scietis? nonne audietis? Annon annuntiatum est vobis a principio? non cognovistis fundamenta terræ: qui continet gyrum terræ, et habitatores ejus quasi locustæ. Qui statuit cælum quasi fornicem, et extendit ut tabernaculum ad habitandum: qui dat principem ut nihilum ad imperandum: terram autem tanquam nihil fecit. » Etiam si a patribus eruditi non estis; at vel nunc saltem ad sapientiam revocati, ejus ope ediscite, quis sit qui continet fundamenta terræ. Nam si non potuistis, inquit, mentem ad cælum erigere; at saltem in terram cogitationes et ratiocinia vestra flectite, in iisque moramini. Quærite in quo illa fundetur, quis ille sit qui tantum elementum, immotum et inconcussum detinet. Quis, ait, est ille, qui tot gentes in terra disseminavit, ut locustis parvitas corporeæ causa comparentur? Deinde sermo- nem a terra erigens, ad cælestem fornicem, et ad

μεγέθη τῆ τοῦ κρείττονος παραθέσει μικρόντες, ἡμῶς εἰς ἔννοιαν προσκαλούμενος τοῦ τὰ σύμπαντα συστησαμένου.

« Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἔγένετο, ὃς συμβιβῆσεν αὐτόν; ἢ πρὸς τίνα συνεβουλεύσατο, καὶ συνεβίβασεν αὐτόν; ἢ τίς ἔδειξεν αὐτῷ κρίσιν; ἢ ἔδδον συνέσεως τίς ἔδειξεν αὐτῷ; « Ἐπειδὴ γὰρ ἠρώτησε, τίς ὁ ταῦτα ὑποστησάμενος, καὶ τίς ὁ μέτρον καὶ σταθμῶν ταῦτα διαταξάμενος, ἀκολουθῶς ἀποδίδωσιν, ὡς οὐδεὶς ἦ εἰς ἄλλο ὁ τοῖς πᾶσιν ἀκατάληπτος νοῦς, διὸ ἐπιλέγει: « Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; » τὸν τῶν εἰρημένων ἀπάντων ποιητικόν, ὃς οὔτε συμβούλου δεηθείς, οὔτε παρὰ τινος γνώμην λαβὼν, τῆ αὐτοῦ σοφίᾳ τὰ μηδαμῶς μηδαμῶς ὑπεστώτα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγεν.

B

« Εἰ πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ ἐλογίσθησαν, ὡς σίελος λογισθήσονται. Ὁ δὲ Ἀβελος οὐχ ἱκανὸς εἰς καύσιν, καὶ πάντα τὰ τετράποδα οὐχ ἱκανὰ εἰς ὀλοκάρπωσιν. » Ποῖα δὲ ταῦτα ἢ τὰ τὸν Θεὸν μὴ εἰδῶτα, προστετηκότα δὲ τῆ πλάνῃ τῆς εἰδωλολατρίας; Ἄ δὴ καὶ ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ, καὶ ὡς σίελος λογισθήσασθαι ἐλέγετο.

« Καὶ πάντα τὰ ἔθνη ὡς οὐδὲν εἰσι, καὶ εἰς οὐθέν ἐλογίσθησαν. Τίνοι ὠμοίωσατε Κύριον; καὶ τίνοι ὠμοίωματι ὠμοίωσατε αὐτόν; » Ἄ καὶ ἀκολουθῶς ἐπήγαγε μετὰ τὸ παραθέσθαι τὴν περὶ Θεοῦ θεολογίαν, κηρύξαι τε τοῖς ἔθνεσιν ὅσος ἦν ὁ μετρησας τῆ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῆ, καὶ τὴν γῆν πᾶσαν δρακί, τὰ τε ὄρη σταθμῶν καὶ τὰς νάπας ζυγῶ συστησάμενος. Τούτοις γοῦν ἀναγκαίως παραβάλλει τὴν κατέχουσαν πλάνην τῶν ἔθνων, ἀποστρέφων αὐτῆς, ἀνακαλούμενος δὲ εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ θεολογουμένου.

C

« Μὴ εἰκόνα ἐποίησε τέκτων; ἢ χρυσοκόμος χωνεύσας χρυσίον περιεχύρωσεν αὐτόν; ἐμοίωμα κατεσκεύασεν αὐτόν; Ξύλον γὰρ ἀσηπτον ἐκλέγεται τέκτων, καὶ σοφῶς ζητήσῃ πῶς στήσει εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ ἵνα μὴ σαλεύεται. Οὐ γνώσεσθε; οὐχ ἀκούσεσθε; Οὐχ ἀνηγγέλη ἐξ ἀρχῆς ὑμῖν; οὐχ ἔγνωτε τὰ θεμέλια τῆς γῆς. Ὁ κατέχων τὸν γύρον τῆς γῆς, καὶ οἰνοικούντες ἐν αὐτῇ ὡς ἀκρίδες· ὁ στήσας ὡς καμάραν τὸν οὐρανὸν, καὶ διατείνας ὡς σκηνὴν κατοικεῖν· ὁ διδοὺς ἄχροντας ὡς οὐδὲν ἄρχεῖν, τὴν δὲ γῆν ὡς οὐδὲν ἐποίησε. » Εἰ καὶ μὴ ἐκ πατέρων ἐδιδάχθητε, ἀλλὰ νῦν γοῦν σωφρονισθέντες, ὠφελήθητε, καὶ μάθετε τίς ποτὲ ἐστὶν ὁ κατέχων τὰ θεμέλια τῆς γῆς. Εἰ γὰρ μὴ ἠδύνασθε, φησὶν, εἰς τὸν οὐρανὸν τὴν διάνοιαν ἐπαίρειν, ἀλλ' ἐπιστήσατε, φησὶν, ἐν τῇ γῆ ἔμπειεῖσθαι τὰς διατριβὰς. Ἐπὶ τίνος τε ἤδρασται ζητήσατε, καὶ τίς ἐστὶν οὗτος, ὁ τὸ τοσοῦτον στοιχεῖον ἀκρίνης τε καὶ ἀσφάλτου διακρατῶν. Τίς δὲ, φησὶν, ἐστὶν ὁ καὶ τὰ τοσαῦτα σπείρας ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνη, ὡς παραβάλλεσθαι αὐτὰ μικρότητος ἕνεκα τῶν σωμάτων ἀκρίσιν; Εἶτα, πάλιν ἀναθὰς ἀπὸ τῆς γῆς τῷ λόγῳ, τὴν ἀψίδα τὴν οὐράνιον, τό τε ἐπὲρ γῆν ἡμισφαίριον, καμάρας δίκην ἐπηωρημένον, τοῖς πᾶσιν ἀποθαυμάζειν, καὶ τῶν

ευστησάμενον τὸν οὐρανὸν ἐναυῆσαι ὁπάτης ἐστὶ δυνάμει, παρορμᾶ, λογισασθαι τε, ὡς οὐκ ἀργῶς αὐτὸν ὑπεστήσατο σκητῆς δίκην, ἄνωθεν μὲν ἐρηπιωμένον κατὰ τῶν εἰσῶ οὐρανοῦ πάντων, τοῖς δὲ ἐπέκεινα οὐρανοῦ ὑπεστρώσθαι ἐκδιαιτήμα, ὡσπερ δὲ τῆς σκητῆς προουδῆσεν, οὕτω καὶ τῶν εἰσῶ τῆς σκητῆς οἰκούντων. Διόπερ κατὰ χρόνους καὶ καιροὺς τοῖς ἐν τῇ γῆ βιοῦσιν ἀνθρώποις ἄρχοντας ἐφίστησι, προκησάμενος ἀρχόντων τοῖς ἀρχομένοις καταλλήλων. Διὸ ἐπιλέγει· « Διδοὺς ἄρχοντας εἰς οὐδὲν ἄρχειν. » Οὐδὲν δὲ ὀνομάζει τὸν θνητὸν βίον, ἧ καὶ τὴν γῆν αὐτὴν ὡσπερ οὖν διδάσκει φάσκων ἐξῆς· « Τὴν δὲ γῆν εἰς οὐδὲν ἐποίησα. » Ταῦτα πάντα περὶ τῶν κατὰ κειρὸς ἀρξάντων καὶ τυραννησάντων ἐπὶ τῆς γῆς εἴρηται, ὡς εἰς τοιοῦτο περιστησαμένων τέλος.

de iis, qui variis temporibus imperarunt, et tyrannidem obtinuerunt, utpote qui talem finem et exitum habuerint.

« Οὐ γὰρ μὴ φευτεύσωσιν, οὐδὲ μὴ σκεῖρωσιν, οὐδὲ μὴ ῥιζωθῆ εἰς τὴν γῆν ἢ ῥίζα αὐτῶν. Ἐπνευσεν ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐξηράνθησαν, καὶ καταιγὶς ὡς φρύγανα λήψεται αὐτοὺς. Νῦν οὖν εἶμι με ὁμοιώσατε, καὶ ὑφωθήσομαι; εἶπεν ὁ ἅγιος. Ἀναβλέψατε εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε, τίς κατέδειξε ταῦτα πάντα; Ὁ ἐκφέρων κατ' ἀριθμὸν τὸν κόσμον αὐτοῦ πάντας ἐπ' ὀνόματι καλέσει ἀπὸ πολλῆς δόξης, καὶ ἐν κράτει ἰσχύος αὐτοῦ· οὐδὲν σε ἔλαθε. » Διὸ πρὸς αὐτοὺς ἀποτείνεται λέγων· Διὰ τί παρὰ σεαυτῶν ταῦτα λογίζῃ, καὶ λέγειν τολμᾶς, ὡς τὸν Θεὸν ἢ σὴ ὁδὸς ἔλαθε, καὶ οὐκ ὑπόκεισαι κρίσει, διὰ τὸ ἀγνοεῖν αὐτὸν τὰ ὑπὸ σοῦ δρώμενα;

« Μὴ γὰρ εἴπῃς, Ἰακώβ, καὶ τί ἐλάλησας, Ἰσραὴλ; Ἄπεκρύβη ἡ ὁδὸς μου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Θεός μου τὴν κρίσιν ἄπειλε, καὶ ἀπέστη. Καὶ νῦν οὐκ ἔγνωσ; εἰ μὴ ἤκουσας; Θεὸς αἰώνιος, ὁ Θεὸς ὁ κατασκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς, οὐ πεινάσει, οὐδὲ κοπιᾶσει, οὐδὲ ἐστὶν ἐξεύρεσις τῆς φρονήσεως αὐτοῦ· διδοὺς τοῖς πεινῶσιν ἰσχύον. καὶ τοῖς μὴ ἔδουσαν ἰσχύον λύπην. Πεινᾶσουσι γὰρ νεώτεροι, καὶ κοπιᾶσουσι νεανίσκοι, καὶ ἐκλεκτοὶ ἀνίσχυοι ἔσονται. » Ἀκράτητος δὲ καὶ ἀνεφικτος ἢ παρ' αὐτῶν τυγχάνει σοφία, δι' ἧς τὰ σύμπαντα διοικεῖ· οὕτω δ' οὖν αὐτῶ μέλει καὶ τῶν καθ' ἕκαστον καὶ κατὰ μέρος, ὡς, διὰ τὸ ἐφορᾶν αὐτὸν καὶ λόγῳ θεῶν διακρίνειν τὰ κατ' ἀνθρώπους πράγματα, ἰδιάζειν ἐκάστῳ μεμερισμένον τὸν βίον· ὡς τοῖς μὲν δι' ἔνδειαν τροφῆς πεινῶσιν ἰσχύον παρεῖναι πολλάκις καὶ ῥώμην σώματος φυσικῆν, τοῖς δὲ μὴ πεινῶσι, πλοῦτῳ δὲ περιβρέσοις, φροντίδας ὑπάρχειν καὶ λύπας, τὰς τὴν τρυφὴν αὐτῶν κολαζούσας. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον, νέους μὲν καὶ νεανίσκους, οὓς εἰς τὸ ἀνδριεσθαι προσηκεῖ, ἀσθενεῖς ἀπεργάζεται, πάθει καὶ νοσήμασι περιβάλλων. Μυρλοὺς δὲ νεότητι σφριγώντας θάπτον ἀποθῆναι παρεσχέασε τοῦ βίου. Ἀνάπαλιν δὲ τούτοις οἱ ἐν διωγμῶν καιροῖς τὸν Θεὸν ὑπομένοντες, ἀσθενεῖς ὄντες καὶ οἰκτροὶ κατὰ τὴν παρούσαν ζωὴν, μεταβολῆς θείας ἔξωθήσαν, ὡς μὴ μένον ἀνέσεως καὶ ἐλευθερίας τυχεῖν, ἀλλὰ καὶ δίκην αἰτῶν περοφυῆσαι· ὅστις ἀνασθῆναι καὶ ὑψωθῆναι καὶ μετεοροτορησῆσαι,

A hemisphaerium, camerae instar elatum omnibusque imminens, admirandum, et ad eum qui caelum condidit (quantae nempe sit virtutis), contemplandam invitat, et ad considerandum, non sine causa caelum ab eo tabernaculi instar constitutum fuisse, superne quidem expansum, super omnia, quae intra caelum continentur; iis vero qui supra caelum sunt substratum ad domicilium. Quomodo autem tabernaculo, ita et iis, qui intra tabernaculum sunt, providit. Quapropter variis temporibus hominibus in terra viventibus principes constituit, congruentes subditis moderatores procurans. Quare subdit, « Dans principes in nihilum ad imperandum. » Nihilum porro dixit mortalem vitam, sive ipsam terram, ut etiam docet inferius his verbis,

B « Terram autem in nihilum fecit. » Haec omnia ait

VERS. 24-26. « Siquidem non plantabunt, neque seminabunt, neque radices aget in terra radix eorum. Flavit super eos, et exaruerunt, et procella tanquam stipulas apprehendet eos. Nunc igitur cum me assimilastis, et exaltabor? dicit sanctus. Attolite sursum oculos vestros, et videte, quis ostendit haec omnia? Qui effert in numero ornatum suum: omnes nomine vocabit a multa gloria et in robore fortitudinis suae; nihil tibi latet. » Quomobrem eos sic alloquitur: Cur apud te talia cogitas, et dicere audes; quod scilicet Deo fateat via tua, et quod tu iudicium non subiturus sis, quia ipse gesta tua ignorat?

VERS. 27-30. « Ne dixeris enim, Jacob, et quid locutus es, Israel? Abscondita est via mea a Deo, et Deus meus iudicium abstulit et recessit. Et nunc an nescis? Annon audivisti? Deus aeternus, Deus qui fabricatus est terminos terrae, non esuriat, non laborabit, neque est investigatio sapientiae ejus: qui dat esurientibus virtutem, et non dolentibus dolorem. Esurient enim juvenes, et laborabunt adolescentes, et electi infirmi erunt. » Incomprehensibilis quippe est ejus sapientia, qua omnia moderatur: atque ita singulatim minutatimque omnia curat, ut illo dispiciente, et ratione quadam divina res hominum discernente, singulis quae sibi propria ad vitam sunt distribuantur; ita ut iis qui ex cibi penuria fame laborant, robur ac naturalis corporis valetudo plerumque adsit; iis vero qui non esuriunt, sed divitiis abundant, sollicitudines et dolores adsint, quos eorum voluptas castigetur. Eademque ratione juvenes et adolescentes, quos vegetus et fortes esse convenit, infirmos reddit, aegritudinibus et morbis subjiciens. Innumeros autem juventute florentes, quam celerrime e vita decedero fecit. Vice versa autem, qui persecutionum tempore Deum exspectantes, infirmi miserabilesque in praesenti vita erant, divina mutatione dignati sunt, ut non modo dimissionem ac libertatem assequerentur, sed etiam instar aquilarum eey pennis. su-

hīmes volarent; ita ut ascenderent, exaltarentur, ac demum in cœlos cursum dirigerent. Hæc quippe aquilarum natura est.

VERS. 31. « Qui autem expectant Deum, mutabunt fortitudinem, assumunt pennas ut aquilæ; current, et non laborabunt; ambulabunt, et non esurient. » Ingentibus perfuncti doloribus, demum visitatione Dei dignati, in pace vitam egerunt, aquilarum instar pennis instructi, ac in sublime elati. Quod si contigerit eos, qui pro pietate concertarunt et vicerunt, martyrio consummatos esse; multo magis illis memorata promissio competat.

CAPUT XLI.

VERS. 1. « Innovamini ad me, insulæ, principes enim mutabunt potentiam: accedant et loquantur simul; tunc iudicium annuntient. » Jubeat nimirum insulas, « obmutescere et tacere, » secundum Theodotionem, ut divinum sermonem et salutarem prædicationem audire valeant. Insulas vero frequenter vocat Ecclesias omnibus ex gentibus constitutas, quia illas nequitie salsugo ceu mare circumfluit. « Principes enim mutabunt potentiam; » ut mores mutent, et a pejoribus ad meliora convertantur. « Accedant et loquantur simul; » nimirum gentes, inquit, ad me Deum suum accedant, et verba mea loquantur, quæ simul et in cœtu recitabuntur, videlicet in Ecclesia mea.

VERS. 2. « Tunc iudicium annuntient. Quis excitavit ab oriente justitiam? vocavit eam ad pedes suos et vadit? » Peroptat enim ut gentes, quem didicerint Dei sermonem aliis annuntient. Justitiae namque opus erat, ut non domestici tantum, sed etiam reliquæ gentes ad Dei notitiam evocarentur.

« Dabit in conspectu gentium, et reges obstupesciet: et dabit in terram gladios eorum, et sicut stipulas expulsas arcus eorum. » Subdidit illi multos, ut Babylonem, quod jus postulabat, dirueret. Ipse namque erat, qui et priscis illis olim religionis hominibus notus fuit, et qui post priscum illum populum Ecclesiam gentium sibi concreditam habuit.

VERS. 3, 4. « Et persequetur eos: transibit in pace via pedum ejus. Quis operatus est et fecit hæc? Vocavit eam, qui vocat eam a generationum principio. » Testificatur non vulgarem utilitatem gentibus obventuram, si a pristina cæcitate et deorum multitudinem translatae, videant eum qui dixit, « Ego Deus primus, et in ventura tempora ego sum. » Quem cum viderent extimuerunt, ad initium sapientiae profectæ; nam « Initium sapientiae timor Domini ».

VERS. 5-7. « Termini terræ accesserunt, et venerunt simul, iudicans unusquisque proximo suo, et fratri auxiliari. Et dicet, Prævaluit vir artifex, et rariis percussus malleo: simul cudens, aliquando quidem dicet, Solidatio bona est. Corroborarunt ea clavis, ponent ea, et non movebuntur. »

66 Psal. cx. 10

καὶ τέλος τὴν εἰς οὐρανοὺς ποιεῖαν στεῖλαισθαι. Τοιαύτη γὰρ ἡ ἀετῶν φύσις.

« Οἱ δὲ ὑπομένοντες τὸν Θεὸν ἀλλάξουσιν ἰσχύον, περοφυήσουσιν ὡς ἀετοί· δραμοῦνται, καὶ οὐ κοπιήσουσι· βαδιοῦνται, καὶ οὐ πεινάσουσιν. » Μετὰ οὖν τὰς ὑπερβαλλούσας θλίψεις, ἐπισκοπῆς Θεοῦ καταξιωθέντες, ἐν εἰρήνῃ διετέλεσαν τὸν βίον, ἀετῶν δίκην περοφυήσαντες, καὶ εἰς ὕψος ἀρθέντες. Εἰ δὲ καὶ μαρτυρίῳ τελειωθῆναι συμβέβηκε τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἡγωνισμένους καὶ νενικηκότας, πολὺ μᾶλλον τοῦτοις ἀρμόσειεν ἡ εἰρημὴν ἐπαγγελία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ΄.

Ἐγκαινίζεσθε πρὸς με, ὦ ἄνθρωποι· οἱ γὰρ ἄρχοντες ἀλλάξουσιν ἰσχύον· ἐγγισάτωσαν καὶ λαλησάτωσαν ἅμα· τότε κρίσιν ἀναγγελάτωσαν. Παρακελεύεται δὴ τὰ ταῖς νήσοις, κατὰ Θεοδοτίωνα, « κωφεύειν καὶ σιγᾶν, » ὡς ἂν ἐπήκοοι γένοιτο θεϊκῆς ὁμιλίας, σωτηρίου τε κηρύγματος. Νήσους δὲ ὀνομάζει συνεχῶς τὰς ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας, διὰ τὸ ὡσπερ ὑπὸ θαλάσσης περιβέβησθαι ὑπὸ τῆς ἀλμυρᾶς τοῦ βίου κακίας. « Οἱ γὰρ ἄρχοντες ἀλλάξουσιν ἰσχύον· » ὡς ἂν μεταβάλοιεν τὸν ἑαυτῶν τρόπον, καὶ ἀλλαγὴν τὴν ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω ποιήσουσιν. « Ἐγγισάτωσαν καὶ λαλησάτωσαν ἅμα· » δηλονότι τὰ ἔθνη πρὸς με, φησί, τὸν Θεὸν ἐγγισάτωσαν, καὶ τὰ ἐμὰ ῥήματα λαλησάτωσαν, ὁμοῦ κατὰ τὸ αὐτὸ γενόμενα, ἐν τῇ ἐμῇ δηλαδὴ Ἐκκλησίᾳ.

« Τότε κρίσιν ἀναγγελάτωσαν. Τίς ἐξήγειρεν ἀπὸ ἀνατολῶν δικαιοσύνην; ἐκάλεσεν αὐτὴν κατὰ πόδας αὐτοῦ, καὶ πορεύεται; » Τὴν γὰρ περὶ τῆς κρίσεως λόγον βούλεται μαθόντα τὰ ἔθνη καὶ ἑτέροις ἀπαγγέλλειν. Δικαιοσύνης γὰρ ἔργον ἦν τὸ μετ' ἰδίους μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη καλεῖσθαι ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ γνώσιν.

« Δώσει ἐναντίον ἐθνῶν, καὶ βασιλεῖς ἐκστήσει· καὶ δώσει εἰς γῆν τὰς μαχαίρας αὐτῶν, καὶ ὡς φρύγανα ἐξωσμένα τὰ τόξα αὐτῶν. » Ἰπέταξεν αὐτῷ πολλοὺς, ἵνα καθέλῃ Βαβυλῶνα δικαίως. Αὐτὸς γὰρ ἦν ὁ καὶ τοῖς πρώτοις πρόβαλοι καὶ ἐξ ἀρχῆς θεοφιλέσι γενόμενοις γνωσθεῖς, καὶ ὁ μετὰ τὸν πρότερον λαὸν τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν πεπιστευμένος.

« Καὶ διώξεται αὐτοῦ· διελεύσεται ἐν εἰρήνῃ ἡ ὁδὸς τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Τίς ἐνήργησε καὶ ἐποίησε ταῦτα; Ἐκάλεσεν αὐτὴν ὁ καλῶν αὐτὴν ἀπὸ γενεῶν ἀρχῆς. » Μαρτυρεῖ δὲ ὁ λόγος ὡφέλειαν οὐ τὴν τυχοῦσαν τοῖς ἔθνεσιν, εἰ γε μεταβάλλοντα τῆς προτέρας ἀβλεψίας καὶ πολυθείας, ἴδοσαν τὸν εἰρηκότα. « Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα ἐγὼ εἰμι. » Καὶ ἰδόντα ἐσοθήθησαν, ἐν ἀρχῇ γενόμενα σοφίας· « Ἀρχὴ γὰρ σοφίας φόβος Κυρίου. »

« Τὰ ἄκρα τῆς γῆς ἤγγισαν, καὶ ἤλθον ἅμα, κρίνων ἕκαστος τῷ πλησίον, καὶ τῷ ἀδελφῷ βοηθήσαι. Καὶ ἐρεῖ· Ἴσχυσεν ἄνθρωπος τέκτων, καὶ χαλκεὺς ὁ τύπτων σφύρα, ἅμα ἐλαύνων, ποτὲ μὲν ἐρεῖ, Σύμβλημα καλὸν ἔστιν. Ἴσχύρισαν αὐτὰ ἐν ἤλοις, θήσουσιν αὐτὰ, καὶ οὐ κινήθησονται. » Τὸ γὰρ παραδοξότατον

τοῦτό ἐστιν, ὅτι καὶ τὰ βάρβαρα φύλα καὶ τὰ πορρωτάτῳ ἀπωκισμένα Ἰουδαϊκῆς χώρας, καθ' ἣν μόνην γνωρίζεσθαι ἐνομιζέτο τὸ παλαιὸν ὁ Θεός, γινώσκον ἀνεβλήθη τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς θεοσεβείας· ὡς ἐκπλαγῆναι τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης τὴν χάριν, σπεῦσαι τε καὶ ἐλθεῖν ἀκολουθῶν τῷ φήσαντι κηρύγματι· « Ἐγγισάτωσαν, καὶ λαλησάτωσαν ἅμα. » Οὐ γὰρ μόνον ἑαυτοὺς σώζειν οἱ κεκλημένοι, ἀλλὰ καὶ τοὺς πλησίον κατὰ τοὺς τῆς φιλανθρωπίας νόμους. Ἦν ποτε χρόνος ὅτε καὶ ἡμῶν αὐτῶν κατίσχυεν ἀνὴρ τέκτων ὁ τὴν εἰδωλολατρείαν κατεργασάμενος, καὶ χαλεπὸς τύπτων σφύρα τοὺς ἑαυτοῦ θεοῦ· ἀλλὰ νῦν ἔγνωμεν τὸ μὴθὲν ὄντας ἐκείνους, καὶ τῆς πατρικῆς κατεγνώμεν πλάνης, ἧ δὴ καὶ ὑμᾶς προσήκει μανθάνοντας ὠφελείσθαι. Δείγμα δὲ τῆς ἀδραναίας τῶν πάλαι νομισθέντων ἡμῖν θεῶν τὸ μὴ ἔσταναι δύνασθαι, εἰ μὴ γόμοις τισὶ καὶ ἡλοῖς ἐμπαρεῖεν.

« Σὺ δὲ, Ἰσραὴλ παῖς μου, Ἰακώβ, καὶ ὃν ἐξελεξάμην, σπέρμα Ἀβραάμ, ὃν ἠγάπησα. » Παῖδα πρῶτον ὀνομάζει, ἔπειτα ἐκλεκτὸν, εἶτα ἀγαπητὸν. Τὸν μὲν ὡς ἐν ἀρχαῖς ὄντα καὶ φόβῳ δουλείας παιδαγωγούμενον, οἷος ἦν ὁ ἀποστολικὸς χορὸς, τὸν πρῶτον βίον ὑπὸ τὸν παιδαγωγῶν νόμον γεγονώς· τὸν δὲ αὐτὸν ἐκλεκτὸν ὀνομάζει, ὡς ἂν προκόψαντα καὶ τῆς σωτηρίου κλήσεως καὶ ἐκλογῆς κατηξιωμένον. Σπέρμα δὲ Ἀβραάμ ἕτερον τάγμα τυγχάνον παρὰ τὸ τῶν ἐκλεκτῶν, ὅποιον ἂν εἴη τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων, πρὸς οὓς διαλεγόμενος ὁ Σωτὴρ ἔλεγεν· « Οἶδα, ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε. » Ἐτεροὶ δὲ ἦσαν οὗτοι παρὰ τὰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, περὶ ὧν ἐδίδασκε λέγων· « Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ἐποιεῖτε. » Ἀβραάμ μὲν οὖν ἀγαπητὸς ἦν τοῦ Θεοῦ καὶ φίλος· διὸ λέλεκται· « Σπέρμα Ἀβραάμ, ὃν ἠγάπησα. » ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « Σπέρμα Ἀβραάμ τοῦ φίλου μου. » κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν, « Σπέρμα ἀγαπητὸν μου. » Τό γε μὴν σπέρμα αὐτοῦ οὐκέτι ἠγαπηθῆαι ὁμοίως τῷ Ἀβραάμ λέγεται· πλὴν ἀλλὰ καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ καλεῖ διὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ, εἰπὼν αὐτοῖς· « Πορεύεσθε πρὸς τὰ πρόβατα ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ. »

« Οὐ ἀντελαβόμεν ἀπ' ἀκρων τῆς γῆς, καὶ ἐκ τῶν σκοπιῶν αὐτῆς ἐκάλεσά σε, καὶ εἶπά σοι· Παῖς μου εἶ· ἐξελεξάμην σε, καὶ οὐκ ἐγκατέλιπόν σε. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων τοὺς ἐν τῇ διασπορᾷ τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, οὓς πρῶτους κατηξίω τῆς αὐτοῦ κλήσεως. Πολλοὶ γὰρ κατὰ τοὺς ἀποστολικούς χρόνους οἱ ἀπὸ Ἰουδαίων τὸν Χριστοῦ λόγον παραδεδεγμένοι, οὐ μόνον ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας γῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν.

« Μὴ φοβοῦ· μετὰ σοῦ γάρ εἰμι· μὴ πλανῶ. » Ἐπιθαρσύνει τὴν ἐκλογὴν ταύτην, εἰς τὸ ἀδεῶς εἰς πάντα τὰ ἔθνη κηρύξαι τὸ Εὐαγγέλιον· ἧ δὴ καὶ αὐτὸς ἐδήλου ἐν Εὐαγγέλιος ὁ Σωτὴρ φάσκων· « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ Θεός σου, ὁ ἀντισχύσας σε, καὶ ἐβοήθησά σοι. »

A Nam quod per quidem mirum est, barbaræ nationes, et longissime remotæ a Judaica regione, in qua sola Deus olim notus esse putabatur, ad pietatis et religionis notitiam accesserunt, ita ut de gratia divinæ justitiæ obstupescerent, atque maturarent et venirent, prædicationi obsequentes, quæ ait, « Accedant et loquantur simul. » Vult enim ut secundum humanitatis leges, qui vocati sunt, non suæ tantum, sed proximi etiam salutem consulant. Fuit olim tempus, quo faber idolorum præfix, et præterius malleo eudens deos suos, in nos prævaleret: at jam novimus eos nihil esse, et paternum errorem damnamus, quod vos ad utilitatem vestram ediscere opus est. Imbecillitatis autem eorum qui a nobis olim pro diis habebantur, argumentum est, quod æ stare quidem possint, nisi palis et clavis defigantur.

VERS. 8. « Tu autem Israel puer meus, Jacob, quem elegi, semen Abraham, quem dilexi. » Puerum primo vocat, hinc electum, postea dilectum. Puerum quidem, quasi in primis initiis degeret, ac metu servitutis institueretur; qualis erat apostolicus chorus, qui primo vitæ suæ tempore sub lege quasi sub pædagogico fuit: eundem porro electum nuncupat, utpote qui profectus auctus salutari vocatione et electione dignatus sit. Semen autem Abraham aliud et distinctus ordo est ab electis, qualis erat multitudo Judæorum, quos alloquens Salvator dicebat, « Scio quia semen Abraham estis ». At illi diversi erant filii Abraham, de quibus hæc edocebat, « Si Abraham filii essetis, opera Abraham faceretis ». Abraham ergo dilectus et amicus Dei erat: quare dictum est, « semen Abraham, quem dilexi; » sive, secundum Symmachum, « semen Abraham amici mei; » secundum Aquilam vero, « semen dilectum meum. » Et vero semen ejus non perinde atque Abraham amari dicitur. Attamen per electos suos semen ejus vocat; nam ait illis, « Ite ad oves quæ perierunt, domus Israel ». »

VERS. 9. « Quem assumpsi ab extremis terræ, et a speculis ejus vocavi te, et dixi tibi, Puer meus es: elegi te, et non dereliqui te. » His porro significat eos in dispersione Judaici populi, quos primos vocatione sua dignatus est. Apostolicis quippe temporibus ex Judæis multi verbum Christi susceperunt, non modo ex iis qui Judæam incolebant, verum etiam ex iis, qui penes reliquas gentes habitabant.

VERS. 10. « Noli timere, tecum enim sum: ne erres. » His ab se electis fiduciam addit, ut Evangelium in omnibus gentibus sine formidine prædicent; quod ipsum declarabat in Evangeliiis Servator his verbis, « Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi ». Ego enim sum Deus tuus, qui confortavi te, et auxiliatus sum tibi. »

⁶⁷ Joan. viii, 57. ⁶⁸ ibid. 59. ⁶⁹ Matth. x, 6. ⁷⁰ Matth. xxvii, 20.

VERS. 11. « Erunt enim quasi non sint, et peribunt omnes adversarii tui. » Cave, inquit, putes te tua virtute posse tantæ prædicationi ministrare. Nihil quippe eras, nec quidquam egere potuisses, nisi ego tecum existens tecumque ambulans, apud omnes gentes te corroborassem, teque patientia, perseverantia et virtute munissem; ut tibi Evangelium omnibus prædicanti impedimentum nullum occurreret.

VERS. 12. « Quæres eos, et non invenies homines, qui debacchentur in te. Erunt enim quasi non sint, et non erunt adversarii tui. » Etiam si enim quo tempore te impugnabant et divexabant, aliqui ad breve temporis spatium viderentur esse; at tu quidem subsistes ac permanebis, eorumque perniciem videbis; illi vero quamprimum esse desinent, ex hac vita delicti. Quamobrem perseverare te oportet, et ad iis illatas ærumnas sustinere.

VERS. 13, 14. « Quoniam ego Deus tuus, qui teneo dexteram tuam, qui dico tibi, Ne timeas Jacob, perexigee Israel. » Nam paucissimi sane numero erant discipuli Salvatoris nostri; nimirum duodecim apostoli, et post illos septuaginta alii.

VERS. 15. « Ecce feci te quasi plaustrum rotas triturantes, recentes, in ærurarum modum. » Sic enim virtus corroborantis eos ostendebatur, dum ipsi nihil a verme differrent, sed etiam paucissimi essent, ac mortui cadaveraque Israelis viderentur. Huiusmodi tamen cum essent, rotarum et currus instar, ceu quamdam paleam diffindebant, diabolicum impiarum gentium cultum et idololatriam triturantes et secantes. « Et triturabis montes, et comminues colles, et tanquam pulverem pones. »

VERS. 16. « Et ventilabis, et ventus auferet eos, et turbo disperget eos. Tu autem lætaberis in sanctis Israel. » Per montes et colles adversarias potestates, olim contra Dei cognitionem insurgentes subindicans; ita ut error ille diabolicus apud gentes non ultra subsistat. His porro montibus et collibus de medio sublatis ac deletis, tu ipse servus meus electus, per quem hæc perpetranda sunt, lætaberis in Domino, et in sancto Israel lædaberis.

VERS. 17. « Et exultabunt pauperes et inopes. » Quærent enim aquam, et non erit: lingua eorum præ siti exaruit. Ego Dominus Deus: ego exaudiam Deus Israel, et non derelinquam eos. » Qui autem isthæc ad finem deducta sint, et etiamnum peragantur in ecclesiis Dei, quæ per discipulos Salvatoris nostri omnibus in locis fundatæ sunt, intelliges, si animum adhibueris. Animæ igitur quæ olim in gentibus inopes ac Dei cognitione egentis erant, nec vel stillam vivifici potus habebant, ita ut lingua earum, et sermo ea prolatus exaresceret, quod ne guttæ quidem salutaris verbi participes essent; eadem ipsæ per cælestem gratiam inexpectatum beneficium acceperunt, fontibus, fluminibus et omnimodis aquis vivificis replente; ut pote

« Ἔσονται γὰρ ὡς οὐκ ὄντες, καὶ ἀπολοῦνται πάντες οἱ ἀντίδικοί σου. » Ὅρα γὰρ, φησὶ, μήποτε νοθήσῃ, ὡς τῇ αὐτοῦ ἰσχύϊ δεδύνησαι τοσοῦτω κηρύγματι διακονήσασθαι. Οὐδεὶς γὰρ ἂν ᾔσθαι, οὐδ' ἂν ἠδυνήθης τι, εἰ μὴ ἐγὼ μετὰ σοῦ ὦν, καὶ σὺν σοὶ παρευόμενος, εἰς πάντα τὰ ἔθνη ἐνίχυσά σε, ὑπομονὴν καὶ καρτερίαν καὶ δυνάμιν σοὶ δωρησάμενος· ὡς μηδὲν ἐμποδῶν σοὶ γενέσθαι κώλυμα κηρύττοντι τὸ Εὐαγγέλιον εἰς πάντας.

« Ζητήσεις αὐτούς, καὶ οὐ μὴ εὑρήσῃς τοὺς ἀνθρώπους οἱ παροινήσουσιν εἰς σέ. Ἔσονται γὰρ ὡς οὐκ ὄντες, καὶ οὐκ ἔσονται οἱ ἀντιπολεμοῦντές σε. » Εἰ γὰρ καὶ πρὸς ὀλίγον ἔδοξαν εἶναι τινες, καθ' ἕν καιρὸν ἐπολέμουν καὶ ἐδίωκόν σε· ἀλλὰ σὺ μὲν ἔστη καὶ διαμνεῖς, καὶ ὄψει αὐτῶν τὴν ἀπώλειαν· οἱ δὲ οὐκ ἔσονται, ἢ τάχος ἀφανιζόμενοι τοῦ βίου. Διὸ καρτερεῖν σε προσηκεί, καὶ ὑπομένειν τὰς ἐξ αὐτῶν ἐπιχορμώνας ὀλίψεις.

« Ὅτι ἐγὼ ὁ Θεός σου, ὁ κρατῶν τῆς δεξιᾶς σου, ὁ λέγων σοὶ· Μὴ φοβοῦ, Ἰακώβ, ὀλιγοτὸς Ἰσραὴλ. » Ὀλίγοι γὰρ τὸν ἀριθμὸν ἐτύγγαλον οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταί, δώδεκα μὲν ὄντες ἀπόστολοι· ἑβδομήκοντα δὲ οἱ μετ' αὐτούς.

« Ἰδοὺ ἐποίησά σε ὡς τροχοὺς ἀμάξης ἀλοῦντας, καινοὺς, πριστηροειδέεις. » Οὕτω γὰρ ἡ δυνάμεις τοῦ ἐνισχύοντος αὐτοὺς ἐδεικνύετο, ὅτε αὐτοὶ σκώληκος οὐδὲν διέφερον, ἀλλὰ καὶ ὀλιγοστοὶ ἦσαν, καὶ νεκροὶ καὶ τεθνεώτες τοῦ Ἰσραὴλ ἐτύγγαλον. Ὅμως τοιοῦτοι ὄντες, ὥσπερ τινὰ καλὰ μὲν διέτεμον τροχῶν καὶ ἀμάξης τρόπον, ἀλοῦντες καὶ καταπρίζοντες τῶν ἀλλοφύλων καὶ ἀθέων ἔθνῶν τὴν δαιμονικὴν θεοποίησαν.

« Καὶ ἀλοήσεις ὄρη, καὶ λεπυνεῖς βουνοὺς, καὶ ὡς χροῦν θήσεις. »
« Καὶ λιχμῆσεις, καὶ ἀνεμος λήψεται αὐτούς, καὶ καταιγὶς διασπερεῖ αὐτούς. Σὺ δὲ εὐφρανθήσῃ ἐν τοῖς ἁγίοις Ἰσραὴλ. » Ὅρη καὶ βουνοὺς τὰς ἀντικειμένους δυνάμεις, πάλαι κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐπιχορμώνας, ἀνιττόμενος· ὡς μηκέτι ὑπεστέμναι παρὰ τοῖς ἔθνεσι τὴν δαιμονικὴν πλάνην. Τῶν δὲ ἀποδοθέντων ὀρών καὶ τῶν δηλωθέντων βουνῶν ἀφανῶν γενομένων, σὺ αὐτὸς ὁ δοῦλός μου ὁ ἐκλεκτός, δι' οὗ ταῦτα κατώρθωται, εὐφρανθήσῃ ἐν Κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ Ἰσραὴλ ἐπαινεθήσῃ.

« Καὶ ἀγαλλιάσονται οἱ πτωχοὶ καὶ ἐνδεεῖς. Ζητήσουσι γὰρ ὕδωρ, καὶ οὐκ ἔσται· ἡ γλῶσσαι αὐτῶν ἀπὸ τῆς δίψης ἐξηράνθη. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός· ἐγὼ ἐπακούσομαι ὁ Θεός Ἰσραὴλ, καὶ οὐκ ἐγκαταλείψω αὐτούς. » Ὅπως δὲ ταῦτα τέλους ἔτυχε, καὶ εἰσέτι νῦν ἐνεργεῖται ἐν ταῖς διὰ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατὰ πάντα τόπον ἰδρυθείσαις ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, τὴν διάνοιαν ἐπιστήσας εἴση. Αἱ γοῦν τὴ παλαιὴν πτωχεύουσαι ἐν τοῖς ἔθνεσι ψυχὰι καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἐνδεεῖς οὔσαι, καὶ μηδὲ βανίδα ζωτικῆς πόματος κεκτημέναι, ὡς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καὶ τὸν δι' αὐτῆς προσφερόμενον λόγον ἐξηράνθη, διὰ τὸ μηδεμιᾶς νοτίδος λόγου σωτηρίου μετέχειν· αὐταὶ παραδόξου τετυγχάσασιν εὐεργεσίας διὰ τῆς οὐρανίου χάριτος πληροῦσθαι· τε πηγῶν, καὶ ποταμῶν καὶ

παντοίων ζωτικῶν ὑδάτων, ὡς ἀπολαύουσαι ὕδατος, A
 περὶ οὐ ἀνωτέρω ἐλέγετο· «Καὶ πίνονται ὕδωρ ἐκ τῶν
 πηγῶν τοῦ σωτηρίου.» εἶπε ἀπὸ πηγῶν τοῦ Ἰσραήλ,
 ὧν ἐμνημόνευσεν ὁ φήσας λόγος, «Ἐν ἐκκλησίαις
 εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραήλ.» Τοῦ-
 το δ' αὖ εἶη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ πηγάζον ἐν τῇ
 Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀνομβροῦν ὕδατα ζῶντα,
 τότε μὲν ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τότε δὲ ἀπὸ τῆς
 καινῆς καὶ εὐαγγελικῆς διδασκαλίας.

«Ἄλλὰ ἀνοίξω ἐπὶ τῶν ὀρέων ποταμούς, καὶ ἐν
 μέσῳ πεδίων πηγάς. Ποιήσω τὴν ἔρημον εἰς ἑλὴ ὑδά-
 των, καὶ τὴν διψώσαν γῆν ἐν ὑδραγωγοῖς. Θήσω εἰς
 τὴν ἀνυδρον γῆν κέδρον καὶ πύξον, μυρσίνην καὶ κυ-
 πέρισσον, καὶ λεύκην.» Ταῦτα πάντα, οὐδ' ἄλλως ἢ
 ἐν ὑδάτων πλήθει τρεφόμενα καὶ αὐξανόμενα, εἰς τὴν
 εἰκόνα περιεληπτῆται τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ B
 εὐθαλῶν ψυχῶν, ἀπὸ πολυπληθίας θείων καὶ λογικῶν
 ὑδάτων εἰς ὕψος ἐπηρμένον. Ὅτε μὲν οὖν τοὺς καρ-
 ποὺς τῆς Ἐκκλησίας βουλεταὶ παραστήσαι ὁ λόγος,
 εἰκόνη χρῆται ἐλαίας, ἢ φοίνικος, ἢ ἀμπέλου· ὅτε δὲ
 το εὐθαλές καὶ διηρμένον, νεαρόν τε καὶ ἀκμαῖον, τῶν
 ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ προκοπτόντων δηλοῖ, τῇ τῶν προ-
 λεχθέντων φυτῶν συνεχρήσατο εἰκόνη· ἃ οὐκ ἄλλως ἢ
 ἐξ ὑδάτων πλήθους καὶ γῆς ἐδραίας καὶ μόνιμου συν-
 ἰστασθαι πέφυκεν· ὃ δὴ καὶ ἀντὶ παραδόξου παρεί-
 ληφεν, εἰ ἐν τῇ ἀνύδρῳ καὶ καταξήρῳ καὶ δειλαίᾳ γῆ
 τοσαύτην ὑδάτων χορηγίαν ἔσεσθαι ἐπήγγελλται, ὡς
 τοιαῦτα βλαστῆσαι φυτὰ, ὅποια κατελλεχταί. Τὸν αὐ-
 τὸν δὲ τρόπον ἔσεσθαι καὶ ἐπὶ τῆς πάλαι ἐρήμου καὶ
 ἀνύδρου γῆς τῶν πάλαι ἀλλοφύλων καὶ ἀθέων ἐθνῶν·
 τοσαύτην γὰρ γενήσεσθαι καὶ ἐπ' αὐτῷ μεταβολὴν C
 προφητεῦει εἰς ἔνδειξιν τῆς σωτηρίου εὐεργεσίας.

«Ἴνα ἴδωσι καὶ γνῶσι, καὶ ἐνοφθῶσι καὶ ἐπίστων-
 ται ἅμα, ὅτι χεῖρ Κυρίου ἐποίησε ταῦτα, καὶ ὁ ἅγιος
 τοῦ Ἰσραήλ κατέδειξεν.» Εἰ γὰρ μὴ Θεὸς ἦν καὶ
 χεῖρ Κυρίου, ἢ διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ τὴν τοσαύ-
 τὴν μεταβολὴν ἐν τοῖς ἔθνεσιν εἰργασμένη, πῶς αὖ
 συνέστησαν ἐν τῇ τοσαύτῃ τῶν ἐθνῶν ἐρημία ἐκκλη-
 σίας Θεοῦ, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ λογικὰ ὕδατα πληθύνοντα
 πανταχοῦ γῆς, ὡς γεωργεῖσθαι τῶν πρότερον ἐρήμων
 κα' ἀνημέρων ἐθνῶν τὰς ψυχὰς τῷ τῆς θεοσεβείας λό-
 γῳ, φύειν τε καὶ ὑψηλὰ καὶ μετέωρα βλαστήματα·
 καὶ τὰ μὲν ἐπὶ γῆς ἐβρίζωμένα, λέγω δὴ ἐν τῷ θνη-
 τῷ καὶ ἀνθρωπίνῳ βίῳ· τὰ δὲ εἰς ὕψος ἐπαίρομενα, D
 ὡς καὶ μέχρι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐκτείνε-
 σθαι, κακεῖ τὰς ἐαυτῶν ἀναρτᾶν ἐλπίδας· Διὸ φυτοῖς
 εὐώδεσι καὶ εἰς ὕψος ἐπηρμένοις παροσέβληνται.

«Ἐγγίζει ἡ κρίσις ὑμῶν, λέγει Κύριος ὁ Θεός·
 ἤγγισαν αἱ βουλαὶ ὑμῶν, λέγει ὁ βασιλεὺς Ἰακώβ.»
 Ἀναπολόγητοι γὰρ ἔστε, φησὶν, ὧ εἰδωλόατραι, οἱ
 μετὰ τὴν τοσαύτην χάριν τὴν τὰ τοσαῦτα κατεργα-
 σαμένην, τῇ πολυθέῳ ἐναπομεινάντες πλάνῃ, μὴ ἐν-
 νοήσαντες, ὡς χεῖρ ἦν ἀληθῶς Θεοῦ ἢ τὰ τοσαῦτα κατε-
 εργαζομένη, καὶ πρὶν γενέσθαι μαρτυραμένη, ὅτι
 ταῦτα ἔσται.

¹¹ Cap. XII, vers. 15. ¹² Psal. LXVII, 27.

A quæ ea ipsa fruerentur aqua, de qua superius ¹¹
 dicebatur, «Et bibent aquam ex fontibus saluta-
 ris;» sive ex fontibus Israelis, quos memorat
 sermo ille qui ait, «In ecclesiis benedicite Deo
 Domino de fontibus Israel ¹².» Hæc porro aqua
 fuerit Spiritus sanctus, in Ecclesia Dei scaturiens,
 et aquas viventes instillans, modo ex Veteri
 Testamento, modo ex nova et evangelica do-
 ctrina.

VERS. 18, 19. «Sed aperiam in montibus flu-
 mina, et in medio camporum fontes. Faciam de-
 sertum in paludes aquarum, et sitientem terram in
 aqueductus. Ponam in terra inaquosa cedrum, et
 buxum, et myrtum, et cypressum, et populum.»
 Hæc omnia, quæ nonnisi in aquarum copia aluntur
 et accrescunt, ad similitudinem animarum in Ec-
 clesia Dei florentium, quæ ex divinarum et ratio-
 nabilium aquarum abundantia in altum excreve-
 runt, usurpantur. Cum igitur Scriptura fructus
 Ecclesiæ representare cupit, imagine utitur oli-
 væ, aut palmæ, aut vitis; cum vero florentem, sub-
 limem, vegetum et prosperum eorum, qui in Ec-
 clesia proficiunt, statum significat, prædictarum
 arborum similitudine utitur, quæ nonnisi ex aqua-
 rum copia atque in terra firma solidaque consi-
 stere solent: quod sane pro re stupenda et mira-
 billi usurpavit, quod videlicet in inaquosa, arida,
 et misera terra, tantam fore aquarum abundan-
 tiam polliceatur, ut tales arbores, quales enume-
 rantur, proferre valeat. Eodem autem modo even-
 turum dicit in illa olim deserta et inaquosa alie-
 narum et impiarum gentium terra: nam ut salu-
 tare beneficium exprimat, tantam in illa fore muta-
 tionem vaticinatur.

VERS. 20. «Ut videant et cognoscant, et cogi-
 tent et sciant simul, quoniam manus Domini fecit
 hæc, et sanctus Israel ostendit.» Nisi enim Deus
 et manus Domini esset, quæ per apostolos suos
 tantam in gentibus mutationem induxit, quomodo
 in tanto gentium deserto Ecclesiæ Dei constituis-
 sent, et rationabiles ejus aquæ ubique terrarum
 largiter manassent, ita ut illæ olim deserta et
 inimites gentium animæ, piæ religionis verbo ex-
 coli possent, ac celsas sublimesque plantas emit-
 tere: quarum aliæ in terra, scilicet in mortali hu-
 manaque vita, radices posuere; aliæ vero sursum
 erectæ sunt, ita ut ad usque regnum cælorum
 extenderentur, atque ibi spem suam reponerent?
 quamvis brevis suaveolentibus ac celsissimis arbo-
 ribus comparantur.

VERS. 21. «Appropinquat judicium vestrum, dicit
 Dominus Deus: appropinquarunt consilia vestra,
 dicit rex Jacob.» Inexcusabiles quippe estis, ait, o
 idololatræ, qui post tantam taliaque operantem
 gratiam, in multorum numinum errore mansistis:
 non cogitantes, manum Dei esse quæ tam multa
 edidit, et antequam fierent, hæc futura prænu-
 tiavit.

VERS. 22-23. « Appropinquant et annuntiant vobis A quæ ventura sunt, aut priora quæ erant. Dicitis, et mentem advertemus, et cognoscemus quæ ultima, et quæ ventura. Renuntiate nobis quæ ventura in novissimo, et cognoscemus quia dii estis. » Nam Dei prophetæ quidem, divini consortes Spiritus, novissima prænuntiarunt, inaquosi, steriles et infructuosi soli in meliorem statum mutationem vaticinantes, necnon Christi adventum, apostolorum ejus prædicationem, cæteraque omnia in eorum prophetiis enuntiata : unde revera Deus esse is, qui hæc in illis et per illos vaticinatus est, agnoscitur. Maligni verò dæmones qui potuerint universorum Dei consilium et cogitationem, ac ejus de Christi adventu, deque ipsorum pernicie et exitio decretum, cognoscere? Quapropter cum futura atque ea quæ in extremis temporibus circa gentium vocationem solitudinemque suam eventura erant, ignorant; consequenter neque prius edita noverant : quare nullus eorum prophetis suis ista suggerere potuit, quæ scripto consignarunt illi, qui Spiritu Dei digni habitii fuerant.

« Bene facite et male facite, et mirabimur, et videbimus simul. » Etiam si enim malis inferendis pares sitis, utpote dæmones maligni, attamen divinæ operandi virtutis hinc indicium non habebitis : quare opus est vos quod Deo proprium est, primum exhibere, id est, bene facere : hinc autem justo judicio uti ac dignos supplicio plectere. Ita ut hinc probe commonstretur, operationes illas, ut putant ipsi, sive oracula, præstigiatorum hominum fallacias esse, qui multorum simplicitate abutuntur.

VERS. 24, 25. « Quoniam unde estis vos? et unde opus vestrum? De terra in abominationem elegerunt vos. Ego vero excitavi eum, qui ab Aquilone est, et eum, qui ab ortu solis : vocabuntur nomine meo. » His porro significat per eum qui ab ortu solis venit, Christum ejusque justitiam : id vero indicabat superius his verbis, « Quis excitavit ab oriente justitiam? » quam ipsis gentibus datam testificabatur; per eum vero qui ab Aquilone, populum ex gentibus, qui olim in Aquilone degebat; secundum illud, « A facie Aquilonis accenduntur mala in omnes inhabitantes terram. » Hunc itaque gentium populum, ait, excitavi ab Aquilone, ut ne ultra ibi maneat : vocabo autem eum, qui ab ortu solis venit, scilicet Christum.

« Veniant principes, et ænquam lutum figuli, et tanquam figulus conculcans lutum, sic conculcabitini. » Sic vocat eos qui satellitum instar regnum ejus stipant, angelos videlicet : per quos impium errorem sublatum iri prænuntiat; vel principes ac præsules Ecclesiæ suæ. Vos scilicet quibus dicebatur, « Unde estis vos, et unde opus vestrum? ex terra in abominationem elegerunt vos. »

VERS. 26 « Quis enim annuntiabit vobis ea quæ sunt a principio, ut cognoscamus et ea, quæ prius

« Ἐγγισάτωσαν, καὶ ἀναγγελάτωσαν ὑμῖν ἃ συμβήσεται, ἢ τὰ πρότερον τίνα ἦν. Ἐπίπατε, καὶ ἐπιστήσομεν τὸν νοῦν, καὶ γνωσόμεθα τί τὰ ἔσχατα καὶ τὰ ἐπερχόμενα. Ἀναγγεῖλατε ἡμῖν τὰ ἐπερχόμενα ἐπ' ἐσχάτου, καὶ γνωσόμεθα, ὅτι θεοὶ ἐστε. » Οἱ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ προφήται, ἐνθίου Πνεύματος μετασχόντες, προεῖπον τὰ ἔσχατα διαβρόχῃν θεοπίσαντες τῆς ἀνύδρου καὶ ἀγόνου καὶ ἀκάρπου τῶν ἔθνων χώρας τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβολὴν, τὴν τε τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ τὸ κήρυγμα, καὶ ὅσα ἄλλα τ.λ. αὐτῶν ἐμφέρεται προφητεῖαις· ὅθεν γνωρίζεται Θεὸς ὢν ἀληθῶς ὁ ἐν αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν ταῦτα θεοπίσας. Οἱ δὲ πονηροὶ δαίμονες πόθεν ἠδύναντο γινώσκειν βουλήν καὶ ἐνθύμησιν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, ἢ τὰ ὀρισθέντα ὑπ' αὐτῶν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, περὶ τε τῆς αὐτῶν καθαιρέσεως καὶ ἀπωλείας; Διὸ, μὴ εἰδότες τὰ ἐπερχόμενα, μηδὲ τὰ ἐν ἐσχάτοις καιροῖς μέλλοντα συμβῆσεσθαι περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἔθνων, τῆς τε αὐτῶν ἐρημίας, εἰκότως οὐδὲ τὰ πρότερα ἐγνωρίζον· ὅθεν οὐδεὶς αὐτῶν ἀεδύνηται τοῖς αὐτῶν προφηταῖς ὑποβάλλειν ταῦτα, ἅπερ οἱ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ καταξωθέντες γραφῆ παραδέδωκασιν.

« Εὐποιήσατε καὶ κακώσατε, καὶ θαυμάσομεθα, καὶ ὀφόμεθα ἅμα. » Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα κακοποιεῖν οἱοί τέ ἐστε, δαίμονες ὄντες πονηροὶ, ἀλλ' οὐκ ἐκ τούτου γνώρισμα τῆς θεϊκῆς ἐνεργείας ἔχετε· διόπερ τὸ ἰδιάζον ἐπὶ Θεοῦ πρῶτον ὑμᾶς ἐπιδειξασθαι χρή· λέγω δὴ τὸ εὐποιῆσαι· ἔπειτα ἅρα κρίσει δικαίᾳ χρῆσασθαι, καὶ τοὺς ἀξίους κακώσεως τιμωρήσασθαι. Ὡς ἐντεῦθεν παρίστασθαι τὰς νομιζόμενας ἐνεργείας, ἢ τοὺς χρησμούς ἀνθρώπων εἶναι γοήτων ἀπάτας, τῆ τῶν πολλῶν ἡλιθιότητι καταχρωμένων.

« Ὅτι πόθεν ἐστὲ ὑμεῖς, καὶ πόθεν ἡ ἐργασία ὑμῶν; Ἐκ γῆς βδέλυγμα ἐξελέξαντο ὑμᾶς. Ἐγὼ δὲ ἤγειρα τὸν ἀπὸ Βορρᾶ, καὶ τὸν ἀπ' ἡλίου ἀνατολῶν, κληθήσονται τῷ ὀνόματι μου. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων τὸν μὲν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου τὸν Χριστὸν καὶ τὴν αὐτοῦ δικαιοσύνην· τοῦτο δὲ ἐδύλου καὶ διὰ τῶν ἐμπροσθεν φήσας· « Τίς ἐξήγειρεν ἀπὸ ἀνατολῶν δικαιοσύνην; » ἦν καὶ τοῖς ἔθνεσι δεωρηθῆσθαι ἐδήλου· τὸν δὲ ἀπὸ Βορρᾶ, τὸν ἐξ ἔθνων λαόν, πάλαι ὄντα ἐν τῷ Βορρᾶ, κατὰ τὸ, « Ἀπὸ προσώπου Βορρᾶ ἐκκαυθήσεται κακὰ ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν. » Τοῦτον οὖν τὸν ἐξ ἔθνων λαόν, ἐξήγειρα, φησίν, ἀπὸ Βορρᾶ, ἵνα μηκέτι ἐν αὐτῷ ἦ· καλέσω δὲ καὶ τὸν ἀπ' ἡλίου ἀνατολῶν, τουτέστι τὸν Χριστόν.

« Ἐρχέσθωσαν ἄρχοντες, καὶ ὡς πηλὸς κεραμέως, καὶ ὡς κεραμεὺς καταπατῶν τὸν πηλόν, οὕτω καταπατηθήσεσθε. » Ἔτσι τοὺς τὴν αὐτοῦ βασιλείαν δορυφοροῦντας ἀγγέλους οὕτως ὀνομάζων, οἱ ὢν τῆν καθαιρέσιν τῆς ἀθέου πλάνης γεγενῆσθαι φησιν· ἢ τοὺς ἄρχοντας καὶ προεστῶτας τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ. Ὑμεῖς δηλαδὴ, οἷς ἐλέγετο, ὅτι « Πόθεν ἐστὲ ὑμεῖς, καὶ πόθεν ἡ ἐργασία ὑμῶν; ἐκ γῆς βδέλυγμα ἐξελέξαντο ὑμᾶς. »

« Τίς γὰρ ἀναγγελεῖ τὰ ἐξ ἀρχῆς, ἵνα γνῶμεν καὶ τὰ ἐμπροσθεν, καὶ ἐροῦμεν, ὅτι ἀληθῆ ἐστίν;

οὐκ ἔστιν ὁ προλέγων, οὐδὲ ὁ ἀκούων ὑμῶν τοὺς λόγους. » Διπλῆν ἔχει διάνοιαν, ὡς μήτε αὐτῶν ἐχόντων λόγον, διὰ τὸ μηδὲν δύνασθαι, μήτε εἰδέναι, μήτε τῶν πάλαι περὶ αὐτὰ πλανωμένων ἐπιμενόντων τῇ κλάνῃ· ὠφελημένων δὲ ὑπὸ τοῦ τῆς ἀληθείας λόγου, ὡς μηκέτι ἐκείνοις παρέχειν τὰς ἀκοᾶς, διὰ τὸ κατεγνωσθέναι τῆς παλαιᾶς ἀπάτης.

« Ἀρχὴν Σιών δώσω, καὶ Ἱερουσαλήμ παρακαλέσω εἰς ὁδόν. » Ὁ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· Γινώσχετε, ὡ ἄνθρωποι, ὡς τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ ἐμῇ, τῇ καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν ὀνομασμένη Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ, αὐτὸς ἐγὼ δώσω τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν, καὶ τὴν Ἱερουσαλίαν μου παρακαλέσω, καὶ θήσω αὐτὴν εἰς ὁδόν.

« Ἀπὸ γὰρ τῶν ἐθνῶν ἰδοὺ οὐδεὶς· καὶ ἀπὸ τῶν εἰδώλων αὐτῶν οὐκ ἦν ὁ ἀναγγέλλων. Καὶ ἐν ἐρωτήσῃ αὐτοὺς, Πόθεν ἐστέ; οὐ μὴ ἀποκριθῶσί μοι. Εἰσὶ γὰρ οἱ ποιοῦντες ὑμᾶς, καὶ μάτην οἱ πλανῶντες ὑμᾶς. » Ἠλέγχθησαν γοῦν τὸ μηδὲν ὄντες, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲν δυνάμενοι· διὸ καὶ ἐν ἐπερωτήσῃ αὐτοὺς ὁπόθεν εἶεν, οὐδεὶς αὐτῶν ἀπόκρισιν δώσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ΄.

« Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήφομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτόν ἢ ψυχῇ μου. Ἐδῶκα τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν. » Εὐροὶς δ' ἂν ταῦτα συνοῦδι τοῖς διὰ τῶν ἔμπροσθεν περὶ τοῦ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ προελευσμένου τεθεσπισμένοις. Ἐκλεκτός δὲ οὐκέθ' ὁμοίως τοῖς ἀποστόλοις· ἐπειδὴ μόνῳ αὐτῷ λέλεκται τὸ, « Ὁν ἠρέτισεν ἡ ψυχῇ μου· » ἀλλὰ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ μόνον αὐτόν ἐπαναπαύσατο· « Ἐν αὐτῷ γὰρ κατέκησε πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς. » Διόπερ ὡς μόνος χωρήσας τὸ Πνεῦμα τὸ πατρικόν, τὰ ἐξῆς πάντα ἐργάζεται, ἐξαγγέλλων τὰ περὶ τῆς καθολικῆς κρίσεως τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παρασκευάζεσθαι τοὺς πάντας εἰς τὴν μέλλουσαν τοῦ Θεοῦ κρίσιν.

« Θὺ κακράξεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἢ φωνῇ αὐτοῦ· κάλαμον τετραμμένον οὐ συντρίψει, καὶ λίνον καπνιζόμενον οὐ σβέσει· ἀλλὰ εἰς ἀληθειαν ἐξοίσει κρίσιν. » Σύνηθες τῇ θεῷ Γραφῇ τῷ εἰς τῆς ψυχῆς ὄμματι καταχρᾶσθαι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ· ἐπεὶ καὶ πόδας, καὶ χεῖρας, καὶ δακτύλους, καὶ ὀφθαλμοὺς Θεοῦ εἶυθεν ἀνθρωπινώτερον προφέρεισθαι. Περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Χριστοῦ ταῦτα λέγεται, ἐπειδὴ περὶ ἡσύχως καὶ πρᾶως τὸν ἀνθρώπινον διώδευσε βίον, ὡς μηδὲ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ θεραπευόμενοις ἐπιτρέπειν αὐτὸν φανερόν ποιεῖν τοῖς πᾶσιν· οὕτω γὰρ, φησὶν, ἀφοφῆτι καὶ ἡσύχως διελεύσεται τὸν ἐν ἀνθρώποις βίον, ὡς μηδὲ τὸν τυχόντα ἔνθρονον λυτῆσαι τὸν πάντων ταπεινώτερον, καὶ ἀσθενέστερον, καλᾶμυ διὰ τὸ ἀσθενᾶς ἀπεικασμένον. Λίνον δὲ τυφόμενον εἰποις ἂν εἶναι τὸν εἰκῆ φυσιοῦμενον, ὑπὸ τοῦ νοδῶ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ ἐπηρμένον καὶ τετυφωμένον, ὃν οὐ κωλύσειν, οὐδὲ παύσειν ἐλέγετο τοῦ ἐπάργματος ὁ προφητεῦστος. Ὁ δὲ καὶ ἐργῶ ἐπλήρου ὁ Χριστὸς ἐπιδημιῶν τῷ θνητῷ βίῳ· οὕτε οὖν ταπεινὸν τινα καὶ ἀσθενῆ

A fuerunt, et dicamus vera esse? non est qui praedicat, neque qui audiat sermones vestros. » Haec duplici more intelligi possunt; ut neque illi sermonem, quem proferant, habeant, quod nihil valeant, nihilque sciant; neque illi, olim his in rebus errantes, in errore maneat; sed verbo veritatis adiuti, nullatenus ipsis aures praebent, quod prisum errorem deprehenderint et damnarint.

VERS. 27. « Principatum Sion dabo, et Jerusalem consolabor in via. » Haec est dicti sententia: Deus I vos homines, agnoscite, me Ecclesiae meae, quae prius Sion et Jerusalem vocata fuit, principatum in omnes daturum esse, ac Ecclesiam meam consolaturum positurumque in via.

B VERS. 28, 29. « A gentibus enim ecce nullus est, et de idolis earum non erat qui annuntiaret. Et si interrogavero eos, Unde estis? non respondebunt mihi. Sunt enim qui faciunt et qui frustra seducunt vos. » Nihil eos esse, et ideo nihil posse, comprobatum est: quare si interrogavero eos undenam sint, eorum nemo respondebit.

CAPUT XLII.

VERS. 1. « Jacob puer meus, suscipiam eum: Israel electus meus, susceperit eum anima mea. Dedit Spiritum meum super eum. » Haec consona deprehensas iis, quae superius de eo, qui ex radice Jessae proditurus erat, praenuntiantur. Electus autem, non sicut apostoli, quandoquidem de illo tantum dicitur, « Elegit eum anima mea; » verum etiam Spiritus Dei in ipso solo requievit: in illo quippe « habitavit omnis plenitudo divinitatis corporaliter⁷³. » Quamobrem, ut qui solus paternum Spiritum in se receperit, omnia sub haec enarrata peragit, gentibus annuntians ea, quae ad illud universale iudicium pertinent, ut omnes ad futurum Dei iudicium praepararet.

D VERS. 2, 3. « Non clamabit, neque dimittet, neque audietur foris vox ejus: calamus conquassatum non conteret, et linum fumigans non exstinguet; sed in veritate feret iudicium. » Solet Scriptura divina mentis oculo uti, cum de Deo loquitur: quandoquidem pedes, manus, digitos et oculos Dei solet humano more proferre. De Christo autem haec ideo dicuntur, quia ille placide et quiete humanam emensus est vitam, ita ut ne illis quidem, queis medelam attulit, permitteret ut ipsum omnibus palam facerent. Usque adeo, inquit, sine strepitu ac quiete humanam transiget vitam, ut ne vel minimo ex hominibus molestiam pariat, etiamsi ille humillimus et debillissimus omnium sit, ac imbecillitatis causa calamo comparetur. Linum vero fumigans dixeris eum esse, qui mente carnis suae elatus, temere inflatur, quem non ab elatione cohibiturus esse dicitur is, qui in prophetia enuntiat. Idque sane Christus in mortali vita peregrinatus, opere complevit: neque enim humilem

⁷³ Col. II, 9.

quempiam et apud homines infirmum contristavit inquam, neque illum ex arrogantibus et superbis adorius est: sed sese omnibus prorsus hominibus mansuetum et humilem corde exhibuit: cum veritate autem et fiducia omnibus aperiens ea, quæ ad Dei iudicium spectabant, non prius cessavit, quam lucis instar splenderet per resurrectionem ex mortuis, quam propheticus sermo his verbis subindicavit, « Resplendet, et non conteretur. » Si quidem illum contere et extinguere tentabant illi, qui necem ipsi moliti sunt: etenim id universo hominum generi natura proprium est, ut morte conteratur. At non illum mors contrivit, sed unus eorum, qui a sæculo fuere, morti superior evasisse iure declaratur a prophetia dicente:

VERS. 4. « Resplendet, et non conteretur, donec ponat in terra iudicium; et in nomine eius gentes sperabunt. » Quocirca post resurrectionem ex mortuis, lucis instar in toto orbe resplendens, non prius cessavit, quam in terra et in Ecclesia sua regimen ac iudicium ordinaret, quod etiam discipulis suis tradidit.

VERS. 5. « Sic dicit Dominus Deus, qui fecit cælum, et fixit illum, qui firmavit terram, et quæ in ipsa sunt, qui dat statum populo suo in ea, et spiritum calcantibus eam. » Admodum consequenter: nam opus est nos ediscere ex cuius persona dicta sint quæ de Christo præmittuntur. Quia enim confestim initio dixerat propheticus sermo, « Jacob puer meus, suscipiam eum: Israel electus meus, suscepit eum anima mea: dedi spiritum meum super eum; » nec indicaverat quis hæc dixisset, huius vaticinii auctorem jam necessario enuntiat: quamobrem subiungit, « Sic dicit Dominus Deus: » ipse quippe erat, qui et prima protulit, et sequentia adjecit. Quamvis enim vos homines, invisibili et incorporeæ Dei substantiæ videndæ pares non sitis; at huius tanti cæli magnitudinem speculantes, vobiscum reputate quantus qualisque sit is, qui tantam fixit molem, hinc terram ipsam respicientes, ac considerantes, quanta, quam immobilis a sæculo fundata et ceu radicibus firmata sit, ita ut ne vel tantillum moveatur; cogitate quam inenarrabilis virtus sit ejus, qui firmavit eam, et ita secundam fructuumque feracem condidit, ut tot animalia, tot plantas proferat. Is ergo, qui tantam pulchritudinem et tantam molem condidit, Dominus et Deus universorum, etiam ea, quæ superius dicta sunt, de Christo prænuntiavit.

VERS. 6-7. « Ego Dominus Deus vocavi te in iustitia: et apprehendam manum tuam, et corroborabo te, et dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut aperires oculos cæcorum, et educeres vincetos ex vinculis et ex domo custodiæ et sedentes in tenebris. » Illis compellat eum, quem superius puerum suum dixit, cui se spiritum suum daturum esse dicebat. Primo autem ipsum in iustitia vocat vocationem ejus pro dignitate et iustitia peragens: deinde vero se manum ejus arre-

Α εν ανθρώποις ἐλύπησεν, οὕτως τινὰ τῶν ἐπιτρυμμένων καὶ ὑπερηφάνων μετέηλε· πρὸς ἅπαντας δὲ τοὺς ἀνθρώπους πρῶτος τε ἦν καὶ ταπεινὸς τῆ καρδίᾳ· σὺν ἀληθείᾳ δὲ καὶ παύρησιν τοῖς πᾶσι διαστέλλων τὰ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως, καὶ οὐ πρότερον γε ἐπαύσατο, ἢ φωτὸς δίκην ἐκλάμψαι διὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, ἣν ὁ προφητικὸς λόγος ἤνιξεν εἰπὼν, « Ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται. » Θραῦσαι μὲν γὰρ αὐτὸν, καὶ ἀποσβῆσαι πεπειράνται οἱ τὸν θάνατον αὐτῷ κατασκευάσαντες· ἐπεὶ καὶ πᾶν τὸ θνητὸν γένος θανάτῳ θραύσεσθαι πέφυκεν. Ἄλλ' οὐ καὶ αὐτὸν ἔθραυσεν· μόνος δὲ τῶν ἐξ αἰῶνος εἰς οὗτος θανάτου κρείττων ἀποφανθεὶς, εἰκότως ὑπὸ τῆς προφητείας μεμαρτύρηται ψηφίσας·

B « Ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῆ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιούσι. » Διὸ καὶ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, φωτὸς δίκην εἰς πάντα τὸν κόσμον ἐκλάμψας, οὐ πρότερον ἐπαύσατο, ἢ διατάξασθαι ἐπὶ τῆς γῆς τὴν περὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ διοικήσιν τε καὶ κρίσιν, ἣν τοῖς αὐτοῦ παρέδωκε μαθηταῖς.

« Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ πῆξας αὐτὸν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ τὸ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν. » Σφοδρὰ ἀκολούθως· χρὴ γὰρ ἡμᾶς μαθεῖν ἐκ τίνος προσώπου ἦν τὰ περὶ Χριστοῦ προλεχθέντα. Ἐπειδὴ γὰρ ἀθρόως ἐπέβαλεν ὁ προφητικὸς λόγος ἐν ἀρχῇ εἰπὼν, « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἐν ψυχῇ μου· ἔδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν. » τίς δὲ ἦν ὁ ταῦτα εἰρηκῶς οὐ προσδίδαξεν, ἀναγκαίως ἐπὶ τοῦ παρόντος διασαφεῖ τὸν ταῦτα θεοσηκία· διὸ ἐπιφέρει τὸ, « Οὕτως εἶπε Κύριος ὁ Θεός· » αὐτὸς γὰρ ἦν ὁ τὰ πρῶτα εἰρηκῶς, καὶ τὰ ἐξῆς ἐπιλεγόμενος. Εἰ γὰρ καὶ μάλιστα μὴ οἶοι τέ εἶσθε, φησὶν, ὑμεῖς οἱ ἄνθρωποι, τὴν ἀφανῆ καὶ ἀσώματον οὐσίαν ἐποπτεῦσαι Θεοῦ· ἀλλ' ἀναβλέψαντες εἰς τὸ μέγεθος τοῦ τοσοῦτου οὐρανοῦ, λογίσασθε ὁποῖός τις τυγχάνει ὁ τοσοῦτον μέγεθος διατηγέμενος· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν γῆν αὐτὴν ἀποβλέψαντες, ὅποση τίς ἐστι, καὶ ὡς ἀκίνητος τὸν σύμπαντα αἰῶνα ἔδραστει ἐβρίζωμένη, καὶ θεμελιωμένη, ὡς μηδαμῆ μηδαμῶς κινεῖσθαι· ἐνοήσατε ὅσης ἀρρήτου ὑπάρχει δυνάμει ὁ στερεώσας αὐτήν, γονιμὸν τε καὶ καρπῶν οἰστικὴν αὐτὴν ἀπεργασάμενος, καὶ τοσαῦτα ζῶα καὶ φυτὰ προβάλλεσθαι. Ὅ δὴ οὖν τοσαῦτα κάλλη καὶ μεγέθη κατασκευάσας, Κύριος καὶ Θεὸς τῶν ὅλων, οὗτος τὰ προλεχθέντα περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐθέσειεν.

D « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου, καὶ ἐνισχύσω σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνείξαι ὀφθαλμούς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς, καὶ καθημένους ἐν σκοταί. » Προσφωνεῖ δὲ ταῦτα τῷ ἀνωτέρω λεχθέντι παιδί αὐτοῦ, ᾧ τὸ αὐτοῦ πνεῦμα δόσιν ἐλέγετο. Πρῶτον δὲ αὐτὸν ἐν δικαιοσύνῃ καλεῖ, κατ' ἄξιαν τῆν κλησῖν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ δικαίον ποιούμενος· ἔπειτα κρατήσιν τῆς χειρὸς αὐτοῦ, καὶ ἐνισχύσιν αὐτῶν,

καὶ τρίτον χαριεσθαι ἀετῷ δῶρον ὡσπερ τι φῶς ἄ
 μέγα, πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπαγγέλλεται λέγων· « Καὶ
 ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἔθνῶν. » Πά-
 λαι μὲν οὖν διὰ Μωυσεῶς τὴν παλαιάν Διαθήκην τῷ
 Ἰουδαίῳ ἐδίδου λαῷ· ἐνταῦθα δὲ τὸν προφητευόμε-
 νον εἰς διαθήκην τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, καὶ εἰς
 φῶς ἔθνῶν δωρήσασθαι φησιν· ὅπως ἐν αὐτῷ φωτι-
 ζόμενοι τῶν πάλαι τὰς ψυχὰς τυφλῶν οἱ ὀφθαλμοὶ
 διανοίγονται καὶ ἀναδλέψωσι διοριῶντες τὴν τοῦ Θεοῦ
 γνῶσιν, ὡς μηκέτι ξύλοις καὶ λίθοις καὶ ἀψύχων ὕλη
 τὴν τοῦ Θεοῦ τιμὴν ἀπονέμειν. Ἡμελλε γὰρ τοὺς
 σειραῖς τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων κατεσφριγμένους, καὶ
 ἐν σκότῳ τε καὶ κακίᾳ πεπεδημένους διὰ τῆς τοῦ
 Θεοῦ χάριτος ἀμαρτιῶν ἀφέσεως καταξιοῦν, καὶ
 ὡσπερ ἐκ δεσμοτηρίων ἀπολύειν ἐλευθέρους τε καὶ
 ἀπαλλάττειν τῆς τοῦ διαβόλου εἰρκτικῆς.

« Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός· τοῦτό μου ἔστι τὸ ὄνομα,
 τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ δώσω, οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου
 τοῖς γλυκτοῖς. Τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἰδοὺ ἤκασι, καὶ καινὰ
 ἃ ἐγὼ ἀναγγέλλω, καὶ πρὸ τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐδηλώθη
 ὑμῖν. » Ἐπιστῆσαι ἀξίον, ὡς οὐκ εἴρηται, τὴν δόξαν
 μου οὐδενὶ δώσω· δείκνυται γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς
 ἔχων τὴν δόξαν· τὸ μὲν γὰρ οὐδενὶ, ἀναιρετικὸν ἦν
 παντός· τὸ δὲ ἑτέρῳ μὴ δώσειν, ἐνὶ μόνῳ τὴν συγχώ-
 ρησιν γεγενῆσθαι ἐμφαίνει, δηλαδὴ τῷ προφητευσ-
 μένῳ Οὐτος δὲ ἦν πρὸς ὃν ἐλέγετο·

« Ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς
 χειρὸς σου, καὶ ἐνισχύσω σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθή-
 κην γένους, εἰς φῶς ἔθνῶν. » Διὰ τούτων δὲ, οἶμαι,
 τῶν λόγων τὰ ἔθνη πάντα παιδεύει, μηδὲνα μὲν
 Θεὸν ἄμνειν τῶν πάλαι ὀνομαζομένων αὐτοῖς θεῶν·
 μόνον δὲ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν πέμψαντα
 αὐτὸν Πατέρα δοξάζειν.

« Ὑμνήσατε τῷ Κυρίῳ ὕμνον καινόν· ἡ ἀρχὴ αὐ-
 τοῦ. » Τοῦτό φησι χρῆναι ποιεῖν πάντας ἀνθρώπους.
 « Δοξάζετε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς, οἱ
 καταβαίνοντες τὴν θάλασσαν, καὶ πλέοντες αὐτὴν, αἱ
 νῆσοι· καὶ οἱ κατοικοῦντες αὐτάς· » ὡς ἀπὸ τῆς τοῦ
 Χριστοῦ προσηγορίας Χριστιανῶν τὴν σύμπασαν
 πεπληρῶσθαι. Ἀντικρυς τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτή-
 ρος ἡμῶν σημαίνων, οὗς παρὰ τὴν θάλασσαν εἶδε
 βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· ἦσαν γὰρ
 ἀλιεῖς· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς λοιπούς. Οἱ αὐτοὶ δὲ οὐ-
 τοι, καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς περιπλέοντες θάλατταν, τοτὲ
 μὲν ἐν ταῖς νήσοις ἐκήρυττον τὸ Εὐαγγέλιον, τοτὲ δὲ
 δίδβαιον ἐπέκεινα Σπανίας τε καὶ Ἰταλίας, ὡς ἐν
 ἀλίῳ χρόνῳ καὶ αὐτὴν βασιλεύουσαν πόλιν πληρῶσαι
 τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας. Καὶ ἄλλως δὲ οἱ τὴν τοῦ
 ἀνθρωπίνου βίου θάλασσαν ἐμπλέοντες, καὶ πᾶσι τοῖς
 ἔθνεσιν ἐν μέσαις ταῖς ἐκκλησίαις κηρύττοντες τὸ
 Εὐαγγέλιον διὰ τῶν προκειμένων δηλοῦνται· ἐπεὶ καὶ
 αὐτοὶ τὸν καινὸν ὕμνον πάσῃ καθ' ἡγελλῶν τῆ γῆ, καὶ
 ἀνθρώποις ἐν μέσαις ταῖς ἐκκλησίαις κηρύττοντες καὶ
 διδάσκοντες. « Καὶ οἱ κατοικοῦντες αὐτάς· » τοὺς ἐν ταῖς

« Εὐφράνθητι, Ἐρημος, καὶ αἱ κῶμαι αὐτῆς· » ἢ
 παρὰ τοὺς λοιπούς ἐρμηνευτάς, « καὶ πόλεις αὐτῆς. »

hensuram, ipsunque corroboraturum, ac tertium
 ipsi donum collaturum, et ceu lucem magnam
 omnibus gentibus oblaturum esse pollicetur, dicens,
 « Et dedi te in testamentum generis, in lucem gen-
 tium. » Olim itaque per Moysen Vetus Testamen-
 tum Judaico populo dedit: hic autem enim, qui in
 prophetia fertur in testamentum generis hominum,
 et in lucem gentium dandum ait; ut eo illuminati
 eorum oculi, qui olim mente caeci erant aperirentur,
 ac recepto visu Dei cognitionem assequerentur; ut
 ne ultra lignis, lapidibus et inanimatarum rerum
 materiae Dei honorem ascriberent. Atenim eos qui
 peccatorum suorum vinculis constringebantur, atque
 in tenebris et inlicitae compedibus erant, per Dei
 gratiam peccatorum venia donaturus, ceu ex car-
 cere liberos soluturus, ac e diaboli custodia erep-
 turus erat.

Vers. 8-9. « Ego Dominus Deus: hoc mihi nomen
 est, et gloriam meam alteri non dabo, neque virtu-
 tes meas sculptilibus. Quae a principio ecce vene-
 runt, et nova quae ego annuntio, et antequam an-
 nuntientur declarata sunt vobis. » Animadvertas
 velim non dictum fuisse, gloriam meam nemini
 dabo: nam Filium Patris gloriam habere ostensum
 est; quod enim nemini detur, id quemlibet exclu-
 dit; quod autem alteri non detur, hinc uni solum
 concessam fuisse declaratur, scilicet ei, qui in pro-
 phetia fertur. Hic porro erat cui dicebatur:

« Vocavi te in iustitia, et apprehendam manum tuam,
 corroborabo te, et dedi te in testamentum generis,
 in lucem gentium. » His porro, ut existimo, sermo-
 nibus gentes omnes erudit, ne deum ullum cele-
 brent eorum, qui olim apud eas dii vocabantur;
 sed solum Christum Dei, et Patrem, qui misit il-
 lum, gloria afficiant.

Vers. 10. « Cantate Domino canticum novum,
 principatus ejus. » Id ab omnibus hominibus praes-
 tandum ait. « Glorificate nomen ejus ab extremo
 terrae, qui descenditis in mare, et navigatis ipsum,
 insulae et habitatores earum: » ita ut a Christi no-
 mine, universa terra Christianis repleta sit. His
 porro apostolos Servatoris nostri perspicue signifi-
 cat, quos ad littus maris vidit jacientes rete in
 mare: erant enim piscatores; similiterque alios.
 Hi vero ipsi mare nostrum circumnavigantes, mo-
 do in insulis Evangelium praedicabant; modo in
 Hispaniam et Italiam trajiciebant; ita ut brevi re-
 giam ipsam urbem doctrina Christi replerent. Alio
 item modo, indicari videntur hi, qui in humanae
 vitae mari navigantes, apud omnes gentes in mediis
 ecclesiis Evangelium praedicabant: quandoquidem
 et ipsi hymnum novum per omnem terram annun-
 tiabant, et in medio ecclesiarum hominibus praedi-
 cabant et docebant. « Et habitatores earum. » His
 significat eos, qui in ecclesiis coetus agunt.

Vers. 11. « Lætare desertum, et vici ejus: » sive
 secundum reliquos interpretes, « et civitas ejus. »

Multæ quippe urbes secundum diversa vitæ instituta in Ecclesia Dei intelliguntur, ut in visione Ægypti declaratum est, ubi dicebatur, quinque urbes in Ægypto fore, quæ lingua Chananitide loquerentur. « Villæ et habitatores Cedar. Lætabuntur qui habitant Petram, de vertice montium clamabunt. » Cedar in ulteriori Arabia sita est ad extremum deserti, quam dicunt obtinere Saracenorum gentem. His omnes deserti et finium terræ incolæ significantur, ita ut rationabilis illa Dei lætitia per Christi gratiam ad nos usque perventura sit. Petra vero urbs quædam Palæstinæ est, superstitionis viris plena, et in profundum diabolici erroris demersa: cuius item incolæ gratiæ consortes fore dicit his verbis, « Lætabuntur qui habitant Petram. » Cuius sermonis veritatem ipse rerum eventus comprobavit, cum in ipsa Petrensi civitate, et in agro ejus, necnon in solitudinibus Saracenorum, Christi Ecclesiæ nostris temporibus fundatæ sint. Alias vero Cedar significat tenebras, eorum causa, qui a tenebris ad annuntiatam gentibus lucem translati sunt. Pari lætitia afficiendos ait eos qui inhabitant Petram: « Petra autem erat Christus.⁷⁴ » ἐπὶ τὸ κατηγγελλόμενον φῶς τοῖς ἔθνεσιν. Εὐφρανθήσονται ὁ λόγος φησὶ καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὴν Πέτραν ὁμοίως. « Ἡ δὲ Πέτρα ἦν ὁ Χριστός. »

VERS. 12, 13. « Dabunt Deo gloriam: virtutes ejus in insulis nuntiabunt. » Ita et superius dicebatur, « Supra montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem. »

« Dominus Deus exercituum egredietur, et conteret bellum, excitabit zelum, et clamabit super inimicos suos cum fortitudine. » Non sine causa enim ipsis bellum illaturus est; sed postquam causam illam protulit, id magna voce declarabit, ut docet his verbis, « Tacui: num semper tacebo? » Nam dum illi scelerato et impie agerent, patienter ferens ille, ipsosque longanimitate sua tolerans, neque confestim iram et ultionem inferens, tacebat. Et alias tempore passionis suæ dum calumniis impeteretur tacebat, et cum falsa testimonia audiret, nihil respondebat.

VERS. 14, 15. « Tacui: num semper tacebo, et sustinebo? Sicut pariens patienter egi. Dimovebo et arefaciam simul: desertos faciam montes et colles, et omne fenum eorum exsiccabo. Et ponam flumina in insulas, et stagna arefaciam; » videlicet doctrinam, quæ illis olim fluviorum instar suppeditabatur.

VERS. 16. « Et ducam cæcos in via, quam non noverunt, et in semitis, quas ignorabant, ambulare eos faciam. Reddam illis tenebras in lucem, et tortuosa in rectam. Hæc verba faciam, et non derelinquam eos. » Quinam hi essent superius docuit, de persona Christi dicens, « Dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut aperias oculos cæcorum. » Hos itaque ipsos olim cæcos in gentibus, qua non noverant via ambulare se facturum polli-

⁷⁴ I Cor. x, 4.

Α Πολλὰ γὰρ πόλεις κατὰ τὰς διαφόρους πολιτείας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐπινοοῦνται, ὡς ἐδείκνυτο καὶ ἐν τῇ ὁράσει τῆς Αἰγύπτου, ἐν ἣ ἔλέγοντο ἕσσεσθαι πέντε πόλεις ἐν Αἰγύπτῳ λαλοῦσαι τῇ γλώσσῃ τῇ Χανανίτιδι. « Ἐπαύλεις καὶ οἱ κατοικοῦντες Κηδάρ. Εὐφρανθήσονται οἱ κατοικοῦντες Πέτραν, ἀπ' ἄκρου τῶν ὀρέων βοήσουσι. » Ἡ Κηδάρ δὲ ἐπέκεινα τῆς Ἀραβίας τυγχάνει ἐπὶ τῆς ἐσχάτης ἐρήμου, καὶ κατέχειν φασὶ τὸ τῶν Σαρακηνῶν γένος. Δι' ὧν ὁ λόγος ἐβουλήθη πάντας τοὺς τὰς ἐρήμους καὶ τὰ ἔσχατα τῆς γῆς οἰκοῦντας δηλώσαι, ὡς τῆς τοῦ Θεοῦ λογικῆς εὐφροσύνης διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος καὶ μέχρις ἡμῶν φθάνειν μελλούσης. Καὶ Πέτρα δὲ τίς ἐστὶ πόλις Παλαιστίνης δεισιδαιμόνων ἀνδρῶν, καὶ πολλῇ τῇ πλάνῃ τῇ δαιμονικῇ βεβαπισμένη· ἥς καὶ αὐτῆς τοὺς ἐνοίκους τῆς χάριτος μεταλήψεσθαι φησὶ λέγων· « Εὐφρανθήσονται οἱ οἰκοῦντες Πέτραν. » Τούτων δὲ τῶν λόγων τὴν ἀλήθειαν ἡ διὰ τῶν πραγμάτων ἐκθασίς ἐπιστώσατο, Ἐκκλησιῶν Χριστοῦ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς Πετρεῶν πύλεις, κατὰ τε τὴν χώραν αὐτῆς, καὶ ἐν ταῖς ἐρήμοις δὲ τῶν Σαρακηνῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἰδρυμένων. Καὶ ἄλλως δὲ Κηδάρ ἐρμηνεύεται σκοτασμὸς, διὰ τοὺς μεταβαλόντας ἀπὸ τοῦ σκοτασμοῦ

« Δώσουσι τῷ Θεῷ δόξαν· τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐν ταῖς νήσοις ἀναγγελοῦσι. » Οὕτω δὲ καὶ ἀνωτέρω ἐλέγετο· « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών· ὑψώσω τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνὴν σου, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ. »

С « Κύριος ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων ἐξελευσεται, καὶ συντρίψει πόλεμον, ἐπεγερεῖ ζῆλον, καὶ βοησεται ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς αὐτοῦ μετ' ἰσχύος. » Οὐ γὰρ ἀλόγως αὐτοὺς πολεμήσει· ἀλλὰ μετὰ τοῦ τὴν αἰτίαν ἐξεπεῖν καὶ μεγάλη βοή φανερὸν ποιήσει, ἣν καὶ διδάσκει λέγων· « Ἐσιώπησα· μὴ καὶ αἰεὶ σιωπήσομαι; » Ἐν γὰρ τῷ παρανομεῖν αὐτοὺς καὶ ἀσεβεῖν, ἀνεξικακῶν καὶ φέρον αὐτοὺς τῇ αὐτοῦ μακροθυμίᾳ, μὴδὲ παραχρήμα τὴν ὀργὴν αὐτοῖς ἐπάγων ἐσιώπησε. Καὶ ἄλλως δὲ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ, συκοφαντούμενος ἐσιώπησα, καὶ ψευδομαρτυρούμενος οὐδὲν ἀπεκρίνατο

« Ἐσιώπησα· μὴ αἰεὶ σιωπήσομαι, καὶ ἀνέξομαι; Ὡς ἡ τίκτουσα ἐκαρτέρησα. Ἐκστήσω καὶ ξηρανῶ ἅμα· ἐρημώσω ὄρη καὶ βουνούς, καὶ πάντα χόρτον αὐτῶν ξηρανῶ. Καὶ θήσω ποταμούς εἰς νήσους, καὶ ἔξη ξηρανῶ. » τὰς πάλαι ποταμῶν δίχην χορηγοῦμένας αὐτοῖς; διδασκαλίαις.

« Καὶ ἄξω τυφλοὺς ἐν ὁδῷ ἣ οὐκ ἔγνωσαν, καὶ τριβύδας ἃς οὐκ ᾔδεισαν, πατήσαι ποιήσω αὐτούς. Ποιήσω αὐτοῖς τὸ σκότος εἰς φῶς, καὶ τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν. Ταῦτα τὰ ῥήματα ποιήσω, καὶ οὐκ ἐγκαταλείψω αὐτούς. » Τίνας δὲ ἦσαν οὗτοι ἐδίδαξε διὰ τῶν ἐμπροσθεν, εἰπὼν εἰς πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ· « Ἐδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἔθνων, ἀνοίξαι ὀφθαλμούς τυφλῶν. » Τούτους δὲ οὖν αἰτούς τοὺς πάλαι τυφλοὺς ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἦν μὴ ἐπεγίνω-

σπον δὸν βαδίσει ποιήσιν ἐπαγγέλλεται. Πόθεν γὰρ ἡμῶν γινώσκειν παρῆν τὴν κατὰ Θεὸν ὁδόν, ἢ διὰ τῆς θείας αὐτοῦ χάριτος; ἢ Ποιῶ αὐτοῖς τὸ σκότος εἰς φῶς; ἢ τὰς προφητικὰς δηλαδὴ Γραφὰς καὶ τοὺς βίβλους τοὺς ὑπὸ τῆς θείας διδασκαλίας ὑποβαλλομένους συνήσεσθαι ἡμᾶς φησι. Τὴν γὰρ ἄγνοιαν τοῦ Θεοῦ τὴν πάλαι ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐπιπολάζουσαν εἰς φῶς γνώσεως μεταβαλεῖσθαι· καὶ τὰ πάλαι δὲ σχολιὰ ἡμῶν καὶ ἀταφῆ νομιζόμενα, καὶ ταῦτα ὁμαλὰ ποιήσιν ἐπαγγέλλεται. Τοὺς ἐκ περιτομῆς αἰνιττόμενος, φησὶν·

« Αὐτοὶ δὲ ἀπεστράφησαν εἰς τὰ ὀπίσω. » Εἴθ' ὡσπερ ἐπιδεικνύς αὐτοῖς τὴν τῶν ἐθνῶν μεταβολὴν, καὶ ἐξ οἷας πλάνης μεταθεθῆσιν εἰς φῶς ἐλθόντες ἀπὸ τοῦ σκότους, ὀνειδιστικῶς πρὸς ἐκείνους εἰδωλοφατροῦντας ἐπιλέγει· « Αἰσχύνθητε, οἱ πεποιθότες ἐπὶ τοῖς γλυπτῶν, οἱ λέγοντες τοῖς χωνευτοῖς· Ὑμεῖς ἐστε θεοὶ ἡμῶν. » Καὶ ἵνα μὴ τις ταῦτα νομίσειε περὶ τῶν ἐθνῶν λέγεσθαι, τῶν πάλαι τυφλῶν καὶ κωφῶν, ἀναγκαίως διασαφεῖ καὶ διερμηνεύει τὴν διάνοιαν ἐξεπιλέγων·

« Καὶ τίς τυφλὸς, ἀλλ' οἱ παῖδες μου; καὶ κωφοί, ἀλλ' οἱ κυριεύοντες αὐτῶν; Καὶ ἐτυφλώθησαν οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ. Εἶδετε πλεονάξια, καὶ οὐκ ἐφυλάξασθε· ἠνοήγμενα τὰ ὦτα, καὶ οὐκ ἤκούσατε. Κύριος ὁ Θεὸς ἐβουλεύσατο ἵνα δικαιοῦθῃ, καὶ μεγαλύνῃ αἰνεσιν. » Ὅρξ, ὅτι ταῦτα πάντα περὶ τοῦ λαοῦ εἴρηται τοῦ ἐκ περιτομῆς. « Ἀλλ' ὁ μὲν Κύριος ἐβουλεύσατο ἵνα δικαιοῦσθαι αὐτὸν, ἵνα μεγαλύνῃ αἰνεσιν· οἱ δὲ ἐδοξάσθησαν τοῖς τὰς ψυχὰς αὐτῶν πολεμοῦσιν. »

« Καὶ εἶδον, καὶ ἐγένετο ὁ λαὸς προνονομευμένος καὶ διηρηπαγμένος· ἢ γὰρ παγίς ἐν τοῖς ταμίαις πανταχοῦ, καὶ ἐν οἰκίαις ἅμα, ὅπου ἔκρυψαν αὐτούς. Ἐγένοντο εἰς προνομήν, καὶ οὐκ ἦν ἐξαιρούμενος ἄρπαγμα, καὶ οὐκ ἦν ὁ λέγων, Ἀπόδος. » Ἐν γὰρ αὐτοῖς τοῖς λογισμοῖς, οὗς ἔκρυπτον, τὰ κατὰ Χριστοῦ βουλεύμενοι, ἐν αὐτοῖς ἐκείνοις ἢ κατ' αὐτῶν παγίς, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐξαιρούμενος αὐτούς, οὐδὲ ὁ λέγων, Ἀπόδος.

« Τίς ἐν ὑμῖν, ὃς ἐνωτιεῖται ταῦτα; εἰσακούσατε εἰς τὰ ἐπερχόμενα. » Εἰ δὲ τις ζητήσῃεν τίς ὁ ταῦτα πράξας, εὗροι δ' ἄν. ὅτι οὐδ' ἄλλος ἔδωκεν αὐτούς εἰς διαρπαγὴν ἢ αὐτὸς ᾧ ἡμάρτοσαν αὐτῷ, καὶ οὐκ ἠθούλοντο ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ πορεύεσθαι. Καλούμενοι γὰρ εἰς τὰς εὐαγγελικὰς ὁδοὺς, οὐκ ὑπήκουον· ἀλλ' οὐδὲ ἀκούειν ἠθέλον τοῦ νόμου τῆς Καινῆς Διαθήκης.

« Τίς ἔδωκεν εἰς διαρπαγὴν Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ τοῖς προνομοῦσιν αὐτόν; Οὐχὶ ὁ Θεὸς, ᾧ ἡμάρτοσαν αὐτῷ, καὶ οὐκ ἠθούλοντο ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ πορεύεσθαι, οὐδὲ ἀκούειν τοῦ νόμου αὐτοῦ; » Πάλαι μὲν γὰρ πρὸς καιρὸν τινα πολεμούμενοι, αὐθις ἀνελάμβανον ἑαυτούς· ὡς καὶ τὴν Ἱερουσαλήμ, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ βασιλεῖον αὐτῶν συνεστάναι· νῦν δὲ κατείσχυσεν αὐτῶν ὁ πόλεμος· οὐχ ὁ ἔξωθεν μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν τὰς ψυχὰς αὐτῶν πολιορκούντων.

« Καὶ ἐπήγαγεν ἐπ' αὐτούς ὄργην θυμοῦ αὐτοῦ, καὶ κατέσχευεν αὐτούς πόλεμος, καὶ οἱ συμφλέγοντες

ΠΑΤΡΟΛ. GR. XXIV

Actur. Quo parto enim eam secundum Deum viam nosse poteramus, nisi per divinam ejus gratiam? « Faciam ipsis tenebras in lucem: » propheticas videlicet Scripturas, et vitam illam, qua divina doctrina suggeritur, nos intellecturos esse ait. Ignorantiam enim Dei quæ olim animas obtegebat nostras, in cognitionis lucem mutandas ait: et ea, quæ olim a nobis tortuosa et obscura esse putabantur, se plana facturum promittit. Eos autem qui ex circumcissione sunt subindicans, ait:

VERS. 17. « Ipsi autem conversi sunt retrorsum, » Deinde gentium mutationem, et quando ex errore illæ reductæ sint, ex tenebris in lucem venientes, ipsis aperit, ac eorum idololatriam vituperando subiungit: « Confundimini qui confiditis in sculptilibus, qui conflatilibus dicitis, Vos estis dii nostri. » Ne vero quis putaret hæc de gentibus, olim cæcis et surdis, dicta fuisse, necessario mentem suam aperit et explicat, hæc adjiciens:

VERS. 18-21. « Et quis cæcus, nisi pueri mei? et quis surdus, nisi qui dominantur eis? Et obturati sunt servi Dei. Vidistis sæpe, et non cavistis; aperta sunt aures, et non audistis. Dominus Deus deliberavit ut justificaretur, et magnificaretur laudem. » Vides hæc omnia de populo ex circumcissione dicta fuisse. « Sed Dominus deliberavit, ut justificaret eum, et magnificaret laudem; » illi vero gloriati sunt in iis, qui impugnabant animam suam.

VERS. 22. « Et viderunt, et fuit populus vastatus atque direptus: laqueus enim in cubilibus ubique, et in domibus simul, ubi absconderant eos. Facti sunt in vastationem, et non erat qui erueret rapinam: et non erat qui diceret, Redde. » Nam occultas in mentibus suis Christo insidias molientes, in iisdem ipsis laqueum sibi invenerunt, nec erat qui eriperet eos, neque qui diceret, Redde.

VERS. 23. « Quis est in vobis, qui hæc audiat, auscultate futura. » Si quis autem quærat, quis hæc fecerit, inveniet non alium ipsos in prædam dedisse, quam eum, in quem peccaverant, et in cujus viis ambulare renuerant. Nam ad evangelicas vias evocati, non obtemperarunt, neque legem Novi Testamenti audire voluerunt.

VERS. 24. « Quis dedit in directionem Jacob, et Israel vastantibus eum? Annon Deus, cui peccaverunt, et noluerunt in viis ejus ambulare, neque audire legem ejus? » At enim olim quidem cum ad tempus aliquod bello impeterentur, iterum resipiscabant; ita ut Jerusalem et regia ibidem posita consisteret; nunc autem bello oppressi sunt, non exteriore tantum, sed eo quod ab obsidentibus animas suas inferebatur.

VERS. 25. « Et induxit super eos iram furoris sui, et invaluit in eos bellum, et qui comibuebant

13

eos in circuitu : neque cognoverunt unusquisque eorum, neque animum adhibuerunt. » Etsi enim ii, qui apud vos infideles, cæci et surdi effecti sunt, et talia perpetrarunt, iræ Dei traditi sint; at vos vel nunc tandem audite; vos dico, qui conditorem et creatorem vestrum non ignorastis, sed qui opibuscipium in vobis existens, saluum et incolume servastis.

CAPUT XLIII.

VERS. 1, 2. « Et nunc sic dicit Dominus Deus, qui fecit te, Jacob, et qui formavit te, Israel : Ne timeas, quoniam redemi te : vocavi te nomine tuo, Meus es tu. » Ego Dominus Deus, qui feci et formavi te; feci quidem secundum animam ad imaginem Dei factam; formavi autem secundum corpus, de terra sumptum, et a me constructum. Sanguinemque meum in pretium pro salute tradens tua, redemi te, et vocavi te : verum etiam te possessionem meam effeci; ita ut tu mihi populus, ego tibi Deus essem. Confide igitur, tot a me dignatus bonis, et ea qua jussus es via incede : fiduciaque plenus omnibus per orbem gentibus prædica evangelicum sermonem. Quamvis enim ignis ardens eruperit, quamvis aquæ, quamvis flumina inundaverint, hæc nihil te lædent, quod ego tecum ubique sim. Nam illud sine mendacio enuntiavi, « Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi ».

VERS. 3. « Et si transieris per aquam, tecum sum, et flumina non operient te : et si transieris per ignem, non combureris, flamma non comburet te; quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel, salvans te. Feci commutationem tuam Ægyptum, et Æthiopiam et Syenem pro te. » Ita quippe pretiosus mihi fuisti, tanta in conspectu meo gloria donatus es, et usque adeo dilexi te, ut salus divina, quæ per te omnibus hominibus parta est, usque ad extrema terræ pertingeret : et ut illi hominum superstitionisissimi Ægyptii per te vocatione dignarentur. Per Ægyptios igitur supersticiosos et idololatrias omnes designavit : per Æthiops et Syenem, eos qui extrema terræ nostræ incolebant. Nec ignorandum est esse quamdam Sabaitarum gentem, unde Salomonis tempore regina Saba profecta est.

VERS. 4, 5. « Ex quo honorabilis factus es in conspectu meo, glorificatus es, et ego dilexi te : et habeo homines pro te, et principes pro capite tuo. Ne timeas, quoniam tecum sum. Ab oriente ducam semen tuum, et ab occidente congregabo te. » Mulios filios a me secundum Deum genitos, in cælesti mea civitate congregabo, ipsosque per aerem sublimes agam, quasi volucres ventis, videlicet angelicis virtutibus sustentatos.

⁷⁸ Matth. xxviii, 20.

(38) Syene urbs ad extrema Ægypti posita, Σύνη, Σόνη et Σόνη dicitur apud Origenem, Athanasium et alios, ut in Athanasii edito monuimus.

Α αὐτοὺς κύκλω· καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἕκαστος αὐτῶν, οὐδὲ ἔθεντο ἐπὶ ψυχῆν. « Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα οἱ ἐξ ὑμῶν ἄπιστοι, τυφλοὶ καὶ κωφοὶ γενόμενοι, καὶ τοιαῦτα πράξαντες, τῆ ὀργῆ τοῦ Θεοῦ παρεδόθησαν· ἀλλ' ὑμεῖς ἔτι καὶ νῦν ἀκούσατε· ὑμᾶς δὲ λέγω τοὺς τὸν ἑαυτῶν ποιητὴν καὶ πλάστην μὴ ἀγνοήσαντας, ἀλλὰ καὶ τὸ ποίημα τὸ ἐν ὑμῖν καὶ τὸ πλάσμα εἶων καὶ ἀλώθητον διατηρήσαντας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

« Καὶ νῦν οὕτως λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας σε, Ἰακώβ, καὶ ὁ πλάσας σε, Ἰσραὴλ· Μὴ φοβοῦ, ὅτι ἐλυτρώσάμην σε· ἐκάλεσά σε τὸ νομᾶ σου· ἐμὸς εἶ σύ. » Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας σε καὶ πλάσας σε· ποιήσας μὲν κατὰ ψυχὴν τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ πεποιημένην· πλάσας δὲ κατὰ τὸ σῶμα τὸ ἀπὸ γῆς ληφθὲν καὶ ὑπ' ἐμοῦ πεπλασμένον· λύτρον ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τὸ ἐμαυτοῦ παραδοῦς αἷμα, ἐλυτρώσάμην σε καὶ ἐκάλεσά σε· ἀλλὰ καὶ κτήμα ἑαυτοῦ ἐποίησάμην σε· ὥστε εἶναι μὲν σε ἐμὸν λαὸν, κάμῃ δὲ σοῦ αὐτοῦ Θεόν. Θάρσει τοιγαροῦν, τοσούτων παρ' ἐμοῦ κατηξιωμένος, καὶ βάδιζε τὴν ὁδὸν ἣν ἐκελεύσθης, θαρσῶν τε κήρυττε τοῖς ἀπανταχοῦ γῆς ἔθνεσι τὴν εὐαγγελικὸν λόγον. Κἂν γὰρ πῦρ φλέγον ἐπίῃ, κἂν ὕδατα, κἂν ποταμοὶ ἐπικλύζωσιν· οὐδέν σε ταῦτα λυπήσει, διὰ τὸ ἐμὲ σὺν σοὶ πανταχοῦ εἶναι. Ἀψευδῶς γὰρ ἀπηγγειλάμην τὸ, « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἶμι ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. »

« Καὶ ἐὰν διαβαίης δι' ὕδατος, μετὰ σοῦ εἶμι, καὶ ποταμοὶ οὐ συγκλύσουσι σε· καὶ ἐὰν διέλθῃς διὰ πυρὸς, οὐ μὴ κατακαυθῆς, φλῆς οὐ κατακαύσει σε· ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς σου ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, ὁ σώζων σε. Ἐποίησα ἀλλαγμᾶ σου Αἴγυπτον καὶ Αἰθιοπίαν καὶ Σοῦνην (38) ὑπὲρ σοῦ. » Οὕτω γὰρ παρ' ἐμοῦ γέγονας τίμιος, καὶ οὕτως ἐναντίον μου ἐδοξάσθης, καὶ οὕτως ἠγάπησά σε, ὡς καὶ μέχρι τῶν ἐσχατιῶν γῆς φθάσαι τὴν διὰ σοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις προξενουμένην κατὰ Θεὸν σωτηρίαν· καὶ ὡς αὐτοὺς τῶν πάντων ἀνθρώπων δεισιδαιμονεστάτους Αἰγυπτίους τῆς διὰ σοῦ κλήσεως καταξιώθῃαι. Διὰ μὲν σὺν τῶν Αἰγυπτίων πάντας κλήσατο τοὺς δεισιδαίμονας καὶ εἰωλωλάτρους, διὰ δὲ τῆς Αἰθιοπίας καὶ Σοῦνης τοὺς μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης οἰκούντας. Ἰστέον, ὡς ἐστὶ Σαβαϊτῶν ἔθνος, ὅθεν βασίλισσα Σαβὰ ἐπεβῆμει κατὰ τοὺς Σολομῶντος χρόνους.

« Ἀφ' οὗ ἐντιμος ἐγένου ἐναντίον ἐμοῦ, ἐδοξάσθης, καὶ ἐγὼ σε ἠγάπησα. Καὶ δώσω ἀνθρώπους ὑπὲρ σοῦ, καὶ ἀρχοντας ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς σου. Μὴ φοβοῦ, ὅτι μετὰ σοῦ εἶμι. Ἀπ' ἀνατολῶν ἄξω τὸ σπέρμα σου, καὶ ἀπὸ δυσμῶν συνάξω σε. » Πολλὰ τέκνα κατὰ Θεὸν γεννήσας συνάξω εἰς τὴν ἐπουράνιον μου πόλιν, μετεώρους αὐτοὺς ἀναλαβὼν δι' ἄερος ὥσπερ πτηνοὺς ἀνέμοις ὑποκουφίζόμενος, λέγω δὴ ἀγγελικαῖς δυνάμεσιν.

« Ἐρῶ τῷ βορῶ, Ἄγε, καὶ τῷ λιθί, Ἄγε, μὴ ἄ
κώλυε ἄγε τοὺς υἱοὺς μου ἀπὸ τῆς πόρρωθεν, καὶ
τὰς θυγατέρας μου ἀπὸ ἄκρων τῆς γῆς. » Ἐγὼ γὰρ
ταῖς ἀγγελικαῖς δυνάμεσι τοῦτο ποιεῖν προστάξω, διὰ
τὸ ἐμοὺς εἶναι υἱοὺς καὶ θυγατέρας ἐμὰς δι' ὁμῶν
σπαρέντας καὶ ἀναγεννηθέντας ἐν τῇ ἐμῇ Ἐκκλησίᾳ.

« Πάντας ὅσοι ἐπιπέκλῃται τῷ ὀνόματί μου. »
Πόθεν δὲ ἄλλοθεν ὑπέστη τὸ Χριστιανῶν ὄνομα ἢ ἐκ
τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας; αὐτὸς δὲ ἦν ὁ διὰ τοῦ
προφήτου ταῦτα θεσπίζων. « Ἐν γὰρ τῇ δόξῃ μου
κατεσκεύασα αὐτὸν, καὶ ἔπλασα αὐτὸν, καὶ ἐποίησα
αὐτὸν, ἀπλάσπον ὄντα τοῖς τρόποις.

« Καὶ ἐξήγαγον λαὸν τυφλόν, καὶ ὀφθαλμοὶ εἰσιν
ὡσαύτως τυφλοὶ, καὶ κωφοὶ τὰ ὠτα ἔχοντες. Πάντα
τὰ ἔθνη συνήχθησαν ἅμα, καὶ συναχθήσονται ἄρχον-
τες ἐξ αὐτῶν. » Διὰ γὰρ τῶν ἀποστολικῶν σπέρμα-
των καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν μεταβαλόντες οἱ
πάλαι τυφλοὶ καὶ κωφοὶ, συνήχθησαν εἰς τὴν Ἐκκλη-
σίαν τοῦ Θεοῦ· ἦδη δὲ καὶ ἄρχοντες ἐξ αὐτῶν τού-
των τῶν ἔθνῶν ἐπὶ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ κατέστησαν.

« Τίς ἀναγγελεῖ ταῦτα; ἢ τὰ ἐξ ἀρχῆς τίς ἀνα-
γγελεῖ ὑμῖν; Ἀγαγέτωσαν τοὺς μάρτυρας αὐτῶν, καὶ
δικαιωθήτωσαν, καὶ ἀκουσάτωσαν, καὶ εἰπάτωσαν
ἀληθῆ. Γένεσθέ μοι μάρτυρες, καὶ ἐγὼ μάρτυς, λέ-
γει Κύριος ὁ Θεός, καὶ ὁ παῖς μου, ὃν ἐξελεξάμην. »
Ἐπειδὴ καὶ γὰρ ὁ Θεὸς μάρτυρας αὐτῶν γενήσομαι, καὶ
ὁ παῖς μου ὃν ἐξελεξάμην· περὶ οὗ ἀνωτέρω ἔλεγεν·
« Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα, ὁ ἐκλεκτός μου, προσ-
εδέξατο αὐτὸν ἢ ψυχὴ μου. » Ἐγὼ τοίνυν αὐτὸς ὁ
Θεός, καὶ ὁ παῖς οὗτος ὁ ἐκλεκτός μου, μαρτυρήσω
τοῖς ἐμοῖς μάρτυσι· ὃ δὲ καὶ ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις
ἐδήλωσε λέγων· « Ὅς ἐὰν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπρο-
σθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω καὶ ἐν αὐτῷ ἔμ-
προσθεν τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἴνα
γινώτε καὶ πιστεύσητε, καὶ συνῆτε, ὅτι ἐγὼ εἰμι.

« Ἐμπροσθέν μου οὐκ ἐγένετο ἄλλος Θεός, καὶ μετ'
ἐμὲ οὐκ ἔστι. » Τὸ γὰρ αἴτιον τῆς τοῦ Χριστοῦ παρ-
ουσίας καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ εἰς πάντα τὰ
ἔθνη μαρτυρίας οὐδὲν ἕτερον ἦν, ἢ τὸ κηρυχθῆναι τὴν
τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, καὶ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν, καὶ τὴν
περὶ αὐτοῦ σύνοιαν τοῖς πρὶν ἀσυνέτοις, καὶ ἀσυν-
θέτοις, καὶ ἀπίστοις, καὶ ἐν ἀγνωσίᾳ οὖσιν αὐτοῦ·
ὡς διὰ τοῦτο τυφλώττειν τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλ-
μοὺς, καὶ περὶ τὴν πλάνην τῆς ἀθέου εἰδωλολατρίας
εἰλεῖσθαι. « Ἐγὼ ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστι παρὲς ἐμοῦ
σώζων. » Μιᾶς γὰρ οὐσης ἀρχῆς, μία εἴη ἂν ἡ θεότης,
ἢ συμπαραλαμβάνεται καὶ ἡ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ
θεολογία.

« Ἐγὼ ἀνήγγειλα καὶ ἔσωσα· ὠνεῖδισα, καὶ οὐκ
ἦν ἐν ὑμῖν ἀλλότριος. Ὑμεῖς ἐμοὶ μάρτυρες, καὶ
ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ἐτι ἀπ' ἀρχῆς· καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἐκ
χειρῶν μου ἐξαιρούμενος. Ποιήσω, καὶ τίς ἀποστρέ-
ψει αὐτό; » Ὡς γὰρ μάρτυς αὐτὸς ἐλέγετο, καὶ ὁ
παῖς ὃν ἐξελέξατο· οὕτω καὶ Θεὸς σώζων εἴη ἂν αὐ-
τός. Ἐὰν δὲ λέγῃ, « Καὶ οὐκ ἔστι παρὲς ἐμοῦ σώ-

VERS. 6. « Dicam aquiloni, Age; et austro, Age, noli prohibere. Age filios meos de terra remota, et filias meas ab extremis terræ. » Ego enim angelicas virtutes hæc agere præcipiam, quia filii mei et filiae meæ sunt, per vos sati et regenerati in Ecclesia mea.

VERS. 7. « Omnes, quotquot vocati sunt nomine meo. » Unde constitutum est Christianorum nomen, nisi ex Christi nomine? Ipse autem erat, qui per prophetam hæc vaticinabatur. « In gloria enim mea elidi eum, et sinxi eum, et feci eum, » minime fictum moribus.

VERS. 8, 9. « Et eduxi populum cæcum, et oculi sunt pariter cæci, et surdi aures habent. Omnes gentes congregatæ sunt simul, et coibunt principes ex eis. » Per apostolica quippe semina et per doctrinam eorum mutati, qui olim cæci et surdi erant, congregati sunt in Ecclesia Dei: jamque principes ex iisdem gentibus in populum Dei constituti sunt.

VERS. 9-11. « Quis annuntiabit hæc, et quæ ab initio quis enarrabit vobis? Adducant testes suos, et justificentur, et audiant et dicant quæ vera sunt. Estote mihi testes, et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus, quem elegi. » Quoniam ego Deus testis eorum ero, et puer meus, quem elegi; de quo superius dicebat, « Ecce puer meus, quem elegi, electus meus, suscepit eum anima mea. » Ego itaque ipse Deus, et hic puer electus meus, testificabor testibus meis, quod nimirum Salvator in Evangeliiis declarabat his verbis, « Quicumque constabitur me coram hominibus, constebor et ego eum coram Patre meo, qui in cælis est. » — « Ut cognoscatis, et credatis et intelligatis, quia egosum. »

VERS. 12. « Ante me non fuit Deus alius, et post me non erit. » Nam Christi adventus, et testimonii per apostolos ejus per omnes gentes exhibitum non propter aliud erat, quam ut prædicarent Dei cognitionem, fidem in eum, et intelligentiam ejus, iis, qui prius insipientes, inordinati, et infideles erant atque in ignorantia ejus versabantur; ita ut propterea mentis oculis cæcarent, et in errore impiæ idololatriæ volutarentur. « Ego Deus, et non est præter me Salvator. » Nam cum unum sit principium, una fuerit et deitas, quacum assumitur Unigeniti ejus theologia.

VERS. 10. « Ego annuntiavi et salvavi: exprobravi, et non erat in vobis alienus. Vos mihi testes, et ego Dominus Deus etiam ab initio: et non est qui de manibus meis eruat. Faciam, et quis avertet illud? » Etenim ut testis dicebatur, et puer quem elegerat; ita et ipse quoque Deus Salvator fuerit. Quod si dicat, « Et non est præter me Salvator, »

¹⁰ Matth. x, 32.

non tamen negat puerum, quem elegit, Salvatorem esse : ipsum enim Salvatorem agnoscit hic propheta, cum ait : « Et mittet illis Dominus Salvatorem, qui salvabit eos. » Pro illo autem, « exprobravi, » reliqui omnes interpretes, « et audire feci, » dixerunt.

VERS. 14-17. « Sic dicit Dominus Deus, qui redimit vos, Sanctus Israel : Propter vos mittam in Babylonem : et suscitabo fugientes omnes, et Chaldaei in navibus vincientur. Ego Dominus Deus sanctus vester, qui ostendi Israel regem vestrum. Sic dicit Dominus, qui dat in mari viam, et in aqua vehementi semitam : qui eduxit currus et equitatum, et multitudinem robustam : sed dormierunt, et non resurgent ; extincti sunt ut linum extinctum. » Horum sensus hic est : Olim quidem Judaico populo beneficia contuli : ac cum, ut ipsos castigare et ad bonam mentem reducerem, Babylonis tradidissem, non diu postea eos a Babylonica captivitate liberos dimisi, utpote Deus et Dominus universorum. Ipsosque Babylonicos, qui contra Hierosolimam irruerant, extorres feci ; ita ut Chaldaei, qui penes eos erant, in fugam se verterent, ac quidam eorum vincti ab aliis se fortioribus in naves conjicerentur in mari sibi adjacente. Hæc ego feci Deus, ut regnum meum hominibus ostenderem.

VERS. 18, 19. « Ne memineritis priorum, et vetera ne recogitatis. Ecce ego facio nova, quæ nunc orientur, et cognoscetis ea. » Indicet rursus Ecclesiam in gentibus constituendam, quæ Dei cognitione vacua erat, antequam adveniret Christus Dei, qui dixit, « Ego sum via. Et faciam in deserto viam, et in inaquoso flumina. » Verum in illo, ait, quondam deserto viam faciam, quemadmodum prius in mari Rubro feci. Fluunt porro divinatorum eloquiorum flumina ex doctrina sancti Spiritus, in illa olim inaquosa ; quemadmodum et sub Moyse in deserto flumina emanarunt ; sed illic quidem corporeæ aquæ erant, et natura sua fluxæ et corruptæ ; nunc autem Deo ministrante, rationalis et spiritualis aquæ flumina manant.

VERS. 20. « Benedicent mihi bestię agri, sirenes, et aviæ struthionum : quia dedi in deserto aquam, et flumina in inaquosa, ad potandum genus meum electum. » Efferatæ animæ, fluminis virtute conversæ, a ferino illo statu mutabuntur ; ita ut ipsæ feræ benedicant mihi. Quod si etiam Sirenæ fuerint, voluptate et diabolicis canticis hominum animas demulcentes, poeticis carminibus eleganti sermone concinuatæ ; illæ etiam immutatæ benedicent mihi : insuperque aviæ struthionum ; sive secundum reliquos interpretes, « et struthocameli ; » estque illud animal in solitudine et desertis locis degens ; quod et ipsum ad mansuetudinem reductum, mihi Deo benedicere docebitur. Horum autem causa erit aqua illa, quam in deserto dedi, necnon fluminum in solitudine manantium vis et copia.

Α ζων, » οὐκ ἀπαγορεύων τὸν Σωτῆρα εἶναι τὸν παῖδα ὃν ἐξελέξατο, τοῦτ' ἂν εἴποι· οἶδε γοῦν αὐτὸν Σωτῆρα ὁ παρῶν προφήτης ἐν οἷς φησι· « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος Σωτῆρα, ὃς σώσει αὐτούς. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « ὠνεΐδισα, » οἱ λοιποὶ ἐρμηνευταὶ πάντες, « καὶ ἤκούτισα, » εἰρήχασα.

« Οὕτως λέγει Κύριος ὁ Θεός, ὁ λυτρούμενος ὑμᾶς, ὁ Ἅγιος τοῦ Ἰσραὴλ· Ἐνεκεν ὑμῶν ἀποστελῶ εἰς Βαβυλῶνα, καὶ ἐπεγερω̄ φεύγοντας πάντας, καὶ Χαλδαῖοι ἐν πλοίοις δεθῆσονται. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ὁ ἅγιος ὑμῶν, ὁ καταδείξας Ἰσραὴλ βασιλεῖα ὑμῶν. Οὕτως λέγει Κύριος ὁ διδοὺς ἐν θαλάσῃ ὄδον, καὶ ἐν ὕδατι ἰσχυρῶ τρίβον, ὁ ἐξαγαγὼν ἄρματα καὶ ἵππον καὶ ὄχλον ἰσχυρόν· ἀλλ' ἐκοιμήθησαν, καὶ οὐκ ἀναστήσονται, ἐσθῆθησαν ὡς λίνον ἐσθῆσμένον. » Ὁ νοῦς τῶν προκειμένων τοιοῦτός ἐστι· Πάλαι μὲν τὰς ἐμὰς εὐεργεσίας παρῆγον τῷ Ἰουδαίῳ ἔθνεϊ· παιδεύων μὲν αὐτοὺς καὶ σωφρονίζων, Βαβυλωνίους παρέδωκα, οὐκ εἰς μακρὸν ἐλευθέρους ἀντίχα τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, ἅτε Θεός ὢν καὶ Κύριος τῶν ὄλων. Αὐτοὺς τε Βαβυλωνίους τοὺς ἐπιστάντας τῇ Ἰερουσαλήμ ἀναστάτους ἐποίησα, ὡς καὶ φυγῆ χρήσασθαι τοὺς παρ' αὐτοῖς Χαλδαίους, δεσμίους τε ἀπαχθῆναι τινὰς αὐτῶν, πλοίοις ἐμβληθέντας ἐν τῇ παρ' αὐτοῖς θαλάσῃ, ὑφ' ἐτέρων τινῶν δυνάμει κραταιοτέρων αὐτῶν. Ταῦτα γὰρ ἐγὼ διεπραξάμην ὁ Θεός, δεικνὺς τῆν ἐμὴν βασιλείαν ἀνθρώποις.

« Μὴ μνημονεύετε τὰ πρῶτα, καὶ τὰ ἀρχαῖα μὴ συλλογίζεσθε. Ἴδου ἐγὼ ποιῶ καινὰ, ἃ νῦν ἀνατελεῖ, καὶ γνώσεσθε αὐτά. » Διηλοῖ δὲ πάλιν τὴν ἐν τοῖς ἔθνεσι συστησομένην Ἐκκλησίαν, ἥτις ἔρημος ἦν Θεοῦ γνώσεως πρὶν ἐπιδημησαι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ τὸν εἰπόντα· « Ἐγὼ εἶμι ἡ ὁδός. Καὶ ποιήσω ἐν τῇ ἐρήμῳ ὄδον, καὶ ἐν τῇ ἀνύδρῳ ποταμούς. » Ἄλλ' ἐν ἐκείνῃ, φησὶ, τῇ πάλαι ἐρήμῳ ὄδον ποιήσω, ὡσπερ καὶ πρότερον ἐπὶ τῆς Ἐρυθρᾶς πεποίηκα θαλάσσης. Ῥέουσι δὲ καὶ ποταμοὶ θεῶν λογίων ἐκ διδασκαλίας ἀγίου Πνεύματος εἰς τὴν πάλαι ἀνύδρον, ὡς καὶ ἐπὶ Μωϋσέως ἔρρευσαν ἐν τῇ ἐρήμῳ ποταμοί· ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ὕδατος σωματικοῦ, ρευστῆς οὐσίας ὄντος καὶ φαρτῆς, νυνὶ δὲ ἐκ τῆς ἐνθέου χορηγίας τοῦ λογικοῦ καὶ πνευματικοῦ ὕδατος.

« Εὐλογῆσοσι με τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, σειρήνες, καὶ θυγατέρες στρουθῶν· ὅτι ἔδωκα ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ ποταμούς ἐν τῇ ἀνύδρῳ, ποτίσαι τὸ γένος μου τὸ ἐκλεκτόν. » Αἱ ἀπηγγιωμένα ψυχὰ μεταβληθήσονται τῆς θηριώδους καταστάσεως ἐκ τῆς τοῦ ποταμοῦ δυνάμεως ἀλλοιωθεῖσαι, ὡς αὐτοὺς πάλιν τοὺς θῆρας εὐλογῆσαι με. Εἰ δὲ καὶ Σειρήνες ἦσαν, θέλγουσαι ἠδονῇ καὶ ἄσμασι δαιμονικοῖς τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐν ποιητῶν πλάσμασιν εὐπειλὴ λόγων κεκοσμημένοις· ἀλλὰ καὶ αὗται μεταβαλοῦσαι εὐλογῆσοσιν με· ἔτι γε μὴν καὶ θυγατέρες στρουθῶν· ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἐρμηνευτὰς, « αἱ στρουθοκάμηλοι, » ζῶον ἐν ἐρημίαις καὶ χύραις ἀοικῆτοις γινόμενον, καὶ αὐτὸ ἡμερῶθεν εὐλογεῖν ἐμὲ τὸν Θεὸν μαθηθήσεται. Τούτων δὲ αἴτιον ἔσται τὸ ὑπ' ἐμοῦ δοθὲν ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ ἡ τῶν ποταμῶν δυνάμεις τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ρευσάντων.

« Ἄζον μου ὃν περιποιήσάμην τὰς ἀρετὰς μου διηγεῖσθαι· οὐ νῦν ἐκάλεσά σε, Ἰακώβ, οὐδὲ κοπιᾶσαι σε ἐποίησα, Ἰσραήλ. » Εἰ μὲν γὰρ θῆρες οἱ ἄγριοι καὶ σειρήνες καὶ αἱ θυγατέρες τῶν στρουθῶν εὐλογήσουσι με· σὺ δὲ, Ἰακώβ, οὐδὲν τοιοῦτον διεπράξω· ἀλλ' οὐδὲ ἠξίωσας ἐμὲ ἐπικαλεῖσθαι, « ἐκοπιάθης » δὲ « εἰς ἐμὲ, » κατὰ τὸν Σύμμαχον, καίτοι ἐμοῦ μὴ ποιήσαντός σε κοπιᾶσαι.

« Οὐκ ἤνεγκάς μοι πρόβατά σου τῆς ὀλοκαρπώσεώς σου, οὐδὲ ἐν ταῖς θυσίαις σου ἐδόξασάς με· οὐκ ἐδούλωσά σε ἐν θυσίαις, οὐδὲ ἔγκοπον ἐποίησά σε ἐν λιθάνας. » Ὅπως καὶ ἐν τοῖς προκειμένοις τῇ ἐρήμῳ, καὶ τοῖς ἐν αὐτῇ θηρίοις ἀγαθῶν ἐλπιδας εὐαγγελίζεται· τὸν δὲ λαὸν τὸν ἐκ περιτομῆς ἐπ' ἀσεβείαις ἐλέγχει, ὃν καὶ Ἰακώβ καλεῖ νῦν καὶ Ἰσραήλ· οὕτως ἀπλῶς ξηροῖς ὀνόμασιν οὕτε δούλον αὐτοῦ, οὕτε ἐκλεκτὸν εἰπῶν, ὅπερ ἐποίει ἐπὶ τοῦ κρείττονος τάγματος.

« Οὐδὲ ἐκτίσω μοι ἀργυρίου θυμίαμα, οὐδὲ τὸ στέαρ τῶν θυσιῶν σου ἐπεθύμησα· ἀλλὰ ἐν ταῖς ἀμαρτίαις σου προέστης μου, καὶ ἐν ταῖς ἀδικίαις σου. Ἐγὼ εἰμι, ἐγὼ εἰμι, ὃ ἐξαλείφω τὰς ἀνομίας σου ἕνεκεν ἐμοῦ, καὶ τὰς ἀμαρτίας σου, καὶ οὐ μὴ μνησθήσομαι. Σὺ δὲ μνησθήτι, καὶ κριθῶμεν. » Καλῆ γὰρ ἡ μνήμη τῶν προτέρων ἀμαρτημάτων δι' ἐξομολογήσεως ἐξηγορευμένη· διὸ ἐπιφέρει· « Ἄγε σὺ πρῶτος τὰς ἀμαρτίας σου, ἵνα δικαιωθῆς. » τοῦτο γὰρ ποῦν δικαιωθήσῃ· ἐπειδὴ δίκαιος αὐτοῦ κατηγοροῦ ἐν πρωτολογίᾳ.

« Οἱ πατέρες ὑμῶν πρῶτοι, καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν ἠνώμησαν εἰς ἐμὲ. Καὶ ἐμίλαγαν οἱ ἄρχοντες τὰ ἅγια μου. Καὶ ἔδωκα ἀπολέσαι Ἰακώβ, καὶ Ἰσραήλ εἰς ὀνειδισμόν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

« Nūn δὲ ἀκουσον, Ἰακώβ ὁ παῖς μου, καὶ Ἰσραήλ, ὃν ἐξελεξάμην. » Διὰ τούτων τὸν χορὸν αὐθις τὸν ἀποστολικὸν ἀποκαλεῖται.

« Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας σε, καὶ ὁ πλάσας σε ἐκ κοίλλας· Ἐτι βοηθηθήσῃ· μὴ φοβοῦ, παῖς μου Ἰακώβ, καὶ ἠγαπημένος Ἰσραήλ, ὃν ἐξελεξάμην. Ὅτι ἐγὼ δώσω ὕδωρ ἐν δίψει τοῖς πορευομένοις ἐν ἀνύδρῳ, ἐπιθήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τὸ σπέρμα σου, καὶ τὰς εὐλογίας μου ἐπὶ τὰ τέκνα σου. » Διὰ γὰρ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου τὸ λογικὸν καὶ γόνιμον, καὶ πνευματικὸν ὕδωρ τῇ ἀνύδρῳ καὶ ἐρήμῳ χορηγήσειν ἡμελλε. Σπέρμα δὲ τῶν ἀποστόλων αἱ Ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν οἱ πανταχοῦ γῆς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀναγεννηθέντες· οἱ καὶ

« Ἀντελοῦσι, » φησὶν, « ἀνὰ μέσον ὕδατος χόρτον, καὶ ὡς ἰτέα ἐπὶ παραρθέον ὕδωρ. » Καὶ ἐνταῦθα δὲ τὴν ἰτέαν παρέλαβε διὰ τὸ ἀειθαλὲς καὶ νεαρὸν τοῦ φυτοῦ, εἰς παράστασιν τοῦ πλήθους τῶν λογικῶν ὑδάτων τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ βευσάντων.

« Οὗτος ἐρεῖ, Τοῦ Θεοῦ εἰμι, καὶ οὗτος βοήζεται ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰακώβ, καὶ ἕτερος ἐπιγράφει χειρὶ αὐτοῦ, Τοῦ Θεοῦ εἰμι, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰσραήλ

VERS. 21, 22. « Populum meum quem acquisivi ut virtutes meas narraret : non nunc vocavi te Jacob, neque laborare te feci, Israel. » Etiam si enim futurum sit, ut agrestes feræ, sirenæ, et silivæ struthionum benedicant mihi; tu sane, Jacob, nihil simile fecisti; sed neque dignatus es me invocare, « defatigatus » autem « es in me, » secundum Symmachum, etiam si ego non te laborare fecerim.

VERS. 23. « Non obtulisti mihi oves holocausti tui : neque in sacrificiis tuis glorificasti me, neque servire te feci in victimis, neque laborem tibi præbui in thure. » Quemadmodum hic solitudini, ferisque eam incolentibus honorum spem annuntiat, populumque ex circumcissione de impietate coarguit, quem nunc Jacob et Israel nuncupat; ita simpliciter allato ejus nomine, nec servum, nec electum vocat illum, quod tamen de præstantiori ordine loquens observat.

VERS. 24-26. « Neque argento emisti mihi thymiana, neque adipem sacrificiorum tuorum concupivi; sed in peccatis tuis ante me stitisti, et in iniquitatibus tuis. Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas propter me, et peccata tua; et non recordabor. Tu autem memento, et judicemur simul. BONA QUIPPE EST PRISTINORUM PECCATORUM MEMORIA CUM CONFESSIONE CONJUNCTA : quapropter infer, « Dic tu primus peccata tua, ut justificeris : » id agens justificaberis; quia justus in principio sermonis accusator est sui.

VERS. 27, 28. « Patres vestri primi, et principes vestri inique egerunt in me. Et contaminaverunt principes sancta mea. Et dedi in interitum Jacob, et Israel in opprobrium. »

CAPUT XLIV.

VERS. 1. « Nunc autem audi, Jacob puer meus, et Israel, quem elegi. » His iterum apostolicum chorum evocat.

VERS. 2, 3. « Sic dicit Dominus Deus, qui fecit te, et formavit te de ventre : Adhuc habebis auxilium; noli metuerе, puer meus Jacob, et dilecte Israel, quem elegi. Quia ego dabo aquam in siti his qui ambulant in inaquosa, imponam spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos. » Nam per Spiritum sanctum, rationabilem, secundam et spiritualem aquam inaquosæ et solitudini elargiturus erat. Semen autem apostolorum sunt Ecclesiæ Dei; filii vero eorum, quotquot in universa terra et in omnibus gentibus per Spiritum sanctum regenerati sunt : qui

VERS. 4. « Producent, ait, in medio aquæ fetum, et sicut salix ad aquam fluentem. » Hic quoque salicem assumit ob virorem et juvenilitatem arboris; ad declarandam rationabilium aquarum in Ecclesia ejus manantium copiam.

VERS. 5. « Hic dicet, Dei sum; et hic clamabit in nomine Jacob, et alius describet in manu sua, Dei sum, et in nomine Israel clamabit. » Se Israhel

esse gloriando dicet. Mirari plane et stupere subit propheticorum sermonum vim, et quam vere rei effectum et complementum perceperimus. Nam in persecutionibus nostro tempore concitatis, multos ex alienigenis gentibus vidimus, qui sanctorum virorum nomina usurparent; alius quippe sese Jacobum appellabat, alius Israel, alius Jeremiam, hic Isaiam, iste Danielem: etenim his sibi ascriptis nominibus, ad martyrium pro Deo subeundum cum fiducia et constantia accedebant. Quæ propheta indicat, dum ait: « Hic dicet, Dei sum, et hic clamabit in nomine Jacob, alius in manu sua describet, Dei sum, et alius in nomine Israel clamabit. »

VERS. 6, 7. « Sic ait Deus, rex Israel, et qui liberavit ipsum Dominus Sabaoth: Ego primus, et ego post hæc: præter me non est Deus. Quis sicut ego? Stet, vocet, annuntiet et præparet mihi: ex quo feci hominem in sæculum: et ventura, antequam fiant, annuntiet vobis. » Dicat enim si quis est Deus, quod quantumque opus suum exhibeat in universo. Nam si unus est mundus, ipseque ejusdem naturæ, sibi que prorsus conjunctus; unus sane ejus opifex fuerit. Sed hic ex magnitudine et pulchritudine creaturarum, utpote universi conditor, conspicitur. Quod si quis alium inducat, alium item huic similem mundum ostendat; at non est alius mundus, præter eum, quem conspicimus: ergo nec alius Deus est. Si quis vero sit, « Stet, » inquit, primum; id est existentiam ostendat suam, et quod in substantia subsistat, quodque in se maneat et stet: deinde vocem emittens rationabilem ac Deo dignam, annuntiet, quæ postea futura in mundo sint; aut quæ olim et a principio contigerunt, ex quo hominem in terra posui, usque ad præsens tempus. Hinc enim agnoscemus, cum isthæc verbo constituisse.

VERS. 8-10. « Nolite abscondi, nolite errare. Annon ab initio attendistis, et annuntiavi vobis? Testes vos estis, num sit Deus præter me. Et tunc non audierunt qui fingunt et sculpunt: omnes vani, qui faciunt desideria sua, quæ non proderunt eis. Sed confundentur qui Deum effingunt, et sculpunt omnes inutilia. » Non ab initio, inquit, ita fuit; id est ante diluvii tempora, cum animo expertium simulacrorum fabri nondum essent. Vosque testes estis, nondum, scilicet initio mortalis vitæ, existitise conflatores sculptoresque deorum; cum sculptoria fabrilisque ars apud homines nondum reperiretur.

VERS. 11-17. « Et omnes unde facti sunt exaruerunt, et surdi ab hominibus congregentur omnes, et stent simul, confundantur et erubescant simul: quia acuit faber ferrum: ascia operatus est illud, et terebrum admovit ei, et operatus est illud in bra-

(39) Jam in Præfatione ad Eusebii Commentaria in Psalmos perspicuis exemplis commonstravimus, vocem βίος frequenter ab Eusebio usurpari pro

βοήσεται. » Σεμνύνει ἑαυτὸν λέγων εἶναι Ἰσραὴλ. Θαυμάσαι δὲ ἔστι καὶ καταπλαγῆναι ἀληθῶς τὴν τῶν προφητικῶν λόγων δύναμιν, ὡς αὐτοῖς ἔργοις τὰ ἀποτελέσματα παρελήφαμεν. Ἐν γοῦν τοῖς καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς γενομένοις διωγμοῖς πολλοὺς τῶν ἀλλοφύλων ἔθνῶν ἐθεασάμεθα, προαρπάζοντας ἑαυτοῖς τὰς τῶν ἁγίων ἀνδρῶν προσηγορίας, ὧν ὁ μὲν ἑαυτὸν Ἰακώβ ἐκάλει, καὶ ἕτερος Ἰσραὴλ, ἄλλος δὲ Ἰερεμίαν, καὶ Ἰσαίαν ἕτερος, καὶ Δανιὴλ πάλιν ἄλλος. τοιαῦτα γοῦν ἐπιγραφόμενοι ὀνόματα ἐπὶ τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ σὺν πολλῷ θάρσει καὶ παρρησίᾳ παρεῖσαν. Ἄ δὲ σημαίνουσα ἡ προφητεία φησὶν: « Οὗτος ἐρεῖ, τοῦ Θεοῦ εἶμι, καὶ οὗτος βοήσεται ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰακώβ, καὶ ἄλλος ἐπιγράψει τῇ χειρὶ αὐτοῦ, Θεοῦ εἶμι, καὶ ἄλλος ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰσραὴλ βοήσεται. »

B « Οὕτως λέγει ὁ Θεὸς ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ, καὶ ῥυσάμενος αὐτὸν Θεὸς Σαβαώθ. Ἐγὼ πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα. πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι Θεός. Τίς ὡσπερ ἐγώ; Στήτω, καὶ καλεσάτω, καὶ ἀναγγειλάτω, καὶ ἐτοιμασάτω μοι. ἀφ' οὗ ἐποίησα ἄνθρωπον εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τὰ ἐπερχόμενα πρὸ τοῦ ἐλθεῖν ἀναγγειλάτωσαν ὑμῖν. » Λεγέτω γὰρ εἰ τίς ἐστι Θεός, ὅσον ἔργον ἑαυτοῦ δείκνυσιν ἐν τῷ παντί. Εἰ γὰρ εἰς ὁ κόσμος, καὶ οὗτος συμφορῆς, καὶ αὐτὸς ἐαυτῷ συνημέμωνος, εἰς ἂν γένοιτο καὶ ὁ τοῦτου δημιουργός. Ἄλλ' οὗτος ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων, οἷα τοῦ παντὸς γενεσιουργός θεωρεῖται. Εἰ δὲ τις εἰσάγοι ἕτερον, δεικνύτω τοιοῦτον ὁμοίως κόσμον ἕτερον παριστάς· ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἕτερος παρὰ τὴν ὁρώμενον κόσμον· οὐδὲ Θεὸς ἄρα ἕτερός ἐστιν. Εἰ δὲ τις, « Στήτω, » φησὶ, τοῦτο πρῶτον· λέγω δὲ τὴν ἑαυτοῦ δεξιάν τω ὑπαρξίν· ὅτι τέ ἐστιν ἐν οὐσίᾳ ὑποστάσει, καὶ ὅτι ἐφ' ἑαυτῷ μένει καὶ ἔστηκεν· ἔπειτα φωνὴν ἀφελὲς λογικὴν καὶ Θεῷ πρέπουσαν, ἀναγγειλάτω τίνα ἔσται τὰ μετὰ ταῦτα γενησόμενα ἐν τῷ βίῳ (39)· ἢ τὰ πάλαι ἐξ ἀρχῆς ὑποστάνα, ἀφ' οὗ τὸν ἄνθρωπον ἐθέμην ἐπὶ τῆς γῆς μέγρι τοῦ παρόντος χρόνου. Ἀπὸ γὰρ τοῦτου γνωσόμεθα, ὅτι ἔστηκεν αὐτὰ λόγῳ.

« Μὴ παρκαλύπτεσθε, μηδὲ πλανᾶσθε. Οὐκ ἀπ' ἀρχῆς ἠνωτίσασθε, καὶ ἀπήγγειλα ὑμῖν; Μάρτυρες ὑμεῖς ἐστε, εἰ ἔστι Θεὸς πλὴν ἐμοῦ. Καὶ οὐκ ἤκουσαν τότε οἱ πλάσσοντες καὶ οἱ γλύφοντες, πάντες μάταιοι, ποιῶντες τὰ καταθύμια αὐτῶν, καὶ οὐκ ὠφελήσει αὐτοῦς. Ἄλλ' αἰσχυνθήσονται οἱ πλάσσοντες Θεὸν, καὶ γλύφοντες πάντες ἀνωφελῆ. » Οὐκ ἀπ' ἀρχῆς, φησὶ, τουτέστι πρὸ τῶν τοῦ κατακλυσμοῦ χρόνων, καθ' οὓς οὐδὲ οἱ τῶν ἀψύχων ζώων τεκτονες ὑπῆρχον. Καὶ τούτων ὑμεῖς μάρτυρες, ὡς οὐκ ἦσαν τότε, λέγω δὲ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς τοῦ θνητοῦ βίου συστάσεως, οἱ πλάσσοντες καὶ γλύφοντες θεοὺς, οὕτω γλυπτικῆς, οὐδὲ πλαστικῆς τέχνης ἐν ἀνθρώποις εὐρισκομένης.

« Καὶ πάντες ὄθεν ἐγένοντο ἐξηράνθησαν, καὶ κωφοὶ ἀπο ἀνθρώπων συναχθήτωσαν πάντες, καὶ στησάτωσαν ἅμα, καὶ ἐντραπήτωσαν, καὶ αἰσχυνθήτωσαν ἅμα· ὅτι ὠξυνε τέκτων σίδηρον, σκεπάρνῳ ἐργάσατο αὐτὸ, καὶ ἐν τερέτρῳ ἔστησεν αὐτὸ, καὶ ἐργάσα-

mondo, sive pro hominibus hoc in mundo versantibus: et sic intelligas oportet hoc loco ἐν τῷ βίῳ, scilicet in mundo, ac homines in hac vita degentes.

το αὐτὸ ἐν τῷ βραχίονι τῆς ἰσχύος αὐτοῦ· καὶ πεινάσει, καὶ ἀσθενήσει, καὶ οὐ μὴ πῖνῃ ὕδωρ. Ἐκλεξάμενος τέκτων ξύλον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέτρῳ, καὶ ἐν κόλλῃ ἐββύθημισεν αὐτὸ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸ ὡς μορφὴν ἀνδρός, καὶ ὡς ὠραιότητα ἀνθρώπου, στήσαι αὐτὸ ἐν οἴκῳ. Ἔκοψε ξύλον ἐκ τοῦ δρυμοῦ, ὃ ἐφύτευσε Κύριος, πίτυν, καὶ ὑετὸς ἐμήκυνεν· ἵνα ἦ ἀνθρώποις εἰς καῦσιν· καὶ λαθὼν ἀπ' αὐτοῦ, ἐθερμάνθη, καὶ καύσαντες ἐπέψαν ἄρτους ἐπ' αὐτῶν· τὸ δὲ λοιπὸν εἰργάσαντο θεοὺς, καὶ προσκυνοῦσιν αὐτοῖς· οὐ τὸ ἡμισυ αὐτοῦ κατέκαυσεν ἐν πυρὶ, καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμίσεος αὐτοῦ ἐπέψεν ἐν τοῖς ἀνθραξίν ἄρτους, καὶ ἐπ' αὐτοῦ κρέας ὀπήσας ἔφαγε, καὶ ἐνεπλήσθη, καὶ θερμανθεὶς εἶπεν· Ἴδὺ μοι, ὅτι ἐθερμάνθη, καὶ εἶδον πῦρ. Τὸ δὲ λοιπὸν ἐποίησεν εἰς θεὸν γλυπτὸν, καὶ προσκυνεῖ καὶ προσεύχεται λέγων· Ἐξέλου με, ὅτι θεὸς μου εἶ σύ. Ὡς γὰρ οὐκ ἐπί τῷ παρόντι, πρὸς οὓς ὁ παρὼν λόγος; Τί δὴποτε μὴ λογίζεσθε παρ' ἑαυτοῖς, τίς ἡ φύσις τῶν ἐν ἀψύχοις ἀγάλμασιν θεοποιουμένων ὑμῖν; Ἀρα γὰρ οὐ πρόχειρον τοῖς πᾶσι συνορᾶν, ὡς τεκτωνῶν εἶν ἔργα, σκεπάρνοια καὶ τρυπάνοια, καὶ τοιούτοις τισὶν ὄργανοις σκευωρημένα, πένητος καὶ ἐνδοῦς ἀνδρὸς ἐπίνοια, ὃς δι' ἐνδοεῖαν τροφῆς ἐνεργείας ἄρτου σχολῆς μηχανὴν πλάνης ἐξηύρατο;

« Οὐκ ἔγνωσαν φρονῆσαι, ὅτι ἀπημαυρώθησαν τοῦ βλέπειν τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῦ νοῆσαι τῇ καρδίᾳ αὐτῶν. Καὶ οὐκ ἐλογίσατο τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, οὐδὲ ἔγνω τῇ φρονήσει, ὅτι τὸ ἡμισυ αὐτοῦ κατέκαυσεν ἐν πυρὶ, καὶ ἐπέψεν ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων αὐτοῦ ἄρτους, καὶ ὀπήσας κρέα ἔφαγε, καὶ τὸ λοιπὸν αὐτοῦ εἰς βδέλυγμα ἐποίησε, καὶ προσκυνοῦσιν αὐτῷ. » Ὡς ἐπιλελησμένων δὲ καὶ δεομένων τῆς τούτων ὑπομνήσεως διὰ ταχύτητος λογισμοῦ, ταῦτά φησι, Διόπερ ὀφείλεις τῆς σαυτοῦ μνημονεύειν ἀξίας, καὶ πλάσμα Θεοῦ ὢν αὐτὸς μὴ καθύβριζε σεαυτὸν, ἀψυχον ὕλην χερσὶ βαναύσων ἀνδρῶν πεπλασμένην σεαυτοῦ προστιμῶν καὶ θεοποιῶν.

« Γνωθί, ὅτι σποδὸς ἡ καρδία αὐτῶν, καὶ πλανῶνται, καὶ οὐδεὶς δύναται ἐξελεῖσθαι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Ἴδετε καὶ οὐκ ἐρεῖτε, ὅτι ψεῦδος ἐν τῇ δεξιᾷ μου. Μνησθητε ταῦτα, Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ, ὅτι παῖς μου εἶ σύ. Ἐπλάσα σε πατὴρ μου, καὶ σύ, Ἰσραὴλ, μὴ ἐπιλανθάνου μου. » Ὡς ἀπεστραμμένῳ καὶ πολεμίοις ἐκδεδομένῳ.

« Ἴδου γὰρ ἀπήλειψα ὡς νεφέλην τὰς ἀνομίας σου, καὶ ὡς γνόφον τὴν ἀμαρτίαν σου. Ἐπιστράφηθι πρὸς με, καὶ λυτρώσομαι σε. Εὐφράνθητε, οὐρανοί, ὅτι ἐλέησεν ὁ Θεὸς τὸν Ἰσραὴλ. » Ὡς ἂν χαρὰς ἐν οὐρανοῖς γενησομένης ἐπὶ τοῖς μέλλουσι μετάνοιαν τῶν κακῶν ποιήσασθαι.

« Σαλπείσατε, τὰ θεμέλια τῆς γῆς, βοήσατε, ὄρη, εὐφροσύνην, οἱ βουνοὶ καὶ πάντα τὰ ξύλα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὅτι ἐλυτρώσατο ὁ Θεὸς τὸν Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ δοξασθήσεται. » Εἰ γὰρ τινὲς εἰσὶν αἱ τὴν γῆν ὑποστηρίζουσαι θεαὶ δυνάμεις, καὶ αὐταὶ ἀλαλαγμῶν καὶ ὕμνων ἀναπεμπέτωσαν τῷ Θεῷ· εἰκὸς δὲ θεμέλια τῆς γῆς χρηματίζουσιν τοὺς προφήτας αὐτοῦ καὶ πάντας τοὺς δικαίους καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρας· τοῦτο γοῦν ἐδί-

A chio fortitudinis suæ : et esuriet et infirmabitur, et non bibet aquam. Electo faber ligno, adhibuit ipsi normam, et formavit illud in runcina, et fecit illud ad formam viri, et ad speciem hominis, et statuit illud domi. Cecidit lignum ex silva, quod plantavit Dominus, pinum, et pluvia auxit ut esset hominibus in combustionem : et cum sumpsisset ab eo, calefactus est, et succedentes coxerunt panes illis : reliquum autem fecerunt in deos, et adorant ipsos, cujus dimidium combussit igne, et in dimidio ejus coxit in carbonibus panes, et in eo carnes assans comedit, et impletus est, et calefactus dixit, Jucundum mihi quod calefactus sum, et vidi ignem. Reliquum autem fecit in deum sculptilem, et adorat et precatur dicens, Libera me, quia Deus meus es tu. »

B Quid vos quos nunc alloquor? Cur non vobiscum reputatis, quænam inanimatorum hujusmodi sculptilium, quæ ut deos colitis, natura sit? Annon popaliam omnibus esse valeat, fabrorum opera esse, ascii et terebris atque aliis hujusmodi instrumentis adornata; pauperis scilicet inopisque hominis inventum, qui ob cibi penuriam, ac per otium parandi panis, erroris machinam reperit?

VERS. 18-20. « Non noverunt sapere, quia retusa est acies eorum, ne viderent oculis suis, et ne intelligerent corde suo. Neque agitavit in animo suo, neque cognovit prudentia sua, quia dimidium ejus combussit igni, et coxit super carbones ejus panes, et ubi assavit carnes, comedit, et residuum ejus in abominationem fecit, et adorant illud. » Hæc illis, ceu oblitis, et ob mentis crassitiam tali admonitione egentibus loquitur. Quare oportet te dignitatis tuæ memorem esse; ac signum Dei cum sis, ne te ipsum contumelia afficias, inanimatam materiam, artificem manibus in effigiem actam, tibi anteponeas, illamque adorans.

VERS. 21. « Scito quod cinis cor eorum, et falluntur, et nemo potest eripere animam suam. Videte et ne dicatis, quoniam mendacium est in dextera mea. Memento hominum, Jacob et Israel, quoniam puer meus es tu. Formavi te puerum meum: et tu, Israel, ne obliviscaris mei. » Hæc ait illi, utpote qui aversus sit, et inimicis sese dedit.

VERS. 22, 23. « Ecce enim delevi velut nubem iniquitates tuas, et velut caliginem peccata tua. Convertere ad me, et redimam te. Lætamini, cœli, quoniam misertus est Deus Israel. » Quia in cœlis gaudium futurum est de iis, qui peccatorum pœnitentiam acturi sunt.

« Canite tuba, fundamenta terræ: clamate, montes, lætitiā, colles et omnia ligna, quæ in eis sunt: quoniam redemit Deus Jacob, et Israel glorificabitur. » Nam si quæ sunt divinæ virtutes, quæ terram sustentent, hæc quoque jubilationem et hymnum Deo emittant. Verisimile porro est fundamenta terræ dici ipsos prophetas, atque omnes justos et religiosos viros: id namque docet Apostolus his

verbis : « Superædificati super fundamentum apostolorum et prophetarum⁷⁷. Clamate, montes, lætiti-
tiam⁷⁸. » Hi similiter Deum celebrent, de præ-
dictorum pœnitentia et saluto. Per montes vero,
elatas et sublimes animas subindicat; per col-
les autem, eas quæ mediocri in statu sunt; per
ligna, fructiferas. Et alias universo mundo, ejus-
que partibus Deum celebrare præcipit, adjiciens,
« Quia redemit Deus Jacob, et Israel glorificabi-
tur. »

VERS. 24. « Sic dicit Dominus, qui redemit te et
formavit ex utero. » Postquam superius idololatriæ
confutationem adornavit, iis, qui ex prophetica
disciplina fructum perceperant, ut qui jam idolo-
latriæ finem fecissent, promissa effert; nempe re-
ditum ex captivitate Babylonis. Quia enim ob idolo-
latriam Babylonis traditi fuerant; ipsaque Hiero-
solyma ob civium suorum ausus, Assyriorum tem-
pore obsessa, ac funditus deleta fuerat; talia per-
pessis, si tamen errare desinunt, ereptionem a
malis vaticinatur. Hæc porro Cyri primi Persarum
regis temporibus completa sunt. Quamobrem, quod
perimirum sane est, ipsum Cyrum nominatim me-
morat, qui tamen ducentis circiter postea annis
fuit, ac Judaicum populum a captivitate libera-
vit, templumque Hierosolymitanum restaurari ius-
sit.

« Ego Dominus, qui perficio omnia : extendi cœ-
lum solus, et firmavi terram. » Nam « omnia per
ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil⁷⁹. »
Extendit vero cœlum solus, et nutu Patris firmavit
terram; « Ipse quippe dixit, et facta sunt; ipse
mandavit, et creata sunt. » Terra igitur, firma et
solida cum sit, ut fundata est immota per omne
sæculum; sic firmata esse dicitur : cœlum vero, ut-
pote expansum, omnino extensum fuisse declara-
tur : quapropter alibi dicitur, « Qui extendit cœ-
lum sicut pellem⁸⁰. » Quænam porro sint, quæ
tantus ille Dominus docet, subinde infert his verbis :

VERS. 25, 28. « Quis alius dissipabit signa enga-
strimythorum, et divinationes a corde? avertens
prudentes retrorsum, et consilium eorum stultum
faciens, et statuens verbum pueri sui, et consilium
angelorum ejus verum faciens, dicens Jerusalem,
Habitaaberis, et in tibus Idumææ, Ædificabimini, et
deserta ejus germinabunt : dicens alyssu, Desola-
beris, et flumina tua arefaciam : dicens Cyro, ut
sapiat, et omnes voluntates meas faciet : dicens Je-
rusalem, Ædificaberis, et domum sanctam meam
fundabo. » Hæc igitur ita constituam : pueri vero
mei dilecti et electi, Christi dico mei, de quo supe-
rius quamplurima dicta sunt, verba stabiliam;
necnon angelorum ejus, scilicet apostolorum, disci-
pulorum et evangelistarum consilia vera esse pro-
urabo. Ego vero, qui hæc editurus sum, jam hinc
prædico et polliceor me Hierosolymam, post primum

δασκεν ὁ Ἀπόστολος φήσας : « Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ
τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν. Βοήσατε,
ὄρη, εὐφροσύνην. Ὁμοίως δοξαζέτωσαν τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ
τῶν εἰρημένων μετανοίᾳ τε καὶ σωτηρίᾳ. Ἡ ἴση μὲν
τὰς ἐπηρμένους καὶ μετεώρους ψυχὰς αἰνιττόμενος·
βουνοὺς δὲ τὰς τούτων μετριωτέρας· ξύλα δὲ τὰς
καρποφόρους. Καὶ ἄλλως δὲ πάντα τὸν κόσμον καὶ
τὰ τοῦτου μέρη τὸν Θεὸν ὑμνεῖν προστάττει, ἐπιλέ-
γων : « Ὅτι ἐλυτρώσατο ὁ Θεὸς τὸν Ἰακώβ, καὶ
Ἰσραὴλ δοξασθήσεται.

« Οὕτω λέγει Κύριος ὁ λυτρούμενός σε, καὶ πλάσ-
σων σε ἐκ κοιλίας. » Ἐλεγchon εἰδωλολατρίας προ-
εκθέμενος ὁ λόγος διὰ τῶν προκειμένων, ὡς ἂν παυ-
σαμένοις τῆς εἰδωλολατρίας, τοῖς ὠφέλημένοις ἐκ
τῆς προφητικῆς διδασκαλίας, ἐπαγγελίας ποιεῖται.
Ἐπὶ ἀνάδοξον τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος αἰχμαλωσίας. Ἐπειδὴ
γὰρ εἰδωλολατροῦντες τοῖς Βαβυλωνίοις παρεδόθησαν,
αὕτη τε ἡ Ἱερουσαλήμ πολιορκίαν ὑπέμεινε, καὶ
παντελεῖ καταστροφὴν κατὰ τοὺς Ἀσσυρίων χρόνους,
διὰ τὰ ἐν αὐτῇ τετολημμένα τοῖς οὐκ ἠέτοροι· θροσπίζει
τοιαῦτα πεπονηθῶσιν ἐλευθερίαν κακῶν, εἰ παύσαντο
τῆς πλάνης. Ἐπληροῦτο δὲ ταῦτα κατὰ τοὺς Κύρου
τοῦ πρώτου Περσῶν βασιλεύσαντος χρόνους. Διότι
καὶ αὐτοῦ μέμνηται ὀνομαστὶ τοῦ Κύρου σφόδρα θαυ-
μασίως, ἐγγύς που διακοσίους ὕστερον ἔτεσι γενομέ-
νου, καὶ τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερώσαντος τὸν τῶν
Ἰουδαίων λαόν, τὸν τε νεῶν προστάξαντος τὸν ἐν τῇ
Ἱερουσαλήμ ἀνεγείρειν.

« Ἐγὼ Κύριος ὁ συντελῶν πάντα, ἐξέτεινα τὸν
οὐρανὸν ἄνευ ἄλλου, καὶ ἐστερέωσα τὴν γῆν. Πάντα ἔργον
ἐδὲ αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέν.
Ἐξέτεινε δὲ τὸν οὐρανὸν ἄνευ ἄλλου, καὶ ἐστερέωσα τὴν γῆν
βουλή τοῦ Πατρὸς. Ἐγὼ γὰρ εἶπα, καὶ ἐγενή-
θησαν· αὐτὸς ἐνετείλειτο, καὶ ἐκτίσθησαν. Ἡ μὲν οὖν
γῆ, ναστὴ οὐσα καὶ στερέμνιος, ὡς ἠδράσθη ἀκίνη-
τος τὸν σύμπαντα αἰῶνα, καὶ ἐστερεῶσθαι λέγεται·
ὁ δὲ οὐρανὸς, ἄτε ἐξηπλωμένος, διόλου ἐκτετάσθαι·
διὸ καὶ ἐν ἑτέροις εἴρηται· « Ὁ ἐκτείνας τὸν οὐ-
ρανὸν ὡσεὶ δέβριν. » Τίνα δὲ ἐστὶν ἄπερ ὁ τοσοῦτος
διδάσκει Κύριος, ἐξῆς ἐπιφέρει λέγων·

« Τίς ἕτερος διασκεδάσει σημεῖα ἐγγαστριμύθων, καὶ
μαντείας ἀπὸ καρδίας; ἀποστρέφων φρονίμους εἰς τὰ
ὀπίσω, καὶ τὴν βουλήν αὐτῶν μωραίων, καὶ ἰσθῶν
ῥῆμα παιδὸς αὐτοῦ, καὶ τὴν βουλήν τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ
ἀληθεύων· ὁ λέγων τῇ Ἱερουσαλήμ, Κατοικηθήσῃ,
καὶ ταῖς πόλεσι τῆς Ἰουδαίας, Οἰκοδομηθήσεσθε,
καὶ τὰ ἔρημα αὐτῆς ἀνατελεῖ· ὁ λέγων τῇ ἀβύσσῳ,
Ἐρημωθήσῃ, καὶ τοὺς ποταμούς σου ξηρανῶ· ὁ λέγων
Κύρω φρονεῖν, καὶ πάντα τὰ θελήματά μου ποιήσει·
ὁ λέγων Ἱερουσαλήμ, Οἰκοδομηθήσῃ, καὶ τὸν οἶκον
τὸν ἁγίον μου θεμελιώσω. » Ταῦτα μὲν οὖν οὕτω
διαθήσομαι· τοῦ δὲ ἐμοῦ παιδὸς ἀγαπητοῦ καὶ
ἐκλεκτοῦ, λέγω δὴ τοῦ Χριστοῦ μου, περὶ οὗ διὰ τῶν
ἐμπροσθεν πλείστα ὅσα εἴρηται, συστήσω τὰ ῥήμα-
τα, καὶ τῶν ἀγγέλων δὲ αὐτοῦ, λέγω δὴ τῶν ἀποστό-
λων καὶ μαθητῶν καὶ εὐαγγελιστῶν τὰς βουλὰς ἐπὶ
ἀληθεῦσαι ποιήσω. Ἐγὼ δὲ μέλλων ταῦτα ποιεῖν ἐν-

⁷⁷ Ephes. II, 20. ⁷⁸ Joan. I, 5. ⁷⁹ Psal. CIII, 2.

τεύθεν ἤδη προλέγω καὶ ἐπαγγέλλομαι, ὅτι τὴν Ἱερουσαλήμ μετὰ τὴν πρῶτην καθαίρεισιν τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίων γενησομένην ἀνακαισθήναι ποιήσω, ὡς καὶ τὰς τῆς Ἰουδαίας πόλεις κατοικηθῆναι, καὶ τὰ ἐν αὐταῖς ἔρημα πάλιν ὡς τὰ ἀπ' ἀρχῆς συστήναι. Ἀλλὰ καὶ τὴν πολυθειαν, τῆς κακίας ἄδυσσον ὀνομαζομένην, ἔρημον καταστήσω, καὶ τοὺς ποταμοὺς τῆς πολυθείας τῶν πολεμίων ἀποξηρανῶ· ὡς μηκέτι τὴν Βαβυλῶνα συστήναι, μήτε τοὺς ποταμοὺς αὐτῆς τοὺς πολλὰ δεδυνημένους ἐν πληθεσιν ἰσχυροῖς. Ταῦτα δὲ πάντα ποιήσω διακόνῳ χρησάμενος ἀνδρὶ τοῦ Περσῶν γένους· βεβασιλευκότι πρῶτῳ. Εἰ δὲ χρῆ καὶ ἐπ' ὄνομαπος προφητεῦσαι τούτου τὴν προσηγορίαν, Κύρος ὄνομα τῷ θεοπιζομένῳ, ὃν προσθήσομαι τῶν ἐμῶν λόγων ὑπηρέτην, φρόνησιν αὐτῷ δωρησάμενος· εὐσεβῆ, ὡς πάντα τὰ καταθύμιά μοι ποιήσαι καὶ προστάξαι· τὴν Ἱερουσαλήμ οἰκοδομηθῆναι, καὶ τὸν νεὼν τὸν ἐν αὐτῇ ὀμειλωθῆναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

« Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τῷ χριστῷ μου Κύρω, οὗ ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς ἐπακοῦσαι ἐμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη, καὶ ἰσχὺν βασιλείων διαβρῆξω. Ἀνοίξω ἐμπροσθεν αὐτοῦ θύρας, καὶ πόλεις οὐ συγκλείονται. » Ἀγαθὸν δὲ ὑπηρέτην τῆς ἐμῆς βουλῆς εὗρον τὸν προδηλωθέντα ἀνδρα· ἐντεύθεν ἤδη ἐπαγγέλλομαι κρατήσιν αὐτοῦ τῆς δεξιᾶς, πρὸς τὸ μὴ παρατρέπεσθαι, μηδὲ νικᾶσθαι ὑπὸ τινος κρείττονος. Ὑποτάσσω δὲ αὐτῷ πλείστα ὅσα ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι βασιλεύοντων· δι' αὐτοῦ δὲ τὴν ἰσχὺν διαβρῆξω πάσης τῆς ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι δυναστείας· πάντα δὲ λεία καὶ ὀμαλά καταστήσας πρὸ τῶν αὐτοῦ ποδῶν, θύρας πόλεων, καὶ αὐτὰς ὅλας τὰς πόλεις ὑποχειρίους αὐτῷ παραδώσω· ὡς μηδεμίαν ἐναντίαν αὐτῷ γενέσθαι.

« Ἐγὼ ἐμπροσθέν σου πορεύσομαι, καὶ ὄρη ὀμαλίω· θύρας χαλκᾶς συντρίψω, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συγκλάσω. » Καὶ εἶποι δ' ἂν τις τὰ κατὰ τὸν Ζοροβάβελ, ἢ κατὰ Κύρον ἱστορικῶς γεγόμενα, εἰκόνας καὶ σύμβολα περιέχειν τῆς ἀληθείας· τὰ δὲ κατὰ τὸν ἀληθῆ Κύριον καὶ Χριστὸν πνευματικῶς πεπληρωσθαι· ὡς ἐπ' αὐτὸν μᾶλλον ἀληθεύειν τὸν λόγον τὸν φήσαντα· « Τάδε λέγει Κύριος τῷ χριστῷ μου Κύρω. » Κατὰ γὰρ τὴν πρόχειρον λέξιν οὔτε Χριστὸς ὢν τοῦ Θεοῦ φαίνεται ὁ Περσῶν βασιλεὺς οἰκοδομήσας τὴν Ἱερουσαλήμ· ἀλλ' οὐδὲ ὅλως κατὰ τὴν αὐτοῦ ζωὴν προῦκοψε τῆς οἰκοδομῆς τὸ ἔργον· μόνον γὰρ ἤρξαντο τῶν θεμελίων κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους· εἰτε ἐπισχεθέντος τοῦ ἔργου, διέμεινεν ἔρημος ὁ τόπος μέχρι τῆς Δαρείου βασιλείας. Καὶ τὰ ἐξῆς δὲ ἐπιλεγόμενα μᾶλλον τῷ Χριστῷ ἢ τῷ τῶν Περσῶν βασιλεῖ ἐφαρμόσαιν ἂν· καὶ μᾶλλον τῷ ἡμετέρῳ Σωτῆρι ἢ τῷ Ζοροβάβελ.

« Καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινοὺς, ἀποκρύφους, ἀοράτους· ἀνοίξω σοι· ἵνα γνῶς, ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ καλῶν τὸ ὄνομά σου, ὁ Θεός Ἰσραὴλ. Ἐνεκεν τοῦ παιδός μου Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ τοῦ ἐκλεκτοῦ μου, ἐγὼ καλέσω σε τῷ ὀνόματι σου, καὶ προσδέξομαι σε· σὺ δὲ οὐκ ἔγνωκας με. » Τούς τε εἶσω τούτων ταμειουμένους θησαυροὺς, ἀφανεῖς καὶ ἀοράτους τοῖς προτέροις βασιλεύσι γενομένους, ἀνα-

A ejus excidium a Babyloiiis factum, renovandam et restaurandam curaturum esse; ita ut Judææ urbes incolantur, et quæ in illis deserta fuerant, iterum ut a principio constituenda sint. Quin etiam deorum multiplicitem, quæ abyssus malitiæ vocatur, desertam faciam, ac flumina multiplicatis deorum, quæ penes inimicos est, arefaciam; ita ut Babylon non ultra consistat, sed neque flumina ejus, vi multitudinis multum valentia. Hæc porro omnia peragam ministro utens viro, qui primus Persarum rex erit. Quod si opus sit nomen ejus prophetice significare, Cyrus appellabitur is, qui in vaticinio fertur, quem verborum meorum ministrum constituam; piam ipsi mentem indens, ut mihi placita omnia exsequatur, ac Jerusalem jubeat excitari, templumque ejus a fundamentis exstrui.

CAPUT XLV.

VERS. 1. « Sic dicit Dominus Deus christo meo Cyro, cujus apprehendi dexteram, ut subjiciam ante faciem ejus gentes, et vires regum frangam. Aperiam coram eo portas, et urbes non claudentur. » Bonum autem consilii mei ministrum inveni memoratum virum: jam hinc polliceor me dexteram ejus apprehensurum esse, ut non evertatur, neque superetur a quopiam fortiore. Ipsi vero multa subjiciam ex regum aliarum gentium ditione: per ipsum item omnem in reliquis gentibus potentiam perfringam, omnia plana et facilia parans ante pedes ejus: portas urbium, et ipsas integras urbes in manus ejus tradam; ita ut nulla ipsi adversetur.

VERS. 2. « Ego ante te ibo, et montes complanabo: portas æreas conteram, et vectes ferreos confringam. » Dixerit quispiam ea, quæ tempore Zorobabelis, vel Cyri, quod ad historiam gesta sunt, imagines et symbola veritatis complecti; quæ autem ad veri Domini et Christi tempus spectant, spiritualiter impleta fuisse; ita ut in ipso magis verus deprehendatur sermo, qui ait, « Hæc dicit Dominus christo meo Cyro. » Nam secundum obviam dictionem, neque christus Dei videtur fuisse Persarum ille rex, qui Hierosolymam construxit, neque admodum ipso viventē promotum est ædificium, fundamenta quippe tantum ejus ævo ponere cœperunt: deinde, cohibito opere, desertus locus mansit usque ad Darii regnum. Quæ vero sub hæc feruntur, Christo aptius quam Persarum regi competant: magisue Servatori nostro, quam Zorobabeli.

VERS. 5. « Et dabo tibi thesauros absconditos, latentes, occultos tibi aperiam; ut cognoscas, quia ego Dominus Deus tuus, qui voco nomen tuum, Deus Israel: propter puerum meum Jacob, et Israel electum meum, ego vocabo te nomine tuo, et accipiam te. Tu autem non cognovisti me. » Intra urbes reconditos thesauros, latentes illis ex occultis, pristinis regibus absconditos, aperiam tibi; ut

ipsis operibus ediscas, quis ego sim, qui ante tot annos ipsissimum nomen tuum propheticis Scripturis meis, quasi cippis æternis, insculpsi. Sum autem Deus Israel, quod ne ignores oportet, o Cyre: omnia quippe jam recensita tradam tibi; non aliam ob rem, quam propter populum meum, quem mihi elegi ex omnibus gentibus, quod patres eorum in pretio habeam.

VERS. 5-7. « Quoniam ego Dominus Deus, et non est alius Deus præter me. Corroboravi te, et non cognovisti me; ut cognoscant qui ab ortu solis, et qui ab occasu, quia non est Deus præter me. Ego Dominus Deus, et non est præterea. Ego qui præparavi lucem, et qui feci tenebras, qui facio pacem, et creo mala. Ego Dominus Deus, qui facio hæc omnia. » Ex his ipsis operibus ediscant; cum enim ærumnas populo meo ad conversionem et disciplinam infligere opus erat, inimicis ipsum tradidi, quasi tenebris et iræ impietatis causa dedens. Cum autem denuo conversum et ad meliorem se frugem recipientem, reducere opus est, consequenter pacis omniumque bonorum lumen ipsis oriri oportet. A me quippe et lumen et quæ ad pacem spectant omnia subministrantur; iudicio item meo ultio quoque inducitur. Quapropter hanc a me doctrinam accipe; me scilicet et lucis conditorem, et pacis largitorem esse, similiterque tenebrarum et eorum quæ tristia reputantur, quæ pro malis penes multos habentur: et tamen horum auctor ego dici valeam, justo iudicio promerita singulis inducens. Si itaque ego Deus, et non est præter me alius, qui hæc omnia faciat; etiamsi contraria videantur, attamen natura sua contraria non sunt. Nam quæ mala a me infligi existimantur, ea sane maxime conferunt ad utilitatem et salutem eorum, qui his ad sanam mentem reducuntur.

VERS. 8. « Lætetur cælum desuper, et nubes stillent justitiam: aperiatur terra, et germinet misericordiam, et justitiam oriri faciat simul. Ego sum Dominus, qui creavi te. » Quemadmodum enim tempus olim fuit, cum nubibus mandavi, « ut non pluerent super vineam pluviam; » ita et nunc suo tempore rationabilibus nubibus meis præcipiam, ut non sensilem aquam, sed justitiam desuper ex alto stillent iis, qui inhabitant terram.

VERS. 9, 10. « Quid melius præparavi ut lutum figuli? Num qui arat, arabit terram tota die? Num dicet lutum figulo, Quid facis, quoniam non operaris, neque habes manus? Num respondit figmentum fictori suo? Qui dicit patri, Quid generabis? et matri, Quid paries? » Quasi eos alloquens, qui universali illi providentiæ et administrationi contradicunt, ait: Væ qui contradicit fictori suo. Nam quando castigatione et conversione opus erat, Jerusalem quasi testam contrivi, et templum inimicis et hostibus tradidi; cum autem post sufficientem illatam pœnam, humanitatem exhibere oportuit; tunc et templum et urbem pristinis præstantiora

πετάσω σοι ὡς ἂν αὐτοῖς ἔργοις μάθοις ὅσα, ποτὲ εἰμι ὁ πρὸ τοσοῦτων ἐτῶν ὀνομαστὶ τὴν σὴν προσηγορίαν ταῖς προφητικαῖς μου Γραφαῖς, ὡσπερ ἐν στήλαις αἰωνίοις, ἐγγράφας. Εἰμι δὲ ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὃ προσήκει καὶ σὲ μὴ ἀγνοεῖν, ὃ Κῦρε· πάντα γὰρ τὰ προλεχθέντα χαριούμαι σοι οὐ διὰ τι ἕτερον, ἀλλ' ἔνεκεν τοῦ ἐμοῦ λαοῦ, ὃν ἐμαυτῷ ἐξελεξάμην ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὴν πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν τιμὴν.

« Ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλην ἐμοῦ Θεός. Ἐνίσχυσά σε, καὶ οὐκ ἤδεις με· ἴνα γινῶσιν οἱ ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου καὶ οἱ ἀπὸ δυσμῶν, ὅτι οὐκ ἔστι Θεὸς πλην ἐμοῦ. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι. Ἐγὼ ὁ κατασκευάσας φῶς, καὶ ποιήσας σκότος, ὁ ποιῶν εἰρήνην, καὶ κτίζων κακὰ. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός, ὁ ποιῶν πάντα ταῦτα. » Ἐξ αὐτῶν γὰρ τούτων μαθήσονται τῶν ἔργων· ὅτε μὲν γὰρ λυπηρὰ ἤρῃν ἐπαγαγεῖν τῷ ἐμῷ λαῷ ἐπιστροφῇ καὶ παιδεῖξ, τοῖς πολεμίοις αὐτῶν ἐξέδωκα, ὡσπερ σκότος καὶ ὀργῇ παραδούς αὐτῶν τῶν ἀσεδημάτων χάριν· ὅτε δὲ, φησὶ, λοιπὸν ἐπιστρέψαντα καὶ ὠφελημένον προσήκει ἀναλαθεῖν, ἀκόλουθον ἂν εἴη φῶς εἰρήνης καὶ πάντων ἀγαθῶν ἀνατέλλειν ἐπ' αὐτόν. Ἐξ ἐμοῦ γὰρ τὸ φῶς χορηγεῖται καὶ τὰ τῆς εἰρήνης πάντα· κρίτει δὲ τῇ ἐμῇ καὶ τὰ τῆς ὀργῆς ἐπάγεται. Διόπερ δόγμα παρ' ἐμοῦ τοῦτο μάνθανε· ὡς ἄρα ἐγὼ αὐτὸς καὶ φωτὸς εἰμι δημιουργός, καὶ εἰρήνης χορηγός, ὁμοίως δὲ καὶ σκότους καὶ τῶν νομιζομένων λυπηρῶν· ἅπερ κακὰ τοῖς πολλοῖς εἶναι νομόμισται, ὧν ποιητὴς ἂν λεχθεῖην, κρίσει δικαίᾳ τὰ κατάλληλα τοῖς ἀξίοις ἐπάγων. Εἰ τοίνυν ἐγὼ Θεός, καὶ οὐκ ἔστι πλην ἐμοῦ ἕτερος, ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα, κἂν ἐναντία εἶναι δοκῇ, οὐκ ὄντα τῇ φύσει ἐναντία. Ἐπεὶ καὶ τὰ νομιζόμενα ὑπ' ἐμοῦ ἐπάγεσθαι κακὰ τὰ μέγιστα συμβάλλουσι· ἂν πρὸς ὠφέλειαν καὶ σωτηρίαν τῶν δι' αὐτῶν σωφρονιζομένων.

« Εὐφρανθήτω ὁ οὐρανὸς ἄνωθεν, καὶ αἱ νεφέλαι βανάτωσαν δικαιοσύνην· ἀνατελάτω ἡ γῆ, καὶ βλαστησάτω ἕλεος, καὶ δικαιοσύνην ἀνατελάτω ἄμα. Ἐγὼ εἰμι Κύριος ὁ κτίσας σε. » Ὅσπερ γὰρ ἦν καιρὸς ποτε, ὅτε ταῖς νεφέλαις ἐνετειλάμην « τοῦ μὴ βρέξαι εἰς τὸν ἀμπελώνα ὑετὸν, » οὕτω νῦν κατὰ καιρὸν ταῖς ἐμαῖς νεφέλαις λογικαῖς οὐσαῖς προστάσω μὴ αἰσθητὸν ὕδωρ, ἀλλὰ τὴν δικαιοσύνην ἄνωθεν ἐξ ὕψους ἐπιραίνειν τοῖς τὴν γῆνοιχοῦσι.

« Ποῖον βέλτιον κατασκευάσα ὡς πηλὸν κεραμέως; Μὴ ὁ ἀροτριῶν ἀροτριάσει τὴν γῆν ὅλην τὴν ἡμέραν; Μὴ ἐρεῖ ὁ πηλὸς τῷ κεραμῇ, Τί ποιεῖς, ὅτι οὐκ ἐργάζῃ, οὐδὲ ἔχεις χεῖρας; Μὴ ἀποκριθήσεται τὸ πλάσμα πρὸς τὸν πλάσαντα αὐτό; Ὁ λέγων τῷ πατρὶ, Τί γεννήσεις; καὶ τῇ μητρὶ, Τί ὠσίσεις; Ὡς γὰρ πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας τῇ καθόλου προνοίᾳ τε καὶ διοικήσει φησὶν· Οὐαὶ ὁ ἀντιλέγων τῷ πλάσαντι αὐτόν. Ὅτε μὲν γὰρ παιδείας, καὶ ἐπιστροφῆς χρεῖα ἦν, καὶ συνέτριψα τὴν Ἰερουσαλήμ ὡς βτρακὸν, καὶ τὸν ναὸν ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις παρέδωκα· ὅτε δὲ πάλιν χρῆ μετὰ τὴν αὐτῶν αὐτάρχη παιδείαν, τὰ τῆς φιλανθρωπίας ἐνδειχασθαι, τότε βέλτιονα τοῦ προτέρου κατασκευάσα

τὸν νεὼν καὶ τὴν πόλιν, ὡς πηλὸν κεραμέως μεταβαλὼν καὶ ἀνανεωσάμενος τὰ πάλαι συντετριμμένα.

« Ὅτι οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς, ὁ Ἅγιος Ἰσραὴλ, ὁ ποιήσας τὰ ἐπερχόμενα · Ἐρωτήσατέ με περὶ τῶν υἱῶν μου, καὶ περὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν μου ἐντελειασθέ μοι. » Παιδευέσθω τοιγαροῦν πᾶς ἄνθρωπος ὁ ἀπὸ γῆς ληφθεὶς καὶ σῶμα γεῶδες περικείμενος, πηλοῦ τε μὴδὲν διαφέρων παραθέσει τοῦ κτίσαντος αὐτόν, μὴ τολμᾶν ταῖς τοῦ Θεοῦ διοικήσεσιν ἀντιλέγειν, μηδὲ καταμέμφεσθαι τῆς προνοίας τοῦς λόγους. Πολλοὶ γὰρ εἰσιν οἱ φιλεγκλήμονες αἰτιᾶσθαι εἰσθότες, καὶ τί γὰρ ἀναγκαῖον ἦν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν βίον παρελθεῖν; λέγοντες· Διὰ τί δὲ ταῦτα οὕτως γίνεται; Τί δὲ τῶν τοιούτων ἦν χρεῖα; Ἔδει γὰρ οὕτω γεγενῆσθαι. Ἀλλὰ τοῦτοις πρόκειται τὸ « οὐαί. Ἐρωτήσατέ με περὶ τῶν υἱῶν μου, καὶ περὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν μου ἐντελειασθέ μοι. » τῆς μὲν νοεράς καὶ λογικῆς οὐσίας διὰ τῶν υἱῶν δηλουμένης· τῶν δὲ τοῦ κόσμου μερῶν διὰ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτοῦ παρισταμένων.

« Ἐγὼ ἐποίησα γῆν καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς· ἐγὼ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν, ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἀστροῖς ἐνετειλάμην. » Τίνα οὖν ἔχοι ἐναυθῆα μέψιν; Ποῖον δὲ οὐχ ὑπεραίρει κάλλος, ἢ ποῖον οὐ καλύπτει μέγεθος; Τί δὲ οὐχὶ συμβαλεῖται ταῦτα πρὸς γε τὴν τοῦ παρόντος κόσμησιν καὶ πρὸς τὸν ἐν ἀνθρώποις βιωφελῆ βίον; Γῆν μὲν γὰρ ἐποίησα οὐκ ἔρημον, οὐδὲ ἀχρηστον στοιχεῖον· οἰκητήριον δὲ ἀνθρώπων. Διὸ καὶ τὰ λοιπὰ ζῳὰ τε καὶ φυτὰ εἰς χρῆσιν καὶ ὑπηρεσίαν ἀνθρώποις τε παρεσκεύασα· οὐρανόν τε ἐστερέωσα, κοσμήσας ἀστροῖς· οἷς ἐνετειλάμην εὐτακτον καὶ ἑναρμόνιον ποιέσθαι τὴν κίνησιν· ὡς τότε μὲν φαίνεται τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς, τότε δὲ εἶναι εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ μῆνας, καὶ ἐνιαυτούς.

« Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθείαι. Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου ἐπιστρέψει, οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ δώρων, εἶπε Κύριος Σαβαώθ. » Τίνα δὲ τοῦτον ἦ ποῖον; Ὁ μὲν τις ἔρει τὸν τῶν Περσῶν βασιλέα Κύρον, οὗ καὶ διὰ τῶν ἐμπροσθεν ἐμνημόνευσεν ὁ λόγος· ὡς περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι τὸ, « Πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθείαι, ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « Καὶ πάσας τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ εὐθύνω. Καὶ οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου. » Δυνάμει γὰρ αὐτὸς ἦν ὁ τὴν πόλιν οἰκοδομήσας τὴν Ἱερουσαλήμ, διὰ τοῦ συγχωρεῖσθαι τοῖς ἐθέλουσιν ἀνιέναι ἀπὸ τῆς Βαβυλώνης, καὶ ἀνεγείρειν τὸν τόπον. Τοῦτο ἐπλήρου κατὰ τὴν ἱστορίαν ὁ δηλωθεὶς Περσῶν βασιλεὺς. Ἄλλος δ' ἂν εἴποι ταῦτα λέγεσθαι περὶ τοῦ Ζοροβάβελ, ὃς ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ γένους ὀρμώμενος, ἦν ἐκ φυλῆς Ἰούδα καὶ τῆς τοῦ Δαυὶδ διαδοχῆς. Ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν ψυχῶν αἰχμαλωσίαν μόνος ὁ Χριστὸς ἀπέστρεψε, τῆς δαιμονικῆς πλάνης ἐλευθερώσας καὶ δουλείας· καὶ τοῦτο ἔπραξεν οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ δώρων· ὃ δὴ καὶ διδάσκει ὁ Ἀπόστολος εἰπὼν· « Χάρτι ἐστε σεσωσμένοι. »

« οὕτω λέγει Κύριος Σαβαώθ · Ἐκοπίσεν Αἴγου-

A construxi: quæ olim contrita fuerant, ceu lutum figuli, ad meliorem formam reducens et renovans.

VERS. 11. « Quoniam sic dicit Dominus Deus, Sanctus Israel, qui fecit ventura: Interrogate me de filiis meis, et de operibus manuum mearum præcipite mihi. » Erudiatum itaque quivis homo de terra sumptus, et terreno indutus corpore, nihil differens a luto si cum creatore suo comparetur, ne audeat Dei dispensationi contradicere, neque providentiæ rationem culpæ. Nam multi queruli homines sunt, qui criminari et arguere audent his verbis: Quid necesse fuit a principio ad vitam transire? Cur hæc tali modo conductur? Quid huiusmodi rebus opus? nam hoc fieri modo par erat. Verum ad eos spectat illud, « Væ. Interrogate me de filiis meis, et de operibus manuum mearum præcipite mihi. » Filiorum nomine intellectu prædita et rationabilis substantia significatur; operibus autem manuum ejus, mundi partes declarantur.

VERS. 12. « Ego feci terram, et hominem in ea: ego manu mea firmavi cælum, ego omnibus astris mandavi. » Quænam igitur hic culpandi causa? Qualem pulchritudinem non superat, aut qualem magnitudinem non operit et excedit? Quomodo hæc non conferantur ad præsentis mundi ornatum, et ad commodam hominum vitam? Terram quippe non desertam condidi, neque inutile elementum; sed in domicilium hominibus. Quapropter reliqua animalia, et plantas ad usum et ministerium hominibus apparavi: cælumque firmavi, et astris exornavi: quibus præcepi ut concinno et harmonico motu procederent; cum ut terram incolentibus lucerent, tum ut essent in signa, in tempora, in dies, menses et annos.

VERS. 13. « Ego excitavi eum cum Justitia regem, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei reducet, non pretio, neque muneribus, ait Dominus Sabaoth. » Quem aut qualem hic memorat? Cyrum Persarum regem, dicet quispiam, cujus in præcedentibus meminit; ita ut de illo diceretur, « omnes viæ ejus rectæ; » sive secundum Symmachum, « Et omnes vias ejus rectas faciam. Et hic ædificabit civitatem meam. » Nam hic quadam ratione civitatem Hierosolymam ædificavit, quia volentem quemque permisit, Babylone proficisci, et locum restaurare. Hæc, secundum historiam, memoratus rex Persarum implevit. Alius vero quispiam dixerit, hæc de Zorobabele dici, qui ex regia stirpe oriundus, ex tribu Juda et ex successione Davidis erat. Imo vero solus Christus animarum captivitatem reduxit, atque a dæmonum errore servituteque liberavit: idque fecit, non pretio ac muneribus· quod etiam docet Apostolus, dicens: « Gratia salvi facti estis. »

VERS. 14. « Sic dicit Dominus Sabaoth: Labora-

vit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum, et Sabaim A viri excelsi ad te transibunt, et tibi servi erunt, et post te sequentur vinciti manicis: et transibunt ad te, et adorabunt te; et in te precabuntur: quia in te Deus est, et non est Deus præter te. » Ægyptum ait idololatriæ errore laborasse, quando diabolo et ministris ejus dæmonibus subjecta erat: attamen a labore recreandam Ægyptum esse pollicetur: qua totum idololatriæ genus subindicat. « Et Sabaim viri excelsi. » Queis significare videtur barbaras quasdam immanesque gentes, extrema terræ incolentes, quas Christo subditas fore vaticinatur; quare subdit:

VERS. 15, 16. « Et post te sequentur vinciti manicis. Tu enim es Deus, et nescivimus, Deus Israel salvator. Confundentur et erubescunt omnes adversarii ejus: et ambulabunt in confusione. Innovabimini ad me, insulæ. » Quomodo confusione et pudore repleti sint, omnes, qui variis temporibus adversarii fuere, ipsique populi ex circumcissione atque ex gentibus universi, qui contra ecclesias ejus persecutionem excitarunt, ipsis operibus magis quam sermone declaratur.

VERS. 17. « Israel salvatur a Domino, salute æterna: non confundentur, neque erubescunt usque in æternum. » Hæc porro conjunctim postea de apostolis, discipulis et evangelistis Salvatoris nostri dicuntur: ipsi namque erant Israel ille, qui salute donatur: ac eorum opera plerumque memoratæ insulæ renovatæ sunt. Erant autem illæ Dei ecclesiæ quæ ceu mari vitæ malitia ambiuntur.

VERS. 18, 19. « Sic dicit Dominus, qui fecit cælum: iste Deus, qui ostendit terram, et fecit eam, ipse distinxit eam. Non frustra fecit eam, sed ut habitaretur plasmavit eam. Ego sum Dominus, et non est alius. » His docetur, non ignorandum nobis, hominum genus magno apud universorum Dominum Deum in honore habitum esse: quare ipsum salutari vocatione dignatus est, necnon omnibus iis, quæ in præsentī prophetia promittuntur. Quemadmodum enim cælum ad angelorum sanctorumque spirituum domicilium necessario, atque ad universi ornatum constitui; ita et terræ elementum, non in vanum neque inutiliter condidi; sed ipsum ad habitaculum et commorationem eorum, qui ibi rationabili modo conversaturi erant, adornavi, qui sane cognoscendo Deo, ac religiose vivendo pares erant, utpote ad imaginem Dei conditi. Sicut igitur angeli in cælo ministri Dei sunt; ita et homines in terra sub Dei cura degunt.

VERS. 20. « Non in abscondito locutus sum, neque in loco terræ tenebroso. Non dixi semini Jacob, Vanum querite. Ego sum, ego sum Dominus, qui loquor justitiam, et annuntio veritatem. » Quoniam enim omnis terra, et qui in ea sunt

προς, καὶ ἐμπορία Αἰθίοπων, καὶ οἱ Σαοαεὶμ ἄνδρες ὕψηλοι ἐπὶ σὲ διαθήσονται, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσι δεδεμένοι χειροπέδαις· καὶ διαθήσονται πρὸς σὲ, καὶ προσκυνήσουσί σοι· καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται· ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἔστι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν σου. » Αἰγυπτὸν δὲ φησι κεκοπιακέναι διὰ τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης, ὅπηνίκα τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν δαίμοσι πονηροῖς καταδεδούλωτο· πλὴν ἀλλ' ὁμῶς διαναπαύσεσθαι τοῦ κόπου τὴν Αἰγυπτὸν ἐπαγγέλλεται· δι' αὐτῆς πᾶν τὸ τῆς εἰδωλολατρίας γένος αἰνιττόμενος. « Καὶ Σαοαεὶμ ἄνδρες ὕψηλοι. » Δι' ὧν σημαίνειν εἰοικε βάρβαρά τινα καὶ ἀνήμερα, καὶ ἐν τοῖς ἐξωτάτω τῆς γῆς οἰκούντα ἔθνη· ἃ δὴ δουλεύσειεν τῷ Χριστῷ θεοπίζει· διὸ ἐπιλέγει·

B « Καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσι δεδεμένοι χειροπέδαις. Σὺ γὰρ εἶ Θεὸς, καὶ οὐκ ἠδεδειμεν, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ σωτήρ. Αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ, καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ. Ἐγκαινίξεσθε πρὸς μὲ, νῆσοι. » Ὅπως δὲ κατησχύνθησαν καὶ ἐντραπήσαν πάντες οἱ κατὰ καιροῦς ἀντικείμενοι, αὐτοὶ τε οἱ ἐκ περιτομῆς καὶ τῶν ἐθνῶν πάντες οἱ τοὺς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ διωγμοὺς ἐξέψαντες, παντὸς λόγου μᾶλλον ἢ διὰ τῶν ἔργων μαρτυρία παρίστησιν.

« Ἰσραὴλ σώζεται ὑπὸ Κυρίου σωτηρίαν αἰώνιον· οὐκ αἰσχυνθήσονται, οὐδὲ μὴ ἐντραπῶσιν ἕως τοῦ αἰῶνος ἔτι. » Καὶ ταῦτα δὲ ἀκολουθῶς συνήπται περὶ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν καὶ εὐαγγελιστῶν τοῦ Σωτήρος ἡμῶν· αὐτοὶ γὰρ ἦσαν ὁ σωζόμενος Ἰσραὴλ· καὶ δι' αὐτῶν ἀνεκαινίσθησαν αἱ πολλάκις διὰ τῶν ἐμπροσθεν δηλωθεῖσαι νῆσοι. Αὐταὶ δὲ ἦσαν αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ ὡς ἐπὶ θαλάσσης κυκλούμεναι ὑπὸ τῆς τοῦ βίου κακίας.

« Ὅπως λέγει Κύριος ὁ ποιήσας τὸν οὐρανόν· οὗτος ὁ Θεὸς ὁ καταδείξας τὴν γῆν, καὶ ποιήσας αὐτήν, αὐτὸς διώρισεν αὐτήν. Οὐκ εἰς κενὸν ἐποίησεν αὐτήν, ἀλλὰ κατοικεῖσθαι ἐπλασεν αὐτήν. Ἐγὼ εἰμι Κύριος, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι. » Διδάσκει διὰ τούτων ὁ λόγος μὴ ἀγνοεῖν, ὡς μεγάλως τετίμηται· παρὰ τῶν πάντων δεσπότη Θεῷ τῶν ἀνθρώπων γένος· διὸ καὶ τῆς κλήσεως αὐτὸς τῆς σωτηρίου κατηξίωσε, καὶ πάντων τῶν διὰ τῆς παρουσίας προφητείας ἐπηγγελμένων. Ὅσπερ γὰρ τὸν οὐρανὸν εἰς διατριβὴν ἀγγέλων καὶ πνευμάτων ἁγίων ἀναγκαίως ὑπεστησάμεν, καὶ εἰς κόσμον τοῦ παντός, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ τῆς γῆς στοιχεῖον οὐκ εἰς ἀργὸν οὐδ' εἰς ἀχρηστον κατεσκευάσα· οἰκητήριον δὲ αὐτὸ καὶ διατριβὴν τῶν ἐν αὐτῷ λογικῶς πολιτευέσθαι μελλόντων ἐργασάμεν, οἱ καὶ Θεὸν εἰδέναι καὶ θεοσεβῶς βιοῦν οἴοι τε ἦσαν, ἅτε κατ' εἰκόνα Θεοῦ πεποιημένοι. Ὅσπερ δ' οὖν ἐν οὐρανῷ ἄγγελοι λειτουργοὶ Θεοῦ. οὕτω καὶ ἐπὶ γῆς ἄνδρες τῷ Θεῷ μεμελημένοι.

« Οὐκ ἐν κρυφῇ λελάληκα, οὐδὲ ἐν τόπῳ γῆς σκοτεινῷ. Οὐκ εἶπα τῷ σπέρματι Ἰακώβ· Μάταιον ζητήσατε. Ἐγὼ εἰμι, ἐγὼ εἰμι Κύριος, ὁ λαλῶν δικαιοσύνην, καὶ ἀναγγέλλων ἀληθειαν. » Ἐπεὶ γὰρ πᾶσα ἡ γῆ καὶ οἱ ἐν αὐτῇ πάντες ἄνθρωποι ἐμοὶ εἰσι, διὰ

τοῦτο, φησι, τοὺς ἑμαυτοῦ λόγους οὐκ εἶσα κρύπτεσθαι, οὐδ' ὡσπερ ἐν σκότῳ λαυθάλλοντας· εἰς φανερόν δὲ ἀγαγῶν, πᾶσιν ἤπλωσα, ὡς πᾶσιν ἔθνεσι τὸ σωτήριον κηρυχθῆναι Εὐαγγέλιον. Ἀντικρυ δὲ ταῦτα μόνῳ τῷ εὐαγγελικῷ ἀρμόζοι ἂν κηρύγματι. Τὰ γὰρ Μωυσέως λόγια εἰ τις ἐξετάζειν θέλοι, εὗροι ἂν αὐτὰ κρυφῆ λελαλημένα· γλώττη μὲν Ἑβραϊδί, χαρακτηρσι δὲ ἰδιάζουσι καὶ μὴ γνωριζομένοις παρὰ πᾶσιν. Ἄλλὰ καὶ εἰ τις ἐννοήσοιεν ἐν ποίᾳ ἐρήμῳ καὶ ἀέρατῳ καὶ ἀνύδρῳ ὁ Μωυσέως ἐξεδόθη νόμος, εὗροι ἂν αὐτὸν ἐν τόπῳ γῆς σκοτεινῇ λελαλημένον. Οὐ μὴν ἁμολως καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. « Εἰς πᾶσαν ἡ γῆν ἡν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. » Παντοίᾳ δὲ καὶ γλώττῃ, πάσῃ φωνῇ, χαρακτηρσί τε τοῖς καθ' ἕναστον ἔθνος παραδέδοται εἰς ἐξάκουστον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι.

« Συνάχθητε καὶ ἤκατε· βουλευσασθε ἅμα, οἱ σωζόμενοι ἀπὸ τῶν ἔθνῶν. Οὐκ ἔγνωσαν οἱ ἀφροντες τὸ ξύλον γλύμμα αὐτῶν, καὶ οἱ προσευχόμενοι πρὸς θεοὺς, οἳ οὐ σώζουσιν. Εἰ ἀναγγελοῦσιν, ἐγγισάτωσαν, ἵνα γνῶσιν ἅμα. » Πρώτους μὲν γὰρ, φησίν, ἐκείνους ἀνεκαλεσάμην διὰ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, καὶ πρώτοις αὐτοῖς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἐπηγγειλάμην, ὡσπερ μισθοὺς τῆς εἰς ἐμὲ πίστεως αὐτοῖς ὑποσχενομένου, πρὸς τὸ μὴ νομίσαι αὐτοὺς ἐπὶ ματαίῳ θεοσεβεῖν. Διὸ καὶ ζωὴν αἰώνιον ἐπηγγειλάμην, καὶ ἀγαθὰ ἃ ὀφθαλμοὶ οὐκ εἶδε, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐπεὶ δὲ Θεὸς εἰμι λαλῶν δικαιοσύνην καὶ ἀναγγέλλων ἀλήθειαν, κατὰ τὸν τῆς δικαιοσύνης λόγον, μετ' ἐκείνους πάντας ἀνθρώπους πρὸς ἑμαυτὸν ἀνεκαλεσάμην· καὶ ἐντεῦθεν ἦδη τοῖς πᾶσι κηρύττω λέγων· « Συνάχθητε καὶ ἤκατε, βουλευσασθε ἅμα, οἱ σωζόμενοι ἀπὸ τῶν ἔθνῶν. » Ὅρᾳς ἤπως τοὺς ἀπὸ τῶν ἔθνῶν βουλομένους σώζεσθαι προσκαλεῖται. « Τίς ἀκουστὰ ἐποίησε ταῦτα ἀπ' ἀρχῆς; » γινώσκονται γὰρ ἐγγύς γενόμενοι τὸν ἀληθινὸν Θεόν, οὐ μέγα δεῖγμα τῆς θεότητος τοῦ προφητεῦσαι ταῦτα διὰ τῶν ἐμῶν προφητῶν, καὶ τὸ ἀπ' ἀρχῆς ἀπαγγεῖλαι ταῦτα εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν. « Τότε ἀνηγγέλη ὑμῖν, Ἐγὼ ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν ἐμοῦ. » Παγίδας ἰστάντες τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς οἱ ἀλιτῆριοι δαίμονες, τὰ τῆς ἑαυτῶν ἀπάτης ἐργαστήρια συγκροτεῖν ἐσπούδαζον, ὑποκρινόμενοι καὶ τὸ εἰδέναι τὰ μέλλοντα καὶ ἀπαγγέλλειν αὐτὰ δύνασθαι τοῖς· ἐθέλουσι μαθεῖν, μέχρι καιροῦ διατετελέκασιν συναρπάζοντες. Χρηστήρια γοῦν κατὰ τε πόλεις καὶ χώρας, ψευδομαντεῖα τε ἦσαν πανταχοῦ καὶ κληδονισμοὶ, καὶ νεκρομαντεῖαι, καὶ οἱ φωνοῦντες ἐκ γῆς, ἐγγαστριμυθοὶ τε καὶ ἀλφειτομάντειαι, καὶ ἀπαξαπλῶς ψευστῶν καὶ φενάκων ἡ ὑφ' ἡλίῳ πληθῆρωτο. « Δίκαιος καὶ σωτὴρ οὐκ ἔστι παρὲς ἐμοῦ. » Ἐθέσπισα δὲ καὶ προεῖπον, ἐπεὶ δίκαιός εἰμι καὶ σωτὴρ, διόπερ κατὰ τὸν τοῦ δικαίου λόγον πάντα τὰ ἔθνη καλῶ εἰς τὴν παρ' ἐμοὶ σωτηρίαν. Ὅρᾳς ἔπως καθολικὸν τὸ κήρυγμα πᾶσι τοῖς ἔθνεσι καταγγέλλει; Ἐν τούτοις εὐ μάλα τῆς διὰ Χριστοῦ

A homines, mei sunt; ideo, inquit, verba mea non occulta efferens in tenebris latentia reliqui: sed palam efferens, omnibus nota feci; ita ut salutare Evangelium omnibus gentibus prædicaretur. Hæc sane, ut palam est, evangelicæ prædicationi tantum conveniant. Nam Moysis eloquia si quis expendere velit, ea occulte prolata deprehendat, Hebraica scilicet lingua, characteribus propriis, neque apud omnes cognitis. Quinetiam si quis perpendat qua in solitudine, quam in via et iniquosa lex Moysis tradita fuerit, plane inveniat eam in loco terræ tenebroso pronuntiatam fuisse. At non pari modo Evangelium Christi: nam « in omnem terram exivit sonus apostolorum ejus, et in fines orbis terræ verba eorum ». Omnibus autem linguis, omni voce, characterisque singularum gentium traditum est, ut in omnium gentium auditum veniret.

VERS. 21, 22. « Congregamini et venite: consulite simul, qui salvamini de gentibus. Non cognoverunt, qui portant lignum sculpturam suam, et qui precantur deos non salvantes. Si annuntient, accedant, ut cognoscant simul. » Etenim, ait, primum illos per evangelicam prædicationem vocavi, ipsisque primis regnum cælorum promisi, quasi in mercedem eorum erga me fidei pollicitus; ut ne putent se frustra piam religionem sectari. Quare vitam æternam promisi, et bona « quæ oculus non vidit », et cætera. Quoniam vero Deus sum loquens justitiam, et annuntians veritatem, pro æqui et boni ratione, post illos universos etiam homines ad me vocavi; et jam hinc omnibus prædico: « Congregamini et venite, consulite simul, qui salvamini de gentibus. » Viden', quomodo illos ex gentibus, qui salutem exoptent, advocet? « Quis audita fecit hæc ab initio? » Cum enim juxta accesserint, verum Deum cognoscent, cujus deitatis magnum argumentum illud est quod hæc per prophetas suos prænuntiavit, et ab initio id ad aures nostras declaraverit. « Tunc annuntiatum est vobis, Ego Deus, et non est alius præter me. » Iis qui in terra sunt laqueos parantes demones maligni, fraudis fallacique suæ officinam admovere satagebant, se futura nosse simulantes ac posse se illa enuntiare iis, qui ediscere velint. Nam certo tempore multos dolo circumvenerunt. Nam in urbibus et regionibus oracula, divinationes item falsæ, ubique erant, ominationes, necromantes, et qui ex terra loquebantur, engastrimythi, alphitomanentes, sive qui e farinis vaticinabantur, atque ut summam dicam, mendacibus et impostoribus replebatur orbis. « Justus et salvator non est præter me. » Vaticinatus sum et prædixi, quoniam justus et Salvator sum, ideo secundum æquitatis rationem omnes gentes ad eam, quæ penes me est, salutem evoco. Viden' quomodo communem gen-

°° Psal. xlviii, 5. °° I Cor. ii, 9.

tibus omnibus prædicationem annuntiet? In quo plane Christi gratiæ magnitudinem videas, quæ ad omnes terrigenas pervadat: atenim universa terra per fidem in eum, ad salutem et vitam, quasi sagena capta, deducta est.

Vers. 23, 24. « Per memetipsum juro, Si non egredietur de ore meo justitia: sermones mei non avertentur. » Qui sermones, nisi queis dicebat, « Convertimini ad me, et salvabimini, qui ab extremo terræ estis: quia mihi curvabitur omne genu, et jurabit omnis lingua per Deum: » non Judæorum tantum, sed etiam reliquarum gentium, quo nihil beatius fuerit. Hujusque prophetiæ complementum in Christi Domini adventu fuit. Post illum enim, populi omnes in ejus Ecclesia per totum orbem congregati, Deo in precando genua flectere didicerunt: etsi id Judæi faciendum esse ignorent. « Et jurabit. » Nam qui me Deum noverunt in omnibus gentibus, quavis lingua et sermone, sive barbaro, sive Græco, in juramentis me in testem assument, qui eorum dictis fidem faciam.

Vers. 25. « Dicens, Justitia et gloria ad eum venient, et confundentur omnes qui separant se. » Omnes hominum virtutes talem nanciscentur finem: et omnis fortitudo hominum, qui pro pietate concertaverunt, ad ipsum accedet: atque tunc illi fructum laborum, et virtutis præmium accipient.

Vers. 26. « A Domino justificabuntur, et in Deo glorificabitur omne semen filiorum Israel. » Et vide mihi, quæso, sermonis accuratam rationem: non enim « Israel, » dixit, neque, « semen Israel; » sed semen filiorum Israel. Filii porro Israel erant primi salutaris Evangelii præcones, quorum semen et successionem justitia et gloria donandam esse dicitur.

CAPUT XLVI.

Vers. 1. « Cecidit Bel, contritus est Dagon. Facta sunt sculpilia eorum in bestias et in jumenta. » Bel idolum erat, sic a Græcis dictum, eundem, ut aiunt, quem ipsi Saturnum appellant, quem tanta stoliditate veteres colebant, ut ipsi carissima sibi jugularent, ac sexcentas alias hominum victimas ipsi omnibus in locis offerrent. Dagon item simulacrum erat alienigenarum, Ascalonitarum scilicet et Gazensium: quos ubi speciatim memoravit, deinde generatim de omnibus ubique diis hæc subjungit: « Facta sunt sculpilia eorum in bestias et in jumenta. » Quod videre est in tota Ægypto, ubi omnia ferarum ac jumentorum genera ut deos venerari solent.

Vers. 2. « Portatis ea alligata, quasi onus laboranti, deficiente, et sitiienti; nec valenti simul: qui non poterunt salvari a bello. Ipsi vero captivi ab ducti sunt. » Hæc reipsa nostris temporibus ad litteram evenerunt: ac secundum intelligendi rationem grave, durum et diabolicum onus, idolo-

χάριτος κατέδει τις ἄν τὸ μέγεθος, εἰς πάντας διήκων τοὺς ὄντας ἐπὶ τῆς γῆς· σεσαγήνευται γὰρ διὰ πίστεως τῆς εἰς αὐτὸν εἰς σωτηρίαν καὶ ζωὴν ἡ σύμπασα γῆ.

« Κατ' ἐμαυτοῦ ὀμνῶ, Εἰ μὴ ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ στόματός μου δικαιοσύνη· οἱ λόγοι μου οὐκ ἀποστραφήσονται. » Ποιοὶ δὲ λόγοι, ἢ δι' ὧν ἔλεγεν· « Ἐπιστρέψατε πρὸς μὲ, καὶ σωθήσεσθε οἱ ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς· ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ ὁμείται πᾶσα γλῶσσα τὸν Θεόν; » Οὐχὶ τὸ Ἰουδαίων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἔθνῶν, οὐ μακαριώτερον οὐδὲν ἂν γένοιτο. Καὶ ταύτης δὲ τῆς προφητείας τὸ ἀποτέλεσμα ἐπληροῦτο τῇ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ· μεθ' ἣν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ τῇ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης πάντες οἱ συγκροτούμενοι λαοὶ γόνυ κλίνειν τῷ Θεῷ ἐν ταῖς προσευχαῖς ἐδιδάχθησαν, καίτοι Ἰουδαίων τοῦτο ποιεῖν οὐκ εἰδότες. « Καὶ ὁμείται. » Οἱ γὰρ ἐμὲ τὸν Θεὸν ἐπιγνόντες ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι διὰ παντοίας γλώσσης καὶ ὁμιλίας, βαρβάρου τε καὶ Ἑλληνικῆς ἐν τοῖς ὅρκοις ἐμὲ μάρτυρα παραλήφονται, βεβαιοῦντα τὰς ἑαυτῶν πίστεις.

« Λέγων· Δικαιοσύνη καὶ δόξα πρὸς αὐτὸν ἤξει, καὶ αἰσχυρθήσονται πάντες οἱ διορίζοντες αὐτούς. » Πᾶσαι αἱ ἐν ἀνθρώποις ἀρεταὶ τέλος αὐτὸ ἐξοῦσι, καὶ πᾶσα ἰσχὺς ἀνθρώπων τῶν ὑπὲρ θεοσεβείας ἀγωνισαμένων πρὸς αὐτὸν ἐλεύσεται, καὶ τὸν τῶν καμῶτων καρπὸν τῆν τε ἀμοιβὴν τῆς ἀρετῆς λήφονται.

« Ἀπὸ Κυρίου δικαιοθήσονται, καὶ ἐν τῷ Θεῷ ἐδοξασθήσεται πᾶν τὸ σπέρμα τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ. » Καὶ θεὰ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ λόγου· οὐ γὰρ « τὸν Ἰσραὴλ » εἶπεν, οὐδὲ « τὸ σπέρμα Ἰσραὴλ, » ἀλλὰ τὸ σπέρμα τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ. Υἱοὶ δὲ Ἰσραὴλ ἐτύγχανον οἱ πρῶτοι κήρυκες τοῦ σωτηρίου Εὐαγγελίου, ὧν τὸ σπέρμα καὶ τὴν διαδοχὴν δικαιοθήσεσθαι καὶ δοξασθήσεσθαι εἴρηται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

« Ἐπεσε Βήλ, συνερρίβη Δαγών. Ἐγένετο τὰ γλυπτά αὐτῶν εἰς θηρία καὶ τὰ κτήνη. » Βήλ εἰδωλον ἦν, ὅπερ Ἕλληνες οὕτω καλοῦσι· ἐρμηνεύοντες αὐτὸν εἶναι τὸν παρ' αὐτοῖς καλούμενον Κρόνον, περὶ ὃν οὕτως ἦσαν οἱ παλαιοὶ ἐποτημένοι, ὡς κατασφάττειν αὐτούς τὰ ἑαυτῶν ψιλτάτα, καὶ ἄλλας μυρίας ἀνθρωποθυσίας αὐτῷ κατὰ πάντα τόπον προσφέρειν. Δαγών δὲ καὶ αὐτὸ ξόανον ἦν τῶν ἀλλοφύλων τῶν τὴν Ἀσκάλωνα καὶ τὴν Γάζαν οἰκούντων· καὶ δὴ μερικῶς τούτων μνημονεύσας ὁ λόγος, ἐξῆς καθολικώτερον περὶ πάντων τῶν ἀπανταχοῦ θεοποιουμένων ἐπιφέρει· « Ἐγένετο τὰ γλυπτά αὐτῶν εἰς θηρία καὶ κτήνη. » Καὶ ταῦτα δὲ ἔστι καθ' ὅλης συνιδεῖν τῆς Αἰγύπτου, ἔνθα πάντων θηρίων καὶ κτηνῶν γένος σέβειν ὡς θεοὺς εἰώθασιν.

« Αἴρετε αὐτὰ καταδεδεμένα ὡς φορτίον κοπιῶντι, ἐκλελυμένοι, καὶ πεινῶντι, οὐκ ἰσχύοντι ἄμα, οἱ οὐ δυνήσονται σωθῆναι ἀπὸ πολέμου. Αὐτοὶ δὲ αἰχμάλωτοι ἤχθησαν. » Ταῦτα δὲ αὐτοῖς ἔργοις καθ' ἡμᾶς ἐπληροῦτο πρὸς λέξιν, καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ βαρὺ καὶ δυσβάστακτον, καὶ διαβολικὸν φορτίον ταῖς τῶν ἀνθρώπων.

ψυχαῖς τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης ἐπέκειτο πάλαι. **A**rum scilicet erroris, hominum animis impositum erat.

« Ἀκούσατέ μου, οἶκος Ἰακώβ, καὶ πᾶν τὸ κατάλοιπον τοῦ Ἰσραὴλ, οἱ αἰρόμενοι ἐκ κοιτίας, καὶ παιδευόμενοι ἐκ παιδίου ἕως γῆρας. » Ἄλλ' οὕτε Ἰακώβ αὐτοὺς καλεῖ, οὕτε Ἰσραὴλ ὀνομάζει, ὅσον δὲ αὐτὸν μόνον τοῦ Ἰακώβ διὰ τῆς κατὰ σάρκα οἰκειότητος, καὶ κατάλοιπον. ὡσανεὶ περίτευμα καί τρύγα τοῦ Ἰσραὴλ.

« Ἐγὼ εἰμι, καὶ ἕως ἂν καταγῆρασθε ἐγὼ εἰμι, ἐγὼ ἀνέχομαι ὑμῶν, ἐγὼ ἐποίησα, καὶ ἐγὼ ἀνήσω, ἐγὼ ἀναλήψομαι, καὶ σώσω ὑμᾶς. Τίτι με ὠμοιώσατε; Ἴδετε, τεχνάσασθε, οἱ πλανώμενοι, οἱ συμβαλλόμενοι χρυσιὸν ἐκ μαρτυρίου, καὶ ἀργύριον ἐν ζυγῷ· στήσουσιν ἐν σταθμῷ καὶ μισθωσάμενοι χρυσόχρον ἐποίησαν χειροποίητα, καὶ κύφαντες προσκυνοῦσιν αὐτοῖς. Ἄφρουσιν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ ὤμου, καὶ πορεύονται. Ἐὰν δὲ θῶσιν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ τόπου αὐτοῦ, μένει, οὐ μὴ κινήσῃ· καὶ ἥς ἐὰν βοήσῃ πρὸς αὐτὸν, οὐ μὴ εἰσακούσῃ· ἀπὸ κακῶν οὐ μὴ σώσῃ αὐτόν. » Ἵμεῖς δὲ λογίσασθε εἰς οἷαν ἐκπεπτῶκατε θεομαχίαν καὶ δυσσέθειαν, τολμήσαντες ὁμοιωσαί με τοῖς μὴ οὔσι θεοῖς, καὶ οὐδενὶ λόγῳ θέσθαι τὴν ἐμὴν θεότητα· ἰσότημον δὲ με ἔσεσθαι τῇ ἀψύχῳ ὕλῃ ἀνεπλάσασθε· χρυσιὸν καὶ ἀργύριον ἐκ συμβολῆς συναγαγόντες, καὶ διὰ χειρῶν ἀνθρωπίνων ἀνειδωλοποιήσαντες· οἷς καὶ προσκυνεῖν οὐκ αἰσχύνεσθε, μήτε βαδίζειν, μήτε κινεῖσθαι δυνατοῖς οὔσιν, ἀλλ' ἐπ' ὤμων φερομένοις, καὶ ὑφ' ἐτέρων ὠθουμένοις, καὶ μήτ' ἀκούειν, μήτ' αὐτοὺς σώζειν δυναμένοις. Τοῦτοις ὁμοίον καμὲ εἶναι ἐλογίσασθε, ὡς τὰς ψυχὰς πεπηρωμένοι. **C**

« Μνήσθητε ταῦτα, καὶ στενάξατε. Μετανοήσατε, οἱ πεπλανημένοι· ἐπιστρέψατε τῇ καρδίᾳ, καὶ μνήσθητε τὰ πρότερα ἀπὸ τοῦ αἰῶνος· ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔστιν ἐτι πλὴν ἐμοῦ· ἀναγγέλλων πρότερον τὰ ἔσχατα πρὶν γενέσθαι· καὶ ἅμα συνετελέσθη. » Τοῦτο δὲ μεγιστον ἀνθρώποις μαρτύριον διὰ τῶν ἑμαντοῦ προφητῶν παρεστησάμην, τὰ μέλλοντα θεσπίσας, καὶ τὰ μακροῖς ὑπερον χρόνοις γενησόμενα εἰπών· ἃ καὶ δι' ἔργων ἐξετέλεσα. « Καλεῖται Πάσα ἡ βουλή μου στήσεται, καὶ πάντα ὅσα βεβούλευμαι ποιήσω. » Καὶ αὐθις ἐπιτελέσω τοῖς ἐπιούσι χρόνοις. Καὶ πάντα ὅσα βεβούλευμαι καὶ ὤρισα, ἀραρότως γενήσεται, ἐμοῦ τέλος ἐπιθήσαντος τοῖς ἑμαντοῦ λόγοις· ὅτε καὶ βούλωμαι, διὰ τοῦ καλεῖν τοὺς ἑμαντοῦ ὑπηρέτας δι' ἄερος φερομένους ὀρνέων τοὺς πετεινῶν δίκην· λέγω δὴ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις καὶ τὰ λειτουργικὰ πνεύματα τὰ εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα.

« Καλῶν ἀπὸ ἀνατολῶν πετεινὸν, καὶ ἀπὸ γῆς πύβρωθεν· περὶ ὧν βεβούλευμαι ἐλάλησα· καὶ ἤγαγον, ἔκτισα καὶ ἐποίησα. ἤγαγον αὐτὸν, καὶ εὐδωσα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Ἀκούσατέ μου, οἱ ἀπολωλεκότες τὴν καρδίαν, οἱ μακρὰν ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης. ἤγγισα τὴν δικαιοσύνην μου, καὶ τὴν σωτηρίαν τὴν παρ' ἐμοῦ ὁ βραδυνῷ. Δέδωκα ἐν Σιών σωτηρίαν τῷ Ἰσραὴλ εἰς δόξασμα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

« Κατάθῃθι, κάθισον ἐπὶ τὴν γῆν, παρθένος θυ-

rum scilicet erroris, hominum animis impositum erat.

VERS. 3. Audite me, domus Jacob, et omnes reliquiae Israel, qui portamini ex utero, et erudimini a parvulo usque ad senectutem. Sed neque Jacob ipsos vocat, neque Israel nominat; sed solummodo domum Jacob, ob carnis cognationem, et reliquias, scilicet supervacaneum quidpiam, et faciem Israelis.

VERS. 4-7. « Ego sum, et donec senescatis ego sum: ego sustinebo vos, ego feci, et ego dimittam, ego suscipiam et salvabo vos. Cui me assimilastis? Videte, excogitate qui erratis, et qui confertis aurum ex marsupio, et argentum in statera: statuent iu pondere, et conducentes aurificem, fecerunt simulacra, et inclinantes se adorant illa. Tollunt humero et ambulant. Si vero ponant illud in loco suo, manet, non movetur: et si quis clamaverit ad ipsum, non exaudiet: a malis non liberabit eum. » Vos vero cogitate in quantam Dei inimicitiam et impietatem decideritis, dum iis, qui vere dii non sunt, me similem facere, et deitatem meam nihili pendere ausi estis; ac commenti estis me inanimatae materiae parem esse: aurum et argentum ex pacto congregantes, hominumque manibus idola fabricant: quae adorare non erubescitis; cum tamen neque ambulare, neque se loco movere valeant, sed humeris gestentur, et ab aliis agantur; ita ut neque audiant, neque se esse tueri possint. His ne quoque similem esse cogitastis, utpote animis obcaecati.

VERS. 8-10. « Mementote istorum, et ingemiscite. Poenitentiam agite qui erratis. Convertimini corde, et mementote priorum a saeculo: quia ego sum Deus, et non est alius praeter me: annuntians novissima antequam sint; et simul complentur. » Hoc maximum hominibus testimonium per prophetas meos praebui, cum futura vaticinatus sum, et quae diuturnis postea temporibus ventura erunt praedixi, et operibus exsecutus sum. « Et dixi, Omne consilium meum stabit, et omnia quaecumque deliberavi faciam; » atque iterum ea complebo in futuris temporibus; et quaecumque deliberavi ac decrevi, congruenter evenient, me dictis meis finem et complementum statuente: idque quo tempore lubebit, evocans ministros meos, qui avium volucrumque instar per aerem feruntur; angelicas dico virtutes, et administratorios spiritus, in ministerium misso.

VERS. 11-13. « Vocans ab oriente volucrem, et a terra longinqua, de quibus deliberavi locutus sum: et adduxi, creavi et feci. Duxi eum, et prosperum feci iter ejus. Audite me qui periistis corde, qui longe estis a justitia. Admovi justitiam meam, et salutem, quae a me est, non tardare faciam. Dedi in Sion salutem Israeli in gloriam. »

CAPUT XLVII.

VERS. 1. « Descende, sede super terram. Virgo

filia Babylonis. » Hic ceu personam quamdam regnum eorum alloquitur, quod etiam filiam Babylonis vocat: virginem item vocat, quod virginis instar, ornamentis et decore fulgeat, velitque juvenis et puella videri ac existimari. Hinc eam, ceu in sublimi loco sedentem, surgere jubet ac de throno suo descendere, atque humi sedere, ac turpitudinem revelare suam, quam ex illa in deterius mutatione patietur.

VERS. 2, 3. « Sede in terra, filia Chaldæorum: accipe molam, et mole farinam. Revela operimentum tuum, detege canos, denuda tibias, transi fluvios. » Deposita, inquit, regia illa voluptate, ancillæ instar ærumnosæ ac molæ servientis, ad serviendum dominis tuis te apparatus. Acceptaque mole ibi, hac dura et laboriosa servitute cum pristina voluptate commutata....

VERS. 6. « Iratus sum contra populum meum, contaminasti hæreditatem meam. Ego dedi eos in manum tuam: tu vero non dedisti eis misericordiam. » Hæc quippe erat disciplina tua, qua erudiebaris a principio temporis, et a juventute tua....

CAPUT XLVIII

VERS. 1, 2. « Audite hæc, domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, et existis ex Juda, qui juratis in nomine Domini Dei Israel, qui recordamini, non cum veritate, neque cum justitia: qui ad hæretis nomini civitatis sanctæ, et super Deum Israel constabiliti estis: Dominus Sabaoth nomen illi. » Postquam ea quæ Babyloni, ac incolis regibusque ejus eventura sunt prænantia vit, Judaicum populum præmissis verbis coarguit dicens: Quod penes me justitia sit, hæc Chaldæis inferam, non quod tu auxilio dignus sis. Et hæc prædicere occupavi, antequam res eveniant, præscientia divina vaticinatus: ut postquam ad rem et terminum deducta fuerint ea, quæ contra Chaldæos prædicta fuerint, ne horum causam iis, quos deos arbitraris, ascribas.

VERS. 3-5. « Priora adhuc annuntiavi, et ex ore meo exierunt, et auditum factum est: repente feci, et venerunt. Scio quia durus es, et nervus ferreus collum tuum, et frons tua ænea. Et annuntiavi tibi vetera, antequam veniant in te. Auditum tibi feci, ne forte dicas, Sculpilia et conflilia mandaverunt mihi. » Ne forte rebus evenientibus, te ipse decipiens, putes eos errando deos arbitraris, hæc effecisse. Verum hæc præscientiæ meæ non latent, te ne ex his quidem verbis quidpiam utilitatis percepturum esse. Verumtamen clementia motus mea, etiam nunc testificor, ac annuntio tibi ea, quæ Babyloni et Chaldæis te oppugnaturis eventura sunt.

γάτηρ Βαβυλωνός. » Προσωποποιεῖται δὲ ἐν τούτοις τὴν βασιλείαν αὐτῶν, θυγατέρα Βαβυλωνός ὀνομάζων αὐτὴν· καλεῖ δὲ αὐτὴν καὶ παρθένον, διὰ τὸ ὠραϊζεσθαι καὶ καλλωπιζεσθαι παρθένου δίκην, βούλεσθαι τε φαίνεσθαι νέαν, καὶ κόρην εἶναι νομίζεσθαι. Εἰθ' ὡς ἐν ὕψει καθημένην, διαναστῆναι αὐτῇ προστάττει καὶ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ ἑαυτῆς θρόνου, καὶ καθεσθῆναι ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἀποκρῦψαι ἑαυτῆς τὴν ἀσχημοσύνην, ἣν πείσεται ἐκ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον μεταβολῆς

« Κάθισον εἰς τὴν γῆν, θυγατερ Χαλδαίων· λάβε μύλον, ἄλεσον ἄλευρον. Ἀποκάλυψαι τὸ κατακάλυμμα σου, ἀνακάλυψαι τὰς πολιὰς, ἀνάστρεψε τὰς κνήμας, διάβηθι ποταμούς. » Ἀποθεμένη, φησὶ, τὴν βασιλικὴν ἐκείνην τρυφὴν, θεραπευτικῆς τρόπον κακοπαθοῦσιν τοῖς καὶ μυλωθρίδος παρασκευάσαν σαυτοῦ δουλεύειν τοῖς ἑαυτῆς δεσπόταις. Μύλον δηλαδὴ αἰθούσα, ἐν αὐτῷ ἄλεσον, τὴν σκληρὰν ταύτην, καὶ ἐπίπονον θητείαν, τῆς πάλαι τρυφῆς ἀντικαταλαξάμενη...

« Παρωξύνθη ἐπὶ τῷ λαῷ μου, ἐμίανας τὴν κληρονομίαν μου. Ἐγὼ ἔδωκα αὐτοὺς εἰς τὴν χεῖρά σου· σὺ δὲ οὐκ ἔδωκας αὐτοῖς ἔλεος. » Ταῦτα γὰρ σοῦ ἦν τὰ μαθήματα, ἃ ἐμάνθανες ἐξ ἀρχῆς χρόνων, καὶ ἐκ νεότητός σου...

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗ΄.

« Ἀκούσατε ταῦτα, οἶκος Ἰακώβ, οἱ κεκλημένοι ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰσραὴλ, καὶ ἐξ Ἰουδα ἐξεληθόντες, οἱ ὀμνύοντες τῷ ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ Ἰσραὴλ, μνησκόμοι οὐ μετ' ἀληθείας, οὐδὲ μετὰ δικαιοσύνης· καὶ ἀνεχόμενοι τῷ ὀνόματι τῆς πόλεως τῆς ἁγίας, καὶ ἐπὶ τῷ Θεῷ Ἰσραὴλ ἀντιστηριζόμενοι· Κύριος Σαβαὼθ ἦνομα αὐτῶν. » Τὰ ἐπελευσόμενα τῆς Βαβυλωνί, τοῖς τε οἰκητοῖσι καὶ τοῖς βασιλεῦσι αὐτῆς προαναφανήσας ὁ λόγος, τὸν τῶν Ἰουδαίων ἀπέλεγε· λαὸν δὲ τῶν προκειμένων φάσκων, ὅτι δικὰ τὸ παρ' ἐμοὶ δίκαιον ἐπάξω ταῦτα κατὰ τῶν Χαλδαίων· οὐ μὴν ὅτι σὺ βοθησίας ἦσθα ἄξιος. Καὶ ταῦτα προλαθὼν προεῖπον πρὶν γενέσθαι τὰ πράγματα, προγνώσει θεῆς ἰσχυρῆς· ἵν' ἐπειδὴν εἰς πέρας ἄχθῃ, καὶ δι' ἔργων χωρήσῃ τὰ κατὰ τῶν Χαλδαίων προηγορευμένα, μὴ οἷς νομίζεις θεοὺς τὴν αἰτίαν ἀναθεῖς.

« Τὰ πρότερα ἔτι ἀνήγγεila, καὶ ἐκ τοῦ στόματός μου ἐξῆλθε, καὶ ἀκουστὸν ἐγένετο· ἐξάπινα ἐποίησα, καὶ ἐπῆλθε. Γινώσκω, ὅτι σκληρὸς εἶ, καὶ νεῦρον σιδηροῦν ὁ τράχηλός σου, καὶ τὸ μέτωπόν σου χαλκοῦν. Καὶ ἀνήγγεila σοὶ παλαιὰ, πρὶν ἔλθειν ἐπὶ σέ· ἀκουστὸν σοὶ ἐποίησα, μήποτε εἴπης, ὅτι Τὰ γλυπτὰ καὶ τὰ χωνευτὰ ἐνετείλατό μοι. » Μήποτε τῶν πραγμάτων ἐπελθόντων, ἀπατῶν σαυτὸν, τοὺς πεπλανημένους νομίζομένους σοὶ θεοὺς πεποιημένους αὐτὰ νομίσεις. Πλὴν καὶ τοῦτο τὴν ἐμὴν οὐ λανθάνει πρόγνωσιν, τὸ μὴδ' ἐκ τούτων ὠφελήθησθαι τῶν λόγων. Ὅμως δ' οὖν ἐπὶ μὲν τῇ ἑαυτοῦ φιλανθρωπίᾳ, ἔτι καὶ νῦν μαρτύρομαι, καὶ διαστέλλομαι σε τὰ συμβησόμενα τῇ Βαβυλωνί καὶ τοῖς Χαλδαίοις τοῖς μέλλουσι σε καταπολεμεῖν.

« Ἦκουσατε πάντα, καὶ ὑμεῖς οὐκ ἔγνωτε. Ἄλλ' ἀκούσατέ μοι ἐποίησα τὰ καινὰ ἀπὸ τοῦ νῦν, & μέλλει γίνεσθαι· καὶ οὐκ εἶπας, Νῦν γίνεται, καὶ οὐ πάλα, καὶ οὐ προτέρας ἡμέρας ἤκουσας αὐτά. Μὴ εἶπης, Ναὶ γινώσκω αὐτά. Οὐτ' ἔγνωσ, οὐτ' ἠπίστω, ὅτε ἀπ' ἀρχῆς ἠνοιξά σοι τὰ ὤτα· ἔγνω γάρ, ὅτι ἀθετῶν ἀθετήσεις, καὶ ἄνομος ἔτι ἐκ κοιλίας κληθήσῃ. » Μὴ γάρ σουτὸν ἀπάτα· μὴ λέγῃς, ὅτι καὶ πρὸ τῆς ἐμῆς προφητείας ἐγίνωσκας αὐτά· πόθεν γάρ σοι παρῆν ταῦτα γινώσκειν; Πλὴν οὐδὲν σε ἐκ τούτων ὠφελήθησεσθαι τῶν λόγων πέπεισμαι.

« Ἐνεκεν τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος δείξω σοι τὸν θυμὸν μου, καὶ τὰ ἐνδοξά μου ἐπέξω ἐπὶ σέ, ἵνα μὴ ἐξολοθρεύσω σε. » Ὅμως γοῦν οὐ διὰ σέ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐμαυτοῦ φιλανθρωπίαν ἐντεῦθεν ἦδη καὶ προείπον καὶ ἐπέδειξά σοι τὰ μέλλοντα, καὶ τὸν κατὰ τῶν πολεμίων μέλλοντα ἐπιέναι ἔλεθρον, σπουδάζων διὰ πάσης προφάσεως σωθῆναι σε.

« Ἰδοὺ πέπρακά σε οὐχ ἔνεκεν ἀργυρίου· ἐξειλάμην δέ σε ἐκ καμίνου πτωχείας· ἔνεκεν ἐμοῦ ποιήσω σοι, ὅτι τὸ ἐμὸν ὄνομα βεβηλοῦται, καὶ τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ δώσω. » Οὐχ ἔνεκεν ἀργυρίου ἐπίπρασκόν σε· ἐπ' ὠφελεία δὲ τῇ σῆ καὶ ταῦτα ἔπραττον, ὡς ἂν τούτον σωφρονισθεῖ τὸν τρόπον· ὅτι μὴ τὴν διὰ λόγων καὶ παραινήσεων ὑπεδέξω παιδείαν. Τοῖς δὲ πολεμίοις οὐχ ἔνεκεν ἀργυρίου ἐπίπρασκόν σε, ἀλλὰ τῶν σῶν ἀμαρτημάτων καὶ ἀσεπημάτων χάριν· τῆς γὰρ ἀμαρτίας ὑμῶν ἐπράθητε. Καὶ ὅμως οὐδ' εὐτως ἐάσω ὑμᾶς τοῖς ἐχθροῖς δουλεύειν· ἀλλὰ πάλιν λυτρώσομαι, καὶ ὡσπερ ἀπὸ καμίνου πτωχείας ἐκ τῆς ὑπὸ τοῖς Βαβυλωνίοις κκώσεως αὔθις ἐλευθερώσω.

« Ἄκουέ μου, Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ ὃν ἐγὼ καλῶ. Ἐγὼ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγὼ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἡ χεὶρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιὰ μου ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν· καλέσω αὐτοὺς, καὶ στήσονται ἔμα. » Ἐν τούτοις τοὺς κατορθούοντας ἀνακαλεῖται, διὰ τῶν ἐμπροσθεν ἐτέρους τοὺς παρ' αὐτοῖς διαβεβημένους ὀνομάσας· ἀλλ' ἐνταῦθα τοῖς κρείττοσι διαλέγεται, οὗς « κλητοὺς » ὀνομάζει. Ἦσαν γὰρ ἐξ ἐκείνου πολλοὶ κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί· πλὴν οἱ δηλούμενοι, οὐκ ἦσαν ἐκλεκτοί, ἀλλὰ κλητοί.

« Καὶ συναχθήσονται πάντες, καὶ ἀκούσονται. Τίς αὐτοῖς ἀνήγγειλε ταῦτα; » Ὡς γὰρ δεσπότην προσάττοντι ὑπακούουσιν αἱ προλεχθεῖσαι δυνάμεις· ἀλλὰ καὶ συναχθεῖσαι ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἑστᾶσιν ἀκουσόμεναι τῶν αὐτοῦ λόγων. Τοῦτ' οἱ ἐδήλου καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς βίβλου φάσκων ὁ λόγος, « Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, ἡ γῆ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. »

« Ἀγαπῶν σε ἐποίησα τὸ θέλημά σου ἐπὶ Βαβυλῶνα, τοῦ ἄρα· σπέρμα Χαλδαίων. Ἐγὼ ἐλάλησα, ἐγὼ ἐκάλεσα. Ἦγαγον αὐτὸν, καὶ εὐώδωσα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Προσαγάγετε πρὸς με, καὶ ἀκούσατε ταῦτα· οὐκ ἀπ' ἀρχῆς ἐν κρυφῇ κέκάληκα· ἠνίκα ἐγένετο, καὶ ἐκείνη ἡμῶν. Καὶ νῦν Κύριος Κύριος ἀπέστρεψέ με,

VERS. 6-8. « Audistis omnia, et vos non cognovistis. Sed audita tibi feci nova ab hoc tempore, quæ futura sunt. Et non dixisti, Nunc fiunt, et non olim, et non in pristinis diebus audisti ea. Ne dicas, Etiam cognosco ea. Neque novisti, neque scivisti, quando a principio aperui tibi aures: novi enim quod prævaricans prævaricaberis, et iniquus adhuc ab utero vocaberis. » Ne teipsum decipias: ne dicas te etiam ante prophetiam meam hæc scivisse: nam unde tibi hæc notitia? Cæterum persuasum habeo te ex hisce verbis utilitatis nihil accepturum.

VERS. 9. « Propter nomen meum ostendam tibi iram meam, et gloriosa mea inducam super te, ut non destruas te. » Attamen non propter te, sed ob clementiam meam jam hinc prædixi et ostendi tibi futura, atque perniciem inimicis tuis obventuram: omni modo occasioneque utens ad salutem tuam.

VERS. 10, 11. « Ecce vendidi te, non propter argentum: erui autem te de fornace mendicitatis: propter me faciam tibi, quia nomen meum profanatum est, et gloriam meam alteri non dabo. » Non ob argentum vendidi te, sed ad utilitatem tuam id feci, ut hoc modo ad sanam mentem reducaris: quoniam verbis et monitis allatam institutionem non admisisti. Inimicis autem non argenti gratia vendidi te; sed peccatorum et impietatum tuarum causa: nam peccatis vestris venditi estis. Attamen ne ita quidem vos inimicis servire permittam; sed iterum redimam, et, ceu ex fornace mendicitatis, ex illa calamitate Babylonica iterum eripiam.

VERS. 12, 13. « Audi me, Jacob, et Israel quem ego voco. Ego sum primus, et ego sum in sæculum, et manus mea fundavit terram, et dextera mea firmavit cælum: vocabo eos, et stabunt simul. » In his eos evocat, qui bene se gerunt, postquam in præcedentibus alios, qui apud ipsos male audiebant, evocaverat. Verum hic præstantioribus loquitur, quos « vocatos » appellat. Nam tunc quoque erant multi vocati, pauci electi: memorati porro homines non electi, sed tantum vocati erant.

VERS. 14. « Et congregabuntur omnes, et audient. Quis ipsis hæc annuntiavit? » Nam prædictæ virtutes ut jubenti Domino parent; quia etiam in unum congregatæ, stant ut ejus sermonem audiant. Id sane initio declarabat his verbis, « Audi, cælum, et auribus percipe, terra, quia Dominus locutus est. »

VERS. 15-20. « Diligens te feci voluntatem tuam super Babylonem, ut auferrem semen Chaldaeorum. Ego locutus sum, et ego vocavi. Adduxi eum, et prosperam feci viam ejus. Adducte ad me, et audite hæc, Non ab initio in abscondito locutus sum: cum fierent, ibi eram. Et nunc Dominus Dominus

⁹⁹ Isa. 1, 1.

avertit me, et Spiritus ejus. Sic dicit Dominus, qui A
 cruit te, Sanctus Israel : Ego sum Deus tuus, ostendi tibi, ut invenires viam in qua ambulares. Et si audisses mandata mea, fuisset quasi fluvius pax tua, et justitia tua ut fluctus maris : et fuisset quasi arena semen tuum, et fructus ventris tui sicut pulvis terræ : neque nunc exterminaberis, neque peribit nomen tuum in conspectu meo. Egrederere ex Babylone, fugiens a Chaldæis. Vocem jucunditatis annuntiate usque ad extremum terræ : dicite, Liberavit Dominus servum suum Jacob. » Quamobrem, cum jam hinc pollicear me non exterminaturum te, neque nomen tuum deleturum esse, dixi tibi, ut exires de Babylone, dimissus ac liber ab inimicorum metu. Accepta autem ad propria revertendi potestate, ne supine et oscitanter viam capesses, sed cum omni diligentia. Nam occurret tibi vox lætitiæ, quam vel jam hinc audias : quin etiam omnes qui sermones meos audierint, de salute tua una gaudebunt. Et hæc quidem secundum historiam, non reditus ex captivitate Babylonica tempore gesta sunt, cum ii, qui a Cyro et Dario Persarum regibus libertate donati fuerant, revertentur. Ac secundum intelligendi rationem, cum in historia ad litteram reperiri nequeat petra illa aquas emittens in reditu populi, dicemus in iis qui a spirituali captivitate in perpetuum liberati sunt, de quibus Christus dicebat, « Evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis dimissionem⁸³, » veram deprehendi promissionem. His quippe ipsis C
 apostolicus ex vera petra potus instillatur : « Petra autem erat Christus⁸⁴, » secundum Apostolum.

VERS. 21. « Quod si sitierint, per desertum du-
 cet eos : aquam ex petra educet illis. Scindetur petra, et fluet aqua, et bibit populus meus. Non est gaudium impiis, dicit Dominus. » Etenim pie agentibus omnis a Deo adest voluptas, gaudium et lætitia, necnon alia omnia, quæ in promissis habentur, impiis vero nulla promissorum ratio habetur.

CAPUT XLIX.

VERS. 1. « Audite me, insulæ, et attendite, gentes. » Aperte significat se non Judæos in præsentì compellere, neque ad quasvis obvias insulas verba facere, sed ad gentes et ad Dei Ecclesias in medio gentium positas. Quapropter secundum Symmachum, sic legitur : « Audite me, insulæ, et auscultate, gentes. » Quid igitur Ecclesiæ suæ declarare expetat, ita subdit : « Per multum tempus stabit Dominus. » Ac primo observandum est, hæc et quæ postea subsequuntur, ex persona Domini proferri. Ubi ipse Dominus, qui sermonem exorsus est, quæ adjiciuntur quasi de alio dicta declarat : imo etiam sese genitum esse fatetur, et servum nuncupat, et multa alia in sequentibus aperit. Ne jam, inquit, dum hæc eloquor, verborum effectum vos visuros

και τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Οὕτω λέγει Κύριος, ὁ ρυσά-
 μένος σε, Ἅγιος Ἰσραὴλ· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός σου, δέδειχά σοι τὸ εὐρεῖν σε τὴν ὁδὸν ἐν ἣ πορεύσῃ ἐν αὐτῇ. Καὶ εἰ ἤκουσας τῶν ἐντολῶν μου, ἐγένετο ἂν ὡσεὶ ποταμὸς ἡ εἰρήνη σου, καὶ ἡ δικαιοσύνη σου ὡς κῶμα θαλάσσης· καὶ ἐγένετο ἂν ὡσεὶ ἡ ἀμμος τὸ σπέρμα σου, καὶ τὰ ἔγγονα τῆς κοιλίας σου ὡς ὁ χοῦς τῆς γῆς. Οὐδὲ νῦν οὐ μὴ ἐξολοθρευθῆς, οὐδ' ἀπολείπεται τὸ θνομά σου ἐνώπιον ἐμοῦ. Ἐξελθε ἐκ Βαβυλῶνος, φεύγων ἀπὸ τῶν Χαλδαίων. Φωνὴν εὐφροσύνης ἀναγγεῖλατε ἕως ἑσχάτου τῆς γῆς· λέγετε, Ἐρρύσατο Κύριος τὸν δούλον αὐτοῦ Ἰακώβ. » Διὰ περ ἐντεῦθεν ἤδη ἐπαγγελλόμενος μὴ ἐξολοθρευθῆσαι σε, μηδ' ἐξαλεῖψαι τὸ θνομά σου, εἰπά σοι ἐξέναι B
 ἀπὸ Βαβυλῶνος, ἄφետον καὶ ἐλεύθερον τοῦ τῶν πολεμίων φόβου γενόμενον. Λαβῶν δὲ τὴν ἐξουσίαν τῆς εἰς τὰ οἰκεία ἐπανόδου, μὴ ὑπτίως μηδὲ νοηλῶς ποιῶ τὴν πορείαν, σὺν ἀπάσῃ δὲ σπουδῇ. Ἀπαντή-
 σει γάρ σοι φωνὴ εὐφροσύνης, ἐντεῦθεν ἤδη ἀκουσμένης· ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ τῶν ἐμῶν λόγων ἀκούοντες συγχαρήσονται σοι τῇ σωτηρίᾳ. Καὶ ταῦτα δὲ πρὸς μὲν Ἰσραὴλ οὐκ ἐπληροῦτο κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανόδου, τῶν ἡλευθερωμένων ὑπὸ Κύρου καὶ Δαρείου τῶν βασιλευσάντων ἐν Πέρσαις· καὶ πρὸς δὲ διάνοιαν, ἐπεὶ μὴ ἔστι πρὸς λέξιν εὐρεῖν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πέτραν ὑδάτων ρέουσαν κατὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ λαοῦ, φήσομεν γοῦν τοῖς τῆς αἰχμαλωσίας ἀεὶ ἡλευθερωμένοις, περὶ ὧν ὁ Χριστὸς ἔλεγεν, « Εὐαγγελισασθαὶ πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρῦξαι αἰχμαλωτοῖς ἄφρασι, » ἐπαληθεῖν τὴν ἐπαγγελίαν. Τούτοις γὰρ αὐτοῖς τὸ ἀποστολικὸν πόμα τὸ ἐκ τῆς ἀληθινῆς πέτρας ἐξομβρεῖ· « Ἡ πέτρα δὲ ἦν ὁ Χριστὸς, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον.

« Καὶ ἐὰν διψῆσωσι, δι' ἐρήμου ἄξει αὐτούς· ὕδωρ ἐκ πέτρας ἐξέλξει αὐτοῖς. Σχισθήσεται πέτρα, καὶ ρυήσεται ὕδωρ, καὶ πίεται ὁ λαός μου. Οὐκ ἔστι χαίρειν, λέγει Κύριος, τοῖς ἀσεβέτιν. » Εὐσεβοῦσι γὰρ πᾶσα πάραστιν ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ τρυφή καὶ εὐφροσύνη, καὶ ὅσα ἐπήγγελλται ἀγαθὰ ἄλλα· τοῖς δὲ ἀσεβέσιν οὐδεὶς λόγος πρὸς τὰ ἐπηγγελμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ'.

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη. » Μονονουχὶ σαφῶς διαστελλόμενος, δτι, μὴ πρὸς Ἰουδαίους τὰ παρόντα συντείνει, μηδ' ὡς ἔτυχε πρὸς τινὰς προχείρους νοουμένας νήσους, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἔθνη καὶ τὰς μεταξὺ τῶν ἐθνῶν μεσολαβουμένας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας. Ὅθεν καὶ κατὰ τὸν Σύμμαχον τοῦτον εἴρηται τὸν τρόπον, « Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ ἀκρόασασθε, ἔθνη. » Τί τοίνυν βούλεται διδάξαι τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἐπιλέγει, « Διὰ χρόνου πολλοῦ στήσεται Κύριος. » Καὶ πρῶτον ἐπιτηρητέον, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου ταῦτα φέρεται καὶ τὰ ἐξῆς τούτοις ἐπιφερόμενα· ἐν οἷς αὐτὸς ὁ τοῦ λόγου κατάρξας Κύριος ὡς περὶ ἐτέρου διδάσκει πᾶ ἐπιλεγόμενα· ἀλλὰ καὶ γεγενῆσθαι ἑαυτὸν ὁμολογεῖ, καὶ δούλον ἑαυτὸν ὀνομάζει, καὶ ὅσα ἄλλα παρίστησι εἰπῆ

⁸³ Luc. 17, 18. ⁸⁴ 1 Cor. x, 4.

τῶν ἐξῆς ἐπιφερομένων. Μὴ νῦν, φησὶν, ὅτε ταῦτα διεξέρχομαι, προσδοκῆσθε τῶν λόγων ὑπεσθαι τὰ ἀποτελέσματα· μακρὸς γὰρ ἔσται μεταξύ χρόνος ἐν ᾧ δι' ἔργων συστήσεται τὰ προφητευόμενα. Ἐκ κοιλίας μητρὸς μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου. Τοῦτο γὰρ παιδεύθητε, ὡς ἔθνη, καὶ ὑμεῖς, αἱ νῆσοι. Ποῖον δὲ τοῦτο, ἢ ὅτι Κύριος ὁ πάντων δεσπότης, καὶ πρὶν εἰς ἀνθρώπους ἐμὲ τὸν Κύριον εἰσελθεῖν, ἔτι κυόμενον, καὶ κατὰ γαστρὸς ἀνεκαλέσατο, αὐτὸς δὲ μοι καὶ ὄνομα ἔδωκ' ἵνα εἶπα· Ὅτι μὲν ὡς αὐτῷ μόνῳ γνώριμὸν ἔστι· κατὰ καιρὸν δὲ καὶ ὑμῖν αὐτοῖς, λέγω

A esse sperate: nam diuturnum intercedet tempus, antequam ea quæ in prophetia enuntiantur, eveniant. « Ex utero matris meæ vocavit nomen meum. » Id ediscite, gentes, et vos, insulæ. Quidnam illud, nisi quod Dominus omnium dominator, vel antequam ego Dominus ad homines accederem, et dum in utero gestarer, me vocaverit, mihi que nomen indiderit? Quia quemadmodum ipsi soli jam notum illud est; sic et vobis ipsis, omnibus nempe gentibus, suo tempore manifestum erit.

πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, φανερὸν γενήσεται.

Ἐ καὶ ἔθηκε τὸ στόμα μου ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν. Ἄλλὰ καὶ ἔθηκεν ὁ αὐτὸς Θεὸς καὶ Πατὴρ τὸ ἐμὸν τοῦ ταῦτα λέγοντος Κυρίου στόμα, ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν, τμητικὴν οὖσαν, εἰς τὸ διαίρειν καὶ ἀφορίζειν τοὺς ἀξίους τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων· ὁ δὲ καὶ ἐν Ἐβραγγελίοις ὁ αὐτὸς ἐμαρτυρεῖ λέγων, « Μὴ νομίσθε, ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τῆς γῆς, » καὶ τὰ ἐξῆς. « Καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἔκρυψέ με· ἔθηκε με ὡς βέλος ἐκλεκτὸν, καὶ ἐν τῇ φαρέτρᾳ αὐτοῦ ἔκρυψέ με. » Τὴν κρύφιον καὶ τοῖς πολλοῖς λαυθάνουσαν οἰκονομίαν τῆς ἐνσάρχου παρουσίας αὐτοῦ ὡδὲ πη ἀνιπτόμενος. Ὡς περ δὲ μάχαιραν ὀξεῖαν τὴν γλώσσαν αὐτοῦ ὠνόμασεν, οὕτω καὶ βέλος ἐκλεκτὸν φησὶ θεθεῖσθαι ἑαυτὸν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς· ἵν' ὅτε βούλοιο, τιτρώσκῃ τοὺς ἀξίους τῶν αὐτοῦ κέντρων· ὅποια ἦν ἡ ψυχὴ ἡ λέγουσα, « Ὅτι τετρωμένη ἀγάπης ἐγώ. » Πλὴν ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ βέλος ὡς ἐν φαρέτρᾳ καὶ θήκῃ βελῶν ἀπέκρυψεν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ· ἵνα μὴ πάντες αὐτὸ θεωρῶσι, μηδὲ νομιῶσιν, εἰ μὴ μόνοι οἱ ἀξιοί. Καταλλήλως δὲ ἐπὶ τῇ τοῦ βέλους ἐπιγορίᾳ τῷ τῆς φαρέτρας ὀνόματι κέχρηται. Φαρέτραν δὲ καὶ βελοθήκην οὐκ ἂν ἀμάρτους εἰπὼν τὸ σαρκίον ὃ ἀνέληφεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐπιδημῶν ἀνθρώποις. Τοιοῦτον δὲ κατεσκευασμένον τὸν ταῦτα λέγοντα Κύριον ὁ ἐμὸς Θεὸς καὶ Πατὴρ εἶπέ μοι·

B VERS. 2. « Et posuit os meum ut gladium acutum. » Sed etiam idem Deus et Pater, mei ista loquentis Dominus os posuit ut gladium acutum, ac tenui ad scissionem acie, ad separandos et sequestrandos eos, qui Deo digni sunt, ab iis, qui non pari modo se habent. Quod etiam ipse in Evangeliiis testificabatur dicens: « Nolite putare, quoniam venerin pacem mittere super terram », et cætera. « Et sub tegumento manus suæ abscondit me: posuit me quasi sagittam electam, et in pharetra sua abscondit me. » Occultam ac multis hominibus latentem æconomiam sui in carne adventus his subindicat. Sicut autem linguam suam gladium acutum vocavit, ita et se a Patre sagittam electam positum fuisse testatur; ut quoties velle, feriret eos, qui hujusmodi spiculo digni essent: qualis erat anima illa, quæ dicebat, « Quia vulnerata amore ego ». Cæterum hanc sagittam, quasi in pharetra et sagittarum theca Deus Pater reposuit; ne illam omnes viderent ac æstimare possent, dignis tantum exceptis. Consentaneæ autem ad sagittæ vocabulum, pharetræ nomine usus est. Pharetram vero et sagittarum thecam neutiquam aberres, si dicas esse carnem, quam Dei Verbum apud homines peregrinans assumpsit. His modis instructo mihi, qui hæc loquor, Domino, Deus et Pater dixit:

Ἐ Δούλος μου εἶ σύ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ δοξασθήσομαι. Ἐπειδὴ γὰρ προήλθες ἐκ κοιλίας μητρὸς, καὶ γένεσιν ὑπέμεινας τὴν ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ, οὐκ ἐν ἐτέρῳ γένει, οὐδὲ ἐν ἀλλοφύλοις ἔθνεσι τὴν ἐνανθρώπησιν ἐποίησας· ἀλλ' ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα, καὶ ἐκ φυλῆς Ἰούδα γενόμενος, εἰκότως καὶ αὐτὸς Ἰσραὴλ χρηματίσας ἂν καὶ δούλος, διὰ τὸ μορφήν δούλου ἀνέληφέναι, καίτοι μονογενὴ ὄντα Θεόν· ἀλλὰ γὰρ ὁμοίως τοῖς ἐμπροσθεν καὶ ἐνταῦθα τὸ μὲν τοῦ υἱοῦ ὄνομα ἀποκρύπτει, δούλον δὲ ὀνομάζει, τὴν τοῦ υἱοῦ προσηγορίαν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ καὶ τῇ δι' αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀνακαλυφθείσῃ χάριτι ταμειούμενος. Ἐἴθ' ὅπερ οὐδεὶς τῶν πάνποτε δούλων ὑπέβρε, τοῦτο διὰ σοῦ, φησὶ, γενήσεται· ἐν σοὶ γὰρ δοξασθήσομαι. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ· ἐγὼ δὲ ὁ ταῦτα λέγων Κύριος, τούτων ἀκούσας τῶν λόγων, ἀπεκρινάμην καὶ εἶπον· Καὶ πῶς δοξασθήσῃ ἐν ἐμοί, ὡς Πάτερ! ὅποτε πολλὰ

D VERS. 3. « Servus meus es tu, Israel, et in te gloriabor. » Quia enim ex utero matris prodiisti, et ortum ex semine Israel tulisti; non alio in genere, neque in alienigenis gentibus, incarnationem edidisti; sed in Israel ex semine David, et ex tribu Juda secundum carnem ortus, jure et ipse quoque Israel vocaris, et servus, quia servi formam accepisti, etsi unigenitus sis Deus. At hic, ut in præcedentibus, filii quidem nomen tacet, servumque vocat, filii nomen adventui suo et gratiæ per ipsum hominibus omnibus revelatæ, reservans. Deinde, quod nemini unquam servorum concessum est, id per te, inquit, peragetur: nam in te gloriabor. Hæc quidem Deus et Pater. Ego vero, qui hæc dico, Dominus, his auditis verbis, ita respondi: Et quomodo in me gloriaberis, o Pater! cum multis laboribus doloribusque pro salute hominum profunctus, nihil perfecim? multi namque ex illis in In-

⁸⁸ Matth. x, 34. ⁸⁹ Cant. ii, 5.

credulitate manserunt; atque in primis Judæi: A quare dico:

γὰρ αὐτῶν ἐναπέμειναν τῇ ἀπιστίᾳ· καὶ πρῶτόν γε τὸ Ἰουδαίων ἔθνος διὸ φημι·

VERS. 4-5. « Sine causa laboravi, in vanum et in nihilum dedi fortitudinem meam. Propterea iudicium meum a Domino, et labor meus in conspectu Dei mei. Et nunc sic dicit Dominus, qui formavit me ex utero servum sibi, ut congregarem Jacob ad eum, et Israel; congregabor et glorificabor in conspectu Domini, et Deus meus erit mihi fortitudo. » Etiam si enim homines non recte agant, nec ex laboribus meis, quos ipsorum causa perpeusus sum, dignam utilitatem accipiant; at ego iis, quæ penes me erant, perfunctus, in conspectu Dei mei paternam explevi voluntatem: quamobrem iis, qui ex circumcisione sunt, primum salutarem et paternam gratiam prædicavi. Nam qui formavit me ab utero servum sibi, et ex Israele corpus meum concinnavit, is voluit ut ipsis prioribus gratiam meam prædicarem, ut Jacob et Israel ad eum congregarem. Jure itaque hæc monita tradit: « In viam gentium ne abieritis, et in civitatem Samaritanorum ne intraveritis: ite potius ad oves, quæ perierunt, domus Israel⁹⁷. » Patri ergo placuit, ut ad congregandum Jacob et Israel, ad homines transitum facerem, unde ait, « In te gloriabor. » Ego vero incredulitatem et duritiam Israelis conspicatus, jam pridem dixi: « Sine causa laboravi: in vanum et in nihilum dedi fortitudinem meam. » In aliis quoque idipsum declarat his verbis: « Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem⁹⁸? » Sola quippe mihi ea, quæ ab ipso est, gloria servatur, et ipse quidem est fortitudo. Admiranda enim et stupenda ejus opera, virtutis ejus argumentum erant.

VERS. 6. « Et dixit mihi, Magnum est tibi ut voceris puer meus, ut statuas tribus Jacob, et dispersionem Israel convertas. » Nam revera maximum erat Salvatoris nostri opus, quod formam servi acceperit, et humanam generationem subierit. Causa porro cur Salvator servus effectus sit, hæc erat, uti scilicet tribus Jacob statueret, et dispersiones Israelis converteret. Ideo ipsis primum prædicabat, qui animis captivi erant, dimissionem, et cæcis visus restitutionem. Quoniam illi gratiam non susceperunt, consequenter dicitur postea: « Ecce posui te in testamentum generis, in lucem gentium; ut sis in salutem usque ad extremum terræ. »

VERS. 7,8. « Sic dicit Dominus, qui eruit te, Deus Israel. » Ipse namque, qui olim Israel eruit de manu Ægyptiorum, vobis quoque gentibus hæc annuntiat, et præcipit dicens, « Sanctificate eum, qui despicit animam suam; » quanto enim magis ille sese humiliavit usque ad inortem, et inor-

καμῶν, καὶ μυρίους κόπους ὀπομείνας ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας, οὐδὲν ἤνυσα· οἱ πλείους τῶν Ἰουδαίων ἔθνος διὸ φημι·

« Κενῶς ἐκοπίασα, εἰς μάταιον καὶ εἰς οὐδὲν ἔδωκα τὴν ἰσχύον μου. Διὰ τοῦτο ἡ κρίσις μου παρὰ Κυρίου, καὶ ὁ πόνος μου ἐναντίον τοῦ Θεοῦ μου. Καὶ νῦν οὕτως λέγει Κύριος, ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δοῦλον αὐτοῦ, τοῦ συναγαγεῖν τὸν Ἰακώβ πρὸς αὐτόν, καὶ Ἰσραὴλ συναχθῆσθαι καὶ δοξασθῆσθαι ἐναντίον Κυρίου, καὶ ὁ Θεός μου ἔσται μοι ἰσχύς. » Εἰ γὰρ καὶ μὴ ἀνθρώποι κατορθῶσι, μηδ' ἀξίως τῶν ἐμῶν πόνων, ὧν ὑπέμεινα δι' αὐτοὺς, ὠφελούνται· ἀλλ' ἐγώ, τὰ παρ' ἐμαυτοῦ πράξας, ἐναντίον τοῦ Θεοῦ μου τὸ πατρικὸν ἐτελείωσα βούλημα· διὸ πρῶτοις αὐτοῖς ἐκήρυξα τοῖς ἐκ περιτομῆς τὴν σωτηρίαν καὶ πατρικὴν χάριν. Ὁ γὰρ πλάσας με ἐκ κοιλίας δοῦλον αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ τὸ σῶμά μου κατασκευάσας, πρῶτοις αὐτοῖς κηρύξαι βεβούληται τὴν ἐμαυτοῦ χάριν, εἰς τὸ συναγαγεῖν τὸν Ἰακώβ πρὸς αὐτόν, καὶ τὸν Ἰσραὴλ. Εἰκότως οὖν παραινέει λέγων, « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθῃτε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσελθῃτε· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον εἰς τὰ προβάτα τὰ ἀπωλωλότα οἴκου Ἰσραὴλ. » Ὁ μὲν οὖν Πατὴρ εἰς τὸ συναγαγεῖν τὸν Ἰακώβ καὶ τὸν Ἰσραὴλ, ἠδύοχησε τὴν εἰς ἀνθρώπους πάροδόν με ποιήσασθαι, εἰπὼν, « Ἐν σοὶ δοξασθήσομαι. » ἐγὼ δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν σκληροκαρδίαν θεωρῶν τοῦ Ἰσραὴλ, εἶπον ἤδη πρότερον, ὅτι, « Κενῶς ἐκοπίασα· εἰς μάτην καὶ εἰς οὐδὲν ἔδωκα τὴν ἰσχύον μου. » Καὶ ἐν ἐτέροις τοῦτο αὐτὸ δηλοῖ εἰπὼν, « Τίς ὠφέλεια ἐν τῷ αἵματί μου, ἐν τῷ καταβαίνειν με εἰς διαφθοράν; » Μόνη γὰρ ἡ παρ' αὐτοῦ μοι δόξα πεφυλάκται, καὶ αὐτὸς μὲν ἔστιν ἡ ἰσχύς. Τὰ γούν θαυμάσια καὶ τὰ παράδοξα ἔργα διεμπειπραγμένα τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἦν παραστατικά.

« Καὶ εἶπέ μοι, Μέγα σοὶ ἔστι τοῦ κληθῆναι σε πατὴρά μου, τοῦ στήσαι τὰς φυλάς Ἰακώβ, καὶ τὴν διασπορὰν τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. » Καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς μέγιστον ἔργον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ μορφήν δοῦλου ἀναλαβεῖν, καὶ τὴν ἐν ἀνθρώποις ὑπομένειν γέννησιν. Τὸ δὲ αἴτιον τοῦ δοῦλον γενέσθαι τὸν Σωτῆρα, τοῦτο ἦν· λέγω δὲ στήσαι τὰς φυλάς Ἰακώβ, καὶ τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. Διὸ αὐτοῖς πρῶτοις ἐκήρυττεν, αἰχμαλώτοις οὖσι τὰς ψυχὰς τὴν ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς οὖσι τὴν ἀνάβλεψιν. Ἐπειδὴ μὴ παρεδέχοντο τὴν χάριν ἐκείνην, ἀκολούθως εἰρηται ἐξῆς· « Ἴδου τέθεικά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναι σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου γῆς. »

« Οὕτως λέγει Κύριος, ὁ ρυσάμενός σε, ὁ Θεός Ἰσραὴλ. » Αὐτὸς γὰρ, φησὶν, ἐκεῖνος, ὁ παλαιὸν τὸν Ἰσραὴλ ρυσάμενος ἐκ χειρὸς Αἰγυπτίων, αὐτὸς καὶ ὑμῖν τοῖς ἔθνεσι ταῦτα προσφωνεῖ, καὶ διατάττεται λέγων· « Ἀγιάσατε τὸν φαυλίζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· ὅσον γὰρ ἐζυτὸν ἐταπείνωσε μέχρι θανάτου, καὶ θανάτου

⁹⁷ Matth. x, 5, 6. ⁹⁸ Psal. cxix, 10.

σταυροῦ, τοσοῦτο ὑμῖς αὐτὸν δοξάζετε. « Τὸν βδελυσ-
σόμενον ὑπὸ τῶν ἔθνῶν, τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων.
Βασιλεῖς ὄψονται αὐτὸν, καὶ ἀναστήσονται ἄρχον-
τες, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἔνεκεν Κυρίου· ὅτι
πιστὸς ἔστιν ὁ Ἅγιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐξελεξάμην σε τῶν
δούλων τῶν ἀρχόντων· » λέγω δὴ τοῖς πονηροῖς δαί-
μοσιν, οἱ γὰρ ἐτι τοῦτοις καταδεδουλωμένοι τὸν
Χριστὸν τοῦ Θεοῦ βλασφημοῦνται. Βδελύσσονται δὲ
σύροντες καὶ χλευάζοντες, καὶ φαυλίζοντες αὐτοῦ
τὸν θάνατον. Ἄλλὰ γὰρ ὑμεῖς οἷς ὁ λόγος προσ-
φωνεῖ, τοῦτον αὐτὸν ἀγιάσατε δοξάζοντες, ἐπεὶ καὶ
« πᾶν γόνυ κάμψει αὐτῷ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγίων,
καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται,
ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, »
ἔταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξᾳ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν
ἀγγέλων αὐτοῦ, καὶ καθίσῃ ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ
κρίνων ζῶντας καὶ νεκρούς· τότε γὰρ πάντες προσκυ-
νήσουσιν αὐτῷ ἔνεκεν Κυρίου τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, ὅτι
πιστὸς ἔστιν ὁ Ἅγιος Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεξάμενος αὐτόν.
Ἄντι δὲ τοῦ, « Καὶ ἐξελεξάμην σε, » ὁ Σύμμαχος,
« Ἐξελέξατό σε, » εἶρηκε. Ταῦτα μὲν οὖν τοῖς ἔθνεσι
παραδίδεται· τὰ δὲ ἐπιλεγόμενα εἰς αὐτοῦ πρόσω-
πον τοῦ Σωτῆρος θεοσιζέται· ἢ καὶ φησι τὸ Πνεῦμα
τὸ προφητικὸν ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς· « Καὶ ρῶ
δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ πωτηρίας ἐβο-
ήθησά σοι. » Σφόδρα δὲ θαυμαστῶς εἴρηται τὸ,
« Καὶ ρῶ δεκτῷ ἐπήκουσά σου· » οὗτος δὲ ἦν ὁ τῆς
ἀναστάσεως αὐτοῦ χρόνος. Κατὰ μὲν γὰρ τὴν καιρὸν
τοῦ πάθους ἀνεδόξασεν ὁ Σωτὴρ εἰπών· « Ἥλει,
Ἥλει· λιμὰ σαβαθθανεῖ· » τούτέστι, « Θεέ μου,
Θεέ μου, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες; » Ἄλλὰ καὶ προσ-
εύχεται λέγων· « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω
ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· » εἴθ' ὡς ἀνανεύοντα
τὸν Πατέρα ἐώρα, ἐπήγαγε· « Πάτερ, εἰ μὴ δυνα-
τὸν παρελθεῖν αὐτὸ, γεννηθῆτω τὸ θέλημά σου. » Ταύ-
την οὖν τὴν εὐχὴν εἰς καιρὸν δεχόμενος ὁ Πατὴρ,
μετὰ τὸ πάθος καὶ μετὰ τὴν εἰς ἄδου κάθοδον, και-
ρὸν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ δεικνύς φησι πρὸς αὐ-
τόν· « Καὶ ρῶ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, » καὶ τὰ ἐξῆς.
« Καὶ ἐπλάσα σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἔθνῶν,
τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομηῆσαι κληρο-
νομίας ἐρήμων. » Τοιαῦτα δὲ ἔσαν αἱ τῶν ἀθέων
καὶ πολυθέων ψυχῶν, ἐρημοὶ Θεοῦ καὶ ἀληθῶς ἑφανισμένοι, » κατὰ τοὺς λοιπούς.

« Λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ
σκότει, ἀνακαλυφθῆναι. » — « Ἦμεν γὰρ ποτε τέκνα
ὀργῆς, καὶ ἡμεῖν ποτε σκότος· νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ. »
Εὐαγγελίζεται τοῖς τῶν προτέρων δεσμῶν, καὶ τοῦ
προτέρου σκότους ἡλευθερωμένους, λέγων· « Ἐν πά-
σαις ταῖς ὁδοῖς βοσκῆθήσονται, καὶ ἐν πάσαις ταῖς
τριβίβοις ἡ νομὴ αὐτῶν. » Ὅδοι δὲ καὶ τρίβοι, ἃς
διώδευσαν οἱ πάλαι τοῦ Θεοῦ ἄνδρες, αἱ θεόπνευστοὶ
εἰσι Γραφαί, ἐν αἷς βοσκόμενοι οἱ τῆς ἐπαγγελίας
τυχόντες, τῆς ἐνθέου καὶ λογικῆς τροφῆς ἀπολαύου-
σιν, ἀγαθὴν νομὴν ταύτην εὐράμενοι, καὶ τὰ ἐξῆς.

« Οὐ πεινάσουσιν, οὐδὲ διψήσουσιν, οὐδὲ πατάξει
αὐτούς ὁ καύσων, οὐδ' ὁ ἥλιος. Ἄλλ' ὁ ἔλεων αὐτούς

A tem crucis, tanto magis vos ipsum celebrato. « Qui
est abominationi gentibus, servis principum. Re-
ges videbunt eum, et consurgent principes: et
adorabunt eum propter Dominum, quia fidelis est
Sanctus Israel, et elegi te a servis principum; » id
est, malignorum dæmonum: nam ii qui ab ipsis in
servitute redacti sunt, in Christum Dei blasphema
dicta proferunt. Ipsum autem abominationi habent,
traducetes, irridentes ac vilipendentes mortem
ejus. At vos, quos sermo compellat, eundem ipsum
sanctificate et gloria afficite, quoniam ipsi « omne
genus flectetur cælestium, terrestrium et inferno-
rum, et omnis lingua confitebitur quia Dominus
Jesus Christus in gloria est Dei Patris », quando
veniet in gloria Patris sui cum angelis ejus, et sede-
bit in throno gloriæ ejus judicans vivos et mortuos.
Tunc enim omnes ipsum adorabunt, propter Domi-
num Patrem ejus, quia fidelis est Sanctus Israel,
qui elegit eum. Pro illo autem, « Et elegi te, » Sym-
machus habet, « Elegit te. » Hæc itaque gentibus
tradita sunt; quæ vero subjiciuntur, de persona
Salvatoris prænuntiantur: cui etiam propheticus
Spiritus ex persona Patris ait, « Tempore accepto
exaudivi te, et in die salutis adjuvi te. » Mirum
autem in modum dicitur, « Tempore accepto exau-
divi te; » illud porro erat tempus resurrectionis
ejus. Nam passionis tempore clamavit Servator
his verbis: « Eli, Eli, lima sabachthani? » id est,
« Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti
me? » Quinetiam precatur his verbis: « Pater,
si possibile est, transeat a me calix iste »; et
deinde ut abnuentem Patrem videret, ait: « Pater,
si non potest hic transire, fiat voluntas tua. » Hanc
itaque orationem ad tempus accipiens Pater, post
passionem, et post descensum in infernum, ipsum
resurrectionis ejus tempus significans, ait illi,
« Tempore accepto exaudivi te, » et cætera. « Et for-
mavi te, et dedi te in testamentum gentium, ut consti-
tueres terram, et possideres hereditates desertarum. »
Tales erant impiorum, et multis numinibus dedito-
rum hominum animæ, desertæ a Deo, ac vere
« destructæ, » secundum reliquos interpretes

D VERS. 9. « Dicentem iis qui vincti sunt, Exite,
et iis qui in tenebris, ut revelentur. » — « Era-
mus enim aliquando filii iræ, et eramus aliquando
tenebræ; nunc autem lux in Domino ». Bona
nuntia profert iis qui ex pristinis illis vinculis,
exque priscis tenebris liberi evaserant, dicens:
« In omnibus viis pascentur, et in omnibus semitis
pascua eorum. » Viæ semitæque quas pertransie-
runt illi olim Dei viri, sunt Scripturæ divinitus
inspiratæ, ubi pascentes ii, qui promissa tenent,
divino et rationabili cibo fruuntur, hæc bona pascua
nacti, et cætera.

VERS. 10. « Non esurient, neque sitient, neque
percutiet eos æstus, neque sol. Sed qui miseretur

⁹⁰ Philip. II, 10. ⁹¹ Matth. xxvii, 46. ⁹² Matth. xxvi, 39. ⁹³ ibid. 42. ⁹⁴ Ephes. II, 5; v, 8.

eorum consolabitur eos, et per fontes aquarum A ducet eos. » Æstum et solem, humanæ vitæ ardorem vocat, ac temporariam ejus, quæ apud homines lux æstimatur, usuram. Sed hæc, inquit, non comburent eos. Multi vero sunt fontes Israel et fontes Salutaris; alii Veteris, alii vero Novi Testamenti. « Et ponam, ait, omnes montes in viam, » ut nihil ipsis acclive, nihil arduum asperumque superesset. Quinetiam omnem semitam in pascua ipsis se positurum esse pollicetur his verbis:

VERS. 11. « Et ponam omnem montem in viam, et omnem semitam in pascua ipsis. » Jam prius audivimus tribus oportere modis Sion et Jerusalem intelligere: uno quidem humili et Judaico; altero autem modo accipitur pro toto piæ religionis Instituto ex coalitione et conjunctione animarum intellecto; alio demum, qui supernus est, pro cœlesti et angelica conversatione, de qua ait Apostolus: « Illa autem, quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra¹⁴; » et, « Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem¹⁵. » Quibus ad istum modum se habentibus, præsens sermo, piæ religionis Instituto, quod olim apud Judæos erat, sed penes ipsos destructum et ceu in exitium deductum, in gentium Ecclesiam mutatum fuerat, hæc vaticinatur. Montes igitur, utpote rationabiles, de hominum salute gaudere et exultare jubet. Montes autem illi fuerint animæ, quæ adhuc quidem in terra vivunt, sed virtutum exercitio admodum sublimes sunt; sive divinæ et cœlestes virtutes, queis gaudere et lætari præcipit.

VERS. 12. « Ecce hi de longe venient: hi ab Aquilone et mari; alii de terra Persarum. » Quoniam hi erant, nisi superius memorati, nimirum qui e quatuor universi climatibus vocati fuerant?

VERS. 13. « Lætamini, cœli, et exsultet terra, erumpant montes in lætitiā; quia misertus est Deus populi sui, et humiles populi sui consolatus est. » Neque enim Deus cœleste illud institutum oblivisci potest: exemploque utitur naturali: Quemadmodum enim non potest mater filium suum oblivisci, et sicut non potest quæ genuit, uteri sui prolem non miserari; ita fieri nequit, ut ego, qui rationabiles hominum animas pro filiis meis constitui, piæ religionis Institutum in hominibus stabilitum obliviscar. Quare ait:

VERS. 14, 15. « Dixit Sion, Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei. Numquid obliviscetur mulier filii sui, ut non misereatur partus uteri sui? Etiam si autem horum oblita fuerit mulier, ego tamen tui non obliviscar, dicit Dominus. » Queis aperte significat veram Sion ruinæ et exitio obnoxiam non esse, sed semper manere et consistere. Itaque si quis eam contemplari cupiat, ne deorsum respiciat, neque illam in Pa-

παρακαλέσει, καὶ διὰ πηγῶν ὑδάτων ἄξει αὐτούς. » Καύσωνα δὲ καὶ ἥλιον τὸν φλογμὸν τοῦ θνητοῦ βίου ἀποκαλεῖ, καὶ τοῦ νομιζομένου ἐν ἀνθρώποις φωτὸς τὴν πρόσκαιρον ἀπόλαυσιν. Ἄλλ' οὐδὲ, φησὶ, ταῦτα καθάψονται αὐτῶν. Πολλὰ δὲ πηγὰ Ἰσραὴλ, καὶ πηγὰ Σωτηρίου· αἱ μὲν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, αἱ δὲ τῆς Καινῆς. « Καὶ θήσω δὲ, φησὶ, πᾶν ὄρος εἰς ὄδον, » ἵνα μηδὲν αὐτοῖς ἀναντες ἦ, μηδὲ δύσβατον, ἢ τραχύ. Ἄλλὰ καὶ πᾶσαν τρίβον πάλιν εἰς βόσκημα θήσειν αὐτοῖς ἐπαγγέλλεται, λέγων·

« Καὶ θήσω πᾶν ὄρος εἰς ὄδον, καὶ πᾶσαν τρίβον εἰς βόσκημα αὐτοῖς. » Ἡδὴ καὶ πρότερον ἡμῖν εἰρηται, ὡς κατὰ τρόπους τρεῖς προσήκει νοεῖν τὴν Σιών καὶ τὴν Ἰερουσαλήμ· καθ' ἓνα μὲν τρόπον, ταπεινὸν καὶ Ἰουδαϊκόν· καθ' ἕτερον δὲ, πᾶν τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα συγχρίματι ψυχῶν νοούμενον· κατὰ δὲ τὸν ἐπαναβεβηκότα τρόπον ἢ ἐν οὐρανοῖς ἀγγελικῆ πολιτεία, περὶ ἧς φησὶν ὁ Ἀπόστολος· « Ἡ δὲ ἄνω Ἰερουσαλήμ ἐλευθέρη ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν » καὶ, « Προσεληλύθατε Σιών ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἰερουσαλήμ ἐπουρανίῳ. » Ὡν οὕτως ἐχόντων, ὁ παρῶν λόγος πρὸς τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα, ὃ πάλαι μὲν παρὰ Ἰουδαίους συνειστήκει, καθαιρεθὲν δὲ καὶ ὡσπερ πτώσιν πεπονθὸς παρ' αὐτοῖς μεταβέβηται ἐπὶ τὴν ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίαν, τὰ προκειμένα θεσπίζει. Οὐκοῦν καὶ τὰ ὄρη ὡς λογικὰ χαιρεῖν καὶ ἀγαλλιάσθαι ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ προστάττεται. Ἐλεν δ' ἂν ὄρη ψυχὰς, ἐπὶ γῆς μὲν ἔτι βιωῦσαι, σφόδρα δὲ εἰς ὕψος ἐπηρμέναι διὰ τῆς τῶν ἀρετῶν κατορθώσεως· ἢ καὶ θείαι καὶ οὐράναι δυνάμεις, αἷς εὐφραίνεσθαι παρακελεύεται

« Ἰδοὺ οὗτοι πόρρωθεν ἤξουσιν, οὗτοι ἀπὸ Βορρᾶ καὶ θαλάσσης, ἄλλοι δὲ ἐκ γῆς Περσῶν. » Τίνες δὲ ἦσαν οὗτοι ἄλλ' ἢ οἱ προδηλωθέντες, δηλαδὴ οἱ ἀπὸ τῶν τεσσάρων κλιμάτων τοῦ παντὸς ἀνακεκλημένοι;

« Εὐφραίνεσθε, οὐρανοί, καὶ ἀγαλλιᾶσθε ἡ γῆ, ῥηξάτωσαν τὰ ὄρη εὐφροσύνην, ὅτι ἠλέησεν ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ταπεινοὺς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ παρεκάλεσεν. » Οὕτε γὰρ δυνατὸν λήθην ποιήσασθαι τὸν Θεὸν τοῦ ἐν οὐρανοῖς πολιτεύματος· καὶ παραδείγματι κέχρηται φυσικῶ· Ὡς γὰρ ἀδύνατον μήτέρα τοῦ ἰδίου τέκνου λαθεῖν, καὶ ὡς οὐ δυνατὸν μὴ ἐλεῆσαι τὴν γεννήσασαν τὰ τέκνα αὐτῆς τῆς κοιλίας· οὕτως καμὲ τὰς ἐν ἀνθρώποις λογικὰς ψυχὰς ὡσπερ τέκνα συστησάμενον, ἀδύνατον ἐστὶν ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἐν ἀνθρώποις θεοσεβοῦς πολιτεύματος. Διὸ φησὶν·

« Εἶπε Σιών, Ἐγκατέλιπέ με Κύριος, καὶ ὅτι, Κύριος ἐπελάθετό μου. Μὴ ἐπιλήσεται γυνὴ τοῦ παιδίου αὐτῆς, ἢ τοῦ μὴ ἐλεῆσαι τὰ ἔχοντα τῆς κοιλίας αὐτῆς; Εἰ δὲ καὶ ταῦτα ἐπιλάθοιτο γυνή, ἀλλ' ἐγὼ οὐκ ἐπιλήσομαι σου, εἶπε Κύριος. » Δι' ὧν ἀντικρυς παρίστησι τὴν ἀληθινὴν Σιών ἀπτωτων εἶναι καὶ ἀκαθαίρετον, ἀεὶ μένουσαν καὶ διὰ παντὸς συνεστῶσαν. Ὡστε εἰ τις ἐν θεωρίᾳ αὐτῆς γενέσθαι ποθεῖ, μὴ κάτω περιδλεπέσθω, μὴδ' ἐπὶ τῆς Παλαιστίνων χύ-

¹⁴ Gal. iv, 26. ¹⁵ Hebr. xii, 22.

ρας αὐτὴν ἀναζητεῖτω· ἀκούετω δὲ τοῦ Θεοῦ λέγον-
τος αὐτῇ·

« Ἰδοὺ ἐπὶ τῶν χειρῶν μου ἐζωγράφησά σου τα-
τελεῖαν, καὶ ἐνώπιόν μου εἶ διὰ παντός. » Χεῖρες γὰρ
ὡς ἀληθῶς Θεοῦ τὴν τοιαύτην οἰκοδομοῦσι πόλιν,
μᾶλλον δὲ διατυποῦσιν αὐτὴν καὶ διαζωγράφουσιν,
ὡσπερ ἐν πίνακος γραφῇ, καὶ διαχαράττουσι τὴν θέ-
σιν καὶ τοὺς τόπους τῆς κατὰ Θεοῦ πολιτείας ἐν ταῖς
τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς συνεστῶσης. Ὁ δὲ καὶ αὐτὸς
τῆς ἑαυτοῦ πόλεως οἰκοδόμος, δηλαδὴ ὁ τοῦ Θεοῦ
Λόγος, ἐδίδασκε, λέγων, « Ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδο-
μήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ἕδου οὐ κατ-
ισχύσουσιν αὐτῆς. »

« Καὶ ταχὺ οἰκοδομηθήσῃ ὑφ' ὧν καθηρέθης, καὶ
ἂ ἐρημώσαντές σε ἐξελεύσονται ἐκ σοῦ. » Ὡσπερ
γὰρ Ἰουδαῖοι τῆς καθαιρέσεως αὐτῆς γεγονόσιν
αἵτιοι, οὕτω πάλιν ἐξ αὐτῆς ἦσαν οἱ τῆς νέας οἰκοδο-
μῆς ἐργάται· ἀπόστολοι δηλονότι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν,
μαθηταὶ τε καὶ εὐαγγελισταί, δι' ὧν ἡ Ἐκκλησία
τοῦ Θεοῦ ἀνεγέρθηται.

« Ἄρον κύκλῳ τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ ἴδε πάν-
τας· Ἰδοὺ συνήχθησαν καὶ ἤλθοσαν πρὸς σέ. Ζῶ ἐγώ,
λέγει Κύριος, ὅτι πάντας αὐτοὺς ὡς κόσμον ἐνδύσῃ,
καὶ περιθήσεις αὐτοὺς ὡς κόσμον νύμφη· ὅτι τὰ
ἔρημά σου, καὶ τὰ κατεφθαρμμένα καὶ πεπτωκότα,
ὅτι νῦν στενοχωρήσει ἀπὸ τῶν κτεινομένων, καὶ
μακρυνθήσονται ἀπὸ σοῦ οἱ καταπόντες σε. »
Θαυμάσαι δὲ ἔστιν, ὅπως πρὸς τῇ διανοίᾳ καὶ κατὰ
τὴν ἱστορίαν ὁ λόγος ἐπληροῦτο τοῦ παντός Ἰουδαίων
ἔθνους, μετὰ τὴν σύστασιν τῆς ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίας
ἀποδλήτους γενομένου τῆς αἰσθητῆς πόλεως τῆς
κατὰ Παλαιστίνην κειμένης, πρὸς τὸ καὶ τοῦ θεοσε-
βοῦς πολιτεύματος ἐκπεσεῖν.

« Ἐροῦσι γὰρ εἰς τὰ ὠτά σου οἱ υἱοὶ σου, οὓς ἀπο-
λώλεκας· στενός μοι ὁ τόπος· ποίησόν μοι τόπον,
ἵνα κατοικήσω. Καὶ ἐρεῖς ἐν τῇ καρδίᾳ σου· τίς
ἐγέννησέ μοι τούτους; Ἐγὼ δὲ ἀτεκνος καὶ χήρα·
τούτους δὲ τίς ἐξέθρεψέ μοι; ἐγὼ δὲ κατελείφθην
μόνη, οὗτοι δὲ μοι ποῦ ἦσαν; » Τοῦ ἐκ περιτομῆς
λαοῦ τὸ πολὺ πλῆθος τῆς Ἐκκλησίας καθ' ὅλης τῆς
οἰκουμένης ἐξ ἀπάντων ἀντεισαχθήσεται ἔθνῶν.
Ἦσαν γὰρ ποτε ἐν ἀπωλείᾳ οἱ διὰ τῆς σωτηρίου χά-
ριτος τῇ πολιτεῖᾳ τοῦ Θεοῦ προσδραμόντες· οὓς
ὀρώσα ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἀποθαυμάσει λέγουσα,
« Τίς ἐγέννησέ μοι τούτους; » τὸ ξένον τῆς τῶν ἔθνῶν
κλίσεως ἐκπληττομένη· ὁμολογήσει τε τὴν ἐπισυμ-
βάσαν αὐτῇ ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀτεκνίαν.

« Οὕτως λέγει Κύριος Κύριος· Ἰδοὺ ἀίρω εἰς τὰ
ἔθνη τὴν χειρά μου, καὶ εἰς τὰς νήσους ἀρῶ σύ-
σσημόν μου, καὶ ἀξούσι τοὺς υἱούς σου ἐν κόλπῳ, τὰς
δὲ θυγατέρας σου ἐπ' ὤμων ἀρούσι· » διδάσκων,
ὅτι υἱούς αὐτῆς καὶ θυγατέρας, περὶ ὧν εἶπεν, ὅτι
« Οὗτοι δὲ μοι ποῦ ἦσαν; » ἐκ τῆς ἐκλογῆς τῶν
ἔθνῶν πρὸς αὐτὴν συνάξει. Τίνας δὲ τοῦτο πράξουσιν,
ἢ πάντως ποῦ οἱ τοὺς εἰσαγομένους εἰς τὴν Ἐκκλη-
σίαν τοῦ Θεοῦ χειραγωγούντες διὰ τὴν φρενῶν νηπιό-
τητα;

«⁹⁵ Matth. xvi, 18.

laestinatorum regione perquirat; sed audiat Deum
sic eam alloquentem :

VERS. 16. « Ecce super manus meas depinxi mu-
ros tuos, et in conspectu meo es semper. » Nam
manus Dei revera hujusmodi urbem aedificant, imo
potius ipsam delineant et depingunt, quasi in
tabella quæ depingitur, ac divini instituti in ani-
mabus hominum stabiliti positionem et loca, linea-
mentis designant. Quod etiam ipse quoque civitatis
fundator et opifex, videlicet Dei Verbum, docuit
his verbis, « Supra petram aedificabo Ecclesiam
meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus
eam⁹⁵. »

VERS. 17. « Citoque aedificaberis, a quibus de-
structa es, et qui te desolaverunt, egredientur ex te. »
Quemadmodum enim Judæi hujus excidii auctores
fuere, sic rursum ex illa prodierunt novi aedificii
artifices : apostoli videlicet Salvatoris nostri, disci-
puli et evangelistæ, quorum opera Ecclesia Dei
excitata fuit.

VERS. 18, 19. « Leva in circuitu oculos tuos, et
vide omnes : ecce congregati sunt, et venerunt ad
te. Vivo ego, dicit Dominus, quoniam omnibus illis,
tamquam ornamento, indueris, et circumpones illos
tamquam ornatum sponsæ : quoniam deserta tua
et dissipata tua, et quæ ceciderunt, nunc angustiora
sunt præ habitatoribus, et longe arcebuntur a te
qui absorbent te. » Mirari subit quo pacto hæc, tum
quoad spiritualem intelligendi rationem, tum quoad
historiam, completa sint; nempe cum gens Judaica,
post fundatam Ecclesiam ex gentibus, a sensili illi
urbe Palæstinæ expulsa est, quod a piæ religionis
cultu delapsa esset.

VERS. 20, 21. « Dicent enim ad aures tuas filii
tui, quos perdidisti : Angustus mihi locus est : fac
mihi locum, ut habitem. Et dices in corde tuo : Quis
genuit mihi istos? at ego absque liberis et vidua :
hos autem quis enutrivit mihi? Ego autem dere-
licta sum sola : hi vero ubi erant mihi? » Vice
populi ex circumcissione, multitudo magna totum
per orbem in Ecclesiam ex omnibus gentibus indu-
cetur. Olim quippe in pernicie erant ii, qui per
salutarem gratiam ad divinæ religionis institutum
accurrerunt : quibus conspectis Ecclesia Dei admi-
rabunda dicet, « Quis mihi hosce genuit? » ad no-
vam et insolentem gentium vocationem attonita : ac
sterilitatem sibi a Judaica gente inductam fate-
bitur.

VERS. 22. » Sic dicit Dominus Dominus : Ecce
elevo super gentes manus meas, et ad insulas
levabo signum meum : et adducent filios tuos in
sinu, et filias tuas humeris portabunt : » docens, se
filios et filias ejus, de quibus dixit, « Hi vero ubi
erant mihi? » ex electione gentium ad Ecclesiam
deducturum esse. Quinam vero id acturi sunt, nisi
qui alios ad Ecclesiam Dei accedentes manu ducunt
ob eorum mentis imbecillitatem et infantiam?

VERS. 23. « Et erunt reges nutritii tui, et reginæ eorum, nutrices tuæ. » Quod ad litteram impletum ipsis oculis cernimus, dum ii, qui supremum imperium obtinent, Ecclesiam Dei nutritiorum instar gestant et fovent: ac reginæ gentium, id est, singularum gentium et provinciarum præfecti et magistratus, superno regno ministrantes, tanquam nutrices, pauperibus Ecclesiæ imperatorum nutu annonam suppeditant: quare nutrices ejus vocantur, sive secundum Symmachum, « lac præbentes; » sic enim habet, « Et reginæ eorum lac præbent. » Quis autem memoratos præfectos cernens in Ecclesia Dei genu flectere, ac in frontem humi procumbere, non fateatur hanc prophetiam ad litteram completam esse, quæ diserte ait: « Super faciem terræ adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent. Et scies quia ego sum Dominus, et non confundentur, qui exspectant te? » Par est enim non in segnitiam delabi, neque spem promissorum amittere ante rerum eventum.

ὀλιγωρεῖν μηδὲ ἀπογινώσκειν τὴν ἐλπίδα τῶν ἐπηγγελμένων πρὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἐχθάσεως.

VERS. 24. « Num accipiet quis a gigante spolia? et si quis captivum duxerit injuste, salvabitur? » Gigantem vocat diabolum et adversariam potestatem. Numquid igitur, ait, contra gigantem quisvis congrederi, ac tanti roboris viro spolia eripere valeat? Quod si quis talem hominem captivum abducere tentaverit, etsi juste agat, an pro insonte habebitur? Annon a gigante, utpote a fortiore, correptus, de salute periclitabitur? Pro illo autem, « injuste, » Hebraica lectio, « juste, » habet. Nam qui gigantem captivum duxerit, juste sane agat, puriterque qui ejus spolia diripuerit.

VERS. 25. « Quoniam sic dicit Dominus: Si quis ceperit gigantem, accipiet spolia: qui autem acceperit a forti, salvabitur. Ego autem iudicium tuum iudicabo, et filios meos etiam. » Aperte declarans nobis, id solum fieri posse, ut prædicti hominis spolia auferantur; filios suos his significans; quare subdit, « Filios etiam; » quibus ereptis, qui ipsos violenter abstulerant, suas ipsi carnes comedent. Cum enim aliorum carnes non ultra comedere possent, suas comedent, et cum animarum hominum sanguinem ebibere non valeant, sanguinem suum bibent, ut illo inebrientur.

VERS. 26. « Et comedent qui tribulaverunt te carnes suas, et bibent, quasi vinum novum, sanguinem suum, et inebriabuntur. » Hæc possunt ad persecutores Ecclesiæ Dei, qui per tempora fuerunt, referri, hisque eorum finis et exitus describitur, quomodo scilicet futurum sit, ut carnes suas comedant, et sanguinem suum bibant.

« Et sentiet omnis caro, quia ego Dominus, qui erui te, et adjuvi fortitudinem Jacob. » Incorporeum Numen est, materiæ expers, intactile et simplex, nec quispiam, si quidem uti fas est egerit, speciem de illo corpoream imaginetur. Attamen sacra Scriptura hos alloquens, humano more de ipso (1) Fortè legendum τροφοί, ut supra. Edit.

« Καὶ ἔσονται βασιλεῖς τιθηνοί σου, αἱ δὲ ἀρχουσαι αὐτῶν, τροφοί σου. » Ὅπερ καὶ αὐτὸ κατὰ λέξιν πληρούμενον αὐτοῖς ἴδομεν ὀφθαλμοῖς, τῶν κρατούντων τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς τιθῶν τὸν τρόπον διαβασαζόντων τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν· αἱ δὲ τούτων ἀρχουσαι, δηλαδὴ αἱ καθ' ἕκαστον ἔθνος, καὶ καθ' ἕκαστην ἐπαρχίαν ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι, τῇ ἀνωτάτῃ βασιλείᾳ διακονούμεναι τροφῶν δίκην ἐξυπηρετούμεναι τὰς ἐνδεέσι τῆς Ἐκκλησίας, νεύματι βασιλικῷ, τὰ σιτηρέσια χορηγοῦσαι αὐτοῖς· διὸ τροφή (1) αὐτῆς ὠνομάσθησαν, ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « γαλοῦχοι, » φήσαντα, « Καὶ ἀρχουσαι αὐτῶν γαλοῦχουσαι. » Τίς δὲ ὀφθαλμοῖς ὄρων τὰς εἰρημένας ἀρχὰς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ γόνυ καμπτούσας, καὶ τὸ μέτωπον ἐρειδούσας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, οὐχ ὁμολογήσειε πρὸς λέξιν καὶ πρὸς ἱστορίαν τέλος εἰληφέναι ταύτην τὴν προφητείαν, διαβρήθην φήσασαν, « Ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς προσκυνήσουσί σοι, καὶ τὸν χεῖρα τῶν ποδῶν σου λείψουσι. Καὶ γνώσῃ, ὅτι ἐγὼ Κύριος, καὶ οὐκ αἰσχυθήσονται οἱ ὑπομένοντές σε; » Καλὸν γὰρ τὸ μὴ

« Μὴ λήψεται τις παρὰ γίγαντος σκῦλα; καὶ ἐὰν αἰχμαλωτεύῃ τις ἀδίκως, σωθήσεται; » γίγαντα σημαίνων τὸν διάβολον καὶ τὴν ἀντικειμένην δύναμιν. Μῆτι οὖν τῷ τυχόντι, φησὶ, δυνατόν ἐστι γίγαντι παρατάξασθαι, καὶ σκυλεῦσαι τὸν οὕτως ἰσχυρόν; Εἰ δὲ καὶ ἐπιχειρήσειε τις τὸν τοιοῦτον αἰχμαλωτεύσαι, δικαίως δὲ ποιῶν, ἄρα ἀθωωθήσεται; Οὐχὶ κρατηθεὶς ὑπὸ τοῦ γίγαντος, ὡς ὑπ' ἰσχυροτέρου, κινδυνεύσει περὶ τῆς αὐτοῦ σωτηρίας; Ἄντι δὲ τοῦ, « ἀδίκως, » ἢ Ἐβραϊκῇ λέξει, « δικαίως, » περιέχει. Ὁ γὰρ αἰχμαλωτεύων γίγαντα, δικαίως τοῦτο ποιήσεται, καὶ ὁ σκυλεύων αὐτὸν, ὁμοίως.

« Ὅτι οὕτως λέγει Κύριος· Ἐὰν τις αἰχμαλωτεύσῃ γίγαντα, λήψεται σκῦλα, λαμβάνων δὲ παρ' ἰσχυρότος, σωθήσεται. Ἐγὼ δὲ τὴν κρίσιν σου κρινῶ, καὶ ἐγὼ τοὺς υἱοὺς μου ῥύσομαι. » σαφῶς διδάξας ἡμᾶς, εἶναι τοῦτο μόνον δυνατόν, ἀφελεῖσθαι τοῦ δηλωθέντος τὰ σκῦλα· τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ εἶναι λέγων· διὸ ἐπιφέρει· « Τοὺς υἱοὺς μου ῥύσομαι. » ὣν ῥυσθέντων, οἱ ἀφηρημένοι αὐτοῖς ἐξ ἐπιρρείας, αὐτοὶ τὰς ἑαυτῶν σάρκας φάγονται· οὐκέτι γὰρ ἐτέρων σάρκας ἐσθίειν δυνάμενοι, τὰς ἑαυτῶν φάγονται· οὐδ' ἐκπίνειν ἐτι τὸ αἷμα τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν δυνάμενοι, τὸ ἑαυτῶν αἷμα πίνονται, ὡς καὶ μεθυσθῆναι αὐτοὺς ἐξ αὐτοῦ.

« Καὶ φάγονται οἱ θλίψαντές σε τὰς σάρκας αὐτῶν, καὶ πίνονται ὡς οἶνον νέον τὸ αἷμα αὐτῶν, καὶ μεθυσθήσονται. » Δύναται ταῦτα ἐπὶ τοὺς κατὰ καιρὸν διώκοντας τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν ἀναφέρεισθαι, τοῦ λόγου τὸ τέλος αὐτῶν καὶ τὴν καταστροφὴν διαγράφοντος, καὶ ὡς τὰς ἑαυτῶν σάρκας φάγονται, καὶ τὸ αἷμα αὐτῶν πίνονται.

« Καὶ αἰσθανθήσεται πᾶσα σὰρξ, ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ ῥυσάμενός σε, καὶ ἀντιλαμβανόμενος ἰσχύος Ἰακώβ. » Ἀσώματον τὸ Θεῖον, ἄυλον, ἀναφές καὶ ἀπλοῦν· καὶ οὐκ ἂν τις ἐπ' αὐτῷ, τὰ εἰκότα δρῶν, φαντασίαν τινὰ λάβοι σωματικὴν. Πλὴν τὸ Γράμμα τὸ λερὸν ἀνθρωπίνως ἡμῖν τὰ περὶ αὐτοῦ διαλέγεται. Οὐ γὰρ ἦν ἐπὶ

πως δυναθῆναι νοεῖν τοὺς ἐν αὐτοῖς καὶ παχέσιν δυνατοῖς σώμασιν, εἰ μὴ καθάπερ ἐν τάξει παραδειγμάτων παρεκορίσθη τὰ καθ' ἡμᾶς· ἴν' ἐκ τῶν ἐν αἰσθήσει καὶ ὁρατῶν πραγμάτων κἄν οὕτως εἰς μέρους νοεῖν ἰσχύσωμεν τὰ περὶ τῆς θείας οὐσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν'.

« Οὕτως λέγει Κύριος· Ποῖον τὸ βιβλίον τοῦ αποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; ἢ τινι ὑποχρέω πέπρακα ὑμᾶς; Ἰδοὺ ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν. Τί ὅτι ἤλθον, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων; Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ μου τοῦ ῥύσασθαι; Μὴ οὐκ ἰσχύω τοῦ ἐξελεῖσθαι; Ἰδοὺ τῷ ἐλεγμῷ μου ἐξερημώσω τὴν θάλασσαν· καὶ θήσω ποταμούς ἐρήμους, καὶ ξηρανθήσονται οἱ ἰχθυῖες αὐτῶν ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι ὕδατα, καὶ ἀποθανοῦνται ἐν δίψει. Ἐνδύσω τὸν οὐρανὸν σκότος, καὶ ὡς σάκκον θήσω τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ. Κύριος Κύριος δίδωσί μοι γλώσσαν παιδείας, τοῦ γινῶναι ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον. Ἐβηκέ μοι πρῶτ', προσέθηκέ μοι ὠτίον ἀκούειν, καὶ ἡ παιδεία Κυρίου Κυρίου ἀνοίγει μοι τὰ ὦτα. Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπειθῶ, οὐδὲ ἀντιλέγω. Τὸν νῶτόν μου ἔδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σαγόνας μου εἰς βαπίσματα· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπ' αἰσχύνῃς ἐμπυτυμάτων· καὶ Κύριος Κύριός μου βοηθός μοι ἐγενήθη· διὰ τοῦτο οὐκ ἐνετράπην, ἀλλ' ἔβηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς στερεὰν πέτραν. » Διὸ καὶ τὸ πρόσωπόν μου ὡς στερεὰν πέτραν παρέστησα πεπιστευμένος, ὡς οὐ φέρει μοι αἰσχύνῃν ἢ πρὸς τὸν Πατέρα ὑπακοή· καὶ πλησίον μου ἐστῶτα καὶ ὡσπερ ἀγνωθετοῦντα τοῖς γινομένοις, καὶ τὴν ἐμὴν δικαιοσύνην ὑπομονὴν διὰ παντὸς ἐύρων. Εἰ δέ τις ἔχοι πᾶς κατ' ἐμοῦ ὕβρεις, καὶ τὸν θάνατον αὐτὸν ἐνδίκως ἐπενηγέθαι μοι φάναι διὰ τινὰ πλημμελήματα, δεικνύτω παρελθὼν εἰς μέσον, εἰ τις αἰτία ἢ πρόφασις ἐξ ἐμοῦ τῆς τοιαύτης κατ' ἐμοῦ ὕβρεως γέγονεν· εἰς μέσον παρελθὼν στήτω καὶ ἐλεγχέτω. Οὐδενὸς δὲ ἔχοντος μέμψιν μετελθεῖν, μήτε τῇ διδασκαλίᾳ μήτε ταῖς πράξεσι ταῖς ὑπ' ἐμοῦ πεπραγμέναις, εἰκότως ὁ Κύριος βοηθός μοι παρέσται.

« Ὅτι ἐγγίζει ὁ δικαιοσύνας με. Τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἀντιστήτω μοι ἅμα. Καὶ τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἐγγισάτω μοι. » Ἐπαμύνοτος γὰρ, φησὶ, τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ πᾶσαν ὑμῶν ἐπήρειαν ἀφανίζοντος, καὶ τὴν ἐμὴν ἰστάντος δόξαν, τίς ἔσται τοσοῦτος ἐν ὑμῖν, ὡς ἀντιτάξασθαι τῇ ἀνικητῷ (1) βουλῇ, καὶ κακῶσα δύνασθαι τὸν παρ' αὐτοῦ βοηθούμενον; Οὐκοῦν εἴπερ τινὲς ἦσαν νουνεχεῖς, οἱ Γραμματεῖς τε καὶ Φαρισαῖοι, ἀπόσχοντο ἀν τῶν κατ' αὐτοῦ σχεμμάτων τε καὶ ἐγγειρημάτων, διὰ προφητῶν ἁγίων προεγνωκότες, ὡς οὐκ ἂν ἰσχύσειαν ἀδικῆσαι Χριστόν, Θεὸν δυνατὸν καὶ Κύριον, καὶ Υἱὸν ἀληθινὸν τοῦ Πατρὸς.

« Ἰδοὺ Κύριος Κύριος βοηθήσει μοι· τίς κακώσει με; Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ σῆς καταφάγεται ὑμᾶς. » Δι' ὧν σημαίνει τὴν παλαιώσιν τῆς κατ' αὐτοῦ σωματικῆς λατρείας· πᾶν γὰρ τὸ παλαιούμενον καὶ γηράσκον ἐγγὺς ἀφ' (1) Ἀνικητῷ legit interpret. Edit.

A edisserit. Neque enim alias eum intelligere possent ii qui in corpore, ipsoque crasso et materiali, degunt, nisi ea quæ penes nos sunt ad exemplum usurparentur; ut ex iis quæ sub sensum et aspectum cadunt, ea quæ divinam substantiam spectant, saltem ex parte, cogitare possemus.

CAPUT L.

VERS. 1-7. « Sic dicit Dominus: Qualis hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? aut cui debitori vendidi vos? Ecce peccatis vestris venundati estis, et in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram. Quid quia veni, et non erat qui obediret? Annon potest manus mea liberare? Annon possum eruere? Ecce comminatione mea desertum faciam mare, et ponam fluvios desertos, et arescent pisces eorum, eo quod non sit aqua, et morientur siti. Induam cælum tenebris, et quasi sacco ponam indumentum ejus. Dominus Dominus dat mihi linguam disciplinæ, ut sciam quando oporteat loqui verbum. Posuit mihi mane: addidit mihi aurem ad audiendum, et disciplina Domini aperit aures meas. Ego autem non renuo, neque contradico. Dorsum meum dedi ad flagella, et genas meas ad alapas: faciem autem meam non averti a probro sputorum: et Dominus Dominus meus auxiliator mihi facius est; ideo non sum confusus, sed posui faciem meam, sicut firmam petram. » Ideo faciem meam tanquam firmam petram obtuli, confusus meam erga Patrem obsequentiam non dedecori mihi fore; quem e vicino mihi astantem, concertanti præmia largientem, patientiamque meam approbantem, semper vidi. Quod si quis contumelias ipsamque mortem juste mihi ob scelera quædam illatam esse comprobare possit, in medium prodiens ostendat, si quam causam vel occasionem tantis contumeliis dederim; in medium, inquam, prodiens, stet, meque arguat. Cum autem nemo mihi crimen offerre possit, neque de doctrina, neque de operibus a me editis, jure Dominus adjutor mihi aderit.

VERS. 8. « Quia juxta est qui justificat me. Quis est qui litiget mecum? stet contra me simul. Et quis est qui litiget mecum? accedat ad me. » Nam ulciscente, inquit, Deo et Patre, omnemque molestiam a vobis illatam auferente, meamque gloriam constituente, quis in vobis erit, qui immutabili ejus consilio et voluntati obsistere valeat, et ejus auxilio fruentem opprimat? Itaque si qui in Scribarum et Phariseorum grege prudentes homines fuissent, abstulissent utique a machinamentis et conspirationibus adversus eum conflatis; cum sanctorum prophetarum testimonio prospicerent, se non posse lædere Christum, qui Deus et Dominus, ac verus Patris Filius esset.

VERS. 9. « Ecce Dominus Dominus auxiliabitur mihi: quis lædet me? Ecce vos omnes tanquam vestimentum veterascetis, et tinea comedet vos. » Quis significat antiquandam fore corporeum cultum: quidquid enim antiquatur et senescit, rui-

næ proximum est. Per lineam vero ipsos comedentem, conscientiam scelerum ab ipsis perpetratorum significat, quæ instar vermis animam exedet. Gentium quippe conversionem ad Deum, ac ruinam, quam impietatis suæ causa sustinuerunt, conspicientes, a conscientia stimulantur et devorantur.

VERS. 10. « Quis est in vobis qui timet Dominum? audiat vocem pueri ejus. Ambulantes in tenebris, et non est eis lux, confidite in nomine Domini, et innitimini Deo. » Neque enim volo mortem peccatoris, sicut pœnitentiam ejus. Quare etiam nunc vos evoco, qui in tenebris ignorantiae versamini. Cum autem puerum Dei sese nuncupat, intelligendum præbet, se, qui homo factus est, verum Dei et Patris filium esse: quod vero vox ejus audienda foret, id nequam legis transgressio erat, sed confirmatio legis, quæ per figuram et umbram, veritatem delineabat: quæ est ipse Deus et ejus vaticinia.

VERS. 11. « Ecce vos omnes ignem accenditis, et corroboratis flammam: ambulate in lumine ignis vestri et in flamma quam succendistis. Propter in facta sunt hæc vobis, et in mœrore dormietis. » Solum accedite, et obedite, ac salutem pollicenti vobis credite. Sed, ut video, vos ab omni bona spe secudistis, vestrum autem ignem augetis et roboratis in incredulitate vestra, et in blasphemii vestris perseverantes, illumque æterni supplicii ignem qui vos exspectat, magis magisque accenditis, quamobrem « in mœrore dormietis; » sive secuudum Symmachum, « in dolore dormietis. »

CAPUT LI.

VERS. 1. « Audite, qui persequimini quod justum est, et qui quæritis Dominum. » Quia immani stultitia obcæcati Judæorum populi unigenitum Dei Verbum in forma nostra, id est hominem factum videntes, ejus mysterium non intellexerunt: sed amentia ducti sua, plerumque ipsum blasphemis dictis impudenter incessabant: nam, ut paulo ante dixi, eximiam gloriam et virtutem suam ipsis perspicue declarat, atque eorum quosdam ne se parvi æstinarent, deterret his verbis, « Confidite in Domino; » apertissime igitur se Dominum et Deum esse dicit, qui, uti jam dixi, homines deterret, ne de se humiliore modo sentiant et loquantur. « Respicite in firmam petram, quam excidistis, et in foveam lacus, quam effodistis. » Videtur his subindicare illam ipsam petram, quæ Salvatoris corpus excepit, in qua Joseph speluncam excavavit in novo monumento suo. ἢ ὁ Ἰωσήφ τὸ σπήλαιον ὠρυξεν ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ

VERS. 2. « Respicite in Abraham patrem vestrum, et in Saram quæ parturivit vos: quia unus erat, et vocavi eum, et benedixi ei, et dilexi eum, et multiplicavi eum. » Quemadmodum igitur in Abraham feci, sic ne desperetis ex hac petra, quam vos excidistis, quamdam salutis spem omnibus hominibus futuram esse; quod illi non privandi sint illa ad Abraham facta, et per me omnibus gentibus per hujus

νισμοῦ. Σῆτα δὲ καὶ τὸν καταδιβρώσκοντα αὐτοῖς τὴν συνείδησιν ὧν τετολμήκασι δηλοῖ, δίκην σκώληκος κατεσθίουσης τὴν ψυχὴν. Ὁρῶντες γὰρ τὴν τῶν ἐθνῶν πρὸς Θεὸν ἐπιστροφήν, καὶ τὴν αὐτῶν ἀπόπτωσιν, ἣν ὑπέμειναν διὰ τὰς ἀσεβείας αὐτῶν, ὑπὸ τῆς συνείδησεως τιτρώσκονται καὶ κατεσθίονται.

« Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; ὑπακούσατω τῆς φωνῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ. Οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς φῶς, πεποιθότε ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου, καὶ ἀντιστηρίσασθε ἐπὶ τῷ Θεῷ. » Οὐ γὰρ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ. Ὅθεν ἐτι καὶ νῦν ὑμᾶς ἀνακαλοῦμαι, ἐν τῷ τῆς ἀγνοίας σκότῳ τυγχάνοντα. Ἐαυτὸν δὲ παῖδα Θεοῦ λέγων, ἐφίησι νοεῖν, ὅτι, ἀνθρώπος γεγὼνώς, υἱό, ἔστιν ἀληθινὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς· καὶ τὸ ἀκούσαι τῆς αὐτοῦ φωνῆς οὐ νόμου παράδοσις ἦν, ἀλλὰ βεβαίωσις νόμου, διὰ τύπου καὶ σκιαῆς προαναγράφοντος τὴν ἀλήθειαν, ἥτις ἔστιν ὁ Θεὸς καὶ τὰ αὐτοῦ θεσπίσματα.

« Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς πῦρ κα.ε.τε, καὶ κατισχύετε φλόγα· πορεύεσθε τῷ φωτὶ τοῦ πυρὸς ὑμῶν, καὶ τῇ φλογὶ ἣ ἐξεκαύσατε. Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν, καὶ ἐν λύπῃ κοιμηθήσεσθε. » Μόνον ἤξετε, καὶ ὑπακούσατε, ἐπαγγελομένην τε ὑμῖν σωτηρίαν πιστεύσατε. Ἄλλ' ὡς ὀρῶ, πάσης μὲν ἀγαθῆς ἐλπίδος ἑαυτοῦς ἀποκλείετε, τὸ δὲ αὐτῶν πῦρ σωρεύετε καὶ κατισχύετε τῇ ἑαυτῶν ἐπιμένοντες ἀπιστίᾳ καὶ ταῖς κατ' ἐμοῦ βλασφημίαις, καὶ τὸ περιμένον ὑμᾶς τῆς αἰωνίου κόλασεως πῦρ μειζόνως ἐξέπτοντες· διὰ καὶ ἐν λύπῃ κοιμηθήσεσθε· ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « ἐν δόλῳ κοιμηθήσεσθε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ'.

« Ακούσατε, οἱ διώκοντες τὸ δίκαιον, καὶ ζητοῦντες τὸν Κύριον. » Ἐπειδὴ ἐκ πολλῆς ἀγαν ἀβελτηρίας οἱ τῶν Ἰουδαίων δῆμοι τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον ὀρῶντες ἐν εἰδῇ τῷ καθ' ἡμᾶς, τουτέστι γενόμενον ἀνθρώπον, οὐ συνέλασαν μὲν τὸ ἐπ' αὐτῷ μυστήριον· ἀσυνετοῦντες δὲ πλεισταχοῦ παλιμφημοῖς ἐλύπουν φωναῖς ἀναιδῶς· καθάπερ γὰρ ἐφην ἀρτίως, ἐναργῆ καθίστησιν αὐτοῖς τὴν σεμνοπρεπεστάτην αὐτοῦ δόξαν τε καὶ δύναμιν, καὶ τοῦ μικρὰ φρονεῖν ἐπ' αὐτῷ βούλεσθαι τινὰς ἀποκομίζει, λέγων, « Πεποιθότε ἐπὶ τῷ Κυρίῳ. » Ἐναργέστατα δὲ οἷν Κύριον ἑαυτὸν καὶ Θεὸν εἶναι φησιν, ἀποκομίζων, ὡς ἐφην, τοῦ χαμαιπετῶς περὶ αὐτοῦ βούλεσθαι φρονεῖν τε καὶ λέγειν. « Ἐμβλέψατε εἰς τὴν στερεάν πέτραν, ἣν ἐλατομήσατε, καὶ εἰς τὸν βῆθρον τοῦ λάκκου, ὃν ὠρύξατε. » Ἔοικεν ὁ λόγος διὰ τούτων αἰνίττεσθαι αὐτὴν ἐκείνην τὴν τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος ὑποδεξαμένην πέτραν, ἐν

« Ἐμβλέψατε εἰς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ὑμῶν, καὶ εἰς Σάρραν τὴν ὠδίνουσαν ὑμᾶς· ὅτι εἰς ἦν, καὶ ἐκάλεσα αὐτὸν, καὶ εὐλόγησα αὐτὸν, καὶ ἠγάπησα αὐτὸν, καὶ ἐπλήθυνα αὐτόν. » Ὡσπερ οὖν ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ πεποιθήκα, οὕτως μὴ ἀπογινώσκετε, ὡς καὶ ἀπὸ τῆς πέτρας ταύτης, ἣν ὑμεῖς αὐτοῖ ἐλατομήσατε, ἔσται τις ἐλπίς ἀπάσης ἀνθρώποις σωτηρίας, ὡς μὴ ἀπολειφθῆναι τῆς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ἐπαγγελίας τὴν

δοθησομένην ἅπασιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξ ἐμοῦ διὰ τῆς εἰρη-
μένης πέτρας χάριν. Ἦν μὲν οὖν πέτρα καὶ τὸ σπη-
λαιον ὃ ἐλατόμησεν ὁ Ἰωσήφ εἰς μνημεῖον· ἀλλὰ καὶ
τὸν Χριστὸν αὐτὸν οἶδεν ὁ θεὸς Ἀπόστολος πέτραν
ὀνομάζειν, λέγων, « Ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. »
Ἐπειδὴ χεῖρας ἐπιβολόντες τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ
ἐλωθήσαντο κατὰ τὸ πάθος οἱ τὸν θάνατον αὐτοῦ τυ-
ρεύσαντες, εἰκότως πρὸς αὐτοὺς εἴρηται τὸ, « Ἐμ-
βλέφατε εἰς τὴν στερεάν πέτραν, ἣν ἐλατομήσατε, καὶ
εἰς τὸν βόθρον τοῦ λάκκου, ὃν ὠρύξατε. » Μήποτε
βόθρον λάκκου ἠνίξατο τὴν τρωθεῖσαν τοῦ σώμα-
τος αὐτοῦ πλευρὰν, ἐξ ἧς αἷμα καὶ ὕδωρ προήλθεν.

« Καὶ σὲ νῦν παρακάλεσω, Σιών, καὶ παρεκάλεσα
πάντα τὰ ἔρημα αὐτῆς· καὶ θήσω τὰ ἔρημα αὐτῆς
ὡς παράδεισον, καὶ τὰ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς ὡς παρά-
δεισον Κυρίου. Εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίαμα εὐρήσου-
σιν ἐν αὐτῇ, ἐξομολόγησιν καὶ φωνὴν αἰνέσεως. » Ὡς
ἐν παραθέσει δὲ τῆς πάλης ἐχούσης τὸν ἄνδρα, νῦν
ἡ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησία πάλιν ἔρημος ὀνομάσθη·
ὡσπερ οὖν καὶ αὐτὸς ὁ προφήτης θεσπίζει, λέγων·
« Εὐφράνθητι στεῖρα, ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόη-
σον, ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου,
μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Τίς δὲ ἦν ἡ τὸν
ἄνδρα· ἐχούσα ἀλλ' ἡ ἡ τὸ βεδλιὸν τοῦ ἀποστασίου
ποιησαμένη;

« Ἀκούσατέ μου, ἀκούσατέ μου, λαὸς μου, καὶ οἱ
βασιλεῖς, πρὸς με ἐνωτίσασθε. » Ἐδεῖ γὰρ καινῷ λαῷ
καὶ ἐξ ἔθνῶν στηρομένῳ, καὶ νόμον δοθῆναι καινόν.
Ὁ γὰρ διὰ Μωσέως δοθεὶς ἀκατάλληλος ἦν τῇ τῶν
ἔθνῶν πολιτείᾳ, πᾶσαν περιγράφων τὴν σωματικὴν
θηρσκειαν εἰς ἓνα τόπον τοῖς Ἱεροσολύμοις· διόπερ
ἀναγκαιῶς αἰνεττόμενος τὴν Καινὴν Διαθήκην, καὶ τὸ
εὐαγγελικὸν κήρυγμα φάσκει, « Ὅτι νόμος παρ' ἐμοῦ
ἐξελύσεται, καὶ ἡ κρίσις μου εἰς φῶς ἔθνῶν. »
πάλιν ἐναυθὰ φῶς τοῖς ἔθνεσιν ὑπισχνόμενος, οὐ
μὴν τῷ Ἰσραήλ.

« Ἐγγίζει ταχὺ ἡ δικαιοσύνη μου, καὶ ἐξ-
ελύσεται· ὡς φῶς τὸ σωτήριόν μου καὶ εἰς τὸν βρα-
χίονά μου ἔθνη ἐλπιούσιν· ἐμὲ νῆσοι ὑπομενοῦσι, καὶ
εἰς τὸν βραχίονά μου ἐλπιούσι. » Δευτεροὶ τὸν λόγον
εἰς βεβαίωσιν τῆς ἐπαγγελίας· δικαιοσύνης γὰρ πε-
πλήρωτο ἡ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐξ Ἰσοῦ δωρουμένη χά-
ρις· τοῦτο δὲ ἦν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὃν λαβὼν Συ-
μεὼν ἐν ἀγκάλαις ἀναγέγραπται εἰρηκῶς, « Νῦν ἀπο-
λύεις τὸν δούλον σου, Δέσποτα, ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί
μου τὸ σωτήριόν σου, » καὶ τὰ ἐξῆς.

« Ἄρατε εἰς τὸν οὐρανὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν,
καὶ ἐμβλέφατε εἰς τὴν γῆν κάτω· ὅτι ὁ οὐρανὸς ὡς
καπνὸς ἐστερεύθη, ἡ δὲ γῆ ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσε-
ται· οἱ δὲ κατοικοῦντες ὡσπερ ταῦτα ἀποθανοῦνται·
τὸ δὲ σωτήριόν μου εἰς τὸν αἰῶνα ἔσται· ἡ δὲ δι-
καισύνη μου οὐ μὴ ἐκλείψῃ. » τὴν θεότητα τοῦ Λό-
γου σημαίνουσης τῆς προφητείας· ὡς γὰρ τὴν ἀν-
θρωπότητα ἐδήλου διὰ τοῦ « Σωτηρίου, » οὕτω καὶ τὴν
θεότητα τοῦτον ἠνίξατο τὸν τρίτον.

« Ἀκούσατέ μου, οἱ εἰδότες κρίσιν, λαὸς, οὗ νόμος

petræ gratiam danda, promissione. Petra itaque erat
illa, et spelunca, quam Joseph in monumentum ex-
cavit. At Christum etiam divinus Apostolus pe-
tram appellare novit, dicens ⁹⁷, « Petra autem erat
Christus. » Quia injectis inanibus corpus Christi teni-
pore passionis deformarunt, qui mortem ejus ma-
chinati sunt, merito dicitur ipsis, « Respicite in fir-
mam petram, quam excidistis, et in foveam lacus,
quam effodistis. » Num etiam per foveam lacus latus
corporis ejus vulneratum subindicat, ex quo sanguis
et aqua profuixerunt ?

VERS. 3. « Et te nunc consolabor, Sion, et consolatus
sum omnia deserta ejus : et ponam deserta ejus
tanquam paradisum, et quæ sunt ad occasum ejus
tanquam paradisi Domini. Lætitiam et exultationem
invenient in ea, confessionem et vocem laudis. »
Quasi ad discrimen ejus quæ olim virum habebat,
nunc Ecclesia ex gentibus desertum denuo vocatur,
quemadmodum idem propheta vaticinatur : « Lætare,
sterilis, quæ non parit : erumpe et clama, quæ non
parturit, quia multi filii desertæ, magis quam ejus
quæ habet virum. » Quænam erat illa quæ virum ha-
bebat, nisi quæ libellum repudii edidit ?

VERS. 4. « Audite me, audite me, popule mi, et
reges, ad me attendite. » Novo enim populo, ac ex
gentibus constituendo novam dare legem opus erat.
Nam quæ per Moysem data fuerat, gentium instituto
incongruens erat, utpote quæ totum corporeum cul-
tum uno loco, scilicet Hierosolymis, circumscriberet :
quapropter Novum Testamentum et evangelicam
prædicationem subindicans, necessario ait, « Quia
lex a me egredietur, et judicium meum in lucem
gentium ; » hic rursus lucem gentibus, non vero
Israëli promittens.

VERS. 5. « Appropinquat cito justitia mea, et
egredietur quasi lux Salutare meum, et in bra-
chium meum gentes sperabunt : me insulæ exspe-
ctabunt, et in brachium meum sperabunt. » Ad
promissionis confirmationem promissa iterat : nam
justitiæ plena erat gratia omnibus gentibus æqua-
liter distributa ; ea erat Christus Dei, quem acci-
piens Symeon in ulnas suas, dixisse scribitur,
« Nunc dimittis servum tuum, Domine, quia viderunt
oculi mei Salutare tuum ⁹⁸, » et cætera.

VERS. 6. « Elevate in cælum oculos vestros, et
respicite in terram deorsum ; quoniam cælum tan-
quam fumus firmatum est, terra autem sicut vesti-
mentum veterascet : qui autem inhabitant eam sicut
ista morientur : Salutare vero meum in sæculum
erit ; justitia autem mea non deficiet. » Deita-
tem Verbi significat prophetia : sicut enim per
illud, « Salutare, » humanitatem indicabat ; sic
isto modo deitatem adumbrat.

VERS. 7. « Audite me, qui scitis judicium, popule,

⁹⁷ I Cor. x, 4. ⁹⁸ Luc. ii, 29.

cujus lex mea in corde vestro. » Videbat enim eos, A qui pie vivere voluerint in Christo, persecutionem passuros, contumeliis afficiendos, ac contemptui ab hominibus habendos esse; itemque omnis generis vexationes tentationesque perpessuros esse. Quamobrem, ut ipsos muniat et firmet, jam hinc præcipit, « Ne timeatis opprobrium hominum, et contemptu eorum ne vincamini. » Etenim, inquit, finem eos excepturum consideratum oportet.

VERS. 8, 9. « Nam sicut vestimentum, a tempore consumetur, et sicut lana, comedetur a tineâ: justitia autem mea in sæculum erit: Salutare vero meum in generationes generationum. Exsurge, exsurge, Jerusalem, et induere fortitudinem brachii tui. Exsurge sicut in principio diei, sicut generatio sæculi. » Hoc additamentum, « Jerusalem, » ut in Hebraica lectione fertur, in reliquis interpretibus non comparet; sed omnes sic ediderunt: « Exsurge, exsurge, induere fortitudinem, brachium Domini. » Secundum omnes igitur non Jerusalem sermo compellat, sed brachium Domini; hinc consequenter par est ut etiam nos ad brachium Domini, ipsius Domini compellationem referamus, de quo superior dictum est, « Et in brachium meum gentes sperabunt. »

VERS. 10, 11. « Nonne tu es, quæ desertum fecisti mare, aquas abyssi multas? quæ posuisti profundum maris viam transitus iis, qui liberati et redempti fuerunt? A Domino enim reducuntur, et venient in Sion cum lætitia et exultatione sempiterna. In capite enim eorum laus, et lætitia apprehendet eos: fugit dolor et mœror, et gemitus: » quando omni timore exempti, non ultra inimicos et adversarios reformidabunt.

VERS. 12. Nam « ex cœlesti Sion abscessit dolor, mœror et gemitus. Ego sum, ego sum, qui consolator te. Scito quæ fueris, et timueris ab homine mortali, et a filio hominis, qui quasi fenum arefacti sunt. » Ipse namque est propitiatio nostra, qui consolatur humiles. Tu enim ad imaginem meam a me facta, maximo donata es honore, quod me consolatorem haberes: quapropter dico, « Ego sum, qui consolator te. » Ignoro autem quo pacto, dignitatis immemor tuæ, formidini et terrori subjecta fueris. Hæc porro dicit quasi formidolosos et infirmiores, qui in Ecclesia sunt, alloquens: nam perfecti, et qui martyrii corona exornati sunt, ejus sunt gloriam consecuti. Siquidem cum par fuisset te metu et commotione vacuum manere, utpote populum meum, ad finem corruptibilis hominum vitæ respicientem; atque eisdem ipsos, quos extimescebas, a futura pernicie exinere; tu contra, illos reformidans,

VERS. 13. « Oblitus es Dei, qui fecit te, qui fecit cœlum, qui fundavit terram: et timuisti semper omnibus diebus faciem iræ tribulantis te. »

μου ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. » Ἐώρα γάρ, ὅτι οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ διωθήσονται καὶ ὀνειδισθήσονται, καὶ φαλισθήσονται ὑπὸ ἀνθρώπων, διωγμούς τε παντοίους καὶ πειρασμούς ὑπομενοῦσι. Διὸ περιφράττων αὐτοὺς ἐντεῦθεν ἤδη παραγγέλλει λέγων· « Μὴ φοβεῖσθε ὀνειδισμὸν ἀνθρώπων, καὶ τῷ φαλισμῷ αὐτῶν μὴ ἠττάσθε. » Χρὴ γὰρ ἀφορᾶν, φησί, ἐπὶ τὸ διαδεξόμενον αὐτοὺς τέλος.

« Ὡς γὰρ ἱμάτιον βρωθήσεται ὑπὸ χρόνου, καὶ ὡς ἔρια βρωθήσεται ὑπὸ σιτῆος· ἡ δὲ δικαιοσύνη μου εἰς τὸν αἰῶνα ἔσται· τὸ δὲ Σωτήριόν μου εἰς γενεὰς γενεῶν. Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, Ἰερουσαλήμ, καὶ ἐνδύσαι τὴν ἰσχύιν τοῦ βραχίονός σου. Ἐξεγείρου ὡς ἐν ἀρχῇ ἡμέρας, ὡς γενεὰ αἰῶνος. » Ἡ προσθήκη, « Ἰερουσαλήμ, » ὡς ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ ἀναγκύσει, οὔτε ἐν τοῖς λοιποῖς ἐρμηνευταῖς φέρεται, ἀλλὰ πάντες οὕτως ἐξέδωκαν· « Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, ἐνδύσαι κράτος, βραχίων Κυρίου. » Κατὰ πάντας τοίνυν οὐ τῇ Ἰερουσαλήμ ὁ λόγος προσφωνεῖ, ἀλλὰ τῷ βραχίονι Κυρίου· ἀκόλουθον δ' ἂν εἴη καὶ ἡμᾶς εἰς τὸν βραχίονα Κυρίου τὴν τοῦ Κυρίου προσφώνησιν ἀναφέρειν, περὶ οὗ ἀνωτέρω εἰρηται, « Καὶ ἐπὶ τὸν βραχίονά μου ἔθνη ἐλπιοῦσιν. »

« Οὐ σὺ εἶ ἡ ἐρημοῦσα θάλασσαν, ὕδωρ ἀβύσσου πληθός; ἡ θεῖσα τὰ βάθη τῆς θαλάσσης ὄδον διαβάσεως βυθόμενος καὶ λελυτρωμένοις; Ὑπὸ γὰρ Κυρίου ἀποστραφήσονται, καὶ ἤξουσιν εἰς Σιών μετ' εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιήματος αἰωνίου. Ἐπὶ κεφαλῆς γὰρ αὐτῶν αἴνεσις, καὶ εὐφροσύνη καταλήψεται αὐτούς· ἀπέδρα ὀδύνη καὶ λύπη, καὶ στεναγμός· ὅτε καὶ, παντὸς φόβου ἐκτὸς γενόμενοι, οὐκέτι πολεμίου οὐδὲ ἐχθροῦς φοβήσονται.

« Ἐν γὰρ « τῇ ἐπουρανίῳ Σιών ἀπέδρα ὀδύνη καὶ λύπη, καὶ στεναγμός. Ἐγὼ εἰμι, ἐγὼ εἰμι, ὁ παρακαλῶν σε. Γινῶθι τίς οὖσα, ἐφοβήθης ἀπὸ ἀνθρώπου θνητοῦ, καὶ ἀπὸ υἱοῦ ἀνθρώπου, ὃ ὡσεὶ χόρτος ἐξηράνθησαν. » Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ Ἰλασμὸς ἡμῶν, καὶ ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς. Σὺ μὲν γὰρ κατ' εἰκόνα γενομένη παρ' ἐμοῦ, μεγίστης ἠξίωσαι τιμῆς, ὡς παρακαλεῖσθαι ὑπ' ἐμοῦ· διό φημι, « Ἐγὼ εἰμι ὁ παρακαλῶν σε. » Οὐκ οἶδα δὲ ὅπως ἐπιλαθόμενη τῆς σαυτῆς ἀξίας, δεῖλα ὑπήχθης καὶ ἐφοβήθης. Λέγει δὲ ταῦτα ὡς πρὸς τοὺς δειλοτέρους καὶ ἀσθενεστέρους τῆς Ἐκκλησίας· οἱ γὰρ τελειωθέντες, καὶ τοῖς ἐν μαρτυρίῳ στεφάνοις κατακοσμηθέντες, ἔτυχον τῆς παρ' αὐτοῦ δόξης. Δέον γὰρ ἀφοδόν σε καὶ ἀτάραχον διαμένειν, ὡς ἂν ἐμὸν ὄντα λαδν, εἰς τὸ τέλος ἀφορῶντα τῆς φθαρτῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως, καὶ τοῦ μέλλοντος ὀλέθρου διαδέξασθαι τούτους αὐτούς, οὓς ἐφοβήθης· σὺ δὲ τούτους μὲν ἐφοβήθης,

« Ἐπελάθου δὲ Θεὸν τὸν ποιήσαντά σε, τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ θεμελιώσαντα τὴν γῆν· καὶ ἐφοβοῦ ἀεὶ πάσας τὰς ἡμέρας τὸ πρόσωπον τοῦ θυ-

μου τοῦ θλίβοντός σε. Ἰ Διὸ καὶ τοὺς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐμῆς διωγμοὺς εἰς δοκιμὴν τῶν ἐμῶν ἀθλητῶν ἀφήμι καὶ συγχωρῶ γίνεσθαι.

« Ὅν τρόπον γὰρ ἐβουλεύσατο τοῦ Ἰσραὴλ σε, καὶ νῦν ποῦ ὁ θυμὸς τοῦ θλίβοντός σε; Ἐν γὰρ τῷ σώζεσθαι σε, οὐ στήσεται, οὐδὲ χρονιεῖ· ὅτι ἐγὼ ὁ Θεὸς σου, ὁ ταράσων τὴν θάλασσαν, καὶ ἤχων τὰ κύματα αὐτῆς, Κύριος Σαβαὼθ ὀνομά μοι. Θήσω τοὺς λόγους μου εἰς τὸ στόμα σου, καὶ ὑπὸ τὴν σκιάν τῆς χειρὸς μου σκεπάσω σε, ἐν ᾗ ἔστησα τὸν οὐρανὸν καὶ ἐθεμελίωσα τὴν γῆν. » Ὡς ἂν μὴ τι πάθοις τῶν ἐναντιῶν ὑπὸ τῶν πολεμούντων, ἵνα δὲ ἔτι μᾶλλον θαρσαλέα γένῃ καὶ ἀτρεμῆς, καὶ ἀπτωτος, μάνθανε, ὡς ἐν τῇ ἐμῇ χειρὶ, ἐν ᾗ ἔστησα τὸν οὐρανὸν καὶ ἐθεμελίωσα τὴν γῆν, καὶ τὸν σύμπαντα κόσμον ἐκ τοῦ μή ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγον, ἐν ταύτῃ σκεπάσειν σε ἐπαγγέλλομαι. Τί οὖν χρῆ ἀγωνιᾶν ἢ φοβεῖσθαι φόβον ἀνθρώπινον, δέον ὑποτρέχειν τὴν ἐμὴν σκιάν, μὴδὲ ἀναχωρεῖν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τοὺς λόγους μου πάντοτε φέρειν διὰ στόματος;

« Καὶ ἐρεῖ Σιών, λαὸς μου εἰ σύ. Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, ἀνάστηθι, Ἱερουσαλήμ, ἡ πιούσα ἐκ χειρὸς Κυρίου τὸ ποτήριον τοῦ θυμοῦ αὐτοῦ· τὸ ποτήριον γὰρ τῆς πτώσεως, τὸ κόνδου τοῦ θυμοῦ ἐξέπιες καὶ ἐξεκένωσας. » Ἔοικε σημαίνειν διὰ τούτων τὴν ἐσχάτην αὐτῆς πτώσιν, ἣν πέποιθε μετὰ τὰ τολμηθέντα ἐν αὐτῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· διὸ καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ ἐπειράθη. Χρηστὸς δὲ ὢν ὁ λόγος καὶ φιλόανθρωπος, καὶ μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ, παραινεῖ αὐτοῖς σπεύδειν εἰς μετάνοιαν, ὑπογράφων ἀγαθὰς ἐλπιδας εἰ μετανοήσειεν. Οὐκοῦν Ἱερουσαλήμ ἐστὶν ἡ πιούσα τὸ ποτήριον τῆς ὀργῆς. Καὶ ἐστὶν ἑτέρα Ἱερουσαλήμ, περὶ ἧς τὰ μάλιστα θεοπέριξε. Διόπερ οὐ χρῆ συγχεῖσθαι, οὐδὲ νομίζειν περὶ τῆς αὐτῆς λέγεσθαι, οὐδὲ ἐναντία. Ἡ μὲν γὰρ ἐστὶν ἐν οὐρανῷ, ἧς καὶ βασιλεύειν λέγεται ὁ Θεός, ἧς οὐτ' ὀργῆ οὐτε θυμὸς ἀπτεται· ἀπέδρα γὰρ ὀδύνη καὶ λύπη, καὶ στεναγμὸς ἐξ αὐτῆς· ἡ δὲ ἐστὶ συνεστῶσα ἐπὶ γῆς τοῦ Θεοῦ πόλις, δι' ἧς ἀπεδείκνυμεν σημαίνεσθαι τὸ θεοσεβῆς ἐν ἀνθρώποις πολίτευμα· ἑτέρα δὲ παρὰ ταύτας ἐστὶ ἡ τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ πεπειραμένη διὰ τῆς τῶν οἰκητόρων παρανομίας.

« Καὶ οὐκ ἦν ὁ παρακαλῶν σε ἀπὸ πάντων τῶν τέκνων σου, ὧν ἔτεκες· καὶ οὐκ ἦν ὁ ἀντιλαμβάνόμενος τῆς χειρὸς σου, οὐδὲ ἀπὸ πάντων τῶν υἱῶν σου, ὧν ἐψώσας. Διὸ ταῦτα ἀντικείμενά σοι· τίς συλλυπηθῆσεται σοι; Πτώμα καὶ σύντριμμα, λιμὸς καὶ μάχαιρα· τίς παρακαλέσει σε; » Πίνει δὲ τις τὸ ποτήριον θυμοῦ καὶ πτώσεως, καὶ πίνων ἐκστραγγίξει, ὅτε πάσας ὑψίσταται τὰς τιμωρίας καὶ τὰς κολάσεις τὰς ἐπαγομένας ὑπὲρ ὧν ἔπραξεν ἀποπημάτων. Ὡς δὲ ἱερῶν παῖδες τοὺς καχεκτοῦσι πικρὰς προσάγουσιν ἀντιδόσεις, ὑπὲρ τοῦ καθάραι τὴν ἐν τῷ σώματι προκειμένην κάκωσιν· οὕτω καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ λέλεκται, « Ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου, οἴνου ἀκράτου, »

ἢ Psal. LXXIV, 9.

(40) Forte vox Græca, λόγος, pro Filio Dei aptius numeretur, siquidem ille λόγος dicitur μὴ βουλόμενο; τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, quod de Deo, non de Scriptura dici solet. Editt.

A Ideo ad probationem athletarum meorum persecutiones contra Ecclesiam meam excitari permitto.

VERS. 14, 16. « Sicut enim cogitavit tollere te, et nunc ubi est furor tribulantis te? Cum enim salveris, non stabit, neque diu permanebit: quia ego Deus tuus, qui conturbo mare, et sonare facio fluctus ejus, Dominus Sabaoth nomen mihi. Ponam verba mea in ore tuo, et sub umbra manus meæ protegam te, in qua statui cælum, et fundavi terram. » Ne quid adversi patiaris ab oppugnantibus, imo ut confidentior, imperterrita et inconcussa perstes, discas me manu mea, qua statui cælum et fundavi terram, et universum mundum ex nibilo ad existentiam produxi, te protecturum esse polliceri. Quid ergo angeris, aut hominum formidine occuparis, cum ad unibrām meam confugere, nec ab ea recedere oporteat, atque sermones meos semper in ore ferre opus sit?

VERS. 17. « Et dicet Sion, Populus meus es tu. Excitare, excitare, exsurge, Jerusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem furoris ejus: calicem enim ruinæ, et poculum furoris ejus ebibisti et evacuasti. » His videtur significare extremam ejus ruinam, quam post perpetrata ibidem contra Salvatore nostrum facinora perpessa est: quare iram Dei experta est. Cum autem hic sermo (40) mansuetudine et humanitate plenus sit, neque velit Deus mortem peccatoris, sicut pœnitentiam ejus, hortatur ipsos ut ad pœnitentiam agendam maturent, hominibus ipsis spem, si resipiscant, ascribens. Itaque Jerusalem est, quæ calicem iræ ebibit. Estque sane alia Jerusalem, de qua frequenter vaticinatur. Quapropter non oportet eas commiscere et confundere, neque putare de eadem contraria proferri. Nam alia in cælo est, in qua regnare dicitur Deus, et adversus quam nec ira nec furor accenditur; ab ea namque dolor, mœror ac genitus abscessit; alia vero civitas Dei in terra consistens est, quam significare diximus religiosum apud homines vivendi institutum; præter hasce vero alia est, iram Dei experta ob civium suorum iniquitatem.

VERS. 18, 19. « Et non erat qui consolaretur te de omnibus filiis tuis, quos peperisti: et non erat qui apprehenderet manum tuam, ne ex omnibus quidem filiis tuis, quos exaltasti. Quare hæc contraria tibi: quis tecum contristabitur? Ruina et contritio, fames et gladius; quis consolabitur te? » Tum quis calicem iræ et ruinæ ebibit, ac bibens guttatim haurit, cum omnia supplicia, omnes illatos cruciatus sustinet pro sceleribus admissis. Quem admodum vero medici male habentibus acerbæ remedia offerunt, ut malignitatem in corpore existentem expurgent, ita et de Deo dicitur, « Calix in manu Domini, vini meri », et cætera. Atenim ani-

inarum ille medicus, morbis animæ insidentibus congruentes castigationes, quasi quamdam antidotum ad medelam et purgationem præsentis infirmitatis, profert.

VERS. 20. « Filii tui indigentes, dormientes in compitis omnium viarum, sicut beta semicocta, pleni furore Domini, deficientes per Dominum Deum. » Secundum reliquos interpretes pro illo, « sicut beta semicocta, » sic legitur, « tanquam oryx irretitus. » Oryx autem est avis sic appellata, cui filios Jerusalem comparat, retibus diaboli irretitos: quamobrem iræ traditi sunt.

VERS. 21, 22. « Propterea audi, humiliata et ebria, non vino: sic dicit Dominus Deus, qui iudicat populum suum: Ecce accepi de manu tua calicem ruinæ, poculum iræ meæ, nec adjicies ultra bibere illud. » Hierosolymæ pollicetur ablatum se ab ea esse calicem furoris; si tamen pœnitentiam agat. Illud enim, « Ecce tuli, » dicitur pro, « accipiam. »

VERS. 23. « Et dabo illud in manus eorum, qui te læserunt, et humiliaverunt; qui dixerunt animæ tuæ: Inclinare, ut prætereamus: et posuisti æqualia terræ media tua foris transeuntibus. » Verisimile porro est, hæc etiam de adversariis potestatis pronuntiari, quibus se subicit omnis anima quæ a Deo transfugit. Nam quæ ad Deum accedit, erecta est et sursum aspicit, ad ipsumque elevatur: quæ vero sese malignis dæmonibus adjungit, iis utique subicitur.

CAPUT LII.

VERS. 1. « Excitare, excitare, Sion: induere fortitudine tua, Sion: et tu induere gloria tua, Jerusalem: civitas sancta. Non ultra adjicies transire per te incircumcisus et immundus. » Anima quippe rationalis maximam vim et fortitudinem, magnamque gloriam habet, utpote quæ secundum imaginem Dei facta sit: quam resumere, et civitatem sanctam fieri, expetit; ut non ultra per eam transeat incircumcisus et immundus. Per incircumcisum igitur alienigenam et extraneum significat; per impurum autem, idololatram.

VERS. 2. « Excute pulverem, et exurge: sede, Jerusalem, solve vincula colli tui, captiva filia Sion. » Nam penes illam erat, pulverem, quo circumquaque respersa erat, abstergere, et a ruina quæ sibi contigerat, emergere, vinculumque collo suo impostum solvere; quo ceu laqueo animam catenis peccatorum alligaverant adversariæ potestates.

VERS. 3, 4. « Quoniam hæc dicit Dominus: Gravis venumdati estis, et sine argento redimimini. Sic dicit Dominus: In Ægyptum descendit populus meus prius, ut habitaret ibi, et in Assyrios violenter acti sunt. » Non enim corpora captivitas illa erat, ut corporeo pretio libertatem obtinerent, quandoquidem quoad animas venditi erant. Quamobrem

και τὰ ἐξῆς. Ἀναλόγως γὰρ τοῖς ὑποκειμένοις τῇ ψυχῇ πάθειν ὁ τῶν ψυχῶν ἱατρός τὰς τιμωρίας αὐτῇ προσάγει, ὡσπερ τινὰς ἀντιδότους θεραπευτικὰς ἐπὶ καθάρσει τῆς προκαιμένης κακίας.

« Οἱ υἱοὶ σου οἱ ἀπορούμενοι, οἱ καθεύδοντες ἐπ' ἄκρου πάσης ἐξόδου, ὡς σούτλιον ἡμίεφθον, οἱ πληρεῖς θυμοῦ Κυρίου, ἐκκελυμένοι διὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ. » Κατὰ τοὺς λοιποὺς ἐρμηνευτὰς ἀντὶ τοῦ, « ὡς σούτλιον ἡμίεφθον, » — « ὡς δρυξ, » εἰρηται, « ἡμφιδληστρευμένος. » Ὁρνεον δὲ ἐστὶν δρυξ, οὕτω καλούμενον, ᾧ παραβάλλει τοὺς υἱοὺς τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀμφιδληστρεῖ τοῦ διαβόλου περιβληθέντας· διὸ και τῷ θυμῷ παρεδόθησαν.

« Διὰ τοῦτ' ἄκουε, τεταπεινωμένη και μεθύουσα οὐκ ἀπὸ οἴνου· οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ κρίνων τὸν λαὸν αὐτοῦ· Ἰδοὺ ἐληψα ἐκ τῆς χειρὸς σου τὸ ποτήριον τῆς πτώσεως, τὸ κόνδου τοῦ θυμοῦ μου, και οὐ προσθήσῃ ἐτι πιεῖν αὐτό. » Ἐπαγγέλλεται δὲ τῇ Ἱερουσαλήμ ὁ λόγος λήψεσθαι ἀπ' αὐτῆς ποτήριον τοῦ θυμοῦ, εἰ μετανοήσῃ. Τὸ γὰρ, « Ἰδοὺ ἦρα, » ἀντὶ τοῦ, « λήψομαι, » εἰρηται.

« Και δώσω αὐτὸ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀδικησάντων σε και τῶν ταπεινωσάντων σε, οἱ εἶπαν τῇ ψυχῇ σου· Κύψον, ἵνα παρέλωμεν· και ἐθηκας ἴσα τῇ γῆ τὰ μέσα σου ἐξω τοῖς παραπορευομένοις. » Εἰκὸς δὲ ταῦτα λέγεσθαι και περὶ ἀντικειμένων δυνάμεων, αἷς ὑποτάσσει ἑαυτὴν πᾶσα ψυχὴ ἡ τοῦ Θεοῦ ἀποστάσα. Ἡ μὲν γὰρ, τῷ Θεῷ προσιοῦσα δρθιὸς ἐστὶ και ἄνω βλέπουσα, και πρὸς αὐτὸν ἐπηρμένη· ἡ δὲ συνάψασα ἑαυτὴν δαίμοσι πονηροῖς, τούτοις δηλονότι και ὑποτέταχται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ NB'.

« Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, Σιών· ἐνδύσαι τὴν ἰσχὺν σου, Σιών· και σὺ ἐνδύσαι τὴν δόξαν σου, Ἱερουσαλήμ, πόλις ἡ ἀγία. Οὐκέτι προστεθήσεται διελθεῖν διὰ σοῦ ἀπερίτμητος και ἀκάθαρτος. » Ἐχει γὰρ τινα μεγίστην δύναμιν και ἰσχὺν ἡ λογικὴ ψυχὴ, και δόξαν ἔχει μεγάλην, ἅτε κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ πεποιημένη, και ἐπαναλαβεῖν αὐτὴν βούλεται και γενέσθαι πόλιν ἀγίαν· ὡς μηκέτι διαβαίνειν δι' αὐτῆς ἀπερίτμητον, μηδὲ ἀκάθαρτον. Διὰ μὲν οὖν τοῦ ἀπεριτμήτου τὸν ἀλλόφυλον και ἄλλογενὴ σημαίνει, διὰ δὲ τοῦ ἀκαθάρτου, τὸν εἰδωλόλατρον.

« Ἐκτίναξαι τὸν χοῦν, και ἀνάστηθι· κάθισον, Ἱερουσαλήμ, ἐκδύσαι τὸν δεσμὸν τοῦ τραχήλου σου, ἡ αἰχμάλωτος θυγάτηρ Σιών. » Ἐπ' αὐτῇ γὰρ ἦν τὸ ἀποτρίψασθαι τὸν περιπλασθέντα αὐτῇ χοῦν, και διαναστῆναι τῆς ἐπισυμβάσης αὐτῇ πτώσεως, και τὸ ἐκλύσαι τὸν ἐπιτεθέντα αὐτῇ δεσμὸν τοῦ τραχήλου· ᾧ τὴν ψυχὴν ὡσπερ βρόχῳ κατέδησαν σειραῖς ἁμαρτιῶν αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις.

« Ὅτι τάδε λέγει Κύριος· Ἄωρεάν ἐπράθητε, και οὐ μετὰ ἀργυρίου λυτρωθήσεσθε. Οὕτως λέγει Κύριος· Εἰς Ἀγυπτὸν κατέβη ὁ λαός μου τὸ πρότερον, παροικῆσαι ἐκεῖ, και εἰς Ἀσσυρίους βίβηθησαν. » Οὐ γὰρ ἦν σωματικὴ αὕτη αἰχμαλωσία, ἵνα διὰ λύτρων σωματικῶν τύχῃ τῆς ἐλευθερίας, ἐπειδὴ τὰς ψυχὰς ἦσαν πεπραμένοι. Διὰ τοῦτο οὐκ ἐν ἀργυρίῳ

λυτροῦσθαι ἔμμελλον, ἀλλὰ δηλονότι τοῦ Χριστοῦ τῷ Α non argento redimendi erant, sed Christi pretioso τιμίῳ αἵματι.

« Καὶ νῦν τί ἐστε ὧδε; Τάδε λέγει Κύριος· Ὅτι ἐλήφθη ὁ λαός μου δωρεάν, θαυμάζετε καὶ ὀλοῦζετε. Τάδε λέγει Κύριος· Δι' ὑμᾶς διὰ παντός τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων ἡ προφητεία τὰς κατὰ Χριστοῦ βλασφημίας, ἃς δι' ἡμέρας ἀπάσας καὶ διὰ παντός ποιοῦνται οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους.

« Διὰ τοῦτο γινώσεται ὁ λαός μου τὸ ὄνομά μου ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅτι ἐγὼ εἰμι· αὐτὸς ὁ λαῶν πάριμι. » Ποῖός δὲ ταύτη, ἀλλ' ὅταν ἐγὼ, φησὶν, αὐτὸς, ὁ νῦν διὰ τῶν προφητῶν ταῦτα φθεγγόμενος, τὴν ἑμαυτοῦ ποιήσομαι παρουσίαν εἰς ἀνθρώπους;

« Ὡς ὥρα ἐπὶ τῶν ὄρεων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοῆν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ὅτι ἀκουστήν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιών, βασιλεύσει σου ὁ Θεός. » τοὺς μακαρισμοὺς καταγγέλλοντες, οὗς ὁ Σωτὴρ ἐδίδου διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας. Ἐλέγητο δὲ τὸ κήρυγμα τῇ Σιών, δηλαδὴ τῷ θεοσεβῆ πολιτεύματι, καὶ τῷ χορῷ τῷ ἀποστολικῷ. Διὸ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἅπασι καταγγέλλον ἀνθρώποις.

« Ὅτι φωνὴ τῶν φυλασσόντων σε ὑψώθη, καὶ τῇ φωνῇ ἅμα εὐφρανθήσονται· ὅτι ὀφθαλμοὶ πρὸς ὀφθαλμοὺς ὄψονται, ἥνικα ἀνέλεθες Κύριος τὴν Σιών. » Κατὰ δὲ τὸν Θεοδοσίωνα, « Φωνὴ τῶν σκοπῶν σου ἐπῆρε φωνήν· ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀγαλλιάσονται, ὅτι ὀφθαλμὸν ἐν ὀφθαλμοῖς ὄψονται· » σκοποὺς ἐνταῦθα τοὺς μαθητάς καὶ ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὀνομάζοντος τοῦ λόγου. Ὡς περὶ γὰρ ἐκαλοῦντο σκοποὶ τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ οἱ παρ' αὐτοῖς γενόμενοι προφήται, οἷον καὶ νῦν τῆς νέας καὶ καινῆς Σιών, δηλαδὴ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύματος οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι γεγόνασι σκοποὶ καὶ φύλακες· οἱ, καὶ ὀφθαλμοφανῶς αὐτόπται καὶ αὐτήχοι τοῦ Σωτῆρος γενόμενοι, ὑψωσαν τὴν ἑαυτῶν φωνήν, ὡς ἐξάκουστον αὐτὴν γενέσθαι πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Οἱ δ' αὐτοὶ πάσης πνευματικῆς εὐφροσύνης ἐπληροῦντο, ἠλεημένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῆς ἀποδοθείσης ἡμῖν Σιών, καὶ τῶν πάλαι ἐρήμων αὐτῆς σωζομένων διὰ τῆς σωτηρίου ἀπολυτρώσεως· διὸ φησι·

« Ῥηξάτω εὐφροσύνην ἅμα, τὰ ἔρημα Ἰερουσαλήμ· ὅτι ἠλέησε Κύριος αὐτήν, καὶ ἐρρύσατο Ἰερουσαλήμ. Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα τὸν ἄγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἔθνῶν, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Ὅρᾶς ὅπως καὶ διὰ τούτων τοῖς ἔθνεσι τὰ εὐαγγελικὰ κηρύγματα ἐπαγγελλόμενος ὑπισχνεῖται; Τὸν γὰρ βραχίονα τὸν ἄγιον αὐτοῦ, οὗτος δὲ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἀποκαλύπτειν τὸν Θεόν φησι πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Οὐκοῦν, ἐπειδὴν προσέφη τῇ Σιών καὶ Ἰερουσαλήμ, τὰ λεγόμενα ἐπὶ τὴν τῶν ἔθνῶν κλήσιν ἀναφέρεται.

« Ἀπόστητε, ἀπόστητε, ἐξέλθετε ἐκεῖθεν, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἄψγετε· ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς· » ὅτλον δὲ ὅτι ἐκ τοῦ ἀπίστου λαοῦ καὶ ἀκαθάρτου. « Ἀφορίσθητε, οἱ φέροντες τὰ σκεύη Κυρίου. » Σκεύη

non argento redimendi erant, sed Christi pretioso sanguine.

Vers. 5. « Et nunc quid estis hic? Hæc dicit Dominus: Quia ablati sunt populus meus gratis, admiramini et ululate. Hæc dicit Dominus: Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus. » His prophetia indicat blasphemia contra Christum dicta, quæ principes Judaicæ gentis quotidie evomunt.

Vers. 6. « Propterea sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego sum: ipse loquens adsum. » Qua die, nisi cum ego ipse, ait, qui nunc per prophetas meos hæc loquor, ad homines adveniam?

B Vers. 7. « Sicut hora super montes, sicut pedes evangelizantis auditum pacis, sicut evangelizans bona, quia auditam faciam salutem tuam, dicens: Sion, regnabit Deus tuus: » beatitudines annuntiantes, quas Servator per evangelicam doctrinam dedit. Prædicatio autem Sion annuntiabatur, videlicet religiosæ vitæ cœtui et apostolico choro: quapropter regnum cœlorum omnibus hominibus prædicabatur.

Vers. 8. « Quia vox custodientium te exaltata est, et voce simul lætabantur: quia oculi ad oculos videbunt, quando misertus fuerit Dominus Sion. » Secundum Theodotionem vero, « Vox speculatorum tuorum edidit vocem: in idipsum exultabunt, quia oculum in oculis videbunt. » Speculatores hic vocat discipulos et apostolos Salvatoris nostri. Quemadmodum enim speculatores populi ex circumcissione vocabantur prophetæ, qui penes illos erant; ita et nunc novæ Sionis, videlicet Ecclesiæ Dei religiosique cœtus, Salvatoris nostri apostoli speculatores effecti sunt, atque custodes: qui ejusdem Salvatoris oculati testes, et auditores, alta voce locuti sunt; ita ut etiam ab omnibus gentibus audirentur. Iidem vero ipsi omni spirituali lætitia replebantur, quia Sionem illam, de qua superius, miseratus est Deus, et quia illa olim deserta ejus, per salutarem redemptionem, salutare nacta sunt: quare ait:

D Vers. 9, 10. « Erumpant in lætitiâ simul deserta Jerusalem: quia misertus est Dominus ejus, et eruit Jerusalem. Et revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu omnium gentium. Et videbunt omnes fines terræ salutem, quæ est a Deo nostro. » Viden' quo pacto his etiam verbis evangelicam prædicationem gentibus polliceatur? Etenim brachium sanctum suum, quod erat ipsum Dei Verbum, omnibus gentibus revelaturum esse Deum declarat. Cum itaque Sion et Jerusalem sic alloquatur, hæc ad gentium vocationem referenda sunt.

Vers. 11. « Recedite, recedite, egredimini inde, et immundum nolite tangere: exite de medio ejus; » videlicet ex incredulo et immundo populo. « Separamini, qui portatis vasa Domini. » Vasa Domini

erant corpora ipsorum, a Domino electa, in sanctitate et honore Deo segregata; sive etiam vasa Domini erant Novi Testamenti Evangelia: quæ quiescunt, ab incredulitate Judæorum amovere se, ab usque se segregare, jubentur.

Vers. 12. « Quia non cum tumultu exibitis, neque fugientes ibitis: præcedet enim vos Dominus, et qui congregat vos Deus Israel. » Non enim quasi compulsi ad circumcursandas gentes accedebat apostoli; sed cum omni alacritate et voluntatis affectu, jussi docere omnes gentes in nomine ejus.

Vers. 13. « Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur, et glorificabitur valde. » Queis resurrectionem a mortuis, assumptionem item in cælum, et exaltationem significat. Servum porro, secundum Aquilam, eum jure nuncupat, ob servi formam, quam accepit. Nam Deus Verbum, « semetipsum exinanivit cum in forma Dei esset, ut ait sacer Apostolus ¹, formam servi accipiens, et habitu inventus ut homo. » Verum ipse puer et servus Dei, omni sapientia et scientia replebatur, quod Verbum Dei in se contineret.

Vers. 14, 15. « Sicut stupebunt super te multi, sic in gloria erit ab hominibus species tua, et gloria tua a filiis hominum. Ita mirabuntur gentes multæ super eo, et continebunt reges os suum: quia quibus non est annuntiatum de illo, videbunt, et qui non audierunt, intelligent. » Id enim reges commovebat, nempe quod evangelicum verbum ad remotissimas gentes pervaderet. Et hæc quidem olim verbo prænuntiabantur, re autem completa sunt in Salvatoris ad eos adventu: quem oculis cum viderent Judæi, vocemque ejus audirent, nec intellexerunt, nec loquenti aures præbuerunt; ita ut etiam prophetia illa jam præmissa in illis compleretur, « Auditu audietis, et non intelligetis; et respicientes respicietis, et non videbitis. »

CAPUT LIII.

Vers. 1. « Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini cui revelatum est? » Mirantium more Dei prophetæ, Judaicæ gentis incredulitatem cernentes, ac gentium conversionem et obsequentiam videntes, hæc dicebant. Brachium porro Dei, unigenitum Filium vocari plerumque commonstravimus: qui consequenter ad prophetica dicta credentibus in ipsum gentibus cognitus est. « Annuntiavimus: quasi parvulus in conspectu ejus, sicut radix in terra sitiendi. Non est species ei, neque gloria: et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem. » Per terram inviam, Virginem subindicat, quam nemo adit: per radicem vero, eandem ipsam de qua dicebatur, « Egredietur virga de radice Jessæ, et flos de radice ejus ascendet. » Nam ibi quoque ascensurus esse dicebatur, sed de radice Jessæ; hic autem ex memorata terra invia.

¹ Philip. II, 6. ² Is. XI, 1.

Κυρίου ἦν τὰ ἐκλεχθέντα ὑπὸ τοῦ Κυρίου σώματα αὐτῶν, ἐν ἀγιωσύῃ καὶ τιμῇ τῷ Θεῷ ἀφωρισμένα· ἢ καὶ σκευὴ Κυρίου ἐτύγγανε τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης Εὐαγγέλια· ἄπερ ἐπιχομιζομένους ἀπαλλάττεσθαι τῆς ἀπιστίας τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, καὶ ἀφορίζεσθαι αὐτῶν προστάττει.

« Ὅτι οὐ μετὰ ταρχῆς ἐξελεύσεσθε, οὐδὲ φυγῆ πορεύσεσθε· προπορεύεται γὰρ πρότερος ὑμῶν Κύριος, καὶ ὁ ἐπισυνάγων ὑμᾶς Θεὸς Ἰσραὴλ. » Οὐ γὰρ ὡς ἐλαυνόμενοι προσῆλθον εἰς τὴν περίοδον τῶν ἔθνων οἱ ἀπόστολοι, ἀλλὰ προθυμίᾳ πάσῃ καὶ προαιρέσει αὐτεξουσίῳ, κελυσθέντες μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ

« Ἴδού συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὑψωθήσεται, καὶ δοξασθήσεται σφόδρα. » Δι' ὧν τὴν μετὰ τὸν θάνατον ἀνάστασιν, καὶ τὴν εἰς οὐρανοῦς ἀνάληψιν τε καὶ ὑψωσιν σημαίνει. Δούλον δὲ αὐτὸν, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, εἰκότως ἀποκαλεῖ διὰ τὴν μορφὴν τοῦ δούλου, ἣν ἀνάειληφε. « Ἐαυτὸν » γὰρ « ἐκένωσεν ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων Θεὸς Λόγος, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, « μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ σχήματι εὐρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος. » Ἄλλ' αὐτὸς ὁ παῖς τοῦ Θεοῦ καὶ δούλος πάσης ἐπιληροῦτο σοφίας καὶ ἐπιστήμης, τὸν Θεοῦ Λόγον εἰς αὐτὸν χωρήσας.

« Ὅν τρόπον ἐκστήσονται ἐπὶ σὲ πολλοὶ, οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὸ εἶδος σου, καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ τῶν υἱῶν ἀνθρώπων. Οὕτω θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ, καὶ συνέξουσι βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ἔφονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσονται. » Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ κινήσαν τοὺς βασιλεῖς, λέγω δὴ τὸ διαδραμεῖν αὐτοῦ τὸν εὐαγγελικὸν λόγον καὶ ἐπὶ τὰ πορρωτάτω ἔθνη. Καὶ ταῦτα μὲν λόγοις ἐθεοπίεζτο πάλαι· ἔργοις δὲ ἐπιληροῦτο, ἐπὶ τῆς εἰς αὐτοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρόδου· ὃν ὀφθαλμοῖς ἰδόντες Ἰουδαίων παῖδες, φωνῆς τε αὐτοῦ ὑπακούσαντες, οὕτε συνήκαν, οὕτε λαλοῦντι παρέσχον τὴν ἀκοήν· ὥστε καὶ τὴν ἔμπροσθεν προφητείαν εἰς αὐτοὺς πεπληρωσθαι, τὴν φήσασαν, « Ἀκοῆ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

« Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; » Αποθαυμαστικῶς οἱ τοῦ Θεοῦ προφήται, τὴν ἀπιστίαν ὀρῶντες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τὴν τε τῶν ἔθνων ἐπιστροφὴν καὶ ὑπακοὴν θεώμενοι, ταῦτ' ἔλεγον. Βραχίονα δὲ τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι τὸν μονογενῆ Υἱὸν, πολλάκις ἀπεδείξαμεν· ὅς πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἔθνεσιν ἐγνώσθη τοῖς προφήταις ἀκολούθως. « Ἀνηγγελάμεν· ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ· ὡς ῥίζα ἐν γῆ διψύσῃ. Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ δόξα· καὶ εἶδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὕτε κάλλος. » Γῆν μὲν ἄβυσσον ἀνιττόμενος τὴν Παρθένον, ἣς οὐδεὶς ἐπιδέθηκεν· ῥίζαν δὲ τὴν ἐκείνην, περὶ ἣς ἐλέγετο, « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναθήσεται. » Κάκει γὰρ ἀναθήσεται ἐδρλοῦτο, ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, ἐν ταῦθα δὲ ἀπὸ τῆς ἀβάτου γῆς τῆς δηλωθείσης.

« Ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, οὗ ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνάται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ, καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει. » Κοινοποιεῖ δὲ ὁ προφήτης συγκαταλέγων καὶ ἑαυτὸν διὰ φιλανθρωπίαν τοῖς μὴ λογιζομένοις τὸν Σωτῆρα· οὐκ ἐλογισάμεθα αὐτὸν, οὐδὲ προσεποιησάμεθα, οὐδὲ ἐνοήσαμεν τίς ποτε ἦν. Ὁ δὲ ἦν ἄρα ὁ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν Σωτῆρ, ἰατροῦσιν αὐτῶν, καὶ καθαίρων πάσης ἁμαρτίας. Ἄλλ' ἡμεῖς μὲν οἷα νήπιοι ταύτην εἶχομεν περὶ αὐτοῦ τὴν δόξαν· ὁ δὲ ταῦτα πάντα ἔπασχε δι' ἡμῶν, ἵνα ἡμᾶς ἐλευθάρωσεν πάσης ἁμαρτίας.

« Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθμεν. » Τότε γοῦν καὶ συνετρίβη καὶ ἐθεθλώθη, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, καὶ πάντα τὰ χεῖριστα ὑπέμεινε, οὐ διὰ τινος οἰκείας ἁμαρτίας, διὰ δὲ τὰς ἡμετέρας. Καὶ γέγονεν ἡ παιδεία τῆς εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· ἄπερ γὰρ ἔχρη ἡμᾶς παθεῖν παιδευομένους διὰ τὰς ἁμαρτίας τὰς ἡμετέρας, ταῦτ' ἐπ' αὐτὸν ἦλθεν ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας εἰρήνης τῆς πρὸς Θεόν. Ἐπεὶ καὶ μῶλωπας εἰκὸς ἦν αὐτὸν φέρειν κατὰ τοῦ σώματος καὶ τραύματα, τυπτόμενον καὶ μαστιγούμενον, καὶ τὰς ὄψεις βραπιζόμενον, τὴν τε κεφαλὴν καλᾶμψ παύμενον. Πλὴν οἱ μῶλωπες οὗτοι σωτήρες ἦσαν ἡμῶν. « Τῷ » γὰρ « μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθμεν. » Τίνες δὲ ἡμεῖς ἄλλ' ἢ οἱ πάλαι πλανηθέντες, καὶ μὴ λογιζόμενοι αὐτόν, μηδὲ συνιέντες τίς ποτε ἦν ;

« Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῆ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη. Καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίας ἡμῶν· καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ· ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἵχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἀφωτος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα. » Ἄλλος γὰρ ἄλλην ὁδὸν ὠδεύσει πλάνης, διάφορα περὶ αὐτοῦ καὶ ἐναντία δοξάσης· τῷ δὲ ἄρα οὐκ ἄθεε ἐγίνετο τὰ γινόμενα. Αὐτὸς γὰρ ἑαυτὸν παρεδίδου ὁ Κύριος ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἵνα γένηται ἀντίψυχον καὶ ἀντιλυτρον ἡμῶν. Οὕτω γὰρ καὶ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ γέγονεν, ἀφρων καὶ περικαθαίρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Ὁ δὲ Σύμμαχος, « Ἡροσηνέθη, φησι, καὶ αὐτὸς ὑπήκουσε. » Τίνοι δὲ προσηνέθη ἄλλ' ἢ τῷ Πιλάτῳ ; Καὶ ἐπειδὴ κατηγορούμενος ἰσώπια, καὶ ψευδομαρτυρούμενος οὐδὲν ἀπεκρίνατο,

« Ἐν τῇ κακώσει ἢ χρεῖσις αὐτοῦ ἔβη. Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται ; Ὅτι ἀφρεταὶ ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἵχθη εἰς ὄθαντον. » Διελθὼν αὐτοῦ τὰ πάθη, ἀναπέμπει τὴν τῶν ἀκούστων διάνοιαν ἐπὶ τὴν τῆς γενέσεως αὐτοῦ φαντασίαν, ἐπιλέγων· « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται ; » Τότε γὰρ μάλιστα τίς μεῖζον λοιπὸν λήψεται θαῦμα τῆς τῶν τοσοῦτων ὑπεμονῆς, ὅταν

PATROL. GR. XXIV.

VERS. 5, 4. « Sed species ejus inhonorata et deficiens præ filiis hominum. Homo in plaga existens, et sciens ferre infirmitatem : quia aversus est vultus ejus, despectus et non reputatus. Ipse peccata nostra portat, et pro nobis dolet : et nos reputavimus eum esse in dolore, et in plaga, et in afflictione. » In communi propheta loquitur, sese pro humanitatis affectu iis connumerans, qui Salvatorem non reputaverunt : Non reputavimus eum, neque ipsum nobis adscivimus, neque cogitavimus quis esset. Ipse vero animarum nostrarum Servator erat, a vulneribus curans, et purgans ab omni peccato. Sed nos quidem, utpote infantes, eum de illo habuimus existimationem : ille vero hæc omnia per nos passus est, ut nos liberaret ab omni peccato.

VERS. 5. « Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum : vibice ejus sanati sumus. » Tunc igitur contritus et profanatus est, secundum Aquilam, ac pessima quæque perpessus est, non ob proprium quoddam peccatum, sed ob peccata nostra. Et fuit disciplina pacis nostræ super eum ; cum ea quæ ob peccata nostra nos perpeti opus erat, hæc ipsi supervenerunt pro pace nostra cum Deo stabilienda. Quoniam et vibicibus et vulneribus toto corpore onustum fuisse verisimile est, utpote qui percussus, flagellatus, in facie colaphis cæsus, et in capite calamo percussus fuerit. Cæterum vibices hujusmodi saluti nobis erant : nam « vibice ejus nos sanati sumus. » Nos vero, quinam, nisi qui olim erravimus, nec reputavimus eum, neque cognovimus quis esset ?

VERS. 6, 7. « Omnes quasi oves erravimus ; homo in via sua erravit. Et Dominus tradidit eum peccatis nostris : et ipse propter afflictionem non aperit os suum. Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente sine voce, sic non aperit os. » Alius aliam iniiit viam erroris, quia de illo varia et contraria sentiebat ; at illi non sine scopo et fine quodam hæc evenerunt. Ipse namque Dominus sese tradidit pro peccatis nostris, ut pro animarum nostrarum redemptione pretium esset. Sic enim et Agnus Dei factus est, qui tollit atque purgat peccatum mundi. Symmachus autem, « Oblatus est, ait, et ipse obedivit. » Cui vero oblatu est, nisi Pilato ? Et quia accusatus tacuit, et falsis testibus nihil respondit,

VERS. 8. « In afflictione judicium ejus latum est. Generationem ejus quis enarrabit ? Quia tollitur de terra vita ejus. Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem. » Postquam cruciatus ejus recensuit, auditorum mentem ad generationis ejus cogitationem transmittit, hæc adjiciens « Generationem ejus quis enarrabit ? » Nam tum maxime quibus majori ob patientiam ejus admiratione capietur,

15

cum secum reputaverit quis et qualis ille sit, et quod ex Deo natus unigenitusque talia sustinuerit.

VERS. 9. « Et dabo improbos pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus : quia iniquitatem non fecit, neque dolum in ore suo. » Quis dabit, nisi universorum judex ? et quos dabit, nisi eos, qui prius memorata perpetraverunt, quos statim, nec diu postea, inimicis et hostibus obsidentibus tradidit ? Ac etiam confestim accidit, ut memoria eorum ex hominibus auferretur, qui olim apud Judæos multum auctoritate valebant, Phariseorum scilicet, Scribarum et Sadduceorum ; ad hæc vero, sacerdotum et summorum pontificum, necnon eorum, qui regia penes ipsos dignitate fulgebant. Nam hi sunt, qui hoc loco divites appellantur : quos non diu postea ira Dei invasit, quia impeccabilem Christum, tali supplicio dederant. « Quia iniquitatem non fecit, neque dolum in ore suo. » De ejus seu verbo seu opere impeccabilitate loquor, quam in omni vita sua obtinuit. « Nemo igitur purus fuit a sorde, etiamsi unius diei fuerit vita ejus², » nisi ipse.

VERS. 10. « Et Dominus vult mundare ipsum a plaga. » Pro omnibus ergo ille mortuus est, ut purgaret et tolleret peccatum mundi ; quoniam e re bre æstimavit Deus et Pater, si eum a plaga, sive ab illata passione purgaret. « Si dederitis pro peccato, anima vestra videbit semen longævum. » Quod ait hujusmodi est : Post ea quæ superius memoravimus, si quis ex iis qui contra ipsum impie rgerunt, voluerit hostiam offerre ; id est, confessionem et poenitentiam peccatorum exhibere, is a spe bona in eum reposita nequaquam delabatur. Etiamsi enim dictum fuerit, « Dabo impios pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus ; » attamen si vos, qui talia ausi estis, donum pro peccato obtuleritis, veniam consequemini, anima vestra salutem obtinebit ; quin etiam semen longævum videbit : hoc ipsum videlicet, quod ab ipso in hominibus sparsum fuerat, de quo in parabolis docens, aiebat : « Exiit qui seminat seminare³ ; » et rursum, « Simile est regnum cælorum homini seminanti bonum semen in agro suo³. »

VERS. 11. « Et vult Dominus auferre de labore animam ejus, ostendere ei lucem, et formare intelligentiam, justificare justum bene servientem multis. » Id de uno Salvatore nostro dici par est : nam semper in manu ejus Patris voluntas recte procedebat. Dedit autem ipsi lucem, ut eos qui justitiam per ipsum assequerentur, illuminaret : intelligentiam item ipsi contulit ; nam requievit super eum spiritus sapientiæ et intelligentiæ, ut prudentes justosque redderet eos, qui justificatione digni erant.

² Job xiv, 4. ³ Luc. viii, 5. ³ Matth. xiii, 57.

Α εἰς ἔννοιαν Ἐλοη τις ὦν καὶ ὁποῖος, καὶ ἐκ Θεοῦ γε γεννημένος μονογενῆς ταῦτα πάντα ὑπέστη.

« Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησε, οὐδὲ δόλον ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Τίς δὲ δώσει ἢ ὁ τῶν ὄλων κριτῆς ; καὶ τίνας ἢ τοὺς τὰ εἰρημένα δεδραχότας, οὓς καὶ παρέδωκεν αὐτίκα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἔχθροῖς, καὶ πολεμίοις, καὶ πολιορκηταῖς ; « Ὁ δὲ καὶ αὐτὸ παραχρῆμα συνέβη, ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθῆναι τὸ μνημόσυνον αὐτῶν πάλαι παρὰ Ἰουδαίων πολλὰ δεδυνημένων, Φαρισαίων καὶ γραμματέων, καὶ Σαδδουκαίων· καὶ ἐτι πρὸς τοῦτοις, ἱερέων τε καὶ ἀρχιερέων, καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς βασιλικῆ ἀξία τετιμημένων. Οὗτοι γὰρ ἦσαν οἱ ἐνταῦθα λεγόμενοι πλούσιοι· οὓς μετῆλθεν οὐκ εἰς μακρὰν ἢ ὕργη τοῦ Θεοῦ, διότι ἀναμάρτητον ὄντα τὸν Χριστὸν τοιαύτη κολάσει ὑποθεβήχασιν. « Ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ δόλον ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. « Λέγω δὲ τὸ δι' ὅλης τῆς τοῦ βίου ζωῆς ἀναμάρτητον ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ. « Οὐδεὶς οὖν καθαρὸς γέγονεν ἀπὸ βύπτου, οὐδ' εἰ μία ἡμέρα ἦν ἡ ζωὴ αὐτοῦ, » ἢ μόνος αὐτός.

« Καὶ Κύριος βούλεται καθαρῶσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. » Οὐκοῦν ὑπὲρ πάντων αὐτὸς ἀπέθανεν, ἵνα καθάρῃ καὶ περιέλῃ τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου· διὸ καὶ ἔκρινεν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ καθαρῶσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς, τουτέστι τοῦ ἐπενεχθέντος αὐτῷ πάθους. « Ἐὰν δῶτε περὶ ἀμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν βγεται σπέρμα μακρόβιον. » « Ὁ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστι. Μετὰ τὰ προλεχθέντα πάντα, εἰ τις τῶν εἰς αὐτὸν ἡσεθηκίτων βουληθεῖ θυσίαν ἀνενεγκεῖν ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ ἀμαρτίας, τουτέστιν ἐξομολόγησιν καὶ μετάνοιαν τῶν ἡμαρτημένων ἐνδείξασθαι, οὐκ ἀποτεύξεται τῆς εἰς αὐτὸν ἀγαθῆς ἐλπίδος. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα εἰρηται, ὅτι « Δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. » ἀλλ' ὁμως ἐὰν δῶτε ὑμεῖς τὰ τοιαῦτα τολμήσαντες τὸ ὑπὲρ ἀμαρτίας δῶρον, τεύξεσθε ἀφέσεως, ἡ ψυχὴ ὑμῶν σωθήσεται· ἀλλὰ καὶ βγεται μακρόβιον σπέρμα· τοῦτο δὲ ἦν τὸ ὑπ' αὐτοῦ καταβληθὲν εἰς ἀνθρώπους, περὶ οὗ ἐν παραβολαῖς διδάσκων ἔλεγεν· « Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι· » καὶ πάλιν· « Ὅμοια ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἰδίῳ ἀγρῷ. »

« Καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς, καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιῶσαι δίκαιον εὖ δουλεύοντα πολλοῖς. » Τοῦτο δὲ ἐπὶ μόνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγεσθαι ἀρμόζει· διὰ παντὸς γὰρ τὸ τοῦ Πατρὸς θέλημα ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ κατευωδοῦτο. Ἐδῶκε δὲ αὐτῷ καὶ φῶς εἰς τὸ φωτίζεσθαι τοὺς δι' αὐτοῦ δικαιουμένους· σύνεσιν δὲ αὐτῷ ἐδώρησατο· ἐπανεπαύσατο γὰρ ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως εἰς τὸ συνετοὺς ἀπεργάζεσθαι, καὶ δικαιῶν τοὺς ἀξίους τοῦ δικαιῶσθαι.

« Καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει. Διὰ τοῦτο ἂν αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα· ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε. καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν παρεδόθη. » Ἀναλαμβάνων γὰρ τὸ μέτρον τῶν πάλαι ἁμαρτιῶν, καὶ ἀσεβῶν εἰς ἑαυτὸν τὰς ἀσεβείας, καὶ ἀποδιδύσκων αὐτοὺς τὸν τῆς ἁμαρτίας χιτῶνα, δικαίους αὐτοὺς ἀπεργάζεται. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐπειδὴ εἰς ἑαυτὸν τὰς τῶν πολλῶν ἀνέλαβεν ἁμαρτίας, τοῦτου χάριν καὶ δεδύνηται κληρὸν ἑαυτῷ ποιήσασθαι τοὺς πάντας. Εἰ γὰρ μὴ οἷός τε ἦν ἀφιέναι ἁμαρτίας, διέμειναν ἐν τοῖς ἑαυτῶν πλημμελήμασι, καὶ οὐκ ἂν ἔτυχον σωτηρίας. Νῦν δὲ ἐπειδὴ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνέλαβε, διὰ τοῦτο καὶ κληρονόμους αὐτοὺς εἴληφε παρὰ τοῦ Πατρὸς· τῶν ἀντικειμένων δὲ ἁμαρτιῶν τῶν τε πονηρῶν δαιμονίων ἐξαρπάσας, τὰς αἰχμαλιότησιν ὑπὲρ τῶν γεγενημένας ψυχὰς, σκῦλα ἑαυτῷ ἐποίησατο· ἅπερ σκῦλα τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς διένειμε, διαφόρους ἐξ αὐτῶν συστητάμενος Ἐκκλησίας· ὡς περ τινὰ μισθὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς τοῦτ' εἴληφώς, λέγω δὴ τὸ ἀφιέναι ἁμαρτίας τοῖς προημαρτηκόσι, καὶ ὑπὸ τὸν αὐτοῦ κληρὸν ὑπάγειν αὐτούς. Πῶς δὲ ἐν ἀνόμοις ἐλογίσθη, διδάσκει τὸ Εὐαγγέλιον· καθ' ὃν καιρὸν συνισταύρωντο αὐτῷ παρ' ἑκάτερα οἱ λησταί, πεπληρωῦσθαι λέγω τὴν προφητείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΔ'.

« Εὐφράνθητι, στείρα ἢ οὐ τέκονσα· ῥῆξον καὶ βόσπον, ἢ οὐκ ὠδίονουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Διὰ τῶν προκειμένων ὁ λόγος εὐαγγελίζεται τὴν δι' αὐτοῦ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἰδρυθεῖσαν Ἐκκλησίαν, πάλαι οὖσαν ἐρημον, καὶ ἄγονον καὶ ἄκαρπον, διὰ καὶ στείραν αὐτὴν ὀνομάζει. Ἐπειδὴ τοιαῦτα τινες ἦσαν πάλαι αἱ τῶν ἀπίστων ψυχαί. Καὶ γὰρ ἦν πάλαι ἡ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησία ἠφανισμένη καὶ ἐρημος, ἅτε μηδέπω τὸν ἐπουράνιον κεκτημένη νυμφίον. Πλὴν πολυκαρπίαν αὐτῇ καὶ πολυπαιδίαν ἐπαγγέλλεται πλείονα τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. Τίς δὲ ἦν αὕτη ἢ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, καὶ ἡ παρ' αὐτοῖς πάλαι τετιμένη ὡς Θεοῦ πόλις Ἱερουσαλήμ; Ἥτις ἔχουσα τὸν ἄνδρα, τὸν ἐπουράνιον λόγον, ἠλέγγετο ἀποστασίῳ βιβλίον αὐτῷ δεδωκυῖα. Ἐν παραθέσει τοίνυν τῆς πάλαι τὸν ἄνδρα κεκτημένης, ἢ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἐρημος οὖσα τὸ πρὶν Θεοῦ ψυχὴ ἐπαγγελίας ἀξιοῦται χρηστῆς, πολυπαιδίαν καὶ πολυτεχνίαν αὐτῇ εὐαγγελιζομένου τοῦ λόγου· ὡς ἐν παραθέσει τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ τὰ τέκνα ταύτης πολυπλασιάζεσθαι.

« Ἐπεὶ γὰρ Κύριος· Πλάτυνον τὸν τόπον τῆς σκηνῆς σου, καὶ τὰς δέβρεις τῶν αὐλαῶν σου πῆξον· μὴ φείσῃ· μάκρυνον τὰ σχοινίσματά σου, καὶ τοὺς πασσάλους σου κατίσχυσον. » Ἀλέκται δὲ ταῦτα ὡς ἂν καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ὑπὸ Μωϋσῆως κατασκευασθείσης· ἐκείνη γὰρ χρησάμενος ὁ λόγος εἰκόνι, τῇ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίᾳ προσηγορεύει μὴ κατ' ἐκείνην σμικρύναι τὴν ἑαυτῆς οἰκοδομήν, ἀλλὰ πλατύναι τὴν σκηνοπηγίαν ἑαυτῆς, ἐκτείνασαν εἰς ἄφατον μήκος

VERS. 12 « Et peccata eorum ipse portabit. Ideo ipse possidebit multos, et fortium dividet spolia : pro eo quod tradita est in mortem anima ejus, et inter iniquos reputatus est : et ipse peccata multorum tulit, et propter iniquitates eorum traditus est. » Siquidem illorum olim peccatorum, et eorum qui inique egerant, mensuram, videlicet iniquitates, in se recipiens, eosque peccati tunica exuens, justos efficit. Quod enim multorum in se peccata receperit, ideo potuit etiam omnes sortem suam et hæreditatem efficere. Nisi enim peccata condonare potuisset, in suis illi sceleribus permansuri, nec salutem consequenturi erant. Nunc vero quia peccata eorum ipse suscepit, ideo ipsos a Patre in hæreditatem accepit; ereptis videlicet e manu adversariorum potestatum et malignorum dæmonum illis olim captivis animabus, eas in spolia sua vertit; quæ spolia discipulis suis distribuit, ut varias ex eis constitueret Ecclesias. Nam ceu quamdam mercedem id a Patre acceperat; videlicet peccata delinquentibus dimittendi atque ipsos in sortem suam reducendi facultatem. Quo pacto autem inter iniquos reputatus sit, docet Evangelium; eo quippe tempore quo ex utroque ejus latere crucifixi latrones sunt, eodem impletam dico prophetiam.

CAPUT LIV.

VERS. 1. « Letare, sterilis, quæ non paris : erumpere et clama, quæ non parturis : quia plures filii deserte, quam ejus quæ habet virum. » His Ecclesiæ ab se per totum orbem constitutæ bonum nuntium offert : quæ quidem olim deserta, infecunda et infructuosa erat, ideoque ipsam sterilem appellat. Nam hujusmodi quondam erant infidelium gentium animæ. Siquidem Ecclesia ex gentibus olim, cum cælestem sponsum nondum obtineret, desolata et deserta erat. Verum fecunditatem ipsi et liberorum frequentiam majorem pollicetur, quam ei, quæ virum habebat. Quenam illa erat, nisi gens Judaica, et ea, quæ olim penes ipsos ut civitas Dei in honore habebatur, Jerusalem? Quæ cum virum haberet, cæleste videlicet verbum. ipsi libellum repudii delisse comprobatur. Ad comparationem igitur illius, quæ olim virum habebat, anima illa quæ olim in gentibus deserta a Deo erat, promissione optima donatur, dum ipsi fecunditas et liberorum multitudo annuntiator; ita ut filiorum numero populum ex circumcissione, cui comparatur, longe antecedit.

VERS. 2. « Dixit enim Dominus : Dilata locum tabernaculi tui, et pellis autæorum tuorum fige : ne parcas; proteinde funiculos tuos, et clavos tuos consolidas. » Hæc dicuntur quasi de tabernaculo a Moysæ constructo : nam hoc exemplo usus propheta Ecclesiæ ex gentibus edicit, ut ne ad modum illius angustam structuram suam faciat, sed tentoria sua extendat in longitudinem latitudinemque immensam. Nam quod a Moysæ constructum tabernaculum

est, centum longitudine cubitorum erat, latitudine vero quinquaginta. Hic vero ait, Ne parce agas, neque te in angustam mensuram redigas, sed longe lateque te extendas ac construas, et cætera. Novi porro hujusce tabernaculi, quod fixit Dominus et non homo, longitudinem, latitudinem et amplitudinem intelligas, si perpendas, quantum esset illud sub Moyse constructum tabernaculum; quanta esset Jerusalem templum habens longitudine quidem quadraginta cubitorum, latitudine viginti. Quod si templum illud in una Palæstinæ urbe admiratione dignum erat, quanto magis mirabilis illa frequentia, magnitudo et pulchritudo ecclesiarum Dei in omni loco excitatarum! nam totus orbis plenus ecclesiis est.

VERS. 3. « Adhuc a dextris et a sinistris dilata, et semen tuum possidebit gentes, et urbes desertas habitabis. » Semen autem Ecclesiæ Dei fuerit evangelicus sermo, de quo dicitur, « Exiit qui seminavit seminare », et, « Nonne bonum semen seminasti in agro? » Potest item semen Ecclesiæ esse apostolorum et discipulorum Domini nostri doctrina, quorum opera pia religio in illis olim devastatis Deoque vacuis solitudinibus constituta est.

VERS. 4. « Noli timere, quia confusa es: neque erubescas, quia exprobratum tibi est: quia confusionis perpetuæ oblivisceris, et opprobrii viduitatis tuæ non recordaberis amplius. » Nam cum sterilibus esset, neque pareret, neque parturiret, neque virum haberet, contumeliis obnoxia et confusione plena erat; at nunc sic eam compellat: Etiamsi oim confusione et opprobrio digna gesta edideris; confide, « Quia confusionis perpetuæ oblivisceris, et opprobrii viduitatis tuæ non recordaberis. » Viduitatem autem hic vocat Verbi sponsi privationem: cujus, inquit, non recordaberis,

VERS. 5. « Quia Dominus virtutum est, qui fecit te, Dominus nomen illi, et qui eruit te; ipse Deus Israel tota terra vocabitur. » Non enim ex hominibus, neque per hominem hæc constituta sunt, sed per ipsum Dominum.

VERS. 6-10. « Non quasi mulierem derelictam et pusillanimum vocavit te Dominus, neque ut mulierem ex juventute odio habitam. Dixit Deus tuus, Tempore modico reliqui te, et cum misericordia magna miseretur tui, dixit qui eruit te Dominus. Ab aqua quæ sub Noe fuit, hoc mihi est, quemadmodum juravi ei in tempore illo, terræ me non succensurum super te amplius, neque in comminatione tua montes transferendos esse, neque colles meos transmovendos: sic neque misericordia mea tibi deficiet, neque testamentum pacis meæ auferetur: dixit enim: Propitius est tibi Dominus. » Cito enim montes a propriis locis transferentur, et colles turbabuntur potius, quam misericordia

A τε καὶ πλάτος. Ἦ μὲν γὰρ ὑπὸ Μωϋσέως κατασκευασθεῖσα, πηχέων ἦν ρ' μῆκος· πλάτος δὲ ν'. Ἐνταῦθα δὲ φησι, Μὴ φείσῃ τούτου, μηδὲ στενοχωρήσῃ σεαυτὴν τοῖς μέτροις· ἀλλ' ἐκτείνασα μακρὰν, καὶ κτίσασα, καὶ τὰ ἐξῆς. Νοήσεις δὲ τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος, καὶ τὸ μέγεθος τῆς νέας ταύτης σκηνῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος καὶ οὐκ ἀνθρώπος, ἐπὶ νοῦν λαβῶν, ὅση μὲν ὑπῆρχε τοῖς μέτροις ἢ ἐπὶ Μωϋσέως κατασκευασθεῖσα, ὅση ἦν Ἱερουσαλὴμ τὸν νεῶν ἔχουσα, μῆκους ἦν πηχῶν (sic) μ', πλάτους κ'. Ὡς εἶπερ ἦν θαύματος ἄξιος ὁ τε νεὼς ἐν μιᾷ πόλει τῆς Παλαιστίνης ἰδρυμένος, πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήθος καὶ τὰ μεγέθη, καὶ τὰ κάλλη τῶν κατὰ πάντα τόπον ἀνεγερμένων ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ· μεστὴ γὰρ ἐκκλησιῶν ἡ ὑπ' οὐρανόν.

B « Ἔτι εἰς τὰ δεξιὰ καὶ τὰ ἀριστερά σου ἐκπέτασον, καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει, καὶ πόλεις ἡρρωμαμένας κατοικίεις. » Σπέρμα δὲ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ εἶναι καὶ ὁ εὐαγγελικὸς λόγος, περὶ οὗ λέγεται· « Ἐξῆθεν ὁ στείρων τοῦ στείρειαι, » καὶ, « Οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἐσπείρας ἐν τῷ ἀγρῷ; » Καὶ πάλιν δύναται δὲ σπέρμα εἶναι τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν διδασχὴ δι' ἧν ἡ θεοσεβῆς πολιτεία ἐν ταῖς πάλαι ἡφανισμέναις καὶ Θεοῦ ἐρήμοις ἐκκλησίαις συνέστη.

« Μὴ φοβοῦ, ὅτι κατησχύνθης, μηδὲ ἐντραπήξῃς, ὅτι ὠνεϊδίσθης· ὅτι αἰσχύνῃ αἰώνιον ἐπιλήσῃ, καὶ θνείδος τῆς χηρείας σου οὐ μὴ μνησθήσῃ εἶτι. » Ὅτε μὲν γὰρ ἦν στείρα, καὶ οὐ τίχτουσα, οὐδὲ ὠδίνουσα, μηδὲ τὸν ἄνδρα ἔχουσα, ἐπονεϊδιστος ἦν καὶ αἰσχύνῃς ἐμπλεος· ἀλλὰ νῦν φησι πρὸς αὐτήν· Εἰ καὶ πάλας ποτὲ αἰσχύνῃς καὶ ὠνεϊδούς ἐπραττες ἄξια, θάρσει· « Ὅτι αἰσχύνῃ αἰώνιον ἐπιλήσῃ, καὶ θνείδος τῆς χηρείας σου οὐ μὴ μνησθήσῃ. » Χηρείαν δὲ ἀποκαλεῖ καὶ ἐνταῦθα τὴν στέρησιν τοῦ νυμφίου Λόγου· ἧς οὐ μνησθήσῃ, φησὶν,

« Ὅτι Κύριος τῶν δυνάμεων ἐστὶν ὁ ποιῶν σε, Κύριος ὄνομα αὐτῷ, καὶ ρυσάμενός σε· αὐτὸς Θεὸς Ἰσραὴλ πάση τῇ γῆ κληθήσεται. » Οὐ γὰρ ἐξ ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου τὰ τῆς συστάσεως γέγονεν, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου.

« Οὐχ ὡς γυναῖκα καταλείμενην καὶ ὀλιγόψυχον κίκληξέ σε ὁ Κύριος, οὐδ' ὡς γυναῖκα ἐκ νεότητος μεμισθμένην. Εἶπεν ὁ Θεὸς σου· Χρόνον μικρὸν κατέλιπόν σε, καὶ μετ' ἐλέους μεγάλου ἐλέησω σε, εἶπεν ὁ ρυσάμενός σε Κύριος. Ἄπὸ τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπὶ Νῶε τοῦτ' μοί ἐστι, καθότι ὠμωσα αὐτῷ ἐν τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ τῇ γῆ μὴ θυμολήσεσθαι ἐπὶ σοὶ εἶτι, μηδὲ ἐν ἀπειρή σου τὰ ὄρη μεταστήσεσθαι, οὐδ' οἱ βουνοὶ μου μετακινήσονται. Οὕτως οὐδὲ τὸ παρ' ἐμοῦ σοὶ ἔλεος ἐκλείψει, οὐδὲ ἡ διαθήκη τῆς εἰρήνης σου οὐ μὴ μεταστή· εἶπε γὰρ· Ἰλεώς σοι Κύριος. » Θάττων γὰρ τὰ ὄρη μεταστήσονται τῶν οἰκείων τόπων, καὶ οἱ βουνοὶ ταραχθήσονται, ἧ τὸ ἐμὸν ἔλεος ἀπὸ σοῦ κινήσεται. Καὶ ταῦτα δὲ τῷ Θεοσεβεῖ πολιτεύματι

^a Matth. xiii, 5. ⁷ ibid. 27.

ἐπαγγέλλεται ὁ λόγος. καὶ πάλαι μὲν ἦν παρὰ Ἰουδαίους, διαπεσὼν δὲ παρ' αὐτοῖς, ἐπὶ τὴν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαν μεταβέβηκεν.

« Ταπεινὴ καὶ ἀκατάστατος, οὐ παρεκλήθης. Ἰδοὺ ἐγὼ ἐτοιμάζω σοὶ ἀνθρακὰ τὸν λίθον σου, καὶ τὰ θεμέλια σου σάπφειρον. » Ἦν γὰρ παρὰ Ἰουδαίους τῶ ὄντι ἡ ταπεινὴ σωματικὴ θρησκεία, ἡ ἐν σώματι περιτομὴ, καὶ ἐν οὐσίαις ζῶων καὶ ταῖς τούτων θυσίαις, καὶ τοῖς ἄλλοις παραπλησίοις ἐξεταζομένη· διὰ ταπεινὴν καὶ ἀκατάστατον αὐτὴν ὠνόμασεν. Ἐπ' ἐπιλέγει, « Οὐ παρεκλήθης· » οὐδεὶς γὰρ ἦν τῶν προφητῶν, οὐδὲ τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν τοσοῦτος, ὡς ἀναλαβεῖν αὐτὴν καὶ ἀνακτήσασθαι.

Ἰδοὺ ἐγὼ ἐτοιμάζω σοὶ ἀνθρακὰ τὸν λίθον σου, καὶ τὰ θεμέλια σου σάπφειρον. » Ἀνθ' οὗ ὁ Σύμμαχος, « Ἰδοὺ ἐγὼ, φησὶ, συντεθῆμι στιμμίαι τοὺς λίθους σου (40)· ὁ Θεοδοτίων, « Ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι ἐμβάλων στιμμῆ τοὺς λίθους σου. » Ὡς γὰρ ἂν γυνὴ καλλωπιζομένη στιμμίζειτο τοὺς ὀφθαλμούς· οὕτως αὐτὸς ἐγὼ, φησὶν, ὑπὲρ πάντα ὠραϊσμόν καὶ καλλωπισμόν τοὺς τῆς σῆς οἰκοδομῆς λίθους διαθήσω.

« Καὶ θήσω τὰς ἐπάλξεις σου ἱασπίν, καὶ τὰς πύλας σου λίθους κρυστάλλου, καὶ τὸν περιβόλον σου λίθους ἐκλεκτούς. » Τοιοῦτοι δ' ἂν εἴεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ οἱ λογικῆ παρασκευῆ τὴν πίστιν ὠχυρωμένοι, ὥστε προμαχῶνες ὄντες τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύματος, διὰ τὸ δύνασθαι πᾶν ὕψωμα ἐπαίρμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ καθαιρεῖν, καὶ διελέγχειν πάντα λόγον ψευθεῖ τὸν τῆς ἀληθείας πολέμιον. Ὡσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν τειχῶν αἱ ἐπάλξεις προμαχῶνες εἰσὶν ἐπὶ παρασκευῆ τῆς πρὸς τοὺς πολεμίους παρατάξεως παρεσκευασμένοι· οὕτω καὶ τῆς Ἐκκλησίας οἱ ἐν λόγῳ καὶ ἐν σοφίᾳ δυνατοί, λεχθεῖεν ἂν εἰκότως ἐπάλξεις. « Καὶ τὰς πύλας σου λίθους κρυστάλλου· » δι' ὧν τὰς πύλας τῆς πόλεως συστήσας, θεσπίζει τὸ διαυγὲς καὶ καθαρὸν τῆς ὑγιῶς πίστεως, παριστάς τῶν πεπιστευμένων τὴν πρώτην καὶ στοιχειώδη, καὶ εἰσακτικὴν διδασκαλίαν. « Καὶ τὸν περιβόλον σου λίθους ἐκλεκτούς. » Τοιοῦτοι δ' ἂν εἴεν οἱ περιφράττοντες, καὶ ἀντὶ παντὸς ἔρκους ἀσφαλιζόμενοι διὰ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῶν τὴν πᾶσαν οἰκοδομὴν τῆς πόλεως, μεγάλα καὶ πολυτελῆ, καὶ ἐντιμα οἰκοδομήματα.

« Καὶ πάντας τοὺς υἱούς σου διδασκούς Θεοῦ, καὶ ἐν πολλῇ εἰρήνῃ τὰ τέκνα σου. » Διδασκούς Θεοῦ ἀποκαλεῖ τοὺς υἱούς τῆς πάλαι στείρας· ἀλλὰ καὶ ἐν πολλῇ εἰρήνῃ ἔσεσθαι αὐτῆς τὰ τέκνα· τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἐπηγγελάτο εἰπών· « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν. »

« Καὶ ἐν δικαιοσύνῃ οἰκοδομηθήσῃ. Ἀπέχου ἀπ' ἀδίκου, καὶ οὐ φοβηθήσῃ, καὶ τρόμος οὐκ ἔγγιεῖ σοι. » Τὰ μὲν γὰρ ἀνθρώπινα ἐπισκευάσματα, καὶ ἐξ ἀνθρωπίνης σπουδῆς συνιστάμενα, τοιαῦτά τινα τυγχάνει· διὰ καὶ εἰς φθορὰν χωρεῖ καὶ εἰς ἀπώ-

• Joan. xiv, 27.

(40) In alio codice legitur τοῖς λίθους σου. Hieronymus vero, 'Εγὼ εἰμι ἐμβάλων ἐν στιμμί τοὺς

A mea a te removeatur. Et hæc piæ religioni sermo pollicetur, imo etiam olim penes Judæos illa erat, sed ab ipsis decidit, et ad Ecclesiam ex gentibus coactam translata est.

VERS. 11. « Humilis et instabilis, consolationem non adeptus es. Ecce ego præparæ tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum. » Erat enim revera penes Judæos abjectus ille corporeus cultus; in corporis circumcissione, in substantiis animalium, et sacrificiis eorum, necnon in aliis similibus, positus: quapropter humilem et instabilem vocat illam. Deinde adjicit, « Non consolationem adeptus es: » nemo enim prophetarum, neque religiosorum virorum erat, qui illam suscipere et restaurare posset.

« Ecce ego præparæ tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum. » Pro quo Symmachus, « Ecce ego compono stibio lapides tuos; » Theodotio autem, « Ecce ego immittam stibium lapidibus tuis. » Quemadmodum enim cum mulier, ut formæ decorem addat, stibio linit oculos, ita et ego, inquit, omni specie ac decore formosiores ponam structure tuæ lapides.

VERS. 12. « Et ponam propugnacula tua jaspin, et portas tuas lapides crystalli, et muros tuos lapides electos. Tales in Ecclesia Dei fuerint ii, qui rationabili structuræ apparatu fide roborati sunt, utpote qui piæ religionis propugnacula sint, quod possint omnem sublimitatem, contra Dei cognitionem sese exserentem, de medio tollere, et omnem falsum sermonem veritatis inimicum eliminare et confutare. Sicut enim adornatæ in muris pinnæ, propugnacula sunt, ad instruendum contra hostes bellum concinnata; sic et ii, qui in Ecclesia sermone et sapientia potentes sunt, jure propugnacula dicantur. « Et portas tuas lapides crystalli, » quibus lapidibus ad portas urbis constituendas usus, sanæ fidei splendorem et puritatem vaticinatur, declaratque primam elementarem, atque initialem rerum, quæ ad fidem pertinent, doctrinam. « Et muros tuos lapides electos. » Hujusmodi fuerint ii, qui circumquaque munimenti loco sunt, et quasi vallum, totam urbis structuram per orationes ad Deum emissas tutantur: magna sane, pretiosa et honorabilia ædificia.

VERS. 13. « Et omnes filios tuos, discipulos Dei, et in multa pace filii tui. » Discipulos Dei vocat illius olim sterilis filios: ac in multa pace versaturos ait filios ejus: id enim ipsis pollicitus his verbis est: « Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. »

VERS. 14. « Et in justitia ædificaberis. Abstine ab iniquo, et non timebis, et tremor non appropinquabit tibi. » Siquidem humani illi apparatus, humana cura editi, hujusmodi sunt: quare in corruptionem et exitium deveniunt. Opus autem meum

λίθους σου. Procopius, ἐμβάλλω ἐν στιμμί. Quoniam lectio præstat, suo loco indagabimus.

corruptione vacuum est: neque tale quidpiam in opere meo reperitur quod corrumpat et disperdat illi J.

VERS. 15-17. « Ecce proselyti accedent ad te per me, et incolæ tui erunt, et ad te confugient. Ecce ego creavi te, non sicut ærarius sufflans prunas, et educens vas in opus: ego autem creavi te, non ut interitu perderem. Omne vas, quod factum est contra te, non prosperare faciam: et omnis vox insurget super te in iudicium. Omnes eos vinces, et erunt obnoxii tui in eo. » Post præmissos Ecclesiæ ordines, proselytos eos esse dixeris, qui germani et sinceri non sunt, neque pure in multitudine procedunt: quos peregrinatos, non autem habituros esse ait in ea, quia quasi in transitu eam adibunt. « Est hæreditas servientibus Domino, et vos eritis mihi iusti, dicit Dominus. » Idque admodum congruenter: nam post præmissa omnia, illam in futuro sæculo repositam hæreditatem memorare opus erat. Quænam illa fuerit, nisi regnum cælorum, et vita æterna?

CAPUT LV.

VERS. 1-3. « Sitientes, ite ad aquam, et qui non habetis argentum, euntes emite, et comedite absque argento vinum et adipem. Quare expenditis argentum, et laborem vestrum, non in saturitatem? Audite me, et vivet in bonis anima vestra, et constituam vobis testamentum sempiternum, sancta David fidelia. » In alia studium confertis vestrum, ex quibus non potest anima enutrirī, neque cibo ad saturitatem frui. Præter enim superius dicta, bonorum operum spes, divinumque cibum, obsequium animis repositum dicit. Non enim corporibus, sed, ut perspicuum est, animas, futurorum bonorum munus porrigit.

VERS. 4, 5. « Ecce testimonium in gentibus dedicum, principem et præcipientem gentibus. Gentes quæ nesciebant te, invocabunt te; et populi qui ignorant te, ad te confugient propter Dominum Deum tuum, sanctum Israel, quia glorificavit te. » Ecquis non stupeat sermonis eventum, videns a Christo Dei per totum orbem Christianos nuncupari? Et hoc erit illis æternum salutis, quæ a Deo est, signum, quod nomen Domini sibi adscribent, in æternum perseveraturum, nec unquam desitutum: nam dona Dei sine pœnitentia sunt.

VERS. 6-12. « Quærite Dominum, et cum invenieritis eum, invocate. Quando autem appropinquaverit ad vos, derelinquat impius vias suas, et vir iniquus consilia sua; et convertatur ad Dominum, et misericordiam consequetur: quia multus erit in dimittendis peccatis vestris. Neque enim sunt consilia mea, sicut consilia vestra, nec viæ meæ, sicut viæ vestræ, dicit Dominus. Sed quantum distat cælum a terra, tantum via mea a viis vestris, et cogitationes vestræ a cogitatione mea. Ut enim si descendat pluvia de cælo, et non revertatur donec

λαταν· τὸ δὲ ἐμὸν ἔργον ἀδιάφθορον πέφυκε· καὶ οὐδὲ τοιοῦτον εὐρεθήσεται ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ ἔργου, ὡς διαφθεῖραι καὶ ἀπολέσαι αὐτὸ

« Ἰδοὺ προσήλυτοι προσελεύσονται σοὶ δι' ἐμοῦ, καὶ παροικήσουσί σοι, καὶ ἐπὶ σὲ καταφεύξονται. Ἰδοὺ ἐγὼ ἔκτισά σε, οὐχ ὡς χαλκεὺς φυσῶν ἀνθρακας, καὶ ἐκφέρων σκεῦος εἰς ἔργον· ἐγὼ δ' ἔκτισά σε, οὐχ εἰς ἀπώλειαν φθεῖραι. Πᾶν σκεῦος σκευαστὸν ἐπὶ σὲ, οὐχ εὐδώσω· καὶ πᾶσα φωνὴ ἀναστήσεται ἐπὶ σὲ εἰς κρίσιν. Πάντας αὐτοὺς ἠτήσεις· οἱ δὲ ἐνοχοὶ σου ἔσονται ἐν αὐτῇ. » Εἴποις δ' ἂν προσηλύτους μετὰ τὰ προλεχθέντα τῆς Ἐκκλησίας πράγματα, τοὺς οὐ γνησίους, οὐδὲ καθαρῶς προβάλλοντας ἐν τοῖς πλήθεσιν· οὐκ καὶ παροικήσειν, ἀλλ' οὐ κατοικήσειν φησὶν αὐτὴν, διὰ τὸ ὡς ἐν παρόδῳ ποιεῖσθαι αὐτοὺς τὴν εἴσοδον. « Ἔστι κληρονομία τοῖς θεραπεύουσι Κύριον, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι δίκαιοι, λέγει Κύριος· » σφόδρα ἀκολούθως· μετὰ γὰρ τὰ προλεχθέντα πάντα, ἐχρῆν ὑπομῆσαι καὶ τῆς ἐγκειμένης ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι κληρονομίας. Τίς δ' ἂν γένοιτο αὕτη ἀλλ' ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν καὶ ζωὴ αἰώνιος;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ'.

« Οἱ διψῶντες, πορεύεσθε ἐφ' ὕδωρ, καὶ ὅσοι μὴ ἔχετε ἀργύριον, βαδίσαντες ἀγοράσατε, καὶ φάγετε ἀνευ ἀργυρίου οἶνον καὶ στέαρ. Ἴνα τί τιμᾶσθε ἀργυρίου, καὶ τὸν μόχθον ὑμῶν οὐκ εἰς πλησμονὴν; Ἀκούσατέ μου, καὶ ζήσεται ἐν ἀγαθοῖς ἡ ψυχὴ ὑμῶν, καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσα Δαυὶδ τὰ πιστά. » Περί ἕτερα ἀσχολούμενοι, ἐξ ὧν οὐκ ἔστι ψυχὴν τραφῆναι, οὐδὲ εἰς πλησμονὴν ἀπολαῦσαι τροφῆς. Πρὸς γὰρ τοῖς προτέροις καὶ τῶν ἔργων ἀγαθῶν ἐλπίδα, καὶ τροφὴν ἐνθεον τεταμιεύσθαι φησὶ ταῖς τῶν ὑπάρχων ψυχαῖς. Οὐ γὰρ τοῖς σώμασι, διαρρόδηται δὲ ταῖς ψυχαῖς τὴν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν δόσιν προβάλλεται.

« Ἰδοὺ μαρτύριον ἐν ἔθνεσιν ἔδωκα αὐτὸν, ἀρχοντα καὶ προστάσσοντα ἔθνεσιν. Ἔθνη δ' οὐκ οἶδασί σε, ἐπικαλέσονται σε, καὶ λαοὶ οἱ οὐκ ἐπίστανταί σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, ἔνεκεν Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέ σε. » Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τοῦ λόγου τοῦ ἀποτελεσμα, ὁρῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἀπὸ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ Χριστιανούς, προσαγορευμένους; Καὶ τοῦτο αὐτοῖς ἔσεσθαι σημείον αἰώνιον τῆς παρὰ Θεοῦ σωτηρίας τὸ ἐπιγράφεσθαι τὸ τοῦ Κυρίου ὄνομα, ὅπερ αὐτοῖς εἰς αἰῶνα παραμένει, καὶ οὐκ ἐκλείβει πώποτε· ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χάρισματά τοῦ Θεοῦ τυγχάνει.

« Ζητήσατε τὸν Κύριον, καὶ ἐν τῷ εὐρίσκειν αὐτὸν, ἐπικαλέσασθε. Ἦνίκα δ' ἂν ἐγγίξῃ ὑμῖν, ἀπολειπέτω ὁ ἀσεβὴς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ ἀνήρ ἀνομος τὰς βουλὰς αὐτοῦ, καὶ ἐπιστραφήτω ἐπὶ Κύριον, καὶ ἐλεηθήσεται· ὅτι ἐπὶ πολὺ ἀφήσει τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν. Οὐ γὰρ εἰσιν αἱ βουλὰί μου, ὡσπερ αἱ βουλὰί ὑμῶν, οὐδ' ὡσπερ αἱ ὁδοὶ ὑμῶν, αἱ ὁδοὶ μου, λέγει Κύριος· Ἄλλ' ὡς ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, οὕτως ἀπέχει ἡ ὁδὸς μου ἀπὸ τῶν ὁδῶν ὑμῶν, καὶ τὰ διανοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς διανοίας μου. Ὡς γὰρ ἂν καταβῆ ὁ ὑετὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οὐ μὴ ἀποστραφῆ ἕως

ἀν μεθύση τὴν γῆν, καὶ ἐκτέκη, καὶ ἐκδλαστήση, καὶ ἄν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρώσιν· οὐ-
τω; ἔσται τὸ βῆμά μου, ὃ ἐάν ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ στό-
ματός μου, οὐ μὴ ἀποστραφῆ, ἕως ἂν τελεσθῇ ὅσα
ἂν ἠθέλησα. Καὶ εὐοδώσω τὰς ὁδοὺς σου, καὶ τὰ ἐν-
τάγματά μου. Ἐν γὰρ εὐφροσύνῃ ἐξελεύσεσθε, καὶ
ἐν χαρᾷ διδαχθήσεσθε. Τὰ γὰρ ὄρη καὶ οἱ βουνοὶ ἐξ-
αλοῦνται προσδεχόμενοι ὑμᾶς ἐν χαρᾷ. » Δι' ὧν οἶμαι
δυνάμεις συγκαίρουσας τοῖς ἐπὶ γῆς μετανοοῦσι δη-
λοῦσθαι. » Καὶ πάντα τὰ ξύλα τοῦ ἀγροῦ ἐπικροτήσθη-
τοῖς κλάδοις. » Ξύλα δὲ τοῦ ἀγροῦ ἐπικροτοῦντα κλά-
δοις τάχα που αἱ καρποφόροι εἶεν ἂν ψυχαί, συγκαί-
ρουσαι ταῖς τῶν ἀνόμων ψυχαῖς ἐπιστρεφούσαις πρὸς
Κύριον.

« Καὶ ἀντὶ τῆς στοιβῆς ἀναθήσεται κυπάρισσος,
ἀντὶ δὲ τῆς κονύζης ἀναθήσεται μυρσίνη. Καὶ ἔσται
Κύριος εἰς ὄνομα, καὶ εἰς σημεῖον αἰώνιον, καὶ οὐκ
ἐκλείψει. » Ἀλληγορικῶς δὲ διὰ τούτων ἠντίτετο τὴν
ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω τῶν ψυχῶν καρπο-
φορίαν· αἱ πᾶσαι μὲν ἦσαν ἐν ἀθεότητι, οὐδὲν γό-
νιμον οὐδὲ τρόφιμον ἔφερον· ὡς ἐν ἐρήμῳ δὲ καὶ
χέρσῳ, καὶ ἀγεωργήτῳ χῶρᾳ, στοιβὴν ὕλης ἀχρήστου
καὶ κόνυζαν τὴν δυσσεβεστάτην, καὶ ἄχρηστον παν-
τελῶς βοτάνην ἔφυον. Νῦν δ' ὅτε τῆς θείας μετέσχον
χάριτος, μυρσίνην εὐωδιστάτην, καὶ μὲν ὑψηλοτάτην
καὶ πάλιν εὐώδη κυπάρισσον ἐκαρποφόρου· κατὰ
δὲ τὸν Σύμμαχον, « Ἀντὶ στοιβῆς, φησὶν, ἀνα-
θήσεται βράθυ, ἀντὶ δὲ κνιδὸς ἀναθήσεται μυρσίνη·
ὡς εἰ σαφέστερον ἐλέγετο, Ἀντὶ κακίας ἀναθήσεται
δικαιοσύνη, καὶ ἀντὶ ἀκολασίας σωφροσύνη, καὶ ἀντὶ
θράσους ἀνδρεία, καὶ ἀντὶ ἀφροσύνης φρόνησις, καὶ
ἀπαξιαπλῶς ἀντὶ πονηρίας ἀρετή. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

« Τὰδε λέγει Κύριος· Φυλάσσεσθε κρίσιν, καὶ
ποιήσατε δικαιοσύνην· ἤγγικε γὰρ τὸ σωτήριόν μου
παράγειν εἶναι, καὶ τὸ ἑλεός μου ἀποκαλυφθῆναι.
Μακάριος ἀνὴρ ὁ ποιῶν ταῦτα. » Πῶς οὐ μα-
κάριος τοιαύτας εὐαγγελίας; « Καὶ
ἄνθρωπος ὁ ἀντεχόμενος αὐτῶν, καὶ φυλάσσων τὰ
Σάββατα μὴ βεβηλοῦν, καὶ διατηρῶν τὰς χει-
ρας αὐτοῦ μὴ ποιεῖν ἄδικα. » Ὁ γὰρ ταῦτα ποιῶν
τοῦ παρὰ Θεοῦ μακαρισμοῦ γένοιτ' ἂν ἄξιος. Σὺν
τούτοις καὶ τὰ Σάββατα μὴ βεβηλοῦν ἀναγκαῖον· ὅπερ
ἔσται εἰ τὰς ἑαυτῶν χειρας καθαρὰς πάσης ἀτόπου
πράξεως διατηρήσῃτε· εἰ δὲ ταῦτα μὴ ποιήσῃτε, ἐπὶ
σχολῆς καὶ ἀργίας διάγοντες τὴν τοῦ Σαββάτου ἡμέ-
ραν, ἵστε τὸ μὴ εἶναι ποιοῦντες.

« Μὴ λεγέτω ὁ ἀλλογενὴς ὁ προσκεῖμενος πρὸς
Κύριον· Ἀφοριεῖ με ἄρα Κύριος ἀπὸ τοῦ λαοῦ αὐ-
τοῦ; » διδάσκων μὴ μέγα φρονεῖν Ἰουδαίων παιδας
ἐπὶ τῷ γένει, μηδὲ ἐπὶ τοῖς προπάτορσι σεμνύνε-
σθαι. « Καὶ μὴ λεγέτω ὁ εὐνοῦχος, ὅτι Ξύλον ἐγώ
εἰμι ξηρόν. »

« Τὰδε λέγει Κύριος τοῖς εὐνοῦχοις· Ὅσοι ἂν
φυλάξωσιν τὰ Σάββατά μου καὶ ἐκλέξωσιν ἃ ἐγὼ
θέλω, καὶ ἀντέχωνται τῆς Διαθήκης μου, δώσω αὐ-
τοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου, καὶ ἐν τῷ τελεῖ μου τόπον ὀνο-
μαστόν, κρείττω υἰῶν καὶ θυγατέρων· ὄνομα αἰώνιον
δώσω αὐτοῖς· καὶ οὐκ ἐκλείψει. » Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὴν

inebriet terram, et pariat, et germinet, et det se-
men seminanti, et panem ad vescendum; sic erit
verbum meum, quodcumque exierit de ore meo, non
revertetur, donec perficiantur quæcumque voluerim.
Et prosperas faciam vias tuas et præcepta mea. In
lætitia enim egrediemini, et in gaudio docebimini.
Montes enim et colles exsillent excipientes vos cum
gaudio. » Queis existimo significari virtutes, quæ
de pœnitentibus in terra lætantur. « Et omnia li-
gna agri applaudent ramis. » Ligna agri ramis ap-
plaudentia, fortasse fuerint animæ fructifera, quæ
de animabus impiorum ad Dominum revertentibus,
lætitia replentur.

VERS. 13. « Et pro stœba ascendet cyparissus, et
pro conyza ascendet myrtus. Et erit Dominus in no-
men et in signum sempiternum, neque deficiet. »
Illis allegorice subindicat animarum a pessimis ad
meliora revertentium fecunditatem: quæ quidem
olim omnes in impietate versabantur, ac nihil ad
productionem, nihilque ad escam utile ferebant;
sed quasi in deserta et arida neque culta regione,
stœbam inutilis materiæ et conyzam impiissimam
prorsusque futilem herbam germinabant. Nunc vero
postquam divinæ gratiæ consortes fuerunt, myrtum
suaveolentem, necnon celsissimam et odore fra-
grantem cyparissum emittebant; secundum Sym-
machum autem dicitur, « Pro stœba ascendet bra-
thy, et pro urtica ascendet myrtus; » ac si clarius
diceret, Pro malitia ascendet justitia, et pro lasci-
via temperantia, pro audacia virtus, pro amentia
prudentia; atque in summa, pro malitia virtus.

CAPUT LVI.

VERS. 1, 2. « Hæc dicit Dominus: Custodite iudicium,
et facite iustitiam: appropinquavit enim salutare
meum, ut veniat, et misericordia mea, ut reveletur.
Beatus vir qui facit hæc. » Qui non beatus fuerit,
qui tales promissiones acceperit? « Et homo qui
adhæret eis, et qui observat Sabbata, ut non pro-
fanet ea, et servat manus suas, ne faciat iniqua. »
Nam qui hæc fecerit, illa quæ a Deo est beatitudine
dignus sane fuerit. Ad hæc item necessarium est
Sabbata non violare: quod utique erit, si manus
vestras ab omni indigna actione puras servaveritis;
si vero hæc non egeritis, atque in otio et vacatione
Sabbati diem transegeritis, vos nihil facere certum
habete.

VERS. 3. « Ne dicat alienigena, qui oppositus est
Dominus: Num separabit me Dominus a populo suo? »
docens Judæos ne de genere suo altum sapiant, ne-
que de proavis suis glorientur. « Et ne dicat eunu-
chus: Lignum aridum ego sum. »

VERS. 4, 5. « Hæc dicit Dominus eunuchis: Qui-
cumque custodierint Sabbata mea, et elegerint quæ
ego volo, et adhæserint Testamento meo, dabo eis
in domo mea et intra murum meum, locum nomi-
natum, meliorem filiis et siliabus; nomen sempit-
ternum dabo eis, et non deficiet. » Quoniam Judæi li-

herorum multitudinem benedictionem Dei esse per-
tal ant, mercedemque ac fructum pietatis numerosam
perlem esse existimabant, talem eorum sententiam
reprimens, ac falsam esse comprobans, sterilibus
et iis qui, quod exsecti fuerint, filios procreare non
valent, parem promissionem affert, ac eunuchis
nihil impedimento fore ait, quominus bona a Deo
consequantur, dum secundum Deum vivere in pro-
posito habeant. Nam si multæ mansiones sunt apud
Patrem, et si est civitas Dei Jerusalem cœlestis,
hæc us illis intra domum Dei in multis illis mansioni-
bus, ac etiam ipsis mansiones dabuntur, et por-
tionem habebunt intra murum cœlestis Dei civitatis.

VERS. 6, 7. « Et alienigens, qui addicti sunt Domino
nt serviant ei, et diligant nomen Domini, ut sint ei
in servos et ancillas : et omnibus qui servant Sab-
bata mea, ne profaneent ea, et qui observant Testa-
mentum meum, inducam eos in montem sanctum
meum. » Ait quippe domum suam non talem esse,
quæ hos quidem spectet, alios vero minime ; sed
ex humanitatis vi omnibus gentibus apertam esse,
ut etiam eunuchi et paralytici ibi recipiantur. « Et
sanctificabo eos in domo orationis meæ. Holocausta
eorum et sacrificia eorum erunt accepta super al-
tare meum. Nani domus mea, domus orationis vo-
cabitur cunctis gentibus. » His arbitrator ad litteram
dici, Deum per reversionem populi ex Babylone,
quæ sub Cyro, Dario et Artaxerxe contigit, ipsum
reducere, quare subdit :

VERS. 8. « Dixit Dominus, qui congregat disper-
sus Israel, Congregabo ad eum congregationem. »
Quo tempore verisimile est multos ad eum con-
fluxisse ex alienigenis gentibus, quos ob pristinum
statum, et ob alienos extraneosque mores, bestias
agri vocat.

VERS. 9. « Omnes feræ bestię, adeste, comedite,
omnes bestię saltus. » Bestię illæ, quæ cum Israele
congregantur, ii ex gentibus fuerint, qui ad ver-
bum accesserunt, quos evocat his verbis, « Adeste,
comedite, omnes bestię saltus. » Plerumque vero
observatum nobis est, saltum dici, alienigenarum
gentium multitudinem. Has porro bestias Dei voca-
tione dignatur et ad convivium evocat.

VERS. 10. « Videte quoniam excaecati sunt omnes :
non noverunt : canes muti sunt, non valebunt la-
trare, somniantes cubile, et amantes dormitatio-
nem. » Et huiusmodi quidem erant Judæorum prin-
cipes, erga extraneos, queis advigilare opus erat et
excubare, atque contra inimicos latrare : erga do-
mesticos vero impudentes erant, devorantes pecora
sub eorum regimine posita.

VERS. 11. « Et canes impudentes animo, ne-
scientes saturitatem. Et sunt mali, nescientes in-
telligentiam : universi vias suas secuti sunt : unus-
quisque secundum id, quod suum erat. » Non in
viis Dei, sed in suis, quod concupiscentias suas ex-
plerent.

πολυπαιδίαν εὐλογίαν Θεοῦ ἡγοῦντο εἶναι Ἰουδαί-
μισθόν τε καὶ καρπὸν θεοσεβείας τὴν πολυτεχνίαν
ὑπολαμβάνοντες, ἀναστέλλων αὐτῶν καὶ ταύτην τὴν
δόξαν, ἐσφαλμένην τε οὖσαν ἐλέγχων, τοῖς ἀγνόοις
καὶ μὴ δυνατοῖς παιδοποιεῖν, διὰ τὸ ἐκτετριῆσθαι,
τὴν ἴσῃν ὑπισχνεῖται ἐπαγγελίαν, μηδὲν ἐμποδῶν
ἔσεσθαι τοῖς εὐνούχοις φάσκων πρὸς τὸ τυχεῖν τῶν
παρὰ Θεοῦ ἀγαθῶν, εἰ ζῆν κατὰ Θεὸν προέλοιτο. Ἐ-
γὰρ πολλοὶ μοναὶ παρὰ τῷ Πατρὶ, καὶ ἔστι πόλις
Θεοῦ Ἰερουσαλήμ ἢ ἔπουράνιος, καὶ τόπος αὐτοῖς
εἶσω τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς πολλαῖς μοναῖς, καὶ
μοναὶ δοθήσονται, καὶ μέρος ἐν τῷ τείχει τῆς ἔπου-
ρανίου τοῦ Θεοῦ πόλεως.

« Καὶ τοῖς ἀλλογενέσι τοῖς προκειμένοις Κυρίῳ
δουλεύειν αὐτῷ, καὶ ἀγαπᾶν τὸ ὄνομα Κυρίου, τοῦ
εἶναι αὐτῷ εἰς δούλους καὶ δούλας · καὶ πάντα τοὺς
φυλασσομένους τὰ Σάββατα μου μὴ βεβηλῶν, καὶ
ἀντεχομένους τῆς Διαθήκης μου, εἰσάξω αὐτοὺς εἰς
τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου. » Τὸν γὰρ οἶκον αὐτοῦ μὴ
τῶνδε μὲν ὑπάρχειν, τῶν δὲ μὴ, ἀνεψῆχθαι δὲ πᾶσι
τοῖς ἔθνεσιν ὑπερβολῆ φιλανθρωπίας · ὡς καὶ εὐνού-
χους παραδέχεσθαι καὶ παραλύτους. « Καὶ εὐφρανῶ
αὐτοὺς ἐν τῷ οἴκῳ τῆς προσευχῆς μου. Τὰ ὀλοκαυ-
τώματα αὐτῶν, καὶ αἱ θυσαίαι αὐτῶν ἔσονται δεξκαὶ
ἐπὶ τὸ θυσιαστήριόν μου. Ὁ γὰρ οἶκος μου οἶκος
προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » Οἶμαι δὲ
διὰ τούτων ὡς πρὸς τὴν λέξιν διὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶ-
νος ἐπιστροφῆν τοῦ λαοῦ τὴν ἐπὶ Κύρου καὶ Δαρείου
καὶ Ἀρταξέρξου γενομένην τὸν Θεὸν ἂν εἰρήσθαι
συνάγειν · διὸ ἐπιλέγει ·

C « Εἶπε Κύριος ὁ συνάγων τοὺς διεσπαρμένους
Ἰσραὴλ, ὅτι Συνάξω ἐπ' αὐτὸν συναγωγὴν. » Καθ'
οὓς δὲ χρόνους εἰκὸς ἦν καὶ πλῆθος αὐτοῖς ἀλλο-
φύλων ἔθνῶν προσηλυτεῦσαι · οὓς διὰ τὴν προτέραν
κατάστασιν, καὶ διὰ τὸ ἀλλογενὲς καὶ ἀλλότριον τοῦ
τρόπου, ἀγροῦ θηρία ὠνόμασεν ὁ λόγος.

« Πάντα τὰ θηρία τὰ ἀγρία, δεῦτε, φάγετε, πάντα
τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ. » Τὰ δὲ θηρία τὰ μετὰ τοῦ
Ἰσραὴλ συναγόμενα οἱ ἐξ ἔθνῶν προσιόντες τῷ λό-
γῳ εἶεν ἂν, οὓς ἀνακαλεῖται λέγων · « δεῦτε, φά-
γετε, πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ. » Δρυμὸν δὲ
πολλάκις τετηρήχαμεν τὸ πλῆθος τῶν ἀλλοφύλων
ἔθνῶν λελέχθαι. Ταῦτ' οὖν τὰ θηρία τῆς τοῦ Θεοῦ
κλήσεως καταξιῶθαι, καὶ εἰς ἐστίασιν ἀνακαλεῖται.

D « Ἴδετε, ὅτι ἐκτετύφλωνται πάντες · οὐκ ἔγνωσαν
κύνες ἔνεοι οὐ δυνήσονται ὑλακτεῖν, ἐνυπνιαζόμενοι
κοίτην, φιλοῦντες νυστάζειν. » Καὶ τοιοῦτοι μὲν ἦσαν
οἱ τῶν Ἰουδαίων ἀρχόντες πρὸς τοὺς ἐκτὸς, πρὸς οὓς
ἔδει ἐγρηγορῆναι καὶ νῆφειν, καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν
ὑλακτεῖν · πρὸς δὲ τοὺς οἰκειοὺς ἀναιδεῖς τινες ὑπὴρ-
χον, κατεσθίοντες τὰ ὑπ' αὐτοῖς ποιμαινόμενα θρέμ-
ματα.

« Καὶ οἱ κύνες ἀναιδεῖς τῇ ψυχῇ, οὐκ εἰδότες
κλησμονήν. Καὶ εἰσι πονηροὶ οὐκ εἰδότες σύνεσιν ·
πάντες ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν ἐξηκολούθησαν, ἕκαστος
κατὰ τὸ ἑαυτοῦ · οὐ ταῖς ὁδοῖς τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ταῖς
ἑαυτῶν διὰ τοῦ τὰ καταθύμια αὐτοῖς πράττειν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖ'.

A

CAPUT LVII.

« Ἴδετε, ὡς δίκαιος ἀπόλωτο, καὶ οὐδεὶς ἐνδέχεται τῇ καρδίᾳ· καὶ ἄνδρες δίκαιοι ἀφρονταί, καὶ οὐδεὶς κατανοεῖ. Ἀπὸ γὰρ προσώπου ἀδικίας ἤρται ὁ δίκαιος. » Καὶ πῶς ἐμελλόν κατανοεῖν οἱ τὰς ψυχὰς τυφλοί; εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχον, κἂν ἕρων τὸν δίκαιον, καὶ συνέισαν τὴν ἑαυτῶν οἰκονομίαν· ἀλλ' οἱ μὲν τυφλοὶ ὄντες καὶ κύνες ἀναιδεῖς τοιαυτὰ κατὰ τῶν δικαίων ἐτόλμων· οἱ δὲ ἐν εἰρήνῃ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παρελαμβάνοντο.

« Ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ, ἤρται ἐκ τοῦ μέσου. » Εἶποι δ' ἂν τις δύνασθαι ταῦτα ἀρμόττειν καὶ τῷ Σωτῆρι καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐπιθεβουλευμένοις· ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν αἰνίττεσθαι τὸ λόγιόν φησι· τοῦ μὲν θανάτου διὰ τῆς ταφῆς αὐτοῦ δηλουμένου, τῆς δ' ἀναστάσεως διὰ τοῦ, « Ἦρθη ἐκ τοῦ μέσου ἡ ταφή αὐτοῦ. » Ἀφανῆς γέγονε διὰ τὸ μὴ ἀπομείναι αὐτὸν ἐν τῷ τῆς ταφῆς τόπῳ· ὅθεν ὁ ἄγγελος ἐπιστάς ταῖς γυναιξίν ελεγε· « Τίνα ζητεῖτε; Ἰησοῦν; Οὐκ ἔστιν ὧδε· δεῦτε, ἴδετε τὸν τόπον αὐτοῦ. »

« Ὑμεῖς δὲ προσαγάγετε ὧδε, υἱοὶ ἀνομοί, σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνῆς. Ἐν τίνι ἐνετροφησάτε; καὶ ἐπὶ τίνα ἠνοίξατε τὸ στόμα ὑμῶν; καὶ ἐπὶ τίνα ἐχαλάσατε τὴν γλῶσσαν ὑμῶν; Οὐχ ὑμεῖς ἐστε τέκνα ἀπωλείας, σπέρμα ἀνόμων; » Οὐ γὰρ ἄξιον τοῦ Ἀβραάμ καὶ τῆς Σάρρας τέκνα ὑμᾶς καλεῖν· εἰ γὰρ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ ἐποιεῖτε. Μοιχοὺς δ' οἶδεν ὁ λόγος καλεῖν τοὺς πάλαι εἰδωλολατροῦντας, περὶ ὧν εἴρηται· « Καὶ ἐμοίχευσαν τὸ ξύλον καὶ τὸν λίθον. » πόρνῃ δὲ τὴν Ἱερουσαλήμ ἐδήλου διὰ τῶν ἐμπροσθεν ὁ παρῶν προφητῆς. Μάλιστα γὰρ αὐτῶν τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ στόμα καταιτιεῖται διὰ τὰς κατὰ τοῦ Σωτῆρος φωνὰς, καὶ ἅς εἰσέτι καὶ νῦν κατ' αὐτοῦ ποιοῦνται βλασφημίας. Διό φησιν· « Ἐπὶ τίνα ἠνοίξατε τὸ στόμα ὑμῶν; καὶ ἐπὶ τίνα ἐχαλάσατε τὴν γλῶσσαν ὑμῶν; Οὐχ ὑμεῖς ἐστε τέκνα ἀπωλείας; »

« Οἱ παρακαλοῦντες εἰδῶλα ὑπὸ δένδρα δασέα, σφάζοντες τὰ τέκνα αὐτῶν ἐν ταῖς φάραγξιν ἀνά μέσον τῶν πετρῶν. Ἐκεῖνη σου ἡ μερίς, οὗτός σου ὁ κλῆρος· κάκεινους ἐξεχέας σπονδᾶς, καὶ τούτοις ἀνήνεγκας θυσίας. Ἐπὶ τούτοις οὖν οὐκ ὀργισθήσῃμαι; » Σαφῶς δὲ διὰ τούτων δείκνυται ἡ παρούσα προφητεία τοῖς κατὰ τοὺς χρόνους Ἡσαίου τοῦ προφήτου εἰδωλολάτραις ἀρμόττουςα.

« Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν καὶ μετέωρον, ἐκεῖ σου ἡ κοίτη, καὶ ἐκεῖ ἀνεθίβασας θυσίας σου. » Κατὰ ταῦτα, φησιν, ἐπραττες, οὐδὲ κεκρυμμένως ἀσεβῶν, ἀλλὰ πεπαρρησιασμένως· οὕτως ὡς καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ὑψηλοτάτων ὄρων ἐπιτελεῖν τὰς δαιμονικὰς θυσίας.

« Καὶ ὅπισω τῶν σταθμῶν τῆς θύρας σου ἔθηκας μνημόσυνά σου. Ἦου, ὅτι, ἐὰν ἀπ' ἐμοῦ ἀποστῆς, πλεῖόν τι ἔξεις. Ἠγάπησας τοὺς κοιμωμένους μετὰ σοῦ, καὶ ἐπλήθυνας τὴν πορνείαν σου μετ' αὐτῶν.

• Marc. xvi, 6.

VERS. 1. « Videte quomodo justus periit, et nemo suscipit corde : et viri justii tolluntur, et nullus est qui consideret. Nam a facie iniquitatis sublatus est justus. » Et quomodo considerarent, qui animis cæci erant : nam si non ita se habuissent, saltem justum vidissent et suam ipsi œconomiam novissent : sed cum cæci, et canes impudentes essent, talia contra justos aggredi audebant : justii vero a Deo in pace suscipiebantur.

VERS. 2. « Erit in pace sepultura ejus, sublata est de medio. » Dixerit quispiam hæc et Salvatore et discipulis ejus competere, qui a Judaica gente insidiis appetebantur : sed etiam hic Salvatoris quæque nostri resurrectionem adumbrari pronuntiaverit : ita ut mors ejus per sepulturam, resurrectio autem, his verbis, « Sublata est de medio sepultura ejus, » indicetur. De medio sublatus est, quia in loco sepulturæ non mansit : quare angelus mulieribus astans dicebat : « Quem quæritis ? Jesum ? Non est hic. Venite, videte locum ejus. »

VERS. 3, 4. « Vos autem accedite huc, filii iniqui, semen adulterorum et meretricis. In quem insultastis ? et in quem aperuistis os vestrum ? et in quem laxastis linguam vestram ? Nonne vos estis filii perditionis, semen impiorum ? » Neque enim digni estis qui Abrahæ et Saræ filii vocemini : nam si filii Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis. Adulteros autem solet Scriptura vocare eos, qui olim idololatriæ dediti erant, de quibus dicitur, « Et adulterarunt lignum et lapidem : » meretricem vero Hierosolymam hic propheta superius nuncupavit. Eorum quippe linguam et os in crimen maxime vocat, propter illas contra Salvatorem emissas voces, et ob blasphemia verba, quæ hodieque adversus illum profuerunt. Quapropter ait, « In quem aperuistis os vestrum, et in quem laxastis linguam vestram ? Nonne vos estis filii perditionis ? »

VERS. 5, 6. « Qui advocatis idola sub arboribus opacis, qui jugulatis filios vestros in vallibus, in medio petrarum. Hæc portio tua, hæc sors tua : et illis effudisti libamina, et illis obtulisti sacrificia. Super his ergo non irascar ? » His clare ostenditur hanc prophetiam idololatriis qui tempore Isaïæ erant convenire.

VERS. 7. « Super montem excelsum et altum, ibi cubile tuum, et illuc adduxisti sacrificia tua. » Et hæc, inquit, egisti non clam impie agens, sed palam et confidenter, ita ut etiam in celsissimis montium cacuminibus diabolica sacrificia offerres.

VERS. 8, 9. « Et retro postes ostii tui posuisti memorialia tua. Putabas, si a me recederes, te amplius quid habituram. Dilexisti dormientes tecum, et multiplicasti fornicationes tuas cum eis, multos-

quæ longe a te fecisti (41). » Multi quippe viri Deo ad-
 delicti, Hierosolymis se proripiebant, ob impia gesta
 quæ ibi perpetrabantur. « Et misisti legatos ultra
 terminos tuos, et humiliata es usque ad infernum. »
 Hæc omnia quasi de meretrice loquitur, quæ pul-
 chritudini et decori studebat, ac nihil non agebat ad
 voluptatem eorum qui secum debebant.

- VERS. 10. « Multis itineribus tuis laborasti, et non
 dixisti, Desinam. » Non enim in una regia via in-
 cedebas; sed in multis et devitiis. « Invaluisti, quia
 hæc egisti; ideo me non rogasti: » sed quasi robo-
 re et juventute valens, his pejora admisisti, tur-
 pibus gestis tuis insistens.

VERS. 11-13. « Quem timens perterrita es: et
 mentita es mihi, nec meministi mei, nec posuisti
 me in mente tua, nec in corde tuo? Et ego te
 videns, despicio, et me non timuisti. Et ego annun-
 tiabo justitiam meam et mala tua, et non proderunt
 tibi. Cum clamaveris, eruant te in tribulatione tua.
 Hos quippe omnes ventus auferet, et tempestas tol-
 let. Qui autem adhærent mihi, possidebunt terram
 et hæreditate accipient montem sanctum meum. »
 Omnes itaque eos qui incusantur, ventus tollet et
 tempestas auferet. Et hujusmodi finis invadet eos
 qui ob prædicta in crimen vocantur: eos vero qui
 bonam elegere sortem, me scilicet Deum, ac sincer-
 os illos homines qui pure mihi adhærebant, merces
 mea excipiet.

VERS. 14. « Et dicent: Purgate vias a facie ejus,
 et tollite offendicula de via populi mei. » Natu qui
 recte apud Deum se gerit, non salutis modo suæ
 curam habebit, sed etiam populo Dei sese utilem
 præstabit, præcipiens illi ut viam pietatis com-
 planet, et offendicula, si qua videantur, amoveat.

VERS. 15. « Hæc dicit Altissimus, qui in excelsis
 habitat in sæculum, Sanctus in sanctis nomen ei:
 Altissimus, qui in sanctis requiescit, et pusillani-
 mis dat patientiam, et dat vitam contritis corde. »
 Iis in populo qui pietate et timore Dei præditi erant,
 quique peccatorum pœnitentiam egerant, quos hæc
 Scriptura contritos corde et pusillanimes vocat,
 hujusmodi tamen nonnulli aderant. Attamen viri
 Deo addicti erant; non tantum prophetæ, sed alii
 eorum imitatores, qui a prophetis edocebantur,
 eorumque disciplinæ animum adhibebant.

VERS. 16. « Non in perpetuum vos ulciscar,
 neque semper irascar vobis. Spiritus enim a me
 egredietur, et flatum omnem ego feci. » Nam cura
 mihi est spiritus ille, qui a me profectus, in vobis
 habitavit: quandoquidem omnis spiritus, qui lau-
 dare me valeat, auctor sum, secundum illud,

(41) Sic vertimus, quia ad hunc modum inter-
 pretatur Eusebius. Verus tamen hujus loci sensus

καὶ πολλοὺς ἐποίησας τοὺς μακρὰν ἀπὸ σοῦ. » Πο-
 λοὶ γὰρ ἐφυγον τὴν Ἱερουσαλήμ οἱ τῷ Θεῷ ἀνακαίμενοι
 ἄνδρες διὰ τὰς ἐν αὐτῇ συντελουμένας ἀθέους πράξεις.
 « Καὶ ἀπέστειλας πρέσβεις ὑπὲρ τὰ ὄρια σου, καὶ
 ἐταπεινώθης ἕως ἔδου. » Ταῦτα πάντα προσωπο-
 ποιεῖ ὡς πρὸς ἑταίραν καλλωπιζομένην, καὶ πάντα
 πρᾶττουσαν ἐφ' ἡδονῆ τῶν προσόντων αὐτῆς.

« Τὰς πολυοδίας σου ἐκοπίσασας, καὶ οὐκ εἶπας,
 Παύσομαι. » Οὐ γὰρ μίαν ὁδὸν ἐβασιλεύσας τὴν βασιλικὴν ὁ-
 δὸν, ἀλλὰ πολλὰς καὶ πεπλανημένας. « Ἐνίσχυσας,
 ὅτι ἐπραξας ταῦτα· διὰ τοῦτο οὐ κατεδέθηθης μου
 σύ· ἀλλ' ὥσπερ ἰσχύουσα καὶ νεανειουμένη, χεί-
 ρονα τούτων ἐπραξας ἐπιμένουσα ταῖς οικείαις ἀτο-
 πιαῖς.

« Τίνα εὐλαθεῖσα ἐφοβήθης, καὶ ἐψεύσω με, καὶ
 οὐκ ἐμνήσθης μου, οὐδ' ἔλαβές με εἰς τὴν διάνοιαν,
 οὐδ' εἰς τὴν καρδίαν σου; Καὶ ἐγὼ σε ἰδὼν παρορῶ,
 καὶ ἐμὲ οὐκ ἐφοβήθης. Καὶ ἐγὼ ἀπαγγεῶ τὴν δι-
 καιοσύνην μου καὶ τὰ κακὰ σου, καὶ οὐκ ὠφελήσει
 σε. Ὅταν ἀναδοῆσθης, ἐξελέσθωσάν σε ἐν τῇ θλίψει
 σου· τούτους γὰρ πάντας ἄνεμοι λήφεται, καὶ ἀποί-
 σαι καταιγίς. Οἱ δὲ ἀντερχόμενοι μου κτήσονται γῆν,
 καὶ κληρονομήσουσι τὸ ἔθρονόν μου. » Πάντας
 μὲν οὖν τοὺς κατηγορηθέντας λήφεται ἄνεμος, καὶ
 ἀποίσει καταιγίς. Καὶ τοιοῦτο τέλος διαλήφεται τοὺς
 ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις διαβληθέντας· τοὺς δὲ τὴν καλὴν
 ἐκλεξαμένους μερίδα, ἐμὲ δηλαδὴ τὸν Θεὸν καὶ τοὺς
 γνησίους καὶ καθαρῶς ἀντεχομένους, ἢ παρ' ἐμοῦ
 ἀμοιβὴ διαδέξεται.

« Καὶ ἐρούσι· Καθαρίσατε ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ
 ὁδοὺς, καὶ ἄρατε σκῶλα ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τοῦ λαοῦ μου. »
 Οὐ γὰρ μόνως τῆς σωτηρίας πρόνοιαν ποιήσεται ὁ
 παρὰ τῷ Θεῷ κατορθώσας, ἀλλ' ἤδη καὶ τῷ λαῷ
 Θεοῦ χρήσιμον ἑαυτὸν παρέξει προστάτων ἐξομαλι-
 ζειν αὐτῷ τὴν ὁδὸν τῆς θεοσεβείας, καὶ τὰ δοκοῦντα
 προσκόμματα.

« Τὰδε λέγει ὁ Ὑψιστος, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν
 εἰς τὸν αἰῶνα, Ἅγιος ἐν ἁγίοις ὄνομα αὐτῷ· Ὑψιστος
 ἐν ἁγίοις ἀναπαύομενος, καὶ ὀλιγοψύχοις διδοὺς μα-
 κροθυμίαν, καὶ διδοὺς ζωὴν τοῖς συντετριμμένοις τὴν
 καρδίαν. » Πρὸς τοὺς ἐν τῷ λαῷ εὐλαθεῖς καὶ φόβον
 Θεοῦ κεκτημένους, καὶ μετανοοῦντας ἐφ' οἷς ἡμαρ-
 τον, οὗς ἡ παρούσα λέξις συντετριμμένους τὴν καρ-
 δίαν καὶ ὀλιγοψύχοις ὀνομάζει, παράκλησιν καὶ πα-
 ραμυθίαν προσάγει. Ἦσαν γὰρ ἐν αὐτοῖς, εἰ καὶ
 βραχεῖς καὶ ἀριθμῷ ληπτοί. Πλὴν ὅμως ἦσαν ἄνδρες
 ἀνακαίμενοι τῷ Θεῷ· οὐχ οἱ προφηταὶ μόνον, ἀλλὰ
 καὶ ἕτεροι τούτων ζηλωταί, μαθητευόμενοι τοῖς προ-
 φηταῖς, καὶ ταῖς διδασκαλίαις αὐτῶν προσανέχον-
 τες.

« Οὐκ εἰς τὸν αἰῶνα ἐκδικήσω ὑμᾶς, οὐδὲ διὰ
 παντὸς ὀργισθήσομαι ὑμῖν. Πνεῦμα γὰρ παρ' ἐμοῦ
 ἐξελεύσεται, καὶ πνοὴν πᾶσαν ἐγὼ ἐποίησα. » Μέλει
 γὰρ μοι τοῦ πνεύματος, ὅπερ ἐξ ἐμοῦ προελθὼν, εἰς
 ὑμᾶς κατέψαχεν· ἐπειδὴ καὶ ποιητῆς τυγχάνων
 πάσης πνοῆς τῆς δυναμένης με αἰνεῖν, κατὰ τὸ,

hic esse videtur: « Multosque qui tecum fornicar-
 entur procul accivisti. »

« Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον, » καὶ ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ δὲ ἐμφυσήσαντος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν.

« Δι' ἁμαρτίαν βραχύ τι ἐλύπησα αὐτὸν, καὶ ἐπάταξα αὐτὸν, καὶ ἀπέστρεψα τὴ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἐλυπήθη, καὶ ἐπορεύθη στυγρὸς ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ ἐώρακα, καὶ ἰασάμην αὐτὸν, καὶ παρεκάλεσα αὐτὸν, καὶ ἔδωκα αὐτῷ παράκλησιν ἀληθινήν, εἰρήνην ἐπ' εἰρήνη τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγύς οὖσι. Καὶ εἶπε Κύριος · Ἰάσομαι αὐτούς. Οἱ δὲ ἄδικοι κλυδωνισθήσονται, καὶ ἀναπαύσασθαι οὐ δυνήσονται. Οὐκ ἔστι χαίρειν τοῖς ἀσεβέσιν, εἶπεν ὁ Θεός. » Εἰ καὶ πρὸς βραχύν τινα καιρὸν διὰ τινος ἐξ ἀνθρωπίνης ἀσθενείας ἐπιγενομένης ἁμαρτίας ἐλύπησα τοὺς ἡμαρτηκότας καὶ ἐπάταξα, οἷα πατὴρ υἱοὺς παιδεύων · « Ὅν » γὰρ « ἀγαπᾷ Κύριος, Β παιδεύει · μωστοίγοι δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. » ἀλλ' ἐπειδὴ, συναίσθησιν λαβόντες τῆς ἐμῆς παιδείας, ἐλυπήθητε τὴν κατὰ Θεὸν λύπην, καὶ ἐπορεύθητε στυγροὶ μεταμεληθέντες · τοῦτο χάριν, τὴν ἐπιστροφὴν καὶ τὴν μετάνοιαν ὑμῶν θεασάμενος καὶ τὰς μετὰ ταῦτα πράξεις, καὶ τοῦ βίου τὰς ὁδοὺς, ἰασάμην ὑμᾶς καὶ παρεκάλεσα δοὺς παράκλησιν ἀληθινήν · πάντα γὰρ παρ' ἐμοῦ εἰς τοὺς ἐμοὺς οἰκείους χορηγούμενα ἀληθινὰ τυγχάνει. Διόπερ τοῖς ἐκ τῆς ἐμῆς παιδείας σωφρονισθεῖσι παράκλησιν ἀληθινήν δέδωκα καὶ εἰρηνικὴν, οὐκ ἀπλὴν τινα καὶ πρόσκαιρον, ἀλλὰ πολυπλασιαζομένην · ὡς καὶ ἀπὸ τῶν ἐγγύς ἔχειν αὐτὴν, καὶ ἀπὸ τῶν πύρρων καὶ μακρὰν ἀπωκισμένους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗ'.

« Ἀναθήσον ἐν ἰσχυρί, καὶ μὴ φέιση, ὡς σάλπιγγι ὑψώσον τὴν φωνὴν σου, καὶ ἀνάγγειλον τῷ λαῷ μου τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν, καὶ τῷ οἴκῳ Ἰακώβ τὰς ἀνομίας αὐτῶν. » Τοῖς μὲν οὖν εὐαγγελισταῖς τοῦ σωτηρίου λόγου διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἐλέγετο · « Ἐπ' ὄρος ὕψηλόν ἀνάβηθι, ὃ εὐαγγελιζόμενος Ἰερουσαλήμ ὑψώσατε, μὴ φοβείσθε. » ἐνταῦθα δὲ οὐκ ἐπ' ὄρος ὕψηλόν ἀναβαίνειν ὁ προφήτης κελεύεται · οὐδὲ γὰρ ἦσαν ἐν ὕψει, οἷς ταῦτα προεφώνει · τὸ διαβοῆσαι μόνον ἐν ἰσχυρί καὶ μὴ φέισασθαι, οἷα εἰς ὧτα κωφῶν λαλοῦντα προστάττεται, καὶ δίκην σάλπιγγος ὑψῶσαι τὴν φωνήν. Σάλπιγξ δὲ πολέμου σημεῖον · διὸ ὡς πρὸς πολέμιον τὸν ἀσεβῆ καὶ ἁμαρτωλὸν τῆ βοῇ χρήσασθαι κελεύει, ὡς ἂν καθάψοιτο τῆς τῶν ἀκούοντων διανοίας, καὶ τρώσειν αὐτὴν τῷ πληκτικωτάτῳ λόγῳ.

« Ἐμὲ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ζητοῦσι, καὶ γινώσκει μου τὰς ὁδοὺς ἐπιθυμοῦσι, ὡς λαὸς δικαιοσύνην ποιηκώς, καὶ κρίσιν Θεοῦ αὐτοῦ μὴ ἐγκαταλείπων. Αἰτοῦσίν με νῦν κρίσιν δικαίαν, καὶ ἐγγίξιν Θεῷ ἐπιθυμοῦσι. » Εἰς κατάκρισιν λαὸν αὐτοῦ ὀνομάζων τὸν ἁμαρτωλὸν, ὃν ἐγὼ μὲν, φησίν, εἰσέποιησάμην, καὶ ὃν κατηξίωσα λαὸν ἐμὸν χρηματίζειν · οἱ δὲ ἐμάχρυνον ἑαυτοὺς ἐμοῦ, ταῖς ἑαυτῶν ἐκδοτοῖς δεδωμένοι κακίας.

« Omnis spiritus laudet Dominum¹⁰; » et in creatione mundi, insufflante Deo, factus est homo in animam viventem.

Vers. 17-21. « Propter peccatum paululum contristavi eum, et percussi eum, et averti faciem meam ab eo, et contristatus est, et ambulavit tristis in viis suis. Vias ejus vidi, et sanavi eum, et consolatus sum eum, et dedi ei consolationem veram, pacem super pacem iis qui longe et qui prope sunt. Et dixit Dominus : Sanabo eos : qui autem iniqui sunt fluctuabunt, et non poterunt quiescere. Non est gaudium impiis, dixit Deus. » Etiamsi ad breve quoddam tempus, ob quardam ex humana infirmitate profecta peccata, peccantes tristitia affecerim et percusserim, quasi pater filios corripiens : nam, « Quem diligit Dominus, castigat; flagellat autem omnem filium, quem suscipit¹¹; » at quia in castigationis meæ sensum venientes, illi, quæ secundum Deum est, tristitiæ vos dedidistis, ac pœnitentia ducti cum mœrore ambulastis; ideo conversionem et pœnitentiam vestram conspicalus, necnon posteriora gesta vestra, et vias vitæ quas iniistis, vos sanavi et consolatus sum vera utique consolatione : etenim omnia a me familiaribus concessa meis vera sunt. Quamobrem iis, qui per castigationem meam resipuerunt, consolationem dedi veram et pacatam, non autem vulgarem quandam et temporariam, sed abundantissimam; ita ut et cum proxime positis, et cum procul remotis illa fruantur.

C

CAPUT LVIII.

Vers. 1. « Clama cum fortitudine, neque parcas, quasi tuba attolle vocem tuam, et annuntia populo meo peccata eorum, et domui Jacob iniquitates eorum. » Superius quidem salutæris verbi prædicatoribus dicebatur : « Super montem excelsum ascendere qui evangelizas Jerusalem : exaltate et nolite timere : » hic vero non supra montem excelsum ascendere jubetur propheta : neque enim in cacumine positi erant ii, quibus hæc prænuntiabat : sed tantum ut cum fortitudine clamet, et ne parcat, utpote qui ad aures surdorum loquatur, præcipitur, et ut instar tubæ extollat vocem. Tuba vero militare signum est : quare adversus impium et peccatorem, ut contra inimicum, clamore uti jubet, qui ad auditorum mentem pertingat, ipsamque vi vocis feriat et vulneret.

D

Vers. 2. « Me de die in diem quærunt, et scire vias meas cupiunt, tanquam populus, qui iustitiam fecerit, et iudicium Dei sui non dereliquerit. Petunt a me nunc iudicium iustum, et appropinquare Deo cupiunt. » Populum suum ad ipsius condemnationem peccatorem nuncupat : quem ego, inquit, meum ascripsi, et quem populum vocare meum non dedignatus sum : illi vero malitiæ suæ dediti, scæ a me procul removerunt.

¹⁰ Psalms. CL, 6. ¹¹ Uebr. XII, 6.

VERS. 3. « Dicentes : Quare jejunavimus, et non A vidisti? humiliavimus animas nostras, et non cognovisti? » Quia talia impudenter effari audent, magna tu, mi propheta, voce utens, responde illis, et coargue eos, quod judicium meum dereliquerint, et quod omnia quæ proferant, non sincere dicant. « In diebus enim jejuniorum vestrorum invenitis voluntates vestras, et omnes subditos vestros affligitis. » Si ergo de tali jejunio gloriantur, longe præstabilius ipsis erat, ut epulis vacarent, et res hujusmodi non aggredierentur. Quapropter initio prophetiæ dictum est illis : « Jejunium et cessationem et solemnitates vestras odit anima mea. » Nam jejunii otium, non in pœnitentiæ occasionem vertitis, sed illo ad debita exigenda et repelenda utimini.

VERS. 4. « Si ad lites et pugnas jejunatis, et pugnis percutitis humilem, ad quid mihi jejunatis? Videtur ipso quoque prophetiæ tempore tale quiddam factum esse : id quippe sermo subindicat : « Ut hodie audiatur in clamore vox vestra. »

VERS. 5. « Non ego jejunium istud elegi, et diem, ut humiliet homo animam suam. Non si incurvaveris quasi circumulum collum tuum, et cilicium et cinerem substraveris : neque sic vocabitis jejunium acceptabile. » Quod si quis velit modum veri mihi probati jejunii ediscere, hæc agat : Ad lætitiâ vultum componat, et oleo caput inungens secundum salutare præceptum, jejunium clam observet, et soli Patri occulta videnti humilitatem animæ ostendat : in publico autem operibus, pietatis fructus videntibus omnibus exhibeat, omne vinculum iniquitatis solvendo. Quare ait :

VERS. 6. « Non tale judicium elegi, dicit Dominus : sed solve omnem nexum iniquitatis ; dissolve obligationes violentarum cautionum ; dimitte fractios in remissionem ; et omnem syngrapham iniquam lacera, » dictum illud Servatoris opere perficiens : « Si offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te ; relinque ibi munus tuum, et vade prius, reconciliare fratri tuo : et tunc veniens offer munus tuum ¹². »

VERS. 7. « Frange esurienti panem tuum, et pauperes tecto carentes induc in domum tuam. Si videris nudum, tege, et domesticos seminis tui ne despexeris. » Non enim desunt apud homines qui cibo egeant : atque sic tibi abstinentia non lucro erit : sed alio modo animam tuam ales, cum pane tuo indigum et cibi penuria laborantem recreabis.

VERS. 8, 9. « Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanationes tuæ cito orientur : et præbit ante te justitia tua, et gloria Dei circumdabit te. Tunc clamabis, et Deus exaudiet te : adhuc te loquente dicet, Ecce adsum. »

¹² Matth. v, 23

« Λέγοντες· Τί ὅτι ἐνηστεύσαμεν, καὶ οὐκ εἶδες ; ἐταπεινώσαμεν τὰς ψυχὰς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔγνωσ ; » Ἐπειδὴ τοιαῦτα λέγειν ἀναιδῶς τολμῶσι, μεγάλη βοήθη χρῆσάμενος σὺ δέμὸς προφήτης, ἀποκρίναι αὐτοῖς, καὶ ἀπέλεγχε, ὅπως ἐμὴν κρίσιν καταλελοίπασι, καὶ πᾶνθ' ὅσα φάσκουσιν, οὐκ ἀληθῶς διαβεβαιούνται. « Ἐν γὰρ ταῖς ἡμέραις τῶν νηστειῶν ὑμῶν εὐρίσκετε τὰ θελήματα ὑμῶν, καὶ πάντας τοὺς ὑποχείριους ὑμῶν ὑπονούσατε. » Εἰ τοίνυν ἐπὶ τοιαύτῃ σεμνύνονται νηστεία, πολὺ κρεῖττον ἦν αὐτοῖς τροφῇ σχολάζειν, καὶ μὴ τοιαῦτα τολμᾶν. Διὰ ταῦτα γοῦν κατ' ἀρχῆς τῆς προφητείας πρὸς αὐτοὺς ἐλέγετο· « Νηστείαν καὶ ἀργίαν, καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχὴ μου. » Τὴν γὰρ τῆς νηστείας σχολὴν οὐκ ἀφορμὴν ποιεῖσθε μεταμελείας· ἀλλὰ ταύτην εἰς τὴν τῶν ὀφειλόντων ἐσπραξίν ἀναλίσκετε.

« Εἰ εἰς κρίσεις καὶ μάχας νηστεύετε, καὶ τύπτετε πυγμαῖς ταπεινὸν, ἵνα τί μοι νηστεύετε ; » Ἔοικε καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τῆς προφητείας καιρὸν τοιοῦτό τι γεγενῆσθαι· τοῦτο γὰρ αἰνίττεται ὁ λόγος· « Ὡς σήμερον ἀκουσθήναι ἐν κραυγῇ τὴν φωνὴν ὑμῶν. »

« Οὐ ταύτην τὴν νηστείαν ἐξελεξάμην, καὶ ἡμέραν ταπεινοῦν ἀνθρώπων τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Οὐδ' ἂν κάμψης ὡς κρίκον τὸν τράχηλόν σου, καὶ σάκκον καὶ σπόδον ὑποστρώσῃ, οὐδ' οὕτω καλέσετε νηστείαν δεκτὴν. » Εἰ δὲ δὴ ἐθέλοι τις τρόπον ἀληθοῦς καὶ ἐμοὶ τῷ Θεῷ ἀρεστῆς νηστείας διδάσκεισθαι, ταῦτα πραττέτω· Φαῖδρον τὸ πρόσωπον καταστήσας, καὶ τὴν κεφαλὴν ἀλείψας ἐλαίῳ κατὰ τὴν σωτήριον παρακέλευσιν, τὴν μὲν νηστείαν ἐν τῷ κρυπτῷ φυλαττέτω, καὶ τῷ Πατρὶ τῷ βλέποντι τὰ κρυπτὰ μόνῃ τὴν ταπεινώσιν τῆς ψυχῆς δεικνύτω· εἰς δὲ τὸ φανερόν δι' ἔργων τοὺς καρποὺς τῆς κατὰ ψυχὴν εὐλασνδεσμον ἀδικίας. Διὸ φησιν·

« Οὐχὶ τοιαύτην νηστείαν ἐξελεξάμην, λέγει Κύριος· ἀλλὰ λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας· διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων· ἀπόστειλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει· καὶ πᾶσαν συγγραφὴν ἀδικον διάσπα· » αὐτὸ δὴ τὸ λελεγμένον ὑπὸ τοῦ Σωτήρος ἔργῳ πληρῶν, τό· « Ἐὰν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου, κάκει μνησθήσῃ, ὅτι ἔχει ὁ ἀδελφός σου τι κατὰ σοῦ· ἀφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου, καὶ ὑπάγε πρῶτον, διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου· καὶ τότε ἔλθων πρόσφερε τὸ δῶρόν σου. »

« Διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου, καὶ πτωχοῦς ἀστέγους εἰσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. Ἐὰν ἴδῃς γυμνὸν, περίβαλε, καὶ ἀπὸ τῶν οικειῶν τοῦ σπέρματός σου οὐκ ὑπερρῶφει. » Οὐ γὰρ λείπουσιν ἐν ἀνθρώποις οἱ τροφῆς ἐνδεεῖς· καὶ οὕτω γὰρ σοι γένηται οὐ πρὸς κέρδους ἡ αἰτία, ἀλλ' ἐτέρῳ τρόπῳ τραφήσῃ τὴν ψυχὴν τῷ σαυτοῦ ἄρτι τὸν ἐνδεῆ καὶ τροφῆς δεόμενον ἀνακτώμενος.

« Τότε βαγήσεται πρῶτον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ λάματα σου ταχὺ ἀνατελεῖ· καὶ προπορεύεται ἔμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη σου, καὶ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ περιστελεῖ σε. Τότε βοήσῃ, καὶ ὁ Θεὸς εἰσακούσεται σου· Ἐτι λαλοῦντός σου ἔρει· Ἰδοὺ πάρεμι. »

« Ἐὰν ἀφέλῃς ἀπὸ σοῦ σύνδεσμον, καὶ χειροτονίαν, **A** καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ. » Ὁ γὰρ τῶν ὄλων Θεὸς τοὺς μὲν εὐπορεῖν τροφῆς καὶ χρημάτων, τοὺς δὲ ἐνδεεῖς καὶ πένητας ὑπεστήσατο εἰς δοκιμὴν ἐκατέρων· ἔν' οἱ μὲν ἔχοιεν καρπὸν τῆς ἑαυτῶν εὐπορίας διὰ τῆς εἰς τοὺς ἐνδεεῖς παρασχῆς· οἱ δὲ ἐγγυμαζόμενοι τῇ πενίᾳ ἀντὶ πολυκάρπου χώρας τὴν ἀπὸ τῶν εὐπόρων διεποιοῦντο χορηγίαν.

« Καὶ δὴς πεινῶντι τὸν ἄρτον ἐκ ψυχῆς σου, καὶ ψυχὴν τεταπεινωμένην ἐμπλήσῃς· τότε ἀνατελεῖ ἐν τῷ σκότει τὸ φῶς σου, καὶ τὸ σκότος σου ὡς μεσημβρία. » Μάλιστα μὲν γὰρ τὰ πρῶτα τοῖς πᾶσι δεήσει κοιωνεῖν ἀφθόνως· τὰ δὲ ἐξαιρέτα τοῖς οἰκείοις τῆς πίστεως ἀπονέμειν. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἀποστολικὴ διάταξις παρεκελεύσατο, φήσασα δεζιοῦς εἶναι πρὸς **B** πάντας.

« Καὶ ἔσται ὁ Θεὸς σου μετὰ σοῦ διὰ παντός· καὶ ἐμπλησθήσῃ καθάπερ ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ σου, καὶ τὰ ὀστέα σου πιανθήσεται· καὶ ἔσται ὡς κῆπος μεθύων, καὶ ὡς πηγὴ ἣν μὴ ἐξέλιπεν ὕδωρ. » Δηλαδὴ τῆς ψυχῆς αὐτῆς αἱ δυνάμεις πιανθήσονται ὑπὸ τῆς πνευματικῆς καὶ ἐνθέου τροφῆς. Καὶ κῆπος αἰθαλῆς τὰς ἐξ ἀγίου Πνεύματος καρποφορῶν φυτείας, καὶ τὰ πάλαι δὲ τῆς ψυχῆς ἔρημα οἰκοδομηθήσεται ἐν σοί, καὶ ἀναπληρωθήσεται διὰ μαθημάτων καὶ λόγων θείων· ὡς καὶ οἰκοδόμον σε γενέσθαι ἑαυτοῦ, διδασκαλίας ἐνθέοις οἰκοδομοῦντα τοὺς ἐν τῇ αὐτοῦ διανοίᾳ λογισμοῦς. Ἦδη δὲ καὶ φραγμὸν περιβαλεῖς τῇ σαυτοῦ ψυχῇ, περιφράττων αὐτὴν πανταχόθεν, καὶ ἀσφαλίζόμενος ἀπὸ τῶν ἐξωθεν ὀχληρῶν. Ὅσπερ δὲ τοῦ λαοῦ εἶεν ἂν οἱ ἐν αὐτῷ δυνατοί, τὸ πᾶν σῶμα ὑποβαστάζοντες.

« Καὶ οἰκοδομηθήσονται σοὶ αἱ ἔρημοι αἰώνιοι, καὶ ἔσται τὰ θεμέλιά σου αἰώνια γενεῶν γενεαῖς. Καὶ κληθήσῃ οἰκοδόμος φραγμῶν, καὶ τὰς τρίβους σου ἀνὰ μέσον παύσεις. » Φραγμοὺς δὲ οἰκοδομεῖ ὁ περιφράττων καὶ περιτειχίζων διαλεκτικαῖς ἀποδείξεσι τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα· ὁ δὲ τὰ δοκοῦντα προσκόμματα ἐκ τῶν θείων ἀναγνωσμάτων περιαιρῶν διὰ τοῦ σαφηνίζειν τὰ λεγόμενα, οὕτως ἐστὶν ὁ τοὺς ἀνὰ μέσον τῶν τριβῶν λίθους περιαιρῶν. Τῆς γὰρ πλάνης τὰς ἀτραπούς ἀποφράττων, καὶ τὰς τοιαύτας ἀποτειχίζων διακοπὰς, καὶ πάντοθεν ἑαυτὸν τειχίζων καὶ περιφράττων, εἰκότως οἰκοδόμος φραγμῶν ὀνομάζεται. **D**

« Ἐὰν ἀποστρέψῃς τὸν πόδα σου ἀπὸ τῶν Σαββάτων, τοῦ μὴ ποιεῖν τὰ θελήματα σου ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἀγία· καὶ καλέσεις τὰ Σάββατα τρυφερά, ἅγια τῷ Θεῷ· οὐκ ἀρεῖς τὸν πόδα σου ἐπ' ἔργῳ, οὐδὲ λαλήσεις λόγον ἐν ὀργῇ ἐκ τοῦ στόματός σου. Καὶ ἔση πεποιθώς ἐπὶ Κύριον· καὶ ἀναβιδάσεις ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, καὶ ψωμίει σε τὴν κληρονομίαν Ἰακώβ τοῦ πατρὸς σου. Τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. » Ὑποβάλλει δ' ὁ λόγος μὴ θελήματα πράττειν, ὡς ἑαυτοὺς μέθαις καὶ κραυπάλαις σχολάζοντας· ἐν ἀγισμαῖ δὲ καὶ καθαρότητι διάγοντας, οὕτω καὶ τὴν ἡμέραν ἀγιάζειν, τρυφερὰν τε αὐτὴν καὶ ἄλυπον διὰ τῆς ἐν αὐτῇ κατὰ θεὸν ἐπιτελουμένης σχολῆς φυλάτ-

« Si abstuleris a te nexum, et manuum extensionem, et verbum murmurationis. » Nam universorum Deus, alios quidem cibus et pecuniis opulentos, alios vero egenos et pauperes constituit, ad utrumque probationem; ut hi quidem ex largitione egenis prabita, opulentiae suae fructum perciperent, alii vero pauperie afflictati et exercitati, divitum largitione, quasi feracissimo agro fruerentur.

VERS. 10. « Et dederis esurienti panem ex animo tuo, et animam humiliatam impleveris, tunc orientur in tenebris lumen tuum, et tenebrae tuae erunt velut meridies. » Prima sane omnibus sunt largiter distribuenda; praecipua vero domesticis fidei dispensanda. Idipsum enim apostolico praeecepto jubetur, scilicet officiosos esse erga omnes.

VERS. 11. « Et erit Deus tuus tecum semper, et impleberis sicut desiderat anima tua, et ossa tua pinguescent: et erit quasi hortus ebrius, et sicut fons, cui non deficit aqua. » Videlicet ipsius animae virtutes pinguescent a spirituali et divina esca. Et hortus semper virens erit, arborum sancti Spiritus fructibus exornatus, atque illa olim animae deserta in te aedificabuntur, ac disciplina divinisque sermonibus replebuntur; ita ut ipse tui constructor exsistas, cogitationes mentis tuae divina doctrina exaedificans. Ad haec autem animam tuam propugnaculo circummunies, ipsamque contra externos tumultus undique sepies et custodies. Ossa vero populi fuerint ii, qui apud illum praevalidi ac robusti sunt, ita ut totum corpus sustentent.

VERS. 12. « Et aedificabuntur deserta tua perpetua, et erunt fundamenta tua sempiterna in generationes generationum. Et vocaberis aedificator maecciarum, et semitas tuas, quae sunt in medio, quiescere facies. » Sepes autem construit, qui ecclesiastica dogmata dialecticis demonstrationibus circumquaque munit et defendit; qui vero ea, quae in divinis lectionibus offencula esse videntur, dicta explicando removet, is est qui lapides in medio semitarum positos amolitur. Nam quia erroris vias obstruit, et ejusmodi clausulas tutatur ac defendit, seseque undique munit et sepit, aedificator maecciarum jure vocatur.

VERS. 13, 14. « Si averteris a Sabbatis pedem tuum, ut non facias voluntates tuas in die sancta: et vocabis Sabbata delicata, sancta Deo; non levabis pedem tuum ad opus, neque loqueris verbum in ira de ore tuo. Et eris fiduciam habens in Domino: et evehet te ad bona terrae, et cibabit te haereditate Jacob patris tui. Os enim Domini locutum est haec. » His subindicatur non pro lubito singulos agere debere, ita ut ebrietati et crapulae indulgeant; sed in sanctitate et puritate degendum esse, atque ita diem sancte celebrandam oportere: ipsamque laetam ac sine tristitia, ob otium illud Deo consecratum custodire, neque vel tantillum pedem movere

ad alia opera, neque vel verbotenus labia sœdare; **A** sed soli divinarum rerum otio tota die vacare.

χε.λη· μόνη δὲ τῇ σχολῇ τῶν θείων διὰ πάσης προσανέχειν τῆς ἡμέρας.

CAPUT LIX.

VERS. 1. « Annon potest manus Domini salvare? An aggravata est auris ejus, ut non exaudiat? » Postquam in præcedentibus quæ a Judaico populo agenda erant, præscripsit, atque iis qui agenda perfecerint, congruentes pollicitationes obtulit, ac contraria diligentibus promerita supplicia comminatus est; jam his verbis ipsos coarguit, utpote qui aliqua Dei voluntati contraria delegerint: quæ de causa in calamitates delapsi sunt. Ait ergo illis: Nequaquam mihi Deo impossibile erat vos etiam perditos restaurare, neque infirma est manus mea, ut vos, indignos licet, servare nequeam; auris vero mea, quæ omnia audit, non ita aggravata erat, ut non possem vos clamantes exaudire.

VERS. 2. « Sed peccata vestra dissidium faciunt inter vos et Deum: et propter peccata vestra avertit faciem a vobis, ut non miscreatur. » Improbata vestra non sinit vos divina frui providentia, quia Deus peccatum, ut rem putidam, turpem et infamem abominatur. Populo itaque ruinæ ac remotionis a Deo nullam aliam fuisse causam docet, quam peccata eorum: horum vero species deinceps enumerat.

VERS. 3. « Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, et digiti vestri in peccatis: labia vestra locuta sunt iniquitatem, et lingua vestra injustitiam meditatur. » Et perpendas velim eos hic non de idololatria, aut de alio improbo facinore accusari, sed de cæde labii perpetrata, et de oris sui iniquitate. Queis subindicat eorum contra Servatorem conspirationes, atque insidias ab eis contra probos viros structas. Etiamsi vero Servatorem non propria manu trucidarint; cum tamen sanguinem ejus super se et super filios suos expetierint, ac Impiis usi sint clamoribus, reapse declararunt se manus sanguine sœdatas habere, labia eorum iniquitatem locuta esse, et linguam eorum impietatem protulisse. Nam sese decipientes alium Christum expectant, humana quædam et fabulosa de ipso narrantes.

VERS. 4, 5. « Nemo inquitur justa, nec est judicium verum. Confidunt rebus vanis, et loquuntur inania, quia concipiunt dolorem, et pariunt iniquitatem. Ova aspidum frugerunt, et telam aranæ texunt: et qui vult de ovis eorum comedere, frangens urinam invenit, et in ipso regnum. » Adversariarum potestatum semina in se parturiunt: quare malitiæ et improbitatis suæ filii dicebatur, « Serpentes, genimina viperarum. » Proportionem vero quadam ad divinum semen habita, adversariarum potestatum semen, ova appellavit, reptilis generis exemplo insistens: nam aspidem, serpentes et alia

τειν, μηδὲ μέχρι τοῦ τυχόντος κινούντα τὸν πόδα ἐπὶ πράξεσιν ἑτέραις, μηδὲ μέχρι λόγου μολύνειν τὰ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ΄.

« Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ Κυρίου τοῦ σῶσαι; Ἡ ἐδάρινε τὸ οὖς αὐτοῦ τοῦ μὴ εἰσακοῦσαι; » Ὡς πρὸς τὸν τῶν Ἰουδαίων λαὸν διαστειλόμενος ὁ λόγος ἐν τοῖς πρὸ τούτου τὰ πρακτέα, καὶ τοῖς μὲν τὰ πρακτέα δι' ἔργων ἐπιτελέσασαι τὰς προπούσας ἐπαγγελίας παραθεῖς, τοῖς δὲ τάναντία ἐλομένοις τὰς καταλλήλους ἀπειλήσας τιμωρίας· διὰ τῶν προκειμένων ἐλεγχον αὐτοῖς προσφέρει, ὡς τινα ἐναντία ἐλομένοις τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ· οὐ χάριν καὶ τοῖς κακοῖς περιπεπτώκασι. Φησὶν οὖν πρὸς αὐτούς· Οὐκ ἦν ἀδύνατον ἐμοὶ τῷ Θεῷ, καὶ ἀπολλυμένους ὑμᾶς ἀνακτήσασθαι, οὐδὲ ἀσθενεῖ ἡ ἐμὴ χεὶρ καὶ ἀναξίους ὄντας ὑμᾶς διασῶσαι· καὶ τὸ οὖς δὲ τὸ ἐμὸν τὸ πάντων ἀκουστικὸν οὐχ οὕτως ἦν βαρῆκοον, ὡς μὴ δύνασθαι ὑμῶν εἰσακοῦσαι βοῶντων.

« Ἀλλὰ τὰ ἀμαρτήματα ὑμῶν διστώσιν ἀνὰ μέσον ὑμῶν καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ Θεοῦ· καὶ διὰ τὰς ἀμαρτίας ὑμῶν ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον ἀφ' ὑμῶν, τοῦ μὴ ἐλεῆσαι. » Ὁ παράνομος ὑμῶν βίος οὐκ ἐξ τῆς θέλας ὑμᾶς ἀπολαῦσαι προνοίας, διὰ τὸ βδελύττεσθαι ὡσπερ δυσώδη καὶ αἰσχρὰν καὶ ἄτιμον τὴν ἀμαρτίαν. Τὸ μὲν οὖν αἴτιον τῆς ἀποπτώσεως τοῦ λαοῦ καὶ τῆς πορρωτάτου τοῦ Θεοῦ ἀποβολῆς αὐτοῦ οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἐδίδαξεν ἢ τὰς ἀμαρτίας· τὸ δὲ τούτων εἶδος ἐξῆς καταριθμεῖται.

« Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν μεμολυσμέναι αἵματι, καὶ οἱ δάκτυλοι ὑμῶν ἐν ἀμαρτίαις· τὰ χεῖλη ὑμῶν ἐλάλησαν ἀνομίαν, καὶ ἡ γλῶσσα ὑμῶν ἀδικίαν μελετᾷ. » Καὶ θεά, ὡς οὐκ ἐπιμέμφεται αὐτοῖς ἐν τούτοις εἰδωλολατρείαν, οὐδ' ἑτέραν τινὰ παράνομον πράξιν· ἀλλὰ τὴν διὰ χειλέων μαιφονίαν, καὶ τὴν διὰ στόματος παρανομίαν. Δι' ὧν ἠνέξατο τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἐπανάστασιν αὐτῶν, καὶ τὴν κατὰ τῶν δικαίων ἀνδρῶν ἐπιβουλήν. Εἰ δὲ καὶ μὴ αὐτόχειρες γεγῆσιν τοῦ Σωτῆρος, ἀλλὰ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτούς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα αὐτῶν αἰτησάμενοι, καὶ βοαῖς ἀθέοις χρησάμενοι, ἔργῳ παρέστησαν τὰς χεῖρας ἔχειν μεμολυσμένας αἵματι, τὰ τε χεῖλη αὐτῶν λευκαῖνα ἀνομίαν, καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν μεμελετηκένα. Ἐξ-
D απατῶντες γὰρ ἑαυτούς ἕτερον προσδοκῶσι Χριστὸν, ἀνθρώπινά τινα περὶ αὐτοῦ μυθολογοῦντες.

« Οὐθεὶς λαλεῖ δίκαια, οὐδὲ ἐστὶ κρίσις ἀληθινή. Πεποθήσιν ἐπὶ ματαίοις, καὶ λαλοῦσι κενὰ, οἱ κούουσι πόνον, καὶ τίχτουσιν ἀνομίαν. Ὡς ἀσπίδων ἐβῆραν, καὶ ἰσθὸν ἀράχνης ὑφαίνουσι· καὶ ὁ μέλλων τῶν ὠν αὐτῶν φαγεῖν, συντριψάς οὐριον εὔρε, καὶ ἐν αὐτῷ βασιλεῖσκον. » Τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων τὰ σπέρματα ἐν αὐτοῖς κησαντες· διὸ τοῖς τῆς κακίας καὶ πονηρίας αὐτῶν υἰοῖς ἐλέγετο· « Ὅφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν. » Ἀναλόγως δὲ τῷ σπέρματι τῷ θεῷ τῶν τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων σπόρον ὡς ὀνόμασε διὰ τὸ παρὰδεῖγμα τοῦ ἐρπυστικοῦ γένους· ἀσπίδες καὶ βρεῖς, καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ὀσφύων ἐστίν.

Ἐπισηδὴ μετὰ τοσαύτην κακίαν ἐπαγγέλλονται μὲν ἅπαντες ἀπὸ θείων Γραφῶν διδασκαλίας, ἐκπίπτουσι δὲ εἰς γραῦδεις μύθους, καὶ εἰς παραδόσεις ἀνθρώπων, οὐδὲν ὑγιὲς μηδὲ ὠφέλιμον περιεχούσας· εἰκότως ἐπιλέγει· « Καὶ Ἰσθὺν ἀράχνης ὑφαίνουσαι, » τὸ σαθρὸν καὶ ἄτιμον τῆς τοιαύτης αὐτῶν σπουδῆς τῆς ἀράχνης ὑφάσματι παραβάλλων. Ποίων δὲ ὧν μνημονεύει, ἢ περὶ ὧν εἶρηται· « Τὰ ὡὰ ἀσπίδων ἐρῆξαν; » Οἱ μὲν οὖν ἐν κακίᾳ τέλει, διαρρήξαντες τοῦτων τῶν ὧν, τὰ τελεσφορηθέντα εἰς ἑαυτοὺς ὑπέδειξαν· οἱ δὲ ἀτελέστεροι, πρὶν διαρραγῆναι καὶ τελεσφορηθῆναι ἐμφαγόντες αὐτῶν, ἀπόλλυνται. Διὸ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἐρμηνευτὰς εἶρηται· « Ὁ ἐσθίων ἐκ τῶν ὧν αὐτῶν ἀποθάνειται. » Εἰ δὲ τις εὐρεθεὶ συνετὸς ἀνὴρ ὁ συντριβὴν αὐτὰ δυνάμενος ἀνατρεπτικῶ καὶ ἐλεγκτικῶ λόγῳ, οὗτος εὖροι ἂν τὸ ἐν αὐτοῖς ἀνεμιαῖον καὶ οὐριον, καὶ δυσῶδες καὶ φθοριμαῖον, καὶ ἐν τοῦτοις πᾶσιν ἰλυομένον καὶ ἐγκυρπτόμενον, τὸν πάντων ἐρπετῶν καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ βλέμματος θανατοποιῶν, τὸν βασιλίσκον λέγω.

« Ὁ Ἰσθὺς αὐτῶν οὐκ ἔσται· εἰς ἰμάτιον, οὐδὲ μὴ περιβάλλονται ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῶν· τὰ ἔργα αὐτῶν ἔργα ἀνομίας· οἱ δὲ πόδες αὐτῶν ἐπὶ πονηρίαν τρέχουσι, ταχινοὶ ἔχχεται αἷμα, καὶ οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν, διαλογισμοὶ ἀπὸ φόνων. Σύντριμμα καὶ τάλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ οἴδασιν. » Οὐ γὰρ παρεδέξαντο τὸν τῆς εἰρήνης πρῦταν, περὶ οὗ εἶρηται· « Αὐτὸς γὰρ ἔστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν· » διὸ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ταύτην προξενεῖ λέγων· « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφήμι ὑμῖν. » — « Καὶ οὐκ ἔστι χριστὸς ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Αἱ γὰρ τρίβοι αὐτῶν διεστραμμέναι, ἃς διδοῦσιν· καὶ οὐκ οἴδασιν εἰρήνην. » Ψηλαφῶντες γὰρ τὰς θείας Γραφάς, οὐ συνίασιν τὸν ἐν βάθει τῶν λέξεων ἀποκεκρυμμένον νοῦν· περὶ δὲ δὴ μόνην τὴν λέξιν ἀσχολούμενοι, ὥσπερ τινὰ τοῖχον εὐκασι ψηλαφῶν.

Διὰ τοῦτο ἀπέστη ἡ χριστὸς ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐ μὴ καταλάβῃ αὐτοὺς δικαιοσύνη· ὑπομεινάντων αὐτῶν φῶς, ἐγένετο αὐτοῖς σκότος· μείναντες αὐγὴν, ἐν ἀωρίᾳ περιεπάτησαν. Ψηλαφῆσουσιν ὡς τυφλοὶ τοῖχον, καὶ ὡς οὐχ ὑπαρχόντων ὀφθαλμῶν ψηλαφῆσουσι. Καὶ πεσοῦνται ἐν μεσημβρίᾳ ὡς ἐν μεσονυκτίῳ, ὡς ἀποθνήσκοντες στενάξουσι. » Κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τοῦ τῶν ἔθνων μεσημβρινοῦ φωτός, ταῖς σωτηρίαις καὶ εὐαγγελικαῖς αὐγαῖς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταλαμπομένης, μόνοι αὐτοὶ, ὡς ἂν τὰ πρὸς θάνατον ἡμαρτηρότες, πεπτώκασιν, καὶ ὥσπερ ἐν μεσονυκτίῳ διάγουσιν.

« Ὡς ἄρκτος ἢ ὡς περιστέρᾳ ἅμα πορεύονται. Ἄνεμεινάμεν χριστὸν, καὶ οὐκ ἔστι σωτηρία· μακρὰν ἀπέστηκεν ἀπ' ἡμῶν. Πολλὴ γὰρ ἡμῶν ἡ ἀνομία ἐναντίον σου, καὶ αἱ ἁμαρτίαι ἡμῶν ἀντέστησαν ἡμῖν· αἱ γὰρ ἀνομίαι ἡμῶν ἐν ἡμῖν, καὶ τὰ ἐδικήματα ἡμῶν ἔγνωμεν. » Οἱ γὰρ στεναγμοὶ αὐτῶν, εἰ μὲν κατὰ λόγον ἐγένοντο ὑπὲρ ὧν τετολμήκασι κατὰ τοῦ Σωτῆρος, ἐπωφελεῖς ἐγένοντο ἂν. Χρῆ γὰρ αὐ-

A hujusmodi, ova pariunt. Quoniam post tantam exhibitam improbitatem, divinarum quidem Scripturarum doctrinam profitentur, in aniles vero fabulas et in traditiones hominum delabuntur, quæ nihil sanum, utile nihil habent; merito infert, « Et telum aranæ texunt, » putidum illud eorum indecorumque studium telæ aranæ comparans. Qualia porro ova memorat, nisi ea de quibus dicitur: « Ova aspidum eruperunt? » Qui igitur in malitiæ cumulum devenerunt, his diruptis ovis, fetum in se susceperunt: simpliciores vero autequam dirumpantur et fetum edant, ipsa comedentes, pereunt. Quapropter secundum reliquos interpretes dictum est: « Qui comederit ex ovis eorum, morietur. » Quod si quis reperitur vir prudens, qui possit illa hortando et arguendo conterere, is inveniet in illis, venti et lotii odorem putidum atque corruptum, et in his omnibus sæde volutatum et latens omnium reptilium leterrimum, vel visu solo lethiferum, regulum dico.

VERS. 6 - 8. « Tela eorum non erit in vestimentum, neque operientur operibus suis: opera eorum opera iniquitatis: pedes autem eorum ad malitiam currunt, veloces ad effundendum sanguinem, et cogitationes eorum, cogitationes a cædibus. Contritio et miseria in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt. » Neque enim pacis principem receperunt, de quo dictum est: « Ipse enim est pax nostra¹²: » quapropter eam discipulis procurat suis dicens, « Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis¹³. » — « Et non est iudicium in viis eorum. Semitæ enim eorum perversæ, quas pertranseunt, et non noverunt pacem. » Nam cum divinas Scripturas attingunt, in profunditate verborum latentem sententiam non intelligunt: sed uni dictioni vacantes, videntur quasi murum contrectare.

VERS. 9, 10. « Propterea recessit iudicium ab eis, nec apprehendet eos justitia; cum expectarent lucem, factæ sunt eis tenebræ; cum expectarent fulgorem, in caligine ambulaverunt. Palpabunt tanquam cæci murum: et quasi oculos non habeant, attractabunt. Et cadent in meridie tanquam in media nocte, quasi morientes ingemiscent. » Tempore meridiane gentium lucis, salutaribus et evangelicis radiis illustrata Ecclesia Dei, ipsi soli, utpote qui ad mortem percaverint, delapsi sunt, et quasi in media nocte agunt.

VERS. 11, 12. « Tanquam ursus, aut tanquam columba simul incedent. Expectavimus iudicium, et non est salus: longe recessit a nobis. Multa enim iniquitas nostra in conspectu tuo, et peccata nostra obstiterunt nobis. Iniquitates enim nostræ in nobis sunt, et injustitias nostras cognovimus. » Nam gemitus ipsorum, siquidem ratione eorum quæ contra Salvatorem ausi sunt, emissi fuisse.

¹² Ephes. ii, 14. ¹³ Joan. xiv, 27.

ipsis sane fructuosi futuri erant. Etenim opus est ipsos lugere, ingemiscere, lamentari et plangere, sanguinis, quem effuderunt, causa. Verum quia id agere non videntur, sed urbem illam sensilem, Hierosolymam dico, deplorant, et ruinam ejus stolidè lugent, jure bestiarum ferarum comparantur. Quamobrem dicitur: « Et ingemiscent tanquam ursus; » in aliis vero dicitur, « Sicut ursus prole orbata. » Ursus itaque vocantur, quia hæc fera homines devorat. Quandoquidem et ipsi homines devorabant, cædibus vacantes, et prophetas occidentes; ursæ item prole orbatae similes sunt, ob filiorum suorum exitium

Vers. 13. « Impie egimus, et mentiti sumus, et retrocessimus a Deo nostro. Locuti sumus iniqua, et inobsequentes fuimus. Concepimus et meditati sumus de corde nostro verba iniqua. » Hæc autem propheta dicit ex persona populi, docens eos, ut confiteantur Deo peccata, et sese accusent; ut vel ita saltem animo compuncti, gradum revocent et convertantur poenitentiam edocti.

Vers. 14-20. « Et abduximus retro judicium, et justitia longe discessit: quoniam consumpta est in viis eorum veritas, et per rectum iter transire non potuerunt. Et veritas sublata est, et transtulerunt mentem, ut non intelligerent. Et vidit Dominus, et non placuit ipsi, quia non erat judicium. Et vidit, et non erat vir: et consideravit, et non erat qui defenderet: et ultus est eos brachio suo, et misericordia confirmavit. Et induit justitiam quasi lorica, et circumposuit galeam salutaris in capite, et circumdedit se vestimento ultionis: et amictus ejus, tanquam retributurus sit retributionem, opprobrium adversariis. Et timebunt Occidentales nomen Domini, et qui sunt ab ortu solis, nomen gloriosum. Veniet enim, quasi fluvius violentus ira a Domino: veniet cum furore, et veniet propter Sion qui liberat, et avertet impietates a Jacob. » Hic item per Sion pia religio significatur, quam diversis modis Ecclesiam Dei esse comprobatum est. Hujus itaque Dei civitatis causa venturus liberator esse dicitur, qui jam prope est. Et quid faciet? Dimittet peccata accedentibus ad se.

Vers. 21. « Et hoc ipsis Testamentum a me est, dixit Dominus. Spiritus meus, qui est in te: et verba, quæ dedi in os tuum: et non deficient ex ore tuo, neque ex ore seminis tui. Dixit enim Dominus amodo et usque in sæculum. » Hic itaque Spiritus Testamentum erat: quamobrem Salvator et Dominus noster Jesus Christus discipulis suis Spiritum dedit dicens: « Accipite Spiritum sanctum; si cuiuspiam remisieritis peccata, remittentur ei ¹⁴. » Hoc igitur Novum Testamentum est, et caput mysterii, Spiritus sanctus. Et verba, quæ dedi in os tuum, et non deficient. » Manent enim et in præsentem et in futuro sæculo hæc omnia, secundum Servatoris nostri ver-

Α τούς καὶ πενθεῖν καὶ στεναῖζειν, καὶ ἀποδύρεσθαι, καὶ δακρύνειν, ὧν ἐξέχον αἱμάτων ἕνεκα. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο μὲν οὐ προσποιοῦνται, τὴν δὲ πόλιν τὴν αἰσθητὴν, λέγω δὴ τὴν Ἱερουσαλήμ, ἀποκαλοῦνται, καὶ τὴν πτώσειν αὐτῆς στεναῖζουσιν ἀλόγως· εἰκότως ἀγρίῳ θηρίῳ παρεδλήθησαν. Διὸ λέλεκται· « Καὶ στεναῖζουσιν ὡς ἄρκτος· » καὶ ἐν ἄλλοις δὲ εἰρηται· « Ὡς ἄρκτος ἀτεκνουμένη. » Ἄρκτος μὲν οὖν διὰ τὸ ἀνθρωποπόρον τοῦ θηρὸς ὠνομάσθησαν. Ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ ἀνθρώπους ἔφαγον μαιφονοῦντες, καὶ τοὺς προφῆτας ἀναίρουσιντες· ἀτεκνουμένη δὲ ἄρκτιν παρωμοιώθησαν διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν τέκνων αὐτῶν.

« Ἦσεθήσαμεν, καὶ ἐψευσάμεθα, καὶ ἀπίστημεν ὀπίσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἐγαλήσαμεν ἀδικία, καὶ ἠπειθήσαμεν. Ἐκύομεν, καὶ ἐμελετήσαμεν ἀπὸ καρδίας ἡμῶν λόγους ἀδίκους. » Λέγει δὲ ταῦτα ὁ προφήτης ἐκ προσώπου τοῦ λαοῦ, διδάσκων αὐτοὺς ἐξομολογεῖσθαι τῷ Θεῷ τὰς ἁμαρτίας καὶ κατηγορεῖν αὐτοὺς ἑαυτῶν, ἵνα καὶ οὕτως, πληγέντες τὴν ψυχὴν, ἀνανεύσωσι καὶ ἐπιστρέψωσι, μετανοεῖν διδαχθέντες.

« Καὶ ἀπίστησαμεν ὀπίσω τὴν κρίσιν, καὶ ἡ δικαιοσύνη μακρὰν ἀφέστηκεν· ὅτι κατηναλώθη ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν ἡ ἀλήθεια, καὶ δι' εὐθείας οὐκ ἐδύναντο διελεῖν. Καὶ ἡ ἀλήθεια ἤρται, καὶ μετέστησαν τὴν διάνοιαν τοῦ συνιέναι. Καὶ εἶδε Κύριος, καὶ οὐκ ἤρεσεν αὐτῷ, ὅτι οὐκ ἦν κρίσις. Καὶ εἶδε, καὶ οὐκ ἦν ἀνὴρ· καὶ κατενόησε, καὶ οὐκ ἦν ἀντιληφόμενος· καὶ ἠμύνατο αὐτοὺς τῷ βραχίονι αὐτοῦ, καὶ τῇ ἐλεημοσύνῃ ἐστηρίσατο. Καὶ ἐνεδύσατο δικαιοσύνην ὡς θώρακα, καὶ περιέθετο περικεφαλαῖαν σωτηρίου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ περιεβάλετο ἱμάτιον ἐκδικήσεως· καὶ τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ, ὡς ἀνταποδώσων ἀνταπόδοσιν, θνείδος τοῖς ὑπεναντίοις. Καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ οἱ ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου τὸ ὄνομα τὸ ἔνδοξον. Ἦξει γὰρ ὡς ποταμὸς βίαιος ἡ ὄρη παρὰ Κυρίου· ἤξει μετὰ θυμοῦ, καὶ ἤξει ἕνεκεν Σιών ὁ βυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ. » Πάλιν δὲ καὶ ἐνταῦθα τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα σημαίνεται διὰ τῆς Σιών, ἥτις διαφόρως ἀπεδείκνυτο οὕσα ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ. Ταύτης οὖν ἕνεκεν τῆς τοῦ Θεοῦ πόλεως ἤξει λέγεται ὁ βυόμενος ὁ ἀγχιστεύων. Καὶ τί ποιήσει; Συγχωρήσει τὰς ἀδικίας τοῖς προσιοῦσιν αὐτῷ.

« Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ Διαθήκη, εἶπε Κύριος. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐμὸν, ὃ ἐστὶν ἐπὶ σοί, καὶ τὰ ῥήματα ἃ ἔδωκα εἰς τὸ στόμα σου· καὶ οὐ μὴ ἐκλίπῃ ἐκ τοῦ στόματός σου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπέρματος σου. Εἶπε γὰρ Κύριος ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. » Τούτο γοῦν τὸ Πνεῦμα ἡ Διαθήκη ἐτύχχανε διόπερ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἐδίδου τὸ Πνεῦμα λέγων· « Ἀἰθεστε Πνεῦμα ἅγιον, ἐάν τις ἀφήτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτῷ. » Αὕτη τοίνυν ἡ Καινὴ Διαθήκη, καὶ τὸ κεφάλαιον τοῦ μυστηρίου, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. « Καὶ τὰ ῥήματα ἃ ἔδωκα εἰς τὸ οὖς σου, καὶ οὐ μὴ ἐκλίπῃ. » Μένει γὰρ καὶ εἰς τὸν παρόντα αἰῶνα καὶ

¹⁴ Joan. xx, 22, 23.

εις τὸν μέλλοντα ταῦτα πάντα, κατὰ τὰ ῥήματα, & Α ba in Evangeliiis tradita ab ipso Salvatore dicente, εἶδεδξαν αὐτοὺς ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις εἰπών· «Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσιν.»

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ξ'.

«Φωτίζου, φωτίζου, Ἱερουσαλήμ· ἦκει γάρ σου τὸ φῶς, καὶ ἡ δόξα Κυρίου ἐπὶ σὲ ἀνατέταλκεν.» Ἐπεὶ τοίνυν ὁ Χριστὸς αὐτὸς ἦν τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ, καὶ φῶς τοῖς εἰς τὸν κόσμον· εἰκότως τῆς τοῦτο παρουσίας ἀπολαύειν ὁ λόγος τῆ Ἱερουσαλήμ προσεφώνει λέγων· «Φωτίζου, φωτίζου, Ἱερουσαλήμ· ἦκει γάρ σου τὸ φῶς.» Αὐτῆς δὲ εἶναι φάσκει τὸ φῶς, διὰ τὸ αὐτῆ τὰς περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπαγγελίας ὑπὸ τῶν προφητῶν κεκηρύχθαι. Εἰ μὲν οὖν πεισθεῖσα τῷ παραγγέλματι, τοῦ φωτὸς μετελήφει, τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ παραδεξαμένη, διέμεινε ἂν ἐν εἰρήνῃ μέχρι τέλους. Τὸ γὰρ πάλαι σοι διὰ τῶν προφητῶν καταγγελλόμενον φῶς ἰδοὺ νῦν ἐλήλυθε. Διὸ μὴ μέλλε, φωτίζου δὲ, φωτίζου, καὶ τῆς χάριτος μεταλάβανε· ἔστι γάρ σοι φωτισθεῖση τάδε καὶ τάδε.

«Ἰδοὺ σκότος καλύψει γῆν καὶ γνόφος ἐπ' ἔθνη. Ἐπὶ δὲ σὲ φανήσεται Κύριος, καὶ ἡ δόξα αὐτοῦ ἐπὶ σὲ ὀφθήσεται.» Ὡς κατὰ τὴν πρώτην παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύνασθαι ταῦτα πληροῦσθαι· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν καὶ ἑνδοξον αὐτοῦ θεοφάνειαν τέλους αὐτὰ τεύξεσθαι.

«Καὶ πορεύσονται βασιλεῖς ἐν τῷ φωτί σου, καὶ ἔθνη τῆ λαμπρότητί σου.» Οὐ γὰρ ἐπὶ πάντας ἀνατελεῖς, ἀλλ' ἐπὶ μόνους τοὺς ἀξίους. Τοὺς γὰρ μὴ τοιοῦτους διαλήψεται τὸ ἐξώτερον σκότος καὶ τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, καὶ ὅσα ἄλλα τοῖς ἀσεβέσιν ἠπειληται. Δεῖ δὲ πρότερον φωτὸς καὶ ἀνατολῆς τοῖς μέλλουσιν αὐτοῦ βῆσθαι τὴν δόξαν· ὅπως, ἐν ἡμέρᾳ θεῖκου φωτὸς γενόμενοι, θεωροὶ τῆς δόξης τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καταστῶσιν.

«Ἄρον κύκλω τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ ἴδε συνηγμένα τὰ τέκνα σου.» Διὸ πάντες οἱ ἐξ ἔθνῶν εἰς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Χριστοῦ πεπιστευκότες ἐπαγγελίαν εὐαγγελίαν εὐαγγελίαν ἀναπαύεσθαι εἰς κόλπους Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, τοῦτο τοῦ Σωτῆρος αὐτοῦ διδάξαντος. Καὶ ἐν ἑτέροις δὲ πλεοσιν ἢ ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησία θυγάτηρ ἀνηγόρευται Σιών καὶ θυγάτηρ Ἱερουσαλήμ. «Ἦκασιν πάντες οἱ υἱοὶ σου μακρόθεν, καὶ αἱ θυγατέρες σου ἐπ' ὤμων ἀρθήσονται.» Ἦμεν γὰρ πόρρω που καὶ μακρὰν τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ξένοι τῶν δικαίων, τῆς ἐπαγγελίας ἐλπῖδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ. Αἶτε γὰρ ἀπαλαῖ οὐσαι ψυχὰι καὶ εἰ νήπια, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὴν καὶ ἄδολον γάλα ἐπιποθοῦσι· διὰ τε τῆς ἐν Χριστῷ ἀναγεννήσεως γενόμεναι τέκνα τοῦ Ἀβραάμ, ὑποδοσάζονται ἐπ' ὤμων, αἰρόμεναι καὶ ὑποκουφίζόμεναι ὑπὸ τῶν χειραγωγούντων αὐτὰς διδασκάλων· οἷος ἦν ὁ Παῦλος λέγων· «Ὡς ἂν τροφὸς θάλπη τὰ ἐστυῆς τέκνα, οὕτως ἰμερόμενοι ὑμῶν,» καὶ τὰ ἐξῆς.

«Τότε ὄψῃ, καὶ φοβηθήσῃ, καὶ ἐκστήσῃ τῆ καρδίᾳ, ὅτι μεταβαλεῖ εἰς σὲ πλοῦτος θαλάσσης, καὶ

ba in Evangeliiis tradita ab ipso Salvatore dicente, «Cælum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt 16.»

CAPUT LX.

VERS. 1. «Illuminare, illuminare, Jerusalem, venit enim lumen tuum, et gloria Domini super te orta est.» Quoniam ergo ipse Christus erat lux et veritas et vita, lux scilicet iis qui in mundo sunt, ejus præsentia fructuram Jerusalem merito prænuuntiabat his verbis, «Illuminare, illuminare, Jerusalem, venit enim lux tua.» Ejus autem esse lucem ait, quia ipsi venturi Christi pollicitationes a prophetis prædicatæ sunt. Si igitur præcepto morigera, lucis consors fuisset, Christum Dei suscipiendo, usque in finem utique in pace mansisset. Etenim ecce jam venit lux illa, olim tibi per prophetas annuntiata. Quare ne cuncteris, sed illuminare, illuminare, et gratiæ particeps esto; tibi enim illuminatæ hæc et illa aderunt.

VERS. 2. «Ecce tenebræ operient terram, et caligo super gentes. Super te autem apparebit Dominus, et gloria ejus in te videbitur.» Quæ sane in primo Salvatoris adventu accidisse possunt; ac etiam in secunda et gloriosa divinaque ejus præsentia finem consequi valebunt.

VERS. 3. «Et ambulabunt reges in lumine tuo, et gentes in splendore tuo.» Non omnibus enim, sed dignis tantum orieris. Indignos quippe tenebræ exteriores et ignis æternus excipient, necnon alia omnia quæ impiis comminatus Dominus est. Nam qui gloriam ejus visuri sunt, luce primum et ortu ejus opus habent, ut in die divinæ lucis, gloriæ unigeniti Filii Dei speculatores esse valeant.

VERS. 4. «Leva in circuitu oculos tuos, et vide congregatos filios tuos.» Quamobrem quotquot ex gentibus Christi opera in Deum crediderunt, promissionem accepere, quod in sinu Abrahamæ, Isaac et Jacobi requiem habituri sint: id ipso Salvatore docente. Aliis item in locis Ecclesia ex gentibus filia Sion et filia Jerusalem vocatur. «Venerunt omnes filii tui de longe, et filiarum tuarum humeris gestabuntur.» Erasmus quippe longe et procul positi a republica Israelis, ac justis extranei, spem promissionis non habentes, atque impii in mundo versabamur. Nam teneræ et adhuc infantes animæ, quasi pueruli modo geniti, rationabile et sine dolo lac concupiscunt: ac per regenerationem in Christo, filii Abrahamæ effectæ, humeris gestantur a magistris suis, vinctibus, sublatae atque sustentatæ, qualis erat Paulus, qui ait, «Tanquam si nutrix foveat filios suos, ita desiderantes 17,» etc.

VERS. 5. «Tunc videbis, et timebis, et obstupesces corde, quia transferentur in te divitiæ ma-

¹⁶ Matth. xxiv, 35. ¹⁷ I Thess. ii, 7.

ris; et gentium et populorum. » Hic quoque observes A
velim, quo pacto multitudinem ingentem illam eorum, qui salutem consequuntur, maris fluctibus comparet. Fortitudo autem gentium si fuerint, qui bonis operibus dediti, a spiritualis vitæ cursu et tenere non deficient.

Vers. 6, 7. « Et venient tibi greges camelorum, et operient te cameli Madiam et Gephâr. Omnes de Saba venient, ferentes aurum, et thus ferent, et Salutare Domini annuntiabunt. Et omnes oves Cedar congregabuntur, et arietes Nabaioth venient, et offerentur acceptabilia super altare meum. » His subindicari puto eos qui in Ecclesia opibus et divitiis affluunt: sic enim Salvator divitem camelo comparans dicebat, « Facilius est camelum per foramen acus ingredi, quam divitem in regnum cœlorum ».¹⁶ B
Cæterum admirabile illud erat, quia quod impossibile hominibus, id ipsum Deo possibile est. Quapropter Jerusalem, admiratione capta, gaudio repletur, dum scilicet animas camelis comparatas, immutatas, et quasi per foramen acus, per angustam et arctam viam in vitam æternam ingredientem conspicit. Cameli vero non vacui et sine sarcina venerunt, sed dona Deo, ut par est, offerentes ad animæ suæ redemptionem. Itaque cameli Salutare Domini annuntiabunt, postquam memorata dona obtulerint; thus, scilicet spiritualem suavemque theologiæ odorem; aurum vero, corporeas nimirum opes. Madiam porro et Gephâr, regiones barbarorum sunt, camelorum feraces, quemadmodum et Saba, supra Arabiam sita, penes quos populos camelorum genus ingenti numero est: quare horum exemplo sermo utitur. Et mihi sane videtur his verbis Scripturam, juvenulas et infantiles corporeorum Judæorum aures allicere et demulcere, ut eas pertrahat et hortetur ad vitam illam et religionem, quæ secundum Deum est, mature ineundam.

« Et omnes oves Cedar. » Hujusmodi animas alienigenas et extraneas esse subindicans: siquidem per camelos, opulenti et divites homines indicantur; per oves autem, mansuetiores ac simpliciores; per arietes, ii maxime ex gentibus qui principatu valentes convertebantur: quos ad altare Dei munera allaturos esse sermo declarat. Et vero jam impletum oraculum videre est: cum ex conversione gentium, hujusmodi animæ sese piæ religionis verbo dedentes, et altaris Dei ministerio assistentes videantur. Nam tunc maxime per horum conversionem et salutem, Ecclesia Dei laudibus celebratur: quare deinceps dicitur: « Et domus orationis meæ glorificabitur. »

Vers. 8. « Quinam hi sunt? ut nubes volant, et sicut columbæ cum pullis super me. » Id porro intelligemus si Pauli vocem perpendamus, quæ sic habet: « Nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Christi, rapiemur in nubibus obviam Do-

έθνών και λαών. » Καί ένταύθα δέ τήρει όπως την πολλήν πολυπληθίαν των σωζομένων πλήθει θαλάσσης άπεικασε. Δύναμις δέ των έθνών οι κατορθούντες ελεν άν μηδ' έξασθενήσαντες προς τον τονον του νοητου βλου.

« Καί ηξουσί σοι άγέλαι καμηλων, και καλύψουσί σε κάμηλοι Μαδιάμ και Γεφάρ. Πάντες εκ Σάβα ηξουσι, φέροντες χρυσιον, και λιθανον οσσουσι, και το Σωτήριον Κυριου ευαγγελιουνται. Και πάντα τα πρόβατα Κηδάρ συναχθήσονται, και κριοι Ναβαιώθ ηξουσι, και άνενεχθήσεται δεκτά επί το θυσιαστήριόν μου. » Αινίτεσθαι δέ οίμαι διά τούτων τους έν τη Έκκλησία εύπόρους και πλουτον περιβρομένους· ούτω γούν και ο Σωτήρ των πλουσιον καμηλιμ παραβάλλων Ελεγεν, « Εύοκώτερον έστι κάμηλον διά τρυμαλιās βραφιδος εισελθειν η πλουσιον εις την βασιλειαν των ουρανών. » Πλην άλλα το θαύμα τουτ' ην, ότι το παρά άνθρωποι άδύνατον, τουτο δυνατόν γίνεται τώ Θεώ. Διά και εξίσταται: Ίερουσαλημ διά του χαράς πληροϋσθαι· καμηλοις δη παραβελημένας ψυχάς θεωμένη μεταβαλούςας, και ώσπερ διά τρυμαλιās βραφιδος διά της στενης και τεθλιμμένης οδοϋ εις την αιώνιον ζωην εισιούσας. Ου δίχα δέ φορτίου προσέσαν αύται, δώρα δέ τώ Θεώ προσφέρουσαι εικότως τά λύτρα της αύτων ψυχης. Ούκοϋν αι κάμηλοι το Σωτήριον Κυριου ευαγγελιουνται μετά του δώρα προσφέρειν τά προλεχθέντα· λιθανον δέ την της θεολογιας πνευματικην εύωδιαν, χρυσιον δέ την σωματικην εύποριαν. Η δέ Μαδιάμ και Γεφάρ γόνιμοι καμηλων εισι χώραι βαρβάρων, ώς και η Σαβά, υπέρ την Άραβίαν κειμένη, παρ' οις πολυπληθει το των καμηλων γένος· διά τη τούτων κέχρηται ο λόγος εικόνη. Καί μοι δοκει διά τούτων ο λόγος θέλγειν και έγλυκαίνειν τάς άκοάς τάς νηπιώδεις των σωματικών Ιουδαίων εις το έφελκύσασθαι αύτάς, και προτρέψαι σπύθειν εις τον κατά Θεον βιον και πολιτείαν.

« Καί πάντα τα πρόβατα Κηδάρ »· το άλλογενές και άλλόφυλον των τοιούτων δη ψυχών αιγιτόμενος. Διά μόν οϋν των καμηλων οι εύποροι και πλουστοι των έν ανθρώποις έδηλοϋντο· διά δέ των προβάτων οι ημερώτατοι και άπλούστατοι· διά δέ των κριών, οι αρχικώτατοι των έξ έθνών επιστρεφόντων· οϋς άνενεχθήσεται δώρα επί το θυσιαστήριον του Θεου φησιν ο λόγος. Καί έστι το λόγιον πληρούμενον θεάσασθαι· έπειδάν εκ της των έθνών επιστροφης τοιάσδε ψυχάς Ιδοι τις αναθείσας ταυτάς τώ της θεοσεβειας λόγω και της λειτουργιας του θυσιαστηριου του Θεου προσεδρευούσας. Τότε γάρ μάλιστα διά της των τοιούτων επιστροφης και σωτηριας η Έκκλησία του Θεου δοξάζεται· διά λέλεκται και εξής· « Καί ο οικος της προσευχης μου δοξασθήσεται. »

« Τίνες οίδε; ώς νεφέλαι πέτανται, και ώσει περιστεραι σύν νεοσσοίς επ' έμέ. » Καί τουτο δέ νοήσομεν επιστήσαντες τη Παύλου φωνή διδασκούση, ώς άρα, « Ημείς οι ζώντες, οι περιλειπόμενοι εις την παρουσίαν του Χριστου, άρπαγησόμεθα έν νεφέλαις

¹⁶ Matth. xix, 24.

εις ἀπαντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτως πάν- A
τοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα·) συναφόντες δηλαδὴ καὶ
συγκαταλεγέντες τῷ χορῷ τῶν ἐν τῷ προτέρῳ λαῷ
κατωρθωκότων. Διὸ ἀποθαυμάζοντες τὴν εἰς ἀνθρώ-
πους χυθεῖσαν τοῦ Χριστοῦ χάριν καὶ τῶν ἐξ ἐθνῶν
σωζομένων τὸ πλῆθος, τὴν τε εἰς οὐρανοὺς αὐτῶν
ἀνάπτῃσιν, τὴν μετὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ βίου φασί· Τίνες
οἶδε; ὡς νεφέλαι πέτανται, καὶ ὡς περιστέραὶ σὺν
νεοσσοῖς ἐπ' ἐμέ. »

« Ἐμὲ αἱ νῆσοι ὑπέμειναν, καὶ πλοῖα θαρσεῖς ἐν πρώ-
τοις, ἀγαγεῖν τὰ τέκνα σου μακρόθεν, καὶ τὸν ἄργυρον
καὶ τὸν χρυσὸν αὐτῶν μετ' αὐτῶν, καὶ διὰ τὸ ὄνομα Κυ-
ρίου τὸ ἅγιον, καὶ διὰ τὸ τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ ἐνδοξον
εἶναι. » Τὰς ἐκκλησίας δὲ νήσους καὶ διὰ τῶν ἔμπρο-
σθεν ὁ λόγος ἠντίτετο σημαίνων. Ἐπεὶ τοίνυν τὰς ἐπ-
ηγγελμένας πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας αἱ ἐκ B
κλησαίαι τοῦ Θεοῦ τὰς προφητείας, διερχόμεναι προσ-
εδῶκων, εἰκότως φησὶν: « Ἐμὲ νῆσοι ὑπέμειναν. Ἡλοῖα
Θαρσεῖς; » αἰνίττεται τὰ σώματα οἷς ἐπενήξαντο κα-
τὰ τὸν θνητὸν βίον αἰ ψυχαί. Θαρσεῖς δὲ ἀλλοφύλων
πάλιν ἐτύχχανε χώρα· διὸ περὶ ἀλλοφύλων ἀπίστων
εἴρηται ποῦ· « Ἐν πνεύματι βιαίῳ συντριψεῖς πλοῖα
Θαρσεῖς. » Ἄλλ' ἐκεῖνο μὲν συντριβέτο· ἐνταῦθα δὲ
τὰ τέκνα τῆς παλαιᾶς Ἰερουσαλὴμ τὰ ἐξ ἐθνῶν αὐ-
τῇ προσγεγόμενα αὐτοῖς πλοίοις μακρόθεν πρὸς αὐ-
τὴν ἦξει· τουτέστιν, αὐτοῖς σώμασιν ἐπὶ τὸ κρεῖττον
μεταβληθεῖσι. Ἡξοῦσι τοίνυν αὐτοῖς τοῖς σώμασιν οἱ
προλεχθέντες τὰς κατ' ἀρετὴν πράξεις ἄργυρον καὶ
χρυσὸν ὀνομαζομένας ἐπαγόμενοι. Πράξεις δὲ οἶδε τὸν
χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον ὁ Ἀπόστολος.

« Καὶ οἰκοδομήσουσιν ἀλλογενεῖς τὰ τεῖχη σου, καὶ C
οἱ βασιλεῖς αὐτῶν παραστήσουσιν σοι. Διὰ γὰρ ὀργὴν
μου ἐπάταξά σε, καὶ διὰ ἔλεον ἠγάπησά σε. Καὶ ἀν-
οιχθήσονται αἱ πύλαι σου διὰ παντός, ἡμέρας καὶ νυ-
κτὸς οὐ κλεισθήσονται, εἰσαγαγεῖν πρὸς σὲ δύναμιν
ἐθνῶν, καὶ βασιλεῖς αὐτῶν ἀγομένους. » Καὶ αὐτὸ δι'
ἔργων ἐπιτελούμενον ὄφει ἐπιστήσας τὸν νοῦν, ὡς ἐξ
ἀλλογενῶν καὶ ἀλλοφύλων ἐθνῶν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ
Θεοῦ προσεστῶτες ἄνδρες διδασκαλαῖς περιφράττου-
σιν, ὡσπερ τισὶ περιβόλοις καὶ τείχεσιν ἀσφαλιζόμε-
νοι τὸν τῆς θεοσεβείας λόγον, εἰς τὸ μὴ παρεισδύε-
σθαι τοὺς ἄλλοτρῆους τῆς πίστεως, μηδὲ χώραν ἔχειν
ἐπιβουλῆς κατὰ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων. Οἱ γοῦν
τῶν Ῥωμαϊκῶν ταγμάτων ἄρχοντες, καὶ τῶν κρα-
τούντων βασιλέων ὁ φόβος τὰ μεγάλα συμβάλλεται
πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ἐπιβουλεύειν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ
Θεοῦ πειρωμένῳ. Πύλαι δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ πόλεως τί-
νες ἂν εἴεν ἢ αἱ στοιχειώδεις καὶ εἰσακτικαὶ διδασκα-
λαίαι; Διὰ νυκτὸς καὶ ἡμέρας, φησὶν, ἠνεψῆθαι πᾶσιν
ἀνθρώποις πρὸς τὸ πάντας εἰσδέχεσθαι τοὺς ἐξ ἀπάν-
των τῶν ἐθνῶν θεοσεβεῖν προηρημένους. Δυνάμεις
μὲν οὖν τῶν ἐθνῶν εἰσιν οἱ δυνάμενοι λέγειν· « Πάν-
τα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με »· βασιλεῖς δὲ αὐ-
τῶν οἱ ἐξάιρετοι καὶ τῆς ἐπουρανίου βασιλείας ἄξιοι.
Ἦδη δὲ καὶ σωματικούς Ῥωμαίων αυτοκράτορας καὶ
βασιλεῖς ὁρῶν τις ὑποτρέχοντας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ
Θεοῦ τὰς πύλας, καὶ τῶν εἰσω πυλῶν μυστηρίων κατ-
αξιουμένους, πῶς οὐκ ἀλήθειαν μαρτυρήσει τῷ θεοπίστῳ;

· ¹⁹ I Thess. iv, 16. ²⁰ Psal. xlviii, 8. ²¹ Philipp. iv, 15.

mino in aera: et sic semper cum Domino erimus¹⁹; »
adjuncti scilicet et annumerati choro eorum, qui
in prisco illo populo probe se gesserunt. Quocirca,
effusam Christi in homines gratiam admirantes,
necnon gentium, quæ salutem obtinent, multitudi-
nem, eorumque post mortem ad cælum volatum,
dicunt, « Quinam hi sunt? ut nubes volant, et sicut
columbæ cumi pullis super me. »

VERS. 9. « Me insulæ expectarunt, et naves
Tharsis in primis, ut adducant filios tuos de longe,
et argentum et aurum eorum cum eis, propter no-
men Domini sanctum, et ut sanctus Israel gloriosus
sit. » Ecclesias vero in præcedentibus per insulas
adumbrari significabat. Quia igitur promissa patri-
bus facta Ecclesiæ Dei, prophetias evolventes, ex-
spectabant, jure ait, « Me insulæ expectarunt.
Naves Tharsis; » his subindicat corpora, in quibus
enatabant animæ in hac mortali vita constitutæ.
Tharsis item alienigenarum gentium regio erat:
quare de incredulis alienigenis alicubi dicitur, « In
spiritu vehementi conteres naves Tharsis²⁰. » Sed
illud quidem conterebatur: hic vero filii antiquæ
illius Jerusalem, qui ex gentibus ad eam accedent
procul et ad ipsam appellent vecti navibus, id est,
corporibus in melius commutatis. Cum ipsis ergo
corporibus prædicti venient, opera cum virtute edi-
ta, aurum et argentum dicta, advehentes. Opera
vero pro auro et argento accipit Apostolus.

VERS. 10, 11. « Et ædificabunt alienigenæ muros
tuos, et reges eorum astabunt tibi. Propter iram
enim meam percussi te, et propter misericordiam
dilexi te. Et aperientur portæ tuæ semper, die ac
nocte non claudentur, ut inducant ad te potentiam
gentium, et reges earum duces. » Et hoc re per-
actum videas, si animo attendas, ex alienigenis
et extraneis gentibus viros Ecclesiæ Dei præfectos
ipsam doctrinam circummunire, piæ religionis verbum
quasi septo et muro tutantes, ne alieni a fide sub-
reperant, neve locum habeant insidias contra veritatis
dogmata parandi. Romanorum quippe exercituum
principes, ac imperantium regum metus maxime
conferunt ad depellendum eos, qui Ecclesiæ Dei
insidias struunt. Portæ autem civitatis Dei, quæ-
nam fuerint, nisi elementares illæ et initiales doctri-
næ? Nocte et die, inquit, omnibus hominibus apertæ
sunt, ut excipiant eos ex omnibus gentibus, qui
Deum colere in proposito habent. Potentia gentium
sunt ii qui dicere valent, « Omnia possum in eo qui
me confortat²¹: » reges earum ii sunt qui præ-
stantiores et cælesti regno digni habentur. Jam
vero, cum corporeo more acceptos Romanorum
imperatores vidimus ad ecclesias Dei concurrentes,
et mysteriorum quæ intra januas peraguntur parti-
cipes, quomodo vaticinii veritatem non confitea-
mur?

VERS. 12, 13. « Gentes enim et reges, qui tibi non servant, peribunt, et gentes vastitate vastabuntur. Et gloria Libani ad te veniet, in cyparisso et pinu et cedro simul, ad glorificandum locum sanctum meum. » Nam salutari et pulcherrima servitute civitati Dei servendum est, videlicet Ecclesiæ, et piæ religioni, quæ in ea colitur, pulcherrimæ et celsissimæ Libani arbores deferentur, ut illis locus sanctus meus gloria afficiatur. Tales autem fuerint, eruditi viri ex gentibus, sapientia sæculi hujus imbuti, quos in Ecclesia Dei florentes, ac sermonis apparatu ipsam ornantes conspicimus, neutiquam a vero aberres, si dicas eos allegorico more, ligua Libani, cyparissos, pinus et cedros vocari : queis locus sanctus Dei necnon vestigia pedum ejus, videlicet Ecclesia, glorificatur.

VERS. 14. « Et ibunt ad te timentes filii eorum, qui te humiliaverunt, et irritaverunt : et vocaberis civitas Sion, sancti Israel. » Et sane multos novimus ex iis, qui olim in Ecclesiam blasphemata verba protulerunt, ipsamque irritaverunt, qui jam mutata sententia, Deum in ea adoratum venerunt.

VERS. 15-17. « Quia fuisti derelicta, et odio habita, et non erat qui auxiliaretur. Et ponam te in exultationem sempiternam, in lætitiā generationibus generationum, et suges lac gentium, et divitias regum comedes. Et cognosces, quia ego sum Dominus, qui salvum te facio, et qui eruo te Deus Israel. Et pro ære afferam tibi aurum : pro ferro autem afferam tibi argentum, pro lignis afferam tibi æs, et pro lapidibus ferrum. Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia. » Hoc vero quid fuerit, nisi novum mysterium evangelicæ doctrinæ, et elementaris illa Novi Testamenti doctrina, cujus consortes sunt ii qui in Christo regenerantur, qui seipsis meliores futuri sunt, ac Dei structuræ utiliores, quemadmodum et primi, qui pro ære et ferro aurum et argentum in commutationem obtinuerunt?

VERS. 18. « Et non audietur adhuc injustitia in terra tua, neque contritio, neque miseria in sinibus tuis : sed vocabuntur Salutare muri tui, et portæ tuæ, sculptura. » Pro illo, « Salutare, » Hebraica scriptura, « Jesum » præfert, ipsissimis elementis et characteribus, queis ipse Salvator scribitur ; ita ut ipsa virtus Salvatoris nostri Jesu, pro septo et muro firmo iis qui Deo digni fuerint, futura sit.

VERS. 19. « Et non erit tibi amplius sol in lucem diei, neque ortus lunæ illuminabit noctem tuam : sed erit tibi Dominus lux sempiterna, et Deus, gloria tua. » Sed columna quædam divinæ lucis erit resplendens, scilicet corpus resurgens, quod dicitur vestimentum Salutaris. Non enim ultra corpus mortis erit, quale Paulus declarabat his verbis, « Quis

« Τὰ γὰρ ἔθνη καὶ οἱ βασιλεῖς, οἵτινες οὐ δουλεύουσι σοι, ἀπολοῦνται, καὶ τὰ ἔθνη ἐρημίᾳ ἐρημωθήσεται. Καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου πρὸς σὲ ἔξει ἐν κυπαρίσσῳ, καὶ πεύκῃ, καὶ κέδρῳ ἅμα, δοξάσαι τὸν τόπον τὸν ἁγίόν μου. » Δουλεύσαι γὰρ δεῖ τὴν σωτήριον καὶ καλλίστην δουλείαν τῇ τοῦ Θεοῦ πόλει, λέγω δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τῷ ἐν αὐτῇ θεοσεβεῖ πολιτεύματι τὰ κάλλιστα καὶ ὑψηλότατα τῶν ἐν τῷ Λιβάνῳ φυτὰ κομισθήσεται, εἰς τὸ δι' αὐτῶν δοξασθῆναι τὸν τόπον τὸν ἁγίόν μου. Τοιοῦτοι δ' ἂν εἴεν οἱ ἐξ ἔθνῶν ἐλλόγιμοι ἄνδρες καὶ σοφίας τοῦ αἰῶνος τούτου μετασχηκότες· οὗς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ διαπρέποντας καὶ κοσμοῦντας αὐτὴν τῇ τοῦ λόγου παρασκευῇ θεασάμενος οὐκ ἂν ἀμάρτοις αὐτοὺς εἶναι τὰ ξύλα τοῦ Λιβάνου, κυπαρίσσον καὶ πεύκας καὶ κέδρους, κατὰ νόμον ἀλληγορίας εἰπῶν· δι' ὧν δοξάζεται ὁ τόπος ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ τόπος τῶν ποδῶν αὐτοῦ, δηλαδὴ ἡ Ἐκκλησία.

« Καὶ πορεύονται πρὸς σὲ δεδοικότες υἱοὶ ταπεινωσάντων σε, καὶ παροξυνάντων σε, καὶ κληθήσῃ πόλις Σιών, ἅγιος Ἰσραὴλ. » Καὶ ἄλλως δὲ τῶν πάλαι βλασφημησάντων τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ παροξυνάντων αὐτὴν, καὶ διωξάντων, πολλοὺς ἴσμεν μεταβαλόντας, καὶ ἐπὶ τὸ προσκυθεῖν τὸν ἐν αὐτῇ Θεὸν ἐηλυθότας.

« Διὰ τὸ γεγενῆσθαι σε ἐγκαταλελειμμένην, καὶ μεμισημένην, καὶ οὐκ ἦν ὁ βοθητῶν. Καὶ θήσω σε ἀγαλλίαμα αἰώνιον, εὐφροσύνην γενεῶν γενεαῖς, καὶ θηλάσεις γάλα ἔθνῶν, καὶ πλοῦτον βασιλείων φάγεται. Καὶ γνώσῃ, ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ σώζων σε, καὶ ἐξαιρούμενός σε Θεὸς Ἰσραὴλ. Καὶ ἀντὶ χαλκοῦ ὄσω σοὶ χρυσίον, καὶ ἀντὶ σιδήρου ὄσω σοὶ ἀργύριον· ἀντὶ δὲ ξύλων ὄσω σοὶ χαλκόν, ἀντὶ δὲ λίθων, σίδηρον. Καὶ δώσω τοὺς ἀρχοντάς σου ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ. » Τοῦτο δὲ τί ποτ' ἂν εἴη εἰ μὴ τὸ καινὸν μυστήριον τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, καὶ ἡ στοιχειώδης διδασκαλία τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἧς μετέχουσιν οἱ ἐν Χριστῷ ἀναγεννώμενοι, βελτίους μὲν ἑαυτῶν γενησόμενοι καὶ χρησιμώτεροι τῇ τοῦ Θεοῦ οἰκοδομῇ κατὰ τοὺς πρώτους, οἱ ἀντὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου τιμὴν ἀντικατηλλάξαντο ;

« Καὶ οὐκ ἀκουσθήσεται ἔτι ἀδικία ἐν τῇ γῇ σου, οὐδὲ σύντριμμα, οὐδὲ τλαιπωρία ἐν τοῖς ὄροις σου· ἀλλὰ κληθήσεται σωτήριον τὰ τεῖχη σου, καὶ αἱ πύλαι, γλύμμα. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « σωτηρίου, » ἡ Ἑβραϊκὴ ἀνάγνωσις τὸν « Ἰησοῦν » αὐτὸν τε περιέχει αὐτοῖς στοιχείοις καὶ χαρακτῆρσιν, οἷσις ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀναγράφεται· ὡς τὴν αὐτοῦ δύναμιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ ἀντὶ περιβάλου καὶ τείχους στερέθου τοῖς ἀξίοις τοῦ Θεοῦ γενέσθαι.

« Καὶ οὐκ ἔσται ἔτι σοὶ ὁ ἥλιος εἰς φῶς ἡμέρας, οὐδὲ ἀνατολὴ σελήνης φωτιεῖ σου τὴν νύκτα· ἀλλ' ἔσται σοὶ Κύριος φῶς αἰώνιον, καὶ ὁ Θεός, δόξα σου. » Στήλη δὲ τις ἔσται φῶς ἀπαστράπτουσα θεῖον, τὸ σῶμα τῆς ἀναστάσεως, τὸ λεγόμενον ἱμάτιον Σωτηρίου. Οὐχέτι γὰρ θανάτου σῶμα, ὅσον ὁ Παῦλος ἐδήλωσε λέγων· « Τίς με ρύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου

τούτου; ἔσται κάκειόν σωτήριον. Σωτήριον δὲ ἰμάτιον τῆ ψυχῆ περιθήσεται, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης· ἕκαστος γὰρ ταῖς ἑαυτοῦ πράξεσι ταῖς κατὰ δικαιοσύνην πεπραγμέναις τὸν ἑαυτοῦ κόσμον ἐνδύσεται.

« Οὐ γὰρ δύσεται σοι ὁ ἡλιός σοι, καὶ ἡ σελήνη σοι οὐκ ἐκλείψει· ἔσται γὰρ σοι Κύριος φῶς αἰώνιον, καὶ ἀναπληρωθήσονται αἱ ἡμέραι τοῦ πένθους σου. Καὶ ὁ λαός σου πᾶς δίκαιος, δι' αἰῶνος κληρονομήσουσι τὴν γῆν, φυλάσσων τὸ φύτευμα ἔργα χειρῶν αὐτοῦ εἰς δόξαν. Ὁ ὀλιγοστός ἔσται εἰς χιλιάδας, καὶ ὁ ἐλάχιστος, εἰς ἔθνος μέγα. Ἐγὼ Κύριος κατὰ καιρὸν συνάξω αὐτούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΑ΄.

« Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ εὐνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με.... »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΒ΄.

« Διὰ Σιών οὐ σιωπήσομαι, καὶ διὰ Ἱερουσαλήμ οὐκ ἀνήσω, ἕως ἂν ἐξέλθῃ ὡς φῶς ἡ δικαιοσύνη αὐτῆς· τὸ δὲ Σωτήριόν μου ὡς λαμπράς καυθήσεται. Καὶ ὄψονται τὰ ἔθνη τὴν δικαιοσύνην σου, καὶ βασιλεῖς, τὴν δόξαν σου. Καὶ καλέσει σε τὸ ὄνομα τὸ καινόν, ὃ ὁ Κύριος ὀνομάσει αὐτό. Καὶ ἔσθ' Ἰσραὴλ στέφανος κάλλους ἐν χειρὶ Κυρίου, καὶ διάδημα βασιλείας ἐν χειρὶ Θεοῦ σου. » Ὅταν ἀπολήφεται τότε λέγουσα· « Τὸν καλὸν ἠγώνισμαι ἀγῶνα, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. » Ἡ δὲ αὐτῆ, νύμφη τις οὖσα τοῦ νυμφίου Λόγου καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ σπέρματα ὑποδεξαμένη, καρπούς ὠραίους καὶ εὐανθεῖς ἀποδίδωσι. Πάλιν δὲ κἀνταῦθα τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα τὸ πάλαι συνοιστὸς παρὰ Ἰουδαίους δηλοῖ. Στέφανος γὰρ ὡς ἀληθῶς Χριστοῦ πάντες οἱ δι' αὐτοῦ κατορθοῦντες τυγχάνουσι, καὶ διάδημα βασιλείας εἰπὶ τῆς αὐτοῦ οἱ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ ἐνηθληκότες ἀγῶσιν, οἱ ἅγιοι μάρτυρες, οὓς τῆ ἑαυτοῦ χειρὶ ὁ Πατὴρ ἐκλεξάμενος τῷ Υἱῷ περιτίθησι, στεφανῶν αὐτὸν καὶ διαδήματι βασιλικῷ τιμῶν τὸ πλῆθος τῶν δι' αὐτοῦ καὶ ὑπ' αὐτοῦ σεσωσμένων.

« Καὶ καλέσει σε ὄνομα καινόν, ὃ ὁ Κύριος ὀνομάσει αὐτό· » τουτέστι, κατὰ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν ὀνομασθήσεται.

« Καὶ οὐκέτι κληθήσῃ καταλειμμένη, καὶ ἡ γῆ σου οὐ κληθήσεται· ἔτι ἐρημος· σοὶ γὰρ κληθήσεται, θέλημα ἐμὸν· καὶ ἡ γῆ σου, οἰκουμένη· ὅτι εὐδόκησε Κύριος ἐν σοὶ, καὶ ἡ γῆ σου συνοικισθήσεται. Καὶ ὡς συνοικῶν νεανίσκος παρθένῳ, οὕτω κατοικήσουσιν οἱ υἱοὶ σου. Καὶ ἔσται ὅν τρόπον εὐφρανθήσεται νυμφίος ἐπὶ νύμφῃ, οὕτως εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ σοί. » Ἐν τῷ καινῷ αἰῶνι τῆς Χριστοῦ βασιλείας συστήσεται, μόνους ἔξουσα οἰκητορας τοὺς τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ καταξιωθησόμενους, οἳ καὶ ἐν τῷ αὐτῷ θυμηδία καὶ εὐφροσύνη διάξουσιν, ὡς ἔοικε νεανίσκῳ ἁγίῳ ἀνδρὶ συνόντι παρθένῳ καθαρᾷ, οὐδαμῶς μὲν αὐτῆς τὴν παρθενίαν σπιλοῦντι· τῆ δὲ ἀγγελίᾳ τῆ παρθενικῆ καὶ τῆ καθαρᾷ συνδιατριβῆ, καὶ συνοικεῖ χαίροντι. Καὶ οἱ μὲν υἱοὶ σου οὕτως εὐφρανθήσονται·

A me liberabit de corpore mortis huius²²? » sed erit et illud salutare. Salutare porro vestimentum animæ circumponetur, et tunica lætitiæ: singuli enim operibus suis cum iustitia editis ornatu suo induentur.

VERS. 20-22. « Non enim occidet sol tibi, et luna tibi non deficiet: erit quippe tibi Dominus lux sempiterna, et implebuntur dies luctus tui. Et populus tuus omnis justus, in sæculum hæreditabunt terram: custodiens plantationem opera manuum ejus in gloriam. Qui parvo numero, erit in millia; et qui minimus, in gentem magnam. Ego Dominus in tempore congregabo eos. »

CAPUT LXI.

VERS. 1. « Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me: evangelizare pauperibus misit me.... »

CAPUT LXII.

VERS. 1-3. « Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam, donec egrediat ut lux iustitia ejus: Salutare autem meum ut lampas accendetur. Et videbunt gentes iustitiam tuam, et reges gloriam tuam. Et vocabit te nomine novo, quod Dominus nominabit. Et eris corona pulchritudinis in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. » Quam tunc recipiet dicens: « Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ²³. » Eadem vero, cum sponsi Verbi sponsa sit, et ejus semina susceperit, speciosos et boni odoris fructus emittit. Hic autem rursus piam religionem olim apud Judæos vigentem significat. Nam vere Christi corona sunt quotquot per eum bona opera edunt, et diadema regni ejus sunt, qui certamina ejus causa susceperunt, sancti martyres, quos manusua Pater deligens, ut coronam Filio suo circumponit, et regio diademate multitudinem exornat eorum, qui per ipsum et ab ipso salutem sunt consecuti

« Et vocabit te nomine novo, quod Dominus nominabit; » id est, secundum voluntatem meam nominabitur.

VERS. 4, 5. « Et non vocaberis ultra derelicta, et terra tua non vocabitur ultra deserta: vocaberis enim voluntas mea; et terra tua, habitata, quia complacuit sibi Dominus in te, et terra tua inhabitabitur. Et sicut habitat juvenis cum virgine, sic habitabunt filii tui. Et erit, quemadmodum lætabitur sponsus super sponsa, sic lætabitur Dominus in te. » Ea in novo sæculo regni Christi constituetur, eosque tantum incolas habebit, qui promissionum Dei dignati fuerint; qui in tanto gaudio et lætitiâ versabuntur, ut comparari possint juveni et sancto viro cum pura virgine degenti, nec tamen ejus unquam virginitatem temeranti, sed in castitate virginali, et pura conversatione, cum tota domo gaudenti. Et filii quidem tui ita lætabuntur;

²² Rom. vii, 24. ²³ II Tim. iv, 7.

ipse vero Dominus est, qui te sanctam Ecclesiam, perfectis membris constantem, ex prisco nempe populo et hoc novo ex gentibus coeunti, in sponsam accepit. Deinde Ecclesiam ipsam alloquitur: Hujus filii secundum carnem fuerunt divini discipuli, qui summam erga ipsam charitatem servarunt; ita ut illa dilectio similis videatur ei qua affectus est juvenis cum virgine habitans. Sic lætabitur Dominus super te, quemadmodum sponsus super sponsa. Etenim de caelo descendit unigenitum Dei Verbum, ut fructiferam ostenderet Ecclesiam, quam ipse sibi virginem castam admovit, non habentem maculam neque sordem, imo potius sanctam et immaculatam. Ab illo igitur evangelici instituti semina accipiens, spiritualibus sacrificiis et sanctis operibus fulgentem sponsam exhibuit.

Vers. 6-8. « Et super muros tuos, Jerusalem, constitui custodes tota die et tota nocte, qui nunquam tacebunt, memores Domini. Non est enim vobis similis, si corrigat, et faciat Jerusalem gaudium in terra. Juravit Dominus per gloriam suam, et per fortitudinem brachii sui. » Olim quippe gesta sunt ista, cum fructum suum in cibum darent inimicis Dei, id agentes, id curantes, ut gesta sua dæmonibus esca essent. Jam vero iis, qui novo sæculo donandi et promissa accepturi sunt, iuramento Dominus affirmat, se non amplius inimicis daturum esse fructus eorum, sed ipsos iis fruturos esse. Nam cum probam vitam agant ac religiose versentur, æquum sane est ut propriis gaudeant fructibus. « Si ultra dedero triticum tuum, et alimenta tua inimicis tuis, et si ultra bibant filii alieni vinum tuum, in quo laborasti :

Vers. 9. « Sed qui collegerint, comedent ea, et laudabunt Dominum, et qui congregaverint, bibent ea in atriiis sanctis meis. » Hæc vero fuerint multæ illæ mansiones apud Patrem.

Vers. 10. « Ite per portas meas. » His porro nobis considerandam offert cœlestem Dei civitatem, ejusque portas : quæ omnia in isto, quod pollicetur, sæculo dignis penduntur, ac dicitur : « Ite per portas meas, et viam facite populo meo, lapidesque de via projicite. Elevate signum in gentes. » Nullum enim, inquit, impedimentum, nullus obex erit, non invidia, non livor, non prætextus quispiam, non dæmon, non spiritus malignus, non adversaria potestas oberit populo meo, quominus in regnum cœlorum ingrediatur. Hæc autem quibusdam angelicis virtutibus dicentur.

Vers. 11, 12. « Ecce enim Dominus auditum fecit usque ad extremum terræ. Dicite filiæ Sion, Ecce Salvator tibi venit habens mercedem suam, et opus suum ante faciem suam. Et vocabit eum populum sanctum, redemptum a Domino. Tu autem vocaberis requisita civitas, et non relicta. » Ne existimet quispiam, ait, hæc de Judaico populo dici :

αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος τὴν ἑαυτοῦ νύμφην ἀπολαβὼν, οὗ τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν, ἐκ τελείων μελῶν συνεστῶσαν, ἐκ τε τοῦ προτέρου λαοῦ καὶ τοῦ νέου τοῦ ἐξ ἔθνων. Ἐἶτα καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ποιεῖται τοὺς λόγους· ταύτης γεγόνασιν υἱοὶ κατὰ σάρκα οἱ θεσπῆσιοι μαθηταί, τὴν εἰς ἄκραν αὐτῆς σῶζοντες ἀγάπην· ὥστε δοκεῖν τὴν γενομένην φιλοστοργίαν, οἷά περ νεανίσκου συνωκηκότι παρθένῳ. Οὕτως εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ σοί, καθάπερ ἀμέλει καὶ νυμφίος ἐπὶ νύμφῃ. Καθήκετο γὰρ ἐξ οὐρανῶν ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐν ἔγκαρπον ἀποφῆνη τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν αὐτὸς ἑαυτῷ παρέστησε παρθένον ἀγνήν, μὴ ἔχουσαν σπιλον ἢ ρυτίδα· ἁγίαν δὲ μᾶλλον καὶ ἄμωμον. Δεξαμένη τοίνυν παρ' αὐτοῦ τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας τὰ σπέρματα, πνευματικαῖς θυσίαις καὶ ἁγιο-
B πρεπέσι κατορθώμασι τὴν νύμφην ἐκλάμπουσαν ἀπέδειξεν.

« Καὶ ἐπὶ τῶν τειχῶν σου, Ἱερουσαλήμ, κατέστησα φύλακας ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ ὅλην τὴν νύκτα, οἳ διὰ τέλους οὐ σιωπηθήσονται, μιμησκόμενοι Κυρίου. Οὐκ ἔστι γὰρ ὑμῖν ὁμοίος, ἐὰν διορθώσῃ, καὶ ποιήσῃ Ἱερουσαλήμ γαυρίαμα ἐπὶ τῆς γῆς. Ὁμοσε Κύριος κατὰ τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ κατὰ τῆς ἰσχύος τοῦ βραχίονος αὐτοῦ. » Πάλαι μὲν γὰρ ταῦτα ἐγένετο, ὅπνῃ τοῦ Θεοῦ, τοιαῦτα πράττοντες καὶ ἐνεργοῦντες ὡς δαιμονίων γίνεσθαι τροφήν τὰς ἑαυτῶν πράξεις· νυνὶ δὲ τοῖς τοῦ νέου αἰῶνος καταξιωθησομένοις, καὶ τῶν ἐπηγγελμένων τευξομένοις, ὄρκω δυνυσιν ὁ Κύριος μηκέτι δώσειν ἐχθροῖς τοὺς καρποὺς αὐτῶν, ἀλλ' αὐτοῦς αὐτῶν ἀπολαύειν. Κατορθοῦντας γὰρ τὸν κατ' ἀρετὴν βίον καὶ θεοσεβῆς διάγοντας, δίκαιον τῶν οἰκειῶν ἀπολαύειν καρπῶν. « Εἰ ἐτι δώσω τὸν σίτόν σου, καὶ τὰ βρώματά σου τοῖς ἐχθροῖς σου, καὶ ἐτι πίνονται ἄλλότριοι τὸν οἶνον σου, ἐφ' ᾧ ἐμόχθησας·

« Ἄλλ' οἱ συναγαγόντες φάγονται αὐτά, καὶ αἰνέσουσι Κύριον, καὶ οἱ συναγαγόντες πίνονται αὐτὰ ἐν ταῖς ἐπαύλαις ταῖς ἁγίαις μου. » Εἰεν δ' ἂν αὐταὶ αἱ πολλαὶ μοναὶ αἱ παρὰ τῷ Πατρὶ.

« Πορεύεσθε διὰ τῶν πυλῶν μου. » Νοεῖν δὲ ἡμῖν παρέχει διὰ τούτων τὴν ἐπουράνιον τοῦ Θεοῦ πόλιν, καὶ τὰς αὐτῆς πύλας· ἃ δὴ πάντα κατὰ τὸν ἐπηγγελμένον αἰῶνα ἀναπετασθήσεται τοῖς ἀξίοις καὶ λεχθήσεται· « Πορεύεσθε διὰ τῶν πυλῶν μου, καὶ ὁδοποιήσατε τῷ λαῷ μου, καὶ τοὺς λίθους ἐκ τῆς ὁδοῦ διαβρίψατε. Ἐξάρατε σύσσημον εἰς τὰ ἔθνη. » Μὴδὲν γὰρ, φησὶν, ἔσται κώλυμα, μηδὲ ἐμπόδιον, μηδὲ τις φθόνος, μηδὲ βᾶσκανος, μὴ πρόφασίς τε, μηδὲ δαίμων, μὴ πνεῦμα πονηρὸν, μὴ δύναμις ἀντικειμένη διακωλυέτω τὸν λαὸν τὸν ἐμὸν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εἰσεῖναι. Ταῦτα δὲ πρὸς τινὰς ἀγγελικὰς λεχθήσεται δυνάμεις.

« Ἴδου γὰρ Κύριος ἐποίησεν ἀκουστόν ἕως ἑσχάτου τῆς γῆς· Ἐἶπατε τῇ θυγατρὶ Σιών· Ἴδου ὁ Σωτὴρ σοὶ παραγγόνων ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μισθόν, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Καὶ καλέσει αὐτὸν λαὸν ἁγίων, λελυτρωμένων ὑπὸ Κυρίου. Σὺ δὲ κληθήσῃ ἐπιζητούμενη πόλις καὶ οὐκ ἐγκαταλειπόμενη. » Μὴ γὰρ νομιζέτω τις, φησὶν, περὶ τοῦ Ἰου-

δαίον λαοῦ ταῦτα εἰρησθαι· ἐπειδὴ περ πάντα τὰ ἔθνη ἄ
 τὸ σημεῖον ἀρεσθαι προστάττει, καὶ πάντας ἕως
 ἐσχάτου τῆς γῆς εὐαγγελίζεται τὰ προλεχθέντα.
 Πάλαι μὲν οὖν κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν ὁ
 αὐτὸς ἦν Σωτὴρ δι' ὧν ἔπραξε καὶ πέπονθεν ὑπὲρ
 τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ
 σωτηρίαν τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσι προξενῶν, παρ' ᾧ
 καὶ Ἰησοῦς ὠνομάσθη, κατὰ τὴν τοῦ ἀγγέλου μαρτυ-
 ρίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΤ'.

« Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδῶμ, ἐρύθημα
 ἱματίων ἐκ Βοσόρ; οὕτως ὠρατός ἐν στολῇ αὐτοῦ·
 βία μετὰ ἰσχύος. Ἐγὼ διαλέγομαι δικαιοσύνην καὶ
 κρίσιν Σωτηρίου. » Προσωποποιεῖ ὁ λόγος ἐρωτήσεις
 τῶν ὀρώντων τὸν Χριστὸν πολεμικῶ σήματι θεω-
 ρούμενον καὶ τὴν περιβολὴν ἡμαγμένον· οἱ καὶ πρὸς
 ἀλλήλους φασὶ τὸ ξένον τοῦ σχήματος ἐκπληττόμενοι·
 « Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδῶμ, ἐρύθημα
 ἱματίων ἐκ Βοσόρ; » Ἐπειδὴ γὰρ ἡ Ἐδῶμ καὶ ἡ
 Βοσόρ τῆς τῶν ἀλλοφύλων χώρας καὶ αἱ τῶν πολε-
 μίων τοῦ Ἰσραὴλ τυγγάνουσι, εἰκότως διὰ τούτων
 τῶν ὀνομάτων τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις ἀνίσταται,
 καὶ τῶν ἀνηρημένων, καὶ ὡσπερὶ κατασφαγμένων
 τὸν ἱματισμὸν αὐτοῦ φησι πεφοινίσθαι. Σφόδρα δὲ
 αὐτὸν ἀλλοῖον ὀρώντες ἐκ τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν τι-
 μωρίας, οὐδὲ γνωρίζειν εἰλικασιν αὐτὸν, φαῖδρον καὶ
 γαληνὸν καὶ ἡμερον αὐτὸν ἐπιστάμενοι· διδὲ πυνθά-
 νονται λέγοντες; « Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ
 Ἐδῶμ, ἐρύθημα ἱματίων ἐκ Βοσόρ; » — « Ὑπερμαχῶν »
 γὰρ, κατὰ τὸν Σύμμαχον, τῶν ἀδίκως ὑπὸ τῶν ἀντι-
 κειμένων δυνάμεων καταπονουμένων, τοὺς μὲν ὡς
 ἐχθροὺς μετήρχετο, τοὺς δὲ ἔσωζεν ἐλευθερῶν τῆς
 ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς δυναστείας.

« Διὰ τί σου ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ ἐνδύματά
 σου ὡς ἀπὸ πατητοῦ ληνοῦ; Πλήρης πεπατημένης. »
 Ὅρα δὲ πῶς εἴρηται ληνὸν πεπατημέναι μονώτατος.
 Μόνω γὰρ αὐτῷ τὴν κρίσιν δέδωκεν ὁ Πατήρ, τὴν δὲ
 τῶν ἀμαρτημάτων ἔκπραξιν ληνὸν εἴθε καλεῖν· διδὲ
 ἐν τοῖς Θρήνοις Ἱερεμίας φησὶ· « Ληνὸν ἐπάτησε
 Κύριος παρθένω θυγατρὶ Ἰούδα· ἐπὶ τούτοις ἐγὼ
 κλαίω. » Ὅσπερ δὲ ἡ ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῶν ἀμαρτημάτων
 εὐθύνη, καὶ ὁ ἔλεγχος ἐπ' αὐτοῖς, ἡ τε ἔκπραξις καὶ
 ἡ τιμωρία ληνὸς ὠνόμασται· οὕτω καὶ τῶν ἀγαθῶν
 καρπῶν ἐκ τῆς ἀγαθῆς ἀμπέλου τρυγωμένων ληνὸι
 θεωρεῖται καὶ Θεῷ ἀρεσταὶ γίνονται· ἐφ' αἷς καὶ
 « Ἐπιλήνιοι » ὕμνοι εἴρηται ἐν τοῖς Ψαλμοῖς. « Διὰ
 τί σου ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ ἐνδύματά σου ὡς
 ἀπὸ πατητοῦ ληνοῦ; Πλήρης πεπατημένης. » Μόλυ-
 νει δὲ τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ, ὡσπερ ἐρυθρὰ γενέσθαι
 αὐτὰ λέγεται προσωποποιεῖ ἔμφατικῶ· ὡσπερ καὶ τὸ
 αἷμα τῶν ἐχθρῶν, περὶ οὐ φησὶ· « Καὶ καθήγαγον
 τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν. » Οὐ γὰρ δὴ ἀίσθητον αἷμα
 νοητέον εἶναι περὶ τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις.

« Καὶ τῶν ἔθνῶν οὐκ ἔστιν ἀνὴρ μετ' ἐμοῦ. Καὶ
 κατεπάτησα αὐτοὺς ἐν θυμῷ μου, καὶ κατέθλασα αὐ-
 τοὺς ὡς γῆν, καὶ καθήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν. »
 Ἐπειδὴ γὰρ ἐδόκουν τὸ πρότερον ἀνυπότακτοί τινες

quoniam omnes gentes signum levare jubet, et om-
 nibus usque ad extremum terræ prædicta annun-
 tiat. Olim quidem in primo suo adventu ipse Sal-
 vator, per ea quæ pro humano genere fecit et per-
 pessus est, eam quæ a Deo est salutem in se cre-
 dentibus conciliabat, unde Jesus appellatus est, se-
 cundum angeli testimonium.

CAPUT LXIII.

VERS. 1. « Quis est iste qui venit de Edom, rubor
 vestimentorum de Bosor? sic formosus in stola sua,
 violentia cum fortitudine. Ego loquor justitiam et
 iudicium Salutaris. » Interrogantes inducit perso-
 nas quasdam Christum bellico habitu et cruento
 amictu videntes: quæ stupendo vestitu percussæ,
 ita mutuo colloquuntur: « Quis est iste, qui venit
 de Edom, rubor vestimentorum ex Bosor? » Nam
 quia Edom et Bosor alienigenarum regiones erant,
 Israeli semper infestæ; his nominibus adversariæ
 potestates congruenter indicat, ac vestimentum
 suum cæsurum ac jugulatorum cruore quasi purpu-
 ratum esse dicit. Cum autem ipsum a sumpto de
 impiis supplicio valde immutatum cernant, ne qui-
 dem nosse videntur, quem lætum, tranquillum man-
 suetumque esse sciebant: quamobrem sciscitantur
 his verbis: « Quis est iste qui venit de Edom, rubor
 vestimentorum de Bosor? » — « Propugnans » enim,
 secundum Symmachum, pro iis, qui ab adversariis
 potestatibus affligebantur, illos quidem ut hostes
 invadebat, hos autem salute donabat, ab inimico-
 rum potentia ereptos.

VERS. 2. « Quare rubra vestimenta tua, et indu-
 menta tua quasi a calcato torculari? Plenus con-
 culcata. » Vide quomodo solus torcular conculcata
 dicatur. Ipsi namque soli iudicium dedit Pater:
 peccatorum vero ultionem torcular appellare solet:
 quare in Threnis ait Jeremias: « Torcular calcavit
 Dominus virgini filix Juda: super his ego ploro²⁴. »
 Quemadmodum autem confertim habitæ peccato-
 rum pœnæ, redargutio, ultio et supplicium torcu-
 lar vocantur; ita et bonorum fructuum ex bona vi-
 nea decerptorum, Deo amabilia et placita torcularia
 parantur: qua de causa hymni « Pro torcularibus »
 dicuntur in Psalmis. « Quare rubra vestimenta, et
 indumenta tua quasi a calcato torculari? Plenus
 conculcata. » Vestimenta porro inquinat, ita ut ru-
 bore tingantur, prosopopœa usus aptissima; ut
 etiam cum de sanguine inimicorum ita loquitur:
 « Et deduxi sanguinem eorum in terram. » Neque
 enim in adversariis potestatibus sanguinem esse
 cogitandum est.

VERS. 3. « Et de gentibus non est vir mecum. Et
 conculcavi eos in furore meo, et confregi eos in
 terram, et deduxi sanguinem eorum in terram. »
 Nam quia prius non domiti esse, nec victoriam

²⁴ Thren. 1, 15, 16.

concedere videbantur, jure devictos illos ac dejectos subindicans, ait in terram dejectam fuisse victoriam eorum. « Et confregi eos in terram, et deduxi sanguinem eorum in terram. »

VERS. 4. « Dies enim retributionis venit eis, et annus redemptionis adest. » Siquidem uno eodemque tempore suos redimet; aliis vero retribuet, prout apud Moysen scriptum est: « Et retribuet vindictam inimicis, et odientibus se retribuet: » quemadmodum iis, qui pietatem coluerunt, Servator cum mercede sua venisse dicitur, ut præmia tribueret, et bravia supernæ vocationis iis qui pro pietate certaverint; ita et impiis et contrariam viam emensis ipse timor accedit, et ventura ultio prædicitur. « Et retribuet vindictam inimicis, et odientibus se retribuet. »

VERS. 5, 6. « Et aspexi, et non erat auxiliator: et consideravi, et nullus erat, qui adjuvaret. Et eruit eos brachium meum, et furor meus adfuit. Et conculcavi eos in ira mea, et deduxi sanguinem eorum in terram. » Cur hæc dicantur intelligemus, si perpendamus, quomodo ipse solus sese evacua-verit, forma servi accepta, ac sese humiliaverit factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Nam quæ nullus unquam hominum, nec angelorum, nec divinarum virtutum sustinuit, ipse solus pro salute bostra exhibet: ac ipsi soli Pater nomen dedit, quod est super omne nomen, ac omnium ipsi iudicium tradidit. Ille vero, accepta a Patre potestate, alios quidem eruit, quos salute donavit; inimicos autem et adversarios in fugam vertit.

VERS. 7, 8. « Misericordiæ Domini recordatus sum, virtutum Domini in omnibus, quæ retribuit nobis. Dominus iudex bonus domui Israel, adducit nobis secundum misericordiam suam, et secundum multitudinem justitiæ suæ. Et dixit: Non populus populus meus: filii nequaquam repudiaverint. Et factus est ipsis in salutem. » Hæc, inquit, omnia recordabor, magnitudinem bonitatis suæ recensens: hanc vero maxime gratiam elargitus est, ut populum filios vocaret suos, si tamen illi gratiam suam non repudiaverint.

VERS. 9-16. « Ex omni tribulatione eorum non legatus, non angelus, sed ipse salvavit eos, quia diligebat eos, et parcebat eis. Ipse redemit eos, et suscepit, et exaltavit eos omnibus diebus sæculi. Ipsi autem non crediderunt, et exacerbaverunt spiritum sanctum ejus: et conversus est ipsis in inimicitiam: ipse oppugnavit eos. Et recordatus est dierum æternorum. Ubi est qui eduxit de mari pastorem ovium? Ubi est qui posuit in ipsis Spiritum sanctum? qui eduxit dextera Moysen, brachium gloriæ ejus? Prævaluit aqua a facie ejus, ut faceret sibi nomen sempiternum. Duxit eos per abyssum, tanquam equum per solitudinem, neque laboraverunt, et tanquam jumenta per campum descendit

εἶναι καὶ μηδὲν παραχωροῦντες τῆς νίκης, εἰκότως, τὴν ἤτταν καὶ τὴν ταπεινώσιν αὐτῶν αἰνιττοῦμενος, φάσκει εἰς γῆν κατεννοχέται τὸ νίκος αὐτῶν. « Καὶ κατεπάτησα αὐτούς ὡς γῆν, καὶ κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν. »

« Ἡμέρα γὰρ ἀνταποδόσεως ἐπέβλεπεν αὐτοῖς καὶ ἐνιαυτὸς λυτρώσεως πάρεστι. » Ἐν ταυτῷ γὰρ τοὺς μὲν οικεῖους λυτρώσεται, τοῖς δὲ ἀνταποδώσει, κατὰ τὸ εἰρημένον παρὰ Μωϋσῆ· « Καὶ ἀνταποδώσει δίκην τοῖς ἐχθροῖς, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἀνταποδώσει. » Ὅσπερ τοῖς κατορθώσασιν τὴν θεοσέβειαν ὁ Σωτὴρ ἐλέγεται ἐληλυθέναι, ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μισθόν, ὡς ἀπὸ τὰς ἀμοιβὰς ἀποδῶν καὶ τὰ βραβεῖα τῆς ἀνω κλήσεως τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ἠγωνισμένοις· οὕτω τοῖς ἀσεβέσι καὶ τὴν ἐναντίαν ὁδὸν πορευομένοις ὁ αὐτὸς ἐστὶ φόβος καὶ τὸ τιμωρητικὸν ἔξιν θεσπίζεται. « Καὶ ἀνταποδώσει δίκην τοῖς ἐχθροῖς, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἀνταποδώσει. »

« Καὶ ἐπέβλεψα, καὶ οὐκ ἦν βοηθός· καὶ προσενόησα, καὶ οὐδεὶς ἀντελαμβάνετο. Καὶ ἐβρόυστο αὐτοὺς ὁ βραχίον μου, καὶ ὁ θυμός μου ἐπέστη. Καὶ κατεπάτησα αὐτούς τῇ ὀργῇ μου, καὶ κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν. » Νοήσομεν δὲ πῶς ὁ λόγος εἰρηγται, ἐπιστήσαντες πῶς μόνος αὐτὸς ἐκένωσεν ἑαυτὸν μορφῇ δούλου λαθῶν, καὶ ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν ὑπὸ χόου γενόμενος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Ἄ γὰρ οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων, οὐδὲ ἀγγέλων, οὐδὲ τῶν θείων δυνάμεων ὑπέστη, μόνος αὐτὸς ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀναδεικνυται σωτηρίας, καὶ μόνος αὐτῷ ὁ Πατὴρ ἐχαρίσατο τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα καὶ τὴν κατὰ πάντων κρίσιν ἐνεχείρισεν· ὁ δὲ, τὴν παρὰ Πατρὸς λαθῶν ἐξουσίαν, τοὺς μὲν ἐβρόυετο, οὓς σωτηρίας ἔξιν, τοὺς δὲ πολεμίους καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἐτροπούετο.

« Τὸν ἔλεον Κυρίου ἐμνήσθη, τὰς ἀρετὰς Κυρίου ἐν πᾶσιν, οἷς ἡμῖν ἀνταποδίδωσι. Κύριος κριτὴς ἀγαθὸς τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, ἐπάγει ἡμῖν κατὰ τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν· Οὐχ ὁ λαὸς λαὸς μου· τέκνα οὐ μὴ ἀθετήσωσι. Καὶ ἐγένετο αὐτοῖς εἰς σωτηρίαν. » Ταῦτα τοῖνυν, φησὶ, πάντα ἀναμνήστω· τὰ πλῆθῃ καταριθμούμενος τῆς ἀγαθῶν αὐτοῦ, ἐν οἷς καὶ τοῦτο μέγιστον ἐδώρησατο χάρισμα, καταξιώσας τέκνα αὐτοῦ ὀνομάσαι τὸν λαόν, εἰ μὴ ἀθετοῖεν τὴν αὐτοῦ χάριν.

« Ἐκ πάσης θλίψεως αὐτῶν οὐ πρέσβυς, οὐδὲ ἀγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ἔσωσεν αὐτούς, διὰ τὸ ἀγαπᾶν αὐτούς καὶ φείδεσθαι αὐτῶν. Αὐτὸς ἐλυτρώσατο αὐτούς, καὶ ἀνέλαθεν αὐτούς, καὶ ὑψώσεν αὐτούς πάσας τὰς ἡμέρας τοῦ αἰῶνος. Αὐτοὶ δὲ ἠπειθήσαν, καὶ παρωξύναν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτοῦ· καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἐχθραν· αὐτὸς ἐπολέμησεν αὐτούς. Καὶ ἐμνήσθη ἡμερῶν αἰώνων. Ποῦ ὁ ἀναβιβάσας ἐκ τῆς θαλάσσης τὸν ποιμένα τῶν προβάτων; Ποῦ ἐστὶν ὁ θεὸς ἐν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; ὁ ἀγαθῶν τῇ δεξιᾷ Μωϋσῆν, ὁ βραχίον τῆς δόξης αὐτοῦ; Κατίσχυσεν ὕδωρ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, ποιῆσαι ἑαυτῷ ὄνομα αἰώνιον. Ἦγαγεν αὐτούς δι' ἀβύσσου, ὡς ἵππον δι' ἐρήμου, καὶ οὐκ ἐχοπίασαν, καὶ ὡς κτήνη διὰ πεδίου κατέβη

Πνεῦμα παρὰ Κυρίου, καὶ ὠδήγησεν αὐτούς. Οὕτως ἤγαγες τὸν λαόν σου, ποιῆσαι σεαυτῷ ὄνομα δόξης. Ἐπίστρεψον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἴδε ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου σου. Ποῦ ἐστὶν ὁ ζήλος σου καὶ ἡ ἰσχὺς σου; Ποῦ ἐστὶ τὸ πλῆθος τοῦ ἔλεους σου, καὶ οἰκτιρμῶν σου, ὅτι ἀνέσχου ἡμῶν; Σὺ γὰρ εἶ Πατὴρ ἡμῶν, ὅτι Ἀβραάμ οὐκ ἔγνω ἡμᾶς, καὶ Ἰσραὴλ οὐκ ἐπέγνω ἡμᾶς. Ἀλλὰ σὺ, Κύριε, Πατὴρ ἡμῶν, ῥύσαι ἡμᾶς, ἀπ' ἀρχῆς τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς ἐστὶ. » Ἡδὴ γὰρ καὶ ἄλλοτε πολλάκις ἀμαρτησάντων ἡμῶν ἀνέσχου· καὶ οὐδὲν θαυμαστόν, ἐπειδὴ ἅπαξ κατηξίωσας εἶπεῖν· « Ὁ λαός μου τέκνα, καὶ ὁ λαός μου υἱοὶ εἰσιν. » Ὡς οὖν πατὴρ τέκνων καὶ πρότερον ἀνέσχου, καὶ νῦν πάλιν ἀνέσχου· οὐ γὰρ Ἀβραάμ ἦν πατὴρ ἡμῶν, εἰ καὶ διακονεῖσθαι τῇ κατὰ σάρκα ἡμῶν ἔδοξε γενέσθαι. Ἀληθεῖ δὲ λόγῳ σὺ Πατὴρ ἡμῶν, ὡς ἰατὴρ πάντων πνευματικῶν ὑπάρχων, καὶ τῶν κατ' εἰκόνα πεποιημένων ψυχῶν. Διὸ ῥύσασθαι ἡμᾶς ἀντιβολοῦμεν· « Ἀπ' ἀρχῆς τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς ἐστὶ. »

« Τί ἐπλάνησας ἡμᾶς, Κύριε, ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου; ἐσκήρυνας τὰς καρδίας ἡμῶν, τοῦ μὴ φοβεῖσθαι σε; Ἐπίστρεψον διὰ τοὺς δούλους σου, διὰ τὰς φυλάς τῆς κληρονομίας σου. » Ὁ προφήτης πάντα ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφέρει· οὐχ ὡς τοῦ Θεοῦ αἰτίου ἡμῖν γινόμενου τοῦ ἀμαρτάνειν, ἀλλ' ἐνδιδόντος καὶ συγχωροῦντος ἐκεῖνα πράττειν ἢ ἂν τις αἰρήται· ὡς τὴν μὲν αἰτίαν ἔχειν ἐξ ἡμῶν, τὴν δὲ ἀναφορὰν ἐπὶ τὸν Θεόν. « Ἰνα μικρὸν κληρονομήσωμεν τοῦ θροῦ σου ἁγίου σου· ὡσεὶ καταλειφθέντων αὐτῶν, καὶ μὴ ἀνατελλομένων διὰ πληγῶν τῶν κωλουουσῶν ἀμαρτάνειν. »

« Ἐγενόμεθα ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς ὅτε οὐκ ἤρξας ἡμῶν, οὐδὲ ἐκλήθη τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς. » Ὡς ἐκ προσώπου τοῦ λαοῦ ταῦτά φησιν. Ὡς γὰρ ἐσκήρυνας πάντοτε τὴν καρδίαν τοῦ Φαραῶ, οὕτω καὶ νῦν, φησὶν, ἡμᾶς ἐσκήρυνας, ἀναξίους εἶναι κρίνας τοῦ φόβου σου· ἀλλὰ καὶ ἐπλάνησας ἡμᾶς σὺ αὐτὸς, ὦ Κύριε, τοῦ μὴ γνωρίσαι τὴν ὁδόν σου. Πλὴν ἀλλ' εἰ καὶ ἡμεῖς τοιοῦτοι, σὺ γοῦν ὡς Θεός, διὰ τοὺς δούλους σου (εἰκὸς γὰρ εἶναι τινὰς ἐν τῷ πλήθει τοιοῦτους), ἐπίστρεψον. Καὶ ἐπειδὴ κληρὸς σου κατηξιώθημεν ὀνομάζεσθαι, ἰκετεύομεν· Ἐπιστρέψαι διὰ τοὺς δούλους σου, καὶ διὰ τὰς φυλάς τῆς κληρονομίας σου. » Δυνηθῶμεν καὶ ἡμεῖς οἱ ἀνάξιοι μικρὰς τινος ἐλπίδος τυχεῖν ἐν τῷ ἐπηγγελμένῳ ὑπὸ σοῦ θρεῖν ἁγίῳ· οὐ παντελῶς νῦν ἐκπεπτύκαμεν· ἐπειπερ οἱ ὑπεναντίοι ἡμῶν κατεπάτησαν τὸ ἁγίασμά σου· καὶ τοῦτ' ἔπραξαν διὰ τὸ σὲ ἀποστραφῆναι ἡμᾶς. Οὕτω γοῦν καταλειφθέντες ἔρημοι τῆς σῆς ἐπισκοπῆς, τοιοῦτοι νῦν ἐσμεν, ὅποιοι καὶ πρὶν σε ἡμῶν ἄρξαι. Ὡς γὰρ ἦν ποτε χρόνος, ὅτε οὔτε προφήτας, οὔτε ἱερέας, οὔτε βασιλεῖς, οὔτε τι τῶν σῶν χαρισμάτων εἶχομεν· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ νῦν εἰς ἐκείνην κατέστημεν τὴν ἔρημιν. Ταῦτα πάντα εἰκοιεν ἀναφῆρεσθαι ἐπὶ τὸν καιρὸν τὸν μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· ἐν ᾧ παντελῶς κατελείφθησαν διὰ τὰ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τολμηθέντα αὐτοῖς. Νῦν γὰρ ὡς ἀληθῶς τοιοῦτοι γεγονάσιν, ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε οὐκ ἤρχεν αὐτῶν ὁ Θεός, ὥστε δύνασθαι λέγειν·

A Spiritus a Domino, et deduxit eos. Sic duxisti populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriae. Convertere de caelo, et vide de domo sancta tua. Ubi est zelus tuus et fortitudo tua? Ubi est multitudo misericordiae tuae, et miserationum tuarum, quoniam sustinuisti nos? Tu enim es Pater noster, quoniam Abraham non novit nos, et Israel nos ignoravit. At tu, Domine, Pater noster, libera nos, ab initio nomen tuum super nos est. » Jam enim saepe nos peccantes tolerasti, nihilque mirum, quando semel dicere dignatus es : « Populus meus proles, et populus meus filii. » Ut pater itaque filios olim sustinuisti, et jam sustines : non enim Abraham pater noster erat, etsi nostro secundum carnem ortui ministrare visus sit. Sed revera tu Pater noster es, ut qui omnium spirituum et animarum ad tui similitudinem factarum pater sis. Quare rogamus te, nos eruas : « Ab initio nomen tuum super nos est. »

VERS. 17, 18. « Cur errare nos fecisti, Domine, a via tua? Indurasti corda nostra, ut non timeremus te. Convertere propter servos tuos, et propter tribus hereditatis tuae. » Omnia ad Deum propheta refert : non quod Deus nobis peccandi causa fuerit, sed quod permiserit et concesserit illa agere, quae quis elegerit ; ita ut peccati causa penes nos sit : sed tamen ad Deum referatur. « Ut modicum possideamus montis sancti tui. » Quasi ipsis derelictis, nec resurgere valentibus ob indictas plagas, quae ipsos a peccando arcebant.

VERS. 19. « Facti sumus velut ab initio, cum non dominareris nostri, neque invocaretur nomen tuum super nos. » Quasi ex persona populi haec effatur. Sicut enim, ait, cor Pharaonis semper indurasti, ita nunc quoque nos indurasti, indignos judicans timore tuo : quin etiam tu ipse, Domine, errare nos fecisti, ut viam tuam ignorarem. Caeterum etiam nos tales simus, tu tamen, utpote Deus, propter servos tuos (nam verisimile est in turba quosdam hujusmodi esse) convertere. Et quia digni habiti sumus qui haereditas tua voceremur, ideo precamur, « Convertere propter servos tuos, et propter tribus hereditatis tuae. » Et nos quoque valeamus, licet indigni, modicam saltem spem consequi in monte sancto tuo, quem polliceris : ex quo jam prorsus excidimus ; quia adversarii nostri conculcaverunt sanctuarium tuum, idque fecerunt, quia aversatus nos es. Sic igitur derelicti et visitatione tua privati, tales jam sumus, quales eramus antequam imperares nobis. Quemadmodum enim olim fuit, cum neque prophetas, neque sacerdotes, neque reges, neque aliud quidpiam a te munus haberemus, sic et nunc eandem in solitudinem et conditionem recidimus. Haec omnia referri videntur ad tempus, quod adventum Salvatoris nostri subsequutum est : quo prorsus derelicti sunt, ob scelera contra eundem Salvatorem ab ipsis perpetrata. Nunc enim revera tales sunt, quales erant a

principio, cum nondam ipsis Deus dominaretur, ut dicere valeant : « Facti sumus velut ab initio cum non dominareris nostri, neque invocaretur nomen tuum super nos. »

CAPUT LXIV.

VERS. 1. « Si aperias cœlum, tremor apprehendet a te montes, et liquescent. » Cæterum probe novimus et persuasum habemus, si volueris cœlum aperire, utpote Deus omnipotens, tremorem tui montes apprehensurum esse, videlicet adversarias potestates, quæ contra cognitionem tui eriguntur.

VERS. 2, 3. « Sicut cera a facie ignis liquescit, et comburet ignis tuos adversarios, et manifestum erit nomen tuum adversariis : a facie tua gentes turbabuntur. » Sane « Deum nemo vidit unquam²⁵ ; » et, « Nemo videbit faciem meam, et vivet²⁶. » Sed his videtur Deum subindicare, qui in deserto Moysi oracula dedit, et qui ab omni populo visus est per gloriam omnibus apparentem, de qua dictum est : « Et vidit omnis populus gloriam Domini²⁷. »

VERS. 4-6. « Cum feceris gloriosa, tremor tui invadat montes. A sæculo non audivimus, neque oculi nostri viderunt Deum, præter te, et opera tua, quæ facies expectantibus misericordiam. Occurret enim iis qui faciunt justitiam, et viarum tuarum recordabuntur. Ecce tu iratus es, et nos peccavimus. Idcirco erravimus, et facti sumus quasi immundi omnes nos : tanquam pannus sedentis omnis justitia nostra. » Quod si qua apud nos reperiri putetur justitia actioque proba, ea sordibus plena et indecora esse deprehenditur.

VERS. 7-12. « Et defluximus quasi folia propter iniquitates nostras : sic ventus auferet nos, et non est qui invoet nomen tuum, nec qui recordatus apprehendat te : quoniam avertisti faciem tuam a nobis, et tradidisti nos propter iniquitates nostras. Et nunc, Domine, Pater noster tu, nos vero lutum, opus manuum tuarum omnes, ne irascaris nobis valde, neque in tempore memineris iniquitatum nostrarum. Et nunc intueri, Domine, quoniam populus tuus omnes nos. Civitas sancti tui facta est deserta Sion : ut desertum facta est Jerusalem, in maledictionem domus, sanctum nostrum, et gloria cui benedixerunt patres nostri, igne combusta, omniaque gloriosa nostra conciderunt. Atque in omnibus istis sustinuit, Domine, et tacuisti, et humiliasti nos valde. »

CAPUT LXV.

VERS. 1-3. « Apparui non rogantibus me : inventus sum ab iis qui me non quærebant. Dixi : Ecce adsum, genti quæ non invocavit nomen meum. Expandi manus meas tota die ad populum non obtemperantem, et contradicentem, iis, qui ambulabant in via non bona, sed post peccata sua. Populus hic, qui exacerbat me, in conspectu meo semper : ipsi immolant in hortis, et adolent incensum super

« Ἐγενόμεθα ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα οὐκ ἤρξας ἡμῶν, οὐδὲ ἐκλήθη τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΔ'.

« Ἐάν ἀνοίξης τὸν οὐρανὸν, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη, καὶ τακθῶσονται. » Πλὴν ἀλλ' ἴσμεν ἀκριβῶς καὶ πεπεισμεθα, ὅτι, ἐάν θελήσης ἀνοίξαι τὸν οὐρανὸν Θεὸς ὢν καὶ πάντα δυνάμενος, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη, τὰς ἀντικειμένους δηλαδὴ δυνάμεις τὰς ἐπατρομένας κατὰ τῆς γνώσεώς σου.

« Ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τήκεται, καὶ κατακαύσει πῦρ τοὺς ὑπεναντίους, καὶ φανερόν ἐσται τὸ ὄνομά σου τοῖς ὑπεναντίοις. Ἀπὸ προσώπου σου ἔθνη παραχθῶσονται. » Καὶ μὴν « Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε, » καὶ, « Οὐδεὶς ὤψεται μου τὸ πρόσωπον, καὶ ζήσεται. » ἀλλ' ἔοικε τὸν Θεὸν διὰ τούτων αἰνέτεσθαι τὸν καὶ ἐπὶ τῆς ἐρήμου χρηματίσαντα Μωϋσῆ, τῷ τε παντὶ λαῷ ἐωραμένῳ διὰ τῆς ἐμφαινομένης τοῖς πᾶσι δόξης περὶ ἧς εἶρηται : « Καὶ ἑώρα πᾶς ὁ λαὸς τὴν δόξαν Κυρίου. »

« Ὅταν ποιῆς τὰ ἔνδοξα, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη. Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἤκουσαμεν, οὐδὲ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν εἶδον Θεὸν πλὴν σου, καὶ τὰ ἔργα σου, ἃ ποιῆσεις τοῖς ὑπομένουσιν ἔλεον. Συναντήσεται γὰρ τοῖς ποιούσι τὸ δίκαιον, καὶ τῶν ὀδῶν σου μνησθήσονται. Ἴδου σὺ ὠργίσθης, καὶ ἡμεῖς ἡμάρτομεν. Διὰ τοῦτο ἐπλανήθημεν καὶ ἐγενήθημεν ὡς ἀκάθαρτοι πάντες ἡμεῖς : ὡς βράχος ἀποκαθήμενης πᾶσα ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν. » Εἰ δὲ καὶ τις ἐν ἡμῖν ἐνομίσθη εὐρίσκεισθαι δικαιοσύνην καὶ πρᾶξις δικαία, ἐβρῦπωμένη καὶ αὐτὴ καὶ ἀτιμος ἐλήλεγκται.

« Καὶ ἐξεβρῦθημεν ὡς φύλλα διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν οὕτως ἀνεμὸς οἶσει ἡμᾶς : καὶ οὐκ ἐστὶν ὁ ἐπικαλούμενος τὸ ὄνομά σου, καὶ ὁ μνησθεὶς ἀντιλαβέσθαι σου : ὅτι ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου ἀφ' ἡμῶν, καὶ παρέδωκας ἡμᾶς διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν. Καὶ νῦν, Κύριε, Πατὴρ ἡμῶν σὺ, ἡμεῖς δὲ πηλὸς, ἔργα τῶν χειρῶν σου πάντες, μὴ ὀργίζου ἡμῖν σφόδρα, μὴ ἐν καιρῷ μνησθῆς ἀμαρτιῶν ἡμῶν. Καὶ νῦν ἐπίθελσον, ὅτι λαὸς σου πάντες ἡμεῖς. Πῶλις τοῦ ἁγίου σου ἐγενήθη ἐρημος Σιών, ὡς ἐρημος ἐγενήθη Ἰερουσαλήμ, εἰς κατάραν ὁ οἶκος, τὸ ἅγιον ἡμῶν, καὶ ἡ δόξα ἦν ἠὺλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐγενήθη πυρὶ καυστος, καὶ πάντα ἔνδοξα ἡμῶν συνέπεσε. Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἀνέσχου, Κύριε, καὶ ἐσιώπησας, καὶ ἐταπείνωσας ἡμᾶς σφόδρα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΕ'.

« Ἐμφανῆς ἐγενήθη τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι, εὐρέθη τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν. Εἶπα : Ἴδου εἰμι τῷ ἔθνει, οἱ οὐκ ἐκάλεσάν μου τὸ ὄνομα. Ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ὅλην τὴν ἡμέραν πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα, καὶ ἀντιλέγοντα, τοὺς πορευομένους ὀδῶν οὐ καλῆν, ἀλλ' ὅπισθον τῶν ἀμαρτιῶν αὐτῶν. Ὁ λαὸς οὗτος ὁ παροξύνων με ἐναντίον ἐμοῦ διὰ παντός : αὐτοὶ θυσιάζουσιν ἐν τοῖς κήποις, καὶ θυμιῶσιν ἐπὶ ταῖς

²⁵ Joan. 1, 18. ²⁶ Exod. xxxiii, 20. ²⁷ Num. xvi, 19.

πλήθους τοῖς δαιμονίοις, ἃ οὐκ ἔστιν. » Εἰ τις θέλει φιλαλήθει λογισμῷ τὴν ἐμὴν ὄραν φιλανθρωπίαν, εὐροι ἂν φθάνοντά με ταῖς εὐεργεσίαις καὶ τοὺς μακρὰν ἀφεσιῶτας τῆς ἐμῆς γνώσεως. Αὐτίκα δὴ οὖν τοῖς ἐκτὸς μηδεπώποτε ἐρωτήσασι με ἐμφανῆ κατέστησα ἑμαυτὸν δι' ὑπερβάλλουσαν φιλανθρωπίαν ὥστε ἤδη τοὺς ἀλλογενεῖς καὶ ἀλλοφύλους τὴν ἐμὴν γνῶσιν ἀνελιθέναι, καίπερ μηδὲν εἰς τοῦτο συμβαλλομένους. Ἄλλὰ καὶ τοῖς μὴ ζητήσασι τὴν ἐμὴν χάριν ταύτης μετέδωκα, φθάσας τε τὰς ἐτέρων παρακληθείς· πρὶν καὶ εὐξασθαι, πρὶν καὶ ἰκετεῦσαι αὐτούς, εἶπον· Ἰδοὺ πάρεμι.

« Ἐν τοῖς μνήμασι καὶ ἐν τοῖς σπηλαίοις κοιμῶνται διὰ ἐνύπνια οἱ ἔσθοντες κρέας ὕειον, καὶ ζωμῶν θυσίων, μεμολυμμένα πάντα τὰ σκεύη αὐτῶν. Οἱ λέγοντες, Πόρρω ἀπ' ἐμοῦ, μὴ ἐγγίσης μοι, ὅτι καθαρὸς εἰμι. Οὗτος καπνὸς τοῦ θυμοῦ μου. Πῦρ καίεται ἐν αὐτῷ πάσας τὰς ἡμέρας. Ἰδοὺ γέγραπται ἐνώπιόν μου· Οὐ σιωπήσω ἕως ἂν ἀποδώσω εἰς τὸν κόλπον αὐτῶν τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν καὶ τῶν πατέρων αὐτῶν, λέγει Κύριος. Οἱ ἐθυμίαςαν ἐπὶ τῶν ὀρέων καὶ ἐπὶ τῶν βουνῶν ὠνειδισάν με, ἀποδώσω τὰ ἔργα αὐτῶν εἰς τὸν κόλπον αὐτῶν. Οὕτως λέγει Κύριος· Ὅν τρόπον εὐρεθήσεται ὁ ῥῶξ ἐν τῷ βότρωι, καὶ ἔροισι· Μὴ λυμήνη αὐτὸν, ὅτι εὐλογία ἐστὶν ἐν αὐτῷ· οὕτως ποιήσω ἕνεκεν τοῦ δουλεύοντός μοι. » Ἄλλ' εἰ ποῦ τις ἐντὸς αὐτῶν εὐρεθῆι, ὡς ἐν βότρῳι ξηρᾷ ὕγις καὶ ἐρῶμενος ῥῶξ, οὐ διαπαισείται παρ' ἐμοὶ τῷ κριτῇ, οὐδὲ συναπολείται τοῖς ἀπολλυμένοις, διὰ τὸ μετέχειν αὐτὸν εὐλογίας. Οὕτως δὲ ἔσται ὁ ῥῶξ οὗτος τίμιος παρ' ἐμοί, ὅσῳ καὶ σπάνιος. Κατὰ τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμα καὶ ἐπὶ τοῦ παντὸς ἔθνους ποιήσω, εἴπερ τις εὐρεθῆι καὶ ἐν τούτοις σωτηρίας ἄξιός.

« Τούτου ἕνεκεν οὐ μὴ ἀπολέσω πάντας, καὶ ἐξάξω τὸ ἐξ Ἰακώβ σπέρμα καὶ ἐξ Ἰούδα· καὶ κληρονομήσει τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου· καὶ κληρονομήσουσιν οἱ ἐκλεκτοί μου καὶ οἱ δοῦλοί μου, καὶ κατοικήσουσιν ἐκεῖ. » Τὸ ἀγαθὸν καὶ σπάνιον σπέρμα, δηλαδὴ ὁ ἀποστολικὸς χορὸς τοῦ πλήθους τῶν ἀπολλυμένων ἀφορισθείς. Πάλιν κἀναυθα ἐκλεκτοὺς καὶ δούλους αὐτοῦ τοὺς ἀποστόλους σημαίνει, ὅτινες ὡς ῥῶγες εὐρηγνται· οὐς καὶ ἐκλεξάμενος περιφυλάττει ἐκ τῶν ἐτέρων, καὶ σπέρμα ἅγιον καὶ ἐκλεκτὸν ὠνόμασεν.

« Καὶ ἔσονται ἐν τῷ δρυμῷ ἐπαύλεις ποιμνίων, καὶ φάραγξ Ἄχωρ εἰς ἀνάπαυσιν βουκολίων τῷ λαῷ μου, οἳ ἐζήτησάν με. » Δρυμὸν δὲ εἶωθεν ἡ Γραφὴ τὸ πλῆθος τῶν ἀλλοφύλων καλεῖν καὶ ἀλλογενῶν ἐθνῶν· ἐν οἷς ἐπαύλεις ποιμνίων ἔσεσθαι θεσπίζει, τὰς ἐκκλησίας τῶν τοῦ Θεοῦ προβάτων αἰνιττόμενος. Λαὸς δὲ ὁ ἐκζητήσας· αὐτὸν ὁ ῥῶξ ἦν καὶ τὸ ἀνωτέρω εἰρημένον σπέρμα οἱ ἐκλεκτοὶ δοῦλοι· δι' ὧν βουκόλια βῶν καὶ ποιμνία συστήσασθαι οὐκ ἐν τῷ Ἰσραήλ, οὐδὲ ἐν τῇ Ἰουδαίῳ χώρᾳ, ἀλλὰ ἐν τῷ δρυμῷ καὶ ἐν τῇ λεχθεισῇ φάραγι· Ἄχωρ προφητεύει.

« Ἔμεῖς δὲ οἱ ἐγκαταλιπόντες με, καὶ ἐπιλανθάνομενοι τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ ἐτοιμάζοντες τῷ δαιμονίῳ τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῇ τύχῃ κέρασμα. Ἐγὼ παραδώσω ὑμᾶς εἰς μάχαιραν· πάντες ἐν σφαγῇ πεσεῖσθε· ὅτι ἐκάλεσα ὑμᾶς, καὶ οὐκ ὑπέ-

A lateres dæmoniis, quæ non sunt. » Si quis, veritatis studio motus, meam erga homines clementiam perpendere velit, is inueniet me semper vel eos, qui a cognitione mea procul remoti erant, beneficiis præuenisse. Et vero extraneis, qui me nunquam interrogauerant, ob vim affectus mei, manifeste apparui, ita ut jam alienigenæ et peregrini cognitionem mei assecuti sint; etsi illi nullam operam ea in re dederint. Imo etiam iis, qui gratiam meam non quærebant, preces eorum præuertens ipsam tradidi: priusquam rogarent, priusquam supplicarent, dixi, Ecce adsum.

VERS. 4-8. « In sepulcris et in speluncis dormiunt propter somnia, qui comedunt carnem suillam, et jus hostiarum, profana vasa omnia eorum. Quid dicunt, Longe a me, ne appropinques mihi, quoniam mundus sum. Iste est fumus furoris mei. Ignis ardet in eo cunctis diebus. Ecce scriptum est in conspectu meo: Non tacebo donec reddam in sinum eorum peccata ipsorum et patrum suorum, dicit Dominus. Qui adoleuerunt incensum supra montes et supra colles exprobraverunt mihi, retribuam opera eorum in sinum eorum. Sic dicit Dominus: Quemadmodum inuenietur acinus in botro, et dicent: Ne perdas illum, quia benedictio est in illo; sic faciam propter seruientem mihi. » Sed si quis inter eos reperitur, sicut in botro arida, sanus vividusque acinus, non cadet apud me iudicem, neque cum pereuntibus peribit, quia benedictionis particeps est. Tanto autem pretiosior apud me erit hic acinus, quanto rarior. Ad hunc plane modum et formam cum gente tota rem agam, si quis penes illos reperitur salute dignus.

VERS. 9. « Ideo non perdam omnes, et educam de Jacob semen, et de Juda: et possidebit montem sanctum meum: et hæreditabunt electi mei et servi mei, et habitabunt ibi. » Bonum et rarum semen, videlicet apostolicus chorus, a pereuntium multitudine sequestratus. Illic rursus electos et seruos apostolos vocat, qui velut acini reperti sunt, quos item ab se electos ex aliis seruavit, et semen sanctum et electum vocavit.

VERS. 10. « Et erunt in saltu caulæ gregum, et vallis Achor in requiem armentorum populo meo, qui quæsierunt me. » Solet Scriptura alienigenarum et extranearum gentium multitudinem saltum vocare, in quibus caulas gregum fore vaticinatur, Dei ovium ecclesias subindicans. Populus vero qui exquisiuit eum, acinus erat, et semen superius memoratum, electi ejus famuli: quorum opera caulas boum et ovilia non in Israele, neque in Iudæa, sed in saltu et in memorata valle Achor constituenda esse prænuntiat.

VERS. 11, 12. « Vos autem, qui dereliquistis me, et oblitus estis montis sancti mei, qui paratis dæmonio mensam, et qui impletis fortunæ libamen. Ego tradam vos in gladium: omnes in caude corruetis: quoniam vocavi vos, et non audivistis; locutus sum,

et cōtēpistis, et fecistis malum in conspectu meo, et quæ volebam elegistis. » Quoniam ego ipse qui vos præsētia mea dignos habui, vos priores per memetipsum vocavi, vos autem non obedivistis : quam item criminationem prius efferebam his verbis, « Quia veni, et non erat homo; vocavi, et non erat qui audiret. » Rursum in populum tales accusationes instituit, docens se, utpote Deum, qui ad justitiæ trutinam omnia faciat, nunquam neglecturum eos esse, qui sibi quovis in loco serviant, ex quacunque gente fuerint. Omnes quippe, qui sibi servire proponunt, salute donat. Ipsos igitur excipiet, ac iis cœlestem cibum suppediet, salutarempe Verbum, quod ait, « Ego sum panis, qui de cœlo descendi²⁸. » Et hi quidem memorato pane nutriuntur et saturabuntur; vos autem, inquit, qui gratiam meam non suscepistis, rationabilis cibi penuria esuriētis : itemque qui mihi serviunt immortalis vitæ potu replebuntur, de quo dictum est, « Quicumque biberit ex aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam²⁹. »

Vers. 13-15. « Propterea hæc dicit Dominus, Ecce qui serviunt mihi comedent; vos autem esuriētis : ecce qui serviunt mihi bibent, vos autem sitiētis : ecce qui serviunt mihi lætabuntur, vos autem confundemini : ecce qui serviunt mihi exsultabunt in lætitia, vos autem clamabitis propter dolorem cordis vestri, et a contritione spiritus vestri ululabitis. Relinquetis enim nomen vestrum in saturitatem electis meis; vos autem interficiet Dominus : servientibus autem mihi vocabitur nomen novum. » Quod si curiose agentes ediscere cupiatis quinam mihi servituri sint, et quod illis sit nomen, scitote Deum nondum ipsorum nomen palam efferre velle, sed id solummodo significare, quod neque Israel vocandi sint, neque Jacob, neque Judæi, neque alio quopiam hominibus noto vocabulo. Novum enim quoddam ac recentissimum nomen imponetur; illudque insolens, ac nunquam alias auditum, quod benedicetur in terra, accrescet item, et multiplicabitur præ omni corporali benedictione. Nam si qua alia augendæ multitudini apta Dei benedictio fuerit, hanc item consequetur nomen servis meis imponendum.

Vers. 16, 17. « Benedicent enim Deo vero : et qui jurant in terra, jurabunt per Deum verum. Obliviscuntur enim tribulationis primæ, et non ascendet in cor eorum. Erit enim cœlum novum et terra nova, nec recordabuntur priorum, nec veniet in cor eorum. » Nam alias cum tunc cœlum suspicerent, rem creatam colebant præ Creatore, et terram similiter veluti Deum venerabantur, necnon exortos ex illa fructus : nunc vero cœlum novum et terram novam videntes, opera manuum Dei esse sciuntur, non autem deos esse putant

²⁸ Joan. vi, 41. ²⁹ Joan. iv, 14.

42) Hic et in sequentibus locis vocem ὑπακούειν non male veritas respondere Nam hoc usu plerum-

κούσατε (42)· ἐλάλησα καὶ παρηκούσατε, καὶ ἐποίησα τὸ πονηρὸν ἐναντίον ἐμοῦ, καὶ ἂ οὐκ ἐβουλόμην ἐξελέξασθε. » Ἐπειδὴ αὐτὸς ἐγὼ τῆς ἐμαυτοῦ παρουσίας καταξιώσας ὑμᾶς αὐτοὺς πρῶτους ὑμᾶς δι' ἐμαυτοῦ κέκληκα· ὑμεῖς δὲ οὐκ ὑπακούσατε· ὅτι καὶ πρὸ τοῦ τοῦ ἡτιώμην λέγων· « Διότι ἤλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων. » Πάλιν πρὸς τὸν λαὸν τὰς προκειμένας ποιεῖται κατηγορίας, διδάσκων, ὡς δικαιοσύνης ζυγῷ πάντα πράττων, ὡς Θεὸς, οὐδαμῶς μὲν παρόφεται τοὺς ὅποι δήποτε αὐτῷ δουλεύοντας, ἐξ οὐοῦ δ' ἂν ἔθνους εἶεν. Πάντας γὰρ ἀπλῶς διασώζει τοὺς δουλεύειν αὐτῷ προηρημένους. Παραδέξεται οὖν, καὶ τοῦτοις παρέξει τὴν ἐπουράνιον τροφήν, τὸν λόγον τὸν σωτήριον τὸν εἰρηκότα· « Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. » Οὔτοι μὲν οὖν τῷ λεχθέντι ἄρτι τραπεύονται καὶ ἐμπλησθήσονται· ὑμεῖς δὲ, φησί, οἱ μὴ τὴν ἐμὴν ὑποδεξάμενοι χάριν, ἐνδείξα λογικῆς τροφῆς λιμῶεστε· καὶ πάλιν οἱ μὲν ἐμοὶ δουλεύοντες πότου ζωῆς θανάτου πλησθήσονται, περὶ οὗ λέλεκται· « Ὅς ἂν πῖν ἐκ τοῦ ὕδατος, οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. »

« Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος· Ἴδοὶ οἱ δουλεύοντές μοι φάγονται, ὑμεῖς δὲ πεινάσετε· Ἴδοὶ οἱ δουλεύοντές μοι πίονται, ὑμεῖς δὲ διψήσετε· Ἴδοὶ οἱ δουλεύοντές μοι εὐφρανθήσονται, ὑμεῖς δὲ αἰσχυθήσεσθε· Ἴδοὶ οἱ δουλεύοντές μοι ἀγαλλιάσονται ἐν εὐφροσύνῃ, ὑμεῖς δὲ κεκράξεσθε διὰ τὸν πόνον τῆς καρδίας ὑμῶν, καὶ ἀπὸ συντριβῆς πνεύματος ὑμῶν ὀλοῦεσθε. Καταλείψετε γὰρ τὸ ὄνομα ὑμῶν εἰς πλησμονὴν τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὑμᾶς δὲ ἀνελεῖ Κύριος· τοῖς δὲ δουλεύουσι μοι κληθήσεται ὄνομα καινόν. » Εἰ δὲ περιεργότερον ἐθέλοιτε μαθεῖν τίνες εἶεν οἱ μέλλοντες δουλεύειν, καὶ τί αὐτοῖς ὄνομα, γινώσκετε, ὅτι οὕτω μὲν εἰς φανερόν τοῦνομα αὐτῶν ὁ Θεὸς βούλεται ἀγαγεῖν· τοσοῦτον δὲ μόνον σημαίνει, ὡς οὔτε Ἰσραὴλ κληθήσονται, οὔτε Ἰακώβ, οὔτε Ἰουδαῖοι, οὔτε ὅπως τι τῶν ἀνθρώπων συνεγνωσμένων. Καινὸν γὰρ τι καὶ νεώτατον αὐτοῖς ἐπιτεθήσεται ὄνομα, ξένον, καὶ μηδεπώποτε ἀκουσθὲν, ὃ εὐλογηθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς αὐξανόμενον, καὶ πληθυνόμενον ὑπὲρ πᾶσαν σωματικὴν εὐλογίαν. Εἰ γὰρ τις καὶ ἄλλη πληθους ποιητικὴ τυγχάνει ἐκ Θεοῦ εὐλογία, ταύτης τεύξεται τὸ ὄνομα τὸ ἐπιτεθησόμενον τοῖς δουλεύουσι μοι

« Εὐλογήσουσι γὰρ τὸν Θεὸν τὸν ἀληθινόν· καὶ οἱ ὀμνύοντες ἐπὶ τῆς γῆς ὀμνύονται τὸν Θεὸν τὸν ἀληθινόν. Ἐπιλήσονται γὰρ τὴν θλίψιν τὴν πρῶτην, καὶ οὐκ ἀναθήσεται αὐτῶν ἐπὶ τῆς καρδίας. Ἔσται γὰρ ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινὴ, καὶ οὐ μὴ μνησθῶσι τῶν προτέρων, οὐδ' οὐ μὴ ἐπέλθῃ αὐτῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν. » Ἄλλως μὲν γὰρ τότε ὄρωντες τὸν οὐρανὸν, ἐσέβοντο τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, καὶ τὴν γῆν ὁμοίως θεοποιούον, καὶ τοὺς ἐκ ταύτης βλαστῶντας καρπούς· νῦν δ' ὅτε καινὸν ὄρωντες τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ἔργα χειρῶν Θεοῦ εἶναι ὁμολογοῦσιν, οὐκέτι δὲ θεοὺς εἶναι νομίζουσιν.

que hæc vox occurrit tum in Scriptura sacra, tum apud alios scriptores.

« Ἄλλ' εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίασιν εὐρήσουσιν ἐν αὐτῇ. Ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ποιῶ ἀγαλλίαμα Ἰερουσαλήμ, καὶ τὸν λαὸν μου εὐφροσύνην· καὶ ἀγαλλιᾶσμαι ἐπὶ Ἰερουσαλήμ, καὶ εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῷ λαῷ μου· καὶ οὐκέτι μὴ ἀκουσθῆν ἐν αὐτῇ φωνὴ κλαυθμοῦ οὐδὲ φωνὴ κραυγῆς, οὐδ' οὐ μὴ γένηται ἐτι ἐκεῖ ἄωρος καὶ πρεσβύτης, ὃς οὐκ ἐμπλήσει τὸν χρόνον αὐτοῦ. » Πάντες γὰρ τῆς παρ' ἐμοὶ ἀναστάσεως τυχόντες κατὰ τὸν καιρὸν τῶν ἐπαγγελιῶν εἰς ἀνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας ἤξουσι· καὶ πάντες ἔσονται ἀκμαῖοι τὰς ψυχὰς, ὡς μήτε ἄωρον νήπιον καὶ ἀτελεῆ, μήτε ὑπερθεηκότα καὶ γεγηρακότα ἐν αὐτοῖς εὐρίσκεισθαι· πάντες δὲ ὁμήλικες, ὡς ἂν ὕφ' ἓνα καιρὸν τῆς ἀναστάσεως τευξόμενοι, καὶ μιᾶς παλιγγενεσίας μεθέξοντες.

« Ἔσται γὰρ ὁ νέος ἑκατὸν ἐτῶν, ὁ δὲ ἀποθνήσκων ἀμαρτωλὸς ἑκατὸν ἐτῶν, καὶ ἐπικατάρματος ἔσται. » Τὸ ἴσον τοῦ χρόνου τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως παρέστησεν. Ἔσται οὖν ὁ ἀμαρτωλὸς καὶ αὐτὸς ἑκατὸν ἐτῶν, καὶ ἐπικατάρματος ἔσται ἀκμαῖος, καὶ ὡς ἐν κακίᾳ τέλειος, ἀποθνήσκων τῇ ἑαυτοῦ ἀμαρτίᾳ· ὁ τε νέος πάλιν ἑκατὸν ἐτῶν, καὶ αὐτὸς τέλειος ἐν τελείοις, εἰς σωτηρίαν παραλαμβάνομενος.

« Καὶ οἰκοδομήσουσιν οἰκίας, καὶ αὐτοὶ ἐνοικήσουσι· καὶ καταφυτεύσουσιν ἀμπελῶνας, καὶ αὐτοὶ φάγονται τὰ γεννήματα αὐτῶν. » Τοῖς γὰρ ἑαυτῶν ἔργοις καὶ ταῖς οἰκείαις πράξεσιν ποριοῦνται ἑαυτοῖς τὰς μονὰς τὰς παρὰ τῷ Πατρὶ· ἀλλὰ τοὺς καρποὺς τῶν πόνων αὐτῶν φάγονται· διόπερ & γεωργήσαντες συνήγαγον, ταῦτα εὐρήσουσι, καὶ ἐξ αὐτῶν τραφήσονται.

« Οὐ μὴ οἰκοδομήσουσι, καὶ ἄλλοι ἐνοικήσουσι, καὶ οὐ μὴ φυτεύσουσι, καὶ ἄλλοι φάγονται. Κατὰ γὰρ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς ἔσονται αἱ ἡμέραι τοῦ λαοῦ μου· τὰ γὰρ ἔργα τῶν πόνων αὐτῶν παλαιώσουσιν. » Ἄλλ' εἰς ἄπειρον αἰῶνα ἐν ἀθανάτῳ εὐζωίᾳ διάξουσι· διὸ λέλεκται· « Κατὰ γὰρ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς αἱ ἡμέραι τοῦ λαοῦ μου. » Τὸ ξύλον δὲ εἴρηται ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ πεφυτεῖσθαι· δείκνυται τοιγαροῦν, ὅτι οὐκ ἔξω τοῦ Θεοῦ αἱ ἐπαγγελίαι τυγχάνουσι. Δι' ὧν ἀπάντων σαφῶς ἕτερον λαὸν εἰσάγει ἑαυτῷ παρὰ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Οὗτοι γὰρ παλαιωθήσονται, οὐδὲ ἐτέροις καταλείψουσι, μέλλοντες αὐθὺς μεθίστασθαι τοῦ βίου, τοὺς ἑαυτῶν πόνους· ἀλλ' οὗτοι τὰ ἔργα τῶν πόνων αὐτῶν εἰς ἑαυτοὺς ἀναλήψονται, καὶ τοῖς οἰκείοις καρποῖς ἐντραφήσουσιν.

« Οἱ ἐκλεκτοὶ μου οὐ κοπιᾶσουσιν εἰς κενὸν, οὐδὲ τεκνοποιήσουσιν εἰς κατάραν· ὅτι σπέρμα εὐλογημένον ὑπὸ Θεοῦ ἐστι, καὶ τὰ ἔκγονα αὐτῶν μετ' αὐτῶν. » Εἰ γὰρ καὶ τινες ἔσονται κατὰ τὸν καιρὸν τῶν ἐπαγγελιῶν κόποι σωτήριοι καὶ ἀγαθοὶ καὶ ἡδεῖς, ὁποῖους πάντως ποι καὶ ἡ ἀγγελικὴ τάξις ὑπομένει· ἀλλ' οὐκ ἐπικενῶς ἔσται τὰ τῆς ἐργασίας αὐτοῖς· μισθὸς γὰρ αὐτοῖς ἐπάξιός τεθησαύρισταί. Τεκνοποιῶν δὲ νοήσωμεν τῶν ψυχῶν τοὺς λογισμοὺς καὶ τῆς διανοίας τοὺς καρποὺς, οὓς κατὰρας ἔσεσθαι ἄλλοτρίους, εὐλογίας δὲ ἀξίους θεσπίζει. Ταῦτα καὶ εἰς τὸν παρόντα βίον ἐκλαμβάνεσθαι οἶμαι, τοῦ λόγου πάλιν

A Vers. 18-20. « Sed lætitiā et exultationem inuenient in ea. Quoniam ecce ego facio exultationem Jerusalem, et populum meum lætitiā : et exultabo super Jerusalem, et lætabor super populo meo : et non ultra audietur in ipsa vox fletus, et vox clamoris, neque ultra erit ibi immaturus et senex, qui non impleat tempus suum. » Quotquot enim resurrectionem a me datam consequentur, tempore promissionum, in virum perfectum et in mensuram ætatis uenient : atque omnes anima vegeti erunt, ita ut neque immaturus et non adultus juvenis, neque ætate provecus aut senex ibi reperiat, sed paris ætatis omnes, utpote qui uno eodemque tempore resurgant, et ejusdem regenerationis consortes sint.

B « Erit enim juvenis centum annorum, qui uero moritur, peccator centum annorum et maledictus erit. » Ætatis et temporis in resurrectione æqualitatem fore declarat. Erit igitur peccator et ipse centum annorum, et maledictus erit, vegetus et quasi in malitia perfectus moriens in peccato suo. Juuenis item centum annorum, et ipse perfectus inter perfectos, et in salutem assumetur.

Vers. 21. « Et ædificabunt domos, et ipsi inhabitabunt : et plantabunt vineas, et ipsi comedent fructus earum. » Nam suis ipsi operibus et gestis, mansiones illas quæ apud Patrem sunt, sibi procurabunt : sed etiam fructus laborum suorum comedent : quoniam ea quæ terram colentes suam collegerunt, ea reperient, iis alentur.

Vers. 22. « Nequaquam ædificabunt, et alii inhabitabunt ; nequaquam plantabunt, et alii comedent. Nam secundum dies ligni vitæ erunt dies populi mei : opera enim laborum ipsorum ueterascent. » Sed per infinita sæcula in immortalis illa et felici vita degent : quare dictum est, « Nam secundum dies ligni vitæ erunt dies populi mei. » Lignum autem illud in paradiso Dei plantatum fuisse dicitur ; itaque non extra paradysum Dei impleri promissa declaratur. Quibus omnibus alium sibi a Judaico populum asciscit. Illi namque inveterascent, nec aliis, ex hac vita transferendi, labores suos relinquent ; hi uero laborum suorum gesta secum assumunt, propriisque fructibus gaudebunt.

Vers. 23. « Electi mei non laborabunt in vanum, neque filios generabunt in maledictionem : quia semen benedictum a Deo est, et nepotes eorum cum eis. » Etiam si enim promissionum tempore, quidam salutare, boni suavesque labores sint, quos angelicus ordo sustinet, sed non frustra cedent illis opera : nam condigna ipsis merces reposita est. Liberos uero procreationem intelligamus esse animæ cogitationes, mentisque fructus, quos a maledictione alienos, benedictione uero dignos fore uaticinatur. Hæc e præsentis quoque vita accipi posse existimo, ita ut his apostolicus

chorus subindicetur. « Ideo electi mei non laborabunt in vanum, neque filios procreabunt in maledictionem. » Apostolorum quippe labores, ut vel ipsis oculis patebit, non in vanum suscepti fuere, quod arguetur ex Ecclesia ab ipsis per totum orbem fundata; et filii eorum per lavacrum regenerationis in Christo nati videbuntur.

VERS. 24. « Et erit antequam clament, ego exaudiam eos: adhuc illis loquentibus dicam, Quid est? » Id porro in Actibus apostolorum impletum deprehendas; nam Deo ipsis astante, multa signa et prodigia edebantur. Apostolis vero hæc agentibus, hinc alienigenarum gentium conversio subsequabatur.

VERS. 25. « Tunc lupi et agni pascentur simul, et leo ut bos comedet paleas, serpens autem terram quasi panem. Non nocebunt, neque devastabunt in monte sancto meo, dicit Dominus. » Nam qui prius rapaces et feroces erant, ita ut lupis comparari possent, in mansuetum morem commutati, cum agnis et bobus gregatim agebantur, ut uno eodemque ex divinis lectionibus excerpto rationabili cibo uterentur. Qui autem moribus nihil a leonibus discrepabant, jam non ultra carnivoris et sanguinariis feris similes, boum instar et ipsi divinæ doctrinæ herbam comedebant. Et qui olim serpentem referebat, atroxque veneno plenus vir, repudiata malitia, panem comedet: pro terra quæ prius edebat, rationabili et humano utens alimento. Usque adeo autem hujusmodi feræ mansuescent, ut neminem lædant vel pessumdent in monte Dei.

CAPUT LXVI.

VERS. 1-3. « Sic dicit Dominus, Cælum thronus meus, et terra scabellum pedum meorum. Qualem domum ædificabitis mihi? et quis locus requiectionis meæ? Hæc enim omnia fecit manus mea, et hæc omnia mea sunt, dicit Dominus. Quem vero respiciam, nisi humilem, et quietum, et trementem sermones meos? Iniquus autem, qui immolat mihi vitulum, quasi occidat canem: qui vero offert simulam, quasi suillum sanguinem: qui dat incensum in memoriam, quasi blasphemus. Et ipsi elegerunt vias suas, et abominationes ipsorum anima eorum voluit. » Non enim hæc, inquit, voluntas mea, neque meæ hujusmodi viæ, sed ad lubitum et placitum eorum sunt.

VERS. 4. « Et ego deligam illusiones eorum, et peccata retribuam eis: quia vocavi eos, et non exaudierunt me; locutus sum, et non audierunt: et fecerunt malum in conspectu meo, et quæ volebam elegerunt. » Quandonam autem vocantem non intellexerunt, nisi quando præsens ipsis clamabat, « Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos »? »

VERS. 5. « Audite verba Domini, qui tremitis ad

τὸν χορὸν τὸν ἀποστολικὸν αἰνιττομένον. « Διὰ τοῦτο οἱ ἐκλεκτοὶ μου οὐ κοπιήσουσιν εἰς κενὸν οὐδὲ τεκνοποιήσουσιν εἰς κατάραν. » Ἔσται γὰρ ὀφθαλμοῖς παραλαθεῖν τῶν ἀποστόλων τοὺς κόπους, οὐκ εἰς κενὸν γεγεννημένους ἀπὸ τῆς ὑπ' αὐτῶν ἰδρυθείσης καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας· καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἐν Χριστῷ γεννηθέντα διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας.

« Καὶ ἔσται πρὶν ἢ κεκράξαι αὐτοὺς, ἐγὼ ὑπακούσομαι αὐτῶν· ἔτι λαλούντων αὐτῶν ἔρω· τί ἐστίν; » Ἄ δὴ καὶ ἐπληροῦτο ἐπὶ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων· πολλὰ γὰρ σημεῖα καὶ τέρατα ἐνηργεῖτο, τοῦ Θεοῦ αὐτοῖς παρεστῶτος. Ὡν τοιαῦτα ἐνεργούντων, ἀκολούθως ἢ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν ἐγίνετο ἐπιστροφή.

« Τότε λύκοι καὶ ἄρνες βοσκηθήσονται ἅμα, καὶ λέων ὡς βοῦς φάγεται ἄχυρα, ὄφις δὲ γῆν ὡς ἄρτον. Οὐκ ἀδικήσουσιν, οὐδὲ λυμανοῦνται ἐπὶ τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ μου, λέγει Κύριος. » Οἱ γὰρ πρότερον ἀρπακτικοὶ καὶ θηριώδεις, ὡς λύκοις παραβάλλεσθαι, μεταβαλλόμενοι ἐπὶ τὸ ἡμέρον, ἀρνίοις καὶ βουσὶν συνηγελάζοντο, ὡς μίᾳ καὶ τῆς αὐτῆς μεταλαμβάνειν τῆς ἀπὸ τῶν θείων ἀναγνωσμάτων λογικῆς τροφῆς. Οἱ δὲ τοῖς τρόποις λεόντων οὐδὲν διαφέροντες, οὐκέτι σαρκοφάγοις, οὐδὲ ὠμοδόροις θηρίων εἰσκότες, δικηβοῶν καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἐνθεοῦ διδασκαλίας πᾶσαν ἡσθιον. Καὶ ὁ πάλαι δὴ πρότερον ὀφιώδης, καὶ ἰσθμιασὶς ἀνὴρ, ἀποπτύσας τὴν ἐν αὐτῷ κακίαν, τὸν ἄρτον φάγεται, τροφή λογικῆ καὶ ἀνθρωπίνῃ χρώμενος, ἀν' ἧς ἡσθιε πρότερον γῆς. Οὕτω δὲ οἱ θῆρες οὕτοι ἐξημερωθήσονται, ὡς μηδένα ἀδικεῖν, μηδὲ λυμαίνεσθαι τινὰς ἐν τῷ ὄρει τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΣΤ'.

« Οὕτως λέγει Κύριος· Ὁ οὐρανός μου θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; καὶ ποῖος τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; Πάντα γὰρ ταῦτα ἐποίησεν ἡ χεὶρ μου, καὶ ἐστὶν ἐμὰ πάντα ταῦτα, λέγει Κύριος. Καὶ ἐπὶ τίνα ἐπιβλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον, καὶ τρέμοντα τοὺς λόγους μου; Ὁ δὲ ἄνομος ὁ θύων μοι μόσχον, ὡς ἀποκτείνων κύναν· ὁ δὲ ἀναφέρων σερμύλλιν, ὡς αἶμα ὑεῖον· ὁ διδοὺς λίθον εἰς μνημόσυνον, ὡς βλάστημος. Καὶ αὐτοὶ ἐξελέξαντο τὰς ὁδοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ βδελύγματα αὐτῶν ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἠθέλησε. » Οὐ γὰρ ἐμὰ ταῦτα, φησι, θελήματα, οὐδὲ ἐμοὶ αἱ ὁδοὶ αὐταί, ἀλλὰ τῆς αὐτῶν προαιρέσεως κατὰ θύμια.

« Καὶ ἐγὼ ἐκλέξομαι τὰ ἐμπαίγματα αὐτῶν, καὶ τὰς ἁμαρτίας ἀνταποδώσω αὐτοῖς ὅτι ἐκάλεσα αὐτοὺς, καὶ οὐκ ὑπήκουσάν μου· ἐλάλησα, καὶ οὐκ ἤκουσαν· καὶ ἐποίησαν τὸ πονηρὸν ἐναντίον ἐμοῦ, καὶ ἃ οὐκ ἐβουλόμην ἐξελέξαντο. » Πότε δὲ καλοῦντο αὐτοὺς οὐ συνῆκαν, ἢ ὅτε αὐτοῖς συντρέθων ἐβόα· « Δεῦτε πρὸς μὲ, πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς; »

« Ἀκούσατε ῥήματα Κυρίου οἱ τρέμοντες τὸν λό-

⁶⁶ Matth. xi. 28.

γον αὐτοῦ. Εἶπατε, ἀδελφοὶ ἡμῶν, τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ βδελυσσομένοις, ἵνα τὸ ὄνομα Κυρίου δοξασθῇ, καὶ ὀφθῇ ἐν τῇ εὐφροσύνῃ αὐτῶν, καὶ ἐκείνοι αἰσχυνθῶσονται. » Εὐαγγελικὸν αὐτοῖς παραδίδωσι παράγγελμα οὐδὲν διαφέρον τοῦ, « Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπιπραζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων, ἵνα γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς. » Οὕτω καὶ ἡ προφητεία παρακελεύεται καὶ διδάσκει.

« Φωνὴ κραυγῆς ἐκ πόλεως, φωνὴ ἐκ ναοῦ, φωνὴ Κυρίου ἀνταποδιδόντος ἀνταπόδοσιν τοῖς ἀντικειμένοις. » Εἰ γὰρ ταῦτα πράττειτο, ὑμῶν μὲν κατὰ τὸ τέλος τῶν ἀμοιβῶν εὐφροσύνη ἐκδηλος ἔσται τοῖς πᾶσιν· ἐκείνοι δὲ καταίσχυνθήσονται τὸ ὑμέτερον θεασάμενοι τέλος, καὶ τὴν ἑαυτῶν ἀπώλειαν κατὰ τὸν τῆς δικαιοκρισίας καιρὸν τοῦ Θεοῦ ἔργοις μαθησόμενοι. « Φωνὴ κραυγῆς ἐκ πόλεως, φωνὴ ἐκ ναοῦ, » αἱ μὲν ἐξ αὐτῆς τῆς πόλεως τῶν οἰκητόρων ἐκδοῦντων, αἱ δὲ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ναοῦ, τῶν ἱερέων καὶ τῶν λοιπῶν λειτουργῶν ἀποκλαιομένων.

« Πρὶν τὴν ὀδίνουσαν τεκεῖν, πρὶν ἔλθειν τὸν πόνον τῶν ὀδίνων, ἐξέφυγε, καὶ ἔτεκεν ἄρσεν. Τίς ἤκουσε τοιοῦτο; καὶ τίς ἐώρακεν οὕτως; Εἰ ὤδιεν γῆ ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ, ἢ καὶ ἐτέχθη ἔθνος εἰσάπαξ, οὐκ ὤδιεν καὶ ἔτεκε Σιών τὰ παιδία αὐτῆς; » Τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα, καὶ ἡ καινὴ καὶ νέα Σιών, δηλαδὴ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ἡ δι' ὑμῶν συστησομένη, τοσοῦτον ἀθρώως γεννήσει πλῆθος ἐθνῶν καὶ λαῶν, ὡς ἐκπλαγῆναι τὸν ἀκούοντα. Οἷα γάρ τις ἐγκύμων γυνὴ κατὰ γαστρὸς ἔχουσα, μηδεμιᾶς ὀδίνος προσγενομένης, αἰφνίδιον γεννήσει, καὶ τοῦτο ἄρσεν· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ νέα Σιών λαὸν καινὸν καὶ ὅλον ἔθνος εἰσάπαξ ἀθρώως τέξεται· ὡς εἶναι τὸ πᾶν παραδοξότατον, ὅσον οὐδέπωποτε ἠκούσθη. Τὸ μὲν γὰρ Ἰουδαίων ἔθνος, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰσραὴλ, οὐκ ἀθρώως παρέστη· ἀλλὰ πρῶτος μὲν ἦν αὐτῶν ὁ προπάτωρ· τοῦτο δὲ γεγόνασιν παῖδες ἱβ' εἴτ' ἐξ ἐνός· ἐκάστου υἱοῖ τε καὶ θυγατέρες· ὧν υἱοὶ τε καὶ ἔκγονοι καὶ ἀπόγονοι ὑπέστησαν· οὕτω τε κατὰ τὴν τῶν γονέων διαδοχὴν ἐν πλείοσι χρόνοις καὶ ἐν διαφόροις γενεαῖς συνέστη τὸ πᾶν αὐτῶν ἔθνος.

« Ἐγὼ δὲ ἔδωκα τὴν προσδοκίαν ταύτην, καὶ οὐκ ἐμνήσθης μου, εἶπε Κύριος. Οὐκ ἰδοὺ ἐγὼ γεννώσαν καὶ στεῖραν ἐποίησα, εἶπεν ὁ Θεὸς σου; » Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον εὗροι ἂν τις καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη χρόνοις εἰς πλῆθος ἐπιβεδωκότα· ὁ δὲ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ λαὸς ἀθρώως ὑφ' ἑνα καιρὸν καὶ ὡσπερ ὑπὸ μιᾶν ἡμέραν ἐπλήρου τὰ πλεῖστα μέρη τῆς οἰκουμένης· ὃ δὲ ἔστιν πρᾶγμα καὶ θαύματος παντὸς ἐπέκεινα ὑπάρχον οὕτε ὀφθαλμοὶς ἐώρακε πώποτε, οὕτε οὖς ἤκουσε.

« Εὐφράνθητι, Ἰερουσαλήμ, καὶ πανηγυρίσατε ἐν αὐτῇ, πάντες οἱ ἀγαπῶντες αὐτήν. Χάρητε ἅμα αὐτῇ χαρᾷ πάντες ὅσοι πενθεῖτε ἐπ' αὐτῇ, ἵνα θηλάσητε, καὶ ἐμπλησθῆτε ἀπὸ μαστοῦ παρακλήσεως αὐτῆς, ἵνα ἐκθηλάσαντες τρυφήσητε ἀπὸ εἰσόδου δόξης αὐτῆς. » Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὡς μέλλοντες ἐμπι-

A sermonem ejus. Dicite, fratres nostri, odientibus et abominantibus vos, ut nomen Domini glorificetur, et videatur in lætitia eorum, et illi confundentur. » Evangelicum ipsis præceptum tradit, nihil discrepans ab eo, « Diligite inimicos vestros, benefacite iis, qui oderant vos, orate pro affligentibus et persequentibus vos; ut sitis filii Patris vestri, qui est in cælis »²¹. » Eadem prorsus præcipit et docet prophetia.

VERS. 6. « Vox clamoris ex civitate, vox e templo, vox Domini retribuentis retributionem adversariis. » Nam si hæc agantur, lætitia vestra, accedente præmiurum tempore, omnibus manifesta erit: illi vero finem vestrum conspicati confundentur et suam judicii divini tempore perniciem operibus ediscent. « Vox clamoris ex civitate, vox e templo. » Voces quidem aliæ civium exclamantium ex civitate, aliæ ex templo emissæ, sacerdotum cæterorumque ministrorum lugentium, futuræ sunt.

VERS. 7, 8. « Antequam parturiens pariat, antequam veniant dolores partus, effugit, et peperit masculum. Quis audivit tale? et quis vidit simile? Num parturivit terra die una, num nata est gens simul, quia parturivit et peperit Sion parvulos suos? » Pia religio, et nova recensque Sion, scilicet Ecclesia Dei, per vos constituenda, tantam confertim gentium et populorum multitudinem pariet, ut qui audierit obstupescat. Atenim quemadmodum si mulier quædam uterum gestans ac prægaans, sine ullo dolore repente masculum pariat; sic et nova Sion populum novum, et universam gentem semel et confertim pariet; ita ut stupenda res tota sit, qualis audita nunquam fuit. Judæorum quippe natio et ipse Israel non confertim productus est: nam prior quidem fuit eorum progenitor: hujus vero duodecim fuere filii: hinc ex singulis filii et filiarum, quibus item filii et nepotes et abnepotes orti sunt, atque ita per parentum successionem, multis annorum curriculum, et variis generationibus universum genus eorum constitit.

VERS. 9. « Ego vero dedi expectationem hanc, et non recordatus es mei, dixit Dominus. Nonne ego gignentem et sterilem feci, dixit Deus tuus? » Eodem prorsus modo alias quoque gentes numero ac multitudine cum tempore auctas reperias; Dei autem Ecclesiæ populus, confertim unoque tempore, et quasi una die, maximam orbis partem implevit. Quam rem sane stupendam omniumque mirabilissimam, nec oculus unquam viderat, nec anris audierat.

VERS. 10, 11. « Lætare, Jerusalem, et conventum facite in ea, omnes qui diligitis eam. Gaudete cum ea gaudio omnes quotquot lugetis super ea, ut sugatis, et impleamini ab ubere consolationis ejus; ut postquam suxeritis, delectemini ab introitu gloriæ ejus. » Gaudete et exsultate, utpote eo fruituri,

²¹ Matth. v, 44.

qui statim unoque tempore masculum populum ibi Deo genuit, ac utpote replendi lacte, ad infantium ipsius alimentum parato, quod sane lac rationabile, utroque ex ubere effundetur, ex Veteri nempe et Novo Testamento. Ex ambobus enim huiusmodi uberibus, de quibus dicitur in Cantico ²¹, « Meliora sunt ubera tua vino, » rationabili et sine dolo lacte puerulos irrigabit, sicque perfectos producet viros.

VERS. 12. « Quia hæc dicit Dominus, Ecce ego declino ad eos quasi fluvios pacis, et quasi torrentes, inundans gloriam gentium. Parvuli eorum humeris portabuntur, et super genua consolabuntur. » Consolatorii itaque et ad leniendos simpliciores animos concinnati sermones, lac opportune vocantur: nam solidus cibus in mysticis dogmatibus intelligitur, et in speculationibus, quæ in divinis Scripturis repositæ sunt.

VERS. 13. « Quomodo si quem mater consoletur, ita et ego consolabor vos, et in Hierusalem consolabimini. » Hic rursum gloriam gentium, prædictæ novæ Sioni Hierosolymæque ascribens, pacem gentibus tribuendam inundanti flumini comparat. His autem pollicitationibus superius quoque est usus, significans eos, qui adhuc in Ecclesia infantes sunt, utpote qui lacte nutriantur, nutricibus quibusdam gestandos esse; sive a sinceris Ecclesiæ doctoribus et præfectis, itemque a divinis et cœlestibus angelis. Qui igitur valentiores sunt, infirmiores humeris gestabunt, et ad genua consolabuntur: ac si mater filiis blandiatur, et ego ipse Dominus, utpote eorum omnium Pater, imbecilliorum consolatores consolabor.

VERS. 14. « Et videbitis, et gaudebit cor vestrum, et ossa vestra quasi herba germinabunt. » Hic promissionum finis erit, nempe, Videbitis Deum. Quamobrem Salvator hos beatos prædicabat his verbis, « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt ²². » — « Et cognoscetur manus Domini timentibus eum, et minabitur incredulis. »

VERS. 15. « Ecce enim Dominus quasi ignis veniet, et quasi tempestas currus ejus, ut reddat in furore ultionem, et increpationem suam in flamma ignis. » Jani memoratis hominibus quæ superius dicta sunt pollicetur; iis vero, qui contrariam iniere viam, comminatur: ac consequenter comminationis rationem edocet, secundum et gloriosum Servatoris adventum declarans, quando veniet cum gloria Patris, et cum angelis suis, judicare vivos et mortuos.

VERS. 16. « In igne enim Domini judicabitur omnis terra, et in gladio ejus omnis caro: multi vulnerati erunt a Domino. » Furorem ejus esse ultrices potestates intelligi solet; et increpationem suam in flamma ignis contra eosdem mittet. Gladium vero corporeo more nominat, et vulneratos

πλασθαι τοῦ ἐν αὐτῇ ἀθρόως γεννήσαντος λαὸν τῷ Θεῷ ἄρβυρα, καὶ γάλακτος ἐκπληροῦσθαι εἰς ἐκτροφὴν τῶν αὐτῆς νηπίων. Ὁ δὲ λογικὸν γάλα ἀπὸ τῶν δύο θηλῶν αὐτῆς βεύσει, Παλαιᾶς δηλαδὴ καὶ Νέας Διαθήκης. Ἐξ ἀμφοτέρων γὰρ τούτων τῶν ἑαυτῆς μαζῶν, περὶ ὧν εἰρηται καὶ ἐν τῷ Ἀσματι, ὅτι « Ἄγαθοὶ οἱ μαστοὶ σου ὑπὲρ οἶνον, » τοῖς ἑαυτῆς νηπίοις ἐπάρδουσα ἐ τὸ λογικὸν καὶ ἄδολον γάλα, » ἄνδρας προσάξει τελείους.

« Ὅτι τάδε λέγει Κύριος: Ἴδου ἐγὼ ἐκκλίνω εἰς αὐτοὺς ὡς ποταμοὺς εἰρήνης, καὶ ὡς χειμάρρους, ἐπικλύζων δόξαν ἐθνῶν. Τὰ παιδία αὐτῶν ἐπ' ὤμων ἀρθήσονται, καὶ ἐπὶ γονάτων παρακληθήσονται. » Οἱ γοῦν λόγοι οἱ παρακλητικοὶ καὶ παραμυθητικοὶ τῶν ἀτελεστέρων ψυχῶν γάλα κυρίως ὠνομάσθησαν, στρεβῶς τροφῆς ἐν δόγμασι μουσικαῖς νοουμένης, καὶ ἐν θεορημασι τοῖς ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἀποκειμένους.

« Ὡς εἰ τινα μήτηρ παρακαλεῖ, οὕτω καὶ ἐγὼ παρακαλέσω ὑμᾶς, καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ παρακληθήσεσθε. » Πάλιν κἀναπαύει τῶν ἐθνῶν δόξαν συνάπτειν τῇ προλεχθεισῇ νέᾳ Σιών καὶ τῇ Ἱερουσαλὴμ, τὴν δοθησομένην τοῖς ἔθνεσιν εἰρήνην ποταμῶ κατακλύζοντι παραβάλλει. Καὶ ἀνωτέρω δὲ ταῖς αὐταῖς ἐκέχρητο ἐπαγγελίας, σημαίνων ὡς τοὺς ἐτι νηπίους τῆς Ἐκκλησίας, ἅτε δὴ γάλακτι τρεφομένους, τιθηνοὶ τινες ὑποβαστάζουσιν. ἦτοι διδάσκαλοι καὶ προεστώτες γνήσιοι τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, οἱ θεοὶ τε καὶ οὐράνιοι ἄγγελοι. Οἱ μὲν οὖν δυνατώτεροι τοὺς ἀσθενεστέρους ἐπ' ὤμων βαστάζουσιν, καὶ ἐπὶ γονάτων παρακαλέουσιν, ὡς περ εἰ τις μήτηρ τὰ ἑαυτῆς παρακαλέσῃ τέκνα, καὶ ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος, ἅτε δὴ πάντων αὐτῶν ὑπάρχων Πατὴρ, παρακαλέσω τοὺς τῶν ὑποδεεστέρων παρακλητόρας.

« Καὶ ἔψεσθε, καὶ χαρήσεται ἡ καρδία ὑμῶν, καὶ ὅσα ὑμῶν ὡς βοτάνη ἀνατελεῖ. » Καὶ τοῦτο τέλος ἔσται τῶν ἐπαγγελιῶν, τὸ, Ὁφείθε τὸν Θεόν. Διὸ καὶ ὁ Σωτὴρ τούτους ἐμακάριζε λέγων: « Μακάριοι οἱ καθαρὸὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. » — « Καὶ γνωσθήσεται ἡ χεὶρ Κυρίου τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν, καὶ ἀπειλήσει τοῖς ἀπειθοῦσιν. »

« Ἴδου γὰρ Κύριος ὡς πῦρ ἦξει, καὶ ὡς καταγιγῆ τα ἄρματα αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἐν θυμῷ ἐκδίκησιν αὐτοῦ, καὶ ἀποσκορακισμὸν αὐτοῦ ἐν φλογὶ πυρός. » Τοῖς μὲν δηλωθεῖσιν ἐπαγγέλλεται τὰ προλελεγμένα: τοῖς δὲ τὴν ἐναντίαν πεπορευμένους ὁδὸν ἠπειλήσεν ἀπειλῆν: καὶ ἀκολούθως διδάσκει τὸν τῆς ἀπειλῆς τρόπον, παριστάς τὴν δευτέραν καὶ ἐνδοξον τοῦ Σωτῆρος παρουσίαν, ὅτε ἦξει μετὰ τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς καὶ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς.

« Ἐν γὰρ τῷ πυρὶ Κυρίου κριθήσεται πᾶσα ἡ γῆ, καὶ ἐν τῇ ῥομφαίᾳ αὐτοῦ πᾶσα σὰρξ: πολλοὶ τραυματῆται ἔσονται ὑπὸ Κυρίου. » Θυμὸς δὲ αὐτοῦ αἰκολαστικαὶ καὶ τιμωρητικαὶ δυνάμεις εἰώθησαν νομίζεσθαι, καὶ τὸν ἀποσκορακισμὸν αὐτοῦ ἐν πυρὶ φλογὸς κατὰ τῶν αὐτῶν ἀφήσει. Ῥομφαίαν δὲ ὀνομάζει

²¹ Cant. i, 4. ²² Matth. v, 8.

σωματικώτερον, και τραυματίας ὡσαύτως. Ἐπεὶ μὴ ἄλλως ἦν ἀκούειν, Ἰουδαίους ὄντας και μὴ οἴους τε παρακολουθεῖν τῇ τῶν λόγων διανοίᾳ. Ὁ μὲν οὖν Ἀπόστολος τὸν τῶν προκειμένων νοῦν διασαφεῖ λέγων· « Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου και ἀμετανόητον καρδίαν θησαυρίζεις σεαυτῷ ὄργην ἐν ἡμέρᾳ ὄργης και ἀποκαλύψεως, και δικαιοκρισίας Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. »

« Οἱ ἀγνιζόμενοι και καθαριζόμενοι εἰς τοὺς κήπους, και ἐν τοῖς προθύροις ἐσθοντες κρέας ὕειν, και τὰ βδελύγματα και τὸν μῦν, ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀναλωθήσονται. » Ὡς μηκέτι κατὰ τὸν νόμον ὃν παρέδωκε Μωϋσῆς καθαριζομένους σποδῷ δαμάλευς και περιβραντηρίοις ἡμερῶν ἑπτὰ και ταῖς διὰ θυσιῶν καθάρσεσιν· ἀντὶ δὲ τούτων, ἐν αὐτοῖς περινοστήσαντες, τὸ εἰ ὕδατος καθάρσιον ἀπαρκεῖν αὐτοῖς ἔφροντο, τοῖς κατὰ τινος κήπους ὕδασι ἀπολούεσθαι, και μηκέτι μηδὲν δεῖσθαι τῶν νενομοθετημένων. Ἡ και ἄλλως μετὰ μιανθῆς και ἀκαθάρτους πράξεις, ἀθεμίτους τε αἰσχροφρογίας ἐνόμιζον ψυλοῖς ὕδασι καθαρίζειν τὰς ἑαυτῶν ψυχάς.

« Κἀγὼ τὰ ἔργα αὐτῶν, και τὸν λογισμὸν αὐτῶν. Ἔρχομαι συναγαγεῖν πάντα τὰ ἔθνη και τὰς γλώσσας, και ἤξουσι και ὄψονται τὴν δόξαν μου. » Σαφέστερον δὲ ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις διδάσκει ταῦτα λέγων· « Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, και πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ· και συνάξουσι πάντα τὰ ἔθνη ἐμπροσθεν αὐτοῦ, και ἀφοριεῖ αὐτοὺς, ὃν τρόπον ἀφορίζει ὁ ποιμὴν τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων, » και τὰ ἐξῆς. Καὶ τοῦτο δὲ πάλιν τοῖς ἔθνεσιν ἐπαγγέλλεται, τὸ καταξιοθῆναι θεάσασθαι τὴν δόξαν αὐτοῦ.

« Και καταλείψω ἐπ' αὐτῶν σημεῖον, και ἐξαποστελῶ ἐξ αὐτῶν σεσωσμένους εἰς τὰ ἔθνη, εἰς Θαρσεῖς, και Φουδ, και Λούδ, και Μοσοχ, και εἰς Θεβὴλ, και εἰς τὴν Ἑλλάδα, και εἰς τὰς νήσους τὰς πόρθω· οἳ οὐκ ἀκηκόασί μου τὸ ὄνομα, οὔτε ἐώρακάσι μου τὴν δόξαν. Και ἀναγγελοῦσι τὴν δόξαν μου ἐν τοῖς ἔθνεσι. » Και ἐν τοῖς ἐμπροσθεν ἐλέγετο, ὅτι « Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ ὄφρονται, οἳ οὐκ ἀκηκόασι. » Και πάλιν· « Ἐμφανῆς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν, εὐρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπιζητοῦσιν· εἶπα· Ἰδοὺ εἰμι, τοῖς μὴ ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομά μου. » Τούτων ἀδελφὰ τυγχάνει τὰ προειρημένα, δι' ὧν τοὺς ἑαυτοῦ ἀποστόλους ἐπαγγέλλεται ἀποστέλλειν ἐπὶ τὰ ἀλλότρια τοῦ Ἰσραὴλ ἔθνη τὰ πόρθωτάτω τῆς Ἰουδαίας.

« Και ἄξουσι τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν ἐκ πάντων τῶν ἔθνων, δῶρον Κυρίῳ. » Ἄξουσιν αὐτοὺς, τέλος ἀγαθὸν αὐτοῖς τοῦτο παραχωρήσαντες, ὅτε και ἀναληφθήσονται ὁμοίως τῷ Ἠλίᾳ ἐφ' ἄρματι ἀγγελικῷ ὀχούμενοι, φωτὸς ἐπουρανίου περιαστρέπτοντος αὐτοῦς. « Μεθ' ἵππων και ἄρμάτων ἐν λαμπήναις ἡμιόων, μετὰ σκιαδίων εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν Ἰερουσαλήμ, εἶπε Κύριος. » Νοήσεις δὲ τοὺς ἵππους και τὰ ἄρματα ἀγγελικά, ἐπιστήσας τοῦ Ζαχαρίου τῇ προφη-

similiter. Quia illi, utpote Judæi, non alio modo intelligere poterant, ut qui non valerent verborum mentem subsequi. Apostolus certe dicti quod tractamus sensum aperit his verbis, « Secundum autem duritiam tuam et impœnitens cor thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis, et justii iudicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua ²¹. »

VERS. 17. « Qui sanctificantur et purificantur in hortis, et in liminibus comedentes carnem porcinam, et abominationes et murem, simul consumentur. » Ita ut non alterius secundum legem, quam tradidit Moyses, cinere vitulæ et aspersionibus dierum septem, sacrificiorumve purgationibus mundarentur : sed horum vice, postquam in his versati fuerant, purgationem per aquam sufficere sibi putabant, quorundam hortorum aquis se ablui et emaculari, nec ultra eorum quæ in lege præcipiuntur ullo se opus habere, existimantes. Nam alias post admissa turpia facinora, et post illicitas turpesque actiones, simplici aqua animas mundari suas arbitrabantur.

VERS. 18. « Et ego opera eorum, et cogitationem eorum [novi]. Et venio ut congregem omnes gentes et linguas : et venient et videbunt gloriam meam. » Hæc clarius Servator in Evangeliiis docet his verbis : « Cum venerit Filius hominis in gloria Patris sui, et omnes sancti angeli cum eo : et congregabunt omnes gentes in conspectu ejus, et segregabit eos, quemadmodum segregat pastor oves ab hædis, » et cætera. Et hoc iterum gentibus pollicetur, quod nempe futurum sit ut gloriam ipsius videre dignæ habeantur.

VERS. 19. « Et relinquam super eos signum : et emittam ex illis eos qui salvati fuerint ad gentes, in Tharsis, et Phud, et Lud, et in Mosoch, et in Thobel, et in Græciam, et in insulas remotas ; qui non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam. Et annuntiabunt gloriam meam in gentibus. » Superius quoque dicebatur, « si quibus annuntiatum non est de illo, videbunt, et qui non audierunt, intelligunt : » et iterum, « Apparui iis, qui me non interrogabant ; inventus sum sab iis, qui me non quærebant : dixi, Ecce adsum, iis qui non invocabant nomen meum. » His adfinia sunt præmissa verba, queis apostolos suos ad extraneas Israeli gentes, et a Judæa remotissimas, missurum se pollicetur.

VERS. 20. « Et adducent fratres vestros ex omnibus gentibus, donum Domino. » Adducent eos hunc ipsis bonum finem procurantes, quando asectentur, perinde atque Helias curru angelico vecti, cælesti lumine ipsis circumfulgente. « Cum equis et curribus, in lampenis mulorum, cum umbraculis in civitatem sanctam Jerusalem, dixit Dominus. » Equos et angelicas rbedas intelliges, si Zachariæ prophetiæ animum applices, ubi equos veloces, va-

²¹ Rom. II, 5.

rios et albos, ac currus aliquos describens, angelicas virtutes subindicabat. Lampenæ autem mularum videntur significare corpora resurgentia, quibus vectæ animæ in cœlestem civitatem assumuntur. E re autem dicitur lampenæ, sive fulgures, ob fulgentem ipsas gloriam.

VERS. 21. « Ut offerant filii Israel victimas suas mihi cum psalmis: et ex eis sumam sacerdotes et Levitas, dixit Dominus. » Ut itaque secundum corpoream legem in terrena Jerusalem hæc agebant qui cultum persolvebant; eodem modo secundum terrenum illud exemplum, qui in cœlestem Jerosolymam ascendent, cum propriis fructibus venient, quos singuli ex fructiferis virtutibus ut donum et munus in anima referent.

VERS. 22. « Sicut enim cœlum novum et terra nova, quæ ego facio, permanent in conspectu meo, dicit Dominus; sic stabit semen vestrum et nomen vestrum. » Nani si novum cœlum, et nova terra, et Jerusalem nova est; consequenter sacerdotes et Levitæ novi erunt, quare superius dicebat: « Non recordabuntur priorum, et non ascendet in cor eorum. » Prima itaque non permanentia erant, quapropter dictum est, « Cœlum et terra transibunt; » ac rursum, « Plicabitur cœlum ut liber, et corruptione corrumpetur terra. » Futuri vero sæculi primitiæ Christus; deinde qui Christi sunt in adventu ejus.

VERS. 23. « Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato. Veniet omnis caro ad adorandum in conspectu meo in Jerusalem, dicit Dominus. » Sabbatum autem Christi intelligendi more congruenter accipias. pro solemnitatibus in cœlo celebratis, et pro veris illis sabbatis in mensibus, ut ibi usu veniunt, celebrandis. De quibus prolixus et explicatus difficilis sermo instituendus esset, qui longo otio et proprio argumento opus haberet. Carnem autem omnem vocal omnes gentes; ita enim superius dicebatur, « Videbit autem omnis caro Salutare Dei; et alibi, « Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt in Jerusalem. » Cœlestem indicat Jerosolymam, ubi Salvatoris nostri regnum consistet.

VERS. 24. « Et exibunt et videbunt membra hominum, qui prævaricati sunt in me. Vermis enim eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur, et erunt in conspectu omni carni. » Quinam hi essent initio prophetiæ dixit his verbis: « Filios genoi, et exaltavi: ipsi autem spreverant me. » His ergo subindicat illos autem Judæis, qui salutarem gratiam repudiaverunt. Hunc impiorum esse finem definit Salvator noster in Evangeliiis, eos qui a sinistris ejus stabunt sic alloquens: « Discedite in ignem æternum, paratum diabolo et angelis ejus²². » Quemadmodum igitur ibi æternus dicitur ignis, sic et hoc loco « inextinguibilis dicitur, una eademque

τείξ, παρ' ἣ ἵππους ψαρούς καὶ ποικίλους καὶ λευκοὺς καὶ ἄρματά τινα διαγράψας ὁ λόγος, ἀγγελικὰς ἤνιττετο δυνάμεις. Λαμπήναι δὲ ἡμιόνων σημαίνει εἰκόσιαι τὰ τῆς ἀναστάσεως σώματα, οἷς ἐποχοῦμεναι αἱ ψυχὰι εἰς τὴν ἐπουράνιον ἀναληφθήσονται πόλιν. Εὖ δὲ εἴρηται λαμπήναι διὰ τὴν ἐκλάμπουσαν αὐτοῖς δόξαν.

« Ὡς ἀνελέγκισαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τὰς θυσίας αὐτῶν ἐμοὶ μετὰ ψαλμῶν· καὶ ἀπ' αὐτῶν λήψομαι ἱερεῖς καὶ Λευίτας, εἶπε Κύριος. » Ὅσπερ οὖν τότε κατὰ τὸν σωματικὸν νόμον ἐπὶ τῆς ἐπιγείου Ἰερουσαλήμ ταῦτ' ἔπραττον οἱ τῶν λατρείαν ἐπιτελοῦντες· τὸν αὐτὸν τρόπον κατὰ τὸ ἐπὶ γῆς παράδειγμα οἱ εἰς τὴν οὐράνιον Ἰερουσαλήμ ἀνιόντες ἤξουσι μετ' οἰκειῶν καρπῶν, ὧν ἕκαστος ἐν ψυχῇ μετακομίζεται ἐν δώρων τῆς τῶν ἀρετῶν ἐκ καρποφορίας.

« Ὁν τρόπον γὰρ ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινὴ, ἃ ἐγὼ ποιῶ, μένει ἐνώπιον ἐμοῦ, λέγει Κύριος· οὕτω στήσεται τὸ σπέρμα ὑμῶν καὶ τὸ ὄνομα ὑμῶν. » Εἰ γὰρ οὐρανὸς καινὸς ἐστὶ καὶ ἡ γῆ καινὴ, καὶ Ἰερουσαλήμ καινὴ, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τοὺς ἱερεῖς καὶ Λευίτας καινοὺς εἶσθαι· διὸ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἔλεγε· « Οὐ μνησθῶσι τῶν προτέρων, καὶ οὐκ ἀναθήσεται αὐτῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν. » Τὰ μὲν οὖν πρῶτα οὐ μένοντα ἦν· διὸ ἐλέγετο· « Οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται· » καὶ πάλιν· « Εἰλιγθήσεται οὐρανὸς ὡς βιβλίον, καὶ φθορὰ φθαρήσεται ἡ γῆ. » Τοῦ δὲ μέλλοντος αἰῶνος ἀπαρχὴ Χριστὸς· ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.

« Καὶ ἔσται μὴν ἐκ μηνὸς, καὶ σάββατον ἐκ σαββάτου. Ἦξει πᾶσα σὰρξ τοῦ προσκυνῆσαι ἐνώπιον ἐμοῦ ἐν Ἰερουσαλήμ, εἶπε Κύριος. » Τὸ δὲ σάββατον Χριστοῦ ἀκόλουθὸν ἐστὶ κατὰ διάνοιαν ἐκλαμβάνειν τὰς ἐν οὐρανῷ ἑορτὰς καὶ τὰ ἐκεῖσε σάββατα ἀληθινὰ ἐπὶ τοὺς μῆνας τοὺς ἐκεῖ. Περὶ ὧν πολὺς ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος, σχολῆς τε μακρᾶς καὶ οἰκειᾶς ὑποθέσεως δεόμενος. Σάρκα δὲ πᾶσαν λέγει πάντα τὰ ἔθνη τοῦτον ὀνομάζων τὸν τρόπον· οὕτω γοῦν ἐλέγετο καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν· « Ὁψεται δὲ πᾶσα σὰρξ τὸ Σωτήριον τοῦ Θεοῦ· » καὶ ἀλλαχοῦ· « Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν ἐν Ἰερουσαλήμ. » Τὴν ἐπουράνιον σημαίνει Ἰερουσαλήμ, ἔνθα συστήσεται ἡ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν βασιλεία.

« Καὶ ἐξελεύσονται καὶ ὄψονται τὰ κῶλα τῶν ἀνθρώπων τῶν παραβεβηκότων ἐν ἐμοί. Ὁ γὰρ σφάλῃ αὐτῶν οὐ τελευτήσει, καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς ὄρασιν πάση σαρκί. » Τίνες δὲ ἦσαν οὗτοι, ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας ἐδήλωσεν λέγων· « Υἱοὺς ἐγέννησα, καὶ ὕψωσα· αὐτοὶ δὲ με ἠθέτησαν. » Ἠνέξατο τοίνυν τοὺς ἐκ τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους τὴν σωτήριον ἀθετήσαντας χάριν. Ὁ δὲ τέλος τῶν ἀσεβῶν ὀρίζεται καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐν Εὐαγγελίοις εἰπὼν τοῖς εἰς τὰ ἀριστερὰ αὐτοῦ στησομένοις· « Πορεύεσθε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. » Ὅσπερ οὖν ἐκεῖ αἰώνιον εἴρηται πῦρ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα σβε-

²² Matth. xxv, 41.

στον μιὰς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἐξ ἑκατέρων τῶν Γραφῶν περισταμένης. « Καὶ ἔσονται εἰς ὄρασιν πάση σαρκί. » Ποία δὲ σαρκί ἢ πάντως που τῇ κολασθισομένη, τῆς δὲ ἐπουρανοῦ θέας καταξιοθησομένη; Περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐλέγγο· « Ἦξει πᾶσα σὰρξ τοῦ προσκυνῆσαι ἐνώπιόν μου· ἧς καὶ ἡμεῖς ἀξιοθεῖμεν εὐχαῖς καὶ πρεσβείαις πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

A substantia ex utraque Scriptura. « Et erant in conspectu omni carni. » Cui carni, nisi prorsus ei, quæ supplicio addicenda, ac cœlesti contemplatione donanda est, de qua superius dicebatur: « Veniet omnis caro ad adorandum in conspectu meo? » Quæ item nos digni habeamur precibus et intercessionibus omnium sanctorum. Amen.

FRAGMENTA IN DANIELEM.

(ΜΑΙ, Bibliotheca nova Patrum, IV, 314)

β'. Εὐσεβίου Καισαρείας ῥητοῦ προκειμένου, Φωβὴ Κυρίου διακρίπτορος φλόγα πυρός (42). Διεκόπη μὲν ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ ἡ φλόξ τοῦ πυρός διακοπεῖσα τῷ προστάγματι τοῦ Θεοῦ· ἐδέξατο ἐν αὐτῇ ἡδίστην ἀναπνοὴν καὶ ἀναψυχὴν, ὡσπερ ἐν σκιᾷ τινι φυτῶν ἐν εἰρηνικῇ καταστάσει παρεχομένη τοῖς παισίν· ἐγένετο γὰρ, φησί, ὡσεὶ πνεῦμα δρόσου διασυρίζον.

γ'. Ὡσεὶ Υἱὸς ἀνθρώπου. Εὐσεβίου Καισαρείας (43). Σαφῶς ἠγοῦμαι δηλοῦσθαι τὴν καθόλου κρίσιν, ὅτε πάντες οἱ ἐξ αἰῶνος ἄνθρωποι παραστήσονται τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ· μετὰ δὲ τὴν τῶν τετελευτηκότων ἀναβίωσιν, καὶ μετὰ τὴν κατὰ πάντων κρίσιν, ὁ ἐωραμένος τῷ Δανιὴλ Υἱὸς ἀνθρώπου ἐπιστήσεται ἐπὶ νεφελῶν, τὴν κατὰ πάντων τῶν λαῶν καὶ φυλῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐξουσίαν, τὴν καὶ βασιλείαν ἀγῆρω καὶ ἀτελεύτητον παραληφόμενος· ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ διδάσκει λέγων· Ὅτε δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσεται ἐμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ τὰ ἐξῆς· συνάξει γοῦν ταῦτα ταῖς ἐν χερσίν μαρτυραῖς τῆς τοῦ Δανιὴλ προφητείας, καθ' ἣν λέλεκται· Καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν· καὶ, Ὡς τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔσθασεν· καὶ προσηρέχη αὐτῷ, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ τὰ ἐξῆς.

δ. Αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχή. Εὐσεβίου. Οὐ μόνον τὴν τοῦ Υἱοῦ ἀνθρώπου βασιλείαν ὁ προφήτης θεσπίζει, ἀλλὰ καὶ πλείονα, περὶ ὧν φησι.

ε'. Καὶ παραλήφονται τὴν βασιλείαν. Εὐσεβίου Καισαρείας. Συμβασιλεύοντες δηλαδὴ καὶ αὐτοὶ τῷ Θεῷ. Τινες δ' ἂν εἰεν οὔτοι, ἢ οἱ κληρονόμοι τοῦ Θεοῦ, συγκαληρονόμοι δὲ Χριστοῦ; οἷς καὶ ἐπηγγέλται, τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, βασιλείαν ἐπιστησομένην τὴν μετὰ τέσσαρας βασιλείας, τὰς τῷ προφῆτῃ ἐωραμένας, περὶ ὧν ὡς ἐν βραχέσιν ἀκριβῶς διεληφθαμεν. Ἐντεῦθεν οἶμαι τὸν ἀπόστολον Παῦλον ὁρμᾶ-

2. DAN. III, 49. Eusebii Cæsariensis dicto illo proposito: *Vox Domini intercidentis flammam ignis*²⁶. Intercisa est Babylone flamma ignis, intercisa scilicet Dei jussu, in jucundissimam versa est recreationem; ac veluti in umbra arborum quietaque statione adolescentulis exhibuit oblectationem. Facta est enim ceu roscidæ auræ sibilus.

3. DAN. VII, 13. *Quasi Filius hominis*. Eusebii Cæsariensis. Manifeste nuntiari arbitror universale iudicium, cum omnes ab orbe condito homines ante Christi tribunal sistentur. Porro autem post mortuorum resurrectionem, dictamque in omnes sententiam, ille, qui visus Danieli fuit, Filius hominis in nubibus aderit, ut indeficientem æternamque omnium populorum tribuendum ac regnum a Patre accipiat. Sicut ipse Servator de se noster ait: *Cum autem venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno gloriæ suæ, et congregabuntur coram eo omnes gentes*²⁷, et reliqua. Hæc igitur consonant testimoniis, quæ nunc habemus in manibus, Danielis prophetæ, apud quem dicitur: *Et ecce aderat Filius hominis in nubibus cœli*²⁸. Item: *Donec Antiquus dierum venit; oblatumque ac datum est ei imperium et honor et regnum*, et reliqua.

4. DAN. VII, 14. *Tradita est ipsi potestas*. Eusebii. Haud solum Filii hominis regnum propheta vaticinatur, verum et alias res de quibus verba facit.

5. DAN. VII, 18. *Et regnum suscipient*. Eusebii Cæsariensis. Nempe ipsi quoque cum Deo regnabunt. Quinam vero sunt hi, nisi hæredes Dei, cohæredes autem Christi? quibus item cœlorum regnum promissum a Christo est, quod regnum nempe consurget post illa quatuor per visum prophetæ oblata; de quibus breviter modo disseruimus. Hinc divum apostolum Paulum cepisse occa-

²⁶ Psal. xxviii, 7. ²⁷ Matth. xxv, 31, 32.

(42) Quin hic locus ex Eusebii commentario in psalmum xxviii sumatur, vix dubitandum videtur; attamen neque in Corderii ad Psalms cætena Patrum, neque in vulgato a Maurinis Eusebii

ad Psalms commentario apparet.

(43) In hanc Danielicam visionem Filii hominis commentatur idem Eusebius, sed aliis verbis, *Hist. eccl.*, I, 2.

sionem arbitror de secundo Christi adventu scribendi hæc: *In jussu, in voce archangeli, et in tuba Dei descendet de cælo*²⁸, et reliqua. Porro idem apostolus extremum quoque Antichristi adventum sive perditionem, posteaque gloriosam Servatoris nostri præsentiam, consentaneæ vaticinio exhibet dicens: *Nemo vos ullo modo decipiat; nisi certe prius evenerit apostasia, et revelatus fuerit homo peccati seu perditionis filius, qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod collitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod collitur supra omne quod dicitur Deus, ostentans se tanquam sit Deus. Nonne meministis me adhuc apud vos versantem hæc dicere*²⁹? et reliqua. Hæc mirificus ait Apostolus in sua de sine humani generis oratione; Danielis prophetæ vaticinio de Antichristo, et de glorioso Servatoris nostri regno, *Idem* astruens.

6. DAN. IX, 26. *Delebitur unctio. Eusebii. Vanam jam et præter legem unctionem coarguens: quod idem de sacrificiis et de sædere factum dices. Hæc enim recte legitimeque peragebantur ante Servatoris nostri passionem, quia virtus adhuc cælestis loca sancta obsidebat. Verum eadem mox sublata fuerunt, propter illud perfectum Deoque dignum sacrificium, quo semetipse obtulit pro peccatis nostris. Est enim is Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi, hostia nimirum pro cunctis hominibus. Novis mysteriis, novo sædere inito, antiquum exolevit. Simul ac enim oraculum illud completum est, *Ei* C *roborabit sædus multis hebdomada una, antiquum sædus desiit.**

σθαι περὶ τῆς δευτέρας ἀφίξεως τοῦ Χριστοῦ γράφοντα τοιαύδε· Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελύσματι, ἐν φωρῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταθήσεται ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς. Ὁ δ' αὐτὸς ἀπόστολος καὶ τὴν ὑστάτην τοῦ Ἀντιχριστοῦ ἀφίξιν τὴν καὶ ἀπόλειαν, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνδοξον παρουσίαν ἀκολουθῶν τῇ προφητείᾳ παρίστησι λέγων· *Μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον· ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενα Θεῶν ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν θρόνον τοῦ Θεοῦ καθίσει, ἀποδεικνύοντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός· οὐ μνημονεύετε ὅτι ἐτι ὡν πρὸς ὑμᾶς ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν; καὶ τὰ ἐξῆς. Τοσαῦτα ὁ θαυμάσιος Ἀπόστολος ἐν τοῖς περὶ συντελείας τοῦ βίου διεξῆλθε λόγοις, τὰ διὰ τοῦ προφήτου Δανιὴλ περὶ τοῦ Ἀντιχριστοῦ, καὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνδόξου βασιλείας τεθεσπισμένα πιστούμενος.*

ζ'. *Ἐξολοθρευθήσεται χρισμα. Εὐσεβίου. Τὸ ἀκριτον καὶ παράνομον αὐτῶν διαβάλλουσα· οὕτως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς θυσίας καὶ τῆς σπουδῆς συμβεβηκέναι φήσεις· ὀρθῶς μὲν καὶ κατὰ νόμον πρὸ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιτελουμένης διὰ τὴν εἰς ἐτι τότε τὰ τῶν ἁγίων τόπων ἐφορῶσαν δύναμιν· περιαιρεθείσης δὲ αὐτίκα μετὰ τὴν αὐτοῦ τέλειαν καὶ θεοπρεπῆ θυσίαν, ἣν προσήνεγκεν αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν· αὐτὸς τε ὡν ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ ὁ ἀφρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου εἰς θυσίαν πᾶσιν ἀνθρώποις· κατὰ τὰ καινὰ μυστήρια τῆς καινῆς διαθήκης παραδοθείσης, τὰ τῆς παλαιᾶς περιήρετο· ὁμοῦ γὰρ τὸ πληροῦσθαι τὸ φάσκον λόγιον, *Καὶ δυναμῶσαι διαθήκην πολλοῖς ἑβδομάς μία*, τὰ τῆς παλαιᾶς διαθήκης περιήρετο.*

Catenæ Græcæ, cura J. A. Crameri anno 1844 Oxonii editæ, sub Eusebii nomine fragmenta satis ampla in Matthæum et in Joannem exhibent. Hæc verbotenus derivavit collector ex Eusebii *Quæstionibus evangelicis* supra editis. Alia insuper bene multa quæ ad eosdem evangelistas et ad Marcum spectant, catenæ Nicetæ, Possinianæ, Corderianæ inserta, leguntur tum supra in Supplemento *Quæstionum ad Stephanum*, tum in sequenti ad Lucam commentario. EDIT. PATR.

EUSEBIUS IN LUCAM.

(Angelo Mai, *Bibliotheca nova Patrum*, tom. IV, pag. 159. Romæ 1847, in 4°.)

MONITUM.

Quem in subsequentibus paginis edituri sumus Eusebii commentarium, vel potius ejus partes ad Lucæ Evangelium, ex quatuor sumpsimus bibliothecæ Vaticanæ codicibus. Primus est, quem designamus littera A, magnus ille catenæ Patrum Græcorum in Lucam codex, auctore Niceta Serrarum episcopo, cujus nos catenæ partem mediocrem jam edidimus tomo IX Script. vet., excepto Eusebio, quem separatim dare constitueramus; excepto item Cyrillo, et aliis aliquot, de quibus alibi verba fecimus. Secundus est codex prius

²⁸ I Thess. iv, 16. ²⁹ II Thess. ii, 3.

Palatinus Vat., a nobis denotatus littera B, qui pariter catenam habet ad Lucam, ab illa Nicetæ aiversam. Tertius est Macarii Chrysocephali codex E Vat. item ineditus, varios ejus in Lucam tractatus continens, ex Patribus, quos inter est etiam Eusebius, ad litteram nominatimque consarcinatos. Quartus denique codex Ottobonianus Vat. æque catenam ad Lucam continens, quem codicem postremum cum inspiceremus, præter alia cum prædictis codicibus congruentia, nova adhuc Eusebii fragmenta nacti sumus. Hunc distinguisimus nota L. Jam vero catenæ Patrum in Lucam, præter nostram Græcam quam diximus, duæ Latino tantum sermone editæ exstabant, divi nimirum Thomæ Aquinatis, et Balthasaris Corderii; quarum prior rarius, altera copiosius Eusebium inter cæteros Patres recitant. Verumtamen Græcus adhuc textus totus latebat; et multa insuper ne Latine quidem cognita erant. Porro in Græca catena, quam nuperrime vir cl. J. A. Cramerus Oxonii edidit, quamque ego his diebus ex Anglia accepi, nullum prorsus Eusebii verbum recitatur.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ.

EUSEBII CÆSARIENSIS

COMMENTARII IN LUCÆ EVANGELIUM

QUANTUM SUPEREST IN CODICIBUS VATICANIS.

Ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἀ
 Ἰουδαίας.

Ἡ γὰρ τοῦ Ἰούδα φυλὴ ἀνωθεν ἦν ἀρχικὴ, καὶ ἠγεῖτο πάντων ἕως ἦσαν αὐτόνομοι, κατὰ τὴν προφητείαν. Ἦσαν δὲ μέχρι τῶν Αὐγούστου χρόνων ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι, καθ' ὃν, Χριστοῦ φανέντος, τὸ ἔθνος ἔπαν δεδούλωται· ὅτε καὶ πρῶτος ἀλλόφυλος αὐτῶν Ἡρώδης ἠγήσατο, καὶ βασιλεὺς Αὐγουστος, ὁ καὶ τὴν ἀρχὴν ἐγχειρίσας αὐτῷ μετὰ τῆς συγκλήτου, τῆς οἰκουμένης εἶχε τὰ σκήπτρα. Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης ἐξ Ἀντιπάτρου γεγωνῶς, τὸ γένος Ἀσκαλωνίτου, Ἰεροδοῦλου Ἀπόλλωνος, καὶ Κυπρίνης (44) ἐξ Ἀβραάμ ἡ μητρός. Οὗτος γάρ, τὸν ἐκ διαδοχῆς τῶν ἀρχιερέων ὕστατον ἠγησάμενον Ὑρκανὸν ἀνελὼν, Ἰουδαίων ἀναγορεύεται βασιλεὺς. Τοῦτου καὶ νῦν ὁ Λουκᾶς μὲμνηται, ἵνα δείξῃ, ὅτι ἀληθῶς ἦλθεν ὁ Χριστός, B ἐκλιπόντων τῶν παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἀρχόντων κατὰ τὴν προφητείαν.

Καὶ εἶπε Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον· Κατὰ τί γινώσκωμαι τοῦτο;

Πῶσον σημεῖον δεικνύεις μοι, φησὶ, ἵνα πεισθῶ τοῖς ὕπο σοῦ προφητευθεῖσιν, ὡς μέλλουσι γίνεσθαι; Σχεδὸν γὰρ παρὰ φύσιν ἐστὶ τὸ λεχθέν· οἱ γὰρ προβεηκότες οὐ γονοποιοῦσιν. Ἔδει δὲ μὴ πρὸς τὸ γῆρας ἀφορᾶν τὸ ἑαυτοῦ καὶ γυναικὸς, ἀλλὰ πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ ἐπαγγελλομένου Θεοῦ. Ἀλλὰ τὰ μεγάλα δυσέφικτα τοῖς ἀνθρώποις, καὶ συγγινώσκει Θεός· καὶ γὰρ οὐδ' αὐτὸς Ἀβραάμ ὡς ἐχρῆν ἐπίστευσεν, ἀλλὰ τὰ πρῶτα καὶ ἐγέλασε καὶ εἶπεν· εἰ τῷ ἑκατον-

⁴⁰ In diebus Herodis Judææ regis.

Scilicet Judææ tribus olim principabatur, totique genti imperabat, donec Judæi sui juris fuerunt, secundum prophetiam ⁴¹. Fuerant quidem hi liberi propriisque legibus utentes usque ad Augusti ætatem, quo tempore, apparente Christo, universa gens in servitium redacta jam erat, et primus alienigena dominabatur Herodes; imperator vero Augustus, qui et illi ex senatus consulto principatum detulerat, universi orbis sceptrum tenebat. Erat autem Herodes Antipatri Ascalonensis filius, Apollinis ministerio addicti, matre Cyprina Arabe. Hic enim, sacerdotalis successionis postremo principe Hyrcano occiso, Judæorum renuntiatus rex fuit. Hujus nunc meminit Lucas, ut demonstret vere venisse Christum, cessantibus Judæorum propriis principibus, prout prædictum fuerat.

⁴¹ Et dixit angelo Zacharias, unde hoc sciam?

Quodnam mihi signum ostendis, quo fretus credam vaticinio tuo, tanquam fide non carituro? Nam quod ais, præter naturam propemodum est; senes enim haudquaquam procreant. Atqui oportebat Zachariam haud de suo et uxoris senio, sed de promittentis Dei potentia cogitare. Quanquam res magnas ægre sibi homines persuadent: ideoque Deus indulgentia utitur. Nam ne Abrahamus quidem prout opus erat credidit, sed initio risit di-

⁴⁰ Luc. 1, 5. ⁴¹ Gen. XLIX, 10. ⁴² Luc. 1, 18.

(44) Cod. E, Κυπρίδος.

cens : « Num centenario viro filius nascetur ⁴³ ? » Tum vero et Sara propter risum reprehensa fuit ⁴⁴. Modo autem verbis objurgat Deus, modo ipsis operibus arguit. Idcirco Zachariam quoque facto ipso increpuit, dum surdum mutumque reddidit : quia nimirum oportuisset eum prioribus exemplis jam semet erudivisse, et quas passi fuerant majores [sui] objurgationes, eas ad disciplinam propriam convertisse.

⁴⁵ *Ego sum Gabriel.*

Quid ergo angelus ei respondet? Angelo, inquit, diffidis, qui Deo astat? ipsique mittenti non credis, sed rei summam difficultatem spectas? Ob hoc igitur incredulum verbum voce spoliaberis, quoad res ipsa evenerit : nempe ut tuam noscas incredulitatem Deique simul potentiam.

⁴⁶ *Dabit illi Dominus Deus sedem Davidis patris ejus.*

Thronum dicit Davidi nuntiatum, neque tamen datum. *Semel enim*, ait, *juravi in sancto meo, si Davidi mentiar : semen ejus manet in æternum : et thronus ejus sicut sol in conspectu meo.* Et rursus : *Juravi Davidi servo meo, Usque in æternum præparabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem thronum tuum* ⁴⁷. Atque hæc haud de carnea stirpe dicit, neque de visibili throno, sed de illo quem angelus memorat cum Maria loquens, qui nihil temperale habet, qui lucis instar in orbe universo splendet, quique animas spiritualiter illustrat divino magisterio. Porro Jacobi domum ne intelligas Judaicum tantummodo populum, sed eos omnes qui Servatoris vocatione ex universis gentibus diviniæ adoptionis prærogativa donantur. Jam Dei populus modo Jacob dicitur modo Israel : idem quippe vir fuit Israel et Jacob. Et natura quidem, Jacob erat priscus ille populus, quia nimirum ex Jacobi sanguine originem ducebat ; adoptione autem, Jacob est novus populus propter virtutis cognitionem : successit enim veteri novus. Itaque in posterum super hoc populo dominabitur ille rex in sæcula, id est perpetuo. Qui quidem populus ex operibus sermonibusque Christum agnoscet, et huic sponte morem geret. Profecto Christus rex fuit quatenus Deus ; ait enim : *Regnum meum non est de hoc mundo* ⁴⁸. Imo rex quoque fuit quatenus homo : præ se enim tulit regalia opera, nempe legislationem erga homines sibi subditos, gubernationem eorundem et curam, necisque pro iis obituæ meritum ; qui reapse regis characteres præcipui sunt.

⁴⁹ *Spiritus sanctus superveniet in te.*

Deus est, inquit, qui operatur, ne ambigas ; ille scilicet, qui etiam senilem emortuamque naturam corroborat, imo si velit innovat.

⁵⁰ *Dixit Maria : Ecce ancilla Domini, etc.*

Ancilla Domini sum ; tabula pictoria sum ; quid-

⁴³ Gen. xvii, 17. ⁴⁴ Gen. xviii, 10. ⁴⁵ Luc. i, 19. ⁴⁶ ibid. 32. ⁴⁷ Psal. lxxviii, 36 seq. ⁴⁸ Joan. xviii, 36. ⁴⁹ Luc. i, 35. ⁵⁰ ibid. 38.

ταύται γενήσεται υἱός ; » καὶ ἡ Σάρρα δὲ γελᾶσασα ἐμέμφθη τότε. Ποτὲ μὲν γὰρ λόγῳ μόνῳ ὁ Θεὸς μέμφεται, ποτὲ δὲ καὶ ἔργῳ ἐπιτιμᾷ. Τοῦτου οὖν χάριν καὶ τῷ Ζαχαρίᾳ δι' ἔργου ἐπετίμησε, καὶ εἰς κωφότητα καὶ ἀφωνίαν αὐτὸν περιέστησεν· ἐχρῆν γὰρ αὐτὸν διὰ τῶν προτέρων παιδεύεσθαι, καὶ τὴν πρὸς τοὺς πατέρας μέμφιν παιδεύειν ἰδίαν ποιήσασθαι.

Ἐγὼ εἰμι Γαβριήλ.

Τί οὖν φησι πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος ; Ἀγγέλῳ, φησὶν, ἀπιστεῖς, ὅς παρέστηκε Θεὸς ; καὶ οὐ πιστεύεις τῷ ἀποστελλαντι, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ πράγματος ἀδυναμίαν βλέπεις ; Οὐκοῦν διὰ τὴν ἀπιστον ταύτην φωνὴν ἀφαιρεθήσῃ τῆς φωνῆς ἕως τοῦ πράγματος πληρωθέντος, γνοῦς καὶ τὸ σὸν ἀπιστον καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ δυνατὸν.

Δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς θρόνον Δαυὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

Θρόνον λέγει τὸν ἐπαγγελθέντα τῷ Δαυὶδ, οὐ μὴν καὶ δοθέντα· Ἄρα γὰρ, φησὶ, ὄμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαυὶδ ψεύσομαι· τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μένει, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου· καὶ ἄλιν· Ὁμοσα Δαυὶδ τῷ δούλῳ μου· Ἔως τοῦ αἰῶνος ἐτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τὸν θρόνον σου. Ταῦτα δὲ οὐ περὶ σαρκικοῦ σπέρματός φησι, οὐδὲ περὶ αἰσθητοῦ θρόνου, ἀλλὰ περὶ οὗ φησι καὶ ὁ ἄγγελος πρὸς τὴν Παρθένον, τὸν μηδὲν ἐπικαιρον ἔχοντα, τὸν καθ' ἑαυτῆς τῆς οἰκουμένης φωτὸς δίκην ἐκλάμποντα, καὶ ψυχὰς νοερώς καταυγάζοντα διὰ τῆς ἐνθέου διδασκαλίας. Οἶκον δὲ Ἰακώβ, μὴ τὸν Ἰουδαίων λαὸν νόμιζε μόνον, ἀλλὰ πάντας τοὺς διὰ τῆς κλήσεως τοῦ Σωτῆρος ἐξ ἀπάντων τῶν ἔθνων εἰς τὴν τῶν ἁγίων υἰοθεσίαν εἰσποιουμένους. Ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ ποτὲ μὲν Ἰακώβ καλεῖται, ποτὲ δὲ Ἰσραὴλ· ὁ αὐτὸς γὰρ ἦν καὶ Ἰσραὴλ καὶ Ἰακώβ· καὶ φύσει μὲν Ἰακώβ ἦν ὁ παλαιὸς λαὸς, ὡς ἐξ Ἰακώβ κατὰ τὴν ἐξ αἵματος συγγένειαν· θέσει δὲ, ὁ νέος λαὸς κατὰ τὴν ἐξ ἀρετῆς συγγένειαν· ἀντεισῆχθη γὰρ ὁ νέος τοῦ παλαιοῦ. Λοιπὸν οὖν ἐπὶ τούτων τὸν λαὸν βασιλεύσει εἰς τὸν αἰῶνα, ἦγουν ἀεὶ, ἐκ τε τῶν ἔργων καὶ τῶν λόγων ἐπιγνόντα αὐτὸν, καὶ ἐκουσίως ὑποτεταγμένον αὐτῷ· ὁ γὰρ Χριστὸς ἦν μὲν βασιλεὺς καὶ ὡς Θεός· Ἡ βασιλεία γὰρ, φησὶ, ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· ἦν δὲ καὶ ὡς ἄνθρωπος· εἶχε γὰρ ἔργα βασιλείως τὸ νομοθετεῖν τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῦ, τὸ ρυθμίζειν, τὸ περιέπειν, τὸ ὑπεραποθνήσκειν αὐτῶν· ἃ μάλιστα χαρακτηρίζουσι τὸν ἀληθῆ βασιλέα.

Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ.

Θεὸς, φησὶν, ὁ ἐνεργῶν, μὴ ἀμφίβαλλε· ὁ καὶ τὴν φύσιν γεγηρακυῖαν καὶ ἀσθενοῦσαν ἐπιβρώννυς, καὶ φύσιν καινοτομῶν, ὅτε βούλεται.

Ἐπε Μαριάμ· Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, κ. τ. λ.
Δούλη εἰμι Κυρίου· πέναις εἰμι γραφόμενος· δ

βούλεται ὁ γραφεὺς, γραφέτω· ποιείτω δ' ἐθέλει ὁ Λ
τοῦ παντὸς Κύριος.

Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν.

"Ορα πῶς ἤδη λέγει καὶ τὴν μέλλουσαν ἔσσεσθαι
τῶν ἐθνῶν σωτηρίαν· τὴν γὰρ τούτου παρουσίαν, φησί, τὰ ἔθνη προσδοκᾷ.

Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ ἔνεκεν ἔχρισέ με.

"Ο μὲν Σωτῆρ, τῶν μακαρισμῶν ἀπαρχόμενος, τοῖς
πτωχοῖς τὸν οὐράνιον εὐηγγελίζετο πλοῦτον καὶ τὴν
τῶν οὐρανῶν βασιλείαν· Ἡσαΐας δὲ ὁ προφήτης
τούτων προλαβὼν ἐμνημόνευσεν, ἐξ αὐτοῦ προσώπου
τοῦ Σωτῆρος τὸ μέλλον ὕδα προθεσπίζων· *Πνεῦμα
Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελί-
σασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με.* Ἄντικρυς γοῦν
ἐσήμανε πτωχοῖς εὐαγγελισμὸν ἀγαθῶν· διὸ ἅμα τε
ἐπέφανεν ἀνθρώποις ὁ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι κατὰ τὸ
ἀνθρώπινον κεχρισμένος· καὶ ἐντεῦθεν ἀπήρχето τῆς
διδασκαλίας, βασιλείαν οὐράνιον δι' αὐτὸν πτωχεύου-
σιν εὐαγγελιζόμενος.

*Οἱ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ λαθῆναι ἀπὸ τῶν
νόσων αὐτῶν.*

"Ορα γοῦν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἄνωθεν ἀρξαμένου
τας τοῦ Σωτῆρος διελθεῖν φωνάς, καὶ παρ' αὐτοῦ τὰς
διδασκαλίας ὡσπερ τινὰς νόμους, δι' ὧν ἂν τις τύχοι
τῆς οὐρανίου βασιλείας, παραδέξασθαι· καὶ μὴ μέχρι
τοῦ μαθεῖν στῆναι, ἀλλὰ καὶ δι' ἔργων χωρῆσαι, ὡς
ἂν μὴ ἐκπίσειεν τῶν ἐπαγγελμάτων· ὅτι οὐκ ἐν λόγῳ
ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει.

*Μακάριοι οἱ πτωχοὶ, ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασι-
λεία τοῦ Θεοῦ.*

Πλὴν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἐν πολλοῖς ἀγα-
θῶν τάγμασιν ἐπινοουμένης, κατὰ τὸ, *Πολλὰ μοι
παρὰ τῷ Πατρὶ*, τὸ πρῶτον, ὡς ἂν εἴποι τις, ἀξίωμα,
καὶ ὁ πρῶτος ἀνιόντων βαθμὸς ὁ τῶν διὰ Θεὸν πτωχευ-
όντων τυγχάνει. Ἐἴεν δ' ἂν οὗτοι οἱ πάντων τῶν τοῦ
παρόντος βίου τιμίων κατολιγωρήσαντες, οἱ πτωχεύ-
οντες τῇ μετριοφροσύνῃ, οἱ καὶ εἰς ἄκρον ἐλάσαντες
ἀκτημοσύνης διὰ τὴν κατὰ Θεὸν φιλοσοφίαν, τοῦ σω-
τηρίου μακαρισμοῦ τεύζονται. Τοιοῦτους δὲ αὐτοὺς
τοὺς πρῶτους αὐτῷ μαθητεύοντας ἀπειργάσατο· διὸ
καὶ εἰς αὐτῶν πρόσωπον κατὰ θάτερον (45) τῶν εὐαγ-
γελιστῶν ἡρόττετο λέγων· *Μακάριοι οἱ πτωχοὶ,
ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ*· τὸ γὰρ
ὑμετέρα δεικτικῶς πρὸς παρόντας ἐλέγετο. Εἰς αὐ-
τοὺς δὲ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπέηρε, καὶ πρὸ τοῦ λό-
γου τῷ ἰλαρῷ βλέμματι πρὸς τὴν ἀκράσιν αὐτοῦς
ἐφελκόμενος· οἱ δὲ προθύμως σφᾶς αὐτοὺς ὑπάρχουσ
τοῖς λεγομένοις παρῆχον. Πρῶτος μὲν οὖν βαθμὸς
τῶν σωτηρίων μακαρισμῶν οὗτος ἦν, ὁ συμβασι-
λεύειν αὐτῷ παριστάς τοὺς τὴν δι' αὐτὸν πτωχείαν,
καὶ τὸν ἄκρως ἀκτῆμονα φιλοσοφόν τε καὶ θεοφιλῆ
βίον ἀναδεδεγμένους, ἤγουν τοὺς ταπεινόφρονας.

Δεύτεροι οὖν καὶ τρίτοι ἐφεξῆς καταλέγονται παρ'

¹¹ cap. II, 32. ¹² cap. IV, 18. ¹³ Isa. LXI, 1. ¹⁴ cap. VI, 18. ¹⁵ cap. VI, 20. ¹⁶ Joan. XIV, 2.

(45) Alter hic evangelista, Lucas ipse est, apud quem dicitur ὑμετέρα, vestrum regnum. in secunda persona; cum apud Matthæum v, 3, dicatur in tertia αὐτῶν, ipsorum regnum. Quamobrem Euse-

quid vult pictor in: ea depingat: quod vult omnium rerum Dominus faciat.

¹¹ Lumen ad revelationem gentium.

Cerne quomodo jam dicit futuram gentium salutem. Namque hujus (pueri) adventum gentes expectant.

¹² Spiritus Domini super me; propter quod unxit me.

Servator beatitudines edisserere incipiens, pauperibus supernas nuntiat divitias cœlorumque regnum. Et quidem Isaias propheta hæc in antecessum commemoraverat, dum in Servatoris persona quæ eventura erant hisce verbis prædixit: *Spiritus Domini super me; propterea unxit me, ad evangelizandum pauperibus misit me* ¹². Perspicue igitur significaverat pauperibus felicitatis adventum. Atque idcirco inter homines simul is apparuit, cujus a sancto Spiritu uncta fuerat humanitas. Atque hinc fecit magisterii initium, cœlorum scilicet regnum per se ipse pauperibus nuntians.

¹³ Qui venerant ut audirent eum, et sanarentur a languoribus suis.

Specta nunc igitur, primum incipientes Servatoris verba auscultare, atque ab eo doctrinas, legum instar, quibus cœleste regnum assequantur homines, excipere. Neque eos discendo esse contentos, sed ad opera etiam procedere, ne promissis præmiis excidant: quia non in sermone regnum Dei est, sed in virtute.

¹⁴ Beati pauperes, quoniam vestrum est regnum Dei.

Quum cœlorum regnum in multis bonorum ordinibus considerari possit, juxta illud, *multæ mansiones sunt apud Patrem* ¹⁵, prima, ut ita dicam, dignitas, et primus ascendendum gradus, ille est hominum paupertatem propter Deum sectantium. Sunt autem hi qui omnia vitæ hujus commoda negligunt, qui modestia sua pauperes sunt, qui summam rerum omnium egestatem philosophia sua secundum Deum proflentes, beatitudinem a Servatore propositam consequentur. Tales primos suos voluit esse discipulos. Quare et eorum personam, secundum alterum evangelistam, coram veluti allocutus est, dicens: *Beati pauperes, quia vestrum est regnum Dei*. Nam vocabulum vestrum demonstrative ad præsentem dirigitur. Ad illos autem ante verba, oculos quoque suos intendens, hilari respectu ipsos ad audiendum permovens, qui libenter se auditores præbuerunt. Primus itaque beatitudinum a Servatore propositarum gradus hic erat, qui congregatores ei faciebat illos qui propter ipsum egestatem prorsus et philosophicam religiosamque vitæ rationem amplexi fuissent, id est humili mente præditos.

Secunda mox et tertia recensetur a Christo bea-

¹⁶ Joan. XIV, 2.

bis videtur hic commentari potius ad Matthæum; quamquam Nicetas catenæ in Lucam auctor Eusebium ad argumentum suum transtulit.

tiundo, et quarta, aliæque deinceps. Licere enim A
docebat secundum aliquod ex prædictis vitæ gene-
ribus promissa bona consequi; ita ut possent in
Dei regno, si minus cum Christo regnare æque ac
pauperes spiritu, ac certe recreari, eo quod morti-
fera sua peccata delerint, ac pœnitentiæ et con-
fessionis castæque vitæ semet addixerint. Vel pro-
missa terra potiri, et habitatores civesque supernæ
Dei civitatis fieri, quia miles se patientesque præ-
buerint. Vel quia esuriverint in præsentis vita justi-
tiam atque sitiverint, eaque satiari in futuro sæculo
optaverint; ita defæcatam ac substantialem virtu-
tem obtineant, et hypostatam ipsam Dei justitiam
aspiciant, ipsamque Dei sapientiam, æternam vita-
tam, et animarum lumen. Quæ omnia secundum
inhærentem virtutem in unigenito Dei Verbo esse B
intelliguntur. Quod si alioqui nonnulli benigni
fuerint et eleemosynarii, misericordiamque ac libe-
ralitatem erga proximos demonstraverint, bene-
fiorum suorum vicem experientur, misericordia
clementiaque Dei fruendo. Alius est beatorum se-
cundum promissionem ordo, qui corde, id est mente
puri sunt; itemque alius pacificorum. Quorum
priors quidem puritatis suæ mercedem percipient,
Dei visionem, quia purgatis eum animæ oculis sunt
visuri; alteri vero filii Dei fient, propterea quod par-
opus fecerint, atque Dei Filius, qui omnia per se
ipsum pacificavit sive quæ in cælis sunt, sive quæ
in terra. Verumtamen hi omnes pro suorum ope-
rum diversitate diversis in promisso cælorum
regno poterint honoribus. Nam regnabunt cum
Dei Filio primi qui nominati sunt pauperes spiritu.
Post illos autem secundi, fortes Dei martyres, de
quibus postea dicit: *Beati qui persecutionem pa-*
tuntur propter justitiam. His enim verbis eos qui
pro regno decertaturi erant, tanquam nobiles Dei
miles dicebat beatos; necessario his quoque, ut
beatificatorum antea pauperum fratribus, mercedis
loco cælorum regnum promittens. Multo autem cum
ordine et consentaneè his communicat regnum
suum post pauperes spiritu. Oportet enim primum
vivere Deo gratos toto vitæ tempore, pauperem ac
philosophicum morem tenentes: deinde sic ad gra-
tum Deo finem pertingere. Itaque priores illi sum-
mam vitæ paupertatem sectantes, toto ætatis suæ
tempore pro virtutis præmiis decertarunt. Secundi
vero, propter testimonium de Christo, exagitati
fuerunt, oppugnati, odio habiti, falsis accusationi-
bus calumniose appetiti, nullam aliam ob causam
quam ob Christi confessionem. Sed enim esurien-
tes quidem et stentes, et Christi causa contumeliis
affectos apud Lucam quoque videbimus (46); miles

αὐτῶ μακαρισμοί, καὶ τέταρτοι καὶ ἐφεξῆς (46). Ἐξ-
εῖναι γὰρ ἐδίδασκε καθ' ἓνα τινὰ τρόπον τῶν κατωνο-
μασμένων βίων καταξιοθῆναι τῶν ἐπηγγελμένων φι-
λοτιμεῖσθαι· ὥστ' εἶναι δυνατόν, ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ βασι-
λεῖξ γενόμενος, εἰ καὶ μὴ συμβασιλεύσαι Χριστῶ
κατὰ τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι, ἀλλὰ γοῦν παρα-
κληθῆναι ἐφ' οἷς τὰ πρὸς θάνατον ἀμαρτήσαντες
ἐπένησαν, μετανοῖα καὶ ἐξομολογήσει (47) καὶ βίω
σώφρονι· ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότας· ἢ τῆς ἐπηγγελμένης
γῆς τυχεῖν, οἰκητόρας τε καὶ πολιτας τῆς ἀνω τοῦ
Θεοῦ πόλεως γενέσθαι, πρᾶους καὶ ἀνεξικάκους ἀπο-
δειχθέντας· ἢ πεινήσαντας ἐν τῷ παρόντι βίω, καὶ κορε-
σθῆναι κατὰ τὸν ἐπηγγελλόμενον αἰῶνα, ἐπὶ αὐτῆς
καθαρᾶς τῆς οὐσιώδους ἀρετῆς ἀπολαύουσιν, αὐτὴν
ὑποστατικὴν ὁρῶντες τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ
αὐτὴν τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ζωὴν τὴν αἰώ-
νιον, καὶ τὸ ψυχῶν φωτιστικόν· ἃ δὴ πάντα ἐπινοεῖ-
ται κατὰ τὰς ἐνυπαρχούσας δυνάμεις τῷ μονογενεῖ
τοῦ Θεοῦ Λόγῳ. Εἰ δὲ ἄλλως τινὲς φιλόανθρωποι καὶ
ἐλεήμονες γεγόνασι, τὸ συμπάθος καὶ κοινωνικὸν
πρὸς τοὺς πέλας ἐπιδεικνύμενοι, ταῦτ' οὐκ ἐπίσονται οἷς
ἔδρασαν, κατ' ἔλεον Θεοῦ καὶ φιλοανθρωπίαν ἐλεηθέν-
τες. "Ἄλλο δὲ τάγμα γένοιτ' ἂν τῶν κατὰ τὴν ἐπαγ-
γέλιαν μακαρίων, τὸ τὴν τὴν καρδίαν τουτέστι τὴν
διάνοιαν κεκαθαρμένων· καὶ ἄλλο πάλιν τῶν εἰρηγο-
ποιῶν· ὧν οἱ μὲν πρότεροι γέρας λήφονται τῆς καθα-
ρότητος, τὴν τοῦ Θεοῦ θέαν, ἃτε δὲ ὀφθαλμοῖς ψυχῆς
κεκαθαρμένοις αὐτῶν ὀφύμενοι· οἱ δὲ δεῦτεροι υἱοὶ
Θεοῦ γενήσονται, ὡς ἂν ἔργον ὁμοίον κατωρθώκοτες·
οἷον καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς εἰρηνοποιήσας τὰ πάντα δι'
ἑαυτοῦ, τὰ τε ἐν οὐρανῶν καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. 'Ἄλλ'
οὔτοι μὲν ἐπὶ διαφόροις κατορθώμασι διαφόρων ταύ-
ξονται τιμῶν ἐν τῇ κατηγγελλμένῃ τῶν οὐρανῶν βασι-
λειᾷ. Οἱ γὰρ μὴ αὐτῶ συμβασιλεύοντες τῷ Υἱῷ τοῦ
Θεοῦ πρώτοι μὲν ἦσαν οἱ δηλωθέντες πτωχοὶ τῷ
πνεύματι· δεῦτεροι δὲ μετ' ἑκείνων οἱ γενναῖοι τοῦ
Θεοῦ μάρτυρες, περὶ ὧν ἐξῆς ἐδίδασκε λέγων· Μα-
κάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· διὰ
τούτων γὰρ τοὺς μέλλοντας ὑπεραγωνίζεσθαι τῆς
βασιλείας ὡς εὐγενεῖς Θεοῦ στρατιώτας ἐμακάριζεν·
ἀναγκαίως καὶ αὐτοῖς ὡς ἀδελφοῖς τῶν προεμακα-
ρισμένων πτωχῶν βραβεῖα τῶν ἐπάθλων τὴν τῶν οὐ-
ρανῶν βασιλείαν ὑπισχνόμενος. Τάξει δὲ πολλῇ καὶ
ἀκολούθῳ τούτοις μετεδίδου τῆς αὐτοῦ βασιλείας με-
τὰ τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι· βίωνα γὰρ δεῖ πρό-
τερον θεοφιλοῦς τὴν πάντα χρόνον τῆς ζωῆς ἐν ἀκτῆ-
μονι καὶ φιλοσόφῳ τρόπῳ διατέλεσαντας, εἰθ' οὕτως
ἐπὶ τὸ θεοφιλὲς τέλος ἐλθεῖν. Οἱ μὲν οὖν πρώτοι τὴν
ἄκραν ἀκτῆμονα μετῆρχοντο ἀγωγὴν τοῦ βίου, διὰ
πάσης αὐτῶν τῆς ζωῆς τοῖς τῆς ἀρετῆς ἄθλοις ἐν-
αγωνιζόμενοι· οἱ δὲ δεῦτεροι τῆς εἰς αὐτὸν μαρτυρίας

(46) Hoc quoque apud Matthæum, qui octo ponit
beatitudines, cum Lucas quatuor tantum scribat.
In Matthæo itaque versari videtur Eusebius.

(47) Animadvertite pœnitentiam non sine confes-
sione.

(48) Vides rursus Eusebium in Matthæum potius
commentari quam in Lucam, ad quem tamen Ni-

cetas Eusebii has meditationes traxit. Nisi fortasse
Eusebius generatim ad tetraevangelium, quasi per
harmoniam, commentatus fuit. Aut nisi denique
sumuntur hæc et alia ex Theophania fortasse ple-
niori; in cuius certe quarto libro modo ex hoc
modo ex alio evangelista facit excerpta Eusebius.

ἔνεκεν ἠλαύνοντο πολεμούμενοι καὶ μισούμενοι, συχο- **A** autem, et miserificordes, et corde puros, et pacificos φαντούμενοι τε ψευδέσι διαβολαῖς δι' οὐδέν ἕτερον ἢ Matthæus nobis ad considerandum suppeditat. διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ὁμολογίαν. Ἄλλὰ γὰρ τοὺς μὲν πεινῶντας καὶ κλαίοντας καὶ διὰ Χριστὸν ὀνειδιζόμε- νους καὶ παρὰ τῷ Λευκᾷ ὀφόμεθα· τοὺς δὲ πραεῖς καὶ τοὺς ἐλεήμονας καὶ τοὺς καθαρούς τῇ καρδίᾳ καὶ τοὺς εἰρηνοποιούς ὁ Ματθαῖος ἡμῖν εἰς ἐξέτασιν παρατίθεται.

Καὶ ταῦτ' ἔλεγεν ὁπλιζῶν καὶ περιφράτων τοὺς μαθητάς εἰς τὸν κατὰ τῶν ἐναντιῶν πόλεμον, ὃν ἔμελλον ἐπαναντλεῖσθαι κηρύττοντες παντὶ τῷ κόσμῳ, καὶ μαρτυρούμενοι τὴν ἐνδὲς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ βασιλείαν. Μέλλοντας γὰρ αὐτοὺς διὰ τὸ νέον κήρυγμα πρὸς ἀπάντων ἐλαύνεσθαι καὶ πολεμείσθαι, προησφαλίζετο καὶ προέφραττε μακαρισμῶν τε ἡζίου· ὅτι δὴ ἀληπτον βίον προβαλλόμενοι, ὡς μὴδὲ τοῖς ἐχθροῖς προφάσεις κατ' αὐτῶν ἠθρωμένοις ἀφορμὰς διαβολῆς παρέχειν· ὅμως διὰ μόνην τὴν εἰς αὐτὸν ὁμολογίαν, καὶ τῶν αὐτοῦ παραγγελμάτων ἔνεκεν, διώκεσθαι καὶ πολεμείσθαι μέλλοιεν, δυσφημούμενοι καὶ πάσας ὑπο- μένοντες λοιθρίας καὶ ὕβρεις καὶ ὀνειδισμούς, οὐ δι' οἰκείας πλημμελείας, διὰ δὲ τὸν ἐνάρετον καὶ ἀκρον ἐν δικαιοσύνῃ βίον αὐτῶν· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ κατὰ τὴν **B** θεῖαν προμήθειαν εἰρημένον τέλους ἐτύγχανεν ἀλη- θούς ἐν τῷ μετὰ ταῦτα χρόνῳ. Πλὴν ἀλλὰ θεραπεύει τὸ λυπηρὸν τοῦ λόγου, ἰσοτίμως αὐτοὺς ἀποφαίνων τοὺς πάσαι τοῦ Θεοῦ προφῆταις. Διδὸν καὶ χαίρειν καὶ ἀγαλλιᾶν ἐν πᾶσι τοῖς ἐπιούσι παρήγει, ὡς ἂν τὰ ὅμοια τοῖς προφῆταις πεισομένους, καὶ δηλαδὴ ὁμοίως αὐ- τοῖς τῆς παρὰ τῷ Θεῷ τιμῆς ἀξιοθησομένους. Ἐνθεν εἰκότως Παῦλος τούτοις ἐπιθαρήων ἔλεγεν· *Εἶπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν*· καὶ, *Οὐκ ἀξία τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέ- λουσαν δόξαν ἐκκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς*. Καὶ οὐ λό- γοις μὲν ταῦτα ἔλεγεν, ἔργοις δὲ ἀφυστέρει τῶν λε- λεγμένων, ἀλλὰ καὶ αὐταῖς πράξεισι τοὺς ὑπὲρ εὐσε- βείας ἀθλοὺς ἐνεδεικνυτο, οὗς καὶ καθηριθμεῖτο λέ- γων· *Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθεραῖσι, ἐν ὕβρεισι, καὶ τὰ* **C** *ἐξῆς*. Καὶ ταῦτα μὲν εἶσι τὰ τῶν ἀθλῶν προοίμια· τὸ δὲ συμπέρασμα τοῦ παντὸς ἀγῶνος αὐτῷ ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων ἐτελειοῦτο πόλεως, ἐνθα μαρτυρῶν τὴν κε- φαλήν ἀπετμήθη (49). Ὁ Πέτρος δὲ ἀρπαγμὸν τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον ἐποιεῖτο διὰ τὰς σωτηρίας ἐλπίδας· Ἰάκωβός τε ὁμοίως ξίφει τὴν κεφαλὴν ἐν Ἱεροσολύ- μοις ἀποτέμνεται· καὶ Ἰωάννης ἤσπον οὐκ εἰς Πάτμον κατεκρίνετο· καὶ ἄλλος ἄλλως τὸ καθαρὸν καὶ ἀπλα- στον τῆς τῶν αὐτοῦ λόγων ὑπακοῆς ἐνδειξάμενοι, διά- φορον ὑπέμειναν τοῦ βίου τελευτήν. Καὶ ταῦτ' οὐ πα- ρὰ γνώμην ἐπασχον, πάσης δὲ ἡδονῆς ἡδία τιθέμενοι τὴν τῶν σωτηρίων ἐπαγγελίῶν ἐλπίδα· ἐπεὶ γοῦν πο- τε συλλαβόντες αὐτοὺς οἱ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἄρχον- **D** *τες μαστίγων αἰκίαις ὑπέβαλον, ὡς ἡ περὶ αὐτῶν ἱστορία μαρτυρεῖ, ὡς ἄρα προήεσαν ἐκ τοῦ συν- ἑδρίου χαίροντες, ὅτι κατηξιώθησαν ὑπὲρ τοῦ*

⁴⁹ Rom. viii, 17, 18. ⁵¹ II Cor. xii, 10. ⁵² Act. v, 41.

(49) Apostolorum Petri ac Pauli mortibus et sepulchris Romæ exstantibus insigne mirumque dat testimonium Eusebius in *Theophrasti* libro iv, cap. 7, his verbis: *Promissionem suam re confirmavit Servator, nempe hunc ipsam Simonem, cognomine Cephæm, oppidulo Galilææ Capharnaumo oriundum, multas hominum animas illuminarum Dei notitia; ipsumque pariter in universo orbe cognitum iri usque ad Occidentis regiones. Ejus certe memoria neque*

Jam vero hæc aiebat armans atque communiens ad bellum cum hostibus discipulos, quod erant toleraturi dum toti mundo unum universalis Dei regnum prædicarent. Nempe eos, qui ob novam prædicationem ab omnibus exagitandi erant et oppugnandi, ante muniebat atque armabat, et beatitudine dignos desiniebat. Quia nimirum irreprehensibilem adeo vitam præ se ferentes, ut ne inimicis quidem ansam quærentibus, calumniæ materiam præberent; nihilominus, propter solam Christi confessionem ejusque mandatorum causa, persecutionum bellum perpessuri erant, maledicti, atque omni genere conviciorum, injuriarum, contumeliarumque obruti, haud ob suum crimen aliquod, sed propter suam exactæ virtutis ac justitiæ vitam. Quod sane secundum divinam præscientiam dictum, verum exitum nactum est sequente tempore. Sed tamen sermonis tristitiam temperat, dum pares illos antiquis Dei prophetis affirmat. Ideo et gaudere et exsultare in omni re futura hortatur, ceu qui paria prophetis sint experturi, id est æque ac illi a Deo honoribus augendi. Unde merito Paulus his dictis fretus aiebat: *Si quidem compatimur, ut et conglorificemur*. Et: *Non sunt condignæ passionibus hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis* ⁵¹. Neque vero hæc verbo aiebat, opere autem a dictis distabat, sed ipsis actibus labores pro religione expromebat, quos etiam enumerabat dicens: *Ideo mihi placeo in infirmitatibus, in contumeliis* ⁵², et reliqua. Et hæc quidem erant laborum initia. Sed universi agonis consummatio in Romana urbe illi contigit, ubi ei martyri caput est amputatum. Petrus autem regnum rapuit per crucis necem cum spe salutari. Jacobus pariter gladio Hierosolymis capite minutus fuit; et Joannes ad insulæ Patmi incolatum damnatus: et alique aliter dum puram atque sinceram doctrinæ Christi obedientiam exhibent, variis modis violentum vitæ exitum nacti sunt. Atque hæc haud inviti sunt passi, sed qualibet voluptate dulciorem dominicarum promissionum spem habuerunt. Cum eos igitur Judaicæ gentis principes verberum castigationi addixerunt, ut historia de illis narrat, læti utique *de concilio excesserunt, quod digni habitus essent pro nomine Christi contumeliam pati* ⁵³. Idque egerunt præcepto ejus obsequentes, qui lætari docuerat si quando propter eum pateren-

ad hodiernum tempus apud Romanos celebrior est, quam illa heroum veterum: adeo ut dignus quoque existimatus fuerit sepulcro insigni ante ipsam illorum urbem (nempe trans Tiberim in regione Vaticana) ad quod populorum ex omni Romana ditone, tanquam ad asylum templumque Dei, accurrat multitudo. — Pari modo Pauli mors martyrica, datumque ei sepulcrum, magnopere usque ad hunc diem in Romana urbe honorantur.

Use of ἀγ-
παγμός. cf
Phil. ii. 6.

tur. Pari autem eum prophetis honore frui affirmaverat dicens apud Matthæum : *Sic enim persecuti sunt eos qui vos precesserunt* ⁵⁰ : tanquam videlicet et ipsi essent prophetae, minores quidem tempore, sed similitudine passionis exæquati. Nam et illorum alius quidem gladio fuit interfectus, alius lapidibus, alius leonibus objectus, alius in putrem lacum demissus, alius serra medio corpore sectus, alii ignea fornace conclusi. Ideo forti animo esse Servator in cruciatuum perpeffione iubebat familiares suos, identidem admonens quanta Dei prophetae pertulissent, ut illorum comparatione parem eisdem ipsi quoque spem conciperent. *Cum enim, inquit, vobis calumniam facient, gaudete ; nam et prophetae idem pertulerunt.*

ψοιεν αυτοίς ἐλπιδας· Ὅταν γάρ, φησι, συγκοιτηθῶσιν ὑμᾶς, χάρητε· ἐπειδὴ καὶ οἱ προφηταὶ τὸ αὐτὸ ὑπέστησαν.

⁵⁰ *Et omnis populus audiens, et publicani justificaverunt Deum, baptizati baptismo Joannis. Pharisæi autem et legis periti consilium Dei spreverunt in semetipsos, non baptizati ab eo.*

Hos ambos innuebat etiam cum diceret in parabola, *Quid vobis videtur? Homo quidam habebat duos filios, et accedens ad primum dixit : Fili, vade, operare hodie in vinea mea. Ille autem respondens, ait : Nolo. Postea vero pœnitentia motus abiit. Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens ait : En ego* (52), domine ; nec tamen iit. *Quis ex duobus fecit voluntatem patris? Dicunt ei : Primus* ⁵⁰. Hoc loco duos hominum ordines sermone suo representavit, quorum unus Israeliticus populus, alter gentis alienigenæ, publicanorum nomine indignitatus : utrumque autem unius patris filium appellavit, quia ex uno Deo omnes, Judæi simul et ethnici. Et priores quidem vocavit ethnicos, secundo loco circumcisos ; namque ante Israela gentes erant ; gentibusque primum, nomine Israelitico nondum existente, oracula Dei et manifestationes evenerunt. Nam et Enochus, quanquam esset gentilis et incircumcisus, præmium suæ apud Deum gratiæ retulit translationem ex hominibus. Et Noe quia justus in sua generatione erat, divinis alloquiis dignus fuit, quanquam ipse quoque incircumcisus. Melchisedech populo circumciso antiquior, sacerdos Dei altissimi exstitit. Abrahamus vero et Isaacus atque Jacobus, ante populum Israeliticum, Dei oraculis sunt honorati. Utique etiam Jobus, Idumæus de filiis Esau, pietate erga Deum maxima inclaruit. Sed enim reliquus ethnicorum ordo, cum naturalibus legibus iussus esset in vinea operari, id est piam erga Deum vitam degere, renuit restititque mandato patrio, omni tempore idola colens. Verumtamen ad extremum

⁵⁰ Matth. v, 42. ⁵⁰ cap. vii, 29, 30. ⁵⁰ Matth. xxi, 28.

(50) Hæc et præcedentia partim conspirant cum *Theophania*, lib. iv, 16 et 17.

(51) Ita Græce ; et sic ego, pro eo, habet etiam Latinus codex Cantabrigiensis apud Sabaterium. At vulgatus, pluresque codices, eo ; sive quia g ex-

νόματος τοῦ Χριστοῦ ἀτιμάσθηναι (50). Καὶ τοῦτ' ἐπραττον, αὐτοῦ παράγγελμα πληροῦντες, ἐπειδὴ χαίρειν ἐδίδασκεν ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχοντας. Ἰσοτίμους δ' αὐτοὺς τοῖς προφήταις ἀπέφαινε, λέγων κατὰ Ματθαίου (51)· Ὅτω γάρ ἐδίωξαν τοὺς πρὸ ὑμῶν· ὡς καὶ τούτων μὲν ὄντων προφητῶν, λειπομένων δὲ χρόνου, ἐξισουμένων γε μὴν ἐκεῖνοις διὰ τὴν ὁμοιοπάθειαν. Ἐπεὶ κάκεινων ὁ μὲν τις ἀνηρεῖτο ξίφει, ὁ δὲ λίθοις, ὁ δὲ λέουσι παρεβάλλετο, ὁ δὲ ἐν λάκκῳ βορβόρου ἐβάλλετο· καὶ ἄλλος πρίνοι τὸ σῶμα κατετέμνετο· οἱ δ' ἐν πυρὶ καμίνῳ συνεκλείοντο. Διὸ δὴ θαρβύνει ὁ Σωτὴρ ἐν τῇ τῶν δεινῶν ὑπομονῇ τοῖς κατ' αὐτοῦ παρεκλειύετο γνωρίμοις, κατὰ καιρὸν ὑπομνήσας ὧν οἱ τοῦ Θεοῦ προφηταὶ πεπόνθασι· ὅπως διὰ τῆς ἐκεῖνων παραθέσεως καὶ αὐτοὶ τὰς αὐτὰς ὑπογράφουσι.

⁵⁰ Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας, καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεόν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου. Οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλήν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς, μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ.

Ἐκατέρους δὲ τοῦτους ἀντίτεται καὶ ὅταν ἐν παραβολῇ λέγῃ· Τί ὑμῖν δοκεῖ ; Ἀνθρωπὸς τις εἶχε τέκνα δύο· καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ εἶπε· Τέκνον, ὕπαγε, σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνι μου. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐ θέλω· ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε. Καὶ προσελθὼν τῷ ἐτέρῳ ὁμοίως εἶπεν· ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἐγὼ κύριε· καὶ οὐκ ἀπῆλθε. Τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς ; λέγουσιν αὐτῷ, Ὁ πρῶτος. Ἐνταῦθα γὰρ δύο τάγματα τῷ λόγῳ παραστήσμενος, ἐν μὲν τὸ Ἰσραηλιτικὸν, ἕτερον δὲ τὸ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν διὰ τῶν τελωνῶν δηλοῦμενον, ἀμφω δύο τέκνα ἐνὸς πατρὸς ὠνόμαζεν, ἐπεὶ ἐξ ἐνὸς Θεοῦ πάντες, Ἰουδαῖοι τε καὶ Ἕλληνας. Καὶ πρώτους μὲν ἐκάλεσε τοὺς ἐξ ἐθνῶν, δευτέρους δὲ τοὺς ἐκ περιτομῆς· ἐπειδὴ πρὸ τοῦ Ἰσραὴλ ὑπῆρχε τὰ ἔθνη, καὶ τοῖς ἔθνεσι πρώτους, μὴπω μὴδὲ ὀνόματος ὄντος ἐν ἀνθρώποις Ἰσραηλιτικοῦ, οἱ χρησιμοὶ παρεῖχοντο τοῦ Θεοῦ καὶ αἱ θεοφάνειαι. Ὅ τε γὰρ Ἐνώχ ἐθνικὸς ἦν ἀπερίτμητος ὧν, ὃς ἐπαθλον εἶληψε τῆς εὐαρεστήσεως τὴν ἐξ ἀνθρώπων μεταθεσιν· καὶ Νῶε δίκαιος ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ γερονῶς, χρησμῶν Θεοῦ κατηξιώθη, ἀπερίτμητος ὧν καὶ αὐτός· καὶ Μελχισεδὲκ παλαιότερος γερονῶς τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου κεχηρμάτιζε· καὶ Ἀβραὰμ δὲ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ πρὸ τοῦ Ἰσραὴλ χρησμῶν Θεοῦ κατηξιώθησαν· ἀντικρυσ δὲ καὶ ὁ Ἰῶβ, Ἰδουμαῖος ἐν τῶν υἱῶν Ἡσαῦ, θεοσεβείας ἀνδραγαθίαις διελάμφε. Τὸ μὲν λοιπὸν τάγμα τῶν ἐθνῶν κελευόμενον φυσικοῖς νόμοις ἐργάζεσθαι εἰς τὸν ἀμπελῶνα, τοῦτο δ' ἦν τὸ τῆς θεοσεβείας τὸ πολιτεύμα, ἀνένευσε καὶ ἀντίειπε τῷ προστάγματι τῷ πατρικῷ, πάντα τὸν

ciderit, sive quia sensum loci potius quam verbum exprimere placuit.

(52) Provocat hic ad Matthæum Eusebius, quasi revera commentans in Lucam.

χρόνον εἰδωλοαγοῦν· πλὴν ἐπὶ τέλει τὴν ὑπακοὴν ἀνεδείξατο· τὸ δὲ Ἰουδαίων ἔθνος, ὅπερ ἦν τὸ δεύτερον τέκνον, μετὰ τὴν ἀνάγευσιν τοῦ προτέρου κληθὲν ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν διὰ Μωϋσεώς καὶ τῶν προφητῶν, λόγῳ μὲν τὴν προθυμίαν ἀνεδείξατο· εἶπον γὰρ, ὅτι Πάντα ποιήσομεν καὶ ἀκουσόμεθα· ἔργῳ δὲ πᾶν τὸναντίον. Διδὸν πυνθάνεται τῶν ἀρχιερέων ὁ Σωτὴρ· *Τίς ἄρα τῶν δύο τούτων ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς;* Ἐκείνων δὲ ὁμολογησάντων, ὅτι ὁ πρῶτος, τίς ἦν οὗτος ὁ πρῶτος διασάφει λέγων· *Οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρνοι καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀπίστων ἔθνῶν τάγμα προσάγουσιν ἡμᾶς εἰς τὴν ἀγάπην (55) τοῦ Θεοῦ.* Ἰμᾶς δὲ τίνας, ἢ τοὺς ἀρχιερέας καὶ πρεσβυτέρους, καὶ πᾶν αὐτῶν τὸ ἔθνος, τὸ δὴ λόγῳ μὴ ἐπαγγελλόμενον θεοσεβεῖν, ἔργῳ δὲ ἀντιπράτον τῇ ἐπαγγελίᾳ; Διδὸν οἱ μὲν ἐξ ἔθνῶν μεταβαλόντες τῆς προτέρας μοθηρίας, καὶ καρποὺς ἀνεξάμενοι τῆς βασιλείας ἀξίους, τεύξονται αὐτῆς· ὑμεῖς δὲ, οἱ φάσκοντες ἑαυτοὺς Θεοῦ εἶναι τέκνα, τῆς βασιλείας ἐκλεισθήσεθε· ὅτι ὑμεῖς μὲν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ, οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρνοι ἐπίστευσαν. Διδὸν καὶ ἰδικαίωσαν τὸν Θεόν· δίκαιος γὰρ ἐφάνη ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν, ὑμᾶς μὲν ὡς ἀπειθεῖς καὶ ἀγνώμονας ἀπώσαμενος, ἐκείνους δὲ ὡς εὐπειθεῖς καὶ εὐγνώμονας ἐκλεξάμενος. Καὶ οὐκ ἔχετε λοιπὸν αὐτῷ ἔγκαλεῖν, ὁ προφήτης φησὶν· *Ὅπως ἂν δικαιοῦθῃς ἐν τοῖς λόγοις σου.*

Εἰς τὴν ἀβυσσον ἀπελθεῖν.

Ἵτι τὸν λεγόμενον τάρταρον ἀβυσσον θεοὶ λόγοι καλοῦσι.

Καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἑτῶν δώδεκα, κ. τ. λ. (54).

Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀξίον ἡγοῦμαι παρελθεῖν διηγησιν καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς μνημονεύσθαι ἀξίαν. Τὴν γὰρ αἰμορροοῦσαν ἐκ Πανεαδῶς ἔλεγον ὀρμασθαι, τὸν τε οἶκον αὐτῆς ἐπὶ τῆς πόλεως δαίκνυσθαι, καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰς αὐτὴν εὐεργεσίας θαυμαστά τρέπαια παραμένειν. Ἐστάναι γὰρ ἐφ' ὑψηλοῦ λίθου πρὸς μὲν ταῖς πύλαις τοῦ αὐτῆς οἴκου γυναικῶς ἐκτύπωμα χάλκεον, ἐπὶ γόνυ κακλιμένον, καὶ τεταμέναις ἐπὶ τὸ πρόσθεν ταῖς χερσίν, ἰκτετυοῦση εἰκόσ· τούτου δὲ ἀντικρὺ ἄλλο τῆς αὐτῆς ὕλης ἀνδρὸς ὄρθιον σχῆμα, διπλοῖδα κοσμίως περιβεβλημένον, καὶ τὴν χεῖρα τῇ γυναικὶ προτείνον· οὐ παρὰ τοῖς ποσίν ἐπὶ τῇ στήλῃ ἕξνον τι βοτάνης εἶδος φυτόν, ὃ, μέχρι τοῦ κρασπέδου τῆς τοῦ χάλκου διπλοῖδος ἀνιόν, ἀλεξιφάρμακόν τι φαντοῖων νοσημάτων τυγχάνει. Τοῦτον τὸν ἀνδριάντα τοῦ Ἰησοῦ εἰκόνα φέρειν ἔλεγον, ὃν Μαξιμίος τῆς

⁶¹ Exod. xix, 8. ⁶² Matth. xxi, 31. ⁶³ Psal. l, 6.

(53) Ita uterque Val. cod. pro eis τὴν βασιλείαν, in regnum. Corderius quoque ita ut nos se legisse apud Eusebium demonstrat.

(54) Scribitur sequens historia in utroque codice A. et L. sub nomine Eusebii. Reapse eadem legitur apud eundem Eusebium in *Hist. eccl.* vii, 48. Quanquam etiam in hoc suo commentario ad evang., ubi mentio est hæmorrhousæ, fieri vix potest, ut eandem narrationem auctor non retulerit, variat tamen alter ab altero textu, initio ac fine. Illud vero mirabilius, quod cum in *Historia* Eusebii destructam statuam non scribat, in hoc commentario

obedientiam præstitit. Secus vero Judaicus populus, qui in altero filio repræsentatur, post priorem recusationem vocatus ad eandem operam per Moysen atque prophetas, verbo quidem se paratum ostendit; dixerunt enim omnia se facturos et auscultaturos ⁶¹; sed opera prorsus contraria fuit. Idcirco interrogat pontifices Servator: *Quis ex duobus voluntatem patris fecerit?* Illis consitentibus, quod prior; quisnam porro hic prior esset, manifestat dicens: *Fore ut publicani ac meretrices, et universus incredularum gentium ordo præcedant vos in dilectione Dei* ⁶². Vos vero quosnam? Nempe pontifices et seniores, et totam gentem ipsorum, quæ verbis quidem religiose se agere dicebat, sed actibus professionem negabat. Ideo gentiles quidem, priore nequitia ommissa, fructusque regno dignos facientes, hoc potientur. Vos autem qui Dei filios vosmet appellatis, regno expellemini; quia vos nimirum Christo non credidistis, publicani vero ac meretrices crediderunt. Quamobrem etiam Deum justificaverunt: quippe quia is justus apparuit in cunctis quæ fecit, vos quidem ut incredulos et ingratos repudiatis, illos autem ceu morigeros benevolosque eligens. Quamobrem de eo diutius haud potestis conqueri, id quod etiam propheta aiebat: *Ut justificeris in sermonibus tuis* ⁶³.

⁶⁴ *Ut in abyssum irent.*

Qui dicitur tartarus, eum appellant abyssum divinæ Scripturæ.

⁶⁵ *Et mulier quædam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim, etc.*

Ego vero æquum non judico prætermittere narrationem, quæ posteriorum quoque memoriæ commendari meretur. Namque hanc hæmorrhousam domo Paneade fuisse aiunt, ejusque adhuc ædes in urbe demonstrari, ibique beneficii in eam a Servatore collati mirum monumentum permanere. Stare videlicet in excelsa lapidea basi, prope ejusdem ædium fores, mulieris æneam effigiem, genu flexo, manibus protensis, supplicantis specie. Hujus a regione aliam ejusdem materiæ statuam viri erectam, diploide decente induti, ac mulieris manum porrigentis; ad ejus pedes in basi peregrinum quoddam D herbæ genus adnatum erat, [quæ usque ad æneæ diploidis fimbriam assurgens, cujusvis morbi remedium est. Hac statua Jesum repræsentari dicebant, quam Maximinus impietatis suæ additameu-

⁶⁶ cap. viii, 31. ⁶⁷ cap. viii, 43.

dejectam a Maximino affrmet, in quo ne cum Philostorgio quidem lib. vii, 3, neque cum ejus assecta Nicephoro Callisto lib. x, 30, congruit, qui statuam a Juliano depositam dicunt, et ab ethnicis Paneadis civibus ignominiose tractatam et comminutam. Cæteroqui Asterius in cod. B, f. 85, *Maximianum* scribit pro *Maximino*. Sic enim Asterius: Αὐτὴ δὲ ἐστὶν ἡ ἐν Πανεάδι τῷ Χριστῷ στήσασα τὸν χαλκοῦν ἀνδριάντα εἰς ἀμοιβὴν τῆς εὐεργεσίας· ὃν καὶ ἐπὶ Μαξιμιανοῦ καθαιρεθῆναι τοῦ δυσσεβοῦς, πρὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου βασιλεύσαντος.

tum (destruendo) fecit. Atque hæc hactenus. Nunc reliquum sermonem persequamur.

⁶⁶ *Convocatis autem duodecim discipulis suis, dedit illis virtutem et potestatem, etc.*

Per hæc supernis viribus discipulos suos Dominus armabat, ut diabolica in primis agmina et hominum inimicitias, et adversarias acies superarent; deinde a morbis et omnimodis passionibus laborantes sanarent; indicia videlicet prædicati regni cunctis hominibus præbens. Oportebat enim eos qui inexpectatam doctrinam nuntiabant, peregrinorum novorumque bonorum signa alumnis suis exhibere. Vere igitur erant regni Dei demonstrationes, prodigiosæ virtutes, et miracula, atque animarum et corporum curationes a Servatore peractæ. Nam quilibet sermo operibus cassus, nunquam poterit firmam persuasionem audientibus insinuare. Propterea patris operibus fidem evidentem prædicati conciliabant. Si ergo verbis tantummodo ac vocibus temere emissis Dei regnum cunctis intimassent, et patriorum deorum abolitionem, quis eis mentem advertisset? cuiam Deum esse persuasissent nuntiatum a se Jesum, si nullam suo testimonio fidem fecissent? Ideo sermonem omnem divinis præoccupans Servator actibus, primo quidem ex inepto vitæ genere, eloquentiæque et mortalis sapientiæ expertes discipulos suos ad totius mundi correctionem delegit. Deinde piscatores animarum humanarum se eos effecturum præmonens, auctor ipse rei propositæ exstitit; unde eos mirabilium prodigiorum operatores reddidit, hos illis hamos animabus salutare suppeditans, ut iis captarent atque ex profundo nequitiae abisso mortale genus extraherent, malis fugatis spiritibus, morbum quemlibet languoremque sanantes nutu ejus; nondum enim Spiritus datus fuerat ⁶⁷.

⁶⁸ *Nihil tuleritis in via, neque baculos, neque peram.*

Secundum Matthæum quidem ⁶⁹, auri et argenti ærisque possessu iis interdixit, futuri præcius. Animadvertent enim fore ut qui morbis ab eis liberarentur, et insanabilibus malis immunes fierent, cuncta sua patrimonia iis cedere vellent. Quare id præoccupans præcipiebat ne gratiam cauponarentur, neque dona Dei venalia haberent. Verum secundum reliquos evangelistas ipsumque Matthæum non sinens eos virgam, neque peram, neque calceamenta, neque duas tunicas, sed neque panem pecuniamque portare, cum peregre essent profecturi, hinc capiebat experimentum illorum fidei et alacritatis, si quidem iussi pauperissimam vitam degerent, neque ipsius quotidiani alimentum curam gerere, neque secundam tunicam habere, neque calceis uti, cum tamen universum orbem peragrarere deberent, nihilominus jussa haud detrectarent. Sed et omni pecuniæ amore, mundanisque curis carere

αὐτοῦ δυσσεβείας πάρεργον ἐποθήσατο. Καὶ ταῦτα μὲν ταῦτη. Ἐπὶ δὲ τὸ ἐξῆς τοῦ λόγου προΐωμεν. Συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν, κ. τ. λ.

Διὰ ταῦτα ἐνθέοις δυνάμεσι τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ὁ Κύριος ὠπλιζεν, ὡς ἂν ἐν πρώτοις τὰ δαιμονικά στίφη καὶ τὰς ἐχθράς τῶν ἀνθρώπων καὶ πολεμικὰς παρατάξεις καθαιροῖεν· ἔπειτα νόσων καὶ παντοίων παθῶν θεραπεύοιεν τοὺς καταπονουμένους· γνωρίσματα δὲ τῆς κηρυττομένης βασιλείας παρέχων ὄραν ἅπασιν ἀνθρώποις. Ἐχρῆν γὰρ, παράδοξον κήρυγμα καταγγέλλοντας, ζέων καὶ νέων ἀγαθῶν ἐναργῆ σημεῖα παρέχειν τοῖς μαθητευομένοις. Ἦσαν δ' οὖν ἀληθῶς Θεοῦ βασιλείας δείγματα αἱ τεράστια δυνάμεις, τὰ τε θαύματα καὶ σωτήριοι ψυχῶν καὶ σωμάτων θεραπεῖαι· ὅτι ἅπας λόγος, ἔργων ἔρημος, οὐποτ' ἂν ἰσχύσῃ πείσμα βέβαιον ἐμποιῆσαι τοῖς ἀκρωμένοις. Διὰ ταῖς δι' ἔργων ἐπιτελουμέναις πράξεις πίστιν ἐναργῆ παρεχόν τῷ κηρύγματι. Εἰ γοῦν ψιλοῖς ῥηματίους καὶ φωναῖς εἰκῆ προφερομέναις Θεοῦ βασιλείαν εἰς πάντας ἐδῶν, κατάλυσιν τε τῶν πατριῶν θεῶν, τίς ἂν αὐτοῖς παρέσχε τὸν νοῦν; τίνα δ' ἂν ἔπεισαν Θεὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν καταγγέλλοντες, μηδεμίαν δὲ πίστιν τῇ μαρτυρίᾳ προσάγοντες; Διὰ πάντα λόγον θεϊκαῖς προλαμβάνων πράξεσιν ὁ Σωτὴρ, πρώτα μὲν ἀνεπιτηδεύτους τὸν τρόπον, λόγων τε καὶ σοφίας θνητῆς ἀπείρους τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐπὶ κατορθώσει τῆς ὅλης οἰκουμένης προχειρίζετο· καίπειτα ἀλειυτὰς ψυχῶν ἀνθρωπίνων ποιήσιν προφήτας αὐτοὺς, ποιητὴς αὐτὸς ἐγένετο τῆς ἐπαγγελίας· ὅθεν παραδόξων θαυμάτων ἐργάτας αὐτοῦς ἀπειργάζετο, ἀγκιστρα ταῦτα ψυχῶν σωτήρια παραδιδούς αὐτοῖς, ὡς ἂν δι' αὐτῶν σαγηνεύοιεν καὶ ἀνέλκοιεν ἐκ τοῦ τῆς κακίας βυθοῦ τὸ θνητὸν γένος, πνεύματα πονηρὰ φυγαδεύοντες, καὶ πᾶσαν νόσον καὶ μαλακίαν ἰώμενοι ἐπὶ τῆς ἐπιταγῆς τῆς αὐτοῦ· οὕτω γὰρ ἦν Πνεῦμα δεδομένον.

Μηδὲν ἄρρετε εἰς τὴν ὁδόν, μήτε βάρβους, μήτε πήραν.

Κατὰ μὲν οὖν τὸν Ματθαῖον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ τὴν κτήσιν αὐτοῖς ἀπηγόρευε, προγνώσει τοῦ μέλλοντος· συνεώρα γὰρ, ὡς ἔρα οἱ τὰς νόσους ὑπ' αὐτῶν θεραπευθῆσόμενοι καὶ τῶν ἀνιάτων ἀπαλλαγῆσόμενοι παθῶν, θελήσουσι καὶ πάντων αὐτοῖς τῶν ὑπαρχόντων ἐκχωρεῖν· διὸ ταῦτα προλαβὼν διέστέλλετο, μὴ καπιλεῦειν τὴν χάριν μηδὲ πιπράσκειν τὰ ἐκ Θεοῦ παραινῶν δωρά· κατὰ δὲ τοὺς λοιποὺς καὶ τὸν αὐτὸν Ματθαῖον μὴ ἐπιτρέπων αὐτοῖς μήτε βάρβον, μήτε πήραν, μήτε ὑποδήματα, μήτε δύο χιτῶνας, ἀλλὰ μὴτ' ἄρτον, μήτε ἀργύριον ἐπάγεσθαι, μέλλοντας ἐπ' ἀλλοδαπῆς στελλεσθαι, δοκιμὴν τῆς αὐτῶν πίστεως τε καὶ προθυμίας ἐλάμβανεν, εἰ, παραγγελέντες τὸν ἄκρος ἀκτῆμονα βίον μετιέναι, ὡς μηδὲ τῆς ἐφημέρου τροφῆς πρόνοιαν ποιείσθαι, μηδὲ δεύτερον ἐπάγεσθαι χιτῶνα, μηδὲ ὑποδήμασι χρῆσθαι, μέλλοντες τὴν σύμπασαν ἐκπειροστέειν οἰκουμένην, μὴ φεύγοιεν τὰ παραγγέλματα· ἀλλὰ καὶ ἀφι-

⁶⁶ cap. ix, 1. ⁶⁷ Joan. vii, 59. ⁶⁸ cap. ix, 5. ⁶⁹ Matth. x, 9,

λορημάτων ἀφρόντιδας τε τοῦ βίου δεῖν αὐτοὺς εἶναι βουλλόμενος. Ταῦτα διεμαρτύρατο, ὡς ἂν τῶν ἐκ Θεοῦ δομάτων ταύτη πη αὐτοῖς δοθησομένων, εἰ καὶ αὐτοὶ παρ' ἑαυτῶν τὸν κατάλληλον βίον ἐπάξιον τῆς τῶν θείων χαρισμάτων κτήσεως παρασκευάζοιεν· προσήκει γὰρ ἀμοιβὴν τινα ποιήσασθαι καὶ ἀντικαταλλάξασθαι, ὑποδεχομένους μὲν παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰς σωτηρίους καὶ εὐεργετικὰς ἀνθρώπων δυνάμεις, ἀντιδίδοντες δὲ αὐτῷ ὑπακοὴν τῶν αὐτοῦ παραγγεμάτων, προθυμίαν τε καὶ προαίρεσιν ἐλευθέραν τῆς πρὸς τὰ βωτικὰ συμπαθείας. Ἄλλὰ καὶ πλοῦτον οὐράνιον ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς ὑποδεχομένους, τῆς τε τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἀρραβῶσιν ἐφοδιαζομένους, τῶν ἐπὶ γῆς καταφρονεῖν χρῆναι δεῖν φετο· καὶ μήτε χρυσὸν, μήτε χρήματα, μήτε τι τῶν παρ' ἀνθρώποις τιμῶν ἐπάξιον ἡγεῖσθαι τοῦ παρασχεθέντος αὐτοῖς οὐρανοῦ πλοῦτου. Ἄλλὰ καὶ στρατιώτας αὐτοῦ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἀποτελῶν, εὐζώνους παρεσκευάζεν ἐπὶ τὸν πρὸς τοὺς ἀντικειμένους πόλεμον. Διὰ ταῦτα ἀκτῆμονας εἶναι παρήγει τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας· ἐπεὶ Μηδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματεῖαις, ἵνα τῷ στρατολογησάτι ἀρέσῃ.

Καὶ εἰς τὴν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε.

Ὁ μέντοι Κύριος, ἐπειδὴ χρημάτων καὶ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χιτῶνος δευτέρου, πάσης τε ὑπάρξεως τὴν κτῆσιν τοῖς μαθηταῖς ἀπηγόρευσεν, ἐξῆς ἀκολουθῶς κατὰ τὸν Ματθαῖον, ὅπως τὰ πρὸς τροφὴν αὐτοῖς πορισθῆσεται, ἀναγκαιῶς διεσάφει· διδὲ ἐπῆγε λέγων· Ἄξιός ἐστι ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ. Καὶ τοῦτ' ἔλεγε τροφῆς μόνης ἐπιτρέπων κοινωνεῖν τοῖς ἐθέλουσιν αὐτοῖς μεταδιδόναι· τοσοῦτον δ' ἀποφέρσασθαι συνεχώρει, ὅσον αὐταρκεῖς ἦν ἄνδρ. πρὸς ἐφημέρον ἐργασίαν ἑαυτὸν μεμισθωκότι, τροφῆς μεταλαβεῖν. Οὕτω γοῦν καὶ τοῖς δε ἐξείναι οὐ μισθοῦ τῶν εὐεργεσιῶν εἰσπράττεσθαι, δωρεὰν γὰρ, φησὶν, ἐλάβετε, δωρεὰν δότε· ἀντὶ δὲ τῆς περὶ τὸ κήρυγμα σχολῆς τε καὶ ἐργασίας, ἀντὶ τε τῶν πόνων τοῦ σώματος, οὗς τοσαύτην στελλομένους πηρεῖαν εἰκὸς ἦν ὑπομένειν αὐτοῦς, μόνης τροφῆς τῆς ἀναγκαίας χρῆναι μεταλαμβάνειν· καὶ ταύτης μὴ τοῖς τυχοῦσι κοινωνεῖν, μηδὲ παρὰ τῶν παρέχειν ἐθελόντων ἀδασανίστως λαμβάνειν, μόνους δὲ τοὺς ἀξίους τῇ λήψει τιμῆ· οἷς καὶ μεγίστην ἀμοιβὴν τῆς τροφῆς προλαμβάνοντας ἀντιδίδοναι, εἰρήνην αὐτοῖς καὶ τὰς τοῦ Θεοῦ διαλλαγὰς εὐαγγελιζομένους. Ταῦτα δ' ἀκολουθῶς τοῖς τῆς αὐτοῦ βασιλείας στρατιώταις παρήγει· προμαρτυρούμενος μὴ χρημάτων ἐφίεσθαι, μηδὲ τινος τὸ παράπαν κτήματος μικροῦ ἢ μεγάλου, εἰς ἄκρον δ' ἐλαύνειν ἀκτῆμοσύνης· τῆς τε ἐφημέρου τροφῆς μὴ τοῖς πᾶσιν, ἢ τοῖς ἀξίοις μόνους κοινωνεῖν· καὶ μηδὲ παρὰ τούτων προῖκα ποιεῖσθαι τὴν μετάληψιν, προδανείσαντας δὲ καὶ προεργετήσαντας ταῖς παρ' ἑαυτῶν εὐλογίαις. — Περιφράξας τοὺς μαθητὰς ὁ Κύριος ἐνθέοις δυνάμεσι καὶ τοῖς φιλοσόφοις παραινέσασιν, εὐζώνους αὐτοῦς οἶα Θεοῦ βασιλείας στρατιώτας ἀπεργασάμενος ἐξέπεμψε, διδασκάλους καὶ ἰατροὺς τοῖς Ἰουδαίοις, μυρίων αὐτοῖς ἐσομένων ἀγαθῶν προξένους καὶ κήρυκας. Οἱ δὲ κατὰ ταῦτα ἐποίησαν, καὶ πανταχοῦ περιήσαν, ὡς μὲν διδάσκαλοι

A eos voluit. Porro autem contestabatur, hæc illis a Deo datum iri dona, si vicissim ipsi dignam divinis charismatibus vitam essent ingressi. Oportere enim mutuatam quamdam esse retributionem, nempe a Deo accipere salutarem atque beneficam hominibus potestatem, vicissimque ipsos obedientiam mandatis ejus exhibere, promptitudinem et propositum omni mundi affectu liberum. Sed et cælestibus opibus animo imbutos, et regni Dei arribus instructos, oportere terrena despiciere judicabat: neque aurum, neque divitias neque aliud quidvis apud homines pretiosum pensi habendum præ collato ipsis cælorum thesauro. Sed et milites eisdem regni Dei conscribens, expeditos esse curabat ad committendum cum hostibus proxium. B Propterea sine patrimonio esse volebat milites suos: etenim *Nemo militans implicat se mundi negotiis, ut ei, a quo conscriptus fuit, placeat* 10.

11 *Ei in quacunque domum intraveritis, ibi manete.*

Dominus quidem postquam divitiarum et auri atque argenti, duplicisque tunicæ, et cujuslibet substantiæ possessionem discipulis vetuerat; deinde, ut sequitur apud Matthæum 11, quomodo alimenta habituri sint, necessario demonstravit. Ideo dicere perrexit: *Dignus est operarius alimento suo.* Idque aiebat, volens alimoniam tantummodo participare ab iis qui daturi erant: tantumque sumere permittebat, quantum nutrimenti homini ob diurni operis mercedem satis est accipere. Sic ergo his quæ licere haud sane beneficii remunerationem exigere, *Gratis enim accepistis, inquit, gratis date*; sed pro impensa prædicationis opera, proque corporalibus laboribus, quos ab iis exantlari in tantam expeditionem missis opus erat, aliud nihil oportere quam necessariam alimoniam accipere: atque hanc ipsam non ab omnibus indifferenter sumere qui dare vellent, sed eos tantummodo hac muneris acceptione honorare qui digni essent, et qui maximam jam pridem dati cibi remunerationem accepissent ab iis qui pacem et cum Deo reconciliationem evangelizant. Hæc consentanea regni sui militibus monebat; testatus antea, non oportere opibus inhiare, nec cujuslibet omnino sive magnæ sive tenuis rei possessioni; sed paupertatem summam sectari. Quin adeo, ut diximus, ne quotidianum quidem victum ab omnibus indifferenter, sed a dignis tantum participare; neque hunc ipsum gratuito, sed opera in antecessum præstita, et impertitis suis erga illos benedictionibus. — Sic itaque superna potentia et sapientibus adhortationibus communitos discipulos, expeditosque jam Dei regni milites constitutos, misit eos magistros ac medicos ad Judæos, ut his innumerabilem bonorum nuntii essent atque datores. Ili vero ita egerunt, et quaqueversus discurrerent ceu magistri

10 II Tim. II, 10. 11 cap. IX, 4. 12 Matth. X, 10.

evangelizabant, cen medici sanabant, et sermones suos operibus miraculisque confirmabant.

⁷³ *Audivit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo.*

Sub Servatoris adventum jam dissolutum fuerat Judæis avitum regnum, dissolutum etiam proprio jure vivendi privilegium, et libertas, ac regulare sacerdotium. Et legitimi quidem principes nulli erant, sed Herodes ejusque liberi Agrippas atque Archelaus, genere extranei, a Romanis imperium in Judæos acceperant; quorum regio in tetrarchiam fuerat divisa, totaque gens Romanis erat stipendiaria, quæstoribus census per singula capita statuto tempore exigentibus militari manu. Propterea cum Dei regnum Judæis primo prædicare jussit discipulos suos, *pereuntes oves domus Israelis* Judæus appellavit ⁷⁴.

⁷⁵ *Nam qui me'eruberit, et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet.*

His peroratis, quod nempe discipulos oporteret imitatores ipsi fieri, neque mortem defugere, neque animæ propriæ vitæque parcere propter spem in Christo collocatam, commode continuat, secundæ suæ divinæ mysteria tradens manifestationis. Valde autem idonee ac necessario hæc aiebat illis, qui cruciatus ejus causa subituri erant, et usque ad mortem decertaturi, præmia scilicet tanti agonis futura proponens. Opus enim erat, ut qui eum sequerentur, ejusque vestigia premerent, et propriam quisque crucem sumerent, prout ejus exemplum docebat; accurate quoque noscerent quisquam demum is esset cujus causa tot tantaque essent passuri. Tempestive autem Filium hominis hoc loco appellat eum qui venerat, ut Danielis vaticinium in mentem revocaret, quod est hujusmodi: *Et ecce Filius hominis adveniebat in nubibus, et usque ad Antiquum dierum pervenit. Et ipsi datum est imperium et honor, et regnum* ⁷⁶. Sed cum Petrus ipsum esse Christum confessus est, et Dei vivi Filium, ex eo tempore cœpit illis significare, multa se pati oportere et occidi. Cum autem idem mortis contemptum imperaret, et se multa pati debere, tunc sane opportune de secundo et glorioso adventu suo verba fecit, ut cognoscere possent, quis demum is esset tot tantaque a Judæis passurus, quisve illis certaminis pro eo sustinendi fructus foret. — Illis ad discipulos dictis, magnoque et arcano mysterio secundæ suæ manifestationis ipsis patefacto, ne oratione tantummodo solisque verbis videretur persuadere, necessario ad opera venit, ipsis eorum oculis divini regni sui obijciens imaginem. Quapropter cum dixisset fore ut ipse illum erubesceret, qui se erubisset, quo tempore cum Patris sui gloria adveniet, deinde

⁷³ cap. ix, 7. ⁷⁴ Matth. x, 6. ⁷⁵ cap. ix, 26. ⁷⁶ Dan. vii, 13.

(55) Secunda Theophania in mundi fine. Ideo illa prior, qua se Verbum in carne manifestavit, di-

εὐαγγελιζόμενοι, ὡς δὲ ἱατροὶ θεραπεύοντες, καὶ τοὺς λόγους διὰ τῶν ἔργων καὶ τῶν σημείων πιστούμενοι.

Ἦκουσε δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ' αὐτοῦ πάντων.

Ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος, λέλυτο μὲν Ἰουδαίους ἤδη λοιπὸν τὰ τῆς ἐκ προγόνων βασιλείας· λέλυτο δὲ τὰ τῆς αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας, τὰ τε τῆς ἐνθέσμου ἱερωσύνης. Καὶ οἱ μὲν κατὰ νόμους ἀρχόντες οὐκέτι ἦσαν αὐτοῖς· Ἡρώδης δὲ καὶ οἱ τοῦτου παῖδες Ἀγρίππας καὶ Ἀρχέλαος, τὸ γένος ἀλλόφυλοι, παρὰ Ῥωμαίων τὴν κατ' αὐτῶν ἦσαν ἀρχὴν ἐγκρατευσμένοι· διήρητό τε εἰς τετραρχίαν ἡ χώρα αὐτῶν· τό τε πᾶν ἔθνος ὑπόφορον καθιεστῆκει Ῥωμαίοις, τὸν κῆσον κατὰ κεφαλὴν ἐπιτρότων κατὰ καιρῶς εἰσπραττομένων σὺν χειρὶ στρατιωτικῇ. Διὸ, τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας τὸ κήρυγμα πρώτοις αὐτοῖς ἐπαγγέλλειν ὁ Σωτὴρ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς παρακελευσάμενος, ἀπολωλότα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ αὐτοὺς ὠνόμασε.

Ὅς γὰρ ἐπαισχυνθῆ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται.

Διαλαήσας τὰ εἰρημένα περὶ τοῦ δεῖν καὶ αὐτοὺς μιμητὰς αὐτοῦ γενέσθαι, καὶ μὴ φεύγειν τὸν θάνατον, ἀφειδεῖν δὲ καὶ τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς τε καὶ ζωῆς ἔνεκεν τῆς εἰς αὐτὸν ἐλπίδος, ἐπισυνάπτει εὐκαιρῶς τὰ περὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ θεοφανείας (55) παραδιδούς αὐτοῖς μυστήρια. Σφόδρα δὲ ἀκολουθῶς καὶ ἀναγκαιῶς ταῦτα ἔλεγε τοῖς μέλλουσιν ὑπὲρ αὐτοῦ διὰ βασάνων χωρεῖν, καὶ μέχρι θανάτου ἀγωνίζεσθαι, τίς ἔσται ὁ καρπὸς τοῦ τοσούτου ἀγῶνος παριστάς αὐτοῖς. Ἐδει γὰρ τοὺς μέλλοντας ἐπεσθαι αὐτῷ καὶ ὀπίσω αὐτοῦ ἀπέναι, τὸν τε ἴδιον σταυρὸν ἀναλαμβάνειν κατὰ τὴν αὐτοῦ μίμησιν, γυνῶναι ἀκριβῶς τί ποτὲ ἐστὶν οὗτος ὑπὲρ οὗ τὰ τοσαῦτα μέλλουσι πάσχειν. Εὐκαιρῶς δὲ Υἱὸν ἀνθρώπου ἐν τούτοις τὸν ἐρχόμενον ὠνόμασεν, εἰς ὑπόμνησιν τῆς παρὰ τοῦ Δανιὴλ προφητείας, ἧς ἐλεγε· *Καὶ Ἰδοὺ Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν ἐπὶ τῶν νεφελῶν· καὶ ἕως τοῦ Παλαίου τῶν ἡμερῶν ἔφρασε. Καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία.* Ἄλλ' ὅτε μὲν ὁ Πέτρος Χριστὸν αὐτὸν εἶναι ὠμολόγησε, καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἀπὸ τότε κήρατο δεικνύναι αὐτοῖς, ὅτι δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν καὶ ἀποκτανθῆναι· ὅτε δὲ αὐτὸς καταφρονητικῶς ἔχειν τοῦ θανάτου παρεκελεύετο, ἐδίδαξε δὲ, ὅτι δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, τότε κατὰ καιρὸν τοὺς περὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ καὶ ἐνδόξου παρουσίας λόγους παρεδίδου· ὡς ἂν εἶδέναι ἔχοιεν, τίς ποτε ἦν ὁ μέλλων τοσαῦτα πάσχειν ὑπὸ Ἰουδαίων, καὶ τίς ἔσται αὐτοῖς ὁ καρπὸς τοῦ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀγῶνος. — Καὶ δὴ ταῦτα τοῖς μαθηταῖς διαλεχθεὶς, καὶ τὸ μέγα καὶ λανθάνον μυστήριον τῆς δευτέρας αὐτοῦ θεοφανείας ἐξεπαῖν αὐτοῖς, ἵνα μὴ λόγοις μόνον καὶ ψιλαῖς φράσεσι δοκῇ ἐμπιστεύειν, ἀναγκαιῶς ἐπὶ τὰ ἔργα ἐχώρει, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς δεικνύς αὐτοῖς τὴν εἰκόνα τῆς θεϊκῆς αὐ-

citur interdum in codicibus nostris, distinctionis gratia, evangelica Theophania.

τοῦ βασιλείας. Διόπερ εἰπὼν, ὅτι ἐπαισχυνθήσεται **A** pergit dicere : Vere autem dico vobis, sumi quidam τὸν ἐπαισχυνθέντα αὐτὸν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ *de hic astantibus, etc.*
 Πατρὸς, ἐξῆς ἐπισυνάπτει φάσκων· Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσὶ τινες τῶν ὧδε ἐστῶτων, κ. τ. λ.

Παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον.

Assumpsit Petro et Joanne atque Jacobo, etc.

Καὶ ἐν μὲν τῇ μεταμορφώσει τρεῖς μόνοι τὴν δυνάμει ὀφθείσαν αὐτοῖς βασιλείαν τῶν οὐρανῶν θεάσασθαι ἠξιώθησαν· ἐν δὲ τῇ συντελεῖζ τοῦ αἰῶνος, ἐπειδὴν μετὰ τῆς δόξης τῆς πατρικῆς ὁ Κύριος ἀφίκεται, οὐκέτι Μωϋσῆς μόνον καὶ Ἠλίας δορυφορήσουσιν αὐτὸν, οὐδὲ τρεῖς μόνοι τῶν μαθητῶν αὐτοῦ συνέσονται, ἀλλὰ πάντες προφήται καὶ πατριάρχαι καὶ δίκαιοι· καὶ οὐκ εἰς ἕρος ὑψηλὸν, ἀλλ' εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνάξει τοὺς ἀξιούς τῆς αὐτοῦ θεότητος. Τότε δὲ λάμψει ἡ θεότης αὐτοῦ οὐχ ὡς ὁ ἥλιος, ἀλλ' ὑπὲρ πᾶν ἐπινοούμενον ἐν τε αἰσθητοῖς καὶ ἐν νοητοῖς γεννητὸν φῶς· ἐπειπερ ἐστὶν αὐτὸς τὸ φῶς τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· ὅτε καὶ δεῖξει αὐτοῦ τὸ πρόσωπον· οὐ γὰρ ὡς πάλαι τῷ Μωϋσεῖ ποτε ἔλεγεν, ὅτι *Τὰ ὀπίσω μου ὄψει, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ὀφθήσεται σοι*, οὕτω καὶ τότε ποιήσει· ἀλλ' οὕτως ἑαυτὸν παρέξει τοῖς ἁγίοις, ὡς δύνασθαι πάντα λέγειν· *Ἡμεῖς δὲ, ἀνακαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπεριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν*. Καὶ τότε οὐ νεφέλη βοήσει, οὐδὲ διὰ νεφέλης ὁ Πατὴρ μαρτυρήσει τῷ Υἱῷ, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ δίχα παντὸς ἐπιτοκιάσματος, καὶ δίχα παντὸς ἐρμηνείας, αὐτῷ τῷ ἔργῳ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν ἐπὶ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ δοξάσει, σύνθρονον αὐτὸν ἑαυτῷ καὶ συμβασιλέα ἀποδείξας, καὶ ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καταστήσας αὐτόν· οὔτε οὐκέτι ὡσπερ τότε οἱ τρεῖς μαθηταὶ μόνοι ἐπὶ τοῦ ὄρους ἀκούσαντες τῆς φωνῆς ἐπὶ πρόσωπον ἔπεσον, καὶ ἐφοβήθησαν, ἀλλὰ καὶ πᾶν γόνου κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων.

Φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης λέγουσα, κ. τ. λ.

Φωνὴ πατρικὴ διὰ νεφέλης, οὕτως γὰρ φαίνεται ὁ Θεὸς, ἐμαρτύρει Χριστῷ τὴν υἰότητα· ἔδει γὰρ μὴ παρὰ Πέτρον μόνου γνωσθῆναι, ὅτι αὐτὸς εἶη ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος· μηδ' αὐτὸν μόνον τῷ Πέτρῳ μεμαρτυρηκέναι ὡς παρὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τὴν περὶ αὐτοῦ γινώσιν εἰληφῶς εἶη· ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν πατρικὴν φωνὴν ἐπισφραγίσασθαι τὴν ἀλήθειαν τοῦ λόγου, μαρτυροῦσαν αὐτὸν εἶναι Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, δεῖν τε ἀκούειν αὐτοῦ παρακλυουμένην.

Ἐὰν μὲν ᾗ ἐκεῖ ὁ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαραπαύσεται ἐπ' αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν.

Ὅρᾳς ὅπως προεξετάζειν καὶ μὴ πᾶσιν ἀνέβην ἑαυτοῦ· ἐκδιδόναι παρῆναι, ἀλλὰ καὶ πρώτους τῆς ἐξ αὐτῶν εὐεργεσίας ἀπάργεσθαι, καὶ πρώτους διδόναι τῶν αὐτοῖς ὑπαρχόντων; Εἰρήνη δὲ ἦν αὐτῇ, πρέπουσα Θεοῦ στρατιώταις φωνῇ, νικητήρια κατ' ἐχθρῶν ἀραμένους. Διῶξιν γοῦν ἐχθρῶν, καὶ καθαίρειν πολεμίων, Θεοῦ τε φιλικῆς διαλλαγῆς τὸ τῆς εἰρή-

Et in transfiguratione quidem tres tantummodo prodigiose ipsis ostensum digni fuerunt cernere regnum cœlorum. In sæculi vero consummatione cum non sine paterna majestate Dominus adveniet, haud jam Moyses tantummodo atque Elias ipsum comitantur, neque tres tantum discipuli aderunt, sed prophetæ omnes, patriarchæ, justique homines; neque in excelsum montem, sed in cœlum usque dignos sua deitate perducet. Tunc deitas ejus splendescet non ut sol, sed supra quam qualibet excogitari potest vel sensibilis vel intellectualis creata lux : quandoquidem ipse lux est quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Tunc etiam faciem suam revelabit. Non enim, ut olim Moysi dictum fuit, *Posteriora mea videbis, vultus tamen a te non spectabitur*⁷⁸; non sic, inquam, tunc quoque se geret; sed ita semet sanctis exhibebit, ut omnes dicere queant : *Nos revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur de gloria in gloriam*⁷⁹. Tunc vero haud nubes clamabit, neque de nube Pater testificabitur Filio, sed ipse per se, absque ullo operimento vel interprete, reapse unigenitum Filium suum supra omnes sanctos glorificabit, consessorem suum regnique participem esse demonstrans, et supra omnem principatum constituens. Tunc haud jam, ut tres olim soli discipuli audita in monte voce in faciem prociderunt ac pertimerunt, sed omne genus lectetur cœlestium, terrestrium et infernorum⁸⁰.

⁷⁸ *Vox de nube facta est, dicens, etc.*

Vox paterna ex nube, nam sic Deus apparet, dignitatem Filii Christo attestabatur. Oportebat enim haud a solo Petro cognosci, eum esse Christum Dei vivi Filium. Neque ipsum Christum tantummodo testari Petro acceptam a Patre cœlesti de se notitiam; sed ipsam, inquam, paternam vocem veritatem dicti quasi sigillo confirmare, testando ipsum esse Christum Dei Filium; eique esse auscultandum percipere.

⁸⁰ *Si quidem ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra.*

Viden' quomodo ante pendere, neque omnibus incaute se committere hortatur, sed et ipsos priores initium beneficii facere, et priores de proprio aliis tribuere? De pœce autem hic agitur, quæ Dei militum vox propria est, qui victoriam de hostibus retulerunt. Ergo inimicorum persecutionem, hostium exitium, benevolam cum Deo reconciliationem, sub

⁷⁷ cap. ix, 28. ⁷⁸ Exod. xxxiii, 23. ⁷⁹ II Cor. iii, 18. ⁸⁰ Philipp. ii, 10. ⁸¹ cap. ix, 51. ⁸² cap. x, 6.

pacis nomine dignis assignabat. Itaque data prius A
 hac pace illorum animabus, qui se hospitio recepe-
 rint, tunc demum alimenta ab iis accipere suadebat.
 Quamobrem necessario præmonebat, ne in omni in-
 differenter domo hospitarentur, neve quemcunque
 hominem dignum judicarent cuius hospitio uteren-
 tur; sed exquirent num quis in civitate esset vel
 in agro, bonis actibus sanctaque vita conspicuus,
 qui regio milites posset virtutis xenii excipere. Si
 quando autem huiusmodi aliquis inveniretur, tunc
 huius tectum subeuntes, militiæ suæ arma in pri-
 mis exponeret; sunt autem hæc pacis symbola :
 ideoque et hospitem et universam domum ejus pa-
 cifica salutatione impertirentur : deinde illic mane-
 rent, neque abscederent, vel de domo in domum
 irent. Sic enim exquisiti examinis indicium dedis-
 sent : nam temerarium et subitaneum, non est sta-
 bile neque constantis moris. Ideo monebat, ne vel-
 lent antea cominorari, et deinde notitiam exquirere
 quo facto ad alium transirent cum hospitis injuria.
 Item si et hic posterior indignus hospitio com-
 periretur rursus illinc etiam discederent, voluntariam
 inimicitiam contrahentes, postquam pacem suam
 ad indignos projecissent. Sed enim oportet prius di-
 ligenter inquirere, utrum aliquis dignus sit; deinde
 ad eum accedentes, pacis bonum communicare; et
 eamque abunde non ei tantummodo qui optimum
 testimonium habet, sed toti quoque propter eum
 domui. Quod si digno aliquo excipiente regni mili-
 tem, forte evenerit, quod sæpe in religiosi hominis
 domo fieri solet, parentes aut fratres aut alios gene-
 re propinquos adversari ac bellum ciere non modo
 contra repulsum advenam, verum etiam contra ho-
 spitio honorantem, necessario horum quoque mien-
 tionem Servator non neglexit, sed prædictis addidit :
 quod si digna domus fuerit, veniat pax vestra super
 illam; si minus digna fuerit, pax vestra ad vos re-
 vertatur. Vos quidem non eum solum qui bonum
 testimonium habuerit, quique vestro accessu dignus
 fuerit, pacis benedictionibus impertimini, sed et toti
 domui ejus, id est familiaribus atque cognatis, pa-
 cificam salutem dicite, vestrumque officium abun-
 danter atque copiose ad parentes, fratres, cognatos-
 que, et totam hospitis domum effundite. Si ergo et
 hi vestra benedictione digni comperti fuerint, veniat
 pax vestra super omnes, ceu filios pacis. Sin contra
 hostes osoresque vestræ pacis visi fuerint, ac nulla-
 tenus ea digni, tollentes, inquit, bona vestra ab indi-
 gnis recedite, paxque vestra ad vos revertatur, ve-
 stra scilicet benedictione ad vos redeunte quia par-
 tes vestras implevistis.

²² *Et in quamcunque civitatem intraveritis, et
 susceperint vos, etc.*

His verbis rursus ipsos jubet prædicare Dei re-
 gnum, idque jam propinquum nuntiare : neque vanam
 neque sine demonstratione orationem habentes,

²³ cap. x, 8.

(56) Cod. ἐπεξωμένον.

νης δομα τοῖς ἀξίοις προξέζει. Ταύτην τοιγαροῦν
 προδανείσαντας τὴν εἰρήνην ταῖς τῶν ὑποδεξαμένων
 αὐτοῦ ψυχαῖς, τῆς παρ' αὐτῶν τροφῆς μεταλαμβάνειν·
 διὸ ἀναγκαίως προδιεστέλλετο μὴ εἰς πάντα
 παραβάλλειν οἶκον, μὴδὲ πάντα ἄνδρα τῆς ὑποδοχῆς
 αὐτῶν ἀξίον εἶναι κρίνειν· προερωτῶν δὲ εἴ τις εἴη
 τῶν κατὰ τὴν πόλιν ἢ τὴν χώραν ἀγαθαῖς πράξε-
 σι καὶ βίῳ σεμνῷ μεμαρτυρημένος, ὡς τοὺς βασιλι-
 κοὺς στρατιώτας δύνασθαι ξενίοις ἀρετῆς ὑποδέξα-
 σθαι. Ἐπειδὴν δὲ τις εὐρεθῆι τοιοῦτος, εἰσιόντας
 ὑπὸ τὴν τοῦτου στέγην, προσποθίθεσθαι τὰ οἰκεία τῆς
 στρατείας ὄπλα· ταῦτα δ' ἦν τὰ τῆς εἰρήνης σύμβο-
 λα· διὸ καὶ αὐτὸν τὸν ὑποδοχέα, καὶ πάντα τὸν οἶκον
 αὐτοῦ εἰρηνικῶν ἀσπασμῶν καταξιοῦν· εἴτ' αὐτοῦ
 μένειν, καὶ μὴ μεθίστασθαι, μηδ' οἴκους ἐξ οἴκων
 ἀμείβειν. Τοῦτο γὰρ εἶναι σημεῖον ἀπηκριδωμένης
 ἐξετάσεως· τὸ γὰρ εὐχερὲς καὶ ἀκριτον, οὐ στερβόν
 οὐδὲ βεβαίου τρόπου. διὸ παρῆιεν μὴ πρῶτον καταμέ-
 νειν, ἔπειτα ἐρωτᾶν καὶ πυνθάνεσθαι, εἴτ' ἐνυδρίσαν-
 τας τῷ ξένῳ μεταβαίνειν ἐφ' ἕτερον. Κἂν οὗτος ἀ-
 ξίος τῆς ὑποδοχῆς εὐρεθῆ, πάλιν ἐνθὲνδε μετανίστα-
 σθαι, ἔχθραν ἐκούσιον ἐπισπωμένους, μετὰ καὶ τοῦ
 θην αὐτῶν εἰρήνην εἰς ἀναξίως ῥίπτειν. Ἄλλ' ἀκρι-
 δῶς πρότερον τὸν ἀξίον πολυπραγμονεῖν· ἔπειθ' οὐ-
 τω παρελθόντας, τῶν τῆς εἰρήνης ἀγαθῶν μεταδι-
 δόναι, καὶ παρέχειν ἀφθόνως τῷ μεμαρτυρημένῳ οὐ
 μόνον, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ οἴκῳ δι' αὐτόν. Εἰ δ', εὐρε-
 θέντος ἀξίου τινὸς καὶ ὑποδεξαμένου τὸν τῆς βασι-
 λείας στρατιώτην, συμβαίη ποτὲ οἷα πολλάκις ἐν ἀν-
 δρὸς οἴκῳ θεοσεβοῦς εἰσθε γίνεσθαι, γονέας ἢ ἀδελ-
 φούς ἢ ἐτέρους τῷ γένει προσήκοντας ἐναντιοῦσθαι
 καὶ πολεμεῖν, οὐ μόνον τὸν ἐπεξωσμένον (56), ἀλλὰ
 καὶ τὸ τῆ ὑποδοχῆς τετιμηκότα, ἀναγκαίως καὶ τούτων
 ὁ Σωτὴρ οὐ παρήλαθε τὴν μνήμην, ἀλλ' ἐπιλέγει τοῖς
 προτεταγμένοις· κἂν μὲν ἢ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἢ
 εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν· ἐάν δὲ μὴ ἢ ἀξία, ἢ εἰρήνη
 ὑμῶν ἐφ' ὑμᾶς ἐπιστρέψατω. Ὑμεῖς μὲν γὰρ, φησί,
 τοῦ μεμαρτυρημένου χάριν, τοῦ καὶ τῆς ἐπιβάσεως
 τῆς ὑμετέρας ἀξίου, μὴ μόνον αὐτὸν ταῖς τῆς εἰρήνης
 εὐλογίαις, ἀλλὰ καὶ πάντα τὸν οἶκον, δηλαδὴ τοὺς αὐ-
 τοῦ οἰκείου καὶ συγγενεῖς, εἰρήνης ἀσπασμοῖς εὐαγ-
 γελίσεσθε, καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀφθόνως καὶ πλουσίως
 ἀπλοῦσθε εἰς γονέας καὶ ἀδελφούς καὶ συγγενεῖς πάν-
 τα τε τὸν οἶκον τοῦ ὑποδεδεγμένου. Εἰ μὲν οὖν εὐρε-
 θεῖεν καὶ οὗτοι τῆς ὑμετέρας εὐλογίας ἀξιοί, ἐλθέτω ἢ
 εἰρήνη ὑμῶν ἐπὶ πάντας ὡς ἐπὶ υἱοὺς εἰρήνης· εἰ δ'
 ἐχθροὶ καὶ πολέμιοι τῆς ὑμετέρας ὄφθειεν εἰρήνης,
 καὶ οὐδαμῶς αὐτῆς ἀξιοί, ἀραντες, φησί, τὰ ὑμέτερα
 ἀγαθὰ, τῶν ἀναξίων ὑποχωρεῖτε, καὶ ἢ εἰρήνη ὑμῶν
 ἐφ' ὑμᾶς ἐπιστρέψατω, τῆς ἐξ ὑμῶν εὐλογίας ἐφ' ὑ-
 μᾶς πάλιν μεταβαίνουσης, ὅτι δὴ τὰ παρ' ὑμῶν πε-
 πληρώκατε.

*Καὶ εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε καὶ δέχωνται
 ὑμᾶς, κ. τ. λ.*

Ἐν τούτοις γε πάλιν κηρύττειν τοῦ Θεοῦ τὴν βασι-
 λείαν, καὶ ἡγγικῆναι λέγειν αὐτὴν παρεκελεύετο· οὐκ
 ἀργὸν οὐδ' ἀναπόδεικτον ποιουμένους τὸν λόγον, τὰ

γνωρίσματα δὲ παρέχοντας τοῦ κηρύγματος, διὰ τοῦ
θεραπεύειν τοὺς παρ' αὐτοῖς ἀσθενεῖς, καὶ οὐδὲν πλέον
τῆς ἐφημέρου τροφῆς ἀποφέρεσθαι· ὃ δὴ παρίστη
λέγων· Ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν, καὶ θερα-
πεύετε τοῖς ἐν αὐτοῖς ἀσθενεῖς. Ἐπειδὴ δ' ἀντέπι-
πτεν, εἰ οὖν μὴ εὐρεθείη τις ἄξιος τῆς δηλωθείσης
ὑποδοχῆς, τί χρὴ πράττειν αὐτοῦς; ἀκολουθῶν καὶ
περὶ τούτων ἐπάκουσον οἷα διδάσκει λέγων ἑξῆς· *Εἰς
ἣν δ' ἂν πόλιν εισέρχησθε, καὶ μὴ δέχωνται
ὑμᾶς*, x. τ. λ.

*Ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπισμένος φυλάσῃ τὴν
ἐαυτοῦ ἀλλήν*, x. τ. λ.

Ἰσχυρὸν μὲν τὸν κατισχύσαντα τοῦ γένους τῶν ἀν-
θρώπων διάβολον λέγει· ἀλλήν δὲ αὐτοῦ τὸν περιγεῖον
τῶν θνητῶν τόπον (57)· ὑπάρχοντα δὲ πάντ' ἐκεῖνα ἃ
δὴ ἐπιδείξας τῷ Σωτῆρὶ ποτε ἔλεγεν· *Ταῦτά σοι* B
πάντα δώσω, ἐάν πεσῶν προσκυνήσῃς μοι, ὅτε ἐν
τῷ ὕψιῳ θρεῖ ἐδειξεν αὐτῷ τὰς βασιλείας τοῦ κό-
σμου καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ πάλαι μὲν ταῦτα
αὐτοῦ τὰ ὑπάρχοντα ἐν εἰρήνῃ ἦν, μηδενὸς αὐτοῦ ἀφ-
αιρουμένου· ὅτε γε μὴν ὁ ἰσχυρὸς αὐτοῦ ἐπελ-
θὼν καταπαλαίσας τε αὐτὸν δεσμοῖς περιέβαλε, τότε
καὶ τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ ἀφείλετο, ἐφ' ἣ ἐπεποιθεῖ,
καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ ἀρπάσας διέδωκε. Πανοπλίαν δὲ
αὐτοῦ τὴν τῶν δαιμόνων πολυθεον πλάνην ἠνίξαστο.
Ὅπλα γὰρ διαδόλου οἱ πανταχοῦ γῆς ἰδρυμένοι δαι-
μονες συναργούντες αὐτοῦ τῇ κατὰ τῶν ἀνθρώπων
τυραννίδι· σκῦλα δὲ ἦσαν αὐτοῦ αἱ τῶν ἀνθρώπων
ψυχαὶ ὑπὸ τῆς διαβολικῆς πανοπλίας αἰχμάλωτοι
ἀπηγμέναι. Ἀλλὰ τὸν μὲν δεινὸν ἐκεῖνον τύραννον ὁ
Χριστὸς δεσμοῖς περιβάλων, πᾶσαν αὐτοῦ διεσκέδασε C
τὴν πανοπλίαν, τοὺς δαίμονας δηλαδὴ καὶ τὰ πνεύ-
ματα τὰ ἀκάθαρτα, τὰς δυνάμεις τε τὰς ἀντικειμέ-
μας· τὰ δὲ σκῦλα αὐτοῦ, τὰ πάλαι δεδουλωμένα τῇ
τυραννίδι αὐτοῦ, ἔθνη φησὶ πάντα μετασυστάμενα
τῆς παλαιᾶς δουλείας, διαδέδωκεν οἰκειοῖς ἡγεμόσι
καὶ ἀρχουσι τοῖς ὑπ' αὐτὸν στρατιώταις τῆς τῶν οὐ-
ρανῶν βασιλείας, ἀποστόλοις δηλαδὴ καὶ τοῖς τούτων
ἑταίροις. Περὶ ὧν σκῦλων θαυμαστῶς προανεφωνεῖτο
ἐν προφητεῖᾳ φασκούσῃ· *Ὁ βασιλεὺς τῶν δυνά-
μεων τοῦ Ἀραβητοῦ, τῇ ὥραιότητι τοῦ οἴκου
διελέσθαι σκῦλα*. Τεκμήρια δὲ ταῦτα ἐναργῆ τῆς
τοῦ Θεοῦ βασιλείας καθαιρούσης καὶ ταπεινούσης
πᾶσαν ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν καὶ δύναμιν, καὶ πᾶσαν
τὴν πολυθεον καὶ δαιμονικὴν τυραννίδα, τῶν δ' ἐπὶ
γῆς ἀνθρώπων ἐπικρατεῖν ἀρχομένης. Διό φησι Σω- D
τῆρ· *Εἰ δ' ἐρῶ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἐφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ
Θεοῦ*.

Ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς,
x. τ. λ.

Οὕτω δὴτα φρονήματος αὐτοῦ ἐπλήρου καὶ θάρ-
σους διὰ τοῦ μεθέξειν αὐτοῦσ θεῖου Πνεύματος ἐπαγ-
γέλλεσθαι· δι' αὐτοῦ γὰρ καὶ δυναμοῦσθαι εἰκὸς ἦν
αὐτοῦσ. Καὶ πῶς γὰρ οὐκ ἐμελλον παραστήματος καὶ
θάρσους καὶ προθυμίας ἐμπέμπασθαι ἀγαθῆς; πῶς
δὲ μὴ θαρσαλέως χωρεῖν ἐφ' ἡγεμονικὰ καὶ βασιρικὰ

⁵⁵ CAP. XI, 21. ⁵⁶ Matth. IV, 9. ⁵⁷ Psal. LXXVII, 45.

(57) De forti armato, id est diabolo, qui a Christo fuit debellatus, breviter dicitur etiam in *Theo-*
phania, lib. III, 57.

sed prædicationis argumenta exhibentes, curandis
qui apud illos forent infirmis, neque propterea quid-
quam ultra quotidiana alimenta accipientes. Quam
rem ita edixit : Manducate quæ apponuntur vobis.
et curate infirmos, qui apud eos sunt. Quia vero
illud obstabat, nempe si ergo nemo dignus vos ho-
spitio recipiendi fuerit, quid factu opus erit? con-
sequenter audi quid hac super re in sequentibus
dicat : Si quam vero in urbem intraveritis, minimeque
ros exceperint, etc.

⁵⁵ Cum fortis armatus custodit atrium suum, etc.

Fortem quidem dicit diabolum, qui adversus ho-
minum genus prævaluerat. Atrium ejusdem appel-
lat terrenum a mortalibus habitatum spatium : pos-
sessiones vero ejus illa omnia quæ olim Servatori
ostendens aiebat : *Hæc omnia tibi dabo, si procidens
adoraveris me*⁵⁵, nempe cum in excelso monte cum-
cta illi mundi regna gloriamque ejusdem ostende-
bat. Sed olim quidem hæc possessiones ejus in pace
erant, auferente nemine. Sed cum fortior eo super-
veniens, eumque oppugnans vinculis alligavit, tunc
et ejusdem armaturam abstulit cui confidebat, et spo-
lia directa distribuit. Porro armaturæ nomine diaboli-
ci polytheismi errorem innuit. Armæ enim dia-
boli sunt dæmones ubique terrarum constituti, au-
xiâres ejus adversus homines tyrannidis. Spolia
quidem erant ejusdem, hominum animæ diabolicis
armis in captivitatem abductæ; sed enim illum quo-
que horribilem tyrannum Christus vinculis irreti-
ens, universam ejus armaturam dissipavit, dæmo-
nes videlicet et impuros spiritus, et adversarios
potestates. Spolia vero ejus, gentes inquam tyran-
nide ipsius quondam oppressas, veteri servitute om-
nes ereptas, ducibus suis tradidit, videlicet nutu ejus
pro cælorum regno militantibus, id est apostolis et
horum successoribus. De quibus spoliis mire pro-
clamatum fuerat in propheta dicente : *Rex virtu-
tum Dilecti, speciei domus dividere spolia*⁵⁶. Signa
vero hæc sunt manifesta divini regni prosternentis
ac destruentis quemlibet principatum, potestatem
ac vim, et diabolicam omnem polytheismi tyran-
nidem; quod regnum jam in orbe inter homines præ-
valere incipiebat. Ideo ait Servator : *Quod si ego
in Spiritu Dei ejicio dæmonia, utique pervenit in vos
regnum Dei*⁵⁷.

⁵⁵ Cum autem inducent vos in synagogas, etc.

Sic ergo illos bono animo esse jubebat et ala-
crite replebat, dum divini participes Spiritus esso
affirmabat. Quidni enim fiducia eos, confidentia, et
alacritate plenos esse oportebat? Quidni audacter ad
judicium regumque tribunalis ire, cum præmoniti
fuissent non debere eos meditato studio apud ma-

⁵⁷ Matth. XII, 28. ⁵⁸ CAP. XII, 11.

gistratus semet defendere, sed aliam quosdam adfore hærentem ipsis divinam virtutem, cujus instinctu iudicibus ipsisque intrepide regibus responsuri essent? Hæc dicenti magistro consentaneum erat discipulos facile credere, ac nullatenus dubitare; quippe qui sermonum horum pondus in superioribus dictis exploraverant, quibus fidem opera fecerant. Qui ergo infirmos divini verbi virtute roboraverant, morbumque apud homines insanabilem lepram et alias corporum passiones purgare poterant, et noxios hominibus dæmones pellere haud ullis curiosis præstigiis, sed sola a Christo attributa divina gratia; cur vererentur inferioribus his tribunalibus intrepidi astare, et cum magistratibus ac regibus disceptare? Cur denique fiducia non augerentur, propter dandi ipsis Spiritus promissionem? **B** *Ἐμελλον καὶ τοῖς δευτέροις τοῖς περὶ τοῦ μηδὲν μεριμνῶν μέλλοντας δικαστηρίους παρεστάναι, ἡγεμόσι τε καὶ βασιλευσὶν ὁμοίειν πιστεῦναι; Πῶς δ' οὐκ ἔμελλον Πνεύματος*

Ἡ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε, κ. τ. λ.

Nolite solliciti esse animæ vestræ quid manducetis, etc.

Hæc ait Dominus cohortans nos, ne escæ corporisque commoditatum necessariam curam esse putemus; neque id temere faciens sed rationali argumento magisterium sumum roborans. Hortabatur enim dicens: *Ne solliciti sitis quid manducetis vel quid bibatis vel quo induamini. Nonne anima plus est quam esca, et corpus plus quam vestimentum* ⁹⁹? Et hoc quidem primum argumentum est, demonstrans non debere quemquam de se esse sollicitum. Nam si alimento, quod de terra gignitur, major meliorque est atque pretiosior hominis anima, quæ rationalis est et intellectualis substantia, quamque minime existentem ad existendum Deus perduxit, nobisque minime de ea cogitantibus attribuit, quos animatos rationalesque fecit, cur de re deteriore, id est esca, solliciti simus? Nam qui rem potiorē dedit, is quæ usui huic sunt dare non impeditur. Et de corporis indumento idem sermo valet. Nam si in confesso est animantis corpus incomparabiliter melius esse, quam quodvis exterius huic impositum vestimentum; et si totum corpus vitæ animæque particeps Creator constituit; cur sit ambigendum utrum ipse possit quod deterius est suppeditare, id est vestimentum, a quo nobilior circumtegatur? Atque hoc primum demonstrativum argumentum est.

Deinde et altero exemplo utitur dicens: *Respiciite volatilia cæli, quoniam non serunt, et Pater vester cælestis pascit illa. Nonne vos magis pluris estis illis* ¹⁰⁰? Nam si his, quorum pater non est, nempe volucris, sufficientem escam præparavit omnium curator et provisor Deus, cum vos ad ejus imaginem sitis conditi, vestrique propter intellectualem rationalemque substantiam pater sit, cur vitæ vestræ curam non geret? vosque adeo securos non alet, ceu pater filiis prompte suppeditans quæ usui sunt, magis quam cæli volucris, quibus sine labore, sine satione atque aratione escam præbet,

⁹⁹ CAP. XII, 22. ¹⁰⁰ Matth. vi, 25. ¹⁰¹ ibid. 26.

(58) Animadvertite Eusebii sententiam de singulis a Deo creatis hominum animabus.

A δικαστήρια, οἱ προμεμαθηκότες, ὅτι μὴ αὐτοὶ εἶεν οἱ μέλλοντες πεφροντισμένως τοῖς ἄργουςιν ἀπολογεῖσθαι, ἀλλῆ δέ τις ἐν αὐτοῖς ἐνθεοῦ δύναμις, δι' ἧς καὶ ἡγεμόσιν ἔμελλον ἀκαταπλήκτως ὁμοίειν καὶ αὐτοῖς βασιλεῦσι; Καὶ ταῦτα δὲ λέγοντι τῷ διδασκάλῳ ἀκούουθον ἦν τοὺς μαθητὰς ἀδιστακτικῶς πιστεῦναι, κατὰ μηδένα τε τρόπον ἀμφιδόλως ἔχειν, προειληφότας τῶν λόγων τὴν πείραν διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἐπιηγεμένων, ὧν τὴν πίστιν αὐτοῖς ἔργοις παρειλήφισαν. Οἱ γοῦν ἀσθενούντας λόγου δυνάμει θεοῦ ῥωνόντες, νόσον τε τὴν ἀνίατον ἐν ἀνθρώποις λέπραν καὶ τὰ λοιπὰ πάθη τῶν σωμάτων ἀποκαθαίρειν οἱοί τε, δαίμονας τε λυμαντικῶς ἀνθρώπων ἐλαύνειν οὐ διὰ τινος περιέργου μαγανείας, διὰ δὲ μόνης τῆς ὑπ' αὐτοῦ χορηγηθείσης αὐτοῖς ἐνθεοῦ χάριτος, πῶς οὐκ ἔμελλον καὶ τοῖς δευτέροις τοῖς περὶ τοῦ μηδὲν μεριμνῶν καὶ βασιλευσὶν ὁμοίειν πιστεῦναι; Πῶς δ' οὐκ ἔμελλον Πνεύματος

Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε, κ. τ. λ.

Καὶ ταῦτα τοῦ Κυρίου ἡμᾶς ἐπιθαρούνοντος, μὴ χρῆναι περὶ τροφῆς μηδ' ἐνεκεν τῶν τοῦ σώματος χρεῖων μεριμνῶν, καὶ οὐκ ἀλογίστως προτρέποντος, σὺν παραστάσει δὲ λογικῆ παραμυθουμένου τὴν διδασκαλίαν παρήνει γὰρ λέγων· *Μὴ μεριμνήσητε τί φάγητε ἢ τί ἐνδύσεσθε. Οὐχί ἡ ψυχὴ κλειών ἐστὶ τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;* Καὶ πρῶτος μὲν οὗτος συλλογισμὸς, συνάγων, ὅτι μὴ δεοὶ τινὰ περὶ ἑαυτοῦ μεριμνῶν. Εἰ γὰρ τροφῆς, τῆς ἀπὸ γῆς φουμένης, μελῶν καὶ κρείττων, καὶ τιμιωτέρα τυγχάνει ἢ ἀνθρώπου ψυχῆ, λογικῆ οὐσα καὶ νοερά οὐσία, ταύτην δὲ μὴ οὐσαν εἰς τὸ εἶναι παρήγαγεν ὁ Θεὸς, καὶ ταύτης ἡμῖν μηδὲν μεριμνήσασαι μετέδωκε, ἐμψύχους ἡμᾶς καὶ λογικοὺς ἀπεργασάμενος (58), τί χρῆ φροντίζειν περὶ τοῦ χείρονος, ὅπερ ἐστὶν ἡ τροφή; Ὁ γὰρ τὸ κρείττον δεδωκὼς οὐκ ἀδυνατήσει καὶ τὸ χρεῖωδες αὐτοῦ παρασχεῖν. Καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ σώματος περιβολῆς ὁ αὐτὸς λόγος. Εἰ γὰρ ἀνωμαλόγηται τὸ τοῦ ζώου σῶμα ἀπαράθετῳ συγκρίσει κρείττον εἶναι τοῦ ἔξωθεν αὐτῷ περικειμένου ἐνδύματος, τὸ δ' ὅλον σῶμα ζωῆς μετέχον καὶ ψυχῆς ὁ Δημιουργὸς αὐτὸς συνεστήσατο· τί χρῆ ἀγωνιῶν μὴ ἄρα ἀδυνατήσῃ τὸ χεῖρον παρασχεῖν, τοῦτο δ' ἦν τὸ ἐνδυμα, ὃ τὸ κρείττον ὑποστησάμενος; Οὗτος μὲν οὖν πρῶτος ἀποδεικτικὸς συλλογισμὸς.

Καὶ δευτέρῳ κέχρηται παραδειγματι λέγων· *Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, οὐ οὐ σκεπρῶσι, καὶ ὁ Πατήρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. Οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;* Εἰ γὰρ τοῦτοις, ὧν μὴ πατήρ τυγχάνει, ταῦτα δ' ἦν τὰ πετεινὰ, τῆς αὐτάρκους τροφῆς προνόησεν ὁ τῶν ἀπάντων κηδεμῶν καὶ προνοητῆς Θεὸς, ὑμῶν τῶν κατ' εἰκόνα τὴν αὐτοῦ πεποιημένων, διὰ τὴν ἐν ὑμῖν νοεράν καὶ λογικὴν οὐσίαν πατὴρ τυγχάνων, πῶς οὐ πᾶσαν ποιήσεται τῆς ζωῆς φροντίδα; καὶ θρέψει γε ὑμᾶς ἀμερίμνως, οἷα πατήρ υἱοῖς ἐξ ἐτοίμου παρέχων τὰ πρὸς τὴν χρείαν μᾶλλον ἢ τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, οἷς

ἀκοπάτως ἀσπαρτα καὶ ἀνήροτα τὰ πρὸς τροφήν A
 πορίζεται, τοῦ ὑμετέρου Πατρὸς ὁμοῦ καὶ ζωῆν αὐ-
 τοῖς καὶ τροφήν δωροῦμένου. Σφόδρα δ' ἀκριβῶς ἐπὶ
 προτροπῇ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν οὐκ ἀπλῶ παραδεί-
 γματι τῶν τῶν ἀλόγων ἐχρήσατο ζώων· οὐκ οὖν ἐρπε-
 τῶν οὐδὲ κτηνῶν οὐδὲ μὴν ἰχθύων ἐμνημόνευσεν, ἀλλ'
 οὐδ' ὄρνέων ἀπλῶς εἶπεν, ἐπειδὴ καὶ τούτων τὰ μὲν
 σαρκοφαγεῖ, τὰ δὲ γῆν σιτίζεται, τὰ δ' ἀλληλοφαγεῖ.
 Αἰδ τῶν νεκροδόρων καὶ σαρκοδόρων ἀφορίσας τὰ
 σπαρμοφάγα τῶν πετεινῶν, καὶ ταῦτα δηλώσας διὰ
 τοῦ φάναι· Οὐ σπείρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ
 συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν
 ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά· τούτων τε αὐτῶν ἐμνήσας
 τὰ ὑψηλοπετῆ διὰ τοῦ προσειπεῖν αὐτὰ οὐρανοῦ πε-
 τεῖναι, τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐπὶ τὴν ὁμοίωσιν τῆς
 τούτων τροφῆς παρώρμα· ὁμοῦ καὶ ἐπὶ τὴν ἀπόδειξιν B
 τῆς πάντων ἐφόρου προνοίας παραπέμπων αὐτοῦς,
 ὡς ἀν τεκμαίρεσθαι δυναμένους ἐκ τοῦ παραδείγμα-
 τος, ὅτι πολὺ μᾶλλον αὐτῶν ἢ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐ-
 ρανοῦ τῆς τροφῆς φροντίζει ὁ οὐράνιος αὐτῶν Πατήρ.
 Πατέρα δὲ καλῶν οὐράνιον, δόγμα μέγιστον ἐξεπαί-
 δευσεν. Ὅντος γὰρ Πατρὸς σωμάτων τοῦ τὴν σάρκα
 σπείραντος ἐκάστω, ὄντος δὲ καὶ Πατρὸς οὐρανοῦ τοῦ
 τὴν λογικὴν καὶ νοερὰν δύναμιν ἐν ἡμῶν ὑποστησα-
 μένου, τί χρὴ μεριμνῆν; Οὐχὶ ἀκριβῶς πεπεισθαι,
 ὅτι πολὺ πρότερον ἡμῶν ὁ κατὰ φύσιν καὶ κρείττων
 πατὴρ προνοήσεται ἢ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, ἀ
 διὰ τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν μέχρι καὶ αὐτῶν ἐκτεινομέ-
 νην, τοσαύτης ἐξ ἐτοιμοῦ τροφῆς εὐπορεῖ, ὡς εὐ-
 τραφῆ καὶ ἰσχυρὰ καὶ ἐβρωμένα τυγχάνειν; Κατὰ
 δὲ τὸν Λουκᾶν λέγων ὁ Κύριος· Καταροήσατε τοὺς
 κώρακας (59), πλεῖόν τι ἐμφαίνει. Τοῖς μὲν γὰρ σπερ-
 μολόγοις τῶν πτηνῶν ἐτοιμοτέρα ἐστὶ τροφή, τοῖς
 δὲ σαρκοδόροις, ὡσπερ οἱ κώρακες, δυσχεροτέρα·
 ἀλλ' ὅμως οὐδὲ τὰ τοιαῦτα τροφῆς ἀπορεῖ διὰ τὴν
 πανταχοῦ ἐκτεταμένην Πρόνοιαν. Καὶ τρίτῳ συλλο-
 γισμῶ εἰς τὸ αὐτὸ ἐχρήστο λέγων· Τίς δ' ἐξ ὑμῶν
 μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν
 αὐτοῦ πῆχυν ἓνα; Εἰ οὖν οὐτ' ἐλάχιστον δύ-
 νασθε, περὶ τῶν λοιπῶν τί μεριμνᾶτε; Ἄλλ' εἰ μη-
 δεις οἰκεία φροντίζει πώποτε προσθήκην ἑαυτῶ τοῦ
 σώματος ἐπινοήσεν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ προθεσμίᾳ τοῦ τῆς
 ζωῆς χρόνου, μεριμνήσας τις οἶός τ' ἀν εἴη πρὸς τῇ
 τελευτῇ τοῦ βίου γενόμενος, ἡμέρας μιᾶς διάστημα
 ἢ καιρὸν βραχυτάτου ὥρας ἑαυτῶ περινοῆσαι· τί
 χρὴ περιττῶς μεριμνῆν, δεόν ἐπιτρέψαντας τῷ Θεῷ D
 τὴν αὐτοῦ βουλὴν περιμένειν; Βουληθέντος γὰρ αὐ-
 τοῦ αὖξεν ἡμᾶς, αὖξομεν, μηδὲν μεριμνήσαντες·
 καὶ βουληθέντος ἡμᾶς ζῆν καὶ μακροβίους εἶναι, ζη-
 σόμεθα καὶ πολυετεῖς γενησόμεθα, μηδὲν μεριμνή-
 σαντες· μὴ βουλομένη οὐδὲ αὐτοῦ παραμένειν τινὰ
 τῶν βίων, ματαία πᾶσα φροντίς ἀνθρώπου.

(59) Nempe Luc. xii, 24. Hinc rursus videmur
 cognoscere Eusebium commentari vel generatim ad
 Evangelia, vel certe in superioribus commentatiu
 suisse ad Matth. vi, 25 seq., ut etiam verba evan-
 gelica citata τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, etc., suadent.
 Nicetas igitur traxisse hæc ad cætenam in Lucam
 videtur, de qua re jam in præcedentibus diximus.
 Attamen qualescunque hæc nostræ dubitationes
 sunt; duo sunt alioqui certissima: primum, mate-

A Patre nimirum vestro vitam illis simul escamque
 largiente? Solertissime autem in hac ad discipulos
 suos adhortatione, haud generali aliquo irrationa-
 lium animantium exemplo usus est, neque item
 serpentium aut ferarum, neque jumentorum aut
 piscium meminit, neque avium simpliciter, quando-
 quidem et horum aliquæ carnivoræ sunt, aliæ in
 terra pascuntur, aliæ se invicem vorant. Ideo a
 cadaverum carniūque voracibus, seminibus pasci
 solitas secernens volucres, atque has his verbis de-
 signans quod nempe neque serunt neque metunt
 neque in horrea congregant, et tamen Pater vester
 cælestis pascit illa; easdemque alte volitare signifi-
 cans, dum sicut cæli volatilia discipulos suos ad
 simile alimenti genus capessendum hortabatur;
 simul ipsos ad contemplandam universalis curatoris
 providentiam mittens, subiecto exemplo quod multe
 magis ipsorum quam volatiliū alendorum curam
 geret cælestis Pater. Dum autem cælestem Patrem
 appellat, maximum nos dogma docet. Nam cum sit
 nostrum cuiusque Pater is qui carnem nostram se-
 vit; cum sit item cælestis Pater, qui rationalem
 intellectualemque vim nobis indidit, cur jam solli-
 citi simus? Nonne firmiter credendum est natura-
 lem nostrum melioremque (animæ) patrem nobis
 magis consulturum, quam cæli volatilibus, quæ ob
 Dei providentiam ad illa usque protensam, tauta et
 tam facili esca abundant, ita ut sint pinguis ei for-
 tia et optima prædita valetudine? Jam secundum
 Lucam dicens Dominus, Considerate corvos, plus
 aliquid significat. Nam quæ seminibus pascuntur
 volucres, magis obviam escam habent; carnivoræ
 autem, cuiusmodi corvi sunt, difficiliorem. Sed
 tamen ne hi quidem alimento carent, propter ad
 omnia pertinentem Providentiam. Tertio quoque
 argumento ad idem usus est dicens: Quis autem
 vestrum cogitando potest adjicere ad staturam suam
 cubitum unum? Si ergo neque quod minimum est
 potestis, cur de cæteris solliciti estis? Si nemo pro-
 prio studio additamentum corpori suo facere po-
 test; si neque, statuto vivendi spatio, quantumvis
 cogitet, potest quisquam vitæ fini proximus, vel
 unius diei intervallum aut brevissimum horæ mo-
 mentum sibi comparare, cur frustra sollicitudinibus
 angimur, cum opus sit Dei voluntatem exspectantes
 perstare? Nam si is voluerit nos augere, utique
 augebimur nihil cogitantes: et si voluerit nos diu
 vivere, sane permultis annis sine ulla cura fruemur.
 Nolente autem eo in vita aliquem perseverare, vana
 quælibet hominis cura est.

riam totam esse Eusebii, ejus nomen constanter
 in citatis omnibus codicum locis legitur: secundum,
 debuisse nos, ut fecimus, commentarium hunc in
 Lucam inscribere, quia cuncta hæc deprehensa a
 vobis fuerunt in quatuor diversis ad Lucam cate-
 nis, non vero in aliorum evangelistarum explana-
 tionibus. Hoc ergo quatuor codicum testimonium
 pro Eusebii Commentario in Lucam percipito-
 rium apparet,

Atque hæc de alimentis disserebat; pariterque A de indumentis monebat dicens: *Considerate lilia, quomodo crescunt, et reliqua.* Rursus hic quoque argumentando concludit, suadens ut indumentum quoque a Deo ipsis datum iri exspectent. Nam si quis est apud homines pretiosæ vestis atque ornamenti studiosus; spectate, inquit, quomodo universi auctor Deus usque ad enatos tellure flores multiplicem suam sapientiam extendens, omni colorum atque ornatuum genere illos vestit, terram transformans, pulveremque ejus inanitem, e usdemque speciem immutans, melioribus nullo tincturis quam videntur purpura et aurum, et tenuibus philyris floridisque, suam quodammodo formositatem in eis collocans: ut nullius delicati regis, neque Ipsiis Salomonis, qui apud veteres sapientia, opibus deliciisque celebratus est, tantum pulchritudinis artificium compertum fuerit, ut uni ex his pulchris floribus par indumentum habere potuerit. Quid ergo mirum, si qui agri senum nulli rei utile, quod igne consumptum perit, ita convestit, vobis quoque sensibilia indumenta in præsentem vitam providentia sua comparabit? — Sic ergo omnia negligere, solum vero regnum (Dei) exquirere præcipiebat. Nam regnum nequaquam quærentibus, nec virtutis curam gerentibus, nihil prædictorum suppeditabitur. Solis autem hæc facile aderunt, qui quæ sunt Dei curant, atque ut ei placeant satagunt, et meliorum rerum studio dant operam. Nam Deo grata curantibus, vicissim curam impendet Deus.

¹³ *Ubi enim thesaurus vester est, ibi et cor vestrum erit.*

Natura quippe comparatum est, ut omnis homo rem, cui studet, animo complectatur, atque ibi mentem desigat, unde utilitatem se capere arbitrat. Quare Jesus sententiam addit, ne struendis in terra opibus inhæreamus. Qui enim, ait, in hac mortali vita facultates honorumque cumulum adeptus est, suamque spem in præsentis vitæ negotiis collocavit, necesse est cum tam gravibus vinculis præpeditum, cunctas suas cogitationes mentemque omnem, quam Jesus cor appellavit, humi depressam habere, atque ibidem concretam volutantemque, ubi thesaurum suum possidere se putat. Qui vero cælestibus doctrinis nutritus magnopere satagit, ut vota sua sursum erigat, spemque in cælestibus promissis ponat; quique omnia cumulandarum in terra opum sollicitudine, summam sectatur paupertatem, totoque animo ad meliora converso, suam rem omnem in cælo sistere studet, atque illuc fortunam universam præmittere; merito is equidem spem egregiam inde lucratur, quia mentem suam atque consilia cælestibus rebus implicat. Ubi enim thesaurum habet, ibi mens ejus consistet: ita ut corpore tantum versari in terris cum hominibus videatur, animi autem vi cælestes sedes jam occupare. Ergo unumquemque hominem oportet spe-

¹² CAP. XII, 54.

Καὶ τὰυτα μὲν περὶ τροφῆς διαταττετο· ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ ἐνδύματος παρῆναι λέγων· *Κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει, κ. τ. λ.* Πάλιν κἀνταῦθα μετὰ συλλογισμοῦ συνάγει, πείθων προσδοκῆν πάντως ἐνδύμα παρὰ τοῦ Θεοῦ αὐτοῖς δοθῆσθαι· εἰ γὰρ τίς ἐστι φιλότιμος παρ' ἀνθρώποις ἐσθῆτι πολυτελεῖ καὶ φιλοκαλῆ, θεάσασθε, φησί, τοῖς ὀφθαλμοῖς, ὡς ὁ τοῦ παντός ποιητῆς Θεός, μέχρι καὶ τῶν γῆς φουομένων ἀνθέων τὴν πολυποικίλον αὐτοῦ ὄφριαν ἐκτείνας, παντοίοις χρώμασι τε καὶ κοσμημασι κατεκόσμησε τὰυτα, μετασχηματίσας μὲν τὴν γῆν, καὶ τὴν κόνιν αὐτὴν τὴν ἀψυχον, τό τε ταύτης μεταβλῶν εἶδος, ἀλουργίδος τε καὶ χρυσοῦ πολυκρείττοσι βάμμασιν, ἐν ὑμέσι λεπτοῖς καὶ εὐανθέσι τὸν ἐξ αὐτοῦ κόσμον ἐν αὐτῇ καταθέμενος· ὡς μηδὲνὸς τρυφηλοῦ βασιλέως, μηδ' αὐτοῦ Σολομώντος τοῦ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἐπὶ σοφίᾳ καὶ πλούτῳ καὶ τρυφῇ βοηθέντος τοσαύτην εὐρεθῆναι φιλόκαλον τέχνην, ὡς ἐνὶ τῷ ἀπὸ γῆς ὠραίων ἀνθέων ὁμοιοτάτον περιβλημα ἰτήσασθαι. Τί οὖν χρὴ θαυμάζειν, εἰ ὁ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ τὸν εἰς οὐδὲν χρήσιμον, οὗ τέλος ἢ διὰ πυρὸς φθορᾶ, τοῦτον ἀμφέσας τὸν τρόπον, καὶ ὑμῖν αὐτοῖς ἐνδύματων αἰσθητῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος βίου προνοήσει; — Οὕτως οὖν ἀπάντων ὀλιγωρεῖν, μόνης δὲ τῆς βασιλείας μεταποιεῖσθαι προσέτατε· μὴ γὰρ ζητοῦσι τὴν βασιλεία μηδ' ἀρετῆς πρόνοιαν ποιοῦμενοὶ οὐδὲν τῶν ἐπηγελμένων ἔσται· μόνοις δὲ ταῦτ' ἐξ ἐτοιμοῦ παρέσσεσθαι τοῖς μεριμνῶσι τὰ τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἂν ἀρέσασιν αὐτῶν, καὶ τοῖς περὶ τὴν ζήτησιν τῶν κρειττόνων ἡσυχάζουσιν· μεριμνῶσι γὰρ τὰ τῶ Θεῷ φίλα, ἀντιμεριμνήσειν τὸν Θεόν.

^C *Ὅπου γὰρ ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.*

Φυσικῶς γὰρ πᾶς ἄνθρωπος περὶ ὃ σπουδάζει διάκειται, κάκει πάντα τὸν νοῦν ἔχει ἐνθα κεκτῆσθαι τὴν ὠφέλειαν νενομίκε· διὰ τοῦτο καὶ τὸν λογισμὸν ἐπάγει τοῦ μὴ δεῖν ἐπὶ γῆς θησαυρίζειν. Εἰ μὲν γὰρ τις, φησὶν, ἐν τῷ βνητῶ βίῳ τὰς κτήσεις καὶ πάσαν ὑπαρξίν συνελήχεν, ἀναρτήσας αὐτοῦ τὴν πάσαν ἐλπίδα ἐπὶ τὰ παρόντα τοῦ βίου πράγματα, ἐξ ἀνάγκης οἷα δὴ δεσμοῖς τοσοῦτοις πεπεδημένος, πάντα τὸν αὐτοῦ λογισμὸν καὶ πάσαν τὴν διάνοιαν, ἣν δὴ καρδίαν ὠνόμασε, κάτω που πρὸς τῇ γῇ κέκτηται, κάκει φύρεται καὶ καλινδεται, ἐνθα κεκτῆσθαι τὸν αὐτοῦ θησαυρὸν νενομίκεν· εἰ δὲ τοῖς οὐρανοῖς μαθήμασιν ἐντραφεῖς πάντα πράττοι, τὸν αὐτοῦ σκοπὸν ἄνω προσαναρτήσας, καὶ τὴν ἐλπίδα βίβας ἐπὶ τὰς οὐρανοῖς ἐπαγγέλλας, τοῦ μὲν συνάγειν ἐπὶ γῆς οὐδεμίαν ποιούμενος φροντίδα, τὴν ἄκραν δὲ μετῶν ἀκτημοσύνην, καὶ ὅλος γινόμενος πρὸς τοῖς κρείττοσιν, ἐν οὐρανῷ τε πάντα συνάγειν, κάκει τὸν αὐτοῦ πλοῦτον ταμιεύεσθαι, καὶ πάσαν τὴν ὑπαρξίν ἐκεῖ προπέμπειν σπουδάζων· εἰκότω, ὁ τοιοῦτος ὄνοϊ' ἂν ἐντεῦθεν τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος, τῷ τὴν διάνοιαν καὶ τὸν λογισμὸν οἰκαιοῦν ἑαυτοῦ τοῖς οὐρανοῖς· ἐνθα γὰρ ἔχει τὸν θησαυρὸν, ἐκεῖ καὶ τὴν διάνοιαν ἔξει· ὡς δοκεῖν μὲν ἐπὶ γῆς παρεπιδημεῖν, καὶ τῷ σώματι μόνῳ συνεῖναι ἀνθρώποις, τῇ δὲ δυνάμει τὰς οὐρανοῖς

ἤδη διατριβὰς μετιέναι· ὥστε ἄνω βλέπειν δεῖ, καὶ ἄταρτα ἑλπίδας ἔχειν, ὅπου καὶ τὸν θησαυρὸν αὐτοῦ συναγχογεν.

Καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων.

Ἐν ἐτέροις ἤδη ἐδίδαξε περὶ τῶν γάμων· Ὁμοιωθῆ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ. ὃς ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ. Ὡς οὖν ἤδη τῶν γάμων γεγενημένων, καὶ τοῦ συμποσίου τελεσθέντος, ἐπάνεισιν ὁ κύριος ἐπὶ τοὺς ἐγγηγορτάς δούλους, οἱ, ἐπειδὴν ἀφίκηται αὐτὸς ὁ νυμφίος τὴν παράκλησιν τῆς νύμφης ποιησάμενος, κρούσαντι αὐτῷ τὴν τῆς ψυχῆς θύραν, ἐτοιμότητά ὑπακούουσιν καὶ ἀνοίξουσιν, διὰ παντὸς ἐγγηγορτάς, καὶ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν ἐκδεχόμενοι. Ἐπιλέγει γοῦν· Μακάριοι οἱ δούλοι ἐκεῖνοι, οἳ ἐλθὼν εὐρήσει γρηγορούντας. Καὶ πῶς γὰρ οὐ μακάριοι οἱ τοσαύτης μέλλοντες ἀξιοθῆσθαι τιμῆς; Ἐπόμνυται γοῦν αὐτοῖς φάσκων· Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται καὶ ἀνακλιθεὶς αὐτοῖς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς. Νυκτὶ δὲ παραβάλλων τὸν ἀνθρώπινον βίον, ὡς ἀληθῶς σκοτούς καὶ ἀγνοίας οἰκεῖον, διαφόροις φυλακαῖς, τουτέστιν ὥραις καὶ καιροῖς τῆς νυκτὸς, τὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς παρεκάζει χρόνον· ἐν ᾧ τοὺς διὰ παντὸς ἐγγηγορτάς διὰ τὸ ἄδηλον τῆς ἐκάστου τελευτῆς μακρῆς ἀποφαίνει· ταύτης δὲ τῆς προτροπῆς τίς ἂν γένοιτο ἀνωτέρα, ἢ τὸν δεσπότην ἐπήγγελλται αὐτὸν τοῖς δούλοις διακονήσιν, τοὺς δὲ δούλους ἀνακλιθῆσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, τουτέστι διαναπαύσεσθαι; Προῖων δ' αὖθις τὴν αὐτὴν ἐπισημαίνεται ἐπαγγελίαν τοῖς μαθηταῖς λέγων· Ἐγὼ δ' ἐν μέσῳ ὑμῶν εἰμι ὡς ὁ διακωνῶν. Ὑμεῖς δὲ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς περισμοῖς μου· κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καὶ ἂ διέβητό μοι ὁ Πατήρ μου, βασιλείαν· ἵνα ἔσθητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου. Τοιαύτης τεύξονται μακαριότητος οἱ δούλοι, οἳ ἐλθὼν ὁ Κύριος εὐρήσει γρηγορούντας· κατὰ γὰρ τὸν θνητὸν τοῦτον βίον, ἅτε παῖδες ἔτι ὄντες καὶ νήπιοι, καὶ μήπω τοῦ νυμφῶνος τῆξιμένοι, ἐπ' ἀλλοδαπῆς δ' οἰκοῦντες, ἅτε ξένοι τῶν ἐναυθῶν, καὶ παρεπίδημοι, καὶ ὑπὸ παιδαγωγοῖς καὶ ἐπιτρόποις ἀνατρεφόμενοι, οὐκ εἶχον πάντοτε τὸν νυμφίον μεθ' ἑαυτῶν. Διὸ καὶ ἐνήστεινον, καθὼς εἶπεν ὅτι ἀρθήσεται ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλει αὐξήσαντας αὐτοὺς καὶ τελειωθέντας παραλήψεσθαι ἐπαγγέλλεται, καὶ εἰς τὸν αὐτοῦ συνεισάξειν νυμφῶνα· ὅτε καὶ ἀνακλίνας αὐτοὺς, διακονήσει αὐτοῖς· οἱ δὲ, συνόντες αὐτῷ ἀεὶ, οὐκέτι νηστεύσουσιν, ἀλλὰ ὀιαπαυσάμενοι τῶν καμάτων, τῆς οὐρανίου τρυφῆς ἀπολαύσουσιν.

Εἰ ἤσδει ὁ οἰκοδεσπότης ποῖα ὥρα ὁ κλέπτῃς ἐρχεται.

Διὰ πλείονων νήφειν καὶ ἐγγηγορῆσαι ἡμῖν παρακαλεῖται, οὐ μόνον διὰ τὴν ἀθρόαν καὶ ἀπροσδόκητον ἀφίξιν τῆς ἡμέρας Κυρίου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν κλέπτῃν τὸν τοῖς κατὰ Θεὸν πλουσίοις καὶ οἰκοδεσπότηταις ἐφεδρεύοντα. Οὗτος δὲ ἐστὶν ὁ καιρὸς τῆς

A clare superna, eoque spem dirigere, ubi thesaurum suum jam acervavit.

⁹² Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando revertatur a nuptiis.

Jam alibi docuit cum de nuptiis diceret: *Simile est regnum caelorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo*⁹³. Tanquam igitur peractis nuptiis, convivioque absoluto, redit dominus ad servos vigiles, qui sponso ad sumendam sibi sponsam adventanti, et nunc jam animæ fores pulsanti, promptissime morigerabuntur atque aperient, propterea quod perpetuo vigiles, adventum ejus præstolati fuerant. Ait igitur: *Beati servi illi, quos veniens invenerit vigilantes*⁹⁴. Quidni vero hi beati, qui tantam mercedem relaturi erant? Igitur cum sacramento confirmat: *Amen dico vobis, præcincturi se, discumbentibus illis, et transeuntem eisdem ministraturus*. Nocti autem comparans humanam vitam, ceu reapse tenebris et inscitia circumfusam, diversis vigiliis, id est horis temporibusque nocturnis, humanæ vitæ spatium assimilat: in quo si qui sine requie vigilant, propter obitus incertum casum, beatos eos appellat. Jam hac adhortatione quænam sublimior esse potest, qua nimirum dominus dicitur servis suis ministraturus, hi autem in illius regno recubituri, id est requie polituri? Deinde rursus promissum idem firmavit, cum discipulis dixit: *Ego autem in medio vestri sum sicut qui ministrat. Vos quippe estis qui permansistis mecum in tentationibus meis: et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus, regnum; ut manducetis atque bibatis de mea mensa in regno meo*⁹⁵. Hac patientur beatitudine servi, quos Dominus vigilantes invenerit. Namque in hac mortali vita, ceu pueri adhuc et infantes et nondum nuptiali conclavi digni, sed alienam veluti regionem incolentes, quasi peregrini quidam et advenæ, et sub tutoribus adhuc et curatoribus enutriti, nequaquam sponsi pleno consortio utebantur. Quare jejunabant, propterea quod ipsis dictum esset, fore ut sponsus ab iis auferretur, et tum jejunarent⁹⁶. Verumtamen ubi in perfectam ætatem creverint, recepturum se eos spondet, atque in suum conclave ducturum: ac tum iis discumbentibus ministraturum: qui perpetua consuetudine ejus jam potiti, diutius non jejunabunt, sed laboribus relaxati, cœlestibus deliciis perfuerunt.

⁹³ Si sciret paterfamilias qua hora sur venturus esset.

Multis de causis frugi nobis agitare vitam vigilareque mandat, non solum ob subitum inopinatumque diei Domini adventum, sed etiam propter firem divinorum bonorum divitibus ac veluti patribusfamilias insidiantem. Is autem est uniuscujusque

⁹² CAP. XII, 56. ⁹³ Matth. XXI, 2. ⁹⁴ Luc. XII, 57. ⁹⁵ Luc. XII, 27-30. ⁹⁶ Matth. IX, 15. ⁹⁷ CAP. XII, 59.

obitus, vel etiam angelus qui cujusque morientis animam excepturus est. Si ergo sciremus quoniam tempore fur ille venturus esset, unicam illam opus foret horam observare, ne nostras pateremur ædes perfodi: nunc quia hæc latet, perpetuo expectatos esse oportebit: neque enim novimus qua ille vigilia incursionem faciet. Quare prorsus vigilandum est, omnique custodia, ut ait Proverbiorum auctor⁹⁹, servandum cor; universaque hæc mortalis vitæ nox insomnis transigenda, ne forte direptionibus pateamus, neve animæ nostræ thesaurus effodi permittamus. Sic enim utrinque recte habebimus; tum quia proprias opes tuiti fuimus, tum quia Dominum nostrum, cum venerit et pulsaverit animæ nostræ fores, prompte excipimus, copiosa lampade instructi, lumbosque succincti.

Ait Dominus: Quisnam est fidelis villicus et prudens?

Petro roganti sic respondet, ut doceat se indefinite universos allocutum fuisse. Veruntamen superiora illa dicta fuerunt, ut constanter vigilaremus propter furem cavendum et propter Domini adventum. Nunc, quæ fieri inter vigilandum oporteat, necessario addit; nempe hortatur ut ne nostram tantummodo, verum etiam alienam curemus salutem. Nam lumbos præcingere et lampadem inflammare, propriam cujusque utilitatem significat. Scientiæ enim luminibus oportet semper illustrari; tum etiam pudicitia omnique virtute lumbos mentis præcingere; itemque perpetuo vigilare furemque cavere, ne clam effodiat mentis ærarium, et acervatas ibi opes diripiat: præterea Dominum omnium vitæ tempore præstolari. Sed illatenus non est subsistendum: nam ceu pignus quoddam, conservorum curam a Domino nostro accipientes, præstare fidem oportet, et sic fideles ac prudentes evadere; ne unquam intempestive, sed idoneo tempore, conservis nostris alimoniam præbeamus: neque hanc negligenter aut sero, cum res postulat; neque rursus immodice ubi non est opus, sed et suo tempore et non sine modulo. Id vero dupliciter faciendum est, nempe et rationali juvamine, dum eorum animas doctrinæ pabulo meliores facimus; et materiali etiam ope, erga eos qui ejusmodi subsidio egent. Atque hæc, inquam, omnia continenter curanda sunt, ut si forte Dominus noster subito adventans demigrare secum nos jubeat, in prædictis versantes nos deprehendat, sortemque recte agenti tribuat priore multo majorem. Namque ob vigiliam suique adventus expectationem spondet, illis discumbentibus, succinctum se ministraturum: ob fideliem vero ac prudentem villicationem tempestivamque demensi distributionem, quia vult beatissimos declarare, non alicui parti sed facultatibus universis se præfecturum felicem illum sacramento

⁹⁹ Prov. iv, 23. ¹ CAP. XII, 42.

(60) Notabilis doctrina Eusebii, antiquissimi auctoris, de angelorum erga homines cura. Profecto

ἐκίστου τελευταῖος, ἢ καὶ ὁ μέλλων τὴν ἐκίστου ψυχὴν παραλαμβάνειν ἄγγελος κατὰ καιρὸν τοῦ θανάτου (60). Εἰ μὲν οὖν ἤδειμεν τὸν καιρὸν τῆς τοῦ κλέπτου παρουσίας, τὴν ὥραν ἐγρῆν ἐκείνην μόνην ἐπιτηρεῖν, πρὸς τὸ μὴ ἀφίεσθαι διορυγῆναι ἡμῶν τὸν οἶκον· ἐπεὶ δὲ ἀδελός ἐστιν οὗτος, δεήσει αἰετὶ ἐγρηγορεῖν· οὐ γὰρ ἴσμεν ὁποῖα φυλακῆ ἐπιθήσεται. Διὲ γρηγορητέον διὰ παντός, καὶ πάσῃ φυλακῇ τηρητέον τὴν καρδίαν κατὰ τὸν παροϊμασίην, καὶ ἀγρυπνητέον διὰ πάσης τῆς τοῦ θνητοῦ βίου νυκτός, ὅπως ἄσυλοι διαμένωμεν, μὴ ἐώντες διορυγῆναι ἡμῶν τοὺς τῆς ψυχῆς θησαυρούς· οὕτω γὰρ ἔσται ἡμῖν εὐκαρὶ ἀμφοτέρω, ὅτι· τε σὺν ἀφυλάξαμεν τὴν ἑαυτῶν ὑπαρξιν, καὶ ὅτι τὸν Κύριον ἡμῶν ἐπιστάταν καὶ κρούσαντα τῆς ψυχῆς ἡμῶν τὴν θύραν, ἐτοιμῶς ὑπεδέξαμεθα, πολλῶ τῷ φωτὶ παρεσκευασμένοι, καὶ τὰς ὁσφύας ἐξωσμένοι.

Ἔλεπε δ' ὁ Κύριος: Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονομὸς καὶ φρονίμος;

Πρὸς τὴν ἐρώτησιν Πέτρου ἀποκρίνεται διδάσκων ἀρίστως πρὸς πάντα εἰρησθαί τὰ λελεγμένα. Ἄλλ' ἐκεῖνα μὲν εἰρησθαί περὶ τοῦ διὰ παντός ἐγρηγορεῖν ἔνεκεν τῆς τοῦ κλέπτου φυλακῆς καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας· τί δὲ χρὴ πράττειν γρηγοροῦντας, νῦν ἀναγκάως προστίθησι, παραινῶν μὴ τὸ ἑαυτῶν μόνον σκοπεῖν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐτέρων σωτηρίας φροντίζειν. Τὸ μὲν γὰρ ἀνεζῶσθαι τὰς ὁσφύας, καὶ τὸν λύχνον ἀνήφθαι, τὴν αὐτοῦ τινος εἰς ἑαυτὸν ὠφέλειαν ἐδήλου· γνώσεώς τε γὰρ φωτὶ διὰ παντός καταυγάζεσθαι ἀναγκαῖον, σωφροσύνην τε καὶ πάσῃ ἀρετῇ τοῦ λογισμοῦ τὴν ὁσφὺν περιεζῶσθαι, ἐγρηγορεῖν τε διὰ παντός καὶ τὸν κλέπτην διαφυλάττειν, μὴ λαθῶν ἐν ὀρέξει τὸ τῆς ψυχῆς ταμεῖον, ἀποσυλήσειε τε τὰ ἐν αὐτῷ συνηγμένα· ἔτι γε μὲν καὶ τὸν ἑαυτοῦ Κύριον πάντα τὸν τῆς ζωῆς χρόνον ἐκδέχεσθαι. Ἄλλὰ μὴ μέχρι τούτων ἑστάναι· παραθήκην δ' ὡσπερ ὑποδεξαμένους παρὰ τοῦ ἑαυτῶν Δεσπότην τὴν τῶν συνδούλων ἡμῶν κηδεμονίαν, φυλάττειν τὴν πλείν προσήκει, οὕτω τε πιστοὺς γενέσθαι καὶ φρονίμους ὡς μήποτε ἀκαίρως, αἰετὶ δὲ τῷ προσήκοντι καιρῷ, τοῖς ἡμετέροις συνδούλοις τὸ σιτηρέσιον διανέμειν, μήτε παροῶντας καὶ ὑπερτιθεμένους, ὅτε δεῖ, μήτ' οὐ δεομένοις παρέχοντας ἀκαίρως, ἀλλὰ καὶ καιρῷ τῷ προσήκοντι, καὶ μὴ ἀμέτρως τοῦτο ποιεῖν· τοῦτο δὲ πράττειν κατὰ δύο τρόπους, διὰ τε τῆς λογικωτέρας ὠφελείας τὰς ψυχὰς αὐτῶν βελτιοῦντας ταῖς διὰ τῶν μαθημάτων τροφαῖς, διὰ τε τῆς τῶν αἰσθητῶν ὑπαρχόντων πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς ἐπικουρίας· ταῦτα δὲ διὰ παντός ἐνεργεῖν, ἵνα, εἰ ποτε ἀθρόως ἐπιστάς ὁ Κύριος ἡμῶν τὴν παράληψιν ἡμῶν ποιῶτο, εὐρεῖν ταῦτα πράττοντας ἡμᾶς, ἐπαγγελίαν τε τῷ καὶ ταῦτα κατορθοῦντι τοῦ προτέρου πολλαπλασίασα δίδωσιν. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῷ ἐγρηγορεῖν, καὶ τὴν αὐτοῦ διὰ παντός περιμένειν παρουσίαν, ἀνακλίνειν ἐπήγγελται καὶ διακονῆσαι αὐτῆς περιζωσάμενος· ἐπὶ δὲ τῇ πιστῇ καὶ ἐμφρονι οἰκονομίᾳ καὶ τῇ κατὰ καιρὸν διανεμήσει

ubique cernimus, Ecclesiæ hodiernæ catholicæ doctrinam priscis Patribus imitamus.

τῆς ἰστροφῆς, τρισμακαρίους ἀληθῶς ἀποφαίνων, οὐκ ἐπὶ τι μέρος, ἀλλ' ἐπὶ πάντων τῶν ὑπαρχόντων καταστήσειν τὸν μακαριζόμενον μετὰ προσθήκης τοῦ ἀμῆν ἐπιστώσατο. Ἔθεν καὶ ἡ ἱερὸς Ἀπόστολος ὠφελήμενος, τοὺς κατὰ Θεὸν τελείους κληρονόμους Θεοῦ καὶ τυγκληρονόμους Χριστοῦ ἐκάλει, καὶ ἔλεγεν· *Εἶτε ζωὴ, εἶτε θάνατος, εἶτ' ἐνεστώτα, εἶτε μέλλοντα*, πάντα ἡμῶν εἶναι. Ἐπαρχοντα δ' αὐ-

A confirmat. Hinc etiam eruditus divus Apostolus, perfectos secundum Deum, *hæredes Dei, Christianique cohæredes*, vocabat², aiebatque: *Sive vita, sive mors, sive præsentia, sive futura*, omnia nostra esse³. Opes autem illius intelligenda sunt regni bona, quæ oculus non vidit.

μέλλοντα, πάντα ἡμῶν εἶναι. Ἐπαρχοντα δ' αὐ-

Ἐάν δ' εἴπῃ ὁ δούλος ἐκείνος, κ. τ. λ.

Ὁ μὲν πιστὸς καὶ φρόνιμος τοιούτων τεύξεται· ὁ δ' ἐναντιὸς τούτῳ ὀργῆς Δεσπότης πειραθήσεται, διχτομηθεὶς καὶ ἀποτεμνόμενος τοῦ σώματος τῶν ἀγαλῶν δούλων, κληρὸν τε καὶ μερίδα λαμβάνων μετὰ τῶν ὑποκριτῶν ἢ τῶν ἀπίστων· ὧν τὸ τέλος κλαυθμὸς καὶ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. Ὅσα γὰρ τοῖς ὀδοῦσι κατήσθιαι, καὶ ὅσα μεθυσκόμενος ἐπλημμέλει, ταῦτα ἀποκλαύσεται· δίκην τὴν προσήκουσαν διδοὺς τῆς τε κατὰ τῶν συνδούλων παρανομίας, καὶ τῆς ἀκολάστου τρυφῆς, καταφρονήσεώς τε τῆς εἰς τὸν Δεσπότην, ὃν ὁμολογεῖ μὲν μὴ ἄγνοεῖν, καὶ ἤδει ὡς ἄρα Κύριον ἔχει, ἀναβάλλεσθαι δὲ αὐτὸν τὴν κρίσιν εἰς μακροὺς χρόνους ὑπολαμβάνων, αὐτὸν ἠπάτα.

Τίτι ὁμοίωσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; ὁμοία ἐστὶ ζύμη, κ. τ. λ.

Ζύμη τὴν ἀπὸ τοῦ σπόρου τελεσιουργηθεῖσαν ἰδύναμιν ὁ Σωτὴρ ὀνομάζει, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦτον αἰνιζάμενος τὸν τρόπον. Ὁ γοῦν τῆς οὐρανοῦ βασιλείας Λόγος, μετὰ τὴν πρώτην ἐν οὐρανοῖς σπορὰν αὐξηθεὶς, καὶ καρπὸν ἀποδοὺς ἐντελῆ, τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐπιχορηγίαν τοῖς διὰ τῶν πρώτων ὠφελήμενοι παρέχει, ζύμης δίκην φύραμα ζυμούσης. Γυνὴ δὲ ταύτην, ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, εἰς ἀλεύρου εἶδα τρία ἐγκρύπτει. Τοῖς γοῦν πορισαιμένοις ἐκ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς τοῦ σπόρου γεωργίας ἀλεύρου σάτα τρία, δόγματα θεῖα καὶ γνῶσιν τὴν περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία τὸ ἅγιον Πνεῦμα χορηγεῖ· ἡ δ' αὐτὴ καθ' ἑτέραν διάνοιαν πάντα τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ πνεύματος συνεστώτα, τῇ ἐπιχορηγίᾳ τῆς θείας ἐμπνεύσεως ζυμοῖ, ἐγκρύπτουσα τὴν ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία τὰ νενοημένα, ἕως οὗ ζυμωθῆ ὅλον. Οὕτω γοῦν τῇ μετοχῇ τῆς οὐρανοῦ ζύμης ποιηθεὶς καὶ ζυμωθεὶς, οὐράνιος καὶ πνευματικὸς χρηματίζει ἄνθρωπος, καὶ νέον φύραμα, ὡς ἂν μικρὰς κρᾶσεως γενομένης, τῶν τριῶν ἀλεύρων ἀποδοδομένων, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ἐμπνεύσεως. Καὶ δὴ νέος ἄρτος καὶ πνευματικὸς γενόμενος, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὃς φησιν, *Εἰς ἄρτος καὶ ἐν σῶμά ἐσμεν οἱ πολλοὶ, εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἀναληφόμεθα τοῦ ζωοποιοῦ τῶν ὅλων ἄρτου*, ὃς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκεν, αὐτῷ παραπλησίους καὶ ἡμᾶς ἀπεργασάμενος. Εὐ δὲ γυναικὶ ἀφωμοίωσε τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ ἐν τούτοις· Χριστὸς δὲ ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία καταλλήλως τῷ τῆς ζύμης ὑποδείγματι. Ὅσπερ γὰρ ἐπὶ τῆς παραβολῆς τοῦ σπόρου γεωργίου πρόσωπον καὶ σπορέως εἰσηγγεν, οὐκ ἂν εὐλόγως ἐν ἐκείνοις μνημονευθείσης γυ-

Quod si dixerit servus ille, etc.

Fidelis quidem et prudens hæc bona consequetur: huic dissimilis iram Domini experietur; dividetur scilicet, ac separabitur a bonorum servorum corpore, sortemque suam et partem cum hypocritis sive infidelibus recipiet, quorum finis luctus et stridor dentium. Nam quantum dentibus devoravit et ebrietate peccavit, tantumdem plorabit; justas dans poenas iniquitatis suæ adversus conservos, intemperantisque luxuriæ, et spretri Domini, quem sibi non incognitum fatebatur. Et sane probe noverat se Domino non carere, sed dum iudicium ab eo ditissime dilatum iri arbitrat, semet ipse sefellit.

² Cui simile æstimabo regnum Dei? Simile est fermento, etc.

Fermenti nomine appellat Servator efficacem seminis vim, sanctum Spiritum ita significans. Igitur cœlestis regni Verbum post primam in cœlis sationem auctum, fructumque perfectum reddens, sancti Spiritus ministrationem iis qui a primis institutoribus imbuti fuerunt præbet, fermenti instar massam fermentantis. Mulier autem, Dei nempe sapientia, in farinæ satis tribus abscondit. Illis itaque qui multa cura et seminis cultura sata farinæ tria obtulerint, divina nempe dogmata Patris, Filii sanctique Spiritus notitia, sapientia Dei Spiritum sanctum suppeditat: eademque, secundum alium sensum, quemlibet Dei hominem, corpore, anima spirituque constantem, divina inspiratione fermentat, abscondens utilitatem suam in intellectualibus farinæ satis tribus donec totum fermentetur. Sic ergo cœlestis fermenti participatione, cœlestis fiet spiritalisque homo, novaque massa, parva veluti facta crasi ex farinis tribus, et insita illis inspiratione. Novus nimirum nos facti spiritalis panis, juxta Apostolum dicentem⁴, *Unus panis unumque corpus sumus multi*, imaginem similitudinemque contrahemus vivificantis omnia panis, qui de cœlo descendit, nosque sibi similes efficit. Recte vero mulieri comparavit hoc loco sapientiam Dei; est enim Christus tum Dei virtus, tum Dei sapientia, fermenti exemplo repræsentatus. Nam sicut in seminis parabola, agricolæ personam satorisque induxit, neque enim illic commode mulieris mentio facta fuisset, ita hoc loco ubi de fermento sermo est in farinæ sata tria coniecto, aptissime parabola in muliere panifica eum qui illic dictus est seminator repræsentavit.

¹ Rom. viii, 17. ² 1 Cor. iii, 22. ³ Gal. xii, 45.

⁴ Gal. xiii, 20. ⁵ 1 Cor. x, 17.

ναϊκός, οὕτω κἀναυθα ἐπὶ ζύμης φυρομένης εἰς ἀλεύρου σάτα τρία οικειότατα ἢ παραβολὴ γυναικὶ ἀρτοποιουμένη τὸν ἐν ἐκείνοις ὠνομασμένον σπορέα ἀπέπεικασεν.

Age vero apud Matthæum ⁶, postquam cœlorum regnum in fermento repræsentaverat, quo sancti Spiritus donum denotavit, et evangelicæ doctrinæ utilitatem, in subjuncta illic parabola idem regnum thesauro simile dixit. Est autem magnus hic thesaurus secundum cœlestia effata ⁷ dignis repositus, quem oculus non vidit, quique multos latet. Qui vero hunc novit, utpote qui Dei imaginem in se conservavit, gaudium elatus, ceu qui summum bonum inveniit, reliqua omnia posthabenda judicat, ut hunc possideat. Porro thesauro simul agroque memorato, hominem inventorem apposuit, ut Dei studiosam hominis mentem significet. Igitur suprascripta parabola sub absconditi thesauri nomine cœlestes atque eximias denotat promissiones; multæ enim mansiones apud Patrem sunt; divitiasque Dei, quæ sunt omnis boni thesaurus, demonstrat.

Quæ vero sequitur ⁸ margaritæ parabola, ea mihi significare videtur pretiosiore prædictarum opum partem. Est autem hæc divinitas Unigeniti, quæ cunctis in prædicto thesauro contentis exquisitior est; quam qui acquisiverit, superna beatitate dignus ut. Margarita autem merito nominatur incarnatum Dei Verbum; quia hæc margarita, in carne livet et ostracio atque humore genita, pretiosum quid est, et præ omnibus ex humore natis corporibus honorabilis. Certe margarita videtur humidum corpus, splendidum, cœlestibus simile, luce ac spiritu plenum. Sic etiam incarnatum Verbum lumen intellectuale est, de mortali humidoque corpore emicans. Jam cum aliæ multæ exstiterint margaritæ sanctæ Deoque gratæ, prophetæ videlicet justique homines, qui et ipsi carne constipati erant propter carnem hominum vitam, nemo alius, præter hunc solum, vere unigenitus, splendidissimus ac pretiosissimus inventus est. Adeo ut Isaias quoque de eo vaticinatus fuerit dicens: *Ecce pono in Sion lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem; et qui crediderit in eum, non confundetur* ⁹. Qui ergo regno cœlorum dignus futurus est, præclare comparatur mercatori viro, rei bonæ studioso et perito, et multarum doctrinarum exploratori, qui circumiens multas reperit margaritas, omnimodas nempe sanctorum hominum classes. Sed pretiosa illa gemma inventa, quam Verbum obtulit, hanc cum omnibus sibi antea compertis commutavit, idem faciens quod prior ille (qui agrum ubi latebat thesaurus venditis cunctis comparavit). Atque hæc erit summæ beatitudinis coronis, nempe si pretiosa margarita ornabimur, id est lumine divinitatis Verbi unigeniti. Initium quippe fuit semen; deinde fructificantis frumenti germinatio; tertium discretio a

⁶ Matth. XIII, 55. ⁷ ibid. 44. ⁸ ibid. 45. ⁹ Isa. ¹⁰ xxviii, 16.

(61) Hic quoque a Luca provocat ad Matthæum Eusebius quod cum per se non dedecet, tum

Κατὰ μέντοι τον Ματθαῖον (61) κεκρυμμένην ζύμην τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν προσειπὼν, δι' ἧς ἐδήλου τὴν ἐπιχορηγίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὴν ὠφέλειαν τὴν ἀπὸ τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου, διὰ τῆς ἐξῆς παραβολῆς τὴν αὐτὴν βασιλείαν εἰκέναι φησὶ θησαυρῷ. Εἴη δ' ἂν θησαυρὸς μέγας ὁ κατὰ τὰς οὐρανίους ἐπαγγελίας τοῖς ἅξιους τεταμειυμένος, ὃν ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, ὃς τοὺς πολλοὺς λανθάνει. Ὁ δὲ τοῦτον νοήσας, ὡς τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ σώζων ἐν ἑαυτῷ, χαρᾶς ἐμπλεως γεγονώς, ὡς ἂν τὸ τέλειον τῶν ἀγαθῶν εὐρηκώς, τὰ λοιπὰ πάντα δευτέρα τίθεται, καὶ τοῦτον ἀντιλαμβάνει. Καταλλήλως δὲ θησαυρὸν καὶ ἀγρὸν εἰπὼν, ἀνθρώπων αὐτῷ συνῆψε τὸν εὐρηκῶτα· οὕτω δηλώσας τὸν ἐν ἀνθρώπῳ θεοφιλεῖ νόον. Ἡ μὲν οὖν βρῆθαι αὕτη παραβολὴ διὰ τοῦ θησαυροῦ τοῦ κεκρυμμένου τὰς οὐρανίας ἐπαγγελίας ἐδήλου τὰς ὑπερέδουκίας, πολλὰ γὰρ μοναὶ παρὰ τῷ Πατρὶ, καὶ τὸν ἐν Θεῷ πλοῦτον, θησαυρὸν ὄντα παντὸς ἀγαθοῦ.

Ἡ δὲ μετὰ ταύτην διὰ τοῦ μαργαρίτου αἰνίττεσθαι μοι δοκεῖ τὸ τιμιώτερον τοῦ δηλωθέντος πλοῦτου. Εἴη δ' ἂν ἡ θεότης αὕτη τοῦ Μονογενοῦς, ἡ πάντων τῶν ἐν τῷ ἀποδοθέντῳ θησαυρῷ τεταμειυμένων τιμιωτέρα, ἣν ὁ κτησάμενος τῆς ἀνωτάτω μακαριότητος ἡξίωται. Μαργαρίτης δὲ ὠνόμασται εἰκότως ὁ σαρκωθεὶς Θεὸς Λόγος· ἐπεὶ καὶ ὁ μαργαρίτης τοιοῦτος, ἐν σαρκὶ μὲν καὶ ἐν ὀστρέῳ καὶ ἐν ὑγροῖς γεννώμενος, τίμιον δὲ τι χρῆμα, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑγροῖς σωματίων τιμαλφέστερον· εἶκοι γοῦν εἶναι τῇ φύσει σῶμα ὑγρὸν, διαυγές, θεοειδές, φωτὸς καὶ πνεύματος γέμον. Εἴη δ' ἂν καὶ σαρκωθεὶς Λόγος τοιοῦτος, φῶς νοερὸν διὰ θνητοῦ καὶ ὑγροῦ σώματος ἐκλάμψαν. Πολλῶν γε μὴν καὶ ἄλλων μαργαρίτων ὄντων ἁγίων καὶ θεοφιλῶν, προφητῶν τε καὶ εἰκαίων ἀνδρῶν, καὶ αὐτῶν ἐν σαρκὶ πεπιλημένων διὰ τὸν ἔνσαρκον τῶν ἀνθρώπων βίον, οὐδεὶς ἕτερος ἢ μόνος εἰς οὗτος ἀληθῶς μονογενῆς καὶ πολυφρεγῆς καὶ πολύτιμος εὐρηται· ὡς καὶ Ἡσαΐαν θεοπίσαι περὶ αὐτοῦ καὶ εἰπεῖν· *Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιών λίθον πολυτελεῖν, ἐκλεκτόν, ἀκρογωνιαίον, ἐντιμον· καὶ ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ κατασχυνθήσεται*. Ὁ δὲ οὖν μέλλον τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καταξιούσθαι προσφύσει παραβέβληται ἐμπόρῳ ἀνδρὶ φιλοκάλῳ τινὶ καὶ φιλομαθεῖ καὶ ποικίλων δοκιμαστῇ λόγων, ὃς περιῶν πολλοὺς μὲν ἀνεῦρε μαργαρίτας, παντοίους ἐν ἀνθρώποις ἁγίους· τέλος δὲ τὸν πολύτιμον εὐρών, ὃν ὁ Λόγος παρεστήσατο, πάντων τῶν πρότερον αὐτῷ πεπορισμένων· τοῦτον ἀντικατήλλαξεν, ταυτὸν τῷ προτέρῳ πράξας (ὁ πάντα ὅσα εἶχε πωλήσας, καὶ ἀγοράσας τὸν ἀγρὸν ἐκείνον). Καὶ τοῦτ' ἂν εἴη τέλος τῆς ἄκρας μακαριότητος, τὸ κατακοσμηθῆναι τῷ πολυτιμῶτι μαργαρίτῃ, δηλαδὴ τῷ φωτὶ τῆς θεότητος τοῦ μονογενοῦς Λόγου· ἀρχὴ μὲν γὰρ ἦν ὁ σπόρος· εἶτ' ἐπίδοσις τῆς τοῦ σίτου καρ

rectissime fieri potuit ab eo qui in tetraevangelium fortasse commentabatur.

ποσορίας· καὶ τρίτον ἢ ἀπὸ τῶν ζιζανίων διακρίσις· ἄ
 τέταρτον ἢ ἐπὶ μέγα δένδρον τοῦ σπόρου φυῆ· πέμ-
 πτον ἢ διὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ζύμωσις· ἔκτον δ'
 θησαυρὸς τῶν οὐρανίων ἐπαγγελιῶν· ἕβδομον ἢ αὐ-
 τοῦ κτήσις τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐν ᾧ πᾶς κατακοσμεῖται
 ὁ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἄξιος.

Ταῦτα δὲ πρὸ τῶν ἔργων ἀνεφωνεῖτο· προλέγοντος
 τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι τοῦ Σωτῆρος, ἃ δὴ καὶ τέλους
 οὐκ εἰς μακρὸν ἐτύγγανε, ὥστε μετ' οὐ πολὺν χρόνον
 ὀφθαλμοῖς ὁρᾶσθαι τῶν ἔργων τὰ ἀποτελέσματα.
 Καθ' ὅλης οὖν ἐξ ἐκείνου τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκου-
 μένης ἐκ μὲν ἀπάντων τῶν ἐθνῶν τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ
 βασιλείας σύμβολα (62) διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτοῦ ἔθεω-
 ρεῖτο, μυρίων ἐν αὐταῖς κατὰ τὸ σωτήριον Εὐαγγέ-
 λιον βιούντων, τοῖς τε παλαιοῖς προφήταις καὶ αὐτῶν
 γε τῶν Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ τῶν Ἰακώβ ὁμοίως
 θεοσεβεῖν φιλοτιμουμένων· ἐπεὶ κάκεινοι, προλαβόν-
 τες τοῖς χρόνοις τοὺς Μωϋσέως νόμους, τῶν κατὰ τὸ
 Εὐαγγέλιον βίω τε καὶ τρόπῳ διέλαμψαν, τῆς μὲν ἐκ
 πατέρων ἠκούσης εἰς αὐτοὺς πολυθῆον πλάνης κατ-
 εργωχότες, τοῦ δ' ἐπὶ πάντων Θεοῦ τὴν γνῶσιν ἀνει-
 ληφότες. Διὸ δὴ τῶν ἐθνῶν οἱ πολλοὶ ἀπ' ἀνατολῶν
 καὶ δυσμῶν ἤξιν εἰρήνται, καὶ ἰσότημοι γενήσεσθαι
 τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ μακαριοῖς ἀνδράσι διὰ τὴν
 Ἰσὴν ἐκείνοις ζωὴν· οἱ δ' αὐτῶν ἐκείνων ἀπόγονοί τε
 καὶ διάδοχοι, υἱοὶ τῆς βασιλείας διὰ τοὺς προπάτο-
 ρας ὠνομασμένοι· δυνάμει γὰρ καὶ αὐτοῖς μετουσί-
 ῃν ὁμοίως τοῖς προπάτορσι τῆς οὐρανοῦ βασιλείας·
 ὅπως ἀπόβλητοι τῶν ἐπαγγελιῶν γεγόνασι, δεῖγμα
 ἑναργῆς τῆς πόλεως ἢ ἐρημίας, τοῦ ἱεροῦ ἢ πολιτορκίας,
 καὶ αὐτῶν ἢ εἰς πάντα τὰ ἔθνη διασπορὰ, καὶ ἢ ὑπὸ
 τοῖς ἔθροισι δουλεία, καὶ ἐπὶ τούτοις ἢ στέρησις τῆς
 κατὰ τὰ νόμιμα αὐτῶν θρησκείας, τοῦ τε Χριστοῦ ἢ
 ἀγνωσία, καὶ τῶν εὐαγγελικῶν μαθημάτων ἢ ἀπαλ-
 λωτρίωσις· ταῦτα γὰρ ἅπαντα σημεῖα ἐμφανῆ εἶη ἂν
 διὰ τὴν τοῦ σωτηρίου φωτὸς ἐναντίωσιν.

Δι' οὗ δοκεῖ μοι (63) τὸ γινώρισμα τῆς βασιλείας αὐ-
 τῆς ὑποφαίνειν, ὅτι δὴ βασιλείως ἐντετυπωμένην
 εἰκόνα τοῦ δηναρίου τὸ χάραγμα σημαίνει. Ἐπειδὴ
 τοίνυν πάντας τοὺς ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα καὶ τὸ τῆς
 θεοσεβείας πολιτευμα παρελθόντας, μιᾶς τε καὶ τῆς
 αὐτῆς ἐργασίας ἀψαμένους, τῆς αὐτῆς βασιλείας
 μετασχεῖν ἦν ὀίκαιον, τούτου χάριν εἰκότως τοῖς πᾶσι
 τῆς βασιλείας τὸ σύμβολον τὸ δηνᾶριον ἀποδίδωσιν,
 ὧν οἱ μὲν ἐν νεότητι ἐκλήθησαν, οἱ δὲ περὶ τὸν μέσον
 τῆς ἀνθρώπου ζωῆς χρόνον, οἱ δὲ τὸν ἄνδρα τέλειον
 ἤξει καὶ υπερβεβηκότα ἀνεληφότες, οἱ δὲ κατὰ τὸν
 προσεβύτην αὐτὸν γηραλέοι λοιπὸν καὶ περὶ δυσμάς
 ἔχοντες τοῦ βίου. Εἴποι δ' ἂν τις καὶ ἐτέρως ἐξηγου-
 μένος ἐφαρμόττειν τὰ διὰ τῆς παραβολῆς δηλούμενα
 τοῖς ἀνάκαθεν ἐκ πρώτης τοῦ βίου στάσεως μέχρι
 συντελείας καταξιουμένοις τῆς ἐκθέου κλήσεως· ὥσπερ
 ἔμα πρῶτ' κεκλήσθαι λέγειν ἐπὶ τὴν θεοσεβείας ἐργα-
 σίαν τοὺς κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου πρώτους δικαιο-
 θύνας· δευτέρους δὲ τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἐνῶχ καὶ Νῶε·

(62) Symbola intelliguntur præsertim cruce, ut passim loqui solet Nicephorus in opere *Pro SS. imaginibus*.

zizaniis; quartum seminis in magnam arborea incrementum; quintum per sanctum Spiritum fermentatio; sextum divinorum promissorum thesaurus; septimum ipsa Dei Verbi acquisitio, quo unusquisque exornatur, qui regno cælorum dignus est.

Hæc ante opera loquebatur Servator, nimirum res futuras nuntians, quæ reapse exitum paulo post nactæ sunt, ita ut haud longa mora interposita spectare oculis res gestas licerit. Per totum igitur ex eo tempore mundum, regni Dei symbola apud omnes populos in Christi Ecclesiis cernebantur, plurimis jam hominibus ad salutari Evangelii normam viventibus, et prophetas veteres ipsosque Abrahamum, Isaacum atque Jacobum religiosa pietate æmulantibus: siquidem et hi, tempore prævertentes Mosis leges, vita evangelica ac moribus inclaruere; quia traditum sibi a maioribus polytheismi errore damnant, universalis Dei cognitionem adoptarunt. Quapropter multi ethnici ex oriente atque occasu venturi dicuntur, parique honore futuri atque Abrahamus, vir beatus, propter simile vitæ genus. Horum vero posteri ac successores, filii regni ob suos progenitores nominati sunt. Namque intima vi ipsis quoque inerat, æque ac progenitoribus, cælestis regni participatio. Sed enim quod a re promissa exciderint, evidens iudicium est urbis vastitas, templi obsessio, et ipsorum per omnes gentes dispersio, servitus apud hostes, insuperque legitimi illorum cultus cessatio, Christi ignoratio, et ab evangelica doctrina alienatio. Hæc omnia, inquam, signa perspicua sunt earum in quibus versantur tenebrarum, propterea quod salutari lumini adversati sunt.

τοῦ διαλαβόντος αὐτοὺς σκότους, ὡ περιπεπτώκασιν

Per hoc videtur mihi regni ipsius notionem tradere, quia regis impressam imaginem, denarii cusus typus exhibet. Quia igitur cunctos in vineam profectos et religiosam pietatem amplexos, unaque et eadem opera perfunctos, eodem regno potiri æquum erat, ideo cunctis regni symbolum, denarius videlicet, jure datur; quorum alii quidem ab adolescentia fuerunt vocati, alii circa medium humanæ vitæ tempus, alii in ætatem jam virilem et perfectam proventi, alii denique jam senes et in vitæ occasum decidui. Fortasse aliquis aliter explanans dicet, congruere parabolæ significatum præcis ab exordiente mundo usque ad ejus consummationem divina vocatione dignatis hominibus; ita ut mane vocati dicantur ad religionis opus illi qui initio mundi juste vixerunt: secundo loco Enoch ac Noe: tertia hora Abrahamus: sexta hora Moses et Josue ac judices: nona hora homines ætate prophetarum: denique undecima hora illi qui post

(63) Sequens fragmentum usque ad ἀναφέρετο in codice A dicitur Eusebii simul et Origenis.

divini Servatoris manifestationem exstiterunt. Atque hos omnes dignos esse habitos dicet una eademque mercede, deuario significata, qui in Dei regnum deferebatur.

τοὺς μετὰ τὴν σωτήριον θεοφάνειαν· οὗς δὴ πάντας καταξιοθῆσθαι ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μισθοῦ τοῦ κατὰ τὸ δηνάριον δεδηλωμένου, ὅπερ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν ἀνεφέρετο.

¹⁰ *Non me videbitis, donec veniat cum dicetis, Benedictus qui venit in nomine Domini.*

Nempe iidem homines, quibuscum præsentibus præsens ipse loquebatur, statim ac eum divina cum gloria atque angelorum comitatu venientem de cælo viderint, cogentur eum confiteri benedictum qui venit in nomine Domini Patris sui.

¹¹ *Homo quidam fecit cœnam magnam, et vocavit multos.*

Diversa est hæc parabola ab ea quam Matthæus scribit ¹². Ibi enim rex, nuptiæque filii regii, et vocatores multi sunt, et vocati non iverunt, quin imo servos contumeliis affectos occiderunt, et exercitus commovetur in servorum interfectores, et quidam ob vestem sordidam nuptiali convivio expellitur. Hic autem unus homo introducit, et cœna privata, et unus vocator mittitur, et vocati deprecantur tantummodo vocationem, occupationes suas prætendentes. Quodque adeo præcipuum est, illa in templo dicta fuit apud pontifices senioresque populi, hæc in Galilæa domi cujusdam principis Pharisæi. Et quidem unus discumbentium audit, *Beatus eris quia non habent quod tibi retribuunt; retribuetur enim tibi in justorum resurrectione* ¹³. Porro resurrectio idem esse intelligitur atque regnum Dei. Jam vero ei qui dixerat, *Beatus qui panem comedit in regno Dei* ¹⁴, quisnam esset hic beatus declaravit Servator per parabolam dicens, *Homo quidam cœnam magnam fecit; rursus se ipsum his verbis hominem nominans.*

ρεῖπνον μέγα· πάλιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐν τούτοις ἀνθρώπων ὀνομάζων.

Ut autem magna cœna quænam sit intelligas, interim quidem specta hoc in orbe universo spiritale convivium sacrorum divinorumque ciborum, quod ubique terrarum per divinitus inspiratas Scripturas cunctis populis exhibetur. Hinc autem mentem transfer ad expectatum cælorum regnum, atque reputa cœnam illam vere magnam, in qua cum angelis, divinisque cælorum virtutibus beatæ animæ requiescent, angelorumque pane nutrientur: quo sane tempore dictum illud firmiter splendideque complebitur, *Panem angelorum manducavit homo* ¹⁵. Neque enim multiplex erit ille cibus, neque condituris aut obsoniis egebit; sed uno pane immortalitatis satore vitæque æternæ datore nutrientur ii, de quibus Servator loquitur, quique in præsentia vita aliis alimenta præbuerunt. Panis vero rursus intelligitur, qui et animas et angelos et rationales quæ in cælo sunt mentes alit. Id quod ipse docuit

Α τοὺς περὶ τὴν τρίτην τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἕκτην τοὺς ἀμφὶ τὸν Μωϋσέα καὶ Ἰησοῦν καὶ κριτὰς· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἐνάτην τοὺς ἐν τοῖς χρόνοις τῶν προφητῶν· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἐνδεκάτην,

Οὐ μὴ με ἴδῃτε ἕως ἃν ἦξῃ ὅτε εἴπητε· Εὐλόγητός ἐστι ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Αὐτοὶ γὰρ ἐκεῖνοι, οἷς τότε παρῶν παροῦσι διελέγετο, θεώμενοι αὐτὸν μετὰ τῆς ἐνθέου δόξης, καὶ σὺν ἀγγέλων δορυφορῆ ἐρχόμενον ἐξ οὐρανῶν, ὁμολογεῖν ἀναγκασθήσονται αὐτὸν εἶναι τὸν εὐλογημένον τὸν ἐρχόμενον ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ ἑαυτοῦ Πατρός.

Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλοὺς (64).

Β Ἄλλοτρία αὕτη ἡ παραβολὴ πρὸς τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ. Ἐκεῖ μὲν γὰρ βασιλεὺς, καὶ γάμοι υἱοῦ βασιλέως, καὶ κλητορες πολλοὶ, καὶ οἱ κληθέντες οὐκ ἀπῆλθον, ἀλλὰ καὶ τοὺς δούλους ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν, καὶ στρατεύματα κινούμενον κατὰ τῶν ἀνηρηκῶτων τοὺς δούλους, καὶ ὁ διὰ τὴν ῥυπαρὰν ἐσθῆτα ἐκβαλλόμενος τοῦ γάμου· ὧδε δὲ ἄνθρωπος εἰσάγεται, φίλος, καὶ δεῖπνον ἀπλῶς, καὶ εἰς ἐπὶ τὴν κλήσιν ἐκπέμπεται, καὶ οἱ κληθέντες παραιτοῦνται μόνον τὴν κλήσιν, ἀσχολῶν σκηπτόμενοι. Τὸ δὲ κεφαλαϊωδέστερον, ὅτι ἐκεῖνη μὲν ἐν τῷ ἱερῷ λέλεκτο πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ, αὕτη δ' ἐπὶ τῆς Γαλιλαίας ἐν οἰκίᾳ τινὸς ἀρχόντος Φαρισαίου· τῶν γὰρ συνανακειμένων τις ἀκούσας τὸ, *Μακάριος ἔσθι, ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναι σοι· ἀνταποδοθήσεται γὰρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων*· τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ μὴδὲ καὶ τῆς αὐτῆς νοουμένης. Πρὸς οὖν τὸν εἰρηκότα, *Μακάριος ὅστις φάγηται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ*, τίς ἂν γένοιτο οὗτος ὁ μακάριος διὰ τῆς παραβολῆς ὁ Σωτὴρ παρίστησι λέγων, *Ἄνθρωπός τις ἐποίησε*

Μέγα δὲ αὐτοῦ δεῖπνον νοήσεις, τέως μὲν ἀπιδὼν εἰς τὸ καθ' ὅλης τῆς εἰκουμένης λογικῶν συμπόσιον τῶν ἱερῶν καὶ θείων τροφῶν τῶν πανταχοῦ γῆς διὰ τῶν θεοπνεύστων ἀναγνωσμάτων πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραδεδομένων· ἐντεῦθεν δὲ μετάβα τῇ διανοίᾳ ἐπὶ τὴν προσδοκωμένην τῶν οὐρανῶν βασιλείαν· καὶ εἰς ἔννοιαν ἐλθὲ τοῦ τότε μεγάλου ὡς ἀληθῶς δεῖπνου, ἐν ᾧ συναναπαύσσονται ἀγγέλοις καὶ ταῖς κατ' οὐρανὸν θείαις δυνάμεσιν αἱ τῶν μακαρίων ψυχαί, ἐν ᾧ τραφήσονται τῷ τῶν ἀγγέλων ἄρτῳ· πληρουμένου κυριῶς τότε καὶ θεοπρεπῶς τοῦ φάσκοντος λόγου· *Ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος*. Οὐ γὰρ πολυειδὴς ἔσται ἡ τότε τροφή, οὔτε ἡδύσματος οὔτε ὕψων δεομένη, ἄρτῳ δὲ μόνῳ ἀθανάτοποιῷ καὶ ζωῆς αἰωνίου παρεκτικῷ τραφήσονται οἱ κατὰ τὸν ἐνεστώτα βίον θρέψαντες, οὗς ὠνόμασεν ὁ Σωτὴρ. Ὁ δὲ ἄρτος πάλιν εἴη ὁ ψυχῶν καὶ ἀγγέλων καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν λογικῶν τρόφιμος λόγος· τοῦτο γοῦν αὐτὸς εἶ-

¹⁰ Cap. XIII, 35. ¹¹ Luc. XIV, 16. ¹² Matth. XXII, 2. ¹³ Luc. XIV, 14. ¹⁴ ibid. 15. ¹⁵ Psal. LXXVII, 25.

(64) Convivii hæc parabola scribitur etiam in Eusebii *Theophania*, lib. IV, 16, sed tamen ibi Syriacus contextus ab hoc Græco nostro nimis differt.

δαξεν εἰπών· Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· τοῦ γὰρ ἐν ἀρχῇ πρὸς Θεὸν Θεοῦ Λόγου μεταλήψει πᾶσα ἡ τῶν ἀγίων λογικὴ φύσις ζωοποιεῖται. Ἄ δὴ δοκεῖ μοι ἐκ προτέρων μαθημάτων πεπαιδευμένος ὁ συνανακείμενος τῷ Ἰησοῦ εἰρηκέναι· Μακάριος ὅστις φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ! Οὐδὲ γὰρ τῶν τυχόντων τις ἦν ὁ ταύτην ἀφείς τὴν φωνήν, ἀλλ' ὡς οἶμαι τῶν σφόδρα μεγάλων καὶ παρὰ τῷ Σωτῆρι τιμῆς ἤξιωμένων. Διὸ καὶ συνανακλίνεται αὐτῷ, καὶ τοῖς αὐτοῦ λόγοις συνετώσ προσείχεν, ὡς καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν μὴ ἀγνοεῖν, γνωρίζειν δὲ καὶ τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς τὸν θρεπτικὸν τῶν τῆς βασιλείας ἀξίων· τσαζήτην τε ἀγειν παρῶρησιαν, ὡς ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἀνακινεῖν δόγματα, καὶ δι' αὐτὸν τὴν πᾶσαν εἰρηκέναι παραβολὴν Σωτῆρα διδάσκοντα, τὶς ἂν γένοιτο οὗτος ὁ ἀληθῶς μακάριος, ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Πολλοὺς μὲν οὖν κεκληθῆσθαι λέγει διὰ τῆς παραβολῆς ἐπὶ τὸ μέγα δεῖπνον, καὶ τὸν ἐν τούτῳ δεδορημένον ἄρτον, μὴ μὴν τοὺς πάντας τῆς χάριτος ἐπιτυχάνειν· ἀποστερεῖσθαι γὰρ αὐτῆς τῶν κεκλημένων τοὺς περὶ ἕτερον ἡσυχολημένους· περισπᾶν γὰρ καὶ ἀφέλκειν τῆς κλήσεως τὰς τοῦ βίου φροντίδας διδάσκει· ταύτας δ' εἶναι διαφόρους· ἢ γὰρ περὶ χρήματα καὶ ἀγροὺς ἀσχολούμενοι ταῦτα τῆς κλήσεως προτετιμήκασιν, ὡς παραιτησασθαι διὰ ταῦτα τὴν κλήσιν, ἢ περὶ τὰς τοῦ βίου πραγματείας κατατριβόμενοι, ἢ δεσμῷ γάμου καὶ παιδῶν ἐμπεπλεγμένοι, ἢ τισὶν ἄλλοις τοιοῦτοις φροντίμασιν ἐνησυχολημένοι. Ἄλλὰ περὶ μὲν τούτων ἀπόφασις ἐξηγήνεται λέγουσα· Λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων, καὶ διὰ τὰς βιωτικὰς ἀσχολίας παραιτησασμένων γεύσεται μου τοῦ δεῖπνου· ἑτέρους δὲ ἀντ' αὐτῶν ἀπολαύσεσθαι τοῦ μακαρίου δεῖπνου φησὶ, τοὺς μὴ τοιοῦτοις τισὶ προσδεδεμένους, πτωχοῦς τινας καὶ ἀναπήρους. Τοιοῦτοι δὲ ἦσαν πάσαι εἰδωλολιτροῦντες οἱ ἐξ ἐθνῶν ὑπὸ δαιμόνων πονηρῶν τὰς ψυχὰς λελωθημένοι· οὗς ἀκολούθως τῇ ἐπαγγελίᾳ προσδεξάμενος ὁ ἐστιάτωρ, πᾶσαν τὴν νόσον τῶν ψυχῶν αὐτῶν, καὶ μαλακίαν πᾶσαν ἰασάμενος, ἔπειτα τῆς οἰκείας αὐτοῖς μεταδώσει τραπέζης· ὡστ' εἰπεῖν αὐτοῦς· Ἠτολμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξ ἐναντίας τῶν θλιβόντων με· καὶ ἄρτον αὐτοῖς παρέξει καὶ λογικὴν τροφήν· ἐντεῦθεν ἦδη στερεὰς βρώσεως μεταδίδους αὐτοῖς, καὶ οἶνον δὲ αὐτοῦς εὐφρανεῖ λογικῶς· ὡστ' ἂν εἰπεῖν· Καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον με ὡσεὶ κρείτιστον! Ταῦτα δὲ πάντα παρέχει, τοὺς ἀρραβῶνας τῶν οὐρανῶν ἀγαθῶν διὰ τῶν κατὰ τὸν παρόντα βίον χαρισμάτων αὐτοῖς δωρούμενος. Δυνατὸν δὲ καὶ καθ' ἑτέραν ἐκδοχὴν εἰπεῖν, ὅτι οἱ πρῶτοι τῆς κλήσεως ἤξιωμένοι, οὗτοι δ' ἦσαν οἱ ἐκ τῆς περιτομῆς, προσάσει τῆς περὶ τὸ κρείττον ἀσχολίας τὴν κλήσιν ὑβρίσαν· ὡς γὰρ ἔχοντες ἀγροὺς τὰ παρ' αὐτοῖς ἀναγκώσματα, καὶ ὡς βλάς ἀροτῆρας κεκτημένοι τοὺς προφήτας, καὶ ὡς ἂν σοφίαν τινὲς οἶα γυναικί συμβιούντες, τὴν

A *dicens, Ego sum panis vitæ* ¹⁶. Nam per Dei Verbi in principio apud Deum existentis participatione in universa sanctorum rationalis natura vivificatur. Atque hæc sane videtur mihi a præcedentibus doctrinis edoctus homo ille, qui cum Jesu discumbabat, dixisse : *Beatus qui panem comedet in regno Dei!* Neque enim gregarius quivis hanc emisit vocem, sed ut arbitror principalis aliquis inter eos qui a Servatore honorati fuerant. Quare et cum illo recumbebat, et ejus sermonibus prudenter admodum mentem intendebat, ut jam nec regnum Dei ignoraret, imo et illum nosset vitæ panem, qui regno dignos nutrit : tantaque fiducia erat, ut apud ipsum Servatorem dogmaticam quaestionem commoverit : quare et ejus gratia totam Servator instituit parabolam, docens, quisnam esset hic vere beatus, qui panem comedet in regno Dei.

B Multos ergo in parabola ait ad magnam cœnam vocatos, atque ad panem in hac appositum ; cæteroque non omnes gratia positos ; hac enim caruisse vocatos illos, qui aliis negotiis distenti fuerunt, multifariis scilicet ; nam vel pecunia agrisque occupati, vocationi opes prætulērunt, imo adeo vocationem præ his deprecari sunt ; vel vitæ negotiis pressi, vel nuptiarum prolisque vinculis impediti, vel aliis denique id genus curis irretiti. Atque in hos lata sententia hisce verbis est : Dico vobis, neminem illorum virorum, qui, cum vocati fuissent, vitæ occupationes excusaverunt, cœnam meam gustaturum. Porro alios ea fructuosos ait rebus hujusmodi minime obnoxios, nempe tenuiores quosdam et membris mutilos. Erant autem hi dediti olim idolis ethnici, quorum animas scelesti dæmones mane mulciaverant : quos convivii auctor pro sua denuntiatione exceptos, omni animi morbo ac languore expedivit. Deinde vero mense quoque adhibebit, ita ut illi dicturi sint : *Parasti coram me mensam adversus eos qui tribulant me* ¹⁷. Tum panem illis atque alimoniam spiritalem præbebit : atque hinc solido jam cibo impertiet eos, et intellectuali exhilarabit vino. Quare dicent : *Et calix tuus inebrians quam præclarus est* ¹⁸ ! Atque hæc omnia Deus suppeditat, dum ipsis cœlestium bonorum arrhas in hujus vitæ muneribus elargitur. Licet quoque secundum aliam interpretationem dicere, primos vocatione dignanter donatos fuisse qui de circumcissione erant ; verum hi dum melioribus occupatos se dictitant, vocationem contumelia affecerunt : habentesque veluti agros apud se Scripturas, aratores boves prophetas, sapientiæque convictu, uxoris instar, utentes, evangelicam gratiam flocci fecerunt. Qui vero post illos ex alienigenis populis vocati fuerunt, mente antea surdi cæcique, alacriter obaudierunt. Quare et beatitudinem conse-

quuntur. εὐαγγελικὴν ἐξημετέλισαν χάριν· οἱ δὲ μετ' ἐκείνους

¹⁶ Joan. vi, 35. ¹⁷ Psal. xxi, 5. ¹⁸ ibid.

ἐκ τῶν ἀλλοφύλων ἔθνῶν κληθέντες, οἱ πρὶν τὰς διανοίας κωφοὶ καὶ τυφλοὶ, προθυμῶς ὑπήκουσαν· εὐδὸς καὶ τοῦ μακαρισμοῦ τούτωνται.

Existimabil fortasse aliquis eandem esse parabolam quæ apud Matthæum, in qua rex filii sui nuptias facit, servosque dimittit invitatum convivas. Verumtamen is qui non perfunctorio studio legerit, deprehendet mentis attentione parabolam hanc ab illa prorsus differre. Namque illa Matthæi cælorum ante omnia regno ea quæ dicuntur comparat ; hic nihil ejusmodi fit. Illic convivii auctor regiam personam gerit ; hic privatus homo introducitur. Ibi nuptias filii rex celebrat, hic simplex cœna est. Ibi multi legatione funguntur, hic unus vocator mittitur. Ibi partim socordes venire neglexerunt, partim etiam servos contumeliis affectos interemerunt ; hic unice obtendunt occupationem, ut se vocati excusent. Rursus ibi rex exercitum commovet adversus servorum suorum interfectores, hic homo quamvis iratus recusantibus invitatis, nihil ejusmodi facit : servo tamen suo mandat, ut pauperes et membris mutilos et cæcos convocet. At ille qui ad filii nuptias invitat rex, famulis pluribus utitur : neque pauperes, membris mutilos, cæcos, claudos ad se cogit : haud enim regis nuptiis tales interesse invitatos decuit. Tum e numero convivarum quendam indigna nuptiis veste indutum rex punit. Denique quod est omnium potissimum, Matthæi parabola intra templum dicta fuit, coram pontificibus ac populi senioribus concionante Domino : Lucæ parabola in Galilæa domi cujusdam principis Pharisæi privatam cœnam exhibet, convivante apud eum Servatore. Ergo Lucas sic prafatur parabola: nempe Jesum in ades cujusdam e Pharisæis venisse ut Sabbato cibum sumeret ; hos autem mentem illi intendisse. Tum narrat hydropici hominis curationem, atque uti Jesus docuerit quominus primos accubitus in conviviis ambirent, neque invitarent eos a quibus vicissim invitandi forent, sed eos potius qui remunerari nequirent. Addit, quemdam e discumbentibus hæc audientem dixisse, *Beatus qui panem comedet in regno Dei !* Jesum autem sic orsum loqui : *Homo quidam fecit cœnum magnam.* Atque ita Lucas præsentem parabolam tradit narratam a Servatore ei qui dixerat, *Beatus qui panem comedet in regno Dei.* Quare omnino fatetur diversam hanc esse a superiore parabolam. Sed tamen quia ne ipsa quidem a cælorum regno abhorret, de quo omnis nobis institutus sermo est, videamus porro quid significant etiam ea quæ in hac proponuntur. Unus recumbentium et convivantium cum Servatore in Pharisæi domo, sermonibus ejus commotus, beatum exclamat illum fore qui ad pa-

(65) Triplex est loci hujus Eusebiani, mutatis sæpe verbis, excerptum. Primum: in præcedentibus dedimus ex catena anonymi auctoris in codice B. Alterum est hoc excerptum, ex catena Nicetæ in codice A. Tertium est in codice E, ex catena item Macarii Chrysocephali, qui cum Nicetæ congruit, præterquam initio, quod ita se habet: Πολλοὶς τισιν ἰδοῦς τὴν αὐτὴν παραβολὴν εἶναι ταύτην τὴν παρὰ

Δόξειεν (65) ἂν τις τὴν αὐτὴν εἶναι παραβολὴν τῇ παρὰ τῷ Ματθαίῳ, ἐν ἧ βασιλεὺς ἐστὶ γάμους ποιῶν τῷ υἱῷ αὐτοῦ, καὶ δούλους ἀποστέλλων καλεῖσαι τοὺς κεκλημένους. Ὁ δὲ μὴ παρέργως προσέχων τῇ ἀναγνώσει εὐροὶ ἂν ἐπιστήσας τὸν νοῦν παντάπασιν ἡλλοτριωμένην ταύτην ἐκείνης. Ἢ μὲν γὰρ παρὰ τῷ Ματθαίῳ πρῶτον ἀπάντων τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν παρέβαλε τὰ λεγόμενα· τοῦτο δ' ἐνταῦθα οὐ λέλεκται. Κάκει μὲν ἀφωμόνον τὸν κλητόρα βασιλεῖ, ἐνταῦθα δὲ ψιλὸν ἀνθρώπων εἰσάγει· κάκει μὲν γάμους τῷ υἱῷ ὁ βασιλεὺς ἐτέλει, ἐνταῦθα δὲ ἀπλῶς δεῖπνον· κάκει μὲν πολλοὶ ἀποστέλλονται, ἐνταῦθα δὲ εἰς μόνος ἐπὶ τὴν κλήσιν ἐκπέμπεται· κάκει οἱ μὲν ἀμελήσαντες οὐκ ἀπήντων, οἱ δὲ λοιποὶ καὶ τοὺς δούλους ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν· ἐνταῦθα δὲ μόνον σκίπτονται ἀσχηλῶν, παραιτούμενοι τὴν κλήσιν· ἐκεῖ πάλιν ὁ βασιλεὺς στρατεύματα κινεῖ κατὰ τῶν ἀνηρηκότων τοὺς αὐτοῦ δούλους· ἐνταῦθα δὲ ὁ ἀνθρώπος ἐργισθεὶς ἐπὶ τῇ παραίτησει τῶν κεκλημένων, οὐδὲν μὲν τοιοῦτον ποιεῖ, τῷ δ' αὐτοῦ δούλῳ προστάττει πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ τυφλοὺς εἰσαγαγεῖν. Ὁ δὲ ἐπὶ τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ συγκαλῶν βασιλεὺς, δούλοις πλείοσιν ὑπερέταις χρώμενος, οὐ πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους, ἀλλ' οὐδὲ τυφλοὺς καὶ χωλοὺς εἰσάγει· ἐπειδὴ μὴδ' ἐπρεπεν ἐπικληθεῖ γάμου βασιλικῷ τοιοῦτους παρῆναι· κληθέντων δὲ πολλῶν, τὴν ἀνάξια γάμου ἐνδεδυμένον ὁ βασιλεὺς τιμωρεῖται. Τὸ δὲ πάντων κεφαλαϊωδέστατον, ὅτι ἡ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ παραβολὴ ἔνδον ἐν τῷ ἱερῷ λέλεκτο, πρὸς τοὺς ἀρχιερέας καὶ πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ διαλεγόμενον τοῦ Σωτῆρος· ἡ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ ἐπὶ τῆς Γαλιλαίας ἐν οἰκίᾳ τινὸς ἀρχοντος Φαρισαίου ψιλὸν δεῖπνον κατασκευάζει, ἐστιωμένον παρ' αὐτῷ τοῦ Σωτῆρος. Προλέγει γοῦν τῆς προκειμένης παραβολῆς ὁ Λουκᾶς ταῦτα· ὅτι εἰσῆλθεν εἰς οἶκόν τινος Φαρισαίου ἐστιαθῆναι ἐν Σαββάτῳ· οἱ δὲ παρετηροῦντο αὐτόν. Εἶτα διελθὼν, ὡς ὑδρωπικὸν ἐθεράπευσε, καὶ ὡς ἐδίδαξε μὴ τὰς πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δεῖπνοις μεταδιώκειν, μὴδὲ καλεῖν τοὺς ἀντικαλέσσοντας, ἀλλὰ τοὺς ἀντιδοῦναι μὴ δυναμένους, ἐπιφέρει, ὅτι ἀκούσας τις τῶν συνανακειμένων ταῦτα εἶπε, *Μακάριος ὁστις φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ!* Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ· *Ἀνθρώπος τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα.* Οὕτω δ' ὁ Λουκᾶς τὴν προθεθεῖσαν παραβολὴν ἀνέγραψεν εἰρησθαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν εἰρηκότα, *Μακάριος ὁστις φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ!* ὥστε ἐξ ἄπαντος ὁμολογεῖν ἐτέραν εἶναι ταύτην παρὰ τὴν πρώτην. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἄλλοτρία τυχάνει οὐδ' αὐτῆς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ πᾶς ἐνέστηκε λόγος, ἴδωμεν τί βούλεται καὶ τὰ διὰ ταύτην δηλούμενα. Τῶν συνα-

τῷ Λουκᾷ, καὶ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ περὶ τοῦ γάμου διαλαμβάνουσαν, διὰ τὸ καὶ ἐκεῖ παραίτησιν τῶν κεκλημένων εὐρίσκεισθαι. Ὁ δὲ μὴ παρέργως, etc. *Compluribus visum est, eandem esse parabolam tum quæ apud Lucam tum quæ apud Matthæum recitatur de nuptiis, quia et in hac altera excusationem vocatorum comperimus. Verumtamen qui haud perfunctorio studio, etc.*

κακειμένων τις τῷ Σωτῆρι ἐν τῇ τοῦ Φαρισαίου οἰκίᾳ καὶ συνεσιωμένων, ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων κινήθεις, μακαρίζει τὸν καταξιοθεσόμενον φαγεῖν ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ. Οἶμαι δ' αὐτὸν τοῦτο εἰρηκέναι διὰ τὸ φάναι τὸν Σωτῆρα τῷ κεκλητότι αὐτόν. Ὅταν ποιῆς ἄριστον, μὴ πλουσίους κάλει, ἀλλὰ πτωχοῦς, καὶ μακάριος ἔση. Πρὸς τοῦτον οὖν φησιν· Ἀνθρωπὸς τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ τὰ ἑξῆς.

Ἦρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες.

Ἐπὶ τὸ λογικὸν συμπόσιον οὐκ ἀπήντησαν, φιλήθονοι μᾶλλον ὄντες ἢ φιλόθεοι, καὶ τῆς ὕλης ἢ τοῦ Θεοῦ· φιληθονίας μὲν γὰρ δεῖγμα γυνή· ἀγρὸς δὲ καὶ ζεύγη τῆς φιλοχρημοσύνης. Πολλοὺς μὲν οὖν κεκλησθῆσαι φησι ἐπὶ τὸ μέγα δεῖπνον καὶ τὸ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης λογικὸν συμπόσιον τῶν ἱερῶν καὶ θείων Γραφῶν, μὴ μὴν τοὺς πάντας τῆς χάριτος ἐπιτυχάνειν· ἀποστερεῖσθαι γὰρ αὐτῆς τῶν κεκλημένων τοὺς περὶ ἕτερα ἠσχολημένους. Περιπαῖν γὰρ καὶ ἀφέλκειν τῆς κλήσεως τὰς τοῦ βίου φροντίδας διδάσκει· ταύτας δ' εἶναι διαφορὰς· ἢ γὰρ περὶ τὰ κτήματα καὶ ἀγροὺς ἀσχολούμενοι, ταῦτα τῆς κλήσεως ἠροτετιμήκασι, ὡς παραιτησάσθαι τολμήσαι διὰ ταῦτα τὴν κλήσιν· ἢ περὶ τὰς τοῦ βίου πραγματείας κατατριβόμενοι· ἢ δεσμῶ γάμων καὶ παιδῶν ἐμπεπλεγμένοι· ἢ τισιν ἄλλοις τοιοῦτοις φροντίσμασι ἠσχολημένοι. Ταῦτα γὰρ καὶ τοιαῦτα ἐπάγειν καὶ περιέλκειν εἴθε τοὺς διὰ ταῦτα τὴν χάριν παραιτεῖσθαι τολμώντας, καὶ τὸν κλήτορα, καὶ τὸ τῆς καινῆς διαθήκης συμπόσιον, καὶ τὴν λογικὴν τροφήν ὧν ἀπάντων ἐστέρησαν ἑαυτοὺς, κατὰ μὲν τὴν ἀποδοθεῖσαν ἐρμηνείαν, οἱ προτιμήσαντες τῆς οὐρανίου κλήσεως τὰ ἡδέα τοῦ παρόντος βίου, πλοῦτον δηλαδὴ καὶ πραγματείας καὶ γάμων, καὶ διὰ ταῦτα τὴν χάριν παραιτησάμενοι· κατὰ δ' ἑτέραν ἐκδοχὴν οἱ πρῶτοι τῆς κλήσεως ἠξιοῦμενοι, οὗτοι δ' ἦσαν οἱ ἐκ περιτομῆς, οἱ δὲ προφάσει τῆς περὶ τὸ κρεῖττον ἀσχολίας τὴν κλήσιν ὕδρισαν. Ὡς γὰρ ἔχοντες ἀγροὺς τὰ παρ' αὐτοῖς ἀμφιλαφεῖ ἀναγνώσματα, καὶ ὡς βόας ἀροτήρας κεκτημένοι τοὺς παρ' αὐτοῖς προφήτας, καὶ ὡς ἂν σοφία τιμὴ οἶα δὴ γυναικὶ συμβιοῦντες, τὴν εὐαγγελικὴν ἐξευτέλισαν χάριν. — Ἐπειδὴ δὲ ἦσαν οὕτω παχεῖς τὴν καρδίαν, ἐξυφαίνει παραβολὴν ἀποχρώντως ἔχουσαν εἰς παράδειξιν τῆς ἐπ' αὐτοῖς ἐσομένης οἰκονομίας· πρὸς γὰρ τὸ μακάριος ἔση ἀποθλέπων, καὶ πρὸς τὸ ἀνταποδοθήσεται σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων, ὁ συνακαίμενος μακαρίζει τὸν μέλλοντα καταξιοῦσθαι τοῦ ἐν τῇ βασιλείᾳ ἄρτου. Οὗτος δὲ ἦν ὁ κατ' ἀνταπόδοσιν τῆς εἰς τοὺς πτωχοὺς φιλανθρωπίας, ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων ἀποδοθησόμενος τῷ μακαρίζομένῳ, τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς νοουμένης. Πρὸς οὖν τὸν εἰρηκῶτα, Μακάριος ὅστις φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, τίς ἂν γένοιτο οὗτος ὁ μακάριος, διὰ τῆς παραβολῆς ὁ Σωτῆρ παρίστησιν.

Ἐπειδὴ τοίνυν ἐκλήθησαν πολλοὶ εἰς τὸ πάντα ἔτοιμα φέρον δεῖπνον (τῆς γὰρ βασιλείας ἀξίως ὁ οἰκοδεσπότης τὸ τοιοῦτον ποιεῖ δεῖπνον), παρητήσαντο δὲ τὴν χάριν, περὶ μὲν τούτων ἀπόφασις ἐξηγήσεται

¹⁹ Luc. xiv, 18.

A nem manducandum in regno Dei dignanter fuerit admissus. Puto autem hoc dictum fuisse, quia Servator invitanti se dixerat : Cum prandium feceris, noli divites vocare, sed pauperes, ut beatus sis. Huic ergo respondens ait : *Homo quidam fecit cœnam magnam, et reliqua.*

¹⁹ *Cœperunt simul omnes excusare.*

Ad rationale convivium non venerunt, quia voluptatum potius atque materiæ quam Dei amatores erant. Nam voluptatis argumentum uxor ; ager autem ac boves, avaritiæ. Multos itaque vocatos dicit ad magnam cœnam, et rationale per universum orbem convivium sacrarum ac divinarum Scripturarum, non tamen omnes gratia potiri, qua vocati privantur quia rebus aliis curam impendunt. Et enim distrahere atque avertere a vocatione sollicitudines mundi docet, quæ variæ sunt : nam vel possessionibus agrisque intenti, eas res vocationi anteferunt ; ita ut excusare se vocati idcirco audeant. Vel vitæ negotiis atteruntur, vel nuptiarum ac liberorum vinculis implicantur, vel aliis hujusmodi curis dediti sunt. Hæc enim et alia hujusmodi abducere ac distrahere solent eos qui gratiam repudiare, vocantemque, nec non novi fœderis convivium, et intellectualem escam, audent. Quibus omnibus semet ornaverunt, secundum hanc quidem interpretationem, ii qui cœlesti vocationi juvenilitate hujus mundi prætulērunt, divitias nimirum, negotia et nuptias ; quorum causa gratiam recusarunt. Secundum aliam vero interpretationem, priores illi dignanter vocati, id est populus circumciscus, qui melioris instituti prætextu vocationem spreverunt. Nam quasi agros haberent copiosos suas Scripturas, et boum arantium instar prophetas suos, et cum sapientiâ sua veluti uxore conviventes, evangelicam gratiam despulerunt. — Quia vero tantopere rudi corde erant, nectit parabolam idoneam demonstrando futuram apud ipsos gerendam rerum rationem. Namque ad illa verba *beatus eris* atque ad illa *retribuetur tibi in resurrectione justorum*, respiciens conviva, beatum appellat eum qui in regno dignus erit vesci pane. Porro hic intelligitur qui dandus erit remunerandi causa benigritatem pauperibus exhibitam ; qui in resurrectione justorum retribuendus est beato illi : nam resurrectio idem esse intelligitur ac regnum Dei. Dicenti ergo, *Beatus qui manducat panem in regno Dei*, parabolam exponit Servator docens quisnam sit ille beatus.

Quoniam itaque vocati sunt multi ad paratam cœnam (nam pro dignitate regni sui paterfamilias cœnam hujusmodi facit), sed gratiam repudiaverunt, de his lata sententia fuit dicendo : *Neminem viro-*

rum illorum qui vocati fuere, et ob suas mundanas occupationes recusavere, cœnam meam gustaturum: alios autem, horum loco, vitæ negotiis minime implicitos, dignos habitum iri ait beata cœna, nempe pauperes quosdam et cæcos et mutilos, qui vocationi non restiterunt; quia neque emebant, neque vendebant, neque nuptiis operam dabant, neque alio quolibet negotio distrahebantur, sed prompte expediteque gratiam admiserunt. Quos invitator, primo quidem incolumes faciet, quia facile omnem morbum atque languorem sanat. Deinde etc. Quæ omnia sibi interdixerunt recusantes illi Judaicæ synagogæ principes; quorum loco plebs morigera fuit, quæ in plateis urbis, nempe in legall politia, vivebat. — Fortasse autem his hominibus, ethnicos denotare volebat, qui ad ejus magisterium erant accessuri. Hi antea idololatræ erant, quorum animas mali dæmones vitaverant; quos consentaneæ invitationi suæ suscipiens convivator, primum quidem sanos incolumesque efficiet, cœlorum oculos reserans, omni morbo omnique languori animarum ipsorum medens; deinde iisdem spiritalem cœnam exhibebit. Primi itaque vocati sunt circumcisi, qui adversus gratiam contumeliosi fuerunt. Secundi alienigenæ ethnici, qui antea cæca mente erant, et muti, et claudi, ac muti, qui etiam alacriter obtemperarunt. Jam in plateis versantes, ii credendi sunt qui lata perditionis via incedunt, et sine doctrina dogmatibusve vivunt. Tum latentes in angulis, ii qui malitiam quolibet prætextu velant. Reliqui demum tertio loco de viis sapibusque vocati, animæ in Inferis detentæ. Multa enim sunt illarum itinera quæ hinc abeunt quibus post corporis depositionem prædicavit Servator. Clementer vero iis etiam necessitatem imponit, qui nondum sua voluntate moventur. Talis est cœna quæ hic invitatis parata est. Tales etiam vocati, quorum alii contumaces, ideoque jejuni; alii morigeri, ideoque admissi. Tu vero mihi hinc mentem transfer, etc. Beati ergo qui nunc esuriunt et sitiunt justitiam, quia tunc saturabuntur, cœna regia epulantes, et vitæ panem participant, novique calicis lætitiâ. Quarum rerum symbola ante passionem peragens Servator: *Non bibam*, inquit, *amodo ex hoc genimine vitis usque in diem illum, quo illud vobiscum novum bibam in regno Patris mei* ²⁹. Plena est bonarum rerum mensa, qua vescuntur ii quibuscum fœdus disposuit, propterea quod secum in tentationibus permanserint, ut manducent ac bibant in mensa ejus, pane cœlesti animarum sanctarum nutritore pasti, vinumque novi geniminis veræ vitis participantes, quam ipse omnium Deus ac pater excolens, novum ex ipsa fructum dignis propinabit.

Ἐν τῷ ἐπιπέδῳ καὶ πίνωσιν ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτοῦ, ἄρτι μὲν οὐρανίῳ ψυχῶν ἁγίων θρησκευτικῶν τραφησόμενοι, οἶνον δὲ τοῦ καινοῦ γεννήματος τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου μεταληψόμενοι, ἦν αὐτὸς ὁ τῶν ὄλων θεὸς καὶ Πατὴρ γεωργῶν τὸ καινὸν ἐξ αὐτῆς γέννημα τοῖς τότε ἀξίοις παρέξει.

²⁹ *Quod si in te peccaverit frater tuus.*

Hic vult eos, qui injuriis lacessiti fuerunt, erga

²⁹ Matth. xxvi, 29. ³¹ Luc. xvii, 3.

ἢ φήσασα ὅτι· Οὐδέεις τῶν ἀνδρῶν ἐκεῖνων τῶν κεκλημένων, καὶ διὰ τὰς βιωτικὰς ἀσχολίας παραιτησαμένων, γεύσεται! μου τοῦ δείπνου· ἐτέρους δ' ἀντὶ τούτων τοὺς μὴ περιπεπλεγμένους ταῖς τοῦ βίου πραγματίαις, καταξιοθῆσθαι φησι τοῦ μακαρίου δείπνου, πτωχοῦς τινὰς καὶ τυφλοὺς καὶ ἀναπήρους, τοὺς μηδαμῶς παραιτησαμένους τὴν κλήσιν, διὰ τὸ μῆτε ἀγοράζειν, μῆτε πιπράσκειν, μῆτε γάμμισχολάζειν, μῆθ' ὑφ' ἐτέρων τινῶν τοιούτων περιέλκεσθαι, προθύμως δὲ καὶ ἐτοιμῶς καταδέχεσθαι τὴν χάριν· οὗς ὁ καλέσας πρῶτον μὲν ὑγιεῖς καταστήσει, οἷός τε ὦν βραδίως πάσῃ νόσον καὶ πάσαν μαλακίαν θεραπεύειν· ἔπειτα, etc. (ut col. 573). Ὡν ἀπάντων ἐστέρησαν ἑαυτοὺς οἱ παραιτησάμενοι, τῆς Ἰουδαίων συναγωγῆς οἱ ἄρχοντες· μεθ' οὗς ἡ πλειὸς ὑπήκουσεν, ὡς πλατείας πόλεως τῆ κατὰ νόμον πολιτεία ζωσα. — Τάχα δὲ διὰ τούτων τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἠνίττετο, τῷ αὐτοῦ λόγῳ προσεῖναι μέλλοντας. Τοιοῦτοι δὲ ὑπῆρχον οἱ πρὶν εἰδωλολάτραι ὑπὸ δαιμόνων πονηρῶν τὰς ψυχὰς λελωθημένοι· οὗς ἀκολούθως τῆ ἐπαγγελίᾳ ὑποδεξάμενος ὁ ἐστιάτωρ, πρῶτα μὲν σώους καὶ ὑγιεῖς ἀποκαταστήσει, ἀνοίξας τυφλῶν ὀφθαλμοὺς, πάσῃν τε νόσον καὶ πάσαν μαλακίαν τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἰασάμενος· ἔπειτα τὸ πνευματικὸν αὐτοῖς παραθήσει δείπνον. Πρῶτοι μὲν οὖν ἐκλήθησαν οἱ ἐκ περιτομῆς, οἱ καὶ τὴν χάριν καθύδριον· δεῦτεροι δὲ μετ' ἐκείνων οἱ ἐκ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, οἱ πρὶν τὰς διανοίας τυφλοὶ καὶ ἀνάπηροι· καὶ χωλοὶ καὶ κωφοί, οἱ καὶ προθύμως ὑπήκουσαν· εἶεν δ' ἂν ἐν πλατείας μὲν οἱ τὴν εὐρύχωρον τῆς ἀπωλείας ὁδὸν βαδίζοντες, καὶ βιούντες ἀνευ διδαχῆς καὶ δογμάτων· ἐν δὲ ρύμαις, οἱ συστέλλοντες τὴν κακίαν οἷα δήποτε προφάσει· οἱ δὲ λοιποὶ, οἱ ἐξ ἐσχάτων ἀπὸ τῶν ὁδῶν καὶ φραγμῶν καλούμενοι τρίτοι, αἱ ἐν ἄδου ψυχαί· πολλὰ γὰρ ὁδοὶ τῶν ἐξεληθόντων τὸν βίον τοῦτον· αἱς ἐκήρυξε μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τοῦ σώματος ὁ Σωτὴρ· φιλανθρωπῶς δ' ἀνάγκην προσάγει τοῖς οὐκέτι αὐτεξουσίοις. Τοιοῦτον μὲν δὴ τὸ δείπνον, ὅπερ ἐνταῦθα τοῖς δαιτυμόσιν ἡτοίμασται· καὶ τοιοῦτοί τινες οἱ καλούμενοι, οἱ μὲν ἀπειθεῖς, καὶ διὰ τοῦτο ἀπομομένους ἄγευστοι· οἱ δὲ εὐπειθεῖς, καὶ διὰ τοῦτο προλαμβανόμενοι. Σὺ δὲ μοι ἐντεῦθεν μετὰ τὴν διανοίαν, etc. (ut col. 572). Μακάριοι γοῦν· οἱ νῦν πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι τότε χορτασθήσονται, τοῦ δείπνου τοῦ βασιλικοῦ ἐμφορούμενοι καὶ μεταλαμβάνοντες τοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς, καὶ τῆς εὐφροσύνης τοῦ καινοῦ ποτηρίου. Ὡν τὰ σύμβολα ἐπιτελῶν πρὸ τοῦ πάθους ὁ Σωτὴρ, Οὐ μὴ πίω, ἔφη, ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρὸς ἐμοῦ· πλήρης ἀγαθῶν τράπεζα, ἧς μεταλήψονται οἱς τὴν διαθήκην διέθετο. διὰ τὸ μεμενηχέναί μετ' αὐτοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς.

Ἐὰν δὲ ἀμαρτή εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου.

Ἐνταῦθα τοὺς ἐν προκοπῇ γενομένους συγχωρη-

τικούς εἶναι τοῖς πταιήσασιν βούλεται, θεραπεύων δὲ τὴν νόσον ἐν αὐτοῖς πολλὰκις ἐμφυομένην, ἐκκόπτων τὴν κατὰ τῶν πταιόντων ἀποτομήν. Κατεπαίρεσθαι γοῦν εἰώθαμεν, ὡς μήτε παρακλήσεις τῶν ἡμαρτηκότων, μήτε τῶν ὑπὲρ αὐτῶν πρεσβευόντων ἱκετηρίας παραδέχεσθαι· μηδὲ μὴν ὑπολογίζεσθαι ὅσα δὴ καὶ οὗτοι οἱ ἄνθρωποι πταίνοντες συγγνώμης τῆς παρὰ τοῦ μεγάλου κριτοῦ δεόμεθα. Εἰκότως οὖν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ τῇ παραβολῇ κέχρηται, ἐν ἣ ὀφείλεται ἰσάγονται, ὁ μὲν μυρία τάλαντα ὄφειλων, ἃ καὶ ὀφείθη αὐτῷ προσπεσόντι· ὁ δὲ ἑκατὸν δηνάρια, ἐφ' ἧς ἀπεπνίγετο παρὰ τοῦ ἀφένοντος τὰ πολλὰ ἐκεῖνα τάλαντα. Δι' ἧς διδάσκει, ὅτι μὴ ἄλλως τυχεῖν δυνατὸν ἐστὶ τῆς βασιλείας, κἂν πολλὰ τις κατορθώσῃ, μὴ τὸν ἀγαθὸν Θεὸν μιμησάμενος κατὰ τὸ ἀμνησίσκαον· ἐπειδὴ περ ἡ βασιλεία, κρίσει τοὺς ἀξίους παραδεχόμενήν, τοὺς μὴ συγχωρητικούς καὶ τὸν ἀγαθὸν τῶν ὄλων κριτὴν κατὰ τοῦτο μιμουμένους οὐ παραδέχεται. Οὐ γὰρ ἂν ἔχει τις εἰπεῖν τοσαῦτά τινα πεπλημμεληθέναι εἰς ἑαυτὸν, ὅσα περ αὐτὸς τὸν πάντα χρόνον τῆς αὐτοῦ ζωῆς παρὰ τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ πράξας ὀφειλέτης ἐστί· ποτὲ μὲν γὰρ διὰ τοῦ λόγου πταίομεν, ποτὲ δὲ δι' αἰσχυρῶν καὶ πονηρῶν ἐπιθυμημάτων τε καὶ πράξεων. Πλὴν ὅμως τοσαῦτα πταίνοντες, οὐκ ἀπογινώσκουραν τὰς παρὰ τῷ Θεῷ ἐλπίδας, διὰ τὸ φιλόνηθρον καὶ ἀνεσίκαον ἐλεημονικὸν τε καὶ συγχωρητικὸν τοῦ Θεοῦ. Οὐκοῦν ἔπεται τῷ αὐτῷ μέτρῳ, καὶ ἡμᾶς μετρεῖν τοῖς εἰς ἡμᾶς ἀμαρτάνουσι· μηδὲ κατὰ τὸν Πέτρον ἀκριβολογεῖσθαι τῇ φιλόνηθρῳ, καὶ μέχρις ἑβδόμου ἀριθμοῦ τοῖς εἰς ἡμᾶς ἡμαρτηκόσι συγχωρεῖν· κατὰ δὲ τὸν συμπαθεῖ καὶ ἐλεήμονα Σωτῆρα μέχρι τοῦ ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ· οὐ πάντως τὰ τοσαῦτα περιεργαζομένους ἀμαρτήματα, καὶ ὡς περ ἰναγραφὴν αὐτῶν ποιουμένους καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἐκ δὲ τούτου τὸ ἀπερίοριστον διδασκομένους. Πυθόμενον γὰρ τοῦ Πέτρον ἐπὶ πόσοις τοῖς εἰς ἡμᾶς ἀμαρτανόμοις συγχωρεῖν δεοί, καὶ ἀριθμὸν ὀρίσαντος τὸν ἕως ἑπτάκις, ὁ Σωτῆρ τὸν ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ εἰσήγαγε, καθ' ὃν δεῖ καὶ ἡμᾶς ἀρτεῖναι, εἰδότας καὶ πεπεισμένους, ὡς ἔσται καιρὸς καθ' ὃν συναρθῆσεται πρὸς ἡμᾶς λόγος ὑπὸ τοῦ πάντων κριτοῦ τε καὶ βασιλέως, ἐπειδὴν οἱ πάντες παραστῶμεν τῷ βήματι αὐτοῦ, ὅτε ὃ μέτρῳ μετροῦμεν, ἀντιμετρηθῆσεται ἡμῖν. Ὁ μὲν γὰρ μέγας βασιλεὺς ἐντεῦθεν ἤδη πᾶσιν ἡμῖν τοῖς χρεωφειλέταις πολλῶν τάλαντων κατὰ τὸ πρέπον αὐτοῦ τῇ φιλόνηθρῳ τὸ πᾶν ἀνήκε χρέος, δούς ἄφεσιν ἀμαρτημάτων καὶ ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον· ἡμεῖς δ' ἐπὶ βραχείσι πταισμάσι τοὺς συνδούλους ἀποπνίγομεν, καὶ παρακαλοῦμενοι οὐ συγχωροῦμεν τὰ εἰς ἡμᾶς ἐπταισμένα, μὴ ἐπιμετροῦντες τὰ ἴσα οἷς παρὰ Θεοῦ τετυχήκαμεν τοῖς ἡμετέροις οἰκέταις. Εὐλόγως οὖν ἀγανάκτησις καθ' ἡμῶν ἐξενεχθήσεται· καὶ ὁ τὴν πᾶσαν ἡμῖν ὀφειλὴν ἀφελὲς Δεσπότης οὐκέτι· ἀφήσει ἡμῖν· ἀλλ' ὃ μέτρῳ μεμετρήκαμεν ἀσυμπαθεῖ καὶ ἀνελεεῖ καὶ ἀποτόμῳ, ἐπιμετρήσει ἡμῖν καὶ τὸν ἐξ ἡμῶν κατὰ τῶν ἡμετέρων συνδούλων ὅρον καθ' ἡμῶν ἐπαρτήσῃ. Ἐφεύ-

A offensores suos indulgentiam expromere : sanaque dirum morbum sæpenumero illorum animis inna-scentem, atque odium quo sibi maleficos prosequuntur resecat. Quippe aden exacerbari solemus, ut neque peccantium obtestationes, neque supplices intercessorum preces admittamus, neque reputemus quanta et nos humanæ conditionis peccata ignosci nobis a magno iudice egeamus. Aptè igitur apud Matthæum ²² parabola Servator utitur, in qua debitores introducuntur quorum alter decem millia talentorum debebat, quæ ipsi supplici condonata fuere; alter autem centum denarios, quorum causa suffocabatur ab eo, cui tantus ille talentorum numerus remissus fuerat. Quia parabola docet, haud licere regnum adipisci, quanquam alioqui multa recte aliquis fecerit, nisi Dei bonitatem injuriarum oblivione imitetur. Nam regnum quod non nisi iudicio probatos recipit, alienis a clementia neque omnium iudicem hac virtute imitantibus haudquam patet. Neque enim quempiam tanta in nos peccasse affirmabimus, quanta nosmet per universæ vitæ tempus adversus Dei voluntatem patravimus, ideoque debitores evasimus. Nam modo sermone offendimus, modo turpibus vitiosisque cupiditatibus atque actibus. Nihilominus qui tanta delinquimus, fiduciam placandi Dei non omittimus, quem benevolum hominibus, patientem ac misericordem veniæque primum scimus. Consentaneum est igitur ut eadem mensura iis, quorum offensæ in nos existiterunt, largiamur : neque, ut olim Petrus ²³, minuta benevolentia simus, neque injuriarum remissionem septenario numero coarctemus; imo vero septuagies septies cum clemente misericordique Servatore parcamus. Quare offensas ne sedulo ventilemus, neque harum veluti commentarium in dies conficiamus. Nunc enim indulgentiam sine fine docemur. Etenim interrogante Petro quoties peccantibus adversus nos indulgere oporteret, numerumque septenarium desinente, Servator usque ad septuagies septies produxit veniæ dandæ a nobis numerum; probe nimirum consciis, tempus affore quo rationes nobiscum ponentur ab universali iudice ac rege, cum omnes ante ejus tribunal constituemur, et qua mensura mensi fuerimus, remetietur nobis. Etenim nunc magnus rex cunctis nobis multorum talentorum debitoribus, prout suam clementiam decebat, debitum remisit, dans peccatis veniam, delensque scriptum contra nos chirographum : nos autem leves ob culpas conservos suffocamus, atque obsecrati minime remittimus quæ in nos peccata fuerint; familiaribus nostris haud paria facientes iis, quæ nos a Deo consecuti sumus. Merito itaque nobis irascetur is qui omne debitum nobis condonaverat Dominus : neque jam nobis parcat; sed qua mensura mensi fuerimus, dura videlicet, immisericorde et aspera, eadem nobis retribuet; latamque a nobis adversus conservos no-

²² Matth. xviii, 24. ²³ ibid., 21.

stros sententiam, de nobismet pariter dicit. Secus vero licet cuique bonæ sententiæ genus sibi apud illud tribunal comparare, si ipse antea sit beuignus, et alienis contra se peccatis indulgeat.

²⁴ *Et dicent vobis : Ecce hic, vel ecce illic.*

Hæc secundum Matthæum dicta sunt de Hierosolymorum excidio. Quare illic addebatur : *Tunc qui in Judæa sunt, fugiant ad montes* ²⁵. Verumtamen hic de Antichristi temporibus Servator proloquitur ; ideoque verba illa non adjunguntur.

²⁶ *Primum oportet illum multa pati.*

His verbis futuram quoque aliquando apostasiam innuit dum ait : Primum oportet illum multa pati, et reprobari a generatione hac, nempe hominum. Nam repulsum atque improbatum iri Evangelium ejus, populumque ejusdem magnopere afflictum iri, vaticinatus est ; sive in consecutis deinde persecutionibus, quibus furentibus sexcenta ipse Servator passus est, maledictis hominum appetitus ; sive Ecclesia ejus atque doctrina cum exagitaretur atque oppugnaretur ; sive in universi consummatione, cum Evangelium ejus omnino improbabitur, atque ex hominum cœtu exterminabitur.

²⁷ *Et sicut accidit Noachi temporibus, etc.*

Sic igitur repulso, uti dictum est, per apostasiam sermone evangelico, more malorum quæ diluvii tempore contigerunt, impiis, inquit, hominibus exitium superveniet. Et quidem sicut omnes tunc perierunt, exceptis duntaxat qui cum Noacho in arca constiterant ; ita in Domini adventu, scelesti homines per apostasiam tempus luxuria et ebrietatibus et nuptiis et cæteris vitæ voluptatibus occupati, ea ratione peribunt qua illi Noachi ætate diluvio submersi. Ne quis autem existimaret hos quoque aquis obrutum iri, necesse fuit Loti exemplum commemorare ; *Sicut, inquit, Loti tempore edebant et bibebant, et reliqua : Porro die qua Lotus Sodomis egressus est, ignis cælo pluit cunctosque incolas perdidit. Hujusmodi, inquit, dies erit qua Filius hominis revelabitur* ²⁸. Quibus verbis mystice admodum ac terribiliter docet, fore ut igne ac sulfure cælis misso impios omnes ira Dei corripiat. Idcirco impios hanc diem adesse orantes prophetica vox increpat dicens : *Væ desiderantibus diem Domini ! Cur ? Vobis hæc dies, tenebræ et non lux, dies tenebrarum et caliginis, dies calamitatis et exterminii* ²⁹. Sedulo autem Servator hic quoque cavit, quominus diceret ignem et sulfur antea cælo pluisse in impios Sodomorum cives, quam Lotus egressus eorum cœtu separaretur. Sic diluvium neque inundavit, neque nersit universos orbis incolas, priusquam Noachus in arcam introiret. Ita prorsus in mundi consummatione haud ante eventurum peruentium impiorum diluvium ait, quam in cælesti arca congregentur incolæ quicumque tunc pii homines erunt, prorsus ut Noachi exemplum reno-

ροι δὲ τις ἐαυτῶ μέθοδον ἀγαθῆς ἀποφάσεως τῆς ἐπὶ τοῦ δικαιοτηρίου ἐξενηχοσημένης, εἰ τρολαδῶν γενοίτο φιλόανθρωπος καὶ τῶν εἰς αὐτὸν ἀμαρτανομένων συγχωρητικὸς.

Καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν · Ἰδοὺ ὧδε, ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ.

Ταῦτα κατὰ μὲν τὸν Ματθαῖον ἐλέγετο περὶ τῆς ἐρημώσεως Ἱερουσαλὴμ (66) · διὸ καὶ προσέκειτο · *Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη* · ἐνταῦθα δὲ περὶ τῶν καιρῶν τοῦ Ἀντιχρίστου προλέγει · διὸ οὐ πρόσκειται τοῦτο.

Πρῶτον δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν

Αἰνύττεται δὲ καὶ ἐν τούτοις τὴν ποτε γενησομένην ἀποστασίαν εἰπὼν · Πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, δηλονότι τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀποδληθῆναι γὰρ καὶ ἀποδοκιμασθῆναι τὸν περὶ αὐτοῦ λόγον, πολλά τε παθεῖν τὸν αὐτοῦ λαόν, ἐθέσπισεν · εἴτε ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα διωγμοῖς, καθ' οὓς μυρία πέπονθεν αὐτός τε βλασφημούμενος ὁ Σωτὴρ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, ἢ τε Ἐκκλησία αὐτοῦ καὶ ὁ λόγος ἐλαυνόμενος καὶ πολεμούμενος · εἴτε πρὸς τῷ πάντων τέλει, καθ' ὃ ἀποδοκιμασθήσεται ἅμπαν ἀποδληθεὶς ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων γενεᾶς.

Καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, κ. τ. λ.

Οὕτω τοίνυν, ὡς εἴρηται, ἐκκληθέντος διὰ τὴν ἀποστασίαν τοῦ λόγου τοῦ εὐαγγελικοῦ, κατὰ τὴν ὁμολωσιν τῶν ἐπὶ τοῦ κατακλισμοῦ συμβεδηκότων, ὁ κατὰ τῶν ἀσεβῶν θιερός ἐπιστήσεται, φησί. Ἄλλ' ὡς τότε πάντας μὲν ἀπώλεσεν, οὐ μὴν καὶ τοὺς συνηγμένους ἕμα τῷ Νῶε ἐν τῇ κιβωτῷ, οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας οἱ μὲν ἀσεβεῖς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀποστασίας τρυφαίς καὶ μέθαις καὶ γάμοις καὶ ταῖς τοῦ βίου ἡδοναῖς κατατριβόμενοι ὁμολωσὶ τοῖς ἐπὶ τοῦ Νῶε κατακλισθέντες ἀπολοῦνται. Ἐπεὶ δὲ τοῦ μὴ τινα νομίσαι δι' ὕδατος καὶ τούτους κατακλισθῆσθαι, ἀναγκαίως τῷ ἐπὶ τοῦ Λὼτ κέρρηται παραδείγματι, καθὼς ἐγένετο, λέγων, ἐν ταῖς ἡμέραις Λὼτ, ἦσθιον, ἐπιτρον, καὶ τὰ ἐξῆς · *Ἡ δὲ ἡμέρα ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων ἐβρεξε πῦρ ἀπ' οὐρανοῦ καὶ ἀπώλεσε πάντας. Κατὰ τὰ αὐτὰ ἔσται ἢ ἡμέρα ὁ γῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται · σφόδρα ἀπόρρητος καὶ φοβερῶς διδάσκων ὅτι πυρὶ καὶ θεῖῳ ἀπ' οὐρανοῦ καταπεμπομένῳ τοὺς ἀσεβεῖς πάντας ἢ ὀργῇ μετελεύσεται · διὸ τοῖς μὲν ἡμέραν ταύτην ἐπιστῆναι εὐχόμενος ἀσεβέσιν ἢ προφητικῇ φωνῇ ἐπανατίθεται λέγουσα · *Οὐαὶ οἱ ἐπιθυμοῦντες τὴν ἡμέραν Κυρίου ! Ἰρα τῆς ; Ὑμῖν αὕτη ἔσται σκότος, καὶ οὐ φῶς, ἡμέρα σκότους καὶ γρόβου, ἡμέρα ταλαιπωρίας καὶ ἀφανισμοῦ. Σφόδρα δὲ ἀκριβῶς καὶ ἐνταῦθα ἐτήρησεν ὁ Σωτὴρ οὐ πρότερον τὸ πῦρ εἰπὼν ἀπ' οὐρανοῦ καὶ τὸ θεῖον κατελελυθέναι ἐπὶ τοὺς ἐν Σοδόμοις ἀσεβεῖς, ἢ τὸν Λὼτ ἐξελεθεῖν, καὶ χωρισθῆναι ἐξ αὐτῶν. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ κατακλισμοῦ οὐ πρότερον ἐπέληθεν οὗτος καὶ πάντας ἀπώλεσε τοὺς κατὰ γῆν οἰκοῦντας, ἢ τὸν Νῶε εἰσελεθεῖν εἰς τὴν κιβωτόν. Κατὰ τὰ αὐτὰ τοίνυν καὶ ἐπὶ**

²⁴ Luc. xvii, 23. ²⁵ Matth. xxiv, 16. ²⁶ Luc. xvii, 25. ²⁷ ibid. 26. ²⁸ Luc. xvii, 28-30. ²⁹ Amos v, 18. (66) Confer Theophanix fragmentum x, col. 655.

τῆς συντελείας οὐ πρότερον ἔσσεσθαι τὸν κατακλυσμὸν τῆς ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν φησιν, ἢ συναχθῆναι εἰς τὴν ἐπουράνιον τοῦ Θεοῦ κιβωτὸν, καὶ διασωθῆναι τοὺς τότε εὐρεθησομένους τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπους, κατὰ τὸ παράδειγμα τὸ ἐπὶ τοῦ Νῶε· οἷς καὶ λεχθήσεται κατὰ κἀρὸν τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο· *Βάδιζε, λαός μου, εἰσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ τὰ ἔξῃς, ἕως οὗ παρέλθοι ἡ ὄργη Κυρίου*· ὡσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ Λῶτ ἐποίησεν, ἵνα μὴ οἱ δίκαιοι συναπώλωνται τοῖς ἀσεβέσιν· οὕτως καὶ ἐπὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος οὐ πρότερον αὕτη ἔσται, ἢ πάντας τοὺς ἐπὶ γῆς δικαίους καὶ θεοσεβεῖς ἀφορισθῆναι τῶν ἀσεβῶν, καὶ συναχθῆναι εἰς τὴν ἐπουράνιον τοῦ Θεοῦ κιβωτὸν· εὐρισκομένου, πάντων δὲ ἀθέων ἀσεβῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντιχρίστου γεγονότων, τῆς τε ἀποστασίας καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης κρατησάσης, ἢ τοῦ Θεοῦ ὄργῃ τοὺς ἀσεβεῖς μετελεύσεται.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὅς ἂν ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, κ. τ. λ.

Σημαίνει δὲ διὰ τοῦτων τὸν κατὰ τῶν θεοσεβῶν ἐπενεχθῆσόμενον διωγμὸν ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τῆς ἀπωλείας. Ἡμέραν δὲ ἐκείνην ὀνομάζει τὸν χρόνον τὸν πρὸ τῆς συντελείας, ἐν ᾧ φησιν· *Ὁ ψεύγων μὴ ἐπιστρέψτω, μηδὲ μιμητὴς γινέσθω τῆς γυναικὸς Λῶτ, ἥτις μετὰ τὸ φυγεῖν καὶ ἔξω γενέσθαι τῆς Σοδομιτῶν χώρας, στραφεῖσα εἰς τὰ ὀπίσω, ἀπενεκρώθη, στήλη ἀλὸς γενομένη*. Ἀφειδεῖν γὰρ τότε προσήκει οὐχ ὑπαρχόντων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς τε καὶ ψυχῆς τοὺς ἐν μέτῳ τῆς ἀποστασίας καταληφθησομένους, μήποτε, βουλθηθέντες τῆς ἑαυτῶν περιποίησθαι προσκαιροῦ ζωῆς, σὺν ταύτῃ καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀπολέσειαν, τῇ ἀποστασίᾳ ἑαυτοὺς παραδόντες.

Ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς, κ. τ. λ.

Σφῶδρα δὲ θαυμαστῶς τὸν τῆς ἀποστασίας καιρὸν καὶ τὴν στέρησιν τοῦ νοεροῦ λογικοῦ φωτὸς νύκτα ὀνόμασε· νυκτὸς γὰρ καὶ σκότους χεῖρων ἢ τότε τῶν ἀνθρώπων ἔσται κατάστασις διὰ τὴν ἐπικρατήσαν αὐτῶν ἀνοίαν τε καὶ πλάνην. Διὸ φησι· *Λέγω ὑμῖν· Δύο ἔσονται ἐπὶ κλίνης καὶ δύο ἐπὶ μυλῶνος, εἰς παραλαμβάνομενος ὡς ἀλλότριος τῆς ὄργῆς, καὶ εἰς ἀριέμενος, ὥστε τῇ ὄργῃ παραδοθησόμενος, ὁ θησαυριστὰς ἑαυτῷ ὄργῃ ἐν ἡμέρᾳ ὄργῆς*· δι' ὧν παρίσται τὸν χωρισμὸν τῶν ἁγίων καὶ θεοφιλῶν ψυχῶν τὸν ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν. Ἴνα γὰρ μὴ ἀδιακρίτως ἐπελθοῦσα ἡ ὄργῃ καὶ τῶν δικαίων παραλήφεται, προλαβὼν ὁ Θεὸς ὡσπερ τὸν Λῶτ προεξήγαγε τῆς Σοδόμων καταστροφῆς. Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ πρὸ τῆς συντελείας, πρὶν ἐπελθεῖν τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν ὄργῃν, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶσιν οἱ δίκαιοι, χωρισμὸς ἔσται τῶν θεοφιλῶν ψυχῶν, ἀγγέλων αὐτὰς διαχωριζόντων καὶ παραληφόμενων· ὥστε ἐν μιᾷ στρωμνῇ δυοῖν κατακειμένων ἕνα μὲν τὸν τοῦ Θεοῦ ἄξιον παραλαμβάνεσθαι, τὸν δὲ ἕτερον καταλείπεσθαι, ὡς ἄξιον τῆς τότε καταληφόμενης τοῦ ἀσεβεῖς ὄργῆς. Καὶ ἐπὶ τῶν ὑφ' ἐνὶ μυλῶνι ἀληθουσῶν, ὁ αὐτὸς λόγος ἔσται. Ἀληθούσας δὲ ὀνόμασε τὰς τὸν εὐτελεῖ καὶ

A veter. Quibus etiam commode dicetur propheticum illud : *Vade, popule meus, intra in cubiculum tuum, et relinqua; donec transeat indignatio Domini*³⁰ : ceu Loto accidit, ne boni cum improbis morte irreliantur. Ita sæculi consummatio non ante eveniet, quam iusti quotquot in orbe erunt ac religiosi ab improbis discernantur, atque in cœlesti Dei arca concludantur. Tunc enim nemine iam inter homines justo superstite, sed irreligiosis omnibus atque scelestis sub Antichristi vexillo degentibus, atque apostasia toto orbe diffusa, ira demum Dei plenos sceleribus homines invadet.

οὕτω γὰρ μηκέτι μηδενὸς δικαίου ἐν ἀνθρώποις ἄντιχρίστου γεγονότων, τῆς τε ἀποστασίας καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης μετελεύσεται.

B ³¹ *Quicumque illa die fuerit in tecto, etc.*

Hoc dicto significat persecutionem quam adversus bonos concitabit perditionis filius. Diei vero illius nomine appellat tempus, quod consummationem proxime præcedet; quo tempore, ait, nemo respiciat, neque Loti uxorem imitetur, quæ in fuga postquam Sodomitarum fines excesserat, cum respicere voluisset, in mortem incidit, statua salis effecta. Prodigos enim tunc esse oportet non rei familiaris tantummodo, verum etiam vitæ suæ animæque (67), eos qui in apostasiæ ætatem incurrent; ne dum animam suam conservare temporaliique vitæ parcere student, hanc simul et æternam vitam amittant, dum se apostasiæ victos permittunt.

³² *Illā nocte duo erunt in lecto uno, etc.*

Mirifice admodum apostasiæ tempus ac rationalis orbitatem luminis noctem appellavit. Nocte enim tenebrisque deteriora erunt tunc hominum ingenia propter offusam iis amentiam atque errorem. Quare ait : Dico vobis : Duo erunt in lecto, et duo in pistrino; unus assumendus, quia iræ immerens; alter relinquendus, utpote ultrici iræ obnoxius, qui sibi videlicet iram thesaurizavit in diem iræ. Quamobrem sistit sanctarum Deoque chararum animarum ab improbis divisionem. Etenim ne temere superveniens ultio justos quoque homines corripere, dedit inature operam Deus ut Lotum Sodomorum exitio subduceret. Similiter impendente consummatione, priusquam impios ultio invadat, ne cum mundo iusti damnentur, discrimen fiet animarum Deo chararum, angelis eas dividendibus atque assummentibus : ita ut e duobus in eodem lecto jacentibus, unus dignus assumatur, alter derelinquatur, utpote ultionis quæ tunc de impiis sumetur merens. Idemque accidet duabus quoque in pistrino commolentibus. Molentes autem dicit feminas, ut significet vilis, pauperrimæ atque infimæ conditionis homines. Jacentes autem in lectis dicit, pro libera-

³⁰ Isa. xxvi, 20. ³¹ Luc. xvii, 31. ³² Luc. xvii, 34.

(67) Quo sensu animæ quoque suæ prodigus aliquis esse possit, videsis apud Eusebium in nostris *Theophaniæ* fragmentis, col. 671.

lis et lautæ vitæ mortalibus. Hanc ipsam locutionem habet Moysis Scriptura, ubi dicitur perventura vindicta a Pharaonis primogenito usque ad molentem pinsentemque In pistrino. Extremi enim humanæ conditionis termini, opulentus videlicet, et humilis atque abjectus, his verbis attinguntur. Sic nunc quoque duos in lecto uno memoravit Scriptura, ut liberalis vitæ homines innueret; quorum unus assumetur, qui Dei electione dignus; alter relinquetur, qui pœnæ est affinis. Similiter molentes duæ intelliguntur quæ inter homines obscuram et pauperem vitam agitant: quarum item quæ justa est, assumetur, altera relinquetur.

²² *Dicunt ei: Ubinam, Domine? Qui respondit: Ubi fuerit corpus, illuc congregabuntur et aquilæ.*

Sciscitantibus discipulis: *Ubinam, Domine?* volentibusque cognoscere, ubinam alter ex illis non assumptis relinquetur: *Ubi*, inquit, *fuerit corpus*, vel *cadaver*, ut ait Matthæus, *illuc congregabuntur et aquilæ*²³: ex avibus nescio quibus cadaverum voracibus principes hujus sæculi ducta comparatione significans, qui sanctos Dei tunc persequuntur: quibus uno in loco coactis, eodem pariter compelletur ille qui indignus delectu est. Est autem jacentium in lecto, alter; vel molentium, una: qui etiam tradentur congregatis adversum ipsos aquilis. Aquilas vero, Hierosolymorum quoque obsessores propheticus sermo appellavit; veluti cum Nabuchodonosorum dicit *grandem et magnarum alarum aquilam*²⁴. Nisi forte alio sensu vindices nutritricesque potestates, quæ impios invadent, his verbis denotantur: quibus ne forte tradamur, monet deinde Servator ut precibus operam demus.

²⁵ *Judex quidam erat, qui Deum non timebat.*

Addit etiam parabolam de judice iniquitatis, quo confirmet orandum semper nullaque ignavia cessandum. Quod autem ait²⁶: Num Filius hominis, cum venerit, fidem in orbe inveniet? defectum fidei futurum ostendit, ita ut nemo fidelis supersit, aut vix rarus aliquis, circa secundæ ejus manifestationis ætatem. Id porro apostatici temporis magnum signum erit, cum raro occurreret qui fidem retineat: imo vero ne unus quidem fortasse erit, propterea quod alii assumpti fuerint, alii relictis, aquilis nempe tradendi. Sic ergo deleta inter homines fide, ipse superveniet, sanctos suos: qui ab impiis leto dediti fuerint, vindicaturus. Brevi autem ultionem patrabit, propterea quod hi diu noctuque ad eum clamant. Et quidem ut ad se clament, docuit eos per parabolam de judice iniquitatis.

²⁷ *Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum, et reverti.*

En quæ in hac parabola edocemur: futurum sci-

πενιχρὸν καὶ ἔσχατον ἐν ἀνθρώποις διαντλούσας βίον ἐπὶ κλίνης δὲ τοὺς τὸν ἐλευθερον καὶ ἀνετον βίον μεταεργομένους. Τοῦτο δὲ παραστήσει ἡ Μωϋσέως γραφὴ ἐν ἧ φησιν ὁ λόγος ἤξειν τὴν ὄργην ἀπὸ πρωτοτόκου Φαραῶν, καὶ ἕως τῆς ἀληθούσης καὶ πεσοῦσης ἐν τῷ μυλῶνι. Τὰ γὰρ ἄκρα τῶν κατ' ἀνθρώπους βίων, τοῦ τε ἐνδόξου τοῦ ἀπερρίμμενου καὶ ἐσχάτου, διὰ τούτων ὁ λόγος παρέστησεν· οὕτως οὖν καὶ ἐνταῦθα δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς εἰσῆγαγε, τοὺς τὴν ἐλευθεραν ζωὴν μετιόντας αἰνιζάμενος· ὁ εἰς παραληφθήσεται, ὁ ἀξιος τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκλογῆς· ὁ δὲ ἕτερος ἀφεθήσεται, δηλονότι ὁ τῆς ὄργης οἰκείος· ὡσαύτως δύο ἀληθούσαι εἶεν ἂν αἱ ἐν ἀνθρώποις τὸν ἀτιμον καὶ πενιχρὸν βίον μετιούσαι· ὧν πάλιν ἡ κρείττων παραληφθήσεται, ἡ δὲ ἕτερα ἀφεθήσεται.

^B *Λέγουσιν αὐτῷ· Ποῦ, Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· Ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί.*

Ἐρωτησάντων τῶν μαθητῶν· Κύριε, ποῦ; καὶ βουληθέντων μαθεῖν ποῦ καταλειφθήσεται ὁ ἕτερος τῶν (μὴ) παραληφθέντων· Ὅπου, φησὶ, τὸ σῶμα, ἢ τὸ πνεῦμα κατὰ Ματθαῖον, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί· ὡς περ οἰωνοὺς τινας νεκροβόρους, τοὺς ἀρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου αἰνιζάμενος, τοὺς τότε διώκοντας τοὺς ἁγίους τοῦ Θεοῦ· ὧν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναχθέντων, ἐκεῖ καὶ παρ' αὐτοῖς συναχθήσεται ὁ ἀνάξιος τῆς παραλήψεως· Ἦν δ' οὗτος τῶν ἐπὶ κλίνης καθευδόντων ὁ ἕτερος· ἢ τῶν ἀληθουσῶν ἡ μία· οἱ καὶ παραδοθήσονται τοῖς ἐπισυναχθεῖσι κατ' αὐτῶν ἀετοῖς. Ἄετοὺς δὲ καὶ τοὺς τῆς Ἰερουσαλήμ πολιορκητὰς ὁ προφητικὸς λόγος ὠνόμασεν· ὡς ὅτε περὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ λέγει· Ὁ ἀετὸς ὁ μέγας ὁ μεγαλοπτερυγός· μή ποτ' οὖν καθ' ἑτέραν διάνοιαν αἱ τιμωρητικαὶ καὶ κολαττικαὶ δυνάμεις, αἱ τοὺς ἀσεβεῖς μετελευσόμεναι, διὰ τῶν ἐνταῦθα λεγομένων ἀετῶν ἐδηλώθησαν· αἷς ἵνα μὴ παραδοθῶμεν, ἐξῆς ὁ Σωτὴρ παραινεῖ εὐχαῖς σχολάζειν.

Κριτὴς τις ἦν τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος.

Ἐπισυνάπτει γοῦν καὶ παραβολὴν τὴν περὶ τοῦ κριτοῦ τῆς ἀδικίας, πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι καὶ μὴ ἐκκακεῖν. Τὸ δὲ εἰπεῖν· Ἄρα ἐλθὼν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εὐρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς; Ἐκλειψὶν δηλοῖ τῆς πίστεως, ὡς μηδένα πιστὸν εὐρεθήσεται, ἢ εἴ· που ἄρα σπάνιον τινα κατὰ τὸν τῆς δευτέρας αὐτοῦ θεοφανείας γρόνον· Ὅπερ μέγα τεκμήριον τυγχάνει τοῦ καιροῦ τῆς ἀποστασίας, ἐν ᾧ σπάνιος ἔσται ὁ εὐρεθησόμενος πιστός· τάχα δὲ οὐδὲ εἷς ἔσται, διὰ τὸ τοὺς μὲν παραληφθήσεσθαι, τοὺς δὲ καταλειφθήσεσθαι τοῖς ἀετοῖς παραδοθησόμενους· οὕτως τε ἐξ ἀνθρώπων ἐκλειπούσης τῆς πίστεως, αὐτὸς λοιπὸν ἐπιστήσεται τὴν ἐκδίχσιν ποιησόμενος τῶν ἁγίων αὐτοῦ τῶν ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν ἀνηρημένων. Ἐν τάχει δὲ ποιήσει τὴν ἐκδίχσιν, διὰ τὸ βοᾶν πρὸς αὐτὸν νυκτὸς καὶ ἡμέρας· βοᾶν δὲ πρὸς αὐτὸν ἐδίδαξε διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ κριτοῦ τῆς ἀδικίας.

Ἀνθρώπος τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν λαθεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι.

Τοσαῦτα διὰ τῆς παραβολῆς διδασκόμεθα, τῆς

²² Luc. xvii, 37. ²³ Matth. xxiv, 28. ²⁴ Ezechi. xviii, 5. ²⁵ Luc. xviii, 2. ²⁶ ibid. 8. ²⁷ Luc. xix, 12.

μᾶλλουσαν αὐτοῦ καὶ μηδέπω παροῦσαν βασιλείαν (68), καὶ αἰσθητὴν ταύτην τινὲς ἐφρατίζοντο, τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανὸν μετέστασιν τε καὶ ἀνάληψιν, τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον αὐτοῦ θεοφάνειαν, τὴν κριτικὴν καὶ τοῦ κατ' ἀξίαν ἐκάστην διανεμητικὴν ἐξουσίαν, τὴν τῶν οἰκείων αὐτοῦ καὶ πιστῶν θεραπευόντων εὐδοκίμῃσιν, τὴν τῶν μὴ τοιοῦτων κατὰ γινωσκῶν, τὴν τῶν πολιτῶν τοῦ βασιλείως κατ' αὐτοῦ συσκευῆν, τὴν μετελευσομένην αὐτοῦ ἐπαξίως ὧν ἔδρασαν δικὴν· ταῦτα γὰρ ὁμοῦ πάντα διὰ τῶν ἐκτεθεισῶν φωνῶν ἐδήλου. Καὶ πρῶτον μὲν ἀνθρώπων αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνόμαζε διὰ τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν, τὴν κατὰ ἀνθρώπων αὐτῷ συστάσαν· ἔπειτα εὐγενῆ, ἀλλ' οὐπω βασιλέα ἑαυτὸν ἐκάλει, διὰ τὸ μηδέπω τῇ βασιλικῇ ἀξίᾳ κατὰ τὴν πρῶτην θεοφάνειαν κεκρήσθαι. Τῆς δ' εὐγενείας αὐτοῦ μάρτυρες οἱ τοῦ γένους καὶ τῆς ἐκ προγόνων διαδοχῆς τὴν ἱστορίαν γραφῆ παραδεδοκότες· ὧν ὁ μὲν τις, τὴν κατὰ ἀνθρώπου εὐγένειαν αὐτοῦ παριστάς, ἔνθεν δὴ ποθεν εὐηγγελίζετο λέγων· *Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ*· εἰθ' ἐξῆς τούτοις τὴν γενεαλογίαν δι' ἐπιδήμων ἀνδρῶν καὶ διὰ βασιλικῶν γένους ἐπ' αὐτὸν κατὰ γινωσκῶν ἴστησιν· ὁ δὲ τὴν ἀνωτάτω καὶ πρὸ πάντων αἰώνων ἐκ Θεοῦ γέννησιν αὐτοῦ διδάσκων, τὴν ἀληθῶς πρῶτην καὶ μόνην εὐγένειαν παρεδίδου λέγων· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο.*

Ἄλλὰ γὰρ οὗτος ὁ πρὸ πάντων αἰώνων Θεὸς Λόγος, γενόμενος ἀνθρώπος εὐγενῆς, καὶ τὸν σὺν ἀνθρώποις διεξελθὼν βίον τὸν ἐμπερόμενον ταῖς περὶ αὐτοῦ εὐαγγελικαῖς γραφαῖς, μετὰ τὴν παρὰ ἀνθρώποις αὐτάρχη διατριβῆν, ἐπανῶν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι. Χώραν δὲ μακρὰν τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανὸν ἄνοδον ἐδήλου (69)· λαβεῖν τε τὴν βασιλείαν αὐτὴν ἐκείνην φησὶν, ἣν ὁ προφήτης Δανιὴλ ἠνείκετο λέγων· *Καὶ ἰδοὺ Υἱὸς ἀνθρώπου ἐπὶ νεφελῶν ἐρχόμενος ἦν· καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία.* Εὐ δὲ καὶ τὸ λαβεῖν εἰρηται· πάντως γὰρ τοῦ Πατρὸς διδόντος ἐλάμβανε, κατὰ τὸ· *Αἰτησαί μου, καὶ δώσω σοι ἔθνη τῆν κληρονομίαν σου*· ἃ δὲ δοθέντα αὐτῷ παρὰ τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ὑποδείξάμενος, αὐθις ἐπανήξει. Διὸ φησι λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι· καὶ ὅπως δὲ ποιήσεται τὴν ἐπάνοδον, ὁ θεὸς Ἀπόστολος διασαφεῖ λέγων· *Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπὸ οὐρανοῦ.* Ἡ δὲ ἀποδημία καὶ τὴν μακροθυμίαν δηλοῖ. Ἐδεῖ δὲ αὐτὸν ἀναγκαίως εἰς τὴν δηλωθεῖσαν μακρὰν χώραν στείλασθαι, καὶ κεῖ γρήνον διατρίψαι· πολλῶν ἕνεκα· ὡς ἀν ἐν τῷ μεταξὺ οἱ αὐτοῦ θεραπεύοντες τῆς ἑαυτῶν ἐργασίας τὴν ἔοικεμένην ὄψιν.

licet Christi nondumque praesens regnum, quamquam id sensibile nonnulli temere opinabantur; translationem e terra in caelum, id est assumptionem; secundam ejus gloriosam manifestationem; judicariam et suum cuique jus reddentem potestatem; familiarium suorum fideliumque servorum collocationem; eorum qui secus se gesserint condemnationem; civium in regem suum conspirationem et condignam factis poenam: haec enim simul omnia praedictis verbis significabat. Et primo quidem hominem se appellavit, propter carnalem nativitatem, quae ipsi ut homini contigit. Deinde nobilem se dixit, non regem, quia regia nondum dignitate in prima sua manifestatione utebatur. Nobilitatis autem ejus testes ii, qui genus illius ac seriem progenitorum scriptis historicis commendaverunt; quos inter quidam dum humanam Christi nobilitatem exhibet, sic Evangelium orsus est: *Liber generationis Jesu Christi filii Davidis, filii Abrahami* 39. Deinde genealogia per populares homines genusque regum usque ad Christum deducta, in hoc postremo consistit. Alius autem supernam ejus ante omnia saecula ex Deo nativitatem docens, nobilitatem ejus, quae vere prima solaque est, tradidit dicens: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt* 40.

Porro hic ante omnia saecula Deus Verbum, factus homo nobilis, peragensque inter homines illud vitae genus, quod in evangelica scripta relatatum est, postquam satis cum mortalibus versatus fuit, ad Patrem suum rediens, profectus est in regionem longinquam, ut regno suo accepto reverteretur. Jam regionem longinquam dicit pro reditu in caelum: regnum vero acceptum illud ipsum ait, quod propheta Daniel innuebat dicens: *Et ecce Filius hominis in nubibus adventabat; ipsique datum est imperium et honor et regnum* 41. Recte etiam dictum est accipere; prorsus enim a Patre id dante accipit, secundum illud 42: *Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam*: quam simul ac ab Antiquo dierum acceperit, statim revertetur. Idcirco ait, ad accipiendum sibi regnum et revertendum. Quanam autem ratione reditum Christus faciet, divinus Apostolus demonstrat his verbis: *Quoniam ipse Dominus in jussu, in voce archangeli, et in tuba Dei descendet de caelo* 43. Jam ille abitus patientiam quoque exspectandi significat. Et quidem necessarium erat ut ipse iter in longinquam regionem susciperet, ibique diu maneret, quum aliis multis de causis, tum ut interim servi ejus industriae suae documentum ederent.

39 Matth. 1, 1. 40 Joan. 1, 1. 41 Dan. vii, 13. 42 Psal. ii, 8. 43 I Thess. iv, 15.

(68) Sequentia conferenda sunt cum Eusebii Theophanias apud nos fragmento xxii. Et quidem Eusebium quae in aliis operibus dixerat, contulisse

non semel in Theophaniam, vel vice versa, animadvertit cl. Lens in sua Theophanias Anglica editione.

(69) Cf. apud nos Theophaniam, col. 687, lin. 48.

⁴⁴ *Vocatis autem decem servis suis, dedit eis decem mnas.*

Per hos itaque qui mnas acceperunt, discipulos suos denotavit, quibus singulas mnas tradens, par-
remque et similem administrationem committens, negotiari eos jussit, donec ipse de longinqua peregrinatione rediret. Negotiatio autem nulla alia erat, nisi regni ejus prædicatio ad omnes homines a discipulis suis peragenda. Porro unum quid hoc erat, quia unum omnium magistrum, una fides, unum baptisma, una doctrina ⁴⁵. Propterea una quidem mna, varia tamen opera evasit, negotiatio splendida, et ejus rei fructus dives. Atque horum causa longinquam peregrinationem nobilis ille vir suscepit. Unde dictum est ei a Patre: *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* ⁴⁶. Quinam vero sint hi inimici, si quis scire avert, parabolæ contextus docebit, ubi cives inducuntur regis osores, ejusque imperium detrectantes, et effroni audacia effrenique ore dicentes: *Nolumus hunc regnare super nos. Sed hi, quamquam cives, regem abnuunt; ipse autem a Patre audit: Sede a dextris meis, donec tibi hostes pedibus supponantur; itemque: Dominare in medio inimicorum tuorum* ⁴⁷.

θου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν ὑπὸ πόδας τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ σου καὶ κατακυριεύσῃ ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου.

Jam quia regnum ejus abnerunt inimici ipsius cives, merito eis aiebat: *Auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus* ⁴⁸. Quænam verò esset gens regno digna, significavit qui dixit: *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam*. Demonstrabat autem, cives inimicos ejus, haud alios esse quam Judæorum gentem, qui primi a Servatoris gratia præventi contraria ei retribuunt. Ideo de ipsis prophetice aiebat: *Mala mihi retribuuntur: pro eo ut me diligenter, detrahebant lingua contra me sunt locuti, et sermonibus odii circumdederunt me* ⁴⁹; nempe blasphemis quos in eum jaculari solent sermonibus, imprecantes ei, ipsoque opere propemodum dicentes: *Nolumus hunc regnare super nos. Propterea non regno tantum spoliabuntur, verum etiam debitam impietati suæ pœnam referent. Cives vero illos in parabola appellat, quippe ex eadem cognatione oriundus, quoniam et ipse ex iisdem progenitoribus genus ducebat secundum carnis nativitatem, et quia æque sub lege vitam debebat. Atque hæc primi ejus adventus propria sunt!* Quæ cum Servator ita docuisset, deinceps reditum suum gloriosum atque regale sistit, testans fore ut de omnibus tunc justum judicium exerceat. Nam iis qui bene ac fideliter minam multiplicaverint, congruum præmium conferens, dominari secum et conregnare concedet: ei vero qui per socordiam atque ignaviam dominicum manda-

A Καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς.

Ἐσήμαινε τοίνυν διὰ τῶν λαβόντων τὰς μνᾶς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς, οἷς ἀνὰ μίαν μνᾶν παραδοὺς, ἴσῃ τε καὶ ὁμοίαν πᾶσιν ἐγχειρίσας τὴν οἰκονομίαν, πραγματούσασθαι παρεκελεύσατο, ἕως (70) ἂν ἐπανεέλθῃ τῆς μακρᾶς ἀποδημίας. Ἡ δὲ πραγματεία οὐκ ἄλλη τις ἦν ἀλλὰ τὸ κήρυγμα τὸ περὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας εἰς πάντας ἀνθρώπους ὑπὸ τῶν αὐτῶν αὐτοῦ μαθητῶν κατηγγελλέμενον. Ἄλλ' ἐν μὲν ἦν τοῦτο, ἐπεὶ καὶ μία τῶν πάντων διδασκαλία, καὶ μία πίστις, καὶ ἐν βᾶπτισμα καὶ οὗτος λόγος (71)· διὸ καὶ μία ἡ μνᾶ, διάφορος δὲ αὐτοῖς ἡ ἐργασία ἐγένετο, καὶ ἡ πραγματεία λαμπρὰ, ὅ τ' ἐπὶ ταύτῃ πόρος πλοῦσιος. Καὶ ταῦτα μὲν ἦν ὧν ἕνεκα τὴν μακρὰν πορείαν ὁ εὐγενῆς ἐπέπεσε ἀνθρώπος. Ὅθεν ἐλέγετο αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς· *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ποῖους δὲ, εἰ τις πύθοιτο μαθεῖν ἐθέλων, ἐχθρούς, ὁ διὰ τῆς παραβολῆς διδάξει λόγος, συμπολίτας εἰσάγων τοῦ βασιλέως μισοῦντας αὐτὸν καὶ παραιτούμενους αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν, γυμνῆ τε τῆ κεφαλῇ λέγοντας καὶ ἀγαλίνῳ στόματι· Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεύειν ἐφ' ἡμᾶς. Ἄλλ' οἱ μὲν, καίπερ ὄντες πολῖται, τὸν βασιλεῖα ἠρνοῦντο, ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀκούει· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν ὑπὸ πόδας τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ σου καὶ κατακυριεύσῃ ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου.*

Ἐπεὶ δὲ ἔξαρνοι τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐγένοντο οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ πολῖται, εἰκότως πρὸς αὐτοὺς ἐφασκεν· *Ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνεϊ ποιῶντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Ποῖον δὲ ἦν τὸ ἔθνος τὸ τῆς βασιλείας ἄξιον, ἐδήλου ὁ εἰπών· Ἀίτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου. Ἐδήλου δὲ πολῖτας ἐχθροὺς αὐτοῦ οὐχ ἑτέρους τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, οἱ δὲ, πρῶτοι τῆς τοῦ Σωτῆρος χάριτος ἠξιωμένοι, τοῖς ἐναντιοῖς αὐτῶν ἠμύναντο. Διὸ περὶ αὐτῶν προφητικῶς ἔλεγεν· Ἀνταπεδίδοσάν μοι ποτηρὰ ἀντὶ ἀραπῆρ με, ἐνδιέβαλλον με, καὶ ἐπολέμησαν ὄψεσάν, καὶ ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσση δολία, καὶ λόγοις μίσους ἐκύκλωσαν· δι' ὧν προβάλλεσθαι εἰώθασιν κατ' αὐτοῦ βλασφημῶν λόγων, κατευχόμενοι τε αὐτοῦ, καὶ μόνον οὐκ αὐτοῖς λέγοντες τοῖς ἔργοις· Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεύσαι ἐφ' ἡμᾶς. Διὸ δὲ οὐ μόνον τῆς βασιλείας στερηθήσονται, ἀλλὰ καὶ πείσονται τὰ ἐπιχειρᾶ τῆς αὐτῶν δυσσεβείας. Πολῖτας δὲ αὐτοὺς διὰ τῆς παραβολῆς ὠνόμαζεν, ἅτε δὲ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀρμωμένους αὐτῷ συγγενείας· ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ ἐκ τῶν αὐτῶν ὠρμάτω προπατόρων κατὰ τὴν ἑσάρκον αὐτοῦ γένεσιν, καὶ ἐπέπερ τῆς νομίμου ὁμοίως αὐτοῖς μετῆι πολιτείας. Ταῦτα μὲν οὖν παραστατικὰ ἂν εἴη τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀφίξεως. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα ὁ Σωτὴρ τοῦτον ἐδίδαξε τὸν τρόπον, ἀκολούθως τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ τὴν ἐνδοξον καὶ βασιλικὴν παρίστη, μαρτυρόμενος ὅποσον τότε ποιήσεται τὴν κατὰ πάντων δικαιοκρασίαν· τοῖς μὲν γὰρ εὖ καὶ πιστῶς τὴν μνᾶν*

⁴⁴ Luc. xix, 13. ⁴⁵ Ephes. iv, 5. ⁴⁶ Psal. cix, 1.

(70) Cod. ἔστ'.

⁴⁷ ibid. 2. ⁴⁸ Matth. xxi, 43. ⁴⁹ Psal. cviii, 2.

(71) Ita cod.

πολυπλασιάσαι τὴν πρέπουσαν ἀποδοῦς ἀμοιβήν, **A** tum neglexerit, et oliari feriarique præluerit, ne-
 συνάργειν αὐτῷ καὶ συμβασιλεύειν ἐπιτρέψει· τῷ
 ἕκ κατ' ὄκνον καὶ ῥαθυμίαν ἡμεληκότι τῆς τοῦ δεσπό-
 του παρακελεύσεως, ἀργίαν τε καὶ σχολὴν ἡγαπηκότι, μηδὲ βουλῆθέντι τὸν πόνον ὑπομῆναι τῆς
 πραγματείας, πικρὰν ἐπαρτήσει δίκην.

Ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων.

Βασιλείαι γὰρ αὐταί, πρέπουσαι προαγαγαί, ἀρχὰς
 ἀνθρώπων καὶ ἡγεμονίας τῶν ἀτελεστέρων ἔτι ψυ-
 χῶν τοῖς ἐν ὀλίγῳ τῆν δοκιμὴν παρεσχημένοις, ἐπ-
 αξίως ὧν ἐπραγματεύσαντο κατὰ τὸν πρῶτον βίον,
 χαριζόμεναι. Μάθοις δ' ἂν τῶν εἰρημένων δούλων τὸ
 γνήσιον, καὶ τὸ πιστὸν τῆς πραγματείας ἔργοις αὐ-
 τοῖς παραλαβῶν· ὡς εἰς *πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν*
ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκου-
μένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. Δι' αὐτῶν γὰρ ἐκείνων **B**
 τῶν τοῦ Σωτῆρος γνωρίμων, καὶ διὰ τῶν μετὰ ταῦτα
 τὸν ὁμοίων ἐκείνοις ἐπανηρημένων ζῆλον, ἐξ ἀπάντων
 τῶν ἔθνῶν ἀφορισθεῖσα τῷ Θεῷ Ἐκκλησία, ἐν ὀλίγῳ
 χρόνῳ τὴν σύμπασαν οἰκουμένην ἐπλήρου. Καὶ καθ'
 ἕτερον δὲ τρόπον τὴν ἐργασίαν ποιήσονται οἱ τὸν σω-
 τήριον λόγον τὸν εὐαγγελικὸν πιστευθέντες, δι' ἔργων
 καὶ πράξεων, βίου τε καὶ πολιτείας θεοπρεποῦς, τὰς
 τοῦ λόγου διδασκαλίας ἀποπληροῦντες. Ἴν τούς μὲν
 διαφόρως ἐργασαμένους, διαφόροις τιμαῖς ἀμείβεται
 ὁ δίκαιος κριτής, ἀποδώσων ἐκάστῳ τὴν προσήκου-
 σαν ἐν ἀγαθοῖς ἀμοιβήν· τῷ δ' ἐγκρύψαντι τοὺς λό-
 γους καὶ καταδήσαντι παρ' ἑαυτοῦ, μηδὲν τε εἰρ-
 γασμένῳ πονηρῷ δούλῳ καὶ ὄκνηρῷ, τάχιχειρα τῆς
 πονηρίας ἐποίσει. — Τὸ ἐπάνω δέκα ἢ πέντε πόλεων
 ἀρχὴν τινα καὶ ἐξουσίαν δηλοῖ δοθησομένην τοῖς **C**
 ἀγίοις κατὰ ὑποδεστέρων καὶ τοῦ διευθύνεσθαι
 ἀξιῶν.

Ἄλλὰ γὰρ τῶν μὲν αὐτοῦ θεραπόνων τοιαύτην
 ποιήσεται τὴν διάκρισιν· τῶν δὲ μὴ τῆς αὐτῆς δου-
 λείας κατηξωμένων, ἄλλως δὲ πολιτῶν αὐτοῦ γεγε-
 νημένων, ἐν ἐχθρῶν δὲ καὶ μισούντων αὐτὸν χώρῳ
 ἑαυτοὺς καταλεξάντων, πρεσβείαν τε ἀπεσταλκῶτων
 ἀπαρνούμενην αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, ὅποιον ἔσται τέ-
 λος, παρίστη δι' ὧν ἐπανελθόντα τὸν βασιλεῖα κατὰ
 τὴν δευτέραν καὶ βασιλικὴν αὐτοῦ θεοφάνειαν, φο-
 θερὰν ἀπόφασιν ἐξοίσειν κατ' αὐτῶν προβλεγε τὴν
 φήσασαν· Πλὴν τοὺς ἐχθροὺς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ
 θελήσαντάς με βασιλεύσαι ἐπ' αὐτούς, ἀγάγετε ὧδε,
 καὶ κατασφάξατε ἐμπροσθέν μου (72).

Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς ;

Αὐτὸς μὲν ἔργα θεϊκῆς δυνάμεως ἐπιτελῶν, τε-
 ραστίας καὶ παραδόξους πράξεις ἐνεδείκνυτο, ἐδί-
 δασκέ τε οὐράνια μαθήματα· οἱ δ' ἀποθαυμάζειν
 θέον, γνωρίζειν τε ἐκ τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων,
 ὡς ἄρα αὐτὸς εἶη ὁ Χριστὸς ὁ ὑπὸ τῶν προφητῶν κε-
 κηρυγμένος, τοῦτο μὲν οὐκ ἔπραττον, ἐπ' ἀνατροπῇ
 ἕκ τοῦ πλήθους ἐπιστάνας ἀθρόως, ἐπερίμυν· πυνθα-
 νόμενοι ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ εἶη ταῦτα ποιῶν, καὶ παρὰ
 τίνος εἰλήφει τὴν τοῦ τὰ τοιαῦτα πράττειν ἀδεῶς ἐξου-
 σίαν.

Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ, κ. τ. λ.

Ἄνεξιτάκως καὶ πρῶτος αὐτοὺς δεξάμενος ὁ Κύ-

⁷⁰ Luc. xix, 17. ⁷¹ Psal. xviii, 5. ⁷² Luc. xx, 2.

(72) Confer *Theophaniam*, apud nos col. 690 fin.

⁷⁰ *Esto potestatem habens super decem civitates.*

Regna videlicet hæc sunt, decoræque provectiones, quæ imperium in homines, et imperfectarum adhuc animarum ducatum, iis qui in re levi experimentum præbuerint, pro superioris vitæ meritis, attribuunt. Cognosces autem prædictorum servorum probitatem, et negotiandi fidelitatem, ex operibus ipsis arguens; nempe quod *in omnem terram exiit sonus eorum, et in fines terræ verba ipsorum* ⁷¹. Per illos enim Servatoris comites, perque eos qui postea parem zelum susceperunt, ex cunctis gentibus selecta Deo Ecclesia, brevi tempore universum] mundum replevit. Alio quoque modo negotium suum facient ii quibus evangelica Servatoris doctrina commissa fuit, nempe moribus et vitæ actibus, et digna Deo conversatione, doctrinæ præcepta adimplentes. Quos diverse operantes, diversis præmiis justus Judex remunerabitur, dans cuique congruam rei bene gestæ retributionem. Verumtamen illum qui traditam doctrinam celaverit atque apud se obvolverit, malum scilicet, ignavum nihilque operantem servum, debita nequitie suæ pœna prosequetur. — Decem vel quinque urbium præfectura significat imperium quoddam ac potestatem, quæ sanctis danda erit super infirmiores atque emendatione dignos.

Tale itaque de servis suis iudicium exercebit. Illorum autem qui neque in servorum ejus numero esse voluerunt, quanquam cives ipsius essent, sed in hostium atque osorum partibus se collocarunt, legationemque miserunt ut regnum ejus detrectarent, quinam exitus sit futurus, ostendit narrans, regem reversum, secunda videlicet regali Dei manifestatione, terribilem sententiam laturum his verbis: Verumtamen inimicos meos illos, qui me noluerunt regnare super se, adducite huc et interficite coram me.

D

⁷² *In qua potestate hæc facis?*

Ipse quidem divinæ virtutis opera patrans, portenta et mirabiles actus edebat; simulque celestem doctrinam tradebat. Illi autem qui hæc suspicere debuissent, atque ex dictis gestisque cognoscere hunc esse Christum de quo prophetæ vaticinati fuerant; minime rerum id fecerunt; verum ad concitandam plebem subito conversi, increpabant eum, interrogantes quam auctoritate hæc faceret, vel a quonam tanta præditus facultate fuisset, ut hæc confidenter ageret.

⁷³ *Interrogabo et ego vos, etc.*

Patienter ac mansuete postulata eorum excipiens

⁷⁴ *ibid.* 3.

Dominus, sciscitatur ipse quoque de Joanne baptizatore; nec unde is esset, sed unde baptismi normam accepisset. Nam sibi ipsi testimonium perhibere, plenum odii negotium existimabat et ostentationis. Cæteroque provocatio ad Joannem tacitam continebat Christi manifestationem. Universus enim populus futebatur Joannem divinitus missum. Porro hic idem testimonium præbuerat, unde Servator potestatem accepisset. Cum enim ei quidam nuntiassent Jesum baptizare, hujusmodi responsum edidit: Non potest homo a seipso quidquam accipere, nisi ei datum fuerit de cælo desuper. Vos mihi dicti mei testes estis, me Christum non esse, verumtamen huic adventanti præmissum⁶¹; et rursus: Qui desursum venit, supra omnes est⁶²; denouque: Pater diligit Filium, et omnia tradidit manui ejus⁶³. Qui credit in Filium, habet vitam æternam⁶⁴. Igitur ex Joannis testimonio perspicuum erat, quam potestate hæc Servator faceret, et quisnam ei vim hujusmodi impertitus fuisset.

⁶¹ Erunt signa in sole et luna ac stellis.

Tunc enim facta jam mortalis hujus vitæ consumptione, prætereunte hujus mundi figura, ut ait Apostolus⁶⁵, novum sæculum succedet. Nam pro cunctis sensui obviis luminaribus, qui antierius sæculum illustrabant, splendescet deinceps ipse apparebitque Servator noster, princeps, et luminare, et rex novi sæculi constituendus. Tanta porro erit divinitatis in eo vis, tamque eximia ejusdem gloria, ut præsentem solem ac lunam et cætera cæli luminaria, C
potiore suo lumine obvelatura sit et opertura. λοιποὺς ἐν οὐρανῷ φωστῆρας διὰ τὴν τοῦ κρείττονος τοῦ δυνάμει.

⁶² Quæ mundo supervenient.

Nempe res eventuras ipse explicat, dum mox addit: Nam virtutes cælorum commovebuntur. Et enim cum Dei Filius cum virtute gloriaque ingenti veniet, atque ex impia superbaque tyrannide perditionis filium dejiciet præsentia sua, eumque spiritu oris sui perimet; tunc cælestibus spiritibus supremisque et angelicis Dei ministris Filium Dei stipantibus eoque adventantibus, tunc, inquam, D
accidet ut cælorum virtutes commoveantur. Tunc illud etiam veridicum evadet: Attollite portas, principes, vestras, et introibit Rex gloriæ⁶⁶. Quoniam vero introibit, nisi in recens sæculum novumque orbem? Sane invisibilibus incorporeisque virtutibus, quæ loci cælo moderantur, e sua æterna statione commotis, ipsum cælum universum et sol ac luna stellæque transibunt, patefacto cælo, et januis quæ ab orbe condito clausæ fuerant, jam reseratis; atque ita supercælestia patebunt, æternumque Dei regnum conspicuum cunctis erit: quod sane regnum ut cito adsit, votis esse flagitandum Servator docuit, dum in prece illa dicere jussit:

⁶¹ Joan. III, 26. ⁶² ibid. 31. ⁶³ ibid. 35. ⁶⁴ ibid. 36. ⁶⁵ Luc. XXI, 25. ⁶⁶ I Cor. VII, 51. ⁶⁷ Luc. XXI, 26. ⁶⁸ Psal. XXXIII, 7.

ριος ἀνερωτᾷ περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, οὐ πόθεν εἶη αὐτός, ἀλλὰ πόθεν τὸν τοῦ βαπτίσματος νόμον εἰλήφοι. Τὸ μὲν γὰρ αὐτὸν περὶ ἑαυτοῦ μαρτυρεῖν ἐπαχθὲς ἡγεῖτο καὶ περιαιτολόγον· τὸ δ' ἐπὶ Ἰωάννην ἀναπέμπειν λεληθυῖαν τὴν περὶ ἑαυτοῦ διδασκαλίαν περιεῖχεν· ὠμολόγητο γὰρ παρὰ παντὶ τῷ λαῷ Ἰωάννης ἐξ οὐρανῶν ὠρημένος. Οὗτος δὲ αὐτὸς ἐμαρτύρει τῷ Σωτῆρι πόθεν εἶη τὴν ἐξουσίαν εἰληφώς. Ὡς γὰρ ἀπήγγελλον αὐτῷ τινες, ὅτι Ἰησοῦς βαπτίζει, ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· Οὐ δύναται ἄνθρωπος λάμβάνειν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν, ἐὰν μὴ ἡ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἄνωθεν. Αὐτοὶ ὑμεῖς μαρτυρεῖτέ μοι, ὅτι εἶπον· Οὐκ εἶμι ἐγὼ ὁ Χριστός, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἶμι ἐμπροσθεν ἐκεῖνου· καὶ πάλιν· Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος ἐπάνω πάντων ἐστὶ· καὶ αὐθις· Ὁ Πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν Υἱόν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Υἱόν ἔχει ζωὴν αἰώνιον. Οὐκοῦν ἀπὸ τῆς Ἰωάννου περὶ αὐτοῦ μαρτυρίας δήλος ἦν ἐν πολλῇ ἐξουσίᾳ ταῦτα ἐπραττεν ὁ Σωτῆρ, καὶ τίς αὐτῷ δεδῶκε τὴν τοιαύτην ἐξουσίαν.

Ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ, καὶ ἀστροῖς.

Τηνικαῦτα γὰρ τῆς συντελείας τοῦ θνητοῦ βίου γενομένης, παρελθόντος τε τοῦ σχήματος τοῦ κόσμου τούτου κατὰ τὸν Ἀπόστολον, νέος αἰὼν διαλήφεται. Ἄντι γὰρ πάντων τῶν αἰσθητῶν φωστῆρων τῶν πρὶν φωτιζόντων τὸν πρὸ τούτου αἰῶνα ἐπιλάμψει λοιπὸν αὐτὸς καὶ ἐπιφανήσεται ὁ Σωτῆρ ἡμῶν, ἀρχηγὸς καὶ φωστῆρ, καὶ βασιλεὺς τοῦ νέου αἰῶνος καταστησόμενος. Τσαυτῆ δὲ τις ἔσται ἡ τῆς θεότητος αὐτοῦ δύναμις, καὶ ἡ ἀνυπέβλητος αὐτοῦ δόξα, ὡς τὸν νῦν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς παράθεσιν ἀποκρυβῆναι καὶ καλυφθῆναι τῇ αὐ-

τῶν ὑπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ.

Τίνα δὲ τὰ ἐπερχόμενα, ἐρημηθεύει συνάπτων· Αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται. Τοῦ γὰρ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ μετὰ δυνάμει καὶ δόξης πολλῆς ἐπιστησομένου, καὶ τὴν ἄθεον καὶ μέγαλαυχον τυραννίδα τοῦ υἱοῦ τῆς ἀπωλείας καταργεῖν μέλλοντος τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ, ἀναλίσκεω τε τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, τῶν τε ἐπουρανίων πνευμάτων καὶ τῶν θεῶν καὶ ἀγγελικῶν λειτουργῶν τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱόν τοῦ Θεοῦ δορυφορούτων καὶ σὺν αὐτῷ παρεομένων, αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται· ὡς τότε πληροῦσθαι τὸ Ἄρατε πύλας, οὐ ἀρχοντες, ὑμῶν, καὶ εἰσελεύσεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. Ποῦ δὲ εἰσελεύσεται ἡ εἰς τὸν νέον αἰῶνα καὶ τὴν καινὴν οἰκουμένην; Καὶ δὴ τῶν δυνάμει τῶν ἀφανῶν καὶ ἀσωμάτων, δι' ὧν ὁ σύμπας οὐρανὸς διοικεῖται, τῆς ἐξ αἰῶνος στάσεως παρακινήθεισων, καὶ αὐτὸς ὁ σύμπας οὐρανὸς ἡλίας τε καὶ σελήνη, καὶ ἀστέρες παρελεύσονται, ἀνοιγομένου τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν ἐξ αἰῶνος κεκλεισμένων αὐτοῦ πύλων ἀναπαννυμένων, ὡς ἂν ὀφθεῖεν τὰ ὑπουράνια, καὶ ἡ ἐξ αἰῶνος τοῦ Θεοῦ βασιλεία φανεθῆι τοῖς πᾶσιν· ἦν

δη και προσεύχεσθαι ἢ τάχος ἐπιστῆναι, αὐτὸς ὁ Σωτήρ ἐδίδαξε, λέγειν ἐν τῇ προσευχῇ παρακελευόμενος· Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, γερηθῆτω τὸ θέλημα σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς· οὕτω τε τῶν φαρτῶν καὶ σωματικῶν παρελθόντων, τὰ νοητὰ καὶ οὐράνια ἐπιστῆσεται· ὅτε καὶ ἡ ἀτάλευτος βασιλεία τοῦ μηκέτι παρελευσομένου αἰῶνος καθηγήσεται, καινός τε καὶ νέος οὐρανός, γῆ τε καινὴ συστήσεται κατὰ τὸν φησαντα προφήτην· Ἔσται οὐρανός καινός καὶ ἡ γῆ καινὴ, ἃ ἐγὼ ποιῶ μέγιστον ἐν ὀπιόν μου, λέγει Κύριος.

Αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

Αἱ τὸν πρότερον αἰῶνα διακονήσάμεναι δυνάμεις ἐν τῇ συστάσει τοῦ προτέρου κόσμου, τοῖς τε αἰσθητοῖς μέρεσι τοῦ παντός ἐπιστατήσασαι, τότε δὴ σαλευθήσονται, ὡς ἂν κρείττονος τύχοιεν στάσεως. Τέως μὲν γὰρ δουλεύουσι φαρτοῖς σώμασι διακονούμεναι, κατὰ δὲ τὸν νέον αἰῶνα ἐλευθερωθήσονται καὶ αὐταὶ ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ παρόντος στενάζει ἡ κτίσις τῇ φθορᾷ τῶν αἰσθητῶν σωμάτων δουλεύουσα, καὶ τὴν οἰκείαν στάσιν φυλάττουσα, ἐν ἣ κατέστησεν αὐτὴν ὁ τοῦ παντός Κύριος· τότε δὲ, κατὰ τὴν σωτήριον θεοφάνειαν ἐλευθερωθεῖσα τῆς νῦν στάσεως, ἐπὶ τὰ κρείττω μεταθήσεται.

Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀγαπήσατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν.

Λέγει δὲ ταῦτα (73) πρὸς τοὺς μαθητάς, οὐχ ὡς μέλλοντας αὐτοὺς ζῆσεσθαι, καὶ παραμένειν τῷ βίῳ μέχρι τῆς συντελείας, ἀλλ' ὡς ἐνός ὄντος σώματος αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, τῶν τε μετὰ ταῦτα μέχρι τῆς συντελείας εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων, καὶ δι' αὐτὸν κατὰ τὸν παρόντα βίον τεταπεινωμένων. Τότε γοῦν ἀπολαβόντες τὰς ἐπαγγελίας ἐφ' αἷς ἠλπίζομεν, ἀνακύφοντες οἱ τότε συγκεχυθότες, καὶ ἐπαροῦμεν τὰς κεφαλὰς ἡμῶν οἱ πάλαι τεταπεινωμένοι. Ἡ γὰρ ἀπολύτρωσις ἡμῶν ἡ προσδοκωμένη αὕτη ἐκείνη ἔσται, ἣν καὶ ἡ πᾶσα κτίσις προσδοκᾷ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν διδασκαλίαν, ἣν καὶ Παῦλος ἀπεκδεχόμενος στενάζει ταῖς σωτηρίαις φωναῖς δουλεύων. Πότε δὲ ἐγγίξει ἡ ἀπολύτρωσις, ἀκριβῶς ἐδίδαξεν εἰπὼν, ὅτι τούτων ἀρχομένων γίνεσθαι. Μὴ γὰρ ἀρχομένων, ἀλλ' ἤδη εἰς ἔργα χωρούντων τῶν λεγομένων, οὐκέτι ἐγγίξειν εἰκὸς τὴν ἀπολύτρωσιν, ἀλλ' ἔργοις ἐπιτελεῖσθαι. Ὁ δὲ Θεὸς Ἀπόστολος καὶ ὅλης αὐτῆς τῆς κτίσεως ἀπολύτρωσιν καὶ ἐλευθερίαν τότε γενήσεσθαι διδάσκει, διὰ τὸν μέλλοντα καὶ αὐτῆς γίνεσθαι ἐπὶ τὸ κρείττον μετασχηματισμόν. Διὸ φησι· Καὶ αὕτη ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Ἀφθάρτων γὰρ ἀπάντων καὶ ἀθανάτων τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ τὸν νέον οἰκησάντων αἰῶνα, ἐχρῆν δήπου καὶ τὴν κτίσιν αὐτὴν τὴν νῦν τῇ φθορᾷ φύσει δουλεύουσαν, εἰς ἀφθαρτον οὐσαν μεταβαλεῖν, τῆς παρουσίας καταστάσεως ἐλευθερωθεῖσαν. Εὐχαίρως μέντοι τῷ· Καὶ τότε ὄσονται τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρ-

A Adveniat regnum tuum; fiat voluntas tua, sicut in caelo et in terra. Atque ita, corruptibilibus corporisque rebus praeteritis, intellectualia et caelestia succedent. Tunc etiam inconcussum regnum praerit saeculo nunquam transituro; novumque ac recens caelum, terraque nova existet; sicut ait propheta: Caelum erit novum, novaque terra: atque haec ego coram me permanere mandabo, dicit Dominus.

⁶³ Nam virtutes caelorum commovebuntur.

Quae priori saeculo deserviebant virtutes, dum prior ille mundus subsisteret, et singulis ejus partibus praepositae fuerant, tunc demum commovebuntur, ut meliorem stationem nanciscantur. Nunc enim corruptilibus serviunt corporibus, sed illa saeculo vindicabuntur et ipsae ex servitio atque corruptela in libertatem gloriae filiorum Dei. In praesenti enim creatura ingemiscit dum sensibilibus corporum servit corruptela, suamque stationem retinet, in qua eam rerum omnium Dominus collocavit. Tunc vero in Servatoris Dei manifestatione, a praesenti expedita statu, in meliorem transibit.

⁶⁴ His autem fieri incipientibus, respicite et levate capita vestra.

Haec ait discipulis, non quod ipsis esset usque ad saeculi consummationem vita superfutura, sed quia fidem nobiscum unum corpus constituunt, necnon quotquot usque ad consummationem Christo credituri sunt, atque ejus causa praesentem vitam in humilitate traducturi. Tunc igitur, re quam speramus impetrata, tollemus oculos qui hactenus humi deflexi erant, caputque erigemus qui olim depressi fuimus. Haec est enim quam exspectamus redemptionem; quam reliqua etiam creatura omnis praestolat, juxta apostolicam doctrinam, qua Paulus etiam imbutus ingemiscit ⁶⁵ Servatoris vocibus obsecundans. Quandoque autem appropinquatura sit redemptio, accurate docuit dicens: *His fieri incipientibus*. Cum enim jam dicta opera decurrent, haud videtur propinquare redemptionem, sed opere ipso compleri. Apostolus autem totius quoque creaturae redemptionem ac libertatem tunc fore docet, propter futuram scilicet ejus quoque in melius transformationem. Idcirco ait: *Et ipsa creatura vindicabitur e servitute corruptionis in libertatem gloriae filiorum Dei* ⁶⁶. Nam cum omnes incorruptibiles atque immortales sanctique et beati filii Dei novum saeculum incolent, tunc opus erit ipsam quoque mundi fabricam, quae nunc corruptibili naturae obnoxia est, in immortalem converti substantiam atque a praesenti conditione expediri. Tempestive autem dictioni: *Tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum gloria*, appones Danielis prophetiam ⁶⁷, in qua

⁶³ Isa. lxxv, 17. ⁶⁴ Luc. xxi, 26. ⁶⁵ Luc. xxi, 28. ⁶⁶ Rom. vii, 24. ⁶⁷ Rom. viii, 21. ⁶⁸ Dan. vii, 13.

(73) Sequens fragmentum partim congruit cum proxime praecedentibus.

item Filius hominis, et nubes, et datam Filio hominis regnum spectabatur. Sed enim tunc quidem unus propheta divino Spiritu instinctus futuram rem cernebat; at consummationis tempore omnes, ut ait Servator⁶⁸, videbunt eum venientem in nube cum virtute magna vivifica et illuminatrice novi sæculi, cumque gloria magna, Patris videlicet divinitate.

τιστικῆς τοῦ νέου αἰῶνος, καὶ μετὰ δόξης πολλῆς, τῆς πατρικῆς δηλαδὴ θεότητος.

Quandonam vero hæc fiet? Cum gentium tempora completa fuerint. Etenim absoluto quod iis descriptum fuerat ætatum spatio, signa consummationis mundi exstabant. Cujuscemodi vero signa hæc, Matthæo⁶⁹ Lucas dicendum permisit. Oportebit enim, magno luminari, ipso inquam Deo Verbo, cum virtute gloriaque multa alterum adventum suum ostensuro, subtrahere semet ac cedere solem, lunamque et cætera sidera, ut loco omnium ipse Filius hominis lucens, novum sæculum illuminet, prioris mundi figura prætereunte, secundum apostolicum testimonium quod ait: *Præterit enim figura hujus mundi*⁷⁰. Cum ergo hæc figura præteribit, simul abibunt sol ac luna et stellæ. Obtenebrabitur autem tunc sol, non quod suum lumen amissurus sit, sed comparatione majoris obscuratus. Ergo laborum veluti suorum præmium capiet, ut fiat septemplex; ipsaque luna ut sol erit; stellæ denique eandem in melius provectionem experientur. Sed tamen tunc sol et luna otibuntur, neque ullus erit stellarum usus, quia jam nox non erit; etenim hæc quoque quiescent una cum cælo servitute liberatæ. Sic igitur novum sæculum absque sole, luna stellisque erit, luminis nostri die sanctas animas illustrante.

Quænam vero superventura sint mundo post luminarium obscuracionem, et quamobrem, et unde pressura gentium eventura sit, declarat mox dicens: *Præ confusione sonitus maris et fluctuum arescentibus hominibus*. Et mihi videtur docere futuræ tunc conversionis initium fore ab humidæ substantiæ defectu. Hac enim in primis absorpta vel concreta, ita ut neque sonitus jam maris exaudiatur, neque fluctuum ejus commotio ob nimium æstum fiat, reliquæ mundi partes haud diutius consueta fruentes vaporacione ex humido elemento emissa, mutationem conversionemque patientur, cujus rei signa in sole, luna stellisque exstabant. Nam sic facta universi perversio, mundique consummatione, exteriore hac figura prætereunte (priora enim abibunt ut posteriora subintroeant), consequens erit ut cæli quoque luminarium conversio quædam eveniat.

Hæc in fine temporum erunt, cum apostasia fiet. Nam cum impietatis monstra Servatoris adventus

Α *χόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δόξης, παραθήσεις τῆς τοῦ Δανιὴλ προφητείας, δι' ἧς καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ νεφέλη, καὶ ἡ τῷ τοῦ ἀνθρώπου δοθησομένη βασιλεία ἐθεωροῦτο. Ἄλλὰ τότε μὲν εἰς προφήτης θεῶν Πνεύματι θεωροῦμενος τὸ μέλλον εἶσθαι ἐθεᾶτο· κατὰ δὲ τὸν τῆς συντελείας καιρὸν πάντες, ὡς φησιν ὁ Σωτὴρ, αὐτὸν θύονται ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως πολλῆς ζωοποιητικῆς καὶ φω-*

Πότε δὲ ταῦτα ἔσται; Ὅταν πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν. Περαιωθείσης γὰρ τῆς ὀρισιμένης τοῖς ἔθνεσι προθεσμίας, ἔσται σημεῖα τῆς τοῦ κόσμου συντελείας. Ποταπὰ δὲ σημεῖα, τῷ Ματθαίῳ ὁ Λουκᾶς παρεχώρησεν ἐξειπεῖν. Ἐρχῆν γὰρ, μέλλοντος τοῦ μεγάλου φωστῆρος, αὐτοῦ δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς τὴν δευτέραν αὐτοῦ ποιεῖσθαι παρουσίαν ὑποστέλλεσθαι καὶ ὑπαναχωρεῖν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας, ἵνα ἀντὶ πάντων αὐτὸς ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καταλάμψας φωτίσῃ τὸν νέον αἰῶνα, τοῦ προτέρου σχήματος τοῦ κόσμου παρελθόντος κατὰ τὴν ἀποστολικὴν μαρτυρίαν, ἣ φησι· *Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου· ἐπειδὴν οὖν τοῦτο παρέλθοι τὸ σχῆμα, συμπαραλεύσεται αὐτῷ καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, καὶ οἱ ἀστέρες. Σκοτισθήσεται δὲ ὁ ἥλιος τότε, οὐχ ὥστε στερηθῆναι τοῦ οἴκειου φωτός, ἀλλὰ παραθήσει τοῦ κρείττονος ἀμαυρούμενος· ἀμοιβῆς γοῦν τῶν αὐτοῦ καμάτων καὶ αὐτὸς τεύξεται, ἐπταπλασίων γενησόμενος· ἢ τε σελήνη καὶ αὐτὴ ἔσται ὡς ὁ ἥλιος· καὶ οἱ ἀστέρες δὲ τῆς ὁμοίας τεύξονται ἐπὶ τὸ κρείττον μεταβολῆς. Ἄρῃσιν δὲ τότε ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη· ἀλλ' οὐδὲ ἀστρων τις ἔσται τότε χρεια, νυκτὸς μὴ οὖσης· ἀναπαύσονται δὲ καὶ αὐτοὶ ἐλευθερωθέντες σὺν τῷ οὐρανῷ· οὕτω τε ὁ νέος αἰὼν ἀνήλιος ἔσται καὶ ἀσέληνος, καὶ ἀναστροφῆς, ἡμέρας τοῦ ἡμετέρου φωτός τὰς ἀγίας καταυγαζούσης ψυχάς.*

Τίνα γε μὴν τὰ ἐπερχόμενα τῇ οἰκουμένῃ μετὰ τὸ τοὺς φωστῆρας σκοτισθῆναι, καὶ διὰ τί, καὶ πόθεν ἡ συνοχὴ τῶν ἐθνῶν ἔσται, παρίστησιν ἐξῆς λέγων· *Ἐν ἀπορίᾳ ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου ἀποψυχόντων ἀνθρώπων. Καὶ μοι δοκεῖ τῆς τότε γενησομένης τοῦ παντὸς τροπῆς τὴν ἀρχὴν εἶσθαι διδάσκειν ἀπὸ ἐκλείψεως τῆς ὑγρᾶς οὐσίας. Ταύτης γὰρ πρώτης ἀναποθείσης ἢ ἀποκαταλείψης, ὡς μηκέτ' ἦχον θαλάσσης ἀκούσεσθαι, μηδὲ τὸν τῶν κυμάτων αὐτῆς σάλον γίνεσθαι δι' αὐχμῶν ὑπερβάλλοντα, τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ κόσμου μηκέτι τῆς συνήθους μεταλαμβάνοντα ἀναθυμιάσεως ἐκ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας ἀναπεμπομένης, τροπὴν καὶ μεταβολὴν κίσειται· ὡς ἐκ τούτου γενήσεται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ, καὶ ἀστροῖς. Ἀνακλήσειός τε γὰρ τοῦ παντὸς γενομένης, καὶ συντελείας τοῦ κόσμου, καὶ παράγοντος τοῦ σχήματος τούτου τοῦ φαινομένου (παρλεύεσται γὰρ τὰ πρῶτα ἐν' ἐπισητῇ τὰ δεύτερα), ἀκόλουθον ἦν καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν φωστῆρων τροπὴν τίνα εἶσθαι.*

Ταῦτα δὲ ἐπὶ τέλει τῶν χρόνων ἔσται, τῆς ἀποστασίας ἐνεργουμένης. Μελλούσης γὰρ τὰ τῆς θεομαχίας

⁶⁸ Matth. xxvi, 64. ⁶⁹ Matth xxiv, 29. ⁷⁰ I Cor. vii, 31.

τέρατα καταργεῖν τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος, τὰ εἰς τῆς-ὄργης προοίμια ἐκ τῶνδε ἄρξεται, ἐξ αὐχμῶν δηλαδὴ καὶ ἀπορίας ἤχου θαλάσσης· οὐ γενομένου ἐπακολουθήσει συνοχὴ τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, ἀποφυχθέντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων ἐν τῇ οἰκουμένῃ. Τίνα δὲ τὰ ἐπερχόμενα, ἐρμηνεύει συνάπτων ἐξῆς καὶ λέγων· *Αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται*· τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ μετὰ δόξης ἐπιστησομένου, καὶ τὴν μεγάλαιον τυραννίδα τοῦ υἱοῦ τῆς ἀμαρτίας καταργεῖν ρούντων.

Καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς· Ἴδετε τὴν συκῆν, κ. τ. λ. Οὕτω καὶ ὑμεῖς ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, κ. τ. λ.

Ποῖα ταῦτα γινόμενα ἀλλ' ἢ τὰ προλεγόμενα; Ἱερουσαλήμ πατουμένην ὑπὸ ἐθνῶν, τὴν συμπλήρωσιν τῶν καιρῶν τῶν ἐθνῶν, τοὺς τῆς ἀποστασίας χρόνους, τὰ ἐν τοῖς φωστῆραι καὶ τοῖς ἀστροῖς σημεῖα, τὴν ἐπὶ γῆς συνοχὴν τῶν ἐθνῶν, τὴν ἐκλείψιν καὶ ἀπορίαν τοῦ ἤχου τοῦ σάλου τῆς θαλάσσης. Ταῦτα, φησὶν, ἅπαντα ὅταν ἴδητε γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐπὶ θύραις ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἕτερα οὐσα παρὰ τὰ προλεχθέντα. Τὰ μὲν γὰρ προοίμια ἦν καὶ μελλόντων ἀγαθῶν σημεῖα, ὡς καὶ οἱ τῆς συκῆς ἀπαλοὶ κλάδοι καὶ τὰ φύλλα σημεῖα τοῦ μέλλοντος θέρους τῆς τε τῶν λοιπῶν φυτῶν καὶ σπερμάτων καρποφορίας· τὰ δὲ τοῦ μέλλοντος καὶ τῆς ἐν αὐτῷ συστησόμενης βασιλείας οὐρανῶν προοίμια καὶ σημεῖα τὰ προλεχθέντα ἦν. Αὕτη δὲ ἡ βασιλεία καὶ τὰ ἐν αὐτῇ οὐκέτι λόγῳ παραδοτέα, οὐδὲ θνητῶν ἀκοαῖς λεκτέα. Διόπερ ἀποσιωπητέον ταῦτα. *Ὁφθαλμὸς γὰρ οὐκ εἶδε, καὶ οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ὅσα ἠελοῦμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.* Πλὴν ὡς περ κατὰ τὸν ἐνεστώτα βίον ἕλιος μετὰ χειμερίου τροπᾶς ἕαρος ἐνισταμένου θερμὴν ἀκτίνα βάλλων, τὰ ὑπὸ γῆν κρυπτόμενα ζωοποιεῖ σπέρματα, τοῦ προτέρου μεταβαλόντα σχήματος, νεαρὰ δὲ φύει καὶ ἐθήληεν, ὠραίαν καὶ πολυανθὴ τὴν τῶν ἄρτων φύντων βλάστην παρεχόμενα· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ἐνδοξος τοῦ Μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ ἀφίξις, φωτὸς ζωογόνους ἀκτίσει τὸν νέον αἰῶνα καταυγάσασα, τὰ ἀποκρυφθέντα πάσαι κατὰ τὸν ἔμπροσθεν αἰῶνα, καὶ ἐν τῷ παντὶ κόσμῳ διασκαδασθέντα σπέρματα, τουτέστι τοὺς ἐν γῆς χύματι κεκοιμημένους, κρείττους σώμασιν ἢ κατὰ τὰ πρότερον θεϊοτέρων τε μετοσηματισμένοις εἰς φῶς προάξει· καὶ τοῦ θανάτου τοῦ νέου αἰῶνος.

Οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη.

Ποῖα γενεὰ ἀλλ' ἢ καινὴ καὶ νέα, ἣν αὐτὸς συνεστήσατο; περὶ τῆς ἐν προφηταῖς εἰρητο· *Γραφήτω αὕτη (74) εἰς γενεὰν ἑτέραν, καὶ λαὸς ὁ κτιζόμενος ἀνέσει ἐν Κύριον· καὶ πάλιν· Ἀναγγελήσεται ἐπὶ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη.* Διόπερ δεικτικῶς εἰς τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης συστησομένην καινὴν γενεὰν τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας αὐτοῦ ἀφορῶν, ἔλεγεν· *Οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα γέ-*

perimet, iræ initia hinc erunt, ex æstu scilicet et marini sonitus cessatione. Quo facto, pressura gentium per orbem erit, arescentibus hominibus præ timore et eorum expectatione quæ mundo sunt eventura. Quænam vero hæc sint, ait mox pergens dicere: Nam virtutes cælorum commovebuntur: Filio Dei scilicet cum gloria adventante, superbamque filii culpæ tyrannidem jamjam eversuro, cœlestibus eum ordinibus comitantibus.

μέλλοντος, τῶν τε ὑπερουρανίων ταγμάτων δορυφο-

71 Dixitque eis parabolam. Videte ficulneam, etc. Ita et vos cum videritis hæc fieri, etc.

Quænam vero facta intelligit? Hierosolyma ab ethnicis conculcata, tempora gentium completa, apostasiæ ætatem, in sole stellisque signa, in orbe pressuram gentium, defectum quietemque sonitus fluctusque marini. Hæc, inquit, omnia cum fieri videritis, tum demum adesse in foribus regnum Dei scitote; et quidem a dictis rebus plane diversum. Illa enim futurorum bonorum exordia fuerunt et indicia; sicuti teneri ficus rami et folia, venturæ ætatis signa sunt, et cæterarum arborum seminumque fructum portantur. Futuri autem sæculi, atque in eo constituendi cælorum regni proœmia atque indicia illa fuerunt. Id vero regnum, ejusque bona haud jam sermone tradi queunt, neque ad mortaliū aures prædicari. Quamobrem de his reticendum est. *Neque enim oculus vidit, neque auris audivit, neque in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus eum*⁷². Verumtamen sicuti in præsentī rerum statu sol post hibernas conversiones, vere instante, calidioribus radiis emissis, latentia sub solo semina vivificat, quæ priore figura posita, novella enascuntur ac pullulant, pulchrumque et floridum recentis naturæ germen ostendunt; ita gloriosus Unigeniti adventus vivifici luminis radiis novum sæculum illustrans, occulta olim priore in sæculo atque orbe universo dispersa semina, id est homines in terræ sepulcris conditos, melioribus quam antea corporibus formaque augustiore donatos, in lucem emittet: pulsaque morte, ipsa deinceps vita novi sæculi imperium tenebit.

μετοσηματισμένοις εἰς φῶς προάξει· καὶ τοῦ θανάτου τοῦ νέου αἰῶνος.

72 Non præteribit generatio hæc.

Quænam est hæc generatio, nisi nova illa recensque ab eo constituta? de qua in vaticiniis dictum est: *Scribatur hæc in generatione altera, et populus qui creatur laudabit Dominum*⁷³; rursusque: *Annuntiabitur Domino generatio ventura*⁷⁴. Itaque evidenter ad suos apostolos atque ad institutam ex ipsis et per ipsos in orbe universo novam sanctæ Ecclesiæ generationem Christus respiciens aiebat: *Non præteribit generatio hæc, donec omnia fiant.*

⁷¹ Luc. xxi, 29-31. ⁷² I Cor. ii, 9. ⁷³ Luc. xxi, 32. ⁷⁴ Psal. ci, 13. ⁷⁵ Psal. xxi, 32.

(74) Videtur, nisi fallor, Eusebius haud neutraliter αὕτη intelligere, ut alii, sed de ipsa generatione seu ætate.

Mansurum quippe ac duraturum populum suum Ecclesiamque eatenus dicit, quoad ipsa generatio superstes adhuc omnia inspiciat, ac predictionum dominicarum eventum oculis contempletur.

⁷⁶ *Caveat ne forte graventur corda vestra in crapula.*

Discipulos admonet ut prompti sint atque ad ejus adventum excipiendum parati : cujus nempe rei gratia cunctos magisterii sui sermones faciebat : sobriosque ac vigilantes esse jubet, et totam mortalis vite noctem insomnes transigere : propterea quod consummationis tempus nemini sit exploratum. — Cavenda, inquit, vobis est crapulae graveo, ut vigilare possitis ; ne inopina vos invadat illa dies : cujus causa sacer etiam Apostolus hortabatur scribens : Fratres, probe scitis, diem Domini, tanquam furem in nocte, venturam⁷⁷. Cum vero dixerint pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus. Vos autem haud versamini in tenebris, ita ut vos dies illa tanquam fur comprehendat : omnes enim vos filii lucis estis, filiique Dei⁷⁸. Vigilandum est igitur non solum ob subitum atque inexpectatum Domini adventum, verum etiam propter furis insidias. Fur autem hora cujusque mortualis intelligitur, vel etiam ille qui cujusque animam excepturus est angelus. Tum qui sibi attenderint, tanquam caprea laqueum vitabunt, vel ut avis decipulam : qui vero crapula gravati fuerint atque in mortem consopiti, in periculum inopinum incidunt.

⁷⁸ *Vigilate itaque omni tempore orantes, etc.*

His consonans Apostolus dicebat : Propterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, et in omnibus perfecti stare. Sate ergo succincti lumbos vestros in veritate⁷⁹.

⁸⁰ *Ut manducetis et bibatis in mensa mea.*

Significat plenam bonorum mensam, cujus participes erunt ii quibuscum foedus icit, propterea quod secum permanserint in tentationibus. Ex ejus igitur mensa manducabunt et bibent ; pane videlicet caelesti animarum nutritore pasti ; potique vino novi germinis vitis verae : propinante ipso agricolarum omnium Deo, qui novellum ex ipsa fructum his qui tunc digni erunt, exhibebit.

⁸¹ *At ille negavit dicens : Mulier, non novi eum.*

Videsis quantopere veritati studeat evangelista ; quomodo Petro haud gratificetur, sed lapsum ejus caudide enarret. Videlicet quod caeteri magistro deserto diffugerint, ille autem omnibus iis praepositus apostolus atque discipulus, ille inclytus, inquam, Petrus, procul cruciatibus et magistratum minis, te Christum negaverit.

⁷⁶ Luc. xxi, 34. ⁷⁷ I Thess. v, 2. ⁷⁸ ibid. 4, 5. ⁷⁹ ibid. 57.

(75) Fragmentum hoc sumptum videtur ex *Thyranianis*, lib. v, 40. Ibi tamen Eusebius versatur in Marco xiv, 66.

νηται. Διαμεινείν γάρ φησι καὶ διαρκέσειν τὸν λαὸν αὐτοῦ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν εἰς ἐκεῖνο καιροῦ εἰς ὅτε αὐτοπτήσῃε πάντα, καὶ τὰς ἐκβάσεις τῶν τοῦ Σωτήρος προρρήσεων ὀφθαλμοῖς παράλαθο.

Προσέχετε ἑαυτοῖς μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ.

Διεγείρει τοὺς μαθητὰς ἐπὶ τὸ πάντοτε ἐτοιμοὺς εἶναι παρασκευαζομένους εἰς τὴν αὐτοῦ παρουσίαν, ἐφ' ἣν αὐτὸς ἡμᾶς παρορμῶν τοὺς πάντας τῆς διδασκαλίας ἐποιεῖτο λόγους· νῆφειν τε καὶ ἐγρηγορῆσαι παρακελεύεται, καὶ ἀγρυπνεῖν διὰ πάσης τῆς τοῦ θνητοῦ βίου νυκτός, διὰ τὸ μηδὲν γινώριμον τὸν καιρὸν τῆς συντελείας ὑπάρχειν. — Ἄλλ' ὑμῖν γε, φησὶ, φυλακτέον τὸ ἐντεῦθεν βάρος, ἵνα δυνήσῃθε νῆφειν, μήποτε ἐπιστῆ αἰφνίδιος ἐφ' ὑμᾶς ἡ ἡμέρα ἐκείνη· περὶ ἧς καὶ ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος παρῆναι γράφων· Ἄδελφοί, οἴδατε ἀκριβῶς, ὅτι ἡ ἡμέρα Κυρίου, ὡς κλέπτῃς ἐν νυκτὶ, οὕτως ἔρχεται. Ὅταν δὲ εἰπωσιν εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται θάνατος. Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ὑμᾶς ἡ ἡμέρα ὡς κλέπτῃς καταλάβῃ· πάντες γὰρ ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε καὶ υἱοὶ ἡμέρας. Γρηγορητέον οὖν ἡμῖν οὐ μόνον διὰ τὴν ἀβρόαν καὶ ἀπροσδόκητον τοῦ Θεοῦ ἀφίξιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν κλέπτῃν τὸν ἐφεδρεύοντα. Ὁ δὲ κλέπτῃς ἐστὶν ὁ καιρὸς τῆς ἐκάστου τελευτῆς· ἡ καὶ ὁ μέλλων τὴν ἐκάστου ψυχὴν παραλαμβάνειν ἄγγελος. Ὡς παλὺς γὰρ ἡ τοῦ Κυρίου παρουσία ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς ἐν τῇ γῆ· οἱ μὲν οὖν προσέχοντες ἑαυτοῖς σώζονται, ὡς περὶ θορᾶς ἐκ βρόχων, καὶ ὡς περὶ ὄρνεον ἐκ παγίδος· οἱ δὲ τῇ μέθῃ βεβαρημένοι, καὶ εἰς θάνατον ὑπνώττοντες, ἐκπίπτουσιν εἰς ἀδόκητον κίνδυνον.

Ἀγρυπνεῖτε οὖν ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι, κ. τ. λ.

Τούτοις συνάδων ὁ Ἀπόστολος εἶπεν· Διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς πονηρᾶς, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι. Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὄσφιν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ.

Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου.

Τοιούτων ἐστὶ πληρῆς ἀγαθῶν τράπεζα, ἧς μεταλήψονται οἱς τὴν Διαθήκην διέθετο διὰ τὸ μεμενηκῆναι μετ' αὐτοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς· ἵνα ἐσθίωσι καὶ πίωσιν ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτοῦ· ἄρτων μὲν οὐρανίου ψυχῶν ἀγιῶν θρεπτικῶς τραφησόμενοι, οἴνου δὲ τοῦ καινοῦ γεννήματος τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου μεταληψόμενοι· ἦν αὐτὸς ὁ τῶν ὄλων Θεὸς γεωργῶν τὸ καινὸν ἐξ αὐτῆς γέννημα τοῖς τότε ἀξίοις παρέξει.

Ὁ δὲ ἠρῆσατο αὐτὸν, λέγων· Γύναι, οὐκ οἶδα αὐτόν.

Ὅρα δὲ τὸ φιλόληθες τοῦ εὐαγγελιστοῦ, πῶς οὐ καταχρίζεται τῷ Πέτρῳ, ἀλλὰ τὸ πάθος αὐτοῦ ὡς ἔχει διηγείται, ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι ἀπολιπόντες τὸν διδάσκαλον ὤχοντο, ὁ δὲ πάντων αὐτῶν προεκκριμένος ἀπόστολος τε καὶ μαθητής, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ βοῶμενος Πέτρος, βασιάνων ἐκτός καὶ ἀρχοντικῆς ἀπειλῆς, τρίτον αὐτὸν ἐξωμάσατο (75).

⁷⁶ Luc. xxi, 36. ⁷⁷ Ephes. vi, 15. ⁷⁸ Luc. xii, 30.

Δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθήσεσιν Ἀ
ἀστραπτούσαις.

⁵² Duo viri steterunt secus illas in veste
fulgenti.

Χαρᾶς καὶ γέλωτος σημεῖα γνωρίσματά τε τῆς σωτηρίου φησασίας ὄραν παρέχονται καὶ διὰ τῆς λευκῆς περιβαλῆς, ὥστε καὶ ἀπὸ τοῦ σχήματος συμβαλεῖν τὰς γυναῖκας τὸ φαῖδρον τῆς ἐγέρσεως, καὶ τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς σὺν τοῖς λευχείμοσιν ἀγγέλοις ἀπάρεσθαι. Μωϋσῆς μὲν γὰρ πληγὰς Αἰγυπτίων μέλλων διακονεῖσθαι καταλλήλως ἐν φλογὶ πυρὸς τὸν ἐπὶ τῆς βάρου ἀγγελὸν ἑώρα· ὁ δ' αὐτὸς μοχθηροῖς ἀνδράσι νομοθετῶν, πῦρ καταναλλίσκων τὸν Θεὸν εἶναι. Εἰσγεν, τιμωρητικὸν καὶ κολαστὴν αὐτοῖς ἔσεσθαι αὐτὸν αἰνιττόμενος· διὸ καὶ ἐν στύλῳ πυρὸς ἦγειτο αὐτῶν ὁ Θεός. Οὕτω τοῖς ἀσεβέσι γενέσθαι τοὺς ἀγγέλους πυρὸς φλόγα ἐδίδαξεν εἰπὼν· Ὁ ποιῶν τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα. Ἄλλ' οὐ τοιούτους αἱ γυναῖκες τοὺς εἶσω τοῦ μηνήματος ἑώρων, γαλήνους δὲ τινὰς καὶ φαιδρούς, ὄλους ἐχρῆν ἐπὶ Δεσποῦ χαρᾶ καὶ βασιλείᾳ φαίνεσθαι. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῷ πάθει τοῦ Σωτῆρος ὁ ἥλιος ἐξέλιπε, σκότος περιβαλῶν τῷ παντὶ, θρήνων τε καὶ πένθους σύμβολα τοῖς σταυροῦσι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ δεικνύς· καὶ οὐδεὶς μὲν ἐφαίνετο τῶν ἀγγέλων τὸ τηλικαῦτα ὡς εἰκὸς τοῖς μαθηταῖς, ὁμοίως καὶ αὐτῶν ὕδα κάκει διασκεδασθέντων. Εἰ δ' ἄρα καὶ ὀφθῆναι τινα ἐχρῆν, τάχα που τὴν ἐναντίαν τοῖς λευχείμοσιν ἀνθρώποις τὴν ἀναστολήν ἀνεδείξατο· αὐτίκα γοῦν ἐπὶ τῷ πάθει οὐχ ἥλιος μόνον ἐσκότασεν, ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτὴρ φωνῆ μεγάλη κρᾶξας ἀφῆκε τὸ πνεῦμα, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, μονοουχὶ περιβόησαμένον καὶ αὐτῶν τῶν πάλαι τὸ ἱερὸν ἐνοικοῦντων ἀγγέλων, περιβόησαντων τε τὸ σεμνὸν ὕφασμα, ὡς ἂν, γυμνὸς καὶ ἐρημος ἀπολειφθεὶς τῆς αὐτῶν φρουρᾶς, ὁ τῶν ἀδάτων καὶ ἀδύτων τόπος, ἔτοιμος ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις κατασταίη. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν ἐπὶ τῷ πάθει συνέβαινεν· ἐπὶ δὲ τῆ σωτηρίου ἀναστάσει, ὡς ζωῆς ἀγγελοι καὶ τῆς ἀναστάσεως κήρυκες, τὸν τόπον οὐ ἐκεῖτο τὸ σῶμα περιεῖπον, ἐξ αὐτῆς ὡσπερ τῆς ἐπαφῆς τοῦ τόπου ἀγιάστῃς κρείττονος ἢ κατ' αὐτοὺς μετασχόντες, καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ κοινωνοῦντες. Διὸ φαῖδρὰ καὶ μειδιῶντα πρόσωπα, σχημά τε σωτηρίου ἑορτῆς παρέβαινον λευχειμονοῦντες.

Lætitia: gaudiique signa, et Servatoris resurgentis indicia obtutui exhibent vestium candore, ita ut ex habitu quoque conjectarent mulieres resurrectionis hilaritatem, Paschalisque festi cum albatis angelis initium. Moyses contra Ægyptiacarum plagarum futurus minister, in flamma ignis angelum intra rubum versantem spectavit⁵³. Idem pravis hominibus legem scribens, Deum appellabat edacem ignem, punitorem ac vindicem ipsis fore innuens⁵⁴. Quare in ignea columna præcedebat illos Deus⁵⁵. Sic etiam impiis fore angelos quasi ignis flammam demonstravit dicens: *Qui facit ministros suos flammam ignis*⁵⁶. Sed non hac specie viderunt angelos in monumento mulieres, sed hilares atque serenos, cuiusmodi eos videri oportebat in Domini gaudio et regno. In Servatoris quidem obitu sol defecit, tenebræ undique se intendentes, lamentorum et luctus symbola crucifigentibus Filium Dei demonstrarunt. Nullusque eo tempore angelus apparuisse discipulis videtur, ipsis quoque hac illac dispersione distractis. Quod si quem apparere opus fuisset, contrariam, ut arbitror, albatis hominibus vestem præ se tulissent. Jam primum, in passione non sol tantummodo obscuratus est, sed et Servator magna voce exclamans spiritum emisit, templi velum bifariam scissum, ipsis propemodum dispersis qui templum incolebant angelis, qui et illud venerandum textum scilerunt, ut nudus ac desertus ipsorum custodia relictus ille arcanarum atque inaccessarum rerum locus, belligerantibus hostibus pervius pateret. Sed hæc quidem passionis tempore contigerunt. Verumtamen Servatore resurgente, ceu vitæ nuntii, et resurrectionis præcones, locum ubi corpus jacuerat stipabant, ipso quodammodo loci contactu sanctitatem propria majorem participantibus, ac Domini resurrectioni communicantes. Ideo vultus hilares ac lætabundos, et albam vestem festo Servatoris diei convenientem gestabant.

EUSEBII FRAGMENTUM EX CODICE MEDIOLANENSI, IN QUO EST CAPENA PATRUM GRÆCORUM IN EPISTOLAM AD HEBRÆOS.

(Mat, *ibid.*, p. 207.)

Ad cap. XII, 18. ΕΥΣΕΒΙΟΥ. Λέγεται γὰρ κατὰ
δασὶς θεῖα ἐπὶ τὸ δρος γεγενῆσθαι καθ' ὃν ἐνομοθέτει
καιρὸν, ἵνα πάντες θεάσωνται τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ·
κατὰ δασὶς γὰρ αὕτη σαφὴς ἐστίν, οὐ μὴ τοπικὴ. Τῶν
γοῦν φωσμένων κατὰ τὸ δρος φλεγόμενων σφοδρῶς,
οὐδὲν τὸ πῦρ ἐξανάλωσεν· σαλπύγγων τε φωναὶ σφο-
δρότερον συνακοῦοντο, μὴ προκειμένων ὀργάνων τοι-
ούτων, μηδὲ τοῦ φωνήσαντος, ἀλλὰ θεῖα κατασκευῆ
γινόμενων ἀπάντων. Ὅσπερ σαφὲς εἶναι διὰ ταῦτα
τὴν κατὰ δασὶν θεῖαν γεγενῆσθαι, καὶ τὸν Θεὸν ἀνευ-
τινὸς δεικνύναι τὴν ἐαυτοῦ διὰ πάντων μεγαλειό-
τητα.

EUSEBII. Dicitur Deus in montem descendisse, quo tempore lex tradebatur, ut cuncti scilicet Dei efficaciam viderent. Cæteroque hæc descensio, eternæ ostensionis fuit, non localis. Quamobrem ardentibus licet omnibus, quæ in monte germinabant, nihil tamen igne consumebatur. Tubarum quoque sonitus gravissimi audiebantur, quanquam nullus ibi usus instrumentorum erat, nemoque clamans, sed Dei tantummodo opera hæc omnia fiebant. Quare exploratum est, divinam huiusmodi fuisse descensionem, Deumque abique ullo adminiculo suam in omnibus ostendisse magnitudinem.

⁵³ Luc. xxiv, 4. ⁵⁴ Exod. iii, 2. ⁵⁵ Deut. iv, 24.

⁵⁶ Exod. xxiii, 21. ⁵⁷ Psal. cxi, 4.

EUSEBII OPERA DOGMATICA.

DE THEOPHANIA.

(Angelo MAI, *Bibliotheca nova Patrum*, IV, 110 et 310.)

MONITUM.

Inter cætera Eusebii Cæsariensis opera divus Hieronymus, De viris ill. cap. 81, libros quinque Θεοφανείας, id est De Dei manifestatione, nominaverat. Item Syrus Ebediesus in auctorum catalogo, quem Echellensis primo, deinde Assemanus ediderunt, idem Eusebii opus commemoraverat de Græca ad Syriacam Kngnam translatum. Græci originalis deperditi viginti ego fragmenta in Vaticanis codicibus observata, inter Veteres meos Scriptores t. I, ed. sec., anno 1831, et t. VIII, an. 1833, divulgaveram. Ecce autem significatam nobis ab Ebediesu Syriacam Eusebiani operis translationem, duo perdocti et illustres nostræ ætatis Angli e tenebris denique eruerunt, Tatamus atque Leus; quorum ille ex Ægyptiaco in Nitria monasterio Scetensi codicem anno 1839 in Angliam detulit; alter autem Syriacum hunc textum anno 1842 Londini, et sequente anno Anglicam ejusdem interpretationem Cantabrigiæ cum eruditis prolegomenis scholiisque impressit. Et Syriacus quidem textus nondum ad me, quod doleo, pervenit; cum tamen Anglicum desinente anno 1846 commode demum nactus fuerim, eumque studiose legerim, statim cognovi fragmenta Græca quæ ego multos ante annos edideram, reapse ad Eusebii Theophaniam, prout ipsorum tituli ferebant, pertinere (nam sicubi codices mei cum Syriaco non satis congruunt, id suis locis postea dicitur). Sed et inasper comperi, fragmenta alia, nec brevia nec pœnitenda, quæ ego in Vaticanis catenarum ad Lucam codicibus sub Eusebii tantum nomine aspexeram, ideoque tanquam Eusebiani ad Lucam commentarii segmenta in prædicto Script. vel. tomo primo attestaveram; comperi, inquam, hæc quoque partim ex Theophania fuisse detracta, id quod Syriacus textus vel potius Anglicanus nunc docet. Quæ res cum me magnopere delectavisset, constitui protinus Græca omnia Theophaniæ a me olim detecta fragmenta nunc congregare, Latina etiam facere, atque ut monebat impressi Anglice operis series, locis quodque suis collocare. Nam Vaticanarum catenarum auctores Eusebii Theophaniam extra libri ordinem pro suo libito excerpserunt, vel potius prout evangelicæ, quam ipsi sequebantur, historiæ cursus poscebat. Exemplo sit narratio de Christi Domini morte, quam Eusebius libro tertio medio scribit, Nicetas autem, uniusque catenis auctor, sub finem suæ lucubrationis ut par erat posuit, nempe in pagina codicis trecentesima septima, quæ a fine sui voluminis parum abest. Nicetæ codicem Vat. 1611 littera A designo. Macarii vero Chrysocephali, diversæ catenæ auctoris, qui item Theophaniam nominatim aliquando expilat, codicem Vat. 1610 denoto littera E. Alias demum catenas duas, Vat. Pal. Vat. 20 et Ottob. Vat. 100, quæ mihi symbolam fragmentorum horum contulerunt, litteris B et L demonstro. Unicum denique primum fragmentum ex codd. Mediolanensi et Parisiaco simul adfuit. Hanc itaque Græcorum Theophaniæ fragmentorum tempestivam hercle editionem nunc curo, tum ut Eusebii nativum textum, quantum fas est, ab interitu revocem; tum ut Syrus interpres sicubi mentem auctoris non est assecutus (quod ei identidem accidisse sine dubio animadvertimus), authentico documento emendetur. Nec sane dubito quin opellam meam vir cl. Leus boni consulat, neque ei magnopere favere, certum habeat. Hæc interim; namque et alios tum abs Leo, tum ab ejusdem gloriæ socio cl. W. Curetono, sacros auctores, præsertim magnum Athanasium, Cyrillum atque Ephræmium, expectamus; quos nunc quidem cupidis votis expetimus; statim ac vero in conspectum venerint, exosculabimur.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΘΕΟΦΑΝΕΙΑΣ.

EUSEBII CÆSARIENSIS

OPERIS DE THEOPHANIA FRAGMENTA.

Α' (1).

(2) Ὡσπερ δὲ ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς παραδείγματος, ὁ μὲν ἀόρατος καὶ ἀφανὴς ἐν ἡμῖν νοῦς, ὃν ὅστις ποτὲ καὶ ὁποῖος ὢν τὴν οὐσίαν ὑπάρχει, οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἔγνω, βασιλεὺς δ' οἷα ἐν ἀποβήτοις εἶσω τοῖς αὐτοῦ ταμείοις καθιδρυμένος τὰ πρακτικὰ (2*) βουλευέται· λόγος δ' ἐξ αὐτοῦ πρόεισι, μονογενὴς οἷα πατὴρ ἐξ ἀδύτων μυκῶν γεγεννημένος, ὃς δὴ καὶ πρῶτος τῶν πατρικῶν τοῖς πᾶσι καθίσταται νοημάτων ἄγγελος, εἰς φανερόν τε κηρύττει τὰ ἐν ἀποβήτοις τῷ πατρὶ βουλευόμενα, ἔργοις τε ἐπιτελεῖ τὰ βουλεύματα, προῖον εἰς τὰς πάντων ἀκοάς· εἶθ' οἱ μὲν τῆς ἐκ τοῦ λόγου μεταλαμβάνουσιν ὠφελείας, τὸν δ' ἀφανὴ καὶ ἀόρατον νοῦν τὸν τοῦ λόγου πατέρα, οὐδεὶς πώποτε ὀφθαλμῶν εἶδε· κατὰ ταῦτα δὴ, μᾶλλον δ' ἐπέκεινα πάσης εἰκόνας καὶ παραδείγματος, ὁ τοῦ παμβασιλείως Θεοῦ τέλειος Λόγος, οἷα μονογενὴς, οὐ προφορικῆ δυνάμει συνεστῶς, οὐδ' ἐκ συλλαβῶν, ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων τὴν φύσιν κατεσκευασμένος, οὐδ' ἐν φωνῇ δι' ἀέρος πληττομένη σημαίνόμενος, Θεοῦ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων ζῶν καὶ ἐνεργῆς ὑπάρχων Υἱὸς Λόγος, κατ' οὐσίαν τε ὑφ' ἑστῶς οἷα Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, πρόεισι μὲν τῆς πατρικῆς θεότητος, ἀγαθοῦ δὲ πατρὸς ἀγαθὸν τυγχάνει γέννημα, αὐτοζῶν, αὐτοφῶς, γέννημα νοερὸν φωτὸς ἀλήτου, διὰ πάντων χωρῶν, ἐν πᾶσι τε ὢν καὶ πάντα ἐπιτορευόμενος.

Β'.

(3) Οὗτος ὁ παρ' ἡμῖν θεολογούμενος, προφητικαῖς ἔνωθεν πρὸ μυρίων χρόνων ἐγνώσθη τε καὶ προεκκηρύχθη φωναῖς· οἱ καὶ τὸν τόπον τῆς θεοφανείας αὐτοῦ, καὶ χρόνους τῆς ἀφίξεως, καὶ τρόπον τοῦ βίου, καὶ δυνάμεις, καὶ λόγους, καὶ κατορθώματα αὐτοῦ προλαβόντες, βίβλοις ἰσραὴλ ἐγκατέθεντο (4). — Τὸ γὰρ Ἰησοῦς ἰάσεως καὶ σωτηρίας προσφῶς ὄνομα ἂν εἴη· σωτήρ γὰρ καὶ σωτήριον ἡ Ἑβραίων φωνὴ τὸν Ἰησοῦν εἴθε καλεῖν.

Γ'.

(5) Καὶ θάνατος (6) δὲ ὁ βεβώμενος, ὃν δὴ ὑποστήναι τὸ τοῦ Λόγου ἄγαλμα παρὰ τοῖς πᾶσι ἀνωμο-

(1) In codice Mediolanensi Ambr. E. 63. p. inf. in catena Epist. ad Hebr. iv, 12, præponitur huic fragmento titulus *Εὐσεβίου εὐαγγελικῆς θεοφανείας*. (Al in Parisiaco ut certe est in ed. Cramerii p. 459, mendose *εὐαγγελικὰ θεοφάνεια*.) Prorsus autem Græcum hoc fragmentum congruit cum Syriaca seu Anglica *Theophaniae* editione, lib. 1, cap. 23, p. 12.

Α

Sicut enim, ut exemplum a nobis sumamus, mens in nobis invisibilis latensque est, quam cumjussmodi sit, cujusve substantiæ, nullus unquam homo cognovit; sed ea veluti rex quidam in secretis suis conclavibus sedens, quid faciendum sit deliberat; deinde sermo ex ipsa prodit, quasi unigenitus a patre in reconditis penetralibus generatus; qui etiam primus paterarum consultationum sit nuntius, atque in apertum deprædicat arcana patris consilia, et opere rem deliberatam perficit, dum ad omnium aures perfert; interim tamen homines quidem verbi utilitate fruuntur, sed invisibilem mentem verbi parentem prorsus oculis non cernunt; hoc, inquam, modo, imo etiam supra omnem B imaginem atque exemplum, supremi Dei regnatoris perfectum Verbum, ceu unigenitum, non ex pronuntiativa aliqua virtute consistens, neque syllabarum, nominum, verborumque naturam gerens, nec ope vocis ex aeris percussione significatum, sed Dei supremi vivens operansque Filius Verbum existens, et quidem substantialiter, utpote Dei virtus atque sapientia, ex paterna divinitate prodit, boni patris bonum germen, vita per se, ac lux, intellectualis perpetuæque lucis genimen, per omnia discurrens, ubique præsens, cuncta pervadens.

II.

Hic, quem nos Deum dicimus, vocibus jam dicente ante complura sæcula innotuit et prænuntiatus fuit prophetarum, qui et locum diviniæ ejus manifestationis, et adventus tempora, et vitæ rationem, et miracula, et sermones, et egregia facinora, vaticinio præoccupantes, sacris libris commendaverunt. — Nam Jesus sanationi atque saluti congruum nomen est. Salvatorem enim ac salutarem solet lingua Hebræorum dicere Jesum.

III.

Mors quoque illa celebris, quam Verbi simulacrum pertulisse, in confesso apud omnes est, non

(2) Theophan. Syr. sive Anglican. lib. 1, cap. 25.

(2*) Fortasse leg. *πρακτέα*. Edit.

(3) Cod. Vat. A. f. 14. Cod. Vat. E. f. 63. b. Th. Syr. lib. III, cap. 25.

(4) Cod. E. f. 37. b. Th. Syr. III, 40.

(5) Cod. A. f. 307. b. Th. Syr. III, 41, 42, 43.

(6) Cod. mendose αὐτός pro θάνατος.

sine ingenti prodigio fuit, nihilque commune cum reliquis habuit. Neque enim morbo extinctus est Christus, aut laqueo, aut igne, neque in ipso crucis tropæo æque ac cæteri malefici ferro succisus fuit; neque abs quovis homine mortiferum aliquid passus, violentam sustinuit necem; sed tunc tantummodo cum ipse sponte organum suum inimicis tradidit; innoxque illud de terra suscitavit. Quippe is valide exclamans, Patrique spiritum commendare se dicens, ipse semet dimittens corpore suo excessit. Ideo etiam ante mortem, familiaribus suis hoc significaverat dicens: *Nemo tollit animam meam: a me, sed ego ipsemet eam pono: potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam* ⁸⁷.

Quid ergo post hæc jam superest, nisi ipsum totius rei caput, quamquam causam habuerit, enarrare? famigeratum, inquam, vitæ finem, et passionis modum; necnon post necem, resurrectionis ejusdem grande miraculum. Siquidem igitur alio aliquo modo, post suam cum hominibus conversationem, repente invisibilis abiisset, semet ipse summe corporeum simulacrum clam subtrahens, fuga mortem vitare satagens; et deinde ipse mortalem partem suam corruptela et destructione consumpsisset, ea res per phantasmata omnibus visa esset; neque pro sua dignitate egisset, qui erat Dei Verbum vivens atque virtus; neque rescitum esset quoniam excessisset; neque id creditum esset ab illis quibus significatum non fuisset; neque naturaliter morte fortior apparuisset; neque propriam naturam a mortalitate liberavisset; neque ea res toto ab hominibus habitato orbe exaudita esset; neque discipulis suis mortis contemptum persuasisset; neque magisterii sui alumnis vitæ post obitum apud Deum agendæ spem obtulisset; neque sermonum suorum promissa adimplevisset; neque prophetice de se prædictionibus congruum exitum præstitisset; neque postremum omnium conflictum, videlicet adversus mortem, decertavisset.

Propter hæc omnia, quia prorsus oportebat mortale organum, post sufficiens ministerium Deo Verbo exhibitum, finem Deo dignum nancisci, ideo, inquam, tale mortis genus elegit. Nam quum duas consummationis rationes tantummodo adessent, nempe vel corruptelæ atque exitio totum tradere, atque ita turpissimum facere vitæ finem; vel morti superiori semet ostendere, divina virtute immortale efficiendo quod mortale erat; prior quidem modus promissionibus alienus erat; nam neque ignis proprium est frigescere, neque lucis obtenebrari, neque vitæ mori, neque divinæ sapientiæ insipienter agere. Cur enim is, qui cæteris vitam

⁸⁷ Joan. x, 18.

(7) Cod. A. f. 302. b. Th. Syr. III, 45 seq.

(8) His causis mortis Christi nollem in Anglica editione additas fuisse numeratas notas, quas iidem sint operis capitula.

λόγηται, πολλοῦ μετέχει τοῦ θαύματος, οὐ κοινὸς τοῖς λοιποῖς γεγενημένος· οὐ γὰρ νόσῳ διαφθαρεὶς οὐδὲ βρόχῳ, οὐδὲ πυρὶ, οὐδὲ μὴν κατ' αὐτὸ τὸ τοῦ σταυροῦ τρόπιον ὁμοίως τοῖς λοιποῖς κακούργοις ὑποτμηθεὶς σιδήρῳ, οὐδ' ὄλωσεν πρὸς τινος ἀνθρώπων παθῶν τι τῶν ἀναίρειν ἐιωθότων, βιαίαν ὑπέμεινε τελευτήν· ἀλλ' ὡς αὐτὸς μόνον ἐκὼν παρεδίδου τὸ αὐτοῦ ὄργανον τοῖς ἐπιβουλεύουσι· τὸ μὲν ἀπὸ γῆς ἀνωρθοῦτο αὐτίκα· ὁ δὲ φωνήσας μέγα, καὶ τῷ Πατρὶ τὸ πνεῦμα παρατίθεσθαι εἰπὼν, ἀφετος αὐτὸς ἀπ' ἑαυτοῦ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἀναχώρησιν ἐποιεῖτο· διὸ δὴ πρὸ τοῦ θανάτου τοῖς αὐτοῦ γωρμίσι τοῦτο αὐτὸ παρεδίδου διδάσκων καὶ λέγων· *Οὐδεὶς αἶρει τὴν ψυχὴν μου ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτήν ἀπ' ἑμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ πάλιν ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν αὐτήν.*

(7) Τί οὖν ἐπὶ τούτοις λείπεται, ἢ αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ παντὸς κεφάλαιον ὅποιαν ἔσχεν αἰτίαν ἐξαιρεῖν; λέγω δὲ τὸ πολυθρύλλητον τοῦ βίου τέλος, καὶ τοῦ πάθους τὸν τρόπον, καὶ τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἀναβιώσεως αὐτοῦ τὸ μέγα θαῦμα. Εἰ μὲν οὖν ἄλλως πως μετὰ τὰς ἐν ἀνθρώποις διατριβὰς ἀφανὲς γεγωνὸς ἐξαίφνης ἀπέπτῃ, ὑποκλέψας λάθρα ἑαυτὸν καὶ τὸ οἰκεῖον ἀγαλμα, φυγῆ τὸν θάνατον διαδράναι σπουδάσας, κἀπειτὰ πού τὸ θνητὸν αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ φθορᾶ καὶ ἀπωλείᾳ συνεψήσας, φάσματι ἂν εἴκοι τοὺς πάντας· καὶ οὐκ ἂν αὐτὸς αὐτῶ τὰ πρέποντα διεπράξατο, ζῶν μὲν τυγχάνων καὶ Θεοῦ Λόγου· καὶ δύναμις, οὐτ' ἂν ἐγνώσθη ὅπῃ ποτὲ ὑπῆρχε χωρήσας, οὐτ' ἂν ἐπιστώθη τοῖς μὴ παρελιηφόσιν, οὐτ' ἂν θανάτου τὴν φύσιν ἐφάνη κρείττων, οὐτ' ἂν τὸ θνητὸν τῆς οἰκίας ἡλευθέρου φύσεως, οὐτ' ἂν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἠκούσθη, οὐτ' ἂν θανάτου καταφρονεῖν τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐπεισεν, οὐτ' ἂν τῆς μετὰ θάνατον παρὰ Θεοῦ ζωῆς τοὺς τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν μετιούσιν [ἐλπίδα] παρεστήσατο, οὐτ' ἂν τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγγελίας ἐπλήρου, οὐτ' ἂν ταῖς προφητικαῖς περὶ αὐτοῦ προβόησαι σύμφωνα παρεῖχε τὰ ἀποτελέσματα, οὐτ' ἂν τὸν ὕστατον ἀπάντων ἀγῶνα διηβλήκει· οὕτως δ' ἦν ὁ κατὰ τοῦ θανάτου (8).

Διὸ δὴ τούτων ἕνεκα πάντων, ἐπειδὴ ἐγρῆν ἐξ ἅπαντος τὸ θνητὸν ὄργανον μετὰ τὴν αὐτάρκη διακονίαν ἦν τῷ Θεῷ Λόγῳ διηκονήσατο, τέλος θεοπρεποῦς τυχεῖν, ταύτῃ πῃ αὐτῷ καὶ ὁ θάνατος ἕκνομεῖτο. Δυσὶν γὰρ λειπομένων τῷ τέλει, ἢ φθορᾷ ἢ ἀπωλείᾳ παραδοῦναι τὸ πᾶν, καὶ αἰσχίστην ποιήσασθαι τὴν τοῦ βίου καταστροφὴν, ἢ θανάτου κρείττονα ἑαυτὸν φῆναι, θεϊκῆς δυνάμεως τὸ θνητὸν ἀθάνατον παραστηράμενον· τὸ μὲν πρῶτον ἀνίκοιεν τῆς ἐπαγγελίας· οὐ γὰρ δὴ πυρὸς οἰκεῖον τὸ ψυχεῖν (9), οὐδὲ φωτὸς τὸ σκοτίζειν, οὕτως οὐδὲ ζωῆς τὸ θανατοῦν, οὐδὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸ παραλόγως ἐνεργεῖν· ποῖον οὖν εἶχε λόγον τὸν ἐτέροις ζῶν ἐπαγγελλόμενον, τὸ

(9) Verba ψυχεῖν, σκοτίζειν, θανατοῦν, non activo sed neutro sensu hic esse accipienda Syrus interpretatur demonstrat.

οικεῖον ὄργανον φθειρόμενον περιδεῖν; Οὐκοῦν τὸ δευτέρον ἀναγκαῖον ἦν, λέγω δὲ τὸ θανάτου κρείττονα ἑαυτὸν φῆναι. Πῶς οὖν ἐχρῆν τοῦτο ποιήσασθαι; Λαθραίως ἄρα καὶ κλοπιμαίως; ἢ τοὺς πᾶσιν ἀριπρεπῶς καὶ διαδῆλως; Ἄλλὰ σκότιον μὲν καὶ κρύφιον αὐτὸ πραχθὲν τὸ κατόρθωμα, μηδενὶ δὲ γνωσθὲν, οὐδὲν ἂν ὦνῃσε· βοηθὲν δὲ καὶ ἀκουσθὲν εἰς πάντας, τοὺς πᾶσι τὴν ἐκ τοῦ θαύματος παρῆχεν ὠφέλειαν. Εἰκότως ἄρα, ἐπειδὴ ἐχρῆν τὸ αὐτοῦ ὄργανον κρείττον θανάτου φῆναι, καὶ τοῦτο πράξει μὴ εἰς τὸ λεληθῆς, ἀλλ' ἐπ' ὄψεσιν ἀνθρώπων, οὐ φεύγει μὲν τὸν θάνατον· ἦν γὰρ ἂν δειλὸς, καὶ θανάτου χεῖρων ἐνομίσθη· διὰ δὲ τῆς πρὸς τὸν θάνατον συμπλοκῆς, οἷα πρὸς ἀνταγωνιστὴν (10), τὸ θνητὸν ἀθάνατον παρίστη, ὕστατον ἀγῶνα τοῦτον ὑπὲρ τῆς ἀπάντων σωτηρίας καὶ ἀθανασίας ἀναδεγμένος.

(11) Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος αὐτῶ [ἀγῶν] κατὰ δαιμόνων ἐνηργεῖτο ἐπὶ καθαίρεισε τῆς πολυθέου πλάνης· ἐπεὶ δὲ ὁ πρὸς τοῦδε τέλος εἶχεν ἀγῶν, δεύτερος ἐπὶ λύσει τῆς τοῦ θανάτου καταδυναστείας ἐγένετο· οἱ μὲν γὰρ κατ' αὐτοῦ συνηγμένοι δαίμονες, ὃ τε τούτων ἐξάρχων, τὰ νῦτα κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶ συμβολὴν παραχωρήσαντες, τὸν δευτέρον ἄθλον ἐσκόπουσιν, τοῦ βίου λοιπὸν τὴν ὑστάτην καταστροφὴν ἐκδεχόμενοι, καὶ τὴν τοῦ θνητοῦ τελευτὴν ὁμοίαν ἔσεσθαι πᾶσιν ἀνθρώποις παραδοκοῦντες· οὐ γὰρ ἂν πώποτε θνητῆν φύσιν θανάτου κρείττονα γενέσθαι προσεδόκησαν· ὁ δὲ μετὰ τὰ πρῶτα κατὰ δαιμόνων τρόπαια ἤδη καὶ κατὰ τοῦ θανάτου παρετάττετο. Ὡσπερ δὲ εἰ τις ἄκαυστον ἡμῖν καὶ πυρὸς τῆ φύσει κρείττον δεῖξαι τι σκευὸς ἤθελεν, οὐκ ἄλλως ἂν τὸ θαῦμα παρεστήσατο ἢ πυρὶ παραδοῦς τὸ μετὰ χεῖρας, κἀπειτα σῶον αὐτὸ καὶ ἀδιάφθορον τοῦ πυρὸς ἐξελῶν (12)· κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ὁ τῶν ὄλων ζωοποιὸς Θεοῦ Λόγος, τὸ θνητὸν ὄργανον, ᾧ πρὸς ἀνθρώπων ἐκέχρητο σωτηρίαν, κρείττον θανάτου φῆναι βουληθεὶς, εὖ μάλα χρησίμην ὑπέφει τὴν οἰκονομίαν, τὸ σῶμα πρὸς βραχὺ καταλιπὼν (13), καὶ τὸ θνητὸν τῷ θανάτῳ πάλιν ὑφαίρουμένος, εἰς παράστασιν τῆς ἐνθέου δυνάμεως. Ἡ μὲν οὖν πρώτη αἰτία ἦν αὕτη.

(14) Δευτέρα δὲ τῆς ἐν τῷ σώματι κατοικησάσης ἐνθέου δυνάμεως ἐνδείξις. Ἐπειδὴ γὰρ τὸ πρότερον τοὺς ὑπὸ τοῦ θανάτου νενικημένους ἄνδρας θνητοὺς ἀληθῶς, καὶ κοινὸν τέλος ὑποδεγμένους, ἐθείαζον ἀνθρώποι, ἡρώας τε καὶ θεοὺς ὠνόμαζον· εἰκότως διδάσκει μόνον τοῦτον ἐν θανάτῳ Θεὸν ἀληθῆ εἶναι ὁμολογεῖν, τὸν τὰ βραβεῖα τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης ἀναδυσάμενον. (15) Τρίτη δ' ἂν εἴη αἰτία τοῦ σωτη-

(10) Sic in Anglica translatione, p. 188, v. 16, video by this contention with death, as with a contemporary, conficiu hoc cum morte, tanquam cum contemporaneo. Syriacus quid habeat nescio, quia libro careo. Sed certe vera lectio Græca est, οἷα πρὸς ἀνταγωνιστὴν, tanquam cum adversario. Itaque translatio emendanda est. Mito alios locos, qui æque interdum ad Græcam veritatem reformandi videntur; neque enim ego criticum ago sed editorem. Vicissim tamen, ut nuper dixi, Syriacus textus Græcum illuminat. Et quidem Græcus, utpote quem catenarum auctores pro rei opportunitate

A promiserat, organum suum corroptionem pati negligeret? Ergo posterior modus necessarius fuit, morti, inquam, superiorem se demonstrare. Quamnam vero ratione id exsequi opus erat? Clamne ꝓe furtim? an coram omnibus splendide ac manifeste? Atqui hæc res egregia si obscure et occulte acta fuisset, conscio nemine, nihil profuisset: contra vero famigerata atque omnibus exaudita, miraculo sub paritura erat universalem utilitatem. Recte igitur, quoniam oportebat ipsius organum morti superius apparere, atque id non clam sed in conspectu hominum fieri, mortem non fugit; alioqui visus esset timidus, et morte debilior creditus; sed conflictu cum morte, tanquam cum adversario, inito, quod mortale erat ad immortalitatem transiit, extremum hunc agonem pro omnium salute et immortalitate suscipiens.

Nam primum illi certamen fuit contra dæmones ob polytheismi errorem destruendum; quo peracto, subsecutum est secundum ob dissolvendam mortis dominationem. Conglobati enim adversus eum dæmones cum suo duce, postquam primo prælio terga verterant, secundum observabant, vitæ Christi deinceps extremam catastropham exspectantes, mortalis hominis finem reliquis omnibus similem fore sperantes: neque enim unquam existimassent mortalem naturam morti fore superiorem. At Christus post priores de dæmonibus relatas manubias, jam contra ipsam mortem in aciem prodibat. Sicut autem si quis igni impervium atque insuperabile vas aliquod demonstrare vellet, haud aliter hanc rem miram comprobaret, quam flammæ tradens quod præ manibus haberet, ac deinde incolume inviolatumque igne retrahens; ita etiam quod omnia vivificat Dei Verbum, mortale organum, quo ad hominum salutem usus fuerat, morte validius demonstrare volens, utile admodum consilium cepit, corpus brevi tempore deserendi; rursusque quod mortuum erat morti eripiendi, ut divinam virtutem ostenderet. Atque hæc prima (cur mori voluerit) causa fuit.

Secunda fuit causa, ut demonstraret divinam virtutem in suo corpore inhabitasse. Nam quia victos antea morte viros, vere mortales et communem finem sortitos, apotheosi donaverant homines, et heroes deosque nominaverant, merito nos docet, hunc unum in morte Deum verum esse confiteri, qui præmiis relatæ de morte victoriæ semet exornaverat. Tertia habeatur mortis Servatoris causa

excerpserunt, multas operis partes amisit.

(11) Syr. III, 55, 57.

(12) Hanc similitudinem citat ex Eusebio etiam S. Thomas Aquinas in catena sua Latina ad Lucam ed. de Rubens t. V, p. 364. Videlicet ex catenis Græcis, non originaliter ex Theophanio, quam Thomas nunquam vidit.

(13) Nempe anima destitutum esse permittens.

(14) Syr. III, 58.

(15) Syr. III, 59.

quam mysticæ litteræ continent. Quænam hæc? Hostia erat pro universi generis vita morti devota, hostia pro toto hominum grege immolata, diabolici erroris averruncatio: qua videlicet oblata, universa deinceps impurorum dæmonum potentia corruebat, omnisque error dissipabatur. Ergo hæc salutaris ex hominibus victima, ipsum videlicet corporeum Verbi organum, pro hominibus immolabatur; de qua sacræ litteræ clamant; modo quidem: *Ecce agnus Dei qui tollit peccatum mundi* ⁸⁸; modo autem: *Tanquam ovīs ad occisionem ductus est* ⁸⁹. Causamque rei docent, ibidem dicentes: *Hic peccata nostra gerit, et pro nobis dolet; et nos reputavimus eum plagatum et afflictum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, languidus factus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, livore ejus sanati nos sumus. Cuncti sicut oves erravimus, unusquisque a via sua declinavit. Dominus tradidit illum [pro] peccatis nostris* ⁹⁰. Corporale itaque Verbi organum has ob causas immolatum fuit. Magnus tamen pontifex, cum sit diversus a victima, Dei scilicet Verbum, virtus, atque sapientia, haud diu post a morte mortuum revocavit, eumque communis nostræ salutis inchoationem, vitæque secundum Deum atque immortalitatis participem constituit, victorialis adversus mortem ac dæmoniacam aciem trophæum, et priscorum sacrificiorum destructorem; quem omnium hominum gratia resuscitavit. [Idcirco etiam Christus nominatus fuit.] Nam Christus nomen, sacerdotium simul et regnum significat apud Hebræos. Hæc enim ungi solebant.

Præter supradictas, alia quoque exstitit cur Servator moreretur maxima causa, quæ jam dicetur. Nam quia necesse erat, ipsius discipulis propriis oculis cernere vitæ post obitum manifestam restitutionem, ex qua suam suspendere spem illos docuerat, et cujus causa ad religionis jugum subeundum hortatus fuerat; merito hanc rem perspicue videndam illorum oculis objiciebat. Oportebat enim eos qui piam vitam erant suscepturi, hoc in primis summopere necessarium documentum evidenti intuitu comprehendere; præcipue vero illos qui in universo mundo quantocius erant prædicaturi, propositamque a Christo gentibus doctrinam,

⁸⁸ Joan. i, 29. ⁸⁹ Isa. LIII, 7. ⁹⁰ ibid. 4-7.

(16) Patet Syrum interpretem legis πράξεως (vel πράξεων), quandoquidem Anglice scribitur *deeds, opera*. Sed verior lectio habeatur Græci nostri textus παρατάξεως, quam loci sententia postulat. (Et quidem pars hujus fragmenti legitur etiam in catena codicis tum Mediolanensis tum Parisiaci in Ep. ad Hebr. a cl. Cramero edita, p. 580.) Atque hoc loco antequam ad Syri interpretis vel mendorum vel diversitatum necessariam identidem coargutionem progredior, aio enimvero priscos interpretes, præsertim Orientales (sed nec Latinos excipio) in transferendis Græcorum scriptis haud satis emendate, quæ humana infirmitas est, se gessisse. Testis luculentus nostri item Eusebii *Chronicorum* librorum Armenius interpres, qui cum plurima feli-

ρίου θανάτου ἦν ἀπόρρητοι λόγοι περιέχουσι. Τίνες οὔτοι; ἱερεῖον ἦν ἀντίψυχον τοῦ κοινοῦ γένους παραδιδόμενον τῷ θανάτῳ, ἱερεῖον ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγάλης σφαγιαζόμενον, δαιμονικῆς πλάνης ἀποτρόπαιον· τούτου γὰρ ἀνενεχθέντος, πᾶσα λοιπὴν ἡ τῶν ἀνάγκων δαιμόνων δύναμις καθηρεῖτο, καὶ πᾶσα πλάνη παρεῖτο. Τὸ μὲν οὖν σωτήριον ἐξ ἀνθρώπων θῦμα, αὐτὸ δὴ τοῦ Λόγου σωματικὸν ὄργανον, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθιερούτο· οὐ περί λόγων ἱερῶν βοῶσι φωναί· ποτὲ μὲν· Ἰδὲ ὁ ἀμὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἰρων τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου· ποτὲ δὲ· Ὁς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχθη. Καὶ τό γε αἴτιον διδάσκουσιν ἐπιλέγουσαι· Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾷται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει. Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· τῷ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, ἕκαστος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτόν ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν. Τὸ μὲν οὖν σωματικὸν τοῦ Λόγου ὄργανον διὰ ταύτας καθιερούτο τὰς αἰτίας· ὁ δὲ μέγας ἀρχιερεὺς, ἕτερος ὢν παρὰ τὸ ἱερεῖον, Θεοῦ Λόγος καὶ δύναμις, καὶ σοφία, οὐκ εἰς μακρὰν τὸ θνητὸν ἀνεκαλεῖτο τοῦ θανάτου, καὶ τοῦτο τῆς κοινῆς ἡμῶν σωτηρίας τὴν ἀπαρχὴν, ζωῆς ἐνθέου καὶ ἀθανασίας μέτοχον παρίστη, τρόπαιον ἐπινίκιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ κατὰ τῆς δαιμονικῆς παρατάξεως (16), καὶ τῶν πάλοι θυσιῶν ἀποτρόπαιον, τοῦτο ὑπὲρ ἀπάντων ἀνθρώπων ἀνεγείρας. [Διὸ καὶ Χριστὸς ὀνομάσθη.] Τὸ γὰρ Χριστὸς ὄνομα τημαντικὸν ἱερωσύνης ἅμα καὶ βασιλείας παρὰ παισὶν Ἑβραίων ἂν γένοιτο· ταῦτα γὰρ ἦσαν τὰ χρισμένα (17).

(18) Πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ ἄλλη τις γένοιτ' ἂν τοῦ σωτηρίου θανάτου μεγίστη αἰτία ἡ λεχθησομένη. (19) Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς αὐτοῦ φοιτηταῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἀναγκαῖον ἦν ζωῆς τῆς μετὰ θάνατον ἐναργῶς παλιγγενεσίαν, ἐφ' ἣν τὰς αὐτῶν ἐλπίδας ἀναρτᾶν αὐτοὺς ἐδίδασκε, δι' ἣν καὶ προὔτρπεπεν αὐτοὺς ἐχέσθαι τοῦ τῆς θεοσεβείας ζυγοῦ· εἰκότως τοῦτον ὄραν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ἀκριβῶς παρεῖχεν. Ἐχρῆν γὰρ τοὺς μέλλοντας εὐσεβῆ μετεῖναι βίον τοῦτο πρῶτον ἀναγκαϊότατον μάθημα δι' ἐναργῶς βίως παραλαβεῖν· καὶ πολλὸ μᾶλλον ἐκεῖνους τοὺς εἰς ἅπαντα τὴν οἰκουμένην μέλλοντας ὅσον οὕτω κηρύττειν, καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι προβληθείσαν διδασκαλίαν τε

citer translulerit, in multis tamen evidenter peccavit; quam ego mendorum copiam in præfatione schollisque editionis Mediolanensis lectoribus demonstrevi atque correxi. Item cl. doctor Leus, qui propter hoc opus *Theophaniæ* Eusebianum de sacris litteris immortaliter meritus est, Syrum suum non semel interpretem vel ob obscuritatem vel alias ob causas castigat.

(17) Syriacus textus accedit propius ad Eusebium *Demonstr. Evang.* iv. 11, ed. Vigeri, p. 176: Διότι καὶ χριστοὺς ὀνομάζειν αὐτοὺς πάντας ἦν Ἑβραίων φίλον.

(18) A. f. 300. b. Syr. III, 60.

(19) Aliter Syrus; suod non orobo.

καὶ θεογνωσίαν εἰς πάντας καταγγέλλειν (20) ἀνθρώπους· ὅς δὴ πείσμα μέγιστον λαβεῖν ἐχρῆν τῆς μετὰ τὸν θάνατον ζωῆς, ὡς ἂν ἀδεεῖς καὶ ἀφοβοὶ θανάτου τὴν κατὰ τῆς πολυθῆος πλάνης ἀγῶνα προθύμως ἀναδέξοιντο· μὴ γὰρ θανάτου καταφρονεῖν μελετήσαντες, οὐκ ἂν πώποτε πρὸς τὰ δεινὰ παρεσκευάζοντο. Διὸ δὴ ἀναγκαίως ὀπλιζῶν αὐτοὺς κατὰ τῆς τοῦ θανάτου δυναστείας οὐ ῥηματίους καὶ φωναῖς παρεδίδου τὸ μάθημα, οὐδὲ λόγους ὁμοίως ἀνθρωπεύουσιν τὸν περὶ ψυχῆς ἀθανασίας πιθανῶς καὶ ἐξ εἰκότων (21) συντάττων· αὐτῶ δὲ ἔργῳ τὰ κατὰ τοῦ θανάτου ἐπεδείκνυ αὐτοῖς τρόπαια.

(22) Ἦν μὲν γὰρ πάλαι πρότερον φοβερός τοῖς πᾶσιν ὁ τοῦ θνητοῦ γένους ἁπλοῦς θάνατος, καὶ λύσις ἐνομιζέτο τῆς ὅλης ἀνθρώπου φύσεως, ψυχῆς ὁμοῦ καὶ σώματος, ἢ τοῦτου δυναστεία· οὐδέ τις ἦν τῶν ἐξ αἰῶνος οἴδς τε τοῦτ' ἂν φρόνητρον ἐξ ἀνθρώπων ἀνελεῖν πάντες δ' ἐπήχησαν φόβῳ μικροὶ καὶ μεγάλοι τὸν θάνατον· οὐκ ἦν τε τοῦ κακοῦ παραμύθιον ἀνθρώποις, οὐ λόγος, οὐ τρόπος, οὐ βίος, οὐ σοφῶν λογισμὸς, οὐ παλαιῶν συγγράμματα, οὐ προφητῶν θεσπίσματα, καὶ ἀγγέλων ἐπιφάνειαι· πάντων δὲ κρείττων καὶ ἀνώτερος τὴν κατὰ πάντων νίκην ἐπέιχεν (23) ὁ θάνατος, ὑψηλός, μέγιστος, ὑπερήφανος· ᾧ δὴ καταδεδουλωμένον τὸ θνητὸν γένος παντοίαις ἐκαλινδεῖτο παρανομίαις, μαιφονίαις, ἀθεμιτοῦργίαις, δυσσεβείαις, πολυπλόκῳ πλάνῃ· τούτων γὰρ ἦν ἀπάντων θάνατος αἴτιος. Ὡς γὰρ μηκέτι ὄντες μετὰ θάνατον, τὰ μωρίων θανάτων ἄξια δρώντες διήγον· καὶ ὡς εὐθύναις οὐδαμῶς ὑποκείμενοι διὰ τὴν ἐκ τοῦ θανάτου λύσιν, βίον ἐζῶν ἀβίωτον. Οὐς δὴ κατελέθησας ὁ Λόγος, ἐπὶ τὴν ἄμυναν ἔσπευσεν· εἶθ' οἶα βασιλεὺς φιλοπρωτότατος τὸν κατὰ τοῦ θανάτου ἔλεγχοι δι' ἀνθρώπου φύσεως ἐμηχανάτο, ζωὴ μὲν αὐτὸς τυγχάνων, καὶ Θεοῦ Λόγος, καὶ Θεοῦ δύναμις· ἀλλ' οὐ δίχα τοῦ βοηθημένου τὸ τῶν ἀνθρώπων φρόνητρον διελέγξει κρένας. Διὸ δὴ ὄπλῳ χρησάμενος ἀνθρωπεύει, καὶ θνητῶ σώματι ὁ ἀσώματος, τὸν θάνατον διὰ τοῦ θνητοῦ κατηγωνίσαστο· καὶ μέγα θαῦμα τοῖς πᾶσιν ἀπέδειξε, τρόπαιον ἀθανασίας κατὰ τοῦ θανάτου διὰ τοῦ θνητοῦ ὄπλου στήσας (24). Ἦφίει μὲν γὰρ τὸ θνητὸν εἰς βορὰν τῷ θηρίῳ (25)· τὸ δ' αὐτίκα τῷ ἰκρίῳ προσηλοῦτο ἀνασταυρούμενον· ὡς ἂν τοῖς πᾶσιν ἢ τοῦ θνητοῦ γνωριθεῖν φύσις, μηδέ τινα λάθοι τὸ πραττόμενον, μὴ ἀνθρώπων, μὴ δαιμόνων· ἐχρῆν γὰρ πάντας ἀκριβῶς τὸ θνητὸν ἰδεῖν, ὡς ἐν μεγίστῳ θεάτρῳ τὴν οἰκειάν ὁμολογοῦν φύσιν· ἵν' ἐξῆς ἐπελθῶν ὁ θάνατος, οἶα θῆρς δεινός, οἴδς τις ποτ' ἦν, ἑαυτὸν ἐλέγξει· κἄπειτα τῆς ζωῆς ἢ δύνάμις, μετὰ θάνατον ἐπελθοῦσα, τοῖς πᾶσιν αὐθις τὴν κατὰ τοῦ θανάτου παραστήσεται νίκην, τὸ θνητὸν ἀθάνατον ἀποδείξασα.

A Deique notitiam, cunctis hominibus nuntiaturi. Discipulos itaque summam habere fiduciam opus erat de vita post obitum recuperanda, ut intrepidi, absque ullo mortis metu adversus polytheismi errorem certamen alacriter susciperent. Nam nisi mortem contempnere assuevissent, nunquam contra terribilia se accinxissent. Quamobrem necessario illos armans adversus mortis potentiam, haud prolati ore vuculis doctrinam hanc tradebat, neque sermonum more humanorum de animæ immortalitate verisimiliter disserebat, sed ipso opere relata de morte tropæa illis ostendebat.

B Sane erat olim cunctis terribilis illa mortalis generis perniciēs mors; et dissolutio existimabatur universæ hominis naturæ, animæ simul et corporis, mortis potentatus; nemoque ex omni ævo exstiterat, qui hoc terribilem ex hominibus tollere posset, cunctique a magno usque ad minimum mortis timore percellerantur; nihilque erat quod huic malo solatium conferret, non sermo, non modus aliquis, non sapientium consilia, non priscorum litteræ, non prophetarum oracula, non angelorum apparitiones: sed omnibus fortior et superior universalem victoriam obtinebat mors, excelsa, gloriabunda, superba, cui mancipatum humanum genus, in omni volutabat scelere, cædibus, nefandis operibus, irreligiositate, multiplicique errorum genere. Quippe horum omnium mors causa erat: namque homines, ceu post obitum nihil essent futuri, digna infinitis mortibus perpetrabant: ac veluti nulli pœnæ obnoxii, propter eam quam morte fieri credebant dissolutionem, vitam sine vita degebant. Quos miserans Verbum, ad auxiliandum festinavit. Deinde ut rex clementissimus coercitionem mortis per hominis naturam molitus est; cumque is vita ipsa sit, et Dei Verbum, atque potentia, non sine tamen ipsa humanitate, cui opem ferebat, terrorem hominum de medio tollendis judicavit. Quamobrem, armis utens humanis, mortali in corpore incorporeum Verbum mortem re mortali debellavit, grandeque miraculum cunctis ostentavit, immortalitatis tropæum adversus mortem mortalibus armis statuens. Quippe suam voraci belluæ mortalem partem tradidit, quæ statim ligno clavis confixa fuit, ut sui corporis natura mortalis ab omnibus agnosceretur, nec quemquam res acta lateret sive hominem sive dæmonem. Intererat enim ut omnes accurate viderent eum qui moriebatur, propriam confitentem, tanquam in spectaculo maximo, naturam; ut deinde superveniens mors, ceu dira bellua, quænam ipsamet esset, per

(20) Syrus videtur legisse ἀνατέλλειν.

(21) Ἀμπαρετὶ Συρὺν legisse εἰκότων.

(22) Syr. III, 61.

(23) Syrus paulo aliter periodum dividit.

(24) Hactenus hoc fragmentum (nempe ab illis verbis ἦν μὲν γὰρ πάλαι πρότερον φοβερός, etc.) recitatur ad eodem Niceta etiam in catena ad Epist.

ad Hebr. cap. II, 17; sed recte quidem in codice Mediolanensi ex Εὐαγγελικῆς θεοφανείας, mendose autem in Parisiaco (ut certe est apud Cramerum, p. 426) Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως.

(25) Belluæ, id est mortis, non bellis ut Syrus, seu angl. beasts. Nempe paulo infra mors diserte dicitur bellua.

se proderet : postremoque vitæ virtus , mortem subsequuta , cunctis vicissim suam adversus mortem victoriam palam faceret , dum mortale corpus immortiale jam sisieret . Dimisit itaque brevi tempore corpus , ea quæ hoc possidebat Dei Verbi virtus ; et confestim illud quod de ligno pendebat , mortuum pars tantummodo Christi mortalis naturam suam

Sepulcro secundum hominum leges traditus fuit . Erat autem sepulcrum spelunca nuper in saxo excisa , nullum adhuc cadaver experta , quia oportebat unicum loculum uni insolito mortuo deservire . Miraque visu erat petra spatioso in loco sola exstans erecta , antrumque unicum intus habens ; ne si forte plura corpora excepisset , ejus qui mortem debellaverat , miraculum obscuraret . Jacebat sibi exstinctus is qui erat viventis Verbi organum : saxum ingens occultabat speluncam . Mors interea mirifice gloriabatur , ceu si hunc haud secus quam reliquos ex omni ævo superavisset . Sed enim nondum triduo tempore exacto , vita semet iterum conspicendam obtulit , post sufficientem mortis coargutionem . Nam si citius resurgere properavisset , ne exstinctus quidem creditus fuisset . Sed quoniam vere sublatus (in crucem) fuit , vereque mortuus , atque aliquanto temporis intervallo mortem vere sustinuit , hinc enimvero quod omnia vivificat Dei Verbum , universam hominibus propositam spem per illius , qui tum mortuus fuerat , resurrectionem , ostentavit . [Cumque ejus corpus depositum fuisset a familiaribus , honestæque traditum sepultura , post triduum denuo resumpsit illud ; rursusque carne semet et corpore indutum , cujusmodi antea fuerat , discipulis demonstravit : quibuscumq; tantisper confabulans , atque aliquanto tempore versans , mox illuc unde venerat abiit ; cæli viam , spectantibus illis , ingrediens .] Quid ergo post hæc ? Haud jam ego gestarum rerum narrator tibi sim , verumtamen qui has viderunt , hi totius negotii testes idonei sint ; qui sanguine ac vitæ detrimento , actorum veritatem , quam aspexerant , confirmaverunt ; totumque orbem ea , quam ipsi prædicabant , religione impleverunt . Hi utique resurrectionem , quam oculis spectaverant , testimoniis suis sanxerunt . Neque enim verbis ac voce tenus facta illa cognoverant , quorum testes exstiterunt , sed coram dum serent contemplati fuerant , manique adeo tetigerant . Quare et oculis et rei veritate evidentiâ consecuti , victoriæque de morte relatæ tropæis visis , merito contemplum mortis condidicerunt : quam rem ipsam suos disci-

(26) B. f. 307 b.

(27) Transtulerat alio, nempe ad codicis paginam 307 b, hoc quinque versuum fragmentum Niceas in catena; quod nunc, duce textu Syriaco, ad stationem propriam redit.

(28) Anima Christi corpus destituit, non ipsum Verbum seu Dei virtus. Quamobrem hic intellige, Christi humanitatem, non nisi Verbo permittente, mortuam esse.

(29) A. f. 310. Syr. II, 64.

(26) Ἠρίει (27) τοίνυν πρὸς βραχὺ τὸ σῶμα ἢ τοῦτο διακρατοῦσα τοῦ Θεοῦ Λόγου δύναμις· (28) τὸ δ' ἀνηρημένον ἐπὶ τοῦ ξύλου παρακρήμα νεκρὸν ἦν· ἀλλ' οὐχ ὁ Λόγος ὁ ζωοποιὸς τὸ νεκρούμενον ἦν· τὸ δὲ θνητὸν τὴν οἰκείαν ὠμολογεῖ φύσιν.

est; non tamen vivificum Verbum exstinctam; lestabatur.

(29) Μνήματι δὲ κατὰ νόμους ἀνθρώπων παρείδοδοτο· τὸ δὲ μνήμα σπήλαιον ἦν ἄρτι κατὰ πέτρας λελαξευμένον, οὐπω σώματος ἐτέρου πεπειραμένον· ἔδει γὰρ μόνῃ (30) σχολάζειν τῷ μόνῳ παραδόξῳ νεκρῷ. Θαυμαστὴ δὲ ἰδεῖν ἢ πέτρα ἐν ἠπλωμένῳ χώρῳ μόνῃ ἕρθιος ἀνεσταμένη· καὶ μόνον ἦν ἄντρον εἰσὼ ἐν αὐτῇ περιέχουσα. ὡς ἂν μὴ, πολλῶν γενομένη, τοῦ τὸν θάνατον καταγωνισαμένου ἐπισκιάσῃ τὸ θαῦμα. (31) Ἐκείτο μὲν δὴ νεκρὸς αὐτόθι, τὸ τοῦ ζῶντος Λόγου ὄργανον· λίθος δ' ἀπέκλειε παμμεγέθους τὸ σπήλαιον. Καὶ πολὺς ἦν ἐν τούτῳ γαυριῶν ὁ θάνατος, ὡς ἂν τοῦτον μετὰ τῶν ἐξ αἰῶνος ἐλὼν ὑποχείριον· ἀλλ' οὐπω τρίτημος παρῆι χρόνος, καὶ ἡ ζωὴ πάλιν ἑαυτὴν ἔφαινε μετὰ τὸν αὐτάρκτη τοῦ θανάτου ἔλεγχον. Εἰ γὰρ δὴ ὄαττον ἀνέστη φθάσας, οὐκ ἂν οὐδὲ τεθνεὺς ἐνομισθῆ· ἀλλ' ὅτε γε ἀληθῶς ὑψούτο (32), καὶ ἀληθῶς ἐθεθνήκει, ἐν χρόνῳ δὲ τὸν θάνατον ἀληθῶς ὑποδέδεκτο, τότε δὴ τότε ὁ τῶν ἀπάντων ζωοποιὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος τὴν πᾶσαν ἀνθρώποις ἀποκειμένην ἐλπίδα διὰ τῆς τοῦ τότε θνητοῦ παλιγγενεσίας ἐπεδείκνυτο. [Καὶ (33) τοῦ σώματος αὐτοῦ ληφθέντος πρὸς τῶν γνωρίμων καὶ τῆ προσηκούσῃ παραδοθέντος ταφῆ, τρίτατος ἀθῆς ἀπελάμβανε τοῦτο αὐτός.

Καὶ πάλιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐνσαρκον, ἐνσωμον αὐτὸν ἐκείνον, οἷος καὶ τὸ πρῶτον ἦν, τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς δείκνυσιν· οἷος καὶ ἐπὶ βραχὺ ὀμιλήσας, καὶ τινα συνδιατρίψας χρόνον, ἀνεισιν ὄθεν καὶ παρῆν, ὑπ' ὀφθαλμοῦς αὐτῶν τὴν εἰς οὐρανούς πορείαν στειλάμενος.] (34) Τί οὖν ἐπὶ τοῦτοις γίνεται; Οὐκέτι ἐγὼ σοι γενοίμην ἂν τῶν πεπραγμένων διδάσκαλος· οἱ δὲ τούτων ἐπίπτει εἶεν ἂν πάντων ἀξιόχρεοι μάρτυρες. οἱ δὲ αἵματος καὶ ψυχῆς τῆ θῆξ τῶν πεπραγμένων τὴν ἀληθεῖαν πιστωσάμενοι, καὶ τὴν σύμπτασαν οἰκουμένην τῆς πρὸς αὐτῶν κατηγγελημένης θεοσεβείας καταπλήσαντες. Οἱ δὲ γοῦν τὴν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς καταληφθεῖσαν παλιγγενεσίαν ταῖς ἑαυτῶν παρέδωκαν μαρτυρίαις· οὐκ ἦν γὰρ αὐτοῖς ἄχρι λόγου καὶ φωνῆς ἀκουόμενα τὰ πραττόμενα, ἀλλ' ἤδη καὶ ἔργοις ἔθεωρεῖτο καὶ ἐψηλαφῆτό γε ἀκριθῶς πρὸς τῶν ταῦτα μεμαρτυρηκότων· διὸ δὲ καὶ αὐτοψία καὶ ἀληθεῖα τὸ ἐναργῆς κατελιγφότες, καὶ τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης τὰ τρόπαια θεθαμένοι, εἰκότως ἔμαθον καταφρονεῖν τοῦ θανάτου· ταῦτ' οὖν καὶ τοὺς αὐτῶν φοι-

(30) Ita omnino Græcus codex. Syrus paulo aliter legit illud παραδόξῳ. Hinc Anglice a wonder.

(31) A. f. 314.

(32) Syrus intellexit hoc verbum de resurrectione. Philologi judicent. Sed certe Joan. xii, 32, 33, Christus de sua morte in crucis supplicio loquens, hoc verbo ὑψουσθαι, exaltari, utitur.

(33) Quæ uncis claudio, ea absunt a Syro, quia fortasse aliunde obreperunt.

(34) Syr. III, 62.

τηγάς εἰδοασκον, τῆς ἀθανάτου ζωῆς παρὰ τοῦ Σωτῆ-
ρος εἰληφότες τὰ ἐχέγγυα.

Δ'.

(55) Ἐπίδοξος ἦν τις ἀνὴρ τῶν ἐν στρατείαις, ἀ-
ξιώματος καὶ ἀρχῆς Ῥωμαϊκῆς ἐπειλημμένος (56)·
ἐπειδὴ δὲ ὁ δοῦλος αὐτοῦ γνήσιος πάρετος τὰ μέλη
οἴκοι βέβλητο, συνιδὼν οἷας ὁ Σωτῆρ εἰς ἐτέρους ἐπε-
δεικνυτο δυνάμεις, ἰώμενος τοὺς κάμνοντας, πᾶσαν τε
νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἀκούμενος, λογισμῶ κρι-
νας μὴ κατ' ἀνθρώπον εἶναι τὸ θαῦμα, πρόσεισιν ὡς
Θεῷ, οὐκ εἰς τὸ φαινόμενον τοῦ σώματος ἀπιδὼν ὄρ-
γανον, δι' οὗ τὰς ὀμιλίας ἀνθρώποις ἐποιεῖτο, εἰς δὲ
τὸν ἀφανῆ Θεὸν διὰ τοῦ θνητοῦ τὰς οικείας ἀρε-
τὰς ὑποφαίνοντα. Διὸ ἐδεῖτο καὶ αὐτὸς, ἐπὶ τῷ παιδί
τῆς θεϊκῆς εὐεργεσίας τυχεῖν (57). Καὶ οἱ μὲν πρε-
σβύτεροι τῶν Ἰουδαίων μικρῶν ἕνεκα τὴν χάριν αι-
τουῦσι, τῶν εἰς τὴν συναγωγὴν γενομένων ἀναλωμά-
των· ὁ δὲ Κύριος οὐκ ἐπὶ τούτῳ δίδωσιν ἑαυτὸν, ἀλλ'
ἐπὶ τῷ πολὺ μείζονι, πίστιν κατεργάσασθαι διὰ τῆς
δυνάμεως εἰς πάντας ἀνθρώπους βουλόμενος· καὶ
χαρίσασθαι μὲν τῷ ἑκατοντάρχῃ ἐπιτηδεῖως ἔχοντι,
καθηγήσασθαι δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις διὰ τούτου πρὸς τὴν
πίστιν. Καὶ οὐδῆπουθεν ἀγνοεῖ τὸ μέλλον, ὅτι μέλει
πυθόμενος ὁ ἑκατόνταρχος ἐφικνούμενον εἰς τὴν οἰκίαν
παραίτησθαι· ἀλλ' εἰδὼς τὴν μέλλουσαν ἐξ εὐλαθείας
παραίτησιν, ἐπινεύει τῇ πιστῇ ἀξιώσει, ἑκατέρῃ κι-
νήσει τοῦ ἀνθρώπου τὸ οικεῖον ἐφαρμόζων· τῇ μὲν
ἀξιώσει τὴν ἐπαγγελίαν καὶ τὴν ἀκολουθίαν, τῇ δὲ
παραίτησει τὴν δύναμιν, ὡς καὶ μὴ παραγενόμενος
ἰάσασθαι· ὥστε οὐχ ἵνα τὴν ἑαυτοῦ πρόγνωσην ἐπιδεί-
ξῃ, τὴν ἐκείνου δικαίως ἂν διεκώλυσεν ἀρετὴν· ἀλλ'
ἀτύπως κατὰ τὸν ἀνθρώπινον τρόπον, ὡς δὴ ἀγνοῶν τὸ
μέλλον, ἀκολουθεῖ, ἵνα χώραν τῆς εὐλαθοῦς ἀποκρι-
σεῖς τε καὶ προθέσεως ἐκείνῳ καταλλάποι, καὶ τὴν
πόρρωθεν ἴσασιν αἰτούντι παράσχοι.

Τοιαῦτα τοῦ πράου Σωτῆρος ὡς καὶ πρὸ τῆς τε-
ραστίας δυνάμεως τὰ θαυμάσια· θαυμάσιος γὰρ ἐν
τούτοις οὐκ ἔλαττον ἦ ἐν τῷ τὴν νόσον ἰάσασθαι, καὶ
τὸν θάνατον ἀποστήσαι. (58) Μεθ' ὅσον μὲν ἐξουσίας
ἡ τοῦ Σωτῆρος προσενηκεται φωνῆ, ὁπόσῃς τε πε-
πληρωτο δυνάμει· ὅσον τε τὸ φιλόανθρωπον καὶ
πρόχειρον εἰς εὐεργεσίαν, ὡς ἐξ ἐτοίμου ἐπαγγεῖλα-
σθαι τὴν αὐτοῦ παρουσίαν! Οἷον δὲ καὶ τὸ θαῦμα τῆς
εὐεργεσίας, οὐδ' ἔστιν ἐπαξίως νοῆσαι. Τὸ γὰρ μόνον
φθέγγασθαι, καὶ ἅμα λόγῳ τὴν ἴσασιν τῷ τοῦ ἑκα-
τοντάρχου παιδί παρασχεῖν, καὶ ἀπαλλάξαι παρα-
χρημα τοῦ νοσεῖν τὸν παρὰ βραχὺ τῷ θανάτῳ κατ-
ισχημένον, πῶς οὐ Θεὸν ἀληθῶς διὰ θνητῆς φωνῆς
φθεγγάμενον παρίστη (59); Οὐ πάρεστι, καὶ ὡς παρ-
ῶν ἐνεργεῖ· λόγῳ γὰρ Θεοῦ καὶ ἔργῳ οὐδὲν τὸ
μεταξύ. Καὶ οὐ μέχρι λόγων γέγονε τῷ ἑκατοντάρχῳ
ὁ ἔπαινος, ἀλλὰ καὶ τὸν νοσοῦντα ὑγιῆ ἀπέδωκεν ἐπὶ
τῆς πίστεως, καὶ λαμπρὸν αὐτῷ πλέκει τὸν στέφα-

(55) Cod. L. f. 4. h. Syr. lib. iv, 2.

(56) Vocabulum ἐπειλημμένος quomodo explicetur ex Syro Anglice, was in a state of suspense, non satis intelligo; nisi forte Syrus legit ἀπειλημμένος, et quidem translata interpunctione.

A pulos edocuerunt, quandoquidem immortalis vitæ a
Servatore documenta certa perceperant.

IV.

Nobilis quidam vir erat in Romano exercitu
ortulinem ducens et dignitatem adeptus; cujus cum
dilectus famulus paralyti laborans domi jaceret,
consciis simul qualia Servator erga alios exprom-
psisset prodigia, ægrotos sanans, omnemque mor-
bum ac languorem depellens, mente reputans haud
esse humanum id genus miraculorum, accedit tan-
quam ad Deum, haud spectans visibile corporis
organum, quo cum hominibus sermones serebat,
sed invisibilem potius Deum qui mortali in specie
propriam virtutem demonstrabat. Quamobrem roga-
bat et ipse ut puero suo divinam beneficentiam
impetraret. Et Judæorum quidem seniores, levi de
causa beneficium id postulabant, nempe quia cen-
turio impensas erga ipsorum synagogam fecisset;
Dominus autem haud ei rei curam intendebat, sed
multo majori, nempe ut fidem potentiæ suæ apud
cunctos homines astrueret. Dum enim centurioni
bona mente prædico favebat, cæteris simul ad
susciendam fidem dux fiebat. Neque sane ignora-
bat fore ut centurio accessum ejus ad suas ædes
deprecaretur, sed tamen, sciens licet futuram ejus
religiosam deprecationem, ingenuæ petitioni annuit,
utrique hominis voto suam accommodans voluntatem;
petitioni quidem promissionem et profectio-
nem; deprecationi autem, quominus iret, potentiæ
vim qua sine præsentia medicinam fecit. Neque
enim, ut suam prævisionem ostenderet, illius recte
virtutem impedivisset; sed sine fasto, humano more,
quasi rem futuram ignorans, sequebatur centurio-
nem, ut locum piæ illius responsioni ac propositioni
relinqueret, et valetudinem eminens etiam potenti
præberet.

Hi sunt mansueti Servatoris, magis etiam quam
prodigiorum potentia, admirandi actus. Plane in his
quid minus fuit mirabilis, quam cum morbum
depulit mortemque prohibuit. Quanta certe cum
potestate Servatoris vox prodiit, quantaque vi præ-
dita! quanta demum benignitas atque ad benefa-
ciendum proclivitas, cum se paratissimum ad pro-
ficiscendum nuntiavit! Profecto beneficii hujus
admirabilitatem nemo digne æstimabit. Nam dicere
tantummodo, et una cum verbo sanitatem centu-
rionis puero largiri, ac repente morbo expedire
eum qui in mortis limine versabatur, quidni vere
Deum humana voce loquentem demonstrat? Non
adest, et veluti præsens operatur: nam inter Dei
verba et opera nihil interest. Neque laus centurionis
tributa verborum tenuis fuit, sed et ægrum puerum
ob illius fidem sanavit, atque ita splendidum præ-
mium contulit. Dixit enim, moxque opera præ-

(57) Exin aliquanto tractu Græcus textus tantummodo sine Syriaco.

(58) A. f. 114; L. f. 5, b; Syr. iv, 5.

(59) Hic quoque septem fere versus desiderantur in Syro, vel certe in Græco abundant.

dictionis testis subsecuta est; nam puer statim A convaluit.

Quod si quis hanc rem ægre sibi ob prodigii magnitudinem persuadeat, haud tamen de prædictione recte dubitabit, ex qua evidentior facti demonstratio conficitur, si quis reputet, unicum Romanum hominem fuisse qui ad Servatorem accessit, quique majorem etiam magisque benevolam, quam Judaica natio, fecit Christi confessionem; noster vero Servator multos pro uno, æque ac hunc, ad se accessuros affirmat ex orientalibus regionibus, itemque ex occidentalibus, qui ob suam Christi cognitionem et confessionem, haud minorem a Deo consequentur honorem quam Hebræorum parentes. Namque et horum patriarcha, celestis ille Abrahamus, ex irreligijs parentibus ortus, vitam B commutavit, a polytheismi errore recedens, unumque universalem Deum ipse agnovit. Quin etiam ejus filiis Isaaco atque Jacobo similes fores innumeros per universum orbem, præsertim vero orientis et occidenti solis populos, prædixit. Denique momenti maximi superaddit his prædictionem; nempe quod Judæi ipsi, Deo charorum illorum posterii, qui Abrahamum jactabant, Isaacum atque Jacobum, propter suam adversus Deum recordiam et incredulitatem, ceu scientiæ lumine orbatu, in tenebras exteriores expellendi essent: sic nimirum imperitiam illorum, summamque inscitiam, et salutaris luminis orbitatem prædicens. Hinc rerum oportet exitum animadvertere, atque adeo oculis C contemplari, quomodo Judæi, qui dictorum hominum Deo charorum genus esse gloriantur, ejecti fuerint non regno Dei tantummodo, verum etiam sacra ipsorum regalique metropoli: exemplo autem unius, qui olim ad Servatorem accessit, centurionis, innumerabilis hominum multitudo ex nationibus cunctis, æque ac ille, Christo adjuncta sit, quæ ab eo eloctia, eundem quem inclyti illi apud Hebræos viri, Deum agnoscere, parem illis ab universali rege Deo mercedem recipere digna fuit. Έβραίοις λαμπάντων ἀνδρῶν ἐπιγόντων Θεόν, τῆς Θεῶ ἀμοιβῆς.

V.

Mandat Petro Dominus ut ad prædam retia demittat; qui quidem jussum exsequitur. Cum autem magnam piscium multitudinem conclusissent, et retia pondere gravata dirumperentur, opem petunt a vicina navicula; atque ita extractis piscibus utramque scapham repleverunt, in tantum ut mergi periclitarentur. Quamvis admiratione Petrus percussus, indignum se confitebatur ut Servator ad se veniret. Ille autem, qui tanquam futuri temporis imaginem ipsi ostenderat, interpretationem quoque facit, atque: *Noli timere; abhinc enim eris homines ad vitam capiens*. Cunctis vero simul: *Venite post me, faciamque vos piscatores hominum*. Galilæos homines, viles rusticanos, nihil præter Syrorum dialectum scientes, arte hu-

(40) Cod. A, f. 83. Syr. lib. iv, 6.

(41) Hactenus fragmentum recitatur Græce etiam

νον. Εἶπε γὰρ, καὶ τὸ ἔργον ἠκολούθησε μαρτυροῦν τῇ προῤῥήσει· καὶ ἴαθη ὁ παῖς αὐτίκα.

Ἄλλ' εἰ πρὸς τοῦτό τις δυσπίστως ἔχει διὰ τὴν τοῦ θαύματος ὑπερβολὴν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ προῤῥήσεως σκηπτοῖτο ἂν εὐλόγως, ἐφ' ἣ μείζων ὁ τῆς πράξεως ἐλεγχος; ἀποδειχθήσεται, ἐφ' τῆς ἐν ᾧ λάβοι, ὡς τότε μὲν εἰς Ῥωμαίους ἦν ὁ τῷ Σωτῆρι προσεληλυθὺς χιλιάρχος, ὁ δὲ μείζων καὶ εὐγνωμονεστέρων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐνδείξαίμενος τὴν εἰς αὐτὸν ὁμολογίαν· ὁ δ' ἡμέτερος Σωτὴρ πολλοὺς ἀν' ἐνὸς ἕσσεσθαι τοὺς κατ' ἐκείνον μέλλοντας αὐτῷ προσιέναι ἐκ τῶν τε πρὸς ἕω καὶ ἀνατολὴν κλιμάτων, τῶν τε κατὰ δυόμενον ἥλιον οἰκούντων θεσπίζει, τοὺς διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιγνώσεώς τε καὶ ὁμολογίας τῆς Ἰσῆς παρὰ Θεῶ τιμῆς τοῖς Ἑβραίων προπάτορας καταξιώθησόμενους· ὅτι δὲ κακείνων ὁ προπάτωρ, αὐτὸς δὲ ὁ βούμενος Ἀβραὰμ ἐκ πατέρων ὀρμώμενος δεισιδαιμόνων μετεβάλλετο τὸν βίον, τῆς μὲν πολυθέου πλάνης ἀναχωρήσας, ἔνα δὲ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐπιγνοῦς ὁδὸν· καὶ τοῖς αὐτοῦ παισι τῷ Ἰσαὰκ καὶ τῷ Ἰακώβ ὁμοίους ἕσσεσθαι μυρίουσιν καθ' ἕλην τῆς οἰκουμένης, καὶ τούτων μάλιστα τὰ πρὸς ἕω ἔθνη, καὶ τοὺς κατὰ δυόμενον ἥλιον οἰκοῦντας· προαγορεύει· προστίθειαι τε τούτοις τὸ μέγιστον τῆς προῤῥήσεως· αὐτοὶ Ἰουδαῖοι τῶν θεοφιλῶν ἐκείνων ἀπόγονοι, τὸν Ἀβραὰμ αὐχοῦντες καὶ τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὸν Ἰακώβ, διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀλογίαν τε καὶ ἀπιστίαν, ὡς ἂν τοῦ τῆς γνώσεως φωτὸς ἀπεστερημένοι, ἀπόβλητοι γενήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, τὴν ἀγνοίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐσχάτην ἀμαθίαν, τοῦ τε σωτηρίου φωτὸς τὴν στέρησιν ὡδὲ πη προαναφανήσας. Ἐνθα δὲ ἐπιστήσῃ τοῖς ἀποτελέσμασι· προσέκει τὸν νοῦν, ὀφθαλμοῖς τε αὐτοῖς παραλαβεῖν, ὡς Ἰουδαῖοι μὲν, οἱ τῶν εἰρημένων θεοφιλῶν ἀνδρῶν γένοιο εἶναι σεμνυόμενοι, ἐκβλητοὶ γεγόνασιν οὐ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτῶν ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μητροπόλεως· ἐπὶ δὲ ἐνὸς τοῦ πάλαι τῷ Σωτῆρι προσεληλυθότος χιλιάρχου ἄφατος ἀνδρῶν ἀριθμὸς ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνῶν ὁμοίως ἐκείνων τῷ Χριστῷ προσιόντων, καὶ διὰ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας τὸν τῶν παρ' Ἰσῆς αὐτοῖς ἐκείνοις ἤξινται παρὰ τῷ παμβασιλεῖ

C

E

E

D

E'

(40) Παρακληύεται μὲν τῷ Πέτρῳ ὁ Κύριος χαλάσαι εἰς ἄγραν τὰ δίχτυα· ὁ δὲ τὸ προστεταγμένον ἐποίησε. Ὡς δὲ συνέκλεισαν πλήθος ἰχθύων πολὺ, καὶ διεβῆγγυτο τὰ δίχτυα τῷ πλήθει βαρούμενα, προσκαλοῦνται μὲν εἰς βοήθειαν τοὺς ἐν τῷ γειτιῶντι πλοίῳ· εἶτ' ἀνεκλυσάντες τοὺς ἰχθύας, πληροῦσαι ἄμφω τὰ σκάφη, ὡς κινδυνεύειν αὐτὰ βυθισθῆναι· ἐφ' οἷς ὁ Πέτρος ἀποθαυμάσας ἐξεπλάγη, ἀνάξιον τὸ ἑαυτὸν τῆς σωτηρίου ἐπιβάσεως ὠμολόγει (41). Ὁ δ' ὡσπερ ἐπιδείξας αὐτῷ τὴν τοῦ μέλλοντος εἰκόνα διασαφεῖ τὴν ἔρμηνηλαν, καὶ φησι πρὸς αὐτόν· *Μὴ φοβοῦ· ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἐσὼ ζωγρῶν*· πρὸς δὲ πάντας· *Δεῦτε ὅπισθω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἀλιεῖς ἀνθρώπων*. Γαλιλαίους ἄνδρας, εὐτελεῖς, κ. cl. Leo p. 216, ex cod. Vindob. Sed multo longius prosequitur in codice nostro Vatic. A. f. 85.

ἀγροίκους, οὐδὲν πλεόν τῆς Σύρων φωνῆς ἐπισημαίνοντες, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιτήδευμα ταπεινὸν τῆς ἀλιείας μετερχομένους, εἰκότως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν θηρευτὰς ἀνθρώπων καὶ κήρυκας τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ποιῆσειν ἐπηγγέλλετο, καὶ πεποίηκεν οὐ ψευδόμενος τὴν ὑπόθεσιν, παριστάς Θεοῦ δύναμιν ἐνεργητικὴν τοῦ πράγματος. Εἰ μὲν γὰρ, λογίους τινὰς καὶ σοφοὺς, ἢ καὶ τῶν παρὰ Ἰουδαίους ἀνθρώπων ἐνδόξων καὶ πλουσίων προσαγοόμενος, τοῦτοις ἐκέχρητο διδασκάλους τῶν αὐτοῦ λόγων, κἂν εἰκόξ ἦν ἀνθρωπινώτερον ἐπινοῆσθαι τὸ πρᾶγμα· οὕτω γοῦν οἱ πλείους τῶν ἀνθρώπων ἐλώθησαν ὑποτάττεσθαι, ἢ χρήμασιν ὑπὸ πλουσίων δελεαζόμενοι, ἢ λόγων περιβολῇ καὶ φαντασίᾳ σοφίας ἀπατώμενοι, ἢ ὑπεροχὰς ἐνδόξων προσώπων καταπληττόμενοι. Ὁ δὲ μὴ τοιούτοις χρησάμενος μαθηταῖς, τούναντίον δὲ πένησι καὶ ἀδόξοις, καὶ τὸν λόγον ἰδιώταις, Σύροις τε τὴν φωνὴν, καὶ τὸ σχῆμα ταπεινοῖς, καὶ εὐτελέσιν ἔργῳ, δῆλος ἦν μόνῃ τῇ θεϊκῇ δυνάμει χρώμενος, ἣν ἐνεδειξάτο πρῶτα μὲν φωνῇ μὴ προκαλεσάμενος αὐτοὺς καὶ ἀκολούθους (42) αὐτοῦ καταστήσας, κἄπειτα ἐπαγγειλάμενος σαγηνευτὰς καὶ ἀλιεῖς ἀνθρώπων ποιῆσειν αὐτοὺς, ἵν' ἀνθ' ὧν εἶχον δικτύων, λαβόντες παρ' αὐτοῦ τὴν ἀπὸ παντοίων λόγων νομικῶν τε καὶ προφητῶν, τῶν τε τῆς ἐνθέου διδασκαλίας αὐτοῦ πλακείσαν σαγῆνην ἐμβάλλωσιν εἰς τὴν τοῦ ἀνθρωπέου βίου θάλατταν, καὶ περιβάλλωσιν ὄσους ἂν εὕρωσι, πληροῦντες τὰ ἑαυτῶν λογικὰ δίκτυα παντὸς γένους λογικῶν ἰχθύων.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν διὰ φωνῆς ἀκουόμενα ῥήματα καὶ ψόφοι, καὶ πλεόν ὑπῆρχεν οὐδέν· τῆς δ' ἐνθέου δυνάμεως τὸ ἔργον οὐκ εἰς μακρὰν παρεστήσατο· αὐτὰ δὲ ταῦτα τὰ διὰ τῶν λόγων προηγορευμένα τοῖς ἔργοις ἐπιτελέσας, ὡς ἐν βραχεῖ χρόνῳ τὴν σύμπασαν ἀνθρώπων οἰκουμένην μυρία πλήθη τῶν σαγηνευθέντων ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν τούτων ἀνδρῶν κτήσασθαι, πληρωθῆναι τε Ἐκκλησιῶν πάντα τόπον Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων, διὰ μίαν ἐκείνην ἐπαγγελίαν τῆς θεϊκῆς φωνῆς, δι' ἧς οὐ διδάξειν τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς, ἀλλ' αὐτὸς ποιῆσειν αὐτοὺς ἀλιεῖς ἀνθρώπων ἐπηγγέλατο. Ἔστ' οὐ προέγνω μόνον οὕτε προέφησε τὸ μέλλον, ἀλλὰ καὶ ποιητῆς τοῦ τηλικούτου κατορθώματος ἀποπέφανται· εἰπέ τε τῷ λόγῳ, καὶ πεποίηκε τῷ ἔργῳ· παρέστησέ τε τὸ μέλλον διὰ συμβόλου καὶ εἰκότος, καὶ δι' αὐτῆς ἐνεργείας ἀπεπλήρωσε. Τοῖς γὰρ πάλαι πρότερον ἐν σκοτίᾳ φωτὸς ἀληθείας, καὶ Θεοῦ γνώσεως ἐν νυκτὶ καταπονθηθεῖσι, καὶ μηδένα πρὸς σωτηρίαν θηρεῦσαι δεδυνημένοις, ἐπιλάμψας τὸ ἑαυτοῦ φέγγος, ἐν ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ γνομένοις προστάττει, οὐ τῇ οἰκίᾳ ἐπιστήμη, τῷ δὲ αὐτοῦ ῥήματι θαρσύνοντας, ἐπιβάλλειν τῷ βυθῷ τὰ δίκτυα. Οἱ δὲ τοσαῦτα συνήγαγον ἰχθύων πλήθη, ὡς διαβρῆγνυσθαι μὲν τὰ θηρευτικὰ ὄργανα, κινδυνεύειν δὲ εἰς βυθὸν χωρεῖν ἀπὸ τοῦ φόρτου τὰ πλοῖα.

Ἐπεὶ δὲ ταῦθ' οὕτως προσταττόμενα τὸν Πέτρον εἰς ἔκπληξιν καὶ φόβον οὐ τὴν τυχόντα ἤγεν· Ἄλλὰ ταῦτά σε, φησὶ πρὸς αὐτὸν ὁ Σωτὴρ, μήπω ἐκπλητέτω· παιδιαὶ γὰρ εἰ ταῦτα καὶ μελλόντων εἰκόνας· οὐ δὲ μὲν ἰχθύες ἀναυδοὶ καὶ ἄλογοι, καὶ ταῦτα σκάφη

(42) Vocabulum ἀκολούθου; magis proprie vellem a Syro fuisse redditum. Ita etiam quod sequitur

A mili, id est piscatoria, non sine causa Servator noster, venatores hominum suæque doctrinæ præcones se facturum pollicebatur; fecitque, haud fallens promissum, Dei nempe potentiam rei effectricem expromens. Nam si litteratos aliquos et sapientes, vel etiam ex Judæis nobiles divitesque viros eligens, his usus esset magistris doctrinæ suæ, utique humanum potius negotium id credi poterat. Sic enim plerique hominum solent semet subicere, vel pecunia a divitibus inescati, vel litterarum specie et sapientiæ præstigio decepti, vel eminentium personarum illustrium admirantes. Jesus autem cum haud talibus sit usus discipulis, sed e contrario pauperibus et obscuris, ac litteratura idiotis, lingua Syris, habitu humili, operaque vili, B exploratum est eum divinam tantum adhibuisse potentiam; quam ostendit primo quidem dum uia vocula eos invitavit assecrasque suos fecit, deinde spondens captores piscatoresque hominum a se factum iri; ut pro retibus quæ nunc tenebant, sumentes ab eo litterarum omnium legalium ac propheticarum, necnon divinæ ipsius doctrinæ sagenam, in humanæ vitæ mare jactarent, quotquot occurrerent irretirent, genere omni rationalium piscium retia sua rationalia complentes.

Atque hæc ex vi vocis tantum audita, verba erant et sonitus, prætereaque nihil. Sed enim divinæ virtutis efficientia haud multo post rata exhibuit; cum hæc ipsa verbalia promissa factis complevit, ita ut brevi tempore universum humani incolatus orbem, innumeramque multitudinem captorum ab his idiotis hominum, Christus adeptus sit, plenaque Ecclesiis evaserint loca omnia tum Græcorum tum etiam barbarorum, propter illam unicæ divinæ vocis promissionem, qua haud se discipulos suos docturum, sed reapse piscatores hominum effecturum spondit. Quamobrem non præscivit modo vel prædixit rem futuram, sed effector facinoris tanti apparuit, dixitque verbis, et opere exsecutus est; idque fore, symbolo portendit atque imagine, simulque ipsa efficacia complevit. D Namque hos discipulos, qui antea veritatis lumine carebant, et per noctem divina notitia carentem laboraverant, neminemque ad salutem lucrari poterant, ipse lumine suo illustrans, et in diurna luce constituens, jubet non propria peritia, sed ipsius verbo confisos, retia in pelagus jacere. Hi vero tantam collegerunt piscium multitudinem, ut et piscatoria instrumenta rumparentur, et ipsæ navi-culæ demergi pondere periclitarentur.

Quia vero talia imperata, Petrum in stuporem metumque non modicum abduxerant; Haud hæc, inquit ei Servator, magnopere te commoveant; ludicra enim hæc sunt adhuc, et futurarum rerum imagines: pisces quidem muti, et irracionales;

a Syro fuisse redditum. Ita etiam quod sequitur

hæque naviculæ ac retia ex inanimi materia constant. Sed non ita se habent res ab ipsis significatæ. Paulo post itaque, imo vero ex hoc tempore, eris homines ad vitam capiens: ab hac laborifera et infructuosa piscatione expeditus, rationalium animantium, non autem irrationalium, factus captator: neque jam ex maris abyssu, sed ex salsa mundi amaritudine, et tenebrosis irreligiositatis ac nequitiae latebris ad intellectualem lucem purumque aerem respirandum protrahes eos quos tu prædaberis: imo incolumi vita capies, quatenus vitam illis, non mortem afferes. Et marini quidem pisces in tenebris atque abyssu antea viventes, statim ac lucem aerisque respirationem participant, pereunt: at vero homines, qui a te capiuntur, ex ignorantiae tenebris ad divini generis vitam piscatu tuo transferentur. Ideo tu deinceps ad vitam homines capies.

Hæc divina virtute prædixit Servator, hæc fideliter vereque a se dieta idem demonstravit. Nimirum retium ille jaculator, piscator, Syrus, pro captura piseium, quantas hominum myriadas ceperit ineffabilis doctrinæ retibus divina virtute contextis, comprehendi numero nequit. Arcana, ab iis quæ apparuerunt, demonstrantur. Nam quæ spatiosa mundi ætas, ante Servatoris Dei manifestationem, non attulit; quæ neque Moyses, Hebræorum legislator, neque post Moysen prophetæ Dei multum laborantes per totam noctem ante Christi adventum, efficere potuerant; hæc Galilæus, pauper, loquela barbarus, idem, inquam, ille Petrus confecit. Rerum autem a Petro tunc peractarum demonstrationes sunt, quæ mox inelauerunt Ecclesiæ, multo magis rationalium piscium plenæ, quam illæ naviculæ irrationalium; cujusmodi est Cæsariensis in Palestina Ecclesia, item Antiochiæ Syriacæ, itemque ipsius Romanæ urbis Ecclesia. Has enim ipsum Petrum Ecclesias, et circumstantes omnes composuisse, traditum memoria est: necnon et illas Ægypti, cum ipsa Alexandria idem pariter, etsi non per seipsum, per Marcum tamen discipulum suum, constituit. Namque is interim per Italiam et omnes circa illam gentes occupabatur; sed suum alumnum Marcum edocendæ Ægypti genti capiendæque destinavit.

(43) In his commatiibus variat aliquantum seu fit obscurus Syrus.

(44) A. f. 83. b. Syr. IV. 6.

(45) Cod. noster Græcus A. f. 83 b. habet ἀλλήλων. Sed Syrus interpres sine dubio legit ἀρρήτων (quod et nos prætulimus), quoniam Anglice video *something hidden*.

(46) Syrus haud intellexisse videtur dictionem, βάρβαρος τὴν φωνήν, si certe dicit *by means of its voice*.

(47) In Syriaco opusculo a me edito (*Script. vet. t. X*) quod inscribitur *Canones seu doctrina Apostolorum, dicitur p. 7: Accepit manum sacerdotalem Apostolorum Roma civitas et tota Italia, atque Hispania, ac Britannia et Gallia, cum reliquis aliis regionibus finitimis, ab ipso Simone Cepha, qui ascendit ab Antiochia, et fuit præceptor ac rector in Ecclesia, quam ibi ædificavit, et in finitimis. Jam*

Α και δίχτυα ἐξ ἀψύχου ὕλης κατεσκευασμένα· ἀλλ' οὐ τοιαῦτα τούτων τὰ παραδείγματα. Μικρὸν γοῦν ὕστερον, μᾶλλον δὲ ἐντεῦθεν ἦδη καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἐση ζωγρῶν· τῆς μὲν μοχθηρᾶς ταύτης καὶ ἀνωφελοῦς ἀπαλλαγῆς ἀλυσίας, λογικῶν δὲ ζώων ἀντὶ τῶν ἀλόγων θηρευτῆς γινόμενος· καὶ οὐκέτι ἐκ βυθῶν θαλάττης, ἐκ δὲ τῆς ἀλμυρᾶς τοῦ βίου πικρίας, ἐκ σκοτιῶν τε μυχῶν ἀθεότητος καὶ κακίας εἰς φῶς νοερὸν καὶ καθαρὰν πνοὴν ἀνελευσίεις τοὺς ὑπὸ σοῦ θηρευσομένους, μᾶλλον δὲ ζωγρήσεις αὐτοὺς διὰ τοῦ ζῶν ἑαυτοῖς (43) ἀλλ' οὐ θάνατον προξενεῖν. Οἱ μὲν γὰρ ἐκ πελάγους ἰχθύες, ἐν σκότῳ καὶ βυθῶ πρότερον ζῶντες, αὐτίκα φωτὸς καὶ πνοῆς μεταλαχόντες ἀπόλλυνται· οἱ δὲ, ἐξ ἀνθρώπων ὑπὸ σοῦ θηρευθῆσόμενοι, ἐκ σκοτους ἀγνοίας μεταβάλλοντες ἐπὶ ζωῆν ἔβηον ἀγρευθήσονται. Διὸ καὶ ζωγρῶν ἐση ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους.

(44) Ταῦτα θεϊκῆ δυνάμει προηγόρευσεν ὁ Σωτῆρ· ταῦτα τοῖς ἔργοις πιστὰ καὶ ἀληθῆ ἐπέδειξεν ὁ αὐτός· ἦγον ἀμφιβολεὺς ἐκεῖνος, ὁ ἀλιεὺς, ὁ Σύρος, ἀντὶ τῆς τῶν ἰχθύων θήρας, ὅσας ἀνθρώπων ἐσαγήνευσε μυριάδας λόγων ἀπορρήτων δικτύους θεϊκῆ δυνάμει πλακείσιν, οὐκ ἔστιν ἀριθμῷ περιλαβεῖν δυνατόν. Ὅψις δ' ἀρρήτων (45) τὰ φαινόμενα· ἃ γὰρ ὁ μακρὸς αἰὼν τοῦ βίου πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος θεοφανείας οὐκ ἤνεγκεν, ἃ μὲτα Μωϋσῆς ὁ τῶν Ἑβραίων νομοθέτης, μήτε οἱ μετὰ Μωϋσέα τοῦ Θεοῦ προφῆται πολλὰ καμόντες διὰ πάσης νυκτὸς τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ καταπράξασθαι μὴ δεδύνηται, ταῦτα ὁ Γαλιλαῖος, ὁ πένης, ὁ βάρβαρος τὴν φωνὴν (46), αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Πέτρος κατεπράξατο. Δείγμα δὲ τῶν τότε ἐπιτελεσθέντων πρὸς Πέτρον αἱ εἰς δεῦρο διαλάμπουσαι Ἐκκλησίαι, πολὺ μᾶλλον τῶν τότε σκαφῶν λογικῶν ἰχθύων πληθύνουσαι· οἷα ἡ κατὰ Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης τυγχάνει, οἷα ἡ ἐπὶ Ἀντιοχείας τῆς κατὰ τὴν Συρίαν, οἷα ἡ ἐπὶ αὐτῆς τῆς Ῥωμαίων πόλεως (47)· τάδε γὰρ αὐτὸς ὁ Πέτρος τὰς Ἐκκλησίας, καὶ τὰς ἀμφ' αὐτὰς ἀπάσας συστησάμενος μνημονεύεται (48), καὶ τὰς ἐπ' Αἰγύπτου καὶ κατ' αὐτὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν πάλιν αὐτὸς, οὐ μὴν δι' αὐτοῦ, διὰ δὲ Μάρκου τοῦ μαθητευθέντος αὐτῷ κατεστήσατο. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἀμφὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ πάντο τὰ ἀμφὶ ταύτην εἴνη ἐαγόλαζε (49), τὸν δ' αὐτοῦ φοιτητὴν Μάρκον τῶν κατ' Αἴγυπτον διδάσκαλον καὶ σαγηνευτὴν ἀποδέδειχεν.

vero quod hoc opusculum, in Romano chartaceo codice cum Ebediesu sæculi xiii auctore copulatum, nunc in codice sæculi sexti aut septimi a doctis quoque Anglis compertum fuerit, sane gaudeo; sic enim ejus cum ætate augetur auctoritas. Quod autem in editionem Latinam meam irrepserit *Bithynia* pro *Britannia*, cum tamen mea ipsa Syriaca editio recte habeat p. 174, *Brutania*, ut Syrus innoter pronuntiat, id non sine aliqua, ut puto, mentis evagatione vel ipporum mendo fieri potuit. (Namque Aloysii Assemani Latinum scriptum, quid habeat, neque nunc meminisse, nec scire interest.) Quis enim inter Galliam et Hispaniam, *Bithyniam* potius quam *Britanniam* serio collocet?

(48) Hic aliquantum abudat a Græco Syrus. Porro semel adhuc aio, me Syriacum librum (quo careo), non nisi ex Anglicana interpretatione cognoscere.

(49) Adhuc a Græci textus sensu deflectit Syrus.

Ὅμοια δ' ἂν εὔροι τις τῷ Πέτρῳ, τὸν νοῦν ἐπι-
στήσας, καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μα-
θητῶν, οὓς ἐπαγγελάμενος ποιήσιν ἀλιεῖς ἀνθρώ-
πων, ἔργῳ τὸν λόγον ἐδειξεν· εἰσέτι γοῦν καὶ νῦν ὁ
αὐτὸς ἐνεργεῖ καὶ ποιεῖ, πανταχοῦ γῆς παρῶν, καὶ
[κατὰ] πᾶσαν τὴν ἀνθρώπων οἰκουμένην τὰ αὐτοῦ
λογικὰ δίκτυα (50) πληρῶν ἐκ παντὸς γένους λογικῶν
ἰχθύων καὶ βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήνων, ἀνασπῶν τοῦ
τῆς κακίας βυθοῦ καὶ τοῦ τῆς ἀθεότητος σκότους τὰς
τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, ἀνέλκων τε αὐτάς ἐπὶ τὸ φῶς
τῆς ὑπ' αὐτοῦ παραδοθείσης ἐνθέου γνώσεως. Οὕτω
δὲ καὶ Ἰωάννου τοῦ υἱοῦ Ζεβεδαίου, ὃν ἐπὶ τῆς ἀλι-
είας, ἅμα τῷ πατρὶ καὶ τῷ ἀδελφῷ καταρτίζοντα
τὰ δίκτυα θεασάμενος, τῆς αὐτῆς ἡξίωσε κλήσεώς τε
καὶ ἐπαγγελίας, καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐκλάμπει
τοῦνομα, καὶ οἱ λόγοι τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς κατα-
σφαιροῦσι, διὰ τῆς αὐτοῦ παραδοθείσης τοῦ Εὐαγγε-
λίου γραφῆς, παντοῦ γλώττη Ἑλληνικῇ τε καὶ
βαρβάρῳ μεταβληθείσης (51), εἰς ἐξάκουστον τε
πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐφ' ἑκάστης ἡμέρας κηρυττομένης.

(52) α'. Ἐπειδὴ περ ἐν προφητείαις ἀναγράπτοις εἰς
αὐτοῦ πρόσωπον εἴρηται προφητικῶς, Ἀἰτησαί μου,
καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου,
καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέλατα τῆς γῆς, διὰ
τοῦτο, ὡς ἂν τῆς προφητικῆς μαρτυρίας ἔργῳ νῦν
πληρωθείσης, φησὶ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, κατὰ μὲν τὸν
Ματθαίον, Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ὡς ἐν οὐρανῷ
καὶ ἐπὶ γῆς· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν, ὅτι δεῖ κηρυχθῆ-
ναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν
ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη· τῶν μὲν γὰρ κατ' οὐ-
ρανὸν ἐξ αἰῶνος ἐπέιχε τὴν βασιλείαν, τῶν δ' ἐπὶ
γῆς νῦν αὐτῷ δεδούσθαι φησὶ τὴν ἀρχήν. Πάλαι μὲν
γὰρ, ὡς Μωϋσῆς μαρτυρεῖ, ἄγγελοι Θεοῦ ἦσαν τοὺς
ἐπὶ γῆς ἐγκρατερισμένοι· διατραπέυσης δὲ τῆς ἀνθρω-
πότητος ἐπὶ τὴν πολυθεῖον πλάνην, καὶ τῶν ἐπιστα-
τούντων ἀγγέλων μηδὲν πρὸς τοῦτο ἐπικουρεῖν δυνα-
μένων, αὐτὸς δὴ λοιπὸν ὁ τῶν ὄλων Σωτὴρ διὰ τῆς
αὐτοῦ θεοφανείας, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην
διδάσκει, ὅτι μηκέτ' ἄγγελοι, ἀλλ' αὐτῷ πρὸς τοῦ
Πατρὸς ἡ τῶν ἐπὶ γῆς ἔθνῶν ἐξουσία δέδοται. Διὰ τοῖς
αὐτοῦ μαθηταῖς οὐ πρότερον, ἀλλὰ νῦν παρεκλεύσατο
περιελθεῖν καὶ μαθητεῖσαι πάντα τὰ ἔθνη. Ἀναγκαίως
δὲ προστίθησι τὸ μυστήριον τῆς ἀποκαθάρσεως·
ἐκρῆν γὰρ τοὺς ἐξ ἔθνῶν ἐπιστραφέντας, παντὸς μο-
λοσμοῦ καὶ μιάσματος διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἀπο-

⁵⁰ Psal. II, 8.

⁵¹ Matth. xxviii, 18.

⁵² Luc. xxi, 47. ⁵³ Deut. xxxii, 8.

(50) Cod. Gr. τῶν αὐτοῦ λογικῶν δικτύων.

(51) Animadvertite Eusebii testimonium de anti-
quissimis SS. Bibliorum in omnium gentium linguas
translationibus.

(52) Rursus mihi jucunda res accidit, quod dum
Eusebii locus, quotquot sunt in Nicetæ ad Lucam
catena ms., ex Græcis Latinos facerem, feliciter
agnovi, postremum prædicti Eusebii locum, in pen-
ultimo scilicet atque ultimo codicis folio scriptum,
pertinere totidem verbis ad *Theophaniam* librum IV,
capp. 8 et 9, prout in Anglica cl. Samuelis Lei ex
Syriaco idiomate interpretatione legitur, ab initio
paginae 224 usque ad initium item paginae 229. Nunc
vero repertum a nobis originale Græcum fragmen-
tum, in nostra quidem *Theophania* editione Græca
inter quintum sextumque numerum p. 121 collo-
candum erit. Porro Nicetam *Theophaniae* partes

Petri gestis similia, si quis modo mentem ad-
vertat, inveniet cæterorum quoque Servatoris di-
scipulorum gesta, quos cum promisisset piscatores
hominum facere, sermonis veritatem opere de-
monstravit. Ad hanc igitur usque diem idem ope-
ratur et efficit, ubique præsens, et per universum
humani incolatus orbem rationalia retia sua omni
genere rationalium piscium replens, Græcorum et
barbarorum, de profundo nequitiae, extrahens ho-
minum scilicet animas de atheismi tenebris, eas-
que ad lumen traditæ ab se Dei notitiæ extollens.
Sic etiam Joannis Zebedæo geniti, quem in pesca-
tione visum cum parente ac fratre retia reficientem,
eadem vocatione ac promisso dignatus est, Joannis,
inquam, per universum orbem nomen splendet;
cujus item sermones hominum animas illuminant;
in tradita ab eo Evangelii scriptura, quæ in omne
idioma Græcum barbaricumque conversa, ad aures
omnium gentium quotidie recitatur.

1. Quia in scriptis vaticiniis de ipsius persona
propheticè dictum est: *Postula a me, et dabo tibi
gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam ter-
minos terræ* ⁵¹, propterea tanquam si propheticum
testimonium nunc jam in rem colatum fuisset, dicit
discipulis suis, secundum Matthæum quidem ⁵², *Data
est mihi omnis potestas in celo et in terra*, secu-
ndum vero Lucam ⁵³, ait prædicari oportere in nomine
ejus pœnitentiam et remissionem, ad omnes gentes.
Nam cœlestium quidem ab æterno dominationem
tenebat; terrestrium autem, nunc sibi datum prin-
cipatum dicit. Olim quippe, teste Moysæ ⁵⁴, angelis
Dei commissæ erat terræ incolarum cura: sed cum
genus humanum ad polytheismi errorem deflexisset,
nemoque ex præpositis angelis opem ullam hæc in re
præstare posset, ipse deinde omnium Servator divina
sua manifestatione, post relatam de morte victo-
riam docet, haud jam diutius angelis, sed ipsi a
Patre potestatem in terræ gentes datam. Idcirco di-
scipulis suis haud antea, sed nunc, mandavit cir-
cumire atque erudire omnes gentes. Necessario au-
tem purgationis mysterium adjicit: oportebat enim
conversos ex ethnicis, omni macula et inquinamento
per ipsius virtutem purgari, diabolico nimirum et
idololatriæ errore et abominationibus cunctis olim

modo cum ipso operis titulo, modo tantum Eusebii
ascripto nomine (ut hic fecit) recitare in catena
ms. solitum, jam alibi non semel diximus. Quare
et nos, ante cognitatas seu Anglicam seu Syriacam
operis editiones, locos nudo Eusebii nomine præ-
ditos, *Theophaniae* ascribere non potuimus; quod
nunc Anglici libri beneficio effecimus: ut Anglus
vicissim editor, Græca nostra originalia in librum
suum, cum ei commodum erit, libenter, ut reinur,
transferet. Ne quid vero hic repetamus, lectores
nostros ad disputata superius in *Monitiis* itemque
in adnotationibus sparsim dicta, ablegamus. Certe
hinc apparet, citatum aliud a cl. Sam. Leo p. 224 in
adn. fragmentum nostrum (apud nos cc. 658), ad
hunc *Theophaniae* locum, ut ipse vellet, zali εἶναι
posse.

devinctos; nunc autem primo ex impura scelestaque vita revocatos. Atque ut his suadeant admonet, post purgationem, mystici magisterii vi peractam, haud jam præcepta Judæica, neque Moysis legitima, sed quæ ipse iis præciperet, observare. Hæc videlicet uno ore cuncti dum per gentes discurrerent tradebant constitutis in universo orbe Ecclesiis. Atque ut opus erat, hortatur, et alacriores efficit ad adeundas venatorum more gentes, et universum hominum genus erudiendum, addita promissione: *Ecce ego vobiscum sum*; secundum vero Lucam, Spiritum spondens. Hæc autem promissionis verba reipsa cumulavit: nam divina virtute cuique astans, inspirans simul et cooperans, negotii successum confirmavit, eosque magistros apud omnes gentes tradidit a se religionis constituit.

Β Τούτῳ δὲ τῷ τῆς ἐπαγγελίας λόγῳ ἔργον ἐπιθεῖς, θεῖα τε δυνάμει ἐκάστῳ συνῶν, συμπνέων τε αὐτοῖς καὶ συνεργῶν, ἐπιστώσατο τὸ κατόρθωμα, διδασκάλους τε αὐ-

2. Hac illi promissione nixi, opere ipso illius verba complebant: protinus enim nihil morantes, omnium cum alacritate ad gentium magisterium discurrebant. Tum ipso rei eventu persuasi, oculisque eum viventem cernentes qui paulo antea extinctus fuerat, et quem cum iurejurando, propter ea quæ acciderant, negaverant; hunc, inquam, spectantes evidenter personaliterque præsentem, et more solito alloquentem, et ea quæ jam nos diximus promittentem: in tantum, ut a promissio se excidere haud posse cognoscerent, propter oblatam oculis apparitionem. Quæ nisi ita se haberent, profecto ad præcepta illa torpuissent, rusticitatis suæ et idioticæ loquelæ conscii, cujus causa officium fortasse detrectassent; recte cogitantes fieri haud posse ut homines lingua Syri, et præter artem piscatoriam omnium ignari, magistri constituerentur Græcorum simul et Romanorum, Ægyptiorum et Persarum, aliarumque gentium barbararum, legesque ferrent coram legumlatoribus regibusque, contrarias iis opinionibus quæ de primariis diis ex omni ævo extiterant. Sed hæc versare animo non licebat illis, qui vocem Dei dicentis audierant: *Ecce ego vobiscum sum*; quoniam evidenter aspexerat loquentis divinitatem morti superiorem apparuisse. Hinc eos inobedientiæ timor incessit, ideoque periculis se objectabant, accepta a magistro arrha vitæ post mortem vivendæ; magnoque animo cunctas gentes obibant, magistri sui promissiones opere confirmantes (55): quibus etiam dixerat: Vos estis horum testes, mortis videret ac resurrectionis.

3. Cum ergo semel declarasset oportere in nomine ejus prædicari pœnitentiam in cunctis gentibus; nisi facta verbis postea consensissent, ne illum quidem a mortuis revixisse crederemus. Sin potius ad hanc usque diem et nunc etiam prædictio in rem

(55) Aliter hic interpungit, consequenterque interpretatur editor Anglus.

(54) Abit in alium prorsus sensum Anglica ex Syriaco interpretatio: *Respecting which however they had entertained fear.* (Syriaco textu me carere non

καθαίρεσθαι ἐκ τῆς δαιμονικῆς καὶ εἰδωλολάτρου πλάνης, μιάσμασι τε παντοίοις ἐνισχημένους, ἄρτι τε πρῶτον ἐξ ἀκόλαστον καὶ παρανόμου βίου μεταβέβλημένους. Τούτους δὲ καὶ διδάσκειν παραινεῖ μετὰ τὴν ἀποκάθαρσιν τὴν διὰ τῆς αὐτοῦ μουσικῆς διδασκαλίας, οὐ τὰ Ἰουδαϊκὰ παραγγέλματα, οὐδὲ τὰ παρὰ Μωϋσεὶ νόμιμα, ἀλλ' ὅσα αὐτοῖς ἐνετείλατο φυλάττειν. Ταῦτα δ' ἦν ἃ δὴ συμφώνως οἱ πάντες ἐκπεριελθόντες πάντα τὰ ἔθνη παραδεδώκασι ταῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίαις. Ἀναγκάλως δὲ αὐτοὺς προτρέπει, καὶ προθυμότερους ἀπεργάζεται ἐπὶ τὸ θηρεῦσαι περιελθεῖν τε πάντα τὰ ἔθνη, καὶ μαθητεῦσαι πᾶν γένος ἀνθρώπων, δι' ἧς πεποιήται πρὸς αὐτοὺς ὑποσχέσεως εἰπὼν· *Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι μεθ' ὑμῶν*· κατὰ δὲ Λουκᾶν, τὸ Πνεῦμα ἐπαγγειλάμενος.

Β Τούτῳ δὲ τῷ τῆς ἐπαγγελίας λόγῳ ἔργον ἐπιθεῖς, θεοσεβείας ἀποδεικνύμενος.

β'. Ταυτῆ γοῦν ἐπιθαρσῆσαντες τῇ ἐπαγγελίᾳ. ἔργῳ τοῦς αὐτοῦ λόγους ἐπλήρουν· αὐτίκα μὴδὲν ὑπερθέμενοι, σὺν πασῇ προθυμίᾳ περιήλθον ἐπὶ τὴν τῶν ἔθνῶν διδασκαλίαν· ἔργῳ μὲν αὐτῷ παραλαβόντες (55), καὶ ὀφθαλμοῖς ὁρῶντες ζῶντα τὸν πρὸ μικροῦ θανόντα, καὶ ὃν ἐξωμόσαντο ἀρηυσάμενοι διὰ τὰ συμβεβηκότα, τοῦτον αὐτὸν ἐναργῶς καὶ αὐτοπροσώπως παρόντα καὶ συνήθως προσδιαλεγόμενον, ἐπαγγελλόμενον τε αὐτοῖς τὰ προλελεγμένα· οὐκ ἔχοντες δὲ ὅπως ἂν ἀποστήσωσι τῆς ἐπαγγελίας διὰ τὴν θεωρουμένην ἔψιν. Ἡ γὰρ ἂν καὶ ἀπίκνησαν πρὸς τὸ ἐπίταγμα, ἀγροικίαν ἑαυτοῖς καὶ λόγων ιδιωτεῖαν συγγινώσκοντες, δι' ἣν τάχα ἂν καὶ παρητήσαντο· εἰκότως λογισάμενοι, ὡς οὐχ οἶόν τε ἦν Σύρους τὴν γλῶτταν, καὶ πλέον ἁλιείας μὴδὲν ἐπισταμένους, διδασκάλους ὁμοῦ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, Αἰγυπτίων τε καὶ Περσῶν καὶ τῶν λοιπῶν βαρβάρων ἔθνῶν καταστήσασθαι, ἀντινομοθετῆσαι τε τοῖς ἀπαντάχου γῆς νομοθέταις τε καὶ βασιλεῦσι, τάναντία τοῖς περὶ τῶν πρῶτων θεῶν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος δεδογμένοις. Ἄλλ' οὐκ ἐξῆν αὐτοῖς ταῦτα διανοεῖσθαι, ἀκούσασαι μὲν Θεοῦ φωνῆς λεγούσης αὐτοῖς, *Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι*, ὁρῶσι δὲ ἐναργῆ τὴν τοῦ λαλοῦντος θεότητα κρείττονα θανάτου φανθεῖσαν· διὸ καὶ δέος αὐτοῖς τῆς παρακοῆς εἰσῆει (54). Ἐνθεν ὁμόσε τοῖς κινδύνοις ἐχώρουν, τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς παρὰ τοῦ διδασκάλου λαθόντες τὰ ἐχέγγυα· προήλθον τε εὐθαρῶς ἐπὶ τὴν τῶν ἀπάντων ἔθνῶν περίοδον, τοῦ σφῶν διδασκάλου τὰς ὑποσχέσεις ἔργοις πιστούμενοι· οἷς καὶ ἔφη· Ὑμεῖς δὲ ἔστε μάρτυρες τούτων, τοῦ θανάτου δηλαδὴ καὶ τῆς ἀναστάσεως.

(55-56) γ'. Ἀπαξ οὖν ἀποφηνάμενου δεῖν κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὄνοματι αὐτοῦ μετάνοιαν ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, εἰ ναι μὴ τούργον ἐπηκολούθησε τῷ λόγῳ, μὴδὲ τὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναβιώσεως αὐτοῦ πιστευέσθω· εἰ δὲ εἰσέτι καὶ νῦν τὰ τῆς προρρήσεως εἰς ἔργον χωρεῖ, ὃ τε semel alibi dixi.)

(55-56) Hic prætermittitur a Niceta eclogario pars aliquanta Eusebiani textus, quæ legitur in Anglicana editione, p. 227. Theoph. iv, 9. Angl. p. 228.

λόγος αὐτοῦ ζῶν καὶ ἐνεργῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμοῖς ὁράται, ὥρα μὴδὲ τῷ τὸν λόγον προεμένῳ ἀπιστεῖν. Οὐ γὰρ ἡ δύναμις ζῶσα καὶ ἐνεργῆς ὁράται, τοῦτον ἀνάγκη πᾶσα πολὺ πρότερον ζῆν, καὶ Θεοῦ ζωὴν τοῦτον ἐκτελεῖν (57), οὐ ζῶντα τὰ ἔργα σύμφωνα ταῖς φωναῖς ἀποδείκνυται. Πᾶσαν γοῦν ἀκοὴν παντοίων ἐθνῶν (58) οἱ αὐτοῦ λόγοι διήλθον μεταβαλλόμενοι καὶ μεθερμηνεύμενοι εἰς παντοίαν γλῶτταν Ἑλληνικὴν τε καὶ βάρβαρον· ὡς ἐξήκουστον αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι γενομένην, εἰς ἐπιστροφήν καὶ μετάνοιαν ἀγαγεῖν μυρία πλῆθη τῶν πρότερον ἐν πολυθέῳ πλάνῃ καὶ εἰδωλοατρειᾷ πλημμελῶς καὶ ἀπέμνωσ βιούτων. Οὐ πρότερον δὲ ἄφασιν, εἶτα μετάνοιαν, ἀλλὰ μετάνοιαν πρῶτον, εἶτα τὴν ἄφασιν κηρύττειν παρακελεύεται. Τοῖς γὰρ γνησίοις πρότερον κακῶν μετάνοιαν ἐνδειξαμένοις ἡ σωτήριος χάρις τὴν συγχώρησιν τῶν πεπραγμένων ἐδωρήσατο· δι' οὗ καὶ τὸν θάνατον ἀνεδέξατο, λύτρον ἑαυτὸν ἐπιδοῦς καὶ ἀντίψυχον τῶν μελλόντων δι' αὐτοῦ σωθῆσθαι. Οὕτω δὴ τα ὀ αὐτοῦ μαθηταί, ἄνδρες ἄπειροι λόγων ὄντες καὶ πάμπαν ἰδιώται, πένητές τε καὶ εὐτελεῖς τὸ σχῆμα (59), τῇ δυνάμει τοῦ μετὰ θάνατον θεωρουμένου καὶ ἐμφανῶς αὐτοῖς συναυλιζομένου ἐπιθαρσίσσαντες, ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ πόλεως ἀρξάμενοι κατὰ τὰς αὐτοῦ παρακελεύσεις, ἵνα ἀναπολόγητα εἴη τοῖς Ἰουδαίοις ἀπιστήσασιν, ἐπὶ πάντα προῆλθον τὰ ἔθνη, καὶ τὰ προστεταγμένα ἐποίησαν, κηρύττοντες μετάνοιαν τοῖς πᾶσι, καὶ λύσιν τῶν πρότερον τῆς ψυχῆς ἀμπακημάτων.

Γ.

(60) Συνηγμένων μὲν οὖν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀρχιερέων τε καὶ νομοδιδασκάλων, ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ ποιούμενος τὰς διατριβὰς, τὰ μέλλοντα αὐτοῖς κατ' αὐτοῦ τολμᾶσθαι, καὶ τὸν ἐπὶ τῇ τὸλμῃ καταληφόμενον αὐτοὺς βλεθρὸν ἐπεσκιασμένως τοῦτον τὸν τρόπον διὰ τῆς παραβολῆς προηγόρευεν· Ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδοσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὠρυξεν ἐν αὐτῷ λίθον, καὶ ὠκοδόμησεν πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν. Ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς λαβεῖν τοὺς καρπούς αὐτοῦ. Καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὄν μὲν ἔδειραν, ὄν δὲ ἀπέκτειναν, ὄν δὲ ἐλιθοβόλησαν. Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους κλειονὰς τῶν πρώτων, καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως. Ὑστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων· Ἐντραπήσονται τὸν υἱὸν μου. Οἱ δὲ γεωργοὶ, ἰδόντες τὸν υἱὸν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς· Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ κληρονομήσῃ τὴν κληρο-

⁵⁸ Matth. xxi, 33 seq.

(57) Potest etiam dici : et Dei vitam vivere, id est parem divinam vitam degere. Christum scilicet. Paulo aliter Anglicus textus : and that he bring to effect the living things of God.

(58) Non v. detur legis Syrus voc. ἐθνῶν, ideoque

A convertitur ; ejusque verbum, vivum et efficax per universum orbem conspicimus, sequitur ut ne verbi quidem auctori fidem derogemus. Nam cujus vis vivens et effectrix cernitur, hunc necesse est et multo potius vivere, et Dei vitam hunc præstare, cujus viva opera verbis consonantia monstrantur. Ad omnium itaque quantumlibet variarum gentium auditum sermones ejus devenerunt, translati in quamlibet linguam atque explanati, sive Græcam, sive barbaricam : ut nempe doctrina ejus cunctis populis innotesceret, quo converterentur ac respicerent innumerae multitudines, quæ antea in polytheismi errore et idolorum cultu impie turpiterque vivebant. Neque antea dixit remissionem, postea pœnitentiam, sed pœnitentiam primo loco, deinde remissionem prædicare jussit. Nam fidelibus qui antea peccatorum pœnitentiam præ se tulerint, Servatoris gratia veniam præteritorum donat. Et enim propter illos mortem ipse excepit, pretium semet conferens ob animarum redemptionem quæ salvandæ sunt. Sic demum ejus discipuli, homines linguarum ignari et omnino idiotæ, pauperes vilique specie, virtuti illius cum post mortem spectaverant, quique manifeste cum ipsis conversatus fuerat, confidentes, capto abs Hierosolymis initio, secundum ipsius jussa, ut jam deinceps excusatione carerent Judæi increduli, ad cunctas gentes devenerunt, et mandata sibi effecerunt, prædicantes omnibus pœnitentiam, et priorum animæ criminum absolutionem.

C

VI.

Cum essent igitur Hierosolymis congregati gentis Judaicæ principes, pontifices ac legis doctores, diversans in templo Christus scelus in se ab iis patrandum, et consecuturam scelus supremam pœnam, arcano sic per parabolam vaticinatus est ⁶⁰ : Homo erat paterfamilias, qui plantavit vineam, et sepem circumdedit ei, et fodit in ea torcular, et ædificavit turrim, et tradidit eam agricolis, et peregre profectus est. Cum autem tempus fructuum appropinquasset, misit servos suos ad agricolas ut acciperent fructus ejus. Et agricolæ apprehensis servis ejus, alium pulsaverunt, alium occiderunt, alium vero lapidaverunt. Iterum misit alios servos plures prioribus, et fecerunt ipsis similiter. Novissime autem misit ad eos filium suum, dicens : Reverebuntur filium meum. Agricola autem videntes filium, dicebant intra se : Hic est hæres, venit, occidamus eum, et occupemus hæreditatem ejus. Et apprehensum eum ejecerunt extra vineam, et occiderunt. Cum ergo venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis? Aium ei : Malos male perdet, et vineam suam tradet aliis agricolis, qui reddent ei fructum tem-

Anglus : These his words then being varied.

(59) Ambiguus mihi est aliquantum ex Syro Anglus : needy (as) they were in their character.

(60) A. l. 2:2. b. Syr. IV, 13.

poribus suis. Dicit illis Jesus : Nunquam legistis in A Scripturis : Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli ? A Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris ? Ideo dico vobis, quod auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus. Est hæc quidem parabola similis illi, quæ apud Isaiam his verbis scribitur : Vineam dilecto in cornu, in pingui loco. Septem ei circumdedit, eamque vallavi, et consevi, et turrim ædificavi, et torcular fodi. Expectavi autem ut uvam gigneret, verumtamen spinas reddidit ⁹⁶. Sed enim prophete parabola ad vineæ reprehensionem accommodata est. Et quidem propheta declaravit quid eo nomine significaretur : Nam vinea Domini exercituum, domus Israelis est ⁹⁷. Cæteroque Servatoris parabola idcirco ad illius propheticæ exemplum dicta fuit, ut a præsentis corona audientium intelligeretur : non tamen de ipsa vinea sermo loquitur : namque ipse propheta vaticinium hujusmodi præoccupaverat. Quæ autem propheta reticuerat, ea Servator in parabola ponit; illa nempe de vinitoribus, qui intelligendi sunt seniores populi et pontifices, principes atque doctores. Horum enim causa contigit, ut malos fructus populus efficeret. Quamobrem ipsa vinea vasta relicta est, nimirum Hebraica ejus temporis gens : vallumque illius dirutum fuit, principes nimirum qui gentem olim protegabant, incolasque simul cum urbe servabant. Et turris quidem, ipsum templum erat : torcular vero, altare. Hæc omnia funditus deleta fuerunt propter patratam a vinitoribus cædem : qui servos semel et iterum ad se missos, variis nempe prophetas temporibus, occiderunt. Vetus quoque Scriptura huic sermone suffragium dat. Et quidem propheta Elias in sua ad Deum prece ait : Domine, propheta interemerunt, altaria suffoderunt, atque ego solus relictus sum, et meam ipsius animam conantur eripere ⁹⁸. Sic enim in prece sua de Judaicæ gentis principibus propheta exposulat. Sed enim hi, haud contenti prophetarum cæde, prostremo ipsum Filium, non sane inscii, imo probe gnari hunc esse hæredem, supplicio affecerunt.

Hæc Servator ante passionem suam de se innuebat, præoccupata per præensionem notitia futuri. Et quidem ita dissemebat in templo versans coram cœtæsanis suis vinitoribus, principibus nimirum populi : sapienter admodum hac parabola curans, ut ii sententiam contra se ipsos ferrent, priusquam intelligerent parabolam de ipsis loqui. Idcirco hoc sermonis involucri usus est, ut ipsi semet condemnarent : quemadmodum Davidi accidit, cum de

⁹⁶ Isa. v, 1, 2. ⁹⁷ ibid. 7. ⁹⁸ III Reg. xix, 10.

(61) Syrus interpres videtur legisse διὰ παραβολῆς.

ρομίαν αὐτοῦ. Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἐξέβαλον ἐξω τοῦ ἀμπελώρου, καὶ ἀπέκτειναν. Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελώρου, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις; λέγουσιν αὐτῷ· Κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτούς· καὶ τὸν ἀμπελώνα ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν. λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Οὐδέποτε ἀρέγνωτε ἐν ταῖς Γραφαῖς· Λίθον οὐν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας; Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν; Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀρθήσεται ἀπ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνεσι ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Ἔστι δὲ ἡ παραβολὴ συγγενὴ τῇ παρὰ τῷ Ἰσαΐα, παρ' ᾧ τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον· Ἀμπελὸν ἐγενήθη τῷ ἡρακλήμην ἐν κέρατι, ἐν τέρπῳ πλοῖοι· καὶ φραγμὸν περιέθηκα, καὶ ἐγαράκωσα, καὶ ἐφύτευσα, καὶ πύργον ἐκοδόμησα, καὶ προλήριον ὤρυξα, καὶ ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλῆν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας. Ἄλλ' ἡ μὲν παρὰ τῷ προφήτῃ τὸν ἀμπελῶνα διατέθεικεν· ὅν καὶ ἠρμήνευσε τίς ποτὶς ἦν, εἰπὼν· Ὁ γὰρ ἀμπελὸν Κυρίου Σαβαὼθ οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ. Ἡ δὲ τοῦ Σωτῆρος παραβολὴ εἴρηται μὲν ὁμοίως ἐκείνῃ, ὡς ἂν γνωρισθεῖ τοῖς παρούσι καὶ ἀκρωμένοις· οὐ μὴν περὶ τοῦ ἀμπελώρου λέλεται, ἐπειδὴ ὁ προφήτης τὴν περὶ τοῦτου πρόβλεψιν προλαβὼν εἰρήκει. Ἄπερ δὲ τῷ προφήτῃ σεσιώπητο, ταῦτα αὐτὸς ἐν τῇ παραβολῇ τίθησι· λέγω δὲ τὰ περὶ τῶν γεωργῶν τοῦ ἀμπελώρου· οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, ἄρχοντες καὶ διδάσκαλοι· οἱ δὲ καὶ τῷ πλήθει παραίτιοι γεγονάσι τῆς τῶν πονηρῶν καρπῶν ἐκφυγῆς· δι' οὗ καὶ ὁ ἀμπελῶν καταλείπεται ἔρημος, τουτέστι τὸ παρὸν αὐτῶν ἔθνος, καὶ ὁ τοῦτου καθρέθη φραγμὸς, οἱ πάλοι δηλαδὴ τοῦ ἔθνους προμαχοῦντες, καὶ τὸν λαὸν φυλάττοντες· οὐν αὐτῷ τῷ τόπῳ· ὅ τε ἐν αὐτῷ πύργος, αὐτὸς ὁ νέος· καὶ ὁ λιθὸς, τὸ θυσιαστήριον. Ταῦτα πάντα ἄρδην ἐκ βάθρων ἦρθη διὰ τῶν γεωργῶν υἱαφρονίαν· οἱ δὲ πρώτους δούλους καὶ δευτέρους ἀποσταλέντας πρὸς αὐτούς, δηλαδὴ τοὺς κατὰ χρόνους προφήτας, ἀνεῖλον. Μαρτυρεῖ τῷ λόγῳ καὶ ἡ πάλοι Γραφή· καὶ προφητῶν δὲ Ἡλίας ἐν εὐχῇ πρὸς τὸν Θεὸν λέγων· Κύριε, τοὺς προφήτας ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήρια κατέσκαψαν, κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου λαβεῖν αὐτήν. Ταῦτα γοῦν ὁ προφήτης τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους διὰ τῆς εὐχῆς κατηγορεῖ. Οἱ δὲ μὴ ἀρεσθόντες τῇ κατὰ τῶν προφητῶν μαιφονίᾳ, ὕστερον καὶ αὐτὸν τὸν Ἰῆσον, οὐκ ἀγνοοῦντες, ἀλλ' εὖ μάλα καὶ ἀκριβῶς εἰδότες αὐτὸν εἶναι τὸν κληρονόμον, ἀνεῖλον.

Ταῦτα δὲ ὁ Σωτὴρ πρὸ τοῦ πάθους αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ ἠνείκετο, προλαβάνων (61) τὸ μέλλον κατὰ πρόγνωσιν. Καὶ λέγει ταῦτα ἐν αὐτῷ διατριβῶν τῷ ἱερῷ τοῖς κατ' αὐτὸν γεωργοῖς τοῦ ἀμπελώρου, τοῖς τοῦ λαοῦ προσεστώσι· σφόδρα σαφῶς διὰ τῆς παραβολῆς αὐτοῦ κατ' ἑαυτῶν τὴν ἀπόφασιν ἐξενέγκασθαι παρασκευάζων, ὅπως συνιέντας, ὅτι περὶ αὐτῶν εἴρητο. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ διὰ παραβολῆς εἴρηκεν, ἵνα αὐτοὶ τὴν ψῆφον ἐξενέγκωσιν (62)· ὅ τε καὶ ἐπὶ τοῦ

(62) Multa quæ in Græco posthinc sequuntur, continua prorsus scriptura, nexuque sensus ætis-

Δαβίδ γέγονεν, ὅτε ἔκρινε τὴν παραβολὴν τοῦ Νάθαν. Ἐπειδὴ δὲ ἤσθοντο τῶν εἰρημένων, τότε εἶπον μὴ γένοιτο. Τοῦτο μέντοι ἤδη τρίτον παρὰ Ματθαίου διὰ τριῶν παραβολῶν τοῦ ἀμπελώνος ἐμνημόνευσεν· ἀλλὰ διὰ μὲν τῆς πρώτης διαφόρου κλήσεις ἐδήλου τῶν ἐπὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἀμπελώνος παρελθόντων· οἷς πᾶσιν ἐξ ἰσοῦ μισθὸν ἐνεδίδου τὸ δηνάριον· διὰ δὲ τῆς δευτέρας, δύο υἱῶν κλησὶν ἠντίτετο· τοῦ μὲν ἀρνούμενου τὰ πρῶτα, ἐπὶ τέλει δὲ τὴν ὑπακοὴν ἐδεικνυμένου, καὶ εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἐργαζομένου· τοῦ δὲ τῆ ἐναντίᾳ κεχημένου προαιρέσει· διὰ δὲ τῆς παρουσίας παραβολῆς μετάθεσιν παντελῆ τοῦ ἀμπελώνος ὁ λόγος διδάσκει ἀπὸ προτέρων γεωργῶν ἐπὶ δευτέρους· καὶ τὴν αἰτίαν σημαίνει τῆς μεταθέσεως. Κάμολι δοκεῖ μεταθεῖσθαι μὲν ἀπὸ τοῦ ἐπαγγελλομένου μὲν ἐργάσασθαι υἱοῦ, μὴ μὴν ἔργον ἐπιθέτοντος τῷ λόγῳ· δεδῶσθαι δὲ τῷ ἀρνησαμένῳ κατ' ἀρχάς, ἔργῳ δὲ ἐπὶ τέλει τὸ εὐπειθὲς ἐνδειξαμένου.

Σαφέστερος δ' ἂν εἴη ὁ λόγος, εἰ τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα τὸ τῆς Θεοῦ βασιλείας οἰκεῖον τὸν ἀμπελῶνα εἶναι ἐκλάδοιμεν· προτέρους δὲ αὐτοῦ γεωργούς οὐκ ὀρθῶς κεχημένους τῇ ἐργασίᾳ, τοὺς πρότερον παρὰ Ἰουδαίους τῆς θείας γνώσεως κατηξιωμένους, τοὺς αὐτοὺς ὄντας ἐν τῶν υἱῶν τῷ διαβεβλημένῳ· δευτέρους δὲ γεωργούς, τοὺς τὸν ὀφειλόμενον καρπὸν κατὰ καιρὸν ἀποδιδόντας, τοὺς ἐξ ἔθνῶν διὰ Χριστοῦ τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἀνειληφότας, τοὺς αὐτοὺς ὄντας τῶν υἱῶν τῷ τὸ εὐπειθὲς καὶ ὑπήκοον τῷ πατρὶ ἔργοις ἐπιδειξαμένῳ. Τὸ δὲ αἴτιον τοῦ ληφθῆναι παρ' ἐκείνων τὸν ἀμπελῶνα, ἐπεὶ μὴ εἴρηται διὰ τῆς τῶν υἱῶν παραβολῆς, ἀναγκαίως διὰ τῆς μετὰ χεῖρας παρίστησι. Τοῦτο δ' ἦν τὸ μὴ κατὰ τὸν δέοντα καιρὸν ἀποδοῦναι τοὺς καρποὺς τῷ οἰκοδεσπότη· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιβουλεύσαι τοῖς ἀπεσταλλέμοις ἐπὶ λήψει τῶν καρπῶν δούλοις· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ υἱῶν χεῖρας ἐπιβαλεῖν τολμησαί· ὃν ἐπιγόνους, καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ οἰκοδεσπότη ὁμολογήσαντες, ὅμως ἀνεῖλον, ἀσεβεῖ χρησάμενοι λογισμῷ. Τῶν δὲ τριῶν παραβολῶν τοῦ ἀμπελώνος, τὴν μὲν πρώτην τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς παρέθετο, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ σὺν αὐτοῖς ποιοῦμενος διατριβάς· διόπερ πάντας ἀνθρώπους ἐργάτας εἰσήγε διαφόροις ὥραις κεκλημένους· ὑπακούοντάς τε τοὺς πάντας, καὶ μισθὸν λαμβάνοντάς τὸν αὐτὸν· τὴν δὲ δευτέραν ἐν Ἱεροσολύμοις γενόμενος, ἔνδον τε ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ διδάσκων, ταῖς ἀρχιερεῦσιν ἐπῆγε, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις τοῦ λαοῦ, μετὰ πολλοῦ τοῦ παραστήματος ἐλεγκτικῶς φήσας πρὸς αὐτούς, ὡς ἄρα οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρνοι προάγειν αὐτούς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· καὶ τρίτην δὲ τοῖς αὐτοῖς ἀναγκαίως προ-

²⁹ Matth. xx, 1-16. ¹ Matth. cxi, 28-30.

simo, de variis vineæ parabolis, ea absunt a Syriaca *Theophania*; ideoque ex commentariis potius Eusebii in Evangelia huc esse translata aliquis existimabit. Sed certe in codice A, p. 262. b.-263. a., ut dixi, sine ulla intercapedine jacent, nomen quo Eusebii gerunt. Mihi autem partes has tam arcte cohærentes, tum sententia, tum loco, separare aut discernere prorsus non licebat. Hoc aio, quia credere vel spe-

A *Nathanis parabola judicium tulit. Verumtamen illi re demum intellecta, infortunium a se deprecati sunt. Porro apud Matthæum tribus de vinea parabolis rei hujus mentio fit: quanquam prima quidem²⁹ varix illorum vocaciones exprimuntur, qui ad vineæ culturam convenerunt; quibus omnibus par denarii merces attributa est. Altera parabola¹ duorum vocatio filiorum ostenditur, quorum alter primo haud morigerus fuit, sed demum officium præstitit, atque in vinea operatus est: alter autem filius contrarium ingenium præ se tulit. Sed præsentente demum parabola translata omnino Servator docet vineæ locationem a prioribus agricolis ad posteriores; causamque translationis aperit. Et mihi videtur translata vineæ locatio ab eo filio, qui se operaturum recepit, mox verba in rem non contulit; tradita autem illi qui initio quidem officium detrectavit, sed mox opere obedientiam præstitit.*

Sed enim magis perspicuus sermo fiet, si religiosam vitam, quæ divini regni propria est, vineam esse putabimus: atque ita priores ejus cultores, qui non justam operam in ea collocaverunt, Judæos esse credemus, qui primi divina notitia dignanter collustrati fuerunt: hique pares sunt illi alteri filio, quem evangelicus sermo damnat. Posteriores autem cultores, qui debitum fructum suo tempore exhibuerunt, ethnicos existimabimus, qui per Christum Dei notitiam receperunt, similesque illi filio evaserunt, qui patri obsequium et obedientiam re ipsa testatus est. Jam causam ablata illis vineæ, quia in filiorum parabola Servator non dixit, idcirco necesse fuit ut hac, quæ in manibus est, parabola patefaceret. Causa vero fuit, quia non suo tempore fructus domino debitos obtulerunt: prætereaque servis ad colligendos fructus submissis exitium moliti sunt: necdum his maleficiis contenti, filio ipsi adferre manus non dubitarunt: quem sane agnitum, atque domini filium non dissidentes, nihilominus impio consilio interemerunt. Atque harum de vinea parabolarum trium primam discipulis suis recitavit Servator, dum in Galilæa cum iis versaretur. Quare et omnes homines dixit diversis horis ad operam vocatos; qui cuncti obtemperant, paremque mercedem capiunt. Secundam parabolam Hierosolymis, dum intra templum doceret, coram pontificibus populi que senioribus dixit; et quidem confidentissimam addidit increpationem, fore ut ipsos publicani ac meretrices in cælorum regnum præcederent. Tertiam denique apud eosdem necessario parabolam protulit, causas edisserens, ob

rare licet Syriacam *Theophaniam* apud Syrum interpretem integram esse, non autem aliquando fortasse breviam (sive per rei compendium, sive per omissionem), sicut certe accidit Ignatii martyris epistolis, quas Syrus interpres breviores Græcis interdum recitat. Nonne vero *Quæstiones* quoque Eusebii *evangelicæ*, in codice Vat. Palatino studiosè ab anonymo vetere breviate, nos ipsi edidimus?

quas cœlorum regnum his ereptum, ad alios erat transferendum : tresque omnino causas recensuit ; primam, de fructibus quos improbi agricolæ abnegaverunt : neque enim imperata fecerunt, sed leges eis latas violaverunt. Causam alteram, facinora adversus prophetas dixit : hi quippe præmissi fuerant servi Dei. Tertiam denique causam attulit patrisfamilias filium cæsum. Quamobrem fusi omnis sanguinis pœnæ ab iis reposituræ, a sanguine justis Abelis usque ad sanguinem Zachariae.

Hæc pontificibus atque senioribus in faciem obiecta, non mediocre his probrum creabant. Quare admirari licet Servatorem, qui præter cætera potestatem quoque sermonis magna cum auctoritate exerebat, atque instar iudicis pœnam iisdem sapientissime coram decernebat. Huic autem Servatoris nostri parabolæ consonat, uti dictum est, illa Isaie. Sed tamen propheta vineam objurgat, nulla cultorum facta mentione : at vero Servator vinitores coram objurgat atque præsentēs. Hi porro erant principes ducesque populi : apud quos etiam scelus adversus se ab his patrandum commemoravit : foreque ait ut vinea iis auferatur, atque aliis tradatur cultoribus. Exin enucleabat, quænam vitis esset ; nempe Dei regnum vineæ nomine intelligi declarabat : quod quidem Dei regnum per piam religionem olim principibus prioris populi concreditum fuerat. Sed cum hi neque debitos fructus redderent, et præter legis violationem, cædibus quoque semet inapiavissent, merito Servator hanc in illos sententiam tulit, dicens : *Propterea dico vobis, auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti quæ fructus ejus exhibebit.*—Quoniam vero dixit occiderunt (domini filium), non jam videretur parabolæ series pati, ipsum fore præsentem pœnæ, qua mali agricolæ, domini sui interfectores, merito plectendi erant. Atqui revera esse eundem constat, quia ipse iudex est.

ἦν ἦσαν δίκαιοι ὑποσχεῖν κακοὶ γεωργοὶ καὶ φονεῖς γὰρ κριτῆς.

Lapis dicitur Dominus propter terrenum corpus : D lapis absque manu ministerio excisus, prout fertur in Danielis visione², propter suam de virgine nativitatem : neque enim illi opus fuit humano semine, cœlesti virtute genituram ejus administrante, matremque habuit nuptiarum expertem puellam, quæ novo inter homines more de Spiritu sancto concepit. Lapis erat, non aurum neque argentum, neque rex aliquis gloriosus, iis similis qui per ejus-

² Dan. ii, 45.

(63) Cod. A. f. 263.

(63) Nimirum sub initiis hujus enarratæ parabolæ, ubi certe Syrus congruebat. Ergo totum hoc etiamsi in Syro desideretur, ad idem Theophaniæ corpus pertinere videtur.

(64) Illicusque sine ulli interruptione, ab initio parabolæ, codex A. Reliquum vero fragmentum, æque sub nomine Eusebii in codice eodem laudatur,

φέρει τὰς αἰτίας παριστάς, δι' ἧς ἐμελλεν εἰς ἐτέροισι μετατιθεσθαι ἀφαιρουμένη ἐξ αὐτῶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Τρεῖς δὲ τὰς πάσας αἰτίας καταλέγει· πρώτην μὲν, τὴν περὶ τοὺς καρποὺς ἀγνωμοσύνην τῶν γεωργῶν· οὐ γὰρ ἔπραττον κατὰ τὰ παραγγελλόμενα αὐτοῖς (63), παραβάται δὲ ἐτύγχανον τοῦ δοθέντος αὐτοῖς νόμου· δευτέραν δὲ, τὴν κατὰ τῶν προφητῶν ἐπιβουλὴν· οὗτοι γὰρ ἦσαν οἱ προαπεσταμένοι τοῦ Θεοῦ δούλοι· καὶ τρίτην, τὴν κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ οἰκοδεσπότου μαιφονίαν, δι' ἣν ἐκδικηθήσεται ἐξ αὐτῶν πᾶν αἷμα, ἀπὸ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου μέχρις αἵματος Ζαχαρίου.

Ταῦτα δὲ εἰς πρόσωπον τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις λεγόμενα οὐ μικροὺς αὐτοῖς παρεῖχεν ἐλέγχους. Διὸ τοῦ Σωτῆρος θαυμάσια ἐστὶ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ λόγου μετὰ πολλῆς αὐθεντίας ἀποφηναιμένου, καὶ χριστοῦ δικὴν τὴν κατ' αὐτῶν τιμωρίαν εἰς τὸ αὐτῶν πρόσωπον μετὰ βαθυτάτης σοφίας ἐξενεγκόντος. Τῇ παρουσίᾳ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παραβολῇ συνάδει ἡ παρὰ τῷ Ἡσαΐα, ὡς εἴρηται (63). Πλὴν ἡ μὲν τοῦ προφήτου τὸν ἀμπελῶνα διεμέμφετο, τῶν γεωργῶν μνήμην οὐδαμῶς πεποιθημένη· ὁ δὲ Σωτὴρ τοὺς γεωργοὺς ἀπήλεγχεν εἰς πρόσωπον ἐστῶτας καὶ πρόντας. Οὗτοι δ' ἦσαν οἱ ἀρχόντες καὶ ἡγούμενοι τοῦ λαοῦ· οἷς ὁμοῦ καὶ ἦν ποιήσονται κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλὴν ἐδήλω· καὶ ὡς ἀρθήσεται ἀπ' αὐτῶν ὁ ἀμπελῶν, καὶ δοθήσεται ἐτέροις γεωργοῖς, προύλεγε· διασαφῶν ἐφεξῆς τίς ποτε εἴη ὁ ἀμπελῶν, καὶ διδάσκων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν ἀμπελῶνα· ἥτις βασιλεία Θεοῦ διὰ τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύματος πάλαι πρότερον τοῖς ἀρχουσι τοῦ προτέρου λαοῦ ἐπεπίστευτο. Ἐπειδὴ μὴδὲ τοὺς δέοντας καρποὺς ἀπέδιδον, πρὸς δὲ τῇ τοῦ νόμου παραβάσει μαιφονίαις ἑαυτοὺς περιέσπειραν, εἰκότως τὴν κατ' αὐτῶν ὁ Σωτὴρ ἐξενέγκαστο ἀπόφασιν, εἰπὼν· *Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, ἀρθήσεται ἀπ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἑὸν ποιῶντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς* (64). — (65) Ἐπειδὴ δὲ εἶπεν, *ὅτι ἀπέκτειναν, οὐκ ἐπ' ἡ ἀκολουθία τῆς παραβολῆς ἔχειν δύναται αὐτὸν εἶναι τὸν παρεσόμενον ἐπὶ τιμωρίᾳ τοῦ δεσπότου.* Ὅτι δὲ αὐτός ἐστι, δῆλον· αὐτὸς

(66) λίθος ὁ Κύριος λέγεται (67) διὰ τὸ γεῶδες σῶμα λίθος τεμνόμενος ἀνευ χειρῶν, κατὰ τὴν Δανιὴλ ὄρασιν, διὰ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν· οὐ γὰρ ἐδέησεν αὐτῷ σπορᾶς ἀνθρωπίνης, οὐρανίου δυνάμεως τὰ κατ' αὐτὸν οἰκονομουμένης· καὶ μήτηρ αὐτῷ ἀπειρόγαμος κόρη, καινὸν τρόπον ἢ καθ' ἡμᾶς ἐξ ἀγίου Πνεύματος κλύουσα. λίθος ἦν, ἀλλ' οὐ χρυσὸς οὐδ' ἄργυρος, οὐδὲ βασιλεὺς τις ἐνδοξος, ὁμοίος τοῖς διὰ τῶν τοιῶνδε συμβόλων παρὰ τῷ Δανιὴλ δεδηλωμέ-

sed in pagina versa 263. b.

(65) Cod. A. f. 263. b.

(66) Cod. A. f. 264. Syr. iv, 14.

(67) De hoc mystico saxo verba partim sunt in Theophania Syriaca iv, 14 ; sed Græcus textus sub Eusebii nomine a Niceta relatus multo plura recitat, sive ex Theophania sive ex commentariis.

νοίς· ἀλλὰ τίς γυμνός, καὶ εὐτελής καὶ ἀπεβήμιμμένος· διὰ καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου ἀπηγόρευται. Ὁ μὲν οὖν τίς φησιν· Οὕτω λέγει Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὸν θεμέλιον Σιών λίθον πολυτελῆ, ἐκλεκτὸν, ἀκρωγωνιαῖον, ἐντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτὸν οὐ μὴ κατασχυρῆθῃ· ὁ δὲ βοᾷ· Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες· καὶ Λίθον δὲ προσκόμματος κεκλήκασιν αὐτόν. Ἡσαίας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ τὸν Κύριον αὐτὸν εἶναι τὸν λίθον διδάσκει, ὡδὲ πη θεσπίζων· Κύριον αὐτὸν ἀγιάσατε· καὶ αὐτὸς ἔσται σου φόβος. *Kān* ἐπ' αὐτῷ πεποιθὼς ἦς, ἔσται σοι εἰς ἀγίασμα, καὶ οὐχ ὡς λίθον προσκόμματος συναρτήσεσθε, οὐδ' ὡς πέτρως πτώματι. Ὁ δὲ οἶκος Ἰσραὴλ ἐν παγίδι, καὶ ἐν κολάσματι οἱ καθήμενοι ἐν Ἱερουσαλήμ· διὰ τοῦτο ἀδυνατήσουσιν. Ἀνθ' οὗ σαφέστερος ὁ Σύμμαχος ἠρμήνευσε· Κύριον τῶν δυνάμεων, αὐτὸν ἀγιάσατε· καὶ αὐτὸς ἔσται φόβος ὑμῶν καὶ κραταίωμα ὑμῶν, καὶ ἔσται εἰς ἀγίασμα· εἰς δὲ λίθον προσκόμματος καὶ εἰς πέτραν σκανδάλου τοῖς δυσὶν οἴκοις Ἰσραὴλ, εἰς παγίδα καὶ εἰς σκάνδαλον τῷ οἰκοῦντι ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἐνθα γενόμενος ἐπίστησεν τίνα τρόπον αὐτὸν τὸν Κύριον τῶν δυνάμεων τοῖς μὲν ἐπ' αὐτὸν πεποιθῶσιν ἔσεσθαι εἰς ἀγίασμα φησιν, ἀλλ' οὐχ ὡς λίθον προσκόμματος, οὐδὲ ὡς πέτραν πτώματος· τοῖς δὲ μὴ ἐπ' αὐτὸν πεποιθῶσι λίθον προσκόμματος καὶ πέτραν πτώματος γενήσεσθαι δοκεῖν, διδάσκει. Καὶ τίνες οὗτοι, προφητεύει, σαφῶς δηλώσας τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν ἐπίστησαντας τῶν ἐκ περιτομῆς. Λίθος δὲ καὶ ἄλλως ἐχρημάτιζεν ὁ Σωτὴρ διὰ τὸ θεμέλιος ἀβραάμης καὶ πετραῖος ὑποβεβλήσθαι τῇ πάσῃ οἰκοδομίᾳ τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας. Θεμέλιον ἄλλον, φησὶν ὁ θεὸς Ἀπόστολος, οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κτίμενον, ὃς ἔστιν Ἰησοῦς Χριστός· καὶ αὐτίς· Ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Λίθος τοιγαροῦν καὶ πέτρα καὶ θεμέλιος τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύματος αὐτοῦ ἦν· καὶ λίθος ἀκρωγωνιαῖος, ἐκλεκτός, ἐντιμός, μηδένα τῶν εἰς αὐτὸν ἠλπικῶτων καὶ πεπιστευκότων αἰσχύων· ὁ δ' αὐτὸς λίθος ἦν προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου διὰ τὸ πάθος, ᾧ προσκόπτειν τοὺς ἀπιστοῦντας συμβαίνει· καὶ λίθος ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες. Ταύτην αὐτοῦ ἐπισημαίνεται τὴν ἐρμησίαν διὰ τῆς παραβολῆς, ἀμπέλωνα καὶ γεωργούς εἰσάγων δούλους τε ἀπεσταλμένους πρῶτους καὶ δευτέρους ὑβριζομένους πρὸς τῶν γεωργῶν· καὶ τέλος Ἰὶδὸν ἀγαπητὸν ὑπὸ μὲν τοῦ Πατρὸς ἐκπεμπόμενον, ὑπὸ δὲ ἀσεβῶν γεωργῶν ἀποκτιννύμενον. Μεθ' ἧν παραβολὴν ἐπιφέρει, τί ἐστι τὸ, ἐγγεγήθη εἰς κεφαλὴν γωρίας.

Z'.

(68) Ἐπειδὴ δὲ καὶ περὶ τοῦ τόπου ἐχρησεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, φέρε ἴδωμεν τὰς αὐτοῦ περὶ τούτου φωνάς. Οὐ φέροντες αὐτοῦ τὴν σεμνὴν διδασκαλίαν, οὕτε τὴν πρόβησιν (69) καὶ τοὺς ἐλέγχους, οἱ τῶν Ἰουδαίων

¹ Isai. xxviii, 16. ² Psal. cxvii, 22. ³ Isai. viii, 14. c. vii, 22.

(68) Col. A. f. 199. Syr. iv, 18.

(69) Videtur doctrinam a sensu Syrus, qui dicitur

A modi symbola a Danie.e demonstrati fuerunt; nudus, inquam, erat, vilis atque abjectus; quare et lapis offensionis ac petra scandali dictus est. Qui dam ergo dicit ¹: Sic ait Dominus, Ecce ego mitto in fundamentum Sionis lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem. Et qui crediderit in eum, non confundetur. Ipse vero clamat: Lapidem quem reprobaverunt edificantes ². Et, Lapidem offensionis eum appellarunt ³. Isaias vero audei dicere lapidem hunc, ipsum esse Dominum, ita definiens: Dominum ipsum sanctificate; et ipse erit pavor tuus. Et si ei confisus fueris, erit tibi in sanctificationem, neque ut in lapidem offendiculi impingetis, neque in petram lapsus. Domus autem Israelis in laqueo, habitatores Hierusalem in forea; propterea impotentes erunt ⁴. B Pro quibus magis perspicue Symmachus interpretatus est: Dominum virtutum, ipsum sanctificate: et ipse erit pavor vester et fortitudo, eritque in sanctificationem; lapis vero offendiculi et petra scandali duabus domibus Israelis, laquens et scandalum incolæ Hierusalem. Atque hoc loco considera, quomodo ipsum esse Dominum virtutum confidentibus ei futurum esse dicit in sanctificationem, non autem in offendiculi lapidem, et in petram lapsus. Secus vero minime ei confidentibus, lapidem futurum offendiculi, et petram lapsus, videri docet. Quinam autem hi sint, vaticinatur, manifeste demonstrans circumcismum qui adversus Christum consurrexit populum. Aliter quoque lapis est Servator, quia ceu fundamentum immobile ac lapideum, suppositus fuit universo ædificio vitæ secundum Deum agendæ. Fundamentum aliud, ait divus Apostolus, nemo potest ponere præter jam positum, quod est Christus Jesus ⁵. Et rursus: Petra autem erat Christus ⁶. Lapis itaque et petra et fundamentum vitæ secundum Deum agendæ, ipse erat; lapis angularis, electus, honorabilis, neminem in eo sperantium atque confidentium confundens. Rursus idem lapis erat offendiculi et petra scandali propter passionem, in quam offendere incredulis accidit; et lapis quem reprobaverunt edificantes. Hanc ipse confirmat interpretationem per parabolam, vineam agricolæque inducens, servosque missos primos et alteros ab agricolis injuria affectos: postremoque filium a patre missum, et ab impiis agricolis interfectum. Postquam parabolam infert, quid sit, Lapidem quem reprobaverunt edificantes, hic factus est in caput anguli ⁷.

Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος

VII.

Quia vero de loco etiam oraculum edidit Dei Verbum, agens ipsius hac de re voces animadvertamus. Cum nec ejus venerandam doctrinam, neque vaticinium, neque reprehensiones æquo animo fer-

¹ ibid. 13. ² I Cor. iii, 11. ³ I Cor. x, 4. ⁴ Psal.

gationem, non autem prædictionem, interpreta-

rent Judæorum principes, urbe illum abire curarant. Discedens autem Hierosolymis Christus has edidit contra urbem voces: *Hierusalem, Hierusalem, sarpenumero optavi filios tuos congregare, at tamen vos tenuistis. En relinquitur vobis domus vestra deserta*¹⁰. Jam non Dei domum templum illud, sanctuariumque esse demonstrans, sed illorum domum, propter scelus infandum quod consecuto mox tempore ibidem patratum est: nempe immane Judæorum contra Servatorem piaculum. Porro necesse erat non urbis solum incolas, verum etiam pavementum illud, quo lanopere gloriabantur, dignum referre pretium facinorum ab incolis patratum. Id quod non multo post accidit, cum Romani urbem adorti, cives ejus partim belli jure interemerunt, partim captivos abduxerunt; et præter fame necatos, reliquam multitudinem loco abstractam in orbis terræ vastitatem disperserunt: dentque eorum domum seu templum inflammantes, in desertissimam solitudinem converterunt. Sane hæc postero tempore contigerunt; sed enim Servator, Deus scilicet Verbum, præscientia utens, quæ futura erant superscriptis verbis ante nuntiavit. Urbis autem filios appellat gentem Judaicam, domum vero eorum dicit pro templo. Deinde testatur fore ut ipsorum culpa diris casibus irretiantur; quandoquidem ipse haud semel conatus fuerat sobolem eorum sub pietatis jugum mittere, dum curam eorumdem perpetuam gereret, per singulos prophetas singulasque ætates a pravitate eos retrahens ac revocans. Cæterum hi vocanti minime obtemperaverunt; quamobrem tulit in eos his verbis sententiam: *Ecce relinquitur vobis domus vestra deserta*. Solertissime vero non urbem desertam fore ait, sed domum quæ ibi erat, id est templum, quod jam non suum neque Dei habitaculum haberi vult, sed illorum esse ait. Desertum vero haud aliter fore vaticinatur, nisi quia consueti illa Dei cura ac patrocinio spoliantum erat. Mirari autem subit sermonis effectum, quia nunquam alias ad tantam solitudinem is locus reductus fuit; ne tum quidem cum ob impietatem incolarum atque idololatriam et prophetarum cædes, in Babyloniorum potestatem venit: illo enim tempore septuagenaria fuit loci solitudo. Quare ne fataliter quidem tunc iis dictum fuit, *Relinquitur vobis domus vestra deserta*: neque enim derelicta, imo visitationem opiferam haud multo post experta est, quo tempore splendidiorem priore statu instaurationem impetravit, ita ut prædixerit propheta quidam, postremam domus hujus gloriam priore illustriorem fore¹¹. Verumtamen post Servatoris nostri effatum, quantopere derelicti Judæi fuerint, quantamque in solitudinem domus eorum venerit, iis quidem qui loca illa lustrant, visio ipsa et tot annorum diuturnitas oraculi eventum demonstrat: etenim tempus non duplo solum, quam septuagenarium desolationis sub Ba-

¹⁰ Matth. xxiii, 37-58. | ¹¹ Agg. ii, 10.

(70) Ab hoc sensu recedunt verba, and others they persecuted.

ἄρχοντας, τῆς πόλεως ἀπαλλαγῆναι ἐποίουν. Ὁ δ' ἀναχωρῶν τῶν Ἱεροσολύμων τοιαύτῃ προήκατο κατὰ τῆς πόλεως φωνάς· Ἱερουσαλήμ, Ἱερουσαλήμ, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τέκνα σου, καὶ οὐκ ἠθελήσατε. Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· οὐκέτι οἶκον θεοῦ τῶν νεῶν καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἁγίασμα, ἀλλὰ αὐτῶν εἶναι οἶκον ἀποφθνήσκοντος· μιάσματος γὰρ ἐναγοῦς ἐν τῷ μετὰ ταῦτα χρόνῳ δρασιέντος ὑπ' αὐτῶν, τοῦτο δ' ἦν τὸ τολμηθῆν αὐτοῖς ἄγος κατὰ τοῦ Σωτῆρος, ἐγρῆν δέπου μὴ μόνον τοὺς τῆς πόλεως οἰκῆτορας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἔδαφος, ἐφ' ᾧ μέγα ἐφρόνουν, τὰπίχειρα ὧν ἔδρασαν οἰκῆτορες, παθεῖν· ἃ δὴ καὶ πεπνύθασιν οὐκ εἰς μακρὸν, Ῥωμαίων ἐπελθόντων τῇ πόλει, καὶ τῶν οἰκητόρων τοὺς μὲν πολέμου νόμῳ κατασφαζάντων, τοὺς δ' εἰχημαλιώτους ἀπαγαγόντων, τοὺς δὲ λιμῷ διαφθειράντων, τοὺς δ' ἀπελασάντων καὶ εἰς πάντα τόπον διασκοιδασάντων (70), τὸν δ' οἶκον αὐτῶν καὶ τὸν νεῶν ἐμπρησάντων, εἰς ἐσχατὰ τε ἐρημίας περιβαλόντων. Ἀλλὰ γὰρ τούτων ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις γενομένων, προλαβὼν ὁ Σωτὴρ τὸ μέλλον τῇ προγνώσει, οἷα Θεὸς Λόγος, τὰ συμβησόμενα προαγορεύει διὰ τῶν προκειμένων. Τέκνα δὲ τῆς πόλεως ὀνομάζει τὸ Ἰουδαίων πᾶν ἔθνος· οἶκον δὲ αὐτῶν ἀποκαλεῖ τὸν νεῶν. Εἶτα μαρτύρεται, ὅτι παρὰ τὴν αὐτῶν αἰτίαν τὰ σκυθρωπὰ αὐτοὺς μετελεύσεται· ἐπειδὴ περ αὐτὸς μὲν πολλάκις ἐπισυναγαγεῖν αὐτῶν τὰ τέκνα ὑπὸ τὸν τῆς θεοσεβείας ζυγὸν βεβούληται, οἷα ἐκ τοῦ παντὸς πρόνοιαν αὐτῶν πεποιτημένος, δι' ἐκάστου τὴν προφήτου καὶ καθ' ἐκάστην γενεάν ἐπιστρέφων αὐτοὺς καὶ ἀνακαλούμενος· οἱ δὲ οὐκ ἤθελον ὑπακοῦσαι τῇ κλήσει· οὐ δὴ χάριν τὴν κατ' αὐτῶν ἀπόφασιν προενήνεκται εἰπών· Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. Σφόδρα δὲ ἀκριβῶς οὐ τὴν πόλιν ἔρημον ἐσεσθαι φησιν, ἀλλὰ τὸν ἐν αὐτῇ οἶκον, δηλαδὴ τὸν νεῶν· ὅν οὐκέτι ἑαυτοῦ, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ θεοῦ οἶκον βούλεται χρηματίζειν, ἀλλ' αὐτῶν εἶναι φησιν. Ἐρημον δὲ αὐτὸν ἐσεσθαι θεσπίζει, οὐκ ἄλλως ἢ ὑπὸ τῆς πρότερον ἐπισκοπούσης αὐτὸν προνοίας καταλειφθόμενον. Καὶ δὴ θαυμάσει ἔστι τοῦ λόγου τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι δὴ μὴδ' ἄλλοτε ἕως οὖν ποτε τοσαύτην ὑπέμεινεν ἐρημίαν ὁ τόπος, οὐδ' ὅτε διὰ τὰς ὑπερβαλλούσας αὐτῶν δυσσεβείας καὶ εἰδωλολατρίας, τὰς τε κατὰ τῶν προφητῶν μαιφονίας, ὑπὸ Βαβυλῶνι ἤλω· ἐβδομηκονταετῆς γὰρ ὁ πᾶς τῆς ἐρημώσεως τοῦ τόπου χρόνος κατ' ἐκείνους ἐγενήθη. Διὸ οὐκ ἂν κυρίως ἐλέχθη αὐτοῖς τότε τὸ, Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· οὐ γὰρ ἀφείθη· ἔτυχε δὲ ἐπισκοπῆς μετ' οὐ πολὺν χρόνον, καθ' ὃν ἀνανεώσεως μεζονος ἢ κατὰ τὴν προτέραν ἠξιώθη, ὡς προεῖπόν τινες τῶν προφητῶν, ὅτι δὴ Ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἢ ἐσχατῆ ὑπὲρ τὴν προτέραν. Μετὰ δὲ τὴν τοῦ Σωτῆρος ὑμῶν φωνὴν, ὅπως ἀφείθησαν, ὃ τε οἶκος αὐτῶν εἰς ἐσχατον ἐρημίας ἤλασε, τοῖς εἰς τοὺς τόπους ἀφικνουμένοις ἢ ὕστερ αὐτῆ τοῦ λόγου μᾶλλον δεῖκνυσαι τὸ ἀποτέλεσμα· καὶ ὁ χρόνος δὲ πολυετής γεγωνὺς καὶ μακρὸς, ὡς μὴ μόνον διπλασίονα εἶναι τῆς ἐβδομηκονταετοῦς ἐρη-

μίας, τῆς ἐπὶ Βαβυλῶνι γεγεννημένης, ἀλλὰ καὶ τετραπλασίονα ὑπερβαίνειν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόφασιν πιστοῦται.

Καὶ (71) ὅτι μὲν ἀξιοθέατα ἦν πάντα τὰ τῆς οἰκοδομῆς, τὰ τε τῆς ἄλλης κατασκευῆς τοῦ αὐτοῦ νεῦ, δηλοῦσιν αἱ ἱστορίαι· δείγματα δὲ χάριν εἰσέτι δεῦρο λειψανά τινα πεφύλακται, δι' ὧν τὰ ἴχνη καταλαμβάνεται τῶν πάλαι κατασκευασμάτων. Παντων δὲ θαυμασιωτέρα τυγχάνει ἡ θεϊκὴ φωνὴ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προγνώσεως· "Ὅτι μὲν ἀμφὶ τὸ ἱερὸν ἐδάδιζεν, οἱ δ' αὐτοῦ μαθηταί, τοῦ περιβόλου τὰς οἰκοδομὰς αὐτοῦ τε τοῦ ἱεροῦ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος ὑπερθευμάζοντες, ἐδείκνουν αὐτῷ. Ὁ δὲ καταλλήλως τοῖς τὰς οἰκοδομὰς ἐκπετηγγμένοις ἀπεφῆνατο, ἐν οἷς ἐθαυμάζοντο, πῶς οὐ μὴ μείνῃ λίθος ἐπὶ λίθον ἀκαθάρτερος· δεῖν γὰρ διὰ τὰ τοιμηθησόμενα τοῖς οἰκῆτορσι παντελεῖ φθορὰν καὶ ἔρημιαν τὸν τόπον ὑπομεῖναι, ὅτε δὴ ἀσεβῶν ἀνδρῶν γενόμενον οἰκητήριον. Ὅπως δὲ τὰ τῆς προρρήσεως εἰς ἔργα προεσχωρηκεν, ὃ τε πᾶς νεῦς καὶ ὁ περιβόλος, τὰ τε ἐν αὐτῷ σεμνὰ καὶ περικαλλῆ ἰδρύματα, πάντα λόγον καλύπτουσαν (72) ἔρημιαν ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο ὑπέμεινεν· αὖξει τε κατὰ χρόνους, καὶ ἐπινέμεται ἡ τοῦ λόγου δύναμις, ὡς μηδὲ ἴχνος θεμελίων ἐν τισι φαίνεσθαι τόποις, ὃ ἔξεστι τῷ βουλομένῳ παραλαμβάνειν ὀφθαλμοῖς. Εἰ δὲ φαίη τις μέρη τινὰ ἔτι συνεστάναι, ἀλλὰ καὶ τούτων χρὴ προσδοκᾶν τὸν ἀφανισμόν, ὅσημέραι τῆς ἐρημίας αὐξούσης, καὶ τῆς εἰρημνῆς προρρήσεως ἀποβρῆτω δυνάμει εἰσαεὶ ἐνεργούσης. Οἶδα δὲ τινων ἀκούστας ἐρηνηυσάντων τὴν προειρημένην φωνὴν ἐτέρως· μὴ γὰρ περὶ πάντων τῶν οἰκοδομημάτων εἰρησθαι, ἀλλὰ περὶ τίνος μέρους, ὃ δὴ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ θαυμάζοντες ἐπεδείκνυσαν· αὐτῷ· κατ' ἐκείνου γὰρ ἐξεννοχῆναι αὐτὸν τὴν προρρήσιν.

H.

73) Ἰδὼν τὴν πόλιν, ἐκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ, λέγων, ὅτι, Εἰ ἔγνωσ καὶ σὺ, καὶ γὰρ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σοι· νῦν δὲ ἐκρύθη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου. Ὅτι ἤξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σέ, καὶ περικυκλώσουσί σε οἱ ἐχθροὶ σοι, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν, καὶ ἐδαμοῦσίν σε καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί. [Τὰ μὲν προλεγόμενα περὶ τοῦ ναοῦ ἦν·] ταῦτα δὲ περὶ τῆς πόλεως αὐτῆς ἐθεσπίζετο, ἣν Θεοῦ πόλιν ὠνόμαζον οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τὸν ἐν αὐτῇ τοῦ Θεοῦ ἰδρυμένον νεών. Ἀποκλαίεται δὴτα τὴν σύμπασαν πόλιν ὁ φιλόνητος, οὐχ οὕτω τὰ οἰκοδομήματα οὐδὲ τοῦδαφος αὐτῆ, ὡς τὰς ψυχὰς τῶν πάλαι οἰκητόρων καὶ τὴν ἀπίθειαν αὐτῶν ἐλεῶν· ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς ἐρημίας αὐτῶν παρίστησι λέγων· Εἰ ἔγνωσ καὶ γὰρ σὺ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σοι. Σημαίνει δὲ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν ἐπ' εἰρήνῃ τοῦ σύμπαντος κόσμου γεγεννημένην. Αὐτὸς γὰρ ἦν περὶ οὗ ῥηταί· Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιο-

¹¹ Luc. XIX, 41-44. ¹² Isai. XLV, 8.

(71) A. f. 267. Syr. iv, 18. Totus qui sequitur usus usque ad ἐξεννοχῆναι αὐτὸν τὴν προρρήσιν, diserte in codice inseribitur sic : Εὐσεβίου Ἐὐαγγελικῆς Θεοφανείας Δ'. Eusebii re Evangelicæ Theophanie libro quarto. Atqui etiam præcedentem locum, etsi is in codice nonnisi nudum Eusebii no-

A bylone spatium, sed quadruplo etiam majus, post Servatoris nostri sententiam fuisse, exploratum est.

Et quod quidem visu mirabiles essent ædificatio- nes, omnisque reliquis templi illius apparatus, historiæ demonstrant. Indicii autem gratia, aliquot adhuc reliquæ conservantur, ex quibus veterum ornamentorum vestigia noscuntur. Sed præ omnibus mirabilis est vaticinantis nostri Servatoris divina vox. Nam cum ipse circa templum ambularet, ejus autem discipuli septi ædificia et ipsius templi magnitudinem atque splendorem magnopere admirantes demonstrarent, vicissim ipse iis qui ædificia suspiciebant affirmavit, in his quorum ipsi stupore tenebantur non remansurum lapidem supra lapidem, quin omnia destruerentur. Etenim necessario fore, ut propter habitatorum facinora, universale exitium ac vastitatem is locus pateretur, quia im- priorum hominum evaserat habitaculum. Revera cum exitum nacta est prædictio, totum templum cum septo suo, et cunctis illis splendidis atque ornatissimis ædificiis, ineffabilem dictu vastitatem, ex eo tempore ac deinceps expertum est : quæ imo per tempora augetur, depascente locum vaticinii potentia, ut jam ne vestigia quidem fundamentorum alicubi appareant, id quod volenti cuilibet spectare coram licebit. Quod si quis dicat, partes aliquot adhuc subsistere, has quoque idem manet exitium, crescente quotidie solitudine, dieticæ vaticinii insensibili vi semper urgente. Memini quoque me audire quosdam prædictum oraculum aliter interpretantes; scilicet non de toto ædificio Servatoris esse locutum, sed de illa parte, quam ei discipuli mirabundi ostendebant; de hac nimirum parte Christum prædixisse.

VIII.

Videns civitatem, flevit super illam dicens : Quia si cognovisses et tu, et quidem hac die, quæ ad pacem tibi; nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis. Quia dies tibi supervenient, quibus inimici tui circumdabunt te, et coangustabunt te undique, et ad terram prosternent te, et filios qui in te sunt ¹¹. [Superiora quidem de templo prædicta fuerunt;] hæc autem Christus de ipsa urbe vaticinabatur, quam Dei urbem appellabant Judæi, propter conditum ibi Dei templum. Sane clemens Servator luget universam civitatem; neque tam ædificia ac solum ejus, quam animas incolarum, horumque exitium miseratur. Tum futuram ejus solitudinem repræsentat dicens : Si cognovisses et tu die hac, quæ ad pacem tibi. Significans videlicet adventum suum universo orbi per se esse paciferum. Ipse enim est de quo exstabat oraculum, fore ut in diebus ejus occideretur justitia et pacis copia ¹². Reapse is venerat pacem proximis

men gerit, nihilo tamen minus ex Theophania ad litteram sumptum vidimus.

(72) Syrus legit καλύπτοντα, retulitque ejus sensum ad prius commune.

(73) Cod. A. f. 260. b. Syr. iv, 19.

ac longinquis prædicaturus. Quare et his qui se receperunt ait : *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis* ¹⁶ : quam sane ipsius pacem exceperunt ethnici qui per orbem universum ei crediderunt. Circumcisus vero populus, dum ei nequaquam credit, haud cognovit quæ paci suæ conferabant. Quare addit Servator : *Nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis ; quia dies tibi supervenient, et circumdabunt te inimici tui.* Profecto quæ illis paulo post superventuræ erant clades in urbis obsidione, propterea quod pacem prænuntiatam non excepissent, hæc, inquam, clades illorum oculis interim subducebantur, qui nihil ejusmodi prævidebant ; ipse tamen easdem manifesto vaticinio præcinebat, futuram Romanorum obsidionem innuens, bellique rationem ipsam graphice exponens. Jam quomodo peracta hæc fuerint, cognoscere licet ex Josephi historici, qui, Hebraico genere atque in ipsa Judæa tribu genitus, nobilis item atque inter suos populares per obsidionis tempora clarus, facta singula calamo persecutus est, consentaneis vaticiniis eventus exhibens. Quod igitur belli casibus ceciderint saucia illa et famosa Hierosolyma, res ipsa testatur.

¹⁷ "Οτι μὲν οὖν ταῖς ἐκ τοῦ πολέμου συμφοραῖς αὐτῶν ἔνστι τῶν πραγμάτων ἰδεῖν.

IX.

Cum autem videritis circumaatam ab exercitibus Hierusalem, tunc scitote appropinquare desolationem ejus. Tunc qui in Judæa sunt, fugiant ad montes ; et qui in medio ejus, discedant ; et qui in regionibus, non intrent in eam ; quia dies ultionis hi sunt, ut impleantur omnia quæ scripta fuerunt. Væ autem prægnantibus et lactantibus in illis diebus ! Erit enim pressura magna super terram, et ira super populo hoc. Et acie gladii cadent, et captivi ducentur in omnes gentes. Et Hierusalem calcabitur a gentibus, donec impleantur tempora nationum ¹⁸. His verbis Dominus indicia profert ejus temporis, quo ille locus ad omnimodam vastitatem vocandus erat. Nemo quippe, ait, post eam, quæ eventura est, obsessionem, et loci vastitatem inde consecuturam, nemo, inquam, alteram expectet instaurationem ; cujusmodi Cyri Persarum regis temporibus accidit, tum etiam sub Antiocho illustri, et denique sub Pompeio. Sæpe enim bellicas incursiones passa urbs, majorem postea dignitatem recuperavit. Nunc tamen extremam urbi vastitatem atque internecivum excidium adesse creditote, cum eam ab exercitibus obsessam videritis. Jam vero vastitatem Hierosolymorum dicit ipsum templi exterminium, ac caritimoniarum, quæ jamdiu ibi ex instituto Moysis peragebantur, abolitionem. Cave enim putes urbis ipsius futuram solitudinem his verbis significari, quasi nemo in ea deinceps habitaturus esset. Dicit enim infra, fore ut urbs haud jam abs Judæis sed ab ethnicis incoleretur. Solitudinis autem nomine

¹⁶ Joan. xiv, 27. ¹⁷ Luc. xxi, 20.

(74) Cōl. A. f. 270. Syr. iv, 20-24.

σὴν καὶ πλῆθος εἰρήνης· ἐηλύθει· τε εἰς αὐτὸ τοῦτο κηρύξει εἰρήνην τοῖς ἐγγύς καὶ τοῖς μακρὰν· τοῖς τε παραδεχομένοις αὐτὸν φησιν· *Εἰρήνην ἀπέλιμ ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν*· ἦντινα εἰρήνην ἔαυτοῦ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης εἰς αὐτὸν πιστεύσαντα ἔθνη παρεδέξατο. "Ο δὲ ἐκ περιτομῆς λαὸς, μὴ πιστεύσας εἰς αὐτὸν, οὐκ ἔγνω τὰ πρὸς εἰρήνην ἔαυτοῦ. Διδὸ καὶ ἐπιλέγει· *Νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν σου· ὅτι ἤξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σέ, καὶ περικυκλώσουσι σε οἱ ἐχθροὶ σου.* Τὰ γοῦν μέλλοντα αὐτοὺς καταλήψεσθαι μικρὸν ὕστερον ἐν τῇ κατ' αὐτῶν πολιορκίᾳ, διὰ τὸ μὴ προσδέξασθαι αὐτοὺς τὴν προκαταγγελλθεῖσαν αὐτοῖς εἰρήνην, ἐκρύβη ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν ταῦτα οὐ προείδον· αὐτὸς δὲ αὐτὰ διὰ τῆς προβήσεως θεσπίζει σαφέστατα, τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων πολιορκίαν καταλαθοῦσαν αὐτοὺς προσημάνας, καὶ ὑπογράφας τὸν τρόπον τοῦ κατ' αὐτῶν γενησομένου πολέμου. "Οπως δὲ ἐπὶ πέρας ἤχη ταῦτα, πάρεστιν ἀπὸ τῆς "Οωσῆπου γραφῆς ἀναλέξασθαι, ὃς δὴ "Ιουδαίος ὢν, καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς "Ιουδαϊκῆς φυλῆς γεγονώς, τῶν τε ἐπιστήμων καὶ ἐπιφανῶν ἐν τῷ ἔθνει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πολιορκίας, ἕκαστα τῶν πεπραγμένων ἱστορήσας, σύμφωνα ταῖς προκειμέναις προβήσεσι τὰ ἀποτελέσματα παραπερίπτωκεν ἡ ἀγία καὶ διαβόητος "Ιερουσαλήμ, ἐξ

Θ.

(74) "Οταν δὲ ἴδῃτε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν "Ιερουσαλήμ, τότε γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐρήμωσις αὐτῆς. Τότε οἱ ἐν τῇ "Ιουδαίᾳ φενηγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς ἐκχωρήτωσαν· καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις μὴ εἰσελεύσονται εἰς αὐτήν· ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὐταὶ εἰσι, τοῦ πλησθῆναι ἅπαντα τὰ γεγραμμένα. Ὁβαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχοῦσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν δεινραῖς ταῖς ἡμέραις ! "Εσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὄρη ἐν τῷ λαῷ τούτῳ. Καὶ πεσοῦνται ἐν στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Καὶ "Ιερουσαλήμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν. Διὰ τῶν προκειμένων σημεία δίδωσι τοῦ καιροῦ τῆς παντελοῦς ἐρημίας τοῦ τόπου. Μηδεὶς γὰρ, φησί, προσδοκᾶτω μετὰ τὴν ἐσομένην πολιορκίαν, καὶ τὴν ἐπὶ ταύτην γενησομένην ἐρημίαν τοῦ τόπου, ἐτέραν αὐτῆς ἔσεσθαι ἀνανέωσιν· ὡς ἐπὶ τῶν χρόνων Κύρου τοῦ Περσῶν βασιλέως γέγονε, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπ' "Αντιόχου "Επιφανοῦς, καὶ πάλιν ἐπὶ Πομπηίου. Πολλάκις γὰρ ἤδη πολιορκίας ὑπομείνας ὁ τόπος, μείζονος ἤξιώθη μετὰ ταῦτα τιμῆς. Ἄλλὰ νῦν τὴν ἐσχάτην τῆς πόλεως ἐρημίαν καὶ τὸν παντελῆ ἀφανισμόν ἐπιλεύσεσθαι αὐτῇ γινώσκοντες, ἐπειδὴν ἴδῃτε αὐτὴν ὑπὸ στρατοπέδων πολιορκουμένην. Ἐρήμων δὲ τῆς "Ιερουσαλήμ ὀνομάζει τοῦ ἱεροῦ τὸν ἀφανισμόν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ πάλαι πρότερον κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἐπιτελουμένων τὴν καθαίρεσιν. Μὴ γὰρ δὴ τῆς πόλεως αὐτῆς ἐρημίαν νόμιζε δηλοῦσθαι διὰ τούτων, ὡς μηδεὶς ἐν αὐτῇ μηκέτι κατοῦ-

κῆστος· ἐπιλέγει δ' οὖν ἐξῆς, ὅτι κατοικηθήσεται ἢ πόλις, οὐ μὲν ὑπὸ Ἰουδαίων, ἀλλ' ὑπὸ ἐθνῶν. Ἐρῆμωσιν δὲ αὐτῆς ἀποκαλεῖ τὸ μηκέτι ὑπὸ τῶν οικειῶν, μηδὲ κατὰ τὴν νόμιμον λατρείαν συστήσασθαι αὐτήν. Ὅπως δὲ καὶ ταῦτα ἐπληροῦτο, οὐδὲν δεῖ πολλῶν λόγων· πάρεστι γὰρ ὑπὲρ ἡμεσιν ὄραν Ἰουδαίους μὲν εἰς πάντα τὰ ἔθνη διεσκοδασμένους, ἀλλοφύλους δὲ καὶ ἀλλογενεῖς οἰκῆτορας τῆς πάλαι μὲν Ἱερουσαλήμ, νῦν δ' ἀπὸ τοῦ πολιορκητοῦ Αἰλίου Ἀδριανοῦ (74*) Αἰλίας μετωνομασμένης. Τὸ γοῦν παράδοξον τοῦ θεσπισματος τοῦτ' ἂν εἴη, ὅτι περ Ἰουδαῖοι μὲν, φησιν, αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· περὶ δὲ τῶν ἐθνῶν, καὶ Ἱερουσαλήμ ἔσται πατουμένη ὑπὲρ ἐθνῶν. Ἐκπληκτικὸν δὲ τὸ ἀποτέλεσμα, εἴ γε Ἰουδαῖοι πληροῦντες τὴν σύμπασαν ἀνθρώπων οἰκουμένην, ὥστε καὶ μέχρι Αἰθιοπῶν χωρῆσαι καὶ Σκυθῶν, καὶ αὐτῶν τῶν περάτων τῆς γῆς, ἐν μόνῃ τῇ αὐτῶν πόλει καὶ τῷ πάλαι θρησκευομένῳ παρ' αὐτοῖς τόπῳ, οὐχ οἷοι τέ εἶσιν ἐπιβαίνειν. Καὶ εἰ μὲν ἦν παντελῶς ἔρημος ἡ πόλις καὶ ἀοίκητος, κἂν ὑπενόησέ τις τοῦτ' εἶναι τὸ αἴτιον· νῦν δὲ ὑπὸ ἀλλογενῶν καὶ ἀλλοφύλων ἐθνῶν τοῦ τόπου κατοικουμένου, μόνοις αὐτοῖς ἄδατος τυγχάνει, ὡς μήτ' ἐξ αὐτόπτου δύνασθαι τὸ πατρῷον αὐτῶν ἕδαφος θεωρεῖν· ἃ δὲ τοῦτον ἀποτετέλεσται τὸν τρόπον ἀκολούθως τῷ φήσαντι ἐθνῶν.

Καὶ δεῖκνύς, ὅτι οὗτ' ἀναστήσεται λοιπὸν ὁ ναός, οὗτ' εἰς τὴν προτέραν ἐπανήξουσιν Ἰουδαῖοι πολιτείαν, προστίθεται ταῖς αὐτοῦ προβόησεις, χρόνον ορίζων, μέχρι τίνος ἔσται Ἱερουσαλήμ πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν· λέγει δ' οὖν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν· οὕτω σημαίνας τὴν τοῦ βίου συντέλειαν, καὶ τὸν μέχρι συντέλειαν λέγων χρόνον· σημαίνει δὲ καὶ τὸν πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας (75) πόλεμον, εἰπὼν· Ἔσται γὰρ ἀνάγκη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὄργη μεγάλη ἐν τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ πεσοῦνται ἐν στόματι μαχαίρας. Ταῦτα δὲ ὅπως κατὰ μέρος ἐπράχθη, καὶ ὡς τὰ προηγορευμένα ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τέλους ἔτυχεν, ἔξεστιν ἀπὸ τῆς Ἱστορίας Ἰωσήπου μαθεῖν (76)· ὅς καὶ τῆς φησάσης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προβόησεως, *Οὐαὶ δὲ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις!* τὸ ἀποτέλεσμα σαφῶς παρίστησι, μνημονεύσας, ὡς γυναῖκες, τὰ ἑαυτῶν βρέφη ὀπτήσασαι πυρὶ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κατασχόντος λιμοῦ τὴν πόλιν, ἔφαγον.

(77) Τοῦτον γὰρ αὐτὸν τὸν γενησόμενον ἐν τῇ πόλει λιμὸν προθεωρήσας ὁ Σωτῆρ, παρήνει τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἐν τῇ μελλοῦσῃ κατὰ Ἰουδαίων γενήσεσθαι πολιορκίᾳ, μὴ ὡς ἐπ' ἀσφαλῆ τόπον καὶ φυλαττόμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καταφεύγειν ἐπὶ τὴν πόλιν, ὅπερ πεπόνθασιν οἱ πολλοί, ἀλλ' ἐκεῖθεν μὲν ἀναχωρεῖν, φεύγειν δὲ εἰς τὰ ὄρη· καὶ τοὺς ἐν μέσῳ τῆς Ἰουδαίας ἐκχωρεῖν εἰς τὰ ἔθνη (78); καὶ τοὺς ἐν τῇ

(74*) Non tamen incruenta victoria. Ait enim Fronto *De bello Parthico*: «Adriano imperium obtinente, quantum militum (Romanorum) a Judæis exsum!» Legesis autem historicos a me ibidem in adnotationibus laudatos.

(75) Hic Syrus deflectit aliquantum a Græco

PATROL. GR. XXIV.

A intelligit derelictionem a suis, ac sacrarum rerum legitimo ritu operandarum finem. Quod hæc autem ita se habuerint, multis verbis confirmare non interest. Palam quippe videre est Judæos passim in omni gente dispersos, extraneos vero atque alienigenas versari in urbe, quæ olim Hierosolyma, nunc ab expugnatore Ællo Adriano Ælia transformato nomine dicta est. Ergo oraculum idcirco fit mirabile, quia Judæi, inquit, inter omnes populos captivi dispergentur: ad gentes autem quoad atinet, et Hierosolyma, inquit, ethnicorum pede terentur. Terribilis sane eventus! quandoquidem Judæi, qui universum terrarum orbem occupant, atque inter Æthiopes et Scythas usque ad mundi confinia degunt, ad urbem tantum suam propriæque olim religionis sedem accedere nequeunt. Jam si urbs vastata esset desertaque ab incolis, hanc fortasse aliquis prædicti exsillii causam existimaret: nunc vero ab extraneis atque ab alienigenis locus habitatur, solis autem Judæis inaccessus est, ita ut ne aspicere quidem patrium solum oculis suis possint. Quæ scilicet hunc exitum habuerunt, ut oraculo fieret satis dicenti: *Et Hierosolyma ethnicorum pede terentur.*

Καὶ Ἱερουσαλήμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ

Atque ut Christus demonstraret, templum deinceps haud instauratum iri, neque Judæos pristinam suam rempublicam recuperaturos, cæteris suis prædictionibus addidit temporis definitionem, quamdiu scilicet Hierosolyma ethnicorum pede terenda essent: ait enim, *donec tempora gentium compleantur*: ita significans sæculi consummationem, nec non temporis usque ad consummationem intervallum. Significat etiam bellum quod captivitatem præcessurum erat: *Futura est, inquit, pressura in terra, magnaue ira super populo hoc, et acie gladii cadent.* Atque hæc singula quemadmodum acciderint, atque ut Servatoris nostri oracula sint exitum consecuta, ex Josephi Historia cognoscere licet. Idem alterum quoque Servatoris vaticinium, nimirum *Væ lactantibus in diebus illis!* eventu perspicue comprobatum tradit: etenim memorat a mulieribus parvulos proprios igneustos in summa urbis fame fuisse devoratos.

D Hanc ipsam urbi eventuram famem prævidens Servator, admonebat discipulos suos ut in proxima Judæorum obsessione, nollent tanquam ad tutum locum et a Deo custoditum in urbem confugere, quod plurimi fecerunt, sed inde potius recederent atque in montes fugerent; et qui erant in media Judæa ad gentes migrarent, et qui in agro debebant nequaquam ad munitas arces concurrerent, neque

sensu; et præterea desunt Syro præcedentes octo versiculi.

(76) *Bell. Jud.* lib. viii, 8.

(77) *Cod. A.* f. 270. *Syr.* iv, 20, 21.

(78) Hic non bene Syrus Græcum videtur intellexisse.

prudenter crederent in oppida secessum, etiamsi id tempus postulare videretur; sed lucrum potius existimarent fugam, propter independentem Dei iram tum templo tum civitati. Hæc perspicue et extra omnem ambiguitatem demonstrabant causam quam obrem hortabatur ad montes fugere, neque in oppida munita reverti. Ideo ait: Et qui in agris sunt, caveant quominus urbe se concludant. Sunt enim hi dies ultionis, et omnia fiendi quæ præsertim apud Daniele scripta sunt. Sed et minæ, *Væ tunc nutrientibus*, quomodo exitum sint sortitæ Hierosolymorum obsessorum tempore, testis idoneus est Flavius Josephus, qui accurate tempus illud, post Servatoris nostri diras, describit; et quomodo, prementibus Romanis urbemque capientibus, maxima Judæorum multitudo gladio consumpta fuerit, multoque plures fame quam ferro perierint. Quin adeo mulieres quoque parvulos suos igne assantes, escam sibi ob extremam penuriam fecerunt. Atque hæc contigerunt primo quidem sub Tito ac Vespasiano, postea sub Adriano, Romanorum imperatoribus; qua ætate interdictum prorsus Judæis fuit patrio solo, et ab ethnicis Hierusalem fuit conculcata, adeo ut nullos incolas cives haberet nisi extraneos et alienigenas, translatis illuc inquilinis, incolarum priorum loco. Exinde enim circumdata est armis urbs, atque hujus sanctuarium ad summam solitudinem redactum fuit: illa denique desolationis abominatio, quam Daniel prædixerat, medio in sanctuario constituta fuit, æneum dico victoris simulacrum quod in medio templo dedicatum est. τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ ἀπεικόνισμα τοῦ πολιορκητοῦ ἐν αὐτῷ μέσῳ τῷ

Hæc igitur e plurimis adnotanda curavi propter divinum Servatoris nostri vaticinium dicentis, *Væ prægnantibus et lactantibus in diebus illis!* Sed quoniam ad cæteras Servatoris prædictiones hæc quoque accedit: *Erit pressura magna in terra, et ira super populo hoc; vel secundum Matthæum, tribulatio cujusmodi antea nunquam fuit*¹⁶; operæ pretium est audire historicum, qui casus illos sic fere narrat: « Et singillatim quidem crimina civium recenseri nequeunt; summam vero dicam, neque ullam urbem paria mala passam, neque item generationem ullam ab orbe condito scelerum secundiorum exstitisse. Et quidem urbem Judæi ipsi pessunderunt, Romanosque invitos diram victoriam patrare coegerunt, atque ignem propemodum morantem ad templum pertraxerunt. Certe id dum e superiore urbe inflammatum cernerent, neque doluerunt neque lacrymis dignati sunt. » Atque hæc acciderunt propter illa verba, *Erit enim tribulatio magna*: id quod a Servatore prædictum, post annum denique quadragesimum, Vespasiano Romano imperium tenente, teste historico, reapse confectum est.

¹⁶ Matth. xxiv, 21.

(79) Cod. A. f. 270. Syr. IV, 22.

(80) Josephus *Bell. Jud.* lib. vi, 11.

χώρῃ μὴ καταφεύγειν ὡς ἐπὶ ὄχυρόν τόπον, μηδὲ σπουδαίαν ἡγεῖσθαι τὴν ἐπὶ τὴν πόλιν ἐπιστροφὴν, κἂν αἱ χρεῖαι καλῶσιν· ἄρπαγμα δὲ τίθεσθαι τὴν φυγὴν, διὰ τὴν ἐπιπελευσομένην ἐκ Θεοῦ ὄργην τῷ τε ναυῷ καὶ τῇ πόλει. Ταῦτα γὰρ ἀντικρυς καὶ διχα πάσης ἀμφιβολίας παραστατικὰ ἀν εἶη, τῆς αἰτίας, δι' ἣν παρεκελεύετο φεύγειν ἐπὶ τὰ ὄρη, καὶ μὴ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὰς πόλεις. Διό φησι· Καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσελθέτωσαν εἰς αὐτήν· ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὐταὶ εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ Δανιὴλ μάλιστα. Ἀλλὰ καὶ τὸ, *Οὐαὶ ταῖς θηλαζούσαις τότε*, ὅπως τέλους ἔτυχεν κατὰ τὸν καιρὸν τῆς πολιορκίας τῶν Ἱεροσολύμων, ἰκανὸς πιστώσασθαι· Φλάβιος Ἰώσηπος, ἀκριδῶς τὸν μετὰ τὰς ἀρὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πόλεμον ἱστορήσας· καὶ ὡς, ἐπιστάτων Ῥωμαίων καὶ τὴν πόλιν ἐλόντων πολιορκία, μυρία μὲν πλῆθη τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐν στόματι μαχαίρας ἀνῆρέθη, πλείους δὲ τῶν ἀνηρημένων τῷ λιμῷ διεσθάρησαν· ἥδη δὲ καὶ τὰ αὐτῶν βρέφη γυναῖκες ὀπτήσασαι πυρὶ, τροφὴν κέχρηται δι' ὑπερβάλλουσαν ἔνδειαν. Συνέβαινε δὲ ταῦτα πρότερον μὲν κατὰ Τίτον καὶ Οὐεσπασιανόν· μετὰ δὲ τούτους, κατ' Ἀδριανόν, τοὺς Ῥωμαίων αὐτοκράτορας, καθ' οὓς ἄδατος μὲν ἐς τὸ παντελὲς Ἰουδαίους ὁ πάτριος αὐτῶν κατέστη τόπος, γέγονε δὲ Ἱερουσαλὴμ πατουμένη ὑπ' ἔθνῶν, ὡς μηδὲ ἐτέρους ἔχειν οἰκήτορας πολίτας ἢ μόνους ἀλλοφύλους καὶ ἀλλογενεῖς, μετοίκων αὐτῶν κατοικισθέντων ἀντὶ τῶν πρότερον οἰκητόρων. Ἐξείκεινου δὲ κυκλωθείσης ὑπὸ στρατοπέδων τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ αὐτὸ τὸ ἁγίασμα τὸ ἐν αὐτῇ εἰς τὴν ἐσχάτην περιετράπη ἐρημίαν· καὶ προφήτου ἔστι ἐν τῷ ἁγιάσματι, τὸ χάλκεόν φημι ἰερῷ ἰδρυμένον.

(79) Ταῦτα μὲν οὖν ἀπὸ μυρίων τέθεικα διὰ τὴν θείαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόβῃσιν τὴν φήσασαν· *Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἔχουσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις*· ἐπεὶ δὲ καὶ τοῦτο ταῖς προβῆσιν τοῦ Σωτῆρος πρόσκειται, τὸ, *Ἔσται ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὄργη τῷ λαῷ τούτῳ*· ἢ κατὰ τὸν Ματθαῖον, *θλίψις οὐαὶ οὐδέποτε γέγονεν*· ἐπακούσαι καλὸν τοῦ ἱστορικοῦ τούτων αὐτῶν τὰ ἀποτελέσματα ὡς ἐπὶ ἱστοροῦντος (80)· « Καθ' ἕκαστον μὲν οὖν ἐπεξίεναι τὴν παρανομίαν αὐτῶν, ἀδύνατον· συνελόντα δ' εἰπεῖν, μήτε πόλιν ἄλλην τοιαῦτα πεπονθέναι, μήτε γενεάν ἐξ αἰῶνος γεγονέναι κακίας γονιμωτέραν. Τὴν μὲν πόλιν ἀνέτρεψαν αὐτοὶ, Ῥωμαίους δὲ ἀκοντας ἠγάγασαν ἐπιγραφῆναι σκυθρωπῷ κατορθώματι· καὶ μόνον οὐχ εἰλκυσαν βραδύνον ἐπὶ τὸν ναὸν τὸ πῦρ· ἀμέλει· καιόμενον ἐκ τῆς ἀνω πόλεως ἀφορῶντες, οὕτε ἤληθσαν, οὕτε ἐδάκρυσαν. » Ταῦτα διὰ τὸ, *Ἔσται γὰρ θλίψις μεγάλη*· ὃ δὲ καὶ προβῆθη ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, μεμαρτύρηται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μεθ' ἑτα ἔτη τεσσαράκοντα, κατὰ τὴν Οὐεσπασιανοῦ Ῥωμαίων αὐτοκρατορίαν πληρωθὲν (81).

(81) Præcedentia adamussim sunt in Syriaca *Theophania*. Item quod paulo post sequitur, ταῦτα συγ-

P.

A

X.

Εἶτα μεθίστησι τοὺς λόγους ὁ Κύριος ἐπὶ τὸν τῆς συντελείας καιρὸν, καὶ φησι· *Καὶ ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἀστροῖς.* Συγχεῦσθαι δοκεῖ τὰ τῆς κατὰ τὴν λέξιν ἀκολουθίας, διὰ τὸ μὴ διεσπάλθαι ἀφωρισμένως τὰ τε περὶ τῆς πολιορκίας τοῦ τόπου λελεγμένα, καὶ τὰ περὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Κατ' οἰκονομίαν δὲ ἄρα τοῦ θεοῦ Πνεύματος ἡ ἀσάφεια γέγονε, κρύπτοντος ἐπιτήδεις τῆς τῶν πολλῶν γνώσεως τὰ ἐν ἀπορρήτοις ὑπὸ τοῦ Σωτήρος μόνους τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς παραδεδομένα· οὕτω τοῖνον ἀναγνωσόμεθα, ὡς εἰ μετὰ διαστολῆς εἰρητο τοῦτον τὸν τρόπον· Περὶ μὲν τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, βλέπετε μὴ τις ὑμᾶς πλανήσῃ· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου· καὶ τὰ τούτοις ἐπόμενα· περὶ δὲ τῆς πολιορκίας τοῦ τόπου τῆς ὑστάτης, μεθ' ἣν οὐκ ἔστιν αὐθις αὐτῶν ἀνοικοδομηθῆσθαι προσδοκᾶν, τοῦτ' ἔχειν ὠφελειτὸ τὸ σημεῖον· ὅταν ἴσῃτε κυκλωμένην ὑπὸ τῶν στρατοπέδων τῆν Ἱερουσαλήμ, τότε γινώτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς, καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα ποιεῖτε· περὶ δὲ τῆς κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος παρουσίας τοῦ Ἀντιχρίστου, ταῦθ' ὑμῖν λέγω· *Ἔσται τότε*

Exin orationem convertit Servator ad tempora consummationis, atque : *Et erunt signa in sole, et luna, et stellis* 17. Confusus videtur sermonis contextus, quia præcise non sunt distincta, quæ de loci obsessione dicuntur, ab iis quæ de sæculi consummatione. Prudenti tamen divini Spiritus voluntate hæc obscuritas accidit, ut multitudinis cognitioni caute subtraherentur, quæ arcano Servator suis tantum discipulis commendaverat. Sic ergo legemus, quasi cum interpunctione dictum fuerit ut sequitur : De consummatione autem sæculi, cavete ne quis vos decipiat; multi enim in nomine meo venient; et quæ ibi sequuntur reliqua. Postremæ autem loci obsidionis, post quam restitutionis

nulla spes, hoc indicium esse debet : quum videritis circumdatam ab exercitibus Hierusalem, tunc scitote vastitatem ejus instare, ideoque quæ ei rei sunt idonea facite. Denique de Antichristi circa consummationem sæculi adventu, hoc vobis aio : *Erit tunc tribulatio magna.* Hactenus de hujus evangelici loci putata confusione.

θλίψις μεγάλη· ταῦτα μὲν περὶ τῆς κατὰ τὸν τόπον

(82) Ταῦτα, συγγενῆ ὄντα τοῖς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἐν τῷ ὅρει τῶν Ἐλαιῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους περὶ συντελείας παραδεδομένοις, φέρεται παρὰ τῷ Λουκᾷ ὡς εἰρημένα πρὸ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἐνδιαιτρήθοντι μεταξὺ Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας. Διδάσκει δὲ διὰ τούτων μὴ δεῖν συναρπάζεσθαι, εἰ ποτε, ἐπιστάτος τοῦ Ἀντιχρίστου, διατρέχοι φήμη περὶ αὐτοῦ, ὡς τοῦ Χριστοῦ φανέντος. Διό φησι· *Ἐὰν λέρωσιν ὑμῖν, Ἰδοὺ ὧδε, ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ, μὴ ἐξέλθητε, μηδὲ διώξητε·* ἀδύνατον γὰρ λοιπὸν τὸν ἀπαξ ἐπὶ γῆς φανέντα πάλιν ἐν γωνίαις γῆς τὰς διατριβὰς ποιήσασθαι. Εἰ οὖν τις ἔσται ὧδε ἢ ἐκεῖ θρυλούμενος, μὴ ἐξέρχεσθε ὑμεῖς, μηδὲ πιστεύετε τοῖς λεγομένοις· ἄλλος γὰρ ἔσται τις οὗτος, καὶ οὐκ ὁ ἀληθὴς Χριστός· ᾧ χρὴ μὴ προσέχειν. Τὸ γὰρ μέγιστον σημεῖον τῆς δευτέρας τοῦ Σωτήρος ἡμῶν παρουσίας ὡς ἀστραπὴ ἔσται, οὐχ ὁμοία ταῖς πολλαῖς καὶ ἐν μέρει τοῦ παντός ἀεὶ φαινόμεναις, ἀλλὰ τις ἰδιάζουσα καὶ ξένη, τὸν πάντα κόσμον ἀθρόως πληροῦσα. Διό φησι· *Ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμψει·* οὕτως οὖν ἔσται, φησὶν, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ· οὐκέτι γὰρ περιβεβλημένος σάρκα φθαρτὴν ἐξ αἵματος καὶ ὀστέων συγγεμένην (83) βαδίζει, οὐδ' ἐπὶ γῆς βαδίζων ὡς τις κοινὸς ἀνθρώπος ὀφθήσεται, ἀλλ' ἢ ἐκλάμψει ὄλος δι' ὄλου, τὸ φῶς τῆς αὐτοῦ θεότητος τοῖς πᾶσι δεικνύς, ὅτε αὐτὸς ὢν τὸ φωτίζον πάντα ἀνθρώπων ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Οὕτως οὖν

Hæc, cognata illis quæ apud Matthæum 18 in monte Olivarum dicuntur apostolis de mundi fine, apud Lucam 19 narrantur ceu dicta ante ingressum in urbem Hierusalem, morante Jesu inter Samaritiam et Galilæam. Docet autem his verbis, non oportere quemquam errore abripi, si aliquando, instante Antichristi tempore, fama de eo pervagetur quasi Christus apparuerit. Idcirco ait : *Si vobis dixerint, Ecce hic, et ecce illic, nolite ira neque sectemini* : impossibile enim est, eum qui semel in terra apparuerit, rursus in angulis terræ moras trahere. Si ergo rumor dicatur, *Ecce hic, et ecce illic, nolite vos ire, neque dictis credatis.* Alius enim quilibet erit iste, non autem verus Christus; cui propterea non est attendendum. Nam signum maximum secundi adventus Servatoris nostri, tanquam fulgur erit minime simile aliis multis in parte aliqua mundi apparentibus, sed singulare ac peregrinum atque universum orbem repente pervadens. Ideo dicit : *Coruscans de subdiali in subdiale regionem.* Sic erit, inquit, *Filius hominis in adventu suo.* Etenim haud jam corruptibili carne indutus, et sanguine ossibusque compactus procedet, neque in terra ambulans more communis hominis conspicietur, sed coruscabit lotus per totum, divinitatis suæ lumen cunctis ostendens, quum sit ipse qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Sic itaque a nobis se esse expectandum docet. Quod si in terra dicant aliquem, vel fando audia-

17 Luc. xxi, 25. 18 Matth. xxiv, 3. 19 Luc. xvii, 23.

γενῆ, etc., nominatim dicitur in codice A. f. 233, b, ex Eusebii *Theophania* libro quarto. Qui autem hic interjacet tractus εἶτα μεθίστησι, etc., cum in codice A. f. 270, omnino connectatur cum præcedente πληρωθέν, eidemque Eusebio inscribatur, nullaque intercapedine sejungatur, prorsus a nobis hic poni

debut, sive reapse ad *Theophaniam* pertineat, ut videtur, sive ad commentarium.

(82) Cod. A. f. 233. b. Syr. IV, 35.

(83) Hoc refertur ad incorruptibilitatem; non quod Eusebius neget Christi carnem in secundo adventu.

Note

tur ex multorum rumore, ipsum esse præsentem Christum in secundo suo adventu : Vos, inquit, nolite credere, neque de loco vestro exeat.

Utique Samaritani Dositheim, qui Servatoris ætati successit, prophetam illum esse Moysis vaticinio promissum, firmiter arbitrati sunt; adeo fraudibus ejus capti, ut Christi loco habendum censuerint. Alii vero ipsa Apostolorum ætate Simonem magum magnam Dei virtutem appellabant, et Christum esse putabant : tum alii pariter in Phrygia Montanum : alii denique alios diversis locis hac opinione persecuti sunt. Neque finem facient veteratores. Nam et alii plures ejusmodi exspectandi sunt : qui sane et ipsi oraculorum a Servatore editorum veritatem confirmant.

XI.

Par est admirari nos sinceram veracemque indolem ac philosophiam evangelistæ Matthæi. Hic enim superiorem vitæ partem laud a sancta auspiciatus fuerat professione, sed ab officio telonario atque ab avaritiæ studio. Neque hoc quisquam cæterorum evangelistarum nobis revelaverat, non ejus coepostolus Joannes, non Lucas, neque Marcus, qui cætera Evangelia scripserunt. Sed Lucas quidem, suppresso præsentem nomine, antiquam ejus appellationem usurpavit. Verum ipse Matthæus, suam divulgans vitam, sui que accusator factus, de se nominatim in proprio volumine ita scribit : *Et cum transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine* ²⁰. Quibus verbis vulnus suum accusabat, ut incedens artem admirareris. Rursusque pergens ulterius, et catalogum discipulorum percensens, ipse sibi publicani nomen imponit, propter eximiam suam bonitatem haud dissimulans superioris vitæ genus, et peccatoribus se connumerat, seque secundum post coepostolum scribit. Nam se combians cum Thoma, ut cum Petro Andreani, cum Jacobo Joannem, cum Philippo Bartholomæum, sibi quidem Thomam præponit ²¹, præferens sibi hunc coepostolum quasi potiore, cum reliqui evangelistæ secus fecerint.

Per hos autem homines polytheismi error paulo potius eversus fuit, Dei que regnum omnibus prædicatum ²². Ideoque oportuit nos ne nomina quidem illorum ignorare. Primum ergo par, Petrus et Andreas, quos jam antea diximus piscatores fuisse. Alterum par Jacobus et Joannes, ambo Zebedæo geniti, et hi similiter piscatores. Post hos Philippus et Bartholomæus. Quisnam vero et hic Philippus fuerit, Joannes evangelista docet ²³, dum ait fuisse

²⁰ Mattn. ix, 9. ²¹ Matth. x, 3. ²² Luc. vi, 13.

(84) Cod. A. f. 269. Syr. IV, 35.

(85) Syr. V, 38. Nominatim recitatur hic locus ex Eusebii evangelica Theophania in cod. A. f. 88 b; item in Vindobonensi, prout ad Leum scripsit Kopitarus.

Α δαίν προσδοκῶν αὐτὸν διδάσκει. Εἰ δὲ ἐπὶ γῆς λέγοιτο τις καὶ ἀκούοιτο θρυλλούμενος καὶ φημιζόμενος παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὡς αὐτὸς παρὼν ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν, Ὑμεῖς, φησί, μὴ πιστεύσητε, μηδὲ ἐξέρχησθε τοῦ ἰδίου τόπου

(84) Αὐτίκα Σαμαρεῖται Δοσίθεον μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σωτῆρος γενόμενον, αὐτὸν εἶναι τὸν ὑπὸ Μουσέως προφητευσόμενον προφῆτην ἐπέισθησαν· ἀπατηθέντες ὑπὲρ αὐτοῦ, ὡς τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι ἀποφῆναισθαι. Ἄλλοι δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀποστόλων Σίμωνα τὸν μάγον τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ δύναμιν ἐκάλουν, αὐτὸν εἶναι νομισάντες τὸν Χριστόν· καὶ κατὰ τὴν Φρυγίαν δὲ Μοντανὸν ἕτεροι· ἀλλαχοῦ δὲ πάλαι ἑτέροις ἄλλοι νενομίκασι. Καὶ οὐ παύσονται γε ἀπατεῶνες· προσδοκῶν γὰρ χρῆ καὶ πλείους τοιούτους ἔσεσθαι· ἐξ ὧν δὴ καὶ αὐτῶν ἡ ἀλήθεια τῶν σωτηρίων προγνώσεων τὴν μαρτυρίαν εἰληφεν.

IA'.

(85) Ἄξιον θαυμάσαι τὸ ἀπλαστον καὶ φιλόληθρον ἦθος, καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου· οὗτος γὰρ τὸν πρότερον βίον οὐκ ἀπὸ σεμνῆς διατριβῆς ὠρμάτο, ἐκ δὲ τῶν ἀμφὶ τὰς τελωνίας καὶ πλεονεξίας σχολαζόντων. Καὶ τοῦτο τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν οὐδεὶς ὄηλον ἡμῖν ἐποίησεν, οὐχ ὁ συναπόστολος αὐτοῦ Ἰωάννης, οὐδὲ γε Λουκᾶς, οὐδὲ Μάρκος, οἱ τῶν λοιπῶν εὐαγγελίων συγγραφεῖς· ἀλλ' ὁ μὲν Λουκᾶς συγκαλύπτων τὸ ὄνομα, τῆ ἀρχαιότερα προσηγορίᾳ κατεχρήσατο· αὐτὸς δὲ Ματθαῖος τὸν ἑαυτοῦ στηλιτεύων βίον, καὶ κατήγορος ἑαυτοῦ γινόμενος, ὄνομαστὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ μεμνημένος, ἐν τῷ οὐκ εὐχαριστῶν συγγράμματι τὸν ἱστορεῖ τὸν τρόπον· *Καὶ παράγων ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τῷ τελωνίῳ, Ματθαῖον ὀνόματι· ἐλέγχων αὐτοῦ τὸ τραῦμα, ἵνα θαυμάσῃς τὴν τέχνην τοῦ λατρεύσαντος. Καὶ πάλιν προῶν ἐξῆς τὸν τε κατάλογον τῶν λοιπῶν μαθητῶν ἐξαριθμούμενος, αὐτὸς ἑαυτῷ τὸ τοῦ τελωνίου προστίθησιν ὄνομα, δι' ὑπερβολὴν ἐπιεικείας μὴ ἐπικρύπτων τὸν πρότερον ἑαυτοῦ βίον· καὶ ἀμαρτωλοῖς ἑαυτὸν συναριθμεῖ, καὶ τοῦ συναποστόλου δευτέρου ἑαυτὸν καταλέγει. Συνεξευγμένος γοῦν τῷ Θωμᾷ, ὡς Πέτρος Ἀνδρέας, καὶ Ἰάκωβος Ἰωάννη, Φίλιππος τε καὶ Βαρθολομαῖος, προτάττει ἑαυτοῦ τὸν Θωμᾶν, προτιμῶν ὡς κρείττονα τὸν συναπόστολον, τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν τούναντιον πεποιηκότων.*

(86) Διὰ δὴ τούτων τῶν ἀνδρῶν ἡ πολύθεος πλάνη μικρὸν ὕστερον ἀνετρέπετο, ἡ τε τοῦ Θεοῦ βασιλεία τοῖς πᾶσιν ἐκηρύττετο. Διὸ καὶ ἀναγκαιῶς ἐχρῆν ἡμᾶς μηδ' ἐξ ὀνόματος ἀγνοῆσαι τίνες ἦσαν οὗτοι. Ἡ μὲν οὖν πρώτη συζυγία Πέτρος καὶ Ἀνδρέας, οὗς ἐμπροσθεν ἐδηλώσαμεν ἀλιεῖς ὄντας· δευτέρα δὲ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, ἀμφω Ζεβεδαίου παῖδες, καὶ οὗτοι ἀλιεῖς· ἐξῆς δὲ τούτοις ἦν Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος· τίς ποτε δὲ ἦν καὶ οὗτος ὁ Φίλιππος, Ἰωάννην

²³ Joan. i, 45.

Mendum autem Θεοφάνους pro Θεοφανείας, ἡμεῖς in Vaticanum ἐκτίθειν atque in Vindobonensem irrepit.

(86) Cod. A. f. 94 b; Syr. V, 45.

νης ὁ εὐαγγελιστῆς διδάσκει, φήσας εἶναι αὐτὸν ἀπὸ Βηθσαιᾶ ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου· καὶ ὁ Βαρθολομαῖος δὲ ἀπλοῦς τις ἀνήρ, καὶ τῆς τῶν πολλῶν συνέσειός τε καὶ πικρίας ἐσήκται ἀλλότριος· καὶ Ματθαῖος δὲ τῶν περὶ τοὺς τελῶνας πάλαι πρότερον ἡσυχολομημένων γέγονε. Τοιοῦτοί τινες ἦσαν οἱ πρῶτοι κήρυκες τῆς οὐρανόου βασιλείας, οἳς ὑπηρεταῖς καὶ διακόνους τῶν αὐτοῦ λόγων ὁ Σωτῆρ ἐχρηστο, περιστῆς αὐτόθεν, ὡς θεϊκῆς δυνάμει, ἀλλ' οὐ θνητοῖς ἐπιτηδεύμασι τὸ κατορθούμενον αὐτῷ συνετελείτο. Ἄλλος μὲν γὰρ τάχα τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης νομοθέτας καὶ διορθωτὰς, εὐσεβείας τε κήρυκας προχειριζόμενος, πάντως που δυνατοὺς ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ πράγματος ἀπιδῶν, ἐπενόησεν ἂν, ἐπελέξατο δ' ἂν σοφία καὶ συνέσει κεχορηγημένους ἀνδρας, ἢ πλουσίους καὶ εὐσχήμονας, τοὺς καὶ χρημάτων ὄσσει προτροφομένους, καὶ λόγῳ πείσσοντας· καὶ τὰς μὲν περὶ θεῶν δόξας ἐπιστημόνως διελέγοντας, τὴν δὲ περὶ τοῦ πάντων ποιητοῦ τε καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ γνῶσιν τε καὶ εὐσέθειαν λογισμοῖς ἀποδεικτικοῖς παραστήσοντας· καὶ πρὸ γε πάντων προϋνόησεν ἂν, μέλλων αὐτοῖς ἐπὶ πᾶν ἔθνος ἐκπέμπειν, ἐρμηγέας αὐτοῖς παραστήσεσθαι τῶν λόγων, ὡς ἂν ἐκάστοις ἔθνεσι τῆ αὐτῶν γλώττῃ ὁμιλοῖεν, καὶ τῆ πάντων ἀκοῆ γνώριμον προφέροιντο τὸ φθέγμα. Ἄλλ' οὐ ἐπὶ τοῦτο ὄρμα.

(87) Ἐβδομήκοντα δὲ ἀνεδείκνυ μαθητὰς, ὅποσα λέγεται καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνη τυγχάνειν· τοῦτο δὲ καὶ ἡ Μωϋσείως δηλοῖ Γραφῆ τὸν κατάλογον ποιουμένη τῶν μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Νῶς γενομένων παιδῶν· ἐξ ὧν τοὺς πάντας ἑβδομήκοντα φωναι (88), οὗς προπάτορας τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνῶν λόγος ἀληθῆς γεγενῆσθαι κατέχει (89).

IB' (90).

Ἡμεῖς δὲ καὶ τῆς τοῦ Δανιὴλ μνησθῶμεν ἐνταῦθα προφητείας, ἵνα δεῖξωμεν, ὅτι καὶ ἡ Ῥωμαϊκῆ ἀρχή

²⁵ Luc. x, 1.

(87) Cod. L. 54. Syr. V, 45.

(88) Cod. φήνα.

(89) Fragmentum hoc diserte citatur ex Eusebii *Theophania* in codice Vat. L. f. 54; et quidem dicitur ex operis *secundo libro*, si numeralis nota compendium recte in codice scribitur. Cæterum quum in secundo libro propter argumentum collocari nequeat, huc fere a me transferendum fuit, ubi in Syriaca seu Anglica *Theophania* lib. v, 45, memoratur non duodecim Apostolorum tantummodo electio, verum etiam septuaginta discipulorum: *made his disciples, not only the twelve apostles, or the seventy disciples*. Videtur ergo demonstrari a Vaticano fragmento sermonem in *Theophania* fuisse, paulo amplioribus verbis etiam de electione LXX discipulorum; quod mihi certe persuasum apprime est.

(90) Fragmentum hoc, ab initio usque ad verba ἐν μορφαῖς εἰδείκνυτο, recitatur sub Eusebii nomine a Niceta Serrarum episcopo in Catena ms. ad Lucam cod. A. f. 14; itemque cum brevi sub initii augmento a Macario Chrysocephalo in sua itera ad Lucam ms. Catena cod. E. f. 64, inscriptum pariter Eusebio. Deinde in utroque codice, vix brevi spatio interjecto, sequitur pars altera fragmenti quæ incipit: Ὡσπερ μέντοι διὰ τοῦ χρυσοῦ, desinitque τὰ κατ' αὐτὸν οἰκονομουμένης. Jam vero hæc altera pars in codice A. f. 14, b, perspicue inscribitur:

A ex Bethsaida, quod Andreæ Petrique oppidum natale erat. Bartholomæus vero vir simplex, multarumque rerum curiositate et molestia alienus introducitur. Matthæus fuerat antea professione publicanus. Hi fuere primi cælestis regni præcones, quibus adjutoribus atque ministris doctrinæ suæ Servator utebatur; hiuc demonstrans, divina virtute, non humanis conatibus res suas perfici. Nam certe quisvis alius legistatores humani orbis atque correctores, religionisque præcones designaturus, prorsus lingua et opere valentes, spectata rei magnitudine, prætulisset, atque homines sapientia intellectuque præstantes delegisset, vel divites atque insignes, qui et opum largitione permoverent, et verbis persuaderent: et polytheismi quidem sectam sapienter convellerent, omnium autem rerum auctoris et creatoris Dei notitiam cultumque demonstrativis argumentis stabilirent. In primis vero operam dedisset, ut quos per omnes populos missurus erat, eis idiomatam interpretes adjungeret, ut singulas gentes pro illarum sermone alloquerentur, omniumque aures notis verbis pulsarent. Sed nihil horum opus erat Servatori, qui laud humano more ad id negotium accedebat.

τοιούτων ἐδέησε τῷ Σωτῆρι, ὅτι μηδὲ ἀνθρωπίνως

Septuaginta elegit discipulos ²⁴, quot nimirum per universum orbem gentes esse dicuntur. Id etiam Moysis ostendit Scriptura dum catalogum texit Noachi post diluvium filiorum; ex quibus geniti cuncti illi septuaginta, quos progenitores omnium motius mundi gentium exstitisse, vera historia tradit.

XII.

Nos vero Daniels etiam vaticinium hic commemoremus, ut ostendamus, Romanum quoque impe-

Εὐσεβίου β' Θεοφανείας: (at in E. tantum *Εὐσεβίου*) litteræ autem β superponitur compendium vocabuli quod tam *πρῶτω* legi potest quam *τετάρτω*: et quanquam olim existimari β positum pro secundo ordinali numero, nunc malim legere *ββ.λλω*, ita ut citetur vel tertius vel quartus liber. Atque ita existimandum est in reliquis quoque fragmentis, ubi idem compendium vocabuli occurrit. Age vero cum hæc altera fragmenti pars ex *Theophania* diserte citetur, eaque sine dubio cum prior connectatur, superest ut illa quoque prior ad *Theophaniam* pertineat, quamquam Eusebii tantum nomine titulata; quam rem evidentem et sæpe cognovimus in præcedentibus *Theophaniæ* fragmentis, quæ cum in codicibus Vat. non nisi nudum interitum Eusebii nomen gererent, nunc comparata cum Syra *Theophania*, membra ejusdem esse compertum est. — Et præcedentia quidem xi fragmenta cum Syriaca *Theophania* conspirare adamussim propè omnia vidimus: exin sequentia jure nostro addimus, quia in codicibus Vat. gerunt titulum *Eusebii Theophaniæ*; imo et ad Syriacum exemplar aliquando accedunt. Nonne enim etiam in Catena Epist. ad Hebr. ed. Cramerii p. 597, locus Eusebii occurrit, qui non parum congruit cum Syriaca *Theophania* lib. III, 40? Εὐσεβίου. Ἀμέλει οὐ κατὰ Μωσέα πλαστὶ λίθιναις τοὺς αὐτοῦ νόμους κατεβάλλετο, στήλας δ' ὥσπερ ἱεραῖς ταῖς αὐτοῦ γνωρίμων ψυχαῖς

rium oraculo fuisse prænuntiatum atque a Spiritu A prædictum, fore nimirum ut sub eo nasceretur Christus, qui humana cuncta regna destrueret, et suum tantummodo ubique stabiliret, cujus nullus foret finis. Ergo viri desideriorum oracula hoc ferme argumentum habuerunt.

Quemadmodum olim Ægypti principi interpres somniorum exstitit Joseph, ita Daniel Chaldæorum dominatori Nabuchodonosoro visum declaravit. Nempe quod statua in somnis ipsi ostensa, cujus caput aureum, pectus argenteum, venter æneus, pedes ferrei, quatuor imperia significaret. Ipse quidem caput aureum, propter opes maximas atque delicias regum Assyriacorum. Magnum autem fuit Assyriorum imperium, quia tenuit Ægyptum, Libyam, et universam Asiam, et usque ad Indorum regionem fines protulit : mansitque longis annorum periodis; nam capto a Nembrodo initio, usque ad Nabuchodonosorum devenit : neque antea desiit, quam ille Dei templo Hierosolymitano manus iniecit. Hoc enim patrato facinore, statim Medi Assyriorum imperium dissolverunt; primusque Cyrus ad Persas transtulit potentatum. Secundi igitur post Assyrios Persæ orbi imperitarunt splendide et insigni cum gloria : quam rem significabant partes secundæ in statua, argento constantes. Tertius vero superveniens Alexander Macedo pugnavit cum Persa Dario, eoque victo, imperium ad Macedones devolvit : hique gentibus cunctis potiti sunt, tertii post primos. Significabant autem hos quoque, tertiæ statuæ partes ex ære : est enim hæc materia valde vocalis, et longe lateque resonans. Hujusmodi fuit Macedonum imperium, qui Græci erant et idiomatis exquisitoris. Post hæc ferreum denotabatur imperium, validum, et super omnia priora fortissimum : nam et ferri natura reliquas materias propellere et superare solet. Quodnam vero hoc est, nisi Romanorum imperium, quod Macedonico successit? Sub hoc ferreo imperio Christus nascitur, lapis de monte nec ferro nec manibus excisus. Hæc vero imperia sub imaginibus irrationalium sævarumque ferarum ostensa prophetæ fuerunt.

Sicut auro Assyriorum opes repræsentavit, sic D læxna effeminatam illorum mollemque vitam denotavit. Persarum vero tarditatem et pondus per ursam. Pantheræ pernicitati Alexandrum comparavit, propter indolis ejus acumen et mobilitatem : hic enim cum tredecim et quidem haud integris annis regnaverit, mundum universum decurrit, qualibet ave volucrior, Europam nempe et Asiam, donec ipsum oceanum attigit. Romani autem Macedones imperio spoliaverunt, postremum illorum deponentes regem Persecum. Syros quoque per Pompeium atque Gabinium duces subjugarunt, Asiamque per eosdem stipendiariam fecerunt.

τοὺς αὐτοῦ κατέγραψε νόμους, καὶ παρεδίθη γέ τὴν αὐτὴν Διαθήκην λογισμοῖς καὶ διανοίαις κοκκαρημέ-

προτεθέσπιστο καὶ προελαβήθη τῷ Πνεύματι, ὡς κατ' αὐτὴν μέλλοντος γεννηθῆναι Χριστοῦ, ὃς ἔμελλε πάσας τὰς ἐν ἀνθρώποις βασιλείας καθαιρεῖν, καὶ τὴν ἰδίαν ἀποδεικνύειν μόνην πάντων κρατούσαν, καὶ τέλος οὐκ ἐπιδεχομένην. Τὰ γὰρ μὴν τοῦ ἀνδρός τῶν ἐπιθυμιῶν θεσπίσματα ἴδὲ πῆ εἶχεν ὑποθέσεως.

Ὅσπερ ποτὲ τῷ τῆς Αἰγύπτου ἄρχοντι ἐρμηνεύς τῶν τεθεαμένων ἐν ὕπνοις κατέστη ὁ Ἰωσήφ, οὕτως ὁ Δανιὴλ τῷ Χαλδαίων ἄρχοντι Ναβουχοδονόσορ τὴν ὕψιν διασαφεῖ, ὡς ἄρα ἡ εἰκὼν κατὰ τοὺς ὕπνους αὐτῷ ὄφθεισα, ἧς ἡ κεφαλὴ χρυστῆ, τὸ δὲ στήθος ἀργύρεον, ἡ δὲ κοιλία χαλκῆ, καὶ οἱ πόδες σιδηροί, τέσσαρας δηλοῖ βασιλείας· αὐτὸς μὲν ἔστιν ἡ χρυστὴ κεφαλὴ διὰ τὸ βαθύπλουτον καὶ τρωφίλην τῶν παρὰ Ἀσσυριοῖς βεβασιλευκότων. Μεγάλη δὲ καὶ αὕτη ἡ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεία· κατέσχον γὰρ Αἰγύπτου καὶ Λιβύης Ἀσίας τε πάσης, διήλθον τε καὶ μέχρι τῆς Ἰνδῶν οἰκουμένης· διήρκεσέ τε μακρὰς ἐτῶν περιόδους, ἀρξαμένη μὲν ἀπὸ τοῦ Νεβρώδ, παρατείναντα δὲ ἐπὶ τὸν Ναβουχοδονόσορ· οὐ πρότερον δὲ ἀπεσβέσθη, ἢ χεῖρας ἐπὶ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεῶν τοῦ Θεοῦ βαλεῖν. Τούτου γὰρ γενομένου, Μῆδοι παρὰ χρῆμα τὴν Ἀσσυρίων ἀρχὴν καταλύουσιν· ὧν πρῶτος Κῦρος εἰς Πέρσας μετεστήσατο τὴν ἡγεμονίαν. Καὶ δὲ δεύτεροι μετὰ Ἀσσυρίους Πέρσαι τῆς οἰκουμένης ἐπῆρξαν λαμπρότατα καὶ διαφανῶς· ὁ δὲ καὶ ἐδήλου τὰ δεύτερα μέρη τῆς εἰκόνης ἐξ ἀργύρου πεποιημένα. Τρίτος δὲ ἐπελθὼν Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν συμβάλλει μὲν τῷ Πέρσῃ Δαρείῳ· ἐλὼν δὲ τοῦτον, τὴν ἀρχὴν εἰς Μακεδόνας μετεστήσατο· καὶ κρατοῦσιν οὗτοι τῶν ἐθνῶν ἀπάντων τρίτοι μετὰ τοὺς πρῶτους. Ἐσθίμαινε δὲ ἄρα καὶ τούτους τὰ τρίτα μέρη τῆς εἰκόνης διὰ τοῦ χαλκοῦ· εὐφώνως γὰρ αὕτη ἡ ὕλη καὶ μακρὰν ἔχειν δυναμένη. Τοιαύτη δὲ τις ἡ τῶν Μακεδόνων ἡγεμονία, Ἑλλήνων ὄντων καὶ τὴν γλῶτταν λογικωτέρων· ἐπὶ δὲ τούτοις τὴν σιδήρεον ἠνίκατο βασιλείαν, κρατῆαι καὶ διαφερόντως· παρὰ πάσας τὰς πρὸ αὐτῆς ισχυροτάτην· ἐπεὶ καὶ ἡ τοῦ σιδήρου δύναμις ἐλαύνει καὶ δαμάζειν τὰς λοιπὰς ὕλας φύσιν ἔχει. Τίς δὲ αὕτη, ἡ τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴ, τῆς τῶν Μακεδόνων καταστῆσα διάδοχος; ἐν ταύτῃ τῇ σιδηρᾷ βασιλείᾳ Χριστὸς γεννᾶται, ὁ τμηθεὶς λίθος ἐξ ὄρους, οὐ σιδηροῦ, ἀλλ' ἄνευ χειρῶν· τῷ δὲ προφήτῃ θηρίων ἀλόγων τε καὶ ἀγρίων ἐν μορφαῖς ἐδείκνυτο.

(90*) Ὅσπερ μέντοι διὰ τοῦ χρυσοῦ τὸ βαθύπλουτον τῶν Ἀσσυρίων περίστατο, οὕτως διὰ τῆς λεανῆς τὸ τεθελυμένον αὐτῶν καὶ χαῦνον ἐδηλοῦτο· τὸ δὲ βραδύ τῶν Περσῶν καὶ δυσκίνητον, διὰ τῆς ἄρκου· παρδάλει δὲ περρωτῆ τὸν Ἀλέξανδρον ἀφωμοίου διὰ τὸ τῆς φύσεως ὀξύ καὶ ἐκίνητον· οὐδ' ὄλοις γούιν ἔτεσι τρισὶ καὶ δέκα τὴν ἀρχὴν ἐπικρατήσας, τὴν οἰκουμένην ἐπῆλθεν ἅπασαν, παντὸς ὀρνέου θάπτον διαπτάς, Εὐρώπῃν ὁμοῦ καὶ Ἀσίαν, ὡς μέχρις αὐτοῦ ψαῦσαι ὠκεανοῦ· Ῥωμαῖοι δὲ Μακεδόνας μὲν τῆς ἀρχῆς ἀφαιροῦνται, ὕστατον αὐτῶν βασιλεία καθελόντες Περσέα· Σύρους δὲ ὑποτάττουσι διὰ Πομπηίου καὶ Γαβινίου στρατηγῶν, τὴν τε Ἀσίαν ἐλόντες διὰ τῶν

ναίε.

(90*) Cod. A. f. 11, b. Cod. E. f. 65.

αὐτῶν, ὑποχείριον ἐποίησαντο· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὑστά-
την ἀπάντων Κλεοπάτραν εἶλεν Ἀβγουστος, κρατή-
σας Αἰγύπτου καὶ Ἀλεξανδρείας (91)· ἐξ ἐκεῖνου τε
ἤδη καθόλου κρατεῖν ἤρξατο ἡ τετάρτη βασιλεία, ἣν
ἡ μὲν τῆς εἰκόνας ἔφεισ σιδηρᾶν ὠνόμασεν, ὡς πάντα
δαμάζουσας καὶ λεπτύνουσας· ἡ δὲ τοῦ προφήτου
ὄρασις ζῶων φοβερὴν καὶ ἐκθαμβὸν καὶ ἰσχυρὸν πε-
ρισσῶς· μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ τὰ τῆς προρρήσεως
τέλη· μόνα γοῦν ἡ Ῥωμαίων ἀρχὴ ὁμοῦ δημοκρα-
τίας καὶ τοπαρχίας τε καὶ ἐθναρχίας καθέτε τῶν ἐξ
αἰῶνος μακροῦ καθ' ἕκαστον ἔθνος ὑπὸ οἰκείοις ἀρ-
χούσι τυραννουμένων· καὶ μόνη κατὰ πάντων μιαν
μόναρχον ἡγεμονίαν συνεστήσατο, ἐφ' ἧς καὶ Χριστὸς
γεννᾶται (92).

Π' (93).

Ὁ ὑστατός τε καὶ μέγιστος προφητῶν Ἰωάννης, Β
κῆρυξ ὁμοῦ καὶ πρόδρομος Χριστοῦ γεγονώς, πρῶτος
ἀπάντων ἀνεφώνει κηρύττων εἰς πάντας καὶ εὐαγγε-
λιζόμενος τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν· οὐ δὴ πρῶτου
ταύτην ἀφέντος τὴν φωνὴν, μετανοεῖν τε παρακε-
λευομένου, λουτρῶ τε προσίειναι, καὶ τὰς ψυχὰς ἀπο-
καθαίρεσθαι τῶν προτέρων ἀμπλακημάτων, φαιδρύ-
νεσθαι τε παραινούντος, καὶ παρασκευάζεσθαι ἐπὶ
τῆν εἰσοδὸν τῆς βασιλείας, οὐκέτι μὲν ἀμφὶ τὰ Ἱε-
ροσόλυμα, οὐδ' ἐπὶ τὰ ταύτη συντελούμενα Μωϋσεῶς
νόμιμα συγκροτοῦντος, ἀμφὶ δὲ τὸν Ἰορδάνην· τοτα-
μὸν διὰ νέας καὶ ξενιζούσης ἐπαγγελίας τῆς δι' ὕδα-
τος καθάρσεως τὸν πάντα λεῶν προκαλουμένου· οἱ
τῶν ἀνέκαθεν προφητῶν τὰς περὶ τούτων προρρή-
σεις διὰ μνήμης φέροντες ἀρχιερεῖς καὶ διδάσκαλοι, C
οἱ τοῦ ἔθνους Ἰουδαίων καθητούμενοι, τὰς ἀκοὰς
ἐπὶ τῷ νέῳ κηρύγματι πληγέντες, αὐτὸν ὑπετόπη-
σαν εἶναι τὸν καὶ πάλαι αὐτοῖς ἤξεν προσδοκώμενον,
κοινὸν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους Σωτῆρα, Ἡσαίου
προφήτου συμβάλλοντες φωνᾶς, ὃς δὴ ὀνομαστὶ τῆς
ἐρήμου καὶ τοῦ κηρύγματος, καὶ δὴ καὶ τοῦ Ἰορδάνου
ὠδὲ πη ἐμνημόνευσε λέγων· *Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ
ἐρήμῳ, Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, καὶ τὰ ἐξῆς·*
*καὶ αὖθις· Εὐφρανθήσεται, ἐρημος διψῶσα, ἀγαλ-
λιάσθω ἐρημος καὶ ἀνθίστω ὡς κρίνον· καὶ,*
*Ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορ-
δάνου· οἷς ἐπισυνῆπτε λέγων· Ἰσχύσατε, χεῖρες
ἀνειμέναι, καὶ γούνατα παραλελυμένα· παρακα-
λέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ· ἰσχύσατε, μὴ
φοβεῖσθε· Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρῖσιν ἀνταποδίδω-
σιν· αὐτὸς ἤξει καὶ σώσει ἡμᾶς· τότε ἀνοιχθή-*

⁹¹ Matth. iii. ⁹² Isa. xl, 3. ⁹³ Isa. xxxv, 1. ⁹⁴ ibid. 3 seq.

(91) Ita etiam in *Chronico* Eusebius distinguit ab
Ægypto Alexandriam; nempe urbe denotans Ægy-
ptium inferiorem, ipso autem regionis nomine par-
tem regni superiorem. Revera in hieroglyphicis
passim inscriptionibus duplex Ægypti pars memo-
ratur, superior et inferior.

(92) De Romanorum universali imperio, sub quo
natus est Christus, pulchre Eusebius, etsi aliis ver-
bis, in *Syriaca Theophania* lib. iii, 1, 2. Ibidem ali-
quid etiam dicitur de vaticiniis Christum porten-
dentibus; nimis tamen breviter, id est paucis ver-
bis. Ægre igitur mihi persuadeo tam pauca dixisse
de hoc argumento Eusebium; quo sit ut codicum
Vaticanorum fragmentum hoc de prophetia Danie-
lis, quod nominatim ex *Theophania* citatur, mihi

Postremam omnium Cleopatram cepit Augustus,
Ægypto et Alexandria devictis. Ex eo tempore
toto orbe cepit dominari quartum imperium; quod
statuæ quidem repræsentatio ferreum denominavit,
ceu quod omnia domuerit atque contriverit; pro-
phetæ autem visio, animal terribile, mirum ac va-
lidissimum. Porro verba confirmavit prædictionis
exitus. Solum igitur Romanum imperium respu-
blicas, præfecturas, et populorum regna destruxit,
eorum scilicet qui a multis sæculis in unaquaque
natione a propriis principibus regebantur; unam-
que super omnes monarchiam constituit, sub qua
natus est Christus.

XIII-

Postremus ac maximus prophetarum Joannes, B
præco simul et præcursor Christi, primus omnium
palam cunctis prædicabat regnum Dei nuntians ⁹⁴.
Qui cum primus hanc vocem emisisset, et ad pœ-
nitentiam hortaretur; atque ad lavacrum accede-
re, et animas prioribus peccatis mundare, et hila-
res purosque esse juberet, atque ad regni initia
præparari; neque jam consuetos Hierosolymis Mo-
saicos ritus commendaret, sed circa Jordanem flu-
viam, nova inauditaque purgationis per aquam
promissione universum populum invitaret; cum
hæc, inquam, fierent, ii qui veterum prophetarum
de his rebus prædictiones memoria retinebant pon-
tifices atque doctores, Judaicæ gentis duces, novo
præconio aures perculti, ipsum suspicabantur esse
illum quem venturum jamdiu exspectabant, com-
munem humani generis Servatorem; Isaiæ pro-
phetæ oracula comparantes, qui deserti nominatim
et prædicationis atque Jordanis his verbis memora-
rat: *Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini*
94, et reliqua; et rursus: *Lætare, desertum siti-*
ens, exsultet desertum, et efflorescat sicut lilium ⁹⁵;
et, *Florebunt et exsultabunt deserta loca Jordanis*;
quibus addidit dicens: *Roboramini, manus remissæ*
et genus dissoluta: consolamini, pusilli mente;
confortamini, nolite timere: ecce Deus noster judi-
cium retribuit: ipse venit ad salvandum nos: tunc
aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum au-
diunt: tunc claudus saliet sicut cervus, et expedita-
erit lingua balborum: quia eruperunt in deserto
scatebræ, et vallis in terra sitiente ⁹⁶.

omnino videatur ad *Theophaniam* reapse pertinere.
Porro insigne aliud de vaticinio Danielico fragmen-
tum Eusebii alibi a nobis recitabitur, in codice
Vaticano repertum, ex ejus deperdito libro xv
Evangelicæ demonstrationis.

(93) In codice A. f. 53, inscribitur *Εὐσεβίου β'*
Θεοφάνειας (mendose absurdeque Θεοφάνους, ut et
alibi interdum observavimus); in cod. E. f. 154
(itemque in altero hujus apographo), *Εὐσεβίου*
Θεοφάνειας. Citari igitur hic *Theophaniam* dubitari
nequit. Cæterum in Syriaco textu nihil fere hujus-
modi reperiebam. Quanquam de Præcursore locu-
tum fuisse Eusebium sub initium vitæ publicæ
Christi Domini, quæ incipit *Theoph.* Syr. lib. iii,
40, valde est credibile ac urgoe necessarium.

οορται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὅσα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἀλείται ὡς ἔλαφος ὁ χαλδῆς, καὶ τρυφῆ ἔσται γλώσσα μοιλάλων· ὅτι ἐρήμῃ ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ ἡ φάραξ ἐν γῆ διψῶσῃ (94).

Hæc in sacris libris, tanquam in columnis, impressa olim apud se habentes Hebrææ gentis duces, postquam ipsis renuntiatum est Joannem in deserto et juxta Jordanem fluvium prædicare; factis prædicationes conferentes, ipsum esse et non alium, a propheta significatum, conjiciebant; missisque legatis rogabant num ipse esset Christus. Is autem negabat; et se non esse communem Servatorem fatebatur: sed enim præserte jam eo qui exspectabatur, ejusdem se præcursores dicebat: verum tamen se nihil aliud quam vocem Servatoris nuntiam, esse docebat. Idque Evangelii divina exponit Scriptura: Fassetus est, inquit, se non esse Christum, sed vocem in deserto clamantem: *Dirigite viam Domini. Ego aqua baptizo, medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis*¹⁹. Lucas item similiter narrat, confabulantibus cunctis circa Jordanem de Joanne, num is Christus esset, respondisse Joannem: *Ego quidem vos aqua baptizo, venit autem qui me fortior est; ipse vos baptizabit Spiritu sancto et igne*²⁰. Quid est autem ignis? nempe rei inutilis consumptio, et ardor spiritus. Eodem sensu Joannes quoque (apostolus) aiebat: *Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per ipsum. Non erat ille lumen, sed ut testimonium perhiberet de lumine*²¹. Sed hic quidem ita initium prædicationis faciebat, deducens vocis instar hominum animas ad perfecti verbi susceptionem. Quamobrem Joannem inchoationem esse Evangelii, Marcus demonstrat²². Postquam vero vox siluit munere suo defuncta, et quasi exigua phosphi luce mentes hominum jam clarificaverat, tunc demum unigenitum quod antea exsistebat Dei Verbum, proprius caro factum emisit splendores.

XIV.

Salis symbolo discipulorum suorum virtutem innuit²³. Nam quia salis natura ex aqua et flatu constat, parum quid terreni participans, et corruptibilem corporum fluxam naturam constringere solet, ita ut etiam cadavera prævalente vi conseruet; convenienter discipulos suos salis naturæ comparat, quoniam et ipsi ex aqua et Spiritu geniti fuerant, atque omnino Spiritu animati, non autem secundum carnem viventes, salis instar quodammodo erant, corruptibilem terrenorum hominum vitam corrigentes atque obdurantes; et eos qui probitate morum ipsis propinquabant, perficientes dulcique veluti sapore donantes. Propterea

¹⁹ Joan. 1, 23, 26. ²⁰ Luc. III, 15. ²¹ Joan. 1, 7.

(94) Totum hoc fragmentum unica ferme Græca periodo constat, quam longam circuitionem valde consuetam esse Eusebio observat Montfauconius præf. p. 6. ad ejusdem Commentarium in psalms.

A Ταῦτα βίβλοις ἱεραῖς, ὡς περ ἐν στήλαις, τετυπωμένα πάλαι παρ' αὐτοῖς ἔχοντες οἱ καθηγεμόνες τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους, ἐπειδὴ Ἰωάννης αὐτοῖς κηρύττειν ἐπὶ τῆς ἐρήμου καὶ ἀμφὶ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν ἠγγέλλετο, τοῖς πράγμασι τὰς προβήσεις συμβάλλοντες, αὐτὸν εἶναι καὶ οὐκ ἄλλον τὸν διὰ τοῦ προφήτου σημαινόμενον ὑπετόπησαν· ἠρώτων τε ἀποστελλαντες, εἰ αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός. Ὁ δὲ μὴ εἶναι μὲν ὡμολόγει, ἐπεὶ μὴδ' αὐτὸς τὸ κοινὸν ἀπάντων σωτήριον παρόντος δὲ ἤδη τοῦ προσδοκωμένου, ἑαυτὸν εἶναι πρόδρομον, καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἐρήμου φωνὴν τὴν καταγγελικὴν τοῦ σωτηρίου, αὐτὸς ἑαυτὸν εἶναι ἐδίδασκε· καὶ τοῦτο ἡ θεῖα τοῦ Εὐαγγελίου παρίστησι Γραφή· Ὁμολόγησε γάρ, φησὶν, ὅτι *Οὐκ εἰμι ἐγὼ ὁ Χριστός, ἀλλ' ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· ἐγὼ βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι, μέσος δὲ ὑμῶν εἰστήκει, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. Καὶ Λουκᾶς δὲ τὰ ὅμοια ἱστορεῖ, ὅτι Πάντων διαλογιζομένων περὶ Ἰωάννου, μὴ ποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός, ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης· Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς, ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ. Τί δὲ τὸ πῦρ; ἡ τοῦ κούφου διαπάνη, καὶ ἡ ζῆσις τοῦ πνεύματος. Τῆς αὐτῆς ἔχεται διανοίας καὶ ὁ Ἰωάννης λέγων· Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ· οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός. Ἄλλ' οὗτος μὲν ὡδὲ πη προκατήρητο τοῦ κηρύγματος, ὁδοποιῶν οἷα φωνὴ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς εἰς ὑπόδοχὴν τοῦ τελείου λόγου· ἔνθεν εἰκότως ἀπαρχὴν τοῦ Εὐαγγελίου αὐτὸν εἶναι ὁ Μάρκος ἐδίδασκει· ἐπειδὴ ἐκ ἐσιώπα μὲν ἡ φωνὴ τὰ οἰκεία πληρώσασα μέρη, σμικρῶν τε οἷα φωσφόρων φωτὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων καταυγάζασα διανοίας, αὐτὸς δὲ ἵνα λοιπὸν ὁ μονογενὴς καὶ παρὸν τοῦ Θεοῦ Λόγος διὰ σαρκὸς τὰς οἰκείας ἐξέπεμπε μαρμαρυγὰς.*

ID (95).

Διὰ τοῦ τῶν ἁλῶν συμβόλου τὴν δύναμιν αἰνίττεται τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἐπεὶ γὰρ οἱ ἅλεις τὴν μὲν οὐσίαν ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος συνεστήκασιν, σμικρόν τι τοῦ γεώδους μετέχοντες, τῆς δὲ τῶν φαρτῶν σωμάτων ῥευστῆς φύσεως πυκνωτικῶς τυγχάνουσιν, ὡς καὶ τὰ νεκρὰ διακρατεῖν σώματα κρείττονι δυνάμει· εἰκότως τοὺς αὐτῶν μαθητευομένους τῇ τῶν ἁλῶν παραβάλλει φύσει, ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος εἰσι γεγεννημένοι ὅλοι τε Πνεύματι ζῶντες, καὶ οὐ κατὰ σάρκα βιοῦντες, ἅλεις τινὲς ὡς περ ὑπῆρχον, τὸν φαρτικὸν βίον τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐπιστρέφοντες καὶ πυκνοῦντες, τῷ τε κατὰ ἀρετὴν βίῳ τοὺς αὐτοῖς πλησιάζοντας ἀρτύοντες καὶ

²² Marc. 1, 4. ²³ Matth. v, 13.

(95) In codice A. f. 205. b. perspicuus titulus *Εὐσεβίου βιβλίου τετάρτου Θεοφανείας*. Solus enim ordinalis numerus in compendio est.

καθηδύνοντες. Ταύτη τοι καὶ Μωϋσῆς ἐνομοθέτει διὰ συμβόλων τοὺς ἄλας προσφέρειν τῷ Θεῷ, ὡδὲ πη λέγων· *Καὶ πᾶρ δῶρον θυσίας ὑμῶν ἀλλ' ἀλισθησεται· ἀλλ' ὄμως δι' αἰσθητῶν σωματῶν ταῦτ' ἐπιτελεῖν ἐνομοθέτει.* Ὁ δὲ τῶν καινῶν αὐθέντης νόμον τοὺς ἄλας ἡμῖν τοὺς θεοφιλεῖς διαρρήδην ἐδείκνυ, τούτους εἶναι παριστάς τοὺς φύλακας τῶν αὐτοῦ παραγγελμάτων· οἷς καὶ εἰς πρόσωπον ἔλεγεν· *Ἔμεις ἐστε τὸ ἄλας τῆς γῆς.*

IE' (96).

Φησὶ γάρ· *Πᾶς, ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἔμοι, ὁμολογηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων.* Ὡς γάρ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων, ὁ τῆς ἐμῆς βασιλείας γνήσιος στρατιώτης πεπαρρησιασμένως τὴν εἰς ἐμὲ ποιησεται ὁμολογίαν, οὕτω καὶ γὰρ τὸν τοιοῦτον ἀμειβόμενος κατὰ τὸν τῆς ἐμῆς βασιλείας καιρὸν, μάρτυς αὐτῷ παραστήσομαι τῆς εὐσεβοῦς ὁμολογίας, τὰς ἐνστάσεις, καὶ τὴν παρῆρησιαν, καὶ τὴν ὑπομονήν, καὶ τὸ τέλειον τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, τοὺς τε λοιποὺς ἄλλους τῆς φιλοθέου στρατείας αὐτοῦ καταριθμούμενος, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορίαν ποιησόμενος ἐπὶ τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ταύτην ἀμοιβὴν ἐντεῦθεν ἤδη παρέξειν ἐπαγγέλλομαι τοῖς ἐμοῖς ὁμολογηταῖς καὶ μάρτυσι τοῖς ἐπὶ πάντων ἀνθρώπων πεπαρρησιασμένως τὴν ἐμὴν ἀνακηρύξασιν βασιλείαν. Καὶ τί δ' ἂν γένοιτο μακαριώτερον τῆς τοιαύτης ἐπαγγελίας; Τί δ' ἂν κρεῖττον καὶ ἐνδοξότερον τοῦ πρὸ τοῦ θείου βήματος αὐτὸν τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναδέξασθαι τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ὁμολογίαν; ἔργω τε τῆς μαρτυρίας τὴν ἀμοιβὴν ἐνδείξασθαι, ἐν αὐτῇ ψυχῇ τοῦ μαρτυρομένου γενόμενον, καὶ ὡσπερ ἐν ἀγίῳ ναῷ ἐν αὐτῷ κατοικήσοντα; Τοῦτο δ' οὖν ἐπηγγέλται, οὐ παρέργως εἰπὼν· *Ὁμολογήσω καὶ γὰρ ἐν αὐτῷ·* οὐ γὰρ ἔξω που τυγχάνων τοῦ μαρτυρομένου, ἀλλ' ἐν αὐτῷ κατοικῶ, καὶ τῆς θεότητος αὐτὸν πληρῶν τῆς ἐμῆς, δι' αὐτῆς τῆς ἐνεργείας τὴν ἐν αὐτῷ ποιησόμεναι ὁμολογίαν.

Πλὴν ἐπιβρώσας αὐτοὺς ἐλπίσιν ἀγαθαῖς διὰ τῆς τοσαύτης ἐπαγγελίας, ἐπιστρέφει πάλιν τοὺς αὐτοὺς δι' ἀπειλῆς φοβερωτέρας ἐπιλέγων, ὅτι, *τὸν ἀρνησάμενον ἀπαρνήσομαι.* Ἀναγκαίως δὲ καὶ ταύτην αὐτοῖς ἐπαντελεῖναι τὴν ἀπειλήν, ὡς ἂν μὴ καταφρονήσασιν τῆς εἰς αὐτὸν ὁμολογίας, ἐμπαλιν δὲ ὥπως φρίττειεν τὴν ἀρνήσιν τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας, διὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν αὐτῇ τιμωρίαν, ἥτις ἦν τὸ πρὸς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἀρνηθῆναι. Ὁμοίον δ' ἂν εἴη τὸ ἀρνηθῆναι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τῷ ἀρνηθῆναι ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, καὶ τῷ ἐκπεσεῖν τῆς ζωῆς, καὶ τῷ στερηθῆναι τοῦ φωτὸς, καὶ τῷ πάντων τῶν ἀγαθῶν ἀποβληθῆναι. Τὸ δὲ καὶ ταῦτα πάντα παθεῖν ἐνώπιον τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἐπὶ τῶν ἀγγέλων μονοουχί παρ' αὐτοῖς τοῖς θείοις βήμασι κατακριθέντας καὶ ἀποβλήτους γενομένους τῆς αὐτοῦ βασιλείας, ποίας οὐκ ἂν γένοιτο χεῖρον ἐσχάτης τιμωρίας;

³¹ Lev. II, 13. ³² Matth. V, 13. ³³ Matth. X, 32, 33.

(96) Cod. A. f. 166, b. Cod. L. f. 94 In utroque codice præponitur fragmento tituli Eusebii

A et Moyses lege sanciebat ut quasi symbolum sal Deo offerretur, sic dicens: *Et omne munus sacrificii vestri sale condietur.* Et ille quidem sensibilibus corporibus hæc fieri mandabat. At novarum auctor legum sale nobis homines Deo caros perspicue denotat ³¹, hōs mandatorum suorum observatores esse affirmans. Quibus etiam aiebat: *Vos estis sal terræ* ³².

XV.

Ait enim: *Quicumque confessus fuerit de me, confessio de eo fiet coram angelis* ³³. Sicut enim apud duces regesque sit, ille qui mei regni fidelis miles confidenter de me confessionem fecerit, hunc ego vicissim remunerans, regni mei tempore, testis ei adero religiosæ confessionis; pugnas peractas, animi alacritatem, patientiam, perfectam erga Deum charitatem, et reliqua Deo devotæ ejus militiæ certamina computans, eique patrocinans apud Patrem meum qui in cælis est. Hanc retributionem jam nunc spondeo me datum confessoribus testibusque meis, qui coram cunctis hominibus confidenter meum prædicaverint regnum. Quid porro beatius hac promissione fieri potest? Quid melius vel gloriosius, quam ante divinum tribunal unigenitum ipsum Dei Verbum faciendam suscipere de nobis confessionem? atque adeo opere præmium nostri de eo testimonii exhibere, dum in ipsa testis sui anima versatur, ac veluti in sancto templo in eadem habitat? Atqui hoc promisit, haud casu dicens: *Confitebor et ego eum.* Non enim alicubi, extra eum de quo confiteor, sum, sed in ipso habito, atque eum deitate mea complens, per ipsam efficaciam, qua in illo operor, confessionem de eo peragam.

Postquam illos priore effato in egregiam spem erexerat, rursus attentos facit eos, terribilioribus minis admonens fore ut ipse negantem se neget. Necessario autem has quoque ipsis minas intendit, ne forte aliquando negligent ipsum confiteri, vicissimque ut negare eum perhorrescant propter consecuturam ejus rei pœnam, nempe quia a Filio Dei negabuntur. Perinde vero est negari a Patre, atque a Dei sapientia negari, et vita excidere, luceque privari, et omni bono depelli. Porro hæc omnia coram Patre cælesti perpeti, et spectantibus angelis propemodum ante divinum ipsum tribunal condemnari, et illius regno expelli, quidni quovis summo supplicio pejus sit?

β. Θεοφανείας, cum compendiis in secundo vocabulo, ut in præcedentibus dixi.

XVI.

A

ΙΓ' (97).

Dum ait Dominus ⁹⁷, se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cujusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socruibus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad caelestia desideria inflammentur, neque diutius cum improbis societatem habere patiantur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito confletur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immisurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinisque dividat, sed Deo conjungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, compositae, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis conflatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ justitia Dei et pietate gloriatur.

προϋξένοι μαθηταίς, τὴν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαλήνιον καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον. (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκεῖνη ἐστίν, ἣ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

⁹⁷ Matth. x, 54.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρω* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανείας*. Atqui illud *δευτέρω* mendum existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, [quarto, praveque explicaverit *δευτέρω*]. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quanquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th.* Syr. iv, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 34, edit. Cramerii, p. 84. *Εὐσεβίου Καισαρείας*. Τὴν τμητικὴν (*μάχαιραν*) εἰς τὸ διαίρειν τοὺς ἀξίους τοῦ

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμὸν*, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μὴδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσω ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα δὲ δὴ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὡσεὶ ἀλλοτριὰν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρύνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεχομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὁσονοῦπα μέλλειν *μαχαίρας* δίκην ὄξυτάτης διαίρειν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοισ προσήκοντας, ὡσεὶ ἀφορίζειν υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νύμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς *μαχαίρας* τοῦ τε θεοῦ καὶ σωτηρίου πυρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων

B ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἶων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὡστ' ἐνθὺνδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναρρηπίζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθῶν θυγατράσι σώφροσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἐαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργούντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτω τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τοῦτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξίους τῆς αὐτοῦ χάριτός τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαβὼν ἐνθὺν προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητάς, μαρτυρούμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἢ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιπλαθῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἐνοῦσα τοὺς ἀξίους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὄσσην διαφορὰν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίβου τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἔχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἐκάστης συγγενείας (2). —

Τὴν πρὸς Θεὸν γνώσιν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ

(4) Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ Κύριος, οὐκ ἀντιμοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιοῦτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph.* Syr. iv, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussim pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. iv, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: *Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανείας, Eusebii ex libro quarto Theophania.*

τέρα σου και την μητέρα σου, νόμω, βεβαιῶν δὲ ἀκακείνων και ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος ἢ ἐντελεστερας ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἵπῃ διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ και μητέρα ἢ παντὶ τῷ νόμιμον κατὰ φύσιν ἂντος δὲ ἐτέ-
 ατρὸς τοῦ και τῶν γεγεννηκότων κρείττονος,
 ; τε ὑποστησαμένου, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ
 ὁ τὰ προκείμενα διαταττόμενος, οὐ χρῆναι
 ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκό-
 τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησαμένου Λόγου· ἀλλὰ
 νοις μὲν προσφέρεσθαι τιμὴ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε
 ροσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον
 μέμειν σέβας, ὑπεραγαπῆν τε και φιλεῖν αὐτὸν
 ἢ πάντας· ὡς μὴ κατόκειν δι' αὐτὸν και γονέων
 ὄντων διίστασθαι, και ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι,
 ὡς τε και θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, και τῇ τοῦ
 ἴσου τμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἀπάντων τὰ
 φυσικὰ διακρίπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδῶν ποτε γένοιτο
 τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβείᾳ διαθέσει. Διὸ ἀκριδῶς ἐν τῷ
 Ματθαίῳ ἐφη· Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ
 ἐμέ οὐκ ἔστι μου ἀξίος· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων
 και τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελίμπα-
 νεν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχῶρει τιμᾶσθαι,
 οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶ, ἢ τῆς τεκούσης
 ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλιατα στοργῆς, ἐξό-
 μνησθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κάκει-
 νος, ὡς και τοῦ τῆς φύσεως νόμου και τοῦ θεοῦ
 λόγου τοῦτο διαγορευόντος· μέχρι δὲ τσοσούτου φιλεῖν,
 μέχρις ὅτε μὴδὲν καταβλάπτει ἢ περὶ αὐτοὺς διάθε-
 σις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν
 ἐμποδῶν ποτε οὗτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νό-
 μοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν
 αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος και
 νομοθετῶν δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας
 τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπῆν, μὴδὲ προ-
 τιμᾶν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ
 σωματίων συγγενείας. Τότε δὲ και ἡ μάχαιρα τοῦ
 Θεοῦ ἢ τμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων
 διακόπτουσα, διέλοι ἂν δικαίως τῶν μὴ ἀσεδῶν (4*)
 γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱούς. Ὡσαύτως τι-
 μητέων και ἀγαπήστων υἱέων και θυγατέρας νόμοις
 φύσεως, οὐ μὴν ὡσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρητος γίνε-
 σθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμω-
 ρίας ἀπειλητικῆν προήκατο φωνῆν εἰπὼν κατὰ μὲν
 Λουκᾶν, Οὐ δύναται μου εἶναι μαθητῆς· κατὰ δὲ
 Ματθαῖον, Οὐκ ἔστι μου ἀξίος· εἴπερ ὁ ταῦτα λέ-
 γων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενῆς τοῦ Θεοῦ
 Λόγος, αὐτὸς ὢν ἢ ζωὴ και ἢ σοφία και τὸ φῶς και
 μου ἀξίος, ἕμοιον ἂν εἴη τῷ, Οὐκ ἂν γένοιτο ἕως
 Ἐπιτείνων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, και τῆς, ὡς ἂν
 εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν ῥώ-
 μην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· Καὶ ὅς οὐ βαστάζει τὸν
 σταυρὸν αὐτοῦ και ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύνα-
 ται μου εἶναι μαθητῆς· οὐ γὰρ πατέρων, φησιν, οὐδὲ
 μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μένον προτιμᾶ-
 σθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ και τοῦ σώμα-
 τος αὐτοῦ, και αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

A *patrem tuum et matrem tuam* 33; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jubemur 34. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit dignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum: sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximum ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, filiosque et filias aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præcidere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediatur. Diserte itaque apud Matthæum dixit: *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus* 35. Quippe his verbis, locum relinquit amori quoque erga genere proximos; sed tamen haud magis quam se honorari concedit: neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento fiant religionis legibus, anteponendus est animarum Pater: erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens: debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiaque naturæ lege; non ita tamen, ut horum causa Christum confiteri recusemus. Maxime supplicii vocem indicem pronuntiavit, dum ait secundum Lucam: *Non potest meus esse discipulus* 36; secundum vero Matthæum: *Non est me dignus* 37. Siquidem qui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, quod est vita, sapientia, lux, et omnium honorum cumulus. Ergo dictio: *Non est me dignus*, idem valet quod, *Non erit vita neque alio quolibet bono dignus*. τὸ πάντων ἀγαθῶν πλήρωμα· τὸ γοῦν, *Οὐκ ἔστι*

ἄξιος, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀγαθοῦ.
 Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere: *Et qui non bajulatis crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus* 38. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filibusque antepone debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc anima

33 Exod. xi, 12. 34 Matth. xii, 37. 35 Matth. x, 37. 36 Luc. xiv, 26. 37 Matth. x, 37. 38 ibid. 38.

(i*) Vel delendum μή, vel legendum εὐσεδῶν, nisi valis legere μήν. EDIT.

XVI.

Dum ait Dominus ⁸⁷, se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cuiusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socrubus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad cælestia desideria inflammantur, neque diutius cum improbis societatem habere patientur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito confletur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponerat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immisurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinitibusque dividat, sed Deo conjungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis confutatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ iustitia Dei et pietate gloriatur.

προῦξένει μαθηταίς, τήν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαλήνιον καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκεῖνη ἐστίν, ἣ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

⁸⁷ Matth. x, 54.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρῳ* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανεῖας*. Atqui illud *δευτέρῳ* mendum existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, *quarto*, praveque explicaverit *δευτέρῳ*. Reapse in *Syriaca Theophania*, lib. iv, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quamquam nostrum fragmentum non nisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th. Syr.* iv, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in *Catena ad Matthæum* cap. x, 34, edit. Cramerii, p. 84. *Εὐσεβίου Καισαρείας*. Τὴν τμητικὴν (μάχαιραν) εἰς τὸ διακεῖν τοὺς ἀξιότους τοῦ

A

ΙΓ' (97).

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι *Πῦρ ἤλθοι βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμὸν*, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μὴδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσων ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ δὴ πῦρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὡσπερ ἄλλοτριαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρόντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεχομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὅσον οὐπω μέλλειν *μαχαίρας δίκην* ὀξυτάτης διακεῖν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὡστ' ἀφορίζειν υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νύμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχαίρας τοῦ τε θείου καὶ σωτηρίου πῦρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἶων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὡστ' ἐνθένδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναρρίπιζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατράσι σώφροσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργούντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτω τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τοῖς ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξιότους τῆς αὐτοῦ χάριτος τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαθὼν ἐνθὲν προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητάς, μαρτυρόμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἢ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιθλαδῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἐνοῦσα τοὺς ἀξιότους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὄσσην διαφορὰν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίον τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπεικῆ· διὸ δὴ ἔχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἀσπονδὸν ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἑκάστης συγγενείας (2). — Τὴν πρὸς Θεὸν γνῶσιν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιοῦτων.

(1) Hæc in *Syriaca Theophania*, lib. iv, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ad Eusebium citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph. Syr.* iv, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussim pertinere ad *Syriacam Theophaniam*, lib. iv, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: *Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανεῖας, Eusebii ex libro quarto Theophania.*

τέρα σου και την μητέρα σου, νόμου, βεβαιών δὲ κακείνον και ἐπισημαζόμενος διὰ τῆς κρείττονος και ἐντελεστέρως ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾶν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ και μητέρα τιμᾶν παντὶ τῷ νόμῳ κατα φύσιν· ὄντος δὲ ἐτέρου πατρὸς τοῦ και τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτοῦς τε ὑποσημαζόμενου, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὰ προκειμένα διαταττόμενος, οὐ χρῆναι φησι· ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότας τοῦ τὴν λογικὴν ὑποσημαζόμενου Λόγου· ἀλλὰ κακείνοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσήκουσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾶν τε και φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας· ὡς μὴ κατοικεῖν δι' αὐτὸν και γονέων ἀσεβῶν δίστασθαι, και ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, υἱοῦς τε και θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, και τῇ τοῦ Λόγου τμητικωτάτῃ μάχαίρᾳ τούτων ἀπάντων τὰ φυσικὰ διακρίπτει φίλτρα, εἰ ἐμποδῶν ποτε γένοιτο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβείᾳ διαθέσει. Διὸ ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἔφη· Ὁ φίλων πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἀξίος· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων και τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελιμπαρῆν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχῶρει τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶν, ἢ τῆς τεκοῦστος ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξομυσοῦσθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κακείνου, ὡς και τοῦ τῆς φύσεως νόμου και τοῦ θεοῦ λόγου τοῦτο διαγορευόντος· μέχρι δὲ τσοῦτου φιλεῖν, μέχρις ὅτε μὴδὲν καταδιώπτει ἢ περὶ αὐτοῦς διάθεσις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβείαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδῶν ποτε οὗτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος και νομοθετῶν· δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾶν, μηδὲ προτιμᾶν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωματικῶν συγγενείας. Τότε δὲ και ἡ μάχαίρα τοῦ Θεοῦ ἢ τμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακόπτουσα, διέλοι ἀν δικαίως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4) γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱοῦς. Ἄσπυτως τιμητέον και ἀγαπητέον υἱοῦς και θυγατέρας νόμου φύσεως, οὐ μὴν ὥσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρτους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατα μὲν Λουκᾶν, Οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής· κατα δὲ Ματθαῖον, Οὐκ ἔστι μου ἀξίος· εἴπειρ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκείνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ και ἡ σοφία και τὸ φῶς και μου ἀξίος, ὅμοιον ἀν εἴῃ τῷ, Οὐκ ἀν γένοιτο ἕως τῆς

Ἐπιτείνων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, και τῆς, ὡς ἀν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατα Θεὸν ἀνδρείας τὴν βῶμην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· Καὶ ὅς οὐ βαστάζει τὴν σταυρὸν αὐτοῦ και ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής· οὐ γὰρ πατέρων, φησίν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μῶνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ και τοῦ σώματος αὐτοῦ, και αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

A *patrem tuum et matrem tuam* 28; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jubemur 29. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit gignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum: sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximium ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, filiosque et filias aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales prædicere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediatur. Diserte itaque apud Matthæum dixit: *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus* 30. Quippe his verbis, locum relinquit amori quoque erga genere proximos; sed tamen haud magis quam se honorari concedit: neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam, sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impediendo stant religionis legibus, anteponendus est animarum Pater: erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens: debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiaque naturæ lege; non ita tamen, ut horum causa Christiana confliteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicem pronuntiavit, dum ait secundum Lucam: *Non potest meus esse discipulus* 31; secundum vero Matthæum: *Non est me dignus* 32. Siquidem qui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, quod est vita, sapientia, lux, et omnium honorum cumulus. Ergo dictio: *Non est me dignus*, idem valet quod, *Non erit vita neque alio quolibet bono dignus*. τὸ πάντων ἀγαθῶν πλήρωμα· τὸ γοῦν, *Οὐκ ἔστι ἀξίος*, οὐδ' ἄλλου τινοῦ ἀγαθοῦ.

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere: *Et qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus* 33. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filibusque antepondere debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc animæ

28 Exod. xi, 12.

29 Matth. xii, 37.

30 Matth. x, 37.

31 Luc. xiv, 26.

32 Matth. x, 37.

33 ibid. 38.

(1*) Vel delendum μῆ, vel legendum εὐσεβῶν, nisi inanis legere μῆν. Εἰρη.

XVI.

A

IG. (97).

Dum ait Dominus ⁹⁷, se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cojusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socrubus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad caelestia desideria inflammantur, neque diutius cum improbis societatem habere patiantur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito conflatur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immisurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinitibus dividat, sed Deo jungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis conflatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmamque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ justitia Dei et pietate gloriatur.

προϋξέει μαθηταῖς, τὴν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαλήνιον καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνην γὰρ ὄντως ἐκεῖνη ἐστίν, ἣ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνουμένη. Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

⁹⁷ Matth. x, 54.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρῳ* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανελας*. Atqui illud *δευτέρῳ* mendum existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram *δ*, [quarto, praveque explicaverit *δευτέρῳ*]. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quanquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th.* Syr. iv, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 54, edit. Cramerii, p. 84. *Εὐσεβίου Καισαρελας*. Τὴν τμητικὴν (*μάχαιραν*) εἰς τὸ διατερεῖν τοὺς ἀξίους τοῦ

(98) *Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμὸν, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μὴδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσω ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ διὰ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὡσπερ ἄλλοτριαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρόνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεχομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὅσον οὐπὺ μέλλειν μαχαίρας δίκην ὀξυτάτης διατερεῖν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὡστ' ἀφορίζειν υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νύμφας τῶν κηδεστῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχαίρας τοῦ τε θείου καὶ σωτηρίου πυρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων*

B ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένον, καὶ μηκέτι οἶον τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὡστ' ἐνθένδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναρρίπιζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατράσι σώφροσι, κηδεστῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργούντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀράτῳ τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τούτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξίους τῆς αὐτοῦ χάριτός τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαθὼν ἐνθέῳ προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητάς, μαρτυρούμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενελας ἢ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιβλαθῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἐνοῦσα τοὺς ἀξίους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὄσσην διαφορὰν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετείναι βίον τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἐχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἑκάστης συγγενελας (2). —

Τὴν πρὸς Θεὸν γνώσιν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων. (4) Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ Κύριος, οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruit cum *Theoph.* Syr. iv, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussum pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. iv, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: *Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανελας, Eusebii ex libro quarto Theophania.*

τέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, νόμῳ, βεβαιῶν δὲ ἄκακείνον καὶ ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος καὶ ἐντελεστεράς ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾶν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ καὶ μητέρα τιμᾶν παντὶ τῷ νόμιμον κατὰ φύσιν· ὅπως δὲ ἐτέρου πατρὸς τοῦ καὶ τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτοῦς τε ὑποστησάμενου, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὰ προκειμένα διαταττόμενος, οὐ χρῆναί φησι, ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότες τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησάμενου Λόγου· ἀλλὰ κάκεινοις μὲν προσφέρεισθαι τιμὴν τῇ πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσήκουσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾶν τε καὶ φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας· ὡς μὴ κατοικνεῖν δι' αὐτὸν καὶ γονέων ἀσεβῶν διστασθαι, καὶ ἀθῶν ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, υἱοῦς τε καὶ θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, καὶ τῇ τοῦ Λόγου τμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἀπάντων τὰ φυσικὰ διακίπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδῶν ποτε γένοιοντο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεῖ διαθέσει. Διὸ ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἔφη· Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἀξίος· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων καὶ τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελιμπαρῶν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχώρει τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶν, ἢ τῆς τεκούσης ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξόμνησθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κάκείνους, ὡς καὶ τοῦ τῆς φύσεως νόμου καὶ τοῦ θείου λόγου τούτου διαγορεύοντος· μέχρι δὲ τσοῦτου φιλεῖν, μέχρις ὅτε μὴδὲν καταβλάπτει ἢ περὶ αὐτοῦς διαθέσει τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδῶν ποτε οὗτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος καὶ νομοθετῶν δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιῶτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾶν, μὴδὲ προτιμᾶν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωμάτων συγγενείας. Τότε δὲ καὶ ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἢ τμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακίπτουσα, διέλοι ἂν δικαίως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4) γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱοῦς. Πασύτως τιμητέον καὶ ἀγαπητέον υἱοῦς καὶ θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὡσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρτους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, Οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής· κατὰ δὲ Ματθαῖον, Οὐκ ἔστι μου ἀξίος· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία καὶ τὸ φῶς καὶ μου ἀξίος, ὅμοιον ἂν εἴη τῷ, Οὐκ ἂν γένοιτο Ἰωῆς ἐπιτείνων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, καὶ τῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν βῶμτην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· Καὶ ὅς οὐ βαστάζει τὴν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής· οὐ γὰρ πατέρων, φησὶν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μῆνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

A *patrem tuum et matrem tuam* 20; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque praeceptum quo Deum tota anima diligere jubemur 20. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit gignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta praecepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum: sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximium ac principale reddere obsequium, ipsumque prae omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligijs fratribus separari, filiosque et filias aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præciderè affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediatur. Diserte itaque apud Matthæum dixit: *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus* 40. Quippe his verbis, locum relinquit amori quoque erga genere proximos; sed tamen haud magis quam se honorari concedit: neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento flant religionis legibus, anteponendus est animarum Pater: erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens: debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiaque naturæ lege; non ita tamen, ut horum causa Christum constiteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicem pronuntiavit, dum ait secundum Lucam: *Non potest meus esse discipulus* 41; secundum vero Matthæum: *Non est me dignus* 42. Siquidem qui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, quod est vita, sapientia, lux, et omnium bonorum cumulus. Ergo dictio: *Non est me dignus*, idem valet quod, *Non erit vita neque alio quolibet bono dignus*. τὸ πάντων ἀγαθῶν πλήρωμα· τὸ γοῦν, *Οὐκ ἔστι ἀξίος*, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀγαθοῦ.

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere: *Et qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus* 43. Non enim patribus tantam ac matribus, filiis filiabusque antepone debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc animæ

20 Exod. xi, 12. 20 Matth. xii, 37. 40 Matth. x, 37. 41 Luc. xiv, 26. 42 Matth. x, 37. 43 ibid. 38.

(17) Vel delendum μὴ, vel legendum εὐσεβῶν, nisi malis legere μὴν. Edit.

XVI.

A

IC' (97).

Dum ait Dominus ⁹⁷, se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsus erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cujusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socrubus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad caelestia desideria inflammentur, neque diutius cum improbis societatem habere patiantur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito confletur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futuram affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immissurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinisque dividat, sed Deo jungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis conflatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ justitia Dei et pietate gloriatur.

προϋξέει μαθηταῖς, τὴν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαλήνιον καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκεῖνη ἐστίν, ἣ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

⁹⁷ Matth. x, 54.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρω* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανείας*. Atqui illud *δευτέρω* mendam existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, [quarto, praveque explicaverit *δευτέρω*]. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quanquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th. Syr.* iv, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 34, edit. Cramerii, p. 84. *Εὐσεβίου Καισαρείας*. Τὴν τμητικὴν (μάχαιραν) εἰς τὸ διατείνει τοὺς ἀγίους τοῦ

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι Πῦρ ἤλθοι βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμὸν, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μηδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσω ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἂ δὴ πῦρος αὐτοῖς εἶσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὡσπερ ἄλλοτριαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρύνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεχομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὅσον οὐπὼ μέλλειν μαχίραις δίκην ὀξυτάτης διατείνει τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὡστ' ἀφορίζει τοὺς υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νόμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχίρας τοῦ τε θεοῦ καὶ σωτηρίου πυρός, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων

B ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἷων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὡστ' ἐνθένδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναρριπίζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατέρας σώφροσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νόμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργούντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτῳ τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τοῦτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀγίους τῆς αὐτοῦ χάριτός τε καὶ κλήσεως ἀριστινὴν ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαβὼν ἐνθέμῳ προγινώσκει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητάς, μαρτυρόμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκου, καὶ κατὰ συγγενείας ἢ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιδιδῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἐνοῦσα τοὺς ἀγίους αὐτῆς· εἶσθαι γὰρ πλείστην ὄσση διαφορὰν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίον τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἐχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἐκάστης συγγενείας (2). — Τὴν πρὸς Θεὸν γνώσιν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ

C (4) Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ Κύριος, οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph.* Syr. iv, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussim pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. iv, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: *Εὐσεβίου βιβλίου τετάρτῳ Θεοφανείας*, *Eusebii ex libro quarto Theophania*.

τέρα σου και την μητέρα σου, νόμω, βεβαιῶν δὲ Α κακείνον και ἐπισφραγίζόμενος διὰ τῆς κρείττονος και ἐντελεστερας ἐντολῆς τῆς τῶν Θεῶν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾶν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ και μητέρα τιμᾶν παντὶ τῷ νόμιμον κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἐτέρου πατρὸς τοῦ και τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτοῦς τε ὑποστησαμένου, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὰ προκειμένα διαταττόμενος, οὐ χρῆναί φησι, ὑπερβάλλειν τῇ φιλῆα τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότας τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησαμένου Λόγου· ἀλλὰ κακείνοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾶν τε και φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας· ὡς μὴ κατοικεῖν δι' αὐτὸν και γονέων ἀσεβῶν διίστασθαι, και ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, υἱούς τε και θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, και τῇ τοῦ Λόγου τιμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἀπάντων τὰ φυσικὰ διακρίπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδῶν ποτε γένοιτο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεὶ διαθέσει. Διδ' ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἐφη· Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἀξιός· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων και τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελιμπαρην· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχῶρει τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶ, ἢ τῆς τεκούσης ἔνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξόμνησθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κακείνοσ, ὡς και τοῦ τῆς φύσεως νόμου και τοῦ θείου λόγου τοῦτο διαγορευόντος· μέχρι δὲ τσοῦτου φιλεῖν, μέχρῃς ὅτε μὴδὲν καταβλάπτει ἢ περὶ αὐτοῦσ διαθέσεισ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδῶν ποτε οὔτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος και νομοθετῶν· δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾶν, μὴδὲ προτιμᾶν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωματίων συγγενείας. Τότε δὲ και ἡ μάχαῖρα τοῦ Θεοῦ ἢ τιμητικωτάτῃ, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακόπτουσα, διέλοι ἀν δικαίως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4') γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱούς. Ὡσαύτως τιμητέον και ἀγαπητέον υἱούς και θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὡσθ' ἔνεκεν τούτων ἐξάρτους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, Οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής· κατὰ δὲ Ματθαῖον, Οὐκ ἔστι μου ἀξιός· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενῆς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἢ ζωὴ και ἢ σοφία και τὸ φῶς και μου ἀξιός, ὅμοιον ἀν εἶη τῷ, Οὐκ ἀν γένοιτο Ἰζωῆς

Ἐπιτελεῖων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, και τῆς, ὡς ἀν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν βίωμην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· Καὶ ὅς οὐ βαστάζει τὴν σταυρὸν αὐτοῦ και ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής· οὐ γὰρ πατέρων, φησὶν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μῶνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ και τοῦ σώματος αὐτοῦ, και αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

patrem tuum et matrem tuam³³; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jubemur³⁴. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit gignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum: sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximiam ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, filiosque et filias aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præcidere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediatur. Diserte itaque apud Matthæum dixit: *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus*³⁵. Quippe his verbis, locum relinquit amori quoque erga genere proximos; sed tamen haud magis quam se honorari concedit: neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento siant religionis legibus, anteponendus est animarum Pater: erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens: debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiaque naturæ lege; non ita tamen, ut horum causa Christum confiteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicem pronuntiavit, dum ait secundum Lucam: *Non potest meus esse discipulus*³⁶; secundum vero Matthæum: *Non est me dignus*³⁷. Siquidem qui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, quod est vita, sapientia, lux, et omnium bonorum cumulus. Ergo dictio: *Non est me dignus*, idem valet quod, *Non erit vita neque alio quolibet bono dignus*. τὸ πάντων ἀγαθῶν πληρῶμα· τὸ γοῦν, *Οὐκ ἔστι ἀξιός*, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀγαθοῦ.

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, perguit dicere: *Et qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus*³⁸. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filibusque antepone debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc anima

³³ Exod. xi, 12. ³⁴ Matth. xii, 37. ³⁵ Matth. x, 37. ³⁶ Luc. xiv, 26. ³⁷ Matth. x, 37. ³⁸ ibid. 38.

(i*) Vel delendum μὴ, vel legendum εὐσεβῶν, nisi malis legere μὴν. Edit.

XVI.

A

IC' (97).

Dum ait Dominus ⁹⁷, se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cuiusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socrubus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad cœlestia desideria inflammantur, neque diutius cum improbis societatem habere patientur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito conflatur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immissurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinisque dividat, sed Deo conjungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis conflatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ justitia Dei et pietate gloriatur.

προξένοι μαθηταίς, τὴν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαληνὸν καὶ εὐσταθεῖς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστίν, ἢ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνουμένη.

Verum tamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

⁹⁷ Matth. x, 54.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρῳ* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανελας*. Atqui illud δευτέρῳ mendum existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, [quarto, praveque explicaverit *δευτέρῳ*. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quamquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th. Syr.* iv, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 54, edit. Cramerii, p. 84. *Εὐσεβίου Καισαρελας*. Τὴν τμητικὴν (μάχιραν) εἰς τὸ διαιρεῖν τοὺς ἀξίους τοῦ

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δούναι, ἀλλὰ διαμερισμὸν, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μὴδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσων ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ δὴ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὥσπερ ἄλλοτριαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρύνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεξομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὅσον οὐπω μέλλειν μαχαίρας δίκην ὀφθαλμοῦ διαιρεῖν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὡστ' ἀφορίζειν υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νύμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχαίρας τοῦ τε Θεοῦ καὶ σωτηρίου πυρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων

ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπομένων, καὶ μηκέτι οἶων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὡστ' ἐνθένδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναρριπίζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατρῶσι σώφροσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργούντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχῆς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτω τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τοῦτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξίους τῆς αὐτοῦ χάριτος τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαβὼν ἐνθέω προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητάς, μαρτυρούμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἢ αὐτοῦ δυνάμεις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιθλαβῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἐνοῦσα τοὺς ἀξίους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὄσσην διαφορὰν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίας ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίον τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἔχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἀσπονδὸν ἐκ τοῦτου συστήσεσθαι ἐφ' ἑκάστης συγγενείας (2). — Τὴν πρὸς Θεὸν γνῶσιν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ

καὶ λογισμοῦ τὸ γαληνὸν καὶ εὐσταθεῖς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστίν, ἢ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνουμένη.

(4) Πλὴν ταῦτα διατάττετο ὁ Κύριος, οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph.* Syr. iv, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussim pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. iv, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: *Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανελας, Eusebii ex libro quarto Theophaniæ.*

τέρα σου και την μητέρα σου, νόμω, βεβαιῶν δὲ ἅκακείνον και ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος και ἐντελεστερας ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾶν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ και μητέρα τιμᾶν παντὶ τῷ νόμιμον κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἐτέρου πατρὸς τοῦ και τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτούς τε ὑποστησάμενου, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὰ προκειμένα διαταττόμενος, οὐ χρῆναι φησι, ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότας τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησάμενου Λόγου· ἀλλὰ κάκεινοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾶν τε και φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας· ὡς μὴ κατσκνεῖν δι' αὐτὸν και γονέων ἀσεβῶν διστασθαι, και ἀθῆων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, υἱούς τε και θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, και τῇ τοῦ Λόγου τιμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἀπάντων τὰ φυσικὰ διακίπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδῶν ποτε γένοιτο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβείᾳ διαθέσει. Διδ ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἐφη· Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἀξίος· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων και τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελιμπαρῶν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχώρει τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶν, ἢ τῆς τεκούσης ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξομυθῶσθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κάκεινος, ὡς και τοῦ τῆς φύσεως νόμου και τοῦ θείου Λόγου τούτου διαγορεύοντος· μέχρι δὲ τούτου φιλεῖν, μέχρις ὅτε μηδὲν καταβλάπτει ἢ περὶ αὐτοῦς διάθεσις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσεβείαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδῶν ποτε οὗτοι γίνεσθαι ταῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος και νομοθετῶν δειν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾶν, μηδὲ προτιμᾶν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωματίων συγγενείας. Τότε δὲ και ἡ μάχιρα τοῦ Θεοῦ ἢ τιμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακόπτουσα, διέλοι ἂν δικαίως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4) γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱούς. Ὡσαύτως τιμητέον και ἀγαπητέον υἱούς και θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὡσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρκους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, *Οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής*· κατὰ δὲ Ματθαῖον, *Οὐκ ἔστι μου ἀξίος*· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενῆς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἢ ζωῆ και ἢ σοφία και τὸ φῶς και *μου ἀξίος*, ὅμοιον ἂν εἴη τῷ, *Οὐκ ἂν γένοιτο Ἰζωῆς*

Ἐπιτελών δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, και τῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν ῥώμην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· *Και ὃς οὐ βαστάζει τὴν σταυρὸν αὐτοῦ και ἔρχεται ἰδίῳ μου, οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής*· οὐ γὰρ πατέρων, φησὶν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μόνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ και τοῦ σώματος αὐτοῦ, και αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαιρου ζωῆς. Τὸ

*A patrem tuum et matrem tuam*³⁸; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jubemur³⁹. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit gignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum: sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximium ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, filiosque et filias aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præcidere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediant. Diserte itaque apud Matthæum dixit: *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus*⁴⁰. Quippe his verbis, locum relinquit amoris quoque erga genere proximos; sed tamen haud magis quam se honorari concedit: neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento siant religionis legibus, anteponendus est animarum Pater: erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens: debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiaque naturæ lege; non ita tamen, ut horum causa Christum confiteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicem pronuntiavit, dum ait secundum Lucam: *Non potest meus esse discipulus*⁴¹; secundum vero Matthæum: *Non est me dignus*⁴². Siquidem qui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, quod est vita, sapientia, lux, et omnium bonorum cumulus. Ergo dictio: *Non est me dignus*, idem valet quod, *Non erit vita neque alio quolibet bono dignus*. τὸ πάντων ἀγαθῶν πλήρωμα· τὸ γούν, *Οὐκ ἔστι ἀξίος*, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀγαθῶν.

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere: *Et qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus*⁴³. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filibusque antepone debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc anima

³⁸ Exod. xi, 12. ³⁹ Matth. xxi, 37. ⁴⁰ Matth. x, 37. ⁴¹ Luc. xiv, 26. ⁴² Matth. x, 37. ⁴³ *ibid.* 38.

(*) Vel delendum μὴ, vel legendum εὐσεβῶν, nisi malis legere μὴν. Edit.

XVI.

A

IC' (97).

Dum ait Dominus 27, se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cuiusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socrubus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad cœlestia desideria inflammentur, neque diutius cum improbis societatem habere patiantur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito confletur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immissurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affluibique dividat, sed Deo conjungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis constat iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ iustitia Dei et pietate gloriatur.

προύξεναι μαθηταίς, τὴν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαλήνιον καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστίν, ἢ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

27 Matth. x, 54.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρω* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανελας*. Atquij illud *δευτέρω* mendum existino amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, *quarto*, pravèque explicaverit *δευτέρω*. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quanquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th. Syr. iv, 12.*

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 34, edit. Cramerii, p. 84. *Εὐσεβίου Καισαρελας*. Τὴν τμητικὴν (*μάχαιραν*) εἰς τὸ διαίρειν τοὺς ἀξιόλους τοῦ

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμῶν*, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μὴδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσω ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ δὴ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὡσπερ ἄλλοτριαν ἕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρύνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεχομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν δι' ἧς ὁσονοῦπω μέλλειν μαχαίρας δίκην ὀξυτάτης διαίρειν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὡστ' ἀφορίζειν υἱὸς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νύμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχαίρας τοῦ τε θείου καὶ σωτηρίου πυρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων

ἐπὶ τὸν οὐράνιον πῶδον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἶων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὡστ' ἐνθὺνδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναβρίπιζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατράσι σώφροσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργοῦντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτῳ τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τούτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξιόλους τῆς αὐτοῦ χάριτός τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξιόλους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαβὼν ἐνθὺν προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητάς, μαρτυρόμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἢ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιδραβῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἐνοῦσα τοὺς ἀξιόλους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὄσσην διαφορὰν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίας ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίον τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπεικῆ· διὸ δὴ ἐχθραν δεινήν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἑκάστης συγγενείας (2). —

Τὴν πρὸς Θεὸν γνῶσιν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ καὶ λογισμοῦ τὸ γαλήνιον καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστίν, ἢ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη. (4) Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ Κύριος, οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιοῦτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph. Syr. iv, 28.*

(3) Vides hunc præcipue locum adamussim pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. iv, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: *Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανελας, Eusebii ex libro quarto Theophania.*

τέρα σου και την μητέρα σου, νόμω, βεβαιῶν δὲ ἀκάκεινον και ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος και ἐντελεστερας ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾶν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ και μητέρα τιμᾶν παντὶ τῷ νόμιμον κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἐτέρου πατρὸς τοῦ και τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτοὺς τε ὑποστησαμένους, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὰ προκείμενα διαταττόμενος, οὐ χρῆναί φησι· ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότας τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησαμένου Λόγου· ἀλλὰ κάκεινοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾶν τε και φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας· ὡς μὴ κατοικεῖν δι' αὐτὸν και γονέων ἀσεβῶν δίστασθαι, και ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, υἱοὺς τε και θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, και τῇ τοῦ Λόγου τιμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἀπάντων τὰ φυσικὰ διακίπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδῶν ποτε γένοιτο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεὶ διαθέσει. Διδ' ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἐφη· Ὁ φίλων πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ οὐκ ἔστι μου ἀξίος· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων και τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελίμπανεν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχῶραι τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὴν πατέρα αἰδῶ, ἢ τῆς τεκούσης ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξομνυσθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κάκεινοσ, ὡς και τοῦ τῆς φύσεως νόμου και τοῦ θεοῦ λόγου τοῦτο διαγορευόντος· μέχρι δὲ τσοῦτου φιλεῖν, μέχρῃς ὅτε μὴδὲν καταδέλπει τὴν περὶ αὐτοὺς διάθεσις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδῶν ποτε οὗτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος και νομοθετῶν· δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾶν, μὴδὲ προτιμᾶν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωμάτων συγγενείας. Τότε δὲ και ἡ μάχιρα τοῦ Θεοῦ ἡ τιμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακόπτουσα, διέλοι ἀν δικάιως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4) γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱοὺς. Ὡσαύτως τιμητέον και ἀγαπητέον υἱοὺς και θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὡσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρτους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, Οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής· κατὰ δὲ Ματθαῖον, Οὐκ ἔστι μου ἀξίος· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ και ἡ σοφία και τὸ φῶς και μου ἀξίος, ἡμοιον ἀν εἴη τῷ, Οὐκ ἀν γένοιτο ἵζωῆς

Ἐπιτείνων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, και τῆς, ὡς ἀν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν ῥώμην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· Καὶ ὅς οὐ βαστάζει τὴν σταυρὸν αὐτοῦ και ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναται μου εἶναι μαθητής· οὐ γὰρ πατέρων, φησὶν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μῆνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ και τοῦ σώματος αὐτοῦ, και αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

A patrem tuum et matrem tuam 20; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jubemur 21. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit dignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum: sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximum ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, filiosque et filias aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præcidere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impedian. Diserte itaque apud Matthæum dixit: *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus* 22. Quippe his verbis, locum relinquit amoris quoque erga genere proximos; sed tamen haud magis quam se honorari concedit: neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent; et nihilo minus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento fiant religionis legibus, anteponendus est animarum Pater: erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens: debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiaque naturæ lege; non ita tamen, ut horum causa Christum confiteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicent pronuntiavit, dum ait secundum Lucam: *Non potest meus esse discipulus* 23; secundum vero Matthæum: *Non est me dignus* 24. Si quidem qui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, quod est vita, sapientia, lux, et omnium bonorum cumulus. Ergo dictio: *Non est me dignus*, idem valet quod, Non erit vita neque alio quolibet bono dignus. τὸ πάντων ἀγαθῶν πληρῶμα· τὸ γοῦν, *Οὐκ ἔστι ἀξίος*, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀγαθοῦ.

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere: *Et qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus* 25. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filiabusque antepondere debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc anima

²⁰ Exod. xi, 12. ²¹ Matth. xii, 37. ²² Matth. x, 37. ²³ Luc. xiv, 26. ²⁴ Matth. x, 37. ²⁵ ibid. 38.

(i*) Vel delendum μή, vel legendum εὐσεβῶν, nisi malis legere μήν. Edit.

itur ex multorum rumore, ipsum esse præsentem Christum in secundo suo adventu: Vos, inquit, nolite credere, neque de loco vestro exeat.

Utique Samaritani Dositheum, qui Servatoris ætati successit, prophetam illum esse Moysis vaticinio promissum, firmiter arbitrati sunt; adeo fraudibus ejus capti, ut Christi loco habendum censuerint. Alii vero ipsa Apostolorum ætate Simonem magum magnam Dei virtutem appellabant, et Christum esse putabant: tum alii pariter in Phrygia Montanum: alii denique alios diversis locis hac opinione persecuti sunt. Neque finem facient veteriores. Nam et alii plures ejusmodi exspectandi sunt: qui sane et ipsi oraculorum a Servatore editorum veritatem confirmant.

XI.

Par est admirari nos sinceram veracemque indolem ac philosophiam evangelistæ Matthæi. Hic enim superiorem vitæ partem haud a sancta auspiciatus fuerat professione, sed ab officio telonario atque ab avaritiæ studio. Neque hoc quisquam cæterorum evangelistarum nobis revelaverat, non ejus coapostolus Joannes, non Lucas, neque Marcus, qui cætera Evangelia scripserunt. Sed Lucas quidem, suppresso præsentis nomine, antiquam ejus appellacionem usurpavit. Verum ipse Matthæus, suam divulgans vitam, sui que accusator factus, de se nominatim in proprio volumine ita scribit: *Et cum transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine* ⁸⁰. Quibus verbis vulnus suum accusabat, ut invidentis artem admirareris. Rursusque pergens ulterius, et catalogum discipulorum percensens, ipse sibi publicani nomen imponit, propter eximiam suam bonitatem haud dissimulans superioris vitæ genus, et peccatoribus se connumerat, seque secundum post coapostolum scribit. Nam se combinans cum Thoma, ut cum Petro Andreani, cum Jacobo Joannem, cum Philippo Bartholomæum, sibi quidem Thomam præponit ⁸¹, præferens sibi hunc coapostolum quasi potiorem, cum reliqui evangelistæ secus fecerint.

Per hos autem homines polytheismi error paulo rursus eversus fuit, Dei que regnum omnibus prædicatum ⁸². Ideoque oportuit nos ne nomina quidem illorum ignorare. Primum ergo par, Petrus et Andreas, quos jam antea diximus piscatores fuisse. Alterum par Jacobus et Joannes, ambo Zebedæo geniti, et hi similiter piscatores. Post hos Philippus et Bartholomæus. Quisnam vero et hic Philippus fuerit, Joannes evangelista docet ⁸³, dum ait fuisse

⁸⁰ Matt. ix, 9. ⁸¹ Matth. x, 3. ⁸² Luc. vi, 13.

(84) Cod. A. f. 269. Syr. IV, 35.

(85) Syr. V, 38. Nominatim recitatur hic locus ex Eusebii evangelica Theophania in cod. A. f. 88 b; item in Vindobonensi, prout ad Leum scripsit Kopitarus.

Α δὲ ἰν προσδοκᾶν αὐτὸν διδάσκει. Εἰ δὲ ἐπὶ γῆς λέγοιτο τις καὶ ἀκούοιτο θρυλλοῦμενος καὶ φημιζόμενος παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὡς αὐτὸς παρὼν ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν, Ὑμεῖς, φησὶ, μὴ πιστεύσητε, μηδὲ ἐξέρχησθε τοῦ ἰδίου τόπου

(84) Αὐτεῖκα Σαμαρεῖται Δοσίθειον μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σωτῆρος γενόμενον, αὐτὸν εἶναι τὸν ὑπὸ Μωϋσέως προφητεύομενον προφήτην ἐπέσιθησαν ἀπατηθέντες ὑπ' αὐτοῦ, ὡς τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι ἀποφύνασθαι. Ἄλλοι δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀποστόλων Σίμονα τὸν μάγον τὴν μεγάλην τοῦ θεοῦ δύναμιν ἐκάλουν, αὐτὸν εἶναι νομίσαντες τὸν Χριστὸν· καὶ κατὰ τὴν Φρυγίαν δὲ Μοντανὸν ἕτεροι· ἀλλαχοῦ δὲ πάλαι ἐτέρους ἄλλοι νενομίκασι. Καὶ οὐ παύσονται γε ἀπατεῶνες· προσδοκᾶν γὰρ χρὴ καὶ πλείους τοιούτους ἔσσεσθαι· ἐξ ὧν δὴ καὶ αὐτῶν ἡ ἀλήθεια τῶν σωτηρίων προγνώσεων τὴν μαρτυρίαν εἴληφεν.

ΙΑ'.

(85) Ἄξιον θαυμάσαι τὸ ἄπλαστον καὶ φιλόληθες ἦθος, καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου· οὗτος γὰρ τὸν πρότερον βίον οὐκ ἀπὸ σεμνῆς διατριβῆς ὤρμητο, ἐκ δὲ τῶν ἀμφὶ τὰς τελωνίας καὶ πλεονεξίας σχολαζόντων. Καὶ τοῦτο τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν οὐδεὶς δῆλον ἡμῖν ἐποίησεν, οὐχ ὁ συναπόστολος αὐτοῦ Ἰωάννης, οὐδὲ γε Λουκᾶς, οὐδὲ Μάρκος, οἱ τῶν λοιπῶν εὐαγγελίων συγγραφεῖς· ἀλλ' ὁ μὲν Λουκᾶς συγκαλύπτων τὸ ὄνομα, τῇ ἀρχαιοτέρῃ προσηγορίᾳ κατεχρήσατο· αὐτὸς δὲ Ματθαῖος τὸν ἑαυτοῦ στηλιτεύων βίον, καὶ κατήγορος ἑαυτοῦ γινόμενος, ὀνομαστὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ μεμνημένος, ἐν τῷ οἰκίῳ συγγράμματι τὸν ἴστοραὶ τὸν τρόπον· *Καὶ παράγων ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τῷ τελωνίῳ, Ματθαῖον ὀνόματι*· ἐλέγχων ἑαυτοῦ τὸ τραῦμα, ἵνα θαυμάσῃς τὴν τέχνην τοῦ ἱατρούσαντος. Καὶ πάλιν προτῶν ἐξῆς τὸν τε κατάλογον τῶν λοιπῶν μαθητῶν ἐξαριθμούμενος, αὐτὸς ἑαυτῷ τὸ τοῦ τελωνίου προστίθησιν ὄνομα, δι' ὑπερβολὴν ἐπιεικειᾶς μὴ ἐπικρύπτων τὸν πρότερον ἑαυτοῦ βίον· καὶ ἀμαρτωλοῖς αὐτὸν συναριθμεῖ, καὶ τοῦ συναποστόλου δευτέρου ἑαυτὸν καταλέγει. Συνεξευγμένους γοῦν τῷ Θωμᾷ, ὡς Πέτρος Ἀνδρέας, καὶ Ἰάκωβος Ἰωάννη, Φιλιππὸς τε καὶ Βαρθολομαῖος, προτάττει ἑαυτοῦ τὸν Θωμᾶν, προτιμῶν ὡς κρείττονα τὸν συναπόστολον, τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν τούναντίον πεποιηκότων.

(86) Διὰ δὴ τούτων τῶν ἀνδρῶν ἡ πολυθεὸς πλάνη μικρὸν ὑστερον ἀνετρέπετο, ἥ τε τοῦ θεοῦ βασιλεία τοῖς πᾶσιν ἐκηρύττετο. Διὸ καὶ ἀναγκαίως ἐχρῆν ἡμᾶς μὴδ' ἐξ ὀνόματος ἀγνοῆσαι τίνες ἦσαν οὗτοι. Ἡ μὲν οὖν πρώτη συζυγία Πέτρος καὶ Ἀνδρέας, οὗς ἐμπροσθεν ἐδηλώσαμεν ἀλιεῖς ὄντας· δευτέρα δὲ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, ἀμφω Ζεβεδαιου παῖδες, καὶ οὗτοι ἀλιεῖς· ἐξῆς δὲ τοῦτοις ἦν Φιλιππος καὶ Βαρθολομαῖος· τίς ποτε δὲ ἦν καὶ οὗτος ὁ Φιλιππος, Ἰωάν-

⁸³ Joan. i, 45.

Mendum autem Θεοφάνους pro Θεοφαναίας, πρην in Vaticanum codicem atque in Vindobonensem irrepit.

(86) Cod. A. f. 94 b; Syr. V, 45.

νης ὁ εὐαγγελιστὴς διδάσκει, φήσας εἶναι αὐτὸν ἀπὸ Βηθσαιῶν ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου· καὶ ὁ Βαρθολομαῖος δὲ ἀπλοῦς τις ἀνὴρ, καὶ τῆς τῶν πολλῶν συνέσειός τε καὶ πικρίας εἰσῆχται ἀλλότριος· καὶ Ματθαῖος δὲ τῶν περὶ τοὺς τελῶνας πάλαι πρότερον ἠσχολημένων γέγονε. Τοιοῦτοί τινες ἦσαν οἱ πρῶτοι κήρυκες τῆς οὐρανόου βασιλείας, οἳ ὑπηρεταῖς καὶ διακόνους τῶν αὐτοῦ λόγων ὁ Σωτὴρ ἐχρήτο, παριστάς αὐτόθεν, ὡς θεϊκῆ δυνάμει, ἀλλ' οὐ θνητοῖς ἐπιτηδεύμασι τὸ κατορθούμενον αὐτῷ συνετελεῖτο. Ἄλλος μὲν γὰρ τάχα τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης νομοθέτας καὶ διορθωτάς, εὐσεβείας τε κήρυκας προχειρίζόμενος, πάντως που δυνατοὺς ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ πράγματος ἀπιδῶν, ἐπενόησεν ἂν, ἐπελέξατο δ' ἂν σοφία καὶ συνέσει κεχορηγημένους ἄνδρας, ἢ πλουσίους καὶ εὐσχήμονας, τοὺς καὶ χρημάτων δόσεις προτρεψομένους, καὶ λόγῳ πείσοντας· καὶ τὰς μὲν περὶ θεῶν δόξας ἐπιστημόνως διελέγοντας, τὴν δὲ περὶ τοῦ πάντων ποιητοῦ τε καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ γνῶσιν τε καὶ εὐσέβειαν λογισμοῖς ἀποδεικτικοῖς παραστήσοντας· καὶ πρὸ γε πάντων προύνοησεν ἂν, μέλλων αὐτοὺς ἐπὶ πᾶν ἔθνος ἐκπέμπειν, ἐρμηνέας αὐτοῖς παραστήσεσθαι τῶν λόγων, ὡς ἂν ἐκάστοις ἔθνεσι τῆ αὐτῶν γλώττη ὁμιλοῖεν, καὶ τῆ πάντων ἀκοῇ γνώριμον προφέροιεν τὸ φθέγμα. Ἄλλ' οὐ τοιοῦτων ἐδέξατο τῷ Σωτῆρι, ὅτι μηδὲ ἀνθρωπίνως

A ex Bethsaida, quod Andreæ Petrique oppidum natale erat. Bartholomæus vero vir simplex, multarumque rerum curiositate et molestia alienus introducitur. Matthæus fuerat antea professione publicanus. Hi fuere primi cælestis regni præcones, quibus adjutoribus atque ministris doctrinæ suæ Servator utebatur; hinc demonstrans, divina virtute, non humanis conatibus res suas perfici. Nam certe quivis alius legislatores humani orbis atque correctores, religionisque præcones designaturus, prorsus lingua et opere valentes, spectata rei magnitudine, prætulisset, atque homines sapientia intellectuque præstantes delegisset, vel divites atque insignes, qui et opum largitione permoverent, et verbis persuaderent: et polytheismi quidem sectam sapienter converterent, omnium autem rerum auctoris et creatoris Dei notitiam cultumque demonstrativis argumentis stabilirent. In primis vero operam dedisset, ut quos per omnes populos missurus erat, eis idiomatum interpretes adjungeret, ut singulas gentes pro illarum sermone alloquerentur, omniumque aures notis verbis pulsarent. Sed nihil horum opus erat Servatori, qui laud humano more ad id negotium accedebat.

(87) Ἐβδομήκοντα δὲ ἀνεδείκνυ μαθητὰς, ὅποσα λέγεται: καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνη τυγχάνειν· τοῦτο δὲ καὶ ἡ Μωϋσέως δηλοῖ Γραφή τὸν κατάλογον ποιουμένη τῶν μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Νῶε γενομένων παιδῶν· ἐξ ὧν τοὺς πάντας ἑβδομήκοντα φωναι (38), οὓς προπάτορας τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνῶν λόγος ἀληθῆς γεγεμέναι κατέχει (89).

IB' (90).

Ἡμεῖς δὲ καὶ τῆς τοῦ Δανιὴλ μνησθῶμεν ἐνταῦθα προφητείας, ἵνα δείξωμεν, ὅτι καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀρχὴ

²⁴ Luc. x, 1.

(87) Cod. L. 54. Syr. V, 45.

(88) Cod. φῆναι.

(89) Fragmentum hoc diserte citatur ex Eusebii *Theophania* in codice Vat. L. f. 54; et quidem dicitur ex operis *secundo libro*, si numeralis nota compendium recte in codice scribitur. Cæterum quum in secundo libro propter argumentum collocari nequeat, huc fere a me transferendum fuit, ubi in Syriaca seu Anglica *Theophania* lib. v, 45, memoratur non duodecim Apostolorum tantummodo electio, verum etiam septuaginta discipulorum: *made his disciples, not only the twelve apostles, or the seventy disciples*. Videtur ergo demonstrari a Vaticano fragmento sermonem in *Theophania* fuisse, paulo amplioribus verbis etiam de electione LXII discipulorum; quod mihi certe persuasum apprimè est.

(90) Fragmentum hoc, ab initio usque ad verba ἐν μορφαῖς ἐδείκνυτο, recitatur sub Eusebii nomine a Niceta Serrano episcopo in Catena ms. ad Lucam cod. A. f. 14; itemque cum brevi sub initio augmento a Macario Chrysocephalo in sua item ad Lucam ms. Catena cod. E. f. 64, inscriptum pariter Eusebio. Deinde in utroque codice, vix brevi spatio interjecto, sequitur pars altera fragmenti quæ incipit: Ὅσπερ μέντοι διὰ τοῦ χροσσοῦ, desinitque τὰ κατ' αὐτὸν οἰκονομουμένης. Jam vero hæc altera pars in codice A. f. 14, b, perspicue inscribitur:

Septuaginta elegit discipulos ²⁴, quot nimirum per universum orbem gentes essedicuntur. Id etiam Moysis ostendit Scriptura dum catalogum texti Noachi post diluvium filiorum; ex quibus geniti cuncti illi septuaginta, quos progenitores omnium totius mundi gentium exstitisse, vera historia tradit.

XII.

Nos vero Danielis etiam vaticinium hic commemoremus, ut ostendamus, Romanum quoque impe-

Εὐσεβίου β' Θεοφανείας: (at in E. tantum *Εὐσεβίου*) litteræ autem β superponitur compendium vocabuli quod tam *τρίτῳ* legi potest quam *τετάρτῳ*: et quanquam οἴμ existimavi β positum pro secundo ordinali numero, nunc malim legere *βιβλίῳ*, ita ut citetur vel tertius vel quartus liber. Atque ita existimandum est in reliquis quoque fragmentis, ubi idem compendium vocabuli occurrit. Age vero cum hæc altera fragmenti pars ex *Theophania* diserte citetur, eaque sine dubio cum priorè connectatur, superest ut illa quoque prior ad *Theophaniam* pertineat, quanquam Eusebii tantum nomine titulata; quam rem evidenter et sæpe cognovimus in præcedentibus *Theophaniæ* fragmentis, quæ cum in codicibus Vatt. nonnisi nudum interitum Eusebii nomen gererent, nunc comparata cum *Syra Theophania*, membra ejusdem esse compertum est. — Et præcedentia quidem xi fragmenta cum Syriaca *Theophania* conspirare adamussim propè omnia vidimus: exin sequentia jure nostro addimus, quia in codicibus Vatt. gerunt titulum *Eusebii Theophaniæ*; imò et ad Syriacum exemplar aliquando accedunt. Nonne enim etiam in Catena Epist. ad Hebr. ed. Cramerii p. 597, locus Eusebii occurrit, qui non parum congruit cum Syriaca *Theophania* lib. III, 40? Εὐσεβίου. Ἀμέλει οὐ κατὰ Μωσέα πλαξὶ λιθίναις τοῦ αὐτοῦ νόμους κατεβάλλετο, στήλαις δ' ὡσπερ ἱεραῖς ταῖς αὐτοῦ γνώριμον ψυχαῖς

rium oraculo fuisse prænuntiatum atque a Spiritu A prædicitum, fore nimirum ut sub eo nasceretur Christus, qui humana cuncta regna destrueret, et suum tantummodo ubique stabiliret, cuius nullus foret finis. Ergo viri desideriorum oracula hoc ferme argumentum habuerunt.

Quemadmodum olim Ægypti principi interpres somniorum exstitit Joseph, ita Daniel Chaldæorum dominatori Nabuchodonosoro visum declaravit. Nempe quod statua in sonnis ipsi ostensa, cujus caput aureum, pectus argenteum, venter æneus, pedes ferrei, quatuor imperia significaret. Ipse quidem caput aureum, propter opes maximas atque delicias regum Assyriacorum. Magnum autem fuit Assyriorum imperium, quia tenuit Ægyptum, Libyam, et universam Asiam, et usque ad Indorum B regionem fines protulit : mansitque longis annorum periodis ; nam capto a Nembrodo initio, usque ad Nabuchodonosorum devenit : neque antea desiit, quam ille Dei templo Hierosolymitano manus iniecit. Hoc enim patrato facinore, statim Medi Assyriorum imperium dissolverunt ; primusque Cyrus ad Persas transtulit potentatum. Secundi igitur post Assyrios Persæ orbi imperitarunt splendide et insigni cum gloria : quam rem significabant partes secundæ in statua, argento constantes. Tertius vero superveniens Alexander Macedo pugnavit cum Persa Dario, eoque victo, imperium ad Macedones devolvit : hique gentibus cunctis potiti sunt, tertii post primos. Significabant autem hos quoque, tertiæ statuæ partes ex ære : est enim hæc materia C valde vocalis, et longe lateque resonans. Huiusmodi fuit Macedonum imperium, qui Græci erant et idiomatis exquisitoris. Post hæc ferreum denotabatur imperium, validum, et super omnia priora fortissimum : nam et ferri natura reliquas materias propellere et superare solet. Quodnam vero hoc est, nisi Romanorum imperium, quod Macedonico successit? Sub hoc ferreo imperio Christus nascitur, lapis de monte nec ferro nec manibus excisus. Hæc vero imperia sub imaginibus irrationalium animaliumque ferarum ostensa prophetæ fuerunt.

Sicut auro Assyriorum opes repræsentavit, sic D læxna effeminatam illorum mollemque vitam denotavit. Persarum vero tarditatem et pondus per usam. Pantheræ pernicitati Alexandrum comparavit, propter indolis ejus acumen et mobilitatem : hic enim cum tredecim et quidem haud integris annis regnaverit, mundum universum decurrit, qualibet ave volucrior, Europam nempe et Asiam, donec ipsum oceanum attigit. Romani autem Macedones imperio spoliaverunt, postremum illorum deponentes regem Perseum. Syros quoque per Pompeium atque Gabinium duces subjugarunt, Asiamque per eosdem stipendiariam fecerunt.

τοὺς αὐτοῦ κατέγραψε νόμους, καὶ παρεδίδου γε τὴν κατὰ τὴν διαθήκην λογισμοῖς καὶ διανοίαις κεκαθαρμέ-

προτεθέσπιστο καὶ προεκαλήθη τῷ Πνεύματι, ὡς κατ' αὐτὴν μέλλοντος γεννηθῆναι Χριστοῦ, ὃς ἐμελλε πάσας τὰς ἐν ἀνθρώποις βασιλείας καθαιρεῖν, καὶ τὴν ἰδίαν ἀποδεικνύειν μόνην πάντων κρατοῦσαν, καὶ τέλος οὐκ ἐπιδεχομένην. Τὰ γε μὴν τοῦ ἀνδρός τῶν ἐπιθυμιῶν θεσπίσματα ὧδε πη εἶχεν ὑποθέσεως.

Ὡσπερ ποτὲ τῷ τῆς Αἰγύπτου ἀρχοντι ἐρμηνεύς τῶν τεθεαμένων ἐν ὕπνοις κατέστη ὁ Ἰωσήφ, οὕτως ὁ Δανιὴλ τῷ Χαλδαίων ἀρχοντι Ναβουχοδονόσορ τὴν ὄψιν διασαφεῖ, ὡς ἄρα ἡ εἰκὼν κατὰ τοὺς ὕπνους αὐτῷ ὄφθεισα, ἧς ἡ κεφαλὴ χρυσοῦ, τὸ δὲ στήθος ἀργύρεον, ἡ δὲ κοιλία χαλκῆ, καὶ οἱ πόδες σιδηροί, τέσσαρας δηλοῖ βασιλείας· αὐτὸς μὲν ἔστιν ἡ χρυσοῦ κεφαλὴ διὰ τὸ βαθύπλουτον καὶ τρυφηλὸν τῶν παρὰ Ἀσσυριοῖς βεβασιλευκότων. Μεγάλῃ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεία· κατέσχον γὰρ Αἰγύπτου καὶ Λιβύης Ἀσίας τε πάσης, διηλθόν τε καὶ μέχρι τῆς Ἰνδῶν οἰκουμένης· διήρκεσε τε μακροαῖς ἐτῶν περιόδοις, ἀρξάμενῃ μὲν ἀπὸ τοῦ Νεβρώδ, παρατείναντα δὲ ἐπὶ τὸν Ναβουχοδονόσορ· οὐ πρότερον δὲ ἀπασθένθη, ἢ χεῖρας ἐπὶ τὸν ἐν Ἱερουσαλὺμοις νεῶν τοῦ Θεοῦ βαλεῖν. Τοῦτου γὰρ γενομένου, Μῆδοι παραχρῆμα τὴν Ἀσσυρίων ἀρχὴν καταλύουσιν· ὢν πρῶτος Κύρος εἰς Πέρσας μετεστήσατο τὴν ἡγεμονίαν. Καὶ δὲ δεύτεροι μετὰ Ἀσσυρίους Πέρσαι τῆς οἰκουμένης ἐπήρξαν λαμπρότατα καὶ διαφανῶς· ὃ δὴ καὶ ἐδῆλου τὰ δεύτερα μέρη τῆς εἰκόνης ἐξ ἀργύρου πεποιημένα. Τρίτος δὲ ἐπελθὼν Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν συμβάλλει μὲν τῷ Πέρσῃ Δαρείῳ· ἐλὼν δὲ τοῦτον, τὴν ἀρχὴν εἰς Μακεδόνας μετεστήσατο· καὶ κρατοῦσιν οὗτοι τῶν ἐθνῶν ἀπάντων τρίτοι μετὰ τοὺς πρῶτους. Ἐσήμεναι δὲ ἄρα καὶ τούτους τὰ τρίτα μέρη τῆς εἰκόνης διὰ τοῦ χαλκοῦ· εὐφωγος γὰρ αὕτη ἡ ὕλη καὶ μακρὰν ἤχειν δυναμένη. Τοιαύτη δὲ τις ἡ τῶν Μακεδόνων ἡγεμονία, Ἑλλήνων δυνατῶν καὶ τὴν γλῶτταν λογικωτέρων· ἐπὶ δὲ τούτοις τὴν σιδήρεον ἠνίκατο βασιλείαν, κραταίαν καὶ διαφερόντως παρὰ πάσας τὰς πρὸ αὐτῆς ἰσχυροτάτην· ἐπεὶ καὶ ἡ τοῦ σιδήρου δύναμις ἐλαύνει καὶ δαμάζειν τὰς λοιπὰς ὕλας φύσιν ἔχει. Τίς δὲ αὕτη, ἡ τῶν Ῥωμαίων ἀρχή, τῆς τῶν Μακεδόνων καταστάσα διάδοχος; ἐν ταύτῃ τῇ σιδηρᾷ βασιλείᾳ Χριστὸς γεννᾶται, ἡ τμηθεὶς λίθος ἐξ ὄρους, οὐ σιδήρου, ἀλλ' ἀνευ χειρῶν· τῷ δὲ προφήτῃ θηρίων ἀλόγων τε καὶ ἀγρίων ἐν μορφαῖς ἐδείκνυτο.

(90*) Ὡσπερ μέντοι διὰ τοῦ χρυσοῦ τὸ βαθύπλουτον τῶν Ἀσσυρίων παρίστατο, οὕτως διὰ τῆς λεαίνης τὸ τεθηλυμένον αὐτῶν καὶ χαῦνον ἐδηλοῦτο· τὸ δὲ βραδύ τῶν Περσῶν καὶ δυσκίνητον, διὰ τῆς ἄρκου· παρδάλει δὲ πετρῶτῃ τὸν Ἀλέξανδρον ἀφωμοῖο διὰ τὸ τῆς φύσεως ὄξυ καὶ εὐκίνητον· οὐδ' ὄλοις γούν ἔτεσι τρισὶ καὶ δέκα τὴν ἀρχὴν ἐπικρατήσας, τὴν οἰκουμένην ἐπήλθεν ἅπασαν, παντὸς ὀρνέου θάττον διαπτάς, Εὐρώπην ὁμοῦ καὶ Ἀσίαν, ὡς μέχρις αὐτοῦ ψαῦσαι ὠκεανῶν· Ῥωμαῖοι δὲ Μακεδόνας μὲν τῆς ἀρχῆς ἀφαιροῦνται, ὕστατον αὐτῶν βασιλεία καθελόντες Περσέα· Σύρους δὲ ὑποτάττουσι διὰ Πομπηίου καὶ Γαβινίου στρατηγῶν, τὴν τε Ἀσίαν ἐλόντες διὰ τῶν

ναί.

(50*) Cod. A. f. 14, b. Cod. E. f. 65.

αὐτῶν, ὑποχείριον ἐποίησαντο· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὑστά-
την ἀπάντων Κλεοπάτραν εἶλεν Αὐγουστος, κρατή-
σας Αἰγύπτου καὶ Ἀλεξανδρείας (91)· ἐξ ἐκείνου τε
ἤδη καθόλου κρατεῖν ἤρξατο ἡ τετάρτη βασιλεία, ἣν
ἡ μὲν τῆς εἰκόνας ἕψις σιδηρᾶν ὠνόμασεν, ὡς πάντα
δαμάζουσαν καὶ λεπτύνουσαν· ἡ δὲ τοῦ προφήτου
ὄρασις ζῶον φοβερὸν καὶ ἐκθαμβὸν καὶ ἰσχυρὸν πε-
ρισσῶς· μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ τὰ τῆς προβόρῃσεως
τέλη· μόνα γοῦν ἡ Ῥωμαίων ἀρχὴ ὁμοῦ δημοκρα-
τίας καὶ τοπαρχίας τε καὶ ἐθναρχίας καθέλε τῶν ἐξ
αἰῶνος μακροῦ καθ' ἕκαστον ἔθνος ὑπὸ οἰκειοῖς ἀρ-
χουσι τυραννουμένων· καὶ μόνη κατὰ πάντων μίαν
μοναρχον ἡγεμονίαν συνεστήσατο, ἐφ' ἧς καὶ Χριστὸς
γεννάται (92).

Π' (93).

Ὁ ὑστατός τε καὶ μέγιστος προφητῶν Ἰωάννης,
κῆρυξ ὁμοῦ καὶ πρόδρομος Χριστοῦ γεγονώς, πρῶτος
ἀπάντων ἀνεφώνει κηρύττων εἰς πάντας καὶ εὐαγγε-
λιζόμενος τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν· οὐ δὲ πρῶτου
ταύτην ἀφέντος τὴν φωνήν, μετανοεῖν τε παρακα-
λεουμένου, λουτρῷ τε προσιέναι, καὶ τὰς ψυχὰς ἀπο-
καθαίρεσθαι τῶν προτέρων ἀμπλακημάτων, φαιδρῶ-
νεσθαι τε παραινούντος, καὶ παρασκευάζεσθαι ἐπὶ
τῆν εἰσοδὸν τῆς βασιλείας, οὐκέτι μὲν ἀμφὶ τὰ Ἱε-
ροσόλυμα, οὐδ' ἐπὶ τὰ ταύτη συντελούμενα Μωϋσέως
νόμιμα συγκροτοῦντος, ἀμφὶ δὲ τὸν Ἰορδάνην· τοτα-
μὸν διὰ νέας καὶ ξενιζούσης ἐπαγγελίας τῆς δι' Ἰδα-
τος καθάρσεως τὸν πάντα λεῶν προκαλουμένου· οἱ
τῶν ἀνέκαθεν προφητῶν τὰς περὶ τούτων προβόρῃ-
σεις διὰ μνήμης φέροντες ἀρχιερεῖς καὶ διδάσκαλοι,
οἱ τοῦ ἔθνους Ἰουδαίων καθηγούμενοι, τὰς ἀκοὰς
ἐπὶ τῷ νέῳ κηρύγματι πληγέντες, αὐτὸν ὑπετόπη-
σαν εἶναι τὸν καὶ πάλαι αὐτοῖς ἤξειν προσδοκώμενον,
κοινὸν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους Σωτῆρα, Ἰσαίου
προφήτου συμβάλλοντες φωνάς, ὃς δὲ ὄνομαστὶ τῆς
ἐρήμου καὶ τοῦ κηρύγματος, καὶ ὃς καὶ τοῦ Ἰορδάνου
ὠδὲ πη ἐμνημόνευσε λέγων· *Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ
ἐρήμῳ, Ἐτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, καὶ τὰ ἐξῆς·
καὶ αὖθις· Εὐφρανθήτε, ἐρημος διψῶσα, ἀγα-
λιάσθη ἐρημος καὶ ἀνθελτω ὡς κρίνον· καὶ
Ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορ-
δάνου· οἷς ἐπισυνῆπτε λέγων· Ἰσχύσατε, χεῖρες
ἀνειμέναι, καὶ γούνατα παραλελυμένα· παρακα-
λέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ· ἰσχύσατε, μὴ
φοβεῖσθε· Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρῖσιν ἀνταποδίδω-
σιν· αὐτὸς ἤξει καὶ σώσει ἡμᾶς· τότε ἀνοιχθή-*

⁹¹ Matth. iii. ⁹² Isa. xl, 3. ⁹³ Isa. xxxv, 1. ⁹⁴ ibid. 3 seq.

(91) Ita etiam in *Chronico* Eusebius distinguit ab *Ægypto* *Alexandriam*; nempe urbe denotans *Ægyptum* inferiorem, ipso autem regionis nomine partem regni superiorem. Revera in hieroglyphicis passim inscriptionibus duplex *Ægypti* pars memoratur, superior et inferior.

(92) De Romanorum universali imperio, sub quo natus est Christus, pulchre Eusebius, etsi aliis verbis, in *Syriaca Theophania* lib. iii, 1, 2. Ibidem ali- quid etiam dicitur de vaticiniis Christum portendentibus; nimis tamen breviter, id est paucis verbis. *Ægre* igitur mihi persuadeo tam pauca dixisse de hoc argumento Eusebium; quo sit ut codicum Vaticanorum fragmentum hoc de prophetia Danielis, quod nominativum ex *Theophania* citatur, mihi

Postremam omnium Cleopatram cepit Augustus, *Ægypto* et *Alexandria* devictis. Ex eo tempore toto orbe cepit dominari quartum imperium; quod statuæ quidem representatio ferreum denominavit, ceu quod omnia domuerit atque contriverit; prophetæ autem visio, animal terribile, mirum ac valdissimum. Porro verba confirmavit prædictionis exitus. Solum igitur Romanum imperium respublicas, præfecturas, et populorum regna destruxit, eorum scilicet qui a multis sæculis in unaquaque natione a propriis principibus regebantur; unamque super omnes monarchiam constituit, sub qua natus est Christus.

XIII.

Postremus ac maximus prophetarum Joannes, præco simul et præcursor Christi, primus omnium palam cunctis prædicabat regnum Dei nuntians ⁹⁴. Qui cum primus hanc vocem emisisset, et ad pœnitentiam hortaretur; atque ad lavacrum accedere, et animas prioribus peccatis mundare, et hila- res purosque esse juberet, atque ad regni initia præparari; neque jam consuetos Hierosolymis Mo- saicos ritus commendaret, sed circa Jordanem flu- vium, nova inauditaque purgationis per aquam promissione universum populum invitet; cum hæc, inquam, fierent, ii qui veterum prophetarum de his rebus prædictiones memoria retinebant pon- tifices atque doctores, Judaicæ gentis duces, novo præconio aures perculti, ipsum suspicabantur esse illum quem venturum jamdiu exspectabant, com- munem humani generis Servatorem; Isaïæ pro- phetæ oracula comparantes, qui deserti nominatim et prædicationis atque Jordanis his verbis memora- rat: *Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini* ⁹⁵, et reliqua; et rursus: *Lætare, desertum sitiens, exsultet desertum, et efflorescat sicut lilium* ⁹⁶; et, *Florebunt et exsultabunt deserta loca Jordanis*; quibus addidit dicens: *Roboramini, manus remissæ et genua dissoluta: consolamini, pusilli mente; confortamini, nolite timere: ecce Deus noster judicium retribuit: ipse venit ad salvandum nos: tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum au- dient: tunc claudus saliet sicut cervus, et expedita erit lingua balborum: quia eruperunt in deserto scatebræ, et vallis in terra sitiens* ⁹⁷.

omnino videtur ad *Theophaniam* reapse pertinere. Porro insigne aliud de vaticinio Danielico fragmen- tum Eusebii alibi a nobis recitabitur, in codice Vaticano repertum, ex ejus deperdito libro xv *Evangelicæ demonstrationis*.

(93) In codice A. f. 53, inscribitur *Εὐσεβίου β' Θεοφανελας* (mendose absurdeque Θεοφάνους, ut et alibi interdum observavimus); in cod. E. f. 154 (itemque in altero hujus apographo), *Εὐσεβίου Θεοφάρ*. Citari igitur hic *Theophaniam* dubitari nequit. Cæterum in Syriaco textu nihil fere hujus- modi reperiebam. Quanquam de Præcursore locu- tum fuisse Eusebium sub initium vitæ publicæ Christi Domini, quæ incipit *Theoph.* Syr. lib. iii, 40, valde est credibile ac vobis necessarium.

οορται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὅτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἀλείται ὡς ἔλαφος ὁ χαλδῆς, καὶ τρυπῆ ἔσται γλῶσσα μοιλάλων· οὕτως ἐρράγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ ἡ φάραγξ ἐν γῆ διεψώση (94).

Hæc in sacris libris, tanquam in columnis, impressa olim apud se habentes Hebrææ gentis duces, postquam ipsis renuntiatum est Joannem in deserto et juxta Jordanem fluvium prædicare; factis prædicationes conferentes, ipsum esse et non alium, a propheta significatum, conjiciebant; missisque legatis rogabant num ipse esset Christus. Is autem negabat; et se non esse communem Servatorem fatebatur: sed enim præsentem jam eo qui exspectabatur, ejusdem se præcursores dicebat: verumtamen se nihil aliud quam vocem Servatoris nuntiam, esse docebat. Idque Evangelii divina exponit Scriptura: Fassus est, inquit, se non esse Christum, sed vocem in deserto clamantem: *Dirigite viam Domini. Ego aqua baptizo, medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis*²⁹. Lucas item similiter narrat, confabulantibus cunctis circa Jordanem de Joanne, num is Christus esset, respondisse Joannem: *Ego quidem vos aqua baptizo, venit autem qui me fortior est; ipse vos baptizabit Spiritu sancto et igne*³⁰. Quid est autem ignis? nempe rei inutilis consumptio, et ardor spiritus. Eodem sensu Joannes quoque (apostolus) aiebat: *Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per ipsum. Non erat ille lumen, sed ut testimonium perhiberet de lumine*³¹. Sed hic quidem ita initium prædicationis faciebat, deducens vocis instar hominum animas ad perfecti verbi susceptionem. Quamobrem Joannem inchoationem esse Evangelii, Marcus demonstrat³². Postquam vero vox siluit munere suo defuncta, et quasi exigua phosphori luce mentes hominum jam clarificaverat, tunc demum unigenitum quod antea exsistebat Dei Verbum, proprios caro factum emisit splendores.

XIV.

Salis symbolo discipulorum suorum virtutem innuit³³. Nam quia salis natura ex aqua et flatu constat, parum quid terreni participans, et corruptibilem corporum fluxam naturam constringere solet, ita ut etiam cadavera prævalente vi conservet; convenienter discipulos suos salis naturæ comparat, quoniam et ipsi ex aqua et Spiritu geniti fuerant, atque omnino Spiritu animali, non autem secundum carnem viventes, salis instar quodammodo erant, corruptibilem terrenorum hominum vitam corrigentes atque obdurantes; et eos qui probitate morum ipsis propinquabant, perficientes dulcique veluti sapore donantes. Propterea

²⁹ Joan. i, 23, 26. ³⁰ Luc. iii, 15. ³¹ Joan. i, 7.

(94) Totum hoc fragmentum unica ferme Græca periodo constat, quam longam circuitionem valde consuetam esse Eusebio observat Montfauconius præf. p. 6. ad ejusdem *Commentarium in psalms*.

A Ταῦτα βίβλοις ἱεραῖς, ὡς περ ἐν στήλαις, τετυπωμένα πάλαι παρ' ἑαυτοῖς ἔχοντες οἱ καθηγεμόνες τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους, ἐπειδὴ Ἰωάννης αὐτοῖς κηρύττειν ἐπὶ τῆς ἐρήμου καὶ ἀμφὶ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν ἠγγέλλετο, τοῖς πράγμασι τὰς προβόσεις συμβάλλοντες, αὐτὸν εἶναι καὶ οὐκ ἄλλον τὸν διὰ τοῦ προφήτου σημαϊνόμενον ὑπετόπησαν· ἠρώτων τε ἀποστειλάντες, εἰ αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός. Ὁ δὲ μὴ εἶναι μὲν ὡμολόγει, ἐπεὶ μὴδ' αὐτὸς τὸ κοινὸν ἀπάντων σωτήριον παρόντος δὲ ἤδη τοῦ προσδοκωμένου, ἑαυτὸν εἶναι πρόδρομον, καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἐρήμου φωνὴν τὴν καταγγελικὴν τοῦ σωτηρίου, αὐτὸς ἑαυτὸν εἶναι ἐδιδασκε· καὶ τοῦτο ἡ θεία τοῦ Εὐαγγελίου περίστασι Γραφῆ· Ὁμολόγησε γάρ, φησὶν, ὅτι *οὐκ εἰμι ἐγὼ ὁ Χριστός, ἀλλ' ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, εὐθύνετε τὴν ὁδὸν Κυρίου· ἐγὼ βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι, μέσος δὲ ὑμῶν εἰστήκει, ὃν ὑμεῖς οὐκ ὀίδατε. Καὶ Λουκᾶς δὲ τὰ ὅμοια ἱστορεῖ, ὅτι Πάντων διαλογιζομένων περὶ Ἰωάννου, μὴ ποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός, ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης· Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς, ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ. Τί δὲ τὸ πῦρ; ἡ τοῦ κούφου δαπάνη, καὶ ἡ ζῆσις τοῦ πνεύματος. Τῆς αὐτῆς ἔχεται διανοίας καὶ ὁ Ἰωάννης λέγων· Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ· οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός. Ἄλλ' οὗτος μὲν ὡδὲ πη προκατήρχετο τοῦ κηρύγματος, ὁδοποιῶν οἷα φωνὴ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς εἰς ὑποδοχὴν τοῦ τελείου λόγου· ἔθεν εἰκότως ἀπαρχὴν τοῦ Εὐαγγελίου αὐτὸν εἶναι ὁ Μάρκος εἰδίδασκεν· ἐπειδὴ ἐξ ἐσιώπων μὲν ἡ φωνὴ τὰ οικεῖα πληρώσασα μέρη, σμικρῶν τε οἷα φωσφόρων φωτὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων καταγάσασα διανοίας, αὐτῆς δὲ ἵνα λοιπὸν ὁ μονογενὴς καὶ προὖν τοῦ Θεοῦ Λόγος διὰ σαρκὸς τὰς οικείας ἐξέπεμπε μαρμαρυγὰς.*

LV (95).

Διὰ τοῦ τῶν ἄλων συμβόλου τὴν δύναμιν αἰνίττεται τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἐπεὶ γὰρ οἱ ἄλλοι τὴν μὲν οὐσίαν ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος συνεστήχασιν, σμικρόν τι τοῦ γεώδους μετέχοντες, τῆς δὲ τῶν φθαρτῶν σωμάτων βευστῆς φύσεως πικνωτικῶν τυγχάνουσιν, ὡς καὶ τὰ νεκρὰ διακρατεῖν σώματα κρείττονι δυνάμει· εἰκότως τοὺς αὐτῶν μαθητευομένους τῇ τῶν ἄλων παραβάλλει φύσει, ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος εἰσι γεγεννημένοι ὅλοι τε Πνεύματι ζῶντες, καὶ οὐ κατὰ σάρκα βιοῦντες, ἄλλοι δὲ ὡς περ ὑπῆρχον, τὸν φθαρτικὸν βίον τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐπιστρέφοντες καὶ πικνωῦντες, τῶν τε κατὰ ἀρετὴν βίῳ τοὺς αὐτοῖς πλησιάζοντας ἀρτύοντες καὶ

³² Marc. i, 4. ³³ Matth. v, 15.

(95) In codice A. f. 205. b. perspicuus titulus *Εὐσεβίου βιβλῶ τετάρτῳ Θεοφανείας*. Solus enim ordinalis numerus in compendio est.

κροθύνοντες. Ταύτη τοι καὶ Μωϋσῆς ἐνομοθέτει διὰ Α et Moyses lege sanciebat ut quasi symbolum sal
 συμβόλων τοὺς ἄλας προσφέρειν τῷ Θεῷ, ὡδὲ πη λέ-
 γων· Καὶ πῦρ δῶρον θυσίας ὑμῶν ἀλλ' ἀλισθή-
 σεται· ἀλλ' ὅμως δι' αἰσθητῶν σωμάτων ταῦτ' ἐπιτε-
 λειν ἐνομοθέτει. Ὁ δὲ τῶν καινῶν αὐθέντης νόμων
 τοὺς ἄλας ἡμῖν τοὺς θεοφιλεῖς διαρρήδην ἐδείκνυ,
 τούτους εἶναι παριστάς τοὺς φύλακας τῶν αὐτοῦ παρ-
 αγγελμάτων· οἷς καὶ εἰς πρόσωπον ἔλεγεν· Ὑμεῖς
 ἔστε τὸ ἄλας τῆς γῆς.

ΙΕ' (96).

Φησὶ γάρ· Πᾶς, ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἔμοι, ὁμο-
 λογηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων. Ὡς γάρ ἐπὶ
 ἡγεμόνων καὶ βασιλέων, ὁ τῆς ἐμῆς βασιλείας γνή-
 σιος στρατιώτης πεπαθήσασμένως τὴν εἰς ἐμὲ ποιή-
 σεται ὁμολογίαν, οὕτω καὶ γὰρ τὸν τοιοῦτον ἀμειδύ-
 μενος κατὰ τὸν τῆς ἐμῆς βασιλείας καιρὸν, μάρτυς Β
 αὐτῷ παραστήσομαι τῆς εὐσεβοῦς ὁμολογίας, τὰς
 ἐνστάσεις, καὶ τὴν παρρησίαν, καὶ τὴν ὑπομονήν,
 καὶ τὸ τέλειον τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, τοὺς τε λοιποὺς
 ἄθλους τῆς φιλοθέου στρατείας αὐτοῦ καταριθμούμε-
 νος, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορίαν ποιησόμενος
 ἐπὶ τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐνοῦρανοῦ· ταύτην ἀμοιβὴν
 ἐντεῦθεν ἤδη παρέξειν ἐπαγγέλλομαι τοῖς ἐμοῖς ὁμο-
 λογηταῖς καὶ μάρτυσι τοῖς ἐπὶ πάντων ἀνθρώπων
 πεπαθήσασμένως τὴν ἐμὴν ἀνακηρύξασαι βασι-
 λείαν. Καὶ τί δ' ἂν γένοιτο μακαριώτερον τῆς τοιαύ-
 τῆς ἐπαγγελίας; Τί δ' ἂν κρεῖττον καὶ ἐνδοξότερον
 τοῦ πρὸ τοῦ Θεοῦ βήματος αὐτὸν τὸν μονογενῆ τοῦ
 Θεοῦ Λόγον ἀναδέξασθαι τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ὁμολογίαν;
 ἔργω τε τῆς μαρτυρίας τὴν ἀμοιβὴν ἐνδείξασθαι, ἐν C
 αὐτῇ ψυχῇ τοῦ μαρτυρουμένου γενόμενον, καὶ ὡς-
 περ ἐν ἀγίῳ ναῷ ἐν αὐτῷ κατοικήσοντα; Τοῦτο δ'
 οὐν ἐπήγγελται, οὐ παρέργως εἰπὼν· Ὁμολογήσω
 καὶ γὰρ ἐξω σου τυγχάνων τοῦ μαρ-
 τυρουμένου, ἀλλ' ἐν αὐτῷ κατοικῶ, καὶ τῆς θεότητος
 αὐτὸν πληρῶν τῆς ἐμῆς, δι' αὐτῆς τῆς ἐνεργείας τὴν
 ἐν αὐτῷ ποιήσομαι ὁμολογίαν.

Πλὴν ἐπιβρώσας αὐτοὺς ἐλπίσιν ἀγαθαῖς διὰ τῆς
 τσαύτης ἐπαγγελίας, ἐπιστρέφει πάλιν τοὺς αὐτοὺς
 δι' ἀπειλῆς φοβερωτέρας ἐπιλέγων, ὅτι, Τὸν ἀρνη-
 σάμενον ἀπαρνήσομαι. Ἀναγκαῖος δὲ καὶ ταύτην
 αὐτοῖς ἐπαντελεῖναι τὴν ἀπειλήν, ὡς ἂν μὴ καταφρο-
 νήσαιεν τῆς εἰς αὐτὸν ὁμολογίας, ἔμπαλιν δὲ ὥπως
 φρίττοιεν τὴν ἀρνήσιν τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας, διὰ τὴν
 ἐπακολουθοῦσαν αὐτῇ τιμωρίαν, ἧτις ἦν τὸ πρὸς τοῦ D
 Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἀρνηθῆναι. Ὁμοῖον δ' ἂν εἴη τὸ ἀρνη-
 θῆναι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τῷ ἀρνηθῆναι ὑπὸ τῆς τοῦ
 Θεοῦ σοφίας, καὶ τῷ ἐκπεσεῖν τῆς ζωῆς, καὶ τῷ στε-
 ρηθῆναι τοῦ φωτός, καὶ τῷ πάντων τῶν ἀγαθῶν ἀπο-
 βληθῆναι. Τὸ δὲ καὶ ταῦτα πάντα παθεῖν ἐνώπιον
 τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἐπὶ τῶν ἀγγέ-
 λων μονοουχὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θεοῖς βήμασι κατακριθέντας καὶ ἀποβλήτους γενομένους τῆς αὐτοῦ
 βασιλείας, ποίας οὐκ ἂν γένοιτο χεῖρον ἐσχάτης τιμωρίας;

¹¹ Lev. II, 13. ¹² Matth. V, 13. ¹³ Matth. X, 32, 33.

(96) Cod. A. f. 166, b. Cod. L. f. 94 In utro-
 que codice præponitur fragmento titulii Eusebii

et Moyses lege sanciebat ut quasi symbolum sal
 Deo offerretur, sic dicens: *Et omne munus sacri-*
ficii vestri sale condietur. Et ille quidem sensibili-
 bus corporibus hæc fieri mandabat. At novarum
 auctor legum sale nobis homines Deo caros per-
 spicue denotat ¹¹, hos mandatorum suorum obser-
 vatores esse affirmans. Quibus etiam aiebat: *Vos*
estis sal terræ ¹².

XV.

Ait enim: *Quicumque confessus fuerit de me,*
confessio de eo fiet coram angelis ¹³. Sicut enim
 apud duces regesque fit, ille qui mei regni fide-
 lis miles confidenter de me confessionem fecerit,
 hunc ego vicissim remunerans, regni mei tempore,
 testis ei adero religiosæ confessionis; pugnas per-
 actas, animi alacritatem, patientiam, perfectam B
 erga Deum charitatem, et reliqua Deo devotæ ejus
 militiæ certamina computans, eique patrocinans
 apud Patrem meum qui in cælis est. Hanc re-
 tributionem jam nunc spondeo me daturum con-
 fessoribus testibusque meis, qui coram cunctis
 hominibus confidenter meum prædicaverint re-
 gnum. Quid porro beatius hac promissione fieri
 potest? Quid inelius vel gloriosius, quam ante di-
 vinum tribunal unigenitum ipsum Dei Verbum fa-
 ciendam suscipere de nobis confessionem? atque
 adeo opere præmium nostri de eo testimonii ex-
 hibere, dum in ipsa testis sui anima versatur, ac
 veluti in sancto templo in eadem habitat? Atqui
 hoc promisit, haud casu dicens: *Confitebor et*
ego eum. Non enim alicubi, extra eum de quo
 confiteor, sum, sed in ipso habito, atque eum
 deitate mea complens, per ipsam efficaciam, qua in
 illo operor, confessionem de eo peragam.

Postquam illos priore effato in egregiam spem
 erexerat, rursus attentos facit eos, terribiliori-
 bus minis admonens fore ut ipse negantem se ne-
 get. Necessario autem has quoque ipsis minas
 intendit, ne forte aliquando negligant ipsum confi-
 teri, vicissimque ut negare eum perhorrescant
 propter consecuturam ejus rei pœnam, nempe quia
 a Filio Dei negabuntur. Perinde vero est negari a
 Patre, atque a Dei sapientia negari, et vita exci-
 dere, luceque privari, et omni bono depelli. Porro
 hæc omnia coram Patre cœlesti perpeti, et spe-
 ctantibus angelis propemodum ante divinum ipsum
 tribunal condemnari, et illius regno expelli, quidni
 quovis summo supplicio pejus sit?

β. Θεοφανεῖας, cum compendiis in secundo voca-
 bulo, ut in præcedentibus dixi.

XVI.

A

167 (97).

Dum ait Dominus ⁹⁷, se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cujusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socribus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad cœlestia desideria inflammentur, neque diutius cum improbis societatem habere patientur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito confietur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugis, socribus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua discernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immisurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinisque dividat, sed Deo conjungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis conflatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ justitia Dei et pietate gloriatur.

προϋξέει μαθηταῖς, τὴν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαληνὸν καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον. (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστίν, ἣ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

⁹⁷ Matth. x, 54.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρῳ* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανελας*. Atqui illud *δευτέρῳ* mendum existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, *quarto*, praveque explicaverit *δευτέρῳ*. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quanquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th. Syr.* iv, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 34, edit. Cramerii, p. 84. *Εὐσεβίου Καισαρείας*. Τὴν τμητικὴν (*μάχαιραν*) εἰς τὴν διαίρειν τοὺς ἀξίους τοῦ

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμῶν*, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μὴδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσων ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ δὴ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὡσπερ ἄλλοτριαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δικην λαμπρόντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεξομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὁσον οὕτω μέλλειν *μαχαίρας* δίκην ὀξυτάτης διαίρειν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλους προσήκοντας, ὡστ' ἀφορίζειν τοὺς γόνους, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νόμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς *μαχαίρας* τοῦ τε θείου καὶ σωτηρίου πυρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων

B ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἶων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὡστ' ἐνθὺνδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναρριπίζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατράσι σφόδρῳσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νόμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργούντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτῳ τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τούτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξίους τῆς αὐτοῦ χάριτος τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαβὼν ἐνθέψ προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητὰς, μαρτυρούμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἢ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιπλαθῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἐνούσα τοὺς ἀξίους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὄσση διαφοράν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίου τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σάφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἐχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἐκάστης συγγενείας (2). —

Τὴν πρὸς Θεὸν γνώσιν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ (4) Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ Κύριος, οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιοῦτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph. Syr.* iv, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussum pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. iv, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: *Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανελας, Eusebii ex libro quarto Theophania*.

τέρα σου και την μητέρα σου, νόμω, βεβαιῶν δὲ κάκεινον και ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος και ἐντελεστερας ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾶν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ και μητέρα τιμᾶν παντὶ τῷ νόμιμον κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἐτέρου πατρὸς τοῦ και τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτούς τε ὑποστησαμένου, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὰ προκειμένα διαταττόμενος, οὐ χρῆναί φησι, ὑπερβάλλειν τῇ φιλῇ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότας τοῦ τῆν λογικὴν ὑποστησαμένου Λόγου· ἀλλὰ κάκεινοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾶν τε και φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας· ὡς μὴ κατοκνεῖν δι' αὐτὸν και γονέων ἀσεβῶν διστασθαι, και ἀθῶον ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, υἱούς τε και θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, και τῇ τοῦ Λόγου τμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἀπάντων τὰ φυσικὰ διακρίπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδῶν ποτε γένοιτο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεὶ διαθέσει. Διδ' ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ εἶφη· Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἀξίος· χωρὰν μὲν γὰρ διὰ τούτων και τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελίμπα- νεν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχῶρει τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὴν πᾶτέρα αἰδῶ, ἢ τῆς τεκούσης ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξόμνυσθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κάκει- νος, ὡς και τοῦ τῆς φύσεως νόμου και τοῦ θεοῦ λόγου τοῦτο διαγορεύοντος· μέχρι δὲ τούτου φιλεῖν, μέχρις ὅτε μηδὲν καταβλάπτει ἡ περὶ αὐτούς διαθέσις τῆν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδῶν ποτε οὗτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελυόμενος και νομοθετῶν· δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾶν, μηδὲ προτιμᾶν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωμάτων συγγενείας. Τότε δὲ και ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἢ τμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακρίπτουσα, διέλοι ἀν δικαίως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4) γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱούς. Ὡσαύτως τιμητέον και ἀγαπητέον υἱούς και θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὡσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρνους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, Οὐ δύναται μου εἶναι μαθητῆς· κατὰ δὲ Ματθαίον, Οὐκ ἔστι μου ἀξίος· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ και ἡ σοφία και τὸ φῶς και μου ἀξίος, ὅμοιον ἂν εἴη τῷ, Οὐκ ἂν γένοιτο Ἰζωῆς.

Ἐπιτελιῶν δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, και τῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν ῥώμην ἀναξωπυρῶν, ἐπιλέγει· Καὶ ὅς οὐ βαστάζει τὴν σταυρὸν αὐτοῦ και ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναται μου εἶναι μαθητῆς· οὐ γὰρ πατέρων, φησὶν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μῶνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ και τοῦ σώματος αὐτοῦ, και αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

A *patrem tuum et matrem tuam* ³⁹; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jube- mur ³⁹. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit gignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum: sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximum ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, filiosque et filias aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præcidere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediunt. Diserte itaque apud Matthæum dixit: *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus* ⁴⁰. Quippe his verbis, locum relinquit amori quoque erga genere proximos; sed tamen haud magis quam se honorari concedit: neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento sunt religionis legibus, anteponendus est animarum Pater: erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et hæc leges statuens: debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiaque naturæ lege; non ita tamen, ut horum causa Christus constiteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicem pronuntiat, dum ait secundum Lucam: *Non potest meus esse discipulus* ⁴¹; secundum vero Matthæum: *Non est me dignus* ⁴². Siquidem qui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, quod est vita, sapientia, lux, et omnium bonorum cumulus. Ergo dictio: *Non est me dignus*, idem valet quod, *Non erit vita neque alio quolibet bono dignus*. τῇ πάντων ἀγαθῶν πληρωμα· τὸ γούν, *Οὐκ ἔστι ἀξίος, οὐδ' ἄλλου τινοῦ ἀγαθοῦ*.

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere: *Ei qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus* ⁴³. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filibusque antepondere debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc anima

³⁹ Exod. xx, 12. ³⁹ Matth. xxii, 37. ⁴⁰ Matth. x, 37. ⁴¹ Luc. xiv, 26. ⁴² Matth. x, 37. ⁴³ *ibid.* 38.

(4) Vel delendum μὴ, vel legendum εὐσεβῶν, nisi malis legere μὴν. Edit.

includitur, crucifigere oportet, et veluti mortuum efficere, clavis configentes illius cupiditates et mortificantes, adeo ut non videatur viventem circumferre carnem, sed extinctam, et divinis præceptis transixam. Atque ita anima, quæ alia constat substantia incorporea et intellectuali, victorialis tropæum adversus hostes erigens, corpus cœni crucem circumferre videatur, et mortuum veluti instrumentum gestans subsequatur rationem (seu Verbum) præclari instar militis qui victoriæ de hostibus manibus gerat. Nisi enim hoc modo sequatur me, inquit, discipulus corpus suum et carnem mortificans, et quasi exanimem quamdam crucem sibi imponens, minime sit neque esse possit me dignus. Culmen itaque philosophici moris his verbis repræsentat, discipulos suos tanquam viros militares ad fastigium virtutis conscendere invitans.

Quoniam non solum plus quam patrem ac matrem et liberos, verum etiam plus quam proprium corpus, amicitiam ipsius æstinandam esse docuerat; uno adhuc reliquo, magis etiam quam corpus necessario, id est anima; sermonem intendens, de hac quoque ita locutus est: *Qui non oderit etiam animam suam, non potest meus esse discipulus. Secundum vero Matthæum: Qui invenerit animam suam, perdet eam: et qui eam perdidit propter me, inveniet eam*⁴⁴. Non enim mihi, inquit, de exterioribus sermo est, neque de parentibus et liberis, sed ne de ipso quidem corpore et carne hac facile corruptibili, quæ parum curare jubeo, dum contra præ omnibus in pretio habere sermones meos adhortor. Sed quamvis anima pretiosior omnibus sit, ita ut nihil melius quispiam habeat, huic ipsi creator ejus anteposendus est; ita ut si tempus forte exigat huic quoque non parcere, eamque exitio (ut hypothetice loquar) pro Dei cultu tradere, id quoque sine dubitatione agendum sit. Etenim soli Deo, perditam (dico per hypothesein) ipsius causa animam recuperare et invenire possibile est. Nam qui eam nusquam existentem primo formavit, et ex non exstante subsistere fecit, haud impos erit eam ex hominum consortio pulsam, et de hac mortalitate abactam, rursus ad luminis auras revocare. Nam quod perditum fuit, haud sane in nihilum dissolvitur, sed subsistit, est, ac permanet; tantum se subtrahit latetque destructores suos, non tamen magnum oculum fugit. Quæm obrem nihil reapse apud Deum perit. Quod si quis Deo non credens, neque posse ab eo animam quæ periisse putetur, revocari ac vivificari judicans, confessionem de Deo factam abnegaverit, ac propterea impendentem ab hominibus necem fugerit, seque securam inter homines vitam adeptum putaverit, atque ita animam suam se invenisse speret, quippe qui hominum insidias impendentemque religionis causa necem vitaverit; hic, inquam, sciat vera potius

⁴⁴ Matth. x, 39.

(5) Cod. A. f. 204, b.

γαῶν σῶμα, ὃ περιέχεται νῦν ἡ ψυχή, ἀνασταυρωσάσαι προσήκει, καὶ ὡσπερ νεκρὸν ἀπεργάσασθαι, καθηλώσαντας αὐτοῦ τὰ πάθη καὶ ἀπονεκρώσαντας, ὡς μηκέτι δοκεῖν ζῶσαν περιφέρειν σάρκα, ἀλλὰ νεκρωμένην, καὶ τοῖς θείοις παραγγέλμασι πεπερονημένην ὥστε τὴν ψυχὴν, ἐτέρας οὖσαν οὐσίας τῆς ἀσωμάτου καὶ νοεράς, τρόπαιον νικητήριον κατ' ἐχθρῶν ἐγείρουσαν, τὸ σῶμα σταυρὸν δοκεῖν περιφέρειν, καὶ νεκρὸν ὡσπερ ἕργαον ἀθληφοροῦσαν ἔπεσθαι τῷ λόγῳ δίκην γενναίου στρατιώτου τὰ βραβεῖα τῆς νίκης κατ' ἐχθρῶν ἐπικομιζομένου. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτον τὸν τρόπον ἀκολουθήσει μοι, φησὶν, ὁ ἐμοὶ μαθητευόμενος, τὸ ἑαυτοῦ σῶμα καὶ τὴν σάρκα νεκρώσας, καὶ οἶόν τινα σταυρὸν ἄψυχον περιθέμενος, οὐκ ἂν γένοιτό μου ἄξιος, οὐδὲ δύναίτο εἶναι μαθητής. Ἀκρότητα δὲ καὶ διὰ τούτων φιλοσόφου τρόπου παρίστη, τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς οἷα στρατιωτικούς ἀνδρας ἐπ' ἄκρον ἀρετῆς σπαύδειν προκαλοῦμενος.

(5) Ἄλλ' ἐπειδὴ πατὴρ καὶ μητὴρ καὶ τέκνον οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ προτιμᾶν τὴν αὐτοῦ φιλίαν ἐδίδαξεν, ἐνὸς δὲ λοιπὸν ἐτι λείποντος τοῦ καὶ τῶν σωμάτων ἀναγκαιοτέρου, τοῦτο δὴ ἦν ἡ ψυχή· ἐπιτείνων τὸν λόγον, καὶ περὶ ταύτης τοιαύτας προὔφερετο φωνάς, ὅτι Ὁ μὴ μισῶν καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν οὐ δύναται μὲν εἶναι μαθητής· κατὰ δὲ τὸν Ματθαῖον, Ὁ εὐρῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας αὐτήν ἔρεκεν ἐμοῦ, εὐρήσει αὐτήν. Οὐ γὰρ περὶ τῶν ἐκτός μοι, φησὶν ὁ λόγος, οὐδὲ περὶ γονέων καὶ τέκνων, ἀλλ' οὐδὲ περὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος καὶ τῆς εὐφθάρτου ταύτης σαρκός, ὧν δὴ ἔλαττον φροντίζειν παρακελεύομαι, καὶ πρὸ πάντων τιμᾶν τοὺς ἐμούς λόγους παραινῶ· ἀλλ' ὅπερ ἐστὶ πάντων τιμιώτερον ἡ ψυχή, ἥς οὐκ ἂν γένοιτό τι κρείττον ἐκάστω, καὶ ταύτης αὐτῆς θεοὶ ἂν τὸν ποιητὴν αὐτῆς προτιμᾶν· ὡς, εἰ καιρὸς ποτε καλέσειεν, ἀφειδῆσαι καὶ ταύτης, ἀπωλεῖα τε αὐτήν, ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου εἰπεῖν, ὑπὲρ εὐσεβείας Θεοῦ παραδοῦναι, καὶ τοῦτο χρὴ προθύμως ὑπομένειν· ὅτι μόνον Θεῷ καὶ τῆν, ὡς ἐν ὑποθέσει, ἀπολωλυτῶν δι' αὐτὸν ψυχὴν ἀνακαλέσασθαι καὶ ἀνευρεῖν δυνατόν. Ὁ γὰρ μηδαμῶς μηδαμῶς οὖσαν αὐτήν πρότερον ὑποστησάμενος, καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν, οὐκ ἂν εἴη ἀδύνατος ἀπολλυμένην αὐτήν ἐξ ἀνθρώπων, καὶ ἐκ τοῦ θνητοῦ βίου ἀφανισθεῖσαν, αὐθὶς εἰς φῶς παραγαγεῖν. Τὸ γὰρ ἀπολωλὸς οὐκ εἰς ἀνυπαρξίαν κενώρηκεν, ἀλλ' ὑπάρχει μὲν καὶ ἐστὶ καὶ μένει· κέχρυπται δὲ καὶ λαμβάνει τοὺς ἀπολωλεκότας, ἀλλ' οὐδὲ τὸν μέγαν διαδιδράσκει ὀφθαλμῶν· διὸ οὐδὲν ἂν ἀπόλοιτο παρ' αὐτῷ. Εἰ δέ τις, ἀπιστήσας Θεῷ, καὶ μὴ δύνασθαι αὐτὸν τὴν ἀπολωλέναι νομισθεῖσαν ψυχὴν αὐθὶς ἐπαναγαγεῖν καὶ ζωοποιεῖν ἠγγασάμενος, ἔξαρνος γένοιτο τῆς περὶ τὸν Θεὸν ὁμολογίας, εἶτα διαφύγοι μὲν τὸν ἐξ ἀνθρώπων ἐπληρωμένον ὄνατον, ἐν ἀσφαλείᾳ δὲ ἦδη καὶ ἐν ἀμερίμῳ τῆς ἀνθρώπων ζωῆς ἠγόητο ἑαυτὸν γεγενῆναι, ὡς δοκεῖν εὐρηκέναι ἑαυτοῦ τὴν ψυχὴν, ἅτε δὴ ἐκφεύγων τὰς ἐξ ἀνθρώπων ἐπιβουλὰς, καὶ τὸν ἡπει-

λημένον ἔνεκεν τοῦ τῆς θεοσεβείας λόγου θάνατον ἴστω ὁ τοιοῦτος τῆς ἀληθοῦς ζωῆς ἑαυτὸν στερήσας, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, ἣν εὐρηκέναι νενόμικεν, ἀληθεὶ λόγῳ παραδοῦς ἀπωλείῃ. Πάσης γὰρ ἐσχάτης ἀπωλείας γένοιτ' ἂν χεῖρον τὸ ἐκπεσεῖν Θεοῦ, καὶ ἀρηνηθῆναι ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Τί δὲ καὶ πλεόν ἐπορίσατο, ἑαυτὸν ἀπατήσας, καὶ εὐρηκέναι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὑπολαβὼν, ὅτε, φεύγων τὸν θάνατον, τὸν Θεὸν ἠρνεῖτο; Σμικροῦ γὰρ ὄντος καὶ ἐπικαίρου βίου, μετ' οὐ πολὺ τῆς θνητῆς καὶ ὀλιγοχρονίου ζωῆς στερηθεῖς, καὶ τῷ θανάτῳ ὄν φεύγων τὸν Θεὸν ἠρνεῖτο ὑποδληθεῖς, τῇ μετὰ τὸν θάνατον αἰωνία κολάσει παραδοθήσεται, ἀπολέσας ἀληθῶς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, ἣν εὐρηκέναι ὑπειλήφει· ὡς ἀνάπαλιν ὁ διὰ τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα ἑαυτὸν ἀπογνοῦς, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν ἀπαρνηθεῖς, ὅσον τε ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ προθέσει τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπολωλεκώς, πάντα τε ταῦτα εὐθαρσῶς πομείνας διὰ τὴν εἰς τὸν Θεὸν πίστιν, θαρβείτω ὡς μηδεὸς ἀπολωλότος αὐτῷ· οὐ γὰρ ἀπόλωλεν ὁ τοιοῦτος, ἀλλ' εὔρε τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν. Εἰ γοῦν ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου θνητῆ οὔσα ἐτύγχανε, καὶ ὅσα τε ἀληθῶς εἰς τὸ μὴ ὄν χωρεῖν, καὶ εἰ ἀπόλλυτο ὑπὸ ἀνθρώπων ἀναιρουμένα, ὅμως οὐκ εἰς ἀνέλπιστον χρῆ τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶνα διακαρτερεῖν· ἐπειδὴ τῷ Θεῷ καὶ ἂ ἀπολωλότα καὶ τὰ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντα παραγεῖν ἐξ οὐκ ὄντων καὶ ζωοποιεῖν δυνατόν. Διὸ καὶ τὸν νομισθέντα μηκέτι εἶναι, ἀλλὰ δι' αὐτὸν ἐξ ἀνθρώπων ἀπολωλότα, οὐκ ἂν αὐτῷ γένοιτο ἀδύνατον αὐθις ὑπὸ τῷ δι' αὐτὸν αὐτὴν ἀπολωλεκτός παρασχεῖν.

IZ' (6).

Οὐδέεις μέντοι πώποτε προφητῶν τὸ κήρυγμα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας γυμνωῖς εἰς πάντας εὐηγγέλιστο· ἀλλ' ἤδεσαν μὲν αὐτὸ προφηταὶ πάντες, οὐ μὴν καὶ τῷ Ἰουδαίῳ λαῷ παρεδίδοσαν, διὰ τὸ νηπιάζειν τὰς φρένας, καὶ ἐξασθενεῖν πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ κηρύγματος· πρῶτον δὲ Ἰωάννου τηλαυγῶς κηρύξαντος ἠγγικέναι τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ἀφῆσιν τε ἀμαρτιῶν διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καταγγελλαντος ἀνθρώποις, οἱ τῷ κηρύγματι ἑαυτοὺς ἐπιδόντες περιάρπαστον αὐτὴν ἐσχάσαν, ἐξ ἐκεῖνων τῶν ἡμερῶν κρηάμενοι, ἐξ ὧν ὁ Ἰωάννης τὸν περὶ αὐτῆς καθήγγειλε λόγον. Τὰ μὲν γὰρ Μωϋσεῶς νόμιμα καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν λατρείαν καιρὸν φησιν ἐσχικέναι οἰκεῖον· τοῦτον δὲ περιγράφει μέχρι τῆς Ἰωάννου παρουσίας· καὶ τοὺς προφήτας δὲ μέχρις Ἰωάννου Ἰουδαίους πεποιθῆσθαι τὰς παραγγελίας πρὸς τὸ φυλάττειν τὰ Μωϋσεῶς νόμιμα· πρῶτον δὲ Ἰωάννου ἀρχηγὸν γεγονέναι τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἕτε πρόδρομον αὐτοῦ γενόμενον. Αὐτοῦ τε πρώτου καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἅπασιν ἀνθρώποις εὐηγγελισμένου, τοὺς ἀξιολογῶντας εἰς αὐτὴν βιάζεσθαι νοήσομεν, ἐπιστήσαντες, ὡς μέγας ἀγὼν τυγχάνει τοῖς ἐπὶ γῆς ἀνθρώποις πρὸς τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀνοδόν. Τὸ γὰρ ἀνθρώπου ὄντας καὶ σάρκα θνητὴν περιβεβλημένους, τῶν φυσικῶν ὀρέξεων κρείττους γίνεσθαι, ἡδονῆς τε κρατεῖν καὶ πάσης αἰσχροῦς ἐπιθυμίας, καὶ τὸ ἐντεῦθεν ἤδη ἀπομιμῆσθαι τὸν

(6) Hinc quoque fragmento in codice A. f. 218. superscribitur titulus *Εὐσεβίου βιβλίου τετάρτου*

A vita se ipsum privasse, suamque animam, quam sibi invenisse videbatur, perditioni tradidisse. Quovis enim summo exitio deterius est Dei gratiam amittere et a Filio Dei negari. Quid vero quispiam proficit, dum se decipit, et animam suam invenire arbitrat, cum mortem vitans, Deum negat? Nam cum sit arctum et temporale hoc ævum, quanto citius mortali brevique vita orbatus, æterno post mortem supplicio tradetur, perdita enim vero propria anima, quam se invenisse putabat. Sicuti versa vice qui ob spem in Deum semetipsum negligit, suamque vitam abnegat, et quantum attinet ad suum propositum, animam propriam perdit, cuncta hæc alacriter propter fidem erga Deum tolerans; hic inquam erecta fiducia sit, quasi nihil perdidit. Non enim ipse amisit, sed invenit animam suam. Si ergo per hypothesein mortalitatis esset anima, ac vere in nihilum posset dissolvi, et si periret ab hominibus extincta, nihilominus haud sine spe foret pro religione depugnandum; quia Deo et perdita et nusquam exstantia, ad existendum atque ad vitam perducere non est arduum. Quapropter ea etiam quæ exsistere non creduntur, sed ejus causa ex hominibus excesserunt, non erit ei impossibile rursus instaurare, et perditæ animæ inventionem ei, qui ipsius causa amisisset, concedere.

ἀπολωλότα, οὐκ ἂν αὐτῷ γένοιτο ἀδύνατον αὐθις ὑπὸ τῷ δι' αὐτὸν αὐτὴν ἀπολωλεκτός παρασχεῖν.

C

XVII.

Nemo unquam ex prophetis præconium regni cælorum aperte coram populo fecit: sed sciebat quidem id prophetæ omnes, neque tamen Judæorum populo prodebat, propter mentis illorum infantiam, et susinendæ præconii magnitudinis infirmitatem. Cum autem primus Joannes clare prædicavit appropinquare regnum cælorum, et peccatorum remissionem per regenerationis lavacrum hominibus nuntiavit, ii qui prædicationi assensum suum præbuerunt, regnum illud ceu ex rapto sibi habuerunt, ex eo tempore incipientes, quo Joannes de ipso sermonem intulit. Nam Moysis legalia et Judaicum cultum proprium tempus habuisse ait; quod Joannis præsentia finitur; prophetas quoque usque ad Joannem Judæis auctores fuisse ut Moysis legalia servarent. Sed primum Joannem initium Novi Testamenti fecisse, utpote ipsius præcursorem. Ipso autem primo, ætate illa, regnum cælorum cunctis hominibus nuntiante, dignos illo homines in ipsum vi irrumperere putabimus, si consideremus quam gravis sit conatus hominibus terræ incolis iter ad cælum tendere. Namque homines natos, et mortali carne circumdatos, naturalibus appetitibus fleri superiores, et voluptatem omnemque turpem cupiditatem cohibere, vitamque angelicam velle in terris imitari; ita ut æque ac Paulus dicere possint: *Nostra autem conversatio in*

Θεοφανελας, cum siglis supra secundum vocabulum.

cælis est ⁴⁵; quidni hoc violentum sit, ac propemodum præter naturam supraque vires esse videatur? Quis vero religionis nostræ ascetas carnens carnem suam propemodum emortuam efficere, ut dicant: *Cum Christo crucifixus sum, vivo autem jam non ego*; quis, inquam, non fatebitur, vere hos vim facere regno cælorum? Quod si quis præterea observet mirabilem sanctorum martyrum constantiam, quis rursus non dicat vim inferri ab his regno cælorum, prout Servator jam prædixit?

XVIII.

Congrue admodum non multitudini tantum turbisque tunc astantibus primam parabolam intulit Christus ⁴⁶, verum etiam iis qui postea ad ejus audiendos sermones conventuri erant; rei gerendæ differentias divina provisione declarans, causasque prædicens ob quas nonnulli divina gratia excident. Initium parabolæ seminator est, et hujus exitus ad eos qui extra erant, tum seminis projectio, et hoc haud pari modo recipientes regiones. Jam hæc esse regni mysteria ipsemet testatus est. Nam et seminator de supernis exiverat, et illuc redibat; nempe ut ipse docebat, dicens: *Ego ex Patre processi, et venio* ⁴⁷. Sed et de propriis sui regni conclavibus exiverat ad illos qui exteri ei facti erant, postquam expulit Deus Adamum, et collocavit eum juxta paradysum deliciarum. Ille autem exsul propter inobedientiam factus, et extra paradysum ejectus, interioris agriculturæ semina pessumdedit, instar illius contumacis adversus patrem filii, qui acceptam substantiam in aliena regione dissipavit. Christus vero benignitate optimi Patris exivit, seminator factus, venitque ad nos externos haud aliam ob causam, nisi ut in nobis seminaret cæleste semen. Solus autem ipse exivit ad seminandum; quandoquidem et is solus erat omnium seminator. Multi quippe de cælestibus venerunt stationibus, atque ad homines se contulerunt, sed non seminandi causa: non enim seminatores erant, sed administratorii spiritus in ministerium missi. Moyses autem, et post eum prophetæ haud mysteria regni cælorum hominibus disseruerunt, sed parvulos adhuc erudierunt, insipientes a malitiæ errore averterunt, et idololatræ illorum morbo medicinam facere studuerunt, eorumdem animas, velut novalla quædam, semine vegetantes. Solus autem universalis sator, Dei Verbum, beni-

⁴⁵ Phil. III, 20. ⁴⁶ Matth. XIII, 3. ⁴⁷ Joan. VIII, 42.

(7) Videsis partim his similia in Syriaca *Theophania* lib. III, 21, 22, 23, et lib. IV, 32, ubi priscorum Christianorum mira ac severa virtus egregie describitur.

(8) Citatur hoc titulo in cod. A. f. 122, et cod. L. f. 14, b: *Εὐσεβίου β. Θεοφαναίας*. Vides hic inanifeste dici β.β.β.β. non tantummodo β. Superponitur autem in cod. A. compendium significans τετάρτω vel potius τετάρτω (mendose tamen in cod. L. πρώτου vel πρώτω). Reapse in *Theophania* Syriaca, lib. IV, 33 et 34, sermo est de parabola seminatoris; verumtamen multo brevius. Neque ego certe titulos

ἀγγελικὸν ἐθέλειν βίον ὡστε λέγειν ὁμοίως Παύλῳ δύνασθαι, Ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, πῶς οὐ βίαιον, καὶ, ὡς ἂν τις εἴποι, παρὰ φύσιν καὶ ὑπὲρ δύναμιν εἶναι δοκεῖ; Τίς δὲ τοὺς τῆς θεοσεβείας ἀσκητὰς ὄρων μονοουχὶ νεκροῦν τὴν ἑαυτῶν σάρκα, ὡς ἐπαλθεύοντας λέγειν· Χριστῷ συναρσαστῶμαι, ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, οὐκ ἂν ὁμολογήσειεν ἀληθῶς βιάζεσθαι αὐτοὺς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν; Εἰ δ' ἐπιστήσειε τις τῇ θαυμαστῇ προθέσει τῶν ἁγίων μαρτύρων, πῶς οὐκ ἂν εἴποι βιάζεσθαι αὐτοὺς τὴν βασιλείαν κατὰ τὴν σωτήριον προαγόρευσιν (7);

III (8).

Σφόδρα καταλλήλως τοῖς ὄχλοις καὶ πλήθει τὴν πρώτην ἐποίησατο παραβολὴν ὁ Χριστὸς, οὐ τοῖς τότε παριστώσιν αὐτῷ μόνοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα συνελευσομένοις ἐπ' ἀκρόασει τῶν αὐτοῦ λόγων, τὰς διαφορὰς θεϊκῆς δηλώσας προγνώσει, προφήσας τε τὰς αἰτίας τῶν τῆς χάριτος τῆς θείας ἀποπεσομένων. Ἀρχὴ δὲ τῆς παραβολῆς ἐστὶν ὁ σπορευὺς καὶ ἡ τοῦτου ἐξοδος πρὸς τοὺς ἐξω, ἡ τε τοῦ σπόρου πτώσις καὶ αἱ τοῦτον οὐχ ὁμοίως καταδεξάμεναι χώραι. Μυστήρια δὲ ταῦτα εἶναι τῆς βασιλείας αὐτὸς ἐμαρτύρει. Ὁ τε γὰρ σπορευὺς ἀνωθεν ἐξῆι καὶ κατῆι· ὡσπερ οὖν αὐτὸς ἐδίδασκε λέγων, Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἦκα. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν οικείων ταμιείων τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἐξῆι πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἐξω γεγονότας ἐξ ἐκείνου (9), ἐξ οὐπερ ἐξέβαλεν ὁ Θεὸς τὸν Ἀδὰμ, καὶ κατώκισεν αὐτὸν ἀπέναντι τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς. Ὁ μὲν γὰρ ἀπόβλητος διὰ τὴν παρακοὴν γεγονώς, καὶ τοῦ παραδείσου βληθείς ἐξω, τὰ ἐκ τῆς ἐνδοῦ γεωργίας σπέρματα ἀπολωλέκει, κατὰ τὸν ἀφηνιάσαντα τοῦ πατρὸς οὐδὲν, καὶ τὴν οὐσίαν ἦν εἰλήφει ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς χώρας διασπαθήσαντα· ὁ δὲ φιλανθρωπιᾶ τοῦ παναγάθου Πατρὸς ἐξῆλθεν, αὐτὸς ὡν ὁ σπείρων, καὶ ἐξῆλθε πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἐξω γενομένους, δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ σπείραι, ἐπεὶ καὶ μόνος αὐτὸς ἦν ὁ τῶν ὄλων σπορευὺς. Πολλοὶ μὲν γὰρ ἐξῆλθον ἐκ τῶν οὐρανίων διατριβῶν, καὶ κατῆλθον εἰς ἀνθρώπους, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τῷ σπείραι· οὐ γὰρ ἦσαν σπορεῖς, ἀλλὰ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα· Μωϋσῆς δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν προφήται οὐ τὰ μυστήρια τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἀνθρώποις κατεβάλλοντο, νηπίους ἅτε παιδαγωγούντες, καὶ ἄφρονας τῆς κατὰ τὴν κακίαν ἀπειργόντες πλάνης, θεραπεύειν αὐτῶν πειρώμενοι τὴν τῆς εἰδωλολατρείας νόσον, καὶ ὡσπερ νεοῦντες αὐτῶν καὶ ἀροῦντες τὰς ψυχὰς. Μόνος δὲ ὁ τῶν ὄλων σπορευὺς,

codicum Vaticanorum, qui hoc fragmentum ex *Theophania* esse affirmant, negare aut delere queo, præsertim quia, facta textuum comparatione, luce meridiana clarius apparet tractum hunc ex illo prorsus opere esse derivatum.

(9) Animadvertite quam hæc congruant cum Syriaca seu Anglica *Theophania*, lib. IV, 34: *He therefore went forth from within, and came out. Where then was he within, but above the world? where he existed; and in the end of the world he came forth, and came down to us, who were without the kingdom of heaven.* Mitto de aliis locis similibus dicere.

ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, φιλανθρωπία τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθε, **A** καινὰ σπέρματα καὶ βασιλείας οὐρανῶν μυστήρια εὐαγγελιοῦμενος, τοῖς τε κατ' οὐρανὸν τοῦ Θεοῦ λειτουργοῖς τὸ τῶν ἀνθρώπων συνάψων γένος· ἐπὶ τούτοις οὖν μόνος αὐτὸς τὴν ἀπὸ τῶν πατρικῶν βασιλείων ἐποιεῖτο ἔξοδον· οἱ δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ σπέρματα καταδεξάμενοι τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς οἶα δὴ χώρας γεωργῶν παρῆγον τῷ Λόγῳ, καὶ διὰ τῶν ἀκοῶν τὸν οὐράνιον ὑπεδέχοντο σπόρον.

Εἰ μὲν οὖν (10) οἱ μαθητευόμενοι μιᾶς ὑπῆρχον προαιρέσεως, οὐδὲν ἐχρῆν διακρίνειν καὶ ἀφορίζειν τούτους ἀπ' ἄλλῃων· ἐπειδὴ δὲ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἡ τοῦ αὐτεξουσίου ἐκράτει δύναμις, ἄλλοι τε ἄλλως ἑαυτοῖς καὶ τῷ καταβληθέντι ταῖς ψυχαῖς οὐρανίῳ σπόρῳ κατακέχρηται, εἰκότως οἶα Θεοῦ Λόγος τὴν γνῶσιν προειληφῶς τῶν μελλόντων, ὅποια πείσεται εἰς ἀνθρώπους ὁ παρ' αὐτοῦ σπόρος πεσὼν, θεσπίζει. Πρῶτον γοῦν θαυμαστῶς τὴν καταβολὴν τῶν οὐρανίων σπερμάτων τὴν εἰς ἀνθρώπους ὠνόμασε· καὶ δὴ δύο τάγματα τῶν τὸν σπόρον καταδεξαμένων ἐσεσθαι, διδάσκει· πρότερον τὸ τῶν καταξιουμένων μὲν τῆς κλήσεως τῆς οὐρανόου, δεῦτερον δὲ καὶ βραθυμίαν τῆς χάριτος ἀπολιπνόντων· δεύτερον δὲ τὸ τῶν πολυπλασιαζόντων τὸν σπόρον ἐν ἀγαθαῖς καρποφοραῖς. Τρεῖς δὲ ἐν ἑκατέρῳ τάγματι διαφορὰς τίθησιν· οἷ τε γὰρ τὸν σπόρον ἀπολλύντες οὐχ ὅμοιον Ἰσχυοῖς τῆς ἀπωλείας τὸν τρόπον· οἷ τ' αὖ γεωργοῦντες αὐτὸν, καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ ποριζόμενοι καρπὸν, οὐκ ἴσῃν ἀποφέρονται τὴν εὐπορίαν· ἔτι πρὸς τούτοις καὶ τὰς αἰτίας τῆς ἀποπτώσεως τῶν τὸν σπόρον ἀπολλύντων προγνώσει θεϊκῆ παρίστησιν· ἡ γὰρ διὰ βραθυμίας ἀφυλάκτους τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἀπολιπνόντες, τὰ καταβληθέντα αὐτοῖς σωτήρια σπέρματα ἀπολωλέκασιν, ἀρπασάντων αὐτὰ ἐκ τῆς αὐτῶν διανοίας τε καὶ μνήμης, ἐχθρῶν τιμῶν καὶ ἐπιθυσιῶν ἡτοι πνευμάτων καὶ δαιμόνων πονηρῶν τὸν περιγίον διυπταμένων ἀέρα, ἡ ἀνδρῶν γοήτων καὶ ἀπατηλῶν, ἡ λόγων ἐναντίων τῆ ἀληθείας· ἃ δὴ πετεῖναι οὐρανοῦ ὠνόμασεν· ἡ δεῦτερον διὰ φιλαργυρίαν καὶ φιληδονίαν, διὰ ἑε τὰς τοῦ βίου φιλοπραγμοσύνας, ἃ δὴ ἀκάνθας ἀπεκάλεσε, τὸν ἐν αὐτοῖς σπόρον ἀποπνιγῆναι πεποιήκασιν· ἡ τρίτον διωγμῶν καὶ περιστάσεων τοὺς ἀγῶνας οὐχ ὑπομείναντες, ἃ δὴ καὶ καύσωνα διὰ τῆς παραβολῆς προσεῖπεν, ἀπτηλέγχθησαν μὴ κατὰ βάθος τῆς αὐτῶν ψυχῆς τὸν σπόρον ἐβρίζωμένον, ἀλλ' ἐξ ἐπιπολῆς καὶ μέχρι τοῦ δοκεῖν ὡς πρὸς τινα καιρὸν ἀνθεῖν, καὶ τῆ τῶν πολλῶν φαντασίῳ σπουδαίους εἶναι νομίζεσθαι· οὗς καὶ μακρῶ λαθόντας χρόνῳ ἐπιστάς ἀπήλεγεν **D** ὁ πρῶτος καὶ τῶν οὐ πρῶτος καὶ τῶν οὐ γνησίῳ διελεγκτικὸς καιρὸς, ὃν δὴ καύσωνα εὐθυδῶλως ὁ Σωτὴρ ὠνόμασε.

10^a (11).

Ὁ δὲ αὐτὸς ἐδίδαξε τὴν αἰτίαν δι' ἣν τοῖς πλήθεσι δι' αἰνιγμάτων τοὺς λόγους παρεδίδου· αὐτοῖς μὲν ἐφεῖσθαι εἰπὼν τὰ μυστήρια τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας μανθάνειν, μὴ δίδεσθαι δὲ ἐκείνοις, τοὺς ὄχλους

10) Cod. A. f. 122, b. Sequentia hæc cum præcedentibus apte connecti, quis non videt? quanquam in codice nonnisi nudum Eusebii nomen gerunt.

agnitate Pairis exivit, nova semina et regni cælorum mysteria fauste nuntiaturus, et supernis Dei ministris humanum genus consociaturus. Hanc ergo ob causam solus ipse e paterno regno processit. Qui autem semina ejus exceperunt, hi suas animas velut agros cultori Verbo exhibuerunt, et aure faventes cælesti semen admiserunt.

Si quidem itaque Christiana doctrina eruditi, uno eodemque proposito essent, nihil opus esset discernere inter ipsos ac separare. Nunc quia in cunctis hominibus liberi arbitrii vis prævalet, aliique aliter indole sua jactoque intra suas animas divino semine utuntur; ideo recte, utpote Dei Verbum, futuri **B** scientiam præoccupans, quid semini suo inter homines sparso eventurum sit, prædicit. Casum itaque mirifice appellat cælestium seminum in homines projectionem. Duosque docet fore recipientium semen ordines: priorem illorum qui cælestem vocationem sortiti, per socordiam, tamen atque ignaviam gratia excidunt: secundum ordinem illorum qui semen egregio fructu multiplicant. Tres porro in utroque ordine differentias statuit. Nam et qui semen pessumdant, haud pari modo extinguunt: vicissimque ii qui illud excolunt, ex eoque fructum gignunt, haud pari ubertate sunt. Insuper causas etiam lapsus eorum qui semen pessumdederunt, divina provisione sistit. Nam vel ignave incustoditas animas suas esse sinentes, injecta in has semina amiserunt, rapientibus scilicet ex ipsorum mente ac memoria inimicis quibusdam atque insidiosis spiritibus malisque dæmonibus, qui in hoc circa tellurem aere volitant: vel etiam fraudulentis hominibus ac fallacibus, vel contrariis veritati doctrinis; quæ omnia cælestium volucrum nomine indigitavit. Vel etiam secundo loco avaritia et voluptatis studium, et variæ mundi curæ, quas spinas dixit, semen in ipsis emori cogunt. Vel denique tertio loco, persecutionum ac pressurarum certamina non sustinentes, quas æstus nomine in parabola appellavit, coarguti sunt haud alte in illorum anima semen fuisse radicatum, sed in superficie tantummodo ac specie, brevi tempore effloruisse, et vana plebis opinionis **D** habitos esse homines frugi; quos diu latentes demum revelat, ignis instar explorans, et minime genuinos coarguens tempus, quod æstum apto vocabulo appellavit Servator.

XIX.

Item Christus causam docuit cur ad multitudinem non absque ænigmate loqueretur: discipulis quidem concedi dicens, ut mysteria regni Dei discerent, non tamen turbis. Ait enim: *Est autem hæc para-*

(11) Cod. L. f. 16, b. Conferantur sequentia, ut jam dixi, cum Syriaca *Theophania*, iv, 35.

bola : Semen est verbum Dei, etc.⁴⁸ — Diversos animarum habitus in iis qui doctrinam ejus subsequente tempore suscepturi erant, recte admodum revelat Dominus. Tres videlicet ordines hominum fore dicit, qui doctrinæ suæ semen laud bene sint recepturi. Tres vicissim egregiorum hominum chorus, bonæ terræ instar doctrinæ fructum uberem ac multiplicatum edituros. Ergo illos qui jacta in animam suam semina pessumdant, causas habere dicit tres. Nam vel mundi curis, ac rerum minime necessarium studio, et opibus deliciisque impliciti, semen suum obruentes, spinis quodammodo suffocare videntur. Vel minime in mentis suæ penetralibus recepto semine, celeriter extinguunt, angustiis correpti. Vel tertio denique causa amittendi dati seminis sibi fiunt, dum patulas aures præbent hominibus decipiendi studiosis, et jacta in illorum animam semina diripiendi. Hæc igitur secundum suam provisionem a Servatore prædicta fuerunt. Sic autem rem se habere exploratissimum est. Haud aliter enim nonnulli excidunt religionis doctrina, nisi aliquo e prædictis ab eo modis. Similiter melioris quoque ordinis, illorum scilicet qui cœleste regnum sunt adepturi, tres classes Matthæus sistit⁴⁹. Cuncti enim ab uno satore et agricola in animabus suis, ceu fertilibus bonisque agris, unum idemque receptum semen, pro viribus excolunt; neque tamen pari numero multiplicant, verum plurimam singuli in bonis suis differentiam præ se ferunt. Etsi enim unum fuit in his omnibus semen, unus item idemque sator, non tamen singulorum sedulitas ac voluntas parem in omnibus fructum protulit: quamobrem ne agriculturæ quidem reditus par ubique fuit: sed alii triginta retulerunt, alii trigesimum numerum duplicarunt, alii denique labore præcellentes, centuplicem fructum dederunt. Prior ergo ille ordo haud aliter divina fructificatione privatur, nisi aliquo e prædictis modis. Qui autem in contrario ordine sunt, pura anima et genuino mentis proposito, salutari recepto semine, vicissim pro suæ animæ viribus fructificationem suam multiplicant.

Θαρᾶ ψυχῆ και προαιρέσει γνησίᾳ τὸν σωτήριον ὑποδεξάμενοι σπόρον, πάλιν κατὰ δύναμιν τῆς αὐτῶν ψυχῆς πολυπλασιάζουσι τοὺς ἑαυτῶν καρπούς.

Etiam si sæcularibus, inquit, non nisi per parabolam facta verba sunt, ut videntes non videant, et audientes non intelligant propter suam incredulitatem; nihilominus cuique digno totus sermo erit perspicuus. Nam nec lucerna ut ne luceat incenditur, neque ut sub modio vel lecto condatur⁵⁰: ita nihil adeo erit absconditum, ut nulli omnino innotescat. Sic etiam cœlorum regni mysteria per parabolam dicta, etsi fidei extraneos latent, quorum etiam causa involute sunt prolata, non tamen impenetrabilem omnibus sensum habebunt. Ita ergo sunt dicta, ut a dignis tantummodo cognoscantur. Quamobrem vos, discipuli mei, et cernitis et auditis mentis oculis atque auribus purificatis ea quæ multitu-

⁴⁸ Luc. viii, 11. ⁴⁹ Matth. xiii, 23. ⁵⁰ Luc. viii, 16.

(12) Cod. A. f. 124. Cod. L. f. 16. 6.

δηλώσας· Ἐφη γάρ· Ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή· Ὁ σπόρος ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, κ. τ. λ.—(12) Τὰς ἐν ψυχαῖς διαφορὰς τῶν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μελλόντων ὑποδέχεσθαι ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις εὐ μάλα ἐκγυμνοῖ ὁ Κύριος· καὶ τρία μὲντάγματα τῶν οὐ γνησίως τὸν σπόρον τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας παραδεχομένων ἐσεσθαι προαγορεύει· τρεῖς ὡσαύτως ἀγαθῶν χοροὺς τῶν δίκτην εὐγείου χώρας πολυφορούντων καὶ πολυπλασιάζοντων τὸν λόγον. Τῶν μὲν οὖν ἀπολλύντων τὰ καταβαλλόμενα τῇ αὐτῶν ψυχῇ σπέρματα αἰτίας εἶναι φησι· τρεῖς· ἢ γὰρ ὑπὸ φροντισμῶν τοῦ βίου, καὶ τῆς παρὰ τὰ μὴ ἀναγκαῖα σπουδῆς, ὑπὸ τε πλοῦτου καὶ τρυφῆς, καταχωννύντες τὸν ἐν αὐτοῖς σπόρον εἰκόσιν τοῖς ὑπὸ ἀκανθῶν ἀποτινίγουσι· ἢ οὐκ ἀπὸ βῆθους διανοίας αὐτὸν παραδεξάμενοι, θάπτον B ἀποσβέννυνται περιστάσεως καταλαθοῦσης· ἢ κατὰ τρίτην αἰτίαν αἰτίοι ἀπωλείας καθίστανται τοῦ ἐν αὐτοῖς σπόρου, τὰς αὐτῶν ἀκοὰς ἐκιδόντες ἀνέντις τοῖς ἐξαπατᾶν θέλουσι καὶ ὑφαρπάξουσιν τὰ ἐν τῇ αὐτῶν ψυχῇ καταβλήθοντα σπέρματα. Ταῦτα μὲν οὖν κατὰ πρόγνωσιν τῷ Σωτῆρι προέλεχτο· τοῖς δὲ ἔργου οὕτως ἔχοντα ἢ ἐνάργεια παρίστησιν· οὐκ ἄλλως γὰρ ἐκπίπτουσι τινες τοῦ τῆς θεοσεβείας λόγου ἢ καθ' ἓνα τῶν ὑπ' αὐτοῦ προρῆθῆντων τρόπων. Ἐναυτῶς δὲ καὶ τοῦ κρείττονος τάγματος τῶν τευχομένων τῆς οὐρανοῦ βασιλείας τρεῖς εἶναι τάξεις παρίστη κατὰ Ματθαῖον, πάντων μὲν ὑφ' ἐνὸς σπορέως τε καὶ γεωργοῦ ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς, οἷα δὴ χώραις εὐγείαις καὶ ἀγαθαῖς, ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ὑποδεδεγμένω σπόρον, γεωργησάντων δὲ αὐτὸν κατὰ δύναμιν, πολυπλασιασάντων τε οὐκ ὁμοίως, ἀλλὰ πλείστην ἐκάστων ἐνδείξασάντων ἐν ἀγαθοῖς διαφορὰν· εἰ δὲ εἰς μὲν τὴν πᾶσιν αὐτοῖς ὁ σπόρος, εἰς δὲ καὶ ὁ αὐτὸς σπορέως, οὐ μὴν τὸ ἐξ ἐπιμελείας τῆς ἐκάστου προαιρέσεως, ἴσα τοῖς πᾶσιν ἐπορίζετο· διὸ οὐδὲ ὁ τῆς γεωργίας καρπὸς ὁμοίος παρὰ τοῖς πᾶσιν ἦν· ἀλλ' οἱ μὲν τριακοντάχουν ἐκαρποφόρου, οἱ δὲ παρὰ τούτους ἑδιπλασιαζόν, οἱ δὲ ὑπερβάλλοντες τῇ φιλοπονίᾳ ἑκατοντάχουν τὸν καρπὸν ἀπέδιδον. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν οὐκ ἄλλως τῆς κατὰ Θεὸν στέρονται καρποφορίας ἢ καθ' ἓνα τῶν λελεγμένων τρόπων· οἱ δὲ ἐναντίως ἐκεῖνοις διακείμενοι, κα-

(13) Εἰ καὶ τὰ μάλιστα, φησὶ, τοῖς ἔξω διὰ παραβολῆς εἴρηται τὰ λεγόμενα, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιώσι διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἀλλὰ τοῖς γε ἀξίοις σαφῆς ἔσται πᾶς λόγος. Οὕτε γὰρ λύχνος ἐπὶ τῷ μὴ φαίνειν ἐξάπτεται, οὐδ' ἐπὶ τῷ καλύπτεσθαι ὑπὸ μόδιον ἢ κλίνην· οὐκέτι κρυπτόν ἐσται πάντῃ λαυθάνον, ὡς μὴ τισὶ γοῦν γνωρίζεσθαι· οὕτως καὶ τὰ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν μυστήρια διὰ παραβολῆς λεγόμενα, εἰ καὶ τοὺς ἔξω τῆς πίστεως λαυθάνει, δι' οὗ καὶ ἐπικεκαλυμμένως εἴρηται, ἀλλ' οὐ τοῖς πᾶσιν ἀπόρρητον περιέχει τὸν νοῦν· λέλεκται γοῦν ὡς ἂν μόνοις τοῖς ἀξίοις γνωρίζοιτο. Διόπερ ὑμεῖς, οἱ ἐμοὶ μαθηταί, καὶ βλέπετε καὶ ἀκούετε διανοίας ὀφθαλμοῖς καὶ ὡς κεκαθαυμένοι τὰ μὴ τοῖς

(15) Cod. A. f. 124, b. Cod. L. f. 18.

πιστι καταληπτά· ὑμῖν γὰρ τοῖς ἔχουσι τὴν εἰς ἐμὲ A
πίστιν καὶ ἡ τῶν ἀπορρήτων προστεθήσεται γνώσις·
τοῖς δὲ μὴ πιστῖν ἔχουσιν εἰλικρινῆ, προσποιουμένοις
δὲ ἔχειν, πρὸς τὸ μηδὲν πλέον ἐκ τῶν παραβολῶν
γινώσκεισθαι, καὶ στέρησις ἔσται τοῦ δοκοῦντος αὐτοῖς
ὑπάρχειν, ἐλεγχεῖσθαι αὐτῶν ἐν καιρῷ τῆς προσ-
ποιήτου πίστεως.

Ὁ γὰρ χρόνος πάντων ἐλεγχοῦ· καὶ οὖν πρὸς
ἀλίγον ἢ καθ' ὑμῶν ἰσχύση διαβολὴ καὶ συκοφαντία,
ἀλλ' ἐπιὼν ὁ μακρὸς χρόνος, καὶ διαλάμπουσα δι'
ὑμῶν πᾶσιν ἀνθρώποις καταβαλλομένη διδασκαλία (14),
τὰ νῦν τέως λαθάνοντα τοὺς πολλοὺς ἐκλάμψαι
ποιήσει, καὶ τοὺς συκοφάντας ἐλέγξει. Βλέπετε οὖν
πῶς ἀκούετε· ὁ ἔχων γὰρ σπουδαίαν προαίρεσιν λη-
φεται Πνεύματος χάριν καὶ σοφίας καὶ γνώσεως, καὶ
ἀξίαν τῶν πόνων τὴν ἀμοιβήν· καὶ ὅς ἂν μὴ ἔχη, καὶ B
ὁ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ· τὰ γὰρ ἐκ φύσεως
ἡμῖν ἐόντα, ἢ διὰ χάριτος δοθέντα, ἐὰν μὴ διὰ συν-
εχοῦς προσοχῆς καὶ σπουδῆς φιλοπόνοι φυλάξωμεν,
ταῦτα ζημιωθησόμεθα, οὐ μόνον μηδὲν προσλαμβά-
νοντες, ἀλλὰ προσπολλύντες καὶ ὁ ἔχειν ἐδόξαμεν·
καὶ αἷ ὅς ἔχει τὸ φύσει εὐήκοον πρὸς τὸν λόγον, τοῦτω
καὶ ὁ λόγος ἀληθινῶς δίδεται, καὶ προσγίνεται τῇ ψυ-
σικῇ συνέσει τὸ ἐκ θείας ἀκρόασεως σοφόν. Ὅς δὲ
οὐκ ἔχει τὸ διὰ τῆς ἐξ ἀρχῆς δημιουργίας ὑπάρχον
εὐτῷ σῶον φυλαττόμενον, ἴσως τὸ μηδὲ νοῦν ἔχοντι
καθίσταται, φρενοβλαθῆς ὑπὸ τοῦ πονηροῦ γενόμενος·
καθάπερ καὶ ὁ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχων, εἰ μὴ βλέποι,
ἴσως τῷ τυφλῷ γεγένηται· καὶ φαίη τις ἂν αὐτὸν
ἀφηρηθῆσαι τῶν ὀφθαλμῶν· οὕτως οἱ πολλοὶ δι' ἑαυ- C
τοῦς πρὸς τὸν λόγον ἀσύνητοι· οἷτι οὐδὲ τὴν ἀρχὴν προσ-
έχοντες ἀκούουσιν, ἀλλ' ἀπέρριψαν ἀμελείᾳ τὸν
λόγον.

K' (15).

Ἵπογράφει γε μὴν ἐνταῦθα σπορέα ἑαυτὸν ὁ Κύ-
ριος, κῆπον δὲ ὀνομάζει τὸν κόσμον (16). Αἰνιττόμενος
δὲ τὴν ἐν τῷ σπόρῳ δύναμιν ὅποια τις εἴη, κόκκῳ
σινάπεως αὐτὸν παραβάλλει, ὅς τῶν παρ' ἀνθρώποις
λόγων, Ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβαρικῶν, τῶν δὲ σοφίαν
τινὰ τοῦ αἰῶνος τούτου προῖχομένων, σμικρότατος
εἶναι δοκεῖ καὶ εὐτελέστατος, δύναμιν γε μὴν οὐ τὴν
τυχοῦσαν ἐν ἑαυτῷ φέροι. Καὶ ἔστιν ὁ αὐτὸς σίτος
μὲν, καθ' ὃ ψυχῶν τροφίμος ἔστι, καὶ τροφῆς τῆς
παρὰ τῷ Θεῷ παρεκτικῆς· κόκκος δὲ σινάπεως, D
καθ' ὃ βραχύτατος μὲν ἀπάντων τῶν σπερμάτων·
οὐδὲ γὰρ ἔστιν ἄλλο τῶν ἐπὶ γῆς καταβαλλομέ-
νων σπερμάτων τούτου ἢ σμικρότητι συγκρίνεσθαι
δυνάμενον, διὰ τὸ κέντρον τοικεῖναι, καὶ σχεδὸν ἀτόμῳ
καὶ ἀμερεῖ σώματι· ὁμοῦ δὲ εἰς τοσοῦτον μέγεθος
ἐπιδίδωσιν, ὡς πᾶν τὸ τῶν λαχάνων καλύψαι γένος.
Ὅ δὲ καὶ αὐτὸ ἐκδασιν ἔργοις αὐτοῖς σύμφωνον εἰδείξ-
ταις προρρήσεσιν· αὐτεῖα γοῦν ὀφθαλμοῖς πάρεστι
παραλαμβάνειν, ὡς ὁ σπόρος ὁ εὐαγγελικὸς, σπειρό-

¹¹⁻¹² Matth. xiii, 31; Luc. xiii, 19.

(14) Congruunt hæc belle cum *Theophania* Syriaca, lib. iv, 31.

(15) Grande hoc fragmentum, usque ad verba ὑποδεξαμένων αὐτόν, perspicuum gerit titulum in

PATROL. GR. XXIV.

dini intelligibilia non sunt. Vobis enim, qui in me creditis, arcanorum quoque adjicietur notitia. Ii autem qui puram fidem non habent, sed simulant, præterquam quod nihil de parabolis intelligent, eo etiam spoliabuntur quod videntur habere, cum illorum ficta fides idoneo tempore coarguetur.

¹¹ Nam tempus cuncta coarguit. Etiamsi igitur tantisper criminatio vel calumnia adversus vos forte prævaleat; at subsequens prolixum tempus et splendida per vos cunctis hominibus impertita doctrina, ea quæ nunc multos latent, illucescere faciet, et calumniatores redarguet. Animadvertita igitur quomodo audiat. Nam qui habet bonum propositum, accipiet Spiritus gratiam et sapientiæ ac scientiæ, dignamque laborum mercedem: ei vero qui non habet, etiam id quod videtur habere, auferetur. Etenim quæ naturaliter nobis insunt, vel gratis data sunt, nisi continent attentione, studioque industrio custodiamus, amitteamus, non modo nihil insuper accipientes, verum etiam eorum quæ habere putabamus, detrimentum patientes. Sane qui ad doctrinam audiendam alacer est, huic reapse doctrina traditur, et illius naturali intelligentiæ accedit divinæ lectionis sapientia. Qui autem jam inde a primæva creatione datam indolem non habet incolumem, hic par mente carenti est, a malo dæmone vecors effectus. Sicut et ille qui oculos habens nihil tamen videt, par cæco est, meritoque dicitur oculis orbatus. Sic nimirum multi propria culpa hebetes ad doctrinam sunt, quia jam inde ab initio audire illam renuerunt, sed s'cordia sua abjecerunt.

XX.

Dicit se hoc loco ¹¹. Dominus satorem, agrum autem terrarum orbem. Ut autem quanta semini vis sit insita innuat, grano sinapis illud comparat: quod quidem, inter hominum doctrinas, sive Græcæ sive barbaricæ, quotquot sapientiam aliquam hujus sæculi præ se ferunt, minimum esse videtur atque villissimum, neque tamen vulgarem virtutem continet. Est autem illa doctrina, frumentum quidem quatenus animarum nutritrix est, et alimonix a Deo datæ ministra; granum vero sinapis, quatenus seminum omnium est tenuissimum. Neque enim est aliud ex his quæ in terram projiciuntur seminibus, hujus parvitati comparandum, ita ut puncto simile sit, et velut atomo et sine partibus corpori; et tamen in tantam excrescit magnitudinem, ut omne olerum genus superet. Quod profecto habere exitum revera consonum prædictionibus ostendit. Ecce enim oculis spectare licet, quomodo evangelicum semen, sub ipsis sationis primordiis

codice A, f. 164: βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανίας, cum solitis tantum numeri siglis supra β.

(16) Sic in *Theophania* Syriaca, iv, 34.

invisibile fuerit, et præ doctrina qualibet vere minimum et contemptissimum. Deinde vero tantum cepit incrementum, ut universum orbem repleverit. Fuit ergo revera per cunctas gentes semen hoc majus quam Græcorum et barbarorum sapientia, quam Matthæus oleribus comparavit, infirmitatem ita et corruptibilitatem humanarum doctrinarum significans. Namque et apud prophetas dictum de ipsis est: *Tanquam fenum velociter arescent, et quemadmodum olera herbarum cito decident* ⁸³. Hujusmodi sunt sophistarum ac philosophorum doctrinæ disciplinæque, quæ aliquandiu herbescunt, brevique tempore florent, sed non diu post excidunt per se ipsæ corruptæ: ita ut alibi feno lectorum comparet eas David ⁸⁴, quod, priusquam elevatur, jam exaruit.

Sunt istæ igitur sapientium hujus sæculi doctrinæ, infirmæ nimirum et oleraceæ, feno florenti similes. Secus vero omnium minimum et tenuissimum inter semina, regni nimirum cælorum evangelicum verbum, acre mordensque veluti sinapi, quod tamen longe excrevit, et humanæ sapientiæ superius evasit: atque in altum sublatum omnia loca occupavit, ita ut magna arbor ex eo sit orta, cæli volucrum capax qui in ejus ramis consistunt. Olim id quidem simplicibus verbis Servatoris voce prolatis, divina prognosticaque virtute prædicebatur. Jam vero in quale quantumque opus prædictio processerit, quantumque creverit doctrinæ vox, dici pro dignitate non potest. Tantum itaque progressu temporis salutare semen virtutem exseruit, ut germinata ex illo arbor, id est, fundata a Servatore per universam terram Ecclesia, cuncta loca oppleverit; in ejus ramis cæli volucres habitent, angeli divi scilicet et cælestes potentia, quæ terram invisibiliter discurrunt; itemque animæ sanctæ alte gradientes, id est, vita sensuque sublimes ac cælesti præditæ. Namque has et non aliud quidlibet denotari a cæli avibus, Servatoris hæc parabola significat. Sicut econtrario in parabola seminantis vocabulo avium, insidiantes hominibus potentias denotabat, pari vocabulo dicens aves cæli diripuisse semen jactum iis qui juxta viam illud susceperant.

XXI.

Atque hæc necessario Servator discipulis suis mandabat ⁸⁵, morbum gravissimum ipsorum animæ, tumorem atque jactantiam sanans, vetansque ostentationem, ne ullatenus extollerentur, neve quid magnum aut superbum de se existimarent. Docet contra, nostri esse arbitrii in regnum introire, aut secus. Nam si, ut dicitur apud Matthæum, conversi sumus sicut parvuli, malitia scilicet parvuli, ut ait Apostolus ⁸⁶; et si hoc regnum admitemus more simplicis et nulli adhuc vitio dediti infantis, et si puritatem atque innocentiam puerilis ætatis

⁸³ Ps. xxxvi, 2. ⁸⁴ Ps. cxviii, 6. ⁸⁵ Matth. xviii, 3. ⁸⁶ I Cor. xiv, 20.

Α μενος μὲν ἐν ἀρχαῖς ἀφανῆς ἦν, καὶ πάντων ὡς ἀληθῶς εὐτελέστατος καὶ σμικρότατος λόγῳ· προῶν δὲ τοσοῦτον ἐπιδέδωκεν αὐξῆς τε καὶ μεγέθους, ὡς τὴν σύμπασαν οἰκουμένην πληρῶσαι. Γέγονεν οὖν ἀληθῶς μείζων τῆς παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν Ἑλλησὶ τε καὶ βαρβάρους σοφίας, ἣν λαχάνους κατὰ Ματθαῖον παραδέδωκε, τὸ ἀσθενὲς καὶ φθοριμαῖον τῶν παρ' ἀνθρώπων μαθημάτων ὡδε αἰνιξάμενος. Ἐπεὶ καὶ ἐν προφήταις ἐλέγετο περὶ αὐτῶν· Ὡς χόρτος ταχὺ ἀποξηρανθήσονται, καὶ ὡς λάχανα χλόης ταχὺ ἀποπεσοῦνται. Τοιαῦτα δὲ τὰ σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων μαθήματα καὶ παιδεύματα, πρὸς καιρὸν μὲν χλοάζοντα, καὶ πρὸς ὀλίγον ἀνθούντα, οὐκ εἰς μακρὸν δὲ ἐκπίπτοντα, καὶ ἐξ ἑαυτῶν φθειρόμενα· ὡς ἐν ἑτέροις χόρτων δομάτων ἀφομοιοῦν αὐτὰ, ὅς πρὸ τοῦ ἐκπασθῆναι ἐξηράνθη.

Β Ἀλλὰ τὰ μὲν παρὰ τοῖς παρὰ τοῦ αἰῶνος τούτου τοιαῦτα, ἀσθενῆ καὶ λαχανώδη, καὶ χόρτων εὐθαλεῖ παρεικασμένα μαθήματα· ὁ δὲ βραχύτατος καὶ πάντων τῶν σπερμάτων μικρότατος, τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας καταγγελτικὸς λόγος, δριμύς μὲν καὶ δεκτικὸς καθάπερ τὸ σῖνιπι, ὁμοῦ δὲ ὑπερανέδη καὶ ὑπερῆξησε, κρείττων τῆς ἐν ἀνθρώποις ἀποδειχθεῖς σοφίας· καὶ ὡς ὑψωθείς πάντα τόπον ἐκάλυψεν, ὡς καὶ δένδρον ἀποτελεσθῆναι μέγα ἐξ αὐτοῦ, χωρητικὸν πετεινῶν οὐρανοῦ κατασκηνούντων ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ· πάλαι μὲν ὑπὸ τῆς σωτηρίου γῆς ψιλῶς ῥήμασιν, ἐνθέω γε μὴν καὶ προγνωστικῶ δυνάμει προανεφωσέτο. Ὡς δ' εἰς ἔργα προεχώρηκεν ἡ πρόφητις, εἰς αὐξῆν τε προήλθεν ἡ φωνὴ τοῦ λόγου, οὐκ ἔστι κατ' ἀξίαν εἰπεῖν τοσαύτην γοῦν ὁ σωτήριος σπόρος ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἐπιπέδεικται ἀρετῆν, ὡς τὸ ἐξ αὐτοῦ φυεῖν δένδρον, τοῦτο δ' ἂν εἴη ἡ πανταχοῦ γῆς ἰδρυμένη αὐτοῦ Ἐκκλησία, τὰ πάντα πληρῶσαι· ὥστε ἐν τοῖς κλάδοις αὐτῆς κατασκηνῶσαι τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ἀγγέλους δηλαδὴ θεοῦ καὶ οὐρανίας δυνάμεις, τὰς περὶ γῆν ἀφανῶς διιπταμένας, ψυχὰς τε ἀγίας καὶ μετεωροπόρους, βίω καὶ φρονήματι μεταρσίους καὶ οὐρανίους· ταύτας γὰρ εἶναι καὶ οὐδὲ ἄλλας τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ἡ σωτήριος ἐν τούτοις ἠνέξατο παραβολή· ὡς ἔμπαιιν διὰ τῆς τοῦ σπόρου τῆς ἐπιβούλων τῶν ἀνθρώπων ἐδήλου δυνάμεις, ὁμωνύμως πετεινὰ οὐρανοῦ φήσας διηρπακέναι τὸν σπῆρον τῶν παρὰ τὴν ὁδὸν ὑποδεξαμένων αὐτόν.

D

KA' (17).

Καὶ ταῦτα δὲ ἀναγκαίως ὁ Σωτὴρ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς παρεδίδου, νόσον ἀργαλειωτάτην τῆς αὐτῶν ψυχῆς, χυανότητά τε καὶ ἀλαζονείαν ἰώμενος, καὶ κυλώων τὸ μέγιστον, ὡς ἂν μήποτε ἐπαρθεῖεν, μηδὲ τι μέγα μηδὲ ὑπερήφανον περὶ ἑαυτῶν φρονήσαιεν. Διδάσκει δὲ ἀντικρυς ἐφ' ἡμῖν κεῖσθαι τὸ εἰσελθεῖν, ἢ μὴ, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Εἰ γὰρ κατὰ τὸν Ματθαῖον στραφέντες γενόμεθα ὡς τὰ νήπια τῆ κακίᾳ νηπιάζοντες κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ εἰ δεχοίμεθα τὴν βασιλείαν ὡς ἄπλοῦν καὶ ἀπειρόκακον παιδίον, καὶ εἰ τὸ καθαρὸν καὶ ἀμίαντον τῆς παιδικῆς

corrigendus Eusebii δ' Θεοφαναίας, Eusebii in quarto Theophaniæ.

ἡλικίας ζηλώσομεν, εἰσελευσόμεθα εἰς αὐτήν· ἀλλὰ καὶ ἐν εὐνουχίῳμεν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· οὕτως γὰρ τις ἐκτεμῶν τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς πᾶν τὸ αἰσχρὸν καὶ ἀκόλαστον πάθος, εἰ καὶ τὴν τοῦ σώματος ἡλικίαν προδεητικῶς εἴη ἀνήρ, στραφεὶς γένοιτ' ἂν ὡς παιδίον. Εἰ δὲ μηδὲν τούτων πράξαιμεν, ἀποφάσει τοῦ Σωτῆρος ὑποβληθῶσόμεθα, μετὰ τοῦ ἀμὴν ἀποφηναιμένου, ὅτι εἰ μὴ πράξαιμεν ταῦτα, οὐκ ἔσται ἡμῖν εἰσιτητὸν εἰς τὴν βασιλείαν.

KB (19).

Ὁμοίᾳ δὲ παρὰ τῷ Ματθαίῳ κείται παραβολή. Ὅσπερ, γὰρ φησιν, ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεισε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ δύο, ᾧ δὲ ἓν· ἐπει πολλὰ τυγχάνει τὰ χαρίσματα διάφοροι τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος αἱ διαιρέσεις, ἐκάστῳ δὲ δίδεται πρὸς τὸ συμφέρον· γένοιτο ἂν ποτε ὁ μὲν τις ἐνὸς μέτοχος χαρίσματος, ὁ δὲ δυοῖν, ὁ δὲ πλειόνων· οὕτως οὖν εἴρηται, τῷ μὲν δεδῶσθαι πέντε τάλαντα, τοσοῦτων χαρισμάτων διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτῷ δεδορημένων· ἑτέρῳ δὲ οὐ τοσαῦτα, ἀλλ' ἔν μόνον δίδεται, ὅς πλείονος τύχοι ἂν κατακρίσεως, ὅτι μὴδὲ πολλὰ εἰληφὸς ὡς ἀποκνήσαι τῇ τῶν πλειόνων ἐργασίᾳ, οὐδὲ τοῦ ἐνὸς τὸν καρπὸν ἐπορίσαστο, ἀργὴν δὲ αὐτὸ φυλάξας, καὶ μὴ μεταδοὺς ἑτέροις, στερήσεται καὶ τούτου κατὰ τὴν σωτήριον ἀπόφασιν, ἐλέγχοντος αὐτὸν τοῦ κριτοῦ ἐπὶ ἀργίᾳ καὶ ὀκνηρίᾳ, καὶ φροβερὴν ἀπειλήν καὶ κρίσιν ἀπότομον κατ' αὐτοῦ ἐκφέροντος. Οἱ δὲ καὶ πλειόνων τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἡξιωμένοι χαρισμάτων, εἴτα τούτων τὸν καρπὸν διὰ τῆς πρακτικῆς ἐργασίας πολυπλασιάζαντες, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τῶν λόγων συνάσεως δεξιᾶς καὶ ἀγαθῆς μαρτυρίας τεύξονται. Ἐν ὀλίγοις γὰρ δοκιμασθέντας τοῖς κατὰ τὸν ἐνεστώτα βίον, μειζόνων τῶν κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα καὶ οὐρανῶν ἐπάθλων καταξιώσει. Τὸν δὲ πονηρὸν καὶ ὀκνηρὸν δούλον ἐλέγξας ἐπὶ τῇ πονηρίᾳ καὶ τῷ ἔκνω, τῇ προσηκούσῃ παραδώσει δίκην· ὀκνηρὸν μὲν αὐτὸν εἰπὼν διὰ τὸ μηδὲν ἐθέλησαι τῶν δεόντων ἐργάσασθαι, πονηρὸν δὲ διὰ τὸ τολμήσαι φάναι τῷ ἑαυτοῦ κυρίῳ, Αὐστηρὸς εἶ ἄνθρωπος, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἀπελέγξας γοῦν αὐτὸν πρότερον ὡς ἐναντιολογούντα, καὶ ἐκ τοῦ στόματος κατακρίνας αὐτὸν, ὅτι, καίπερ αὐτὸν αὐστηρὸν καὶ ἀπαρτήτητον κριτὴν εἶναι φήσας, ὁμως κατεφρόνησεν ὡς μηδὲν ἀγαθὸν θελήσαι πράξαι, δικαιοτάτην ἐξοίσει τὴν κατ' αὐτοῦ ψήφον, σκότῳ παραδοὺς αὐτὸν ἐξωτάτῳ, ὡς οὐ μόνον ἀργὸν καὶ πονηρὸν, ἀλλὰ καὶ ἀχρεῖον καὶ ἀπόβλητον δούλον. Δόξει μὲν οὖν ἀπεριέργως ὅσον ἐπὶ τῇ ἀκολουθίᾳ περὶ τοῦ μηδὲν ἐργασαμένου, ἀλλὰ ἀποκρύψαντος τὸ τάλαντον, τοῦτ' εἰρησθαι· ἐπει δὲ τὸ εἰς ἡμᾶς ἔχον (20) Ἑβραϊκοῖς χαρακτῆρσιν Εὐαγγέλιον τὴν ἀπειλήν οὐ κατὰ τοῦ ἀποκρύψαντος ἐπήγγεν, ἀλλὰ κατὰ τοῦ

¹⁷ Matth. xxv, 14.

(18) Utior hoc verbo, quod est in fragmentis antiquissimis veteris Italæ Matth. xix, 12, a me editis cum sancti Augustini genuino Speculo; idque vocabulum in meo quoque glossario Spicil. t. ix, jure scripsi: *Sunt spadones, etc., qui se ipsos spadonaverunt propter regnum.* Quo pio sensu, et quidem huc respiciens, etiam Tertullianus *De cult. fem.* ix, dixit, *se spadonati assignant propter regnum Dei.*

adamabimus, in regnum introibimus: imo etiam si nosmet propter regnum cælorum spadonabimus (18); sic enim homo præciciens ex anima sua turpem quamlibet et intemperantem passionem, etsi corporis ætate jam vir evaserit, conversus fiet tanquam puer. Sin vero nihil horum fecerimus, Servatoris sententiæ subiciemur, cum dictione amen interminantis, quod nisi ita nos gesserimus, non patebit nobis ad regnum introitus.

XXII.

Par apud Matthæum quoque exstat parabola. Etenim homo, ut ait, in pregre proficiscens, vocavit servos suos; et uni quidem dedit quinque talenta, alteri duo, tertio denique unum¹⁷; quia multa sunt dona, et diversæ sancti Spiritus diribitiones; unicuique autem datur prout expedit. Contingit quippe aliquando ut aliquis uno dono potiat, duobus alter, alius denique pluribus. Sic ergo dictum est, alii quidem data fuisse quinque talenta, quia totidem sancti Spiritus dona illi attributa sunt: alii autem haud totidem, sed unum datum fuisse; qui graviolem damnationem perferet, quia cum multa non accepisset, ne forte ad operosius negotium torperet; nihilominus ne ex uno quidem fructum retulerit; quod cum iners custodiverit, neque aliis fuerit impertitus, hoc ipso spoliiabitur, secundum Servatoris effatum, damnante eum iudice de socordia atque ignavia, terribilesque minas et diram sententiam adversus eum ferente. Qui vero plura sancti Spiritus munera collata habuerunt, et deinde harum fructum operoso labore multiplicarunt, hi quo tempore rationum dati et accepti collatio fiet, faustum bonumque testimonium referent. Namque in paucis probatos, in præsentem nimirum vitam, majoribus in futuro sæculo et cælestibus præmiis dignabitur Dominus. At vero nequam servum et pigrum, incusata ejus improbitate et ignavia, congrua pœna afficiet; socordem eum appellans, quia officium non præstiterit; nequam autem, quia domino suo dicere ausus fuerit, "Austerus es homo, et reliqua. Igitur eo coarguto quod repugnantia loqueretur, et ex ore ejus damans, quia cum eum austerum et inexorabilem iudicem esse dixisset, nihilominus tam fuerit negligens ut nihil agere boni voluerit, justissimam feret in eum sententiam, tenebris exterioribus eum tradens, non modo ut socordem et nequam, verum etiam ut inutilem domoque pellendum famulum. Videbitur ergo apparenter, haud satis accurate quod attinet ad sensum sequelam, hoc de illo fuisse dictum qui nihil operans talentum abscondit. Certe quod Hebraicis

(19) Hoc quoque ingens fragmentum usque ad verba extrema παραδώσει δίκην, gerit titulum in codice A. 254. b. *Eusebion β.* (cum siglis supra β.) *Θεοφραστῆς: Eusebii, libro quarto Theophanie.*

(20) Etiam in Syriaca Theophania lib. iv, 12, laudat Eusebius Evangelii exemplar Hebraicis (id est Syriacis) litteris scriptum. Jam vero cum in Vat. bibliotheca codex exstet Syriacus sub numero XIX, priscus adeo ut Eusebii ætatem exæquare posse

litteris conscriptum Evangelium ad nos devenit, minas illas haud contra talenti occultatorem, sed contra luxuriose viventem intendit. Tres enim ibi repræsentantur servi; alius domini substantiam devorans cum meretricibus et saltricibus; alter opere multiplicans; tertius talentum occultans. Deinde ait unum quidem benevole exceptum, alterum reprehensum tantummodo, tertium in vincula conjectum. Ambigo, an forte apud Matthæum post absolutum contra ignavum servum sermonem, quæ sequitur sententia, haud in hunc, sed per epanalepsin dicta fuerit adversus comedentem et bibentem cum ebriosis.

Hæc igitur ita apud Matthæum dicta fuerunt in monte Olearum, ubi Servator cum discipulis consistens de mundi consummatione diserebat. Prædictam autem parabolam solus Lucas commemorat tanquam dictam a Servatore quo tempore apud Hierichuntem degebat²⁰. Quare nec eandem hanc cum illa esse putandum est, quoniam quæ in ambabus leguntur, haud similia sunt. Hic enim decem dicuntur servi, illic haud pari numero. Hic singuli singulas minas accipiunt, illic alius quinque talenta, alter duo, tertius unum accipit. Hic qui decuplavit minam, audit: Euge, serve bone et fidelis, quia in minimo fuisti fidelis, esto potestatem habens super decem urbes. Qui autem ex una fecit quinque, similiter audit: Tu quoque supra quinque urbes esto. In talentorum vero parabola dicebatur: euge, serve bone; in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam; intra in gaudium domini tui.

Age vero parabolæ explanationem ad compendium conferentes, ita dicimus. Arbitrabantur nonnulli, primo Servatoris nostri adventu regnum ejus fore, idque tunc incepturum existimabamus statim ac Hierosolyma ascendisset. Adeo illos admiratione perculerant patrata ab ipso miracula. Adversus hanc opinionem Servator docet, haud ante a Patre se regnum accepturum, quam peregre ab hominibus ad Patrem abierit. Id vero hac parabola affirmavit dicens: *Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam, ut acciperet sibi regnum, et rediret; nobilem quidem semet appellans propter carnalem nativitatem quam ex Abrahamo, Isaaco, Jacobo, Davide, atque horum posteris sortitus erat. Quare et hominem se nominavit. Dum vero ait profectum in regionem longinquam, suum in cælum de terra reditum significavit. Addens denique, se accepto regno reversurum, secundam suam theophaniam, gloriosam atque regalem, denotavit. Porro prædictæ tempore peregrinationis servos illius dicit acceptas minas diverso successu fuisse negotiatos: eives vero ejusdem ipsi infensos, missa post eum lega-*

²⁰ Luc. xix, 12.

videatur; isque lingua Palæstina contineat ss. Evangelia, cupide consului num ibi hæc parabola hæc legeretur, ut modo ait Eusebius; sed contrarium

ἀσώτως ἐζηχότος. Τρεῖς γὰρ δούλους περιεῖχε, τὸν μὲν καταφαγόντα τὴν ὑπαρξιν τοῦ δεσπότου μετὰ πορνῶν καὶ αἰλητριῶν; τὸν δὲ πολλαπλασιασάντα τὴν ἐργασίαν, τὸν δὲ κατακρύψαντα τὸ τάλαντον· εἶτα τὸν μὲν ἀποδεχθῆναι, τὸν δὲ μεμφθῆναι μόνον, τὸν δὲ συγκλεισθῆναι δεσμοτηρίῳ. Ἐπίστημι, μήποτε, κατὰ τὸν Ματθαῖον, μετὰ τὴν συμπληρωσιν τοῦ λόγου τὴν κατὰ τοῦ μηδὲν ἐργασαμένου ἢ ἐξῆς ἐπιλεγομένη ἀπειλὴ οὐ περὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ περὶ τοῦ προτέρου κατ' ἐπανάληψιν λέλεκται τοῦ ἐσθίουτος καὶ πίνοντος μετὰ τῶν μεθύοντων.

Ταῦτα μὲν οὖν οὕτως εἴρηται παρὰ τοῦ Ματθαίου ἐπὶ τοῦ βρους τῶν Ἑλαιῶν, τοῦ Σωτήρος τοῦ αὐτοῦ μαθηταῖς συνόντου· τὴν δὲ περὶ τῆς συντελείας προδιατελλομένου· τὴν δὲ προκειμένην παραβολὴν μόνος Λουκᾶς ἀπεμνημόνευσεν, ὡς τοῦ Σωτήρος εἰρηκότος αὐτὴν καθ' ὃν χρόνον ἐν Ἱερικὸν τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο. Διόπερ οὐδὲ τὴν αὐτὴν ἐκείνη ταύτην εἶναι ὑποληπτέον, ἐπεὶ μηδὲ τὰ ἐν αὐτοῖς φερόμενα ὁμοία τυγχάνει. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ δέκα λέγονται δούλοι, ἐκεῖ δὲ οὐ τοσοῦτοι· καὶ ἐνταῦθα ὁ καθὲς ἀνά μίαν μνᾶν λαμβάνει, ἐκεῖ δὲ ὁ μὲν τις πέντε τάλαντα, ὁ δὲ δύο, ὁ δὲ ἓν. Καὶ ἐνταῦθα ὁ μὲν τις δεκαπλασιασᾶς τὴν μνᾶν ἀκούει, Εὐ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχωρ ἐπάνω δέκα πόλεων· ὁ δὲ τὴν μίαν πέντε ποιήσας ἀκούει, Καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων. Ἐν δὲ τῇ τῶν τάλαντων παραβολῇ ἐλέγεται, Εὐ, δοῦλε ἀγαθὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἰσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου σου.

Τὴν γε μὴν εἰς τὴν παραβολὴν ἐρμηνείαν ἐπιτεμνόμενοι φάμεν· Ὑπέλαβόν τινες κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Σωτήρος ἡμῶν παρουσίαν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ γενήσεσθαι· καὶ τοῦτο ἐνόμιζον εἶσεσθαι παραχρημα τότε ἐπειδὴν ἐπιβῆ τοῖς Ἱεροσολύμοις· οὕτως ἐξέπληττον αὐτοὺς αἱ θεοσημαῖαι ὑπ' αὐτοῦ συντελούμεναι. Πρὸς δὲ οὖν ταύτην τὴν ὑπόνοιαν ὁ Σωτὴρ διδάσκει, μὴ πρότερον αὐτὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν βασιλείαν ἀπολήψεσθαι, ἢ τὴν ἀποδημίαν τὴν ἐξ ἀνθρώπων πρὸς τὸν Πατέρα στελλασθαι. Τοῦτο δὲ διὰ τῆς παραβολῆς παρίστη, λέγων· Ἀνθρώπος τις εὐγενῆς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν, λαθεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι· εὐγενῆ μὲν ἑαυτὸν καλῶν διὰ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν ἐξ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ, ἐκ τοῦ Δαβὶδ καὶ τῶν τούτου διαδόχων γεγεννημένην· διὸ καὶ ἀνθρώπων ἑαυτὸν ὠνόμαζε. Λέγων δὲ, Ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν, τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανὸν ἀνοδοῦν αὐτοῦ ἐσήμανεν. Ἐπιφέρων δὲ τὸ, λαθεῖν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι, τὴν δευτέραν αὐτοῦ θεοφάνειαν, τὴν ἐνδοξον καὶ βασιλικὴν, παρίστη. Ἀλλὰ γὰρ κατὰ τὴν λεχθεῖσαν ἀποδημίαν τοὺς μὲν αὐτοῦ δούλους

comperi; ita ut de alio exemplari loquatur Eusebius necesse sit.

μνάς φησιν ελιφέναι καὶ εἰργάσθαι διαφόρως· ἄ
 ἔχθρους δὲ τινὰς πολίτας αὐτοῦ μισεῖν αὐτὸν, καὶ διὰ
 πρῶσβείας παραιτεῖσθαι αὐτοῦ τὴν βασιλείαν. Τοὺς
 μὲν οὖν αὐτοῦ δούλους πάντας ἐδήλου τοὺς εἰς αὐτὸν
 πεπιστευκότας· τὴν δὲ μὲν τὴν πᾶσιν ἐξ Ἰσου δεδο-
 μένην τὴν γνῶσιν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας· τὴν
 δὲ ἐργασίαν τὴν ἐκάστην πρὸς τῇ γνῶσει κατορθου-
 μένην ἐν ἀγαθαῖς πράξεσι καρποφορίαν· πολίτας δὲ
 ἑαυτοῦ μισοῦντας αὐτὸν τοὺς ἐκ περιτομῆς, ὧν τὴν
 πολιτείαν ὑπομείνας, καὶ ὑπὸ τὸν αὐτὸν γεγονώς
 νόμον, εἰκότως πολίτην ἑαυτὸν αὐτῶν ἀνηγόρευσεν·
 οἱ δὲ μισοῦντες αὐτὸν καὶ τοῦ μίσους ἔργα ἐνδειξά-
 μενοι διὰ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς οὐκ ἠρκέσθησαν
 αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀποδημίαν
 αὐτοῦ, ταῖς κατ' αὐτοῦ ἀραῖς καὶ ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν
 εὐχαῖς ἀθετοῦντες αὐτὸν, καὶ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν
 παραιτούμενοι, καὶ ἀπευχόμενοι τοῦτο γενέσθαι. Ὁ
 δὲ, καὶ μὴ βουλομένων αὐτῶν, παραλήφεται τὴν βα-
 σιλείαν· ἐπανεληθῶν γε μὴν κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ
 Θεοφάνειαν, τῶν μὲν ἀξίων καὶ αὐτοῦ δούλων βασι-
 λεύσει. Καὶ τούτων αὐτῶν πρότερον τὴν διάκρισιν
 ποιήσει, τοὺς μὲν ἀποδεξόμενος καὶ βασιλικαῖς τι-
 μῆσιν δωρεαῖς, ἐφ' οἷς διεπράξαντο κατορθώμασιν·
 ἠγουμένους γὰρ πόλεων καὶ ἄρχοντας αὐτοὺς ἐτέρων
 καταστήσει· τοὺς δὲ ἐπ' ἄργια μεμψάμενος, καὶ ἧς
 ἐδόκουν πρότερον μετεσχηκέναι μοίρας στερήσει·
 τοὺς δὲ ὠνομασμένους αὐτοῦ πολίτας τοὺς πάλαι
 ὄντας ἔχθρους, καὶ τὰ ἔχθρων ἔργα εἰς αὐτὸν ἐνδειξά-
 μένους, καὶ μετὰ ταῦτα ὀπίσω αὐτοῦ πρῶσβείαν
 ἀπισταλκώτας καὶ παραιτησαμένους αὐτὸν, δι' ὧν
 ἀχθῆναι κελεύσει πρὸ τοῦ βασιλικοῦ τῆς δόξης αὐτοῦ
 θρόνου, κἀπειτα δικαιοσύνη (22) κριτηρίῳ χρώμενος,
 τῇ προσηκούσῃ αὐτοὺς παραδώσει δίχην.

lione, dominatum ejus detrectasse. Servorum qui-
 dem nomine, cunctos denotat ipsi credentes : mina
 omnibus æque data, notitiam regni cœlorum : ne-
 gotiatione, fructum a singulis, post illam notitiam,
 per sua bona opera collatum. Cives ejus osores,
 circumcisum populum, cujus cum conversationem
 pertulerit, et legibus obtemperaverit, recte sese
 civem illius appellavit. Osores vero ejus, et odii
 opera exhibentes, insidias ei struendo, haud
 dignis contenti fuerunt; verum etiam post ejus ex homi-
 nibus excessum maledictis eum incessunt, et suis
 etiam ad Deum precibus detestantur, regnumque
 detrectant, et ne hoc ullo tempore eveniat depre-
 cantur. Verumtamen his etiam invitit regnum ipse
 accipiet. Revertens per suam alteram theophaniam,
 dignis quidem, servisque se dignis dominabitur.
 Hos tamen in certas classes distribuet; alios nempe
 regalibus honorans muneribus propter ipsorum
 facta præclara; nam præsides urbium, et populo-
 rum principes constituet. Alios autem ob ignaviam
 reprehensos, iis etiam honorum partibus, quibus
 antea utebantur, spoliabit. Illos Jenique cives ejus
 appellatos, inimicos veteres, et huic appellationi
 congrua facta ex-ecutos, et legatione quoque
 missa ipsum detestatos, per eas nempe quas recitare
 solent contra eumdem diras, in medium adduci
 jubebit ante regalem gloriæ suæ thronum; moxque
 justo judicio exercito, conveniente supplicio affi-
 ciet.

εἰθώσισαν κατ' αὐτοῦ ποιεῖσθαι ἀρῶν (21), εἰς μέσον
 θρόνου, κἀπειτα δικαιοσύνη (22) κριτηρίῳ χρώμενος,

DE GRÆCIS THEOPHANIAE FRAGMENTIS GENERALIS ADNOTATIO.

Hactenus Eusebianæ Theophaniæ fragmenta, vel potius partes, ex tribus codicibus Vatt. A. E. L. edidi-
 mus. Et quidem eadem Theophania, in aliis quoque duobus recitatur Vatt. codicibus B. et F., qui tamen
 nonnisi exemplares sunt, et quidem imperfecti, ex codicibus A. et E. derivati. Itaque neutrius illorum nobis
 suū necessarius usus. Jam vero quæcumque a nobis in superioribus foliis edita fuerunt, ea vel Theophaniæ
 titulo nominatim in codicibus denotabatur, vel cum Syriaca seu Anglica operis interpretatione congruebant,
 vel in prædictis codicibus adeo connexa erant cum partibus titulum Theophaniæ præ se ferentibus, ut ab iis
 avelli nequirent, etiamsi aliquando nonnisi nudum Eusebii nomen gererent. De quibus omnibus lectores
 nostros singularis in locis admonimus : nihil enim nobis majori curæ fuit, quam ut fideles accuratque vide-
 remur. Utique et aliæ partes erant, quibus Eusebii (non tamen Theophaniæ) nomen erat inscriptum, quæque
 alicubi cum dicto opere partim consuebant : quia tamen nimis liberum audazque visum foret, eas cum cer-
 tioribus Theophaniæ partibus copulare, id consilium merito omisimus. Itaque hæc partes in commentario
 Eusebii ad Lucam supra dicto apparent; quibus identidem et pro re nata quidquid erat observandum sub-
 scripsimus.

Nunc magna quæstio exoritur, quam nos viz attingere audent, ne rem quodammodo nostram (quod est
 præjudicium in re litteraria noxium et odiosum) defendere videamur; quid videlicet de Syriaca Theophania
 cum Græcis partibus comparata judicandum sit; utrum videlicet ea plena sit, an compendio aliquo vel
 omissionibus imminuta fuerit; quandoquidem Græca ejus, id est originalia, fragmenta in codicibus Vati-
 canis satis interdum differunt, quozque pluri interest, haud raro sunt proliziora, interdum denique in tota
 Theophania Syriaca non apparent. Equidem testor publice, nihil me præter veritatem optare aut velle, nulloque
 studio teneri huic potius patrocinandi opinioni, quam alteram refellendi, patientemque aream libenter relin-
 quere, in qua se quilibet pro suo libito exerceat aut decertet. Illa tamen me non mediocriter movet similitudo,
 quod Syriaca trium epistolarum Ignatii translatio, in iisdem Nitriensibus exemplaribus nunc detecta, et a
 doctissimo Curettono edita, adeo brevior conperta est, ut capitula undecim omnia sparsim fuerint (prout ex
 Gallicis ephemeridibus disco (a), etenim Anglicana editione careo) quæ in Græco jam diu edito textu leguntur.
 Præterquam quod tam in epistolis Ignatianis quam in fragmentis Eusebianis alicæ quoque sunt minoris
 momenti varietates, modo aliquid interjaciendo, modo immutando, modo denique transferendo. Equidem ad

(21) Videtur Eusebius innuere diras quas Judæi in synagogis suis adversus Christum dicere solent.

(22) Ita cod.

(a) Auxiliaire catholique, t. II, p. 234; t. III, p. 81, 220, 272; t. IV, p. 244, 302.

Eusebium quod attinet, non ignoro paulo liberiores Græcarum catenarum methodum, qua excerpti textus aliquando tantisper variari solent: quisquis tamen Græca nostra cum Syriacis conferet, ægre ut puto sibi persuadebit, fieri posse ut tot tamque grandia additamenta aliunde quam ab originali opere, desumpta sint. Cur enim catenarum Vaticanarum auctores Nicetas atque Macarius, cur alius anonymus, primo quidem titulum Theophaniæ toties, et quidem sine ulla causa, finxissent, deinde tam longa segmenta huic potius quam alii titulo supposuissent? Profecto fuit facillimum, Eusebii tantum nomen (quod aliquoties fit) Theophaniæ quoque fragmentis inscribere, sive alicujus amanuensis socordia sive voluntate; verum emimvero Eusebiano alicui diversi argumenti scripto titulum Theophaniæ tam sæpe a Niceta Macario fuisse appictum, valde est incredibile. Quæ si ita se habent, sequitur ut Syrus Eusebii interpres, brevitati studens, partes aliquot operis subtraxisse videatur.

Atque ut ad exemplum epistolarum Ignatii revertar, dicet aliquis, apprimeque in suis perdoctis vindiciis el. Curetonus, Græcum potius Ignatianarum epistolarum contextum interpolatum auctumque fuisse; quod idem fortasse de Græcis quoque Eusebianis dicendum alicui videbitur. Ignatianam ego quaestionem aggredi prorsus nolo, quæ nec propositi mei est, et a summis criticis jamdiu fuit ventilata. Cæteroque in ostendendæ epistolarum illarum varietati ego quidem symbolum contuli, fragmento edito epistolæ ad Tarsenses, quod Anastasius presbyter a me vulgatus servavit (Script. vet. t. VII, p. 22.), quodque hoc loco non piget repetere, quandoquidem in Ignatii edita hactenus ad Tarsenses epistola non occurrit. Ἰγνατίου τοῦ θεοφόρου καὶ μαρτύρου ἐκ τῆς πρὸς τοὺς ἐν Ταρσῶ. Ἐὶ γὰρ ἦδεις ὅτι Θεοῦ ὕλῃς ἦν, ἐγλήσκηες ὅτι θεοσαράκωντα ἡμέρας ἀνεκδέες ποιήσας τὸ φαρτὸν σῶμα, καὶ εἰς τὸ διηρηκὲς ἡδύρατο τοῦτο ποιήσαι· διὰ τὸ οὐκ πειρᾶ; ἢ αὐ δέλεη ὅτι ἀληθῶς ἀρέλαβε σῶμα ὁμοιοπαθὲς ἀνθρώποις· διὰ μὲν γὰρ τοῦ πρώτου ἐδειξεν ὅτι Θεός, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ὅτι καὶ ἄνθρωπος. Ἡ Ἰγνατίου theophori ac martyris, ex epistola ad Tarsenses. Si enim ipsum Dei Filium fuisse scires, utique etiam cognosceres, eum qui corruptibile corpus suum, quadraginta dierum spatio, cibo non indigum effecerat, potuisse etiam in perpetuum tale præstare. Cur ergo esurit? Nemp̄ ut ostendat se vere corpus assumpsisse, æque ac cæteros homines passibile. Priore ergo modo Deum, altero etiam hominem se esse demonstravit. Cæteroque illa magis sententia mihi arridet, quæ Ignatium imminutum potius a Syris aliarumque gentium hominibus statuit, quam a Græcis Latinisque hominibus auctum: ægerime enim ferrem tot nobis eripi sacræ et dogmaticæ doctrinæ capita, quol in Nitriensi Syrorum exemplari desunt: præsertim quia partes ab his omissæ, apud perantiquos auctores laudantur.

Jam ut Theophaniam fortasse decurtatam a Syro interprete vehementer suspicer, ante omnia me cogunt partes Græcæ complures, quæ, prout in singulis locis dixi, partim titulum Theophaniæ gerunt, partim cum illis continuantur. Deinde cum reputo vix fieri potuisse ut Eusebium nullam hoc in opere prophetiam paulo disertius exponeret, ideo partem illam Danielici vaticinii alegare non potui, præsertim Theophaniæ titulo Eusebii quoque nomine in codice ornatam. De cæteris additamentis accurate in singulis prope puginis ac fideliter dixi. Age vero Vaticana Theophaniæ fragmenta ex tertio quartoque libro præcipue sumuntur; pauca ex quinto; ex primo denique unum, quod Græce catena Patrum in Epist. ad Hebr. iv, 12, mihi suppeditavit. Jam causa cur ex tertio potissimum quartoque libro fragmenta Græcæ supersint, illa est, quod duobus his libris Eusebius publicam Christi Domini vitam, prædicationem scilicet, miracula ac mortem, concluderat; catenarum autem auctoribus hæc apprime idonea materia erat, qui ad evangelicam historiam commentarios subnectebant. Porro qui tertium quartumque librum in Syriaca vel Anglica translatione leget, is facile agnoscet totam Eusebii narrationem nullo fere ordine fieri, sumptis modo ex hoc modo ex illo evangelista argumentis, nullo inter se vinculo nexis: quartum vero præcipue librum tam libero Marte scribi, ut quidvis addi aut demī aut interponi possit, quin orationis cursus abrupti aut intercipi videatur. Ipse Eusebius in tertii libri calcæ ait, multo esse plura quæ de Jesu tractari poterant, a se tamen pauca eligi, quæ volumine quarto complecteretur sit, quod cæteris prolitius fore promittit: quo ex dicto intelligimus, libri ejus dilatandi aut contrahendi liberam valde fuisse facultatem: quam rem haud nos equidem considerandam lectoribus proponeremus, nisi Græca nunc deprehensa fragmenta suspicionem nostram conjecturamque firmarent.

Porro fragmentorum nostrorum duplex quodammodo classis est; prior, undecim fragmenta continens, cum Syro ad litteram plerumque congruit, iis locis exceptis qui longius excurrunt. Altera classis, parem numerum fragmentorum habens, Theophaniæ æque titulum in codicibus nostris ostentat; et tamen partim rarius cum Syriaco textu conspirat, partim nova ac inaudita omnino est. Atque hæc causa fuit, cur hæc nos posteriora propemodum secreverimus; nam si temporis operisque ordinem sequi libuisset, cum superioribus miscenda erant; quod in hac saltem prima editione nolumus, ut totius rei status evidentius constaret. Dicetne aliquis cum vulgari proverbio, Facile esse inventis seu factis addere? Equidem in re de qua agimus, adagium nego. Namque et in Ignatianis epistolis, et in Eusebii Theophania longe facilius fuit omittere, quam adjicere: siquidem qui omittit id unum fere cavet, ne orationis seriem incautius abruptat: qui autem addit, et excogitare nova debet et apte digerere cum styli aliqua imitatione rerumque similitudine. Profecto pauca, si minus nulla, cernimus priscorum opera quæ deinceps ab aliis aucta fuerint; breviate vero quamplurima. Namque ut omittam quæ jamdiu editis in libris prostant; ecce in hoc volumine habemus Evangelicas Eusebii Quaestiones ad Stephanum et ad Marinum ab anonymo nescio quo brevias. Valerii Maximi duo ego compendia in lucem extuli Paradisi ac Nepotiani. In Vaticanis item codicibus compendia vidi historiarum Josephi et Orosii. Chrysostomum æque contractum in mss. cognovi, compendia insuper commentariorum Hieronymi ad Isaiam a Damiano quodam Daniele Remigio, ad Paulum a Claudio Taurianensi. In Vaticanis juris civilis reliquias leges aliquot edidi integras, quæ postea in Theodosiano codice sunt imminutæ, in Justiniano denique ad minimum brevitatem redactæ. Denique etiam Augustini librorum de musica epistolam edidi in pervetusto codice conservatam. Sed hæc hactenus, ne legentium otio videar abuti. Quæ omnia non ideo dixi, quia Syriacæ Theophaniæ, quod est opus pretiosissimum, laudem minuere ullo modo velim, vel dubitationem hanc certo dissolvere, aut fragmentis Græcis plus æquo favere; sed causam potius κριτικῶν δόξων viris, ac præsertim doctissimo ac laudatissimo Leo præbere studeo, ut controversiam, si ei videbitur, pro sua sapientia ventilat, judicium exerceat, lancem prout veritas postulabit inclinet. Nihil enim ego magis opto quam ad rectam ejus sententiam accedere.

—

MONITUM IN SUBSEQUENS OPUSCULUM.

(ΜΑΙ, *Bibl. Patr.* IV, 208.)

In Constantini Magni Vita, quam scripsit, Eusebius narrat lib. iv, cap. 34, compositum a se fuisse de sanctissima solemnitate paschali ejusque ratione declarativum tractatum, quem praedicto Constantino nuncupavit: Περὶ τῆς ἀγιοτάτης τοῦ Πάσχα ἑορτῆς προσφωνησάντων ἡμῶν αὐτῷ μυστικὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τῆς ἑορτῆς λόγου. Sequentem autem capitulo idem Eusebius recitat Constantini ad se litteras, quibus acceptum librum ac lectum valde commendat, et aliorum quoque multorum notitiæ et usui regali suo jussu traditum nuntiat. En autem ipsa Christianissimi Augusti verba: Τὸ μὲν ἐγγεῖρημα μέγιστον, καὶ πάσης λόγων δυνάμεως κρείττον, Χριστοῦ μυστήρια κατ' ἀξίαν εἰπεῖν, τὴν τε τοῦ Πάσχα ἀντιλογίαν τε καὶ γένεσιν, λυσιτελῆ τε καὶ ἐπίπονον τελεσιουργίαν, ἐρμηνεύσαι τὸν προσήκοντα τρόπον· τὸ γὰρ θεῖον ἀνθρώποις ἀδύνατον κατ' ἀξίαν φράσαι, καὶ τοῖς νοῆσαι δυνατοῖς. Πλὴν ὁμως ὑπερβαυμάσας σε τῆς φιλομαθείας τε καὶ φιλοτιμίας, αὐτός τε τὸ βιβλίον ἀσμένως, καὶ τοῖς πλεοσιν οἳ γε τῇ περὶ τὸ θεῖον λατρεία γνησίως προσέχουσι, καθὰ ἐβουλήθης, ἐκδοθῆναι προσέταξα. Συνορῶν τοίνυν μεθ' ὄσης θυμηθῆς τὰ τοιαῦτα παρὰ τῆς σῆς ἀγχινοίας δῶρα λαμβάνομεν, κ. τ. λ. « Maximum sane negotium est, et quod omnem dicendi vim superat, Christi mysteria pro dignitate edisserere, et controversiam de paschate, festique hujus originem, nec non ejusdem utilem simul ac laboriosam celebrationem decenter exponere. Nam res divinas ne ipsi quidem enarrare sufficiunt, qui eas cogitatione assequi valent. Verumtamen eximiam tuam doctrinam studiique contentionem summo opere admiratus, et ipse librum legi, utque in multorum, qui divinæ religionis observantiam sincere profitentur, manus perveniret, quemadmodum volueras mandavi. Cum igitur intelligas quanta cum voluptate hujusmodi munera a solertia tua suscipimus, » etc. Pergit mox imperator dicere, eundem librum in Latinam quoque linguam ex Græca fuisse translatum, quod auctoris justo merito ac famæ tribuit.

Jam vero hoc adeo laudatum opusculum, quod propter ventilatam in Nicæna synodo controversiam paschalem Eusebius scripserat, jam diu tum Græce tum Latine perierat; nisi Nicetas Serrarum episcopus in sua magna ad Lucam ms. catena partem ejus insignem atque prolixam conservavisset; quam ego Græce, prout in Vaticano codice comperi, ante hos annos edidi; nunc autem Latina quoque interpretatice donandam judicavi. Et gaudeo, quod in hoc scripto, præter reliquam eruditionem, insigne quoque testimonium dat Eusebius SS. Eucharistiæ sacramento. Utique Balthasar Corderius, vir doctus quem honoris causa nomino, in sua quam typis tradidit Patrum ad Lucam catena (quæ diversa a nostra Nicetiana est) p. 544-545, hoc Eusebii excerptum a se factum Latinum protulisse videtur; sed primo haud integrum, quia totæ apud eum desunt sectiones sexta et octava, necnon propædum totæ decima et undecima, præter alias sparsim mutilas perturbatasque perichous: tum Corderii interpretatio ejusmodi est, quam si ego singillatim expendere et castigarem, morosus sane et odiosus judex viderer. Sic enim interdum is loquitur, ut quid fere in Græco suo manuscripto legerit, non facile agnoscas. Sed quod pluris interest, Græcus, id est originalis, Eusebii textus ante librum nostrum totus erat ineditus.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΕΟΡΤΗΣ.

EUSEBII CÆSARIENSIS DE SOLEMNITATE PASCHALI.

α. Τάχα οὐκ ἄκαιρον ἂν εἴη καὶ αὖθις περὶ τοῦ Πάσχα διαλαβεῖν, ἄνωθεν Ἑβραίων παιδῶν εἰκονικῶς παραδεδομένου. Ὅπηνίκα γοῦν Ἑβραῖοι, σκιάς μελλόντων ἐπιτελοῦντες, πρῶτοι τὴν τοῦ φασέκ ἑορτὴν ἐτέλουν, θρέμμα μὲν αὐτοῖς, ἐξ ἀγέλης ἐλαμβάνετο· τοῦτο δὲ ἦν ἄμνος ἢ πρόβατον (23)· εἴτ' αὐτοὶ τοῦτο δι' ἑαυτῶν ἔθουον· καὶ περὶ τῶ μὲν αἵματι πρῶτον ὑπέρβυρα καὶ φλιάς ἕκαστος τῶν ἰδίων κατέχριον οἰκῶν· ταῦτη πη εἰς ἀνατροπὴν ὀλοθρευτοῦ αἰμάσσοντες οὐδοὺς καὶ μέλαθρα. Σαρξὶ δὲ τοῦ προβάτου τροφῆ ἠρώμενοι, καὶ τὰς ὀσφῦς ζῶνῃ περιδεδεμένοι,

^α Exod. xii, 3.

(23) Posthinc, nec non alibi, omittuntur partes

1. Non erit fortasse intempestivum nunc etiam de Paschate sermonem instituere, prout is olim ritus Hebræis, figuræ causa, traditus fuit ^α. Quando itaque Hebræi res futuras adumbrantes, primi sollemnitatem pasche celebrarunt, pecudem sibi de grege sumpserunt: erat autem agnus vel ovis. Hanc victimam manu propria occiderunt. Exin ejus cruore superliminaria primum postesque suæ quisque domus inunxerunt; sic videlicet, ob exterminatorem arcendum, limen trabemque supernam cruentantes. Deinde victimæ carnis vescentes,

aut corrumpuntur in catena Latina Balthasaris Corderii ad Lucam.

zona lumbos præcincti, panibus azymis degustatis, intybis etiam appositis, de loco in locum, id est de Ægyptiorum regione in desertum, transferunt. Hæc illi agere in mandatis habuerunt, cum cæde ovis esuque. Quamobrem illa ex Ægypto digressio, nomen fecit apud Hebræos festo transitus. Cæterum hæc in figura illis contingebant; nostri autem gratia scripta fuerunt⁶⁰. Atque ita Paulus interpretatur, dum symbolorum veterum veritatem his verbis aperit: nam *Pascha* nostrum immolatus est Christus⁶¹. Causam vero hujus immolandi Baptista sic exhibet dicens: *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi*⁶². Reapse victima, malorum omnium remedium, neci traditum fuit Servatoris corpus, quod instar expiationis, totius mundi peccatum abstulit. Propterea Isaias clare exclamavit: *Hic peccata nostra fert, et pro nobis patitur*⁶³.

2. Hujus ergo victimæ, id est Servatoris qui proprio sanguine humanum genus salvavit, intellectualibus pasti carnibus, videlicet dogmatibus atque doctrinis cælorum regnum nuntiantibus, deliciis merito divinis deliciamur. Sed et fide erga sanguinem ejus, quem pro nostra salute lytrum obtulit, animæ domos, id est corpora, obsignant, omne genus insidiantium dæmonum a nobis submovemus, transitusque solemnitatem celebrantes, transire ad divina studemus, veluti olim illi in desertum ex Ægypto commigrarunt. Ita nos quoque inivium quoddam desertumque a multis iter facinus, vetus irreligiosi erroris fermentum anima expellentes, veraque intyba amaro et insuavi victu simul apponentes. Tempus quoque solemnitatis opportunum est, haud in medium hiemem incurrens, quæ tristis est; neque vicissim in mediam ætatem, quo tempore fervens solstitium, versantium in agris venustatem deterit; nimis item prolixæ sunt horæ, haud æquis partibus divisæ. Sed neque autumnale æquinoctium jucundum aspectum præse fert, viduato agro, et suis fructibus tanquam filiis spoliato. Superest ex his anni temporibus lætum ver, quod totius anni, ceu corporis caput est, cum sol primam stadii sui partem decurrit, luna autem pariter pleno orbis sui lumine noctis cursum in lucidum transformat diem. Ver, inquam, hiemalium tonitruorum terriculamenta discutit, longa (noctium) interstitia tollit, aquarum exundationes cohibet. Jamque nova splendente serenitate, tranquilla sunt navigantibus maria, sudusque aer terra iter facientibus. Regiones interim in agris gravidantur seminibus, et fructibus tumentes arbores, Dei donis exornatæ, agricolis laborum mercedem in benedictione præbent.

σπερμάτων, καὶ καρπῶν σπαργῶντα φυτὰ τοὺς ἐκ ἐλᾶς ἐν εὐλογίαις παρέχει.

⁶⁰ I Cor. x, 11. ⁶¹ I Cor. v, 7. ⁶² Joan. 1, 29. ⁶³ Isai. LIII, 4.

(24) Cod. evidenter τροφή, manifesto tamen mendicpro τροπή.

(25) Loquitur priscorum more, apud quos cum tam æstate quam hieme dies duodenis horis con-

Α τροφῆς τε ἀζύμων ἄρτων μετίσχοντες, καὶ πᾶς πικρίδων προσφερόμενοι, τόπον ἐκ τόπου διέβαινον, τὸν ἀπὸ τῆς Αἰγυπτίων γῆς ἐπὶ τὴν Ἐρημον. Ταῦτα γοῦν αὐτοῖς ὁμοῦ τῆ τοῦ προβάτου σφαγῆ τε καὶ τροφῆ πράττειν νομοθετήτο. Ἐνθεν ἡ ἐξ Αἰγύπτου μετάβασις τὴν τῶν διαβατηρίων αὐτοῖς ἐπινομήσαν ἐπλήρου. Ἄλλ' ἐκεῖνοις μὲν τυπικῶς ταῦτα συνέβαιναν, ἐγράφη δὲ δι' ἡμᾶς. Καὶ γε διερμηνεύει Παῦλος τῶν παλαιῶν συμβόλων διαφαίνειν τὴν ἀληθειαν δι' ὧν φησι· Καὶ γὰρ τὸ Πάσχα ἡμῶν ἐτύθη Χριστός. Τὸ δὲ αἷτιον τοῦ τυθῆναι αὐτὸν ὁ Βαπτιστῆς παρίστησιν εἰπῶν· Ἴδε ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ ὁ αἱρῶν τῆρ ἁμαρτίας τοῦ κόσμου. Καὶ γὰρ σφάγιον κακῶν ἀπάντων ἀποτρόπαιον τὸ σῶμα τὸ σωτήριον τῷ θανάτῳ παρεδίδοτο, ὃ δὴ καθαρσίον δίχην τοῦ παντὸς ἀφέλε κόσμου τὴν ἁμαρτίαν· κέκραγε γοῦν τηλαυγῶς Ἡσαίας· Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται.

β'. Τούτου δὴ τοῦ σωτηρίου θύματος τοῦ τῷ ἰδίῳ αἵματι τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος ἀνασωσαμένου ταῖς λογικαῖς σαρκὶ τρεφόμενοι, μαθήμασι δηλαδὴ καὶ λόγοις βασιλείας οὐρανῶν καταγγελτικοῖς, τὴν κατὰ Θεὸν εἰκότως τρυφῶμεν τρυφήν. Ἄλλὰ καὶ πίστει τοῦ αἵματος αὐτοῦ, ὃ δὴ λύτερον ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀντιδέδωκε σωτηρίας, τοὺς ψυχῆς οἴκους τὰ σῶματα κατασμαινόμενοι, πᾶν γένος δαιμόνων ἐπιθούλων ἐξ ἑαυτῶν ἀπελαύνομεν· καὶ τὴν τῶν διαβατηρίων ἑορτὴν ἐπιτελοῦντες, διαβαίνειν μελετῶμεν ἐπὶ τὰ θεῖα, ὡς πάλαι τῆς Αἰγύπτου μεταβεθηκότες ἐπὶ τὴν Ἐρημον. Ταύτη γοῦν καὶ ἡμεῖς ἀτριβῆ τινα καὶ ἔρημον τοῖς πολλοῖς στελλόμεθα πορείαν, παλαιὰν ζύμην ἀθέου πλάνης τῆς αὐτῆς ψυχῆς ἐξόριον ποιοῦμενοι, καὶ τὰς ἀληθείας πικρίδας διὰ τῆς πικρίας καὶ ἀγεινῆς διαίτης προσφερόμενοι. Καὶ ὁ καιρὸς δὲ τῆς ἑορτῆς εὐκαιρὸς, οὐκ ἐν μέσῳ χειμῶνος ὥρα παρηγμένος· συγγνὸς γὰρ οὗτος· ἀλλ' οὐδ' ἐν μέσῳ θέραι κατὰλλήλος ἦν, καθ' ὃν ἡ τροπή (24) φλεγμαίνουσα, τῶν κατ' ἀγροὺς σχολαζόντων περιρριεῖται τὸ κάλλος· πλεονεκτεῖ δὲ καὶ τὰ τῶν ὠρῶν, οὐκ ἐπαμφοτερίζοντα τῇ ἰσομοιρίᾳ (25)· μετ' ὀπίωρου γὰρ τροπῆς οὐκ ἐπιτερητῆς ἡ θέα, χηρεοσύνης μὲν τῆς χώρας, τῶν δ' οἰκειῶν καρπῶν ὡς ἀντέκνων ἀπεστερημένης. Ἐὰρ δὴ λείπεται τὸ φαιδρὸν, ὃ δὴ τοῦ παντὸς ἔτους κεφαλὴ τις οἷα σώματος ἔγχειται, ἡλίου μὲν δὴ ἄρτι τὸ πρῶτον τμήμα διππεύοντος, σελήνης δ' ἐκ παραλλήλου πλησιφαεῖ τῷ φωτὶ τὸν τῆς νυκτὸς δρόμον εἰς λαμπρὰν μεθαρμομένης ἡμέραν. Τοῦτο λυεῖ μὲν κτύπων χειμερίων ὀδύνητρα (26), λυεῖ δὲ μακρὰ διαστήματα, πλήμμύρας ὀδάτων μεταβάλλει. Ἡδὲ δὲ νεαρὰς ἐπιλαμπούσης αἰθρίας, γαλήνη μὲν τοῖς θαλαττεύουσι καθίστησι τὰ πελάγη, εὐδίων δὲ ἀέρα τοὺς κατὰ γῆν ὀδοιπόρους ἐνδίδωσι. Χῶραι δ' ἐν τούτῳ κατ' ἀγροὺς ἐγκύμονες Θεοῦ δώροις ἀγαλλόμενα, γεωργοῖς πόνων τὰς ἀμοι-

stare deberet, hæc necessario æstate longiores hieme breviores computabantur.

(26) Æstivosis enim in regionibus hieme etiam tonitrua audiuntur.

γ. Οὗτος ὁ τῆς ἑορτῆς καιρὸς, Αἰγυπτίους μὲν ἄβελθρον τοῖς δαιμόνων φίλοις, Ἑβραίοις δὲ ἑορτάζουσι τῷ Θεῷ, κακῶν ἐλευθερίαν προὔξεναι· οὗτος (26*) ἦν αὐτὸς ἐκείνους, ὁ δὲ καὶ ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ παντὸς κοσμογονίας τετηρημένος, καθ' ὃν ἡ γῆ ἐβλάστησε, καθ' ὃν οἱ φωστῆρες ἐγένοντο, καθ' ὃν οὐρανὸς καὶ γῆ παρήχθησαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· κατὰ τοῦτον καὶ ὁ Σωτὴρ τοῦ σύμπαντος κόσμου τὸ τῆς οικείας ἑορτῆς ἐξετέλεσε μυστήριον, καὶ τὴν οἰκουμένην (27) ὁ μέγας φωστὴρ, εὐσεβείας ἀγαθὴς κατελάμπρυνε καὶ δὴ γενέθλιον κόσμου ὁ καιρὸς περιέχειν ἔοικε. Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν καιρὸν καὶ τύπος ἐτελείτο, τὸ παλαιὸν Πάσχα, ὃ καὶ διαδατήριον εἴρηται· ἀλλὰ καὶ προβάτου σφαγῆς σύμβολον ἔφερον· ἀλλὰ καὶ τροφῆς ἀζύμων ἄρτων ἠντίτετο εἰκόνα. Ταῦτα δὲ ἐπὶ τὴν σωτήριον ἑορτὴν ἅπαντα συνεπληροῦτο· τό τε γὰρ πρόβατος αὐτὸς ἦν καθ' ὃ περιέχειτο σῶμα. Αὐτὸς καὶ ἡλιος δικαιοσύνης, ἕαρος δῆτα θεῖου καὶ σωτηρίου τροπῆς ἀπὸ χειρῶν ἐπὶ τὰ κρείττω τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον διαλαβούσης. Αἰγυπτίῳ μὲν δαίμοσιν εἰσέτι καὶ νῦν θεήλατοι μάστιγες καταπέμπονται, λαοὶ δὲ πανταχοῦ γῆς οἰκοῦντες τὴν σφῶν ἐλευθερίαν τὴν ἐκ τῆς πολυπλανοῦς ἀθεότητος ἑορτάζουσι. Τῶν λαοπλανῶν δὲ πνευμάτων πεπαυμένων, καὶ χειμῶνος κακῶν, καινῶν καρπιῶν εὐφορία διαφόροις χαρίσμασιν ἁγίου Πνεύματος τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ στεφανοῖ· καὶ ἀπλῶς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐπὶ τὸ ἡμέτερον μεταβέβληται· χῶραι δὲ πᾶσαι, πρὸς τοῦ γεωργοῦ λόγου τῆς κατὰ ψυχὴν γεωργίας τυχοῦσαι, τὰ ὠραία τῆς ἀρετῆς ἀθητὴ βεβλαστήχασιν· ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ σκότους κακῶν ἡλευθερωμένοι, φωτὸς ἐν

ἡμέρα Θεοῦ γνώσεως κατηξιώθημεν. δ. Τοιαῦτα τὰ καινὰ μαθήματα πάλαι μὲν διὰ συμβόλων ἐπεσκιασμένα, νῦν δὲ εἰς φῶς ἀνακαλυμμένα. Καὶ δὴ καὶ ἡμεῖς τὸ κεφάλαιον τῆς ἑορτῆς κύκλων (28) περιόδοις καθ' ἕναστον ἔτος ἀναζωπυροῦμεν, προέορτα μὲν προπαρασκευῆς ἕνεκα τὴν τεσσαρακοστήμερον ἄσκησιν παραλαμβάνοντες κατὰ τὸν τῶν ἁγίων ζῆλον Μωϋσέως καὶ Ἡλίου, τὴν δὲ ἑορτὴν αὐτὴν εἰς ἄληστον αἰῶνα ἀνανεοῦμενοι. Τὴν γοῦν πρὸς τὸν Θεὸν πορείαν στελλόμενοι, τὰς μὲν ὁσφῦς εὐμάλα δεσμῷ σωφροσύνης περιδούμεθα, τὰ δὲ τῆς ψυχῆς βαδίσματα ἐν ἀσφαλείᾳ φυλάττοντες, ὥσπερ ἐν ὑποδήμασι δὴ τὸν δρόμον τῆς οὐρανοῦ κλήσεως παρασκευάζομεν βακτηρίᾳ δὲ λόγου θεοῦ ἐν εὐχῶν δυνάμει πρὸς ἄμυναν ἐχθρῶν χρώμενοι, σὺν πάσῃ προθυμίᾳ διαβαίνομεν τὴν εἰς οὐρανὸς φέρουσαν διάβασιν, σπεύδοντες ἀπὸ τῶν τῆδε ἐπὶ τὰ οὐράνια, καὶ ἀπὸ ζωῆς θνητῆς ἐπὶ τὴν ἀθάνατον· οὕτω γὰρ διαδέξεται ἡμᾶς ἐντεῦθεν τὰ διαδατήρια εὐ καὶ καλῶς διαβεβηκότας ἄλλη τις μεῖζων ἑορτῆ· Πεντηκοστὴν αὐτὴν ἐπὶ κλητὴν Ἑβραίων παῖδες ὀνομάζουσιν, εἰκόνα φέρουσαν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας. Λέγει γοῦν

* Deut. xvi, 9.

(26*) Sequentes versiculi undecim usque ad τὸ παλαιὸν Πάσχα, citantur ex Eusebio *De Paschate*, Eusebio περὶ τοῦ Πάσχα, etiam a Macario Chrysocephalo in sua inedita catena cod. E. f. 95, b, et quidem non sine verbis paulo pluribus quam a Nicetā; quamobrem ex Eusebio potius ipso quam ex

3. Hoc solemnitate tempus *Ægyptiis* quidem, utpote dæmonum amicis, exitium; *Hebræis* autem Deum festo ritu celebrantibus, malorum finem attulit. Hoc idem erat anni tempus, quod in primitiva etiam universi creatione decurrebat, quo tempore terra germinavit, et luminaria exstiterunt: quo tempore cælum, terra, et omnia quæ in eis sunt, producta fuerunt. Hoc ipso tempore universi mundi Servator solemnitate suæ mysterium peregit; atque orbem terrarum luminare magnum veræ religionis splendoribus illustravit, mundique natale reducere visum est. Hoc tempore figura perficiebatur, vetus nimirum Pascha seu transitus: insuper etiam symbolum cæcæ ovis ferebat; denique azymi panis esus, imaginis cuiusdam instar erat. Quæ omnia in Servatoris solemnitate completa sunt. Namque illa ovis, ipse erat, quatenus corpus circumpositum habebat. Ipse etiam sol justitiæ, cum jam ver divine salutarisque conversionis a deterioribus in meliora, hominum moribus supervenit. *Ægyptiorum* utique dæmonibus nunc etiam plagæ imponuntur, populi ubique terrarum incolentes libertatem suam a multiformi irreligiositatis errore hilariter celebrant. Compressis ergo deceptoribus populorum spiritibus et malorum hieme, novorum fructuum ubertas variis sancti Spiritus donis Dei Ecclesiam exornat; atque ut summam dicam, universum hominum genus ad partes nostras transilivit; cunctæ regiones a Verbo agricola animæ culturam expertæ, pulchros virtutis flores germinarunt: nosque tenebris malorum erepti, luce digni habitii fuimus qua die Dei notitiam hausimus.

4. Hæc sunt nova documenta, olim quidem symbolis obumbrata, nuper autem in lucem manifestam prolata. Et quidem nos etiam initium huius solemnitate cyclorum periodis singulis annis instauramus; ante festum quidem, præparationis causa, quadragesimale exercitium assumentes, sanctos Moysen et Helian imitantes, ipsum vero festum per incessabile ævum repetentes. Ergo itinere ad Deum suscepto, lumbos apprime temperantiæ zona præcingimus, animæ vero gressus caute munientes, tanquam calceati cælestis vocationis cursum instituimus; virgaque divini verbi, non sine precum virtute, ad repellendos hostes utentes, cum omni alacritate ad ferentem in cælum transitum, ab his infimis ad superna, a mortali vita ad immortalitatem properamus. Sic enim peracto feliciter transitu, major alia excipiet nos solemnitas (quam Pentecosten *Hebræi* nominant) regni cælorum imaginem præ se ferens. Ait itaque Moyses: *Ex quo falcem in messem miseris, numerabis tibi septem hebdomadas, nosque panes ex nova messe propones ante Deum* *.

Niceta hausisse videtur Macarius.

(27) Cod. τὴν ὑψηλόν.

(28) Dicit cyclum paschalem, cuiusmodi plures in antiquis monumentis tam scriptis quam sculptis exstant. Videtur Inscript. chr. apud nos, *Script. vet.* t. V, p. 70 et 472.

Significabat nempe prophetica hac figura per vessem quidem vocationem gentium, per novos panes, animas Christi meritis oblatas Deo, ecclesiasque ex ethnicis conflatas, quarum causa maximum festum apud benignum Deum sit. Namque rationalibus apostolorum falcibus demessi, cunctis ubique terrarum ecclesiis tanquam in area globatim congregatis, concordia fidei sententia corporati, sale divinarum doctrinarum ac disciplinarum conditi, aqua et igne sancti Spiritus regenerati, panes escales jucundi gratique Deo per Christum offerimus.

θειών λόγων μαθημασιν εξαρτυθέντες, δι' ὕδατος τε τρώφιοι προσηγείς και ἀρεστοί τῷ Θεῷ διὰ Χριστοῦ

5. Sic ergo propheticiis Moysis symbolis in rem veram sanctiore effectu collatis, lætiorem nos solemnitatem agere traditione didicimus, ceu jam cum Servatore nostro coadunati, ejusque regno fruentes. Propterea nullo nobis labore ascetico atteri infra hoc festum conceditur, sed speratæ in cælis quietis imaginem exhibere docemur. Quare nec in precibus genu flectimus, neque cibi abstinentia nosmet affigimus. Etenim eos, quibus in Deo resurgendi gratia fuit, jam non decet denuo humi procumbere; nec, passionibus liberatos, paria perpeti cum mancipiis cupiditatum. Quamobrem post Pascha Pentecosten septem hebdomadis integris celebramus; sicut prævium Paschati tempus quadragesimalis exercitii sex hebdomadis viriliter sustinimus. Nam senarius numerus actuosus, ut ita dicam, est et efficax. Ideo et sex diebus universa Deus condidisse dicitur. Laboribus autem in illa toleratis merito succedet secunda solemnitas in septem hebdomadis, multiplicata nobis requie, cujus symbolum septenarius numerus est. Non tamen ex his septem hebdomadis Pentecosten seu quinquagenarius numerus adamussum conficitur; nam postrema excedente monade, in hac solemnissimum Christi ascendentis diem obsignamus. Merito igitur sanctæ Pentecosten diebus futuram requiem representantes, lætis animis sumus, simulque corpori quietem indulgemus, quasi cum Sponso jam versemur, ideoque nobis jejuna non liceat.

6. Sed tamen quod sacri evangelistæ Servatoris passionem circa dies azymorum Judaici Paschatis contigisse narrent, nemo dubitabit. Hæc enim causa fuerat legis a Moyse lata, quæ dicitur paschalis. Nam quia Agnus Dei, tanquam ovis, ab ipsis Judæis ad cælem ducendus erat, quam ob communem hominum salutem passurus erat, haud alio quam prædicto tempore, Deus futuram rem demonstrativis symbolis præoccupans, illo ipso tempore, quod volentibus annorum periodis, occurrurum erat, materialem ab Judæis agnum immolari præcepit: idque ab eis singulis annis factitatum fuit, donec completa veritas veteres imagines circumscripsit. Quamobrem ex illo tempore apud gentes quidem vera mysteriorum manet solemnitas; apud Judæos autem ne ipsorum quidem symbolorum memoria suberest, erepto iis loco ubi festi ritum perage-

Μωϋσῆς· Ἄρχομένου σου δρέπανον ἐπ' ἀμητον, ἐπτά ἐβδομάδας ἀριθμήσεις σσαντῶ, και νέουε ἀρτους ἐκ νέων ἀμητων παραθήσεις τῷ Θεῷ. Ἐδήλου δὲ ἄρα προφητικῶ τύπῳ ἀμητον μὲν τῶν ἐθνῶν τὴν κλήσιν, νέουε δὲ ἀρτους τὰς διὰ Χριστοῦ τῷ Θεῷ προσενηνεγμένας ψυχὰς, τὰς τε ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίας, ἐφ' αἷς ἐορτῆ μεγίστη τῷ φιλανθρώπων Θεῷ συντελεῖται· οἱ ταῖς τῶν ἀποστόλων λογικαῖς δρεπάναις θερισθέντες, και ὡσπερ εἰς ἄλωε τὰς ἀπανταχοῦ γῆς Ἐκκλησίας συναχθέντες ὑφ' ἐν, ὁμοφώνῳ τε διαθέσει πίστειω; σωματοποιηθέντες, και ἄλοε τοῖς ἀπὸ τῶν και πυρός ἀγίου Πνεύματος ἀναγεννηθέντες, ἀρτοι προσφερόμεθα.

ε'. Ταῦτη πη τῶν παρὰ Μωϋσεῖ προφητικῶν συμβόλων εἰς ἔργα σεμνοτέροις τοῖς ἀποτελέσμασι χωρῶντων, αὐτοὶ γε μὴν τὴν ἐορτὴν φαειροτέραν ἀγειν παρείληφαμεν, ὡς ἀν τῷ Σωτῆρι συναγχερμένοι, και τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀπολαύουτες. Διδ οὐκέτι πονεῖσθαι κατὰ τῆνδε τὴν ἐορτὴν συγχωροῦμεθα, τῆς δ' ἐλπίζομένης ἐν οὐρανοῖς ἀναπαύσεωε τὴν εἰκόνα φέρειν διδασκόμεθα· ὄθεν οὐδ' ἐν ταῖς εὐχαῖς γόνυ κλίνομεν, εὐδ' ἀσιτίαε καταπονούμεθα· τοὺε γὰρ τῆε κατὰ Θεὸν ἀναστάσεωε ἡξιωμένους οὐκέτ' αὐδιε οἶδν τε ἐπὶ γῆε πίπτειν· οὐδὲ τοὺε τῶν παθῶν ἡλευθερωμένους τὰ ἴσα πάσχειν τοῖε καταδεδουλωμένοιε. Διδ μετὰ τὸ Πάσχα τὴν Πεντηκοστὴν ἐν ἐβδομάσει ἐπτά τελείαιε ἐορτάζομεν, τὸν μὲν πρότερον αἰῶνα τῆε πρὸ τοῦ Πάσχα τεσσαρακοθημέρου συνασκήσεωε ἐν ἐξ ἐβδομάσει ἀνδρισάμενοι· πρακτικὴ γὰρ ἡ ἐξὰε και ἐνεργητικὴ· διδ και ἐν ἐξ ἡμέραιε ὁ Θεὸε πεποιχέναι λέγεται τὰ σύμπαντα. Τοὺε δ' ἐν ἐκείνῃ πόνουε εἰκότωε ἡ δευτέρα ἐορτὴ ἐν ἐβδομάσει ἐπτά διαδέξεται, πολυπλασιαζομένηε ἡμῖν τῆε ἀναπαύσεωε, ἥε τὰ σύμβολα ἡ ἐδόμαε σημαίνειν θέλει. Οὐ μὴν ἐπὶ ταύταε ὁ τῆε Πεντηκοστῆε ἀριθμὸε ἴσεται· ὑπερακοντίεασ δὲ τὰε ἐπτά ἐβδομάδαε, μονάδι τῆ μετὰ ταύταε ὑστάτῃ τὴν πανέορτον ἡμέραν τῆε Χριστοῦ ἀναλήψεωε ἐπισφραγίξεται. Εἰκότωε ἄρα ἐν ταῖε τῆε ἀγίαε Πεντηκοστῆε ἡμέραιε τὴν μέλλουσαν ἀνάπαυσειν διαγράφουτε, τὰε ψυχὰε γαννύμεθα, και τὸ σῶμα διαναπαύομεν, ὡε ἀναυτῶ συνόντεε ἡδῃ τῷ Νυμφίῳ, και νηστεύειν μὴ δυνάμενοι.

ζ'. Πλὴν ὅτι οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισται τὸ σωτήριον πάθοε κατὰ τὰε ἡμέραε τοῦ Ἰουδαῖου Πάσχα τῶν ἀζύμων ἰστόρησαν γεγονέαι, οὐδεῖε ἀν ἀμφιβάλοἰ· τοῦτο γὰρ ἦν τοῦ νόμου τοῦ παρὰ Μωϋσεῖ περὶ τοῦ Πάσχα λεγομένου αἰτιον. Ἐπειδὴ γὰρ ἐμέλλεν ὁ Ἄμνὸε τοῦ Θεοῦ ὡε πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγεσθαι παρ' αὐτοῖε Ἰουδαίοε, και τοῦτο πάσχειν ὑπὲρ τῆε κοινῆε πάντων ἀνθρωπων σωτηρίαε, οὐκ ἄλλοτε ἡ κατὰ τὸν δηλούμενον καιρὸν, προλαβῶν τὸ μέλλον ὁ Θεὸε διὰ συμβόλων εἰκονικῶε, κατ' αὐτὸν ἐκείνον τὸν μέλλοντά ποτε κατὰ χρόνιων περιόδουε ἐπιστήσεσθαι καιρὸν, ἀμνὸν παρὰ Ἰουδαίοε αἰσθητὸν ἐκέλευε θύεσθαι· και τοῦτο αὐτοῖε κατ' ἐνιαυτὸν ἐτελεῖτο, ἔωε ἡ ἀλήθεια ἀποπληρωθεῖσα, τὰε παλαιάε εἰκόναε περιέγραψεν. Ὅθεν ἐξ ἐκείνου παρὰ μὲν τοῖε ἔθνεσειν ἡ ἀληθῆε τῶν μυστηρίων κεκράτηχεν ἐορτὴ, παρὰ δὲ Ἰουδαίοε οὐκέτι οὐδ' αὐτῶν ἡ μνήμη τῶν συμβόλων

φυλάττεται, περιηρημένου αὐτῶν τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὰ
τῆς ἑορτῆς τελεῖσθαι νενομοθέτητο. Εἰκότως ἄρα ἡ
θεία τῶν Εὐαγγελίων γραφή κατὰ τὸν χρόνον τῶν Ἰου-
δαϊκῶν ἀζύμων πεπονηῖται φησὶ τὸν Σωτῆρα· ἐπειθὴ
καὶ τότε ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη ταῖς προφη-
τικαῖς ἀκολούθως φωναῖς.

Ζ'. Καὶ οἱ μὲν κατὰ Μωϋσέα ἅπαξ τοῦ παντὸς
ἔτους πρόβατον τοῦ Πάσχα ἔθνον τεσσαρσεκαίδεκάτη
τοῦ πρώτου μηνός, τὸ πρὸς ἐσπέραν· ἡμεῖς δὲ οἱ τῆς
Καινῆς Διαθήκης ἐφ' ἐκάστης Κυριακῆς ἡμέρας τὸ
ἑαυτῶν Πάσχα τελοῦντες, ΑΕΙ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ
ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΕΜΦΟΡΟΥΜΕΘΑ, ΑΕΙ ΤΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΠΡΟΒΑΤΟΥ ΜΕΤΑΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝ (29). αἰεὶ τὰς
δοφύς τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς ἀγνεῖα καὶ σωφροσύνη πε-
ριεζώσμεθα, αἰεὶ τοὺς πόδας παρεσκευάσμεθα ἐν ἑτοι-
μασίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου, αἰεὶ τὰς βακτηρίας ἔχομεν ἐν
ταῖς χερσὶ, καὶ τῇ βράβδῳ τῇ ἐκ βρίζης Ἰεσοῖ προελ-
θούσῃ ἐπαναπαυόμεθα, αἰεὶ τῆς Αἰγύπτου ἀπαλλαττό-
μεθα, αἰεὶ τὴν ἐρημίαν τοῦ ἀνθρωπείου βίου μεταδιώ-
κομεν, αἰεὶ τὴν πρὸς Θεὸν πορείαν στελλόμεθα, αἰεὶ τὰ
διαβατήρια ἑορτάζομεν. Ταῦτα γὰρ πάντα οὐχ ἅπαξ
τοῦ ἔτους πράττειν ἡμᾶς, αἰεὶ δὲ καὶ διὰ πάσης ἡμέ-
ρας ὁ εὐαγγελικὸς λόγος βούλεται. Διὸ καὶ καθ' ἐκά-
στην ἑβδομάδα τὴν τοῦ Πάσχα τοῦ ἡμετέρου ἑορτῆν
κατὰ τὴν σωτήριον καὶ Κυριακὴν ἡμέραν ἐπιτελοῦ-
μεν τοῦ ἀληθινοῦ προβάτου, δι' οὗ ἐλυτρώθημεν, τὰ
μυστήρια ἀποπληροῦντες· καὶ οὔτε τὸ σῶμα σιδήρῳ
περιτέμνομεν, τῆς δὲ ψυχῆς τῷ τμητικῷ λόγῳ πᾶσαν
περιαιροῦμεν κακίαν· οὔτε σωματικοῖς ἀζύμοις χρώ-
μεθα, μόνους δὲ τοῖς τῆς εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.
Ἡ χάρις γὰρ, ἡμᾶς τῆς γεγρακυίας ἐλευθερώσασα
συνήθειας, τὸν καινὸν ἀνθρώπον παρέδωκεν ἡμῖν τὸν
κατὰ Θεὸν κτισθέντα, καὶ τὸν καινὸν νόμον, καινὴν τε
περιτομήν, καινὸν τε Πάσχα, καὶ τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίου·
οὕτω καὶ τῶν παλαιῶν καιρῶν ἐλευθέρους ἡμᾶς
ἀφῆκε.

η'. Πλὴν τοῦ θεοφιλεστάτου βασιλέως, μέσου τῆς
ἀγίας συνόδου προκαθεζομένου (30), ὡς ἤχθη εἰς μέ-
σον τὸ περὶ τοῦ Πάσχα ζήτημα, ἐλέγετο μὲν ὅσα καὶ
ἐλέγετο (31)· ἔπλεονέκτει δὲ τῷ πλήθει τῶν ἐπισκόπων
ἡ τριπλασίαν μοῖρα τῆς ὄλης οἰκουμένης ἐτέρωθεν
ἀντιτείνουσα τοῖς τῆς ἀνατολῆς ἀρκυῖα γὰρ ὁμοῦ
καὶ μεσημβρινὰ, καὶ τὰ κατὰ δύοντα ἥλιον ἔθνη, τῇ
συμφωνίᾳ φραζάμενα, τὴν ἐναντίαν ἀνθεῖλκε τοῖς
τῆς ἐφῆας τὴν παλαιὰν διεκδικοῦσι συνήθειαν. Τέλος
δὲ λόγου εἶξαν οἱ ἀνατολικοί· καὶ οὕτω μία Χριστοῦ
γένεγον ἑορτῆ· καὶ οὕτω τῶν μὲν κυριακτάνων ἀπέ-
στησαν, τοῖς δὲ ὁμοδόξοις συνήφθησαν· ἡ φύσις γὰρ

A re jussi fuerant. Convenienter utique divina Evange-
liorum scriptura Judaicorum azymorum tempore
passivum Servatorem dicit, quia tunc reapse tanquam
ovis ad caedem ductus fuit propheticis oraculis con-
sentaneae.

7. Et Moysis quidem assectæ semel in anno pa-
schalem ovem immolabant, quarta decima primi
mensis die, circa vesperum. Nos autem [Novi Fæ-
deris homines, Dominicis cunctis diebus Pascha
nostrum celebrantes, SERVATORIS CORPore SEMPER
SATIAMUR, SEMPER SANGUINEM AGNI PARTICIPAMUS :
lumbos semper animæ nostræ castitate et modestia
præcingimus, semper pedibus parati sumus ad Evan-
gelii prociuctum, semper baculos manu tenemus, et
B virgæ de radice Jessæ germinanti innitendo quiesci-
mus, Ægypto semper alienamur, semper humanæ
vitæ solitudinem sectamur, semper itinere ad Deum
tendimus, semper transitus festum celebramus. Hæc
enim haud semel quotannis, sed semper singulis-
que diebus a nobis fieri evangelicus sermo vult.
Propterea singulis hebdomadis paschatis nostri fe-
stum, Dominica Salvatoris die peragimus, veri agni,
per quem liberati fuimus, mysteria celebrantes. Ne-
que corpus ferro circumcidimus, sed acuta verbi
evangelici acie cunctam animæ malitiam abscindi-
mus. Neque corporeis azymis utimur, sed sincerita-
tis tantummodo ac veritatis. Gratia enim quæ nos
veteribus moribus liberavit, novum nobis tradidit
hominem, qui secundum Deum conditus est, novam
legem, novam circumcisionem, novum Paschæ, et
illum qui in abscondito Judæus est⁹⁹. Sic nos anti-
quorum temporum jugo relevatos dimisit.

8. Verumtamen cum Deo dilectissimus imperator
sancta synodo coram mediis sederet, commota illic
de Paschate quæstione, dixit ea quæ dixit. Præva-
lebant autem tres ex quatuor partibus episcoporum
in toto mundo, qui Orientalibus episcopis contra-
rium sentiebant. Nam Septentrionis, Austri, Item-
que Occidentis populi concordia sua roborati sen-
tentiam gerebant adversam Orientalibus, qui vete-
rem suam consuetudinem tuebantur. Sed cessarunt
denum Orientales ; atque ita una Christi facta est
solemnitas ; sic a Domini occisoribus recedentes,
D propriæ religionis hominibus copulati sunt. Natura

⁹⁹ Rom. II, 29.

(29) En Eusebii egregium de sacrosancta Eucha-
ristia, prout eam nos catholici constemur et credi-
mus, testimonium. Undique enim mihi suppeditat
(ut verbis Tullianis utar *Pro Scauro*, n. 22) quod
pro Christi humanitate sub eucharisticis velis præ-
sente dicam, quocumque non modo mens, verum
etiam oculi inciderint, in Eusebium puta, Cyrillum,
Sophronium, Eutychem, Nicephorum, Luculentium,
aliosque a me editos auctores vel fragmenta
ipsorum, ut suis locis adnotavi. De mysterio corporis
Christi Eusebium etiam in *Theophania*, lib. III,
61, qui brevior locus lumen ulurimum ab hoc *De*

paschate tractatu accipit.

(30) Loquitur auctor de Constantino Magno in
synodo Nicæna, medio sed humili loco sedente, ac
disserente Euseb. in *Vita ejus* lib. III, 10 seqq., et
præsertim 18.

(31) Legatur Constantini epistola apud Eusebium
Vit. Const. III, 17-20. Idem Constantinus die ipso
Paschatis sermonem ad sanctos habuit (cap. 1).
Quomodo religiosissimus imperator annum Pascha
celebraret, dicitur in ejus *Vita* lib. IV, 22, precibus
nempe, splendido cultu, et elemosynis.

enim similia trahit ad similia. Quod si quis dicat scriptum esse : Prima azymorum die accedentes discipuli dixerunt Servatori, Ubinam vis paremus tibi manducare Pascha ? ille autem duos misit ad quendam, ut ei dicerent : Apud te facio Pascha; nos respondemus, non hoc fuisse præceptum, sed historiam esse rei gestæ tempore quo Servator passus est. Aliud vero est priscam rem narrare, aliud legem ferre, et mandata posteris tradere.

9. Sed neque Servator cum Judæis Pascha celebravit passionis suæ tempore. Non enim dum illi ovem immolabant, ipse quoque cum suis discipulis proprium Pascha peregit. Nam illi die Parasceves, in qua patiebatur Servator, celebrabant; unde et nemo prætorium est ingressus, sed Pilatus ad eos exivit : Christus autem die omnino quinta hebdomadæ cum discipulis discubuit, et convescens ait : *Desiderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum.* Viden' quomodo Servator haud cum Judæis Pascha manducaverit ? Quia novum quid illud erat, et a consueto Judaico more abhorrens, necessario instillit dicendo : *Desiderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum, antequam patiar* ⁴⁶. Nam prisca illa vel potius antiquata, quæ cum Judæis comedisset, non erant desiderabilia : novum autem mysterium Novi sui Fœderis, quod discipulis propriis tradebat, desiderabile merito ipsi erat : quia multi ante eum prophetæ ac justi videre optaverant Novi Fœderis mysteria : ipsum imo Verbum communem salutem prorsus sitiens, mysterium tradebat, quo omnes homines festum erant acturi, idque sibi desideratum esse fatebatur. Certe Moysis Pascha haud eunctis gentibus idoneum erat, quandoquidem uno in loco, id est Hierosolymis, fieri jussum erat. Quamobrem haud erat desiderabile. Sed Servatoris mysterium in Novo Fœdere cunctis hominibus congruum, jure optimo desiderabile erat.

α'x ἦν ἐπιθυμητόν· τὸ δὲ σωτήριον μυστήριον τῆς αὐτῶ ἐπιθυμητὸν ἦν.

10. Sed ipse quidem antequam pateretur, cum suis discipulis Pascha comedit, festumque egit, non cum Judæis. Reapse postquam ipse vespere festum celebrasset, pontifices cum proditore manus ei injecerunt : non enim illi eo vespere Pascha comedebant; alioquin ab ejus persecutione quievisset. Quem mox captum ad Caiphe domum duxerunt; ubi ex acta nocte, illucescente die congregati, primam in eum damnationem tulerunt. Deinde illinc surgentes cum plebe eundem ad Pilatum ⁴⁷ traxerunt. Tunc autem ait Scriptura in prætorium eos non introisse; ne sub ethnicum tectum ingressi, ut putabant, inquinarentur, sed puri manentes hi impuriissimi, vespere imminente Pascha comederent; hi qui calicem exulantes, camelum glutiebant ⁴⁸, quique animas simul et corpora Servatoris cæde impiabant, sub tectum ingredi reveriti sunt; sed

ἔλκει τὰ ὅμοια πρὸς τὰ ὅμοια. Εἰ δὲ τις εἴποι, ὡς ἄρα γέγραπται· Τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπον τῷ Σωτῆρι, Ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ Πάσχα; Ὁ δὲ πρὸς τὸν δεῖνα ἀπέστειλε, παραγγεῖλας εἰπεῖν· Πρὸς σὲ ποῖω τὸ Πάσχα· ἐροῦμεν, ὅτι τοῦτο παράγγελμα οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἱστορία πράγματος συμβεβηκότος κατὰ τὸν τοῦ σωτηρίου πάθους καιρὸν. Ἐτερον δὲ ἐστὶ τὸ παλαιὴν πρᾶξιν διηγεῖσθαι, καὶ ἕτερον τὸ νομοθετεῖν καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα παραγγεῖλας καταλαμβάνειν.

θ'. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτὴρ οὐ μετὰ Ἰουδαίων ἐπέτελεσε τὸ Πάσχα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ ἰδίου πάθους. Οὐ γὰρ ὅτε ἔθουο ἐκεῖνοι τὸ πρόβατον, τότε καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν τὸ αὐτοῦ ἤγαγε Πάσχα· οἱ μὲν γὰρ κατὰ τὴν Παρασκευὴν, ἐν ἣ πέπονθεν ὁ Σωτὴρ, τοῦτ' ἐπραττον· ὅθεν οὐδὲ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἀλλ' ὁ Πιλάτος πρὸς αὐτοὺς ἐξεῖσιν· αὐτὸς δὲ πρὸ ἑλθῆς ἡμέρας τῇ πέμπτῃ τοῦ Σαββάτου τοῖς μαθηταῖς συνάνειτο, καὶ συνεσθίον αὐτοῖς ἔλεγεν· *Ἐπιθυμία ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ Πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν.* Ὅρᾳς ὅπως ὁ Σωτὴρ οὐ μετὰ Ἰουδαίων τὸ Πάσχα ἤσθιον; Ἐπειδὴ καιρὸν ἦν ἐκεῖνο καὶ ἐνέλιον παρὰ τὰ συνήθη καὶ Ἰουδαϊκὰ ἔθη, ἀναγκαιῶς ἐπέστησεν εἰπῶν· *Ἐπιθυμία ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ Πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, πρὸ τοῦ με παθεῖν*· τὰ μὲν γὰρ παλαιὰ ἤθη ὄντα καὶ πεπαλαιωμένα, ἃ δὴ μετὰ Ἰουδαίων ἤσθιον, οὐκ ἦν ἐπιθυμητά· τὸ δὲ καιρὸν μυστήριον τῆς Καινῆς αὐτοῦ Διαθήκης, ὃ δὴ μετεδίδου τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, ἐπιθυμητὸν ἦν αὐτῶ εἰκότως· ἐπεὶ πολλοὶ πρὸ αὐτοῦ προφήται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν τὰ τῆς Νέας Διαθήκης μυστήρια· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Λόγος, πάντοτε διψῶν τὴν κοινὴν σωτηρίαν, μυστήριον παρεδίδου, δι' οὗ πάντες ἄνθρωποι ἐμελλον ἑορτάζειν, ἐπιθυμητὸν τοῦτο αὐτῶ εἶναι ὁμολόγησε. Τὸ μὲν Μωυσέως Πάσχα οὐχ ἤρμοζε πᾶσι τοῖς τότε ἔθνεσι· πῶς γὰρ; ὅποτε ὑφ' ἑνα τόπον τὸν ἐν τῇ Ἰερουσαλὴμ τελεῖσθαι νουμοθέτητο· διὸ Καινῆς Διαθήκης, πᾶσιν ἀνθρώποις ἀρμόζον, εἰκότως

ι'. Ἀλλ' αὐτὸς μὲν, πρὸ τοῦ παθεῖν, σὺν τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἔφαγε τὸ Πάσχα, καὶ τὴν ἑορτὴν ἐπέτελεσεν, οὐ μετὰ τῶν Ἰουδαίων· ἑορτάσαντος δὲ αὐτοῦ ἑσπέρας, οἱ ἀρχιερεῖς ἅμα τῷ προδότη ἐπιστάτες, ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας· οὐ γὰρ ἤσθιον αὐτοὶ κατὰ τὴν ἑσπέραν τὸ Πάσχα· ἦ γὰρ ἂν τὴν σχολὴν περὶ αὐτὸν εἶχον· καὶ δῆτα συλλαβόντες ἀπήγαγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Καϊάφα, ἐνθα διανυκτερεύσαντες, ὡς ἡμέρα ἐγένετο, συνήχθησαν, καὶ ἀνακρίνουσιν αὐτὸν πρότερον· εἶτα μετὰ ταῦτα ἀναστάντες ἅμα τῷ πλήθει ἤγαγον αὐτὸν πρὸς Πιλάτον. Καὶ τότε φησὶν ἡ Γραφή, ὅτι μὴ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα δὴ μὴ, ὑπὸ στέγην Ἑλληνικὴν εἰσελθόντες, ὡς γε ᾔφοντο, μιανθῶσι, καθαροὶ δὲ μέναντες οἱ παμμίαιοι, ἑσπέρας ἐπιστάσης, φάγοιεν τὸ Πάσχα, οἱ τὸν κύνωπα διυλίζοντες, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες, οἱ τὰς ψυχὰς αὐτοῖς σώμασι κατὰ τοῦ Σωτῆρος μαι-

⁴⁶ Luc. xxii, 15. ⁴⁷ Joan. xviii, 28. ⁴⁸ Matth. xxiii, 24.

φονία μεμιασμένοι, τὸν ὄροφον ἐθεδίσαν ὡπεισελθεῖν· ἀλλ' οἱ μὲν κατ' αὐτὴν ἐκείνην τοῦ πάθους τὴν ἡμέραν τὸ λυμαντικὴν τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς ἔφαγον Πάσχα, τὸ αἷμα τὸ σωτήριον οὐχ ὕπερ ἑαυτῶν, ἀλλὰ καθ' ἑαυτῶν ἐξαιτησάμενοι. Ὁ δ' ἡμέτερος Σωτήρ οὐ τότε, πρὸ ἡμέρας δὲ ἀνακείμενος μετὰ τῶν μαθητῶν, τὴν

κα'. Ὁρῶ, ὡς ἐξ ἐκείνου, ὁ μὲν αὐτῶν ἐχωρίζετο καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀνεχώρει μαιφονίας, συνήπτετο δὲ τοῖς μαθηταῖς, ἅμα αὐτοῖς τὴν ἐπιθυμητὴν ἑορτὴν πανηγυρίζων; Οὐκοῦν καὶ ἡμῖν τὸ Πάσχα· σὺν Χριστῷ βρωτέον, καθαιρούσι μὲν τῆς ἑαυτῶν διανοίας πᾶσαν ζύμην κακίας καὶ πονηρίας, ἀζύμων δ' ἀληθείας καὶ εὐκρινείας ἐμπιπλαμένοι, ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἔνδον ἐν τῇ ψυχῇ τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον καὶ τὴν ἀληθῆ περιτομήν, καὶ τοῦ τυθέντος ὑπὲρ ἡμῶν προβάτου τῷ αἵματι τὰς τῆς διανοίας ἡμῶν φλιάς περιχρῖουσιν εἰς ἀποτροπὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς ὀλοθρευτοῦ. Καὶ τοῦτο οὐ πρὸς μίαν περιόδον τοῦ παντὸς ἔτους, ἀλλὰ καὶ δι' ἑβδομάδος ἀπάσης. Παρασκευὴ μὲν ἡμῖν ἔστω νηστεία, πένθους σύμβολον, τῶν προτέρων ἡμῖν χάριν ἁμαρτημάτων, καὶ μνήμης ἕνεκα τοῦ σωτηρίου οὐπάθους.

ιδ'. Ἰουδαίους γε μὲν ἐξ ἀρχῆς ἀπεσφάλθαι τῆς ἀληθείας φημι, ἐξ οὐπὲρ αὐτῇ τῇ ἀληθείᾳ ἐπιθεβουλεύασαι, τὸν λόγον τῆς ζωῆς ἐξ ἑαυτῶν ἀπελαύνοντες. Καὶ τοῦτο σαφῶς ἡ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων παρίσθητι γραφή. Τῷ μὲν γὰρ Κυρίῳ ἐπιμαρτυρεῖ τὸ Πάσχα βεβρωκέναι τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων· μηδ', ὡς φησὶν ὁ Λουκάς, ἐν ἧ ἔδει θύεσθαι τὸ Πάσχα ἡμέρα τὸ σύνθηρος αὐτοῖς βεβρώκασαι Πάσχα, ἀλλὰ τῇ μετ' ἐκείνην ἑστῆς, ἥτις ἦν τῶν μὲν Ἀζύμων δευτέρα, σελήνης δὲ πεντεκαίδεκάτης, ἐν ἧ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν κρινομένου ὑπὸ Πιλάτου, οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον. Οὐκ ἄρα τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων, ἐν ἧ ἔδει θύεσθαι, βεβρώκασιν αὐτὸ κατὰ τὸν νόμον· ἡ γὰρ ἂν μετὰ τοῦ Σωτήρος καὶ αὐτοὶ τὸ Πάσχα πεποιήκεσαν· ἀλλ' ἐξ ἐκείνου ἅμα τῇ τοῦ Σωτήρος ἡμῶν ἐπιβουλῇ, πρὸς τῆς αὐτῶν τυφλωθέντες κακίας, καὶ πάσης ἀληθείας ἐσφάλησαν. Ἡμεῖς δὲ τὰ αὐτὰ μυστήρια δι' ὅλου τοῦ ἔτους ἄγομεν, ἐν παντὶ μὲν προσαβδάτω τοῦ σωτηρίου πάθους τὴν ἀνάμνησιν ποιούμενοι διὰ νηστείας, ἣν (51) ἐνήστευσαν, ἀρθέντος ἀπ' αὐτῶν τοῦ Νυμφίου, τότε πρῶτον οἱ ἀπόστολοι· διὰ πάσης δὲ Κυριακῆς ἡμέρας τῷ ἡγιασμένῳ σώματι τοῦ αὐτοῦ σωτηρίου τὰς ψυχὰς κατασφραγίζόμενοι.

⁵⁰ Rom. II, 29.

(51) Dicit sextæ feriæ perpetuum in Græca Ecclesia jejunium, quod tamen in Occidente varias vi-

A ipsa Dominicæ passionis die cum animæ ipsorum exitio Pascha comederunt, Servatoris sanguinem non pro se, sed contra se expetentes. Noster vero Servator non tunc, sed hesternâ die discumbens cum discipulis, desideratum sibi festum peregerat ἐπιθυμητικὴν ἑαυτῷ ἑορτὴν ἦγεν.

11. Viden' quomodo jam ex eo tempore Christus a Judæis secedebat, et illorum cruentam indolem aversabatur, adjugebat autem sibi discipulos, cum iisque desideratam celebritatem agebat? Ergo et nos comedere cum Christo Pascha debemus, mentem nostram omni malitiæ fermento expurgantes, azymis autem veritatis ac simplicitatis nos saturantes, habentesque in anima eum, qui in abscondito est Judæus⁵⁰, veramque circumcisionem, et immolati pro nobis agni sanguine mentis nostræ postes inungentes, ob exterminatorem nostrum propulsandum. Neque hoc in una periodo uniuscujusque anni, sed tota etiâ hebdomada. Præparatio tamen nobis sit jejunium, luctus symbolum, propter priora peccata nostrâ, et ob patientis Servatoris memoriam.

12. Judæos certe jam olim a veritate aberrasse aio, ex quo veritatem ipsam persecuti sunt, et Verbum vitæ a se expulerunt. Atque hoc manifeste affirmat Scriptura evangelica. Nam Dominum primâ die Azymorum comedisse Pascha testatur. Ipsi vero non qua die oportebat, ut ait Lucas, consuetum Pascha comederunt, sed die crastina, quæ erat Azymorum secunda, lunæ vero quinta decima; in qua dum de Servatore nostro judicium exerceret Pilatus, non sunt ingressi prætorium. Non ergo primâ die, in qua fuerat immolandum, comederunt, prout lex volebat, Pascha; sic enim cum Servatore et ipsi Pascha comedissent; sed jam tum struendis Servatori insidiis occupati, a sua malitia excæcati, omni veritate exciderunt. Nos vero eadem mysteria toto anno agimus, omni præcedente Sabbatum die Servatoris passionem commemorantes cum jejunio, quod primum tunc apostoli ablato ab ipsis Sponso observarunt. Omni die Dominicâ per corpus sancti sicutum ipsius salutaris Paschatis vivificamur, et pretioso sanguine ipsius in anima obsignamur.

Πάσχα ζωοποιούμενοι, καὶ τῷ τιμίῳ αἵματι αὐτοῦ

res passum est. Vide Thomassinum *De jejunii* part. II, cap. 15.

LECTURIS JOAN. HENR. NOLTE S. P. D.

Libros ab Eusebio contra Marcellum conscriptos ad fidem quattuor codicum, quos ego aut amici contulimus de quibusque olim pluribus tibi explicandum mihi eris, recensui. Unicæ, quæ hucusque exstabat editionis Parisiensis lectiones brevitatis studio ductus voce « vulgo, » lectiones in margine eiusdem propositas litteris Mr., quæ in Corrigendis ad eiusdem calcem leguntur, in corr. insignivi; eod. significat unum, eod. plures codices afferre id quod ascriptum est. Montacutii notas integras et littera M. a meis distinctas eisdemque translationem immutatam repetendam curavi. Littera R. significat Rettbergium, qui Marcelli fragmenta collecta et disposita Goettingæ 1794 edidit; ut numerum, quem singulis fragmentis dedit R, in hac editione iis apponeretur faciendum mihi putavi. Quin errorum a me forte commissorum veniam facile a lectore, qui intra paucos dies totum recensiois et annotationum scribendarum negotium a me conficiendum fuisse secum reputaverit, impetraturus sim, non dubito. Paris. Kal. Decembr. MDCCCLVII.

(1) ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΤΩΝ

(2) ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΕΛΛΟΥ ΤΟΥ ΤΗΣ ΑΓΚΥΡΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ
ΒΙΒΛΟΣ Α΄.

EUSEBII PAMPHILI

ADVERSUS MARCELLUM ANCYRÆ EPISCOPUM

LIBER PRIMUS.

CAP. I.

Quandonam incitatus Marcellus ejusmodi librum A Πόθεν ὀρμώμενος ὁ Μάρκελλος τοῦτ' ἐδ' ἔγραψε.

✕ Materiam illi subjectam et quasi styli argu-

✕ Ed. Paris., pag. 1.

(1) *Εὐσεβίου*. Libri istius pater Eusebius, Pamphili martyris familiaritate et cognomine insignis, notior est, quam ut illustratione nostra egeat. *Ecclēsiastica historia*, et scripta illa *σπρωματώδη De præparatione et demonstratione evangelica*, quæ tenentur omnium eruditorum manibus, nomen illi magnificum peperere. Hoc autem ipsius *Κατὰ Μαρκέλλου ἐκπόνημα*, paucis hodie cognitum vel de nomine, paucissimis opinor lectum est, vel oculis alicubi usurpatum. Vidi ego catalogos bibliothecarum, per Europam, celebriorum plurimos: nusquam reperi *Eusebium contra Marcellum*. Vidit tamen alicubi, atque etiam legit, librorum heluo, et bibliothecarum omnium vorago, Franciscus Turrianus. Memini enim legisse me in hujus viri *Dogmaticis*, Eusebii testimonium contra Marcellum recitatum. Libro enim tertio, pag. 175, ait Eusebium Marcello hæretico exprobrare, in libro quem adversus eum scripsit, illum Scripturas mutilare. Et certe objectum est ab Eusebio istud: ut videatur Turrianus hunc legisse. Sed et apud antiquos rarissima ejus mentio. Non habetur in Photii *Myriobiblo*. Fugerat Hieronymi diligentiam. Solus, quod sciam, Socrates posteritati transmisit, recitatis hinc nonnullis ἀπολεξεί, hujus mentionem. Attulit autem in eum linem, ut auctorem, Arianea fuligine denigratum, dealbare. Sed frustra, inquit illustrissimus Baronius ad annum Jesu Christi 340, sect. 59, Æthiopem enim conatur dealbare. Fatendum est hunc doctissimum *Annalium* conditorem, Eusebio passim sese prodere iniquiorem. An vero censuram hoc in loco importunam exercuerit, dicemus in loco C

ΚΕΦ. Α.

A Πόθεν ὀρμώμενος ὁ Μάρκελλος τοῦτ' ἐδ' ἔγραψε.

Ἡ (3) ὑπόθεσις αὐτῆς τῆς γραφῆς μισαδελφία κα-

scripsit. Ratio nominis a subjecto operis deducitur. Ita enim in præmio primi libri, ubi docet cur post παράθεσιν nudam sententiæ Marcellianæ, ad ἔλεγχον περ ἀντιρρήσιν accesserit, μή ποτ' ἄρα τινὲς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας ὑποσυρτέον. Utriusque partis τὸ ὑποκείμενον, in epistola ad Flaccillum dedicatoria, exponitur. Sed de hoc toto negotio, per partes multo melius videbimus. Quando, et quoto anno hoc scriptum ab Eusebio, non constat. Constat post concilium Nicænum: post obitum Constantini, quem Græci adulantes, nescio cur, vocant Ἰσαπόστολον. Meminit enim ipse auctor, in fine libri secundi, concilii Constantinopolitani, habitum illud concilium ab Arianis episcopis, contra Marcellum, anno ultimo Constantini, et Christi 336. Ita necesse est, hoc e postremis ab Eusebio scriptis fuisse. Nam, ut retulit doctissimus *Annalium* conditor, in vivis esse desiit Eusebius Pamphili ad annum Christi 340, currente jam quinto anno Constantii Cæsaris. Si in his ergo libris reperitur hic scriptor ad Ἀρειομανίαν inclinare, de qua quæstione ἐν τοῖς κατὰ μέρος, decisum est plane certamen de fide Eusebiana post synodum Nicænam, de qua me fateor subdubitasse. MONTACUTIUS.

(2) *Κατὰ Μαρκέλλου τῆς Ἀγκύρας*. Galatia erat omnis, uti olim Gallia, divisa in partes tres. Unam incolabant Troemii, alteram Tolistobii sive Tolistobogii, tertiam qui Tectosages dicebantur; hujus partis metropolis erat Ancyra. Strabo in iv: Τριῶν ὄντων ἔθνων, ἐν ἑξ αὐτῶν, τὸ περὶ Ἀγκύραν πόλιν, Τεκτοσάγων λέγεται. Hanc Apollonius in Caricis apud Stephanum ab anchoris dictam autumat,

quas
(3) Ἐπόθεσις, μισαδελφία. Ἐπόθεσις hoc in loco non est substratum homini, et τὸ ὑποκείμενον, sed animi propositum, et consilium scribendi utpote ὄθεν ὀρμώμενος accessit ad scribendum. Vult enim Eusebius Marcellum, odio percitum, contra Asterium et cæteros calumniam strinxisse; quod gratis ab eo dicitur, non probatur. M.

ἐστὶν τὸ δὲ ταύτης αἰτίου ζήλος καὶ φόβος· ἃ δὲ A mentum, odium fraternum suppeditavit: quod ipsum

quas Mithridates et Ariobarzanes a navibus abstulerant Ægyptiorum. Turcæ vocant *Angur*, ut observat Busbequius, qui ruinas illius urbis illustravit, inde translato in Europam exemplo tabularum, quibus indicem rerum a se gestarum Augustus fuerat complexus. Erat Galatiæ primæ, ut deinceps dicebatur, metropolis: et habebat sub se episcopos viii suffraganeos. Præerat eidem ecclesiæ cum episcopatu sub Constantio Cæsare Marcellus: de quo in rebus Athanasianis et certaminibus Arianeis apud illum Patrem frequens mentio. Sed is et ante Constantii imperium, diu eidem præfuerat, sub Constantino. Nam inter cæteros, qui concilio Ancyrano subscribere, post Vitalem patriarcham Antiochenum, et Agricolam Cæsareæ Palæstinæ episcopum, tertio loco subscripsit Marcellus Ancyranus. Est autem hoc concilium, Nicæno antiquius, celebratum ad annum Domini, secundum supputationem doctissimi cardinalis Baronii, 314, vel, ut alii, 308. Merito igitur illum γέροντα appellavit Athanasius. Et certe necesse est, ut inter summe longævus Marcellus censeatur: vixit enim usque ad annum Domini 373. Epiphanius hoc docet, qui in hæresi LXXVII de illius excessu ait, Ἐτι γὰρ καὶ δεῦρο, ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου, ὡς ἀπὸ δύο ἐτῶν ἐτελεύτα· ait obiisse Marcellum ante biennium quam hæc scriberet ipse. Scripsit autem suum *Kαθ' ἀρέσων Panarium*, ut fateitur ipse, Valentiniani et Valentis anno xii, et Gratiani viii, hoc est anno Domini 375. Illustrissimus Baronius annum anticipat. Ita fuit cum episcopatu annos totos 60, forte verius 65. Vir erat, per illa calamitosissima Ecclesiæ tempora, si quis alius, post Athanasium, variis jactatus tempestatibus, et expertus Arianos infensissimos. Concilio siquidem Nicæno interfuit: et egregiam operam contra Arianeæ perfidiam propugnatoris præstitit, catholicæ Ecclesiæ ὑπερασπιστής. Testatur ipse apud Epiphanium, pag. 353, studium suum: Οὗς ἐγὼ, de Arianis loquitur, ἐν τῇ κατὰ Νικαίαν συνόδῳ σιέελεξα, κατ' ἐμοῦ γράψαι τῇ θεοσεβείᾳ σου ἐτόλμησαν. Ita ille ad Julium pontificem Romanum: et certe verum est, Eusebianos, ut tum vocabantur ad Julium papam dedisse litteras contra Marcellum, ut Athanasium. Sed et Julius ipse, in epistola apud Athanasium, *Apolog.* ii: Μάρκελλος μὲν γὰρ ἐμαρτυρήθη ἡμῖν, καὶ ἐν τῇ κατὰ Νικαίαν συνόδῳ τοῖς τὰ Ἀρείου φρονούσιν ἀντειρηγός. Neque restitit tantum in concilio præsens: sed et semper deinceps ab illorum abhorruit communione. Conciliabulo ipsorum Tyri obnuantiavit, Hierosolymitano interesse noluit: Asterium sophistam, illorum asseclam et parasitum advocatumque scriptis exagitavit: cujus meminit aliquoties hoc in opere Eusebius: et omni modo illorum çonatibus sese opposuit. Propter has ἐναντιώσεις, certum est Arianis odio in illum capitali inflammatis, omnem movisse lapidem, ut una cum Athanasio, sede sua pulsus, ab Ecclesia anoveretur. Quasiti vero sunt ab illis, ut erant miri texendarum fraudum artifices, prætextus: nec magno negotio inventi. In concilio Arianorum Hierosolymitano, cui interesse Marcellus noluit, encænia celebrata sunt, templi cujusdam, Constantini jussu et impensis exedificati. Dant litteras igitur ad Constantinum calumniantias: accusant Marcellum contemptiorem se præbere, non tantum ordinis ecclesiastici, sed et majestatis imperatoris. Dignatum quippe dedicationi templi Hierosolymis exstructi interesse. Narrat hoc Sozomenus lib. ii, cap. 31. Faciles huic calumniæ præbebat aures Constantinus; plurimum enim Ariani in aula gratia valebant: et ad Arianismum plusquam propendebat, in fide sua varius, imperator, ut verissime scriptum a Severo Sulpicio lib. ii, a Rufino in lib. i, c. 17, a Lucifero et Hieronymo. Nec solum indignatus est, sed depositum ab Arianis in concilio

Constantinopolitano, exsillo mulctavit Marcellum. Interpres Athanasii *ad solitariam vitam agentes*, lapsus est; vertit enim in *exsiliium eiecitse*, nimirum Arianos illum: cum in Græco sit καὶ πεποιήσασιν ἐξορισθῆναι, nempe obtinuisse hoc eos apud Constantinum. Accessit postremo in partes Eusebii Pamphili, Arianeæ fidei desultor: sed semper ἀπρός, et hoc suo scripto exagitavit. Is vero, ita pulsus, Romam abiit ad Julium pontificem: cui pro se, et sua fide, ab Eusebio postea hic suggillata, apologiam obtulit. Non statim: sed postquam ibi per annum et tres menses, communionem receptus, perstitit. Nam scripserant adversarii litteras in illum accusatorias: et satis in pontificem insolentes: quod misisset ad illos παραινούντας, ut rectam instituere vellent accusationem. Ista Athanasius: et apud Epiphanium Marcellus ipse. De illius porro fidei confessione, ita Julius ipse: Περὶ δὲ Μαρκελλου, ἐπειδὴ περὶ αὐτοῦ ὡς ἀσεβοῦντος εἰς τὸν Χριστὸν ἐγράψατε, δηλώσαι ὑμῖν ἐσπούδασα, ὅτι ἐν ταῦθα γέροντος διαβεβαιώσατο μὲν μὴ εἶναι ἀληθῆ περὶ αὐτοῦ γράφειν τὰ παρ' ὑμῶν· ὁμῶς δὲ ἀπαιτούμενος παρ' ἡμῶν εἰπεῖν περὶ τῆς πίστεως, οὕτω μετὰ παρηρσίας ἀπεκρίνατο δι' ἑαυτοῦ, ὡς ἐπιγινώσκει μὲν ἡμᾶς, ὅτι μηδὲν ἐξῆθεν τῆς ἀληθείας ὁμολογεῖ, οὕτω γὰρ εὐσεβῶς περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡμολόγησε φρονεῖν, ὡσπερ καὶ καθολικῆ ἡ Ἐκκλησία. Hæc apud Athanasium Julius in epistola ad synodum Antiochenam. Loquitur autem pontifex e confessione Marcelliana: quam retulit in suum scriptum Epiphanius, de qua variabant sententiæ olim, ut ait Epiphanius, qui, ad se quod attinet, in ambiguo relinquit. Julius pontifex cum aliis, ut videtur, habuit pro orthodoxa: sed ulterius progrediebatur concilium Sardicense: cujus suffragio absolutus est, lecto et approbato hoc ipso syngrammate, quod suscepit Eusebius refutandum. Synodus ipsa, apud Athanasium: Ἀνεγνώσθη δὲ καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ συλλειτουργοῦ Μαρκελλου, καὶ εὐρέθη τῶν περὶ Εὐσέβιου κακοτεχνία. Obierat tunc Eusebius uterque, Nicomediensis et Cæsariensis. Κακοτεχνία in scriptis fuit. Ille aïastor Nicomediensis nihil scripsit in hoc genere; scripsit autem Cæsariensis. In quo vero versaretur κακοτεχνία docet. Ἄ γὰρ, ὡς ζητῶν, Μάρκελλος εἶρηκε, ταῦτα ὡς ὁμολογούμενα διαβεβήχασαι. Quod est familiare vitium apud Eristicos. Ita quid sentiendum sit de hoc scripto Eusebio, et suffragio illius synodi Sardicensis, liquet. Opponitur huic concilio Sardicensis determinationi, Basilii Magni auctoritas. Is epistola 74, edit. Parisiensis, e nostra *Bibliotheca*, pag. 876, de Marcelli opinione scribit. Πάσης ἡμῶν τῆς ἐλπίδος ἀθέτησιν ἔχει τὸ Μαρκελλου δόγμα. De Marcellō ipso loquitur. Nam et epistola 52, ait illum ἐπιδειξασθαι τὴν ἀσέβειαν Arianeæ repugnantem e diameiro: ne quis ad illius discipulos et sectatores, ut puta Photinum, eam referat, cum omnia ipse statuerit orthodoxe. Excusant alii, fieri posse, ut Marcellus deinceps inciderit in hanc impietatem, et aliis suis scriptis propagaverit. Non respondebo quod ex hoc Eusebii opere assumi potest, nullum aliud scriptum præter hoc unicum manasse a Marcello: contrarium quippe Hieronymus affirmat: et potest Eusebius exponi, de tempore antegresso suam hanc ἀντιρρόησιν. Illud constat e Basilio, eadem per omnia a divino illo viro, huic Marcello objecta, quæ prius per Eusebium producebantur: nisi forte pro Marcello dicatur, Basilium non minus quam Eusebium hallucinatum, et accepisse quasi resolute determinata, quæ ille ζητῶν proposuerat. Certe constat ex eadem illa ipsa epistola, Occidentales in sententia Sardicensis synodi perstitisse: et cum iis Paulinum Antiochenum (cum quo, pro Meletio, in communione abierat Basilium) et Marcellum putasse innocentem. Pñ-

certe ab æmulatione profectus est, et invidia; quæ non paucos, ab ipso, alios, in extremas calamitates præcipitarunt. Enimvero, ab exortu statim rerum, per invidiam procuratum et æmulationem fratricidium peragebatur. Unde profectus hic iste noster, cum, hoc unico excepto, nihil unquam litteris mandasset (et ulinam ne hoc quidem ipsum), ab ingressu statim scriptionis suæ, sanctissimis Dei sacerdotibus, bellum sibi statuit indicendum, qui tamen hæreticorum illa agmina, quæ catervatim ejus patriam deprædabantur, neque scripto sibi statuit, sed neque dicto lacessenda. Qui, si doctrinæ salutaris aliqua illi affuisset vel scientia vel facultas, eam debet universam ad istos oppugnandos convertere: et hostes hæc Dei et Ecclesiam suæ, de finibus Galatarum exterminatos, ut a gregibus suis solent pastores boni, feras utque lupos effugare. Ille vero, suam ipsius gentem, velut terram ✕ quamdam horridam et incultam, serpenti-

✕ Ed. Paris., pag. 2.

sis est longior quam ut huc transcribi debeat. In hac varietate sententiarum diversa, ἐπιεικῶς beatus Epiphanius relinquit in medio, et Marcellum nec damnat nec absolvit, sed divino tribunali transcribit. Potest fieri ut Arii blasphemiam dum oppugnat vehementius, quod semper solet fieri in hisce litigijs contentiōibus, incautior longius devehatur in contrarium. Potest fieri, ut Eusebius e factione Arianæ, illam χαροεχέλαν adhibuerit, de qua synodus. Nam deperditto syngrammate Marcelli, ferre sententiam non possumus. Potest fieri, ut tandem in ejusmodi opinionem diverterit Marcellus: sed, quod ante eum fecisse Tertullianus memoratur, ad bonam frugem redierit, et mentem sanam. Quod nonnulli hunc confingunt Athanasii testimonio, fateor in libello quodam inter Athanasianos, tom. I, *Quod Christus sit Deus*, Marcellum de nomine conjungi cum Samosateno, quasi Christum seponeret extra Trinitatem: sed cum nusquam alibi suggillet Marcellum Athanasius, semper vero enixissime et summo studio defendat, non est contemenda conjectura eruditi viri (quæ et ipso quoque dicendi caractere adjuvatur) non esse illud scriptum Athanasianum, sed ψευδεπίγραφον alicujus recentioris. Sed ista, ut diximus, incertissima sunt, et Deo relinquenda καρδιουργώσῃ. Satis autem in genere de Marcellis. Quæ supersunt, et occurrent κατὰ μέρος expediemus fortasse. M.

(4) Ἀρχῆθεν, ἀδελφοκτολίαν. Intelligit, quod enivis obvium est, Abelem illum justum, per invidiam a fratre suo Caino interemptum. Basilius Seleuciensis vocat eadem hanc a Caino patratam, φθόγου καρπὸν, et μισἀδελφίας γεώργιον, scitissime, et ad mentem Eusebianam. M.

(5) Vulgo ἐνθ'.

(6) Ἐν τούτῃ γράφας. Hoc non semel positum ab Eusebio. Sed dissentit Hieronymus in *Catalogo*: Marcellus Ancyranus episcopus, inquit, sub Constantio et Constante principibus floruit, nullaque diversarum hypothesis scripsit volumina, et maxime contra Arianos. Num igitur hæc alia scripsit post Eusebii obitum Marcellus? quæ B. Hieronymus intelligebat. Certe vivebat ille multos annos, sub et post Constantium principem, post collectum ad patres suos Eusebium. Constantem in Hieronymi *Catalogo* non legit codex meus manuscriptus, ut hoc obiter notem: rectius. Sed, nec post hæc tempora tantum, verum et ante, illum alia scripsisse patet ex Athanasio, sexcentis Eusebii anteferendo auctore: ut vel errore lapsus sit: vel invidia abdu-

καὶ ἄλλους μυρίους εἰς κακῶν ἔργα κατακρήμνισεν. Ζῆλος γοῦν καὶ φθόνος (4) ἀρχῆθεν ἀδελφοκτολίαν εἰργάσαντο. (5) Ἐνθεν ὀρμηθεὶς ὁ ἀνὴρ, (6) ἐν τούτῃ γράφας καὶ μόνον (ὡς μήποτ' ὠφελεῖ). (7) σύγγραμμα, εὐθύς, ἀρχόμενος, ἀφ' ἑστίας, (8) τοῖς ἀγίοις τοῦ Θεοῦ λειτουργοῖς πολεμεῖν προῦθετο, ἀφόμενος τοῦ λέγειν τε καὶ γράφειν, πρὸς τὸ μέγα καὶ πολλὸ στίφος τῶν (9) τῆν αὐτοῦ χώραν λυμαινομένων αἰρεσιωτῶν. (10) ὁ δὲ καὶ μάλιστα αὐτῷ πράττειν ἐχρήν, ἐπερ τις (11) παρῆν σωτηρίου λόγου δύναμις, ποιμένος ἀγαθοῦ δίκην, ὡσπερ τινὰς λύκους καὶ θῆρας, τοὺς ἐχθροὺς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τοῦ Γαλατῶν ἔθνοϋς, ἀπελαύνοντα. Ὁ δ', ὡσπερ τινὰ χέρσον ἐρπυστικῶν (12) ἰοδῶλων ἔμπλεων, παριδὼν τῆν αὐτοῦ χώραν τοῖς τοῦ Θεοῦ λειτουργοῖς, εἰκῆ καὶ μάτην ἀναξέσας, ἐπαφῆκε τὸν θυμὸν. Καὶ τούτοις οὐ τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς καὶ πάνυ Θεοῦ χάριτι (13) βίω τε καὶ φιλοσόφῳ πολιτεῖ (14) παρὰ πᾶσιν ἐμπρέπουσι. Καὶ οὐ τούτοις μόνοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν Χριστῷ κακομη-

ctus de via Eusebius, retulerit ἐν τούτῃ γράφας, καὶ μόνον τὸ σύγγραμμα; quamvis alia probabilis ratio afferri possit, quam expositus ad præfationem in tres libros *De ecclesiastica theologia*. M.

(7) Articulum τὸ ἀντὶ σύγγρ. delevi.

(8) Τοῖς ἀγίοις τοῦ Θεοῦ λειτουργοῖς. Explicat deinceps, quos hic intelligat. Asterium nempe vult, Narcissum, Eusebium, Paulinum, alterum Eusebium. Qui non erant omnes Θεοῦ λειτουργοὶ Asterius sophista, et θυτῆς, ideoque vel ab ipsis Arianis non admissus. Nullus ἕγιος λειτουργός, nisi ratione λειτουργίας ἀγίας. Eusebius certe ille Nicomediensis, perditissimus improbitatis gurgis. Sed ἐγὼ οἶδα Σίμωνα, καὶ Σίμων ἔδεν ἐμέ. Consortes suos, et contribules, et συναρσεώτας, quidem mirum si tam honorifice compellet Eusebius. M.

(9) Τῆν αὐτοῦ χώραν λυμαινομένων. Galatiam, et metropolin ejus Ancyram, ab hæreticis per illa tempora, infestam redditam. Erat autem hæc regio istiusmodi monstrorum ferax. Intelligit autem, opinor, portenta illa nominum et hæresium, de quibus Hieronymus in præfatione ad secundum librum *Commentariorum suorum in Epistolam ad Galatas*: *Galatæ stulti et recordes pronuntiat sunt. Scit mecum, qui vidit Ancyram metropolim Galaticivitatem, quod nunc usque schismatibus dilacerata sit, quod dogmatum varietatibus constuprata, omisso Cataphrygas, Ophitas, Borboritas et Manichæos. Nota enim jam hæc humanæ calamitatis vocabula sunt. Quis unquam Passalornicidas, et Ascodrosos, Artolyntas, et cætera magis portenta, quam nomina (non numina) in aliqua parte Romani orbis audivit?* Quibus Eusebii interpretem, doctissimus Hieronymus agit. M.

(10) Vulgo ἐπερ.

(11) Vulgo αὐτῷ ἀντὶ πράττειν.

(12) Delevi καὶ vulgo hic additum.

(13) Male vulgo θεῶν.

(14) Παρὰ πᾶσιν ἐμπρέπουσι. Certe noti, et omnibus ubique in ore et præconio: sed tanquam impii, et orbis Christiani pestes. Vivos et mortuos vult. Eusebius ille Nicomediensis aïastor, τῷ τοῦ Παμφίλου supervixit. Paulinus credo, solus obierat. Quænam vero fuerat illius φήμη ἀδομένη, tacent historiarum illorum temporum: tuit forte inter cæteros innocentissimus, non tamen hoc illustri præconio celebrandus. Philosophicam vivendi rationem eorum commendat, hoc est, secundum Deum ex actam, et exasciatam, qualem ἀσκηταὶ illi veterum. celebra nomina, usurpabant: id est enim φιλοσο-

μένοις· καὶ τούτων ἐκείνοις, ὧν μάλιστα δι' ἀρετὴν ἠθεοσεβείας, λόγων τε θείων ἀσκήσεως, ἢ φήμη καθ' ἅλης, ὡς εἰπεῖν, ᾄθεται τῆς οἰκουμένης. Τούτων δὲ αὐτῶν οὐχ ἄπαξ ἐμνήσθη κακῶς, πολλάκις δὲ καὶ διαφόρως, τὰς κατ' αὐτῶν διαβολὰς τε καὶ συκοφαντίας ἀφειδῶς πεποιημένος. Ἦδη δὲ καὶ ἀραις κέχρηται κατ' αὐτῶν, οἷα γυναικῶν ἐν μάχῃ, λοιδορούμενος καὶ ἐπαρώμενος (15) τοῖς μὴδὲν αὐτὸν ἡδικηκόσι. Διὸ, καὶ πέρα τοῦ δέοντος, εἰς μακρὸν αὐτῶν καὶ ἀμετρον μῆκος ἐξέπεσεν ἡ γράφη. (16) Ὡς μόνον ἐπὼν ἐγγύς που μυρίων τὸν ἀνάλογον ἀπαρτισθῆναι. Εἰκότως οὖν, κατὰ τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν κακῆγορον γλῶτταν δέξυνας, καὶ τὸ ἀνευλαβές, καὶ ἀφοβον προγυμνάσας ἐν τούτοις, προῖων, ἐξ ἧς προὔκοψεν, ἐπ' αὐτὸ τὸ κορυφαίωτατον τοῦ παντός, τὸν μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Ἰῶν τοῦ Θεοῦ, τοιαύταις ἀθέοις (17) ὑποβαλῶν βλασφημίαις, οἷας μικρὸν ὑστερον, αὐτοῦ λέγοντος, ἀλλ' οὐκ ἐμοῦ, βέλτιον ἀκούειν. Τῆ δὲ γε παραθέσει τῶν αὐτοῦ ῥημάτων χρησάμενος, (18) μέχρι τούτου στήσομαι τῶς πρὸς ἐναντίωσιν καὶ ἀνατροπῆν αὐτῶν· οὐ μακροὺς ἐπάγων λόγους, τῷ μῆτε τοὺς ἄνδρας τοὺς ὑπ' αὐτοῦ βλασφημηθέντας (19) ἀγνωστὰς τινὰς εἶναι καὶ ἀφανεῖς, γνωρίζεσθαι δὲ παρὰ πᾶσι, καὶ σιωπῶντας, μῆτε τὴν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ βλασφημίαν (20) ἀμφήριστόν τινα καὶ ἀγνωστομένην ὑπάρχειν, ὡς πολλῆς τινος καὶ λογικωτέρας πρὸς Ἐλεγγον δεηθῆναι σπουδῆς· οὕτω (21) δὲ πᾶσι τοῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς χάριτος μετεilhόσοι, μικροῖς ὁμοῦ καὶ μεγάλοις, καὶ, αὐτὸ μόνον, λεχθεῖσα, πρὸδῆλος καθέστηκεν ἡ τοῦ ξένου τούτου θεολόγου καινοφωνία. Διὸ βραχέσιν (22) αὐτὸς μόνον παρασημειώσεται χρῆσσομαι, εἰρημῶ καὶ τάξει σωματοποιῶν τὴν λόγον, ὑποσημαινόμενός τε αὐτὸ μόνον τὸ πρᾶλλον τῶν ἐμφορομένων. Πρὶν δ' ἐπὶ τὰς αὐτοῦ χωρῆσαι φωνὰς, ἀναγκαίως τοῖς ἐντυγχάνουσι τῷ τοῦ ἀνδρὸς συγγράμματι συμβουλεύεται ἂν, (εἰ δὲ (23) μάλιστα Γαλατῶν εἴεν τινες,) μὴ ἀμνημονεῖν τῆς θείας φωνῆς Παύλου τοῦ ἀποστόλου, ὃς αὐτοῖς Γαλάταις γράφων παρήκει μὴ μεταλιθεσθαι ἀπὸ τοῦ καλέσαντος αὐτοῦς ἐν χάριτι Χριστοῦ εἰς ἕτερον Εὐαγγέλιον,

A bus fetam venenatis, susque deque habuit, ac in Dei sacerdotes, frustra quidem et incassum, iram tamen effudit ebullientem. Neque illos, de plebe nescio quos, sed ipsos illos qui per Dei gratiam, divina plane, hoc est, vivendi philosophica quadam ratione, nominis celebritatem sibi comparaverant. Nec vivos tantummodo et videntes impetivit, sed jam dudum et in Christo obdormiscentes : eosque præ cæteris, quos inter cæteras virtutes pietas in Deum commendabat, et sacrarum litterarum exercitata scientia, per terrarum orbem clarissimos propagarat : sed nec una tantum vice conviciari contentus, sæpe repositas, varieque confictas, improbus sycophanta, calumnias sine modo congestit, et mensura : sed et execrationibus in super eos, ut mulierculæ in rixis et jurgiis solent, insectatur, homines nulla unquam injuria ipsi cognitos. Atque hinc profecto factum est, ut in immensum adeo illius excreverit oratio, cum ad decies mille versus opus illud unicum intumuerit. Quid miramur autem, si cum linguam adeo suam in sanctos Dei sacerdotes exacuerit, impiamque audaciam suam, ad hunc modum, quasi progymnasmate, exercuerit, adeo gressus promoverit impietatis, ut tandem quod caput est atque apex, unigenitum et dilectum Dei Filium, illiusmodi blasphemias suis subjecerit, quas mox ipsis verbis, non autem meis, relatas audietis : id enim satius esse judico. Quæ postquam ipsa sic ab illo prolata ubi scripto consignavero, ulterius in hoc libro non progrediar, ad illa refellenda refutandave : sed nec opus est orationem contexendo producere, cum sint illi, quos conviciis laceravit, nentiquam ignoti vel ignobiles, sed utcumque silentio se contineant, omnium ore et sermone celebrati : cumque illa, quam in Christum Dei eructavit, blasphemia adeo sit manifesta et in confesso posita, ut ad illam revincendam exactiore aliqua diligentia non sit opus. Quippe qui divinam gratiam in Ecclesia delibant, parvi, minimi, mag-

φία Christianorum : et inter eos, ut Isidorus Pelusiota loquitur, οἱ μονάζοντες κορυφαῖοι. Describit hominem istiusmodi Nazianz. orat. iii *Contra Julianum*, pag. 77, et orat. 28, pag. 479, ad ejus amussim examinati hujus Eusebii Pancratiastæ, mera mendicabula invenientur. M.

(15) Scripsi ἐπαρ. loco vulg. ἐπαίρομενος.

(16) Ὡς μόνον ἐπὼν. Erat in margine ὄλον. Et tolerari potest, sed potior scriptura, μόνον, ut sit sensus : ut unicum istud opus, quod solum scripsit, tot versibus constiterit ; nam pro ἀνάλογον, omnino legendum, loci mutatione, ἴνα λόγον. M.— Duo vitia correxi.

(17) Ὑποβαλῶν. Lego ὑποβάλλει. Hoc est προῖων ὑποβάλλει. Forte etiam legi poterit προὔκοψεν. Legendum ἐξῆς, una voce, et una partic., ὑποβαλῶν dependet a verb. προὔκοψεν.

(18) Μέχρι τούτου στήσομαι. Quinque libris institutum suum *contra Marcellum* Eusebius absolvit. In duobus hisce prioribus, τῆ παραθέσει τῶν αὐτοῦ ῥημάτων κέχρηται, hoc est quod vult. In tribus sequentibus, qui inscribuntur *De theologia eccle-*

siastica, ad ἐναντίωσιν αὐτῶν et ἀνατροπῆν descendit. M

(19) Vulgo ἀγνώτους τινός. Dein in corr. : Lege πανηγυρίζειν. Forte loco γνωρίζεσθαι.

(20) Ἀμφήριστον. Hoc est quod vult. Cum nonnullæ hæreses ita sint comparatæ, ut non nisi difficulter agnosci et deprehendi possint, et vix tandem pro hæresibus habeantur : ait illam a Marcello exultam et propagatam ejus esse generis, ut vel de prima facie, auribus audita, oculis scripto usurpata, pro hæresi, communi hominum in Ecclesia consensus habeatur. Certe illa quam Marcello ascripserant Ariani, erat ejus generis ; at utrum illam prout eidem illi objectabant, foveret Marcellus, quamplurimis non minus in religione lynceis, quam Eusebium erat, non patuit, Julio pontifici Romano. Athanasio Alexandrino, illi hæresum ραιστήρι, quamplurimis aliis : concilio Sardicensi non liquabat : ni Marcellus absolvetur. M

(21) Dele ἐέ.

(22) Scribe αὐτό.

(23) Lege δῆ.

ni, novitatem insolentem, hujus nuperi theologi, A vel acceptam primis auribus, agnovere. Hanc ob causam adhibiturus sum brevissimas quasdam designationes meas, orationis quoddam corpus, ordine et methodico progressu concatenatum constituens, quo quæ ab illo proferuntur, quam sint ab omni ratione aliena, patēfiat. Verum antequam in medium ejus verba protulero, admonendos illos esse omnes existimo, ad quorum manus hoc præsens ipsius scriptum pervenerit, eo magis si sint de Galatia oriundi, ✕ ne velint divinæ beati Pauli vocis unquam oblivisci, qua Galatas ipsos adhortabatur, ne ab eo qui in Christi gratiam vocavit ipsos, ad aliud Evangelium transferantur, cum revera, quod docet ibi, non sit aliud ullum evangelium, sed, qui conturbant illos, existant, et qui transferre cupiant B Christi Evangelium¹. Illud autem in primis et ante omnia attendendum fuerat, quod nec sibi quidem pepercerit ille tantus Apostolus, sed ad illos per-movendos et convincendos, qui Galatas conturbabant, adjecerit: *Etiamsi vel nos vel de celo vobis angelus aliud annuntiet Evangelium, præter illud quod jam prædicavimus, anathema sit*². Nec semel posuisse contentus, reponit, *Quod jam prius dixi, et iterum denuntio, si quis vobis evangelizet, præter id quod accepistis, anathema sit*³. Illud autem Evangelium quodnam fuit quod acceperant, et præter quod non erat aliud annuntiandum? Equidem illud ipsum quod discipulis suis Dominus tradidisse dicitur, ubi ait: *Profecti docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*⁴. Nobis utique hanc gratiam in cognoscenda sacrosancta Trinitate solus ille solis patefecit in illa nostra mystica regeneratione, cum nec Moyses, nec quisquam olim prophetarum, priori populo hujus exstiterit administer. Ad Dei quippe Filium atque illum solum pertinebat, hanc a Patre suo gratiam hominibus universis annuntiatam communicare: cum *lex per Moysen data fuerit, gratia autem et veritas per Jesum Christum*⁵, eumque solum, utpote Filium unigenitum. Quocirca, nec

οὐκ ἔστι γὰρ ἄλλο, ὡς αὐτὸς φησιν· εἰ μὴ τινὲς εἰσιν οἱ ταρασσόντες αὐτοὺς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. Κάκεινῳ δὲ ἀναγκαιῶς προσέχειν τὸν νοῦν, δι' οὗ καὶ ἑαυτοῦ καθαρπτόμενος ὁ τοσοῦτος Ἀπόστολος, εἰς δυσώπησιν τῶν διαστρέφειν τοὺς ἀνδρας περὶ τῶν προσετίθει λέγων· Ἀλλὰ κἀν ἡμεῖς, ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ ὑμῖν εὐαγγελισσῆται, παρ' ὃ εὐηγγελισθῆμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα (23°) ἔστω. Ὁ δὲ ἐπαναλαβὼν δευτεροὶ φάσκων· Ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἰ τις ὑμῶν εὐαγγελισσῆται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω. Τί δὲ ἦν τοῦτο, παρ' ὃ (24°) οὐκ ἦν εὐαγγέλιον [ἄλλο εὐαγγελίσασθαι]; Ἡ που πάντως αὐτὸ ἐκεῖνο, ὃ (25°) δὴ τοῖς αὐτοῦ παραδιδούς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ ἀναγράφεται εἰρηκῶς· Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ταύτην γὰρ ἡμῖν τὴν χάριν τῆς γνώσεως τῆς ἁγίας Τριάδος (26°) μόνος αὐτὸς διὰ τῆς μυστικῆς δεδώρηται ἀναγεννήσεως, οὔτε Μωϋσῆως οὔτε προφητῶν τινος τῷ προτέρῳ λαῷ ταύτην διακονησάμενον. Μόνῳ γὰρ ἔπρεπε τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ τὴν πατρικὴν ἅπασιν ἀνθρώποις εὐαγγελίσασθαι χάριν· ἐπειδήπερ ὁ νόμος διὰ Μωϋσῆως ἐδόθη, διὰ δὲ μόνου Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὡς διὰ μονογενοῦς Υἱοῦ, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια ἐγένετο. Ἐνθεν εἰκότως ὁ μὲν παιδαγωγοῦ τρόπον νηπιάζοντι τῷ προτέρῳ λαῷ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν τοῦ Θεοῦ παρεδιδου λογίων, πολυθέου μὲν ἀπειργῶν πλάνης, Θεὸν δὲ κηρύττων ἓνα μόνον εἶδέναι· ἡ δὲ σωτήριος χάρις ὑπερκόσμιόν τινα καὶ ἀγγελικὴν ἡμῖν παρέχουσα γνώσιν, τὸ πάλαι τῷ προτέρῳ λαῷ σεσιγημένον μυστήριον ἀναφανδὸν ἐξεκάλυπτεν, αὐτὸν τὸν ἐπέκεινα τῶν ὄλων Θεὸν, τὸν τοῖς πάλαι ἀνθρώποις ἐγνωσμένον, Θεὸν ἄμα καὶ Πατέρα εἶναι τοῦ Υἱοῦ τοῦ μονογενοῦς κηρύττουσα, τὴν τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῖς ἀξίοις ἐπιχορηγοῦσα δύναμιν. (26°) Αὐτῷ πως τὴν ἁγίαν καὶ μακαρίαν καὶ μυστικὴν Τριάδα Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἁγίου Πνεύματος εἰς σωτήριον ἔλπιδα διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀναγεννήσεως ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ παραλαβοῦσα

✕ Ed. Paris., pag. 3.

¹ Gal. 1, 6, 7. ² ibid. 8. ³ ibid. 9. ⁴ Matth. xxviii, 19. ⁵ Joan. 1, 17.

(23°) Ἐστὶν ἄλλο.

(24°) Ἐστὶν ἄλλο. ὅτι οὐκ, verba ἄλλο εὐαγγελίσασθαι glossesma sapiunt.

(25°) Vulgo δέ.

(26°) Μόνος αὐτὸν διὰ τῆς μυστικῆς. Hoc vult: ante συγκατάθεσιν et illam in carne Servatoris nostri οἰκονομίαν, Qui invenit omnem viam disciplinæ, et tradidit illum Jacob puero suo, et Israel dilecto suo, doctrinam illam, in Ecclesia διαδόχου, de sacrosancta Trinitate, nusquam in Veteri Testamento, per Moysen aut prophetas, Judæorum populo revelatam. Cujus rationem libro III De eccles. theol. ait fuisse populi illius, quem erudiendum suscepit, traditum sibi, a Deo in disciplinam Moyses, ad idololatriam ἐπιβρέπεις, et βίον ut appellat in α' ἀποδείξει αἰγυπτιακόν. Certè, in Veteri Testamento nusquam reperitur explicita et distincta mysterii

D istius mentio; sed αὐτοματῶς, et ἐγκεχυμένη. Erat enim adhuc tempus καταπετάσματος, nondum remoti veli, et ἀποκαλύψεως. Citant in primis orthodoxi Patres, illud in principio Genesis *Faciamus hominem*, etc., de qua ῥήσει Basilus Seleucia. Γινέσθω τοίνυν σύγγρονος ἡ γνώσις τῆς πλάσεως· καὶ μὴ ξενίζέσθω διδασκομένη ὑστερον, ὡν ἐν τῇ ποιήσει τὴν μνήμην ἐδέξατο. Vide Tertullianum *adversus Praxeam*. Epiphanius rem per gradus deducit. *Una Deitas*, inquit, a *Moyse præcipue annuntiatæ es personarum dualitas, vehementer a prophetis prædicata, Trinitas vero personarum, manifesta facta est in Evangeliiis*. Hæc ille in *Ancorato*, unde doctissimus Nyssenius vocat, cognitionem κατὰ πρόθεσιν in libello *De im. et simil. Dei*: Κατὰ πρόθεσιν, ἡ ἡμετέρα φύσις τὸ τῆς Τριάδος ἐπέγνω μυστήριον. M. (26°) Αὐτῷ πως. Forte legendum, αὐτόθεν πως,

φυλάττει. Καὶ τοῦτ' ἦν τὸ Εὐαγγέλιον, (26^α) οὐ μὴ Ἀ
θεμιτὸν εἶναι μετατίθεσθαι εἰς ἕτερον Εὐαγγέλιον·
δὲ οὐκ ἔστιν ἄλλο, ὡς ὁ μέγας Ἀπόστολος εἰσέτι
δεῦρο Γαλάταις μαρτύρεται, διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς
ἐπιστολῆς βοῶν· *Kār ἡμεῖς ἡ ἀγγελος ἐξ οὐρα-
νοῦ εὐαγγελίζεται ὑμᾶς, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνά-
θεμα ἔστω· κὴρῶθεν, ὡς εἰκὸς, μηδ' ἐπισκόποις,
μηδὲ ἀρχοῦσι, μηδὲ διδασκάλοις προσέχειν, εἰ τὸν
ἀληθῆ τῆς πίστεως διαστρέφοι τι; αὐτῶν λόγον,
(27) διδασκόμενος. Τίς δ' ἦν οὗτος; ὁ τὸν Θεὸν Πατέρα
εἰδέναι διδασκων, καὶ Υἱὸν Θεὸν γινώσκων πα-
ραδίδου· καὶ Πνεύματος ἁγίου φιλοτιμείσθαι μετ-
εἶχειν (ἄπερ μόνων ἀνγένειτο Ἀριστιανῶν γνωρίσματα,) ὡδὲ πη
τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας (28) ἀφορι-
ζόμενος τοῦ Ἰουδαϊκοῦ τρόπου. Ὡς γὰρ ἐκεῖνος τὴν
πολύθεον καὶ Ἑλληνικὴν ἀπεδοκίμαζε πλάνην, ἐνὸς
Θεοῦ ὁμολογῶν, οὕτω καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἐξαίρε-
τος περὶ Υἱοῦ γνώσις κρείττον τι καὶ πλεον προὔξ-
νει, τὸν αὐτὸν Θεὸν Πατέρα εἰδέναι μονογενοῦς Υἱοῦ
διδάσκουσα, ἀληθῶς Υἱοῦ ἄνθρωπος, καὶ ζῶντος, καὶ
ὑπεστώτος. Ὡς γὰρ πατὴρ (29) ζῶν ἔχει ἐν ἑαυτῷ,
αὐτὸς λέγων ἐδίδασκεν ὁ Μονογενὴς τοῦ Θεοῦ, ἵν' ἡ
καὶ ὁ Πατὴρ ἀληθῶς πατὴρ, οὐ μέχρι φωνῆς ὡδὲ
πη χρηματίζων, οὐδὲ ψευδῆ κεκτημένος τὴν προσ-
ηγορίαν, ἀληθεῖα δὲ καὶ ἔργω Πατὴρ Υἱοῦ μονογενοῦς·
καὶ ὁ Υἱὸς ἀληθῶς υἱός. Ὁ δὲ ψιλὸν Λόγον εἶναι τὸν
Υἱὸν ὑπολαμβάνων, καὶ μόνον Λόγον εἶναι μαρτυρό-
μενος, καὶ πολλάκις τοῦτ' αὐτὸ λέγων, ὡς οὐδὲν ἕτε-
ρον ἦν ὁ Λόγος, ἐνδον μένων ἐν ἡσυχάζοντι τῷ Πατρὶ·
(30) ἐνεργῶν δὲ ἐν τῷ τῆν κτίσιν δημιουργεῖν, ὁμοίως
τῷ ἡμετέρῳ, ἐν σιωπῶσι μὲν ἡσυχάζοντι, ἐν δὲ φθεγ-
γομένοις ἐνεργοῦντι, ὅλων ἂν εἴη Ἰουδαϊκῶ τι· καὶ
ἀνθρωπίνῳ συντρέχων φρονήματι, τὸν δ' ἀληθῶς Υἱὸν
τοῦ Θεοῦ ἀρνούμενος. Εἰ γοῦν τις Ἰουδαίων ἔροιτό
τινα, εἰ Λόγον ἔχει ὁ Θεός; πάντως που φήσει. Ἐπεὶ
καὶ Λόγον, καὶ Λόγους πλείους ἔχειν αὐτὸν, ὁμολο-
γήσειεν ἂν Ἰουδαίων ἅπασ. Εἰ δὲ καὶ υἱὸν ἔχει, οὐκ
✠ Eil. Paris., pag 4.*

injuria, lex infirmo illi populo et infanti, *pæda-
gogi ad instar*, elementa quædam prima divinorum
oraculorum suggerebat, deorum multitudinem et
cultum idololatricum disturbans: Deum contra uni-
cum cognoscendum annuntians; *gratia*, vero, *per*
Christum salutaris, cognitionem nobis repræsentavit
supra mundanam et angelicam, dum populo illi
vetusto non relectum, sed silentio prorsus obvolu-
tum mysterium, in apertum profert: Deum nempe
illum supremum rerum omnium moderatorem, sæ-
culis prioribus omnibus agnitus Deum; Filii præ-
terea unigeniti Patrem esse prædicandum; Spiritus
quoque sancti vim et efficaciam, iis qui digni sunt
impertitam: quam sanctam mysticam et beatam
Trinitatem Patris, Filii et Spiritus sancti, ad cer-
tissimam spem salutis illius consequendæ, quæ per
regenerationem fit, in Christo, inde acceptam, ✠
Ecclesia Dei fideliter custodit. Et hoc est illud
Evangelium, quod nullo modo licuit in aliud trans-
formare evangelium, cum revera non sit aliud,
quemadmodum secunda vice testatur beatus idem
Apostolus, ad eosdem illos Galatas ita profatus: *Etiamsi vel nos vel angelus de cælo vobis aliter evan-
gelizaverit, quam ut accepistis, anathema sit*. Quasi
qui longe ante vellet admonitos, ut equidem reor,
nec episcopis credendum esse, nec præpositis, nec
doctoribus, si verbi veritatem pervertere et distor-
quere eorum aliquis attentaverit. Veritas autem illa,
quæ? Qua Deum esse Patrem edocemur: nempe,
qua Deum habere Filium nobis traditur: qua ad
Spiritus sancti participationem ab ardenti deside-
rio excitamur. Quæ sunt insignia quædam Christia-
norum peculiariora, quibus Ecclesia Dei sancta a
Judaica politia discriminatur. Nam, ut olim Judai-
smus per unius solius Dei confessionem, ethnicum
de multis diis errorem ablegabat, ita quoque supra
illam ipsam, Ecclesiæ singularis et excellens cog-

αὐτὸν ἐθεν πως, *de Ecclesia Dei accepta institutio-
ne*, etc.

(26^α) Οὐ μὴ. Leg. δὲ μήτ' ἦν, et deinceps, ὡς καὶ
ὁ μέγας ἀπόστολος εἰσέτι δεύτερον legi posset pro
δεῦρο, quanquam et illud verum sit: bis enim idem
ipsum beatus Paulus testificatur, et ita se Eusebius
explicat, quanquam, quæ sequuntur, illam alteram
lectionem, δεῦρο, confirmat, et exstat locus gemel-
lus apud Vincentium Lirinensem in aureo illo *Com-
mentario*, cap. 14, ubi de hoc Pauli libro disserit.
*Clamat et repetendo clamat, et semper, et ubique
per Litteras suas clamat, illud vas electionis, ille
magister genitum*. Itaque nihil temere in hoc loco
mutandum. M.

(27) Διδασκόμενος. In margine codicis erat δια-
στελλόμενος, quæ est vera lectio, hoc est διοριζό-
μενος. Utitur autem hac voce et alibi, et paulo post
in sequentibus, ait, κατὰ τῆς ἀποστολικῆς διαστολῆς,
ubi in margine ascriptum fuit, διαταγῆς. M.— In
corr. dein: Lege Θεοῦ loco Θεόν, in verbis υἱὸν
Θεόν.

(28) Ἀφοριζόμενος τοῦ Ἰουδαϊκοῦ τρόπου. Le-
gendum, tum, τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, vel
vice versa, τὸν Ἰουδαϊκὸν τρόπον. Qui Deum unum,

unicum, non Patrem agnoscebant, ut se aliquoties
explicat. Quam sententiam Nazianz. non semel
paupertatem appellat. Et Gregorius: Ὑμεῖς οἱ Ἰου-
δαῖοι, ὁμολογούντες τὴν θεότητα, μονωτάτην, πενίαν
ἐκφέροντες τῇ αὐτῆς ἀπλότητι, εὐτελῶς τὰ περὶ τῆς
θεότητος διατιθέμενοι. Οἷ τε Ἕλληνες, τοῖς ματαλοῖς
εἰδώλοις προσκυνούντες καὶ πληθύνοντες τὴν θεότητα,
πολλοὶς θεοῖς ἐξ ἀνάγκης προσκείμενοι ἐναντιομέ-
νους ἀλλήλοις, εἰς τὴν ἀπάντη τῆς εἰδωλολατρίας
ἐκκλίνονται. Ἡμεῖς δὲ, οἱ Χριστιανοὶ τριαζόντες τὴν
θεότητα, ὑπέρογκον αὐτὴν ἐν πλούτῳ καὶ δυναστείᾳ
κηρύττομεν. Ἐνα Θεὸν τὸ τριαδικὸν ὁμολογούντες
κράτος. Ὑμῶν τὴν πενήθειαν· χάκεινων τὴν πολυ-
θειαν ἐξίτησιν ἀποκρούμενοι διαφεύγομεν. M.

(29) Ζῶν ἔχει ἐν ἑαυτῷ. Hæc hic apodosis, ex
Evangelio supplenda, sic: οὕτως ἔδωκε τῷ Υἱῷ,
ζῶν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Il est, *genuit Filium, qui et
ipse sit zōwn et ὑπεστώς* per se. Quod negussæ,
Marcellus multoties accusatur ab Eusebio: ut sta-
tium, ubi affricat ei quod λόγον ψιλὸν eum appella-
verit: quam vere, liquidissimo constare non potest,
deperdito Marcelli isto opere. M.— Mox vulgo ἵν' ἦ;
mss. οὕτως ἵν'.

(30) Ἐνεργῶν δὲ ἐν τῷ ἡμετέρῳ. Legendum

nitio de Filio Dei, longe quiddam majus et præstantius exhibuit, qua edocemur illum ipsum Deum Patrem exstare unigeniti Filii, qui verissime Filius sit, vivus existat et subsistens. Nam quemadmodum : *Pater vitam in seipso habet, docebat Unigenitus ipse Dei, ita quoque in seipso Filius habet vitam* *. Ut ita Pater vere quidem Pater existat, non autem verbo tenus Pater falsata usurpatis nominatione : sed veritate et reipsa unigeniti Filii Pater : et ut Filius sit reipsa etiam Filius. Quisquis autem Filium nudum esse *Verbum* existimaverit, aut solummodo *Verbum* confirmaverit, et illud frequenter suo ore usurpaverit, *Verbum* tantummodo existitisse, intus, dum consisteret, quiescente suo Patre : operatum vero idem ipsum *Verbum*, cum creaturas effigiaret, perinde ac per omnia in hominibus solet fieri ; ubi in conquiescentibus otiiatur *Verbum*, operatur autem in loquentibus : is profecto conspirat manifestissime cum sententia Judæorum, abnegatque eum, qui vere Dei Filius est. Si quis Judæum interrogaverit, an Deum putet *Verbum* suum habere ? *Omnino*, certe responsurus est, puto. Libenter siquidem profitetur Judæus, non *Verbum* modo, quin *Verba* infinita habere Deum. Quod si adhuc instes, an Filium habeat ? non est hoc perinde, reor, confessurus. Jam vero, si non Judæus quispiam, sed is qui sit cum episcopatu, illam invexerit opinionem, *Verbum* esse illum, sed Deo tantummodo adunitum : ✕ æternum tamen et ingenitum, unum atque idem numero cum Deo, nominibus diversis Patris atque Filii usurpatum, substantia tamen idem et hypostasi

✕ Ed. Paris. pag. 5.

* Joan. v, 26.

ἐνεργῶν δέ, ἐν τῷ τῆν κτίσιν δημιουργεῖν. E sequentibus, vocem illam ἡμετέρω librarius transcripsit otiosus. [Delevi eam.] M.— Intra Ἰουδαῖος ὧν scripsi. (30*) Vulgo εἰσάγοι.

(31) Καὶ τοῦτον εἶναι ἀϊδιον καὶ ἀγέννητον. videtur, quatenus erat in Deo, αὐτῷ συνὸν, ἡνωμένος αὐτῷ. Nam alioquin, ascribit Eusebius hanc opinionem Marcello, quod quemadmodum extra Patrem, nempe in creando, inceperat esse : sic et olim desineret esse quod erat, et in nihilum redigeretur. Quam vere, nescimus : certe Eusebius hic arianizat, qui λόγον ἀϊδιον esse negat et in ἀγεννήτῳ ludit ; quod faciebant illi. M.

(32) Καὶ ταῦτόν loco καὶ αὐτόν dedi ; cf. p. 6 D, p. 8 C, etc.

(33) Τὸν μὲν Σαβέλλιον ὑποδύμενος. Semper hunc Marcello objectat auctor, qui Libya oriundus, Ptolemaide nimirum, Noeti discipulus erat, a quo impietatem acceptam auxit et dilatavit, ut usu solet venire in hæreticis. Vixit circa annum Domini 260. Trinitatem in unius personæ angustias coarctavit, et in tribus vocabulis, trinominem Deum, credit : cum *Eccllesia* e contra, tres subsistentes, veras, integras, et perfectas personas, indefessa voce pronuntiat, ait B. Hieronymus. M.

(34) Ἐπιτρέπει θεσμός. Erat enim in confesso positum, εἶναι et προεῖναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, et quæ seculi erant πίστει παραδοθέντα, non erant vocanda in quæstionem iterum, non de iis disquiren-

Α ἔτ' ἀν ὁμολογήσειεν, ἐρωτηθεῖς. Εἰ δὲ μὴ Ἰουδαῖος, ἀλλ' ἐπισκόπων τις ταύτην (30*) εἰσαγάγοι τὴν δόξαν, λόγον αὐτὸν μόνον διδοῦς ἡνωμένον τῷ Θεῷ. (31) καὶ τοῦτον εἶναι ἀϊδιον καὶ ἀγέννητον, ἐν τε εἶναι (32) καὶ ταῦτόν τῷ Θεῷ ὀνόμασι μὲν διαφόροις, Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ χρηματίζοντα, οὐσίχ δὲ καὶ ὑποστάσει ἐν ὄντα· πῶς οὐ δῆλος ἀν γένοιτο (33) τὸν μὲν Σαβέλλιον ὑποδύμενος· τῆς δὲ ἐν Χριστῷ γνώσεώς τε καὶ χάριτος ἑλλοτριωμένος ; Οὐδὲ γὰρ ζητεῖν, οὐδὲ ἀμφιβάλλειν, οὐδ' ἐρωτᾶν τοῖς βουλομένοις, εἰ ἦν καὶ προῆν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ τῆς Ἐκκλησίας (34) ἐπιτρέπει ἀν θεσμός· ὁμολογουμένη δὲ καὶ ἀναμφιδόλω πίστει σὺν πολλῷ (35) καὶ παρῆρησι διδάσκει τὸν Θεὸν Πατέρα εἶναι Υἱοῦ τοῦ μονογενοῦς ὁμολογεῖν, καὶ μήτε τὸν Πατέρα Υἱὸν εἶναι, ἢ (36) καὶ τὸν Υἱὸν Πατέρα νομίζεῖν· ἀλλὰ τὸν μὲν ἀγέννητον καὶ ἀϊδιον καὶ ἀναρχον καὶ πρῶτον καὶ μόνον Πατέρα σέβειν· τὸν δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθῆναι καὶ ὑποστῆναι, καὶ μόνον Υἱὸν (37) μονογενῆ εἶναι πιστεύειν Θεὸν τε αὐτὸν ὡς ἀληθῶς Υἱὸν ὄντα Θεοῦ, γνωρίζεῖν. Εἰδὴ (38) οὖν τούτοις μὲν (39) ἀντιλέγων τις φαίνεται, λόγον δὲ Θεοῦ ὁμοίως τῷ ἐν ἀνθρώποις τοῦτον ὀρίζοιτο, οὐκ ἐνωῶν οὐδὲ λογίζόμενος, ὡς οὐδὲν κρήθητον, οὐδὲ ἀνθρώπων τῷ ἐπέκεινα τῶν ὄλων ἀνατιθέναι Θεῷ, οὐδ' ὅλως τι τὸν εἰς ἡμετέραν ἐνθύμησιν ἀνιόντων, κἄν αἰ θείαι Γραφαί, ὡσπερ τινὰς νηπίους παιδαγωγῶσαι τοὺς ἐντυγχάνοντα, ἀνθρωπινώτερον περὶ αὐτοῦ (40) διαλέγωνται, χεῖρας αὐτῷ, καὶ πόδας, καὶ ὀφθαλμοὺς, καὶ φωνὰς, καὶ λόγους, καὶ στόματα, καὶ πρόσωπον, καὶ μυρία ἄλλα τοιαῦτα περιάπτουσαι· ἃ δὴ (41) προσήκει μεταφέρειν ἐπὶ θεοπρεπεῖς ἐννοίας, οὐδὲν θνητὸν οὐδ' ἀνθρώπινον ἐν τῷ

dum ambigendumve : optimo instituto, et summo Ecclesiæ bono in usum revocando. Nam cuiuscunque Cerdoni, sartori, textori, de rebus sacris garrundi, contra res sacras insanienti impune permittitur, usurpatur, *ἀδεια*. Videtur hic Eusebius jugulum saltem ipsum petere Arianismi. Erat enim illud Arii ψήφισμα, in primis κυριώτατον, ἦν ὅτε οὐκ ἦν, quod videtur negare : sed revera videtur, nam et εἶναι et προεῖναι concedere illum poterant, et revera concedebant, nec tamen ab illa δόξῃ κυρίῃ recedebant, πρὸ χρόνων εἶναι τὸν Υἱὸν ἔλεγον, πεποιθῆσθαι μέντοι, καὶ ἕνα τῶν κτισμάτων αὐτὸν ἐδίδασκον, ut loquitur magnus Athanasius, *De synodo Ariminensi*. Nempe, ante alias omnes creaturas factum stabantur, non tamen ab æterno. Infinita quippe sæcula in æternitate κοσμοπολίαν antevertisse docebant. Atque ita Eusebius in fidei suæ ἐκθέσει, quam Ecclesiæ ascribit, Deum Patrem ἀγέννητον vocat, Filium fatetur μόνον καὶ μονογενῆ, non autem ἀϊδιως. Sed nec illa quæ mox annexi, Θεὸν τε αὐτόν, ὡς ἀληθῶς Υἱὸν ὄντα Θεοῦ, γνωρίζεῖν, ab Arianismo illum excludunt ; nam Ariani hoc abant, sed creatum tantum ; et de οὐκ ὄντων vide Athan. orat. iii. M.

(35) Θάρσει loco θράσει ex corr. recepi.

(36) Dele καί.

(37) Vulgo καὶ μόν.

(38) Vulgo δέ.

(39) Vulgo ἀντιλέγειν.

(40) Vulgo διαλέγονται.

(41) Vulgo δέ.

Θεῷ εἶναι φανταζομένους. Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεὸς καὶ αὐτὸς προσκυνούστας αὐτῷ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν, αὐτὸς ἐδίδαξεν ὁ Σωτὴρ. Εἰ δὲ πνεῦμα, δῆλον ὅτι θεῖον, κρεῖττον παντὸς αἰσθητοῦ καὶ συνθέτου σώματος· ὡς μήτε Λόγον αἰσθητὸν ἔχειν ὑπὸ γλώττης (42) ἐξηχοῦμενον, καὶ διὰ προφορᾶς θνητοῖς ὡς ἐξακουόμενον, μήτε γλώτταν, μήτε φωνήν, μήτε πρόσωπον, μήτε ἄλλο θνητῶ καὶ ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ παραβαλλόμενον. Εἰ γὰρ τι ἄλλο, ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ τῆν (43) καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη (τοιαῦτ' εἶναι, ἃ ἠτολίμασεν ὁ Θεὸς ἀγαπῶσιν αὐτόν, ὁ θεὸς ἐδίδαξεν 'Απόστολος) τοῦτων ἀπάντων αὐτὸς, ὁ τούτων δοτὴρ ἀρρήτων ἂν εἴη ἀρρήτοτερος· ὅς (44) πολλῷ μᾶλλον ἀληθέστερον φαίη ἂν ἐν τῇ περὶ αὐτοῦ θεολογίᾳ· ὀφθαλμὸν μὴ ἐωρακέναι, μηδὲ οὖς ἀκηκοέναι, μηδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπων ἀναβεβηκέναι τῆς περὶ αὐτοῦ καταλήψεως τὴν γνώσιν. Ὁ δ' αὐτὸς ἂν εἴη λόγος καὶ περὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ γενεσιουργίας. Τοῦτων δ' αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἀξιόχρεως γένοιτ' ἂν ἡμῖν ἱεροφάντης, ὧδὲ πη φάσκων Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου· καὶ Οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ Υἱός. Εἰ δὴ οὖν τούτοις μὲν ἀντιφθέγγοιτό τις, καὶ μὴ τὸν Υἱὸν, ᾧ πάντα παρέδωκεν ὁ Πατὴρ ὑφ' ἑστέναι (45) λέγειν τολμῶ, Λόγον δὲ αὐτὸν ὀρίζοιτο μόνον, ὁμοίως τῷ ἐν ἀνθρώποις, ποτὲ μὲν ἐν τῷ Θεῷ ἠτυχάζοντα, ὁμοίως τῷ παρ' ἡμῖν σιωπῶντι, ποτὲ δὲ ἐνεργούντα, τῷ παρ' ἡμῖν, ἐν τῷ λαλεῖν, φθεγγομένῳ παραπλησίως· εἴτα τοῦτον αὐτὸν καιρῷ τινι, οὐδ' (46) ὅλων ἐτῶν ἐμπροσθεν τετρακοσίων, σάρκα φησὶν (οὐκ οἶδ' ὅπως) ἀνελιθέναι, καὶ δι' αὐτῆς τὴν κατ' ἀνθρώπων οἰκονομίαν (47) τετελεχέναι, καὶ (48) τότε Υἱὸν Θεοῦ γεγονέναι, καὶ Ἰησοῦν Χριστὸν χρηματίσαι, βασιλεῖα τε (49) ἀναγορεύσθαι, εὐαγγέλιον τε τοῦ Θεοῦ τοῦ δόξατος, καὶ πρωτότοκον πάσης κτίσεως, μὴ ὄντα πρότερον ποτε, ἀποδεχέσθαι· εἴτ' ἐπὶ τῇ τοσαύτῃ ἀτοπίᾳ, μηδ' ἐξ οὐπερ (50) ὑπέθετο χρόνον τὴν εἰς ἄπειρον καὶ ἀτελεύτητον ζωὴν τε καὶ βασιλείαν τῷ Χριστῷ διδοῦς τέλος δὲ αὐτῷ μηδ' αἴσιον ἐπάγοι, μηδ' οἶον τοῖς δι' αὐτοῦ τῶν ἐπαγγελιῶν καταξιωθησομένοις, ὧν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐπήγγελται, ζωὴν τε αἰώνιον καὶ ἀφθαρσίαν ἀθανάσιαν τε καὶ βασιλείαν οὐρανῶν, τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν ὑποσχόμενος· τῆνικαῦτα δὲ κατὰ τὴν προσδοκωμένην

A unum eundemque, is profecto Sabellium totum sibi induit: ab illa gratia et cognitione alienus excidit, quæ per Christum est. Disquirere non patitur Ecclesiæ lex, nedum subdubitare nos, aut vocare interrogando in quæstionem, utrum Dei Filius unigenitus, erat, et ante omnia præexistebat. Docet autem fide ratihabita, et cum summa confidentia proficitur, Deum sui Filii unigeniti esse Patrem, non autem Patrem esse Filium, vel Filium esse Patrem. Hunc esse ingentum, æternum, sine principio, primum et solum, Patrem adorandum. Illum a Patre suo genitum, subsistentem, solum Filium, et unigenitum. Deum hunc agnoscit veracem esse, utpote cum Dei existat Filius. Cui si quis contradicere sententiæ præsumat, et Dei Verbum illi verbo per omnia assimilaverit, quod in hominibus reperitur: si nec cogitet secum, nec animo revolvat, nihil Deo, supremo rerum omnium principi, esse affingendum quod sit mortale et humanum: imo ne quidem illiusmodi aliquid quæ nos solemus animo et cogitatione comprehendere, utcumque interdum Scripturæ sacræ, dum tanquam puerulos lectores erudiunt, humanitas de Deo loqui soleant, dum manus illi, oculos, pedes, vocem, verba, os, vultum, et sexcenta hujusce generis cætera soleant adaptare, quæ nos omnia oportet a diviniore transferre cogitationes, nec ullatenus imaginari in Deo humani quidquam vel etiam mortale residere. Deus etenim spiritus est, et qui adorant Deum, in spiritu illum et veritate adorare debent⁷, quemadmodum Servator nos docet. Quod si autem Deus spiritus sit, omnino constat esse eum multo meliorem et præstantiorem, quacunque re sensibili et concreta: unde fiet, ut nec Verbum habeat linguæ sono prolatitium, et per linguæ prolationem aliorum auribus insinuatium: sed nec linguam, vocem, vultum, aut aliud quidquam, quod humana ratione constituatur. Siquidem aliud quidquam existat, quod nec oculus vidit, nec audivit auris, nec in cor humanum ascendit ejus cogitatio: ejusmodi esse illa docet nos Apostolus, quæ diligentibus se Dominus præparavit⁸: tum certe horum omnium dator Deus, inenarrabilibus est inenarrabilior: ✕ adeo ut in ratione de Deo theologica instituenda, multo certe rectius pronuntiari queat, oculum neque vi-

✕ Ed. Paris., pag. 6.

⁷ Juan. iv, 24. ⁸ I Cor. ii, 9.

(42) Mr. ἐξηγουμ.

(43) Dele τὴν. Mox vulgo δωτὴρ.

(44) Vulgo ὡς. Mox vulgo φάναι; Mr. φαίη. φαίη. Infra vulgo γεννησ. et omittitur δ' post τούτων. Denique Mr. γρ. πατὴρ ἵερο Σωτὴρ.

(45) Λέγει τολμῶν vulgo, Mr. λέγειν τολμᾶ; slantini vulgo ἐν ἡμῖν.

(46) Οὐδ' ὅλων ἐτῶν τετρακοσίων. Hæc iterum repetit, ut et sequentia, quæ quasi σύνοψιν continent opinionionis Marcelli. Late autem loquitur de coannis, nam ante annum cccc obierat ipsemet Eusebius. M.

(47) Vulgo τετεληχ.

(48) Τότε Υἱὸν Θεοῦ γεγονέναι. Cum factus es-

set Λόγος προφορικός. Nam prius erat tantum ἐνδιάθετος, sed ab æterno. Videtur autem Marcellus illud posuisse, Λόγον Dei Patris, æternum, ὑφ' ἑστέωτα, sed ἐνδιαθέτως, non vocatum Dei Filium ante incarnationem. Quod sic accipit Eusebius, ac si τὸ εἶναι τοῦ υἱοῦ, negasset. M.

(49) Vulgo ἀνηγορεύεσθαι. Mox dele τοῦ ante Θεοῦ et infra Mr. εἰ. τὸ τε loco πότε.

(50) Ὑπέθετο χρόνον. Immortalitatem et æternitatem ademisse Marcellum Dei Filio, etiam a parte post: quam et angelis, et animabus justorum concedebat. Quam vere, in fine libri quinti, ubi ista exagitantur, apparebit. M

disse, non aurem audivisse, nec in cor humanum aliquando ascendisse⁹, scientiam illam, qua possit ipse comprehendere. Quæ quoque ratio in Filii generatione debet obtinere. Hæc non alius nobis [antistes] quam ipsemet Servator, fide dignus enuntiavit. Ait autem : *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*¹⁰, et : *Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem nisi Filius*¹¹. Si quis istis audeat obnuntiare, et Filium, cui tradita sunt a Patre omnia, subsistentem neget : verbum vero solum definiat, humano, per omnia, verbo simile, interdum in Deo conquiescens, uti solet in nobis, ubi conticuerimus, usu venire : interdum operans in eodem Deo : ut, nos cum loquimur, verbum personat : hunc vero ipsum, cum sic Verbum existat, ante annos nondum totos quadringentos factum, nescio tamen unde, aut quo pacto, carnem assumpsisse : in qua carne sic assumpta, illam, quæ secundum hominem est, dispensationem perfecisse : et tunc primum *Dei Filium* existisse : *Jesusque Christum* de nomine nuncupatum ; renuntiatum *Regem : Imaginem Dei invisibilis : omnis creaturæ primogenitum*¹², qui nihil horum prius exstiterat, docet. Hisce cumulus accedit impietatis, quod nec vitam perpetuis sæculis duraturam, nec æternum Christo regnum concesserit, ab illo quod suppositum, ex ortu illius tempore decurrendo, sed inauspicato satis, sine circumscriptis consummato, neque ipsum dignatus est eo statu, quo illos, qui per ipsum illam olim consequentur immortalitatem : quibus Servator pollicetur, vitam se æternam, incorruptibilitatem, immortale in cælis regnum, elargiturum, nimirum *diligentibus se*. Quidni igitur aperte pronuntiare audeat, cæteris quidem omnibus concessum illud regnum sine fine duraturum, secundum spem ipsorum atque expectationem, unum Christum Jesum condum primum horum omnium, spe sua privandum et expectatione, cum ab ipso sit regnum ejus auferendum, et caro, quam suscepit destituenda. Verbum, quod in Deo olim præexistebat, separatum a corpore, licet præditum existat immortalitate, et corruptioni non sit obnoxium, Deo demum esse coadunandum, ut, quemadmodum

Α τούτων ἐλπίδα, τοῖς μὲν ἄλλοις ἄπασι, τὰ τῆς βασιλείας εἰς ἀτελεύτητον διαρκέσιν αἰῶνα φάσκοι, μόνῃ δὲ αὐτῷ τῷ Χριστῷ τούτων ἀπάντων ἀθρόαν γενήσεσθαι στέρησιν, παυθησομένης μὲν αὐτοῦ τῆς βασιλείας, τῆς δὲ σαρκός, ἣς ἀνέλιπε, καταλειφθησομένης ἐρήμου, τοῦ δὲ τοῦ (51) προσόντος ἐν Θεῷ Λόγου, ἀφορισμένου δὲ τοῦ σώματος, κἂν ἀθάνατον τούτο καὶ ἀφθιτον ἦ, τῷ δὲ Θεῷ συναφθησομένου, ὡς ἐν καὶ ταῦτον πάλιν τῷ Θεῷ γενήσεσθαι, καθὰ καὶ πρότερον ἦν· τίς ἂν λείποιο τούτῳ δυσσεβείας ὑπερβολῆ; Διὸ δὴ τούτοις ἀναγκαῖα ἡ τῆς ἀποστολικῆς διαστολῆς μαρτυρία, φήσασα· *Κἄν ἀγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω*. Θαυμάζειν δὲ μοι ἔπεισιν, ἐπιθεωροῦντι τὴν ἀποστολικὴν διάνοιαν. Ὡσπερ γὰρ θεοπίζων τὸ μέλλον αὐτοῖς Γαλάταις τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐξηκρίβου θεολογίαν, αὐτόθεν ἐν ἀρχῇ τῆς πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολῆς (52), καὶ ὕστερον ἢ κατὰ τὸ σύνθημα γράφων ὧδε· *Παῦλος ἀπόστολος, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Οὐκ ἂν γοῦν οὕτω γράψαντα εὗροι τις ἂν αὐτὸν ἐν ἐτέροις· τῷ μηδένας εἶναι, ὡς εἰκός, περὶ τὴν πίστιν ὁμοίως, οἷς ἔγραψεν, ἐτέρους. Ὡς γὰρ ψιλὸν ἀνθρώπων ὑπολαμβάνουσι τὸν Χριστὸν, προσήγε τὴν διόρθωσιν, οὐκ ἀνθρώπων αὐτὸν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστολῆς διδάσκων. Καὶ προῖων τοῖς αὐτοῖς ἔλεγεν, ὅτι· *Τὸ εὐαγγέλιόν μου, τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς, οὐκ ἔστι κατὰ ἀνθρώπων, οὐδὲ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτό, οὐδὲ ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Δι' ὧν, αἴθεις, ὅτι μὴ ἀνθρώπος ἦν (54) ψιλὸς Ἰησοῦς Χριστός, παρίστη. Τίς ὅ ἦν εἰ μὴ ἀνθρώπος, προῖων αἴθεις διεσάφει λέγων· *Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεός, ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρὸς μου, ἀποκαλύψαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί*. Ὅρξῃ πῶς Υἱὸν Θεοῦ σαφῶς ἀνηγόρευε τὸν Σωτῆρά, καὶ διὰ τοῦτο Θεόν. Καὶ ὅτι γε πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας Υἱὸν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ ὄντα ἠπίστατο τρανῆτα παρίστησιν ἐπιλέγων ἐν τῇ αὐτῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ· *Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός*. Οὐκοῦν οὐ νῦν, ἀλλὰ πρὶν ἢ γενέσθαι ἐκ γυναικός, Υἱὸν ὄντα, καὶ (55) προϊόντα, ἀπέστειλεν ὁ Πατήρ, ὡς ἂν ὁ πάλας Υἱὸς Θεοῦ καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου

⁹ I Cor. II. 9. ¹⁰ Matth. XI. 27. ¹¹ ibid. ¹² Coloss. I. 15.

(51) Τοῦ δὲ προσόντος. Legendum προϊόντος. Volebat enim Verbum existisse in Deo, ab æterno, ante omnem οὐσίαν, et οὐσίωσιν. Idem vero Verbum, a Deo separatum, per emanationem, condidisse creaturas : deinde se revelasse σαρκωθέντα. Rursus vero, post iudicii et mundi consummationem, carne deposita, Deo aduniendum. M.— Mox vulgo ἀφθιτον loco ἀφθαρτον quod mss. cor. Porro vulgo διὸ δὲ et dein mss. διαταγῆς loco διαστολῆς.

(52) Καιρότερον, ἢ κατὰ τὸ σύνθημα. Verum est, quod observat Eusebius, nusquam alibi per epistolas suas usum hoc exordio beati Apostolum ; non ab hominibus, neque per homines, sed per Jesum Christum (Galat. I, 1). Neque enim alibi, aut alias, ea causa fuerat, ut ministerii sui dignitatem, et apostolatus gratiam contra æmulos tueretur, et obtine-

D tiores. Unde illud statim insinuat ἀπ' ἀρχῆς, se non ut illi calumniabantur, humana χειροτονία, sed divina et αὐτοπίστῳ vocatum. Hæc est omnium, post Chrysostomum, verissima expositio. Illa ab Eusebio, οἰχοθεν allata, nimis coacta, quanquam verissimum est, inde sequi, Jesum Christum non esse ψιλὸν ἀνθρώπων, per quem vocatus sit ad apostolatium Paulus, cum opponatur ab Apostolo illius designatio, humana ordinationi. M.

(53) Vulgo ἀνθρώπων et infra ἔγραψεν.

(54) Ψιλός om. codices ; mox vulgo αἴθεις πρ. Dein ἐνσάρκου mss., vulgo ἐν σαρκί. Porro vulgo ἐπιστεύσατο τρανῆτα. Denique γρ. ἀντιλέγων mss. loco ἐπιλ.

(55) Προϊόντα, em. in corr. ed. Par.

γένετο, *γενόμενος ἐκ γυναικός* (56). Ἀλλὰ καὶ ἡ μεσίτην αὐτὸν τοῦ Μωϋσέως νόμου γενέσθαι διδάσκει, διορίζων τὸν τῆς μεσιτείας λόγον, δι' ὧν φησι *Τι οὖν; Ὁ νόμος τῶν παραβάσεων χάριν ἐτέθη, ἀκριβῶς ἂν εἰλθῆ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται διαταγῆς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου. Ὁ δὲ μεσίτης ἐνός οὐκ ἔστιν ὁ δὲ Θεὸς εἰς ἔστιν. Ἀκούεις, ὅπως ἐν τοῦτοις ὁ Ἀπόστολος Γαλάτας αὐτοὺς (57) ἐδίδαξεν, ἐξ ἐκείνου ἕνα τὸν Θεὸν εἰδέναι, καὶ ἕνα τὸν μεσίτην τοῦ Θεοῦ καὶ ἀγγέλων; Ὁ δὲ καὶ ἐν ἐτέροις ἐδήλου λέγων *Εἰς γὰρ ὁ Θεός· εἰς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός*. Ἀλλ' ὅτε μὲν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων μεσίτην αὐτὸν ὠνόμαζεν (58), εἰκότως ἀνθρώπων αὐτὸν διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐκάλεσε· ὅτε δὲ οὐ μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀλλὰ Θεοῦ καὶ ἀγγέλων τὸν αὐτὸν εἰσηγγεν, οὐκέτ' ἀνθρώπων ὠνόμαζε, μόνον δὲ μεσίτην φησί· *τὸν νόμον διατετάχθαι εἰπῶν, δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου*· διαίρεσσι τε ἀναγκαιῶς τὸ τοῦ μεσίτου νομοδιασαφῶν, ἐν τῷ λέγειν· Ὁ δὲ μεσίτης ἐνός οὐκ ἔστιν, ὁ δὲ Θεὸς εἰς ἔστιν. Οὕτε ἄρα ὁ Θεὸς εἴη ἂν ὁ μεσίτης· τίνας γὰρ (59) καὶ γένετο· ἂν ὁ μεσίτης; οὐτε ὁ μεσίτης αὐτός, αὐτός ἂν εἴη, ὁ Θεός· ὁ γὰρ μεσίτης ἐνός οὐκ ἔστιν. Δυνεῖν δ' ἄρα μέσος ἔστηκε. Τίνων τούτων διασαφεί ἀγγέλους ὀνομάζων καὶ τὸν Θεόν· ὧν μέσον ὄντα τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ (60) τὸν νόμον χειρὶ μὲν ἰδίᾳ εἰληφέναι φησι παρὰ τοῦ Πατρὸς· δι' ἀγγέλων δὲ τῷ πρώτῳ διατεταχέναι λαφῶν. Ἦν ἄρα, ἐξ ἐκείνου, ὁ Υἱὸς μεσίτης Θεοῦ τε καὶ ἀγγέλων, πρὶν ἢ γενέσθαι μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Καὶ ἦν οὐχ ὡς φίλος Θεοῦ Λόγος, ἀνυπόστατος, ἐν καὶ ταῦτον*

olim fuerat, ita iterum cum Deo existat idem. An illum qui hæc opinatus fuerit, impietate transcendere queat aliquis? Valde igitur hisce applicandum est certe necessario, apostolicæ illius determinationis testimonium, *✠ Etiam si angelus de cælo annuntiaverit vobis præter illud quod accepistis, anathema sit* ¹². Dum in sensum apostolicum accuratius hic intendo, admirari mihi subit vehementius. Veluti enim qui vaticinaretur futurum, divinitatem Servatoris, accuratiori stylo Galatis exponit. Nam novo quodam modo, neque alibi ipsi usurpato, Epistolam ad ipsos scriptam ita exorditur, *Paulus apostolus non ex hominibus, neque per homines, sed per Jesum Christum* ¹³. Non invenire licet hunc Apostolum ad alios hac verborum formula perscripsisse: eo quod nulli inter eos, ad quos scribebat, ita erant ut Galatæ, affecti circa fidem. Nam veluti qui nudum hominem Christum exstitisse opinaretur, ita illos corrigere conatus est, et errorem reflingere opinionis, dum in ipso epistolæ errorio docet, eum non esse hominem (nudum scilicet). Pergens deinceps ad eosdem illos, scribit: *Evangelium meum quod in vobis est evangelizatum non est illud secundum hominem: neque ego illud ab homine acceperam, aut edoctus fueram, sed per revelationem Jesu Christi* ¹⁴. Quibus illud expressit satis quidem clare, hominem non fuisse nudum Jesum Christum. Quis vero fuerit, vel quid, si non homo, progrediente declarat epistola sua, *Cum vero placuisset Deo qui me a matris utero separaverat, revelare Filium suum in me* ¹⁵. Ubi vides manifeste, Servatorem nostrum, Filium Dei exstitisse;

✠ Ed. Paris., pag. 7.

¹² Gal. 1, 8. ¹³ ibid. 1. ¹⁴ ibid. 11, 12. ¹⁵ ibid. 15.

(56) Ἀλλὰ καὶ μεσίτην αὐτόν. Hæc est communis expositio recentium et antiquorum interpretum: ad vers. 19, cap. III. Epistolæ ad Galatas; de mediatore Christo: etiam tum, cum differant de voce illa *angelos*, quam quidem, vel ad Moysen et Aaronem referunt, vel ad spiritus illos administratorios, qui de manu Christi assumptam legem populo, per Moysen tradidere. Sed quod ait Eusebius hinc concludere Apostolum. ἕνα εἶναι μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀγγέλων, falsum est. Non affirmat hoc Apostolus: et ipsemet Eusebius contradicit, dum affirmat, ὁ δὲ καὶ ἐν ἐτέροις ἐδήλου λέγων· *Εἰς γὰρ ὁ Θεός, εἰς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός*; qui locus habetur I ad Tim. II, 5; an non ergo hic pro ἀγγέλων legendum est ἀνθρώπων? Certe apud Paulum ad Galatas, angeli sunt μεσίται, hoc est intercessionis interuuntli; agentes in rebus; inter Deum et populum suum intercedentes, et tamen illam correctionem frustratur ipse auctor in sequentibus, ubi disputat eum esse mediatorem angelorum, idque ex sententia Apostoli. Nusquam vero hoc affirmat Apostolus. Ino vero neque debuit hoc ab illo affirmari. Mediator autem ille est, tanquam qui medius ἔστηκε in aliqua actione procuranda: seu qui partes dissidentes componere satagit: unde sequesterum vocant Tertullianus, et Hieronymus. Non fuit autem διάστασις, quæ debebat componi, inter Deum, et angelos in gratia confirmatos, quorum æternum est et solitarium epitheton illud *facientes voluntatem ejus*. Erat vero inter Deum et homines dissidium. Hic interposuit se Dei Filius, καταλλάκτης factus, partes dissidentes reconciliavit. Hoc ut faceret, fuit neces-

se, ut utriusque naturæ dissidentis particeps fieret. *Mediator inter Deum et homines*, ait Augustinus (*Confess. x, 42*), oportebat ut haberet aliquid simile hominibus, ne in utroque hominibus similis, longe esset a Deo: aut in utroque Deo similis longe esset ab hominibus. Jam vero non assumpsit angelos, sed semen Abrahæ; at viderit, quomodo angelorum mediatorem Christum dixerit Eusebius, et concluderet fuisse prius mediatorem Dei et angelorum, quam Dei et hominum mediator esset. Hieronymus in commentariis ad hunc locum Apostoli, verbo Dei οὐσώδη, priusquam incarnaretur, τὴν μεσιτείαν quidem ascribit, sed Dei et hominum: non Dei et angelorum, sed κατὰ προορισμόν, et effective. *Jesus enim Christus, hic hodie, idem et in sæcula sæculorum. Ut sciamus, etiam antiquos justos, quicunque esse potuerunt, non nisi per eandem fidem liberatos, per quam liberamur et nos: fide scilicet incarnationis Christi, quæ illis annuntiabatur, sicut a nobis annuntiatur facta, ut August. epistola 89*. Sed respondebit Eusebius, se non alium intelligere mediatorem, quam illum, qui μέσος ἔστηκε, Filium enim inter Deum et angelos ita medium statuit, ut legem a Patre suo acceptam, angelis tradiderit, angeli vero Mosi, et Israeli: inde infert, eum etiam ante suam in carne οἰκονομίαν, tanquam ζῶντα, καὶ ὄφραστῶτα. Λόγον, non tantum ἐνδιέθετον, sese exhibuisse, communicatione participandum. M.

(57) Vulgo ἐδίδασκειν. Mox dele τοῦ ante Θεοῦ: deinde vulgo δέ.

(58) Vulgo ὠνόμασεν. Dein infra vulgo οὐκ ὠνόμασε.

(59) Vulgo γὰρ ἂν γένοιο.

(60) Sic mss.: vulgo τῶν νόμων.

atque ideo fuisse Deum. Ulterius constat liquidissime, Apostolum credidisse illum Dei Filium existisse, priusquam huc in carne adveniret, quod in eadem illa ad Galatas epistola addiderit, *Cum temporis plenitudo adveniret, emisit Deus Filium suum factum de muliere* 17. Erat itaque cum nondum de muliere nasceretur Filius Dei: eumque tum antea Filium Dei existentem, emisit Pater, ut is qui jam olim Dei Filius ferebatur, et Filius etiam hominis exstaret, *factus de muliere*. Quin et Mosaicæ legis existitisse mediatorum illum docet: mediationis rationem determinans, ubi inquit: *Quid igitur? Lex propter transgressiones lata fuerat, usque dum semen illud adveniret, cui promissiones conductæ fuerant; per angelos ordinata in manu mediatoris. Mediator autem unius non est mediator: at Deus unus est* 18. Audisne in istis, quomodo Galatas ipsius Apostolus instituat: ut unum exinde Deum agnoscant, et unum Dei et angelorum mediatorem? quod ipsum vili quoque docuit ad hunc modum: *Unus etenim Deus est: unus etiam Dei atque hominum mediator, homo Jesus Christus* 19. Enimvero quem Dei atque hominum appellat mediatorem, hominem esse nec immerito declaravit, propter incarnationem. Ubi mediatorem dixit, non Dei et hominum, sed Dei et angelorum, non illum tunc hominem consignavit, sed simpliciter mediatorem. *Legem, inquit, per angelos ordinatam, in manu mediatoris*. Sed et nomen ipsum mediatoris illustrius reddit, per distinctionem, ubi ait: *Mediator autem unius non est, Deus autem unus est*. Non est ergo Deus mediator. Nam cuius tandem esset mediator? Neque ipse ille qui mediator est, eo ipso Deus est. Nam unius non est mediator idem, cum mediis inter duos interponatur. Quorum vero existat mediator docet, dum de nomine angelos appellat, et Deum. Quorum medium intervenientem Dei Filium, suis manibus a Patre recepisse legem docet, et per angelorum ministerium populo communicasse. Erat igitur exinde Filius priusquam fieret Dei mediator et hominum, mediator Dei et angelorum. Et illo modo erat, non ut qui, velut nudum Dei Verbum in eo subsisteret,

✕ Ed. Pafis., pag. 8.

17 Gal. iv, 4. 18 Gal. iii, 19, 20. 19 I Tim. ii, 5.

(61) Vulgo *dé*.

(62) *Οὐδέτερος δὲ ἐκείνων*. Eusebius arianizat hic manifesto, Filium non Deum esse, nec angelum vult esse: sed inter angelos et Deum, mediantis cujusdam conditionis. Quanquam enim verum sit Filium non esse τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν, hoc est, non esse Patrem, qui fons et origo est τῆς θεότητος, tamen est ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, quoad substantiam, et existentiam: Patri coæternus, coæqualis. Ariani agnoscebant Filium esse Deum, sed creatum, ascititium, minorem. Patrem enim eo majorem infinitis pronuntiabant, neque facile Eusebius aliter Patrem distinguit a Filio, quam ut sit ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, quod Filius non est. Sed quid opus est verba premere? διαβρῆδον, ait, οὐθ' οὗτος ὢν ὁ εἷς, καὶ ὁ μόνος Θεός. sed inferioris ordinis, status, et conditionis. M.

(63) Vulgo *ὅτι*. Infra vulgo *ὑπάρχων*.

ὑπάρχων τῷ Θεῷ· οὐ γὰρ ἂν εἴη οὗτω γε μεσίτης· ἀλλ' ἦν καὶ προῆν, ὡς *μονογενῆς Υἱὸς πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας*. Καὶ ἦν μεσιτεύων τῷ Πατρὶ, παρέχοντι τὸν νόμον δι' ἀγγέλων ἀνθρώποις. Ὁ (61) δὴ διδάσκων, ἐξ ἐκείνου τοὺς ἀγνώτας καὶ ἀμαθεῖς τῆς τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ θεολογίας, ὁ ἀπόστολος, ἐπεσφραγίζετο λέγων, *Ὁ δὲ μεσίτης ἐνὸς οὐκ ἔστιν*. Οὐ γὰρ ἔχει φύσιν ἐφ' ἐνὸς τὸν μεσίτην ὀρίζεσθαι. Διὸ οὗτος μὲν οὐκ ἔστιν ἐνὸς, δεῦν δὲ μέσος ἐξ ἀνάγκης (62), οὐδέτερος ὢν ἐκείνων, ὢν μέσος τυγχάνει· ὥστε μήτε αὐτὸν εἶναι τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἠγεῖσθαι, μήτε τὸν ἀγγέλων εἶναι· τοῦτον δὲ μέσον καὶ μεσίτην (63), ὅτε τῷ Πατρὶ καὶ ἀγγέλοις μεσιτεύει. Ὡς αὖ πάλιν, ὅτε μεσίτης γίνεται Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, μέσος ὢν ἑκατέρου τάγματος οὐδέτερός ἐστι, μεσίτης ὑπάρχει οὐτ' αὐτὸς ὢν ὁ εἷς καὶ ὁ μόνος Θεός, οὐθ' ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις ἄνθρωπος. Τί δὲ; εἰ μὴ τὸν τοῦτων; Ἡ Θεοῦ μονογενῆς Υἱός, νῦν μὲν ἀνθρώπων καὶ Θεοῦ μεσίτης γεγωνῶς, πρόπαλαι δὲ ἐπὶ Μωϋσέως Θεοῦ καὶ ἀγγέλων μεσίτης ὑπάρχων. Ταῦτα (64) δὲ αὐτοῖς γράφων, ὠδέ πη παραδεδούς λέγει ὁ μέγας Ἀπόστολος· *Ὁ νόμος διαταγείς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου*. Ὁ δὲ μεσίτης ἐνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεός εἷς ἔστιν. Ἔϊς οὖν ἔστιν ὁ Θεός, καὶ εἷς μεσίτης Θεοῦ τε καὶ [ἀνθρώπων καὶ] τῶν γεννητῶν πάντων· οὐ νῦν ἀρξάμενος τῆς σωτηρίου μεσιτείας, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ θεοφανείας, ὥσπερ οὖν ὁ λόγος ἀπέδειξεν. Τοῦτων ὁ ἐν βραχεῖ Γαλάταις αὐτοῖς, ἐκ μόνῃς τῆς πρὸς αὐτοῦ ἐπιστολῆς παρατεθέντων, τῆς τε σωτηρίου πίστεως τὴν μυστικὴν ἀναγέννησιν εἰς ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρεχούσης, καὶ πρὸς τοῖς θεοῖς ἐγγράφοις τῆς ἀπὸ περὶ τῶν γῆς ἕως περὶ τῶν καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τὰς ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν μαρτυρίας, ἐξ ἀγράφου παραδόσεως, ἐπισφραγίζομένης· ὧρα λοιπὸν καὶ τὰς Μαρκέλλου διασκέψασθαι λέξεις, τῶν τε ἐπηγελημένων ἡμῖν τὰς ἀποδείξεις ὑποσχέσθαι, ὡς ἂν μὴ τις τὸν ἀνδρα συκοφαντεῖσθαι πρὸς ἡμῶν νομίσειε. Σκοποῦ δὲ μοι προκειμένου διὰ βραχέων ἐκφῆναι τὰ εἰρημένα, (65) οὐ πάσας ἀναλέξομαι τοῦ ἀνδρὸς τὰς φωνὰς, μόναις δὲ ταῖς συνεκτικαῖς χρήσομαι, τὰς

D (64) Vulgo *μέν*. Mox dele *ἀνθρ. καὶ*. Infra codd. καθ. τοῦ Θεοῦ *ἐκκλ.*

(65) *Ὁὐ πάσας ἀναλέξομαι*. Utinam exstaret Marcelli hoc qualecunque σύγγραμμα. Liceret tum αὐτόπταις, Eusebii διασκέψασθαι fidelitatem, quæ non nimis casta fuisse videtur. Certe, quod prius observatum est, ut inter veteres Ecclesiæ proceres censendi cum primis Julius et Athanasius, Marcellum et scriptis et sententiis latis absolverunt: ita Basilius ὁ πᾶν, et Hilarius inter hæreticos ipsius nomen reposuerunt. Isti si in causa tacuissent, facile fuisset, Eusebium, Arium, Asterium, Apollinarium, omnes hæreticos contemnere. Τινὲς ὑπερ αὐτοῦ ἀπολογήσαντο μὴ οὕτως ἔχειν, ἀλλ' ὁρθῶς αὐτὸν βεβιωκέναι· καὶ τῷ φρονήματι αὐτὸν ὁρθῶς ἔχειν διασχυρίζοντο. Διὸ πολλὰ περὶ τούτου ζήτησις γέγονε. Καὶ τὰ μὲν κρύφια τῆς ἐννοίας Θεῷ ἔγωγε γέγραμμαι, αἱτ. Eriphanus. M. — Mox vulgo ἐξηκόθουν.

πλεους, ὡσαυτε περιττὰς καὶ διὰ τῶν αὐτῶν χωροῦ-
σας, ὑπερῆσόμενος. Πρὸ δὲ τῆς τῶν εἰρημένων ἀπο-
δείξεως οἶμαι δεῖν ἐν πρώτοις παραστήσαι τοῖς ἐν-
τυγχάνουσιν ὅτι, μηδὲ τὰς προχείρους λέξεις τῶν
θεῶν ἐξηκρίθου ἀναγνωσμάτων, ὡς ἂν γνωσθῇ τοῖς
εἶναι αὐτὸν ἀγνωστοῖσιν, ὁποῖός τις ὢν, ἐπὶ τὴν τῶν εἰρη-
μένων προήχθη τολμᾶν.

theologicas de Dei Filio rationes, Apostolus idem consignavit ad istum modum inquires, *Mediator autem non est unius mediator*. Neque certe natura rei patitur mediatorem de uno quoquam definiri. Ideo non est unius alicujus iste, sed medius necessario inter duos, ab utroque diversus, quorum statuitur mediator. Non est ergo existimandum, hunc esse Deum illum, qui est supra omnia Deus: nedum de numero angelorum aliquem: sed medium utrorumque et mediatorem, quippe cum inter Patrem suum et angelos intercedat medius. Ad eundem modum iterum, ubi Dei atque hominum mediator fit inter ordinem utriusque intermedius, nullius horum est, existens mediator. Non est ille unus et solus Deus: non homo, quo modo cæteri homines sunt. Quid tandem, si nihil horum, existit? Certe Dei Filius unigenitus, jam constitutus Dei et hominum mediator: olim vero ✕ sub temporibus Mosaicis, Dei mediator et angelorum. Hæc sunt illa quæ magnus Apostolus ille ad Galatas scripturæ tradidit, *Lex per angelos ordinata, in manu mediatoris*, inquires: *Mediator unius alicujus non est: Deus autem unus est*. Unus itaque Deus est, et unus mediator Dei atque hominum, et omnium insuper generatorum: qui non nunc primum exordiebatur mediationem suam ad salutem, sed olim exstabat mediator, cum nondum inter homines natus versaretur: quod jam prius, in sermone demonstratum est. Hæc sunt illa quæ breviter et per compendium Galatis proponimus consideranda, ex illa ipsa ad Galatas epistola Pauli, in qua fidei salutaris illa mystica continetur regeneratio, *in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti*. Quæ, præterquam quod sint litteris divinis consignata, sunt etiam adhuc majorem in modum confirmata per traditionem catholicæ Ecclesiæ, quæ a fine ad finem terrarum diffunditur, quæ per non scriptam traditionem sacrarum Scripturarum testimonia confirmat et obsignat. Jam vero tempus est ut deinceps Marcelli verba in medium proferamus et quæ polliciti sumus, demonstratione, proponamus quibus illa clarissime proponuntur, quæ sunt a nobis hactenus disputata; ne quis putet per calumniandi libidinem, esse hæc in illum congesta. Quandoquidem vero mihi propositum sit breviter illa describere, quæ sunt ab eo dicta, non tamen ideo sigillatim et verbo tenus illa arbitror in præsentem esse recensenda. Tantum illa quæ præcipua sunt, et causam continent, advocabo, prætermisissis quamplurimis, nec necessariis, et in idem ipsum recurrentibus. Prius tamen quam ad rem aggrediar, per demonstrationem necesse est lectori faciam manifestum, non fuisse huic hominem assecutum divinarum litterarum mentem et sententiam, nedum cum essent cuicumque obvise: ut illi qui ignorant, quis et qualis sit adhuc, intelligant tandem, quanta cum audacia ad ipsa hæc scriptis proruperit commendanda.

ΚΕΦ. Β'.

Ὅτι οὐδὲ τὰς θείας ἐξηκρίθου Γραφάς (66).

Αὐτίκα δ' οὖν, τοῦ προφήτου Ζαχαρίου κατὰ τοὺς
τῆς ἐπανόδου χρόνους τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος γενομένου,
Ἰησοῦ τε μνημονεύσαντος τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου,
δηλαδὴ τοῦ υἱοῦ Ἰωσεδέκ, ὃς ἅμα Ζοροβάβελ τῶν
ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανελθόντων ἡγήσατο, ὁ γενναῖος
εὖτος καὶ θαυμαστὸς ὑπογραφεὺς ταύτ' ἀγνοήσας,
τίθησι μὲν τοῦ Ζαχαρίου τὴν λέξιν, δι' ἧς μέμνηται
τοῦ Ἰησοῦ, μακρὰν δὲ τῆς ἱστορίας ἀκοντισθεὶς, λέ-
γειν αὐτὸν ὑπελιψε (67) περὶ Ἰησοῦ Μωϋσέως δια-

✕ Ed. Paris., pag. 9.

✕ Ed. Paris., pag. 10.

¹⁰ Joan. 1, 14. ¹¹ Zach. III, 1.

B

CAP. II.

Quod nec sacras Scripturas satis exacte calleat.

Cum propheta Zacharias, is nimirum qui tempore reditus e Babylone fuit, mentionem alicubi ¹¹ faciat Jesu pontificis illius magni, scilicet Josedeco geniti, qui una cum Zorobabele, principatu sumgebatur inter Judæos, qui de Babylone revertebantur, præclarus iste et mirificus sane scriptor ✕ horum omnium ignarus, Zachariæ verba quidem illa citat, quæ Jesu illius meminerunt, sed a sensu et sententia narrationis illius recedit quam longissi-

ἑνόησεν. Male; cæterum ἐοικὸς ἐλάθετο loco ἐλα-
θεν.

(67) Περὶ Ἰησοῦ Μωϋσέως διαδόχου. Ait Marcellum, locum e Zachariæ tertio capit., vers. 1, ubi agitur de Jesu Josedeci, pontifice in Israel, in reditu e Babylone, ab eo de Jesu. Nam Moysis successorem acceptum. Certe valde erat Marcellus ἡλίθιος et infantissimus, si id ita volent verba ejus quæ recitat ipse Eusebius, non hoc evincunt: neque enim statim, ubi egerat de Jesu pontifice apud Zachariam illa subinfert, quæ calumniatur Eusebius, ὅτι αὐτὸς

(66) Continet hoc caput velitationem quamdam inter Marcellum et Eusebium, de locis quibusdam in Scripturis sacrosanctis perperam intellectis, saltem ut nostro videbatur Eusebio, a Marcello. In quibus plerumque λεπτολογεῖ ὁ συγγραφεὺς, et de lana caprina litigat. Concludit autem eum, qui adeo pueriliter hallucinetur, minime audiendum esse in et de rebus theologicas disserentem. Textus illi de Scripturis male accepti sequuntur. M.— Mox vulgo et ἀρχιερέως loco τοῦ ἱ. et Ἰωσεδέκ et Ζοροβάβελ. Porro in corr. ed. P. e L. ἐνόησεν. i loco

me. Nam Jesum illum voluit hic intelligi, qui Moysi succedebat immediate. Deinde, cum Apostolus, in illa quæ est ad Galatas Epistola scribat, *Jerusalem quæ sursum est, libera est, quæ nostrum quidem omnium mater est* ²²; hic idem, per imprudentiam, aut quod ignoret, vel certe sciens volensque verba illa depravat, dum ad istum modum scribit: *Nostra autem Jerusalem sursum est. Ipsa enim in servitute est cum filiis suis*. Tertio ubi Petrum sic affatur Servator ²³: *Abi de post me, Satan; scandalo enim mihi es, cum non sapias ea quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum*, minime intelligens quomodo hæc dicantur ad Apostolum, aut quorsum, affirmat ad diabolum esse dicta. Hujusmodi ille hallucinationes simul congestas una modo periodo comprehendit, totidem enim verbis disertim scribit: « Nullum porro nomen [R. 1] excellentius exstare, quam est nomen Jesu, et inter omnia quæ in terris nominantur, testatur et eo loco Evangelium, ubi Mariam ad hunc modum angelus alloquitur: *Ne timeas autem Maria, invenisti enim gratiam apud Deum. Ecce concipies et in utero, et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur* ²⁴. Quo in loco, quod pronuntiat angelus, testatur et prophetia Zachariæ, qui de hoc nomine ita olim vaticinatus est: *Et ostendit mihi Dominus, inquit, Jesum sacerdotem magnum stantem ante faciem angeli Domini. Stabat porro diabolus a dextris illius, ut illi adversaretur. Dixit autem Dominus ad Diabolum, Dominus qui elegit Jerusalem increpet te* ²⁵. Quando autem illum increpabat?

²² Gal. iv, 26. ²³ Matth. xvi, 23. ²⁴ Luc. i, 30-32. ²⁵ Zachar. iii, 4, 2.

ἤξιώθη εισαγαγεῖν τὸν λαὸν εἰς τὴν ἁγίαν γῆν, sed aliis interpositis: et tandem de Moyse ait, nec illum dictum esse μέγαν: qui tamen ita magnus et illustris erat, ut Dei servus diceretur, tum de Jesu Nave; nec illum μέγαν licet populum induxerat in terram promissionis, et alia miracula effecerat. Certe obscurius, et ἀσυνδέτως, hæc ponuntur a Marcello, ut exinde calumnias sint exposita, sed non inferuntur necessario, quod accusationem constituit Eusebianam. Secundo, ut ille Jesus, de quo meminit, post Moysen fuerit, ex animi ejus sententia τοῦ Ἰωσεδέκ: tamen non statim evincitur ille error. Nam verum est, hunc Jesum, una cum Zorobabele populum introduxisse in terram promissionis: non de Ægypto reducem, aut deserto egressum, sed Babylone reversum e captivitate. Idque fassus est ipsemet, ὁ τοῦ Παμφίλου; ait enim: «Ὁς ἄμα Ζοροβάβελ τῶν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανελθόντων ἠγῆσατο. Hoc vult Marcellus, nullum nomen aliquando illustrius in terris fuisse, quam nomen Jesus erat, quia solus is, qui eo nomine vocabatur, ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ, sacerdos magnus nominatur, prophete in eo designato illo, qui cum indueret carnem nostram, magnus futurus apud Deum, angelo Gabriele internuntio, designatur. Quo titulo ne Moyses

δόχου. Καὶ πάλιν τοῦ Ἀποστόλου γράψαντος ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ τοῦτον τὸν τρόπον· Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μὴ τῆρ ἡμῶν ἀπάντων· Εἶλαθεν, ἢ οὐκ ἐνόησεν, ἢ καὶ ἐκὼν διαστρέφει τὸν λόγον γράφων· Ἡ δὲ ἡμετέρα Ἱερουσαλήμ, ἄνω ἐστὶ· (68) αὕτη γὰρ δουλεύει μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς. Καὶ αὖθις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τῷ Πέτρῳ εἰρηκότος· (69) Ὑπάγετε ὀπίσω μου, Σατανᾶ· σκάνδαλον εἶ ἐμοί, ὅτι σὺ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων, οὐ συνελθὼς ὁ λόγος εἰρητο πρὸς τὸν Ἀπόστολον, καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν, πρὸς τὸν διάβολον ταῦτα λελέχθαι φησὶν, ὁμοῦ δὴ τοιαῦτα σφάλματα ὑπὸ μιαν τιθῆσαι περικοπήν, αὐτολεξεῖ τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· «Ὅτι ἐδὲ οὐδὲν ὄνομα μείζον Ἰησοῦ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἐὶ ὀνομασθέντων γέγονε, μαρτυρεῖ μὲν τὸ Εὐαγγέλιον, ἐνθα ὁ ἄγγελος τῇ Μαρίας· Μὴ φοβοῦ, ἐφη, εὐρες γὰρ χάριν παρὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Ὁὗτος ἐστὶ μέγας, καὶ υἱὸς Ἰσραήλ κληθήσεται. Δῆλον δὲ ἐστὶ καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ Ζαχαρίου προφητείας, πάλαι περὶ τοῦ ὀνόματος τοῦτου προφητευσάσης· Ἐδεδειξ γὰρ μοι, φησὶ σὶ, Κύριος Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, ἐστὼτα ἐπὶ προσώπῳ ἀγγέλου Κυρίου. Καὶ ὁ διάβολος ἐιστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὸν ἀντικεῖσθαι αὐτῷ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμῆσαι Κύριος ἐν σοὶ, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. Πότε γὰρ αὐτῷ ἐπετίμησεν; Ὅτε τὸν ἀγαπηθέντα ὑπὲρ αὐτοῦ ἀνθρώπων, τῷ ἑαυτοῦ ἐσυνῆψε Λόγῳ ὁ ἐκλεξάμενος, φησὶ, τὴν Ἱερουσαλήμ, δῆλον ὅτι ταύτην τὴν ἡμετέραν περὶ ἧς ὁ Ἀπόστολος λέγει· Ἡ δὲ ἡμετέρα Ἱερουσαλήμ ἄνω ἐστίν· αὕτη γὰρ δουλεύει μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς. Τηνικαῦτα γὰρ, ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτῇ Ἱερουσαλήμ, τουτέστιν ἐν τῇ ἡμετέρῃ Ἐκκλησίᾳ γενόμενος, ἐπετίμησεν τῷ διαβόλῳ, κατὰ τὴν προφητείαν εἰπὼν· Ἀπελθε ὀπίσω μου, Σατανᾶ· ὅτι

quidem coonestatur. Quod, ut et alia de Jesu ibidem dicta, τὰ μικρὰ καὶ φαινόμενα ἀντὶ μεγάλων καὶ μὴ βλεπομένων, in Jesu Mariæ adimplebantur. M. — Codd. τοῦ Μωσ., dein vulgo τὸν τρ. τοῦτον, qui ἀπάντων οἶν.

(68) Αὕτη γὰρ δουλεύει. Hæc est altera accusatio. Locus est Gal. iv, 26, quem alludit hoc modo: *Dominus increpet te, Satana*, (ait angelus apud Zachariam) *qui elegit Jerusalem* (Zach. iii, 2), δῆλον ὅτι ταύτην τὴν ἡμετέραν, inquit Marcellus, quam commemorat Apostolus (Galat. iv, 25, 26.), ubi ait, *Ἡ δὲ ἡμετέρα Ἱερουσαλήμ ἄνω ἐστίν, αὕτη γὰρ δουλεύει*. Hæc in servitute est. Hæc: nempe terrestris; illa in Palæstina; apertissime Eusebius cavillatur. M

(69) Ὑπάγετε ὀπίσω μου, Σατανᾶ. Dictum Domini Servatoris Petrum apostolum προσφωνοῦντος. Marcellus ita interpretatur, ut vox, Satana, non ad Petrum, ultimate, aut personaliter, sed ad Satanam, qui ei consilium illud suggesserat, referatur. Qui si erravit, certe non solus, sed cum multis et magnis doctoribus hic erravit. Antiqui enim orthodoxi multi in eodem cum illo errore, si error erat, versabantur. Hilarius distinguit hoc modo: *Vade post me, Satan; mihi scandalo es* (Matth. xvi, 23), ut

ε σκάνδαλον εἰ ἐμοί. (70) Οὗτος τοίνυν ἐστὶν ὁ ἄ
 ε ἱερεὺς ὁ μέγας, οὗ τύπον ἔσωζεν ὁ τριηκοντα Ἰη-
 ε σοὺς. Οὐ γὰρ ἦν δυνατὸν ἐκείνῳ μέγαν κληθῆναι
 ε ἱερέα, καίτοι ἐνδοξὸν ἐν πάσι γεγονότα, Μωϋ-
 ε σέως μὴ ὀνομασθέντος μεγάλου. (71) Οὕτω γὰρ μέ-
 ε γας ἦν Μωϋσῆς, ὅτι καὶ θεράπων ἦκουσε Θεοῦ καὶ
 ε Θεὸς τοῦ Φαραὼ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὀνομάσθη.
 ε Εἰ δέ τις κατὰ τοῦτο μέγαν εἰρησθαι τὸν Ἰησοῦν
 ε νομίζοι, ὅτι αὐτὸς ἤξιώθη εἰσαγαγεῖν τὸν λαὸν εἰς
 ε τὴν ἁγίαν γῆν καὶ ἕτερα πολλά θαύματα ἐποίησε·
 ε γινώτω καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι οὐ τῷ τυπικῷ τοσοῦτον
 ε διέφερε πράγματι τὸ λεχθὲν μέγας ἐπὶ τοῦ Ἰη-
 ε σοῦ, ἀλλὰ τὸ μικρὸν ὕστερον τὸν ἑαυτοῦ λαὸν εἰς
 ε τὴν μεγάλην ταύτην εἰσαγαγεῖν Ἱερουσαλήμ μέλ-
 ε λειν. » Ὁρᾷ ὅσον ἤγνώθησεν ἀποπλανηθεὶς τῆς
 ε ἱστορίας, καὶ μὴ δυνηθεὶς ἐπιστήσαι τῷ ὑπὸ τοῦ
 ε προφήτου Ζαχαρίου δηλωθέντι Ἰησοῦ. Ὁ μὲν γὰρ
 ε ἦν υἱὸς Ἰωσεδὲκ, φυλῆς Λευιτῶν ἀπὸ γένους Ἀαρὼν
 ε τὴν ἀρχιερωσύνην ἀναδεδεγμένος (72)· παρ' ὃ καὶ
 ε μέγας ἱερεὺς ἐχρημάτιζεν, ὥσπερ οὖν ὁ προφήτης
 ε διδάσκει, λέγων· Καὶ ἐδειξέ μοι Κύριος Ἰησοῦν
 ε τὸν ἱερέα τὸν μέγαν. Ὁ δὲ Μωϋσέως διδάσχος Ἰη-
 ε σοὺς, ὁ εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ἄγων τὸν λαὸν
 ε τοῦ Κυρίου, καὶ ἕτερα πολλά, καὶ θαυμαστά ποι-
 ε ῆσας, υἱὸς ἐτύγγανε τοῦ Ναυῆ, φυλῆς δὲ τῆς Ἐφραΐμ,
 ε οὐδὲν κοινὸν ἐχούσης πρὸς Ἱερουσύνην. Ὁ τοίνυν το-
 ε σοῦτον ἀποσφαλεὶς τῆς προχείρου λέξεως, ψιλήν τε
 ε τὴν ἱστορίαν ἀγνοήσας, πῶς ἂν γένοιτο ἀξιώχρεως

¶ Ed. Paris. pag. 11.

** Matth. xvi, 23.

ε Ecclesia nostra, diabolum increpavit, prophetia
 ε prædixit dicens quod, *Abi de post me, Satan : eo*
 ε *quod scandalo mihi sis* 26. Hic est ergo sacerdos
 ε ille magnus, cujus typum gerebat olim ille Jesus.
 ε Neque enim par est existimare, illum ipsum ap-
 ε pellatum sacerdotem magnum, licet esset per
 ε omnia gloriosus, cum ne Moyses quidem magnus
 ε nominetur : et tamen ita magnus erat Moyses, ut
 ε Dei famulus nominaretur, et Deus insuper Pha-
 ε raonis; idque etiam a Deo ipso. ✕ Si quis porro
 ε ob id Jesum magnum dictum arbitretur, quod di-
 ε cturnus fuerit habitus, qui populum introduceret in
 ε terram canaan, et miraculis quibusdam aliis co-
 ε ruscaret, is intelligat oportet, commemoratam
 ε illam Jesu magnitudinem, non adeo per typicam
 ε illam actionem emicuisse, quantum propterea
 ε quod non ita diu postea populum suum erat in-
 ε troducturus, in magnam hanc nostram Jerusa-
 ε lem. » Vides ideo quam immaniter aberret in
 ε hac historia, qui Jesum illum, per prophetam Za-
 ε chariam commemoratum, non intellexit quis aut
 ε qualis fuerat. Erat autem genitus Josedeco, de tri-
 ε bu Levitica, ab Aarone oriundus summo præditus
 ε Judæorum pontificatu : quocirca « magnus sacerdos »
 ε nominatur. Hoc docet propheta disertis verbis :
 ε *Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum.*
 ε Moysis porro successor ille Jesus, qui Dei populum
 ε in terram promissionis introduxit, et multis incla-

eadem post me, ad Petrum dicantur, reliqua vero ad C
 diabolum separatim, a qua sententia, Origenes cum
 Hieronymo, non fortassis abhorruere. M — Mox vulgo
 ἡμοῦ δὲ τὰ τ. Dein dele δὲ cum cold. Infra vulgo
 Μαρία φησὶ μ. φ. Μαριάμ. Dein Eleze, codd. et miss.
 ἡμοῦ ἐδειξε et denique vulgo προφητ. λέγων.

(70) Οὗτος τοίνυν ἐστὶν ὁ ἱερεὺς. Satis hic ex-
 pressit mentem suam hinc Marcellum, se
 non cepisse hoc vaticinium de Jesu Christo κατὰ
 γράμμα, et σκοπὸν πρῶτον, sed typico tantum, et
 secundario sensu. Quomodo exponebat et Eusebius
 ipse, nullo percitus œstro contradictionis, in iv
 Ἄποδ. non longe a fine. Quæ interpretatio neque
 potest, neque debet refelli. Nimirum, cum illis om-
 nia contingerent in figura, certum est, quod quæ
 secundum litteram, de typo dicebantur; secundum
 mysticum sensum, de substantia usurpabantur.
 Quamquam concedatur Marcellum, etiam secundum
 litteram hæc de Christo usurpassé : non erat ideo
 imperitiæ postulandum. Tertullianus, vir cum Eu-
 sebio saltem componendus, διὰ τὴν πολυμάθειαν,
 hoc ita habet contra Judæos : *Nec poteritis illum*
Josedeci filium dicere, qui nulla omnino teste sordida,
sed semper sacerdotali fuit exornatus. Nec unquam
sacerdotali munere privatus : sed Jesus est Christus,
Dei Patris summi Sacerdos, etc.; cum eo consentit
 Lactant. lib. iv, cap. 14, et Hieronym. epistola 8.
 Ille quidem aliorum diversas hic sententias et opi-
 niones recitat, Hieronymus videtur Marcellum in
 animo habuisse. Scribit Lactant. *Sed ille rursus,*
eodem modo falsi deceptique sunt : putantes hæc de
Jesu filio Nave dicta, qui successor fuit Moysi : aut de
sacerdote Jesu, filio Josedeci, in quos nihil congru-
erunt quæ propheta narravit. Sed in hoc consideran-
dum, quod in illo tempore stabat a dextris Domini, ut
adversaretur ei (Zachar. iii, 1). » Et beatus Hiero-
 nymus : *Quando Jesus habebat sordida vestimenta*

(ibid. 5), hoc est quandiu portabat peccata nostra, in
 peccatis nostris adversatur illi diabolus. Quando
 autem dicit, in Zacharia. « Tollite, tollite vestimenta
 (ibid. 4) » : et continuo, « dicit Jesus ad diabolum, in-
 crepet te Dominus, » etc. Idem doctissimus Pat. r, in
 Commentariis ad prophetæ locum, insinuat, aperte
 communem fuisse Christianorum doctorum, contra
 Judæos opinionem de Jesu Christo, non autem Je-
 su Josedeci, hoc in loco institui tractationem.
 Nostri autem, inquit, ita disserunt, sacerdotem esse
 magnum, ad quem dicit. « Tu es sacerdos in æternum,
 secundum ordinem Melchisedec. (Psal. cix, 4). Non
 autem esse Jesum, filium Josedec conantur ostend-
 ere, quod non sit appositum in presenti loco, filius
 Josedec : qui in aliis locis, ubi vere de Jesu dicitur,
 filio Josedec, semper de patris cognomine censeatur.
 Itaque, quidni Marcellus ita capiendus sit, quasi
 non locutus fuerit, sensu primo, sed ut illi Pa-
 tres, et alii præter istos, de quibus videsis doctis-
 simum Riberam, κατὰ δεύτερον σκοπὸν, id quod
 indicat ipse οὗ τύπον ἔσωζεν ὁ τριηκοντα Ἰησοῦς. M

(71) Οὕτω R; mox τοῦ delevi ante Θεοῦ; porro
 codd. αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὄνομα. aut αὐτοῦ ὄνομα., vulgo
 αὐτοῦ Θεοῦ ὄνομα. M. — Porro τῷ λ loco τὸ λ., qui deim
 μέλλειν vel μέλλοντι conjicit, codd. μέλλον, vulgo
 μέλλων.

(72) Παρ' ὃ καὶ μέγας ἱερεὺς. Non est hic titu-
 lus adeo frequens in Scripturis, sed summus Pon-
 tifex appellari solet ἀρχιερεὺς. Solus, quod memi-
 nerim, Elias pontifex qui invenit librum legis,
 Jesus istius ahavus, ita usurpatur : et ante eum,
 Jehoiada : qui tamen non erat pontifex, aut sacer-
 dotum summus. Et in Zacharia legitur, τὸν ἱερέα
 τὸν μέγαν, quasi non esset communis omnium pon-
 tificum titulus : sed nonnullis illustrioribus attri-
 butus. M. — Mox vulgo ἐχρημάτισεν.

ruit miraculis, erat filius Nave, de tribu Ephraim, quæ tribus cum sacerdote nihil habuit commune. Quocirca, qui in voce tam cuivis obvia aberravit, et nudam ignoravit Historiæ seriem, non potest ei tuto satis fides adhiberi in rebus theologicis, et divinam pertingentibus cognitionem. Debemus autem et in Petro insistere, quemadmodum ad illum dictum sit, *Vade post me*, quæque nominis illius, *Satanæ*, sit interpretatio. Propter quid etiam de illo dictum sit, *scandalo mihi es et offensioni*. Et propter quam tandem rationem fiat, ut sub uno et eodem tempore uni et eidem dicatur, *Beatus es tu, Simon Barjona*; et, *Vade post me, Satana*²⁷. Quid significet illud, *Vade post me*, et quod statim subiunxit et e vestigio Servator, *Si quis velit post me venire, abneget semet ipsum, attollat suam crucem, et sic sequatur me*²⁸. Quod reipsa adimplevit idem ille Petrus, cum deinceps martyrio consummaretur. Sed disquirendum est omnino, cur, cum adeo beatum hunc deprædicaverat, tamen statim vehementius objurgaverit? Horum neutrum cum Marcellus consideraret, ad diabolum referenda illa dicta pronuntiavit, contra Scripturæ manifestam veritatem. Num autem hoc unicum ignoravit? Imo progrediente

²⁷ Math. xvi, 17, 23. ²⁸ ibid. 24

(73) *Kal tou Sotēros*. Hæc non cohærent. Quid si legamus, *kal tis h diánoia tou, óplw poréusθai tou Sotēros*, hñ *pará pódas*, etc., nempe *diánoian aut*, quod *secutus sum in versione, kal tou, h pará pódas autós o Sotēr diésáfηse*, etc. M — *Kal ante tou Σ. delevi cum codd.* Supra vulgo *áξioχρεώς*. Infra vulgo *áκολουθήτω* et *h dé et áρα* (codd. *áρα*) *án et éγγεσμ.*

(74) *Pró tōn λόγων Ἐλισσαίου*. Pergit ad aliam accnsationem Eusebius: in qua *λευκότερον* adhuc sycophantam agit. Non enim is qui affirmat *Elissæum suscitasse mortuum, ante resurrectionem Christi, aut eum omnium primum atque principem mortuum ad vitam revocasse: aut de Elia negat, non ait illum prῶτον πάντων resuscitatum, quem reduxit in vitam Elissæus, sed πρότερον*; ad istum modum poterat et litem de Lazaro intendere, qui ante Christum et per Christum resurrexit; corrigenda est autem lectio codicis *πρώτων λόγων*, et legendum, *πρώτον λέγων* [sic Mss. cum Γς. et margo codd.], quod recepi; porro vulgo *οιν. τὸν post Ἐλισσ.*] ut sequentia docent. Disserit Marcellus, Christum non ideo dictum primogenitum mortuorum, quod primus omnium de morte ad vitam resurrexit: nam ante eum, inquit, *Elissæus πρότερον resuscitavit mortuum: Lazarus surrexit ante ipsius resurrectionem: et tempore passionis πολλά σώματα τῶν κεκοιμημένων ἀνέστησαν*. Atque ita patet calumnia Eusebiana de Elissæo. Ait tantum Marcellus, eum mortuorum resuscitasse ante Christum; non ait, illum omnium primum, non Elia priorem resuscitasse mortuum. Quod ad mortuos attinet, in Evangelio, certe illud non perinde excusatur: etiamsi locutus sit Marcellus laxè, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους. Constat enim eos, quod notat Eusebius, non nisi cum Christo saltem resurrexisse. Locus Apostoli est, Coloss. 1, 15, ubi Christum vocatur *πρωτότοκος πάσης κτίσεως*. Et vers. 18, *πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν*. In loci istius interpretatione, videtur Marcellus Arianos pupugisse. Illi enim Christum hinc creaturam volebant statui ab Apostolo, ante alia omnia, etiam angelos factum:

πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἀνωτάτω θεολογίας; Καὶ ἐπὶ τοῦ Πέτρου δὲ ὡσαύτως ἐπιστῆσαι δέον τὸ, ὅπως ἐλέχθη πρὸς αὐτὸν τὸ, *Ἔπαγε ὀπίσω μου*· καὶ τίς ἡ τοῦ Σατανᾶ ὀνόματος ἐρμηνεία· διὰ τί δὲ, καὶ σκάνδαλον αὐτὸν εἶπεν· πῶς δὲ σχεδὸν ὕφ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν καὶ τὸ, *Μακάριος εἶ, Σίμων Βαριωνᾶ*, πρὸς αὐτὸν ἐλέγετο καὶ τὸ· *Ἔπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ*, καὶ τίς ἡ διάνοια τοῦ ὀπίσω πορεύεσθαι (73), τοῦ Σωτῆρος ἦν παρὰ πόδας αὐτὸς διεσάφησε συνάψας ἐξῆς τὸ, *Εἰ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθῆτω μοι*· ὃ δὲ καὶ ἔργῳ διεπράξατο μικρὸν ὕστερον αὐτὸς ὁ Πέτρος, μαρτυρῶν τελειωθείς. Ἀλλὰ καὶ ἐπιζητήσαι δέον, ἐπὶ ποίοις μὲν αὐτὸν ἐμακάρισεν, ἐπὶ ποίοις δὲ αὐτῷ ἐπέπληξεν; Ὁ δὲ, μηδενὶ τούτων προσεσηχῶς, ταῦτ' εἰρησθαι πρὸς τὸν διάβολον ἀπεφάνητο τῆς Γραφῆς ἐναντίως. Ἄρα οὖν τοῦτο μόνον ἠγνόησεν; Οὐχὶ δὲ καὶ προῖων αὐθις, τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μνημονεύσας, ἐπειτα βουληθεὶς δεῖξαι, ὅτι καὶ πρὸ αὐτοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς προφητικoὺς φέρεται τις ἐκ νεκρῶν ἐγγηγεμένος, πάλιν κἀνταῦθα σφάλλεται, (74) πρῶτον λέγων τὸν Ἐλισσαίου τὸν προφήτην ἐκ νεκρῶν ἐγεῖραι· ἀγνο-

sed factum tamen; unde primogenitus sit dictus *πάσης κτίσεως*. Imo, inquit Marcellus, Christus eo modo primogenitus creaturæ omnis dicitur, ut statim primogenitus mortuorum; non est autem dictus mortuorum primogenitus, quod primus redierit a morte ad vitam, cum nulli eo anteriores redierint: utpote Lazarus, et is, vel illi, qui ab Elissæo suscitabantur, ita nec primogenitus creaturæ dicitur, quod creatus quidem fuerit, sed ante alias creaturas. Hinc cavillatur Eusebius quasi dixerit Marcellus primum omnium Elissæum resuscitasse mortuum: *λεπτολογῶν, et syllabarum captator sycophanticus*; omisso quod erat caput: nempe sensu, et sententia apostolici dicti: quod Marcellus dicitur cum Athanasio exposuisse, ita ut dicitus fuerit primogenitus, utrobique, quod in eo, per eum, illius vi, potentia, majestate et *ἐνεργείᾳ* mortui resurrexerant, licet eo priores. Creaturæ constiterant, illo anteriores, scilicet quoad hominem, cuius respectu, et non aliter dici debeat *πρωτότοκος*, non ut Ariani blasphemabant, etiam quoad deitatem. Vide Athanas., Orat. iii, *contra Arianos*, pag. 234, 235. Quanquam et alia ratione quoque Christus, mortuorum dicatur primogenitus. Quod primus ad æternam vitam resurrexit. Surgens enim de mortuis, non iterum moritur. Illi autem in pulveres suos reversi sunt: et in sepulcris expectant tubam. Et licet illi, qui post resurrectionem surrexerunt, non sint reversi in pulveres suos, tamen etiam tempore posteriores sunt illi resurrectione Christi: quod disertim notatur in Evangelio. Ita primus tempore surrexit ad æternam vitam. Non surrexit primus tempore ἀπολύτως, secundo surrexit, ipse sua potestate, non aliena. Tertio, in eo, et per eum resuscitati sunt alii, excitantur omnes, ut merito primogenitus mortuorum dicatur: et Jacobi illud effectum de Rubene suo (*Gen. xlix, 3*), humanitati Christi sic applicemus, *Ῥουβίμ, πρωτότοκος μου, ἰσχύς μου, καὶ ἀρχὴ τέκνων μου*. Certe qui post Christum, ut comites illius ἀναστάσεως resurrexerunt, iterum, ut mihi videtur, mortui non sunt. Hæc est communis opi-

ήσας, ὡς καὶ πρὸ Ἑλισσαίου Ἡλίας ὁ μέγας τὸν τῆς A
 χήρας υἱὸν ἀποθανόντα ἀνέστησεν, ὡς ἔστι μαθεῖν
 ἐκ τῆς τρίτης τῶν Βασιλειῶν· ὁ δὲ καὶ τοῦτ' ἀγνοήσας
 φαίνεται, δι' ὧν ταῦθ' οὕτω γράφει· « Οὐ μόνον το-
 ε νυν τῆς καινῆς κτίσεως πρωτότοκον αὐτὸν ὁ Ἀπό-
 ε στολος εἶναι φησιν, ἀλλὰ καὶ πρωτότοκον ἐκ νε-
 ε κρῶν, δι' οὐδὲν ἕτερον ἐμοὶ δοκεῖν, ἀλλ' ἵνα διὰ
 ε τοῦ πρωτότοκου τῶν νεκρῶν (74), ὅπως καὶ πρω-
 ε τότοκος ἀπάσης κτίσεως εἴρηται, γνωσθῆναι δυ-
 ε νηθῆ. Οὐ γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀνέστη πρῶτος ὁ δεσπότης
 ε ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἀλλ' ὁ δι' Ἑλισσαίου τοῦ
 ε προφήτου ἀναστάς, ἀνέστη πρότερος. Καὶ Λάζαρος
 ε πρὸ τῆς αὐτοῦ ἀναστάσεως ἀνέστη, καὶ ἐν τῷ
 ε καιρῷ τοῦ πάθους πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων
 ε ἀνέστησαν. » Καὶ τοῦτο δὲ ἀθεωρῆτως δοκεῖ μοι
 ε τεθεικέναι ὁ Μάρκελλος· λέγω δὲ τὸ « πολλὰ σώματα B
 τῶν κεκοιμημένων ἀγίων πρὸ αὐτοῦ ἐγηγέρθαι. »
 Οὐ γὰρ προσέσχεν ὅλη τῇ τοῦ Εὐαγγελίου γραφῇ δι-
 ε δασκούμενη, ὅτι μετὰ τὴν αὐτοῦ, τὰ τῶν ἀγίων ἐγή-
 ε γερται σώματα. Εὐροῖς δ' ἂν αὐτὸν σφαλλόμενον καὶ
 ἐν τῇ τοῦ ἀποστολικοῦ ῥητοῦ ἐκθέσει. Ὁ μὲν γὰρ
 ε θεὸς Ἀπόστολος, Ῥωμαίοις γράφων, τάδε φησὶν·
 ε Ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπη-
 ε γέλλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς
 ε ἀγίας περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ μονογενοῦς ἐκ
 ε σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ὀρισθέντος
 ε υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεῦμα ἀγιοσύνης.
 ε Ὁ δὲ, οὐκ οἶδα, ποῖα διανοία, κἀνταῦθα διαστρέφει
 ε τὴν ἀποστολικὴν λέξιν· ἀντὶ τοῦ ὀρισθέντος (75)
 ε ποιήσας προορισθέντος, ἵν' ἢ ὁμοίως τοῖς κατὰ πρό-
 ε γωσιν προορισθεῖσιν. Λέγει οὖν κατὰ λέξιν οὕτω· C
 ε « Ὡστερ οὖν τὴν Ἐκκλησίαν πάλαι προωρίσατο ὁ
 ε παντοκράτωρ Θεός, οὕτω καὶ τὴν κατὰ σάρκα τοῦ
 ε Χριστοῦ οἰκονομίαν· δι' οὗ τὸ τῶν θεοσεβῶν γένος,
 ε εἰς υἰοθεσίαν καλέσαι προωρίσατο, πρότερον θεμε-
 ε λιώσας ἐν τῇ αὐτοῦ διανοίᾳ. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀπόστολος τῷ
 ε ἀγίῳ Πνεύματι σαφῶς προαγορεύει, τοῦ προορισθέν-
 ε τος Υἱοῦ Θεοῦ, λέγων. » Καὶ αὐθὶς φησιν ἐν ἑτέροις·
 ε « Οὗτός ἐστι περὶ οὗ ὁ Παῦλος ἔφη τοῦ προορισθέντος
 ε Υἱοῦ Θεοῦ. » Καὶ ἐνταῦθα δὲ οὐ τὴν λέξιν μόνην τὴν
 ε ἀποστολικὴν παρέφθειρεν, ἀλλὰ καὶ τὴν διάνοιαν αὐτὴν
 ε διὰ τῆς προσθήκης (76) τῆς τοῦ λόγου προθέσεως.
 ε Ἀδελφὰ δὲ τούτοις πράττων. τῆς Ψαλιωδίας πέρι-
 ε ⚡ Ed. Paris., pag. 12.

¹⁰ III Reg. xvii, 22. ¹¹ Coloss. i, 15. ¹² ibid. 18; Apoc. i, 5. ¹³ Rom. i, 1.

nio veterum, excepto Theophylacto, et interpretum
 recentiorum, ut doctissimus Maldonatus docet, com-
 ites scilicet reservari triumpho illi in caelis glo-
 rioso, quando, ut loquitur Nazianzenus, παρατρέ-
 χοντες, καὶ παραπεμπόμενοι, ἄμασιν ἐπινικίους
 ἐπαγγυρίζον. Certe, κατέδη μόνος, Ignatius ait,
 ἀνέθη δὲ μετὰ πλειόνων. Utrumque Tertullianus in
 Carminibus ait :

*Illos, non tumulos certum est repetisse silentes
 Amplius, aut terræ retineri viscere clausos.*

Sed mensuram excedimus Adnotationum. Videtur
 legend. in Euseb. Οὐ μόνον τοίνυν τῆς κοινῆς κτίσεως,
 etc., ut explicit illud πάσης. Et mox : ὅπερ καὶ διὰ
 τοῦ πρωτότοκου πάσης κτίσεως εἴρηται, γνωσθῆναι
 δυνήθη. M

(74) Vulgo ὅπερ et πάσης loco ἀπ. dein Mr. γρ.

D φαίνεται. Mox vulgo πρότερον et infra τὴν τοῦ ἀδ-
 οῦ et ἀφορ. εἰς τὸ εὐαγ.

(75) Ποιήσας προορισθέντος. Accusat Marcellum,
 depravatam scripturam apostolicam : falso. Nam
 in variantem illam Scripturam procul dubio inciderat.
 Ita enim in diversis exemplaribus olim legebatur.
 Ita in suis inventis fidelissimus omnium, et doctis-
 simus vetus Interpres noster, qui vertit *Prædes-
 tinatus*, ita alii, et hic etiam Eusebius cavillatur. — Mox
 vulgo προορ., dein ἀποστ. ἐν τῷ R., porro vulgo
 ἐντ. δὲ et μόνην ἀπ. et ἐπάκουσον γούν.

(76) Τῆς τοῦ λόγου προθέσεως. At nec λόγον
 adjecit Marcellus, nec est λόγος πρόθεσις, sed ὄνομα.
 Legendum igitur διὰ τῆς προσθήκης, τῆς τοῦ πρὸ
 προθέσεως. M

« ad eundem modum et Christi etiam secundum
 « carnem œconomiam, per quem genus illud pio-
 « rum et coleantium Deum, ad adoptionem filiorum
 « præordinavit ⁷⁷, posito illo prius fundamento, ita
 « apud suum animum statuisse. Hanc ob causam,
 « Apostolus per Spiritum sanctum, manifeste illum
 « vocat Filium Dei prævisum et prædeterminatum. »
 Et alio loco : « Illic est ille de quo dicebat Paulus,
 « præordinatus Filius Dei. » Neque vocem tantum-
 modo depravavit hoc in loco ab Apostolo usurpatam,
 sed et ipsam ejus mentem per illius præpositionis
 pro appositionem. Istis autem sunt germana et
 genuina quæ et in Psalmis attentavit. Nam ubi
 dicitur, *De utero ante Luciferum genui te*, ✠ ad-
 ditamentum adhibet, quod nusquam in Psalmo re-
 peritur, ut illis ita posset obtreectare, qui non pa-
 ria cum ipso sentiebant. Attende vero quænam
 sint quæ scribit. [R. XXIII.] « Hanc ob causam
 « ideo, videtur mihi aliquid omnino dicendum esse
 « de eo quod nusquam adhuc alibi positum est. »
 Magna pars etenim ab illo positorum, ex ante no-
 bis dictis manifesta sunt. *De utero*, ait, *ante Lucife-
 rum genui te* ⁷⁸. Opinatus est autem hanc senten-
 tiam, præpositione illa ἐξ, clam furto subducta,
 cum hæretica ipsius opinione conspiraturam. Quo-
 circa ubi syllabam illam congruentissimam, de voce
 exemerat regenerationem ejus antiquam, nec aliud
 quidquam, hoc volebat loco iudicatam. Quando-
 quidem vero vehementiorem in modum pro suo
 hic errore concertaverit, illo reprehensus qui recte

✠ Ed. Paris., pag. 43.

⁷⁷ Psal. cx, 9. ⁷⁸ Psal. cix, 3.

(77) Διήλθεν. Lege διήλθον [et sic in corr. ed. P.] et transfer, *videor mihi, nec injuria, dicturus de eo, quod nusquam alibi persecutus sum*. De se Marcellus enim loquitur : is autem quem et hic designat ipse, et quem Eusebius intelligebat, in τῷ μὴ ὁμοίως αὐτῷ φάσκοντι, Asterius est, quem, cum primis Arianam hæresim propugnantem, hoc suo scripto, quod tradidit Eusebius, exagitantium sibi Marcellus suscepit. M. — *Supra ἔχειν* etc., [R.]

(78) Ἐξεγέννησα. Fateor me sensum loci non assequi. Dicere debuit Eusebius, Marcellum addidisse præpositionem ἐξ, ad ἐγέννησα. Nam et LXX et omnes, legunt, vel ἐγέννησα, vel γεγέννηκα, nullibi mentio præpositionis illius, quam vult additam a Marcello; sed præterquam quod vox κλαπέισαν, furti subtractionem potius, quam additionem clam factam significet : quid illud est : τὸ κληρωτάτων (sic) τῆς συλλαβῆς ἐξελών; Sensum videor assecutus. Ariani locum hunc, non de æterna Filii generatione, sed de temporali incarnatione capiebant, ut de noctu natus dicatur ante exortum stellæ matutinæ; videtur hunc sensum, et hanc sententiam oppugnare Marcellus : et ad æternam generationem Filii Dei de substantia Patris retulisse, quam hic vocat Eusebius ἀρχαίαν ἀναγέννησιν, vel ἄνω γένεσιν, et legisse, ἐξεγέννησα, utpote in qua voce magis efficaciter resultet, id quod volebat stabilire. De Patre suo, Filii generationem scilicet, Eusebius, Arii fautor, ansam arripit calumniandi Marcellum. Posita autem illa interpretatione, de æterna Filii generatione, nihil certe impedit, quominus ad litteram exponatur locus, de carnali generatione Filii hominis : qui de nocte nascebatur. Quam licet Chrysostomus in *Psal.* cix, interpreta-

Α εχούσης· Ἐκ γαστροῦ προ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. ὁ δὲ κἀναυθα προσθήκη 'ἐχρηται τῇ μηδαμῶς ἐμφορομένη, πρὸς τὸ καταμῆμφεσθαι τῷ μὴ ὁμοίως αὐτῷ φάσκοντι· Ἐπάκουσον οὖν ὅπως γράφει λέγων· Διὰ τοῦτο τοίνυν, δοκεῖ μοι καλῶς ἔχειν τι, περὶ ὧν μηδὲ πω πρότερον (77) διήλθε, νυνὶ διελθεῖν. Ἐὰν γὰρ πλείστα τῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφέντων, ἐκ τῶν ἤδη προειρημένων ἡμῖν γέγονε δῆλα. Ἐκ γαστροῦ, φησὶ, προ ἑωσφόρου (78) ἐξεγέννησά σε. Ἄπειτο γὰρ πάντως που τὴν, ἐξ, πρόθεσιν κλαπέισαν συνδραμεῖσθαι τῇ τῆς αἰρέσεως γνώμῃ. Διὸ, τὸ κληρωτάτων τῆς συλλαβῆς ἐξελών, τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἀναγέννησιν σημεῖναι ἐβουλήθη. Καὶ ἐπειδὴ περ ἐν τούτοις ἰσχυρῶς διετείνετο περὶ τοῦ οἰκείου σφάλματος, τὸν ὀρθῶς γράψαντα μεμψάμενος, οὐδὲν αὐτὸς εἰπὼν τοῖς ἐντυγχάνουσι, τὴν αὐτὴν τῆς ἀναγνώσεως παραδίδωσι μαρτυρίαν. Προῖόν δ' αὖθις ὁ αὐτὸς, εἰσάγει τὸν Σωτῆρα λέγοντα· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἡμέρα· ὠδέ πη φάσκων· Ἐκτότους γὰρ ὄντος πρότερον, διὰ τὴν τῆς θεοσεβείας ἀγνοίαν, τῆς δὲ ἡμέρας φαίνεσθαι μελλούσης, Ἐγὼ γὰρ εἰμι, φησὶν, ἡ ἡμέρα (79). Εἰκότως τὸν ἀστέρα ἑωσφόρον ὀνομάζει. Καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ φησὶν· Ἐπειδὴ μετὰ τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάληψιν, ὁ Χριστὸς τε καὶ Ἰησοῦς κηρύττεται, ζωὴ τε καὶ ὁδὸς καὶ ἡμέρα. Καὶ αὖθις προῖόν τοῦ ἀποστόλου τίθησι τὸ, Ἡ δὲ ἡμετέρα Ἰερουσαλὴμ ἄνω ἐστίν. Καὶ τί με δεῖ μηχανεῖν, παρὸν τῷ βουλομένῳ ἐκ τῶν προειρημένων τὰ παραπλήσια ἐκ τοῦ παντὸς συγγράμματος ἀναλέγεσθαι, καὶ τὸ εὐχερὲς τοῦ ἀνδρὸς ἐποπτεῖν. Ἐξ ἧς εὐχερείας ἀκούσει αὐτοῦ (80) τὸν

tionem improbat : Augustinus tamen et alij probant. Quidni? cum unius ejusdemque loci, contra quam volunt Novatores nosiri, plures idemque secundum litteram sensus reddi possint. M. — Mox vulgo σεμνῶνα.

(79) Εἰκότως, τὸν ἀστέρα. Πᾶς sunt ἀσύστατα, forte deest, ἑαυτὸν, ut legamus, εἰκότως ἑαυτὸν ἀστέρα ἑωσφόρον ὀνομάζει. Quæ mox sequuntur, transposita sunt. Legendum, ἐπειδὴ μετὰ τὴν τῆς [vulgo ἐ. τὴν μετὰ τῆς] σαρκὸς ἀνάληψιν, Χριστὸς τε καὶ Ἰησοῦς κηρύττεται; sunt enim τῆς οἰκονομίας, et συγκαταβάσεως tituli M.

(80) Τὸν Σολομῶνα [Σολομῶνα codd.] προφήτην. Grave crimen scilicet, Salomonem prophetam nominasse quasi non, qui character est prophetiæ, dicitur fuerat in Spiritu sancto, aut saltem Canticum canticorum non foret γραφὴ προφητῶδης. Locus quæsi vult, habetur in principio Proverborum. Quæ quidem Proverbia sanctissime sumpta, non sunt prophetiæ. Sed prophetæ, generali quadam notionē, vocantur omnes viri sancti. Prophetiæ sunt, etiam de præteritis notiones, etiam νοουθεσίαι, ut istæ sunt, θεόπνευστοι, characteres; sunt certe diversa χαρισμάτων genera, sed nunquam ita fuit coarctatus Spiritus sanctus, quin qui uno aliquo genere præcipue excoleretur, is et aliud haberet, si in remissioni gradu. Nam et apostoli prophetati sunt, et evangelistæ prophetia adornati. Illud vero ridiculum est, quod non περιήλθεν ἐν μιλωταῖς. Nam nec, qui sic amici obambulabant, prophetæ erant omnes; nec prophetæ qui fuerant, omnes sic amici obambulabant. Inepti ergo hic, non tantum calumniatur ὁ τοῦ Παμφίλου M. — Mox αὐτοῦ post prophetίας c. v. codd.

Σολομῶνα προφήτην ἀποκαλοῦντος πολλάκις, καὶ τὰς παροιμίας προφητείας ὀνομάζοντος. Ὡπερ οὖν ἐν οἷς φησιν· « Τούτου γὰρ χάριν ὁ ἀγίωτατος προφήτης τῆς Σολομῶν, δέξασθαι τε στροφῶς λόγων ἔφη » καὶ πάλιν· « Ῥήσεις τε σοφῶν καὶ ἀνιγήματα » τὴν παροιμίαν προφητείας ὀνομάζει· καὶ αὖθις· « Διό μοι δοκεῖ ὁ σοφώτατος οὗτος προφήτης καὶ τὰ ἐκ πρώτα ῥήματα τῆς προφητείας παροιμωδῶς εἰρηχέναι. » Καὶ δεύτερον δέ, καὶ τρίτον, καὶ πολλάκις, ὡς ἔφη, τοῦτο ποιεῖ, ἀγνοῶν ὅτι διαιρέσεις χαρισμάτων εἰσὶν, εἰ καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Καὶ ἄλλω μὲν δίδεται λόγος σοφίας, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἄλλω λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ἑτέρω πιστῆς ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἄλλω προφητεία. Διόπερ ὁ Σολομῶν σοφίας μὲν εἰληφώς χάρισμα μεμαρτύρηται. Καὶ ἔδωκε (81) γὰρ Κύριος τῷ Σολομῶνι σοφίαν, ὡς ἡ Γραφή φησι, καὶ ἐσοφίσθη ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπων. Οὕτε δὲ τὸν βίον προφητικὸν ἐσχικώς, οὕτε τὸν τῆς προφητείας χαρακτηριστήρα, τὸν ἀπὸ τοῦ Τάδε λέγει Κύριος, τῶν ὁμοιοτρόπων γνωριζόμενον, διὰ τῶν οικειῶν ἐμφαίνει λόγων. Ὁ δὲ τούτων οὐδὲν ἰδὼν, ὥσπερ τι χαριζόμενος τῷ ἀνδρὶ προφήτην αὐτὸν καλεῖ, οὐ συνιείς, ὅτι οἱ προφηταὶ περιήλθοσαν ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι. Καὶ τὰς Παροιμίας δὲ αὐτοῦ προφητείας εἶναι λέγει, εἰ μηδαμοῦ τῆς θείας Γραφῆς διδασκούμενος, αὐτοῦ δὲ τοῦ σοφωτάτου σὺν θεῷ πνεύματι, ταύτη μὲν τῇ βίβλῳ Παροιμίας (82) ὄνομα θέντος, τῇ δὲ ἑτέρᾳ, Ἐκκλησιαστής· καὶ τῇ τρίτῃ, Ἄσματα ἀσμάτων, οὐκ ἄθεε!, οὐδὲ ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ ταῦταις ἐπιβάλλοντος ταῖς ἐπιγοραῖς. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν θεόπνευστον αὐτοῦ Γραφήν, δι' Ἑλληνικῶν περᾶται (83) παραδειγμάτων ἐρμηνεύειν, οὐκ ἐπακούσας Παύλου τοῦ ἀποστόλου λέγοντος· Ἥμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἴδωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κρυπθέντα ἡμῖν· ἃ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρώπων σοφίας λόγους, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἀγίου, πνευματικὰ (πνευματικοῖς) συγκρίνοντες. Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Θεοῦ, μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστίν, καὶ οὐ δύναται γινῶναι ὅτι πνευματικῶς ἀνακρί-

* Ed. Paris., pag. 14.

²⁵ Prov. i, 3.

²⁶ ibid. 6. ²⁷ I Cor. xii, 10.

²⁸ III Reg. v, 12.

²⁹ III Reg. iv, 31.

A scripserat, nihil tamen attulit novi, sed lectori cuicumque idem per omnia exhibet testimonium. Pergit deinceps, et introducit dicentem Servatorem, « Ego sum dies : » verba autem ipsius ad hunc modum se habent : « Cum [R. XXV.] tenebræ prius obtinerent propter cultus divini ignorantiam, ubi dies jam esset in propinquo oritura, Ego, inquit, dies sum. » Nec injuria stellam, Luciferum appellavit. Alio deinceps loco ita inquit [R. XXXVII. cf. pag. 81, B.] « Quandoquidem a suscepta semel carne, Christus simul esse Jesus annuntiat : vita et via, atque dies. » Pergit porro, et tandem ab Apostolo ita mutuatur. *Nostra autem Jerusalem sursum est.* Quid autem his diutius ego inmorari debeo? Cuius etenim, cui saltem libuerit, proclive est, hisce quæ dicta sunt quam simillima, alia quoque infinita colligere ab illo ejus opere, observata, unde hominis inscitiam animadvertamus. Hæc quoque factum, ut Salomonem prophetam indigitaverit, ut et proverbia Prophetiam non una vice. Verbi gratia, ad hunc modum ait : *Hujus rei causa sanctissimus propheta Salomon ait : Ad suscipiendam eruditionem doctrinæ* ²⁵ : et iterum : *Verba sapientium, et ænigmata* ²⁶. Proverbia, prophetiam appellavit. Iterum : « Ob hanc causam videtur mihi sapientissimus hic propheta prima verba prophetiæ suæ proverbialiter enuntiasse. » Secundo, igitur et tertio sapius, uti dictum est, hoc ab illo ita factum est. Ignorat interim diversitates donorum esse, licet idem Spiritus sit. *Uni quidem conceditur verbum sapientiæ*, secundum quod Apostolus ait, *alteri verbum intelligentiæ*, secundum eundem Apostolum : *alii fides per eundem spiritum : alteri prophetia* ²⁷. Salomon autem donum accepit sapientiæ, ut Scripturæ testimonio comprobatur : *Et dedit Dominus sapientiam Salomoni* ²⁸, *et erat omnibus hominibus sapientior* ²⁹. Vitam autem prophetiam non instituebat : neque ullo caractere prophetico erat insignitus : quales erant, *Hæc dicit Dominus*, et huic similes : atque hoc ex iis, quæ scripsit, satis liquet. Marcellus, hoc minime animadverso, tanquam ei de suo elargiri vellet aliquid, prophetam illum indigitabat : minime interim meminit, pro-

(81) Γάρ ἐτ ὡς ὄμ. vulgo, dein vulgo Σολομῶν. D omnino animi, quasi prohibitum esset ab Apostolo, I Cor. ii, 12, ab Ægyptiis ea nutuo accipere, quæ conducere, ad exstruendum, et adornandum tabernaculum. Quasi ipsemet Paulus, non de Menandro, Arato, Epimenide, vel Callimacho γνώμας et ἀποφθέγματα mutuaretur. Quasi Eusebius ipse non foret scriptor, si quis alius στρωματώδης, qui ἀπόδειξεν illam Evangelicam, tessellato illo opere παρασκευῆς, emendatiorem multo, et διδασκικωτέραν non credidisset; sed hæc sunt factionis, et ἀντιλογίας. Certe quidquid Eusebius συκοφαντεῖ, non est in eo reprehendus Marcellus, quod ad Salomoniacam Proverbia saculares litteras, et ἀναγνώσματα, ut vocat, Ἑλληνικά attulerit. M. — Dein, vulgo καὶ ἃ et om. vulgo πνευματικοῖς. denique vulgo γράψας

(82) Παροιμίας ὀνομασθέντος. Lege divisim, παροιμίας [scripsi παροιμαίαι et recepi ὄνομα θέντος; ei addito καὶ tolerari potest] ὄνομα θέντος. Delendum porro illud εἰ; et tota sententia, sic concipienda, τὰς τε παροιμίας αὐτοῦ, προφητείας εἶναι λέγει μηδαμοῦ τῆς θείας Γραφῆς διδασκούμενος· αὐτοῦ δὲ τοῦ σοφωτάτου, σὺν θεῷ πνεύματι, ταύτη μὲν τῇ βίβλῳ Παροιμίας, ὄνομα θέντος, τῇ δὲ ἑτέρᾳ Ἐκκλησιαστήν. Quod verum est. Non enim sunt adjectivi inscriptiones, sed ab ipsomet auctore expressæ. Tum sequitur, καὶ οὐκ ἄθεε!. Hoc est, non sine numine, χωρὶς Θεοῦ γνώμης, ut Hesychius exponit. M. — Dein vulgo ὡς Ἄσμα ἃ.

(83) Παραδειγμάτων ἐρμηνεύειν. Morbus est

phetas circumiisse melotis amictos et lædinis pel-
libus, egenos, oppressos, angustiatos⁸⁴. Proverbia
prophetiarum nomine designat, cum nusquam hoc
docuerit Scriptura sacra, sed auctor ipse sapien-
tissimus et Spiritu insuper sancto præditus, *Proverbia* nominaverit: ut alterum librum *Ecclesia-*
sten: tertium *Canticum canticorum*: quos scriptis hisce titulos non humana ratione aliquis, sed niu-
ne ductus, apposuit. Hanc ipsam porro divinitus inspiratam scripturam ethnicis illustrare exemplis
vult neglecta Apostoli Pauli voce illa, *Nos spiritum hujus mundi non accepimus, sed spiritum qui ex*
Deo est, ut, quæ sunt a Deo nobis donata dignoscamus: et quæ loquimur, non sunt in docilibus huma-
næ sapientiæ verbis, sed Spiritus sancti qui discernit spiritualia. Animalis homo non percipit quæ a Deo
*sunt, stultitia quippe videntur ipsi: neque potest intelligere ea, quod spiritualiter discernuntur*⁸⁵. Hæc
vir egregius cum ignoret, *Proverbiorum* sententiam et intelligentiam conatur paganorum scriptis illu-
strare. Ita enim disertis verbis ait.

CAP. III.

Marcellii de proverbiiis apud Græcos.

Non est a proposito, ut arbitror, alienum, si
paucæ recensuerim in præsentī, quæ sunt in usu
apud Græcos, proverbīa. Sane vel mortuus est,
vel litteras docet. Prima quidem facti putaverit
quispiam hoc proverbium, ✕ in litterarum pro-
fessores usurpatum, quasi non aliter apud eos
litteræ docerentur. Ego autem, inquit, didici hoc
non ita se habere. Sed propterea quod, cum præ-
lio Athenienses Siculi vicerant, solos illos vita
donatos servarent, qui litteris erant instructi, ut
liberis suis præceptores illos haberent, cæteros
vero omnes morte multabant. Cum vero e præ-
lio quidam aufugientes domum remeaverant, ab
Atheniensibus interrogati de amicis quibusdam
suis aut affinitate conjunctis, dicebant, *Sane vel*
mortuus est, vel litteras docet. Quid illud autem,
Capra gladium, sibi velit? Nonne proverbium di-
citur de eo, qui quæ de ipso dicuntur, antea præ-
vidit? propterea quod capra immolanda, intueri
solet gladium. Hoc profecto ex antiquis nulli pro-
didere. Neque enim hoc sensu proverbialiter
usurparetur. Erat enim facile et cuivis obvium
hoc e re natum animadvertere. Usurpatur vero
de iis qui malum sibi metipsis procurant. Nam Me-
dea Corinthi postquam liberos suos sua manu
interemerat, dicitur eo loco occultasse cultrum:
secutus vero temporibus factum, ut Corinthii ora-
culo moniti, capram nigram immolare deberent,
ubi, cum cultro destituerentur, capra pedibus suis

✕ Ed. Paris, pag. 15.

⁸⁴ Hebr. xi, 57. ⁸⁵ I Cor. ii, 12.

(84) Vulgo ὀλίγων.

(85) Ἄλλ' ἢ τέθνηκεν, ἢ διδάσκει γράμματα.
Nota res ex historia, et Plutarcho: quam recte
Marcellus explicabat. Videndi παροιμιολογοί, a
reverendo admōdum et clarissimo P. A. Schotto
editi; sed locus in codice non constat. Nam quid
illa sibi volunt, ἐπεὶ καὶ ἕτερός τις, forte, ἐπεὶ καὶ
μὴ ἕτερός τις τῶν παρ' αὐτοῖς· ἐγὼ δ' ἔμαθον, ἔφη,
τοῦτο δ' οὐχ οὕτως ἔχειν, ἀλλ' ὡς οἱ τὰ ὑπομνήματα
γράφαντες ἔφασαν. Ἐπειδὴ. Certe, in miseram
eruditōrum hominū conditionem, non inepte ada-
gium usurpatur, qui plerumque ἄσπιτοι ἀναδωρήτοι
φορμίζουσι μέλος, ut de se memorat auctor *Éty-*
mologici; et de Lactantio olim Crispi Caesaris ma-
gistro merum, usurpatum fuit bucis, fungis, fatuis,
asinis μυστηριοφόροις grassantibus ad honores, aliis

B

ΚΕΦ. Γ'.

Μαρχέλλου περὶ τῶν παρ' Ἑλλήσι παροιμιῶν.

Οὐδὲν γὰρ ἄτοπον οἶμαι ἐν τῷ παρόντι (84) ἰλι-
γον τῶν ἐξωθεν ὑπομνημάτων παροιμιῶν (85). Ἄλλ' ἢ
τέθνηκεν ἢ διδάσκει γράμματα. Ταύτην τὴν παροι-
μίαν πρὸς μὲν τὸ φαινόμενον τοῦ γράμματος, ὑπολά-
βοι ἂν τις κατὰ τῶν γράμματα διδασκόντων εἰρῆσθαι·
ἐπεὶ καὶ ἕτερός τις τῶν παρ' αὐτοῖς ἐδίδασκε τὰ
γράμματα. Ἐγὼ δ' ἐφοίτων, ἔφη, τὸ δ' οὐχ οὕτως
ἔχειν, οἱ τὰ ὑπομνήματα γράψαντες ἔφασαν. Ἄλλ'
ἐπειδὴ Ἀθηναίους Σικελιώται φασιν πολέμῳ νικη-
σαντες, μόνους ἔσωζον τοὺς παιδείαν σκηπητομέ-
νους, διδασκάλους αὐτοὺς τοῖς παισὶν ἀγοντες,
τοὺς δὲ ἄλλους πάντας ἐφόνεον· ἐξ αὐτῶν δὲ τινὰς
φυγόντας, καὶ ἐπαυελθόντας, ἐρωτώμενους τε ὑπ'
Ἀθηναίων περὶ τινῶν διαφερόντων αὐτοῖς, ἔφασαν
εἰρηκέναι, Ἄλλ' ἢ τέθνηκεν, ἢ διδάσκει γράμ-
ματα. Τί δὲ καὶ τὸ (86), *Ἀλὲ τὴν μάχαιραν*, νομίσειεν
ἂν τις ἵνα θῶ πρότερον τὰ περὶ αὐτῆς λεγόμενα
ἐ πάντως που, διὰ (τὸ) τὴν θυομένην αἶγα εἰς τὴν
μάχαιραν ἀφορᾶν, εἰρῆσθαι τὴν παροιμίαν. Ἄλλ'
οὐ τινὲς τοῦτ' ἔφασαν οἱ παλαιοὶ· οὐδὲ γὰρ παροι-
μία ἦν ἂν ἡ λεχθεῖσα, εἶχε τυθ' οὕτως εἶχε, (τοῦτο
γὰρ ἀκόλουθον ἦν ἐκ τῶν φαινομένων ἐννοεῖν,) ἀλλ'
ἐπὶ τῶν ἑαυτοῖς κακὰ προξενούντων εἰρῆσθαι
τοῦτό φασι. Φασὶ γὰρ Μηδείαν ἐν Κορίνθῳ τὰ
τέκνα ἀποκτείνασαν, κατακρύψαι τὴν μάχαιραν
αὐτόθι. Τοὺς δὲ Κορινθίους, κατὰ χρῆσιν αὐτοῖς
δοθέντα, αἶγα μέλαιναν ἐναγίζοντας, ἀπορεῖν μα-
χαίρας. Τὴν δὲ αἶγα, σκάλλουςαν τῷ ποδί (87),

non sibi debitos. Nam vel pueris informandis vacare,
vel inedia perire oportet. M — Mox vulgo ἐδιδάσχετο
et Σικ. νικήσ. πολ. et φεύγοντας et οἱμ. εἰρηκέναι.

(86) Ἀλὲ τὴν μάχαιραν. Locus haud sanus; ego
non restituo, verti ut potui, sed mihi meti non sat-
isfecit. Nedum, scio, aliis. Ipsum proverbium, et
aliunde, et hic etiam satis liquet; sed illa προόδι-
κα, non magno opere ad rem faciunt. M — Dein vulgo
εἰρῆσθαι μὴ ἀ θεῶ et πάντων, et deest τό.

(87) Μηδείας ἀνευρεῖν. Quid si legamus ἀνορύ-
τειν? apud Suidam legitur, αἰεὶ δούσα τὴν μάχαιραν·
male, dele δούσα ὡς φοῖτο; redundant ista, nec
sunt hic necessaria. Quæ sequuntur, vitiosa sunt;
forte legendum, εἰρημένης, καὶ τίνα π. α. γ., etc.,
μνημονεύσαι, ἵνα Ἀστέριον, et statim προσποιούντα et
κατακτευάζειν, ait Asterium, sæcularibus litteris

« την Μηδείας ἀνευρεῖν μάχαιραν, καὶ αὐτῇ τυ- A
« ς ἰσθναί.

« Τί δὲ τὸ, Ἄλις δρυός, σημαίνει; φησὶ τις· οὐ
« γὰρ δυνατόν ἐκ τοῦ προχείρου γινώσκειν τὴν παρ-
« οίμιαν. Οἱ παλαιοὶ, ὡς ἔφασαν, πρὸ τῆς τοῦ οἴτου
« γεωργίας, βάλανηφαγοῦντες, ἐπειδὴ, ὡς ζῶντο, ὁ
« καρπὸς οὗτος ὑστερον εὐρέθη, ἐκείνῳ προσέχοντες
« τὸν νοῦν καὶ τῇ μεταβολῇ προσχαίροντες, Ἄλις
« δρυός, ἔλεγον. Καὶ τοῦτο τὴν παροιμίαν ἔφασαν
« εἶναι. Ἀῖθίς τε ἐτέρας παροιμίας, ὑπὸ πλείστων
« τῶν παρ' αὐτοῖς σοφῶν ἐν πλείστοις καὶ διαφόροις
« βιβλίοις εἰρημένῃς, τίνα περὶ αὐτῆς γεγράψασιν,
« οἱ τὰς παροιμίας ἐρμηνεύσαι προελόμενοι; ἀναγ-
« κατον (88) ἐν τῷ παρόντι μνημονεύσαι. Ἄλλ' ἐν
« ἐλέγξωμεν Ἀστέριον, καὶ ἀπὸ τῶν ἔξωθεν αὐτὸν
« μαθημάτων εἰδόμενα μὲν ἀκριβῶς τὸ τῆς παροιμίας
« ἐξάρετον, ἐν δὲ τῷ παρόντι· ἄγνοιαν προσποιηθέντα,
« ἔνα τὸ ἑαυτοῦ βούλημα διὰ τῆς τοῦ παροιμιώδους
« ῥητοῦ χρήσεως πιθανῶς κατασκευάζειν δόξῃ. Ἔστι
« δὲ, Γλαύκου τέχνη· ταύτης οἱ ἔξωθεν σοφοὶ τῆς
« παροιμίας μνημονεύσαντες διαφόρως αὐτὴν ἐξηγή-
« σαντο. Ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν τις ἔφη, Γλαῦκόν τινα
« ἐπιστήμονα τέχνης τινὸς γεγονότα, πολλῶν οὖσαν
« θαυμασιωτάτην, ἀπολέσθαι ἄμα (88*) ἐκείνῳ κατὰ
« θάλατταν, μηδενὸς πω διακηκότος αὐτῆς. Ἔτερος
« δὲ, τὴν ἐπ' ἄκρον μουσικῆς ἐμπειρίαν μαρτυρήσας
« τῷ Γλαύκῳ, τοὺς κατασκευασθέντας ὑπ' αὐτοῦ
« δίσκους χαλκοῦς φησὶ τέσσαρας, πρὸς τὸ ἐμμελῆ
« εἶναι τῆς χροῦσεως τὴν συμφωνίαν τῶν φθόγγων
« ἀποτελεῖν· ἔυθεν τε εἰρησθαι τὴν παροιμίαν. Ἄλ-
« λος δὲ τις Ἀλυατικῶν ἀναθεμάτων φησὶν ἀνα-
« κείσθαι κρατῆρα· καὶ ὑποκρατῆριον θαυμάσιον,
« Γλαύκου Χίου ποίημα. Ἔτερος δὲ, Γλαῦκον αὐτὸν
« ἀναθεῖναι εἰς Δελφοὺς τρίποδα χαλκοῦν, οὕτω δη-
« μιουργήσαντα τοῖς παχέως τε χροουμένου, τοὺς
« τε πόδας, ἐφ' ὧν βέβηκε, καὶ τὸν ἄνω περιει-
« μενον, καὶ τὴν στεφάνην τὴν ἐπὶ τοῦ λέβητος, καὶ
« τὰς βάρδους διὰ μέσου τεταγμένας, φέγγεσθαι
« λύρας φωνῆ. Καὶ αἰθίς ἕτερος, ἀπὸ Γλαύκου τινὸς
« δόξαντός τι πλέον πεποιηκέναι εἰρησθαι τὴν παρ-
« οίμιαν.

« Ὅρῳ (89), ὅπως τὸ δυσχερὲς τῆς παροιμίας καὶ
« διὰ τούτου δέικνυται, διὰ τοῦ μηδὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς D
« ἐρμηνείας στήναι τοὺς τὴν παροιμίαν ταύτην ἐξ-
« ηγήσασθαι βουληθέντας. Οὕτω δυσσύρτόν τι πρᾶγμα
« τὸ τῆς παροιμίας καὶ παρὰ τοῖς ἔξωθεν εἶναι δοκεῖ.
« Διὸ καὶ τις τῶν παρ' αὐτοῖς σοφῶν, συναγαγὼν τὰς

⊗ E. l. Paris., pag. 16.

eruditum; recte: erat enim sophista professione,
et ante Christianismum, ludum in Cappadocia aper-
nerat. M. — Addidi ex cod. μάχαιραν, unde supra
λέγ. γὰρ loco φασὶ γὰρ scripsi, et τὰ ante τέχνα arces-
sivi.

(88) Vulgo ἀναγκαίως et mox παρσυχ. contra
cod. il. Posterior iam Mp. corr.

(88*) Mp. γρ. ἐκείνη. Mox vulgo που διαδεδομέ-
τος contra cod. qui πω διακ. dant. Porro male
vulgo ἀκρῶν, quod ex cod. correxi, ex quo dein χαλ-

« terram eruens, illum Medeanum detegebat, quo
« immolabatur.

« At quid hoc sibi vult, inquiet aliquis, De quercu
« salis? Non est facile cuivis obvis hujusce prover-
« bii, sensus. Prisci illi quondam, ante agricultu-
« ram adinventam, glandibus vescebantur. Post-
« quam vero fruges deinceps prodire, animum
« hisce applicantes dixerunt oblectati, De quercu
« cu salis. Atque hanc esse mentem et senten-
« tiam proverbii prodidit. Necesse autem ia
« praesenti habemus, alterius cujusdam prover-
« bii mentionem facere, quod in multis et di-
« versis auctoribus Graecis habetur: et quid etiam
« de eodem illi memoriae prodidit. Non ob
« aliam causam, quam ut Asterium convictum te-
« neamus: qui, cum, qua est eruditione praeditus
« saeculari, proverbialis sententiae praestantiam cum
« primis intelligat, in praesenti tamen illius praese
« fert ignorantiam, ut per dicti illius proverbialis
« usum suam ipsius voluntatem et sententiam pro-
« habiliter astruere videatur. Est autem illud, Glau-
« ci ars, cujus cum meminerint eruditi apud Grae-
« cos multi, diversas retulerunt interpretationes.
« ⊗ Est enim qui docet, Glaucum exstitisse artis
« cujusdam maxime omnium admirandae peritissi-
« mum, una cum arte sua interiisse, mari submer-
« sum, nulli prorsus impertita ejusdem cognitione.
« Alius peritissimum musices exstitisse docet, et ab
« eo discos aereos quatuor affabre compositos, ut
« pulsati quaedam symphoniam sono numero se
« ederent; atque hinc proverbium usurpatum.
« Tertius, inter dona Halyattis Lydi Delphis
« oblatum, et mirandi operis subcratera quem-
« dam, Glauci Chii opus. Quartus, Glaucum
« ipsum Delphis obtulisse narrat aeneam tripodem,
« ita fabrefactam, ut siquis crassiorem in modum
« eandem pulsaret, vel pedes in quibus stabat,
« vel quod sursum erat redimiculum, vel coronam
« lebeti circumductam, aut virgulas per medium
« sese distendentes, lyrae sonum repraesentaret.
« Alius postremo proverbium existimat usurpari, a
« Glauco quodam deductum, qui scientia ceteros
« antecellebat.

« Videtis autem proverbiorum difficultatem exin-
« de satis patefieri, quod nequaquam interpretes
« hujus unius proverbii inter se in eadem exposi-
« tione consentiant. Adco res erat illa inextricabi-
« lis habita apud exteros. Quocirca inter eos unus
« sapientia et eruditione praestans, in unum colle-

κοῦς pro χαλκοῦ et πρὸς pro πρὸς et τι pro τις posi-
δοξ.

(89) Ὅρῳ, ὅπως τὸ δυσχερὲς. Haec de difficultate
Proverbiorum a me olim accepta vir multis nomi-
nibus clarissimus, Andreas Schottus, inseruit suae
praefationi, ante Proverbia Zenobii, Diogeniani, et
aliorum. Sunt autem ista omnia, non Eusebii, sed
Marcelli ab Eusebio quidem relata: erratum est a
me, qui illi optimo viro miserim ut Eusebiana. M. —
Dein vulgo διὰ τὸ.

et ceteris multis variisque proverbii, in eadem commentatus est; duobus libris metrica, quatuor vero numeris soluta proverbialia explicans. Paræmiæ autem gentiles, sententia quidem mea, ob eam causam hæc ipsa nominarunt, quod sapientissimi Salomonis Proverbia legerant et intellexerant, non esse rem cuius obviam de prima facie comprehendere illorum sensum: vellent autem imitari, atque ita fuerant imitati prophetica scribendi consuetudinem. Cumque nomen nullum possent aptius aut convenientius invenire, Proverbia suum opus indigitarunt. »

Atque ita ad hunc modum Marcellus conatur Ecclesiam Dei Scripturarum intelligentiam docere: longam vero istam et ineptam adeo sermonum ipsius et superfluum seriem ideo visum est contexere, ut amentiam hominis manifestam reddere, multiplicem quoque et intempestivam vanitatem possem, qua utitur, satis quidem cum pompa, quod sæcularem attinet eruditionem; quod Scripturas autem sacras concernit, jejune. Quod si memor fuisset apostolicæ admonitionis, ad hanc tantum projectus vanitatem, nequaquam incidisset: suadet autem, ut loqui velimus, quæ sunt nobis communicata, ✠ non in docibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in iis quæ a Spiritu doceri solent, in Spiritu et cum spiritualibus discernendo⁴². Minime quoque cepit quod scriptum est: *Animalis homo non percipit quæ sunt Spiritus Dei. Stultitia quippe ipsi sunt: et nequit illa intelligere, propterea quod discernunt spiritaliter*⁴³. Hæc cum ignoraret ille, putavit certe Græcorum sapientes cognitam habuisse sapientiam illam, quam Deus Salomoni impertiverat: et quod cognitam haberent illam, prophetica scripturam, ut inquit ille, imitatos. Quo vero pacto fieri potuit, ut animales homines illi divina cognoscerent et æmulati essent, cum spiritualia spiritualiter discernere nequirent, et ab Apostolo sancitum esset, *Animalem hominem non capere quæ sunt Spiritus Dei*; et adhuc ab eodem statuatur, *Animalem non posse spiritualia intelligere, eo quod spiritualiter discernantur*? Ad oppositum vero Apostolo hic vir egregius ait: Græcorum collectores proverbiorum ad eundem modum scripsisse, quo Salomon. Verbatim loquitur ad hunc modum: « Quandoquidem in Proverbia Salomonis sapientissimi inciderant, et ex illorum cognoverant lectione, difficulter admodum de prima facie illorum sensum comprehendere posse, vellent autem prophetica scribendi rationem illam æmulari, ad eundem mo-

✠ Ed. Paris., pag. 17.

(90) *Εἰς αὐτὰς γεγραφέναι*. Deest λέγεται, vel quid simile. De hoc loco vide R. P. A. Schottum, in præfatione ad *Adagia*, M.—In cod. a sec. m. γέγραψεν ἔξ quod pro γεγραφέναι et supra ὑπὸ loco ἀπὸ dedi; dein δ' ante ἐξωθεν delevi. Dein vulgo ἦ ante ἐπειδὴ et Σολομώντος. Porro vulgo ἐντυγχάνοντες καὶ δι' αὐτῶν γινώσκοντες et ὡς οὐδὲν εἰ διδακτικοῖς πν. πνεύματι καί.

« ὑπὸ πολλῶν καὶ διαφόρως λεχθεῖσας παροιμίας, εἰς αὐτὰς γέγραψεν ἔξ (90) βιβλία· δύο μὲν τῶν ἐμμέτρων, τῶν δὲ ἀμέτρων τέσσαρα. Ταύτας δὲ παροιμίας ὠνόμασαν οἱ ἐξωθεν δι' οὐδὲν ἕτερον, ἔμοι δοκεῖν, ἄλλ' ἐπειδὴ ταῖς τοῦ σοφωτάτου Σολομώντος Παροιμίας ἐντυχόντες, καὶ γρόντες δι' αὐτῶν, οὐδὲν ἔστιν ἐκ τοῦ προχείρου σαφῶς τῶν ἐν αὐταῖς εἰρημένων μαθεῖν, καὶ αὐτοὶ ζηλωσαὶ τὸ προφητικὸν βουληθέντες γράμμα, τὸν αὐτὸν ἐκεῖν γεγράφασιν τρόπον. Εἶτα, ὡς μηδὲν ἕτερον ὄνομα κυριώτερον ἐκεῖνον ἐπινοῆσαι δυνηθέντες, καὶ ταύτας Παροιμίας ὠνόμασαν. »

Διὰ τοιούτων Μάρκελλος παραθέσων τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ διδάσκειν τὰς θεοπνεύστους νοεῖν πειράται Γραφάς. Ὅλην δὲ ταύτην παρεθέμην τὴν μακρὰν καὶ ἀδόλεσχον περιττολογίαν, δεῖξαι βουλόμενος αὐτοῦ τὴν ἀνοίαν τῆς πολλῆς καὶ ἀκαίρου φιλοτιμίας, ἢ κέχρηται ὁ ἀνήρ, τῶν μὲν Ἑλληνικῶν λόγων ἐπιδεικτικῶς, τῶν δὲ θείων ἀμνημόνως. Οὐ γὰρ ἂν ποτε εἰς τοσαύτην ἐξέπιπτε φουαρίαν, εἰ τῶν ἀποστολικῶν ἐμνήμητο παραγγελμάτων, δι' ὧν παραινεῖ χρῆναι, τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν λαλεῖν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος, πνευματικὰ πνευματικοῖς συγκρίνοντας. Οὐδὲ νοήσας ὅπως ἐλέγηται τὸ, *Ψυχικὸς ἀνθρώπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι· καὶ οὐ δύναται γινώσκειν, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται*. Ταῦτα δὲ ἀγνοήσας, τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ὑπέλαθε γινώσκειν ἐσχένας τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῷ Σολομῶνι χαρισθείσης σοφίας, καὶ γρόντας, ζηλωσαὶ τὸ προφητικόν, ὡς αὐτὸς φησι, γράμμα. Καὶ πῶς οἱοί τ' ἦσαν γινώσκειν τὰ θεῖα καὶ ζηλωσαὶ οἱ ψυχικοὶ, καὶ οὐκ εἰδότες πνευματικὰ (91) πνευματικοῖς συγκρίνειν, τοῦ θείου Ἀποστόλου ἀπορηνημένου, *Ψυχικὸν ἀνθρώπον μὴ δέχεσθαι τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ*· τοῦ δ' αὐτοῦ φησαντος, *Μὴ δύνασθαι γινώσκειν τὸν ψυχικὸν τὰ πνευματικὰ, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται*· ἀντιδοξάζων ὁ γενναῖος τῷ Ἀποστόλῳ φάσκει, τὸν αὐτὸν τρόπον τῷ Σολομῶνι γεγραφέναι τοὺς τὰς Ἑλληνικὰς παροιμίας πεποιημένους. Λέγει δὲ οὖν ἐπὶ λέξεως· « Ἐπειδὴ ταῖς τοῦ σοφωτάτου Σολομώντος Παροιμίας ἐντυχόντες, καὶ γρόντες δι' αὐτῶν οὐδὲν ἔστιν ἐκ τοῦ προχείρου (92) σαφῶς τῶν ἐν αὐταῖς εἰρημένων μαθεῖν, καὶ αὐτοὶ ζηλωσαὶ τὸ προφητικὸν βουληθέντες γράμμα, τὸν αὐτὸν ἐκεῖν γεγράφασιν τρόπον. » Σκέψαι δὲ καὶ ἄλλως ἐξ αὐτῶν τῶν παραθέσεων, ὅσων τῆς ἀληθείας διήμαρτεν, εἰπὼν τοὺς παρ' Ἑλλήσι, τὸν αὐτὸν τῷ Σολομῶνι γεγραφέναι τρόπον. Ὁ μὲν γὰρ Σολομῶν, θεοδωρήτῳ σοφίᾳ κι-

⁴² I Cor. II, 13. ⁴³ ibid. 14.

(91) *Πνεύματι πνευματικοῖς*. Legendum, ut statim recitatur ex Apostolo, πνευματικὰ πνευματικῶς. Hæc autem importune dicuntur ab Eusebio, quia ἐριστικῶς; statim, pro πνευματικοῖς, lege πνευματικῶς. M.— Dein vulgo τοῖς πεποιημένοις.

(92) Μρ. Γσ. καὶ σαφῶς. In Γσ vulgo ἕνεκα εἰ προσηνεγμένοις, εἰ τοῦτο γ' εἰ ἂ δέ, εἰ ἄλλ' ὡς, εἰ ἐπὶ τοῦ.

νοούμενος, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν γραφὴν ἐπ' ὠφελείᾳ καὶ σωτηρίᾳ ψυχῶν τῆς θεοσεβείας ἀνετίθει λόγῳ, γυμνασίῳ δ' ἔνεκεν τῆς τῶν ἐντυγχανόντων διανοίας, σκοτεινοῖς ἐχρήτο προβλήμασι, καὶ λόγων στροφῶν, καὶ φωναῖς δι' αἰνιγμάτων προενηνεγμέναις. Καὶ τοῦτο δ' ἐν ἀρχῇ τῆς βίβλου μαρτύρεται λέγων· « Τῶν δὲ ἡ γὰρ ἀκούσας σοφὸς σοφώτερος ἔσται· ὁ δὲ νοήμων ἡ κυβέρνησιν κτήσεται, νοήσει τε παραβολὴν σκοτεινῶν λόγων, ῥήσεις τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα. » Καὶ πάλιν, δέξασθαι στροφᾶς λόγων· « Ἄ δὴ καὶ οὕτως ἔχοντα ἐκ τῶν ἐμφορομένων τῇ βίβλῳ καταμαθεῖν ῥάδιον, ἄλλως οὐ δυναμένων νοηθῆναι, ἢ διόντων ἡμῶν ἐκ τῆς προχείρου λέξεως ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτῆς θεωρούμενον νοῦν· οἶδόν ἐστι τὸ, *Τῇ βδέλλῃ τρεῖς θυγατέρες ἦσαν ἀγαπήσει ἀγαπώμεναι· καὶ αἱ τρεῖς αὐταὶ οὐκ ἐνεπίμπλασαν αὐτήν, καὶ ἡ τετάρτη οὐκ ἠρκέσθη, εἰπεῖν ἰκανόν.* Καὶ Ἡ σοφία ἤκοι δόμησεν αὐτῇ οἶκον, καὶ ὑπῆρσε, (93) *στύλους ἑπτὰ, ἔσφαξε τὰ αὐτῆς θύματα· ἐκέρρασεν εἰς κρατῆρα τὸν αὐτῆς οἶνον.* Καὶ ὅσα ἄλλα τοῦτοις παραπλήσια, οὐχ ἑτέρως δυνατὰ νοεῖσθαι, οὔτε προχείρως, οὔτε ἐκ τινος ἱστορίας, εἰ μὴ κατὰ μόνην μεταφορὰν καὶ ἀναστροφὴν τῆς λέξεως. » Αἱ δ' ἐκτεθεῖσαι τῶν Ἑλλήνων παροιμίαι ἀπὸ τινων ἱστοριῶν τὰς ἀρχὰς εἰλήφασιν. Τὸ γὰρ, *Ἡ τέθνηκεν, ἢ διδάσκει γράμματα*, διὰ τῆνδε, φησίν, ἐλέχθη τὴν ἱστορίαν, καὶ δι' ἐτέραν πάλιν γενομένην πρᾶξιν τὴν, *Αἶξ τὴν μάχημαρ, εἰρησθαί· καὶ τὸ, Ἄλις δρυὸς, ὡσαύτως, διὰ τὸ βαλανηφαγούντας ποτε παύσασθαι τῆς τοιαύτης τροφῆς.* Εἰ δὲ καὶ Γλαυκὸς τις, ἐπιστήμων τέχνης τινὸς γεγονὼς, διαφόρως ἐμνημονεύθη πρᾶ τὸις μετὰ ταῦτα διαφανήσασιν ἐν τῷ περὶ αὐτοῦ λόγῳ, τί τοῦτο πρὸς τὰς θεοπνευστοὺς παροιμίας; Οὐ γὰρ ὁμοίως ταῖς Ἑλληνικαῖς παροιμίαις, καὶ αὐταὶ ἐκ τινος ἱστορίας τὴν λύσιν ἐπιδέχονται. Ἀμαθῶς ἄρα καὶ ἀπείρως τῆς τῶν θείων Γραφῶν θεωρίας οὐ μένον, ἀλλὰ καὶ ἐναντίως τῷ Ἀποστόλῳ, Μάρκελλος τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς, τυχόντας ταῖς Παροιμίαις Σολομώντος, μαθεῖν καὶ ζηλωσάσαι τὸ προφητικὸν γράμμα, καὶ τὸν αὐτὸν ἐκείνῳ γράφει τρόπον, ἀπεφήνατο.

indocte, sed contra mentem Apostoli affirmasse sapientes Græcorum, cum in Proverbia Salomonis incidissent, ad imitationem prophetiæ scripturæ se ad scribendum applicuisse.

Τούτων ἡμῖν εἰρημένων εἰς ἀπόδειξιν τοῦ μηδὲ ταῖς θείαις Γραφαῖς, ὃν χρῆ τρόπον, ἐντετυχηκένας τὸν ἄνδρα, καλεῖ δὴ καίριος καὶ τὴν οὐχ ὑγιῆ τῆς πίστεως αὐτοῦ δόξαν ἐπισκέψασθαι· ὡς ἐναντία (94) δοξάζων τῇ ἐκκλησιαστικῇ διδασκαλίᾳ, αὐτὴν τε καὶ τοὺς προσώπων αὐτῆς διέβαλλεν.

ΚΕΦ. Δ'.

Ὅτι τὴν τε ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν, καὶ τοὺς προσώπων αὐτῆς διέβαλλεν.

(95) Θῆσθε δὲ πρῶτα, δι' ὧν τοῖς ὀρθῶς καὶ ἐκκλησια-

✠ Ed. Paris., pag. 18.

(93) Vulgo στήλας εἰ δύνανται νοεῖσθαι et τῶν ἱστοριῶν τινων, εἰ διὰ τὴν δέ, εἰ μὴ Mr. φασίν ἰσοφῆσθαι. Μοχ νυῖκο γινόμενῃν εἰ αὐτὰ ἐκ εἰ Σολομώντος οὐ δὲ ὁ χροῖος.

(94) Ὡς ἐναντία, etc., διαβάλλει. — Ego ex cold.

« dum scripserunt. » Sed et aliter quoque e dictis animadvertere licet, quantopere aberravit is a veritate, cum affirmet Græcos, ad eundem plane modum, quo Salomon, scripsisse. Salomon enim sapientia, quæ divinitus est, impulsus, suam scripturam universam, ad utilitatem et salutem animarum pietati consecravit: usus est autem, ad ingenia legentium exercenda, tenebrosos problematibus, sermonibus tortuosis et vocibus per ænigmata procedentibus. Testatur hoc ipsum in initio statim libri, ubi ait: « Illis auditis sapiens sapientior erit: intelligens possidebit gubernationem, et obscurorum verborum parabolas cognoscet, sapientum quoque dicta et ænigmata. » Iterum quoque ad percipiendam sermonum intelligentiam: « Et profecto hæc ita se habere facile liquet e contentis per illum librum, quæ non aliter possumus intelligere, nisi ab aperta lectione ad sententiam inde eliciantur nos conferamus. Exempli gratia: « Erant hircini tres filie dilectæ admodum. *Istæ autem tres, illam nequaquam adimplebant: quartæ vero non satisfiebat, neque dicebat, satis et abunde est.* » Item: *Sapientia sibi domum ædificavit, et substruxit columnas septem, sacrificia sua jugulavit, vinum suum in cratere commiscuit.* Item alia non pauca hujus generis, quæ non possunt aliter comprehendī, non de lectionis facie, non ex aliqua historia, sed solummodo per metaphoram, et dictionis conversionem. » At vero proverbia Græcorum illa ab historia quadam deducebantur.

Κλυδ enim, *Vel mortuus est, vel docet litteras*, ab historia quadam, concedit ipse, oriebatur: ab alia itidem, *Capra gladium*: et illius item, *Satis de quercu*, eo quod qui glandibus olim vescabantur diutius illis vesci destiterunt. Quod si Glaucus quispiam, artifex aliquis egregius, diversimode ab iis ferebatur, qui deinceps in sententias de illo discrepantes abiere, quid hoc ad divinitus inspirata Proverbia? Neque enim, ut in Græcorum fit proverbiiis, ab historia quadam illa solutionem sortiuntur suam: ut necesse sit Marcellum, non solum imperite atque

His in eum finem a nobis præmissis, ut certissime appareat hominem nequaquam, ita ut oportuit, versatum in Scripturis, tempus est, ut deinceps fidem illius, quam sit male sana, consideremus: et quam oppositam sententiam tueatur doctrinæ ecclesiasticæ: quam una cum ejusdem antistitibus accusat.

CAP. IV.

Quod cum doctrinam Ecclesiæ, tum ejusdem præsules accuset.

Ante omnia proponenda sunt a me illa, in qui-

dedi διέβαλλεν et in femmate addidi τε post τὴν.

(95) Syllabum hic exhibet illorum Eusebius, quos scripto suo ait Marcellum exagitasse, quos generatim, λόγῳ ἀρξάμενος commemoraverat. Erant autem omnes Arianorum principum, et acerrimi deicu-

bus ea oppugnat, quæ recte et secundum Ecclesiæ A fidem scripta sunt. In quibus et scriptores ipsos conviciis impetit: et tantum non certamen quoddam generale contra universos instituit, Asterio quandoque repugnantia, quandoque magno illi Eusebio scribens. ✕ Convertit hinc se deinceps contra Paulinum, virum illum Dei beatissimum, dignitate præditum Antiochensis Ecclesiæ, cum prius Tyriæ ea dignitate episcopus præfuisset. In qua quidem Antiochensi gubernatione se ita gessit, ut non secus quam privatum suum bonum, illum Antiochenes amplecterentur. Hunc felici decursu ætatis ad metam beatam mortis devenientem, jamque olim defunctum vita, neque ulla ipsi molestia cognitum, admirabilis hic scriptor irridet. Hinc profectus indicit Origeni bellum, qui ante annos complures B excessit e vita. Armatur deinceps in Narcissum: alterum adhuc Eusebium persequirar, ut verbo dicam, Ecclesiæ Patres omnes nihili facit: solo seipso contentus, sibi placet. Scribit itaque et de nominibus, ad hunc modum singulorum cum conviciis mentionem facit. Exordium porro suam ab epistola illa quam scripsit, in qua scriptum est, se

✕ Ed. Paris., pag. 19.

sores, Origene excepto qui veluti supernumerarius est. De Asterio sane semel atque iterum dictum est. Erat passim ille *ρέμβος* et *περιροητής*, episcopatum ambelans et adhinniens, quem tandem opera Ariatorum assecutum cum, sunt qui putant; sed verior falso. Erat enim alius ab eo Asterius, cum episcopatu, qui ab Arianis tandem ad partes orthodoxorum transivit, ut relatum ab Athanasio; erat Petrus in Arabia episcopus, qui detexit flagitia Ariatorum: atque ideo ab illis in exilium pulsus sub Constantio; hunc vero Cappadocem, *καππὰ χάριστον*, non potuisse a suis episcopum designari scripsit Athanasius, eo quod erat *θυτής*. Ilicis sub Maximianothurilicaverat: *Ἀστέριος δέ τις ἀπὸ Καππαδοκίας, πολυκέφαλος; σφιστής, εἰς ὃν τῶν περὶ Εὐσέβιον, ἐπιπέθη θύσα; ἐν τῷ πρώτῳ διωγμῷ τῷ κατὰ τὸν πάππῳ Κωνσταντίῳ, οὐκ ἦδύνατο παρ' αὐτῶν εἰς κλῆρον προαχθῆναι, ποιεῖ μετὰ γνώμης τῶν περὶ Εὐσέβιον συναγμάτων, ὅποιον ἀν' Εὐσεῖον αὐτοί, ἴσῳ δὲ τῷ τῆς θύσας αὐτοῦ τομῆματι.* Athanas. *De synod. Arimin. et Seleuciæ*, hoc erat illud scriptum, de quo Eusebius. M.

(96) *Εὐσέβιον τὸν μέγαν*. Scelere, audacia, et impietate nimirum. Hic est enim ille, pestis et perniciis orbis et fidei Christianæ, Nicomediensis, Ariatorum deus tutelaris, ut suo se indicio prodar sores, qui hanc furiam tam compellat honorifice, catholicis, nec immerito, invisum caput. M.

(97) *Παυλῖνον*. Cur adeo hunc magnifice dilaudet, ignoro, nisi quod inter primos ad Arii partes tuendas, cum Eusebio Cæsariensi, Theodoto Laodiceæ, Patrophilo Scythopolitano, Eusebio Nicomediensi episcopis accessit, quod docet Athanasius: et gloriatur ipse Arius in epist. ad Eusebium, apud Theodoret. lib. 1, cap. 5. Non est autem ille Paulinus de quo frequentior apud Athanasium mentio, qui a Luciferò Calaritano ordinatus, partes suas habuit in schismate illo Antiochensi famosissimo: quanquam etiam episcopus Antiochensis; fuit autem hæc antistitum Antiochenium successio: Tyrannus, Vitalus, Philogonius, Paulinus iste, Eustathius, aliter Paulinus. Quinquennio præfuit Ecclesiæ Antiochena, Tyro translatus. Obierat ante concilium Nicænum. Hunc profusissime in *Historia dilau-*

στικῶς γραφεῖσιν ἀντιλέγειν πειρᾶται, διαβάλλων τοὺς γράψαντας, καὶ μονονουχὶ πάμμαχον συνιστάμενος ἀγῶνα πρὸς πάντας. Ἄρτι μὲν γὰρ πρὸς Ἀστέριον τὴν ἀντιρρήσιν ποιεῖται· ἄρτι δὲ πρὸς Εὐσέβιον τὸν μέγαν (96), καὶ ἔπειτα ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ἔνθρονον τὸν ὡς ἀληθῶς τρισμαχάριον, τρέπεται Παυλῖνον (97), ἄνδρα τιμηθέντα μὲν τῆς Ἀντιοχείων Ἐκκλησίας, προσβείψ διαπρεπῶς τ' ἐπισκοπεύσαντα τῆς Τυρίων, οὕτω τε ἐν τῇ ἐπισκοπῇ διαλάμψαντα, ὡς τὴν Ἀντιοχείων Ἐκκλησίαν, ὡς οἰκείου ἀγαθοῦ, μεταποιηθῆναι αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτον μακαρίως μὲν βεβιωκότα, μακαρίως δὲ ἀναπαυμένον, πάλα τε κεκοιμημένον, καὶ μηδὲν αὐτῷ διανοχλόντα, ὁ θαυμαστὸς οὗτος συγγραφεὺς σκώπτει. Καὶ ἐκ τούτου μεταβάς, Ὀριγένει πολεμεῖ, πρόπαλαι καὶ αὐτῷ πεπαυμένῳ τοῦ βίου. Ἐπειτα Ναρκίσῳ ἐπιστρατεύεται (98)· καὶ τὸν ἕτερον Εὐσέβιον (99) διώκει· ὁμοῦ τε πάντας τοὺς ἐκκλησιαστικὸς Πατέρας ἀθετεῖ (99'), οὐδενὶ τὸ παράπαν ἀρεσκόμενος ἢ μόνῳ ἑαυτῷ. Γράφει δ' οὖν ὀνομαστὶ, κακῶς μνημονεύων ἀπάντων, τοῦτον τὸν τρόπον. Ἄρξομαι τοίνυν ἀπ' αὐτῆς ὑπ' αὐτοῦ γραφείσης ἐπιστολῆς· πρὸς ἕκαστον τῶν μὴ ὀρθῶς γραφέντων ἀντιλέγειν γέγραφε (1)· « Πιστεύειν εἰς Πατέρα

dat Eusebius lib. x, cap. 4, ubi totus est panegyristes. Discas autem inde, cur hic ab eo dicatur *διπρεπῶς* τῆς τῶν Τυρίων Ἐκκλησίας *πρᾶφuisse*. Exstat ad illum contribulem et σύμφηρον suum, epistola Eusebii Nicomediensis alastoris, apud Theodoret. lib. 1, cap. 6, et, ni fallor, idem est cui librum *περὶ τοπικῶν ὀνομάτων τῆς θείας Γραφῆς* hæc tenus ineditum scripsit, et eodem elogio isthic quoque exornat. M.—Supra vulgo *τρισμαχάριτον* et μὲν τιμηθ. et *προσβείψ* *διπρεπῶς* δὲ τῆς Τυρ. ἐπισκ. et *μεταποιηθῆναι* αὐτῷ. Dein vulgo *διανοχλόντα*, ὁ θαυμάσιος et τὸν βίον.

(98) *Ναρκίσῳ ἐπιστρατεύεται*. Alius Ariatorum signifer. Erat episcopus Neroniadiis, quæ postea dicebatur Irenopolis, urbis in minori Cilicia. Meminit illius Athanasius aliquoties. Vide Theodor. 1, 7; de hujus epistola ad Chrestum, inferius agitur, in hoc capite; adhuc orthodoxus interfuerat concilio Ancyrano. M.

(99) *Ἐτερον Εὐσέβιον*. Semetipsum scilicet, quærent hyperaspistem Arii, ut revera erat, sed clam, exaginat Marcellum; docet hoc deinceps, hoc ipso capite. M.

(99') *Οὐδενὶ τὸ παράπαν*. Omnino falsum est; multi enim Marcello adhererunt. Julius Rom. pontifex, ad communionem admisit, concilium Sardicense, absolutum laudavit. Ἀθανάσιος δὲ καὶ Μάρκελλος ἐπίσκοπος πλείονας ἔχουσι τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν λέγοντας καὶ γράφοντας. Julius in epistola apud Athan. 2, *Apolog.* cui potior fides adhibenda, quam sexcentis Ariomanitis vel Eusebiis. M.

(1) *Ἀντιλέγειν γέγραφε*. Restime locum corruptum, πρὸς ἕκαστον τῶν μὴ ὀρθῶς γραφέντων, ἀντιλέγων· γέγραφε δὲ πιστεύειν, εἰς Πατέρα, etc. De Asterio loquebatur Marcellus hic, qui fraudes et imposturas illius sophistæ detexerat; sunt enim ista omnia Marcelliana. Dixerat Asterius se confiteri Patrem vere Patrem, et Filium vere Filium; hoc laudat et amplectitur Marcellus; sed suspecto se habere ait. Quod ait, Pater est Pater, Filius est Filius. Et merito. Nam quasi differentes toto genere, οὐσωδῶς, Patrem et Filium distinguebant Ariani, ut esset Pater, Pater; hoc est Deus æternus, increatus, etc. Filius, Filius; hoc est, in suo genere

« Θεὸν παντοκράτορα, καὶ εἰς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν ἄ-
 « μονογενῆ Θεὸν, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν,
 « καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. » καὶ φησιν, ἐκ τῶν
 θεῶν Γραφῶν μεμαθηκέναι τοῦτον τὸν τῆς θεοσε-
 βείας τρόπον. Ἐγὼ δὲ, ὅταν μὲν τοῦτο λέγῃ, ἀποδέ-
 χομαι σφόδρα τὰ λεγόμενα. Κοινὸς γὰρ οὗτος ἀπάντων
 ἡμῶν τῆς θεοσεβείας ὁ τρόπος· *Πιστεύειν εἰς*
Πατέρα, καὶ Υἱόν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα. Ὅταν δὲ,
 μὴ τῆς θείας ἐστοχασμένος δυνάμει, ἀνθρωπικώτε-
 ρον ἡμῖν διὰ τινος ἐντέχνου θεωρίας, τὸν τε Πατέρα
 Πατέρα λέγῃ, καὶ τὸν Υἱὸν Υἱόν, οὐκ ἔτ' ἐπαμείνῃ τῆν
 τοιαύτην θεωρίαν ἀκίνδυνον. Διὰ γὰρ τῆς τοιαύτης
 θεωρίας τὴν νῦν αὐτοῖς ἐπινοουμένην αἵρεσιν αὐξά-
 νεσθαι συμβαίνει· ὡσπερ σαφῶς ἐπιδειξάι ῥάδιον οἴ-
 μαι ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων. Ἐφη γὰρ *τὸν μὲν Πατέρα*
θεῖον ἀληθῶς Πατέρα εἶναι νομίζειν, καὶ τὸν Υἱόν
ἀληθῶς Υἱόν· καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὡσαύτως.
 Ταῦτα ὁ Μάρκελλος πρὸς Ἀστέριον, οὐκ ἀρσεσόμενος
 τῷ τὸν Πατέρα θεῖον ἀληθῶς Πατέρα ὁμολογεῖν, καὶ
 τὸν Υἱὸν ἀληθῶς Υἱόν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὡσαύ-
 τως. Ὅθεν ἐξῆς διὰ μακροτέρων ἀνασχευάζειν τὸν
 περὶ τούτων περιεῖται λόγον. Ψιλὸν γὰρ καὶ τῷ ἀν-
 θρωπείῳ λόγῳ ὅμοιον, οὐχ ἔδ' Ἰὼν ἀληθῶς ζῶντα καὶ
 ὑφ' ἑστώτα, τὸν Χριστὸν εἶναι ὁμολογεῖν ἐθέλει. Καὶ
 ἐπειδὴ ταύτην εἶπε ἐπινοεῖσθαι νῦν αἵρεσιν, δεικτέον,
 ὡς προῦν, Ὀριγένους τοῦ πάλαι (2) γενομένου μέμνη-
 ται ὡς ὁμοδοξοῦντος τοῖς νυνὶ πρὸς αὐτοῦ διαβαλλο-
 μένοις. Ἐγὼ δὲ καὶ Ὀριγένους παλαιωτέρων ἀνδρῶν
 πλείστοις ὅσοις ἐκκλησιαστικοῖς συγγράμμασιν ἐντε-
 τύχηκα, ἐπισκόπων τε καὶ συνόδων ἐπιστολαῖς διαφό-
 ροις, πρόπαλαι γραφείσαις, δι' ὧν εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὁ
 τῆς πίστεως χαρακτὴρ ἀποδείκνυται. Οὐκ ὀρθῶς ἄρα
 διαβέβληκεν εἰπὼν ἐπινοεῖσθαι τὴν νῦν αἵρεσιν ὑπὸ
 τῶν διαβαλλομένων. Μετὰ ταῦτα μικρὸν προελθὼν, οὐ
 τὸν Ἀστέριον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν μέγαν Εὐσέβιον (3),
 οὐ τῆς ἐπισκοπῆς πλείστοι καὶ διαφανεῖς ἐπαρ-
 χίαι τε καὶ πόλεις μετεποιήθησαν, κακῶς ἀγορεύει
 τοῦτον τὸν τρόπον· « Ἵπομνήσω δέ σε, ὦν αὐτὸς γέ-
 « γραφε συνιστάμενος τοῖς κακῶς ὑπὸ Εὐσεβίου γρα-
 « φεῖται, ἵνα γνῶς, ὅτι ἀφίσταται σαφῶς τῆς προτέρας
 « ἀπαγγελίας. Γέγραφε γὰρ αὐταῖς λέξεις οὕτως·

⌘ Ed. Paris., pag. 20.

Deus, verus quidem non ἀτίδος, sane apud Athana-
 sium, inquit Ariani, εἰ δὲ καὶ Θεὸν ἀληθινὸν λέ-
 γουσι τὸν Υἱόν, οὐ λυπεῖ ἡμᾶς· γεγόμενος γὰρ ἀληθι-
 νός ἐστι. Sic illi nebulones ludebant vafre. Marcellus
 assuetus illorum technis hoc tetigit : pupugit ergo
 τὸν σατρὸν Eusebium, et hinc illa immanis calum-
 nia in eum, quasi Filium Dei non revera Filium cre-
 dere: ille, qui non oppugnabat, ἀληθινὸν Υἱὸν sim-
 pliciter, sed tantum secundum mentem Arianorum,
 qui verum Deum, verum Filium, verum Verbum,
 ei omnia de eo vera fatebantur, sed ὑπόουλος, ut-
 proe non æternum sed creatum, non ὁμοῦσιον sed
 ἑτεροῦσιον, ad summum ὁμοῦσιον. M. — Mox
 Mr. τύπον loco τρόπον, deum vulgo deest μὲν post
 ὅταν et infra vulgo Πν. ἅγιον.

(2) Ὀριγένους τοῦ πάλαι. Jam ante Origenem
 recensuerat Eusebius inter eos quos vult Marcellum
 proscidisse; hic ergo ad eandem sententiam ait,
 Origenem ab eo accusatum veluti Arianis σύμ-

velle contradicere singulis partibus, quæ in fide
 minus recte fuerant sancitæ : « Credere enim se in
 « Deum Patrem omnipotentem, et in Filium ipsius
 « unigenitum Deum, Dominum nostrum Jesum
 « Christum, et in Spiritum sanctum : » aitque se
 edoctum e sacris litteris hanc pietatis formam didi-
 cisse. Quæ sic ab illo dicta, lubentissimo amplector
 animo. Est enim communis hæc omnium fidei for-
 mula : *Credere in Patrem, et Filium, et Spiritum san-
 ctum.* At cum idem, potentiam et vim divinam mi-
 nime advertens, humano more per speculationem
 quamdam Patrem dicit Patrem; Filium Filium, non
 perinde tuto laudare mihi par est, hanc ejus hujus-
 cemodi contemplationem. Per hanc etenim contin-
 git, hæresim ab illis adinventam incrementum sum-
 mere; quod facile me posse demonstrare arbitror,
 productis quæ ab illo dicta sunt. [R. LIX.] Affirmat
 enim quod omnino sit *neccesse Patrem confiteri ve-
 raciter esse Patrem : et Filium ad eundem modum
 esse Filium vere, nec non et Spiritum sanctum.* Hæc
 contra Asterium Marcellus affirmat, non contentus
 posuisse in confesso, Patrem agnoscendum esse
 Patrem veraciter, Filium esse Filium, et Spiritum
 sanctum ad eundem modum. Hinc factum ut dein-
 ceptis in consequentibus refellere conetur hanc po-
 sitionem. Vult enim Christum agnoscendum esse
 nudum verbum et humano consimillimum, non au-
 tem Filium esse Dei vivum et subsistentem. Cum
 vero ab illo dictum sit, nuperrime hanc hæresim
 excogitatum fuisse, ✕ ostendendum est, Origenem,
 illum ipsum qui vixit cum majoribus nostris, ab hoc
 ipso Marcello, in processu sermonis introduci, ut
 eandem sovntem opinionis sententiam, cum iis,
 quos accusat. Ego autem scriptionibus ecclesiasti-
 cis quamplurimis perlectis, ab Origene antiquiori-
 bus olim elaboratis : et epistolis diversis synodo-
 rum et episcoporum nomine scriptis : in illis sin-
 gulis eundem fidei charactera per omnia depre-
 hendi. Ut necesse sit illum parum secundum veri-
 tatem hanc accusationem instituisse, nuperrime
 istam hæresim adinventam. Procedente porro paula-

Δ φηρον. Quid de illo χαλκεντέρῳ scripserat Marcellus,
 non liquet. Certe Athanasius illius advocat testi-
 monium, in quo διαρρήδην illud Arianorum ψή-
 φισμα, ἦν ὅτε οὐκ ἦν, refellitur et rejicitur. M.—
 Supra ὡς ante προῦν; infra ὁ αὐτὸς vulgo deest.

(3) Τὸν μέγαν Εὐσέβιον. Semper hoc elogio,
 hunc alastorem; hic vero apparet illum designari
 Nicomediensem. Erat enim episcopatum desultor,
 Berytensis, Nicomediensis, Constantinopolitanus :
 et si recte memini, ambitor olim Antiochenæ sedis.
 Quasi hoc in eo laude fuerat dignum, ita ab hoc al-
 tero Eusebio commemoratur; objectum est ei hoc
 ipsum, ambitionis animal, per Constantinum, non-
 dum ἀρειανίζοντα : is eum depingit apud Theodo-
 ret. nondum ab illo inescatus lib. 1, cap. 20; vide
 epistolam Ecclesiæ Alexandrinæ apud Athanas. in
 Apul. 11, de ejus desultoria ambitione. M.—Deum vulgo
 ὦν αὐτὸς γ. συνεσταλμένος. Mr. γρ. συνεσταλ-
 μένως, idem vox γρ. ἀπαγγελίας loco ἀπαγ.

tim sermone, ad illam contra Asterium calumniam, A
Eusebii quoque adjunxit accusationem : illius Euse-
senii, quem sibi quamplures civitates et provinciæ,
eademque clarissimæ, episcopum postularunt. [R.
XXIX] « Revocabo te, inquit, in memoriam eorum »
« quæ scripsit, licet timide consentiens cum iis quæ
« scripta erant improbe ab Eusebio, ut cognoscas
« eum manifesto a priori suo promisso resiliisse.
« Totidem enim verbis reliquit scriptum : Caput et
« enim epistolæ est illud, ad Patris consilium et vo-
« luntatem Filii generationem referendam esse :
« nullo autem pacto Dei genituram passioni ascri-
« bendam. Atque hoc est illud quod in scriptis suis
« prudentissimi nostri Patres sanciverunt : dum de-
« clinant hæreticorum impietates, qui filiorum passi-
« vas et corporales generationes in Deo per emissio- B
« nes comminiscuntur. » Quas voces, in sequentibus
« latissime confutat : quibus subnectit in hæc verba :
« Unde cum Eusebio erranti consentanea per om-
« nia Asterius posuerit, injecta mentione de natura
« Patris, et ingeniti natura, ipse suimet accusator
« existit : siquidem omnino præstitisset, Eusebianæ
« sententiæ passionem, uti scripsit ipse, inexplica-
« tam et brevitate conclusam prætermisisset, quam
« per hujuscemodi contemplationem versutam il-
« lam scriptionem in lucem protulisset. » Post pauca
« subnectit : « In præsentii examinabimus unum e
« multis ab Asterio positorum. Ait enim : Alius est,
« enim, qui gignit Pater, de se, unigenitum Verbum,
« et omnis creaturæ primogenitum. Copulavit utrum-
« que unigenitum et primogenitum in eodem, cum
« pugnent e diametro hæc inter sese, quod quisque
« poterit negotio nullo, vel indoctissimus observare.
« Patet etenim, Unigenitum, si revera fuerit unige-
« nitus, non posse et primogenitum esse, et Primo-
« genitum quoque, quatenus sit primogenitus, non
« posse unigenitum esse. » Sed frustra hic Asterium
« accusat. Nam non ille sua, sed Scripturæ divinæ
« verba usurpabat. Affirmat ✕ etenim Dei Filium
« nunc, « unigenitum » esse : alias, « creaturæ omnis
« primogenitum. » Infert deinceps [R. LXXVI] : « Sed
« insuper ille, posthabita cognitione vera, speculatio-
« nem quamdam artificiosam demonstravit. Et cum

Τὸ γὰρ κεφάλαιον εἶναι τῆς ἐπιστολῆς ἐπὶ τῆν βου-
« λην (4) τοῦ Πατρὸς ἀνενεγκεῖν τοῦ Υἱοῦ τὴν γένε-
« σιν, καὶ μὴ πάθος ἀποφῆναι τοῦ Θεοῦ τὴν γονῆν.
« Ὅπερ οἱ σοφώτατοι (5) τῶν Πατέρων, ἐν τοῖς οἰκειοῖς
« συντάγμασιν ἀπεφῆναντο, φυλαζόμενοι τῶν αἰρε-
« τικῶν τὴν ἀσέβειαν, οἱ σωματικὴν τινα καὶ παθητι-
« κὴν κατεψεύσαντο τοῦ Θεοῦ τὴν τεκνογονίαν, τὰς
« προβολὰς δογματίζοντες. » Καὶ πρὸς ταύτας δὲ τὰς
« φωνὰς, πολλὴν ἐξῆς ποιεῖται τὴν ἀντίρρησην, μεθ' ἣν
« ἐπισυνάπτει λέγων · « Ὅστε συνηγορηταὶ Εὐσεβίω.
« κακῶς γράψαντι βουλόμενος Ἀστέριος, φύσεώς τε
« Πατρὸς, καὶ φύσεως ἀγεννήτου μνημονεύσας, αὐ-
« τὸς ἑαυτῷ καθήγορος γέγονε. Πολλὸν γὰρ βέλτιον ἦν
« τὸ πάθος τοῦ νοημάτου Εὐσεβίου, ὡς αὐτὸς γέγρα-
« φεν, ἐν βραχυλογίᾳ κείμενον ἀνεξέταστον καταλι- B
« πεῖν, ἢ τοιαύτη θεωρίᾳ χρῆσάμενον τὸ πανούργον
« τοῦ γράμματος εἰς φῶς ἀγαγεῖν. » Καὶ μεθ' ἕτερα
« ἐπιλέγει · « Νυνὶ δὲ ἐξετάσωμεν ἐν τι ῥητόν τῶν ὑπὸ
« Ἀστερίου γραφέντων. Ἐφη γὰρ οὗτος · Ἄλλος μὲν
« ἔστιν ὁ Πατὴρ, ὁ γεννήσας ἐξ αὐτοῦ τὸν μονογενῆ
« Λόγον καὶ πρωτότοκον πάσης κτίσεως. Ἄμφωτερα
« συνάψας γέγραφε, μονογενῆ καὶ πρωτότοκον · πολ-
« λῆς ἐναντιότητος ἐν τοῖς ὀνόμασιν ὁδοῦς τούτοις,
« ὡς ἔστι ῥάβδιον καὶ τοῖς σφόδρα δυσμαθέσι γυνῶναι.
« Δῆλον γὰρ ὅτι ὁ Μονογενῆς, εἰ δυνῶς μονογενῆς εἶη,
« οὐκ ἔτι πρωτότοκος εἶναι δύναται, καὶ ὁ Πρωτότο-
« κος, ἢ πρωτότοκος, οὐ δύναται μονογενῆς εἶναι. »
« Καὶ ἐν τούτοις δὲ τὸν Ἀστέριον αἰτιᾶται μάτην. Οὐ
« γὰρ αὐτοῦ, ἀλλὰ τῆς θείας Γραφῆς ἐτύγχανον εἶναι
« τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ποτε μὲν λέγουσαι *μονογενῆ Υἱόν*,
« ποτὲ δὲ *Πρωτότοκον πάσης κτίσεως*, φωναί. Αὐθις
« δὲ συνάπτει τούτοις λέγων · « Ἄλλ' ἀφέμενος τῆς
« ἀληθοῦς γνώσεως, τὴν ἐντεχον ἡμῖν καὶ νῦν ἀπ-
« εδείξατο θεωρίαν (6). Οὐκ ἔχων γὰρ ἐκ τῶν θεῶν
« Γραφῶν τὸ ἑαυτοῦ κατασκευάσαι βούλημα, ἐπὶ τοὺς
« σοφωτάτους, ὡς οἰεται, ἀνατρέχει Πατέρας, φά-
« σκων ὅπερ οἱ σοφώτατοι τῶν Πατέρων ἐν τοῖς οἰ-
« κείοις συντάγμασιν ἀπεφῆναντο. Ἀπόφασιν ἀπο-
« πεφάνθαι τοῖς αὐτοῦ Πατέρας Ἀστέριός φησι, καὶ
« δόγμα περὶ Θεοῦ γεγραφέναι ἀπὸ τῆς οἰκείας
« ἑαυτῶν προαιρέσεως. Τὸ γὰρ τοῦ δόγματος ὄνομα,
« τῆς ἀνθρωπίνης ἔχεται βουλῆς τε καὶ γνώμης. Ὅτι
« ἐδὲ τοῦθ' οὕτως ἔχει, μαρτυρεῖ μὲν ἡμῖν ἱκανῶς ἡ

✕ Ed. Paris., pag. 21.

(4) *Ἐπὶ τῆν βουλήν*. Eusebius cum suo Ario hoc doc-
bat Christum esse Dei Filium, non natura sed
voluntate; at non Marcellus, sed nec Arius πάθος in
Deo admittebant, et mox, παθητικὴ τεκνογονία in
Deo ab hæreticis introducta damnatur; προβολὰς
opinor intelligit, illa blasphema deliramenta Gnostico-
rum. M.

(5) Ὅπερ σοφώτατος. Legendum, οἱ σοφώτα-
τοι, ut in præcedentibus; ubi eadem usurpata, ab
Eusebio Nicomediensi dicuntur. M.—Infra vulgo γρ.
κακῶς εἰ ὁ Ἀστ. Porro R. γεννητοῦ loco ἀγενν.
et αὐτοῦ loco ἑαυτῷ et βάθος loco πάθος corr. Dein
vulgo ἐξετάσωμεν et μαθεῖν loco γινῶναι: denique
vulgo ἐτύγγ. εἶναι γὰρ Υἱὸν τ. Θ. π. μ. μονογ. π.
ἢ πρωτ. π. κτ. λέγουσαι φάναί.

(6) Ἀπεδείξατο θεωρίαν. Perstringit θεωρίαν ἐν-

D τεχον Asterii hujusce: utpote sophisticem olim
professi. Sed hic deest vox αὐτοῦ· statim corrige,
ἀπόφασιν ἀποπεφᾶσθαι. Intelligit autem, ut patet ὁ
sequentibus, Origenem, quem videri volebant Ariani
secuti, ut et Dionysium Alexandrinum. Post χαλού-
μενα, addendum δόγματα. Vult Marcellus humanam
tantummodo scientiam humana scita, dogmata nomi-
nari: ita λεπτολογούσιν utrinque hi ἐξ ἐναν-
τίας. Cur locum Apostoli ex ii ad Ephes. 15, pro-
duxerit, non capio; intelligam, cum defectus codi-
cis ex Apostoli contextu suppletus fuerit, τὸν νόμον
τῶν ἐντολῶν τοῖς δόγμασι καταργήσας. Legem man-
datorum in dogmatibus evacuans. Recitat enim, ut
doceat, vocem eam non esse humanæ inventionis,
aut scholarum tantummodo sæcularium. M.—Mox
vulgo ἀμνημονεύσας et dein τοῖς δόγμασιν.

« δογματικῆ τῶν ἱατρῶν τέχνη· μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὰ Α
 « τῶν φιλοσόφων καλούμενα (δόγματα). Ὅτι δὲ καὶ
 « τὰ συγκλητῶν δόξαντα, ἐτι καὶ νῦν δόγματα συγκλη-
 « του λέγεται, οὐδένα ἀγνοεῖν οἶμαι. » Καὶ ταῦτα δὲ
 ὁ Μάρκελλος, ἀμνημονήσας τῆς ἀποστολικῆς φωνῆς,
 ἡ φησι περὶ τοῦ Σωτῆρος, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν
 τοῖς δόγμασι καταργήσας, προήχθη εἰπεῖν. Ἄλλὰ
 καὶ μέμφεται τῷ δεῖν ἐπεσεῖν τοῖς Πατράσι, τῆς θείας
 φασκουσῆς Γραφῆς· Ἐπερώτησον τὸν πατέρα σου,
 καὶ ἀνυγηλεῖ σοι· τοὺς πρεσβυτέρους σου, καὶ
 ἐροῦσί σοι καὶ, Μὴ μέταυρε ὄρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο
 οἱ Πατέρες σου. Εἰς ἄγανακτῶν ὅτι Παυλῖνον μα-
 κάριον ἀπεκάλεσαν, ὁμοῦ τε κακῶς Εὐσεβίου πάλιν
 μνημονεύων, οὕτω γράφει· « Συνηγορήσαι γὰρ βου-
 « ληθεὶς τῷ τῆν ἐπιστολὴν κακῶς γράψαντι Εὐσε-
 « βίῳ, πρῶτον (7) μὲν, οὐ διδασκαλικῶς ἀναπτύξας Β
 « ἔφ' ἣ τὸ δόγμα τῆν ἐπιστολὴν συνέταξεν· οὐ γὰρ
 « πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, οὐδὲ πρὸς τοὺς ἀγνοοῦντας
 « ἐγένετο τὸ γράμμα, ἀλλὰ πρὸς τὸν μακάριον Παυ-
 « λῖνον· μακάριον αὐτὸν διὰ τοῦτο εἰπὼν, ὅτι τῆν
 « αὐτὴν εἶχεν Ἀστερίῳ δόξαν. Οὐκοῦν ἐπειδὴ περ τοὺς
 « σοφωτάτους Πατέρας Ἀστερίου μεμαθήκαμεν, ἀκό-
 « λουθον ἡγοῦμαι, λέγειν καὶ τὸν Παυλῖνον τε καὶ
 « τῶν ἄλλων γενομένου διδάσκαλον. Ἀπὸ γὰρ τῆς
 « Παυλῖνον ἐπιστολῆς, ὁ κάκεινον διδάσκαλος γεγο-
 « νὼς εὐδῆλος γένοιτ' ἂν ἡμῖν. » Καὶ μεταξύ τινα
 εἰπὼν, τὸν αὐτὸν αὐθις διαβάλλει, ὡς οὐκ ὀρθῶς ἀπο-
 δεξάμενον τὸν Ὀριγένην, λέγων οὕτως· « Οὐκ Εὐαγ-
 « γελικῆς ὑπομνηστικῶν διδασκαλίᾳ ταυτ' ἔγραψε
 « Παυλῖνος, ὁμολογῶν δὲ ἐνίοις μὲν ἀφ' ἑαυτῶν οὕτω Γ
 « κινεῖσθαι· ἐνίοις δὲ ἐκ τῶν ἀναγνωσμάτων τῶν
 « προειρημένων ἀνδρῶν τοῦτον ἤχθαι τὸν τρόπον. »
 Εἶτα τέλος, ὡς περ τινα χοριονίδα τῆς ἀποδείξεως
 ἐπάγων ἐκ τῶν Ὀριγένους ῥητῶν (8), τῆς ἑαυτοῦ
 ὑπέγραψεν ἐπιστολῆς, ὡς μᾶλλον πείσαι δυναμένου,
 παρὰ τοὺς εὐαγγελιστὰς καὶ τοὺς ἀποστόλους. Ἔστι
 δὲ τὰ ῥητὰ ταῦτα· « Ὡρα ἐπαναλαβόντα περὶ Πα-
 « τρός, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος, ὀλίγα τῶν
 « τότε παραλειπευμένων διεξελεῖν. Περὶ Πατρός,
 « ὡς ἀδιαίρετος ὢν καὶ ἀμέριστος Υἱοῦ γίνεται Πα-
 « τῆρ· οὐ προβαλὼν αὐτὸν, ὡς ὀφονταί τινες. Εἰ
 « γὰρ πρόβλημά (9) ἐστὶν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρός καὶ

« de Scripturis, id quod vellei, nequeat confirmare,
 « ad sapientissimos, uti retur, Patres confugit, et in-
 « quit quod sapientissimi e Patribus in scriptis suis
 « concluderunt. Conclusisse suos Patres Asterius pro-
 « dit, et sententiam de Deo protulisse ex suo ipso-
 « rum animo derivatam. Dogmatis enim vox, qua uti-
 « tur ille, ab humana voluntate et opinione pendet.
 « Quod satis docet ars, quæ dicitur dogmatica, medico-
 « rum; docent autem et quæ dicuntur philosophorum
 « dogmata. Neque latet, opinor, aliquem, a senatu
 « edita, etiamnum dogmata senatus nominari. » Hæc
 Marcellus, parum memor apostolicæ dicti de Serva-
 tore, *Legem mandatorum decretis cum evacuasset* 43.
 Pergit autem, et Scripturæ dicam inscribit, quæ do-
 cet sequendos esse Patres: *Interroga patrem tuum,
 et annuntiabit tibi; seniores et narrabunt tibi* 44; et,
*Terminos antiquos ne transgreditor, quos Patres tui
 posuere* 45. Audito deinde Paulinum *beatum* appel-
 lari, indignatur: et Eusebii iterum meminit cum
 contumelia scribens [R. LXXVII]: « Consentire vo-
 « lens cum Eusebio, qui illam inprimis scripserat
 « epistolam: inprimis parum magisterialiter, aut
 « ad docendum apte loquitur, qui dogma non nou-
 « minat cuius gratia illam scripsit epistolam: cum
 « non ad Ecclesiam illud scriptum, neque ad igno-
 « rantes dirigeretur sed ad beatum Paulinum,
 « quem beatum dixisse ideo patet, quod eandem
 « cum Asterio sententiam foveat. Postquam vero
 « sapientissimos Asterii Patres didicerimus, conse-
 « quens esse arbitror, ut cum Paulini, tum aliorum
 « doctores nominemus. Nam per epistolam Paulini
 « illam, patebit quis erat illius informator. » Ubi
 interea alia quædam cum interseruisset, taxat eum
 denuo, quasi male cepisset Origenis mentem. Loquitur
 autem sic [R. XXII]: « Scripsit hæc Paulinus
 « injecta quidem Evangelicæ doctrinæ mentione, sed
 « fatetur quosdam motu suo proprio, quosdam de
 « lectione prædictorum hominum ad hanc formam
 « descendisse. » Ad extremum velut qui coronidem
 apponeret demonstrationi, de dictis Origenianis,
 quædam ✕ subscripsit suæ epistolæ: quasi plus
 illa posset, quam evangelicæ et apostoli. Verba

✕ Ed. Paris., pag. 22.

43 Ephes. II, 15. 44 Deut. XXXII, 7. 45 Prov. XXII, 28.

(7) Πρῶτον μὲν οὐ διδασκαλικῶς. Hæc sunt D
 Marcelli, de Asterio Eusebianorum advocato illum
 incusantis, quod Eusebium non taxaverit de voce
dogmatis usurpata, quam a sacris ille alienam ina-
 ginabatur. Legendum, εφη τὸ δόγμα. Illa vero quæ
 sequuntur, non cohærent, videtur aliquis hiatus
 esse: nam sunt ipsius Eusebii illa ad Marcellum
 respondentis hoc fere sensu: Frustra, de voce *do-*
gmate cavillari Marcellum, cum constet, illum qui
 ἐπιστολὴν συνέταξεν, οὐ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, etc. scri-
 psisse, sed ad Paulinum, virum eruditum. M.—Mox
 vulgo τῷ ante Ἄστ. add. Loco δόξαν Mr. τὸ αὐτὸ
 δόγμα. Porro εἶναι ante ἡγοῦμαι deleti; dein vulgo
 γενομένου et τοῦ ante Παυλῖνον.

(8) Ὀριγένους ῥητῶν. Forte sic restitues τινα
 τῆ ἑαυτοῦ ἐπέγραψεν ἐπιστολῆ. Et paulo prius: ἕνια,
 pro ἐνίοις, et ἕνια δέ. Quædam a se inventa, quædam

ab aliorum lectione mutuata: statim ubi iterum Ori-
 genis mentio et inusitato, legendum μὴ παρὰ τῶν,
 etc., ἀλλ' ἑαυτῷ δέδωκῶς τὸ πλεῖστον δευτέραν ὑπό-
 στασιν διητήσασθαι τοῦ Λόγου, μὴ μαθῶν, τομῆ; ita
 enim scribendum illa insinuant, quæ præcesserunt,
 de Origene, e suo cerebro scripsisse: et vix edo-
 ctum Scripturas: ὑπόστασιν vero scribendum, non
 ὑπόθεσιν docent illa quæ mox sequuntur, μάλισθ' ὅτι
 τῷ Υἱῷ δέδωκεν ὑπόστασιν. Hæc enim dicitur
 fuisse Marcelli hæresis, Filium μὴ ἐν ἰδίᾳ ὑποστά-
 σει substituisse. Unde S. Basilius in epistola 52, ait,
 illum eis ὑπαρξίν τῆς τοῦ Μονογενοῦς Θεότητος ἀσε-
 δεῖν; quam hæresim ubique illi objecit Eusebius. M.
 — Deum τῆ — ἐπιστολῆ conti. R

(9) Vulgo προβολῆ et dein προβάλλοντα et γέγρα-
 φε, παρὰ, ubi Mr. γρ., μὴ πως, et δέδωκας. Infra
 R. μαθεῖν del., dein vulgo ἐπιφ. τῷ Ὀριγένη.

autem se ita habent : « Tempus autem est, ut pauca
 « de prætermiſſis atlexamus, quæ ad Patrem spe-
 « tant, et Filium, et Spiritum sanctum. De Patre hæc,
 « quod indivisibilis cum existat nec dividendus,
 « Filii tamen Pater sit; non emittens illum, ut
 « non nemo voluit. Nam si Filius Patris sui sit
 « emissio, et si illum de seipso genuit, ad eum mo-
 « dum quo de se animalia gignunt, necesse est
 « ille qui emittitur. » Tum postquam de Ori-
 genianis ista quædam interseruerat, infert ad
 hunc modum : « Scripsit Origenes non a sanctis
 « prophetis et apostolis, de æternitate Verbi cu-
 « piens edoceri; sed cum sibi ipsi plus nimio in-
 « dulgeret, ausus est secundam quamdam hyposta-
 « sin Verbi constituere. » Ita illisce quæ rectissime
 ab Origene dicta sunt, non licere scilicet corporalem
 quamdam et passivam generationem divinitatis Filii
 Dei comminisci, per ista contradicit, et imprimis
 quod hypostasin concesserit Filio. Adlit Origenem
 maledictis impetens, et recte ab illo positus contra-
 dicens : « Origenes, inquit, dum hæc scriptis suis
 « mandat, propriis suis utitur assertionibus : id li-
 « quet autem, quod non una tantum vice, suas
 « ipsius subvertit assertiones; consequens autem est
 « illa hic ideo commemorare, quæ alibi de Deo
 « dicit. » Ad hæc verba autem scribit : « Non enim
 « incœpit esse Pater Deus, eo quod, ut inter homines
 « fieri solet, Pater esse nequiverat. Nam si sem-
 « per perfectus existerit Deus, et potestate præ-
 « ditus, ut fiat Pater, et si præstet ut sit Pater
 « hujuscemodi Filii, dum rem differt, se tanto bono
 « privat, ut non sit Filii Pater. Quod idem et de
 « Spiritu sancto poterit affirmari. » Qui factum ideo,
 ut cum Origenes ita scripserit, beatus, illi ut vide-
 tur, Paulinus existimaverit non esse quidem in tu-
 tum hoc occultare : ad suas tamen opiniones con-
 firmandas usus fuerit contrariis; de quibus ne Ori-
 genes certe ipse reddiderit rationem? Mentitus est
 autem in istis Marcellus, Origenem, quasi sibi con-
 traria tueretur, cum non intelligat illum per prio-
 rem suam propositionem docuisse, Patrem sine
 corpore et omni passione exstare; per secundo loco
 positam, Filium suum, non in tempore quidem, sed
 ante sæcula omnia progenuisse. Post deinceps de
 Origene ✕ idem iterum scribit [R. LXXVIII] :
 « Quod si verum fateri de Origene debeamus, illud

✕ Ed. Paris., pag. 25.

(10) *Μὴ δύνασθαι πω πατέρας.* Vel Πατήρ εἶ-
 να: ut ad Deum referatur, aut distinguendum post,
 πω, ante ἀναβάλλεται, deest εἰ' dele καὶ ante ἑαυτὸν,
 et ante ὡς M. — Mox vulgo τοῦ τ. Υἱοῦ; dein τὴ ἀναβ.
 R., dein vulgo ἑαυτὸν τοῦ x., porro R. εἶναι Υἱοῦ, οὐ
 γίνεσθαι Πατὴρ; denique vulgo ἐνόμιζε. Porro ad
 Ὀριγ. cf. Orig. op. ed. de la Rue t. I; p. 43.

(11) *Τοῖς ἐναντίοις.* Vult Paulinum ea ab Origene
 mutuatum, quæ sibi contradicerent, et aliis alibi
 dogmatibus Origenianis, adeo ut ne ipse quidem
 Origenes ea posset, redivivus reconciliare; legen-
 dum ergo: Ὅν οὐδὲ ἂν αὐτὸν Ὀριγένη ἐπιπτόν λόγον
 ἀποδοῦναι, δυνατόν ἦν. Sane videtur et Athanasius

γεννᾶ μὲν ἐξ αὐτοῦ ὅποια τὰ των ζῶων γεννήματα,
 « ἀνάγκη σῶμα εἶναι τὸν προβαλόντα καὶ τὸν προ-
 « θεβλημένον. » Εἴθ' ἐξῆς μετὰ τὴν τῶν Ὀριγενειῶν
 φωνῶν παράθεσιν, ἐπιφέρει λέγων· « Ταῦτα Ὀρι-
 « γένης γέγραφε, μὴ παρὰ τῶν ἱερῶν προφητῶν τε
 « καὶ ἀποστόλων περὶ τῆς ἀδιότητος τοῦ Λόγου μα-
 « θεῖν βουληθεὶς· ἀλλ' ἑαυτῷ δεδωκῶς πλεῖον, δευ-
 « τέραν ὑπόθεσιν διηγῆσασθαι τοῦ Λόγου μαθεῖν
 « τολμᾷ. » Καὶ τούτοις δὲ τοῖς ὑπὸ Ὀριγένους ὀρθῶς
 εἰρημένοις, περὶ τοῦ μὴ δεῖν σωματικὴν τινα καὶ
 παθητικὴν ὑπολαμβάνειν τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ γέν-
 νησιν ἀντιλέγει, μάλισθ' ὅτι τῷ Υἱῷ δέδωκεν
 ὑπόστασιν, καὶ ἐπιφέρει, τὸν Ὀριγένη πάλιν κακῶς
 λέγων, τοῖς τε ὑπ' αὐτοῦ ὀρθῶς γραφεῖσιν ἀντιλέγων,
 ἐν τούτοις· « Ὅτι τὰ τοιαῦτα γράφων Ὀριγένης
 « ἰδίοις ἐχρήτο δόγμασι, δηλὸν ἀφ' ὧν καὶ τὰ ἑαυτοῦ
 « ἀνατρέπει πολλάκις· ἐν γούν ἐτέρῳ χωρίῳ ἄτιστα
 « περὶ Θεοῦ λέγει, ἀκόλουθόν ἐστιν ὑπομῆσαι. »
 Γράφει δὲ οὕτως· « Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς Πατὴρ εἶναι ἤρ-
 « ξατο, κωλυόμενος, ὡς οἱ γινόμενοι πατέρες ἄνθρω-
 « ποι, ὑπὸ τοῦ μὴ δύνασθαι πω (10) πατέρας εἶναι. Εἰ
 « γὰρ ἀεὶ τέλειος ὁ Θεός, καὶ πάρεστιν αὐτῷ δύναμις
 « τοῦ Πατέρα αὐτὸν εἶναι, καὶ καλὸν αὐτὸν εἶναι
 « Πατέρα τοιοῦτου Υἱοῦ, ἀναβάλλεται, καὶ τοῦ καλοῦ
 « ἑαυτὸν στηρίσκει, καὶ ὡς ἐστιν εἰπεῖν, ἐξ οὗ δι-
 « νатаὶ Πατήρ εἶναι Υἱοῦ. Τὸ αὐτὸ μένοιτογε καὶ
 « περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεγτέον. » Πῶς οὖν,
 Ὀριγένους καὶ τοῦτο γράψαντος, ὁ μακάριος, κατ'
 αὐτὸν, Παῦλιος τοῦτο μὲν ἀποκρύψασθαι οὐκ ἀκιν-
 δυνὸν ἐνόμιζε, χρήσασθαι δὲ εἰς κατασκευὴν τῶν
 ἑαυτῷ δοκούντων τοῖς ἐναντίοις (11), ὡς οὐδὲ αὐτὸν
 ἂν Ὀριγένη, εἴ τι τὸν λόγον ἀποδοῦναι δυνατόν ἦν;
 Ἐν τούτοις ὁ Μάρκελλος, ἐναντία φάσι αὐτῷ τὸν
 Ὀριγένη εἰπὼν, κατεψεύσατο, μὴ δυνηθεὶς συνιέναι,
 ὡς διὰ μὲν τῆς προτέρας παραθέσεως τὸ ἀσώματος
 καὶ ἀπαθὲς τοῦ Πατρὸς ἐδήλου, διὰ δὲ τῆς δευτέρας
 τὸ μὴ χρόνῳ, πρὸ πάντων δὲ αἰώνων τὸν Υἱὸν γε-
 γεννηκέναι. Αὐθις δὲ μεθ' ἑτερα περὶ τοῦ Ὀριγένους
 ὁ αὐτὸς ταῦτα γράφει· « Καίτοι, εἰ δεῖ τάληθες περὶ
 « Ὀριγένους εἰπεῖν, τοῦτο προσήκει λέγειν, ὅτι ἄρτι
 « τῶν κατὰ φιλοσοφίαν ἀποστάς μαθημάτων, καὶ τοῖς
 « θεοῖς ὀμιλῆσαι προελόμενος λόγους, πρὸ τῆς ἀκριβοῦς
 « τῶν Γραφῶν καταλήψεως, διὰ τὸ πολὺ καὶ φιλότιμον
 « τῆς ἐξωθεν παιδείσεως, θάττον τοῦ δέοντος ἀρξάμε-
 « νος ὑπογράφειν, ὑπὸ τῶν τῆς φιλοσοφίας παρήχη λό-
 « γων, καὶ τινα δι' αὐτοὺς οὐ καλῶς γέγραφε. Δῆλον
 « δέ· ἔτι γὰρ τῶν τοῦ Πλάτωνος (12) μεμνημέ-

de Origene eadem censuisse, cum in libro *De decretis concilii Nicæni* scribat : « Α μὲν γὰρ ὡς ζητῶν
 καὶ γυμνάζων ἔγραφε, ταῦτα, μὴ ὡς αὐτοῦ φρονούν-
 τος λεγέσθω τις. ἀλλὰ τῶν πρὸς ἔριν φιλονεικούντων,
 ἐν τῷ ζητεῖν ἀδῶς, ὀρίζων ἀποφαίνονται. Sic enim
 legenda et distinguenda sunt. M. — R. ὦν οὐδ' αὐτὸν
 ἂν Ὀ. εἴποιμι τ. λ. ἀποδ. δύνασθαι, qui infra γράφειν
 loco ὑπογράφειν.

(12) *Ἐτι γὰρ τῶν τοῦ Πλάτωνος.* Opinor δὴλον
 δὲ ἐστὶ· τῶν γὰρ τοῦ Πλάτωνος μεμνημένος. Verum
 est quod censuit Marcellus de Origene, eum de scho-
 lis Platonicis, quarum sacris erat non leviter ini-
 tiatus, sed ut in margine habetur, μεμνημένος, multa

« νος δογμάτων καὶ τῆς τῶν ἀρχῶν παρὰ αὐτῷ δια-
 « φορᾶς, *Περὶ ἀρχῶν* γέγραφε βιβλίον, καὶ ταύτην
 « τῷ συγγράμματι τὴν ἐπιγραφὴν ἔθετο. Δείγμα δὲ
 « τοῦτο μέγιστον τὸ μὴδὲ ἄλλοθεν ποθεν ἀρχὴν τῶν
 « λέξεων αὐτὸν ἢ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ βιβλίου ποιή-
 « σασθαι, ἀλλ' ἀπὸ τῶν Πλάτωνι βῆθόντων βῆμάτων.
 « Γέγραφε γὰρ ἀρχόμενος οὕτως· Οἱ πεπιστευκότες
 « καὶ πεπιστευμένοι. Τοῦτο τὸ ῥητὸν οὕτως εἰρημένον
 « εὖροις ἂν ἐν τῷ *Γοργία* Πλάτωνος. » Οὐτ' εἰ ἐφέ-
 « ρετο, ἤνεγκεν ἂν διαβολὴν Ὀριγένει φάντι, οἱ πεπι-
 « στευκότες ἢ καὶ πεπιστευμένοι. καὶ συνάψαντι ἐξῆς,
 « τῆν χάριν καὶ τὴν ἀλήθειαν δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ γε-
 « γονῆναι, » καὶ Χριστὸν εἶναι τὴν ἀλήθειαν, κατὰ
 « τὸ εἰρημένον ὑπ' αὐτοῦ· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια. »
 « Ποῖα γὰρ πρὸς ταῦτα κοινωνία γένοιτ' ἂν ποτε Πλά-
 « τωνι; Οὐδὲν Πλάτωνος *Περὶ ἀρχῶν* μνημονεύεται
 « βιβλίον. Οὐδὲ Ὀριγένης ὁμοίως περὶ ἀρχῶν ἐδόξασε
 « Πλάτωνι, ὁ μίαν μόνην τὴν ἀγέννητον καὶ ἀναρχον
 « καὶ ἐπέκεινα τῶν ὄλων εἰδῶς ἀρχὴν, ταύτην τε εἶναι
 « Πατέρα ἐνὸς μονογενοῦς Υἱοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν.
 « Ὅδε, καὶ ἐν τούτοις Ὀριγένους καταψευσάμενος,
 « μεθ' ἕτερα προστίθησι λέγων· « Ἀστερίου γὰρ εἰρη-
 « κότος, πρὸ τῶν αἰώνων γεγενῆσθαι τὸν Λόγον, αὐτὸ
 « τὸ ῥητὸν αὐτὸν ἐλέγχει ψευδόμενον· ὥστε μὴ μό-
 « νον αὐτὸν τοῦ πράγματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ γράμμα-
 « τος διαμαρτεῖν. Εἰ γὰρ, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίω-
 « σέν με, φησὶν ἡ Παροιμία, πῶς αὐτὸς γεγενῆσθαι
 « αὐτὸν πρὸ τῶν αἰώνων ἔφη; ἕτερον γὰρ πρὸ τοῦ
 « αἰῶνος θεμελιῶσθαι αὐτὸν, καὶ ἕτερον, πρὸ τῶν
 « αἰώνων γεγενῆσθαι. » Ταῦτα εἰπὼν, καὶ προσθεὶς
 « ἕτερα εἰς ἀνατροπὴν τοῦ πρὸ τῶν αἰώνων γεγενῆ-
 « σθαι τὸν Υἱὸν, ἐπιλέγει αὐτοῖς βήμασιν· « Ἀξιώ δὲ
 « τοὺς ἐντυγχάνοντας τῶν ἀγίων ὡσπερὶ σπέρματα
 « καὶ ἀρχὰς τῆσδε τῆς ἐξηγήσεως ἀληθῶς εἰ-
 « ληφότας, πλείονας ἀποδείξει προσθεῖναι τοῖς εἰ-
 « ρημένοις· ὥστε ἔτι μᾶλλον, τὰς τῶν [περὶ] τὴν
 « πίστιν διαστρεφόντων ἐλέγχεσθαι προαιρέσεις. Ὅν-
 « τως γὰρ Θεὸν τὸν γενήσαντα αὐτοὺς ἐγκατέλιπον,
 « καὶ ὤρουσαν αὐτοῖς λάκκουσιν συντετριμμένους. »
 « Τοιαῦτα καὶ διὰ τούτων λοιδορησάμενος, ἐξῆς περὶ-
 « ται δεικνύναι, ὅτι μὴδὲ « εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἐστὶν ὁ
 « Υἱὸς, » λέγων οὕτως· « Ἀκόλουθον ἡγοῦμαι βρα-
 « χέα καὶ περὶ τῆς εἰκόνος εἰπεῖν· γέγραφε γὰρ·
 « Ἄλλος δὲ ἐστὶν ὁ ἐξ αὐτοῦ γεννηθεὶς, ὃς ἐστὶν εἰ-
 « κὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. Εἰκὼν διὰ τοῦτο μέ-
 « νηται (13) Θεοῦ τοῦ ἀοράτου Ἀστέριος, ἵνα τοσοῦ-

⁴⁴ Joan. xiv, 6.

intulisse in commentationes suas, de religione. Un-
 de sæpius lapsus est, nec illa hominem hæc in parte
 excusant, quæ in responsione Eusebius cavillatur. M.
 — Dedi ἔτι loco ἑστί. Mox Mr. γρ. μεμνημένος loco
 μεμν. Porro R. τούτου μέγ., loco τούτο μέγ. Dein
 vulgo ἀπὸ τῶν τῷ Π. ῥηθὲν τῶν β., ubi ἢ ἀπὸ conc.
 R. Infra vulgò ὁμοίαν loco ὁ μίαν εἰ αὐτοῦ τοῦ πρ. et
 πρὸ τῶν αἰώνων ἐθεμελίωσεν ἐμέ et τῆς δέ.

(13) *Μένηται...* Ἀστέριος. Verum est quod hic
 ait Marcellus : ideo Filium Patris imaginem ubique
 urgebat appellari ab Apostolo, et sic appellandum,
 quod inde meiorum illi credebant astrui ; et οὐσίας
 ἀλλοίωσιν, et ἀλλογένειαν, creationem, posteriorita-

A tenendum ; cum recenter adeo tum a scholis phi-
 losophicis divertens, litteris se divinis applica-
 set, citius quam par fuerat, nondum edoctus
 Scripturarum exactiorem scientiam, utpote qui
 et sæcularibus disciplinis erat cumulatissime com-
 paratus, accessit ad scribendum : unde per phi-
 losophiam seductus, quædam minus recte in litte-
 ras referebat. Exempli gratia : Platoniorum do-
 gmatum memor et principiorum quæ diversa sunt
 apud illum, librum quemdam inscripsit, *De prin-*
cipiis. Quæ quidem inscriptio argumento esse po-
 terit non vulgari, non aliunde eum quam a Pla-
 tone ea omnia mutuatum. Exorditur autem librum
 ad hunc modum : Qui creditur et quibus creditur.
 B Quod ita dictum in *Gorgia* Platonis (p. 454 E) reperi-
 tur. » Id quod ut ita esse concedatur, calumniam
 Origeni non inferret, cum statim subjunxerit, « Gra-
 tiam et veritatem per Jesum Christum advenisse, »
 et esse Christum illam veritatem, secundum quod ab
 ipso dictum exstat : « Ego sum veritas ⁴⁴. » Quænam
 vero tandem communitio cum istis Platoni intercessit ?
 Nullus liber a Platone scriptus hoc titulo, *De prin-*
cipiis, memoratur. Nec ut Plato de principiis Ori-
 genes sentiebat, qui principium unicum ingenera-
 tum, sine principio, super omnia, cum agnoscat,
 eum ipsum statuit esse Patrem unius unigeniti Filii,
 per quem omnia facta sunt. In istis cum Origenem
 mentiatur, adjungit post pauca [R. XV] : Asterium,
 qui affirmat generatum fuisse ante omnia sæcula
 C Filium, vel ipsa quidem littera mentitum convin-
 cit, adeo ut non solum in rei veritate, sed in vo-
 cibus ipsis aberraverit. Nam si, *Ante sæcula*, uti
 loquitur Proverbiorum liber, *fundavit me*, quo-
 modo ante sæcula genitum fuisse illum affirmat ?
 Aliud est enim, ante sæculum fundatum fuisse, et
 aliud *genitum fuisse ante sæcula*. » Hæc ubi dixit,
 et adjecit simul alia ad illud refellendum, *Ante sæcula*
fuisse generatum Filium, subjungit [R. LXXXIX] :
 « Obtestor viros sanctos, in quorum manus ista mea
 sunt perventura, ut veluti qui semina et principia
 istius interpretationis veraciter a me accepta per-
 ceperint, plures adhuc demonstrationes adjungere
 velint ad ea quæ dicta sunt a me, quo magis ma-
 gisque refelli possint eorum hominum intenta,
 D quibus fidem pervertere solemne est. Revera enim
 Deum qui genuit ipsos, dereliquerunt, et pertusos

tem : et Eusebius ipse animitus, et clam Arianismo
 denigratus, ἄνω καὶ κάτω στρέφει hanc vocem : in-
 terim etiam verum est quod hic Marcello objectat
 Eusebius, Christum secundum humanam naturam
 solum, et quatenus homo, et quando homo, non
 prius imaginem ab illo dici : ita eludunt, et lacerant,
 et detorquent hæretici locum illum Apostoli, Coloss.
 1, 15 ; sed ut vere Athanasius, et orthodoxe, Ἀϊεὶὸς
 ἐστὶν ὁ Πατήρ, ἀθάνατος, δυνατὸς, φῶς, βασιλεὺς,
 παντοκράτωρ, Θεός, κύριος, κτιστὴς καὶ ποιητὴς.
 Ταῦτα εἶναι δεῖ ἐν τῇ εἰκόνι, ἵνα ἀληθῶς ὁ τὸν Υἱὸν
 ἰδὼν, ἴδῃ καὶ τὸν Πατέρα. M. — Infra vulgo ἀοράτου
 ὄντος ομίσσο τοῦ.

« sibi puteos effoderunt. » ❧ Ad istum vero modum calumniatus, conatur ostendere in sequentibus, ne quidem « imaginem sui Patris esse Filium. » Ait autem [R. LXXX] : « Consequens esse arbitrator paucis de imagine disceptare : scripsit enim : « Alius quidem est ab ipso genitus, qui est imago « Dei invisibilis. Meminit autem imaginis Dei invisibilis Asterius, ut confirmare possit, Deum a « Verbo suo in tantum differre, in quantum distet « ab imagine sua quilibet homo. » Hisce, postquam nonnulla interposuisset, addit : « Omnino igitur patet, Verbum, cum adhuc carnem sibi nostram non adunaverat, nullo modo, per se, imaginem existisse invisibilis Dei. Par est etenim, imago uti « oculis cernatur, ut per imaginem, id quod tunc non usurpatur oculis, videri tamen possit. » Adjungit autem [R. LXXXII, cf. p. 55 D, 47 A] : « Quomodo igitur Asterius scribebat Verbum Dei esse imaginem invisibilis Dei ? Eorum enim, et quidem omnium universim, imagines ostensivæ sunt, quorum esse imagines intelliguntur : adeo ut per illas, is qui est absens, videatur. Quod si vero Dei, qui plane invisibilis est, Verbum quoque esse invisibile contingit, quo pacto potest esse Verbum per se imago Dei invisibilis, cum et ipsum sit invisibile ? » Pergit in sequentibus denuo conviciari [R. XXIV] : « Unde igitur dolo repleti et vacillantes, ut cum Apostolo loquar, dictum transferunt ad ipsius Verbi, ut rentur, primam conditionem, cum de generatione illa, quæ est secundum carnem, David, uti constat, illud usurparit ? » Longum deinceps intertexens sermonem ait [R. LXXV] : « Quid ad ista igitur dicturus est ? Certe arbitrator, nihil habere illum quod respondeat. Neque credo in aperta confessione coram aliis illum positurum quæ tacita apud se celat cogitatione : id quod videre cuivis licet ex iis quæ scripsit. Scripsit autem : Alius est Pater qui gignit ex se Verbum unigenitum, et omnis creaturæ primogenitum, solus solum, perfectus perfectum, rex regem, Dominus Dominum, Deus Deum : substantiæ, consilii, gloriæ, potentiæ imaginem invariabilem. Quæ quidem ita ab illo posita, manifeste coar-

« τον τὸν Θεὸν τοῦ Λόγου διαφέρειν διδάξει, ὅσον « ἄνθρωπος τῆς ἑαυτοῦ εἰκόνος διαφέρειν δοκεῖ. » Καὶ μεταξύ τινα εἰπῶν, ἐπιφέρει : « Οὐκοῦν πρόδηλον « ὅτι πρὸ τῆς τοῦ ἡμετέρου σώματος ἀναλήψεως, ὁ « Λόγος, καθ' ἑαυτὸν, οὐκ ἦν εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ· « τὴν γὰρ εἰκόνα ὁράσθαι προσήκει, ἵνα διὰ τῆς « εἰκόνος τὸ τέως μὴ ὁρώμενον ὁράσθαι δύνηται. » Καὶ ἐπιλέγει : « Πῶς οὖν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ « τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον Ἀστέριος εἶναι γέγραπεν ; Αἱ « γὰρ εἰκόνες τούτων ὧν εἰσὶν εἰκόνες, καὶ ἀπόντων « δεικτικαὶ εἰσὶν· ὥστε καὶ τὸν ἀπόντα δι' αὐτῶν « φαίνεσθαι δοκεῖν. Εἰ δὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου ὄντος, « ἀόρατον εἶναι καὶ τὸν Λόγον συμβαίνει, πῶς εἰκὼν « τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ὁ Λόγος καθ' ἑαυτὸν εἶναι δύνα- « ται, καὶ αὐτὸς ἀόρατος ὢν ; » Καὶ προῖων αὐθις λοιδορεῖ, λέγων οὕτως : « Πῶς οὖν οἱ πλήρεις δόλου « καὶ βλασφημίας, ἀποστολικῶς (14) εἰπεῖν, μεταφέ- « ρουσι τὴν ῥητὴν εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ, ὡς ὄνται, « κτίσιν (15), καὶ ταῦτα τοῦ Δαυὶδ (16) περὶ τῆς « κατὰ σάρκα αὐτοῦ γεννήσεως σαφῶς εἰρηκότος ; » Καὶ μεταξύ τούτων μακρὸν κατατείνας λόγον ἐπι- « φέρει : « Τί οὖν πρὸς ταῦτα λέξει ; οὐ γὰρ οἶμαι αὐ- « τὸν ἔχειν τι περὶ τούτου λέγειν. Οὐδὲν γὰρ σαφῶς « αὐτὸν καὶ ἀπαρκαλύπτως ἠγοῦμαι, καὶ πρὸς ἐτέ- « ρους ὁμολογήσαι ἂν ὅπερ αὐτὸς ἐν τῇ ἑαυτοῦ κρύ- « πτει διανοῖα· ὡς ἔστι σαφῶς ἀφ' ὧν γέγραφε, μαν- « θάνειν. Ἄλλος μὲν γὰρ, φησὶν, ἔστιν ὁ Πατὴρ ὁ « γεννήσας ἐξ αὐτοῦ τὸν μονογενῆ Λόγον καὶ πρωτό- « τοκον ἀπάσης κτίσεως, κύριος μόνον, τέλειος τέ- «λειον, βασιλεὺς βασιλεῶν, ὁ Κύριος, Κύριον, Θεὸς Θεῶν, « οὐσίας τε καὶ βουλῆς, καὶ δόξης, καὶ δυνάμειος ἀπαρ- « ἄλλακτον εἰκόνα. Ταῦτα τὰ ῥητὰ σαφῶς τὴν φαύλην « αὐτοῦ περὶ θεότητος ἐλέγχει δόξαν. Πῶς γὰρ ὁ Κύ- «ριος γεννηθεὶς καὶ Θεός, ὡς αὐτὸς προλαβὼν ἔφη, « δύναται εἰκὼν Θεοῦ εἶναι ; Ἔτερον γὰρ εἰκὼν Θεοῦ, « καὶ ἕτερον ὁ Θεός. Ὡστε εἰ μὲν εἰκὼν, οὐ Κύριος, « οὐδὲ Θεός, ἀλλ' εἰκὼν Κυρίου καὶ Θεοῦ· εἰ δὲ Κύ- «ριος ὄντως καὶ Θεός, οὐκέτι [ὁ Κύριος καὶ ὁ Θεός] « εἰκὼν Κυρίου καὶ Θεοῦ εἶναι δύναται. » Καὶ ταῦτα τρυ- « δρα ἀβλεπτῶν (17) εἴρηκεν, οὐκ ἐνοήσας, ὡς καὶ ὁ Υἱὸς « δύναται ἐμψυχός ποτε εἰκὼν τοῦ ἰδίου Πατρὸς λε- « χθῆναι, ἐπειδὴν ἡ τῷ Πατρὶ ὁμοιότητος. Τοῦτο γοῦν « καὶ ἡ Γραφή διδάσκει ἡ λέγουσα· Ἐζήσε δὲ Ἀδάμ

❧ Ed. Paris., pag. 24.

“ Rom. 1, 29.

(14) Ἀποστολικῶς εἰπεῖν. Ita enim alloquitur magum Elymam beatus Paulus, Act. xiii, 40, 41. M.

(15) Πρώτη αὐτοῦ κτίσιν. Deitatem ; dicta πρώτη κτίσις respectu incarnationis. Nam Ariani Filium prædicabant creaturam, secundum deitatem ; ad eundem modum dixit ἀναγέννησιν, respectu τῆς κτίσεως. M.

(16) Καὶ τοῦτο τοῦ Δαυὶδ. Τοῦτο, Quodnam ? Ubinam ? Nihil enim hic citatum legimus e Psalmis. Illud enim, *Imago invisibilis*, ab Apostolo est, apud eum legitur Coloss. 1, 15. Credo illud insinuari, e psal. cix, *De utero ante Luciferum genui te*. Sed vel libri corrupti sunt, vel admodum negligenter, securo et dissolute, versatus hic est Eusebius : qui Scri-

pturæ non apposuit testimonium, nec ejus applicationem, ad quod referri debent illud : Καὶ τοῦτο τοῦ Δαυὶδ, περὶ τῆς κατὰ σάρκα αὐτοῦ γεννήσεως, σαφῶς εἰρηκότος. M.—Scripsi ταῦτα ; dein vulgo ἀπερικαλύπτως εἰ πρωτ. πάσης κτ. Porro vulgo ὁ κυρίως γεν., quod iam R. cor. in Κύριος cod. auctoritate rescripsi. Statim vulgo ὁ Θεός et καὶ Θεός οὐκ εἰκὼν κ.

(17) Καὶ ταῦτα σφόδρα ἀβλεπτῶν. Hæc Eusebii sunt, et continent superius a Marcello posituram censuram, orthodoxam et veram quatenus ad imaginem, etiam secundum deitatem, Filius sui Patris. Imago enim proprie est, ut loquuntur, quæ procedit ad similitudinem aliorum. M. — Dein vulgo τοῦ ante ἰδίου deest. Infra vulgo τὴν εἰκόνα Υἱὸν καὶ ἐπὶ ἀπαύγασμα δόξης.

τρακόοντα και διακόσιμ ἑτη, και ἐγέννησε κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ και κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, και ἐκωρόμασε τὸ δρομα αὐτοῦ Σήθ. Καὶ περι τῆς θεότητος δὲ τοῦ Υἱοῦ ὁ Ἀπόστολος διδάσκει, λέγων· Ὁς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἐαυτὸν ἐκένωσε· και πάλιν· Ὁς ὦν ἀπύωγμα τῆς δόξης και χαρακτηρ τῆς ὑποστάσεως. Καὶ ἐν ἑτέροις δὲ εἶρηται· Ἀπαύγασμα γάρ ἐστι φωτὸς ἀδίου, και εἰσοπτρον ἀηλιδωτορ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, και εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ· αὐθις δὲ ὁ Ἀπόστολος· Ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἀνθρώπων, και ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν, κατ' εἰκόνα τοῦ κτισσατος, λέγων, δηλὸς ἐστιν, οὗ τὴν σάρκα εἰρησθαι διδάσκων τὴν εἰκόνα εἶναι τοῦ Θεοῦ. Μεταβάς δὲ αὐθις Μάρκελλος ἐπὶ τοὺς ἐπισκόπους, ὡδε γράφει· Ἰδοὺ γάρ τὸ κατὰ Ἀστέριον ἐ ἡμᾶς (18) οὐ τοσοῦτον λυπεῖ, εἰ τοιαῦτα προήχθη ἐ γράφειν, ἀλλ' ὅτι και τινες προεστάναι δοκοῦντων τῆς Ἐκκλησίας, τῆς μὲν ἀποστολικῆς ἐπιλαθόμενοι παραδόσεως, τὰ δὲ ἐξωθεν τῶν θείων προτιμήσαντες, τοιαῦτά τινα γράφαι τε και διδάξαι ἐτόλμησαν, ἀ οὐδὲν ἔλαττον τῆς τῶν προειρημένων ἐ ἔχεται πλάνης. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· Ἐντυχὼν γάρ Ναρκίσσου τοῦ Νερωνιάδος προεστῶτος ἐ ἐπιστολῇ, ἣν γέγραφε πρὸς Χρηστόν (19) τινα, και Εὐφρόνιον, και Εὐσέβιον, ὡς Ὁσίου τοῦ ἐπισκόπου ἐ ἐρωτήσαντος αὐτὸν, εἰ, ὡσπερ Εὐσέβιος ὁ τῆς Παλαιστίνης δύο οὐσίας εἶναι φησιν, οὕτω και αὐτὸς ἐ λέγοι. Ἐγγων αὐτὸν (20) ἀπὸ τῶν γραφέντων, τρεῖς ἐ εἶναι πιστεύειν οὐσίας ἀποκρινόμενον. » Ταῦτ' εἰπὼν, ἀπὸ τοῦ Ναρκίσσου ἐπὶ τὸν Εὐσέβιον μεταβαίνει, κατηγοροῦν, ὅτι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, Θεὸν εἶναι ὁμολογεῖ. Γράφει δὲ και περὶ αὐτοῦ ταῦτα· Διελεῖν γάρ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τολμήσας, και ἕτερον Θεὸν τὸν Λόγον ὀνομάσαι, οὐσίᾳ τε και δυνάμει διεστῶτα τοῦ Πατρὸς, εἰς ὄσην βλασφημίαν ἐκπέπτωκεν, ἐνεστι σαφῶς ἀπ' αὐτῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἐ γραφέντων βητῶν βῆδλις μαρτυρῶν. » Γέγραφε δὲ αὐταῖς λέξεσιν οὕτως· Οὐ δὴ που δὲ ἡ εἰκὼν και τὸ οὐ ἐστιν ἡ εἰκὼν, ἐν και ταῦτὸν ἐπινοεῖται· ἀλλὰ δύο μὲν οὐσίαι, και δύο πράγματα, και δύο δυνάμεις, ὧν και τοσαῦται προσηγοραί. » Καὶ ταῦτα ὡς καλῶς διαβάλλων προστίθησι λέγων· Πῶς οὖν οὐ τὴν αὐτὴν οὐτοί τοῖς ἐξωθεν κακίστην ὁδὸν τραπέντας, τὰ αὐτὰ διδάξαι τε και γράφαι

✠ Ed. Paris., pag. 25.

⁴⁷ Gen. v, 3. ⁴⁸ Philip. II, 6, 7. ⁴⁹ Hebr. I, 3.

(18) *Οὐ τοσοῦτον ἡμᾶς λυπεῖ.* Scilicet, quia erat laicus, pene paganus hic Asterius. Nam hic manifeste docetur, non fuisse illum episcopum. Porro ex his quæ sequuntur, manifestarius hæreticus deprehenditur Marcellus, si vere contulerit illius diæta scriptaque Eusebii. M. — Deum vulgo γράφειν εἰ τῆς ἀποστ. et om. γάρ post ἐντυχὼν.

(19) *Πρὸς Χρηστόν τινα.* Erat Euphronius episcopus Antiochenus, successor Flaccilli : ejus, ad quem tres hosce posteriores suos libros contra Marcellum, misit Eusebius dedicatos ; Chrestus vero episcopus Nysenus in locum Theognidis pulsus a Constantino, et olim depositi a concilio : sed cum

« guunt quam impiam tueatur is de deitate opinio-
« nem. Nam qui potest illud fieri, ut qui Dominus
« et Deus natus est, quod erat ab illo in præceden-
« tibus positum, Dei imago diceretur? Aliud est
« quippe Deus : et imago Dei aliud. Ergo qui imago
« est, non est is utique Dominus aut Deus : sed
« Domini imago, atque Dei. Quod si Dominus re-
« vera sit et Deus, non potest esse imago Dei atque
« Domini. » Hæc inconsideratissime sic ab illo statuuntur : minime autem intellexit, posse Filium
✠ dici, vivam imaginem Patris sui, cum sit suo Patri quam simillimus. Hoc et Scriptura testatur inquit : Vixit autem Adam ducentos annos et triginta, et genuit secundum imaginem et similitudinem suam filium, eumque nominavit Seth ⁴⁷. De Filii autem divinitate Apostolus docet, dicens : Qui cum in forma Dei existeret, non utique rapinam arbitratus, esse se æqualem Deo : sed semetipsum exinanivit ⁴⁸ ; et iterum : Cum esset gloriæ resplendentia et emanatio, et character hypostasis ⁴⁹. Et alibi dicitur : Lucis etenim æternæ est emanatio, et speculum immaculatum Dei operationis, et imago ipsius bonitatis ⁵⁰ ; et Apostolus adhuc : Devestiti veterem hominem, et novum induti qui renovatur in cognitionem, secundum imaginem Conditoris ⁵¹. Quæ cum dicat, satis patet non voluisse illum intelligere carnem esse imaginem Dei. Transiens hinc Marcellus ad episcopos ita scribit [R. LXXXVII] : « Ecce
« vero, non tam Asterii causa nos mœrore afficit,
« si talia litteris mandavit, quam quod nonnulli
« qui præesse videntur Ecclesiæ, apostolicæ traditio-
« nis oblitii, et sæcularia divinis præferentes, ejus-
« cæmodi quædam scribere et docere palam fuerint
« ausi, quæ non minus quam præcedentia errorem
« implicant. » Deinde subjungit post nonnulla inter-
« jecta : « Incidi aliquando in epistolam a Narcisso
« scriptam Neroniædi episcopo, quam ad Chrestum
« quemdam direxit et Euphronium, et Eusebium,
« quasi proposita ipsi ab Hosio episcopo quæstione,
« utrum ipse, veluti Eusebius Palæstinus, duas
« substantias fateretur. Hanc ubi legeram, animad-
« verti et ipsum scripto illo suo tres substantias
« omnino confiteri. » Hæc ubi dixit, a Narcisso ad Eusebium transcendit, eumque accusat eo nomine, quod Verbum Dei profiteatur Deum. Scribit autem ad hunc modum : [R. LXXII] « Verbum Dei

⁵⁰ Sap. VII, 26. ⁵¹ Col. III, 9, 10.

videatur hic Arianus, et de eo tanquam per contemptum loquatur Marcellus, opinor, alium ab isto vult. M.

(20) *Ἐγγων αὐτόν.* Loquitur Marcellus de Eusebio, et verum est, fatetur tres οὐσίας, sed Filium, et Spiritum sanctum creatas substantias. Filium Patre minorem, Spiritum sanctum Filio, hunc in tempore, illum ante tempora, sed creatum ; statim accusat eum Marcellus de hoc ipso blasphemo, οὐσίᾳ και δυνάμει διεστῶτα τοῦ Πατρὸς. Nec amolitur Eusebius hanc accusationem. M. — Deum vulgo ἀπὸ τῶν ὑπ' αὐτοῦ et ὧν και τοῖς. et τραπέντας.

« dividere ausus, et Verbum illud, alium Deum A
 « nominare, substantia et potestate a Patre distin-
 « ctum, in quam incidit blasphemiam animadver-
 « tere licet cuivis cui scripta ejus sunt in mani-
 « bus. » Scripsit autem idem hisce totidem verbis :
 « Nunquam nusquam imago rei, et cujus est imago
 « idem sunt : sed substantiæ duæ, res duæ,
 « potestates duæ sunt, quæ totidem nominibus
 « discriminantur. » Et non secus quam si rectissime
 hæc fuisset cavillatus, adnectit [R. LXXV] : ❖ « Quo-
 « circa, qui fiat, ut non isti per omnia pessimam
 « viam illam cum alienis a fide inuiverint, cum
 « eadem prorsus et docere, et scribere in animum
 « induxerint Eusebio, Valentino et Hermæ, sub-
 « scribente Narcisio Platoni, et Marcioni. » Long-
 gam deinceps et ineptam contexit sermocinationem,
 ex auditu se professus percepisse, quod Eusebius
 aliquando Laodiceæ existens concionabatur ; ubi
 de incognitis ex auditu disserit, et subjungit statim :
Par fuit, ut cum lacrymis et ejulatu ad Dominum
clamaret : Peccavimus : impie atque improbe nos
ipso gessimus : et malum in tuis oculis operati
sumus ; at resipiscimus, et tuam consequi desideramus
miseritiam ²¹. Hæc scilicet ei conveniebant ;
 hæc dicenda illi fuerant, propter Dei immensam et
 bonitatem et misericordiam. Sed profecto conse-
 quens fuerat, ut Deus, neglecta bonitate, justitiæ
 habens rationem, in oppositum responderet : Si me
 hostis conviciis impetivisset, tulissem equidem ; et
 si osor mei in me verbis intumisset, ab ipso occul-
 tassem me. Tu autem, homo, mihi conjunctissimus,
 dux meus, et familiaris meus, certe una conversa-
 tus cibum meum mihi dulcem reddidisti : in domo
 Dei simul concordēs ambulavimus. Nam certe,
 versari Deum nobiscum sacerdotibus suis, persua-
 sissimum habemus ex ipsius verbo, *Ecce ero vobis-*
cum omnibus diebus vitæ vestræ, usque ad consum-
mationem sæculi ²². Nec inconsequenter ad illa quæ
 jam dicta sunt attexere licebit : *Veniat super illos*
mors, et vivi descendant in infernum : quia est ini-
quitas in cordibus eorum ²³. Et profecto Scriptura
 docet illos ab inferno deglutiri, qui in impietatis
 ignorantia moriuntur. Erant autem mortui etiam
 cum vivere viderentur. Eusebium denuo accusat in
 sequentibus, quod cum Ancyram aliquando per-

« προδοθεντο, τῷ (21) τοῦ μὲν Εὐσεβίου Οὐαλεντίνῳ τε
 « καὶ Ἑρμῆ ὁμοίως εἰρηκότος, τοῦ δὲ Ναρκίσσου
 « Μαρκίωνι τε καὶ Πλάτωνι. » Εἰθ' ἐξῆς μακρὰν καὶ
 ἀδόλοσχον ἀπεραντολογίαν συνηγορεῖ, φάσκων ἐξ
 ἀκοῆς μεμαθηκέναι τὸν Εὐσεβίον ὠμιληκέναι τινὰ ἐν
 Λαοδικεῖᾳ (22) ποτὲ γενόμενον, καὶ περὶ ὧν οὐκ ἠπί-
 στατο, ὡς ἐξ ἀκοῆς μαθὼν γράφει, καὶ ἐπισυνάπτει
 λέγων· *Δέον, τάναντία, μετὰ δακρύων τε καὶ πέν-*
θους πρὸς Κύριον βοᾶν· Ἡμάρτομεν, ἡσεθήσα-
μεν, ἠνομήσαμεν, καὶ τὸ ποτηρὸν ἐνώπιόν σου
ἐποιήσαμεν, καὶ νῦν μεταγρόντες τῆς παρὰ σοῦ
τυχεῖν ἀξιούμεν φιλανθρωπίας. Ταῦθ' ἤρμωσεν
 αὐτῷ· ταῦτα συνέφερε λέγειν διὰ τὴν ἀμετρον τοῦ
 Θεοῦ χρηστότητα καὶ φιλανθρωπίαν. Καίτοι ἀκόλου-
 θον ἦν τὸν μετὰ φιλανθρωπίας (23) καὶ δικαιοσύνης
 ἐπιμελούμενον Θεὸν ἀντειπεῖν λέγοντα· Εἰ ὁ ἐχθρὸς
 ὠνείδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν· καὶ εἰ ὁ μισῶν με ἐπ'
 ἐμὲ ἐμεγαλοβρόχμονησε, ἐκρύβην ἂν ἀπὸ αὐτοῦ. Σὺ
 δὲ, ἀνθρωπε ἰσόφυχε, ἡγεμὼν μου καὶ γνωστὰ μου,
 ὅς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα· ἐν τῷ ὄκῳ
 τοῦ Θεοῦ ἐπορεύθημεν ἐν ὁμονοίᾳ. Ὅτι γὰρ σύνεστιν
 ἡμῖν τοῖς αὐτοῦ λειτουργοῖς, ἴσμεν ἀπὸ τῆς αὐτοῦ
 ῥήσεως· *Ἴδού γὰρ ἔσομαι μεθ' ὑμῶν, ἐφη, πάσας*
τάς ἡμέρας τῆς ζωῆς ὑμῶν, ἕως τῆς συντελείας
τοῦ αἵωνος. Εἶτα ἀκολουθῶς πάντως που καὶ τὰ
 ἐπόμενα τοῖς πράγμασιν ἐπήγαγον ἂν ῥητά· *Ἐλ-*
θέτω θάνατος ἐπ' αὐτοὺς, καὶ καταθήτωσαν εἰς
ἄδου ᾠντες, ὅτι ποτηρία ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν·
 τοὺς γὰρ ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἀσεθείας ὄντας νεκροὺς, ὑπὸ
 τοῦ ἔδου καταπίνεσθαι φησιν ἡ Γραφή· νεκροὶ γὰρ,
 καὶ ζῆν (24) δοκοῦντες, ἐντυγχάνοντες. Καὶ πάλιν
 ἐξῆς τούτοις αἰτιᾶται τὸν Εὐσεβίον, ὡς ἐν τῷ διέναι
 τὴν Ἀγχύραν, τότε ὠμιληκότα ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας,
 ἄπερ φησὶν ἐξ ἀκοῆς μεμαθηκέναι, ἐφ' οἷς ἀγανακτῶν
 τοιαῦτα γράφει· « Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀπόστολος τοιαῦτα
 « περὶ τῆς Γαλατῶν πίστεως γράφει· Εὐσεβίος δὲ
 « μεταφέρων τὴν ἀποστολικὴν ἔνοιαν, δι' ἣν τοῦθ' ὁ
 « Ἀπόστολος τῆς προειρημένης αἰτίας ἕνεκα, « Τέκνα
 « μου, » εἰπὼν, « εὐδὸς πάλιν ὠδίνω ἄχρις οὐ μορφωθῆ
 « Χριστὸς ἐν ὑμῖν, » καθήψατο Γαλατῶν ὡς μὴ ὄρ-
 « θην ἐχόντων περὶ Θεοῦ δόξαν. » Ὡδινε γὰρ ἀληθῶς
 δριμεῖάν τινα καὶ πικρὰν ὠδίναν, ὅτι ἠπίστατο Γαλάτας
 περὶ θεοσεθείας μὴ ὡσπερ ἐκεῖνος δοξάζοντας, μηδὲ
 δύο μὲν οὐσίας τε καὶ πράγματα, καὶ δυνάμεις καὶ
 Θεοὺς λέγοντας. Τῆρει δὲ ταῦτα ὅπως διαλοδορεῖται·

❖ Ed. Paris., pag. 26.

²¹ Ill Reg. viii, 47. ²² Matth. xxviii, 20. ²³ Psal. lvi, 16.

(21) *Τῷ τοῦ μὲν Εὐσεβίου.* Hermes, opinor, est quem vocant Trismegistum, pseudonymum et pseud-epigraphum. Sed lege, τοῦ μὲν Εὐσεβ. τῷ Οὐαλεντίνῳ, etc. M.—At scripsi Οὐαλ. τε καί, et delevi τινα post μακρὰν, addidi tamen τινα post ὠμιληκέναι.

(22) *Ἐν Λαοδικεῖᾳ.* Quid tum vero? Quid ad propositum istud? aut quænam est hæc accusatio? concionatus est Eusebius Laodiceæ? deest aliquid profecto, de hypothesis, τῆς ὠμίλιας. Itaque hiuleca est sententia. M.—Mox vulgo oim. μαθὼν et τε post δακρύων.

(23) *Μετὰ φιλανθρωπίας.* Quæ hic sequuntur potius legendum suggerunt: Καίτοι ἀκόλουθον ἦν, οὐ μετὰ φιλανθρωπίας, ἀλλὰ καὶ τῆς δικαιοσύνης

ἐπιμελ., etc., respondere. Ita enim illa Davidica suadent e Psalnis. M.—Supra vulgo φιλ. καὶ χρηστ., porro dedi τὸν μετὰ φ. loco τὸ μετὰ φ., dein vulgo ἐπιμελημένον et ὡς ἐπὶ et που κατὰ ἐπ.

(24) *Ζῆν δοκοῦντες, ἐντυγχάνοντες.* Forte, ἐτύγχανον ὄντας, καὶ πάλιν. In sequentibus, idem est defectus, vel eadem negligentia, quæ et in superioribus. Deest enim summa concionis Eusebianæ, quæ videtur, ut colligere est e sequentibus, Galatarum reprehensionem continere nec alludit, cum ἀρχόμενος τῆς γραφῆς disertis verbis accuset Galatas, hæreseon multiitudine abreptics. M.—R. τυγχάνουσι. Infra vulgo μεταστρέφον et om. μὲν post δύο. Porro Θεὸν λέγοντα loco θεολογούντα et ὄν ἐνταῦθα.

πικρῶς, τῷ μηδὲν εἰρηκότι κλειόν, ὡς αὐτὸς γράφει, ἢ τὸ ἀποστολικὸν ῥητόν. Καὶ νῦν μὲν δύο θεοὺς λέγειν τὸν Εὐσέβιον ἠμολογεῖ, ὡς ἂν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ θεολογοῦντα σὺν τῷ Πατρὶ· προτῶν δ' ἐν τοῖς ἐξῆς, ὡς περ ἐπιλελησμένος ὢν ἐνταῦθα κατηγορήκε, τὸν αὐτὸν πειρᾶται διαβάλλειν ὡς ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν εἶναι λέγοντα. Ἐξῆς δὲ τοῖς προκειμένοις ἐπισυνάπτει πολλήν τινα καὶ μακρὰν φλυαρίαν, τὰ τε ὄντα τὰ τε μὴ ὄντα ἐαυτῷ συναίρων (25)· μονονουχὶ κατὰ τοὺς φησάντας. *Τὰ χεῖλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἔστι, τίς ἡμῶν κήρυξ ἔστι; Δι' ὧν δεῖκνυται, καθὼς ἀρχόμενος ἔφην τοῦ συγγραμμάτου, ἐξ ὑπερβαλοῦστος ἔχθρας τε καὶ μισαδελφίας ἐπιπηρήσας τῇ γραφῇ. Μεταβάς δ' ἐκ τούτων, Ἄστεριον αὐθις τραγυδεῖ, μακρὰν ἀποδείων καὶ περὶ αὐτοῦ διήγησιν, ὅπως τε ἀποδημεῖ (26), καὶ ποῖ, καὶ πότε, καὶ πρὸς τίνας. Καὶ τούτου δὲ ἀφέμενος, αὐθις ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνδρα Παυλῖνον τρέπεται, ταῦτα γράφων αὐτοῖς βήμασι· «Τούτοις δὲ τοῖς ῥητοῖς καὶ ὁ τούτου πατὴρ παιθόμενος, Παυλῖνος, ταῦτα λέγειν τε καὶ γράφειν οὐκ ἔκνε, ποτὲ μὲν δεῦτερον Θεὸν λέγων τὸν Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἀνθρωπικώτερον γεγενῆσθαι Θεόν· ποτὲ δὲ καὶ κτίσμα αὐτὸν εἶναι διορίζομενος. Ὅτι δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχει, καὶ πρὸς ἡμᾶς ποτε, τὴν Ἀγκύραν διῶν, κτίσμα εἶναι τὸν Χριστὸν ἔφασκε.» Καὶ πάλιν μυθολογῶν διελέχθαι τῷ Παυλίνῳ φησίν. Ἐπειτα διαβάλλει τὸν μακάριον, ὡς θεοὺς πολλοὺς εἰρηκότα, καὶ καταλιπὼν τὸν Παυλῖνον, πάλιν τῷ Εὐσέβειῳ σχολάζει φάσκων· «Οὕτω δὲ καὶ Εὐσέβιος ὁ τῆς Καισαρείας γέγραφε καὶ αὐτὸς, τὴν αὐτὴν ἔχων Παυλίνῳ τε καὶ τοῖς ἔξωθεν περὶ Θεοῦ δόξαν. Γέγραφε γὰρ, οὐκ ὡς ὄντος μόνου Θεοῦ, ἀλλ' ἐνός ἔντος τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ὅθεν τοίνυν μαθὼν καὶ ὁ Ἄστεριου πατὴρ Παυλῖνος νεωτέρους θεοὺς εἶναι ἔμετο.» Καὶ ἐν τούτοις δὲ ὡς θεῶν δόξας εἰσαγόντας αἰτιᾶται, ἀρνούμενος αὐτὸς τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ· καὶ παραθέμενος τὴν Εὐσέβειου λέξιν, συνίησιν, ὡς οὐκ ἦν αὐτοῦ ἢ τὸν Πατέρα μόνον ἀληθινὸν Θεὸν διδάσκουσα φωνή, τοῦ δὲ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρηκότος, *ἵνα γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν*· καὶ μεθ' ἕτερα προστιθησὶ λέγων· «Ἐπεὶ πόθεν ἡμῖν ἐκ τῶν θείων δυνήσονται δεῖξαι ῥητῶν, ὅτι εἷς μὲν ἀγέννητος, εἷς δὲ γεννητός, ὡς αὐτοὶ γεγενῆσθαι αὐτὸν πεπιστεύκασιν; οὔτε προφητῶν, οὔτε εὐαγγελιστῶν, ἢ ἀποστόλων (27) τοῦτ' εἰρηκότων.» Εἰθ' ὡς περ ἐν ἀθλοῖς ἀπογραψάμενος, ὁμοῦ πρὸς ἅπαντας διαπληκτίσασθαι, μεταβαίνει ἐπὶ τὸν Νάρκισσον, καὶ φησίν· «Ἄστε κλινὴ ἐκεῖνό τις λέγοι, κατασκευάζων πρῶτον εἶναι Θεόν, καὶ καὶ δεῦτερον, ὡς Νάρκισσο; αὐταῖς λέξεσι γέ-*

A transiret, in ecclesia concionaretur : quod se fando audivisse affirmat, atque ex indignatione scribit [R. LXXIII] : « Apostolus huiusmodi testimonium Galatarum fidei perhibet : Eusebius autem, per verso sensu apostolico, quo scripsit : Filioli, quos iterum parturio, donec efformetur in vobis Christus, Galatis obtrectatus est, ut minus recte de Deo sentientibus. » Certe inquit parturivit acerbum quemdam et molestissimum partum tum cum resciverat Galatas, non ita, ut ipse, de fide statuisse : ✕ non duas substantias confluentes, non res duas et potentias, non duos deos agnoscentes. Nota mihi autem quanto cum felle et acerbitate convicietur ei, qui nihil prorsus in scripta retulit, præter nuda ipsissimaque Apostoli verba, idque etiam ipso favente accusatore. Et adhuc qui fatetur hoc in loco Eusebium duos deos profiteri, utputa qui cum Patre suo, una et Filium quoque Deum agnoscat esse, pergens porro in sequentibus, veluti sui oblitus, et accusationis, conatur eundem et calumniari, quod nudum tantum hominem affirmet esse Christum. Antedictis annectit in sequentibus multiplicem et longam quamdam vaniloquentiam, entia et non entia aggregando, tantum non ad eorum morem qui aiunt : *Labia nostra penes nos ipsos sunt : ecquis nostri dominatur* ? Hinc apparet, quod memini scripsisse me ab initio operis, ab hostili inimicitia et fraterno odio ad scribendum prosiluisse Marcellum. Hinc digressus in Asterium denuo tragice ampullatur, bene longam de illo instituens narrationem. Narrat quomodo passim peregrinetur, ubi, quando, et ad quos itet. Dimisso de manibus iterum illo, in Paulinum denuo convertitur, hominem Dei, verbis totidem scribens [R. XXXIII] : « Dictis et hisce ductus et huius pater, Paulinus, non vere : et dictis et scriptis profiteri interdum Christum Deum esse ordine secundum ; eundemque humano more Deum genitum : interdum vero determinat illum esse creaturam. Idque ita ut esse constet, sciendum est illum Ancyrae nobiscum versantem aliquando, Christum prædicasse creaturam : » sequæ cum eo iniisse disputationem mentitur. Accusat insuper hunc beatum virum, quasi deos multos statuisset. Relicto demum Paulino, iterum vacat Eusebio exagitando, inquit [R. LXXIV] : « Hoc idem scripsit et Eusebius Cæsariensis, eandem fovens cum Paulino et a fide alienis de Deo opinionem. Scripsit enim, non quasi esset solus Deus, sed unus esset verus solus Deus. Unde eductus et Asterii pater Paulinus, juniores quosdam deos

✕ Ed. Paris., pag. 27. ²⁵ Psal. xi, 5.

(25) Ἐαυτῷ συναίρων. Forte εἰς αὐτὸ συνέλιπον. M. — Mox vulgo ἔσται.

(26) Ὅπως τε ἀποδημεῖ. Hoc est quod dixi, cur sitasse Asterium : βεβῶν et περιφοιτητήν, quod ne illo Athanasium observavit Περιήρητο τὰς ἐν Συρίῳ, καὶ τὰς ἄλλας ἐκκλησίας, etc. Iterum, Θεῶ ἀνὴρ Paulinus est, minus malus quam ceteri. M. — Infra vulgo γηγ. Θεὸν π. δὲ καὶ κτ. εἰ ὡς Θεός εἰ

Παυλ. τε ἔχων εἰ ὄντος μόνου τοῦ εἰ καὶ Ἄστ.

(27) Vulgo ἢ ἀποστ. εἰ ἀπληκτίσασθαι εἰ ὥστε μὲν ἐ. τ. λέγοι (ὡστ' οὐκ ἂν R.); porro vulgo εἰχ. τὴν ἡμετέρ. et unicus inclusa om.; mox vulgo τοῦ Εὐσ. πάλιν εἰ ἀπ. κοῦσαι βουλ. εἰ ἐξήγειν· dein vulgo εἶτα μὲν τ. ἕνα Θ. εἰ κἀκείνος εἰ ὁ τὴν ἐλπ., de- mique vulgo ὁμολογούντι, μεμψόμενός γε εἰ νῦν αὐτῶν.

« arbitratus est esse. » Quos, veluti de diis opinio-
 nes introducentes accusat, cum Filii deitatem neget
 ipse. Qui si verba Eusebiana proponere voluisset,
 intellexisset procul dubio non illa esse, quæ Patrem
 solum verum Deum docuissent, cum a Servatore pro-
 latum sit illud, *ut te cognoscant solum verum Deum*⁵⁶.
 Post nonnulla subnectit inquiring [R. XXVII] :
 « Namque unde ille nobis demonstrare poterit e
 « Scripturis sacris, unum esse ingenitum, unum
 « item genitum ✕ (eo modo nimirum quo esse eum
 « genitum ipsi autumant), cum prophetarum nullus
 « aut evangelistarum, nullus apostolorum id affir-
 « met? Deinceps, non secus quam qui in certami-
 nibus describitur, ad manum cum omnibus conse-
 rendam, confert se ad Narcissum et ait [R. LXX] :
 « Quis autem illud affirmat, nedum contendit, ut
 « Narcissus disertis verbis asserit, primum esse
 « Deum, et secundum. Non certe confirmat hoc
 « quod dicitur, illud, *Faciamus hominem ad ima-
 « ginem nostram et similitudinem*⁵⁷ (ipse enim
 Dominus testatur, et partim audivimus a sanctis
 Scripturis, quia ipse ipsiusque Pater duo sunt. Si
 ergo Narcissus idcirco velit Filium a Patre potentia
 dividere, noverit quia ille qui scripsit propheta
 quasi Deus dixerit : *Faciamus hominem ad imagi-
 « nem nostram et similitudinem*), ipse ait : « *Ei
 « fecit hominem Deus.* » Relicto Narcisso, in
 Asterium scribit [R. LXIII] : « Unum atque idem
 « esse pronuntiat Asterius, Patrem solummodo atque
 « Filium in eo quod per omnia consentiant et
 « conspirent; ait enim : Propter exactissimam
 « illam consonantiam in omnibus dictis atque
 « factis, dicitur : *Ego et Pater unum sumus*⁵⁷. »
 Invehitur deinde in Eusebium ita [R. LXXXIX] :
 « Servatorem hominem fuisse docet : idque liquet
 « in eo quod vaferrime sententiam apostolicam
 « traducit Eusebius ad suam voluntatem constabi-
 « liendam. Veluti enim qui jam dudum parturierat,
 « ut in lucem blaspheamiam horrendam productu-
 « rus, ita de suo proprio thesauro effudit malitiam,
 « juxta dictum Servatoris. Namque ostensurus homi-
 « nem solum Servatorem exstitisse, non aliter
 « quam qui mysterium absconditum Apostoli mani-
 « festaturus erat, ita inquit : Quapropter apertis-
 « sime divinus Apostolus absconditam et mysticam
 « nobis theologiam revelaturus, clamat et vocife-
 « ratur : *Unus est Deus*⁵⁸. Et postquam Deum unum
 « esse confirmaverat, *Mediatorem quoque unum
 « Dei atque hominum constituit*⁵⁹, hominem Jesum
 « Christum. Quod si ergo hominem ideo illum
 « appellet, quod respiceret eam, quæ est secundum
 « carnem, œconomiam, non potest fieri quin simul
 « profiteatur ille, spem se nullam in eo collocare.

✕ Ed. Paris., pag., 28.

⁵⁶ Joan. xvii, 3. ⁵⁷ Gen. i, 26. ⁵⁸ Joan. x, 30.

(28) Vulgo ἐκεῖνος, ed. p. in corr. ἐκεῖνο; mox
 vulgo εὐρηθεῖς; dein Mr. γρ. τούτου (loco τούτων,
 et infra αὐτοῦ (loco αὐτῶν); porro vulgo βούλημα
 loco βουλόμενος et ἄν εἶεν et ὅτι δὴ οὐδ. τ. ἀλ. ἐμελλε

« γραφεν. Οὐδὲν γὰρ συγχωρεῖ ὁ λέγων· *Ποιήσωμεν
 « ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίω-
 « σιν* (ὅτι μὲν αὐτὸς καὶ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ δύο εἶσιν, αὐτοῦ
 « τοῦ Κυρίου μαρτυροῦντος καὶ τῶν ἁγίων Γρα-
 « φῶν ἐκ μέρους ἠκούσαμεν. Εἰ τοίνυν Νάρκισσος
 « διὰ τοῦτο διαιρεῖν δυνάμει τὸν Λόγον τοῦ Πατρὸς
 « ἐθέλοι, γινώτω ὅτι ὁ γράφας προφήτης ὡς τοῦ Θεοῦ
 « εἰρηκότος· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα
 « ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν*), αὐτὸς γέγραφε·
 « *Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον.* » Καὶ μετα-
 « θὰς ἀπὸ Ναρκίσσου ἐπὶ τὸν Ἀστέριον, ταῦτα γράφει·
 « Ἐν γὰρ εἶναι καὶ ταυτὸν Ἀστέριος κατὰ τοῦτο
 « ἀπεφήνατο μόνον τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, καθ'
 « ὃ ἐν πᾶσι συμφωνοῦσιν. Οὕτω γὰρ ἔφη· Καὶ διὰ
 « τὴν ἐν πᾶσι λόγοις τε καὶ ἔργοις ἀκριβῆ συμφω-
 « νίαν, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἓν ἐσμεν. » Καὶ Εὐσε-
 « βίου πάλιν καθάπτεται λέγων· « Ἄνθρωπον γὰρ τὸν
 « Σωτῆρα εἶναι βούλεται. Ἄπλοον δὲ ἄφ' ὧν πανούρ-
 « γως τὰ τοῦ Ἀποστόλου ῥητὰ Εὐσέβιος πρὸς τὸ
 « ἑαυτοῦ μετήνεγκε βούλημα. Ὡς γὰρ ἐκ παλαιᾶς
 « τινος ὠδίνος, μετρίστη ἀποκυῆσαι βουλόμενος βλασ-
 « φημίαν, ἐξέχεεν ἀπὸ τοῦ ἰδίου θησαυροῦ, κατὰ
 « τὴν τοῦ Σωτῆρος ῥῆσιν, τὸ πονηρὸν. Ἄνθρωπον
 « γὰρ μόνον τὸν Σωτῆρα δεῖξαι βουλόμενος, ὡς μέ-
 « γιστον ἡμῖν ἀπόβρῆτον τοῦ Ἀποστόλου ἀνακαλύ-
 « πτων μυστήριον, οὕτως ἔφη· Διὸ σαφέστατα καὶ ὁ
 « θεῖος Ἀπόστολος, τὴν ἀπόβρῆτον ἡμῖν καὶ μυστι-
 « κὴν παραδιδούς θεολογίαν, βοᾷ καὶ κέκραγεν· *Εἰς
 « ὁ Θεός.* Εἶτα μετὰ τὸν ἕνα Θεὸν φησιν· *Εἰς μεσίτης
 « Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός.*
 « Εἰ τοίνυν ἄνθρωπον αὐτὸν εἶναι φησι, τῇ κατὰ
 « σάρκα αὐτοῦ μόνῃ προσέχων οἰκονομία, πάντως
 « κάκεινο συνομολογεῖ τὸ μηδὲ ἔχειν ἐλπίδα ἐπ' αὐ-
 « τόν. Ἐπικατάρατος γὰρ ἄνθρωπος, ὁ προφήτης
 « Ἰερεμίας ἔφη, ὃς τὴν ἐλπίδα ἔχει ἐπ' ἄνθρωπον. »
 Ὁρᾷς ὅπως ἡ κακία τυφλώττει. Ταῦτα γοῦν αὐτὸς
 « μαρτυρήσας Θεὸν ὁμολογῶντι τὸν Υἱὸν, μεμφόμενος
 « τε ἐπὶ τούτῳ, ὡς Θεὸν οὐσίᾳ καὶ δυνάμει ὕφεστώτα
 « τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εισάγοντι, νῦν τὸν αὐτὸν σικο-
 « φαντεῖ, ὡς ψιλὸν ἄνθρωπον λέγοντα εἶναι τὸν Χρι-
 « στὸν, προφανῶς καταψευδόμενος, ἐν τε οἷς εἶρηκε,
 « καὶ ἐν οἷς ἐξῆς ἐπάγει αὐθις περὶ αὐτοῦ λέγων·
 « Ἄλλ' ὁ προειρημένος, βραχέα τῶν ἁγίων προφη-
 « τῶν φροντίσας, ὡς ἀπόβρῆτόν τινα καὶ λανθάνου-
 « σαν τοῦ Ἀποστόλου θεολογίαν ἐξηγούμενος· *Εἰς
 « Θεός, ἔφη, εἰς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων,
 « ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός.* » Καὶ ὁ ταῦτα γράφας,
 « καὶ σφόδρα ἐπὶ τῷ μεμνησθαι τῶν Γραφῶν μεγα-
 « λαυχῶν, οὐκ ἐνενόησεν, ὅτι ὁ τοῦτο γράφας ἀγνῶστα-
 « τος Ἀπόστολος καὶ ἐκεῖνο (28) γέγραφεν· Ὅς ἐν
 « μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ
 « εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἐκένωσεν ἑαυτὸν, μορφῆν
 « δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοίωματι ἀνθρώπου γενόμε-

⁵⁸ I Tim. ii, 5. ⁵⁹ ibid.

ει εἶρμον ει τῶν ῥημάτων loco ῥηματίων ει εἰς δε
 και μ. ει δι' αὐτοῦ ει τὰς ἐν αὐτῇ ει πεποιημένας
 ἀ δε κατὰ π. τρόπον δ.

νος καὶ σχήματι εὐρεθείς ὡς ἄνθρωπος. Ὁρᾷς Ἄ « Namque maledictus homo, Jeremias propheta ἔπας, ὡσπερ προιδὼν τῷ πνεύματι τὴν τούτων κα-
κουργίαν ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος, οὕτως ἐν ἑτέρῳ μέρει τὸ ὡς ἄνθρωπος, ἔγραψε, καὶ ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώ-
που γερόμενος, ἵνα παύσῃ αὐτῶν τὴν τοσαύτην βλασφημίαν. Καὶ μεθ' ἕτερα τῶν αὐτῶν συκοφαντεῖ ὡδὲ πως « Πῶς οὖν τούτοις μὴ προσχῶν Εὐσέβιος,
« μόνον ἄνθρωπον τὸν Σωτῆρα εἶναι βούλεται; » Οὐ φανερώς μὲν τοῦτο λέγειν τολμῶν, τοῦτο δὲ βουλό-
μενος ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐλέγχεται βήσεων. Καὶ ὁ ταῦτα εἰπὼν τὴν αὐτὴν κατεμέμεφτο, ὡς Θεὸν ἀναγορεύοντα τὸν Ἰῶν, γράφων οὕτω· Διελεῖν γὰρ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τολμήσας, καὶ ἕτερον Θεὸν τὸν Λόγον ὀνομά-
σας, οὐσίᾳ τε καὶ δυνάμει διεστῶτα τοῦ Πατρὸς, εἰς ὅσῃν βλασφημίαν ἐκπέπτωκεν;

placuit, quasi Scripturas omnes memoria tenens, nequaquam tamen cogitavit, eundem qui hoc scripsit divinum Apostolum, et illud in scripta retulisse: *Qui cum in forma Dei existeret, non arbitratus est rapinam esse æqualem Deo, sed exinanivit semetipsum assumpta servi forma, in similitudinem hominis exsistens, et figura repertus tanquam homo*⁶¹. Vides ut sanctus hic Apostolus, veluti qui spiritu istorum improbitatem provide-
ret, alibi, atque alia in parte ita scriptum reliquit, *tanquam homo*, et *in similitudinem hominis exsistens*, quo tantam horum blasphemiam compescere posset. Post alia eundem calumniatur isto modo [R. XCII]:
« Quomodo igitur factum, ut Eusebius cum ad ista non attenderet, Servatorem nostrum solum hominem
« exstare contendat? » Non hoc quidem ausus est aperte profari: at hoc voluisse convictus tenetur suis ipsis verbis. Et nihilominus, qui sic eum accusat, reprehendit illum quoque, quod Filium esse Deum asseveret: dividere quidem Dei Verbum ausus, et Verbum Deum alterum nominans, substan-
tia et potentia a Patre differentem, in quantam incidit blasphemiam?

Τοσαῦτα καὶ τούτων ἔτι μακρῶ πλείονα οὐ κατὰ C
μόνων τῶν ἐπισκόπων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς ὑγιούς καὶ ἐκκλησιαστικῆς πίστεως ἐκθύμενος Μάρκελλος, δῆλος ἂν εἴη ὁποῖος αὐτὸς ὑπῆρχε προαιρέσεως. Ὅτι ὁ οὐδὲν τῆς ἀληθείας ἔμελε τῷ ἀνδρὶ, μάθοις ἂν αὐταῖς ἐντυχὼν ταῖς τῶν ἐπισκόπων ἐπιστολαῖς, ἐν αἷς εὐρήσεις αὐτὸν τὸ μὲν πᾶν σῶμα τῆς διανοίας τῶν λέξεων ἀκρωτηριάζοντα· καὶ τὸν μὲν πάντα εἰρμὴν ἀποκρύπτοντα, ῥηματίων δὲ ἀντιλαμβάνομενον, καὶ τούτων κακούργως ποιούμενον τὴν διαβολήν. Αὐτίλα γοῦν συκοφαντεῖ τὸν Εὐσέβιον ἐκ τοῦ προφανοῦς, ὡς ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν εἰρηκότα· ἐπειδὴ τῆς ἀποστολικῆς φωνῆς ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἐπιστολῇ τὴν παρ-
θεσιον πεποιήται, δι' ἧς αὐτὸς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος· *Εἰς γὰρ ὁ Θεός· εἰς δὲ καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός*. Ταύτην μὲν οὖν D
τὴν ἀποστολικὴν λέξιν, ὡσαυτὲν Εὐσέβιος οὔσαν, διαβέβληκε· μὴ συνιεῖς ὁ σοφώτατος, ὅτι τὸν Ἀπόστολον διέβαλλε, τὰς δὲ αὐτοῦ φωνὰς, τὰς ἐν τῇ αὐτῇ φερο-
μένας ἐπιστολῇ, τὰς τε ἐν ταῖς λοιποῖς αὐτοῦ συγγραμμάσι, τοῖς εἰς τὰς θείας Γραφὰς πεπονημένοις ἃ δὴ κατὰ πάντα τόπον διαδέδοται, σιωπῇ παραδέδωκε·
κρύψας τῇ σιωπῇ ἃ μὴ (29) συκοφαντεῖν. Τὸ ὅμοιον δ' ἂν εὔροι τις αὐτὸν πεποιηκότα καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν, ὧν διαβέβληκε γραμμάτων· ἃ δὴ, λόγου συμ-
μετρίᾳ φειδόμενοι, τοῖς ἐθέλουσι τὴν τούτων ἀκριθεῖ ποιέσθαι διάγκωσιν παραχωρήσομεν, σπεύδοντες αὐτοὺς τὴν αὐτὴν Μαρκελλοῦ περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ξηνοφωνίαν ἦδη λοιπὸν ἀποκαλύψαι, ὡς ἂν φανερῶν γένοιτο τοῖς πᾶσιν, ὅπως αὐτὸς ἐφρόνει περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

✠ Ed. Paris., pag. 29-30.

⁶⁰ Jer. xvii, 5. ⁶¹ 1 Tim. ii, 5. ⁶² Philipp. ii, 6, 7. ⁶³ 1 Tim. ii, 5.

(29) Μὴ ἦν, αὐτὸν ἐξῆν συκοφαντεῖν.

« ait⁶⁰, qui in homine collocaverit spem suam. » Vides ut obcæcat homines malitia. Nam qui testimonium tale perhibuerat Deum Filium confitenti: qui reprehenderat eum a quo Dei Verbum Deus esse dicebatur substantia subsistens et potentia; is, idem nunc, eundem ideo accusat, quasi qui nudum esse hominem Christum dixerat: apertissime mentitus, tum in istis ita positus, tum in illis quæ deinceps annectit dicens [R. XC]: « Verum supra nominatus, cum non magni faceret sanctissimos prophetas, tanquam qui absconditum illam et ineffabilem Apostoli theologiam interpretaretur, *Unus, inquit, Deus est, unus Dei atque hominum mediator homo Jesus Chri-*

*stus*⁶¹. » ✠ Hæc qui scripsit, et vehementer sibi ipsi scopos cum effutivit Marcellus, sed in ipsam quoque sanam et ecclesiasticam fidem, manifeste declarat quo animo præditus et voluntate fuerat. Nullam vero curam illi veritatis fuisse discere poteris, si in ipsas aliquando episcoporum epistolas incidere: invenies etenim illum, corpus universum, sensus et sententiæ earum delumbasse seriem, dictorum vim occultasse: verba arripuisse, et arrepta satis improbe calumniasse. Eusebium aperte calumniis impetit, quasi diceret Christum esse nudum hominem, ideo quod in epistola sua sententiam apostolicam usurparat, quam sic posuit Apostolus: *Unus etenim Deus est: unus mediator Dei atque hominum, homo Jesus Christus*⁶². Hoc effatum idcirco apostolicum, tanquam Eusebianum accusat: nec advertit vir prudens, Apostolum ab eo accusatum, propter has voces positas in epistola illa, et alibi in operibus ejusdem aliis, quæ in sacras Scripturas exaravit; quæ ubique et passim deprædicantur, ✠ silentio involvit; illa reticens quæ calumniari non poterat. Consimilia perpetrasse illum licet observare in cæteris quoque scriptis quæ accusat. Quæ, ne oratio excrescat in immensum, illis permittimus cognoscenda, quibus libitum est exactius ea investigare: eo contententes ipsi, ut Marcelli novitatem de Dei Filio inusitatam in apertum proferramus, ita ut intelligant universi perspicue, quam sententiam fovebat is de Filio Dei.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΤΩΝ

ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΕΛΛΟΥ ΤΟΥ ΤΗΣ ΑΓΚΥΡΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΒΙΒΛΟΣ Β΄.

EUSEBII PAMPHILI

ADVERSUS MARCELLUM ANCYRÆ EPISCOPUM LIBER SECUNDUS.

CONTRA MARCELLUM LIBRI SECUNDI
CAPITA.

- ✱ 1. Qualiter Marcellus opinatus est, et docuit Filium Dei, ante natiuitatem de Virgine, neque esse aliquod, nec præexistentiam possedisse.
2. Quemadmodum Marcellus sentiebat de Verbo quod in Deo est.
3. Quid Marcellus opinabatur de carne, quam assumpsit Verbum.
4. Quem Marcellus finem induxerit cum regno Christi, tum etiam carni quam assumpsit Christus.

ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΟΝ ΕΛΕΓΧΩΝ ΤΟΥ
ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

- α. Ὅπως Μάρκελλος μήτε εἶναι μήτε προδπαρχεῖν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως ἐδόξασεν.
- β. Ὅπως Μάρκελλος ἐφρόνει περὶ τοῦ ἐν τῷ Θεῷ Λόγου.
- γ. Ὅπως ἐφρόνει Μάρκελλος περὶ τῆς σαρκὸς ἧς ὁ Λόγος ἀνείληφεν.
- δ. Ὅποιον Μάρκελλος ἐπάγει τέλος τῆ τοῦ Χριστοῦ βασιλεία, καὶ τῆ σαρκὶ ἦν ἀνείληψεν.

CAP. I.

Qualiter Marcellus opinatus est, et docuit Filium Dei, ante natiuitatem de Virgine, neque esse aliquod, nec præexistentiam possedisse.

Tempus jam tandem a nobis exigit, ut qui jam prius exposuerimus quos viros hic Galata calumniis aspersit, ipsius fidem, quæ sit, vel potius perfidiam, sub aspectu, et in luce collocemus et ✱ impietatem illam opinionis longo jam tempore intus apud illum occultam, detracta persona denudemus, nec non productis de ipsius scripto testimoniis ostendamus, qui vir fuerit et qualis, qui Chri-

✱ Ed. Paris., pag. 31-32.

(30) Τὴν vulgo ὀμ.

(31) Vulgo τὸ φῶς.

(32) Μακροῖς χρόνοις ἐνδομυχήσασα. Certe, detulit admodum diu hujus Galatæ κακοδοξία, ἀπίστια, et an unquam is jure, et plene convictus fuerit, et palam damnatus a catholica Ecclesia non liquet. Neque enim Julius, ab initio hominem absolutum, licet acriter accusatum ab Arianis, in communionem recepit: aut synodus Sardicensis absolutum pronuntiavit, sed et Romana deinceps

ΚΕΦ. Α΄.

Ὅπως Μάρκελλος μήτε εἶναι μήτε προδπαρχεῖν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως ἐδόξασεν.

Τὴν τοῦ Γαλάτου πίστιν, ἣ καὶ μέλλον (30) τὸν ἀπίστιαν τὴν εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καιρὸς ἤδη καλεῖ, μετὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ διαβληθέντων, εἰς φῶς (31) ἀγαγεῖν· καὶ τὴν χρόνοις (32) μακροῖς ἐνδομυχήσασα τῷ ἀνδρὶ κακοδοξίαν, βραχὺ περιελθόντας τοῦ τῆς ἐπιστολῆς προσχήματος ἀπογυμνώσαι· δεῖξαι τε τοῖς πᾶσι διὰ τῆς τῶν αὐτοῦ φωνῶν μαρτυρίας οὗς τις ὢν, τῆς Χριστοῦ καθηγέτο Ἐκκλησίας

sub Damaso Ecclesia: et Orthodoxi in Oriente quibus Damasus favebat, et iis communicabat, Marcellum a communione sua non separarunt. Narrat hoc de Paulino secundo Antiocheno Basiliius. Qui vir, prout tunc erant tempora, in Occidentales, et in Damasum, quod satis constat, iniquior hic fortasse indulisit paulisper affectibus, sed nihil de cerno. M.—Mox vulgo τῆς ἐπ. τοῦ πρ., porro vulgo καθ. Ἐκκλ. μήτε εἰ μόνῃ δὲ ἐνεργ. εἰ εἶναι σημεῖα παντὶ τῷ.

ἄνθρωπος, μήτε εἶναι, μήτε προϋφεστάναί, μήτε ὄλων A
 πώποτε Υἱὸν ὑπάρξαι τῷ Θεῷ, πρὸ τοῦ τεχθῆναι διὰ
 τῆς Παρθένου, δοξάζων· αὐτὸν δὲ μόνον εἶναι Λόγον
 φάσκων, συμφυᾶ τῷ Θεῷ, ἀϊδίως αὐτῷ συνόντα καὶ
 ἡνωμένον, ὅσος ἂν εἴη καὶ ὁ ἐν ἀνθρώπῳ λόγος.
 Τοῦτω γὰρ αὐτὸς χρῆται τῷ παραδείγματι, Λόγον
 εἶναι φήσας ἔνδον ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ, ποτὲ μὲν ἡσυχά-
 ζοντα, ποτὲ δὲ σημαντικῶς ἐνεργούντα, μόνη τε ἐνερ-
 γεία προϊόντα τοῦ Πατρὸς· ὡς ἂν καὶ ἡμεῖς τι προσ-
 τάττοντες, ἐν τῷ λέγειν τι καὶ λαλεῖν, ἐνεργήσαι-
 μεν. Ὅτι δ' οὐκ ἂν τις οὕτω γε εἰποι Υἱὸν εἶναι τὸν
 σημαντικὸν καὶ ἐνεργητικὸν Λόγον, παντὶ τῷ δήλον.
 Ὅ δὲ τοῦτο δοῦς ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, οὐκ οἶδ' ὅπως τὸν μὴ
 ὑφεστῶτα Λόγον (33) τὴν σάρκα ἀνειληφέναι, καὶ
 ἐνεργῆσαι ἐν αὐτῇ φησι· καὶ τότε Χριστὸν γενέσθαι,
 καὶ Ἰησοῦν, καὶ βασιλέα, καὶ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ
 ἀγαπητὸν, καὶ Υἱὸν δεδοξασμένον, καὶ δὴ καὶ Πρωτό-
 τοκον πάσης κτίσεως, μὴ ὄντα πρότερον, τότε γενέ-
 σθαι, καί περ οὐκ ὑφεστῶτα· τὸ δὲ παράδοξον τοῦ
 Λόγου, ἔρξασθαί γε ἀπὸ τετρακοσίων οὐδὲ ὄλων ἐτῶν
 τούτων ἀπάντων· καὶ πάλιν τούτον ἀθρώως παυθή-
 σθαι μετὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν τοῦ μὲν Λόγου
 ἡνωμένου τῷ Θεῷ, ὡς μηδὲν ἔτερον εἶναι πλην τοῦ
 Θεοῦ, τῆς δὲ σαρκὸς, ἧς ἀνελήφεν, ἐρήμου καταλει-
 φθησομένης ὑπὸ τοῦ Λόγου, ὡς μήτε τὸν Υἱὸν τοῦ
 Θεοῦ ποτε ὑφεστῶτα, μήτε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου,
 ὃν ἀνέληφε. Καὶ δὲ εἰς τοῦτο τέλος καταστρέφει
 ὡσπερ κεκωφωμένος, καὶ μήτε τοῦ ἀγγέλου Γαβριὴλ
 ἀκούων, εὐαγγελιζομένου τὴν Θεοτόκον σαφῶς τε
 καὶ διαῤῥήδην περὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς τεχθῆσομένου, καὶ
 ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα προελειψομένου,
 φάσκοντος· Ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ
 υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ δρομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.
 Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσε-
 ται· καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον
 Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν
 οἶκον Ἰακώβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας
 αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. Μήτε Δανιὴλ τοῦ μεγάλου
 προφήτου τὰς φωνὰς συνιείς, αὐτὰ ταῦτα σφραγιζο-
 μένου, δι' ὧν ἐν θείῳ Πνεύματι διεφώνει λέγων· Καὶ
 ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν (34) τοῦ οὐρανοῦ, Υἱὸς
 ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν
 ἡμερῶν ἐφθασε, καὶ ἐμπροσθεν αὐτοῦ προση-
 ἔβθη. Καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἀρχή, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ
 βασιλεία· καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαὶ, γλώσσαι D
 αὐτῷ δουλεύσουσιν. Ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία
 αἰώνιος, ἧτις οὐ παρελεύσεται· καὶ ἡ βασιλεία
 αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. Ἄλλ' οὐδὲ Ἡσαίας αὐτὸν
 ἐπεισε περὶ τῆς ἀτελευτήτου βασιλείας τοῦ Υἱοῦ τοῦ
 Θεοῦ, ὧδε καὶ αὐτὸς θεσπέζων, ὅτι, Παιδίον ἐγενήθη
 ἡμῖν· υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν οὗ ἡ ἀρχή (35) ἐπὶ

✠ Ed. Paris., pag. 33. ⁶⁶ Luc. 1, 31-33. ⁶⁷ Dan. vii, 13, 14.

(33) Τὸν μὴ ὑφεστῶτα Λόγον. Haec est summa
 accusationis Eusebianæ, de qua, in illis de Theo-
 logia. M.

(34) Καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν. Locus est Dan.
 vii, 17; lege, καὶ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος. M.—
 Infra vulgo τ. Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὧδε εἰ ἐπὶ ὤμου
 τοῦ. Porro Mr. ἀντιλαμβάνεσθαι, dein ἔσται loco
 ἐκείνου. Dein vulgo δι' οὗ ὁμοῦ et ὠμολόγησαν et

ΠΑΤΡΩ. GR. XXIV.

si Ecclesiae praesedit : nempe is qui palam asserere-
 bat, Filium nequaquam vel fuisse Deo vel praex-
 stitisse, priusquam de Virgine nasceretur. Tan-
 tummodo autem Verbum esse illum diceret, Deo
 congenitum, ab aeterno coexistens, et cointum
 Deo, ut puta in homine verbum assolet humanum :
 hoc etenim utitur exemplo : Verbum affirmans in-
 tus in Deo ipso exstitisse, quiescens interdum, si-
 gnificative nonnunquam operans, operatione illa
 sua sola de Patre suo exiens, quemadmodum et nos
 operari solemus scribendo, dicendo, loquendo. At
 enimvero quis non intelligit, non esse staturum
 de Filio, illum ad istum solum modum signifi-
 cativum Verbum et operativum esse? Quique hoc ad
 hanc formam in Deo comminiscitur, nescio quo
 pacto affirmet Verbum minime subsistens assum-
 pisse carnem, et in illa assumpta ita operatum. Et
 tunc primum Christum exstitisse, Jesum, regem,
 imaginem Dei, dilectum, filium glorificatum, pri-
 mogenitum omnis creaturae, cum non esset prius,
 nec antea omnino existeret. Imprimis paradoxum
 illud est, incœpisse hoc Verbum, non ab annis hinc
 retro quadringentis completis : et simul in eamdem
 non existentiam revolvendum, post iudicii tem-
 pus, Verbo quidem Deo demum adunito, ita ut
 praeter Deum nihil quidquam existat ; carne, quam
 assumpsit, desolata et destituta a Verbo, ita ut ne-
 que Filius aliquis Dei subsistat, nec Filius hominis
 quem assumpsit. Eo autem tandem descendit abje-
 ctionis, ut Gabrielem non audiat archangelum, Dei-
 paræ manifeste et perspicue annuntiantem, de Filio
 ex illa generando, et de semine Davidis, secundum
 carnem descensuro, cum ita inquit : *Ecce concipies
 in utero tuo, et paries filium, et vocabis nomen ejus
 Jesum. Hic erit magnus, et filius Altissimi vocabi-
 tur : et dabit illi Dominus Deus thronum Davidis
 patris sui, et regnabit super domum Jacob in aeter-
 num, et regni illius non erit finis* ⁶⁶. Sed nec voces
 intellexit magni illius vatis Danielis, qui eadem
 ipsa consignavit, dum spiritu Dei afflatus profatur.
 inquit : *Et ecce cum nubibus caeli Filius hominis
 adveniebat, et usque ad Antiquum ✠ dierum perve-
 nit, et delatus est ante conspectum ejus. Ipsi autem
 dabatur principatus, et honor, et regnum : et servient
 illi omnes populi, tribus, linguæ. Potestas illius est
 potestas aeterna, quæ non pertransibit : et regnum
 illius non interibit* ⁶⁷. Sed nec illum Isaias de sen-
 tentia deduxit, qui de regno Filii Dei interminabili,
 ad istum modum scribit : *Puer nobis natus est : Fi-
 lius quoque datus est nobis, cujus principatus super
 humeros ejus : vocabitur insuper nomen ejus, magni*

ἔλασαν εἰ καὶ αὐτὸν μὲν, denique ἐκαίην ἐπαγγ. et
 γὰρ ἁγίων.

(35) Οὗ ἡ ἀρχή. Locus est Isa. ix, 6, in LXX :
 post ἀρχή sequitur, ἐγενήθη; sed variant ibi etiam
 codices. Statim in LXX legitur, ἄξω γὰρ εὐρήνην
 ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ ὑψίσω αὐτῷ, καὶ μεγάλῃ.
 Οἱ μὲν μὴ προείναι. Ita varie illiusit humane fra-
 gilitati, per nefarios suos emissarios, Satau. Ἐγ-

consilii Angelus : admirabilis consiliarius : Deus A fortis : potestate præditus ; princeps pacis : Pater futuri sæculi. Adducam enim sanitatem et pacem cum illo. Magnus erit principatus ejus, et pacis ejus non erit finis. Super solium David, et super regnum ejus, ut corrigat illud, et auxilietur in iudicio et iustitia, ex hoc nunc et usque in sæculum 66. Atque istis per omnia consona fuerunt, quæ Virgini Deiparæ annuntiabat Gabriel, ubi ait, regnaturum in æternum qui erat ex illa nasciturus ; *Regni ejus non erit finis. Quanta autem cum audacia Marcellus hisce testimoniis contraria scripserit et repugnantis, ab ipsius scriptis edocearis licet, in quibus Filii cum deitatem, tum etiam humanitatem pernegavit, ultra omnium hæresium novitatem. Inter enim pravarum opinionum auctores, aliqui, cum Filium Dei supponissent, neque olim existisse, nec ante substituisse, hominem eum unum de multis statuerunt cæteris similem, adoptione tantum, natis de mulieribus, prælatum : et eidem tamen nihilominus attribuunt honorem nunquam terminandum, et regnum in æternum duraturum. Rursus qui renuunt humanitatem ejus, supponunt exstare eum Dei Filium, Deum quoque præexistentem, sed hactenus progressi sunt errabundi, et ab Ecclesia alieni. Iste vero, qui Dei Ecclesiæ tempore præsedit tam diuturno, subsistentiam Filii Dei tollit, tum cum ipsis ejus serviat altaribus. Seque forsans sperat vitam æternam atque immortalam consecuturum, Pontificem vero ejusdem, eadem vita privat. Habemus etenim, secundum Apostoli effatum, Pontificem magnum, qui cælos penetravit, Jesum Filium Dei* 67. Quem neque præexistere, nec præsubsistere audet iste affirmare, quem nec substitutum, nec cum sanctis Dei conversaturum docet, secundum promissionem factam de cælorum regno. Certe cum sancti illi omnes in corporibus immortalitate, et incorruptibilitate præditis regnum Dei cæleste possideant, ✕ solummodo Christum, et Christus quam assumpsit, carnem ille privat. Neque contremiscit resurrectionis nostræ ducem et originem, vitæ sempiternæ procuratorem omnium, et causam regno suo deturbare : nec hoc solummodo, sed et vita omnimodo dejectum privare. Non aliter quam si quis oculos largiatur, lucem vero penitus amolitur, quæ est oculorum visionis per emanationem origo. Et neque tantus ille Dei angelus Gabriel : non magnus ille propheta Daniel, de quo dictum est, *Num tu Daniele sapientior es* 68 ?

✕ Ed. Paris., pag. 34. 66 Isa. ix, 6, 7. 67 Hebr. iv, 14 ; viii, 1. 68 Ezech. xxviii, 3.

ων, ὅτι τινὲς τῶν τοῦ Σατανᾶ ἀπηρητῶν ἐβουλήθησαν ὑμᾶς ταράσσειν. Οἱ μὲν ὅτι Ἰησοῦς δοκῆσαι ἐγεννήθη, καὶ δοκῆσαι ἐστεινώθη. Οἱ δὲ, ὅτι οὐκ ἔστιν υἱὸς τοῦ δημοῦργου. Οἱ δὲ, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ἐπὶ πάντων Θεός. Ἄλλοι δὲ ψιλός ἄνθρωπος. Ἄλλοι δὲ, ὅτι σὰρξ οὐκ ἐγείρεται, etc. Ita Ignatius epistola 3, et alibi similia ; adversarias hic hæreses commemorat Eusebius. Quæ

τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος, θαυμαστός σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, ἀρχων εἰρήνης. Πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἄξω γὰρ εἰρήνην καὶ ὑγίειν αὐτῷ. Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ· καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. Ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, καὶ ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, τοῦ κατορθῶσαι αὐτήν, καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρίματι καὶ ἐν δικαιοσύνῃ, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Τούτοις γοῦν σύμφωνα ἦν καὶ ἅπερ ὁ Γαβριὴλ τὴν Παρθένον εὐηγγελίζετο, εἰς τοὺς αἰῶνας βασιλεύσειν τὸν ἐξ αὐτῆς, λέγων, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ μὴ ἔσεσθαι τέλος. Μάρκελλος δὲ ὅπως τούτοις ἅπασιν ἐναντία γράφειν ἐτόλμα, μάθοις ἀν' ἐκ τῶν αὐτοῦ φωνῶν, δι' ὧν ὁμοῦ τὴν θεότητα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Θεοῦ τοῦ Υἱοῦ ἠρνεῖτο, καινότερον ἢ κατὰ πᾶσαν ἄθεον αἵρεσιν. Τῶν γὰρ ἑτεροδόξων οἱ μὲν μὴ προεῖναι μὴδὲ προϋπάρχειν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ φάντες, ἀνθρωπὸν ἕνα αὐτὸν, τοὺς λοιποὺς ὁμοιον, ὑποθέμενοι ἐξ ἀνθρώπου, υἰοθεοῖα τετιμηθῆσθαι αὐτὸν ἔφασαν· καὶ τοῦτο δόντες ἀθάνατον καὶ ἀτελεύτητον αὐτῷ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ βασιλείαν αἰώνιον ὡμολογήκασιν· οἱ δὲ τὸν ἀνθρωπὸν ἀρνησάμενοι, υἱὸν εἶναι Θεοῦ, Θεὸν προόντα, ὑπεστήσαντο. Ἄλλ' οἱ μὲν τῆς Ἐκκλησίας ἀλλότριοι, μέχρι τοσοῦτου πλάνης ἤλασαν· ὁ δὲ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τοσοῦτοις καθηγησάμενος χρόνοις, τὴν ὑπαρξιν ἀναιρεῖ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τῷ αὐτοῦ λειτουργήσας θυσιαστηρίῳ· καὶ ἑαυτὸν μὲν αἰωνίου καὶ ἀθανάτου ζωῆς τεύξεσθαι τάχα που πιστεύει, τὸν δ' ἀρχιερεῖα ταύτης ἀποστερεῖ. Ἐχομεν δὲ ἀρχιερεῖα μέγα, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, διελθὼν ἄθρα ταῦτα τοὺς οὐρανοὺς, Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὃν οὔτε προεῖναι, οὔτε προϋφεισθῆναι τολμᾷ λέγειν, ἀλλὰ μὴδὲ ἔσεσθαι, μὴδὲ τοὺς ἁγίους τοῦ Θεοῦ συνέσεσθαι, κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἐπαγγελίαν, τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας. Τηνικαῦτα γὰρ τῶν ἁγίων πάντων μεθεξόντων τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐν ἀφθάρτοις καὶ ἀθανάτοις σώμασι, μόνον τὸν Χριστὸν, καὶ τὴν σάρκα ἣν ἀνέληφεν, ἀποστερεῖ αὐτῆς. Καὶ οὐ φρίσσει τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀναστάσεως, τὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς τοὺς πᾶσιν αἴτιον ἐκπεσεῖσθαι τῆς βασιλείας οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἀποφαινόμενος· ὥσπερ ἂν εἴ τις ὀφθαλμοῦς μὲν δῶ, φῶς δὲ τὸ τούτων χορηγὸν ἐκλάμψει, ἀνέλοι. Καὶ οὔτε ὁ τοσοῦτος τοῦ Θεοῦ ἄγγελος Γαβριὴλ, οὔτε ὁ μέγας προφῆτης Δανιὴλ, περὶ οὗ ἐλέχθη, *Μὴ σὺ σφώτερος εἶ τοῦ Δανιήλ* ; οὔτε ὁ τοσοῦτος Ἡσαίας, οὐδ' ὁ λοιπὸς τῶν προφητῶν χορὸς τοιαῦτα μὴ γράφειν, μὴδὲ φρονεῖν τὸν ἄνδρα ἔπεισαν, οὐδ' αὐτοὶ Ἰουδαῖοι, παρ' οἷς ὁ

divinitatem detrahebat concessa humanitate. Quæ humanitatem negabat data divinitate. Carocra, hominem merum docebat. Samosatenus, Filium Dei, sed κατὰ προκοπήν ; hominem negabant Marcion, Manichæi ; phantasticum Gnosticorum Docitæ. Marcellus υπαρξιν accusatur sustulisse Filii Dei : quod nemo prius erat inficiatus ; nam ei δοκῆται τὴν υπαρξιν, saltem divinum fatebantur. M.

προσδοκώμενος εἰσέτι νῦν Χριστός, ὃν ἠλειμμένον καλεῖν εἰώθασιν, ἀγῆρω τὴν βασιλείαν καὶ θάνατον ἔξειν (36) ἐλπίζεται. Ἀλλὰ καὶ τούτων γέγονε χείρων ὁ καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν ὁμοῦ καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ ἀσεβῆσαι τολμήσας, δνοῦδ' αὐτὸς ὁ θεός. Ἀπίστολος κατεδυσώπησε μὴ τοιαῦτα ἀσεβεῖν, ἀντικρυς λέγων, Πιστὸς ὁ λόγος· εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν, εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν, καὶ κληρονόμους μὲν ἡμᾶς ἔσεσθαι τοῦ Θεοῦ, οὐ μὴν διχα τοῦ Χριστοῦ. Κληρονόμοι γὰρ, φησί, Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ τοῦ Χριστοῦ· εἴπερ συμπάσχομεν, ἴνα καὶ συνδοξαθώμεν. Καὶ πάλιν· Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν, φησί, σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν· ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ, εἰδότες ὅτι Χριστὸς, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκ ἔτι ἀποθνήσκει· θάνατος αὐτοῦ οὐκ ἔτι κυριεύσει· καὶ αὐθις· Τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν. Οὐκοῦν ἡ αἰώνιος ζωὴ οὐκ ἄλλως ἡμῖν πορισθήσεται ἢ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν οὐχ ἀπλῶς ζῆσαι, ἀλλὰ σὺν αὐτῷ δοξασθῆναι, καὶ σὺν αὐτῷ κληρονομησαί, καὶ σὺν αὐτῷ βασιλεύσαι· πάντα γὰρ ἡμῖν ἐκ τῆς αὐτοῦ κοινωνίας ὑπάρξει· ὁ διδάσκει· ὁ αὐτὸς φήσας· Πιστὸς ὁ θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Τίς δὲ ἡ κοινωνία, παρίστησι, καὶ συνήγειρε, λέγων· Καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἴνα ἐνδειξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸ ἐπερβάλλον πλοῦτος τῆς χάριτος ἐν χρηστότητι ἐπ' ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ ταῦτα περὶ τοῦ Σωτῆρος ἐδίδακε φάσκων· Ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην· ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παρτελὲς δύναται τοὺς προσιόντας δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν, εἰς τὸ ἐντερχάσκειν ὑπὲρ αὐτῶν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸν Μελχισεδεκ εἰς τὸ διηνεχὲς ἱερεῖα μένειν ἔλεγε, διὰ τὸ ἀφομοιούμενον εἶναι τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὅτι μὲν τούτοις ἅπασιν ὁ Μάρκελλος ἀναντίτα γράφειν ἐτόλμα μικρὸν ὕστερον παρατεθήσεται, νυνὶ δὲ ὅπως ἐφρόνει περὶ τοῦ μηδὲ τὴν ἀρχὴν εἶναι· μηδ' ὑφεστάναι τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, θεασόμεθα πρότερον.

leitur Filio Dei. Hisce tamen omnibus ausum fuisse Marcellum contraria plane mandare litteris, paulo post proponetur cuicumque intuentium. In presenti autem despiciendum nobis prius est, quam fovebat ille sententiam, de Filio Dei non existente ab initio nec sortito subsistentiam.

✠ Ed. Paris., pag. 35. ⁶⁹ II Tim. II, 11, 12. ⁷⁰ Rom. VIII, 17. ⁷¹ Rom. VI, 8, 9. ⁷² Ephes. II, 8. ⁷³ I Cor. I, 9. ⁷⁴ Ephes. II, 6, 7. ⁷⁵ Hebr. VII, 21, 25.

(36) Καὶ θάνατον ἔξειν. Imo ἀθάνατον, nempe regnum, ut requirit sensus. Et Judæi suo etiamnum expectato Messie attribuebant, quem hominem de homine temporalem principem, μετὰ μεγάλης φαντασίας et δυνάμεως regnaturum, ab Elia ungendum, sui ignorantem ante unctionem; aliis incognitum deblaterant. Vide Justin. Martyrem *Contra Judæum Tryphonem*. Nusquam vero memini legisse, a Judæis Messiam suum Elimmenon appellatum, nisi apud ipsum hunc nostrum Euseb. lib. IV *Demonstrat. ev.* pag. 110, διόπερ Χριστὸν καὶ ἠλειμμένον τὸν αὐτῆς

A non talis tantusque vates Isaias: non prophetarum consessus persuadere huic homini potuere, quo minus hæc scriberet, et opinaretur. Imo ne quidem Judæi ipsi, apud quos, qui adhuc quidem expectatur Christus, quem illi *Elimmenon* appellare solent, creditur habiturus regnum non desitutum, aut mortem ipse obiturus. Longe quidem istis deterior est qui non veretur impietatem fovere, cum de initio Dei Filii, tum de fine. Quem non potuit divinus Apostolus inflectere, ne eo usque prorumperet impietatis, dum ita loquitur: *Fidelis hic sermo est, si cum illo mortui simus, una cum illo vivemus: si sufferamus et conregnabimus*, ⁶⁹. Et hæredes quidem nos futuros Dei docet, non tamen sine Christo. *Hæredes, inquit, Dei: cohæredes autem Christi, si compatiamur, ut quoque conglorificemur* ⁷⁰. Et rursus: *Si mortui sumus, inquit, cum Christo, credimus quod vivemus una cum illo; scientes quod Christus de mortuis suscitatus, non ulterius moritur, mors adhuc illi non dominabitur* ⁷¹: et iterum: *Donum vero Dei est vita æterna, in Jesu Christo Domino nostro* ⁷². Vitam igitur æternam non aliunde consequemur, quam per Christum Jesum Dominum nostrum. Et spes illa nos foveat, non solum quod vivemus, sed quod etiam cum illo una glorificabimur, et hæreditatem una consequemur, et cum eo simul conregnabimus. Omnia enim nostra nobis proveniunt ab illa, quam habemus cum eo, communionem: quod docet ipse Paulus ubi ait: *Fidelis Deus est, per quem vocati estis ad communionem Filii sui, Jesu Christi Domini nostri* ⁷³. Quænam vero illa sit communio docet. *Et suscitavit, ait, et sedere fecit illum a dextris, una secum in cælestibus in Christo Jesu, ut ostendat in venturis olim sæculis superabundantes divitias gratiæ, in bonitate erga nos in Christo Jesu* ⁷⁴. Idem et de Salvatore eadem docuit ubi inquit: *Qui, quod maneat in æternum, immutabile habet sacerdotium: unde et servare omnes potest qui accedunt per illum ad Deum, semper vivens, in eum finem, ut pro nobis intercedat* ⁷⁵. ✠ Quin et Melchisedec mansurum sacerdotem in æternum confirmat, eo quod assimiletur Filio Dei. Hisce tamen omnibus ausum fuisse Marcellum contraria plane mandare litteris, paulo post proponetur cuicumque intuentium. In presenti autem despiciendum nobis prius est, quam fovebat ille sententiam, de Filio Dei non existente ab initio nec sortito subsistentiam.

Χρίσεως μέτοχον ἀποκαλοῦσι. Et sic hoc loco in textu quoque scribendum; et pro illo Elimmenon in versione Unctum reponere. Erudite autem et pie disputat ad finem capitis, de æterna subsistentia, regno perpetuo Filii Dei Eusebius, quod Marcellus vel sustulit, vel sustulisse ab eo signetur. M.—Supra vulgo ἠλειμμένον. dein vulgo καὶ εἰς τ. ἀ. ὁμοῦ οἰ. Porro vulgo συμπάσχομεν et ἀπλῶς ζῆσαι et π. γὰρ ἡμῶν; dein κοιν. συνίστησι et συνήγ. φησὶν καὶ συνεχ. ἐκ' ὀδεξίων. — Paulo post vulgo τὸν ἐπερβάλλοντα πλοῦτον.

CAP. II.

Quæ fuerat Marcelli sententia de Verbo in Deo existente.

In eos postquam insultaverat qui Dei Filium vere filium existitisse vivum arbitrabantur, suam ipsius opinionem profert totidem syllabis in hunc modum comprehensam: [R. XLII, coll. p. 416, D] « Quamobrem priusquam descenderet, et de Virgine nasceretur, Verbum erat solummodo. Nam quid aliud erat priusquam nostram carnem assumeret humanam, id quod descendit in temporibus novissimis, quemadmodum ipse scribit; et id quod de Virgine nascebatur nihil aliud erat præterquam Verbum? » Pergens deinceps ait, æternum fuisse et ingenuum quoque definit. Scribit autem [R. XLVIII, coll. p. 416, D]: « Quocirca consensus audis Spiritus sancti, quo per multas et differentes personas, æternitati verbi testimonium perhibetur. » Et per hoc ipsum, incipit quidem ab æternitate verbi, hoc modo: *In principio erat Verbum: et Verbum erat apud Deum: et Deus erat illud Verbum*⁷⁶. Ita tribus testimoniis se invicem consequentibus Verbi vult docere æternitatem. Post cætera subjungit [R. XLIII, coll. p. 81, D]: « Prius certe quidem, ut sæpenumero dixi, nihil aliud erat Verbum. » Et adjungit quod nec imago fuit Dei invisibilis, inquit: [R. LXXXII, coll. p. 24, B. 47, A] « Quocirca manifestum quidem est, quod Verbum ante nostri corporis susceptionem, ne quidem imago Dei fuerat invisibilis. » Et rursus post alia subinfert idem: [R. XLIX, coll. p. 104, A] « Quid erat igitur hoc quod descendit ante incarnationem? Omnino certe Spiritus fuit, si quid enim aliud dicturus est aliquis, non hoc dabit qui ad Virginem locutus est ad hunc modum angelus: *Spiritus sanctus superveniet in te*⁷⁷: si autem Spiritum fuisse asserat, audi dicentem « Servatorem: *Spiritus Deus est*⁷⁸; ubi cum liquidissimo constet Servatorem ✕ de Patre locutum fuisse, Deus est spiritus, » convictus tenetur Marcellus existimasse, ipsum Patrem fuisse incarnatum. Cum sententiam adhuc apertius effert, ad hunc modum scribens: [R. XXXIX, coll. p. 416, D] « Discat igitur, Verbum Dei advenisse: non, ut illi volunt, Verbum catachrestice appellatum, sed revera qui existebat Verbum. » Addit iterum et ista antedictis: « Quod si de spiritu disquisitio instituat sola, unum atque idem, nec injuria, cum

A

ΚΕΦ. Β.

Ὅπως Μάρκελλος ἐφρόνει περὶ τοῦ ἐν τῷ Θεῷ Λόγου.

Ἐπισκήψας (37) τοῖς εἰρηκόσι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀληθῶς υἱὸν εἶναι ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα, τὴν ἑαυτοῦ δόξαν φανεράν καθίστησιν αὐταῖς συλλαβαῖς γράφων οὕτως: « Οὐκοῦν πρὸ μὲν τοῦ καταλεῖν, καὶ διὰ τῆς Παρθένου τεχθῆναι, Λόγος ἦν μόνον. Ἐπεὶ τί ἕτερον ἦν, « πρὸ τοῦ τὴν ἀνθρωπίνην ἀναλαβεῖν σάρκα, τὸ καταλεθὸν ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ὡς καὶ αὐτὸς γέγραφε, « (38) καὶ τὸ γεννηθὲν ἐκ τῆς Παρθένου οὐδὲν ἕτερον « ἢ ὁ Λόγος. » Εἶτα προῖων ἐξῆς, ἀίδιον αὐτὸν λέγει, ἀγέννητον αὐτὸν οὕτως ὀριζόμενος. Γράφει δὲ οὕτως: « Ἀκούεις τοίνυν τῆς συμφωνίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ πολλῶν καὶ διαφόρων προσώπων, τῆ τοῦ Λόγου μαρτυρούσης (38*) ἀιδιότητι. » Καὶ διὰ τοῦτο ἀρχεται μὲν ἀπὸ τῆς ἀιδιότητος τοῦ Λόγου: *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, λέγων, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος.* Τρισὶν ἐπαλλήλοις μαρτυρίαις χρώμενος, τὴν ἀιδιότητα τοῦ Λόγου δεικνύναι βούλεται. Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει: « Πρῶτερον γὰρ ὡς περ πολλὰκις ἔφην, οὐδὲν ἕτερον ὁ Λόγος ἦν. » Καὶ προστίθησιν, ὅτι οὐδὲ εἰκὼν ἦν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, φάσκων: « Οὐκοῦν πρόδηλον, ὅτι πρὸ τῆς τοῦ ἡμετέρου σώματος ἀναλήψεως ὁ Λόγος καθ' ἑαυτὸν, οὐκ ἦν εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. » Καὶ αὖθις μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει: « Τί τοίνυν ἦν τὸ καταλεθὸν τοῦτο, πρὸ τοῦ ἐνανθρωπῆσαι; Πάντως που, φησί, Πνεῦμα. Εἰ γὰρ τι παρὰ τοῦτο ἐθέλοι λέγειν, οὐ συγχωρήσει αὐτῷ, ὁ πρὸς τὴν Παρθένον εἰρηκῶς ἄγγελος: « *Πνεῦμα ἄγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ.* Εἰ δὲ Πνεῦμα εἶναι φήσει, ἀκουε τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, *Πνεῦμα εἶ ὁ Θεός.* Σαφῶς ἐντεῦθεν τοῦ Σωτῆρος περὶ τοῦ Πατρὸς εἰρηκότος: « *Πνεῦμα ὁ Θεός, ἐλέγχεται Μάρκελλος αὐτὸν τὸν Πατέρα ἐνηνθρωπηκέναι* (38**) εἰπών. Ὁ δ' ἔτι μάλλον φιλοτιμείται, γράφων ὧδε: « Καὶ μανθανέτω τοίνυν Θεοῦ Λόγον ἐληλυθέναι, οὐ Λόγον καταχρηστικῶς ὀνομασθέντα, ὡς αὐτοὶ φασιν, ἀλλ' ἀληθῆ ὄντα Λόγον. » Καὶ αὖθις προστίθησι ταῦτα τοῖς εἰρηκόμενοις: « Εἰ μὲν γὰρ ἡ τοῦ πνεύματος ἐξέτασις γίνοιτο μόνη, ἐν καὶ ταῦτ' ἐικότως εἶναι τῷ Θεῷ φαίνοιτο: εἰ δὲ ἡ κατὰ σάρκα προσθήκη ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἐξετάζοιτο, ἐνεργεῖ ἡ θεότης μόνη ἐπιπλάτνεσθαι δοκεῖ: ὥστε εικότως μόνας ὄντως ἐστὶν ἀδιαίρετος. » Καὶ ἔτι μάλλον τοῦτο κατασκευάζει δι' ὧν ἐν τοῖς ἐξῆς οὕτω γράφει: « Τὸ μὲν οὖν πρὸ τῶν αἰώνων αὐτὸν γεγενῆσθαι φησὶ ἀκολουθῶς εἰρηκέναι δοκεῖ: γέννημα γὰρ τὸ προελθὸν τοῦ προεμένου

✕ Ed. Paris., pag. 36. ⁷⁶ Joan. 1, 1. ⁷⁷ Luc. 1, 35. ⁷⁸ Joan. 19, 24.

(37) Vulgo, ἐπισκήψας.

(38) Καὶ αὐτὸς γέγραφε. Quis autem iste? certe Marcellus, cujus opinio, diversæ ῥήσεις hic recensentur, sed interim tamen hæc sunt ἀσύστατα. (Αὐτὸς Asterius R., qui infra τρόπων loco προσώπων conii.) Statim: forte ἀίδιον λέγει, καὶ ἀγέννητον αὐτόν. Quod negabat Eusebius Arianius, mox οὐδὲν ἕτερον ἢ Λόγος ἦν, et οὐ συγχωρήσει. M.

(38*) Vulgo μαρτυρήσας εἰ δεῖν ἐπ' ἀλλήλαις et πρῶτερον μὲν γ. et ἕτερον ὁ Λόγος; porro vulgo συ-

χωρήσει et φησὶν et εἰρηκότος πν. et Πατὴρ λέγοντος.

(38**) Ἐνηνθρωπηκέναι. Hoc certe illi ascribitur, ut fuerit Praxeæ, et Patropassionorum ἀποφύας, scilicet quia Λόγον æternum asserit: Spiritum fuisse docet, hoc est Deum. Quasi solus Pater foret Spiritus, hoc est Deus, quæ erat mens Eusebiana. M. — Mox vulgo ἀλλ' ἀληθῶς et εικότως μόνας παρήληπται. Deῖν τοῦτον μὴ εἶναι et ἀνθρ. φύσεως conii. R. et τὸν Θεὸν Θεοῦ Λ. Μρ.

ε γίγνεται Πατρός. Θάτερον δ' οὐκ ἐτι ὑγιῶς οὐδ' εὐ-
 ε σεβῶς αὐτῷ παρεληφται. Τὸ γὰρ μὴ Λόγον εἶναι
 ε φῆσαι τὸν ἐξ αὐτοῦ προελθόντα, καὶ τοῦτον εἶναι τὸν
 ε τῆς γεννήσεως ἀληθῆ πρόπον, ἀλλ' ἀπλῶς Υἱὸν μόνον,
 ε ἔμφασίν τινα τοῖς ἀκούουσιν ἀνθρωπίνως βίφως παρ-
 ε ἔχειν εἴθε. » Καὶ ἐν τούτοις μὲν γυμνῇ τῇ κεφαλῇ
 τὸν μὲν Υἱὸν ἠρήσατο, ψιλὸν δὲ Λόγον, ὡσπερ τινὰ
 προστακτικὸν τῶν ποιητέων εἰσαγών, δῆλός ἐστιν ἐξ ὧν
 ἐπιφέρει λέγων· « Ὅν οὕτω πᾶσαι αἱ θελαὶ κηρύττουσι
 Γραφαί. Δαδὲ μὲν γὰρ περὶ αὐτοῦ λέγει· Τῷ Λόγῳ
 Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστρατεύθησαν· αὐτὸς δὲ, Αὐτὸς
 ἐξέλασσε· λέγει τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ ἰάσεται αὐτούς·
 Σολομὼν δὲ· Ζητήσουσι με κακοὶ, καὶ οὐχ εὐρήσου-
 σιν· Ἐμίσησαν γὰρ σοφίαν· τὸν δὲ Λόγον Κυρίου
 οὐ προείλοντο. Ἡσαίας τε, Ἐκ γὰρ Σιών ἐξελεύ-
 σεται, ἔφη, νόμος καὶ Λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσα-
 λήμ, Καὶ αὐθις Ἱερεμίας· Ἡσχύνθησαν σοφοί,
 φησὶ, κατέποθήθησαν, καὶ ἐάλωσαν, ὅτι τὸν Λόγον
 τοῦ Κυρίου ἀπεδοκίμασαν· καὶ Ὡσηὲ ὁ προφή-
 της· Ἐμίσησαν ἐν πύλαις ἐλέγχοντα, καὶ Λόγον
 ὁσίου ἐδδελύξαντο. Μιχαίας τε ὁμοίως καὶ αὐτὸς
 περὶ τοῦ Λόγου μνημονεύων ἔφη· Ἐξελεύσεται νόμος
 καὶ Λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. » Τοσαῦτα συν-
 ἄγων περὶ τοῦ προστακτικοῦ Λόγου βητὰ Μάρκελλος,
 τοιοῦτόν τινα εἶναι φησὶ καὶ τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν
 Θεὸν Λόγον. Διδ' ἐπάγει φάσκων· « Ὁ δ' ἱερὸς ἀπό-
 ε στολός τε καὶ μαθητὴς τοῦ Κυρίου Ἰωάννης, σα-
 ε φῶς καὶ διαβρόβηδον ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου διδά-
 ε σκων, ὡς ἀγνωσμένον ἐν ἀνθρώποις πρότερον
 ε Λόγον αὐτὸν τοῦ παντοκράτορος ὀνομάζων, οὕτως
 ε ἔφη· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν
 ε πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὐ μὲν
 ε μαρτυρία χρώμενος τῆ ἀιδιότητα τοῦ Λόγου ση-
 ε μαίνει. » Καὶ προστίθει τούτοις ἐπιλέγων (39)
 ἐξῆς, « Ἴν' ἐν μὲν τῷ φῆσαι, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος,
 ε δεῖξῃ, δυνάμει ἐν τῷ Πατρὶ εἶναι τὸν Λόγον· Ἐν
 ε ἀρχῇ γὰρ ἀπάντων τῶν γεγονότων ὁ Θεός, ἐξ οὗ τὰ
 ε πάντα· ἐν δὲ τῷ· « Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, »
 ε ἐνεργεῖα πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι τὸν Λόγον· πάντα γὰρ
 ε δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν.
 ε Ἐν δὲ τῷ Θεὸν εἶναι τὸν Λόγον εἰρηκέναι, μὴ
 ε διαιρεῖν τὴν Θεότητα· ἐπειδὴ ὁ Λόγος τὸ ἐν αὐτῷ,
 ε καὶ οὗτος ἐν τῷ Λόγῳ· Ἐν ἐμοὶ γὰρ, φησὶν, ὁ
 Πατήρ, καθὼς ἐν τῷ Πατρὶ. » Καὶ ἐτι τούτοις προσ-
 ε τίθεισιν, ἀπογυμνῶν τὸν ἴδιον νοῦν, δι' ὧν ἐξῆς
 ἐπάγει λέγων. « Ὁ τοίνυν ἱερὸς ἀπόστολός τε καὶ μα-
 ε θητὴς τοῦ Κυρίου Ἰωάννης, τῆς ἀιδιότητος αὐτοῦ
 ε μνημονεύων· ἀληθῆς ἐγένετο τοῦ Λόγου μάρτυς,
 ε Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, λέγων, καὶ ὁ Λόγος ἦν
 ε πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· οὐδὲν
 ε γενέσεως ἐνταῦθα μνημονεύων τοῦ Λόγου, ἀλλ'
 ε ἐπαλλήλοις τρισὶ μαρτυρίας χρώμενος, ἐβεβαίω
 ε ἐν ἀρχῇ τὸν Λόγον εἶναι. » Καὶ προστίθει τούτοις
 λέγων· « Τὴν μὲν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν τῷ ἀν-

A « Deo videbitur esse. Quod si illa additio, secundum
 ε carnem disquisitio, de Servatore adjiciatur, opera-
 ε tione divinitas sola videbitur dilatari, ut merito
 ε quidem unitas sit indivisibilis. » Vehementius adhuc
 hoc idem conatur astruere in iis quæ deinceps ita
 scribit : [R. XXXI, coll. p. 112, A] *Dicere idcirco,*
illum ante sæcula generatum fuisse, videtur de neces-
saria dici consequentia. Nam quod procedit, geni-
tum est, patris a quo exit. Alterutrum non sano
modo, nec conjuncto cum pietate ab illo sumitur.
Non enim verbum esse illud, dicere, quod ab eo pro-
cedit : et hunc esse generationis verum modum : sed
simpliciter Filium solum, solet quidem iis qui illud
audiunt emphasin quamdam et apparentiam exhibere
humanæ visionis. In istis, sine omni integumento
 B *negavit filium, eundem vero constat illum introduce-*
 ε re nudum tantum Verbum, faciendarum rerum
 mandatorum : id quod liquet ex adjectis : « Quem ad
 ε hunc modum omnes Scripturæ prædicant : David
 ε siquidem de illo inquit ⁷⁹, *Verbo Domini, stabiliti*
 ε *sunt cæli : et secundo, Ipse emittet verbum, et sa-*
 ε *nabit eos* ⁸⁰. Salomon autem : *Quærent me impij,*
 ε *nec invenient. Odio etenim habuerunt sapientiam :*
 ε *Verbum vero Domini non elegerunt* ⁸¹; et Isaias :
 ε *Nam de Sion egredietur lex : et Verbum Domini de*
 ε *Jerusalem* ⁸²; et Jeremias : *Pudefacti sunt, inquit,*
 ε *sapientes, timore concussi, capti sunt, quia Verbum*
 ε *Domini abjecerunt* ⁸³. Et propheta Osce : *Oderunt*
 ε *in portis reprehendentem : et Verbum sanctum ab-*
 ε *ominati sunt* ⁸⁴. Similiter et Michæas mentionem
 Verbi faciens, ait : *Egredietur lex, et Verbum Do-*
 ε *mini ex Jerusalem* ⁸⁵. » Tot et tanta ubi coacervavit
 de Verbo mandatorio Marcellus testimonia, ejusce-
 modi quoque asserit existitisse et Verbum illud quod
 apud Deum, Deus exstabat ab initio. [R. XLVI,
 coll. p. 118, C, 144, A.] Quocirca subinfert inquires :
 ε Sanctissimus apostolus et discipulus Domini Joannes
 ε exsertim docens apertissime in principio sui Evan-
 ε gelij Verbum, velut prius inter homines ignoratum,
 ε Dei omnipotentis nominatim compellat, inquires,
 ε *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud*
 ε *Deum, et Deus erat illud Verbum* ⁸⁶. Non unico
 ε contentus testimonio, Verbi significat æternitatem.)
 [R. XLVII coll. p. 118 D.] Quibus subinfert statim,
 ε ut in eo quod affirmat, *In principio erat Verbum,*
 ε ostendere posset, potentia esse in Patre suo Ver-
 ε bum. Erat enim in principio rerum omnium Deus,
 ε de quo omnia. In eo quod ait, *Et Verbum illud erat*
 ε *apud Deum,* Verbum existitisse docet apud Deum
 ε actu. Nam per illum omnia fiebant, et sine illo
 ε fiebat nihil quod factum fuit ; in eo quod dicitur
 ε Deum esse illud Verbum, divinitatem non dividit
 ε quod Verbum esset, id quod in illo erat, et ille in
 ε Verbo. *In me enim, inquit, Pater, et ego in Patre* ⁸⁷.)

✕ Ed. Paris., pag. 37. ⁷⁹ Psal. cxxiii, 6. ⁸⁰ Psal. cvi, 20. ⁸¹ Sap. xiii, 6, 7. ⁸² Isa. i, 3. ⁸³ Jer. viii, 9. ⁸⁴ Amos. v, 10. ⁸⁵ Mich. iv, 2. ⁸⁶ Joan. i, 1. ⁸⁷ Joan. x, 38.

(39) Vulgo οὕτως; infra vulgo δι' ὧν ἐξῆς ἐπαγγέλλει λέγων· ἱερὸς· et γεννήσεως et ἐπαλλήλας.

Adid ad ista revelans suam ipsius mentem, dum A
prosequitur: [R. XXVIII] « Sanctus apostolus et
discipulus Domini Joannes, æternitatis ipsius
mentionem faciens, verissimus adest testis de
Verbo, *In principio, inquit, erat Verbum: et
Verbum erat apud Deum: et Deus erat Verbum.
Generationis Verbi nulla hic mentio: tantum
tribus continuo se sequentibus testimoniis usus,
confirmat illud, Verbum in principio exstitisse.* »
Adjungit istis porro: [R. LXI] « Dispensationem
secundum carnem, homini scimus convenire:
æternitatem vero secundum spiritum Patri cre-
ditimus adunitam. » Accedit eisdem in processu:
[R. LXIV coll. p. 107 B] « Quod si ipsemet hoc
affirmet, inquit, *Ego de Patre exivi, et venio* ⁸⁸,
et rursus, *Verbum quod auditis non est meum,*
sed Patris qui misit me ⁸⁹; et, *Omnia quæ Pater
habet mea sunt* ⁹⁰; manifestum est illud non
injuria dici, *In me Pater est, et ego in Patre* ⁹¹: ut
in Deo subsistat Verbum illud, a quo hoc pro-
fertur. In Verbo autem illo Pater, quoniam Patris
potentia, Verbum est. Testis enim fide dignus,
eum Dei potentiam, et sapientiam Dei nomina-
vit. Non propter illam exactissimam consonan-
tiam, in omnibus verbis et operibus, ut Asterio
visum, Servator dixit, *Ego et Pater unum
sumus* ⁹², verum ideo quod sit impossibile vel
Verbum dividere a Deo, vel Deum a Verbo sepa-
rare. Cum vero propter illam omnimodam conso-
nantiam Asterius putet Servatorem locutum ad
istum modum, nec animum ad secundam œcono-
miam advertens, veritatem voluit ediscere, ne-
cesse est ut illum commonesciam, docere Scri-
pturam expressissime, videri saltem aliquando in-
consonantiam esse. Quænam erat enim sub pas-
sionis tempore consonantia, cum diceret: *Pater,
si possibile est, transeat iste calix?* et inferret:
verumtamen, non ut ego tolo, sed ut tu ⁹³. Equi-
dem non erat consonantiam dicere, imprimit,
Transeat iste calix. Nec cum consonantia quid-
quam habere commune videtur, quod sequitur:
✕ Non meo voluntas, sed tua fiat, Pater. Audis
autem, quod prima quidem facie littera denotet
inconsonantiam: Illo volente, hoc non volente:
Voluisse namque patrem, patet ex eo, quod fac-
tum fuit illud quod volebat: Non voluisse filium,

« ἄνθρωπος διαφέρειν γινώσκωμεν· τὴν δὲ κατα πνεῦμα
« ἀδιότητα ἠνώσθαι τῷ Πατρὶ πεπιστεύκαμεν. »
Τούτοις προτὼν ἐξῆς ἐπιλέγει ταῦτα· « Εἰ οὖν αὐ-
« τὸς λέγει ταῦτα, (40) Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλ-
« θον, καὶ ἦκα· καὶ αὐθις· Ὁ Λόγος, ὃν ἀ-
« κούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τῷ πέμψαντός
« με Πατρός· καὶ, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὰ
« ἐστι, δῆλον, ὅτι εἰκότως κάκεινο ἔλεγε· Ἐγ-
« ἔ μοι ὁ Πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, ἵνα ἐν Θεῷ
« μὲν ἦ ὁ Λόγος, ὁ τοῦτο λέγων, ἐν δὲ τῷ Λόγῳ ὁ Πα-
« τὴρ· ὅτι δύναμις τοῦ Πατρὸς ὁ Λόγος. Θεοῦ γὰρ
« αὐτὸν δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν ἀξιοπίστος εἶρηκε
« μάρτυς. Οὐ διὰ τὴν ἐν ἅπασιν οἷον λόγοις τε καὶ
« ἔργοις ἀκριβῆ συμφωνίαν, ὡς Ἀστέριος ἔφη, ὁ
« Σωτὴρ λέγει, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν, ἀλλὰ
« διότι ἀδύνατον ἔστιν, ἢ Λόγον Θεοῦ ἢ Θεὸν τοῦ ἑαυ-
« τοῦ μερίζεσθαι Λόγου. Ἐπεὶ εἰ διὰ (41) τὴν ἐν
« ἅπασι συμφωνίαν τοῦτο τὸν Σωτῆρα εἰρηκέναι
« Ἀστέριος οἰεταί, καὶ μὴ τῇ δευτέρῃ οἰκονομίᾳ
« προσέχων, τάληθες μανθάνειν θέλει, ἀναγκαζόν
« ἐστὶν ὁπομῆσαι αὐτὸν, πῶς ἐνίστε, τὸ κατὰ τὴν
« σὴν φαινόμενον ἀσυμφωνίαν ἐστὶν ἰδεῖν. Οὕτω γὰρ
« ἡμᾶς τὰ ῥητὰ διδάσκει. Ποία γὰρ ἐν καιρῷ τοῦ
« πάθους συμφωνία τοῦτο λέγοντος· Πάτερ, εἰ δυ-
« νατὸν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο, ἐπιφέρου-
« ρος δὲ κάκεινο, Πλὴν μὴ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς
« σὺ; Οὐ συμφωνοῦντος γὰρ ἦν πρῶτον μὲν τὸ λέ-
« γειν, Παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο, οὐδὲν δὲ ἐχό-
« μενον συμφωνίας καὶ τὸ ἐπιφερόμενον εἶναι δοκεῖ.
« Λέγει γὰρ, Μὴ τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω,
« Πάτερ, θέλημα. Ἀκούεις ὅπως ἀσυμφωνίαν κατὰ
« τὸ φαινόμενον δηλοῖ τὸ γράμμα, τοῦ μὲν θέλοντος,
« τοῦ δὲ μὴ θέλοντος. Ὅτι μὲν γὰρ ἐβούλετο ὁ Πα-
« τὴρ, δῆλον ἀπ' ὧν ὁ ἐβούλετο γέγονεν· ὅτι δὲ οὐκ
« ἐβούλετο ὁ Υἱός, δῆλον δι' ὧν παρατεταί. Καὶ
« αὐθις, Οὐ ζητῶ, φησί, τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ
« τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με Πατρὸς. Πῶς
« οὖν διὰ τὴν ἐν ἅπασι συμφωνίαν τὸν Σωτῆρα εἰρη-
« κέναι φησὶν, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν; »
Καὶ μετὰ βραχεῖα ἐπιλέγει· « Πῶς συμφωνίαν
« ἔχειν πρὸς τὸν Πατέρα ὁ Υἱός δύναται, ἢ ὁ Πατὴρ
« πρὸς τὸν Υἱόν, τοῦ Υἱοῦ Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πα-
« τὴρ, ἐμὰ ἐστι, λέγοντος; Ἀντικρυς γὰρ πλεονε-
« κτοῦντος ἦν τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, τοῦ λέγοντος,
« Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμὰ ἐστι. » Τούτου
« γὰρ χάριν παρὲς τὸ, Πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ

✕ Ed. Paris., pag. 58. ⁸⁸ Joan. xvi, 27, 28. ⁸⁹ Joan. x, 30. ⁹⁰ Matth. xxvi, 39.

⁹¹ Joan. xiv, 24. ⁹² Joan. xvi, 15. ⁹³ Joan. x, 38.

(40) Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἦκα. Hoc ubi dictum sit a Servatore, nescio; Joan. xvi, 27, legitur, ἐξῆλθον παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐήλυθα εἰς τὸν κόσμον. Ille μάρτυς ἀξιοπίστος, Paulus est, I Cor. i. 24. M. — Porro μένη pro μὲν ἢ Mr.; dein vulgo ἢ Λόγον Θεοῦ ἑαυτοῦ μερ.

(41) Ἐπεὶ ἰδία. Imo legendum, ἐπεὶ δὲ διὰ τὴν [ἐπεὶ εἰ διὰ ex codd. reposui]; nota est hæc Ariano-
rum interpretatio unitatis, Patris et Filii, de vol-
untate non natura aut essentia accipientium illud.
Ego et Pater unum sumus (Joan. x, 30), τῇ δευτέρῃ
οἰκονομίᾳ, est τῇ ἐν δευτέρῳ, sed forte legendum

κἀν μὴ τῇ δευτέρῃ, etc., πῶς ἐνίστε κατ' αὐτὴν,
φαινόμενην ἀσυμφωνίαν ἐστὶν ἰδεῖν; vult Asterius in
omnibus ubique συμφωνίαν voluntatis summam appa-
ruisse. Imo non inquit Marcellus. Erat quædam
ἀσυμφωνία in passione declinanda, voluntatis nempe
humanæ, a divina, conditionalæ, ab absoluta.
Locus est Joan. x, 30, celebratissimus per certa-
mina Catholicorum veterum et recentiorum. Vide
doctissimum Maldonatium. M.—Dein vulgo τὸν Σωτ.
εἶρ. et ἐθέλοι; porro mss. ἰσ. κατὰ τὸ φαινόμενον
ἀσυμφ.; vulgo dein ἐστὶν ἰδεῖν.

κοινά ἔστιν εἶπειν, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ Α
 ἔμά ἔστιν ἔφη. Καίτοι οὐκ ἦν ἴδιον τοῦ συμφω-
 νοῦντος οὕτω λέγειν, ἀλλὰ, « Πάντα ὅσα ἔχει ὁ
 Πατήρ, κοινά ἔστιν. » Εἰ γὰρ αἱ τῶν Ἀποστόλων
 Πράξεις, τὴν τῶν τηλικαῦτα προσόντων τῆ πίστει
 συμφωνίαν ἐπαινοῦσαι, « Πάντα ἦν αὐτοῖς κοινά
 ἔφασαν, καὶ ἐπ' ἀνθρώπων, τῶν συμφωνεῖν δυνα-
 μένων, κοινά εἶναι πάντα νομίζειν ὀφειλόντων,
 (42) πόσω μᾶλλον ἔδει τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν
 κοινωνίας μετέχειν, εἰς δύο ὑποστάσεις διηρημέ-
 νους; Νυνὶ δὲ ἐν μὲν τῷ λέγειν, Πάντα ὅσα ἔχει
 ὁ Πατήρ, ἔμά ἔστι, πλεονεκτῶν ὁ Υἱὸς τὸν Πατέρα
 φαίνεται· ἐν δὲ τῷ φάσκειν, μηδὲ τοῦ ἑαυτοῦ Λό-
 γου Κύριον εἶναι, ἀλλὰ καὶ τούτου τὸν Πατέρα,
 (Ὁ γὰρ Λόγος ὄν ἀκούετε, φησὶν, οὐκ ἔστιν
 ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμφυτός με Πατρός) ἀφαι- Β
 ρεῖσθαι τὸν Πατέρα τὰ ἴδια τοῦ παιδὸς δείκνυσιν.
 Ἐκότερα δὲ κατὰ τὴν Ἀστερίου οἴησιν οὐκ ἀκο-
 λούτως εἰρημένα φαίνεται. Ἐδει γὰρ τὸν συμφω-
 νοῦντα μὴ τὰ ἑτέρω προσόντα παρασπᾶσθαι δι-
 καία, πλεονεκτικὸν γὰρ τοῦτό γε, ἀλλὰ τὰ ἑκατέ-
 ρω προσόντα κοινά εἶναι νομίζειν. Ὡστε, ὅταν μὲν
 εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀποβλέπωμεν σάρκα, οὐχ
 ὡσπερ Ἀστέριος γέγραφεν, οὕτως εὐρήσομεν εἰ-
 ρηκότα τὸν Σωτήρα· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἔν ἔσ-
 μεν· εἰ γὰρ τοῦτ' ἦν, πάντως ἂν ἔφη· Ἐγὼ καὶ
 ὁ Πατήρ ἐν ἅπασιν πρὸς ἀλλήλους συμφωνοῦμεν.
 Νυνὶ δὲ, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἔν ἔσμεν, ἔφη. Οὐ
 γὰρ διὰ τὴν ἐν ἅπασιν λόγους τε καὶ ἔργοις ἀκρι-
 βῆ συμφωνίαν, ὡς αὐτὸς γέγραφεν, ὁ Σωτήρ εἰρη-
 κεν, ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἔσμεν. Οὐκοῦν εἰ ἐν C
 ἑκαίνοις ἀσυμφωνία τις ἦν, ἀνάγκη δὲ τὸν δεσπό-
 την ἀληθεύειν, τὸν Σωτήρα ἀκριβῶς εἰδέναι προσ-
 ἦκει, ὅτι, ἦνίκα ἂν Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἔν ἔσμεν,
 λέγῃ, τηλικαῦτα οὐκ εἰς τὸν ἀνθρώπον ὄν ἀνελη-
 φεν ἀποβλέπων τοῦτό φησιν, ἀλλ' εἰς τὸν ἐκ τοῦ
 Πατρός προελθόντα Λόγον. Εἰ γὰρ τις ἀσυμφωνία
 εἶναι δοκοίη, αὐτὴ ἀναφέρεσθαι εἰς τὴν τῆς σαρ-
 κὸς ἀσθένειαν ὀφείλει, ἦν μὴ πρότερον ἔχων ἀνεί-
 ληφεν ὁ Λόγος. Εἰ δὲ ἐνόητο ἀπὸ αὐτῆ, τῷ Λό-
 γῳ διαφέρουσα φαίνεται. Ὅθεν οὐ μόνον τὸ, Ἐγὼ
 καὶ ὁ Πατήρ ἔν ἔσμεν, εἰκότως ἔφη, ἀλλὰ κάκει-
 νο, Τοσοῦτω χρόνῳ μεθ' ἡμῶν εἰμι, Φίλιππε, καὶ
 λέγεις, Δεῖξόν μοι τὸν Πατέρα. Δῆλον, ὅτι οὐ τοῦ-
 τοις τοῖς ὀφθαλμοῖς, ἀλλὰ τοῖς νοητοῖς τὰ νοητὰ D
 ὀρῶν δυναμένοις. Ἀόρατος γὰρ τοῖς τῆς σαρκὸς
 ὀφθαλμοῖς ὁ Πατήρ ὑπάρχει, καὶ ὁ τούτου Λόγος.
 Οὐ διὰ τὴν ἐν ἅπασιν οὖν συμφωνίαν τοῦτ' ἔφη
 πρὸς Φίλιππον. Ὡς αὐτὰ εἰπὼν, ἐπαναλαβὼν ἐξ
 ὑπερχῆς τὸν λόγον, τοῦτον δογματίζει τὸν τρό-
 πον· « Πρὸ γὰρ τῆς δημιουργίας ἀπάσης ἡσυχία τις
 ἦν, ὡς εἰκὸς, ὄντος (43) ἐν τῷ Θεῷ τοῦ Λόγου. Εἰ
 γὰρ ποιητὴν ἀπάντων τὸν Θεὸν ὁ Ἀστέριος πεπί-

exinde liquet, ex eo quod declinat, et deprecatur.
 Atque alia vice, *Non quero*, inquit, *meam volun-*
tatem, sed voluntatem Patris qui misit me 22.
 Quomodo igitur propter illam ubique et per
 omnia consonantiam, Servatorem affirmat pro-
 nuntiasset, Ego et Pater meus unum sumus? Et
 paucis interjectis ait: [R. LXV] Quomodo erga
 Filium consonantiam habere Pater poterit, vel
 Filius erga Patrem, cum dixerit Filius, *Omnia*
illa quæ Pater habet, mea sunt? Est enim Filius,
 qui hoc modo loquitur, abundantior suo Patre.
Omnia quæ Pater habet, mea sunt, inquit, ideo
 non autem, *Omnia quæ Pater habet, communia*
sunt; cum dicendum ita esset illi, qui per omnia
 haberet cum suo Patre consonantiam: siquidem
 in Actibus apostolicis, ubi eorum qui ad fidem
 tunc accedebant, laudatur consonantia, *Omnia*
fuisse ipsis communia, dicitur 23: et omnia sunt
 communia existimanda inter eos qui consonan-
 tiam inter homines amplectuntur: quanto magis
 par fuit, Patrem atque Filium communionem
 amplecti, qui in duas hypostases dividebantur?
 at nunc Filius quam Pater plus habere videtur,
 cum affirmet, *Omnia quæ Pater habet mea sunt*.
 In eo autem quod dicit, Verbum non esse sui
 Dominum, sed ipsius Patrem, (*sermo enim quem*
audisti, inquit, non est meus, sed Patris qui misit
me;) ostenditur Patrem a Filio auferre etiam illa
 quæ propria sunt. Neutrum istorum, ex Asterii
 sententia, recte dicitur. Par et æquum enim
 fuerat consonantem aliquem, nullo modo ad se
 trahere, quæ de jure alteri competebant, avari-
 tiam quippe hoc denotat, sed quæ utrivis suppe-
 tebant, illa esse communia arbitrari. Adeo ut cum
 humanam carnem intueamur, non quemadmodum
 Asterius scripsit, *Dominum locutum inveniamus,*
Ego et Pater meus unum sumus; si enim id vole-
 bat, omnino diceret, *Ego et Pater in omnibus*
inter nos conspiramus: at nunc dixit, Ego et
Pater unum sumus. Igitur si aliqua inter eos
 existisset inconsonantia, et fieri nequeat, ut
 Dominus mentiretur, certe est necesse intelliga-
 mus Servatorem, cum diceret, ✕ *Ego et Pater*
unum sumus, hoc non dixisse ex intuitu hominis,
 quem assumpsit, sed Verbi e Patre prodeuntis.
 Nam si aliqua deprehendi inconsonantia posset,
 debet illa referri quidem ad carnis infirmitatem,
 quam cum prius non haberet, suscepit Verbum.
 Quod si unitas hæc dicatur, certe videtur ad
 Verbum esse referenda. Unde non istud tantum,
Ego et Pater unum sumus, merito dictum est ab
 illo, sed aliud insuper: *Tanto tempore [mi vobis]-*
cum, Philippe, et tu dicis: Ostende mihi Patrem 24.

✕ Ed. Paris., pag. 39. 22 Joan. v, 30. 23 Act. II, 44; 1v, 52. 24 Joan. xiv, 9.

(42) *Νομίζειν ὀφειλόντων*. Ὀφείλει, statim, forte τῆς αὐτῆς κοινωνίας, αὐτὴ τῆς ἰσῆς x. μ. κἀν εἰς δύο ὑπ. δ. M. — Sicurra vulgo ἐπαινοῦσα et infra νυνὶ μὲν ἐν τῷ et ἀποβλέπομεν et ἐν ἔσμεν· et γὰρ omisissis.

intermediis quæ codd. dant.

(43) Vulgo ὄντος post Λόγου et dein εἶναι ὅτι καὶ συνομολ. ἦ. αὐτός et πάντα ἐν' αὐτοῖς ὑπὸ Θεοῦ.

« Nimirum non istis tantum oculis, sed intellectua-
 « libus, intelligibilia qui cernere possunt. Nam
 « corporeis oculis invisibilis est et Pater et Patris
 « Verbum. Non igitur ad hunc modum allocutus
 « est Philippum, propter illam in singulis conso-
 « nantiam. » Postquam tam multis hæc dixerat,
 resumpto ab initio sermone, ad hunc modum
 dogmatizat: [R. XCII coll. p. 104 D, 106 B.]
 « Ante omnem rerum productionem erat, ut
 « par est credere, quies in Deo, existente apud
 « eum intus Verbo. Nam si omnium rerum condi-
 « torem esse Deum Asterius credit (id quod ipse
 « nobiscum una confitebitur: Deum nimirum sem-
 « per existentem initium suæ existentiae non senti-
 « tum: cætera quidem omnia ab illo producta
 « fuisse, et quidem producta de nihilo. Neque enim
 « credo, et illud professurus est, esse quædam
 « ingenita, nec dicturo crediturus: sed habere
 « persuasissimum, cælum, terram, et omnia in iis
 « a Deo luisse producta) si credat, inquam, ista,
 « necesse est ut illud simul confiteatur, nihil pror-
 « sus aliud præter Deum exstitisse. Habet ergo
 « privatam suam quamdam opinionem sermo iste,
 « existens in Patre suo. » Hæc postquam dixerat,
 subinfert statim [R. XCIII]: « Concessam illi pote-
 « statem, gloriam Asterius nominavit; nec solum-
 « modo gloriam, sed et antemundanam gloriam:
 « non animadvertens, ante mundum conditum, præ-
 « ter unum solum Deum exstitisse omnino nihil. »
 Hæc Marcellus ubi dixerat, et sine ullo prætextu
 per illa Filium abnegaverat, ut nobis redderet per-
 suasissimum, qualenam Dei Verbum imaginaretur,
 mentem suam aperit dilucidius adhuc, et nostro
 verbo assimilat per omnia, in iis quæ ita scribit:
 [R. LV coll. p. 79 B, 114 D, 125 B] « Omnia qui-
 « dem quæ facta sunt, intelliguntur a Patre facta
 « esse per Verbum. Quocirca et sanctissimus Moy-
 « ses, angelum appellat hoc in loco Verbum, pro-
 « pterea quod non ob aliam causam apparuit, quam
 « ut Moysi renunciaret illa quæ conducere sciebat
 « filiis Israel. Sciebat autem illud conducere, ut
 « crederent unum solum Deum esse. ✕ Quocirca
 « et alloquitur illum, *Ego sum qui sum*⁹⁷: ut ab
 « ipso cum recesserint, nullum esse Deum alium
 « arbitrentur. Proclive est autem istud cuicum-
 « que prudenti, uti arbitror, intelligere, ab exemplo
 « quodam exiguo et satis humili humano. Neque
 « enim possibile est, cuicumque, verbum hominis, vel
 « potentia, ab hypostasi separare. Unum est etenim
 « atque idem cum homine verbum suum; nec ullo
 « pacto aliter separandum, quam sola agendi opera-
 « tione. » Magis adhuc prodige suam mentem insinuat,

« στευκεν εἶναι, ὅλην δτι συνομολογήσει ἡμῖν καὶ
 « αὐτός· τὸν μὲν ἀεὶ ὑπάρχειν, μηδὲ πώποτε εἶναι
 « ἀρχὴν λαβόντα· τὰ δὲ γεγεννηθῆσθαι τε ὑπ' αὐτοῦ,
 « καὶ ἐξ οὐκ ὄντων γεγεννηθῆσθαι. Οὐ γὰρ οἶμαι καὶ
 « τοῦτο πιστεύειν αὐτὸν τῷ λέγοντι εἶναι τινα καὶ
 « ἀγέννητα· ἀλλὰ ἀκριβῶς πεπεισθαι, ὅτι οὐρανός
 « τε καὶ γῆ καὶ πάντα τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς
 « ὄντα ὑπὸ Θεοῦ γεγεννηται. Εἰ τοίνυν τοῦτο πι-
 « στεῦοι, ἀνάγκη αὐτὸν κάκεινο συνομολογεῖν, ὅτι
 « πλὴν Θεοῦ οὐδὲν ἕτερον ἦν. Εἶχεν οὖν τὴν οικειαν
 « δόξαν ὁ Λόγος, ὡν ἐν τῷ Πατρὶ. » Καὶ ταῦτα εἰ-
 « πὼν, ἐπάγει μεθ' ἑτέρα· « Τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ
 « ἐξουσίαν Ἀστέριος δόξαν ὀνομάζει· καὶ οὐ δόξαν
 « μόνον, ἀλλὰ καὶ προκόσμιον δόξαν, οὐκ ἔννοῶν,
 « ὅτι, μήπω τοῦ κόσμου γεγονότος, οὐδὲν ἕτερον ἦν
 « πλὴν Θεοῦ μόνου. » Ταῦτ' εἰπὼν ὁ Μάρκελλος,
 καὶ τὸν Ἰῖδὸν δι' αὐτῶν ἀπαρακαλύπτως ἀρνησά-
 μενος, ἵνα ἡμᾶς ἀκριβῶς πείσῃ, ὅποιον εἶναι τὸν
 Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐφρόνει, σαφέστερον ἐμφαίνει τὴν
 διάνοιαν, τῷ ἡμετέρῳ λόγῳ ἀπεικάζων αὐτὸν, δι'
 ὧν ταῦτα γράφει· « Ὅσπερ γὰρ τὰ γεγονότα
 « πάντα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου σημαίνε-
 « ται (44). Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁ ἀγιώτατος Μωϋσῆς
 « ἀγγελὸν ἐνταῦθα ὀνομάζει τὸν Λόγον, ὅτι δι' οὐδὲν
 « ἕτερον ἐφάνη, ἀλλ' ἵνα ἀναγγεῖλῃ τῷ Μωϋσεὶ,
 « ταῦτα ἄπερ λυσitteλεῖν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἠπίστατο·
 « ἠπίστατο δὲ λυσitteλεῖν ἕνα Θεὸν εἶναι νομίζειν.
 « Διὸ καὶ πρὸς αὐτὸν, Ἐγὼ εἶμι ὁ ὢν, ἔφη, ἵνα
 « μηδένα ἐκτός ἑαυτοῦ ἕτερον Θεὸν εἶναι διδάξῃ.
 « Τοῦτο ῥάβδιον, οἶμαι, τοῖς εὐφρονοῦσι, καὶ ἀπὸ μι-
 « κροῦ τινος καὶ ταπεινοῦ καθ' ἡμᾶς παραδειγματος
 « γινῶναι. (45). Οὐδὲ γὰρ τὸν τοῦ ἀνθρώπου λόγον
 « δυνάμει καὶ ὑποστάσει χωρῖσαι τινὲς δυνατόν. Ἐν
 « γὰρ ἔστι καὶ ταῦτὸν τῷ ἀνθρώπῳ ὁ λόγος, καὶ οὐδ-
 « ἐνὶ χωριζόμενος ἑτέρῳ ἢ μόνῃ τῇ τῆς πράξεως
 « ἐνεργείᾳ. » Καὶ ἐπιδαφιλεύεται ἔτι μᾶλλον τὴν
 αὐτοῦ διάνοιαν ἐμφανῶν, δι' ὧν ἐξῆς τάδε φησὶν·
 « Οὐ γὰρ δὴ ἑτέρας ὀνομασίας, οἷον ὕλης ἢ ἀλλῆς
 « τινὸς ἀνθρωπίνης (46), ὁ Θεὸς ἐδεῖτο πρὸς κατα-
 « σκευὴν, ἀλλὰ ταύτης τῆς ἐν τῇ αὐτοῦ διανοίᾳ ἐτοι-
 « μασίας. Ἐπεὶ οὖν ἀδύνατον ἦν χωρὶς λόγου καὶ τῆς
 « προσούσης τῷ λόγῳ σοφίας ἐννοῆσαι περὶ τῆς
 « ταῦ οὐρανοῦ κατασκευῆς τὸν Θεὸν, εἰκότως ἔφη·
 « Ἐρίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐ-
 « τῷ. » Καὶ προστίθεισιν αὖθις ἐξομοιῶν τῷ ἀνθρω-
 πίνῳ λόγῳ τὸν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ δεῖξαι αὐτὸν ἀν-
 υποστάτον. Γράφει δὲ οὕτως· « Ἐνταῦθα ἐγὼ εἶμι
 « ὁ ὢν, λέγει μὲν τῷ Μωϋσεὶ ὁ Πατήρ. Λέγει δὲ,
 « δηλονότι διὰ τοῦ Λόγου. Πάντα γὰρ ὅσα ἂν ὁ Πατήρ
 « λέγῃ, ταῦτα πανταχοῦ διὰ τοῦ Λόγου λέγων φαί-
 « νεται. Τοῦτο δὲ δῆλόν ἐστι καὶ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ὅσα
 « μικρὰ τοῖς μεγάλοις καὶ θελοῖς ἀπεικάσαι. Καὶ

✕ Ed. Paris., pag. 40. ⁹⁷ Exod. iii, 14.

(44) Διὰ τοῦ Λόγου σημαίνεται. Deest, γεγεννη-
 θῆσθαι. Ἐνταῦθα, referebatur ad locum aliquem Scri-
 pturæ, quem in his suis excerptis reticuit Euse-
 bius. M. — Mox vulgo καὶ ἀγιώτ. et ἀναγγέλη.

(45) Statim lege, οὐδὲ γὰρ τοῦ ἀνθρώπου τὸν λό-
 γον δυνάμει, ἢ καὶ ὑποστάσει. χ. Impossibile est, ita

verbum ab homine suum separare, ut subsistat se-
 paratum. M. — Dein vulgo ἐπιδαφ. sine καὶ et δι'
 ἑτέρας.

(46) Ἡ ἀλλῆς τινὸς ἀνθρωπίνης. Deest aliqua
 vox fulciendæ sententiæ. M. — Dein vulgo πρὸς τὴν
 κατασχ. et προσηκούσης τῷ λόγῳ εἰ ἡτοίμασε!

« ἡμεῖς γὰρ πάντα ὅσα ἂν θέλωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἄ
 « λέγειν τε καὶ ποιεῖν, τῷ ἡμετέρῳ ποιούμεν (47)
 « λόγῳ. » Εἶτα μεταξύ τινα εἰπὼν ἐπιλέγει· Πῶς οὖν
 « Ἀστέριος, ταῖς ἀγίαις Γραφαῖς ἀπλῶς καὶ ἐμφόδως
 « ἀκολουθεῖν προσποιούμενος, οὐκ ἔγωγ τὸ μέρος τοῦτο
 « λέγων· Κύριος ὁ Θεὸς σου, οὗτος Κύριος εἰς ἔστι·
 « Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω καὶ
 « οὐκ ἔστιν ἓτι πλην αὐτοῦ ; Καὶ ὅτι εἰς ἔστι, καὶ πλην
 « αὐτοῦ ἕτερος οὐκ ἔστι. « Καὶ προῶν αὖθις διῆχυ-
 « ρίζεται φάσκων· « Οὐ καταχρηστικῶς λόγος ὀνομα-
 « σθεῖς, κὰν διαβράγῳσιν οἱ ἑτεροδιδασκαλοῦντες
 « ψευδόμενοι, ἀλλὰ κυρίως τε καὶ ἀληθῶς ὑπάρ-
 « χων Λόγος· » καὶ προστίθει· « Τί γὰρ ἕτερον
 « ἦν ἀποκεκρυμμένον μυστήριον ἢ κατὰ τὸν Λόγον ;
 « Οὕτω δὲ ἦν ἀποκεκρυμμένον ἐν τῷ Θεῷ τοῦτι πρό-
 « τερον τὸ μυστήριον, ὥστε μηδένα τοῦ προτέρου
 « λαοῦ σαφῶς τὰ κατὰ τὸν Λόγον εἰδέναι· ἀλλ' ἡμᾶς
 « τοῦ πλοῦτου τῆς δόξης, καὶ τοῦ ἀποκεκρυμμένου
 « μυστηρίου ἀπολαύειν νυνί (48). » Καὶ μετὰ ταῦτα
 « πάλιν ἀνθρωπίνῃ κέχρηται εἰκόني, τοῦτον γράφων τὸν
 « τρόπον· « Τίς γὰρ οὕτως ἦ τῶν ἀγίων ἀγγέλων, ἢ ἀν-
 « δρῶν δικαίων ἀξιώπιστος ἦν τὴν ἐκ προσώπου
 « τοῦ Θεοῦ ὀρισθεῖσαν αὐτῷ τιμωρίαν λῦσαι ;
 « εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Λόγος ὁ συμπαρών τε (49) καὶ συμ-
 « πλάττων πρὸς ὃν ὁ Πατήρ, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον,
 « ἔφη, κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν, οὐκ ἔν-
 « τος ἑτέρου Θεοῦ τοῦ συμπλάττειν αὐτῷ δυναμένου.
 « Ἐγὼ γὰρ εἰμι, φησι, Θεὸς πρῶτος· καὶ ἐγὼ μετὰ
 « ταῦτα, καὶ πλὴν ἐμοῦ Θεὸς ἕτερος οὐκ ἔστιν.
 « Οὕτε οὖν νεώτερός τις Θεός, οὕτε ἐστὶν ἄλλος τις
 « μετὰ ταῦτα Θεὸς ὢν, Θεῷ συνεργεῖν δυνατός ἦν.
 « Ἄλλ' εἰ τις, μικρῶν τινα καὶ ἀνθρωπίνῃ καθ' ἡμᾶς
 « παραδείγματι χρώμενος, ὡς διὰ εἰκόνας, τὴν θέλαν
 « ἐξετάζοι πρᾶξιν, ὥσπερ ἂν τις ἀνδριαντοποῖδς ἐπι-
 « στήμων ἀνὴρ, ἀνδριάντα πλάσαι βουλόμενος, πρῶ-
 « τον μὲν τοὺς τύπους αὐτοῦ καὶ χαρακτῆρας ἐν ἑαυ-
 « τῷ σκοπεῖ· ἔπειτα πλάτος τε καὶ μήκος, ὅσον εὐ-
 « πρεπὲς, ἐνοεῖ, ἀναλογίαν τε τοῦ παντός, ἐν τῷ
 « καθ' ἕκαστον ἐξετάζει μέρει, χαλκοῦ τε τὴν πρόσ-
 « φορον ἐτοιμάσας ὕλην, καὶ τὸν ἐσόμενον ἀνδριάντα
 « εἰ ἑαυτοῦ προτυπώσας διανοίῃ, καὶ νοητῶς ὄρᾳν
 « νομίσας, συνειδὼς τε ἑαυτῷ συνεργεῖν τὸν λόγον,
 « ᾧ λογίζεται, καὶ ᾧ πάντα πράττειν εἰωθεν, (οὐδὲν
 « γὰρ μὴ λόγῳ γιγνόμενον καλόν·) ἀρχόμενος τῆς
 « αἰσθητῆς ταύτης ἐργασίας, πρὸς αὐτὸν, ὡς πρὸς
 « ἕτερον, παρακαλεῖται λέγων· Ἄγε ποιήσωμεν (50)·
 « Ἄγε πλάσωμεν ἀνδριάντα· οὕτως ὁ τῶν ὄλων δεσπό-
 « της Θεός, τὸν ἐμφύχον ἐκ γῆς ἀνδριάντα ποιῶν,

✠ Ed. Paris., pag. 41. ⁹⁹ Prov. viii, 27. ⁹⁹ Gen. i, 26.

(47) Ἡμετέρῳ ποιούμεν. Non est plena redditiō, adde, καὶ λέγομεν. M.— Dein vulgo τινα λέγων ἐπιφέρει εἰ ἀφόδως inss. loco ἐμφ. Mox vulgo διαβράγῳσιν εἰ κατὰ Λόγον.

(48) Ἀπολαύειν νυνί. Non inepte, ἀπολαύοντες. Hæc omnia ad pauseam usque repetuntur in sequentibus libris. M.— Dein vulgo τῆ κεχρ. εἰκόني εἰ τῶν ἀνδρῶν εἰ τοῦ Θεοῦ προσώπου.

(49) Vulgo te omi., dein vulgo καὶ καθ' ὅμ. et ἀνδρ. π. εἰν β.

(50) Ἄγε ποιήσωμεν. Hoc non probat Basilius,

in sequentibus, inquiring: [R. LIII coll. p. 125] « Non
 « certe indigebat Deus, appellatione alia, ut puta ma-
 « teriæ, aut rei humanæ cujuscunque: sed illius
 « solius apparatus, qui in ejus mente versabatur.
 « Quandoquidem ergo impossibile fuerat, sine verbo,
 « et verbo conveniente prudentia, Deum cogitare
 « mundi affuisse condituræ, non immerito inquit:
 « Cum præparares cælum, una aderam tecum ⁹⁸. » Adji-
 « cit denuo e similitudine humani verbi, et Verbum
 « Dei esse, ut ostenderet illud minime subsistere.
 « Scribit enim, « Hoc in loco, ait, Ego sum qui sum,
 « ad Moysen loquitur Pater. » [R. LVI coll. p. 114
 « D, 118 B.] Loquitur autem quod constat, per
 « Verbum suum. Quæcunque etenim loquitur Pater,
 « hæc ubique per Verbum suum locutus videtur. Hoc
 « apparet, si parva licet magnis componere et divi-
 « nis, a nobismetipsis. Nos etenim omnia, quæcun-
 « que volumus, quantum saltem in nobis est, facere
 « et dicere, per nostrum verbum procuramus. » [R.
 « LXVIII coll. p. 132 C.] Ubi nonnulla interseruerat,
 « subnectit: « Quinam igitur Asterius, cum præ se ferret
 « simpliciter, et cum timore quodam sequi Scriptu-
 « rarum ductum, illam earum partem tamen non
 « intelligebat, Dominus Deus tuus, iste Deus unus
 « est. Deus, in cælis sursum, et super terram
 « deorsum, nec alius adhuc est præter illum?
 « Unus est, inquit, et præter illum non est alius. »
 « Pergens deinceps contendit vehementius: [R. XL
 « coll. p. 116 C.] « Non erat verbum, dictus cata-
 « chrestice, rumpantur licet illi mentiendo, qui
 « contrarium tumentur, sed proprie et simpliciter
 « erat Verbum. » Adjungit: [R. XLV p. 144 B]
 « Quid vero erat aliud mysterium illud abscondi-
 « tum, quam secundum Verbum Dei? Erat autem
 « illud, ita olim in Deo absconditum prius, ut nul-
 « lus plane apud populum priorem, perspicue illa
 « cerneret quæ ad Verbum pertinebant. Nos vero
 « in præsentī fruimur divitiis gloriæ ipsius et
 « mysterii revelati. » Humana demum utitur simi-
 « litudine ad hunc modum scribens: [R. LII
 « coll. p. 125] « Quis vero fuit adeo dignus vel
 « inter homines justos vel sanctos etiam angelos,
 « pœnam a Deo in illos destinatam amoliri?
 « ✠ Verbum solum qui una aderat cum Deo, et
 « una cum illo effigiatur hominem: ad quem dice-
 « bat Pater, Faciamus hominem, ad imaginem et si-
 « militudinem nostram ⁹⁹, cum non exstaret aliquis
 « alius Deus, qui cum illo una effigiare posset. Ego

homil. 9 in Hexameron. Τίς γὰρ χαλκεὺς ἢ τέκτων, inquiring, ἢ σκυτοτόμος, ἐπὶ τῶν ὀργάνων τῆς τέχνης μόνος καθήμενος, οὐδενὸς αὐτῷ συνεργούντος, λέγει αὐτὸς ἑαυτῷ, Ποιήσωμεν τὴν μάχαιραν, ἢ συμπηξώμεν τὸ ἄστρον, ἢ ἀπεργασώμεθα τὸ ὑπόδημα, ἀλλ' οὐχὶ σιωπῇ τὴν ἐπιβάλλουσαν ἐνέργειαν ἐκτελεῖ; Hæc latius ibidem contra Judæos. Qui quod sequitur de animata statua hominis, sic expressit: Ἐμφύχον εἰκῶν ἐν μέσῳ τῆ κτίσει ἐκτορνευθεῖς. M.— Statim vulgo πλάσωμεν, et infra λευκοτέραν εἰ ὁ Θεὸς παντοκρ.

« enim, inquit, Deus sum primus : Ego Deus postre-
 « mus, et præter me non est alius Deus ¹. Non est
 « itaque junior Deus aliquis, nec in secundis positus
 « Deus aliquis, qui poterat una cum Deo operari :
 « sed veluti si quis parvo quodam utatur et humano
 « exemplo, ita rem istam examinet ad similitudi-
 « nem. Sicut si statuarum artifex excellens, statua
 « conflare propositum habens, imprimis caracte-
 « ras ejus atque formas secum speculatur : latitu-
 « dinem deinceps et longitudinem decentem cogi-
 « tat, et totius proportionem sigillatim per partes
 « animo tenuis amussitat atque exigit : tum denum
 « materiam, æs in prociunctu comparat, et futuram
 « illam statuam animo suo delineatam complexus,
 « sibi que conscius, rationem intus suam, qua ra-
 « tiocinatur, et qua administra componit omnia (ni-
 « hil etenim pulchrum est, non secundum rationem
 « exasciatum) ubi manum admovere operi incipit,
 « ita tanquam alteram personam affatur : Age, fa-
 « ciamus, inquit : age effingamus statuam. Ad
 « eumdem modum universorum Dominus Deus, vi-
 « ventem de terra statuam effinxurus, non ad alium
 « aliquem, sed ad suum ipsius Sermonem se com-
 « ponit, *Faciamus*, aiens, *hominem*, non ad eum-
 « dem modum quo cætera : nam certe secundum
 « rationem universa formabantur. » Addit istis post-
 « alia : [R. CVIII] « Nunc autem sacris Scripturis
 « credo, quod unus sit Deus, et ejus Verbum Deus
 « e Patre quidem exiit, ut omnia per illum fierent.
 « Post judicii tempus et rerum omnium restaura-
 « tionem, et oppositæ potestatis cujuscunque amo-
 « litionem, tunc subjicietur ipse illi, qui ei subjecit
 « omnia ², Deo et Patri, ut ad eum modum sit in
 « Deo demum Verbum, quo prius olim fuerat, quam
 « mundus crearetur. Nam cum prius nihil prorsus
 « exstaret nisi solus Deus, condenda autem essent
 « omnia per Verbum, prodiit Verbum virtute præ-
 « ditum operatrice : Verbum inquam illud quod in
 « Patre fuit. » Rursus autem eamdem sententiam
 « explicatius ponit in sequentibus : [R. LIV coll. p. 417

D, 163 A] « Prius enim quam mundus conderetur, erat Verbum, in Patre suo. Cum vero Deus omni-
 « tens statueret omnia quæ in cælo sunt, et in terra, condere : mundi creatio illa indigebat operatione
 « effectiva. Idcirco, cum præter Deum nihil prorsus esset, (nam est positum illud in confessu), universa
 « fuisse ab illo condita) tunc procedens Verbum fiebat mundi conditor, quod prius intus intellectuali-
 « ter residens, *Ipse fuit*. » ✕ Et rursus post omnia addit : « Hanc ob causam non se nominat *Filium Dei*,
 « sed *hominem* : ut ita hominem, per communionem cum ipso copulatum, fieri procuraret *Filium Dei* :
 « et finita hac dispensationis actione, iterum velut Verbum aduniatum Deo adimplens quod dictum est
 « ab Apostolo, *Tunc et ipse subjectus erit illi, qui omnia ipsi subjecerat, ut sic Deus fiat omnia in*
 « *omnibus*. » Tunc enim erit idem quod prius fuerat. » Tam multis Marcellus illud egit, ut revelata facie
 « Dei *Filium* ejuret. Si enim unus atque idem erat Deus, et quod in Deo erat Verbum, et nemo unquam
 « sibi in seipso existat Pater, et nec *Filius* quisquam sibi ipsi, qui unus esset, unus autem solus erat et
 « ipsemet suo Verbo Deus, apparet quod non erat Pater, cum nondum exstaret ipsius *Filius* : item,
 « quod non erat *Filius*, cum nondum exstaret Pater.

Ex antedictis ideo cognoscimus quæ et qualia iste
 homo commentatus est, de Verbo Dei non existente,

« οὐκ ἄλλω τινὶ ἄλλὰ τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ παρακελεύεται
 « λέγων· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον οὐ τὸν αὐτὸν τοῖς
 « ἄλλοις τρόποι· λόγῳ γὰρ ἡ πᾶσα ἐγένετο κτίσις. »
 « Καὶ τούτοις μεθ' ἑτέρα ἐπιλέγει· « Νυνὶ δὲ πιστεύω
 « ταῖς θέλαις Γραφαῖς, ὅτι εἰς Θεός, καὶ ὁ τούτου
 « Λόγος Θεός προῆλθε μὲν τοῦ Πατρὸς, ἵνα πάντα δι'
 « αὐτοῦ γένηται. Μετὰ δὲ τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως,
 « καὶ τὴν τῶν ἀπάντων διόρθωσιν, καὶ τὸν ἀφανισμόν
 « τῆς ἀντικειμένης ἀπάσης ἐνεργείας, τότε αὐτὸς
 « ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, Θεῷ
 « καὶ Πατρὶ, ἵν' οὕτως ἦ ἐν Θεῷ ὁ Λόγος, ὡσπερ καὶ
 « πρότερον ἦν, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι. Οὐδενὸς γὰρ
 « ὄντος πρότερον ἢ Θεοῦ μόνου, πάντων δὲ διὰ τοῦ
 « Λόγου γίνεσθαι μελλόντων, προῆλθεν ὁ Λόγος δρα-
 « στικῆ ἐνεργείᾳ, ὁ Λόγος οὗτος τοῦ Πατρὸς ὢν. »
 « Καὶ πάλιν τὴν αὐτὴν διάνοιαν λευκότερον τίθησι λέ-
 « γων· Πρὸ γὰρ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι, ἦν ὁ Λόγος ἐν τῷ
 « Πατρὶ. Ὅτε δὲ ὁ Θεός παντοκράτωρ πάντα τὰ ἐν οὐ-
 « ρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς προῦθετο ποιῆσαι, ἐνεργείας ἡ
 « τοῦ κόσμου γένεσις εἶδ' εὖ δραστικῆς· καὶ διὰ τοῦτο,
 « μηδενὸς ὄντος ἑτέρου πλὴν τοῦ Θεοῦ, (πάντα γὰρ
 « ὁμολογεῖται ὑπ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι), τότε ὁ Λόγος
 « προελθὼν ἐγένετο τοῦ κόσμου ποιητής, ὃ καὶ πρότε-
 « ρον ἔνδον νοητῶς ὀνομάζων αὐτόν. » Καὶ αὖθις μετὰ
 « πάντα ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ διὰ τοῦτο οὐχ Ἰῶν Θεοῦ
 « ἑαυτὸν ὀνομάζει, ἀλλ' ἄνθρωπον, ἵνα δὲ τῆς τοιαύτης
 « ὁμολογίας θέσει τὸν ἄνθρωπον διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν
 « κοινωνίαν υἱὸν Θεοῦ γενέσθαι παρασκευάσῃ· καὶ μετὰ
 « τὸ τέλος τῆς πράξεως αὐθις, ὡς λόγος, ἐκωθῆ τῷ
 « Θεῷ, πληρῶν ἐκεῖνο τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου προειρημέ-
 « νον. Τότε αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐ-
 « τῷ τὰ πάντα, ἵνα ἢ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός (51).
 « Ἔσται γὰρ τῆνικαῦτα τοῦθ' ὅπερ πρότερον ἦν. » Διὰ
 « τοσοῦτων Μάρκελλος γυμνῆ τῇ κεφαλῇ τὸν Ἰῶν τοῦ
 « Θεοῦ ἐξωμόσατο. Εἰ γὰρ ἐν καὶ ταῦτόν ἦν ὁ Θεός, καὶ
 « ὁ ἐν αὐτῷ Λόγος, οὐδεὶς δὲ πώποτε αὐτὸς ἑαυτοῦ γέ-
 « νοιτ' ἂν Πατῆρ, ὡς οὐδ' αὐτὸς ἑαυτοῦ υἱὸς ὢν καὶ
 « μόνος, εἰς δὲ μόνος ἦν, καὶ ἑαυτὸς τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ ὁ
 « Θεός, δῆλον ὡς οὐ Πατῆρ ἦν, μὴ ὑπάρχοντος αὐτῷ
 « Ἰοῦ· οὐτε Ἰῶς, μὴ ὑπεστῶτος αὐτῷ Πατρός.

« Ὅποια μὲν οὖν περὶ τοῦ μηδὲ εἶναι, μηδὲ προῦφε-
 « στάναι τὸν τοῦ Θεοῦ Ἰῶν, ψιλῶν δὲ Λόγον ἔνδον

✕ Ed. Paris., pag. 42. ¹ Deut. III, 24; IV, 39. Isa. LXVIII, 12. ² I Cor. XV, 28. ³ Ibid.

(51) Πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός. Imo Θεός, apud Apostolum et de sententia Marcelli. M. — Supra

vulgo αὐτῷ πάντα et infra ἑαυτῷ et τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον.

ὑπάρχειν ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ, καὶ τοῦτον ποτὲ μὲν ἡσυχάζειν, ποτὲ δὲ ἐνεργεῖν δραστηκῆ δυνάμει, διεξήλθεν ὁ ἀνὴρ, ἔγνωμεν διὰ τῶν προκειμένων (52). Ταῦτα δὲ αὐτὰ πολλάκις καὶ διαφόρως τῇ ἑαυτοῦ παραθέμενος γραφῇ, πολὺν σωρὸν (53) περιττῶν ῥημάτων συνεφόρησε τῷ συγγράμματι. Ἄλλ' ἡμεῖς γε τοῖς αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ ἐλέγχους, ἐξ ὧν παρέθετο φωνῶν ἀρκασθέντες, οὐδ' ἀντιῤῥήσεως ἀξιώσομεν τὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ τούτου δόγματος ἀτοπίαν. Ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὰ εἰρημένα τῷ αὐτῷ περὶ τῆς σαρκός, ἣν ἐνεργεῖα (54) μόνῃ φησὶν ἀνεληφέναι τὸν ἐν τῷ Θεῷ Λόγον, μεταδάντες, φέρ' ὄωμεν ὅπως τὴν ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ φερομένην θεολογίαν ἐπὶ τὴν σάρκα μεταφέρει· αὐτὸν μὲν τὸν ἀληθῶς πρόντα τοῦ Θεοῦ Υἱὸν ἀρνούμενος, τὴν δὲ σάρκα θεολογῶν, ἣν μικρὸν ὑστερον ἔρημον ἔσσεσθαι τοῦ Λόγου, ὁ ἀνευλαβῆς ὠρίζετο.

amen sine metu et pietate, mox a Verbo deserendam esse definivit.

ΚΕΦ. Γ'.

Ὅπως ἐφρόνει Μάρκελλος περὶ τῆς σαρκός, ἣν ἀνέληψεν ὁ Λόγος.

« Ὁ μὲν γὰρ (55) Λόγος ἐν ἀρχῇ ἦν, μηδὲν ἕτερον ἢ ὡς ἡ Λόγος· ὁ δὲ τῷ Λόγῳ ἐνωθεὶς ἄνθρωπος, οὐκ ἢ ὡς πρότερον, γέγονεν ἄνθρωπος (56), ὡς διδάσκει ἡμᾶς Ἰωάννης λέγων· Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο. Διὰ τοῦτο τοῖνον τοῦ Λόγου μνημονεύων φαίνεται μόνου· εἶτε γὰρ Ἰησοῦ, εἶτε Χριστοῦ ὀνόματος μνημονεύει ἡ θεία Γραφή, τὸν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ὄντα σαρκὸς τοῦ Θεοῦ Λόγον ὀνομάζειν φαίνεται. Εἰ δέ τις ἢ καὶ πρὸ τῆς Νέας Διαθήκης τὸ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ὄνομα ἐπὶ τοῦ Λόγου μόνον δεικνύει δύνασθαι ἐπε-αγγέλλοιτο, εὐρήσει τοῦτο προφητικῶς εἰρημένον, (57) ὥσπερ καὶ ἀπὸ τούτου δῆλον· Παρέστησαν γὰρ, φησὶν, οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπάγει· Εἰκότως οὖν, πρὸ τῆς καθόδου, ὅπερ πολλάκις (58) ἔφαμεν, Λόγος· μετὰ δὲ τὴν κάθοδον, καὶ τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάληψιν, διαφόρων καὶ τῶν ἐπηγοριῶν τε-

✠ Ed. Paris., pag. 43. ὁ Joan. 1, 14. ὁ Psal. 11, 2.

(52) Ἐγνωμεν διὰ τῶν προειρημένων. Certe, si hæc Eusebius bona fide et sincera de Marcelli scriptis nobis enarravit, negari non potest neque debet, pestilentissimum hæreticum, sub persona orthodoxa delituisse. Et mirum est, potuisse hominem adeo aperte impium latere tamdiu, tam vehementer fallere adeo oculos et lynceos veritatis hyperaspistas, Julium dico et Athanasium imprimis. Sed nihilo magis orthodoxus Eusebius, ut meo animo verissime illustrissimus Baronius asserebat. Justo etenim Dei iudicio, qui semel ab ecclesiastica fide, et Ecclesiæ antiquissima traditione recessere, singuli dissentiunt inter se, nec usquam consistunt, cum sit πολυσχιδὲς τὸ ψεῦδος καὶ πολύτροπον, ut observat Theodoret., ἀπλή δὲ ἡ ἀλήθεια. Πᾶσαι πρὸς ἑαυτὰς αἰρέσεις μαχόμεναι, περὶ ὧν ἐπλάσαν ἐκάστη κακῶν, ἐν μόνῳ τῷ ψεῦδεσθαι συνεδήθησαν ἀλλήλαις, ut Athan., vere. Rationem habes apud B. Ignatium, ποικίλος ἐστὶν ὁ τῆς κακίας στρατηγός. Κλεψίνους ἀστατος, ἑαυτῷ ἐναντίας, καὶ ἄλλα προβαλλόμενος, ἕτερα δεικνύς. M.

(53) Πολὺν σωρὸν. Nec minus laborat hoc vitio Eusebius, qui σωρηδὸν illa ipsa, vicies, tricies, reposuit, ῥημάτων ποταμὸν, refutationis solidæ vi-

A nedum præexistente, sed quod nudum Verbum in Deo exstaret, ita ut interdum quiesceret, aliquando autem activa virtute operaretur. Atque hæc non semel, sed diversis modis et temporibus suis scriptis interspersit, adeo ut verborum supervacaneorum struem ingentem per syngramma illud suum accumulaverit. Nos autem contenti e vocibus ipsius refutationem illius scripti contextuisse, hujus dogmatis Judaici absurditatem nulla dignabimur responsione. Hinc porro transvecti, ad illa quæ dicuntur ab eo de carne quam Verbum illud quod in Deo erat, ut ipse loqui amat, sola suscepit operatione: agendum, dispiciamus, qualiter eam, quam in sacris Scripturis reperimus de Filio Dei unigenito theologiam, ad carnem traducit, quam assumpsit: ipsum quidem, qui præexistebat, Dei Filium abnegans, carnem vero deificaus; quam ipsam tamen sine metu et pietate, mox a Verbo deserendam esse definivit.

CAP. III.

Quid Marcellus sentiebat de carne illa, quam assumpsit Dei Verbum.

[R. XXXVI] « Erat in principio Verbum, nec aliud erat quam Verbum. Homo autem Verbo ✠ admittus, cum non fuisset prius, factus est homo: hoc nos Joannes docuit, inquit: Et Verbum caro factum est. Verbi solius mentionem ideo facit tunc; sive enim nontinis Jesu meminerit, seu etiam Christi Scriptura sacra, videtur illud Verbum nominare velle, quod deinceps cum humana carne fuit. Si quis vero audeat profiteri, reperturum se nomen illud Jesu de Verbo solo usurpatum, extra Scripturam Testamenti Novi, id ad morem prophetarum prædictum sic inveniet. Liquet autem hinc ipsum: Astiterunt reges terræ, et principes in unum convenerunt adversus Dominum, et adversus Christum ejus. » Post pauca pergit: [R. XLIV coll. p. 82 A] « Non igitur merito, quod sæpe diximus, ante descensum ad homines dicebatur Verbum, post descensum et carnis assumptionem, nominibus diversis agno-

σταλαγμὸν suppeditans. M.

(54) Ἦν ἐνεργεῖα. At hoc nusquam ponitur a Marcello: vere enim carnem assumpsisse credit Servatorem, sed εἰς ἐνεργεῖαν μόνην. Quippe quam destitutam olim relictaurus erat, ubi Patri in manus omnia tradiderat. M.

(55) Vulgo γὰρ om.

(56) Ἄνδρ. del. R; dein vulgo διὰ τούτων. Μοx γὰρ υἱὸς εἶτε χρ. R; dein vulgo μετὰ τὸν τῆς; dein Χριστοῦ ἢ Υἱοῦ et Λόγου μὲν δεικν. R; cæterum cf. p. 82 A.

(57) Προφητικῶς εἰρημένον. Hoc certum est, a Davide propheticè dictum esse, quemadmodum etiam exponit B. Paulus. Sed quid ad sententiam Marcelli? Contra omnes autem hæc de Verbo strophas, ἀπεραντολογίας, legendus Basilius in homil. in illud Joannis 1, 1, In principio erat Verbum, pag. 502, edit. ult. Parisiens. M.

(58) Ὅπερ καὶ πολλάκις. Defectiva sunt: tale aliquid supplendum est, ὅπερ καὶ πολλάκις εἰρηκα, λόγος μόνος ἦν, id enim tuebatur ille. Statim legend. διαφόρων ἐπηγοριῶν τετύχηκε. M. — Delevi καὶ et-addidi ἔφαμεν cum cod. Dein vulgo διαφόρων.

scabatur. Hic observa mihi autem, qualiter Marcellus nomen Jesa et Christi, et cætera quoque appellationes, non de Verbo contendit ususpari, sed tantum de carne, quam assumpsit Verbum. Idque quoniam ubi carnem rejicit, demum in Christum Dei impius reperitur : pergat adhuc, et de corpore Servatoris ad hunc modum scribit : [R. VIII] « Ne hoc ipsum immerito arbitretur Asterius, si posterior existens suo corpore ad antiquitatem aspirare nequeat, sed recordeatur, quod utcumque contingat, humanam istam carnem posteriorem esse, nihilominus qui illam per sanctissimam Virginem assumere dignatus est, Verbum Dei, adunito illi suo, quod erat, hominem illum suum universæ creaturæ Primogenitum reddiderit, et rerum omnium principium volens constituerit, earum quæ in terris sunt, et quæ in cælis. » Hæc qui scripsit, commemorat aliquanto post Apostoli verba, quibus Filii constabilit divinitatem : illa nimirum, *Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt universa, in cælis et in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates : omnia per ipsum et in ipso creata sunt ; et ipse ante omnes, et omnia in ipso constant* *. Hæc omnia ad carnem dicta refert, nec erubuit has voces apostolicas de illa carne dictas interpretari, de qua ipsa in sequentibus ad hunc modum scribit [R. CIV] : « Si fateatur ideo Servator, carnem non prodesse, unde sit, ut caro, quæ et ✕ orta est de terra, et nihil prodest, cum profuerit nihil, in futuro sæculo Verbo assistat ? » (cf. p. 182 A) Iterum de eadem illa ita infit : « Quomodo par fuit ut servi forma, quam assumpsit sibi Verbum, cum existat forma servi, Verbo permaneat adunita. Certe nequit fieri. » Et tamen ille ipse qui de carne ita scripsit, in præsentem illam vocat imaginem Dei, et omnis creaturæ primogenitam ; ipsam ante omnia existisse dicit : et in illa condita fuisse universa docet, cum quæ in terra sunt, tum quæ in cælis, thronos, dominationes, principatus, potestates. Verba illius sunt [R. IV-VII] : « Si ipse sit omnis creaturæ primogenitus, et in ipso condita sunt universa, intelligere nos oportet, Apostolum in præsentem mentionem facere de illa secundum carnem dispensatione. » Confirmat hoc adjectis et istis : « Vocatus est autem omnis creaturæ primogenitus, non ut illi arbitrantur, quod ante

✕ Ed. Paris., pag 44. * Coloss. 1, 16, 17.

(59) *Εἰς αὐτὸν ἀσεβῶντα*. Satis liquet, legend. εἰς αὐτὸν ἀσεβῶν τὸν [sic codd.] Χριστόν. Nempe quod ipsius corpus nihil aut nihil futurum erat, abeunte Λόγῳ ad Deum, in quo prius erat. M. — Dein vulgo μετὰ δὲ τὰ λεχθέντα.

(60) *Αὐτοῦ σώματος*. Imo σῶμα. Pro σημαίνει, legendum est συμβαίνει. M. — Sic et R, qui dein τῆς αὐτῆς αὐτῷ et ἀρχῆς pro ἀρχαιότητος et ὅτι et καὶ et om. ἀπειργάσατο. Dein vulgo μόνων correxi in μόνον ex codd. qui et συμβαίνει dant.

(61) *Ἐν αὐτῷ*. Chrysostomus exponit διὰ αὐτοῦ. Utrovis modo, impietatem arguit hujus Ancy-

τύχηκεν, ἐπειδὴ ὁ Λόγος σὰρξ ἔγενετο. Τῆρει ὅπως διὰ τοῦτον Μάρκελλος τοῦ Ἰησοῦ καὶ Χριστοῦ ὄνομα, καὶ τὰς λοιπὰς προσηγορίας, οὐ βούλεται κεῖσθαι ἐπὶ τοῦ Λόγου, ἀλλ' ἐπὶ τῆς σαρκὸς ἧς ἀνεῖληφεν. Ἄναγκαία δὲ ἡ ἐπιτήρησις, ἵν' ὅταν αὐτὸς πάλιν ἀποβάλῃ τὴν σάρκα, ἐλέγχῃτο ἀσεβῶν (59) τὸν εἰς αὐτὸν Χριστόν τοῦ Θεοῦ. Μετὰ δὲ τὰ προλεχθέντα ἐξῆς προέων, τὰ περὶ τοῦ σώματος τοῦ Σωτῆρος, τοιαῦτα γράφει : « Καὶ μὴ τοῦτο ἀπίθανον εἶναι νομιζέτω Ἀστέριος, εἰ νεώτερον ὢν αὐτοῦ σώματος (60), αὐτῆς τυχεῖν ἀρχαιότητος ἐδυνήθη. ἀλλ' ἐννοεῖτω, καὶ ὅτι μάλιστα τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα νεώτεραν εἶναι συμβαίνει, ὅμως ὁ ταύτην ἀναλαβεῖν δι' ἀγνῆς ἀξιώσεως ἐ Παρθένου Λόγου, ταύτην τὸ ἑαυτοῦ ἐνώσας, οὐ μόνον ἐ Πρωτότοκον πάσης κτίσεως τὸν ἐν ἑαυτῷ ἀνθρώπων κτισθέντα ἀπειργάσατο, ἀλλὰ καὶ ἀρχὴν πάντων αὐτὸν εἶναι βούλεται, οὐ τῶν ἐπὶ γῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς. » Τοσαῦτα εἰπὼν, μεθ' ἕτερα τὰς ἀποστολικὰς φωνὰς, δι' ὧν τὸν Ἰῆδον τοῦ Θεοῦ θεολογεῖ, φάσκων, Ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως ὅτι ἐν αὐτῷ (61) ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσται, καὶ αὐτὸς ἐστὶ πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα εἰς αὐτὸν σινέστηκε, ἐπὶ τὴν σάρκα ἀναφέρει. οὐκ ἐρυθριῶν τὰς τοιαύτας τοῦ Ἀποστόλου φωνὰς ἐκλαμβάνειν ἐπὶ τὴν σάρκα, περὶ ἧς προέων αὐτὸς Μάρκελλος ταῦτα γράφει : « Εἰ οὖν ὁ Σωτῆρ ὁμολογεῖ τὴν σάρκα μὴδὲν ὠφελεῖν, πῶς ἐγγυρεῖ τὴν ἐκ γῆς τε οὖσαν, καὶ μὴδὲν ὠφελούσαν ἐν τοῖς μέλλουσιν αἰῶσι ὡς αὐτῷ λυσιτελοῦσαν (62) συνεῖναι τῷ Λόγῳ ; » Κἀν αὐτοῖς περὶ τῆς αὐτῆς σαρκὸς ἐπιλέγει : « Πῶς εἶδει τὴν τοῦ δούλου μορφήν, ἣν ἀνεῖληφεν ὁ Λόγος, μορφήν οὖσαν δούλου συνεῖναι τῷ Λόγῳ ; Διδάδου νατον γένοιτ' ἄν. » Ἄλλ' ὁ τοιαῦτα περὶ τῆς σαρκὸς εἰπὼν νῦν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ αὐτὴν λέγει, καὶ Πρωτότοκον πάσης κτίσεως, αὐτὴν τε οὖσαν πρὸ πάντων, καὶ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, θρόνους, κυριότητας, ἀρχὰς, ἐξουσίας, ἐν αὐτῇ ἐκτίσθαι. Γράφει δὲ οὕτως : « Οὐκοῦν Πρωτότοκος μὲν ἐστὶν ἀπάσης κτίσεως αὐτὸς, ἐν αὐτῷ δὲ ἐκτίσθη τὰ πάντα, προσήκει εἰδέναι ἡμᾶς, ὅτι περὶ τῆς κατὰ σάρκα οἰκονομίας αὐτοῦ, ὁ Ἀπόστολος νυνὶ μέμνηται. » Καὶ ἐπιθεβαίον τὸν λόγον, ἐπιφέρων ἐξῆς : « Πρωτότοκος οὖν ἀπάσης κτίσεως διὰ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν ἐ ὀνομάσθη, οὐ διὰ τὴν ποιήτην, ὡς αὐτοὶ (63) οἰον-

ritani, qui ad humanitatem retulit hanc prerogativam. M. — Mox vulgo ἐκτίσθη καὶ.

(62) *Αὐτῷ λυσιτελοῦσαν*. Requirit sensus ut legamus, αὐτῷ ὡς λυσιτελοῦσαν, αὐτῷ, μὴδὲν αὐτῷ λυσιτελοῦσαν. M. — Imo ὡς αὐτῷ, cf. p. 176 B. Infra vulgo οὕτως et πρωτ. et ἐστὶ πάσης et πρωτ. οὖν πάσης et ἀναφ. καὶ προσέχων et δικαίος γραφ. et τριδῶν, porro ἐκτίσεν ἐμὲ et περὶ τοῦ τ. γ. π.

(63) *Ὅς αὐτοὶ οἰοῦνται κτίσιν*. Arianos intelligit, qui Christum etiam secundum naturam divinitatem, licet ante sæcula conditam, intelligebant creaturam, et sic πρωτότοκον. M.

« ται, κτίσιν » καὶ ἐπιλέγει· « Οὐ τοίνυν οὗτος ὁ Ἀ
 « ἀγνώστου Λόγος πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως Πρωτό-
 « τοκος ἀπάσης κτίσεως ὀνομάσαστο (πῶς γὰρ δυνατὸν
 « τὸν ἀεὶ ὄντα πρωτότοκον εἶναι τινος;) ἀλλὰ τὸν
 « πρῶτον καινὸν ἄνθρωπον, εἰς ὃν τὰ πάντα ἀνακε-
 « φαλαίωσασθαι ἐβουλήθη ὁ Θεός, τοῦτον αἱ θεαὶ
 « Γραφαὶ Πρωτότοκον πάσης ὀνομάζουσι κτίσεως. »
 Καὶ αὐτὸς ἐπιφέρει· « Ἀκούεις ὅπως οὐ μόνον ταῦ-
 « τα, ἀλλὰ καὶ τὰ προϋπάρχοντα ἐν τε οὐρανοῖς καὶ
 « ἐπὶ τῆς γῆς ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν καινὴν κτίσιν ἐκτί-
 « σθαι συμβαίνει. » Ταῦτα μὲν οὖν δι' ὧν Πρωτότο-
 « κον πάσης κτίσεως διὰ τὴν σάρκα αὐτὸν ὀνομάσθαι
 εἶρηκε. Θέα δὲ ὅπως καὶ τὸ, Κύριος ἔκτισέ με ἀρ-
 « χὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πάλιν ἐπὶ τὴν σάρ-
 « κα ἀναφέρει· μὴ προσέχων τῇ θεῖᾳ Γραφῇ ἐκ προσ-
 « ὤπου τῆς σοφίας ἐν ταῖς Παροιμίαις τοῦτον λεγού-
 « σῃ τὸν τρόπον· Ἐγὼ ἡ σοφία κατεσκήνωσα βου-
 « λῆν, καὶ δόξαν, καὶ ἔγνωσαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην·
 « δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσιν, καὶ οἱ δυνάσται
 « δικαιοσύνην γράφουσιν. Οἷς ἐξῆς ἐπιλέγει· ἡ αὐτὴ
 « Σοφία· Ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ, καὶ ἀνά
 « μισσον τρίβων δικαιοῦματος ἀναστρέφομαι, ἵνα μὴ
 « ῥίπω τοῖς ἐμὲ ἀγαπῶσιν ὑπαρξίαν, καὶ τοὺς θη-
 « σαυροὺς αὐτῶν ἐμπλήσω ἀγαθῶν. Ἐὰν ἀναγ-
 « γείλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύ-
 « σω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμησάμεν. Κύριος ἔκτισέν
 « με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ
 « αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν
 « ποιῆσαι· καὶ τὰ τούτοις ἐξῆς (64). Οἷς μὴ βουληθεὶς
 « τὴν διάνοιαν ἐπιστήσαι Μάρκελλος, ἐνδὸς δὲ μόνου γενό-
 « μενος σκοποῦ, τοῦ μὴ ὁμολογήσαι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ,
 « τὴν προκειμένην θεολογίαν ἐπὶ τὴν σάρκα ἀναφέρει,
 « καὶ τὴν εὐθείαν παρεκτραπέλις ὁδὸν, ἀνοδίαν ἐαυτῷ
 « ἐπενόησε γράφων κατὰ λέξιν οὕτως· « Τὸ τοίνυν κε-
 « φάλαιον τοῦτ' ἐστὶ τῆς Παροιμίας, οὐ τὴν ἀρχὴν τῆς
 « θεότητος, ὡσπερ αὐτοὶ νομίζουσι, τοῦ Σωτῆρος
 « ἡμῶν παραστήσαι βουλόμενον, Κύριος ἔκτισέ με,
 « ἔφη· ἀλλὰ τὴν δευτέραν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν·
 « διὸ καὶ κτίσεως μέμνηται προσφόρως τῆς ἀνθρω-
 « πίνης σαρκός. » Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Οὐκ οὖν (65) ἡ
 « κτίσις τῇ κατὰ ἄνθρωπον αὐτοῦ διαφέρει πράγμα-
 « τεῖα. Διὸ φησι· Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν
 « αὐτοῦ, εἰς ἔργα αὐτοῦ ἔκτισέ με, δηλονότι
 « διὰ τῆς παρθένου Μαρίας, δι' ἧς ὁ Θεὸς ἐνώσκει τὴν
 « ἀνθρωπίνην σάρκα τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ προσελετο. » Καὶ
 « μεθ' ἕτερα προστίθησι λέγων· « Τοῦτου τοίνυν οὐ-
 « τως ἔχοντος, ἀκόλουθόν ἐστι σκοπεῖν τῇ διανοίᾳ τὸ
 « παροιμιωδῶς εἰρημένον τοῦτ' κεφάλαιον· Κύ-
 « ριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, εἰς ἔργα αὐτοῦ.
 « Ἐκτίσασθαι γὰρ ἀληθῶς, τὸ μὴ ὄν πεποιηκῶς, ὁ δε-
 « σπότης ἡμῶν Θεὸς οὐκ οὐσαν τὴν σάρκα, ἣν ἀνείλη-
 « φεν ὁ Λόγος. » Καὶ ἐπιφέρει αὖθις λέγων· « Οὐκ-
 « οὖν τοῦτ' ἐστίν, ὁ Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν
 « ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Ἐπάγει δὲ, Πρὸ

« omnia ipse conditus sit, sed propter illam suam
 « secundum carnem generationem. » Addit autem :
 « Quocirca sanctissimum istud Verbum, non dice-
 « batur ante suam incarnationem, omnis creaturæ
 « Primogenitus. Nam quomodo fieri poterat, ut is
 « qui semper erat, alicujus esset primogenitus ? sed
 « primus ille novus homo, in quem omnia volebat
 « Deus recolligere, is in sacra Scriptura nominatur,
 « omnis creaturæ Primogenitus. » Infert tum : « Au-
 « dis, ut non solum ista, sed et illa omnia præexsi-
 « stentia sive super terram seu in caelis, in illo se-
 « cundum novam hanc creationem condebantur. »
 Atque hæc sunt illa quibus pronuntiat illum dictum
 omnis creaturæ Primogenitum propter assumptam
 carnem. Vide autem qualiter ad carnem quoque et
 illud referat, *Dominus condidit me principium via-
 rum suarum, ad opera sua* ¹ : et sacram Scriptu-
 ram attende, in Proverbiis hoc modo loquentem :
*Ego sapientia habito in consilio, et eruditus intersum
 cogitationibus : per me reges regnant, et legum con-
 ditores justa decernunt* ². Quibus eadem Sapientia
 hæc annectit : *In viis justitiæ ego ambulo : et con-
 versor in medio semitarum æquitalis, ut dividam
 existentiam diligentibus me, et thesauros ipsorum
 de bonis repleam : si vobis annuntiavero, quæ quoti-
 die fiebant, memorabo enuntiare quæ erant a sæculo.*
*Dominus possedit me in initio viarum suarum, ante-
 quam quidquam faceret a principio ab æterno ordinatu-
 sum, in principio antequam terram conderet* ³, et quæ
 sequuntur : quibus minime volens acquiescere,
 ✕ aut animum suum advertere Marcellus, illud
 unicum habens in proposito, ut ne confisteretur
 Filium Dei, illam ante dictam in Proverbiis de eo
 theologiam, ad carnem refert, et postquam de
 recta via declinaverat, in via quædam sibi excogi-
 tavit, ista verbatim scribens : [R. IX] « Proverbiorum
 « igitur caput istud, non ut illi rentur, docere nos
 « intendit, initium divinitatis Servatoris, ubi ait :
 « *Dominus possedit me principio viarum suarum*
 « sed secundam illam quæ in carne fuit facta dia-
 « pensationem : quocirca possessionis meminit,
 « hoc est carnis noviter creatæ. Non igitur, ita ad-
 « dit, creatura ab humanis ejus operatione est dis-
 « tincta. Ideo inquit : *Dominus condidit me initio*
 « *viarum suarum ad opera sua.* Per Virginem sci-
 « licet Mariam, quam præelegit Deus ut Verbo suo
 « carnem humanam uniret. » Tum deinceps adjungit :
 [R. X] « Hoc sane cum ita se habeat, consenta-
 « neum est animo perpendere dictum illud prover-
 « bialiter : *Dominus condidit me initium viarum sua-
 « rum in opera sua.* Is etenim vere condidit, qui quod
 « non erat fecit, Dominus nempe noster Deus, illam
 « carnem quam assumpsit Verbum. » Infert ite-
 rum : « Hoc igitur est, *Dominus condidit me ini-*

✕ Ed. Paris., pag. 45. ¹ Prov. viii, 22. ² ibid. 12. ³ ibid. 20-23.

(64) Κατὰ τὰ τούτοις. Legendum, καὶ τὰ τού-
 τοις ἐξῆς ἀκόλουθα, aut simile quid. M. — Καὶ τὰ
 codd. et mox σκόπου.

(65) Vulgo οὐ γοῦν, dein διαφέρει = *refertur ad,*
pertinet ad, R; cf. e. c. 59 A. Infra vulgo μμνν. ἐφ'
 οὐ et κοινωήσασαν τ. ἀγ. πν.

ium viarum suarum. Et addit : Ante sæcula, fundavit me; fundamentum intelligens carnem suam, quam secundum dispensationem præordinarat : quod ipsum et Apostolus ait : [cf. p. 154 D 155 C] *Fundamentum aliud nullus ponere potest, præter illud quod positum est, quod est Jesus Christus* ¹⁰. Sæculi unius porro meminit in quo fundamentum illud debet poni quod est de Christo. Eamdem rursus confirmat opinionem inquit : [R. XVII coll. p. 155 A] *Non immerito propheta hic dicebat : Ante sæculum fundavit me* : nempe illud intelligens fundamentum suæ carnis, nimirum propter communionem quam habebat Verbum cum illo vero Filio. Deinceps adjungit [R. XVIII coll. p. 155 A. 157 D] : *In principio, priusquam terram produceret. Quamnam vero terram? Illam nempe, ut patet, quæ est nostra caro : quæ post commissum peccatum in terram rediit de novo. Terra es enim, inquit, et in terram revertaris* ¹¹. Par fuit enim, ut huic remedium accomodaretur quodam pacto, per sanctissimi illius Verbi communicationem. Videte autem ut in istis secum ipsemet Marcellus pugnet. Nam qui alibi dixerat : *Principium viarum Domini conditam esse carnem*, et qui secundo loco, eamdem posuit fundamentum, subjungit : *Priusquam terra conderetur*, ubi denuo per terram intelligit carnem : neque vidit, dictam inconsequenter, *ante carnem conditam esse carnem* : et post carnem conditam, iterum in carnis nomine insistere. Ille tamen ista superioribus ad hunc modum subnectit : [R. XIX coll. p. 158 B] *Ante formatas abyssos.* *Abyssos* proverbialiter, sanctorum corda nuncupat propheta, in quorum nempe profunditatibus dona Spiritus recondebantur. Ille jam in istis attendas autem, quomodo is, qui dictum illud : *Dominus condidit me* ¹², de carne intellexerat, a Scriptura deinceps in angustum compactus, quæ dicit, *antequam formarentur abyssi* ¹³; interpretatur abyssos, sanctorum corda : nec advenit quod corda sanctorum, puta Abrahami, Isaaci, Jacobi, Moysis, Helizæ, Melchisedeci, et reliquorum prophetarum, ante Servatoris incarnationem fuerant. Qui potest ergo illud ad carnem referri : *Antequam abyssi formarentur*? Post deinceps alia, iterum subinfert inquit [R. XX coll. p. 159 B] : *Quid illud autem membrum sibi vult : Antequam fontes producerentur* ¹⁴? Equidem hoc mysterium enarrat nobis Scriptura Exodi ¹⁵⁻¹⁶ in qua olim

ε του αιῶνος ἐθεμελιώσέ με, θεμέλιον μὲν τοῦτον ὀνομάζων τὴν κατὰ σάρκα αὐτοῦ προορισθεῖσαν ἐοικονομίαν ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει, *θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι, πρὸ τὸν κειμένον, ὃς ἐστὶν Ἰησοῦς Χριστός.* Ἐνδὲ ἀιῶνος ἐνταῦθα μὲνηται, ἀφ' οὗ τὰ κατὰ τὸν Χριστὸν θεμελιῶσθαι ἐφη. Καὶ πάλιν τὴν αὐτὴν βεβαιοῖ λέξιν φάσκων : *Εἰκότως ὁ προφήτης ἐφη, Πρὸ τοῦ αιῶνος ἐθεμελιώσέ με* ὁ δὴλον, ὅτι τὸ κατὰ σάρκα διὰ τὴν πρὸς τὸν ἀληθῶς Υἱὸν αὐτοῦ Λόγον κοινωνίαν. Καὶ ἐπιλέγει ἐξῆς : *Εἶτα ἐν ἀρχῇ, φησὶ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι. Γῆν ποίαν; Ταύτην δηλονότι τὴν ἡμετέραν σάρκα, τὴν μετὰ τὴν παρακοὴν γῆν αὐθις γενομένην. Γῆ γάρ ἐστι, φησὶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ.* Ἔδει γὰρ ταύτην ἐλάσεως τυχεῖν, τινὰ τρόπον κοινωνήσασαν τῷ ἁγίῳ Λόγῳ. Θέα δὲ πῶς ἐν τούτοις ὁ Μάρκελλος ἑαυτῷ περιπίπτει. Φήσας γοῦν ἐν ἐτέρῳ εἶναι τὴν ἀρχὴν ὁδῶν τοῦ Κυρίου κατακτισθεῖσαν, καὶ πάλιν *θεμέλιον* τὴν αὐτὴν εἶναι εἰπὼν, ἐπάγει τὸ, *Πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι.* Εἰδ' ἐρμηνεύει τὴν γῆν πάλιν τὴν σάρκα εἶναι, οὐχ ὁρῶν ὡς οὐδεμίαν ἔχει ἀκολουθίαν, πρὸ τῆς σαρκὸς τὴν σάρκα ἐκτισθαι λέγειν, καὶ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς σαρκὸς, πάλιν τὴν σάρκα ὀνομάζειν. Ὁ δὲ (66) ἔτι πρὸς, τούτοις ἐπιφέρει ἐξῆς λέγων, εἶτα, *Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι,* παροιμιωδῶς ὁ προφήτης τὰς τῶν ἁγίων καρδίας εἶναι λέγει, τὰς ἐν τῷ ἑαυτῶν βάθει τὴν τοῦ Πνεύματος ἐχούσας δωρεάν. Καὶ ἐν τούτοις δὲ πρόσθετος, ὅπως εἰς τὴν σάρκα ἐκλαθῶν εἰρησθαι τὸ, *Κύριος ἐκτίσέ με*, ἔπειτα στενοχωρούμενος ὑπὸ τῆς Γραφῆς λεγούσης, *Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι,* τὰς μὲν ἀβύσσους ἐρμηνεύει, τὰς τῶν ἁγίων καρδίας, λέγων αὐτὰς εἶναι, οὐ συνορᾷ δὲ, ὅτι αἱ τῶν ἁγίων καρδίας, τοῦ Ἀβραάμ δηλαδὴ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακώβ, Μωϋσέως τε καὶ Ἠλίου καὶ Μελχισεδὲκ καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν, πρὸ τῆς σαρκὸς γεγόνασι τοῦ Σωτῆρος. Πῶς οὖν δυνατόν ἐπὶ τὴν σάρκα ἀναφέρειν *Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι*; Καὶ μετ' ἕτερα δὲ αὐθις ἐπάγει λέγων : *Τί τοίνυν ἐστὶ τὸ κεφάλαιον, Πρὸ τοῦ προσελθεῖν τὰς πηγὰς*; Τοῦτο δὲ ἡμῖν τὸ μυστήριον παρίστησιν ἢ τῆς Ἐξόδου γραφῆς, τοὺς τῶν ἀποστόλων τύπους πάλαι προαγορεύουσα : δώδεκα γὰρ ὄντων τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποστόλων δώδεκα πηγῶν μὲνηται. (67) Καὶ αὐθις ἐπάγει τὸ αὐτὸ, γράφων οὕτως : *Εἰκότως οὖν περὶ τῆς κατὰ σάρκα γενέσεως ὁ δεσπότης διὰ τοῦ προφήτου Σολομώντος λέγοντος, (68) Πρὸ τοῦ προσελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, ἐφη.* Ἐπὶ τὰ ἐξῆς

✕ Ed. Paris., pag. 46. ¹⁰ I Cor. III, 11. ¹¹ Gen. III, 19. ¹² Prov. VIII, 22. ¹³ Ibid. 24. ¹⁴ Ibid. ^{15, 16} Exod. XV, 27.

(66) Vulgo ὁδε et οὐ συνορῶν δ' ὅτι αὐτῶν τ. ἁγ. αἱ καρδ. et τοῦτο δέ.

(67) Δώδεκα τῶν πηγῶν μὲνηται. Sensu secundo, et mystico hoc verum esse potest, ut XII illi fontes in Elim, unde Israelitæ in deserto refocillabantur, XII apostolos præfiguraverint : id enim multi volunt ita esse. Quomodo, et montes, colles, petrae, nubes,

lapides dicuntur. Sed Marcellum ait Eusebius, quam recte viderit, sensu primo, et κατὰ γράμμα intellexisse. M.

(68) Σολομώντος λέγοντος. Legendum λέγει, vel λέγοντος εἶρηκε. M. — Dein vulgo τὸ λειπών. Puro R διαδόχους αἰνίττει, quod falsum est p. 70 D lin.; infra vulgo ἢ καθ' ὄμ. et ὡς καὶ πολλάκις.

ἑτέρα τινα διελθῶν, ἐπιφέρει· « Οὐκοῦν ἐπειδήπερ ἄ
 « περὶ τῶν προαγόντων εἰρήκαμεν, ἀκόλουθόν ἐστι
 « καὶ τὸ λείπον ἀναπληρῶσαι. Λέπει δὲ τὸ, « κατὰ τὰ
 « ἔρη καὶ τοὺς βουνοὺς. Πρὸ γὰρ τοῦ τὰ δρη ἔδρα-
 « σθῆναι, φησί, πρὸ δὲ πάντων τῶν βουνῶν, γεννη-
 « με. Ὅρη καὶ βουνοὺς τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς τῶν
 « ἀποστόλων διαδόχους εἶναι, ἵνα παρὰ τοὺς ἄλλους
 « ἀνθρώπους τὴν κατ' αὐτῶν δικαίαν πολιτείαν παρ-
 « ομιωδῶς σημαίη. » Τοιαύτας τινὰς ἐρμηνείας
 « ἐκθέμενος, αὐθις ἐπὶ τὰς ἀποστολικὰς μεταβαίνει
 « φωνὰς, τάναντία τῆ Ἀποστόλω φθειγγόμενος. Ὁ μὲν
 « γὰρ τὸν πρόντα Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Πρωτότοκον
 « πάσης κτίσεως αὐτὸν εἶναι ἐδίδασκε· τὰ πάντα ἐν
 « αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ ἐκτίσθαι· αὐτὸν τε εἶναι πρὸ πάν-
 « των μεγάλῃ βοῇ μαρτυρούμενος· ὁ δὲ ἐπὶ τὴν σάρκα,
 « καὶ ταύτην καταβάλλει τὴν θεολογίαν· μικρὸν ὕστε-
 « ρον καὶ ταύτην ἀρνούμενος. Λέγει δὲ οὕτω· « Διὰ
 « τοῦτο εἰκότως ἐπιφέρει, Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ
 « τοῦ ἀοράτου. » Πότε γενόμενος εἰκὼν; Ἡ ὀπηνίκα
 « τὴ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἀνεληφθε πλάσμα;
 « Πρότερον γὰρ, ὡσπερ πολλάκις ἔφη, οὐδὲν ἕτερον
 « ἦν ἢ ὁ Λόγος· » καὶ ἐπιμένει τὸ αὐτὸ γυμνώτερον
 « διασαφῶν, δι' ὧν φησιν· « Οὐκοῦν προδήλον, ὅτι πρὸ
 « τῆς τοῦ ἡμετέρου σώματος ἀναλήψεως ὁ Λόγος καθ'
 « ἑαυτὸν οὐκ ἦν εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. Τὴν γὰρ
 « εἰκόνα ὁρᾶσθαι προσήκει, ἵνα διὰ τῆς εἰκότος τὸ τέως
 « μὴ ὁρώμενον ὁρᾶσθαι δύνηται. » Καὶ πάλιν προστί-
 « θησι λέγων· « Πῶς οὖν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ τὸν
 « τοῦ Θεοῦ Λόγον Ἀστερίος εἶναι γέγραπεν; Αἱ γὰρ
 « εἰκόνας τούτων, ὧν εἰσιν εἰκόνας, καὶ ἀπόντων,
 « δεικνύονται εἶναι· ὡστε καὶ τὸν ἀπόντα (69) δι' αὐ-
 « τῶν φαίνεσθαι δοκεῖν. Εἰ δὲ τοῦ Θεοῦ ἀοράτου ὄντος,
 « ἀοράτον εἶναι καὶ τὸν Λόγον συμβαίνει, πῶς εἰκὼν
 « τοῦ ἀοράτου Θεοῦ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λόγος εἶναι δύνα-
 « ται, καὶ αὐτὸς ἀόρατος ὢν; ἀδύνατον γὰρ τὸ μὴ
 « ὁρατὸν διὰ τοῦ ἀοράτου φανῆναι ποτε. » Καὶ ἐν
 « τούτοις δὲ ὁ Μάρκελλος οὐ συνορᾷ, ὅτι, εἰ τὴν σάρκα
 « δοξῆμεν εἶναι τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὡρα καὶ πάντων
 « ἀνθρώπων τὰς σάρκας, καὶ τὰ τῶν σωμάτων πρόσωπα
 « εἰκόνας εἶναι λέγειν τοῦ Θεοῦ. Ὡστε κατ' αὐτὸν μη-
 « δὲν ἐξαιρετὸν ἐσχηκέναι τὸν Σωτῆρα. Ὁ δ' ὡσπερ
 « ἐπιλαθόμενος ὢν μετὰ ταῦτα περὶ τῆς σαρκὸς συν-
 « ἔγραψε, δούλου μορφῆν αὐτὴν εἰπὼν ἐξ ἀποστολικῆς
 « παραθέσεως, καὶ διὰ τοῦτο μὴ δύνασθαι συνεί-
 « ναι (70) τῷ Λόγῳ, διὰ τὸ δούλου μορφῆν εἶναι· ἀλλὰ
 « καὶ γυμνῇ τῇ κεφαλῇ φήσας, « πῶς ἐγγωρεῖ τὴν ἐκ
 « γῆς τε οὖσαν, καὶ μηδὲν ὠφελούσαν, ἐν τοῖς μέλ-
 « λουσιν αἰῶσι συνείναι τῷ Λόγῳ; » εἶναι εἰκόνα τοῦ
 « ἀοράτου Θεοῦ, τὴν σάρκα ἐπὶ τοῦ παρόντος δισχυρί-
 « ζεται διαβεβαιούμενος ἀποφαντικῶς, ὅτι πρὸ τῆς τοῦ
 « ἡμετέρου σώματος ἀναλήψεως οὐκ ἦν εἰκὼν τοῦ
 « ἀοράτου Θεοῦ, ὁ Λόγος αὐτοῦ. Καὶ αὐθις μετὰ τὰ ἐκτε-
 « ούντα ἐπιφέρει λέγων· « Διὸ πανταχόθεν δῆλον, εἰ-

« apostolorum typi prænuntiabantur. Meminit enim
 « textus ille duodecim fontium in Elim, cum apo-
 « stolorum chorus esset duodenarius. » Idem ite-
 « rum ille regerit ad hunc modum, inquit : « Me-
 « rito igitur de generatione secundum carnem Do-
 « minus per prophetam Salomonem dixit : Ante-
 « quam fontes aquarum provenirent. » In sequenti-
 « bus, quædam alia prosecutus stylo, infert : [R.
 « XXII] « Quocirca cum præcedentia fuerimus exsecuti,
 « consequens est, ut quod restat adhuc expleamus.
 « Restat autem illud, quo meminit montium atque
 « saltuum : ait enim : Antequam montes firmarentur,
 « ante omnes saltus genuit me. Esse porro montes
 « hosce atque saltus apostolos et successores apo-
 « stolorum : ut ita illorum iustissima conversatio
 « atque vitæ institutio, ante omnes aliorum poli-
 « tias, intelligatur denotari. » Hujusmodi suas
 « interpretationes ubi proposuerat, pergit demum ad
 « testimonia apostolica, et Apostolo contraria in os
 « obganit. « Ille enim præexistentem Filium Dei,
 « omnis creaturæ Primogenitum appellat : omnia
 « in illo et per illum condita docet : eumque ante
 « omnia exstitisse magna voce protestatur ; at hic
 « hanc ipsam theologiam ad carnem deducit : quam
 « et ipsam statim negat : ait autem : [R. LXXXI]
 « Idcirco merito infert, Qui est imago Dei invisibili-
 « lis, quando autem ita factus? Num cum signum
 « tum assumpsit illud quod factum est ad imaginem
 « et similitudinem? * Prius etenim, quod aliquo-
 « ties diximus, nihil aliud quam Verbum erat. »
 « Perstat, et hoc explicatius elucidat, ubi loquitur :
 « [R. XXXII coll. p. 24 B] « Est ergo manifestum, quod
 « non erat Verbum imago invisibilis Dei ante carnis
 « nostræ assumptionem. Nam necesse est imaginem
 « oculis cerni, ut ita per imaginem discernatur id quod
 « non poterat antea oculis usurpari. » Dein addit : « Que-
 « madmodum igitur Asterius affirmat, Dei Verbum
 « exstitisse imaginem invisibilis Dei? Imagines
 « etenim sunt earum rerum demonstrativæ etiam
 « absentium, quarum sunt imagines : ita ut per
 « illas vel absentem possimus intueri. Quodsi Dei,
 « cum sit invisibilis, Verbum quoque invisibile sit :
 « quomodo tandem Verbum, in se invisibile, invi-
 « sibilis Dei imago esse potest? Certe est prorsus
 « impossibile, ut quod non videtur, per aliquid
 « invisibile manifestetur. » Non hic intelligit Mar-
 « cellus, quod si sit necesse carnem imaginem fieri
 « Dei, carnes et corpora hominum singulorum et
 « personæ, imagines dicantur esse Dei. Ita ut per
 « semetipsum singulare nihil habeat Servator. Iste
 « vero, tanquam oblitus eorum quæ deinceps de car-
 « ne mandavit litteris, cum ex auctoritate apostolica
 « servi formam illam nominasset, nec idcirco unien-

* Ed. Paris., pag. 47.

(69) Vulgo καὶ δι' αὐτῶν εἰ τοῦ ἀοράτου ὄντος εἰ
 « σάρκα δεῖν μὲν εἶναι.

(70) Μὴ δύνασθαι συνείναι. Ἄσλ forte, nam
 « illud po-uit. Neque fuisse adiunitam verbo ah pi-
 « no, nec futuram adunendam, ut statim ἐν τοῖς μέλ-

« λουσιν αἰῶσι. Ubi forte legendum, et distinguendum,
 « εἶναι δὲ εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ τὴν σάρκα, ἐπὶ τοῦ
 « παρόντος δισχυρίζεται διαβεβαιούμενος. M. — Dein
 « vulgo εἶναι δισχυρ. εἰ ἀποφατικῶς εἰ ταῦτα τὰ ἐκ-
 « θέντα τῷ Θεῷ Λόγῳ.

dam esse Verbo : quique etiam apertissima fronte A
 dixerat : « Quomodo concedendum est, illam car-
 « nem quæ de terra sumpta est, et nihil prodest,
 « unitam Verbo persistere in futuro sæculo ? » Illam
 tamen carnem imaginem esse Dei invisibilis con-
 stanter affirmat : constantissime negans eandem
 ipsam, ante corporis nostri assumptionem, imagi-
 nem Dei invisibilis existisse : sed tantum Verbum
 ejus. His ita positis subinfert inquiring : [R. LXXXIII]
 « Quocirca, omni modo patet, imaginem Dei invi-
 « sibilis a sancto Apostolo dici carnem illam, quæ
 « deinceps accessit verbo : ut per visibile videri
 « posset quod est invisibile. *Imago est*, inquit
 « Apostolus, *Dei invisibilis* ¹⁷. Nunc patet, quod
 « tum primum, cum carnem assumpsit, factum in
 « imaginem Dei, vere imago fiebat invisibilis Dei. B
 « Nam si nos per imaginem istam eo sumus evecti
 « dignitatis, ut Verbum Dei cognoscere possimus,
 « Verbo certe ipsi credere debemus per imaginem
 « affirmanti : *Ego et Pater unum sumus* ¹⁸ Impos-
 « sibile est enim, ut absque hac imagine quisquam
 « vel Verbum, vel Verbi Patrem cognoscat. » Et
 rursus annectit [R. LXXXIV] : « Sic itaque pronun-
 tiat Apostolus, ✕ ut paulo superius est a nobis
 positum : *Exinanivit semetipsum, servi formam as-
 sumens* ¹⁹. Per servi formam humanam nobis car-
 nem significat, quam Dominus noster Deus, sua
 efformans sapientia, dixit : *Faciamus hominem ad
 imaginem nostram et ad similitudinem* ²⁰. Recte car-
 nem humanam, imaginem nominavit. Bene enim no-
 vit imaginem esse illam Verbi sui, paulo post sub-
 stituri [R. XXVI].) Deinceps conatur probare, quod
 illud : *De utero ante luciferum genui te* ²¹, de carne
 item usurpatum sit. Loquitur autem ad hunc mo-
 dum : « Quocirca cum a Davide nominetur lucifer
 « stella illa, quæ diem designat appropinquare,
 « non est ulterius disquirendum, quis ille sit lucifer
 « qui intelligitur. Erat et enim stella illa tunc ap-
 « parens, cum diem et afferret et indicaret magis.
 « Ut sit manifestum illud, Ante luciferum genui
 « te : usurpatum ab omnipotenti Deo, de Verbo illo
 « quod nascebatur cum carne humana per Virgi-
 « nem : id ipsum attestante evangelista, primum

✕ Ed. Paris., pag. 48. ¹⁷ Coloss. 1, 15. ¹⁸ Joan. x, 30. ¹⁹ Philip. 11, 7. ²⁰ Gen. 1, 26. ²¹ Psal. cix, 3.

(71) *Ἰνα διὰ τοῦ ὁρατοῦ*. At hoc impossibile est, D
 et absurdum ut per invisibile, visibile cernatur. Li-
 brarius rem et verba, transposuit. Legendum, *Ἰνα*
διὰ τοῦ ὁρατοῦ τὸ ἀόρατον φαίνεται. M.—Porro vulgo
 ἀληθῶς τοῦ ὁρ. θ. et ὠφειλ. et ἐγὼ καὶ π. et τιν
 (γρ. τινί Μρ.) δυνατόν.

(72) Vulgo καθ' ὄμ.

(73) *Εἰκὼν ἐστὶ μικρόν*. Legend. ἔσται. Prophe-
 tice enim dictum voluit in Proverbiis istud : unde et
 Salomonem vocat prophetam Mont. M.

(74) Vulgo λέγει δὲ οὕτω et δηλοῦντος τοῦ ἀστ.

(75) *Ὁ τηρικαῦτα φανεῖς ἀστήρ*. Nova est hæc
 interpretatio, Luciferum in psal. cix, esse illam
 stellam, quia viæ dux fuerat magis ad Christum in
 Bethlehem. Quod omnino supponit ut certum, id
 quod versatur in quæstione, an stella illa ante edi-

κὼνα τοῦ ὁρατοῦ Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ εἰρησθαι
 ἀποστόλου, τὴν προσγενομένην τῷ Λόγῳ σάρκα· ἵνα
 διὰ τοῦ ὁρατοῦ (71) καὶ τὸ ὁρατὸν φαίνεται. *Εἰ-
 κὼν δὲ ἐστὶ*, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, τοῦ ὁρατοῦ
 Θεοῦ. Νῦν δὴλον, ὅτι, ὀπηνίκα τὴν κατ' εἰκόνα τοῦ
 Θεοῦ γενομένην ἀνεῖληφε σάρκα, εἰκὼν ἀληθῆς
 τοῦ ὁρατοῦ Θεοῦ γέγονε. Εἰ γὰρ διὰ τῆς εἰκόνας
 ταύτης τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἠξιώθημεν γινῶναι, πι-
 στεύειν ὀφείλομεν αὐτῷ τῷ Λόγῳ, διὰ τῆς εἰκόνας
 λέγοντι, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἓν ἐσμεν. Οὐτε γὰρ
 τὸν Λόγον οὐτε τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου, χωρὶς τῆς
 εἰκόνας ταύτης γινῶναι τινα δυνατόν. » Καὶ πάλιν
 ἐπιφέρει : Οὕτω γοῦν καὶ ὁ Ἀπόστολός φησιν, ὡσπερ
 μικρῶ|πρόσθετ|ἐφαμεν, Ἐκέρωσεν ἑαυτὸν, μορφῆν
 δούλου λαβὼν, διὰ τῆς μορφῆς τοῦ δούλου τὴν
 ἀνθρωπίνην ἡμῖν σημαίνων σάρκα, ἣν ὁ δεσπότης
 ἡμῶν Θεὸς, τῇ ἑαυτοῦ διαπλάττειν σοφίᾳ, Ποιήσω-
 μεν ἄνθρωπον, ἔφη, κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ
 (72) ὁμοίωσιν, καλῶς τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα ὀνο-
 μάζων εἰκόνα. Ἥδει γὰρ ἀκριδῶς, ὅτι εἰκὼν
 ἔστα : μικρόν (73) ὕστερον τοῦ ἑαυτοῦ Λόγου. » Μετὰ
 ταῦτα πειράται κατασκευάζειν, ὅτι καὶ τὸ, Ἐκ γα-
 στρός πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε, περὶ τῆς σαρκὸς
 ἐλέγετο. Γράφει δὲ οὕτως (74) : « Διὰ τοῦτο τοῖνον
 τοῦ τὴν ἡμέραν δηλοῦντος τοῦ ἀστέρου ἑωσφό-
 ρου ὑπὸ τοῦ προφήτου Δαβὶδ εἰκότως ὀνομασθέντος,
 οὐκ ἔτι ζητεῖσθαι δίκαιον τὸν ἑωσφόρον, τίς δὴ ποτε
 ὦν οὗτος τυγχάνει· οὗτος γὰρ ἦν ὁ τηρικαῦτα φα-
 νεῖς ἀστήρ (75), ὁ φέρων τε καὶ δηλῶν τὴν ἡμέραν
 τοῖς μάγοις (76). Πρόδηλον οὖν τὸ, Πρὸ ἑωσφόρου
 ἐγέννησά σε, ὑπὸ τοῦ παντοκράτορος εἰρησθαι Δε-
 σπότη, περὶ τοῦ διὰ τῆς Παρθένου γεννηθέντος σὺν
 τῇ ἀνθρωπίνῃ σαρκὶ Λόγου, σαφῶς καὶ τοῦτο τοῦ
 Εὐαγγελίου σημαίνοντος, πρότερον μὲν τὸν Δεσπότην
 τὴν ἡμῶν διὰ τῆς Παρθένου τεπέχθαι, ὕστερον δὲ
 τὸν ἀστέρα φανῆναι, τὸν τὴν ἡμέραν δεικνύοντα. »
 Ἐπὶ τούτοις προῖον αὐτῆς ἐπιλέγει : Ἐβλήφεν γὰρ ὁ
 ἀνθρώπος οὐ μόνον τὴν ἐπὶ γῆς τῶν πραγμάτων
 ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς. Εἰκότως· εἰ
 γὰρ ὅτε καὶ ἀνθρώπος ἐγένετο, καὶ μεσίτης Θεοῦ
 καὶ ἀνθρώπων, τότε εἰς αὐτὸν ἐκτίσθη τὰ πάντα,
 ὡς ἔφη ὁ Ἀπόστολος, τὰ τε ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ
 τῆς ἀκλόουθόν ἐστιν ἀκριδῶς γινώσκειν, ὅτι ἐξου-

tum in lucem Servatorem apparuerit? statnit enim
 hic apparuisse. — M. Dein vulgo δηλῶν ἡμέραν.

(76) *Τοῖς Μάγοις*. Quasi stella Magorum illa luis-
 set ordinaria : aut, quod ipse, solus credo, ait cum
 Gregorio Nysseno, cæteri omnes dissentiunt. Nun-
 quam enim prius visa, nec ab eo tempore, obser-
 vata quod motu mota in gyrum, horsum versum ad
 occidentem. Quod interdum visa, quod aliquando
 per dies quosdam occultata : quod uni alicui de re-
 liquis stellis, sine miraculo non potuit contingere,
 aut ut huic muneri et officio inserviret. Ideo quidam
 cometam aiunt : alii angelum, Spiritum sanctum ali-
 i, alii veram stellam, sed in nihilum resolutam. M. —
 Infra vulgo ἐκτίσθαι ; R ἐγτίσται ; dein vulgo ἐπὶ γῆς,
 et λέγει, et διὰ τοῦ Θεοῦ εἰλ. et ὑπερβολὴν τῆς
 φιλ.

ε στα οὐ μόνον τῶν ἐπὶ γῆς, αὐτῶ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν
 ε οὐρανοῖς δέδοται. Καὶ αὐθις μεθ' ἑτερα ἐπάγει·
 ε Εἰ γὰρ περὶ τίνος δόξης δοθείσης αὐτῶ παρὰ τοῦ
 ε Πατρὸς τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον λέγει, ταύτην ὁ ἄν-
 ε θρωπος διὰ τοῦ Λόγου εὐλογεῖται. Μάλιστα
 ε γὰρ γενόμενος, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, Θεοῦ
 ε τε καὶ ἀνθρώπων, τῇ δοθείσῃ αὐτῶ παρὰ τοῦ Πα-
 ε τρὸς δόξῃ τοῖς θεοσεβεῖς ἐδόξασεν ἀνθρώπους. »
 ε Καὶ πάλιν προστίθῃ ταῦτα· « Καὶ ἤξιωσε τὸν πε-
 ε σόντα διὰ τῆς παρακοῆς ἀνθρώπων τῶ ἑαυτοῦ διὰ
 ε τῆς Παρθένου συναφθῆναι Λόγω. Ποία γὰρ ἐν ἄν-
 ε θρώποις ἑτέρα μεζίων δόξα γένοιτ' ἂν τῆς δόξης
 ε ταύτης; Εἰπὼν δὲ, ὅτι, ἐδόξασά σε, ἐπιφέρει λέ-
 ε γων· καὶ πάλιν δοξάσω, ἵνα δι' ὑπερβολὴν φιλι-
 ε θρωπίας, ἐν τῇ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς σαρκὸς
 ε δευτέρᾳ δόξῃ τὸν πρότερον θνητὸν ἀνθρώπων ἀθά-
 ε νατον ἀπεργάσῃται, καὶ τοσαύτη αὐτὸν δοξάσῃ δόξῃ,
 ε ὥστε μὴ μόνον αὐτὸν τῆς προτέρας ἀπαλλαγῆναι
 ε δουλείας, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀξιωθῆναι
 ε δόξης. » Καὶ αὐθις ἐπιλέγει· « Ἴνα, ὡς ἔφην, ὑπὸ
 ε τοῦ διαβόλου ἀπατηθῆντα πρότερον τὸν ἀνθρώπων,
 ε αὐτὸν αὐθις νικῆσαι τὸν διάβολον παρασκευάσῃ. Διὰ
 ε τοῦτο ἀνείληφε τὸν ἀνθρώπων, ἵνα ἀκολουθῶς τοῦτον
 ε ἀπαρχὴν τῆς ἔξουσίας παραλαβὴν παρασκευάσῃ. »
 ε Καὶ προστίθῃσιν ἔτι λέγων· « Οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ ἀγα-
 ε πητὸς, ὁ τῶ Λόγῳ ἐνωθεὶς ἀνθρώπος, περὶ οὗ ὁ
 ε εὐαγγελιστὴς ἔφη· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ
 ε ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἐδόκησα. » Καὶ αὐθις ἐπιφέρει·
 ε « Ὅτι ὁ Λόγος τοῦ ἀοράτου Θεοῦ διὰ Παρθένου (77)
 ε τεχθῆσθαι ἐμελλε, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀναλή-
 ε ψεσθαι σάρκα. Καὶ ἵνα δι' αὐτῆς τὸν πρότερον κατ-
 ε ισχύσαντα τοῦ ἀνθρώπου διάβολον καταγωνισά-
 ε μενος, μὴ μόνον ἀφάρτων αὐτὸν καὶ ἀθάνατον γε-
 ε νέσθαι παρασκευάσῃ, ἀλλὰ καὶ σύνθρονον ἐν οὐρα-
 ε νοῖς τῶ Θεῷ. » Ταῦτα δὲ πάντα ἀναγκαῖον κατ-
 ε ἔχειν ἐν μνήμῃ διὰ τὰ μέλλοντα ὑπ' αὐτοῦ (78) Μαρ-
 ε κέλλου κατὰ τῆς σαρκὸς, ἧς ἀνεληφεν ὁ τοῦ Θεοῦ
 ε Λόγος, προφέρεσθαι. Ὡς γὰρ ἀμνημονήσας τούτων
 ε ἀπάντων ὧν ἐξέθετο, τέλος οὐκ αἴσιον οὐδ' εὐσεβὲς
 ε ἐπάγει τῶ σωτηρίῳ σώματι. Πρὸς τούτοις ἅπασιν,
 ε ὥσπερ τῶν προτέρων αὐτῶ κατωρθωμένων, πειρᾶ-
 ε ται δεικνύνααι καὶ τῆ, ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, ἀγαλ-
 ε λιάσθω ἡ γῆ, εἰς τὴν σάρκα ἀναφέρεσθαι. Λέγει δὲ
 ε οὕτως· « Ὁ γοῦν καταβάς, καὶ τὴν σάρκα διὰ τῆς
 ε Παρθένου προσλαβὼν, κατεστάθη βασιλεὺς ἐπὶ τὴν
 ε Ἐκκλησίαν, δηλονότι, ἵνα διὰ τοῦ Λόγου ὁ τῆς βα-
 ε σιλείας τῶν οὐρανῶν πρότερον ἐκπεπτωκὸς ἄν-
 ε θρωπος βασιλείας δυνήθῃ τυχεῖν. Τοῦτον οὖν τὸν
 ε ἀνθρώπων τὸν πρότερον, διὰ τὴν παρακοὴν τῆς βα-
 ε σιλείας ἐκπεπτωκός, Κύριον καὶ Θεὸν γενέσθαι
 ε βουλόμενος ὁ Θεός, ταύτην τὴν οἰκονομίαν εἰργά-
 ε σατο. Ὁ οὖν ἀγιώτατος προφήτης Δαυὶδ προφητι-

A « de Virgine Dominum nostrum generatum, et
 « deinceps ortum fuisse luciferum qui diem indi-
 « caret [R. XCIV]. » Progressus adhuc ulterius
 ista loquitur : « Suscepit enim homo non solum
 « potestatem rerum earum quæ in terra fuerant,
 « sed et etiam quæ in cælis. Nec injuria. Nam si
 « tum cum homo fieret, et Dei mediator atque
 « hominum, per eum et in eo omnia creata erant,
 « ut asserit Apostolus, quæque in cælis erant, et
 « quæ in terra ²², consequens est exacte sciendum
 « esse, potestatem ei concessam non tantum eo-
 « rum quæ in terris, sed etiam et quæ in cælis
 « erant. Si loquitur sacrosanctum Evangelium
 « de aliqua illi a Patre concessa gloria, hanc
 « certe per Deum homo convincitur accepisse.
 B « Factus siquidem, ut sanctus vult Apostolus,
 « Dei mediator atque hominum ²³, viros pios ea
 « gloria glorificavit, quam ipsi donaverat Pater. »
 Et addit rursus [R. XCVI] : « Et dignitatem illam
 « homini per peccatum lapso concessit, ut suo
 « ipsius Verbo per Virginem uniretur. Ecqua enim
 « alia hacce major gloria inter homines prædica-
 « tur? Cum dixisset *glorificavi te*, infert, et iterum
 « *glorificabo* ²⁴ : ut ex immensa sua misericor-
 « dia, in secunda post carnis resurrectionem
 « gloria, hominem prius mortalem redderet
 « immortalem, et tanta illum gloria glorificaret, ✕
 « ut non modo servitute priori liberetur, sed majori
 « gloria vestiatur quam capiat homo. » Et iterum,
 C [R. XCVII] : « Ut hominem illum prius a diabolo supe-
 « ratum, victorem diaboli constitueret. Hominem
 « idcirco in se assumpsit, ut quod consequens fuit,
 « huic primitias potestatis suæ impertiret. » Et an-
 « nectit [R. XXXV] : « Hic est ille dilectus, homo nempe
 « Verbo adunitus : de quo loquitur evangelista ·
 « Hic est Filius meus dilectus in quo complacui. »
 Adjungit [R. XCVIII] : « Quod Verbum invisibilis Dei
 « qui fuit, per Virginem erat nasciturus, et sum-
 « pturus humanam carnem, et in illa diabolum
 « debellaturus qui olim prævaluerat : non in eo
 « tantum quod illum redditurus fuit incorruptibi-
 « lem et immortalem, sed eodem solio in cælis
 « cum Deo consessurum. » Sunt ista omnino me-
 « moria retinenda, propter illa quæ producet statim
 D ipsemet Marcellus, contra carnem illam quam
 assumpsit Dei Verbum. Veluti enim oblitus istorum
 omnium quæ adduxit, finem minime consentaneum
 pietati, et infaustum satis corpori superinducit
 Servatoris. Ultra ista quidem omnia, tanquam
 recte successerint, et ex animo superiora, conatur
 ostendere, et illum etiam textum, *Regnavit Domi-
 nus, exsultet terra* ²⁵, de carne intelligendum. Ait

✕ Ed. Paris. pag. 49. ²² Coloss. i, 16. ²³ I Tim. ii, 5. ²⁴ Joan. xii, 28. ²⁵ Psal. xcvi, 1.

(77) Vulgo τῆς Παρθ.

(78) *Μέλλοντα ὑπ' αὐτοῦ*. Omnino, ut Eusebius ait, hæc sunt observanda. Nam stupendum in morem insanivit Marcellus, si vera nobis de illo retulit adversarius. Nam de Christi carne, hoc est Christio

homine, delirat, eum ultra omnes homines, post συν-
 τέλειαν exinanendum, quod τέλος οὐκ αἴσιον recte
 vocat. M.—Infra vulgo ταύτην οἶκον, εἰ λέγει, Κύριος
 ἔβασ; dein λαβόντος χρόνον τοῦδ. R.

autem [R. XCIX]: « Qui descendit, ideo et carnem
 « assumpsit de Virgine, rex est constitutus super
 « Ecclesiam, nempe in eum finem, ut sic per Ver-
 « bum, homo qui prius cœlorum regno exciderat,
 « regnum illud denuo consequeretur. Hominem
 « ergo istum qui regno prius exciderat per inobe-
 « dientiam suam, Dominum et Deum fieri volens
 « Deus, hanc œconomiam ita dispensavit. Quo-
 « circa sanctissimus vates David prophético more
 « satur: *Regnavit Dominus, exsultet terra.* » Et post
 alia quædam subinfert [R. C]: « Ob quam causam
 « quasi Dominus noster Jesus Christus, regni ini-
 « tium auspicatus fuerat a quodam tempore, vati-
 « cinium canit: *Ego autem rex ab illo constitutus*
 « *sus* 26. » Et rursus addit: Ob eam causam rex,
 « ut cum humana carne constitutus, et declaratus
 « rex, exinanitus prius homo, omne diaboli impe-
 « rium, vim et potestatem per Verbum evacuaret. »
 Tot ille, et quidem longe plura, de carne commen-
 tus Servatoris, ✕ postquam illam nominarat Dei imaginem invisibilis, et omnis creaturæ primoge-
 nitum, et regem, et Jesum, et Christum, et dilectum, et quæ alia commemoravit: insuper addide-
 rat, propter illam ipsam carnem, tot nominibus Verbum insignitum fuisse, finem tamen illi eum
 affingit, quem nunc tempus est ut consideremus.

CAP. IV.

*Qualemnam finem subinfert Marcellus Christi regno,
 et carni quam assumpsit.*

[R. C] « Hanc etenim ob causam regnurus est,
 « humana carne præditus per Verbum constitutus
 « rex, homo ille olim deceptus: et omnem ita dia-
 « boli potestatem, vim et imperium evacuabit. *Opor-*
 « *et enim illum, inquit, regnare usque dum inimicos*
 « *suos statuat sub pedibus suis* 27. Ait igitur divinus
 « Apostolus, regni Christi finem tum futurum, cum
 « sub pedibus ejus omnia collocabuntur. [R. Cl coll.
 « p. 189]. » Post pauca quædam addit: « Maximum
 « hic mysterium revelat nobis Apostolus, dum
 « pronuntiat adfuturum finem regno Christi. Finem
 « porro tum, cum ponentur omnia sub pedibus
 « ejus. » Et explanans adhuc idem dilucidius scri-
 « bit [R. Cl]: « Dictum est a nobis in superioribus,
 « Dominium nostrum Christum regni sui principium
 « accepisse: idque ipsum docuimus e sacra Scri-
 « ptura demonstratum. Testimonium primum est,
Ego constitutus sum ab illo rex super Sion montem

« κως λέγει, Ὁ Κύριος ἐβασιλευσεν, ἀγαλλιάσθω
 « ἡ γῆ. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει: « Δι' ἣν αἰτίαν
 « ὡς περ ἀρχὴν βασιλείας ἀπὸ τίνος λαβόντος χρόνου
 « τοῦ δεσπότητος ἡμῶν Χριστοῦ, ἡ προφητεία φησὶν
 « Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ. » Καὶ
 « πάλιν ἐπιφέρει: « Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ βασιλεύει (79), ἵνα
 « ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ σαρκὶ γενόμενος, βασιλεὺς τε κα-
 « ταστὰς, διὰ τοῦ Λόγου, ὁ κενωθεὶς πρότερον ἄν-
 « θρωπος, πᾶσαν ἀρχὴν τοῦ διαβόλου, καὶ δύναμιν,
 « καὶ ἐξουσίαν καταργήσῃ. » Τοσαῦτα περὶ τῆς σαρκὸς
 « τοῦ Σωτῆρος, καὶ τούτων ἐστὶ πολλά πλεονα εἰ-
 « πῶν, φήσας τε αὐτὴν εἶναι τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ
 « ἀοράτου, καὶ τὸν Πρωτότοκον πάσης κτίσεως, καὶ
 « τὸν βασιλέα, καὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ τὸν Χριστόν, καὶ
 « τὸν ἀγαπητόν, καὶ ὅσα ἄλλα κατέλεξε δι' αὐτὴν τε,
 « ταῦτα πάντα κληθῆναι τὸν Λόγον ἀποφηνάμενος,
 « ὁποῖον τέλος αὐτῇ περιτίθειν ἦδη θεωρησαί καιρὸς.
 « Tot ille, et quidem longe plura, de carne commen-
 tus Servatoris, ✕ postquam illam nominarat Dei imaginem invisibilis, et omnis creaturæ primoge-
 nitum, et regem, et Jesum, et Christum, et dilectum, et quæ alia commemoravit: insuper addide-
 rat, propter illam ipsam carnem, tot nominibus Verbum insignitum fuisse, finem tamen illi eum
 affingit, quem nunc tempus est ut consideremus.

ΚΕΦ. Δ'.

*Ὅποῖον Μάρκελλος ἐπάγει τέλος τῇ τοῦ Χριστοῦ
 βασιλείᾳ, καὶ τῇ σαρκὶ ἣν ἀνέληψε.*

« Διὰ τοῦτο γὰρ βασιλεύσει, ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ
 « σαρκὶ γενόμενος, βασιλεὺς τε καταστὰς διὰ τοῦ
 « Λόγου, ὁ ἀπατηθεὶς πρότερον ἄνθρωπος (80), πᾶ-
 « σαν ἀρχὴν τοῦ διαβόλου, καὶ δύναμιν καὶ ἐξουσίαν
 « καταργήσει. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, φησὶν,
 « ἄχρις οὗ ἂν θῆ τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.
 « Τῆς τοίνυν τοῦ δεσπότητος ἡμῶν Χριστοῦ βασιλείας,
 « τοῦτο τὸ τέλος εἶναι φησὶν ὁ ἱερός Ἀπόστολος, τὸ
 « πάντα ὑποταγῆναι τοῖς ποσὶν αὐτοῦ. » Καὶ μετὰ
 « βραχεία ἐπιλέγει: « Μέγιστον ἡμῖν μυστήριον ἐνταῦθα
 « Ἀπόστολος ἀνακαλύπτει, τέλος μὲν εἶσθαι φά-
 « σκων τῆς Χριστοῦ βασιλείας, τέλος δὲ τότε, ὅταν
 « πάντα ὑποταγῇ τοῖς ποσὶν αὐτοῦ. » Καὶ ἐτι μάλ-
 « λον ἐπεξεργαζόμενος τὸν αὐτὸν λόγον, οὕτω γράφει:
 « Ἐφάμεν ἐν τοῖς προάγουσιν ἡμῶν ῥητοῖς τὸν δεσπότη-
 « την ἡμῶν τὸν Χριστὸν ἀρχὴν ἐσχηκέναι βασιλείας,
 « ἐκ τῶν θείων Γραφῶν ἀποδείξει χρῶμενοι. Ἔστι
 « μὲν μᾶλλον λέγουσα: Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς

✕ Ed. Paris. pag. 50. 26 Psal. II, 6. 27 I Cor. xv, 25.

(79) Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ βασιλεύει. Legend. βασι-
 λέυσει ut principio sequentis capitis, ubi eadem
 Marcelli verba repetuntur, ut et mox pro κενωθεὶς
 rectius ἀπατηθεὶς, ut paulo post legitur, et ex præ-
 cedentibus apparet; tolerari tamen et hæc lectio po-
 test, cum exinanitionem regni gloriæ opponat. M.—
 Infra vulgo ὅσα τῶν ἄλλων.

(80) Ὁ ἀπατηθεὶς πρότερον ἄνθρωπος. Id est
 humana nostra natura, quæ in Adamo per prævari-
 cationem ceciderat, in Christo per obedientiam
 triumphavit. Locum vero beati Apostoli ex illa
 ad I Corinth. xv, 28, quem sursum atque deorsum
 adeo versat Eusebius, hic, alibi, et in fine
 lib. v, recte Marcellus, de Christo homine inter-
 pretatur. At prorsus impie, ab illo loco, de regni
 etiam et essentialis consummatione blasphematur.
 Οὐ τέλος ἐπιτίθει τῇ βασιλείᾳ εἶπε τὸ, ἄχρις οὗ ἂν θῆ,
 καὶ ἐξῆς. Ἄλλ' ἀξιώπιστον ποιῶν τὸ εἰρημένον, καὶ

D
 θαρρεῖν παρσκευάζων, ὡσαυτε ἔλεγε. Semper, et in
 æternum regnabit. Nam ut recte observat Oecume-
 nius, τὸ ἄχρις καὶ τὸ ἕως οὗ κεῖται χρόνου συντελε-
 στικόν, ἀλλ' αἰεὶ, ὡς τὸ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι, πάσας
 τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας. Quod ipsum de
 donec observat Hieronymus contra Helvidium et
 noster hic in fine. De loci autem sensu et intelligen-
 tia, ita ille tradit a Græcorum commentariis: Τὸ
 βασιλεύειν ἐνταῦθα οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ' ὡς δεῖ αὐτὸν
 τὰ τοῦ βασιλέως ποιεῖν. Τοῦτ' ἐστὶ πολεμεῖν τοὺς
 ἐχθροὺς, συμμαχεῖν τοῖς ἰδίοις. Τοὺς μὲν τροποῦσθαι,
 τοὺς δὲ ρύεσθαι, ἄχρις οὗ ἂν θῆ, etc. Μετὰ γὰρ ταῦτα,
 οὐδενὸς τῶν εἰρημένων χρεῖα. Ἀσασίαςτος γὰρ
 λοιπὸν ἡ βασιλεία. M.—Mox vulgo ἐχθρ. ὑποπόδιον αὐ-
 τοῦ, et βασιλ. οὐ τὸ; Mss. Γσ. οὕτω, codd. οὐ τὸ, R τοῦ-
 το ei ὑποταγῆναι τοῖς ποσὶν αὐτοῦ, et ὑπ' αὐτοῦ βα-
 σιλεὺς et εἰληθεν ὁ ἄνθρωπος ἀρχὴν, et τῷ Θεῷ
 καταστ.

« ὕπ' αὐτοῦ, ἐπὶ Σιών ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ. Ἔτερα A
 « ἔξ, Ὁ Κύριος ἐβασίλευσε, ὀργιζέσθωσαν λαοί.
 « Καὶ αὖθις· Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, ἀγαλλιάσθω
 « ἡ γῆ. Καὶ ὅλως μυρίων ῥητῶν πρὸς μαρτυρίαν
 « ἔστιν εὐπορήσαντα δεῖξαι, ὅτι ἀρχὴν βασιλείας ἐφ-
 « ληφεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ Λόγου. Εἰ οὖν ἐληφεν
 « ἀρχὴν βασιλείας πρὸ ἐτῶν ὄλων οὐ πλείονων τε-
 « τρακοσίων, οὐδὲν παράδοξον, εἰ τὸν πρὸ οὕτως
 « ὀλίγου χρόνου τῆς βασιλείας ταύτης τυχόντα ὁ
 « Ἀπόστολος φησι, παραδώσειν τὴν βασιλείαν, δηλον-
 « ὅτι τῷ Θεῷ τῶ καταστήσαντι αὐτὸν, ὡς ἡ Γραφὴ
 « φησὶ, βασιλέα. » Καὶ μεθ' ἕτερα οὕτω γράφει·
 « Οὐκοῦν ἐνεργεῖα μόνη, διὰ τὴν τῆς σαρκὸς πρό-
 « φασιν ἄχρι τοσοῦτου κεχωρησθαι τοῦ Πατρὸς φαί-
 « νεται, ἄχρι οὗ ἂν ὁ προσίων τῆς κρίσεως ἀνα- B
 « φανῆ καιρὸς, ἵνα τῶν τηλικαῦτα ἐκκεντησάν-
 « των, κατὰ τὴν προφητείαν, ἐωρακότων τὸν ἐκκεν-
 « τηθέντα, οὕτω καὶ τὸ λειπόμενον ἀκολούθως γένη-
 « ται. Πάντων γὰρ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ τέλους ὑποτά-
 « σεσθαι μελλόντων τῷ Χριστῷ, ὡς ὁ Ἀπόστολος
 « ἔφη, τηλικαῦτα αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτά-
 « ξαντι αὐτῷ τὰ πάντα. Ὅτε τοίνυν μανθάνομεν
 « περὶ τῆς ἀνθρωπίνης σαρκὸς, ἣν δι' ἡμᾶς ἀνέλη-
 « φεν ὁ Λόγος, πρὸ τετρακοσίων οὐχ ὄλων ἐτῶν, τότε
 « ταύτην καὶ ἐν τοῖς μέλλουσιν αἰώσιν ὁ Λόγος ἔξει,
 « ἡ ἄχρι μόνου τοῦ τῆς κρίσεως καιροῦ. Ἀνάγκη γὰρ
 « τὸ ὑπὲρ τοῦ προφήτου λεγθὲν ἔργῳ βεβαιωθῆναι.
 « Ὁψύονται γὰρ, φησὶν, εἰς ὃν ἐξεκέντησαν·
 « Ἐξεκέντησαν δὲ, δηλόν ὅτι, τὴν σάρκα. » Καὶ προσ- C
 « τίθησι μεθ' ἕτερα λέγων· « Ὅτι γὰρ οὐχ ἔν' ὁ Λόγος
 « ὠφέληθῆ, τὴν ἡμετέραν ἀνέληφε σάρκα, ἀλλ' ἵνα
 « ἡ σὰρξ διὰ τὴν πρὸς τὸν Λόγον κοινωνίαν ἀθανασίας
 « τύχῃ, δηλόν ἔστι καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς τοῦ Σωτῆρος
 « ἀποφάσεως. Περὶ γὰρ τῆς σαρκὸς, ἣν ἔχων ὠμίλει
 « τοῖς μαθηταῖς, οὕτω λέγει· Τοῦτο ὑμᾶς σκανδα-
 « λίζει· ἐὰν οὖν ἴδῃτε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου
 « ἀπιόντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον; τὸ πνεῦμα
 « ζωοποιεῖ, ἡ σὰρξ οὐδὲν ὠφελεῖ. Εἰ οὖν ὁμολογεῖ
 « τὴν σάρκα μηδὲν ὠφελεῖν αὐτὸν, πῶς ἐγχωρεῖ τὴν
 « ἐκ γῆς τε οὖσαν καὶ μηδὲν ὠφελοῦσαν, καὶ ἐν τοῖς
 « μέλλουσιν αἰώσιν ὡς αὐτῷ λυσιτελοῦσαν (81) συν-
 « εῖναι τῷ Λόγῳ; Διὰ τοῦτο γὰρ μοι δοκεῖ καὶ ὁ παν-
 « τοκράτωρ Δεσπότης πρὸς αὐτὸν λέγειν· Κάθου ἐκ
 « δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑπο- D
 « πόδιον τῶν ποδῶν σου, ἐνεργεῖα μόνη διὰ τὴν ἀν-
 « θρωπίνην σάρκα, χωρίζειν αὐτὸν δοκῶν, καὶ ὡσπερ
 « ῥητὴν τινα χρόνον ὀρίζων αὐτῷ τῆς ἐν δεξιᾷ καθ-
 « ἔδρας, οὕτω φησὶ πρὸς αὐτόν· Ἔως ἂν θῶ τοὺς
 « ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Τοῦτο δὲ
 « τὸ προφητικὸν τοῦ Δαυὶδ (82) ῥητὸν σαφέστερον
 « ἡμῖν ἐρμηνεύων ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος, οὕτω πως ἔφη·

* Ed. Paris. pag. 51. ²⁸ Psal. II, 6. ²⁹ Psal. xcvi, 1. ³⁰ I Cor. xv, 28. ³¹ Zachar. xii, 10. ³² Joan.
 vi, 62-64. ³³ Psal. cix, 1. ³⁴ I Cor. xv, 25.

(81) *Λυσιτελοῦσαν*. Deest ante hanc vocem, μηδὲν, nihil tamen profuturam carnem in futuro saeculo, quemadmodum nec in isto. Pro ὡσαύτως alibi αὐτῷ legitur. Est autem, ac si ita argumentaretur : Deus nihil φᾶῦλον aut φλυα-

« ejus sanctum ²⁸. Aliud ibi : *Dominus regnavit, indi-
 « gnetur populi* ²⁹. » Aliud : *Dominus regnavit,
 « exsultet terra*. Omnino sexcentis licet ex abun-
 « danti testimoniis hoc idem comprobare, vix
 « regni sui initium hominem per Verbum acce-
 « pisse. Quod si regni initium accepit homo ante
 « annos nondum cccc completos, nihil est absurdi si
 « Apostolus affirmet, illum qui accepit regnum.
 « annis abhinc tam paucissimis elapsis, sursum
 « redditurum esse regnum Deo, qui illum, ut Scri-
 « ptura ait, constituit regem. » Post pauca ita
 « scribit [R. CIII] : ✕ [igitur sola operatione, et
 « quidem sub praetextu carnis, hucusque separatus
 « a Patre videtur, usque dum advenerit iudicii
 « tempus, ut qui eum transfixerant in eum intuean- B
 « tur quem transfixerant, et ita demum id quod
 « sequitur complementum suum sortiatur. Omnia
 « enim, cum post iudicium subjicienda Christo
 « sint, quemadmodum asseritur ab Apostolo, *tum
 « et ipse subjicietur illi, qui ipsi omnia supposuit* ³⁰
 [cf. p. 190 A]. Quocirca cum didicerimus huma-
 « nam carnem, quam pro nobis assumpsit Verbum,
 « ante annos cccc totos non assumptam, eandem
 « ipsum retenturum cognoscimus, non ultra iudicii
 « tempus in futuro saeculo. Necesse est enim con-
 « summari opere, quod verbo praedictum fuit a
 « propheta. *Videbunt enim, inquit, in illum quem
 « transfoderunt* ³¹. Carnem vero quod liquet transfi-
 « xerunt. » Et iterum [R. CIV] : « Non ideo ut
 « suam utilitatem procuraret, carnem assumpsit
 « nostram, sed ut per Verbi communionem, carni
 « largiretur immortalitatem. Hoc vel ab ipso Ser-
 « vatore patet. De carne enim in qua cum suis
 « discipulis versabatur, ait : *Hocceine vos scandali-
 « zat ? Quid si videatis Filium hominis eo abeuntem,
 « ubi prius fuerat ? spiritus vivificat, caro autem nihil
 « prodeat* ³² [cf. p. 43 D fin.]. Quod si fateatur nihil
 « ipsis carnem prodesse, quomodo concesserit,
 « illam quæ de terra oriebatur, quæ nihil profue-
 « rat, quæ nihil proderit, in futuris saeculis cum
 « Verbo copulari ? Ob hanc certe causam omnipo-
 « tens Dominus videtur mihi sic affatus inimicos
 « *Sede a dextris meis, quousque posuero inimicos
 « tuos scabellum pedum tuorum* ³³. Propter carnem
 « humanam videtur mihi sola operatione illum
 « separare, et terminum illi fingere constitutum ses-
 « sionis a dextris Dei, atque illum ita affatus,
 « *usque dum posuero inimicos tuos scabellum pedibus
 « tuis*. Propheticum hoc Davidis effatum explica-
 « tius elucidat sanctus Apostolus ad hunc modum :
 « *Oportet illum regnare quousque posuerit inimicos
 « ipsius supp daneum pedibus ejus* ³⁴. » Dispensatio

ρόν fecit; at ipse Christus pronuntiat carnem nihil profuisse; quid ergo ipsi opus illa carne, in futuro saeculo non profutura? M. — Scripsi ὡς αὐτῷ.
 (82) Τοῦτο δὲ τὸ προφητικὸν τοῦ Δαυὶδ. Recte componit hic Apostolum, et vatem regium, sed

ergo ejus, quæ secundum hominem est, atque regnum, terminum quemdam fixum habere videtur. Non enim vult aliud quam quod dicitur ab Apostolo, *quousque posuerit inimicos ejus scabellum pedibus ejus*. Cum habuerit inimicos ita constitutos, non est illi opus ulterius partiali regno isto, cum omnium universim inaugurandus sit rex. ✕ Regnat enim nunc cum David et cum Patre suo, cujus fuit et est Verbum. Non enim ipsum per seipsum Verbum regni alicujus initium est sortitus, sed homo in fraudem a diabolo inductus, per virtutem Verbi rex fiebat, ut, factus rex, deceptorem illum suum vincere posset diabolus. Quocirca et Actus apostolici, de homine isto, quem suscepit Verbum, et quo suscepto, a dextris Patris Dei cedit, ad hunc modum docent : Quem oportet cœlos continere, usque dum omnia restaurarentur²⁵, hominem nempe. Ita illæ Scripturæ velut terminum præfinitum destinatum, in quo oportet hominis illam œconomiam Verbo aduniri. Quid enim aliud sibi vult illud, *usque ad tempus restorationis*, nisi ut significaret, futurum ut omnia perfectam consummationem consequantur? In tempore igitur illo restorationis, creaturam liberabit e servitute : quod et ipsum docet Paulus inquires : *Hæc ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis, asserta in libertatem gloriae Dei*²⁶. Qui sit, ut servi forma, quam assumpsit sibi Verbum, cum sit forma servi²⁷, perpetuo cum Verbo copuletur? Pespiciue idcirco et exsertim, per tempus adinodum coarctatum, respectu præteritorum et futurorum sæculorum, Verbi, propter nos, suscepta œconomia durabit. Quam, quemadmodum initium habuit, ita finem habituram divinus Paulus pronuntiavit : *Deinceps finis, cum tradiderit regnum suum Deo et Patri*²⁸ [R. CVI]. Ideo non sua sed nostra causa, humanam assumpsit

Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἕως ἂν θῆ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Οὐκοῦν ὅρον τινα ἔχειν δοκεῖ ἢ κατὰ ἄνθρωπον αὐτοῦ οἰκονομία τε καὶ βασιλεία. Οὐδὲν γὰρ ἕτερον βούλεται ἢ τοῦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου ρηθὲν, ἕως ἂν θῆ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Οὐκοῦν ἐπειδὴν τοὺς ἐχθροὺς σχῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν, οὐκ ἐτι χρῆζει τῆς ἐν μέρει ταύτης βασιλείας, πάντων καθόλου βασιλεὺς ὑπάρχων. Συμβασιλεύει γὰρ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ (83), οὐ ὁ Λόγος ἦν τε καὶ ἔστιν. Οὐδὲ γὰρ αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ Λόγος ἀρχὴν βασιλείας εἰληφεν, ἀλλ' ὁ ἀπατηθεὶς ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἄνθρωπος, διὰ τῆς τοῦ Λόγου δυνάμεως, βασιλεὺς γέγονεν, ἵνα βασιλεὺς γενόμενος τὸν πρότερον ἀπατήσαντα νίκησῃ διὰ βολον. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων περὶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου, ὃν ἀνείληφεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ ἀνείληφώς ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς καθέζεσθαι, οὕτω διδάσκουσι λέγουσαι, ὃν δεῖ μὲν οὐρανὸν (84) δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως. Καὶ αὗται ὡσπερ ὅρον τινα καὶ προθεσμίαν ὀρίζουσαι ἐν ᾧ περ προσήκει τὴν κατὰ ἄνθρωπον οἰκονομίαν ἠνώσθαι τῷ Λόγῳ, οὕτω λέγουσι. Τί γὰρ ἕτερον βούλεται τὸ, ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως, ἢ ὃν ἐμελλεν ἡμῖν συμβαίνειν, ἐν ᾧ δεῖ πάντα τῆς τελείας τυχεῖν ἀποκαταστάσεως; Ἡ τοίνυν ἐν τῷ καιρῷ (85) τῆς ἀποκαταστάσεως ἀπάντων καὶ τὴν κτίσιν ἐκ τῆς δουλείας εἰς τὴν ἐλευθερίαν μεταβληθήσασθαι ὁ Παῦλος ἐφη· λέγει γὰρ ὅτι καί, αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ (86). Πῶς ἐστι (87) τὴν τοῦ δούλου μορφήν, ἣν ἀνείληφεν ὁ Λόγος μορφήν οὖσαν δούλου, συνεῖναι τῷ Λόγῳ δυνατὸν γένοιτ' ἂν; Σαφῶς αὖν καὶ διαρρήδη ἐν βραχεῖ τινα χρόνῳ τῶν τε παρεληλυθότων καὶ τῶν μελλόντων αἰώνων τὴν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν τοῦ Λόγου, δι' ἡμᾶς γεγενῆσθαι συμβέβηκε· καὶ ταύτην, ὡσπερ ἀρχὴν, οὕτω καὶ τέλος ἔξειν ὁ θεοπέ-

✕ Ed. Paris. pag. 52. ²⁵ Act. III, 21. ²⁶ Rom. VII, 21. ²⁷ Philipp. II, 7. ²⁸ I Cor. XV, 24.

utrumque perverse intellectum. *Huic simile est, ait Theodoretus, quod a Davide dictum est (Psal. CIX, 1), Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum*. Sed ille secundum pietatem et fidem orthodoxam de voce, *Donec*, addit : *Donec non significat tempus, sed docet eum esse omnes suos inimicos sub jugum missurum*. Quod expresserat Oecumenius. Usurpata vero vocem non de Filio tantummodo, ut Ariani volebant et Eunomiani, sed etiam et de Patre, producto ex Isaia testimonio, *Isai. XLIII, Ego sum, ego sum, et donec consenueritis, ego sum*. Ego et semper et in æternum ego sum, immutabilis, etc. quidquid de vobis fiat. Certe de sacrosancta Trinitate. Nam non ob aliud, repetitvum tertia vice illud *Ego sum*, vates, nisi ut in æqualitate divinæ potestatis Trinitatem personarum insinuaret. M. — Mox vulgo *δοκεῖ ἔχειν*.

(83) Vulgo, *τῷ Δαβὶδ, καὶ Πατρὶ*. Imo τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Nihil enim David ad regnum Christi. Neque David alicubi nunc regnum obtinet. M. — Dein vulgo ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ.

(84) *Ὅρ μὲν, ἄνθρωπον*. Lege, ὃν μὲν (ἀνθρωπον) δεῖ οὐρανὸν δέξασθαι, etc. et sic quoque alibi legitur : ut in sacro textu. M. — Locum ex codd. correxi. Dein vulgo αὗται ὡσπερ.

(85) *Ἡ τοίνυν ἐν τῷ κα...* Defectus erat in exemplari : quem non difficulter tamen supplere poterimus ad hunc modum : *Ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀποκαταστάσεως, ἀποκαταστήσει τὴν κτίσιν ἐκ τῆς δὲ τῆς δουλείας, εἰς ἐλευθερίαν μεταφέρων, ὡς ὁ Παῦλος ἐφη λέγων, αὐτὴ ἡ κτίσις* qui locus est VIII, ad Rom. M. — Supplevi defectus ex p. 176 D.

(86) *Τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ*. Verum est, sed non satis. Et quidem Apostolo legitur, *τῆς δόξης τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ*, quomodo hic restituendum est. M. — Correxi locum ex codd.

(87) *Πῶς ἐστι*. Lege ἐτι, et statim δυνατὸν γένοιτ' ἂν· σαφῶς γοῦν καὶ διαρρήδη. M. — Vulgo δυνατὸν γὰρ... σαφῶς. Infra vulgo λέγοι, διὰ ταῦτα et ἐτι ὅ οὐ πᾶν et ἐνώσθαι Θεῷ, deim μηδὲν διαφέρειν R.

« σιος εἰρηκς Παῦλος, οὕτω πως εἰπὼν· *Εἶτα τὸ τέ- A*
 « *λος, δταν παραδιδῶ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ*
 « *Πατρί.* » Τούτοις μεθ' ἑτερα ἐπιλέγει· « Οὐκ οὖν οὐ
 « δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ δι' ἡμᾶς, τὴν ἀνθρωπίνην ἀνεί-
 « ληψε σάρκα. Εἰ δὲ δι' ἡμᾶς ἀνειληφῶς φαίνεται,
 « πάντα δὲ τὰ καθ' ἡμᾶς, τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ,
 « ἐν τῷ καιρῷ τῆς κρίσεως τέλους τεύξεται,
 « οὐκέτι οὐδὲ ταύτης τῆς ἐν μέρει βασιλείας ἔσται
 « χρεία. » Ταῦτα Μάρκελλος εἰπὼν, εἶτα συναισθό-
 « μενος ἑαυτοῦ εἰς ἄτοπον ἐκπεπτωκός, προστίθησι
 « τοῖς εἰρημένοις ταῦτα· « Εἰ δὲ τις λέγοι, διὰ ταῦτα
 « τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα ἀξίαν εἶναι τοῦ Λόγου, ὅτι
 « διὰ τῆς ἀναστάσεως ἀθάνατον αὐτὴν ἀπειργάσατο,
 « γινώσκω, ὅτι οὐ πᾶν ὅπερ ἀθάνατον, τοῦτο ἄξιον
 « Θεοῦ. Μείζων γὰρ καὶ αὐτῆς τῆς ἀθανασίας ὁ
 « Θεός, ὁ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει καὶ τὰ μὴ ὄντα ἀθάνατα B
 « ποιεῖν δυνάμενος. "Ὅτι δὲ οὐ πᾶν τὸ ἀθάνατον
 « ἠνώσθαι Θεῷ ἄξιον δὴλον, ὅτι καὶ ἀπὸ τοῦ, ἀρχῆς, καὶ
 « ἐξουσίας, καὶ ἀγγέλους, ἀθάνατους ὄντας μηδὲν
 « διαφορεῖν τῇ ἐνότῃ τοῦ Θεοῦ (88). » Ταῦτ' εἰπὼν
 « καὶ ὡς περ εἰς βυθὸν ἀτοπίας ἑαυτὸν ἐκπεπτωκός
 « συναισθόμενος, ἀνακαλεῖσθαι παρᾶται τρόπον τινα,
 « ἔξομολογούμενος, ὅτι μηδὲν ἠπίστατο ὧν ἔλεγε. Διὸ
 « ἐπανάγει (89)· « Εἰ δὲ τις περὶ τῆς σαρκὸς ταύτης τῆς
 « ἐν τῷ Λόγῳ, ἀθανάτου γενομένης, πυνθάνοιτό τι,
 « φαιμέν πρὸς αὐτόν· "Ὅτι δογματίζειν μὲν ἡμεῖς
 « περὶ ὧν μὴ ἀκριβῶς παρὰ τῶν θείων μεμαθήκα-
 « μεν Γραφῶν οὐκ ἀσφαλὲς εἶναι νομίζομεν. Πῶς
 « γὰρ τοῦτο πράττειν δυνατόν τοῖς καὶ τὰ ἐτέρων
 « ἀνατρέπουσι δόγματα; "Ἄλλ' ἐρούμεν πρὸς τοὺς (90)
 « τὸν ἀκριβῆ περὶ τοῦτου μαθεῖν παρ' ἡμῶν βουλο- C
 « μένους λόγον (91), ὅτι πεισθόμενοι τῷ ἱερῷ Ἄπο-
 « στόλῳ ἴσμεν, ὅτι οὕτως ἡμᾶς ὄραϊν τὰ ἀποκεκρυμ-
 « μένα μυστήρια προσήκει, ὡς αὐτὸς ἔφη, *Βλέπο-*
 « *μεν γὰρ ἄρτι, φησὶ, δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι·*
 « *τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.* "Ἄρτι γι-
 « νώσκωμεν ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγινώσμεθα
 « καθὼς καὶ ἐπεγνώσθημεν. "Ὅστε μὴ μου πυνθά-
 « νου περὶ ὧν σαφῶς παρὰ τῆς θείας Γραφῆς μὴ
 « μεμάθηκα. Διὰ τοῦτο τοῖνυν οὐδὲ περὶ τῆς θείας
 « ἐκεῖνης, τῆς τῷ θείῳ Λόγῳ κοινωνησάσης σαρκὸς,
 « σαφῶς εἰπεῖν δυνήσομαι. Νῦν δὲ πιστεύω ταῖς
 « θείαις Γραφαῖς, ὅτι εἰς Θεός, καὶ ὁ τοῦτου Λόγος,
 « προήλθε μὲν τοῦ Πατρὸς, ἵνα πάντα δι' αὐτοῦ γέ-
 « νηται, μετὰ δὲ τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως, καὶ τὴν D
 « τῶν ἀπάντων διόρθωσιν, καὶ τὸν ἀφανισμόν τῆς
 « ἀντικειμένης ἀπάσης ἐνεργείας (92), τότε αὐτὸς
 « ὑποταγῆσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα Θεῷ
 « καὶ Πατρὶ, ἵνα οὕτως ἢ ἐν Θεῷ ὁ Λόγος, ὡς περ καὶ
 « πρότερον ἦν. » Τοιοῦτο τέλος ἐπέγαγε τῇ σαρκὶ
 « τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὁ θαυμαστός οὗτος συγγραφεύς,

« carnem. Quod si nostra tantum causa assumpsit
 « illam, certe omnia quæ nostra causa providentia
 « et effectu procurat, iudicio consummato, conse-
 « quentur finem : ut nec opus sit hoc regno parti-
 « culari. » Hæc ubi posuerat Marcellus, sibi de-
 « mum conscius quas in absurdas opiniones inci-
 « disset, ad superius dicta annectit ista [R. CVII] :
 « Quod si quis velit pronuntiare, ob hæc ipsa me-
 « reri humanam carnem, ut Verbo conjungatur, ob
 « ipsum illud quod per resurrectionem illam red-
 « diderit immortalem, cognoscat is oportet, non
 « si quid immortale existat, illud statim dignum
 « Deo fieri. Major est enim ipsa immortalitate
 « Deus, qui sua simplici voluntate, potest ea facere
 « immortalia, quæ non sunt talia. Manifestum vero
 « est, non idem esse dignum Deo copulari, quod est
 « immortale, propterea quod principatus, potestates,
 « angeli ✕ cum sint et ipsi immortales, nihil tamen
 « habent cum Dei unitate commune. » Hæc ubi dixe-
 « rat, intellecto in quam profundam absurditatem
 « abyssum inciderat, revocare conatur modo quon-
 « dam, confessione facta, se nihil eorum quæ dixit,
 « intellexisse [R. CVIII coll. p. 177 A]. « Quocirca,
 « ait, si quis nos interroget de carne ista, quæ in
 « Verbo est, an sit immortalis, respondemus, nos
 « non posse dogmaticè determinare illa quæ non
 « exacte didicerimus e Scripturis sacris, quod om-
 « nino intutum iudicamus. Nam quo pacto id illi
 « præstare poterunt, qui scita subvertunt aliorum ?
 « Dicemus igitur ad illos, qui scientiam harum
 « rerum exactam a nobis requirunt, nos ita intelli-
 « gere, ut par est illos qui abscondita mysteria
 « perscrutantur. *Videmus enim, ait sanctus Aposto-*
 « *lus, quasi per speculum in ænigmatè : tunc autem*
 « *facie ad faciem. In præsentì ex parte cognoscimus,*
 « *tunc autem cognoscemus quomodo cognoscimur* 90.
 « Noli igitur me interrogare, de rebus quæ certo
 « cognoscere non possum e Scriptura sacra. Ob
 « hanc causam exactissime respondere non possum
 « de carne illa divina, quæ communionem habuit
 « cum divino Verbo. Fidem vero sacris litteris ad-
 « hibeo quæ affirmant, unum esse Deum, et ipsius
 « Verbum esse, quod de Patre processit, ut omnia
 « per illud conderentur : post iudicii vero tempus
 « et rerum omnium restitutionem, et amolitionem
 « adversæ eujusmodi operationis, tunc et ipse
 « subjicietur ei qui omnia subjecta illi fecit, Deo
 « scilicet atque Patri, ut ad eundem modum sit ite-
 « rum in Deo Verbum, ad quem erat olim. » Hunc
 « quidem finem vir hic admirabilis scriptor Christi
 « carni constituit, oblitus eorum quæ in præcedenti-

✕ Ed. Paris. pag. 53. 90 I Cor. xiii, 12.

(88) *Τῇ ἐνότῃ τοῦ Θεοῦ.* Deest : οἶδαμεν, aut simile quid ad sententiam fulciendam. M.

(89) *Διὸ ἐπανάγει.* Hiatus erat in exemplari : forte sic supplendus : Εἰ δὲ τι γένοιτο, περὶ τῆς, etc. M. — Mox vulgo ἀρ. περὶ τῶν θείων

(90) Vulgo πρὸς αὐτόν. At cf. p. 177 D.

(91) *Παρ' ἡμῶν... λόγον.* Deest quidam, puto,

ζητούντα, βουλόμενον, aut aliquid ejusmodi, et statim ἱερῷ ἀποστόλῳ, est enim locus Pauli quem intendit, I Cor. xiii, 12. *Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσοπτρου.* M. — Supplevi defectus ex p. 177 D.

(92) *Μρ. [ς. δυναστείας loco ἐνεργείας; porro vulgo ὁ θαυμάσιος οὗτος.*

bus de eadem illa carne ipse scripserat. In sequentibus etiam ille ipse qui determinaverat, sine scrupulo, corpus Servatoris futurum post iudicii tempus Verbo suo destituendum, metum quemdam et reverentiam præ se fert, et non posse ait respondere, si quis illum de illa carne interrogaverit, diciturum vero se ad interrogantem quemlibet. « Noli sciscitari de rebus quæ non didicimus. » Hic jam quivis ei oggerat: Quid temetipsum deridiculo habes, homo? Quorsum in rebus quæ non didicisti, te per præcipitia agis, dum in scriptis Illas decidis? Quorsum non custodis ea quæ suscepisti ab ecclesiasticis Patribus, et doctoribus, ✕ novitates sequeris, qui nuper natam et a fide alienam distortionem in vitam subintroducis, dum regnum Christi circumscribis novitio quodam principio et temporali, quod sine quoque terminandum esse doces; abnegas vere unigenitum Dei, substituis Verbum insubstantialia et insubsistens, quod ipsum nihil aliud pronuntias esse, quam unum atque idemmet cum Deo? Quæ quisquis dixerit, non injuria dicetur Filium Dei abnegare. Non est enim Filius, verbum quod non subsistit; cum nec verbum hominis dicatur, filius hominis: utpote quod sola operatione subsistit in loquente. Hoc ipsum de Patre suo egressum, ante annos nondum cccc completos, Filium Dei factum inferius narras, per carnis assumptionem, et superius Jesum Christum nominatum, imaginem dictum Dei invisibilis, et primogenitum omnis creaturæ: regem quoque constitutum. Quæ omnia, a tempore illo designato, incepit ille esse; quæ omnia simul depositurus est, post iudicii consummationem. Hæc autem ubinam didicisti? Quis horum tibi informator exstitit? Episcopus quis? Synodi quæ? quod scriptum ab homine ecclesiastico? corpus illud Servatoris immortale quo secedet? Nam cum concesseris illud esse immortale, et divinum appellaris, necesse est supponas incorruptibile et indissolvendum. Quod vero natura sua tale est, manet utique subsistens et indissolutum. Sed tu Verbum ab illo tollis, et cum Deo conjungis. Numquam igitur sine Verbo solum subsistet corpus istud in immortalis et incorrupta irrationabilitate, et immobilitate? At Verbum ipsum concedet in Deum, et rursus illi conjungetur post carnis separationem.

✕ Ed. Paris. pag. 54.

(95) *Μή μου πυρθάρου.* Leg. μή μου ut paulo ante. M. — Dein vulgo τί δὲ οὖν et ἐγγράφεις.

(94) *Ὁ δὴ καί.* Vulgo ὅδε καί.

(95) *Ἐκ τοῦ Πατρὸς.* Deest hic, προϊόν. Illud κάτω: ad Christum opinor, non ad Marcellum referendum est, hoc est, Christum olim λόγον, κάτω, in terris incarnatum, factum Filium hominis, non κάτω φῆς, hoc est inferius affirmas istud: nam et inferius et superius affirmat: hinc illud, Χριστὸν ὀνομάσθαι ἄνω: quanquam potius putaverim ἄνω redundare. M.—R. p. 30 τοῦτον—οὐχ ἔλων—γεγενῆσθαι, ἄνω καὶ κάτω φῆς deleto ἄνω post ὀνομάσθαι. Dein vulgo Ἰῶν τοῦ Θεοῦ. γ. et καὶ Ἰησοῦν Χριστὸν ὀνομάσθαι et καί: δὲ καὶ β. et τοῦ ἐξ οὖν et

ἀμνημονήσας ὧν περὶ αὐτῆς διὰ τῶν ἔμπροσθεν εἴρηκεν. Εἶθ', ὁ σαφῶς οὕτω τὸ σῶμα τὸ σωτήριον ἔρημον τοῦ Λόγου γενήσεσθαι, μετὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν ἀποφηνάμενος εὐλάβειαν προσποιεῖται, καὶ μὴ εἶδέναι φησὶν ἀποκρίνεσθαι, εἴ τις αὐτὸν ἔροίτο περὶ τῆς σαρκὸς, φῆσαι δ' ἂν πρὸς τὸν ἐρωτῶντα, *Μή μου πυρθάρου* (93) *περὶ ὧν μὴ μεμάθηκα.* Ἀλλὰ καὶ ἑ τυχῶν εἶπεν ἂν πρὸς αὐτόν· τί δὴ οὖν σαυτὸν σκώπτεις, ἄνθρωπε; Τί δὲ κατὰ κρημνῶν ὠθεῖς, περὶ ὧν μὴ μεμάθηκας ὀριζόμενος ἐγγράφως; Τί δὲ μὴ φυλάττεις ἅ παρὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων τε καὶ διδασκάλων παρεληφθῆς, νεωτερίζεις δ' ἀντικρυς νέαν καὶ ξενίζουσαν εἰσάγων τῷ βίῳ διαστροφῆν, ἀρχὴν τε πρόσκειραν καὶ νεωτέραν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ διδοῦς, καὶ ταύτης τέλος ὑφιστάμενος, καὶ τὸν μὲν ἀληθῶς μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Ἰῶν ἀρνούμενος, Λόγον δὲ ψιλὸν, ἀνούσιον καὶ ἀνυπόστατον ὑποτιθέμενος· ὃν οὐδ' ἕτερον ἢ ἐν καὶ ταῦτὸν τῷ Θεῷ εἶναι φῆς; Ὁ δὴ καὶ (94) πᾶς εἶποι ἂν ἀρνούμενος τὸν Ἰῶν τοῦ Θεοῦ, εἰκότως. Οὐ γὰρ υἱὸς ὁ μὴ ὑφιστώς Λόγος, ὡς οὐδὲ ἐν ἀνθρώπῳ λόγος υἱὸς ἂν ποτε βῆθι ἀνθρώπου, ἐνεργεῖα μόνη ἐν τῷ λαλοῦντι συνιστάμενος. Τοῦτο δ' ἐκ τοῦ Πατρὸς, (95) πρὸ ἐτών οὐδ' ὅλων τετρακοσίων, διὰ τῆς ἀναλήψεως τῆς σαρκὸς, Ἰῶν τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι καθὼς φῆς, καὶ Ἰησοῦν καὶ Χριστὸν ὀνομάσθαι ἄνω, εἰκόνα τε τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου χρηματῖσαι, καὶ πρωτότοκον πάσης κτίσεως, καὶ δὴ καὶ βασιλέα τότε γενέσθαι ἀρξάμενον τούτων ἀπάντων, ἐκ τοῦ δηλωθέντος χρόνου, ἔπειτα καιρῷ τῆς συντελείας τούτων ἀπάντων ἀθρόως παυθῆσεσθαι. Ποῦ δὴ οὖν ταῦτα μεμάθηκας; Τίς δὲ σοι τούτων κατέστη διδάσκαλος, τίς ἐπισκόπων, ποῖαι σύνοδοι, ποῖον ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν γράμμα, που δὲ σοι τὸ σῶμα τὸ ἀθάνατον χωρήσειε τοῦ Σωτήρος; ἀθάνατον γὰρ ὁμολογῶν καὶ θεῖον ὀνομάζων αὐτό, πάντως που καὶ ἀφάρτον καὶ ἀδιάλυτον ὑπόθησῃ· πεφυκὸς δὲ τοιοῦτον, μένει συνεστῶς δηλαδὴ καὶ ἀδιάλυτον. Ἀλλὰ τὸν Λόγον ἀφήρεις αὐτοῦ, καὶ τῷ Θεῷ συνῆπτες. Οὐκοῦν ἄνευ Λόγου μόνου (96) τὸ σῶμα στήσεται ἐν ἀθανάτῳ καὶ ἀφάρτῳ ἀλογία καὶ ἀκινήσι; τὸ δὲ αὐτὸς ὁ Λόγος εἰς τὸν Θεὸν χωρήσει, καὶ συναφθήσεται αὐτῷ μετὰ τὸν τῆς σαρκὸς χωρισμόν. Ἄρα μὴ ὧν ἐν τῷ Θεῷ, ὅτε τῇ σαρκὶ συνῆ· ἀλλ' ὧν ἐν αὐτῷ διὰ παντὸς, συναϊδίως τε ὧν καὶ ἐν καὶ ταῦτὸν τῷ Θεῷ; Πῶς οὖν ὑπῆρχεν ἐν τῷ σώ-

ἀφαιρεῖς — συνῆπτες ubi συνάπτεσθαι corr.

(96) *Ἄνευ Λόγου μόνου.* Imo, μόνον; hoc vult, solum hoc corpus Christi, sine Λόγῳ suo subsistere debere, immortale, cum cæterorum omnium corpora futura sint λογικά. Totum locum sic lego, et distinguo: Οὐκοῦν, ἄνευ τοῦ Λόγου, μόνον τοῦτο τὸ σῶμα στήσεται ἐ. ἀ. κ. ἀ. ἀ. κ. ἀκινήσι, ὅτε αὐτὸς ὁ λόγος, etc., ἀρα μὴ ὧν, etc., ἀλλὰ προὖν ἐν αὐτῷ διαπαντός. Sic vult Eusebius si erat ἐν ὑποστάσει sua propria cum incarnatus, ἐξω et χωρισμένος erat τοῦ Πατρὸς, cur non et ante sæcula, cum esset συναϊδῖος τῷ Πατρὶ? M.—Infra M. in corr. γρ. διχα, loco δίκην. Dein vulgo ἔσται ἄρα.

ματι, εἰ μὲν ψυχῆς δίκην οἰκῶν ἐν αὐτῷ; ἔσται ἄρα A
 ἐν ὑποστάσει, τοῦ Πατρὸς κεχωρισμένος, ζῶν τε καὶ
 ὕφεστῶς ἐν ἡ ἀνείληψε (97) σαρκί. Τί οὖν ἐκίωλυνε,
 καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, Ἰῶν Θεοῦ ζῶντα
 αὐτὸν ὁμολογεῖν; Ἄλλ' εἴποι ἂν ἰσως, ἐνεργεῖα μόνη,
 οὐχὶ δὲ οὐσίας ὑποστάσει, καὶ ἐν τῷ σώματι γεγο-
 νέναι. « δραστηκῆ γὰρ ἐνεργεῖα μόνη, φησὶ, τῆ
 « σαρκὶ συνῶν τὸ κινεῖν αὐτήν, καὶ πράττειν, ὅσα περ
 « ἐν Εὐαγγελίοις φέρεται, οὐσία τῷ Θεῷ συνῆπτο, οἷα
 « Λόγος ὑπάρχων αὐτοῦ ἀχώριστος καὶ ἀδιάστατος. »
 Εἰ δὲ ταῦτα λέγει, ἐρωτησασιν ἡμῖν ἀποκρινάσθω.
 Ἄρ' ἐπὶ μόνην τὴν σάρκα ταύτην ἢ τοῦ Λόγου ἐνεργ-
 εῖα ἐφθασεν, οὐχὶ δὲ καὶ ἐφ' ἐτέρους ἀνθρώπων
 τοὺς ἁγίους τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ δὴ πάντα
 τοῦ Λόγου δημιουργήματα; οὐχὶ ὁ αὐτὸς ἐνεργεῖ Λό-
 γος; Καὶ μὴν μεμαθήκαμεν, ὡς « τῷ Λόγῳ Κυρίου B
 οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, » καὶ « δι' αὐτοῦ πάντα
 ἐγένετο. » καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. » Οὐκοῦν
 ὅτι ἐνεργεῖ (98) καὶ ἐπὶ πάντων ἔργωμεν ἀπὸ τῶν
 θείων Γραφῶν, καὶ ὡς Λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς
 Ἰσραὴλ τὸν τοῦ Βηθλὲμ. καὶ, Λόγος Κυρίου (99)
 ἐγενήθη πρὸς Ἰσραὴλ τὸν τοῦ Ἀμὸς. καὶ ὡς ἐγέν-
 ετο Λόγος Κυρίου πρὸς Ἰερεμίαν. » καὶ ἐφ' ἐκά-
 στον δὲ προφήτου ὁ αὐτὸς ἐνήργει τοῦ Θεοῦ λόγος.
 Ἄρ' οὖν τῆς ἰσῆς ἀξίας τῶ μόνον ἐπὶ τῷ τοῦ
 Θεοῦ κάκεινοις ἄπασιν μετῆν, καὶ πλέον οὐδὲν ὑπῆρχε
 τῷ Σωτῆρι, εἰ δὲ ἐνεργεῖα μόνη ὑπὸ τοῦ Λόγου τοῦ
 τῷ Θεῷ συνημμένου ἐκινεῖτο. Ἄλλ' οὐδὲ τὰ Ἰσα τοῖς
 προφήταις φέρειν δίδωσι Μάρκελλος τῷ Χριστῷ τοῦ
 Θεοῦ. Οἱ μὲν γὰρ ζωῆς αἰωνίου ἀθανάτου τε καὶ C
 ἀτελευτήτου τεύξονται, εἰς τοὺς ἅπαντας αἰῶνας ἐν
 τῇ κατηγγελλμένη τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ βιωσόμενοι,
 ἀγαθῶν τε ἀπολαύοντες, ἃ ἐφθαλαμὸς οὐκ εἶδε καὶ
 οὐκ οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ
 ἀνέβη. ὁ δὲ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ὁ κοινὸς ἅπ-
 των Σωτῆρ, ὁ πρωτότοκος τῶν νεκρῶν, ἡ ἐλπίς τῆς
 τῶν ἁγίων ἀναστάσεως, μόνος ἄρα τότε ἀπολειφθή-
 σεται παυθησομένης αὐτοῦ τῆς βασιλείας, καὶ τῆς
 ζωοποιῶ σαρκὸς ἐρήμου καὶ ἀλόγου καταλειφθησο-
 μένης, ὡς μήτε προὔπαρχειν αὐτὸν Ἰῶν Θεοῦ ὄντα,
 μήτε διαρκεῖν εἰς ἄπειρον, κατὰ τὴν τοῦ Μαρκελλοῦ
 διδασκαλίαν. Εἰκότως ἄρα ταῦτα βασιλέα (1) τὸν ὡς
 ἀληθῶς θεοφιλῆ καὶ τρισμακάριον κατὰ τοῦ ἀνδρὸς
 ἐκίνει, καίτοι μυρία κολακεύσαντος, καὶ πολλὰ βασι-
 λέως ἐγκώμια αὐτοῦ ἐν συγγράμματι διεληθόντος. Ταῦτα δὲ καὶ τὴν ἁγίαν σύνοδον, ἐν τῇ βασιλικῇ
 συνελθοῦσαν πόλει ἐξ ἐπαρχῶν διαφόρων, Πόντου
 καὶ Καππαδοκίας, Ἀσίας τε καὶ Φρυγίας, καὶ Βιθυ-
 νίας, Θράκης τε καὶ τῶν ἐπέκεινα μερῶν, στηλι-

Eratne ergo extra Deum tum cum carne conversa-
 retur? an in Deo subsistens sempiterno, coæternum
 existens, unum atque idem prorsus cum Deo? Quo-
 modo igitur cum corpore fuit, si anima expers in-
 habitavit illud? erit ita in substantia Patris separa-
 tum, vivens utique et subsistens in carne illa
 quam assumpsit. Quid ergo prohibet etiam ante
 mundi hujus constitutionem Filium Dei vivum ipsum
 confiteri? Sed fortasse dixerit, sola operatione,
 non substantiæ hypostasi, in corpore exstitisse.
 « Operativa enim, ait, virtute sola, corpori præsens
 « erat, ad ipsum movendum et operandum omnia
 « quæ narratur in Evangeliiis, substantia vero Deo
 « conjungebatur; utpote Verbum ipsius cum esset,
 « ab ipso inseparabile et indistinctum. » ❖ Hæc
 si dixerit, sciscitantibus nobis tum respondeat:
 Num perlingebat ad solam illam carnem Verbi illius
 operatio? nonne etiam et ad cæteros homines Dei
 sanctos, et ad cæteras omnes a Verbo productas
 creaturas? Certe quidem edocti sumus, Verbo Do-
 mini cælos constabilitos: et omnia per illum facta
 fuisse: et, sine illo factum fuisse nihil: scimus e
 divinis Scripturis, quomodo hic in omnibus opere-
 tur. Scriptum est: *Verbum Domini ad Osee, filium
 Beeri* 40; et: *Verbum Domini factum est ad Isaiam
 filium Amos* 41; et: *Verbum Domini ad Jeremiam* 42.
 In unoquoque denique propheta operabatur illud idem
 verbum Dei; æqualem igitur illi omnes cum Filio
 Dei dignitatem participabant, nec erat aliqua Ser-
 vatoris prærogativa; si sola ille operatione Verbi,
 quod cum Deo unitum manebat, movebatur. Imo
 vero Marcellus non admittit Dei Filium, ad æqua-
 les portiones cum propheta quovis. Consequenter
 enim illi vitam æternam, immortalem, et indeter-
 minabilem, per sæcula nempe omnia in promisso
 illo regno cælorum victuri, fruitione gaudentes
 bonorum, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit,
 nec ascendit in cor hominis. Christus autem Dei,
 communis omnium Servator, mortuorum primoge-
 nitus, spes resurrectionis sanctorum, solus tunc
 derelinquetur, ablato sibi regno, carne vivifica, nu-
 da et irrationali derelicta: ut qui, « non erat prius
 quam exstaret homo, Filius Dei; » neque per
 æternitatem perseverabit esse, juxta Marcelli do-
 ctrinam. Quocirca non immerito hæc tam horrenda,
 regem illum vere religiosum, et ter beatum adversus
 scriptorem concitarunt, licet illi in scripto suo in-
 finitis modis adblandiretur, et multis eum encomiis
 honestaret. Hæc in illum commoverunt sacrosan-

❖ Ed. Paris. pag. 55. 40 Ose. 1, 1. 41 Isa. 1, 1. 42 Jer. 1, 2; xxv, 1.

(97) Ἐρῆ ἀνέληψε. Facilis restitutio, ἐν ἡ ἀνε-
 ληψε. M.—Dein vulgo σάρκα loco σαρκί et ἄλλ' εἶπεν
 et mox ei δὲ ταῦτα λ., porro ἐνεργεῖα ἐφθασεν, corr.
 ἐφθασεν ei ἐστερεώθησαν καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ἐγ.

(98) Οὐκοῦν ἐνεργεῖ. Leger, οὐκ οὖν, ὅτι ἐνεργεῖ.
 Et statim, ἀγαθῶν τε ἀπολαύονται. (c. l. 3).

(99) Vulgo ἐγένετο et ἐνήργει ὁ αὐτὸς et εἰ δέ, porro
 ἤκουσε et Θεοῦ ὁ κοινὸς ἅπ. Σ.

(1) Βασιλέα. Constantinum intelligit jam defun-

ctum, cui scriptum illud suum Marcellus offerebat.
 Is Marcellum, ab Eusebianis episcopatu motum, in
 ejus locum Basilio quodam subrogato, jussit exulare
 in concilio Constantinopolitano, anno Constantini
 ultimo, Christi 336, celebrato, cujus hic meminit
 Eusebius. In quo Eusebius ille Arianorum protospa-
 rianus, olim Nicomedienis, præsidebat. M.— Mox
 vulgo Πόντου τε καὶ.

etiam illam synodum, quæ de diversis adeo provinciis, Ponto, Cappadocia, Asia, Phrygia, Bithynia, Thracia, et ulterioribus regionibus in regiam urbem convenerat : et ut scripto in illum inveherentur Patres vel invitos coegerunt. Hæc et nos ipsos protraxerunt ad hanc quæ præ manibus est disquisitionem, ut vestigiis illius synodi insistentes sanctiones tueremur, et administris nostris satisfaceremus, qui hæc ut aggredieremur nobis dederunt in ✕ mandatis. Inprimis autem, arbitror, necessario mihi hoc faciendum fuerat, propter eos qui existimant hunc injuria affici. Decet enim hanc fratrum nostrorum suspicionem eximere ex animis, et aliquandiu latentem et per latibula occultatam ipsius in Filium Dei impietatem, in apertam lucem protrahere, quam scriptis in præsentem convictam tenemus ipsius quæ sua sponte, nullo incitante regem adiens in manus præsentabat, obtestatus ut perlegeret. Sperabat enim forsitan propter imperatoris insertas laudes, fore ut tutelam et protectionem ipsius consequeretur, episcopi vero quos conviciis proscedit, supplicii traderentur. Sed nequamquam res successit ex animi sententia. Deus erat enim istorum iudex, et ipse Jesus Christus a scriptore despiciatui habitus. Qui cum cordis abscondita rimetur, ipsum sui accusatorem fieri, nullo impellente, disposuit. Unde cum adiret imperatorem scripto suo gloriabundus, ille synodo transmissit cognitionem scriptis contentorum. Scriptum porro synodus condemnavit. Nec injuria : cum de net pietatem.

Α τεύειν τὸν ἄνδρα, διὰ τῆς κατ' αὐτοῦ Γραφῆς, καὶ μὴ θέλουσαν, ἐξεδιάζετο. Ταῦτα καὶ ἡμᾶς (2), ἐπὶ τὴν μετὰ χεῖρα ἐξέτασιν προσελθεῖν κατηγάγαμεν, ὁμοῦ δὲ τοῖς δόξασιν τῆ ἀγία συνόδῳ παρισταμένους, ὁμοῦ καὶ τοῖς συλλειτουργοῖς προστάξαι τοῦτα πράξαι τὸ ἱκανὸν ποιουμένους. Μάλιστα δὲ μοι ἀναγκαῖον ἦγοῦμαι γεγενῆσθαι τὸ γράμμα διὰ τοὺς ἰδικῆσθαι τὸν ἄνδρα νενομικῶτας. Χρὴ γὰρ ἀποθεραπεῦσαι τὴν τῶν ἡμετέρων ἀδελφῶν ὑπόνοιαν, διὰ τοῦ φανερᾶν καταστήσαι τὴν μακροῖς μὲν χρόνοις ἐμφωλευσάμεν αὐτῷ εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀπιστίαν, νυνὶ δὲ ἐληλεγμένην (3) διὰ τῆς αὐτοῦ γραφῆς· ἦν, μηδενὸς καλοῦντος, αὐτόμολος φέρων παρῆν, βασιλεῖ τε ἐπὶ χεῖρα δοῦς, ἡξίου διαγῶναι τὰ ἐγγεγραμμένα· τάχα που ἐλπίσας τῶν εἰς αὐτὸν Β ἐγκωμίων χάριν αὐτὸς μὲν τυχεῖν προνομίας τῆς παρ' αὐτῷ τῷ βασιλεῖ, τοὺς δ' ὑπ' αὐτοῦ κακηγορηθέντας ἐπισκόπους ὑποβληθῆναι τιμωρίᾳ. Οὐ μὴν κατ' ἐλπίδας αὐτῷ τὰ τῆς ἐκθάσεως προχωρεῖ. Θεὸς γὰρ ἦν ὁ τούτων κριτὴς, καὶ αὐτὸς Χριστὸς Ἰησοῦς, ὁ πρὸς τοῦ συγγραφέως ἀθετούμενος, ἃς δὴ τὰ κρύφια τοῦ ἀνδρὸς συνωρῶν, αὐτὸν αὐτοῦ κατήγορον ἄμα καὶ ἔλεγχον, μηδενὸς συνελαύνοντος, γίνεσθαι παρεσκευάζεν. Ὅθεν ὁ μὲν ἐπὶ τῷ συγγραμμάτι καλλωπιζόμενος βασιλεῖ προσῆει, ὁ δὲ τῇ συνόδῳ παρεδίδου τὴν διάκρισιν τῶν ἐγγεγραμμένων. Ἡ δ' ἀγία τοῦ Θεοῦ σύνοδος ἀπεδοκίμαξε τὸ γράμμα. Εἰκότως ὅτι μήτε ἀρχὴν μήτε τέλος εὐσεβὲς ὁμολογήσει τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

✕ REVERENDO ADMODUM ET DILECTO C
COMMUNISTRO FLACILLO, EUSEBIUS IN
DOMINO SALUTEM D.

Minime profecto mirandum est, si paucis et breviter ea refutasse contentus fuerim, quæ verbosissima Marcellus sunt, et garrullitate summa scriptis comprehensa. Neque enim multis necessario refellenda fuerant, quæ a seipsis rejectitia unicuique vel obvio viderentur. Quamobrem suffectura omnino ratus, quæ sunt ab homine profecta, in prioribus duobus libris, retulisse tantummodo contradisputandi labore omni supersedebam, et ipsius solummodo verba ad ipsum refellendum producebam. In

Τῷ ΤΙΜΩΤΑΤΩ ΚΑΙ ΑΓΑΠΗΤῳ ΣΥΛΛΕΙ-
ΤΟΥΡΓῳ ΦΛΑΚΙΛΛῳ (4) ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΕΝ
ΚΥΡΙΑῳ (4') ΧΑΙΡΕΙΝ.

Εἰ πρὸς τὴν ἀδελφσχον (5) καὶ πολυεπῆ Μαρκέλλου γραφὴν τὰ παρ' ἡμῶν ἐν βραχέσιν ἤρκεσεν, οὐ χρὴ θαυμάζειν. Οὐ γὰρ δὴ πολλῶν ἔδει λόγων πρὸς ἀνατροπὴν, τῶν αὐτόθεν καὶ τοῖς τυχοῦσι κατεγνωσμένων. Διὸ δὴ ἐν δυοῖ τοῖς πρώτοις, μόνῃ τῇ παραθέσει τῶν τοῦ ἀνδρὸς ῥημάτων χρησάμενος δίχα πάσης ἀντιβόθσεως, ἐξ αὐτῶν τὸν κατ' αὐτῶν ἔλεγχον φανερὸν ἐποιούμην. Νυνὶ δὲ πρὸς ἐκείνη τῇ φωρᾷ καὶ τὴν ἀνατροπὴν τῶν αὐτῶν διὰ τριῶν τῶν μετὰ χεῖρας προσήγαγον. Ὁ μὲν γὰρ, ἐν τι διωλύγιον (6)

✕ Ed. Paris. pag. 56. ✕ Ed. Paris. pag. 57.

(2) Ταῦτα καὶ ἡμᾶς. Exponit hic Eusebius, unde factum, ut ad confutandum hocce scriptum accesserit, concilii scilicet imperium, et Actorum concilii defensionem : sed factio erat. Præsidentibus Eusebius Constantinopolitanus. Ariani erant pene omnes in illo concilio congregati : tantum non arianizabat imperator : Marcellum illi oderant odio capitalissimo. Hæc non ideo dicta sunt, ut Marcellum tueamur, sed ut Arianorum operarios, et operas indicemus. Θεὸς γὰρ ἔσται ὁ τούτων κριτὴς, ut verbis Eusebianis, sed sensu Epiphianiano concludam. M.

(3) Vulgo ἐλελεγ. et infra δς δὲ τ. xp. et ἀπεδοκίμαζετο.

(4) Inscrubuntur tres sequentes libri, Flacillo. Erat autem episcopus ille Antiochiæ, τῆς ad Ἐφῆναι, Orientis metropolitæ, Arianæ hærescos

factior, et ab Ariani inductus, Euphronii, itidem Ariani, successor. Is est, qui apud Sozom. lib. III, cap. 5, dicitur Πάκχτος, ab aliis Placidus, errorum librorum. Aliquoties illius meminit Athanasius. Quid vero hactenus a se præstitum sit, et quid ab eo in sequentibus libris exspectandum sit, docet Eusebius in illis : Διὸ δὲ ἐν δυοῖ τοῖς πρώτοις, etc. M.

(4') Κυρία. Vulgo Χριστῷ.

(5) Vulg. Καὶ πολὺ ἐπὶ Μαρκέλλου. Saltem πολλῶν. Sed omnino legendum est, πολυεπῆ. Id docent illa, statim ab initio primi libri : Διὸ καὶ πέρα τοῦ θέοντος, εἰς μακρὸν αὐτῷ καὶ ἀμετρον μῆκος ἐξέπεσεν ἡ γραφή, ὡς μόνον ἐπὶ πᾶσι ἐγγύς που μυρίων, τὸν ἕνα λόγον ἀπαρτίσθαι. M. — Dein vulgo διὸ δὲ εἰ φωρᾷ.

(6) Ἐν τι διωλύγιον. Non est partitius suum opus

καὶ πολυπλανὲς σύγγραμμα συντάξας, τοῦτό φησι ἅπερ ποιηκέναι, διὰ τὸ ἕνα γνωρίζειν Θεόν· μή πη λάθῃ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ χώραν διδούς ὑποστάσεως (7), διελών τὴν γραφὴν. Ἡμεῖς δὲ τὴν παναγίαν καὶ τρισμκαρίαν τιμῶντες Τριάδα, ἐν τοσοῦτοις τὴν πᾶσαν ὑπέθεσιν συνειλήφαμεν· φεισάμενοι μὲν πολυλογίας, ἐν ἐπιτόμοις δὲ καὶ βραχείσι τὴν ἀληθῆ παραστήσαντες θεολογίαν. Εἰ μὲν οὖν αὐτάρκως ἔχει τὰ γραφέντα, κρίνειας ἂν αὐτὸς ἐντυγχάνων· εἰ δὲ τίνα λείποι, καὶ ταῦτα ἀναπληρώσειας· δηλαδὴ, ἅτε ἀδελφὸς ἀδελφοῦ ὑστερήματα, εἰ που καὶ θεραπείας δέοιτο, δι' ἐπανορθώσεως ἀξιόμενος. Ἐβρῶσθαί σε καὶ μνημονεύειν ἐμοῦ τῷ Κυρίῳ διὰ παντὸς εὐχομαι.

theologiam conjunctam cum veritate, breviter et tanquam per compendium, repræsentemus: si satis hoc pro dignitate fuerimus exsecuti, tuum erit cum perlegeris, judicare. Si quid defuerit, tuum erit adimplere, tanquam frater fraternos defectus. Si et opus alicubi correctione atque medicina fuerit, in hac quoque parte reformationem adhibebis. Bene te semper valere jubeo, meique jugiter in tuis ad Deum orationibus et sacrificiis memor esse velis.

ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΟΝ ΕΛΕΓΧΩΝ

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

EUSEBII PAMPHILI

DE THEOLOGIA ECCLESIASTICA CONTRA MARCELLUM

LIBER PRIMUS.

ΤΑΔΕ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ. C

α'. Ὅτι μάνηρ Σαβέλλιον διέβαλλε Μάρκελλος, τὰ ἴσα αὐτῷ δοξάζων.

β'. Ὅτι τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἢ Χριστοῦ χάρις, τὴν περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ γνῶσιν ἐξαιρετορ ἐδωρήσατο.

γ'. Ὅτι ποικίλως ἐσφάλησαν οἱ ἑτεροδοξοὶ ἐν τῷ περὶ Υἱοῦ λόγῳ.

δ'. Ὅτι μάνηρ Χριστιανὸς λέγουσιν ἑαυτοῦς, οἱ μὴ ὑφιστάσθαι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογοῦντες.

ε'. Ὅπως Μάρκελλος τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἠρνεῖτο, τὴν Σαβέλλιον αἰρεσιν μιμούμενος.

✠ Ed. Paris. pag. 58.

in sectiones, libros aut tomos Marcellus, quia Deum unicum fatebatur. Eusebius, suam refutationem in tres libros distinxit, ab eodem fonte, quia Trinitatem agnoscebat. Forte illud ἐν τι γράψας, quod initio posuit Eusebius de Marcellis, hoc sensu capiendum est, ut non id voluerit, nihil præterea scripsisse Marcellum, quod negat Hieronymus, sed non partitum hoc suum opus in plura, vel parti-

tribus autem istis præ manibus, libellis, ultra illam superius institutam rationem, refutationem ex adverso adornavi. Ille unicum ubi enixus erat fetum, immensum illud opus, et variis ex erroribus contextum, hoc ob eam causam instituisse se narrat, propterea quod unum solum Deum agnoscebat. Veritus nimirum, ne, si in plures libros illud scriptum propagasset, subsistentiam exinde Filio Dei alicubi indulsisse videretur. At nos qui sanctissimam Trinitatem, et numeris omnibus beatissimam veneramus, tot libris, hoc est tribus, dispertitum universum styli argumentum exsolvemus. Eam porro scribendi inivimus rationem, ut, multiloquium declinantes,

tanquam per compendium, repræsentemus: si satis hoc pro dignitate fuerimus exsecuti, tuum erit cum perlegeris, judicare. Si quid defuerit, tuum erit adimplere, tanquam frater fraternos defectus. Si et opus alicubi correctione atque medicina fuerit, in hac quoque parte reformationem adhibebis. Bene te semper valere jubeo, meique jugiter in tuis ad Deum orationibus et sacrificiis memor esse velis.

LIBRI PRIMI CAPITA. ✠

I. Sabellium a Marcello inepte reprehensum, cum eodem in errore cum Sabellio ipse per omnia versetur.

II. Quod per Christi gratiam collata sit Ecclesie Dei excellens quædam cognitio de Patre atque Filio.

III. Quod variis erroribus impliciti erraverint, de Filio diversa sentientes ab Ecclesia.

IV. Quod frustra se indigent Christianos qui subsistentiam Filii Dei non confitentur

V. Quod Marcellus secutus Sabellii hæresim Filium Dei abneget.

bus distinxisse. M.

(7) Ἰποθέσεως. Vult hypostasia: et tamen pluries ὑπόθεσιν pro altera illa voce positam legimus, Spontene, aut ex errore librarii, nescio. Nam certe constat ex Athanasio. nomen ὑποστάσεως, abominationi fuisse Arianis. M. — Scripsi ὑποστάσεως cum eod. loco ὑποθέσεως· dein vulgo δὲ παναγίαν κ. τρ. et διαπαντός.

- VI. *Qualiter credit Ecclesia Dei.*
 VII. *Quod ab Ecclesia dissentientes, non unica tantum ratione modoque a theologia de Dei Filio aberaverint.*
 VIII. *Constituitur sana et orthodoxa Ecclesiæ doctrina.*
 IX. *Quod non similiter atque creaturæ, subsistat Filius.*
 X. *Quod cum solus sit de Patre generatus, et Deus id eo et unigenitus Filius, nec injuria, nominetur.*
 XI. ✕ *Quod Ecclesia unum agnoscat et notum faciat Deum, licet nuper admisit illam formam, Deus de Deo.*
 XII. *Quod sit inenarrabilis illius de Patre generatio.*
 XIII. *Quod adventus et præsentia Filii Dei, omnibus fuerit necessaria et salutaris.*
 XIV. *Quod Ecclesia jure optimo Marcellum eiecerit, in eadem sententia versantem cum Sabellio.*
 XV. *Quibus verbis Sabellium Marcellus concidat, dum ab eo se videri vult dissentire.*
 XVI. *Quomodo e suis ipsius verbis deprehendatur, eandem ipsam cum Sabellio fovere opinionem.*
 XVII. *Quod aperte neget Filii hypostasim.*
 XVIII. *Quod Filium affirmet nihil aliud existisse ante assumptum hominem, quam Verbum, ei per omnia omnimodo simile, quod inter homines usurpatur.*
 XIX. *Quod divina Scriptura, non solummodo Verbum appellet Dei Filium, sed sexcentis quoque diversis nominibus, etiam ante quam incarnaretur.*
 XX. *Propositæ e sacris litteris per partes, explicatæque insuper demonstrationes, xxx capitibus comprehensæ.*

PROCEMIUM.

Suffecisse quidem videbatur mihi, vel nudam Marcelli sententiam proposuisse, nec aliam instituendum refutationem ejusdem, cum præ se ferant verba manifestam adeo neque ullo pacto inficiendam Filii Dei abnegationem, ut nos omnes, qui sumus Ecclesiæ Dei alumni, abhorreere debeamus ab illius sententia illa, neque opus sit ulla ulterius redargutione: atque hanc jam partem libris superioribus expeditam dedi. At enim vero ubi animi cogitatio subierat posse contingere, ut ab Ecclesiæ theologia nonnulli excidant, abrepti per variam et multiplicem ✕ quam adhibuit testimoniorum appositionem, ad dogmatis sui confirmationem undequaque accersitam, eorum scilicet, quæ in rem suam conducere arbitrabatur: quorum in præsentem visum est mihi necessario adornandam

✕ Ed. Paris. pægg. 59, 60.

(8) Ὡς διγα πάσης. Sic legendum, non διὰ: nam αὐτόθεν, et sponte sua corruebant. M.

(9) Ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας. In scriptis antiquorum θεολογία non est, ut apud nos generatim θεολογουμένη de Deo ratio, sed de Filio, ejusque deitate instituta dissertatio, ut ea quæ de incarnationis mysterio habetur οἰκονομία. Noster in *Hist.* principio fere, Οἰκονομία καὶ θεολογία ὑψηλοτέρα ἢ κατ'

A ζ'. Ὅπως ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ πιστεύει.
 ζ'. Ὅπως οἱ ἑτερόδοξοι διαφόρως τῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογίας ἐκπεπτώκασι.

η'. Παράθεσις τῆς ὑγιούς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ὀρθοδοξίας.

θ'. Ὅτι μὴ τοῖς πολλοῖς κτισμασιν ὁμοίως, καὶ ὁ Υἱὸς ὑπέστη.

ι'. Ὅτι μόνος ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθεὶς, εἰκότως καὶ Θεὸς, καὶ μονογενὴς Υἱὸς μόνος αὐτὸς ἂν εἴρηται.

ια'. Ὅπως ἓνα Θεὸν ἡ Ἐκκλησία γινώσκει, καὶ τοὶ τὸ νῦν Θεὸν ἐκ Θεοῦ εἶναι παραδεχομένῃ.

ιβ'. Ὡς ἀβήητος αὐτοῦ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς γέννησις.

ιγ'. Ὅτι ἀναγκαῖα καὶ σωτήριος τοῖς πᾶσιν ἡ τοῦ Υἱοῦ ἐπιστάσια.

ιδ'. Ὅτι εὐλόγως ἡ Ἐκκλησία τὰ αὐτὰ φρονησαντα Σαβελλίῳ Μάρκελλον ἀπεδοκίμασε.

ιε'. Ὅποιοις ῥήμασι Μάρκελλος τὸν Σαβέλλιον ἔκοπτε, προσποιούμενος μὴ τὰ ἴσα αὐτῷ φρονεῖν.

ις'. Ὅπως ἀλίσκεται διὰ τῶν αὐτοῦ φωνῶν τὰ αὐτὰ τῷ Σαβελλίῳ δοξάζων.

ιζ'. Ὅπως ἠρνεῖτο γυμνῇ τῇ κεφαλῇ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ.

ιη'. Ὅπως πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως οὐδὲν ἕτερον ἔφασκεν εἶναι τὸν Υἱὸν ἢ Λόγον, αὐτῷ μόνον ὅμοιον τῷ πατρὶ ἀνθρώποις.

ιθ'. Ὅπως αἱ θελαὶ Γραφαὶ οὐ μόνον Λόγον, ἀλλὰ καὶ μυρία ἕτερα, καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ὠνόμαζον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

κ'. Παράθεσις καὶ ἐρμηνεῖαι μερικαὶ τῶν ἀπὸ τῆς θελας Γραφῆς ἀποδείξεων ἐν ὄλοις τριὰκοντα κεφαλαίοις.

C

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Ἐγὼ μὲν ὦμην ἐξαρκεῖν τὰς τῶν αὐτοῦ Μαρκελλου φωνῶν παραθέσεις, ἃς διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἀνελεξάμην, πρὸς τὸν καθ' ἑαυτῶν ἔλεγχον. Οὕτω γὰρ προφανῆ καὶ ἀδιάρητον τὴν ἀρνησιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ περιεῖχον, ὡς καὶ διγα πάσης (8) ἀντιβήσεως τοῖς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τροφίμοις φευκτὸν εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς λόγον. Ἐπεὶ δὲ διεσκεψάμην, μή ποτ' ἄρα τινὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας (9) ὑποσύρειν τῇ πολλῇ παραθέσει (10), ἣ κέρηται ὁ ἀνὴρ, εἰς πίστωσιν ὧν ἕστο αὐτῷ συμβαλεῖσθαι· καὶ τούτων ἔκρινα δεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἔλεγχον ἐκφῆναι· ὡς ἂν μάθοι πᾶς, ὅτι μὴδὲ εἰς αὐτοῦ λόγος τῆς ἐνθεοῦ Γραφῆς, ἀρνούμεν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, συνωδὸν παρεῖχετο μαρτυρίαν. Πάντες δ' ἀντικρυς αὐτῷ τὴν ἐναντίαν ἐφθέγγοντο φωναίς, διαστρόφως τὰς οὐκ ὀρθῶς αὐτοῦ τῶν θελων Γραφῶν παρεξηγή-

ἀνθρωπον, ita et noster et omnes antiqui passim. M.

(10) Τῇ πολλῇ παραθέσει. Quarum tandem rerum omnino ideest, hic τῶν Γραφῶν (sic mss. cum sc.). Id apparet e sequentibus: "Ὅτι μὴδὲ εἰς αὐτοῦ λόγος τῆς ἐνθεοῦ Γραφῆς ἀρνούμεν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ σύνωδον παρεῖχετο μαρτυρίαν. Et statim serpone, διαστρόφους. M. — Infra vulgo ἐφθ. φωνῆν διαστρ. τ. οὐκ ὀρθ. αὐτῷ et σοαῖ et εὐρημα.

σεις εὐθύνοντες. Συνάψω δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ τῆ τούτων φωνῶν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεολογίαν νεώτερον μὲν λέγειν ἔχων οὐδὲν, ἢ ἐμαυτοῦ σοφόν τι καὶ οικεῖον εὑρεμα, τῆς δὲ Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τὴν ἀδιάφθορον διδασκαλίαν προϊσχύμενος, ἢν παρὰ τῶν αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκῶν τοῦ Λόγου, ἄνωθεν ἐξ ἀρχῆς παραλαβοῦσα, φυλάττει.

sententiam, direxisse. Istitis porro conjunctas copulaturus sum de Servatoris nostri divinitate rationes: nihil a me ipso noviter adinventum, aut domi meæ natum, ex opinione profectum sapientiæ alicujus meæ edicturus: sed Ecclesiæ Dei doctrinam præ me laturus incorruptam, quam a testibus auritis olim atque oculatis Verbi acceptum, ab initio, illa custodit adhuc inviolatam

ΚΕΦ. Α΄.

Ὅτι μάλιστα Σαβέλλιον διέβαλλε Μάρκελλος τὰ ἴσα αὐτῷ δοξάζων.

Πρὸ δὲ τῆς τούτων ἐξετάσεως, ἐπειδὴ μεταξύ τοῦ συγγράμματος τὸν Σαβέλλιον ὑπ' αὐτοῦ κοπτόμενον εὖρον, καταπλαγεῖς τῆς ἡλιθιότητος τὸν ἄνδρα, ὡς οὐκ ἐφείσατο κακῶς ἀγορεύσαι, ὃν πάντων μᾶλλον ἐπαινεῖν αὐτὸν ἐχρῆν, ὁμόδοξον αὐτῷ καὶ ὁμογνώμονα γεγονότα, οὐκ ἤγησάμην ἂν τι παρελθεῖν σιγῇ τὸν λόγον, παραδοῦναι δὲ καὶ τούτου Ἐλεγχον τῷ παρόντι γράμματι. Τὸ μὲν γὰρ τοῦ τοῦ Υἱοῦ λειτουργοῦς πρὸς (11) αὐτοῦ διαβεβῆσθαι, εἰ καὶ αὐτῷ μὲν ψόγον, τοῖς δ' ἐλευθερουμένοις τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας εὐδοξίαν ἐπήγαγεν, ὅμως εἰχετό τινος (συγγνώμης) εἰκότως τὸ δοκεῖν τὰ μὴ αὐτῷ φῖλα φαυλίσειν τὸ δὲ λαθεῖν κόπτοντα αὐτὸν διὰ τῆς τοῦ ὁμογνώμονος δυσφημίας (12) ἀναιδείας ἔμοιγε δοκεῖ, ἅμα καὶ ἀναισθησίας, ὑπάρχειν. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, γένοιτ' ἂν Ἐλεγχος αὐτὸς ἑαυτοῦ, Υἱοπάτορα τὸν Θεὸν κατὰ τὸν Σαβέλλιον, εἰ καὶ μὴ γυμνῷ τῷ λόγῳ, τῆ γοῦν ἀληθείᾳ εἰσάγων, τῷ τὴν ὑπόστασιν (13) ἀναιρεῖν τοῦ Υἱοῦ, ἕνα δὲ Θεὸν ὀρίζεσθαι, καὶ τούτον ἑαυτοῦ Πατέρα, καὶ αὐτὸν πάλιν Υἱὸν ἀποκαλεῖν ἑαυτοῦ. Λόγον γὰρ εἶναι δοῦς τὸν ἐν τῷ Θεῷ, ἕν τε καὶ ταῦτὸν ὄντα αὐτῷ τούτον ὀρισάμενος, Πατέρα τούτου χρηματίζειν αὐτὸν ἐφη· τὸν τε Λόγον Υἱὸν εἶναι αὐτοῦ, οὐκ ἀληθῶς ὄντα Υἱὸν ἐν οὐσίας ὑποστάσει, κυρίως δὲ καὶ ἀληθῶς ὄντα Λόγον. Ἐπισημαίνεται γοῦν, ὅτι μὴ καταχρηστικῶς λόγον, ἀλλὰ κυρίως καὶ ἀληθῶς ὄντα Λόγον, καὶ μηδὲν ἕτερον ἢ Λόγον. (14). Εἰ δὲ μηδὲν ἕτερον, δῆλον, ὡς οὐδὲ Υἱὸς ἦν κυρίως καὶ ἀληθῶς, μέχρι δὲ φωνῆς καὶ ὀνόματος καταχρηστικῶς ὀνομασμένους. Ἐν τε εἶναι λέγων καὶ ταῦτὸν τῷ Θεῷ τὸν Λόγον, τὸν σαρκωθέντα, καὶ ἐκ τῆς Παρθένου τεχθέντα, Θεὸν αὐτὸν ἀπέφηεν. Ὅ δὲ πάλαι καὶ πρόπαλαι τὸν Σαβέλλιον φθειγξάμενον ἀπεδο-

✠ Ed. Paris. pag. 61.

(11) Τοῦ Υἱοῦ λειτουργοῦς. Nusquam alibi ita loquitur Eusebius: sed Θεοῦ, quomodo et hic legi Jehet. Intelligit eos, quos in primo libro de nominibus citavit. Asterium, Narcissum, Paulinum, etc. M.

(12) Ὁμογνώμονος δυσφημίας. Deest, vel τινά, vel Σαβέλλιον de nomine compellatum. Nam αὐτὸν ad Marcellum refero. Vult et stupidum et impudentem esse quod Sabellium reprehendat, cum quo consentiebat. M.—Supra vulgo τούτων; dein Mp. συγ-

A esse refutationem, ut ita singulis constare queat, illum in eo quod Filium Dei abnegaverit, ne unicum de sacris litteris testimonium ad rem appositum, in longissimo illo opere protulisse. Imo vero, quidquid de Scripturis attulit, contrariam plane vocem emisisse sciant, et ea quæ ab illo dicebantur impie, in rectum retorquendo sensum et

B

CAP. I.

Sabellium a Marcello inepte reprehensum, cum eodem in errore cum Sabellio ipse per omnia versetur.

At priusquam his accingar examinandis, eum in operis contextu animadvertentem Sabellium ab eo male mulctatum, hominis fatuitatem admiratus sum, quod illi neutiquam pepercerit, sed impetiverit maledictis, quem laudibus ante alios prosequi debebat, utpote sui dogmatis assectatorem, et ejusdem cum seipso opinionis. Decrevi ideo verba ejus neutiquam silentio præterire, sed veluti quamdam accessionem, illius refutationem huic operi adjiciendam. Siquidem quod Dei ministros accuset, licet illud in ipsius contumeliam potius cedat, laudem vero atque existimationem majorem illorum, qui ab ipsius communionem sunt alieni, non tamen venia caret et excusatione: non absurda, cum quæ minime probet, ea vituperanda sibi censeat. At illum velle mulctare male, sic ut speret se latiturum, qui eamdem impiam secum foveat opinionem, impudentiæ cujusdam intolerandæ, et frontis perfrictissimæ videtur esse, nec injuria. Hæc autem se habere ad hunc modum patet, neque falso a me calumniis eum proscissum, eo quod de sententia Sabelliana, ✠ Deum compellet Filio-Patrem. Non certe disertim, et totidem, hoc fateor verbis; talibus autem utitur, quæ hypostasini Filii directe tollant: unum solummodo Deum statuunt: atque illum ipsum sui ipsius genitorem: et Filium denique sui etiam ipsius.

D Dato enim et concesso Verbum in Deo esse, quod et unum atque idem cum ipso existat, eum hujusce Patrem dicendum docet: et Verbum etiam ejus esse Filium, nequaquam Filium existentem in substantiæ subsistentia, proprie vero et secundum veritatem, Verbum existentem tamen. Vult ergo intelligi, Verbum illum esse, non catachrestice, sed verissime et propriissime Verbum, atque præter Verbum, aliud ni-

γράμματι loco γράμματι. Dein συγγνώμης om. codd. (13) Τὴν ὑπόστασιν. Lege τῷ τὴν ὑπόστασιν. In eo quod Filii subsistentiam negaret separatam et propriam. M.—Correxī vulgatam ex codd. ἀληθ. εἰσάγοντι τὴν ὑπόστ. et εἶναι αὐτῷ.

(14) Ἢ Λόγον. Deest suffulciendæ sententiæ δεῖ λέγειν aut simile; statim, post ὀνομασμένους, deest υἱός. M.

lul, quod si aliud nihil, tum certe liquet, quod non **A** Filium vere atque proprie dicat, sed Verbo tantum tenuis atque nomine catachrestice usurpandum. Cumque Verbum doceat unum esse atque idem prorsus cum Deo: illud nempe Verbum incarnatum, natum de Virgine: ipsum esse Deum asseverat. Quod olim aliquando a Sabellio prolatum, ab Ecclesia fuit rejectum; ipsiusque auctor cum hæreticis impiis annumeratus.

CAP. II.

Quod per Christi gratiam collata est Ecclesiæ excellentia quædam cognitio de Patre et Filio.

Omnium principes Judæorum natio, Dei unius cognitionem et confessionem susceperunt, contra errores gentilitios de deorum multitudine. At gratia illa salutaris Ecclesiæ communicavit, veluti quamdam excellentem prærogativam, eundem Deum, Patrem Filii unigeniti, profiteri. Filium autem illum solum agnoscit Jesum Christum, præterea nullum. Nec illum secundum carnis, quam suscepit, generationem (hanc etenim et *servi formam*, et *filium hominis* vocare, edocta fuit), sed secundum illam divinitatem, quam a Patre et Deo eodem habuit ante omnia sæcula, universis incognitam. Secundum quam generationem, paternæ divinitatis plenitudinem, et ipsum Filium, Deum constituit, non a seipso possessam vel a Patre separatam, sed nec sine principio illam et ingeneratam deitatem, nedum aliunde derivatam peregrinam, hospitam, et a Patre alienam, sed de paterna participatione, veluti de jugi puteo in ipsum effuso, propagatam cum plenitudine. Si quidem in illo solo habitare plenitudinem paternæ deitatis ⁴³ magnus edocuit Apostolus. Hanc ob causam in Ecclesia unus solus Deus annuntiat: neque alius quisquam **C** præter eum: unus itidem Dei Filius unigenitus, imago paternæ deitatis, atque ita Deus ob hoc ipsum.

CAP. III.

Quod variis erroribus impliciti erraverint, de Filio diversa sentientes ab Ecclesia.

Quam quidem theologiæ rationem plerique intelligere non valentes, varios sibi errorum tramites adinvenerunt. Sunt qui Filium Deum esse concedentes hominem egerant, quem assumpsit. Alii professi eum hominem nudum, Deum in ipso ignorarunt. Tertii, metu Dei alterius introducendi, Patrem atque Filium unum esse eundemque opinantur. Quas vias dum declinat Ecclesia Dei, evangelicæ præconio veritatis gloriatur. Unum quidem Deum profiteri se, supra omnes venditans; unum quoque Filium unigenitum ejus, Deum de Deo Jesum Christum agnoscens; eundem ipsum professa Servatorem et Filium hominis. Qui cum nondum homo factus fuerat, Filius Dei tamen exsistebat. Factus, quod non prius fuerat, ob inexplicabilem misericordiæ paternæ transcendentiam.

✕ Ed. Paris. pag. 62. ⁴³ Coloss. 11, 9.

(15) In sine, legend. ἐγκαταλέξασα. M. — Mox vulgo χάρις ἢ τοῦ Σωτῆρος.

(16) Ἰὼν δέ. Sic legendum, non, ut alibi vñ δέ. Illam nempe, cujus cognitio, ut γέρας ἐξαίρετον dabatur Ecclesiæ. M.

ΚΕΦ. Β΄.

Ὅτι τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἡ Χριστοῦ χάρις τὴν περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ γνώσιν ἐξαίρετον ἐδωρήσατο.

Τὸ μὲν γὰρ Θεὸν ὁμολογεῖν ἕνα πρὸς ἀντιδιαστολήν τῆς Ἑλλήνων πολυθεοῦ πλάνης πρῶτοι παρελήφασιν Ἰουδαίων παῖδες· τὸ δὲ καὶ Πατέρα τὸν αὐτὸν Υἱοῦ μονογενοῦς γνωρίζειν ἐξαίρετον γέρας ἢ χάρις ἢ σωτήριος τῇ Ἐκκλησίᾳ δωρήσεται· Υἱὸν δὲ (16) Ἰησοῦν Χριστὸν μόνον οἶδε καὶ οὐδένα ἕτερον· οὐ κατὰ τὴν τῆς σαρκὸς, ἣν ἀνελίφη, γένεσιν, (ταύτην γὰρ δούλου μορφῆν, καὶ Υἱὸν ἀνθρώπου καλεῖν δεδίδαχται·) κατὰ δὲ τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς πρὸ πάντων αἰώνων· ἄγνωστον τοῖς πᾶσι καθ' ἣν τὸ πλήρωμα τῆς πατρικῆς θεότητος, καὶ αὐτὸν Υἱὸν, Θεὸν ὑπεστήσατο, οὐκ ἰδιόκτητον, καὶ τοῦ Πατρὸς ἀφωρισμένην, οὐδ' ἀναρχὸν τινα καὶ ἀγέννητον, οὐδὲ ἄλλοθεν ποθεν ξένην καὶ τοῦ Πατρὸς ἄλλοτριαν ἐφελκόμενον θεότητα, ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς πατρικῆς μετουσίας ὡσπερ ἀπὸ πηγῆς, ἐπ' αὐτὸν προχομένης πληρούμενον. Μόνῳ γὰρ ἐν αὐτῷ πᾶν τὸ πλήρωμα (17) τῆς πατρικῆς ἐνοικεῖν θεότητος, ὁ μέγας ἐπαίδευσεν (18) Ἀπόστολος. Διὸ δὴ εἰς Θεὸς τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ κηρύττεται· καὶ οὐκ ἔστιν ἕτερος πλὴν αὐτοῦ· εἰς δὲ καὶ μονογενῆς τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, εἰκὼν τῆς πατρικῆς θεότητος, καὶ διὰ τοῦτο Θεός.

præter eum: unus itidem Dei Filius unigenitus, imago paternæ deitatis, atque ita Deus ob hoc ipsum.

ΚΕΦ. Γ΄.

Ὅτι ποικίλλας ἐσφάλισαν οἱ ἑτερόδοξοι ἐν τῷ περὶ τοῦ Υἱοῦ λόγῳ.

Ἦν δὲ θεολογίαν οἱ πολλοὶ νοεῖν οὐ χωρήσαντες, ποικίλλας ἀτραποὺς ἐπενόησαν πλάνης· οἱ μὲν Θεὸν δόντες τὸν Υἱὸν, τὸν δ' ἀνθρώπον, ὃν ἀνελίφην, ἀρνησάμενοι· οἱ δὲ φιλοὶν ἀνθρωπὸν ὑποθέμενοι, τὸν δ' ἐν αὐτῷ Θεὸν ἀγνοήσαντες· οἱ δὲ, φόβῳ τοῦ δοκεῖν δεύτερον εἰσηγεῖσθαι Θεὸν, τὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα καὶ Υἱὸν ὀρισάμενοι, οὓς ἐκτραπέισα ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ τῷ τῆς ἀληθείας εὐαγγελικῷ κηρύγματι σεμνύεται, ἕνα μὲν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἔχειν ἀχοῦσα· ἕνα δὲ καὶ Υἱὸν μονογενῆ, Θεὸν ἐκ Θεοῦ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐπιγραφομένην, Σωτῆρα τὸν αὐτὸν καὶ Υἱὸν ἀνθρώπου γινόμενον, ὁμολογοῦσα· ὅντα μὲν Υἱὸν Θεοῦ, πρὶν ἢ καὶ ἀνθρώπου γενέσθαι· καὶ τοῦτο δὲ γενόμενον, ὅπερ οὐκ ἦν, δι' ἄφατον ὑπερβολὴν τῆς τοῦ Πατρὸς φιλανθρωπίας.

(17) Τὸ πλήρωμα. Illum qui erat πλήρωμα, aut ἔχοντα. Post θεότητα, qui habebat πλήρωμα.

(18) Ἐπαίδευσεν. Apostolus, Coloss. 1, 19, docet, πᾶν τὸ πλήρωμα in illo κατοικῆσαι, ei quod hic iudicatur, Coloss. 11, 9, πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς

ΚΕΦ. Δ'.

Ὅτι μὴτην Χριστιανοὺς ἑαυτοὺς λέγουσιν, οἱ μὴ ὄντιστάτω τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογούντες.

Ὁ μὲν δὴ τῆς ἀληθείας λόγος ταῦτ' ἐκ προσώπου βοᾷ τῆς Ἐκκλησίας· οἱ δὲ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνοῦμενοι, ἕνα δὲ Θεὸν εἶναι φάσκοντες, καὶ οὐδὲν ἕτερον, τί καὶ παρενοχλοῦσι μὴτην τῇ Ἐκκλησίᾳ, ταῖς Ἰουδαίων προσομιλεῖν συναγωγαῖς δέον; Τί δὲ καὶ βλασφημίαι σφᾶς αὐτοὺς περιπέρουσι λόγοις, τὸν ἕνα Θεὸν συκοφαντοῦντες (19) διτταῖς ἐπηγοραῖς, εἰ δὴ τὸν αὐτὸν Πατέρα καὶ τὸν αὐτὸν Υἱὸν ὑποτίθενται; Καὶ τίνας γὰρ ἐστὶ πατὴρ μηδὲνδ' ὕφεστῶτος υἱοῦ; Τίνας δὲ υἱὸς ἔσται, μὴ προϋπάρχοντος τοῦ γεγεννηχότος; Εἷς δὲ ὢν, πάντως που αὐτὸς ἔσται ὁ σαρκωθείς καὶ παθὼν καὶ τὸν ἐν ἀνθρώποις διανύσας θνητὸν βίον. quidem cum existat, nec aliud, omnino fieri non passus, et in homine suo, vitam transigens mortalem.

ΚΕΦ. Ε'.

Ὅπως Μάρκελλος τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἠρνεῖτο, τὴν τοῦ Σαβελλίου προαίρεσιν μιμούμενος.

Ἄλλὰ ταῦτα λέγοντα Σαβέλλιον ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ὡς ἔθεα καὶ δυσσεβῆ πολυῶντα, μακρὰν ἤλασε. Ταῦτα δὲ Μάρκελλος ἀνανεοῦσθαι πειράεται, προκαλύμματι χρώμενος οὐ πιθανῶ λόγῳ. Θεὸν γὰρ ἕνα ὀρθῶς ὀριζόμενος, τοῦτον αὐτὸν Λόγον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ ἠνωμένον καὶ συνημμένον αὐτῷ φησιν· κάπειτα τοῦ ἑνὸς Θεοῦ τὸ μὲν τι Πατέρα καλεῖ, τὸ δὲ Υἱόν· ὡς διτλῆν τινα καὶ σύνθετον οὐσίαν ἐν ἑαυτῷ εἶναι (20). Καὶ πόσω τούτου κρείττων ἐν κακῶν ἐκλογῇ ὁ μὴ διαιρῶν μὲν τὴν ἀναρχον καὶ ἀγέννητον καὶ θεϊκὴν δύναμιν, τὸν αὐτὸν δ' εἶναι ὁμολογῶν γυμνῷ τῷ λόγῳ (21). Πόσω δὲ ἑκατέρων βελτίων ὁ Ἰουδαῖος, τὸν ἕνα Θεὸν οὐ διαιρῶν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν Μαρκέλλῳ παραπλησίως, οὐδὲ τὸν αὐτὸν Υἱοπάτορα κατὰ τὸν Σαβέλλιον εἰπάγων, ἀλλὰ σέβων μὲν τὸν Θεόν, γνωρίζων δὲ καὶ προσδοκῶν τὸν Χριστὸν αὐτοῦ τὸν διὰ τῶν προφητῶν ἤξειν κηρυττόμενον· ὃν ἔλθοντα, ἐπεὶ μὴ παρεδέξαντο, δίκην τῆς εἰς αὐτὸν ἀπιστίας ὑπέσχον τε καὶ ὑπέξουσι.

ΚΕΦ. Ϛ'.

Ὅπως ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ πιστεύει.

Οἱ δὲ πιστεύειν εἰς τὸν ἀφικόμενον δι' εὐχῆς ἔχοντες τρία ταῦτα γνωριῶσιν (22) τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ τῆς αὐτῆς ἀγίας Παρθένου· καὶ τὸν ἐνοικήσαντα τούτῳ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ πρόντα καὶ οὐσιωδῶς

✠ Ed. Paris. pag. 63, 64

θεότητος, σωματικῶς κατοικήσαι. M.—Mox vulgo διὰ D δὲ, εἰ ἦν δὲ θεολογ. εἰ οἷς ἐκτραπ. εἰ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ κ. ἢ κ. ἀνθρώπων εἰ ἕνα δ. τὸν Θ.

(19) Vulg. Συκοφαντοῦντα. Imo συκοφαντοῦντες. Est enim sycofanantia illud de Deo prædicare, quod Deus non erat. In postremo fine capitis, ferri forsitan posset et θνητὸν βίον. M.—Dein si δὲ et υἱοῦ ὕφαστ. et ἠνωμένον καὶ συν.

(20) Οὐσίαν ἐν ἑαυτῷ εἶναι. Recte, et tamen ἔχειν, ut paulo prius legi poterat. M.

CAP. IV.

Quod frustra se denominent Christianos, qui Filium Dei non fatentur substituisse.

Atque ista quidem veritatis oratio est per Ecclesiæ præconium proclamata. Illi porro qui Filium Dei inficiantur, unum vero solum Deum esse dictitant, nec præter illum aliud : quorsum se molestos Ecclesiæ Dei exhibent ulterius, qui potius debuerant aggregari ad synagogas Judæorum? ✠ Quorsum semet quoque ipsos verbis transadigunt blasphemantibus, unum Deum, sycophantæ velut solent, conviciantes per duo cognomina, si eundem ipsum Filium, quem et Patrem, per omnia esse contendunt. Cujus etenim pater esset ille, qui filium non habeat qui subsistat? Cujus porro et ille filius, cujus nullus præexistiterit, qui genuit eum pater? Unus si potest aliter, quin unus idemque sit incarnatus,

CAP. V.

Quomodo Marcellus Filium Dei abnegavit, Sabellit sectam secutus et propositum.

Enimvero Sabellium cum hæc tueretur, tanquam atheum hominem et imple audacem, Ecclesia Dei, procul amandavit. Hæc eadem Marcellus instaurare demum satagit, prætextu quodam usus, sermone non admodum probabili. Unum enim Deum recte professus hunc ipsum Deum, continuisse in se affirmat Verbum suum sibi adunitum, sibi que concretum. Atque hinc progressus, illius unius quem tenuit Dei, aliud Patrem vocat, aliud Filium, ac si in uno et eodem foret duplex quædam essentia, eadem et composita. Et quanto quidem rectius, e duobus malis, is qui divinam, ingentem et imprincipiatam virtutem nequaquam dividens, unum esse atque unicum exsertim affirmavit. Et quanto quidem utroque melius Judæus, unum Deum non dividens in Patrem et in Filium? quod Marcellus facit. Nec eundem quod Sabellius facit, Filio-Patrem introducit : sed cum Deum veneretur, agnoscit et exspectat Christum ejus per prophetas annuntiatum : quem cum advenisset, quia non susceperant, infidelitatis illius pœnam sufferunt adhuc et sustinebunt.

| CAP. VI.

Quomodo credat Ecclesia Dei.

At qui in illum, qui advenit, credere desiderant, hæc tria manifeste constabuntur : natum de semine Davidis, ipsaque adeo sanctissima Virgine : Filium quoque Dei eum inhabitantem, qui prius

(21) Γυμνῷ τῷ λόγῳ. Sabellius namque vult ergo Marcellum clam, non exsertim Σαβελλιάζειν. Judæi Deum non dividebant : quia Christum ejus, adhuc exspectatum credebant, et credunt verum et merum hominem, de hominibus futurum. M.—Mox vulgo σέβων καὶ τὸν Θ.

(22) Vulgo γνωρίζουσι : et ἀπεστάθη M. in corr. : mox vulgo et Υἱὸς τοῦ ἀνθρ. ὃν et τριῶν δὲ et εἰς ἀποβλ. εἰ τὴν μὲν σάρκα τ. σ. Porro vulgo σκοπῶν et δογματίζοντες.

exstabat, et substantialiter consistebat : nec non istius Patrem Deum, a quo missus advenit ille, quemadmodum ab ipso sæpe ponitur in confesso. Nobis igitur unus Deus est, a quo sunt omnia⁴⁴, secundum Apostoli dictum. Et unus Dominus Jesus Christus per quem sunt omnia⁴⁵, qui Deo Filius unigenitus præexistebat. Et tertius, secundum carnem Filius hominis : quem hominem nostra causa suscepit Filius Dei. Sed nec corpus quod assumpsit, erat idem cum Filio Dei, qui assumpsit : neque ipse Dei Filius unus idemque debet existimari cum genitore suo. E tribus autem subjectis hisce, illi qui duobus concessis tertium rejiciunt, ab Ecclesia Dei sunt rejiciendi.

CAP. VII.

Quod diversum ab Ecclesia dogma tuentes, a theologica de Dei Filio ratione, non uno modo solo exciderunt.

Carnem certe Servatoris athei quidam hæretici abnegando, et opinione tantum nuda, atque per phantasiam in terris apparuisse solam dicendo, primi erant qui in hoc genere a scopo veritatis exciderunt. Atqui dispensationem illam in carne admiserunt, abnegantes præexistentiam Filii Dei, varias, quod jam dixi, errorum semitas adinvenierunt. Sunt qui merum illum hominem arbitrantur, nihilo meliorem hominum natura communi, nisi quantum ad virtutis prærogativas. At qui ipsum super omnia Deum corpus inhabitasse affirmant, et ipsum sui ipsius Filium exstitisse asserunt, propter illam secundum hominem dispensationem, cum duo concederent, Deum atque hominem, a tertio semetipsos excluserunt, Servatorem ipsum Dei Filium unigenitum abnegando. ✕ Hanc olim Sabellius tuebatur sententiam : et ad illam nunc delatus Marcellus abiit. Qui, non aliter quam Judæi infideles, se Deum agnoscere profitentur, qui est super omnes, et hoc vehementer urgent. Secundo quoque loco carnem agnoscunt de Virgine sumptam sanctissima : tertium vero illud, quod est primum salutis nostræ caput, Filium, quem velut obviis ulnis amplectuntur, lucem atque veritatem, per abnegationem Filii, a veritatis luce exciderunt. Hinc est, ut illos audiamus unum quidem Deum confitentem, et carnem venerantes a Servatore susceptam : at Filium nihilominus Dei inhabitantem hanc carnem, voce tenus atque labiis, cum agnoscant, re ipsa penitus abnegantes. Nam Filium Dei inquirere debemus illum, qui vivat et subsistat vere : non idem qui censeatur, cum illo quod assumpsit corpore ; nec idem cum Deo atque Patre. Neque enim secundum pietatem vere senserit is, qui Filium profitetur esse illum Deum qui est super omnia. Ecejus matris esse potest ille Filius, qui divinitate ingenua et absque ullo principio, amicitur ? Nec si quis unigenitum Dei Filium, eumdemmet et Patrem esse doceat, judicium poterit declinare, quod est contra maledicos constitutum.

✕ Ed. Paris. pag. 65. ⁴⁴ Coloss. 1, 16. ⁴⁵ Ibid. 17.

(23) Τὸ δὲ τρίτον. Vulgo ἀλλὰ τὸ τρίτον et Mr. γρ. ὁμῶς loco ὁμοῦ, et γρ. ἀκούσεις loco ἀκούσει. Dein vulgo χρὴ ζητεῖν εἰ κατὰ τ. δυσσεβῶν δίκην et διὸ δὲ τήν.

ὑφ' ἐστῶτα· καὶ τὸν τοῦτου Πατέρα Θεὸν, ὃν οὐ καὶ αὐτὸς ἀπεστάλθαι συνεχῶς ὁμολογεῖ. Ἡμῖν τοίνυν εἰς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, ὁ προὖν τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱὸς, καὶ τρίτος ὁ κατὰ σάρκα Υἱὸς ἀνθρώπου, ὃν δι' ἡμᾶς ἀνείληφεν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' οὔτε ὁ ἀνείληφε σῶμα ταύτων ἦν τῷ ἀνείληφτι Υἱῷ τοῦ Θεοῦ· οὔτε αὐτὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ἂν νομισθεῖται τῷ γεγεννηκότι· τριῶν δὲ τούτων ὑποκειμένων, οἱ δύο διδόντες, τὸ τρίτον δ' ἐκποδῶν ποιούμενοι, τῆς Ἐκκλησίας εἶεν ἂν ἀπόβλητοι.

ΚΕΦ. Ζ'.

Ἵπως οἱ ἑτερόδοξοι διαφόρως τῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογίας ἐκπεπτώκασιν.

Τὴν δὲ μὲν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἀθεοίτινας τῶν ἑτεροδόξων παραιτησάμενοι, δόξη δὲ τινα φαντασίας ὄφθαι αὐτὸν ἐπὶ τῆς γῆς εἰρηκότες, πρῶτοι τοῦ τῆς ἀληθείας σκοποῦ διημαρτήκασιν. Οἱ δὲ τὴν ἑσαρχον οἰκονομίαν παραδεδεγμένοι, τὸν δὲ προόντα τοῦ Θεοῦ Υἱὸν ἀρνησάμενοι, ποικίλας, ὡς ἔφη, ἑαυτοῖς ἀνοδίας ἐπενόησαν. Οἱ δὲ ψιλὸν ἄνθρωπον, τῆς κοινῆς ἀπάντων φύσεως κατ' οὐδὲν κρείττονα ἢ ὅσον ἀρετῆς προτερήμασι, γεγονέναι αὐτὸν εἰρηκότες. Οἱ δ' αὐτὸν ἐνοικήσαι τὸν τῶν ὄλων Θεὸν τῷ σώματι δογματίσαντες, Υἱὸν τε αὐτὸν ἑαυτοῦ χρηματίσαι φάντες, δι' ἣν ὑπέμεινε κατ' ἄνθρωπον οἰκονομίαν, δύο διδόντες οὗτοι, Θεὸν καὶ ἄνθρωπον, τοῦ τρίτου τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, ἀρνησάμενοι. Τούτων πάλαι μὲν Σαβέλλιος, νυνὶ δὲ Μάρκελλος, τῇ γνώμῃ συναπαχθέντες, τὸν μὲν ἐπὶ πάντων Θεὸν Ἰουδαίων τοῖς ἀπίστοις ὁμοίως εὖ μάλα εἰδέναι διςχυρίζονται· καὶ δεύτερον τὴν σάρκα τὴν ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου συνωμολογήκασιν. (23) τὸ δὲ τρίτον, αὐτὸ τὸ κεφάλαιον τῆς ἀπάντων ἡμῶν σωτηρίας, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ παραγκωνισάμενοι, φῶς ὄντα καὶ ἀλήθειαν ὁμοῦ, τῇ ἀρνήσει τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ τῆς ἀληθείας φωτὸς ἐκπεπτώκασιν. Ἐνθεν ἕνα μὲν Θεὸν ὁμολογούντων αὐτῶν ἀκούσει, καὶ τὴν σάρκα δὲ τοῦ Σωτῆρος τιμῶντων· τὸν δὲ ἐνοικήσαντα τῇ σαρκὶ Θεοῦ Υἱὸν φωνῇ μὲν καὶ χεῖλεσι παραδεχομένων, ἔργῳ δὲ παραιτουμένων. Υἱὸν γὰρ Θεοῦ χρῆν ζητεῖν, ἀληθῶς ζῶντα καὶ ὑφ' ἐστῶτα· οὔτε τὸν αὐτὸν, ὃν ἀνείληφεν, ὄντα σῶματι, οὔτε τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Οὔτε γὰρ τὸν ἐπέκεινα τῶν ὄλων Θεὸν Υἱὸν ἂν τις εἰπὼν εὐσεβῆς εἴη· (τίνος γὰρ ἔσται Υἱὸς ὁ τὴν ἄναρχον καὶ ἀγέννητον θεότητα περιβεβλημένος ;) οὔτε τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα τις εἰπὼν δράσεται τὴν κατὰ τῶν δυσφήμων δίκην.

Filium, eumdemmet et Patrem esse doceat, judicium poterit declinare, quod est contra maledicos constitutum.

ΚΕΦ. Η΄.

Α

CAP. VIII.

Παράθεσις τῆς ὑποῦς καὶ ἐκκλησιωστικῆς ὁμοδοξίας.

Propositur orthodoxa et salutaris Ecclesiae fides.

Διὸ δὴ τὴν εὐθειαν καὶ βασιλικὴν ὁδὸν ὀρθοτομοῦσα ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, τὰ, μὲν ἄλλας παρεκτροπὰς ἀπεδοκίμασε, τοὺς δ' αὐτῆς θρέμμασι τῆς ἐνθέου χάριτος παραδίδωσι τὴν γῶσιν, κατ' αὐτὸ τῆς παλιγγενεσίας μυστήριον ὁμολογεῖν διδάσκουσα (καὶ) πιστεύειν (24) εἰς ἓνα Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα, τελείαν καὶ ἀκριβῆ καὶ ὀλόκληρον ταύτην εἶδέναι (25) παρέχουσαν τὴν θεολογίαν, ἣ Θεὸν μὲν ἓνα παραδίδωσιν, ἀφορίζουσα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ πολυθεοῦ πλάνης· Πατέρα δὲ αὐτὸν οἶδε τῆς Ἰουδαϊκῆς χωρίζουσα διδασκαλίας, παντοκράτορα δὲ αὐτὸν ὁμολογεῖ, τῆς τῶν ἀθέων ἑτεροδόξων ἀποστρεφόμενη τὴν δυσσέθειαν. Οὐδεὶς γοῦν τῶν ἑτεροδόξων εἴποι ἂν τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, αὐτὸν εἶναι τὸν Θεὸν τὸν παντοκράτορα, ὡς οὐδὲ Ἰουδαῖον ὁμολογήσειεν ἂν τις τὸν Θεὸν Πατέρα εἶναι, τὸν μονογενῆ Υἱὸν μὴ εἰδώς· οὐδέ γε Ἑλλήν ἓνα μόνον φῆσειεν εἶδέναι Θεόν. Διὰ τοιούτων ἀπάντων ἀποκαθαίρουσα τὴν πλάνην ἡ Ἐκκλησία, τὸν ἓνα Θεὸν κηρύττει, αὐτὸν εἶναι καὶ Πατέρα καὶ παντοκράτορα διδάσκουσα, Πατέρα μὲν ἐνδὸς τοῦ Χριστοῦ μόνου, τῶν δὲ λοιπῶν ἀπάντων Θεὸν καὶ κτίστην καὶ Κύριον. Οὕτω καὶ Υἱὸν Θεοῦ μονογενῆ Ἰησοῦν Χριστὸν παραδίδωσι, τὸν πρὸ πάντων αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννημένον· οὐ τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ Πατρὶ, καθ' ἑαυτὸν δὲ ὄντα καὶ ζῶντα, καὶ ἀληθῶς Υἱὸν συνόντα (26), Θεὸν (27) ἐκ Θεοῦ, καὶ φῶς ἐκ φωτός, καὶ ζῶν ἐκ ζωῆς· ἀλέκτοισι καὶ ἀβρήτοις, καὶ παντάπασιν ἀγνώστοις ἡμῖν, καὶ ἀκαταλήπτοις λόγοις ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ὄλων γεγεννημένον, καὶ οὐχ ὁμοίως μὲν τοῖς λοιποῖς γεννητοῖς ὑποστάνα, οὐδὲ ζῶν ἐμφερῆ τοῖς δι' αὐτοῦ γεγεννημένοις ζῶντα, μόνον δὲ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἀποτεχθέντα, καὶ αὐτοζῶν ὄντα. Καὶ ἔπρεπε γὰρ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, πρὸ παντὸς γεννητοῦ, καὶ πρὸ πάντων αἰώνων, τὸ μονογενὲς τοῦτο προσβάλλεσθαι γέννημα, ὡσπερ τινὰ κρηπίδα καὶ θεμέλιον ἀβράγῃ, τῶν μελλόντων δι' αὐτοῦ γεννησέσθαι. Διὸ δὴ πρὸ πάντων τῶν μελλόντων ἔσεσθαι τὸν Υἱὸν ἐγέννη, ὡσπερ τινὸς φωτὸς ἀκτίνα, καὶ ζωῆς πηγὴν, καὶ θησαυρὸν ἀγαθῶν, ἐν ᾧ πάντες εἰσὶν οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς ἐγνώσεως ἀπόκρυφοι, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον. Τοσοῦτων ἀγαθῶν, ὁ μόνος ἀγαθὸς Πατὴρ τὸν Υἱὸν ὑψίστη αὐτοζῶν ὄντα, ζωοποιὸν τῶν ὄλων, καὶ αὐτοφῶς τὸ ἀληθινόν, καὶ πάσης νοερᾶς καὶ λογικῆς οὐσίας φωτιστικόν· καὶ αὐτόλογον, καὶ σοφίαν, σεφῶς (28) τὰ πάντα καὶ λογικῶς ὑψιστάμενόν τε καὶ διοικούντα. Ὡν δὴ χάριν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μόνος αὐτὸς καὶ οὐδὲ ἄλλος ἀνηγόρευται τε καὶ ἔστιν.

Quapropter via regia atque recta incedens Ecclesia Dei, diverticula a se ablegat cujusquemodum suis, qui sunt, alumnis gratiae divinae cognitionem commendat : dum in ipso regenerationis sacramento docet confiteri, et credere in unum Deum Patrem omnipotentem, perfectam suis numeris exactam, et consummatam undique hanc praese ferens credendam theologiae rationem, qua Deus esse unus traditur, paganorum de diis multis errores refelluntur ; qua agnoscitur idem Deus Pater : per quam confessionem suam discernitur Ecclesia a Judaeis ; qua agnoscitur idem omnipotens esse, atheorum et haeticorum impietatem detestando. Nullus autem plane inter aliter profitentes, quam Ecclesia docet, confitebitur Deum Patrem Christi esse illum qui Deus est omnipotens ; ut nec e Judaeorum secta quisquam est professurus Deum Patrem, cum ejus filium unigenitum non admittat : sed nec paganorum ullus concesserit, unum solum esse Deum. Ab istorum omnium erroribus Ecclesia se mundans, unum Deum praedicat, et eundem esse docet Patrem et omnipotentem : Patrem quidem unius solius Christi ; omnium autem Dominum et conditorem, et Deum. Ad eundem quoque modum Dei Filium unigenitum agnoscit eum, qui ante omnia saecula de Patre fuit genitus : non illum certe, eundem cum Patre existentem, at per se subsistentem, viventemque vere Filium, cum Patre coexistentem Deum de Deo, lumen de lumine : vitam de vita ; inenarrabilibus, ineffabilibus, omnimodo incognitis et imperscrutabilibus rationibus de Patre genitum, ad salutem universis procurandam. Non similiter aliis subsistentem : nec vitam viventem cum illis parem qui ab eo sunt creati : solum de solo Patre genitum : ipsammet vitam existentem. Erat enim Deo conveniens et congruum, qui super omnes est, qui ante omnia genita, ante saecula omnia exsistebat, unigenitum hoc genimen producere, veluti quamdam basim futurum et fundamentum, et sustentaculum immobile eorum omnium quae erant in secundis producenda. Hanc ob causam Filium progeneravit, ante ea omnia quae producenda erant, tanquam lucis cujusdam radium, vitae fontem, bonorum thesaurum, in quo sunt omnes sapientiae thesauri absconditi et cognitionis, quemadmodum divinus docebat Apostolus **. Tantorum taliumque bonorum, qui solus bonus Pater est, Filium progenuit suum, ipsammet vitam existentem, et omnium quae sunt

(24) Διδάσκουσα πιστεύειν, lege καὶ πιστεύειν. Corde enim creditur, ore fit confessio : utrumque exigitur in sacro baptismate.

(25) Παρέχουσα θεολογίαν. Lege παρέχουσα. Ecclesia nempe, suis alumnis hanc fidem ; sic statim χωρίζουσα. M. — Mox vulgo τὸν Θεὸν Πατέρα.

(26) Υἱὸν συνόντα. Deest, τῷ Πατρὶ.

(27) Μρ. γρ. Πατρὶ ante Θεόν ponendum. Mox vulgo διὸ δὲ εἰ αὐτὸ φῶς, etc.

(28) Καὶ σοφίαν, σεφῶς. Potius αὐτοσοφίαν, ἢ αὐτόλογον. Sic et mss. cf. p. 121 D. Mox vulgo ὧν δὲ et ἀναγορεύεται.

vivificatorem : Ipsammet lucem veram, illuminantem omnes substantias ratione præditas et intellectū ; ipsammet rationem, et ipsammet sapientiam, sapienter et secundum rationem optimam omnino producentem et administrantem. Quocirca unigenitus Filius Dei, solus ipse est, neque præter eum alius est, aut esse dicitur.

CAPUT IX.

Quod non similiter atque cæteræ creaturæ subsistat Filius.

Atque ideo reprehendi nec immerito debent ii, qui ausi sunt illum ✕ creaturam nominare, ipsumque dicere e non ente, quemadmodum et cæteræ producuntur creaturæ, progeneratum. Nam qui, quæso, ita esse potest Filius? Qui Dei unigenitus Filius, si eandem cum reliquis creaturis naturam sortiantur; hoc enim pacto, ipsorum potius esset frater, quam Filius Dei : hoc pacto de multis productis ipse unus erit : veluti qui participaverit creationis illius, non de præexistente subjecto, et ejusdem sit cum creaturis communionis. Enimvero longe aliter de eo divina oracula prædicarunt. Ubi enim de rerum productione sermo instituitur : ibi omnia per illum facta fuisse, non una vice testificantur. *Omnia enim, inquit, per illum facta sunt, et sine eo nihil factum est* ⁴⁷. Et alibi : *In illo condita sunt universa, quæ sunt in cælis, et quæ super terram; sive visibilia fuerint, seu invisibilia* ⁴⁸. Et iterum, *Omnia per ipsum, et in ipso condita sunt; et ipse est ante omnia* ⁴⁹, et, *In ipso omnia subsisterunt, secundum doctrinam apostolicam* ⁵⁰. Cum vero de ipsius divinitate tractationem instituit, a rerum omnium universitate eum separat : Dominum vero ipsum atque herum, conditorem atque Deum et Servatorem agnoscit universorum, illumque solum, nec ab illo alium, Dei agnoscit et fatetur, unigenitum : Sapientiam, Verbum, vitam, lucem ipsum appellat solum : imaginem Dei invisibilis : lucis sempiternæ relucientiam, et hisce congenita sexcenta similia nomina adhibet quibus illum glorificat : quibus omnibus id agit, ut paternæ deitatis peculiarem et propriam relationem ostendat ad illum tantummodo spectare, veluti ad Filium unigenitum. Hinc factum, ut magna voce Pater illi dederit, præconio suo celesti, ad Jordanis fluentia testimonium, quod solus ipsi esset dilectus, ubi effatur : *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi met complacui* ⁵¹. Quod ipsum testimonium secunda vice, cum in monte transformaretur ⁵², ingeminavit, rem

A

ΚΕΦ. Θ.

"Οτι μή τοῖς πολλοῖς κτίσμασιν ὁμοίως καὶ ὁ Υἱὸς ὑπέστη.

(29) "Θεν εἰκότως ἂν τις μέμψαιτο, τοῖς κτίσμα αὐτὸν φάναι τετολημῆσιν ἐξ οὐκ ὄντων ὁμοίως(30)· τοῖς λοιποῖς κτίσμασιν γενόμενον. Καὶ πῶς γὰρ ἐτι ἔσται Υἱός; Πῶς δὲ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ ὁ τὴν αὐτὴν τοῖς λοιποῖς κτίσμασιν ἐπιγραφόμενος φύσιν; ταύτη γὰρ ἀδελφός ἂν τούτων γένοιτο μᾶλλον, οὐχὶ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· (31) τῶν τε πολλῶν γενητῶν ἔσται εἷς, ἅτε τῆς ἐξ οὐκ ὄντων κτίσεως ὁμοίως αὐτοῖς μετασχὼν(32) κοινωνίας. Ἄλλ' οὐχ ὧδε τὰ θεῖα περὶ αὐτοῦ παιδεύει λόγια· ἀλλ' ὅτε μὲν τῆς τῶν γενητῶν ὑπάρξεως τὴν διδασκαλίαν καλεῖται, (33) ἀθρόως τὰ πάντα μαρτυρεῖ δι' αὐτοῦ γεγονέναι· « Πάντα γὰρ, » [φησί] « δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν· » καὶ « Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ἐτε ὁρατὰ ἐτε ἀόρατα, καὶ τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτίσται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων· » καὶ, « Τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, » κατὰ τὰς ἀποστολικὰς διδασκαλίας· ὅτε δὲ τὴν περὶ αὐτοῦ θεολογίαν εἰσάγει, τῶν μὲν λοιπῶν ἀπάντων αὐτὸν ἀφορίζει, Κύριον δὲ αὐτὸν καὶ δεσπότην, καὶ δημιουργὸν, καὶ Θεὸν, καὶ Σωτῆρα τῶν ὅλων οἶδε· μονογενὴ τὴν Υἱὸν Θεοῦ μόνον αὐτὸν καὶ οὐδένα ἄλλον ἀποφαίνει· Σοφίαν τε καὶ Λόγον, καὶ ζῶην, καὶ φῶς μόνον αὐτὸν ἀποκαλεῖ, εἰκόνα τε τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου· καὶ ἀπαύγασμα φωτὸς αἰδίου, ἑτέρα τε μύρια τούτοις ἀδελφὰ περὶ αὐτοῦ δοξάζειν διδάσκει, ὧδέ πη τῆς πατρικῆς θεότητος, τὴν πρὸς μόνον αὐτὸν, ὡσανεὶ πρὸς Υἱὸν μονογενῆ, ἰδιόζουσαν σχέσιν ἐπιδεικνύμενα. Διὸ καὶ Υἱὸν ἀγαπητὸν ἀνεκῆρυττε μόνον αὐτόν· ἀμφὶ τὰ Ἰορδάνου βεῖθρα ἡ πατρικὴ(34) φωνὴ μεγάλη μαρτυροῦσα βοᾷ· « Οὐτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα· » Καὶ δευτεροὶ γε τὴν μαρτυρίαν καὶ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ὄρει μεταμορφώσεως, τὸν αὐτὸν ἐπισφραγίζομένη λόγον. Αὐτοῦ τοιγαροῦν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ ταύτην αὐτῷ τὴν μαρτυρίαν παρασχομένου, τοῦ τε εὐαγγελιστοῦ διαβήθη αὐτὸν Υἱὸν μονογενῆ εἶναι διδάσκοντος δι' ὧν ἔφη· « Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς Υἱὸς ἐστὶν ἡ μονογενὴς Θεός(35), ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πα-

⁴⁷ Ed. Paris. pag. 67. ⁴⁸ Joan. 1, 3. ⁴⁹ Coloss. 1, 16. ⁵⁰ Ibid. 17. ⁵¹ Ibid. ⁵² Math. 11, 17. ⁵³ Math. xvii, 5.

(29) Quæ hic habentur apud Eusebium, recitat D Socrates, lib. 1, cap. 21, ut tueatur auctorem a suspitione Arianismi. Sed non persuasit illustrissimo Baronio, ad annum 340; neque vero persuadet mihi. M.

(30) Ἐξ οὐκ ὄντων τῶν ὁμοίως. Conjeceram legend. ἐξ οὐκ ὄντων, ὁμοίως. Sed apud Socratem est, ἐξ οὐκ ὄντων, ὁμοίον τοῖς. M. — Τῶν ante ὁμοίως non est in codic., quare delevi.

(31) Ταύτη γὰρ ἀδελφός ἂν τούτων γένοιτο μᾶλλον, οὐχὶ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Hæc desunt in Socrate.

(32) Ἴσ. καὶ mss.

(33) Διδασκαλίαν καλεῖται. Locus corruptus : nec adjuvat hic Socrates : nam omisit forte· εἰσάγει. M.—Διδ. ποιεῖται: codd., qui mox φησι om. Dein vulgo ἐκτ. πάντα τὰ. Infra vulgo ἐπιδεικνυμένα et ἀνακηρύττει.

(34) Βεῖθρα ἡ πατρικὴ. Forte, βεῖθρα, ὅπου γε ἡ πατρικὴ. M.—Vulgo ἀμφὶ Ἰορδ. Dein vulgo μαρτ. ἐπὶ τῆς.

(35) Ἡ μονογενὴς Θεός. Non sunt hæc evangelistæ : sed nec credo Eusebii, nisi forsitan ἡγου μονογενὴς Θεός. — Infra vulgo ἔδωκεν ὡστε πᾶς.

τρὸς, ἐκείνος ἐξηγήσατο. Ὁ ἄλλος καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἐν ταῖς περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαις ταύταις ἐπισφραγισμένου, δι' ὧν ἔλεγε· Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν ἐχη ζωὴν αἰώνιον. Ὁ μετὰ ταύτας τὰς φωνὰς γενητὸν ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ κτίσμα (36) προηγμένον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὸν Υἱὸν ὀρίζομενος, λέληθε τοῦνομα μὲν αὐτῷ μόνον χαριζόμενος, τὸ δ' ἀληθῶς Υἱὸν εἶναι ἀρνούμενος. Ὁ γὰρ ἐξ οὐκ ὄντων γεγωνῶς, οὐκ ἂν ἀληθῶς γένοιτο ἂν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ὅτι μὴδὲ ἄλλο τι τῶν γεννητῶν.

non ente productam affirmaverit creaturam, istum deprehenditur, revera autem Filium esse, pernegare. Nam qui de non existentibus generatus est, is certe Dei Filius esse revera nequit: non magis quam quidvis aliud creatum.

ΚΕΦ. Ι.

Ὅτι μόνος ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθεὶς εἰκότως καὶ Θεὸς καὶ μονογενὴς Υἱὸς μόνος αὐτὸς ἀνελθῆται.

(37) Ὁ δ' ἀληθῶς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐξ αὐτοῦ ἄτε δὴ ἐκ Πατρὸς ἀποτεχνεῖς, εἰκότως καὶ Ἀγαπητὸς καὶ Μονογενὴς χρηματίζεσθαι ἂν τοῦ Πατρὸς· οὕτω δὲ καὶ Θεὸς ἂν εἴη (38). Τί γὰρ ἂν γένοιτο Θεοῦ γέννημα τῷ γεγεννηκότι ἀφωμοιωμένον; Κτίζει μὲν οὖν βασιλεὺς πόλιν, ἀλλ' οὐ γεννᾷ πόλιν· γεννᾷ δὲ υἱὸν, ἀλλ' οὐ κτίζειν λέγεται· καὶ ὁ δημιουργὸς τεχνίτης, ἀλλ' οὐχὶ πατὴρ γένοιτο ἂν τοῦ πρὸς αὐτὸν δημιουργομένου· τοῦ δ' ἐξ αὐτοῦ φύντος υἱοῦ οὐκ ἂν δημιουργὸς λεχθεῖη. Καὶ δὴ καὶ ὁ τῶν ὄλων Θεὸς τοῦ μὲν Υἱοῦ Πατρὸς, τοῦ δὲ κόσμου κτίστης ἂν εἰκότως καὶ ποιητὴς λέγοιτο. Εἰ δ' ἄπαξ που τῆς Γραφῆς εὐρίσκει τις εἰρημένον, Κύριος ἐκτίσε με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, τὸν νοῦν ἐπισκοπεῖν χρῆ τοῦ λόγου, ὃν μικρὸν ὑστερον ἐκθήσομαι· ἀλλὰ μὴ, κατὰ Μαρκελλόν, ἐκ μιᾶς λέξεως τὸ κυριώτατον τῆς Ἐκκλησίας παρασαλεύειν δόγμα. Κάκεινος γὰρ, ἄπαξ ἀκούσας Λόγον εἶναι τὸν Υἱὸν, ἐπὶ τὸν ἀνθρώπον καταπεσὼν, τὴν ὑπαρξίν ἠθέλει αὐτοῦ. Ὁν δὴ καὶ πρὸς αὐτοῦ καὶ πρὸς τοῦ Πατρὸς μαρτυρούμενον εἶναι Υἱὸν, πῶς τοῖς λοιποῖς γεννητοῖς παραβάλλειν ὄσιν; Πῶς δ' ἔσται Μονογενὴς, τῷ πλήθει τῶν γεγονότων συναριθμούμενος; Καὶ μὴν ἐξ αὐτῆς τῆς προσγορίας ὁ υἱὸς τὴν πρὸς τὸν πατέρα φυσικὴν σχέσιν παρίστησι· ὡς αὐτὸν τὸν μόνον ἐνομομα καὶ τοῦ γένους ἐφάπτεται, καὶ τῆς γεννησεως αὐτῆς, καὶ τοῦ μόνου εἶναι, καὶ μηδέτερον αὐτῷ τῆς υἰότητος κοινωνῆν. Ὁ δ' εἰσκασι ταῦτὸν Μαρκελλῷ πάθος πεπονθέναι καὶ οὗτοι. Ὁ μὲν γὰρ δεῖε τοῦ μὴ δύο Θεοὺς εἰπεῖν, τὴν ἀρνήσιν τοῦ Υἱοῦ προὔβαλλετο, τὴν ὑπόστασιν ἀθετῶν αὐτοῦ· οἱ δὲ, δύο δόντες ὑποστάσεις, τὴν μὲν ἀγέννητον, τὴν δ' ἐξ οὐκ ὄντων κτισθεῖσαν, ἕνα μὲν Θεὸν ὕψιστανται. Ὁ δὲ Υἱὸς οὐκ ἔτ' αὐτοῖς, οὐδὲ Μονογε-

A eandem veluti sigillo suo communiturus. Quocirca cum huiusmodi testimonium ipsi universorum Deum exhibuerit; cumque disertis verbis Evangelista pronuntiet, eum esse Filium unigenitum, dum pronuntiat: Deum nemo vidit unquam: Unigenitus Filius (aut Deus unigenitus) qui erat in sinu Patris, ipse enarravit⁵³. Adhuc cum Servator insuper ipso, inter docendum, hoc assignet, ubi ita loquitur: Ita Deus dilexit mundum, ut Filium ipsius unigenitum dederit, ut omnis qui in eum crediderit, vitam possideat aeternam⁵⁴. Quisquis igitur post hæc testimonia progenitum illum de non entibus, et ex non ente productam affirmaverit creaturam, istum Filium; nomen ei nudum tantummodo largiri deprehenditur, revera autem Filium esse, pernegare. Nam qui de non existentibus generatus est, is certe Dei Filius esse revera nequit: non magis quam quidvis aliud creatum.

B

CAP. X.

Quod cum solus sit de Patre progenitus, merito solus dicitur ipse et Deus, et Unigenitus, atque Filius.

Qui secundum veritatem Dei Filius est, de illo hoc est, de Patre genitus, quid mirum si et Dilectus audiat, et Patris sui Unigenitus, ob quam ipsam causam et Deus fuerit? De Deo siquidem quid aliud gigni possit, quam quod ipsi per omnia sit simillimum? Condit equidem civitatem rex, non autem gignit civitatem; gignere vero filium, non condere dicitur: artifex etiam constructor, nequaquam vero pater ejus dici debet, quod construxit: qui filii de se progenerati conditor non appellatur. Ad eundem modum universorum Deus, Filii sui Pater, mundi conditor optimo jure et constructor appellatur. Quod si semel per Scripturas invenitur dictum: Dominus condidit me principium viarum ejus, ad opera ejus⁵⁵, penitus sententiam ejus dicti, quam paulo post expositurus sum, debemus introspicere: nec quod Marcello usurpatum fuit, propter hoc unicuique testimonium, ecclesiasticum præcipuum dogma labefactare. Ille enim cum audivisset vel semel positum Filium Verbum nominari, ad humanas rationes delapsus, ipsius plane sustulit subsistentiam. Cum qui per seipsum, et per Patris prolatum testimonium, Filius usurparet, nisi summam per impietatem cum cæteris creaturis nec componi debeat neque comparari. Nam quo pacto Unigenitus appellari queat, qui cum multitudine annumeratur creaturarum? Cum vel de nominis solius usurpatione filius naturalem quamdam obtineat ad genitorem suum relationem, cumque nomen illud, unigenitus, ad genus pertingat, et generationem, solum eum indicet et solitarium: nec in filiatione sua, quocumque cum alio participantem. At enim videntur iidem isti cum Marcello eodem plane modo affecti.

⌘ Ed. Paris., pagg. 68, 69. ⁵³ Joan. i, 18. ⁵⁴ Joan. iii, 16. ⁵⁵ Prov. viii, 22.

(36) Προηγμένον. Recte, male autem in Socrate, προηγούμενον, fortie προαγόμενον: sed hanc nostram lectionem malim. M.—Dein vulgo γένοιτο υἱός.

(37) Ὁ δ' ἀληθῶς. Socrates legit, ὁ δ' ἀλύτως, sed minus sincera est illius lectio quam nostra. M.—Dein vulgo ἄτε δέ.

(38) Τί γὰρ ἀρ γένοιτο. Deest vox γένοιτο apud Socratem male, qui et nostram scripturam corrigi, legend. enim, ἦ τὸ, τῷ γεγεννηκότι. M.—Μὲν οὖν δὴμ. τεχνίτης εἰ ἐκκλ. παρασαλεύειν δόγμα εἰ ὃν ἕκ καὶ εἰ συναριθμούμενον.

Præ metu namque ille, ne duos videretur Deos profiteri, ad Filii processit abnegationem, hypostasim ipsius infuciendo. Illi vero cum concedant hypostases duas, unam ingentam, creatam alteram de non existentibus, unum quidem substituant Deum. At nullus interea illis Filius habetur in numero, non Unigenitus, non Dominus, non Deus: neque enim quidquam habet, secundum eos, cum paterna divinitate commune: sed per omnia componitur cum creaturarum turba in hoc, quod de nihilo procreabatur: sed non ad istum modum Ecclesia. Nam Filium Dei prædicat Deum Dominumque verissime Filium esse eum, atque Deum docet: non communi quadam cum multis ratione, qui denominantur filii atque dii, utpote de quibus dicitur: *Ego dixi: Dii estis, et filii omnes Altissimi*⁵⁸: sed prout par erat illum solum dici, qui de illo procreabatur Patre, qui in forma Dei existebat: et imago fuerat invisibilis Dei, Primogenitus universæ creaturæ. Quocirca ab Ecclesia edocti sumus illum solum colere, venerari, adorare, utpote qui Dominus, Servator, et Deus illius existat.

CAP. XI.

Quod Ecclesia unum agnoscat et notum faciat Deum, licet nuper admiserit illam formam, Deus de Deo.

Quod si autem vereantur, ne duos Deos pronuntiasse videatur, sciant oportet, quod utcumque licet Filium profiteamur Deum, unus tamen, nostra sententia, Deus sit: ille nimirum, qui solus principio caret, qui ingentus; qui propriam a se possidet divinitatem, qui ipsi insuper Filio existendi causam, et saliter existendi dedit. Per quem et ipsum se, Filius constituit vivere, ubi ait, *Quemadmodum me misit vivens Pater: et ego vivo per Patrem*⁵⁷. *Et quemadmodum Pater habet vitam in seipso: ita quoque et Filio dedit habere vitam in seipso*⁵⁸. Quam ob causam nostrum ille Deum esse docet Patrem, atque suum Deum, ubi loquitur, *Vado ad Patrem meum, et Patrem vestrum: Deum meum et Deum vestrum*⁵⁹: sed et caput quoque Filii esse Deum docet Ecclesiæ ✕ alumnus magnus Apostolus ubi ait, *Caput autem Christi, Deus est*⁶⁰. Nunc iterum de Filio prolocutus: *Atque ipsum dedit caput super omnia, Ecclesiæ suæ quæ est corpus ipsius*⁶¹. Quocirca, princeps hic Ecclesiæ et dux dicitur: caput autem huius erit Pater: ita unus iste Deus et unicus fuerit qui est Pater Filii unigeniti: unicum etiam caput ipsius Christi. Cum vero unicum sit principium, caput etiam unicum sit, quomodo fiet ut sint duo Dii, et non unus, nempe ille solus, qui nullum se superiorem habet: cui nullus alius causam subsistendi contulit? qui, ut suum peculium quoddam, deitatem inprincipiatam et inge-

B

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Ὅπως ἔνα Θεὸν ἢ Ἐκκλησία γινώσκει, καὶ τοὺς Θεοὺς ἐκ Θεοῦ εἶναι παραδεχομένη.

Ei δὲ φόβον αὐτοῖς ἐμποιεῖ, μή πῃ ἄρα δύο Θεοὺς (59) ἀναγορεύειν δόξαιεν, Ἰστώσαν, ὡς, καὶ τοῦ Υἱοῦ πρὸς ἡμῶν ὁμολογουμένου Θεοῦ, εἰς ἄν γένοιτο Θεὸς ὁ μόνος· ἐκείνος ὁ μόνος ἄναρχος καὶ ἀγέννητος, ὁ τὴν θεότητα οἰκείαν κεκτημένος, αὐτῷ τε τῷ Υἱῷ τοῦ εἶναι, καὶ τοῦ τοῦδε εἶναι, γεγονῶς αἴτιος, δι' ὃν καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὁμολογεῖ ζῆν, ἀντικρυς λέγων· *Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ Ζῶν Πατήρ, κατὰ τὸν Πατέρα.* Καὶ ὡς περ γὰρ ὁ Πατήρ ζῶν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτω καὶ τῷ Υἱῷ ἔδωκε ζῶν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Διὸ καὶ ἡμῶν καὶ ἑαυτοῦ Θεὸν εἶναι διδάσκει τὸν Πατέρα ἐν οἷς φησιν· *Ἀνέρχομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν.* Καὶ κεφαλὴν δὲ αὐτοῦ μὲν τοῦ Υἱοῦ τὸν Θεόν, τῆς δ' Ἐκκλησίας τὸν Υἱὸν ὁ μέγας Ἀπόστολος διδάσκει, ἡμῖν λέγων· *Κεφαλὴ δὲ τοῦ Χριστοῦ ὁ Θεός·* πῆ δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ φάσκων· *Καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἣτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ.* Οὐκοῦν τῆς μὲν Ἐκκλησίας αὐτὸς (40) ἀρχηγὸς ἄν εἴη, καὶ κεφαλὴ δὲ αὐτοῦ ὁ Πατήρ· οὗτος εἰς Θεὸς ὁ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ Πατὴρ, καὶ μία ἢ καὶ τοῦ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ κεφαλὴ. Μιᾶς δὲ οὐσης ἀρχῆς τε καὶ κεφαλῆς, πῶς ἂν γένοιτο Θεοὶ δύο, οὐχὶ δὲ εἰς ἐκεῖνος ὁ μόνος, ὁ μηδένα ἀνώτερον, μηδὲ ἑαυτοῦ αἴτιον ἔτερον ἐπιγραφόμενος; οἰκείον δὲ καὶ ἄναρχον, καὶ ἀγέννητον τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας τὴν θεότητα κεκτημένος, καὶ τῷ Υἱῷ τῆς ἑαυτοῦ θεότητος τε καὶ ζωῆς μεταδοῦς, ὁ δὲ αὐτοῦ τὰ σύμπαν-

✕ Ed. Paris., pag. 70. ⁵⁸ Psal. LXXXI, 6. ⁵⁷ Joan. vi, 57. ⁵⁹ Joan. v, 26. ⁶⁰ Joan. xv, 17. ⁶¹ I Cor. xi, 3. ⁶² Ephes. i, 22, 23.

(58) Vulgo μὲν et ὑπῆρχε τοῦ Θεοῦ et μεμάθη-
κεν.

(59) Διαγορεύειν δόξαι, ἐνίστασαν. Lege, et
distingue, δόξαιμεν· ἐνίστασαν. M. — Δόξαιεν, Ἰστώ-
σαν cod.; dein vulgo με ζῶν et κ. ὡς περ ὁ Πατήρ et
κεφαλὴν μὲν τ.

(40) Ἀρχηγὸς ἄν εἴη. Forte deest, καὶ κεφαλὴ.
Nam caput est, de quo ταῦτα στρέφει, latet forte
arianizans hic Eusebius, hisce enim et similibus
testimoniis utebantur illi, et Filium Dei, ἄναρχον ne-
gabant, et ἀίδιον. M. — Dein vulgo ἢ τοῦ αὐτοῦ et
γίνονται et οὐχὶ εἰς.

τα (41) ὑποστησάμενος· ὁ ἀποστέλλων αὐτόν· ὁ προστάτων αὐτῷ, ὁ ἐντελλόμενος· ὁ διδάσκων· ὁ πάντα αὐτῷ παραδίδους, ὁ δοξάζων αὐτόν· ὁ ὑπερφῶν· ὁ ἀναδείξας βασιλεῖα τῶν ὄλων· ὁ πᾶσαν αὐτῷ τὴν κρίσιν παραδίδους· ὁ καὶ ἡμᾶς αὐτῷ πείθεσθαι βουλόμενος· ὁ τὸν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοπρεπειᾶς αὐτοῦ κατέχειν θρόνον ἐγκειλεόμενος; ἐν τῷ προσφωνεῖν αὐτῷ καὶ λέγειν· *Κύθου ἐκ δεξιῶν μου*· ὁ διὰ τὰῦτα πάντα, καὶ αὐτοῦ ὑπάρχων τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ, ᾧ πειθόμενος ὁ Μονογενὴς αὐτοῦ παῖς, *ἐκένωσεν ἑαυτὸν, ἐταπεινώσεν ἑαυτόν, μορφῆν δούλου ἀνέληψεν, ὑπήκοος μέχρι θανάτου γέγονεν*· ᾧ καὶ προσεύχεται, ᾧ κελεύονται πείθεσθαι· ᾧ καὶ εὐχαριστεῖ· ὃν καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν ἠγείσθαι ἡμᾶς διδάσκει, μερίζοντα τε εἶναι ἑαυτοῦ ὁμολογεῖ· ὃν ἐπὶ πᾶσι τοῦτοις καὶ Θεὸν εἶναι ἑαυτοῦ πάντας ἡμᾶς εἰδέναι βούλεται. Ὅν οὕτω δοξάζοντα τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, ἀμοιβαίως ἀντιδοξάζων ὁ Πατὴρ, καὶ Κύριον, καὶ Σωτήρα, καὶ Θεὸν τῶν ὄλων, καὶ σύνθρονον τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀνέδειξε. Ἄδη πεπαιδευμένη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ἑαυτῆς μὲν καὶ Θεὸν, καὶ Κύριον καὶ Σωτήρα, τοῦ δ' ἐπὶ πάντων Θεοῦ Υἱὸν μονογενῆ αὐτὸν γινώσκειν, καὶ οὐδένα μὲν ἄλλον τῶν γεννητῶν ἀναγορεύειν Θεὸν ἀξιοῖ, μόνον δὲ τοῦτον οἶδε Θεὸν, ὃν μόνον ὁ Πατὴρ ἐξ ἑαυτοῦ ἐγέννηα. Ὅσπερ οὖν αὐτὸς διὰ Σολομῶνος παρίστη λέγων· *Πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρωθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*, ὡδὲ πη ὄρη καὶ βουνούς τὰς θείας καὶ ὑπερκosμίου δυνάμεις αἰνιττόμενος.

ΚΕΦ. ΙΒ΄.

Ὅς ἀβήρητος αὐτοῦ ἢ ἐκ τοῦ Πατρὸς γέννησις.

Εἰ δὲ δὴ (42) περιεργάζοιτό τις, καὶ πῶς ἂν γεννήσειεν ὁ Θεὸς, πῶς δ' ἔσται Πατὴρ (ὁ) ἐπέκεινα τῶν ὄλων; τὸ τολμηρὸν τοῦ πύσματος κατασιγάσῃ ὁ φήσας· *Βαθύτερά (43) σου μὴ ζῆτει, καὶ ὑψηλότερά σου μὴ ἐξέταζε*· ἢ προσετάνη σοι, ταῦτα διαροῦ· οὐ γάρ ἐστὶ σοι χρεῖα τῶν κρυπτῶν. Καὶ ὁ Παῦλος δὲ εἰπὼν· *Ὁ βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας, καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρήματα αὐτοῦ! καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!* Τὸν περαιτέρω χωρεῖν τολμῶντα, μὴ ἀνεφίκοις ἐπιχειρεῖν ἢ περὶ τῶν λέγων πρότερον αὐτὸς, ἃ δὴ φησιν ἐξ οὐκ ὄντων γεγονέναι, πῶς καὶ τίνα τρόπον ὑπέστη, μηδαμῆ μηδαμῶς ὄντα πρότερον. Οὐ γὰρ δὴ κατὰ τοὺς παρ' ἡμῖν τεχνίτας, ὕλην προῦποκειμένην λαβὼν ταῖς χερσίν, τὸ πᾶν ἐτεκτίνατο. Ὅσπερ δὴ τοῦτο, τῇ φύσει ἀμήχανον, ὅσον ἐπ' ἀνθρώποις, λέγω δὲ τὸ μηδὲ μῶς ὑπάρχον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παράγειν, αὐτῷ δυνατὸν κατέστη, καὶ γέγονε (44) τῶν ὄλων ποιητής, οὐ

✠ Ed. Paris., pag. 71. 41 Eccl. iii, 22. 42 Rom. xi, 33.

(41) Ὑποστησάμενος. Deest αὐτῷ, nempe Filio. Hæc omnia, de homine Christo in sacris litteris recitata, ad deitatem retulit Eusebius, Arianae lide profusus. M. — Mox vulgo τὸν ἐκ δεξιᾶς τ. μ. et ἐταπ. ἑαυτὸν u. δούλ. λαβὼν γενόμενος, omisso sequente γέγονεν, et καὶ κελεύονται et τῆς ἑαυτοῦ βασ. et ἄδε πεπ. et Σαλομ.

(42) Vulgo δὴ οὐμ.; dein vulgo τῆς πεύσεως et

neratam cum monarchica potestate suprema possidens, Filium participem fecit suæ vitæ et divinitatis : sua omnia subjecta ei tradidit : cum misit, mandavit illi, in præceptis dedit, docuit, omnia illi donavit, illum glorificavit, illum superexaltavit, regem universorum declaravit, iudicium omne illi tradidit, nos voluit illi obtemperare, iussit eum sedem suam constituere a dextra magnificentiæ suæ, cum sic illum affatus proloqueretur, *Sede a dextris meis*, qui ob ista singula et universa, ipsius Filii existat Deus : cui obtemperatus unigenitus Filius, semet exinanivit ipsum, sese humiliavit, formam servi accipiens, factus obediens usque ad mortem. Quem precibus interpellat : cui obedit, cui gratias agit, quem solum unicum verum Deum credere nos docet : quem se majorem profitetur, quemque adhuc super omnia, suum quoque Deum esse, nos omnes et singulos scire voluit. Quem ad istum modum Patrem suum glorificantem, Pater, viceversa glorificavit, eumque Dominum, Servatorem, Deum universorum, consortem sui quoque imperii palam declaravit. Hæc a Deo edocta Ecclesia illum Deum, Dominum, Servatorem, Filium Dei supremi Unigenitum agnoscit, nec ab eo cum recesserit, inter creaturas, præterea quidquam proficitur Deum. Solum illum quippe Deum novit, quem solum de se genuit Pater. Quemadmodum et ipse per Salomonem loquitur : *Priusquam montes stabilirentur, ante omnes colles progenuit me*. *Pe-* montes et colles ibi indicare voluit divinas et supermundanas potestates.

CAP. XII.

✠ Quod sit inenarrabilis illius de Patre generatio.

Quod si quis curiosius hic sategerit, et quomodo sit ille Deus roget : quomodo erit Pater, qui super omnia est? audacem hujus hominis interrogacionem compescet is qui ait, *Profundiora te, ne quæsiveris, et excelsiora te, ne quæiras* : illa cogita, *quæ tibi imperavit : neque enim tibi opus est secretorum* 41; et Paulus ait etiam : *O altitudo divitiarum, sapientiæ et scientiæ Dei ! quam incomprehensibilia sunt judicia ejus ! et impervestigabiles viæ ejus* 42. Hunc vero progressurum audaci facinore adhuc ulterius cohibere saltem debeant, ut inaccessa prorsus aggrediatur, ea quæ sunt ab ipso prius posita, de progeneratione e non existentibus : quod quomodo fieri potuit velim explicet, cum neutiquam nullibi existant illa. Non enim, ut artifices apud nos solent, materiam præjacentem acceptam manibus, universum exinde conformavit : sed ut ipsum hoc naturæ quidem impossibile fuerat, quantum

κατασιγάσῃ.

(43) Βαθύτερά σου. Locus est Sirac. iii, 22, ubi legitur χαλεπώτερά σου μὴ ζῆτει, καὶ ισχυρότερά σου μὴ ἐξέταζε, ubi alia sunt in eandem cum istis sententiam. M. — Deum vulgo ἐπιχωρεῖν ἢ et ἃ δὲ φ. et πᾶν ἐπεκτίνατο et προαγαγεῖν.

(44) Τῶν ὄλων ποιητής. Vel ut in margine fuit, ποιητῆ, statim αὐτοῦ υἱοῦ γένηται. M. — Deum τοῦ

quidem ad humanum operandi modum spectat, A nimirum, de nullibi existente materia, essentiam rerum constructam dare : ipsi tamen universitatis conditori possibile fuit plane, et factum est. Captum hoc humanum transcendit prorsus : neque hujus rei ratio comprehendere sermone aut annuntiarum potest. Ad eundem modum, et multo quidem magis unigeniti ejus Filii generatio, incomprehensibilis et investigabilis, non nobis solummodo, sed et virtutibus iis fuerit, quæ nos longo superant intervallo. Siquidem illa quæ per naturam suam inferius subsidunt, et ab illa divina inenarrabili essentia sunt longissimo et inferiori tractu semota, quomodo poterint cognitione sua ad sublimia et in altissimo posita, aspirare? Qui poterit fieri, ut animo quis ea assequatur (quæ olim omnino non exstabant, sed de non esse, ad subsistere suum, per Deum sunt producta originis auctorem, causamque ipsis existendi existentem) ante suam ipsorum primam productionem? Aut nos heri atque nudius tertius pellem induti atque carnem : ossibus atque nervis compaginati : qui nec illa quidem novimus quæ juxta nos consistunt, quomodo sine periculo disquisitionem de ineffabilibus instituimus? qualiter * Filium suum progenitum Pater, satagentes : cum innumera sint illa, quæ cum ad pedes etiam nostros provolvantur, nobis tamen penitus sunt incognita. Exemplo rem istam illustrabo. Ecquis enim mihi expedire poterit, anima corpori quomodo concatenatur? qualiter inde exeat? qualiter ingressa fuit ab initio? quæ ipsius species? qualis figura, forma, habitus, essentia? Nondum per curiositatem meam ullam naturam ego dæmonum indagavi : non explicui substantias angelorum : non qualiter se habeant principatus, throni, dominationes : de potestatibus, et mundi moderatoribus rescivi nihil. Et si sane ab istis me non expediam, quid mihi proderit investigare scientiam, de deitate ingenerata et principio omni superiore? Quid de inaccessis quæstiones instituo? quomodo Deus prodierit Pater Filii sui unigeniti? quasi non sufficeret in dilecti sui testimonium paterna illa vox, quam de cælo promulgavit dicens, *Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui, ipsum audite* 63. Quod si præcipiat, hunc audire, mandato huic regio obtemperantes Filium dilectum audiamus. Quodnam vero illud sit, quod nos de seipso intelligere volebat, ipse nos docebit, ubi ait : *Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam* 64. Illi igitur credendum est, ut vitam æternam consequamur. Nam qui in eum, inquit, credit, habet vitam æternam; non qui cognoscit quomodo natus est de Pa-

* Ed. Paris., pag. 72. 63 Matth. xvii, 5. 64 Joan. iii, 16.

προαγαγόντος αιτιου — σχολή αν τῆς πρώτης γεννήσεως (codicil. γενέσεως) τ. γν. R. p. 99. Porro vulgo η που ημεεις ει ποιησάμεθα.

(45) Πολυπραγμοειν. Deest λόγον, opinor. M. —

κατ' ανθρωπον, ἀρρήτοις δὲ καὶ ἀφράστοις ἡμῖν λόγοις, οὕτω καὶ πολὺ πλέον ἢ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ γέννησις ἀνεξερεύνητος καὶ ἀνεξιχνίαστος ἂν εἴη, οὐ γὰρ ἡμῖν, ὡς ἂν φαίη τις, μόνοις, ἀλλὰ καὶ πάσαις ταῖς κρείττοσιν ἢ καθ' ἡμᾶς δυνάμεσι. Τὰ γὰρ μακρῶ τὴν φύσιν ὑποβεβηκότα, κάτω τε καὶ πορρωτάτω τῆς ἀρρήτου καὶ θεϊκῆς καθεστῶτα οὐσίας, πῶς ἂν ἐφίκοιτο τῆς ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω καταλήψεως; Πῶς δ' ἂν τὰ μὴ ὄντα πρότερον, δι' αὐτοῦ δ' ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι προαχθέντα, τοῦ παραγαγόντος, αἰτίου τε αὐτοῖς τῆς ὑπάρξεως γενομένου, σχολή ἂν τις πρὸ τῆς γενέσεως τὴν γνῶσιν; Ἦπου γὰρ ἡμεῖς οὐ χιζοί, δέρμα καὶ κρέας ἐνδεδυμένοι· ὁστέοις καὶ νεύροις ἐνειρμένοι, καὶ μηδὲ τὰ καθ' ἡμᾶς εἰδότες, τὴν περὶ τῶν ἀρρήτων ἀκίνδυνον ποιησόμεθα ζήτησιν; πῶς ἐγέννα τὸν Υἱὸν ὁ Πατήρ πολυπραγμοῦντες. Ὅτι δὲ καὶ τῶν παρὰ πόδας μυρία τὴν ἡμετέραν διαδιδράσκει γνῶσιν δῆλον ἂν εἴη ἐνθένδε. Τίς γὰρ ἂν εἰπεῖν ἔχοι, πῶς καθείρχεται τῷ σώματι ἡ ψυχή, πῶς ἔξεισι; πῶς δὲ τὴν ἀρχὴν εἰσεκρήθη; ὅποιον δὲ αὐτῆς τὸ εἶδος; τί τὸ σχῆμα; τίς ἡ μορφή; τίς ἡ οὐσία; Οὕτω μοι τὸν περὶ δαιμόνων (45) (λόγον) πολυπραγμοεῖν, οὐ τὸν περὶ οὐσίας ἀγγέλων· οὐ τὸν περὶ ἀρχῶν καὶ θρόνων, καὶ κυριοτήτων· οὐ τὸν περὶ ἐξουσιῶν, καὶ κοσμοκρατόρων. Εἰ δ' ἐν τούτοις ἅπαντα ἀμηχανοῦμεν, τί δεῖ τὴν περὶ τῆς ἀνάρχου καὶ ἀγεννήτου θεότητος γνῶσιν διερευνοῦσθαι; Τί τὰ ἀνεφίκατα ἐρωτᾶν; πῶς Υἱοῦ μονογενοῦς ὁ Θεὸς ὑπέστη Πατήρ; ὡς μὴ ἀπαρκούσης ἡμῖν τῆς πατρικῆς φωνῆς πρὸς μαρτυρίαν τοῦ Ἀγαπητοῦ, ὃν ἀνεκέρυξε C εἰπῶν· *Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδύσκησα, αὐτοῦ ἀκούετε*. Εἰ δὲ ἀκούειν αὐτοῦ ἐγκελεύεται, βασιλικῶ νόμῳ πεσθαρχοῦντες, ἀκούσωμεν τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ. Τί δὲ οὗτος περὶ ἑαυτοῦ βούλεται ἡμᾶς εἰδέναι, παραστήσει λέγων· *Ὁδὴ γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν ἔχη ζωὴν αἰώνιον*. Πιστευτέον ζῆτα αὐτῷ, ὡς ἂν τῆς αἰωνίου τύχοιμεν ζωῆς. Ὁ γὰρ πιστεύων, φησὶν, εἰς αὐτὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον, οὐχ ὁ γινώσκων ὅπως ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγέννηται· οὐ γὰρ ἂν τι μετὴν ζωῆς αἰωνίου, εἰ δὲ τούτ' εἴρηται, ὅτι *Μηδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός· μηδὲ τὸν Υἱὸν τις ἔγνω εἰ μὴ ὁ μόνος ὁ γεννήσας αὐτὸν ὁ Πατήρ*. Ἀπαρκεῖ τοιγαροῦν ἡμῖν ἡ πίστις πρὸς σωτήριον, ἡ Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα παρέχουσα γινώσκειν, καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν ἐπιγράφεσθαι Σωτήρα. Ὅς δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ταῦθ' ὡδε παρεδίδου, λέγων· *Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστὶ, καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστι· πνεῦμα δὲ ὁ Θεός*. Διὸ ἔπεται νοεῖν, ὡς καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ Θεὸς ἂν εἴη. Ὅσῳ δὲ τῆς γεώδους σαρκὸς ὁ ἐπέκεινα· τῶν ὄλων Θεὸς ἀπηλλοτριῶται καὶ ἀπεσχοῖνισται τῇ φύ-

Dein vulgo ὃν ἐκέρυξε λέγων εἰ εἰ δὲ ἀκούειν εἰ γεγέννηται εἰ μετῆν ζωῆς εἰ πρὸς σωτηρίαν εἰ τὸν αὐτοῦ μονογενῆ Υἱὸν ὑπογρ. Σωτήρα· ὅς δέ. Porro ὡς τὸ γεγεν. εἰ θ. Θεός ἐστι εἰ σαρκ. γεννήσεως.

σει, τσοστυψ χρῆ νοεῖν καὶ τῆς τῶν σαρκῶν γενέσεως ἀπληροσυνῆσθαι τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Πατὴρ ἐγέννα τὸν Υἱόν. Οὐ γάρ τι προϊέμενος, οὐδ' ἀλλοιούμενος, οὐδέ γε παθητικῶς κινούμενος, οὐδ' ὄλιως τι τῶν ἡμῖν συγγνωσμένων, ὑπομένων, ὑφίστη αὐτόν. Οὐδὲ γὰρ σῶμα ἦν, ὡς ἀπόρροϊαν (46) ἢ μείωσιν, ἢ ἔκτασιν, ἢ μεταβολὴν, ἢ τροπὴν, ἢ ῥοήν, ἢ μέρος, ἢ πάθος ἐπ' αὐτῷ λογιεσθῆσαι· τούτων δ' ἐκτὸς ἀπάντων ἀρῆτον ἡμῖν καὶ ἀνεπιλόγιστον, μᾶλλον δὲ πάτη γεννητῆ φύσει, ἀνεξερευνήτον καὶ ἀνεξιχνίαστον τὴν γενεασουργίαν ὑφίστη. Γεννᾷ μὲν οὖν καὶ ὁ υἱὸς τὴν αὐτὴν, λέγεται δὲ καὶ ὁ Υἱὸς ἀπαύγασμα φωτὸς ἀδίδιον καὶ ἀπαύγασμα τῆς δόξης, οὐ μὲν κατὰ τὴν αἰσθητὴν τοῦ φωτὸς εἰκόνα (ἐπέκεινα γὰρ παντὸς παραδείγματος), ἀρῆτοις αὐτόν καὶ ἀκαταλήπτοις λόγοις ὑφίστη, καὶ τούτων ἓνα καὶ Μονογενῆ. Δυσσεδῶν δὲ καὶ ἀθέων ἀνδρῶν, τὴν πολύθεον πλάνην νενοσηκότων, ἀποπεφράχθω πᾶν στόμα, οἱ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τὴν ἐξαιρετικὴν καὶ ἰδιάζουσαν γέννησιν εἰς πλήθος καταβάλλοντες Πατέρα ἀνδρῶν τε θεῶν τε ἀνειρηκασιν, ὁμοῦ μὲν ἀνδρας μίξαντες θεοῖς, ὁμοῦ δὲ τούτοις ὁμοφυῆ καὶ τὸν αὐτὸν εἰσηγούμενοι Πατέρα. Ἄλλ' οὐδὲ μὲν ἐνεργεῖα δαιμονικῆ τὸ δυσσεδῆς τοῦτ' ἐκαὶ ἀθεον προήκοντο βῆμα, τῷ θνητῷ καὶ παθητικῷ καὶ ἀμαρτητικῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ὁμοφυεῖς καὶ ὁμοπαθεῖς θεοῦ, καὶ τὸν τούτων κοινὸν ὑποθέμενοι Πατέρα, πάντως που τοῖς παισὶν παρωμοιωμένον, ὃ δ' ἐκκλησιαστικὸς κήρυξ ἐνὸς Θεοῦ ἓνα μονογενῆ Υἱὸν τοῖς πᾶσιν ἀνακηρύττει, ὃν ὑπὲρ τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων σωτηρίας τε καὶ προνοίας ὑφίστη.

et incomprehendendis produxit Pater : eumque unum et Unigenitum. Impiis autem omnibus, et a pietate remotis, qui morbo laborant de deorum multitudine, obturantur ora : qui singularem istam et æternam unigeniti Filii generationem, in multitudinem deorsum conjiciunt, Patrem hominum nominantes deorumque, homines diis commiscentes, Patrem supponentes his congenerem. Alii, per dæmonum operationem, impium istud verbum et atheismo plenum protulere, deos congeneres, iisdemque passionibus obnoxios, quibus mortale, passibile, et peccabile genus hominum subjacet, horum omnium et singulorum Patrem Deum, singulis et universis assimilari. Præco autem Ecclesiasticus unius Dei, unum annuntiat, et unigenitum Filium : quem Pater ad salutem universorum, et singulis providendum creaturis, subsistere fecit.

ΚΕΦ. Π'.

Ὅτι ἀναγκαῖα καὶ σωτήριος τοῖς πᾶσιν ἡ τοῦ Υἱοῦ ἐπιστάσια.

Ἐπειδὴ γὰρ ἡ τῶν γεγονότων φύσις ἐν σώμασι καὶ ἀσωμάτοις, ἐμφύχοις τε καὶ ἀψύχοις, λογικοῖς τε καὶ ἀλόγοις, θνητοῖς τε καὶ ἀθανάτοις, τὸ διάφορον κεκτημένη, τῷ ὑπὲρ πάντων καὶ ἐπὶ πάντων Θεῷ πελάζειν καὶ τῶν τῆς αὐτοῦ θεότητος μαρμαρυγῶν οὐχ ἴσως τε ἦν μετέχειν δι' ὑπερβολὴν τῆς ἀπὸ τοῦ κρείττους ἠλλείψεως, μακρὰν δὲ καὶ πόρρωτάτω, φύσεως ἀσθενείᾳ, διολισθῆν ἄν εἴη, (47) εἰ μὴ Θεοῦ Σωτήρος ἔτυχε βοηθοῦ, εἰκότως ἡ πατρικὴ φιλανθρωπία, τὸν

tre. Nemo enim tum vitam consequeretur æternam, si hæc conditio statuta fuisset : quia, Nemo novis Patrem nisi Filius, neque Filium quis novit nisi Pater solus, qui illum generavit 66. Sufficit ergo nobis ad salutem fides, ea quæ Deum nobis exhibet Patrem, omnipotentem, et Filium ipsius subsignat Servatorem. Qui et ipse inter alia nobis ista commendavit inquit : Quod natum est ex carne, caro est ; et quod natum est ex spiritu, spiritus est 67 ; Deus autem spiritus est 67. Consequens igitur est, ut intelligamus, quod natum est de Deo, Deum esse. Quantum vero Deus ille universorum super carnem hanc terrenam exaltatus, ab illius modo recessit et mensura : in tantum nobis animo concipiendum est, modum illum, secundum quem Pater genuit Filium, multis quidem parasangis, carnale generandi modum exsuperare. ✕ Neque enim aliquid emittendo, nedum ipse alteratus, aut per passionem affectus aliquantulum, et, ut expediam verbo, nihil eorum subeundo, quæ nostris animis sunt cognitione apprehensibilia, illum subsistere fecit. Non enim corpus erat Patri, ut effluxum ipsi, diminutionem, extensionem, transmutationem, conversionem, fluxum, partes, passionem attribuamus ullo pacto. Ab istis autem omnibus liber et semotus, generationis modum subivit ille, non explicabilem, incomprehensibilem : imo et universæ creaturarum naturæ, nullis vestigiis odorandam, nulla investigatione assequendam. Prognit quidem splendorem de se sol. Dicitur autem Filius, splendor lucis æternæ 68 : et gloriæ splendor 68, sed non secundum lucis sensibilis imaginem. Nam supra omnis exempli similitudinem, inenarrabilibus eum modis

exempli similitudinem, inenarrabilibus eum modis et incomprehendendis produxit Pater : eumque unum et Unigenitum. Impiis autem omnibus, et a pietate remotis, qui morbo laborant de deorum multitudine, obturantur ora : qui singularem istam et æternam unigeniti Filii generationem, in multitudinem deorsum conjiciunt, Patrem hominum nominantes deorumque, homines diis commiscentes, Patrem supponentes his congenerem. Alii, per dæmonum operationem, impium istud verbum et atheismo plenum protulere, deos congeneres, iisdemque passionibus obnoxios, quibus mortale, passibile, et peccabile genus hominum subjacet, horum omnium et singulorum Patrem Deum, singulis et universis assimilari. Præco autem Ecclesiasticus unius Dei, unum annuntiat, et unigenitum Filium : quem Pater ad salutem universorum, et singulis providendum creaturis, subsistere fecit.

CAP. XIII.

Quod adventus Filii omnibus fuerit salutaris et necessarius.

Quandoquidem vero rerum progengeratarum natura, quæ differentiam sortita est multiplicem, per corporeas et incorporeas essentias, animatas et inanimatas, rationales, et irracionales, mortales et immortales, appropinquare Deo, qui super omnia et per omnia præest, ✕ illius divinitatis splendores nullo modo potuit participare, ob nimiam illam suam deficientiam, per quam a natura illa sublimissima semovetur. Unde magno, imo longissimo

✕ Ed. Paris., pagg. 73,74. 66 Mauh. xi, 27. 67 Joan. iii, 6. 68 Joan. iv, 24. 69 Sap. vii, 26. 70 Hebr. i, 3.

(46) Vn.γo καὶ μείωσιν, ἵεῖν ῥοήν εἰ γεννησιουργίαν εἰ καὶ ὁ υἱὸς εἰ ἀπ. δόξης, πορρο αἰσθητῶν et ἀτ ἀδίδιον et καταβάλλοντες εἰ ἀνδρ. καὶ θεῶν, Deum ἄλλοι δὲ μὲν εἰ τῷ διαφ. Mp. fs. τό.

(47) Εἰ μὴ Θεοῦ Σωτήριος. Ita legend. omnino patet [vulgo εἴη μὴ], statim, χωροῦντα [sic et codd.] nempe Qlium. M.

inervallo, propter naturalem suam infirmitatem ab illo excidisset, nisi Deum adiutorem ipsum nancisceretur, paterna illa Dei misericordia, nec immerito, suum Filium unigenitum super omnes constituit, utpote qui per omnia commearat, omnibus loco moderatoris præsideret, et illos largiter de sua munificentia irrigaret. Universis siquidem et singulis eum Pater, qui genuerat, tam qui sunt in caelis, quam qui super terras, pastorem constituit et Servatorem, curatorem dedit et custodem, medicum et gubernatorem solum. Illi rerum omnium gubernacula in manus dedit, qui et illa produceret, et producta procuraret. Id quod ipse docet, ubi ait, *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*⁷⁰. Et rursus: *Pater enim diligit Filium, et omnia illi in manus dedit*⁷¹. Isque velut prudens gubernator quispiam, sortem illam ubi de Patre susceperat, super mundum ascendens universum, sursumque ad Patrem suum intuitus, universitatem rerum agit, fert moderando singula, nec vel minutissimas res ope ipsius operaque indigentes, insuper habet, aut vilissimas despectui. Cumque Jupiter assistat horum singulis, cuique rei dividit ea quæ conducunt: et tanquam medicus suppeditat universis, quæ salutem videntur allatura. Hinc admodum congrue, neque vitam abhorrebat victumque humanum. Sed cum ab omni retro antiquitate, subsidium subministrabat affluenter, hominibus qui a sæculo vixerunt, Deo caris et amicis: nunc humana forma se conspiciendum insinuans majoribus Hebræorum: nunc vero posteris illorum, leges ipsas congruas promulgans: et postremo per prophetas, vaticiniis variis, apud posteritatem, suam divinam inter homines dispensationem multo ante annuntians. Quorum quidem, apud sæculum prius oraculorum complementum, ubi tempus advenerat, consignatum, reipsa effectum dedit. Suique factum, ut deinceps, apud homines humano more versaretur. Eratque unigenitus Dei Filius ipse, qui in imagine divina, hoc est corpore instrumento, cum humano genere conversationem habuit, docendo, sanando, divinæ suæ sapientiæ ineffabili doctrina instituendo: ✕ quique adhuc, ad nutum sui Patris, de misericordia ejus exsuperanti usque ad portas mortis evasit, quo et illos, qui ibi detinebantur, gratiæ quoque participes suæ faceret, ad vitam una secum extractos. Ad istum modum Deus in Christo erat, mundum reconcilians sibi: sic in carne obivit œconomiam, antequam ipse subsisteret, divinitate paternæ gloriæ honoratus: non rapinam ducens esse æqualem Deo, semetipsum tamen exinaniens, et

αὐτοῦ μονογενῆ Παῖδα ἐπὶ πᾶσι καθίστη, καὶ διὰ πάντων χωροῦντα, καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπιστατοῦντα, καὶ τὰς ἐξ αὐτοῦ χορηγίας ἐπάρδοντα. Πάντων γὰρ ἀθρόως, τῶν τε κατ' οὐρανὸν, καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ποιμένα καὶ Σωτῆρα, κηδεμόνα τε καὶ φύλακα, καὶ ἱατρὸν, καὶ κυβερνητὴν μόνον αὐτὸν. ὁ γεννήσας ἀνέδειξε Πατὴρ, τῆς τῶν ὄλων συστάσεώς τε καὶ διοικήσεως μόνῳ τοῖς αἰακας (47') ἐγγχειρίσας· ὁ διδάσκει λέγων αὐτός· *Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου*. Καὶ αὖθις, *Ὁ γὰρ Πατὴρ φιλεῖ τὸν Ἰῶν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ*. Ὁ δ', οἷα σοφὸς κυβερνήτης, τὸν κληρὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς ὑποδεγεμένος, ἐπιβάς τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἄνω τε πρὸς τὴν αὐτοῦ Πατέρα βλέπων, ἄγει καὶ φέρει πηδαιουχῶν τὸ πᾶν, οὐδὲ τὸ μικρότατον τῶν δεομένων τῆς ἐξ αὐτοῦ χορηγίας παρορῶν, οὐδ' ὑπερφρονῶν τῶν βραχυτάτων. Διδὼ δὲ, τοῖς πᾶσιν, ἐπεὶ πάρεστιν ἐκάστω, νέμων τὰ πρόσφορα, τῆ τε τῶν ὄλων θεραπείᾳ δίκην ἱατροῦ τὰ ἀρμόδια πρὸς σωτηρίαν ἐπαρκῶν. "Ὅθεν εἰκότως οὐδὲ τοῦ κατ' ἀνθρώπων ὑπερφρόνησε βίον, ἀλλὰ καὶ πάλαι πρότερον τοῖς ἐξ αἰῶνος φιλοθέοις ἀνδράσι τὴν ἐξ αὐτοῦ παρεῖχεν ἐπικουρίαν, ὡς μὲν ἀνθρωπιῶ σῆματι τοῖς Ἑβραίων προπάτορσιν ἐπιφαινόμενος, ὡς δὲ τοῖς τούτων ἀπογόνους ἀρμόδιους διαταττόμενος νόμους, ἤδη δὲ καὶ τοῖς μετέπειτα, διὰ προφητῶν, μελλούστας αὐτοῦ θεοφανείας ἄπασιν ἐκλάμψιν ἀνθρώποις, ἐξεδίδου θεσπίσματα. Ὡς δὲ ὁ (48) τούτων προσήλαυε χρόνος, ἔργους ἐπλήρου παλαιῶν χρησμῶν ἀποτελέσματα, καὶ δὴ παρὴν λοιπὸν ἀναμιξὲ τῶ ἠντηῶ βίῳ (49) συναγελαζόμενος. Αὐτός τε ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ μονογενῆς Ἰῶς, ὡς ἐν ἀγάλματι θεῖῳ, τῷ τῷ σώματος ὀργάνῳ, τῷ τῶν ἀνθρώπων καθομιλῶν γένει διδασκαλίαις, θεραπείαις ἐνθεοῦ σοφίας, ἀπορρήτοις παιδαύμασι. (50) Ἦδη δὲ αὐτῶν μέχρι θανάτου πυλῶν ἤλαυε πατρικοῦ νεύματος ὑπερβαλλοῦση φιλανθρωπία, ὡς ἂν καὶ τοὺς τῆς ἐξ αὐτοῦ καταξιώσειε χάριτος, ἐπὶ τὴν παρ' αὐτῷ ζωὴν παρελκύσας. Οὕτω Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσειν ἑαυτῷ· καὶ τὴν ἔνσαρκον ὑπέμεινεν οἰκονομίαν, προὖν μὲν αὐτῆς, καὶ προὑπάρχων, θεότητι πατρικῆς δόξης τετιμημένος· οὐ μὴν ἀρπαγμὸν ἠγούμενος τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ, ἢ ἑαυτὸν δ' οὖν κενώσας, καὶ μορφήν δούλου λαβὼν, ἢ ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν, ὑπήκουσεν τῷ Πατρὶ γενόμενος ἢ μέχρι θανάτου, ἢ ἴν', ὡς περὶ ὁ θάνατος δι' ἐνὸς ἀμαρτήσαντος ἀνθρώπου πάντος κατεκυρίευσεν γένους, οὕτω καὶ ἡ αἰώνιος ζωὴ διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος τῶν (51) εἰς αὐτὸν [πιστευόντων] καὶ δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ γνωριζομένων, βασιλεύσειεν.

✕ Ed. Paris., pag. 75. ⁷⁰ Matth. xi, 27. ⁷¹ Joan. iii, 35.

(47') Vulgo ἐγγχειρίσας et πᾶσιν ἐπεὶ πάρεστιν et ὅτι ἐξ μὲν et ὡς τοῖς.

(48) Ὁ τούτων προσήλαυε. Τούτων. Nempe, quibus πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως, patres olim allocutus est: ideo legendum παρέλαυε, præterit: explicat enim, quod ponitur a B. Paulo ad Heb. i,

2. M. — Mox vulgo καὶ δὲ παρεῖχεν.

(49) Συναγελαζόμενος. Forte συναυλιζόμενος. M.

(50) Vulgo ἦδη ὅτι et Mr. γρ. ἄδου loco θανάτου. Dein vulgo τῆ θεότητι, et Ἰσα et ἐνὸς ἀμαρτάνοντος.

(51) Εἰς αὐτὸν. Apparet decesse hic πιστευόντων. M.

diens Patri usque ad mortem. Ita ut quemadmodum mors per unum hominem peccantem, in genus universum dominata fuerat : sic et vita æterna, per ipsius gratiam, imperium in eos omnes obtineret, qui in illum crederent, et per illum, Deo et Patri ipsius, cogniti commendarentur.

ΚΕΦ. ΙΑ΄.

A

CAP. XIV.

Ἵτι ἐδλόγως ἡ Ἐκκλησία τὰ αὐτὰ φρονήσαντα Σαβέλλῳ Μάρκελλον ἀπεδοκίμασε.

Quod Ecclesia, nec immerito, Marcellum eiecerit, eandem cum Sabellio sententem opinionem.

Εἰκότως (52) δὴ ταῦτα κηρύττουσα ἡ Ἐκκλησία, ὡσπερ τι κίβδηλον παραχαράξαντα νόμισμα, τὴν ἀρνησιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τὸν Σαβέλλιον ἀπεδοκίμασε, καίτοι Θεὸν ἕνα εἰδέναι, (53) καὶ πλὴν αὐτοῦ μὴ εἶναι, Μαρκέλλῳ παραπλησίως λέγοντα· καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οἱ πρωτοκλήρυκες Ἐβιωναίους ὠνόμαζον Ἑβραϊκῇ φωνῇ, (54) πτωχοὺς τὴν διάνοιαν ἀποκαλοῦντες, τοὺς ἕνα μὲν Θεὸν λέγοντας εἰδέναι, καὶ τοῦ Σωτῆρος τὸ σῶμα μὴ ἀρνούμενους, τὴν δὲ τοῦ Υἱοῦ θεότητα μὴ εἰδόντας. Καὶ τὸν Σαμοσατέα δὴ καίπερ Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι διδάσκοντα, Θεὸν τε ἕνα τὸν ἐπὶ πάντων ὁμοίως ὁμολογούντα Μαρκέλλῳ, τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἀλλότριον ἀπέφηναν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες, ὅτι μὴ καὶ Υἱὸν Θεοῦ, καὶ Θεὸν, πρὸ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως ἔντα τὸν Χριστὸν ὠμολόγησεν. Ἄλλ' οὗτος μὲν, ὡς εἰς τὸν Χριστὸν ἀσεβῶν, τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ μακρὰν ἤλαύνετο· Σαβέλλιος δ', ὡς εἰς αὐτὸν πλημμελῶν τὸν Πατέρα, ὃν Υἱὸν λέγειν ἐτόλμα, τὴν Ἰσθν τοῖς ἀθέοις αἰρεσιώταις ὑπέιχε τιμωρίαν. (55) Τὰ ἴσα δ' αὐτῷ ὑπειδόμενος Μάρκελλος παθεῖν, καινότεραν ἐξεύρε τῇ πλάνῃ μηχανῆν, Θεὸν καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον ἕνα μὲν εἶναι ὀριζόμενος, δύο δ' αὐτῷ Πατὴρ καὶ Υἱὸς χαριζόμενος ἐπηγορίας. Οὐ μὴν ἔλαθεν, οὐδ' ἐξέφυγεν, ὅψέ ποτε φωραθεῖς τοῖς (56) αὐτὸς αὐτοῦ δικτύοις. Πλὴν, καὶ πρὶν ἀλῶναι, συνειδήσει πληττόμενος, εἰς ἀποσκευὴν τῆς ὑπονοίας, βλασφημεῖν ὤρμητο τὸν Σαβέλλιον.

B

fugere potuit. At enimvero, priusquam deprehenderetur, conscientia stimulante propria, ut omnem a se suspicionem amoliretur, ad Sabellium prorupit conviciandum.

ΚΕΦ. ΙΕ΄.

CAP. XV.

Ἵποποίους ῥήμασι Μάρκελλος τὸν Σαβέλλιον ἐκοπτε, προσποιούμενος μὴ τὰ ἴσα αὐτῷ φρονεῖν.

Quibus verbis Marcellus Sabellium concidit, dum ab eo se videri vult dissentire.

Ὅπως δὲ τὸν ἀνδρα διεβάλεν ὀνομαστὶ μνημονεύσας αὐτοῦ, ἐπάκουσεν, ταῦτα περὶ αὐτοῦ γράφοντος αὐταῖς συλλαβαῖς· Σαβέλλιος γὰρ καὶ αὐτὸς τῆς ὀρθῆς ἐπιστήσας πίστει, ὅτε τὸν Θεὸν ἀκριβῶς εἴγνω, ὅτε τὸν ἄγιον αὐτοῦ Λόγον. Ὅ γὰρ μὴ τὸν Λόγον γνοὺς ἠγνόησε καὶ τὸν Πατέρα. Οὐδεὶς γὰρ εἶδεν, φησὶ, τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, (57) εἰ τρουτέστιν, ὁ Λόγος δι' αὐτοῦ τὴν τοῦ Πατρὸς παρ' ἐχέει γνῶσιν. Οὕτω γὰρ καὶ πρὸς τοὺς οἰομένους εἰς τριχαιῦτα τῶν Ἰουδαίων εἰδέναι τὸν Θεὸν, ἀθε-

D

✕ Ed. Paris., pag. 76. ⁷⁵ Matth. xi, 27.

(52) Vulgo δὲ εἰ Θεοῦ, Σαβέλλιον.

(53) Καὶ πλὴν. Aldendum hic, vel ἐνός, vel αὐτοῦ [hoc est in codd.], etiam εἰδέναι, pro εἶναι. M.

(54) Πτωχοὺς τὴν διάνοιαν. Transulit ab Ignatio, ad Philadelph. καὶ ἴστιν ὁ τοιοῦτος, πένης τὴν διάνοιαν ὡς ἐπίκλην Ἐβίων, de his Origen. *contra Celsum*, lib. II, Oἱ ἀπὸ Ἰουδαίων εἰς Χριστὸν πιστεύοντες, οὐ καταλειπίσαι τὸν πατριον νόμον. Ἐποῦσι γὰρ κατ' αὐτὸν, ἐπώνυμοι τῆς κατὰ τὴν ἐκδοχὴν πτωχείας, τοῦ νόμου γεγεννημένοι. Ἐβίων τε γὰρ ὁ πτωχὸς παρὰ Ἰουδαίους καλεῖται· καὶ Ἐβι-

Andi vero quibus ille verbis Sabellium accusat, in quibus illum compellat de nomine. Sunt autem quæ scribit hæc ipsissima. [R. XXXVIII] « Sabellius autem ille cum a recta fide deviasset, neque Deum exacte agnoscebat, neque sanctissimum e jus Verbum. Nam qui Verbum nesciebat, is et Patrem utique ignorabat. *Nemo enim, inquit, Patrem novit nisi Filius* ⁷⁵, hoc est Verbum per se Patris cognitionem exhibet. Hoc enim modo Ju-

ναῖοι χρηματίζουσιν, οἱ ἀπὸ Ἰουδαίων τὸν Ἰησοῦν ὡς Χριστὸν παραδεξάμενοι. M.— Μοχ vulgo ἐνσάρκου γεννήσεως.

(55) Vulgo τὰ δ' ἴσα αὐτῷ εἰ ἐξέφυγεν.

(56) Τοῖς αὐτοῖς αὐτοῦ δικτύοις. Deest aliquid sententiæ fulciendæ, irretitum vult suis retibus. M.— Codd. τοῖς αὐτὸς αὐτοῦ; dein vulgo διεβάλλον.

(57) Τρουτέστιν ὁ λόγος· ὁ γὰρ λόγος δι' αὐτοῦ R et p. 78 A. Dein vulgo παρέχοι, μοχ οὐδεὶς γινώσκει R; porro vulgo ἠσφάλει. R induxit ἀκριβῶς, μοχ vulgo ἐγραφε.

« dæos alloquitur, qui tunc temporis se Deum scire arbitrabantur, Verbum autem Dei repudiabant; quo tamen ille solo intermedio agnoscebatur, ait enim: *Nemo novit Patrem nisi Filius, et cui Filius revelabit* ⁷⁸. Nam cum alio quovis modo possibile fuisset cognoscere Deum, per suum ipsius Verbum, sui cognitionem hominibus Deus imperiebat, ut errasse illum certissime constet, cum neque Patrem exactiore modo, neque ejus Filium intelligeret. » Hæc ipsa Marcellus mandavit literis, dum se vult purgare a suspitione omni Sabellianismi: sed lingua tantum et voce tenuis. Nam quantum ad animi sententiam sui, et cum illo homine conspirantem, iisdem quibus ille, telis confixus esse deprehenditur, ut mihi quidem illud in votis sit, ne in hujus mentionem istiusmodi incidisset: ultra illum quippe videtur progressus impietate. Ille enim fortassis, per ignorantiam erravit: ✕ ille autem, qui cum confiteatur illum hominem manifeste præcipitium impietatis, venia prorsus in-
trospiciamus.

CAP. [XVI.]

Quomodo e suis ipsius verbis deprehenditur eandem ipsam opinionem cum Sabellio fovere, Marcellus.

Imprimis illud statuit, nec Sabellium nec Judæos agnovisse Deum, eo quod Verbum ignorabant. Verbum vero quodnam intelligebat, dispiciendum nobis est. Siquidem Filium Dei unigenitum, subsistentem vivum esse, enimvero hunc ita neque ipsemet agnovit. Cumque Servator noster diversimode mentionem Filii fecerit: et multoties Unigenitum illum appellaverit, nec alicubi se Verbum nominaverit, sed ubique per Evangelia se Dei Filium usurpaverit: ob eamque ipsam confessionem, Petrus beatum prædicaverit propter illam confessionem: *Tu es ille Christus, Filius Dei vivi* ⁷⁹: cujus revelationem a Patre profectam ei dixit innotuisse, ubi testificatur, *Beatus es, Simon Barjona, quia caro et sanguis hoc tibi non revelavit; sed Pater meus qui est in cælis* ⁷⁸. Vir iste admirabilis, obturatas habens aures, hæc disertis verbis scribit: « Et hanc ipsam ob rationem nullibi se Filium Dei nominat, ubique autem Filium hominis, ut per hanc suam confessionem, notum faceret, cum qui revera erat Filius hominis, propter communionem illam, Filium Dei constitutum. » Vides autem, quod non audet se Dei Filium profiteri: ne a dogmate illo excidat Sabelliano. Filium vero hominis, propter carnem illam quam assumpsit, nominat. Verbum autem ubique in illo suo scripto compellat frequentius, ut indicaret illud, nisi Verbum, nihil prorsus exstitisse.

✕ Ed. Paris., pag. 77. ⁷⁸ Matth. xi, 27. ⁷⁹ Matth. xvi, 16. ⁷⁸ Ibid. 16, 17.

(58) Vulgo ἡσφάλθαι et ἑαυτὸν ὦθεν et ἄξιος συγγν. Et bis ἡγνωκέναι.

(59) Σκέψασθαι δὲ χρῆ. Ita lego. Nam hoc vult, Sabellius ineminit λόγου, quid per λόγον intelligat videamus. Num filium? M. — Mox vulgo μηδέποτε ἑαυτὸν λόγον et μοῦ ὁ ἐπουράνιος et οὗτος ὑπερβουσιμένος et οὐδὲν ἀνθρώπου ἵνα διὰ.

(60) Θέσει τὸν ἀνθρώπον. Trajectitia sunt, et

« τούνας δ' αὐτοῦ τὸν Λόγον, δι' οὗ μόνου γινώσκονται ὁ Θεός, Ἐλεγεν Ὁυδεις ἐπιγινώσκει τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ ᾧ ἄν ὁ Υἱός ἀποκαλύψει. » Ἐπειδὴ γὰρ ἀδύνατον ἦν ἐτέρως γινῶναι τὸν Θεόν, διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου εἰδέναι αὐτὸν τοὺς ἀνθρώπους διδάσκει, ὥστε ἐσφάλῃ μὲν κάκεινος, μὴ τὸν Πατέρα καὶ τὸν τοῦτου Λόγον ἀκριβῶς γινούς. » Ταῦτα Μάρκελλος Ἐγραφε, τῆς τοῦ Sabellίζειν ὑπονοίας καθαίρων ἑαυτὸν, μέχρι φωνῆς καὶ λόγου. τῆ γε μὲν γνώμη, καὶ τῆ πρὸς τὸν ἀνδρα ὁμοφροσύνη ἀλίσκεται τοῖς αὐτοῖς ἐκεῖνω περιπειρόμενος βέλυσιν. Ὡς ἔμοιγε καὶ δι' εὐχῆς ὑπῆρξεν ἂν τὸ μὴ τότε αὐτοῖς αὐτὸν περιπεσεῖν. νυνὶ δὲ κάκιον ἢ ἐκεῖνος πλημμελῶν φαίνεται. Ὁ μὲν γὰρ τάχα που σφαλλόμενος ἡγνῶει. ὁ δὲ, ὁμολογῶν ἐσφάλθαι (58) τὸν ἀνδρα, κάπαιτα αὐτὸν ὦθων ἐπὶ τὸν προφανῆ τῆς αὐτῆς δυσσεβείας κρημνόν, οὐδεμιᾶς γένοιτ' ἂν ἄξιος συγγνώμης. Ἄλλὰ γὰρ διασκεψόμεθα τὰ λελεγμένα. aberrasse, et tamen semetipsum in idem protrusi¹ omni indignum se præstitit. Sed ipsa ejus dicta in-

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Ὅπως ἀλίσκεται διὰ τῶν αὐτοῦ φωνῶν, τὰ αὐτὰ τῷ Sabellίῳ δοξάζων ὁ Μάρκελλος.

Πρῶτον μὲν οὖν μήτε τὸν Sabέλλιον, μήτε Τουδαίους ἡγνωκέναι τὸν Θεὸν ἔφη, τῷ μὴ τὸν Λόγον ἡγνωκέναι αὐτούς. (59) Σκέψασθαι δὲ χρῆ ὅποιον ὑποτίθεται Λόγον. Εἰ μὲν γὰρ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ὑφεστώτα, καὶ ζῶντα, ἀλλ' οὐδ' αὐτὰς τοῦτον ἔγνω. Αὐτίκα δ' οὖν, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαφορῶς μνημονεύσαντος τοῦ Υἱοῦ, καὶ παλλάκις μονογενῆ Υἱὸν ἀνειπόντος, καὶ μηδέποτε Λόγον ἑαυτὸν ἀποκαλέσαντος, διὰ πάντων δὲ τῶν Εὐαγγελίων Υἱὸν Θεοῦ εἶναι διδάξαντος, ἐφ' ᾧ καὶ μακαρίζει τὸν Πέτρον εἰρηκότα, *Σὺ εἶ ὁ Χριστός, ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος*. καὶ τὴν γνώσιν αὐτῷ ἀποκαλύψεν τοῦ Πατρὸς γεγονέναι μαρτυρεῖ φησας, *Μακάριος εἶ, Σίμων Βαριθαῦ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατὴρ μου ὁ οὐράνιος. ὁ θαυμαστός οὗτος ὡσπερ βεβουσιμένος τὰ ὦτα, ταῦτα κατὰ λέξιν γράφει. » Καὶ διὰ τοῦτο οὐχ Υἱὸν Θεοῦ ἑαυτὸν ὀνομάζει, ἀλλὰ πανταχοῦ Υἱὸν ἀνθρώπου ἑαυτὸν λέγει. » ἵνα διὰ τῆς τοιαύτης ὁμολογίας, (60) θέσει τὸν ἀνθρώπον, διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας, Υἱὸν Θεοῦ γενέσθαι παρασκευάσῃ. » Ὅρξ ὅπως Υἱὸν μὲν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογεῖν οὐ τολμᾷ, ὡς ἂν μὴ ἐκπέσοι τοῦ Sabέλλίου δόγματος. Υἱὸν δὲ ἀνθρώπου καλεῖ, δι' ἣν ἀνέληφε σάρκα. Καὶ Λόγον δὲ δι' ὅλου τοῦ οικείου συγγράμματος ὀνομάζει συνεχῶς ἐπισημαινόμενος, ὡς οὐδὲν (61) ἕτερον ἦν Λόγος. Καὶ ἐν οἷς δ' οὖν τὸν Sabέλλιον καταμύμφεται, παρατίθεται μὲν*

obscura; hoc volebat, τὸν ἀνθρώπον, nempe φύσει, θέσει factum Dei Filium, propter illam κοινωνίαν. M. — Dein vulgo μὲν Θεοῦ αὐτὸν ὀμολ.

(61) ἕτερον ἦν ὁ Λόγος. Lege εἰ μὴ ὁ Λόγος, id enim vult, nullo alio nomine appellatum. — M. Imo legendum si quid video ἦν ἢ λόγος cf. p. 117 D; porro vulgo παρατίθεται τὰς.

τάς τοῦ Σωτῆρος φωνάς, δι' ὧν ἐφη· Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ ὃς ἄν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. Ὅσπερ δὲ ἐπανορθούμενος αὐτάς, ἀντὶ τοῦ Υἱοῦ Λόγον αὐθις ὀνομάζει, ὡς λέγων· « Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός, τουτέστιν ὁ Λόγος, » καὶ ἐπιφέρει· « Ὁ γὰρ Λόγος δι' ἑαυτοῦ τὴν Πατρὸς παρέχει γνῶσιν, » καὶ προστίθουσιν· « Ἀδύνατον ἦν ἐτέρως γνῶσαι τὸν Θεόν, ἢ διὰ τοῦ εἰδίου Λόγου. » Καὶ αὐθις Λόγον, ἀντὶ τοῦ Υἱοῦ, τίθῃσι· καὶ τὸν ἅγιον αὐτοῦ Λόγον ἀποκαλεῖ. Καὶ ἐν οὕτω βραχυτάτοις ῥήμασι πολλάκις μὲν ἐμνημόνευσε Λόγου, Υἱοῦ δὲ οὐδ' ἅπασι. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τοῦ Σωτῆρος μεταποιεῖ τῆς ῥῆσιν, ἀντὶ τοῦ, ὁ Υἱὸς ἐπάγων, τουτέστιν ὁ Λόγος, οὐχὶ μᾶλλον τῆς τοῦ Υἱοῦ σημασίας ἀρμοζούσης τῇ τοῦ Πατρὸς ἐπηγορίᾳ. Ὅθεν εἰκότως ὁ μὲν Σωτὴρ προσφωῖς ἐφήρμωσε τῇ τοῦ Πατρὸς τὴν τοῦ Υἱοῦ συζυγίαν· ὁ δὲ τὸν Υἱὸν εἰπεῖν παραιτησάμενος ἄνω κάτω τὸν Λόγον (62) θρυλεῖ καὶ Σαβελλίου μὲν κατηγορεῖ, τὸν Υἱὸν ἀρνούμενον· ταῦτ' οὖν δὲ πράττων ἐκείνῳ, σχηματίζεται, τῇ κατ' αὐτοῦ διαβολῇ τὴν τῆς κκοδοσίας ὑπόνοιαν ἐκκλίθειν οἰόμενος. Εἰ μὲν οὖν τῷ Σαβελλίῳ μέμφεται τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνούμενον, ἑαυτῷ πρότερον χρῆν μέμψασθαι· εἰ δὲ ὅτι ὃν αὐτὸς ὠρίζετο Λόγον, Σαβέλλιος ἠγνώσει· οὐκ ὀρθῶς τοῦτο γε ἤτιθετο. Οὕτε γὰρ Σαβέλλιον, οὐτ' αὐτοῦς Ἰουδαίους, τοὺς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνούμενους, ὃν φησὶ Μάρκελλος ἐν τῷ Θεῷ εἶναι Λόγον, δι' οὗ Μωσαεὶ καὶ τοῖς προφήταις κεχηρημάτικεν, ἀγνοῆσαι, τοῦτον δὲ ἀκριβῶς εἰδέναι, καὶ ὁ πᾶς εἴποι ἂν, οὐ μόνον Ἰουδαίων ἀλλὰ καὶ Ἑλλήνων. Λογικὸν γὰρ τίς οὐκ ἂν ὁμολογήσειεν εἶναι τὸν Θεόν, ὡς καὶ σοφόν, καὶ ἀγαθόν καὶ δυνατόν; Σαβέλλιος δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν ἀρνηθεῖ εἰδέναι, ὅτι δὲ μὴ καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα, ὅντα τε καὶ προϊόντα τῆς σαρκὸς ὁμολογεῖ. Ταύτης ἕνεκα τῆς πρὸς Μάρκελλον συμφωνίας, ὁμοίως αὐτῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἠλάθη. Πῶς δὲ τὰ ἴσα Μάρκελλος τῷ Σαβελλίῳ ἐφρόνει, δῆλος ἂν εἴη ἐξ ὧν ἐν καὶ ταῦτ' εἶναι τὸν Θεόν καὶ τὸν αὐτοῦ Λόγον διεστεῶτα, ποτὲ μὲν αὐτοῖς ῥήμασιν εἰπῶν.

cum Sabellio opinatus, manifestum fiet, propterea ipsius Dei Verbum, hisce aliquando verbis usus.

ΚΕΦ. 12'.

Ὅπως ἤρρεῖτο γυμνῇ τῇ κεφαλῇ τὴν ὀπίσταν τού Υἱοῦ.

« Εἰ μὲν γὰρ ἡ τοῦ (63) πνεύματος ἐξέτασις γίνεται μόνῃ, ἐν καὶ ταῦτ' εἰκότως ἂν ὁ Λόγος εἶναι τῷ Θεῷ φαίνοιτο » (64) ποτὲ δὲ παραβάλλον τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ τὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπιλέγων, ἐν καὶ ταῦτ' εἶναι τῷ ἀνθρωπείῳ τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον, οὐδενὶ χωριζόμενον ἐτέρῳ ἢ μόνῃ τῇ τῆς

✠ Ed. Paris., pag. 78, 79. ¹⁶ Matth. xi, 27.

(62) Vulgo θρύλλει et ἐχρῆν μέμψ. et ὀρίζεται λόγον et Μάρκελλος Σαβελλίῳ.

(63) Πνεύματος ἐξέτασις. Vult, opinor, ut secundum deitatem, vel divinam rationem consideremus λόγον, nam πνεῦμα, ipsi ponitur pro Deo : quia Servator dixit, *Deus spiritus est* (Joan. iv, 24). M.

(64) Ποτὲ δὲ παραβάλλω. Marcellus, Verbum

In illo autem passu quo Sabellium accusat, verba Servatoris commemoravit, quibus ait : *Nemo novit Patrem nisi Filius, et cui Filius voluit revelare* ¹⁶. Quæ dum recitat, tanquam correcturus, ✠ pro *Filio Verbum* eum nominavit. Sic enim fatur : « *Nemo novit Patrem nisi Filius*, hoc est *Verbum*, » quibus addit : *Verbum* eteum per se Patris exhibet cognitionem : quibus adjungit : *Impossibile* « siquidem erat alioquin Deum cognoscere, nisi per proprium ipsius Verbum. » Iterum autem pro *Filio* substituit *Verbum* : et sanctum ejus Verbum nominat. Sæpe numero autem per voces tam paucissimas Verbi, nullibi autem Filii, mentionem facit. Quin et ipsam Servatoris dictionem transformat : ubi pro *Filio*, subinfert, hoc est *Verbum* ; idque cum *Filii* appellatio, multo magis paternitatis vocabulo conveniret quam Verbi : cum et ipse Servator juxta congruentiam, *Filium* cum *Patre* copulaverat. Ita semper refugiens appellationem *Filii*, *Verbum*, vocem susque deque versat. Sabellium certe damnat abnegantem *Filium*, et tamen se conformem eidem præstat : quasi posset et vellet, ab illius accusatione, suspicionem hæreseos amoliri. Cum si vellet Sabellium ob id ipsum redarguere, quod *Filium* ille Dei abnegaret, semetipsum ante eum debebat accusare. Quod si Sabellius ignorabat, quem vocat ipse *Verbum*, non erat hoc nomine incusandus. Nam nec certe Sabellius, ne quidem *Judæi* qui *Christum* illum Dei abnuebant, quem *Marcellus* affirmat, in *Deo Verbum* esse, per quem *Mosem* et *prophetas* alloquebatur. Imo non soli se *Judæi* hoc dicent apprime intelligere, sed ipsi etiam *pagani*. Nam quis non *Deum* mente esse prædium fatebitur, ut sapientem, ut bonum, ut potentem ? Sabellius nullo certe modo tateretur se hoc ignorare. Quin *Filium* Dei vivum et subsistentem, qui et esset, et ante carnem assumptam esset, agnosceret. Et tamen ob hanc ipsam cum hoc *Marcello* contesserationem, *ejectus* ille fuit ab *Ecclesia* Dei. Quo pacto autem *Marcellus* dicatur, eadem quod unum atque idem profiteatur *Deum*, atque

✠ CAP. XVII.

Quod manifestissime perneget hypostasin Filii.

[R. LXII coll. p. 107.] Siquidem solius spiritus « disquisitio fiat, omnino, nec injuria, *Verbum* « unum atque idem cum *Deo* videbitur esse. » Componens autem aliquando *Verbum* Dei cum humana verbo, adjungit : « Unum atque per omnia idem « cum *homine* esse illud quod in ipso inest, *Verbum* « nihil quidem ab alio discriminatum, nisi

Dei, cum hominis verbo componebat, et ἐνδιάθετον et προφορικόν, legendum τῷ ἐν ἀνθρώπῳ, non τῷ ἀνθρωπείῳ, patet ex paulo post sequentibus. M.—Dein vulgo πλην θ. μ. οὐδὲν ἐτ. ἦν. Porro vulgo ἔγραψεν et τοῦτοις αὐτὸν εἰπῶν, πρ. et χωρῆσαι et ἐπισκόπτει et οὐ γὰρ ἂν et παρεῖη.

« operis tantummodo efficacia. » Quocirca ubi ita A
statuit, priusquam mundus produceretur, nihil
omnino præter Deum existisse, et alibi hisce
ipsis verbis utitur: « Cum nondum iste mundus
« productus fuerat, præter Deum quidem solum,
« nihil erat aliud; » et ubi divinum illud Ver-
bum, nostro indicativo per omnia assimilavit
verbo, in quibus ista scribit [R. LV coll. p. 39
D. 114 D. 125 B.] : « Quemadmodum res universæ
« quæ productæ fuerunt, a Patre producebantur per
« Verbum, ad eundem modum et quæ a Patre di-
« cebantur, per Verbum indicem edebantur. » Atque
ita, cum hoc pacto indicativum verbum compellat
et ipsum, sermone progrediente tamen eundem
ipsum a Patre inseparabilem pronuntiat, quod spe-
ctat ad hypostasim suam, unumque cum Patre B
atque idem docet, hisce verbis: « Atque istud,
« opinor, qui recte volunt sapere, non admodum
« difficulter collecturi sunt ab exili quodam et hu-
« mili inter homines exemplo. Nam nec humanum,
« ab homine verbum, potestate quivis et hypostasi
« separaverit. Est enim verbum, unum atque idem
« cum homine: non aliter omnino separabile, quam
« solius operationis effectus. » Quia similitudine et
alibi usus est, ubi ait [R. LVI] : « Quæcunque sunt
« quæ Pater loqui deprehenditur, illa omnia prolo-
« quitur per Verbum suum. Atque hoc in nobis
« ipsis apparet esse ita, siquidem parvis liceat ma-
« gna componere. Nam quæcunque nos juxta no-
« strum posse, dicere vel facere cupiverimus, per
« nostrum nos verbum illa effecta damus. » Hæc C
nos oportet existimare non minus Marcellum di-
centem audire, quam Sabellium. Nisi forte riden-
dum volebat Sabellium Marcellus propinare; quia
non audebat, quod ausus est ipse, Verbum illud
Dei indicativum, quod existimat tantum, Filium
Dei nominare. Certe non eo prorupit is insanis,
ut sermonem, per omnia humano simillimum X
Deo omnium supremo auderet ascribere. Sed nec
eo stultitiæ devenit, ut verbum aliquod non subsi-
stens, Filium Dei nominaret. Quocirca qui unum
dixit Deum Sabellius, Filium vero abnegavit, con-
sequenter, secundum suam suppositionem eun-
dem affirmavit Patrem, quem et Filium. Marcellus
vero qui perinde atque ille Deum unum idemque D
statuebat cum Verbo suo, inepte accusat Sabellium
erroris, prorsus nisi se et errasse fateatur. Nam vel
cum Sabellio conspirare debebat, vel semetipsum
redarguere, aut si redarguere Sabellium volebat,
eamdem pravam suam hæresim abjurare eum de-
cuit: nec admodum alienius statuæ confessoris,
Deum supponere colloquentem, cum sua ratiocina-
tione, et animi sui intelligentia: ipsumque sibi
ipsi imperantem introducere ad hunc modum: Fa-

✠ Ed. Paris., pag. 80.

(65) Vulgo *ὁμοίως* αὐτῷ εἰ ἀποδ. ἐχρήν.

(66) Ἄγε ποιήσωμεν. Legendum ποιήσωμεν, ut
alias habetur, statim pro μηδέποτε, restitue ποτὲ

« πράξεως ἐνεργεία. » Διόπερ, ποτὲ μὲν ἀπεφαίνετο
πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως μηδὲν ἕτερον εἶναι
πλὴν Θεοῦ, καὶ πάλιν αὐτοῖς ῥήμασιν ἔλεγεν, ὅτι
« μήπω τοῦ κόσμου γεγονότος, οὐδὲν ἕτερον ἦν πλὴν
« Θεοῦ μόνου. » ποτὲ δὲ τῷ ἡμετέρῳ σημαντικῷ
λόγῳ τὸν τοῦ Θεοῦ παρέβαλλεν, ἐν οἷς ὡδε ἔγραψεν·
« Ὅσπερ τὰ γεγονότα πάντα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ
« Λόγου γέγονεν, οὕτω καὶ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ
« Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου σημαίνεται. » Καὶ δὴ λόγον
σημαντικὸν ἐν τούτοις αὐτὸν ἀνειπὼν, προϊὼν ἐξῆς,
ἀχώριστον αὐτὸν τῇ ὑποστάσει, ἐν καὶ ταῦτὸν εἶναι
τῷ Πατρὶ παρίστησιν, ὡδὲ πη λέγων· « Τοῦτο δὲ
« ῥῥῶδιον οἶμαι τοῖς εὐφρονοῦσι, καὶ ἀπὸ μικροῦ τινος
« καὶ ταπεινοῦ καθ' ἡμᾶς παραδείγματος γινῶναι. Οὐδὲ
« γὰρ τὸν τοῦ ἀνθρώπου λόγον δυνάμει καὶ ὑποστάσει
« χωρίσαι τινὶ δυνατόν. Ἐν γὰρ ἔστι καὶ ταῦτὸν τῷ
« ἀνθρώπῳ ὁ λόγος, καὶ οὐδὲν χωριζόμενος ἐτέρῳ,
« ἢ μόνῃ τῇ τῆς πράξεως ἐνεργείᾳ. » Καὶ αὖθις τῇ
αὐτῇ κέρηται εἰκόνι· ἐν οἷς φησι· « Πάντα γὰρ ὅσα
« ἂν ὁ Πατὴρ λέγῃ, ταῦτα πανταχοῦ διὰ τοῦ Λόγου
« λέγων φαίνεται. Τοῦτο δὲ δῆλόν ἐστι καὶ ἀφ' ἡμῶν
« αὐτῶν, ὅσα μικρὰ μεγάλους καὶ θεοὺς ἀπεικάσαι.
« Καὶ ἡμεῖς γὰρ, πάντα ὅσα ἂν θέλωμεν, κατὰ τὸ
« δυνατόν λέγειν τε καὶ ποιεῖν, τῷ ἡμετέρῳ ποιούμεν
« λόγῳ. » Ταῦτα οὐ μᾶλλον Μαρκελλοῦ ἢ Σαβελλίου
λέγοντος, ἀκούειν προσήκει νομίζειν, εἰ μὴ ἄρα τοῖς
ἐπισκώπτοι Σαβελλίῳ Μάρκελλος, ὅτι μὴ ἀναιδῶς τὸν
ἐν τῷ Θεῷ σημαντικὸν Λόγον, ὡς αὐτὸς οἰεταί, Ἰῶν
ἐτόλμα ὀνομάζειν. Οὐ γὰρ αὐτὸς τὸσαυτῇ αὐτῷ λογισμοῦ
παρῆν ἀνοία, ὡς Λόγον ὁμοίως ἀνθρώποις, καὶ τῷ ἐπὶ
πάντων δίδόναι Θεῷ. Οὐδ' οὕτως ἡλίθιος ἦν, ὡς τὸν
μὴ ὑφ' ἐστῶτα λόγον, Ἰῶν Θεοῦ καλεῖν. Διόπερ, Σαβέλ-
λιος ἕνα Θεὸν εἰπὼν, τὸν δὲ Ἰῶν ἀρνησάμενος,
ἐπομένως τῇ αὐτῷ δοθείσῃ ὑποθέσει, τὸν αὐτὸν Πα-
τέρα εἶναι καὶ Ἰῶν ἔφασκε. Μάρκελλος δὲ (65), ὁμοίως
ἐκεῖνον ἐν καὶ ταῦτὸν εἶναι τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ
Λόγον διδοῦς, μάτην ἐσφάθαι τὸν Σαβέλλιον, οὐχὶ δὲ
καὶ ἑαυτὸν ὁμολογεῖ. Ἡ γὰρ κάκεινον ἀποδέχασθαι
χρῆν, ἢ καὶ αὐτὸν μέμφεσθαι· ἢ μεμφόμενον ἐκεῖ-
νον, τὴν ὁμοίαν αὐτῷ καχοδοξίαν ἐκτρέπεσθαι, καὶ
μὴ ἀνδριανοποιεῖν δικῆν ὑποτιθεσθαι τὸν Θεόν, τῇ
ἑαυτοῦ ἐνθυμήσει καὶ τῷ ἰδίῳ λογισμῷ προσδιαλεγό-
μενον, αὐτὸν τε ἑαυτῷ παρακλυόμενον λέγειν, (66)
Ἄγε ποιήσωμεν, ἄγε πλάσωμεν ἀνδριάντα. Οὕτω
γὰρ καὶ τὸν Θεὸν εἰρηκέναι τὸ, *Ποιήσωμεν ἀνθρώπον*,
ἔφη, μηδὲ ποτὲ μὲν ἐνδιάθετον, ὡς ἐπ' ἀνθρώπῳ λόγον,
ποτὲ δὲ σημαντικὸν, ὡς τὸν ἐν ἡμῖν προφορικὸν, καὶ
ἐν τῷ Θεῷ ὑποτιθεσθαι. Ταῦτα γὰρ Σαβελλίου ἢ Ἰου-
δαίων τινὸς τῶν τὸν Ἰῶν τοῦ Θεοῦ ἀπαρακάλυπτος
ἀρνούμενων ἀνεκτὸν ἦν μᾶλλον ἢ Χριστιανοῦ λέγοντος
ἀκούειν. Ὁ δ', ὡσπερ ἐγκαλλωπιζόμενος τῇ Ἰουδαίῃ
διδασκαλίᾳ, τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ κερί τοῦ μὴ εἶναι
τὸν Ἰῶν τοῦ Θεοῦ, τὸ δυσσεβὲς τοῦτ' ἐκάλει καὶ ἄθεον
εἰσάγει δόγμα, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον γενέσθαι μηδὲν

μὲν. M. — Vulgo supra πλάσωμεν. Mox vulgo ποτὲ
δὴ σημ. εἰ ἐκκλ. τοῦ χρ. εἰ τοῦ ποιηθέντος αὐτῷ εἰ
παραδεδειγμένον.

ἕτερον εἶναι πλὴν Θεοῦ μόνου, δι' ὅλου τοῦ πονηθέν-
τος αὐτῷ συγγράμματος κατασκευάζων, ἵν' ἀποκλείσῃ
τῷ Υἱῷ τὴν πάροδον. Ἀλλὰ καὶ σεμνύνεται αὐχῶν
ἓνα Θεὸν εἶδέναι· ὡς οὐχὶ καὶ ἡμῶν τοῦτο λεγόν-
των, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀληθῶς Υἱὸν εἶναι παραδε-
δειγμένον, παρ' αὐτοῦ τε μεμαθηκότων ἓνα γνωρίζειν
Θεὸν, αὐτὸν τε εἶναι Θεὸν ὁμοῦ καὶ Πατέρα (67) Υἱοῦ
τοῦ μονογενοῦς, ἑαυτοῦ δηλαδὴ ἴκντος ἀληθῶς Υἱοῦ πρὸ
πάντων αἰώνων ἐξ αὐτοῦ γεγενημένου, καὶ οὐ μόνον
Λόγου κεκλημένου πρὸ τῆς ἀναλήψεως τῆς σαρκός,
ὅπερ ὁ γενναῖος διορίζεται, ἀλλὰ καὶ μυρία ἕτερα,
ὁ δὲ κἀν τούτῳ, τῆς θείας Γραφῆς καταψεύδεται, πρὸ
τῆς ἐνοάρκου παρουσίας μηδὲν ἕτερον κεκληθῆσθαι
αὐτὸν ἀπασχυρίζομενος ἢ Λόγον.

sui processum conatur univēsum : in eum inem, ut Filio omnem aditum ad subsistentiam intercludat. Sed et insuper vehementer gloriatur, se unum tantummodo Deum agnoscere: quasi hoc nos non confiteremur cum illo, qui tamen Dei revera Filium esse accepimus, et ab ipso etiam Filio unum Deum agnoscere edocti fuimus, ipsumque Deum esse simul atque Patrem Filii unigeniti, sui nempe ipsius, qui nos sic docuit, qui vere Filius existebat ante omnia sæcula, de illo Patre genitus, quem non solum Verbum compellare solemus, etiam ante susceptam carnem, uti illum circumscibit bonus iste vir, sed multis aliis nominibus, qui hoc ipso mendacii coarguit Scripturam, dum vehementius asseverat illum nullo alio nomine existisse notum, ante suam incarnationem.

ΚΕΦ. ΙΗ'.

Ὅπως πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως οὐδὲν ἕτερον
ἔξισκεν εἶναι τὸν Υἱὸν ἢ Λόγον, αὐτῷ μόνον
ὁμοιον τῷ παρ' ἀνθρώποις.

Ἐπάκουσον γοῦν, ὡς διαβεβαιούται, αὐτοῖς ῥή-
μασι τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· « Ὅστε παντα-
ε χόθεν (68) ἐστὶ δῆλον, μηδὲν ἕτερον τῇ αἰδιότητι
ε τοῦ Λόγου ἀρμόττειν ὄνομα, ἢ τοῦθ', ὅπερ ὁ ἀγιώ-
ε ταιος τοῦ Θεοῦ μαθητῆς καὶ ἀπόστολος Ἰωάννης,
ε ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου εἶρηκεν. Ἐπειδὴ γὰρ
ε μετὰ τὴν τῆς σαρκός ἀνάληψιν Χριστὸς τε καὶ
ε Ἰησοῦς κηρύττεται, ζωὴ τε καὶ ὁδὸς, καὶ ἡμέρα
ε καὶ ἀνάστασις, καὶ θύρα καὶ ἄρτος, καὶ εἴ τι
ε ἕτερον ὑπὸ τῶν θείων ὀνομάζοιτο Γραφῶν, οὐ
ε παρὰ τοῦτο ἀγνοεῖν ἡμᾶς προσήκει τὸ πρῶτον
ε ὄνομα, ὅτι Λόγος (69) ἦν. Διὰ τοῦτο γὰρ, καὶ ὁ
ε ἀγιώτατος εὐαγγελιστῆς καὶ μαθητῆς τοῦ Κυρίου,
ε σφόδρα ἐγρηγορῶς τῷ πνεύματι, τῆς ἀνωθεν μην-
ε μονεύων ἀρχῆς, καὶ μηδενὸς (70) νεωτέρου, Ἐν
ε ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, ἔφη, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς
ε τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, ἵνα δείξῃ εἴ τι
ε καινὸν καὶ νεώτερον ὄνομα, τοῦτ' ἀπὸ τῆς καινῆς
ε αὐτῷ καὶ νέας ὑπέρβει κατὰ σάρκα οἰκονομίας. »
Καὶ ἐξῆς ἐπιλέγει· « Οὐκοῦν, πρὸ μὲν τοῦ κατα-
ε θεῖν καὶ διὰ τῆς Παρθένου τεχθῆναι, Λόγος ἦν
ε μόνον. Ἐπεὶ, τί (71) ἕτερον ἦν, πρὸ τοῦ τὴν ἀν-
ε θρωπίνην ἀναλαβεῖν σάρκα τὸ κατελθόν ἐπ' ἐσχά-
ε των τῶν ἡμερῶν; ὡς καὶ αὐτὸς ἔγραφε. Καὶ τὸ
ε γεννηθὲν ἐκ τῆς ἀγίας Παρθένου, οὐδὲν ἕτερον ἢ
ε Λόγος. » Καὶ πάλιν ἐπιφέρει· « Πρῶτερον γὰρ,
ε ὡσπερ πολλάκις ἔφη, οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ Λόγος. »

B

✠ CAP. XVIII.

Quod affirmet Filium ante assumptam carnem nihil
prorsus aliud existisse quam Verbum, consimili-
timum humano verbo.

Audi autem quomodo hoc ipsum doceat, dum diser-
tis quidem verbis ita scribit [R. XXXVII]: « Adeo ut
ε plane omni modo manifestum fuerit, nullum alium
ε nomen æternitati Verbi convenienter ascribendum,
ε quam hoc ipsum, quod a sanctissimo Dei apostolo
ε et discipulo Joanne, in principio ponitur Evan-
ε gelii. Siquidem is, post assumptam carnem,
ε Christus et Jesus prædicatur, vitæque et via, dies,
ε resurrectio, ostium, pænis, et quæ cætera illi no-
ε mina in Scripturis sacrosanctis ascribuntur,
ε tamen non debemus ignorare, quod princeps illi
ε nomen Verbum fuerat. Ob hæc ipsam causam
ε sanctissimus evangelista et discipulus Domini,
ε valde quidem ille spiritu vigilans, ubi illius, quod
ε erat ab omni retro æternitate principii meminit,
ε nec inferius descendens, *In principio, dixit, erat*
ε *Verbum: et Verbum erat apud Deum: et Deus*
ε *erat illud Verbum*⁷⁶, ut sic ostenderet, si quod
ε aliud de novo et novitium illi adaptabatur nomen,
ε illud ei accessisse, a nova illa sua secundum car-
ε nem dispensatione. » Quibus adjunxit in sequen-
ε tibus: « Quocirca priusquam huc ad nos descende-
ε ret, et de Virgine nasceretur, Verbum nec præ-
ε terea quidquam fuit. Nam quid erat aliud, quæso,
ε priusquam humanam assumeret carnem, id quod
ε descendit in novissimis diebus? quod et ipsum ab
ε eo scriptum affirmatur. Enimvero, quod de sancta

✠ Ed. Paris., pag. 81. ⁷⁷ Gen. 1, 26. ⁷⁸ Joan. 1, 1.

(67) Καὶ Υἱὸν μονογενοῦς. Patet legendum (ex
codd. deli Πατέρα Υἱοῦ τοῦ μον. et delevi mox τῶν
ante αἰώνων) Πατέρα Υἱοῦ μονογενοῦς. Statim re-
scribe, ὅδε κἀν τούτῳ [sic et codd., vulgo ὅδε]. M.

(68) Vulgo ἐστὶ δῆλον.

(69) Vulgo ὢν.

(70) Post h. v. R. ὀνόματος ἐμνήσθη vel simile quid
excidisse credit.

(71) Vulgo ἦν ἕτερον; mox vulgo ἔγραφε.

« Virgine nascebatur, nihil nisi Verbum erat. » Et A subinfert denuo [R. XLIII coll. p. 35, D. R. XXXVI.] « Prius enim, uti dictum est sæpe, nihil nisi Verbum fuerat. » Ad quæ deinceps accedunt ista : « Verbum quidem in principio erat, nihil existens aliud, quam Verbum. Verbo autem huic adunitus homo, cum prius non esset, homo fiebat, quod nos docuit Joannes : *Et Verbum caro factum est* », ut solius Verbi videatur ob hoc ipsum fecisse mentionem. Nam sive Christi, seu nominis Jesu meminerint sacræ Litteræ, videntur his nominibus compellere Verbum illud Dei, ✕ post susceptam carnem. Quod si quis receperit se ostensurum nomen Christi, Filii, ante Novi Testamenti tempora usurpatum, et Verbo ascriptum, is sciat oportet, hæc omnia prophetice ita dicta. » Et post cætera subinfert inquires : « Non immerito igitur, « jam sæpe diximus, ante suum descensum erat Verbum : post descensum et carnis assumptionem varias exinde appellationes obtinuit. » Et hæc sunt quidem illa, quibus demonstratur, Marcellum deprehensum Filium Dei illum viventem vere et existentem vere abnegasse : et nudum tantum Verbum imaginari. Sed et insuper apparet, ex iis quæ in præcedentibus de ipsius libro posita sunt, cujusmodi illum Verbum esse opinabatur, cum exemplo de humano verbo uteretur. Unum nempe idemque illum cum Deo esse statuens. Hoc ad hunc suam suppositionem, pergit ad mendacium Scripturæ impingendum, et ad illam interpretandam, detortam in sententiam suam.

CAP. XIX.

Quod sacræ Scripturæ, non tantummodo Verbum appellent Dei Filium, sed sexcentis aliis diversis nominibus, etiam ante incarnationem suam.

De quibus quidem, si in præsentia, paulisper dispiciamus, non absurde facturos arbitramur, ut ignari harum rerum intelligent, nullam plane Scripturam illius ferere opinionem, qui novitatis studens a recta fide aberravit : imo plane contrarium proloquantur omnes : et occlant suis testimoniis contra perversas ipsius narrationes. Omnino autem necesse fuit istud aggredi, propterea quod sunt, qui suspiciunt istum hominem, ne quis fortasse de illorum numero, per sacrarum Litterarum ignorantiam, existimet ferre illum scopum veritatis. Atque illud ante alia in questionem vocemus, quod affirmare ausus est, Filium Dei nullo alio nomine, nisi Verbi notum appellatione, priusquam de Virgine nasceretur. Idque ob eam causam quod ante præsentiam incarnationis nihil aliud ✕ quam Verbum erat : neque alio ullo nomine, nisi prophetice vocaretur. Ver-

✕ Ed. Paris., pag. 82, 85. ¹⁰ Joan. 1. 14.

(72) Vulgo δ' Ἰωάν. R. alterum ἄνθρωπος delet et πῶς μόνον scrib.

(73) Τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Υἱοῦ. Legend. ἡ τοῦ Υἱοῦ. M.

(74) Τῷ λόγῳ μόνῳ. Obscure, et imperfecte illud, quod τῷ λόγῳ μόνῳ, idem est, ac si diceret, τῷ λόγῳ μόνον ὄντι, deest autem διαφερόμενον, προστιθέμενον, aut simile quid. Θεολογία αὐτῷ ὑποστάσεως, antea memini ὑπόθεσιν scriptum, ubi erat

Καὶ προστίθεισιν αὐτῆς φάσεων · « Ὁ μὲν γὰρ Λόγος ἐν ἀρχῇ ἦν, μηδὲν ἕτερον ὢν ἢ Λόγος · ὁ δὲ τῷ Λόγῳ ἐνωθεὶς ἄνθρωπος, οὐκ ὢν πρότερον γέγονεν ἄνθρωπος, ὡς διδάσκει ἡμᾶς (72) Ἰωάννης · Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο. Διὰ τοῦτο τοῖνον τοῦ Λόγου μνημονεύων φαίνεται μόνον. Εἴτε γὰρ Ἰησοῦ, εἴτε Χριστοῦ ὀνόματος μνημονεύοι ἡ θεία Γραφή, τὸν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ὄντα σαρκὸς τοῦ Θεοῦ Λόγον ὀνομάζειν φαίνεται. Εἰ δὲ τις καὶ πρὸ τῆς Νέας Διαθήκης, (73) τοῦ Χριστοῦ, Υἱοῦ ὄνομα, (74) τῷ Λόγῳ μόνῳ δεῖκνύναι δύνασθαι ἐπαγγέλλοιτο, εὐρήσει τοῦτο προφητικῶς εἰρημένον. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπάγει λέγων · « Εἰκότως οὖν πρὸ τῆς καθόδου τοῦτο ἦν, ὅπερ πολλάκις ἐφαμεν, (75) ὁ Λόγος μετὰ δὲ τὴν κάθοδον, καὶ τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάληψιν διαφόρων καὶ τῶν ἐπιγοριῶν τετύχκε. » Ταῦτα μὲν οὖν, δι' ὧν Μάρκελλος ἀλίσκεται, τὸν μὲν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν ὄντα, καὶ ζῶντα καὶ ἀληθῶς Υἱὸν ὄντα ἀρνούμενος, Λόγον δὲ ψιλὸν εἰσάγων. Δέδεικται δὲ διὰ τῶν ἐμπροσθεν παρατεθεισῶν αὐτοῦ φωνῶν καὶ ὁποῖον αὐτὸν εἶναι Λόγον ὑπετίθετο παραδείγματι χρώμενος τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ, ἐν τε καὶ ταῦτόν εἶναι λέγων αὐτὸν τῷ Θεῷ. Καὶ δὴ ταύτην ἀρχὴν ὑποστησάμενος, ἀκολούθως ἐκ τῆς δοθείσης αὐτῷ ὑποστάσεως ἐπὶ τὸ καταψεύδασθαι τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς διαστρόφους τε αὐτῆς ποιείσθαι τὰς ἐρμηνείας.

modum constituto principio consequenter ad hanc

C

ΚΕΦ. ΙΘ΄.

Ὅπως αἱ θεῖαι Γραφαὶ οὐ μόνον Λόγον, ἀλλὰ καὶ μυρία ἕτερα, καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὀνόμαζον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

(76) Ὡν βραχείας, ἐπὶ τοῦ παρόντος, καλῶς ἔχειν ἐφάνη μοι διασκέψασθαι, τοῖς τε ἀγνοοῦσιν ἐπιδείξει, ὡς οὐδεμία μὲν αὐτῷ νεωτερίζοντι καὶ τῆς ὑγιούς ἐκτρεπομένη πίστει συζῆδει Γραφῆ, τὸναντίον δὲ πᾶσαι ἀντιφθέγγονται, καὶ ἀντιμαρτυροῦσι ταῖς οὐκ ὀρθῶς αὐτῷ παραληφθεῖσαις διηγήσειν. Ὅπερ ἐχρῆν μάλιστα τοῖς τὸν ἄνδρα τιμῶσιν ἐνδείξασθαι, μή ποτ' ἄρα τις αὐτῶν ἀπειρίᾳ τῶν θείων ἀναγνωμάτων τυγχάνειν αὐτὸν τοῦ τῆς ἀληθείας σκοποῦ νομίσειν. Καὶ δὴ τοῦτον πρῶτον διασκοπητέον, ὃ δὴ καὶ τετόλμηκεν ἀποφήνασθαι, πρὶν τεχθῆναι διὰ τῆς Παρθένου τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, μὴ (77) κεκληθῆναι ἐτέρῳ ὀνόματι ἢ Λόγον. Μῆδὲ γὰρ εἶναι αὐτόν τι πρὸ τῆς ἐνσάρχου παρουσίας ἢ Λόγον, μῆδ' ὀνομάσθαι ἐτέρως, εἰ μὴ ἄρα προφητικῶς Λόγον γὰρ εἶναι τε καὶ ὀνομάσθαι, καὶ οὐδὲν ἕτερον φάσκει, μετὰ δὲ τὴν ἐνσάρχον παρουσίαν, διαφόρων καὶ τῶν ἐπιγοριῶν

legend. ὑπόστασιν, hic pro ὑποστάσεως, legend. ὑποθέσεως [et sic could.]. M.

(75) Vulgo ὁ Λόγος εἰ infra ὑπέθετο.

(76) Initium ipsum capitis depravatam est, legend. περὶ ὧν διὰ βρα., etc. M. — Mox vulgo οὐδεμία αὐτῷ v. el ὁ δὲ καί.

(77) Μὴ κεκληθῆσθαι. Imo κεκληθῆσθαι. M. — Mox vulgo ὀνομάσθαι ἕτερον εἰ τοῦτο δὲ οὖν πρ. δεχτιάν.

τετυχημένοι. Τοῦτο δὴ οὖν πρῶτον δεκτέον, ἀμαθῶς καὶ τῶν θείων Γραφῶν ἀνεπιστημόνως, αὐτὸν ἀποφηνάμενον.

ΚΕΦ. Κ'.

Παραθέσεις καὶ ἐρμηνεῖαι μερικαὶ τῶν ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς ἀποδείξεων, ἐν ὅλοις τριάκοντα κεφαλαίοις.

α'. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτὸς ὁ θεὸς εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης, ὁ δὴ (77) Λόγον αὐτὸν ἀνειπὼν, οὐκ εἰς μακρὸν, ἀλλ' εὐθύς καὶ παρὰ πόδα Θεὸν αὐτὸν ὠνόμασε, φήσας· *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Δυνάμενος γοῦν εἰπεῖν, (78) καὶ Θεοῦ ἦν ὁ Λόγος, τοῦτο μὲν οὐκ ἔφη, ὡς ἂν μὴ τις αὐτὸν τῷ παρὰ ἀνθρώποις ὅμοιον εἶναι φήσειε· Θεὸν δὲ αὐτὸν καλεῖ, τὸ ὑπερφυῶδες τοῦ περὶ αὐτὸν θεοπροπέους ἀξιώματος, οὕτω δεικνύς.

β'. Μεταβάς δὲ ἐφ' ἑτέραν ἐπίνοιαν τῆς περὶ αὐτοῦ δοξολογίας, Φῶς αὐτὸν ὠνόμασε, προϋπάρχειν αὐτὸν τῆς τοῦ σώματος ἀναλήψεως, κατὰ τοῦτο αὐτὸ δηλώσας, ἐν οἷς περὶ τοῦ Βαπτιστοῦ φησιν·

γ'. *Οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἴνα μωρτηρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον. Ὁρᾷς ὅπως τοῦτοις οὐ Λόγον μόνον, ὡς ἐδόκει Μαρκέλλῳ, ἀλλὰ καὶ Θεὸν, καὶ φῶς αὐτὸν ὠνόμασε, προϋπάρχειν τε αὐτὸν ἐδίδαξε, καὶ τὸν κόσμον δι' αὐτοῦ γεγονέναι. Ὡσπερ γὰρ διὰ τοῦ Θεοῦ (79) Λόγου γεγενῆσθαι τὰ πάντα, καὶ χωρὶς αὐτοῦ γενέσθαι οὐδὲν προείρηκεν, οὕτω καὶ διὰ (80) τοῦ φωτός· Ὁ γὰρ κόσμος, φησὶ, δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Ὡς εἶναι ἐν καὶ ταῦτὸν τὸ φῶς καὶ τὸν Θεὸν Λόγον. Λέγων δὲ δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι, ποτὲ μὲν τὸν κόσμον, ποτὲ δὲ τὰ πάντα, τὸ (81) ὑπηρετικὸν τοῦ Θεοῦ παρίστησι. Δυνάμενος γοῦν ὁ εὐαγγελιστῆς εἰπεῖν, *Πάντα ὑπ' αὐτοῦ ἐγένετο*, καὶ αὖθις, *Καὶ ὁ κόσμος ὑπ' αὐτοῦ ἐγένετο*, οὐχ, ὑπ' αὐτοῦ, ἔφη, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ ἦν· ἵν' ἡμᾶς ἀναπέμψῃ ἐπὶ τὴν τῶν ὅλων ποιητικὴν, τοῦ Πατρὸς αὐθεντίαν. Ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος, φησὶν, αὐτὸν οὐκ ἔγνω. Τὸν δὲ ἐπὶ πάντων Θεὸν φυσικαῖς ἐννοιαῖς ἅπαντες ὁμολογοῦσιν ἄνθρωποι, καὶ πρῶτοι γε Ἰουδαίων παῖδες ἐκ τῶν προφητικῶν Γραφῶν χειραγωγούμενοι, ὡς καὶ αὐτὸς παρίστη Μάρκελλος, ἐν τοῖς ἐξῆς προῖων. Οὐκοῦν ἕτερος ἦν οὗτος, ὃν ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω, Θεὸς καὶ Λόγος, φῶς ὑπάρχων τε καὶ ὠνομασμένος· φῶς δὲ οὐκ αἰσθητὸν, οὐδὲ (82) σαρκῶν (82') ὀφθαλμοῦς ὁμοίως*

bum vero et erat tum et dicebatur, et nihil aliud. At postquam carne sumpta advenit, diversis quidem titulis usurpabatur. Quod ab illo ita positum, imperite dictum, et per summam Scripturarum ignorantiam, ante omnia demonstrandum est.

CAP. XX.

Propositæ per partes e sacris Litteris, et explicatæ xxx demonstrationes.

1. Imprimis evangelista Joannes ipse, qui de Verbi appellatione eum agnovit, non multis interpositis, quin statim, et in procinctu velut, Deum eundem appellat, inquires : *Et Deus erat Verbum*. Cum enim ei facile fuisset dicere : et divinum erat Verbum, hoc non ita posuit, ne quis illum opinaretur similem humano cuidam verbo exstitisse : sed appellat eum Deum : quo divinæ dignitatis ejus excellentissimam indicaret naturam.

2. Transiens hinc ad aliam considerationem quandam, illius quam habebat glorificationis, *Lucem* illum vocat, et per illum ipsum titulum præexstitisse eum indicare voluit ante assumptum corpus suum : siquidem de Baptista locutus ait :

3. *Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine illo, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt* 66. Vides autem, ut in istis non Verbum solummodo, sed et Deum et lucem, illum nominavit, contra quam Marcello videbatur. Præexstitisse quoque affirmat illum : et mundum per ipsum factum fuisse. Quemadmodum enim in præcedentibus dixerat, omnia producta fuisse per Verbum Dei, et sine illo nihil plane procreatum, ita quoque et per lucem ait : *Nam mundus, inquit, per illum factus est*, ut ita unus idemque fuerit, *Lux, et Deus Verbum*. Cumque per illum affirmet factum nunc mundum, nunc cætera omnia, subindicat illum Deo subministrasse. Nam ✕ cum posset ad istum modum proferre evangelista : *Omnia ab illo facta sunt*, atque iterum : *Mundus ab illo factus est*, non illud posuit, *ab eo* : sed *per eum*. Quo scilicet remitteret nos ad authenticam Patris omnia creandi potestatem. Sed *et mundus, inquit, ipsum non cognovit*. Cum Deum, qui sit super omnia, per nomines insitas a natura cognoscant omnes : imprimis autem filii Judæorum, manuductione Scripturarum prophetarum, quod progrediente sermone docuit ipsemet Marcellus. Quocirca erat alius iste quem mundus non cognovit, Deus atque Verbum, *Lux*

✕ Ed. Paris., pag. 84. 66 Joan. 1, 8, 41.

(77) Vulgo ὅδε.

(78) *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Iino, καὶ θεὸς [dedit e eod. κ. Θεοῦ], poterat Joannes dixisse, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος, ai dixit, καὶ Θεὸς ἦν, aliquid aliud dixit præter, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον; multitate citat evangelistam, apud quem legitur, ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ὃ φωτίζει. M.—Iultra vulgo προϋπάρχειν τε.

(79) Ἰσ. λόγον Μρ. Mox vulgo οὐδὲ ἐν πρ.

(80) *Τοῦ φωτός. Ὁ γὰρ κόσμος. Legerem, Ἐν τῷ κόσμῳ γὰρ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ. Ille est, qui lux erat et dicebatur. M.*

(81) Ὑπηρετικόν. Forte αὐτοῦ, τῷ Θεῷ. M.

(82) Vulgo σαρκικόν.

(82') Οὐδὲ ὀφθ., Μρ.

existens et appellatus lux. Lux autem non sensibilis, non corporalis : non quæ oculos, ut sol illuminaret : nam sic illius adeo participes fierent creaturæ irrationales. Nunc qualis erat ille lux nos docet, iniquis : *Erat autem lux illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum.* Ad solos ergo homines pertinebat rationalis ista lux. Quocirca per potentiam suam præditus intellectu et ratione, qui est lux, ad imaginem suam et similitudinem rationales animas et intelligentes produxit. Non erat ergo illa lux sensibilis ; ut neque Deus erat ille qui est super universa. Deus enim lux est, et tenebræ non sunt in eo. Lux autem est inaccessa, quod Apostolus docet, ubi ait : *Lucem habitans inaccessam, quem nemo vidit, sed nec potest videre*⁸¹. *Ille autem in mundo erat, illuminans omnem hominem venientem in mundum.* Sed et mundus, ait, per hanc lucem factus erat ; nimirum, quod supremus Pater, per Filium suum universa constituerat. Atque ita tres istæ appellationes, in unum locum congestæ a theologo, in principio Scripturæ suæ leguntur, quæ pie quidem et sine ulla offensa, potestatem insigniunt Filii Dei, nempe Verbum, Deus atque lux.

4. Quartam his annectit idem eo loco, Unigenitum appellans istis vocibus : *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis : Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis*⁸². Ita quoque et Unigenitus dicebatur ille, priusquam incarnaretur. Nam utcumque nostra causa, quod ait : *Caro factus est Sermo.* Nihilominus nos ipsi quibus revelare ✕ dignatus est divinitatem suam, neutiquam in carnem respicientes, est enim caro servi forma, sed in ipsius gloriam intuentes, quæ extra quidem corpus a mente pura visitur et defæcata, vidimus ejus gloriam, gloriam ineffabilem, et captum quemlibet humanum transcendentem, qualem nimirum quis imaginari velit gloriam Unigeniti Dei. Erat autem a Patre, ista gloria. Animadvertis non hic dici, vidimus gloriam ejus, gloriam veluti Verbi, ne tum cum dixerat in præcedentibus : *Verbum caro factum fuit*, sed ut intelligi posset cujusmodi Verbum ille eum poneret, (minime quidem indicativum : nam Verbum quidem tale, caro fieri nequibat) Unigenitum prædixerat, et gloriam ejus talem, qualem Filii Dei unigeniti gloriam intelligimus. Et gloriam illi eam a Patre quoque docet et non aliunde advenisse. Nam nec ingentiam, nec principio carentem, nec a se possessam, et non aliunde gloriam habebat, sed a Patre suo acceptam : quod docet ipse iniquis : *Pater, glorifica me gloria illa quam apud te habui, ante constitutionem istius mundi*⁸³, cui

Α ἡλίω φωτίζον· οὕτω γὰρ ἂν καὶ ἡ τῶν ἀλόγων ζώων φύσις μετείχεν αὐτοῦ. Νυνὶ δὲ διδάσκει ὁποῖον ἦν φῶς, λέγων· Ἦν (83) τὸ φῶς, τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. (83') Μόνον ἄρα ἦν ἀνθρώπων τὸ λογικὸν τοῦτο φῶς. Διὸ δυνάμει νοερεῖ καὶ λογικῇ τὰς κατ' εἰκόνα τῆν αὐτοῦ καὶ ὁμοίωσιν πεποιημένας ψυχὰς νοερεῖ καὶ λογικὰς ἀπειργάζετο. Ὡς δὲ οὐκ αἰσθητὸν ἐτύγχανε φῶς, οὕτως οὐδὲ τὸ ἐπέκεινα τῶν ὄλων αὐτὸς ὁ Θεὸς ἦν. Ὁ γὰρ Θεὸς φῶς ἐστὶ, καὶ σκοτία οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῷ οὐδεμία. Καὶ γὰρ ὁ μὲν φῶς ἀπρόσιτος ἦν, ὡς ὁ θεὸς Ἀπόστολος διδάσκει, λέγων· Φῶς οὐκ ἔστιν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς, οὐδ' ἰδεῖν δύναται. Ὁ δ' ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, φωτίζων πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Ἀλλὰ καὶ ὁ κόσμος, φησὶ, διὰ τοῦδε τοῦ φωτὸς γέγονε, τοῦ κρείττονος, δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ πᾶν συνισταμένου. Τρεῖς μὲν δὴ αὐτὰ κατὰ τὸ αὐτῶν τῶν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (84) δυναμένων εὐφημοὶ καὶ εὐσεβεῖς ἐπηγοραὶ τῷ θεολόγῳ τῆς Γραφῆς ἀρχομένην παρελείφθησαν· ὁ Λόγος, καὶ ὁ Θεὸς, καὶ τὸ φῶς.

δ. Ἦδη δὲ καὶ τετάρτην προσέθησιν ὁ αὐτὸς, Μονογενῆ τὸν αὐτὸν ἀποκαλῶν, ἐν οἷς φησὶ· Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Οὐκοῦν καὶ ὁ Μονογενὴς τοῦ Θεοῦ πρὶν ἢ τὴν σάρκα ἀναλαβεῖν, ἐχρημάτιζεν. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα, φησὶ, δι' ἡμᾶς, ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἀλλ' ὅμως ἡμεῖς, οἷς κατηξίωσεν ἐνδείξασθαι τὴν ἑαυτοῦ θεότητα, οὐκ εἰς τὴν σάρκα ἀφορῶντες, αὕτη γὰρ (85) μορφή δούλου ἦν, ἀλλ' εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ τὴν ἐκτὸς τοῦ σώματος νῦν καθαρῶν θεωρουμένην, ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ἀβύρτητον καὶ πάντα θνητῶν λογισμῶν ὑπερβαίνουσαν, ὅποιαν τις ἐνοήσῃ δόξαν Υἱοῦ Θεοῦ μονογενοῦς. Ἦν δὲ αὕτη παρὰ τοῦ Πατρὸς δόξα. Ὁρᾷς, ὅπως οὐκ εἶπε, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Λόγου, καίτοι προεῖπεν, Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ἀλλ' ἵνα διδάξῃ ὁποῖον αὐτὸν ὑπεστήσατο Λόγον· (ὅτι μὴ σημαντικόν, πῶς γὰρ καὶ οἷον τε ἦν τὸν τοιοῦτον σάρκα γενέσθαι ;) ἀναγκαίως Μονογενῆ αὐτὸν προεῖπε. Καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ ταύτην εἶναι διδάσκει, καὶ ἦν νοεῖται μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Υἱός. Ἰπάρχειν τε (86) αὐτῷ, φησὶ, τὴν δόξαν οὐκ ἄλλοθεν ἢ παρὰ τοῦ Πατρὸς· οὐ γὰρ ἀγέννητον, οὐδὲ ἀναρχον, οὐδὲ ἰδιόκτητον εἶχε τὴν δόξαν, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς λαβὼν (87). Ὁ δὲ καὶ αὐτὸς παρίστη λέγων, Πάτερ, δόξασόν με τῇ δόξῃ, ἣν εἶχον πρὶ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί. Ὅν καὶ ἀμείβεται

✕ Ed. Paris., pag. 83. ⁸¹ 1 Tim. vi, 16. ⁸² Joan. i, 14. ⁸³ Joan. xvii, 5.

(83) Ἦν ὁ Λόγος vulgo.

(83') Μόνων Μρ. Mox vulgo διδάσκει Ἀπόστολος.

(84) Μρ. ἱσ. δυνάμεων. Infra vulgo ἐχρημάτισεν.

(85) Vulgo om. καὶ. Infra θνητῶν) ὑπερβάλ-

λουσαν.

(86) ἱσ. αὐτῷ vel αὐτοῦ Μρ., vulgo αὐτόν.

(87) Vulgo ὅδε, et mox παρὰ σου et ἐδόξασά σε καὶ et αὐτοῦ πάντες et ἀκούει Σιβ.

λέγων ὁ Πατήρ· Καὶ ἐδόξασα καὶ πάλιν δοξάσω. Καὶ ἐτι μᾶλλον τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ συνίστησιν ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστὴς ἐπιφέρων, Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ καὶ κέκραγε λέγων· Οὗτος ἦν ὁ ὄπισθω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμπροσθέν μου ἦγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν, ὅτι ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν. Ἀλλὰ βοῶντος Ἰωάννου, ὅτι πρῶτος ἦν αὐτοῦ, οὐκ ἀκούει ὁ νέος Σαβέλλιος, καίτοι κατὰ σάρκα προῆγε τοῦ (88-89) τὴν γένεσιν ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης. Πῶς οὖν μαρτύρεται, ὅτι πρῶτος αὐτοῦ ἦν; τῇ μὲν γὰρ κατὰ σάρκα γεννήσει, οὐκ ἦν πρῶτος αὐτοῦ ὁ Σωτὴρ· οὐκοῦν καθ' ὃ Μονογενὴς ἦν τοῦ Θεοῦ, πρῶτος; ἦν τοῦ Ἰωάννου, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ γέγονεν. Ἄρ' οὖν ἐπιδέχεται ταῦτα ἐπὶ τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὄλων ἀναφέρεσθαι, ἢ ἐπὶ τὸν ἀνούσιον καὶ ἀνυπόστατον ἐν τῷ Θεῷ Λόγον τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ Θεῷ; Καὶ πῶς ἂν εἶη δυνατόν περὶ τοῦ μὴ ὑφ' ἑστώτος λόγου λέγεσθαι τὸ, Ἐμπροσθέν μου ἦγονε; Τίς δ' οὕτω μανείη, ὡς νομίσει Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων εἰρηκέναι τὸ, Ἐμπροσθέν μου ἦγονε, καὶ ὅτι πρῶτός μου ἦν; Οὐκοῦν δέδεικται διὰ τούτων προὑπάρχων τῆς Ἰωάννου γενέσεως ὁ θεολογούμενος, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ γεγονώς (90) συνέστη τε οὐ μόνον Λόγος, ἀλλὰ καὶ Θεὸς καὶ φῶς, καὶ Μονογενὴς, πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας ὑπάρχων τε καὶ ὀνομασμένος. Τούτων δὲ πόθεν ἢ γνώσις τῷ εὐαγγελιστῇ, αὐτὸς δηλώσει λέγων ἐξῆς, ὁ Μονογενὴς Υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. Ὁρᾷς παρὰ τίνος μεμάθηκε τοῦ Υἱοῦ τὴν θεολογίαν.

ε'. Οὐ γὰρ Μωσῆς φησιν (91), οὐδὲ προφητῶν τις τῶν μετὰ Μωσέα· οὐδὲ γε ἀγγέλων τις, ἢ τῶν κριπτῶν δυνάμεων, ἀλλ' αὐτὸς ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ ἐξηγήσατο. Οὐκοῦν ὁ μὲν ἄρατος Θεὸς οὐκ ἐξηγήσατο, ὁ δὲ μονογενὴς Υἱὸς ὁρατὸς γενόμενος, τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς ἀνθρώποις ἐξηγήσιν ἐποιήσατο, ἔτερος ὢν δηλαδὴ παρὰ τὸν ἄρατον Θεόν· ἀλλὰ καὶ προὑπάρχων ἦν, οὐκ ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐδόκει Μαρκέλλω, ἀλλ' ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ, ὡσπερ (92) δὴ ἡμῖν ἐπήγγελται ὁ Σωτὴρ εἰς κόλπους Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ διαναπαύσασθαι, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς εἰς τὸν κόλπον ἦν τοῦ Πατρὸς, οὐχ εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Πατρὶ, ἐπεὶ μὴδὲ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐσόμεθα τοῖς ἀγίοις πατράσιν. Ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τούτοις τῆρει, ὅπως μετὰ τὸ ἅπαξ ὀνομάσαι Λόγον καὶ Θεὸν τὸν αὐτὸν ἀνειπεῖν, καὶ φῶς ἀποκαλέσαι, καὶ Μονογενῆ φάναι, καὶ Υἱὸν Θεοῦ ὀμολογήσαι, οὐκ ἐτι Λόγον ὀνομάζει, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν λοιπὸν ἱστορεῖ τὸν Σωτῆρα, οὐ Λόγον ἑαυτὸν ἀποκαλοῦντα, ἀλλὰ Υἱὸν καὶ Μονογενῆ, καὶ φῶς, καὶ ζωὴν, καὶ ἀλήθειαν, καὶ ἄλλα μυρία· ὡσπερ οὖν ἀκούσαι πάρεστιν αὐτοῦ ὡδὲ πη διδάσκοντος· Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς

A respondens ait Pater : *Et glorificavi te, et iterum glorificabo*⁸⁸. Sed adhuc ulterius evangelista ille idem de hypostasi ipsius perhibet testimonium, ubi Joannes Baptista testimonium ei perhibuit, et clamavit dicens : *Hic erat qui post me veniens, ante me factus est, quia prior me erat, quia de plenitudine ejus omnes accepimus*⁸⁹. Sed clamantem Joannem quod prior ipso fuerit, Sabellius non audit, utcumque de generatione apud Patrem Baptista instituebat sermonem. Quomodo igitur ei testimonium perhibet, quod ante ipsum erat? Certe quod spectat carnis generationem, Servator non erat ante eum : necessario vult secundum eam, qua Dei dicitur Unigenitus. Secundum hanc prior Joanne fuit, et ante eum nascetur. Patieturne ista ad Patrem et universorum Deum referri, an potius ad verbum involuntarium et inexistens in Deo, quod cum Deo idem sit? Sed de verbo non subsistente, est impossibile ut dicatur illud : *Ante me fuerat*. Quis adeo insanus est, ut opinetur Baptistam de universorum Deo isthæc usurpasse : *Erat ante me, et prius me genitus est?* ✕ Hinc igitur demonstratum est, eum de cujus divinitate agitur, ante genitum Joannem substituisse : et prius illo genitum existisse : qui non solum modo Verbum, sed Deus, lux, Unigenitus, ante adventum in carne et erat et dicebatur. Unde vero hæc cognitio evangelistæ accesserit, ipse nos docebit in sequentibus, Unigenitus Filius, qui erat in sinu Patris, ipse enarravit. Vides Verbi divinitatis rationes unde didicit.

C 5. Non Moyses ait, sed nec prophetarum quispiam post Moysem : non e numero angelorum, aut sublimium aliquis potestatum : sed ipse Filius unigenitus, hoc enarrabat. Unigenitus Filius, factus visibilis, enarrationem de Patre apud homines instituebat alius, nempe existens, ab invisibili Deo : sed et præexistebat ille non, quod Marcello visum est, in mente Patris; sed in sinu ejus : quomodo promisit Servator nobis, nos in sinu Abraham, Isaac, et Jacob quieturos : ita et ipse erat in sinu Patris, non unus idemque cum suo Patre. Nam nec nos futuri sumus iidem cum sanctis illis patribus. Sed et illud insuper observandum venit, quod ubi semel Verbum nominaverat, eundem etiam et Deum et lucem dixit, et Unigenitum appellavit, et Filium Dei confitetur. Nec deinceps illum Verbum usurpat, sed et Servatorem commemorat, insuper ipsum se dicentem non Verbum, sed Filium unigenitum, lucem, vitam, veritatem, et sexcenta quidem alia. Nimirum audire licet ipsum sic docentem : *Sic dilexit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credet in eum non pereat*⁹⁰. Et iterum : *Neque enim misit Deus Filium suum in*

✕ Ed. Paris., pag. 86. ⁸⁸ Joan. xii, 28. ⁸⁹ Joan. i, 15, 16. ⁹⁰ Joan. iii, 16.

(88-89) Vulgo πατρός et infra πρῶτος αὐτοῦ ἦν et ἐπὶ ἀκούσιον et νομίσει.

(90) Συνέστηκεν οὐ vulgo et τοῦ Υἱοῦ θεολογίαν.

(91) Ἄλλ' οὐδὲ προφητῶν τις. Hæc est vera lectio. M.— (Ego codd. secutus sum)

(92) Vulgo δέ.

mundum, ut iudicet mundum⁸⁷. Et tertio : Qui non credit, iam iudicatus est, quia non credit in nomen unigeniti Filii Dei⁸⁸. Ita hoc in loco iterum : Deus dedit et misit Filium, mundi Servatorem ; et qui mittebatur, erat omnino alius a mittente. Quocirca mihi videtur Servator in sequentibus, namquam Marcellum et cæteros qui naturæ Filii invident, pronuntiasse quod scriptum est : Nonne in lege vestra scriptum est : *✠ Ego dixi, dii estis. Eos dixit deos, ad quos factum est verbum Dei : neque poterit dissolvi Scriptura. Quem Pater sanctificavit, et in mundum misit, vos dicitis : Quod blasphemias, quoniam dixi, quod Filius Dei sum*⁸⁹. Audisne hic quoties se Servator nominet non Verbum, sed Filium et Unigenitum : qualiter sese a Patre missum doceat : et priusquam mitteretur, sanctificatum ; et, quemadmodum, eos qui gravantur confiteri ipsum Filium esse Dei, aversetur, e divinis Scripturis docens, quod non tantum filii Dei, sed etiam dii mortales homines appellentur : ut minime blaspheme dictum habeatur, confiteri illum simul, et Dei Filium, et Deum, quem Pater sanctificavit et in mundum misit. Quid ergo ille patiebatur, qui post hasce voces ausus est exsertim dicere, Verbum esse illum, nec præterea quidquam : atque ob eam causam ita totidem verbis scribere, [R. XXIIV coll. p. 42] « Non nominat eum Dei Filium : sed ubique Filium hominis se ipse appellat, et ut sic per istiusmodi confessionem, hominem naturaliter existentem, Dei Filium factum persuadet, per huiusmodi cum Deo communionem. » Hæc cum dicantur a Marcello, miror ego quibus oculis contra tueri, quibus labellis contradicere tot audeat testimoniis. Quin et ducem esse ipsum se Servator ait congruenter iis quæ de luce sunt prædicta, *Ego, inquit, sum lux mundi*⁹⁰. Et iterum : *Ego sum lux, et veritas, et vita*⁹¹. Et demum : *Lux venit in mundum, et dilexerunt homines magis tenebras quam lucem*⁹². Quod si quis interroget, unde advenit, respondebit is qui dixit, *Qui desursum venit super omnes est*⁹³, et *Qui de cælo venit, quod vidit, et audivit, testificatur*⁹⁴. Quis autem erat ille qui de cælo venit ? Num non caro, quam assumpsit Servator ? Nequaquam, sed ipse erat, nempe lux Verbum, atque Deus, Unigenitus existens et Filius. Is illa omnia quæ vidit, et audivit, testificatur. An audivit hæc et vidit, cum in terris versaretur ? Non, sed prius. At quænam illa erant, quæ et vidit, nisi Pater ? Quem ille audivit, præter Patrem ? Adeo autem semetipsum Verbum nequaquam significativum esse professus est, ✠ sed Filium vere vivum et subsistentem, ut ita fuerit prolocutus, *Pater diligit Filium, et omnia tradidit in manu ejus : qui credit in Filium, vitam habet æternam*⁹⁵. Cre-

Α ο πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόλλεται. Καὶ πάλιν· Οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν εἰς τὸν κόσμον, ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον. Καὶ αὖθις· Ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐνταῦθα πάλιν· Ὁ μὲν Θεὸς ἐδίδου καὶ ἀπέστειλε τὸν Υἱὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου, ὁ δὲ ἀπεστέλλετο ἕτερος ὢν δηλαδὴ, παρὰ τὸν ἀποστέλλοντα. Διὸ μοι δοκεῖ διὰ τῶν ἐξῆς, ὡς πρὸς αὐτὸν Μάρκελλον καὶ πρὸς τοὺς διαφθορομένους τῇ τοῦ Υἱοῦ φύσει ἀναγεγράφαι αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εἰρηκῶς· Οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστέ ; Εἰ ἐκείνους εἶπε Θεοὺς, πρὸς οὓς ὁ λόγος ἐγένετο τοῦ Θεοῦ· καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ Γραφή. Ὁν ὁ Πατὴρ ἠγάσασκε, καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον. ὑμεῖς λέγετε, ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰμι. Ἀκούεις ὁσάκις (95) αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἑαυτὸν οὐ λόγον, ἀλλὰ Υἱὸν ὠνόμασε, καὶ Μονογενῆ προσεῖπεν ὅπως δὲ ἀπεστάλθαι αὐτὸν, καὶ ἠγάσθαι πρὸ τοῦ ἀποσταλῆναι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐδίδασκε, καὶ ὡς τοὺς ὀνομαζομένους Υἱὸν αὐτὸν ὁμολογεῖν τοῦ Θεοῦ δυσωπεῖ, διδάσκων ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, ὡς οὐ μόνον υἱοὶ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ θεοὶ θνητοὶ τὴν φύσιν ἀνδρῶν ἐκλήθησαν· διὸ μὴ χρῆται νομίζειν βλάσφημον εἶναι τὸ καὶ Υἱὸν Θεοῦ καὶ Θεὸν ὁμολογεῖν ὃν ὁ Πατὴρ ἠγάσασκε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον. Τί οὖν ἐχρήσασκε παθεῖν τὸν μετὰ τὰς τοσαύτας φωνὰς τομῆσαντα φάνατι, (94) « ὅλον εἶναι αὐτὸν, καὶ οὐδὲν ἕτερον, » αὐτολεξεῖ τε εἰρηκῶς, « καὶ διὰ τοῦτο, οὐχ Υἱὸν Θεοῦ ἔαυτὸν ὀνομάζει, ἀλλὰ πανταχοῦ Υἱὸν ἀνθρώπου ἑαυτὸν λέγει, ἵνα διὰ τῆς τοιαύτης ὁμολογίας (95) θέσει τὸν ἀνθρώπων, διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας, « Υἱὸν Θεοῦ γενέσθαι παρασκευάσῃ. » Ταῦτα γὰρ Μάρκελλος εἰπὼν, οὐκ οἶδ' ὅπως ὁποίοις ὀφθαλμοῖς οἶός τε ἦν ἀντιβλέπειν, ἢ ποίοις χεῖλεσιν ἀντιφθέγγεσθαι, ταῖς τοσαύταις μαρτυρίαις. Καὶ φῶς δὲ αὐτὸν εἶναι ὁ Σωτὴρ παρίστη, συμφώνως τοῖς περὶ τοῦ φωτὸς προαποδοθεῖσι, λέγων, Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου. Καὶ πάλιν· Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ. Καὶ αὖθις· Ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς. Καὶ εἰ γέ τις ἔροιτο, πῶθεν ἐλήλυθεν, ἀποκρινεῖται ὁ εἰπὼν, Ὁ ἀνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν, καὶ, Ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ὃ ἐώρακε καὶ ἤκουσε, μαρτυρεῖ. Τίς δ' ἦν ὁ ἐρχόμενος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ; Μῆτι γε ἡ σὰρξ, ἣν ἀνεῖληφεν ὁ Σωτὴρ ; Οὐδαμῶς, ἀλλ' αὐτὸς δηλονότι, τὸ φῶς, καὶ ὁ λόγος, καὶ ὁ Θεός, καὶ ὁ Μονογενής, καὶ ὁ Υἱός, αὐτὸς ὢν ταῦτα πάντα. Ἄ ἐώρακε τοῖνον οὗτος καὶ ἤκουσε, φησὶ, μαρτυρεῖ. Οὐκοῦν καὶ ἐώρα καὶ ἤκουσε πρὶν ἐπὶ γῆς ἐλθεῖν. Τίνα δὲ ἐώρα (96) ἢ τὸν Πατέρα ; Τίνος δὲ ἤκουσεν ἢ τοῦ Πατρὸς ; οὕτω δὲ ἑαυτὸν, οὐ λόγον σημαντικόν, ἀλλὰ Υἱὸν

✠ Ed. Paris., pag. 87. ⁸⁷ Joan. III, 17. ⁸⁸ Ibid. 18. ⁸⁹ Joan. x, 34-36. ⁹⁰ Joan. VIII, 12. ⁹¹ Joan. xvi 6. ⁹² Joan. III, 19. ⁹³ Ibid. 31. ⁹⁴ Ibid. 32. ⁹⁵ Ibid. 35, 36.

(95) Vulgo om. αὐτός ; mox vulgò ἀπεστάλθη et Θεοῦ Υἱός.

(94) Μρ. ἰσ. λόγον.

(95) Μρ. ἰσ. φύσει.

(96) Vulgo καί.

ἀληθῶς ζῶντα καὶ ὑφαστώτα ἐδίδασκεν, ὡς λέγειν, Ὁ Πατήρ ἀγαπᾷ τὸν Υἱὸν καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ· ὁ πιστεύων (97) εἰς τὸν Υἱὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον. Πιστεύωμεν τοίνυν, ὅτι τὸν Υἱὸν ἀγαπῶν ὁ Πατήρ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Ἐπιμελῶς δὲ προσεχτέον τῶ πάντα τῆς τῶν γεννητῶν ὑπάρξεως ἀπάντων περιληπτικῶ ὄντι, δι' οὗ τὸ μέγεθος τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, ἴδοι ἂν τις, ἐνοήσας ὅση καὶ ὁποῖα χειρὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ὑπεδέδεκτο τὴν τῶν ὄντων ἀπάντων ὑπαρξιν. Εἰ γὰρ δὴ μέγας ὁ σύμπας οὐρανός τε καὶ κόσμος, καὶ τούτων ἔτι μακρῶ κρείττονα καὶ διαφέροντα τυγχάνει τὰ ἐπέκεινα τῶν ὁρωμένων ἐν ἀσωμάτοις καὶ ἀφάρτοις, νοεραῖς τε καὶ θείαις ὑφαστώτα δυνάμεσι, πάντα τε ὅσα τὸν ἡμέτερον διαδιδράσκοντα νοῦν, τὴν ἡμετέραν γῶσιν λαμβάνει· τούτων ἀπάντων μία τὸν Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ χειρὶ περιδρατομένη, τῆς ἀπειρομεγέθους αὐτοῦ δυνάμεως τὴν ἀρετὴν ἐπιδείκνυται (98). Ὁ δὲ καὶ δι' ἐτέρας πάλιν αὐτὸς ὁ Υἱὸς παρίστη φωνῆς, λέγων, Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου. Εἶθ', ὡς ἡμῶν ἀπορούτων, τίς ποτ' ἦν, καὶ ὁ πηλίκος, ὁ τὴν τοσαύτην παρακαταθήκην ὑποδεγεμένος, Μὴ ζῆτει, φησί, μηδ' ἐρώτα. Οὐ γὰρ ἔχει φύσιν ἀνθρώποις γνωρίζεσθαι, ἀλλ' οὐδὲ ταῖς κρείττοσι καὶ θειοτέραις δυνάμεσιν ἢ ἀκριβῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ κατάληψις. Διὸ προφήσας, Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου, ἐπήγαγε· Καὶ οὐδεὶς (99) ἐπιγινώσκει τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ. Στοιγάσθω τοίνυν πᾶς ἀπόρρητος περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ μόνῳ τῷ Πατρὶ παραδεδόσθω ἢ τῆς ἐξ αὐτοῦ γενέσεως αὐτοῦ (1) γῶσις, μηδὲ περαιτέρω τις ζητῶν χωρεῖτω φύσεως πέρι καὶ οὐσίας ἀπορρήτου. Μόνῃ δὲ ἡμῖν ἢ αὐτοῦ περὶ αὐτοῦ διδασκαλίᾳ τῇ τῆς πίστεως βεβαιούσῃ χάριτι, σαφῶς πάντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς παραδεδόσθαι παιδεύουσα. Οὐκυῦν ὁ μὲν Θεὸς ἐδίδου καὶ παρεδίδου ἐπιβελτιώσει καὶ ὠφελείᾳ, οἷα Σωτῆρι καὶ ἰατρῷ καὶ κυβερνήτῃ τῶν ὄλων τὴν παράδοσιν ποιούμενος· ὁ δὲ Υἱὸς ἐλάμβανε, καὶ οἷα πιστὸς παραθηκοφύλαξ τὴν δόσιν ὑπέλειτο (2), οὐχ ὡς Λόγος ἀνοῦσιος καὶ ἀνυπόστατος, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς Υἱὸς ὢν Μονογενῆς καὶ ἀγαπητὸς τοῦ Πατρὸς.

capens, sed tanquam is, qui vere cum sit Filius, unigenitus et dilectus Patri, ad hæc, semetipsum ipse nominavit panem vitæ, inquit :
 ζ'. Ἐτι πρὸς τούτοις καὶ ἄρτον τῆς ζωῆς αὐτὸς δ' ἑαυτὸν ὠνόμαζε, λέγων· Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. Καὶ ὅπως ὑπήρχε ζῶν, διεσάφει τρανώτατα διαρθρῶν, ἐν οἷς φησι, Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν Πατήρ, καγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα. Καὶ Ὁ τρώγων με, κακείνος ζήσει δι' ἐμέ. Τοῦτο δὲ καὶ ἐν ἐτέροις ἐδίδαξεν εἰπών· Ὅσπερ γὰρ ὁ Πατήρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτω καὶ τῷ Υἱῷ (3) ἔδωκεν ἔχειν ζωὴν

dimus itaque, quod Filium suum Deus cum diligere-
 ret Pater, omnia ipsi in manus tradidit. Attendendum est porro sedulo ad illud, omnia, utpote quo-
 rerum omnium subsistentiæ comprehendantur : unde et videre quispiam posset magnitudinem potentia: Filii Dei ; dum recogitet, quantam qualem-
 que in manum tradita sit a Patre rerum univ-
 sarum subsistentia. Si magnum sit cælum et hoc universum, certe quæ supra sunt ista oculis usurpa-
 ta, in potestatibus subsistentia incorporeis, incorru-
 ptilibus, intelligibilibus et divinis, multo quidem hisce sunt majora, et ab istis longe discrepantia : etique ab istis universa, quæ cum captum transcen-
 dant nostrum, nostram quoque refugiunt cogitio-
 nem. Ista omnia et singula cum unica illa manuz
 Filii Dei unigeniti apprehendat, potentia: suæ vir-
 tutem, omnem magnitudinem supergressæ patefacit.
 Quod ipsum, et per aliam suam vocem indicat Fili-
 us ubi loquitur, *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo* 97. Deinde ac si nos in incerto hæreremus, quia-
 nam ille esset, et qualis, qui depositum receperat istiusmodi, *Nolito*, ait, *querere nec interrogare quis?* Non est enim ille talis qui ab homi-
 nibus possit comprehendi : imo ne quidem perfecte intelligi potest ab illisce, quæ sunt superne, pote-
 statibus ; cum sit Filius Dei. Quocirca postquam enuntiaverat, *Omnia mihi data sunt a Patre meo*, intulit : *Et nemo novit Filium, nisi Pater* 97. Quo-
 circa silentio involvatur omnis de Filio Dei sermo qui est inenarrabilis, et soli ejus Patri commende-
 tur illius de seipso generationis modus et intelli-
 gentia : nec disquirendo quispiam progrediatur ulterius, in natura et substantia inenarrabili. Ipsius autem de seipso doctrina solummodo per gratiam quæ ex fide est obsignata maneat : quæ omnia quidem ipsi tradita a Patre suo manifeste admodum nos docet. Dedit ergo Deus atque tradidit illi, hanc traditionem suam, ad emendationem et profectum universitatis, tanquam Servatori, medico, gubernatori omnium. ✕ Filius ea recepit, et tanquam fidus quispiam depositi custos, donum illud apud se detinuit, non ut Verbum insubsistens et substantia

7. *Ego sum panis vitæ. Ego sum panis ille vivus, qui de cælo descendi* 98. Qualiter autem vivus exsistebat, apertissime declaravit inquit, dum affirmat, *Quemadmodum misit me vivens Pater, et ego vivo per Patrem* 99. Et : *Qui me comedit, ille propter me vivet* 1. Hoc ipsum alibi edocuit, inquit : *Et quemadmodum Pater vitam habet in semetipso, ita et Filio dedit habere vitam in semetipso* 2. Erat igitur panis vitæ : et in cælo subsistebat, angelicis

✕ Ed. Paris. pag. 88, 89.

97 Matth. xi, 27. 98 Joan. vi, 35, 41. 99 ibid. 58. 1 ibid. 2 Joan. v, 26.

(97) Vulgo πιστεύωμεν et dein ὑπάρξεως ἀπάντων et ἀπεδέδεκτο.

(98) Vulgo ὅδε et ἀπὸ τοῦ π.

(99) Vulgo γινώσκει et mox παραδίδόσθω.

(1) Vulgo om. αὐτοῦ et mox παραδίδόσθαι.

(2) Vulgo ἐπέλεχ. et mox ἄρτον τῆς ζ. et τρανώτατα.

(3) Vulgo δέδωκεν.

virtutes irrigans atque nutriens, per suæ divinitatis potestatem. Hæc erat ille, priusquam in terram descenderet; Filius erat, vitam in seipso continens: ad eum modum quo in se habebat vitam Pater. Patris enim sui vitam et divinæ suæ vitæ quod proprium fuerat atque peculiare (ob quod solus habere dicitur immortalitatem, quemadmodum locutus est divinus Apostolus) nemo præter Filium possidere poterit: qui et imago sui Patris sit, et factus quoque ad imaginem Patris. Ante vero dictam ille vitam possidet, non sine principio, non ingentiam, suam propriam, velut Patris possessionem, sed quam accepit a Patre. Ita enim ait, *Et Filio dedit vitam habere in semetipso, quemadmodum Pater habet vitam, in seipso*. Ille ergo dedit, accepit iste. Solusque hæc habet iste prærogativam, ut non e foris aliunde ad illum accesserit vita, quemadmodum cæteris creaturis accedere solet, sed in seipso scaturientem illam teneat, secundum conditionem ejus quæ in Patre est. Quocirca, quæ participant de vita omnia, vivunt illa de Filii largitate supererogata, solus autem ipse vitam habet in seipso scaturientem, Patre illam largiente, ad eorum usum et fruitionem, qui deinceps erant vita vivificandi. Id quod ipsemet testatur inquitens, *Quemadmodum me misit vivens Pater, et ego vivo propter Patrem*. Et: *Qui comedit, ille propter me vivet. Hic est panis, qui de cælo descendit*¹. Vides autem, ut panis erat vitæ, etiam dum adhuc in cælis esset. ✠ Ob quam ipsam causam legitur alicubi dictum, *Panem angelorum comedebat homo*². Priusquam ergo mitteretur, vivebat in cælo, et per Patrem vivebat: non ut Verbum significativum; non ut unum atque idem cum Deo existens, sed tanquam is qui subsisteret, et vitam sibi propriam possidebat: illam scilicet, quam Pater elargitus illi fuerat. Progressus lenuo, excellentiam paternæ gloriæ dum insinuat, ait: *Quemadmodum me Pater docuit, ista loquor*³. Et, *Qui me misit, is mecum est: non me dimisit solum, quoniam ego ubique, quæ sunt ipsi complacentia, facio*⁴. Omni modo hic mihi observes velim, quid et quomodo, *ubique*, dicatur. Non enim, Nunc ait, dum in terris per carnem cum hominibus versor, quæ Patri sunt complacentia, facio: sed semper et ubique. Hæc autem ita se locutum testatur, ut qui illa accepit a Patre suo. Quocirca doctorem suum inscribit Patrem, alius ab eo procul dubio existens: siquidem omnia qui ab alio edocentur, diversus plane ab illo existit, qui docet. Quod si in Deo Verbum erat (propter quod logicus dicatur ille), cogitationum sui Patris et sensuum tantummodo significativum: qui potest fieri, ut sit ipse magister sui ipsius informator? Quomodo, cum a Deo sit inse-

A ἐν ἑαυτῷ. Ἄρ' οὖν καὶ ἄρτος ἦν ζωῆς· καὶ ὤπῃρην ἐν τῷ οὐρανῷ, τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις ἐπέτρων καὶ τρέφων τῆ τῆς θεότητος αὐτοῦ δυνάμει. Καὶ τοσαῦτα ἦν, πρὶν ἐπὶ γῆς ἐλθεῖν· Υἱὸς τε ἦν ζωὴν ἔχων ἐν ἑαυτῷ ὁμοίως τῷ Πατρὶ ζωὴν ἔχοντι ἐν ἑαυτῷ. Τὸ γὰρ ἐξαιρετὸν καὶ ἰδιόζων τῆς τοῦ Πατρὸς ἀγεννήτου καὶ θεϊκῆς ζωῆς, δι' ἣν μόνος ἔχειν ἀθανάσιαν κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον εἴρηται, μόνος ἂν ἔχοι ὁ Υἱὸς· ἅτε εἰκὼν τοῦ Πατρὸς καὶ κατὰ τοῦτο τυγχάνων. Ἔχει δὲ τὴν εἰρημένην ζωὴν, οὐκ ἀναρχον, οὐδὲ ἀγέννητον, οὐδὲ ἰδιόκτητον ὁμοίως τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς λαβὼν. Οὕτω γὰρ φησι· Καὶ τῷ Υἱῷ ἔδωκε ζωὴν ἐν ἑαυτῷ ἔχειν (4), καθὼς ὁ Πατήρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ. Οὐκοῦν ὁ μὲν ἔδωκεν, ὁ δὲ ἐλήφθη. Καὶ μόνος τοῦτ' ἐλήφθη τὸ γέρας, ὡς μὴ ἐξωθέν ποθεν αὐτῷ πορίζεσθαι ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ζωσι τὴν ζωὴν, ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ πηγάζουσαν ἔχειν αὐτὴν, κατὰ τὴν ἐν τῷ Πατρὶ. Διὸ πάντα μὲν τὰ τῆς ζωῆς μέτοχα ἐξ ἐπιχορηγίας τοῦ Υἱοῦ ζῆ· μόνος δὲ αὐτὸς πηγάζουσαν ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, τοῦ Πατρὸς αὐτῷ τοῦτο δωρησαμένου εἰς ἀπλάουσιν τῶν μελλόντων δι' αὐτοῦ ζωοποιεῖσθαι. Ὁ δὲ (5) καὶ αὐτὸς διδάσκει λαγῶν· Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν Πατήρ, καὶ ὡς ζῶ διὰ τὸν Πατέρα. Καί· Ὁ τρώγων με, κακείνους ζήσει δι' ἐμέ. Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. Ὁρᾷς ὅπως καὶ ἐν οὐρανῷ ὑπάρχων, ἄρτος ἦν ζωῆς. Διὸ λέλεκται ποῦ· Ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ὁ ἄνθρωπος. Καὶ πρὶν ἀπεσταλθῆαι ἄρα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐν οὐρανῷ ἦν (6), καὶ ἐξῆ διὰ τὸν Πατέρα οὐχ ὡς Λόγος σημαντικὸς, οὐδ' ὡς ἐν καὶ ταῦτῶν ὑπάρχων τῷ Θεῷ, ἀλλ' ὡς ὑπερστώς καὶ ζωὴν ἰδίαν ἔχων, ἦν ὁ Πατήρ αὐτῷ δέδωκε. Καὶ προῖων δὲ ἐξῆς τὸ ὑπερέχον τῆς τοῦ Πατρὸς δόξης παριστάς ἐλεγεν· Καθὼς ἐδίδαξέ με Πατήρ, ταῦτα λαλῶ. Καί· Ὁ κέμψας με μετ' ἐμοῦ ἔστιν. Οὐκ ἀφῆκέ με μόνον, δεῖ ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε. Τῆραι δὲ ἀκριδῶς, ὅπως εἴρηται πάντοτε. Οὐ γὰρ, Νῦν, φησὶν, ὅτε ἐπὶ γῆς ἀνθρώποις διὰ σαρκὸς ὁμιλῶ, τὰ ἀρεστὰ τῷ (7) Πατρὶ διαπράττομαι, ἀλλὰ καὶ πάντοτε. Καὶ ταῦτα δὲ λαλεῖν μαρτύρεται, ἅπερ, ὡς παρὰ διδασκάλου, παρὰ τοῦ Πατρὸς μεμάθηεν· οὐκοῦν καὶ διδάσκαλον ἐπιγράφεται τὸν Πατέρα, ἕτερος ὢν, δηλαδὴ, παρ' αὐτὸν, εἴ γε πᾶς ὅτι μαθητευόμενος ἕτερος τυγχάνει τοῦ διδάσκοντος. Εἰ δ' ἐν τῷ Θεῷ ἦν ὁ Λόγος, δι' ἃν καὶ λογικὸς ἂν ῥηθείη τῶν τοῦ Πατρὸς νοημάτων σημαντικὸς τις ὢν· πῶς ἂν αὐτὸς ἑαυτοῦ γένοιτο διδασκαλός; Πῶς δ' ἀχώριστος ὢν τοῦ Θεοῦ, ἑαυτὸν ἔλεγεν ἀπεσταλθῆαι; Πῶς δὲ, ἐν καὶ ταῦτῶν ὑπάρχων τῷ Θεῷ, τὰ ἀρεστὰ πράττειν αὐτῷ διεμαρτύρετο; Εἰ δὲ πρὸς ταῦτα λέγει Μάρκελλος, ἐν τῇ σαρκὶ ὄντα τὸν Λόγον, ταύτας εἰρηκέναι τὰς φωνάς, καὶ τί τοῦτο φήσομεν πρὸς τὸν μὴ ὁμολογεῖν τὸν Υἱὸν (8) αὐτὸν εἶναι, ἀλλὰ Λόγον μόνον; Πῶς

✠ Ed. Paris. pag. 90.

¹ Joan. vi, 58, 59. ² Psal. lxxvii, 25; II Esdr. ix, 15. ³ Joan. viii, 28. ⁴ ibid. 29.

(4) Vulgo ἐν ἑαυτῷ ἔχειν; supra vulgo κατὰ τοῦτον.

(5) Vulgo δέ.

(6) Mss. ἐζῆν; mox vulgo οὐδ' ὡς ἐξῆς ὑπεροχῆν,

et infra ὅτι ἐπὶ.

(7) Vulgo αὐτῷ τῷ.

(8) Vulgo τὸν μὴ ὁμολ. τὸν Υἱόν.

δ' ἐν τῇ σαρκὶ ἦν, ὅτε ταῦτα ἔλεγεν; Ἄρα γε ζῶν, καὶ ὑφεστῶς, καὶ τοῦ Πατρὸς ὑπάρχων ἐκτός; Καὶ τίς ἦν ὁ Πατὴρ τότε, μὴ τὸν οἰκείον κεκτημένος ἐν ἑαυτῷ Λόγον, ἀλλ' ὑφεστῶς ἔνευ Λόγου; ἐνοικῶν δὲ ἐν τῇ σαρκὶ ὁ Λόγος, ὅτι ἐπὶ γῆς ἐποιεῖτο τὰς διατριβάς, εἰ μὴν τοῦ Πατρὸς ἐκτός ἦν, ζῶν καὶ ὑφεστῶς, καὶ τὴν σάρκα κινῶν ψυχῆς δίκην, ἕτερος δηλαδὴ παρὰ τὸν Πατέρα, καὶ δύο πάλιν ὑποστάσεις, αὐτὸς τε καὶ ὁ Πατὴρ, ὑπῆρχον. Μάταιός τε πᾶς ὁ Μαρκελλοῦ πεφύραται πόνος, οὐσιώδη Λόγον ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα, τὸν ἐν σφί σαρκὶ γενόμενον ὀριζομένου. Εἰ δ' ἐκτός ὑπῆρχε τοῦ Θεοῦ (9) ὁ ἐν τῷ σώματι κατοικῶν Λόγος, ἦν καὶ συνῆπτο τῷ Θεῷ, ὡς ἐν καὶ ταῦτὸν εἶναι τε αὐτῷ ἐξ ἀνάγκης δῶσει, ἢ αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα ἐν τῇ σαρκὶ, ἢ (10) τὸν Υἱὸν ὑφεστῶτα καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐνεργοῦντα ἐν τῷ σώματι, ἢ ψυχῆν ἀνθρώπου, ἢ εἰ μὴδὲν τούτων, αὐτόματον κινεῖσθαι τὴν σάρκα, ἄψυχον οὖσαν καὶ ἄλογον. Εἰ μὴν οὖν τὸν Πατέρα λέγοι, ἔσται ὁ Πατὴρ αὐτῷ ὁ γεννηθεὶς καὶ παθὼν καὶ πᾶν ἔργον ἀνθρωποπαθὲς ὑπομείνας, ὃ δὴ φθεγγόμενον Σαβέλλιον ἀσεβείας ἐγράφαστο γραφῆν τοῦ Θεοῦ ἢ Ἐκκλησία. Εἰ δὲ τὸν Πατέρα λέγειν οὐ θεμιτὸν ἐνανθρωπήσαντα, τὸν Υἱὸν ὁμολογεῖν ἀνάγκη, αὐτῷ μαθητευομένους τοῦτο διδάσκοντι. Εἰ δὲ τοῦτον ἀρνοῖτο Μάρκελλος ὑφεστᾶναι, ὥρα ψιλὸν ἀνθρώπου αὐτὸν ὑποτίθεσθαι ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς συνεστῶτα, ὡς μὴδὲν τῆς κοινῆς ἀνθρώπων διαλλάττειν φύσεως. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο τῆς Ἐκκλησίας ἀπελήλαται τὸ δόγμα· ὃ δὲ πάλαι μὲν Ἐδωναῖοι, νεωστὶ δὲ ὁ Σαμοσατεὺς καὶ οἱ ἐπίκλην ἐξ αὐτοῦ Παυλιανοὶ φρονήσαντες (11), δυσφήμων ὑπέμειναν δίκην. Τί δὴ οὖν λείπεται μετὰ ταῦτα ἢ τὴν σάρκα μόνον εἰσάγειν δίχα παντὸς ἐνοικίου τῶν δίκην παρὰ τοῖς θαυμαστοποιοῖς αὐτόματον κινουμένην; Καὶ πῶς ἢ σὰρξ, καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ σῶμα, δίχα τοῦ ἐνεργοῦντος εἶπεν (12) ἄν, *Καθὼς διδάξέ με, ταῦτα λαλῶ*; πῶς δὲ ἢ σὰρξ, εἶπεν ἄν ὅτι, *Ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε*; Πῶς δὲ ἢ σὰρξ ἀπεστάλθαι ἑαυτὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔλεγεν; Ἄρα δὲ Πατέρα τῆς σαρκὸς τὸν Θεὸν λέγειν ὄσιον, ἢ μᾶλλον τοῦ ἐν αὐτῇ κατοικοῦντός τε καὶ ἐνεργοῦντος; Τίς οὖν ἦν οὗτος; Πότερα ὁ ἐν τῷ (13) Θεῷ Λόγος, αὐτὸς ὢν ὁ Θεὸς κατὰ Σαβέλλιον, ἢ, ὅπερ ὄσιον καὶ ἀληθὲς λέγειν, ὁ ζῶν καὶ ὑφεστῶς Μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ μηδέτερα τούτων λέγοι, ἐξ ἀνάγκης ὑποστήσεται ψυχῆν ἀνθρώπου, καὶ ἔσται αὐτῷ ψιλὸς ἀνθρώπος ὁ Χριστός. Καὶ οὐκέτι Σαβέλλιος, Παυλιανὸς δ' ἡμῖν ἔσται, ὁ νέος συγγραφεὺς. Εἰ δὲ τὸν ἐν τῷ Θεῷ φαίη Λόγον ἐννοῆσαι τῇ σαρκὶ, οὐδὲν ἕτερον ὄντα ἢ Λόγον, καὶ Λόγον σημαντικὸν ἢ ἐνεργητικόν· καὶ πῶς οὗτος εἶπεν ἄν ζῆν ἰδιόζουσαν ζοήν παρὰ τὸν Πατέρα; Ποῦ δὲ αὐτὸς ἀπέσταλτο συνημμένος καὶ ἠνωμένος ἀεὶ τῷ

A parabilis, missum fatetur semetipsum? Quomodo cum sit unum atque idem cum Deo, se Deo complacencia perficere testatur? Quod si respondeat ad hæc Marcellus, Verbum carnam factum hæc pronuntiasse: et quid istud inquam ad illud, non conlitteri eum Filium esse, sed solum Verbum. Qualiter vero in carne fuit cum hæc proloqueretur? Numne vivens, subsistens, extra Patrem constitutus? Et quis, quæso, erat tum ille Pater, qui suum in se Verbum tunc non possidebat? sed sine suo Verbo subsistebat? carnem vero Verbum tunc inhabitans, cum in terris hic conversaretur, siquidem extra suum Patrem fuerat, vivens, subsistens, carnem movens ad instar animæ, omnino erat alius a Patre suo, et duæ tum hypostases, ipse atque Pater, subsistebant. Frustraneus erit porro Marcelli labor omnis, qui illum, quod in carne fuit substantiale Verbum, vivum, et subsistens determinavit. Quod si Verbum illud quod inhabitabat carnem, extra Deum fuerat, unum vero fuit et copulatum eidem, tanquam unum atque idem cum eo: omnino concessurus est illi existentiam, et ipsum quoque esse, cum carne existentem Patrem, et Filium a se et per se subsistentem, et in corpore operantem: aut saltem humanam animam: si nihil horum; tum certe sua sponte per se moveri carnem, fatetur necesse est inaniam et irrationalem: sin vero concesserit esse Patrem: erit illi Pater, genitus, passus, et omnia humana opera qui subivit. Quod cum Sabellius olim affirmavit, inscripsit ei dicam impietatis Ecclesia Dei. Quod si nefas sit dicere, incarnatum fuisse Patrem; necesse est de Filio hoc pronuntium, ab ipsius schola et disciplina, qui hoc docuit, profecti. Quod si illum abnegaverit subsistentem Marcellus, merum illum hominem concedat oportet de corpore atque anima constitutum: ita ut a communi natura hominum nullatenus recedat. Sed et dogma hoc Ecclesia rejecit etiam: quod cum olim Ebionæi tuerentur: et non ita pridem propugnaret Samosatensis, et qui ab illo denominantur, Pauliani, blasphemiam sententiam, ab Ecclesia latam in eos subierunt. Quid ergo restat aliud, quam ut carnem introducat nudam omni prorsus habitatore? admodum eorum pæparum, quos seipsos motitantes, a gyrtæ circumducunt. Et quo pacto caro, et ipsum mei per seipsum corpus absque ullo inoperante dixerit, *Quæ ille me docuit, ea proloquor?* quomodo caro dixerit, *Ego semper, et ubique ea operor, quæ sunt illi complacencia?* Que pacto, se caro missam dixerit a patre? Anue carnis patrem dicere Deum, sanctum est? aut potius ejus, qui carnem insidet et inhabitet? Quis tandem ille fuerit? Numne Verbum

✠ Ed. Paris. pag. 91.

(9) Ἐκτός ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ. Potius ὑπῆρχε [sic codd.], ut ἦν καὶ, et συνῆπται. M. — Mox vulgo σαρκὶ καὶ τ. Υἱόν.

(10) Vulgo ἢ deest, et mox vulgo ὅδε φθεγγέ, et infra δόγμα· ὃ δέ.

(11) Δυσφήμιας M. in corr.; mox vulgo τί δέ ἐτ δίκην τὴν π.

(12) Ἄν. εἶπαιεν; mox vulgo ἄν ἐγὼ τὰ.

(13) Vulgo om. τῷ, et infra vulgo συνημμένος ἢ ἠνωμένος.

illud quod in Deo fuerat, ipsemet idem Deus, ut Sabellio placuit? aut potius (quod cum sanctitate stat et veritate) vivens et subsistens unigenitus Filius Dei? Quod si nihil horum ipsi arriserit, omnimodo substituet hic humanam animam; atque ita erit illi nudus homo Christus. Nec ulterius nobis Sabellius prodibit, sed de secta Paulianorum, novus scriptor. Quod si Verbum illud dixerit hominem habitare, quod in Deo fuit, nihil aliud ipsum, nisi Verbum existens, et Verbum significativum vel operativum, quo pacto hoc dicatur, vitam propriam et peculiarem vivere sejunctam a Patre? Quo missus fuit ille qui quidem cunctis semper, et copulatus Patri consistebat? Quo pacto præceptorem suum affirmat Deum Patrem? quo pacto se semper et \times ubique Patri suo complacentia fecisse dicet? Sunt enim hæ voces satis claræ et manifestæ filii illius vivi et subsistentis, qui ubique certe per Evangelium deprecatur Patrem, et a Patre, ut se glorificet, petit. Quæ quidem omnia, quid aliud docent, quam ipsum revera substituisse? imprimis ubi ait: *Duorum hominum testimonium verum est. Ego sum, qui testimonium perhibeo mihi metipsi: et qui misit me Pater, de me is perhibet testimonium*⁷. Tot locis cum se vivum prædicaverit Servator, nusquam se tamen Verbum nominavit, sed Filium, et lucem, et unigenitum, et panem vitæ. Verba autem sua et verba se habere quidem docet, ubi ait, *Si quis Verbum meum custodiverit*⁸: at semetipsum, Verbum nusquam nominat. Et certe erubescendum illi fuerat, qui, hisce omnibus non obstantibus, Verbum illum et nihil aliud nisi Verbum designavit. Audis ergo quæ scripsit, dixit. [R. XXXVII.] « Adeo ut omnimodo manifestum fuerit, nullum aliud nomen « Verbi æternitati congruere præter hoc ipsum, quod « sanctissimus Dei discipulus et apostolus Joannes « in principio Evangelii nominavit. » Et secundo: « Ut ostenderet, quod si novum nomen aliquod et « nuper datum ei conveniebat, a novo et nuper tra- « ditio testamento, hoc erat ipsum congruum illi in « carne dispensationi. » Et tertio: « Quocirca, prius- « quam descenderet, et de Virgine nasceretur. Ver- « bum erat tantummodo. Quid enim esset aliud prius- « quam carnem humanam assumebat, is, qui, « quod ab ipso scriptum est, descendit in novissimis temporibus? certe natus de Virgine nihil aliud erat. » Hæc facile fuit sciscere et sentire Marcello, propterea quod Filium Dei non profiteatur, ad quem sua referebat evangelista. Quid ais, mi homo? Non illum solummodo nominavit Verbum, sed et Deum: sed lucem, illuminantem omnem hominem in hunc mundum venientem: sed unigenitum Filium, qui fuit in sinu Patris⁹. Nemo idcirco de hinc theologum et evangelistam calumniatur, sed cum accuratione illum audiat, qualenam Verbum designabat, cum statim intulerit, *Et Deus erat Verbum*. Cui et adjecit illud, *Omnia per illum facta sunt*¹⁰. At ab ipsomet Servatore universalitatis, ne

\times Ed. Paris. pag. 92.

⁷ Joan. viii, 17, 18. ⁸ ibid. 51, 52. ⁹ Joan. i, 4, 9, 18. ¹⁰ ibid. 3.

(14) Vulgo ζῶντος καὶ ὕφραστ.

(15) Vulgo ἄν, et mox οὐδαμῆ.

(16) Καὶ πάντα λόγον, ἢ λόγον. Ænigmata sunt ista, forte legendum, καὶ πανταχοῦ λόγον στρέφω, καὶ πάντα, ἢ καὶ αὐτὸν λόγον μὲν ἔχειν διδάσκων φάσκει. Sensus opinor est ab istis non admodum diversus. M.—[Καὶ πάντα μᾶλλον ἢ Λόγον R. cl.

A Θεῷ; Πῶς διδάσκαλον αὐτοῦ φησιν εἶναι τὸν Πατέρα; Πῶς δὲ τὰ ἀρεστά τῷ Πατρὶ πάντοτε πράττειν αὐτὸν ἔλεγεν; αὐταὶ γὰρ διαβήθησαν Υἱοῦ ὑφραστῶτος καὶ ζῶντος (14) εἰεν ἄν φωναὶ, καὶ δι' ἄλου δὲ (15) τοῦ Εὐαγγελίου ὁ εὐχόμενος τῷ Πατρὶ, δοξάζων τὸν Πατέρα ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς δοξασθῆναι ἀξιῶν, τί ἕτερον ἢ ὑφραστῶτα αὐτὸν δεικνύσει, καὶ μάλιστα οὕτως φησὶ, *Δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθῆς ἐστίν. Ἐγὼ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ· καὶ Ὁ πέμψας με Πατὴρ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ*. Διὰ τοσούτων αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ζῶντα αὐτὸν παραστήσας, οὐδαμῶς μὲν Λόγον αὐτὸν ὠνόμασεν, Υἱὸν δὲ, καὶ φῶς, καὶ Μονογενῆ, καὶ ἄρτον ζωῆς (16). [Καὶ πάντα λόγον, ἢ Λόγον,] Καὶ λόγον μὲν ἔχειν διδάσκει φάσκων, *Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν Λόγον μου τηρήσει*: αὐτὸν δὲ Λόγον εἶναι οὐ φησιν. Πῶς οὖν μετὰ ταῦτα πάντα, οὐκ ἐρυθριᾷ ὁ μόνον Λόγον, καὶ οὐδὲν ἕτερον εἶναι αὐτὸν ἀποφηνάμενος; Ἐπάκουσον γοῦν οὕτως ἔγραφε, λέγων, « Ὅστε πανταχοῦθεν δῆλόν ἐστι μηδὲν ἕτερον « τῆ ἀδιότῃ τοῦ Λόγου ἀρμόττειν ὄνομα, ἢ τοῦθ', « ὅπερ ὁ ἀγιώτατος τοῦ Θεοῦ μαθητὴς καὶ ἀπόστολος « Ἰωάννης, ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου εἶπεν (17). [Καὶ « πάλιν.] Ἴνα δείξῃ ὅτι ἐλ τιχαινὸν καὶ νεώτερον ὄνομα, « τοῦτ' ἀπὸ τῆς καινῆς αὐτῷ καὶ νέας ὑπῆρξε κατὰ « σάρκα οἰκονομίας. [Καὶ αὐθις.] Ὁύκοῦν πρὸ μὲν τοῦ « κατελθεῖν, καὶ διὰ τῆς Παρθένου τεχθῆναι, Λόγος ἦν « μόνον. Ἐπεὶ τί ἕτερον ἦν, πρὸ τοῦ τὴν ἀνθρωπίνην « ἀναλαβεῖν σάρκα, τὸ κατῆλθεν ἐπ' ἐσχάτων τῶν (18) « ἡμερῶν; ὡς καὶ αὐτὸς ἔγραφε. Καὶ τὸ γεννηθῆναι ἐκ « τῆς Παρθένου οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ Λόγος. » Τοσαῦτα C Μαρκέλλω εἰπεῖν καὶ ἀποφηνάσθαι πάρεστι, διὰ τὸ μὴ ὁμολογεῖν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, πρὸς δὲ εἶπεν ἄν ὁ Εὐαγγελιστὴς μέγα ἐπιδοῦσας. Τί φησὶ, *ἄνθρωπε; Ὁύ Λόγον αὐτὸν ἔφη μόνον, ἀλλὰ καὶ Θεὸν καὶ φῶς τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, καὶ Μονογενῆ Υἱὸν τὸν εἰς τὸν κόσμον τοῦ Πατρὸς*. Μὴ δὲ μόνον οὖν συκοφαντεῖται τις τὸν θεολόγον (19), ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπαίτεται αὐτοῦ, ὅποιον ὑπέθετο Λόγον, παρὰ πόδας συνάψας, *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· καὶ προστιθεὶς τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*. Κατὰ δὲ αὐτὸν τὸν τῶν ἄλων Σωτῆρα οὐδὲ ἀπαξ ὠνόμασται Λόγος, ἀλλὰ Υἱὸς Θεοῦ, καὶ Μονογενῆς, καὶ φῶς, καὶ ζωὴ, καὶ ἀλήθεια, καὶ πάντα μᾶλλον D ἢ Λόγος.

quod ab ipso scriptum est, descendit in novissimis temporibus? certe natus de Virgine nihil aliud erat. » Hæc facile fuit sciscere et sentire Marcello, propterea quod Filium Dei non profiteatur, ad quem sua referebat evangelista. Quid ais, mi homo? Non illum solummodo nominavit Verbum, sed et Deum: sed lucem, illuminantem omnem hominem in hunc mundum venientem: sed unigenitum Filium, qui fuit in sinu Patris⁹. Nemo idcirco de hinc theologum et evangelistam calumniatur, sed cum accuratione illum audiat, qualenam Verbum designabat, cum statim intulerit, *Et Deus erat Verbum*. Cui et adjecit illud, *Omnia per illum facta sunt*¹⁰. At ab ipsomet Servatore universalitatis, ne

p. 92 D]. — Mox vulgo ἔγραψε.

(17) Εὐαγγελίου εἰπεῖν. Lege εἶπεν. M.

(18) Vulgo om. τῶν. Mox vulgo καὶ φῶς τ. φ. π. ἄνθρ. ἐρχ. εἰς τ. κ. καὶ Θεὸν καὶ μ. Υἱὸν τὸν εἰς κ. τ. Π., καὶ οὐ λόγον μόνον ἔφη αὐτόν. Μὴ οὖν.

(19) Vulgo θεολόγον καὶ εὐαγγελιστῆν.

semel, quidem Verbum nominatur, sed Filius Dei, sed unigenitus, sed lux, sed vita, sed veritas : sed omnia potius quam Verbum.

η'. Εἰ δὲ λέγοι ταῦτα ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰρησθαι, λεχθήσεται αὐτῷ, ὅτι καὶ τὸ, 'Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, οὐδ' ἐτέρωθεν ἦν ἢ ἐξ αὐτῆς. Ἐν (20) δὲ οὖν καὶ τὸ αὐτὸ Εὐαγγέλιον, ὁ αὐτὸς τε εὐαγγελιστῆς, ὁ Λόγον αὐτὸν εἰπὼν, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα περὶ αὐτοῦ συνεγράφατο. Καὶ Παῦλος δὲ ὁ θεὸς Ἀπόστολος λέγων·

θ. Ἡμῖν εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα, δηλός ἐστι τὸν πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, οὐ Λόγον ὀνομάζων, ἀλλὰ Κύριον Ἰησοῦν καὶ Χριστόν. Ἄλλ' (21) εἰ κατὰ Μάρκελλον εἶς καὶ ὁ αὐτὸς ἦν ὁ Θεός, καὶ ὁ ἐν αὐτῷ Λόγος (22), ἐπήρκει τῷ Ἀποστόλῳ φάναι· Ἡμῖν εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα. Πλήρης γὰρ ἦν ἡ διάνοια, καὶ ὁ Λόγος αὐτοτελής, τὸν Θεὸν εἰσηγούμενος ποιητῆν τῶν ὄλων. Ἄλλὰ τοῦτο καὶ Ἰουδαῖος ἂν τις εἴποι. Ὁ δὲ τῆς Ἐκκλησίας κήρυξ πρὸς τῷ προτέρῳ καὶ τὸ δεύτερον μὴ ἀγνοεῖν διδάσκει. Τί δὲ ἦν τοῦτο; Καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. Διὸ προστεθῆσι τὸ δεύτερον ἐξῆς λέγων, ἡμῖν· εἰ γὰρ, καὶ μὴ πᾶσιν, ἀλλ' ἡμῖν, φησὶν, εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός. Διὰ τί δὲ μετὰ τὸν ἕνα Θεὸν καὶ οὕτως ἡμῖν εἰς Κύριος παρίστησιν, ἐπιλέγων, δι' οὗ τὰ πάντα; Ἐπειδὴ γὰρ τὰ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, εἰκότως ἡμῖν, τοῖς τοῦτ' ἐπισταμένοις, Κύριος εἶναι τῶν ὄλων μετὰ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν πεπιστευται. Ὅτι δὲ οὐ περὶ τῆς σαρκὸς ταῦτ' (23) εἴλεγεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου, δηλός ἐστιν ἐκ τοῦ ἐπιφέρειν, δι' οὗ τὰ πάντα. — Ἡμῖν γὰρ, φησὶν, εἰς Θεός ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα. Ὁ δὲ (24) καὶ περὶ τοῦ φωτός, καὶ περὶ τοῦ περιόντος Λόγου (25) εἰρηται. Αὐτὸς οὖν ἦν Ἰησοῦς Χριστός τὸ φῶς καὶ ὁ Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν, ἀλλ' οὐχ ἡ σὰρξ. Οὐ γὰρ ἂν περὶ τῆς σαρκὸς ἀκυαρτήτως (26) οὕτως εἶπεν ἂν τὸ, δι' οὗ τὰ πάντα.

Οὐδὲ δὲ τὸν τῆς σαρκὸς προϋπάρχοντα τοῦ Θεοῦ Υἱὸν Χριστόν ὀνομάζειν ὁ αὐτὸς Παῦλος, κατὰ τὸ αὐτὸ, Πέτραν αὐτὸν ἀποκαλῶν, δι' ὧν γράφει περὶ τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ συνδιατριψάντων τῷ Μωϋσῆϊ, λέγων, Ἔπιον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθοῦσης πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Καὶ ἐπισφραγίζεται τὸ αὐτὸ, μεθ' ἕτερα φάσκων Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστόν, καθὼς τινες αὐτῶν ἐπειρασάν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄψεων ἀπώλοντο. Καὶ ἐτι μᾶλλον τοῦτ' αὐτὸ βεβαιῶ λέγων· Πιστεῖ Μωϋσῆος μέγας γενόμενος, ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραῶ· μεῖζονα πλουτοῦν ἠρνησάμενος τῶν Αἰγύπτου θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμόν τοῦ Χριστοῦ. Ἐναργέ-

8. Quod si hic opponat, has de Novo Testamento desumptas esse nomenclaturas, dicendum illi est, quod et illud testimonium, *In principio erat Verbum*¹¹, non est desumptum aliunde, ut unum atque idem Evangelium, atque ipsemet evangelista, qui nominavit illum, Verbum, illa cætera de eodem scriptis mandaverit. Sed et divinus Apostolus Paulus dixit,

9. *Unus Deus Pater e quo sunt omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem sunt omnia*¹²; satis clare, Dei Filium, per quem omnia facta sunt etiam ante ipsius in carne adventum, non voca Verbum, sed Dominum Jesum Christum. Quod si, quemadmodum Marcello placet, idem erat et Deus, et in Deo Verbum, suffecisset Apostolo illud dixisse, *Nobis unus Deus Pater, e quo sunt omnia*. Sensus etenim plene constabat : et sermo perfectus erat, quod Deus universi conditor ponebatur. Sed vel Judæus ita affirmaret. Ecclesiæ ergo præco, ad illud prius, hoc positum in secundis nos noluit ignorare. Quodnam vero illud? *Et unus Dominus Jesus Christus*. Quocirca, in secundis posuit illud, *nobis hoc sensu, ut, non sit omnibus, at nobis tamen est, unus Dominus Jesus Christus*. Quorsum vero postquam edixerat, *unus Deus, et unum quoque Dominum* adiecit idem inquires, *per quem sunt omnia*? Certe quia *per illum omnia facta fuerant*, non injuria, post Deum illum universorum, a nobis, qui hoc probe noverimus, Dominus universorum agnosceatur. Constat vero hæc, non de carne dixisse illum, sed de Dei verbo, propterea quod subinferat, *per quem sunt omnia*. — *Nobis*, inquires, *unus Deus Pater, e quo sunt omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem sunt omnia*. Quod ipsum de luce, et de verbo, quod circumit, omnia dictum est. Erat ideo ipse Jesus Christus lux, et Verbum, per quem sunt omnia, non autem caro. Neque enim ita indistinctim de carne diceret, *per quem sunt omnia*.

Sed nec Dei Filium ante carnem existentem Christum nominasset idem Paulus, ad eundem modum, ubi eum appellat *petram* in eodem loco, de populo loquens qui cum Moysæ in deserto versabantur. *Bibebant de spirituali sequenti eos petra; petra autem illa erat Christus*¹³. Quod ipsum consignat idem statim inquires, *Nec tentemus Christum ut nonnulli eorum tentaverunt et a serpentibus occisi sunt*¹⁴. Sed confirmat illud ipsum ubi ait, *Per fidem Moyses grandior factus, negavit se esse filium filii Pharaonis. Majores divitias æstimans thesauris Ægyptiorum improprium Christi*¹⁵. Sed et idem ipsum ad hoc efficacius insinuat ubi ait : *Hoc idem sentiat*

✠ Ed. Paris. pag. 93, 94.

¹¹ Joan. i, 1. ¹² I Cor. viii, 6. ¹³ I Cor. x, 4. ¹⁴ ibid. 9. ¹⁵ Hebr. xi, 24, 26.

(20) Vulgo δέ.

(21) Vulgo om. ἀλλ'.

(22) Vulgo ὑπήρχει

(23) Vulgo τοῦθ'.

(24) Vulgo ὃ δέ.

(25) Περιόντος λόγου. Forte πρόντος. M.

(26) Vulgo ἀσπαρτήτως.

in vobis, quod et in Jesu Christo. Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi assumens, et figura inventus, ut homo¹⁴. Vides quod priusquam exinanivit semetipsum, et assumpsit servi formam, erat, ante erat, et in forma Dei subsistebat. Quis autem ille? Non alius certe quam Jesus Christus, et antequam carnem assumeret: audiendus est enim, neque negligenter, beatus Apostolus: *Idem sentiat in vobis*, dicens, *quod et in Christo Jesu*: dum deinceps exponat, quis ille erat Jesus Christus, in iis quæ adjungit.

40. Qui cum in forma Dei esset: non arbitratus est rapinam, esse se æqualem Deo, sed exinanivit semetipsum, servi formam assumens. Non possumus de carne intelligere divinum hoc oraculum. Non congrue de carne dici potest illud, qui et: nec illud, existens in forma Dei. Sed neque caro se exinanivit, assumens servi formam. Ridicule hoc imaginamur. Age igitur disquiramus illud, quomodo dici queat, *Qui cum in forma Dei esset, non est arbitratus rapinam, esse se æqualem Deo*. Siquidem fuit Verbum insubsistens, nullibi existens extra Deum: sed intus existens in ipso: interdum cum silentio atque cum quiete: alias autem operando: quo pacto potuit esse in forma Dei, potestate existens ipse Deus? quomodo non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo, cum esset Deus? quomodo semet humiliavit factus obediens Patri? Certe illud, *obedire*, aliquem alicui, duas necessario personas insinuat. Quoniam vero trahit in exemplum, verbum humanum, ejusque similitudinem Marcellus adhibet, interrogemus, an quadrare in humanum verbum possit illud, quod dicitur, *Qui in forma hominis existens, non est rapinam arbitratus esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, factus obediens ad mortem usque*. Quo pacto congenitum homini Verbum hoc præstiterit, idemque cum homine ipso fuerit? Non erit ergo ille nudum verbum inexistens, sed revera Filius unigenitus Dei, *Qui in forma Dei existens, non est arbitratus rapinam, esse se æqualem Deo; sed exinanivit semetipsum, servi formam assumens*. Quem divinus Apostolus *Jesum Christum* nominavit: utpote qui sciret omnium optime illum ante carnem præexistisse.

41. Sed eundem idem Apostolus *mediatorem Dei atque hominum*¹⁵ appellat: legem Mosis in illius manu datam pronuntians, *Lex ordinata per angelos in manu mediatoris; mediator autem unius non est: sed Deus unus est*¹⁷. Audis ut Deum appellans et angelos nominans, intermediarium introducit mediato-

¹⁴ Ed. Paris. pag. 95.

¹⁵ Philipp. II, 5-7. ¹⁷ I Tim. II, 5. ¹⁸ Gal. III, 19.

(27) Vulgo προην ut supra Ισα, ut semper.

(28) Vulgo ονι. αὐτός — Χριστός.

(29) Καὶ τὸ ὑπάρχων. In uno exemplari aberat, hic ἐν μορφῇ Θεοῦ, recte. Nam sufficit, ad illud quod vulg. ὑπάρχων. M. — Mox vulgo γένουτο γελοῖον.

(30) Vulgo ἀλλ' ἐαυτὸν ἐκένωσεν, et mox Ισα Θεῷ

στατα δὲ ἐτι μᾶλλον τοῦτο συνίστησαν ἐν οἷς φάσκει. Τοῦτο φρονεῖσθω ἐν ὑμῖν, ὁ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι Ισα Θεῷ ἀλλ' ἐαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ σχήματι εὐθεθεις ὡς ἄνθρωπος. Συνοραξ, ὅτι πρὸ τοῦ κενῶσαι ἐαυτὸν, καὶ μορφὴν δούλου λαβεῖν, ἦν καὶ προσῆν (27), καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπῆρχε. Τίς δὲ ἦν οὗτος; ὕδεις ἄλλος ἢ Ἰησοῦς Χριστός (28). Αὐτὸς οὖν ἦν Θεὸς Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ πρὶν ἢ τὴν σάρκα λαβεῖν. Ἀκριβῶς γὰρ ἀκουστὸν τοῦ Θεοῦ Ἀποστόλου λέγοντος, Τοῦτο φρονεῖσθω ἐν ὑμῖν, ὁ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ διασαφούντος ἐξῆς, τίς ποτ' ἦν οὗτος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' ὧν ἐπισημαίνει λέγων·

Ὁς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων (29), οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι Ισα Θεῷ, ἀλλ' ἐαυτὸν ἐκένωσεν, μορφὴν δούλου λαβὼν. Μῆτι οὖν κἀναθεῖα ἐπὶ τῆν σάρκα οἶόν τέ ἐστιν ἐκλαθεῖν τὸ λόγιον; μὴ περὶ τῆς σαρκὸς ἀρμύζει λέγειν τὸ, ὃς καὶ, καὶ τὸ, ὑπάρχων; ἀλλὰ μὴ σὰρξ ἐκένωσεν ἐαυτὸν, μορφὴν δούλου λαθὼν· ἀλλὰ γελοῖον τοῦτό γε. Φέρ' οὖν ἐξετάσωμεν ὅπως εἴρηται τὸ, Ὁς, ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι Ισα Θεῷ (30), ἀλλ' ἐαυτὸν ἐκένωσεν. Εἰ μὲν δὴ Λόγος ἦν ἀνύπαρκτος, μηδαμῶς ἐξῶθεν τοῦ Θεοῦ ὑπεστῶς, ἀλλ' ἔνδον ὦν ἐν αὐτῷ, ποτὲ μὲν ἐν ἡσυχίᾳ καὶ σιγῇ, ποτὲ δὲ ἐν τῷ ἐνεργεῖν, καὶ πῶς οὗτος ἦν ἐν μορφῇ Θεοῦ, δυνάμει Ισα Θεῷ αὐτὸς ὦν Θεός; πῶς δὲ οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι Ισα Θεῷ, αὐτὸς ὦν ὁ Θεός; πῶς δὲ ἐταπεινώσεν ἐαυτὸν ὑπήκοος γενόμενος τῷ Πατρὶ; Τὸ γὰρ ὑπακούειν τόνθε τῷδε δυεῖν γένοιτ' ἂν προσώπων παραστατικόν. Καὶ ἐπειδήπερ τῷ παρὰ ἀνθρώποις λόγῳ κέχρηται εἰκόνη Μάρκελλος, πευστέον, εἰ δύναται ἀρμύζειν ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου τὸ λέγειν· Ὁς ἐν μορφῇ ἀνθρώπου ὦν, οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι Ισα Θεῷ, ἀλλ' ἐαυτὸν ἐκένωσεν, γενόμενος ὑπήκοος τῷ θανάτῳ; Καὶ πῶς ὁ ἐν ἀνθρώπῳ συμφυῆς Λόγος ταῦτα ἂν ποιήσειεν, καὶ ταῦτῳ ὑπάρχων τῷ ἀνθρώπῳ; Οὐκ ἄρα Λόγος ψιλὸς καὶ ἀνυπόστατος ἔσται, ἀλλὰ Ἰδὸς ἀληθῶς Μονογενῆς τοῦ Θεοῦ. Ὁ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων (31) ὃς οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγήσατο τὸ εἶναι Ισα Θεῷ· Ὁν καὶ Ἰησοῦν Χριστὸν ὀνόμαζεν (32) ὁ θεὸς Ἀπόστολος, προὔπαρχοντα αὐτὸν τῆς σαρκὸς ἀκριβῶς ἐπιστάμενος.

D
ια'. Πρὸς τοῦτοις μεσίτην (33) αὐτὸν τοῦ Θεοῦ (ὁ) αὐτὸς ὀνόμασεν, τὴν Μωϋσῆως νομοθεσίαν ἐν χειρὶ αὐτοῦ δεδόσθαι (εἰπῶν), δι' ὧν φησιν, Ὁ νόμος διαταγῆς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου, ὁ δὲ μεσίτης ἐνός οὐκ ἔστιν, ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἔστιν. Ἀκούεις ὅπως ἰδίως (34) τὸν Θεὸν ἀποκαλῶν, καὶ ἀγγέλου ὄνο-

post δυνάμει ον.; dein vulgo ὦν ὁ Θεὸς et τὸ παρὰ ἀνθρ.

(31) Ὑπάρχων λόγος. Forte ὑπάρχων, ὃς [vulgo λόγος; Θεὸς οὐδ'. et Μρ.] οὐκ ἀρπαγμὸν. M.

(32) Vulgo ὀνόμασεν.

(33) Vulgo καὶ μεσίτην et mox διδοσθαι.

(34) Ὁπως Ἰδιον. Ita scriptum reperi. Quid sit

μάζων, μεταξύ τὸν μεσίτην εἰσάγει, λέγων· Ὁ δὲ A μεσίτης ἐνός οὐκ ἔστιν. Ἦν ἄρα καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως κατὰ τοὺς Μωϋσείως χρόνους μεσιτεύων τῆ νομοθεσίᾳ.

β'. Καὶ ἀρχιερέα δὲ αὐτὸν ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος ἀποκαλεῖ λέγων· Ἐχόντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, διελθυσθε τοὺς οὐρανοὺς, Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

γ'. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτῆρα τοῦ Θεοῦ καὶ Υἱὸν, καὶ κληρονόμον, τὸν αὐτὸν οἶδε, λέγων, Ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἐθήκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ ἐποίησε τοὺς αἰῶνας, ὃς ὦν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτῆρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Καὶ ἐνταῦθα ὡσπερ ἀνωτέρω ἐλέγετο περὶ τοῦ Ἀδῶν, τὸ (35), πάντα δι' αὐτοῦ B ἐγένετο (36), καὶ περὶ τοῦ φωτὸς τὸ, ἐν τῷ κόσμῳ ἦν καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ, Ἥμῖν εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα, θεά, ὅπως περὶ τοῦ αὐτοῦ ὁμοίως εἰρηται τὸ, δι' οὗ (37) καὶ ἐποίησε τοὺς αἰῶνας. Ἐπιστήσαι δὲ (38) τὸν νοῦν ἐν τούτοις ἄξιον, ὅπως ὠνόμασται ἀπαύγασμα. Οἶμαι γὰρ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως παραστατικὸν εἶναι τὸν λόγον. Πολλάκις γὰρ ὠνομασμένου Υἱοῦ, καὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς χρηματίσαντος (39), ἐπεὶ τὰς τῶν ζώων γενέσεις τοιοῦτόν τινα τρόπον ἐπιλάθοιμεν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ θεοπροπεστέρα κέχρηται εἰκόνι ὁ Ἀπόστολος, περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς, εἰπὼν, Φῶς οὐκ ὄν ἀπόσιτον· τὸν δὲ Υἱὸν, ἀπαύγασμα τοῦ πατρικοῦ φωτὸς ὁρισά- C μενος, ὥστε εἶναι τὸ ἀπαύγασμα γέννημα τοῦ πρώτου φωτὸς, οὐ κατὰ τὴν τῶν θνητῶν ζώων ὑποστάνα γένεσιν, κατὰ δὲ τὸ ῥηθὲν παράδειγμα. Εἰκότως οὖν καὶ εἰκόνα αὐτὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου ἀποκαλεῖ, διὰ τὸ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχειν, καὶ διὰ τὸ ἀπαύγασμα εἶναι καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως.

δ'. Διὰ ταῦτα γὰρ περὶ αὐτοῦ γράφων ἔλεγεν· Ὁς ἔστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, Πρωτότοκος πάσης κτίσεως. Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν D ἐκτίσται, (40) καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε. Ταῦτα γὰρ περὶ τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, κἀν μὴ Μαρκέλλῳ δοκῆ, εἴρηται. Οὐ γὰρ περὶ τῆς σαρκὸς εἶπεν ἂν τσαῦτα ὁ θεὸς Ἀπόστολος. Μωρὸν γὰρ τοῦτο καὶ ἀδιανόητον, πρὸς τῷ καὶ ἀσυνάρτητον εἶναι (41) τῆς φράσεως τὴν ἐρμηνείαν. Πῶς γὰρ περὶ τῆς σαρκὸς ἤρμωσε

✠ Ed. Paris. pag. 96.

¹⁰ Hebr. iv, 14. ¹¹ Hebr. i, 1-3. ¹² I Cor. viii, 6.

nescio, forte an, ἔθα, ut sit, ubi Deum nominat, et angelos memorat, intermedium inducit mediatorum. M. — Scripsi cum codd. ἰδίως; mox vulgo ἐπὶ ἐσχάτου et ὡσπερ καὶ ἀνωτέρω.

(35) Vulgo ὅτι τὰ.

(36) Vulgo καὶ αὐτοῦ ἐγένετο om.

(37) Mp. αὐτοῦ.

(38) Ἐπιστήσας δέ. Legend. ἐπιστήσαι δέ. M.

(39) Καὶ πρὸς χρηματίσαντος. Error ex abbre-

rem, ubi ait, *Sed mediator unius non est.* Erat ideo ante incarnationem suam per ætatem Moysis mediatoris functus munere in ferendo legem.

12. Sed et pontificem vocat eundem idem Apostolus. *Habentes igitur pontificem magnum, qui caelos penetravit, Jesum Filium Dei* ¹⁰.

13. *Insuper splendorem gloriæ, et characterem Dei et Filium, et hæredem eundem vocat, In novissimis hisce diebus locutus est nobis in Filio suo, quem constituit hæredem omnium: per quem fecit et sæcula; qui cum esset splendor gloriæ, et character substantiæ ejus* ¹¹. Hic uti et superius dictum est de Verbo, quod omnia per ipsum facta sint. [Et de luce quæ in mundo fuit: et mundus per ipsam factus fuit.] Et de Jesu Christo, *Nobis unus Dominus Jesus Christus per quem omnia* ¹². De eodem videsis, quemadmodum dicitur, *per quem fecit et sæcula.* Hic vero operæ pretium est advertere animum ad id quod dicitur splendor; ita enim statuo vocem istam subindicare, illam de Patre Filii generationem. Cum enim Filii nomen sæpius occurreret, et Pater etiam frequentius Deus audiverat: ne modum forte aliquem hic imaginemur qui in generatione rerum animatarum occurrit, Apostolus similitudinem diviniorem adhibet, ubi de Deo agit, ad Patrem illud applicans, *Habians lucem inaccessam*: Filium vero compellans splendorem paternæ lucis; ut splendor sit primi illius luminis genitura: non ad modum creaturis mortalibus usurpatum existens, dum generantur, verum juxta allatam similitudinem. Merito eum igitur, et imaginem appellat invisibilis ✠ Dei: propterea quod existeret, in forma Dei: et quia erat splendor et character substantiæ.

14. Hanc ob causam de illo scribens ait: *Qui est imago Dei invisibilis: primogenitus omnis creaturæ. Quoniam in ipso creata sunt omnia, quæ sunt in caelo, et quæ super terram, sive visibilia, seu invisibilia; sive throni, seu dominationes: sive principatus, seu potestates: omnia per ipsum, et in ipso condita sunt, et ipse ante est omnia, et in ipso omnia subsistunt* ¹³. Hæc omnia, licet secus Marcello videatur, de Filii divinitate dicuntur. Neque enim tot et talia dixisset de carne Apostolus. Stultum enim foret neque cogitatu facile, ut ne dicam incongruum, quod ad dictionem attinet et nominis interpretationem. Qui enim congruenter de carne dici

viata scriptura πρὸς ortus est: legendum enim Πατρὸς χρηματίσαντος, ἵνα μὴ ἐπὶ τὰς ἐπιλάθοιμεν. M.—Emendavi locum ex codd., ubi vulgo τινὰ ante τὸν πρὸν deest et scribitur ἐπιλάθοιμεν ὑπὸ. Mox vulgo περὶ τοῦ μὲν et ὁρίζομενος.

(40) Vulgo ἐκτίσθη εἰ mox δοκῆ εἰ πρὸς τό.

(41) Τῆς φράσεως τὴν ἁρμονίαν. Ita potius quam ἐρμηνείαν. Nam sequitur, πῶς γὰρ περὶ τῆς σαρκὸς ἤρμωσε. M.

posset, qui est imago? dixisset utique, quæ est A
imago.

15. Alibi quoque idem eundem appellat imaginem Dei, « Quod si absconditum sit Evangelium nostrum, ab iis est absconditum qui pereunt, in quibus Deus sæculi istius obcæcavit intellectum incredulorum, ne irradiaret in cordibus ipsorum illuminatio Evangelii Jesu Christi, qui est imago Dei. » Ubi advertendum nobis animo est, quod divinus Apostolus determinativum de Christo sermonem instituit, imaginem Dei scilicet appellans ipsum, ne quis duos imaginari deos posset, sed unum, nempe eum qui supra omnia est. Si enim unus est Deus, et præter illum non est alius, ipsius sit oportet, qui per Filium suum tanquam per imaginem agnoscitur. Quapropter et Filius quoque Deus est, propter Patris figuram, in ipso, ut in imagine, resultantem. Id quod divinus Apostolus indicat, dum aliquando inquit, *qui cum in Dei forma esset*: aliquando autem, eum imaginem Dei definit esse. Atque ita inter cæteras nomenclaturas Filius et erat et dicebatur imago Dei, priusquam in carne adveniret. Atque ista quidem pauca de innumeris, ne modum excedamus, e Novo Testamento adducta sint. Quin et olim existentes prophetæ Dei, eundem diversis theologis nominibus honorarunt.

16. Est qui eum, Spiritum Dei vocat, inquit: *Egredietur virga de radice Jesse: et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super illum Spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intelligentiæ*²³, et quæ sequuntur. Perspicue siquidem in istis manifestavit enim qui de semine David fuerat secundum carnem, et inhabitans etiam in illo Dei Verbum. Unde divinus Apostolus nunc loquitur, *Dominus autem spiritus est*²⁴; nunc iterum, *Christus Dei potentia, et sapientia Dei*²⁵. Alius insuper propheta eum ad eundem modum spiritum appellat, *Spiritus faciei nostræ Christus Dominus*²⁶. Et in Evangelio de eodem liquidissimo dicitur: *Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus in quo bene complacuit animæ meæ. Ponam spiritum meum super eum, et iudicium gentibus nuntiabitur*²⁷.

17. Alius porro propheta vitam eum vocat, et lucem, ubi Deum sic alloquitur inquit, *Apud te est D
fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen*²⁸. Quienam erat ille vitæ fons apud Deum? quis lumen? ipsius nempe, qui in Evangelio dixit, *Ego sum lux mundi*²⁹; et, *Ego sum via et veritas, et vita*³⁰. Quo-

✠ Ed. Paris. pag. 97.

²³ Isa. xi, 4, 2. ²⁴ II Cor. iii, 17. ²⁵ I Cor. i, 24. ²⁶ Thren. iv, 20. ²⁷ Matth. xii, 18. ²⁸ Psal. xxxiv, 10. ²⁹ Joan. viii, 12; ix, 5. ³⁰ Joan. xiv, 6.

(42) Vulgo τοῦτο τό.

(43) Πρὸς τὸ μὴ καταναγᾶσαι. Apostolus in II Cor. iv, 5, habet: *Εἰς τὸ μὴ ἀναγᾶσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τῶν Ἑβραίων τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, et post Θεοῦ, additur, ἀοράτου. M. — Mox vulgo ὁ διὰ τοῦ «τ δδε παρ.*

(44) Διαφόροις σε τιμῶν. Depravate: sed facilis

λέγειν, ὅς ἐστιν εἰκὼν; δέον εἰ ἄρα φῆσαι, ἣ ἐστιν εἰκὼν.

ιε'. Καὶ ἐν ἑτέρῳ δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ αὐτὸν ὠνόμαζε λέγων, « Εἰ δὲ καὶ ἐστὶ κεκαλυμμένον τὸ (42) Εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον, ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, πρὸς τὸ μὴ καταναγᾶσαι (43) ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν τὸν φωτισμὸν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. » Ἐνθα καὶ προσέκει τὸν νοῦν ἐπιστήσαι, ὡς ὁ Θεὸς Ἀπόστολος ὀρῶν ἐξηγήσατο λόγον περὶ τοῦ Χριστοῦ, εἰπὼν αὐτὸν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ τις δύο θεοὺς ὑπολάβοι εἶναι, ἀλλ' ἓνα τὸν ἐπὶ πάντων. Εἰ γὰρ εἰς Θεὸς, καὶ οὐκ ἐστὶν ἕτερος πλην αὐτοῦ, αὐτὸς ἂν εἴη ὁ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ὡς δι' εἰκόνας γνωριζόμενος. Διὸ καὶ ὁ Υἱὸς Θεός, διὰ τὴν ἐν αὐτῷ τοῦ Πατρὸς ὡς ἐν εἰκόνι μὴ ἴσῳσιν. Ὁ δὲ παρίστανται ὁ θεὸς Ἀπόστολος, ποτὲ μὲν λέγων, ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, ποτὲ δὲ αὐτὸν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ὀρίζομενος. Οὐκοῦν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπηγοριῶν καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας ὁ Υἱὸς ἦν τε καὶ ὠνόμασται. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὀλίγα ἀπὸ μυρίων ἡμῖν λόγου συμμετρίας χάριν συνήκται.

ις'. Καὶ οἱ πάλαι μὲν γενόμενοι τοῦ Θεοῦ προφήται τὸν αὐτὸν (44) διαφόροις ἐτίμων θεολογίαις. Ὁ μὲν γὰρ ἀπεκάλει αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, λέγων, *Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσοαὶ καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ρίζης (45) ἀναθήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται (46) ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας, καὶ συνέσεως, καὶ τὰ ἐξῆς. Σαφῶς γὰρ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, κατὰ σάρκα καὶ τὸν ἐνοικῆσαντα αὐτῷ Θεὸν Λόγον, διὰ τούτων ἐδήλου. Ἐνθεν ὁ θεὸς Ἀπόστολος ποτὲ μὲν ἔλεγεν· Ὁ δὲ Κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν· ποτὲ δὲ, Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία. Καὶ ἕτερος δὲ ὁμοίως πνεῦμα αὐτὸν ἀποκαλεῖ, λέγων, Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος. Καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δὲ περὶ αὐτοῦ σαφῶς εἴρηται· Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα· ὁ ἀγαπητὸς μου εἰς ὃν ἠδδόκησεν ἡ ψυχὴ μου. Ἔδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, κρῖσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει.*

ις'. Προφητῶν δὲ ἄλλος ζῶην αὐτὸν, καὶ φῶς ὠνόμαζε (47), ἐν τῷ προσωφνεῖν τῷ Θεῷ, καὶ λέγειν, ὅτι· *Παρά σοι πηγὴ ζωῆς, ἐν τῷ φωτὶ σου ὀφύμεθα φῶς. Τίς γὰρ ἦν ἡ παρὰ τῆς Θεῷ πηγὴ τῆς ζωῆς, καὶ τὸ φῶς, ἣ αὐτὸς ὁ ἐν Εὐαγγελίοις εἰπὼν, Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· καί· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς*

correctio, ἐτίμων. M.

(45) Vulgo τῆς ῥ. αὐτοῦ.

(46) Ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτόν. Apud Prophetam legitur, ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτοῦ. M. — Mox vulgo λόγον Θεοῦ et ἄλλοτε δὲ χρ. et ἐπ' αὐτῷ.

(47) Vulgo ὠνόμασε et ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἰπὼν.

καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ. Διό, πάλιν ἱκετεύων ὁ Προφήτης ἐν εὐχῇ πρὸς τὸν Θεὸν λέγει, Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου, καὶ τὴν ἀλήθειάν σου· αὐτὰ με ὀδηγήσει.

ιη'. Ἀλήθειαν δὲ αὐτὸν καὶ (48) Ζοροβάβελ ἀνειπών, νικητηρίων ἡξιώθη, ὅτε ἐπὶ τοῦ Περσῶν βασιλέως ἀναγράφεται εἰρηκῶς· Καὶ ἡ ἀλήθεια μένει, καὶ ἰσχύει εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ζῆ, καὶ κρατεῖ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Καὶ οὐκ ἔστι παρ' αὐτῆ λαβεῖν πρόσωπα· ἀλλὰ τὰ δίκαια ποιεῖ, ἀπὸ πάντων τῶν ἀδίκων καὶ πονηρῶν ἀπέχεται. Οἷς ἐπιλέγει· Καὶ αὐτῆς ἡ ἰσχύς, καὶ τὸ βασίλειον, καὶ ἡ ἐξουσία, καὶ ἡ μεγαλοσύνη πάντων τῶν αἰῶνων. Ζῆν γὰρ εἰπὼν τὴν ἀλήθειαν, καὶ νικᾶν καὶ κρατεῖν, ἐμφαντικώτατα παρέστησεν αὐτῆς τὴν ὑπόστασιν. Οἷς ἀκολουθῶν καὶ αὐτῆς ὁ Σωτὴρ ἀλήθειαν ἑαυτὸν ὀνομάζων τὴν τοῦ Ζοροβάβελ μαρτυρίαν ἐπεσφραγίζετο.

ιβ'. Καὶ ποταμὸν δὲ αὐτὸν ὀνόμασεν ὁ εἰπών· Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὄρμηματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ. Ἦδη δὲ καὶ ὄρος προσεῖπεν ὁ φησας· Τὸ ὄρος δ' ἠδδόκησεν ὁ Θεός, κατοικεῖν ἐν αὐτῷ.

κ'. Διό καὶ παρὰ τῷ Δαυιδῷ· Ἐξ ὄρους λίθος τμηθεὶς ἀνευ χειρῶν. Καὶ πάλιν, ὁ αὐτὸς ἀποκαθιστάμενος εἰς ὄρος ὑψηλόν, ἑωρᾶτο· τοῦ μὲν ὄρους τὴν προεπαρξίν τῆς θεότητος αὐτοῦ σημαίνοντος, τοῦ δὲ λείθου, τὴν ἀνθρωπότητα (49).

κα'. Καὶ δικαιοσύνην δὲ αὐτὸν ἐκάλουν· ὡς ὁ λέγων· Τίς ἐξήγειρε ἀπὸ ἀνατολῶν δικαιοσύνην. Καὶ, ἦλιον δικαιοσύνης, ὡς ὁ εἰπών· Τοῖς δὲ φοβουμένοις με ἀνατελεῖ ἡλιος δικαιοσύνης, καὶ ἰασις ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. Καὶ ἄλλος, Ἀύσεται, φησὶν, ὁ ἡλιος ἐπὶ τοὺς προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου· οὐ γὰρ δὴ ταῦτα τῷ αἰσθητῷ ἐφαρμόζοι· ἀν ἡλίω, ἀλλὰ δὴ (50) τῷ ἐνσάρκω Λόγῳ.

κβ'. Καὶ σοφίαν δὲ αὐτὸν ὀνομάζει· Σολομὸν ἐπὶ Παροιμίαις λέγων· Ἡ σοφία ἠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον, καὶ ὑπήρεισε στύλους ἐπτά, καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ ὅτι προκόσμιος ἦν ἡ σοφία ζωσα καὶ ὑφεστῶσα, αὐτῆς ἐδίδασκεν ἐκ προσώπου αὐτῆς ταύτας προέμενος τὰς φωνάς· Ἐγὼ ἡ σοφία κατεσκήνωσα βουλήν, καὶ γνώσιν, καὶ ἐννοίαν. Ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. Εἶθ' ἐξῆς ἐπιλέγων, Δι' ἐμοῦ (51) βασιλεύουσι βασιλεῖς, καὶ οἱ δυνάσταί γραφούσι δικαιοσύνην, δι' ἐμοῦ μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσιν.

⌘ Ed. Paris. pag. 98.

³¹ Psal. xlii, 5. ³² Psal. xlv, 5. ³³ Psal. lxxvii, 17. ³⁴ Dan. ii, 34. ³⁵ Isa. xli, 2. ³⁶ Malach. iv, 2. ³⁷ Mich. iii, 6. ³⁸ Prov. ix, 1. ³⁹ Prov. viii, 12, 14. ⁴⁰ ibid. 15, 16.

(48) Vulgo Ζοροβάβελ et infra; mox vulgo τῶν Περσῶν.

(49) Τοῦ δὲ τοῦ λίθου, τὴν ἀνθρωπότητα. Locus est Daniel ii. Quem locum varie exposuerunt. Plerique per montem, beatam Virginem intelligunt: de qua sine manibus, hoc est, interventu humano, Christus processit, atque ita de humana sola generatione intelligunt. Ambrosius legit, montem, pro lapide, ut mons dicatur de monte excisus, et de

circa Deum compellans supplex in oratione Propheta loquitur, *Emitte lumen tuum, et veritatem tuam, illa me deducunt* ³¹.

48. Veritatem insuper eum cum vocaret Zorobabel, victoriae lauream tulit, qui coram Persarum rege, memoratur dixisse, *Veritas manet et praevalet in aeternum. Vivit et exsuperat in saecula saeculorum. Neque est apud illam respectus personarum, sed justitiam facit, ab iniquis omnibus et impiis abstinet*. Ad quae annectit: *Ipsius autem vis, et regalitas, et potestas, et magnificentia est per omnia saecula*. Qui enim vivere veritatem dixit, et vincere et exsuperare: evidentissime ostendit existentiam ejus. Et consequenter, se Servator ipsam appellat veritatem, et obsignat testimonium Zorobabelis.

19. Fluvium appellavit eum, is qui dixit, *Fluminis impetus laetificat civitatem Dei* ³². Montem nominavit insuper qui dixit: *Montem cui benedixit Deus, ut in illo habitaret* ³³.

⌘ 20. Unde apud Danielem de monte legitur: *Excisus lapis sine manibus* ³⁴. Idem demum in excelsum montem ubi recesserat videbatur. Per montem intelligitur divinitas praesistens, per lapidem vero humana natura.

21. Sed et illum justitiam appellarunt: ut is qui dixit: *Excusata justitiam ab Oriente* ³⁵, et etiam justitiae solem: ut is qui dixit: *Timentibus autem me, exoriatur sol justitiae: et sanatio in alis ejus* ³⁶: et alius ait, *Occidet sol super prophetas, qui errare faciunt populum meum* ³⁷. Haec non competunt visibili huic soli, sed alteri, nempe Verbo incarnato.

22. Sapientia quin etiam dicitur, Salomon in Proverbiis ait: *Sapientia sibi domum aedificavit, et substituit columnas septem* ³⁸, et quae sequuntur. Quodque ante mundum erat ista vivens sapientia et subsistens, docet idem, ubi tanquam ex ore ipsius Sapientiae istas emisit voces: *Ego sapientiae habitavi consilium, et scientiam, et cogitationem. Ego invocavi* ³⁹: et his sequentia adjungit: *Per me reges regnant, et conditores legum justa decernunt; per me principes imperant, et potentes decernunt justitiam* ⁴⁰.

aeterna generatione Filii e Patre, intelligit. Eusebius suam, et novam rationem inivit. M.—Delevi τοῦ ante λίθου et mox ἀν vulgo post ταῦτα positum rejeci post ἐφαρμ.

(50) Τῷ ἐν σαρκὶ λόγῳ. Alier, ἐνσαρκίῳ, forte ἐνσαρκωθέντι. *Omnia ista, Christus in similitudine, non in proprietate, ait Augustinus, in Psal. ciii. M.*—Scripsi ἐνσάρκῳ; mox vulgo προέμενος.

(51) *Βασιλεύουσι βασιλεῖς*. Ita in Proverbiis

23 et 24. Sed et lignum vitæ illum Salomon, et A Dominum appellavit : ubi ait : *Lignum vitæ est, omnibus qui apprehendunt ipsum, et tutus erit qui in eam, veluti in Dominum innititur* ⁴¹.

25. Sed et Salomonis pater David in Psalnis, et Dominum simul vocat et sacerdotem : nunc in-
quiens : *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis* ⁴²; nunc etiam : *Juravit Dominus neque resipiscet, Tu es Sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech* ⁴³.

26. Sed et Deum hunc agnoscit et profitetur in-
quiens : *Sedes tua Deus, in sæculum sæculi : virga directionis virga regni tui. Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis* ⁴⁴. Deus qui in istis a Deo, unctus dicitur, quisnam alius esset, quam qui propter unctionem hanc paternam, Christus vocatur.

✠ 27. Erat idem iste et Dilectus Dei : quod Psalmi illius inscriptio docet, *Ode super Dilectum* ⁴⁵.

28. Isaias autem ipsum appellat brachium : *Revelabit, inquit, Dominus brachium sanctum suum in conspectu nationum* ⁴⁶. David ad eundem modum, *justitiam et salutem agnovit illi, inquit : Revelavit Dominus salutarem suam, in conspectu nationum, revelavit justitiam suam* ⁴⁷.

29. Et iterum : *Annuntiate diem de die salutare ejus* ⁴⁸. Et iterum : *Quis dabit de Sion salutare Israel* ⁴⁹? Et, *Ostende nobis, Domine, salutare tuum, misericordiam tuam des nobis* ⁵⁰. Quid opus est, ut ista hic colligam sigillatim? cum cuivis liceat studioso de Scriptura divinitus inspirata istiusmodi undecunque colligere. Ubique vero Scripturarum apparet, viros Dei divino Spiritu illustratos, unigeniti Dei Filii cognitionem inenarrabilem manifestasse, licet non ultra populum Judæorum. Quocirca diversimode enuntiaverunt illum obiectis quibusdam nomenclaturis. Gratia enim illa prædicationis, in ipsius præsentiam et adventum reservabatur : quam de ipsius divinitate, per universum nunc terrarum orbem, veluti quoddam olim absconditum mysterium et silentio involutum, Ecclesia. prosemnavit.

30. Hoc ipsum nos docuit divinus Apostolus in-
quiens : *Secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi erga vos, adimplere verbum Dei, mysterium illud quod a sæculo absconditum fuerat in generationibus : nunc autem manifestatum est sanctis ejus,*

✠ Ed. Paris. pag. 99.

⁴¹ Prov. III, 18. ⁴² Psal. CIX, 1. ⁴³ ibid. 4. ⁴⁴ Psal. XCII, 2. ⁴⁵ Psal. XCV, 2. ⁴⁶ Psal. XIII, 7.

κγ', κδ'. Ἀλλὰ καὶ ἔϋλον ζώης, καὶ Κύριον αὐτὸν Σολομῶν ἀπεκάλει λέγων· Ἐϋλον ζωῆς ἐστὶ πάσι τοῖς ἀντεχομένοις αὐτῆς, καὶ τοῖς ἐπεριδομένοις ἐπ' αὐτήν, ὡς ἐπὶ Κύριον, ἀσφαλῆς.

κε'. Καὶ ὁ τοῦ Σολομῶντος δὲ πατὴρ Δαβὶδ ἐν Ψαλμοῖς ὁμοῦ καὶ Κύριον ὁμοῦ καὶ ἱερέα αὐτὸν (52) ὠνόμαζε· τότε μὲν λέγων· Ἐπεὶν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου· τότε δὲ φάσκων· Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

κς'. Καὶ Θεὸν δὲ αὐτὸν οἶδεν ὁμολογεῖν ὁ αὐτὸς, φάσκων· Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, βάθδος εὐθύτητος ἢ βάθδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Θεός γὰρ ἐν τούτοις χρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τίς ἂν ἕτερος εἴη ἢ αὐτὸς, ὁ διὰ τὸ χρίσμα τὸ πατρικὸν Χριστὸς ἀνηγορευμένος.

κζ'. Ὁ δ' αὐτὸς αὐτός καὶ Ἀγαπητὸς ἦν τοῦ Θεοῦ· ὁ δὲ παρίστηεν (53) ἢ τοῦ Ψαλμοῦ προγραφή περιέχουσα, ἠδὲ ὑπὲρ τοῦ Ἀγαπητοῦ.

κη'. Ἦσαίς δὲ βραχίονα αὐτὸν ἀπεκάλει λέγων· Ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα τὸν ἄγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων ἔθνων. Καὶ Δαβὶδ ὁμοῦ δικαιοσύνην καὶ σωτηρίαν αὐτὸν ἠπίστατο διὰ λέγειν· Ἐγνώρισεν Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ ἐνώπιον τῶν ἔθνων· ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ.

κθ'. Καὶ πάλιν· Εὐαγγελίσθετε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ· Καὶ αὖθις· Τίς δώσει ἐκ Σιών τὸ σωτήριον τοῦ Ἰσραὴλ; καὶ· Δεῖξον ἡμῖν, Κύριε, τὸ ἔλεός σου, καὶ τὸ σωτήριόν σου δόξης ἡμῖν. Καὶ τί με δεῖ καθ' ἕκαστον ἀναλέγεσθαι; παρὸν τῷ φιλομαθεῖ τὰ τοιαῦτα συνάγειν ἐξ ἀπάσης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς· δι' ἧς φαίνονται οἱ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι τῷ θείῳ Πνεύματι φωτισθέντες, τὴν τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γνώσιν ἀπόρρητον οὖσαν τότε, καὶ τὰ πλήθη διαλαμβάνουσιν (54) τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ. Διὸ καὶ διαφόρως αὐτὸν ἐξεφώνουν κεκαλυμμέναις ταῖς ἐπιγοραῖς. Ἐφυλάττετο γὰρ τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἢ χάριτι τοῦ κηρύγματος τῆς περὶ αὐτοῦ θεολογίας, ἦν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἢ αὐτοῦ Ἐκκλησία, ὡς περὶ τι πάλα κρύφιον καὶ σεσιγμένον μυστήριον παραλαβοῦσα, σεμνύεται.

λ'. Τοῦτο γοῦν καὶ ὁ θεὸς Ἀπόστολος διδάσκει λέγων· Κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν· νυνὶ δὲ ἐφανερῶθη τοῖς ἀγίοις αὐ-

τοῦ ἀγαπητοῦ. M. — Supra vulgo ὁ δὲ παρ. et mox επικαλεῖ εὐαγγελίσασθε.

(54) Τῶν Ἰουδαίων λαοῦ. Locus depravatus, nec sine codicis auxilio sanandus, opinor. M. — Mox vulgo τοῦ Θεοῦ οἱ προφ. εἰ τούτου μυστηρίου εἰ κατὰ τὴν ἐξ.

(55) Τοῦ Ψαλμοῦ προγραφή. Ἐκεῖνου scilicet, αὐτὸ αὐτοῦ, nempe 44, cujus inscriptio est, ἠδὲ ὑπὲρ

⁴⁷ Psal. XLIV, 7, 8. ⁴⁸ ibid. 1. ⁴⁹ Isa. LIII, 1. ⁵⁰ Psal. LXXXIV, 8.

τοῦ, οἷς ἐθέλησεν ἑθεῶς γνωρίσαι, τίς ὁ πλοῦτος ἄνθρωπος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὃς ἐστὶ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης. Ὅρας ὅπως μυστήριον ἦν ἀποκεκρυμμένον πρότερον, νυνὶ δὲ φανερωθὲν, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Διόπερ οἱ μὲν τοῦ Θεοῦ προφήται τῷ προφητικῷ πνεύματι μυστικῶς αὐτὸν ἐθεολόγουν. Τὸ δὲ πλήθος τοῦ Ἰουδαίου ἔθνους ἐν ἀγνοίᾳ ἐτύγγανε τοῦ κεκρυμμένου μυστηρίου ὅθεν Θεὸν μὲν ἐδιδάσκετο ἕνα εἶδέναι, διὰ τὸ τῆ πολυθέῳ πλάνῃ συνεχῶς ὑποσύρσθαι. Πατέρα δὲ ὄντα τὸν Θεὸν Υἱοῦ τοῦ Μονογενοῦς ἠγγόνει· τοῦτο γὰρ ἐφυλάττετο τῇ ἐξ ἔθνων Ἐκκλησίᾳ τὸ μυστήριον, κατ' ἐξαιρετον χάριν αὐτῇ δεδωρημένον. Ἐν αὐτῷ γὰρ εἶσι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι. Ἀλλὰ γὰρ διὰ τοσούτων ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν, οὐ μόνον Λόγος κεκλημένος, ὡς Μάρκελλος οἴεται, ἀπεδείχθη, ἀλλὰ καὶ Υἱὸς, καὶ Μονογενής, καὶ φῶς, καὶ ἄρτος, καὶ Ἰησοῦς, καὶ Χριστός, καὶ Κύριος, καὶ ἀρχιερεὺς, καὶ ἀπαύασμα, καὶ χαρακτήρ, καὶ εἰκὼν, καὶ Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, καὶ πηγὴ ζωῆς, καὶ ἀλήθεια, καὶ ποταμὸς, καὶ δικαιοσύνη, καὶ ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ σοφία, καὶ ξύλον ζωῆς, καὶ Κύριος, καὶ Θεός, καὶ Ἀγαπητός, καὶ ἱερεὺς, καὶ βραχίον, (55) καὶ σωτήριον, καὶ πάντα ταῦτα, ὧν καὶ προὔπαρχων τῆς σαρκὸς, ὠνομάζετο· ὡς αἱ παρατεθεισῆαι Γραφαὶ δεδηλώκασι. Τίνι τοίνυν λόγῳ, ταῦτα πάντα παρὲς Μάρκελλο, ἐπὶ μόνου τοῦ Λόγου ἴσταται; οὐ διαβαλῶν μὲν καὶ ἐπὶ τὰς λοιπὰς ἐπινομιῶν, μόνον δὲ Λόγον αὐτὸν εἶναι φάσκων τοῦ Θεοῦ· καὶ λόγον σημαντικόν, ποτὲ μὲν ἡσυχάζοντα ἐν τῷ Θεῷ, ποτὲ δὲ ἐνεργεῖα μόνῃ λαλοῦντα ἢ πράττοντα; Ἡ δὲ τὸ Σαβελλιάζειν ἀντικρυς, καὶ μὴ πιστεύειν εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, μηδὲ γνωρίζειν τὸ μυστήριον τὸ προὔπαρχον μὲν πάλαι, μόνῃ δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ ἰδῆ τῆς αὐτοῦ φανερωθὲν χάριτος. Εἰ δὲ λέγοι μυστήριον εἶναι ἀγνωστὸν, τὸ (56) Λόγον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεόν, κεκρυμμένον λόγῳ, τοῦτο γὰρ αὐτῷ Μαρκέλλῳ δοκεῖ (57), τοῦτον γράφοντι τὸν τρόπον· «Τὶ ἢ γὰρ ἕτερον ἦν ἀποκεκρυμμένον μυστήριον, κατὰ τὸν Λόγον; οὕτως δὲ ἦν ἀποκεκρυμμένον ἐν τῷ Θεῷ ἢ τοῦτο πρότερον τὸ μυστήριον, ὥστε μηδένα τοῦ προτέρου λαοῦ σαφῶς τὰ κατὰ τὸν Λόγον εἶδέναι;» εἰ δὲ οὖν τοῦτο λέγοι, μανθανέτω, ὅτι καὶ πᾶς Ἰουδαίων τῶν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μὴ ἐπεγνωκότων ὁμολογήσειεν ἂν τὸν Λόγον ἔχειν τὸν Θεόν, καὶ μὴ εἶναι ἄλογον. Τοῦτο δὲ καὶ Σαβέλλιος αὐτὸς, καὶ πᾶς Ἕλληνας τε καὶ βάρβαρος, ὁ Θεὸν εἶναι ὑπιστάμενος, ἀναμφιλέκτως φήσκειν· Ἄμα γὰρ τῷ Θεῷ εἰπεῖν, καὶ σοφὸν αὐτὸν νοεῖ, καὶ λογικόν, καὶ δυνατὸν, καὶ δίκαιον, καὶ ἀγαθόν. Ποῖον οὖν μυστήριον ἦν ἀποκεκρυμμένον τὸ τοῖς πᾶσιν ὁμολογούμενον; Τίς γὰρ οὐκ ἂν εἴποι ἐν τῷ Θεῷ σοφίαν εἶναι, καὶ δύ-

quos voluit Deus cognoscere, quænam sint divitiæ mysterii istius in gentibus, qui est Christus in vobis, spes gloriæ ejus⁵¹. Vides ut absconditum hoc mysterium fuerat prius, nunc autem revelatum: Filius Dei. Quapropter prophetæ Dei mysticum in modum prophetico Spiritu eum deificaverunt; Judæorum autem omnis multitudo in ignorantia istius mysterii persistebant. Deum quidem unum agnoscere edocti, eo quod in errores de deorum multitudine sæpius abstrahebantur: Patrem vero Deum unigeniti sui Filii ignorabant. Nam hoc de gentibus Ecclesiæ reservabatur mysterium, tanquam gratia quædam excellens, ipsi impertienda. ✠ In ipso enim sunt, quod Apostolus observat⁵², omnes thesauri absconditi cognitionis. Enimvero tot jam testimoniis, Dei illud Verbum quod in initio erat apud Deum, non modo quod Marcellus opinatur, Verbum dictum est, sed et Filius, et Unigenitus, et lux, et panis, et Jesus, et Christus, et Dominus, et Pontifex, et splendor, et character, et imago, et Primogenitus omnis creaturæ: et fons vitæ, et veritas, et flumen, et justitia, et sol justitiæ, et sapientia, et lignum vitæ, et Dominus, et Deus, et dilectus, et Sacerdos, et brachium, et salutare: et hisce quidem omnibus appellabatur nominibus, cum exsisteret, et præexsisteret ante carnem sumptam: ut e prolatis hic Scripturis ostensum est. Quæ ratio Marcellum hic commovit, ut istis universis prætermisissis, in solo Verbo resideret? Neque enim transiit ad cæteras nomenclaturas, solummodo illum Dei Verbum esse statuit; et verbum quidem significativum, interdum in Deo conquiescens, interdum re et ore prolatum, vel etiam operans. Certe propterea quod Sabellianizaret, nec in Dei Filium crederet, nec agnosceret mysterium illud, quod quidem præexistebat olim: at soli Christi Ecclesiæ per ipsius gratiam revelatum est. Quod si dicat mysterium illud incognitum esse, Deum cum in se haberet Verbum, verbo illo usum, hoc siquidem Marcellus videtur ita esse, cum sic scripserit: «Quid ἢ aliud fuerat mysterium illud absconditum, quam ἢ Verbum? Ita autem in Deo olim, erat hoc absconditum mysterium; ut nemo apud priorem illum ἢ populum intelligeret clare, quæ spectabant ad ἢ Verbum.» Si hoc posuerit, discat oportet, quod Judæorum quilibet, qui Christum Dei non agnoscat, Verbum tamen habere Deum confitebitur, neque esse illum alogum. Hoc ipsemet Sabellius: hoc ethnicus quivis fatebitur: hoc barbarus, qui Deum agnoscit, sine scrupulo confitebitur. Nam hoc ipso quod Deum confiteantur, sapientem intelligunt, rationalem, potentem, justum, bonum. Et quodnam tum mysterium hoc occultum fuerat, quod erat

✠ Ed. Paris. pag. 400.

⁵¹ Coloss. 1, 25-27. ⁵² Coloss. 11, 3.

(55) Βρ. καὶ δικαιοσύνη codd.

(56) Τὸν νηλο cœnita cod.

(57) Μαρκέλλῳ δοκεῖ. Rectius ἔδοξε, statim, legendum opinor, ἢ τὰ κατὰ τὸν λόγον, μοχ, ἀναμφι-

λέκτω, εἰ Θεὸν εἰπεῖν, non Θεῷ. M.— Mox νηλο ἢ ἀμφιλέκτως, Μρ. ἀναμφιλέκτως εἰ τὸ Θεῷ, Μρ. Θεῷ.

apud omnes in confesso positum? Quis non dixerit in Deo sapientiam esse, et potentiam, et vitam, et lucem, et veritatem, et justitiam, et rationem, et quidquid bonum et honestum est? Quin potius eum esse, omnia ista: aut si ✕ quid his superius, et melius exstiterit, quod nobis sit incognitum. Hæc natura, a seipsa edocta cogit unumquemque de Deo profiteri. Unde et de Filio edocti sumus hæc etiam singula, unigenitum illum esse, Filium, hæredem Patris sui, omnia possidentem quæ possidet Pater. Unde dicitur fuisse, *in forma Dei*, et *imago Dei*, juxta divinum Apostolum, ubi ait: *Qui cum in forma Dei esset, non est arbitratus rapinam, esse se æqualem Deo* ⁵⁸. Et rursus: *Qui est imago Dei* ⁵⁹. Quocirca quod Deus erat logicus, non fuit *hoc mysterium, quod a sæculo absconditum fuerat, et a generationibus*. Neque illud nunc r-velatum dicitur, quod singulis hominibus, per notiones naturales cognitissimum est. Quod si interroget quispiam, illud qualenam erat? respondet Apostolus, ubi ait, *At nunc in sanctis manifestatum est* ⁶⁰, iis nimirum, quibus voluit hoc ipsum Deus revelare, quæ sunt divitiæ gloriæ, mysterii hujus in gentibus quibus est Christus in nobis. Christus erat igitur mysterium illud: Filius is nimirum Dei. Quocirca mysticum in modum, illum olim diversimodis appellationibus prophetæ glorificaverunt, id quod erat inenarrabile abscondentes: illiusque revelationem gratiæ ipsius in omnes diffundendæ, quasi thesaurum reservantes reconditum. Cum vero post tot e sacris Scripturis testimonia contendat Marcellus nihilominus, illud, *In principio erat Verbum* ⁶¹, nihil aliud indicare, quam eum, priusquam assumebat carnem, nihil aliud quam Verbum exstitisse: neque ullo præter illud nomine appellatum: tum vero primum per varias indicatum nomenclaturas, quando Verbum caro factum fuerat, cum prius præter Verbum plane nihil exstitisset; certe prorsus hic indoctus deprehenditur, et in Scripturis sacris intelligendis plane infans. Hoc vero sic adornato, agendum deinceps, veluti redivivum, novum hunc Sabellium introspicimus.

✕ Ed. Paris. pag. 101.

⁵⁸ Philipp. II, 6. ⁵⁹ Hebr. I, 3. ⁶⁰ Coloss. I, 26. ⁶¹ Joan. I, 1.

(58) Vulgo ἄγν. εἴη.

(59) Vulgo λέγεται.

(60) *Εἰκὼν τοῦ Θεοῦ*. Adde ἀοράτου. M.

(61) Vulgo τὸ εἶναι.

ναμιν, καὶ ζωὴν, καὶ φῶς, καὶ ἀλήθειαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ λόγον, καὶ πᾶν ὃ τι καλὸν καὶ ἀγαθόν; μᾶλλον δὲ αὐτὸν εἶναι πάντα ταῦτα, καὶ εἴ τι τούτων ἀνώτερόν τε καὶ κρείττον, καὶ ἡμῖν ἄγνωστον (58)· ταῦτα γὰρ αὐτοδίδακτος φύσις ὁμολογεῖν περὶ τοῦ Θεοῦ πάντα ἀνθρωπὸν ἐξαναγκάζει. Ἐνθεν καὶ τὸν Υἱὸν διδασκόμεθα πάντα ταῦτα εἶναι, ἅτε Μονογενῆ Υἱὸν, καὶ κληρονόμον ὄντα τοῦ Πατρὸς, καὶ πάντ' ἔχοντα, ὅσα καὶ ὁ Πατὴρ. Διὸ ἐν μορφῇ Θεοῦ λέλεκται (59)· καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ (60), κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, φήσαντα. Ὅς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἀραγμὸν ἠγήσατο εἶναι (61) Ἰσα Θεῶ. Καὶ πάλιν· Ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. (Οὐκ ἄρα τὸ λογικὸν εἶναι τὸν Θεὸν τοῦτο ἦν τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν· οὐδὲ τοῦτο νῦν ἐφανερώθη, τὸ φυσικαῖς ἐνομοίαις πᾶσιν ἀνθρώποις ἐγνωσμένον. Ἀλλὰ γὰρ ποῖον, εἰ ἔροιτό τις, ἀποκρίνεται ὁ Ἀπόστολος· Νυνὶ δὲ ἐφανερώθη, λέγων, τοῖς ἀγίοις αὐτοῦ, οἷς ἐθέλησεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι, τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, οἷς ἐστὶ Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Χριστὸς οὖν ἦν τὸ μυστήριον· δῆλον δ' ὅτι Υἱὸς (62) τοῦ Θεοῦ. Διὸ μυστικῶς πρότερον διαφόροις οἱ τοῦ Θεοῦ προφήται αὐτὸν ἐδόξαζον ἐπηγορίαις, τὸ ἀπόρρητον ἀποκρύπτοντες, καὶ τῇ αὐτοῦ χάριτι τὴν εἰς πάντας ἀποκάλυψιν αὐτοῦ ταμειούμενοι. Ὅτε τοίνυν μετὰ τῶν Γραφῶν μαρτυρίας διισχυρίζεται Μάρκελλος, τὸν ἐν ἀρχῇ Λόγον, πρὶν ἢ τὴν σάρκα ἀναλαβεῖν, μηδὲν ἕτερον εἶναι ἢ Λόγον· καὶ μηδ' ἐτέρω χρηματῖσαι ὀνόματι· τότε δὲ διαφόρων ἐπηγοριῶν τετυχηκέναι, ὅτε ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, πρὸ τούτου μηδὲν ἕτερον ὄντα ἢ Λόγον· πῶς οὐκ ἀμαθῆς καὶ ἀσύνητος τῶν θείων ἐλέγγοιτ' ἂν ἀναγνωσμάτων; Ἀλλὰ γὰρ, τούτου συστάντος, φέρε λοιπὸν, ὥσπερ ἀναβεβιωκότα, τὸν νέον Σαβέλλιον ἐποπτεύσωμεν.

(62) *Δῆλον δ' ὅτι Υἱὸς*. Forte δῆλον δὲ, καθότι Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, nempe ante sæcula existens, oppositus filio hominis. M. — Mox vulgo ἐδόξασαν εἰ ταμειούμενοι.

ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΟΝ ΕΛΕΓΧΩΝ

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΒΙΒΛΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

EUSEBII PAMPHILI

DE THEOLOGIA ECCLESIASTICA CONTRA MARCELLUM

LIBER SECUNDUS.

ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΣΥΓ-
ΓΡΑΜΜΑ.

- α. Ὅπως τὴν τοῦ Σαβελλίου δόξαν ἀνερεσοῦτο Μάρκελλος.
β. Ὅπως καὶ Ἰουδαίων τῇ δόξῃ διελέγχεται.
γ. Ὅπως τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Θεῷ ὄντα, ἀναρχον εἶναι καὶ ἀγέννητον ὠρίστω.
δ. Ὅπως ἐν καὶ ταῦτόν εἶναι τὸν Λόγον καὶ τὸν Θεὸν ἔλεγε.
ε. Ὅπως ταῦτα λέγων ἠρνεῖτο τὸν Υἱόν.
ς. Ὅπως ἡ Ἐκκλησία τὸν Θεὸν θεολογεῖ.
ζ. Ὅπως ἡ Ἐκκλησία τὴν τοῦ Πατρὸς μοναρχίαν κηρύττει.
η. Ὅποιοις ῥήμασι Μάρκελλος κηρύττει τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.
θ. Ἐλεγχος τῆς τοῦ ἀνδρὸς κακοδοξίας.
ι. Ὅτι μὴ ὀρθῶς ἐξεδέξατο τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος.
ια. Ὅτι ποτὲ μὲν αὐτὸν προφορικῶν τοῦ Θεοῦ Λόγον, ποτὲ δὲ ἐνδιάθετον ὁμολῶς τῷ ἐν ἀνθρώποις ἔφασκεν.
ιβ. Ὅτι μὴ ὡς ἐδόκει Μάρκελλῳ ὁ εὐαγγελιστὴς τὴν περὶ τοῦ Λόγου θεολογίαν ἐξέθετο.
ιγ. Ποσαχῶς τὸ σηματοῦμενον ἐκ τῆς τοῦ Λόγου φωνῆς νοεῖται.
ιδ. Ὅπως χρῆ διερμηνεύειν τὴν εὐαγγελικὴν περὶ τοῦ Λόγου διδασκαλίαν.
ιε. Τῶν αὐτοῦ Μάρκελλου φωνῶν παραθέσεις, δι' ἧν ἠρνεῖτο τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ σφῶς, προφορικῶν Λόγον καὶ ἐνδιάθετον φάσκων εἶναι αὐτόν.
ις. Ἐλεγχος τῆς τᾶνδρὸς κακοδοξίας.
ιζ. Ἐρμηνεία τῆς ἀληθοῦς διανοίας τοῦ Λόγου.
ιη. Διὰ τί Λόγον ὠνόμασε τὸν Υἱὸν ὁ εὐαγγελιστὴς ἀρχόμενος τῆς ἑαυτοῦ Γραφῆς.
ιθ. Ὅπως Μάρκελλος, τὰς περὶ ἐνός Θεοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης γραφὰς μαρτυρόμενος, ὁμολῶς Ἰουδαίους τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἠρνεῖτο.
κ. Διὰ τί Μωσῆς καὶ οἱ προφῆται οὐ γυμνῶς παρέδωκαν Ἰουδαίοις τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογίαν.
κα. Ὅτι ὁ Υἱὸς ἦν τοῦ Θεοῦ ὁ Μωσῆϊ καὶ τῷ Ἀβραάμ χρηματίσας.

LIBRI SECUNDI CAPITA.

1. Quomodo Sabellii dogma restauret Marcellus.
2. Quomodo et Judaizare deprehenditur opinione sua.
3. Quomodo Dei Verbum, in Deo exsistens, sine principio et generatione suisse definitum.
4. Quomodo unum idemque dixit esse atque Verbum.
5. Quomodo ista dicens, abnegavit Filium.
6. Quomodo de Deo Ecclesia docet.
7. Quomodo Ecclesia monarchiam Patris prædicat.
8. Quibus verbis Marcellus Filium Dei prædicat.
9. Refutatio hujusce hominis hæreticæ opinionis.
10. Quomodo minus recte cepit Evangelii illud, « In principio erat Verbum. »
11. Quomodo interdum vocat illum, prolatitium Dei Verbum, interdum intus reconditum ad modum nempe humani verbi.
- ✕ 12. Quod evangelista theologiam de Verbo proposuit non ad illum modum qui Marcello videbatur.
13. Quot modis quod significatur per vocem istam, Verbum, intelligatur.
14. Qualiter exponenda sit evangelica de Filio doctrina.
15. Proponuntur in terminis Marcelli voces, in quibus manifeste pernegavit Dei Filium, Verbum illum esse prolatitium determinans atque intus reidens.
16. Refutatio perversæ hujus hominis opinionis.
17. Interpretatio sententiæ veræ de Verbo.
18. Quam ob causam evangelista in principio Evangelii sui Filium nominavit Verbum.
19. Quod Marcellus dum Veteris Testamenti scripturas advocat in testimonium de unitate Dei, similiter atque Judæi Filium Dei pernegavit.
20. Quid causæ fuerit, quod Moyses et prophete explicitam de Filio theologiam Judæis non tradiderunt.
21. Quod is erat Dei Filius, qui ad Moysem et Abrahamum loquebatur.

22. *Quod et in prophetis per Filium Pater Deus A* κψ "Οτι καὶ ἐν τοῖς προφήταις διὰ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατὴρ ἐθεολογεῖτο.
 23. *Quod Ecclesia minime prædicat duos deos.* κγ' "Οτι μὴ δύο θεοὺς ἡ Ἐκκλησίᾳ κηρύττει.
 24. *Quod Marcellus assimilaverit Dei Verbum unigenitum verbis Dei illis, quibus imperantur facienda.* κδ' "Οπως Μάρκελλος τοῖς λόγοις τοῦ Θεοῦ τοῖς τῶν πρακτικῶν παραγγελτικαῖς τὸν Μορογενῆ Λόγον ἀφωμόλου.
 25. *Qualiter ipse sibi contraria scripsit.* κε'. "Οπως αὐτὸς ἑαυτῷ τὰναντία ἔγραψας.

CAP. I.

Qualiter Sabellii dogma restauravit Marcellus.

Post exhibita testimonia Scripturæ sacræ, quibus illud ostensum est, quod non solummodo Verbum vocabatur Dei Filius ante suum in carne adventum, uti Marcello visum fuerat, sed sexcentis ab eo ✠ diversis nominibus, agendum deinceps intueamur idolum Sabellii, velut de terra se exserentis. Ausus est dicere, ipsum, qui super omnia est, Patrem Domini nostri Jesu Christi, Deum de sancta Virgine genitum; ipsum quoque passum, dum ita scribit : [R. XLIX coll. p. 35 D] « Quidnam erat ergo, quod descendit ante incarnationem? Omne nino dicet, Spiritus erat. Nam si secus pronuntiaret, obloquatur ei angelus is, qui ad Virginem ait, Spiritus sanctus superveniet in te ⁶⁵. Quod si concesserit esse spiritum, audiat dicentem Servatorem : Deus spiritus est ⁶⁶. » Hisce verbis, dum qui est super omnes, de quo nos docuit Servator et Dominus, inquit, Deus spiritus est, et qui adorant eum, eos in spiritu et veritate adorare oportet ⁶⁷, spiritum illum esse pronuntiat, qui supervenit Virginem, Sabellii errorem renovans. In progressu demum, cum Jeremias [Baruch] de Servatoris incarnatione diceret : Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus ⁶⁸, oraculum illud iste ad Patrem retulit, totidem verbis scribens : [R. 4 coll. p. 152 D] « Sed videtur et Pater in verbo esse, licet aliter Asterio et paria cum illo sentientibus videatur. » Quin in Servatoris passione hoc ipsum facit. Nam cum de Thronis Jeremiæ retulisset, Spiritus oris nostri Christus, captus est in peccatis nostris ⁶⁹, adjungit : [R 41] « Et hic propheta de verbo qui carnem nostram assumpsit, dissemit. » Et tum infert : « Pater umbræ conditor laud dicetur. » Quod vero Deus spiritus fuerit, Servator docet : Deus Spiritus est. Quin et quod lux sit, nos etiam docet : Ego sum lux ⁷⁰. Vides en, ut dicta hæc de Servatore, ad Patris divinitatem referat. Tollit vero Filii hypostasim directissime, dum ante rerum omnium productionem,

ΚΕΦ. Α'

"Οπως τὴν Σαβελλίου δόξαν ἀνερεούτο ὁ Μάρκελλος.

Μετὰ τὰς παραθεθείσας (65) τῶν θείων ἀναγκωμάτων μαρτυρίας, (64) δι' ὧν ἔτι μὴ μόνον Λόγος ὠνόμαστο πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, παρέστη, ὡςπερ οὖν ἐδόκει Μαρκελλῶ, ἀλλὰ καὶ μῦτρα ἕτερα, φέρε δὴ λοιπὸν Σαβελλίου εἰδωλον, ὡςπερ ἀπὸ γῆς ἀνακῦψαν, ἐποπτειύσωμεν. Ἐτόλμησεν εἰπεῖν (65) αὐτὸν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, γεγενῆσθαι ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου, καὶ αὐτὸν πεπονθέναι, τοῦτον γράψας τὸν τρόπον : « Τί τὸινυν ἦν τὸ κατελθόν, πρὸ τοῦ ἐνανθρωπήσαι; Πάντως τοῦ φησι Πνεῦμα. Εἰ γάρ τι παρὰ τοῦτο λέγειν ἐθέλοι, οὐ συγχωρήσει αὐτῷ ὁ πρὸς τὴν Παρθένον εἰρηκῶς ἀγγελος· Πνεῦμα ἁγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ. Εἰ δὲ Πνεῦμα εἶναι φησιν, ἀκουέτω τοῦ Σωτῆρος λέγοντος· Πνεῦμα ὁ Θεός. » Διὰ τούτων τὸν τῶν ὄλων Θεὸν, περιού ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐδίδαξεν, εἰπὼν· Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνούντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν, τὸ ἐπελθὸν τῇ Παρθένῳ Πνεῦμα εἶναι ἔφη· ἀντικρυς τὸν Σαβελλίου ἀνανεούμενος. Καὶ προῶν ἐξῆς, Ἱερεμίου τοῦ προφήτου περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος σαφῶς εἰρηκῶτος, Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστρέφη, ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναφέρει τὸ λόγιον, φάσκων αὐτοῖς ῥήμασιν· « Ἄλλ, εἰκεν ἐν τῷ Λόγῳ ὁ Πατὴρ εἶναι, κἄν, Ἄστερίῳ μὴ δοκῇ, καὶ τοῖς ταῦτα (66) ἐκείνῳ φρονούσιν. » Καὶ ἐπὶ τοῦ πάθους δὲ τοῦ Σωτῆρος ταῦτὸν ποιεῖ. Παραθεῖς γάρ ἀπὸ τῶν Ἱερεμίου ὁρηγῶν, Τὸ Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος, συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν (67), ἐπιλέγει, ἐκάνταῦθα ὁμοίως ὁ προφήτης περὶ τοῦ τὴν ἡμετέραν ἀνεληθεῖ φῶτος σάρκα (68) λόγον διαλέγεται. « Ἐπιφέρει δὲ λέγων· Πνεῦμα σιῶς (69) ποιητικὸν οὐκ ἔν ποτε γένοιτο. » Πνεῦμα δὲ ὅτι αὐτὸς ὁ Θεός, ὁ Σωτὴρ ἔφη· Πνεῦμα ὁ Θεός. "Οτι δὲ ὁ Θεός φῶς ἐστι, αὐτὸς διδάσκει ἡμᾶς λέγων· Εἰμι ἐγὼ τὸ φῶς. Θεωρεῖς ὅπως τὰ περὶ τοῦ Σωτῆρος λελεγμένα ἐπὶ τὴν θεότητα τοῦ Πατρὸς μεταφέρει. Καὶ πάλιν ἀναίρει τὴν

✠ Ed. Paris, pag. 103.
⁶⁵ Luc. 1, 55. ⁶⁷ Joan. iv, 24. ⁶⁸ ibid. ⁶⁹ Baruch iii, 38. ⁷⁰ Thren. iv, 20. ⁷¹ Joan. viii, 12; ix, 5.

(63) Vulgo παραθέσεις.
 (64) Μαρτυρίας. Imperfecte, vel legendum μαρτυριῶν, ἐκ τῶν ἐκ θείων, vel certe, καὶ μαρτυρίας, vult illa Scripturarum testimonia, in priore libro allata. M. — Infra vulg. φέρε δέ.
 (65) Ἐτόλμησε γὰρ εἰπεῖν. Nam rationem reddidit, cur εἰδωλον Σαβελλίου appellaverit. M.
 (66) Vulgo ταῦτα μοχ πάθους δῆ.
 (67) Διαφθοραῖς αὐτῶν. Restitue συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν ἐπιλέγει· κἀνταῦθα in LXX. est ἡμῶν. M.
 (68) Vulgo λόγον.
 (69) Πατέρα δὲ σιῶς. Hæc nec corrigo, nec conocoquo; loquebatur, opinor, de luce. M.— Dedi ex redd. πνεῦμα. — Mox vulgo ἡμᾶς λέγων — φῶς. Porro vulgo ἀποφηνάμενος.

ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ γυμνῆ τῆ κεφαλῆ, πρὸς τῆς τῶν Α γεννητῶν δημιουργίας μὴδὲν ἕτερον εἶναι πλὴν τοῦ Θεοῦ μόνου ἀποφανόμενος· γράφει δ' οὖν ὧδε κατὰ λέξιν· «Τὴν δοθείσαν αὐτῷ δόξαν Ἀστέριος δόξαν ὀνομαζέει, καὶ οὐ δόξαν μόνον (70), ἀλλὰ καὶ προκόσμιον ἔδοξαν. Οὐκ ἐννεῶν, ὅτι, μήπω τοῦ κόσμου γεγονότος, (71) οὐδὲν ἕτερον ἦν πλὴν Θεοῦ μόνου.» Καὶ αὐθις τὸ αὐτὸ βεβαιῶ λέγων· «Οὐρανὸς καὶ γῆ καὶ πάντα ἔκτισται ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ὄντα, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐγένετο. Εἰ τοίνυν τοῦτο πιστεύοι, ἀνάγκη αὐτὸν ἀκαχεῖνο συνομολογεῖν, ὅτι πλὴν Θεοῦ οὐδὲν ἕτερον.»

ΚΕΦ. Β'.

Ὅπως καὶ Ἰουδαίων τῆ δόξῃ διελέγχεται.

Ὅραξ Ἰουδαίων (72) ἀντικρυς, τὸν Μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν, ἀρνούμενον. Εἰ γὰρ πλὴν Θεοῦ οὐδὲν ἕτερον ἦν πρὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, οὐκ ἦν ἄρα ὁ Υἱός. Καὶ πῶς πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν; Ὁ μὲν οὖν Ἰουδαῖος, ὁ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνούμενος, πρὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως οὐδὲν οἶδε πλὴν Θεοῦ μόνου, συμμαρτυροῦντος αὐτῷ Μαρκελλοῦ (73)· ἡ δὲ Χριστοῦ Ἐκκλησία, σὺν παρρησίᾳ πάση σεμνύνεται λέγουσα· Ἡμῖν εἰς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα. Ἐπὶ δὲ λέγει, δι' οὗ τὰ πάντα, οἶδεν αὐτὸν πρὸ πάντων. Ὡστε πρὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως ὁ λέγων οὐδὲν ἕτερον εἶναι πλὴν Θεοῦ μόνου, τῆς ἀληθείας καταφεύδεται. Σὺν γὰρ τῷ μόνῳ Θεῷ καὶ ὁ Μονογενὴς αὐτοῦ Υἱὸς ἦν πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, καὶ τῷ Πατρὶ συνῆν. Τοῦτο γὰρ ἐδίδαξε (74) νῦν καὶ ὁ εἰπὼν· Ἐπ' ἐσχάτου (75) τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἔθηκε κληρονομία πάντων, δι' οὗ καὶ ἐποίησε τοὺς αἰῶνας. Καὶ ἐν Παροιμίαις διὰ Σολομώντος, αὐτὸς ὁ Υἱὸς περὶ ἑαυτοῦ διδάσκει λέγων· Ἡνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῷ. Ἀλλὰ καὶ· Αὐτὸς ἦν τὸ φῶς, τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Ἐπειδὴ· Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Εἰ δὲ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, ὅθλῳ, ὡς προὔπηρχε τοῦ κόσμου. Οὐκ ἄρα μόνος ἦν ὁ Θεὸς πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως· συνῆν δὲ αὐτῷ ὁ Μονογενὴς αὐτοῦ Υἱὸς, εἰς τὸν ἀφορῶν ὁ Πατήρ ἔχαιρεν, ὡς διδάσκει αὐτὸς, ὡν (76) ἡ σοφία, λέγων ἐν Παροιμίαις· Ἐγὼ ἤμην ἡ προσέχαιρε καθ' ἡμέραν. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Υἱὸς, ταῖς πατρικαῖς ἐννοίαις ἐνατενίζων, εὐφροσύνης ἐπληροῦτο. Διό φησιν· Ἡθάραινον δὲ ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ. Ταῦτα μὲν ἡ Χριστοῦ Ἐκκλησία τὰ εὐσεβῆ καὶ θεῖα μυστήρια παραλαβοῦσα φυλάττει. Ὁ δὲ λέ-

† Ed. Paris. pag. 104.

70 I Cor. viii, 6. 71 Hebr. i, 2. 72 Prov. viii, 27. 73 Joan. i, 9. 74 ibid. 10. 75 Prov. viii, 50. 76 ibid.

(70) Μόνον ἀλ. x. πρ. δ. vulgo om.

(71) Οὐδὲν ἕτερον ἦν πλὴν τοῦ Θεοῦ. Solus Deus erat creatura nulla, hoc toties urgebat Marcellus, contra Asterium, qui Christum creaturam docebat, sed multis sæculis mundo antiquiorem. Eusebius, Asterio σύμφητος, arreptum interpretatur millies, de negata Filii hypostasi. M. — Infra vulgo αὐτὸν ἀκαχεῖνω.

nihil prorsus exstitisse præter Deum docet. Verba autem ejus hæc ipsa sunt: [R XCII et XCIII] « Cessam illi gloriam, Asterius et gloriam, et non gloriam nominat: dum non reminiscitur, quod cum nondum mundus esset conditus, nihil exstabat aliud præter solum Deum.» Sed et idemmetipsum confirmat, inquit: « Cælum et terra, et quæ in cælis sunt et in terra universa a Deo fuerunt facta. Hoc si credat, necesse est quod conspiret ejus opinio cum ea, Quod præter Deum nihil erat.»

✕ CAP. II.

Quod Judaizare reprehenditur in opinione sua.

Vides ut tantum non se Judæum præstet, pernegans Dei Filium unigenitum, per quem omnia condidit. Siquidem præter Deum nihil erat aliud, priusquam mundus producebatur: tum certe non erat Filius; et tum, quomodo omnia per illum facta fuerant, et sine eo factum est nihil? Certe Judæus qui Christum esse pernegat Dei Filium, ante mundi constitutionem agnosceret exstitisse plane nihil præter solum Deum: cui perhibet Marcellus testimonium. At Christi Ecclesia, cum omni libertate gloriose profitetur: Nobis unus Deus est Pater, e quo sunt omnia: et unus Dominus Jesus Christus, per quem sunt omnia. Cum vero dicat: Per quem sunt omnia, illum agnoscit ante omnia. Adeo ut qui tuetur, ante mundum conditum, nihil omnino aliud fuisse præter Deum, veritatem ipsam mentiatur. Una etenim cum illo solo Deo, et unigenitus ipsius Filius erat ante mundi productionem: et cum Patre conversabatur. Hoc etenim edocuit is qui dixit: In novissimis diebus, locutus est nobis in Filio suo, quem posuit hæredem omnium, per quem et sæcula condidit. Et in Proverbiis per Salomonem, Filius ipse de se docuit, Cum pararet cælum, aderam ei. Sed et Erat ipse lux, illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum. Quandoquidem, In mundo erat, et mundus per ipsam factus fuit. Quod si factus fuit per ipsum mundus, certe patet illud quod ante mundum fuerat ipse. Quocirca solus, ante mundi conditum non erat Deus: conversabatur cum eo unigenitus ejus Filius, in quem eum Pater intuebatur, gaudebat, quod ipse nos docuit, illa in Proverbiis Sapientia, inquit: Ego eram in qua gaudebat continuo. Sed et Ipsemet Filius replebatur oblectatione, dum in paternas cogitationes intuebatur. Quocirca dixit, Oblectabar autem coram illo, omni tempore. Hæc sunt illa mysteria sacro-

72 Ἰουδαίων. Nam Judæi, paternitatem Deo detrahebant, αὐτῷ. M.

(73) Μαρκελλῶ. Tum legendum Ἰουδαῖοι, et συμμαρτυροῦντες, hic ergo repono, Μαρκελλοῦ, quod cum Is. iii Mp. est. M. — Mox vulgo λέγοι.

(74) Mss. ἡμᾶς.

(75) Vulgo ἐσχάτων et mox ἀπάντων.

(76) Ἡ σοφία, καὶ λόγος. Sic legend. M.

sancta, quæ semel accepta Christi Ecclesia pie custodit. Is vero, qui tuetur, et ante mundum conditum, nihil præter solum Deum existitisse, et e duobus unum necessario constituit, Sabellium se, vel Judæum. ✠ Nam si de sui animi sententia Filium neget, solum Deum professus, Judæus est qui Christum rejicit. Vel si Verbo tenus agnoscit Filii vocabulum, ipsum autem Filium esse unum Deum dicat, unum atque eundem, ita et Patrem et Filium arbitrabitur. Nam si ante mundum, nihil exstabat plane præter Deum, ipse vel Pater et Filius simul erit : vel certe non genuerit filium.

CAP. III.

Quomodo Dei Verbum in Deo existens, sine principio definitum, et ingenuitum.

Sed videtur Marcellus eum, qui in Deo erat Logon, secundum quem logicos intelligitur, eundem esse et Filium arbitrari : ut ita ipse sit sui ipsius Pater, et e converso sui ipsius Filius. Audisis ergo, quæ totidem verbis scripsit : [R XCII coll. p. 39 B] et ante universi conditionem, erat, ut videtur, et quies alta, in Deo Verbo existente : si enim et credat Asterius Deum esse universi conditorem, et certe nobis illud concessurus est, illum semper existitisse, nunquam existendi principium sortitum, omnia autem ab illo facta fuisse, et de nihilo facta. Vides ut Deum statuens absque omni principio Verbum quod in illo erat, in quiete statuit, ante mundi condituram, constitutum. Pergit porro, et adjungit : « Si istud credat, et illud quoque eum fateri necesse est, quod plane præter Deum nihil erat aliud. Habuit ergo, et Verbum in Patre subsistens, suam peculiaris rem gloriam. » Hinc profectus, et æternum, hoc est ingenuitum esse Verbum pronuntiat : [R. XLVIII coll. p. 35 C] et Audis ergo Spiritus sancti consonantiam, qui per multas et diversas personas, et Verbi æternitati testimonium perhibet. Et rursus : « Et ob hoc ipsum exorditur ab æternitate Verbi, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* ». Tribus hic continuis testimoniis usus æternitatem Verbi vult constabilire. Qualiter vere Verbum cunctum erat Deo, et cum illo una ingenuitum, tueatur operæ pretium est, ut ipsius verbis positum audiamus. Dispensationem quidem in carne illius ad hominem spectare intelligimus : at vero, secundum spiritum æternitatem ejus unitam cum Patre credimus esse. »

CAP. IV.

✠ *Quomodo unum atque idem esse verbum atque Deum dixit.*

Qui ad hunc modum in Deo verbum esse con-

✠ Ed. Paris. pag. 105, 106.

° Joan. 1, 1.

(77) *Ἡ μέχρι λόγου.* Forte *μόνου.* M.

(78) *Καὶ Πατέρα ἐνανεώσεται.* Forte, *ἕνα καὶ αὐτὸν νομίσεται*, hoc est, Sabellii tuebitur hæresim. Addidi ex codd. τὸν Σαβέλλιον cf. p. 107 D fin. In fine plenius leges, ἢ αὐτὸς ἔσται Πατὴρ ὁμοῦ καὶ Υἱὸς, ἢ ὅλως, οὐθ' ἔξει Υἱὸν, ei hoc est Judæismus. M.

γων, et μέχρι τοῦ κόσμου γεγονότος μηδὲν ἕτερον εἶναι πλὴν Θεοῦ μόνοι, οὐδεὶν θάτερον ἑαυτὸν ὄντα παρίστη, ἢ Ἰουδαῖον, ἢ Σαβέλλιον. Ἡ γὰρ αὐτόθεν ἀρνούμενος τὸν Υἱὸν, Θεὸν δὲ μόνον εἰσάγων, Ἰουδαῖος ἔσται τὸν Χριστὸν ἀρνούμενος· ἢ μέχρι λόγου (77) τὴν τοῦ Υἱοῦ πρόσρησιν ἀποδεχόμενος, αὐτὸν δ' εἶναι φάσκων τὸν ἕνα Θεὸν, Υἱὸν ὁμοῦ (78) καὶ Πατέρα, τὸν Σαβέλλιον ἐνανεώσεται. Εἰ γὰρ πρὸ τοῦ κόσμου οὐδὲν ἕτερον ἦν πλὴν Θεοῦ, αὐτὸς ἔσται Πατὴρ καὶ Υἱὸς, ἢ οὐδὲ ἔξει υἱόν.

ΚΕΦ. Γ'.

Ὅπως τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Θεῷ ὄντα ἀναρχον εἶναι καὶ ἀγέννητον ὠρίετο.

Ἄλλ' ἔοικε Μάρκελλος τὸν ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ Λόγον, καθ' ὃν λογικὸς νοεῖται, τοῦτον εἶναι φάσκειν τὸν Υἱὸν ὥστε εἶναι αὐτὸν αὐτοῦ Πατέρα καὶ αὐτὸν πάλιν αὐτὸν αὐτοῦ Υἱόν. Ἐπάκουσον γοῦν τῶν αὐτοῦ φωνῶν, δι' ὧν τοῦτον γράφει τὸν τρόπον· « Πρὸ γὰρ τῆς δημιουργίας ἀπάσης ἡσυχία τις ἦν, ὡς εἰκόσ, ὄντος ἐν τῷ Θεῷ τοῦ Λόγου. Εἰ γὰρ ποιητὴν ἀπάντων τὸν Θεὸν Ἀστέριος πεπίστευκεν εἶναι, δηλον. ὅτι ἐ συνομολογήσει ἡμῖν καὶ αὐτὸς, τὸν μὲν αἰεὶ ὑπάρχειν, μηδὲ πώποτε ἀρχὴν τοῦ εἶναι λαβόντα, τάδε γεγενησθαι τε ὑπὸ αὐτοῦ, καὶ ἐξ οὐκ ὄντων γεγενῆσθαι. » Ὅπως ὅπως, τὸν Θεὸν ἀναρχον ὑποστησάμενος, τὸν Λόγον ἐν αὐτῷ ὄντα ἐν ἡσυχίᾳ εἶναι πρὸ τῆς δημιουργίας (79) ἔφη, καὶ προτῶν ἐξῆς ἐπιλέγει· « Εἰ τοίνυν τοῦτο πιστεύει, ἀνάγκη αὐτὸν κάκεινο ἐ συνομολογεῖν, ὅτι πλὴν Θεοῦ, οὐδὲν ἕτερον ἦν. Εἶχεν οὖν τὴν οἰκείαν δόξαν ὁ Λόγος, ὡν ἐν τῷ Πατρὶ. » Ἐντεῦθεν εἰκότως, καὶ ἀδίδιον, τοῦτ' ἔστιν ἀγέννητον, εἶναι φησι τὸν Λόγον, ὡδε γράφων· « Ἀκούεις ἐ τοίνυν τῆς συμφωνίας τοῦ ἀγίου Πνεύματος, διὰ πολλῶν καὶ διαφόρων προσώπων τῆ τοῦ Λόγου μαρτυρούσης ἀδιόστητι. » Καὶ πάλιν· « Καὶ διὰ τοῦτο ἀρχεται μὲν ἀπὸ τῆς ἀδιόστητος τοῦ Λόγου, Ἐν ἀρχῇ ἦν (80) ὁ Λόγος, λέγων, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· τρισὶν ἐπαλλήλοις μαρτυρίας χρώμενος τὴν ἀδιόστητα τοῦ Λόγου δεικνύναί βούλεται. » Ὅπως δὲ ἠνώσθαι τῷ Θεῷ καὶ συναγέννητον εἶναι αὐτῷ τὸν Λόγον ἔφασκε, πάρεστιν αὐτοῦ ἐπακοῦσαι, ὡδὲ πη λέγοντος· « Τὴν μὲν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν τῷ ἀνθρώπῳ διαφέρειν γινώσκομεν· τὴν δὲ κατὰ πνεῦμα ἀδιόστητα ἠνώσθαι τῷ Πατρὶ πεπιστεύκαμεν. »

ΚΕΦ. Δ'.

Ὅπως ἐν καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν Λόγον καὶ τὸν Θεὸν ἔλεγε.

Τοῦτον (81) δὴ τὸν τρόπον ἐν τῷ Θεῷ οὖς εἶναι

— Infra τὰ δὲ γεγ. transtulit Mont. *omnia* (πάντα) autem est.

(79) Sic Mp.; codd. et vulgo ἐφ' ἡ.

(80) Vulgo Ἐν ἀρχῇ οὖν εἰ μοχ ἐπ' ἀλλήλαις.

(81) Vulgo δὲ et ἐν θεῷ.

τὸν λόγον (82), ἐν καὶ ταῦτόν εἶναι αὐτῷ ἐξῆς ἀποφαίνεται, κατὰ λέξιν ὡς γράφων· « Εἰ μὲν γὰρ ἡ τοῦ Πνεύματος ἐξέτασις γίγνεται μόνη, ἐν καὶ ταῦτόν εἰκότως ἂν ὁ Λόγος εἶναι τῷ Θεῷ φαίνοιτο· εἰ δὲ ἡ κατὰ σάρκα προσθήκη ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἐξετάζοιτο, ἐνεργεία ἡ θεότης μόνη πλατύνεσθαι δοκεῖ· ὥστε εἰκότως μονάς ὄντως ἐστὶν ἀδιαίρετος. » Καὶ πάλιν προῖων φησιν· « Οὐ διὰ τὴν ἐν ἅπασιν οὖν λόγους τε καὶ ἔργοις ἀκριβῆ συμφωνίαν, ὡς ἡ Ἀστέριος ἔφη, ὁ Σωτῆρ λέγει, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἐν ἑσμεν· ἀλλὰ διότι ἀδύνατόν ἐστιν ἡ Λόγον Θεοῦ, ἢ Θεὸν τοῦ ἑαυτοῦ μερίζεσθαι Λόγου. » Εἰ (83) δὲ αὖν ἐν καὶ ταῦτόν ἦν ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἐν αὐτῷ Λόγος, ὡς δοκεῖ Μαρκέλλω, ὁ ἐν τῇ ἀγίᾳ Παρθένῳ γενόμενος, καὶ σαρκωθείς, καὶ ἐνανθρωπήσας, καὶ παθὼν τὰ ἀναγεγραμμένα, καὶ ἀποθανὼν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, αὐτὸς ἦν ὁ ἐπὶ πάντων Θεός. Ὁ δὲ τοιμήσαντα φάναι τὴν Σαβέλλιον ἢ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἐν ἀθέοις καὶ βλασφημοῖς (84) κατέλεξεν.

ΚΕΦ. Ε΄.

Ὅτι ταῦτα λέγων ἠρνεῖτο τὸν Υἱόν.

Εἰ δὲ λέγοι Μάρκελλος τὸν Λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ τὸν σαρκωθέντα, ἀλλ' ἀχώριστον αὐτὸν ὠρίσατο (85) εἶναι τοῦ Θεοῦ, μονάδα δούς ἀδιαίρετον, καὶ μίαν ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ Λόγου, ὡς μὴδ' ἕτερον νοεῖν τὴν ἐνανθρωπήσαντα κατ' αὐτόν, ἢ τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν· εἰ δὲ μονάς ἐστὶν ἀδιαίρετος, ἔν τε καὶ ταῦτόν ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἐν αὐτῷ Λόγος, καὶ (86) ἂν εἴποι τις τίνα Πατέρα· τίνα δὲ Υἱόν, ἐνὸς ὄντος τοῦ ὑποκειμένου; Οὕτω μὲν δὲ Μάρκελλος υἱοπάτορα τὸν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἰσάγων, τὸν Σαβέλλιον ἀνεύου.

ΚΕΦ. Γ΄.

Ὅπως ἡ Ἐκκλησία τὸν-Υἱὸν Θεολογεῖ.

Ἡ δὲ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν μονάδα τὴν ἀδιαίρετον γνωρίζει, μίαν ἀρχὴν ὁμολογοῦσα, τὸν ἕνα καὶ ἀγέννητον καὶ ἀναρχον Θεόν· καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ δὲ γεννηθέντα μονογενῆ Υἱόν, ἀκριβῶς, ὄντα καὶ ζῶντα καὶ ὑφεστώτα, Σωτῆρα ἐπιγράφεται οὐκ ἀναρχον ὄντα, οὐδὲ ἀγέννητον (87), ἵνα μὴ δύο ἀρχὰς καὶ δύο θεοὺς ὑποστήσῃται, ἐξ αὐτοῦ δὲ γεννηθέντα τοῦ Πατρὸς, καὶ ἀρχὴν ἔχοντα τὸν γεγεννηχότα. Διὸ πιστεύειν παρελιφθεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Υἱόν, τῆς ἀγίας ταύτης καὶ μυστικῆς πίστεως τὴν ἐν Χριστῷ παρεχούσης ἀναγέννησιν, τοῖς δι' αὐτῆς

* Ed. Paris, pag. 407, 408.

⁷⁰ Joan. x, 30.

(82) Ἐν καὶ ταῦτόν εἶναι. Vel ὄντα. Marcelli sententia erat, si Christus secundum deitatem (hoc est πνεῦμα, et πνεύματος ἐξέτασις) consideratur, erat συναΐδιος τῷ Πατρὶ, vel ut loquitur, ἡνωμένος τῷ Πατρὶ· si vero, qua hominem assumpsit, respectu hujus assumptionis ἐνεργεῖα μόνη ἐπλατύνετο ἡ θεότης, non divisa, quippe indivisibilis omnino ut una fuerit et ipsissima deitas in Filio, quæ erat in Patre, unde sequitur, ait Eusebius, Patrem fuisse incarnatum, etc. Ita cap. 5, ubi legend. ὡς, μὴδ'

PATROL. GR. XXIV.

cessit, unum atque idem cum eo illud deinceps docet exstitisse, ita scribens : [R. LXII coll. p. 79 A] « Siquidem spiritus fiat solius interpretatio, unum cum Deo atque idem nec immerito videbitur esse Verbum; quod si additamentum illud, secundum carnem, adjiciatur ut requisitum in Servatore, sola operatione videtur divinitas extendi : ita unitas nec injuria erit indivisibilis. » Et in progressu iterum [R. LXIV coll. p. 37 D] : « Non propter illam exactissimam ubique in verbis et factis consonantiam, id quod videtur Asterio, Servator ait : *Ego et Pater unum sumus* ⁷⁰, sed quod plane sit impossibile, vel Verbum a Deo, vel Deum a Verbo suo separare. » Quod si ita unum erat atque idem Deus cum Verbo, quod in ipso erat, ut Marcello videtur; tum qui genitus erat in sanctissima Virgine, carnem indutus, homo factus, qui quæ scripta sunt patiebatur, qui mortem optulit pro peccatis nostris, erat ipse super universa Deus. Quod cum Sabellius sentiret, illum inter atheos et blasphemos reposuit Ecclesia Dei.

CAP. V.

Quod cum ita dicat, Filium negat.

Quod si dicat Marcellus Verbum fuisse incarnatum, illudque Verbum a Deo inseparabile statuit, quippe quod unitas sit indivisa : quod una sit hypostasis Dei, et Verbi, quod in ipso erat : non possumus aliter rem concipere, quin secundum eum Deus is, qui est super omnia, sit incarnatus; si unitas est indivisa : si unum atque idem existat Deus cum Verbo, quod in ipso est : quemnam dicemus Patrem esse? quem vero Filium, cum sit suppositum idem? Ita unum illum atque eundem eum introducat Marcellus Filio Patrem, Sabellium renovavit.

CAP. VI.

Quid de ditmitate Filii sentiat Ecclesia.

At Dei Ecclesia indivisam certe novit unitatem, quippe quæ fatetur principium unicum : unum illum et ingenitum, et sine principio Deum; et de ipso genitum, unigenitum Filium, accurate cognitum, exstitisse vivere et substitisse agnoscit Servatorem. Non illum sine principio, non ingenitum : ne duo principia statuat, et deos duos; verum genitum de Patre suo, et principium habentem genitorem suum. Atque ideo credere accepit, in unum Deum Patrem omnipotentem, et in Dominum nostrum Jesum Christum, unigenitum Dei Filium. Quæ sancta et mystica fides, regenerationem in Christo

ἕτερον νοεῖν, ubi paulo post legend. τίνα pro πνα. error ex abbreviatione ortus. M.

(83) Vulgo δέ.

(84) Vulgo ἐγκατέλεξεν.

(85) Vulgo om. εἶναι εἰ μὴ μὴδερ.

(86) Vulgo πνεῦμα et mox τίς τόν.

(87) Ἴνα μὴ δύο ἀρχὰς. Ὁ γὰρ Πατήρ ἀρχὴ τοῦ υἱοῦ καὶ γεννητῆς. Sed ludebant Ariomanita, in vocum istarum πολυσήμων ἀμβιγuitate. M.

exhibet, iis qui per ipsam illuminantur. Sed illud A quod ponitur a Marcello, monadem operatione dilatari, in corporibus locum habet; at de incorporea, inenarrabili et indicibili substantia verum non est. Neque enim dilatatur in operando, neque contrahitur in non operando, neque humano more operatur, aut humano more commovetur. Deus ideo cum sit indivisa unitas, Filium suum unigenitum de seipso generavit; non ille divisus, non alteratus; non conversionem passus neque fluxum, aut alicui subjectus passioni. Neque enim præcipiens, neque imperans, non leges scribens ut homines solent; non lingua locutus aut labiis ista operatur, neque respectu habito ad ornatum universi, simillimis nobis oculis intuetur: cum per virtutem suam inenarrabilem et divinam ea quæ nondum sunt producta anticipando intueatur, non secus atque jam subsistentia et producta. Sed neque is, ut apud nos artifices solent, in operando et creando materiam præexistentem manibus acceptam digitis compingit, sed per ineffabilem iterum et incomprehensibilem virtutem suam, rerum productarum omnium substantiam ad Esse suum perduxit. Atque ita quidem omnia effecit ille, rationibus atque modis inscrutabilibus. Quid nos sollicite ideo laboramus, ut similem quamdam passionem in illo inaginemur? ✕ in Filii sui generatione, qualem in cæteris animantibus: quam ille quidem generationem super omnia, et ante omnia subivit, non ad modum et proportionem mortalis naturæ; sed juxta modum illum atque rationem, quæ erat ipsi soli cognita et intellecta.

CAP. VII.

Quomodo Ecclesia Patris prædicat monarchiam.

Enimvero vereris, mi homo, illud, ne si duas facere hypostases, duo itidem principia subintroducas, et a deitatis ita excidas monarchia. Discas ergo, quod cum unus sit sine principio ingenitus Deus, Filius autem de illo progeneretur: unum necessario principium fuerit, monarchia et regnum unum; cum subscribat ipse Filius paterno imperio, et principatui. Caput enim Christi Deus est, secundum Apostolum: sed vereris vehementer ne cogatur is duo principia fateri, qui duas comitabitur hypostases Patris atque Filii: sed et istud disce, quod qui Patris et Filii hypostases duas, duos esse

✕ Ed. Paris., pag. 109.

(88) Ἀλλὰ τὴν μονάδα, etc. Legendi. ἀλλ' ὁ τὶ αὐτὸ ἐπειδὴ. In eo quod ait Marcellus, nam alioqui, hinc est sententia. M.

(89) Ἐνατενίζει. Sic scribendum. M. [Cf., p. 105 D 11.]

(90) Ἀρρήτην δὲ πάλιν. In operando ἀρρήτος erat, uti et in intuenso. M.

(91) Ἦν ὀπέρ. Potius ὄν. Quem Filium produxit. Hæc scita sunt contra Arianos, vide Athan. pag. 408. 409. M.

(92) Κεφαλὴ γὰρ Χριστοῦ ὁ Θεός. Locus est I Cor. xi, 3, Ἐνταῦθα ἐπιτηδῶσιν ἡμῖν οἱ αἰρετικοί, inquit Chrysostomus, ἐλάττωσιν τινα ἐκ τῶν εἰρημῶν ἐπινοοῦντες. Hoc facit Eusebius, dum ad

φωτιζομένοις. (88) Ἀλλὰ τὴν μονάδα φησὶ Μάρκελλος ἐνεργεῖα πλατύνεσθαι, ἐπὶ μὲν σωμάτων χώραν ἔχει, ἐπὶ δὲ τῆς ἀσωμάτου καὶ ἀλέκτου καὶ ἀνεκφράστου οὐσίας οὐκ ἔτι. Οὐδὲ γὰρ ἐν τῷ ἐνεργεῖν πλατύνεται, οὐδ' ἐν τῷ μὴ ἐνεργεῖν συστέλλεται· οὐδ' ὅλως ὁμοίως ἀνθρώποις ἐνεργεῖ, οὐδ' ὁμοίως ἀνθρώποις κινεῖται· μόνος δὲ ὢν ἀδιαίρετος ὁ Θεὸς τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν ἐξ ἑαυτοῦ ἐγένενα, οὐ διαιρούμενος, οὐδ' ἀλλοίωσιν, ἢ τροπῆν, ἢ ῥοτῆν, ἢ τι πάθος ὑπομένων. Οὐδὲ γὰρ προσάττων, οὐδὲ ἐγκλεισμένος, οὐδὲ νομοθετῶν ὁμοίως ἀνθρώποις γλώττη καὶ χεῖλεσι λαλῶν, ταῦτα πράττει· οὐδὲ γὰρ ἀφορῶν εἰς τὴν τοῦ παντός διακόσμησιν, ὁμοίως ἡμῖν ὀφθαλμοῖς χρώμενος (89) ἐνατενίζει ὅποτε καὶ τὰ μὴ ὄντα προλαβῶν ἀρρήτην καὶ θεϊκῆς δυνάμει, ὡς ἦδη ὄντα καὶ ὑπερσώτα θεωρεῖ. Ἀλλ' οὐδὲ ποιῶν καὶ δημιουργῶν ὁμοίως τοῖς παρ' ἡμῖν τεχνίταις προϋποκειμένην ὕλην λαβῶν χερσὶ καὶ δακτύλοις τεκταινεται (90), ἀρρήτην δὲ πάλιν καὶ ἀκαταλήπτω δυνάμει ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι τὴν τῶν γενητῶν ἀπάντων ὑπερσῆσασθαι εὐσίαν. Ἢδὲ οὖν πάντα λόγους ἡμῖν ἀρρήτοις καὶ ἀσυλλογίστοις ἔποιε. Τί δὲ χρὴ ἀγωνιᾶν, μὴ ὁμοίως τοῖς θνητοῖς ζῶσις πάθος τι περὶ αὐτὸν εἰποιμεν γεγενῆσθαι ἐπὶ τῇ τοῦ Υἱοῦ γεννήσει; (91) ἦν ὑπὲρ πάντα καὶ πρὸ πάντων ὑπέστη, οὐ κατὰ τι τῶν τῆ θνητῶν φύσει συνεγνωσμένων, κατὰ δὲ τὸν αὐτῷ μόνῳ γνωριζόμενον τρόπον.

generationem super omnia, et ante omnia subivit, non ad modum et proportionem mortalis naturæ; sed juxta modum illum atque rationem, quæ erat ipsi soli cognita et intellecta.

ΚΕΦ. Ζ'.

C

Ὅπως ἡ Ἐκκλησία τὴν τοῦ Πατρὸς μοναρχίαν κηρύττει.

Ἀλλὰ φοβῆ, ὦ ἄνθρωπε, μὴ, δύο ὑποστάσεις ὁμολογήσας, δύο ἀρχὰς εἰσαγάγῃς, καὶ τῆς μοναρχικῆς θεότητος ἐκπέσοις. Μάθθανε τοίνυν, ὡς ἐνδὸς ὄντος ἀνάρχου καὶ ἀγεννητοῦ Θεοῦ, τοῦ δὲ Υἱοῦ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένου, μία ἔσται ἀρχὴ, μοναρχία τε καὶ βασιλεία μία, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ἀρχὴν ἐπιγράφεται τὸν αὐτοῦ Πατέρα. (92) Κεφαλὴ γὰρ Χριστοῦ ὁ Θεός, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Ἀλλὰ ἀγωνιᾶς, μὴ δύο θεοὺς ἀνάγκη [ἦ] παραδέξασθαι τὸν δύο ὑποστάσεις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι ὁμολογοῦντα. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο γίνωσκε, ὡς ὁ δύο ὑποστάσεις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ (93) δύοις οὐκ ἀναγκάζεται δύο πατέρας εἰπεῖν, οὐ δύο

D Christi divinitatem retulit, quod de homine assumpto usurpabatur. Regulam tradit idem ibid. in Comment. ad locum. Ὅταν τι ταπεινὸν λέγεται, μετὰ τῆς σαρκὸς ὄντος αὐτοῦ, οὐκ ἐδτέλεια τῆς θεότητος, ἀλλὰ τῆς οἰκονομίας δεχομένης τὸ λεχθέν. Quam tradidit Athan. in hom. de humana Christi natura. Ὅσα οὖν εὐτέλῃ ῥήματα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰρηται, τῆ πτωχεῖα αὐτοῦ διαφέρεται. Sed ubique hanc regulam habet susque deque Eusebius: nam et in sequentibus locum illum Joan. xx, 17. eodem modo interpretatur: Ὁ μὲν δὲ Θεὸς καὶ Πατήρ, καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ Θεός, ὢν, δέικνυται: ita enim opinor, legendum est. M — Infra [ἦ] vulgo om.

(93) Vulgo θεοὺς quod delet R: correxi εἰδὸς coll.

υιούς· ἀλλὰ τὸν μὲν ἕνα Πατέρα δώσει, τὸν δὲ ἕτερον υἱόν. Κατὰ τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον οὐδὲ δύο θεοὺς ἀνάγκη δοῦναι τὸν τὰς δύο ὑποστάσεις τιθέντα. Οὐδὲ γὰρ ἰσοτιμῶς αὐτὰς ὀριζόμεθα, οὐδ' ἄμφω ἀνάρχους καὶ ἀγεννήτους· ἀλλὰ μίαν μὲν τὴν ἀγέννητον καὶ ἀναρχόν, θατέραν δὲ γεννητὴν καὶ ἀρχὴν τὴν Πατέρα κεικτημένην. Διὸ καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς καὶ ἑαυτοῦ εἶναι Θεὸν τὸν αὐτοῦ Πατέρα διδάσκει, ἐν οἷς φησι· Ἀρέρομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου, καὶ Πατέρι ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου, καὶ Θεὸν ὑμῶν. Ὁ μὲν δὴ Θεὸς καὶ Πατὴρ καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ (94) Θεὸς ὢν δείκνυται. Διὸ δὴ εἰς Θεὸς τῆ Ἐκκλησίᾳ (95) τοῦ Υἱοῦ κηρύττεται, ὁ δὲ Υἱὸς, ὅτε μὲν αὐτὸς παραβάλλεται τῷ Πατρὶ οὐκ ἔσ' ἔσται καὶ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς Θεός, ἀλλ' Υἱὸς μονογενὴς καὶ ἀγαπητὸς αὐτοῦ, καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ ἀπαύγασμα τῆς πατρικῆς δόξης· σέβει τε καὶ προσκυνεῖ, καὶ δοξάζει τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, Θεὸν αὐτὸν καὶ ἑαυτοῦ ἐπιγραφόμενος· καὶ εὐχυσθαι ἀναγέγραπται, ᾧ καὶ εὐχαριστεῖ, ᾧ καὶ ὑπήκοος μέχρι θανάτου γίνεται. Ὁμολογεῖ τε ζῆν διὰ τὸν Πατέρα, καὶ μηδὲν δύνασθαι πράττειν ἄνευ τοῦ Πατρὸς· καὶ μὴ τὸ ἑαυτοῦ θέλημα ποιεῖν, ἀλλὰ τὸ τοῦ Πατρὸς. Λέγει δ' οὖν αὐταῖς συλλαβαῖς· Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με· καὶ αὐθις· Οὐ δύναμιι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἑμαυτοῦ οὐδὲν· καθὼς ἀκούω, κρίνω, καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δίκαια ἐστὶ, ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με (96). Καὶ ὅτι γε ἕτερος ἦν ὁ πέμψας αὐτὸν παρ' αὐτὸν παρίστησιν ἕξις λέγων· Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἑμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἐστὶν ἀληθής. Ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ. Εἶτα μνημονεύσας τοῦ Βαπτιστοῦ, τὸν Πατέρα μάρτυρα εἶναι αὐτοῦ διδάσκει, φάσκων· Καὶ ὁ πέμψας με Πατὴρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ. Καὶ προστιθῆσιν· Εἰ (97) ἡγαπαῖτέ με, ἐχάρητε ἂν, ὅτι πορευόμεαι πρὸς τὸν Πατέρα· ὅτι ὁ Πατὴρ μου μείζων μου ἐστὶ. Δι' ὧν ἀπάντων ἕτερον ἑαυτὸν τοῦ Πατρὸς δείκνυται. Καὶ τὸ ὑπερέχον τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς περιστήσει διὰ τοῦ τὸν μὲν ἀπεσταλκέναι λέγειν, ἑαυτὸν δὲ ἀπεσταλθῆναι· καὶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατεληλυθῆναι οὐχ ἵνα ποιήσῃ τὸ θέλημα τὸ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὸ τοῦ πέμψαντος αὐτόν. Καὶ τί ἂν πρὸς ταῦτα φαίη (98) Μάρκελλος, ἀκούων τοῦ κατεληλυθότος ἐξ οὐρανοῦ ταῦτα διδάσκοντος; Οὐ γὰρ δήπου καὶ νῦν τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ταῦτα φάσκων ἔρει. Οὐ γὰρ ἡ σὰρξ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατελήλυθε. Τίνα τοίνυν ἔρει

A deos statuet, non cogitur fateri duos patres, neque filios duos, sed unum ex iis Patrem, alterum vero concedet esse Filium. Ad eundem quoque modum neque necesse est enim duos deos fateri, qui duas admiserit hypostases. Nam neque illas honore pares ponimus; neque ambas principio carentes, aut ingenuitas; sed unam ex illis ingenuitam, sine principio existentem; alteram vero genitam, et Patrem sui ipsius principium possidentem. Quamobrem et ipse Filius Deum suum docet esse Patrem suum, in quibus ait, *Vado ad Patrem meum, et Patrem vestrum: Deum meum et Deum vestrum* 71. Deus certe et Pater, ipsius quoque Filii Deus esse docetur. Quocirca unus Deus apud Ecclesiam prædicatur, Filii Pater. Filius autem quando cum Patre B comparatur, non jam Patris ipsius Deus dicitur, sed Filius unigenitus, et dilectus ejus: et imago Dei invisibilis, et resplendentia paternæ gloriæ: honorat, adorat et veneratur suum Patrem, Deum eum et ipsius Deum inscribens: cui gratias agere, cui preces fundere dicitur, cui obediens usque ad mortem fuerat. ✕ Fatetur se vivere per Patrem, nec quidquam posse facere sine Patre; non suam, sed Patris voluntatem facere. Ait igitur, et totidem quidem verbis, *Quod de cælo descendit, non ut facerem voluntatem meam, sed voluntatem ejus, qui misit me* 72. Et iterum: *Non possum ego facere de meipso quidquam: quemadmodum audio; ita judico, et meum judicium rectum est, quia non quero voluntatem meam, sed voluntatem Patris, qui misit me* 73. Alium vero fuisse ipsum, alium autem qui misit ipsum, docet iniquiens: *Si ego testimonium perhibeam de meipso, testimonium meum non est verum; alius est qui de me testificatur* 74. Mentionem debinc Baptistæ faciens, Patrem suum illi testem esse asseverat, iniquiens, *Et qui me misit Pater, ipse testificatus est de me* 75. Addit autem: *Et si diligitis me, gauderetis utique quod ad Patrem proficiscor. Quoniam Pater me major est* 76. Quibus omnibus ostendit se alium a Patre, et paternam gloriam majorem insinuat esse; cum se ab illo missum dicat, se vero de cælo descendisse, non ut suam voluntatem faceret, sed voluntatem ejus, qui misit eum. Quid ad ista dicturus est Marcellus, cum eum qui de cælo descendit, ista ipsa docentem audiat. Non, opinor, illud allegare poterit, carnem Servatoris hoc prolocutum. Non enim caro de cælo descendit. Quemnam ergo dicturus est. de

✕ Ed. Paris., pag. 110.

71 Joan. xi, 17. 72 Joan. vi, 38. 73 Joan. v, 30. 74 ibid. 31, 32. 75 ibid. 37. 76 Joan. xiv, 28.

sequentibus et p. 138 B 11 deleto λέγων quod post Υἱοῦ vulgo legitur. Possis et θεὸς coniecere, cum mox τιθέναι sequatur. In corr. M. « Forte Θεοῦ, et in versione qui duas in Deo hypostaseis: Arianizat hic ut passim Eusebius. » — Mox vulgo οὐδὲ δύο υἱούς.

(94) Vulgo Θεοῦ Υἱός.

(95) Τοῦ Υἱοῦ κηρύττεται. Utrumne Ecclesiam Filii dixit; an Θεὸν τοῦ Υἱοῦ, hoc potius. Et sic forte deest hic Πατὴρ; statim loce, ᾧ καὶ εὐχυσθαι. Hæc omnia de Filio secundum divinam natu-

ram proposuit intelligenda, et tamen etiam apud ipsum quædam sunt, que de homine prorsus capiuntur. Ita ludit hic auctor ὕπουλος, et σαπρὸς ubique. M.

(96) Καὶ ὅτι γε ἕτερος ἦν, hæc e codice supplevi Biblioth. Bodleianæ altero: deerant enim in meo, usque ad, ταῦτα γὰρ οφείδεται τὸν Πατέρα, exclusive. M.

(97) Vulgo ἀγαπαῖτε.

(98) Vulgo ὁ M. et infra ἐπελέγξει et καὶ καθὼς; τὸ θέλημά μου et συμφεθῆ.

cælo descendente, hæc docuisse? Num Patrem Deum? Anne Patri conjunctum Verbum? Si Patrem dixerit, Sabellium revelate se exhibentem, ipse eum Servator mentium convincet, inquit, *De cælo descendi, non ut ego meam voluntatem facerem, sed ut voluntatem ejus qui misit me*⁷⁷. Et, *Non possum ego de meipso quidquam facere, quemadmodum audio, ita judico. Neque quæro ego voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me Patris*⁷⁸. Et *Pater meus, major me est*⁷⁹. Nam certe extremæ cujusdam dementiæ esset hæc Patrem dixisse, existimare. Quod si quis Verbum Deo congenitum dicat, et animi ejus sententiam, qua ratiocinatur, et existimet illum ea enarrare quæ erant apud ipsum intus occultata: quo tandem pacto Dei mens et cogitatio de cælo descendeat? B Quomodo in carne quam assumpsit existens ista enarret? Quomodo quod in Deo erat Verbum, dicet, Se de cælo descendisse, non ut suam voluntatem faceret, sed voluntatem mittentis ipsum? ✕ Atque per ista quidem Filius declarat honorem, quo Patrem prosequatur. Cum vero rebus genitis præsidet, quæ per ipsum sunt productæ: tanquam qui existat Servator omnium, Dominus et Creator, *Omnia, tunc inquit, per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*⁸⁰. Tum et Deus, et Dominus, et Servator, et Rex prædicari poterit. Atque ideo illum adorare veluti Deum, et colere, et venerari, Ecclesia ipsius docet, ipsa ab ipso hoc edocta. Ait igitur Servator ipse: *Neque enim Pater judicat quemquam, sed judicium omne dedit Filio suo, ut omnes honorent Filium, quemadmodum honorant Patrem*⁸¹. Disertis verbis ipsum honorare jubet, non tanquam prophetas, non velut angelos, aut angelis similes potestates, sed quemadmodum ipsum Patrem. Hoc enim ipse Pater ita voluit, qui omne judicium dedit Filio, ut omnes eum honorent, quemadmodum et honorant Patrem. Quod ipsum cum exacte intelligeret Thomas vocatus Didymus, veluti qui de choro duodecim discipulorum fuerat, clarissimis verbis eum et Deum et Dominum consignavit inquit: *Dominus meus, et Deus meus*⁸². Et nos ob hanc ipsam causam oportet, Filium non quemcumque alium, divino honore venerari; quomodo scilicet Patrem honoramus; cum in hoc ipse Pater per Filium honoretur. Quod et ipsum docuit inquit: *Qui honorat Filium, honorat et Patrem, qui misit eum*⁸³. Veluti qui regis imaginem ad se missam honorant, regem ipsum imaginis illius exemplar honorant, ad eundem modum et Pater honoratus existit per Filium, uti et

τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατεληλυθότα, καὶ ταῦτα διδάσκοντα; Πότερα τὸν Θεὸν αὐτὸν, ἢ τὸν τούτῳ συνημμένον Λόγον; Ἄλλ' εἰ λέγοι τὸν Πατέρα, γυμνῶς ἀνακαλύψας τὸν Σαβέλλιον, αὐτὸς αὐτὸν ὁ Σωτὴρ ἐψευσμένον ἀπελέγξει λέγων· Καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με. Καὶ, Οὐ δύναμαι ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιεῖν οὐδέν. Καθὼς ἀκούω, κρῖνω. Καὶ οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με. Καὶ, Ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστί. Ταῦτα γὰρ οἰεσθαι τὸν Πατέρα φάσκειν ἐσχάτης ἀν εἰη μανίας. Εἰ δὲ τὸν ἐν τῷ Θεῷ συμφυῆ Λόγον (99), καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, καθ' ἣν λογίζεται καὶ ἔνδον ἐν ἑαυτῷ διανοεῖται, τὰ προκειμένα διεξιέναι φησί· καὶ πῶς ἂν ἡ ἐνθύμησις τοῦ Θεοῦ· καὶ ἡ ἐν αὐτῷ διάνοια καταβέβηκεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ; Πῶς δ' ἐν τῇ σαρκὶ (1), ἢ ἀνεληφθε γενομένη, ταῦτα διεξῆει; Πῶς δ' ἐν τῷ Θεῷ Λόγος ἐρεῖ καταβησθῆναι, οὐχ ἵνα ποιήσῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ τοῦ πέμψαντός αὐτόν; Διὰ τούτων μὲν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα σέβας ἑαυτεῦ παρίστησιν· ὅτε δὲ τῶν γεννητῶν ἀπάντων καθηγεῖται τῶν δι' αὐτοῦ γεγεννημένων, ὡς ἂν ἀπάντων ὑπάρχων Σωτὴρ καὶ Κύριος καὶ δημιουργός (*Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν*), τῆνικαῦτα καὶ Θεὸς καὶ δεσπότης καὶ Σωτὴρ καὶ βασιλεὺς ἀναγορευοῖτο ἂν. Διὸ καὶ σέβειν καὶ προσκυνεῖν, καὶ τιμᾶν αὐτόν, οἷα Θεὸν, ἢ Ἐκκλησία αὐτοῦ δεδίδακται, τοῦτο πράττειν παρ' αὐτοῦ μαθοῦσα. Λέγει δ' οὖν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ· οὐδὲ γὰρ ὁ Πατήρ κρῖνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν ἅπασαν κρῖσιν δέδωκε τῷ Υἱῷ ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱόν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα, διαβήρησθον παρακελευόμενος τιμᾶν αὐτόν μὴ ὁμοίως τοῖς προφήταις, μηδ' ὁμοίως (2) ἀγγέλοις, ἢ ταῖς τούτων (3) διαφερούσαις δυνάμεσιν, ἀλλ' αὐτῷ τῷ Πατρὶ παραπλησίως. Τοῦτο γὰρ αὐτὸς ὁ Πατήρ (4) βουληθεὶς, πᾶσαν τὴν κρῖσιν δέδωκε τῷ Υἱῷ, ἵνα πάντες τιμῶσιν αὐτόν καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα. Ἄ δὴ καὶ Θωμᾶς ὁ Δίδυμος ἀκριβῶς ἐπιστάμενος, ἅτε τοῦ χοροῦ τῶν δώδεκα γεγονώς μαθητῶν, λαμπροῖς ῥήμασι καὶ Θεὸν αὐτόν καὶ Κύριον ἐπεγράφετο λέγων, Ὁ Κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου. Διὸ δὴ καὶ ἡμᾶς προσήκει μόνον τὸν Υἱὸν καὶ μηδένα ἕτερον θεῖκῃ τιμῇ σέβειν, καθὼς τιμῶμεν τὸν Πατέρα, καὶ ἐν τούτῳ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τιμωμένου· Ὁ δὴ καὶ αὐτὸ διδάσκει λέγων· Ὁ τιμῶν τὸν Υἱόν, τιμᾷ τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν. Ὅσπερ γὰρ καὶ βασιλέως καταπεμφθεῖσαν εἰκόνα τιμῶντες, τὸ πρωτότυπον τῆς εἰκόνης, αὐτόν ἂν τιμῶμεν τὸν βασιλέα, τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ Πατήρ ἂν εἴη διὰ τοῦ Υἱοῦ τι-

✕ Ed. Paris, pag. 111.

⁷⁷ Joan. vi, 38. ⁷⁸ Joan. v, 30 ⁷⁹ Joan. xiv, 28.

⁸⁰ Joan. v, 23.

(99) Καὶ τῆρ διάνοιαν. Esset, κατὰ τὴν δ. M.

(1) Vulgo ἦν ἀνελ. γενομένος.

(2) Vulgo τοῖς ἀγγ.

(3) Διαφερούσαις δυνάμεσι. Vel differentes ab angelis, utrovis modo, in cœlesti hierarchia distin-

guat angelos, et potestates. M.

(4) Vulgo μου ληφθεῖς, at Mont. jam. dedit in transl. id quod scripsit Euseb. in corr. ἱσ. προληθεῖς ἐφη.

⁸⁰ Joan. i, 3. ⁸¹ Joan. v, 22, 23. ⁸² Joan. ix, 28.

μύμενος, ὡς καὶ δι' αὐτοῦ δρώμενος. Ὁ γὰρ ἑωρακώς τὸν Υἱὸν ἑώρακε (5) τὸν Πατέρα, τὴν ἀγέννητον θεότητα, οἷον ἐν εἰκόνει καὶ κατόπτρῳ, ἐν τῷ Υἱῷ χαρακτηριζομένην δρῶν. Ἀπαύγασμα γὰρ ἐστὶ φωτὸς αἰδίου καὶ εἰσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ· πάντα δὲ ταῦτα παρὰ τοῦ Πατρὸς λαβὼν, ἐξ αὐτοῦ τε καὶ τῆς θεότητος τῆν δόξαν, ὡς ἂν Υἱὸς γνήσιος καὶ μονογενῆς, εἰληφῶς ἔχει. Ἄλλ' οὐ καὶ ὁ Πατήρ παρὰ τινος ἐλήφει· πάντων δ' αὐτὸς ὢν ἀρχὴ καὶ πηγὴ καὶ ρίζα τῶν ἀγαθῶν, εἰκότως εἰς καὶ μόνος ἀναγορεύοιτο ἂν Θεός.

ΚΕΦ. Η΄.

Ὁμοίως ῥήμασι Μάρκελλος ἠρῆται τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

Ἄλλὰ τούτων ἐν ἀγνοίᾳ τυγχάνων (6) Μάρκελλος, οὐ βούλεται μὲν ἀληθῶς τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγενῆσθαι, ὡς Υἱὸν ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα· οἷα δὲ λόγον αὐτὸν σημαντικὸν τινος ἢ προστακτικὸν, προελθεῖν τοῦ Θεοῦ φάσκει. Ἄκουε δ' οὖν ἀκαλύπτως καὶ τοῦτο λέγοντος αὐτοῦ ταῖς ταῖς φωναῖς· « Τὸ μὲν οὖν πρὸ τῶν αἰώνων αὐτὸν γεγενῆσθαι φῆσαι (7), ἀκολούθως εἰρηκέναι δοκεῖ. Γέννημα γὰρ τὸ προελθὼν τοῦ προεμένου γίνεται Πατὴρ, θάτερον δ' οὐκ ἔτι ὑγιῶς οὐδ' εὐσεβῶς αὐτὸν παραλέλειπται. Τὸ γὰρ μὴ λόγον εἶναι φῆσαι τὸν ἐξ αὐτοῦ προελθόντα (καὶ τοῦτον εἶναι τὸν τῆς γεννήσεως ἀληθῆ τρόπον), ἀλλ' ἀληθῶς Υἱὸν μόνον ἐμφασίν τινα τοῖς ἀκούουσιν ἀνθρωπίνης ὕψεως παρέχειν εἰσθε. » Εἶθ' ὅτι μὴδὲ γεγέννηται ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ λόγος παριστάς ὡς λέγει πρὸς λέξιν. « Ὁ τοίνυν ἱερός ἀπόστολος καὶ μαθητὴς τοῦ Κυρίου Ἰωάννης, ἀιδιότητος αὐτοῦ μνημονεύων, ἀληθῆς ἐγγίγνεται τοῦ λόγου μάρτυς· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος· οὐδὲν γενέσεως ἐνταῦθα μνημονεύων τοῦ λόγου. » Οὕτω δὴ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνούμενος τὸν ἐν τῷ Θεῷ λόγον ποτὲ μὲν ἔνδον εἶναι ἐν τῷ Θεῷ ἔφασκε, ποτὲ δὲ προεῖναι τοῦ Θεοῦ· καὶ ἄλλοτε πάλιν ἀναδραμεῖσθαι εἰς τὸν Θεόν, καὶ ἔσεσθαι ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ πρότερον ἦν. Ἐπάκουσον δ' ὅπως ταῦτα λέγει τούτοις τοῖς ῥήμασι· « Νυνὶ δὲ πιστεύω ταῖς θείαις Γραφαῖς, ὅτι εἰς ὁ Θεός, καὶ ὁ τοῦτου λόγος προήλθε μὲν τοῦ Πατρὸς, ἵνα πάντα δι' αὐτοῦ γένηται· μετὰ δὲ τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως, καὶ τὴν τῶν ἀπάντων διόρθωσιν, καὶ τὸν ἀφανισμόν τῆς ἀντικειμένης ἀπάσης ἐνεργείας, τότε αὐτὸς ὑποταγῆσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα Θεῷ καὶ Πατρί· ἵν' οὕτως ἦ ἐν τῷ Θεῷ ὁ λόγος, ὡς περὶ καὶ πρότερον ἦν πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι· οὐδενὸς γὰρ ὄντος· πρότερον ἦν τοῦ Θεοῦ μόνου, πάντων δὲ διὰ τοῦ λόγου γίνεσθαι μελλόντων, προήλθεν ὁ λόγος ἐνεργετικῇ ἐνεργείᾳ, λόγος τοῦ Πατρὸς ὢν. » Καὶ πάλιν τὴν αὐτὴν διάνοιαν λευκότερον τίθησιν, ὡς

✠ Ed. Paris., pag. 112.

** Sap. viii, 26. ** Joan. i, 1.

(5) Vulgo καὶ τ. II.

(6) Vulgo ὁ M. et mox ταῖς δι.

(7) Ἀκολούθως εἰρηκέναι. Cui tandem hoc ἀκό-

A per ipsum visus. Nam qui Filium vidit, is utique et Patrem vidit, dum deitatem ingenitam, veluti in imagine atque speculo in Filio characterisatam, in-tuetur. Est enim splendor æternæ lucis : et speculum mundissimum operationis paternæ : et imago bonitatis ipsius **. Hæc autem omnia cum de Patre suscepisset, ab illo et gloriam divinitatis, tanquam Filius dilectus et unigenitus accepit, sed non ita Pater a quoquam accepit, cum sit ipse omnium principium et fons et radix eorum ; unde merito unus et solus prædicatur Deus.

✠ CAP. VIII.

Quibus verbis Marcellus abnegavit Filium Dei.

B Hæc cum ignoret Marcellus, non vult Filium de Patre revera natum, veluti vivum et subsistentem : at de Deo egressum illum non aliter ait, quam cujusvis imperativa aut indicativa vox de ipso exit. Audi vero ipsum clarissimis verbis hoc idem affirmantem [R. XXXI, coll., p. 36 B.] « Videtur ergo hisce consequenter dicendum, ante sæcula ipsum generatum. Nam quod de Patre præexistente egreditur, genimen ejus est. Aliud vero ut sit, dici non potest cum sana pietate conjunctum. Nam vel affirmare non esse illum Verbum, quod ex eo egreditur (et hunc ipsum esse generis rationis modum), sed vere Filium, nec præterea quidquam : relationem quamdam visionis humanæ videtur audientibus exhibere. » Deinde quod neque Verbum de Patre suo generetur insinuat, dum ita loquitur. « Sanctus ideo apostolus, et Domini discipulus Joannes, dum æternitatis ejus mentionem facit, verissimus verbo testis adhibetur, In principio, inquit, erat Verbum, et Verbum illud erat apud Deum, et Deus erat Verbum **. Nusquam generationis Verbi isthic mementit. » Hunc ad modum Filium Dei abnegans, Verbum vero statuens in Deo existens, aliquando illud intus in Deo vult esse, interdum ait e Deo egredi, interdum ad Deum recurrere, ipsum iterum et in Deo velut antea residere. Audi vero quibus verbis hoc affirmet, [R. VIII, coll. p. 41 C] « Credo autem ego nunc Scripturis divinis, quod unus sit Deus dicentibus, et quod Dei hujus Verbum processit de Patre, ut omnia per illum fierent. At post judicii tempus consummati, et universorum restaurationem, et amolitionem operationis cujuscunque : ad oppositum tunc et ipse subjicietur Deo, qui subjecti ipsi universa, et ut deinceps futurus sit denuo in Deo Patre Verbum, quemadmodum fuerat, priusquam mundus conderetur. Nam cum præter Deum nihil plane exstaret, et per Verbum erant omnia produ-

λουθον? humanæ generationi? certe deest aliquid. Que sequuntur, videntur corrupta esse, nec a me sananda. M.

« cecidit, processit cum effectuali efficacia Verbum A
 « quod Patris erat. » Quam eandem demum sen-
 tentiam expressius ita posuit: [R. LIV, coll. 41
 D, 163 A. 164 B.] « Cum nondum esset mundus
 « hic, Verbum erat in Patre suo: ✕ at cum Deo
 « complaceret omnipotenti creare omnia quæ in
 « caelis erant et in terra, ad mundi productionem
 « requirebatur operatio effectiva. Et cum præter
 « Deum solum non exstaret alius (nam ab ipso
 « fuisse condita universa in confesso ponitur) tum
 « procedens Verbum illud, quod prius intellectuali
 « modo intus agebat, comparavit se ut mundi fie-
 « ret conditor, » subinfert autem post hæc omnia
 demum. « Hanc ob causam, non appellat se Dei
 « Filium, sed ubique se vocat filium hominis: ut
 « per hanc suam confessionem eum qui erat homo, B
 « per communionem cum Verbo Filium Dei esse
 « diserneret: et consummato hoc suo opere, ite-
 « rum ipse, velut Verbum admiretur Deo; sic ut
 « adimpleret illud quod Apostolus dicebat, *Tunc et
 « ipse subjicietur et, qui ipsi omnia subiecit Deo,
 « ut sit Deus omnia in omnibus* »⁸⁶. Tunc autem om-
 « nia fiunt, quæ prius fuerant. » Hæc cum de Verbo
 Marcellus edisserat, illo nimirum propter quod lo-
 gicos Deus dicitur, in maximas incidit angustias,
 ausus affirmare extra Deum processisse aliquando
 pms Deum denuo ingressurum: ut ita demum adunitus Deo subsistat, quemadmodum et prius sub-
 stiterat.

CAP. IX.

Refutatio perversæ hujus hominis sententiæ.

Nunc demum ad interrogationes respondeat.
 Quid de tempore intermedio sentire debemus, cum
 extra Deum esset logos? Quomodo egrediebatur?
 Qui status Dei fuerat interea dum logon in se sibi
 proprium non haberet? si enim post mundi con-
 summationem in Deo erit logos, uti prius fuerat,
 quomodo erit Logos e Deo egressus? si enim per
 se subsistens a Deo erat alius, tum frustraneus
 est omnis Marcelli labor. Quod si extra Deum
 egressus logos, ut nostrum prolatitium solet ver-
 bum, extra Deum permanebat, inseparatus tum
 certe semper, et omni tempore etiam tum cum
 operaretur, erat intus in Deo. ✕ Quod si sic, ta-
 men unde sit, ut in diem judicii comprehendatur?
 ait enim tunc Deo illum readunandum, et perpe-
 tuo futurum, sicut olim prius fuit: sed nec logos
 qui de Deo processit, qualis erat prius, exstabit
 talis, sed et Deus sui ipsius dissimilis futurus est:
 utpote qui olim logon suum in se habebat, et in
 fine mundi eundem resumpturus, et futurus qualis
 olim prius fuerat: interea temporis dissimiliter se
 habiturus. Sed et logos ad eundem modum extra
 Deum positus, non futurus est is, qui prius fuerat
 ante mundi summationem. Equid, hisce ita

✕ Ed. Paris., pagg. 113, 114.

⁸⁶ I Cor. xv, 28.

(8) Vulgo τῷ παντοκράτορα Θεῷ et τὴν πρ. αὐτὸν
 κοινωνίαν et loco πράξεως R. κρίσεως et dein vulgo
 ἄνωγος ἦν.

γράφων: « Πρὸ γὰρ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι. ἦν ὁ Λό-
 « γος ἐν τῷ Πατρὶ: ὅτε δὲ (8) ὁ παντοκράτωρ Θεὸς
 « πάντα τὰ τε ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς προέθετο
 « ποιῆσαι, ἐνεργείας ἢ τοῦ κόσμου γένεσις ἐδεῖτο
 « δραστηκῆς, καὶ διὰ τοῦτο, μηδενὸς ὄντος ἐτέρου
 « πλὴν Θεοῦ (πάντα γὰρ ὁμολογεῖται ὑπ' αὐτοῦ γε-
 « γενῆσθαι), τότε ὁ Λόγος, προελθὼν ἐγένετο τοῦ
 « κόσμου ποιητῆς, ὁ καὶ πρότερον ἔνδον νοητῶς
 « ἐτοιμάζων αὐτόν. » Καὶ αὐτὸς μετὰ πάντα ἐπιπέ-
 « ρει λέγων: « Καὶ διὰ τοῦτο οὐχ Ἰῶν Θεοῦ ἑαυτὸν
 « ὀνομάζει, ἀλλὰ πανταχοῦ Ἰῶν ἀνθρώπου ἑαυτὸν
 « λέγει: ἵνα διὰ τῆς τοιαύτης ὁμολογίας θέσει τὸν
 « ἀνθρώπον διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας Ἰῶν
 « Θεοῦ γενέσθαι παρασκευάσῃ: καὶ μετὰ τὸ τέλος
 « τῆς πράξεως αὐτοῦ, ὡς Λόγος, ἐνωθῆ τῷ Θεῷ,
 « πληρῶν ἐκεῖνο τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου εἰρημένον,
 « *Τότε αὐτὸς ὑποταγῆσεται τῷ ὑπατάξαντι αὐτῷ*
 « *τὰ πάντα, ἵνα ἢ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσιν ὁ Θεός.*
 « *Ἔσται γὰρ τῆνικαῦτα τοῦθ' ὅπερ πρότερον ἦν.* »
 Τοσαῦτα Μάρκελλος περὶ τοῦ Λόγου εἰπὼν, τοῦ ἐν
 τῷ Θεῷ, καθ' ὃ νοούμεν αὐτὸν λογικὸν εἶναι, δεινῆ
 δυσχωρίᾳ περιπέπτωκε, τολμήσας ἐκτός τοῦ Θεοῦ γε-
 γονέαι ποτὲ φάναι τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον, καὶ πάλιν
 ἐντός αὐτοῦ μετὰ τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως: ἵν' οὕτως
 ἦ ἐν τῷ Θεῷ ἐνωθεὶς αὐτῷ, ὡσπερ καὶ πρότερον ἦν.
 qui in Deo erat logon: et rursus post judicii tem-
 pus

C

ΚΕΦ. Θ'.

Ἐλεγχος τῆς τοῦ ἀνδρός κακοδοξίας.

« Ὄρα τοίνυν ἐρωτῶσιν ἡμῖν αὐτὸν ἀποκρίνασθαι.
 Τί οὖν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ, ὅτε ἐκτός ἦν ὁ Λόγος τοῦ
 Θεοῦ, προσήκει νοεῖν; Πῶς δὲ προήλθεν; Ἐν ἰστοίᾳ
 δὲ ἦν ἄρα καταστάσει ὁ Θεός, μὴ ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν
 οἰκεῖον Λόγον; εἰ γὰρ ἐπὶ (9) συντελείᾳ τοῦ παντός
 ἔσται ὁ Λόγος ἐν τῷ Θεῷ, ὡσπερ καὶ πρότερον ἦν
 πρὸ τοῦ καιροῦ τῆς συντελείας, πῶς ἔσται ὁ Λόγος ὁ
 προελθὼν τοῦ Θεοῦ; Εἰ μὲν γὰρ, καθ' ἑαυτὸν ὑφεστὼς,
 ἕτερος ἐγένετο τοῦ Θεοῦ, μάταιος ὁ Μαρκέλλου πῶ-
 νος: εἰ δὲ, καὶ προελθὼν τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὴν ἐν ἡμῖν
 προφορικὸν λόγον, ἔμμενε τοῦ Πατρὸς ἀχώριστος, οὐκ-
 οὖν αἰεὶ καὶ διὰ παντός ἦν ἐν τῷ Θεῷ, καὶ ὅτε ἐνήρ-
 γει. Πῶς οὖν εἰς τὸν τῆς κρίσεως ἀναπέμπει καιρὸν,
 τότε λέγων αὐτὸν ἐνωθῆσθαι τῷ Θεῷ, καὶ ἔσεσθαι
 ὡσπερ καὶ πρότερον ἦν; Εἰ γὰρ τότε ἔσται (10) ὡσ-
 περ καὶ πρότερον ἦν, οὔτε ὁ Λόγος, ὁ προελθὼν τοῦ
 Θεοῦ, ὁποῖος ἦν πρότερον, ὑπάρξει. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς
 ὁ Θεός ἔσται ἑαυτῷ ἀνόμιος, πάλαι μὲν ἔχων ἐν
 ἑαυτῷ τὸν Λόγον, καὶ ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ παντός ἀπο-
 λυψόμενος αὐτόν, καὶ γινόμενος τότε. (11) ὡσπερ
 καὶ πρότερον ἦν: ἐν δὲ τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἀνομίως
 κείμενος. Καὶ ὁ Λόγος δὲ ὡσαύτως, ἐκτός τοῦ Θεοῦ
 γενόμενος, οὐκ ἔσται πρὸ τῆς συντελείας τοῦ παντός,
 οἷος ἦν πρότερον. Καὶ τίς ἂν τούτων δυσσεβέστερος;

(9) Vulgo τῆ συντ. et mox καὶ τὸ πρότερον.

(10) Vulgo ὡστε.

(11) Μρ. ἴσ. ὅσπερ.

γένοιτ' ἂν λόγος; Ὅλος γὰρ τὸ ἦν, καὶ τὸ ἔσται, καὶ τὸ γεγόνει, ποτὲ καὶ πάλιν, μέλλειν, ἔσεσθαι, τῆς ἐν χρόνῳ μεταβολῆς ὄντα δηλωτικὰ, ἀλλότρια ἂν εἴη τῆς ἀχρόνου καὶ ἀναρχοῦ καὶ ἀγεννήτου καὶ ἀναλλοιώτου οὐσίας. Ἐφ' ἧς, τὸ εἶναι μόνον ἐπιπρέπει νοεῖν· καὶ εἶναι ἀπαρραλλάκτως ἀεὶ (12) κατὰ τὰ αὐτὰ, καὶ ὡσαύτως ἔχουσιν, μὴ μειομένην, μὴ συσταλλομένην, μὴ ἐκτεινομένην, μὴ ἐξαπλουμένην, μηδ' ἔκτος τι καὶ ἐντός ἑαυτῆς ἔχουσιν, μηδ' ἄλλοτε ἄλλην γιγνομένην, μηδ' ἕτερον μὲν οὖσαν πρότερον, εἶτα ἄλλο τι γιγνομένην, καὶ πάλιν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαθισταμένην. Ἄ δὴ Μάρκελλος ἐτόλμα ὑποτιθεσθαι πάλαι μὲν λέγων εἶναι τὸν Θεόν, καὶ τινα ἡσυχίαν ἅμα τῷ Θεῷ ὑπογράφων ἑαυτῷ κατ' αὐτὸν ἐκείνον τὸν τῶν ἀθέων αἰρεσιωτῶν ἀρχηγόν, ὃς τὰ ἄθεα δογματίζων ἀπεφαίνετο λέγων· Ἦν Θεὸς καὶ Σιγή· μετὰ δὲ τὴν Σιγὴν καὶ τὴν Ἦσυχίαν προελθεῖν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς κοσμοποιίας δραστηρικῆ ἐνεργείᾳ· ὡς μηκέτ' εἶναι αὐτὸν ὄσος ἦν ἐν σιωπῶντι τῷ Θεῷ πρότερον ἡσυχάζων, ἀλλ' ἐνεργεῖν προερχόμενον τοῦ Θεοῦ. Καὶ πῶς ἄρα προφηεῖ; Πάντως που κατὰ προφορὰν φωνῆς ἐνάρθρου· φηγομένου δηλαδὴ καὶ λαλοῦντος τοῦ Θεοῦ ὁμοίως ἀνθρώποις. Τοῦτο γοῦν καὶ αὐτῷ ἐδόκει γράφοντι τοῦτον τὸν τρόπον· «Ὡσπερ γὰρ τὰ γεγονότα πάντα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου γέγονεν, οὕτω καὶ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου σημαίνεται.» Καὶ αὖθις· «Πάντα γὰρ ὅσα ἂν ὁ Πατήρ λέγη, ταῦτα πανταχοῦ ἐκ τοῦ Λόγου λέγων φαίνεσθαι. Τοῦτο δὲ δῆλόν ἐστι καὶ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν, ὅσα μικρὰ τοῖς μεγάλους καὶ θεοῖς ἀπεικάσαι· καὶ ἡμεῖς γὰρ πάντα ὅσα ἂν θέλωμεν κατὰ τὸ δυνατόν λέγειν τε καὶ ποιεῖν, τῷ ἡμετέρῳ ποιούμεν λόγῳ.» Εἰ δὴ οὖν οὕτως ὁ Λόγος προῆλθε τοῦ Πατρὸς δραστηρικῆ ἐνεργείᾳ, πόθεν Μαρκελλῶ ἐπῆλθε περιορίσαι χρόνον τῆ τοῦ Λόγου ἐνεργείᾳ, τὸν τῆς συντελείας καθ' ὃν ἔσεσθαι φάσκει τὸν Λόγον ἐν τῷ Θεῷ, ὡσπερ καὶ πρότερον ἦν; Πρότερον δὲ ἡσυχάζοντα αὐτὸν εἶδου ἐν σιωπῶντι τῷ Θεῷ. Οὐκοῦν καὶ μετὰ τὴν συντέλειαν ἡσυχία τις ἔσται, μηδὲν μέλλοντος ἐνεργεῖν τοῦ Λόγου. Ἄλλὰ πρὸ μὲν τῆς τῶν γενητῶν συστάσεως οὐδὲν ἦν, φησὶ, πλὴν Θεοῦ. Καὶ ἐπεὶ μηδὲν ἦν, εἰκότως ἑαυτῷ τὴν ἡσυχίαν ἐτυπούτο· κατὰ δὲ τὸν τῆς συντελείας καιρὸν Δανιὴλ ὁ προφήτης πρὸ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ μυριάδας ἔσεσθαι θεσιζέει λέγων· *Xilia chiliades ἐλειτουργοῦν αὐτῷ, καὶ μυρία μυριάδες (13) παρεστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ.* Πάντες δὴπου καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τότε ἔσονται· αἱ τε μακάριαι ψυχαὶ πατριαρχῶν, καὶ προφητῶν, καὶ ἀποστόλων, ἅγιά τε πνεύματα μαρτύρων· πάντα τε πρόβατα τοῦ Σωτήρος ἡμῶν, τὰ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ στησόμενά τε καὶ ἀκονισόμενα· *Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς (14) κόσμου.* Τοσούτων το-

✕ Ed. Paris., pag. 115.

¹³ Dan. vii, 10.

(12) Vulgo καὶ τὰ. Mox vulgo dicitur μὴ ἐκτεινομένην. Mox vulgo μηδέτερον μένουσαν εἰ Ἄ δέ. Ad certentia cf. Pearson Vind. Ignit. 2. p. 51.

A positus, magis impium poterit esse? Omnino enim, erat, erit, futurum est, aliquando, iterum, contingens, et quæ sunt mutationis indicia in tempore factæ, aliena sunt prorsus a substantiâ illa quæ est sine tempore, principio, generatione, mutatione. De qua solum Esse cogitandum est; et Esse quidem immutabiliter. Quam eandem et eodei modo se habentem debemus cogitatione comprehendere: non imminutam, non coarctatam, non dilatatam, non expansam, nihil extra se vel intra se continentem; non hanc modo, modo illam comparantem: neutram permanentem: sed diversam a se priori: et rursus in statum illum priorem revolutam. Hæc supponere tamen ausus est Marcellus, quippe qui olim ait Deum exstitisse: et quietem quamdam altam apud Deum imaginatur: ad imitationem illius hæresiarchæ impij sese conformans, qui blasphema istiusmodi dogmatizavit: erat Deus et Sige. Post Sigen et Hesychian processisse ait Logon, in principio conditionis mundi, cum operatione efficaci: ita ut non esset, qualis erat prius in Deo conquiescenti quiescens ipse, sed progressus e Deo operaretur. Et quo modo tandem processit inde? Omnino per prolationem cuiusdam articulatae vocis, personante nimirum et proloquente Deo ad modum humanæ loquelæ. Ita enim illi visum est, dum ita scriberet: [R. LV coll., p. 35 D, 79 B, 125 B]. «Quemadmodum facta omnia a Patre, per Verbum facta sunt: ita et dicta omnia a Patre per Verbum significantur.» Et iterum: [R. LVI, coll. p. 40 B, 118 B.] «Omnia quæcunque Pater dicit, ea semper et ubique per Verbum declarantur: quod et a nobis ipsis satis liquet, siquidem hisce parvis magna liceat et divina comparare. Nos enim ea omnia quæ volumus, quantum quidem possumus, et facimus et dicimus ministerio verbi nostri.» ✕ Quod si ad hunc modum per efficaciam operantem processit de Patre Verbum, unde progressus est Marcellus, ad circumscribendum Verbi operationem tempore quodam determinato, nimirum mundi consummatione? Quando futurum est, quod affirmat, ut Verbum intra Deum subsistat, quemadmodum aliquando subsistebat? Aliquando autem quiescentem Logon illum, in quiescenti Patre nobis dedit. Ita, ut videtur, post mundi consummationem quietem statuit, cum nihil Verbum deinceps operabitur. Atenim ante mundi constitutionem, nihil erat prorsus præter Deum, inquiet. Et quando quidem nihil erat, jure merito illi quietem assignavit. Jam in tempore consummationis Daniel propheta ante thronum Dei constituisse affirmat innumerabilem angelorum multitudinem: *Millia millium, ait, ministrabant illi: et decies millies centena millia assistebant ei. Judicium sedit, et libri aperti sunt*¹⁷.

(15) Vulgo προεστ.

(14) Vulgo τοῦ x.

Sed et tunc præterea temporis consistent omnes illi filii futuri sæculi. Beatæ patriarcharum, prophetarum et apostolorum animæ, spiritus illi martyrum sancti. Omnes quoque Servatoris nostri oves, quæ a dextris ipsius constitutæ audient: *Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum præparatum vobis a jactis mundi fundamentis*¹⁵. Quocirca cum vel post judicii tempus, tantus numerus eorum futurus est, qui victuri sunt vitam immortalem, quid causæ subesse poterit, cur non et tum etiam Dei Verbum operetur? Unde scivit Marcellus, quod nequaquam tum sanctos suos Deus sit allocuturus, neque Verbo suo usurus effectivo, sed quod futurum sit in Deo Verbum, quemadmodum et prius fuerat, omnino conquiescens et conticescens? Hoc enim multoties affirmavit dicens: « Tunc erit illud, quod et prius fuerat: erat autem prius, ut et ipse quoque affirmat in quiete. Conquiescet ergo Deus, per illud tempus, qui prius fuerat locutus, et usus suo Verbo operativo. At tunc per promissum illud cælorum regnum, proprio suo Verbo, et omni quæ in illo sita est sapientia, sanctos suos penitus privaturus est. » Ecce autem in qualenam se præcipitium dederit, dum neminem sibi adhibet manuactorem: nec advocat Scripturas in consilium. Nam hæc omnia ipse sibi fabricata collegit de una voce perperam intellecta. Nam ubi se ad demonstrationes applicuerat, de Testamento Veteri atque Novo: undiquaque certe impellebatur, in angustias conjiciebatur, unam vero voculam vix tandem reperit, quæ ipsius hæreticæ opinionioni favere visa est. huic uni tanquam cum bono Deo adinvento adminiculo se applicuit. Nec erat quidem illud, de persona Servatoris nostri dictum usurpatum, sed evangelistæ. Nam is eum ita appellat, *In principio erat Verbum*, inquit, et *Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*¹⁶. Hinc ille profectus Filium planissime pernegavit tanquam qui prius nihil aliud erat, quam verbum simillimum huic nostro.

CAP. X.

Quod non recte cepit illud: « *In principio erat Verbum.* »

Enimvero non solum solius Verbi nomine compellavit magnus et divinus evangelista, quod jam sæpius a nobis dictum est, sed Deum, et Lucem, et Filium, et Unigenitum: quin etiam illum seipsum Servatorem, verbum autem solius Scripturæ nequaquam appellasse perhibet; per universum porro Evangelium vitam, et lucem, et unigenitum, et Filium Dei, et veritatem, et resurrectionem; et panem vitæ, et vitem, et pastorem, et innumeras alias nomenclaturas ut in præcedentibus ostensum est. Quid causæ fuerit, ut cum tot sint et tales, in nulla alia substituerit dictione, sed nec curiosius verborum sensum satagat, sed solius Verbi vocem proprie de illo dixerit usurpatam, quasi præter Verbum hoc nihil foret aliud. Scribit autem totidem verbis: [R. XL.] « Non quidem catachrestice nominatus ille Verbum, rumpantur licet men- tiendo, qui diversa docent, sed vere atque pro-

✠ Ed., Paris., pag. 116.

¹⁵ Matth. xxv, 34. ¹⁶ Joan. i, 1.

(15) Vulgo om. τήν.

(16) Vulgo αὐτῶν.

(17) Vulgo deest τοῦ.

(18) Ἐπὶ τῆς λέξεως. Forte, μηδὲ τῆς λέξιν, μηδὲ

νυν ἐσομένων καὶ ἀθάνατον ζωὴν ζησομένων μετὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν. διὰ τί μὴ ἐνεργῆσει ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ τότε; Πόθεν δὲ Μαρκέλλω παρέστη ἀποφηνασθαι, οἷτι οὐκ ἐπιλαλήσει τοῖς ἁγίοις ὁ Θεὸς τότε, οὐδὲ χρῆσεται ἐνεργῶ τῷ αὐτοῦ Λόγῳ, ἀλλ' ἔσται, ὡς καὶ πρότερον ἦν, ἐν αὐτῷ, σιωπῶν δηλαδὴ καὶ ἡσυχάζων; Τοῦτο γὰρ παρίστη πολλάκις εἰπὼν, τότε ἔσεσθαι αὐτὸν ὡς καὶ πρότερον ἦν· ἦν δὲ πρότερον, ὡς αὐτὸς ἔφη, ἐν ἡσυχίᾳ. Οὐκοῦν ἀποσιωπήσει τότε ὁ Θεός, πρὸ τούτου μὲν λαλῶν, καὶ τῷ Λόγῳ χρώμενος ἐνεργῶ, τότε δὲ κατ' αὐτὴν (15) τὴν ἐπηγγελμένην βασιλείαν οὐρανῶν τοῦ οἰκείου Λόγου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ σοφίας ἀποστέρων τοὺς ἁγίους (16) αὐτοῦ. Ὅρῳ εἰς ὅσον κενώρηκε κρημνὸν μηδενὶ χειραγωγῶ χρησάμενος, μηδὲ ταῖς θελαῖς Γραφαῖς. Ταῦτα γοῦν πάντα ἀπὸ μιᾶς φωνῆς, ἣν μὴ νενόηκεν, ἑαυτῷ συνέθηκεν. Αὐτίκα χωρήσας ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις τῆς Νέας καὶ Καινῆς Διαθήκης, πανταχόθεν μὲν ἠλαύνετο στενοχωρούμενος· μίαν δὲ μόνην εὐρῶν λέξιν τῇ αὐτοῦ συμβαλλομένην καχοδοξία, ὡς περ τιμὴ περιτυχῶν ἐρμαίῳ, ταύτη μόνῃ συνεπλάκη, οὐδ' αὐτῇ ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρημένη, ἀλλ' ἐκ προσώπου τοῦ εὐαγγελιστοῦ· δι' ἧς αὐτὸν ὠνόμασεν, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, εἰπὼν, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· ἔνθεν γοῦν ὀρμηθεὶς, ὡς μηδὲν δυνατὸν ἕτερον ἢ λόγον, ὅμοιον τῷ παρ' ἡμῖν ἐγνοασμένῳ, τὴν Υἱὸν ἠρνήσατο.

C

ΚΕΦ. I.

Ἵτι μὴ ὀρθῶς ἐδέξατο τὸ· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος.

Καίτοι οὐ Λόγον μόνον αὐτὸς ὁ μέγας καὶ θεὸς εὐαγγελιστῆς κέκληκεν, ὡς πολλάκις ἡμῖν εἴρηται, ἀλλὰ καὶ Θεόν, καὶ Φῶς, καὶ Υἱόν, καὶ Μονογενῆ· αὐτὸν τε τὸν Σωτῆρα ἱστορεῖ ἑαυτὸν ἀποκαλοῦντα λόγον μὲν οὐδαμοῦ τῆς Γραφῆς, δι' ὅλου δὲ τοῦ εὐαγγελίου ζωὴν καὶ φῶς, καὶ Μονογενῆ, καὶ Υἱὸν Θεοῦ, καὶ ἀλήθειαν, καὶ ἀνάστασιν, καὶ ἄρτον ζωῆς, καὶ ἀμπελόν, καὶ ποιμένα, καὶ μύρια ἕτερα, ὡς περ οὐδ' ἕδη προδέδεικται. Τί δὴ ποτ' οὐν τοσοῦτον δυνατὸν, ἐπὶ μὲν τῶν λοιπῶν ἀπάντων οὐχ ἴσταται (18) ἐπὶ τῆς λέξεως, τὴν δὲ τῶν λεγομένων διάνοιαν πολυπραγμονεῖ, ἐπὶ δὲ μόνου τοῦ Λόγου κυριολεκτεῖσθαι αὐτὸν φησιν, ὡς οὐδὲν δυνατὸν ἕτερον ἢ Λόγον; Γράφει δ' οὐν αὐτοῖς ῥήμασι λέγων· Οὐ καταχρηστικῶς ὀνομασθεὶς Λόγος, κἂν διαβραγῶσιν οἱ ἕτεροδιδασκαλοῦντες ψευδόμενοι, ἀλλὰ κυρίως τε καὶ ἀληθῶς ὑπάρχων Λόγος. Καὶ πάλιν· Μανθανέτω ὁ τοῖνον Θεοῦ Λόγον (19) ἐληλυθέναι, οὐ Λόγον κα-

τῆν, τῶν et voces et significata omisit. M.

(19) Ἐληλυθέναι. Ante κατεληλυθέναι. Quæ disputat in sequentibus, sumi crumbe bis posita, οὐδὲν ἕτερον ἢ ζωὴν, nam ita in præcedentibus, tum,

« ταχρηστικῶς ὀνομασθέντα, ὡς αὐτοὶ φασιν, ἀλλ' ἢ ἀληθῆ ὄντα Λόγον. » Καὶ αὐτῆς · « Πρῶτον, ὡσπερ πολλάκις ἔφη, οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ Λόγος. » καὶ πάλιν · « Πρὸ τοῦ καταλεθεῖν, καὶ διὰ τῆς Παρθένου ἐτεθῆναι, Λόγος ἦν μόνον. » ἐπεὶ τί ἕτερον ἦν, « πρὸ τοῦ τὴν ἀνθρωπίνην ἀναλαθεῖν σάρκα τὸ κατελθὼν ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ὡς καὶ αὐτὸς ἔγραφε; Καὶ τὴ γεννηθὲν ἐκ τῆς Παρθένου οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ Λόγος. » Ταῦτα Μαρκέλλω λέγοντι ἦν ἀνδίκαιον τοιανθὸν προσαγαγεῖν πεῦσιν. Καὶ πόθεν ἡμῖν, ὦ οὗτος, τὸ οὐδὲν ἕτερον (20) προστιθῆς, καὶ τὸ μόνον; Τὸ μὲν γάρ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, ἀκριβοῦς ἔγνωμεν καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ τί, Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, καὶ φῶς ἦν τὸ φωτίζον πάντα ἀνθρώπων [(21) ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον], καὶ μονογενῆς ἦν Υἱός, καὶ ὅσα καταλεχταί εἶτερα; Ὅτι δὲ Λόγος ἦν μόνον, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ Λόγος, οὐκ ἂν ἔχοι τις εἰρημένον ἀποδείξει. Πόθεν οὖν τὸ τῆς προσθήκης τὸ μῆμα; Διὰ τί γὰρ οὐχὶ μᾶλλον Υἱὸν ἂν τις εἴποι αὐτὸν μόνον, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ Υἱόν; Διὰ τί δὲ οὐ Θεὸν καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ Θεόν; διὰ τί μὴ φῶς τοῦ κόσμου, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ τοῦτο; διὰ τί δὲ μὴ ζωὴν, καὶ οὐδὲν ἕτερον; καὶ ἐπὶ τῶν παραπλησιῶν (22) ταῦτ' ἂν τις δικαιοῦσιν ἂν προτείνεσιν. Ἄλλ' ὡσπερ ἂν τις, εἰ τοῦτο λέγοι, ἐλέγοιτ' ἂν ἀμαρτάνων (πάντα γὰρ ἀθρόως ἐστὶ ταῦτα, εἰς ὧν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰ τι τούτων ἀνώτερον, καθ' ἑκάστην ἐπινοίαν τῶν ἐν αὐτῷ θεϊκῶν, δυνάμεων διαφόρων καὶ τῶν ἐπηγοριῶν ἡξιωμένους), οὕτως καὶ ἐπὶ τοῦ Λόγου, ὁ φῶς μόνον Λόγον αὐτὸν εἶναι καὶ οὐδὲν ἕτερον, σφάλλασθαι ἂν λέγοιτο εἰκότως· μόνου γὰρ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου Λόγον αὐτὸν ἀποκαλέσαστος, καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἕτερα· τοῦ δὲ Σωτῆρος φῶς, καὶ ἀλήθειαν, καὶ ζωὴν, καὶ μονογενῆ Υἱόν, καὶ τὰ λοιπὰ ἑαυτὸν ἀνειπόντος, Λόγον δὲ οὐδαμῶς, πῶς οὐκ ἄτοπον (23) ἐπὶ μὲν ὧν αὐτὸς ἑαυτὸν ὠνόμασε, μὴ λέγειν ἐν τούτων εἶναι καὶ οὐδὲν ἕτερον, ἐπὶ δὲ τῆς τοῦ εὐαγγελιστοῦ περὶ αὐτοῦ φωνῆς, τῆς Λόγον αὐτὸν ἀνειπαύσης, διαβεβαιουῦσθαι, ὡς οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ Λόγος; Ἄλλὰ καὶ κυρίως, φησὶ, καὶ ἀληθῶς (24) ὑπάρχων Θεός· οὐ γὰρ δὴ ἕτερος ἦν ὁ Λόγον αὐτὸν ἀνειπόντων, ἕτερος δὲ ὁ Θεὸν ἀποκαλέσας· εἰς δὲ καὶ ὁ αὐτός. Εὐαγγελιστῆς ἰσοῦ καὶ Λόγον αὐτὸν εἰδὼς, εἶπεν· Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· ὁ δ' αὐτὸς καὶ φῶς αὐτὸν ὠνόμασε. Διὰ τί οὖν μὴ κυρίως καὶ ἀληθῶς Υἱὸν, μονογενῆ, καὶ ὅσα ἄλλα αὐτὸς ὁ δεσπότης καὶ Σωτὴρ τοῦ εὐαγγελιστοῦ περὶ ἑαυτοῦ μεμαρτύρηκεν; Ὅ δὲ πάντα παρεῖς, μόνον Λόγον αὐτὸν κυρίως καὶ ἀληθῶς ὑπάρχειν φησὶ. Καὶ προστιθῆσιν, ὡς ἄρα μόνον εἶη Λόγος. Ἐντεῦθεν δὲ καταπίπτει ἐπὶ τὴν τοῦ ἀνθρωπείου λόγου ὁμοιότητα, qui Verbum ipsum dixit, alius qui Deum nominavit,

✱ Ed. Paris., pag. 117

⁹⁰ Joan. 1, 9, 14.

καὶ ἐπὶ τῶν παραπλησιῶν, ταῦτ' ἂν τις δικαιοῦσιν προτείνεσιν. M. — Infra vulgo ἔγραψε εἰ τοίανδε.

(20) Vulgo προστιθείς.

(21) Hæc om. codd.

(22) Vulgo ταύτην, Mp. ταύτων.

A « prie Verbum existit. » Et iterum : [R. XXXIX.] « Discat idcirco Dei Verbum advenisse, non Verbum quidem catachrestice denominatum, ut illi « aiunt, sed Verbum verissime existens. » Et iterum. [R. XLII coll. p. 55 B] « Ut jam sæpius a me « positum est, nihil erat aliud quam Verbum. » Et rursus : « Priusquam descenderet, et de Virgine « nasceretur, Verbum erat solum : nam quid ille « aliud poterat, priusquam assumeret humanam « carnem, qui descendit ad nos in novissimis diebus, » ut ipse loquitur? Et, « Illud quod de Virgine « nascebatur, nihil erat præter Verbum. » Hæc affirmanti Marcello, talem quamdam interrogatiunculam proponere non absurdum fuerit: Et undenam nobis, o bone ✕ tu, hoc ipsum nihil aliud et B solum proponis? Illud certe : *In principio erat Verbum*, accurate novimus. Sed non illud solum, sed quid quæso? Nimirum : et *Deus erat Verbum*, et *lux erat illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum* : et *erat unigenitus Filius* ⁹⁰. Et quæ præter ista alia referuntur nomina. At quod *Verbum* erat *solum*, neque quidquam præter *Verbum*, nemo hominum dictum esse potest demonstrare. Unde audax ergo illud additamentum, *solius*. Cur non potius *Filium* quis appellet eum *solum*, neque quidquam præter *Filium*? Cur non *Deum*, neque quidquam præter *Deum*? Cur non *mundi lucem*, neque quidquam præter *lucem*? Cur non *vitam*, neque quidquam præter *vitam*? Quomodo etiam in cæteris, nec immerito loqui nobis licet. Sed quemadmodum is qui ista dixerit errare graviter vincetur (quandoquidem is qui unus est et Dei Filius, hisce omnibus nominibus appelleiur, nec hisce tantum, sed aliis multis præter ista et hisce magis divinis forsitan, prout diversimodo divinam ipsius potestatem et virtutem apprehendimus). Ita quoque et eum qui *Verbum* illum *solum* appellaverit, neque aliud quidquam præter *Verbum*, omnino falli necesse est et errare. Cum enim Joannes evangelista solus ipsum appellet *Verbum*, neque *Verbum* solum, sed multis aliis nominibus designet; cumque ipse se *Servator*, *lucem* nominet, et *veritatem*, et *vitam*, et *unigenitum*, et *Filium*, nusquam vero *Verbum* : quomodo non absurdum fuerit nihil quidem eorum allegare, quibus se ipse insigniivit? neque dicere ipsum ita ab illis vocatum, et nullo alio nomine; insistere autem in voce illa, *Verbum*, quod de ipso usurpavit evangelista, et constanter affirmare, nihil eum esse aliud præter *Verbum*? Imo vero, inquit, proprie atque verissime erat *Deus Verbum*, nam non erat ille alius, sed idem, atque unus evangelista : simul et Ver-

(23) *Ἐπιμενων αὐτὸς ἑαυτόν*. Divide, male conjuncta, ἐπὶ μὲν ὧν αὐτός. M. — [Sic et codd.]

(24) *ὑπάρχων Θεός*. Lege *ὑπήρχε Θεός*. Marcellus vult hoc dicere, statim, lege, διὰ τοῦ εὐαγγελιστοῦ. M.

lum esse ipsum nos docuit : *Et Deus erat Verbum*, et lucem idem eundem nominavit. Quorsum igitur non proprie atque vere Filium unigenitum, et si quibus aliis nominibus se Servator et Dominus evangelistæ nominavit, cum vocat? Sed omnibus omissis, et insuperhabitis, solum eum Verbum proprie atque vere exstare docet, adjecto hoc etiam insuper, quod tantummodo Verbum est : ubi etiam ad humani verbi similitudinem se demittit.

✕ CAP. XI.

Quod eum aliquando prolatitium Dei Verbum vocet, aliquando autem intus repositum, ut in hominibus solet fieri, atque immanens.

Lucem ubi illum nominatum audit, non quidem aberrat ad corporalem lucem, neque similem eum affirmat solari lumini, at Verbum ubi legerit, significativum eum imaginatur, eum in humano verbo simile, adeo ut nunc affirmet, eum in Deo conquiscescere, nunc extra Deum egredi dicat, atque ita et extra eum, et in eo consistere, ad modum quo nostrum verbum solet, quod intus residere et ore proferri intelligitur. Totidem vero verbis ita loquitur : [R. LVI, coll. p. 40 B, 114 D] « Omnia quæcunque Pater loquitur, ea omnia ubique per Verbum suum videtur loqui, quod et e nobismet ipsis manifestum est, ut magna parvis et divina humanis comparemus. Nam et nos ea quæ volumus, secundum nostrum posse, vel dicere, vel facere, per nostrum loquon ea quidem facimus. » Kursus demum et ita loquitur : « Priusquam res omnes crearentur, quiescentia summa erat ejus quod in Deo exsistebat Verbi. » Addit autem : « Cum nihil prius esset præter solum Deum, at per Verbum erant omnia proditura, Verbum præcessit operatrice sua potestate. » Hæc cum de Verbo et hujusmodi dixerat : audi jam, quemadmodum conatur Evangelii dictum interpretari. Scribit autem : [R. XLVI, coll. p. 36 D, 144 A] « Sed sanctus apostolus et discipulus ille Domini Joannes, dum nos in principio Evangelii sui docet, perspicue et exsertim, tanquam quod prius hominibus incognitum fuerat, omnipotentis Dei Verbum ita nominat. Ait autem : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat illud Verbum* ». Unico non contentus testimonio, hic Verbi significat æternitatem. » Ait iterum : [R. XLVII, coll. p. 37 A] « Sed tribus continuis testimoniis usus, verbi significat æternitatem. » Item annectit, et, ubi dixit in principio erat Verbum, ostenderit potestate apud Patrem Verbum exsistisse. Est enim rerum omnium exsistentium principium Pater Deus, e quo sunt omnia. » In illo autem : *Et Verbum illud erat apud Deum*, ✕ operatione insinuat apud Deum exsistisse Verbum. *Omnia enim per ipsum facta*

✕ Ed. Paris., pag. 118, 119.

¹¹ Joan. 1, 4.

(25) Vulgo ἐπι.

(26) Προφορὴν τῆς φωνῆς. Alius codex recte, τῆς διὰ φωνῆς. [Delevi cum codd. τῆς post προφ.] M.

(27) Vulgo καὶ μικρά.

(28) Τῷ ἡμετέρῳ ποιῶμεν. Adde, καὶ λέγομεν λόγῳ. M.

A

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Ὅτι ποτὲ μὲν αὐτὸν προφορικὸν τοῦ Θεοῦ λόγον, ποτὲ δὲ ἐνδιάθετον ὁμοίως τῷ ἐν ἀνθρώποις ἔφασκε.

Καὶ φῶς μὲν αὐτὸν ἀκούων, οὐκ ἐκπίπτει ἐπὶ τὸ σωματικὸν φῶς, οὐδ' ὁμοιον αὐτὸν εἶναι φησι τῷ ἡλίου φέγγει, ἐπὶ δὲ τοῦ Λόγου σημαντικὸν αὐτὸν δίδωσι, καὶ ὁμοιον τῷ ἀνθρωπίνῳ ὡς ποτὲ μὲν λέγειν αὐτὸν ἡσυχάζειν ἐν (25) τῷ Θεῷ, ποτὲ δὲ προϊέναι τοῦ Θεοῦ καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς γίνεσθαι αὐτοῦ, καθ' ὁμοιότητα τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου, τοῦ τε ἐνδιαθέτου καλουμένου, καὶ τοῦ κατὰ (26) προφορὰν διὰ φωνῆς ἐξακουμένου. Λέγει δ' ὅτι αὐτοῖς ῥήμασι : « Πάντα γὰρ ὅσα ὁ Πατὴρ λέγει, ταῦτα πανταχοῦ διὰ τοῦ Λόγου λέγων φαίνεται. Τοῦτο δὲ δηλὸν ἐστὶ καὶ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν, ὅσα (27) καὶ μικρὰ τοῖς μεγάλοις καὶ θεοῖς ἀπεικασαί. Καὶ ἡμεῖς γὰρ πάντα, ὅσα ἐὰν θέλωμεν, κατὰ τὸ δυνατόν λέγειν τε καὶ ποιεῖν, (28) τῷ ἡμετέρῳ ποιούμεν λόγῳ. » Καὶ αὖθις ταῦτά φησιν : « Πρὸ γὰρ τῆς δημιουργίας ἀπάσης, ἡσυχία τις ἦν, ὡς εἰκὸς, ὄντος ἐν τῷ Θεῷ Λόγου. » Ἐπὶ ἐπιφέρει : « Οὐδένης γὰρ ὄντος πρότερον ἢ Θεοῦ μόνου, πάντων δὲ διὰ τοῦ Λόγου γίνεσθαι μελλόντων, προῆλθεν ὁ Λόγος δραστηρικῆ ἐνεργείᾳ. » Τοσαῦτα περὶ τοῦ Λόγου εἰπὼν, τὴν εὐαγγελικὴν φωνὴν ἐπάκουσον, ὅπως περὶ αὐτῶν διερμηνεύειν, ὡς γράφων : « Ὁ δὲ ἱερὸς ἀπόστολός τε καὶ μαθητὴς τοῦ Κυρίου Ἰωάννης, σαφῶς καὶ διαβήρησεν ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου διδάσκων, ὡς ἀγνωστούμενον ἐν ἀνθρώποις πρότερον, Λόγον αὐτὸν τοῦ παντοκράτορος ὀνομάζων, οὕτως ἔφη : *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος.* Οὐ μὲν μαρτυρίᾳ χρώμενος, τὴν ἀϊδιότητα σημαίνει τοῦ Λόγου. » Καὶ πάλιν φησι : « Τρισὶν ἐπαλλήλοις μαρτυρίαις χρώμενος, τὴν ἀϊδιότητα τοῦ Λόγου δεικνύει βούλεται. » Καὶ αὖθις ἐπιλέγει : « Ἐν ἐν μὲν τῷ φησαι, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, δείξῃ (29) ἐν δυνάμει ἐν τῷ Πατρὶ εἶναι τὸν Λόγον. Ἀρχὴ γὰρ ἀπάντων τῶν γενομένων ὁ Θεὸς, ἐξ οὗ τὰ πάντα. » Ἐν δὲ τῷ *Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν*, ἐνεργείᾳ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι τὸν Λόγον. Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ἐν δὲ τῷ (30) Θεῷ εἶναι τὸν Λόγον εἰρηκεῖναι, μὴ διαιρεῖν τὴν θεότητα, ἐπειδὴ ὁ Λόγος τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Λόγῳ. Ἐν ἔμοι γὰρ, φησὶν, ὁ Πατὴρ, καὶ ἐν τῷ Πατρὶ. Διὰ τοσούτων Μάρ-

(29) Δυνάμει ἐν τῷ Πατρὶ. Sic legendum [-ie et coiid.; supra vulgo ἐπαλλήλαις]. Ἐν δὲ τῷ, καὶ Θεῷ εἶναι τὸν Λόγον. M.

(30) Vulgo Θεῷ, ut cf. p. 37 A. Mr. Γσ. καὶ Θεόν.

κελλος τὴν ὑπόστασιν τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἀκριβῶν, τὸν θεῖον εὐαγγελιστὴν τῆς ἑαυτοῦ κακοδοξίας μαρτύρεται, ὡς οὐδὲν ἕτερον αὐτὸν ἐπιστάμενον ἢ Λόγον, ποτὲ μὲν ἐνεργοῦντα, ἄλλοτε δὲ ἡσυχάζοντα ἐν τῷ Θεῷ, καὶ οἳ δὲν ἕτερον ὄντα ἢ αὐτὸν τὸν Θεόν.

hæreticæ pravæque opinionis citat evangelistam, quasi nihil aliud ille voluisset intelligi, quam Verbum, nunc operativum, quiescens alias in Deo, nec quidquam aliud existens quam Deum.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Ὅτι μὴ, ὡς ἐδόκει Μαρκέλλω, ὁ εὐαγγελιστὴς τὴν περὶ τοῦ Λόγου θεολογίαν ἐξέθετο.

Καίτοι ὁ μέγας εὐαγγελιστής, ἕμα καὶ θεολόγος, τρίτον ἐν ταῦτῳ μνημονεύσας τοῦ Λόγου, οὐδ' ἄπαξ εἴρηκεν αὐτὸν Θεοῦ Λόγον. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος· ἀλλ' ἀορίστως, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· ἡμῖν καταλιπὼν ζητεῖν ὅποιοι ἦν ὁ Λόγος. Καὶ πάλιν, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, εἶπε, δυνάμενος εἰπεῖν, καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦν ἐν τῷ Θεῷ· ἀλλὰ, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, οὐχί, καὶ Θεοῦ ἦν ὁ Λόγος, ἔφη, ἵνα μὴ τοῦ Θεοῦ ἐνεργεῖαν τινα, σημαντικὴν τινος ἢ ποιητικὴν εἶναι αὐτὸν ὑπολάβοιμεν. Ὁ δὲ Μάρκελλος, οἰηθεὶς ἀίδιον εἶναι αὐτὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τοῦτ' ἐστὶν ἀγέννητον, πολλάκις ὤριστο, οὐ συνορῶν, ὅτι, εἰ μὲν ἕτερον τοῦ Θεοῦ τὸν Λόγον φάσκει, δύο ἔσται ἀΐδια, ὁ Λόγος καὶ ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἔσ' ἔσται ἀρχὴ μία· εἰ δὲ ἐν λέγοιτο ἀΐδιον, τὸν αὐτὸν ὀριζόμενος εἶναι τὸν Θεὸν τῷ Λόγῳ, γυμνὸν τὸν Σαβῆλλιον ὁμολογήσει, υἱοπάτορα τὸν ἕνα, κατ' αὐτὸν ἐκείνον, εἰσάγων. Ἐστὶ οὖν ὁ Πατὴρ αὐτῷ γεννηθεὶς καὶ (31) παθὼν καὶ αὐτὸς ἔσται ὁ εὐχόμενος ἐκ τῷ, καὶ ἀπεστάλθαι λέγων ὑφ' ἑαυτοῦ, καὶ Υἱὸν ἐκ τῷ, καὶ μονογενῆ, οὐκ ἐπαληθεύων, σὺν εἰρωνείᾳ δὲ καταφευδόμενος. Καὶ τίς ἂν ἕτερος τοῦτου (32) δυσσεβέστερος γένοιτ' ἂν λόγος; Ἀλλὰ γὰρ ἡμεῖς ζέρε ἴδωμεν, ὅποῖον ἡμῖν ὁ εὐαγγελιστὴς Λόγον εὐαγγελίζεται, φάσκων· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος.

Verbum evangelista enuntiat, ubi loquitur, In principio erat Verbum.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Ποσαχῶς τὸ σημαίνοντον ἐκ τῆς τοῦ Λόγου φωνῆς νοεῖται.

Ἡ μὲν οὖν τὸν λόγον δηλοῦσα λέξις, δι' Ἑλληνικῆς γλώττης προενηνεγημένη, πολὺσημον ὑποβάλλει τὴν ἐξ αὐτῆς θεωρίαν. α' (33)· Κέκληται γὰρ [ὁ] λόγος καὶ ὁ ἐν τῇ λογικῇ ψυχῇ καταβεβλημένος, καθ' ὃν τὸ λογίζεσθαι ἡμῖν πάρεστι. β'. Καὶ παρὰ τούτου ἕτερος, ὁ διὰ γλώττης καὶ φωνῆς ἐνάθρου σημαίνων τι. γ'. Καὶ κατὰ τρίτον τρόπον, ὁ διὰ γραφῆς τῷ γραφεὶ συντεταγμένος. δ'. Ἦδη δὲ λόγον εἰώθαμεν καλεῖν καὶ τὸν σπερματικὸν ἢ φυτικὸν, καθ' ὃν δυνάμει τὰ μηδέπω φύοντα ἐναπόκειται τοῖς σπέρμασι μέλλοντα, ὅσον οὕτω τῆς ἐνεργείας εἰς φῶς προΐεναι. ε'. Καὶ παρὰ ταῦτα ἐτέρως εἰώθασι νομαζεῖν λόγον τὸν ἐπιστημονικὸν τέχνης τινὸς ἢ ἐπιστήμης, καὶ πάν-

✠ Ed. Paris., pag. 120.

✠ ibid. 3. ✠ Joan. xiv, 10. ✠ Joan. i, 1. ✠ ibid. ✠ ibid.

(31) Vulgo πάσχω.

(32) Vulgo γένοιτ' ἂν δυσεβε.

A sunt, et sine ipso factum est nihil ✠. In eoque dicitur, et *Deus erat Verbum*, non dividit deitatem, quoniam in ipso erat Verbum, et ipse erat in Verbo. *In me enim*, inquit, *Pater, et ego in Patre* ✠. Marcellus per hæc tot et tanta subsistentiam unigeniti Dei Filii tollens testem snæ-

CAP. XII.

Quod non, ut Marcello videbatur, theologiam de Filio evangelista proposuit.

Magnus enimvero evangelista simul et theologus, ter cum Verbi mentionem hoc in loco faciat, ne semel quidem appellat eum Dei Verbum. Non utique dixit, *In principio erat Verbum Dei* : sed tantum indefinite, *In principio erat Verbum* ✠. Nobis reliquit disquirere cujusmodi illud erat Verbum. Rursus ubi dixit, et *Verbum erat apud Deum* ✠, potuit dixisse, et *Verbum Dei erat apud Deum* ; sed, et *Deus*, inquit, *erat Verbum* ✠; non, et *Verbum Dei erat Deus*, ne nos existimaremus Verbum illud Dei, operationis significativum esse. Sed Marcellus, cum opinaretur æternum esse ipsum Dei Verbum, hoc est ingentum, ita prorsus cum definivit : minime advertens, quod si Verbum diversum quid a Deo statuat, duo futura sint æterna : hoc est Deus et Verbum ; nec principium hoc pacto statuatur unicum. Quod si unicum dicatur æternum, atque illud ipsum definiat esse Deum cum suo Verbo, nudum prorsus Sabellium constabitur se, qui, ut ille fecit, unum Filio Patrem et unicum confinxit. Secundum ergo ipsum, erit Pater genitus, et passus : ipse semetipsi orationem fundet : missum se fatebitur a semetipso, et Filium sui ipsius : atque ita simulatorie se non revera, sed mentitus, fatebitur unigenitum. Quid hoc sermone magis impium excogitari poterit ? Nos autem, age, consideremus ✠ quale nobis Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Dei 6

CAP. XIII.

Quot modis intelligatur, quod voce Verbi significatur.

Vox illa λόγος, Græca certe lingua si profertur, variam a se suppeditat significationem. Vocatur logos, id quod disponitur in anima rationali : unde contingit ratiocinari. Est et logos secundo, quod significat aliquid, per linguam et vocem articulatam. Tertio, quod descripsit, et scribendo scriptor deposuit. Solemus et logon appellare seminalem et nascentem facultatem. Secundum quem dicuntur potestate esse, in seminibus illa, quæ nondum enata sunt, sed deinceps actu proditura sunt in lucem. Adhuc et alio modo, solemus logon usurpare, pro intellectiva artis alicujus aut scientiæ facultate, quodque omnium et singulorum istiusmo

(33) Sic codi., qui om. sequens ὁ, hic et infra addunt numeros omisso δ.

di theorematum comprehensivum est, veluti medicum, architectonicum, geometricum.

CAP. XIV.

Qualiter exponenda sit evangelica de Verbo doctrina.

Quocirca cum logos ita diversimode intelligatur, et ab evangelista, indefinite dictum sit, *In principio erat Verbum, et Verbum illud erat apud Deum, et Deus erat Verbum*, animadvertendus hic usus est, et dignoscendus vocis illius logi, novus et peregrinus usus, quem, præter illos quos commemoravimus, evangelista tradidit indefinite loquens Verbum: adiciens autem peregrinum et inexpectatum illius vocis sensum, ad vim et virtutem propriam ejus adaptatum in eo quod addit, *Et Deus erat Logos*. Quasi diceret: Nolito existimare, hoc inter eas esse quæ sunt ad aliquid, ut logos qui in anima est, aut logos qui per vocem percipitur, quive seminibus inest corporalibus, ✕ aut consistit in theoremasi mathematicis. Hi omnes λόγοι, cum sint ad aliquid, in alia et diversa præexistente substantia intelliguntur: at Deus logos, non altero indiget præexistente: ut in ipso sit et subsistat: sed per se vivens est et subsistens, veluti qui Deus sit. Deus enim erat Λόγος. Cum vero Deum illum dictum audias, ne accipias dictum, quasi sine principio ingenitum, quemadmodum Patrem. Disce autem quod ita in principio erat iste Deus, Λόγος. Quodnam vero ipsius intendat principium, manifestat in sequentibus: non inquam, Et Verbum erat ille Deus, cum adjectione articuli: ut ne illum esse, qui est super omnia, definiret. Verum ne dixit, *In Deo*, ne ad humanam deiciat eum similitudinem; sed, et *Verbum*, ait, *erat apud Deum*. Nam si protulisset, Et Verbum illud erat, in Deo, veluti quoddam accidens in subjecto, aut tanquam aliud in alio, compositum ita Deum substituisset substernens illum veluti substantiam sine λόγῳ, et logon substantiæ velut accidens. In qua opinione cum Marcellus esset, Patrem atque Filium in idem cogit, substantiam appellans Patrem, Filium vero in ipso existentem, accidens. Ita Deum qui concesserit sine λόγῳ, impio se atque blasphemio dogmati implicabit, cum admittat ille Deum ἄλογον, utpote qui λόγον in se habeat tanquam accidens: non autem sit ipse λόγος. Cum omnino fatendum sit divinum, ineffabilem, bonum, simplicem, incompositum, uniformem, supra omnia esse ipsum Deum: ipsum, inquam, αὐτόλογον, αὐτοσοφίαν, αὐτοφῶς, αὐτοζῶην, αὐτόκαλον, αὐτοάγαθον, aut si quid hisce nominibus majus et præstantius excogitari queat. Imo vero potius quod excedat mentem omnem, superet omnem cogitationem et disquisitionem ani-

τῶν τῶν τοιῶνδε θεωρημάτων καταληπτικόν, οἷον λατρικόν, ἢ ἀρχιτεκτονικόν, ἢ γεωμετρικόν λόγον.

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Ὅπως χρῆ διερμηνεύειν τὴν εὐαγγελικὴν περὶ τοῦ Λόγου διδασκαλίαν

Διαφόρων τοίνυν τρόπων παρισταμένων ἐκ τῆς τοῦ λόγου φωνῆς, τοῦ τε εὐαγγελιστοῦ ἀπολύτως εἰρηκότος, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, προσήκει τὸν νοῦν (34) ἐπιστήσαντα καταμαθεῖν, ὡς ζένον τι χρῆμα λόγου παρὰ τὰ ἐγνωσμένα ἡμῖν ὁ εὐαγγελιστὴς ἐπὶ τοῦ παρόντος παραδίδωσιν, ἀπολύτως μὲν εἰπὼν Λόγον, προσθεὶς δὲ τὸ ζένον καὶ παράδοξον τῆς ἰδιαιζούσης αὐτῷ δυνάμεως ἐν τῷ καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Μὴ γὰρ τῶν πρὸς τι, φησί, νόμιζε εἶναι καὶ τοῦτον, ὡς τὸν ἐν ψυχῇ λόγον, ἢ ὡς τὸν διὰ φωνῆς ἀκουόμενον, ἢ ὡς τὸν ἐν σωματικῶς ὄντα σπέρμασιν, ἢ ὡς τὸν ἐν μαθηματικῶς ὄφασινθεωρημασιν. Οὗτοι γὰρ πάντες, τῶν πρὸς τι ὄντες, ἐν ἑτέρῳ προϋποκειμένη νοοῦνται οὐσίᾳ: ὁ δὲ Θεὸς Λόγος οὐχ ἑτέρου δεῖται τοῦ προϋποκειμένου, ἔν' ἐν αὐτῷ γενόμενος (35) ὑπόστη· καθ' ἑαυτὸν δὲ ἐστὶ ζῶν, καὶ ὄφασινθεῶς, ἅτε Θεὸς ὢν· Θεὸς γὰρ ἦν ὁ Λόγος· Θεὸν δὲ αἰτὸν ἀκούων, φησί, μὴ ἀναρχον καὶ ἀγέννητον, ὁμοίως τῷ αὐτοῦ Πατρὶ καὶ αὐτὸν εἶναι ὑπολάβης, μάθανε δὲ, ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦν οὗτος ὁ Θεὸς Λόγος. Τίνα δ' αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν ὑφίσταται, διασαφεῖ ἐξῆς, οὐκ εἰπὼν, Καὶ ὁ Λόγος ἦν ὁ Θεός, μετὰ τῆς τοῦ ἄρθρου προθήκης, ἵνα μὴ αὐτὸν εἶναι τὸν ἐπὶ πάντων ὀρίσται, ἀλλ' οὐδ', ἐν τῷ Θεῷ, ἵνα μὴ καταβάλλῃ ἐπὶ τὴν ἀνθρωπίνην ὁμοιότητα: ἀλλὰ Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, φησί. Εἰ γὰρ εἰρήκει, Καὶ ὁ Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ, ὡς ἐν ὑποκειμένῳ συμβεθικός, καὶ ὡς ἕτερον ἐν ἑτέρῳ δοῦς, σύνθετον ὡσπερ εἰσήγε τὸν Θεὸν οὐσίαν αὐτὸν ὑποτιθέμενος δίχα λόγου, συμβεθικός δὲ τῇ οὐσίᾳ τὸν λόγον. Ὅπερ οἰηθεὶς Μάρκελλος τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐπὶ τὰ αὐτὸ συνάγει, τὴν (36) μὲν οὐσίαν καλῶν τὸν Πατέρα, τὸν δ' ἐν αὐτῷ Λόγον, τὸν Υἱόν· οὐ λογισόμενος, ὡς ὁ τοῦτο διδούς, τὸν Θεὸν ἄνευ λόγου ὑποθέμενος, ἀθέμω καὶ δυσσεβεῖ περιπέσει ἂν δόγματι Θεὸν ἄλογον παραδεχόμενος, ἔχοντα μὲν λόγον ὡς (37) συμβεθικότα ἐν αὐτῷ, οὐ μὴν αὐτὸν ὄντα λόγον· ὄσον, ἐν τι θεῖον, ἄρρήτον, ἀγαθόν, ἀπλοῦν, ἀσύνθετον, μονοειδὲς, τὸ ἐπέκεινα τῶν ὄλων ὁμολογεῖν, (38) αὐτόθεον, αὐτονοῦν, αὐτολόγον, αὐτοσοφίαν, αὐτόφως, αὐτοζῶην, αὐτόκαλον, αὐτοάγαθον ὄντα, καὶ τούτων (39) ὃ τι ἂν τις κρεῖττον ἐπινοήσῃ, μᾶλλον δ' ὑπὲρ πάντα νοῦν, καὶ πάσης ἐπέκεινα διανοίας τε καὶ ἐνθυμήσεως. Τὸν δὲ τοῦτου μονογενῆ Υἱόν, ὡς ἂν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, ἐξ αὐτοῦ φύντα, πάντη τε καὶ κατὰ πάντα ὁμοιοτάτον ὄντα τῷ γεγεννηκότι, καὶ αὐ-

✕ Ed. Paris. pag. 121.

(34) Vulgo καταστήσαντα et mox εἰπὼν λόγος.

(35) Vulgo ὑπόστη. Mox, loco αὐτός in corr. γρ. οὗτος, et ita codd.

(36) Vulgo, μὲν οὐσίαν καλῶν μὲν.

(37) Mr. Is. συμβεθικός.

(38) Αὐτὸν οὐν. Forte αὐτὸ ὄν. M. — Vulgo αὐτὸν Θεὸν αὐτὸν οὐν corr. R.

(39) Ὅτι ἂν τις. Forte εἰ τι ἂν τις. M. — Mox viiiij ἀμουσῶν τῆν.

τὸν Θεόν, καὶ νοῦν, καὶ λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ ζωὴν, καὶ φῶς εἶναι, αὐτοῦ τε τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ εἰκόνα· οὐκ αὐτὸν ὄντα τὸν Πατέρα, ἀλλὰ τὸν τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Υἱόν· οὐδ' αὐτὸν ὄντα τὸν ἀγέννητον καὶ ἀναρχον, ἀλλὰ τὸν ἐξ αὐτοῦ φύντα καὶ ἀρχὴν ἐπιγραφόμενον τὸν γεγεννηκότα. Εἰ δὲ, τούτοις ἀντιλέγων Μάρκελλος ταῦτόν εἶναι (40) φάσκει τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον ἀσύνητον καὶ ἀπλοῦν τὸν Θεόν ὀρίζόμενος, ὥρα (41) μήτε Πατέρα μήτε Υἱὸν ὁμολογεῖν αὐτὸν, ἀντικρυς δὲ τὸν Ἰουδαῖον προβάλλεσθαι, ἣ τὸν Σαβέλλιον εἰσάγειν, Πατέρα καὶ Υἱὸν τὸν αὐτὸν εἶναι φάσκοντα· ὥστε κατ' αὐτὸν τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, ἴσον εἶναι τῷ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Θεός, καὶ τὸ, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, ἴσον εἶναι τῷ, καὶ ὁ Θεός ἦν πρὸς τὸν Θεόν, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ τρίτον ταῦτόν εἶναι τῷ, καὶ Θεός ἦν ὁ Θεός, ἀ (42) δὴ πρὸς τῷ ἀσυαρτήτῳ καὶ παραλογώτατα εἶη ἄν. Πῶς δὲ καὶ τὸ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο χωρὰν εἴξει, ἐνὸς ὄντος τοῦ ὑποκειμένου; Οὐ γὰρ « ἐπ' αὐτοῦ » φησὶν, οὐδ' « ἐξ αὐτοῦ » τὰ πάντα γεγεννησθαι, ἀλλὰ « δι' αὐτοῦ. » Ἡ δὲ « διὰ » πρόθεσις τὸ ὑπηρετικὸν σημαίνει· ὡς αὐτὸς εὐαγγελιστῆς προῦτων ἐξῆς παρίστησι λέγων, ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο· ὡς γὰρ ὁ νόμος, οὐκ ὢν ἀνθρώπινος, οὐδ' (43) αὐ τοῦ Μωϋσέως ὑπάρχων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ, Μωϋσέα διάκονον καὶ ὑπρέτην ἐπεγράφητο τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐκδόσεως, καὶ διὰ τοῦτο εἴρηται, ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, οὕτω καὶ ἡ χάρις δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο, τοῦ Πατρὸς αὐτῆν διὰ τοῦ Χριστοῦ καταργασμένου. Ὡσαύτως οὖν εἴρηται καὶ τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο· (44) ἑτέρου μὲν πεποιηκότος, αὐτοῦ δὲ διακονησαμένου· ὡσθ' ἕτερον ζητεῖν τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων, τὸν διὰ τοῦ θεολογούμενου τὰ πάντα ὑποστησάμενον. Καὶ τίς ἂν γένοιτο οὗτος; Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔχοι εἰπεῖν. Ὡν οὕτως ἐχόντων, ὁμολογεῖν ἀνάγκη τὸν θεολογούμενον ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ μὴ τὸν ἐπὶ πάντων εἶναι Θεόν, μῆδ' αὐτὸν τὸν Πατέρα, τὸν δὲ τούτου μονογενῆ Υἱὸν, οὐ συμβεβηκότα τῷ Πατρὶ, οὐδ', ὡς ἐν ὑποκειμένῳ, ἐν αὐτῷ ὄντα, οὐδὲ ἐν καὶ ταῦτόν τῷ Θεῷ ὄντα, Υἱὸν δ' ἀληθῶς ὄντα, ζῶντα καὶ ὑφ' ἑστέων ἐν ἀρχῇ τε ὄντα, καὶ πρὸς τὸν Θεόν ὄντα, καὶ Θεόν ὄντα, δι' οὗ τὰ πάντα δημιουργεῖ. Ὡς ὀρθῶς (45) ἂν τινα ἐπὶ τὸ σαφέστατον μεταλαβόντα φάναί ἀντὶ τοῦ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, τὸ « ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Υἱός, » καὶ ἀντὶ τοῦ, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, τὸ, « καὶ ὁ Υἱός ἦν πρὸς τὸν Πατέρα, » καὶ ἀντὶ τοῦ, καὶ Θεός ἦν ὁ Λόγος, τὸ, « καὶ Θεός ἦν ὁ Υἱός. » Οὕτω δ' ἂν ἀρμόσειε καὶ τὸ ἐξῆς ἐπαγόμενον· πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ, ἐγένετο καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἔν. Εἰκότως τοιγαροῦν ὁ θεὸς εὐαγγελιστῆς (46) ἐν ἀρχῇ αὐτὸν ἐφη, δούς αὐτῷ ἀρχὴν, δηλοῦν δὲ ὅτι τὴν γέν-

A mi. Hujus autem Filium unigenitum, veluti Patris imaginem, ex ipso ortum, omnino et per omnia quam simillimum genitori suo, et ipsum quod credit Deum, et mentem, et λόγον, et sapientiam, et vitam, et lucem, illius pulchri imaginem atque boni : non tamen ipsummet genitorem, sed Patris sui Filium unigenitum, non ipsum quidem unigenitum, et inprincipiatum : sed ex illo ortum, sic ut principium sui ascribat Patri. Quod si hisce contradicendo Marcellus, idem esse per omnia dixerit illum Deum, et illud ✕ in eo Verbum Deum incompositum definiens atque simplicem ; videat ne vel Patrem vel Filium eum agnoscat : sed Judæum se prodatur, aut cum Sabellio inducat Patrem eundem plane atque Filium. Ut puta cum idem sonet apud B illum, *In principio erat Verbum*, ac illud, *In principio erat Deus*. Et illud, *Et Verbum erat apud Deum*, æquivalet illi, *Et Deus erat apud Deum*. Et illud tertium non sit aliud quam, *Et Deus erat Deus*. Quæ præterea quod cohæreant minus, ab omni ratione sunt alienissima. Nam quoniam pacto locum habere poterit illud, *Omnia per ipsum facta sunt*, cum unicum sit suppositum ? et Scriptura doceat, non « ab illo » nedum « ex illo, » sed « per illum » omnia fuisse facta ? Et illa præpositio *per* ministrare quid significet, quemadmodum in sequentibus docet evangelista, inquit, *Lex per Moysem data est : gratia et veritas per Jesum Christum facta est* ⁹⁷. Quemadmodum enim lex, non illa hominum vel Moysis existens, sed Dei, cui minister et servus subministrabat C Moyses, ut illa ad homines promulgaretur : atque ideo dictum est, *Lex per Moysem data fuit*. Ita quoque et gratia data est, quod per Christum Pater eam operatur. Atque ad istum modum dicitur, *Omnia per illum facta sunt* : utpote ab altero producta, cui alteri operaturus hic subministrat : ut quærendus sit a nobis creator alius universorum, qui dicitur a theologo creasse omnia. Is autem æquis alius esse poterat ? certe nemo dixerit. Quæ cum ita sicut, facteri nos oportet eum qui ab evangelista deificatur, non esse Deum illum super omnia, neque Patrem, sed illius Filium unigenitum : non cum Patre pari passu ambulantiem : nec tanquam in supposito existentem unico : non unum atque eundem cum Deo, sed Filium vere existentem, vivum subsistentem : in principio qui erat : et apud Deum erat, et Deus erat : per quem condit universa. Ut clarius transposita hæc proferre quis possit, pro illo, *In principio erat Verbum*, « *In principio erat Filius*, » et pro illo, *Et Verbum erat apud Deum*, « *et Filius erat apud Patrem*, » et pro illo, *Et Deus erat Verbum*, « *et Deus erat Filius*. » Ita enim congrue cohærebit quod adjicitur in sequentibus : *Omnia enim*

✕ Ed. Paris., pag. 122.

⁹⁷ Joan. 1, 17.

(40) Vulgo φάσκου.

(41) In corr. ὄρα.

(42) Vulgo δέ.

(43) Vulgo αὐτοῦ τοῦ.

(44) Ἐτέρου μὲν πεποιηκότος. directissime ari-

nizat, cum Filium tantummodo διάκονον in creatione supponat : ut Moysen in legis promulgatione. M.

(45) Vulgo ἀκτίνα.

(46) Ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ, ἔφη. Legend. αὐτὸν εἶναι ἔφη. M. — [Correxi locum ex codd.

per illum facta sunt, et sine illo factum est nihil. Quocirca recte illum Evangelista in principio fuisse, principium illi concedens, hoc est generationem de Patre : nam quodcumque de quoquam progignitur, genitorem sui principium habet. At non perinde ita intulit, *Et verbum illud erat in Deo*, sed, *et Verbum erat apud Deum*, ita docens : nempe genitum quemvis, et Patrem suum sui principium habentem, non longo a suo Patre semotum, non se junctum longe ab illo recessisse ; sed adesse illi et cum illo esse. Quod et ipsum docuit in Proverbiis, ubi, ut prius allegatum est, dixit : *Ante omnes colles gignit me* ⁹⁸. Cui sic adjuvit, *Cum hominem appareret, præsto illi aderam* ⁹⁹. Atque ita quidem Verbum, hoc est unigenitus Filius, erat apud suum Patrem Deum, præsens, astans, assistens semper et ubique, quod quidem insinuat, ita inquit, *Et Verbum erat apud Deum*. Quandoquidem vero congruerat intelligere, qualem tunc obtinebat dignitatem, necessario adjunxit illud, *Et Deus erat Verbum*. Qui enim aliter fieri poterat, quin esset ille Deus, qui ex uno solo ingenito Deo genitus erat ? Nam si « quod de carne nascitur, caro est » et quod nascitur de spiritu, spiritus est, quemadmodum doctrina Servatoris habet ¹, certe consequens est, ut quod de Deo gignitur, Deus sit. Quocirca « et Verbum erat Deus : » Deus factor et conditor omnium. Quod intimabat ipse Evangelista inquit in sequentibus statim, *Omnia per illum facta sunt*. Lex ergo illa Moysis, prædologi ad instar quæ fait, in Cosmopœia Deum omnium conditorem inducens, elementa nobis quædam divini cultus et institutiones tradens, ait, *In principio creavit Deus cælum et terram* ², etc. Quibus populum Judæorum erudire is volebat, ut mundum esse conditum arbitrarentur, ne creaturam aliter pro creatore colerent. Quomodo vero Deus, et per quem ista condidit universa, nondum Moyses alumnos suos informabat. Gratia vero et veritas per Jesum Christum, mysterium illud annuntians, quod ille silentio obvolverat, initium auspiciatus Ecclesiæ Dei, novæ cujusdam atque mysticæ doctrinæ : unde apud omnes, ut exaudiri possit, enuntiat illud, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat illud Verbum. Et omnia per illum facta sunt, et sine illo factum est nihil* ³. Ad quæ accedunt illa : *Quod factum est, in illo vita fuit, et vita erat lux hominum, et lumen in tenebris affulgebat* ⁴ : et quæ sequuntur ; quibus Filium Dei, et divinæ lucis prærogativam, et vitæ in illo præstantiam docet ; qualiter etiam quæ per Moysen dicta sunt omnia, et quæ illa etiam superant, sunt producta. Cum istorum nihil intelligeret Marcellus, interdum de-

* Ed. Paris., pag. 123, 124.

⁹⁸ Prov. viii, 25. ⁹⁹ ibid. 27. ¹ Joan. iii, 6. ² Gen. i, 1. ³ Joan. i, 1, 3. ⁴ ibid. 4, 5.

(47) Vulgo δεστ του.

(48) Vulgo ανθρωπον, et μοx, ουτωδ' ουν, et μοx, vulgo δ δε και.

(49) Vulgo αυτος παριστην.

νησιν την (47) εκ του Πατρος· παν γαρ το εκ τινος γεννηθεν αρχην χειρι τον γεγεννηχότα. Ου μην εθ' ομοιωσ επιγραγε το, *Και ο Λόγος ην εν τω Θεω*, αλλά, *προς τον Θεον ην ο Λόγος*, διδάσκων τον γεννηθεντα και αρχην τον Πατέρα κτησάμενον μη μακράν που είναι του Πατρος, μηδὲ ἀπεχομίσθαι και πόρρω που ἀφεστάναι αὐτοῦ, ἀλλὰ παρῆναι αὐτῷ, και σὺν αὐτῷ εἶναι. Ὁ δὲ και ἐν Παροιμίαις ἐδίδασκε πρότερον φήσας, *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*, ἔπειτα προσθεῖς, *Ἦντοκα ἡτοίμασε τον (48) οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῷ*. Οὕτως οὖν ο Λόγος, δηλον ὅτι ο μονογενῆς Υἱός, ἦν πρὸς τον ἑαυτοῦ Πατέρα τον Θεον, συνών και συμπαρών αὐτῷ ἀει και πάντοτε· ὁ δὲ και παρίστη λέγων· *Και ο Λόγος ην προς τον Θεον*. Ἐπίσθε δὲ ἐχρήνη ἡμᾶς γινῶναι και ὅποιου ὑπῆρχεν ἀξιώματος, ἀνεγκαίως συνήψε τῶ, *Και Θεός ην ο Λόγος*. Πῶς γάρ οὐκ ἐμελλε Θεός εἶναι, ὁ εκ του ἐνός και μόνου ἀγεννητου Θεου γεννηθείς ; Εἰ γάρ « τὸ γεγεννημένον εκ σαρκὸς σὰρξ ἐστι, και τὸ γεγεννημένον εκ του πνεύματος πνεῦμα ἐστι, » κατὰ τὴν σωτηρίων διδασκαλίαν, ἀκολουθῶς και τὸ γεγεννημένον εκ του Θεου Θεός ἀν εἴη. Διὸ « και Θεός ην ο Λόγος » και Θεός ποιητικὸς και δημιουργικὸς πάντων· Ὁ δὲ και (49) αὐτὸ παρέστησεν ὁ εὐαγγελιστὴς ἐξῆς τὸ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο ἐπισυνάψας. Ὁ μὲν οὖν παιδαγωγὸς νόμος διὰ Μωυσέως ἐν τῇ Κοσμοποιᾷ τον Θεον ποιητήν του παντός εισάγων, στοιχειὰ τε και εισαγωγὰς θεοσεβείας παραδιδούς ἐδίδασκε λέγων· *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ο Θεός τον οὐρανόν και τὴν γῆν*, και τὰ τούτοις ἐξῆς. Δι' ὧν τον Ἰουδαίων παιδαγωγῶν λαὸν γεννητόν εἶναι τον κόσμον ἡγεῖσθαι παρήνει, « πρὸς τὸ μὴ τὴν κτίσιν παρὰ τον κτίσαντα σέβειν. » Ὅπως δὲ ο Θεός, και διὰ τίνος τὰ σύμπαντα ἐδημιούργει, οὐκ ἔτι Μωυσῆς τοῖς ὑπ' αὐτόν παρεδίδου· « ἡ δὲ χάρις και ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ » τὸ σεσιγημένον ὑπὸ Μωυσέως μυστήριον εὐαγγελιζομένη καινοτέρως (50) και μυστικῆς τῇ Ἐκκλησίᾳ του Θεου κατήρξε διδασκαλίαν, ἀντικρυς τοῖς πᾶσιν εἰς ἐξάκουστον βοῶσα τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ην ο Λόγος, και ο Λόγος ην προς τον Θεον, και Θεός ην ο Λόγος*· και τὸ, *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, και χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν*· και ἔτι τούτοις προσθεῖσα τὸ, *Ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ην και ἡ ζωὴ ην τὸ φῶς των ανθρωπων*, και τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, και τὰ τούτοις ἀκόλουθα, δι' ὧν τον Υἱὸν του Θεου και τὰ ἐξάλρετα του Θείου φωτός και τῆς ἐν αὐτῷ ζωῆς, ὅπως τε δι' αὐτοῦ τὰ ὑπὸ Μωυσέως εἰρημένα πάντα και τὰ ἔτι τούτων ἐπέκεινα, συνέστη παιδαυεῖ. Ἀλλὰ τούτων οὐδὲν Μάρκελλος εἰδώς, ποτὲ μὲν Ἰουδαίων, ποτὲ δὲ Σαβαλλίτων ἀλλίσκεται· κατὰ μὲν τον Ἰουδαίον πρὸ τῆς του κόσμου συστάσεως μηδὲν εἶναι φάσκων πλὴν του Θεου μόνου (51), πρὸ τῆς του κόσ-

(50) Καὶ μυστικότερας, lege, Καὶ τον Υἱὸν ὁμολογούσης. Lege, ὁμολογούμενος. M.

(51) Vulgo τῆς Ἐκκλ. δεστ ; in corr. « δεστ εκκλησίας. »

σμου τῆς Ἐκκλησίας συστάσεως τὸν Πατέρα εἶναι καὶ τὸν Υἱὸν ὁμολογούσης· κατὰ δὲ τὸν Σαβέλλιον ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι ἀποφαινόμενος Υἱὸν καὶ Πατέρα· καὶ ποτε μὲν (52) αὐτὸν ἐνδιάθετον εἰσάγων Λόγον, ποτὲ δὲ προφορικόν. Εἰ γὰρ προσποιεῖται ταύτας μὴ παραδέχεται τὰς φωνὰς (53), πλὴν δὲ Λόγος τὴν ἐκ τοῦ ποτε μὲν ἔνδον αὐτὸν λέγειν ἐν τῷ Θεῷ, ἄλλοτε δὲ δι' ἐνεργείας δραστηκῆς προτείνει αὐτοῦ, ἀφ' ὧν τε τῷ ἀνθρωπίνῳ ἀπεικάζει αὐτὸν λόγῳ· ὁ (54) γε μὴν θεὸς εὐαγγελιστῆς κατ' οὐδένα τῶν ἀποδοδεμένων τρόπων, Λόγον ὑπεστήσατο τὸν πρὸς αὐτοῦ θεολογούμενον, ἀλλ' ὅσον ἔπρεπε τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ νοεῖν, Λόγον μὲν ὄντα, καθ' ὃν πάντα λόγῳ συνεστήσατο, καὶ χωρὶς Λόγου τῶν ὄντων οὐδὲν γέγονε· Θεὸν δὲ καὶ Μονογενῆ, καθ' ὃ μόνος ἀληθῶς ἦν Υἱὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ· Υἱὸς γνήσιος ὄντως, καὶ ἀγαπητὸς, τῷ αὐτοῦ Πατρὶ κατὰ πάντα ἀφομοιούμενος· Διὸ καὶ Θεὸς ἦν ἀληθῶς, καθ' ὃ τὸ νοερὸν καὶ λογικὸν ταῖς κατ' εἰκόνα τὴν αὐτοῦ πεποιημέναις ψυχαῖς ἐναυγάζειν φέγγος. Διὸ οὐ πάντων αὐτὸν φῶς εἶναι φησιν, ἀλλὰ μόνων ἀνθρώπων. Ἦν γὰρ τὸ φῶς, τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, ἔφη. Οὕτω δὲ καὶ τῆς ἐξ αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἀληθῶς, καθ' ὃ πᾶσι τοῖς ζῶσι, τὸ τῆς ἐξ αὐτοῦ χορηγίας (55), παρέχει νῆμα καὶ καθ' ἑκάστην δὲ ἐπίνοιαν τῶν ἐν αὐτῷ θεϊκῶν δυνάμεων παραστατικὰς εὐροῖς ἂν αὐτοῦ καὶ ἀληθεῖς ἐκπυρνώμας. Κατὰ πάντα γὰρ ἀληθεια ἦν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ δὲ παρίστησιν αὐτὸς λέγων (56)· Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀλήθεια.

rationes ei vere attributas, quibus quæ illi insunt, divinæ virtutes repræsentantur. Ubique autem et per omnia erat, veritas, Dei Filius erat, quod ab ipso

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Τῶν αὐτοῦ Μαρκέλλου φωνῶν παραθέσεις, δι' ὧν ἠρνεῖτο τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ σαφῶς, προφορικῶν Λόγον ἢ ἐνδιάθετον φάσκων εἶναι αὐτόν.

Ἄλλ' ὁ νέος συγγραφεὺς ταῦτα μὲν οὔτε συνήσιν, οὔτε οἶδεν, οὐδ' ὅτι ἀγνοεῖ οἶδεν· ἃ δὲ καὶ εἰδέναι αὐχεῖ, ὅπως συνίστη. Φέρε πάλιν εἶτα ἀναλαθόντες ἀκούσωμεν, ὡς τῷ ἐν ἀνθρώποις αὐτὸν ἀπεικάζει λόγῳ, τῷ τε κατὰ διάνοιαν, καὶ τῷ κατὰ προφορὰν, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· «Τοῦτο δὲ βῆδιον οἶμαι ἔοικε· εὖ φρονούσι καὶ ἀπὸ μικροῦ τινος καὶ ταπεινοῦ καθ' ἡμᾶς παραδείγματος γυνῶνα· οὐδὲ γὰρ τὸν τοῦ ἀνθρώπου λόγον δυνάμει καὶ ὑποστάσει χωρίσαι τινὶ δυνατόν. Ἐν γὰρ ἔστι καὶ ταῦτόν τῷ ἀνθρώπῳ ὁ λόγος· καὶ οὐδενὶ χωριζόμενος ἑτέρῳ ἢ μόνῃ τῇ τῆς πράξεως ἐνεργείᾳ.» Ἐν δὲ τούτοις τῷ προφορικῷ λόγῳ κέχρηται εἰκόνη· τῷ δὲ γε ἐνδιαθέτῳ ἐν οἷς ταῦτά φησιν· «Ὁ γὰρ (57) δὲ ἑτέρας ἑτοιμασίας, οἷον ὕλης, ἢ ἄλλης τινὸς ἀνθρωπίνης, ὁ Θεὸς ἐδεῖτο πρὸς κατασκευὴν, ἀλλὰ ταύτης ἑὸς ἐν τῇ ἑαυτοῦ διανοίᾳ ἑτοιμασίας. Ἐπεὶ οὖν ἀδύνατον ἦν χωρὶς λόγου καὶ τῆς προσούσης τῷ λόγῳ

✠ E. I. Paris., pag. 125.

• Joann. xiv, 6.

(52) Vulgo αὐτόν.
(53) Πλὴν δὲ Λόγος. Legendum forte, πλὴν δὲ, ἐκ τοῦ, λέγειν, ποτὲ μὲν ἔνδον αὐτὸν τὸν λόγον, ἐν τῷ Θεῷ, εἰ tantum ad perficiendam sententiam decrit, simile quid, ἀλλοτεται τοῦτο λέγων. M.

prehenditur judaizare, interdum transfugere ad Sabellium : ut judaizans ante mundi productionem, præter solum Deum docet nihil existisse. Cum Ecclesia ante mundi exortum, et Patrem agnoscat ante Filium. Sabellii partes agens, unum et eundem Patrem designat atque Filium. Interdum introducens Verbum immanens : aliquando prolatitium et emanans. Certe videri vult has voces respicere. At enim quid aliud assignavit, cum Verbum illud intus in Deo nunc affirmet : nunc per operatricem efficaciam prodire pronuntiet? unde et cum humano verbo composit illud. At enim divinus evangelista Verbum a se deificatum secundum nullum istorum modorum intelligendum proposuit. Sed ut par et æquum fuerat unigenitum Dei Filium intelligendo concipere, Verbum esse docuit, per quod omnia secundum suas rationes rationabiliter sunt constituta : sine quo nihil factum est eorum quæ sunt. Deum eum vocat, et unigenitum, propterea quod solus ille vere fuit Filius Dei; Dei, qui est super omnia Filius genuinus, Patri suo dilectus : per omnia suo Patri assimilatus : ut ideo vere Deus exsisterit, eo quod animis a te creatis ad imaginem suam intellectualem lucem rationalem irradiaverit : quocirca vocat lucem illum non rerum omnium, sed hominum tantummodo. Erat enim, ait, lux illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum. Ad hunc modum et vere exsistebat vita : eo quod omnibus viventibus de suo suppeditet. Atque ita invenire nobis licet appellationes ubi ait : *Ego sum veritas*¹.

C

✠ CAP. XV.

Voces proponuntur illæ, quibus Marcellus planissime abnegavit Dei Filium : affirmans illum esse Verbum nunc immanens, nunc emanans.

At novitius iste scriptor hæc neque intellexit, neque novit, neque illud novit quod hæc ignoret : quæ tamen non nescire se gloriatur, qualiter subsistunt. Agedum vero, reassumens quæ dicta sunt, audiamus ut illum assimilaverit humano verbo : cum quod cogitatione comprehenditur, tum quod profertur. Ita autem ait [R. LV coll. p. 39 D, 79 B, 114 D] : « Facile hoc opinor intelligentes, animo comprehensuri sunt, ab humanis, similitudine humili quidem illa et contentenda. Nam neque possibile est cuiquam, vel potestate et hypostasi separare verbum quod in hominibus est. Idem etenim unumque cum homine verbum suum existit : neutiquam ab homine separandum, nisi agendi sola actione. » Uitur hic jam exemplo verbi prolatitii : immanentis autem denuo, ubi ait [R. LIII coll. p. 40 A] : « Neque enim apparatus ulla alia, nempe materiæ, vel hujusmodi indigebat Deus

(54) Vulgo μέν.

(55) Vulgo παρέχειν νῆμα; cæterum cf. p. 128D7.

(56) Vulgo αὐτός.

(57) Vulgo δέ.

« humanæ facultatis ad mundi conditionem : sed so-
 « la illa quæ intus illi erat apud animum apparatus-
 « ra. Cum vero non posset fieri, ut sine verbo, aut
 « verbo quæ præsto semper fuit sapientia, cogitaret
 « de cœli apparatusu Deus, omnino bene dixit : Cum
 « cælum præpararet, illi una aderam⁵. » Progressus
 adhuc immanens simul esse et illud Verbum docuit,
 ita inquires [R. LII coll. p. 40 D] : « Et quis quæso
 « sive sanctorum e choro angelorum, seu virorum
 « justorum dignus satis erat supplicium illud, a Deo
 « personaliter illi destinatum avertere, nisi Verbum
 « illud, quod præsto illi erat, et res confingebat una :
 « cui Pater dixit illud : *Faciamus hominem*⁶. » In
 sequentibus ita liquido declarat, quodnam subintro-
 ducebat Verbum, inquires : « Quod si quis humano
 « illo quidem et exiguo uti velit exemplo, et tan-
 « quam ad imaginem quamdam, divinam exigere
 « operationem ita statuet. Quod sicuti statuarum
 « fictor quispiam excellens, statuum volens conflu-
 « gere, inprimis ✕ illius formas, et expressas figu-
 « ras intus revolvit, apud animum considerans :
 « tum adaptat ei longitudinem, quanta sufficiet et
 « latitudinem : proportionemque cujusque partis, ad
 « totius mensuram decenter exigit : curat ut ad ma-
 « num sit præparata, quæ sufficiat æris materia.
 « Atque ita postquam sua cogitatione statuam præ-
 « figuraverit illam : lustrasse eam se reputans in-
 « tellectu suo conscius rationem illam, per quam
 « ratiocinatur secum una cooperari nec se sine ra-
 « tione quidquam construere : (nihil enim plane
 « quod caret ratione placere potest, ut pulchrum) ubi
 « aggressus fuerit hoc sensibile suum opus, semet-
 « ipsum affatur, veluti alium, adhortando, age, iu-
 « quiens, faciamus : age, fingamus statuam. Ad istum modum universonum Dominus Deus, e limo
 « animatam conficturus statuam ; non alium quemvis, sed suum ipsius affatur λόγον, inquires, *Fac-*
 « *ciamus hominem*. » In istis, ita clare affingit Deo, cum Verbum immanens, quo cum solet quis collo-
 qui, tum Verbum emanans, per quod solet colloqui, imaginatus Verbum Dei divinum, ejusmodi quale
 verbum nostrum est.

CAP. XVI.

Refutatur perversa hujus hominis opinio.

Non est opus ut ulterius sataganus ostendere,
 quod per ista negatur Dei Filius : tantummodo ad
 interrogata respondeat. Si unus erat Deus, nec ab
 eo quidquam : non Pater, non Filius : quorsum ista
 nomina, mentiuntur sacræ Litteræ? quid dissimulat
 Marcellus, dum qui non est Filius, sed Verbum, ap-
 pellat tamen Filium. Cumque exemplum adhibeat
 verbi humani, dicendum est, quod non omnis homo
 licet ratione præditus, et congenitum in se logon
 possidens, filium habet, ut necessario filius sit di-
 versum quid a logo. Si ergo dixerit, Deum in se lo-
 gon habuisse, nec præterea quidquam, cum quo col-

✕ Ed. Paris., pag. 126.

⁵ Prov. viii, 27. ⁶ Gen. i, 26.

(58) Vulgo τὸ μὴ.

(59) Vulgo δέ.

(60) Τῷ ἐν ἀνθρώποις. Vulg. οὐρανοῦς : error
ex abbreviatione, ἀνοῦς, hoc est, ἀνθρώποις. M. [Sic

« σοφίας ἐννοῆσαι περὶ τῆς τοῦ οὐρανοῦ κατασκευῆς,
 « τὸν Θεὸν εἰκότως ἔφη, » *Ἦντινα ἡτοιμάζε τὸν οὐ-*
ρανὸν, συμπαραίμην αὐτῷ. Εἶθ' ἐξῆς προῶν ὁμοῦ
 καὶ ἐνδιάθετον τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον παρίστη, γράφων
 οὕτω : « Τίς γὰρ οὕτως ἢ τῶν ἁγίων ἀγγέλων, ἢ
 « ἀνδρῶν δικαίων ἀξιόπιστος ἦν τὴν ἐκ προσώπου
 « τοῦ Θεοῦ ὀρισθεῖσαν αὐτῷ τιμωρίαν λύσαι, εἰ μὴ
 « αὐτὸς ὁ λόγος, ὁ συμπαρών τε καὶ συμπλάττων,
 « πρὸς ἃν ὁ Πατήρ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, ἔφη ; »
 Τούτοις ἐξῆς διασαφεῖ ὁ ποῖον εἰσάγει λόγον φάσκων·
 « ἀλλ' εἰ τις μικρῷ τινι καὶ ἀνθρωπίνῳ καθ' ἡμᾶς
 « παραδειγματι χρώμενος, ὡς διὰ εἰκόνας τὴν θείαν
 « ἐξετάζοι πρᾶξιν, ὥσπερ ἂν εἰ τις ἀνδριαντοποιὸς
 « ἐπιστήμων ἀνὴρ, ἀνδριάντα πλάσαι βουλόμενος,
 « πρῶτον μὲν τοὺς τύπους αὐτοῦ καὶ χαρακτήρας ἐν
 « ἑαυτῷ σκοπεῖ· ἔπειτα πλάτος τε καὶ μήκος, ὅσον
 « εὐπρεπές, ἐννοεῖ· ἀναλογίαν τε τοῦ παντὸς ἐν τῷ
 « καθ' ἕκαστον ἐξετάζει μέρει, χαλκοῦ τε τὴν πρόσ-
 « φορον ἐτοιμάσας ὕλην, καὶ τὸν ἐσόμενον ἀνδριάντα
 « τῇ ἑαυτοῦ προτυπώσας διανοίᾳ, καὶ νοητῶς ὄραν
 « νομίσας, συνειδῶς τε ἑαυτῷ συνεργεῖν τὸν λόγον ᾧ
 « λογίζεται, καὶ ᾧ πάντα πράττειν εἰωθεν (οὐδὲν
 « γὰρ (58) ἢ μὴ λόγῳ γινόμενον καλὸν), ἀρχόμενος
 « τῆς αἰσθητῆς ταύτης ἐργασίας, πρὸς ἑαυτὸν, ὡς
 « πρὸς ἕτερον, παρακελεύεται λέγων, Ἄγε ποιήσω-
 « μεν, ἄγε πλάσωμεν ἀνδριάντα· οὕτως ὁ τῶν ὄλων
 « δεσπότης Θεὸς, τὸν ἐμψυχον ἐκ γῆς ἀνδριάντα
 « ποιῶν, οὐκ ἄλλω τινὶ ἄλλὰ τῷ ἑαυτοῦ παρεκελεύετο
 « λόγῳ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, λέγων. » Διὰ τούτων
 ἐναργῶς καὶ ἐνδιάθετον λόγον, ᾧ διαλογίζεται τις, καὶ
 προφορικόν, ᾧ διαλέγεται, προσῆψε τῷ Θεῷ, τοιοῦ-
 τόν τινα, ὅσον τὸν καθ' ἡμᾶς, καὶ τὸν ἐν τῷ Θεῷ εἶ-
 ναι λόγον ὑποθέμενος.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Ἐλεγχος τῆς τὰνδρός κακοδοξίας

Ταῦτα μὲν οὖν πάντα ὡς ἀρνητικὰ τυγχάνει τοῦ
 Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ οὐδὲν προσεπεξεργάζεσθαι δεῖ· τοσοῦ-
 τον δὲ οἶμαι προσῆκειν ἐπερωτῆσαι. Εἰ (59) δὴ εἰς
 Θεὸς ἦν, καὶ οὐδὲν ἕτερον, οὐ Πατήρ, οὐκ Υἱὸς, τί
 κατεψεύδετο τῶν τοιοῦτων ὀνομάτων ἢ Γραφῆ; τί δὲ
 καὶ αὐτὸς Μάρκελλος ὑποκρίνεται, τὸν μὴ Υἱὸν,
 ἀλλὰ λόγον, Υἱὸν ἀποκαλῶν; Καὶ ἐπειδὴ κέχρηται
 παραδειγματι (60) τῷ ἐν ἀνθρώποις λόγῳ, λεκτέον,
 ὡς οὐ πᾶς ἀνθρώπος υἶὸν ἔχει, λογικὸς ὢν, καὶ τὸν
 συμφυῆ λόγον ἐν αὐτῷ κεκτημένος. Οὐκοῦν ἕτερον
 τί ἐστὶν Υἱὸς παρὰ τὸν λόγον. Τὸν οὖν Θεὸν εἰ λόγον
 ἔχειν ἐν ἑαυτῷ φάσκοι καὶ (61) οὐδὲν ἕτερον, ᾧ καὶ

dedi corr. secutus].

(61) Οὐδὲν ἕτερον. Deest forte ἢ λόγον, ᾧ καὶ. M.
— Supra vulgo φάσκει.

διανοεῖτο, ᾧ καὶ πρὸς ἑαυτὸν διελέγετο, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, λέγων· τί καὶ μάτην υἱὸν ὀνομάζοι; Τί δὲ τὴν Ἐκκλησίαν ὑποκρίνεται; Τί δὲ, μὴ πιστεῦων εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ προσποιεῖται πιστεῦειν, σχηματιζόμενος διὰ τοῦ τὸν Λόγον τὸν ἐν τῷ Θεῷ Υἱὸν ἀποκαλεῖν; Σαφῶς τοῦ παραδείγματος μακροῦ διεστάναι διδάσκοντος τὴν ἔμφυτον ἐν ψυχῇ λόγον παρὰ τὸν ἐκ τινος γεννηθέντα, καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑφ-εστῶτα, καὶ ζῶντα, καὶ ἐνεργοῦντα Υἱόν. Ἄλλ' οὐκ ἐγὼ, φησὶ, ὡς εἰκὸς, ἀλλ' ὁ Θεὸς εὐαγγελιστῆς; Λόγον αὐτὸν προσεῖπεν. Ἀκόλουθον τοίνυν εἴη ἂν καὶ ἡμᾶς τοῦτω συνομολογῆν (58). Ναί, φημι καὶ αὐτός.

ΚΕΦ. ΙΖ΄.

Ἐρμηνεία τῆς ἀληθοῦς διανοίας τοῦ Λόγου.

Πλὴν οὐδ' ἑτέρως προσήκειν οἶμαι ἐξακούειν τῆς φωνῆς ἢ αὐτῷ πάλιν μαθητευομένους τῷ εὐαγγελιστῇ διδάσκοντι ὁποῖον διωρίζετο Λόγον. Σαφῶς δὲ τοῦτον παρίστη οἷός τις ἦν, ἐπισυνάπτων ἐξῆς καὶ λέγων, *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Δυνάμενος γοῦν εἰπεῖν, *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, μετὰ τῆς τοῦ ἄρθρου προσθήκης, εἴ γε ἐν καὶ ταῦτόν ἠγεῖτο τὸν Πατέρα εἶναι καὶ τὸν Υἱόν, αὐτὸν τε εἶναι τὸν Λόγον τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν, οὐχ οὕτως (61*) ἐξέδωκε τὴν γραφὴν. Ἡ γὰρ, « *Καὶ Θεοῦ ἦν ὁ Λόγος* » ἐχρῆν εἰπεῖν, ἢ « ὁ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, » μετὰ προσθήκης τοῦ ἄρθρου, εἴ τῇ Μαρκέλλου διανοίᾳ σύμφωνον τὴν γραφὴν ἐποιεῖτο. Νυνὶ δὲ καὶ αὐτὸν τὸν Λόγον Θεὸν εἶναι παρίστη, ὁμοίως τῷ, πρὸς δὲ ἦν Θεῷ· προειπὼν γὰρ, *Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν*, ἐπάγει λέγων, *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, μονονοῦχι σαφέστατον ἡμᾶς διδάσκων πρῶτον μὲν ἠγεῖσθαι Θεὸν τὸν ἐπέκεινα τῶν ὄλων, αὐτὸν τὸν τοῦ Λόγου Πατέρα, πρὸς δὲ ἦν ὁ Λόγος, ἔπειτα μετ' αὐτὸν μὴ ἀγνοεῖν, ὡς καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ ὁ μονογενὴς Υἱός, οὐχὶ αὐτός ἦν ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτός Θεός ἦν. Ὁ γὰρ « καὶ » σύνδεσμος τῷ Πατρὶ συνάπτει τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ. Διὸ φησι, *Καὶ ὁ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, ἵν' ἴδωμεν Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων, πρὸς δὲ ἦν ὁ Λόγος, καὶ Θεὸν αὐτὸν τὸν Λόγον. Ἄκουε ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰκόνα (62*) οὐχ ὡς ἐν ἀψύχῳ ὕλῃ, ἀλλ' ὡς ἐν Υἱῷ ζῶντι, καὶ ἀκριτέστατα πρὸς τὴν ἀρχέτυπον θεότητα τοῦ Πατρὸς ἀφωμοιωμένον. Ἐπεὶ δὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ τὸν τοῦ Θεοῦ παραβάλλειν ἐδόκει Μαρκέλλῳ, καὶ πόσω βελτίω εἶναι φήσομεν, εἰκόνη χρώμενον τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ, τοῦτω μᾶλλον χρῆσασθαι τῷ παραδείγματι, καὶ φάναι τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου πατέρα εἶναι τὸν νοῦν, ἕτερον ὄντα παρὰ τὸν λόγον. Τὸν μὲν γὰρ (62*) νοῦν, ὅστις ποτε καὶ ὁποῖος ὦν τὴν οὐσίαν ὑπάρχει, οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἔγνω, βασιλεὺς δ' οἶα ἐν ἀπορρήτοις εἶσω τοῖς αὐτοῦ ταμείοις ἰδρυμένος τὰ πρακτέα βουλευέται· ὁ δ' ἐξ αὐτοῦ λόγος, οἷα πατὴρ ἐξ ἀδύτων μυθῶν γεγεννημένος τοῖς ἐκτός πατρὶ καθίσταται

loquebatur, *Faciamus hominem*, inquires, quid eum et frustra quidem, appellat Filium? Quid Ecclesiam decipit? quid cum non credat, fingit tamen se credere in Filium Dei? utpote qui videri vult per Verbum Filium Dei nominasse. Cum ipsius exemplum perspicue doceat, longissime distare insitum animo logon ✕ ab illo quod de aliquo progeneratur, et per se subsistit et vivit, et operatur, et Filius est. Sed fortassis inquiet: Non ego illum appello Verbum, sed divinus evangelista: et nos illud ipsum par est confiteri. Est plane etiam meo animo.

CAP. XVII.

Veræ sententiæ de Verbo explicatio.

Sed non aliter omnino vox illa interpretanda est quam quomodo nos docuit ipse evangelista: quodnam ipse Verbum intelligat. Id vero insinuat satis clare in iis quæ adnectit, *et Deus erat Verbum*, cum proloqui potuisset, et ille Deus, addito articulo, erat Verbum, si unum et eundem, et Patrem et Filium appellasset, si Verbum illud opinaretur esse illum Deum qui est super omnia. Sed non ita prolocutus est. Nam vel dicere debebat, et Dei erat Verbum, vel Deus erat ille Verbum: adjecto nempe articulo, si cum Marcelli sententia Scriptura conspissasset. At nunc et ipsum Verbum Deum esse insinuat, similiter illi Deo, apud quem erat. Nam cum prius edixerat, *Et Verbum erat apud Deum*, subinfert, *et Deus erat Verbum*: planissime nos informans, tantum non ut primum Deum illum intelligamus esse, qui est super omnia, ipsum nempe Verbi Patrem, apud quem erat Verbum; tum in secundis, ut ne ignari simus, quod et Verbum ipsius unigenitus Filius non erat quidem ille super omnia Deus, sed quod et ipse etiam Deus erat; conjunctio etenim illa, et divinitatem Filii connectit Patri; inde ait, *et Deus erat Verbum*: ut Deum illum sciamus esse, qui est super omnia, apud quem et Verbum erat, sed et Verbum quoque Deum audies, veluti qui sit imago Dei, non ut in materia inanimata subsistentem, sed ut in Filio vivo qui quam exactissime repræsentat archetypon illam Patris divinitatem. Quoniam vero visum Marcello fuit logon Dei, nostro hominum assimilare, si omnino hanc adhibere volebat similitudinem, quanto rectius is, ad hunc modum protulisset, ut diceret, ✕ nostri logi parentem esse mentem, quæ diversum quid a logo existit. Mentem enim nemo quidem hominum novit quæ sit, qualive prædita sit essentia: sed veluti quidam rex, intus et in secretis suis receptaculis residens, de rebus agendis despicit et determinat: ipsius autem logos, ex eo procedens tanquam a genitore progenitus, in abditissimis bene-

✕ Ed. Paris.. pag. 127, 128.

(61*) Vulgo οὕτως δ'

(62*) Καὶ εἰκόνα add. codd.; infra vulgo βελτίων.

(62*) Vulgo om. γάρ.

tralibus, manifeste foris existentibus omnibus declaratur, qui participes quidem sunt utilitatis de logo resultantis, mentem vero invisibilem et inapparentem, logi illius genitorem nemo unquam vidit. Ad eundem modum, imo potius extra omnem similitudinem et exemplum perfectissimus ille universorum Domini Logos, non ad modum prolatiitii sermonis humani, qui e syllabis et verbis, et nominibus componitur, sed tanquam unigenitus Dei Filius vivus, subsistens, progreditur de Patris sui divinitate et regno: irrigat autem mundum universum largiter de se emanante vita, ratione, sapientia, luce, omni bono, a Patre quidem participato, et procreatis omnibus inde restagnante. Qui Pater cum sit per omnia inapprehensibilis, incomprehensibilis, ad modum illius mentis invisibilis non apparentis, (unde et lucem dicitur inhabitare incomprehensibilem et inaccessam) inaccessibilis est, et incomprehensibilis omnibus et singulis omnino est: at ille Filius nempe, cum sit in propinquo nobis positus per Spiritum sui Patris, gubernat omnia: quocirca non dicitur de Patre, sed de Filio, *In mundo erat, et mundus per illum factus est*². Ille autem erat super omnia Pater et universa, lucem habitans inaccessam iste per omnia, et in omnibus gubernatrice sua præsentiā permanens, ut ista solummodo ratione, imago illa verbi humani, in illum congruere videatur. His ita per nos demonstratis, garet.

CAP. XVIII.

Cur in principio Evangelii sui evangelista Filium Verbum nominavit?

Quid causæ fuerat, quod exordiens suum librum evangelista ✕ Verbi nomine, Filium unigenitum nominavit? Cui respondemus, hoc fuisse factum, propter abstrusa de illo olim vaticinia: cum ubique legiatur per prophetas omnes, *Verbum Domini*. Sic apud Isaiam dicitur in principio, *Verbum Domini ad Isaiam*². Sic ad Oseam¹⁰, ad Joel¹¹: *Et factum est Verbum Domini ad Jonam*¹², ita ad Michæam¹³, et similiter ad prophetas alios dicitur, *factum Verbum*. Voluit sacra hic Scriptura necessario quidem et exacte significare, quod in nullo

✕ Ed. Paris., pag. 429. ² Joan. 1, 10. ³ Isa. 11, 1. ¹⁰ Ose. 1, 1. ¹¹ Joel 1, 1. ¹² Jonas 1, 1. ¹³ Mich. 1, 1.

(63) Vulgo δέ.

(64) Vulgo δ' αὐτὰ δὲ μάλλον ἐπέκεινα.

(65) Vulgo ἄ τε δέ. Mox vulgo πατρικῶ πνεύματι, et cf. p. 164 D.

(66) Vulgo πάντων.

(67) *Παρονοσία*. Vel *προνοία* [quod codd. dant ideoque rescripsi], utraque lectio tolerabilis. Sed legendum statim αὐτῷ συμβάλλεσθαι. M.

(68) *Διὰ τὰς ἀνακρύπτους πάλαι περὶ αὐτοῦ προφητείας*. Hoc vult, Joannem in principio Evangelii, Verbum potius nominasse quasi Filium, propter veterum vaticinia, in quibus per illam formulam Verbum Domini significabatur hoc ipsum. In quibus recitandis, vel codex est depravatus, vel memoria lapsus est Eusebius, vel utrumque. Neque enim ἐφ' ἐκάστῳ προφήτῃ dictum est Λόγος Κυ-

ἄ γνῶριμος. Εἶθ' οἱ μὲν ἐκ τῆς τοῦ λόγου μεταλαμβάνουσι ὠφέλειαν, τὸν δ' ἀφανῆ καὶ ἀόρατον νοῦν, τὸν δὲ (63) τοῦ λόγου πατέρα οὐδεὶς πώποτε εἶδε. Κατὰ τὰ αὐτὰ δὲ μάλλον δὲ ἐπέκεινα (64) πάσης εἰκόνας τε καὶ παραδείγματος ὁ τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ τέλειος Λόγος, οὐ κατὰ τὸν προφορικὸν ἀνθρώπων λόγον ἐκ συλλαβῶν καὶ ῥημάτων καὶ ὀνομάτων συγκείμενος, οἷα δὲ μονογενῆς τοῦ Θεοῦ Υἱός, ζῶν καὶ ὑφετῶς, πρόεισι μὲν τῆς πατρικῆς θεότητός τε καὶ βασιλείας, ἐπάρδει δὲ τῷ σύμπαντι κόσμῳ τὰς ἐξ αὐτοῦ χορηγίας ζωῆς καὶ λόγου καὶ σοφίας καὶ φωτός καὶ παντὸς ἀγαθοῦ μετουσίας τοῖς γεννητοῖς ἅπασιν ἐπιλιμνάζων, τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὄλων ἐπέκεινα ὄντος ἀλήπτου τε καὶ ἀχωρήτου τοῖς πᾶσι, κατὰ τὸν ἀφανῆ καὶ ἀόρατον νοῦν, παρ' ὃ καὶ «φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον» λέλεκται. Ἄλλ' ὁ μὲν ἀπρόσιτος καὶ ἀχωρήτος εἴη ἂν τοῖς πᾶσιν ὁ Πατήρ, ὁ δὲ τοῖς πᾶσιν ἐγγίω, ἅτε δὲ (65) τὰ πάντα πατρικῶ πνεύματι διακυβερνῶν· διὸ οὐ περὶ τοῦ Πατρὸς, περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ λέλεκται τὸ, Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο. Καὶ ὁ μὲν ἐπέκεινα ἦν τῶν ὄλων, καὶ ὑπὲρ πάντα (66), φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον· ὁ δὲ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσι κη δημοτικῆ διήκων προνοία· (67) ὡς κατὰ τοῦτο μόνον αὐτὸν συμβάλλεσθαι τὴν τοῦ ἀνθρωπέου λόγου εἰκόνα. Ἄλλὰ γὰρ τοῦτων ἡμῶν ἀποδεδειγμένον, εἰκάς τινα τῶν φιλομαθῶν ἐρωτᾶν. tamen quispiam forte discendi cupidus interro-

ΚΕΦ. ΙΗ'.

Διὰ τί Λόγον ὠνόμασε τὸν Υἱὸν ὁ εὐαγγελιστῆς, ἀρχόμενος τῆς ἑαυτοῦ γραφῆς;

Διὰ τί δὲ τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἀρχόμενος τῆς ἑαυτοῦ γραφῆς, ὁ εὐαγγελιστῆς Λόγον ἀνεφώνησε; Πρὸς ὃν ἐροῦμεν· Ὅτι διὰ τὰς ἀνακρύπτους πάλαι περὶ αὐτοῦ προφητείας (68)· ἐπειδὴ γὰρ, ἐφ' ἐκάστῳ προφήτῃ, Λόγος Κυρίου, «ὃς ἐγενήθη,» φέρε, πρὸς Ἡσαΐαν, εἰρηται, καὶ ἀρχὴ Λόγου (69) Κυρίου ἐν Ὠσηῆ, καὶ Λόγος Κυρίου ὃς ἐγενήθη πρὸς Ἰωὴλ, καὶ ἐγένετο Λόγος Κυρίου πρὸς Ἰωρᾶν, καὶ πρὸς Μιχαίαν, ὁμοίως καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς προφήτας παραπλησίως ἐφ' ἐκάστῳ προφήτῃ τὸ, ἐγένετο προσέκειτο, τῆς θείας Γραφῆς ἀκριβῶς

D ρίου, nec ab iis, quos commemorat, ad eum modum quem commemorat; apud Oseam legiatur, Λόγος Κυρίου, ὃς ἐγενήθη, non καὶ ἀρχὴ λόγου Κυρίου. Et in Isaiā cap. 11, legiatur, Ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν. Deinde, codex noster depravatus e. i. Nam quomodo hæc cohærent? Ἐπειδὴ γὰρ ἐφ' ἐκάστῳ προφήτῃ λόγος Κυρίου· ὃς ἐγενήθη, φέρε, πρὸς Ἡσαΐαν, εἰρηται, forte legendum. Ἐπεὶ δὲ ἐφ' ἐκάστῳ σχεδὸν προφήτῃ φέρεται, λόγος Κυρίου, ὃς ἐγενήθη, ὡς παρ' Ἡσαΐαν, λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ Ὠσηῆ, λόγος Κυρίου, ὃς ἐγενήθη. Quod ait, de nullo prophetarum dictum, Verbum Domini quod in me, sed quod factum est ad, etc., falsum videtur. M.

(69) Vulgo ἀρχὴ λόγος et infra πρ. καὶ παραπλησίως.

καὶ ἀναγκαίως ἐπισημαινομένης, ὡς ἐν οὐδενὶ τῶν προφητῶν ἦν, ἀλλὰ καθ' ἕκαστον ἐγίνετο (70) πρὸς δὲ ἡ ἐκάστου δύναμις, οἷα τε ἦν χωρεῖν, προσῶν αὐτῇ καὶ τῇ ἐκάστου ψυχῇ τὸ κατάλληλον παρέχων ἐξ αὐτοῦ πνεῦμα καὶ νοεράν εἰκότως ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ εὐαγγελιστὴς, τοῦ Λόγου μέλλων εὐαγγελίζεσθαι οἰκονομίαν, οὐκ ἔθ' ὁμοίως τοῖς παλαιαῖς γεγονέναι αὐτὸν ἑτερόν (71) τίνα διδάσκει, ἀλλ' αὐτὸν σάρκα ἀνειληφέναι καὶ ἄνθρωπον γεγονέναι· εἴτ' ἐπειδὴ τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ σωτήριον τοῖς πᾶσιν πάροδον κηρύττειν ἐμελλεν, ἐξῆς λέγων, *Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, ἀναγκαίως ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἀνατρέχει, τὸν χθὲς καὶ πρῶτον σαρκωθέντα Λόγον τίς ποτε ἦν καὶ ὅποιος δεικνύς· θεολογεῖ τε αὐτὸν, ὁμοῦ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ καὶ τὴν εἰς ἀνθρώπους θεοφάνειαν εὐαγγελιζόμενος, εἰθ', ὡς τῶν παλαιῶν, ἐκ τῶν θείων ἀναγνωσμάτων προμεμαθηκότων τὸν ἐφ' ἑκάστῃ προφήτῃ γενόμενον Λόγον, αὐτὸς τὴν θειοτέραν καὶ ἐξαιρετικὴν ἀρχὴν αὐτοῦ κηρύττει, ἣν οὐδεὶς προφητῶν ἀνθρώπων γυμνῶς οὕτω καὶ ἀπρακαλύπτως ἐξέφηνε. Διὸ μεγάλη φωνῇ τοῖς πᾶσι τὸ λεληθὸς καὶ κρύφιον περὶ τοῦ Λόγου μυστήριον παραδίδοις ἐβόα λέγων· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. Εἰ γὰρ παρὰ τῶν προτέρων θείων Γραφῶν παιδαγωγούμενοι πάσαι, πρότερον μεμαθήκατε, φησὶν, ὅτι Λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς τὸνδε τὸν προφήτην (72) καὶ πρὸς ἕτερον πάλιν ὁμοίως ἐγένετο, καὶ αὐτὸς πρὸς ἄλλον, ἀλλὰ νῦν οὐχ ὅπως ἐγένετο, ἀλλ' ὅπως ἦν ἐν ἀρχῇ, τοῖς πᾶσιν ἀναγκαῖον εὐαγγελίσασθαι· καὶ ὡς Θεὸς ἦν, καὶ ὡς πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὡς αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Θεὸς Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα φιλανθρωπίᾳ τοῦ Πατρὸς σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Ταῦτ' εὐηγγελίζετο Ἰωάννης ὁ μέγας τοῦ Χριστοῦ μαθητὴς καὶ ἀπόστολος, τὰ νέα καὶ καινὰ τοῦ Σωτῆρος παιδεύων ἅπαντας ἀνθρώπους μυστήρια, οὐχ ὅτι λογικὸς ἦν ὁ Θεός, οὐδ' ὅτι αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν διανοεῖτο, καὶ ἑαυτῷ προδιελέγετο, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον, λέγων· οὐδ' ὅτι λόγοις κέχρηται τοῖς τῶν πρακτέων παραγγελτικοῖς. Ταῦτα γὰρ (73) πᾶς ἀρνούμενος τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶποι ἂν, ὃ δὴ καὶ Μάρκελλος ποιῶν, ὡς ἐπὶ κρησφύγητον ἐπὶ τὴν παλαιὰν καταφεύγει Γραφήν, καὶ τὰ νηπιάζοντι τῷ (74) Ἰουδαίῳ λαῷ περὶ τοῦ μὴ εἰδωλολατρεῖν, ἕνα δὲ μόνον εἰδέναι τε καὶ σέβειν Θεὸν παραγγελλόμενα συνάγειν πειράται. Ἐνθα καὶ τῷ ῥόθῳ αὐτῷ ἡ περὶ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ διδασκαλία, χρησίμως τότε καὶ κατὰ καιρὸν εἰδωλολατροῦσιν Ἰουδαίοις παραδεδομένη. Καὶ δὴ ἐνταῦθα καταφυγῶν, καὶ ὡς περ ἐν ὄχυρώματι ἑαυτὸν τῇ Ἰουδαίῃ περιφράξας σκληροκαρδίᾳ, τὴν ἔρνησιν προὔββαλετο τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.*

✠ Ed. Paris., pag. 150. "Joan. 1, 14.

(70) Vulgo πρὸς ὁ.

(71) Πρὸς ἕτερον R.

(72) Vulgo τόνδε προφήτην.

A prophetarum *existebat*, quod ad quemlibet eorum *factum est*, ut cujusque ejus *capax* erat potestas, et cujuslibet animæ *suggerebat*, de suo spiritu convenienter : ut ita non incongrue hic evangelista dixerit, ubi Verbi illius *œconomiam* erat traditurus, non perinde ordinatum illum nunc, atque olim *apud antiquos illos*, sed nostro quodam et diverso modo, nempe carne assumpta, homine facto ; deinde quod *enuntiaturus* erat in sequentibus salutarem ipsius ad homines adventum, ubi ait, *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* ¹⁴, ideo non incongrue in principio recurrit ad Verbum, tunc nuper incarnatum, quod et quale fuerat demonstrando : Deo illud ascribit, annuntians simul ejus deitatem, et ad homines adventum ; tum etiam quod ^B cum veteres e lectione Scripturarum olim didicerant cuique prophetæ Verbum *superadvenisse*, ipse divinius quoddam et excellentius illius principium enarret : quod nullus unquam prophetarum tam aperte et clare enuntiavit. Quocirca latens illud et occultum de Verbo *mysterium* cum vellet tradere, ait, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*. Nam si, inquit, ab antiquissimis olim Scripturis instituti, illud aliquando edocti accepistis, quod *Verbum Domini factum* sit ad hunc prophetam, et ad alium, atque ita deinceps ad alium ; at nunc tandem, non quemadmodum *factum* est Verbum Domini, sed quemadmodum *erat* in principio, necesse est ut evangelizetur : et quomodo *Deus erat*, et qualiter *omnia per illum facta sunt*, et quod ipse Deus, Verbum illud, per quem omnia facta sunt, e paterna misericordia *caro* facta sit, et in nobis habitavit. ✠ Hæc Joannes ille magnus Christi discipulus et apostolus evangelizavit : omnes quidem homines edocens nova et nupera Servatoris mysteria, non quod erat Deus ratione præditus, non quod ipse *apud se cogitavit* et *secum collocutus* sit, *Faciamus hominem*, inquit, nec quod verbis sit usus rerum gerendarum *admonitoriis*. Ista enim quisvis, qui Dei Filium abnegaret, dicere posset, quemadmodum et Marcellus deprehenditur fecisse, qui tanquam ad refugium quoddam se ad veterem Scripturam convertit, quæque infantissimo Judæorum populo tradita quondam fuerant, de non adorandis idolis, sed uni Deo cognoscendo, serviendoque in unum coegit : ubi doctrina de Deo solo et uno ei successit abunde, utpote quæ utiliter admodum, et opportune idololatris Judæis tradebatur. Quo ille sese confersens, et Judaica cordis duritia, veluti munitio quodam propugnaculo vallatus, ad Filium Dei negandum processit.

(73) Vulgo om. γὰρ

(74) Vulgo τῶν.

CAP. XIX.

A

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Quod Marcellus advocatis in testimonium e Veteri Testamento Scripturis de Deo uno, non secus quam Judæi solent, abnegaverit Dei Filium.

[R. LVIII, coll. p. 138 B.] Audisis autem quibus utitur vocibus, dum ita scribit: « Quemnam vero eum arbitratur Asterius, qui dixit, *Ego sum qui sum*¹⁵, Filium an Patrem? duas etenim hypostasēs Patris et Filii affirmat esse, carnem respiciens humanam illam, quam assumpsit Verbum Dei, et ob illam carnem in hanc descendens opinionem. Atque ita Dei Filium separavit a Patre, non aliter quam si quis filium hominis a naturali suo patre separaret. » Et tum adjungit [R. LVIII coll., p. 138 B]: « Si idcirco Patrem se a Filio separantem hæc ad Mosem affirmet prolocutum, profecto fatebitur, non esse Deum qui est Filius. Quomodo enim qui ait, *Ego sum qui sum*, non item concessurus est, quod qui est, se dixit esse, ad differentiam statuendam inter ipsum et non ens? » Qui si dicat Filium hypostasi distinctum hoc ita pronuntiasse, *Ego sum qui sum*, ✕ idem de Patre quoque dixisse existimabitur: utrumvis autem conjunctum est cum impietate. Rursus vero, dum Patrem esse Filium probare vult, hoc modo scribit: « Ipse enim confitebitur inquis [R. LXVI], *In me est Pater, et ego in Patre*. Eum vero hoc dixisse non sine ratione, aut a scopo aberrantem, patet ex Apostoli dicto alibi: nempe ubi ait: *Unus enim est Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et Pater, qui est super omnia, et per omnia et in omnibus*¹⁶. Vides ut nec hoc in loco a conspiratione recedat: sed eodem etiam et hic laboret vitio. Nam cum dixisset, *Unus est Dominus*: adjecit quoque et *unus est Deus*, ut quoties Domini unius faciat mentionem, Patrem uno eodemque complexu ambiat, cum vero de Patre sermonem instituit, simul testetur non excludi Verbum Dei. » Hæc Marcellus cum edisserat, plurima congerit de Veteri Testamento testimonia, ut evincat non esse Deo Filium. Ait enim Deum indivisam exstitisse unitatem, eundem et Patrem esse qui est Filius insinuat. Sic autem scribit: [R. LXVIII] « Quid ergo? an non spiritu obtemperantes, unitatem indivisam vel potentia quidem esse arbitramur? Certe non erraverimus. Cum exertim nos Verbum illud docuerit, *Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies*¹⁷. Quod idem per Marcum evangelistam prædicat: *Accedente autem ad eum scriba quodam et interrogante, quod esset mandatum omnium primum, respondet ei, quia mandatum omnium primum est,*

Ὅπως Μάρκελλος τὰς περὶ ἐνὸς Θεοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης Γραφὰς μαρτυρούμενος, ὁμοίως Ἰουδαίοις τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἠρνεῖτο.

Ἐπάκουσον γοῦν, οἷαις κέχρηται φωναῖς, ὧδε γράφων κατὰ λέξιν· « Τίνα τοίνυν τὸν, Ἐγὼ εἰμι ὁ ὦν, λέγοντα Ἀστέριος εἶναι οἰεῖται, τὸν Υἱὸν, ἢ τὸν Πατέρα; δύο γὰρ ὑποστάσεις εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀνεληφε σάρκα ἀφορῶν, καὶ δι' αὐτὴν οὕτω φανταζόμενος, Πατὴρ ἔτε καὶ Υἱοῦ ἔφησεν εἶναι. Οὕτω τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ χωρίζων (75) τοῦ Πατρὸς, ὡς καὶ υἱὸν (76) ἀνθρώπου χωρίσειεν ἂν τις τοῦ κατὰ φύσιν πατρός. » Καὶ ἐπιλέγει ἐξῆς· « Εἰ τοίνυν τὸν Πατέρα χωρίζοντα ἑαυτὸν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Μωϋσεῖα ταῦτ' εἰρηκέναι φήσει, οὐκ εἶναι τὸν Υἱὸν Θεὸν ὁμολογήσει. Πῶς γὰρ ἐγχωρεῖ τὸν λέγοντα, Ἐγὼ εἰμι ὁ ὦν, μὴ συνομολογεῖν, ὅτι κατὰ ἀντιδιαστολὴν τοῦ μὴ δυτος ὁ ὦν ἑαυτὸν εἶναι φησιν; » Εἰ δὲ τὸν Υἱὸν ὑποστάσει διηρημένον τοῦτο φάσκει λέγειν τὸ Ἐγὼ εἰμι ὁ ὦν, ταῦτόν αὖθις περὶ τοῦ Πατρὸς λέγειν νομισθήσεται· ἐκότερον δὲ τούτων ἀσθεές. Καὶ (77) πάλιν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐπιδειξάι πειρώμενος, οὕτω γράφει· « Αὐτὸς γὰρ ὁμολογεῖ λέγων, Ἐρ ἔμοι ὁ Πατήρ, καὶ ἡ ἐν τῷ Πατρὶ. Ὅτι δὲ τοῦτο οὐκ ἀπλῶς οὐδὲ ἀσκόπως εἴρηκε, δῆλον (78) καὶ ἀφ' ἐτέρας ἀποστολικῆς ῥήσεως, *Εἰς γὰρ, ὁ εἰπὼν, Κύριος, μία πίστις, ἕρ βάπτισμα, εἰς Θεός, ἔφη, καὶ Πατήρ, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πασίν*. Ὁρᾷ, ὅτι οὐδ' ἐνταῦθα ἀφίσταται τῆς συμφωνίας, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὸ αὐτὸ πέπονθεν. *Εἰς γὰρ, εἰπὼν, Κύριος, αὖθις εἰς Θεός, ἔφη, ἵνα, ἡνίκα ἂν τοῦ ἐνὸς Κυρίου μνημονεύῃ, περιλαμβάνῃ καὶ τὸν Πατέρα· ἡνίκα δ' ἂν περὶ τοῦ Πατρὸς λέγῃ, μὴ ἐκτός εἶναι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ μαρτυρῇ. » Ταῦτα Μάρκελλος εἰπὼν, ἐξῆς πλείους συνάγει γραφὰς ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς ἀπόδειξιν τοῦ μὴ ὑπάρχειν Υἱὸν τῷ Θεῷ. Μονάδα γοῦν εἶναι ἀδιαίρετον τὸν Θεὸν φάσκων, αὐτὸν εἶναι Πατέρα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι (79) Υἱὸν περίστη γράφων τοῦτον τὸν τρόπον· « Τί οὖν, εἰ (80) μὴ τῷ Πνεύματι προσέχοντες δυνάμει ἀδιαίρετον τὴν μονάδα εἶναι νομίζοιμεν, ἄρα (81) οὐκ ἁμαρτησόμεθα, σαφῶς τοῦ Λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς, *Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις*. Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ διὰ τοῦ κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου κηρύττει· *Ἐρὸς γὰρ τῆς γραμματέως προσελθόντος αὐτῷ, καὶ πυθνομένου, τίς εἶη πρώτη τῶν ἐντολῶν, ἀπεκρίνατο πρὸς αὐτὸν οὕτως εἰπὼν· Πάντων πρώτος, Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός ἡμῶν, Κύριος εἰς ἔσθι. Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν**

✕ Ed. Paris., pag. 151. ¹⁵ Exod. iii, 14. ¹⁶ Ephes. iv, 5, 6. ¹⁷ Matth. iv, 10.

(75) Τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, χωρίζων, ἴσως τὸν Υἱὸν χωρίζων τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς καὶ υἱὸν ἀνθρώπου χωρίσειεν ἂν τις.
(76) Vulgo ἂν τὸν υἱόν.
(77) Καὶ est in codd.

(78) Δῆλον [ἂν] καὶ vulgo.
(79) Vulgo τὸν υἱόν.
(80) Ἰσ. μέν Mr. Mox vulgo νομίζοιμεν.
(81) Vulgo οὐκ ἄρα, Mr. ἄρα οὐκ.

« σου, ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς (82) σου, καὶ ἐξ ὅλης
 « τῆς ἰσχύος σου. Ἀπὴν πρώτη καὶ δευτέρα ὁμοία
 « ταύτη· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν.
 « *Meilōn toutōn ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι.* Καὶ εἰ-
 « πεν αὐτῷ ὁ γραμματεὺς· *Καλῶς, διδάσκαλε, ἐπ’*
 « *ἀληθείας εἶπας, ὅτι εἷς ἔστιν ὁ Θεὸς καὶ οὐκ*
 « *ἔστι πληρὸν αὐτοῦ.* Ἄλλ’ ὁ μὲν γραμματεὺς, διὰ
 « τοῦ νόμου τὴν (83) θεοσεβείαν μεμαθηκέναι δοκῶν,
 « ἐπαινῶν τὸ τοῦ Σωτῆρος ῥητὴν φαίνεται, Ἄκουε,
 « Ἰσραὴλ, λέγων, Κύριος ὁ Θεὸς σου εἷς ἔστι καὶ
 « ὄρα καλῶς εἰρησθαι πιστευόμενος· Ἐπ’ ἀλη-
 « θείας γάρ, φησὶν, εἶπας, ὅτι εἷς ἔστιν ὁ Θεός,
 « καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πληρὸν αὐτοῦ. Οἱ δὲ τὰ τῆς
 « Νέας Διαθήκης αὐχονῶντες εἰδέναι μυστήρια, οὗτοι
 « καὶ δεύτερον ἀναπλάττειν Θεὸν βούλονται ὑποστάσει
 « καὶ δυνάμει χωριζόμενον τοῦ Πατρὸς. » Τούτοις
 « προστίθεται κατασκευάζων ὅτι εἷς ἔστιν ὁ Θεός,
 « καὶ ὅτι μὴ ἔστιν Υἱὸς διὰ τούτων. « Ὅτι δὲ τὴν μο-
 « νάδα Κύριον καὶ Θεὸν οἶδε καλεῖν ἡ θεία Γραφή,
 « ἥδη καὶ ἐκ τῶν προειρημέκων δῆλον γέγονε δι’ ὧν
 « πρὸς τὸν ἑαυτοῦ θεράποντα Μωσῆα ὁ Θεὸς ἔφη·
 « *Εἶπε δὲ ὁ Θεὸς πάλιν πρὸς Μωσῆα· Οὕτως ἔρεῖς*
 « *τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ (84)· Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πα-*
 « *τέρων ὑμῶν, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ*
 « *καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ, ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς.* »
 « Ὁρᾷς ὅπως. Ἐν ἐπιδεικνύς ἡμῖν ἐνταῦθα πρόσωπον,
 « τὸ αὐτὸ Κύριον καὶ Θεὸν προσαγορεύει. Αὐθις τε
 « ὁμοίως ἡ Γραφή λέγει· Καὶ ἐλάλησε Κύριος πᾶντας τοὺς
 « λόγους τούτους λέγων· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ
 « ἐξαγαγὼν σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας·
 « οὐκ ἔσονται σοὶ θεοὶ ἕτεροὶ πληρὸν ἐμοῦ. Ἀκούεις
 « ὅπως διὰ τῆς ἀνωσυμίας ἕνα εἶναι Θεὸν μόνον ἀπο-
 « φαίνεται. Καὶ αὐθις μικρὸν ὕστερον, Ἐγὼ εἰμι
 « Κύριος ὁ Θεός σου, φησὶν ἑαυτὸν Κύριον καὶ Θεὸν
 « εἶναι λέγων. Τί δὲ καὶ δι’ ἑτέρας γραφῆς μανθάνο-
 « μεν; Καὶ γνώση σήμερον, φησὶ, καὶ οὐ διαστρα-
 « φήση τῇ διανοίᾳ, ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου, οὗτος
 « Θεός ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, καὶ οὐκ
 « ἔστι πληρὸν αὐτοῦ. Καὶ αὐθις ἐν τῷ αὐτῷ Δευτερονο-
 « μίῳ, Ἄκουε, Ἰσραὴλ, φησὶ, Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν,
 « Κύριος εἷς ἔστι καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν
 « σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης ψυ-
 « χῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης διανοίας. Καὶ πάλιν ἐν τῷ
 « αὐτῷ· Ἴδετε, ἴδετε, ὅτι ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστι Θεός
 « πληρὸν ἐμοῦ, ἐγὼ ἀποκτεῖν καὶ ζῆν ποιήσω, πα-
 « τάξω καὶ ἰάσομαι. Πῶς οὖν Ἀστερίος, ταῖς ἀγίαις
 « Γραφαῖς ἀπλῶς καὶ ἐμφόδως ἀκολουθεῖν προσποιοῦ-
 « μενος, οὐκ ἔγνω τὸ μέρος τοῦτο λέγων· (85) Κύριος
 « ὁ Θεός σου, οὗτος Θεός (86) ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ
 « ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, καὶ οὐκ ἔστι πληρὸν αὐτοῦ. Καὶ
 « ὅτι εἷς ἔστιν ἔτι καὶ πληρὸν αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἕτερος.
 « Καὶ μεθ’ ἑτέρα τούτοις αὐθις προστίθεται λέγων· Πῶς

« *Audi Israel, Dominus Deus noster, Deus unus est.*
 « *Et diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo,*
 « *et ex tota anima tua, et ex tota virtute tua. Hoc est primum et magnum*
 « *mandatum. Secundum autem simile est illi, Dili-*
 « *ges proximum tuum tanquam teipsum. Majus ho-*
 « *rum aliud mandatum non est. Et ait illi scriba:*
 « *Bene magister, in veritate dixisti, Quia unus est*
 « *Deus, et non est alius præter eum*¹⁰. Scriba autem
 « *iste, et lege edoctus pietatem et verum Dei cul-*
 « *tum, videtur collaudasse illud dictum Salva-*
 « *toris, Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus*
 « *est, et juramento interposito bene dictum con-*
 « *firmasse, inquires: In veritate bene dixisti, quod*
 « *unus Deus est, non est alius ab illo. At qui se*
 « *gloriantur Novi Testamenti mysteria intelligere,*
 « *secundum sibi consingere Deum isti volunt, hy-*
 « *postasi quidem illum et potentia a Patre separa-*
 « *tum.* » ✕ Subsequuntur quibus constabilire vult
 « unum esse Deum: et quod non sit Filius, ista nempe.
 « Jam certe constat et manifeste in præcedentibus
 « declaratum est, quod novit sacrosancta Scriptura
 « unitatem Deum atque Dominum nominare: ubi
 « sic affatur famulum suum Mosem: *Dixit autem*
 « *Deus iterum ad Mosem, sic dices Filiis Israel:*
 « *Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham,*
 « *Deus Isaac, et Deus Jacob misit me ad vos*¹¹. »
 « Vides uti cum hic unicam personam doceat, eam-
 « dem et Dominum appellet et Deum. Sed et iterum
 « Scriptura ita loquitur: Et locutus est Dominus
 « omnia hæc verba, inquires: *Ego Dominus Deus*
 « *tuus, qui te eduxi de terra Ægypti, de domo ser-*
 « *vitutis. Non erunt tibi dii alii præter me*¹². Vi-
 « des ut per pronomen hic unum Deum solum indi-
 « cet. Et post pauca: *Ego sum Dominus Deus tuus,*
 « *inquit*¹³: se et Deum esse profitetur atque Domi-
 « num. Quod et ab alia Scriptura edocemur, quæ sic
 « loquitur, *Cognosces hodie neque cogitatione pervers-*
 « *teris, quod Dominus Deus tuus, Deus ille sit in celo*
 « *et super terram: et non est præter eum*¹⁴. Iterum
 « denuo in Deuteronomio ait, *Audi, Israel, Dominus*
 « *Deus vester, Deus unus est: et diliges Dominum*
 « *Deum tuum e toto corde tuo et tota anima tua*¹⁵.
 « Et in eodem iterum: *Videte, videte, quod ego sum*
 « *et non est deus præter me. Ego occidam, et vivere*
 « *faciam, percutiam et sanabo*¹⁶. Quomodo hoc Aste-
 « rius ignorabat qui se videri vult, cum timore, sim-
 « pliciter scrutatum sacras Litteras: nimirum partem
 « Scripturarum illam ubi dicitur, *Dominus Deus tuus,*
 « *Deus unus est, in celo sursum, et in terra deorsum,*
 « *et non est præter eum:* quod unus sit, et non est
 « alius præter illum. Post alia et hisce annectit, in-

✕ Ed. Paris., pag. 152. ¹⁰ Marc. xii, 28-32. ¹¹ Exod. iii, 15. ¹² Exod. xx, 2, 3 ¹³ ibid. 5.
¹⁴ Deut. iv, 39. ¹⁵ Deut. vi 4, 5. ¹⁶ Deut. xxxii, 59.

(82) Vulgo τῆς καρδίας. Mox vulgo post πρώτην ἀδδ. καὶ μεγάλη ἡ ἐντολή.

(83) Τὴν vulgo ἴδου.

(84) Vulgo τοῦ Ἰσρ.

(85) Vulgo λέγων.

(86) Vulgo Κύριος, et niox, ἐπὶ γῆς εἷς ἔστι καὶ πληρ.

quiens [R. LXIX] . « Quomodo igitur sacer ille Je- A
 « remias [Baruch] vates non aperte convicerit illum
 « docuisse perversa? Nam de Servatore vaticinatus
 « ille ita inquit: *Iste est Deus, non reputabitur*
 « *alius ad eum, qui invenit omnem viam cognitionis,*
 « *et tradidit eam Jacob puero suo, et Israel dilectio*
 « *suo: post hæc super terras visus est, et cum ho-*
 « *minibus conversatus* 25. » Iterum infert [R. L, coll.
 p. 114]: « Sed videtur in Verbo Pater esse: utcum-
 « que hoc Asterio non sic placeat, nec iis qui
 « eadem cum illo sentiunt. Sic enim divino illi vati
 « Isaïæ videtur, qui locutus est per Spiritum
 « sanctum, *Et adorabunt tibi, et in te orabunt, quod*
 « *in te sit Deus et non est alius præter te. Tu etenim*
 « *Deus es* 26. » Vides ut evertat radicibus artificiosam
 « pravitatem aliena decentium? Et subinfert ite- B
 « rum [R. LXVII]: « Quod si lubet, et adhuc alias
 « ejusdem audire prophetias, quibus unum nobis
 « confirmat Deum, *Ego, inquit, Deus primus, et in*
 « *future ego sum* 27. Illud, *Ego*, unam nobis perso-
 « nam declarat. Duæ etenim dictiones unicam no-
 « bis designant personam. Nam cum dixerat *Ego*,
 « infert et *sum*, ut ita per has duas orationis partes,
 « pronomen atque verbum, unitatem deitatis testa-
 « tam reddat. Quod si alia adhuc velit testimonia,
 « eumdem prophetam ipsi idem testificantes ad-
 « eum exhibebo: *Ego primus et ego deinceps, et*
 « *præter me non est Deus* 28. Quod si divisum Dei
 « Filium a Patris sui substantia velit Asterius, ut
 « Filius hominis dividitur a carne, quam suscepit C
 « propter nos scandalum hinc passus, ostendere
 « nobis debet quis ille sit qui hoc affirmat. Certe
 « dictio illa posita etiam hic unius personæ est indi-
 « cativa. Quis autem est ille quæso qui loquitur,
 « *Præter me non est Deus? Audiat alium prophetam*
 « qui sic loquitur, *Præter me non est justus, et*
 « *Servator* 29. Si duos deos arbitretur esse, necesse
 « est alterutrum ut agnoscat neque Deum nec Ser-
 « vatorem. Sin neque justus sit, neque Servator,
 « quo tandem pacto potest esse Deus? Unum et-
 « enim vult justum esse et Servatorem. Et iterum:
 « *Ante me, inquit, non erat alius, et post me non*
 « *erit. Ego Deus et non est ultra me Servator* 30.
 « Quod si alterius prophetica dictionis cupidus sit
 « audiendæ, forte de se dictum ab Isaia, et sui si-
 « millimis qui paria sentiant de deitate, audiat: D
 « *Resipiscite qui erratis, convertimini corde et remi-*
 « *niscemini priora, ab omni sæculo, quod ego ille*
 « *Deus, et non est præter me* 31. Non dixit, ego Deus,
 « sed ut addito articulo, ille, unum Deum manife-
 « staret. Quid autem et Osce propheta? nonne et

« οὐν ὁ ἱερὸς προφήτης Ἰερεμίας (87) οὐ φανερῶς
 « αὐτὸν ἑτεροδιδασκαλοῦντα ἐλέγξει; Τὰ γὰρ κατὰ
 « τὸν Σωτῆρα ἡμῶν προφητεύων, οὕτως ἔφη· Ὁθεὸς
 « ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐ-
 « τόν. Ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν
 « Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπη-
 « μένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα (88) ἐπὶ τῆς γῆς
 « ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. » Καὶ
 « πάλιν προστίθῃσι λέγων· « Ἄλλ' ἔοικεν ἐν τῷ λόγῳ
 « ὁ Πατὴρ εἶναι, κἂν Ἀστέρην μὴ δοκῇ, καὶ τοῖς τὰ
 « αὐτὰ ἐκείνων φρονουσι. Δοκεῖ γὰρ τοῦτο τῷ θεοπα-
 « σίῳ προφήτῃ Ἡσαΐα, τῷ δι' ἁγίου λέγοντι Πνεῦμα-
 « τοῦ, *Καὶ προσκυνήσουσί (89) σοι, καὶ ἐν σοὶ*
 « *προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἐστι, καὶ οὐκ*
 « *ἔστιν ἄλλος πλὴν σου. Σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεός (90).* »
 « Ὁρᾷς ὅπως πρόβριζον ἀνατρέπει τὴν τῶν ἑτεροδι-
 « δασκαλούντων ἐντεχον κακουργίαν; Καὶ αὖθις ἐπι-
 « λέγει· « Εἰ δὲ καὶ βούλει καὶ ἑτέρας ἀκοῦσαι τοῦ
 « αὐτοῦ προφητείας ἕνα ἡμῖν Θεὸν βεβαιούσης· Ἐγὼ
 « Θεός, φησί, πρῶτος· καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα ἐγὼ
 « εἰμι. Τὸ γὰρ ἐγὼ ἐνὸς προσώπου δεικτικόν ἐστιν·
 « αἱ γὰρ δύο ῥήσεις ἐν ἡμῖν πρόσωπον σημαίνουσιν.
 « Ἐγὼ γὰρ εἶπών, ἐπάγει καὶ τὸ, *εἰμι*, ὥστε διὰ τῶν
 « δύο τοῦ λόγου μερῶν, ἀντωνυμίας τε καὶ ῥήματος,
 « τὴν τῆς θεότητος μαρτυρεῖσθαι μονάδα. Εἰ δὲ θέοιο
 « καὶ ἑτέρας μαρτυρίας, αὖθις τὸν αὐτὸν αὐτῷ παρ-
 « ἔξομαι προφήτην λέγοντα, Ἐγὼ πρῶτος, καὶ ἐγὼ
 « μετὰ ταῦτα, καὶ πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἐστι Θεός. Εἰ
 « ὑποστάσει διηρημένον τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς ὡς υἱὸν
 « ἀνθρώπου Ἀστέριος εἶναι οἰεταί, ἀπὸ τῆς ἀνθρωπί- C
 « νης σαρκὸς, ἣν δι' ἡμᾶς ἀνέλαβε, σκανδαλιζόμενος,
 « δεικνύτω ἡμῖν τὸν ταῦτα λέγοντα· ἐνὸς γὰρ ἐστι,
 « κἀνταῦθα, προσώπου ἢ λεγομένη ῥῆσις. Τίς οὖν
 « ἐστιν ὁ λέγων, *Οὐκ ἐστι πλὴν ἐμοῦ Θεός*; Ἀκούε-
 « τω δὲ καὶ ἑτέρας προφητείας λεγούσης, *Οὐκ ἐστι*
 « *πλὴν ἐμοῦ δίκαιος καὶ Σωτῆρ*. Εἰ δύο θεοὺς εἶναι
 « νομίζοι, ἀνάγκη αὐτὸν τὸν ἕτερον μὴ δίκαιον ὀμο-
 « λογεῖν εἶναι μηδὲ Σωτῆρα (91). Εἰ δὲ οὐ δίκαιος,
 « οὐδὲ Σωτῆρ, πῶς ἐτι (92) Θεός εἶναι δύναται; ἕνα
 « γὰρ ἀποφαίνεται δίκαιον καὶ Σωτῆρα εἶναι. Καὶ
 « αὖθις, *Ἐμπροσθέν μου (93)*, φησὶν, *οὐκ ἐγένετο*
 « *ἄλλος, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἐστίν*. Ἐγὼ Θεός, καὶ
 « οὐκ ἐστὶν παρὲς ἐμοῦ σώζων. Εἰ δὲ βούλεται καὶ
 « ἑτέρου προφητικῶ ἀκοῦσαι ῥητοῦ, τάχα που πρὸς
 « αὐτὸν καὶ τοὺς ὁμοίως περὶ θεότητος αὐτῷ διακει- D
 « μένους λεγθέντος (94), ἀκούετω αὐτοῦ Ἡσαίου λέ-
 « γοντος, *Μετανοήσατε, οἱ πλανώμενοι, ἐπιστρέ-*
 « *ψατε τῇ καρδίᾳ, καὶ μνησθήτε τὰ πρότερα, ἀπὸ*
 « *τοῦ αἰῶνος, ὅτι ἐγὼ ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἐστὶ πλὴν*
 « *ἐμοῦ*. Οὐκ εἶπεν, ἐγὼ Θεός, ἕνα καὶ διὰ τῆς τοῦ
 « ἄρθρου προσθήκης, ἕνα Θεὸν ὄντα σαφῶς ἐπιδείξῃ.

25 Ed. Paris., pag. 153. 26 Baruch III, 36-38. 27 Isa. XLV, 14. 28 ibid. 18. 29 ibid. 21. 30 Isa. XLV, 21. 31 Osc. XIII, 4. 32 Isa. XLV, 22.

(87) Ἰερὸς προφήτης Ἰερεμίας. Locus est, in propheta Baruch, cap. III, 37; veteres enim Patres passim Baruch ascribunt Jeremias. M.

(88) Τοῦτο Μρ.

(89) Προσκυνήσωσι vulgo.

(90) Σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεός. Sequitur in propheta Isai, XLV, 15, Καὶ οὐκ ἤδειμεν, ὁ Θεός τοῦ Ἰσραὴλ

Σωτῆρ. M.

(91) Εἶναι μηδὲ Σωτῆρα. Videtur legendum, μὴ δοθῆναι, μηδὲ Σωτῆρα. M. [Vulgo loco δίκαιον leg. δοκεῖν.]

(92) Vulgo ὄντι.

(93) Vulgo ἐμοῦ.

(94) Vulgo λεγθέν.

« Τί δὲ καὶ Ἄσπὴ ὁ προφήτης; οὐ καὶ αὐτὸς τὰ αὐτὰ ἄ
 « μαρτυρεῖ; Ἐγὼ ἀνήγαγόν σε ἐξ Αἰγύπτου, λέ-
 « γων, καὶ θεὸν πλὴν ἐμοῦ οὐ γινώσκω, καὶ σώζων
 « οὐκ ἔστι παρῆς ἐμοῦ. Αὐθὶς τε ὁ Μαλαχίας, Οὐχί
 « θεὸς εἰς ἕκτισεν ὑμᾶς, φησὶν· Οὐχὶ πατὴρ εἰς
 « πάντων ὑμῶν; Ἄλλὰ τὸν Δαβὶδ φησὶ πού Ἄστέ-
 « ριος, μηδὲν εἰρηκέναι περὶ τούτου, καί τοι προσβύ-
 « τaton παρὰ Μωσέα τῶν ἄλλων προφητῶν ὄντα, καὶ
 « διὰ τοῦτο ἀμφιγνοεῖν, εἴτε δύο θεοὺς ὑποστάσει διη-
 « ρημένους νομίζειν εἶναι προσήκει, εἴτε καὶ μὴ.
 « Οὐκοῦν ἵνα μὴ τοῦτο λέγῃ, ἀκόλουθον ἡγοῦμαι καὶ
 « αὐτὸν ἐπιδειξάμενος αὐτῶ τὰ αὐτὰ τοῖς προειρημένους
 « ἀγίοις λέγοντα· Ἄκουσον, φησὶ, λαός μου, καὶ
 « λαλήσω σοι, Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτύρομαι σοι·
 « ἐὰν ἀκούσης μου, οὐκ ἔστιν ἐν σοὶ θεὸς πρόσ-
 « φατος, οὐδὲ προσκυνήσεις θεῷ ἄλλοτρίῳ. Ἐγὼ
 « γὰρ εἰμι Κύριος ὁ θεός σου. Ὁ αὐτὸν ἐπιδεικνύς
 « καὶ λέγων, ἐγὼ εἰμι, οὐ δηλὸς ἔστιν ἕνα θεὸν μό-
 « νον εἶναι λέγων, τοῦτ' ἔστιν ἑαυτὸν; »

ΚΕΦ. Κ'.

Διὰ τί Μωσῆς καὶ οἱ προφῆται οὐ γυμνῶς παρέδω-
 « κεν Ἰουδαίοις τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογίαν.

Ταῦτα πάντα Μάρκελλος καὶ ἐτι τούτων πλεονα
 ἐπὶ ἀρνήσει τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ συνεφόρει, δι' ἀνεπι-
 στημοσύνην· οὐ λογισάμενος, ὅτι πρὸς τὴν σκληρο-
 καρδίαν τοῦ Ἰουδαίου λαοῦ ἡ τοιαύτη αὐτοῖς παρεί-
 χετο διδασκαλία. Οὐδὲ γὰρ οἶδν τε ἦν τὸ Πνεῦμα τὸ
 ἄγιον, διὰ τῶν προφητῶν τοῦ Θεοῦ ἀνθρώποις ἀτε-
 λείαι τὰς φρένας ἐντέλῃ παραδοῦναι τὸν τῆς θεοσε-
 βείας λόγον. Οὕτω γοῦν αὐτοῖς καὶ θυσίας ἐπιτελεῖν
 ἐνομοθέτει, καὶ σώματος περιτομήν, καὶ Σαββάτου
 φυλακὴν, καὶ τωινῶν βρωμάτων ἀποχὴν καὶ καθάρ-
 σια σωματίων, πωματικὰς τε εὐλογίας, καὶ μὴν καὶ
 γῆς βροῦσης γάλα καὶ μέλι, ἀλλ' οὐ βασιλείας οὐρα-
 νῶν ἐπαγγελίας. Ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐρω-
 τηθεὶς, πῶς Μωσῆς πρωστάξαντος διδόναι βιβλίων
 ἀποστασίου καὶ ἀπολύειν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα τὸν
 βουλούμενον αὐτὸς ἀναντία διατάττοι, τὸν λόγον ἀπ-
 ἔδωκε καθολικὸν φήσας, Μωσῆς πρὸς τὴν σκληρο-
 καρδίαν ὑμῶν ἐγραψεν (95)· ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγο-
 ρεν οὕτω. Ταῦτ' οὖν εἶπεν ἄν, καὶ εἰ τις ἤρετο,
 (96) τί δὴ ποτε θεὸν ἕνα σέβειν παρακλειόμενοι
 Μωσῆς καὶ οἱ μετ' αὐτῶν προφῆται οὐκ ἐδίδα-
 σκον αὐτοὺς τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ γινῶσιν; οὐ γὰρ
 οἱοί τε ἦσαν οἱ συνεχῶς ἀπαγόμενοι τῇ πολυθέῳ
 πλάνῃ τὴν εὐαγγελικὴν παραδέχασθαι χάριν (97).
 Διὸ πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν αὐτῶν τὴν περὶ ἐνός
 Θεοῦ διδασκαλίαν ἐποιούντο, τῶς παιδαγωγούντες
 αὐτοὺς διὰ τοῦ ἀποτρέπειν μὲν τοῦ πολλοῦ εἶναι νο-
 μίζειν θεοὺς, ἐνάγειν δὲ ἐπὶ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἐνός.
 Οὕτω δὲ Μωσῆς ἀτελῆ τὴν διδασκαλίαν τοῖς κατ' αὐ-
 τὸν παρεδίδου διὰ τὸ ἀτελεῖς αὐτῶν τῆς φρονήσεως.
 ὡς μηδεμίαν αὐτῶν μνήμην ποιήσασθαι ἀγγέλων κτι-

« hoc ipsum ille testificatur? Ego eduxi te, dicens,
 « ex Aegypto, et Deum non cognosces præter me.
 « Non est qui servet præter me²². Rursus autem et
 « Malachias ait, Nonne Deus unus condidit vos?
 « nonne Pater unus erat omnium vestrum²³? Sed
 « ait quodam in loco Asterius, nihil de hoc prolo-
 « cutum Davidem, qui tamen excepto Mose, sit an-
 « tiquissimus prophetarum, atque hanc ob causam
 « dubium fuisse, utrum duos deos ✕ substantia
 « divisos profiteri deberet, an non. Quocirca ne
 « hoc vere dixisse arbitretur se, consequens est ut
 « ostendam hunc quoque vatem consimilita cum
 « prædictis sanctissimis viris sensisse. Audi, in-
 « quit ille, popule mi, et loquar tibi, Israel, testifi-
 « cabor te, si me audias, non erit in te Deus novitius,
 « neque adorabis Deum alienum: Ego enim sum
 « Dominus Deus tuus²⁴. Qui dicit, ego sum, idque tam
 « evidenter, annon fatetur ille Deum unum esse
 « solum, hoc est semetipsum? »

CAP. XX.

Quid causæ fuerit quod Moses et propheta expli-
 citam de Filio theologiæ Judæis non tradiderunt.

Hæc omnia Marcellus et adhuc plura, in abne-
 gationem Filii Dei congressit: propter suam nempe
 ignorantiam: non enim recordabatur, propter Jū-
 dæorum cordis duritiem, hanc ipsis doctrinam olim
 repræsentatam. Non enim poterat Spiritus ille
 sanctus hominibus adeo imperfectis et mente inca-
 pacibus, per prophetas suos, suis numeris absolutam
 tradere pietatis in Deum rationem. Ideo sacrificia
 præcepit facere: ideo corporis circumcisionem, et
 Sabbata, et ciborum quorundam abstinentionem, cor-
 poris ablutiones, corporales benedictiones, promissio-
 nes insuper non cælorum regni, sed terræ lactis
 et mellis abundantissimæ. Dominus autem et Serva-
 tor interrogatus, quo modo cum præciperet Moses
 repudii libellum dare, et demittere uxorem, si cui
 ita adlubescebat, ipse statuerit his contrarium, ra-
 tionem reddit universalem, inquit, Moses propter
 duritiem cordium vestrorum ita scripsit: sed a prin-
 cipio non fuit ita²⁵. Quod et ipsum etiam respon-
 disse, si quis interrogasset, Cur cum Deum unum
 colere Moses, et post Mosem prophetæ præcipe-
 rent, nihil plane docuerunt, nec scientiam illis
 insinuarunt de Filio? Neque enim illi pote-
 rant, tam frequenter abducti ab errore de deorum
 multitudine, evangelicam illam gratiam percipere.
 ✕ Quocirca illius populi per id temporis informa-
 tores, propter duritiem cordium illorum unius so-
 lius Dei doctrinam iis instillarunt: ut ab opinione
 abstractos de diis multis, ad unius deducerent co-
 gnitionem. Atque ita suo populo doctrinam tradebat
 Moses imperfectam, propter captum ipsorum et ini-

✕ Ed. Paris., pag. 134, 135. ²² Ose. xiii, 4. ²³ Malach. ii, 10. ²⁴ Psal. lxxx, 9-11. ²⁵ Matth. xix, 8.

(95) Σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐγραψεν. Decet, ex Evangelio supplendum, ὑμῖν ταύτην τὴν ἐντολήν. Locus est Marc. x, 5; posterior pars est e Matth. xix, 8. M.

(96) Vulgo εἶρετο, et statim, παρακλειόμενος.
 (97) Παραδέχασθαι χάριν. De divinitate Jesu Chri-
 sti, Filii Dei. M.

perfectam intelligendi potestatem. Quocirca nec a de conditis angelis facit mentionem, in illa cosmopœiæ ratione describenda : cum tamen prophetæ illo posteriores angelorum fecerint mentionem, divinarumque potestatum et spirituum sanctorum, et Dei ministrorum supercœlestium, de quibus docuit et locutus est Daniel, *Millia millium ministrabant ei et decies centies centena millia astabant ei* ²⁶. Quorum tamen mentionem silentio prorsus Moses involvebat, cum tamen ille eos non ignoraret, utpote qui exactam rerum omnium cognitionem ab afflatu divini Spiritus acceperat. Non tamen inter res creatas memorandas eorum meminit a Deo conditorum. Cujus rei causam non aliam reddiderimus, quam Judæorum duritiem cordis, quod et ipse Servator docuit. Sed et alia sexcenta in rerum exstare universitate discas per Novi Testamenti lectionem, quæ nusquam in historia Mosis comparent. Non meminuit principatum, non potestatum, non mundi dominantium, non spirituum iniquitatis, adversus quos lucta nobis intercedit, ut divinus Apostolus loquitur. Quid ergo refert, si neque apud Mosem, nec prophetas reliquos invenire possemus horum rationes, num fides Apostolo detrahenda? aut cum meminerit ille horum ordinem excellenter supremorum; ubi ait, Christum a dextris Dei considerare super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur, siye in hoc sæculo seu in futuro ²⁷; et alibi cum nominet idem thronos, dominationes, et principatus, et potestates, ubi ait : *In ipso enim condita sunt universa, tam quæ in cælis sunt, quam quæ super terram, visibilia et invisibilia, siye throni, siye dominationes, seu principatus, seu potestates* ²⁸. Num non par est ut admittamus ista, etiamsi Moses non fecerit, nec prophetarum ullus ullam de istis mentionem? Certe idem hic usurpandum nobis est, quod duri cervice et eorde incircumcisi atque si auribus neququam istis fidem adhibuissent, quibus ideo nihil de superna illa Jerusalem ✕ divini prophetæ revelarunt : cum in Ecclesia Christi, manifeste pronuntiat de illa Paulus, *Jerusalem vero quæ arsuum est libera, est mater nostra* ²⁹; et : *Appropinquastis ad Sion montem, et civitatem Dei vivi Jerusalem cœlestem, et multitudinem angelorum, et paenegyrim et Ecclesiam primogenitorum qui descripti sunt in cælis* ³⁰. Hic vero nobis dicat velim Marcellus, si de vetustis Scripturis conferre nobis possit doctrinam de istis : sin nullam inveniat rationem, tum expromat cur et ista, et alia quam plurima his congenita abscondebantur a prophetis, de quibus nostra vice Deum deprecabatur sanctissimus Apostolus, ut possimus *comprehendere cum omnibus*

σεως, ἐν τῷ τῆς κοσμοποιίας λόγῳ, καίτοι τῶν μετὰ ταῦτα (98) προφητῶν οὐ μόνον ἀγγέλων μνημονευσάντων, ἀλλὰ καὶ θεῶν δυναμέων, καὶ πνευμάτων ἁγίων, τῶν τε ὑπερουρανίων Θεοῦ λειτουργῶν· περὶ ὧν ὁ Δανιὴλ διδάσκων ἔλεγε, *Χίλια χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μυρία μυριάδες περιεστῆκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ*. Ἀλλὰ γὰρ τούτων ἀπάντων σιωπῇ παρέδωκε τοὺς λόγους Μωσῆς, καίπερ οὐκ ὧν αὐτῶν ἐν ἀγνοίᾳ· πάντων δὲ τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν προεβλήφως (99) τῷ θεῷ Πνεύματι. Πλὴν οὐδαμῶς αὐτῶν ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ ὡς πρὸς τοῦ Θεοῦ γενομένων ἐποιήσατο μνήμην. Καὶ τούτου τὴν αἰτίαν οὐδ' ἐτέραν εἶποι ἂν τις· ἢ τὴν σκληροκαρδίαν τοῦ λαοῦ γεγενῆσθαι, ὡς περὶ οὖν αὐτὸς ἐδίδαξεν ὁ Σωτῆρ. Καὶ ἄλλα δὲ μυρία εἶναι ἐν τῇ τοῦ παντὸς συστάσει μάθους ἂν ἐκ τῶν τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀναγνωσμάτων, οὐδ' ὅλως ἐν τῇ Μωσείως φερόμενα Γραφῇ (1)· οὐκ οὖν ἐμνημόνευσεν ἀρχῶν, οὐδ' ἐξουσιῶν, οὐδὲ κοσμοκρατόρων, οὐδὲ πνευματικῶν τῆς πονηρίας, πρὸς ἃ τὴν πάλιν ἡμῖν συνεστάναι φησὶν ὁ θεὸς Ἀπόστολος. Τί οὖν, ἐπεὶ μήτε παρὰ Μωσεί, μήτε παρὰ τοῖς λοιποῖς προφήταις σαφῶς ἐστὶν εὐρεῖν τοὺς περὶ τούτων λόγους, ἀπιστητέον (2) τῷ Ἀποστόλῳ; ἢ ἐπειδὴν τοῦ τῶν κριτετῶν τάγματος ὁ αὐτὸς πάλιν μνημονεύη λέγων τὸν Χριστὸν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθέζεσθαι, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως, καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· καὶ αὐθις, ἐπειδὴν ὀνομάζει θρόνου, καὶ κυριότητος, καὶ ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, λέγων· *Ἐν αὐτῷ γὰρ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὄρατα καὶ τὰ ἄορατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι*, ἃρ' οὐ προσήκει ταῦτα παραδέχεσθαι διὰ τὸ μήτε Μωσέα, μήτε τοὺς λοιποὺς προφήτας, περὶ τούτων προειληφέναι; ἢ ταῦτόν καὶ περὶ (3) τούτων ἐροῦμεν, ὡς οὐχ οἷοί τε ἦσαν αὐτοῖς περὶ τούτων πιστεύεσθαι λόγους οἱ σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερίτητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὤσιν, ἢ οἷς οὐδὲ περὶ τῆς ἁγῆς Ἰερουσαλὴμ ἀνεκάλυπτον οἱ τοῦ Θεοῦ προφήται, ὡς περὶ οὖν τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ διασαφῶν καὶ τοὺς περὶ ταύτης λόγους ὁ Παῦλος ἐδῶκα, λέγων, *Ἡ δὲ ἁγῆ Ἰερουσαλὴμ ἐλευθέρη ἐστίν, ἣτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν· καὶ, Προσεληλύθατε Σιών θρῆν, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἰερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει, καὶ Ἐκκλησίᾳ* (4) *πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς*. Λεγέτω πρὸς ταῦτα Μάρκελλος, εἰ οἷός τε ἐστὶν ἐκ τῶν παλαιῶν γραμμάτων τὴν τούτων προφέρειν διδασκαλίαν. Εἰ δὲ (5) μὴ εὐρίσκω, τὴν αἰτίαν ἀποδιδόντω, δι' ἣν σεστώπητο τοῖς τοῦ Θεοῦ προφήταις ταῦτά τε πάντα καὶ ἄλλα τούτοις ἀδελφὰ μυρία, περὶ ὧν ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος, ὑπὲρ ἡμῶν ἐδεῖτο τοῦ Θεοῦ, *ἵνα ἐξισχύσωμεν καταλαβέσθαι σὶν πᾶσι τοῖς ἀγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μή-*

✕ Ed. Paris., pag. 136. ²⁶ Dan. vii, 10. ²⁷ Ephes. i, 20, 21. ²⁸ Coloss. i, 16. ²⁹ Gal. iv, 26. ³⁰ Hebr. xii, 22, 23.

(98) Μρ. τοῦτον.

(99) Vulgo παρεληφώς, at cf. infra C med.

(1) Φερομένη Γραφή. Esset φερόμενα [sic codd.], sicut φερομένων, ut referatur ad ἀναγνωσμάτων. M.

(2) Vulgo ἀπιστευτέον, et infra ὀνομάζει.

(3) Vulgo ἢ περὶ corr. jam M p.

(4) Vulgo τῶν πρ.

(5) Vulgo δὲ, et infra, μῆριζ.

κος και βάθος και ὕψος, γινώσκει τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ Σωτὴρ ἡμῶν πλεῖστα ὄσα μυστήρια περὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, περὶ τε τῆς συντελείας τοῦ παντός, περὶ τε τῶν ἐπαγγελιῶν, ποτὲ μὲν διὰ παραβολῶν, ποτὲ δὲ καὶ ἐν ἀπορρήτοις ἐξέφαινε τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, πρὸς οὓς ἔλεγεν, Ἵμῖν δέδοται γινώσκειν τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ, ὧν οὐκ ἂν εὕροι τις τὰ ἴσα παρὰ Μωσῆ, ἢ παρὰ τοῖς λοιποῖς προφήταις. Τί οὖν; ἐπεὶ μὴ τῷ Ἰουδαίῳ λαῷ παρεδόθη ταῦτα, εἰς ἐπιτήδειον καιρὸν φυλαττόμενα τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ, παρὰ τοῦτο χρῆν ὑμᾶς τὴν θεωρηθεῖσαν ἡμῖν χάριν ἀθετεῖν; ἢ μειζρόνως εὐχαριστεῖν τῷ τῆς τοσαύτης ἡμᾶς καταξιώσαντι γνώσεως (6); Κατὰ τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον καὶ τὰς περὶ τοῦ Υἱοῦ διδασκαλίας, ἐκ τῆς αὐτοῦ Καινῆς Διαθήκης προσήκοι ἂν ἀπολαμβάνειν, οὐδὲν ξενιζόμενους, εἰ μὴ τῷ σκληροκαρδίῳ λαῷ τὴν περὶ αὐτοῦ γνώσιν ἀνεκάλυπτον οἱ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι, εἰς καιρὸν εὐκαιρον, τὸν περὶ αὐτοῦ ταμειούμενοι λόγον. Οὐ γὰρ ἐδόκει ἐπιτήδειον εἶναι τὸ, τῆν καὶ ὑποσυρομένοις ἀνδράσι ἐπὶ τὴν πολυθεῖον πλάνην παραδίδόναι τὸ (7) περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ μυστήριον, οἷς οὐδὲ τοὺς περὶ τῶν ὑποθεδισκῶτων δυναμῶν ἐξεκάλυπτον λόγους· ὡς ἂν μὴ προφάσει ταύτῃ ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν καταπέσοιεν πολυθεῖαν, οἱ πατέρας ἀνδρῶν τε θεῶν τε τὸν παρ' αὐτοῖς ἀνεπλάσαντο Θεόν. Διόπερ τῆς τοιαύτης αὐτοῦ ἀναστέλλων πλάνης ὁ λόγος τὸν ἕνα Θεὸν ἐκήρυττεν, οὐ μὴν πατέρα εἶναι τὸν αὐτὸν ἤρνεῖτο· καὶ τὸν ἀληθῆ δὲ σέβειν ἐδίδασκε, καὶ πλὴν αὐτοῦ μηδένα εἶδέναι παρῆναι, οὐ μὴν ἤρνεῖτο εἶναι αὐτὸν Πατέρα. Εἰ δὲ (8) καὶ Κύριον, καὶ Θεὸν αὐτὸν, καὶ δίκαιον, καὶ Σωτῆρα ἀπεκάλει, ἀλλ' οὐκ ἀπέκλειε τοῦ καὶ Πατέρα εἶναι αὐτὸν ἡγεῖσθαι τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ καὶ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ. Εἴτε οὖν ὁ Πατὴρ λέγων εἶπ' ὁ Υἱὸς τὸ Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, ἀληθεύει ἂν ἐκατέρως ὁ λόγος. Ὁ τε γὰρ Πατὴρ ὁ ὢν εἶη ἂν, μόνος αὐτὸς ὢν ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσι Θεός, ὡς ὁ θεὸς ἐδίδαξε Ἀπόστολος, ὁ τε Υἱὸς, καὶ αὐτὸς χρηματίζων ὁ ὢν, ἀληθεύει ἂν· μόνος ὢν Υἱὸς, μονογενὴς τοῦ ὄντος, ἀλλὰ καὶ εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ὑπάρχων. Καὶ τοῦτο εἶη ἂν (9) αὐτοῦ εἰκὼν, καθ' ὃ μόνος ἦν αὐτὸς ὁ ὢν. Διὸ καὶ αὐτὸς χρηματίζοι ἂν ὁ ὢν, ἐπεὶ καὶ Θεός καὶ Κύριος ὁμοίως τῷ Πατρὶ καὶ αὐτὸς διὰ πάσης ἀνηγόρευται τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς.

A sanctis, quæ esset latitudo, longitudo, profunditas et altitudo, et cognoscere excedentem illam dilectionem cognitionis Dei ⁴¹. Sed et ipsemet Servator noster plura mysteria de regno cælorum, de consummatione mundi, de promissionibus, nunc per parabolas, nunc latenter et occulte extulit, et discipulis intimavit, inquit: *Vobis datum est nosse mysteria Dei* ⁴², quibus supparia non inveniet quis apud Mosem, aut reliquos prophetas. Quid ergo? Cum non concessum fuerit Judæorum populo ista percipere, sed in tempore opportuni reservabantur Christi Ecclesiæ patefacienda; ideo nos oportet concessam nobis gratiam negligere? Imo vero majorem in modum gratias illi retribuere, qui nobis hanc tantam scientiam impertivit. Ad istum ergo modum, quæ sunt de Dei filio in Novo Testamento prædicata accipienda sunt, nec ut alienum quid minus acceptare, si quidem illi populo duro corde prædito homines illi Dei cognitionem de illo non tradiderunt, reservato in tempore opportuno de illo dispensatorio sermone. Non videbatur tunc temporis æquum esse, ut hominibus ad errorem de diis multis facile arreptibus, mysterium de Patre et Filio revelaretur, cum nihil de subjectis hisce testamentibus patefactum fuerit, ne per hunc prætextum illi ad paganorum polytheiam dilaberentur, qui Jovem suum patrem hominumque deorumque vocare solent. Quocirca ut errorem hunc eliminaret Verbum illud Dei, *unum Deum* prædicabat: non tamen negavit eundem esse Patrem: verum vero Deum illum adorare docuit, et præter illum nullum alium arbitrari Deum erudit: sed minime inficiatur illum esse Patrem, & si Dominum et Deum illum, et justum nominavit et Servatorem, non exclusit eum a titulo Patris, tamen ut non esset Pater unigeniti et dilecti sui Filii: sive ergo Pater, seu Filius illud ait, *Ego sum qui sum* ⁴³, omnino verissimum est, quod abs utrovis dicitur. Nam et Pater est, *qui sum*, cum sit solus super omnia, per omnia et in omnibus Deus, quod nos divinus docuit Apostolus. Sed et Filius si dicatur *qui sum*, vere sic dicitur: cum solus sit Filius Dei unigenitus ejus, *qui est*, cum sit *imago Dei invisibilis* ⁴⁴, et eo ipso sit imago ejus, quod solus ipse sit *qui est*. Adeoque vocetur et ille *qui est*, cum et Deus ac Deus: quomodo per Scripturas universas annun-

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Ὅτι ὁ Υἱὸς ἦν τοῦ Θεοῦ, ὁ Μωσῆ καὶ τῷ Ἀβραάμ χρηματίσας.

Τοῦτο δὲ ἐστὶ καὶ ἐκ τοῦ πρὸς τὸν Μωσῆ χρηματισμοῦ γινώσκειν· λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· Ἐλάλησε δὲ ὁ Θεὸς πρὸς Μωσῆν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν (10):

✕ Ed. Paris., pag. 157. ⁴¹ Ephes. iii, 18, 19. ⁴² Luc. viii, 10. ⁴³ Exod. iii, 14. ⁴⁴ Coloss. i. 15.

(6) Γνώσεως. Deest Χριστῷ aut Θεῷ. M.

(7) Vulgo τί; mos vulgo ἀνεπλάσαντο.

(8) Vulgo δῆ.

D

CAP. XXI.

Quod Filius is Dei fuerat, qui cum Mose atque Abrahamo loquebatur.

Cognosci potest illud ex illa cum Mose colloquutione. Ait enim Scriptura: *Et locutus est Deus ad Mosem, et dixit illi: Ego Dominus, et visus sum,*

(9) Καὶ τοῦτο εἶη ἄν. Lege καὶ τούτῳ. M.

(10) Vulgo [λέγων]; ἐγώ.

Abraham, et Isaac, et Jacob ⁴⁵. Vides ut se affirmat A patribus apparuisse. Quando autem apparuerit Scriptura docet, inquit, Apparuit Deus Abraham ad quercum Mambre, dum sederet ad ostium tabernaculi sui ⁴⁶. Qua autem figura, nisi humana apparuit? Quis autem ille esset, nisi Filius Dei, ut in Evangelio ipse docet Judæos alloquens, Abraham Pater vester exsultavit ut videret diem meum: vidit autem, et gavisus est ⁴⁷: attonitis autem ad sermonem illis adjecit, Priusquam Abraham esset, ego sum ⁴⁸. Ubi suam liquidissimam præexistentiam docet. Quid enim aliud intimavit illa dictio, quam quod ipsemet Filius Dei fuerat, qui cum Mose loquebatur et dicebat, Ego sum, qui sum? Nam se quidem Abrahamo visum affirmat. Jam qualiter erat Qui est, ostensum est. Sed et magnus ille apostolus Paulus, agnoscit Filium Dei factum mediatorem legis per Mosem datæ, in quibus loquitur, Lex tradita per angelos in manu mediatoris. Jam mediator unius non est, Deus autem unus est ⁴⁹. ✕ Ita mediator erat, qui colloquebatur Mosi, etiam ante carnem assumptam, mediator humanæ salutis. Hunc fuisse porro Jesum Christum statuit Apostolus inquit, Unus Deus, unus mediator Dei atque hominum, homo Jesus Christus ⁵⁰. Hinc igitur personaliter de se locutus est apud Mosem, Ego sum ⁵¹, sive fuit Pater, qui per eum hanc emisit vocem: utrovismodo res est cum veritate conjuncta. Ne hæreat ergo adhuc Marcellus, inextricabili usus, quemadmodum ipse retur, syllogismo ubi scribit [R. LVIII coll. p. 130 D]: «Quemnam jam existimat esse eum « Asterius, qui dixit, Ego sum? Filiumne, an Patrem? inferens deinde: Si quidem Pater erat « qui sic inquit, Ego sum, tum non est Filius « Deus, quod ex opposito, Non existens, de se « dixit, Ego sum. Si Filium hypostasi differentem « hoc ipsum protulisse dicat, Ego sum, idem rursus « de Patre usurpasse existimabitur. » Horum utrumlibet dicat impium est: et tamen hæc ita ubi statuerat, alterutrum ipse in absurdum incidit, unum dum statuit esse eum Qui est, alterum pernegans. Quem vero tandem? forte ipse novit. Si Patrem admittat, negabit Filium: aut Filio admissio, annihilabit Patrem. Vel potius neque Patrem posuisse neque Filium convincetur, cum unum solum admittat, alterum amoveat. Utcunque Deum audiat dicentem, Ego Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti, de domo servitutis, non erunt tibi dii alii coram me ⁵²: ne conturbetur, nec mente

Εγὼ Κύριος, καὶ ὤφθην (11) πρὸς Ἀβραὰμ καὶ πρὸς Ἰσαὰκ καὶ πρὸς Ἰακώβ, Θεὸς ὢν αὐτῶν (12). Ὅρᾳς ὅπως ὤφθαι ἑαυτὸν τοῖς πατράσιν ἔφη. Πότε δὲ ὤφθη, πάλιν ἡ Γραφή μαρτυρεῖ λέγουσα· Ὁφθῆ δὲ (13) Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, πρὸς τῇ δρυὶ τῇ Μαμβρῆ, καθήμενου αὐτοῦ πρὸς τῇ θύρᾳ. Πῶς δὲ ὤφθη ἄλλως ἢ (14) ἐν σχήματι ἀνθρώπων; τίνα δὲ (15) χρῆ πιστεῦσιν εἶναι τοῦτον, ἢ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὃ δὴ καὶ αὐτὸς ἐν Εὐαγγελίοις παρίστη λέγων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιώσατο, Ἰνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν (16) τὴν ἐμὴν, καὶ εἶδε καὶ ἐχάρη. Ὅτι καὶ θαυμασάτων ἐπὶ τῷ λόγῳ, προσέθηκε τὸ, Πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγὼ εἰμι, τὴν προὑπαρξίν ἑαυτοῦ παριστάς λευκότερα. Τί δὴ οὖν συνίστησιν ὁ λόγος (17), ἢ αὐτὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν χρηματίσαντα τῷ Μωσῆι, καὶ εἰρηκότα, Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν; αὐτὸς γὰρ τῷ Ἀβραὰμ ὤφθαι ἑαυτὸν ἐδείδαξεν. Ὅπως δὲ ἦν αὐτὸς ὁ ὢν εἰρηται. Καὶ ὁ μέγας δὲ ἀπόστολος Παῦλος οἶδε τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ μεσίτην γενόμενον τῆς διὰ Μωσέως νομοθεσίας, ἐν οἷς διδάσκει λέγων, Ὁ νόμος διαταγῆς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου· ὁ δὲ μεσίτης ἐνός οὐκ ἔστιν. (18). Οὐκοῦν ὁ χρηματίσας τῷ Μωσῆι ὁ μεσίτης ἦν, ἐξ ἐκείνου μεσιτεῦσαν τῇ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ, πρὶν ἢ τὴν σάρκα ἀναλαβεῖν. Τοῦτον δὲ εἶναι Ἰησοῦν Χριστὸν ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος παρέστησε φήσας, Εἷς Θεός, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀνθρώπος Ἰησοῦς Χριστός. Εἶτ' οὖν ἐξ αὐτοῦ προσώπου λέγοιτο παρὰ Μωσῆι, τὸ Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν, εἶθ' ὁ Πατὴρ ἦν, ὃ δι' αὐτοῦ ταύτην προτέμενος τὴν φωνὴν, ἑκατέρως ἀληθεύει ἂν ὁ λόγος. Μὴ δὴ οὖν ἀπορείτω Μάρκελλος συλλογισμῷ χρώμενος, ὡς αἰεταί, ἀφύκτω, δι' ὧ φησι, « Τίνα τοίνυν τὸν Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν λέγοντα Ἀστέριος εἶναι αἰεταί; τὸν Υἱὸν ἢ τὸν Πατέρα; εἶθ' ἐξῆς « συνάγων, ὡς εἰ μὲν ὁ Πατὴρ εἶη ὁ ὢν, οὐκ ἔτ' « ἔσται ὁ Υἱὸς Θεός, διὰ κατ' ἀντιδιαστολήν τοῦ μὴ ὄντος, ὁ ὢν ἑαυτὸν εἶναι φησιν. Εἰ δὲ (19) τὸν Υἱὸν « ὑποστάσει διηρημένον τοῦτο φάσκοι λέγειν τὸ Ἐγὼ « εἰμι ὁ ὢν, ταῦτ' αὐτὸς περὶ τοῦ Πατρὸς λέγειν νομισθήσεται. » Ἐκάτερον δὲ τούτων ἀσεβές. Ταῦτα δὲ λέγων ὁ αὐτὸς, ἑκατέρω περιπέπτωκεν ἀτόπων· ἓνα μὲν ὀριζόμενος εἶναι τὸν ὄντα, ὅτερον δὲ ἀρνούμενος. Καὶ τίνα τοῦτον αὐτὸς ἂν εἶδει; Εἰ γὰρ τὸν Πατέρα δοῦς, τὸν Υἱὸν ἀρνήσεται· ἢ τὸν Υἱὸν μόνον παραδεξάμενος, ἀθετήσει τὸν Πατέρα· μᾶλλον δὲ οὔτε Πατέρα, οὔτε Υἱὸν εἰδὼς ἐλεγχθήσεται, ἓνα μόνον διδοῦς, τὸν δὲ ἕτερον ἐκποδὸν μεσιτάς· κἀν ἀκούῃ δὲ λέγοντος τοῦ Θεοῦ, Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ (20) ἐξαγαγὼν σε ἐκ γῆς Ἀγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας, οὐκ ἔσονται σοὶ θεοὶ ἕτεροὶ πλὴν ἐμοῦ. Πάλιν κἀν-

✕ Ed. Paris., pag. 138. ⁴⁵ Exod. vi, 2, 3. ⁴⁶ Gen. xviii, 1. ⁴⁷ Joan. viii, 56. ⁴⁸ ibid. 48. ⁴⁹ Galat. iii, 19, 20. ⁵⁰ I Timoth. ii, 5. ⁵¹ Exod. iii, 14. ⁵² Exod. xx, 2, 3; Levit. xix, 36.

(11) Vulgo ὤφθην τῷ Ἀβρ. καὶ τῷ Ἰσ.

(12) Θεὸς ὢν. In Exodo additur αὐτῶν, recte: legendum ergo hic. Θεὸς ὢν αὐτῶν. Ὅρᾳς, non, ut in codice fuit, ὢν. Αὐτῶν ὄρᾳς. M.

(13) Vulgo om. δέ.

(14) Ἀλλ' ἐν Mp.

(15) Vulgo δὴ.

(16) Ἰνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν. Non memini legisse

alibi hanc interpretationem; non habetur inter eas quas multas congressit eruditissimus Maldonatus, ad Joan. viii, 56. M.

(17) Συνίστησιν ὁ γόγος. Nempe quod locutus est Deus, Ἐγὼ εἰμι. M.

(18) Mss. ὁ δὲ Θεός εἷς ἔστιν.

(19) Vulgo δὴ, πῶς vulgo ἀρνήσεται.

(20) Vulgo om. ὁ.

ταῦθα μὴ ταραττέσθω τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐξῆς A
 συννημένων ἀκουέτω· εἰπὼν γάρ, *Οὐκ ἔσονται σοὶ θεοὶ ἕτεροὶ πλὴν ἐμοῦ, ἐπήγαγεν· Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ (21) εἰδωλόν, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ὅσα ἐν τῇ γῆ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασι ὑποκάτω τῆς γῆς. Οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς, ἐγὼ γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, Κύριος ζηλωτής. Ὅρξ ὅπως διεστέλλετο (22), μὴ τῆ τῶν ἔθνων πολυθέψ πλάνη συναπαχθεσθαι, μόνον δὲ αὐτὴν εἰδέναι Θεὸν καὶ Κύριον. Τίς δ' οὖν οὗτος; Ὁ Υἱὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς ἔχων ἐν ἑαυτῷ, ἐξ αὐθεντίας τε αὐτοῦ τοῖς εἰδωλολατρεῖαν νοσοῦσι ταῦτα διαταττόμενος. Ὡς γὰρ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Σωτῆρος τὴν τῶν γεννητῶν ἀπάντων οὐσίαν (23) ὑποστησαμένου, οὕτως αὐτὸς ἦν ὁ Πατὴρ τὴν εἰς αὐτὸν γῶσιν τε καὶ εὐσέβειαν διὰ μεσίτου τοῦ Υἱοῦ παραδίδους ἀνθρώποις. B
 Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος αὐτοῖς ῥήμασι Γαλάταις γράφων ἐδίδασκε, δι' ὧν ἐφη· Ὁ νόμος διαταγὴς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου· ὁ δὲ μεσίτης ἐνός οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἔστιν (24). Κἂν λέγῃ· Ἴδετε, ὅτι ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν ἐμοῦ, πάλιν ὁ Πατὴρ ἦν, ὡς διὰ εἰκόνας καὶ μεσίτου, διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο φάσκων· οὐ γὰρ δὴ λέγοντος μὲν Ἡσαίου τοῦ προφήτου, *Υἱὸς ἐγέννησα καὶ ὑψωσα, καὶ πάλιν, Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός με οὐ συνήκε, καὶ αὐθις, Ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἄστοις ἐνετείλαμην, καὶ τῇ χειρὶ μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανόν, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, οὐ τὸν Ἡσαίαν ταῦτα λέγειν φήσομεν, δι' αὐτοῦ δὲ τὸν ἐν αὐτῷ λαλοῦντα Θεόν· οὐχὶ δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, πρὸς αὐτὸν τὸν Πατέρα δι' αὐτοῦ χρῆναι ταῦτα διαμαρτυρασθαι τοῖς τῶν τοιῶνδε παραγγεμάτων δεομένοις; εἰδωλολάτραι δ' ἦσαν οὗτοι, ὡς ἡ αὐτὴ διδάσκει Γραφὴ λέγουσα· Καὶ εἶπε Κύριος· Ἐποῦ εἰσιν οἱ θεοὶ αὐτῶν; ἐφ' οἷς ἐπεποίθεισαν ἐπ' αὐτοῖς, ὧν τὸ στέαρ τῶν θυσιῶν αὐτῶν ἤσθιετε, καὶ ἐπίγετε τὸν οἶνον τῶν σπονδῶν αὐτῶν. Ἀναστήτωσαν, καὶ βοθησάτωσαν ὑμῖν, καὶ γεννηθήτωσαν ὑμῶν σκεπασταί. Τούτοις γὰρ συνῆπται τὸ, Ἴδετε, ἴδετε ὅτι ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν ἐμοῦ. »**

ΚΕΦ. ΚΒ'.

Ἵτι καὶ ἐν τοῖς προφήταις διὰ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατὴρ θεολογεῖτο.

Κἂν μυριάκις τοίνυν διὰ τοῦ προφήτου βοῶν φάσκη, *Πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι Θεός, καὶ πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι δίκαιος καὶ Σωτὴρ, καὶ Θεὸν πλὴν ἐμοῦ οὐ γινώσκω, καὶ σὼζων οὐκ ἔστι παρὲξ (25) ἐμοῦ, καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ἀδελφὰ ἐν τοῖς λοιποῖς φέρεται προφήταις, Θεὸς ἦν, καὶ ἐξ ἐκείνου ἐν Χριστῷ κόσμον καταλάσσωρ ἑαυτῷ, καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Πατὴρ ταῦτα διὰ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, οἷα δι' ἐρμηγῶς, ἀνθρώποις ὑπο-*

trepidat, sed attendat quæ sequuntur statim. Cum enim dixerat, Non erunt tibi dii alii præter me, subintulit, Non facies tibi idolum, neque omnem similitudinem eorum quæ sunt in cælo sursum, aut in terra deorsum, aut quæ sunt in aquis subter terram; non adorabis illa, non inservies illis, Ego enim sum Dominus Deus tuus, Deus zelotes⁵³. Vides ut præceperit id solum, ne ab errore gentilitio, de deorum multitudine, abducerentur, sed solum ipsum Dominum atque Deum agnoscerent. Quis erat iste? nempe Filius Patris imaginem in se habens: qui pro sua quam habuit auctoritate idololatris ista in mandatis dedit. Nam ut omnia Pater fecisse dicitur per Servatorem, qui suscepit omnium substantiam quæ generantur; ita et ipse Pater fuit qui per Filium mediatorem, pietatem et sui cognitionem hominibus communicavit. Hoc totidem verbis, ad Galatas scribens Apostolus docebat, Lex ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem unius non est: Deus autem unus est⁵⁴. Et alibi ait, Videte quod ego sum, et præter me non est alius Deus⁵⁵. Pater hic erat qui per Filium, tanquam imaginem et mediatorem ista dixit: non enim cum Isaiam audimus prophetam dicentem, Filios genui et exaltavi⁵⁶; et iterum, Israel autem me non cognovit, et populus meus non intellexit⁵⁷; et rursus, Omnibus sideribus ego imperavi; et manu mea firmavi cælum⁵⁸, et quæ sunt similia; non ab Isaiâ ista, inquam, prolata dicemus, sed a Deo in ipso loquente. Quocirca eritne incongruum dixisse, Patrem per Filium suum unigenitum hæc prælocutum affirmare apud eos qui istis indigebant mandatis et admonitionibus? Erant autem quod testatur Scriptura, hi idololatræ. Dixit enim Dominus: Ubi sunt dii illorum? in quibus confidebant, quorum de sacrificiis adipem comedistis, et bibistis vinum de epulis eorum: surgant et adjuvent vos, et fiant obumbracula vobis⁵⁹. Nunc hisce verbis adunita sunt, Videte, videte quod ego sum, et non est alius præter me⁶⁰.

CAP. XXII.

Quod etiam in prophetis Pater per Filium Deus prædicatur.

Licet ergo millies per prophetam clamet, *Præter me non est Deus, et præter me non est justus et Servator, et, Deum non cognosces præter me, et Non est qui servet præter me, et quæ his congemina feruntur in prophetis cæteris, Deus erat et in Christo mundum sibi reconcilians⁶¹, et ipse erat Pater ista per Filium unigenitum, veluti per interpretem quemdam hominibus subsinuans: sed et Filius*

† Ed. Paris., pag. 139. ⁵³ Exod. xx, 4, 5; Levit. xxvi, 1, 2. ⁵⁴ Galat. iii, 19, 20. ⁵⁵ Deut. vi, 4. ⁵⁶ Isa. i, 2. ⁵⁷ ibid. 3. ⁵⁸ Isa. li, 13. ⁵⁹ Jer. ii, 28. ⁶⁰ Deut. xxxii, 39. ⁶¹ II Cor. v, 19.

(21) Vulgo ἑαυτῷ.

(22) Vulgo διετέλλετο.

(23) Ὑποστησαμένου Quid vult nescio: nisi, qui subsistentiam dedit, et esse universorum sub-

stantiæ, hoc est, in esse produxit. M.

(24) Vulgo ἔστιν εἷς. Καὶ λέγει, ἴδετε ὅτι.

(25) Vulgo ἐκείνου, et mox, κόσμον vulgo errore om.; dein vulgo τοῖς εὐαγγ.

quoque in Evangelio, ipse unum solum Deum intin-
 mare videtur inquisiens: *Hæc est autem ✕ vita
 æterna, ut cognoscant te unum solum Deum, et quem
 misisti Jesum Christum* 62. Ille erat ergo verus Deus:
 qui unus solus est, et non est alius præter ipsum.
 Qui non solum per prophetas, sed et per Filium
 suum ista temporibus convenientia, idololatriæ Ju-
 dæorum populo præcipiebat. Quocirca Isaias, aut
 Deus potius per Isaiam ait: *Præter me non est
 Deus: Quis ut ego, etc. Vos estis testes si quis sit
 Deus præter me* 63. Subiungit: *Quod non erant
 tunc qui fingebant et sculpebant, omnes vani fa-
 cientes quæ placebant illis* 64. Ubique autem per
 illius prophetiam licet animadvertas, inanitates
 illas statuas flagellatas: et similiter apud singulos
 prophetarum unum Deum invenies celebratum, ut
 avertantur homines a deorum multitudine. Ad eum-
 dem modum nos in congressu quocunque cum pa-
 ganis solemus doctrinam de Christo in tempus op-
 portunum reponere, et in præsentis erroris idolola-
 trici redargutionem proponere, et Dei unitatem
 demonstrativis rationibus stabilire. Discat ideo
 Marcellus, si tamen qui obvetaverit cum episco-
 patu in Ecclesia Christi nondum didicerit, quod
 mysterii illius absconditi intelligentia, vetusto illi
 populo non communicabatur de Filio Deo, pro-
 pterea quod ab idololatria impendebat iis pericu-
 lum, et quod Ecclesiæ tantummodo mysterium illud
 a sæculo, et generationibus absconditum reserva-
 batur aperiendum ab ipsius gratia. In quo mysterio
 de sancta Trinitate ratio, de Patre, Filio, et Spi-
 ritu sancto, nimirum comprehendebatur. Atqui tam
 multa collegit in unum, quot vel de Judæorum
 gente circumcisa magister in Judaica Synagoga
 concionabundus concervasset, et gloriatur se hæc
 Christi discipulis exhibere, dum ignorat quod
 multa adhuc plura Judæus secundum carnem pro-
 tulisset. Horum gratia hic insultat: non recun-
 datur autem quod theologiam verissimam de Ser-
 vatore nostro rationem pervertit.

✕ CAP. XXIII.

Quod Ecclesia non prædicat deos duos.

Imprimis non intelligit dictum divini Apostoli,
 qui diversimode docet esse illum Dei imaginem,
 verbis a me propositis: unde par fuit ut intellige-
 ret, quod Ecclesia Dei non prædicat duos deos.
 Nam nec duos ingenitos credit aut imprincipiatos,
 ut non semel diximus, sed nec duas substantias ex
 adverso introductas honore pares asserit: itaque
 neque duos deos, sed unicum principium et Deum
 prædicat esse Patrem scilicet unigeniti et dilecti
 Filii, unam quoque imaginem invisibilis Dei, quæ

✕ Ed. Paris., pag. 140, 141. 62 Joan. xvii, 3.

(26) Vulgo εἰ μή.

(27) Vulgo καὶ μάρτ., et mox, ἐπήγαγεν ὁ.

(28) Περὶ τῆς ἐκτομῆς. Non est de circumcisa
 gente magister, ut in versione, quasi legendum
 esset παρὰ aut ἀπὸ τῆς περιτομῆς. Sed recta lectio

φθειρόμενος. Ὁ δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ἐν Εὐαγγελίοις
 παρεδίδου, ἕνα μόνον εἰδέναι διδάσκων Θεὸν, ἐν οἷς
 ἔλεγεν, *Αὕτη δὲ ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί
 σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας
 Ἰησοῦν Χριστόν.* Οὗτος οὖν ὁ ἀληθινὸς ἦν Θεὸς, ὁ
 εἰς μόνος, καὶ ἕτερος οὐκ ἔστι πλὴν αὐτοῦ, (26) μὴ
 μόνον διὰ τῶν προφητῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἰδίου Υἱοῦ ταῦτα
 κατ' ἐκεῖνο καιροῦ εἰδωλολατρεύοντι τῷ Ἰουδαίῳ
 ἐγκελευόμενος εἶπεν. Αὐτίκα δ' οὖν ὁ Ἡσαίας, μᾶλλον
 δὲ ὁ Θεὸς δι' αὐτοῦ, εἰπὼν· *Πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι
 Θεός. Τίς ὡσπερ ἐγώ; καὶ ἐξῆς· Μάρτυρες (27) ὑμεῖς
 ἐστε, εἰ ἔστι Θεὸς πλὴν ἐμοῦ, ἐπήγαγε τὸ· Καὶ
 οὐκ ἦσαν τότε οἱ πλάσσοιτες καὶ οἱ γλύψοντες
 πάντες μάταιοι, ποιῶντες τὰ καταθύμια αὐτῶν.*
 Καὶ δι' ὅλης δὲ τῆς αὐτοῦ προφητείας εὐροις ἀν κο-
 πτόμενα τὰ ψυχα ζῶα, καὶ παρ' ἐκάστῳ δὲ προ-
 φητῇ ὁμοίως εἰς ἀποτροπὴν τῆς πολυθεοῦ πλάνης
 τὸν ἕνα Θεὸν κηρυττόμενον εὐρήσεις. Οὕτω καὶ ἡμεῖς
 εἰώθαμεν Ἑλλήνων τοῖς δεισιδαίμοσιν, ἐν τοῖς πρὸς
 αὐτοὺς διαλόγοις, τὴν μὲν περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκα-
 λίαν, εἰς εὐκαιρον ταμιεύσθαι, τῶς δὲ αὐτοῖς τῆς
 εἰδωλολατρίας πλάνης ἐλέγχους προσφέρειν καὶ τὸν
 ἕνα εἶνα Θεὸν ἀποδεικτικῶς κατασκευάζειν λόγοις.
 Μανθανέτω τοίνυν Μάρκελλος, εἰ καταγρησάσας ἐν
 ἐπισκοπῇ τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οὕτω καὶ νῦν
 μεμάθηκεν, ὅτι τῷ παλαιῷ λαῷ ἡ τοῦ ἀποκεκρυμμέ-
 νου μυστηρίου περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γνῶσις κατά-
 ληλος οὐδαμῶς ἦν, ὀλισηρῶς ἔχοντι πρὸς εἰδωλολα-
 τρείαν, καὶ ὡς μόνῃ τῇ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ τὸ μυστήριον
 τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων, καὶ ἀπὸ τῶν
 γενεῶν, διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος ἐταμιεύετο. Ἐν ᾧ μυσ-
 τηρίῳ ὁ περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος Πατὴρ καὶ Υἱὸς,
 καὶ ἁγίου Πνεύματος περιείχετο λόγος. Ὁ δὲ τοσαῦτα
 συναγαγὼν, ὅσα ἀν εἶποι καὶ Ἰουδαίων διδάσκα-
 λος περὶ τῆς ἐκτομῆς (28) ὁμιλῶν ἐν Ἰουδαίων συν-
 αγωγῇ, σεμνύνεται τοῖς Χριστοῦ μαθηταῖς ταῦτα
 προβαλλόμενος· οὐκ εἰδὼς ὅτι πλείονα αὐτοῦ εἶποι ἀν
 ὁ σωματικὸς Ἰουδαῖος. Ἐπὶ τούτοις μὲν οὖν αὐχεῖ,
 (29) τὰς δ' ἀληθεῖς περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεολο-
 γίας διαστρέφων οὐκ ἐγκαλύπτεται.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Ὅτι μὴ δύο θεοὺς ἡ Ἐκκλησία κηρύττει.

Αὐτίκα δ' οὖν οὐ συνήσει τὰς φωνὰς τοῦ θεοῦ Ἀπο-
 στόλου, διαφόρως διδάξαντος, αὐτὸν εἶναι εἰκόνα τοῦ
 Θεοῦ, δι' ὧν ἐξεθέμην αὐτοῦ λέξων· *δέον ἐντεῦθεν*
 συνεῖναι, ὡς οὐ δύο θεοὺς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ κη-
 ρύττει· οὐ γὰρ δύο ἀγέννητα, οὐδὲ δύο ἀναρχα, ὡς
 πολλάκις ἡμῖν εἰρηται, οὐδὲ δύο οὐσίας ἐξ ἰσοτιμίας
 ἀντιπαρεξαγομένας ἀλλήλαις (30) εἰσάγει· διὸ οὐδὲ
 δύο θεοὺς, ἀλλὰ μίαν ἀρχὴν καὶ Θεὸν εἶναι, τὸν αὐτὸν
 Πατέρα διδάσκουσα εἶναι τοῦ μονογενοῦς καὶ ἀγαπη-
 τοῦ Υἱοῦ, ὡσαύτως δὲ καὶ μίαν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ

63 Isa. xlv, 14, 18, 19, 21. 64 ibid. 20.

est ἐκτομῆς, de excisione, et eradicatione gentis
 ab idololatria; statim, καὶ σεμνύνεται. M.

(29) Vulgo μὲν αὐχεῖ.

(30) Vulgo ἀλλήλοισι.

δοράτου, τὴν αὐτὴν οὖσαν τῷ μονογενεῖ καὶ ἀγαπῆται Ἰῶ αὐτοῦ, κἀν λέγει δὲ ὁ Ἀπόστολος, θεολογῶν τὸν Πατέρα· Ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, καὶ πάλιν· Ὁ μόνος ἔχων ἀθάνασιαν, φῶς οὐκῶν ἀπρόσιτον, καὶ αὐθις· Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων, ἀφάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ Θεῷ, καὶ πάλιν· Μόνῳ σοφῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν. Κἀν τούτων ἔτι πλείονα λέγοιτο εἰς δοξολογίαν τοῦ ἐνός καὶ ἐπὶ πάντων Θεοῦ καὶ τούτων ἀπάντων χρῆ νοεῖν εἰκόνα εἶναι τὸν μονογενῆ Ἰῶν τοῦ Θεοῦ οὐχ ὡς ἀψύχῳ ὕλῃ, ἀλλ' ὡς ἐν Ἰῶ ζῶντι μεμορφωμένην· κἀν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν διδάσκει εἶναι τὸν Πατέρα λέγων, Ἴνα γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, ἀλλ' οὐκ ἀποκνητέον καὶ αὐτὸν Θεὸν ἀληθινὸν ὁμολογεῖν, ὡς ἐν εἰκόني, καὶ τοῦτο κεκτημένον· Ἴνα ἡ τοῦ μόνου προσθήκη μόνῳ τῷ Πατρὶ, ὡς ἂν (31) ἀρχετύπῳ τῆς εἰκόνας, ἀρμόζῃ. Σαφέστατα γοῦν εἰκόνα καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Πατρὸς ἐν μορφῇ τε τοῦ Θεοῦ εἶναι αὐτὸν ὁ θεοπέσιος ἐδίδαξε Παῦλος, ὡς διὰ τῶν ἐμπροσθεν ἀποδείδειται· ὡς περ οὖν ἐνός ὑφεστῶτος Πατρὸς, καὶ ἐνός Υἱοῦ φύντος ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἂν τις εὐφρονῶν εἴποι δύο πατέρας ὑπάρχειν, οὐδὲ ἑοῦς δύο. Καὶ ὡς περ βασιλέως κρατοῦντος ἐνός, εἰκόνας δὲ αὐτοῦ πανταχοῦ γῆς προφερομένης (32), οὐκ ἂν τις σωφρονῶν δύο εἴποι τοὺς κρατοῦντας, ἀλλ' ἓνα τὸν καὶ διὰ τῆς εἰκόνας τιμῶμενον· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς καὶ πολλάκις ἡμῖν εἴρηται, καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἓνα παραλαβοῦσα Θεὸν σέβειν τὸν αὐτὸν, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς διὰ [τοῦ] (33) εἰκόνας μένει προσκυνούσα. Ἄ δὴ καὶ μὴ συνείδῃ Μάρκελλος, τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου τὴν σάρκα εἶναι τοῦ Σωτῆρος ἀπεφήνατο, ἦν ὁ Ἀπόστολος μορφῆν [τοῦ] δούλου κέκληκεν· οὐ λογισάμενος, ὅτι καὶ πάντες ἄνθρωποι, κατὰ τὴν σάρκα, τοῦ Σωτῆρος τυγάουσι μεμορφωμένοι. Καὶ τὸ μὲν σῶμα ὃ ἀνεληφεν ὁ Σωτὴρ, τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀρρήτου καὶ πατρικῆς θεότητος εἰκόνα εἶναι δισχυρίζεται· τὸν δὲ Ἰῶν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, δι' οὗ τὰ πάντα συνέστη (Παῖτα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν), ἀρνεῖται εἶναι εἰκόνα τοῦ Θεοῦ αὐταῖς συλλαβαῖς λέγων, « Οὐκοῦν πρόδηλον, ὅτι πρὸ « τῆς τοῦ ἡμετέρου σώματος ἀναλήψεως, ὁ Λόγος « καθ' ἑαυτὸν οὐκ ἦν εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. » Ὁρᾶς ὅση διαστροφῇ κέχρηται τῆς ἀποστολικῆς ἐρμηνείας. Οὕτω δὲ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, τὸ παρὰ Μωσῆ καὶ τοῖς λοιποῖς προφήταις κεκρυμμένως ἐγνωσμένον μυστήριον, εὐαγγελιζομένου καὶ ἀνακαλύπτοντος, μεγάλη τε (34) κηρύττοντος βοῆ τό· Ἐρ ἀρχὴ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο [(35) καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν], καὶ μαρτυρομένου, ὅτι ἦν τὸ φῶς φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμε-

A eadem sit cum unigenito et dilecto Filio: etiamsi dicat Apostolus, deificans Patrem, *Qui beatus et solus potens est* 66. Et rursus, *Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam* 66. Et iterum, *Regi autem sæculorum, incorruptibili, invisibili, soli Deo* 67. Et iterum, *Soli sapienti Deo, per Jesum Christum sit gloria in sæcula sæculorum, Amen* 68. Plura adhuc cum poterant allegari in Patris doxologiam, qui unus est, et super omnia Deus, quorum omnium mens est, ut intelligamus Filium unigenitum Dei esse imaginem non ut in materia inanimum, sed ut in Filio vivo assimilatum; quin et ipse Servator cum Deum unum solum verum esse doceat, iniquens, *Ut cognoscant te unum solum verum Deum* 69; sed non tamen gravemur, et verum Deum confiteri, et Filium veluti in imagine resultantem, ut additio illa *solus*, soli Patri adaptetur, utpote qui imaginis sit archetypum. Quocirca clarissime ostendit divinus Paulus, ipsum esse imaginem effluentem, lucem Patris, et in forma Dei exstitisse; quod in superioribus positum est a nobis: veluti igitur cum unus subsistat Pater, et unus de Patre sit ortus Filius, nemo prudens affirmaverit duos patres, aut filios duos; et veluti ubi rex unus est cum imperio, cujus imago ubique terrarum deferatur, nemo prudens duos dixerit esse reges: sed unum qui per et in imagine sua honoratur. Eodem modo ut jam pluries dictum est, Ecclesia Dei, quæ accepit unius Dei cultum, eundem Deum per Filium imaginem suam scilicet adorare perseverat. Quod cum Marcellus ignoraret, imaginem illam Dei invisibilis dixit esse *carnem* Servatoris, quam Apostolus *servi formam* 70 nominavit: minime recogitans quod secundum carnem Servatoris homines singuli imaginem circumgestent ejus. Corpus itaque quod assumpsit Servator, ille esse ingenitæ, ineffabilis, paternæ deitatis imaginem asseverat: Filium autem unigenitum, per quem omnia subsistunt, *Nam omnia per illum facta sunt, et sine illo factum est nihil* 71, negat imaginem esse Dei, totidem verbis scribens: « Quocirca patet, « quod ante assumptum corpus nostrum, Verbum « per se non erat imago Patris. » Videsis quam pervertat interpretando Apostoli mentem, cum Joannes evangelista mysterium illud, quod Moysi et prophetis abstrusius erat, cognitum annuntiaret et efferret magna prædicantis voce: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* 72, cumque testetur eum lucem exstituisse illuminantem omnem hominem venientem in hunc mundum: *In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit* 73.

¶ Ed. Paris., pag. 142. 66 1 Tim. vi, 15. 66 ibid. 16. 67 1 Tim. i, 17. 68 Rom. xvi, 27. 69 Joan. xvii, 3. 70 Philipp. ii, 7. 71 Joan. i, 5. 72 Joan. i, 1, 5. 73 ibid. 10.

(31) Vulgo deest ἂν.

(32) Μρ. περιφερ.

(33) Τοῦ οὐν. hic et mox codd.; mox vulgo ἂ δέ.

(34) Vulgo μεγάλη τῆ.

(35) Οὐν. codd. Mox vulgo φῶς ἦν τὸ.

Quibus vocibus clarissime significat filialitatem, cum a de Patre dicat: *Deum nemo vidit unquam*⁷⁴: de Filio: *Unigenitus Filius qui erat in sinu Patris, is eum revelavit*.

Ἐπεὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ· Ὁ μονογενὴς Υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο.

CAP. XXIV.

Quod Marcellus unigenitum Filium Verbum. verbis Dei agendorum instructivis assimilet.

Admirandus iste verborum Christi doctor, præcepta Dei et agendorum commonefactoria verba, undecunque de Scripturis colligens ejusemodi describit, *Quod in principio erat Verbum*. Attende autem, quomodo hoc vult probare: scribit autem [R. XLI]: *Eorum* ✕ *doctores cum tantum non vererentur mentionem Verbi facere, quod ad hunc modum omnes divinæ Scripturæ prædicant. Unus enim dicit, Verba Domini firmati sunt cæli*⁷⁵. Et iterum, *Emisit Verbum suum et sanavit eos*⁷⁶. Et Salomon ait, *Quærent me improbi, et non invenient: oderunt etenim sapientiam, et Verbum Domini non curaverunt*⁷⁷. Isaias quoque: *De Sion exibat lex, et Verbum Domini de Jerusalem*⁷⁸. Et Jeremias, *Pudescit sunt sapientes, et terrefacti sunt, et locuti sunt, quod Verbum Domini rejecerunt*⁷⁹. Et Oseas, *Oderunt in portis increpantem, et verbum sanctum abominati sunt*⁸⁰. Michæas similiter Verbi meminit, ut Isaias, *De Sion, inquit, exibat lex, et Verbum Domini de Jerusalem*. Hæc postquam et his similia coacervaverat, confirmatam suam retur ab istis sententiam. Vide autem quod diversa de Scripturis collecta testimonia in unum conjecit: missum Dei Verbum salutiferum illud et curativum, confundens cum admonitorio agendorum verbo. Illud etenim, *Oderunt in portis increpantem, et Verbum sanctum abominati sunt*: quodnam nobis subindicat Verbum? prorsus illud quo de justis actionibus et sanctis homines commonefunt: omnino, quidvis potius quam Filium Dei profiteri vult, tanquam qui mentionem ejus fecere metueret. Nos novimus Dei Filium propriissime esse Filium, vere unigenitum Dei: Verbum quoque eundem esse probe novimus; sed non simile humano cuicunque verbo. At quale paret, æquum est exstare Verbum Dei vivum, subsistens, tanquam qui sit Filius. Is vero Verbum indicativum, et agendorum commonefactorium introducens, non immerito Filium Dei cœlesti gravatur quem reipsa abnegavit.

✕ Ed. Paris., pag. 143. ⁷⁴ Joan. i, 18. ⁷⁵ Psal. cxvii, 7. ⁷⁶ Psal. cvi, 20. ⁷⁷ Prov. xiv, 6. ⁷⁸ Isa. ii, 3. ⁷⁹ Jer. viii, 9. ⁸⁰ Ose. ix, 17.

(36) Caput 24 immediate dependet a superiore, pendente adhuc sententia prioris. M.

(37) Ὡσπερ αἰδουμένων. Sic legendum, non αἰδούμενος. M. [Secutus sum codd.]

(38) Vulgo ἐξελεύσεται.

(39) Τοῦ om. codd.

(40) Imo Ἀμώς v, 10. Mox vulgo αὐτὸς καὶ ὁμοίως.

(41) Omitt. codd.: dein vulgo καὶ τούτοις ὁμοία συναγ.

μενον εἰς τὸν κόσμον· Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω, τὴν τε υἰότητα σαφῶς παριστῶντος ἐν τῷ περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς λέγειν· Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε,

ΚΕΦ. ΚΔ'.

Ὅπως Μάρκελλος τοῖς λόγοις τοῦ Θεοῦ, τοῖς τῶν πρακτέων παραγγελτικαῖς τὸν μονογενῆ λόγον ἀφωμοίον.

(36) Ὁ θαυμαστός οὗτος τῶν Χριστοῦ λόγων διδάσκαλος, τὰς ἐντολάς τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς παραγγελτικούς τῶν πρακτέων λόγους, ἀπὸ τῆς θείας συναγαγὼν Γραφῆς, τοιούτων τινα ὀρίζειται τὸν ἐν ἀρχῇ λόγον· Ἐπάκουσον δὲ, ὅπως ταῦτα συνιστᾶν πειράται, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· Τῶν δὲ διδασκόντων αὐτοῖς ὡσπερ αἰδουμένων (37) μεμνησθαι τοῦ Λόγου, ὃν οὕτω πᾶσαι αἱ θεαὶ κηρύττουσι· Γραφαί· ὁ μὲν γὰρ περὶ αὐτοῦ λέγει· Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν· αὐθις τε ὁ αὐτὸς, Ἐξεπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτοῖς. Σολομῶν δὲ, Ζητήσουσί με κακοί, καὶ οὐκ εὑρήσουσιν, ἐμίσησαν γὰρ σοφίαν, τὸν δὲ λόγον Κυρίου οὐ προσβλήσασα· Ἦσατας τε· Ἐκ Σιών ἐξελεύσεται (38) νόμος καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ· καὶ αὐθις Ἱερουσαλήμ· Ἦσχυρήθησαν σοφοί, φησὶ, καὶ ἐπτοθήθησαν, καὶ ἐλάλησαν, ὅτι τὸν λόγον [τοῦ] (39) Κυρίου ἀπεδοκίμασαν. Καὶ Ὡση (40) δὲ ὁ προφήτης, Ἐμίσησαν, ἔφη, ἐν πύλαις ἐλέγχοντα, καὶ λόγον δόσιον ἐβδελύξαντο. Μιχαῖας τε ὁμοίως καὶ αὐτὸς περὶ τοῦ Λόγου μνημονεύων, Ἐκ Σιών, ἔφη, ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. Ταῦτα [δὲ] (41) καὶ τὰ τούτοις ἀδελφὰ συναγαγὼν, κρατύνειν διὰ τούτων τὴν αὐτοῦ δόξαν ἠγεῖται. Ὅρα δὲ πῶς (42) φεράς τὰς ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς μαρτυρίας ὁμοίωσιν ἡγεῖται, καὶ τὸν ἀποστελλόμενον (43) τοῦ Θεοῦ λόγον, τὸν σωτήριον, καὶ ἰατικόν, καὶ τὸν τῶν πρακτέων παραγγελτικόν. Τὸ γὰρ, Ἐμίσησαν ἐν πύλαις ἐλέγχοντα, καὶ λόγον δόσιον ἐβδελύξαντο, ποῖον ὑποτίθεται λόγον; ἢ πάντως που τὸν περὶ τῶν ὁσίων (44) καὶ δικαίων πράξεων παραγγελτικόν· πάντα τε μᾶλλον ἢ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογεῖν βούλεται, ὡσπερ αἰδούμενος μνημονεύσαι τοῦ Υἱοῦ. Ἡμεῖς μὲν γὰρ οἶδαμεν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ κυριώτατον ὄντα Υἱὸν, καὶ ἀληθῶς μονογενῆ τοῦ Θεοῦ, καὶ λόγον δὲ αὐτὸν ἀκριβῶς ἴσμεν οὐκ ὅμοιον τῷ ἐν ἀνθρώποις· Ἄλλ' οἷον προσήκει νοεῖν (45) Θεοῦ λόγον, ζῶντα καὶ ὑπεστώτα ὡς Υἱὸν (46)· ὁ δὲ λόγον σημαντικὸν καὶ τῶν πρακτέων παραγγελτικὸν εἰσάγων, εἰκότως ὠκνεῖ τὸν Υἱὸν ὁμολογεῖν, ὃν αὐτῷ ἔργῳ ἠρεῖτο.

(42) Ὅπως φεράς. Facilis correctio, διαφορὰς· sed quid si φεράς legatur? certe enim vult enim permiscuisse omnia susque deque; statim legend. ἀποστελλόμενον, ut erat in margine. M.

(43) Vulgo ἀποστολικόν.

(44) Vulgo πάντως τούτων περὶ τὴν ὁσίων.

(45) Vulgo om. νοεῖν.

(46) Ὡς Υἱόν. Deest, opinor, νομίζεῖν post προσήκει. M.

ΚΕΦ. ΚΕ'.

A

CAP. XXV.

*Ὁπωσ ὁ αὐτὸς ἑαυτῷ ἐναντία ἔγραψε.

Qualiter sibi ipsi contraria scribat.

Εἶτα καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ τάναντία (47) γράφων οὐκ ἀσθεταί. Ἐν ἑτέροις μὲν γὰρ δι᾽ ἰσχυρίζεται, μηδένα τοῦ προτέρου λαοῦ, τὰ κατὰ τὸν Λόγον ἐγνωκέναι. Μυστήριον γὰρ εἶναι ἀποκεκρυμμένον. Γράφει δὲ ὧδε αὐταῖς λέξει· « Τί γὰρ ἕτερον ἦν ἀποκεκρυμμένον, ἐμυστήριον ἢ τὸ κατὰ τὸν Λόγον; οὕτω δὲ (48) ἦν ἀποκεκρυμμένον ἐν τῷ Θεῷ, τοῦτ' ἐπρότερον τὸ μυστήριον, ὥστε μηδένα τοῦ προτέρου λαοῦ, σαφῶς τὰ κατὰ τὸν Λόγον εἰδέναι· ἀλλ' ἡμᾶς, τοῦ πλουτοῦ τῆς δόξης καὶ τοῦ ἀποκεκρυμμένου μυστηρίου ἀπολαύειν νομί. » Καὶ αὐθις ἐπιλέγει, « Ὁ δὲ ἱερὸς ἀποστολὸς τε καὶ μαθητὴς τοῦ Κυρίου Ἰωάννης, σαφῶς καὶ διαβρήθην ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου διδάσκων, ὡς ἀγνωσούμενον ἐν ἀνθρώποις πρότερον, Λόγον αὐτῶν τοῦ παντοκράτορος ὀνομάζων, οὕτως ἔφη, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. » Ἐν τούτοις μὲν οὖν ἀποκεκρυμμένον μυστήριον διορίζεται εἶναι τὸ, περὶ τοῦ Λόγου ἔχειν τὸν Θεόν, ἐν δὲ ταῖς ἀρτίως παρατεθειταῖς προφητικαῖς φωναῖς, πάσας τὰς θείας Γραφὰς κηρύττειν, τὰ περὶ αὐτοῦ συνίστησι, καὶ συνάγει περὶ Λόγου Θεοῦ, πλείστας ὄσας μαρτυρίας. Οὐκ ἄρα ἦν ἀγνωσούμενος τῷ προτέρῳ λαῷ· πάντες γὰρ αὐτοὶ, τοὺς τοιοῦτους λόγους ἤδεσαν ἀνὰ στόμα, καὶ διὰ μνήμης τὰ προφητικὰ λόγια φέροντες. Ἄλλὰ τὸν γραμματεῖα τῶν Ἰουδαίων ἡμῖν ὁ Χριστιανὸς προσηγορεῖται· οὐκ ἀκούων τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, *Ὁυαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς, καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί*, θαυμάζει τε αὐτῶν (49) ὄρκω πιστούμενον *ὅτι Εἷς ἐστὶν ὁ Θεός, καὶ οὐκ ἐστὶ πλὴν αὐτοῦ, οὐκ εἰδὼς, ὅτι καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσιν, καὶ φρίττουσι.* » Τῆρι δὲ ὅπως ἐξ αὐτῶν τῶν προφητικῶν Γραφῶν, τὰ περὶ Λόγου συνάγει τοῦ τῶν πρακτέων διδασκαλικῷ· ὃν καὶ Ἰουδαίων πατέρες γνωρίζειν ὁμολογῆσουσιν (50), ἅτε πρὸ ἡμῶν τούτων παρελήφθητε. Ἄλλ' οὐδὲ αὐτὸς Σαβέλλιος τὸν τοιοῦτον ἠγνῶει Λόγον. Πῶς οὖν Ἰουδαίους καὶ Σαβέλλιον κόπτων, μὴ ἐγνωκέναι τὸν Λόγον ἔφη, δι' ὧν παρεθέμην αὐτοῦ φωνῶν; Καὶ ἐπειδὴ ἀποπέφανται ὁ αὐτὸς, διὰ τῶν ἔμπροσθεν, ὡς οὐδεὶς ἐδύνατο τὸν Θεὸν εἰδέναι, οὐδὲ τὸν Λόγον γνωρίζειν αὐτοῦ εἰ μὴ τὴν εἰκόνα εἰλήφει τοῦ ἁοράτου Θεοῦ, δηλαδὴ τὴν σάρκα, ὡς αὐτὸς ἔφη· (διὰ μόνης γὰρ τῆς εἰκδνος γνωρίζεσθαι τὸν Θεὸν καὶ τὸν τούτου Λόγον διετέλενατο, τὴν σάρκα λέγων εἶναι τὴν εἰκόνα·) ὑπομνηστῆρον διὰ τῶν προκειμένων ὡς διχα τῆς ἐσάρκου παρουσίας Ἰουδαῖοι πάντες τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς λόγους τοὺς ἐν ταῖς προφητικαῖς γραφαῖς, τῶν ὁσίων ἔργων παραγγελτικῶς, ἀκριθῶς ἤδεσαν, ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων τούτους καταμελετώντες· καὶ τὸν Θεὸν ὠμολόγουν τὸν πάντων ποιητὴν καὶ δημιουργόν· ὡσπερ οὖν καὶ γραμματεῖς, ὁ δὲ ὄρκω πιστούμενος

B

C

D

Non intelligit porro quod sibi ipsi contradictoria scribit. Alicubi siquidem asseveranter statuit, nullum penitus de antiquo illo populo quidquam de Verbo cognovisse. Nam erat mysterium ✕ absconditum, inquit. Verba ejus sunt [R. XLV, coll. p. 40 D] : « Quid aliud erat mysterium illud absconditum, quam illud de Verbo? Nam erat hoc mysterium adeo olim in Deo absconditum, ut e priori illo populo, nullus plane hoc ipsum intelligeret. Sed nobis jam concessa est fructio divitiarum gloriæ ipsius, et mysterii illius reconditissimi. » Statim vero subinfert [R. XLVI coll. p. 36 D 118 C] : « Sanctissimus vero apostolus, et Domini discipulus Joannes, exertim et aperte in exortu Evangelii, veluti qui doceret quod prius ignorabatur inter homines, Verbum omnipotentis eam nominat ita inquires, *In principio erat Verbum* ». Ita contendit is per ista absconditum mysterium fuisse illud, Deum habuisse Verbum. Scripturas vero omnes nuper recitatas, et appositas prophetarum voces, prædicare vult quæ sunt de Verbo, quas plurimas in hujus rei testimonium coacervavi. Ita non erat populo illi priori ignoratum hoc mysterium : universi enim noverant, et memoria tenebant et ore usurpabant prophetarum illa oracula. At enim et de Judæis nobis scribam representat Christianus cum sit : non attendens quod Servator dixit, *Væ vobis, Scribæ et Pharisei hypocritæ* ». Illumque suspicit quod cum jurejurando dixerit, *Quod unus Deus et præter eum, non est alius*. Quasi nesciret quod et « dæmones credant et contremiscant. » Nota mihi autem quemadmodum de propheticiis Scripturis colligit quæ ad verbum illud pertinent, quod est agendorum commonefactorium : quod ipsum fatebuntur se agnoscere vel Judæi, veluti qui ante nos hoc jam olim edocebantur. Sed nec ipsemet Sabellius hujuscemodi Verbum ignorabat. Quam immerito idcirco flagellat Sabellium et Judæos, in excerptis a me de ipsius libro positis, quod Verbum ignorabant, cum nomen id ab illo scitum sit, quod Deum videre nemo poterat, sed nec ipsius Verbum intelligere, nisi imaginem induerat invisibilis Dei, carnem nempe intendens imaginem illam; nam per solam imaginem cognosci potuisse Deum, et ipsius Dei Verbum contendat carnem asserens fuisse imaginem illam. Sed meminisse debemus in superioribus positum, quod absque carnali præsentia, Judæi omnes verbum Dei, et verba Dei, quæ divinis prophetarum Scripturis insunt, ad sancta opera admonitoria, exactissime callebant, cum a teneris unguiculis,

✕ Ed. Paris. pag. 144. ⁴⁷ Joan. 1, 1. ⁴⁸ Matth. xxi 13.

(47) Vulgo ἐναντία

(48) Vulgo οὕτω γάρ.

(49) Θαυμάζετε αὐτόν. Imo, θαυμάζει τς. Admi-

ratnr Marcellus scribam illum. M.

(50) Vulgo ὁμολογοῦσιν et ἀποπέφαται et μοx τ. σάρκα εἶναι τὴν εἰκόνα, ὡς.

✕ hæc studiosè recolerent : Deumque confiterentur A
 universorum conditorem creatoremque, veluti ma-
 nifestum est in illo scriba, qui hoc ipsum asseve-
 rando confirmavit. Atque ista sufficient, ut probe-
 tur hunc hominem Sabellizare. Reliquum jam illud
 est, ut percurramus Scripturas, quas perversa in-
 terpretatione corrupit, ut quibus est in honore hic
 homo, intelligant illi omnes, quod non tantum a fide recta deflexit, sed quod insuper sanctissimas
 et divinitus inspiratas Scripturas, nisi perverse non evolvat aut perscrutetur.

ΤΟΝ ΠΡΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΟΝ ΕΛΕΓΧΟΝ

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΒΙΒΛΟΣ ΤΡΙΤΗ.

EUSEBII PAMPHILI

DE THEOLOGIA ECCLESIASTICA CONTRA MARCELLUM

LIBER TERTIUS.

✕ LIBRI TERTII CAPITA.

1. Quam perverse Marcellus interpretari ausus est sacras Literas.
2. Quomodo illud : « Dominus condidit me principium viarum suarum, » et quæ sequuntur, intelligenda : et quomodo Marcellus ea ad carnem Servatoris transtulit.
3. Refutatio eorum quæ perverse commentatus est ad loca, et orthodoxa eorum interpretatio.
4. Quomodo Marcellus Scripturas ignorans, unam Patris et Filii et Spiritus sancti hypostasim definiit.
5. Qualiter de sancto Spiritu Servator docuit.
6. Qualiter Ecclesia sentiendum tradidit, de Patre, Filio, et Spiritu sancto.
7. Qualiter Marcellus contendit carnem esse imaginem invisibilis Dei.
8. Qualiter ille scivit, carnem Servatoris prodesse nihil.
9. ✕ Qualiter ausus est dicere, quod in consummatione sæculi, caro Servatoris destituenda sit, et deserta relinquenda a Verbo.
10. Qualia de carne Servatoris sacrosanctæ Scripturæ doceant, et quomodo adversantia his Marcellus opinabatur.
11. Quod vocem Evangelii non recte percipiens, scandalum facere dixit carnem Servatoris, nec prodesse quidquam.
12. Vocis Evangelicæ interpretatio.
13. Qualiter regnum Christi initium dicat sumpsisse

Β ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ Τῷ ΤΡΙΤῷ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ.

- α'. Ὡς διαστρόφως ὁ Μάρκελλος τὰς θείας Γραφὰς ἑρμηνεύειν ἐτόλμα.
- β'. Ὅπως τὸ « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ » καὶ τὰ τοῦτῳ συνημμένα νοεῖται, καὶ ὅπως τὰ αὐτὰ Μάρκελλος ἐπὶ τὴν σάρκα τοῦ Σωτήρος μετήηεν.
- γ'. Ἐλέγχος τῶν σὺν ὀρθῶς εἰς τοὺς τόπους αὐτῷ λελεγμένων, καὶ τῶν αὐτῶν ὕλης ἑρμηνεία.
- δ'. Ὅπως Μάρκελλος μὴ συνιεὶς τὰς Γραφὰς, μίαν εἶναι ὠρῆζοτο ὑπόστασιν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος.
- ε'. Ὅπως ὁ Σωτὴρ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐδίδασκε.
- ς'. Ὅπως ἡ Ἐκκλησία περὶ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος φρονεῖν παραδίδωσι.
- ζ'. Ὅπως Μάρκελλος εἰκόνη τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου τὴν σάρκα εἶναι διεβεβαίωτο.
- η'. Ὅπως αὐτὸς μὴδὲν ὠφέλειν τὴν σάρκα τοῦ Σωτήρος ἀπεφαίνετο.
- θ'. Ὅπως καταλειφθήσεσθαι ἐν τῷ τοῦ παντὸς τέλει τὴν σάρκα τοῦ Σωτήρος τοῦ Λόγου ἔρημον ἐτόλμα λέγειν.
- ι'. Ὅποια αἱ θείαι Γραφαὶ περὶ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτήρος διδάσκουσι, καὶ ὡς τὰ ἐναντία Μάρκελλος ἐφρόνει.
- ια'. Ὅπως μὴ νοήσας τὴν εὐαγγελικὴν φωνὴν σκανδαλλίζειν ἔφη τὴν σάρκα τοῦ Σωτήρος, καὶ μὴδὲν ὠφέλειν.
- ιβ'. Ἑρμηνεία τῆς Εὐαγγελικῆς λέξεως.
- ιγ'. Ὅπως τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν ἀρχὴν

μὲν εὐληθέσαι τὴν ἀπὸ τετρακοσίων ἐτῶν, τέ-
λος δὲ ἔξαι ἐν τῇ συντελείᾳ διεβεβαιώτο, δια-
στρόφους ποιούμενος τὰς τῶν θεῶν Γραφῶν
ἐρμηνείας.

ιδ. Ἐξηγήσεις τῆς ὑγιῶς διαβολῆς τῶν ἀναγνω-
σμάτων.

ιε. Ὅπως εἴρηται « Τὰ πάντα ὑποταγήσεται τῷ
Υἱῷ, καὶ αὐτὸς τῷ Πατρὶ. »

ις. Ὅπως εἴρηται τῷ Ἀποστόλῳ « Τότε ἔσται ὁ
Θεὸς τὰ πάντα ἐν πάνσιν. »

ιζ. Ὅπως αἱ θεῖαι Γραφαὶ τὰ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆ-
ρος ἡμῶν ἀτελευτήτου βασιλείας παριστώσι,
καὶ ὡς Μάρκελλος γυμνῇ τῇ κεφαλῇ πανθήσε-
σθαι αὐτοῦ τὴν βασιλείαν ἀπεφαίνεται.

ιη. Ὅπως ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Υἱοῦ ἐν γενήσο-
νται πάντες οἱ τῆς τότε μακαριώτερος ἀξιού-
μενοι.

ιθ. Ὅτι ὡσπερ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν εἶναι λέ-
γονται, οὕτω καὶ πάντες ἔσονται οἱ ἄγιοι.

κ. Ὅτι ὡς ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ καὶ Υἱὸς ἐν τῷ
Πατρὶ, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἄγιοις ἅπασιν ἔσται.

κα. Ὅπως κρῆ νοεῖν τὸ, « Ὁ ἑωρακίως ἐμὲ ἑώρακε
τὸν Πατέρα. »

ΚΕΦ. Α'.

Ὁς διαστρόφως Μάρκελλος τὰς θείας Γραφὰς
ἐρμηνεύειν ἐτόλμα.

Ὁ μὲν οὖν μέγας εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης τὴν τοῦ
Σωτῆρος ἡμῶν θεολογίαν τὸν ἀποδοθέντα τρόπον δια-
φόρως εὐηγγελίζετο. Μάρκελλος δ' ὅπως ταύτην ἀρ-
νησάμενος ἐπὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἐξώκειλεν ἀπιστίαν,
δεδήλωται (51) δι' ὧν ἐλήλεγκται· ὡς δὲ καὶ δια-
στρόφως τὰς ὁμολογουμένας καὶ σαφεῖς περὶ τοῦ Σω-
τῆρος ἡμῶν παρηρμήνευε διδασκαλίας, μάθοις ἂν καὶ
ἐξ ἐτέρων μὲν πλείστων ὄσων αὐτοῦ διηγῆσων, ἀτὰρ
δὴ καὶ ἐκ τῆς οὕτως ἐχούσης ἐν τοῖς Σολομώνως
Παροιμίαις. Εἰσάγεται ἡ Σοφία αὐτοπροσώπως περὶ
ἑαυτῆς ταῦτα διεξερχομένη (52)· Ἐγὼ ἡ Σοφία κατ-
σκήρῳσα βουλήν, καὶ γνῶσιν, καὶ ἐννοίαν ἐγὼ
ἐπεκαλοσάμην. Φόβος Κυρίου μισεῖ κακίαν, ὕβρις
τε καὶ ὑπερηφανίαν, καὶ ὁδοὺς πορνῶν, ἐμίσση-
σα δὲ ἐγὼ διστραμμέντας ὁδοὺς κακῶν. Ἐμὴ
βουλή καὶ ἀσφάλεια· ἐμὴ σύνεσις, ἐμὴ δὲ ἰσχύς.
Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται
γράφουσι δικαιοσύνην. Δι' ἐμοῦ μεγιστάνες μεγα-
λύονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς.
Ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ, οἱ δὲ ἐμὲ ζη-
τοῦντες εὐρήσουσι χάριν. Πλοῦτος καὶ δόξα ἐμολ-
οπάροισι, καὶ κτήσις πολλῶν, καὶ δικαιοσύνη.
Βέλτιον ἐμὲ καρπιζέσθαι ὑπὲρ χρυσοῦν καὶ λίθον
τίμιον, τὰ δὲ ἐμὰ γεννήματα κρείσσω ἀργυρίου ἐκ
λέκτου· ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ, καὶ
ἀνὰ μέσον (53) ὁδῶν δικαιοσύνης ἀναστρέφομαι,
ἵνα μερίσω τοῖς ἐμὲ ἀγαπῶσιν ὑπαρξίν, καὶ τοὺς
θησαυροὺς αὐτῶν ἐμπλήσω ἀγαθῶν. Ἐὰν ἀναγ-
γείλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γιγνόμενα, μνημονεύ-
σω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι. Κύριος ἐκτίσεν με
ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶ-

✠ Ed. Paris., pag. 148. " Prov. viii, 12-31.

(51) Δι' ὧν λέλεκται. In priori libro. Quae se-
quuntur ad hunc librum referuntur, cujus veluti epi-
tomen comprehendunt. M. — Mox vulgo Σαλ.

(52) Ἐγὼ ἡ Σοφία. Locus est Prov. viii, 12; se-
quitur LXX Eusebius, a quibus differt interpretatio

PATROL. GR. XXIV.

ante annos cccc, finem vero habiturum in consum-
matione saeculi: ut hoc suum dogma confirmet,
quam perverse Scripturas interpretetur.

14. Explicatio recti et sani sensus locorum allecto-
rum.

15. Quomodo dicitur, « Omnia subjecta fient Filio, et
ipse subjiacet Patri suo. »

16. Quo sensu ab Apostolo dictum est, « Deum futu-
rum omnia in omnibus. »

17. Quod sacrae Scripturae de indeterminabili regno
Servatoris nostri doctrinam representant: et quod
Marcellus perfrecta fronte asseverat habiturum fi-
nem ejus regnum.

18. Quo sensu in regno Filii unum fient omnes qui
tunc beatitudine illa erant digni habiti.

19. Quod quemadmodum Pater et Filius unum sunt,
ita quoque sancti omnes futuri sunt unum.

20. Quod sicut Pater est in Filio, et Filius in Patre
suo, ita et in sanctis omnibus erit.

21. Quo sensu dictum illud intelligi debet, « Qui me
vidit, is ridit et Patrem. »

✠ CAP. I.

Quam perverse Marcellus interpretari ausus est sa-
cras Litteras.

Magnus ideo Evangelista Joannes, Servatoris no-
stri divinitatem, ut praefertur, non uno modo an-
nuntiavit. Quomodo autem illam Marcellus abne-
gando ad Judaicam perfidiam erupit, ibi manife-
statur. Quomodo vero perverse interpretatus esset
apertam et in confesso positam de eodem Servatore
Scripturae doctrinam, cum e multis aliis ipsius in-
terpretationibus liquet, tum praecipue ex illa, de
Proverbiis Salomonis, ubi introducit Sapientia
personaliter de seipsa ita prolocuta⁵²: *Ego Sapien-
tia habito in consilio, et eruditus intersum cogitatio-
nibus. Timor Domini odit malum, arrogantiam et
superbiam, et viam pravam: et os bilingue detestor.
Meum est consilium et aequitas, mea est et prudentia,
mea est fortitudo. Per me reges regnant, et condito-
res legum justa decernunt. Per me principes inpe-
rant, et potentes decernunt justitiam. Ego diligentes
me diligo, et qui quaerunt me, invenient gratiam. Mer-
cum sunt divitiarum, et gloria, opes superbae et justitia.
Melior est fructus meus auro et lapide pretioso: et
genimina mea argento electo. In viis justitiae ambulo.*
D *In medio semitarum judicii conversor, ut dilem di-
ligentes me, et thesauros eorum repleam. Si annun-
tiavero [vobis] quae per dies creabantur, numeratim
recordabor eorum quae a saeculo. Dominus possedit
me initium viarum suarum ad opera sua, ante sae-
cula fundavit me; in principio, priusquam terram
conderet. Nondum erant abyssi, et ego jam concepta
sui: necdum fontes aquarum eruperant: necdum
montes gravi mole constituerant. Ante colles omnes
ego parturiebar. Dominus fecit regiones, et inhabita-*

vulgaris; pro βουλήν, Symmachus habebat πανουρ-
στα, male in cod. nostro εὐνοίαν esset εὐνοίαν. M.

(53) Ὁδῶν δικαιοσύνης. Alii τριδῶν ἀληθείας
legunt. M.

biles, et summities habitatas sub cælo. ✕ Quando præparabat cælos, aderam ei. Quando separabat sibi thronum super ventos. Quando firmabat nubes supra, et librabat fontes aquarum subter cælum. Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens. Delectabar per singulos dies, ludens coram eo, ludens in orbe terrarum. Et delicia meæ esse cum filiis hominum.

Ἰσχυρὰ ἐποίησεν (56) τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τὰς ὑπ' οὐρανῶν, καὶ ἰσχυρὰ ἐποίησεν τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα· ἐγὼ ἤμην ἢ προσέχειρε καθ' ἡμέραν· ἠψφρυνόμην δὲ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ· ὅτε ἠψφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ ἠψφραίνετο ἐφ' υἱοῖς (57) ἀνθρώπων.

CAP. II.

Quomodo illud, « Dominus condidit me principium viarum ejus, » et quæ sequuntur, intelligi debeant. Et quomodo Marcellus ea transtulit ad carnem Servatoris susceptam.

Hæc de seipsa in Proverbiis Sapientia. Integrum vero locum necessario descripsi, ut appareat eandem personam hæc omnia locutam : nec transitio sit intermedia de persona ad personam. Hæc igitur de seipsa docet et ostendit Sapientia. Ubi inprimis notetur, quod se indefinite Sapientiam vocet : *Ego enim*, inquit, *constitui consilium* ; non adjicitur, *Sapientia Dei*. Sed prout scribitur ab evangelista, *In principio erat Verbum*⁵⁵, indefinite. Et rursus, *Verbum erat apud Deum*⁵⁶ : nec dicitur, *Verbum Dei*, ne quis tanquam quiddam relative dictum autmet : neque tanquam accidens quoddam Dei ; sed ut vivens et subsistens : unde addit, *Et Deus erat*, non *Dei erat*, *Verbum*. Ad eundem modum de Sapientia loquitur. Unum erat enim atque idem Deus Verbum et Sapientia. Quocirca dicitur indefinite in Proverbiis, non solum in supra memoratis, sed istis insuper : *Beatus vir qui invenit Sapientiam*⁵⁸. Et, *Deus in Sapientia fundavit terram*⁵⁹. Et, *Dixit Sapientiæ : Soror mihi es*⁶⁰. Et, *Tu annuntiato Sapientiam, ut adsit tibi intelligentia*⁶¹. Et, *Præstantior est Sapientia lapidibus pretiosis*⁶². ✕ Et, *Sapientia edificavit sibi domum : et excidit columnas septem*⁶³, et quæ his congemina in eodem libro reperiuntur. Ubique indefinite vocatur *Sapientia*, nusquam vero, *Dei Sapientia*, ut ne illam accidens quoddam Deo arbitremur ; ut scientiam in viro intelligenti : sed subsistentem et vivam Sapientiam, eandem ipsam cum Filio Dei. Quod si quis existimet hanc Sapientiam habitum esse quemdam in Deo sapientem, secundam quem dicitur Deus sapiens : audiat is Scripturam dicentem, *Dixi Sapientiam sororem tuam*⁶⁴. Quis vero adeo velit insanire, ut Deum existimet, qui est super omnia, et suam sa-

Ανος ἐθεμελίωσέ με· ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι· πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· πρὸ τοῦ δρῆ εἰδρασθῆναι, πρὸ δὲ (54) πάντων βουνῶν γενεῶν με. Κύριος ἐποίησεν χώρας καὶ ἀοικήτους, καὶ ἀκρι οἰκούμενα τῆς (55) ὑπ' οὐρανῶν. Ἦνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ. Ἦνίκα ἀψφρίζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων. Ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησεν τὰς ὑπ' οὐρανῶν, καὶ ἰσχυρὰ ἐποίησεν τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα· ἐγὼ ἤμην ἢ προσέχειρε καθ' ἡμέραν· ἠψφρυνόμην δὲ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ· ὅτε ἠψφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ ἠψφραίνετο ἐφ' υἱοῖς (57) ἀνθρώπων.

ΚΕΦ. Β΄.

B

Ἵσχυρὸν ἐθεμελίωσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, καὶ τὰ τοῦτῳ συντημμένα νοεῖται· καὶ ὁπως ταῦτα Μάρκελλος ἐπὶ τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος μεταῖησε.

Ταῦτα μὲν ἐν Παροιμίαις περὶ ἑαυτῆς ἡ Σοφία. Ὅλα δ' ἐπιτηδὲς ἀναγκαιῶς παρεθέμην, δεικνύς ὡς ἐν ἑστὶ πρόσωπον τὸ ταῦτα λέγον, οὐδὲ μίαν ἐν τῷ μετῴθεν γενομένης μεταβολῆς τοῦ λέγοντος· δεικνύται τοίνυν ἡ Σοφία ταῦτα περὶ ἑαυτῆς διδάσκουσα. Κάνταῦθα δὲ πρῶτον ἐπιτηρητέον, ὡς ἀπολύτως Σοφία ὠνόμασται· Ἐγὼ γάρ, φησί, κατεσκήνωσα βουλήν, καὶ οὐκ εἰρηται, Σοφία τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' ὡσπερ παρὰ τῷ εὐαγγελιστῇ τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, ἀπολύτως ἐγράφετο, καὶ πάλιν, Ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ οὐκ (58) εἰρηται, ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ἵνα μὴ τὸν πρὸς τι νομίσῃ τις αὐτὸν λέγεσθαι, μηδ' ὡς συμβεβηκότα ἐν τῷ Θεῷ, ἀλλ' ὡς ὑφ' ἑστώτα καὶ ζῶντα· διὸ ἐπιλέγει, Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, οὐκ εἰπὼν, καὶ Θεοῦ ἦν ὁ Λόγος. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς Σοφίας· ἐν γὰρ καὶ ταῦτὸν ἦν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ἡ Σοφία. Διὸ ἀπολύτως ἐν ταῖς Παροιμίαις ὀνομάζεται, ἐν τε τοῖς προτεθεισῶν ῥητοῖς· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' ὧν (59) τοῦτον εἰρηται τὸν τρόπον· Μακάριος ἀνήρ ὃς εὗρε Σοφίαν· καὶ, Ὁ Θεὸς τῇ Σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν· καὶ, Εἶπον τὴν Σοφίαν (60) σὴν ἀδελφὴν εἶναι· καὶ, Σὺ τὴν Σοφίαν κήρυξον, ἵνα φέρῃσι τὸς ἐπακουσθήσῃ· καὶ, Κρείσσων γὰρ Σοφία λιθῶν πολυτελῶν· καὶ, Ἡ Σοφία ὠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον, καὶ ὑπῆρξεν στήλη ἐπὶ τῆς πόλεως, καὶ ἄλλα τοῦτοις ἀδελφὰ ἐν τῇ αὐτῇ φέρεται βίβλῳ. Δι' ὧν οὐδαμῶς Σοφία Θεοῦ ὠνόμασται· ἀλλὰ ἀδιοριστως ἡ Σοφία, ἵνα μὴ σύμβαμα τι νομισθῆναι αὐτὴν εἶναι περὶ τὸν Θεόν, ὡς ἐν τῷ ἐπιστήμονι ἀνδρὶ τὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' ὑφ' ἑστώσαν καὶ ζῶσαν Σοφίαν τὴν αὐτὴν οὖσαν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ τις ἐξιν ἐν τῷ Θεῷ σοφὴν καθ' ὃ νοοῦμεν τὸν Θεὸν σοφὸν ὑπολάβοι εἶναι τὴν ἐνταῦθα λεγομένην Σοφίαν, ἐπακουσάτω λεγούσης τῆς Γραφῆς, Εἶπον τὴν Σοφίαν σὴν ἀδελφὴν εἶναι. Τίς δ' ἂν οὕτω μανείη, ὡς τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν, καὶ τὴν ἐν

✕ Ed. Paris., pag. 149, 150. ⁵⁵ Joan. 1, 1. ⁵⁶ ibid. ⁵⁷ Prov. III, 15. ⁵⁸ ibid. 19. ⁵⁹ Prov. VII, 4. ⁶⁰ Prov. XXIX, 3. ⁶¹ Prov. III, 15. ⁶² Prov. IX, 4. ⁶³ Prov. VII, 4.

(54) Vulgo om. δέ.

(55) Vulgo ὑπεροφανῶν.

(56) Ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησεν. Rectius apud LXX, Ἦνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησεν τὰ ἄνω νέφη· καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανῶν· καὶ ἰσχυρὰ ἐποίησεν τὰ θεμέλια τῆς γῆς. Quomodo et in

cod. Bodleiano legebatur. M. [Et hæc in textum recepi.]

(57) Vulgo τῶν ἀνθρ.

(58) Vulgo εἰρηται.

(59) Vulgo τοῦτο.

(60) Vulgo τῆς.

αὐτῷ (61) σοφὴν ἔξιν ὑπολαβεῖν ἀδελφὴν τῶν ἐν ἀνθρώποις κατορθούντων λέγεσθαι; Εἰ δὲ ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐκλάβοις τὸ εἰρημένον, Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ Σοφία, οὐδὲν ἐμποδῶν ἔσται τῇ διανοίᾳ, ἔπει καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς οὐκ ἀναίνεται ἀδελφότητα δι' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας. Εἰ δὲ ἐν καὶ ταῦτόν ἦν ὁ Θεός, καὶ ἦ ἐν ταῖς Παροιμίαις εἰσαγομένη Σοφία ἔξις οὐσα σοφὴ ἐν αὐτῷ νοουμένη, καθὼς σοφὸς ὁ Θεός, τί ἐκώλυεν ἀντὶ τῆς Σοφίας τὸν Θεὸν ἀναγεγράφθαι; ὥστε τὸ, *Ἡ Σοφία ἠκοδόμησεν αὐτῇ οἶκον, καὶ ὑπῆρξε στύλους ἐπ' αὐτῆς, καὶ τὰ τοῦτοις συνημμένα εἰρησθαι ἀντὶ τοῦ, Ὁ Θεός ἠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον, καὶ τὰ ἔξῃς· καὶ πάλιν ἀντὶ τοῦ, Εἶπον τὴν Σοφίαν σὴν ἀδελφὴν εἶναι, λελέχθαι, Εἶπον τὸν Θεὸν σὸν ἀδελφὸν εἶναι. Ἄλλ' ὅρξῃς ὡς τὴν ἀκοιαν πλήττει ἡ τοιαύτη φωνή, οὐκ ἔχουσα ἀρμονίαν. Εἰ δ' ἐπὶ τὸν Ἰῶν ἐκλάβοις τὰ λόγια, αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ Σοφία, πάντα σοὶ εὐροῆσει, μηδενὸς δυσσεβοῦς νοήματος ἐμποδῶν ἱσταμένου, συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὃς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν λαμπρῶς τῇ φωνῇ Σοφίαν ὠνόμασεν εἰπὼν· *Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ Σοφία*. Τούτων ὧδέ πη κατασκευασμένων, ἀκόλουθόν ἐστι μετὰ τῶν προεκτεθέντων ἀπάντων, ἐξ αὐτοῦ τοῦ προσώπου καὶ τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, λελέχθαι· εἰ δὲ λέγοι ἐκτίσθαι (62) αὐτόν, οὐκ ὡς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρελθόν, τοῦτ' ἂν εἶποι, οὐδ' ὡς ὁμοίως τοῖς λοιποῖς κτίσμασι, καὶ αὐτὸς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γεγὼνός, ἧ τινες οὐκ ὀρθῶς ὑπελήφασιν, ἀλλ' ὡς ὑφ' ἑστῶς μὲν καὶ ζῶν, προῶν τε καὶ προϋπάρχων τῆς τοῦ πάντος κόσμου συστάσεως, ἀρχὴν δὲ τῶν ὄλων ὑπὸ Κυρίου τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς κατατεταγμένος· τοῦ, *ἔκτισεν, ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ, κατέταξεν, ἢ κατέστησεν, εἰρημένου. Διαβήθη γοῦν τοὺς ἐν ἀνθρώποις ἀρχοντας καὶ ἡγεμόνας κτίσιν ὠνόμασεν ὁ εἰπὼν Ἀπόστολος· Ὑποτάγητε πάσῃ κτίσει ἀνθρωπίνῃ, διὰ τὸν Κύριον· εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι· εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις. Καὶ ὁ εἰπὼν δὲ προφήτης, Ἐτοιμάζου τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν σου Ἰσραὴλ· διότι ἰδοὺ στερεῶν βρόντην, καὶ κίλιον πνεῦμα, καὶ ἀναγγέλλω εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. Καὶ τὸ, *Γραφήτω (63) αὐτῇ εἰς γενεὰν ἑτέραν, καὶ λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰρέσει τὸν Κύριον· τὸ, κτιζών, ἐπὶ τοῦ γεγονότος ἐξ ἀνυπαρξίας παρελήφεν. Οὐ γὰρ τότε ἔκτισεν ὁ Θεός τὸ πνεῦμα, ὅτε τὸν Χριστὸν αὐτοῦ δι' αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις κατήγγειλεν· οὐδὲν γὰρ πρόσφατον ὑπὸ τὸν ἥλιον. Ἄλλ' ἦν μὲν, καὶ προϋπῆρχεν, ἀπεστέλλετο δὲ καθ' ὃν καιρὸν ἦσαν οἱ ἀπόστολοι συνηγμένοι· ὅτε δίκην βροντῆς, ἐγένετο ἤχος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ὥσπερ φερομένης πνοῆς βίαιας, ἐπληρώθησάν τε Πνεύματος ἁγίου· καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ κατήγγειλαν, ἀκολούθως τῇ προφητεῖα φη-****

A pientiam, sororem dicat nominatim habitum *σοφίαν* qui inter homines recta operantur? Quod si de Christo Dei accipiat quis illud dictum: nam Christus Dei potestas est et Sapientia, nihil impedit hanc intelligentiam, quandoquidem ob immensum suum in humanum genus amorem non recusavit hanc fraternitatem. Quod si unum erat idemque Deus, et quæ in Proverbiis introducitur Sapientia, quæ sapiens quidam habitus est in illo intellectus, in quantum Deus sapiens, quid prohibet Deum hic pro Sapientia rescribi: ut sic ubi dictum est, *Sapientia edificavit sibi domum, et solidavit columnas septem*, et quæ sequuntur, dictum sit pro, *Deus edificavit sibi domum*, etc.; et iterum pro eo, *Dixi Sapientiam sororem tuam*, dicatur, *Dixi Deum fratrem tuum*. Sed ut aures percutiat ista dicitio, vides tam incongrua. Quod si de Filio Sapientiam capias, omnia bene fluent: nec occurrit tibi quidquam hic impietatis, cum perhibeat tibi testimonium beatus Paulus apostolus, qui pronuntiat clare Servatorem et Dominum nostrum Jesum Christum Dei Sapientiam nominandum, ubi ait, *Christus Dei potentia et Sapientia*⁹³. His ad hunc modum ita apparatis, ad superius proposita consequens est hoc, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera ejus*⁹⁴, e persona ejus usurpari. Quod si dicat conditum illum fuisse, non ita dixit, quasi vellet intelligi, eum de non ente ad esse processisse: nec quod, ad modum creaturam reliquarum, de non ente producebatur, quod nonnulli minus recte sunt arbitrati: sed quod subsistens et vivens, sed quod præexistens, et præsubsistens, ante omnem mundi conditionem erat: ✕ quodque a Domino suo Patre constitutus est omnium dominator, posito illo, *condidit*, hoc in loco, pro *constituit*, vel *ordinavit*. Disertis verbis principes et duces inter homines, creaturam Apostolus nominavit, ubi ait: *Subjuncti estote omni humanæ creaturæ propter Dominum, sive regi ut excellenti, sive principibus ut ab illo missis*⁹⁵. Et propheta qui dixit: *Præparare, ut vocetur super te Deus Israel: propterea ecce firmat tonitru, et condidit ventos, et annuntiat inter homines Christum suum*⁹⁶. Et illud, *Scribatur illa in generationem alteram, ut populus qui condidit laudet Dominum*⁹⁷. Illud condidit pro eo quod fuit sumptum est, quia jam ante erat. Neque enim tum condidit Deus spiritum, cum Christum suum per illum universis hominibus annuntiaret: quia nihil novi est sub sole: sed erat et exsistebat ante: mittebatur autem eo tempore cum in unum congregati apostoli erant: cum ad instar tonitrus factus est sonitus ingens de cælo: veluti descendente spiritu vehementiore, et repleti sunt Spiritu sancto. Atque ita Christum Domini, in mundum universum annuntiarunt: juxta vaticinium

✕ Ed. Paris., pag. 151. ⁹³ I Cor. 1, 24. ⁹⁴ Prov. viii, 22. ⁹⁵ I Petr. ii, 13, 14. ⁹⁶ Amos iv, 12, 13. ⁹⁷ Psal. ci, 19.

(61) Vulgo σοφίαν, ἔξιν et mox ἐκλάβοι.
(62) Vulgo αὐτόν.

(63) Vulgo αὐτῇ, et mox αἰνήσει.

quo dictum est. *Ideo ecce confirmans tonitru, et condens spiritum, et annuntians in hominibus Christum ejus*: ubi illud, *condens, ponitur pro mittens vel injungens. Tonitru autem Evangelii prædicationem designat. Sic qui dixit, Cor mundum crea in me, Deus*⁹⁷, non dixit tanquam non habens cor. Imo orabat ille ut animus ipsi mundaretur. Sic dicitur et illud, *Ut duos creet in unum novum hominem*⁹⁸. Hoc est, *in unum ducat*: vide autem annon ejus quoque generis sit, *Induamini novum hominem, qui creatus est secundum Deum*⁹⁹, et illud, *Si quis igitur in Christo, nova creatura*¹, et quæcunque hujusmodi reperiri possunt, ab iis qui excutient Scripturas sanctas. Ne mireris igitur si metaphorice in illo passu, *Dominus condidit me principium viarum suarum*², *condidit* vox posita sit pro *constituit vel ordinavit* ad principium dandum, vel imperandum. Quandoquidem cum in Evangelio dicatur a Servatore nostro, *Confiteor tibi, Pater, Domine cæli atque terræ, quoniam abscondisti ista a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis*³, non hic peccatorum confessionem vult, quemadmodum ꝫ alibi, ubi dicitur, *Confitemini ad invicem peccata vestra*⁴, sed gratiarum actionem, propter parvulos, quasi diceret, *Gratias ago tibi, Pater, Domine cæli atque terræ. Ad hunc modum metaphorice usurpata sexcenta alibi Scripturarum inveniet, qui per otium eas evolvet*: alia etiam multiplicem habentia significationem, alia univoce de diversis rebus prædicata: de quibus longum esset nec præsentis temporis dissorere. Ita et hoc in loco illud, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera sua*, dictum est pro, *Dominus constituit me principatum obtinere super opera sua*. Atque ideo non dicitur simpliciter, *condidit me*, sed cum adjectione, *principium viarum suarum ad opera sua*. Quod inprimis declarat vox Hebraica. Si quis igitur genuinum sensum sacratissimæ Scripturæ investigare vellet, inveniet lectionem Hebraicam non habens, *condidit me*, qua neque reliquorum interpretum aliquis usus est. Aquila legit, *Dominus possedit me, caput viarum suarum*. Symmachus, *Dominus possedit me initium viarum suarum*. Sic et Theodotio, *Dominus possedit me initium viæ suæ*. Et non abhorret a ratione interpretatio. Erat enim ille quem genuit Pater Unigenitum, caput progeneratorum omnium, visibilium et invisibilium: quod ad exortum attinebat et salutem eorum. Ubi enim eum genuit, ita statuit eum omnium Servatorem, recapitulans in eo et per eum constitutionem universi, ut edocuit divinus Apostolus, inquit, *Ut recolligeret omnia in Christo, quæ sunt in cælis, et quæ sunt super terram*⁵. Adeo ut non modo omnia per ipsum substituerit, a nou esse ad

σάση, Διδίτε ἰδοὺ στερεῶν βροτῆν, καὶ κτίων πνεῦμα, καὶ ἀναγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ· τοῦ μὲν, κτίων, ἀντὶ τοῦ, καταπέμπων, ἢ κατατάσσων, εἰρημένου· τῆς δὲ βροτῆς καθ' ἕτερον τρόπον τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα δηλούσης. Καὶ ὁ λέγων δὲ, Καρδίας καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ θεός, οὐχ ὡς μὴ ἔχων καρδίαν τοῦτ' ἔλεγεν, καθαρὰν δὲ αὐτοῦ τὴν διάνοιαν ἀποτελεσθῆναι ἠύχετο. Οὕτως εἰρηται τὸ, Ἴνα τοὺς δύο κτίση εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον, ἀντὶ τοῦ, συναγάγη· ὅρα μήποτε τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ, Ἐνδύσασθε τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ θεὸν κτισθέντα· καὶ τὸ, Εἰ τις οὖν ἐν Χριστῷ, καιρῆ κτίσις, καὶ ὅσα ἄλλα εὐροὶ ἂν τις τοιούτοισιν τὴν θεόπνευστον Γραφὴν διερευνῶμενος· μὴ θαυμάσης οὖν, εἰ μεταφορικῶς καὶ ἐν τῷ, Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, τὸ, ἔκτισεν, ἀντὶ τοῦ κατέστησεν, ἢ κατέταξεν, εἰς τὸ ἄρχειν εἰρηται, ἐπεὶ καὶ ἐν Εὐαγγέλοις λεγομένου ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ, Ἐξομολογοῦμαι σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, διὸ ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπιόις, οὐ τὴν (64) ἁμαρτημάτων ὁμολογίαν, καθὸ λέλεκται ἐν ἑτέροις, Ἐξομολογησθε ἀλλήλοισι τὰς ἁμαρτίας, φαμέν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος δηλοῦσθαι, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τοῖς νηπιόις εὐχαριστίαν, ἀντὶ τοῦ, Εὐχαριστῶ σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, τοῦ ἐξομολογησθαι λελεγμένου. Μυρία δ' ἂν τις εὐροὶ σχολῆ ζητήσας τῷ κατὰ μεταφορὰν τρόπῳ δι' ὅλης τῆς θείας Γραφῆς εἰρημένα, καὶ ἄλλα πολύσημον ἔχοντα τὴν διάνοιαν. Καὶ ὁμονύμως ἕτερα διαφόρων πραγμάτων κατηγορούμενα, περὶ ὧν μακρὸν ἂν εἴη, καὶ οὐ τοῦ παρόντος καιροῦ διεξιέναι. Οὕτως οὖν καὶ ἐνταῦθα τὸ, Κύριος (65) ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, ἀντὶ τοῦ, Κατέταξέ με εἰς τὸ ἄρχειν τῶν ἔργων αὐτοῦ, λέλεκται. Διὸ οὐχ ἀπλῶς ἔκτισέ με εἰρηται, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης (66) τῆς, ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Τοῦτο δὲ μάλιστα παρίστησιν ἢ Ἑβραϊκῆ λέξις. Εἰ γοῦν τις ἐξακριβῶσαιτο τὸν ἀληθῆ νοῦν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, εὐροὶ ἂν τὴν Ἑβραϊκὴν ἀνάγκωσιν οὐ περιέγουσαν τὸ, ἔκτισέ με· διόπερ οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἐρμηνευτῶν ταύτη τις κέρηται τῇ λέξει. Αὐτίκα δ' οὖν ὁ μὲν Ἀκύλας, Κύριος ἐκτέθησάτο (67) με κεφάλαιον τῶν ὁδῶν αὐτοῦ, εἰρηκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, Κύριος ἐκτέθησάτο με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ· ὁ δὲ Θεοδοσίω, Κύριος ἐκτέθησάτο με ἀρχὴν ὁδοῦ αὐτοῦ· καὶ ἔχει γ' ἂν λόγον ἢ ἐρμηνεία. Τὸ γὰρ κεφάλαιον τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων ὁρμωμένων τε καὶ ἀφανῶν συστάσεώς τε καὶ σωτηρίας αὐτὸς ἦν, ὃν ἐγέννα μὲν ὁ Πατὴρ Ἰῶν μονογενῆ· γεννήσας δὲ, κατέταττε Σωτῆρα τῶν ὅλων, ἀνακεφαλαίουμενος ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ τὴν διάταξιν τοῦ παντός, ὡς ἐβδιδάξεν ὁ θεός· Ἀπόστολος εἰπὼν· Ἀνακεφαλαιωσασθαι πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς, καὶ

97 Ed. Paris., pag. 152. 97 Psal. l, 12. 98 Ephes. ii, 15. 99 Ephes. iv, 24. 1 Il Cor. v, 17. 2 Prov. viii, 22. 3 Luc. x, 21. 4 Jac. v, 16. 5 Coloss. i, 20.

(64) Vulgo τῶν ἁμαρτημάτων.

(65) Vulgo ἔκτισεν ἐμέ.

(66) Vulgo προσθήκης, τῆν.

(67) Κύριος ἐκτέθησάτο. Alii in vulgatis LXX edi-

tionibus, Aquila, Symmachus, et Theodotus, ista legunt. M. — Cæterum cf. Huet. ad Origen. tom. iii, p. 788.

τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς μὴ μόνον τὰ σύμπαντα δι' αὐτοῦ συστήναι, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι προσελθόντα, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν ὄλων διοικήσεως τὴν πρόνοιαν ἀναδέχασθαι αὐτὸν, ἅτε Λόγον ὄντα καὶ Σοφίαν καὶ ζῶην, παντός τε καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ πλήρωμα· ὡς δι' αὐτοῦ κυβερνᾶσθαι καὶ διασωῆσθαι τὰ σύμπαντα. Τοῦτο δὲ καὶ διὰ τῶν προτεθέντων λογίων αὐτῆς (68) παρίστη, δι' ὧν ἔφρασε· Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνασταὶ γράφουσι δικαιοσύνην. Δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς. Λόγοις δ' οὖν ἀβήτοις τῆς καθόλου σοφίας τε καὶ προνοίας τοῦ Υἱοῦ (69) τοῦ Θεοῦ, τὰ σύμπαντα διοικεῖται. Ταῦτ' οὖν διὰ τῶν προεκτεθέντων εἰδόμενος, προὔτρεπέ τε ἔχουσα αὐτοῦ, φάσκων· Ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ· οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες εὐρήσουσιν. Ἀπέτρεπεν τε τῆς ἐναντίας· ὁδοῦ, δι' ὧν ἐπήγαγεν, Ἐμίσησα δ' ἐγὼ δειστραμμένας ὁδοὺς κακῶν. Καὶ δὴ ταῦτα καὶ τὰ τοῦτοις ἀδελφὰ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱός, αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ Σοφία (70), διαστειλάμενος, ἐξῆς τοῖς δι' αὐτῶν προωφελομένοις τὴν μυστικὴν περὶ ἑαυτοῦ γυνῶσιν παραδίδωσι λέγων, «Ἐὰν ἀναγγελῶ ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γιγνόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμησαί. » Εἰ γὰρ μέλλοιμι, φησὶν, τὰ ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας ὑπ' ἐμοῦ πραττόμενα διδάσκειν, ἀνάγκη καὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς τοῦ παντός αἰῶνος ἔργων ἑαυτοῦ μνημονεύσαι, καὶ παραστήσαι, ὡς ἐπὶ τούτῳ με ὁ γεννήσας Πατήρ ἀρχεῖν τῶν ὄλων κατέστησεν, ἐφ' ᾧ τε ἠγεῖσθαι τῶν ὄλων αὐτοῦ, καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ δι' ἐμοῦ πεποιημένων ἔργων. Διὸ ἀκολούθως ἐπάγει τὸ, Κύριος ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἢ, Κύριος ἐκτίσατό με, κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν ἐρμηνείαν. Τὸ γὰρ μέγα κτῆμα τοῦ Θεοῦ ὁ μονογενὴς Υἱὸς ἦν, καθὼς μὲν ἐξ αὐτοῦ γεγέννητο, Υἱὸς ὢν αὐτοῦ· καθὼς δὲ τοῖς πᾶσιν κοινωφελὴς καὶ σωτήριος καθέστηκε, τὸ μέγιστον καὶ τιμιώτατον κτῆμα τοῦ Πατρὸς· ὑπάρχων τε καὶ ὠνομαζόμενος. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο τι γένοιτ' ἂν πατέρι υἱοῦ τιμιώτερον κτῆμα. Ἐνθεν καὶ ὁ πρωτόπλαστος Ἀδάμ, ὅτε τὸν ἐν ἀνθρώποις πρῶτον υἱὸν ἐκτίσατο, ἐλέχθη καὶ, ἐπ' ἐκείνῳ, Ἐκτεσάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ· τῆς Ἑβραϊκῆς φωνῆς ἀντὶ τοῦ, ἐκτεσάμην, κληθεὶ περιχούσης. Τὸ δὲ, ἐκτίσατο, κἀνα παρ' Ἑβραίοις ἐκφωνεῖται. Οὕτως οὖν ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ εἴρηται, τὸν ἀργὸν δὲ ἐκτίσατο Ἀβραάμ, ἀνθ' οὗ τὸ Ἑβραϊκὸν κἀνα περιέχει· τῆς αὐτῆς λέξεως κειμένης παρ' Ἑβραίοις καὶ ἐν τῷ, Κύριος ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Καὶ ἐνταῦθα γὰρ κειμένης τῆς κἀνα λέξεως, τὸ, ἐκτίσατο, πάντες συμφώνως ἐκδεδύκασιν οἱ ἐρμηνευταί· τὸ δὲ (71), ἐκτίσ

A esse provenientia, sed insuper in se susciperet administrationem omnium et providentiam : utpote qui Λόγος esset, Sapientia, vita, omnis boni atque pulchri plenitudo : quo per eum gubernentur omnia et conserventur. Hoc ipsum in ante positis divinis oraculis indicavit ipse, inquit : *Per me reges regnant, et potentes justitiam determinant : per me magnates magnificentur, et principes per me dominantur terræ* *. Modo itaque inexplicabili per sapientiam illam et providentiam universalem Filii Dei, universa administrantur. Hæc nos in prius positis edocuit : hortaturque ut ab illo dependamus : *Ego enim, inquit, diligentes me diligo*. ✕ *Qui me quaerunt, invenient* †. A contraria rursus via nos avertit, ubi addit, *Ego odio habui vias impiorum perversas* ‡. Hæc et his similia ipse Filius Dei, ipse etenim Sapientia erat, in mandatis delit. Atque ita in sequentibus mysticam sui cognitionem tradit iis quibus prius profuerat, inquit : « Si annuntiavero vobis quæ de die in diem fiebant, necesse est ut enumerem quæ a sæculo commemorantur. » Hoc est, si vos velim docere illa quæ a me quotidie fiunt, necesse est ut vobis replicem opera mea ab initio sæculorum, et in memoriam revocem, quod me Pater qui genuit, constituit Dominum super omnia : ut ita præsim ego viis ipsius, et imperem operibus ejus per me conditis. Quocirca consequenter intulit, *Dominus creavit me principium viarum suarum ad opera sua*. Aut, secundum representationem interpretationem, *Dominus possedit me*. Magna siquidem Dei possessio, erat Filii unigenitus : eo quod ex ipso genitus Filius erat ejus : eo autem quod omnibus proficiens et salutem afferens constituebatur, maxima et erat et nominabatur possessio sui Patris. Neque enim patri magis honorabilis et grata contigerit possessio, quam est filius. Unde et Adam ille protoplastes, cum primum possederat filium, ut homo dixit, *Possedi hominem a Deo* §. Ubi in Hebræo est pro *possedi, canithi* : et pro *possedit, cana*. Sic de Abrahamo usurpatur : *Ager quem possedit Abraham* ; in Hebræo est *cana*, quæ est eadem vox usurpata in, *Dominus possedit me principium viarum suarum ad opera sua*. Unde cum ibidem vox *cana* sit, conspiranter omnes reddidere interpretes *possedit*. Illud vero *condidit*, rejicitur ab Hebræis, nec in præsentī scriptura reperitur. Plurimum vero differt *ἐκτίσας, creavit* et *ἐκτίσατο, possedit* : cum illud significet communi notione, creaturarum processum, de non esse ad subsistere : hoc vero rei præexistentis

✕ Ed. Paris., pag. 155. * Prov. viii, 15, 16. † ibid. 17. ‡ ibid. 20. § Gen. iv, 1.

(68) Vulgo παρίστησι.

(69) Vulgo om. του.

(70) Vulgo ὁ διατιλάμενος.

(71) Ἐκτίσας. Sic legendum, pro vulg. Ἐκτίσας. Recte Eusebius ait legendam hic *possedit, et non condidit*. Lihet ascribere, quæ Basil. habet lib. ii, cont. Eunom. Ἐγὼ δὲ πολλά ἔργα εἰπεῖν περὶ τῆς φωνῆς ταύτης, μηδὲ ἐκεῖνο ἀπαραστήμαντον καταλείψω. Ὅτι

ἄλλοι τῶν ἐρμηνέων, οἱ καιριώτερον τῆς σημασίας τῶν Ἑβραϊκῶν καθιζόμενοι, ἐκτίσατό με ἀντὶ τοῦ ἐκτίσας ἐκδεδύκασιν· ὅπερ μέγιστον αὐτοῖς ἐμπόδιον ἔσται πρὸς τὴν βλασφημίαν τοῦ κτίσματος· ὁ γὰρ εἰπὼν, ἐκτεσάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ κτίσας τὸν Καὶν, ἀλλὰ γεννήσας, ταύτη φαίνεται χρήσαμενος τῇ φωνῇ. M.

possessionem, et proprietatem peculiarem possi-
 Jentis. Inquiens ideo Dei Filius, *Dominus condidit
 me principium viarum suarum ad opera sua*, simul
 et ejus indicat præexistentiam, et peculiarem ad
 Patrem proprietatem; necnon utilitatem quam
 paterna ejus opera, de illius administratione et
 providentia perceptura erant: inde et infert, *Ante
 sæcula fundavit me. In principio priusquam terram
 faceret, antequam prodierint fontes aquarum: prius-
 quam montes stabilirentur, ante omnes colles genuit
 me* ¹⁰. Quibus singulis declaratur, quam fuerit ille
 utilis et necessarius rerum universitati: docetur-
 que quod et erat, et ante erat, et ante mundum uni-
 versum subsistebat, et rebus omnibus præsidebat.
 Cum enim in historia creationis Moses supercæle-
 stium et invisibilium potestatum mentionem non
 fecisset omnino ullam, propter illorum imperfectionem
 qui erudiendi erant per illum: at mundi invi-
 sibilis productionem obiret et quatuor elementorum
 fecisset in principio mentionem cæli, terræ, abyssi
 et aquæ, istorum duo a Deo creata dixit: nam ait,
In principio creavit Deus cælum et terram ¹¹. At non
 ad hunc modum de aqua et abysso locutus est:
 quasi et illa a Deo producta fuisset: sed simpliciter
 dixit, *Et tenebræ erant super abyssum, et spiritus
 Dei ferebatur super aquas* ¹². Necessario per præ-
 dicta docuit, ut et Filius Dei, quod genita erant,
 et quod ipse ante illa omnia fuit: et per ipsum omnia
 condita sunt: ideo ait, *Ante sæcula fundavit
 me, in principio, priusquam terram conderet: et
 priusquam abyssos faceret: priusquam scaturirent fontes
 aquarum* ¹³. Istorum trium, terræ, abyssi, aquarum,
 facta mentione, quartum et præstantius ad postremum
 locum reservavit, cælum nempe, unde ait deinceps,
Quando parabat cælos, aderam una cum eo ¹⁴.
 του αἰῶνος ἔθεμελίωσέ με· ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τῆν
 πρὸ τοῦ προσελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων. Τριῶν
 τὸ τέταρτον ἐπάγει τελευταίου, τὸ κρείττον φυλάξας τὸν
 οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῷ.

Quæ cum tam evidenter in divinis Scripturis pro-
 ponantur, et brevi quadam veluti per epitomen,
 enarratione sint a nobis exposita, audiamus quo-
 modo Marcellus, dejecta in humanum interpretatione
 sua, hæc omnia et singula de suscepta carne con-
 tendit usurpari. Ita enim scribit [R. XVII, coll. p. 45
 D]: « Hoc ad hunc modum posito, consequens est ut
 consideremus Proverbiale illud caput, *Dominus con-
 didit me principium viarum ejus*. Vere enim condi-
 dit, qui quod non erat fecit, Dominus noster Deus.
 Carnem enim quam assumpsit Verbum, cum non es-
 set, condidit. » Et subnectit: « Igitur in novissimo
 maxime tempore, licet hoc novum mysterium reve-
 labatur: ut ob id ipsum non immerito præ-
 visum propheta dixerit, *Ante sæcula fundavit me,* D

παρὰ λέκται παρ' Ἑβραίοις, ὅπερ οὐ κεῖται ἐπὶ
 τῆς προκειμένης γραφῆς. Πλείστη δ' ἂν γένοιτο
 τοῦ, ἔκτισε, καὶ τοῦ, ἐκτίσαστο, διαφορὰ τῶν τῆν
 κτίσιν κατὰ τὴν κοινωτέραν διάνοιαν, τὴν ἐκ τοῦ μὴ
 ὄντος εἰς τὸ εἶναι πάροδον σημαίνει· τὴν δὲ κτίσιν,
 τοῦ προὔπαρχοντος ἰδιάζουσας οἰκειότητα πρὸς τὸν
 κτῶμενον. Λέγων τοίνυν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τὸ, Κύ-
 ριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ,
 ὁμοῦ καὶ τὴν προὔπαρξιν αὐτοῦ ἐδήλου καὶ τὴν
 ἰδιάζουσαν πρὸς τὸν Πατέρα οἰκειότητα, ὁμοῦ καὶ
 τὸ χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον τῆς οἰκειότητος, περὶ τὰ πα-
 τρῶνα ἔργα, προνοίας τε καὶ διοικήσεως. Διὸ ἐξῆς
 ἐπάγει, *Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἔθεμελίωσέ με· ἐν ἀρχῇ
 πρὸ τοῦ τῆν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προσελθεῖν τὰς
 πηγὰς τῶν ὑδάτων· πρὸ τοῦ ἄρη ἐδρασθῆναι,*
 B *πρὸ (72) δὲ πάντων βουνῶν γενῆά με· δι' ὧν
 ἀπάντων τὸ ἐξ αὐτοῦ λυσitelές καὶ ἀναγκαῖον τοῖς
 πᾶσιν ἐνδείκνυται· ὅτι τε ἦν, καὶ προῆν, καὶ τοῦ
 σύμπαντος κόσμου προὔπηρχέ τε καὶ καθηγέτο
 ἀναγκαῖως διδάσκων. Μωσέως γὰρ, ἐν τῇ κοσμο-
 ποίᾳ τῶν μὲν ὑπερκοσμίων καὶ ἀφανῶν δυνάμεων
 μηδεμίαν μνήμην πεποιημένου διὰ τὸ ἀτελές τῶν
 δι' αὐτοῦ παιδαγωγουμένων, τοῦ δὲ ὄρατοῦ κόσμου
 τὴν σύστασιν διεξελοθόντος, τεττάρων τε στοιχείων
 ἐν ἀρχῇ μνημονεύσαντος, οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ ἀβύ-
 σσου καὶ ὕδατος, καὶ δύο μὲν πεποιηθῆσαι ὑπὸ τοῦ
 Θεοῦ (73) εἰρηκότος· Ἐν ἀρχῇ γὰρ, φησὶν, ἐποίησεν
 ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· οὐκ ἔτι δὲ ὁμοίως
 καὶ ἐπὶ τοῦ ὕδατος καὶ τῆς ἀβύσσου μνησθέντος, ὡς
 ἄρα εἶη καὶ ταῦτα γεννητὰ, ἀλλ' ἀπλῶς εἰρηκότος,
 C *Καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ πνεῦμα Θεοῦ
 ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος, ἀναγκαῖως διὰ τῶν
 προκειμένων διδάσκει καὶ περὶ αὐτῶν ὁ Υἱὸς τοῦ
 Θεοῦ, ὅτι τε γεννητὰ εἶη, καὶ ὡς αὐτὸς πρὸ πάντων
 εἶη, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίητο. Διὸ φησι, *Πρὸ
 τῆν γῆν ποιῆσαι· καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι·*
 D δὲ τούτων μνημονεύσας, γῆς καὶ ἀβύσσου καὶ ὕδατος,
 ἔξῆς, *Ἦνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανόν,***

Τούτων τοίνυν ὑπὸ τῆς θείας Γραφῆς ἐναργῶς
 παρασταμένων, βραχείας τε παρ' ἡμῶν, ὡς ἐν ἐπι-
 τομῇ, διηγῆσεως τετυχηκότων, ἐπακούσωμεν ὅπως
 Μάρκελλος, χαμαὶ βαλὼν τὴν διάνοιαν, ταῦτα πάντα
 διῆσχυρίζεται περὶ τῆς σαρκὸς εἰρῆσθαι, ἧς ἀνελη-
 φεν ὁ Σωτὴρ, γράφων κατὰ λέξιν τοῦτον τὸν τρόπον·
 « Τούτου τοίνυν οὕτως ἔχοντος, ἀκόλουθόν ἐστι σο-
 « πτεῖν τῇ διανοίᾳ τὸ παρομιμωδῶς εἰρημένον, τουτὶ
 « κεφάλαιον, Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ.
 « Ἐκτίσσε γὰρ ἀληθῶς τὸ μὴ ὄν πεποιηκῶς ὁ Δεσπότης
 « ἡμῶν ὁ Θεός. Οὐκ οὔσαν γὰρ τὴν σάρκα, ἦν ἀνεί-
 « ληφεν ὁ Λόγος, ἀλλὰ μὴ οὔσαν ἔκτισσε. » Καὶ ἐπιλέ-
 « γει· « Οὐκοῦν εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἐπ' ἐσχάτων τῶν
 « καιρῶν τουτὶ καινὸν ἀπεφάνη μυστήριον· ὡς διὰ
 « τοῦτο πρὸ τοῦ αἰῶνος τοῦτου προωρισθῆαι εἰκότως

✠ Ed. Paris., pag. 154, 155. ¹⁰ Prov. viii, 25, 25. ¹¹ Gen. i, 1. ¹² ibid. 2. ¹³ Prov. viii, 23, 24. ¹⁴ ibid. 27.

(72) Vulgo om. δέ.

(73) Vulgo εἰρηκότα. — Cor. iam M.

« ὁ προφήτης ἔφη, *Πρὸ τοῦ αἰῶνος θεμελίωσέ με*, ἅ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἐλάττωσάν με. » Καὶ αὖθις ἐπάγει λέγων « *Εἶτα ἐν τῇ ἀρχῇ*, φησί, *πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι*. » Ἐπὶ τὴν ποίαν; ταύτην, δηλονότι, τὴν ἡμετέραν σάρκα, τὴν μετὰ τὴν παρακοὴν γῆν αὐθις γενομένην. *Γῆ γὰρ εἶ*, φησί, *καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ*. » Ὁρᾷς ὅσον διήμαρτε, τῆς μὲν εὐθείας ἐκτραπείς, τραχείαν δὲ καὶ δύσβατον, καὶ ὡσπερ τινὰ ἀνεξίτητον ἑαυτῷ περινοήσας ὁδόν. Θέα γοῦν, ὅπως ἐξεβιάσατο πάντα μᾶλλον ἀναίσχυντον καὶ ἀνατόῃ λόγον (74) φθεγγόμενος, ἢ τὴν Σοφίαν αὐτὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογεῖν. Ἐὐ μὲν οὖν, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ τῷ* (75), τοῦ Σωτῆρος ἀναφέρει προσώπῳ, ὁμολογῶν αὐτὸν εἶναι τὸν ἐν Παροιμίαις ταῦτα φάσκοντα. Λέγει δ' οὖν αὐτοῖς ῥήμασιν· « Οὐκοῦν εἰκότως τῶν ἀρχαίων παρεληλυθότων, καὶ καινῶν δὲ ἔσσεσθαι μελλόντων ἀπάντων διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καινότητος, ὁ δεσπότης ἡμῶν ὁ Χριστὸς διὰ τοῦ προφήτου ἔβόα λέγων, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ*. » Τοῦτο δ' εἰπὼν ἐπὶ τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καταβάλλει τὴν διάνοιαν, ἐξῆς ἐπιλέγων· « *Ἐκτίσε γὰρ ἀληθῶς, τὸ ἐμὴν ὄν πεποιηκώς, ὁ δεσπότης ἡμῶν ὁ Θεός*. Οὐκ ἔσσαν γὰρ τὴν σάρκα, ἣν ἀνεληφεν ὁ Λόγος, ἀλλὰ ἐμὴ οὖσαν ἔκτισεν ἀρχὴν [τῶν] ὁδῶν αὐτοῦ. » Καὶ οὐ συνήσιν ὁ γενναῖος, ὡς μία τις ἑκφρασις καὶ ἐν πρόσωπον τυγχάνει τὸ φῆσαν, *Ἐγὼ ἡ Σοφία, κατασκευάσασα βουλήν*, καὶ τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με*. Ὡστε (εὖ) ἐπὶ τὴν σάρκα ἀνάγοιτο θάτερον, ἀνάγκη καὶ τὸ ἕτερον· καὶ ἡ Σοφία ἔσται ἡ τὰ ἀμφοτέρω λέγουσα. Εἰ δὲ ἡ σὰρξ λέγει κατὰ Μάρκελλον τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν [τῶν] ὁδῶν αὐτοῦ*, αὕτη ἀνεῖν ἡ Σοφία· καὶ ἔσται ἡ σὰρξ ἡ φάσκουσα, δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται. Πῶς δ' ἂν εἴποι ἡ σὰρξ τὸ, *Μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι*; οἷς ἐπάγει τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν [τῶν] ὁδῶν αὐτοῦ*. Ὅδε καὶ τίνες αἱ ὁδοὶ περισσήσιν λέγων ἐξῆς· « Οὐκ ἔστι γὰρ ἡμῖν τοῖς δικαίως πολιτισθεῖσιν ἀλλοίωσι, καὶ θεοσεβείας ὁδοὺς γέγονεν· ἀρχὴ πασῶν τῶν μετὰ ταῦτα ὁδῶν. » Καὶ προστίθῃσιν, *ἀρχὴν δὲ ὁδῶν διὰ τοῦτο εἰκότως εἴρηκε τὸν δεσπότην ἡμῶν τὸν Σωτῆρα, διότι καὶ τῶν ἐτέρων, ὧν ἐσχίκαμεν, ὁδῶν μετὰ τὴν πρώτην ὁδὸν ἀρχὴ γέγονε· τὰς διὰ τῶν ἱερῶν ἀποστόλων δηλῶν παραδόσεις, τῶν μετὰ ὑψηλοῦ, κατὰ τὴν προφητείαν, κηρύγματος κηρυξάντων ἡμῖν τὸ καινὸν τοῦτο μυστήριον. » Ταῦτα Μάρκελλος.*

ΚΕΦ. Γ.

Ἐλεγχος τῶν οὐκ ὀρθῶς εἰς τοὺς τόπους αὐτῶν λελεγεμένων, καὶ τῶν αὐτῶν ὑγιῆς ἐρμηνεία.

Εἰ μὲν οὖν μὴ καὶ τὴν Μωσείως καὶ τῶν (76) μετὰ Μωσέα προφητῶν παρεδίδετο Γραφήν, εἶχεν ἂν τινα εἰκότα αὐτῷ λόγον ἢ ἀπόδοσις· ἐπεὶ δὲ οὐ τῶν ἀθεοῦντων ἔστι τὴν Παλαιάν Διαθήκην, τί δὲ ποτε τοὺς

✠ Ed. Paris., pag. 136. 11 Gen. III, 19. 12 Prov. VIII, 12. 13 ibid. 22.

† (74) Φθέρξασθαι ἢ Μρ.
(75) Vulgo τὸ.

« *carnem nempe intelligens.* » Et infert iterum : « *In principio*, inquit, *præquam terram conderet*. Terra ram quannam? nostram nimirum carnem, quæ post transgressionem terra demum facta fuit. « *Nam terra es*, inquit, *et in terram revertere* 13. » Vides quantum ille aberravit a recta via devius, viam sibi adveniens asperam, impermeabilem, difficulter transeundam. Vide ergo qualiter ille impudenter omnia et profligato pudore potius eloqui maluit, quam qui Dei Sipientia est, ut Filium velit confiteri. Illud ergo, *Dominus creavit me principium viarum suarum, ad opera sua*, ad personam retulit Servatoris, confessus illum eundem esse, qui in Proverbiis hæc profatur; ait igitur hisce totidem verbis [R. XI] : « Quocirca cum vetusta omnia præterfluxerint, futura autem essent omnia nova, per et propter nobilitatem Servatoris nostri, Dominus noster Christus per prophetam proclamavit, inquit, *Dominus condidit me principium viarum suarum.* » Hæc prolocutus ad carnem Servatoris, cogitationem suam dejecit, in sequentibus inquit : « Vere enim condidit qui non ens creavit Dominus noster Deus. Nam carnem non existentem suscepit nostram Verbum, et cum susciperet, *principium viarum suarum fecit.* » Nec intelligit vir optimus, quod et unica dictio et persona quoque unica sit, qui dixit, *Ego Sipientia consilium constitui* 14, et, *Dominus condidit me* 15. Quorum utrumque vel utrumlibet de carne prædicatur : quod sic plane utrumque et Sipientia erit, quæ et hoc dixit, atque illud. Quod si ex sententia Marcelli caro dicat, *Dominus creavit me principium viarum suarum*, illa erit Sipientia, atque caro quæ dicit, *Fer me reges regnant, et per me magnates magni fiunt*, at quomodo dicere poterit caro, *Memorabo eorum quæ sunt a sæculo?* quibus subnectit : *Dominus condidit me principium viarum ejus*. Quænam vero sint illæ viæ docet in sequentibus [R. XII] : « Ita enim ille nobis, qui secundum rationem justam instituire vitam volumus, pietatis via factus est : principium viarum omnium posteriorum. « Addit autem » *principium viarum* ob hoc ipsum Dominum esse, et Servatorem nostrum : propterea quod viarum, quas ingressi sumus post primam viam, principium exstitit. Innuit autem traditiones acceptas a divinis apostolis, qui, secundum prophetias, una cum altissimo illo præconio, novum hoc mysterium nobis annuntiarunt. » Hactenus Marcellus.

CAPUT III.

✠ *Refutatio eorum quæ perverse commentatus est ad loca, et orthodoxa eorum interpretatio.*

Si neque Mosis nec prophetarum post Mosem Scripturas admitteret Marcellus, probabilem fortassis rationem haberent quæ ab eo profecta sunt. At cum non sit ex eorum numero qui Vetus recusant

(76) Vulgo κατὰ.

Testamentum, quorsum et apostolos, et illorum doctrinam vias nominavit? Neque animum advertit Dei prophetis, qui sexcenta quædam de viis Domini scripserunt. Moses autem inprimis ita scripsit, *Via regia proficiscere* 17. Et, *Ecce posui ante faciem tuam viam vitæ, et viam mortis* 18. Et David similiter, *Novit Dominus viam justorum, et via impiorum peribit* 19. Et Jeremias, *State in viis, et interrogate de semitis Domini æternis, et videte quæ sit via bona, et in illa ambulate* 20. Sed et singulos prophetas invenies fecisse mentionem *viarum Dei*. Si igitur Servator et Dominus noster Jesus Christus, se initium viarum Domini doceat, in quibus ait, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera sua* 21, omnino ille, et Mose antiquior, et prophetis erit, et iis omnibus qui adhuc ulterius, secundum vias Dei vixerunt. Sed non erat caro quam assumpsit hisce omnibus antiquior: itaque non recte de carne interpretantur oraculum illud. Quocirca non locutus est ista Servator propter carnem, sed quod præexistebat ipse, et viam ducebat viis Domini universis, in quibus qui erant olim, Deo dilecti omnes ambulaverunt. Quandoquidem et divinus Apostolus dixit, *O profundum divitiarum, et sapientiæ, et cognitionis Dei, quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et impervestigabiles viæ ejus* 22, aliam quamdam viam ille indicavit, universitatis rerum curatricem, per quam ineffabili quodam judicio et rationibus quibusdam non comprehendendis, universa gubernat, pro divina sua potestate: consequens certe est, ut et harum viarum quoque principium statuamus illum, qui dixit, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera sua*. Quod Marcellus non intelligens vias Domini, statuit esse carnem Servatoris nostri: ✕ interpretatur [R. XIII] et illud quoque in hunc sensum, *condidit me principium viarum suarum ad opera sua*. Quænam autem opera vult? illa nimirum de quibus Servator ait, *Pater meus adhuc operatur, et ego operor* 23. Et rursus, *Opus perfeci illud, quod dedisti mihi* 24. Subjungit porro, quasi sententiam horum explicans: « Quisnam ante factam per opera demonstrationem credidisset, quod Verbum Dei per Virginem generatum, nostram carnem suscepisset? et tamen universam deitatem in se corporealiter residentem demonstrasset? » Et veluti qui sententiam perfecte explicuerat, addit: « Hoc igitur est, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera sua*. » Hæc autem scripsit non valens suæ mentis oculos sursum attollere, nec perinde ac propheta dicens, *Quando intuebor caelos opera digitorum tuorum, lunam et stellas, quas in fundasi* 25. Nec in memoriam revocans prophete dictum,

ἂ μὲν ἀποστόλους καὶ τούτων τὰς διδασκαλίας, ὁδοὺς ὠνόμασεν, οὐχὶ δὲ προσέσχε τοῖς τοῦ Θεοῦ προφήταις, μυρία περὶ ὁδῶν Θεοῦ γεγραφόσιν; Πρῶτον μὲν γὰρ Μωσῆς ὡδε γράφων ἔλεγεν· Ὁδὸν βασιλικὴν πορεύσῃ· καὶ, Ἴδὸν τέθεικα πρὸ προσώπου σου τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θανάτου· καὶ ὁ Δαβὶδ ὁμοίως, Γινώσκει (77) Κύριος ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδοὺς ἀσεβῶν ἀπολεῖται· καὶ Ἰερεμίας, Στήτε ἐν ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἐρωτήσατε τριβούλους Κυρίου αἰωνίους, καὶ ἴδετε ποία ἐστὶν ἡ ὁδὸς ἡ ἀγαθὴ, καὶ πορεύεσθε ἐν αὐτῇ· καὶ ἕκαστον δὲ τῶν προφητῶν διαφόρως μνημονεύσαντα τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ εὐρήσεις. Εἰ τοίνυν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ἀρχὴν εἶναι τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ ἑαυτὸν διδάσκει λέγων, Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πάντως ποῦ καὶ Μωσῆως καὶ τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἐπι ἀνωτέρω κατὰ τὰς ὁδοὺς τοῦ Θεοῦ βεβιωκότων εἴη ἂν πρεσβύτερος· ἀλλ' οὐχὶ ἡ σὰρξ, ἣν ἀνελίγηεν, ἐκείνων ἀπάντων ὑπήρχε προγενεστέρα. Οὐκ ὀρθῶς οὖν ἐπὶ τὴν σάρκα ἐξεληπτὰ τὸ λόγιον. Οὐ διὰ τὴν σάρκα τοίνυν ταῦτ' ἔλεγεν ὁ Σωτὴρ, διὰ δὲ τὸ προὑπάρχειν αὐτὸν, καὶ καθηγεῖσθαι (78) πασῶν τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ, ὡς πάντες οἱ πάλαι θεολογῆσαι ἄνδρες ὡδευκασιν. Ἐπεὶ δὲ ὁ θεῖος Ἀπόστολος λέγων, Ὁ βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ, ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρήματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ, ἑτέρας τινὰς ὁδοὺς ὑποβάλλει, τὰς προνοητικὰς τῶν ὁδῶν, δι' ὧν ἀπορρήτω χρίσει, καὶ λόγοις (79) ἀλήπτοις, τὰ σύμπαντα διακυβερνᾷ θεῖα δυνάμει, ἀκόλουθόν ἐστι καὶ τούτων τῶν ὁδῶν ἀρχὴν εἶναι λέγειν τὸν εἰρηκότα, Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· ὁ δὲ μὴ νοήσας τὰς ὁδοὺς τοῦ Θεοῦ, τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἀρχὴν τούτων εἶναι ἀπεφήνατο. Ἐρμηνεύει δὲ καὶ τὸ, εἰς ἔργα αὐτοῦ, φάσκων, Ἐκτίσεν οὖν με, φησὶν, ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. Ποία δὲ ἔργα φησὶν; περὶ ὧν ὁ Σωτὴρ λέγει, Ὁ Πατὴρ μου ἔως ἄρτι ἐργάζεται, καὶ γὰρ ἐργάζομαι· καὶ αὐθις, Τὸ ἔργον, φησὶν, ἐτελείωσα, ὃ δέδωκάς μοι. Εἶθ' ὡσπερ διασαφῶν τὴν τῶν εἰρημένων διάνοιαν, ἐπιλέγει· « Τίς γὰρ πρὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀποδείξεως, ἐπιείστευσεν ἂν, ὅτι Λόγος Θεοῦ διὰ Παρθένου τεχθεὶς, ἐτὴν ἡμετέραν ἀναλήφεται σάρκα, καὶ τὴν πᾶσαν ἐθεότητα ἐν αὐτῇ σωματικῶς ἐπιδείξεται; » καὶ ὡσπερ ἐντελὴ τὴν διάνοιαν ἀποδοῦς ἐπάγει· « Οὐκοῦν ἐ τοῦτ' ἐστὶ τὸ, Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ. » Καὶ ταῦτα δὴ ἔγραψεν, οὐ δυνηθεὶς τοῖς τῆς διανοίας ὀφθαλμοῖς εἰς ὕψος ἄραι, καὶ τῷ προφήτῃ παραπλησίως εἰπεῖν, Ὅτε δηλοῖται τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα τῶν δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας, ὃ ἂν ἐθεμελίωσας· οὐδὲ μνημονεύσας τοῦ προφητικοῦ λόγου, δι' οὗ εἴρηται, Τὰ δὲ

✕ Ed. Paris., pag. 157. 17 Num. xxi, 22. 18 Dent. xxx, 15. 19 Psal. i, 6. 20 Jer. vi, 16
21 Prov. viii, 22. 22 Rom. xi, 33. 23 Joan. v, 17.

24 Joan. xvii, 4. 25 Psal. viii, 4.

(77) Vulgo ὁ Κύριος τὴν ὁδόν.

(78) Vulgo πασῶν ὁδῶν τοῦ Κυρίου.

(79) Vulgo ἀκαταλήπτους.

ἔργα Κυρίου οὐκ ἐμβλέπουσι, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ οὐ κατανοοῦσιν. Εἰ γὰρ τοῦτοις προσεσχέει, ἔγωγ ἂν, ὅτι πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πρὸ τοῦ σύμπαντος κόσμου, καὶ οὐ πρὸ τῶν ὄρατῶν μόνον ἀλλὰ καὶ (80), πρὸ τῶν νοητῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ τῶν ἐν ἀσωμάτοις καὶ ὑπερκησμοῖς δυνάμεσιν ἐν ὑποστάσει ὄντων, ἦν καὶ προῆν ὁ ταῦτα λέγων. Ὁ δὲ μεταβάς ἐπὶ τὸ, *Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἔθεμελίωσέ με*, πάλιν τὴν σάρκα εἰς μέσον ἀγει λέγων οὕτως· «*Θεμέλιον τοῦτον ὀνομάζων, τὴν κατὰ τάρκα αὐτοῦ προορισθεῖσαν οἰκονομίαν. Ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει· Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι, παρὰ τὸν κείμενον, ὃς ἐστὶν Ἰησοῦς Χριστός.*» Καὶ ἐπιλέγει· «*Ἐνδὸς δὲ αἰῶνος ἐνταῦθα μέμνηται, ἄφ' οὗ τὰ κατὰ τὸν Χριστὸν θεμελιωθῆναι ἔφη, καίτοι πολλῶν παρεληλυθότων αἰώνων, ὡς ὁ Δαβὶδ ἔφη, Ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων.*» Καὶ μεταβάς ἐξῆς ἐπὶ τὸ ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ τὴν γῆν πάλιν τὴν σάρκα εἶναι λέγει. Γράφει δὲ οὕτω· «*Ποῖον ταύτην τὴν γῆν; ἢ δὴλον· ὅτι τὴν ἡμετέραν σάρκα, τὴν μετὰ τὴν παρακοὴν γῆν ἀβύσσου γενομένην· Ἐγὼ γὰρ εἶ, φησὶν, καὶ εἰς τὴν γῆν ἀπελεύσῃ.*» Ἐδεῖ γὰρ ταύτην ἰάσεως τυχεῖν. Καὶ ταῦτα δὲ φάσκει, οὐ μνημονεύσας ὁ σοφώτατος ὡς καὶ ἀνωτέρω πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι ἐκτίσθαι τὴν σάρκα ἀρχὴν ὀδῶν τοῦ Θεοῦ εἰρηκῶς ἔτυχεν. Εἰ δὲ ὅλως διὰ τῆς γῆς τὴν σάρκα ἐδήλου, πῶς οὐ προῦπάρχειν τῆς σαρκὸς ἀνάγκη ὁμολογεῖν τὸν λέγοντα πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι ἑαυτὸν εἶναι; *Πρὸ γὰρ τοῦ αἰῶνος*, φησὶν, *ἔθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι*. Οὐκοῦν πρὸ τοῦ τὴν σάρκα ποιῆσαι ὁ ταῦτα λέγων ὑπῆργεν. Εἰ δὲ καὶ μὴ πολλῶν αἰώνων ἐμνημόνευσεν, ἀλλ' ἐνδὸς, οὐ καὶ ὁ Σωτὴρ ἐμνήσθη εἰπὼν, *Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ γαμισχοῦνται*, καὶ οὕτως οὐχ ἡ σὰρξ ἦν ἀνεληφεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν πρὸ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος ὑπῆρχε· ἀλλ' αὐτὸς ὁ ταῦτα διὰ Σολομῶνος διδάσκων, ὁρᾶς ὅση περιπέπτωκε δυσχωρῖζ ὁ τῆς εὐθείας καὶ (81) βασιλικῆς παρατραπειῆς ὁδοῦ. Ὁ δὲ πρὸς ταῖς εἰρημῆναις ἔτι καὶ ταῦτα προστίθησι λέγων· *Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι*, φησὶν· ἐνταῦθα τὰς ἀβύσσους παρομιμωδῶς ὁ προφήτης τὰς τῶν ἀγίων καρδίας εἶναι λέγει, τὰς ἐν τῷ ἐκτυτῶν βάλει τὴν τοῦ πνεύματος ἔχουσας δωρεάν· καὶ οὐ συνήσιν, ὡς πρὸ τῆς ἐνσάρκου (82) τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας οἱ ἄγιοι τοῦ Θεοῦ προφητῶν, τοῦ αὐτοῦ μετέσπον πνεύματος, Μωσῆς τε καὶ οἱ ἔτι Μωσῆως παλαιότεροι. Οὐκοῦν ἀνάγκη τούτων ἀπασῶν τῶν ἀβύσσων, εἰ δὴ αἱ τῶν ἀγίων καρδίαι ἦσαν αὐταί, παλαιότερον εἶναι τὸν λέγοντα, *Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι*. Πῶς οὖν δυνατὸν ἦν ἐπὶ τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἀναφέρεσθαι ταῦτα; Καὶ μὴν, εἰ τις αὐτῷ παρῆν τῶν θεῶν Γραφῶν ἐπιστήμη, οὐκ

quo ait, *Opera autem Domini non intuebuntur, et opera manuum ipsius non intelligunt*⁸⁰. Nam si ad ista attendisset animum, illud utique cognoscere potuisset, quod ante cœlum et terram, ante mundum universum, nec ante sola visibilia, sed et invisibilia, et ante opera Dei intellectualia, quæ in potentiis relucet incorporeis, et extramundanis, erat, et præerat is, qui ista loquitur. Ille autem, transi-tione facta ad illud, *Ante sæcula fundavit me*, in medium denuo adducit carnem, inquit [R. XIV] : «*Ita in carne ejus præordinatam œconomiam, vocat fundamentum : quemadmodum et Apostolus loquitur, Fundamentum nemo aliud potest ponere, præter illud quod positum est, qui est Jesus Christus*⁸¹.» Addit : «*Unius autem sæculi isthic meminit, in quo ea quæ ad Christum spectant, fundata esse dicit, cum tamen plura præterissent sæcula : quod et David affirmat, inquit, Qui erat ante sæcula*⁸².» Progressus hinc ad illud, *In principio, priusquam terram conderet*, ibi denuo terram esse carnem asseverat. «*Quamnam vero terram?*» ita ait : «*certe non aliam quam carnem nostram : quæ post transgressionem, terra demum facta fuit. Terra es enim, inquit, et in terram reverteris*⁸³.» Illa etenim persananda fuerat. » Hæc autem ita posuit, non recordatus, pro sua sapientia quod dicitur, priusquam terra conderetur, creatam dici carnem principium viarum Dei. Quod si vero per terram indicare voluit carnem : quomodo cogitur conlteri non existisse ante carnem qui dicit se priusquam terra conderetur, existisse? Nam ante sæculum, inquit, fundavit me, in principio antequam terram faceret. Atque ita qui ista de se dixit, certe exsistebat ante carnem. Nec refert quod non meminerit plurimorum sæculorum, sed unius, cujus et Servator meminit, inquit, *Filii hujus sæculi dant et accipiunt in matrimonium*⁸⁴. Atque ita non caro, quam suscepit Servator noster ante præ-sens hoc sæculum exsistebat : sed ille, qui hæc eadem per Salomonem docuit; vides ille in quas angustias se conjecerit, qui de regia et recta via declinavit. Ad illa autem dicta superius et ista addit : «*Priusquam conderet abyssos* : hic, inquit, abyssos proverbialiter propheta sanctorum corda appellavit, quæ in sua profunditate spiritus dona continebant. » Nec intelligit quod antequam in carne Servator adveniret, sancti Dei prophetæ ejusdem spiritus participabant; Moses nimirum et adhuc illo vetustiores. Itaque necesse est antiquiorem his abyssis (si modo sanctorum corda sint abyssis) existitisse illum, qui dixit, *Priusquam abyssis conderentur*, etc. Quomodo igitur ad carnem Servatoris referri poterant? Certe, si vel tantillam divinarum

✠ *Exl. Paris.*, pag. 158. ⁸⁰ *Isa. v, 12.* ⁸¹ *I Cor. III, 11.* ⁸² *Psal. xcii, 2.* ⁸³ *Gen. III, 19.* ⁸⁴ *Luc. XI, 34.*

(80) Vulgo ἀλλὰ [τῶν ἀοράτων] καί. Mox vulgo post λέγων interp.

(81) Vulgo βασιλικῆς καὶ εὐθείας, et mox, ὅδε

πρός.

(82) Vulgo του om.

Scripturarum cognitionem haberet, non ita leviter et facile determinasset sanctorum corda esse istas abyssos. Instante enim Moses, quod tenebrae erant super abyssum; multiplex sed inextricabilis de istis sermo seritur in divinis Litteris. Nam Apostolus ait, *Ne dixeris, Quis ascendet in caelum? hoc est Christum deducere; aut Quis descendet in abyssum? hoc est, Christum e mortuis educere*³¹. In quibus videtur infernales regiones abyssos nominasse. Quod clarius adhuc indicat Dominus ipse in illo cum Jobo colloquio suo, *Vade autem ad fontem maris, et, In vestigiis abyssi ambulasti: aperiuntur tibi prae timore januae mortis: janitores inferni videntes te, contremiscunt*³². Sed et impiæ in abyssu potestates: de quibus dictum est, *Laudate illum de terra, dracones et universæ abyssi*³³. Et ulterius illud, *Super abyssum tenebrae*. De quibus ait Moses, *Et tenebrae erant super abyssum*³⁴. Hæc omnia qui addiscere poterat, si sedulam saltem operam, et non negligentem in divinis Litteris posuisset, ✕ non utique vocasset sanctorum corda abyssos: intellexisset enim quomodo dictum sit, et, *Abyssus invocat abyssum, ad vocem cataractarum tuarum*³⁵, et iterum, *Turbatae sunt abyssi, multitudo sonitus aquarum*³⁶, et iterum, *Abyssus tanquam vestis circumamictus ejus*³⁷. Hæc et his similia novisset exactius, si quæ ipsi cura subiisset ut hæc intelligeret: at nunc tanta ipse facilitate, tamque dissolute sanctorum corda pronuntiavit abyssos. Nec tamen ita intellexit quod vel secundum hanc interpretationem, is qui dixit, *Priusquam conderet abyssos aderam illi*³⁸, docere voluit se antecessisse tempore sanctos illos et Deo dilectos viros qui a sæculo fuerunt, ut impossibile fuerit omnimodo voces illas prædictas carni Servatoris adaptare. Is vero ad aliam progressus dictionem ejusdem Scripturæ, eam quoque in hanc sententiam interpretatur [R. XX]: « Quid porro sibi vult et illud caput, *Antequam prodirent fontes aquarum* »? Divini nempe apostoli fuerant. Quam sententiam Scriptura nobis in Exodo repræsentat: ubi typi eorum commemorantur. Meminit enim fontium ibi duodecim³⁹, cum totidem numero apostoli essent. » Hæc cum dicat, non animadvertit, quod et XII erant Israelis tribus, et XII illorum patriarchæ. Duodecim inidem prophetæ uno libro comprehensi. Sed et XII in die horæ: et in anno XII menses. Quomodo igitur duodenarius numerus, ad apostolos potius, quam ad ista omnia spectabat? Quod si quis numerus quantitativus, causam ipsi præbuit istiusmodi dictionis interpretationis, oportebat illum animadvertere, quod neque sancti prophetæ, in quantum participes erant ejusdem Spiritus sancti, a fontibus his peregrini

ἀν εὐχερῶς οὕτως (83) ἀπεφαίνετο τὰς τῶν ἁγίων καρδίας εἶναι τὰς ἀβύσσους, ἐπιστήσας ὡς σκότος ἦν ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, κατὰ τὴν Μωσέως μαρτυρίαν, καὶ ὡς πολὺς καὶ δυσπερμηνευτός ὁ περὶ αὐτῶν ἐν τῇ θεῖᾳ Γραφῇ φέρεται λόγος. Ὁ μὲν γὰρ Ἀπόστολος, *Μὴ εἶπης, φησί, Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τοῦτ' ἐστὶ Χριστὸν καταγαγεῖν. Ἡ, Τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἀβύσσον; τοῦτ' ἐστὶ Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν.* Ἔοικε γοῦν ἐν τούτοις τὰ τοῦ ἕδου χωρὶα κεκλημένα ἀβύσσον. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος σαφέστερον τοῦτο παρίστη ἐν τῷ πρὸς τὸν Ἰὼβ χρηματισμῷ λέγων (84)· Ἥλθεθες δὲ ἐπὶ πηγήν θαλάσσης, ἐν δὲ ἰχθυεῖν ἀβύσσου περιεπάτησας ἀνοίγονται δὲ σοὶ φόβῳ πυλῶν θανάτου· πυλῶροι δὲ ἄδου ἰδόντες σε, ἐπτεξάν. Καὶ τὰς ἐν τῇ ἀβύσσῳ δὲ δυνάμεις πονηρὰς, περὶ ὧν εἴρηται, *Αἰρεῖτε αὐτὸν ἐκ τῆς γῆς, δρᾶκοντες, καὶ πᾶσαι αἱ ἀβύσσοι·* καὶ ἐτι τὸ, *Ἐπάνω τῆς ἀβύσσου σκότος·* περὶ οὗ Μωσῆς ἐφη, *Καὶ (85) σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου·* ταῦτα πάντα μαθὼν, εἶπερ ἦν ἐπιπόνως, ἀλλὰ μὴ ἐξιπέλως ταῖς θέλαις ἐντετυχηκῶς Γραφαῖς, οὐκ ἂν τὰς τῶν ἁγίων καρδίας ἐτόλμα εἰπεῖν τὰς ἀβύσσους, ἔγωγ δ' ἂν, ὅπως εἴρηται καὶ τὸ, *Ἄβυσσος ἀβύσσον ἐπικαλεῖται εἰς φωτὴν τῶν καταρρακτῶν σου·* καὶ αἰδίς, *Ἐταράχθησαν ἀβύσσοι, πλῆθος ἡχους ὕδατος·* καὶ πάλιν, *Ἄβυσσος ὡς ἰμάτιον τὸ περιδύλαιον αὐτοῦ.* Ταῦτα καὶ τὰ τούτοις ἀδελφὰ διεκρίθωσεν ἂν, εἰ τις ἦν αὐτῷ φρόντις τῆς τούτων καταλήψεως· (86) νῦν δὲ προχειρίεις οὕτως καὶ διαλελυμένως τὰς τῶν ἁγίων καρδίας τὰς ἀβύσσους εἶναι ἀποφηνάμενος, οὐδ' οὕτως συνήκεν, ὡς πρὸ τῶν ἁγίων καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν, τῶν ἐξ αἰῶνων γενομένων, ἑαυτὸν ὑπάρχειν ἐδίδαξεν ὁ εἰπὼν, *Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι·* ὡς πανταχόθεν μὴ δύνασθαι τῇ σαρκὶ τοῦ Σωτῆρος ἐφαρμόζειν τὰς προκειμένας λέξεις. Ὁ δὲ (87) ἐφ' ἐτέραν μεταβὰς ῥῆσιν τῆς αὐτῆς Γραφῆς, καὶ ταύτην οὕτως ἐρμηνεύει λέγων· « Τί τοίνυν ἐστὶ καὶ τοῦτ' ἐν κεφάλαιον, *Πρὸ τοῦ προσελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὕδατων;* τοὺς ἐ ἱέρους ἀποστόλους εἶναι φησιν. Τοῦτο δὲ ἡμῖν τὸ μυστήριον παρίστησιν ἡ τῆς Ἐξόδου γραφῆ, τοὺς τῶν ἀποστόλων τύπους πάλαι προαγορεύουσα. Δώδεκα γὰρ ὄντων τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποστόλων, δώδεκα ἐ πηγῶν μέμνηται. » Καὶ ταῦτα λέγων οὐ συνήσεν, ὡς καὶ τοῦ Ἰσραὴλ δώδεκα ἦσαν φυλαὶ, καὶ δώδεκα οἱ τούτων πατριάρχαι, μία τε βίβλος ἡ τῶν δώδεκα προφητῶν· ἀλλὰ καὶ δώδεκα τῆς ἡμέρας ὥραι, καὶ μῆνες τοῦ παντὸς ἔτους δώδεκα. Τί οὖν μᾶλλον τοῖς ἀποστόλοις ἢ ἐκεῖνοις ἅπασιν ὁ τῶν δώδεκα διέφερεν ἀριθμὸς; Εἰ δὴ τοῦ ποσοῦ τις ἀριθμὸς τὴν αἰτίαν αὐτῷ τῆς τοιαυτοῦ τοῦ λόγου παρεῖχεν ἐρμηνείας, χρῆν δὲ συνιδεῖν ὡς καὶ οἱ τοῦ Θεοῦ προφῆται, καθὼ τοῦ αὐτοῦ μετέσχον Πνεύματος ἁγίου, οὐκ ἦσαν ἀλ-

✕ Ed. Paris., pag. 159. ³¹ Rom. x, 6, 7. ³² Job. xxxviii, 16, 17. ³³ Psal. cxlviii, 7. ³⁴ Gen. i, 2. Psal. xli, 8. ³⁵ Psal. lxxvi, 17, 18. ³⁶ Psal. ciii, 6. ³⁷ Prov. viii, 24. ³⁸ ibid. ³⁹ Exod. xv, 27.

(83) Vulgo ἀπεφαίνοντο.

(84) Ἥλθεθες vulgo.

(85) Vulgo σκότος; [ἦν] ἐπάνω.

(86) Vulgo νομί.

(87) Vulgo ἀφ'.

λόγιοι τῶν πηγῶν. Διὸ λέλεκται περὶ αὐτῶν ἐν Ψαλμοῖς, *Ἐν Ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραὴλ*. Ὅστε καὶ πρὸ ἐκείνων τῶν πηγῶν, ἀναγκαῖον ὁμολογεῖν τὸν Ἰῶν εἶναι (88) τοῦ Θεοῦ τὸν λέγοντα, *Πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων*. Ὁ δὲ ἐπάκρουσον ὅπως ἐρμηνεύει λέγων· « Εἰκότως οὖν περὶ τῆς κατὰ σάρκα (89) γενέσεως ὁ Δεσπότης, διὰ τοῦ προφήτου Σολομῶνος λέγων, « *Πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων*, » ἔφη. Καὶ ἐπιφέρει· « Οὕτω γὰρ ὁ Σωτὴρ πρὸς « τὰς ἱερὰς πηγὰς ἔφη, *Πορευθέντες μαθητεύσατε « πάντα τὰ ἔθνη*. » Εἶθ', ὡς περ συναγαγὼν τὸν λόγον, τὸ συμπέρασμα ἐπάγει τῇ ἑαυτοῦ διηγήσει, λέγων· « Πανταχόθεν ὀδῶν ἐστι, τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους καὶ πηγὰς τροπικῶς ὠνομάσθαι ὑπὸ τοῦ προφήτου· » « καὶ τοὺς μὲν ἀποστόλους τὰς πηγὰς εἶναι βούλεται, οὐκ ἀρέσκουσι δὲ αὐτῷ οἱ προφῆται. Διὰ τί; ἀλλ' ὅτι μὴ ἐδύνατο τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος πρὸ ἐκείνων διδόναι. Καίτοι καὶ πρὸ τῶν κατὰ φύσιν αἰσθητῶν πηγῶν, ὧν καὶ Μωσῆς ἐμνημόνευσεν ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ, εἰπὼν, *Πηγὴ δὲ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἐπότιζε πάν τὸ πρὸσωπον τῆς γῆς*· καὶ αὖθις, *Ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδέμ, ποτιζέτω τὸν παράδεισον*, προὔπηρχεν ὁ τοῦ Θεοῦ Ἰῶν, ὁ ταῦτα ἐν Παροιμίαις περὶ ἑαυτοῦ διδάσκων. Ὁ δὲ τῷ Ἰῶβ χρηματίζων, καὶ πηγῶν θαλάσσης μνημονεύει λέγων· *Ἦλθεσ δὲ ἐπὶ πηγήν τῆς θαλάσσης· ἐν δ' ἴχνεσιν ἀθύσσου περιπάτησας*. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, ὑδάτα τινα εἶναι ἡ Γραφή διδάσκει, ἡ λέγουσα, *Αἰεεὶτε αὐτῶν, οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, καὶ τὰ ὕδατα τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, ἀκόλουθόν (90) ἐστὶ κάκεινων τῶν ὑδάτων, ὅποια ἂν ὑπάρχη φύσιν, νοῆσαι τίνας εἶναι πηγὰς, ὅπως κάκεινων πρεσβύτερος ἀποδειχθῆ ὁ εἰρηκῶς ἑαυτὸν προὔπαρχειν πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων. Ὁ δὲ μηδὲν τούτων ἐπιστήσας τὸν νοῦν, μηδὲ ποιεῖν ἐθέλων, τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένει. Ἐπεὶ καὶ ταῦτα φάσκων, *Πρὸ τοῦ δεῖν ἐδραστῆναι, φησὶν, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*. Ὅρη καὶ βουνούς, τοὺς ἀποστόλους, καὶ τοὺς τῶν ἀποστόλων διαδόχους λέγει, ἵνα παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, τηλικαῦτα τοὺς δικαίαν πολιτείαν (91) παροιμιωδῶς σημαίη. Οὐκοῦν οἱ αὐτοὶ (92) ἦσαν καὶ αἱ πηγαί, (οἱ) αὐτοὶ καὶ τὰ ὄρη, οἱ αὐτοὶ καὶ οἱ βουνοί· ἀλλ' ὡς περ οὐκ ἔχει φύσιν, ἐπὶ τῶν θεωρουμένων πηγῶν τε καὶ ὄρων τὰ αὐτὰ φάσκειν εἶναι (οὐδὲν γὰρ κοινὸν ὡς ἐν ποιότητος λόγῳ πηγαῖς ὑδάτων πρὸς τὰ τῶν ὄρων ἀναστήματα), τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν ἀλληγορικῶς κατὰ διάνοιαν θεωρουμένων παραστήσαι χρῆθ διαφορὰν τῶν κατὰ τὴν θεωρίαν νοουμένων, πηγῶν τε καὶ ὄρων καὶ βουνῶν· ἀλλ'*

A fuerant. Quocirca de illis in Psalmis dicitur : *In Ecclesiis laudate Deum Dominum de fontibus Israel*⁸⁸. Ut necesse sit nos constiteri Filium Dei existisse ante fontes illos, eum qui dixit, *Priusquam prodirent fontes aquarum*. Is quomodo hoc interpretetur audi : « Quocirca nec immerito Dominus « per prophetam Salomonem dixit, *Priusquam scaturirent fontes aquarum*, de sua secundum carnem « generatione. » Addit : « Ita enim Servator, ad « sanctos fontes dixit, *Euntes docete omnes gentes*⁸⁹. » Postremo, veluti recollectis omnibus, introducit conclusionem disputationis suæ : ✕ « Ita omnimodo perspicuum est, sanctos apostolos figurate « fontes appellatos a propheta. » Apostolus vult fontes nominari, at minime ei placent prophetæ. B Cur ita? nimirum quod ante illos carnem Servatoris exhibere nequibat. Et tamen Dei Filius qui hæc in Proverbiis de seipso usurpavit, erat ante illos fontes naturales, quorum meminit in cosmopœia sua Moses, ubi ait, *Et fons de terra ascendebat, et irrigabat faciem universæ terræ*⁹⁰, et iterum, *Fluvius de Edem egrediebatur, et paradysum irrigabat*⁹¹. Qui et cum Job collocutus fontium quoque maris meminit, *Venisti autem ad scaturigines maris : ambulasti per vestigia abyssi*⁹². Cum vero et super cælos aquarum mentio fiat in Scripturis, ut puta ubi legitur, *Laudate Dominum, cæli atque aquæ quæ sunt super cælos*⁹³ : consequens est ut quæ sit illarum aquarum natura dispiciamus : quinam sint illarum fontes, ut et hisce antiquior ille declaretur, qui ait se existisse cum nondum prodirent fontes illarum aquarum. At vero nulli horum advertens animum Marcellus, nec in iis indagandis collocans operam, in sententia sua persistit. Nam et illa, *Priusquam montes firmarentur* : et, *Ante omnes colles genuit me*, ad eundem modum interpretatur, *montes et colles apostolos esse inquam, et apostolorum successores* : ut proverbialiter, præter morem apud alios usurpatum justam reipublicæ administrandæ formam significaret. Quocirca fontes, et montes, et colles idem significabant. Sed veluti secundum naturam non est, ut qui oculis cernuntur fontes atque montes, iidem sint (neque enim aquarum fontes habent aliquid commune cum montium cacuminibus) pari modo, et in illis quæ allegorice intelligenda sunt, instituenda est diversitas inter illa quæ per fontes, colles, montes intelliguntur. Ille autem nihil trutinatum intelligens, sed omnia permiscens, quæ est ipsius animi levitas, eosdem utique per omnia designat. *fontes aquarum, et montes atque colles*. Hæc

✕ Ed. Paris., pag. 160. ⁸⁸ Psal. LXXVII, 27. ⁸⁹ Matth. xxviii, 19. ⁹⁰ Gen. ii, 6. ⁹¹ ibid. 10. ⁹² Job xxxviii, 16. ⁹³ Psal. CXLVIII, 4.

(88) Vulgo τοῦ Θεοῦ λέγοντα.

(89) Vulgo γενέσεως.

(90) Vulgo δ' ἐστὶ, et mox ὅποια δ' ἂν ὑπάρχοι, τὴν φύσιν νοῆσαι τίνας εἶναι [ἀς] πηγὰς etc. et mox προὔπαρχειν ἐξαυτοῦ.

(91) Παροιμιωδῶς σημαίη. Deest hic aliqua vox sufficiens sententiæ quæcunque hiat, forte μετερχομένους, aut ἀσπασαμένους aut simile quid hoc sensu,

ut significet eos qui, præter morem aliorum, justam vivendi rationem amplexi fuerant. Quæ sequuntur sic forte legenda et distinguenda sunt, οὐκοῦν, οἱ αὐτοὶ ἦσαν καὶ αἱ πηγαὶ αὐτοὶ, καὶ τὰ ὄρη, καὶ αὐτοὶ οἱ βουνοί. M.

(92) Vulgo ὅτι αὐταὶ ἦσαν καὶ αἱ πηγαὶ αὐτοὶ, καὶ τὰ ὄρη οἱ αὐτοὶ, καὶ οἱ βουνοί.

insuper omnia apostolos esse ait, differentiae nulla habita ratione. Quorsum igitur illos, qui per justitiam et pietatis cultum, ante Servatorem incarnatum consummabantur, montes et colles non appellavit? Nimirum quod priorem illis, non poterat Servatoris carnem substituere. Est ergo violentia nimis et coacta interpretatio, dictionum jam commemoratarum, si referantur ad carnem illam Servatoris. ✕ Quomodo autem et illud, *Genuit me*, ad carnem queat adaptari? se certe genitum affirmat ante fontes, ante montes, ante omnes colles, ubi ait, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera sua, ante sæcula fundavit me*. Si caro ista diceret ut Marcello visum, quomodo caro dixerit, *Ante omnes colles gignit me*? Esto enim, fuerit ante apostolos caro: at quo pacto seipsam ipsam a Deo factam dixerit? Visum est Marcello affirmare carnem cum non exstaret prius, conditam fuisse. Ait enim: « Revera creavit qui quod non erat fecit Dominus: «oster Deus. Carnem enim Verbum sumpsit quæ non erat, sed condidit illam quæ non erat. » Novimus ita illam conditam, at genitam a Deo illam quomodo dicetur, cum affirmet Servator, *Quod de carne gignitur caro est*⁹³? et Apostolus inquit: *Factus de muliere, factus sub lege*⁹⁴. Quomodo igitur caro de Deo universorum dixerit, *Ante omnes colles genuit me*? Ita arbitror unicuique jam patescere, quam coactam hæc admittant interpretationem. At sine omni violentia dixerit quispiam in Filium Dei, semota alexicava figura ista vere convenire. Nam et ante tellurem subsistebat. Erat, et præerat, priusquam prodirent naturales aquarum scaturigines; ante abyssos commemoratas; priusquam terræ figura esset ordinata, per montium et collium surrectiones: *Omnis enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*⁹⁵. At si quispiam hic interroget, cur se non dixerit præexistisse ante cælos, et ante ea quæ sunt in cælis, aut quæ supra sunt; ante divinas et supermundanas potestates et spiritus: dicetur quod eorum non meminit Scriptura, propterea quod per hæc Proverbia, pædagogica quædam animo infantibus protendebatur: quod satis patet, cum dicatur interdum, *Attende, fili, ad instructionem patris tui, et ne rejicias leges matris tuæ*⁹⁶: aliquando, *Fili, adverte animum ad leges meas, et aurem accomoda verbis meis*⁹⁷. Et iterum, *Fili, ne contempnas instructionem Domini, et cum ab illo increperis, ne deficias*⁹⁸: et, *Fili, si tibi probus fueris, probus iidem eris et vicinis. Quod si improbus evadas, tum solus certe exhaustus mala*⁹⁹. Innumera his similia, de Proverborum

(93) μηδὲν βεβασανισμένον ἐπιστάμενος, τὰ πάντα φύρων δι' εὐχέρειαν, τοὺς αὐτοὺς εἶναι ἀποπέφανται καὶ πηγὰς ὑδάτων, καὶ ὄρη, καὶ βουνούς, φησὶ τε πάντα ταῦτα εἶναι τοὺς ἀποστόλους, οὐ διαστειλόμενος τὸν τῆς διαφορᾶς τρόπον. Τί οὖν οὐχὶ καὶ πρὸ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ (94) θεοσεβείᾳ (95) τελειωθέντας ὄρη καὶ βουνούς ὁμοίως ἐπεκάλει, ἀλλ' ὅτι μὴ πρὸ ἐκείνων οὐδὲς τε ἦν τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ὑφίστασθαι. Οὐκοῦν βλαίος καὶ κατηναγκασμένη τῶν προκειμένων λέξεων ἢ ἐπὶ τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἀναφορά. Πῶς δὲ καὶ τὸ, *γεννᾷ με*, ἐφαρμόσειε τῇ σαρκί; πρὸ γὰρ τῶν πηγῶν καὶ πρὸ τῶν ὄρων καὶ πρὸ τῶν βουνῶν γεγενῆσθαι ἔφησεν αὐτὸν, εἰπὼν, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ ἀλῶνος ἐθμελίωσέ με*. Εἰ δὲ οὖν ἡ σὰρξ ταῦτα φάσκει, ὡς Μαρκέλλω δοκεῖ, πῶς τὸ, *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*, εἶποι ἂν ἡ σὰρξ; Ἔστω γὰρ πρὸ τῶν ἀποστόλων ἡ σὰρξ (96) ἀλλὰ πῶς αὐτὴ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγενῆσθαι φησιν αὐτὴν; τὸ μὲν γὰρ ἐκτίσθαι μὴ οὖσαν πρότερον τὴν σάρκα ἐδόκει Μαρκέλλω λέγειν. Ἐφη γὰρ: «Ἐκτίσεν ἀληθῶς τὸ μὴ ὄν πεποιτὴ, ὡς ὁ δεσπότης ἡμῶν ὁ Θεός. Οὐκ οὖσαν γὰρ τὴν σάρκα ἦν ἀνεληφεν ὁ Λόγος, ἀλλὰ μὴ οὖσαν ἔκτισε.» Τὸ μὲν οὖν ἐκτίσθαι ἔγνωμεν, τὸ δὲ καὶ γεγενῆσθαι αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πῶς ἂν ἀπεδοθείη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγοντος, *Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστὶ*; καὶ ὁ Ἀπόστολος δὲ φησὶ *Γενόμενος (97), ἐκ γυναικὸς, γενόμενος ὑπὸ τοῦ νόμου*. Πῶς οὖν ἡ σὰρξ εἶπεν ἂν περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων τὸ, *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*; Ταῦτα μὲν οὖν ὡς βεβασισμένην ἔχει τὴν ἐρμηνείαν οἶμαι παντὶ τῷ καταφανῆς εἶναι. Ἀδιάστως δ' ἂν εἶποι (98) τις τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ δίχα παντὸς ἀλληγορικοῦ τρόπου, ταῦτα ἐπαληθεύειν, ἐπεὶ καὶ τῆς γῆς προὔπηρχεν, ἦν τε καὶ προῆν πρὸ τοῦ προσλαβεῖν τὰς σωματικὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, καὶ πρὸ τῶν (99) αἰσθητῶς λεγομένων ἀβύσσων, καὶ πρὸ τοῦ συστήναι αὐτὸ τῆς γῆς σχῆμα ἐν τοῖς τῶν ὄρων καὶ τῶν βουνῶν ἀναστήμασι. *Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν*. Εἰ δ' ἐρωτήσῃ τις, διὰ τί μὴ πρὸ τῶν οὐρανῶν, μηδὲ πρὸ τῶν ἐν οὐρανοῖς, ἢ τῶν (1) ἐπέκεινα θείων καὶ ὑπερκοσμίων δυνάμεων τε καὶ πνευμάτων, αὐτὸν εἶναι ἐδίδασκε· λελέξεται αὐτῷ, ὅτι τούτων τέως ἐμνημόνευσεν ὁ λόγος, ἕπειδὴ παιδαγωγίαν τινα διὰ τῶν Παροιμιῶν τοῖς τὰς ψυχὰς νηπίοις παρεδίδου. Ὁ καὶ δῆλον τυγχάνει ἐκ τοῦ ποτε λέγεσθαι, *Ἄκουε, υἱέ, παιδείαν πατρός σου, καὶ μὴ ἀπόση θεσμούς (2) μητρὸς*

✕ Ed. Paris., pag. 161. ⁹³ Joan. iii, 6. ⁹⁴ Gal. iv, 4. ⁹⁵ Joan. i, 3. ⁹⁶ Prov. i, 8. ⁹⁷ Prov. iv, 20. ⁹⁸ Prov. iii, 11. ⁹⁹ Prov. ix, 12.

(93) Vulgo μὲν μηδέν.

(94) Vulgo εὐσεβεία.

(95) *Τελειωθέντας ὄρη*. Lege καὶ πηγὰς, καὶ ὄρη, καὶ βουνούς. Statim: lege πρὸ πάντων τῶν βουνῶν γεγενῆσθαι. M.

(96) Vulgo ἀλλὰ πῶς αὐτὴν. Lego, Ἀλλὰ πῶς αὐτὴ, nempe caro, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φησὶ γεγενῆσθαι αὐτὴν (Imo et αὐτὴν cum codd.) M.

(97) Vulgo γεννώμενος, et mox πρὸ πάντων β. et

παντὶ τῷ.

(98) *Τίς τὸν Υἱὸν*. Esset τις, εἰς τὸν Υἱὸν. M.

(99) Vulgo om. αἰσθητῶς et αὐ.

(1) *Ἐ τῶν ἐπέκεινα*. Imo ἐπέκεινα [sic codd.], de potestatibus quæ sursum erant loquitur. M. — Mox vulgo λέξεται.

(2) Vulgo [τῆς] m. et mox νοῦν, καὶ πάλιν, pro οὗς, καὶ αὐθις, et γέννης pro γένη.

σου ποτέ δὲ, Γιέ, ἐμοῖς νόμοις πρόσεχε, τοῖς δὲ Ἀ
ἐμοῖς ῥήμασι παράβαλλε σὸν οὐς· καὶ αὖθις, Γιέ,
μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, καὶ μὴ ἐκλύου ὑπ'
αὐτοῦ ἐλεγχόμενος· καὶ, Γιέ, ἐὰν καλῶς γένη εὐ-
τῷ, καλὸς ἔσῃ καὶ τοῖς πλησίον· ἐὰν δὲ κακὸς
ἀποῆς, μόνος ἀντλήσεις τὰ κακὰ (3). Μυρία δὲ
ἂν καὶ αὐτὸς τούτοις ὁμοία, καθ' ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς βί-
βλου τῶν Παροιμιῶν ἀναλέξῃ, δι' ὃν ὁ Λόγος φαίνε-
ται νηπίοις τὰς ψυχὰς προσδιαλεγόμενος. Οὕτω καὶ
Μωσῆς παιδαγωγὸς τῶν ἀτελῶν τὰς (4) φρένας ὑπάρ-
χων, οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῆς τῶν ὀρατῶν δημιουρ-
γίας ἐμνημόνευσεν· οὐ μὴν καὶ κρίσεως ἀγγέλων,
οὐδὲ θείων δυνάμεων, οὐδὲ πνευμάτων ἁγίων, τῷ μὴ
χωρεῖν πῶ την τούτων διδασκαλίαν τοὺς αὐτῷ μα-
θητευομένους. Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ὁ ἐν ταῖς Παρ-
οιμιαῖς Λόγος, ὡς τοιαύτοις ἀπὸ τῶν περὶ γῆν ὄρων
τε καὶ βουνῶν, καὶ πηγῶν, ὡς ἀπὸ γνωριμωτέρων
τὴν διδασκαλίαν ἐποιεῖτο· ὡς ἐξ ὑποβάθρας ἀρξά-
μενος ἐπὶ τὰ κρείττω χειραγωγῆσει τοὺς παιδαγω-
γούμενους, ἀπὸ τε τῶν σμικροτέρων ἐπὶ τὰ θεϊότερα
διαβαίνειν παρασκευάζει. Ταῦτα μὲν οὖν, εἰ μὴδὲν
τις πέρα τῆς λέξεως περιεργάζοιτο· εἰ δὲ βαθύτερόν
τις καὶ ταῦτα νοεῖν θέλοι, οὐ μᾶλλον ἐπὶ τοὺς ἀπο-
στόλους, ἢ ἐπὶ πάντας τοὺς πώποτε γενομένους δι-
καίους καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρας αὐτὰ ἐκδέξεται, διαθή-
σεται· δὲ ἐνθένδε καὶ ἐπὶ τὰς θείας καὶ ἀγγελικὰς δυ-
νάμεις, ὄρη λέγων καὶ βουνούς αἰνίττεσθαι ἀγγέλων
καὶ ἀραγγέλων καὶ πνευμάτων θείων διαφορὰς,
θρόνους τε καὶ κυριότητας καὶ ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας,
ὅτι (5) δὴ καὶ ταῦτα πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν
ἐκτίσθαι καὶ πρὸ πάντων αὐτῶν εἶναι τούτων, ὁ θεὸς
ἐδίδαξεν Ἀπόστολος (6), ἐνθὲς (ὡς) εἰκόσ ἡρμώμενος,
διὰ τὸ λέγεσθαι ἐν τούτοις ἐκ προσώπου τοῦ Υἱοῦ
τοῦ Θεοῦ τὸ, *Πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάν-
των βουνῶν γενῆναι* με. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα δρᾶσθαι
ἔφη, μόνον δὲ αὐτὸν γεγενῆσθαι πρὸ τῆς τῶν δηλω-
θέντων συστάσεως. Οἶδε δὲ τὴν ἐπουράνιον Ἱερουσα-
λήμ ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος, καὶ τὸ οὐράνιον ὄρος ἐφ' ᾧ
ταύτην εἶναι φησι λέγων· *Προσελήλυθατε Σιών
ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλήμ ἐπ' οὐ-
ρανῷ, καὶ μυρίασιν ἀγγέλων, πανηγύρεσι καὶ Εκ-
κλησίαις πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρα-
νοῖς*. Καὶ τούτων τοιγαροῦν ἀπάντων προϋπάρχων ὁ
τοῦ Θεοῦ μονογενῆς Υἱὸς τὰ τῆς οικείας ἀπορρήτου
γεννήσεως ἐπικεκρυμμένως, διὰ τῶν Παροιμιῶν ἠνί-
τετο. Καὶ ὅτι γε ταῦτα ὑπέβαλλε νοεῖν, δῆλον ἂν γέ-
νοιτο ἀφ' ὧν συνάπτει ἐξῆς λέγων· *Ἦνίκα ἠτοίμαζε
ἐὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ*. Ἐνθα ὁ γενναῖος
τῶν Γραφῶν ἐρμηνεὺς ἀποκλεισθεὶς ἔσθη (7), μηκέθ'
ὑπερβάς, τῷ μὴ δεδυνῆσθαι ἐξομαλῆσαι τὴν ἀκολου-
θίαν τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ περὶ τῆς σαρκὸς τοῦ Σω-
τῆρος ὑποθέσεως. Ἄνω γὰρ καὶ κάτω τῆς σαρκὸς
μνημονεύσας, καὶ πάντα εἰρησθαι περὶ τῆς σαρκὸς

libro per seipsum quis collegerit negotio nullo, qui-
bus illud liquet Verbum ibi sermones instituere cum
animo admodum pueris. ✕ Ad istum modum et Mo-
ses imperfectorum secundum animos pædagogus
cum esset, cæli et terræ, et visibilibus commeminit
condituræ : non autem creationis angelorum, nec
divinarum potestatum, nec sanctorum spirituum,
eo quod non possent capere doctrinam istam illi,
qui in disciplinam ei tradebantur. Ut nec injuria
Verbum, dum loquitur hic in Proverbiis, ad istius-
modi auditores doctrinam suam, a terrenis montibus
deducat, a collibus et aquarum scaturiginibus ; ut-
pote a magis cognitis : atque ita exorsus ab inferioribus
positis, informandos quasi manu deducat ad eximio-
ra : et a minutioribus sic ad magis divina transcen-
dere illos faciat. Hæc ita esio, si non ultra voces
quis curiosius inquirat. Quod si quis profundiorum
harum rerum intelligentiam percipere velit, certe
non magis ea ad apostolos quam quosvis justos et di-
lectos Deo retulerit : et ita transcendit inde ad
divinas et angelicas potestates : per montes et col-
les designari intelligens angelorum et archangelorum
et divinorum spirituum differentias, thronos, domi-
nationes, principatus, potestates. Jam vero quod
ista omnia per illum, et ad illum creata fuerint : et
quod ante ista omnia, ipse subsistebat, divinus do-
cet Apostolus, inspiratus, ut par est credere, divini-
tus ; cum in persona Filii Dei hæc usurparet, *Prius-
quam montes fundarentur, ante omnes colles genuit
me*. Et alia quidem omnia facta dicit : solum vero
ipsam genitum ante constitutionem supradictorum.
Novit autem idem Apostolus et Jerusalem cælestem,
et montem in quo illa conditur cælestem, ubi ait,
*Accessistis ad montem Sion, et civitatem viventium Dei,
Jerusalem in cælis, ad multitudinem innumeram an-
gelorum, panegyrim et Ecclesiam primogenitorum in
cælis descriptorum* ⁵³. Ante ista quidem omnia existi-
stens unigenitus Dei Filius, quæ ad ipsius ineffabili-
lem spectabant generationem, abscondite in Prover-
biis intimavit. Et quod hunc subesse sensum vole-
bat intelligi patet ex iis quæ statim adjungit, *Cum
cælos appararet, illi præsens adfuit*. Hic jam egregius
interpret Scripturarum exclusus substituit, nec trans-
ire potuit : quod consequentiam reddendæ supposi-
tionis de carne susquedeque carnis, et om-
nia quasi dicta de carne exposita proponens ✕ (nam
ad usque montes et colles evasit, quos apostolos ar-
bitratur esse), quæ sequuntur silentio deinceps
lubeus transmisit, non ausus ulterius in Scripturis
progredi. Atque ita sibiulam orationi apposuit. Post
quamplurima intermeo sermone transacta, ab ac-
ceptione illa carnali resillit, fassus Dei Verbum ista

✕ Ed. Paris., pag. 162, 163 ⁵³ Hebr. xii, 22, 23.

(3) *Μυρία αὐτός*. Lego μυρία δὲ [imo δ' ἂν cum
codd.] καὶ αὐτός.

(4) Vulgo ψυχὰς εἰ μοχ τὸ μὴ εἰ infra καὶ διαβ.

(5) Vulgo δὲ εἰ μοχ ἐκτίσθη.

(6) *Ἐνθὲς εἰκόσ*. Deest, ὡς, ὡς εἰκόσ. M.—Mox
vulgo πρὸ τῶ ὄρη.

(7) *Μὴ καθ' ὑπερβάς*. Forte, μὴ κάτω διαβάς. M.—
Vulgo μὴ μηκέθ' ὑπερβάς.

prolocutum; verba ejus sunt [R. LIV coll. p. 41 D, 112 D, 166 A]: « Priusquam esset mundus, erat « jam Verbum in Patre. Cum vero omnipotens « Deus, omnia ea condere apud se constituerat, quæ « sunt in caelis et super terram: mundi certe pro- « ductio efficaci operatione indigebat. Et cum præ- « ter Deum, nihil prorsus esset (nam ponitur in « confesso quod fuerint omnia ab illo condita), tum « procedens Verbum, factum est mundi conditor, « quod existens prius intus, illum ipsum apparabat « quemadmodum nos propheta docet Salomon: *Cum « appararet terram, una præsens aderam* ⁸⁴. Et, *Cum « fontes qui sub cælo sunt firmos poneret, et solidaret « firmamenta terræ, eram apud eum adaptans ea.* « *Ego eram in qua oblectabatur* ⁸⁵. Procul dubio si- « quidem gaudebat Pater, cum per Verbum suum « sapienter et potenter hæc omnia faceret. » Hæc Marcellus. Qui si vix tandem agnovit hæc in perso- na Verbi dicta esse, necessario confiteri cogetur, universam ibi dictorum compagem, de eodem Dei Verbo usurpatam. Nam qui dixit, *Cum præpararet cælum: ei aderam*, idem Verbum scilicet erat qui et dixit, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opéra sua*. Una etenim eademque persona repræsentabatur, in principio hujus passus, quæ et omnia deinceps exsequabatur. Ille ergo qui dixit, *Dominus condidit me principium viarum suarum*, subintulit illud, *Ante sæcula fundavit me: et, In principio antequam terram conderet: et, Antequam montes firmarentur, ante omnes colles genuit me; et, Cum præpararet cælos, ei aderam*. Isque idem et sequentia apposuit. Quod si Verbum erat is qui ista dixit, « quomodo erat intus in Deo, coingenitus Deo? « unum existens idemque cum eo? et tamen se conli- « tum et genitum proficitur? Nam: unica persona, quod « dictum est demonstratur universa illa, quæ dicta « sunt complexa. » Quod si tandem sero licet constiteatur hæc in persona Verbi, quod in Deo erat, dicta esse, certe violentum deprehenditur et coactum, quod ad carnem Servatoris referebatur, et ea ita omnia cruda, inepta et vana manifestantur. Quod si caro Servatoris locuta est, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opéra sua*, ut ipsi visum est interpretari: et si caro ante sæcula fundatur: et in principio priusquam terram conderet, terram ut vult carnem dixit, eo quod dicebatur, *Terra es, et in terram revertere* ⁸⁶: et si caro erat quæ dixit, *Priusquam faceret abyssos, priusquam scaturirent fontes aquarum, priusquam montes firmarentur, ante omnes colles gignit me: quod illa caro nempe progenita fuerat ante electionem apostolorum, ut placuit huic prudenti viro, sequitur tum certe, et in persona ejusdem carnis illud dictum, *Cum pararet cælos,**

ἀποφηνάμενος (μέχρι γὰρ τῶν ὁρῶν καὶ τῶν βουνῶν ἐφθασε, τοὺς ἀποστόλους ταῦτ' εἰπὼν εἶναι), τὰ δὲ γὰρ τούτοις ἀκόλουθα ἔκων παρέδωκε σιωπῇ, μηκέτι τῆς Γραφῆς περαιτέρω προελθεῖν τολμήσας. Ἐνταῦθα μὲν οὖν ἴσθησι τὸν λόγον· μετὰ πλείστα δὲ ὅσα μεταξὺ αὐτῶν λελεγμένα, ἀφίσταται μὲν τῆς ἐπὶ τὴν σάρκα ἐκδοχῆς, ὁμολογεῖ δὲ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἶναι τὸν ταῦτα φήσαντα. Λέγει δ' οὖν αὐτοῖς ῥήμασι· « Πρὸ γὰρ τοῦ τὸν κόσμον εἶνα: ἦν Λόγος ἐν τῷ Πατρὶ. Ὅτε δὲ ὁ παντοκράτωρ Θεὸς πάντα τε ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ποιῆσαι προέθετο, ἐνεργείας ἢ τοῦ κόσμου γένεσις· εἰδέτο δραστηκῆς, καὶ διὰ τοῦτο, μηδενὸς ἄνευ ἐτέρου πλὴν Θεοῦ (πάντα γὰρ ὁμολογεῖται (8) ὑπ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι), τότε ὁ Λόγος προελθὼν ἐγένετο τοῦ κόσμου ποιητῆς, ὁ καὶ πρότερον ἐνδον νοητῶς ἐτοιμάζων αὐτὸν, ὡς διδάσκει ἡμᾶς ὁ προφήτης Σολομῶν, *Ἦν ἵκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανόν, λέγων, συμπαρήμην αὐτῷ· καὶ, Ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανόν· ἡν ἵκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα*. Ἐγὼ ἤμην ἢ προσέχαιρε· ἔχαιρε γὰρ εἰκότως ὁ Πατὴρ μετὰ σοφίας καὶ δυνάμεως διὰ τοῦ Λόγου πάντα ποιῶν. » Ταῦτα Μάρκελλος. Εἰ (9) δὴ οὖν ἐκ προσώπου τοῦ Λόγου εἰρησθαι αὐτὰ μόγις ποτὲ ὠμολόγησεν, ἀνάγκη αὐτὸν παραδέξασθαι πᾶσαν τὴν σύμψρασιν τῶν προκειμένων ἐπὶ τὸν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναφέρεσθαι. Ὁ γὰρ εἰπὼν, *Ἦν ἵκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῷ*, αὐτὸς (10) ἦν ὁ καὶ τὸ, *Κύριος ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, φήσας· ἐν γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἀρχομένου ἡμῖν ἐδείχθη, τὸ πάντα διεξοδεῦον τὰ προκείμενα. Αὐτὸς τοιγαροῦν εἰπὼν, *Κύριος ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, ἐπήγαγε τὸ, *Πρὸ τῶν αἰῶνων ἐθεμέλιωσέ με· καὶ τὸ, Ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι· καὶ τὸ, Πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθῆναι· πρὸ δὲ πάντων (11) [βουνῶν] γεννᾶ με*. Ὁ αὐτὸς δὲ καὶ τὸ, *Ἦν ἵκα ἡτοίμαζεν τὸν οὐρανόν συμπαρήμην αὐτῷ*, συνῆψε καὶ τὰ ἀκόλουθα τούτοις. Εἰ δὴ οὖν ὁ Λόγος ἦν ὁ ταῦτα φήσας, ὡς ἐνδον ἦν ἐν τῷ Θεῷ καὶ συναγένητος ὢν τῷ Θεῷ, ἐν τε καὶ ταῦτον ὑπάρχων αὐτῷ, ἐκτίσθαι ἑαυτὸν ἔλεγε καὶ γενῆσθαι; ἐν (12) γὰρ καὶ, ὡς ἐφη, ἀπεδείχθη ὁ πρόσωπον τὸ πάντα διεξοδὸν τὰ προκείμενα. » Εἰ δὲ καὶ ἄλλο ποτε, ὠμολόγησεν ἐκ προσώπου ταῦτα εἰρησθαι τοῦ ἐν τῷ Θεῷ Λόγου, βεβίασται ἄρα αὐτῷ τὰ τῆς εἰς τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἀποδόσεως. Καὶ πάντα ἀθρόως ἔκεινα ἔωλα καὶ μάταια καὶ περιττὰ πεφώραται· εἰ δὲ ἡ σὰρξ (13) ἦν τοῦ Σωτῆρος, ἢ λέγουσα τὸ, *Κύριος ἐκτίσέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αὐτῷ ἐρμηνείαν, καὶ εἰ ἡ σὰρξ πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελιώθη, καὶ ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι· (γῆν δηλαδὴ τὴν σάρ-

✠ Ed. Paris., pag. 164. ⁸⁴ Prov. viii, 29. ⁸⁵ ibid. 26, 30. ⁸⁶ Gen. iii, 19.

(8) Vulgo ὑπὸ τούτου.

(9) Vulgo δὲ, εἰ μοχ εἰρησθαι ταῦτα εἰ πάσαν σὺμφ.

(10) Vulgo ἦν [ὁ λόγος] ὁ καί, εἰ μοχ τῶν ὁδῶν εἰ τὰ πάντα διεξ. εἰ μοχ τοῦ [τὰ] ὄρη.

(11) βουνῶν om. cold. Mox vulgo ἡτοίμασε.

(12) Vulgo γὰρ, ὡς.

(13) Vulgo ἦν Σωτῆρος εἰ infra πρὸ τῶν ἐρη εἶρ. εἰ-αὐτὴν [πρὸ] τῆς τ. ἀ.

κα, ὡς αὐτῷ ἐδόκει, διὰ τὸ εἰρησθαι, Γῆ εἶ, καὶ εἰς ἅ
 γῆν ἀπελευσῆ *) καὶ εἴπερ ἡ σὰρξ ἦν ἡ λέγουσα,
 Ἡρὸ τοῦ τὰς ἀδύσσοις ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελ-
 θεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὕδατων, πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρα-
 σθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γενῆ μὲ, διὰ τὸ
 προγεγεννημένην εἶναι αὐτὴν [πρὸ] τῆς τῶν ἀποσετό-
 λων ἐκλογῆς, ὡς ἐδόκει τῷ σοφωτάτῳ, ἔπεται ἐκ προσ-
 ὄπου τῆς σαρκὸς λέγεσθαι καὶ τὸ, Ἡνίκα (14) ἡ-
 τοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῷ. Ἀλλ' οὐκ
 ἂν τις μὴ τῶν φρενῶν ἐκστάς ταύτῃ ποτὲ σύννοιτο
 τῇ ἐρμηνείᾳ, ἀντιφθέγγεται γὰρ αὐτῷ μέγα βοήσας
 ὁ τῆς ἀληθείας λόγος, ἐπιδεικνύς τις ποτε ἦν ὁ ταῦ-
 τα διεξιῶν. Ὡς δ' οὖν ἕτερος ἦν ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγεν-
 νημένος μονογενῆς Υἱὸς, ζῶν καὶ ὑφεσῶς, ὢν (15)
 καὶ πρὸ τῶν τῆς γενητῶν ἀπάντων συστάσεως, ὃ δὴ
 παρίστησιν αὐτὸς δι' ὧν ἐξῆς ἐπάγει λέγων· Ἡνίκα
 ἡτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῷ· συνην
 γὰρ (16), καὶ παρῆν αὐτῷ πρὶν καὶ γενέσθαι τὸν οὐ-
 ρανόν, καὶ τὰ ἐπέκεινα πρᾶνου, τὰ τε ἐν οὐρανῷ
 πάντα. Τοῦτο γοῦν ἠνίκα διὰ τοῦ φάναι, Ἡνίκα
 ἡτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῷ. Πῶς δὲ
 ἡτοίμαζεν ὁ Θεὸς, ἢ πρὶν γενέσθαι αὐτόν, νομοθετῶν
 καὶ διατυπούμενος, ὃν ἔδει τρόπον αὐτὸν συστήναι;
 Ὁ μὲν οὖν Πατὴρ διετύπου καὶ ἡτοίμαζε διανοούμε-
 νος, ὅπως ἐχρῆν συστήναι τὸν τοσοῦτον οὐρανόν· ὃς
 οὔτε μεγέθους ἐδεῖτο, καὶ ὁποῖου σχήματος, μέτρων
 τε καὶ μερῶν ὁπίστων, τῶν μελλόντων εἶσω τε αὐτοῦ
 περιέχεσθαι χάριν, καὶ τῶν ἐκτὸς ἐσεσθαι αὐτοῦ (17),
 τῶν τε ἐν αὐτῷ τὸν δρόμον ποιησομένων ἕνεκα· ὃ δὲ
 τοῦτο τοῦ Πατρὸς λογισμοῖς ἐνατενίζων, καὶ μόνος ἐπ-
 οπτεῦων τὰ ἐν αὐτῷ βάθη, δι' ἔργων ἐχώρει, τοῖς τοῦ
 Πατρὸς ἐξυπηρετούμενος νεύμασι. Διὸ λέλεκται πού,
 Αἰρεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν· αἰρεῖτε αὐ-
 τὸν, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ. Αἰρεῖτε αὐτόν, πᾶσαι
 αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. Αἰρεῖτε αὐτόν, ἡλιος καὶ σελή-
 η, αἰρεῖτε αὐτόν, πάντα τὰ ἄστρα, καὶ τὸ φῶς. Αἰ-
 ρεῖτε αὐτόν, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, καὶ τὰ ὕδατα
 (18) τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. Αἰρεσάτωσαν τὸ δρο-
 μα Κυρίου, ὅτι αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς
 ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. Πλὴν ἀλλὰ καὶ πρὶν
 γενέσθαι αὐτόν τὸν οὐρανόν καὶ τὰ ἐπέκεινα (19)
 οὐρανοῦ τὰ τε ἐν οὐρανῷ πάντα (ἐξ ἕνδρος γὰρ τὰ
 πάντα περιληπτικῶς δεδήλωται) ἦν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ,
 καὶ τῷ Πατρὶ (20) συμπαρῆν ἔτι βουλευομένῳ περὶ
 τῆς τούτων ἀπάντων συστάσεως. Διὸ φησιν, Ἡνίκα
 ἡτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῷ· εἶθ' *)
 ὡς ἀγαθὸς γραφεὺς, τὰς ἀρχετύπους ιδέας ἐκ τῶν
 πατρικῶν λογισμῶν ἀπολαμβάνων, ἐπὶ τὰς τῶν ἔργων
 μετέφερεν οὐσίαις. Τοιαῦτα ζωπλαστῶν καὶ ὑφιστά-
 μενος, ὅποια τῇ τοῦ Πατρὸς διανοίᾳ προῦποκαίμενα
 ἔωρα. Τούτων δ' αὐτὸς γένοιτο μάρτυς ἀξιόχρεως ἐν
 Εὐαγγελίοις ὡς διδάσκων· Ἀμήν, ἀμήν λέγω ὑμῖν,

aderam ei. At nemo non amens hanc admiserit In-
 terpretationem : magna etenim voce reclamabit ipso
 veritatis sermo, et quis erat qui hæc loquitur edoce-
 bit. Quocirca quod diversus erat ille de Deo genitus
 Filius, unigenitus, vivens, subsistens, et ante uni-
 versitatis conditionem ens, ipse docet dum sic ait
 in sequentibus, *Cum pararet cælos, ei aderam*. Una
 cum eo erat, et præsens illi adfuit, priusquam cœ-
 lum, et quæ sunt supra cælos conderentur, et quæ
 in cælis. Hoc etenim illa indicant, *Cum pararet cœ-
 los, ei aderam*. Quo pacto paravit cœlum Deus? Cer-
 te præscribendo et conformando mundi figuram
 apud se, priusquam produceretur illa. Pater ergo de-
 signabat, et cogitando statuebat, qua figura modo-
 que cœlum illud condere vellet, quod nec a magni-
 tudine destitueretur, et tali figura, mensura, partium
 symmetria constaret, quæ et apta essent recipiendis,
 includendis, et conformis externe advenientibus, et
 proportionata cursum per cœlum facturis. Ille autem
 qui ad paterna cogitata intuitive respiciebat, qui
 solus ejus profunda specularetur, ad opus se accin-
 xit, sui patris nutibus inserviturus. Unde alicubi
 dictum est : *Laudate Dominum de cælis : laudate il-
 lum in excelsis. Laudate illum, omnes angeli ejus :
 laudate eum, omnes virtutes ejus. Laudate eum, sol
 et luna ; laudate eum, omnia sidera et lux. Laudate
 eum, cæli cælorum ; et aquæ supra cælos laudent no-
 men Domini. Quoniam ipse dixit et facta sunt, ipse
 mandavit et creata sunt* 17. Verum enimvero ante-
 quam cœlum istud fieret, et quæ sunt supra cælos
 et quæ in cœlo (nam omnia per unum condita
 esse demonstratur), erat Filius Dei, et suo Patri
 aderat, cum adhuc cogitaret de istorum omnium
 creatione. Ideo ait, *Cum pararet cælos, ei aderam*.
 Tum vero tanquam egregius quidam pictor arche-
 typos, species de mente paterno desumens, ad
 operum substantias transferebat. Talia et talis modi
 ea effingens et producens, qualiusmodi in mente
 Patris præexistentia viderat. Horum quidem testis
 fide dignus sit ipse in Evangelio aiens, *Amen, amen
 dico vobis, non potest Filius a seipso facere quidquam,
 nisi quod viderit Patrem facientem. Quæ autem ille
 facit, eadem quoque similiter et Filius facit. Pater
 etenim diligit Filium, et omnia illi ostendit quæ ipse
 facit* 18. Hic jure merito quis interrogaverit, quomodo
 ea, quæ Pater semel fecit, iterum Filius eadem fece-
 rit? Quæstioni respondet ille ipse inquam : *Quæ
 Pater facit, eadem et Filius similiter facit*. Quocirca
 quæ facit Filius similitudinem referunt operum ar-
 chetyporum, quæ jam ante in abscondita Patris
 mente exstabant. Quæ cum in mente paterna indi-
 stanter intueatur ad eorum similitudinem operatur.

*) Ed. Paris., pag. 165. 17 Psal. cslviii, 1-5.

18 Joan. v, 19, 20.

(14) Vulgo ἡτοίμασε τοὺς οὐρανοὺς et mox τις τῶν φρ. μὴ ἐκστ.

(15) Καὶ πρὸ τῶν τῆς. Legendimus, ὢν καὶ πρὸ τῆς τῶν γενητῶν ἀπάντων συστάσεως ὢν. M.—Mr. προὖν τῆς τῶν. Mox vulg. συστάσεως ὢν· ὃ δὲ.

(16) Καὶ παρῆν τῷ. Lege αὐτῷ. M.

(17) Vulgo καὶ τῶν ἐν.

(18) Vulgo deest τὰ, quod jam supplevit.

(19) Vulgo [τοῦ] οὐρανοῦ.

(20) Παρῆν τε καὶ συνην ἔτι Mr.; mox vulgo ζωπλαστῶν καί.

Quod vero intueatur profunda Patris sui, id amoris A paterni opus esse, manifeste docet, inquisiens in sequentibus, *Nam Pater diligit Filium, et omnia ostendit ei.* Est hoc ergo iudicium Patris ostendens sua opera abscondita : quæ dum abscondita intuetur Filius, opere ipso consummat paterni sui consilii opera. Ad hunc modum cum adesset Patri, et una cum eodem fuisset semper, tum cum cælum præpararet, et quæ insunt cælis : hoc docuit inquisiens, *Cum præpararet cælum, illi aderam.* Sed et Pater priusquam mundum conderet, in eo gaudebat, unigenitum suum Filium intuitus : et tanquam in speculo quodam semetipsum in illo contemplatus lætabatur. Quocirca, inquit Sapientia, « Ego eram in qua quotidie gaudebat. » Sed et Filius ipse lætabundus gaudio replebatur in Patre suo conspiciendo. Hoc siquidem ipse edocuit inquisiens, *Lætabar autem ego coram illo omni tempore.* Quando lætabatur ob consummatum terrarum orbem. Ubi per terrarum orbem intelligebat, universitatis complexionem, ✕ quam de non esse ad esse productam per Filium intuitus universorum Deus oblectabatur. Veritatis ratio de sacra Scriptura deducta breviter et per compendium, ista est. Ille autem desursum in carnem Servatoris infime positam, mente sua detrusus abiit, pervertens simul et interpretatione depravans veram divinitus inspiratæ Scripturæ sententiam. Sed et ad Verbum facta transitione, ait, intus aliud ipsum in Patre, tanquam colloquendo cum eo et cogitando, cælum præparasse. Loquitur autem disertis verbis : « Priusquam mundus conderetur, erat Verbum in suo « Patre : cum vero Deus omnipotens omnia quæ in « cælo et in terris sunt, producere proposuisset, « mundi productio operatrice efficacia indigebat. « Quocirca cum nihil esset aliud præter Deum (nam « in confesso est omnia ab illo facta fuisse), tum « progrediens Verbum factum fuit mundi conditor : « cum jam ante intus intellectualiter illum præpa- « raret, quod vates ille Salomon nos edocuit, *Cum « cælum præpararet, illi aderam.* » Ubi notandum qualiter sponte sua obsurdit : nec agnovit quod, *una aderam*, vox significet Filii præsentiam apud Patrem. Contra vero Scripturam ipse sciscit, quod priusquam mundus produceretur, nihil erat omnino præter Deum. Quam vocem emittere non exhorruit, cum tamen illa Filius abnegetur. Nec sacrarum Litterarum verocundia motus est, quæ testantur, quod ante mundi productionem ipse solus adesset Patri. Nam, *cum cælos*, inquit, *parabat, aderam ei.* Præpositio enim *cum*, ad præsentiam annexa, unius cum altero una præsentiam significat. Non ait ergo simpliciter ✕ Ed. Paris., pag. 166.

οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν (21) οὐδὲν ἄφ' ἑαυτοῦ, ἔὰν μὴ τι βλέψη τὸν Πατέρα ποιῶντα, ἃ γὰρ ἄν ἐκείνος ποιῇ, ταῦτα [ἄν] καὶ ὁμοίως ὁ Υἱὸς ποιεῖ. Ὁ γὰρ Πάτερ φιλεῖ τὸν Υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ, ἃ αὐτὸς ποιεῖ. Ἐνθα τις εἰκότως ζητήσκειν ἂν πῶς τὰ ἕκαστ' ὑπὸ τοῦ Πατρὸς γεγνηότα ὁ Υἱὸς αὐθις· ποιεῖ; Ἐπελύσατο δ' αὐτὸς τὸν λόγον εἰπὼν· Ἄ γὰρ ἄν ὁ Πάτερ ποιεῖ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ. Οὐκοῦν ὁμοίωμα τυγχάνει τὰ πρὸς τοῦ Υἱοῦ γιγνόμενα ἔργων ἀρχετύπων ἐν ἀπορήτοις τοῦ Πατρὸς λογισμοῖς προϋφισταμένων, ἃ δὴ (22) βλέπων ἀτενῶς ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς (23) διανοίᾳ ὁ Υἱὸς μιμήματα ὧν ἑώρα ἔποιει· τὰ δ' ἐποπτεύειν αὐτὸν τὰ τοῦ Πατρὸς βάθη τῆς πατρικῆς ἀγάπης ἔργων εἶναι παρίστη διασαζὼν ἐξῆς, καὶ λέγων, Ὁ γὰρ Πάτερ φιλεῖ τὸν Υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ. Δεικνύστος ἄρα τοῦ Πατρὸς τὰ ἑαυτοῦ κρύφια, θεωρῶν ὁ Υἱὸς, δι' ἔργων ὑψίστη τὰ τῆς πατρικῆς βουλῆς ἔργα. Οὕτως οὖν συνὼν τῷ Πατρὶ καὶ συμπαρῶν αὐτῷ προστοιμάζοντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐπ' αὐτῷ, τοῦτ' ἐδίδασκε, λέγων· Ἠνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ, Ἐχαίρετε ὁ Πάτερ (24) πρὶν ἢ καὶ τὸν κόσμον γενέσθαι, εἰς αὐτὸν ἀφορῶν τὸν ἑαυτοῦ μονογενῆ Υἱὸν, καὶ ὡσπερ ἐν εἰκόνι· ἑαυτὸν ἐνοπτριζόμενος ἐν αὐτῷ. Διὸ φησιν ἡ Σοφία, « Ἐγὼ ἡμῆν ἢ προσέχαιρε (25) καθ' ἡμέραν. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Υἱὸς εὐφροσύνης ἐπληροῦτο, γαννύμενος ἐπὶ τῇ τοῦ Πατρὸς θέᾳ. Τοῦτο γοῦν αὐτὸς διδάσκει λέγων· Ἠὺφραινόμην δὲ ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ· ὅτε ἠὺφραινετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας· οἰκουμένης ἐνταῦθα νοουμένης τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων συμπληρώσεως, ἥς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ προαγομένης, ὁ πῶν ἀπάντων ἠὺφραινετο Θεός. Ὁ μὲν οὖν ἀληθὴς λόγος, ὡς ἐν βραχείᾳ καὶ ἐν ἐπιτόμῳ διηγήσει (26) παριστάμενος ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, τοιοῦτός τις ἂν εἴη· ὁ δ' ἄνωθεν κατωφερόμενος, ἐπὶ τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν διάνοιαν ἐξώκειλε, παρατρέπων καὶ παρερμητεύων τὸν ἀληθῆ νοῦν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸν λόγον μεταβάς, αὐτὸν εἶναι φησι τὸν ἔνδον ἐν τῷ Πατρὶ, ὡς ἐν διαλογισμῷ καὶ ἐν θυμῷ, τὸν οὐρανὸν ἠτοιμαχότα. Ἐλεγε γοῦν αὐτοῖς ῥήμασι (27)· Ἐπὶ γὰρ τοῦ τὸν κόσμον ποιῆσαι, ἦν ὁ Λόγος ἐν τῷ Πατρὶ. Ὅτε δὲ ὁ παντοκράτωρ Θεὸς πάντα τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ποιῆσαι προέθετο, ἐνεργείας ἢ τοῦ κόσμου γένεσις ἐδεῖτο δραστηκῆς, καὶ διὰ τοῦτο, μηδενὸς ὄντος ἑτέρου πλην Θεοῦ (πάντα γὰρ ὁμολογεῖται ὑπ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι), τότε ὁ Λόγος προελθὼν ἐγένετο ποιητὴς τοῦ κόσμου, καὶ πρότερον ἔνδον νοητῶς ἑτοιμάζων αὐτὸν, ὡς διδάσκει ἡ μᾶς ὁ προφήτης Σολομὼν, Ἠνίκα ἠτοίμαζε τὸν

(31) Vulgo οὐδὲν ἄφ' ἑαυτοῦ et mox ταῦτα [ἄν] καὶ εἰ αὐτῷ πάντα δείκνυσιν.

(22) Vulgo ἃ δὲ βλέπειν ἀτενῶς. Quantopere de istius loci interpretatione digladiati sunt Catholici et Ariani, vide apud P. Maldonatum, et hinc apparebit Eusebium hic λαθραῶς ἀρταυρίζειν. M.

(23) Vulgo διανοίᾳ μιμήματα. Mox vulgo ἔργων et αὐτῷ ὁ αὐτός.

(24) Vulgo πρὶν ἢ τὸν.

(25) Vulgo πρὸς.

(26) Vulgo παρῖστα.

(27) Cf. p. 163 A.

« οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ, λέγων. » Ἐν οἷς προσήκει ἐπισκεψασθαι τίνα τρόπον ἐβελοκωφῶν τοῦ μὲν Συμπαρήμην οὐκ ἀκούει ὁ σημαίνει (28) διαβήδην παρουσίαν τοῦ Υἱοῦ τῷ Πατρὶ. Ἀποφαίνεται δὲ τῇ Γραφῇ ἐναντίως, μηδένα εἶναι ἕτερον (29) πλὴν τοῦ Θεοῦ πρὶν γενέσθαι τὰ γενόμενα, καὶ οὐκ ἔφριξε ταύτην ἀφείξαι τὴν φωνὴν ἀρνητικὴν οὖσαν τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ τὴν θείαν Γραφὴν ἐδυσσωπῆθη, μαρτυροῦσαν πρὸ τῆς τοῦ οὐρανοῦ κτίσεως μόνον αὐτὸν συμπαρεῖναι τῷ Πατρὶ, Ἐπίστα γὰρ, φησὶν, ἠτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ. Ἡ γὰρ σὺν πρόθεσις τῷ παρεῖναι προσκειμένη τὴν κατὰ τὸ αὐτὸ σὺν ἑτέρῳ παρουσίαν δηλοῖ. Οὐκ ἀπλῶς οὖν παρεῖναι, ἀλλὰ συμπαρεῖναι ἑαυτὸν τῷ Πατρὶ διδάσκει, καὶ ὁ Πατήρ δὲ οὐκ ἀπλῶς ἔχειρεν, ἀλλὰ προσέχειρε τῇ παρουσίᾳ τοῦ Υἱοῦ. Διὸ φησιν, Ἐγὼ ἡμῆν ἢ προσέχειρε κατ' ἡμέραν. Ὁ δὲ καὶ εὐφραίνεσθαι αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ Πατρὸς, πῶς ἂν ἀρμόσειε μὴ ὑφεστῶτι Λόγῳ; ἐν αὐτῷ δὲ τῷ Θεῷ ὄντι καὶ σημαντικῶς ἐνεργοῦντι, ἀντικρυσ τοῦ εὐφραίνεσθαι καὶ τοῦ ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ παριστώτων. Ἀλλὰ τούτων Μάρκελλος οὐδένα λόγον ποιησάμενος ἀθετεῖ μὲν τὸν Υἱόν, « Λόγον δὲ φησιν ἔνδον ὄντα ἐν τῷ Θεῷ, ποτὲ μὲν ἐνεργεῖ δραστικῇ προίειναι, ποτὲ δὲ ἔνδον εἶναι ἐν αὐτῷ μὴ ἐνεργοῦντα, καὶ οὐκ ὄρᾶ, ὅτι τὸ λέγειν εἶναι τι ἐντὸς καὶ ἔκτὸς τοῦ Θεοῦ σύνθετόν τι ὑποτίθεται καὶ σωματικόν πάθος· ὕπερ οὐ θέμις ἐπι (30) τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀσωμάτου φύσεως παραδέχεσθαι. Πῶς δὲ καὶ προελθῶν ὁ Λόγος (31) ἐγένετο τοῦ κόσμου ποιητής; πότερα γλώττη καὶ φωνῇ; πάντως δῆπου καὶ διαλέκτῳ χρησαμένου τοῦ Θεοῦ· καὶ τίνι ἂν διελέχθη μηδεὸς ἑτέρου συνόντος (32) αὐτῷ; τίνι ἂν καὶ ὠμίλησε μὴ παρόντος τινός; (33) ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτῷ προσωμίλει φωνῇ καὶ διαλέκτῳ χρώμενος, ὡς καὶ τὸν Λόγον ἐξ αὐτοῦ προελθεῖν. Καὶ πῶς οὐχὶ καὶ ἔνδον ὄντος ἐν αὐτῷ τοῦ Λόγου δραστικῇ δυναμίει ταῦθ' ἄπερ ἐβούλετο συνίστη; ἐπεὶ καὶ παρ' ἀνθρώποις οἱ πλεῖστοι τῶν δημιουργῶν καὶ πτωπῶν τὰς τὰ ἑαυτῶν ἐκτελοῦσιν ἔργα, καὶ μάλιστα (34) ὅτε μηδεὶς αὐτοῖς παρέστι δημιουργοῦσι· τί οὖν ἐκώλυε καὶ τὸν Θεὸν οὕτω πῶς τὰ πάντα συστήσασθαι ἔχοντα ἐν αὐτῷ τὸν λόγον; ὁ δὲ καὶ ὑποτίθεται εἰκόνα ἀνδριαντοποιῶ ἑαυτῷ προσδιαλεγόμενου καὶ πρὸς ἑαυτὸν φάσκοντος, « Ἄγε ποιήσωμεν, ἄγε πλάσωμεν ἀνδριάντα· » οὕτω γὰρ φασὶ καὶ τὸν τῶν ὄλων δεσπότην Θεὸν πρὸς ἑαυτὸν εἰρηκεῖναι τὸ Ποιήσωμεν ἀνθρωπον, ὡς πολλάκις ἤδη παρῆσθη διὰ τῶν ἐμπροσθεν, δι' ὧν οἶμαι τὴν εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνήσιν αὐτοῦ γεγυμνωσθαι. Τὸ μὲν γὰρ αὐτὸν πρὸς ἑαυτὸν διαλέγεσθαι τὸν Θεὸν ἔνδον ἔχοντα τὸν ἐξουτοῦ Λόγον φάσκειν Ἰουδαϊκοῦ τινος εἴη ἂν φρονήματος (35)· τὸ δὲ αὐτὸν εἶναι τοῦ ἐν αὐτῷ Λόγου Πατέρα, καὶ Υἱὸν αὐτοῦ τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον, τῆς Σαβελλίου κακοδοξίας ἦν γνῶρισμα.

A se affuisse, sed una cum Patre fuisse. Et Pater non gaudebat solum, sed adlætatur in præsentia Filii. Ait ergo, *Ego eram in qua delectabatur quotidie*. Adlætari vero Verbum in præsentia Patris qui dixerit, si Verbum non exstaret in Deo subsistens, et significative operans? ita gaudere, et coram illo, subsistentiam ipsius docet. Illis tamen insuper Marcellus habitis Filium refutat: « Verbum, vero inquit « intus apud Deum interdum prodiisse per facultatem « suam operatricem, interdum iutus conquivisse « otiosum. » Nec advertit quod qui dicat, ✕ esse aliquid intra et extra Deum, compositum quid supponit, et corporalem passionem, quod nisi impie de natura incorporea non admittitur. At procedens illud Verbum quomodo sebat creator mundi? Num lingua et voce? quasi Deus dialecto uteretur. At cui nam colloqueretur, cum adesset nemo alius? cum quo conversaretur, præsentem nullo? Sed eo modo secum colloquebatur, voce et dialecto usus, ut Verbum ex ipso progredederetur. Et qui tandem non hæc pro libito effecisset, per facultatem operatricem, cum intus in ipso esset Verbum; cum vel inter homines artifices plerique silentio perficiant opera sua; imo tum vel efficacissime operantur, cum nemo cum ipsis præsens adsit? Quid impedit quominus Deus ad hunc modum producerit universa, cum in se haberet logon? At ille et imaginem proponit statuarii, ita cum suo animo sermones serenitatis, et seipsum alloquentis: « Age faciamus, age fingamus statuam. » Nam ad istum modum contingunt universi conditores Deum apud animum suum dixisse, *Faciamus hominem* 66, ut sæpius ostensum est in præcedentibus, unde satis opinor patefactum, abnegari ab illo Filium Dei. Sapit enim plane Judæismum affirmare, quod Deus, qui habebat intus Verbum suum, semetipsum allocutus sit ad istum modum. Sed dicere ipsum esse Patrem Verbi ejus, quod in ipso erat, et Filium ejus esse, quod in ipso erat Verbum, planissimum est iudicium Sabellianæ pravitatis.

ΚΕΦ. Δ.

D

CAP. IV.

Cπως Μάρκελλος μὴ συνιέει τὰς Γραφάς, μίαν

Quomodo Marcellus, Scripturas non intelligens, unam

✕ Ed. Paris., pag. 167. 66 Gen. 1, 26.

(28) Διαβήδην παρουσίαν. Forte, διαβήδην δηλαδὴ παρουσίαν. M.
 (29) Vulgo πλὴν Θεοῦ.
 (30) Vulgo τῆς καὶ ἀσωμ. φ.
 (31) Vulgo ἐγένετο εἰς μίαν πότερον γλ. κ. φ. π. δὲ πω.
 (32) Vulgo οἴν. αὐτῷ.

(33) Vulgo ἀλλ' οὕτως ἔ. πρ.
 (34) Vulgo ὅτι.
 (35) In fine cap. 3 intricata sunt. Legend. forsant, Τὸδὲ, αὐτὸν εἶναι λέγειν, καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ Λόγου Πατέρα, καὶ Υἱὸν αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον. Sabellius enim Filium et Patrem, diversis nominibus, eandem personam delirabat. M.

eandemque definivit esse substantiam Patris, et Filii A et Spiritus sancti.

Quemadmodum et dicere tria esse, Patrem, et Filium et Spiritum sanctum, Sabellii est: quod Marcellus scriptis suis censuit: « Impossibile siquidem tres, quæ sunt hypostases, unitati aduniri, si non in primis a monade Trinitas exordiat. Illa enim ✠ sanctus Paulus in monadem recapitulari dixit, quæ neququam ad Dei unitatem spectant. Unitatem enim Dei sola, Verbum et Spiritus spectant. » Hæc in sequentibus confirmare nititur, inquit: « Si idcirco videatur Verbum de Patre processisse, et ad nos advenisse; Spiritus autem sanctus, quod et factus est Asterius, a Patre egreditur. Rursus autem de Spiritu Servator ait, *Quod non loquetur de seipso, sed quæcumque audiet loquetur ea, et quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me glorificabit, quoniam de me sumet, et annuntiabit vobis* 40. Non hic certe quidem aperte et perspicue apparet monas Verbo ineffabili extensa ad triadem, neququam vero divisionis patiens. Si enim de Patre Verbum egredi in confesso ponatur: tum et Spiritus de eodem Patre egrediat. Et si de Spiritu loquatur Servator: *Ille de me sumet et annuntiabit vobis*, certe non est in proclivi ita positum, sed tamen absconditum quoddam mysterium revelatur. Nam nisi monas, indivisibilis cum sit, in triadem dilataretur, quomodo de Spiritu concedendum est interdum Servatorem loqui, quod procedat e Patre; interdum vero, *Ille de me accipiet, et annuntiabit vobis*; atque iterum in discipulos spirare, et dicere, *Accipite Spiritum sanctum* 41-42? Nam si e Patre procedit, quomodo hoc a Filio ministerium accipere per permissionem poterit? Necessæ est enim, si duæ sint, ut Asterius dicebat, divisæ personæ, ut vel Spiritus, qui de Patre procedit, non indigeat a Filio functione delegata aliqua (nam quod de Patre procedit omnino necessario perfectum est, nec ullius alieris indiget auxilio); aut si de Filio procedat, et ab illo sumat, et gratiam de illius ministerio suppeditet, non jam ut de Patre progrediat. » Et post alia subinfert: « Si Evangelium dixit quod, ubi inspicaverat in discipulos, dixit, *Accipite Spiritum sanctum*, patet quod de Verbo progrediat Spiritus. Quomodo igitur, si de Verbo procedit, rursus idem et de Patre progrediat? » Adjungit deinæps: « Minus ergo recte, minus convenienter dixit, tres esse hypostases: nec illud una vice, sed

εἶναι ὁρίζετο ὑπόστασιν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος.

« Ω; αὐτὸ πάλιν καὶ (36) τὸ λέγειν, τὰ τρία εἶναι, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα · Σαβελλίω γὰρ καὶ τοῦτο. Ὁ δὲ καὶ αὐτὸ Μάρκελλος ὡδὲ πη ἀπεφαίνετο γράφων · Ἐδύνατον γὰρ τρεῖς ὑποστάσεις οὐσας, ἐνοῦσθαι· μονάδι, εἰ μὴ πρότερον ἢ Τριάδος τὴν ἀρχὴν ἀπὸ μονάδος ἔχει· ἐκεῖνα γὰρ (37) ἀνακεφαλαιοῦσθαι ἔφησε μονάδι ὁ ἱερὸς Παῦλος, ἀ μὴδὲν τῇ ἐνότητι τῷ Θεῷ διαφέρει. Ἐνότητι γὰρ ὁ Λόγος, καὶ τὸ Πνεῦμα, τῷ Θεῷ διαφέρει· μόνα. » Ἐἴτα περιβᾶται τοῦτο κατασκευάζειν ἐξῆς προῶν καὶ λέγων· « Εἰ τοίνυν ὁ Λόγος φαίνεται ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἐξεληθὼν καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐληλυθὼς, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς καὶ Ἀστέριος ὠμολόγησε, παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται· αὐθὶς τε ὁ Σωτὴρ φησι περὶ τοῦ Πνεύματος, Ὅτι οὐκ ἀπ' ἑαυτοῦ λαλήσει, ἀλλ' ὅσα ἀκούσει, λαλήσει· καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ἡμῖν. Ἐκεῖνός με δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν. Οὐ σαφῶς καὶ φανερῶς ἐταῦθα (38) ἀπορρήτῳ Λόγῳ ἢ μονάδος φαίνεται, πλατυνομένη μὲν εἰς τριάδα, διαιρεῖσθαι δὲ μηδαμῶς ὑπομένουσα. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Λόγος ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ αὐτὸ ὁμολογεῖται ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, αὐθὶς τε περὶ τοῦ Πνεύματος τὸν Σωτὴρα λέγειν· Ἐκεῖνος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν, οὐ γὰρ πρόδηλόν ἐστι κεκρυμμένον ἀνακαλύπτεσθαι τι μυστήριον. Πῶς γὰρ, εἰ μὴ ἡ μονάδος ἀδιαίρετος οὐσα εἰς τριάδα πλατύνοιτο, ἐγγυρᾷ αὐτὸν περὶ τοῦ Πνεύματος ποτε μὲν λέγειν ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ποτὲ δὲ λέγειν, Ἐκεῖνος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν. Αὐθὶς τε ἐμφυσήσαντα τοῖς μαθηταῖς, Ἄβετε Πνεῦμα ἅγιον, εἰρξέμενοι; Πῶς γὰρ εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν διακονίαν ταύτην διακονεῖν ἐπαγγέλλεται; ἀνάγκη γὰρ εἰ δύο διαρούμενα, ὡς Ἀστέριος ἔφη, πρόσωπα εἴη, ἢ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον μὴ δεῖσθαι τῆς παρὰ τοῦ Υἱοῦ διακονίας (πᾶν γὰρ ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τέλειον εἶναι ἀνάγκη, μηδαμῶς προσδεόμενον τῆς παρ' ἐτέρου βοηθείας), (39) ἢ εἰ παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει, καὶ ἐκ τῆς ἐκείνου δυνάμεως διακονίῃ τὴν χάριν μηκέτι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπάγει (40)· « Εἰ δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ὅτι ἐμφυσήσας τοῖς μαθηταῖς, Ἄβετε Πνεῦμα ἅγιον, ἔφησε, δηλονότι ἐκ τοῦ Λόγου τὸ Πνεῦμα ἐξῆλθε· πῶς οὖν, εἰ ἐκ τοῦ Λόγου τὸ Πνεῦμα προῆλθε, πάλιν τὸ αὐτὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. » Καὶ προστίθησι μεθ' ἕτερα· « Οὐκ ὀρθῶς

✠ Ed. Paris., pag. 168. 40 Joan. xvi, 15, 14. 41 42 Joan. xx, 22.

(36) *Τὸ λέγειν, τὰ τρία εἶναι.* Nimirum unum atque eundem Deum. Nῦν μὲν, ὡς Πατέρα, νῦν δὲ ὡς Υἱόν· νῦν δὲ, ὡς Πνεῦμα ἅγιον διαλέγεσθαι, dixit Sabellius, ut Basil., epistola 64. M. — Mox vulgo ἀπεφ. γράφων.

(37) *Ἀνακεφαλαιοῦσθαι.* Opinor respicit Ephes. i, 10, ubi Apost. ait omnia recolligenda esse in Christo, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, quæ certe sanctissimam unitatem Trinitatis non respiciebant. M. — Dein vulgo ἅγιον καὶ Ἄστ.

(38) *Ἀπορρήτῳ Λόγῳ.* Forte, ἀπορρήτῳ δὲ Λόγῳ ut sensus sit, non hic quidem aperte et manifeste, sed abstruso quodam loquendi modo unitas videtur in Trinitatem dilatata. Id enim sequentia docent, οὐχὶ πρόδηλόν ἐστι, etc. Quæ sequuntur, Græcorum errorem de processione Spiritus sancti referunt. M.

(39) *Παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει.* Deest et sic ἦ, εἰ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. M. — (Ei add. ex cold.)

(40) Vulgo ἔφη, et mox εἶναι φῆσαι.

« οὐκ οὐδὲ προσηκόντως εἰρηκα τρεῖς ὑποστάσεις· εἶναι εἰρησας οὐκ ἄπαξ, ἀλλὰ καὶ δευτέρον. » Διὰ δὲ τούτων καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων ὁ σοφώτατος περὶ αὐτὰ κατασκευάζειν ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι (41) Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τριῶν ὀνομάτων κατὰ μιᾶς ὑποστάσεως κειμένων. Οὐδὲ γὰρ ἐν τούτοις συνήκεν, ὅπως καὶ ὁ Υἱὸς (42) ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγεται, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὁμοίως, οὐδὲ νοῆσαι δεδύνηται πῶς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶπεν ὁ Σωτὴρ τὸ, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν, οὐδέ πως τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἐμφυσήσας (43) εἶπε· Ἄβετε ἅγιον Πνεῦμα· ὁ δὲ τοῖς εὐσεβῶς θεωροῦσι βράδιον ἐξεί τῆν λύσιν, εἰ λογισαίτο τις, ὡς ὁ Υἱὸς ἀεὶ συνὼν καὶ συμπάρων τῷ Πατρὶ εἶπω του, ὡσπερ ἐν ἀδύτοις καὶ ἀδάτοις τῆς πατρικῆς βασιλείας ἐτύγγανεν ὢν, εἶτα δὲ ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους πρὸς τοῦ Πατρὸς ἐκπεμπόμενος, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξεληλυθέναι ἑαυτὸν εἶλεγει (44)· ὁ δὲ καὶ ἐτέρωθι διὰ παραβολῆς ἐδὴλου περὶ ἑαυτοῦ λέγων, Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείραι. Πόθεν γὰρ ἐξῆλθεν ἢ ἐκ τῶν ἐνδοτάτω βασιλείων τῆς πατρικῆς θεότητος; Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν λόγον, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα παρεστὸς ἀεὶ τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ, ἐπεὶ καὶ μυρία μυριάδες παρεστήκασιν αὐτῷ, κατὰ τὸν Δανιὴλ, ἀπεστέλλετο καὶ αὐτὸ, ποτὲ μὲν ἐν εἶδει περιστερᾶς ἐπὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ποτὲ δὲ ἐφ' ἕκαστον τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀποστόλων· διὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ αὐτὴ εἰρηται. Καὶ τί θαυμάζεις; ὅποτε καὶ περὶ τοῦ διαβόλου λέλεκται, Καὶ ἐξῆλθεν ὁ διάβολος παρὰ τοῦ Κυρίου· καὶ δευτέρον πάλιν εἶρηται, Ἐξῆλθε δὲ ὁ διάβολος ἀπὸ τοῦ Κυρίου. Εὐροῖς δὲ ἂν καὶ ἐπὶ τοῦ Ἄγαθὸ εἶτ' (45) ἐπιφέρει ἡ Γραφή· Καὶ ἐξῆλθε πνεῦμα· κοιτηρὸν, καὶ ἔστη ἐνώπιον Κυρίου καὶ εἶπεν· Ἐγὼ ἀπατήσω αὐτόν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐναντία πνεύματα, ὅπως δὲ καὶ τίνα τρόπον εἶρηται, οὐ νῦν καιρὸς πολυπραγμανεῖν· ὁ δὲ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξεληλυθέναι ἑαυτὸν διδάσκει, διὰ τὸ συνεῖναι αὐτῷ πάντοτε, καὶ τὸ ἅγιον δὲ Πνεῦμα ὁμοίως ἕτερον ὑπάρχον παρὰ τὸν Υἱόν. Ὁ δὲ σαφῶς αὐτὸς ὁ Σωτὴρ παρίστησι λέγων· Ἐκ τοῦ γὰρ παραστατικὸν ἂν εἴη τοῦτο τοῦ μὴ εἶναι ἐν παρ' ἐτέρῳ λαμβάνον, τι ἕτερον παρὰ τὸν διδόντα νοεῖται.

ΚΕΦ. Ε΄.

Ὅπως ὁ Σωτὴρ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐδίδαξεν.

Καὶ ὅτι (46) ἕτερον ἐστὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Υἱοῦ διαβρόδη καὶ διαφόρους λευκοτάτους ῥήμασιν (47) αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐδειξεν, ἐν οἷς πρὸς τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς εἶλεγει, Ἐὰν ἀγαπήτε με, τὰς ἐντολάς τὰς ἐμὰς τηρήσετε· καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει

✠ Ed. Paris., p. 169. 170. ⁴¹ Marc. iv, 3. ⁴² Dan. vi, 10. ⁴³ Luc. iv, 13. ⁴⁴ Job ii, 7. ⁴⁵ III Reg. xii, 21; II Paral. xviii, 20.

(41) Vulgo [καὶ] Πατέρα.

(42) Vulgo ἐκ Πατρ.

(43) Vulgo εἶλεγει εἰ μοι λάβ. [τὸ] Π. τὸ ἅγιον· δ δέ.

(44) Vulgo δ δέ; μοι vulgo παρεστήκασιν.

(45) Εἶτε ἐπιφέρει ἡ Γραφή. Pro ἐνθ' ἐπιφέρει; Spiritum sanctum, hinc apparet, quo in nu-

merum iterum. » Per hæc et his similia vir prudens id agit, ut idem statuat esse Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum : nempe, ut de una hypostasi tria nomina prædicentur. Nec advertit quod hic Filius de Patre suo progressus dicitur et similiter sanctus Spiritus; nec assequi potuit, quomodo dixit de Spiritu sancto Servator, *De meo assumet et annuntiabit vobis*; nec quod in discipulos inspirabat dicens, *Accipite Spiritum sanctum*. Quæ faciliem apud pios solutionem invenient, si qui velint reminisci quod Filius, semper cum Patre suo præsens et una existens, intus erat apud illum, veluti in adytis et inaccessis paterni regni receptaculis. Deinde ad salutem humano generi procurandam, emissum se a Patre venisse dicit : quod et alibi in parabola fecit manifestum : *Egressus est seminator ad seminandum* ⁴¹ : unde enim egressus esset, nisi ex intimis regniæ penetralibus paternæ divinitatis? Ad eundem modum, et Spiritus sanctus semper et continuo assistit throno Dei, cum *decies centena millia illi astent* ⁴², secundum Daniele, Missus porro est iste, nunc in figura columbæ super Filium hominis; nunc super unumquemque prophetarum et apostolorum : unde et ille quoque dicitur de Patre processisse. Quid mireris autem, cum vel de diabolo dicatur : *Et egressus est diabolus a Deo* ⁴³; et iterum : *Egressus est diabolus* ⁴⁴? Sed et scriptum invenies de Achabo dictum : *Et exivit spiritus nequam, et stetit coram Domino, et dixit : Ego decipiam illum* ⁴⁵. Sed de hisce spiritibus ad oppositum, quomodo dicatur existiisse eos, non in præsentem laboramus. Unigenitus vero Dei Filius se de Patre existiisse docet, eo quod apud eum erat semper; et sic pariter de sancto Spiritu, qui tamen alius est a Filio. Quod satis clare Servator docet, inquires : *De meo sumet et annuntiabit vobis*. Certe hinc efficitur non esse unum atque eundem Filium et sanctum Spiritum. Nam quod a quoquam quidquam percipit, diversum quid intelligitur a largiente esse.

ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν. Ἄντικρυς καὶ ταῦτῃν τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· τὸ γὰρ νοεῖται.

✠✠ CAP. V.

Quomodo de sancto Spiritu Servator docuit.

Certe quod diversus sit a Filio et alius Spiritus sanctus, expresse et clarissimis verbis docet Servator et Dominus noster, ubi sic discipulos affatur : *Si diligitis me, mandata mea custodietis, et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum in sæcula, Spiritum veritatis, quem mundus*

mero habeat Ensehius, nimirum inter meras creaturas. Εἶναι Υἱόν. Prescribendum, τὸ τοῦτο μὴ εἶναι ἐν καὶ ταῦτόν. M. — Addidi cum eodd. τοῦτο τοῦτο.

(46) Vulgo om. γε.

(47) Αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος. Decet δίδασ καὶ vel παρίστησι, aut simile quid. M.

non potest capere⁴⁸. Vides ut Spiritum vocet alium Paracletum et diversum a se. Quod si afflavit discipulos et dixit, *Accipite Spiritum sanctum*,⁴⁹ hic nec scire nos non oportet, quod afflatus ille mundaturus erat quodammodo animos apostolorum, ut apti sic et dispositi essent ad Spiritum sanctum recipiendum. Neque enim dicitur in faciem eorum insuflasse; nec quod spiraculum vitæ, ut Adamo quondam Deus inspiraverat eis in faciem, aut quod Spiritum sanctum : sed inspirasse in primis dicitur; et tum deinceps dixisse, *Accipite Spiritum sanctum*. Dare autem Spiritum manifeste docet, diversum esse ipsum a dato. Non erat ergo idem dans et datum. Sed qui largiebatur Servator erat, datum vero sanctus Spiritus : accipientes apostoli : afflatus mundificatorium, ut dixi, apostolorum : aut saltem operativum communicationis Spiritus sancti, nam utrovis modo possis interpretari. Sed hinc apparet alium ab illo esse sanctum Spiritum : ubi et in adjectis postea scribitur : *Si quis me diligit, servabit meos sermones. Et Pater meus diligit eum, et ad illum veniemus, et mansionem apud illum faciemus*⁵⁰. Quibus ista subnectit : *Locutus sum vobis, apud vos manens, sed Paracletus ille Spiritus sanctus, quem missurus est Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, et suggeret vobis omnia quæ locutus sum vobis*⁵¹. ✕ Audis ut in numero multitudinis loquatur, *Veniemus et mansionem apud eum faciemus*, de se hoc locutus et de Patre. De Spiritu autem sancto, tanquam de alio loquitur, *Ille vos docebit omnia*. Talis modi et illud erat : *Rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut is sit vobiscum in æternum, Spiritum veritatis*. Paracletus igitur ab ipso erat alius. Nam de eo loquitur ad hunc dictum modum. Jure optimo igitur addidit, et ista dicens : *Hæc vobis locutus sum adhuc manens vobiscum : Paracletus autem ille nempe Spiritus sanctus, quem Pater mittet in nomine meo, ille vos docebit omnia, et suggeret vobis omnia, quæcumque ego locutus sum*. Ego enim, inquit, hactenus ista vobis locutus sum, at Spiritus ille veritatis quem missurus est Pater, is vos tum docebit illa omnia quæ nunc non didicistis, propterea quod comprehendere ea non possitis. Ille cum venerit, Paracletus inquam, adimplebit doctrinam, in memoriam vobis una revocans, quæ nunc a me dicuntur. Et ipse quem ego mittam, ita subinfert, Paracletus a Patre meo, Spiritus nimirum ille veritatis, quem ego mittam vobis a Patre, qui a Patre egreditur, ille perhibebit de me testimonium. In quibus omnibus, id aperte declarat, illum quem missurus erat, et qui de ipso testimonium per-

ὑμῖν, ἵνα ἢ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν. Ὅρξῃ ὅπως τὸ Πνεῦμα τὸ Παράκλητον ἕτερον εἶναι φησι καὶ ἄλλο παρ' ἑαυτὸν· εἰ δὲ ἐμφυσῆσας τοὺς μαθηταὺς εἶπε· Ἀδέετε Πνεῦμα ἄγιον, οὐ χρὴ ἀγνοεῖν, ὡς τὸ μὲν ἐμφύσημα καθαρτικὸν πως ἦν τῆς τῶν ἀποστόλων ψυχῆς, ἐπιτηδείους αὐτοὺς (48) παρασκευάζον τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑποδοχῆς. Οὐ γὰρ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν ἐμφυσῆσαι λέγεται, οὐδ' ἐτι πνοὴν ζωῆς, οὐδ' ἐτι (49) Πνεῦμα ἅγιον, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἀδάμ ἀναγέγραπται, ὅτι ἐνεφύσησεν ὁ Θεὸς εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ (50) πνοὴν ζωῆς, ἀλλ' ἐμφυσῆσαι μὲν εἴρηται πρότερον, ἔπειτα εἰπεῖν, Ἀδέετε (51) Πνεῦμα ἅγιον· τὸ δὲ διδοῦναι αὐτὸν τὸ Πνεῦμα πάλιν ἕτερον αὐτὸν παρίστη τοῦ διδομένου. (52) Οὐκ ἂν γὰρ ὁ αὐτὸς ἦν ὁ διδοὺς, καὶ τὸ διδόμενον· ἀλλ' ὁ μὲν παρέχων ἦν ὁ Σωτὴρ, (53) τὸ δὲ διδόμενον τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οἱ δὲ λαμβάνοντες οἱ ἀπόστολοι, τὸ δὲ ἐμφύσημα καθαρτικὸν, ὡς ἔφη, τῶν ἀποστόλων, ἢ καὶ ἐνεργητικὸν τῆς μεταδόσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐκατέρως γὰρ νοεῖν δυνατόν. Πλὴν ἐκ τούτων δεικνύεται ἕτερον ὑπάρχον παρ' αὐτὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς καὶ διὰ τῶν ἐπιφερομένων, δι' ὧν πάλιν ἀναγέγραπται φήσας, Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει, καὶ ὁ Πατὴρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μοιῆν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα. Οἷς ἐπιφέρει· Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων, ὃ δὲ Παράκλητος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατὴρ μου ἐν τῷ ὀνόματι μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα καὶ ὑπομνήσει ὑμῖς πάντα ὅσα εἶπον ὑμῖν. Ἀκούεις ὅπως πληθυντικῶς κέχρηται τρώπῳ (54) τὸ, Ἐλευσόμεθα, καὶ μοιῆν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα, περὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς φήσας, καὶ ὡς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαλαλῶν, ὡς περὶ ἑτέρου ἔλεγε τὸ, Ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα. Τοιοῦτον δὲ ἦν καὶ τὸ, Ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μεθ' ὑμῶν ἢ εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. Οὐκοῦν ἕτερος ἦν παρ' αὐτὸν ὁ Παράκλητος, περὶ ὃ τὰ τοσαῦτα ἐδίδασκεν. Εἰκότως οὖν αὐτὸς προσετίθει λέγων· Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων, ὃ δὲ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατὴρ μου ἐν τῷ ὀνόματι μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμῖς πάντα ὅσα εἶπον. Ἐγὼ μὲν γὰρ τέως ταῦθ' ὑμῖν λελάληκα, φησὶ. τὸ δὲ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ καὶ αὐτὸ πέμψει ὁ Πατὴρ μου, πάντα ὑμᾶς διδάξει, ὅσα νῦν οὐ μεμαθήκατε διὰ τὸ μὴ γαρῖν ὑμᾶς. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἐλθὼν, λέγω ἔτι ὁ Παράκλητος, ἀναπληρώσει τὴν διδασκαλίαν, μετὰ τοῦ καὶ τῶν νῦν λεγομένων ὑπ' ἐμοῦ μνήμην ὑμῖν (55) ἐμποιῆσαι. Καὶ αὐτὸς ἐπάγει· εἰ Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ

✕ Ed. Paris., pag. 171. ⁴⁸ Joan. xiv, 15-17. ⁴⁹ Joan. xi, 22. ⁵⁰ Joan. xiv, 23. ⁵¹ Ibid. 25, 26.

(48) Vulgo ἀποσκευάζον et mox ἀπεδοχῆς.

(49) Ὅτι Πνεῦμα ἅγιον, vox ἅγιον hic redun lat. Spiritum enim vitæ, non Spiritum sanctum inspiravit Deus in faciem Adami. M.—Addidi e cod. ἐδίδε.

(50) Vulgo Πνεῦμα.

(51) Vulgo τὸ Πν. τὸ ἅγιον.

(52) Vulgo οὐκοῦν οὐκ αὐτὸς.

(53) Vulgo τὸ δὲ διδ. π. τὸ ἅγ. et mox ἐκατέρως, infra vulgo omi. καὶ ὑπομν. ὑ. π.

(54) Vulgo τὸ, et infra τὸ ἐρωτήσω.

(55) Vulgo ἐμποιῆσας et infra βλέπει.

ε Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, ε τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκ- ε πορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ, ε δι' ὧν ἀπάντων σαφῶς παρίστησιν ἐκεῖνον τὸν ὑπ' αὐτοῦ πεμπόμενον, καὶ τὸν μέλλοντα περὶ αὐτοῦ μαρτυρεῖν ἕτερον εἶναι παρ' ἐαυτόν. Ἐπεξεργάζεται δὲ τὸν λόγον ἐτι μᾶλλον, καὶ δι' ὧν ἐπιλέγει, ἀλλ' Ἐγὼ τὴν ἀληθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλω, ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς. Ἐὰν δὲ πειρευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς. Ἀπολεῖν δὲ ἐαυτὸν λέγων ἐν τούτοις τε τὸ πάθος ἐαυτοῦ ἐσήμαινε καὶ τὴν μετὰ τοῦτο πρὸς τὸν Πατέρα ἄνοδον. Τίς οὖν οὕτως ἡλίθιος, ὡς μετὰ τοσαύτα φωνᾶς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι φάναι. Τὸν τ: ὕτα λέγοντα καὶ τὸν περὶ οὗ ταῦτ' ἔλεγεν, ἀκούων αὐτοῦ σαφῶς διοριζομένου τὴν ἀληθειαν φάσκειν, καὶ B τίς ἡ ἀλήθεια παριστώντος ὡς εἰ μὴ ἀπέλθοι αὐτός, μὴ ἂν ποτὲ ἔξειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Εἰ δὲ ποτε μὲν τὸν Πατέρα πέμψειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ποτὲ δὲ ἐαυτὸν διορίζεται, οὐκ ἐναντία δὴ ποθε διδάσκει: πάντα γὰρ ὅσα ἂν βλέπη τὸν Πατέρα ποιοῦντα, ταῦτα ὁμοίως καὶ ὁ Υἱὸς ποιεῖ· καὶ καθὼς ἀκούει, κρίνει. (56) Διὸ τῆ τοῦ Πατρὸς κρίσει, ὅτε καὶ βούλεται ὁ Πατήρ. τῆνικαῦτα ὁ Υἱὸς καὶ δι' αὐτοῦ ὁ Σωτὴρ ἀποστέλλει τοῖς (57) αὐτοῦ μαθηταῖς τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας τὸ Παράκλητον, πρὸς τὸ παρακαλεῖν αὐτοὺς καὶ παραμυθεῖσθαι ἐφ' οἷς κηρύττοντες τὸ Εὐαγγέλιον ὑπὸ τῶν ἐλαυνόντων αὐτοὺς ἔπασχον. Οὐ μόνον δὲ πρὸς τὸ παρακαλεῖν αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ διδάξει αὐτοὺς C πᾶσαν τὴν ἀληθειαν τῆς καινῆς διαθήκης, ἣν οὐκ ἐχώρουν (58) ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διδάσκεισθαι, ὅπνῃκα ταῦτα αὐτοῖς ὠμίλει διὰ τὸ ἐπιτῆ Ἰουδαϊκῆ δεδουλωσθαι ἀγωγῆ. Ταῦτα δὲ ἔργοις ἐπλήρου μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ, μεθ' ἣν ἐπῶν τῆ Μαρίμ, Μί μοι ἀπτοῦ, οὐπω γάρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου. Μετὰ ταῦτα (58*) ἅτε δὴ ἀνελθυσθὼς πρὸς τὸν Πατέρα, τοῖς μαθηταῖς ὤφθη, τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπεσταλμένου καὶ συνόντος αὐτοῦ, ἐτοιμοῦ τε παρεστῶτος εἰς (58**) ἣν τέτακται διακονίαν, ὅτε καὶ ἄφασθαι αὐτοῦ ἐπιτρέπει. Τότε γὰρ αὐτοῖς ἐνεφύσησε καὶ τότε μέρος τι χαρίσματος τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῖς, τὸ τῆς ἀφέσεως τῶν ἀμαρτημάτων ποιητικῶν ἐδίδου· διαιρέσεις γὰρ χαρισμάτων εἰσὶν ὧν ἐκ μέρους μὲν αὐτοῖς ἔδωρεῖτο, τότε συνῶν καὶ παρῶν αὐτοῖς. Μετὰ D δὲ ταῦτα μείζονος αὐτοὺς καὶ (59) τελειωτέρας δυνάμεως ἐπλήρου· περὶ ἧς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων πρὸς αὐτοὺς ἔφη, Ἵμεῖς δὲ ἐξ ὑψους δύναμιν ἐπέλαθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, ὅτε καὶ βαπτῆσθεσθαι αὐτοὺς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἐπηγγέλλετο, ὃ δὴ καὶ αὐτὸ ἐπληροῦτο μετὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ (60) κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς

A hibiturus erat, alium et distinctum ab ipso esse. Sermonem vero adhuc amplius promovendo peragit, dum subinfert : *Ego veritatem vobis dico, conducit vobis ut ego abeam. Nam si ego non abiero, Paracletus ille non veniet ad vos ; quod si recessero, cum ego ad vos mittam* 72. Cum se abiturum dixit, passionem suam hic insinuavit : et post illam reditum suum ad Patrem. Quis jam adeo delirat, ut post tot voces et tantas unum eundemque putet illum esse, qui ista loquitur, et illum de quo dicuntur ista, præcipue cum illum ipsum disertis verbis dicentem audiat, se dicere veritatem, et veritatem illum, quæ esset, exponentem, nimirum quod nisi abiret ipse, Paracletus non veniret. Quod si opponatur dictum esse interdum, Patri miisurum esse sanctum Spiritum : interdum vero ipsummet, non ipse sibi hic contraria docet. Omnia enim quæ viderit Patrem facientem, eadem similiter et Filius ✕ facit : et quemadmodum audit, ita iudicat. Quocirca secundum iudicium Patris, et Pater quando vult, et tum cum velit Filius Servator noster : mittit ad discipulos suos spiritum veritatis Paracletum, qui παρακλή, id est consoletur, confortet, et adhortetur eos ad patienter sufferendum in Evangelii annuntiatione, propter quam erant exagitandi. Nec ad illos solummodo consolandos, sed instituendos insuper in omni veritate novi fœderis, quam recipere a doctrina Servatoris non tum poterant, cum inter ipsos versaretur, eo quod Iudaicæ pædagogicæ inservirent. Hæc reipsa adimplevit post suam a mortuis resurrectionem, cum Mariæ diceret, *Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum et Patrem vestrum* 73. Deinceps vero tanquam qui ascenderat ad Patrem, visus est discipulis suis, in missione Spiritus sancti, et cum iis versabatur, paratumque se exhibuit, qui in Filii functione recenseretur, quando et tangi se ab iis permittebat. Tunc ipsis insufflavit : et tunc Spiritus portionem iis impertivit, cum facultatem tribueret peccata remittendi. Sunt etenim divisiones gratiarum : quarum partem tum iis impertivit, cum cum iis versaretur : post hæc majori multo et perfectiori potestate adimplevit : de qua dicebat iis in Actibus apostolicis, *Vos recipietis potestatem ex alto, superveniente in vos Spiritu sancto* 74. Quando et baptizandos eosdem in Spiritu sancto promittebat. Quod ipsum post ascensionem suam implebatur, in die Pentecostes, misso super eos, quemadmodum edixerat ipse, Spiritu sancto. Cum vero locus iste majori adhuc et perspicua magis egeat dilucidatione, non est opportunum in præsentem in eam incumbere

✕ Ed. Paris., pag. 172. 72 Joan. xvi, 7. 73 Joan. xv, 17. 74 Act. 1, 8.

(56) Διὸ τῆ τοῦ Πατρὸς κρίσει. Sequentia [ubi illi et post τῆνικ. cum codd.] sic. opinor, legitur, τῆνικαῦτα καὶ δι' αὐτοῦ ὁ Υἱὸς καὶ Σωτὴρ ἀποστέλλει. M.

(57) Vulgo ἐαυτοῦ.

(58) Vulgo διὰ, et mox ἐκ τῶν νεκρῶν.

(58*) Vulgo δὴ ἅτε.

(58**) Vulgo Υἱόν.

(59) Vulgo τελειωτ., et mox ὑμεῖς λήψ. Dein vulgo ἐπηγγέλλετο, quod saltem esse debebat ἐπηγγέλλετο.

(60) Vulgo μετὰ, et mox ὑπεξίναμι et ἐπὶ δὲ μηδέ.

interpretationem : quippe cum hic mihi minime A
propositus sit scopus; sed ut edoceam diversum esse
Spiritus illum Paracletum a Filio. Quod multipliciter
præstitum est e dictis Servatoris, cum aliis
tum iis, ubi dixit, *Multa habeo vobis dicere, sed non
potestis adhuc portare : sed cum advenit Spiritus
veritatis, ille vos edocebit omnem veritatem. Non
enim loquetur a seipso, sed ea quæ audierit : et
quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me glorificabit
quoniam de meo accipiet, et annuntiabit vobis* 76.

✠ In quibus denuo pollicetur, fore ut discipuli
ipsius, illa per Spiritus magisterium discerent, quæ
ab ipso non didicerant. Ita tanquam de distincto,
loquitur illud, *Cum venerit ille ; et illud, Nam non
e seipso loquetur ; et illud, Ille me glorificabit ; et
adhuc illud, De meo sumet.* Maxima enim esset et
difficulter admodum sananda fatuitas, imaginari
Servatorem de seipso hæc dixisse. Cum ab istis
clarissime manifestatum a Servatore sit, Spiritum
sanctum a se distributum et diversum esse. Honore
certe eum et gloria, et donis excellenter ornatum :
sed et majorem transcendenteque docet esse su-
pra omnem intellectualem et rationalem substan-
tiam : unde in unionem sacrosanctæ et beatissimæ
Trinitatis assumitur : seipsum vero minime super-
gressum docet, ubi ait, *Non enim a seipso loquetur,
sed quæcumque audierit loquetur.* At quis ille a quo
hæc audit? docet, *A me accipiet, inquit, et an-
nuntiabit vobis ; a me, nimirum thesauro. Nam in
illo sunt reconditi omnes thesauri sapientiæ et cog-
nitionis* 76. Ille ideo veluti Filius unigenitus, a Patre
accipiet, a Patre audiet. Spiritus autem sanctus ab
illo accepta largitur. Ideo ait, *De meo recipiet, et
annuntiabit vobis.* Quocirca et Deus qui est super
omnia, Spiritus dicitur : quemadmodum ipse nos docuit
Servator, *Deus Spiritus est, inquit, et qui
adorant eum, in spiritu et veritate adorare debent* 77.
Eritque veraciter Sanctus ille sanctorum ; et in sanctis
acquiescens. Sed et Filius Dei, cum Deus sit,
Spiritus est : et Spiritus sanctorum sanctus, si modo
sit imago invisibilis Dei. Quocirca dictum est de
illo, *Dominus Spiritus est* 78; et, *Spiritus faciei nostræ
Christus Dominus* 79. Enimvero cum a Patre et Filio
sit diversus Spiritus sanctus, idioma ipsius indicat
Servator, vocans eum *Paracletum.* Nomen commune
proprietary applicans per denominationem Paracleti,
cum et angelicæ etiam potestates spiritus sint : *Qui
facit angelos suos ;* ita dicitur enim, *spiritus* 80. Sed
illorum nullus Spiritui Paracleto adæquandus est :
unde ille solus Spiritus, sanctissima et beatissima
Trinitate comprehenditur. Neque aliter Servator,

✠ Ed. Paris., pag. 175. 76 Joan. xvi, 12-14. 77 Thren. iv, 20. 80 Hebr. 1, 7.

(61) *Δυσθεράπευτος συνήθεια.* Semel atque iterum ita scriptum reperi in codice, pro εὐθθεια [sic Mp. cum Is.]. M.

(12) *Υποβεθηκός.* Imo υπερβεθηκός, vult Spiritum sanctum majorem omni alia creatura, non tamen majorem Filio quia de Filio accipit. M. — Delevi οὐχ ante ὅποθ.

ἀποσταλέντος αὐτοῖς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ταῖς αὐ-
τοῦ φωναῖς ἀκολουθῶν. Πλείονος δὲ ἐξεργασίας καὶ
σαφηνείας δεομένων τῶν κατὰ τὸν τόπον, οὐ νῦν ἐπ-
εξεῖναι καιρὸς τῇ τῆς ἐξετάσεως ἀκριβείᾳ, ἐπεὶ μηδὲ
τοῦθ' ἡμῖν πρόκειται, Παραστῆναι δ' ἐχρῆν ἕτερον εἶ-
ναι τοῦ Υἱοῦ τὸ παράκλητον Πνεῦμα, ὃ δὴ καὶ ἀπεδεί-
χθη διαφόρως, δι' ὧν αὐτὸς ἐπαίδευσεν ὁ Σωτῆρ,
πρὸς τε τοῖς ἄλλοις καὶ ἐν οἷς ἔλεγεν, *Ἐτι πολλὰ
ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαρτάζειν
ἄρτι, ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας,
διηγήσεται ὑμῖν τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν. Οὐ γὰρ
ἀψ' ἑαυτοῦ λαλήσει, ἀλλ' ὅσα ἀκούσῃ· καὶ τὰ
ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν· ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει,
ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.*

Ἐν οἷς πάλιν ἂ μὴ αὐτὸς εἰδίδαζε, ταῦτα μαθήσεσθαι
τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπαγ-
γέλλεται· ὡς περὶ ἑτέρου λέγων τὸ, *Ὅταν ἔλθῃ
ἐκεῖνος, καὶ τὸ, Οὐ γὰρ ἀψ' ἑαυτοῦ λαλήσει, καὶ
τὸ, Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, καὶ ἐτι τὸ, Ἐκ τοῦ ἐμοῦ
λήψεται·* ταῦτα γὰρ πάντα ὑπολαμβάνει τὸν Σω-
τῆρα αὐτὸν περὶ ἑαυτοῦ λέγων, δεινὴ καὶ (61) δυσ-
θεράπευτος συνήθεια. Ἀλλὰ γὰρ σαφῶς διὰ τούτων
αὐτὸς ὁ Σωτῆρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἕτερον ὑπάρχειν
παρ' ἑαυτὸν εἰδίδαζε, τιμῇ μὲν καὶ δόξῃ καὶ πρε-
σβείοις ὑπερέχον καὶ κρείττον καὶ ἀνώτερον πάσης
τῆς νοεράς καὶ λογικῆς τυγχάνον οὐσίας· διὸ καὶ
συμπαρειληπταί τῇ ἁγίᾳ καὶ τρισμακαρίᾳ Τριά-
δι· (62) ὑποβεθηκός γε μὴν εἶναι αὐτοῦ. Ὁ δὲ παρ-
ίστη εἰπὼν, *Οὐ γὰρ ἀψ' ἑαυτοῦ λαλήσει, ἀλλ'
ὅσα* (63) ἀκούσει λαλήσει. Παρὰ τίνος δὲ ἀκούσει,

διασαφεῖ λέγων· *Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγ-
γελεῖ ὑμῖν.* Ἐκ τοῦ ἐμοῦ δηλαδὴ θησαυροῦ. Ἐν
αὐτῷ γὰρ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας
καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι. Αὐτὸς μὲν οὖν, ὅτε Υἱὸς
μονογενῆς, παρὰ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει, καὶ παρὰ τοῦ
Πατρὸς ἀκούει, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρ' αὐτοῦ
χορηγεῖται· διὸ φησιν, *Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ
ἀναγγελεῖ ὑμῖν.* Λέγεται μὲν οὖν καὶ ὁ ἐπὶ πάντων
Θεὸς Πνεῦμα, ὡς αὐτὸς εἰδίδαξεν ὁ Σωτῆρ, εἰπὼν,
*Πνεῦμα ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν
ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.* Καὶ
ἔσται ἀληθῶς Ἅγιος ἁγίων αὐτὸς καὶ ἐν ἁγίοις ἀνα-
παυόμενος. Ἀλλὰ καὶ ὁ Υἱὸς (64) τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα
ἦν τυγχάνει, καὶ Πνεῦμα καὶ αὐτὸς ἁγίων ἁγίων, εἰ
δὴ εἰκὼν ἐστὶ τοῦ ἀοράτου. Διὸ καὶ περὶ αὐτοῦ λέ-
λεχται, *Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι· καὶ, Πνεῦμα
πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος.* Ἀλλὰ γὰρ
τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἑτέρου ὄντος παρὰ τὸν Πατέρα
καὶ τὸν Υἱὸν, τὸ ἰδίωμα παριστάς ὁ Σωτῆρ κέκληκεν
αὐτὸ *Παράκλητον,* τὸ κοινὸν τῆς ὁμωνυμίας ἀφορι-
ζῶν διὰ τῆς τοῦ Παρακλήτου προσσηγορίας, ἐπεὶ καὶ

78 Coloss. ii, 3. 79 Joan. iv, 24. 80 II Cor. iii, 17.

(63) Vulgo ἀκούει; mox vulgo σοφίας ἀποκρυμμένοι καὶ γνώσεως.

(64) *Τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα.* Credo rescribendum τοῦ Θεοῦ, Θεὸς ὢν, τυγχάνει Πνεῦμα καὶ αὐτὸς ἅγιον τῶν ἁγίων, εἰ δὲ εἰκὼν ἐστὶ τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. M. — Mox vulgo, εἰ δὲ εἰκὼν, εἰ ποῖα, Πνεύματα λέγεται ἀποστ. διαταξ. εἰ τῆς αὐτοῦ παλ. γγεν.

αἱ ἀγγελικαὶ δυνάμεις εἶεν ἂν πνεύματα· Ὁ γὰρ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα εἰρηται. Ἄλλ' οὐδὲν τούτων ἐξισουσθαι δύνανται τῷ Παρακλήτῳ Πνεύματι· διὸ τῆ ἀγίᾳ καὶ τρισμακαρία Τριάδι μόνον τοῦτο συμπαραλειπεται, οὐκ ἄλλως τοῦ Σωτῆρος τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ διαταξαμένου τὸ μυστήριον τῆς καλιγγενεσίας πᾶσιν τοῖς ἐξ ἐθνῶν εἰς αὐτὸν πιστεύουσι παραδίδουαι, ἢ βαπτίζοντας αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· τοῦ μὲν Πατρὸς αὐθεντοῦτος καὶ δωρουμένου τὴν χάριν, τοῦ δὲ Υἱοῦ ταύτη διακονομένου· Ἡ γὰρ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο, τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος, δηλαδὴ τοῦ Παρακλήτου, αὐτοῦ ὄντος τοῦ χορηγομένου κατὰ τὰς ἐν αὐτῷ διαιρέσεις τῶν χαρισμάτων· ὃ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδουαι λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ Λόγος ἐπιτῶ Πνεύματι, καὶ τὰ τούτοις κατριθμημένα ὁμοίως.

ΚΕΦ. Γ'.

Ὅπως ἡ Ἐκκλησία περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος φρονεῖν παραδίδωσιν.

Τὸ μὲν οὖν ἅγιον Πνεῦμα μόνους ἁγίους ἐμφιλοχερεῖν πέφυκε, διὰ τοῦ Υἱοῦ χορηγοῦμενον, οἷς ἂν ὁ Πατήρ κρίνειεν. Καὶ τοῦτ' ἂν εἴη ἔργον αὐτοῦ, τὸ πάντας ἀγιάζειν, οἷς ἂν ἐνός τινος ἢ καὶ πλειόνων μεταδιδῶ τῶν ἐν αὐτῷ χαρισμάτων, ὡς καὶ προφητίας καὶ ἀποστόλου καὶ πᾶσαν θεοφιλή ψυχὴν, εἰκὸς δὲ καὶ τὰς κρείττους καὶ θείας δυνάμεις τῆς ἐξ αὐτοῦ μεταλαμβάνειν ἀγιότητος· ὁ δὲ Υἱὸς μόνος πατρικῆ θεότητι τετιμημένος ποιητικὸς ἂν εἴη καὶ δημιουργικὸς τῆς τῶν γεννητῶν ἀπάντων, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων καὶ δὴ (65) καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Παρακλήτου Πνεύματος ὑπάρξεως· Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν καὶ, Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἰτε ὄρατα, εἰτε ἀόρατα. Ὁ δὲ ἐπέκεινα τῶν ὄλων Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀβήρτόν τι ὧν ἀγαθόν, καὶ παντὸς λογισμοῦ καὶ διανοίας φωνῆς τε πάσης καὶ ἐνθυμήσεως κρείττον, ὁμοῦ τῶν πάντων ὅσα ποτὲ ὄντα καὶ ὁποῖα τυγχάνει αὐτοῦ τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος, προσέτι δὲ καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, καθηγούμενος μόνος, εἰκότως ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσι Θεὸς ἀνείρηται, παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ φάντι, *Εἰς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα, εἰς Θεὸς Πατήρ πάντων ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν* (66) *πᾶσι*. Καὶ μόνος μὲν αὐτὸς εἰς Θεὸς καὶ Πατήρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ χρηματίζοι ἂν, ὁ δὲ Υἱὸς μονογενὴς Θεός, ὁ ὧν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, τὸ δὲ παράκλητον Πνεῦμα, οὕτε Θεός, οὕτε Υἱός· ἐπεὶ μὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁμοίως τῷ Υἱῷ καὶ αὐτὸ τὴν γένεσιν εἰληφεν, ἐν δὲ τι τῶν διὰ τοῦ Υἱοῦ γενομένων τυγχάνει, ὅτι (67) δὴ πάντα δι' αὐτοῦ

A cum mysterium illud regenerationis in ipso, apostolis mandaret, iis qui de gentibus crederent annuntiandum, tradidit, quam ut baptizarent in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. ✠ Patre principante a seipso et gratiam largiente, Filio vero eam gratiam administrante : *Gratia enim et veritas per Jesum Christum* 61. Spiritu autem sancto nimirum illo Paracleto eam exhibente, secundum gratiarum ab ipso divisiones. Unum etenim alicui datur Verbum sapientiae : alii Verbum intelligentiae, secundum eundem Spiritum : alteri fides in eodem Spiritu : et quæ reliqua ad istum modum enumerantur.

Quæ sit Ecclesiae traditio, de Patre, et Filio et Spiritu sancto.

CAP. VI.

Quæ sit Ecclesiae traditio, de Patre, et Filio et Spiritu sancto.

Sanctus ergo Spiritus, sanctos solos inhabitans, per Filium imperitur iis, quos Pater approbaverit. Opus ejus proprium est sanctificare omnes. Quibus singulis unum aliquod, vel etiam plura interdum sua charismata elargitur. Adeo ut prophetae, apostoli, omnino anima Deo chara : fortassis et divinæ illæ et excellentiores potestates, illius participes fiant per eum sanctificatæ : solus autem Filius paterna deitate honoratus, operatus fuerit et produxerit, subsistentia creata omnia, visibilia, invisibilia, atque adeo ipsum quoque Spiritum Paracletum : *Omnia enim*, inquit, *per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* 62. Et, *In ipso condita sunt omnia quæ sunt in cælis, et quæ super terram, sive visibilia, sive invisibilia* 63. Deus autem ille super omnia, Pater Domini nostri Jesu Christi, cum sit inenarrabile quoddam bonum, omnem exsuperans ratiocinationem, cogitationem, vocem omnem disquisitionemque. Omnium rerum quotquot demum illæ, et cujusmodicunque fuerint, ipsius insuper Spiritus sanctus, et Filii ulterius unigeniti, dux et princeps est, nec injuria solus ; cum super omnia, et per omnia, et in omnibus Deus prædicetur ab Apostolo, ubi ait, *Unus Dominus, una fides, unum baptisma ; unus Deus, Pater omnium, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus Deus* 64. Solus quidem ille Deus, et Pater Domini ✠ nostri Jesu Christi dicatur : Filius unigenitus Deus, qui erat in sinu Patris. At Spiritus Paracletus, neque Deus, neque Filius. Quoniam non de Patre perinde atque Filius genisim accepit, et unus ex eorum censu est, qui per Filium condebantur : quandoquidem *omnia per*

✠ Ed. Paris., pag. 174. 175. 61 Joan. 1, 17. 62 ibid. 3. 63 Coloss. 1, 16. 64 Ephes. iv, 5, 6.

(65) Καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Παρακλήτου Πνεύματος ὑπάρξεως, aperite Spiritum sanctum, in albo reponit creaturarum, eunIQUE a Filio perinde atque cætera productum disertis verbis scribit, quod et statim blasphemus repetit. Τὸ δὲ Παράκλητον Πνεῦμα οὕτε Θεός, οὕτε Υἱός, etc., qui eo majorem quidem Filium statuit, sed eundem ipsum minorem

Patre, ut mirandum sit Socratem adeo desipuisse, qui hæc scripta produxerit, ut Eusebium immunitatem probaret ab Arianismo : et tamen ausus est ὁ Παμφίλου, has sui ipsius blasphemias catholicæ Ecclesie ascribere. M.

(66) Vulgo πᾶσι Θεός.

(67) Vulgo δὲ, et mox ὄλον τοῦ Σ.

ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Atque ista quidem ad hunc modum sanctæ sunt et catholicæ Ecclesiæ tradita, voceque divina consignata mysteria. Marcellus vero permiscens omnia, aliquando in profundum se Sabellianismum præcipitat: aliquando Pauli illius a Samosatis hæresim renovare vult, aliquando Judæus tantum non deprehenditur: unam etenim hypostasin tripersonatam, uti et trinominem introducit, eundem affirmans esse Deum, et in Deo Verbum, et Spiritum sanctum. Transgressus inde ad Apostoli de Christo theologiam, diversas hic adhibet interpretationes. Nam cum exertim Apostolus Filium Dei, Deum prædicet, ut ubi ait, *Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in illo creata sunt universa, cum ea quæ in cælis sunt, tum quæ super terram: sive visibilia, seu invisibilia: sive throni, seu dominationes, sive principatus, seu potestates, omnia per ipsum, et in ipso condita sunt: et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constiterunt* ⁶⁸.

CAP. VII.

Quomodo Marcellus carnem asseveret esse imaginem Dei invisibilis.

Vir egregius iste demum ad carnem dejectus, ipsam affirmat imaginem invisibilis esse Dei: cum tamen quod non observat, forma masculina, qui et non quæ est imago efferatur. Ille autem articulum, *δς*, carni attributum declarare ait, quod ipsa sit illa imago invisibilis Dei: illud quoque *ipse est ante omnia* de carne dictum ait: neque puduit eum dicere, *ipse*, de carne. Sed et propter carnem universæ creaturæ primogenitum vocatum ait: « Manet autem immutabiliter, inquit, de carne, omnia tam in cælis quam in terra, sive visibilia, seu invisibilia creata: » nec refugit dicere thronos, dominationes, principatus, potestates per et propter carnem Servatoris creationem suam in Christo consecutos. Cum vero superiore libro Marcelli verba de robis istis posuerim, ne excrescat ultra modum oratio, contentus ero illic ea exhibuisse testimonia. Quam vero sit distorta, et violenter coacta hæc dicti apostolici interpretatio, non est, opinor, opus ut pluribus adhuc persequar, cum quam sit illa impudens interpretatio, cuique satis innotescat.

CAPUT VIII.

Quomodo idem astruat carnem Servatoris prodesse nihil.

Nihilominus qui de carne Servatoris egit tam multis, illam nobis non conservat sartam tectam. Optandum esset, ut vel hic saltem pie sapere voluisset. At nunc posteaquam omnia de carne de-

✕ Ed. Paris., pag. 176. ⁶⁸ Coloss. 1, 15-17.

(68) Vulgo διαφόροις.

(69) Vulgo δέ.

(70) In codd. αὐτοῦ.

(71) Vulgo παντὶ τό.

ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. Ταῦτα μὲν οὖν τῆς καθολικῆς καὶ ἀγίας Ἐκκλησίας ὡδὲ πη διὰ τῶν θείων φωνῶν παραδίδοται τὰ μυστήρια· Μάρκελλος δὲ πάντα φύραε, ποτὲ μὲν εἰς αὐτὸν ὄλον τὸν Σαβελλίου βυθὸν χωρεῖ, ποτὲ δὲ Παύλου τοῦ Σαμοσατεύς ἀνανεοῦσθαι πειράεται τὴν αἵρεσιν, ποτὲ δὲ Ἰουδαῖος ὢν ἀντικρυς ἀπελέγγεται· μίαν γὰρ ὑπόστασιν τριπρόσωπον ὡσπερ καὶ τριώνυμον εἰσάγει, τὸν αὐτὸν εἶναι λέγων τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Εἶτ' ἐντεῦθεν μεταθῶς ἐπὶ τὰς ἀποστολικὰς περὶ τοῦ Χριστοῦ θεολογίας, πάλιν (68) διαστρόφοις κέχρηται ἐρμηνείαις. Τοῦ γὰρ θείου Ἀποστόλου θεολογοῦντος διὰ ῥῆσιν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ λέγοντος, Ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, *ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἰτε ὁρατὰ, εἰτε ἀόρατα, εἰτε θρόνοι, εἰτε κυριότητες, εἰτε ἀρχαί, εἰτε ἐξουσίαι, πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἐκτισται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν*.

ΚΕΦ. Ζ'.

Ὅπως Μάρκελλος τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου τὴν σάρκα εἶναι διεβδαιούτο.

Ὁ θαυμαστός οὗτος αὐθις ἐπὶ τὴν σάρκα πεσὼν, αὐτὴν εἶναι ἀποφαίνεται τὴν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, οὐκ ἀκούων ὡς ἀρσενικῆ χαρακτῆρι ἐξηγήσεται τὸ, ὅς ἐστὶν εἰκὼν. Τὸ γὰρ ὅς οὐκ οἶδ' ὅπως ἐφαρμόσας τῇ σαρκὶ ταύτῃ ἐρη δηλοῦσθαι ὡς αὐτῆς οὐσης τῆς εἰκόνας τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. Καὶ πάλιν, τὸ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων περὶ τῆς σαρκὸς φησὶν εἰρησθαι: οὐκ αἰδούμενος τὸ αὐτός ἐπὶ τῆς σαρκὸς ἐκλαμβάνειν. Καὶ τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως διὰ τὴν σάρκα κεκλήσθαι λέγει. « Ἐπιμένει (69) τε ἀδια-ε τρέπτως ἐν τῇ σαρκὶ φάσκων τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἐκτίσθαι, τὰ τε ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα. » Οὐδὲ διατρέπεται θρόνους, καὶ κυριότητας, καὶ ἀρχὰς, καὶ ἐξουσίας διὰ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος· λέγων, τῆς ἐν Χριστῷ κτίσεως ἡξιώσθαι. Ἦδη δὲ διὰ τῆς πρὸ τούτου γραφῆς τὰς περὶ τούτων τοῦ Μαρκελλίου φωνὰς παραθέμενος, λόγου συμμετρίας φειδόμενος, τῇ (70) αὐτῶν ἐκείνων ἀρκεσθήσομαι μαρτυρίᾳ. Ὡς δὲ διάστροφος καὶ βεβιασμένη ἡ τοιαύτη τυγχάνει τῆς ἀποστολικῆς λέξεως διήγησις, οὐ μοι δεῖν ἡγοῦμαι κατασκευῆς πλείονος, διὰ τὴν καὶ (71) παντὶ τῷ κατάφωρον εἶναι τὸ ἀναιδὲς τῆς ἐρμηνείας.

ΚΕΦ. Η'.

Ὅπως ὁ αὐτός μηδὲν ὡφελεῖν τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἀπεφαίνετο

Πλὴν τοσαῦτα περὶ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος εἰπὼν, οὐδ' αὐτὴν ἡμῖν φυλάττει σῶαν· ὡς εἶθε γὰρ καὶ εἰς αὐτὴν τὸν εὐσεβῆ διετήρει λογισμὸν· νυνὶ (72) δὲ μετὰ πάντα τὰ περὶ αὐτῆς αὐτῷ λελεγμένα (73), ἐπὶ

(72) Vulgo δὲ πάντα.

(73) Vulgo ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν αἰώνων. Satis constat legendum esse συνελεῖα. M. [et sic eodd.].

συντελεί τῶν αἰώνων, αὐτῆν ἔρημον τοῦ λόγου ἀποφαίνεται γράφων οὕτως· « Εἰ οὖν ὁμολογεῖ τὴν σάρκα ἔ μὴδὲν ὠφελεῖ, αὐτὸν, πῶς ἐγχωρεῖ τὴν ἐκ γῆς τε ἔ ουσαν, καὶ μὴδὲν ὠφελοῦσαν, καὶ ἐν τοῖς μέλλουσιν ἔ αἰῶσιν, ὡς αὐτῷ λυσιτελοῦσαν, συνεῖναι τῷ Λόγῳ. »

ΚΕΦ. Θ'.

Ὅπως καταλειφθήσεσθαι ἐν τῷ τοῦ πατρὸς τέλει τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος τοῦ Λόγου ἔρημον ἐτόλμα λέγειν.

Καὶ δευτεροῖ τὸ αὐτὸ ἐν ἐτέρῳ φάσκων· « Εἰ τοίνυν ἔ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀποκαταστάσεως ἀπάντων καὶ ἔ αὐτὴν τὴν κτίσιν ἐκ τῆς δουλείας εἰς τὴν ἐλευθερίαν μεταβληθήσεσθαι ὁ Παῦλος ἔφη, λέγει γὰρ ἔ ὅτι καὶ αὐτὴ ἢ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ· πῶς ἔτι τὴν τοῦ δούλου μορφήν, ἣν ἀνελίψεν ὁ Λόγος, μορφήν οὔσαν ἔ δούλου, συνεῖναι τῷ Λόγῳ δι' αὐτὴν, γένοιτ' ἂν δυνατόν; »

ΚΕΦ. Ι'.

Ὅποια αἱ θεῖαι Γραφαὶ περὶ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος διδάσκουσι, καὶ ὡς τὰ ἐναντία Μάρκελλος ἐφρῶνει.

Ὁρᾷς ὅποιος προσέθαι φωνὰς κατὰ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τετόλμηκεν· οὐκ ἐπιστήσας, ὡς καὶ πρὸ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως ἔτι οὔσαν αὐτὴν ἐπὶ γῆς; πρὸ τοῦ πάθους οὕτως ἐδόξασεν ἐν τῷ ὄρει, τρισὶν τοῖς ἐκκρίτοις αὐτοῦ μαθηταῖς μόνοις, εἰκόνα δεινῆς τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὡς ἐξαστράψαι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ φωτὸς μαρμαρυγᾶς ἐκλάμψαι. Ἐγένετο γὰρ, φησὶν ἡ θεὰ Γραφή, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ λευκά ὡς τὸ φῶς· ἀλλ' οὐδὲ συνείδῃ ὅποιον σῶμα Χριστοῦ δόξης (74) ὁ θεὸς Ἄποστολος· καὶ ὡς καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα σύμμορφα ἔσεσθαι ἐκείνῳ τῷ σώματι ἐδίδασκε λέγων, Ὅς (75) μετεσχημάτισε τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ· ἀλλ' οὐδὲ νοήσας τίνοι τρόπῳ καταποθήσεσθαι τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς (76), ἔγραφε φάσκων, Ἐφ' ἧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, (77) ἵνα καταποθῆ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς· τούτων ἀμαθῶς ἔχων, τὸν μὲν Λόγον διαθεβαίουται ἐν καὶ ταύτῳ (78) μέλλειν γίγνεσθαι τῷ Θεῷ, ὡσπερ καὶ πρότερον ἦν, τὴν δὲ σάρκα, καταλειφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Λόγου, οὐκ οἶδ' ὅ τι ποτὲ γενήσεσθαι. Ἐπάκουσον δ' οὖν ὅπως ταῦτά φησιν· « Εἰ δέ τις περὶ τῆς σαρκὸς ταύτης τῆς ἐν τῷ Λόγῳ ἀθανάτου γεγονυίας πυνθάνοιτο, τί φαίμεν (79) πρὸς αὐτόν; ὅτι δογματίζει μὲν ἡμεῖς ἔ περὶ τῶν μὴ ἀκριβῶς περὶ τῶν θεῶν μεμαθήκα-

A prædicavit, relinquendam illam tandem nudam, vacuum, et verbo suo destitutam affirmat in fine sæculi. Scribit enim [R. CIV, coll. p. 51, C] : « Quod si vero scribat carnem suam prodesse nihil, qui potest fieri ut scripserit, si illa quæ de terra est, et nihil prodest, in futuro sæculo, quasi profutura multum, cum Verbo versari debeat? »

CAP. IX.

Quod ausus est dicere, carnem Servatoris, Verbo destituendam esse in fine sæculi.

Quod ipsum denuo inculcat, alibi inquires : « Si igitur in tempore illo restaurationis omnium, et ipsamet creaturam, de servitute in libertatem transferendam esse docuit Paulus (ait enim quod et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis, in libertatem asserta gloriæ filiorum Dei⁸⁶) ; quomodo adhuc ulterius, illa servi forma, quam assumpsit ✕ Verbum, cum sit forma servi, per se ipsam, cum Verbo consistere poterit? »

CAP. X.

Quæ de carne Servatoris Scripturæ doceant : et quod Marcellus contra illas senserit.

Vides in quas voces irruerit ille contra carnem Servatoris : nescivit autem, quod ante illam in caelos assumptionem, et ante passionem suam cum adhuc in terra versaretur, illam glorificavit in monte. Ubi solis selectis tribus discipulis imaginem sui regni repræsentavit : ut resplenderet ejus facies, et lucis fulgore radiaret : Facta est ejus facies, ait sacra Scriptura, sicut sol : et vestimenta ejus alba sicut nix⁸⁷. Nec intellexit qualemnam corpus gloriæ Christi dixit Apostolus : aut, quod nostra corpora futura sint conformia ejus corpori, id quod docet idem divinus vir, inquires : Qui transformabit corpus hoc humilitatis nostræ, ut conforme fiat corpori gloriæ ipsius⁸⁸. Nec cognovit quo tandem pacto ascribendum erit mortale istud ab immortalitate, ut ait idem, Nolumus illo exspoliari ; sed supervestiri, ut absorbeat hoc mortale a vita⁸⁹. Hæc ignorans omnia, Verbum quidem mansurum unitum Deo, ait, ut olim erat : carnem vero a Verbo derelictam, nescio quid, aut ubi futuram. Audi vero ut loquatur [R. CVIII] : « Quod si quispiam de carne hac interroget, quæ in Verbo est immortalis, quid sentiamus, dicemus, quod certo stare in tutum arbitramur de rebus, quas et æcris litteris non sumus docti. Quomodo hac via insistent illi, qui aliorum dogmata subvertunt? »

✕ Ed. Pari., pag. 177. ⁸⁶ Rom. viii, 21. ⁸⁷ Matth. xvii, 2. ⁸⁸ Philip. iii, 21. ⁸⁹ II Cor. v, 4.

(74) Vulgo [Θεοῦ] δόξης. Μρ. Χριστοῦ δ. et dein [καὶ] ante μετεσχημάτισε.

(75) Μετεσχημάτισε. Locus est Philip. iii, 21, ubi legitur μετεσχηματίζει, quo modo omnino legendum, et hic apud Eusebium adlegendum ex Apostolo, quod hic deest, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον. In sequenti loco Apostoli, II Cor. v, 4, est defectus : legendum ἐκδύσασθαι, ἀλλ'

ἐπεκδύσασθαι ἵνα. Μ.

(76) Vulgo ἔγραφε.

(77) Μρ. ἀλλ' ἐπεκδύσασθαι.

(78) Vulgo μένειν.

(79) Πρὸς αὐτόν: Hic deest ἐρούμεν, statim legere περὶ ὧν, μὴ ἀκριβῶς ἐκ τῶν θεῶν, et tamen paulo post eodem modo legitur περὶ τῆς θεΐας Γραφῆς. Μ.

ε Ad illos vero qui exactam de rebus istis rationem
 ε a nobis exigunt, inquit, quod sancto Apostolo
 ε obtemperandum scimus esse, qui mysteria abs-
 ε condita, ad illum modum, quem ipse statuit,
 ε scrutanda docuit: *Videmus enim nunc, inquit,*
 ε *tanquam per speculum in ænigmate: tunc vero*
 ε *facie ad faciem*⁹⁰, et ✕ quæ sequuntur. Ne me
 ε interroges ergo, de rebus quæ non exstant aperte
 ε traditæ in Scripturis sacris: unde certum quid
 ε statuere non possum de carne, cujus particeps
 ε erat Verbum. Qui autem fatetur se non posse
 ε de Scripturis respondere, simul constitetur, se
 ε nihil certi de Scripturis didicisse. » Hujuscemodi
 ille de hac carne scivit: non accepta de Scripturis,
 non ab aliis occupata, non e traditione Ecclesiæ
 doctus, sibi vero conficta: et de suo cerebro excog-
 gitata: peregrinum, et alienum a veritate genimen:
 nec erat illi in animo Scriptura inquit, *Ne adje-*
ceris ad sermones ejus, ne te coarguat, et in menda-
*cio reprehendaris*⁹¹. Et, *Væ iis qui de suo corde*
*prophetant*⁹². Intuere autem quanta se circumduxit
 impietatem. Qui enim universam illam theologicam
 rationem de Filio unigenito præexistente ad car-
 nem dejecit, et tantum non lauream illi victoriæ
 præmium verbis disertissimis superinduxit. Nam
 is qui dixit, Dei Verbum per resurrectionem pro-
 curasse immortalitatem humanæ carni, et tanquam
 corona redimitum ad Dei dextram ascendendo
 consedis: idem ipse ait illam inanem et vacuam
 futuram in fine mundi: dum Verbum adunat Deo,
 carnem vero separat ab operibus Verbi: et relin-
 quit nescio ubi destitutam: immortalem certe et
 incorruptibilem: inanem vero, et destituta Verbo
 ab omni opere feriantem. Quæ ipsa de non intel-
 lectis Scripturarum lectionibus stabilire voluit. Nam
 cum Servator ad eos, qui non capiebant sermonem
 suum, de carne sua et sanguine disserentem dice-
 ret, *Hocine vos scandalizat? Si ergo videritis Filium*
hominis ascendentem ubi erat prius. Spiritus est, qui
vivificat: caro non prodest quidquam. Verba quæ
*ego locutus sum vobis spiritus et vita sunt*⁹³.
 δπου ἦν τὸ πρότερον, τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιῶν,
 ληκα ὑμῖν, πνευμά ἐστι καὶ ζωὴ ἐστι.

CAP. XI.

Quod vocem evangelicam non intelligens, dixit scan-
dalizare, et nihil prodesse carnem Servatoris.

Sensum verborum non apprehendens, existima-
 vit illum hic rejicere ✕ carnem quam assumperat
 de sancta Virgine. Atque exinde condicere vult
 illud, post mundi consummationem Dei Verbum,
 plane nudatam omni operatione carnem suam
 ✕ Ed. Paris., pag. 178. 179. ⁹⁰ I Cor. xiii, 12.
 62. 64

(80) Ἀνατρέπουσι δόγματα. Asterii nimirum et
 Ariatorum, quos Marcellus oppugnabat. Ideo sine
 disertis Scripturæ verbis, ad illorum quæstionem
 non responsurum se ait. Ad alios vero qui simpli-
 citer, nec ἐριστικῶς interrogent, se dicturum. Ita-
 que pro πρὸς τοὺς, ἵδερην πρὸς ἄλλους, vel ἐκεί-
 νους, τοὺς τὸν ἀκριβῆ, etc. M.

ε μεν Γραφῶν, οὐκ ἀσφαλὲς εἶναι νομίζομεν. Πῶς
 ε γὰρ τοῦτο πράττειν δυνατόν τοῖς καὶ τὰ ἐτέρων (80)
 ε ἀνατρέπουσι δόγματα; Ἄλλ' ἐρούμεν πρὸς τοὺς τὸν
 ε ἀκριβῆ περὶ τοῦτου μαθεῖν παρ' ἡμῶν βουλομένους
 ε λόγον, ὅτι, πειθόμενοι τῷ ἐερῷ Ἀποστόλῳ, ἴσμεν, ὅτι
 ε οὕτως ἡμᾶς ὄρᾳν τὰ ἀποκεκρυμμένα μυστήρια
 ε προσήκει, ὡς αὐτὸς ἐφη· *Βλέπομεν γὰρ ὅτι,*
 ε *φησί, δι' εἰσόπτρου ἐν αἰνίγματι· τότε δὲ πρό-*
 ε *ωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ τὰ ἐξῆς· ὥστε μὴ*
 ε *μου πυθάνου περὶ ὧν σαφῶς παρὰ τῆς θείας Γρα-*
 ε *φῆς μὴ μεμάθηκα· διὰ τοῦτο τοίνυν οὐδὲ περὶ τῆς*
 ε *θείας (81) Γραφῆς ἐκεῖνης τῆς τῷ Λόγῳ κοινωνη-*
 ε *σάσης σαρκὸς σαφῶς εἰπεῖν δυνησομαι. Εἴθ' ὁ μτ-*
 ε *δὲν λέγειν δύνασθαι ὁμολογῶν, μὴδὲ μεμαθηκέναι*
 ε *τι ἀπὸ τῆς Γραφῆς.* » Τοιαῦτα περὶ τῆς σαρκὸς
 ἀπεφήνατο, οὐτ' ἀπὸ τῆς Γραφῆς λαβὼν οὐτ' ἀπ' ἐτέ-
 ρων (82) παραλαβὼν· οὐτ' ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας μαθὼν,
 αὐτῷ δὲ ἀναπλάσας καὶ τῆς οικείας ἐνθυμήσεως ἐπι-
 νοήσας ξένον καὶ τῆς ἀληθείας ἀλλότριον γέννημα,
 μὴδὲν ἐν νῷ λαβὼν τὴν λέγουσαν Γραφήν· *Μὴ*
προσθῆς τοῖς λόγοις αὐτοῦ, μήποτε ἐλέγξῃ σε· καὶ
ψευδῆς γένη· καὶ, Οὐδὲ τοῖς προφητεύουσιν ἀπὸ
καρδίας αὐτῶν. Ὅρα δ' ὅν ὄση δυσσεβεῖς περι-
 πέπτωκεν. Ὁ γὰρ τὴν πᾶσαν περὶ τοῦ προὔπαρχον-
 τος μονογενοῦς Υἱοῦ θεολογίαν, ἐπὶ τὴν σάρκα κατα-
 βαλὼν, αὐτοῖς τε ῥήμασι νίκης στέφανον αὐτὴν ἀνα-
 γορεύσας, οὕτως ἐφη· τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον τὴν ἀν-
 θρωπίνην σάρκα διὰ τῆς ἀναστάσεως ἀθάνατον γε-
 νέσθαι παρσκευακέναι, καὶ ὡσερ τινὰ (83) νίκην
 στέφανον ἀναδησάμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς καθέ-
 ζεσθαι, οὗτος αὐτὸς φησὶν αὐτὴν ἔρημον εἶσεσθαι καὶ
 ὄρφανὴν ἐν τῷ τοῦ παντὸς τέλει· ἐκὼν μὲν τὸν Λόγον
 τῷ Θεῷ, τὴν δὲ σάρκα χωρίζων τῆς τοῦ Λόγου ἐνερ-
 γείας, καὶ καταλιπὼν αὐτὴν, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἀθάνα-
 τον μὲν καὶ ἀφάρτον, ἀψυχον δὲ καὶ ἀνεέργητον
 ὑπὸ τοῦ Λόγου. Καὶ ταῦτα δὲ πάλιν ἐκ τῶν θεῶν
 ἀναγνωσμάτων, ἀ μὴ νενόηκε, συνιστᾶν πειράται.
 Τοῦ γὰρ Σωτῆρος ἡμῶν πρὸς τοὺς μὴ συνιέντας
 τὰς περὶ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ διδασκα-
 λίας εἰρηκτότος· *Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει; ἐὰν οὐτ*
θεωρῆτε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαινοντα,
ἢ σὰρξ οὐκ ὡφέλει οὐδὲν· τὰ ῥήματα δὲ ἐγὼ λελά-

D

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Ὅπως μὴ τοῖσας τὴν εὐαγγελικὴν φωνὴν σκαν-
δαλίζειν ἐφη τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος, καὶ μὴ-
δὲν ὡφέλειν.

(84) Οὐκ ἐπιστήσας τῇ διανοίᾳ τοῦ λόγου, ὑπέλαβεν
 αὐτὸν ἀθετεῖν τὴν σάρκα, ἣν ἀνείληφεν ἐκ τῆς ἁγίας
 Παρθένου. Εἴτ' ἐκ τούτου πειράται κατασκευάζειν,
 ὡς μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ παντὸς, ἔρημον τῆς ἐαυ-
 τοῦ ἐνεργείας ἐν τῷ Θεῷ Λόγος καταλείψει τὴν σάρκα.
⁹¹ Eccli. vii, 14, 15. ⁹² Isa. ix, 15. ⁹³ Joan. vi.,

(81) Vulgo γραφῆς ἐκεῖνης.

(82) Vulgo προλαβὼν, et mox μὴ προσθῆς.

(83) Νίκην στέφανον. Ἐσσεὶ νίκης. M.

(84) Οὐκ ἐπιστήσας τῇ. Annon rectius τὴν
 διάνοιαν, καὶ τῇ διανοίᾳ τὸν λόγον, ita enim alibi
 loquitur. Post ἁγίας addidi Παρθένου, quod manifeste

Ἀγείν γοῦν αὐτοῖς ῥήματα· ἐπεὶ γὰρ τῆς σαρκὸς, ἣν
 ἔχων ὠμίλει τοῖς μαθηταῖς, οὕτω λέγει· *Τοῦτο ὑμῶς
 scandalizet; ἐὰν οὖν ἴδητε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου
 ἀποβάντα, ὅπου ἦν τὸ πρότερον; τὸ Πνεῦμα
 ζωοποιεῖ, ἢ σὰρξ* (85) *οὐδὲν ὠφελεῖ.* Εἰ οὖν ὁμο-
 λογεῖ τὴν σάρκα μηδὲν (86) ὠφελεῖν αὐτὸν, πῶς
 ἐγγωρεῖ τὴν ἐκ γῆς τε οὖσαν καὶ μηδὲν ὠφελούσαν
 καὶ ἐν τοῖς μέλλουσιν (87) αἰῶσιν αὐτῷ λυσitelou-
 σαν, συνεῖναι τῷ λόγῳ; * Ὅρθῃ ὁση κέρηται τοῦ
 εὐαγγελικοῦ λόγου διαστροφῆ, διὰ τὸ μὴ συνιέναι τοῦ
 λόγου τὴν σωτήριον φωνήν, ὅπως εἶρηται, καὶ διὰ
 πολὺν αἰτίαν.

ΚΕΦ. ΙΒ΄.

Ἐρμηνεία τῆς εὐαγγελικῆς λέξεως.

Ἄλλὰ σύ γε ἀναλαβὼν τὴν εὐαγγελικὴν Γραφήν,
 θέα τὴν πᾶσαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίαν, ὅπως
 οὐ περὶ ἥς ἀνελήφει σαρκὸς διελέγετο, περὶ δὲ τοῦ
 μυστικοῦ σώματος τε καὶ αἵματος. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς
 πέντε ἄρτοις ἔθρεψε τὰ πλήθη, μέγα δὲ θαῦμα τοῦτο
 παρέσχε τοῖς ἰουδαίοις, Ἰουδαίων δὲ οἱ πλείστοι
 ἐξευτελιζόντες τὸ γεγονός, ἔλεγον αὐτῷ· *Τί οὖν ποιεῖς
 σὺ σημεῖον, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν;* εἶτα
 παρὰβαλλὼν τὸ μάννα τὸ ἐν τῇ ἐρήμῳ, λέγοντες· *Οἱ
 πατέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ,
 καθὼς ἐστὶ γεγραμμένον, Ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρα-
 νοῦ* (88) *δέδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν·* πρὸς ταῦτα ὁ
 Σωτὴρ ἀπεκρίνατο· *Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ
 Μωϋσῆς ἔδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ,
 ὁ δὲ Πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον τὸν
 ἀληθινὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.* Εἶτ' ἐπιφέρει· *Ἐγὼ εἰμι
 ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς.* Καὶ πάλιν· *Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ
 καταβάς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.* Καὶ αὖθις· *Ὁ δὲ ἄρτος
 ὃν ἐγὼ δώσω, τὸ σῶμά μου ἐστὶ.* Καὶ πάλιν προστί-
 θησιν· *Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν
 σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ
 αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς.* Ὁ τρώγων μου τὴν
 σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον,
 καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ· ἢ
 γὰρ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶ βρωσίς, καὶ τὸ αἷμά
 μου ἀληθὴς ἐστὶ πόσις· ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα
 καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν
 αὐτῷ. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα μυστικώτερον αὐτοῦ
 διεξίοντος, τινὲς τῶν αὐτοῦ μαθητῶν εἶπον, *Σκληρὸς
 ἐστὶν ὁ λόγος, τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;* πρὸς
 οὓς ἀπεκρίνατο ὁ Σωτὴρ λέγων· *Τοῦτο ὑμῶς scan-*
dalizet; ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου
ἀναβαίνοντα, ὅπου ἦν τὸ πρότερον; τὸ πνεῦμα
ἐστὶ τὸ ζωοποιεῖν, ἢ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδὲν· τὰ
ῥήματα δὲ λελάληκα ὑμῖν, πνεῦμά ἐστὶ καὶ ζωὴ
ἐστὶ. Δι' ὧν ἐπείδευεν αὐτοὺς πνευματικῶς ἀκούειν
 τῶν περὶ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ λελεγμέ-
 νων· μὴ γὰρ τὴν σάρκα, ἣν περιέκειμαι, νομίσαιτέ με

relicturum. Verba ejus sunt [R. CIV, coll. p. 51,
 C] : « De carne quam habebat, cum versaretur cum
 discipulis suis, ita loquitur : *Hoc vos scandalizat ?*
si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi
erat prius ? Spiritus est qui vivificat : caro non
prodest quidquam. Si ergo suam carnem non pro-
 desse quidquam fateatur, quomodo fieri potest,
 « ut quæ sumpta sit de terra et nihil prosit ; tan-
 quam quæ prodesse poterat, affutura Verbo sit
 « in futuro sarcule. » Ecce quam perverse tractet
 sermonem evangelicum : eo quod salutarem Verbi
 vocem non percipiat recte : nec in quem finem,
 aut ob quam causam usurpetur, intelligat.

CAP. XII.

Evangelicæ vocis interpretatio.

Tu autem, recepto Evangelii testimonio, Serva-
 toris doctrinam recte percipies. Non enim loqueba-
 tur de carne ea quam assumpserat, sed de corpore
 et sanguine suo mystico. Nam cum de quinque
 panibus multitudinem illam magnam saturasset, et
 videntes hoc miraculo reddidisset attonitos : ac ple-
 rique Judæi factum illud vilificarent, dicerentque,
Tu ergo quodnam signum facis, ut videamus et cre-
damus ? manna deinceps allegarent, quod in
 deserto fuit : *Patres nostri, dicentes, manna in*
deserto comederunt, quemadmodum scriptum est
Panem de cælo dedit iis comedendum ; hic respon-
 det Servator : *Amen, amen dico vobis, non Me :*
dedit vobis panem de cælo, sed Pater meus dedit
vobis panem verum de cælo. Et addit, *Ego sum*
panis vitæ ; et, *Ego sum panis qui de cælo de-*
scendi ; et, *Panis quem ego dabo vobis, corpus*
meum est. Et addit iterum : *Amen, amen dico*
vobis, nisi comederitis carnem Filii hominis, et san-
guinem ejus biberitis, non habebitis vitam in vobismet-
ipsis. Qui edit carnem meam, et bibit sanguinem
meum, habet vitam æternam, et ego resuscitabo illum
in novissimo die. Caro enim mea verus est cibus,
et sanguis meus verus est potus : qui comedit car-
nem meam, et bibit sanguinem meum, in me manet,
et ego in illo. Hæc et his similia quædam, cum
 mystice persequeretur, quidam de discipulis ejus
 dixerunt : *Durus est hic sermo ; quis potest eum*
audire ? Quibus sic respondit Servator, inquitens.
Hoc vos scandalizat ? si videritis ergo Filium homi-
nis ascendentem ubi prius fuit ? Spiritus est qui vivi-
ficat, caro non prodest quidquam. Verba quæ locutus
sum vobis spiritus sunt et vita. Quibus eos docere
 voluit, spiritualiter intelligentia esse quæ de carne
 et sanguine audiverant. Nolite putare carnem me
 dicere quam circumfero : quasi illam vos comedere
 oporteat : nec existimate me vobis præcipere ut
 sensibilem et corporalem bibatis sanguinem : ve-

* Ed. Paris., pag. 180. ** Joan. vi, 30. *** Exod. xvi, 14. **** Joan. vi, 31. ***** ibid. 32. ***** ibid. 35.
 ***** ibid. 48. ***** ibid. 52. ***** ibid. 54-57. ***** ibid. 61. ***** ibid. 62-64.

(85) Vulgo μηδέν.

(86) Ὁφελεῖν αὐτόν. Legit αὐτοῖς, vel αὐτός. M.

(87) Αἰῶσιν αὐτῷ. In margine ὡσαύτως, verba

lectio est, ὡς αὐτῷ [sic p. 176 C.] λυσitelouσαν, tan-
 quam quæ prodesse ipsi. M.

(88) Vulgo ἔδωκεν.

rum probe nostis quod verba quæ volis locutus sum, spiritus sunt et vita : ita ut verba ipsius, et sermones sint caro et sanguis, et si quis ea comedat, tanquam cibo cœlesti pastus, vitam æternam participabit. Ne ergo, inquit, vos hoc offendat, quod de comedenda carne et bibendo sanguine dixi : nec auditione nuda conturbemini, si locutus sum de cibo et potu. Hæc enim sensibilibus audita nihil proderunt : Spiritus autem est qui vivificat spiritualiter audientes. Novus autem evangelicæ doctrinæ interpres iste, cum nihil horum caperet, audis quomodo scribat totidem syllabis [R. CV] : « Cum tangeret corpus suum et præsentibus ostenderet, inquit : *Hocine vos scandalizat ? Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi prius fuerat ? spiritus vivificat, caro non prodest quidem quam.* » Ad quem dicendum est : Et unde tibi, o bone, ut adjicias ad Scripturam evangelicam ? Namque, Servatorem corpus humanum tetigisse Et præsentibus ostendisse, dixissetque, hocine vos scandalizat ? non habetur apud evangelistam, tu a te fingis, et e tuo cerebro hoc additamentum comministri ausus es. Quod audax facinus a se acceptum transtulit eo, ut diceret carnem Servatoris a Verbo suo olim relinquendam omni operatione nudatam : si fatetur ergo carnem prodesse nihil : quomodo tum fiet, ut quæ de terra est et nihil prodest, tanquam profutura in futuro sæculo adsit Verbo ?

✠ Ad hunc modum inervitate et inscienter prorupit ad divinam Scripturam interpretandam. Sed et apostolicos ad eundem modum sermones perverse interpretari aggressus est.

Ὀὕτω μὲν οὖν ἀμαθῶς καὶ ἀνεπιστημόνως τὴν εὐαγγελικὴν παρερμηνεύσαι φωνὴν ὠρμηθεῖ, καὶ τῶν ἀποστολικῶν δὲ ὁμοίως ῥημάτων διαστρόφους ἐξηγήσεις ἐποιεῖτο.

CAP. XIII.

Quomodo regnum Christi ait, initium ante annos quadringentos accepisse, habiturum autem finem in consummatione sæculi, consuit perversas Scripturarum interpretationes afferendo.

Cum in apostolorum Actibus dicat Petrus, *Quem oportet cœlos capere usque ad tempus restorationis omnium* ²; sententiam ejus loci non intelligens, hinc profectus, Christi regnum circumscribere conatur, terminum illius alienum, et determinationem significari, eo quod dicitur, *Usque ad tempus restorationis.* Hoc idem et per Psalmum indicari docet dicentem, *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* ⁴. Et Paulum apostolum dixisse ob hæc causam, *Oportet eum regnare, usque dum posuerit inimicos sub pedibus suis* ⁵. Illud enim donec, et usque dum definitum tempus significare arbitratur; attende ergo quomodo ad verbum scribat, inquiring [R. CIV, coll. p. 51 C.] : « Hanc ob causam videtur mihi Deus omni-

λέγειν, ὡς δεόν αὐτὴν ἐσθλείν, μηδὲ τὸ αἰσθητὸν καὶ σωματικὸν αἷμα πίνειν ὑπολαμβάνετε με προστάττειν, ἀλλ' εὖ ἴστε, ὅτι τὰ ῥήματα μου ἄ λελάληκα ὑμῖν πνευμά ἐστι καὶ ζωὴ ἐστίν· ὥστε αὐτὰ εἶναι τὰ ῥήματα καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ τὴν σάρκα καὶ τὸ αἷμα, ὧν ὁ μετέχων ἀεί, ὡσαύτ' ἀρτῶ οὐρανίῳ τρεφόμενος, τῆς οὐρανόου μετέχει ζωῆς. Μὴ δὲ οὖν, φησί, σκανδαλιζέτω ὑμᾶς τοῦτο, ὃ περὶ βρώσεως τῆς ἐμῆς σαρκὸς καὶ περὶ πόματος τοῦ ἐμοῦ αἵματος εἶρηκα· μηδὲ παραττέτω ὑμᾶς ἡ πρόχειρος ἀκοὴ τῶν περὶ τῆς σαρκὸς καὶ αἵματος εἰρημένων μοι· ταῦτα γὰρ οὐδὲν ὠφελεῖ αἰσθητῶς ἀκούμενα· τὸ δὲ Πνευμά ἐστὶ τὸ ζωοποιῶν τοὺς πνευματικῶς ἀκούειν δυναμένους.

Ἄλλ' ὁ καινὸς ἐξηγητὴς τῶν εὐαγγελικῶν μαθημάτων μηδὲν τούτων συνιείς, ἐπάκουσον ὅπως γράφει λέγων αὐταῖς συλλαβαῖς : « Τοῦ ἀνθρωπίνου ἀφάμενος σώματος καὶ δέξας αὐτὸ τοῖς ὀρώσι, *Τοῦτο ἐμᾶς σκανδαλίζει*; ἔφη· Ἐὰν οὖν ἴδητε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀνιόντα, ὅπου ἦν τὸ πρότερον; ἐτὸ πνεῦμα ζωοποιεῖ, ἡ σὰρξ οὐδὲν ὠφελεῖ. » Πρὸς δὲ ἦν εἰπεῖν· Καὶ πόθεν σοι, ὦ γενναῖε, ἡ προσθήκη τῶν μη φερομένων ἐν τῇ εὐαγγελικῇ Γραφῇ; τὸ γὰρ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀφάμενον τὸν Σωτῆρα καὶ δέξαντα αὐτὸ τοῖς ὀρώσι εἰρηκέναι, τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει; παρὰ σαυτοῦ πλάττεις καὶ τὴν προσθήκην ἀπὸ σαυτοῦ ποιεῖσθαι τολμᾶς! Ὁ δὲ τόλμημα παρ' ἑαυτοῦ λαθῶν ἐντεῦθεν οἰεται παρασκευάζειν, ἐρημον τῆς ἐνεργείας τοῦ Λόγου τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος καταληφθήσεσθαι λέγων. Εἰ οὖν ὁμολογεῖ τὴν σάρκα μηδὲν (89) ὠφελεῖν αὐτὸν, πῶς ἐγχαρεῖ τὴν ἐκ γῆς τε οὔσαν καὶ μηδὲν ὠφελοῦσαν καὶ ἐν τοῖς μέλλουσιν αἰώσι ὡς αὐτῷ λυσιτελοῦσαν, συνειναι τῷ Λόγῳ;

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Ὅπως τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν ἀρχὴν μὲν εἰληκέναι τὴν ἀπὸ τετρακοσίων ἐτῶν, τέλος δὲ ἔξειν ἐν τῇ συντελείᾳ, διεβεβαίουτο, διαστρόφους ποιοῦμενος τὰς τῶν θείων Γραφῶν ἐρμηνείας.

Αὐτίκα γοῦν, ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων, τοῦ Πέτρου περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρηκός, «Ὁν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἀχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως, μὴ νοήσας τὴν τοῦ λόγου διάνοιαν, ἐντεῦθεν τὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ περιγράφειν πειράται ὅρον τινὰ φάσκων καὶ προθεσμίαν τῆς βασιλείας αὐτοῦ δηλοῦσθαι, διὰ τὸ λέγεσθαι, ἀχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως. Τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο συνίστασθαι φησι καὶ διὰ τοῦ φάσκοντος Ψαλμοῦ, *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου*, καὶ Παῦλον δὲ τὸν ἀπόστολον διὰ τοῦτο εἰρηκέναι τὸ, *Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλευεῖν, ἕως ἂν θῇ τοὺς ἐχθρούς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ*· τὸ γὰρ ἕως καὶ τὸ ἀχρι περιωρισμένου χρόνου σημαντικὸν εἶναι ὑπέλαθεν. Ἐπάκουσον (90) γοῦν ὅπως κατὰ λέξιν

✠ Ed. Paris, pag. 181. ² Act. iii, 21. ⁴ Psal. cix, 4. ⁵ I Cor. xv, 25.

(89) Ὁφελεῖν αὐτόν. Iterum hic reponendum αὐτῷ, hic porro recte scriptum, ut supra contextibus, ὡς αὐτῷ, pro ὡσαύτως, quod in margine tamen adjectum erat. M.

(90) Vultu ὑπαχ.

γράφει λέγων· « Διὰ τοῦτο γάρ μοι δοκεῖ καὶ ὁ ἄ-
 « παντοκράτωρ Θεός, ὁ (91) δεσπότης, πρὸς αὐτὸν
 « λέγειν. *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως (92) ἂν θῶ τοὺς*
 « *ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· ἐνεργ-*
 « *εῖα μόνη διὰ τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα χωρίζειν αὐ-*
 « *τὸν δοκῶν· καὶ ὡσπερ (93) εἰρηται, τινὰ χρόνον*
 « *ὀρίζων αὐτῷ τῆς ἐν δεξιᾷ καθέδρας, οὕτω φησὶ*
 « *πρὸς αὐτόν· "Ἔως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑπο-*
 « *πόδιον τῶν ποδῶν σου. Τοῦτο δὲ τὸ προφητικὸν*
 « *τοῦ Δαβὶδ βῆτον σαφέστερον ἤμιν ἐρμηνεύων ὁ ἱε-*
 « *ρός Ἀπόστολος, οὕτω πως ἐφη· Δεῖ γὰρ αὐτὸν*
 « *βασιλεύειν, ἕως ἂν θῇ τοὺς ἐχθρούς αὐτοῦ*
 « *ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Οὐκοῦν ὅρον τινὰ*
 « *ἔχειν δοκεῖ ἢ κατ' ἀνθρωπῶν αὐτοῦ οἰκονομία τε*
 « *καὶ βασιλεία. Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· καὶ διὰ*
 « *τοῦτο αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων περὶ τοῦ ἀνθρώ- B*
 « *που τούτου, ὃν ἀνεῖληφεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ*
 « *ἀνεῖληφῶς ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς καθέζεται, οὕτω*
 « *διδάσκουσι, λέγουσαι, "Ὅν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέ-*
 « *ξασθαι (94), ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως·*
 « *καὶ αὐταὶ ὡσπερ ὅρον τινὰ καὶ προθεσμίαν ὀρίζου-*
 « *σαι. » Οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Πῶς (95) ἔτι*
 « *τὴν τοῦ δούλου μορφήν ἦν ἀνεῖληφεν ὁ Λόγος, μορ-*
 « *φήν οὔσαν δούλου, συνεῖναι τῷ Λόγῳ, δυνατὸν γέ-*
 « *νοιτ' ἂν; Σαφῶς γοῦν καὶ διαβρόθῳ ἐν βραχεῖ τινι*
 « *χρόνῳ τῶν τε παρεληλυθότων καὶ τῶν μελλόντων*
 « *αιώνων τὴν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν τοῦ Λόγου δι'*
 « *ἡμᾶς γεγενησθαι συμβεβηκέναι, καὶ ταύτην, ὡσπερ*
 « *ἀρχὴν, οὕτω καὶ τέλος ἔχειν ὁ θεσπέσιος εἶρηκε*
 « *ἔσταν παραδιδῶ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. »*

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Ἐξηγήσεις τῆς ὑποῦς διανοίας τῶν ἀγαπη-
 σμάτων.

Διὰ τούτων Μάρκελλος καὶ τὸ σῶμα τῆς δόξης
 τοῦ Υἱοῦ ἠγνόησε, καὶ τὴν ἀτελεύτητον αὐτοῦ βασι-
 λείαν ἀρνεῖται οὐκ ἐπιστήσας, ὡς κατὰ τινὰ συν-
 ἤθειαν τῆς Γραφῆς ἰδιόζουσαν τὸ ἕως παραλαμβάνε-
 σθαι εἰκοθεν· οὕτω γοῦν ὁ Σιωπῆρ τοῖς μαθηταῖς ἔλε-
 γων· *Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας ἡμέρας,*
ἕως τῆς συντελείας τοῦ (96) αἰῶνος· οὐκ ἀναιρῶν
τὸ συνέτεσθαι αὐτοῖς· καὶ μετὰ τὴν συντέλειαν, δι-
δάσκων δ' ὅτι καὶ νῦν μὲν ἔσται σὺν αὐτοῖς ἕως τῆς
συντελείας, ἐπισκοπῶν καὶ φυλάττων πάντας τοὺς
αὐτῷ μαθητευομένους· καὶ μετὰ τὴν συντέλειαν δὲ,
κρείττωσ αὐτοῖς συνέσται, κοινωνοὺς αὐτοὺς ἀπο-
φαίνων τῆς αὐτοῦ βασιλείας. Οὕτως οὖν καὶ τὸ, D
Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως (97) ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς
σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου· καὶ τὸ, "Ὅν δεῖ
οὐρανὸν μὲν δεξισθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστά-
σεως, οὐχ ὡς μετὰ ἐσομένου μετὰ ταῦτα λέλεκται,
ἀλλ' ὡς μέλλοντος κατὰ τὸν τῆς συντελείας καιρὸν
ὕψανισθαι ἀπὸ τοῦ θρόνου τοῦ πατρικοῦ, καὶ δευ-

« potens et Dominus ad illum dixisse, *Sede a dex-*
 « *tris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum*
 « *pedum tuorum.* Propter carnem humanam tantum
 « operatione illum videtur separare, et, ut dictum
 « est, tempore illum circumscribere, quandiu ses-
 « surus ei a dextris fuerat: ideo inquit, *Donec*
 « *ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*
 « Quod propheticum Davidis testimonium, diluci-
 « dius explicavit beatus Apostolus inquit: *Opor-*
 « *tet etenim illum imperare donec posuerit inimicos*
 « *ejus scabellum pedum ipsius.* Ita termino videtur
 « circumscribi, illius secundum hominem dispensa-
 « tio, atque regnum. » Et post alia subnectit: « Et
 « propterea apostolorum Actus, de homine isto
 « quem assumpsit Dei Verbum, et assumptum
 « constituit a Dei dextris, ita referunt: ✠ *Quem*
 « *oportet cælum capere usque ad tempus restaura-*
 « *tionis:* ita tempus velut decircinant ei circum-
 « scriptum. » Quibus post alia annexit. « Quomodo
 « potest fieri ut forma servi quam assumpsit Ver-
 « bum, forma servi cum existat cum Verbo co-
 « unniatur? Itaque pro brevissimo quodam tempore
 « præterito nempe illo et futuro, dispensatio hæc
 « secundum carnem Verbi manifeste et expresse
 « adimpleta contigit propter nos quam uti princi-
 « pium habuit ita finem habituram, docet divinus
 « Paulus, his totidem pene verbis: *Deinde finis,*
 « *cum tradiderit regnum Deo et Patri suo.* »

Παῦλος· οὕτω πως εἰπὼν· *Ἐτα τὸ τέλος,*

CAP. XIV.

Expositio sani sensus locorum Scripturæ.

Per hæc omnia tot et talia Marcellus ignoravit
 corpus gloriæ Filii, et indeterminabile ejus regnum
 pernegat futurum: minime animum advertens,
 quod secundum propriam quandam Scripturæ consue-
 tudinem, illud donec solet accipi. Ita Servator
 discipulos alloquitur, *Vobiscum sum omnes dies,*
usque ad consummationem sæculi: neque tamen
 negat se iis affuturum post finem mundi: docet
 autem quod in præsentis sæculo non deseret eos ad
 usque consummationem: sed quod omnes ipsi in
 disciplinam traditos curaturus sit et gubernaturus:
 et post consummationem modo quodam excellen-
 tiori sit illis affuturus: et participes eos facturum
 regni sui. Ita et illud capitur, *Sede a dextris meis:*
donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuo-
rum. Et illud, *Quem oportet cælum capere usque*
ad restorationem omnium, quod non dicitur quasi
 postea non eum caperent. Sed quod in fine de
 paterno solio erat surrecturus, et secundum de

✠ Ed. Paris., pag. 182. ¹ 1 Cor. xv, 24. ² Matth. xxviii, 20. ³ Psal. cix, 1. ⁴ Act. iiii, 21.

(91) *Δεσπότης.* Non simpliciter, sed Christi Dominum secundum hominem; ergo deest αὐτοῦ. M.

(92) Vulgo om. ἂν.

(93) *ὡσπερ εἰρηται τίνα.* Certe ita dictum est, sed malim, quod in margine fuerat, ἔργον· defini-

tum tempus vocat statim ὅρον.— Dedi quod est im-
 codd. M.

(94) Vulgo ἕως χρ.

(95) M^o. ἔστι.

(96) Vulgo κόσμου; jam M^o. corr.

(97) Vulgo ἂν [καὶ] ὄω.

cælo descensum suum facturus : de quo inquit A
Apostolus : *Et ipse Dominus in celestinate, in voce archangeli, in tuba Dei descendet de cælo, et mortui in Christo resurgent primi : tum nos qui erimus in vivis derelicti, una cum illis rapiemur in nubibus ad obviam eundem Domino in aere, et ita omni tempore cum Domino erimus* ¹⁰. ✠ Oportet ergo Servatorem in cælis manere, et considerare a dextris Dei Patris usque ad finem : in ipso autem sine omnium secundo gloriose adventurus sanctos suos ad se assumet, ut omni tempore sint cum ipso : non ad tempus definitum, sed sæculum indeterminabile; ait enim, *Semper cum Domino futuri sumus*. Quocirca illi sancti cum ipso futuri, regno ipsius in regno cælorum perfruentur. At egregius iste vir de Servatore dictum autumat, oportere eum imperare, usque dum posuerit inimicos scabellum pedibus suis : postremus autem inimicus subjiciendus mors est. Et, *Cum vero ipsi subjiciantur omnia, tum et ipse subjicietur ei, qui subiecit omnia sub pedibus ejus, ut ait Deus omnia in omnibus* ¹¹ : usus sua consuetudine hæc depravat : nescio enim quo pacto, subjicietur Filius Patri, pro, videtur Deo Verbum, accepit. Quasi dari posset tempus quando illi non aduniretur. Quod si Verbum erat ab æterno in Deo subsistens, quomodo dicit tunc Deo et Patri subjectum futurum eum?

ταγήσεσθαι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν, ἀντὶ τοῦ ἐνωθήσεσθαι οὐκ ἦν ἠνωμένος; εἰ δὴ Λόγος ἦν, αἰδίως (2) ὑπάρχων ἐν τῷ Θεῷ. Πῶς οὖν τότε φησὶν ὑποταγήσεσθαι τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ;

CAP. XV.

Qualiter dicitur, omnia Filio subjiciantur, et ipse subjiciatur Patri.

Advertendum est vero quomodo dicat Apostolus, omnia subjectum iri Filio : et qualiter per eandem objectionem subjiciendum Patri Filium dicat : *Postquam vero omnia subjecta illi fuerint, tum et ipse Filius subjicietur Patri, qui ipsi subiecit omnia : ut Deus sit omnia in omnibus* ¹². Illud, omnia in omnibus, non intelligit. Non enim ait, Deum in Filio futurum omnia, sed in omnibus; quod magis videtur coalitionem quamdam et consummationem omnium significare, si Deus sit futurus omnia in omnibus : subjectioem vero Filii unionem intelligit Verbi, et interpretatur, ✠ qui unus et idem cum Patre futurus erat, uti et prius fuerat. Quod si ita velit subjectioem Patri esse cum Patre unionem, necessario et illa omnium subjectio Filio unionem cum Filio similem significabit : ut neque Filius adhuc amplius per se sit : sed nec ipsi subjicienda salvandorum multitudo per se subsistat, aut suam propriam vitam vivat : sed ut fiat confusio et conli-

✠ Ed. Paris., pag. 184. ¹⁰ I Thess. iv, 13, 10. ¹¹ I Cor. xv, 28. ¹² ibid.

(98) Mr. πρώτον.

(99) Vulgus φησὶ συνελθῆς.

(1) Om. vulgus διαστροφῆ, hinc Mr. γρ. συνη-
οεῖα loco συνῆθει.

(2) Vulgus ὑπάρχων ἦν.

τέραν ποιεῖσθαι κάθοδον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, περὶ ἧς ὁ Ἄποστολος διδάσκει λέγων, Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἀναστήσονται (98) πρώτοι· ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἀρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρας, καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα. Δεῖ τοίνυν τὸν Σωτῆρα μένειν ἐν οὐρανῷ, καὶ καθέζεσθαι ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, ἕως τῆς συντελείας, κατὰ δὲ αὐτὴν τὴν συντελείαν τοῦ παντός, τὴν ἔνδοξον καὶ δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν ποιησάμενος, τοὺς ἀγίους αὐτοῦ παραλήψεται εἰς τὸ πάντοτε αὐτῷ συνεῖναι· οὐχὶ μέχρι τινὸς χρόνου, ἀλλ' εἰς ἀπειρον αἰῶνα· Οὕτω γάρ φησι, Πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα. Οὐκοῦν οἱ ἅγιοι πάντοτε συνεσόμενοι αὐτῷ, τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀπολαύσουσιν ἐν τῇ κατηγγελημένῃ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ. Ἄλλ' ὅ γε γέννατος ταῦτα (99) μὴ συνελθῆς, τοῦ θεοῦ Ἀποστόλου περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρηκότος τὸ, Δεῖ γάρ αὐτὸν βασιλεῦειν, ἄχρις οὗ θῆ τούς ἐχθρούς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος· καὶ πάλιν, Ὅταν δὲ αὐτῷ ὑποταγῆ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, Ἴνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐρῶσιν, τῇ (1) συνῆθει ταύτῃ διαστροφῇ χρῆσάμενος καὶ ταῦτα παρερμηνεύει· οὐκ οἶδ' ὅπως τὸ, ὑποταγῆ Θεῷ τὸν Λόγον ἐξακούων· καὶ τότε γάρ αὐτῷ

C

KEΦ. ΙΕ'.

Ὅπως εἰρηται τὰ πάντα ὑποταγήσεσθαι τῷ Υἱῷ καὶ αὐτὸν τῷ Πατρὶ.

Χρὴ δὲ ἐπιστῆσαι τὸν νοῦν, ὡς καὶ αὐτῷ τῷ Υἱῷ τὰ πάντα ὑποταγήσεσθαι ὁ Ἄποστολος ἔφη, καὶ ὡς τῇ αὐτῇ ὑποταγῇ καὶ αὐτὸν ὑποταγήσεσθαι τῷ Πατρὶ δίδασκει λέγων, Ὅταν δὲ τὰ πάντα αὐτῷ ὑποταγῆ, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα· Ἴνα ἢ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐρῶσιν. Εἶτα τοῦ μέν πάντα ἐρῶσιν οὐκ ἀκούει· οὐ γάρ ἐν τῷ Υἱῷ φησὶ τὰ πάντα ἔσεσθαι τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐρῶσιν· ὅπερ μάλλον ἔδοξεν ἂν συνάξειαν τινα πάντων καὶ ἕνωσιν σημαίνειν, εἰ πάντα (3) μέλλοι ὁ Θεὸς ἐν πᾶσιν εἶναι. Τὴν δ' ὑποταγῆν τοῦ Υἱοῦ ἕνωσιν ἐρμηνεύει τοῦ Λόγου, ἐν καὶ (4) ταυτὸν γεννησόμενον τῷ Πατρὶ καθ' ἃ καὶ πρότερον ἦν, ὡς αὐτὸς ἔφη. Εἰ τοίνυν ἕνωσιν εἶναι τὴν ὑποταγῆν τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ὀρίζεται, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τὴν πάντων πρὸς τὸν Υἱὸν ὑποταγῆν (5) τὴν αὐτὴν πρὸς αὐτὸν ἕνωσιν σημαίνειν, ὡς μηκέτ' εἶναι τὸν Υἱὸν καθ' ἑαυτὸν, μηδὲ τὰ ὑποταγησόμενα αὐτῷ πλήθη τῶν σωζομένων ἰδίαν ζῆσεσθαι ζωὴν, συναλοιφῆν δέ

(3) Vulgus μέλλει.

(4) Ταυτὸν γεννησόμενον, nempe λόγου, de quo dixit vulgus γεννησόμενον, male. M. — Μετὰ vulgus καθ' ἃ.

(5) Τὴν αὐτὴν πρὸς αὐτὸν. Mallem τοιαύτην. M.

τινα και σύγχυσιν γίνεσθαι τῶν ὄλων, ἐν και ταύτην γενησομένων τοῦ Υἱοῦ και τῶν λοιπῶν ἀπάντων, και οὐ μόνον, ἀλλὰ και αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ (6). Εἰ γὰρ τὰ πάντα τῷ Υἱῷ, ὁ δὲ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, ἐν τῷ ὑποτάσσεσθαι ἐνοῦται, ὅρα τί συμβαίνει· ἐκ τοῦ λόγου. Ἄλλ'. ὡσπερ οὕχ ἔκωσιν ὁ Ἀπόστολος ἐδήλου λέγων, Ἵποταγήσεσθαί τῷ Υἱῷ τὰ πάντα, ἀλλὰ τὴν ἐξ ἀθεκουσίου προαιρέσεως ὑπακούη και τὴν δόξαν και τὴν τιμὴν, ἣν ἀποδώσει αὐτῷ τὰ πάντα, ὅσα Σωτήρι, και βασιλεὶ τῶν ὄλων· τὸν αὐτὸν τρόπον και τὸ αὐτὸν ὑποταγήσεσθαι τῷ Πατρὶ οὐδὲν ἕτερον (7). σημαίνει ἂν, ἣ τὴν δόξαν και τὴν τιμὴν και τὸ σέβας τήν τε μεγαλοπρέπειαν τὴν τε ἀθεκουσίον ὑπακούη, ἣν και αὐτὸς ἀποδώσει τῷ Θεῷ και Πατρὶ, ἐπειδὴν τοὺς πάντας ἀξίους τῆς πατρικῆς θεότητος εἶναι παρασκευάσῃ. Τέως μὲν γὰρ, ὡς ὅτε οὐκ ἀξιοὶ ταύτης εἶσι, προλαβὼν αὐτὸς, οἷα τις κοινὸς ἀπάντων Σωτήρ, διορθωτικὴν τῶν ἀτελῶν και θεραπευτικὴν τῶν θεραπεύμενων βασιλείαν βασιλεύει, τοὺς τῆς βασιλείας ἐχθροὺς ὑπάγων τοῖς αὐτοῦ ποσίν· ὁ δὲ παρίστησιν ὁ φάσκων Ψαλμὸς, *Ἐἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θω τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου*, ὅτε τοὺς μὲν ἐχθροὺς ὑπὸ πόδας θέσει, τοὺς δὲ τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀξίους ἐν ἀτελευτήτῳ ζωῇ καταστήσει. Τηνικαῦτα γὰρ και (8) ὁ πάντων ἐχθρὸς θάνατος ἔσχατος καταργηθήσεται· μηδενὸς γὰρ θνήσκοντος ἔτι, ἐν αἰωνίῳ δὲ ζωῇ ζήσομένων τότε τῶν τῆς βασιλείας ἀξίων, τὸν θάνατον ἀργήσειν εἰκὸς, μηκέτι ἔχοντα οὐς θανατώσειεν (9). Ὡν ὡδε εὐτρεπισθέντων, τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ σωτήριον ὑποταγήν πάντες οἱ ἄγιοι ὑποταγήσονται, αὐτῷ ζωῇ μὲν ὄντι ζήσομενοι αἰωνίως· σοφία δὲ ὄντι, σοφοὶ γενόμενοι· λόγῳ δὲ ὄντι, λόγοι ἀπεργασθέντες· οὕτω δὲ και Χριστοὶ γενήσονται, πνεύματι τῆς αὐτοῦ εὐωδίας χρισθέντες· φωστῆρές τε ἀναδειχθήσονται τοῦ νέου αἰῶνος· ἐξ αὐτοῦ τὰ φῶτα χορηγούμενοι και υἱοὶ δὲ Θεοῦ ἔσονται, τῷ τῆς υἰοθεσίας πνεύματι κοσμηθέντες, και τῶν λοιπῶν ἐν αὐτῷ δυνάμεων μεθέξουσιν, οἱ αὐτῷ ὑποταγησόμενοι, ὡς και δικαίους γενέσθαι ἐκ τῆς αὐτοῦ δικαιοσύνης, και ἄγιους ἐκ τῆς αὐτοῦ ἀγιωσύνης. Ἐπεὶ δὲ και Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, οὐδὲ τῆς θεότητος αὐτοῦ φθονῆσαι ὡστε ἐπαληθεύσαι τὸν Ἀπόστολον, *Κληρονόμους μὲν Θεοῦ, συγκαληρονόμους δὲ Χριστοῦ* γενήσεσθαι τοὺς ἄγιους προφήσαντα (10). Ναὶ μὲν και σώμασιν οὐρανόις, ἥλιῳ και σελήνῃ και ἄστροις χρήσονται παραπλησίους, και ἐν τούτῳ τῆς αὐτοῦ μεταληψόμενοι δόξης. Ὁ δὲ (11) παρίστη αὐτὸς φήσας, *ἐξ οὗ και Σωτήρα ἀπεκδεχόμεθα, Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ὃς μετασηματίζει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν* (12), *σύμμορφον τῷ*

atio in se simul omnium : cum Filios et quotquot sunt futuri homines, unum futuri sint atque idem, nec eorum tantummodo in unum ; sed et Dei simul futura sit coalitio. Ita enim necesse est, siquidem omnia Filio, Filius autem Patri, in subjiciendo uniantur : hoc enim de positus consequetur. Sed quemadmodum unionem non indicavit Apostolus, inquit, *Omnia Filio subjiciuntur*. Sed obedientiam voluit de libera procedentem voluntate et gloriam et honorem, quem referebant ei omnia, utpote Servatori et regi omnium : ad eundem modum, et illum subjectum iri Patri suo nihil aliud significat, quam gloriam et honorem et venerationem, et magnificentiam, et voluntariam subjectionem, quam redditurus est ipse Deo et Patri, cum un'versos effecerit dignos divinitate sua paterna. Usque enim dum hujus non sunt digni, anticipans ipse ; veluti communis quidam omnium Servator, regnum administrat, quo imperfecti consumuntur et erantione indigentes curentur, subjiciens sub pedibus suis hostes istius regni sui. Quod et Psalmus indicavit, inquit, *Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum* ¹¹. Quando inimicos positurus est sub pedibus suis : suo autem regno dignos, in vita interminabili constituturus : tum et omnium inimicorum mors postremus subjicietur. Cum enim nemo sit deinceps moriturus, sed in vita interminabili omnes victuri, tum mortem omnino abolendam, in dignis illo regno, recte dici videtur, cum nemo sit futurus quem afficiat morte. Quibus ad hunc modum adaptatis, Filio quidem Dei sancti omnes per salutarem subjectionem subjiciuntur, quatenus in vita est, vitam in eo victuri immortalem : quatenus sapientia, sapientes futuri : logos quatenus, logo perficiendi, et Christus quatenus, odore ejus bono inungendi. Luminaria designabuntur novi sæculi, ✕ quibus lux ab illo suppediabitur. Filii Dei futuri filiationis spiritu ejus adornati et exculiti. Quomodo qui illi sunt subjiciendi omnes, facultatum ejus cæterarum participes fient. Nam et justii futuri sunt, de justitia ejus : et de sanctitate illius sancti. Sed neque quandoquidem Deus erat Verbum, et deitatem suam iis invidet : ut vere locutus sit Apostolus, *Hæredes Dei, cohæredes autem Christi* ¹² futuros eos. Sed et corpora sua æternitate prædita soli, lunæ et sideribus similia cornuscant : quo et in ipso ejus gloriæ participabunt. Quod et idem locuit aliens, *Unde et Servatorem exspectamus Jesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis*

✕ Ed. Paris., pag. 183. ¹¹ Psal. cix, 1. ¹² Rom. viii, 17

(6) Vulgo εἰ μὲν.

(7) Vulgo σημαίνει, et mox μεγαλ. και τὴν αὐθεκ. ὑποταγήν.

(8) Ὁ πάντων ἐχθρὸς. Legere in, τηνικαῦτα και ὁ πάντων ἐχθρῶν θάνατος, etc. M.

(9) Ὡν ὡδε. Sic legendum. Statim : Χριστοὶ γενήσονται non γενήσονται. Erunt illi christi. M.

(10) *Ναὶ μὲν και σώμασιν οὐρανόις*. De claritate corporum glorificatorum intelligit : ubi quidam ut sol, alii ut luna, radiabunt. Stella enim a stella differt, et sic est resurrectio mortuorum. M. — Mρ. νόις loco οὐρανόις.

(11) Vulgo δὲ παρίστη (παρίστη Mρ) [και] αὐτὸς φήσιν (Mρ φήσας) et mox vulgo Κύριον [σὺν] ἰσ. Χρ.

(12) *Σύμμορφον τῷ σώματι*. Adue γενέσθαι. M.

nostræ, ut conforme sit corpori gloriæ ejus, secundum operationem potentie ipsius, qua subjiciet omnia sub pedibus ejus¹³. Vides ut in eo quod possit omnia subjicere sibi, et corporis nostri inducat transfigurationem eam, ut corpori ipsius glorioso nostra quoque corpora conformia reddantur. Quod si nostra corpora conformia futura sunt ejus glorioso corpori, quomodo non multo magis corpus ejus gloriosum, regni illius gloriosi reddetur particeps? Et si corpus nostrum a vita absorbendum est, ut Apostolus perhibuit testimonium: *Eo quod notumus exui, sed superindui, ut absorbeatur mortale a vita*¹⁴, quomodo non multo magis idem ejus corpus, utputa administraturum deitati ejus absorbebitur, non a vita solummodo, ut hoc nostrum, sed a deitate? Nec interroget ergo quispiam, aut hæsitaverit apud animum suum, quid futurum sit deinceps Dominico corpori, cum audire possit Paulum exerte loquentem, absorbendam esse a vita mortalitatem: et corpus nostrum conformandum glorioso Christi corpori, secundum operationem illam, quam subjicere sibi ipsi potest omnia. Subjecturus est ergo sibi omnia: talem vero subjectionem futuram Servatoris nostri statuere debemus, secundum quam et ipse Filius subjicietur Patri, qui ipsi subjecit omnia: nempe præstiturum eum ineffabilem quamdam, indeterminabilem, et ipsi soli convenientem subjectionem, cum nimirum illos, qui ipsi subsunt, omnes et singulos, ad modum chori coactos Deo et Patri præsentabit: ✠ gloriam ipsi et honorem, venerationem, et magnificentiam veluti qui sit omnium bonorum fons et causa ascripturus.

CAP. XVI.

Quomodo dictum sit ab Apostolo, « ut sit Deus omnia in omnibus. »

Quando et conclusio doctrinæ apostolicæ consequetur finem, que ait, *Ut sit Deus omnia in omnibus*¹⁵. Quod ipsum ex alio vaticinio intelligemus ubi Deus ipse ita loquitur: *Ut inhabitent inter eos et ambulem inter eos: et ipsi erunt mihi in populum, et ego ero illis Deus*¹⁶. Nunc autem secundum præsentem statum, ad paucos admodum pertingit hæc promissio, eosque etiam in parte tantum dignos, secundum illud, *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamur*¹⁷; at post sæculi istius consummationem, cum substituerit sæculum novum, non jam utique in parte, vel in paucis inhabitabit, sed in omnibus qui digni sunt regno cælorum. Ad hunc modum erunt, *Omnia in omnibus*: nempe illos inha-

✠ Ed. Paris., pag. 186. ¹³ Philipp. III, 20, 21. ¹⁴ II Cor. v, 4 ¹⁵ I Cor. xv, 28. ¹⁶ Ezech. xxxvii, 23: II Cor. vi 16. ¹⁷ I Cor. xiii, 9.

(13) Vulgo ἀπεργάζεσθαι et mox vulgo τῷ ἑἴ. σύμμορφον. Vulgo om. τό.

(14) Σύμμορφον ἔσσεσθαι. Vel γενήσεσθαι τῷ σώματι τῆς δόξης. M.

(15) Vulgo οὐκ. ὁ.

(16) Vulgo αὐτῷ, et mox ἐξυπηρετισάμενον.

(17) Vulgo δέ.

(18) M. p. γενήσεσθαι.

(19) Vulgo ἀλλοτρίον, at cf. p. 66 B. et p. 108 l. 4; mox vulgo ποιεῖσάμενον.

σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξει αὐτῷ τὰ πάντα. Ὁρᾷς ὅπως τὸ δύνασθαι αὐτὸν ὑποτάξει αὐτῷ τὰ πάντα καὶ τοῦ σώματος τοῦ ἡμετέρου μετασχηματισμὸν ποιήσει εἰς τὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ καὶ τὸ ἡμέτερον (13) ἀπεργάζεσθαι. Εἰ δὲ τὸ ἡμέτερον (14) σύμμορφον ἔσται τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, πῶς οὐχὶ καὶ πολὺ πρότερον τὸ τῆς αὐτοῦ δόξης σῶμα τῆς αὐτοῦ κοινωνῶν ἔσται βασιλείας; καὶ εἰ τὸ ἡμέτερον καταποθήσεται ὑπὸ τῆς ζωῆς, ὡς (15) ὁ Ἀπόστολος ἐμαρτύρησε φήσας, Ἐξ' ἧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπερδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητόν, ὑπὸ τῆς ζωῆς· πῶς οὐχὶ πολὺ πρότερον τὸ (16) αὐτοῦ σῶμα, ὡς ἂν ἐξυπηρετισάμενον τῇ αὐτοῦ θεότητι, καταποθήσεται, οὐχ ὑπὸ μόνης τῆς ζωῆς ὁμοίως τῷ ἡμέτερω, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς αὐτοῦ θεότητος; μὴ δὴ οὖν πυνθανέσθω μηδ' ἀπ ρεῖτω τις πρὸς ἑαυτὸν, τί (17) δὴ προσήκει λογίζεσθαι περὶ τοῦ σωτηρίου σώματος, τραυῶς Παύλου λέγοντος ἀκούων, δεῖν καταποθήσεσθαι τὸ θνητόν ὑπὸ τῆς ζωῆς· καὶ τὸ ἡμέτερον σῶμα σύμμορφον (18) ἔσεσθαι τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν ὑποτάξει ἑαυτῷ τὰ πάντα. Ἄρ' οὖν ὑποτάξει ἑαυτῷ τὰ πάντα: καὶ τοιαύτην τινὰ τὴν σωτήριον ὑποταγὴν γρη νοεῖν, καθ' ἣν καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα (19), ἀλεκτόν τινα καὶ ἀρβήτον, καὶ μόνῃ αὐτῷ πρέπουσαν, ὑποταγὴν ποιησόμενος, ὅτε τοὺς ὑπ' αὐτοῦ πάντας, χοροῦ δίκην περιστοιχισάμενος, τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ προσάξει, τὴν δόξαν αὐτῷ καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὸ σέβας καὶ τὴν μεγαλωσύνην ὅτε δὴ πάντων τῶν ἀγαθῶν αἰτίῃ προσοίτων.

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Ὅπως εἴρηται τῷ Ἀποστόλῳ, τότε ἔσται ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.

(20) Ὅτε καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας τέλος τεύζεται (21) φήσαν, Ἴνα ἡ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. Ὁ δὲ καὶ αὐτὸ νοήσομεν ἐξ ἑτέρας ἐπαγγελίας, δι' ἧς ἐξ αὐτοῦ εἴρηται τοῦ Θεοῦ τὸ (22), Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν αὐτοῖς· καὶ ἔσομαι (23) αὐτῶν Θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονται μοι λαός. Ἀλλὰ νῦν μὲν κατὰ τὴν παρόντα αἰῶνα εἰς βραχεῖς μόνους τοὺς ἀξίους καὶ ἐκ μέρους, ἡ ἐπαγγελία προχωρεῖ κατὰ τὸ, ἐκ μέρους γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προζητεῦομεν· μετὰ δὲ τὴν συντέλειαν τοῦ παντός, ἐπιστάτος τοῦ νέου αἰῶνος, οὐκ ἔτι ἐν βραχείσι τισὶν ἐνοικήσει, ἀλλ' ἐν ἅπασιν τοῖς (24) τότε τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἀξίοις. Οὕτως οὖν ἔσται πάντῃ ἐν πᾶσι, δη-

(20) Ὅτε καὶ τὸ συμπέρασμα. Dependent ἀσυνδέτως, a præcedentibus, φήσαντος, forte φησάτης, nisi quo I non est novum: refertur malitiam, πρὸς τὸ νοούμενον quasi Ἀποστόλου præcesserat. M.

(21) Vulgo φήσαντος.

(22) Ἐνοικήσω. Locus est II Cor. vi, 16, d- sumptus e Lev. xxvi, 11, 12, ubi Deus alloquitur ius Israellem. M.

(23) Vulgo αὐτοῖς.

(24) Vulgo om. τότε.

λαδὴ ἐνοικῶν ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατῶν ἐν αὐτοῖς, καὶ θεὸς αὐτῶν οὐκ ἀπασιῶν εἶναι, λαόν τε αὐτοῦ τοὺς πάντας οἰκισιόμενος. Οὕτω μὲν οὐκ ἔσται ἐν αὐτοῖς, ὡς καὶ ἐν αὐτῷ λέγεται εἶναι τῷ Υἱῷ, καθὼς διδάσκει λέγων αὐτὸς, Ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί, καὶ γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ· καὶ πάντα δὲ ἔσται ἐν αὐτοῖς, τῷ πᾶσιν ἑαυτὸν παρέχειν, καθ' ὃ ἡ ἐκάστου δύναμις χωρεῖ τῆς αὐτοῦ θεότητος μεταλαγχάνειν· τῆς τρισμακαρίας ἐλπίδος καὶ τῆς ἀτελευτήτου καὶ ἀφθάρτου ζωῆς ἐν τούτῳ καταστησομένης τῷ τέλει, ἐν ᾧ ὁ μὲν θεὸς ἔσται πάντα ἐν πᾶσι (15), ταῖς τῆς θεότητος αὐτοῦ μαρμαρυγαῖς ἀλέκτου φωτὸς ἐμπιπλῶν τοὺς πάντας· ὁ δὲ Υἱὸς ἐναγαλλόμενος καὶ χαίρων τῷ κατορθώματι, στεφάνου δίκην περιθέμενος τοὺς δι' αὐτοῦ τῆς μακαριότητος ἡξικώμενος, ὑπὸ ἐφόρῳ τῷ Πατρὶ, τὴν ἀγήρω καὶ ἀτελευτήτου διατελέσει βασιλείαν, τῶν περὶ αὐτοῦ λογίων τηνικαῦτα πληρωθησομένων, τῶν τε ἄλλων, ἄρα δὴ καὶ τῶν τοῦ ἀγγέλου Γαβριὴλ πρὸς τὴν παναγίαν Παρθένου εἰρημένων περὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς τεχνησομένου, Ὡς ἄρα βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. Βασιλεύων (16) δὴ τότε ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοὺς ὑπ' αὐτῷ βασιλευμένους πάντας τῷ αὐτοῦ παραδώσει Πατρὶ, οὐ παυσόμενος τῆς βασιλείας, οὐδ' ἀναχωρῶν αὐτῆς· οὐδὲ γὰρ παύσθαι αὐτὸν τῆς βασιλείας ὁ θεὸς Ἀπόστολος ἔφη (17), ἥ γὰρ ἂν τάναντία ἔγραψε τῷ Γαβριὴλ (18) θεσπίσαντι πρὸς τὴν Παρθένον βασιλεύσειν αὐτὴν εἰς τοὺς αἰῶνας καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ (19) μὴ ἔσσεσθαι τέλος, ἀλλὰ παραδώσει τὴν βασιλείαν, δηλαδὴ τοὺς ὑπ' αὐτῷ βασιλευμένους τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Τελειωθέντας γὰρ ὑπ' αὐτῷ τοὺς πάντας, ὡσανεὶ (20) φαδρυνόμενος τῷ κατορθώματι, παραδώσει τῷ Πατρὶ· οἷά τινα παραθήκην ἀποδεδεγμένος· ὁ (21) δὲ διδάσκει λέγων αὐτὸς, Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου· διὸ ἀκολουθῶς, οἷα φύλαξ ἀγαθὸς, σῶαν καὶ (22) κατὰ πάντα ἐβρώμενην τὴν παραθήκην φέρων παραδώσει τῷ Θεῷ (23), ἀρχιερέως δίκην, τοὺς ὑπ' αὐτῷ (24) ἱερομένους, πάντας λευχείμονας, καὶ ὡσπερὶ λαμπροτάταις στολαῖς τοῖς τῆς ἀναστάσεως ἀφθάρτους σῶμασιν ἐξαστράπτοντας παριστῶν αὐτῷ, ἵνα μὴ μόνης τῆς ὑπ' αὐτῷ βασιλείας ἀπολαύσῃ, ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ Πατρὸς ἀβρόχων ἀγαθῶν ἐμπιπλῶνται. Οὕτω γὰρ ἔσται, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, Ὁ θεὸς πάντα ἐν πᾶσι, τοῦ Υἱοῦ τοὺς βασιλευμένους προσάγοντος αὐτῷ, ἵνα ὄλον τούτου γένηται, λέγω δὲ τὸ Πάντα ἐν πᾶσιν εἶναι τὸν Πατέρα. Ὡς γὰρ ἦν πρότερον ἐν τῷ Υἱῷ, κατὰ τὸ, Ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί, καὶ γὰρ ἐν τῷ

A bitans, in illis ambulans, nec dedignatus esse illum Deus, cum in populum sibi omnes appropriaverit. Non autem erit ad eum modum in ipsis, quemadmodum dicitur in Filio esse, de quo docet, *Pater in me, et ego in Patre*¹⁵; omnia autem tum illis erit, quod se tum omnibus exhibebit, prout uniuscujusque facultas illius deitatem potest capere, cum spes beatitudinis et vitæ interminabilis et incorruptibilis in eo sita sit sine, quando Deus futurus est omnia in omnibus, adimplens omnes radius sæ deitatis indeficientis. Filius autem tunc exultans gaudio, et veluti victoriosus athleta triumphabundus corona eorum redimietur, quos beatitudine dignos habitos, Patre suo spectante, regno indeficienti et non veterascenti remuneraturus est. Impletis de eo tum divinis oraculis, cum aliis tum illo Gabriellis angeli ad sanctissimam Virginem *¶* prolato de Filio ex ea progenerando, *Quod regnaturus sit in æternum, et regni ejus non erit finis*¹⁶. Regnans eo tempore Dei Filius, omnes eos qui sub ipso sunt regnaturi traditurus est tum suo Patri: non quidem desinens ipse regnare aliquando, nec quovis tempore regno se abdicans (nec enim regnare desiturum aliquando eum divinus Apostolus affirmavit; ita enim Gabrieli contraria protulisset qui Virgini dixit, regnaturum illum in sæcula, nec futurum aliquando regni illius finem); sed dixit traditurum regnum suum Patri, hoc est illos in quos obtinebat regnum. Consummatos enim ab ipso illos, et tanquam suo glorioso facinore illustratos, Patri tradet, tanquam quoddam depositum manifestum: quod et ipse docet inquires: *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo*¹⁷. Quocirca veluti probus depositi custos, depositum salvam sartum tectumque exhibebit Deo, ad instar Pontificis omnes albis amictos, et corporibus immortalibus, tanquam stolis candidissimis radiantes illi in manus tradens, ut non modo sub illo fruatur regno, sed insuper adimpleri possint ineffabilibus Patris sui bonis: atque ita futurus est, secundum Apostoli dictum, *Deus omnia in omnibus*¹⁸, cum Filius suos subditos repræsentaturus est ipsi, ut ipse Pater per omnia sit in omnibus omnia. Nam ut erat ipse in Filio suo olim, juxta illud: *Pater in me, et ego in Patre*¹⁹, ad eundem modum erit tum in omnibus per Filium consummatum. Non enim Apostolus dixit, Filium se suo regno abdicaturum et regnaturum Deum: sed Filium Deo et Patri regnum traditurum salvum de-

¶ Ed. Paris., pag. 187. ¹⁵ Joan. x, 38. ¹⁶ Luc. i, 32, 33. ¹⁷ Luc. x, 22. ¹⁸ I Cor. xv, 28. ¹⁹ Joan. x, 38.

(15) Vulgo ταῖς τε θ. et mox ἀλήκτου.

(16) Vulgo δέ.

(17) Vulgo ἦ.

(18) *Θαυμάσαντι πρὸς*. Non est vera lectio. Neque enim Gabriel, sed beata Virgo admirabatur: et legendum est θαυμάσασαν, sensus patet, vox substituitur non occurrit. M. — Dedi ex codd. θεσπίσαντι.

(19) Vulgo ουκ.

(20) *Φαδρυνόμενος*. Potest etiam legi φαδρυνόμενος [quod dedi cum codd.]: quod ρητιῶνs arbi-

tror, cum illum tanquam choragum, et athleteam, et triumphabundum, in hoc suo κατορθώματι, ante designaverit. M.

(21) Vulgo δεστ δὴ.

(22) *Κατὰ πάντα*. Deest τρόπον. M.

(23) *Ἀρχιερέως δίκην*. Non ut ipse sit ad instar pontificis, quanquam revera sit pontifex: sed ut salvati sint, ad instar pontificis λευχείμονες, lego ἐβρώμενος, e superioribus et ὡσπερ. M.

(24) Vulgo ἐρουμένους et μοκ ὡς περὶ.

pcsitum, et quantum ad cultum et sacerdotium A Patris sufficiens illud ipsum manifestabit. Deum vero futurum tum omnia in omnibus: tanquam Deum inhabitantem, et ambulantem inter eos, et omnia ipsis factum. Nonnullorum erit Dominus: aliorum Rex, aliorum aliud quiddam, omnium vero Deus, divina sua virtute et potentia, omnia illis factus. ✕ Hunc finem beatissimæ nostræ spei circumscriptis magnus Apostolus, inquires: *Ut sit Deus omnia in omnibus*. Sed in omnibus tamen erit omnia correspondentem ad facultatem uniuscujusque, distinctas et diversas divinitatis suæ dimensiones elargiendo singulis: gloriam vero, honorem et regnum excellenter præstans donum, et Patri congruum, Filio unigenito impertiendum custodiet, quod nulli præterea communicetur.

✕ διαφόρους ἐπινοίας χορηγῶν τοῖς πᾶσι, μόνῃ δὲ τῷ θεῷ (26) τοῖς τε λοιποῖς ἅπασιν ἀκοινωνήτων δόξαν

CAPUT XVII.

Quæ sacra Scriptura doceat de regno Servatoris indeterminabili, et quomodo Marcellus aperte ausus est asseverare finem habiturum ejus regnum.

Quod si velimus ista prophético quodam sigillo obsignare, ut certius quæ dicta sunt confirmetur, Spiritu prophético qui hæc ipsa per Ezechielem hęc verbis docet, utar: *Hæc dicit Dominus: Ecce ego requiram oves meas, et visitabo eas quemadmodum visitat pastor gregem suum in die quando fuerit caligo et nubes in medio ovium suarum separatarum. Sic visitabo oves meas*²⁵. Et post nonnulla: *Ego salvabo gregem meum, et non erit ultra in rapinam, et judicabo inter arietem et arietem, et suscitabo super eas pastorem qui pascat eas, servum meum David: ipse erit iis in pastorem. Et ego Dominus ero iis in Deum, et servus meus David princeps in medio eorum. Ego Dominus locutus sum. Et faciam cum Davide pactum*²⁶. In sequentibus paulo post idem vaticinium reduplicat: *Et salvos eos faciam de universis iniquitatibus eorum, in quibus peccaverunt, et mundabo eos. Et erunt michi in populum, et ego ero iis in Deum, et servus meus David princeps in medio eorum. Et pastor unus erit omnium istorum*²⁷. Et subjungit iterum: *Et David servus meus princeps eorum erit in perpetuum*²⁸. Vide autem ut ubique in istis Deus non pastor, non princeps, sed Deus futurus sit eorum qui digni habitus sunt ut beatum finem consequantur. Horum vero princeps atque pastor futurus esse dicitur David: ubi sub involucre Davidis Christus significatur, eo quod de semine ipsius fuit. Hoc ita esse

Πατρι, οὕτως ἔσται τότε καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὑπὸ τῷ Υἱῷ τελειωθείσιν. Οὐ γὰρ (25) παύσεσθαι μὲν τῆς βασιλείας τὸν Υἱὸν, τὸν δὲ Θεὸν βασιλεύσειν ἔφη ὁ Ἀπόστολος· ἀλλὰ τὸν μὲν Υἱὸν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τὴν βασιλείαν παραδώσειν, σῶαν τὴν παραθήκην καὶ πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς λατρείαν τε καὶ ἱερωσύνην ἐπαρκούσαν ἐνδείκνυμενον· τὸν δὲ Θεὸν ἔσεσθαι « πάντα ἐν πᾶσιν, » ὡς Θεὸν ἐνοικοῦντα καὶ ἐμπεριπατοῦντα ἐν αὐτοῖς, καὶ πάντα αὐτοῖς γενόμενον. Τῶν μὲν γὰρ ἔσται Δεσπότης· τῶν δὲ βασιλεὺς· τῶν δὲ ἑτερόν τι· πάντων δὲ ἀθρόως Θεός, ταῖς ἐν αὐτῷ θεϊκαῖς ἀρεταῖς τε καὶ δυνάμει τὰ πάντα αὐτοῖς γιγνώμενος. Τοῦτο τέλος τῆς τρισμακαρίας ἐλπίδος ὑπέγραψεν ὁ μέγας Ἀπόστολος εἰπὼν, Ἴνα ἢ ὁ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσιν· ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς πᾶσι πάντα ἔσται B ἀναλόγως τῇ ἐκάστου δυνάμει, τὰς τῆς αὐτοῦ θεότητος τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ τὴν ἐξαιρέτην καὶ πατρι- καὶ τιμὴν καὶ βασιλείαν φυλάξει.

ΚΕΦ. ΙΖ'.

Ὅπως αἱ θεῖαι Γραφαὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀτελευτήτου βασιλείας παριστώσι· καὶ ὡς Μάρκελλος γυμνῇ τῇ κεφαλῇ παυθήσεσθαι αὐτοῦ τὴν βασιλείαν ἀπεφαίρετο.

Εἰ δὲ χρὴ ταῦτα (27) ἐπισφραγίσσεσθαι προφητικῇ (28) σφραγίδι, εἰς βεβαίαν πίστωσιν τῶν εἰρημῶν (29) μαρτυρία χρήσομαι προφητικῷ πνεύματι δι' Ἰεζεκιήλ τοῦ προφήτου αὐτὰ (30) δὴ ταῦτα τοιαύταις θεσπίζοντι φωναῖς· *Τάδε λέγει Κύριος, Ἴδού ἐγὼ ζητήσω τὰ πρόβατά μου, καὶ ἐπισκέψομαι αὐτὰ· ὡσπερ ζητεῖ ὁ ποιμὴν τὸ πολυμῖον αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ, ὅταν ἢ γρόφος καὶ νεφέλη ἐν μέσῳ (31) προβάτων διακεχωρισμένων· οὕτως ἐζητήσω τὰ πρόβατά μου. Καὶ μεθ' ἕτερα· Καὶ σώσω τὰ πρόβατά μου· καὶ οὐ μὴ ὦσιν ἐτι εἰς προνομήν. Καὶ κρινῶ ἀπὸ μέσον κριοῦ πρὸς κριόν· καὶ ἀναστήσω ἐπ' αὐτοὺς ποιμένα, καὶ ποιμνεῖ αὐτοὺς, τὸν δοῦλόν μου Δαβὶδ, καὶ ἔσται αὐτῶν ποιμὴν, καὶ ἐγὼ Κύριος ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ Δαβὶδ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἄρχων. Ἐγὼ Κύριος ἐλάλησα καὶ διαθήσομαι τῷ Δαβὶδ διαθήκην. Καὶ μεθ' ἕτερα δευτεροὶ τὴν αὐτὴν προφητείαν λέγων· Καὶ ῥύσομαι αὐτοὺς ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν, ὧν (32) ἡμάρτοσαν ἐν αὐταῖς· καὶ καθαρῶν αὐτοὺς, καὶ ἔσομαι μοι εἰς λαόν, καὶ ἐγὼ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν, καὶ ὁ δοῦλός μου Δαβὶδ ἄρχων ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ ποιμὴν ἔσται πάντων αὐτῶν. Καὶ αὐθις ἐπιλέγει· Καὶ Δαβὶδ ὁ δοῦλός μου ἄρχων αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. Θέα δὲ ἐν πᾶσι τοῖς ὡς ὁ μὲν Θεός οὐ ποιμὴν οὐδὲ ἄρχων, ἀλλὰ Θεός ἔσεσθαι τῶν τοῦ μακαρίου τέλους καταξωθησομένων λέγεται· τῶν δὲ αὐτῶν τούτων προφητεύεται*

✕ Ed. Paris., pag. 188, 189. ²⁵ Ezech. xxxiv, 11, 12. ²⁶ ibid. 22-25. ²⁷ Ezech. xxxvii, 23, 24. ²⁸ ibid. 25.

(25) Vulgo παύσασθαι et mox ἐνδείκνυμενον.

(26) Vulgo τὴν.

(27) Vulgo ἐπισφραγίσσεσθαι et mox τῇ σφρ.

(28) Τῇ σφραγίδι. Malim τινα, et εἰς βεβαίωσιν καὶ πίστεισιν. Locus prophetæ qui sequitur, est Ezech. xxxiv, 11, ubi aliquæ differentiæ animadverti

possent inter Eusebianam et vulgatam lectionem. M.

(29) Vulgo μάρτυρι.

(30) Vulgo δέ.

(31) Vulgo προβ. αὐτοῦ et mox καθ' ἕτερα.

(32) Vulgo ἡμάρτησαν.

ἀρχων καὶ ποιμὴν γενήσεσθαι ὁ Δαβὶδ· ἐπιπεκα-
λυμένως ἐνταῦθα τοῦ Δαβὶδ τὸν Χριστὸν αἰνιτομέ-
νου διὰ τὸ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γεγονέναι. Τοῦτο δὲ
δῆλον ἐκ τοῦ προτεθυγμέναι τὸν Δαβὶδ τοῦ χρόνου,
καθ' ὃν ταῦτ' ἐλέγετο. Σαφέστερον δὲ ταῦτα καὶ Δα-
νιὴλ ὁ προφήτης θεσπίζει, τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ,
Υἱὸν ἀνθρώπου ὀνομάζων λευκῶς, οὕτως οὖν καὶ ἡ
τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων εἰσθεν αὐτὸν ἀποκαλεῖν γραφή.
Λέγει δὲ τοῦτον τὸν τρόπον· Ἐθεώρουν ἐν ὄραματι
τῆς νυκτός, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐ-
ρανοῦ, ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν· καὶ ἕως
τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔσθαι καὶ προσ-
πρέχθη, καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχή, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ
ἡ βασιλεία· καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαί, γλώσσαι
αὐτῷ δουλεύουσιν. Ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία
αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται· καὶ ἡ βασιλεία
αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. Συνορᾷς ὡς καὶ ἐν τού-
τοις ἀφθαρτον καὶ ἀγήρω καὶ ἀτελεύτητον οὐ τοῦ
Λόγου τοῦ ἐν τῷ Θεῷ τὴν βασιλείαν ἔσσεσθαι, ἀλλὰ
τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, παρίστησιν ὁ προφήτης·
Ἐτερόν τε παρὰ τὸν Παλαιὸν τῶν ἡμερῶν σαφῶς δι-
δάσκει τὸν Υἱὸν εἶναι τοῦ ἀνθρώπου τὸν τὴν ἀφθα-
ρτον βασιλείαν παρὰ τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν δηλαδὴ
παρὰ τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς ὑποδεξάμενον. Ἀλλὰ Μάρ-
κελλος ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι ὀρίζεται καὶ μίαν
ὑπόστασιν δυσιν ὀνόμασιν ὑποκειμένην· ἔτι μὴν
καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ περιγράφειν τελεμᾷ καὶ τέ-
λος ἔσσεσθαι τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἀναιδῶς οὕτως
ἀποφαίνεται μετὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν, τοῦτον
γράφων τὸν τρόπον· Ἐμίγιστον ἡμῖν μυστήριον
ἐνταῦθα ὁ Ἀπόστολος ἀνακαλύπτει (33), τέλος ἔσε-
σαι φάσκων τῆς Χριστοῦ βασιλείας. τέλος δὲ
εἰ τότε, ὅταν πάντα ὑποταγῇ ὑπὸ τοὺς πόδας
αὐτοῦ. Καὶ ἐπεξεργάζεται (34) τὸν λόγον ὡδέ
πη λέγων· Ἐφάμεν ἐν τοῖς προάγουσιν ἡμῶν
εἰρητοῖς, τὸν Δεσπότην ἡμῶν τὸν Χριστὸν ἀρχὴν
εἰσχηκέναι βασιλείας, ἐκ τῶν θείων Γραφῶν ἀπο-
δειξέσι χρώμενοι. Καὶ ἐπιλέγει, καὶ ὅλων μυρίων
εἰρητῶν πρὸς μαρτυρίαν ἐστὶν εὐπορήσαντα δεῖξαι,
εἰ ὅτι ἀρχὴν (35) βασιλείας ἐληφεν ὁ ἄνθρωπος διὰ
τοῦ Λόγου. Εἰ οὖν ἐληφεν ἀρχὴν βασιλείας πρὸ
ἐτῶν ὅλων οὐ πλείονων ἢ τετρακοσίων, οὐδὲν παρά-
δοξον, εἰ τὸν πρὸ οὕτως ὀλίγου χρόνου τῆς βασιλείας
εἰ ταύτης τυχόντα ὁ Ἀπόστολος φησὶ παραδώσειν τὴν
εἰ βασιλείαν τῷ Θεῷ. Καὶ προστίθησι μεθ' ἕτερα λέγων·
Τί τοίνυν (36) μανθάνομεν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης
εἰ σαρκὸς, ἢν δι' ἡμᾶς ἐληφεν ὁ Λόγος, πρὸ τετρακο-
σίων οὐχ ὅλων ἐτῶν; Πότερόν ποτε ταύτην καὶ ἐν
εἰ τοῖς μέλλουσιν αἰῶσιν ὁ Λόγος ἔξει; ἢ ἄχρι μόνου
εἰ τοῦ τῆς κρίσεως καιροῦ; Μάρκελλος μὲν οὖν τοι-
αῦτα λέγειν ἐτόλμα· οἱ δὲ γε τοῦ Θεοῦ προφηταὶ
ἀτελεύτητον τοῦ Χριστοῦ τὴν βασιλείαν ὀριζόμενοι
μετὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν τοῦ νέου αἰῶνος τὴν
ἀρχὴν (37) καθέξειν αὐτὸν φασί. Θεὰ γὰρ ὁ ὡς προ-

Α patet quod David ætate longe antecedebat hæc tem-
pora. Clarius hæc ipsa vaticinatur Daniel, ubi Chri-
stum appellat *Filium hominis*, quo nomine frequen-
ter in Evangeliiis usurpatur. Ait autem : *Aspiciebam
in visione noctis, et ecce cum nubibus cæli quasi Fi-
lius hominis veniebat; et usque ad Antiquum dierum
pervenit; et in conspectu ejus obtulerunt eum; et de-
dit ei potestatem, et honorem et regnum, et omnes
populi, tribus et linguæ ipsi serviunt. Potestas ejus,
potestas æterna, quæ non auferetur, et regnum ejus
quod non corrumpetur*³³. Vides ut in istis incorrup-
tibile non senescens, sine fine futurum ejus regnum
propheta declarat : non quidem Verbi Dei illius
quod in Deo inest, sed *Filii hominis*. Quem eundem
hominis Filium alium et diversum esse docet ab
B Antiquo dierum, qui regnum accipit æternum ab
Antiquo dierum, hoc est ab ipsius Patre : sed hocce
unum et eundem esse Marcellus docet, unamque
substantiam duobus nominibus insignitam. Sed et
regnum ipsius circumscripsit audax : et quod regni
Christi finis sit futurus post judicii tempora, sine
omni verecundia, ita scribit : « Maximum nobis my-
sterium hic revelat Apostolus, cum quod regnum
Christi sit habiturum, finem indicet, sinem vero
ejus, cum subjecta fuerint omnia sub pedibus
ejus³⁴. » Quem sermonem ad hunc modum adhuc
exaggerat : « Diximus in præcedentibus, Dominum
nostrum Christum regni sui initium habuisse : usi
sumus ad hoc ipsum declarandum testimoniis
Scripturarum. » Addit : « Certe suppetunt innumera
nobis, et quidem abundanter, testimonia quod
sortitus sit regni sui principium homo per Ver-
bum. ✕ Si vero sumpsit hoc initium ante annos
non plures quam cccc, quid mirum si Apostolus re-
tulerit, illum qui ante tempus non tam diuturnum
accepit regnum suum, idem regnum traditurum
Patri suo? Post pauca sic infert : « Quid ergo de hu-
mani illa carne edocemur, quam pro nobis ante
annos vix cccc integros assumpsit Verbum? utrum
retenturum sit Verbum eandem in futuro sæcu-
lo, an solummodo ad judicii tempus. » Et hæc
quidem ausus est Marcellus effari. At Dei prophetæ,
regnum Christi futurum interminabile definiunt : et
a novo principio exordiendum, post diem judicii
hoc affirmant. Nota enim mihi ut propheta Ezechiel
discrimen supponat ovium Dei, et post judicium
David iis pastorem præficiat, quem et principem il-
lorum futurum vaticinatur. Daniel autem ubi præ-
miserat : *Consideravi autem donec throni statueren-
tur, et Antiquus dierum sedit : vestimentum ejus
candidum quasi nix, et capilli capitis ejus quasi lana
munda : thronus ejus flamma ignis : rotæ ejus ignis
accensus. Fluvius ignis rapidusque egrediebatur a ju-
cie ejus : millia millium ministrabant ei, et decies*

✕ Ed. Paris., pag. 190. ³³ Dan. vii, 13, 14. ³⁴ I Cor. xv, 28.

(33) Vulgo ἀποκαλύπτει.

(34) Vulgo ὑπεξεργ.

(35) Vulgo ἀρχ. [τῆς] βασ.

(36) Vulgo μανθάνομεν.

(37) Καθέξειν αὐτόν. Imo αὐτόν. Christum scilicet in futuro sæculo, novi regni initium auspiciaturum. B.

millies centena millia assistebant ei; iudicium sedit, et libri aperti sunt ³¹. Hæc, inquam, ubi præmiserat, vidit in sequentibus Filium hominis venientem cum nubibus cæli, et usque ad Antiquum diernum progredientem : et regnum incorruptibile accipientem. Quocirca differenter ille tum, et multo quidem excellentius regnum accepturus est, quam nunc obtinet : nam in illos imperium consequetur, qui felicitate illa honorabuntur. Testimonium hisce perhibet Evangelium, ubi ipsemet Servator propheticas has prædictiones consignat, ubi sermonem apud discipulos habet, de fine sæculorum : *Cum autem venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ, et congregabuntur ante eum omnes gentes, et separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab hædis, et statuet oves quidem a dextris suis, hædos autem a sinistris. Tunc dicet Rex his qui a dextris ejus erunt, Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi* ³². ✠ Nota mihi autem quam conspirant ista cum dictis per prophetam de ovibus et discretionem arietum, et qualiter post illam ovium discretionem Rex hic introducit Filius hominis : ipsius autem Pater Deus. Hoc docuit ipse : *Tunc dicet Rex his qui a dextris ejus erunt : Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum* ; analogice ad illud a propheta dictum, ubi David qui dicitur pastor et princeps futurus dicitur ovium, qui sub auspice Deo, pasturus et directurus erat pecora Dei. Atque ad illud quoque animus advertendus, quod dictum est ab Apostolo, *Cum evacuaverit omnem principatum et omnem potestatem et virtutem* ³³. Propheta quoque insinuavit, inquiens, *Et delebo malas bestias omnes de terra* ³⁴. Quænam fuerint autem illæ bestiæ, quæ olim facessebant molestiam ovibus, quam potestates ad oppositum constitutæ : quæ cum e medio sublata fuerint, novum illud atque eximium sæculum, omni iniquitate purgatum, Regem habebit Filium hominis : vel juxta prophetica involucra pastorem suum atque principem David : at Deum non dicitur, vel pastorem, vel principem habiturum. Sed sublimiori quodam et illustriori supra pastorem, principem, et regem sensu, respectu ad divinam ejus majestatem habito, non ovibus tantummodo, verum et ovium pastori imperantem : *Erit enim, inquit, illis pastor servus meus David, et ego Dominus ero iis in Deum*. Servum suum David appellat eum, propter servi formam, quam Servator et Dominus noster de Davide sumpsit.

ὦν ἐκ ποδῶν ἀρθρεῖσῶν, πάσης κακίας καθαρθεὶς ὁ

✠ Ed. Paris., pag. 191.

³¹ Dan. vii, 9, 10.

³² Matth. xxv, 31-34.

³³ I Cor. xv, 24.

(38) Vulgo καὶ [ὁ] Παλ.

(39) Vulgo om. αὐτοῦ.

(40) Vulgo φλδξ... τρ. αὐτοῦ om.

(41) Προφητικὰς λέξεις. Intersere ταύτας. Intelligit enim mutuatas ab Ezechiele et Daniele, non quasvis. M.

Ἀ φήτης Ἰεζεκιὴλ κριτήριον τῶν τοῦ Θεοῦ προβάτων ὑποθέμενος μετὰ τὴν τούτων κρίσιν τὸν Δαβὶδ αὐτοῖς ἐφίστησι ποιμένα, καὶ τὸν αὐτὸν ἄρχοντα αὐτῶν ἔσεσθαι θεσπίζει. Ὁ δὲ Δανιὴλ προειπῶν, Ἐθεώρουρ ἕως ὅτου θρόνοι ἐτέθησαν, (38) καὶ Παλαιῶς ἡμερῶν ἐκάθητο, καὶ τὸ ἔνδυμα (39) αὐτοῦ λευκὸν ὡς χιών, καὶ ἡ θρῆξ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον καθαρὸν, ὁ θρόνος αὐτοῦ (40) φλδξ πυρὸς, οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον, ποταμὸς πυρὸς εἴλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ, χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύρια μύριαδες περιεστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ, κριτήριον ἐκάθισε, καὶ βίβλοι ἠνεψύθησαν. Ταῦτα προεασάμενος, ἐξῆς τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖ ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ προσιόντα τῷ Παλαῶ τῶν ἡμερῶν, καὶ τὴν ἄφθαρτον βασιλείαν ὑποδεχόμενον. Οὐκοῦν καὶ τότε διαφερόντως καὶ κρειττόνως ἢ νῦν ἀρχὴν ἔξει τοῦ βασιλεύειν τῶν τῆς μακαριότητος ἀξίων. Τούτοις μαρτυρεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν οἷς αὐτὸς ἐπισφραγίζεται ὁ Σωτὴρ τὰς (41) προφητικὰς λέξεις τοὺς περὶ συντελείας λόγους παραδιδούς τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, δι' ὧν ταῦτ' ἐδίδασκε λέγων Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναρτήσονται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὡς περ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων, καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων· τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· Δεῦτε

οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Ὅπως δὲ ταῦτα συνάδει τοῖς ἐν τῇ προφητείᾳ περὶ προβάτων, καὶ περὶ (42) κρίσεως κριῶν εἰρημένοις, τῆρει, καὶ ὅπως βασιλεὺς (43) μὲν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὴν τῶν προβάτων κρίσιν εἰσῆχται, Πατὴρ δὲ αὐτοῦ ὁ Θεός. Τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν εἰπὼν, Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, ἀναλόγως τῷ ἐν τῇ προφητείᾳ ὠνομασμένῳ Δαβὶδ. Ὅν ποιμένα καὶ ἄρχοντα ἔσεσθαι τῶν προβάτων ὁ λόγος διδάσκει, ὑπὸ ἐφόρῳ τῷ Θεῷ μέλλοντα ποιμαίνειν καὶ ἄρχειν τῶν τοῦ Θεοῦ θερματῶν. Καὶ ἐκεῖνῳ δὲ ἀναγκαῖον ἐπιστῆσαι τὸν νοῦν, ὡς τὸ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ λελεγμένον, ἐν τῷ, Ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν (44) ἠνίξαστο ἡ προφητεία φήσασα, Καὶ ἀφανιώ θηρία πορνῆρά ἀπὸ τῆς γῆς. Τίνα γὰρ ἂν γένοιτο τὰ θηρία, τὰ πάλαι πρότερον τοῖς προβάτοις διανοχλοῦντα, ἢ αἱ ἀντικείμενα δυνάμεις;

ὁ νέος καὶ καινὸς (45) αἰὼν, βασιλεία μὲν ἔξει τὸν Υἱὸν τοῦ

(42) Κρίσεως κριῶν. Sic recte, nisi forte κριῶν, καὶ κριῶν. M. Vulgo κρίσεων.

(43) Vulgo om. μὲν εἰ μοx ὁ ante Θεός.

(44) Vulgo τῆς αὐτοῦ.

(45) Vulgo κλεινός; tu cf. p. 115 D, p. 130 A.

ἀνθρώπου, ἢ κατὰ τὴν προφητεῖαν ἐπιεκχυμένως αἰνιττομένην ποιμένα καὶ ἄρχοντα τὸν Δαβὶδ (46) διὰ τὸ ἐκ σπέρματος αὐτὸν γεγενῆσθαι Δαβὶδ· τὸν δὲ Θεὸν οὐ ποιμένα οὐδὲ ἄρχοντα λέγεται κησέσθαι, ἀλλ' (47) αὐτοθεὸν ἐπινοῖα κρείττονι ἢ κατὰ ποιμένα καὶ ἄρχοντα καὶ βασιλέα τῆ τῆς θεϊκῆς δυνάμεως με γαλοπρεπεῖα οὐ τῶν προβάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ποιμένου (48) ἠγησόμενον· Ἔσται γὰρ αὐτοῖς, φησὶν, ὁ δοῦλος μου Δαβὶδ ποιμὴν, καὶ ἐγὼ Κύριος ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν· δούλον δὲ καλεῖ τὸν Δαβὶδ, δι' ἣν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνείληφε μορφήν δούλου ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν.

ΚΕΦ. ΙΗ'.

A

CAP. XVIII.

Ὅπως ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Υἱοῦ ἐν γενήσονται πάντες οἱ τῆς τότε μακρυότητος ἀξιούμενοι.

Καὶ τοῦτ' ἦν τὸ τρισμακάριον τέλος, καθ' ὃ τὴν ἐπαγγελμένην τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, τοῖς ταύτης ἀξίοις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πιστουμένου, ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, καὶ Πατὴρ αὐτοῦ, τὸ πάντων ἀνώτατον ἀγαθόν, αὐτὸς ἑαυτὸν τοῖς ὑπὸ τῷ Υἱῷ βασιλευμένοις δωρήσεται, ἢ πάντα ἐν πᾶσι ἢ γινόμενος. Ὁ δὲ παρίστη πάλιν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, (48*) τὴν μεγάλην εὐχὴν ὑπὲρ τῶν αὐτοῦ γνωρίμων ἀναπέμπων τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, δι' ἧς ἐξαιτεῖται λέγων, Ἰνα πάντες ἐν ὧσι, καθὼς σὺ, Πατὴρ, ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν σοί· Ἰνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἐν ὧσιν· Ἰνα ὁ κόσμος πιστεύῃ ὅτι σὺ με ἀπέστειλας· κἀγὼ τὴν δόξαν, ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς· Ἰνα ὧσιν ἐν, καθὼς ἡμεῖς ἐν ἐσμεν· ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοί· Ἰνα ὧσι τετελειωμένοι εἰς τὸ ἐν, Ἰνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σὺ με ἀπέστειλας καὶ ἠγάπησας αὐτούς, (49) καθὼς ἐμεῖ ἠγάπησας. Πάτερ, οὐς δέδωκάς μοι, θέλω Ἰνα ὅπου εἶμι ἐγὼ, κἀκεῖνοι ὧσι μετ' ἐμοῦ, Ἰνα θεωρῶσι τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι. Αὕτη ἡ μεγάλη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν πρεσβεῖα· ἵν' ὧμεν σὺν αὐτῷ ὅπου ἀν ἦ αὐτὸς καὶ Ἰνα θεωρῶμεν τὴν δόξαν τὴν αὐτοῦ, καὶ Ἰνα ἀγαπήσῃ ἡμᾶς, καθὼς αὐτὸν ἠγάπησεν, ὁ αὐτοῦ Πατὴρ, καὶ ὅπερ αὐτῷ ἐδωρήσατο, τοῦτο δῶ καὶ ἡμῖν· καὶ τὴν δόξαν, ἣν αὐτῷ ἔδωκε, ταύτην δῶ καὶ ἡμῖν, ποιῶν ἡμᾶς ἐν τοῖς πάντας, Ἰνα μηκέτι ὧμεν πολλοί, ἀλλ' οἱ πάντες εἰς, ἐνωθέντες αὐτοῦ τῇ θεότητι, καὶ τῇ δόξῃ τῆς βασιλείας, οὐ κατὰ συναλοφῆν μᾶς οὐσίας, κατὰ δὲ τελειώσιν τῆς εἰς ἄκραν ἀρετῆς. Τοῦτο γὰρ ἐδίδαξεν εἰπὼν· Ἰνα ὧσι τετελειωμένοι. Οὕτω γὰρ ὑπ' αὐτοῦ σοφία καὶ φρονῆσει καὶ δικαιοσύνῃ καὶ εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ πάση τέλειοι κατεργασθέντες τῷ τῆς πατρικῆς θεότητος ἀλέκτῳ (50) φωτὶ συναφθισμέθθα· φῶτα καὶ αὐτοὶ ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν συναφείας γενησόμενοι καὶ Υἱοὶ Θεοῦ κατὰ μετοχὴν τῆς τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ κωνίας ἀποτελεσθέντες μετουσίᾳ τῶν τῆς θεότητος αὐτοῦ μαρμαρυγῶν.

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Ὅτι ὡσπερ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν εἶναι λέγονται, οὕτω καὶ πάντες ἔσονται ἅγιοι.

Καὶ δὴ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἐν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν οἱ πάντες γενησόμεθα. Ὅσπερ γὰρ αὐτὸς ἑαυτὸν τε καὶ τὸν Πατέρα

✠ Ed. Paris., pag. 192, 195.

* Joan. xvii, 21-24.

(46) Vulgo Δαβὶδ γεγενῆσθαι desunt.

(47) Vulgo αὐτόν.

(48) Vulgo ἠγησόμενον.

(48*) Τὴν μεγάλην εὐχὴν. Intelligit illam, Joan. xvii, ad Patrem fusam quam μεγάλην vocat, forte quod in eorum sententiam accedat, qui eandem esse illam volunt quam in horto habuit : aut

Quod in regno Filii, unum futuri sint omnes qui illa felicitate habebuntur digni.

Hic est ille finis felicissimus, in quo Deus ille qui est super omnia, et Pater Servatoris nostri, promissum caelorum regnum et confirmatum a Servatore, illis qui eo digni ✠ sunt elargietur, hoc est sublimissimum bonum subditis sui Filii, cum factus fuerit omnia in omnibus. Hoc significat ipse Dominus et Servator, ubi eximiam orationem illam apud Deum et Patrem suum effudit pro familiaribus suis. Precatur autem, *Ut omnes unum sint, quemadmodum tu, Pater, in me, et ego in te, ut et ipsi iam nobis unum sint : ut credat mundus quia tu me misisti. Et ego claritatem quam dedisti mihi, dedi iis, ut sint unum sicut et nos unum sumus. Ego in iis et tu in me, ut sint consummati in unum ; et cognoscat mundus quia tu me misisti et dilexisti eos, sicut me dilexisti. Pater, quos dedisti mihi volo, ut ubi sum et illi sint mecum, ut videant claritatem meam, quam dedisti mihi* ²⁵. Hæc est illa magna et excellens Servatoris nostri pro nobis apud Deum intercessio : ut cum ipso simus, ubi ille est futurus, et ut gloriam ipsius intueamur, et ut diligat nos, quemadmodum dilexit eum Pater, et quemadmodum dedit illi Pater, ita ille det nobis gloriam eam, faciens nos omnes unum ; ut non simus ulterius multi, sed unum omnes ipsius cuncti deitati et gloriæ regni : non per communionem unius substantiæ, sed secundum perfectissimæ virtutis numeros. Nam hoc ita docuit, inquit, *Ut sint consummati. Et certe per eum ad istum modum, sapientia, prudentia, justitia, pietate, virtute demum omni perfecti facti, paternæ divinitatis indeficienti lumini coaduniamur, lux et ipsi facti, ob hanc nostram cum illo unionem. Filii Dei facti, per participationem unigeniti ipsius Filii, cujus radii et splendores nobis communicantur.*

CAP. XIX

Quod quemadmodum Pater et Filius dicuntur unum, ita quoque et omnes sancti futuri sunt.

Atque ita ad istum modum nos omnes erimus cum Filio, et cum ✠ Patre. Nam ut ipse se et Patrem unum esse dixit : *Ego, inquit, et Pater*

potius quod magna et revera μεγαλεῖα a Deo exposcat. Καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν εἶναι βούλεται. Prorsus arianisat qui negat essentiæ unionem Patris atque Filii. M.

(49) Vulgo x. καὶ με et mox τὴν δόξαν τῶν ἁγίων.

(50) Vulgo ἀλέκτῳ.

unum sumus³⁶; ita quoque ad ipsius imitationem, ut nos omnes flamus participes ejusdem unionis, precatus est. Non quod Verbum, ut Marcellus vult, uniaturo Deo; et substantialiter conjungatur ei, ut veritas ipsa Servator testatur, inquit: *Gloriam quam dedisti mihi dedi iis, ut sint unum sicut et nos unum sumus. Ego in iis et tu in me, ut sint consummati in unum.* Atque ita adimplebitur illud Apostoli dictum: *Ut Deus sit omnia in omnibus*³⁷. Cum vero Marcellus, et qui cum ipso eodem modo quo ipse Sabelliani sunt, tribus niti soleant testimoniis, quibus conantur ostendere, Patrem atque Filium esse unum, utputa illud: *Ego et Pater unum sumus*³⁸; et secundo: *Pater in me et ego in Patre*³⁹; et tertio: *Qui me vidit, vidit et Patrem*⁴⁰, quæ illi semper in ore habent; et illud: *Ego et Pater unum sumus*, obijcienda sunt e contra quæ jam protulimus: ubi pro discipulis intercedit, ut omnes ejusdem unitatis participes fiant. Inquit enim: *Ut sint unum, quemadmodum et nos sumus unum. Ego in illis et tu in me, ut sint consummati in unum.* Ad illud autem: *Pater in me et ego in Patre*, opponam denuo ipsius vocem, ubi ait, pro iis intercedens: *Ut tu Pater in me, et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint. Et ego claritatem quam dedisti mihi dedi ipsis.* In quibus perspicue illud indicavit, ad eum modum in ipso esse Patrem, quo et in nobis vult esse. Non quod unum ipse et Pater hypostatice fuit: sed quod Pater cum participem ipsum suæ gloriæ fecerit, et ipse ad imitationem sui Patris familiaribus suis suam communicet gloriam. Ideo ait: *Ego claritatem quam dedisti mihi dedi eis, ut sint unum sicut et nos unum sumus. Ego in iis et tu in me, ut et ipsi sic sint in nobis.* Ita Pater et Filius unum sunt, communionem claritatis: quam cum discipulis suis impertiat, ejusdem eos unionis participes fecit.

ἤς τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς μεταδίδους, τῆς αὐτῆς ἐνώσεως καὶ αὐτὸς ἡξίου.

✠ CAPUT XX.

Quod ut Pater in Filio, et Filius in Patre, ita et in suis sanctis omnibus erit.

Rursus ita erat in ipso Pater et ipse in Patre; quemadmodum concludit beatus Apostolus de illis omnibus, qui regno cælorum digni fuerint, ubi ait: *Tunc erit Deus omnia in omnibus*⁴¹, ad modum quo dixit: *Habitabo in illis, et ambulabo inter eos*⁴². Sed et quomodo dictum: *Nos in ipso vivimus, et movemur, et sumus*⁴³. Quæ sane omnia de nobis dicuntur, qui tamen in propria hypostasi subsistimus et vivimus; nec quidquam habemus cum paterna di-

✠ Ed. Paris., pag. 494. ³⁶ Joan. x, 50. ³⁷ I Cor. xv, 28. ³⁸ Joan. x, 50. ³⁹ ibid, 58. ⁴⁰ Joan. xiv, 9. ⁴¹ I Cor. xv, 28. ⁴² Levit. xxvi, 12; I Cor. vi, 16. ⁴³ Act. xvii, 28.

(51) Vulgo αὐτοῦ at. cf. D. fin. et mox ἐνωμένου.

(52) Vulgo καθὼς [καὶ] ἡμεῖς et mox γὰρ τότε.

(53) Vulgo μὲν τό, et θραλλ.

(54) Mp. ἀνέσεως, at cf. D. fin.; mox vniugn ἐν ἔσμεν et dein παραθήσομεν et δι' ἤς ἐπερχόμε-

ἐν εἶναι ἔλεγε, φάσκων, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἔσμεν, οὕτω καὶ πάντας ἡμᾶς κατὰ τὴν αὐτοῦ μίμησιν τῆς ἐνότητος τῆς (51) μετασχεῖν εὐχεται· οὐ κατὰ Μάρκελλον τοῦ Λόγου ἐνωμένου τῷ Θεῷ καὶ τῇ οὐσίᾳ συναφθισομένου, καθὼς δὲ ἐμαρτύρησεν ἡ ἀλήθεια, ὁ Σωτὴρ αὐτὸς εἰπὼν· Τὴν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς· Ἰνα ὧσιν ἐν (52) καθὼς ἡμεῖς ἐν ἔσμεν· ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σὺ ἐν ἐμοί. Ἰνα ὧσι τετελειωμένοι εἰς τὸ ἐν· οὕτω γὰρ καὶ τότε καὶ τὸ ἀποστολικὸν λοιπὸν τέλους τεύξεται, τὸ φῆσαν, Ἰνα ἢ ὁ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσι. Καὶ ἐπειδὴ τρισὶ βῆτοῖς Μάρκελλος καὶ οἱ τὸν ὁμοιον αὐτῷ τρόπον Σαβελλιζόντες χρῆσθαι εἰώθασι, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐν εἶναι πειρώμενοι δεικνύουσι· ποτὲ (53) μὲν, Ἐγὼ καὶ Πατὴρ ἐν ἔσμεν, θραυλοῦντες· ποτὲ δὲ τὸ, Ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί, καὶ γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ· καὶ τὸ, Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε καὶ τὸν Πατέρα· πρὸς μὲν τὸ, Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἔσμεν· καὶ προκειμένα, αὐτοῖς προσαιτέον· δι' ὧν ὑπερεύχεται τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, Ἰνα καὶ πάντες αὐτοῖ τῆς αὐτῆς (54) ἐνώσεως τύχωσι· λέγει δὲ οὖν, Ἰνα ὧσιν ἐν, καθὼς ἡμεῖς ἐν· ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοί, Ἰνα ὧσι τετελειωμένοι εἰς τὸ ἐν. Πρὸς δὲ τὸ, Ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί, καὶ γὰρ ἐν τῷ Πατρὶ, παραθήσομεν τὴν αὐτοῦ πάλιν φωνήν, δι' ἣς ὑπερευχόμενος αὐτῶν ἔλεγε· Καθὼς σὺ, Πάτερ, ἐν ἐμοί, καὶ γὰρ ἐν σοί. Ἰνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ὧσιν· καὶ γὰρ τὴν δόξαν, ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς. Δι' ὧν, σαφῶς παρίστησιν οὕτως εἶναι ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα, καθὼς καὶ ἐν ἡμῖν εἶναι βούλεται. Οὐχ ὅτι καθ' ὑπόστασιν μίαν εἰς ὧν τυγχάνει αὐτὸς καὶ ὁ Πατὴρ· ἀλλ' ὅτι τοῦ Πατρὸς μεταδεδωκὸς αὐτῷ (55) οἰκειὰς δόξης, καὶ αὐτὸς ὁμοίως τοῖς οἰκειοῖς, τὸν Πατέρα μιμούμενος, μεταδίδωσι. Διὸ φησι, Καὶ γὰρ τὴν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι δέδωκα αὐτοῖς, Ἰνα ὧσιν ἐν, καθὼς ἡμεῖς (56) ἐν. Καθὼς σὺ, Πάτερ, ἐν ἐμοί, καὶ γὰρ ἐν σοί, Ἰνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ὧσιν. Οὕτως οὖν ἐν εἶσιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς κατὰ τὴν κοινωνίαν τῆς δόξης.

ἢ ἡς τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς μεταδίδους, τῆς αὐτῆς ἐνώσεως καὶ αὐτὸς ἡξίου.

ΚΕΦ. Κ'.

Ὅτι ὡς ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἀγίοις ἅπασιν ἔσται.

Καὶ πάλιν, οὕτως ἦν ὁ Πατὴρ ἐν αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Πατρὶ, ὡς ὁ θεὸς Ἀπόστολος καὶ περὶ πάντων διδάσκει τῶν τῆς ἐπουρανίου βασιλείας ἀξίων, λέγων· *Τότε ἔσται ὁ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσιν· ὡς καὶ τὸ Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω, λέλεκται· (57) ἀλλὰ καὶ, Ἡμεῖς ἐν αὐτῷ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καὶ ἔσμεν.* Καὶ ταῦτα πάντα περὶ ἡμῶν λέλεκται, τῶν κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν ὑφ' ἐστῶτων καὶ ζῶντων καὶ μηδὲν ἐχόντων κοινὸν πρὸς τὴν πατρικὴν

νος.

(55) Vulgo τῆς οἰκ.

(56) Vulgo ἐν ἔσμεν.

(57) Forte legendum, Ἀλλὰ, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτῷ ζῶμεν. M.

θεότητα. Τί (58) δὴ οὖν χρῆ θαυμάζειν, εἰ καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, αἱ παραπλήσιοι φέρονται φωναί· οὐκ ἀναίρουσαι μὲν αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν οὐδ' αὐτὸν εἶναι Πατέρα καὶ Υἱὸν διδάσκουσαι, τὴν δὲ τοῦ Πατρὸς πρὸς αὐτὸν ἰδιάζουσαν καὶ ἐξείρετον τιμὴν καὶ δόξαν τῆς μονογενοῦς καὶ θεϊκῆς κοινωνίας περιστεῖται.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Ὅπως χρῆ νοεῖν τὸ· Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε καὶ τὸν Πατέρα.

Ὅπως οὖν καὶ ὁ ἑωρακὼς αὐτὸν, ἑώρακε καὶ τὸν Πατέρα, τῷ μόνον αὐτὸν καὶ μηδένα ἄλλον εἰκόνα εἶναι τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου καὶ ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἐν μορφῇ τε Θεοῦ ὑπάρχειν, κατὰ τὰς ἀποστολικὰς διδασκαλίας. Ὡς γὰρ καὶ ὁ τὴν βασιλικὴν εἰκόνα τὴν ἐπ' ἀκριβὲς ἀφωμοιωμένην αὐτῷ θεθεαμένος τοὺς τῆς μορφῆς τύπους διὰ τῆς γραφῆς ἀποματτόμενος φαντασιούται τὸν βασιλέα, τὸν αὐτὸν τρόπον, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ πάντα (59) λόγον παντός τε ἐπέκεινα παραδείγματος, ὁ νῦν διαυγεὶ καὶ ψυχῆς κεκαθαρμένοις ἀγίῳ τε Πνεύματι πεφωτισμένοις ὁμοίαι τῷ τε μεγέθει τῆς τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ Κυρίου δυνάμεως ἐνατενίσας, καὶ ἐνοήσας, ὅπως ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς πατρικῆς θεότητος, καὶ ὡς τὰ σύμματα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς· τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα· λογισάμενός τε ὡς μόνον αὐτὸν Υἱὸν μονογενῆ ἐγέννα ὁ Πατὴρ, κατὰ πάντα ἀφωμοιωμένον αὐτῷ δυνάμει, καὶ αὐτὸν ὄψεται τὸν Πατέρα, διὰ τοῦ Υἱοῦ θεωρούμενον, τοῖς τὴν διάνοιαν κεκαθαρμένοις, περὶ ὧν εἴρηται τὸ, *Μακάριοι οἱ καθарοὶ τῆ καρδία, ὅτι αὐτῶ τὸν Θεὸν ὄψονται.*

Ταῦτα μὲν οὖν προθεμένοις ἡμῖν (60) σκοπὸν τὴν βραχυλογίαν ὡς ἐν ἐπιτομῇ γεγυμνάσθω· πλείστης δὲ ὄσης ἐξεργασίας δεομένων τῶν κατὰ τὸν τόπον, ὅτι μᾶλι τῆς τούτων ἀκριβοῦς καταλήψεως τοῖς εὐαγγελικοῖς καὶ ἀποστολικοῖς ἀναγνώσμασι τὴν διάνοιαν ἐπερείσας τὸν πάντα νοῦν ἐξ αὐτῶν ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξεται· μυρίων γε μὴν καὶ ἄλλων ἀσυναρτήτως ἐν τῷ Μαρκέλλου συγγράμματι συμπεφορημένων, πλείστων τε ὄσων ἐναντίως τῷ βουλήματι τῆς Γραφῆς εἰρημένων ἐτέρων τε βεβητισμένων καὶ μηδεμίαν σωσάντων ἀκολουθίαν κοινὸν τὸν ἐλεγχὸν κατάφωρον γεγονέναι, παρὰ τοῖς εὐφρονοῦσι διὰ τῶν ἡμῖν ἐξετασμένων ἠγούμενος, τούτοις ἀρκεσθήσομαι (61).

nullam plane observant consequentiam, quæ apud ei proclivem refutationem per se aliorum. Sed nos hisce contenti erimus, quæ ad disquisitionem vocavimus in præsentii.

Ἐδσεβίου τῶν κατὰ Μαρκέλλου ἐλέγχων τέλος.

A vinitate commune. Quocirca non est mirum, si de Filio tales voces usurpentur, quæ minime tollant tamen ipsius hypostasim, nedum confirmant ipsam esse et Patrem et Filium : tantummodo repræsentant illam divinam unigeniti Filii communionem, honorem, atque gloriam, quam ex illa a Patre suo habet.

CAPUT XXI.

Quomodo intelligi debeat illud : « Qui vidit me, vidit et Patrem. »

Ita quoque et qui illum vidit, vidit et Patrem⁵⁸, eo quod ipse solus sit, non autem alius quispiam, *Imago Dei invisibilis*⁵⁹, et emanatio claritatis illius, et character expressus hypostasens ejus qui, ut loquitur Apostolus, *in forma Dei fuerat*⁶⁰. Nam ut qui imaginem regis expressam, qua exactiori modo repræsentatur rex, intueatur per formæ ipsius figuras, per picturam insculptas animo, regem imaginatur ; ad eundem modum, aut potius supra omnem modum rationemque, et supra exemplar quodcumque, qui mente illustrata atque oculis animi a Spiritu sancto illuminatis et purificatis intuebitur attentus magnitudinem unigeniti Dei Filii, et Domini gloriæ, et apud Χ animam suam reputaverit, qualiter in eo habitet omnis plenitudo paternæ divinitatis⁶¹, et quod omnia per ipsum facta sint⁶², et in eo condita sint universa, quæ in cælis, et quæ super terram sunt, *visibilia et invisibilia*⁶³ ; et recordatus fuerit quod illum solum Filium sibi unigenitum genuerit Pater, virtute ipsi per omnia assimilatum : is, et ipsum, iisdem mentis oculis puris et defæcatis, Patrem intuebitur in Filio resultantem. Tales sint de quibus dictum est : *Beati qui mundo sunt corde, quoniam ipsi videbunt Deum*⁶⁴.

Atque ista quidem velut per epitomen sint a nobis elaborata : quippe qui breviter tanquam scopum quemdam nobis proposueramus. Et certe multa illa opera atque sedulitate exascianda fuerant quæ hæc spectant. In quod si quis velit accuratius incumbere, de lectione evangelicæ et apostolicæ Scripturæ, diligenter animadversæ, multo quidem plura colligere poterit, quæ Marcelli illud opus dissolute compactum refellant. In quo profecto sexcenta istiusmodi reperiuntur, quæ contra sensum et sententiam Scripturæ militant : sunt quæ vim Scripturæ inferunt manifestam, quæ prudentes manifestam insinuant, sed communem hisce contenti erimus, quæ ad disquisitionem vocavimus in præsentii.

Librorum Eusebii contra Marcellum finis.

⌘ Ed. Paris., pag. 195. ⁵⁸ Joan. xiv, 9. ⁵⁹ Coloss. i, 15. ⁶⁰ Philipp. ii, 6. ⁶¹ Coloss. ii, 9. ⁶² Joan. i, 3. ⁶³ Coloss. i, 20. ⁶⁴ Matth. v, 8.

(58) Vulgo δέ, et mox παραπλήθια.

(59) Μρ. τρόπιν.

(60) Vulgo post σχολῆς adj. τινά; mox vulgo

μέλλει.

(61) Vulgo ἐξαρκεσθήσομαι.

EUSEBII PAMPHILI CÆSAREÆ IN PALÆSTINA EPISCOPI OPUSCULA XIV.

Primum in lucem edita studio et opera Jacobi Sirmondi, societatis Jesu presbyteri, et a Gallandio recusa tom. IV *Bibliothecæ veterum Patrum.*

DE FIDE ADVERSUS SABELLIUM.

LIBER PRIMUS.

Sunt tacentium quæ dicuntur, et dicentium quæ tacentur. Caritas enim non dividitur, non spernitur. Siquidem et qui tacet per alium loquitur, et qui loquitur per alium tacet. In uno enim corpore non omnia membra loquuntur, os pro omnibus loquitur. Sive igitur omnes loquamur, sive unus, sive plures; Dominus loquitur, qui dicit: *Ego sum*; et iterum dicit: *Ego sum*. Cum ergo ipse dicit, *Ego sum*, tu consenti quia ipse est, ut et tu fias particeps. Dicit Dominus: *Ego sum*: et nemo dicat quia non est. Dicit Pater: *Hic est*, suscipe et venerare; et Filio dicenti: *Ego sum*, crede. Crede sane et Patre demonstrante quia habet Filium (62). Dicit enim Pater, *Hic est*: qui hic? *Filius meus*, ait⁶¹. Non tamen vox mea, aut cogitatus meus; sed *Filius meus*, inquit, *hic est*; Filius meus dilectissimus. Non qui contrarius est mihi, sed qui me honorat et diligit. Est enim Filius ut Filius, et est Filius Dei ut Filius. Et cum sit Dei Filius, tamen non intermittit unum imperium Patris (63). Si enim alia placerent Patri, alia faceret Filius; his et dissensio haberetur, et periclitaretur unitas imperii. Si autem dicit, quæ ipsi placent facio semper⁶⁴ (64); quia ea quæ placent Patri semper facit, neque contrarius est, neque dissentit, neque adversatur Patri: sed honorificat et diligit suum genitorem, eique obedit. Scriptum est: *Hic est, Ego sum*; et: *In principio erat*. Si enim Patrem interrogas, dicit: *Hic est Filius meus dilectissimus*: et non solum dicit, sed et ostendit. Si a Filio requiras, dicit: *Ego sum*: et hoc frequenter, si Evangelium legis, invenies dicentem: *In principio erat*, et, *apud Deum erat*, et, *Deus erat*: *In principio enim erat Verbum, et Verbum*

*erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum*⁶⁵. Et sæpe dicit, *Erat*: et quidam ne quidem semel contendunt quod est, sed nec semel dixit de Filio, *Hic est*. Sed cum venit Filius ut impleret omnem justitiam per Joannis baptismum, quia tempus erat ut signa faceret, et demonstraret virtutem quæ erat absconsa: ut ne quis putaret quia ut homo purus indigens baptismum venit ad baptismum (65): primus Joannes utpote vox non tacet; qui vox quidem dicebatur, homo autem erat. Si igitur Joannes qui vox dictus non interimit hominem (66), magis Filius Verbum dictus non intercipit Deum. Neque enim Zacharias vocem genuit, neque Elisabeth vocem peperit. Neque Deus Verbum, eum qui ex voce est genuit, sed Deum Verbum: quia Joannes quidem vox vocabatur, homo autem erat: ita et Dominus Jesus et Verbum dicitur non visibiliter, sed Verbum Deus et apud Deum: non solum Verbum, neque una vox ex multis, sed unigenitus Deus. Quia igitur veniebat ut baptizaretur propter nos, Joannes antequam appropinquaret qui baptizandus erat, quia vox erat non tacuit, sed clamavit dicens: quid? *Ecce Agnus Dei*⁶⁶. Nonne dictum hoc ostendit eum qui ad baptismum venerat? qui enim videbatur, erat Agnus Dei: qui autem occultabatur, sacerdos Dei. Dicit ergo Joannes, *Ecce Agnus Dei*. Non erat ut diceret Filium, non erat ut diceret regem. Sed quia desiderabant justi et prophetæ et reges, ut viderent salutem mundi, peccati mortem, corruptelæ necem. Quia enim ista erat expectatio justorum, quando veniret is qui nosset et resolveret ea quæ per Adam mala inducta sunt, ideo venit et apparuit Dominus.

⁶¹ Matth. III, 17. ⁶² Joan. VIII, 29. ⁶³ Joan. I, 1, 2. ⁶⁴ ibid. 29.

(62) Emendationes et variæ lectiones, ex cod. ms. S. Cornelii Compendiense. *Crede sane et Patri demonstranti quia habet et Filium.*

(63) Ms. *Et cum sit Dei Filius, non intermittit ullum imperium Patris.*

(64) Ms. *Si autem dicit Filius, Quæ ipsi placent facio semper.*

(65) Ms. *Indigens baptismum venit ad baptismum.*

(66) Ms. *Si igitur et vox Joannis, qui vox dictus, non intercipit hominem.*

Apparuit autem per corpus is qui erat naturæ invisibilis (67). Congaudens igitur nobis Joannes et sibi, omnes enim indigebant salutem quæ a Domino est (68), evangelizans, et semetipsum et nos, gaudio gaudens ob præsentiam sponsi, Ecce, inquit, quod exspectabatur, ecce spes, ecce salus. Spes bona hominibus assumptum nostrum est corpus, venenum exstinctum est diaboli, mortificatus est serpens: fortis enim est qui assumpsit. Ecce quod exspectabatur, ecce quod sperabatur, ecce admiratio: solvitur jam peccatum, interficitur mors, pellitur corruptela: *Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi* ⁶⁹. Quid inquit, ego laboro in pœnitentia baptizans? quid, insudo? baptismum enim quod per Joannem dabatur, non erat idoneum ad purgationem; quia non remissionem peccatorum poterat Joannes dare, sed hortabatur ad pœnitentiam. Servus enim erat, et non poterat donare: soli enim Domino licet sua donare. Quid, inquit, baptizo jam ego ad pœnitentiam? Ecce qui tollit, ecce qui exurit, qui eradicat, qui penitus evellit peccatum, non unius aut quinque aut sex hominum qui a me baptizantur, sed totius, inquit, mundi. Homo enim non poterat totius mundi peccata tollere, quia omnes homines ex Adam, et non ex Deo. Non quia est aliquis qui non est a Deo creatus per Filium, sed omnis homo quique progenies Adæ est, et non nativitate peccatis subjacet. Nos enim in ictu et in exigua hac vita constituti peccamus et lingua et actibus: Qui autem peccatum non fecit, neque dolium habuit in ore suo, ut neque opere neque sermone peccaret, ipsa justitia est. Qui ergo justitia propria non habebat peccata, potuit mundi peccata portare: qui ægrotat enim alium sanare non potest: et qui peccatis subjacet, aliena portare delicta non potest. Qui autem non peccavit, neque scit peccatum, iste sua virtute aliorum assumit et tollit peccatum. Dominus enim baptizatur a Joanne, et assumit aliorum delicta: assumens autem aufert ea quæ suscepit. Intueris istum visibilem solem qui per Deum factus est? iste sol visibilis certe unus est ex omnibus quæ per Filium facta sunt. Iste ortus sordes contingit, et fetores et cœnum. Et illa quidem quæ habent fetorem liberat a fetore; ipse autem se non coinquinat ab his quæ detergit. Si igitur iste sol visibilis qui oritur et occidit, qui non in principio fuit, sed quarto die per Filium factus est; si iste sol non repletur ab his quæ contingit, multo magis Dominus justitiæ qui purgat et emundat, clarificat et illuminat, non contaminabitur ab his quæ contingit. Non potest enim ejus natura contaminari. Nihil in eum ingreditur alienum. Quod enim natus est semel, hoc et manet. Nihil defuit ut introduceretur, nihil minus est ut replea-

tur. Audebo sane dicere vera: quia non solum nihil mali ad additamentum suscipit illa natura, sed nec boni. Si ergo malum non suscepit, quia luminis tenebræ non permiscetur: bonum autem additamentum non indiget, quia perfectum genuit perfectus: non est promotio derelicta filio. Non nunc dico, sed nec antea: perfectus enim est natus, et ideo nihil additamenti accipit, nihil acquirit: perfectus enim est progenies perfecti (69), omnibus quidem sufficiens donare, ipse autem non indigens, nihil ab his quæ fecit Filius accepit: quia anticipans (70) omnia habet sibi data a Patre. Non cum apparuit, tunc et Filius; non cum nobiscum, tunc et apud Deum: sed quemadmodum in principio erat Verbum, in principio erat, non tamen in novissimis temporibus: in principio, non tamen post sæcula quæ per ipsum facta sunt. In principio ante omnes apud Deum, ante cœlos: non enim necessarios habebat cœlos ad habitandum; siquidem nec tunc eum factum est cœlum, ad usum factum est Dei, sed ad beneficium ipsius cœli, et eorum qui sub cœlo sunt creatum est cœlum. *In principio erat: serva quod erat* (71). Si enim et tu non dixeris, Erat, ille quidem manet quod erat, tu autem fraudaveris ut sis. Non enim ex his quæ dicimus efficiuntur negotia rerum: sed si confessi fuerimus ut se res habere videntur, salvabimur. Si autem delirantes non ut se habet negotium locuti fuerimus; ipsæ quidem res manent, nos autem judicabimur. Erat, et erat, et erat. *In principio erat Verbum: ecce semel erat: et Verbum erat apud Deum* ⁷², et iterum (72) erat: *et Deus erat Verbum: ecce tertio erat. Hic erat in principio apud Deum.* Post quatuor has voces adhuc dubitas quod erat? et iterum, Vita erat, et vita erat lux hominum. Si dicit evangelista, qui ex pectore Domini haurivit, *Erat*, et hoc frequenter: ex his quæ sæpe dicta sunt ne quidem unum tenes: et quem lædis? Ille enim qui erat, est, et non cessavit ut sit. Tu autem non eris ejus, nisi fueris confessus quia erat, et est et erit: et nunquam cessavit ut non sit. Principium evangelii dicit, *Erat*: et tu statim dubitas: necdum cœpisti legere, et offendisti. Evangelista ab *Erat* cœpit, et tu *Erat* interimis? Necdum legisti, et contradicis. Erat in principio ante omnes: bonus enim est Pater, et non est divisus generans Filium: potens est, et non erat ei impossibile impleri suam bonitatem. Tempora enim et sæcula et spatia deorsum sunt. Noli computare unigenitæ illi naturæ aliquid: nihil ex his quæ facta per ipsum sunt: sed consistere Patrem non natum, et alium non natum quærere noli; quia nec invenies. Consistere et Filium unigenitum natum a Patre: et alium Filium ne quæras, sed eum qui est unus unigenitus, qui ab

⁶⁹ Joan. 1, 29. ⁷⁰ ibid. 2.

(67) Ms. *Qui erat natura invisibilis.*

(68) Ms. *Indigebant salute, quæ a Domino est.*

(69) Ms. *Perfecta enim est progenies perfecti.*

(70) *Anticipans. Προλαβών.*

(71) *Serva. Τήρει*, observa. Sic infra lib. II, circa med.

(72) *Et iterum. Forte en iter.*

uno est Patre, a solo solus, ab uno unus. Nihil enim æquale est unigenito, nihil simile Filio, nihil ei comparatur, nihil æquatur. Omnia eum adorant, ob honorem ut pote ejus qui genuit: non est unus ex his quæ per ipsum sunt: non est ex hoc mundo, sed et mundus per ipsum. Non cælum cum Filio, sed et cælum per Filium. Quid opus est partibus exhibere naturæ? *Omnia per ipsum sunt, et nihil sine ipso*: et tertio: Quod factum est per ipsum. Noli dicere hominem, ne irascatur qui genuit. Joannes evangelista, si tamen Joannes, et non qui per Joannem, scripsit de Filio, scripsit et de Joanne Baptista. Subinterroga igitur quemadmodum de Deo loquitur evangelista, et quemadmodum de homine: *In principio, inquit, erat Verbum*: hoc de Deo Filio dixit. Dicit et de Joanne, *Factus est homo*. Lege illa, sublege et ista: et invenies quomodo de Deo Filio loquitur: et hominem exponet Joannes. *In principio erat Verbum* de Filio dicit: Factus homo de Joanne ponit. *Et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*, de Filio loquitur. De Joanne autem: *Non erat ille lumen*⁸⁷, et iterum de unigenito ait, *Hic erat in principio apud Deum*. De Joanne autem, *Hic venit ad testimonium*⁸⁸. Injuria quippe est, et præponere unigenitum servis suis. Nam et quod dicitur, nihil ei comparatur aut æquatur: non est magnum: sed egenis etiam parva sunt magna. Non est enim unus ex prophetis filius, sed per quem omnes prophætæ: non unus ex regibus, sed per quem omnes reges: non unus ex justis, sed ipse iustitia: non unus ex servis, sed Filius: non unum ex omnibus, sed per quem sunt omnia: non ex his qui assistunt et ministrant, sed qui sedet ad dexteram Patris: non ex his qui judicantur, sed qui suscepit omne iudicium iudicandi. Non quando apud nos, tunc et apud Patrem. Tunc enim hoc dictum intercidatur. Ad nos enim dispensans venit: tunc quando ut ovis, quando ut Agnus Dei. In principio autem erat Deus apud Deum: nam et cum apud nos, Deus nobiscum Emmanuel: non alius apud Patrem, alius autem nobiscum et alius erat: manens siquidem in figura Dei constitutus, istam nostram figuram servi accepit: non ab illa recedens istam honoravit: non ab illa exiens, nos salvavit: non reliquit pastorem, et accepit ovem. Quemadmodum enim qui non manet quod erat, poterat accipere quod accepit? Non erat possibile salvare homines homines, quia homines subjacemus et propriis peccatis et clade (73): tenebat sane maledictum mors et corruptela, et ut tyrannus regnabat diabolus et bacchabantur dæmones. Consuetudo autem magis nostra vincula constringebat. Bacchabatur enim in nobis et libido et tenebat concupiscen-

tia: et adorabantur omnia; et quia adorandus ignorabatur, offensiones erant nobis omnia. Nam et sol non illuminabat, sed et ipse nobis erat offensio. Venit autem per quem sunt omnia: non solum nos liberavit, sed et ipsum solem ab ignobili isto honore liberum fecit. Liberavit sane lunam a calumniis, et purgavit stellas ut non adorarentur. Si autem quidam ad hæc usque contendunt, reliquia malorum commemorantium beneficium. Nunc igitur et aurum est mundum. Nunc et argentum ad id quod creatum est utile. Nunc ærumentum ærumentum est, et ferrum ferrum, et lapis lapis, et lignum lignum est, et Deus Deus. Nunc dæmonibus increpatur ut decet, et non adorantur ut non decet. Venit enim rex et exstinxit tyrannum: et agnovit ovis pastorem, et fugati sunt lupi. Quis sane venit? utique is qui erat in mundo. *In mundo, inquit, erat*: siquidem nihil vacuum ab ipso etiam ante adventum ejus erat. Quia non enim cum apparuit, tunc et venit: sed erat latens, apparuit qui erat latens. Non sunt ista mea, sed evangelistæ. Ait enim, *In mundo erat*. Sed parum visum est ei qui dixit, *In mundo erat*: et ideo repetit sermonem religiose, et dicit, *et mundus per ipsum factus est*. Ut autem non esset contemptus, qui ait, *In mundo erat*, dixit etiam quia ante mundum erat: et ait, *Et mundus per ipsum factus est*. Hoc significat quod ante mundum erat. *In mundo, inquit, erat*. Quomodo in mundo erat? *Erat, ait, lumen verum, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum*. Ut autem non diceret, venientem (74), ita quasi non esset in mundo, et putares quia venit quidem qui non aderat: ideo tutans (75) istam suspicionem addit, *In mundo erat*. Et ne iterum putares quia cum mundo factus erat, repetit et dicit, *Et mundus per ipsum factus est*. Si igitur per ipsum factus est mundus, erat utique Filius antequam fieret mundus: quia ab ipso factus est mundus. Denique etiam ab ipso Filio audi: *Da mihi, inquit, Pater, gloriam, quam habui apud te antequam mundus fieret*⁸⁹. Quomodo ergo, inquit, erat in mundo? In mundo erat, et ad mundum venit. Quemadmodum autem etiam illud accipis dictum: *Dominus regnavit*⁹⁰? Rex enim est indeficiens: non nunc quidem rex, aliquando autem non, nec postea non. Quemadmodum ergo dictum est, *Dominus regnavit*, prout diceret, Homines regnati sunt, aut regnaverunt. Non enim ille accepit quod non habebat: sed nos digni iterum iudicamur eo a quo excidimus. Nos itaque regnamur, et iste regnat. Non nunc assumens imperium: sed nos liberamur a tyrannide. *In mundo, inquit, erat*. Si in mundo erat, quomodo venit in mundo? Apparet in mundo. Quid ergo non vadit ex mundo? Dicit

⁸⁷ Joan. 1, 8. ⁸⁸ ibid. ⁸⁹ Joan. 17, 1. ⁹⁰ Psal. xcii, xcvi, xcviij.

(73) *Clade*. Forte *cladi*.

(74) *Venientem in hunc*. Vertendum fuit ex Eusebii quidem mente *veniens*: nam ἐρχόμενον retulit ad vocem φῶς, non ad ἀνθρώπων: quod satis os-

tendit tum enarratio quæ sequitur, tum alius postea locus infra ubi legitur *Erat lumen verum veniens in hunc mundum*, etc.

(75) *Tutans*. Ἀπφαλιζόμενος, propulsans, arcens.

enim : *Adhuc modice lumen vobiscum est. Vado ad eum qui me misit : queretis me, et non invenientis* ⁶¹. Nunc vadit, et relinquit mundum. Sed iterum ipse dicit : *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi* ⁶². Aderat ergo, et antequam adveniret, adest etiam postquam perrexit. Intuere ergo quemadmodum in mundo erat invisibiliter. Nam id videntibus apostolis, et nobiscum est usque ad consummationem sæculi : incorporalis enim natura locis non circumscribitur. Sed posteaquam assumpsit corpus, non ut recluderetur assumpsit : salvare enim venit, et non mihi exaltare, et non humiliare (non quia non se humiliavit : humiliari enim dico, decidere eum a sua dignitate), sed potius abscondere suam dignitatem. Si enim ipse decidit ab eo quod erat Deus, nos non utique revocavit ad eam ex qua cecidimus, Salvare igitur venit Dominus, non tamen amittere quod habebat. Fecit bene ipse manens in quo erat (76), non natura excidens sua, sed misericordia utitur Patris. Quid ergo propositum erat nobis dicere, quod solum ei convenit dici? solum autem convenit dici, quia est Pater vere, est et Filius vere, est et Spiritus sanctus. Non otiosi sermones, non vacua verba, sed natura vera. Pater non natus, et solus non natus : et Filius unigenitus, et solus unigenitus est : Spiritus sanctus qui a Filio secundum Patris voluntatem mittitur. Vis autem edoceri quia hæc vere dicuntur (77)? Venit Dominus ad baptismum Joannis, et videbis qui est qui dicit, *Hic est Filius meus dilectissimus, in quo mihi bene complacui* ⁶³. Quis dicit hæc? utique Pater de Deo, qui videbatur ut homo. Qui dicit ergo, Pater est : de quo testimonium erat, Filius est : Spiritus in specie columbæ. Et qui ut homo apparebat, et qui in homine habitabat, et qui in corpore erat, testabatur et dicebat : *Expedit vobis ut ego vadam. Si enim, inquit, ego non iero, Spiritus non veniet : cum ego iero, rogabo Patrem meum* ⁶⁴. Non tamen me et alium advocatum mittet Pater ad vos. Qui vadit, et qui rogatur, et qui mittitur, non dii dicuntur. Unus enim est Deus a quo sunt omnia, et unus Dominus Jesus per quem sunt omnia. Sed unus Deus non natus, et unus unigenitus Dominus natus a Deo est. Si enim non natum et non natum dicerem, aut unigenitum et unigenitum ; tunc asseverarem id quod non dicit Ecclesia. Quid ergo dicit Pater in Joannis baptismum? *Hic est Filius meus dilectus, in quo bene complacui* ⁶⁵? Sufficit a Deo et semel audire, sed non dicit semel. Siquidem et in monte cum fuisset Dominus figuratus præsentem Moysæ et Elia, eadem repetit et dicit : *Hic est Filius meus dilectissimus in quo bene complacui ; ipsum audite* ⁶⁶. Nam et Joannes similia fatetur et dicit : *Qui misit me baptizare in aqua, ipse mihi dixit, In quem vide-*

ris Spiritum venientem, hic est ⁶⁷? Si igitur evangelista dicit, *Erat* ; Baptista autem dicit, *Hic est* : et Spiritus testatur quia ipse est ; et Pater demonstrans dicit, *Hic est* ; et Filius dicit, *Ego sum* ; et dæmones dicunt, *Tu es* : quæ procacitas ista est ut non credat? Aut enim Patri crede, aut Filio obedi, aut Spiritum consenti, aut cum prophetis concorda, aut cum legislatore confitere, aut certe cum dæmonibus noli negare. Illi enim dicunt : *Scimus te qui sis* ⁶⁸, et non cessant confitentes. Quotiescunque enim nominaveris dæmonibus Filium Dei affixum cruci, trementes statim voce prima confitentur. Est enim Filius, et manet, et regnum ejus non habet finem. Sed finem habeat os illius qui dixit, quia regni ejus est finis. Pater enim qui genuit non pœnitetur de bona progenie, non devorat suum Filium. Invidemus fabulas gentium, et iterum easdem inducimus : non nos, sed qui ausus est Galata. Deus enim non vocem genuit sed Filium, non sermonem sed vitam, non dictum sed Deum. Apud Deum enim, non in ore Dei : ad dexteram Dei, non tamen qui in voce est. Judicem eum qui vivificat, verum lumen, justitiæ solem. Lumen autem non tale, quale et apud nos : nihil accipiamus visibile ad exhibitionem invisibilis. Non mihi isthic fontes adducas in medium : non solem et ejus lumen. Quæ enim per Filium facta sunt, non comparantur Filio. Hoc enim lumen non est solis, sed efficientia solis : hoc lumen non habet vitam, Filius autem vita est : hoc lumen non aperit oculos cæcorum, sed his qui creati sunt præbet videre. Sed ne quidem hoc a se, sed ab eo qui indulsit. Hoc lumen in tenebris non lucet : tenebræ enim eum non comprehendunt. De illo autem lumine dictum est : *Lumen in tenebris lucet, tenebræ eum non comprehenderunt* ⁶⁹. Hoc lumen non pascit, non transfert aquam ad vinum : hoc lumen non suscitatur mortuos, sed otiosum est mortuis : et non quia commune est nomen, putas quia et communis natura est. Hoc lumen aut in primo die, aut cum sole in quarto, quemadmodum quis putaverit, die quarto est factum. Filius autem non in primo die, neque in quarto, neque in totum in die, neque in hora, neque in temporibus, neque in sæculis. Hæc enim per Filium, non tamen Filius in his. Non enim a communione hominum confundere debemus differentiam naturæ. Hoc lumen per illum lumen est. Non ergo comparemus insimilia aut similia (78). Neque fontes et meatus fontium, et rivos et fluvios, quia non defluit Pater, sed manet ut erat. Ipse est enim qui est. Neque passiones oportet adjungi impassibili Patri : quia non dividitur, non scinditur, non separatur, sed manet et generat. Generat autem ut ipsum decet nosse, et nos adorare. Noli dicere quemadmodum, neque quæras generationem illam quam nullus enarrat, nullus scit, nullus no-

⁶¹ Joan. xii, 35. ⁶² Matth. xxviii, 20. ⁶³ Matth. iii, 17. ⁶⁴ Joan. xvi, 7. ⁶⁵ Matth. iii, 17. ⁶⁶ Matth. xvii, 5. ⁶⁷ Joan. i, 33. ⁶⁸ Luc. iv, 34. ⁶⁹ Joan. i, 5.

(76) Ms. *Facit bene ipse manens in quo erat.*

(77) Infra lib. ii, sub init.

(78) *Insimilia.* Ἀνόμοια infra lib. ii, post med.

vit. Cede, et confitere infirmitatem tuam. Obumbret te Christus. Si enim tu quomodo natus es nescis, quemadmodum, qui de te ignoras, de Patre et Filio aut quæris, aut nosse te putas? Quid ergo non debemus confiteri Deum et Filium? Confitere ea quæ de Patre et Filio scripta sunt: et noli curiosus ea quæ non sunt scripta requirere. Dicitur, *In principio erat, et quis audebit reprehendere? Si autem et reprehenderit te, semet ipsum lædit. In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hic erat in principio apud Deum.* Et sæpius ista dicantur, et nihil conquæratu novi. Utinam autem solum legeremus! utinam solis Scripturis contenti essemus! et lis nulla fiebat. Si enim quis litigat, vel contradicit, iurgatus fuerit his quæ scripta sunt: non ad hominem litigat, sed ad Deum, qui scripsit. Unde autem efficitur lis? cum ea quæ ex corde sunt proferimus. Puto enim quia nullus est ausus iurgari ad Deum. Ea quæ scripta sunt lege, et nullus iurgabitur. Pater statim ut dictus fuit Pater, requirit ista vox Filium. Dicitur Filius, et in eo ipso dum dicitur, Pater confitetur. Non enim vacua vox est Pater, sed exhibens naturam Filii. Non vacua est vox quæ dicit Filium, sed præcedens confitetur Patrem, non temporibus, non spatiis, sed dignitate et honore. Pater diligit Filium, diligit et diligitur. Unde lis ista est, non invenio. Illic pax, et isthic iurgia. Illic dilectio, et hic contentio. Si diligimus Patrem, imitemur pacem quæ illic est (79). Si diligimus Filium, non est dissensionis Deus. Nosti, doce: ignoras, edocere. Lis enim neque docet, neque docetur. Quod comprehendis, hoc quære. Invenisti, gratias age. Nosti, trade. Ego autem scio quia nescis. Unde scio quia ego nescio. Unde hoc quia ignoro. Verax enim est qui dixit: *Nemo novit* 79. Secundum istam igitur vocem, omnis quicumque se dicit scire mentitur. Sed forte dicis, Dei sumus, et non scimus quantum et pertingimus: hoc solum quia est: non tamen qualis et quantum est. Quia igitur est, scimus; non tamen qualis. Non enim nostrum est mensurare immensurabilem: non nostrum comprehendere incomprehensibilem. Cum enim memoria de Deo est, mens religiosa intremescat: intremescat et lingua. Non quia durus Deus, sed supereminenti bonitate est timendus. Sol iste obscurat oculos, non quia obscurus, sed quia multum est clarus. Et Deus timendus, quia multum est bonus. Cogita apud te qui sis humilis. Non enim audisti eum dicentem: *Vos ex inferioribus estis, ego autem de superioribus sum* 81? Nam quantum cælum a terra distat, tantum et a nobis Deus. Et certe scriptum est: *Quantum distat cælum a terra, tantum viæ meæ a viis vestris* 82. Ut ad nos vox hæc dicta

79 Joan. 1, 18. 81 Joan. VIII, 23. 82 Isa. LV, 9. 83 Ephes. IV, 10.

(79) Ms. *Quæ illis est.*

(80) *Relinquantur.* Ἀπολείπεται, superantur.

(81) *Uni nato non cedit.* Legendum videtur *uni*

est bene! Non enim hæc est mensuræ distantiae: quia neque comparatur, neque æquatur: neque in quo minus sumus. Non nos solum, sed nec angeli, aut archangeli, aut virtutes, aut dominationes, neque aliud aliquid, sed omnia relinquuntur (80) ab unigenito: ipse autem soli uni nato non cedit (81). Non sumus Judæi, confitemur enim Filium. Non sumus gentiles, quia non dicimus multos Patres. Non sumus hæretici, scimus enim Spiritum. Sed quid sumus? Sponsa viventis sponsi per Christum nos sumus. Si ergo nos qui per Christum sumus, putas quia ipse non est? ea quæ per ipsum sunt manent, et ipse finem habet ut quidam insaniunt? Non enim acquirit aliud quod non est: non assumit, sed et quod est abscondit: hoc enim significat, *Da mihi, Pater: sed non aliquid novum petit: sed quod habui, inquit, apud te, da mihi* 79. Non enim habes, o Domine, quod habebas? Sed quia, inquit, absconsa est mea species: quia non apparet mea gloria. *Glorifica, inquit, tuum Filium* 79. Et quid respondit Pater? *Glorificavi.* Si igitur glorificavit, quid quærit glorificari? Sed dicit Pater, *Et iterum glorificabo.* Si jam glorificasti, quomodo iterum glorificas? Num addes, quoniam ab initio genuisti? Non addo: sed et per corpus ostendo mei Filii gloriam. Genui, glorificavi, et iterum glorificabo. Palam, inquit, facio quod erat absconsum. Nam et Apostolus dicit: *Et superexaltavit eum, et dedit ei nomen quod est super omne nomen* 79. Non mercede, ut pote obedientiæ. Scriptum enim est quemadmodum obdivit usque ad mortem, mortem autem crucis. Et ideo, inquit, Deus superexaltavit eum. Si quis autem dure legerit sermones, forte putabit istam superexaltationem mercedem esse obedientiæ. Ita putas, sed non te permittat ita sentire qui hæc dixit. *Ait enim: Qui ascendit, ipse est et qui descendit* 79. Ergo exaltavit eum qui descendit. Non tamen a deorsum sursum adduxit. Sed eum qui descendit, iterum sursum assumpsit. Assumi dico, non quia mundus fraudabitur a præsentia unigeniti. Non potest mundus sine gubernatore salvari, non potest mundus stare si recesserit unigenitus. Sed forte dicis: Non sufficit enim Pater? Non quia non sufficiebat Pater, ideo genuit Filium: sed quia non sufficiebant ea quæ facta sunt sufferre non nati virtutem, ideo per mediatorem loquitur. Quare: qui (82) non poteramus propinquare non noto: per viam igitur hortatur, et per Jannam vocat, et per lumen adducit. Mediator autem Filius, et ponitur lex: mediator Filius, et loquuntur prophetæ: mediator Filius, et prædicatur Testamentum Novum et impletur Vetus: mediator Filius, et fiunt angeli: mediator Filius, et creantur archangeli: mediator Filius, et creator omnis naturæ, et gu-

non nato cedit.

(82) *Quare: qui, f. quare? quia, etc.*

bernator, et salvator. Non enim creavit et dimisit : quia non sine providentia sunt quæ sunt. Non est fatigatus faciens. Neque ut volatilia, ut pisces generant quidem, relinquunt autem. Et certe nec ista generant et dimittunt : sed habent diligentiam et pascunt. Si igitur ista ita, multo magis per quem creata sunt omnia, per istum omnia et gubernantur et pascuntur : non vacante Patre, sed annuente : annuente autem, non oculis, sed ut decet incorporalem, ita annuit ut ipsi decorum est. Filius autem agnoscit ut Filium decet : opera autem sunt ut Pater vult, et Filius ministrat. Hæc nos oportebat dicere. Imo omnes ex Scripturis legere. Quis enim sum ego? quid habeo quod non accepi? Omnia enim ab uno, et per unum sunt; et quæ facta sunt, et quæ recte dicuntur. Quanta sane misericordia est Dei? genuit Filium, quia bonus est : creavit universa per ipsum, quia benefactor est. Erravimus et non despexit, cecidimus et non sprexit, sed misit Filium suum obedientem, ut salvaret hominem inobedientem. Misit sine peccato, ut revocaret eum qui peccaverat : misit Filium suum facientem placita, ut salvaret servum obedire nolentem. Misit justitiam, ut auferretur peccatum : misit vitam, ut mors moreretur. Misit qui a se, ut salvarentur qui erant ex homine. Misit eum qui ex Virgine, ut salvarentur ii qui ex muliere fuerant perditii. Misit in figura viri, ut salvaretur qui perierat vir. Cum latronibus figitur cruci, ut paradus et latronibus aperiretur. Cogita dignitatem, et æstima magnitudinem gratiæ. Me enim ex muliere nasci, aut te, non supra naturam est. Manducare aut bibere, dormire et surgere, et in præsepio poni, nihil novi si homines ea quæ sunt hominum patiuntur. Quid autem novum, quid admirabile, quid præcipuum, quid nostrum debitum irrepensabile Deo? Qui misit Deus Filium suum, misit Pater Unigenitum, misit non natus progeniem, misit obedientem bonus, misit justitiam qui genuit. Cur misit? propter peccatores. Cur misit? propter Adam qui mandatum contempsit. Venit ergo qui obedivit ad hæc : et judicatur iudex ob condemnatum : crucifigitur vita pro mortuo : coronatur spinis gloriosus : bibit fel, fons dulcis. Quid inveniemus ad representandum? quomodo agemus gratias? Non sufficiunt linguæ nostræ, non ora, etiamsi fuerint mille. Non sufficimus nos, adjuutores quæramus. Adjuvent nos angeli : nobiscum gratiam reddant et archangeli, ut et ipsi gaudeant. Si quidem et omnis creatura parata est. Parturit enim et ingemiscit et exspectat nostram salutem, ut et ipsa liberetur a dolore. Liberatur enim et sol ne ultra adoretur : et luna, ne ipsa calumnietur a deitate : stellæ etiam, ut non contaminentur hostiis : ut jam non male conflatur argentum : aurum, ut non coin-

⁷⁷ Joan. xvii, 3. ⁷⁸ I Tim. vi, 16.

(83) Ms. *Conflatur argentum, aurum, ut non coinquinetur.*

A quinetur (83). Viri ut sese jam non incidant : mulieres ut non ad injuriam deludantur. Tauri, vituli, ut non varie comburantur (84). Vinum, ut non sine causa libetur. Terra, mare, ut non immutatis nominibus adorentur : omnis enim natura contaminata est : omnis creatura deificata. Sed non despexit is per quem et facta sunt. Venit enim qui contingeret sua : venit qui malum venenum auferret : venit ipsius vitæ medicamen. Mortuus est ut occideret mortem : condemnatus est ut condemnaret corruptelam. Coronatus est spinis, ut nos non haberemus spinas : suscepit maledictum per crucem, ut nos suscipere benedictionem mundam. Non possum dicere quantum sapio. Non possum sapere quantum possibile est. Si sapuero quantum possibile est, non pervenio ut dicam quantum est. Inenarrabilis enim et incomprehensibilis Pater est. Talis autem et Filius ipsius Patris. Si enim ob sui misericordiam nos assumpsit, interimere eum debemus qui nos salvat? quid hoc mali est ita homines de Filio sentire? Maneat ut erat, et in corpore et in præsepio : nihil humile de eo sentias, qui te exaltavit, nihil abjectum aut incongruum. Noli spernere Salvatorem tuum. Si quidem etiamsi verbo eum humiliare volueris, natura non transfertur ad tuam linguam. Si autem et abnegaverimus eum, ipse fidelis manet et negare se non potest : hoc est, a propria natura non excidit. Iste nobis Pater non natus est, unus solus non natus, non ab alio, nec ex alio. Sæpe dico eadem. Siquidem et Joannes qui de Filio dixit *in principio erat*, non tacuit, sed frequenter ait, *Erat*. Quid enim aliud et deberet dici? Domus Dei? quodcumque dixerimus est, quod non de Filio est : alienum (85) a die est. Spiritus in medio nostrum est : si non spiritalia locuti fuerimus, contristamus spiritum in quo signati sumus. Gloria Dei, veritas Dei, non quærit a te laudes, sed nec ab angelis. Non dico ut a te, sed quærit a te ut agnoscas eum : prodesse enim ei potes, si eum agnoveris. aut lumini prodest, cum vides? ut dicamus quia et Deo prodesse potest. Deus enim vult te agnoscere se. Cognitio enim Dei æterna vita est; non Deo, sed his qui cognoscunt. Ita enim et Dominus pronuntiat. *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum* ⁷⁷. Verus Deus est Pater in eo quod non natus est. Verus Filius est in eo quod est unigenitus. Non enim mendacium genuit verus. Sed verus Pater Deus non natus : verus Deus Filius unigenitus. Nam et illud quod dictum est : *Solus habet immortalitatem* ⁷⁸, verum est. A semetipso enim solus habet. Sed sicut Pater vitam habet in semetipso : ita et Filio dedit vitam habere in semetipso. Unus ergo non natus, et unus unigenitus, et unus Spiritus san-

(84) Ms. *Ut non vane comburatur.*

(85) *A die est. Forte a Deo est.*

etus. Hæc dicit una Ecclesia : hoc consignatur in uno baptismo : hæc scripta sunt in sanguine martyrum, et ante martyres in sanguine Christi. Nec spernas ejus sanguinem quod tui propter effusus est (86). Effudit enim suum sanguinem Dominus ut salvare- ris, et tu audes ea delere quæ per sanguinem sunt scripta? sed quod per sanguinem scriptum est, non deletur. Vide sane ne et tu de libro vitæ delearis. Adora unum non natum, et unum unigenitum, ne spernas unum spiritum. Adora Patrem, et salvabit te Filius : adora Filium, et suscipiet te per eum Pater. Confitere Spiritum, et impertit (87) tibi Filius Spiritum. Hæc dicantur, hæc cogitentur, hæc

A sentiantur. Ista enim est æterna vita. In his erimus sine lite, sine jurgio, sine contentione. Ad pacem enim nos vocavit Deus. Ipse enim Christus est pax nostra : In ipso vocati sumus. Quid dimissa pace lites assumimus? Non audisti eum dicentem : *Pacem meam do vobis, pacem meam derelinquo vobis* ? Suam pacem dat nobis Dominus, et nos jurgia e contra inducimus. Finis autem sermonis iste sit. Gloria uni non nato Deo per unum unigenitum Deum Filium Dei in uno Spiritu sancto, et nunc et semper et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

LIBER SECUNDUS.

Puto adhuc aures obstrepi meas a memoria beati illius viri (88), qui illa religiosa frequenter usus est voce. Nam et aures vestræ adhuc bonum (89) illius vocis retinent. Puto enim me audire eum dicentem : *Unigenitus Dei Filius* ⁸⁹. Ecce enim (90) religiosa vox per os ejus semper promebatur. Memoria enim erat Unigeniti ad gloriam non nati Patris. Audivimus autem apostolum præcipientem honorari duplici honore debere presbyteros ⁹¹ : eos maxime qui laborant in verbo et doctrina. Qui enim pudicitiam colit, bonus est sibi : et qui jejunit, etiam si bonum faciat opus, tamen sibi : et qui miseretur, et sibi misericordiam parat, et ei cui præbet. Qui autem religionem secundum veritatem docet, et sibi viam æternam acquirit, et omnibus qui docentur. Non est præceptum apostolis ut pauperes pascere, sed ut et ipsi pascerentur. Religionis ergo prædicationis major est a misericordia quæ sit ad homines : oportet enim primum nosse eum propter quem fiunt ea quæ fiunt, et ita facere misericordiam : unusquisque enim qui operatur, sibi acquirit opus : prædicationis autem veritatis hæc est, propter quam et Filius venit in corpore. Non dixit Dominus, Beati oculi eorum qui jejunant, sed videntium, inquit, ea quæ videtis ⁹². Sed non ego nunc bonos actus accuso : sed sicut stella stellæ præfert gloria, ita et actus (91) actibus differunt honore. Summum enim et præcipuum, et primum fundamentum et radix omnium operum quæ fiunt, fides est vera. Dicit enim Dominus : *Ego propter hoc veni, et propter hoc natus sum, ut tester veritati* ⁹³. Ipse D

B Dominus reddens causam sui adventus in mundo, dicit quia ideo natus sum, et ideo veni in mundo ut tester veritati, et tu abnuis? Nam et Petrus beatus, beatus dicitur ⁹⁴, non ob jejunium, neque ob aliud aliquid opus, sed quia Pater ei revelavit Filium. Et iterum Pater ubique de Filio testatur. Nam et in baptismo Joannis, et in monte nihil aliud proclamavit, nisi : *Hic est Filius meus dilectissimus, in quo bene complacui* ⁹⁵. Similiter et Paulus dum doceret dicebat : *Fundamentum aliud præter eum qui est positus nemo potest ponere, præter eum qui est Christus Jesus* ⁹⁶. Si igitur fundamentum fuerit salvum, sperat ædificatio bene proficere posse : si radix fuerit sana, spes est fructus ex ramis accipere. Si autem infirme fuerit fundamentum, in periculo sunt ea quæ superponuntur. Aurum enim quod super fundamentum, et argentum, et margaritæ, et lapides pretiosi, et fenum, et stipulæ, et ligna ponuntur : nihil aliud significat in hoc loco, nisi quidem prædicationem per aurum et argentum et lapides pretiosos. Ea autem quæ præter veritatem sunt, igni utpote digna, feno et stipulæ et ligno comparavit. Non enim dixit Apostolus : Si quis non dederit pauperi, anathema sit. Non ista denego : sed quæ prima sunt, prima ; et quæ secunda, secunda. Primo condisce propter quem facis, et ita facito. Multi enim hominum pecoribus sunt similes : putant non esse necessaria quærere de his quæ possibilia sunt quærantur. Sicut ergo de his quæ possunt quæri, inertium est non quærere ; ita de his quæ non necesse est quæri,

⁷⁹ Joan. xiv, 27. ⁸⁰ Joan. i, 18 ; iii, 18. ⁸¹ I Tim. v, 17. ⁸² Luc. x, 23. ⁸³ Joan. xviii, 37. ⁸⁴ Matth. xvi, 17. ⁸⁵ Matth. iii, 17 ; xvii, 5. ⁸⁶ I Cor. iii, 11.

(86) *Tui propter.* Ένεκα σου, iterum infra sub fin. lib. vi, *De eo quod ait Deus.*

(87) *Impertit.* Forte *impertiet.*

(88) *Beati illius viri.* Pamphili, ut Henr. Valesius censet ; nos Agapeium potius putamus Eusebii de-

cessorem, de quo Euseb. lib. vii *Hist.* cap. 52, de eodem beato viro infra col. 1065.

(89) *Bonum.* Valesius legit *sonum.*

(90) *Ecce enim.* Valesius legit *hæc enim.*

(91) Ms., *Præest gloria, ita et actus.*

audacia est quærendi. Quæ ergo debent quæri? quæ invenimus in Scripturis posita : quæ autem in Scripturis non invenimus, non quæramus. Si enim oporteret nobis esse cognita, utique Spiritus sanctus posuisset ea in Scripturis : non sumus enim sapientiores a Spiritu sancto. Si dixerit Spiritus sanctus : *Generationem ejus quis enarrabit*⁸⁷? noli quærere neque ab hominibus, neque ab angelis. Cur abnegavit Spiritus, dixit enim quia generationem ejus quis enarrabit? qui autem concedit Spiritus quærere, *Unus Deus ex quo sunt omnia, et unus Dominus Jesus per quem sunt omnia*⁸⁸ : quemadmodum autem Filius ex Patre, crede ei qui novit, ei qui noscitur. Sed tu quæris, et quis est qui promittat se nosse? omnis enim quicumque promittit se nosse, mendax est. Pronuntiavit enim Dominus, quod nullus norit nisi solus Pater Filium, et Filius Patrem. Sed dicit quidam : Ignoramus ergo quia est Deus, et quia non natus est, et nescimus quia et Filius et unigenitus est Filius? Quomodo autem nescimus quia natus est? quia autem est, omnis clamat Scriptura : quemadmodum autem est, et quantum est, nulla valet natura dicere, neque de Patre, neque de Filio. Qui enim dixit : *Nemo novit Patrem, nisi Filius*⁸⁹, ipse dixit quia *et Filium nemo novit, nisi Pater*⁹⁰. Quemadmodum enim capiunt ea quæ per Filium facta sunt, nosse eum per quem et facta sunt? Si igitur imaginem non nati natura non pervenit nosse, quemadmodum ipsum principalem (92) comprehendere quis potest ut norit? Sunt itaque quædam nobis dicenda, sunt et quædam silentio colenda. Sunt quædam in cogitatu movenda, sunt quædam et veneratione non movenda. Sunt de quibus convenit sapi : sunt et de quibus oportet paveri. Sunt quæ possunt lingua interpretari : sunt et quæ possunt religiose taceri. Dicito sane, Unus Deus a quo sunt omnia, et nullus poterit reprehendere. Si autem et reprehenderit quis, non te sed eum qui scripsit. Si autem et Paulum qui scripsit audet quis reprehendere, non Paulum, sed eum qui semper in eum (93) locutus est Christus reprehendit. Si autem Christi verba reprehendere quis fuerit ausus, ipse dixit Christus : *Quæ ego loquor non sunt mea, sed Pater qui misit me, ipse loquitur per me*⁹¹. Etenim neque gentiles sumus, neque Judæi, neque hæretici. Gentiles enim non sumus, quia non dicimus deos. Judæi non sumus, quia et Christum Deum confitemur. Hæretici autem ideo non sumus, quia confitemur istum esse qui venit, quem præveniens Vetus Testamentum per prophetas prædicavit venturum. Si quis enim noluerit litem, opus non habet. Est quædam dubitatio inter fratres : primo cum charitate quæretur, ut inter fratres. Non enim dissensionis est Deus aut iræ, sed pacis⁹² : quia

A et nos in pace vocavit, non tamen ad litem : pugna non docet, sed incitat magis : ille non monet, sed flammam accendit. Contentio autem equis convenit, non tamen Ecclesiæ Dei. Qui novit ea quæ possibile est scire, doceat cum modestia eum qui ignorat, non tamen incitamento : incitamentum enim et ad ea quæ aperta sunt contentionem parit : non ita periclitemur, sed tute loquamur. Si quid scriptum non est, ne quidem dicatur : si quid autem scriptum est, ne deleatur. Non sumus enim auctores, sed discipuli. Non quæ volumus, sed ea quæ legimus : non ea quæ ex corde sunt, sed ea quæ a spiritu in Scripturis sanctis sunt posita. Quis enim est tu qui dicis aut qui audis? vult aliquis Christum honorare ; ut vult ipse Christus, non tamen ut tu vis. Si autem præter id quod vult honoraveris, honor tuus ad contumeliam convertetur. Si interemeris ejus Patrem, non honorasti progeniem. Si interemeris Filium, non dimisisti Patrem in honorem. Si enim non dixeris patrem Patrem, et Filium Filium, neque Patrem neque Filium contiteris. Qui enim hæc dicit, sine Deo est. Si enim Pater non est Pater, ipse enim Filius ut ais; iterum Filius non est Filius, ipse enim et Pater Pater est ut dicis (94). Sequitur periculum, ut neque Pater Pater sit, neque Filius Filius, et quid tenebimus? Sed Pater Pater vere est, non vacua vox sed natura veritatis. Non vanus sermo, sed verus Deus. Non qui dicitur, sed is qui est : non ex his quæ dicimus fingitur, sed quod est agnoscitur. Pater enim neque ex alio, neque per alium, neque aliud, sed ipse est qui est. Forte enim et ex semetipso et per semetipsum ; nobis quodammodo conveniens est sermo ut dicatur. Necdum tamen illa interpretatur natura. Nos enim ut non taceamus ideo dicimus. Quid autem est Deus non interpretatur : quid enim horum interpretatio est Dei, sine initio, non natus, immortalis, incorruptus, immutabilis, immobilis, inaccessibleis, inenarrabilis, incomprehensibilis? Per hæc ergo omnia non est dictum quid est, sed quid non est : velut si quis interpretari non sufficiens quod est lumen, dicat quod non est tenebrosum. Dicere autem quod tenebrosum non est, non solum non exhibuit naturam luminis, sed et magis ipsarum tenebrarum naturam negavit. Immortalis enim dicitur, quia non morietur, et incorruptus quia non corrumpitur. Non natus, qui initium non habet. Hæc omnia non quid est Deus dicit, sed quid non est. Ita per ea quæ dicimus sine interpretatione eum confitemur. Si dixerimus eum fontem veritatis, nomen veritatem non exhibet. Sed quia non habemus quod dicamus, ex his quæ habemus dicamus, mutuati alienis nominibus (95) utimur : fons enim agnoscitur unde est, Deus autem non habet unde; et fons

⁸⁷ Isa. LIII, 8. ⁸⁸ I Cor. VIII, 6. ⁸⁹ Matth. XI, 27.

(92) Principalem, ἀρχέτυπον.

(93) In eum, pro in eo. II Cor. XIII, 4: An experimentum queritis ejus qui in me loquitur Christus?

⁹⁰ ibid. ⁹¹ Joan. XII, 49. ⁹² I Cor. XIV, 33.

(94) Ms. Et Pater est, ut dicis.

(95) Ms. Mutuatis alienis nominibus.

meatus supra meatus effundit, Deus autem in eo ipso quod est manet : neque enim vox conveniens invenitur, neque comparatio perveniens ad illam naturam : sed ut non taceamus colligentes quæ habemus ; cum autem omnia dixerimus, tunc confitemur quia quæ dicimus nihil differunt a taciturnitate. Pater ex eo agnoscitur figura quod est non natus. Unus enim est ipse, qui non est ab alio : unus est qui ex eo quod non natus est agnoscitur. Non frater ei, non Pater Patris, sed singularis natura est : et in ea quod non natus est, vere solus ostenditur, non natus Pater : ab hoc sane non nato manente quod est indivisus, inscissus, impartitus, impassibilis, unigenitus est Filius natus : neque alius est non natus, neque alius unigenitus ; sed unus non natus Pater, et unus unigenitus Filius. Hæc non nos extollunt, memoria illius beati viri. Utinam autem ita possim dicere, ut vobiscum semper ab eodem auderem. Sed ea quæ nunc dicuntur, illi placita fuisse videntur. Gloria enim est proborum servorum vera de Domino dicere : et honor eorum patrum qui bene docuerunt, si repetantur eorum doctrinæ. Unus igitur est non natus Deus : serva (96) non natus cum Patre, et non habebis in anima confusionem : serva unigenitus cum Filio, et non turbaberis, neque jam eris incertus quemadmodum Deus et Deus, et non Dei. Quia enim retines unus Deus non natus, et unus Deus unigenitus ; ideo non dii, quia neque non nati, neque unigeniti : serva figuram non nati, et confitere figuram unigeniti, et nulla turbela est in medio, non lis, non contentio, non jurgium. Pater non sibi ascribit Patrem : Filius unus sibi ascribit Patrem : Pater a nullo est, Filius ab uno est Patre. Non suscipiant hæc litem, aut habent dubitationem : *Ut cognoscant te solum verum Deum* ⁹⁷ : non quia non vere est unigenitus Filius Dei, sed quia a semetipso, et ex semetipso, et per semetipsum, si tamen ita dici debet : fons et principium omnium bonorum est Pater, qui genuit talem bonam progeniem. Bonus enim Filius est, sed cedit bonitatem suo genitori, non mentiens sed sciens unde est. Sine principio : principium autem dico non temporum, non sæculorum ; hæc enim per Filium facta sunt, et non cum Filio nata : non tantum enim non ante Filium, ut si aliter quid introducere cum Filio volueris, non salvabis unigenitum, sed sicut Pater solus non natus est, et si dixeris Filium non natum, periclitaris de eo quod dicis : ita si quid computaveris cum unigenito, quid loqueris ignoras. Unus enim est non natus, et noli quærere alium non natum : unus unigenitus, et noli quærere alium Filium, ne interrumpas unigenitum : unigenitus enim non est unum ex cunctis, sed per

⁹⁶ Joan. xvii, 13. ⁹⁷ Joan. x, 30. ⁹⁸ Joan. xvii, 25.

(96) *Serva*. Τήρει, *observa*. Aut etiam *tuere, retinere*. Supra lib. 1: *In principio erat, serva quod erat, etc.*

(97) *Is enim qui*. Videtur hoc velle : *is enim qui est in eo qui est, non ideo ἀνυπόστατος, hoc est, non ideo*

A quem sunt cuncta. Non est unum ex omnibus, sed per quem sunt omnia : ipse a Patre habet quod est hæres : non est ex hæreditate. Consessor non est ex angelis qui adstant, neque ex archangelis : iudex omnium non est unus ex his qui judicantur. Ne atrahas naturam quæ non accedit, neque pervenit. Quem ex hoc debemus nosse ; quia unusquisque ex his quæ dicit, aut sibi metipso prodest aut lædit. Res enim ex nostris sermonibus non transferetur. Quia igitur Judæi non confitentur Filium, non ideo non est Filius. Judicabit enim eos qui non confitentur eum : quia quidem novum istud sacrilegium introduxerunt dicentes, eundem ipsum esse Patrem quem et Filium : neque Patrem Patrem dicent, neque Filium Filium : sed secundum ipsorum sacrilegium nihil prorsus. Si enim Pater non est Pater, quia ipse est et Filius, ut ipsi flagitantur ; et Filius non Filius, quia ipse est Pater : prope est ut dicant neque Patrem esse, neque Filium : ut unum enim faciunt quod non sit. Quis enim poterit audire ipsum se sibi esse Patrem ? quis poterit Patrem ipsum se sibi esse Filium ? Si enim voluero mutare vocem meam, non mutatur vestrum propositum. Nonne putatis me aliena loqui ? Dicam ergo Pater non Pater, et Filius non Filius. Nam et si dixerō, ipse sibi est Pater, et ipse sibi est Filius ; nonne insaniam statim significant sermones mei ? sed me non tantum moveant adversum eos qui dixerunt, quantum movet et adversum eos qui patiuntur : calumniantur enim ab iisdem et Scripturæ. *Ego : tene Ego, et serva conjunctionem : Ego et Pater unum sumus* ⁹⁸. Non tamen non sumus. Contraria enim importunitate plena sunt. Filius dicit, Ego ; ille dicit, Non ego : Filius dicit, et Pater ; ille dicit, non Pater. Unum, inquit, sumus ; et ille contra, non sumus. Aut quid scriptum est ? aut quid delemus ? aut quid legimus ? aut quid agnoscimus ? Ego in Patre et Pater in me. Non tamen quia neque ego, neque Pater : quemadmodum autem Pater in Filio, et Filius in Patre, maxime quidem cur audes quærere ? is enim qui (97) est in eo qui est, non quia non est ἀνυπόστατος : an quia non est Pater ut sit in Filio ἀνυπόστατος ? neque non est Filius qui est in Patre significat. Siquidem et apostoli duodecim unum sunt, et septuaginta, et D quingenti, et tota Ecclesia unum. Et ne putes me ad humana deducere divina : sed utimur comparationibus cum indulgentia apud fratres, et maneat Deus ut est. Tamen si dixerimus quemadmodum omnis Ecclesia quæ ubique est, unum corpus est ; nullus reprehendat : quia non mentitur Deus qui dixit : *Ego in ipsis, et tu in me* ⁹⁹. Non quia abnegationem Patris irreligiosi sermones docent, neque quod non sit is qui genuit, neque spretionem ejus

non subsistit. An ideo Pater ἀνυπόστατος, non subsistit, quia est in Filio ? Igitur neque Filius ἀνυπόστατος, non subsistit, quia est in Patre. Respicit ad illud Joan. 1, 18, et xiv, 10, 11 : *Pater in me est, et ego in Patre.*

qui est genitus. Sed si non est Filius, et quomodo sunt ea quæ per Filium facta sunt? Non est Filius: et quæ est spes? Non est qui iudicat: et quemadmodum iudicium? Non est qui coronat: et quomodo labores? Est unus quem nullus genuit, et unigenitus quem unus genuit. Genuit sane impassibiliter: non ut nos, sed ut ille: non ut plantæ quæ apud nos sunt, non ut fontes, non ut sol: nihil enim horum quæ hic sunt, interpretari illam generationem possunt. Omnem enim turbellam humanæ comparationes faciunt, cum accipimus non similia ad interpretationem eorum quæ interpretari non possunt. Ideo lites, ideo pugnæ nascuntur. Si autem tacuerimus ea quæ supra vocem sunt, et dixerimus possibilia, cessabit bellum. Quid ergo dicemus? *In principio erat Verbum*. Quis adhuc poterit iurgari? Nam et si iurgatur, non tibi sed Joanni, et pectori Domini a quo hausit Joannes. Quid relinquis ea quæ sunt sine periculo, et in fluctibus tempestatum periclitaris? Noli dicere tua, et nullus te arguit. Dicit quæ scripta sunt, et nullus te reprehendit: etiamsi reprehenderit, semetipsum potius, et non te. Qui enim divina reprehendit, divina quidem non delebit; semetipsum alienum a divinis constituet. Dicit, *In principio erat Verbum*, et relinquuntur tempora. Dicit, *In principio erat*, et deficiunt sæcula. Dicit, *In principio erat*, et nihil cum ipso erat Verbum. Quia ergo *erat* dictum est, ne putes vocem: vox enim, *erat* non suscipiet: si quidem cum dicitur, tunc efficitur. Neque enim antequam dicatur est, neque postea quam fuerit dicta, *erat* habet. Quia ergo *erat*, non vox est, sed Verbum: quale Verbum? Si non dixit Joannes, quæramus: si autem dixit, quid quæremus? *Et Deus*, inquit, *erat Verbum*. Tu dicis vocem, Joannes autem ait, *erat Verbum*. Et si ille dixerit, *Et Verbum erat apud Deum*, tu dicis in Deo, et non *apud Deum*. Ut enim sit, non tamen ut cogitatus sit: neque iterum ut vox, sed Filius: vox enim habet fratres: mei enim qui dicuntur sermones prioribus verbis sunt fratres: unigenitus autem non suscipit fratres. Nam et si vocat fratres, nuncupationem donat. Si autem et coheredes sumus, non naturæ sed gloriæ accipimus (98). Ad illam enim naturam neque pervenies tu, neque ullus perveniet. Sicut enim Pater eminent, et supra omnem naturam est quod est non natus: ita et Filius supra omnes habetur in eo quod est progenies vera Deus apud Deum, Deus ad dexteram Dei, Deus fortis, Deus quem unxit Deus. Agnoscitis prophetica verba (99). Quid ait propheta David? *Ideo unxit te, Deus, Deus tuus* 96. Nam et fortis dictus est ab Isaia, et *Deus nobiscum* 97, cum ex Virgine. Non ergo cum ex Virgine tunc Deus, sed nobiscum tunc. Non primum ex Virgine, sed primum ex Deo. Ex Virgine enim propter dispensationem, ex Deo autem

A propter naturam. Ex Virgine in novissimis temporibus, ex Deo ante sæcula. Ex Virgine, cum hominibus; ex Deo autem ante omnes. Istic ergo et dispensationem confitere, et naturam delere noli, nec exstinguas tibi lumen (1). Si quidem et qui oculos claudunt suos, non lumen exstinguunt, sed ipsi lumine non fruuntur. Nam et si quis lumen verum non fuerit confessus, non illud delet, sed ipse manet in tenebris. Ita enim ipse Filius dicit: *Qui non crediderit in Filium, non videbit, sed ira Dei manet super ipsum* 98. Quæ ira? illa utique quæ ab initio. Qui enim non constitetur eum per quem revocatur sententia, ipse adversum se ipsum revocat sententiam. Negotia enim separata habent naturam: nostri autem cogitatus accipiunt fructum, a veritate quidem vitam, a mendacio autem noxam et perditionem. Si quis enim percusserit caput suum ad petram, petra quidem ipsa manet, caput autem ab insipientia accipit plagam, forte autem et periculum. Dicit sane et Apostolus: *Fundamentum aliud nemo potest ponere præter eum qui est positus Christus Jesus* 99; et iterum: *Petra autem erat Christus* 1. Si ad istam petram caput percusseris tuum, scissum est quod volebas: si autem confessus fueris lumen, habebis quod confiteris. Si enim apostoli quibusdam quidem odor mortis ad mortem sunt, quibusdam autem odor vitæ ad vitam; si illi qui per Christum sal sunt, et qui per Christum luminaria efficiuntur, ad mortem et ad vitam his qui credunt et qui non credunt habentur: quanto magis is qui donavit hæc hominibus Christus? Si quis, inquit, *vos non suscepit, excutite excutite pulverem de pedibus vestris: tolerabilius enim erit terræ Sodomorum in die iudicii, quam civitati illi quæ vos non suscipit qui a me missi estis* 2. Si autem quis ipsum non suscepit Christum: quid si etiam non solum non suscepit, sed interimere voluerit? si ausus quis fuerit dicere, quia sine Filio est Deus, aut quia sine Patre est Filius? Hæc enim nunc quidam calumniantur dicentes, quia ipse sibi est Pater, ipse est et Filius, et non est Filius. Si enim Pater ipse sibi est pater, non est Pater, quia ipse sibi et filius est, ut aiunt. Ludimus in divinis: irrationalia enim ista ne quidem parvi suscipiant. De his sane sermonibus unum brevissimum infantem interroga, qui prima utpote voce qualitercunque cœperit loqui, et dicit ei: Pater tuus ubi est? Aut sicut consueverunt infantes patrem appellare si semetipsum ostenderit, arguit me infans: si autem parvulus statim ut fuerit interrogatus intellexerit quid quæris ab eo, enim qui se genuit ostendit: vide quid audis. Cum autem benedictus Filius, tenens panem, levat manus suas sursum, ut tuam mentem ad eum qui se genuit extollat, nosce Patrem, et cessa negare Filium. Si igitur Unigeni-

96 Psal. XLIV, 8. 97 Isa. v, 6; VII, 14. 98 Joan. III, 36. 99 I Cor. III, 11. 1 I Cor. x, 4. 2 Matth. x, 14, 15.

(98) Ms. *Non naturam sed gloriam accipimus.*

(99) Ms. *Agnoscite prophetica verba.*

(1) Ms. *Ne exstinguas tibi lumen.*

tus dicit : *Pater, gratias ago tibi, quia semper me exaudisti : sed propter circumstantem populum istum dico, ut credant quia tu me misisti* ³. Ista interpretatione non indigent : et sedemus ut insensati, et ludimus. Num semetipsum genuit Pater? num semetipsum misit? num semetipsum orat, et sibi-metipsi gratias agit, et ipse sibi est Filius, ipse sibi est pontifex, ipse sibi est agnus, ipse sibi est via, ipse sibi est janua? Et quis hæc, etiamsi sit insipientissimus, patietur? Num una vox est ut circumveniamus, una est littera ut deleamus? Dicit enim iterum Dominus : *Ecce ego diligo Patrem meum* ⁴, *ego honoro Patrem meum* ⁵, *opera quæ ego facio ille facit, Pater meus quotidie operatur et ego operor* ⁶, *si creditis in Deum et in me creditis, vado ad Patrem meum* ⁷. Gratias agit, orat, viam semetipsum vocat, ut agnoscas ad quem vadis : januam semetipsum dicit ⁸, ut agnoscas ad quem ingredieris : *Pater, inquit, meus agricola est, et ego vitis* ⁹ : vitis et agricola unus est? Hanc comparisonem Dominus dixit, ut ne quis me reprehendat. Ego autem volo ut me quidem omnes homines reprehendant : ego autem volo : Domini autem custodiant verba. *Descendi de cælo ut faciam voluntatem ejus qui me misit* ¹⁰ : obediit autem usque ad mortem. Sed quid nunc opus est Pauli? quanquam et Paulus non testimonio suo dicat ; tamen quia ipse Dominus non auditur, ut quid de domesticis ejus est sermo? Vis sane honorare Filium, ut vult ille, non ut tu vis. Num si dixeris non est, honorasti, si interemeris quem non potuerunt Judæi? Judæi enim fabri filium eum putaverunt, et ut fabri filium interfecerunt ; tu ut Filium Dei interficis. Sed tu morieris, non ille. Non enim ex his quæ tu dicis, ille non est : sed ex his quæ non credis, tu non eris. Quæ scripta sunt dicito, et derelinquetur lis. Non meum et tuum, sed quæ communia sunt Ecclesiæ. Quis enim te judicat? quid habes quod non accepisti? Non ista est vox Pauli qui ait : *Ex parte agnoscimus, et ex parte prophetamus* ¹¹? Hæc dixit Paulus, ne sane solus putaretur ex parte, sed et Apostoli cum ipso qui ait, *nunc videmus per speculum* ¹². Sed Paulus per speculum ; tu autem estis jam vis facie ad faciem nosse. Quemadmodum sane eum interimus quem vides. Hæc (2-3) videbamus, semper a beato illo viro. Sæpe enim dicebantur ab eo, ut quidam suspicarentur ore quidem suo ista proferre, corde autem aliter habere. Et quidem memor vobis sum audisse me ab eo sancto nobis juramento satisfacisse, quia non aliud in lingua, et aliud esset in corde ejus ; sed corde quidem creditur ad justitiam, ore autem confitetur ad salutem : unde igitur

⁴ Joan. xi, 41, 42. ⁵ Joan. xiv, 31. ⁶ Joan. viii, x, 9. ⁷ Joan. xv, 1. ⁸ Joan. vi, 58. ⁹ I Cor. viii, 15.

(2-3) Hæc videbamus, etc. Henr. Valesius legit : *Hæc audiebamus semper a beato illo viro, sæpe enim ita dicebantur ab eo, ut quidam suspicarentur ore quidem eum ista proferre, etc.*

(4) Neque cessavit. Forte neque cessabit.

omnis beatus audit, inde et nos universi audiemus. A Filio nihil audiat sponsa, quod non est sponsi sui. Si quidem non licet sponsæ alienam suscipere in auribus vocem, etiamsi Paulus dicat. Sed ut non dubitaret sponsa de Paulo, ait ipse : *An experimentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus* ¹³? Desponsavi enim vos, inquit, viro uni ; non tamen populo, sed uni unigenito una sponsa. Amicus enim sponsi Ille est qui gaudet de sponsa sponsi. Non est vidua sancta Ecclesia. Vivit enim qui pro ipsa est mortuus. Angeli non mortuum adorant ; sed vita erat, erat, erat, et est, et non cessat esse. Neque enim cœpit a temporibus ; neque cessavit in sæcula (4). Regnum enim ejus non habet finem : quia non temporale imperium ejus est, sed perpetuum. Tempus enim resurrectionis est, et tempus salutis. Non moriamur ergo, cum debemus vivere. Sed nunc quidem paucis ob memoriam et honorem Patris Illius nostri, ita boni, ita laboriosi, et pro Ecclesiis ubique vigilante (5) dicta sint nobis. Neque enim generis ejus memoriam fecimus, neque educationis, aut eruditionis, aut alterius vitæ et propositi. Sufficiens enim in Ecclesia Dei de Patre et Filio loqui (6). Loqui quippe dicibilia, tacere autem quæ occulta sunt. Tinguamur fratres in his quæ in Scripturis scripta sunt, non ut vacuæ litteræ prophetarum ut Judæis. Illi enim adversum se legunt ; legentes enim litteras et non suscipientes negotium ex his quibus legunt (7), semetipsos condemnant qui excusant. Videte ne patiamur ea quæ Judæis increpamus. Si enim dicimus Filium, non confitemur autem Filium, et si agnoscimus Patrem, spernamus autem Patrem ; illa ipsa quæ legimus, ipsa nobis in die iudicii legentur ad condemnationem. Dicit enim Dominus : *Ego non judico* ¹⁴, sed sermo quem locutus est ipse eum judicat. Dixit tibi, quia vado ad Patrem meum Dixit tibi, quia missus a Patre sum ; et tu dicis quia non est missus? sed ipse est qui hæc dixit, et tunc judicabit : leget tibi Evangelia, dabis rationem, dicet cur hæc scripta sunt? Hæc autem tunc non dixi per vocem. Et qua facie videbis illud lumen? Contenti simus veritate, excusamus lites. Si quis autem et novit aliquid cum patientia et non ad instigationem quæ lædit, sed cum humilitate quæ prodest, non ut inimici, sed ut Christiani, non ut in circo, sed ut in Ecclesia. Habes aliquid : trade non cum lite, non quasi auctor, sed ammonens ea quæ didicisti a Scripturis. Retinete hæc, et cessabitis a lite, et ab Ecclesia separari nolite. Si ego deliro, quid ad te? si ego aliena loquar, me judica et perdere noli. Occasionem nolite quærere ad schismata. Ovis quæ ex-

¹³ Joan. v, 17, 36. ¹⁴ Joan. xiv, 1, 28. ¹⁵ Joan. xiii, 9. ¹⁶ ibid., 12. ¹⁷ II Cor. xiii, 3. ¹⁸ Joan.

(5) Vigilante. H. Valesius legit *vigilantis*.

(6) Ms. *Sufficit enim in Ecclesia Dei de Patre et Filio loqui.*

(7) *Ex his quibus legunt.* Græco more, pro *ex his quæ legunt.*

tra gregem est, pars lupi est. Nam etsi fortior ovis es, expedit tibi infra parietes ovilis esse, quam foras. Fortis es, porta meam infirmitatem : infirmus es, accipe medelam a communi Ecclesia : gutta una torrentem non facit. Si enim et ceciderit, antequam cadat, a terra absorbetur. Gutta autem, et gutta, et gutta etiam montes evertit. Canna es fragilis, multi autem ferro sunt fortiores. Oculus solus non est oculus, neque caput caput, neque pes pes. Compositio enim membrorum totum bonum facit. Nam etsi esses oculus, ablati, eras cæcus. A corpore enim sublatus oculus, cæcus est oculus, magis autem mortuus. In Ecclesia fratres sub alas matris conveniamus : in Ecclesia in qua ornamenta sponsæ sunt, et membra Christi, non ad schismata, non ad hæreses. Aliquoties enim dico : offendit mea lingua : potest fieri ut mens mea offendat. Sed tu noli : obliviscere (8) eum qui dixit : *Pretio empti estis, nolite fieri servi hominum* ¹⁸. Ista enim domus non mea est aut tua. Cur mei causa recedis a Dominica domo? Et primo quidem quid accepimus nobis quia sapientiores omnibus sumus? Deinde ut quid quod in prece (9) diabolus habet, donamus ei? Si ego infirmus sum, tu qui es fortis, non recedens, confirma Ecclesiam. Si ego aliena loquor, cur tu qui bene loqueris abstrahis te ut videantur mea infirmari? Et ne quis me putet incitatum ad quosdam dicere : sed ab exercitio (10) sum multorum : scio quanta dicta sunt et dicuntur. Unusquisque enim quærens unde pascatur furatur (11). Minores : fra-

tres : non faciamus conventicula, non speluncas. Forte enim apostoli hæc fundarunt. Non lapides dico, sed negotia rerum. Exis ab Ecclesia, et relinquis matrem tuam propter me. Quid sum enim ego, aut Paulus, aut Apollo quis est? De me et te erit sermo. Num ego crucifixus sum? Necdum ne quidem alapam accepi. E contrario autem, et honoratus sum propter Jesum. Et ille quidem multa passus est propter me : ego autem honoratus sum propter ipsum. Et nos quidem seriamur adversus crucem, et adversum eum qui propter nos sel et acetum bibit, et imponimus ei spinas magis quam Judæi, et effodimus manus ejus et pedes, et dinumeramus ejus ossa : *Quæ enim, inquit, fecistis nisi ex minimis istis qui credunt in me, mihi fecistis* ¹⁹, aut bonum aut malum. Hæc fratres et in his fratres : non semper nomina, sed res. Christianus enim verus, frater sit. Verus Christianus : verus est enim Christus. Fratres, fratres, nolite esse piratæ, nolite bellatores. Nolite quærere cum quo litigetis, sed quem salvetis. Ipse autem Deus pacis, qui non pepercit unigenito suo Filio, et misit eum ad salutem nostram, ipse omnium vestrum animas ad unam consensionem, ad unam concordiam, ad unam pacem et charitatem adunet per unigenitum suum Filium : per quem est non nato Patri gloria, honor, imperium, majestas in Spiritu sancto, et nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI DE RESURRECTIONE.

LIBER PRIMUS.

Dictum est quidem a nobis et ante de resurrectione; audistis et vos : sed omnia tempora exigunt summ fructum, siquidem et in tempore rosarum, rosæ florescunt. Agnoscunt autem et secundum Jeremiam ¹⁷, et hirundines tempus et alii passeris agri; quorum propheta faciens mentionem, increpabat Israel qui tempora ignorabat. Et tempus omni rei esse sapientissimus dixit Salomon ¹⁸. Quia igitur tempus exposcit de resurrectione tractari, expetunt

C autem et quæ lecta sunt; forte etiam sæpe nobis dicentibus, necdum quidam de resurrectione susceperunt sermonem : nihil prohibet repetere nos et denuo, et de his ipsis tractare ¹⁹. Eadem enim scribere nec Paulum piguit : hi enim qui credunt resurrectionis sermones, erunt tutiores : forte autem qui necdum suasi sunt, suadebuntur. Nunc creditur enim sermoni qui de resurrectione habetur; et magna est multitudo non credentium. Gentiles enim

¹⁸ I Cor. vi, 20; et vii, 25. ¹⁹ Matth. xxv, 40. ¹⁷ Jer. viii, 7. ¹⁸ Eccle. iii, 17. ¹⁹ Philipp. iii, 1.

(8) *Noli : obliviscere.* Forte *sed tu noli obli-*
isci.

(9) *In prece* Ἐν ἐπιτησίᾳ, in voto, in optatis.

(10) *Ab exercitio.* Id est, ex ministerio meo mea oratio ad multos pertinet.

(11) *Furatur. Minores.* Forte *furatur minores*, id est, adducit per fraudem e sinu Ecclesiæ parvulos in fide, sibi que adjungit, unde alatur : quales hi dñ quibus Judas apost. 12, *Semetipsos pascentes.*

non credunt; hæretici simili modo iisdem non habent fidem; Judæi divisi sunt de resurrectione. Sadducæi enim intercipiunt (12) resurrectionem, Phari- sæi autem susceperunt: nisi magis in injuriis peterunt, quam honoraverunt: forte autem et qui in Ecclesia conveniunt, multi dubitant de resurrectione; quæ enim necdum oculis videntur, a plurimis non creduntur. Nam et ii qui suscipiunt resurrectionem, constituti utpote in Ecclesia, multa habent dubia in mente de ipsa resurrectione. Aiunt enim, quomodo resurgemus? in quo habitu, qua conversatione, in quo loco? nudi an vestiti? manducantes? non indigentes esca? in cælo, in paradiso? omnes simul, an alii alibi? Quæ diversitas? utrum in locis, aut in dignitatibus? Et de his qui puniuntur utrum et semper, aut tempus aliquod, et utrum semper per ignem, aut aliquando aliter? Et utrum qui plura, et parva, et qui multa peccaverunt, semper habebunt pœnam? Et si videbunt se invicem, aut secundum eminentias alii in alio loco punientur. Et utrum qui puniuntur si semetipsos videbunt (13); et si iusti eos, qui in pœnis sunt: et si ii qui in pœnis sunt, justos conspiciunt? Et mille sunt quæstiones de proposita resurrectione. Tantis igitur propositis quæstionibus, et tantis non credentibus, et tantis dubitantibus; oratione opus est, ut ipsius resurrectionis Dominus, et impensius quidem tribuat sermonem dicenti, intellectum autem audientibus. Siquidem et iis quæ dicta sunt aliud unum est commune vitium, quod iurgatur adversus resurrectionem. Multi enim sunt qui peccant, pauci autem qui se custodiunt. Illi igitur qui delinquant, nolunt esse resurrectionem, ut non incurrant in pœnas; sed suam voluntatem decreto resurrectionis opponunt, et resistunt Deo. Quia enim volunt a negotio liberari semel morientes, nolunt in totum esse resurrectionem, ut non habeant causam, neque rationem vitæ præstent post mortem iudici Deo. Ergo iurgatur et horum voluntas decreto resurrectionis: quia igitur tanta et talia sunt quæ quærentur, oratione opus est, ut victor superet universos. Non ignoramus autem et illud, quia multi putaverunt Deum nihil amplius posse quam nos. Incerti sunt enim et movent et adducunt in medio istiusmodi quæstionem. Mortuus est, inquit, qui mortuus est; et illam quidem partem ejus aquila manducavit aut vultur. Forte autem non patiuntur aquilæ istiusmodi humilitatem. Aliam, inquit, accepit canis, et canem ut puta sæva bellua manducavit: aut aliud aliquod animal, et istud animal interfectum, combustum est, aut certe obputruit, aut ipsum ab alio quodam comestum est, fieri enim hoc potest; tanta, inquit, successione facta, et casu eorum qui mortui sunt ab alio in alterum, quomodo, inquit, potest Deus invenire initium? tanquam de figulo aliquo, aut de quodam ar-

(12) *Intercipiunt.* Infra col. 1075 A: *Si interceptimus resurrectionis spem:* et supr. lib. 1, paulo post initium: *Filius Verbum dictus non intercipit Deum.*

A tifice qui apud nos est, humile loquatur. Et non cogitant quantum interest inter Deum et homines mortuos. Gentilium igitur multi semel providentiam in his omnibus ejicientes, et a Deo vivo semetipsos fraudantes, ausi sunt dicere, quod et repetere totum non est. Illi enim sine Deo agentes spem resurrectionis interimunt. Qui enim eum qui suscitavit negant, difficile est ut constentur resurrectionem. Sed relinquamus horum importunitatem, ut a pueris convincantur. Nec enim ad omnes certare nos par est, neque ad omnes iurgari; siquidem nec ad insanos consuevimus de cogitationibus sanis loqui: qui autem imprudenter ita iurgantur, non ad nos, sed ad ipsam ordinem officiorum, et ad officia quæ jussa sequuntur, ad solis scilicet cursum, ad immutationem lunæ, ad stellarum choros, ad translationem horarum (14) quæ per annos effici consueverunt, ad officium maris, ad terram, ad aerem, ad pluviam, et ad omnia quæ sequuntur, ad officia ætatum, ad hominum, ad animalium, ad avium diversitates, ad vultuum, ad specierum habitum, ut sit unicuique conveniens esca, membrorum partes, dentium numeri, unguiarum mensuræ, capillorum officia, compositio membrorum: hæc omnia silentio clamant opificem, et provisorem omnium Deum. Quia igitur ista cæci non viderunt, per ea quæ videntur invisibilem: stultum est de coloribus iurgari ad cæcos: quid enim efficacius est Dei providentia? quid autem breve quod putatur non in se æqualem a majoribus invenitur habere providentiam? Cur enim fornicarum salvatur genus in similitudine? cur apium et operationes in commune redduntur, et habita minimis in substantia? quæ quidem et in volatu, et processu, et regressu, et in opere consentiunt sibi. Quis fecit mel? utique qui constituit medicinam, quæ eo ad medelam utitur hominum. Quid enim non plenum est providentia? quid non clamat provisorem Deum? Nonne herbæ, quæ utilitatem præbent medelis? nonne pisces e mari producti, quidam quidem ad escas, quidam autem ad curas? Nonne lapides incisi, ut alii quidem utiles sint ad ædificia et tecta et operamenta, alii necessarii ad corporum sanitates, quia et infirmantur? Nonne escæ aliæ aliis succedentes, et aliæ cum aliis insequentes, ostendunt præparatorem Deum? Nonne secundum uniuscujusque habitum animalis mensuræ, magnitudines, compagine, membra sunt data, et unumquodque ad suam necessitatem et virtutem accepit? Equis enim velocitas data est, ut insequantur et fugiant; aliis animalibus fortitudo, ut sensim portarent pondera sibi imposita. Et mensurata est unicuique virtus, potentia, magnitudo, conveniens esca, et ipsis animalibus propria salus, quæ gustare deberent, et a quibus se abstinere: homini autem et ab aliis animalibus irrationabilibus usus est da-

(13) Ms. *Et iterum qui puniuntur, si semetipsos videbunt.*

(14) *Horarum.* Ὁρῶν, tempestatum.

lus, et a plantis et ab arboribus, a lapidibus, a mari et a terra: undique enim constitutus est veluti in uno corpore mundus conjunctus sibi. Et unumquodque quidem quod factum est, propriam habet naturam et salutem; plurima autem quæque in se necessaria continet. Denique sol positus quidem est in suo loco, habet autem propriam magnitudinem, et possidet acceptum suum fulgorem, et illuminat ea quæ in terra habentur, fovet et calefacit. Et nunc quidem longius abscedens, cedit confectioni hiemis, ut statutum est; nunc autem iterum revocatus, et ad mensuras accedens, non subito nocet; exussisset enim omnia, si subito ad ea spatia quæ dimiserat recurrisset; neque iterum non illuminans intermisit, ut fructus non coquerentur; neque advenire ad impetum subito currit: at mensuræ et recedenti et recurrenti sunt datæ. Non conjunguntur dies noctibus habentes solem; si enim hæc ita essent, arsisset omnia. Sed sol quidem per diem fovet, ros autem nocturnum consolatur ardorem. Et mensura a terra sol distat, ut neque propinquans noceret, neque longius distans frigori cederet. Mensuræ igitur his quæ in cælo sunt ad ea quæ in terra habentur; nec non et quæ in mari ad terram, et diei ad noctem, et hiemi ad æstatem. Et non tanta eloqui possunt, quanta universa natura proclamat. *Cæli enarrant gloriam Dei, opera autem manuum ejus annuntiat firmamentum* ²⁰, dicit Prophetæ. In alio autem psalmo a sursum usque deorsum omnis creatura dinnumeratur. Et certe et ipse qui dicit, *Cæli enarrant gloriam Dei*, non loquentiam audivit. Ait enim *non esse loquelas, neque sermones* ²¹: tacentium autem eorum in omnem mundum exiisse sonum eorum ait. Quia igitur per tanta quæ diximus et tacuimus, ipsa rerum negotia clamant, et providentiam prædicant Dei; rationis non est ad eos qui præscribere naturam volunt, et visibilia non videre, nosmetipsos protendere. Sed ab illorum quidem irreligiositate transire jam tempus nos admonet, properare autem ad aliam, ne videamur et contaminari inspicientes eos, qui non vident. Tantum autem addi oportet, quia confessa providentia consequens est adesse resurrectionem, quemadmodum consequens et necessaria est resurrectio. Sine causa justitiam colit justus? sine causa pudicitiam amat pudicus? et qui providet his quæ sine anima sunt, arboribus et plantis, Deus, invenitur rationabiles animas negligens? et qui providentiam suam formicis impertit, et ostendit eas quæ non habent rationabilem sensum, sibi met consentire, et imitationem concordiæ habere; si tamen et oporteat dici consentire sibi ea, quæ non habent sensum; quia igitur et formicis providet Deus, et dedit eis et receptacula terræ et concordiam, omnium licet sint natura infirmiores, tamen eis, quæ videmus, donavit: de bobus autem secundam Apostolum pertinet ad Deum ²², et de nobis ei

²⁰ Psal. xviii, 1. ²¹ ibid. 4. ²² I Cor. ix, 9.

(15) Ms. *Fruitus est quæ diripuit.*

(16) Ms. *Et ei qui martyrium colit.*

A non pertinet? quemadmodum autem pertinet, si similiter moritur justus, et impius? Is enim qui aliena rapit, fructus est quæ diripuit (13): qui autem sua amisit, abiit gemens non habens spem? Sed non est iniquitas apud Deum. Si enim non est spes resurrectionis, et solatium illis qui istis nocentur, et merces his qui sua istis spargunt, magna iniquitas est apud justum. Si enim æqua redduntur omnibus, jejunanti et ebrioso, libidinoso et pudico, rapienti et donanti, occidenti et ei qui occiditur, et ei qui martyrium tollit (16), ubi virtus est providentiæ? In præcipuis enim si defuerit, non erit utilis neque in minimis. Sed non sit sacrilegium istud admittere quemquam: sive enim gentiles sunt qui adversus resurrectionem augent nobis rationem, qui volunt B ratione se agere cuncta, qui sunt irrationabiles: quemadmodum Deo justitia salvabitur? istis enim videmus nonnunquam perverse negotia geri, ut illos quidem qui cantant putemus bene habere in mundo: alios autem, qui diripiunt et ditantur, lætari et sanos esse corpore, forte magis iniquos quam justos, et nonnunquam melius corpus habere, et filios quamplures, et hos incolumes, et mulieres cum viris lætam degere vitam, et servorum multitudinem eis esse, et opum et possessionum, et condita multa substantia larga, quam et transmittunt ad filios: justis autem genuit, et cum incere degunt in mundo: et ubi est justitia quæ a Deo est? Et si quidem ad Judæos sit sermo, quid profuit Abrahæ, ut promissionem quidem acciperet, ad promissiones autem C non perveniret: quique patrem quidem amantissimum, matrem quidem dilectam, patriam in qua est educatus reliquit propter præceptum? Scitis autem et vos quanta pernicies sit consuetudinis sustinere recessum. Adveniens autem ad terram repromissionis, circumibat ut peregrinus et advena, desiderans satiari aqua, cujus ipse fons, puteus erat adinventor, qui ei fructus ex promissione provenit? Tormentum enim ei erat ipsius promissionis adventus: videre enim promissionem, non permitti autem eadem frui, magis ad blasphemiam adducebat, sed non Abraham. Abraham enim addens et non perfruens ut mensa apposita, et prohibitus degustare etiam ex his quæ exsuperaverant, ita dimissus gratias agebat. D Quid ergo profuit illi? Sed quia filium habuit; post quanta tormenta, post quantas orationes? Servi Abraham habebant, et Abraham desiderans non habebat: sed conjugem habebat, et istam honestam, quæque ab eo ablata est, et valde amare, non interficiens, et mutans locum (17) et locum, perseveravit. Dicant ergo Judæi quæ proaverint Abrahæ ex promissione in præsentem hac vita, ut abscedamus eorum spem resurrectionis. Sed habuit filium. Quando? Circa centesimum annum datus est ei filius, tormentorum potius ejus et precum. Quia enim habuit et bonum filium, et lætatus in dono est,

(17) Locum. Τόπον ἐκ τόπου ἀμελθών.

putas accipiens filium sine tentatione de cætero mansit? et non ipsa pulchritudo filii, ipsa sapientia, ipse intellectus, et ea quæ in eo erant bona, et quæcunque habebat ut donum Dei, amariora tormenta operata sunt patri? quid enim dicit ei Deus? qui dixit (18) donavit ei filium: *Abraham, Abraham, accipe filium tuum Isaac, quem diligis unigenitum, et offeres eum mihi in uno montium, quem tibi dixero*²². Si interceperimus resurrectionis spem (19), statim habet dolorem, statim habet mœrorem Abraham. Noli enim quærere si non est occisus Isaac; sed ex quo proposuit pater, mortuus est patri Isaac. Putas quia et tanta erat crudelitas apud Deum, ut in tantum torqueret Abraham? ipse enim testatur et dicit: *Scio quia ipse et filius ejus mandabit custodire legem et mandata Domini*²³: ut ex hoc testimonio Abraham non solum per semetipsum religiosus exstiterit, sed et ex mandato et filio, qui et post mortem colit et veneratur Deum per ea quæ mandavit Deus. Quemadmodum iste vivens non pœnas sustinuit? dedit ei filium Deus, dedit et tentationem: si esset alius, dixisset utique, Utinam non accepissem. Abraham autem et accipiens gratias egit, et reddens gratias egit, lucrum utpote ducens non frui filium, sed offerre, sicut et factum est: sed quemque respiciens habuit: quando autem præcipitur filius offerri? non statim ut natus est: quæ enim nuper nata sunt, necdum tantum habent affectum. Et antequam loquantur infantes, perdicis aut columbæ locum ad genitores habent: visum enim tantum delectant, et incomposite loquentes: cum autem promoverit ætas, et effulserit sensus, et cœperit intellectus per linguam promi, floruerint autem ætatis pulchritudines et firmata fuerint membra istic et initium ipsius corporis, ut rosa, aut liliū, vel aliquis flos maturus, aut fructus jam paratus; ita et pulchritudo quæ videbatur, et maxime intellectus flectet genitores, et totum se in genitoris evacuat amorem. Movenit autem et filii moribus suis parentes et sermonibus et loquelis. Et quemadmodum extendit manum filius: quemadmodum patrem hortatus est aut per verbum, aut per linguam, aut per eam quam sumit escam. Loquantur autem et patres ad filios, et dulcior filii est vox omni alio quod videtur. Nam et frontes filiorum illiciunt aspectum parentum, et mille alia et alia movent, et omnia quæcunque locutus fuerit filius, si per noctem amplexus est, si per diem blanditus est. Cum igitur hæc omnia concurrerunt, et cum maturum factum est donum Dei, cum domesticum in spe fuere, cum amicis allatum est nuntium, cum reddidit Deus Abraham promissiones suas, et jam haberet filium; videbatur enim et ipsi Abraham solatium promissionis jam factum; cum jam Sara habuerit consolationem, et jam non ab ancilla exprobrationes audiret, cum cognatio audiens esset in lætitia, cum pueri et servi, cum domus majores,

²² Gen. xxii, 2. ²³ Gen. xviii, 19. ²⁴ Gen. xii, 1.

(18) Qui dixit, Forte dixit qui.

et horum filii, et illi homines quibus peregrinus cohabitabat Abraham, cum undique excelsum factum esset donum Dei; tunc dicit Deus tanquam ad quemdam adamantinum: *Abraham, accipe filium tuum unigenitum Isaac, quem dilexisti*. Intueris Deum per adhortationem dehortantem: solito enim usus est ad Abraham sermone; siquidem et tunc cum præciperet ei exire e patria sua, tali ad eum usus est sermone, qui alium utique prohibuisset exire. Dicit enim ei: *Abraham, Abraham, exi e patria tua, et ex cognatione tua, et ex domo patris tui*²⁴: hæc alius si audisset, magis fuisset detentus quam obaudisset. Sed sicut athletic fortioribus jubentes duriora præcipiunt: oportet te, inquit, portare, etiam si fueris calce percussus; oportet te esse patientem, etiamsi adversum oculum tuum manum adversarius protenderit suam: et quæcunque illi mandare consuerunt, et athletarum fortissimi sustinere: ita et istic Deus suum athletam adhortans, per duros eum hortatur actus: *Exi e patria tua, et cognatione tua, et ex domo patris tui, et veni ad terram*; ad quam paratum negat, et promittit aliam, et ipsam promissionem in incerto ponit. Non enim dixit illam terram; sed *in terram*, inquit, *quam tibi ostendero*²⁵. Sicut enim ejiciens e patria, per ea quæ prohiberent eiecit; ita et præcipiens filium suum sibi offerre, per istiusmodi verba jubet, per quæ si esset alius, non obediret. Abraham, inquit, Abraham, accipe tu; nec per alium præcipit, sed *accipe*, inquit, *tu filium tuum, et hunc unigenitum*, ait; porrectio tentationis; *quem dilexisti*, inquit: additamentum doloris alii. Et post hæc consignat majorem plagam, dixit enim et nomen filii. Nam et si hæc omnia essent dulcia et idonea, moveret viscera paterna, ut diceret, *filium tuum unigenitum quem dilexisti*. Sed nihil tale, quantum et nuncupationem ejus annuntiaret, et diceret, *Isaac accipe, et offeres eum mihi in uno montium*. Neque istic designat locum, sed sicut ejiciens eum de patria, ait, *Veni ad terram quam tibi ostendero*; ita et istic dicit, *in uno montium*. Et certe multum commodius si in ipso fervore negotii liberatus fuisset sollicitudine Abraham, et non audiret itineris laborem, nocturnos amplexus unigeniti, confabulationes, per dies visum, motum, sermones, ipsum Isaac dilectum. Et quid opus est plura nos dicere? Abraham enim, qui sententiam adversus filium susceperat, descripserat sibi et abibat habens filium, vivum quidem quantum ad sensum filii, jam autem holo-caustum quantum ad inscientiam patris. Et certe tantam passionem habet quod dicitur, ut et nos qui audimus et dicimus, de his quæ ille in unigenitum filium suum ausit, commoveri et collacrymari et conturbari videamur. Si igitur nobis dicere tantum et audire non est ferendum sine lacrymis; qualis, putas, inveniatur mensura illius conscientie? quis sufficiet sermo illius exhibere dilectionem ad Deum?

²⁵ Ibid.

(19) Interceperimus. Cf. supracol. 1071 A.

Mer simul faciebat pater cum filio, et inter hæc multa quidem dicebantur, plura autem audiebantur, et infinita agebantur. Erant autem omnia bona : Dei enim donum erat Isaac, et portabat : qui portabat? forte autem non debet dici quia portabat, sed gaudebat. Et dies una transierat, et necdum locus ostendebatur. Et nox ad diem, et necdum ad locum pervenit. Et secundus dies, et post diem nox, et alla nox : et nondum finis, sed protensio erat tentationis dilatatio, et quando perveniret, et quando ostenderetur locus cum jam deberet : quia ergo omnia quæ sunt et in Vetere Testamento formæ erant Novi, tertio die et tertia nocte sacramentum unigeniti Filii Dei præcurrebat per unigenitum Abraham : quia autem completum sacramentum est trium dierum, et trium noctium; ostensus est locus, advenit et tempus : forte autem putatis jam liberum esse a certamine tentationum Abraham. Et certe quantum propinquat tempus, tantum tentatio protenditur ejus. Et Abraham dicit ad pueros : *Manete hic; ego autem et filius ascendemus in montem, adorantes remeabimus* 27. Timuit enim, ne pueri ad dominum affectum habentes, et maxime ad unigenitum, prohiberent. Certe quia nunquam Dominus sacrificium hominis petit. Audierant autem quia et secundum promissionem Deus donaverat Isaac Abraham : intuentes vero et ætatem Abraham in alio jam tempore constitutam : quia igitur non consentiebant (20) negotio his quæ faciebat Abraham : possint enim dicere : quid offers Deo filium non petenti? quis enim et ante ipsum justorum hoc aut ausus est, aut tentare ausus est? ob quam enim causam petat Deus eum, quem donavit? cur autem et transferat Deus promissiones suas? ut quid autem et dedit, ut et accipiat, quem indulsit? Hos rationabiles cogitatus timens Abraham, præcipit pueris exspectare, et secum non ascendere, ne quis ob amorem Isaac mitteret manum, et contaminaret immolationem. Quid autem quia et ipsam Saram, quam puto nihil latuisse unquam quæ Abraham cogitabat? hæc enim conscientia ipsa æstimare nos facit, quæ in illo erat conjugio. Illa quam nihil latuit unquam quæ Abraham facere, aut movere voluisset, vel cogitare : illa ignoravit quia unigenitus ejus, illa sterilis fructus, ille ex iusperato filius, ille qui extra ætatem procreatus est : illa ignoravit quia Deo offerretur, qui donaverat : ut non sicut aliquando risit importune in promissione ejus, et nunc plorans importune impediret immolationem : sed tacita res est et ad Saram. Ita enim sciebat et Abraham, et ante mulierem, et Saram præhonorare Dei præceptum; sciebat autem et ante unigenitum suum, eum qui donaverat honorare. Sed neque ii qui iter cum eo fecerant, sciebant mysterium, sed sacramentum ærum, inquit, *mihi*. Tamen cupiens Abraham suajere pueris ut remanerent, locutus est id ad eos, quod nec ipse speravit, nec sensit : dicit enim ad

27 Gen. xii, 5. 28 Gen. xiii, 7. 29 ibid. 8.

(20) *Negotio. Forte negotia, res.*

A eos, *Manete hic : ego autem et puer ascenden-
tes adorabimus in monte, et regrediemur.* Hoc quidem non speravit, hoc autem impetravit, et usus est Deus ejus lingua ad prophetiam. Cum ergo dicitur Abraham propheta, et quæritur a multis ubi prophetaverit Abraham; scire oportet, quia maxime quidem cui revelavit Deus semetipsum, quantum et possibile fuit Abraham ut revelaretur ei; iste ipse vocabatur propheta. Alia autem invenimus eum istic prophetantem : unam quidem prophetiam, quam jam diximus : secundam autem eam, quæ insequitur. Sed sequentem forte dicere perniciosum est, et audire perniciosius. Quemadmodum, putas, sustinuit ea quæ passus est? quemadmodum charitas omnia sustinet. Et pueri quidem remanserunt, præcepit enim dominus; Abraham autem accipiens ignem et ligna et gladium, ascendit cum filio, ipse filio suo imponens ligna. Et certe scimus Abraham per semetipsum vitulum portantem ad susceptionem eorum qui advenerant. Quid autem nunc nec partitus cum filio pondus est, sed omnia ligna imposuit filio, volens jam acceptum habere donum? significabat autem quia incipiet immolari, quemadmodum portare crucem per semetipsum. Cum autem promoveret iter, et agnosceretur montis cacumen, et ignis in medio, et ligna in collo Isaac haberentur, et gladius appareret; Isaac undique prudens, quod alii pueri non dixere, iste requirit a patre. Tentationem utpote quam habebat pater, eloquitur dulcissima, aut potius dura voce : magis autem non tantum grave, quantum dulce. *Pater enim, inquit : sufficit hoc ad flectendum patrem : quique et conjungit alia et dicit : Ecce ignis, ecce ligna, ubi est ovis in sacrificium* 28? Quis alius portasset istam vocem? Ex aliis quidem hominibus nullus. Juste ergo Deus Abraham dilexit. Adamantinus autem ille, unigeniti sui sagittam accipiens, non tacuit ferens, sed potuit loqui, potuit respondere, et neque linguam offendi dentibus : potuere autem et dentes aperiri et dare spatium linguæ : sed nec forte ista dicere de illo licitum est. Non enim ex his quæ nos patimur, illius virtutem accusamus : sed et lætus et exultans, erat enim Abraham, respondit ad filium non crudeliter neque inhumane, sed religiose et pie : dicit enim ad filium : *Dominus providebit ovem sacrificio suo, fili* 29. Ecce alia prophetia, quæ ab eo qui locutus est, ignorabatur : oppositum autem erat quod ait, *Dominus providebit ovem sacrificio suo, fili*. Sicut enim ille incipiens sermone ait, *pater* : ita iste consignans verbum, dicit, *fili*. Audivit ovem, et accepit ut a patre, certus quia quod inventum interim non erat, inveniretur. Cum autem pervenissent ad locum, ædificabat Abraham festinans altare, et cum construxisset, mentitur ad filium promissione (21) quæ per linguam fuerat facta, non tamen eam quæ in corde erat absconsa. Et accedit pater Abraham

(21) *Promissione. An promissionem?*

et accedit ad Isaac, et ligat : filium Abraham ligavit, ut nec palpitans, nec se movens turbaret immolationem. Quo, putas, vultu respiciebat filium Abraham? quis ei erat color? quemadmodum sine tremore manus operabantur? quis, putas, tunc erat Isaac in his constitutus, tacens aut loquens? Scriptura enim hoc tacuit. Putas quia iustis in his sermonibus usus est? Noli enim attendere si puer, sed quia Isaac erat filius Abraham. Putas non dixit ad patrem : quando Deus sacrificium hominum deposcit? quid facis? donum sum Dei : sine poenitentia sunt quæ a Deo sunt dona : quid spernis gratiam? quid contra voluntatem donantis interficis donum? Erant multa quæ dicerentur. Cur autem et mater non agnovit? si enim rationale est quod sit, cur et a servis abscondisti? si autem et hoc fieri deberet, cur mihi ipsi hoc ipsum non palam facere voluisti? promissionem, quam dixisti exigens : dixisti enim, quia *Deus orem providebit sacrificio suo* : fidelis es, redde fructum fidei, utpote, quæ dixisti. Erant multa quæ dicerentur. Et non utique ea quæ nos dicimus : ipsa etiam non sint scripta, jam nos adducunt ad rem. Movetur enim sensus consequenter ut sese negotium habet, et advenientes sensus in illo tunc tempore in quo hæc agebantur cogitemus. Si tacuit Isaac, grandis admiratio est : si dicebat iterum aliquid, alia admiratio. Quemadmodum potuit sustinere pater? quomodo currebant manus ejus? Sed istæ admirationes in aliis hominibus habentur : in Abraham autem contraria erat admiratio. Finis autem sermonis : forte urgentur uniuscujusque viscera : et quod est mirandum : quia certi ex Scripturis quæ sint acta, et quis fuerit exitus negotiorum, tanquam periclitantes sermone, ne quid aliud proveniret quod est scriptum, ita solliciti sumus. Completa fuerunt Abraham omnia quæ ad alacritatem tendebant. Ligatus ab eo fuerat filius, et exallatus in altare, et positus supra ligna, et filius desuper alligatus : et pater velox manu gladium apprehendit. Quo accepto properabat occidere, non differens quippe alacritatem ac donum. Erat autem et manu et alacritate patris Abraham, Dei velocior vox. Abraham qui alacritate præcesserat, præcepto præventus est Dei. *Abraham, Abraham* : bis utitur voce, quia et ab initio præcepti : quia enim forte et dubitare (22) : sed prævenit qui præcepit : eadem utitur voce. Sicut enim dixit antea, *Abraham, Abraham, accipe filium tuum unigenitum Isaac quem dilexisti* : ita et istic, *Abraham, Abraham*. Ipse enim qui illa præcepit, et nunc loquitur, et dicit, *Noli contingere filium tuum* ²⁰ : habeo donum, habeo et tu filium. Secundo tibi et hoc munus dono. Effulsit tua charitas, agnita est fides tua. Erunt ista quæ a te acta sunt, adhortatio eorum qui post futuri sunt te. Decantabitur id quod fecisti, in progenies futuras. Habes fructum fidei, habes et fructum ventris, habes et sterilis filium, habes et ex altare immola-

²⁰ Gen. xii, 12.

(22) *Dubitare. Forte dubitaret.*

tionem. Accepit Abraham secundum filium. Putas tristatus, quia non perfecit promptum animum suum? sed Abraham est, nescit tritari, Ignorat præscribere id quod gaudens accepit : non quia non obtulit. Deus præcepit, gaudens obtulit : sed quia in nullo inobediens fuit. Ubi ergo est prophetia quam ait Abraham, *Deus providebit sacrificio suum*? Num otiosum erit altare? Num vacuum totum quod factum est? Quid autem opus erat videri ludere Deum? Si enim iste quidem non offerebatur, Deus autem præcepit eum offerri, oblatum autem, non est oblatum : quid necessarium erat in re : quid necessarium erat? oportebat præformari Novum Testamentum a Vetere? et apud Judæos quidem aut parva inveniuntur ista aut otiosa. Si autem Novum additum fuerit Testamentum, et lumen effulserit verum; utilissima et non otiosa, et necessaria et non superflua apparebunt. Si enim et interrogaverimus Judæos, ut quid offerebatur Isaac qui non est oblatum, incerti sunt et imprudentes. Si autem Ecclesia dixerit quæ vera sunt, quia oblatum est non ut offerretur, sed ut appareret quia ovis ligno pendeat pro homine, ut liberaretur homo a morte : non concedunt nobis Judæi magnificare vetus per agnitionem novi. Interrogavimus enim eos, quam ob causam hæc omnia fiebant : oblatum non offertur. Sed dicent, ut agnosceretur Abraham a Deo. Latebat enim eum et ante tentationem? Sed ut ab hominibus. Erant ejus et aliæ tentationes plurimæ : putas quia ut sciretur nihil sit amplius? ut lucraremur qui post hæc lucrati sumus? Quid opus erat ove? puta quia et ove : cur non taurus apparuit? cur non capra aut vitulus? cur non alia magna immolatio, sed ovis? puta quia ovis. Cur non in terra visa est ovis? cur non extra altare, aut in cominus apparuit altari? Si quidem hominum esset adinventio aut compositio de ove, oportebat alibi inveniri. Si autem Deus pro homine ovem præbebat, subito in ipso loco debuit ubi erat Isaac, in ipso altare, aut in terra, aut juxta altare, aut ligatum ad radicem arboris. Nunc autem apparet ovis suspensa, et a cornibus, et suspensa in arbore. Natura autem interpretabatur quod erat occultum. Si quis enim suspenderit ovem a cornibus in arbore, id quod sequitur, videbit quod erat futurum. Necessarium enim est istam quæ ita pendet in arbore ovem, separatos expandere pedes priores : hoc enim expedit ovis quæ ita suspenditur. Necessarium est enim et separari ejus qui deorsum sunt pedes. Cum igitur ovis suspensæ in ligno, et in arbore expansæ fuerint manus et pedes, neque interpretatione indigent hi qui habent oculos mentis. Sed quis est qui periclitabatur occidi? homo. Quid est quod pro homine immolabatur? ovis suspensa in ligno. Tanquam si diceret Deus ad Abraham : Non tuus unigenitus necessarius : sed currat quidem forma per tuum, servetur autem meo Unigenito quod sit. Ita ovis appa-

rult pro homine, et hoc in ligno, et hoc suspensa, et hoc cujus hæserunt manus et pedes tanquam in cruce : et prophetia Abrahamæ efficitur duplex. Quod enim ait, *Deus providebit ovem sacrificio, fili* : et tunc quid completum est in comparatione, servabatur autem in mysterio veritati. Quid igitur sibi vult iste sermo incurrens ostendere quia Abraham (23) totam suam vitam transegit in angustiis, in tentationibus; in doloribus. Si enim in ista vita spem haberet, fraudatus esset a spe. Cum igitur gloriati fuerint Judæi in Abraham, necessitatem habebunt et resurrectionem confiteri. Hoc ad illam Sadducæorum partem, qui negant prorsus resurrectionem futuram, recte diceretur. Quia autem alia pars, hoc est Phariseorum, resurrectionem quidem confitetur, resurrectionem autem talem dicit futuram, ut iterum manducetur et bibatur, et conjugii utatur; ut ne quidem resurgentes cessent manducantes et bibentes, et conjugii se conjungentes : venter enim magis sunt quam homines. Et sicut quidam morientium qui ante fuere in deliciis viventium, putant esse fraudare (24) ista vita in morte, in monumentis, et circa januas sepulcrorum semetipsos depingunt, et vel in imaginibus, et post mortem manducant : ita et Judæorum Pharisei volunt et post resurrectionem tanquam depicti iterum manducare et bibere, et nubere. Recumbunt enim et picturis apud istiusmodi, et meliores suæ (25). Nos autem præsiliamus ad id quod verum est. Si enim talis esset resurrectio, excusarem utique resurgere. Iterum enim exurgere, et arare et metere, iterum manducare et bibere, iterum spoliari et vestiri, iterum dormire et vigilare. Sed advertamus quid dicat Apostolus : *Si in ista vita spem haberemus in Christo, miserabiliores omnibus hominibus essemus*²¹. Si enim ita statuit Deus ut in ipsis iterum simus, ut quid nos et quiescere facit? Hoc enim ludentis est potius, concedere mori, et iterum ad ipsam resurgere vitam. Si enim ita resurgeremus, oportebat Abraham ut non amitteret quæ hic sunt, jam perfrui ea quæ esset in resurrectionem accepturus. Si enim cum voluptate bibere et epulari vita est; in quacunque hora non cum voluptate bibimus, fraudarem a vita. Sed vere Judæorum *venter est deus*²², sicut dicit Paulus, qui est ex Judæis, qui Judæos quidem passus non est, veritati enim credidit in Christo. Quid autem dicent nobis et de Isaac, qui jam habebat dolorem immolationis? Habuit autem et post hæc easdem ipsas tribulationes, quas et pater. Conjugis inquam suæ, quæ parere non poterat, nuptiarum mœrorem, commanentium deceptiones, fraudes laborum. Hæc donat Deus suis, dolores, tribulationes, angustias. Si Deus hæc promisit : Jacob

A *autem electus ille et qui ante Esau factus est, viginti et unum annos servit, tunc maxime cum adolescentia ei dabat epulari : et in paternis dum ageret, suspectus erat ne occideretur a fratre : et in soceri domo servus : in itinere autem lapidem ponit sub capite suo, et cum virga sola ambulat. Hæc nuditatem quidem significant ipsius hominis : sacramenta autem quæ per Jacob fiebant, petram supportantem caput ejus, qui persecutionem patiebatur : et virga in manu ostendens viam fugienti. Ego sane audivi Jacob dicentem, quia per diem comedit eum ardor solis; et frigus semper per noctem sensit*²³. Si ista beatitudo est, valde odibat Deus Jacob, Esau erat autem in deliciis. Audio sane Deum dicentem : *Jacob dilexi, Esau autem odivi*²⁴. B Dicant igitur nobis Judæi : si iste est fructus promissionis, si ista est spes, num odit Deus Jacob de quo dicit, quia dilexi? Sed tunc cum liberatus a servitute esset, nonne fugit ut salvaretur? Fugiens autem non est comprehensus, et in timore stetit? Sed fugiens insequentem se socerum nonne occurrat fratri suo? nonne timor timori successit? Sed quia liberatus et ab isto est : nonne habuit in senectute sine consolatione dolorem? Habuit enim Jacob et alium Isaac. Habuit, inquam, Joseph, illum bonum et dilectum sibi, bonam progeniem suam : amarum autem de eo dolorem. Et habuit quando et sterilis erat et istius mater, et Jacob non cessabat orando. Jam autem et in opprobrium erat. Desebat enim sterilis, et dicebat ad virum : *Da mihi filium, aut moriar*²⁵. Soror exaggerat. Ancillæ habebant, et libera non habebat. Dolor, gemitus, et tristitia erat iisdem. Sed misertus est eis aliquando Deus, et natus est Joseph ille bonus undique, corpore in tantum, quantum testatur quæ victa est, mentem autem (26) quantum testatur pater : qui prærogavit his, qui antea fuerant nati. Testatur autem et apud Ægyptum dispensatio, quæ toto facta est mundo. Testatur et scientia linguæ quam ignorabat : et mirabilia intellectibus pueri erant; sed pulchritudines hæc salvatæ, lætificant : bonorum autem casus sine solatio dolorem parabant. Erat igitur in timore patris Joseph : et cum adesset cum eo, ne forte talis non permaneret salvator : ita mordebat, et timorem ingerebat patri per ea quæ loquebatur, per ea quæ aiebat, per ea quæ tacebat. Quid ergo quia Joseph erat talis, et secundus solus matris suæ, et dilectus patri, et fratres quidem ejus mittebantur ut pascerent gregem : Joseph autem ad charitatem patris non est missus cum fratribus; quia habebat tunicam singularem ad agnitionem præcipue charitatis. Non suffecerat Jacob fratris livor, fratris invidia, servitus in peregrinatione, fuga a fratre, com-

²¹ I Cor. xv, 19. ²² Philipp. iii, 19. ²³ Gen. xxi, 40. ²⁴ Malach. i, 5; Rom. ix, 15. ²⁵ Gen. xxx, 1.

(23) Forte per interrogationem, *Quid igitur sibi vult iste sermo incurrens? ut responsio sit, Ostendere quia Abraham, etc.*

(24) Ms. *Putant se fraudare*. Quid si potius, *putantes se fraudare*.

(25) Ms. *Meliores sue*.

(26) *Mentem autem*. Fortasse, *mente* (bonus) sicut antea *corpore* : sensus est, animi dotibus præstans, sicut testatus est pater, cum ei partem unam hæreditatis supra fratres attribuit.

prehensio insequentis : obvius a timore frater ; ut vix acciperet Jacob a sterili ipsius matris mors : desupra hæc omnia decem et septem dum ageret annos in ætate Joseph : tunc cum augentur bona, excidere bonis quantus est dolor ? Et mittit pater dilectum suum filium, quem in multis fratribus habebat unigenitum : mittit pater filium, ut visitaret eos qui erant in solitudine fratres. Puto quia et dum legitur Vetus Testamentum, magis Novum est quam Vetus. Mittit pater filium suum quem habebat in locum unigeniti : nam et singulari veste separaverat eum a fratribus : mittit filium de quo prædictiones erant : prædictiones autem quas ipse quidem viderat Joseph, non absconderat autem a fratribus suis : erat enim frater. Dicebat enim ad eos : *Metebamus, inquit, et meum manipulum erectum est ; vestri autem undecim circuitu adorabant* ²⁶. Bene jam occasio esse cœpit, ut adorarent fratres. Audierunt fratres, et efficax somnium statim intellexerunt, et aiunt ad eum : *Num adoraverimus te nos ? regnabis enim aut tenebis nos* ²⁷ ? Forte autem irascebatur primogenitus et primogeniti, quia junior volebat omnibus prærogari. Voluit enim somnium videre ut hoc velit : num increpatur aliquis cur somnium viderit ? Tamen objurgatum Joseph est, et hoc secundo videt : et ne quidem secundo abscondit ab his qui irati fuerant de priori. Ita erat frater ad fratres. Illi autem ex secunda visione firmantes priorem, duplicem habebant invidiam et indignationem et iram adversus Joseph. Narravit et patri somnium, quia sol et luna et undecim stellæ se adorabant ²⁸. Solem quidem in loco patris intellige, lunam autem in loco matris, et cætera. Videtur reprehensibile esse ; quia mater ejus non vidit eum in gloria : quemadmodum ergo adoravit ? aut vunc quaeritur locus matris quem implevit conjux patris ? Simul autem magis stellæ undecim, hoc est undecim fratres. Forte autem ideo ex sideribus quæ in cœlo sunt apparuit somnium, ut pretiosa ostenderetur prosapies generis ejus. Præfectæ sunt itaque prædictiones ; prædicta enim sunt, quæ sunt prædicta (27). Et tunc mittitur a patre, de quo et prædictiones. Prædixerunt enim prophetæ : et tunc missus est Filius a Patre Christus. Joseph autem filius veniebat a longe ad fratres frater. Magis autem ad non fratres frater. Illi autem videntes eum a longe venientem, dicunt ea quæ et in Evangelio scripta sunt : *Iste est hæres, venite occidamus eum, et nostra erit hæreditas* ²⁹. *Ecce, ille inquit, somniator venit, venite occidamus eum, et mittamus in unum e lacis* ³⁰, annuntiantes quia non solum interficietur, sed inferiorem locum habebit. Et Joseph quidem appropinquavit : appropinquavit ad iudicium fratrum, ad visitationem malorum : illi

A autem benefactorem accipientes occidunt, quantum ad propositum ; et occidissent utique, nisi qui prohibuit Isaac ne occideretur, ut vero servaretur passio, permisit et istic firmam esse formam. Quemadmodum ergo forma occiditur, et non occiditur : proposuerunt occidere Joseph. Jam ad propositum interficientium mortuus est Joseph : quia et proposito Abraham oblati Isaac est, et immolatus. Illi autem non solum non sunt contenti proposito suo, sed accipientes eum facto impetu voluerunt quidem occidere, detenti autem ab uno sunt, qui prophetaverat fratri : et mittunt eum viventem in lacum, annuntiantes quia vivus descendit in lacum promortuis Christus. Hædum autem occidentes, tunicam Joseph tingunt in sanguine hædi, ut esset suspicio per sanguinem, ut inter mortuos liber vivens. In lacu itaque interfectus est Joseph ; coinquinata enim erat ejus tunica a sanguine. Erat autem vivens in lacu post interfectionem quæ in tunica fuerat facta. Transeunt quidem e gentibus, quibus servabatur honum quod erat in lacu : et movet (28) spiritu unum e fratribus consolare suum errorem et dicere : *non occidamus fratrem*. Amatores autem pecuniarum fuere et Judæorum patres : et Judas consiliator eorum ; et dixere, *Non occidamus, inquit, eum, quia non sumus ejus digni*. Non sit nobiscum qui beneficium nobis impertit. Distrahitur itaque Joseph, et tantum a comparatoribus accipiunt pretium, quantum dederunt et proditori Judæ, ut et pretium consentiret sacramento. Judæ autem erat consilium et tunc ut tantum distraberetur Joseph. Judas autem est, qui et in Evangelio distrahit Dominum. Ascendit e lacu qui jam fuerat interfectus per tunicam : et in lacu putatus mortuus, ingreditur Ægyptum. Et iterum istic per insomnia et visionem adunat fructus alimonias mundo : et quem interfecerunt Judæi et distraxerunt, istum adorant gentes dum pascuntur. Non enim Ægyptios solos pavit Joseph ; sed ex omni mundo constuebant omnes gentes et populi, ad formam utpote Domini Jesu. Joseph autem jam pascebat fratres ipsos, scilicet qui se distraxerant, et pretium acceperunt suum. Gratis accipiens, gratis dabat. Et illi quidem ejus acceperunt pretium : ipse autem tritici pretium non accepit. Ubi ergo eos qui affligerunt cruci et distraxerunt, pascit Dominus Jesus ? Ex ipsis Petrus est, ex ipsis et Paulus, et cæteri apostoli. Et fratres et apostoli ad Paulum dicunt : *Intueris, inquit, quanta millia sunt in Judæa qui crediderunt* ³¹ ? *Quid autem si non crediderunt quidam ? nunquid incredulitas eorum fidem Dei evacuavit ? Absit autem* ³². Et contumaces volumus pasci per Jesum. Prohibuit eos idolis servire. Sed sermo ad proposita festinat, ut ostendat et dolorem

²⁶ Gen. xxxvii, 7. ²⁷ ibid., 8. ²⁸ ibid., 9. ²⁹ Matth. xxi, 58. ³⁰ Gen. xxxvii, 20. ³¹ Act. xxi, 20. ³² Rom. iii, 3.

(27) Forte perfectæ sunt itaque prædictiones, perfecta enim sunt quæ sunt prædicta.

(28) Spiritu. Forte spiritus.

Jacob, et quia non ista vita spes est religiosa. Putas potest sustinere sine lacrymis audire : cum tunica illa sanguine tincta in manu Jacob est posita cum voce illa conficta ? *Istam*, inquit, *invenimus* ⁴³, istam sanguine pollutam, agnosce cujus est tunica, agnosce tuum dolorem. Dolor quidem erat patris de mortuo Joseph. Erat non ferendus dolor, quia nec ante oculos suos decesserat filius : videtur enim istud solatium esse quia affuit, quia novissimam ejus vocem suscepit, quia et dimisit ei ad consolationem verbum, quia reliquias ejus commendavit terræ. Cum autem mortuus fuerit Joseph, quantum ad nuntium exspectat, quantum ad distractionem, et incertum sit homicidium aut mors, incisa autem sunt patris viscera. Omnia suspicatur, omnia sibi describit, et multas mortes pro una imitatur. Si quis sustinet vel auditum, non solum qui genuit, vel qui audivit, tunica composita et scissa; ita ut et parerent morsus feræ impressi per tunicam. Utinam dixissent, quia et in lacum cecidit ambulans : et videbatur signum proximum veritati haberi. Sed suspecti sunt ne arguerentur. Requirebat enim ab eis reliquias pater. Suspectus itaque Jacob est, quia mortuus est Joseph, et esca factus est feris : nuntiaverunt enim fratres, testabatur et tunica. Quis portaret, quis sustineret memor illius Joseph ? cum esset cum patre antequam distraheretur ? decem et septem annis erat ei mortuus, et tunica immortalis suggerebat mortem. Sicut enim misericordes sunt patres, nonnunquam ut retineant figuras filiorum per colores depingunt, easdemque recondunt in domibus, ut putant quidam ad consolationem. Effligantur ad admonitionem dolorum : ita et tunica illa recondita domi, et habens sanguinem inveterascentem non hædi putatum sed Joseph, et morsus compositi (29) et impositi ferarum, et hoc silvestrium, semper faciebant dolorem Jacob : videns, condiscens, tangens semper filium per illam tunicam (30) : tangens eam et oculis videns. Et ne quis reprehendat sermonem, quia dolentem introduco justum : sunt enim et misericordes religiosi. Nam et audivimus eum dicentem : *Cum omnes*, inquit, *fili et filia accessissent ut consolarentur eum, non suscepit eorum consolationem* ⁴⁴; non sinebat enim tunica sanguine tincta. Dixit enim : *De-*

A non permisit eum Deus : habuit solatium. Dilexit enim eum qui emerat, quem oderant fratres. Quid igitur, istic putas obdormivit invidia ? putas despexit diabolus consolationem Joseph ? Habebat conjugem Ægyptius ⁴⁵ : per mulierem igitur diabolus machinatur. Diligitur, inquit, bonus non bene. Et vere nunc incurrit in feram Joseph, et signum fratrum transivit ad actum. Mulier insistens, mulier semetipsam decorans, ad laqueum verbis illiciens, lapidibus (32) suadens, odoribus capiens, et varias vestes ut retia expandens. Et intueri mihi peregrinum et adolescentem. Intuere eum qui non habebat patrem, non matrem præsentem. Intuere distractum a fratribus, et contra dignitatem servientem ingenuum, et memor esto verborum quæ a muliere promebantur, et illa ficta mulieris blandimenta. Intuere et divitias Ægypti ostensas a conjugem, promissiones mulieris, tristitiam pueri : pueri angustiam, mulieris abundantiam; potestatem enim habebat domus; additamenta tentationis. Dicebat enim mulier multa : non audiebat autem pudicus. Depingebat sibi oculos illa : Joseph autem suos clauderat. illa se lapidibus coronabat : et ille se a lapidibus ne offenderet custodiebat. Illa contorquebat capillos suos : et ille vitabat ut vincula. Illa varia vestimenta utebatur : et ille intuebatur opificiorum varietatem. Illa movebat thymiamata ad odorem : ille autem odorem pudicitia odorans domabat suam adolescentiam, junior quantum ad ætatem, senior autem sapientia. Cum autem non valnisset mulieris blandimentum, transtulit blandimentum ad vim. Nova quippe tragedia in primo flebat Joseph, forte et solo. Siquidem a viris vim pati mulieres, natura ipsa mulierum suadet : Joseph autem solus a muliere vim periclitabatur sustinere. Accessit enim mulier ad adolescentem, sola ad solum : hominum videbat nullus. Ille autem qui ab hominibus non videbatur, Deum invisibilem intuebatur. Immittebat fera ungulas suas ad tunicam Joseph. Ille autem qui consueverat tunica salvari, et qui tunicam fratribus dedit, et a deceptione fratrum est liberatus, reliquit et nunc tunicam in manu mulieris, ut non dimitteret suam animam in manibus impudicitia : et exivit nudus a tunica, pudicitia autem amictus sua, illo

B
C
D

sancto et pudico vestimento indutus. Mulier autem videns pueri constantiam, et pudicitia imperium, detinens tunicam ejus, sicut canes irascuntur ad lapides qui ad eos fuerint missi : et sicut frequenter quidam effugientes bestias, partem vestimenti jactantes, faciunt eas iram in partem vestimenti deponere suam ; ita illa lea, aut alia quædam bestia dira, tunicam pudici accipiens, et manibus et unguibus comprehendens et tenens, et scindens undique com-

⁴³ Gen. xxxvii, 52. ⁴⁴ ibid. 55. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ Gen. xxxix, 7.

(29) *Morsus compositi.* Morsuum, potius confictæ ad fallendum patrem.

(30) *Ms.* Per illam affectam tunicam.

(31) *In sinu lusus patris.* Pro in sinu patris lusus agens. Supra pag. 485. a. Post futuri sunt etc.

(32) *Lapidibus*, id est, gemmis.

ponebat falsam adinventionem suam pudico ascribens, et honestiam (33) ad se transferens. Impudenti enim clamat voce, et convocat adversus se convictionem et dicit: *Venite, inquit, et videte: introduxit puerum Hebræum* 47. Dicitur ingenuitas, ut illudat nos: subingressus est mihi, volens vim facere. Putas non offendit lingua impudentis? Miramur si non est mutatus ejus color? Conscientia enim, etiamsi occultat factum, tamen per vultus sua producit vestigia. Conferrebat autem ad signum color imitatus (34). Videbatur enim ad vinum esse durata, quam ipsa quidem fecerat, passam autem se confingebat. *Subingressus est mihi, inquit impudens. Subingressus est mihi dicit, quæ subingressa est; et clamari* 48, ait. Et certe non clamasti, nisi postea quam egressus est adolescens: *et reliquit, ait, suam tunicam, et fugit* 49. Et certe non est vim facientis, ut relinquat suam tunicam. Ad convictionem supervenit et dominus domus, qui omnem domum crederat Joseph. Accedit ænea fronte mulier, et iterum repetit signum quod fuerat meditata: lacrymansque et deflens, aut quia non potuit obtinere, aut quia contempta est, aut quia non manibus ejus jam præfocavit. Desiderium enim contemptum ad iram convertitur. Quid igitur in his agitur? Pudicus accusatur ab impudica. Non miraris quia non statim aggressus est vir, et hoc Ægyptius calidæ naturæ homo et loci laniavit adolescentem: si quidem ætas habet suspicionem, et quæ vocabat et accusabat, et qui ad vocem ejus ecurrerant, et tunica quæ retinebatur, movebat dominum ad indignationem, et honor qui erat datus ei qui fuerat distractus. Movebat autem et suspicionem pulchritudo. Et tanta quidem erant quæ ad fidem provocabant. Sufficiebat autem ad operis dubitationem pueri sapientia et pulchritudo. Cur enim eum non statim disparavit (35)? quia sciebat pueri mores: melius autem factus fidei et incredulitati dilaniavit, sed dubitans non disparavit. Et quidem ipsum quia non credidit, ad carcerem misit: qui et susceptus est. Quæ igitur dinumerabimus Joseph? bonam ejus interfectionem (36) dicemus: aut bonam jactationem in lacu; sed distractionem, sed servitatem; post hæc sed exsurrectionem mulieris impudicæ; sed factam calumniam et accusationem falsam in adamantinum adolescentem. Non est locutus Joseph: non fecit satis qui calumniabatur: non est confusus pro impudenti; maluit mori calumniatus, quam uti veritate ad salutem. Putas et iste imitator est et forma ejus, qui non aperuit eos suum cum calumniaretur. Sed Joseph iterum ad carcerem. Et ubi est Judæorum spes? Sed de resurrectione proponentes dicere, incurrimus in necessarios sermones, qui non alieni

sunt a resurrectione. Et videmur quidem protrahere tractatum diu hoc exposcente et maturam reflectionem tenere. Sed forte nec inmorari est ad otium; oportet enim constantes fieri ad mortem, et ita reflicisci. Efficiamur igitur et nos medii, et neque extra mensuram protendamus sermonem: non sinit enim tempus: neque iterum valde colligamus, ut fruamur et festivitate. Et quia nos ex anima et corpore sumus compositi, pascamus animum mensuris propriis, ut et ipsa reficiat corpora a constantia. Sed quid vultis? dimitemus Joseph in carcerem? et quem Deus non reliquit in carcere, nos sermone pingentes relinquemus ligatum? Et quis adhortabitur pudicitiam studere? quis autem amabit continentiam, videns in carcere derelictum Joseph? Et certe si relinquatur Joseph in carcere, et mortuus fuerit cum pudicitia, spes resurrectionis non circumscribit spem. Sed quia non dimisit eum Deus in carcere, simus patientes, et audiamus ejus egressum. Et cum ille fuerit emissus, tunc et nos dimittamur cum eo. Joseph igitur erat in carcere habens delicias ex uberibus pudicitiae, honestate indutus, diligens magis carcerem quam amorem illius bestiae, amantorem fetorem frui. Istum enim præhonorabat unguentis. Ast pudicus amplectens vincula magis, quam ornatum Ægyptiæ; amans oculorum tenebras propter lumen animæ; libenter audiens gemitus carceris, quam videns lapides in luxuriosa fronte et immunda. Ubi ergo sunt prædictiones? Noli properare, et audies. Irascitur Pharaon duobus pueris suis summis e ministerio 50, iratus est Pharaon, quia propitius erat Joseph Deus. Mituntur ad carcerem, et simul cum Joseph recluduntur. Joseph autem et in carcere et iste fidelis. Sicut enim creditam accepit domum Ægyptii, custodivit fidem etiam, cum calumniaretur. Non enim detulit damnum, sed passus est ipse injuriam pati quam facere, et differre domum ejus qui sibi crederat. Creduntur et religati in carcere ei qui erat in carcere. Flos enim pudicitiae annuntiabat per frontem puerum. Et in tanta abundantia habebat solatium, ut ipse esset qui consolaretur tristes. Habebat enim frontem pudicitia germinantem. Suscepit et pueros Pharaonis, eosque statim consolatur: quia erat susceptor et nepos Abraham, et sapiens valde. Ingressus igitur in uno dierum ad pueros Pharaonis, vidit vultus eorum immutatos, et intellexit quia mens eorum erat turbata: et interrogat causam, quæ ista esset in eis immutatio. Illi autem promunt insomnia, et hæc duplicia. Sicut enim et in paterna vidit domo, et procuravit Deus, licet et contrarii sibi essent somnii. Primus exponit somnium qui viderat bonum, ut adhortatio fieret

47 Gen. xxxix, 14. 48 ibid. 49 ibid. 15. 50 Gen. xl.

(33) *Honestiam. Honestatem*, ut a modestus modestia.

(34) *Ms. Color mutatus.*

(35) *Disparavit. Dilaceravit, medium diffidit*

(36) *Bonam ejus interfectionem* Videntur hæc dici per interrogationem. *Bonam ejus interfectionem dicemus? aut bonam jactationem in lacu? sed distractionem?* etc.

secundo, ne taceret. Si enim fuissent utriusque somnii A
boni, forte suspicio fuisset, quia utraque donans
bene interpretatus est Joseph, ut eos consolaretur
potius, quam veram interpretationem somniorum
diceret, et fortuitum putaretur negotium, et iterum
qui perniciosum viderat somnium secundus non
diceret, et non fieret duplex testimonium. Nunc
autem exponit primus qui bonum habebat somnium.
Erat enim supra vineam regis, et dicit: *Vitem vide-
bam, et in vite tres fundi: et ipsa germinans attule-
rat maturos botriones uvæ: et calix Pharaon in manu
mea: et sumpsi uvam et expressi eam in calicem in
manibus Pharaon* ⁵¹. Prudens et sapientissimus
Joseph, qui a Deo edocebatur, statim ad interpreta-
tionem currit et dicit: *Tres fundi tres dies sunt adhuc;
triduum, et in vinea habebit Pharaon initium tui,* B
*et restituet te super vineam in officio tuo, et dabis cali-
cem in manus Pharaon*. Lætatus est audiens, et statim
mutavit colorem ⁵². Hortatus autem et alius est semet-
ipsum: habebat et ipse similem visionem. *Et ego,
inquit, vidi somnium. Putabam me tria canistra halice
(37) tollere super caput meum* ⁵³. Sicut illic tria, et
istic tria. *Et in canistro superiori ex omnibus generi-
bus (38) ex quibus Pharaon rex manducabat, opus pi-
storum: erat enim supra pistorum: et volatiliu cæli
comedebant ea de canistro quod erat supra caput
meum. Etiam, inquit, et tria tua tres dies significant* ⁵⁴.
Sed quia non ministrasti in manu regis, volatilia autem
comedebant ea; manifestum est quia incisio capie
tuo, et affixa carne cruci, volatilia manduca-
bunt carnes tuas. Hoc enim annuntiat somnium tibi.
Et cum tertius advenisset dies, et regis haberetur
natalis, memor fuit summorum illorum ministrorum.
Et illi quidem qui supra vineam erat concedit: vo-
catus enim est, et stetit ante conspectum regis, et
dedit calicem in manum ejus secundum interpreta-
tionem Joseph. Præpositi autem pistoris admonitio
magis fervere fecit indignationem regis, et incide-
batur capite, et volatilia perfliciebant visionem.
Quid hæc ad Joseph? maxime quidem quia
intellectus erat in eo et revelatio: et quia et
eorum qui in carcere erant consolatio habebatur,
quia et illic creditum est ei. Dixerat autem vini præ-
posito: *Memento mei per te ipsum cum cæperit
tibi esse bene, et facies in me miserationem, et me-
morabis de me Pharaoni: et educes me de isto car-
cere: quoniam furto sublatus sum de terra Hebræo-
rum, et hic nihil mali feci, sed miserunt me in domum
laci hujus* ⁵⁵. Quia enim hoc ipsum credidit in ho-
mine, additum est ei biennium. Emendatus autem
est ob istum sermonem per biennium Joseph ut esset

in carcere. Non enim intermittit Deus sanctorum
errores, diligens eos. Si qui erraverunt, statim cor-
rigit, ut non maneat eis in judicio. Dixit enim ho-
mini: *Memor esto mei, et educito me de carcere
isto; obliviscetur te homo, et protendetur tibi bien-
nium tempus. Sed non est oblitus Deus: sed assi-
stit Joseph Pharaoni primo et secundo. Erat enim
visio Pharaonis* ⁵⁶ omnis de frugibus et cultura. Illic
enim boves femine erant; septem bonæ aspectu et
electæ carnibus, et culmi septem spicarum: oportet
enim conjungi insomnia spicas septem plenas, et
septem tenues. Quia enim cultus terræ per boves
efficitur, per culmos autem spicæ, de proventu au-
tem et fame erant insomnia regis; per domesticas
visiones dantur et provisiones. Septem erant spicæ
plenæ, et septem vaccæ pingues; succedebant autem
vaccis quidem pinguibus vaccæ macræ, spicis autem
bonis et plenis spicæ tenues. Pro septem spicis ple-
nis septem spicæ tenues. Comestæ sunt pingues vac-
cæ a macilentis vaccis, et spicæ a spicis, et in fame
habebatur Ægyptus, et in turbela Pharaon. Et vini
præpositus admonitus est dicens (39): *Dicam an
taceam? tacui tanto tempore. Sed si non dixerō,
perient Ægyptii. Meum, inquit, errorem, meum pec-
catum admoneream. Putas cum repeteret et diceret:
Cum iratus esses nobis; admonitio sui peccati: erat
autem taciturnitatis. Fieri enim potest quia utraque
admonitus est, et utraque dixit. Quid ait ad regem?
Peccati, inquit, memor fui hodie: Pharaon indigna-
tus est pueris suis, et misit nos in carcerem; in do-
mum præpositi coquorum me et qui supra pistorum
erat. Et vidimus somnium uterque una nocte; ego,
itidem ille; unusquisque somnium vidimus. Erat au-
tem ibi nobiscum adolescens puer Hebræus præpositi
coquorum: et enarravimus illi, et interpretavimus nobis.
Et factum est, sicut interpretatus fuerat nobis sic ero-
nit; me restituisti in officio, illum autem suspendisti.
Et misit Pharaon vocari Joseph* ⁵⁷. Convicta enim jam
fuerat sapientiorum sapientia, quæ somnium regis
interpretari non potuit. Et eduxerunt eum de car-
cere, et tonderunt eum, et mutaverunt vestimen-
tum ejus. Iterum e lacu Joseph, iterum e carcere
exiit, et venit ad Pharaon. Dixit autem Pharaon ad
Joseph: *Somnium vidi, et qui interpretetur illud
non est* ⁵⁸. Convicta enim jam fuerat Ægyptus: con-
victa et sapientia quæ pollicebatur multa. Ego au-
tem audiui de te dicentes, audire te somnia et in-
interpretari ea. Confirma ergo nobis famam tuam.
Religiosus autem Joseph respondit ad regem, et
dixit: *Sine Deo non respondebitur salutare Pharaon.
Dei enim est, inquit, interpretatio* ⁵⁹. Ego nihil pos-

⁵¹ Gen. xl, 9-11. ⁵² ibid. 12, 13. ⁵³ ibid. 16. ⁵⁴ ibid. 16-18. ⁵⁵ ibid. 14-15. ⁵⁶ Gen. xli. ⁵⁷ ibid. 9-14.

⁵⁸ ibid. 15. ⁵⁹ ibid. 16.

(37) *Tria canistra halice.* Halicæ seu alicæ: in S. Scriptura Græca τρία καλά χορδιστῶν.

(38) *Ex omnibus generibus.* In vulgata interpretatione, omnes cibos qui fiunt arte pistoria.

(39) *Admonitus est dicens.* Locum hunc videmur sic explanare posse ex Scriptura: Recordatus est Josephi dicens, Dicam regi an tacebo? tanto jam tempore tacui: sed si non dixerō, perient Ægyptii:

potius itaque meum, inquit, errorem, meum peccatum confitebor: nempe cum Pharaoni renarraret ac diceret, Cum iratus esses nobis, confessio erat sui peccati quo regis iram provocaverat, tum etiam taciturnitatis, quod accepti a Josepho beneficii immemor tandiu siluisset: fieri enim potest ut ejus animo subierit utrumque, et utrumque sit confessus.

sum ut possim. Exponit autem duplex somnium Pharaeo, quod erat in una virtute: Cur autem secundum somnium videt? ut discas quia urget Deus ut parcat hominibus. Putabam, inquit, me stare juxta oram fluminis, et quasi de flumine ascendebant septem vaccæ electæ carnibus, bonæ aspectu, et pascebantur ad ripam. Et ecce aliæ septem vaccæ ascendebant post illas de flumine, pessimæ et turpes aspectu, et macræ carnibus, tales quales nunquam vidi in tota Ægypto turpiores. Et devoraverunt illæ septem vaccæ macræ et turpes septem vaccas bonas et electas, et intraverunt in ventres earum; et non paruerunt quod introissent in ventres earum, turpes sicut erant ab initio. Surgens autem rursus dormivi, et vidi iterum in somnis: et quasi septem spicæ ascendebant in fundo uno plenæ et bonæ. Aliæ autem septem spicæ tenues et a vento corruptæ crescebant juxta eas et glutierunt septem spicæ tenues et a vento corruptæ, septem spicæ plenas et bonas. Dixi ergo interpretatoribus, et non fuit qui dissereret mihi. Et dixit Joseph ad Pharaeo: Somnium Pharaeo unum est. Quæcunque Deus faciet, ostendit Pharaeo. Septem vaccæ bonæ septem anni sunt. Somnium Pharaeo unum est: et septem vaccæ macræ quæ ascendebant post eas, septem anni sunt. Et septem spicæ tenues et a vento corruptæ, septem anni sunt. Et erit septem annis fames: verum autem quod dixit Pharaeo: quæcunque Deus faciet, ostendit Pharaoni. Ecce septem anni veniunt ubertatis magnæ in omni terra Ægypti. Post autem venient septem anni famis: postea obliviscetur ubertatem in universa Ægypto, et consumet fames omnem terram. Neque agnosceatur ubertas super terram præ fame quæ futura est post hæc. Vehemens enim erit valde. Quod autem iteravit somnium Pharaeo bis; quia verum erit verbum quod est a Deo, et properat Deus ut faciat hoc. Nunc ergo provide hominem sensatum, et præpone eum super Ægyptum, et faciat Pharaeo, et præponat locorum principes super terram, qui quintas exigat (40) omnis fructus terræ Ægypti septem annorum ubertatis, et colligant omnes fructus septem annorum venientium horum bonorum: et colligatur frumentum sub manu Pharaeo et escæ in civitatibus custodiantur: et sint escæ quæ custodiæ fuerint terræ, in septem annos famis quæ erit in terra Ægypti: et non exterminabitur terra a fame. Et placuerunt hæc verba ante Pharaeo, et omnibus pueris suis. Nunquid inveniemus hominem talem qui habet spiritum Dei in se? Et dixit Pharaeo ad Joseph: Quoniam ostendit tibi Deus omnia hæc, non est tibi homo prudentior, nec sensatior te: tu eris super domum meam,

et orî tuo obediet populus omnis præter thronum: ego te præero. Dixit Pharaeo ad Joseph: Ecce constituo te hodie super omnem terram Ægypti, facito, inquit, tuum consilium. Quis te sapientior? quis te sensatior et fidelior? te enim volebat Deus ut supra domum esses meam, super omnem scilicet Ægyptum. Perficito tuum consilium, conregna mihi. Tibi enim dans Ægyptum in potestate, habebō te mecum in regem⁹⁹. Jam consolatio, jam fructus pudicitæ erant Joseph. Sed nec in his factus arguit mulierem impudentem, non reddit vicem: tamen fuit in tribulatione, et in tali angustia tanta Joseph. Jacob autem in tribulatione erat, et jam cum (41) remissus fuisset Joseph a carcere. Quid ergo, dicent Judæi, ubi est fructus promissionis? Si enim ista est vita, quid hoc ad Jacob, qui decem et septem annis luxit Joseph? aut ad ipsum Joseph, qui vix liberatus est? Sed sermo quidem impletur, negotium autem servetur: licitum enim est nobis et sequenti perfrui die. Mensuremus autem tempus. Decet enim gratis dona Dei, ut jejurent in tempore, et epulentur in tempore. Tantum estote memores ubi finimus sermonem: ut sicut hi qui alacriter manducant, et ob quamdam occasionem exsurgentes a mensa nitant (42) sibi apposita: ita et vos reliquias alio nobis exposcite die, ne quid et intermisimus: non enim decet nos venientes ad consolationem mortis, relinquere Jacob in luctu de fama mortis filii. Sed rationis est et sequenti nos jungere, et miscere in alacritatem lugentium jam esse consolationem. Non fuisset vos passus ita dimittere, adhuc sollicitus propter Jacob lugentem. Quia igitur incipimus permittente Deo et probationes de resurrectione conjungere, jam fidem præcedentis sermonis confidentes epulemur, non cum mortuis: omnes enim vivunt. Non enim venimus ad monumenta, sed ad locum commendationis; non venimus ad mortuos, sed ad viventes: commoneutes nosmetipsos per ea quæ facinus spem ipsius resurrectionis. Læti convenimus, majus gaudentes recedimus; ita enim confidimus, quia resurgemus, quia et ista credentes lætabimur. Habemus autem reconditum sermonem nobis ostendentem, spes quia est religiosus. Et jam quidem ostensum est a justo Deo: tamen quia vocat tempus nos refici debere, gratiarum actiones consignantes verbum gloriam referamus viventi et bono et vero et vivificanti Jesu Christo: per quem est Deo Patri cum Spiritu sancto gloria et honor, imperium, majestas, et nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

⁹⁹ Gen. xli, 47-41

(40) Exigat. Forte exigant.

(41) Et jam cum. Forte etiam cum.

(42) Nitant. Forte nictant, dum scilicet ad epulas relictas respectant.

LIBER SECUNDUS.

Lætantur quidem cœli de festiuitate præsentis, in qua Dominum susceperunt victorem : lætatur et exercitus angelorum suscipiens cum victoria regem : lætatur et qui genuit, et misit Pater a dextris suis habens charissimum Filium, per quem mortua quidem mors (43) est, corrupta autem est corruptela, et destructa est diaboli tyrannia, et saluati sunt homines, et gaudium acceperunt angeli. Non est passus autem Spiritus sanctus : sed per omnium hominum linguas victori obtulit laudes. Quia enim omnium linguarum erat salus, ideo omni lingua per ora apostolorum locutus est Spiritus. Et exinde iam vocabat gentes per initiationem : implebatur autem et præcedentis festiuitatis lætitia. Pascha enim festiuitatis mortis sacramentum in se continens, tunc recipiebat fructum, cum fiebat recursio Domini ad cœlos. Non enim venit ut moriens moreretur, sed ut eos qui mortui fuerant uiuificaret. Lætantur igitur omnia : forte autem et creatura : clarior enim et sol est, secundum præsens hoc tempus : prolixior enim et lumen habetur (44) : et omnium completus est fructus : et consentiunt officia dispensationi. Soluta autem nobis est et sententia : reuocata est nostra restitutio : obedientia enim ueniens, præuicariationis pœnas eiecit : iustitia subintroducita iniquitatem repulit : ueniens uita mortem mortificauit : Deus descendens hominem perluxit ad cœlos. Undique igitur fulgores festiuitatis lucescant (45). Sursum ebori, in terra lætitiæ. Tristant bona malum, luget semetipsum diabolus : decet enim eum luctus suis : lugent adhuc usque dæmones, et semetipsos deplorant. Tantum enim ut nominata fuerit crux, agnoscunt plagam, et non sufferunt nomen. Et ne quis putet oblitum me fuisse hesternæ promissionis meæ; promiseramus enim de resurrectione dicere heri; exposcebat enim tempus. Sicut enim heri de resurrectione motus est sermo : ita quia festiuitas regressum Domini requirit ad Patrem. Firmatur autem hominum resurrectio, cum apparuerit Filius reuersus ad Patrem. Et maius ostenditur quod propositum est, cum apparuerit resurrectio eius qui suscitauit (46). Siquidem et Apostolus uolens ostendere quia resurgunt homines, ad resurrectionem Domini transmisit suum sermonem, et dixit : *Si compatimur ut et simul glorificemur*⁴⁶. *Si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit*⁴⁷ : ut ex hoc manifestum sit, hominum resurrectionem sequi Domini resurrectionem. Et mirabilia quidem

⁴³ Rom. viii, 17. ⁴⁴ I Cor. xv, 16.

(43) Ms. *Per quem mortua quidem mors.*

(44) Ms. *Prolixius enim et lumen habetur. Prolixiores enim tunc dies esse incipiunt.*

(45) Ms. *Lucescunt.*

(46) Ms. *Suscitauit. Forte suscitabit.*

quæ ante crucem facta sunt qui fuit ostendit : post mortem autem mirabilia quæ per apostolos facta sunt, confirmant quia qui mortuus est resurrexit et uivit. Unde et maiora serua sunt mirabilia post mortem, quam ea quæ ante mortem sunt facta. Quia enim incredibilior resurrectio Domini magis quam aduentus ejus in mundo, maiora serua sunt (testibus resurrectionis mirabilia, ut agnosceretur (46*) quia mortuus quidem est, sed resurrexit ob dispensationem, uivit autem propter uirtutem. Quis enim ausus est dicere, quia non resurrexit Christus, aut confessibiles (47) inimici, aut liciti amici? Putas gentiles audebunt dicere quia mortuus est et non resurrexit? Non quæro quid dicant, sed quid patiantur. Si enim stant eorum templa, non resurrexit. Si non destruxit, si non conflata sunt eorum simulacra post crucem, non resurrexit, qui arguit ea quæ non uivunt. Si non increpantur nomine crucis eorum dii et dæmones, non resurrexit qui his qui non sunt terribilis habetur : constitentur enim et dæmones resurrectionem Christi. Qui enim exorcizant, crucem Domini nominant, et resurrectionem : et nomine ejus qui mortuus est et resurrexit increpantes, non ut inobedientes aut contradicentes habent dæmones, sed obaudientes et consentientes resurrectionem. Sed Iudæi dubitant de resurrectione Christi. Utinam non dubitent, ut et ipsi resurgant a peccatis suis, in quibus mortui et uere sunt mortui! Si autem dubitant, ostendant civitatem suam post ea quæ ausi sunt, stantem. Et uere qui mortuus est mortuus est, quia stant qui affixerunt cruci. Si autem deserta est ciuitas ob audaciam incolarum, qui post mortem cruciat eos quia sunt, utique uivens id gerit. Si non seruit eorum gens, si non excusauerunt suum regem, si est cum ipsis propheta; non est factus exitus prædicationis prophetarum. Si autem ciuitas eorum deserta est, si altare iam non est eis, non sacerdos, non rex, non propheta, non spiritus; per quem ista? Si autem et dicatur ab eis impudenter, quia ciuitatem eorum destruxerunt homines; utrum concedente Deo et ita permittente, magis autem malignante? dicant causam peccati. Putas propter idololatriam? et certe nunc idola non colunt. Sed quia prophetas occiderunt aliquando? et certe cum eos interficerent, habitabant ciuitatem suam. Sed quia templum contaminarunt aliquando? et certe contaminantes habe-

(46*) Ms. *Ut cognosceretur.*

(47) Ms. *Confessiles* : aperti et professi inimici, infra lib. i, de incorporali post med. *nonne confessibile est*, etc.

bant. Quæ ergo causa est ut ira adversus eos sit Dei nunc? Et certe secundum ipsorum sermonem ut aiunt, utinam videantur religiositatem fecisse! Si enim solventem legem, et de lege contra facientem invenerunt Dominum Jesum, et non invidia, sed zelo pro lege affixerunt cruci: oportebat Deum et alia eis peccata dimittere magis propter istam justitiam, quam nunc eos ita punire. Et licet ipsi essent peccatores, et alia haberent peccata; tamen Dominus Jesus, quem ipsi legi contraria facientem dixere, cum apud eos esset, prædicebat quia destrueretur eorum templum, et deprædaretur eorum civitas propter id quod adversus se audebant. Et si ipsi alia habebant peccata, Deus autem non videretur mendax, ut ipsi blasphemant, inveniretur autem verax, passus utique fuisset alia eorum peccata, ut confirmaretur docenti prædicatio illa, quæ et cæcis existit manifesta, et videntibus completa. Apostolus enim Paulus ad Galatas scribens ait: *Quia ante oculos eorum descriptus est Jesus Christus crucifixus*⁴⁸. Ego autem et audeo adversus vos dicere, quia sermo ante oculos vestros describit Jesum Christum resurrexisse a mortuis. Quid enim queris? non invenies solem clariorem: ad satisfactionem (48) resurrectionis Domini, gentilium quotidie deficientem culturam. Protenduntur autem Ecclesiæ bona, et quotidie crescunt. Inimicus ergo ut ipsi putant legis, qui vindicat in adversos et domesticos suos, exaltatur, vivit. Putas aut non vivens hæc quæ non viventes possunt, ipse operatur? occasio Judæis nulla relicta est. Cum enim dicunt, quia alia peccata habuimus, et ideo ejecti sumus nunc. Primum est enim, quando non peccavit Israel? quando non eos est passus Deus nisi nunc solum? Nonne in Ægypto idola colebant? Putas ergo quia colebant idola primam istam irreligiositatem admittentes, ideo non sunt ejecti de Ægypto? Et certe cum multis signis et prodigiis et mirabilibus, cum percuterentur Ægyptii decem plagis, liber autem esset Israel a decem plagis colubitans iisdem. Et operibus (49) quidem erat Ægypti, Dei autem misericordia a plagis Ægyptiorum habebantur immunes. Si igitur propter istiusmodi peccata plagæ sunt, debuerant in Ægypto cum adducebantur plagæ adversus Ægyptios, dari et Judæis, qui cum colubitantes idola adorabant, qui et colubitantes simul cum iisdem peccabant. Si autem idola quidem colebat in Ægypto Israel, et non solum non accipiebat plagas, etiam irreligiosa gereus, sed alii pro eis quandiu et exirent isti; nunc sine causa causantur. Quod autem idola colebant in Ægypto Israel, testatur quidem et Ezechiel propheta comparans duas eorum metropoles, Hierusalem dico et Samariam, duabus consororibus, et dicit: *Duæ erant consoro-*

*res, et ipsæ fornicatæ sunt in Ægypto in adolescentia sua*⁴⁹. Fornicatio autem in Scriptura ita ponitur, quia secundum misericordiam dignabatur Deus tanquam conjungens sibi tunc quidem Synagogam, nunc autem Ecclesiam. Ab eo ergo qui secundum misericordiam conjungebat recessio, et dæmonibus conjunctio, et idololatria, fornicatio secundum Scripturam rectissime nominatur. Quia ergo idola colebant in Ægypto, ideo per prophetam ait: *Duæ erant sorores, et ipsæ fornicatæ sunt in adolescentia sua in Ægypto*. Denique et Moysi successor Jesus Nave, mandans populo de suo exitu dicit: *Quibus vultis servire diis? Num his quos coluerunt patres vestri in Ægypto*⁵⁰? Quid autem opus est prophetas vocare? ipsum Israel testem adversum se et ipsorum vocem produco, ut ostendam quia idola colebant in Ægypto. Quia enim exeuntes de Ægypto erant in deserto, et Moyses ascenderat apportare sacrilegis legem, quadraginta autem dies protenderat in monte Moyses: caput vituli sibi conflantes, clamabant suis linguis adversum se: *Isti dii tui, Israel, qui eduxerunt te de terra Ægypti*⁵¹. Hoc autem commendat, quia qui et in deserto coluerunt idola facientes sibi vituli caput, et apud Ægyptum. Dixere enim: *Isti dii tui, Israel, qui eduxerunt te de terra Ægypti*. Accusantium vox est quia istiusmodi venerabantur idola, et hos colebant et in Ægypto, quibus et reddebant gratiam egressionis suæ. Si autem dixerint, quia alia peccata habuimus ob quæ et ad desertum perducta eorum civitas, et servit gens, et neque propheta cum ipsis est, neque altare, nec rex, nec sacerdos; quod peccatum majus est irreligiositate? Si autem colentes idola in Ægypto exierunt ex Ægypto; non erat facilis irreligiose eos agentes apud Judæam, reverti in Judæam? Sed ausi sunt dicere, quia ideo nunc non habemus prophetas, quia inter gentes sparsi videmur. Ubi ergo venit Moyses? nonne in Ægypto? ubi Maria, soror Moysi? nonne in Ægypto? ubi septuaginta duo? nonne in deserto gentium? Post hæc autem ubi Daniel? nonne in Babylonia? Ubi tres ejus fratres? nonne in Babylonia apud gentes? Ubi degunt qui jejuntant? nonne in gentibus? ubi flamma ignoravit suam naturam? ubi Zacharias propheta? ubi Angelus (50)? Si autem prima et media in gentibus, cum ipsis erant prophetæ. Et certe apud Babylonium extra hos qui prædicti sunt, omnes Judæi adoraverunt imaginem regis, et non ideo fraudati sunt a prophetis. Quia autem adoraverunt imaginem, comminatio Nabuchodonosor tunc facta adnuntiat. Dicit enim: *Omnis qui non cadens adoraverit imaginem, statim mittetur in fornacem ignis ardentis*⁵². Et aderat quidem illi (51) omnis Israel. Tres autem soli inventi sunt qui non adoraverant; in fornacem missi sunt, et

⁴⁸ Gal. iii, 11. ⁴⁹ Ezech. xxiii, 3. ⁵⁰ Jos. xxiv, 11. ⁵¹ Exod. xxxii, 4. ⁵² Dan. iii, 6.

(48) *Ad satisfactionem*. Forte in Græco fuerit ἀπολογία, quod interpretes verterit satisfactionem: sicut 1 Pet. iii, 15, in vulgata interpretatione.

(49) *Et operibus*. Sensus potest esse, idololatria

similis Ægyptiis erat Israel.

(50) *Ubi Angelus. Malachias.*

(51) *Illi. Forte illic.*

ab igne salvati sunt. Daniel autem regalia sibi commissa non aderat præsens. Si enim adfuisset, nunquam a quadriga bonus remansisset equus. Ita autem nec derelictus est Daniel ob comminationem ignis a fratribus suis et illorum martyrio : quia fratres quidem ejus in medium producti, in aperto martyrium posuerunt, et passi sunt et liberati : Daniel autem post hæc præcepto existente regis nullum debere neque alium adorare Deum, neque regem, nisi solum regem, et quem putas? Persarum : ipse autem ingrediens domum suam, et cum posset latefe et occulte adorare Deum, palam adorans non negavit religionem, sed maluit magis escari leonibus, quam fraudari se ab adoratione viventis Dei. Noli enim quærere, si Daniel non est a leonibus comestus : sed quia proposuit se comedi (52), hoc advertite. Nec quia non consumpsit flamma tres illos pueros missos in fornacem ignis ardentis, sed quia ipsi holocausti facti sunt (53) quantum ad alacritatem suam. Non enim ab exitu iudicium est, sed ab alacritate coronæ. Ego autem dico, qui ideo salvati sunt tunc, et Daniel a leonibus, et tres pueri a flamma ignis ardentis ; non propter alacritatem eorum qui salvati sunt, sed propter infirmitatem illorum qui adoraverunt imaginem. Ut enim non dicerent qui adoraverunt, Quid profuit eis qui non adoraverunt ? ne ab exitu incendii eorum qui non adoraverunt, satisfactionem (54) sibi conquirent irreligiosa agentes, ideo salvati sunt qui non adoraverunt, ut non permanerent mortui qui adoraverunt. Ipse (55) enim Deus est Daniel et horum qui in martyriis consumuntur a feris. Sed non ipse populus : ab incredibili (56) enim populo salvabantur qui fidem confitebantur, ut non incredulitas populi augetur : a fidei autem plebe, ut crescat fides in sanguine sanctorum, veritas firmatur Evangelii. Habemus autem et nos, quia et mirabilia facta sunt in languentibus locis. Quidam enim a feris salvati sunt, quia languebant loca in quibus et passio martyrum agitabatur : alii ab igne liberati sunt. Si quis autem non credit, et rationem exposcit ; nihil prohibet religiosi unius memoriam nos repetere, et proferre in medium. In Antiochenorum illa urbe Romanus quidam exstitit martyr. Iste peregrinus advenerat illo. Cum autem jactari a tempestatibus illam tunc videret civitatem (invenerat enim jam multos milites cecidisse Ecclesie), non est passus dare diabolo ut exsultaret : sed exsultantem iudicem de his qui fuerant superati aggreditur, vim faciens regno vero rapto (57) : et dicit : Non recedes lætus. Habet enim Deus milites qui superari non possunt. Iudex autem ebrius in victoria eorum qui fuerant superati, ex illorum imbecillitate æstilians sancti

A constantiam (58), præcipit eum induci. Non oportebat enim Dominum Jesum sine victore recedere. Introducens autem eum, omnia tormenta movebat, et tanta uni vincenti, quanta omnibus his qui fuerant superati. Contendens enim ne solveretur victoria sua per unius istius victoriam, et reputans apud se, quia et in stadiis finis currentium quæritur, et quia si iste vicerit, nec ut victi erunt qui fuerant superati ; universa ei admoventi tormenta jubet. Volens enim flectere juvenem, et oculis torquebat, et dentibus minabatur, et manibus torquentium suas protendebat manus, et ab ipsa ira etiam de sede movebatur sua. Cum autem fatigaretur torquentes, et non cederet qui torquebatur, atque obtusum et deflexum fuisset ferrum, non est flexus qui radebatur. Cum jam nulla adinventio tormentorum fuisset derelicta, cupiens constantiam suam ostendere Domini miles, emittit vocem dicens : Cur jam, tyranne, non cessas ? confessus sum per os verum esse regem Christum. Iudex autem injuriam in tyrannidem dictam non sufferens, convicit quidem se, et commendavit martyrem Christi : quia ideo hæc pro vero rege patitur, qui ita de mortali ausus est loqui. Propterea jubet eum igni tradi, coronam coronis jungens. Et ideo cito efficiebatur præceptum. Ejiciebatur enim Romanus lætus et coronatus sanguine, insignis in lateribus habens quæ pro veritate fuerat passus : portans quippe et in humeris crucem, et in fronte signum regale. Cum autem adunarentur sarmenta et cannæ, ad velocitatem utpote flammæ, vel quod igni apta videntur ad incensionem, imponebatur autem vivens immolatio in igne (59). Hæc cum ita agerentur, non longe autem abesset civitas, ut testaretur veritati : et forte quia quidam de Judæis aut alii homines dicebant, ubi est horum Deus ? forte proferentium Judæorum tres pueros, et dicentium, quia sub nos salvabantur a flamma fornacis ardentis, isti autem ardent : atqui cæli jubet Dominus nubibus coronari cælum. Adimplens autem sinus nubium grandine et imbre admodum vehementi, et addens ventos ad velocem emissionem eorum : neque accendi flammam permittit, vehementiorem ostendens hanc virtutem, quam apud Babyloniam. Illic enim e flamma tres pueros liberavit : istic autem ne quidem accendi flammæ concessum est. Fit turbela non levis : nuntiantur (60) tyranno quia martyre tradito igni cælum indignatum est, et quia cælestis rex suos qui in terra habentur defendit. Hæc cum audisset tyrannus, et cum valde injuriam defenderet suam factam per linguam, jubet iudici jam non debere jurgari eum ad Deum, sed istum quem liberavit Deus dimitti debere. Et noster igitur Ananias

(52) *Proposuit se comedi.* Sponte se obtulit leonibus vorandum.

(53) *Holocausti facti.* Ὁλοκαυστοί id est penitus consumpti, et holocausta facti, si spectes illorum alacritatem.

(54) *Satisfactionem.* Ἀπολογία supra col. 1095. B.

(55) *Ipsè.* Pro idem.

(56) *Incredibili.* Pro incredulo.

(57) *Regno vero rapto.* Quod violenti rapiunt, ut dicitur Matth. xi, 12.

(58) *Ms. Æstimans fortis constantiam.*

(59) *Ms. Imponebatur vivens immolatio in igne.*

(60) *Nuntiantur.* Forte nuntiatum.

velut ex igne dimittitur. Judex autem blandiens ty- A
 ranno, iniquus voluntate et proposito, sine Deo
 degens, cupiens nihil deesse blandimentis suis, in-
 venit nescio quid novum adversus sanctum, addens
 admirationem admirationibus. Quid enim facit?
 præcipit linguam qua fuerat locutus in hominem,
 eo quod non negaverat Deum, incidi. Et quidam
 medicus qui jam ruerat non proposito sed carnis
 infirmitate; quia enim ipse fuerat superatus exi-
 vit; exsultari libet de victoria superantis: provenit
 autem istum portare medicinalia operamenta. Et
 exivit ut consolaretur suam ruinam: inventus est
 in aliam tentationem incurrrere. Præcepto enim ju-
 dicitis insistente ut lingua incidere sancti, et quia
 inventus est ille parata habens ad istam necessita-
 tem ferramenta, urgebatur incidere quam volebat B
 linguam. Et incidit quidem: cum autem incidisset,
 ipsam linguam usus est ad tutelam sui: non enim
 projecit quam incidit, sed accipiens eam, ut me-
 dicamen ad sanitatem illius delicti quod admiserat
 ab negando, accipiens domi recondit, ut consue-
 runt (61) infirmiores, fideles tamen, honorare si
 quid a martyribus sumpserint. Dicit autem medicorum
 doctrina, contestatur etiam et natura, quia linguae
 incisio, interfectio est ejus a quo inciditur: oportebat
 autem et secundo a morte liberari martyrem
 Christi: ergo cum producant nobis Judæi tres pue-
 ros, in uno tria proferimus. Et jam quidem habemus
 duo mirabilia: flammam ne quidem concessam
 flammam fieri; post incisionem linguæ, vitæ, C
 quam natura quidem non confitetur, gratia autem
 addidit. Ubi ergo tertia admiratio est de eodem mar-
 tyre Christi? Adducebatur Romanus ad carcerem:
 addebat autem et hoc blandus ad tyrannum judex,
 qui istam corporalem linguam non habebat.
 Lectum est autem nobis, quia in apostolos Spiritus
 linguas ut ignem divisit et donavit. Sed illum non
 vidimus, sed audivimus et credimus. Quod autem
 dicturus sum, multi vultus (62) sunt testes. Dicitur
 quia beatus iste Romanus, dum adhuc carneam
 habebat linguam, similia Moysi loquebatur, hoc est
 balbutiens, et non composite loquens. Dum adhuc
 haberet totam linguam, et non posset composite
 loqui, erat balbus. Qui autem carcerem ingrediebatur
 custos carceris interrogavit eum, quod ei esset
 nomen: et certe litteræ (63) jam his qui valde com-
 positi recte loquuntur, impedit ad loquendum. Nunc
 autem Romanus et incisa lingua; quam cum habe-
 ret (64), et recte loqui non poterat; Spiritus linguæ
 loquitur, et valde rectissime, et dicit, Romanus
 dicor. Iterum nuntiatur hoc judici et tyranno præ-

⁶¹ 1 Cor. xiv, 22. ⁶² Marc. viii, 33.

(61) *Ut consueverunt. Ut solent infirmiores clam et domi reconditas martyrum reliquias honorare; cum fortiores palam id facerent: erat autem ille medicus carnis infirmitate lapsus, sicut paulo ante dictum.*

(62) *Vultus. Πρόσωπα, aspectus.*

(63) *Litteræ. Forte littera, ut sensus sit: littera R quæ ægre pronuntiatur etiam ab iis qui os recte compositum habent ad loquendum, nunc, etc.*

senti. Iterum qui incidere medicus, constituitur
 in timore. Etiam, inquit, iste adhuc Christianus
 est: ut fratri parcens contempsit præceptum. Forte
 autem ille, cupiens post incisionem linguæ non su-
 peresse martyrem, et majori mensura incidit ad
 interfectionem potius quam ad præcisionem. Tamen
 comprehensus medicus ducebatur ad judicem, et
 negotium habebat, cur loqueretur, is cui incisa
 fuerat lingua. Non enim semel locutus tacuit, sed
 conferebat cum aliis de cruce et victoria Christi, et
 hoc multis mensibus in carcere constitutus. Habe-
 mus ergo et tertiam admirationem, et tunc Eccle-
 siæ martyr jam æquatur tribus ex Synagoga. Cum
 autem negotium pateretur medicus, ut disciscatis
 quantum boni sit, et brevis quidam ictus religiosi-
 tatis. Quia enim tutelæ causa acceperat linguam,
 quia in ratione salutis thesaurum recondiderat sibi,
 exhinc jam accepit fructum fidei. Judici enim in-
 dignanti et comminanti, et jam eum interficere vo-
 lenti respondit medicus: Habeo linguam quam incidi.
 Producat alius, cui non assistit Deus, et secun-
 dum mensuram incisæ linguæ, incidatur lingua; et
 si vixerit, meum commentum est, et non Dei de-
 fensio. Producitur quidam damnatorum, et diligen-
 tissime mensura accepta, incisa etiam lingua est,
 quæ habebat incidere. Tantum ut impleta incisio est,
 et finis ejus completus est vitæ. Et ille quidem est
 mortuus. Dei autem ex comparatione tenebrarum
 apparebat clarissimum lumen. Si quis autem infir-
 mus et incredulus est, signa autem infidelibus, ut
 dicit Scriptura ⁶⁷, habemus hæc proferre quæ au-
 divimus. Et certe non tantum egena est Ecclesia;
 sed et de alio audivi ego, quia vir quidam ad be-
 stias missus est, a bestiis autem non consumptus,
 ut Daniel, Ecclesiæ referere mirabilia Dei. Sed
 non sit mihi colligere talia. Ista enim supportatoria
 infirmantium habentur, istæ satisfactiones sunt non
 credentium. Sed neque ista sperno, nec abnuo.
 Glorificetur autem et in istis mirificator Deus.
 Diligo autem cum video incidere capita martyrum, et
 totum corpus ardere, et virgines nudas non irreligiosis
 oculis, amicis autem et fraternis. Nihil enim
 horum terribile vident fratres, quia nec patiuntur.
 Istæ sunt gloriæ, istæ nostræ dilectiones. Et qui-
 dem qui inciditur capite, habebit caput in judicio;
 quia qui ardet totus, holocaustum Deo viventi of-
 fertur. Et virgo nudata, non nuda; habet enim in-
 dumentum incorruptelæ suæ. Nemo dicat martyri-
 bus: Misericordia a vobis (65) ab his, fratres; ne
 forte imitatores Christi vocem etiam ejus mittentes
 respondeant dicentibus: *Vade retro me, Satana* ⁶⁸.

(64) *Quam cum haberet. Quam litteram facile pronuntiare non poterat, etiam cum linguam haberet.*

(65) *Misericordia a vobis. Forte Misericordia vobis ab his, ut sensus sit: Nemo martyribus dicat: fratres, vestri misereantur hi tyranni, parcant in vos sævire; ne martyres exemplo Christi respondeant: vade retro, etc.*

Incedantur et ardeant ut nudentur (66) virgines in passione, et vincat per omnia Christus. Quid enim et promunt Judæi ut gloriam aut accusationem? Si enim nos fratrum nostrorum interficientium (67) usi sumus prædicta gloria, interfectis prioribus non cessamus interfici: nunc adoremus idola quæ excusamus (68). Israel autem et dum interficeretur ne adoraret, non cessavit adorando. Et ausi sunt loqui ad crucem. Cum enim vituli caput sibi ut adorarent fecerunt, Moyses interfecit plurimos, ne cæteri facerent talia, et qui derelicti sunt adorarent. Unde ergo simile erit Judæis ut et dum interficiuntur, alii adorent simulacra; et Ecclesia (69) quæ interficitur ut adoret, et non adorat? Sed quæ communio est lumini ad tenebras? *Quæ enim debui facere vineæ meæ, et non feci* ⁶⁹? dicit Deus. Donare debuit, et blandire, et beneficia tribuere: fecit omnia. Donavit enim manna: Israel autem modo manducans, vitulum qui nec herbam manducabat nec vitam habebat, adorabant. E petra bibeant aquam, et ex petra faciebant idola sibi. Per lignum figurati amara aqua translata ad dulcedinem est: illi autem e ligno exculptentes sibi simulacra, adversum eum qui fecerat dulce adorabant. Veterascentes autem concrecebant eis tunicæ: illi autem accipientes quæ donabat Deus, consecrabant idolis. Tantum enim erant ad beneficia contumaces: ideoque adduxit adversum eos plagas, quia dum daret beneficia, eos suadere non potuit: voluit ergo eos puniens perurgere. Quam enim plagam eis non misit? Quid enim ait ipse ad eos? *Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non accepistis* ⁷⁰. Cum enim beneficia sua eis exprobaret, dicebat: *Quid adhuc debui facere vineæ meæ, et non feci* ⁷¹? Cum autem incredulitatem ad plagas addebat: *Sine causa percussi filios vestros: disciplinam non accepistis*. Et iterum: *Quid adhuc percutiamini addentes peccata* ⁷²? Hoc est, ego evacnavi plagas: vos autem non cessatis peccantes. Sed forte simplices plagas putatis: et gladio interfecti sunt, qui caput sibi vituli fecerunt, ut adorarent: et nihilominus indisciplinatus mansit Israel: et terra mirifice ostendat aperiens os suum: vivos quosdam absorbit: et qui relictus sunt, adorabant non viventes. Flamma eos consumpsit ne adorarent idola, et comedit multos: et qui relictus sunt, adorant simulacra dæmoniorum. Et illi quidem consumebantur, ut non adorarent, at nihilominus adorabant (70). Nos autem consumimur ut adoremus, et non adoramus. Non quippe nostra virtute, sed crucis potentia. Serpentes eos mordebant, et immisso veneno occidebant, et per omnes

plagas, per terram, per ignem, per gladium, per serpentes, per feras, per inimicos, per legem puniti, interfecti, concisi, consumpti sunt, et manu sacerdotum occisi: et non recesserunt ab idolis. Et tamen hæc omnia fiebant tunc, et spiritus erat in ipsis, et Moyses propheta, et Aaron sacerdos, et Jesus Nave exercitum ducens, et expugnans inimicos, et Moyses orationibus vincens, et manna desursum, et petra dabat aquam, et tabernaculum aderat, et virga florebat, et mirabilia fiebant. Et colentes idola non abegerunt Deum, ut recederet a promissionibus suis quas fecerat ad Abraham. Cur ergo, vos interrogabo, cur cum et apud Ægyptum idola colebatis, cum et in ipso mari positi non credebatis, cum et manna accipientes murmurabatis, cum et ante legem et contra legem vituli caput vobis fecistis, cum Beelphegor vosmetipsos consecrastis, cum flammam ignis contempnistis, cum serpentibus interficiebamini, non estis suasi: cum terra admirabiliter os suum aperiens absorbit vos viventes, neque vos cessastis ab idolis, neque Deus recessit, ut non vobis faceret bene; et habebatis prophetas vobiscum. Comparavimus igitur illa his quæ non sunt (71), et interrogavimus eos cur tunc cum tanta fierent a vobis, passus (72) est vobis (73) Deus, et nunc cum Sabbatum custoditis ut pollicemini, et legem legitis, et libros prophetarum, quos præsentem quidem interfecistis, libros autem eorum purpureis palliis honoratis: quæ causa est ut tunc quidem tanta vobis facientibus mala, tanta fiebant in vobis Dei bona, et spiritus vobis aderat, et prophetæ vobiscum erant? Nunc autem, cum et legem legitis, et dicitis, et custoditis, et seriamini, et Sabbatum observatis, et ab escis vos abstinatis; sine causa laboratis, et vigilatis, per noctem psalmos dicentes, et per civitates et nationes synagogas constitutis, et arcam et candelabra et mensas, et omnia vultis facere nunc magis quam in terra vestra? Cur tunc cum tanta mala faciebatis tantos habebatis prophetas, et Moysen quem voluistis lapidare, et Aaron cui vim irrogastis: nunc autem cum videmini custodire legem, et omnia facere ut prædictum est, nullus vobiscum propheta est? Putas quia Romani, compellimini enim dicere, quia citra voluntatem Dei destruxerunt vestram civitatem? Spiritum sanctum quis abstulit a vobis? Ubi nunc apud vos propheta est? Dicit Deus in Ezechiel propheta: *Populus iste peccavit in me, et misi eos ad captivitatem* ⁷³. Sed non ista metuentes, inquit, ad gentes audiebant: *Iste est populus Dei et terra Dei* ⁷⁴. Et educam, inquit, propter nomen meum, et reducam eos, et dicito eis:

⁶⁹ Isa. v, 4. ⁷⁰ Jerem. II, 30. ⁷¹ Isa. v, 4. ⁷² Isa. I, 5. ⁷³ Ezech. xxxvi, 19. ⁷⁴ ibid. 20.

(66) *Incedantur*. Forte *inciduntur* (aut *incendantur*, et *ardeant*, et *nudentur*, etc.

(67) *Interficientium*. Pro *interfactorum*.

(68) *Excusamus*. Vox interpreti nostro familiaris, pro eo quod est *repudiare*, *rejicere*. Sic supra, lib. II. De fide adv. Sabell. sub fin.: *Contenti simus veritate, excusamus lites*; et lib. I. De resurr. circa med.: *Si talis esset resurrectio, excusaremus utique resurgere*;

et infra: *Factus es perfectus, formatus es, excusa illud*, etc.

(69) *Ecclesia*. Forte *Ecclesiæ*.

(70) Ms. *Et nihilominus adorabant*.

(71) *Non*. Forte *nunc*.

(72) Ms. *Passus est a nobis Deus*. Fortasse *passus est a vobis*.

(73) *Vobis*. Forte *vos*.

Non propter vos facio, domus Israel, sed propter nomen meum ⁷⁵. Ille Deus qui dixit tunc, Non propter vos facio, sed propter nomen meum, nunc audiens vos dicentes, quia religiose fecimus crucifigendo Christum, et sint illi digni propter prius opprobrium gentium dicat ut dixit : et nunc, si tamen permittit vestrum peccatum, in unum non propter domum Israel facio, sed propter nomen meum : et certe propter nomen suum nunc vos non reducit. Sicut enim tunc propter nomen suum revocavit : ita nunc propter nomen suum vos non revocat. Si enim propter nomen suum facit quod non facit, debet et non permittere fieri, ea quæ prædixit Salvator, cum ostenderent ei lapides templi, quia *non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruat* ⁷⁶ : et cum defleret Hierusalem, et prædiceret quia circumdabant eam inimici, et destruent eam ; et cum diceret filiabus Israel : *Filiæ Israel, nolite plorare me, sed plangite vos et filios vestros : venient enim, inquit, dies cum patiemini ea quæ passæ sunt* ⁷⁷. His semel et bis et tertio a Salvatore prædictis, si mendax est, et si contra legem faciens, si defendentes legem occiderunt quem occiderunt ; debet Deus ut argueret prædicationes mendaces, pati illos etiam nunc peccantes, ut et antea passus est. Si autem Salvator quidem prædixit, Pater autem audiens confirmavit, et opera testantur, prædicatione dupliciter convictus est Israel. Quia igitur apparet correctio quæ per crucem facta in mundo effulsit, interrogavimus eos, quem vultis esse Jesum ? hominem peccatorem et contra legem facientem ? Ergo producite vestros justos, et fiat comparatio. Absit ut a nobis servis, ad Dominum ! Quia autem ad Judæos loquimur, oportet nos infantiari. Comparemus in (74) signa, et opponamus lucernas plures soli uno, et dicamus Judæis : Quem vultis Jesum esse ? ut Abraham ? Ostendite ergo quem suasit Abraham, vel unum licet, ab idololatria ad religiositatem : aut non hoc primum et in vestra lege mandatum est. Sed Isaac comparabitur rei (75) ipse, et de Isaac erit sermo. Quem suasit Isaac ? Sed Jacob, cujus et socer in idololatria permansit ? Sed Moysi, qui non potuit per multa signa et prodigia filios Abraham ad culturam Abraham transferre ? qui non potuit suadere socero suo ? Nonne mare scindebatur, et iterum copulabatur, et manna ad vicem imbris deducebatur, et petra ex imis emittebant aquas, et omnis natura transferebatur per signa, et populus manebat in idololatria ? Quid valuit lucerna Moyses ? Ideo bene dicit Dominus : *Nolite judicare ad faciem, sed justum judicium judicate* ⁷⁸ : non nominibus, sed negotiis : quid correxit Moyses, et præhonoretur (76) a vobis Jesus ? Si autem unum po-

A pulum per signa non suasit, Jesus autem per crucem, per scandalum, et non per signa aut prodigia, mundum transtulit ad Dei culturam : Moyses lucerna ne quidem uni domui sufficit ; Jesus autem sol justitiæ, si non fulget mundus et illuminatur, non sit sol. Ex negotiis enim et nuncupationes sunt accipiendæ. Si illuminatur mundus, sol justitiæ est : ubi enim præcurrit opus, adjuncta sit et nuncupatio. Moyses lucerna quare dictus est, qui neque fratribus suis et cognatis lucere valuit ? Siquidem ad fines (77) ejus igni consumpti sunt sub illo peccantes, et Aaron per os ipsius Moysi objurgatus est, et propter ipsum Moysen objurgatus a Deo est Aaron. Qui norunt Scripturas sciunt quæ dicuntur. Moysen producant quod jurgatus a Deo est, et finem justum habuit vitæ. Sed nos compellimur dicere adversum sanctos quos cupimus honorare. Sed non dicimus adversum Moysen, sed ea loquimur quæ vult : ipse dicit Moyses. Nam et si compellimur dicere, dicimus ideo ut commendemus ea quæ ipse Moyses de Christo locutus est. Ergo falso Judæi Moysen adversus Moysen legunt. Legentes enim dicunt, quia nihil veri loquitur. Nos autem Moysen pro Moysæ legimus. Et quid contendimus ad Judæos vere adicere (78) quæ apud Judæos habentur, quæque nobis concedunt ? At idem Judæi concedant nobis quia Moyses vera locutus est, et nullus e prophetis mentitus est, neque Deus horum. Dicimus enim quia omnes promissiones Dei, quæ per legem factæ sunt et per prophetas, impletæ sunt in adventu Domini Christi, et adhuc usque implentur. Hoc est honorare libros prophetarum, non purpureis pallis a foris, sed illum qui intus prædicatur agnoscere. Non est mentitus Moyses pro nobis ; opus enim ipsum ei testimonium præstat. Non est mentitus Moyses adversus Israel ; captivitas enim eorum et humiliatio testatur. Non sunt mentiti prophetæ vocationem gentium prædicantes ; vocati enim sunt ut videtis. Non sunt mentiti prophetæ, exitum et abjectionem Israel prophetantes. Si autem sermones prædicti sunt, et negotia testantur, quid adhuc impudens Israel ? aliquando quidem ad dicta, nunc autem et ad ipsa negotia. Scriptum est, et promissum in lege est, quia si fuerint qui dispersi sunt et populo ad fines usque mundi, et penitentes custodierint legem : *inde eos reducam, dicit Dominus* ⁷⁹. Ista Dei promissio est. Interrogavimus ergo Judæos, utrum servatis legem aut non ? Si non servatis, quid et loquimini ? Si autem servatis, quid quia non revocamini ? Non enim mentitur Deus. Si autem prævaricantes legem habeatis civitatem ; nunc ut dicitis servantes legem dispersi estis in civitatibus : manifesta ergo est vestra

⁷⁵ Ezech. xxxvi, 22, ⁷⁶ Marc. xiii, 2. ⁷⁷ Luc. xxiii, 28 ; xix, 44. ⁷⁸ Joan. vii, 24. ⁷⁹ Deut. xxx, 5.

(74) In. Forte Jam.

(75) Comparabitur rei. Fortasse comparabitur ei, id est Jesu Christo : nempe littera r, prioris vocis postrema, perperam repetita fuerit.

(76) Et præhonoretur, etc. Forte, ut præhonoretur

a vobis Jesus.

(77) Ad fines. Fortasse unica voce ad fines, propinquum.

(78) Vere adicere. Fortasse vere ea, vel vere dicere : vel adicere dictum est pro adjicere.

Inexcussibilis audacia sanguinis justī. Et certe multorum prophetarum effudistis sanguinem, et habebatis vestram civitatem : et prioribus prophetis interfectis, secundi veniebant, et convincebant vos. Quomodo ergo multorum prophetarum sanguis non intercedit prophetiam ; unius autem, ut dicitis, contra legem facientis sanguis, statuit (79) omnem prophetiam ? Et quomodo omnes prophetæ cum legislatore et regibus justis, et omnibus mirabilibus quæ facta apud Ægyptum videntur, et in deserto, et in ipsa terra promissionis, et cum omnibus beneficiis et pœnis non statuerunt idololatriam ne quidem ab ipso Israel ? Crucis autem sermo et orbem universum convertit, et Israel si nihil aliud, tamen ab idololatria prohibuit ? Quid hoc efficientius mihi videtur, quia resurrectio viventis quæ hoc fecit, mors quam sustinuit. Si enim affixus est ob infirmitatem, ut dicit Paulus ⁸⁰, sed vivit ut videmus. Et nos quidem illum quem non videmus non negamus : viventem autem ex his quæ efficit videmus. Quia autem ausi sunt, in qua sunt pœna ipsi edicant. Ergo vivens et apud eos invenitur qui passus est. Qui enim adversantur in dissolutione sunt : et gentiles jam non gentiles : et Judæi superantur. Quid deest qui vincit ? Ecclesia quippe unde habens filios ? Ita enim est admiratio, quia a Judæis accipiens patres apostolos, a gentibus autem filios a non credentibus ; habet illic salutem filiorum, istic non credit Judæis (80). Sed ab abnegantibus Judæis habet testes apostolos, ut illorum conspersio apud nos non sit illorum. Cum enim ferrum acceptum fuerit a congeriebus lapidum, aut a terra ex qua et conflatum est, jam non est quod erat in monte : et apostoli a Judæis accepti, jam non sunt ex illis. Per ignem enim emundati, aliud quam lapides facti sunt. Illi enim interficiebantur ut non adorarent idola ; et lapidabant Moysen quia non concedebat eis adorare : Stephanus autem statim ex ipsis lapidabatur, eo quod non negavit causa crucis Dominum Jesum. Putas isti ex Judæis sunt ? Petrus qui inverso capite affixus est cruci, Paulus qui persecutionem est passus, et gloriatus est in periculis. Sed meminimus Petri et Pauli et Stephani. Petrus ante crucem infirmus et incertus, et ter abnegans Dominum ; quando magis oportebat eum negare ? cum adhuc viveret magister ? aut tunc cum satis sibi fecit qui est mortuus ? Si autem neque ante mortem negaret, esset contentiosum omnia dominantis Magistro (81). Si autem ante crucem negat, et ter non simpliciter, sed per vocem puellæ unius, et hoc Domino prædicente ei, et certe si non propter aliud, propter contemptionem prædictionis deberet Petrus non negare. Et certe cum Dominus

A dixit, negaturos esse omnes, Petrus dicebat : Si omnes te negabunt, ego non te negabo ; sed paratus sum pro te mori ⁸¹, et ante te mori. Et cum dixisset quia et ipse ter abnegaturus esset, non recessit, contendens et dicens, Non te negabo. Qui autem dixit sæpe, quia non negabo, et horum habebat memoriam ; quia puella quædam accedens interrogabat eum, nunc Galilæus est, nunc cum Jesu erat ; cœpit et jurare, quod non poposcerat puella, et dicere, quia nescio hominem, nec ut hominem, o Petre ! et hoc semel, et bis et ter. Et certe vivebat Magister, et incertum erat si moreretur Petro. Ipsi est enim vox quæ dixit : *Misericordia tibi, Domine, ab his* ⁸². Quemadmodum iste, negans ter et jurans, et hoc propter vocem puellæ unius ante mortem : post crucem, post paucos illos dies incipit clamare et ad populum dicere : *Viri fratres et patres, audite* ⁸³. Puellam non audis, et viros fratres et patres vocas ut suadeantur ? In nocte negas in qua posses et latere, et tertia hora constanter proclamans loqueris ad populum universum ? Sed puta quia Petrus contentiosus est, et omnia donans Magistro, ausus fuit Judæis et loqui, a quibus ipsa audacia exstitit. Quemadmodum Judæi non statim fustibus et lapidibus, aut quolibet alio genere obruere arguentem ? Si enim Deum, qui signa fecit, ausi sunt affigere cruci, quemadmodum Petrum convincentem eos post istam audaciam non statim fustibus aut lapidibus obruerunt ? Nunc ergo sunt in captivitate et humiliatione, cum floret Ecclesia ; et adorant nobiscum et reges et iudices. Audeat quis ingredi synagogam, visus licet (82) alicujus, et dicere, Jesus crucifixus Filius est Dei. Si exierit exinde ? et hoc cum non sit ex Judæis, sed ex nobis : cum et leges vindicant, et reges adorant, et cum Ecclesia tenet (83). Si autem nunc non est sine periculo aliquem non Judæum ingredi in synagogam eorum qui in captivitate habentur, et hoc in vico ubi tres aut quatuor colliguntur Judæi, et dicere veritatem ; quemadmodum Petrus ex Judæis Galilæus ? Nec enim hoc est dicere quia ingenuitatem ejus honorarunt, et non sunt ausi : nec quia eruditionem, nec quia divitias. Jam autem nec piscator erat, sed egeno egentior. In tantum autem aderat ei ut non loqueretur, qui dum periclitaretur animæ, et interrogaretur si Galilæus esset, negans et dicens, non, in ipsa abnegatione convictus est. Quia enim naturalis est linguæ (84), partis uniuscujusque terræ meditantem assuefieri ad eloquendum, oriens ad aliam partem utitur, Syrorum lingua in alio clamet, nationem quidem ipsam esse, mutatam autem in sono haberi. Fit enim et hoc apud Judæos : et cætera. Galilæi Hebraica quidem loquebantur,

⁸⁰ II Cor. xiii, 4. ⁸¹ Matth. xxvi, 33-35. ⁸² Matth. xvi, 22. ⁸³ Act. vii, 2.

(79) Statuit. Id est, stitit.

(80) Judæis. Forte Judæus.

(81) Omnia dominantis. Forte omnia donantis Magistro. Sic paulo post : Sed puta quia Petrus contentiosus est, et omnia donans Magistro.

(82) Visus licet. Quamvis aliquam speciem dignitatis ore ac vultu præferens.

(83) Tenet. Κρατεί.

(84) Ms. Naturalis est linguæ.

lingua autem impediti aut immutantes convincebantur quia non erant e civitate. Sicut et apud nos nunc efficitur, qui agros habitant, immutantur ab eis qui in civitatibus habitantes linguam habent. Forte autem et uniuscujusque civitati vicinæ diversam habent linguam propter consuetudinem assuetam. Hæc cum ita agerentur, ex consuetudine ita apparent. In libro Judicum scriptum est ⁸⁴, quia pro venit bellum inter se agere propter accusationem nescio quam ex istius partis (sic) homines. Communis enim erat circumcisio. Si ad alteram venissent partem, per linguam erat eorum discretio. Interrogabant enim victores eos quos vicerant unde essent : pro salute ex parte adversa haberi, proponebant sermonem quemdam, non poterant recte ita loqui (85), ut illi qui interrogabant : et qui negabant, ex lingua arguerentur. Hoc enim in evangelii renovatur quod apud Judices scriptum est. Petrus enim negabat se scire hominem : lingua autem per ipsam abnegationem convincebat eum quia Galilæus erat. Iste Petrus qui periclitabatur, et cupiebat suam immutare linguam a Galilæa ad Judæam, et parum quid corrigere, hæc cupiens et festinans et mortem timens, dicat quid putaverit. Quomodo omni mundo loquitur iste Judæus, imo ex Judæis (86), dicat, et gentiles convincat. Unde iste cui sine voce erat lingua, unde Petrus loquitur? Sed non est locutus, sed tacens suasit mundum. Majorem nobis das admirationem : is qui negabat sed locutus est, qua lingua? ipsis enim qui apud Hierosolimam erant, quomodo poterat loqui? tamen loquitur, et post quantos dies convictionis cum per linguam est convictus? iste erat dies quinquagesimæ completio, abnegationis autem Petri ante quinquaginta dies passio fuerat Domini. Putas in quinquaginta diebus piscator rusticanus ex vico studuit omnem linguam? In Actibus enim scriptum est apostolorum : et non credatur, si res ipsæ non consentiunt. Scriptum est enim quia dum impleretur dies quinquagesima, erant adunati in unum apostoli ⁸⁵, quos sparserat quidem crux, collegerat autem resurrectio; et adunatis iisdem divisæ sunt linguæ tanquam ignis dividentes, et insederunt in unumquemque illorum, et cœperunt linguis loqui quas non didicerant. Hæc Scriptura dicit; qui vult D interroget. Si non est factum, quomodo audierunt gentes? Sed audierunt gentes. Ergo quod scriptum est, factum est. Quis est qui donavit? qui mortuus est; et quidem antequam pateretur, non donavit linguam. Quod ergo non donavit antequam pateretur, quemadmodum donat mortuus, nisi quia resurrexit? Sed non donavit, nec vera dicit Scriptura, Quomodo ausi sunt apostoli exire ad gentes?

⁸⁴ Judic. xii, 6. ⁸⁵ Act. ii, 1.

(84) Ms. *Naturale est linguæ.*

(85) Ms. *Quendam, quem non poterant recte ita loqui.*

(86) *Ex Judæis. Forte et Judæis.*

(87) *Suscitavit nos. Fortasse dicebat quia susci-*

qua spe elati, quid ante oculos habentes ausi sunt hoc? Unde autem eis hæc prudentia? quomodo putas adunati hæc impudenter ad alterutrum dicebant, Magister fefellit nos? Quia ergo fefellit nos, et nos fallamus mundum. Dicebant quia suscitavit nos (87), et ipse mortuus non resurrexit. Si hæc conscientia eorum ita sciret esse contraria, deberent dicere, et negare, et pœniteri, et confiteri errorem, et ante Judæos dicere quæ dicebant Judæi (88) : seductor erat, seduxit nos; putabamus, promittebat resurrectionem; arguit eum operimentum (89). Debuisset unusquisque recurrere ad retia paterna, providere sibi victum, abscondi, erubescere falsitatem Magistri, propriam seductionem occultare, multo magis jurgare (90) quia nec vidimus eum. Hæc debent facere, si vera essent quæ Judæi volebant. Sed putas convenientes in unum impudenter dicebant ad semetipsos : Quid si seducti sumus? sed non concedamus. Magister mortuus est; dicamus quia resurrexit : ut quid lucrarentur? quid commodi acciperent? aurum? sed non permisit mandatum : argentum? et ipsa retia dereliquerunt. Sed ut honorarentur? qui inverso capite affligebantur. Quid erat quod posset eos hortari, ut mentirentur de eo qui non resurrexerat? Quis præbuerat eis audaciam? In quo confidentes essent inscientiæ suæ, rusticitati, ingenuitati, divitiis, multitudini, duodecim ad mundum? Sed prædicationem ejus qui affixus est cruci. Ipsum solum audere exire ad mundum, grande est. Puta ista ausi sunt : Judæi quomodo passi sunt non eos statim interimere? Nonne parati sunt ad interemptionem? Magistrum affixerunt, qui non arguit eos homicidas : istos qui convicerunt quia homicidæ sunt, non multo magis debuissent interimere? Cur sanguinem Magistri adhuc habentes in manibus, patiuntur piscatores? et certe cum interficerent Magistrum, nisi negasset Petrus fuisset mortuus. Qui ergo volebant eum antequam moreretur Magister occidere, quemadmodum eum non occidit post Magistri interfectionem? quemadmodum? quæ est causa? sed noluerunt : et quis est qui convertit eorum mentem? Sed voluerunt : et quis est qui prohibuit eorum propositum? sed voluerunt et non potuerunt : et quis est qui superavit eorum malitiam? quemadmodum superati sunt? si non est facta admiratio, quomodo vincunt piscatores? Ecce alia admiratio, si nulla admiratione vincunt. Et certe volunt Judæi occidere, et concedit Dominus eis ut occidant. Martyrium itaque tulit Stephanus. Quomodo ergo Stephanus quidem ab istis occiditur? Utile enim erat ejus martyrium, ut firmaretur per mortem resurrectio : et cæteri non occiduntur? Sed noluit Israel.

tabit nos.

(88) Ms. *Dicere ea quæ dicebant Judæi.*

(89) Ms. *Arguit eum experimentum.*

(90) *Jurgare. Forte jurare.*

Quomodo vult Stephanum? De hoc concedit Dominus : sufficit hoc ad victoriam. Quomodo concedit Stephanum, et non concedit et alios? Ut agnosceretur quia mortua est mors, et quia per mortem firmatur resurrectio; ut agnosceretur quia vivit qui vivificat. Voluit Judæi et non possunt. Moysen facientem signa voluit Israel lapidare, et prophetas occiderunt, et hoc ita prohibente lege. Piscatores, arguentes eos et prædicantes Crucifixum, non occiderunt : Lazarum, quia resurrexit a mortuis, voluerunt occidere, ut mortificarent admirationem; et eos qui prædicant resurrectionem affixi cruci ab ipsis, non occiderunt. Sed puta quia Judæi victi sunt. Cogitaverunt autem piscatores ad mundum exire, si homines ad terminos mundi sine litteris, ad eruditos imperiti, ignobiles ad ingenuos; cogitaverunt et tanto donaverunt (91) Magistro mortuo, cum quo et suere : puta quia ipsi cogitaverunt, puta quia victus est : quomodo gentes susceperunt, et gentes discipulos audiebant? Non consuetudo erat vetus, non simulacra adornata, non templa excelsa, non sacraria quæ multo tulerant tempore, non versus compositi, non superbia sapientium, non multitudo poetarum, non remissio feriarum, non traditio parentum, non mirabilia illa in ambitione, quæ per artes et machinas et compositiones vatium fieri consueverant? Quomodo ausi sunt piscatores ne quidem panes portantes ingredi domum alicujus? ad quam cognationem? ad quam similem linguam? ad quam civitatem et domum agnoscentum? Sed prædicatio erat honesta. Crucifixus prædicabatur, et qui prædicabant humiles, et quibus prædicabatur præventi erant. Nunc ascendat quis ad templum, dicat quod verum est quia non sunt dii lapides : si potuerit dinumerare eos qui adversum se jaciuntur. Si autem reges, exercitus et leges pro religione sunt, et multitudo fidelium, tantæ minæ adversum eos qui hæc non suscipiunt, nullus ausus est : et si fuerit ausus, non vivet. Si dixerit, isti dii non sunt dii, sed si nunc (92) ita repentem, vide quæ erat virtus sine his (93) qui circuibant mundum : et dicunt quia ista non sunt quæ apparent, neque ista putantur, neque illa quæ sapientes dicunt aut poetæ conflungunt et quæ loquuntur. Mentiantur sacraria : non vera dicuntur vaticinationes. Præmissio (94) ipsa nocens et ars mentita est. Templum male constructa sunt, recedite a paternis et credite Crucifixo. Quis putas ita lapideum habet cor? Ego puto quia et si gentilium ipsorum quidem adessent priores, et Ju-

⁹⁰ Math. iv, 19.

(91) *Tanto donaverunt.* Forte, *Et tanta donaverunt magistro*; ut supra col. 1106 B, *Petrus omnia donans magistro.*

(92) *Sed si nunc.* Fortasse, *sed si nunc ita repetat?* id est quid si ista non seniel, sed iterum apud paganos dixerit?

(93) *Quæ erat virtus sine his.* Forte *quæ erat virtus in his, nempe in apostolis.*

(94) *Præmissio.* Forte *promissio.*

A dæorum primarii Synagogæ, aut transferrent corda sua lapidea ad fidem, aut tacentes utique confunderentur. Scribantur istæ suasiones in uniuscujusque corde, non atramento : non enim atramento sunt digna : si quid autem cum vi loquitur, noli pati mentientes (95) : et si donamus aliquid sermone, nolite seduci. Si autem sole clariora negotia sunt, nolite fieri cæci. Videte Dominum Jesum a mortuis resurgentem. Videte eum ad dexteram Patris cum gloria sedentem. Quibus oculis? apostolorum quippe illorum virtute, illorum scientia. Quomodo suscepti sunt? quomodo creditum est? quomodo destructa sunt veterna? quomodo introducta quæ in prædicatione erant tanquam inhonesta? Et certe multa erant impedimenta apud eos; consuetudo quæ putabatur vetus, imperium adversariorum, remissio feriarum, et ea quæ particulatim prædicata sunt : ab eo autem qui prædicabatur crux, et quod in eo erat incredibile et sine honore. Præconum autem abjectio, ignobilitas, nulla doctrina, egestas, numerus parvus. Ab ipsa autem prædicatione jejunium pro ebrietate, pudicitia pro libidine, donare sua quam rapere. Si igitur qui prædicabatur incredulitatem habebat propter impotentiam quæ putabatur crucis, et qui prædicabant omnia incredibilia; adde autem et persecutionem ipsorum cum vapularent, cum injurias sustinerent, cum recluderentur et interficerentur; si qui prædicabatur interfectus est, qui prædicant interficiuntur, et qui credunt persecutionem sustinent. Unde creditur? ab ipso. a suis prædicatoribus? ab his qui susceperunt? Sed ex consuetudine quæ contraria suggererat? sed ab acerbitate prædicationis cui adversabatur requies quæ in Veteri erat Testamento permissa (96)? sed a promissionibus? Mortuus est, inquit, quidam, et resurrexit aliquando; et persecutio quidem aderat, promissiones autem dicebantur. Sed putas provenerunt ista, et suaserunt discipuli, et translatus est mundus, et Judæi cessarunt? Impossibilia facta sunt possibilis, et iterum silentio : et si fortuito (97). Si autem prædixit ea Jesus ante crucem, perfecit autem post crucem, quid non videmus ad solem, ubi et prædixit? Ubi enim non prædixit? Si quis autem scrutatus fuerit ejus sermones, non est ejus sermo, in quo non est statim et prædicatio. Piscatores enim nominavit discipulos suos : in eo dum vocaret piscatores, piscationem annuntiavit. Ipsum enim nomen, prædicationis est nuncupatio. Vocavit eos piscatores hominum ad salutem ⁹⁶. Piscati sunt autem. Si non sunt piscati,

(95) Ms. *Nolite pati mentientes.*

(96) *Permissa.* Forte *promissa.*

(97) *Et iterum silentio : et si fortuito.* Sententia videtur esse : Et iterum dices, quid si hæc silentio, id est clam et obscure peracta sunt? quid si etiam fortuito et temere contigerunt? Respondet, neque clam esse peracta, quia ad solem, id est palam et aperte gesta sunt; neque fortuito, quia hæc Jesus multo ante prædixerat.

mentitus est et mortuus. Si autem et absentes nunc usque piscantur homines, nonne apparet quia adest qui misit piscatores ad piscandum? Et cum sint absentes, sales eos appellavit ⁹⁷. Si non statuerunt nostram putredinem, si non detererunt nostras sordes, si non emundaverunt nostras spurcicias, si non immiserunt in nobis saporem, non sint quod dicti sunt. Si autem a spurcitiis nos et fœtore liberarunt, statuerunt autem nostras defluxiones, detererunt nostras sordes, suavi autem odore pleni sumus per illos, et sumus esca divina: reprehende prædicationem, si concedet tibi exitus rerum. Piscatores sales eos dixit et exhibuit. Denique et in alia prædicatione lumen eos facit et dicit: *Vos estis lumen mundi* ⁹⁸. Piscatores privati, ignobiles, egeni, lumen mundi dicuntur. Domus enim si dixisset, non esset magnum, si via alicuius non esset. Adhuc majus. Civitatis enim unius si dixisset. Sed lumen eos esse non est incredibile nationis integre: sed mundi, inquit, estis lumen. Si dixit magnum, et non fecit maximum, num mentitus est aliquid? Si autem dicit magna, operatur autem majora, quid faciemus de his quæ videntur? Dicit Petro: *Tu es Petrus, et super istam petram ædificabo Ecclesiam meam* ⁹⁹. Certe ædificaturum se promittebat Ecclesiam suam. Si non ædificavit, mortuus est. Si autem ædificavit qui non vivit, dicant quomodo ædificavit: sed ædificavit, nihil autem addidit? sed dicit: *et portæ inferi non prævalebunt adversus eam* ⁹⁹. Si non moti gladii sunt, et exercitus, et tyranni, et leges, et pœnæ, et mors, et varietas horum, et ignis, et mare, et fluvii, et omnia simul adversus istam prædicationem, et per omnia transiens prædicatione confata est; et de terra, et castigata ostenditur quia inferi et mortes plurimæ non transferunt Domini prædicationem. Si non facta fuissent ista, forte relinqueretur dubitatio. Si autem per omnia tota ista prædicatione stat, vivit utique cujus prædicatione non evertitur. Sed ex medicis magnæ prædicationes sunt factæ. *Recumbebat*, inquit, *Dominus, et venit ad eum quædam mulier* ⁹¹. Et quod portavit? unguentum effudit super caput ejus. Irascebantur autem discipuli, scientes quod unguento non indiget Magister. Irascebatur autem et Judas propter fructum; et quia et pauperibus donat incurrentia. Dominus autem ad irascentes: Nolite, inquit, querere quid ego velim, sed quis et quæ est voluntas ejus qui immisit (98). Nolite esse molesti: fecit enim. Quod autem fecit ista, non ignorat. Prænuntiat ista meam mortem. Immittitur enim gentibus qui moriuntur unguentum. Et una quidem prædicatione quia morietur: sed ista non sit mirabilis. Addit enim: *Amen amen dico vobis, quia cum prædicatum fuerit nomen meum in omni mundo,*

prædicabitur et hoc quod fecit ista ⁹⁹. Et parva illa occasio unguenti tantam magnitudinem introduxit prædicationis: et dictum est quia toto mundo prædicabitur nomen meum, et illius mulieris lusus in memoriam erit. Quæ auctoritas istius vocis? Quid enim dicit qui mortuus est post mortem his qui prædicarunt? *Exite ad universum mundum*. Dixit, aut non dixit? Si non dixit, quomodo exeuntes perfecerunt quæ Jussit? quomodo suspecti sunt (99)? quomodo qui mortuus est, mortuus est? *Ite, docete*, inquit, *omnes gentes*: o regia vox, o tenentis mundum promissio! *Ite, docete omnes gentes*. Quantis dicis hæc, o Domine? Duodecim hominibus ad innumerabilem populum: *et baptizate eos* ⁹², inquit; et fecerunt quæ videmus. Iterum sane comparans parabolas prædicit: *Simile est regnum cælorum, hoc est prædicatione ista, fermento* ⁹². Secundum quid fermentum? quia et fermento modico a muliere in multa conspersione abscondito, ipsum quidem non obscuratur a conspersione, sed cum sit parum totum fermentat, et fermentat sine strepitu. Ita, inquit, mea prædicatione brevis per duodecim, per istud fermentum, toto, inquit, insparsum non transmutabitur, sed omnem mundum transferet ad religiositatem. Hoc dictum est per parabolam. Prædicatione autem facta est, aut non? Si facta est, quid dubitas? si autem non est facta, argue. Aliam iterum parabolam similem huic introducit. Quid enim dicit? *Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod brevis quidem est ab omnibus seminibus: cum autem creverit, majus fit omnibus oleis* ⁹³. Et prædicatione in duodecim erat apostolis, et Judæis et gentilitas erat. Cum autem crevit, superavit utraque. Isti ante crucem sermones sunt, post crucem autem opera quæ videmus. Interim venerunt quidem gentiles, et dicunt Philippo: *Volumus Jesum videre* ⁹⁴, et dicit Jesus: *Venit hora, crucis timor, ut glorificetur Filius hominis* ⁹⁵. Dicit, quia cum crucifixus fuero glorificabor. Hoc dixit, non fiat, et mortuus est. Si autem prædixit et per mortem perfecit, o potentia virtutis per ea quæ non sunt fortia! Sed nolite fatigare de resurrectione, in die assumptionis audire. Festivitas est primo animas, et ita ventres (1). Primo debes condicere cui feriaris; primo debes agnoscere quia vivit in quo habetur spes, ut securus manduces. Si mortuus est qui adhortatur, lugeri oportet. Si autem suasi fuerimus quia vivit et vivificat, et si manducaverimus et biberimus, et quæcunque alia fecerimus, in gloria viventis faciemus. Suademus igitur et ut gaudentes epulemur. Putas enim quia adhuc necessarius sermo est. Adhuc enim quædam. Unum enim ex his quæ dicta sunt non sufficit et lapidem comminuere: tamen unum ex his

⁹⁷ Matth. v, 13. ⁹⁸ ibid. 14. ⁹⁹ Matth. xvi, 18. ⁹⁰ ibid. ⁹¹ Matth. xxvi, 6, 7. ⁹² ibid. 13. ⁹³ Matth. xviii, 19. ⁹⁴ Matth. xiii, 33. ⁹⁵ ibid. 31. ⁹⁶ Joan. xii, 21. ⁹⁷ ibid. 23.

(98) Qui immisit. Forte qui me misit.

(99) Suspecti sunt. Pro suscepti sunt.

(1) Et ita ventres. Subaudi, curare. Et ita, forte ex Græco καὶ εἶτα, id est et deinde.

addam. Omnia enim ut dicam, nec sæculum sufficit. Mensurabo sane tractatum propter corpora, propter festivitatem, propter refectionem. Dicit iterum Dominus : *Granum tritici nisi cadens mortuum fuerit, ipsum solum manet* ¹⁰. Ut habet se natura locutus est. Si enim seminatum non fuerit, nudum granum mauebit. Si autem cadens, inquit, fuerit mortuum, ut testatur a natura, multos fructus affert. Et ego, inquit, si non fuero mortuus, non colligo : si autem cadens in terram mortuus fuero, multos fructus affero secundum granum tritici. Et per modicum quidem granum parabola dicta est, permagna autem admiratione opus ostenditur. Si enim, inquit, mortuus non fuero, non colligo. Antequam enim moreretur, et mirabilia faceret, nec duodecim collegit ; non permanserunt enim cum eo. Dicit enim : Quia si non ero mortuus, non colligam (2) : *Cum autem exaltatus fuero a terra, omnes traham ad me* ¹¹. Hoc quod dixit,

quia moriturus sum, et exaltabor in crucem, aut in cælos (nihil enim prohibet utraque ita intelligi), et traham omnes ad me : dixit modicum? miremur. Sed magnum quid dixit, et modicum fecit? minuamus admirationem. Si autem magnum dixit, magnum et fecit, et hoc per crucem, et post mortem ; pellamus dubitationem et suscipiamus fidem. Et iterum ad Judæos dicit eadem : *Cum, inquit, exaltaveritis Filium hominis, tunc scietis quia ego sum : et a me ipso non veni, sed a Deo, cum opera testata fuerint his quæ dico* ¹. Hi sunt gustus prædicationum Domini : plena autem Evangelia sunt volentibus bene degere, pleni Actus apostolorum sunt, et Epistolæ Pauli, et civitates mirabilia (3), plenæ sunt urbes fide. Laus uni non nato Deo, qui misit nobis unum Deum unigenitum suum Filium, per quem est ei gloria, honor, imperium, majestas in Spiritu sancto, et nunc, et semper et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

DE INCORPORALI ET INVISIBILI DEO.

Incorporalem esse Deum voce magna clamemus, C et in corpore constitui, et a corporibus recedentes. Vivent enim animæ incorporaliter, et post mortem incorporalem (4), et necdum quæ a Deo creata sunt tantam habent dignitatem. Ipse autem qui pura et perspicua operatus est ; incorporalia putas operietur mente insipientium corpore? Consignemus igitur nostros cogitatus a divinis Scripturis. Quia enim inde moventur quæstiones, inde veniant et solutiones. Anima immortalis est, et passiones corporis non veniunt ad eam. Per eum enim per quem omnia facta sunt, et animæ creatæ sunt. Ipse hoc pronuntiavit Dominus et dixit : *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere* ². Non dixit quia nolunt occidere, sed quia non possunt, inquit, occidere. Naturæ enim animæ potentiam posuit, et non propositum decipientium. Si igitur nostræ animæ, quæ in corporibus et circa corpora habentur, corporum passiones non admittunt, etiam dum adsunt in corporibus ; quanto magis (5) his qui honoravit animas incorporali natura, ipse magis est incorporalis, et non ita incorporalis ut animæ? Cum enim de his moverimus sermonem, et inquisierimus quomodo incorporalis ab incorporalibus differt ; tunc cum ipse Deus impertierit de his loquemur. Interim autem motus est sermo, quia Deus incorporalis est,

qui et animis tribuit et incorporalitem. Paulus autem et in corpore constitutus, et in carne vivens, non volebat in carne esse. Dicit enim : *Audent quidam putantes nos in carne vivere ; et quia vivebat in carne, addit : In carne enim constitui, non ea quæ carnis sunt operamur* ³. Si igitur qui erat in carne alacritatem refundens in spiritu recedit a corpore, quanto magis immaculata et inaccessibleis et pura illa natura hoc erit et sermone, quod est et natura? Habemus sane et in Evangeliiis scriptum, ipso Salvatore dicente : *Deum nemo vidit unquam* ⁴. Nullus, inquit, unquam vidit : omnes personas comprehendit : omnia non simul, non separatim ; unquam potuisse videre Deum pronuntiavit? omnia spatia comprehendit : ut ne quis diceret, prophetis apparuit, aut legislatori, aut alio alicui. Quid ergo? mentiuntur Scripturæ quæ dicunt : *Veni et vidi, et audivi? Vultibus non est visibilis Deus. Quemadmodum ergo agnoscibilis? Qui autem solus novit eum qui se genuit, dicit : Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* ⁵. Si enim dixisset, Beati qui acuti sunt oculis, diceremus quia oculis mancipavit visum. Si autem sicut oculus purus videt quæ oculis sunt naturalia, ita et anima munda videt quæ sunt supra animam ; qui corde videtur, oculis non videtur : quæ autem oculis videntur, subjacent motionibus men-

¹⁰ Joan. xii, 24. ¹¹ ibid. 31. ¹ Joan. viii, 28. ² Math. v, 8.

(2) Ms. *Dicit, quia si non ero mortuus, non colligam.*

(3) *Mirabilia. Pro mirabilibus.*

(4) Ms. *et post mortem propter incorporalem.*

(5) *His. Pro is.*

tis. Iterum enim Paulus dicit : *Quem nemo vidit A hominum, nec videre potest* ⁶. Quia enim potest fieri eum qui audit ea quæ non videt cogitare; quia non pervenit, aut prohibitus est, aut cælum non permisit; amputans omnem suspicionem Apostolus, et invisibilitatem Deo custodiens quod conjunctum est incorporali, non solum dixit, *nemo vidit, sed nec videre, inquit, potest*. Et sicut animam, non quia nolebant, sed quia non poterant occidere propter naturam, ita et istic dictum est, neque videre possunt: quia non cælum obumbrat ne videatur, sed natura non comprehenditur. Ut autem scias quia cælum non operit eos ne videant qui videre non possunt; adverte quid ait ipse Deus : *Nonne cælum et terram ego impleo* ⁷? Intuere quia adest quidem, non videtur autem quia et adest. Ita iterum idem Apostolus de unigenito Filio ait : *Quia est imago invisibilis Dei* ⁸. Si enim dixisset imaginem tantum, quæreremus secundum quid nunc accepit similitudinem. Si autem addat imaginem, secundum quid accepit similitudinem? manifeste dicens : Invisibilis est Pater, invisibilis et Filius Patris. Sicut enim in *Genesi* scriptum est : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* ⁹, et in sequentibus ostendit secundum quid similitudinem. Ait enim : *Et dominetur supra terram omnibus piscibus maris, et volatilibus cæli, et animalibus terræ* ¹⁰. Et accipitur secundum imaginem non aliud nisi qui a rege Deo omnibus constituto rex fiet et homo eorum quæ supra terram sunt. Et dominante Deo omnibus his quæ fecit in cælo et in terra, dominabitur et homo omnibus his quos suscepit. Sicut enim illic similitudo secundum imaginem salvatorem in dominationem; ita et istic quod dicitur, qui est imago invisibilis Dei, confitetur quia sicut Pater invisibilis est, ita et Filius Dei, qui est imago Patris invisibilis, habetur. Imago enim similitudinem exhibet. Et sicut de Patre dictum est, imo ab isto Patre : *Cælum et terram ego impleo* ¹¹, et cum adest omnibus non videtur : ita et de Filio dictum est : *In mundo erat, et mundus eum non cognovit* ¹². Et certe dicit Evangelium : *Erat lumen verum* ¹³. Lumen autem videtur conducibile esse oculis. Naturale enim est lumini, ut per eum visibilia videantur. Sed si simpliciter lumen dixisset, oportebat nos de hoc lumine suspicari dictum, et de istis oculis. Sed quia non simpliciter dicit lumen : sed *erat*, inquit, *lumen verum* ¹⁴ : pellit istud lumen quod verum non est. *Erat lumen verum veniens in hunc mundum*. Quia enim dixit *veniens*, suspicio erat quia veniens nondum advenerat. Incidens autem sermonis infirmitatem confirmavit mentis intellectum. Quia enim dixit, *Erat lumen verum veniens in hunc mundum* : ut non putares, quia non aderat præsens antequam veniret, ut dicitur a quibusdam, addit corrigens sermonem : *In mundo erat*. Si igitur in

mundo erat, quomodo venit in mundum? Cum autem audieris quia *Deus ambulat in paradiso* ¹⁵, ita audi et de Filio quia venit. Ergo et cum audieris a propheta : *Quis est qui venit ex Edom* ¹⁶? sicut venit qui adest in mundo, ita venit qui venit ex Edom. Vestes autem ei rubras imposuit propheta, cum Daniel dixerit alba esse ejus vestimenta. Mota autem nobis fuerat ista quæstio et de vestibus : et si non fuisset mota, rationis erat non eam transire. Condiscamus quid est quod dicitur vestes habere Deum, et has modo rubras, modo autem albas. Non enim jactatum dicam Deum in vestibus, et nunc quidem ita vestiri, nunc autem alia, tanquam obsoletatis prioribus, aut non obsoletatis. Quidam sed volunt Deum in vestibus jactatum esse et clarum videri, tanquam non sufficiat ei natura sua : ut nunc quidem aliis vestibus indutus, nobis sedeat secundum Danielelem, nunc autem aliis indutus veniat secundum Isaiam. Sed hæc ipsæ quæstiones magis nobis interpretantur naturam. *Quis enim, inquit, est qui venit ex Edom, interrogat propheta, rubra vestimenta habens ex Bosor* ¹⁷? Ista enim illius nationis metropolis erat. Respondit per hoc spiritus prophetæ qui interrogaverat : magis autem spiritus Deus utraque facit ; et interrogavit propheta, et respondet ut Deus : *Ego, inquit, qui loquor justitiam* ¹⁸. Cur, inquit, rubræ sunt tuæ vestes? Dicit : *Torcular calcavi solus* ¹⁹. Si quantum ad dictum spectat, quia sermones nobis proferunt inimici : incorporalis torcular, inquit, calcavi ; et sicut torcularia sparsa sunt vestimenta ejus, et rubredo quædam, non tamen fucatio, erat vestimentorum naturalis, neque illa quæ ex artificio fieri consuevit. Sed quid erant? aspersiones utique, ut a torculari fieri solet nonnuquam vino jactatum. Quid ergo in Edom habet Deus torcular? Si quis autem calcaverit torcular, justitiam loquitur. Si autem considerantes invenerimus quæ erat ista gens, et qua damnatione delitrix habebatur, et quam vindictam de eadem fecit Deus, et quo interficiuntur judicio : agnoscemus quia torcular non est torcular, sed vindicta per sanguinem. Esau autem ob ventris edacitatem distrahens propter ventrem naturæ primitias ; quia enim hoc ipsum incontinentia erat, ex vitio habuit et nuncupationem. Et est Edom quod interpretatur avaritia. Ex isto igitur Esau facta est gens Idumæorum. Ista gens, quia et Esau erat frater Jacob, utique debuit æqualem fraternam quamdam affectionem habere ad populum. Qui cum non haberet, increpatur ei a Deo quia non servavit pactum fraternitatis ad populum. Quid ergo prævaricavit conscientia ad fratrem, et erexit iudicem adversus se? Propheta autem previdens futurum de eisdem judicium et vindictam, ut Israelitæ de Idumæis vindicarentur, antequam fieret vindicta videt iudicium, et dicit : *Quis est qui venit ex Edom?* Et cert-

⁶ I Tim. vi, 16. ⁷ Hier. xxiii, 24. ⁸ Coloss. i, 15. ⁹ Gen. i, 26. ¹⁰ ibid. ¹¹ Jer. xxiii, 24. ¹² Joan. i, 10. ¹³ ibid. 9. ¹⁴ ibid. ¹⁵ Gen. iii, 8. ¹⁶ Isa. Lxiii, 1. ¹⁷ ibid. ¹⁸ ibid. 3. ¹⁹ ibid.

quantum ad rem necdum hoc scierat. Si autem necdum facto iudicio tanquam jam fecisset, et venire videtur cum dicitur apparere, necdum apparet, non quia apparet antequam veniat ex EDOM; viso enim non videtur qui prævenit visionem, neque vestimenta habet, qualia apparuit habens: sed quia vult veluti aspergi sua vestimenta a sanguine eorum qui digni sunt morte. Non enim ad cælum transmittitur interficientium sanguis, sed ex hoc maxime agnoscitur quia incorporalis est Deus, et vestimentis non indiget. Quia quæ apparet indutus, significatio est magis efficientiæ quam exhibitio naturæ. Cum iudicat habet sedem, et qui iudicat mundum, albas ejus esse vestes Scriptura dicit. Cum autem iterum vindicta completur, tanquam regrediens rubra ejus dicit quæ non erant rubra, et vestimenta quæ non erant vestimenta: ut ante audiret populus quia vindictam facit. Ego autem audiebam prophetam dicentem non de Deo solo, sed et de sacerdote, nescio quo, qui indutus erat vestimenta sicut induimur et nos. Quæ autem vidit propheta vestimenta, et quæ immutavit visionem, non sunt ista vestimenta quæ nos induimur. Si autem qui induitur ista vestimenta homo conspicitur indutus et mutans, et patiebatur quidem ille nihil eorum quæ vidit propheta, facta autem sunt, quæ videt propheta (6): si de homine ista, quanto magis de Deo? Dicitur in Zacharia propheta: *Ostendit mihi Deus Jesum summum sacerdotem*²⁰: Jesum dicens sacerdotem, non illum ostendit Dominum Jesum qui est pontifex pontificum et sacerdos sacerdotum. *Et iste, inquit, vestitus erat vestimenta sordida, et stabat diabolus a dextris ejus cupiens eum nocere*²¹. Erant enim ejus sordida vestimenta. Sicut enim mures ad nidores concurrunt: ita diabolus et illius exercitus illo delectatur nidore. Et hoc quod erat lectum est: *Cum spiritus nequam exierit ab homine, circuit desertos locos, et quærit requiem*²². Sicut et canes coquinarum requirunt ubi sanguis, ubi stercus, ubi inolæ interanæ, et illic concurrunt. Et sicut qui foris currunt, adveniunt quod turpe est verbani, qui ætus fœdos; ita cum spiritus immundus exierit ab homine, circuit deserta et arida loca quærens requiem, quia non delectatur pacem, neque vult habitacula, sed deserta quærit, aut terram aut animam quærit. Nec ubi aurum malis artibus commachinatum est in simulacris quærit, nec ubi argentum male confatum est ut adoraretur. Sicubi lignum ars aut idolum sculpsit, sicubi lapidem erexerunt manus ad colendum; tales quærit requies spiritus immundus. Sicubi sanguis, sicubi nidor, sicubi seducantur, sicubi theatra, sicubi nudi currentes, sicubi turpia loquentes, et turpiora admit-

capere volunt strepitibus quibusdam et sonis, et thymiamate volantes detinent: ita et immundi spiritus circa immunda vagantur, et quærent non ubi purus est flos, sed ubi contaminatio, ubi fabulæ mendaces, ubi imago false figurata, ubi sacrificia malitiosa, ubi mulieres impudicæ, ubi viri incisi, ubi dei adulteri (7), ubi deæ fornicantes, ubi sanguis et pollutio, ubi tibiæ, ubi saltatio, ubi nuditas, ubi omnis turpitudine. In istiusmodi immundi spiritus requiescunt. Si autem viderit aliquem in habitu pudico et honesto, indutum esse Dominum Jesum, statim dicit; quæ dicit permittit: quid nobis et tibi? Non est aptum lumen his qui læsi sunt oculis; ad tenebras enim convertentur, tenebras insequentur, in tenebris requiescunt. Cum autem spiritus immundus quæsierit in desertis et aridis locis requiem et non invenerit, exierat enim ab homine: *Redeam, inquit, ad domum meam unde exiri*²³. Domum suam vocat eum, qui voluerit domus esse ejus. Si autem redierit, inquit, spiritus immundus, et invenerit hominem illum paratum sibi: quia enim vidit spatium in malo, non vult jam solus habitare, sed vadit et assumit alios septem spiritus sibi nequiores, et octuplo quantum ad numerum quia pejores assumit. Non enim quantum numerus multiplicat, tantum solum et malitia addit. Ita cum cœperit quis moveri ad cursum malum, aut ad turpem loquelam suam paraverit linguam; invenit spiritus immundus operamentum jam incipiente mala ab homine, et suggerit pejora, et efficit ista quæ et videtis. Non enim est quod videtis tantum, sed unusquisque eorum septem et plures sunt. Nam et plures habent dæmones. Si quis autem recedentibus dæmonibus, sicut ebrietate recedente, voluerit interrogare, si tamen et agnoverit aliquem eorum qui nunc gloriantur in turpitudinibus suis, ipse sit qui faciebat hæc, aut fecit, aut locutus est; vere efficitur illud apostolicum dictum: *Quod fructum habebatis tunc, in quibus nunc confundimini*²⁴? Sicut enim nunc videmus immundos spiritus accipientes occasionem, persequi ea quæ similia sunt sibi: ita et tunc quia sordida erant vestimenta sacerdotis ejus qui fuerat visus, stabat diabolus ad dexteram ejus cupiens eum nocere propter sordida vestimenta. Stabat autem et angelus Dei. *Et dicit, inquit, angelus Dei diabolo: Increpet tibi Dominus. Hoc, inquit, relictum est ab igne, et vis eum comburere*²⁵? Et post hoc præcepit angelus auferri a sacerdote sordida vestimenta, et vestiri eum munda. Et sacerdos quidem qui videbatur non aderat; sed constituto eo sibi, videbatur a propheta, et sordida vestitus erat vestimenta, illo forte candida vestito. Et iterum immutatur ejus vestis qui videbatur a propheta, et ille non mutavit qui non erat in visione. Et provenit quantum ad visto-

²⁰ Zach. III, 1. ²¹ ibid. 8. ²² Matth. XII, 43. ²³ ibid. 44. ²⁴ Rom. VI, 21. ²⁵ Zach. III, 2

(6) Ms. *Facta autem sunt ista quæ vides, propheta.*

(7) Ms. *Ubi dei adulterantes.*

nem, duplicem esse sacerdotem istum. Erat enim et homo ad semetipsum ille, et utique nec sordida habebat vestimenta, neque immutavit cum isto qui in visione erat visus. Agente autem eo et salvo, et agente in his locis in quibus erat propheta, vidit eum, non ipsum videt, et eum præsentem vestitum sordida vestimenta, quæ non habebat ille, nec enim erant vestimenta sed peccata. Vestimenta quidem utpote hominis erant candida : ubi autem vestimenta non erant, vestimenta peccata erant sordida. Quia enim peccata erant, sordida vestimenta dicit. Quia autem peccatis delectatur diabolus, adoratur per visionem : ubi enim erat nidus, illic sordida animalia : ubi peccatum, illic adinventor ab initio peccati. Objurgatur igitur angelus præsentem diabolum, et præcipit mutare vestimenta sacerdotis, et auferri ab eo sordida, vestiri autem eum munda, et interpretatur efficientiam, et dicit : *Ecce, inquit, abstuli a te peccata tua*²⁶. Si istæ circa hominem vestes non erant vestes, sed modo quidem peccatorum insignia, modo autem puritatis : quare ea quæ circa hominem sunt descripta vestimenta non suscipimus, quia circa hominem fuerant quæ et vestitur; quæ autem circa Deum dicuntur vestimenta, contendimus esse vestimenta? Multis denudo vobis omnem partem istam Scripturæ. Nec Jesus sacerdos ille aderat illic, non enim aderat : sed nec diabolus aderat, neque angelus aderat, sed totum erat visio. Et sacerdos quidem propter peccatum apparet sordidis vestimentis indutus; qui non et aderat, nec erat vestitus sordida vestimenta. Et diabolus veluti videtur, quia istis talibus gaudet, et ad istos tales exurgit. Et angelus veluti visus est, ut ostenderetur quia per angelos justis efficitur adiutorium, magis autem pro peccatoribus poenitentibus gaudium. Nec enim illud putemus sicut et putamus, quia et in Job libro diabolus aderat ante conspectum Dei, et locutio erat Dei cum diabolo ex æqualitate²⁷. Et dixit Dominus, et dixit diabolus, et interrogavit Dominus diabolum, *unde venisti?* Sed hæc ad auditionem vestram velut composita inducuntur. Totum autem illud est quomodo Job quidem erat vir irreprehensibilis, diabolus autem invidus. Ad istiusmodi et Deus defensor horum permisit diabolum ante conspectum suum. Sed hoc ita est. Vidit diabolus immaculatum : properavit imponere maculam. Quæcunque enim motiones erant diaboli adversum Job, hæc per sermones contexuntur in Scriptura; utpote si dicebat diabolus ad semetipsum : Si non timerem Deum, rangerem omnia quæ habet Job; abstulit ab eo Deus timorem, et non prohibuit. Contextitur jam compositio libri. Dixit diabolus, et dixit Deus. Hoc est, voluit diabolus, et non prohibuit Deus. Cur autem non prohibuit? Quia non in-

videbat Deus athletæ coronam. Ergo cum Scriptura aliquid propter nos loquitur, non nostram infirmitatem Deo forti applicemus. Si enim in corpore et in carne totus conventus dæmonum legio in Evangelio dictus est²⁸, et non sustinuit Filii Dei præsentiam; nam et diabolus ipse in corpore, agente Filio Dei non fuit ausus accedere quandiu esuriret, et immitteret ei laqueum per ejusmodi : quemadmodum possumus pati et dicere quia diabolus Deo ex æqualitate locutus est? Cui et angelus Dei dicit : *Increpet tibi Deus*²⁹. Et quid dico angelus Dei? Vermes : qui nec vermis accepimus virtutem in nomine crucis, ut imperemus dæmonibus et diabolo, eosque fugamus. Si igitur nos increpamus, Deus ad colloctionem venit. Et certe si acceperunt potestatem homines Domini calcare viperas et scorpiones. et omnem virtutem adversarii³⁰; si homines acceperunt potestatem calcare, Deus ex æqualitate loquitur ei qui calcatur? Venit diabolo fortior; vincens eum ligavit. Leo autem ligatus, nec ut canis potest. Forte autem dices, quia si veniens vicit, vincens ligavit, et ligans dedit calcari, non quidem sit talis : tunc autem cum esset, sub Job erat : adhuc ille poterat fiduciam habere : nondum enim erat ligatus hominibus. Futas sit lupus potens adversum oves, si autem potens et adversum leonem? ut ita quodammodo comparisonibus utamur propter fortiorem. Non enim amplioem accepit virtutem a corpore Dominus Jesus, ut superaret diabolum. Sed cur ipsa et coluctatio facta est? Quia enim produxit agnum lupo : lupus autem videns agnum qui videbatur ex consuetudine accurrere, et extra consuetudinem detentus est. Si enim maxime et inimicus vocatur, adversarius diabolus : quia enim et inimici crucis dicuntur homines (8) : non quia inimicus nominatur, jam æqualis est. Non enim æqualiter habens virtutem dicitur adversarius, sed ideo quia non placet Deo ejus malignitas. Non sicut tenebræ videntur lumini ex æquali virtute adversariæ, quia tanta detinent spatia tenebræ, quanta et lumen. Si autem et hoc tale, non ita adversatur diabolus Deo, non ex æqualitate, sed quia Deus maligno non delectatur : et ex eo quod vertitur, et non vult et odit, si tamen ita debet dici, adversa voluntas est, non tamen virtus. Si enim neque ab hominibus est melior diabolus neque fortior, quæ horum probatio? Quid vult diabolus? Perditionem hominum : si correxit homo, fortior illo est. Si autem quotidie spoliatur et denudatur, et evacuatur qui hominibus nocere contendit, et non potest, sed nomine Dei et nuncupatione sola, et ab hominibus vincitur : qui ergo non suffert nuncupationem Dei, quomodo virtutem posset sufferre Dei? Et certe nec ipsum Adam provocans vicit, sed suadens et decipiens et fallens.

²⁶ Zach. III, 4. ²⁷ Job II, 1. ²⁸ Marc. V, 9; Luc. VIII, 30. ²⁹ Zachar. III, 2. ³⁰ Luc. X, 19.

(8) Ms. *Quia et inimici crucis dicuntur homines.*

Hoc autem infirmitatis est opus. Quantum ad diabolum spectat, nulla sit, inquit, virgo: vincitur autem a tantis. Quantum enim ad diabolum pertinet, ne quidem unus salvatur. At nuptiæ honestæ sunt, et diabolus a tantis est obrutus. Quantum enim ad diabolum pertinet, nullus sursum aspiciat unquam: dirumpitur autem tantos videns. Quantum ad diabolum, ne quidem vestigium pudicitiae vult esse in terra. Feriunt autem qui percutiunt cor errantis. Quantum ad diabolum, nec nomen justitiæ esse cupit. Qui autem dicunt peccavi, illius aures castigant. Non vult pœnitentiam esse, et efficitur pœnitentia. Movet persecutionem, et fiunt martyres. Quanta ejus capita incisa sunt? hoc est ipsius diaboli. Quæ enim inciduntur pro Christo capita, ipsius capita incidunt, quoties in flamma est missus ante gehennam in gehenna! Quicumque enim facti sunt holocaustum Christo, isti diabolum consumpserunt igni, et alii eum præfocaverunt in mari, alii autem dederunt ejus corpus meatibus fluviorum. Quanti eum torserunt? Etiam ii qui visi sunt superati. Si enim et vicit quorundam corpora, sed non prudentiam et intellectum. Malignus athleta est, et inconsideratus certator. Cum enim videtur ferire alium, semetipsum percussit. Quod habes negotium ad Job, o diabole? Ut quid victus es? peccasti, tace; victus es, quiesce. Sed secundo, inquit, oportet me vinci: non quia hæc voluit, sed quia hæc passus est. Quid intremiscis? Quid times? Job non est angelus, sed homo mortalis, cui colloctabatur diabolus invisibiliter, victus autem est visibiliter. Et ne lateat te illius paviditas. Certabatur enim non appareus: et non sicut in stadiis et colloctationibus nudi ad nudos certantur, sed latens mittebat, et non appareus feriebat, et percutiens victus est. Job enim ignoravit quis esset qui luctaretur ad eum, sed et putavit et dixit, quia a Deo habet plagas. Alius erat qui pugnabat, et alius qui putabatur emendare. Hoc furtum magis quam lucta est. Adam seducit: ab Job occultatur. Job enim admiratio est ista, quia putans a Deo sibi venire plagas, non conscius autem sibi peccatum, convertitur ad diabolum sagittas quæ ipsius erant. Job enim putans Deum esse qui feriret, et suspicatus est esse a Deo plagas: et putans Deum esse qui feriret, gratias egit in plagis. Magnitudo autem malignitatis diaboli conversa est ad magnitudinem coronarum Job. Si enim sciret quia adversum (9) invidum et inimicum haberet, forte contentiosius egisset et alacrius, aut et contemptibilis. Nunc autem malus canis et malitiosus lupus semetipsum occultat, et pastorem producit, et Job admirationem adauxit. Per ea enim quæ putavit maxime se instigare, per hæc instigatus et victus, et supra omnem spem superatus ostendit victorem. Quis enim et sufferre potuisset sciens suam vitam immaculatam? Sciens conscien-

⁹ Isa LII, 11.

(9) *Adversum. Pro adversarium.*

(10) *Prodit. Forte prodidit.*

tiam ad Dominum religiosam, ad conservos justitiam, videns quia oves quas orphanis occidebat, et tauros quorum carnes viduæ et orphani manducabant, et omnis possessio ejus erat dispensator ad eos qui habebant nihil, in uno momento tanquam a Deo ablata, nonne doluisset? Sed Job gratias egit, puta quia omnia subito abrepta sunt ejus, siquidem et filii. Si autem et filii, ut quid tali morte? Cur in ipsis mensis simul omnes decem oppressi sunt? Et hoc iterum putabatur Deus fecisse. Puta quia omnis facultas et possessio et filii. Quid autem quia et caro ipsius Job expugnatur? Et hæc omnia putata sunt esse a Deo, et per hæc universa Job gratias egit Deo. Non igitur te terreat diabolus: non sit domus vacua, neque illi parata, et non habet locum. Sit tibi comparatio Job ad victoriam: condisce per eum inimici infirmitatem. Sed dicis: non enim abducit et adducit loca, gentes, populos quantos et videmus? Adducit: sed et apporat eos qui volunt, fugit autem eos qui increpant. Cum enim dedit ei locum Judas, ingressus est in ejus corde, furatus est, prodiit (10). Petrus ei factus est petra: magis enim plagavit quam plagatus est. Sed dicis: non negavit Petrus? Quare? quando necdum erat crucis tropæum erectum. Nolite esse timidi, nolite indigni a proavis. Aurum quidem Dei est: dicamus, affers ignem, affers gladium, addentes, omnia possum propter eum qui misertus est mihi. Gladius Jesum non incidit, neque ignis eum consumit, sed incisus aliquando est per clavum. Quid est quod incisum est? Noli ignorare, quia nec in animam ingreditur clavus. Passiones enim corporales corporibus sunt conducibiles. Corpus a corpore patitur: incorporale non ardet, non inciditur. Talis natura non dividitur, non præfocatur. Si enim translatum fuerit corpus, non est ubi capiat. Sed nolo dicere quod sequitur, quia nec rationis est blasphemiam loqui in Ecclesia. Ea igitur quæ de diabolo non importune occurrerunt, ita quodammodo facta sunt manifesta. Nos autem confidamus in Christo, et confidentes increpemus ei, et increpantes memores simus ejus qui ait: *Exite ab eis et separamini, et immundum ne tetigeritis*¹¹. Quid enim eis et difficiles sumus? quid eis et irascimur? quæ enim pœna alia eis debetur? Si quis eis irasceretur, utique diceret: Spoliare, denudare, deturpare, infrigidare. Statue eum nudum in frigore, facito eum currere ante currum. Laboret ambulans, deturpetur denudatus, dicat turpia. Quid quæris punire eum qui semetipsum damnat? sufficit eis quia non sunt nobiscum: sufficit nobis quia non sumus cum ipsis. Habeant quod habent, quia et volumus. Sed fugiat et mens insanos, et sileat lingua; inde et convertatur ad purum et incorporalem Deum, ad sanctum, et istius chori Dominum. Non eum operiamus cor-

(11) *Non. An nos?*

pore, quia nec patitur : non eum vestiamus vestimento, quia nec indiget : non ei offeramus sacrificia, quia nec petit. Æstima quid dicis. Si dederis ei corpus, separasti ei locum ; composuisti simplicem naturam, placabilem fecisti implacabilem. In loco eum qui et a locis liber est constituisti. Si dixeris corpus, dabis oculos, dabis aures circa Deum, et linguam, et sensum, et ossa, et viscera, et nervos, et venas : et ignoras de quo loqueris. Fuge dementiam, ut comprehendas non quantus est natura, sed quantum tibi possibile est nosse. Si corpus est Deus : quis est qui supportat, qui subbajulat cœlum ? Antequam ergo cœlum fieret, ubi erat Deus ? Terra ei scabellum est : antequam crearetur terra, ubi erant pedes ? Sed quando dictum est hoc : *Cœlum mihi sedes, terra autem scabellum pedum meorum*²² ? Cum Israel magnum quid saperet de templo, adveniens sibi templum. Corripuens enim humiles et admonens, quia Deus templo non circumdatur, tunc dicit : *Cœlum mihi sedes, terra autem scabellum pedum meorum*. Hoc ut parvis loquitur. Et quid addit interpretans ea quæ dixit : *Quam domum ædificabitis mihi, et quis locus requietionis meæ*²³ ? Ad hoc illud utile : ad naturam autem ne quidem illud. Audi enim illius magnificæ vocis admirationem : *In mundo erat, et, venit ad mundum*²⁴. Antequam enim putaretur adesse, aderat. Non est ubi non est : et quia ubique est, non circumdatur a loco. Si enim in loco erat, in alio loco non erat. Quia enim omnia implet loca, et omnibus separatus est, adest, non adest : non potes intelligere tu. Hoc enim est quod quaeritur : nihil Samaritanum, nihil Judaicum, nihil tale ut dicas : *Patres nostri in monte hoc adoraverunt*²⁵. Hoc enim Samaritanorum est : *Vos autem dicitis in Hierosolyma esse locum*²⁶. Non mihi montes, non templa, non civitatem, non regionem, non locum, nec terram, nec mare, nec aerem ; cum cœlo nihil Judaicum. Bona lex est : lac parvis utile est. Factus es perfectus, formatus es, excusa illud, quod aliquando tibi videbatur civitas Dei, templum Dei, templum Domini. Dicit enim Jeremias : *Templum Domini, si servaveritis, inquit, mandata Domini*²⁷. Decora vox primo testi. Salomon autem ædificavit sibi domum, ait : sed *Altissimus, inquit, non habitat in manufactis hominum*²⁸. Altissimus et non in civitate : Altissimus et non in templo. Et dicit per alium prophetam : *Sanctus sum, et non ingrediar civitatem*²⁹. Si autem in civitatem non ingreditur, in templo quomodo habitat ? ut dicatur cœlum sedes, ut non domus putetur et terra scabellum ? Qui autem novit eum qui se genuit, ipse scit et revelat quia nullus eum vidit. Et certe venit Pater, et habitat et inambulat. Et certè illa consequentia non consedit (12) ambulationem. Si enim totum cœlum sedes ejus, et tota

A terra ut scabellum tactum pedum mensuratum, quomodo potest transire scabellum pedum suorum ? quomodo ambulavit ? sed habitat Deus in animis, habitat et inambulat. Latior enim sinus est animæ, quam cœlum : sanctus in sanctis requiescit. *Induimini, inquit, Christum Jesum*, dicit Apostolus³⁰. Quanti enim induuntur ? quanti et vocati sunt, et vocantur, et vocabuntur ? et unusquisque totum, et omnes totum, et neque dividitur eis, neque inciditur, neque scinditur, et omnibus adest, et ab omnibus separatus est, et omnes replet : quia non est corpus Deus, neque corpus circa ipsum, neque vestimenta. Siquidem et cum in corpore Filius, nec tunc cadit in corpus : sed magis incorporalis natura efficientias fecit corpus sufferre, corpus enim supra fluctus non ambulat³¹ : ambulavit ergo Jesus per corpus. Non ergo deitas deducta est a corpore, sed corpus elevatum est a deitate : sput corpus, ejus enim natura est. Qui autem in corpore adesse dignatus est, simul cum sputo emisit virtutem non incidens a se, et lutum fiebat ex sputo : ex sputo autem et luto oculos qui naturæ deerant figuravit : ut ab initio intueris totum quidem corpus alleviatum, et vestimenta corporis efficientia : et ad vestimenta, ut videas quia divina virtus per omnes penetrat qui tetigerunt. Sicut enim ignis calefacit proxima sibi, et per calefacta his quæ adjunguntur calefactis calorem imperit : ita sanctificavit Dominus corpus quod accepit, et per corpus sputum, et per corpus vestimenta. Illa enim C mulier quæ summitatem simbriæ tetigit vestimentorum, fontem insanabilem sanguinis habens, haurit per simbriam sanitatis medelam³² : a deitate scilicet quæ aderat in corpore : sed vestimenta ejus præsentiam. Neque igitur ipse corpus necessarium habuit : sed quibus erat utile contingere et tunicam et corpus, et per spiritum videre incorporalem Deum, qui ministerio incorporalium dives erat. Ministerium autem audiens non necessitatem audire debes, sed beneficium eorum qui ministrant, non usum tamen ejus qui ministratur : multum enim nos (13) prosumus Deo, quia videmur pro Deo contendere. Nobis enim lucrum est, ut religiosi simus : nobis lucrum est si non perversas habuerimus de Deo mentes, ne et decidamus a Deo. Decidit autem omnis a Deo, qui aliena sapit. De quo si didiceris ita ut est, habes eum : si autem alium pro alio putaveris, eum qui est non habebis. Quia non agnovisti quem putas, non habes eum : quia non est talis qualem putas. Non de quolibet certamen est. Irridemus eos et quia ista parva delinquant qui ignorant artes : ubi ars est necessaria, eos qui non assequuntur ea quæ audiunt, frequenter dicentem (14) vides, dicimus, non audis, non intelligis. Igitur de his quæ hominum sunt, culpa est si non

²² Isa. LXVI, 1. ²³ ibid. ²⁴ Joan. I, 10. ²⁵ Joan. IV, 20. ²⁶ ibid. ²⁷ Jer. VII, 4. ²⁸ Act. VII, 48 ; XVII, 24. ²⁹ Ose. XI, 9. ³⁰ Rom. XIII, 14. ³¹ Joan. VI, 19. ³² Matth. IX, 20-22.

(12) *Consedit*. Forte *concedit*.

(13) *Nos*. Forte *non*.

(14) *Dicentem*. Forte *dicentes*.

habuerimus de invisibili Deo. Cum autem quis aut despexerit, aut audire noluerit, aut intelligere minus potuerit, quid putas erit? Noli errare a Deo. Laus Dei, agnitio est Dei. Secundum quod est nobis possibile recedere a consuetudine. Non hominem quaeris ut aperias ei oculos (15) et aures, et os et linguam, et manus, et pectus, et pedes, et ponas sub eo sedem, et subjicias scabellum, et supponas terram. Non est ex nobis Dominus, sed nos per ipsum sumus. Vis autem ediscere quia non est ex nobis? De Filio ejus cum dictum esset, *Emmanuel, nobiscum Deus*⁴³; non simpliciter nobiscum est dictum, sed cum in corpore venit Dominus, tunc nobiscum: cum Virgo in utero concepit, tunc nobiscum Deus. Ante istam autem dispensationem, etiam dum esset praesens, non erat nobiscum. Si enim corpus feceris Deum, et corpus plenitudinem caeli et terrae, aut quod superat supra haec; in ipso pones caelum, et terrae lapides, et omnia quae sunt. Si enim ut corpus coextensum est corporibus, primo quidem abstrahe omnia, ut locum habeat Deus. Si enim corpus est magnum: egestatem dico pauperum, non implet omnia: nullus alius habeat locum. Omnia enim praevenit Deus. Et sicut repletum vas fuerit, eo qui praecesserat replente, non est locus ut supermittatur aliquid aliud: ita si Deus corpus est, praecessit autem omnia, non habeat caelum locum ut faciat, neque terra locum; praecessit enim Deus. Si autem est caelum et terra, et mare, et aer, nullus locus est vacuus: neque ex natura eorum corporum quae insunt, neque ex praesentia Dei; quia per corpora penetrans adest, non corpus ipse est. Siquidem nec si anima nostra esset corpus, poterat esse in corpore. Sicut enim suscipiens aquam non manet quantum erat, sed additamentum auget magnitudinem mensurae: ita corpus corpori compositum. Et sicut aedificiis, et navibus, et choris, et populis, et civitatibus, et agris, et arboribus, aliud alio additum auget magnitudinem: si autem angustus fuerit locus, quae praecesserunt, quae autem subintroducuntur, non habebunt locum. Si igitur corpora adduntur corpori constituto Deo, angelisque Deus, putas non erat perfectus antequam adderetur caelum? Si autem ipse erat perfectus et praevenerat omnia, non habebant locum mare, terra et caelum. Si autem quidem ista sunt, Deus autem ea fecit, et gubernat, et regit; invisibilis est rector invisibilibus aquis superstans. Si enim ipse non regeret, nunquam passa fuisset terra mare, et neque mare terram, adversa et jurgans natura et erigens se, et extollens, et minans, indens et contendens (16); invisibili autem manu sua statutis sibi terminis non transgreditur. Ergo per visibilia invisibilis conspicitur, sicut scriptum est: *Invisibilia autem eius per creaturam mundi ex operibus*

*intellecta conspiciuntur*⁴⁴. Quil est, intellecta conspiciuntur? Deus, inquit, intellecta visibilis. Visibilis autem dicitur ita sicut scriptum est, Et vidi visionem Dei: intellecta, utpote suggerente oculis, quae vidit esse inscripta in operibus ejus. Quae enim inscripta sunt, nobis necessaria videntur. Cur autem illa audis quae visibiliter dicta sunt, natura autem vere et principaliter non admittis? Vidi Dominum, audisti: invisibilia ejus non audisti? Audisti quia ille nescio qui vidit Dominum, Deum nemo vidit unquam non audisti? Audisti quia ille novit, neque vidit, neque videre poterit: non audisti, sed audivit eum Filius suus magis? quantum ipse enim novit Patrem suum qui ait: *Neque vocem ejus unquam audistis, neque faciem ejus vidistis*⁴⁵. Si autem volueris ex tuis agnoscere Deum, et te et Deum ignorabis: sed sequere humilis, considera ubi sis. O quantum inter te et caelum interest! amplius autem derelinquitur caelum a Deo. Non spatiis dico: nihil enim desertum Deo est: in nullo autem retinetur Deus. Forte isti sermones aliam linguam necessariam habent, quia et de alia natura dicuntur. Cum igitur sermones moti fuerint in ecclesia, siquidem de humanis negotiis, unusquisque acutus et acer auditor, et ex quibus patitur, et ex quibus admittit respiciens ad dicentem, et comparans quae dicantur his quae agit, et quae proferuntur his quae patitur; statim prudens et scrupulosus auditor et agnovit et consensit. Cum autem transmutaverimus sermonem, et ab humanis recesserimus, et ad Deum mentem ostenderimus (17) nostram: istic multi quidem suscitantur, quidam gravantur a somno, alii delirare putant dicentem. Ut autem condiscas hoc vitium ita esse, audeat quis honestus ingressus theatrum dicere vera his qui mendose conflungunt, et assumere constantiam decoram; si autem et in illo decorum est ingredi loco; et incipiat dicere: Insanitis, o homines: non videtis oculis: surdae vobis sunt aures. Iste enim qui saltat, ludit vestram cultionem, deturpat ea quae colitis, mentitur iste, et vos consentitis. Putas patientur, ut impleat accusationem et convictionem, et non ipsius theatri accipientes lapides mittet aut volvet unusquisque, ut ei fuerit virtus, tanquam ad deceptorem et interficientem qui beneficium tribuebat? Si autem et personam comœdi, aut illorum qui illi plurimum clamore consuerunt, inducens quis fuerit ingressus in habitu quidem lupi, incipiat autem dicere: Est Deus, et iste non in templis, non in simulacris, non in picturis, non in manibus artificum: si dixerit vera apud eos qui meditantur menda (18), putas concedent implere veritatis sermones, non ante sermones obruent eum lapidibus dicentem? Nam etsi talia non sunt in ecclesiis, tamen cum supra sensibilitatem moverimus sermonem, multi nos

⁴³ Matth. 1, 23. ⁴⁴ Rom. 1, 20. ⁴⁵ Joan. v, 37.

(15) Ms. *Ut apponas ei oculos.*

(16) Ms. *Et minas indens et contendens.*

(17) *Ostenderimus Forte extenderimus.*

(18) *Menda. Forte mendacia.*

derelinquant : et corpore quidem erubescunt recedere, mente autem olim dereliquerunt : reputantes apud se, magis autem fraudantes et non admittentes. Est ergo aliquid quod non potest manus tenere : est aliquid quod non potest oculus videre : est aliquid quod non est sensibilitas. Non habes animam ? vidisti ista (19) ? putas ergo, quia animam non vidisti tuam, non est quod habes ? et certe de anima dubius esse non debes si est, sed de corpore. Corpori enim ut sit, præsentia facit animæ : num debes dubitare ? Si videt oculus tuus, si gustat lingua et loquitur, et si tangit manus ; cur dubitas, et non magis edoceris ? Ostendo tibi corpus mortui : oculus ei non deest, et non videt ; linguam habet, et sermonem non habet ; aures habet, et auditum non habet ; non gustus ei, non tactus. Intueris quia abscessit artifex invisibilis, et cessarunt visibilia operamenta ? Nunc corpus : nunc

A carnes (20) vivent ; sed anima, et cogitatus, e' sensus, Si autem et contenditis esse corpora et carnes Deo, non opponamus ei qui non suscipit, sed sit separatus ut est, sit purus, sit liber corporali affectu ab omni loco, ab omni regione, ab omni natura. Solus enim est in semetipso, solus apud semetipsum, solus reparatus ad se, et cum sit reparatus ad se, complet omnia, sed non corporaliter. Tuba opus est ; vox maxima necessaria est : magis autem nec vox, nec tuba, sed mens pura, ut videatur qui non videtur, ut audiatur qui non auditur, ut intelligatur qui non interpretatur, et dicatur qui non dicitur, ut agnoscat qui non comprehenditur, et sit isti tali Deo per eum qui talem nobis annuntiat et interpretatur Deum gloria, honor, imperium, majestas in Spiritu sancto et nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI DE INCORPORALI, LIBER PRIMUS.

Multitudo quæstionum in his quæ lecta sunt hæc continetur. Et forte cum jejuni poteritis audire et quæ sunt quæ quæruntur, et quæ eorum interpretatio habeatur. Quæritur enim in his quæ lecta sunt, si Deus in montem descendit Sina, et si circumdatur Deus in monte aut loco. Quæritur etiam quæ erat tuba, quæ ore proferebatur Dei. Quæritur, cur appropinquantes ad montes (21) in quo erat Deus, interficiebantur, et prohibebatur populus appropinquare. Quid sibi vult columna nubis ubi est Deus ? quid etiam mons fumans ? Addatur autem his, cur si quis vidisset Deum moriebatur, et non magis vivebat. Has omnes quæstiones ambit locus qui lectus est. Orantes igitur ipsum Deum, qui solus potest sua edicere, ita ad solutiones istiusmodi veniemus. Deum quidem circumdat nihil ; circumdat autem Deus omnia, non corporaliter. Virtute enim incorporali adest omnibus, ubique præsens est, et ab omnibus separatus est. Non enim ut permisceatur adest, aut ut copuletur, aut ut jungatur ; sed liber et separatus adest. Adest autem non divisus, aut scissus, aut segregatus. Neque pars quidem ejus adest, pars autem abest ; neque hic quidem pars alia, alia autem pars alibi. Ista enim

C omnia corporum sunt vitia et passiones, et divisiones et partitiones. Illa autem natura libera est a corporibus, non solum ut non sit corpus, sed et ut non habeat corpus. Nec enim ut anima incorporalis quidem est, circa corpus autem quodammodo est, aut corpus circa ipsam, aut quomodo quis voluerit dicere : neque hoc accipiendum de Deo est, quia neque corpus est Deus, neque corpus circa ipsum, neque in corpore est ipse. Et quis corporibus innutritus forte suspicabitur, nihil esse eum, qui non tenetur, nec videtur, nec arctatur, nec tangitur. Sed conversus edoceatur naturam negotii, quia quæ videntur, et tactibus incurrun, et cogitabilibus amplectuntur, vere nunquam sunt. Si autem et transfertur et transmatur, et scinditur, et dividitur, et putrescit, et nunquam ipsum (22) accipit statum. Quibus enim proprietas est, minoratio ista videtur : quid enim proprium est corporibus nisi (23) veterascant ? Si enim esset corporum natura perfecta, non indigeret istam additamenti mensuram. Ita enim corpora infirma sunt, et illa maxime quæ videntur fortissima esse, quia adjuvare se non possunt. Si enim pulsus fuerit lapis, et semel acceperit initium ut cadat, et cœperit comminui, non potes-

(19) *Ista. Forte istam.*

(20) *Nunc corpus, nunc carnes. Forte, non corpus, non carnes.*

(21) *Montes. Pro montem.*

(22) *Ipsam. Αυτόν, eundem.*

(23) *Nisi. Forte, nisi ut.*

revocare suam ruinam; et si scissus fuerit non conjungitur, et divisus distat a semetipso. Ita et de montibus efficiuntur incisiones et ruinae; et quante majora sunt quae scinduntur, tanto magnae sunt et ruinae. Et non in crassitudine virtus est. Si autem oportet et ipsorum corporum scrutari naturas, secundum propositam quaestionem consequenter videbimus, quia et ipsorum corporum subtilitas quae putantur esse infirma, fortiora quodammodo apparent: ut puta quod dico, terra aquis est crassior, aquae a terra minus crassae habentur. Sed cum terra incurrerit aquam, dissolvitur: cum autem aqua apprehenderit terram, penetrat eam. Et quod patitur terra ab aqua, hoc patitur aqua ab aere. Quid enim improvectiones (24) istae ostendunt? hoc unum maxime, quia ad incorporalitem et ad levius corpus, majorem imponunt virtutem subtilioribus. Aer enim per aquas penetrat; penetrat autem ita ut vim faciat aquas emitti per se ad superiores partes, quod ejus non est naturae. Et si quis voluerit hoc nosse, quia non detinentur superna ab his quae deorsum sunt, si quis repleverit aere utrem, eumque demerserit in aquam; et certe cum sit pellium natura crassior et gravior magis quam aer habetur, aer quaerens suum officium et regionem, neque cum gravissimis utribus detinetur, sed scindens aquas sursum educitur cum gravibus per aera. Ictam igitur passionem quam aquae ab aere patiuntur, et aer ab igne sustinet, et testis (25) sermonis flammae sunt et lucernae. Ideo enim attenuatur flammae summitas, quia incidit istum ambientem aera. Et videtur quidem ignis a videntibus, agnoscitur autem ab his qui possunt ejus naturam videre, quia ad suam festinat regionem, ad superiora scilicet. Isto igitur subtilissimus ignis cum sit unus e corporibus, proximus est incorporalibus. Intuere enim quantas habeat proprietates adversum caetera corpora. In certis enim corporibus condiscamus imperium esse subtilium ne crassus effectus cadat sicut et corpora crassa: sed mentem ad letitiam: e corporibus quidem sis liber, ad incorporea autem festines. Ignis igitur primo quidem dicam idem gloriae est supra omnia corpora, et illuminat alia: se autem non facile ad alia tenebrat. Penetrat enim per omnes, et dissolvit omnia corpora. Quanquam enim petra ita est dura, aut quae potest confabulata (26) flammam non ostendere fortio-rem esse flammam virtutem a sui natura: emollitur enim et ferrum per ignem, probatur et aurem, colatur argentum, coarctatur plumbum, et omnia quae putantur fortiora esse corpora, igni cedunt propter subtilem ignis naturam. Denique si projeceris lapidem in flamma, transit quidem, sed non per flammam. Fu-

git enim flamma eum. Si autem ignis confabulatus fuerit lapidi, per totum lapidem penetrat. Ita et si stramentum immissum fuerit in igne, aut ferrum, aut ipsum aurum, immutantur colores omnium, et ad ignis transferuntur colorem et magistrum (27): quodque eorum ignis, aut hoc qua dicitur et calore et fulgore et omnibus proprietatibus ignis. Quia autem ignis ad aurum non cadit, aurum autem calefacit; manifesta est eminentia. Et quia ignis non dissolvitur a petris, dissolvit autem petras; aperta est virtus. Et quia ignis non detinetur ab aere, scindit autem et sursum currit; apertum imperium est. Et quia urget sursum fieri, et positione est et virtute et colore fortior. Sed forte quidam iurgium aquarum adversum ignem videt, quia ab aquis existiguitur ignis: quod quidem recessio magis ignis est quam corruptela. Sicut enim a tenebris non consumitur, sed cohabitare iisdem non patitur. Immutemus autem, et videamus cum aqua in vas fuerit immissa, et obtatum vas fuerit igni, quis a quo istic consumitur, quid autem veluti poenas sustinet, et sonat et bullit. Ignis enim nunquam a frigida aqua factus est frigidus: aqua autem frequenter et semper, ut ita dicam, ab igne efficitur calida. Ergo et istic, quia aqua assumit calorem, ignis autem frigidorem non admittit: consumitur autem aqua amplius calefacta, ab igne, et fervens utpote et emissa et ebulliens, fugit partes vasorum ad quas propinquaverit ignis, et urgetur effugere a vasis et effundi. Non enim potest ignis sufferre cruciatus. Ergo in istis omnibus subtiliora corpora fortiora sunt caeteris: secunda autem ea esse virtute, quae minus habentur in subtilitate, et secundum competentiam uniuscujusque usque ad quartum. Ut autem et ista addantur, flamma iacisa non inciditur. Sed et si volueris assumens ferrum, aut aliud aliquid quod videtur incidere, et ad alteram perduxeris partem per flammam, manet tota, et incisionem non suscipit. Si autem non intellexistis quod dictum est, transeamus ad radios solis: istos si voluerit quis incidere gladio, in inferiori parte non inveniuntur: sursum enim remanent non incisi. Ita et flamma, ubi ejus fuerit radix, illic tota colligitur. Non est enim videre partem flammam superius gladio incisam remanere, partem autem inferius, sed tota ad semetipsam conjungitur. Lignum autem et terram, et saxa incidentes dividimus a semetipsis, et disjungimus partem a parte: forte autem incidimus et aera, sed ejecto eo quod incidit, statim ob subtilitatem sui semetipsum conjungit. Gladio enim, aut ligno, aut lapide, per quae incisio efficitur (per multa enim admittit ratio fieri incisionem) sublato, aer propter subtilitatem sui

(24) *Improvectiones.* Forte in voce hac perperam additum *im*, ex vocabulo praecedenti geminatum.

(25) *Testis.* Forte, *testes.*

(26) *Aut quae potest.* Forte per interrogationem, *Aut quae potest confabulata* (ὁμολογησάσα συντάτα) *flamma*, etc.? Sic post pauca, *si ignis confabulatus fuerit*

lapidi, et infra de incorpor. lib. II sub fin. si confabulatus terrae fuisset (ignis).

(27) *Et magistrum.* Forte sic legendum, *et magistrum quoque eorum ignis* etc. καὶ δέσποζον (dominans) τὸ πῦρ

conjungit partes incisas. Si autem hoc propter A
 visibilitatem minus agnoscitur, in aquis agnoscitur
 quod dicitur. Cum incisa fuerit æqua, aut scissa
 per lignum, aut per aliud aliquod operimentum
 (28), post autem si abstuleris id quod incidit, ur-
 getur aqua ad conjunctionem sui: est enim aqua
 a terra subtilior. Terra enim ita sibi ut aqua ad-
 juvare non potest: ut ex hoc appareat, quia quæ
 dicuntur fortiora corpora, ista multo magis sunt
 infirmiora, et non in magnitudine est potentia.
 Quid enim tantum habet mons, quantum habet mar-
 garita ad pulchritudinem? magnitudo enim calca-
 tur, in brevi autem pulchritudo requiritur. Sed
 transeamus a primis quæ dicuntur corporibus, terræ
 dico et ignis et aquæ et aeris, ad ea quæ ex his
 sunt composita et videntur omnia ex his habere, B
 calorem dico et humorem et crassitudinem et subti-
 litatem et alia; et videamus si est in his stabilitas,
 si est mansio. Et ne quis putet materiam intro-
 duci sermone, aut quomodo introducuntur elementa,
 quibus et inducuntur. Sed illud dico, quia in corpo-
 ribus quæ moventur: motionem autem dico istam,
 quæ naturalis est eorum qui habent ut crescant,
 qui habent ut minuantur; eorum qui fructum affe-
 runt, eorum qui moventur a locis ad loca, anima-
 lium utpote et arborum et hominum. Varificatum
 enim est corpus et compositum. Compositum enim
 est et Salvator (29) per incorporales virtutes. Ne-
 que enim arbores sibi ipse statuunt tempus ut
 flogant, non magnitudinem foliorum, non tempus
 frugum, non compositionem eorum quæ figurantur,
 non ea quæ intus sunt ad custodiendum, non quæ
 foras sunt ad tutelam. Non enim in arborum est
 potestate, de his quæ sunt in arboribus. Si enim et
 in nobis rationabilibus non est potestas mensura-
 rum, non ætatum, non membrorum, neque quando
 debeat procreare, aut nasci, aut crescere, neque
 usque ad capillos: non solum ut quando floreat,
 et quando debeant, qui necdum venerunt ad flo-
 rem; sed neque de eo ut transferat colorem, et a
 nigro veniat ad album, est in nostra potestate, qui
 cogitatum possidemus et sensum: si igitur et quæ-
 cunque in nobis sunt naturalia, non sunt nostræ
 potestatis, quanto magis in irrationabilibus anima-
 libus, non sunt in ipsorum potestate quæ sua sunt? D
 Magis autem hoc in arboribus non est et plantis.
 Et tamen in his quæ sine anima sunt, hoc est in
 arboribus istis et plantis, mensuræ, magnitudines
 partibus, et ipsi omnia arbori et plantæ, et foliis
 ejus et fructibus, et compositionibus habentur.
 Quarumdam enim fructus sparsi sunt, alius in alio

ramo potitus (30). Quibusdam autem compositio est
 in butronibus (31) conjungi, et immutatio colorum
 in iisdem est, et ipsius (32) generis, et ipsius spe-
 ciei: quorundam quidem manducantur ea quæ a
 foris habentur, quorundam autem ab intus sunt
 quæ comeduntur. Et multa est varietas annuntians
 per omnia sapientis sapientiam, et ipsius operis di-
 sciplinam. Tamen in istis corporibus quia officia
 quædam et ordines conspiciuntur, et mensuræ, et
 tempora, et agnitiones, ut emolliantur cum incipiunt
 fructum afferre; projiciunt enim etiam si floruerit
 ad fructum, et educantur, et sensim accedunt, et
 ad tempus occurrunt; nunquam autem essent ista
 quæ sunt, nisi ea incorporalis quædam virtus figu-
 raret: ita et in animalibus leges præceptæ sunt,
 ut ab equis equi, et ab unoquoque genere genus
 proprium, similia a similibus; et mensurata est
 concupiscentia animalibus. Non enim in omni tem-
 pore animalibus est communicatio, sed tempus sta-
 tutum est et agnoscitur. Et masculi tunc moventur,
 et feminae tunc patiuntur, et transit tempus,
 et emortua est in irrationabilibus concupiscentia.
 Et ubi tanta varietas est, nonne confessibile (33) est
 ignorari ab irrationabilibus quæ sunt? Tamen
 agnoscunt quomodo reguntur et adducuntur, et ubi
 oportet seminari, et ubi conveniat commendari: et
 ignorantes quod futurum est, nihilominus tamen
 legibus suadentur. In matricibus autem nec ratio-
 nables mulieres norunt quid efficiatur. Tamen et
 irrationabilibus figurantur, et nullus emovet ut non
 moveantur extra mensuram, neque ut illud mandu-
 cet, et ab illo se absteat. Nonnunquam enim et
 minantur plurimum, et currunt quæ conceperunt,
 et custodit ea quæ custodit. Apud nos enim quia
 adjuvat ars naturæ, immutatum est a natura adju-
 mentum. Ubi autem nihil coëfficit ars naturæ, totum
 adjumentum custoditur. Multa enim sunt quæ vi-
 dentur in aliis animalibus, quæ nos non habemus.
 Nobis enim neque tales cutes, neque tanti capilli
 sunt, quanti et illis. Ars enim vestiens ea, complet
 quod videtur deesse naturæ. Non operimenta sunt
 iisdem; sufficiunt enim pili. Non operitoria; ami-
 cta est enim pars quæ his indigebat. Sufficiunt
 quippe illis capilli et pro domibus et tectis, et tuni-
 cis et palliis et operimentis; et unicuique animali
 pro sui natura et operitoria data sunt. His enim
 qui minus poterant sustinere frigidorem, spissiores
 pili et longiores indulti sunt, aliis lanæ: et unicui-
 que separata est esca et immissa, et circa illam
 escam illa alacritas. Quæ enim excusat (34) cervus,
 hæc persequitur leo: et varia proposita est magni

(28) *Operimentum*. Lege *operamentum*, quæ vox interpreti nostro familiaris pro eo quod est *instru-
 mentum*. Sic supra col. 1099 A: *Provenit autem
 istum portare medicinalia operamenta*; et col. 1127 B:
Cessarunt visibilia operamenta: id ipsum passim repe-
 rias.

(29) *Salvator*. Forte, *salvatur*.

(30) *Potitus*. Forte, *positus*.

(31) *Butronibus*. Deducta vox ea videtur a Græca

βότρίς racemus. Certe sententia hujus loci videtur
 eadem esse quæ illius apud Plinium, lib. xv, cap. 28:
*Dependent alia pediculis, ut pira; alia racemis, ut
 uvæ, palmæ.*

(32) *Ipsius*. Αὐτοῦ, *ejusdem*.

(33) *Confessibile*. Confessum, compertum. Ut su-
 pra not. 47, *inimici confessiles*, aperti, professi.

(34) *Excusat*. Id est respicit sicut notavimus col.
 1101, not. 68.

Dei mensa, plena quidem omnibus, conveniens autem unicuique naturæ. Et est admiratio. Numeri enim mensium matricibus et irrationabilibus positi sunt. Et quis non stupeat, quia in tempore isto concurrunt, cujus exitus fructum apportat, cum asperitas hiberni transierit? ut non tenera adhuc constituta quæ nata sunt in domo non confota, asperitatem autem hiemis incurrentia perirent, et deliceret genus, si ita frigore gelidæ hiemis interficeretur. Sed leges statuta, et fines sunt positi, quando seminare deberent, et quando fructum afferre. Et neque illis opus est obstetrice, neque arte istiusmodi, neque ut cadat et jaceat: sed statim ut enixa fuerit stat, statim ut natum fuerit pecus exurgit, et agnoscit irrationabile animal quod ejecit e matrice, et quod non viderat ut sciens mater agnoscit, et progenies ad matrem convertitur quam nesciebat. Et cum adsint (35) ipsius generis alii, non erat irrationabilis ad modicum, et statim agnoscit matrem. Agnoscit autem et sui generis: non ignorat etiam et quæ sibi adversa sunt. Accipiamus enim gratia comparationis unum et his, et videamus. Cervi capreolus statim ut natus fuerit currit ad matrem, et quærit non unde processerit, sed unde pascatur. Illa autem quæ antea non dederat mamillam, agnoscit ejus qui natus est alacritatem, et aptat nato mensuram volenti contingere ut pertingat, matri autem quæ præbet ut suscipiat et pascat. Cur autem non abiit ad aliam similem? Cur ipsius naturæ alia non suscepit? Cur non ad os patris perrexit? cur non offendit ad latus, sed mamillam quærit? quo edocente? quo suggerente? Unde autem et agnoscit quid habeat mamilla? unde novit quid operetur foras mamillarum? quis ei dixit, quia fontes mamillæ sunt? Nam et cum ceciderit in terra, statim stat, et neque cornua pertimescit cervorum talia et ita terribilia, neque perturbat eum immutatio gregis. Si autem apparuerit catulus canis, statim ab eo qui natus est agnoscitur, quia impugnator est ejus. Et si simulans homo imitatus fuerit vocem canis, statim et antequam videat, imitationem audiens, vocem fugit. Quis ergo in irrationabilibus sapiens? et certe nos qui videmur et sumus rationabiles, statim nati nihil horum habemus, quod est admiratione dignum: cur infans matrem ignorat, et patrem non agnoscit? Neque a se perguit (36) ad mamillam, neque aliquid istiusmodi facit. Quia enim est sensus in matre, et tutela in patre, et ars in obstetrice: ut appareat providentiæ dispensatio, ubi ista desunt, natura complet: ubi autem ista abundant, natura cedit. Non enim statim surgit infans: habet enim manus quæ portant: necessarios capillos non habuit: pili enim ovium necessaria complent. Quærito autem et ipsam positionem fontis escarum qualis apud nos, et qualis apud irrationabiles habeatur. Quia enim erectus noster est status, quia in inani os portamus, superius constituit et

A mamillas, quadrupedibus autem in aliis infixit locis. Quid autem dicis quia unumquodque animal, statim ut natum fuerit, quantum est tantum est, magnitudine dico, sed quod nihil amplius assumit ad mentem. Habet enim sensibilitates suas, habet capillos; et quia nihil apud eos pretiosum est, ideo totum statim in eis effusum est: sicut et infructuosis arboribus statim concurrat et effunditur magnitudo. In fructiferis autem sensim proficit augmentum. Ita et rationabilibus non statim efficitur ut crescant, non statim status, non statim esca. Siquidem nec margaritæ in facie reperiuntur terræ: sed post tantas difficultates quod pretiosum est invenitur. Tamen quod properat sermo ad semetipsam dicimus quia neque irrationabilibus. Si enim nossent, forte quidam ausus fuisset, et diceret ipsorum esse opus. Quia autem ignorant quidem, efficitur vero; tamen quia sunt corpora, et figurantur in matricibus, et crescunt post matricem; quærentes invenimus quia præsentia corporalis animæ ex matricibus exeunt, et post egressum pascuntur, et crescunt et moventur. Si autem quis dubitet, consideret corpus unde recessit anima, et sciet cujus præsentia sunt opera ista. Ergo et corporibus ut sint et crescant, et maneat et non dissolvantur, præsentia animæ præbet, impertiens quæ non habet corpus. Cum enim non pascatur pascit; cum non crescat, corpori præbet ut crescat: cum colorem non habeat, præbet colorem: cum non transeat a loco ad locum, ex loco ad locum transmutat. Et hoc ipsum quod videtur esse corpus, per animam est quod est. Recedente autem anima, statim vincitur corpus, statim dissolvitur, statim defluit, spargitur, obputrescit, emoritur, infrigidatur, immutat colorem. Non ejus oculus videt, et non movetur manus, non pes, auris non audit, lingua non gustat: et si immiseris escam vim faciens, non efficiunt operamenta quæ intus sunt: recedente enim artifice stant. Et capilli etiam non adducuntur, et moriuntur, et ungues jam non crescentes, et omnia otiosa sunt: sicut fabri aut alterius artificis, si recesserit artifex, operamenta jacent quidem, indigent autem habentem animam. Statim enim est videre scæda corpora morientium animalium putrida, neque ut contingantur apta: nec enim ei ad escam sunt conducibilia: ita anima recedente non sint utilia ad ea quæ suæ naturæ sunt. Mirari enim est et illa, quorum anima languore aut dissolutione istiusmodi recedit. Si autem et recedere oportet dici animam irrationabilium, horum mortificatio immutata est a statu illorum quæ occiduntur. Quæ occiduntur enim alia sunt et calore, alia sapore, alia et odore, alia manducatione. Illa autem quæ moriuntur et non occiduntur, et in ipsa morte habent immutationem sui. In tantum enim demonstratur quantum potest præsentia animæ, quia et vox subito recedit, et tanquam vestigium quæ in iisdem est vitæ relinquit. Quid autem dicas

(35) *Ipsius. ἑαυτοῦ, ejusdem.*(36) *A se. ἑαυτοῦ.*

de nostra anima? sed non est rationis ita nos injuriam facere pretiosæ animæ. Si enim voluerimus in isto brevi spatio horæ movere de ea sermonem, et transitorie ejus memoriam facere, inimici magis videbimur nostræ animæ quam amici. Sed sit sermone quidem mensura, animæ autem rationabili decens honor. Ei autem qui creavit corpora et animas, et rationabiles et irrationabiles, ab omnibus simul, et qui non loquuntur, per unum, per quem et omnia constituit, sit gloria, honor, imperium, majestas, cum Spiritu sancto, et nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen

EUSEBII PAMPHILI DE INCORPORALI ANIMA,

LIBER SECUNDUS.

Reliquiæ, quæ de incorporali refectione hesternis nobis resederant die, hodie secundum consequentiam sermonis *iter perfruamur* (37). Solitum enim et his est, qui corpora pascunt sua, cum non sufficerent ad sumendum plurimis ad refectionem appositis: manducantque diem quantum possunt (38), recondunt autem sibi superflua in alterum refectionis diem. Forte autem non eadem inago convenit nobis. Non enim ea quæ resederant proposita nunc sunt, sed sint ea quidem quæ præcesserunt non esca, sed gustus: nunc autem, ut ita dicam, ipsa relectio. Motus enim nobis est sermo de monte Sina, in quo dicebatur fumus fuisse et ignis et procella et tubæ et voces a Deo⁴⁴: quæ omnia magis quæstiones movebant. Videntur enim ista non consentire incorporali naturæ. Quia igitur domestica efficitur satisfactio, cum a communibus et apertis fuerit mota, ideo in commune de incorporalibus movimus quæstionem. Accipientes enim corporum naturas discrevimus, et ostendimus quia non ut putatur crassiora fortiora sunt, sed secundum competentiam uniuscujusque corporis, quantum unumquodque subtilius est, tantum et fortius. Istinc promoventes venimus ad naturam, a natura ad irrationabilem animam. In quo loco comprehendit nos vespera, et collocavimus mansionem. Quia ergo successit jam lumen, exurgentes teneamus consequentiam eorum quæ rursus ambulantes transivimus. Secundum consequentiam igitur et ordinem initium sit sermone, quæ hodie de nostræ animæ dignitate diceamus. Sicut enim a corporibus ad naturam, a natura autem ad irrationabilem animalium venimus animam, ita promoventes et transcendentes, ab irrationabilium anima ad rationabilem pervenimus, ut exerciti in corporibus primum, ita veniamus ad incorporalem animam: et ab anima ad incorporalia. Et ita non subito ad puritatem Dei accedentes, ex fulgoribus qui inde sunt obtinebremur. Decet enim taliter, ut anima prius semetipsam

D agnoscat. Incongruum est enim, ut de aliis quidem curiosius requirat, semetipsam autem negligat, cui proprium corpus est. Quia enim posita est velut in mediis gradibus, aliis quidem præcellens, ab aliis autem deficiens, forte agnoscens semetipsam, despiciet quidem minima, protendetur autem ad ea quæ supra se sunt. Accipiamus igitur ipsius animæ dignitatem, et efficientes ejus, ex quibus cogitat et agit, operatur et donat corpori, et ex quibus ei adversatur utilissime, et ex quibus de Deo cogitat et sapit. Accipiamus autem et testimonia ex his quæ videntur, et a Scripturis. Et primo, quia quidam putant animam nostram non solum cum corpore esse, sed aut corporalem, aut corpus: multis autem sanguis putatur et nostra anima esse; dicimus de his primum; et quia ex Scriptura circumveniunt animam tanquam sanguis habeatur, ex ipsa Scriptura ejus separemus dignitatem. Irrationabilium enim animalium animæ uno præcepto cum corporibus figuratæ sunt. *Dixit, inquit, Deus, producat terra animalia quadripedalia*⁴⁵, et quæ sequuntur. Uno sermone genera animalium universa et corpora et animas fecit, et non discrevit. Et iterum, *Producat aqua*. Etiam si hoc primum positum est ait: *Producat aqua natantia quæ in aquis sunt, et volatilia cæli quæ in aere*⁴⁶. Propinquior enim genere aqua aeri est. Repletur enim aer aquis per nubes. Colata autem aqua transmittitur ad aerem et nubes adunat, et velut immutatio quedam est aquæ ad aerem et iterum restitutio. Unde et quæ facta sunt ex aqua veluti ex crassiori natura, quedam quidem remanserunt in aquis, alia velut ad congenere aerem transmissa sunt. Sed non de his nunc sermo est nobis. Sed quia aliorum quidem animalium animæ universæ uno præcepto cum corporibus factæ sunt: homo autem neque cum aliis animalibus, neque ante alia factus videtur: et cum aliis quidem non est factus propter pretiositatem; ante alia autem non est creatus propter tutelam Dei. Quia enim

⁴⁴ Exod. xix, 16. ⁴⁵ Gen. i, 24. ⁴⁶ Ibid. 20.

(37) *Iter perfruamur*. Forte *iter* vox fuit compendio scripta in ms. pro *iterum*.

(38) Ms. *manducant quidem quantum possunt*.

incipiebant ei subijci omnia quæ facta a Deo sunt; A go autem necdum vivens, et jacebat quod factum est ut operamentum: requirebat autem artificem, non intellectu aut effectu, sed necessitate posebat. Scriptum enim est, quia post hoc: *Inspiravit in eum Dominus spiramentum vitæ; et factus est homo in animam viventem* ⁴⁹. Et iterum, *In spiritum vivificantem* ⁵⁰. Ergo ab initio separatim quidem corpus, separatim autem anima facta est. Et corpus quidem sine anima non vivit: cum autem ingressa fuerit anima, tunc efficitur homo in animam viventem. Et quis comparabit opportune corpus quidem nubi, animam autem immissis a sole splendoribus? immutat enim nubis colorem, immutat ejus effigiem, sed non vivificat. Quære ergo quomodo accepit Deus limum terræ, et quomodo inspiravit Deus. Accipit enim sine manibus, et inspirat sine ore. Cur ergo accepit? ut appareret quia non ab alia creatura est homo, sed a conspersione fermentum. Cur autem et inspiravit? Pro eo ut dicat, quia immisit. Si enim corporaliter acceperimus quod inspiravit Deus, ut a Deo pars efficeretur Dei inspiratione ista, et dividimus indivisum. Et quemadmodum possibile erat peccare eos, qui a Deo ut pars ejus erant separati? Ita ergo ex creatura quidem ipsa statim separatim est nostrum corpus ab anima nostra. Anima autem omnium animalium quæ ab hominibus manducantur, dictus est sanguis, non tamen hominis. Sed cum diceret homini Deus, ut prius effunderet sanguinem, et ita manducaret; de animalibus iste ejus erat sermo. Ab initio ergo creaturæ, ita melior est nostra anima a corpore, et separata est. Ut autem veniamus ad ejus dignitatem, scrutantes scrutemur quia corpora non germinant, sed arbores et plantæ acceperunt germen, et augmentum, et escam, quam non habebant saxa quæ vere sunt saxa. Germinare enim et crescere, et in bribus nutriri non habent, sed hæc acceperunt plantæ et arbores. Et ne quis producat contradictionem, si aliqui lapides crescunt in mari, sive nigri, sive rubri: illi enim plantis magis similes sunt quam lapidibus: incisi enim cum fuerint, tunc lapides efficiuntur: in quantum autem stant naturæ legibus, et radices emittunt, et pullulationem operantur, et incrementum accipiunt, et ramis annuntiant adunitatem. Ergo plantis et arboribus ista adduntur, quia habent ut germinent, ut procedant, ut crescant, ut pascantur. Animalibus autem id inest quod inest, hoc est ut nascentur, et crescant, et pascantur. Juncta autem iisdem est et proprietatis additamentum sensibilitas. Est autem hoc in lapidibus ut sint, sed non inest eis ut crescant, et additamenta sumant, quod est in animalibus omnibus. Esse autem inest saxis et terræ: germinare autem et crescere, et augeri, quod erat arborum, non est in eis. Additamentum autem eorum separatim est sensibilitas, utpote quæ in animalibus habetur. In

⁴⁹ Gen. 11, 7. ⁵⁰ Gen. 1, 1. ⁵¹ Gen. 11, 7. ⁵² ibid. ⁵³ ibid.

(39) Forte, *Varifcatum*. ut supra col. 1131 B.

(40) *Et jam. An etiam?*

nobis autem omnia quæ prædicta sunt habentur. Additum autem nobis est quod nostrum est proprium, et quod nobis provenit, ut deorsum quidem habeamus omnia quæ habent ea quæ sub nos sunt; extrinsecus autem nostrum quod est proprium, sit in nobis cogitatus et sensus. Iterum ea quæ post nos sunt, statim irrationabilia animalia cogitata a nobis relinquuntur et sensu. Habent autem omnia, quæcunque habent, minora. Illis enim et quod summi est inest, sensibilitas scilicet. Iterum arbores et plantæ relinquuntur quidem a cogitatu nostro, relinquuntur autem et a sensibilitate animalium. Habent autem sua proprietatem adversum saxa et terram, germinationem scilicet et augmentum, et crescibilitatem et escam. Fex autem, et quæ putantur fortissima, petrae, inquam, et terræ, hoc ipsum sunt corpus; non producantur, non crescunt: si enim et crescunt, ita crescunt ut nec sciatur quia crescunt. His ita a deorsum usque sursum, et a sursum usque deorsum separatis, agnoscamus quia nos quidem summi in commune, sicut et terra et lapides: coextendimur autem et plantis et arboribus. Habemus enim ut et nascamur et crescamus et pascamur. Transcendimus autem et irrationabilia animalia cum sensibilitate. Transilimus etiam et ab his: habentes quod est præcipuum, rationalis quippe vitæ cogitatum. Nihil autem præscribitur a communibus, ut puta, si quis voluerit hominem aliquem separare ab altero, non debet dicere: Ille qui duos oculos habet aut duas aures; neque illa quæ in commune sunt et aliis, sed illius hominis quod est præcipuum ad agnitionem. Esse enim non nobis solis est, et germinare non in nobis est tantum, et manducare non hominum solummodo, et crescere non nostrum est tantum, et sensibilitatibus uti non nostrum est solum; sed quando nos et ubi, in sermone, in cogitatu, in rationabili vita, hoc homo est, hæc imago, hoc est secundum imaginem, hoc est pretiosum, hoc imperiale, hoc est quod tenet per animam. Per hæc agnoscitur et pudicitia honestas. Et certe caro contrarias suggerit motiones: utpote irrationabilium ad communicationes: sed animæ cogitatus gubernans motiones concupiscentiarum, et asperitatem libidinum regens, ostendit quia anima a corpore separata est. Si enim corpus turbatur, movetur, fluctuatur a concupiscentiis, anima autem gubernat: corpus exsultat escis, anima autem cogitatu refrenat corpus: corpus expetit escam; evacuatur enim, et vult iterum adimpleri: anima autem sub spe religiositatis retinet desiderium: corpus sitit; anima mensurat quod ei est utile: corpus movet fluctus, anima autem tranquillitatem adducit. Corpus sola quæ sunt quærit, et non quæ sua sunt tantum, sed et supra ea quæ sua sunt. Si enim non adesset anima mensurans, posset aviditate escarum corpus corrumpi, et a potatione crepare su-

perflua; sed tantum anima corpore fortior est, quia et corpori mensuras ad salutem ponit. Et primo quidem ostendit quæ debeat sumere, et a quibus se abstinere, et ea quæ licita sunt manducare, quando, et quantum, et quibus horis, et quid debeat ante escam operari, et quemadmodum moveri desiderium escarum, et quemadmodum servare escam ingressam, et quomodo reficere operamenta: ut non ex abundantia motione confusio fiat ejus qui pascit. Et potuisset utique corpus corrumpi nisi adesset anima, permittens quantum deberet, et continens quantum oporteret, et mensurans et permiscens, et ætatibus semetipsam extendens, et iterum colligeus non magnitudine dico, sed mensuris. Quoties enim irascitur corpus quia derelicta est esca quam libenter sumebat, et iterum volebat, et non permisit animæ cogitatus? Quoties accensa est concupiscentia, et voluit esse sua aliena, et accensa est, et arsit flamma? sed sensus rorans exstinxit motionem, et marcidam flammam effectit, et ostendit homini ratione quia homo est, et non irrationabile pecus. Non sumus inter greges ad communicationes, sed nuptiæ apud nos, et in domibus, et successiones et cognationes habentur. Compatimur enim alteri, et congaudemus. Cogitatus enim conjungit, et separatæ nuptiæ apud nos sunt. Separavit enim hoc ratio sensus: et quod est admirabile, quæ non est visa ei qui non est visus, aut alibi nutrita ei qui alibi est educatus, subito tradita conjuncta est ratione et sensu et cogitatu, et præhonoratus est qui accepit et patri dilecto, et matri amicæ, et omni cognationi. Non enim mihi nunc inducatur eorum qui adulterant nummum (41): quia nec a cæcis agnoscitur oculi virtus, neque a claudis ambulatio recta, neque ab adulteris nummi figuratio vera. Sed nuptiæ sint nuptiæ, quæ terminis rationis a cogitatu sunt honoratæ. Duo enim sunt unum, quia ex uno facti sunt ab initio duo. Et quis poterit exhibere eorum qui salvantur figuram, pulchritudinem, speciositatem, quibus tristities consolatio est? partiuntur enim, et alterutrum onera portant, et alius pro alio sollicitus est, ut non tristetur nec doleat, ne, si non videat tristem, iterum tristetur. Aut enim figuratur tristitiam, aut pellit. Cum autem incurrerit aliquod gaudium aut lætitiâ, videbis ista duplicia. Sicut enim compatiuntur sibi in multis, ita et collætantur. Cogitatus itaque etiam fortissima nobis animalia subjecit. Comprehendit enim et velocia, et tarda domuit et subjecit. Descendens autem in mare, necessaria nobis ad usum eduxit; et ad aerem perveniens, inde ea quæ videmus et manducamus deposuit. Decerpsit etiam ab arboribus et plantis, et a terra et ab animalibus necessaria, et partitus est, et omnia nobis ob unam sensus rationem paravit. Nullum enim animal ita est forte, ut cogitatu sit fortior: siquidem nec penna huic velocior invenitur: sed quanta carni nostræ ob infir-

(41) Ms. qui adulterant nummus.

mitatem deesse videntur, hæc fortiora efficiuntur A virtute sensus et cogitatus. Non potest nostra aspiratio plurimum contineri in mari. Quid ergo? num aufugit nos mare? Nonne ei (42) maris profundum cogitatus invenit, ut nunc quidem funes in mari deponeret, nunc retia expanderet, alio autem tempore alia machinamenta immitteret? siquidem et per cannas ad profundum pervenit, et per setas operatur. Jam autem et margaritas scrutans invenit, et spirationi nostræ deposuit solatium. Et primo quidem, quomodo intellexit ea quæ in profundo maris sunt posita? et dein quomodo cœpit (43), aut agnovit usum eorum, ut quædam quidem separaret ad escam, quædam autem reponderet ad medelam, alia eligeret ad ornatum? Invenit autem et iter in mari. Accipiens enim e terra arbores, vehicula in dorsibus operatus est maris. Generans enim artes aut suscipiens, ad ea usus est quæ accepit, et testatur creatura sapientis per omnia Dei. Accipiens enim aquam et ignem et terram et aerem et arbores et mare et fontes et montes et campos, nihil horum ita ut accepit otiosum esse permisit. Coacceperat enim virtutem cogitatus et sapientiæ. Et ite considerans ea quæ in idem erant occulta, habuit sensum, ut ei adveniret et operaretur et uteretur. Accepit enim ignem, et invenit solatium tenebris et noctis obscuræ. Invenit quomodo ex lapidibus efficitur ferrum: invenit quomodo esset ærumentum e terra. Invenit quomodo aurum purgatur, quomodo argentum colatur, quomodo plumbum confidatur et ferrum, et quomodo ex his vasa figurantur, et vasorum varietas, et quæ ad tutelam, quæ ad medelam, quæ ad operationem terræ, quæ ad navigationem, quæ ad terram, quæ ad lapidem, quæ ad ligna, quæ ad aquam sunt necessaria, et quæ materies magis quomodo confidatur, et quid debeat accipere, et quomodo oporteat coëffecere spiritum flammæ ex igne: tanta sunt bona, lumen noctibus, medela ægrotantibus, operamentum artibus, et agricolis pugnantibus tuitionem, pacificis tutelam. Iterum autem secundum unumquodque operamentum et vas, quanta ignis operatur consideremus. Fecit aurum, et ex auro tanta; argentum, et ex argento tam multa; et ærumentum, et ex ipso in primis necessaria; et unumquodque quod colatum aut confidatum est, primo quidem inventum est, dein discretum, et post confectum, et ita usum. Didicit enim cogitatus quibus pascitur ignis: et certe aliquoties offert ligna ad coctiones, aliquoties autem ut maneat, et per quem ligna consumuntur permanerit, per istum sensum nutrita arguuntur. In tantum enim dives est qui tribuit, et tantum ditatus est qui suscepit; quia, si voluerimus contendere, et tantum ex opificiis ignem exponere, et utilia quæ ex igne sunt manifestare, transiet nox conjuncta diei, et manebunt ignis solius non plena. Apparet autem

dives qui creavit Deus, et qui dignus est habitus sensus tali divitia, ut hæc omnia scrutaretur. Vidit enim cogitatus in sabulo vitrum. Intuere ergo quantum distat cogitatus a corpore. Quid videt oculus? sabulum: quid videt sensus? vitrum. Intueris alium et alium: ille enim videt sabulum, iste autem videt vitrum, quod necdum est. Ergo non oculus corporalis intuetur, qui nec videt nisi adfuerit anima. Sed et cum videtur videre, aliter videt corpus et oculus: et certe anima videt per eum: aliter intuetur cogitatus a semetipso. Non vidit corpus ærumentum, non vidit corpus ferrum, sed lapis erat et terra. Cogitatus autem videns quæ non videbantur, æstimans quid facturus esset ignis, si confabulatus terræ fuisset iste (44), non tamen omni; et illi lapidi, et non B omni. Quærens enim ærumentum terram accepit, et quærens ferrum lapidem sumpsit; et non erravit, sed agnovit in quantum deberet igni permittere. Si enim transierit mensuram a Deo acceptam, ignis qui purgat consumit. Ita in istiusmodi materiis immisit cogitatus suam admirationem, in vasis suam varietatem, in operationibus suam virtutem, in operamentis suam sapientiam. Procreans enim artium gentes et disciplinarum populos, et nationes et genera, et separans alia aliter, et in alio opere aliter operatus est unicuique operamenta separata, et suggestit materias; et illam quidem posuit auro, aliam separavit ad argentum, alteram ad ærumentum, et aliæ ostendit ferrum, aliæ demonstravit sabulum, et ex sabulo C fructum vitri. Aliæ dedit invenire naturam arborum et operationem et usum et tempora. Aliæ fructus eorum, aliæ culturam eorum, aliæ ad inventionem eorum, aliæ medelam ex ipsis, et ipsi medicinæ nostra corpora: quid deberet amburere, quid oporteret coquere, cum quo deberet miscere; quid deberet separatim offerre, quid conveniret cum plurimis, quid crudum, quid incipientibus morbis et illi passioni, quid autem promoventi et jam posito in cessatione, quid etiam in insistenti initio, quid vero reddenti, et credenti, et recedenti. Non despexit nec animalium fructus, sed totondit nobis indumenta ex ovibus, totondit et e capris plurimos usus. Et non est dinumerare quanta ex animalibus et alimoniis nobis dederit ad operimenta, ad usum, ad medelam, ad opera: quanta ex arboribus, quanta e saxis, quanta ex aquis, quanta ex natantibus et volentibus, quanta ex auro et argento, et lignis, et lapidibus, et ærumento, et ferro, et plumbo, et quæ amburuntur et non amburuntur, et attenuantur, et contextuntur. Et mihi quidem videtur cogitatus ita esse sicut vir quidam dives, sua cupiens dinumerare, et scrutari; non sufficit, sed ob multitudinem possessionum et substantiæ, neque rationibus aut sensibus vacare potens, sed superatus ab his quæ habet, manet incertus. Tale nescio quid et nunc passus est cogitatus. Similis enim est ei qui fluctus dinumerat. In eo enim dum

(42) *Ei. Forte, et.*(43) *Cœpit. Forte, cepit.*(44) *Iste. Forte, isti. - Confabulatus. Vid. supr. not. 26.*

volumus proprietatem ejus in igni videre, exsur-
 rexit ex mare alia unda, et alius meatus a flumine,
 et a fontibus, et ab illis irrigationes, et usus ex ar-
 boribus, a fructibus, a radicibus, a foliis, ab his
 quæ a foris et ab intus habentur, et in animalibus
 quæ a foris et ab intus sunt, et pelles ad alium usum,
 et ossa ad alteram necessitatem. Et ne quidem stercus
 inutile existit, pretiositate cogitatus appetitum.
 Sed nonnunquam et e messibus, quia multum attulit
 terra, plurima relinquuntur, quia non potest possessor
 colligere quanta et seminavit, et terra multiplicans
 præbuit. Maneant igitur fluctus et undarum procellæ,
 et meatus fluviorum et fontes, et quæcunque derelicta
 sunt de fructibus, cogitatus et progenies et opera :
 et putantes nos hodie implere posse ea quæ
 recederant, plura habentes recedimus et hodie : ita

A ex bonis angustari (45) nos non pigeat, sed quanto
 potuerimus scrutabimur coronas, utpote serentes
 Altissimo, ex quibus in terra et mari est operatus.
 Quæcunque autem nos transcendunt, et superant,
 in eo ipso quod vincimur, victori ipsi ex operibus
 suis sint et istæ coronæ. Relinquentes igitur quousque
 et pervenit sermo, recondamus sermonis reliquias ;
 ut iterum ad ipsam mensam sedentes, iterum iisdem
 ipsis fruamur bonis. Unum autem est quod decet et
 nunc, ut reddatur ei cui semper redditur et semper
 debetur, in his quæ præcesserunt gratiarum actio,
 et in his quæ incipient gloria Deo sancto qui omnia
 nobis subjecti, per Spiritum cogitatus nos præhonoravit :
 cui est per unigenitum suum Filium cum Spiritu
 sancto, gloria, honor, imperium, majestas, et nunc
 et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

DE SPIRITALI COGITATU HOMINIS,

LIBER TERTIUS.

Ipse semetipsum cogitatus reficit, ipse semetipsum
 pascit, ipse semetipsum fortificat, ipse semetipsum
 considerat. Ipse enim ad semetipsum se colligit, et se-
 metipsum intuetur, et arcatur in suis. Non enim
 sicut oculus alia quidem videt, semetipsum autem
 intueri non potest ; quia nec suæ naturæ est ut se re-
 spiciat. Non ita et cogitatus. Neque enim sicut vul-
 tus in speculo, in alio quidem videtur, ad semet-
 ipsum autem converti non potest. Non ita et cogi-
 tatus habetur ; sed semetipsum videt, et ipse ad se-
 metipsum convertitur et se intuetur, et alia multa.
 Res non sicut vox levis quibusdam (46) offendens
 resonat, ita et cogitatus ad semetipsum resonat ut
 echo. Vox enim offendens aliunde respondet. Cogitatus
 autem ipse semetipsum scrutatur, et ipse ad
 semetipsum tanquam penetrans recurrit, et revol-
 vitur in semetipso. Diversum autem scit : nunc aut
 desurgunt libidines, et spirant concupiscentiæ, et
 pelluntur melius, et non salvatur quod sapit. Infr-
 matus enim et fortissimus cogitatus. Cum autem pu-
 dicitia fuerit ingressa aut excitata, statim concupi-
 scentia et libidines, ut ancillæ quæ ante surrectionem
 dominæ turbaverant domum, mox ut visa fuerit
 domina, alia alibi absconditur, alia alibi fugit, et
 negant jam motiones, et colligunt luxurias, et revo-
 cant ventos, et quiescunt fluctus, et efficitur tran-
 quillum. Hoc enim est pudicitia in anima. Quid tale
 præbet tranquillitas in mari ? quæ nonnunquam et

C obfuit festinantibus. Frequenter enim tranquillitas
 et opportunos ventos exspectantes fraudavit et non-
 nunquam et siti interemit graviori, utpote a tenta-
 tionibus motæ. Sed non talis pudicitia habetur
 tranquillitas, sed quæ compescuit ventos, et confre-
 git fluctus, et statim adduxit ad portum, et mox
 erexit ex pudicitia fructus. Cogitatum quippe, qui
 sapiat animæ dignitatem, sanctimonii honorem,
 puritatem honestatis, tunc videt oculus animæ, quia
 excussit ab eo pudicitia pulverem concupiscentiarum,
 procellarum libidinem. Si quis expertus est
 tempestates concupiscentiarum, expertus est et tran-
 quillum pudicitia ; ex his quæ passus est, et ex
 his a quibus salvatus est, agnoscit quæ dicuntur.
 Cogitatus enim concupiscentiarum dormiunt, motio-
 nes, fluctus, immissiones, turbellæ (47). Neque dor-
 mientibus dormire permittit. Accenduntur enim et per
 ambitiones, et jacentes perturbant, et cum dormien-
 tibus non dormiunt, sed semper sunt inquietæ. Cum
 autem pudicitia fuerit subingressa, cum illa habi-
 taverit ut domina, cum detinens fuerit, cum suis
 retinaculis tutaverit domum ; tunc sicut prædomiti
 equi, et ad præsepia quieti sunt, et in itineribus re-
 ctum agnoscunt iter, nutibus utpote digitorum ad-
 ducti : ita cum semel tenax fuerit pudicitia, et do-
 muerit concupiscentias, et mitigaverit libidines,
 manducamus honeste, et bibimus mensurate : men-
 surat enim quæ adest pudicitia. Denique et honeste

(45) *Angustari. Forte, angustari.*

(46) *Ms. vocatibus quibusdam.*

(47) *Ms. concupiscentiarum motiones, fluctus, immissiones, turbellæ. Neque.*

dormimus, et sobrii excitamur, et videmus pulchritudinem vultus, et pulchritudinem, et non ut offensionem. Aures quoque nostras non perforat melodia. Scit enim pudicitia et solvere ceram in auribus, neque noceat audientia (48). Nostra enim membra operamenta pudicitiae sunt. Oculus videt bonam faciem, et cum honestate eam intuetur. Non movetur ad concupiscentiam, sed videt in facie pulchritudinem, et cogitat qualis sit pulchritudo in anima; et quae a foris sunt bona ad semetipsum adducens, et a bonis bona decerpit, et non in malis offendit. Sicut corpora incolumia ab omnibus utilitatem accipiunt, et a motu, et ab exercitio, et a cursu, et ab unctione, et a somno, et ab esca, et a potu: ita econtra, quae aegrotant ab omnibus nocentur. Vini enim etiam odorem excusant et unguenti nidorem, et itineris motum, et escam, et frigidorem, et calorem. Omnia enim eis nocent qui male se habent. Omnia autem prosunt his qui incolumes habentur. Ita et libidinosum omnia movent ad noxam, et vultus, et pulchritudo, et compositio melodiae, et vestium varietas, et honor quidam, et bona opera ad mala transferuntur ei. Qui autem sobrius est, ex adverso; quia et contraria illi sunt, a bonis enim bona decerpens, dives in bonis est. Ita ergo pretiosa est pudicitia, quia, dum adest, et iustitiae preparat locum, dat etiam spatium et virtuti: intellectum autem (49), ut interpretetur nomen, salvat. Ergo amplectitur et circumdat virtutem, et sicut mater quaedam pietatis efficitur fratribus. Bona quidem est virtutis fortitudo, sed non semper eam necessariam habemus; forte autem audebo et dicere: Utinam non eam, sed opus. Si quis enim eam acceperit, tantum in bellis est utilis. Si autem et in pace necessaria est virtus, forte ut efficiat pudicitiae: forte enim cum iurgantur concupiscentiae, et illarum fluctus eriguntur, opus est ut viriliter resistat pudicitia. Si igitur adveniens istic joverit, tunc erit pretiosa et in pace virtus. Non quippe semetipsam vindicans, sed pudicitiae coadjuvans. Si autem et in bello virtus ponatur, metietatem generis despiciat. Mulieres enim ad praefandum armamus (50); pudicitia autem et in viris pretiosa est, utilior autem et mulieribus. Cur autem non dicatur, quod verum est, quia et virtutis ipsius fructus et in bellis ob pudicitiam necessarius est? Ideo enim suscipimus praelia, ut non adversarii superantes, mulieres extra legem pudicitiae corrumpant. Si enim ob hoc pugnamus, et pugnae terrores suscipimus, virtus ob pudicitiam et in bellis certator. Sicut enim naupagia ars gubernatrici ministrat, ita et virtus pudicitiae preparat tranquillitatem. Divisa est igitur virtus ex parte maxima generi nostro: sed nec viris omnibus utilis invenitur. Praevent enim eam et temporibus pudicitia. Qui

A enim adhuc adolescentes sunt, et necdum opera belli didicerunt, nec ad praelia vocantur, nonnunquam pudicitiae sibi imposuere coronas: sed et ob infirmitatem plurimis quiete donatis pudicitia adhuc utilis invenitur. Nam etsi senio deponuntur libidines, sed adhuc usque motiones concupiscentiarum, intusque et fornicationes aegrotant et occidunt (51), quae libidinem continere non possunt, et patres dehonestant, quae monitiones pudicitiae non libenter accipiunt. Si enim adesset pudicitia, neque furaretur quis, neque occideret aliquis, amaret autem et patris monita filius. Divina possessio ista, sed difficile invenitur. Qui autem iam habent illam, quae post resurrectionem futura est conversatio? Dicit enim ipsius regni Dominus et apportator: *Quicumque resurrectionis mortuorum digni fuerint, non nubunt, neque nubentur, sed ut angeli erunt Dei*⁴⁸, quia nec mori iam possunt. O immortalitas pudicitiae juncta! Qui in bellis vincunt non efficiuntur ut angeli, sed qui neque nubunt neque nubentur. Hoc iudicium est ejus qui fecit naturam. Nam et alibi ad ornatum ipsius pudicitiae locutus est Dominus: *Non omnes, inquit, sunt digni, sed quibus datum est*⁴⁹. Quod enim homo ex natura non habuit, hoc sit desuper donum: sed mihi quidem pudicitia ista suam pulchritudinem ostendat, et sensim trahat, et relinquatur non cedens, neque repleta et capta: sed sicut avis quaedam adornata, nonnunquam ludere desiderans sensim recedit, et in eo dum videtur, movet desiderium; sensim autem dum movetur, illicit ut eam quis insequatur; non capitur autem, quia ipsius est ut effugiat: protendit autem cursum, et cum quis maxime putaverit se comprehensurum, movet pennam et volat: ita et pudicitia suam varietatem in honestate proferens, sensim autem se movens et commovens, in tantum me traxit ut insequeretur: cum autem iam putarem me posse manum extendere eamque comprehendere, movens pennas superius se caelo conjungit, ad angelos scilicet, ubi ejus natura est ut maneat. Et ipsa quidem non comprehensa mansit, me autem reliquit stupentem et desiderantem comprehensionem, quam persequens non apprehendi. Etiam quidem colliganus sermonem; et quia pudicitia multa superans et sermonem ipsum qui de eadem est ininterpretabilis, recessit, universam humanam transcendens naturam: sermo autem inveniens quae Deus hominibus donavit, et hoc mortalibus, per quae immortalitatem eis procuravit, ad gratiarum actionem iterum se convertit, et de sancto et sanctificante, per quem sanctum hoc donum hominibus misit, per unigenitum scilicet suum Filium, sit ei gloria et honor, imperium, majestas cum Spiritu sancto et nunc et semper, et per omnia saecula saeculorum. Amen.

⁴⁸ Matth. xxii, 30. Marc. xii, 25. Luc. xv, 35. ⁴⁹ Matth. xix, 11.

(48) Ms. auribus, ne noceat audientia.

(49) Intellectum autem Auctor Etymologici magni, Σωφροσύνη παρὰ τὸ σωφρονεῖν τὸ γρηγορεῖν.

(50) Ad praefandum. Ms. ad praefata armamus. Forte legendum, ad praefata non armamus.

(51) Ms. fornicationes eragunt et occidunt.

EUSEBII PAMPHILI DE EO QUOD DEUS PATER INCORPORALIS EST, LIBER QUARTUS.

Ad ipsum Deum nostrum erigamus cogitatum, **A** dem et lapides hoc ipsum ut essent habent: arbores autem et plantæ ad id quod sunt assumpserunt ut et exsurgerent, et germinarent, et crescerent, et pascerentur: animalia autem irrationabilia ad ea quæ dicta sunt etiam hoc assumpserunt, ut sensibilitas esset in eis. Nos vero cum his omnibus accepimus cogitatum et sensum, et ad nos usque semper quod erat honoratius, additamento efficebantur honoratiora. Nobis autem ad superiora jam non ex additamentis agnoscitur dignitas, sed si forte a detractionibus: detractionem autem dico non ex his quæ jam sunt et habentur, ablationem, sed ipsam naturam quæ non indiguit istis: ut puta non habet necesse angelorum crescere natura: quæ enim non augentur, et non minuuntur. **B** Quid ergo inferior est natura angelorum, quia arbores quidem et plantæ pascuntur, et crescunt, et additamenta accipiunt; angelorum autem natura neque germinat, neque pullulationem suscipit, neque ut pascatur aut addatur? Cui enim ablatio incrementi est et aliorum quæ diximus, non est damnum his qui possident sine istis id quod sunt, sed dignitatis eminentia: multa enim non insunt angelis, neque adsunt quæ in nobis habentur. Et non quia deest illis quæ non habent, sed quia nos indigemus his, ideo nobis adest ad solatium id quod ab iisdem defleimus. Non sunt nuptiæ apud angelos. Data enim est viro mulier ad adiutorium: angelorum autem unusquisque propria natura sufficit sibi. Non conficiuntur angelis indumenta, ut contextant (55) quæ colibitant. Non domus iisdem; sufficit enim cælum: non lectis indiget sine somno natura. Non mensa apud eos: forte autem nec pascuntur: aurum autem et argentum et ærumentum et ferrum, et omnia quæ miramur creata et inventa, apud nos et usus habetur, illic autem nec nuncupatio nominatur, nec invenitur. Quid ergo? num ex tantis quæ putamus a nobis bonis superamus angelorum naturam? Nos enim divites auro sumus, angeli aurum non habent: non ideo pauperes inveniuntur, quia aurum apud illos non est; sed magis illi divites, qui nec auro indigent nostro nec argento. Quid opus est ferrum in cælis? utrum ad culturam, aut ad navigationem, aut ad bellum, aut ad medicinam? **D** Quid opus est permistione illis, ubi non sunt commutationes? Sed nec servis opus est eis: sufficit enim

(52) Ms. aut in terra, non in mari, non in aere.

(53) Ms. Simplex enim et informis est Deus.

(54) Compositus. Forte, incompositus.

(55) Contextant. Forte, contegant.

unusquisque sibi. Et quæ putamus nobis esse magna, et bona, et necessaria quæque sunt nobis; illi naturæ omnia sunt otiosa: et quæcunque ex animalibus nobis sunt utilia, illis sunt non necessaria. Tauros enim ad culturam non habent opus, neque equos ad bellum: non indigent igne ad luminaria, neque ea quæ per ignem ad curam. Non aqua est eis necessaria, non ex mari, non ex terra: non illa quæ ex imbris apportatur. Non somnum ad refectioem necessarium habent, non escas ad salutem. Forte autem quidem et mirantur audientes, qui mente ad angelorum choros non pervenerunt. Quibus enim beatitudo est si manducant et bibant, et nuptiis utantur, et possessiones habeant, et thesauros recondant, et judiciariis dignitatibus perfruantur; his etiam ea quæ supra ista sunt, minora putantur. Sed non contaminemus sanctum illum angelorum chorum; non sit ibi femina, ubi successio necessaria non est. Non quia creaturam accuso: unumquodque enim officium in sua natura jacet; bene translatum autem a suis locis, et regionibus et natura ad quam constituta est, revocat ad se legis divinæ virtutem. Quomodo enim decori in mari sunt piscium greges? quomodo decoræ sunt illorum in meatibus fluminum exultationes? quomodo nitent in exitis fontium? Si autem volueris istos, ut dans beneficium, ex aquis ad puritatem aeris educere, ad perditionem piscium beneficium fiet tuum. Ergo piscis quidem sit ubi est; quidam enim in mari sunt positi; et sint ubi eis est datum: alii in fluminibus et in fontibus natant, quia non indigent tuis beneficiis ad interemptionem. Quid ergo? quia bona est aqua piscibus, deponamus illic exultantes et homines. Secundum istum igitur sermonem, sint masculus et femina utiles apud nos et necessarii, hominum autem naturam contra naturam non deponamus. Si enim ascendere non potest natura piscium supra naturam, quomodo non magis timebimus, si angelorum naturam verbo ausi fuerimus deponere, quæ non descendit? Alias autem et nihil amplius fiet a nobis, nisi ut blasphememus. Nec enim etsi voluerimus vim facere illi naturæ, perurgebitur: sed illi quidem manent liberi ab isto habitu corporali. Neque enim masculus neque femina apud eos est, et non de terra. Et hoc, forte enim audisti mirabile illud Apostoli dictum, quia et apud quos natura statuit masculum esse et feminam, apud istos ipsos fides, et per fidem conjunctio invenitur. In Christo enim, inquit, non est masculus, neque femina⁵⁶. Si igitur ubi ex natura est masculus et femina, in Christo efficitur neque masculus neque femina, sed imitatio angelorum: cur non magis suscipimus gratiam ut assumamur, aut ut naturam angelorum deponamus ad nostram? Sed nos erigamus nosmetipsos, et ad superiora cogitatum perducamus nostrum, ad angelorum scilicet

A pratum; et assistentes pratis, videamus non nunc flores exeuntes, neque coloribus variis, neque in odoribus diversos; sed videamus illic cælo superius locum, per angelos autem splendens. Multitudo enim illic non tanta quanta est stellarum. Si enim et multæ sunt stellæ, sed in magnitudinibus et corporibus constitutæ, locis indigent, et ex magnitudine cæli multitudo mensuratur earum. Tantæ enim sunt, quantas capit et cælum. Angeli autem non indigent loco, sed liberi a locis viventes sunt, et in alterutrum agentes. Non in confusione quippe, nec exultatione corporea, sed semper in lumine sunt: ipsi lumen tale, quales et sunt. Apud illos enim non nox ad refectioem habetur, non dies ad exsurrectionem. Semper enim habent lumen, et lumen non hoc quod apud nos est. Hoc enim sensibilitatibus mensuratum est, illud autem aliud aliquid. Nihil sane nos prohibet in iisdem ipsis comparationibus volutari, quia et piscibus lumen habetur non tantum quantum et apud nos. Commistum enim illud est lumen, quod apud pisces habetur aquis; et ideo non ita sicut apud nos permanet purum, sed lumen et illic est: perinet enim et ibi per aquas, sed non est ita purum ut nobis. Et si quis aliquando vi mersit in aquas, et in aquis suos aperuit oculos, vidit quippe quod apud nos est lumen; videt, inquam, hoc clarum in aquis caliginosum. Utamur autem et alia comparatione. Præsens enim istius horæ constitutio testimonium sermone imperit. Hoc quod apud nos purum est lumen: quia enim nubes adveniens constitit super nos, aquis utpote plena; non permisit autem tale ad nos lumen venire, quale heri et pridem habebamus in oculis. Aeris enim tristitia pervisa ostendit quanta immutatio eidem ipsi lumini ab interjectis nubibus perficitur, ut apud nos. Si autem præcepto Dei evacuatis aquis fugatæ fuerint nubes, et natura ejus est, iterum nobis advenit lumen, non aliud quippe factum, sed liberatum a nubium permistione, istam quam videtis constitutionem præbentem. Ergo et in mari, et in aquis erat aliud lumen; non alterum quippe natura, sed sub introductione aliorum caliginosum. Ita et apud nos ex conventu nubium et aquarum hoc factum est, quod videtis per nubes. Secundum istum igitur sermonem, et per aerem penetrans lumen non est tale quale a sole emittitur. Si enim maxime eo quod perspicuus aer habetur, latet permistio: sed si quis voluerit cogitatu evolare, et velut in aquis nubium se mergere, et nubes transire, et aeris permistionem transcendere, pervidebit purissimum lumen. Sicut enim hoc quod apud nos est lumen, regionibus et spatii et offensionibus semper minuitur: ita rediens, et ab aquis lumen abstergens, et a nubibus te separans, et a permistione aeris liberans, transcendens autem et istius luminis puritatem, relinquit et ipsum solum inferius (56). Transiens

⁵⁶ Gal. iii, 28.

(56) Ms. ipsum solem inferius.

quippe et cælum superius, occurrens lumini : non enim qui a sole est, nec illi cui successio nox est, neque illi qui a parietibus prohibetur, nec illi cui offendunt umbræ, neque illi qui permisceatur aeri et aquis, sive per nubes sive per mare, sed lumini puro. Et ne putes me nunc angelos dicere lumen : est enim et super hoc clarum lumen clarior. In isto igitur lumine sempiterno, in isto qui non in successione habetur, qui non aliquando quidem est, aliquando autem non est : in isto qui cælo superius est, et non a cælo istic : cui sol non est genitor, non luna mater, non cælum a stellis, non lucernarum splendores, sed lumen illud. Tu enim sine sole lumen videre non potes, nec ea quæ infra solem habentur, et ea quæ quærentur ut teneantur manu. Non eorum qui quærentur quid gustent, aut odore assumant ; non eorum qui auribus edocentur, et oculis vident, sicut in aquis. Illic enim alia conversatio est, et alia in terra, et in aere non eadem, et cælum aliam habet constitutionem. Ita maneant ista istic, illa autem quæ inde sunt sint alia, non horum congeneres. Si enim clarior stella magis quam lucernæ lumen est, non te seducat, quia lucerna quidem illuminare videtur, et unaquæque totam domum : stellæ autem tantæ noctem non auferunt unam. Si quis enim voluerit scire lucernæ imbecillitatem ad stellarum lumina, abstrahere lucernam ab oculo : non quantum distat cælum terra, quia non est hoc tibi possibile ; tamen quantum potes lucernam ab oculo separa, intueheris quia spatia minuitur, et caliginatur, et infirmior arguitur lucernarum lumen. Si autem esset aliqua adinventio, ut non solum unius lucernæ, sed omnium lucernarum flammam, et omnium quæ accenduntur ; si esset machina quædam, ut omnem istam flammam quis posset colligere, et in cælo constituere, ubi stella parvissima est posita, nec prorsus agnita fuisset flamma, ubi posita haberetur. Cur ergo omnes stellæ non pellunt noctem ? quia multis spatiis a nobis distant, tamen non quamlibet permisionem luminis in nocte transmittunt. Si quis autem voluerit intueri, et comparare nubibus noctem, pervidebit quia nubes, licet non per omnia, tamen splendorem stellarum prohibent. Et cum hoc ita sit, inspiciet quid operantur stellæ, et quantum splendorem mittunt in nocte : et tamen stellæ omnes cum universis lucernis habent quidem affinitatem, quia luminosa qualitercumque utraque sunt. Sed non solum a lucernis stellæ differunt, sed et stella stellæ differt in claritate¹⁷. Stellis autem simul omnibus adunatis, splendor lunæ præfulget ; et istam lunam omnibus stellis addentes, vincuntur eorum fulgores a radiis solis. Sicut enim stellæ quidem lucernas, luna autem stellas, et sol universa hæc luminaria, et ipsius noctis superat tenebras : ita et sol cum omnibus quæ prædicta sunt vincitur a lumine quod cælo superius habetur. Et quomodo eadem Paulus

contendens exhibere de inenarrabili Deo loquitur, lumen habitans inaccessible¹⁸ ; inaccessibleis nominans, id dicit quod suscipi non potest. Lumen igitur angelis illud est, cuius neque gustus neque comparatio apud nos invenitur. Regio autem ejus supra dorsum est cæli, possessio vero et divitiæ ipsis : non enim lecto et medicina et mensa, et ea quæ apud nos magna putantur, sempiterna illa indiget et sancta natura : illis enim somnus non est, non dolor, non labor. Quid ergo ? Num otiosa eorum natura est ? Habent opus dignum suæ substantiæ : Deum laudant non vocibus neque clamore. Quomodo ergo dicit Scriptura voces, et, si permiserit tempus, contingemus audientes, et ista interim autem natura agnoscat. Si autem et aliter apparuerit Scriptura dicens, agnita natura agnosceretur et quibus Scriptura alloquitur. Denique et orator parvis aut non loquitur, aut sic loquitur ut parvi possunt audire ; et Scriptura divina hominibus ut humane loquatur, aut silentio honoretur. Non ex his igitur ex quibus condescendens Scriptura loquitur nobis, debemus verbo deducere et naturas, et vim facere nobismetipsis, et ut pisces exsilire e mari. Erunt enim vobis jactationes, non ad perditionem ut piscibus : sed quomodo ea dicam, ego quidem non possum. Decet autem opportune repetere non Domini vocem, qui piscatores a mari et stagnis et fluviis abstrahens, ait : *“ Venite, faciam vos piscatores hominum. Decet enim, inquit, homines piscamini. Et non tacuit, ne suspicio fieret perditionis, sed homines, inquit, piscamini ad salutem. Erigamus igitur nosmetipsos, exsiliamus e mari et a terra in qua stamus, et incidatur a nobis aer, et scindatur nobis et cælum. Cogitatus enim non detinetur, et pennis desiderii cælo superius accedamus, corpus istic ad congeneres relinquentes, et pedes in terra, quia ad cælum non currunt, et manus istic ubi possunt et tangere, et aures hic audiant voces, et odoratio ubi habet necessitatem, et gustus apud eos qui pascentur, et visio cum visibilibus maneat. Cogitatus autem veste se spoliatus, corporis istius pondus deponat, et suas pennas moveat, et quæcumque deducuntur abscidat, et quæ sunt gravia et detinere tentant, deponat ; et sit in dorsibus cæli, et illic factus cum angelis et angelorum decies millibus, et archangelorum millibus in alia vita et constitutione et conversatione positus, obliviscatur omnia quæ dimisit, nec alienetur illic. Non alienabitur autem si hic putans se esse, voluerit sapius eorum quæ hic sunt ignobilitatem videre, et motionem, et instabilitatem, et defluxionem, et defectionem, et diminutionem : quia obscurabitur et non stabit ; quia et quando videtur promovere, per multos casus venit ad incrementum. Cum hæc omnia contempserit, illa autem desideraverit ; et hinc jam ista quidem despiciet, illa autem considerabit, et evolans pervidebit. Factus*

¹⁷ I Cor. xv, 31. ¹⁸ I Tim. vi, 16. ¹⁹ Matth. iv, 19.

igitur cum his ad ea quæ desiderat, sciet quæ est dignitas cogitatus. Cum angelis homines cælo superius terrenique machina quis erit dux, quis sursum adducet, sed non concedet natura. Descendit Deus Dei Filius inde, et descendens, quia incredibile erat homines illic ascendere, assumpsit hoc incredibile, hoc est nostrum corpus, e summo descendens non ad confusionem, sed ad salutem ejus qui assumebatur. Si igitur Deus non assumpsit, qui non credis si cælum concedit his, quod adducit sursum is qui de cælo descendit, sed nondum ea quæ futura sunt, sed interim ea quæ potest cogitatus, siquidem est et admiratio, quia in corpore constitutus, et circa corpus potest deponere: non ut non moriatur, sed ut eam quæ vere vita est vivat. Forte autem et quidam audientes nunc istos sermones, cum sermonibus accensi illud quidem quod erant deposuerunt, quod autem non erant effecti noscuntur: sicut ferrum quoddam in igne fucatum, negat quidem nigrum, negat album colorem, et totus efficitur ignis et calore et incendio; ita forte quidam (57) sermonibus istis accensi, corpus quidem et corporis gradulinem, et vitia, et promotiones incidentes prorederunt, ipsi autem sermonibus istis evolantes desursum nos respiciunt; si tamen illic effecti patiuntur respicere istic, et non toti illic constituti poenitentur quia ita tarde et non ante hoc. Forte autem nec poeniteri illis jam vacat, qui ita lætis quæ illic sunt factis noscuntur, non eis est otium in memoriam redigere ea, a quibus liberati videntur. Istiusmodi enim homines illic non sunt homines. Sed sicut domum plenam thymiamate ingressi, et jam sensimus quod sumus, nihilominus tamen redolemus, ut thymiamata facti: ita et qui illic jam facti sunt accensi, veluti a natura egressi: quod autem sapiunt, effecti sunt illic angeli. Quibus enim intellectus ex imitatione æquus angelis habetur aut similis, istis non prohibet natura conversationem. Qua enim de causa carnales nos vocat Paulus, non seducens nostras animas, magis autem subducens. Quis enim mortuus effectus fornicatur aut adulterat? Dicit enim ipse Apostolus, manifestans (58) opera carnis quæ sunt adulterium, fornicatio^o. Carnis opera ista sunt: quis enim mortuus his involvitur? Illic ergo viventes animas cum corporibus cum declives fuerimus ad carnes, caro tantum vocamur; cum autem proueruerimus ad animam, animalis homo dicimur: cum autem transcendimus materiam, spiritualis homo appellamur. Et non jam quia carnalis vocatus est, fraudatus est anima: neque quia animalis dictus est, jam non habet corpus; siquidem et spiritati homini et corpus inest ut homini et anima ut animæ. Si autem et istic constituti, quidam quidem caro tantum sumus, quia declives fuimus ad terram; alii anima tantum, quia inter utramque stamus; alii spiritales vocamur

A quia transcendimus materiam: spiritualis igitur quæ dicitur, angelus appelletur; non quia ita ejus natura est, sed magis non efficiamur caro. Nec valde confundamus animas: oculus enim sine lumine tenebrosus est, et cogitatus sine efficientia superna vult videre, sicut oculus in nocte, et desiderat, et illicitur; laborat autem, quia non valet: cum autem advenerit lumen, efficitur oculus. Ita et cogitatus sine operatione Spiritus sancti palpat, contingit, promovet, crescit, putat quia iste lapis forte Deus est, istud aurum forte Deus, et hoc lignum. Dicit enim apud se: Putas mare Deus est? putas terra? putas aer? Unde et creaturæ transtulerunt nomina, ut non his quæ in consuetudine sunt appellantes, sed ea quæ colebant nominantes, convincerentur quia vim faciebant opificiis. Qui autem valde putaverunt se ascendere, sursum pervenientes usque ad stellas, occurrerunt lunæ et viderunt solem, forte autem et cælum, et permanserunt illic, et passi sunt vitium sceleratum: sicut qui ad regem festinat, ad regia palatii accedens, magna et clara et regi digna conspiciat; et cum debeat magis desiderium suum ad eum qui quæritur propalare, stupens valvas regias, et putans nihil amplius esse regem a suis, resideat ad ea quæ prima occurrant, fraudatur regis visione et natura. Sed nos non retineat terra, non præfocet mare; non offendamus in stellis, non obtenebremur a luna, neque nos calignet sol; non detineat cælum: Dominus enim et opifex et creator omnium eorum quæ dicta sunt et non sunt dicta, est ille qui quæritur. Ad Deum igitur, o homo, ad Deum horum omnium quæ bona et clara sunt. Nihil miserius est quam ut quis in lumine offendant: sed cæcorum hoc vitium est. Non obtenebremur a sole: vides eum orientem et occidentem, et cedentem mensuris. Sed ipse præco est ab oriente usque ad occasum, prædicat eum qui se fecit et dicit, si tamen tu audis, magis autem si vides: Non sum ego Deus, sed ille cujus sum et ego opificium. Me vides, ille invisibilis est. Visibile ad invisibile contraria est natura: non etsi sum clarus sicut sum, sed clarus qui videor: ille autem invisibilitate transcendit fulgoribus omnia. Non me honorans debonestes. Non sum ingratus ad Conditorem: sufficiunt mihi beneficia quæ accepi: noli addere quod non suscipio. Creatura sum, et non Creator; opificium et non opifex; factus sum, et non is qui fecit; istinc sum cælo, et inde oculis videor: ille invisibilis est. Ego in loco confirmatus sum: ille liber ab omni est loco. Ego partem cæli teneo in qua sum et positus: ille autem implet omnia. Ego ex loco ad locum accedo: ille et mihi separavit locum. Vide me, et noli connumerare quæ non connumerantur. Invisibilis et visibilis quomodo connumerantur? Qui in loci (59), et qui sine loco quam habent communionem naturæ? Ego orior et

^o Gal. v. 9.

(57) *Quidem. Forte, quidam.*

(58) *Ms. Manifesta sunt opera.*

(59) *Loci. Forte, loco vel locis.*

occido, quia et possum utraque ad iussa complere : A ille supereminet ; non indiget ut oriatur, non immutat locum, semper in eo ipso quod est manet ; semper ipse est qui est ; ab illo et calor est , ab illo dantur et cursus mensuræ, ab illo mensuratum est cœlum. Nam etsi spatio longe sum, tamen calore confloraturam : ille invisibilis est. Meum intueris habitum, ille sine habitu est. Tanta mihi sunt et alia, ex quibus nihil ad illum pertinere videtur : non tactum incurrit, non loco ambitur, non loca circumdat, non habitus circa ipsum, non compositio ad gloriam. Ille natus annato est (60), per ipsum et ego et omnia facta sunt. Nolite me convertere ad blasphemiam, per me blasphemare nolite. Littera sum ad gloriam ejus qui me fecit : cœlum enim liber est magnus ; ego autem cum affluibus meis sumus litteræ religiositatis. Legite lunæ virtutem : crescit et minuitur, et semper immutatur, et annuntiat immutabilem : et in illa iterum habitus invenitur, siquidem et illam videt oculus, et nunquam in eo ipso quod est manet. Nolite nec istam mecum pariter blasphemare. Quid nos calumniamini? modo quidem me dicentes fornicatum esse, modo autem lunam, quia adulterium admisit. Nolite deponere nos contra naturam, neque iterum extollere supra naturam. Dicitis quia ego mulieri confabulatus sum : quibus operamentis? quibus membris? quo habitu? quemadmodum meam flammam potuit sufferre? quemadmodum splendores? Si enim tanto spatio (61) meum radium sufferre non potest, in sinibus portare meam conjunctionem potuit? Nolite ita me turpiter calumniari, nolite ita insipienter extollere : non solum enim Deum ignoratis, sed et officia ipsius Dei nescitis. Dimittite me quia fixus sum, cursum cœli conficio. Nolite me ad terram deponere verbis, neque deducere fabulis. Non prævarico legem : sursum sum positus ; non immuto cursum constitutum mihi ; non recedo ab officio ; legem datam custodio ; agnosco spatia cœli, quæ et iussa percurro. Terram calcare non est naturæ meæ : quando nox facta est importuna, quia ego descendi ad mulieris communicationem? cessate turpiter honorantes, fœde deducentes : nolite ora vestra in bonis versibus malis negotiis aperire. Quid me deducitis? quid me extollitis? Non descendo ad mulierem, non ascendo æqualis Deo. Quod autem erat mihi et otium relinquere cursum statutum mihi? quando interruptus est dies? aut quando non adveni currens ad ornatum, occupatus ad mulierem? Et luna fabulis deturpatur, sed arguit fabulis (62) sua natura. Forte autem nec illud tacebit sol. Si autem ejus non est natura ut loquatur, nos pro eo loquemur, si tamen pro sole et non pro Deo ; non quia Deus indiget adiutorio nostro et defensione, sed homines constituti hominibus compatimur. Videntes enim volumus iter ostendere non videntibus ;

(60) Ms. Ille natus ex innato est.

(61) Ms. Si enim in tanto spatio.

(62) Fabulis. Forte fabulis.

A generis enim miseremur nostri. Illis quippe qui vestibus quidem se nudant, cœno autem se operiunt, qui lapides portant, qui damnum duplex accipiunt, ut et aurum proferant, et a Deo decident. Non cessat sol nec illud in medium proferre, quia putantes eum deificare, in his maxime in quibus indignatur. Adducunt enim ad omnem malignitatem hominum opera, et malitias soli et lunæ, et suas illi ascribere luxurias. Non iste, inquit, homo adulter est, sed sol. Veniunt enim ad illum locum, et mala hominum soli ascribunt. Et hominibus quidem nihil relinquunt mali, non luxurias luxuriosis ; non homicidia homicidis ; non adulterium adulteris ; non mendacia mendacibus ; non furta furibus ; sed oblitum eorum quæ blasphemabant dicentes deos, et omittentes homines qui delinquant, eos quos vocabant deos nunc hominum latrones, homicidas, mendaces, malignos, adulteros, fures pro hominibus esse volunt. Sed apud nos homicida si forte unum occidit, et forte tristatus aut infamis factus, et tremens, et compulsus ob egestatem, aut iram aut inimicitias, sol occidit eum qui interficitur. Quare? quæ vicinia? quæ cohæreditas? quæ conditio? quid passus? quid admittens? quid indigens? quid commodi sumus? Non sumus carnæ manibus stellarum motæ ad litteras. Tua, tua sunt, etiamsi calumniaris solem. Luna autem non operatur quæ calumniaris : non te liberat calumnia a peccato : acquiris tibi et blasphemiam : in eo enim dum dicis : Non ego admitto, sed Dei officia. Quod enim ego non ego, relinquit illud ei cujus officia et blasphemiam addit. Si enim non sunt opera nostra quæ admittimus, sed sol et luna et stellæ per nos operantur ; ita neque illorum sunt opera : æqualiter enim Deus constituit. Vide quod dicis : Deum nominas quem piget nosse Deum, sed tibi facile est apud quem sunt dicere : Confundor et piger sum contaminare meam linguam, et maxime cœlesti visione descendens. Quid ergo, o sapiens? Cygnus deus est qui adversum virginem calet? Confundantur qui aliquoties quidem taurum adorant, aliquoties (63) autem taurum deum transfiguratum fingunt. Sed dicite nobis cur immutatus est ut virginem videret? Non enim habebat feminas deus secundum vos. D Nonne sororem cooperatricem habuit, ut aliorum connubia suraretur? Non isti sermones sunt nostri, sed vestræ fabulæ scriptæ in libris (64), in simulacris, in parietibus, in saltationibus theatrorum. Indignaris quia dico ea quæ tu legens miraris : irasceris quia loquor de his quæ videns tu adoras. Indignaris quia dico quæ tu in saltationibus videns et audiens delectaris. Dele ea ex poetiis libris, recede a theatris, et extermina ea a parietibus ; confida ea, a simulacris recede, et congaudeo. Si autem pernamus in caritate, noli indignari si conviciaria ; dicite si quid addidi. Si autem apud te sunt scriptæ auro

(63) Ms. aliquoties autem in tauro.

(64) Ms. sed vestræ fabulæ in libris.

et argento et lapidibus et parietibus et theatris; si ego in parva hora et hoc pigens loquor, propter miserationem autem commoneo: quia quæ vides, o homo, et oculis et sensu non intueris, ad hæc irasceris. Si dei sunt, adulteri non sunt; si adulteri, non sunt dii. Si autem volunt habere adulteros deos, nos quidem eis non maledicimus; sint autem ut hi qui adorantur ab illis. Primus illorum deus non est satiatus libidine, in cælo, ut ipsi volunt sæpe cum sua conjuge agens: sicubi enim cum alia inventus est, statim a sua zelus accensus est: non enim credebat deo dea male de eo suspecta. Si enim et a mortalibus se non continebat, quomodo iste a cælestibus ut volunt cessavit? Sed concedite linguæ: nunc enim aurum est in sinus virginum liquens, ut furetur ejus virginitatem: forte autem et bene liquescit libido dissoluta, si taurus deus illorum, qui non est dei progenies, fabulæ ex corde figmentum mendax natura taurus est; et quid putas vir et taurus portans virginem libidinis servus, concupiscentiæ minister, in collo virgo cum libidine domina? Quam enim figuram intermisit, quando quievit ne immutaretur cygnus, taurus, aquila, aurum? aut continens factus est nunc? Multis enim jam annis non est factus aquila, et certe non pauci filii et boni nati sunt in deserto. Putas senuit et concupiscentia cessavit, aut pœnitentiam libidinis habuit, et nunc se jam continet? Jam enim non rapit puerum. Confundor et dicere sub qua occasione non suffecerat soror conjux, cooperatrix, ex qua nati sunt plurimi, sed jam nunc non nascuntur. Consenuit autem conjugium, cur jam non pariunt? Sed non suffecit illa, abiit ad mortales: suffecit non secunda eodem more; multiforme enim est malum. Non suffecerat mortales: ad masculos convertit libidinem. O poeta, quos irridebimus? magis autem quos lamentabimus? eos qui scripserunt, aut eos qui nunc usque illum qui in dextera portat aquilam, adorantes et respicientes, aut colentes sunt? Sed putas quia iste solus exstitit talis? nonne et citharista ille honestus? primo quidem cur citharistas deos ponamus, quia ista decet harmonia decora? ista enim est illa in qua olympias: harmonia autem illa est vera, in qua cælum est, et terra est posita, mare adjacet, et aer est compositus, et percutitur consensio. Non enim pellit mare terram propter harmoniam: non nox diei facit vim, non permittunt enim illius harmoniæ. Dicitis, cælum consentit his quæ deorsum sunt. Tantum enim præbuit in eo sol positus, quantum esset utile parari; et tantum accendit, quantum erat conveniens; et pergit et redit, ut neque abundans incendium exureret omnia; neque iterum si transcenderet, frigore perirent universa. Sed et communes harmoniæ et partibus divisæ, sicut brevi silura majora cuidam, aliæ siluri canore consentiens. Istud mare magnum et spatiosum, cujus fluctus cælum pulsant, terræ terminos non transcendunt. Sed ne-

que terra jurgans naturæ aacritate jurgavit, sed lex communis Domini est posita fines æterni, et in tantis sæculis digitus additus non est, fluminibus tantis et fontibus in maris sinibus incurrentibus. Flante vento pascuntur flatibus naves, ad cælum usque tolluntur. Et quis nonnunquam pertransiens timuit, ne ut minatur, ita effusus comprehendat astantem? Nonnunquam enim et declinavit mare, venit ubi ei statutum est, legislatorem et statutorem finis timens; et frangens fluctus ad littus, ostendit invisibilem per ea quæ videntur. Ista decet ei cithara, quæ in frontibus hominum harmonias describit, ubi debeant esse oculi, et quid circa ipsos; ubi dentes, et quanti; ubi aures, et quot et ad quid; ubi lingua, et ad quid; quis usus est oculorum; ubi ungues, et ad quantum; ubi capilli, et ubi non capilli; quid intrinsecus, quid constringere, quid involvere, quid velare, quid jacere, et ad quid utile; quis suscipere escas et dividere; quantas mensuras debeat habere cibus, et quantum intus debeat permanere, et quando debeat purgare, et si transierit horam, ostendit noxam. Ista lyra decet Deo composita melodiis membrorum: habet enim nervos et cordas in quibus et os ad ossum est, et viscera ad viscera, et membra ad membra, per quæ deponuntur et aperiantur manus: per quæ flectuntur, et iterum redeunt pedes; clauduntur oculi ad refectionem, et iterum revocantur ad opus. Et quis poterit dinumerare quantæ istiusmodi semper percutiuntur lyræ, non in uno tantum homine, nec in hominibus solis, sed et in omni animali? omnibus enim mensuræ, ætates, magnitudines, dentium, cornuum, quibusdam et non sunt cornua. Aliis pili sunt, et cujusmodi capilli, ungues et cujusmodi ungues, pennæ et iterum non pennæ, et in aquis, et in aere, et in mari, et in fluviiis, et in fontibus, et innumerabilia quæ exsurgunt, una tamen est harmonia. Cum enim suam accenderit lucernam, cum suum scilicet oraviis (65) fuerit solem, cum a fluvibus orientis simul ad occasum transmiserit lumen; omne movetur animal, unumquodque ad quod ei natura est. Et mensa quidem communis est plena, et aliud animal ad aliam properat escam, aliud alibi devitat; et quæ illis utilia non sunt, aliis convenientia habentur. Eiciunt (66) irrationabilia per istiusmodi harmoniam adducta, quis (67) debeat gustare, et quæ debeat vitare, et cum quibus conversari. Ista decens Deo harmonia est, per quam sol statutus ad cursum est, et luna ad crescendo, et stellæ ad spatia. Istam percutit per dies et noctes, siquidem et dormientes auget, et efficientibus otiosus non est. Et Deus quidem istam sine digitis et labore percutit harmoniam: ille autem qui fictus et non deus est, accipit virginem. O injuriam! Virgo ob pudicitiam fugit: deus autem qui dicitur, ob amorem libidinis insequitur, et non comprehendit. Velociore enim pedes fuere virginis pudicitie per voluntatem, quam ille qui a libidine

(65) Ms. *Oranus*. Vox Græca οὐρανός, Latine scripta.

(66) *Eiciunt*. Forte, et sciunt.

(67) *Quis*. Forte quæ, vel quid.

dissolutus est. Qui ambulat sensim, qui passus est jungit, iste nunc festinans non comprehendit virginem: pedes enim a libidine dissoluti, nec molles virginis passus comprehendere potuerunt, sed parum quid et pervenit: talis eorum deus, et bene comprehendens est columba ab accipitre musico: sed terra, inquit, miserta, humanior tali eorum deo visa, transtulit eam ad laurum. Et forte maluit virgo lignum fieri, quam a tali eorum deo corrumpi. Ille autem qui præter spem a tali venatione deciderat, videns virginem in arborem conversam, neque conversione confusus est, neque translata natura transtulit et amorem: sed adhuc fervens amore, adhuc ardens concupiscentia, amplectitur arborem, et decerpit ex illa quæ jam non erat virgo, folia, et confessus victoriam victum suum coronat caput, titulum utpote in corona libidini suæ constituens. Sed forte quædam poeta facilis et inconsiderate loquens mentitus de diis est talia, et non est insecutus virginem citharista. Quid adhuc usque in simulacris ex ista arbore coronatur, ut putant quidem ob honorem? Si autem honor est fornicationem laudari

A fornicationem (68) insecutam quidem, non comprehensam autem, adhuc usque accusabilem, et fingunt in simulacris, et pingunt in parietibus. Sed quid mihi et istis est? Revertere, lingua, et audi psalmum, o anima: *Convertere, anima mea, ad quietem tuam*⁶¹. Quid mihi est eos qui foris sunt judicare? Sufficit eis quia in his voluntantur. Cessent de opificiis non bene sentire; fruentes enim opificia, male de opificiis sentiunt, et ipsorum Creatorem injuriis petunt. Sint ut volunt, et certe nolo eos esse ut volunt. Noster autem sermo fugiat quantum potest illorum fetorem, quia apud ipsos sunt flagmenta, fabulæ, simulacra, adulteria, fornicationes, sanguis, lapides, ligna, dæmones, nuditates, turpitudines, dicenda et non dicenda occulta. Fugiens B autem inde, agat gratias ei, qui se liberavit ab istiusmodi. Erit enim gratia duplex, quia et liberavit a falsis, et ad vera adduxit. Liberati igitur ab his, et digni iudicati estis. Deo non nato Patri per unum unigenitum suum Filium cum Spiritu sancto sit gloria, honor, imperium, majestas, et nunc, et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

ITEM DE EO QUOD DEUS PATER INCORPORALIS EST, LIBER QUINTUS

Quæcumque ex cogitatu debent colligi et requiri vel exhiberi, quia incorporalis est Dei natura, et jam si non quantum res ipsa deposcit (69), tamen quantum ad nostram pervenit virtutem, magis autem quantum imbecillitati gratia donavit, ista per multos præteritos et adunavimus dies, et tractavimus in commune. Et si quis pervidit aut intellexit aut meminuit, nullam jam habet dubitationem de illa natura qua incorporali decretum est: sed forte multa illa sollicitudo quæ per cogitatus processit, ad aliam quamdam suspicionem nonnullos adducet. Dicentes enim qui volunt pervertere recta, quia cogitatus quidem boni et veri, et decori et recti de Deo sunt et habentur; Scripturæ autem his bonis et rectis cogitatibus non consentiunt, sed magis per ea quæ dicta sunt accusant cogitatus quam commendant. Erat autem propositum non quid dicimus non simpliciter de Deo: quia nec nobis est potestas sicut gentilibus ex corde de Deo loqui, sed qualem eum Scripturæ introducunt, et qualem se ipse interpretatur, talem oportet suscipi et adorari. Gentiles enim qui omnia ausi sunt, omnia transfigurant et

C fingunt, et non solum in templis et simulacris et imaginibus depingunt et figurant, sed et ipsum quem videntur incorporalem dicere Deum, ex corde flagentes produunt. Unde et is qui apud eos actor putatur, apud alios creditur: quia enim is qui est, agnitus non est ab iisdem, fama autem ad eos in novissimis pervenit temporibus; tamen ex auditione Moysi, quia famam de uno Deo, et ipso Creatore audierant, qui in multis sæculis opificia intermissa Creatore adoraverunt; alius aliud nuncupatione suggestit de eo quem audierant; ita ut quidam scribentes præcepti sint ex nomine solo imaginem describere, non hominis, inquam, aut alterius cuiuscunque status (70), sed simpliciter nuncupationem ex fama. Necesse enim erat istos qui Scripturam ignorabant, naturæ autem audierant nuncupationem de incognito, aliter autem et alterum aliter ex corde fingere, æstimatione quippe de eo quem ignorabant, et ideo per omnia erraverunt. Inde est ut non solum sibi dissentirent de Deo, sed et adversarentur. Quidam enim dicit quia providet, alius quod non providet, et alius quia usque ad lunam providet, alius

⁶¹ Psal. cxiv, 7.

(68) Ms. *laudari fornicationem.*

(69) Ms. *Etiam si non quantum res ipsa deposcit.*

(70) Ms. *cuiuscunque status.*

quia in omnibus providet. Et quidam dicit quia incorporealis est, alius quia corpus est. Ista commendatio (71) ignorantia est eorum, qui nesciunt quid loquuntur. Sed illi quidem audentes, aut aliter de Deo sentientes, omnes erraverunt. Nec enim ex corde humano Deus produci debuit, sed a Deo edoceri de Deo. Nobis autem necesse est ea surgere (72) et tractare, quæ ex Scripturis didicimus sanctis, quia incorporealis est Deus. Sed non sufficit pronuntiare, neque rationem cogitatus adire, sed ostendere quia et ipsi, et qui in iisdem cogitatus habentur, per omnia consentiunt his quæ Scripturæ Veteris et Novi Testamenti de Deo pronuntiant: forte autem et totum suspicabitur quidam, et corporaliter in Scripturis proferri Deum putabit; forte etiam et partibus compositum ex Scripturis putabit, colligens membra quæ dicta sunt. Oportet igitur primum suspicionem, qua dicunt in corpore esse Deum, aut corpus esse, diseri (73), ut apparentibus vinculis agnoscat solutionis magnificentia. Totum itaque videtur corpus introducere Scriptura quæ dicit: *Quia ambulat in paradiso* ⁷¹; aut quæ iterum dicit: *Quis est qui venit ex Edom* ⁷²? et quæ dicit Scriptura: *Vidi sedentem supra sedem majestatis suæ* ⁷³; et alia quæ alii: *Sedes sunt positæ, et Velustus dierum sedit* ⁷⁴. Qui enim in paradiso ambulat, et qui venit ex Edom, et qui apparet ut apparuit Ezechiel, et qui sedit secundum Daniëlem, et qui sedit secundum Isaiam, corporalem quamdam ambitionem suggerit (74). Et hoc quidem veluti de omni parentibus autem (75) ut videamur et depingere: *Oculi Domini super justos, et aurea ejus ad preces eorum* ⁷⁵. *Os Domini Sabaoth locutum est ista* ⁷⁶, faciens (76) Deum (77) et membratim, et tota facies istic descripta est, et post hæc quæ insequuntur. Dicit enim Scriptura: *Dextera Domini fecit virtutem* ⁷⁷; et *Sede ad dexteram meam* ⁷⁸, quam rem insequitur et a sinistra esse. Et iterum: *Cælum sedes est mihi, terra autem scabellum pedum meorum* ⁷⁹. Per ista itaque omnia a capite usque ad pedes videtur membratim fieri compositio, quantum ad sermonem spectat. Addeamus autem incertis his, *capilli capitis ejus* ⁸⁰. Ergo et capilli, et caput ejus et capilli, et adhuc amplius quantum ad exteriorem partem invenitur vestimentum, modo quidem rubrum, modo autem album. Si igitur et vestimentum circa ipsum, quæstio est et de indumento, utrum vivens quædam natura est et vestimentum, aut quomodo illic vestimentum habetur; et quæcunque convenerimus, ut de indumento dicamus oportet moveri. Et iterum: si *vox Domini fecit, si vox Domini in virtute* ⁸¹, et vox Domini frequenter in illo psalmo dicitur, et secundum unum-

quemque prophetam invenimus dictum, *Dixit Dominus ad me*. In Evangelio etiam: *Desursum vox facta est* ⁸²; oportet enim immisceri ea quæ ex Novo sunt Testamento, Veteri, ne iterum hæretici separant, et alium Introducant Deum. Adjuncta autem sint ista ex Scriptura, unde et omnia mota sunt: *Factum est autem die tertio, cum mane factum fuisset, et factæ sunt voces et fulgura, et nubis nimbus, et super montem Sina vox tubæ canebat valde* ⁸³. Ergo et tuba sonabat magna, et turbatus est omnis populus in castris, et produxit Moyses populum in obviam Deo de castris, tanquam jam præsentem illic Deo, et constituit eos sub montem. Mons autem Sina fumabat totus, propter quod descendisset Deus super eum in igne ⁸⁴. Si descendit et in montem descendit, et ascendebat fumus tanquam fumus fornacis et obstupuit totus populus valde, siebant enim voces tubæ prodeuntes fortissime; valde Moyses loquebatur, et Deus respondebat ei voce: et descendit Dominus in monte Sina super cacumen montis, et vocavit Dominus Moysen in cacumine montis, et ascendit Moyses, et dixit Deus ad Moysen. Hæc quidem de eo si descendit, et si videtur, et si vocibus loquitur Deus, et si tubæ aderant, et si in ignem descendit, quid sibi vult fumus? Sunt autem ex sequentibus aliæ quæstiones: sed bene est sensim accedere ad proposita. Et sicut hi qui ædificare desiderant, et lapides transferre cupiunt, si singulos transtulerint, multos poterunt adunare: si autem multos simul levaverint, nec quidem unum levare poterunt: ita et nos interim; prima enim dicta intercipere facile videtur audientibus; timidus autem difficile. Si enim voluerit quis dicere, locutus est, non est locutus: vox, non vox; facies, non facies; simpliciter videtur facile quid operari, audenter autem operatur. Sed oportet nunc ab ipsa Scriptura accipere solutiones, et ostendere quia istæ voces ita quidem dicuntur, non ita autem debent intelligi. In ipsis enim iisdemque sermonibus primo exhibet necessitatem, ob quam ita apparuit Deus. Dicit enim: *Ecce ego venio ad te in columna nubis, ut audiat populus loquentem me ad te, et credant tibi in sempiternum* ⁸⁵. Et iterum ad populum dicit: *Vos vidistis, quia de cælo locutus sum vobis* ⁸⁶. Et certe ex monte Sina. Quomodo ergo potest fieri de cælo et de monte Sina simul? *Vidistis, inquit, quia de cælo locutus sum vobis. Nolite vobis facere similitudinem omnium quæ sunt in terra* ⁸⁷. Et certe si similitudo erat qui apparebat, deberent videntes magis adduci ad ipsius similitudinem. Si autem dicit: *De cælo locutus sum vobis*, qui dicitur quia de monte Sina: manifestum est quia

⁷¹ Gen. III, 8. ⁷² Isa. LXIII, 1. ⁷³ Isa. VI, 1. ⁷⁴ Dan. VII, 9. ⁷⁵ Psal. XXXIII, 16. ⁷⁶ Isa. I, 20.
⁷⁷ Psal. CIV, 16. ⁷⁸ Psal. CIX, 1. ⁷⁹ Isa. LXVI, 4. ⁸⁰ Dan. VII, 9. ⁸¹ Psal. XXVIII, 4. ⁸² Luc. III, 22.
⁸³ Exod. XIX, 16. ⁸⁴ ibid. 17, 18. ⁸⁵ Exod. XIX, 9. ⁸⁶ Exod. XX, 22. ⁸⁷ ibid. 4.

(71) *Commendatio. Forte, commentatio.*

(72) *Ea surgere. Forte, exsurgere.*

(73) *Diseri. Forte, disseri vel deseri.*

(74) *Περιγραφήν, ambitum.*

(75) Forte sic legendum, *de omni: partibus autem.*

(76) Ms. est. *Ista facies Domini et memoratim.*

(77) *Deum. Ms. Domini.*

ambitionem (78) præsentis suæ ostendit in monte, ipse autem in sua manebat majestate. Cur autem et a monte Sina apparet qui de cælo, *Ne timueritis*, inquit, *quia tentare vos venit Deus, ut sit timor ejus in vobis*⁷⁹? Non ergo natura est quæ apparebat, sed dispensatio quæ adducebat. Quia enim audacissimus erat populus, quia semper declivis ad idololatriam habebatur; quia enim humilis erat, et desiderabat per manus contingere Deum, et per oculos videre: quia enim talis erat populus, misericors autem Deus et bonus facit eistimorem, qui nec post timorem timuerunt, et dicit: *Quia si quis appropinquaverit, morte morietur*⁸⁰. Et certe oves erant illic ante hoc, et non sunt mortuæ. Moyses enim illic pavit, Moyses erat illic ut pastor, nec dura est propheta, et non est mortuus. Utique et alii ante Moysen; sed propter adventum, quis dicit, Dei dixit, quia si quis appropinquaverit morietur. Nonne magis deberet vivere qui appropinquat adventui Dei? Sed terrere vult populum audacem; unde et tubæ sonant canentium. Quid enim magnum est Deo operamenta creare ad istiusmodi necessitatem, aut sine tubis sonum talem emittere? Non ab re autem est quædam ex Daniele apponere, sed et opportunissimum. Quia enim diximus quia non erat impossibile Deo tubas creare, aut sine tubis sonum audiri: scriptum apud Daniele est, quia, *Manus ingressa sola scribebat in pariete*⁸¹. Ista manus Deus est, aut angeli incisio est? Sed quia deberet videri non tenens, forte autem nec atramentum bajulans, neque alio aliquo operamento abusa, aut ipsa usa, addatur et canna, et atramentum creatum. Aut si hoc quis voluerit accipere, scripsit manus, et dum scripsisset, recessit. Quid manus ista dicebat, cujus Dei sola manus, et ubi est totum? aut angeli, et ubi est totum? incisio erat passibilis. Ergo quo ista incisio est? Quid ergo est sententia visa? Ut enim sciret rex qui ausus est, ideo manus ad lucernam indigens, quæ nec oculis visa sunt. Et certe ut scribat quis, valde intentio necessaria est, et videntium ocolorum, et acute videntium. Nunc autem scribit sine oculis, sine tenente, sive cum atramento, sive sine atramento, sive sine aliis operamentis, sive cum aliis, admiratio est; qui valde carnes sunt, qui corporales, qui volunt Deo corpus dare, respondeant nobis, illa manus corpus erat aut non corpus? Si corpus; sine humeris non moveatur, sine toto corpore non sit manus. Si autem apparet manus, et scribit manus, et recedit manus; agnoscatur quæ est natura visionis præsentis. Importunum autem non est adjungere, cur et manus. Si enim jam dictum est, quia oportebat sententiam scribi, sed forte ideo per manum, quia et pater hujus regis adversum quem ista sententia scripta est, ob populi delicta potuit et populum tenere et templum. Et populum quidem adduxit captivum. Condicens autem quia

prophetiæ factæ sunt a Deo prænuntiantes captivitatem populi quæ per eum facta videtur, vasa sacerdotalia accipiens, et hoc superbus et erectus, et alta cogitans, ut propheta de eo diceret: *Tu dixisti in corde tuo, Ad cælos ascendam; supra nubes ponam sedem meam, et sedebo supra montes altissimos ad aquilonem, et ero similis Altissimo*⁸²: quia talia sapiebat, et talia loquebatur, et talia cogitabat, iste accipiens sacerdotalia vasa non est ausus uti iisdem, sed tanquam in ratione honoris posuit in templis, non consecrans idolis, sicut quæ insequuntur demonstrant, sed recusans vasis uti divinis. Isti succedens filius ejus in regno, non ei successit et secundum istum honorem, sed innovans potestatem regni sui, profert vasa sacerdotalia, et bibit in ipsis. Et quia ipse et sui male extenderunt manus suas ad vasa, quia enim manibus tetigerunt ea quæ eis non contingebant; manus pro manu exiens scripsit juxta lucernam, ut qui aderant homines viderent sententiam. Quæ ergo est manus illa? Non corpus, neque ex corpore incisio, sed efficientia ad visionem veniens, ut agnosceretur sententia invisibilis. Suffecerat autem et manus ostendere virtutem, et interpretari obscuritates, solvere dubitationes, sed non est egenus dives. Invenimus enim in Scripturis et forte multa, quæ ut quæstiones motæ sunt, possunt nobis ad solutionem prodesse. Novimus enim et de Daniele, quia vidit sedes positas, et Vetustudierum insidentem, cujus albi erant capilli, et vestimenta candida⁸³. Et certe et hoc accipiebatur propter contumaciam, aut propter negligentiam. Ad ostentationem quippe quia corpus est Deus; sententia autem virtutem sermonum exhibet, quia maxime exhibe incorporalis ostenditur Deus. Quis enim ignorat omnem qui oculis utitur, quia oculo contingit ea videre quæ adsunt? quæ autem in crastinum aut post parvam horam, aut post momentum fient, non videt oculus: Danielis autem visio, Initium quidem habet a lea, post leam autem introducit ursum, tertium animal ut pardum, quartum tale cujus natura apud nos non invenitur. Interrogabo volentem contendere, lea regnum est? Si enim quod vidit Daniel erat visibile, leam autem vidit; non vidit regnum, sed leam. Ne igitur removeamus dictum, Scripturam videamus. Si enim ipse Daniel interpretans, aut interpretatam ab angelo visionem audit, quia primum regnum est Chaldæorum, intueris quia quod visum est, lea erat; quod autem interpretatur, regnum. Aut dicat qui voluerit, putas fera aliqua erat, et vivebat; et talis qualem vidit Daniel? Si autem insignia vidit regni, interpretationem autem agnovit, visiones corporeas facere non debemus. Ursus autem apparebat secundus post leam, et tria latera erant in ore ejus. Putas quia et latera viva erant, et unde ea accipit ursus? Putas aliquid animal expugnans

⁷⁹ Deut. vii, 5. ⁸⁰ Exod. xix, 12. ⁸¹ Dan. v, 5. ⁸² Isa. xiv, 13. ⁸³ Dan. vii, 9.

(78) *Ambitionem*. Id est, *ambitum*.

quod in consuetudine est apud uos; aut significat, quia per tria latera tres regiones habebit illud secundum regnum. Tertius autem pardus quidem erat quantum ad visionem, quatuor autem capita habebat. Si quis autem vestrum vidit in natura quatuor capita pardum habentem, sit visibile et animal istud. Si autem naturam convertit, formantur autem regna per istiusmodi visiones, ad corpora non compellamus. Quarti autem animalis in totum nec figuratio est posita, eo quod immutatum et novum a cæteris videbatur, ut ne quidem similitudo in eo alicujus animalis inveniatur: hæc vidit Daniel. Et ante hæc: *Vidi, inquit, quatuor ventos calis immittentes in mari magno* ⁸⁴. Putas et venti visibiles fuere? Quatuor autem simul immittuntur in mari. Et mare vidit, ubi agens præsens mare, aut non præsens conspexit. *Et quatuor, inquit, ascende-
bant feræ de mari* ⁸⁵: lea ex mari, et ursus ex mari, et pardus ex mari. Intueris quia ipsa Scriptura per ea quæ videtur ligare, per eadem et solvit. Mare in illis non erat locis, ubi erat Daniel. Puta quia erat lea, et ursus et pardus et novum illud animal: ex mari quomodo ascendunt? Venti autem quomodo videntur? Puta quia visa sunt ista. Ascendit lea ex mari, quomodo regnum in terra. Si autem regnum in terra est, non est jam lea: quod enim visum est aliud erat, quod autem interpreta-
tum aliud. Sed puta quia transfert et leam ad regnum: interpretatur enim angelus ei qui viderat et reliquas feras unumquodque in sua constitutione. Si ista enim quæ apud nos sunt et visibilia habentur, transferamus ad invisibilia, et dicamus quia non aderant, sed visa sunt; et visio est, et non naturæ progenies. Transeamus ad Deum, ubi sedes sunt positæ; et jam non dicamus sedes aliud aliquid, sed ipsas sedes: et non jam dicamus quia vius est qui non est visibilis, sed visio est. Judicem introducere audeat qui vult, sic concedit ei Scriptura. Meminisse autem oportet quia suggestimus quod suggerit et natura, quia oculi futura non vident. Neque post quodlibet momentum lea primum regnum tunc sub Daniele erat, ursusque ejus successit regno: pardus tertium regnum. Non enim unoquoque animali regnum, sed unaquæque fera regnum est habens multos reges. Ergo usque ad quartum regnum multi reges. Post quartum autem regnum iudicium adversum quatuor, et quatuor non adversum primum. Daniel autem et primo, et secundo, et tertio, et quarto regno iudicium post novissimum quartum, in uno momento vidit. Nunquid possunt adunari ea quæ hodie facta sunt, cum his quæ crastino fient, et tertio et quarto die, ut videantur? Si igitur ea quæ in quatuor diebus fiunt, ad unum momentum convenire non possunt: quomodo ea quæ in quatuor regnis facta sunt, et fient in tantis sæculis et temporibus, in uno momento oculis videri potuerunt? Ergo quæ vidit Daniel

A futura erant; quia quæ incipit videre, non videt quæ videntur, sed videt quæ non videntur. Ideo autem et nuncupatio erat prophetarum ista, ut dicerentur qui vident: quia enim et apud nos quidam vident, quidam non vident, et ad cæcos comparatio est eorum qui vident, et diversitas et discretio est. Sumus autem quantum ad considerationem visionum non videntes. Vident autem prophetae, quæ nos non videmus. Ex ipsa ergo efficientia acceperunt et nuncupationem qui vocabantur prophetae secundum veterem vocem, cum maxime exceperunt his qui vident. Unde et multæ inscriptiones tales inveniuntur, dum dicit: *Visio quam vidit Isaias adversus Ægyptum: Visio adversum Babyloniam* ⁸⁶. Quia igitur videbant, ut videbant, videbant autem non ut homines. Quæ ergo oculis hominum non videntur, non sunt corporalia. Vidit Daniel: quid vidit? quia *sedes sunt positæ*. Quando? Si enim iudicium vidit, tunc utique cum quarti regni interemptio futura est. Iterum tamen cum hæc videret, non flebant ea quæ videbat. Cur autem et sedes videt, *Judicium sedit*, visio ad efficientiam facta est rei. Quia enim apud nos iudices in sede sedentes subditos sibi iudicant, dicit, *Sedes sunt positæ*. Et certe si talis esset Deus natura, non debuit dicere, *positæ sunt sedes, sed, erant*. Si autem *positæ sunt quæ non erant antea collocatæ, et sedit qui ante non sedebat; ergo nec tunc positæ sunt, nec tunc sedit: sed ostendit per ea quæ cognita sunt nobis verba efficientiam Dei ad iudicium*. Denique et descripsit illic albos capillos, candidam vestem, ignem ante iudicem, et fluvium igneum. Dicit enim quia *Vetusus dierum sedit*. Cur vetustus dierum? Et certe ne quidem dies opus sunt Deo: sed quia resurrectio fiebat in exitu ætatum regum, multum tempus necessarium habebatur. Quia enim per multos dies expediebatur istud, *Vetustum dierum nominat iudicem*. Et quia mundum erat iudicium et purissimum, et inflexibile; albi capilli mundi iudicis, et candida ejus vestimenta et immaculata dicuntur: ideo et capilli albi, sive vetustatem annuntiantes et ipsi, sive iudicii puritatem. Ego autem et contingere istiusmodi habitum pertimesco. Si autem non erat quod diceretur, quod posset omnibus videri recedere ab istiusmodi sensu tacerem. Sed timidos, inquit, facitis filios Israel ⁸⁷. Cur autem et fluvius illic igneus currit, dicit quia interfecta est bestia, et corpus ejus datum est igni ad exurendum. Quia enim sententia bestiam mittebat in ignem, prius præparavit operamentum per quod futurum erat iudicium. De his igitur quæ in Daniele sunt posita, ex bestiis illis manent quæ visæ sunt feræ, non autem quæ annuntiabantur regna, et ex temporibus quæ habent spatia sæculorum, quæ conjuncta sunt per visionem ad unum momentum, et ex eo quod iudicium non tunc est factum, quando et visum est; non solum ad suspi-

⁸⁴ Dan. vii, 2. ⁸⁵ ibid. ⁸⁶ Isa. xix, 1; xiii, 1.

⁸⁷ Levit. xv, 31.

andum Deum corpus esse non debuit non sinere, sed potius ad satisfactionem venire, quia incorporealis est Deus. Est autem rationis et his similia addere. Ipsa enim visio Danielis quæ per bestias facta est, soror est ejus quam vidit per imaginem Nabuchodonosor, et salvatur cum pœnitentia (79) comparantur, et e contra ponuntur ea quæ in imagine visa sunt, et ea quæ per visionem istam ferarum ostensa noscuntur. Quatuor enim erant et istic feræ diversa natura; quatuor autem et illic materiæ concurrunt ad compositionem unius imaginis, et nihil nos prohibet unum ad unum interrogare et videre. Lea regnans habetur in feris: aurum autem præcedens in istiusmodi materiis: fulget enim, et sicut ignis in nocte, ita aurum inter cætera quæ possidentur. Accipiamus igitur ab imagine quidem caput aureum; a visione autem istam leam. Et forte ideo utraque femineo nomine, quia et regna. Inde accipiamus argenteum pectus, et brachia: post aurum, argentum, post leam, ursum: et tria, illic ærumentum, istic pardum; subducitur enim secundum pœnitentiam (80) comparatio. Inde jam permistum ferrum cum testa; istic bestia cujus figuram propter varietatem non manifestavit. Et illic lapis comminuit imaginem; istic iudex iudicat bestias. Si quis igitur contentiosus voluerit hæc visibilia esse, dicat nobis utrum caput est aureum lea: utraque enim ad hoc ipsum concurrunt, et utraque sibi non similia, neque qui annuntiat. Quid enim ad leam aurum? Quid autem utraque ad regnum? et ita ea quæ insequantur, quæ et ab imagine proferuntur, et quæ a bestiis discernuntur. Et illic lapis sine manibus, ut non hominis sit opus; istic iudex. Et illic quia materiæ erant, comminuntur; istic quia bestia erat, in ignem mittitur. Ita habemus et Pharaonis spicas, et boves septem, et pingues et macilentas. Et quantum ad naturam spectat, boves quidem spicas manducant, spicæ autem a bobus comeduntur. Quod autem significatur et ab his qui manducantur, et ab his qui manducant, ipsam eandemque habent virtutem. Ad quod enim fuerat acceptum non dissentit, sed et necessaria visio est. Quia enim de annis, et natiuitate, et fructibus erat, spicæ autem horum sunt genitricæ; per spicas quidem anni annuntiantur. Quia autem per opera boum nascuntur spicæ, boves quorum operatio fruges sunt, et spicæ boum natiuitates; accepta quidem sunt varie, annuntiarunt autem effectum. Putas ergo fructus bovis est, aut spicæ annus? Sed alia quidem sunt quæ videntur, alia autem quæ annuntiantur. Joseph autem manipulos vidit: nonne deberent et istic anni esse? Sed ait: *Somniauit autem somnium Joseph, et retulit fratribus suis, et dixit eis: Audite somnium hoc quod somniaui. Putabam nos alligare manipulos in*

⁷⁹ Gen. xxxvii, 5. ⁸⁰ Isa. xxix, 8.

(79) *Cum pœnitentia.* Interpres videtur μετανοίαν pœnitentiam legisse pro δάνοιαν cogitationem.

(80) *Pœnitentiam.* Hic quoque δάνοιαν cogitatio-

medio campo, et surrexit meus manipulus, et rectus stetit, et conversi manipuli vestri adoraverunt meum manipulum ⁷⁹. Et interpretatur pater, et suspicatur fratres, quia incipiet reguare super fratres suos. Et nunc quidem manipuli: iterum autem ipse solem et lunam videt et undecim stellas. Differt in gloria stella, manipulus non differt. Sed apparet quia stella manipulo ad quod accepta est, non est melior. Cum enim pater positus est in loco solis, mater autem in loco lunæ, fratres consequenter efficebantur in loco stellarum: forte autem nec ista simpliciter debemus transire: sed quia occasio adorationis facta est fructuum abundantia, ideo non ab alia occasione vidit adorantes se fratres, quam a manipulis messium. Si quis autem voluerit et stellas, et lunam, et solem requirere, ad istum sermonem inueniet concurrere. Quis enim ignorat ex omnibus Moysi vocem, quia ex frugibus quos nutrit sol et luna, facta occasio est visionis? Ergo quia fructuum erat occasio, per ea quæ fruges enutrient, facta est et visio duplex. Putas ergo quia aliquis ex his qui adsunt, invigilans et sobrius, cogitavit apud se ut sobrius, quia istæ visiones per insomnia sunt factæ, et forte suspicabitur vim facere nos et his visionibus quæ per insomnia factæ noscuntur, et ad solutionem eas accipere, quæ videntur per oculos visæ ab invigilantibus. Si enim ita esset, subripere deberem, et hoc ipsum suadere et ludere: forte autem et si tacuissem, quia per insomnia factus est mihi sermo, viderer his qui adhuc somniantur, et inauditum edicere quid et exhibere. Quia autem veritatis est locus, et non nos seducere oportet, neque suasioni captare, sciamus quia hæc quæ dicta sunt omnia per insomnia visa sunt: *siquidem et Nabuchodonosor somnium vidit, et Daniel illud quod diximus per somnium vidit, et Pharaon, et Joseph per insomnia habuerunt istas visiones.* Nihil ergo mirum si et nobis per insomnia appareant quæ videntur. Alia enim de aliis frequenter videmus, aut tempestatem maris, aut nosmetipsos trahi a fluviis, aut prata, aut fructus; aut quia de tectis dejicimur, aut quia thesauros invenimus, aut quia amisimus aliquid, aut quia subingressus est quidam, aut quia alius exivit, aut quia locutus est nescio quis, aut quia dedit aliquis. Erant autem omnes istæ ambitiones, sicut dicit Isaias: *Sicut qui vidit semetipsum manducantem per somnum aut bibentem, evigilans autem adhuc esurit aut sitit* ⁸⁰. Cum maxime visi sumus exsolvisse et ista, et unusquisque audientium jam suam refecerat mentem, tanquam solutione inventa et sollicitudine soluta; subito quæ putatæ sunt visiones somniis revelatæ, iterum nobis constrinxerunt vincula quæstionum, et tempus apprehendit taciturnitatis. Forte non importunum tempus neque inutile est. Si enim et quidam præ-

nem potius quam μετανοίαν pœnitentiam legendum fuisse videtur.

sentium est, qui horum scientiam per noctem accipere incipiet tractans et repercuiens insomnia, et ne quidem ipsi somno concedens, forte scrutans per noctem cum otio, et a lumine nocturno fulgores accipiens, quæret vinculorum horum solutiones: et si quidem invenerit lucratus est, et sursum et deorsum convertens, et quærens et volutans, persistit in incerto, sollicitior venit ad inventionem solutionis. Scio autem quia unusquisque qui hic assistit, exiens de his quidem erit sollicitus, curam ventris non faciens: forte autem quidam et indignantur, quia protendimus sermonem; plurimi enim obdormientes et in facie volunt ex aliorum laboribus et sudoribus sine labore parata suscipere; si autem et susceperint, qui autem adinventiant non laborant. Si autem et suscipientes servabunt qui non sudaverunt, nihil autem horum requirentes;

A sive enim quis cogitat, sive quis intentus est, sive quis commodum accipit, sive quis convertit opprobrium, gaudeo. Si autem negligunt qui audiunt, et dissimulant qui docentur, quam rationem dabit qui constitutus est magister, et non quæstiosum dicit, sed quæ impertit gregi Domini? Imprecatur quidem ab eo omnes sollicitos esse, et scrutari, et quærare, et tenere, et discere, et fructificare. Si autem et quidam negligunt, quibus nec convenire sollicitudo est, nihil hoc ad me: et certe ad me; tangit enim me et contristat; tamen sive paucis efficitur sermo sive multis, sive negligentes sunt sive solliciti, non debeo propter negligentiam et ipse negligens inveniri. Forte autem quidam et contendunt exprobrati: et si non propter amorem doctrinæ et B studium, saltem propter ruborem et opprobrium, etc.

EUSEBII PAMPHILI

DE EO QUOD AIT DOMINUS:

Non veni pacem mittere in terram.

LIBER SEXTUS.

Et sponsos qui nunc filii habentur, parentum desiderium trahit, et properant ad genitores annuntiare sponsæ honestatem et colloquia, quique et parentibus manifestus est mos ejus, et habitus, et affectus. Festinant autem iterum et ad sponsam, memores illius ab initio mandati, qui ait: *Relinquet homo patrem et matrem, et conjungetur mulieri, et erunt ambo in carne una* ⁹⁰. Lætantur autem et parentes videntes filios patres. Et scimus sponsum verum Ecclesiæ Dominum. Sed quia lumen illud verum luminaria facit, et magister ipse solus in Ecclesia posuit et magistros, et pastor ipse bonus pastores constituit, sponsus quidem ipse verus est, ut est sponsus. Quia autem mysterialis est, mysterialitas ista non maculatur sponsa, si et servos in honore suscipiat sponsi. Dicebat enim sponsus Dominus, ut audistis: *Qui vos suscipit, me suscipit* ⁹¹. Apparet autem quantum sponsalitas ipsa emineat, ab ea quæ in mundo est periculosa; non enim istinc mulier adjuvat virum, sed sponsus sponsam: non sponsa servit viro, sed sponsus servit et dicit: Ego libenter pro animis vestris erogabor, et memetipsum tradam. Et horum quis est dignus? Si enim ille qui vere est sponsus Dominus et Deus Dei non nati unigenitus Filius, qui in figura Dei constitutus, propter charitatem sponsæ, formam servi accepit: si Dominus in figura servi propter dilectionem sponsæ; qui natura servi sunt, quid putas quam

C figuram debent assumere? Sustinet sane sponsus quanta ad correctionem sunt necessaria et ornatu sponsæ, patitur et labores et vigilias et adventiones: vigilat enim ut rescitur sponsa, et laborat ut adornetur, et invenit ut pascatur. Natus enim illius efficitur sponsæ ornatus. Quid autem dico de Filio qui de cælo descendit, ut captivam sibi acciperet sponsam, illam quæ ante erat sordida, quæ fuerat fornicata, quæ comas habebat impuras, quæ et ab intus et a foris non erat bona, in quam illuserunt dæmones, quæ sedabatur in montibus, quæ nuda currebat, quæ lectiones dæmoniorum habebat, quæ turpia cantabat, turpia ludebat, turpia loquebatur: quæ ne quidem in itinere hominibus concedebat, quæ portabat lapides, et fornicabatur ad ligna, D quæ fumigata erat, quæ redolebat nidore fœtido, quæ quid non mali habebat? Cui enim et alio decebat talem sibi eligere sponsam, quam illi qui erat misericors sponsus? nihil enim habebat hortamenti ad dilectionem quæ assumpta est. Quia ergo nihil erat ab ista adhortamentum, ideo facta est gratia ejus qui accepit talem: pro odio enim quo erat digna, dilexit eam; pro pœna honoravit, pro mortali mortuus est, pro condemnata condemnatus est, pro injuriosa ipse passus injuriam et accipiens sputamina in sanctam faciem, et ante sputamina eam suscipitis (81). Ista enim sponsa, ancilla ex servis erat, a patre non bona, et matre quæ erraverat, contu-

⁹⁰ Gen. II, 24. ⁹¹ Matth. X, 40.

(81) *Suscipitis. Forte, suscipiens.*

max a contumacibus, in multo tempore capillos A habens captivos et ungues, et in omnibus sordida. Et quod est maximæ admirationis, ille erat sanctus in sanctis habitans, sedens ad dexteram Patris, mundus a mundo procedens, lumen verum, sol justitiæ; ille qui ab angelis adorabatur, passus est ut ab hominibus illuderetur. Et ego quidem miror nos et sponsam, quia non stupuimus illius qui advenit gratiam, et illius qui misit donum, et non statim, non insania quadam, sed religiosa mente et tervido desiderio spoliati, corpus et animam, ut ita dicam, retribuimus Deo pro omnibus quæ nobis retribuit. Quid autem et ei possumus retribuere? Moriemur pro ipso, sed ipse primus pro nobis mortuus est. Et nos quidem si moriamur, naturaliter suscipimus mortem; ille autem contra naturam patiens fuit ad B mortem. Et nos quidem si fuerimus mortui, lucrabimur nosmetipsos: ille autem mortuus est non ad utilitatem propriam, sed ut nos lucraretur. Et nos morimur ad spem vitæ: ille autem vita est vivens. Et nos in martyrio patimur, ut non cum mundo condemnemur, fugientes per mortem gehennam, et in hæreditate accipientes regna cælorum. Nos ad mercedem; ille propter charitatem. Si quis autem consilio assentit meo, sit quidem merces ab ipso, non sit autem nobis cursus ad mercedem: non enim quia promittit ideo debet et diligi, sed quia talis habetur, et talis est Filius: non quippe diligitur ob ea quæ donat, sed propter naturam sui et ante donationes. Siquidem et hoc lumen sensibile, non quia C pascit oculos amatur, sed quia clarissimum habetur. Nonnunquam enim et fontes videntes perspicuos et puros, et si non admittit tempus bibendi, tamen miramur pulchritudinem, etiam non adveniente usu. Et ad cælum respicientes delectamur, non quia manducamus. Si igitur opera ejus ita sunt bona, et ante gustum et escam delectant cum videntur, et coaffectari faciunt; ipse qui vere supra omnem pulchritudinem habetur, et vere est bonus, non ex mercede habeat dilectionem, sed ex natura amorem. Ego sane nonnunquam in cogitatu isto adveni; venite et vos ad suspicionem bonam: sæpe enim a sanctis Evangelii et vere divinis de Domino Jesu audiens, auditum ad visum converti: videbam enim admirationem novam Dei, Filium Deum in terra D corpus habentem: et putans adesse spectaculum ex Scripturis pene et porrecta manu apprehendi flumbram vestimenti ejus, ne forte et a peccatis liberarer. Non igitur fraudemus nosmetipsos a visione Dei unigeniti, qui pro nobis ad nos venit: nam etsi in corpore advenit, tamen non latuit Deus nube circumamictus. Si enim et apud nos animæ status datur ad visum per oculos, per faciem, per maxillas; qualem putas esse illam faciem, qualem illam divinam constitutionem, illum tranquillum oculum, illam honestam linguam et motum? Unum est quod confert ejus adventus, ut suscipiatur talis habitus

in terra a mortalibus. Quia ergo non est idonea nostra natura verbis assumi ad tantum Dei Filium Deum, qui ut non solum verbis edoceret, sed et operibus informaret, venit visibilis, ut et dum videtur, ostenderet invisibilem. Et mihi quidem ipse sit testis sermonis. Cum enim lavaret Dominus pedes servorum, magister discipulorum, et excusante Petro dicebat formans eos et dicens: *Hæc ego ideo facio, ut et vos edoceamini invicem eadem facere* 11. Sicut igitur in illo actu dictum est quod mandatum est, quia ideo facit ut ostenderet totum; ita audi quia venit formare ad deitatem homines. Miserabiles autem sunt qui non inspiciunt; beati vero oculi eorum qui vident. Videtur enim et nunc Dominus: si quis enim habet oculos videt: nunquam enim ille discedit, sicut ipse dicit: *Ecce ego vobiscum sum, usque ad consummationem sæculi* 12. Adest Dominus si habes oculos, et antequam audias vides. Si autem non vides a temetipso, movere cum eo qui ostendit, et videbis. Si autem et cum ostensum tibi fuerit non vides, lamentare cæcitatam tuam debebis. Sicut enim non potest oculus sine lumine videre, ita non potest nec mens sine Deo vivere: celerius quippe salvabitur piscis sine aqua, quam anima sine Christo. Quid ergo? Num non vivunt gentiles, et Judæi, et hæretici? *Permitte*, inquit, *mortuos sepelire suos mortuos* 13. Venit Deus apportans hominibus, quod nullus hominum adduxit: non enim erat servorum magna donare, sed servorum erat Regis adventum annuntiare: donare autem ipsius erat Regis; ideo et præcursores dicebant: Veniet. Ipse autem qui loquebatur adveniens donavit: per Moysen enim data est lex, sed nihil factum est; gratia autem et veritas non data est, sed facta est, et correxit. Sicut enim mulier illa quæ fontem sanguinis contra naturam habebat, fatigata est medelas hominum sustinens; profuit autem ei nihil, sed tantummodo consumebatur et corpore et facultatibus: ita secundum formam istam humana natura accipiens medelam a prophetis et sacerdotibus et a lege ipsa, non est curata; sed is qui sine lege erat subingressus est, ut abundaret peccatum. Quia igitur non erat hominis corrigere hominum passiones et vitia, Deus accepit infirme hoc ipsum quod jam erat emortuum, et subingressa est vita, ut præsentia virtutis repercuteretur virus serpentis, Quis non movebit ad desiderium Christi? Siquidem Christi Pater. Illi enim decet talis et tanta largitio: *Nemo enim, inquit, potest venire ad me, nisi Pater meus attraxerit eum qui est in cælis* 14. Non quia vim facit Deus, sed quia domat homines mortales, pro quibus mortem immortalis gustavit. Nolite in vacuum gratiam ponere, non in somno Evangelium: sed evigilantes compute quid factum est, quid natum est, quid donatum. Deus Filium suum misit: qui non obedit ei, habet iudicium. Misit, inquam, Filium suum Deus, justitiam ad iniquos, eum qui sine peccato ad peccatores, obe-

11 Joan. xiii, 15. 12 Matth. xxviii, 20. 13 Matth. viii, 22. 14 Joan. vi, 44.

dientem ad contumaces, gloriosum ad ignobiles, A eum qui ad dexteram Patris ad eos qui in terra jacebant, Filium ad servos, judicem condemnandum pro his qui erant condemnati. Quis non accendatur? Quis non stupeat? Quis non e flamma ista viscera accendat sua? Si non sumus lapidei, et ante sermones non movent, deslere nos convenit, quia putantes nos vivere, mortui sumus. Quibus Jesus non placet Deus, hos putas quid delectabit? Si autem pulchritudo in carne emortua, et lapides pretiosi, et margaritæ claritas, movet alacritatem hominis; cum Deus Filius fuerit visus, a quo et bona ista sunt facta, quomodo non vere veniet passio illa in homine, de qua dictum est: *Diliges Dominum Deum tuum ex omni anima tua, et ex omni virtute tua, et ex omni potentia tua, et mente et sensu tuo*⁸⁶? Apparente enim Domino Jesu, non derelinquitur pars aliqua dilectionis ulli, quia non dividitur charitas ad Deum et ad homines, et ad emortua quæ in terra sunt: sed sicut antequam appareat sol, et lucernis fruimur, et stellas patimur, et luna delectamur; cum autem sol fuerit visus, quædam quidem non parent, quædam autem et occultantur, omnes autem convertunt facies suas ad solem; et cum multa sint bona, omnia enim bona valde: cum autem apparuerit is per quem ista bona, bona; nihil eorum quod bonum est jam videbitur bonum. Si quis vidit effigiem audit, si quis non videtur et ut videat, et consentiat his quæ dicuntur: amores enim claræ pulchritudini contendunt; quantum enim bonum est quod diligitur, tanta et mensura est charitatis. Si enim oculi fuerint in facie boni, tanta motio efficitur, quantum et oculi fuerint moti: ei (82) autem aliud aliquid in oculis, duplicatur amor: si tota facies fuerit bona, totius vultus charitas mensuratur: si autem et alia membra fuerint bona, addita pulchritudine, crescit et desiderium. Jesus autem totus est bonus, et vere bonus, boni enim Patris progenies est bona; cujus pulchritudinem clamat cælum per suam speciositatem. Istum collaudat et solis splendor, istum prædicat luna et incipiens, et plena, et deficiens. Stellarum autem chori istum coronant, sed non opera in istum, aut ab operibus gloria ejus, sed ex sui natura. Mare istum fluctibus præfert, terra cum fructibus coronat et floribus, choro autem ei et animalia dum exsultant, faciunt. Cum autem audis quia glorificatur Filius ab omnibus, noli oblivisci Patris quem glorificat Filius. Sed de inenarrabili et non nata natura Patris in memoria venire timor est. Quia ergo ille timorabilis est propter bonitatem et supereminentem benignitatem, et quia nos non possumus ad illum nec mentē respicere; imaginem ejus considerantes miramur indicibilem illam virtutem Patris: et ideo eum qui ad nos venit consideremus, et habebimus fructum. Dicit enim et ipse: *Si quis me videt, videt et Patrem*⁸⁷: qui

A enim imaginem videt; per imaginem, principalem agnoscit. Filius igitur ad nos venit, non tamen nos ad ipsum; vel nunc autem nos ad ipsum simus: Deus vocat; et his qui non adveniunt, sufficit pœna quia non obediunt. Vocat Deus. Ad quæ? Ad ea quæ decent Deum. Et certe Abraham vocavit Deus, et præcepit unigenitum Filium suum offerre sibi. Et videtur perniciosum hoc esse, forte tibi, non tamen Abrahæ; Abraham enim lucrum duxit: videbantur enim jurgari viscera et religiositas. Sed adhuc apud nos jurgari possunt; Abraham autem ne quidem dubitatio fuit, nec cogitatus, nec dilatio: sed lætabatur Abraham, quia victurus erat filius ejus oblatus: amor est enim religiositas, in qua et charitas mensuratur, et affectus impletur: B si enim charitas non fuerit otiosa, omnia erunt etiamsi coaffectatus fueris; propter timorem enim si obedieris, perfectus non eris; propter comminationem autem gehennæ, mali servi malum propositum habebis: propter autem regna cœlorum voluntas est mercenarii. Quæ autem decora est via? stupere bonum, mirari immensum, amare Deum. Si enim scis, non potes non diligere; si vidisti, non potes non coaffectari. Nihil enim ex omnibus quæ sunt, neque omnia simul, tantum illicunt, quantum delectat unus omnium Dominus. Ita illicit et Pater si fuerit visus: tantum enim si apparuerit, nihil jam quis sustinebit. Videbitur autem ab his qui mundo sunt corde; si enim mundum fuerit cor, effulget inde lumen, et videbitur C quod effulget, et statim martyres, confessores, sanctimonium, virginitas, natura mortua, membra crucifixa: desiderium enim fervet in animis, et conjungitur ad desideratum: cum enim adunaverit quis bonorum conventus, cœli magnitudinem, et ea quæ in ipso sunt est pulchritudo, solis prædictam claritatem, et aliorum omnium quæ illic sunt bona; nec non et ea quæ in terra germinant, florent, expanduntur, procedunt, nascuntur; et ea quæ in aere volant, et in aquis natant: cum hæc omnia adunaverit ut componens in unum, ne quidem gutta ut ad illam pulchritudinem erunt, ut desiderium stupore magis sit, et charitas, et admiratio, ut talis jam homo desideret novam quamdam constitutionem sui invisibilem fieri: affectus enim ad invisibilem invisibilis habetur, et solitudinem quærit. Qui autem ad istam constitutionem occurrerit, nescit quia et cælum et terram non videt, nec novit in quo in terra est loco: maris autem ne quidem memor est, et flumina despicit: solem non videt, lunam non considerat, stellarum memor non est; despicit autem et angelorum choros: unus enim ille non permittit dividi visionem ad multa. Qui enim in tali constitutione habetur, nescit quia et carnem habet, et quod est maximum, nec animæ suæ memor est: totus enim evacuatus

⁸⁶ Deut. vi, 5. ⁸⁷ Joan. xiv, 9.

(82) Ei. Forte, si.

In illum est quem desiderat, et universa ei sunt A emortua, et illi vivit soli. Et hoc est illud insigne quod ait Apostolus: *Vivo ego, jam non ego, sed vivit in me Christus*¹⁰. Desiderio enim totus devoratus et a semetipso discedens, illius autem affectus; bona quidem morte est mortuus, bonam autem vitam commutavit ut dicat: *Vivo jam non ego*. Si quis unanimis et ipsius linguæ est Paulo, audiet Paulum dicentem: *Vivo, jam non ego*. Sed quæ tua est vita, o Paule? *Sed vivit, inquit, in me Christus*. In quo vivit Christus, Christum indutus est: istiusmodi homo qui Christo indutus est, non tunicam, sed sicut ferrum igne totus per totum incanduit, totus per totum illuminatus est, nullis ei jam relictus est non motus, non affectio. Sed nos qui Christi sensum habemus, non pigebit nos dicere, B quia talis homo Christus est factus. Quemadmodum autem, sicut dictum est, miscetur affectus desideranti, et oculus lumen suscipiens efficitur luminosus: et ferrum; sæpius enim repetuntur bona; ante ignem quidem ferrum erat, in igne autem ignis magis quam ferrum est factus. Audite desiderantium verba ne forte et vos moveamini ad desiderium. Dicit iste ebrius non vino, sed quem inebriavit Christus desiderio: *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Christi*¹¹: in quibus illi confunduntur, alii gloriantur: qui enim ebrius est nescit irrideri, sed irridet irridentes, est enim totus in vino. Si ergo qui in vino est non irridetur; putas qui in Christo est scit quid est confusio? non enim ita tangit vinum hominem, quantum tangit virtus: neque ita tangit ignis ea quæ in ipsum incurrerint, quantum illuminat Filius eos qui se fuerint indui. Quis putas habet Christum qui prædicatur, ut noscat ea quæ dicuntur? cum enim non fuerit conscientia intus quæ sermoni testetur, otiosa ejus qui loquitur verba habebuntur, et efficietur, qui loquitur, barbarus iis qui non audunt. Cum autem præveniens anima recondidit sibi, et finita fuerit desiderio; forte et irascitur ad dicentem, quia non tanta interpretatur quanta ipsam movent. Sed credite quicumque ita proposuistis; ininterpretabilis enim est qui desideratur. Ego sane beatam dico illam, quæ digna iudicata est Deum portare in utero. Ego et præsepium illud diligo, in quo D vitæ positum est medicamen. Et magus beatos dico ob immutationem artis. Beata et Rachael, et jam non ploret, quia ejus filii martyres exstiterunt Christi. Simeon autem ille et Anna ideo gratias agebant, quia digni iudicati sunt videre quem desiderabant multi quidem, viderunt autem non omnes. Joannes autem ille qui in pectore recubuit Domini, inde hauriens nobis loquitur: *In principio erat Verbum*¹. Petrus vero qui a Patre dignus iudicatus revelationem accipere, et videre eum quem non videbat, et noscere eum qui occultaba-

tur. Vere beata et Petra, in qua summus et positi: beati et maris fructus qui vestigia Domini osculati sunt: et pisces qui præcepto educti sunt. Beatus et ille piscis qui dedit pro Domino censum. Beata et terra et mare: utraque enim passus Domini susceperunt. Beatus et Zacchæus qui cucurrit ad ficum, et vocatus ad domum est. Et peccatrix illa mulier, quæ bona importunitate ingressa est recumbentibus: contaminata enim introivit, et mundata exivit. Ergo omnes beati ex adventu Christi, et mortui qui jam non mortui, et cæci jam non cæci, et claudi salientes, et muti laudantes, et ille qui sedebat ad pedes, qui ante a legione impulsus currebat. Beati qui in nuptiis biberunt vinum ex præcepto. Quid ergo omnes beati, aut quidam et miserabiles? Judas enim qui utinam natus non esset! putas quia apud semetipsum non dixit: Utinam non venisset, ut ego non condemnarer! Putas et Judæi si voluissent fuissent beati, et primi? Quid ergo? Quia noluerunt Judæi: *Num incredulitas eorum fidem Dei evacuabit? absit*². Qui enim venit ad faciendum bene, venit siquidem et lumen oritur, non ut occidamus aliquem: ille enim malus est, qui bono utitur male. Nam et ferrum datum est ad culturæ medelam: si quis autem ferro usus occiderit, non est culpandus qui donavit. Siquidem et ignis ad curas, ad luminaria, ad excoctiones datus est nobis: si quis autem eo ad incendendam proximi domum fuerit usus, ille malus est qui utitur male. Neque aqua mala quia præforantur quidam: si enim ipsam quæ ad usum plurimum et ad refectionem data est, bonam quidem, male ad interficiendum utuntur, ipsi potius perniciosi sunt, quam opificium. Et lapis ad constructionem est datus, Cain autem eo ad interficiendum fratris est usus: tantum enim mali sunt qui sunt mali, quia bonum ad malum convertunt. Jesus pax est, et venit pacificare quæ in cælo sunt et in terra. Si hæc vera sunt, sicut vera; quid faciemus his quæ lecta sunt hodie? Dicit enim ipse Salvator in Evangelio: *Nolite putare quia veni mittere pacem in terram*³. Nunquid nix calefacere potest, aut ignis dare frigorem? Nunquid pax potest non mittere pacem? Quomodo ergo ipse pax dicit: *Nolite putare quia veni pacem mittere in terram* de qua sane dictum est, et de quo, quia *venit pacificare quæ in cælo sunt et in terra*⁴. Siquidem et alibi dicit Evangelium: *Venit, non uti iudicet mundum, sed ut mundus salvus fiat per ipsum*⁵. Qui credit salvatur: qui autem non credit iudicatus est. Et iterum: *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel*⁶: et certe magis perierunt. Quid ergo ista contraria sunt? Num ut dividantur, veritas non consentiet sibi? Si igitur veritas discesserit sibi (83), perdet et naturam; mendacii enim natura in dissensione est, veritatis autem natura consensio

¹⁰ Gal. II, 20.¹¹ Gal. VI, 14.¹ Joan. I, 1.² Rom. III, 5.³ Matth. X, 34.⁴ Coloss. I, 20.⁵ Joan.⁶ Matth. XV, 24.(83) Ms., *dissenserit sibi*.

est. Quomodo ergo ista sibi consentient? Jesus pax est, et ipse dicit: *Nolite putare quia pacem veni mittere in terram.* Dictum autem de eo est: *Veni pacificare ea quæ in cælis sunt et in terra.* Quomodo ergo non venit pacem in terram mittere, qui Ideo venit, ut et ea quæ in cælis et in terra sunt pacificaret, et ad oves perditas domus Israel venit, et inventæ sunt pereuntes? Non est missus judicare, et invenitur condemnare. Si quis desiderat ea quæ sunt Domini edoceri, projiciat omnia ex corde suo, et mundo oculo mentis intendat. Propositum quidem Dei qui misit Filium suum tale erat, ut salvarentur homines. Obedientia autem ejus qui missus est ea, ut pax esset in cælis et in terrâ. Unde ergo non pax? Ab infirmitate quippe eorum, qui non potuerunt suscipere splendorem luminis veri. Ipse enim pacem prædicat, et ideo hortatur hoc Paulus apostolus, et dicit: *Ipse est enim pax nostra*⁷. Eorum scilicet qui credunt et suscipiunt, pax est. Quomodo ergo non pacem mittit in terram? Filia credit, pater incredulus remansit. *Quæ communicatio est fideli ad infidelem*⁸? pacis enim prædicatio divisionem operatur. Filius fidelis, pater incredulus: ex necessitate lis est; et quæ prædicatur pax, operata est divisionem, et bonam divisionem; in pace autem salvati sumus. Ut non autem ego illius interpreter; nihil enim est quod non ejus debeamus audire: ipse dicit: *Ne putetis quia veni pacem mittere in terram.* Et adhuc vehementius addit: *Non veni pacem mittere, sed gladium*⁹. Quemadmodum non pacem, et quemadmodum gladium? *Veni enim incidere hominem adversus patrem suum*¹⁰: accipio enim filium ejus, et non delectatur pater. Adverte autem et ipsorum efficientiam sermonum; quia enim dixit gladium incidere, addit: *Nolite putare quia veni pacem mittere in terram.* Non suscipit terra. Non veni pacem mittere: iterum audi in terram: Ego enim, inquit, pacem prædico, sed terra non suscipit. Non ergo seminantis propositum: ipse enim sustinuit ut facerent uvam, fecerunt autem spinas. Neque is in causa est, qui benefecit vineæ: *Veni enim, inquit, incidere hominem adversus patrem suum, et nurum adversus sororum suam.* Isti sermones rebus ipsis firmantur. Quanti enim ex his qui hic nunc convenerunt, habent eorum quæ dicuntur experimentum? Est enim pater increpans filios ob credulitatem, et filii momentes patres ad fidem, et filiae docentes matres. Si enim et ex ipsa natura omnes, sed non ex eodem proposito. Denique et ex conspersione una pollinis, quædam quidem quæ in fermento sunt dissolvuntur, quædam autem quæ fermentata sunt continentur: et carnes aliter tenentur quæ saleem habent, aliter quæ sine sale corrumpuntur. Nam etsi ipsa natura sit carnis, non tamen ipsa permistio. Aliud vinum est sine aqua, et aliud cum aqua. Et figulorum ad permistiones diversitas habetur: et

A in rosis habetur diversitas, in colore scilicet et odore: et in fructibus est varietas, et magnitudinis, et coloris, et gustus, et tactus: et vinum ex vite est omne, sed gustus diversi: et oleæ fructus varificantur. Sed horum omnium varietas, et animalium, et eorum qui ex ipsa sunt specie: equus enim equo velocior, et non tantum, quantum homo homini: nullus enim equus currit retrorsum: homines autem quidam sunt religiosi, quidam sacrilegi, alii pudici, alii luxuriosi, alii diripiunt aliena, alii spargunt sua, alii stuprantur non suas mulieres, alii ne quidem suas contingunt. Non enim tanta diversitas est terræ, quanta varietas animalium: ille enim martyr existit, alius persequitur; et natura quidem ipsa est, voluntas autem adversa (84). Inde est ut ille quidem ad Ecclesiam currat manicans, alius ad lapides offendat exurgens ad lumen. Inde est ut ille lætetur quod est pudicus, alius gaudeat quod in libidinibus volutatur. Inde est ut ille in foro vendat et distrahatur, alius ad Ecclesiam veniens semetipsum lucretur. Inde est ut ille aliena colat, alius sibi parcat. Inde est ut ille lapides ædificet, alius virtutes superponat. Inde est ut ille corpus detergat, alius animam perdat. Ista est non pax, sed dissensio; quia alius aliter sentit, et alius aliter sapit. Nec enim cum ortum hoc sensibile fuerit lumen, omnes similiter suscipiunt. Sed illi quidem qui sanos habent oculos, et occurrunt, et attendunt, et fruuntur: qui autem infirmantur oculis, corrigunt se, et vitant, et fugiunt. Nam et latronibus onerosum est lumen, et furibus non dilectum, et adulteris odiosum. Denique et ea quæ repunt fugiunt; ortum est enim lumen; et qui sunt ebrii non libenter accipiunt, quia urget eos lumen exurgere. Sunt sane et quædam animalia versipelliones et belluæ, et quæcunque istius generis habentur, quæ in totum non sustinent luminis radios. Sunt autem et hominum multi versipelliones, et versipellionibus peiores, viperæ magis quam homines, amari, invidi, malitiosi, quos omnes fugat lumen cum fuerit ortum. Iterum autem sermo recurrit ad ipsum certamen, his quæ heri sunt dicta. Iterum enim propositus est Dominus Jesus, et proposita sunt alia multa. Pater litigans, mater contradicens, soror increpans, frater exprobrans, servi exsurgentes, ancillæ exaggerantes. Unusquisque enim suam voluntatem ante salutem filiorum præponens, trahit ad suum propositum ignorans prodicionem. Certamina ergo pro Christo nobis sunt: Christus tantum lucrum est: ille enim venit ad Ecclesiam, alius distrahit et emit oblitus Christi: ille audit Christum per Evangelia loquentem, alius et adest pedibus, et mente foras vagatur. Ille patri donat prodicionem suam, alius matri consentit ut non Deo quod convenit restituat. Ad multos igitur convenit jurgari, ut multæ efficiantur coronæ. Ad diabolium quippe et milites ejus: multi

⁷ Ephes. II, 14. ⁸ I Cor. VI, 15. ⁹ Matth. X, 35.

(84) *Adversa. An diversa?*

¹⁰ ibid. 53.

antem sunt et isti. Urgetur sane et pater, et mater, A et fratres, et cognati, et amici, et servi, et ancillæ; ex multis enim tristitia est, ideo ut et tanta habeatur lætitia, et addantur nuptiæ, et promissiones opum mortales, sed nec mortuæ: quæ enim nunquam vixerunt, ne quidem mortua vocentur, sed alia pejori nuncupatione. *Sed in his omnibus*, inquit Apostolus, *supervincimus propter eum qui nos superdilexit*¹¹. Et si quis Apostoli imitator est; qui enim imitatur eum, imitatur Christum; transit ab imitatione ad principalem. Jurgentur omnia ut coronemur; in omnibus sit jurgium ad pulchritudinem, ad possessiones, ad divitias, ad cognatos, ad patrem, ad matrem, ad fratres, ad servos; et vicini impugnatores existant: sufficit enim charitas unius ut superet omnia. Ego autem et miserabiles puto, qui non sunt experti istiusmodi turbellas propter Dominum Jesum. Illis autem congratulor qui habent in mente et conscientia sua dicere. Ecce Dominum tui propter (85) inimicus est mihi pater meus, expugnatrix mater, frater insistit, servi contrastant, ancillæ jurgantur, et nullus horum mihi ut inimicus est propter tuam dilectionem. Si quidem et in bellis milites quantas plagas ob amorem regis accipiunt? nonnunquam enim et gaudentes ostendunt et sanguinum fluxus, et plagarum cicatrices, per quæ experimenta fulgent amores qui ad regem sunt habiti. Et certe quærat unusquisque, et pigeat unumquemque, ut alius acceptus sit. Ille quidem ita proposuit, alius aliter alacer fuit. Ut C dinumerem singula, quid enim et habeo dinumerare propter eum? Quis enim me exosum habuit propter Christum? Quis me castigavit propter eum? Quis me pater abdicavit? Quæ mater adversa me est? Quis frater adversum me exsurrexit? O miserabilitas eorum qui non habent ista! Alius autem dives et spissus in opibus, lætus est mente, quia a civitatibus et nationibus decantatur, quia theatrum est factus et angelis et hominibus. Dignus enim est qui desideratur, et quia increpatur et oditur, quia inimici hominis domestici ejus, et quia abscessus est ab eo pater, et non consentit mater, quia noctibus expugnatur, et per dies coronatur, mihi et meis visceribus et ossis bella quæ pro Christo sunt. Et unde mihi hoc supra dignitatem est meam, ut vel D injuriam pro Christo sustineam? Cruci autem figi et inverso capite, Petri magis est quam aliorum hominum. Ebrietate opus est et fervore, ebrietate non a vino, sed ea quæ ob amorem est Christi. Qui enim amant, nihil vident nisi eum quem diligunt. Nesciunt quia est alius in terrâ: ubi enim thesaurus fuerit mentis, illic et anima habetur; alia autem mortua sunt ei. Si increpas, nonne eum qui audit? Si castigas, nonne eum qui sentit? Qui Christi enim sunt, crucifixi habentur. Quid sine causa laboras? mortuus si torqueatur non sentit, etiam si increpaveris non au-

¹¹ Rom. viii, 37. ¹² Matth. x, 37. ¹³ ibid. 38.

(85) *Ecce Dominum tui propter*, etc. Videtur verti debuisse *Ecce, Domine, propter te*, etc., quod est

dit: mortuus enim est. Timet autem ne quis malam vitam vivat: mortui enim sumus. Nam et qui mortuis sepultis mensas apponunt et escas, delirant. Si igitur inensas apponere mortuis deliramentum est, et comminari mortuis irrisio est: et certe adveniant et minæ, acuantur gladii, et exercitus, et leges, et civitatibus appareat Jesu Christi Domini virtus, et amor et flamma. Audite igitur qui Domini Jesu participes mysteriorum estis: audite Christum, cultores ejus. Quid dicit lumen verum? quid loquitur via? quid clamat janua? quid vociferatur vita? *Qui diligit*, inquit, *patrem aut matrem super me, non est me dignus*¹². Et non sufficit hoc. Iterum enim dicit: *Et qui non accipit crucem suam, et sequitur me, non est me dignus*¹³. Ista est vocatio eorum qui militare desiderant Christo. Si quis igitur paratus est crucifigi, veniat: si quis alacer est ad mortem, si quis potest ad gladium, si quis ad flammam, si quis ad ignem, si quis ad exercitus, si quis ad concupiscentias, si quis ad libidines, si quis ad iram, si quis ad indignationem, si quis ad opes et divitias, et possessiones, et ædificia, et mercaturas, et ad principatus et potestates, ad visibiles et invisibiles inimicos, ad spiritus nequam, ad carnem, ad cogitationem animæ, ad nocturnas ambitiones, ad motus meridianos, ad juventutis fervorem, ad impetum, ad famem et sitim, ad homines, ad languores, ad sanitates, ad divitias. Per hæc enim omnia vincitur desiderium: magis autem desiderium neque vincitur, neque deflectitur, sed per ista omnia vincit, et iterum abundans in prædicatione est. Non enim tacet Verbum, Verbum Deus; non tamen vox Verbum, quia nec Joannes qui vocatus est vox, vox erat, sed Joannes. Quid autem dicit qui venit salvare? *Qui invenit animam suam, perdet eam*¹⁴. Forte obscurum tibi videtur quod dictum est: quia enim non habes sacramentum, neque omnes omnia intelligimus, neque omnes ab omnibus movemur, ideo putas obscura: *Qui invenit animam suam, perdet eam*¹⁵, hoc est, qui vult invenire perdet. Quomodo? Quæ inventio est, et quæ amissio? De ipsa eademque anima qui martyrium patitur, tollit hominibus, Deo autem invenit. *Qui perdidit animam suam propter me, inveniet eam*¹⁶. Interpretatione non indiget sermo; qui desiderat jam audivit. Ego autem compatior nostræ naturæ, qui ita sumus egeni, ut non possimus invicem nostro debito dare aliquid. Quid autem et possumus retribuere Christo Domino? Animam quam creavit, corpus quod figuravit, pudicitiam per quam beneficium tribuit, martyrium per quod sanctificat, justitiam per quam honorat. Quæ videmur ei reddere, magis accipimus. Adveniat igitur flamma ad medullas, penetret ignis ad viscera, et accendatur anima ad martyrium, ad confessionem, ad pudicitiam, ad justitiam, ad misericordiam, ad jejunia; ut et diabolus superetur, et dæmones de-

¹⁴ ibid. 59. ¹⁵ ibid.

struantur, et homo pro Christo salvetur; et semper gratias agat Deo Patri per unigenitum ejus Filium, per quem est ei gloria, honor, imperium, ma-

festas, cum Spiritu sancto, et nunc, et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

DE MANDATO DOMINI, QUOD AIT :

Quod dico vobis in aure, supra tecta prædicate,

LIBER SEPTIMUS.

Verba hæc quæ lecta sunt, Domini martyres produxerunt ad passionem; per hos enim sermones flammam in eorum præcordiis accenderunt. Per istam doctrinam erexit eos, ut contemnerent præsentia, exspectarent autem futura. Per istam eruditionem armavit eos ad mortem. Utitur autem et hoc ordine servans officium: præcedit autem passionem martyrum constantia: qui enim non prædicat, nec tenebitur; qui non cum fiducia fuerit locutus, nec tristabit, sed præcedit constantia passionem. Cum enim anima de adventu Dei sat habuerit, aderit enim Deus in anima, quæ dum capiet omnia, non potest desiderium tacere suum, sed sentit quod habet, quodque non habet, qui sese fraudaverunt a homo. Ille autem qui amator Dei est constitutus, et humanitatem servat, statim propter Deum quidem lætatur, propter humanitatem autem non tacet: homines autem beneficium non ferentes, ignorant quis inhabitat in loquente, non ferunt sane nec constantiam. Sed sicut Judæi Stephano primo inter homines martyre Christi loquente obstruxerunt aures suas, ne ingrederetur Deus; ita et nonnulli hominum: quia enim constantia antecedit passionem, unde deberet istinc et incipit Dominus, qui producit martyres ad passionem. Dicit enim: *Quod dico vobis in tenebris, in lumine dicite, et quod in aure audistis, in tectis prædicate* ¹⁶. Assumite, inquit, constantiam, exeant verba vestra usque ad terminos terræ: ne taceatis id de quo ipsi certi estis effecti: nolite abscondere talentum; mittite pecunias in mensis: exigam enim mea ad salutem illorum qui fuerint operati. Sed dicet quis: si bonum est in lumine dicere, cur ipse in tenebris est locutus? et si bonum est supra tecta prædicare, cur ipse in aure locutus est? Si enim ipse de semetipso dicere frau... is utique (86) quæ jam dixere Judæi, *Tu de temetipso testificaris, et testimonium tuum non est verum* ¹⁷. Ne igitur ipse videretur honorem sibi vindicare et non veritatis causa loqui, et ne prævenirent statutam a Patre passionem Judæi qui omnia sunt ausi;

ipse quidem opportune tacet, discipulis autem loqui ea et clamare præcepit; non timens quippe; hoc enim ignorantium hominum est dignitatem Domini Jesu, sed dispensans, ut ipse quidem taceat in tempore, loquatur autem in tempore. Neque enim per omnia tacuit Dominus; ne putarentur aliena aliqua a se discere discipuli; neque semper locutus est, ne putaretur quod de se ipse testatur. Quid enim erat necesse et Joanne præcursore? *Ego*, inquit, *non ab homine accipio testimonium meum, sed habeo testimonium majus a Joanne* ¹⁸. Non enim quæro, inquit, quemadmodum ego suadeam, sed quomodo vos non sitis religiosi; siquidem non lucerna debet testari de sole, sed sol firmare lucernam. Et ne quis miretur, putas obscuriores effici lucernas ex adventu solis? Non enim quod putamus hoc et provenit, sed hoc quod non intuemur superat: lumen enim minus a majori lumine, non minus dulcibus immisum minuit dulcedinem eorum: neque cum stellæ non parent, tanquam obscuratæ a lumine non videntur; sed in pelago luminis positæ, discretionem non præbent. Non indigebat igitur sol justitiæ lucerna ad testimonium; dicit enim Joannes: *Ego a te debeo baptizari*; sed indigebat quidem ille qui lucerna erat ardens: lucerna immisum habet lumen; non tamen ab intus efficientiam sicut sol ¹⁹. Vos, inquit, modice voluistis gloriari in lumine lucernæ, vobis lucerna est utilis: illi autem ita erant cæci, ut ne quidem lucernæ viderent viam, neque in lumine ambularent recte ²⁰: *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine*; hoc est, absconsa quæ dicuntur clamate: *Et quod in aure audistis, prædicate in tectis*; assumite constantiæ fiduciam. Assumamus et nos constantiam. Sed quid est quod insequitur? Timemus ad insequentem suspicionem. Sed ait Dominus, *Nolite timere* ²¹. Non igitur timeamus cum interficimur: ipse enim Dominus dicit: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere* ²². Divisit timorem; et hominibus quidem dedit potestatem adversum corpus,

¹⁶ Matth. x, 27. ¹⁷ Joan. viii, 13. ¹⁸ Joan. v, 34, 36. ¹⁹ Matth. iii, 14. ²⁰ Joan. v, 35. ²¹ Matth. x, 27. ²² ibid. 28.

(86) Ms. *fraus caset utique.*

nabent enim : Deo autem conjunxit virtutem, timore timorem ejiciens, et majori metu quod erat minus percussit. Si enim, inquit, timere oportet, non hominem; major enim est Deus : sed pœnam mortis adversum corpus times : *Timeate magis*, inquit, *eum qui potest et animam et corpus perdere in gehennam* ²² : hominibus enim potestas adversum corpus, et hoc semel, est data : Deo autem potestas est et adversum corpus quod figuravit, et adversum animam quam creavit, et perdere non simpliciter, sed in gehenna. Major enim timor est gehennæ, quam mortis. Cur major? quia duplex est perditio, animæ et corporis : simplex autem et corporalis, quæ in morte habetur. Primo enim et si dividatur periculum, et homines quidem corpus, Deus autem et animam; neque ita æqualis est timor, sed quantum anima honorabilior est, tantum et major timor est a timore. Quia enim et corpus, adversum quod homines habent potestatem, comprehensum est; et hoc in manibus Dei est, et anima quam homines etiamsi vellent occidere non possent, et utraque hæc non ad mortem, sed ad gehennam dicuntur abire. Multiplicatus igitur timor est, et multitudine et magnitudine, ideo ergo timor timorem vincit. Sed dices : Quemadmodum possibile est perire animam in gehenna? Si enim perit, corrumpitur ejus immortalitas. Quemadmodum autem et corpus? Si enim vermes illic et stridor dentium habetur; non solum anima immortalis non perit, sed nec corpus; induitur enim immortalitatem et corpus. Si hæc quidem quærent, intenti esse debent ad sermonis virtutem, quia quod nunc ait perdere, pro eo ut dicat punire, acceptum est; si enim periret, non esset in gehenna. Gehenna enim viventium pœna est, non tamen interemptio perditorum. Quia enim perditionem timebant qui mortem hominum pertimescebant, ideo ipso timoris sermone utitur Dominus, et dicit : *Timeate autem eum qui potest et animam et corpus perdere in gehenna* ²³. Neque enim convertitur anima ad mortalitatem; sine pœnitentia enim sunt Dei dona. Neque iterum resurrectionis promissione infringitur, sed sicut per Adam omnes morimur, ita et per Dominum nostrum Christum omnes resurgimus. Commune enim istam mortem Adam introduxit ob peccatum : erexit autem is qui assumpsit Adam ad resurrectionem. Ille enim qui de terra est, introduxit mortem; qui autem desursum venit, introduxit resurrectionem. Et resurrectio quidem communis est omnibus; hæreditas autem eorum qui ex viaticis aliquid profuerunt suis. Præcesserat igitur adventus, sed percussit eum timor; solutus est timor a timore. Necessaria autem erat et adhortatio. Quæ adhortatio? Dicit Dominus : *Nonne duo passeret*; duo et non multi : et passeret, et non majores aves; *uno assario distrahuntur* ²⁴? neque uno assario unus

passer, ut quod minus est, ex pretio ostenderet. Quæ enim pretiosa sunt, in distractione unum et unum venditur, et ampliore pretio : quæcunque autem frivola aut (87) olera habentur, multa simul assario venundantur. Volens ergo frivolos passeret ostendere, Assario, inquit, uno duo passeret distrahuntur. Accepit quod erat minimum, ut hortaretur eos qui in honore habebantur : *Et unus ex ipsis*, ait, *non cadit in terram sine Patre vestro qui est in caelis* ²⁵. Si igitur passeret qui parvo pretio distrahuntur, umbræ, ut ita dicam, et nec dum carnes non capiuntur neque accipiuntur, non dixit sine Deo, sed sine Patre vestro, inquit, ut propositio paternæ dilectionis protenderet defensionem, et radicaret adhortationem. Ita et in alio loco adhortans frugalitatem, et cupiens superfluas sublevare sollicitudines, ait : *Si fenum agri quod hodie est, et crastino in clibanum mittitur, Deus ita vestit, quanto magis vos, modicæ fidei* ²⁷? A minimis admonet eos, qui meliori sunt dignitate : ita et nunc quia nullius pretii sunt passeret, quantum ad comparisonem hominum; parvo autem pretio, ut nullius pretii distrahuntur; cupiens nos admonere dignitatis nostræ, producit constantes fieri debere. *Nonne duo*, inquit, *passeret assario distrahuntur, et unus ex ipsis*, non duo simul, sed unum ex ipsis, *non cadit in terram*? Propter volatum ait, pro eo ut diceret, non capiatur sine Patre vestro. Si igitur quorum non est Pater, nec minimum proditur siue ipso; multo magis vobis quorum est Pater, præbebit defensionem. *Vestri autem*, inquit, *et capilli capitis numerati sunt* ²⁸. Timor de anima erat, aut de corpore? Sed de anima, inquit, nolite timere : non poterunt enim, ait, ne quidem qui voluerint, occidere animam. Sed de corpore timetis? Nec de capillis capitis vestri timere debetis; numerati sunt. Si igitur neque de anima, neque de corpore timere oportet; quantum ad nos spectat, ablatum est timor : *Vestri enim*, inquit, *et capilli capitis numerati sunt*. Num nostri tantum capilli? Sabulum enim maris latet scientiam Dei? aut enim semina feni, aut pennæ passerum ignorantur? Quantum enim ad sermonem spectat, videtur dicere, quia vestros etiam capillos novit Deus. Alia autem quæ putantur contemptibilia esse non contemnit, sed habet scientiam omnium. Nam et illud quod dicitur in Scripturis, *Omnia ei nota sunt* : non frivole quippe, neque cum labore, aut cum dolore, sed inenarrabiliter omnia prævenit scientia. Quid ergo est quod accepit dicens : *Vestri autem et capilli capitis numerati sunt*? quia provisor est vestri usque ad capillos. Si igitur animam jam arnavit immortalitate, carnem autem ex eo quod provideat et defendat usque ad capillos; quid relinquitur ad timorem? quid ad timorem relinquitur, ut hominibus casus, utpote opum, divitiarum, amicorum, parentum, propinquo-

²² Matth. x, 28. ²³ ibid. ²⁴ ibid. 29. ²⁵ ibid. ²⁷ Matth. vi, 50. ²⁸ Matth. x, 30.

(87) *Aut. Forte, ut.*

ruin, patriæ ipse affectus? Inde est ut dicat: *Qui diligit patrem aut matrem supra me, non est me dignus*²⁹. Tria enim ista sunt quæ circa nos, et in nobis et nostra sunt: quod enim sumus, anima sumus. Si quis autem et semetipsum agnoscit intentius, et veluti in secundo loco, nos corpus sumus; tria ergo sunt quæ in nobis sunt: quæ autem circa nos, possessiones, amici, parentes et patria. Sed de anima nullus timor est, quia immortalis est. De corpore ablati sunt timor, quia et capilli numerati sunt. De his autem quæ extra sunt, dicit Dominus: *Si quis reliquerit propter me et regna cælorum, patrem, aut matrem, aut fratres, aut filios, aut uxorem, aut cognatos, aut domum, habebit et in hoc mundo centuplum; in futuro autem vitam æternam*³⁰. Ergo nulla occasio derelicta est timori. De anima enim timere non debes timorem insensatum, ne puteris mortalem dicere inmortalem. Sed de corpore times: possunt enim occidere: defendit usque ad capillos qui creavit. Sed amicitiam quæris, et patrem, et matrem: esto memor ejus qui ait: *Qui diligit patrem aut matrem supra me, non est me dignus*³¹. Sed divitias, et quæ his sunt similia desideras. Quicumque reliquerit patrem aut matrem, aut domum, aut quæcumque sunt supra terram propter me et regna cælorum, centuplum habebit: sicut hi qui seminant in bonam terram, in isto quidem sæculo centuplum, in futuro autem vitam æternam. Nolite ergo timere. Si enim unus passer non cadit in terram sine patre vestro qui est in cælis, multorum autem passerum vos meliores estis; non habet locum timor. Quia igitur intererunt timorem, reperit (88) constantiæ fiduciam cum confessione, et dicit: *Omnis quicumque me confessus fuerit ante homines, isti enim sunt qui persequuntur, confitebor et ego eum ante Patrem meum qui est in cælis*³². Et primo quidem intercipit timorem, secundo autem immittit spem: Quicumque me confessus fuerit ante homines, confitebor et ego eum: puta quia hominibus conveniens est Deum confiteri, Deum homines quomodo convenit confiteri? De hominibus ut non dicat ad eos: *Recedite a me, nescio vos*³³; sed ut magis dicat ad eos: *Venite, benedicti Patris mei*³⁴. Intueris abnegationem Filii de hominibus, et confessionem Dei de hominibus? Num possibile est ei dicere, nescio Patrem? Scit quippe et homines, et hos peccatores ignorat: additamentum enim hoc solutionem quæstionis præbet; quia enim peccatores ignoti sunt, non quia ignorantur, sed quia non ab eo confitentur: eos enim qui malæ sunt vitæ nescit sciens eos qui sint. Si enim computarentur inter vivos mali, non venisset diluvium sub Noe: et alios quidem connumeravit quos salvat, quos autem nescit, perdit ut purget terram. Non ergo debuit eis parcere, qui

A ante sibi parcere noluerunt. Quid enim defuit illic ad patientiam Dei? Nonne præconem pœnitentiæ constituit eis Noe per annos centum, quantum autem ad suam promissionem per cxx? Nonne arca fiebat, ipso opere ad pœnitentiam hortans homines? aut modicum erat vas, quod posset etiam sub tecto fabricari? Nonne tantæ quidem altitudinis, tantæ autem longitudinis et latitudinis secundum mensuram? Fabricabatur autem arca ut tuba maxima, jam diluvium prædicans futurum, et ante diluvium pœnitentiam clamans. Si igitur cxx annis revocati a malitiis non sunt suasi, ipsi vim fecerunt ut supra eos diluvium adveniret, qui suaderi noluerint. Sed Sodomam evertit Deus, quia prius Sodomitæ naturam suam corruperant. Et certe ne quidem istic despexit Deus, sed passus est Loth ob contentionem pastorum ab Abraham separari. Forte autem et continentie sales misit ad Sodomam Loth³⁵, ut ejus justitia continerentur. ut a sale, et non corrumperebantur. Illi autem et sales calcaverunt, et dixerunt ad eum qui insalabat, *Habitare venisti, non tamen et iudicium judicare. Et hæc dicentes justum adversum se iudicium excitaverunt, qui non fuere contenti adversus homines indigna, sed et insanierunt adversus ipsos sanctos angelos, qui venerant vindicare injuriam hominum ab eisdem admissam. Sed neque Noe despexit Deus in diluvio; numerati enim erant ejus capilli: neque Loth apud Sodomam. Alii autem Deum non tamen homines offenderunt, qui immutaverunt humanam naturam. Non est ergo increpandum Deo, quia nec si tauri occiduntur ad usum, neque quia oves et columbæ; varificatum enim est omne hoc, et abundantia est multa, et alia aliis necessaria sunt, et alia aliter creata sunt. Sicut igitur pro tauris qui occiduntur ad usum non increpatur Deus; et certe tauri non peccant, neque est irreligiositas in tauris; non solum non est increpandum de peremptione irreligiosorum, sed et mirandum. Debet enim laudari Deus, quia terram aquis abluit a spurcitiis habitantium: debet probari, quia per ignem conflagavit nostram naturam, ut evocaretur nostra legitima. Ita nescit Deus quos non vult nosse, ita ignoravit eos qui sub Noe; ita nescivit eos qui sub Loth, et eos qui negaverunt eum ante homines, de quibus et dicit: *Quicumque me negaverit coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo qui est in cælis*³⁶. Negant autem Christum non solum hi qui in persecutione negant, siquidem nec qui confitentur in persecutionibus, ipsi soli sunt qui confitentur: sed descendamus ad negotia, et fugiamus irreligiositatem. Qui sunt ergo qui negant Filium, et ubi, et in quibus, advertamus. Cum quis ingreditur civitatem gentilium, et religione exposita fronti imponere signaculum crucis confusus*

²⁹ Matth. x, 37. ³⁰ Matth. xix, 29. ³¹ Matth. xv, 37. ³² Matth. x, 52. ³³ Matth. xxv, 12. ³⁴ ibid. 34.
³⁵ Gen. xix, 9. ³⁶ Matth. x, 33.

(88) *Reperit. Forte, reperit.*

fuerit; qui ingreditur suam glorificationem et virtutem crucis in fronte non ostenderit, iste etiam sine tormento negabit et sacrificabit. Quis autem et alius negabit Christum? Cum aliquis vocatus fuerit ad cœnam gentilium, et perrexerit: necdum enim hoc est prohibitum; vinum autem viderit a cœnante in terram effundi et libari, et accenso blasphemio ab his qui ea quæ sunt Domini ingrâte manducant, cœperint blasphemare in Deum: ille autem ut Herodes propter discumbentes fuerit confusus et tacuerit, non ponens ante oculos suos Christum, negat profecto quem non respondens confitetur. Et ideo dicit Dominus: *Quicumque negaverit me curam hominibus, negabo et ego eum ante Patrem meum qui est in cœlis*. Negat enim eum omnis quicumque audierit blasphemantes et tacuerit: negat omnis quicumque audierit crucem, et deposuerit oculum suum erubescens: qui dicunt, ad quos dicunt a parentibus accepi, tanquam propellentes a se bonum, et ut in malam hæreditatem incidentes; qui occurrunt quibusdam venientibus ad Ecclesiam, et trepidant pedibus, quia et mente; qui occultant jejuniū tanquam ad opprobrium; qui confunduntur exire ad martyres, quia audierunt quosdam dicentes sibi, debuerant adjuvare martyres Christi: qui nolunt irrideri ab hominibus, sustinentes utpote illud quod ait propheta: *Qui habitat in cœlis irridebit eos*²⁷. Semper persecutio est, semper invisibile bellum habetur, semper coronæ, semper abnegatio. Vultis videre certamina religiositatis? Nonnunquam efferbuit quis ira adversum subditum sibi; rememoratus autem Domini, deposuit acerbiter: pejus enim est fervori incensæ iræ resistere, quam flammæ ignis quæ a foris habetur. Quia igitur martyr est qui propter Deum ad exteriorem flammam resistit: martyr et valde martyr, qui exstinguit interius incendium invidiæ propter Dominum Jesum; nonnunquam enim videtur aliquid bonum aut malum, et exsurgit invidia, et nemo videt; latent enim quæ intus sunt. Quia autem testatur Deus adversum invidiam ad illum respiciens, sicut Joses (88*) non vidente Domino (89) qui erat in terra, ad invisibilem respexit, et mercedem propositi sumpsit. Iterum qui refrenat invidiam martyr existit, et qui alacritate judicaverit male de fratre loqui, et neatum usque ad linguam protulerit, os autem suum propter Dei timorem non aperuerit, iste invisibiliter confitetur Deum. Et cui licitum est fraudare et non fraudat; et cui licitum est furari conjugium alienum, et parcit in omnibus his quæ oculis sensibilis non videt, invisibilis autem intuetur, martyria et confessiones habentur. Negant autem re ipsa et opere illi, quos cum tenuerit concupiscentia, et post hæc venerit Scripturæ memoria, quia est Deus qui videt et judicat, et quia est

A æqui iudicii; concupiscentia autem cœnosa turpitem meatu jurgetur, et incipiat suggerere et dicere, Quando erit iudicium? quando futurum est? num hoc pertinet ad Deum? Iste reliquit cœlum, et ea quæ circa me sunt videt? Suggestit enim talia concupiscentia: qui igitur consentiunt his, negant Deum. Quid autem hi qui perjurant? Non enim tantum peccant in hominem quem spernunt, quantum in Deum quem contemnunt: qui enim juramentum contennit, Deum negat. Unde et parcens nobis Salvator, de aliis quidem mandat, quantum et deberet mandare. Ad juramentum veniens ob facilem linguæ lapsum, non dixit, Vere jurate, sed in totum ait, *Jurare nolite*; ne forte lingua assuefacta vere jurare, ob facilem lapsum sui oberrans periclitaretur, et irreligiositatem incurreret. Certamina igitur quotidiana sunt ista, quæ per dies ac noctes sunt nobis: pulchritudo enim proposita est mulieris, et effulgens effigies Jesu. Et ille quidem deorsum inspexit et perit; alius autem sursum respexit, et assumptus: ubi enim cor, illic et oculus habetur. Propositum est sane et aurum et Jesus, et non est quidem propositio æqualis. Quid autem, quia nec æquali utimur, sed decliviores effimur ad minora, et adeo fraudamur ob ea quæ non vivunt. In unoquoque igitur istiusmodi actu certamina sunt posita, et certamina domestica, quia ab intus mulier videtur, et pulchritudo ex concupiscentia exardescit, et nos provocat, et ambitio delectat, et sermo hortatur, et lis et colluctatio ex rixa efficitur, et non adversus sanguinem quippe et carnem, sed adversus invisibiles inimicos invisibiliter et in his omnibus certamina sunt et agones. Cum jejunium et esca proponitur, cum sitis et jejunium, cum pudicitia et libido, cum Ecclesia et theatra, cum dies Domini et dies dæmoniorum, cum affectus ad homines et charitas ad Deum. Et in his omnibus quidam quidem negant, quidam autem confitentur; et unusquisque sibi procurat bonum aut malum, iudicium aut requiem, gehennam aut regna cœlorum. Quid autem hi qui sortiuntur, qui ad vates idolorum pergunt? Isti occulte sacrificant idolis, et negant Deum. Quid hi qui credunt quia a stellis eis mala proveniunt, et fatum esse fateantur? Quid hi qui auspiciantur, qui dies et voces et passus vitantes custodiunt? Aut non plenæ sunt his omnes maxime mulieres observantes talia? Quis locutus est? quis per nares spiritum protulit? quis motus est? quæ avis volavit, et unde, aut quomodo, aut qualiter? quis ululavit? Canes debemus recludere tales, ne procedant e domibus. Fieri enim non potest, ut non aliquid tale occurrat. Vosmetipsos probate, et videbitis quoties ad istiusmodi certastis auspicia, quoties mota est concupiscentia, sed et memoria Dei: et erat certamen, et contentio, et cursus. Et sicut in palæstris alius aliquando superior efficitur alio, et

²⁷ Psal. 11, 4.

(88*) Joses. Forte, Moses.

(89) Ms. sicut Joses non vidente Domino.

aliquando inferior jacet, et in ipsa collectatione frequenter conversio est facta; ita et sensus sæpius cum concupiscentia luctatus est in lectulis, in foro, in domo, in theatris, in lupanaribus. Et hæc facit quæ et oculis videmus visibiliter: tenuit concupiscentia, et pepulit sensum, et occidit cogitatus, et superposuit se concupiscentia. Iterum autem vim faciens sensus correctus est, et superior factus est, superavit desiderium libidinosum: horum omnium experimentum apud vos est. Scitis enim quoties ad concupiscentiam, quoties ad libidinem illecti estis, quoties ad avaritiam, quoties ad fraudem, quoties ad iram, quoties ad indignationem: declivis enim caro ad ista est vitia, et ipsius carnis meatus. Vincit autem hæc cogitatus colluctans per spiritum. Ita nonnunquam videmus pauperem: et misericordia quidem flectit, avaritia autem revocat; et volumus agnoscentes cum gener est misereri (90); id autem quod alienum est non sinit. Ita certamen est maximum in istiusmodi actibus; de Deo enim et de mammona certamen habetur, quia et Dominus ipse dicit: *Nemo potest duobus dominis servire*³⁸; et opponit mammonam animæ in Deo viventi; non quia commutatione aliqua, sed quia efficitur id quod fieri non deberet. Ergo martyres efficiamur Dei, et non parum putemus quod ait: *Confitebor et ego eum coram Patre meo qui est in cælis*³⁹. Ista enim quæ hic sunt, nobiscum non pergunt; si autem vadunt, conviucatur sermo; verum isthic manent; quæ autem ex ipsis sunt peccata, nobiscum et ante nos pergunt. Quid ad damna properamus? Venimus in hanc vitam; utamur lumine. Quid autem præbet lumen his qui habent oculos? Discretionem utique negotiorum. Si quid igitur honestum est, cum festinatione petatur; non enim ut decipiamus vos, præsidemus; non ut pauperes vos faciamus, moneamus, sed divites potius in regno cælorum. Non ut dejiciamus corpus vestrum jejuniis, sed ut induamus vos immortalitate; non ut occidamus in martyrio, sed ut non eatis in gehennam corpore et anima. Non sumus igitur inimici vestri; non enim ut fraudemus vos patribus et amicis hæc loquimur, sed ut non excidatis a Deo Patre, lucremini autem vosmetipsos: hoc enim solum est lucrum, alia autem om-

nia dispendium obumbratum. Ubi est. hesternus dies, ut sis sollicitus de hodierno? ubi sunt quæ heri in ventrem missa sunt, ut iterum præpares multa? Figura est præsens sæculum, et non veritas: umbræ volantes sunt. Quid velocius sole in quo mensuratur vita? Evigilate, justi, et nolite peccare. Peccatum autem efficitur ob ignorantiam Dei. Si enim agnitus fuerit Deus qui omnia intuetur, repercutitur omne peccatum. Deo enim præsentem et vidente quis velit furari? Qui autem furatur, prius irreligiositatem admittit, et ita nocet. Si enim cogitasset Cain quia videt Deus, nunquam occidisset Abel, quem et abnegavit fratrem. Si vidissent Eva et Adam Deum, non vidissent arborem. Nunquid possumus in duas facies simul visum intendere nostrum? Sed non suscipit oculus. Non possumus ergo in Deum et in mulierem simul videre: sicut enim nemo potest duobus dominis servire, ita nemo potest duos vultus simul inspicere. Tantum proponatur ante oculos Deus, et omnia in tranquillitate sunt; sed nec labore est opus, sufficit enim qui adest. Qui respicit ad Deum, primum quidem habet adiutorium a præsentem; posthæc autem et possibilem sibi imitationem et timorem boni; et in tutela est, et non accedit peccatum in isto. Unum ex his opus est, ut credatur quia est Deus, et adest et videt et scrutatur et nihil est quod eum possit latere; et omnia facta erunt. Si autem subduxeris fundamentum, nihil stabit ex his quæ superposita sunt. Si quis ergo irreligioso proposito subduxerit Deum, jam ut sine lumine agens ubique offendit. Sed vos, fratres, ad Deum viventem, ad eum qui est, qui fecit omnia, qui salvat universa, convertamur; alia enim omnia vanitas vanitatum sunt⁴⁰: sapiens enim erat, qui hæc proclamaverat: *Et omnia vanitas*, et unum est verum. Non igitur sine causa erogemus nostram vitam: erit enim tempus cum quæremus dies hos, in quibus Deo debuimus vivere. Ipse autem qui bonus est Deus, omnium vestrum erigat animas ad agnitionem suam; cui est per unigenitum suum Filium, gloria, honor, imperium, majestas cum Spiritu sancto, et nunc, et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

DE OPERIBUS BONIS ET MALIS,

LIBER OCTAVUS.

Multorum hominum vita in terra est posita; edacitatibus enim et libidinibus et concupiscentiis gra-

³⁸ Matth. vi, 24. ³⁹ Matth. x, 32. ⁴⁰ Eccle. i, 1.

(90) Ms., cognoscentes congenerem misereri.

vati, neque respicere sursum ad Deum possunt quia nolunt, neque opera ejus videre, neque ex operibus

opificem agnoscere : ubi enim declivis fuerit anima, A illuc, ut ita dicam, et efficitur quod desiderat. Sicut enim ea quæ ab igne calefiunt, efficiuntur, ut ita dicam, ignis ; et quæ odoratis juncta fuerint, efficiuntur, odorata ; et quæ contrariis, contraria : ita et anima ubi declivis exstiterit, ad hoc deducitur et natura. Tingitur enim alacritatibus, et similis motionibus efficitur suis, et dignitatem utpote naturæ non salvans, in malis efficitur mala. Si autem ad ea quæ supra se sunt respexerit, sursum effecta, constituitur ad ea quæ et desideravit : multorum enim conversatio non hominum, sed pecorum est. Nihil enim aliud cogitant, nisi ut manducent, aut bibant, aut rapiant, aut fraudentur ; in his enim et vivunt, si tamen et vitam istam oportet jam dici : non sufficientes enim malis his quæ a foris sunt, B jam et carnem suam contaminare student ; sic gaudent enim in malis, ut inimici sibi ; et cum deberent lugere, quia non bene vivunt, lætantur in malis et tristantur in bonis : duplicem utpote cæcilitatem habentes, et quod malorum non intelligunt malitiam, et quod bonorum non assumunt fructu- nem ; concurrunt enim adversum se, et sibi contraria operantur. Plurimi enim nonnunquam procedunt læti, quia ventrem repleverunt suum, et mente exierunt sua (91) : et beatum diem dicunt in quo non vixerunt. Vita enim hominum ista est ut ratione utantur, quia et rationabiles habentur. Cum autem obrutus fuerit sensus, transit sine causa dies, et non debet computari in vita, in quo sensus non respexit ad superna. Utinam autem neque ad vitam, neque ad malam videret (92). Aliud est enim otiosum esse a malo et bono, et esse tanquam dormientem aut mortuum ; et aliud bono quidem mori, malo autem vivere. Et neque natura hominis suadet eos, neque Scriptura : et errant ; neque præsentia, neque futura suadent. Quædam enim reprehensionem præbent, quædam autem propter spem sursum adducunt. Videmus enim et morientes ; videmus et sepultos et non sepultos, et eos qui desunt, et dolent, et lamentantur : vere ita sumus ut non videntes eos. Ita enim putamus vitam esse eam, quæ non est vita : nam et manducantes lædimur, et iterum desideramus. Qui libidinibus corpus maculant et animæ nocent, non recedunt a noxa ; sed et ac- cedunt, ut aucupes malorum, multum vigilantes per noctem male : aut enim ambitionibus inquietantur, aut a concupiscentiis illiciuntur, aut a cogitationibus malis excitantur. Si autem et oportet cogitatus vocari, et meditata per noctem festinant procedere, ut ea quæ per noctem cogitarunt admittant tanquam ignorantes : quia qui facit malum, amplius habet malum, quam is qui a se patitur malum. Sicut enim ignis alia quidem comburit, in semetipso autem ardorem incendii primus habet, ita et malitia primum possidentes nocet. Denique et

diabolus non cum nocet tunc solum et malus est : sed quia proposuit nocere, habet malitiam et antequam efficiat. Et maligno sufficit malitia sua. Si quidem et agrotans, etiamsi non castigetur, tamen habet malum languorem : ita et qui languet anima, etiamsi non missus fuerit in gehennam, tamen procurat sibi malum. Quis autem et exhortatur ? Tantum est enim malum malum, cujus tentamenta gehennam parant. Et cum hæc ita sint, nos tamen ut inimici proprii, ita videmur vivere. Ille enim lætatur, quia mentitus latuit ; alius gaudet, quia provenit ei decipere. Et avaritia lucrum putata est cum sit damnum ; et libido voluptas, cum sit luctus his qui sapiunt bene. Et conversa sunt nobis omnia, quia circumscriptus a nobis est cogitatus. Et certe cogit et contendit sensus, ut non ejiciatur a possessione sua. Nam etsi unusquisque nostrum obruitur a passionibus vitiorum, tamen ad alia sensus dignitatem suam vindicans apparet : ut puta, non video mea mala, sed aliena mala irascens consentio interiori homini, legi utpote Dei. Et quia anima natura magis juncta est bonis, quia odit malos et laudat bonos, duplex testimonium habet ad utrumque et malorum et bonorum. Duplex ideo quia odit, etiamsi ipsa non commodum suum amat ; et ex hoc ostendit quia non delectatur natura ejus ad inale. Si igitur anima, ut ostensum est, ad bonum proclivior est, cur non in suis manet ? propter placibilitatem quippe sui : sibi enim placere, tenebræ sunt animæ ; sed quæ apud homines putantur placida, contrariam habent virtutem ; odium enim et non placibilitas est. Si enim vere amemus, non contraria quæ nunc nobis donamus donaremus. Non ebrietatem quippe, sed jejunium : non theatra, sed ecclesiam : non lapides, sed Deum : non lites, sed pacem : non homicidium, sed tutelam salutis : non fornicationem, sed pudicitiam. Si enim nosmetipsos amaremus, vere donaremus nobis bona. Quia enim odimus, donamus et procuramus nobis mala. Sed sicut matres, ita et mens habetur. Quæcunque enim matres parent suis filiis, non mittentes eos ad studia ; ad utilitatem quippe dum videntur donare, nocent : ita et nos per cæcilitatem mentis putantes aliquid nobis donare, decipimus nos et nocemus. D Et certe incurrunt nobis et adveniunt nonnunquam et vestigia bonorum, et gustamus aliquoties et nos delectationem ex pudicitia. Si autem et voluerimus perseverare in gustu, et comparare, quantum vehementior est suavitas ex pudicitia, quam ea quæ a libidine venit. Suavitas enim ex pudicitia sine pœnitentia est, immaculata est, immutabilis, munda, pura, sancta, et nomine et opere et actibus. Ex libidine autem suave, turpe, absconditum, sine fiducia, contaminatum, turbidum et corpore et anima, cum timore, cum turbela, cum sanguine, cum tremore suave est. Quemadmodum ergo suave ? Si quis autem suaviter de

(91) Ms. mente exstiterunt sua.

(92) Ms. ad malam vitam. Forte legendum est,

utinam autem neque ad vitium, neque ad malum viveret.

lectari cupit, vere secundum Apostoli vocem habet vim. Suave est enim si liberetur quis a confusione, a turbela, a suspicione. Isti enim oculus non lætus est, sed sapientia gaudens, et visus et purus et mundus. Ubi autem conscientia fuerit, circumspicit oculus ne quis vidit: sicut cor, propter (93) ea quæ suspicatur, et in plurimis tutela (94) est, et non est iste suavitalis gustus. Quid enim suave est in ira? et certe contendimus et iræ adversum nos donare. Quid suave est in invidia (95)? Tabescunt enim et ossa, et mens, et medulla invidentium. Sed si apparerent passiones cum fierent, non essent passiones. Sicut enim dolens oculus non videt, et in quantum dolet, tantum et a visione impeditur: ita et anima quæ passiones incurrit, non intuetur ignominiam suam: siquidem nec ebrius sentit cum irridetur. Evigilate igitur et respicite; confundimini quia ab aliis ediscitis. Quicumque enim post passionem percusserunt cor poenitentes, liberati sunt. Si autem non percusserunt, necdum liberati ab ebrietate sunt. Sed illicimur visu ad pulchritudinem vultuum. Quid cælo est melius, quid? Melius est credere Deo dicenti: *Respicite in altum Deum oculis vestris, et videte quis condidit omnia ista* ⁹¹. Quid ita pulchrum in oculo est mulieris, quantum sol habet in fulgoribus suis? Quid ita floret in fronte mortali, quantum in omni cælo splendet quod videtur? quia et aliis varietas vestigium illicit ut stellæ. Sed forte si essent in medio, ut ad comparationem dico, armoniæ diversæ; et si possibile esset et artium pulchritudines poni, adunarentur autem et omnia animalia, et proponeretur lectio (96): statim porci ad sterces irrerent, mures ad alia istiusmodi conventientia sibi et amica: asini autem, et alia quæ ita sunt tarda animalia, illa quidem fenum peterent, alia ad ea quæ consuerunt se jungerent. Homo autem dignitatem hominis salvans ad artes curreret, et ad spectacula artium properaret. Si quis autem esset homo vere et hominis salvans sensum; despiciens et deridens relinqueret utique sollicitudinem propositam; respiceret autem sursum ad cælum, et videret quæ in cælo et superius cælo habentur, non oculis sed mente, et non pateretur deorsum in cæno volitari. Sed quid faciemus? Deus superius cælo est et ubique. Mortalia autem circa latus illiciunt, et neque dicentes, neque audientes excitamur a somno; sed sicut cera aut plumbum infusum auribus nostris obturat sermonis ingressum, et clamamus sine causa: trahunt enim quæ attrahunt non cum vi, siquidem nec pisces a laqueis cum vi trahuntur quandiu et capiuntur: neque diabolus vim facit hominibus, sed hortatur. Non enim scriptum est, quia accepit diabolus ma-

num mulieris, et decerpit de arbore fructum, et vi in ejus ore imposuit: sed scriptum est, quia mulier suasa protendit manum ad arborem, et os aperiens suum, immisit fructum. Utinam autem fuisset vis! vis enim non procurat mortem, sed dat ut ignoscatur. Sed quemadmodum scriptum est videamus, ut edoceri possimus quantum potest diabolus. Amicitiam fluxit, ostendit pulchritudinem, suavitatem, promisit, ideo quia vim facere non valebat. Et nunc multi suadent sibi, quia trahuntur a quibusdam. Illi enim qui foris sunt, forte autem aliqui et ex his qui intus sunt, putant se a stellis trahi, malum malo curantes; et cum deberent suam malitiam confiteri, aliud majus malum præcedenti malo supraponunt. Creaturam quippe propriis malis contaminantes, aliud autem cum superati a concupiscentiis fuerint, remiserint autem fenum cogitatus sui, putant infrmitate frequenter se vinci, et non suo proposito negligentem. Si quis autem vult naturam agnoscere, non his quæ præscribit agnoscat; quia nec debet accusari regalis nummus ab adultero. Illam fortitudinem naturæ et cogitatum videat, cum concupiscentia hortatur, cum libido rogat, et nox occasionem præbet: quomodo cogitatus e contra obstruit: quia et in passionibus martyrum, manus quidem radunt, oculi autem minantur, et dentes dum strident terrent, et tyranni, et gladii, et ignis, et mille species mortis apponuntur, et cogitatus non flectitur. Sed alius victus est: sed non a victis debent agmina militaria judicari. Ille enim qui victus est, ordinis aciem dimisit; ab his autem qui superant, debent agnosci agmina militares. Quia neque a cæcis oculis judicatur, neque a surdis auribus, neque ab ægotantibus natura, nec ab infructuosis arboribus culpa naturæ debet ascribi: quia nec mortui homines homines sunt, nec in vivis irreligiosi et impii, neque assumpta delectatio libidinis reputatur. Hæc enim est noxa. Et utinam expediret aliquid sermo, ut et iterum fieret. Quia enim nonnunquam putantur sermones contrarios ob spectationem (97) fructus afferre, sicut Deus Israel culpans dicit: *Sustinui ut faceret uvam, fecit autem spinas* ⁹²; exhortatio quædam efficitur ad docendum, eo quod non fructificant verba. Siquidem et illic dicit Deus: *Omnia quæcumque debui facere feci vineæ meæ* ⁹³. Quia enim contrarios expectationi attulit fructus, ait, Subducam imbrem ab ea: ut quid enim pluvias ei vineæ in qua non exsurgunt fructus? Et alia, inquit, omnia quæcumque feci ad fructificationem ejus, quædam quidem auferam, quædam autem evertam, ut non custodiæ spinæ et imbre rigatæ florescant: aut ex negotiis aut ex Scripturis condiscamus religiositatem. A negotiis quidem videamus mortalia ut mor-

⁹¹ Isa. xl, 26. ⁹² Isa. v, 4. ⁹³ ibid.

(93) Ms., *salit cor propter.*

(94) *Tutela.* Forte, *turbela.*

(95) Ms., *quid suave est in invidis?*

(96) *Lectio.* Forte *electio.*

(97) Græce fuisse videtur, *παρὰ προσδοκίαν, præter expectationem.*

talia, transeuntia ut transeuntia : non vides honesta aut inhonesta, vel a negotiis et a litteris (98) vide. Deus propter misericordiam sui scribit homines inobedientes esse non debere. Putas fatigantur quidam esse pudici? Non mirum autem si libidinosi non satiati jam cessant. Si enim his qui bene currunt labor est, his qui male currunt cur satiety non habetur? Fatigatur quis faciens bene; male autem faciens non satiatur? Equus in cursu efficitur sudans; et malus currens putas non fatigatur in sudore? Non enim tantum exprimit cursus equum, quantum eos qui malitia utuntur. Cessate a malitiis vestris, et iterum odientes malum jungimini bono. Non prodest malitia malo; malum enim est, etiamsi sentiamus aut non sentiamus. Magis autem sentientibus simplex est, non sentientibus autem duplex. *Respiciite in altum oculis vestris, et videte quis constituit omnia ista* ⁴⁴. O bonæ adhortationis

visio! ubi sunt oculi? o bonæ adhortationis sensus! ubi sensus? ubi cogitatus? Quid reprehendisti illa? quid agnovisti in istis? ubi annotinus cursus, ut et perseveres in præsentī anno in cœno te volvens? ubi sunt quæ manducasti ante istum diem, ut festines (99) et hodie? quem fructum a libidine accepisti, ut iterum ad ipsam injuriam curras? Si autem nos hortari vestra obedientia vultis, ostendere (1) ipso opere fructus sermonis. Nunc autem et vos adhortamini: sed tempus non permittit. Deus autem liberet vos ab omni malitia, et repleat vos suis bonis, ut afferatis fructum in centesimo et sexagesimo et tricesimo numero, per Christum ejus, per quem est Deo Patri gloria, honor, imperium, majestas, cum Spiritu sancto, et nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI DE OPERIBUS BONIS

Ex Epistola Pauli ad Corinthios secunda,

LIBER NONUS.

Resurrectionem Domini et regressum ejus ad cœlos ipsis oculis videntes apostoli, dubitationem quam ante passionem habebant deposuerunt, et omnem incredulitatem a se pepulerunt. Ipso enim visu sibi satis facientes quia resurrexit et assumptus ad cœlos est Dominus, alii pro aliis effecti noscuntur. Petrus enim pro juramentis et abnegationibus, præco mundi effectus est. Visio enim eum firmissimam petram effecit, ita ut in eum et Ecclesia ædificaretur, et ipse martyr existeret Christi. Thomas quoque, qui et post resurrectionem, antequam experimentum acciperet, dubius erat, quia misit digitos suos in foraminibus clavorum, et sibimet ipsi satis fecit, Dominum eum et Deum confessus est. Erat enim incredibile Deum advenisse in corpore, et hominem videri cœlestem: erat non credendum, quia ex virgine erat nativitas ejus secundum carnem. Isti enim conscientia satisfactionem sola habebat quæ pepererat virgo. Necdum autem natura testabatur, neque mater habebat aliquid tale seimetipsa, neque de his quæ deorsum, sed omnia erant incredibilia. Gratia enim erat inenarrabilis, et indulgentia incredibilis. Alia enim erant quæ videbantur: qui enim videbatur, vere et hominem ostendebat. Nihil enim differebat ab alio homine quantum ad visum: quia continebat virtu-

tutem quantum ad eum qui videbatur. Et xxx totis annis non fecerat signum, ut primo suaderet nobis quia carnem assumpsit, et concederet carni proficere in ætate, et non de se suspicari quod et suspicavere quidam hæretici: et ista dispensatione facta præbebat et hoc incredulitatem. Nihil enim amplius putabatur esse, quam is qui videbatur. Nam et ad baptismum Joannis veniebat: baptismum autem non erat simplex: penitentia enim erat baptismum, quodque adhuc magis hominem ostendebat, quam eum qui occultabatur in homine. Erant igitur ista impedimenta fidei, quæ videbantur, quæ fiebant, esca, somnus, proectio ætatis, in terra deambulatio. Si autem vellet et Mater dicere, Quia virgo manens eum enixa sum; unius mulieris contra naturam testimonium minus varet, et maxime apud Judæos. His igitur tantis impedimentis constitutis ad fidem, arduum erat suscipi prædicationem: et maxime quia qui videbatur non erat qui et dicebatur: prædicationem præbebat nihil suscipi debere quæ videbantur: credere autem quia in principio erat Verbum, et Verbum erat vivens, et Deus erat Verbum; hæc ad illa quæ inspiciebantur, nullam videbantur habere consensionem. Quemadmodum ergo id quod incredibile est efficitur credibile, ipse dicit Dominus: Si

⁴⁴ Isa. XL, 26.

(98) Γραφῶν, Scripturis.

(99) Id est, epuleris. Vox barbara.

(1) Melius, ostendite.

opera non facio quæ nullus alius facit, nolite credere mihi ⁴⁵. Sicut enim quod videbatur dabat fidem quia homo erat, ita dum operaretur, præbebat agnitionem quia Deus. Dormiebat, describebatur homo; suscitans autem mortuos, ostendebat Deum. Non enim somnus quidem suggererat hominis naturam, resurrectio autem mortuorum non ostendebat Deum vivum ex vivente Deo: neque manducans quidem exhibebat hominem, ex paucis enim (2) panibus pascens millia hominum non exhibebat Deum: neque navi quidem navigare ostendebat hominem; in summis autem fluctibus ambulare, non ostendebat Deum maris. Sed sicut humanæ naturæ formabatur ut diceretur homo, ita divinitatis ejus opera abscondebant et hominem. Sed admirabilia quidem quæ ante passionem suam faciebat, ostendebat quia divinæ virtutis esset adventus: de resurrectione autem ejus signa quæ præcesserant, non omnibus exhibebant virtutem et fidem resurrectionis ejus, sed opus erat aliis signis quæ ea firmarent: quia non solum præsens antequam pateretur operatus est mirabilia: sed quia et mortuos suscitavit, et ipse resurgens mirificatur. Ubi ergo ista sunt mirabilia quæ post resurrectionem erant facienda? neque enim semetipsum mundo ostendit, neque Judæis. Si igitur non ostendit semetipsum, quomodo potest quis dicere quia faciens mirabilia credibilem fecit resurrectionem suam? Judæis enim semetipsum: non demonstravit, ne duplex ab eis irreligiositas tentaretur. Sed non poterant nolente Deo, et non concedente Unigenito, secundo cum affigere cruci: siquidem nec primam audaciam perfecissent, nisi Pater concessisset, et Filius permisisset. Sed interim alacritas mala duplex habuisset malitiæ fructum: sive enim affigerent iterum, sive non affigerent, vellet autem; interim ipsi duplicem haberent iniquitatem. Erat autem et quod fiebat secundo superfluum: semel enim reconditum erat ut dispensatio compleretur: si quidem nec possibile erat post resurrectionem corpus quod jam immortalitatem fuerat adeptum, iterum incurrere mortem. Sed sicut animam nullus potest occidere quia est immortalis, ita et corpus, cum indutum fuerit immortalitate, istam habet post resurrectionem promissionem. Quod enim immortale indulgentia factum est, non potest jam interemptionem ab hominibus pati. Judæis igitur post resurrectionem non se ostendere Dominum, parcentis est Judæis: qui enim Hierosolymam delevit, procurrere duplicia mala; non facere autem signa, aut modicum quid discipulis ostendere, ut puta piscium subito multitudinem captam, aut aliud aliquid tale; non erat ostentationis tempus, neque semetipsum ostendit. Neque enim cum faceret ante passionem mirabilia Dominus, ostentans se faciebat,

A qui etiam mandabat curatis ne dicerent alicui quæ passi fuissent bene (3). Conservabat enim dignitatem resurrectionis, et regressionis suæ ad Patrem, et adventus Spiritus sancti. Quid enim magis suadebat discipulos ejus, si ipse faceret signa, aut si ex ipsis præberet virtutem facere majora quam ipse faciebat? Ipsum enim facere signa, ut puta ejicere dæmonia a corporibus possessis, suspectum a Judæis est quia in Beelzebub hoc facit. Cupiens autem arguere quia Dei opera principi dæmoniorum ascribunt Judæi, et maxime ea quæ adversum ipsum principem dæmoniorum et ejus exercitum fiebant, adduxit in medium de discipulis suis, et dixit: *Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt* ⁴⁶? Hoc est, isti mei discipuli qui ex vobis sunt, in quo ejiciunt? Quia igitur ea quæ ab ipso fiebant, propter malitiam suscipientium aliis habebant suspiciones: discipulis suis omnia conservabat, ut præcones resurrectionis mortuos suscitantes, cæcos facientes videre, claudis donantes ambulare, et leprosos emundantes, sermonum dignitatem per mirabilia ostenderent. Quid enim ita poterat Lazarus post quatuor dies resurgens a mortuis præbere ad fidem his qui viderant, quam ut ei ipsi discipuli cum alios suscitarent per semetipsos mortuos præbebant? Et quid tale ad fidem valuit, ut Dominus non edoctus litteras legeret, quantum Petrus non edoctus linguam ullam, forte ne quidem et patriam, bene omni loqueretur lingua, et aliis aliquantis mortuis suscitatis etiam cæcis vidantibus, sed et illo qui ita fuerat natus recipiente visum, imo accipiente, emundatis etiam plurimis leprosis, et sanatis millibus hominum, negabat Petrus, et jurabat ne quidem ut hominem se scire. Quia autem venit Spiritus sanctus missus a Filio, et coeffectit intus sanctificans virtus, alius pro alio factus Petrus, et jam Spiritu baptizatus, non solum non negat ad vocem puellæ, sed et omni populo resistit: et qui antea se abscondebatur, nunc cum fiducia ad terminos usque terræ prædicat, et docet universos. Ita adventus Spiritus sancti, qui ingressus est in discipulos, et effecit, resurrectionem Domini et assumptionem visam prædicavit, et ejus virtutem annuntiavit. Cum enim coeffectit Spiritus, transmutatus est Petrus: totus clamat, jam non negans, sed prædicans Salvatorem. Stephanus autem et ipse silet ad lapides, et Dominum annuntiat, quem ad dexteram Patris stantem conspexerat: et alius aliud eloquebatur, et sine solatio erant negotia Judæorum. Sicut enim in diluvio interim quidem Noe non credebatur dum faceret arcam: cum autem subito totum cælum emitteret fluvios, terra autem eructaret aquas, et inde arctaretur incredulitas et de cælo et de terra ab aquis

⁴⁵ Joan. x, 37; xv, 24. ⁴⁶ Luc. xi, 19.

(2) Enim. Forte, autem.

(3) Phrasis Græca, ἀπειρὸν τὸ ἀν' ἑπαθόν, quæ beneficia accepissent.

ut præfocaretur : ita et per apostolos Judæi angustabantur non credentes, et admirabilia indignantes : videntes enim isti ne (4) quidem mortuos suscitatos ab Apostolo exsurgentes, per alium claudos ambulantes, per alterum alia signa completa, et per alium linguas audientes plurimas; arctati meatibus istiusmodi signorum, quæ de sursum apostolis fuerant donata, eadem quæ in terra videntes mirabilia, qui ausi fuerant magistrum affigere cruci, incerti erant quid facerent discipulis ejus. Qua igitur de causa, sub præsentia quidem Domini, et apostoli dubitantes fuerint aliquoties oblatos sibi non potuisse curare; post resurrectionem autem et majora quam Dominus fecit signa facere (5) discipuli? sub ejus enim præsentia ideo nihil facere potuerunt, quia oportebat ampliora signa ad satisfactionem resurrectionis servari. Si enim anticipantes sub præsentia Domini fecissent; quæ post resurrectionem ejus fecisse videntur, habebant et ista destruere Judæi, quantum ad ipsos et aliis ea valere suspicionibus. Nunc autem non possunt. Sub præsentia enim Domini unum dæmonem ejicere non poterant apostoli : post resurrectionem autem ejus, non solum illi, sed et hi qui ab illis istius virtutis semen acceperunt, ejiciunt. Si enim et dubia erant quæ ante passionem prædicabantur, protensionem (6) habuit incredulitas majorem post passionem. Incredibilissimi enim Judæi, ponentes sibi scandalum in ipsa passione Domini, dicebant : *Si Filius Dei est, descendat nunc de cruce* ⁴⁷. Si enim non descenderit, sed mortuus fuerit, inquit, mortua erit et virtus. Quia ergo passio protendit (7) eorum incredulitatem, majora autem signa efficiuntur per discipulos ad confirmationem adventus ejus; magis autem ad confirmationem incredibilis resurrectionis, accipientes satisfactionem ex adventu Spiritus sancti, et apostoli fuerant vocati, statim operibus ipsis ostendebant quantum posset præsentia Spiritus sancti. Primo quidem quia dum essent multi, unum erant spiritu et anima : quia unus et idem erat Spiritus, qui has efficientias dividebat. Sicut enim lapides et latera multi conjuncti et compositi in ædificatus (8) unum et membra plura præcepto ædificantis in unam compaginem adunantur : ita et apostoli uno baptizati Spiritu separationem multitudinis deposuerunt. Conjunctione autem spiritus arctati, unum erant omnes et spiritu et anima et consensione et concordia. Et non solum in his quæ ab intus sunt unum, sed etiam et ab his quæ a foris sunt, prædicabatur eorum anima et concordia. Quicumque enim, inquit, agros habebant aut alias opes, jam non sua putabant quæ aliquando erant sua; sed in commune proferentes, et ipsis operibus spem confirmantes, distrahebant agros, venundabant opes, distrahebant omnia quæ possidebant.

⁴⁷ Matth. xxvii, 40.

(4) *Ne. Forte nunc.*

(5) *Facere. Forte, facere.*

(6) Ἐπιτάσιον.

(7) Ἐπιτάσιον.

Non enim insomnia erant regni spes : sed suspecta fuisset prædicatio, si regna quidem prædicarent cœlestia, de his autem essent solliciti quæ in hæc vita habentur : sed statim operibus formantes (9) suasionem, undique ad unam concordiam confluebant. Apostoli quidem per mirabilia firmabant prædicationem : credentes autem, ex eo quod distrahebant sua, ex eo quod omnia dabant præsentia, ex eo quod omnia ad regna cœlorum transferebant; ante adventum ipsius regni testabantur. His itaque gestis repetamus sensum, et videamus qui erat tunc apud Hierosolimam status, quæ turbela, quis fervor insanientium Judæorum : siquidem et filii a patribus recedentes sibilant ad fidem, et filix e sinibus matrum ad fidem currebant Christi, et turbela erat apud infideles ubique. Ille enim irascebatur filio, quia sapientior patri suo apparuit : illa autem abjiciebat filium, quia matris incredulitas non consentiebat fidei; et frater minabatur fratri; jam autem et dominus servo. Ignis enim ille quem misit Dominus Jesus, aliquos quidem tetigit, aliquos autem desepit, et implevit turbela civitatem, vicos, regiones et domos. Erat autem turbela quibusdam quidem ad bonum, quibusdam autem ad duplex malum. Illi enim qui figurabantur, et persecutionem sustinebant, et cum lætitia omnia ob spem regni cœlestis patiebantur; mala quæ putabantur, in bonis sibi thesauris recondebant. Quicumque enim videbantur legem vindicare Moysei, legis sermones ignorantes contraria legi operabantur. Per ea enim quæ gloriabantur, per ipsa et arguebantur. Erat igitur Judæis ipsa veritas nox. Interfecerunt enim et objurgarunt, et descendentem de cruce dixerunt ei, non descendit. Descendit autem ad inferos, et majora est operatus. Si enim descendisset de cruce, poterant dicere quia moriturus est in eo (10), cum non esset mortuus. Malitiose enim et Judaicæ machinationis erat suspicari, ut etiam hæc fingerent et audirent. Nunc autem quia neque diabolo proponenti possibilia obediunt, neque ejus filiis qui voluntate ejus filii habebantur, præbuit quod locuti sunt. Cum enim posset descendere, non descendit, ne intercideret dispensationis curam, neque præberet Judæis ut iisdem obedisse videretur. Quid enim erat difficilius e cruce descendere Deum, aut ab inferis ascendere viventem? Ergo non propter impossibilitatem excusatio exstitit, sed propter dispensationem permissio morti fuit, ut majora ostenderet quam illi precati sunt. Ego autem libenter recurro ad illud, cum adhuc recens erat passio Christi, recens etiam et Judæorum audacia. Petrus enim loquebatur non ea quæ ante passionem dicebat, et apostoli testabantur, et Judæi dolebant, et jam non habebant cui erogarent pecunias, ut resurrectio occultaretur : milites enim custodientes

(8) Ms., ædificiis.

(9) Ms., firmantes.

(10) *Eo. Forte ea.*

acceperant ista, sicut et proditor Judas. Sciebant enim Judæi adversum se duplas dare pecunias. Deriderunt et ad negandam resurrectionis fidem: sciunt quippe et dare male, et accipere non bene. Siquidem et Joseph distrahentes acceperunt non bene, et Dominum causa proditionis emerunt, et abnegatione resurrectionis adversum se compararunt. In mala enim mercatoria meditati, perditionem sibi procurarunt perpetuam. Sed ad Judam quidem furem vim habebant pecuniæ; ad eum autem qui dicebat, Pecunia et aurum non est mihi, nullam habebat malitia virtutem, sed angustabantur sacerdotes et populus, et turbata erat bonorum. Neque enim quem comprehenderunt jam habebant, neque quem detinuerunt: undique enim spiritus scaturiens fonticabat. Et Petrus quidem istinc aliunde alius, et alter ex illa parte, et qui necdum crederat initiabat clamare. Et illius quidem filius, alterius filia, alterius conjux; et illius domus ipse paterfamilias et servus et famula (11); undique Spiritus fructus scaturiebat suus. Non tantum enim permittebat Judæis visionem, quantum perditionem agnoscere. Hæc cum ita fierent apud Judæam; oportet enim ostendere nos unde ad hos sumus conversi sermones; jam non erat possibile his qui crederant Christo, apud Judæam pasci: siquidem si esset quis filius, ejiciebatur e domo quia factus fuerat fidelis: si frater, non habebat portionem hæreditatis, quia jam habebat partem regni cælestis: et filia abdicabantur, et servi emendabantur, sustinentes pœnas quia fideles. Hæc cum ita agerentur, et jam non sufficerent fideles apud Judæam pascere multitudinem credentium Christo; apostoli prædicantes gentium complacuerunt et hoc donare fidelibus qui in gentibus habebantur, ut colligerent quasdam pecunias et opes, et mitterent ad Judæam credentibus Christo: ut eos quos abdicaverant parentes ob fidem, eos pascerent gentes necessaria destinantes. Et colligebant pecunias qui ex gentibus ob alimonias scilicet sanctorum qui apud Hierosolymam morabantur. Et ista nunc pars est quæ hodie lecta in Epistola Pauli, videtur: non valde cara (12), sicut facta sunt quæ ante prædicata sunt. Evangelizans igitur Apostolus Corinthios per aliorum sollicitudinem, eosque ad similem imitationem adhortans, ut alacriter impertirent fidelibus qui apud Judæam erant, quique abdicati a suis necessariis indigebant, nec ulla promissione Judaicas aut hæreditates habebant: ideo scribens ad eos Paulus ita dicit: *Notam autem vobis facio, fratres, gratiam Dei quæ data est in Ecclesiis Macedoniæ, quia in multo experimento tribulationis abundantia gaudii eorum, et altissima paupertas eorum abundavit in divitiis simplicitatis eorum* ¹⁰. Scribens Corinthiis probat Ma-

cedonas. Quæ autem probatio? quia tribulati non cesserunt charitati. Qui enim non tribulatur, si subministraverit, similis est illi qui dum manducat, ea quæ superaverit donat. Qui autem adhuc esurit et compatiatur e pane suo, ille est fratris amator: siquidem et sub Domino Jesu, cum quidam mitterent multa in templo ex his quæ habebant, vidua duo mittens minuta omnes superavit in donis. Et certe quid erant illa duo minuta quæ vidua misit? Quantum ad rem quidem satis parva: quantum ad alacritatem autem valde magna. Non enim ad id inspicere debemus quod datum est, sed si quid eidem derelictum est. Et ita admirabilis ille qui superat. Non quippe quærendum est si modicum est quod a vidua datur, sed si aliquid ei relictum est. Si enim facta fuerit comparatio de eis quæ relictæ sunt, invenies divites quidem nihil dedisse; plura enim sunt quæ relictæ sunt eis; viduam autem totam substantiæ facultatem dedisse. Ergo nihil magis est, si quis habens donat: sed si quis non habet, urget charitatem ut faciat. Ita et illa vidua, quæ suscepit Eliam infamem (13), a pugillo pollinis primitias offerens prophætæ, et ipsa pasta est et plus cæteris habuit. Ita et Macedones, qui in multo experimento tribulationis: quia enim multa erat apud illos tribulatio inedia rum; incurrunt enim nunquam tales hominibus tribulationes; altissima tribulatio summam charitatem ostendit: quia in multo experimento, inquit, tribulationis abundantia gaudii eorum ¹¹. Quantum enim ad opes spectat, tribulatio erat eis: quantum autem ad charitatem, gaudium. Dare enim ex his quæ ipse non habet, et cum gaudio dare, hæc est summa credulitas de cælestibus regnis. Cupiens ergo ostendere Apostolus quanta eis erat angustia, et quantum gaudebant dantes ex eo quod non habebant; in multo dicit experimento tribulationis abundantia gaudii eorum, et altissima paupertas eorum. Altissima paupertas radicitus eos nihil habere significat. *Abundavit, inquit, in divitiis simplicitatis eorum*. Multa probatio tribulationis: sed abundans, inquit, gaudium eorum, et altissima paupertas eorum: et abundantia, inquit, divitiarum simplicitatis eorum. Ab adversis accepit comparisonem, ostendens quia multa quidem tribulatio erat apud eos inedia rum, non tanta autem quantum et gaudium. Et altissima quidem paupertas, sed divitiarum simplicitatis, quia secundum virtutem tes timonium perhibeo, et super vires ¹⁰. Hoc enim est, et tribulatione voluntarii fuerunt: non vim passi, sed cum multa exhortatione obsecrantes. Non solum enim a nobis non sunt obsecrati, sed et ipsi obsecrarunt. Sed cum multa, inquit, exhortatione obsecrantes rogantes nos ¹¹. Quia enim cum multa obsecratione dictum, dubium videbatur, utrum Macedones rogassent apostolos suscipere

¹⁰ II Cor. VIII, 1, 2. ¹¹ ibid. 2. ¹² ibid. ¹³ ibid. 4.

(11) Ms., familia.

(12) Cara. Forte, clara.

(13) Infamem. Forte, in famo.

re ab ipsis quæ offerebant, aut apostoli Macedonas, ut sese panderent ad dandum, ideo dicit: *Cum multa exhortatione obsecrantes nos, offerentes gaudium et communionem ministerii quod fit in sanetos.* Non enim rogari quis debet ad misericordiam, sed rogare potius ut communicet aliis: *et non sicut speravimus* ¹¹; superarunt enim et nostram expectationem. Quid ergo? Senserunt apostoli inopiam Macedonum, et pigebat eos dicere aliquid; apostolis autem tacentibus non tacebant qui obsecrabantur, *sed semelipsum*, inquit, *dederunt primo Domino, dein et nobis per voluntatem Dei*: hoc est, donum Dei venit ad eos, hortans eos ad opera bona, *ut exhortemur Titum, ut quemadmodum cepit, ita et perficiat in vos gratiam istam* ¹². Quid sibi vult ut exhortemur Titum? Quia enim, inquit, vidimus Macedonum divitias simplicitatis; ut non vinceremini in bonis, rogavimus Titum venire ad vos, et pares vos efficere ad Macedonas, et exhortari ne relinquamini a divitiis gratiæ hujus: *Et sicut in omni abundantia fide, et sermone, et scientia, et omni sollicitudine, et insuper vestra in nos charitate, ut et in hac gratia abundetis* ¹³. In aliis, inquit, omnibus circumventis: ut non autem circumvenientes in aliis, derelinquamini in quibusdam, et exuamini, rogavi Titum, ut in omnibus primatum teneatis: *Non quasi imperans dico, sed propter aliorum sollicitudinem* ¹⁴, hoc est Macedonum alienum: si secundum imperium sunt, videbuntur ex necessitate fieri, et non habent fructum: sed propter aliorum sollicitudinem, *et vestræ charitatis ingenium probamus*: hoc est, admonemus vos Macedonum claritatem (14), ut audientes ad similem veniat zelum. Quia ergo de pecuniis propositio erat, et de operibus bonis; cupiens eos docere Apostolus quia nihil digni atque (15) recepturi estis, et quia in his Dominus prior cepit, et debitum reddimus et non gratiam præseminamus, dicit: *Scitis enim gratiam Domini nostri Jesu Christi, quia propter nos inops factus est, cum dives esset* ¹⁶. Quia enim de pecuniis dandis erat ei sermo, pigebat autem dives (16) aperiri; opposuit Dominum, qui vere dives, inops pro nobis factus est, ut ad imitationem Dei suscicaret homines. *Scitis enim, inquit, gratiam Domini nostri Jesu Christi, quia propter nos inops factus est cum esset dives, ut illius inopia vos divites essetis.* Si hæc Deus propter homines, nec æqualia; si tamen est aliquid æquale. Quis enim nostrum potest a Deo (17) homo fieri? Ita enim fieret æquale, si tamen et crux sequeretur tali natura. Et teneri enim, et sputum accipere, et illudi, et condemnari, et mori, debitum quidem tantum poterat esse: hæc autem dimittebat, et suam gloriam abscondens, assumpsit nostram ignobilitatem, nobiscum ambulans, nobiscum

manducans, nobiscum dormiens. Ex nobis sputatus, a nobis est tentus, a nobis condemnatus, quantum ad naturam humanam. Proficiat autem sermo ad cætera. Injuriam passus est, cæsus est, sputum accepit, illusus est, affixus est cruci, fel et acetum bibit. Quid invenietur in conmutatione tantæ gratiæ? Istam igitur gratiam nos admonens Apostolus, hortatur ad opera bona. *Scitis enim, inquit, gratiam Domini nostri Jesu Christi, quia propter vos, et non propter se, inops factus est cum esset dives, ut vos illius inopia divites essetis* ¹⁷. Si hæc fecit magister, ista condiscant discipuli, *et consilium, inquit, in isto do* ¹⁸: hoc est, ad imitationem Christi provocat. *Hoc enim vobis est utile.* Illud enim non Christo erat utile, *quique non solum facere, sed et velle cepistis ab anno priore.* Facere non est majus aut velle (18)? Ille autem majus esse dicens velle quam facere, ita cum eis loquitur per epistolam. Qui est ergo quod dicitur ad eos, quos hortatur ad opera bona? Quia enim faciebant quidem, non habebant autem e sua electione ut ultro facerent; hortatur eos ut ultro proponerent, hoc est ut non admonerentur, sed ut ultro complerent. *Qui non solum facere, inquit, sed et velle cepistis ab anno priore* ¹⁹: *Nunc vero et facto perficite: ut quemadmodum promptus animus est voluntatis, ita et perficiat ex eo quod habetis* ²⁰. Præcedit promptus animus perfectionem. Qui enim volebat dare sua, necessitatem non habebat compulsionis: siquidem non exactio sed admonitio erat, ut quemadmodum promptus animus est voluntatis, ita et perficiatis ex eo quod habetis. Quod enim si promptus est quidem, non habeat autem, et defuit ut perficeret; non derelicta est ejus voluntas. Quæritur enim non quis quid habeat, sed quis quid velit. Quid autem si non habet quis, descriperit autem sibi et dixerit, quia, si possiderem tantum, totum darem pauperibus? quantum ad alacritatem quidem spectat, et possidet et dedit. Omnis enim fructus in alacritate est positus. Nonnunquam enim qui dant, mercedem non habent, tanquam dederint: qui autem proposuerunt, super dantes. Quid enim si dat aliquis et murmurat? quid si præbet, pigrior autem est? Quid autem si non habet quis, vult tamen? ut quemadmodum promptus est, inquit, animus voluntatis, ita et perficiatis ex eo quod habetis. *Si enim alacritas proposita est; ut ex eo quod habet det, accepta est* ²¹: tantum promptus animus sit, et cætera sequuntur non ex eo quod non habet. Nemo enim, inquit, quærit quod non habes, sed ex eo quod habes. Non enim hoc est, inquit, quod quæritur a nobis, ut vos quidem evacuamini, alii autem ditentur. *Non enim ut aliis refrigerium, vobis autem tribulatio sit: sed secundum æqualitatem, inquit, in*

¹¹ II Cor. viii, 5. ¹² ibid. 6. ¹³ ibid. 7. ¹⁴ ibid. 8. ¹⁵ ibid. 12.

(14) Claritatem. Forte charitatem.

(15) Atque. Forte ad ea quæ.

(16) Ανοίγεσθαι, id est, loculus aperire.

¹⁷ ibid. 9. ¹⁸ ibid. ¹⁹ ibid. 10. ²⁰ ibid. ²¹ ibid. 11.

(17) Id est, ex Deo, ἀπὸ Θεοῦ.

(18) Aut velle. Forte quam velle, ἢ θέλειν.

præsenti tempore ⁶². Non, inquit, hoc dico, Date omnia quæ habetis, et vos efficiamini pauperes, et alios ditare. Sed quid aio? Qui habet duas tunicas, habeat unam, det autem non habenti unam, et sit æqualitas. *Sed ex æqualitate*, inquit, *in præsenti tempore*. In præsenti, inquit, vita vestra abundat ad illorum inopiam. Qui habet, inquit, duas tunicas, unam superfluam, is qui nec unam habet non fraudet; ut una tua superflua non sit tibi inutilis, sed fiat alio utilis. *Sea ex æqualitate in præsenti tempore vestra abundantia suppleat illorum inopiam* ⁶³: hoc est, abundat his qui ex gentibus sunt: mittatur his qui sunt apud Judæam, qui propter Christum persecutionem sustinent: *ut et illorum abundantia, spiritus utpote gratia, sit ad vestræ inopiam fidei, ut fiat æqualitas: vos ex his quæ habetis pecuniis, illi ex quibus habent donis. Et illorum inopia replebitur vestra abundantia; vestra autem inopia abundantia sit illorum, ut fiat æqualitas; pecuniarum quidem a vobis in illos, donationum autem ab illis in vos, sicut scriptum est: Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non defuit illi* ⁶⁴. Scriptum est, quia populus, dum transisset mare, esset in deserto, et neque seminaret neque meteret; Deus reddens vicem patri eorum Abraham, pro mensa scilicet illa quæ susceptos angelos pavit, pro pane quod angelis apposuit, panem angelorum præbuit filiis Abrahæ, pro eo quod ipse angelis panem hominum in susceptione apposuerat. Isto igitur fructu mannae adveniendi de cælo exhibit populus colligens parata pro cursu Abrahæ et sudore. Colligentes autem ut Judæi non sufficiebant in mensura quæ fuerant præcepta colligere, sed quidam amplius, alii minus colligebant manna; venientes autem ut mensurarent, ad æqualitatem adducebantur invitati. Qui enim plura collegerat in mensura, amplius non habebat; qui autem minus, nihil minuebatur cum mensurarent. Ista igitur comparatione opportune usus est Apostolus dicens, *sicut scriptum est: Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non defuit illi*. Qui enim multum collegit manna, non abundavit; mensurando enim ad æqualitatem venit: et qui modicum collegit, non defuit illi; dum mensuraretur enim, replebatur ei quod deerat. Ita et nunc fiat æqualitas ex manna isto fidei: et quibus abundant opes, mittant his qui indigent: quibus autem abundat gratia, communicent his qui non habent gratiam. *Gratias autem Deo qui dedit eandem sollicitudinem pro vobis in corde Titi* ⁶⁵: *quoniam exhortationem quidem suscepit; sed cum sollicitior esset de vobis, ultro profectus est ad vos* ⁶⁶. Omnia ultro, Macedones ultro, Titus ultro. Efficiamini, inquit, et vos ultro. Post hæc autem dicit et quem cum eodem miserit, et laudans eos testimoniis commendans quos miserat, addit: *In hac gratia ministratur per nos in gloriam Dei, et sollicitu-*

dinem nostram ⁶⁷. In qua re sic nos arctavimus, ne quis nos vituperet in hac amplitudine quæ ministratur per nos. Quia enim colligere pecunias a fratribus acceptas videbatur malis suspicionem dare, dicit ideo quia sollicitiores eligentes misimus: quia circumspecti fuimus ne quis reprehenderet id quod fiebat; ne quis Judas inventus furaretur, et vituperaret ministerium nostrum. *Providemus enim quæ bona sunt, non tantum coram Deo qui novit conscientiam, sed et coram hominibus* ⁶⁸: ut ne quis, inquit, occasionem acciperet vituperandi. *Misimus autem cum illis et fratrem nostrum, quem probavimus in multis sæpe sollicitum esse* ⁶⁹. Statim enim qui dedisset pecunias poterat esse suspectus quia qui accipit lucratur, et non perfert ad rem ad quæ dedit, et pigrior efficiebatur ad dandum: ideo commendat eos qui missi sunt, ut non destrueretur donantium alacritas. *Misimus autem, ait, cum illis fratrem nostrum quem probavimus in multis sæpe sollicitum esse, nunc autem sollicitiorem confidentia multa in vos, sive pro Tito qui est socius meus et in vobis adjutor ad præsens ministerium, sive fratres nostri apostoli Ecclesiarum gloriæ Christi*. Ergo non vos pigeat ad ostentationem, quæ sit charitas vestra et nostra gloria pro vobis. Prævenientes enim, inquit, gloriati sumus in illos ostendentes in faciem Ecclesiarum: et homines quidem commendavit. De ipso autem negotio exhortans eos dicit: *Nam de ministerio quod fit in sanctos ipsos qui erant apud Hierosolimam, ex abundanti est mihi scribere vobis* ⁷⁰. Cur ex abundanti? *Scio enim promptum animum vestrum. Quem non solum scio, sed et de quo glorior de vobis apud Macedonas, quia Achaia præparata est ab anno priore*. Et non dico quia secundum æmulationem Macedonum debetis vos adhortari; sed *æmulatio vestra provocat plurimos*. Ergo nolite fieri secundi sed primi, habentes secundarios. Si igitur non est necesse scribere, quid mittis? *Misi autem fratres, ne in eo quod gloriorum de vobis, evacuatur in hac parte; ut, quemadmodum dixeram, parati sitis* ⁷¹. Dubietas enim: *Ne, si venerint, inquit, mecum Macedones, et invenerint vos imparatos, confundamur nos; quomodo nos qui fuerit gloriat, aut dicatur ita ut non dicamus vos in substantia ista glorificationis dico*. *Necessarium ergo existimavi rogare fratres ut pergant ad vos, et præparent ante promissam benedictionem non quasi avaritiam* ⁷². Qui enim dat, accipit magis; et qui videtur donare, benedicitur. Præparatam autem esse, inquit, ita ut benedictionem non quasi avaritiam. Ne quis putet, ait, avaritiam esse quod accipitur ad necessitatem sanctorum. *Hoc autem dico quoniam qui parce seminat, parce et metet: qui seminat benedictionem, benedictionem et metet. Unusquisque sicut proposuit corde faciat* ⁷³. Non enim virtus opus est, sed animus promptus. Quemadmodum ergo debet quis

⁶² II Cor. viii, 13, 14. ⁶³ ibid. 22. ⁶⁴ ibid. 15. ⁶⁵ ibid. 16. ⁶⁶ ibid. 17. ⁶⁷ ibid. 19. ⁶⁸ ibid. 21. ⁶⁹ ibid. 14. ⁷⁰ II Cor. ix, 1, 2. ⁷¹ ibid. 3. ⁷² ibid. 5. ⁷³ ibid. 6.

promptus esse, non ex tristitia aut ex necessitate, ne fiat fructus non fructus. Intueris enim quia et plantæ, cum advenit tempus fructuum, læte exsurgunt, et primo coronantur floribus et annuntiant suam lætitiā. *Non ex tristitia aut ex necessitate; hilarem enim datorem diligit Deus*⁷⁴. Et post hæc oratione confirmat adhortationem. *Potens est autem Deus in omni gratia abundare in vos, ut ubique semper omnem sufficientiam habentes abundetis in omne opus bonum, sicut scriptum est: Sparsit, dedit pauperibus; justitia ejus manet in æternum*⁷⁵. Contestatus autem ex Veteri Testamento opera bona, et ostendens maximam vineam habere, iterum ad benedictionem convertitur, et dicit: *Qui autem administrat semen seminanti. Putas quia non erat alia nuncupatio Dei? sed cupiens admonere quia ex his quæ dat, ex ipsis et accipit. Qui subministrat, inquit, semen seminanti, et panem ad manducandum tribuet, et multiplicabit semen vestrum, et auget incrementa frugum justitiæ vestræ*⁷⁶: hoc est, impertiet: unde et auget, dixit, promptum animum vestrum, ut in omnibus locupletemini in omnem simplicitatem quæ per nos perficit gratiarum actionem Deo. Vult significare quæ virtus est operis boni. Et ne putetis, inquit, quia hoc ipsum est solum ut reficiat esurientes dum pascit, sed qui facit ad gloriam Dei facit: *quia administratio officii hujus non solum supplevit quæ desunt sanctis; facit*

enim et hoc; *sed et abundavit per multam gratiarum actionem Deo*⁷⁷. Qui enim suscipiunt, agnoscunt magnitudinem gratiæ. Quantæ enim pecuniæ fuerunt, tanta et agnosceret multitudo credentium: agnoscitur his qui in Judæa sunt: tanta transmittitur gratia ei qui vocavit; quia administratio officii hujus non solum supplevit ea quæ desunt cunctis; facit enim et hoc; sed etiam abundavit per multam gratiarum actionem Deo: non simpliciter per gratiam, sed per multam gratiam abundavit Deo. Quemadmodum per probationem, inquit, ministrationis hujus magnificantes Deum obsequio confessionis vestræ. Videntes enim fructum agnoscunt quantum credideritis: per probationem ministerii hujus, magnificantes Deum obsequio confessionis vestræ in Evangelium Christi, et simplicitatem communicationis in illos, et ipsorum obsecratione pro vobis. Ergo tanti sunt fructus: suas quidem pecunias mittentes replentes sanctis quod deest, agnoscetur in vobis credentium multitudo, et magnitudo gratiæ transmittitur digna Deo. Quia ergo tanti sunt fructus ab operibus bonis, totum agnoscetes ad totum vos et porrigite. Non solum enim hoc erit, sed et gratia pro gratia. Accipientes enim illi, inquit, quæ ad victum sunt necessaria; et ipsorum oratio erit pro vobis ad Deum. Convertentur enim ad deprecandum pro vobis Deum.

⁷⁴ II Cor. ix, 7. ⁷⁵ ibid. 8. ⁷⁶ ibid. 10. ⁷⁷ ibid. 12.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI.

COMMENTARIORUM IN PSALMOS SUPPLEMENTUM.

Psalmus CXXIX.	9
Psalmus CXX.	11
Psalmus CXXI.	11
Psalmus CXXII.	14
Psalmus CXXIII.	14
Psalmus CXXIV.	15
Psalmus CXXV.	15
Psalmus CXXVI.	19
Psalmus CXXVII.	19
Psalmus CXXVIII.	23
Psalmus CXXIX.	23
Psalmus CXXX.	26
Psalmus CXXXI.	26
Psalmus CXXXII.	27
Psalmus CXXXIII.	27
Psalmus CXXXIV.	30
Psalmus CXXXV.	34
Psalmus CXXXVI.	55
Psalmus CXXXVII.	38
Psalmus CXXXVIII.	39
Psalmus CXXXIX.	42
Psalmus CXL.	43
Psalmus CXLI.	46
Psalmus CXLII.	47

Psalmus CXLIII.	51
Psalmus CXLIV.	58
Psalmus CXLV.	62
Psalmus CXLVI.	66
Psalmus CXLVII.	67
Psalmus CXLVIII.	70
Psalmus CXLIX.	72
Psalmus CL.	74
FRAGMENTA IN PROVERBIA.	75

COMMENTARIA IN ISAIAM.

Præfatio.	77
§ I. — De codicibus unde prodeunt Eusebii Commentaria in Isaiam.	77
§ II. — I. Testimonia veterum de Eusebii Commentario in Isaiam. — II. De genere interpretandi. — III. Nihil dubii est quod Eusebius. — IV. Quo tempore hæc Commentaria ediderit Eusebius.	79
§ III. — I. Eusebius parce et sobrie de Filio Dei loquitur in his Commentariis. — II. Contra atheos et genethliacos interdum agit. — III. Apostolos quatuordecim numerat. — IV. Singularis de martyribus narratio. — V. Principum sæcularium erga Ecclesiam pietas.	84
§ IV. — I. Deuteroseos Judæorum. — II. De patriarchis et apostolis apud Judæos. — III. Eusebius Hebræo doctore est usus. — IV. An terram non esse spherica forma.	86
INCIPIUNT COMMENTARIA.	89

FRAGMENTA IN DANIELEM.	525
Monitum ad Commentaria in Lucam.	527
COMMENTARIA IN LUCAM.	530
FRAGMENTA IN EPISTOLAM AD HEBRÆOS.	605
OPERA EUSEBII DOGMATICA.	
DE THEOPHANIA.	607
Monitum in Theophantam.	807
Fragmenta operis de Theophantia.	610
Adnotatio generalis de Græcis Theophantis fragmentis.	689
Monitum in subsequens opusculum.	693
DE SOLEMNITATE PASCHALI.	694
CONTRA MARCELLUM LIBRI DUO.	
LIBER PRIMUS.	707
CAPUT PRIMUM. — Quondam incitatus Marcellus ejus modi librum conscripserit.	707
CAP. II. — Quod nec sacras Scripturas satis exacte cal leat.	730
CAP. III. — Marcelli de proverbijis apud Græcos.	743
CAP. IV. — Quod cum doctrinam Ecclesiæ, tum ejusdem præsulæ accuset.	750
LIBER SECUNDUS.	776
CAPUT PRIMUM. — Qualiter Marcellus opinatus est, et docuit Filium Dei, ante nativitatem de Virgine, neque esse aliquid, nec præexistentiam possedisse.	776
CAP. II. — Quæ fuerat Marcelli sententia de Verbo in Deo existente.	783
CAP. III. — Quid Marcellus sentiebat de carne illa, quam assumpsit Dei Verbum.	798
CAP. IV. — Qualemnam finem subinfert Marcellus Christi regno, et carni quam assumpsit.	811
DE ECCLESIASTICA THEOLOGIA	827
LIBER PRIMUS.	827
Proœmium.	827
CAPUT PRIMUM. — Sabellium a Marcello inepte reprehensum, cum eodem in errore cum Sabellio ipse per omnia versetur.	850
CAP. II. — Quod per Christi gratiam collata est Ecclesiæ excellens quædam cognitio de Patre et Filio.	831
CAP. III. — Quod variis erroribus impliciti erraverint, de Filio diversa sentientes ab Ecclesia.	831
CAP. IV. — Quod frustra se denominant Christianos, qui Filium Dei non fatentur substituisse.	834
CAP. V. — Quomodo Marcellus Filium Dei abnegavit, Sabellii sectam secutus et propositum.	834
CAP. VI. — Quomodo credat Ecclesia Dei.	834
CAP. VII. — Quod diversum ab Ecclesia dogma tuentes a theologica de Dei Filio ratione, non uno modo solo exciderunt.	835
CAP. VIII. — Proponitur orthodoxa et salutaris Ecclesiæ fides.	838
CAP. IX. — Quod non similiter atque cæteræ creaturæ subsistat Filius.	859
CAP. X. — Quod cum solus sit de Patre progenitus, merito solus dicitur ipse et Deus, et Unigenitus, atque Filius.	842
CAP. XI. — Quod Ecclesia unum agnoscat et notum faciat Deum, licet nuper admisit illam formam, Deus de Deo.	843
CAP. XII. — Quod sit inenarrabilis illius de Patre generatio.	846
CAP. XIII. — Quod adventus Filii omnibus fuerit salutaris et necessarius.	850
CAP. XIV. — Quod Ecclesia, nec immerito, Marcellum ejecerit, eandem cum Sabellio foventem opinionem.	854
CAP. XV. — Quibus verbis Marcellus Sabellium concidit, dum ab eo se videri vult dissentire.	854
CAP. XVI. — Quomodo e suis ipsis verbis deprehenditur eandem ipsam opinionem cum Sabellio fovere Marcellus.	853
CAP. XVII. — Quod manifestissime perneget hypostasin Filii.	858
CAP. XVIII. — Quod affirmet Filium ante assumptam carnem nihil prorsus aliud existitisse quam Verbum, consi millimum humano verbo.	862
CAP. XIX. — Quod sacra Scripturæ, non tantummodo Verbum appellent Dei Filium, sed sexcentis aliis diversis nominibus, etiam ante incarnationem suam.	863
CAP. XX. — Propositæ per partes e sacris Litteris, et explicitæ XXX demonstrationes.	865

LIBER SECUNDUS.	
CAPUT PRIMUM. — Qualiter Sabellii dogma restauravit Marcellus.	899
CAP. II. — Quod Judaizare deprehenditur in opinione sua.	902
CAP. III. — Quomodo Dei Verbum in Deo existens, sine principio definitum, et ingenitum.	903
CAP. IV. — Quomodo unum atque idem esse Verbum atque Deum dixit.	903
CAP. V. — Quod cum ita dicat, Filium neget.	906
CAP. VI. — Quid de divinitate Filii sentiat Ecclesia.	906
CAP. VII. — Quomodo Ecclesia Patris prædicat monarchiam.	907
CAP. VIII. — Quibus verbis Marcellus abnegavit Filium Dei.	914
CAP. IX. — Refutatio perversæ hujus hominis sententiæ.	913
CAP. X. — Quod non recte capit illud: <i>In principio erat Verbum.</i>	919
CAP. XI. — Quod eum aliquando prolaticum Dei Verbum vocet, aliquando autem intus repositum, ut in hominibus solet fieri, atque immanens.	923
CAP. XII. — Quod non ut Marcèllo videbatur theologiam de Filio evangelista proposuit.	926
CAP. XIII. — Quot modis intelligatur, quid voce Verbi significetur.	926
CAP. XIV. — Qualiter exponenda sit evangelica de Verbo doctrina.	927
CAP. XV. — Voces proponuntur illæ, quibus Marcellus planissime abnegavit Dei Filium: affirmans illum esse Verbum nunc immanens, nunc emanans.	934
CAP. XVI. — Refutatur perversa hujus hominis opinio.	935
CAP. XVII. — Veræ sententiæ de Verbo explicatio.	938
CAP. XVIII. — Cur in principio Evangelii sui evangelista Filium Verbum nominavit?	939
CAP. XIX. — Quod Marcellus, advocatis in testimonium e Veteri Testamento Scripturis de Deo uno, non secus quam Judæi solent, abnegaverit Dei Filium.	945
CAP. XX. — Quid cause fuerit quod Moses et prophetæ explicitam de Filio theologiam Judæis non tradiderunt.	950
CAP. XXI. — Quod Filius is Dei fuerat, qui cum Mose atque Abrahamo loquebatur.	954
CAP. XXII. — Quod etiam in prophetis Pater per Filium Deus prædicatur.	958
CAP. XXIII. — Quod Ecclesia non prædicat deos duos.	959
CAP. XXIV. — Quod Marcellus unigenitum Filium Verbum verbis Dei agendorum constructivis assimilet.	965
CAP. XXV. — Qualiter sibi ipsi contraria scribat.	966
LIBER TERTIUS.	970
CAPUT PRIMUM. — Quam perverse Marcellus interpretari ausus est sacras Litteras.	970
CAP. II. — Quomodo illius, <i>Dominus condidit me principium viarum ejus</i> et quæ sequuntur intelligi debeant. Et quomodo Marcellus ea transtulit ad carnem Servatoris susceptam.	971
CAP. III. — Refutatio eorum quæ perverse commentatus est ad loca, et orthodoxa eorum interpretatio.	982
CAP. IV. — Quomodo Marcellus, Scripturas non intelligens, unam eandemque definit esse substantiam Patris, et Filii, et Spiritus sancti.	1002
CAP. V. — Quomodo de sancto Spiritu Servator docuit.	1006
CAP. VI. — Quæ sit Ecclesiæ traditio de Patre, et Filio, et Spiritu sancto.	1014
CAP. VII. — Quomodo Marcellus carnem asseveret esse imaginem Dei invisibilis.	1015
CAP. VIII. — Quomodo idem astruat carnem Servatoris professe nihil.	1015
CAP. IX. — Quod ausus est dicere, carnem Servatoris verbo destituendam esse in fine sæculi.	1018
CAP. X. — Quod de carne Servatoris Scripturæ doceant: et quod Marcellus contra illas senserit.	1018
CAP. XI. — Quod vocem evangelicam non intelligens, dixit scandalizare, et nihil prodesse carnem Servatoris.	1019
CAP. XII. — Evangelicæ vocis interpretatio.	1022
CAP. XIII. — Quomodo regnum Christi ait initum ante annos quadringentos accepisse, habiturum autem finem in consummatione sæculi censuit, perversas Scripturarum interpretationes afferendo.	1023
CAP. XIV. — Expositio sanæ sensus locorum Scripturæ.	1028

CAP. XV. — Qualiter dicitur, Omnia Filio subjiciuntur, et ipse subjicietur Patri.	1027
CAP. XVI. — Quomodo dictum sit ab Apostolo : <i>Ut. sit Deus omnia in omnibus.</i>	1031
CAP. XVII. — Quæ sacra Scriptura doceat de regno Servatoris indeterminabili, et quomodo Marcellus aperte ausus est asseverare finem habiturum ejus regnum.	1033
CAP. XVIII. — Quod in regno Filii unum futuri sint omnes qui illa felicitate habebuntur digni.	1042
CAP. XIX. — Quod quemadmodum Pater et Filius dicuntur unum, ita quoque et omnes sancti futuri sunt.	1049
CAP. XX. — Quod ut Pater in Filio, et Filius in Patre, ita et in suis sanctis omnibus erit.	1043
CAP. XXI. — Quomodo intelligi debeat illud : <i>Qui vidit me, vidit et Patrem.</i>	1046

OPUSCULA.

De fide adversus Sabellium libri duo.	1048
De resurrectione libri duo.	1070
De incorporati et invisibili Deo.	1114
De incorporati.	1123
De incorporati anima.	1133
De spiritali cogitatu hominis.	1144
De eo quod Deus Pater incorporalis est.	1148
Item de eo quod Deus Pater incorporalis est.	1160
De eo quod ait Dominus : <i>Non veni pacem mittere in terram.</i>	1169
De mandato Domini, quod ait : <i>Quod dico vobis in aere, supra tecta prædicare.</i>	1182
De operibus bonis et malis.	1190
De operibus bonis.	1195

FINIS TOMI VICESIMI QUARTI.

John iii. 5. Note the way in which it is quoted by
Euseb. col. 96^c. Cf. 109^c.

THIS VOLUME
DOES NOT CIRCULATE
OUTSIDE THE LIBRARY.

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были поданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>